EUSEBIOU TOU PAMPHILOU EKKLL·SIASTIKL· ISTORIA. EUSEBII...

Eusebius : Caesariensis,
Henri : de Valois

8
4 F
17

EUSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICA HISTORIA GRÆCE ET LATINE.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRI DECEM.

EJUSDEM DE VITA IMP. CONSTANTINI, LIBRI IV.

Quibus subjicitur Oratio Constantini ad Sanctos, & Panegyricus Eusebii.

HENRICUS VALESIUS Græcum textum collatis IV. MSS. Codicibus emendavit, Latinè vertit, & Adnotationibus illustravit.

Cum Privilegio Sacr. Cæs. Majestatis.

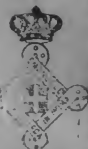

Juxta Exemplar quod anteà PARISIIS excudebat ANTONIUS VITRE,
Nunc verò
Verbotenus & correctius edebant

MOGUNTIÆ,

CHRISTIAN GERLACH & SIMON BECKENSTEIN.

M DC LXXII.

ILLUSTRISSIMIS ET REVERENDISSIMIS

ARCHIEPISCOPIS, EPISCOPIS, ET UNIVERSO CLERO ECCLESIÆ GALLICANÆ.

POst tot Græcorum Patrum editiones quæ vestris auspiciis in lucem hactenus prodierunt, id unum adhuc restabat, Illustrissimi Antistites, ut Eusebii Cæsariensis Ecclesiastica Historia multò quàm antehac emendatior ac purior, sub vestri nominis titulo ac patrocinio Catholicis hominibus donaretur. Id enim Ecclesiæ, cujus commodis assiduè consulitis, utilitas: id eruditorum omnium vota: id postremò Eusebius ipse suo quodam jure à vobis poscere videbantur. Nam ut de Ecclesia primo loco dicam, quid ad laudem ejus illustrius, quid ad defensionem fortius; quid ad propagationem utilius; quid ad morum ac disciplinæ gravitatem restituendam aptius proferri potest quàm Historia rerum Ecclesiasticarum? Jam verò ad convincendos hæreticos nihil, meo quidem judicio, efficacius est atque potentius quàm hoc genus scriptionis. Quippe hominum animi disputationibus ac ratiocinando ægrè se vinci patiuntur. Et quoties constrictos se vident, nec habent quod respondeant, non tam veritati id adscribunt, quàm adversariorum in disputando subtilitati ac versutiæ. Certè diuturno experimento comprobatum est, seu scriptis seu viva voce editis disputationibus accendi potiùs hæreticorum animos quàm sanari. Historia verò rerũ Ecclesiasticarum, cùm se in animos legentium placidiùs insinuet, longè faciliorem de iis victoriam refert. Quis est enim ex diversæ factionis hominibus, qui cum Ecclesiasticam Historiam attentè perlegerit, non statim pudore suffusus, errorem suum illic damnatum agnoscat, seque velut membrum à reliquo corpore præcisum defleat. Etenim cum Ecclesiastica Historia nihil aliud contineat quàm Apostolicarum sedium perpetuam successionem, Episcoporum sibi invicem succedentium seriem; illustria denique Doctorum & Martyrum pro pietate certamina: ex quibus hi quidem furorem Gentilium tolerantiæ suæ fortitudine superarunt: illi vero hæreticorum qui adversus Ecclesiam insurrexerant, perversa dogmata Scriptis suis confutaverunt: quicunq; ex hæreticis ad hujus historiæ lectionem oculos atq; animum intenderit, fateatur necesse est, se ab illa Apostolorum successione, ab illo Doctorum & Martyrum grege, ab illa deniq; Episcoporum communione prorsus alienum esse. Quippe ab iisdem illis Apostolorrm successoribus, qui easdem adhuc sedes & Cathedras obtinent

in quibus olim Apostoli sederunt: ab illis ipsis qui Novatianos & Donatistas & Artemonis sectatores condemnarunt: suum quoque errorem pari sententia condemnatum intelligunt. Pudeat igitur illos oportet erroris ac novitatis suæ, quotiescumque in Historia Ecclesiastica tanquam in speculo veritatem conspiciunt & antiquitatem, dogmatum suorum errori novitatique repugnantem. Atque hæc obiter dicta sint de Ecclesiasticæ Historiæ præcipuâ utilitate, cujus potissimùm causâ, novæ hujus editionis mihi à vobis cura mandata est. Nec verò solùm Ecclesiæ commodis, sed & eruditorum omnium votis hac editione consuluistis, quorum plerique partim Græci contextus mendis ac vitiis, partim Latinorum Interpretum erroribus, ab Eusebii nostri lectione hactenus deterrebantur. Ac ne quis fortè minuendæ aliorum gloriæ, meique Operis prædicandi causâ, istud à me dictum putet, doctissimi hominis testimonium hic apponam, qui ante hos octoginta annos idem de Græca Eusebii editione déque Latinis Interpretibus judicium tulit. Is est Joannes Curterius, qui in epistola quam Parisiensi editioni præfixit, Joannem Rupefucaldium alloquitur his verbis: "Si in istam Græcorum Historiæ Ecclesiasticæ Auctorum editionem intueamur. Quid enim eâ unquam editum depravatius? Id ego sæpe ante annos sex, qui Græca ejus lectione delectarer, cùm essem expertus, & Rufinum cujus tempore nondum ita corrupta fuisse exemplaria credatur facile; Musculum denique ipsum in consilium adhibuissem, tantum abest, ut eorum versionibus sim adjutus: ut illum (quod meritò reprehendit Hieronymus) in Eusebio reddendo parum integre se præstitisse; & hunc non tantùm mendosi exemplaris Græci vel leves errores non animadvertisse, sed suos in versionem infinitos, partim ignaviâ, partim de industria, ut suis partibus faveret, invexisse deprehenderim. Et paulò pòst de Christophorsoni interpretatione ita pronuntiat: Ejus libri emendationes utilitati publicæ tandiu non invidissem, nisi promissam Christophorsoni interpretationem etiam exspectandam censuissem. Sperabam enim, quia bene doctum hominem & Catholicum esse, deinde bonis exemplaribus adjutum fuisse audiebam, non præclaram modo & tutam versionem aliquam emissurum, sed in publicati Codicis Græci emendationem (quod solet ab Interpretibus omnibus non omitti) variarum lectionum & correctionum Annotationes adjecturum. Verùm longè aliter accidit atque exspectabam. Siquidem ut de ejus editione hoc solum nunc dicam, quod piam quidem & Catholicam, sed inchoatam potius quàm exactam aut perfectam multis rationibus credi par est: sic meliorum Codicum quibus ipse usus est, exiguum aut fere nullum fructum ad multos redire video, cùm quantum eos secutus vel immutarit vel addiderit, suis locis, ut decuit, sive ad Græcorum restitutionem, sive ad fidem versioni suæ & auctoritatem comparandam, non admoneat. Petrus quoque Halloixius, vir inprimis eruditus ac diligens, in Tomo 2. quo illustrium Orientalis Ecclesiæ Scriptorum vitas complexus est, in Notationibus ad vitam S. Hegesippi, cap. 3. de Joannis Christophorsoni versione idem quod Curterius sentit: "Uno verbo, inquit, omnes fere errores Christophorsoni, qui sunt non pauci, adhærent etiam Baronio, cùm ejus semper utatur in citando Eu-

ſebio verſione. Ita fit, ut aliis alios ſequentibus, nec fontes Græcos examinan-" tibus, primi alicujus Interpretis errores ad quamplurimos Scriptores, qui ſo-" la nituntur priorum auctoritate, in immenſum diffundantur. Ex quo etiam," quanta ſit linguæ Græcæ neceſſitas, in promptu eſt cognoſcere. Idem in eodem" capite, pag. 731. ait ſe libenter adnotare errores qui occurrunt in verſione Chriſtophorſoni, ne ejus verſione Lectores in errorem inducantur. Ac malum quidem ipſum, ut videtis, multi animadverterant, damnumque illud publicum dolebant, quòd tam utiles Antiquitatis Eccleſiaſticæ libri, & Scribentium & Interpretum culpâ ac negligentiâ adeò depravati legerentur. Quidam etiam pro virili parte remedium adhibere, certis dumtaxat locis tentaverunt. Sed nemo adhuc exſtitit, qui novam Euſebiani Operis editionem emendationemq; ſuſciperet; ſeu quòd laboris magnitudine plerique deterrebantur; ſeu quòd ſcriptorum exemplarium copiâ & otio ac reliquis ſubſidiis quæ ad id opus neceſſaria ſunt, deſtituerentur. Donec vos pro veſtro in Rempublicam literariam ſtudio, id opus aggreſſi eſtis, novamq; Euſebianæ hiſtoriæ editionem curandam atq; adornandam mihi commiſiſtis: ut amotis ſuperiorũ editionum vitiis atq; mendis, planior deinceps via ad certiſſimam rerum Eccleſiaſticarum notitiam Lectoribus ſterneretur. Quo nomine ſtudioſi certè omnes vobis plurimùm debent, quorum cõmodis utilitatiq; noſtrâ operâ conſultum eſſe voluiſtis. Ceterùm præter has cauſas quas jam commemoravi, quæ vos ad novam Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ editionem impulerunt, ſuberat etiam alia, nequaquam, ut arbitror, prætereunda: quòd ſcilicet Euſebio de vobis deque Gallicana Eccleſia optimè merito gratiam referre ſtuduiſtis. Nemo certè eſt ex antiquis Eccleſiæ Scriptoribus, qui tot Eccleſiæ Gallicanæ laudes, tot inſignia atq; ornamenta ſcriptis ſuis intexuerit. Nam ſi antiquitatem ſpectes, quod præcipuum argumentum eſt nobilitatis, hic eſt qui Creſcentem Pauli Apoſtoli diſcipulum in Gallias veniſſe teſtatur, ibiq; Evangelium prædicaſſe. Si Antiſtitum ſanctitatem contemplemur ac doctrinam, Pothinum nobis atque Irenæum Lugdunenſes Epiſcopos profert. Quorum ille cùm Eccleſiam ſuam optimis exemplis ac documentis diutiſſimè rexiſſet, tandem nonagenario major vitam illuſtri martyrio terminavit. Hic verò fidei Chriſtianæ aſſertor fortiſſimus, adverſus omnes hæreſes luculentiſſimis libris decertavit. Jam ſi Martyrum fortitudinem & ſincera eorundem paſſionis Acta deſideres, nulla certè Eccleſia hac in re Galliæ noſtræ anteferenda eſt. Epiſtolam enim Viennenſium ac Lugdunenſium ſtatim proferemus, quod pulcherrimũ eſt atque vetuſtiſſimum totius Eccleſiæ in hoc genere monumentũ. De cujus laudibus cùm multa jam dicta ſint à multis, nemo tamen pro illius dignitate hactenus eſt locutus. Adeò ejus epiſtolæ meritum ac pondus, omnem dicendi vim ſuperat. Atque id fatebuntur quicumque eam ſæpius legerint. Quo plus enim legitur, eo ſemper videtur eſſe præſtantior. Hoc verò tam inſigne Eccleſiæ veſtræ monumentum, uni Euſebio acceptum ferre debemus. Qui niſi hiſtoriarum ſuarum libris illud intexuiſſet, tanto Antiquitatis Eccleſiaſticæ theſauro nunc fortaſſe careremus. Quòd ſi fidei ſinceritas ac ſimplicitas quæratur, Gallos noſtros Euſebius in his libris hinc præcipue commendat:

dum ait perſecutionem Diocletiani in Occidentis partibus ac præſertim in Gallia, citò eſſe compreſſam, Deo illis propter fidei ſinceritatem benigniùs indulgente. Jam verò, quæ Eccleſiæ Gallicanæ non poſtrema laus eſt, perpetuam illius jam inde à primis temporibus cum ſede Romana conſenſionem, in his Euſebii libris non ſemel licet deprehendere. Primùm quidem in Epiſtola martyrum Lugdunenſium, quam illi adhuc in carcere poſiti, ad Eleutherum ſcripſerunt tunc Romanæ urbis Epiſcopum. Nam cùm Aſiani literis ad Lugdunenſis Eccleſiæ fratres datis eos conſuluiſſent, quid ſentiendum eſſet de nova prophetia, quæ tunc apud Phrygiam recens exorta graviſſimos tumultus per totam Aſiam excitarat, Gallicani martyres rem ad Eleutherum detulerunt, ut ejus interventu cujus in Eccleſia ſumma erat auctoritas, pax Aſianis reſtitueretur. Alterum hujus concordiæ exemplum ſuppeditat Synodus Gallicana, in qua Irenæus unà cum pluribus Galliarum Epiſcopis, Victoris Papæ ſententiæ de celebratione feſti Paſchalis, ab Euſebio dicitur ſubſcripſiſſe. Idem quoque Irenæus adverſus Florinum qui Eccleſiam Romanam pernicioſo ſchiſmate turbabat, fortiter inſurrexit. Prætermitto Reticium, Maternum ac Marinum, Galliæ Epiſcopos, qui cum Miltiade Papa in Synodo Romana reſidentes, unam cum illo adverſus Donatum tulere ſententiam. Cùm igitur tot tantæque Gallicanæ Eccleſiæ laudes ab Euſebio commemoratæ ſint, nemini mirum videri debet, ſi pro tantis anteceſſorum veſtrorum præconiis hanc ei gratiam referre ſtuduiſtis, ut Eccleſiaſtica ejus Hiſtoria quàm fieri poſſet emendatiſſima atque ornatiſſima, veſtris auſpiciis ederetur in lucem. Quam in rem cùm me unum ex omnibus delegeritis, equidem plurimùm vobis eo nomine me debere profiteor, qui de me tam honorificè ſenſeritis. Intelligo tamen quantum mihi à vobis onus ſit impoſitum: ut poſt tres Latinos Interpretes quartus ipſe procedam, & eandem cum illis exiſtimationis aleam ſubeam. Sed quoniam huic deſiderio veſtro ac mandato refragari nefas mihi fuit, hunc laborem tum veſtrâ tum Euſebii causâ libentiſſimè ſuſcepi: omnemque in emendando & interpretando moleſtiam diuturna patientia concoxi. Alii quidem & ingenio & doctrina inſtructiores, plura & meliora præſtabunt. Ego id perficere conatus ſum, ne quis in hoc Opere diligentiam meam jure merito deſideraret. Quod quidem utrùm conſecutus ſim, vos, Illuſtriſſimi Antiſtites, pro veſtra æquitate judicabitis. Ceterum ſi hunc à me ſuſceptum atque exhauſtum laborem vobis placuiſſe intellexero, promptiore deinceps & alacriore animo reliquorum Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ Scriptorum editionem aggrediar, vobiſque faventibus idem in illis quod in Euſebio præſtare conabor.

Illuſtriſſimæ ac Reverendiſſimæ D. V.
addictiſſimus, HENRICUS VALESIUS.

AD EOSDEM ILLUSTRISSIMOS ANTISTITES DE NOVA Eusebianæ Historiæ editione.

PRÆFATIO.

Eracto solemnis nuncupationis officio, jam tempus est, Illustrissimi Antistites, ut operis mei singillatim vobis rationem reddam. Cùm enim vestrâ potissimùm causâ vestroque jussu hic à me susceptus sit labor, vos præ ceteris omnibus operis mei Lectores ac judices & opto simul & spero. Tria sunt igitur quæ in hac editione præstare studui. Primum est Græci textus emendatio, secundum Latina ejusdem interpretatio. Tertium est expositio obscuriorum locorum. Et Latinam quidem interpretationem quod attinet, post tres Eusebianæ Historiæ Interpretes, ipse quartam elaboravi. Emendationem verò atque expositionem Eusebiani Operis, nemo ante nos tentaverat. Verùm ut de singulis suo loco atq; ordine distinctiùs dicam, ordiar primùm ab emendatione. Quicumque novam veterum Scriptorum editionem aggrediuntur, ii necesse habent ab emendatione initium laboris sui ducere. Sic Origenes cùm novam Septuaginta Interpretum editionem suscepisset, multaque in iis dubia ac dissonantia ob varietatem exemplarium reperisset, in eorum emendatione primū laboravit. Et collatis Septuaginta Seniorū exemplaribus partim cùm Hebraïco textu, partim cum tribus aliis editionibus, Aquilæ scilicet, Theodotionis & Symmachi; errores qui in Septuaginta Seniorum editionem irrepserant, omnes sustulit. Idem enim ipse innuit in tractatu 8. in Matthæum his verbis: *In exemplaribus quidem veteris Testamenti quæcumq; fuerunt inconsonantia, Deo præstante coaptare potuimus; utentes judicio ceterarum editionum. Ea enim quæ videbantur apud Septuaginta dubia esse propter consonantiam exemplariorum, facientes judicium ex editionibus reliquis, convenientia servavimus.* Origenis exemplum secutus posteà B. Hieronymus, novam editionem Septuaginta Interpretum à se emendatam, & asteriscis obelisque distinctam, suæ linguæ hominibus dedit, sicut variis in locis ipse testatur. Atque ut de profanis Scriptoribus etiam loquar, Crates & Aristarchus Grammatici, qui accuratissimas Homerici carminis editiones elaborarunt, nihil aliud ferè quàm emendationem distinctionemque illius operis præstiterunt. Pari igitur modo cùm Eusebianæ Historiæ novam editionem condere instituissem, in ejus emēdatione omnem industriam ac diligentiam adhibui. Editiones Eusebianæ Historiæ duæ tantùm hactenus Græcè prodierunt. Altera Parisiensis

quam Robertus Stephanus excudit, vir de literis eo nomine optimè meritus, quòd corpus Historiæ Ecclesiasticæ elegantissimis Typis primus publicavit. Altera est Genevensis editio. Verùm hæc in Græco textu editionem illam Roberti Stephani ubique expressit: nisi quòd varias lectiones & emendationes ad latus habet appositas ex codicibus doctorum virorum; & lacunas aliquot quæ in libris de vita Constantini occurrunt, ex iisdem codicibus supplevit. Proinde in una duntaxat Roberti Stephani editione mihi laborandum fuit. Quam quidem cum quatuor manuscriptis optimæ notæ codicibus quanta potui diligentia collatam, multis locis restitui. Horum quatuor codicum duos nobis subministravit Bibliotheca Regia. Prior Francisci primi præfert insignia; ante quadringentos plus minus annos scriptus in charta bombycina: & singulares interdum exhibet lectiones, multumque à reliquis codicibus discrepantes. Hic est quẽ in Adnotationibus Regium codicẽ nominavi. Alter est ex Bibliotheca Medicæa, quæ nunc in Regiam translata, uno eodemque Regiæ Bibliothecæ vocabulo censetur. Hic ad distinctionem prioris illius codicis, Medicæus codex in Adnotationibus nostris appellatur. Qui licet paulo recentior sit, ex optimo tamen exemplari & ab erudita manu descriptus est. Duobus his exemplaribus usus erat Robertus Stephanus in Eusebianæ Historiæ editione. Et in ipso quidem textu excudendo, Regium Exemplar ferè ubique secutus est, raroque admodum ab ejus discedit vestigiis, sicut in meis Adnotationibus observavi. In capitum autem distinctione, Medicæum codicem expressit, in quo tituli singulis capitibus, & quidem miniatis literis præfiguntur. Tertius his accessit codex Eminentissimi Cardinalis Julij Mazarini. De cujus exemplaris bonitate ac præstantia antequam dicam, res postulat, idque ipsum à me flagitare videmini, Antistites Illustrissimi, ut de Cardinale Eminentissimo à quo codicem illum commodatum accepi, pauca dicantur. Nam cùm hic Eminentissimus Princeps & ad summa quæque natus, singulari quadam benevolentia literas complectatur, nos qui ab ineunte ætate ad literarum studia animum applicuimus, ingrati profectò simus, nisi tum nostro tum communi omnium eruditorum nomine, gratiam ei quantam possumus, & voce & scriptis referre studeamus. Porrò quo favore quantaque benevolentia prosequatur literas, testatur prolixa ejus erga homines eruditos liberalitas ac munificentia; quam quidem, ut de aliis nihil dicam, ad me quoque nihil hujusmodi sperantem ac ne cogitantem quidem, nuper voluit pervenire. Idem declarat locupletissima ejus Bibliotheca. Quam cùm innumeris optimorum Scriptorum exemplaribus partim excusis, partim manu exaratis instruxerit; non ut veteres illi Romanæ urbis Senatores quos eo nomine perstringit Ammianus Marcellinus, eam instar cujusdam sepulcri perpetuò clausam habet: sed velut publicam domum omnibus aperit eruditis; ultroque ad eam invitat singulos; & manuscriptorum codicum usum Studiosis, quotiescumque opus habuerint, liberaliter impertit. Quid dicam de reliquis illius virtutibus & eximiis animi dotibus? quid de mirabili moderatione ac lenitate, qua intestinos motus ac tumultus sine ullius civis cruore compescuit. Sed hæc aliàs à me commodiùs, aut ab aliis dicentur ornatiùs. Nunc enim eas tantum illius laudes persequi constitui, quæ privatim pertinent ad studia literarum. Tempe-

rare tamen mihi ipse non possum, quin hîc de pace aliquid dicam, quam Eminentissimus Cardinalis omni studio atque industria nunc maxime urget ac promonet, & quam brevi per præcones Regios publicè pronuntiandam esse speramus. Quippe ea res præcipuè ad commodum pertinet literarum; quas pacis alumnas esse, & sub ejus umbra ac præsidio conquiescere, nemo est qui nesciat. Cùm igitur Cardinalis Eminentissimus gubernaculis Reipublicæ primùm admotus, bellum grave cum Hispanis non conflasset ipse, sed conflatum jam reperisset: variis, ut in tanta re, consiliis diu & accuratè perpensis id tandem constituit: edomandos diuturno bello esse Hispanos, reque ipsa admonendos, quantum Galli armis, opibus, fortitudine, constantia, & reliquis ad bellum necessariis subsidiis pollerent: ut hostes imbecillitate sua & Gallorum potentia cognita, segniores inposterum essent ad nostros aut armis aut injuriâ lacessendos. Neque enim firmam ac securam pacem cum hostibus aliter posse constitui, quàm cùm illi Gallis se in gerendo bello impares esse, crebris cladibus suis detrimentisque sensissent. Itaque cùm Hispani id serò tandem perinde ac Phryges intellexissent, tum demum Cardinalis Eminentissimus opportunum ineundæ pacis tempus adesse animadvertens, eam cum hostibus facere non recusavit, & de jure nostro, de summa totius belli, de spe denique atque victoria quam pæne jam in manibus habebamus, aliquid concedere, quò populorum commodis & bonorum omnium votis, totius denique Christiani orbis desiderio gratificaretur. In quo singularem ejus prudentiam & salutarem Reipublicæ sapientiam equidem satis mirari non possum. Neque enim ob aliam causam tandiu dilata pax est, quàm ut diuturnior deinceps esset ac firmior. Atq; hæc obiter dicta sint de laudibus Cardinalis Eminentissimi. Qui cùm inter arma literas ac literatos omnes benignissimè fovere nunquam destiterit; multo magis sperandum est, illum pacis suæ tempore, easdem artes præcipuo quodam studio ac providentia complexurum: effecturumque ut Galli nostri qui armorum gloriâ præ ceteris gentibus semper eminuerunt, nunc literarum laude & optimarum artium studiis antecellant. Sed nunc tempus est, ut eo unde digressi sumus revertamur. Tertius igitur ille codex, quem Cardinalis Eminentissimi Bibliotheca nobis suppeditavit, omnium quos vidi Eusebianorum codicum longe optimus est ac vetustissimus. Quotquot enim emendationes in aliis exemplaribus reperimus, eas codex ille omnes exhibet: multæ verò aliæ in illo habentur emendationes, quas in aliis exemplaribus non reperi, quemadmodum ex meis Adnotationibus studiosi Lectores poterunt cognoscere. Scriptus est in membranis ante septingentos plus minus annos, elegantissimè simul & emendatissimè. Scholia quoque ad latus interdum habet apposita, nunc antiqua manu, nunc recentiore: quæ nos in Adnotationibus nostris suo quæque loco descripsimus. Multa quoque alia in optimo illo codice observanda sunt, partim in accentibus, partim in distinctione seu interpunctione. Nam quod quidem ad accentus attinet. sæpe in illo codice acuuntur vocabula, quæ in aliis exemplaribus accentum habent circumflexum. Exempli gratia πίος & καίσαρ in illo codice semper acuuntur. Contra verò σφίσι, quod in aliis codicibus acuto notatur accentu, in illo codice circumfle-

 ctitur.

ctitur. Atq; id quidē rectiùs puto. Quod a. spectat ad distinctionē, q̄ nos vulgò interpunctionē vocamus, hic codex adeò accuratè distinctus est, ut totā distinguendi rationem ac scientiam, q̄ haudquaq̄ levis momenti est, ex hoc uno codice possis cognoscere. Certè anteq̄ eum nactus essem, mediæ distinctionis utilitatem ac necessitatem nondum perspexeram; q̄ unus ille codex sedulò inspectus atque excussus, mihi tandem patefecit. Verùm de distinctione plurib. infra dicturi sumus. Illud præterea in vetustissimo illo codice observavi, quotiescumq; plena distinctio seu τελεία στιγμὴ apposita est in aliqua linea, primam sequentis lineæ literā extra reliquarum ordinem conspici, & exteriorem marginem subradere. Idq; indicium est, novum caput aut novam periodum inchoari post finalem illā distinctionem. Idem in aliis quoq; scriptis codicibus observavi. Certè in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ quæ libros Eusebij de vita Constantini continent, ita semper fieri animadverti, quoties novū caput inchoatur. Quartum præterea codicem habuimus ex Bibliotheca Illustrissimi Viri Nicolai Fucketii, qui generalis in Senatu Parisiensi Procuratoris Officium gerens, Præfecturam simul Regalis ęrarii summa cū laude administrat. Atq; his quatuor manuscriptis codicib. ad emendationem librorū Ecclesiasticæ Historiæ usi sumus. Libros verò de vita Imp. Constantini, cū tribus antiquis codicibus contulimus. Primus est Regius ille, de quo superiùs dixi, in quo ante libros Ecclesiasticæ Historiæ, quatuor libri de vita Imp. Constantini, licet non eadem, vetusta nihilominus manu perscripti leguntur. Secundum locum obtinent schedæ veteres Bibliothecæ Regiæ. Sic a. voco chartas, per quaterniones quidē digestas; sed dissolutas, nec in codicis modum compactas. In his schedis, præter libros Eusebii de vita Constantini, & orationem ejusdem Imperatoris ad Sanctos, primus quaternio Ecclesiasticæ Historiæ habetur: cujus ēt in Adnotationib. meis mētionem sæpius feci Cetera nescio quo casu perierunt. Tertium nobis codicem suppeditavit Bibliotheca Fuketiana. In quo ante quatuor libros de vita Imp. Constantini, præfixus est Eusebii Panegyricus, dictus eidem Cōstantino, anno ejus Imperii tricesimo. Hic codex quamvis infimæ vetustatis, est tamen optimæ notæ, multisque in locis emendatior & amplior duob. illis priorib. quib. in editione sua usus est Robertus Stephanus. Præter hos manu exaratos codices, adjumento nobis fuerunt varię lectiones & emendationes, quas viri docti ad marginem editionis Roberti Stephani manu sua adnotaverant. Cujusmodi codices multi etiānum reperiuntur. Sed nos tribus præcipuè usi sumus, qui etiā in Adnotationib. nostris sæpiꝰ commemorantur. Primus fuit Hadriani Turnebi, quem ille cum codice Regio ac Medicæo diligentissimè contulerat. Libri verò de vita Imp. Constantini cum Anglicano quodam exemplari collati erant, sive ipsius Hadriani, sive Odonis Turnebi manu. Alter codex fuit Vulcobii: quem quoniam Renatus Moræus Medicus Parisiensis mihi cōmodaverat, codicem Moræi in Adnotationibus vocare soleo. Hic liber præter eas emendationes q̄ in libro Turnebi habentur, perpaucas alias continet. Tertius codex fuit Henrici Savilii, viri doctissimi, ad me missus ex Anglia à Jacobo Usserio Armachano. Nā cùm in Usserii notis ad Martyrium B. Polycarpi, manuscriptum Eusebianæ Historiæ codicem ex Bibliotheca Saviliana laudari animadvertissem, eumque codicem optimæ notæ esse ex aliquot locis ab Usserio prolatis deprehendissem, postulavi ab eo per literas, ut varias e-

jus codicis Lectiones (integrum n. ab eo collatum esse existimabā) ad me transmitteret. Ille verò codicem quidem ipsum in charta scriptum bombycina, Bibliothecæ Oxoniensi à Savilio donatum fuisse, mihi rescripsit. Ceterùm editionem Roberti Stephani statim ad me misit, in cujus margine Savilius emendationes ex suo illo manuscripto codice depromptas adnotaverat. Quantum tamen conjicere potui, nō omnes scripti codicis Lectiones ad latus editionis illius apposuit Savilius, sed eas tantum quas bonas certasque esse existimabat. Quædā n. Lectiones ab Usserio è scripto illo codice proferuntur, quas à Savilio prætermissas esse postea deprehendi. Prętereà idem Savilius ad oram illius editionis multas adscripsit emendationes ex codice Joannis Christophorsoni, quem scil. Christophorson⁹ cum aliquot manuscriptis exemplaribus contulerat. Hæc sunt librorum subsidia quibus instructi, Eusebianæ Historię libros emendandos suscepimus. Sed ne quis forte quicq̄ à nobis temere & pro arbitrio mutatum esse existimet, ante omnia Lectores monitos esse volum⁹, nihil nos sine optimorum exemplarium consensu atque auctoritate fecisse. Adeoque nobis religio fuit, in his libris aliquid interpolare; ut ne tum quidem cùm locum depravatum esse manifestissimè apparebat, conjecturæ nostræ indulgere voluerimus. Argumento sit locus in fine lib 10. Histor. Eccl. p. 399. qui sic habet: *ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρεπῶς μέγιστος νικητὴς Κωνσαντῖνος.* Poteramus hic veram Lectionem levi negotio restituere, & pro *ἐκπρεπῶς* emendare *ἐκπρέπων.* Sic n. eum Eusebii locum citat Gelasius Cyzicenus in lib. 2. nec aliter scribitur in lib. 2. Eusebii de vita Constantini, cap. 19. ubi hic locus iisdem plane verbis repetitur. Denique nullus in hac editione nostra emendatus est locus, de quo in Adnotationibus Lectorem non admonuerim, & emendationis meæ rationem non reddiderim Emendationis pars est non postrema, distinctio sive interpunctio, de qua nonnihil à me dicendum est, ne fortè Lectores novo interpunctionis genere q̄ in hanc editionem à me primùm invectum est, conturbentur. Quanquā si propriè loqui velimus, non id novum distinctionis genus, sed vetustissimum est, & ab antiquis omnibus tam Græcis quàm Latinis usurpatum: quod recentiorum negligentiâ penitus abolitum, hac editione conatus sum saltem ex parte revocare. Prisci quidem illi, recens tum inventis literarum figuris, uno tenore sine ulla prorsus distinctione scribebant. Quæ res cùm maximam tum in legendo tum in pronuntiando haberet difficultatem, veteres Grammatici tres posituras seu distinctiones excogitarunt, quibus quasi stationibus quibusdam ac diversoriis continuus orationis cursus distingueretur. Primam vocarunt *ὑποστιγμὴν*, id est, subdistinctionem: alteram *μέσην*, id est, mediam distinctionem: tertiam *τελείαν στιγμὴν*, id est, finalem seu plenam distinctionem. Tribus autem punctis diverso situ dispositis singulas notaverunt. Punctum enim ad imam literam appositum subdistinctionem designat: media verò distinctio quam Latini moram appellarunt, significatur puncto ad mediam literam affixo. Illud a. punctum q̄ ad caput literæ apponitur, finalem denotat distinctionem. Harum autem distinctionum quæ sit vis ac ratio, docent Grammatici; Donatus & Marius Victorinus, & Diomedes in lib. 2. qui unus instar omnium nobis erit hoc loco. *Lectioni*, inquit, *posituras accedere vel distinctiones oportet, quas Græci θέσεις vocant: quæ inter legendū dāt copiā spir. reficiendi, ne cōtinuatio-*

ne deficiat. Hæ tres sunt, distinctio, subdistinctio, media distinctio sive mora, vel ut quibusdam videtur, submedia: quarum diversitas tribus punctis diverso loco positis indicatur. Et paulò pòst: *Distinctio est silentii nota, cùm sensu terminato liberum est cessare prolixiùs. Est hujus nota punctum supra versum ad caput literæ positum. Subdistinctio est silentii nota legitimi, quâ pronuntiationis terminus sensu manente ita suspenditur, ut statim id quod sequitur, succedere debeat. Hujus autem nota est punctum sub versu positum. Mora est levis in continuatione sensuum interposita discretio, legitimæ distinctionis subdistinctionisq; medium obtinens locum, ita ut nec perfecta in totum, nec omissa videatur, sed significatione immorandi, alterius desideret principium sensus. Et hoc solummodo servat officium, ut legentis spiritum brevissima respiratione reficiat ac nutriat. Sic enim pronuntiando reticere quis debet, ut quia spiritus ipse quadam defectione mutatur, deinde resumatur. Vt est*

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu.
Vtq; acres concussit equos, utq; impulit arma.
Extemplo turbati animi.

Multæ enim clausulæ sunt mediæ hujus lectionis. Primùm ne confundantur, quæ δίκωλα & τρίκωλα ponuntur & talia. Deinde ut actus verborum emineat & luceat, qui ex aliquo moveatur affectu, vel indignatione vel miseratione collata, &c. Hujusmodi igitur distinctionum seu interpunctionum notas antiqui omnes tam Græci quam Latini in libris suis adhibuerunt: quas etiam Isidori Hispalensis ætate adhuc in usu fuisse constat. Id enim discimus ex ejus Originum libro 1. cap. 19. In manuscriptis quoque exemplaribus paulo vetustioribus eadem distinguendi ratio perpetuò servatur. Verùm recentiores, seu imperitia seu desidia quadam ac negligentia, omnia commutarunt. Ac pro subdistinctione quidem virgulas posuerunt; pro mediæ distinctionis notâ duo puncta: finalis verò distinctionis notam à capite ad pedes literæ dejecerunt. Quam pravam distinguendi rationem secuti sunt omnes fere Typographi præter Aldum Manutium. Hic enim in editione Græcorum librorum, quos pæne innumerabiles excudit, eam semper interpunctionem retinuit, quam in manuscriptis exemplaribus invenerat. Et virgulas quidem quod attinet, nolim eas damnare. Parum enim interest, quam notam adhibeamus ad subdistinctionem designandam, modo ea nota ad pedes apponatur literæ. Certe in optimo illo ac vetustissimo codice Bibliothecæ Mazarinæ, cujus antea mentionem feci, interdum pro media, interdum pro finali distinctione virgulam appositam reperi, id est, nunc ad mediam literam, nunc ad summam. Nec solùm virgulâ, verùm etiam sicilico seu ἁπλῇ aversâ nonnunquam designabatur media distinctio, ut docet Victorinus in libro 1. Artis Grammaticæ. Quod verò pro finali distinctione hodie punctum ad pedes literæ ponimus, id meo quidem judicio, ferri nullatenus potest. Neque enim solùm vetustati id repugnat, verùm etiam rationi. Quippe ratio postulat, ut nota eodem situ posita eandem designet distinctionem. Punctum igitur in

ima parte positum, idem significare debet, quod virgula quæ ad imam literam notata est. Neque enim nota ipsa, sed notæ situs variat distinctionem. Ex quo efficitur, finalem distinctionem non rectè à nobis designari puncto ad pedes literæ apposito. Quare non sine causa veterem interpungendi rationem in hac editione restituere sum conatus. Ac virgulam quidem ipsam retinui, quippe quæ in denotanda subdistinctione idem valeat ac punctum: mediam verò distinctionem ex manuscriptorum codicum auctoritate suis locis quasi postliminiò restitui. Hujus porrò utilitatem ac necessitatem Studiosi, ut spero, celeriter agnoscent. Neque enim solùm eo valet media illa distinctio, ut resumatur spiritus ad principium alterius sensus continuandum, & ut actus magis emineat ac luceat, quemadmodum scribit Diomedes: verùm etiam ad notandum discrimen personarum ac dignitatum. Sic alicubi in his libris, ubi legitur ἐπισκόπων πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, codex Eminentissimi Cardinalis post vocem ἐπισκόπων mediam adhibet distinctionem. Sed & plerisque in locis punctum ad caput literæ posui, ad finalem distinctionem designandam: ubique id facturus, nisi vis inolitæ consuetudinis me ab incepto revocasset. Ceterum quod ego in hac editione tantum ex parte præstiti, id ab aliis majore doctrina & auctoritate præditis, qui veterum libros posthac edituri sunt, tandem, ut spero, consummabitur. Atque hæc de emendatione & distinctione nostrà summatim dicta sufficiant. Nunc ad Latinam interpretationem veniamus.

Non dubito multos fore qui mirentur, quam ob rem post tres Latinos Eusebii Interpretes, eosque in Græcis literis non mediocriter exercitatos, quartam ipse versionem elaboraverim. Quibus primùm ita respondeo. Si post Rufinum, qui Ecclesiasticæ Historiæ libros primus in Latinum sermonem convertit, licuit Musculo novam interpretationem condere; si rursus post Musculum idem licuit Christophorsono, cur mihi quoque idem juris non fuerit quod ceteris? Apud Judæos post Septuaginta Seniorum editionem tot Sacramentorum religione, tot sæculorum auctoritate firmatam, Aquila primùm; deinde Theodotion & Symmachus novas veteris Testamenti interpretationes singuli ediderunt. Quintæ item sextæque ac septimæ editionis Auctores quidam reperti sunt, quorum nomina ignorantur: easque omnes versiones Origenes in Hexaplis suis collocavit, ut à Catholicis hominibus legerentur. Quod igitur Judæis in veteri Testamento licuit, cur in Eusebio mihi non liceat? maximè cùm id audere in Eusebio minus periculosum sit, quàm in sacris divinarum Scripturarum libris. Enim verò multæ eæque gravissimæ rationes ad novæ hujus interpretationis onus subeundum me vel invitum impulerunt. Nam cùm novam Ecclesiasticæ Historiæ editionem vero jussu vestrisque auspiciis suscepissem, viderémq; superiorum Interpretum versiones ob crebros errores ac παρερμηνείας nequaquam satisfacere desiderio doctorum virorum, quemadmodum Joannis Curterii & Petri Halloixii testimonio jam anteà declaratum est: duorum alterum mihi necessario præstandum fuit, ut vel antiquam interpretationem corrigerem, vel certè procuderem novam. Porro aliorum interpretationem corrigere, ut molestum per se ac difficile, ita etiam odiosum videbatur. Sua enim cuique laus, suus honos debetur à nobis,

Fecerunt illi quicquid in ipsis fuit, & suo labore nostrum laborem levare ac minuere conati sunt. Proinde opus uniuscujusque Interpretis laudandum potius est à nobis quàm interpolandum. Rufinus, quamvis sensum potiùs Eusebii sequatur quàm verba. tersus est tamen ac nitidus, nec legentibus injucundus: ac vel eo nomine plurimùm laudandus, quòd Ecclesiasticam historiam primus Latinæ linguæ hominibus dedit; cujus versione ad nostram usque ætatem usa est Occidentis Ecclesia. Musculus verbis pressiùs adhæret, & in interpretando brevis est atque perspicuus, multisque in locis Christophorsono felicior. Christophorsonus, ut diligentior ac doctior Musculo, sic etiam numerosior incedit, & Ciceronianum quiddam sonat. Præterea usus est manuscriptis exemplaribus ad interpretationem suam elaborandam: primusque panegyricum Eusebii dictum tricennalibus Constantini latino sermone edidit, quem postea Genevenses typographi Græce excuderunt. Dicet hìc aliquis. Quid igitur opus fuit nova versione? cum illi Interpretes tot tantisque laudibus abundent. Ego verò laudes illorum commemoro, non vitia detego: quæ quidem aliorum testimonio quàm meo prodi malim. Quòd si quis Adnotationes meas legerit, aut interpretationem meam cum illorum versione conferre voluerit, intelliget profectò quot quantisq; erroribus refertæ sint illorum interpretationes, nec sine causa novam Eusebii versionem mihi à vobis injunctam fuisse. Sed quoniam non voluntate sed necessitate quadam in hunc sermonem delapsus sum, de superiorum Interpretum vitiis summatim pauca dicam. Nam si cuncta illorum σφάλματα singillatim vellem percensere, in immensum extenderetur oratio. Ut igitur à Rufino exordiar, quis nescit illum Eusebio multa pro arbitrio addidisse, multa detraxisse, multa mutasse; ac plerisq; in locis παραφραστὴν potius esse quàm Interpretem? Exempli gratià in libro 7. de Gregorii Thaumaturgi miraculis satis prolixam narrationem inseruit, quæ in Eusebii nostri exemplaribus non habetur. Idem in libro 9. Luciani martyris orationem pro fide nostra coram judice habitam commemorat, quam Eusebii exemplaria non agnoscunt. Jam verò decimum Ecclesiasticæ Historiæ librum totum fere in versione sua prætermisit. Nihil hìc dico de capitibus ab eo commutatis in libro sexto ac septimo, quandoquidem in Adnotationibus meis hac de re Lectorem admonui. Quot Eusebii loca ab illo perperam accepta & interpretata sunt? Hic est qui ex Zacharia sacerdote, cujus in Evangelio Lucæ fit mentio, martyrem nobis Lugdunensem effecit. Hic est qui Bibliadem cum Blandina confudit. Hic est qui Philoromum nobilissimum martyrem, ex Rationale Tribunum militum fecit. De Musculo verò quid attinet dicere, cujus versiones (Nam & alios Scriptores latinè interpretatus est) non magnopere probantur à doctis? Innumerabiles ejus errores proferre possem, si vellem: inter quos hic eminet. Dionysius Alexandrinus in Epistola adversus Germanum quam refert Eusebius in libro sexto ait, se περὶ ἡλίου δυσμὰς comprehensum à militibus, & Taposirim esse perductum. At Musculus Heliodysmas oppidum esse credidit. Sic enim vertit: *Ego namq; cùm Heliodysmas unà cum illis qui mecum erant, venissem, Taposirim à militibus ductus sum.* Idem præterea Musculus librum Eusebii de martyribus Palæstinæ, qui subje-
ctus

ctus est libro 8. Historiæ Ecclesiasticæ, totum in versione sua prætermisit: quam ob causam nescio. Est enim ille Eusebii liber elegantissimus. Superest versio Joannis Christophorsoni, quæ nec ipsa nævis suis caret. Nam ut omittam Barbarismos qui in illa sæpius occurrunt, nimiùm prolixa & laciniosa est ejus interpretatio, dum voces quasdam addit ad explendam periodum, aut ad obscurioris loci expositionem suas adjicit ἐπεξηγήσεις. Interdum etiam ex duabus periodis unam facit, & duo capita in unum confert: adeò ut Latinorum capitum distinctio in ejus interpretatione multùm discrepet à Græca. Quæ res quantam pariat molestiam ac perturbationem in citandis ex Eusebio locis, norunt omnes Studiosi. Idem in Theologicis quidem satis exercitatus fuit: sed criticæ artis peritiâ & antiquitatis Romanæ cognitione leviter instructus. Quare in propriis vocabulis Magistratuum Romanorum, & in iis quæ ad civilem administrationem pertinent, perpetuò labitur: verbi gratia in exponendis vocibus ἡγεμόνος, στρατηγοῦ, ἐπαρχικῆς τάξεως & in similibus aliis. Postremò librum Eusebii de martyribus Palæstinæ, qui in editione Roberti Stephani & in manuscriptis exemplaribus subjunctus est octavo Historiæ Ecclesiasticæ libro, Christophorsonus in octavum librum transfudit, cùm ejus partem illum esse crederet. Quem Christophorsoni errorem secuti postea Typographi Genevenses, ut Græca Latinis aptarent, ex duobus Eusebii libris unum fecere. Atque hæc carptim dicta sint de vitiis superiorum interpretationum; non obtrectandi animo, nec minuendæ cujusquam Interpretis gloriæ, sed ut Studiosi omnes intelligant, nos non sine causa novam interpretationem suscepisse. Quam ut perfectam quidem & numeris omnibus absolutam præstare non ausim, (id enim nimiæ esset confidentię) ita plurimis mendis quibus superiores interpretationes scatent, carere fidenter affirmo. Cæterùm cùm tria potissimùm in versione requirantur; ut nimirum fidelis sit, ut elegans ac perspicua; operam dedi ne quid horum in versione nostra desideraretur.

Interpretationem sequuntur Adnotationes. In quibus duo potissimùm spectavi: primùm ut emendationum mearum rationem redderem, & varias scriptorum codicum Lectiones Studiosis proponerem: deinde ut obscuriores Eusebii locos illustrarem, & antiquos Ecclesiæ mores ac ritus collatis aliorum Scriptorum locis explicarem. Adnotationibus quatuor à me subjunctæ sunt dissertationes. Quarum prima est de initio ac progressu schismatis Donatistarum. Altera est de Anastasi & martyrio Hierosolymitano. Hanc sequitur disputatio de versione 70. Interpretum adversus Jacobum Usserium Armachanum. Quarta est de Martyrologio Romano quod edidit Rosweydus. Atque hæc sunt quæ ad Eusebianæ Historiæ illustrationem à me in hac editione elaborata sunt. Quæ si cuipiam fortasse levia videbuntur ac vilia, is cogitet, hujusmodi ferè cuncta esse quæ in hoc genere literarum proferuntur, iisque pro studio legentium ac stomacho aut pretium aut contemptum accedere. Nam si quidem æquum ac studiosum Lectorem invenerint, magni æstimantur; si verò in fastidiosas aures inciderint, pro nihilo ducuntur. Deinde quid nisi vulgare admodum & mediocre exspectandum est, à me præsertim qui ob debilitatem oculorum alienis oculis ac manibus & legere cogor & scribe-

re: & qui dū propter laboris magnitudinem semper ad ulteriora festino, totum hoc qualecumq; est opus ita properanter dictavi, ut vix relegendi mihi otium fuerit. Quo magis indulgenda mihi est venia, sicubi fortasse in Adnotationibus Lectoris desiderio non usquequaque satisfeci. Ceterùm ad invitandos Lectores, in ipso operis vestibulo doctissimam Epistolam collocavi, quam Illustrissimus ac Reverendissimus Archiepiscopus Tolosanus Petrus de Marca, vir divinarum humanarumque rerum scientia instructissimus, ad me scripsit de prima Evangelii prædicatione in Gallia. Quidquid igitur tædii ac molestiæ ex lucubrationum mearum Lectione contraxerint Studiosi, id hujus Epistolæ eruditione & amœnitate facilè detergent.

De Vita Scriptisq; Eusebii Cæsariensis.

DE vita Eusebii Cæsariensis librum olim conscripserat Acacius ejus discipulus & in Episcopatu Cæsariensi successor, ut testatur Socrates. Sed cum hic liber una cum plurimis aliis vetustatis incuria perierit, nos collectis hinc inde veterum Scriptorum testimoniis qui de Eusebio locuti sunt, jacturam illam pro virili parte sarcire conabimur. Igitur Eusebius natus est in Palæstina sub extrema, ut videtur, Gallieni tempora. Ex Palæstina quidem illum oriundum fuisse argumento est, quod a veteribus fere Palæstinus vocatur. Ita certe Basilius, Theodoritus aliique eum appellant. Ac quamvis ob Cæsariensis urbis Episcopatum ita cognominari potuit, verius tamen mihi videtur, illum a patria id cognomentum traxisse. Certe ipse in libro primo de vita Constantini se illuc adolescentem in Palæstina educatum ac versatum esse testatur, ubique primum a se visum esse Constantinum, dum is in comitatu Diocletiani Augusti per Palæstinam iter faceret. Sed & in libro 2. ejusdem Operis, ubi legem Constantini refert, quam ille pro Christianis scripsit ad Palæstinos, Palæstinum se fuisse haud obscure significat. Postquam enim legis ipsius ad Palæstinos missæ verba retulit, hæc addit: *Hæ primæ Imperatoris literæ ad nos missæ.* Quod vero ortum illius in extrema Gallieni tempora contuli, hujus rei auctorem habeo ipsum Eusebium. In libris enim Historiæ Ecclesiasticæ loquens de Dionysio Alexandrinorum Episcopo, illum sua ætate vixisse testatur, ut videre est in libro 2. cap. 28. Quare cùm constet Dionysium Alexandrinum anno Principatus Gallieni duodecimo e vivis abiisse, Eusebium jam tum in lucem editum fuisse oportet, si quidem ejus ætas in ea tempora incidit, quibus vixit Dionysius. Idem etiam colligi potest ex libro 5. Historiæ Ecclesiasticæ sub finem, ubi de Artemonis hæresi verba faciens, Paulum Samosatenum sua ætate eam hæresim renovasse scribit. Denique in libro 7. narrans ea quę regnante Gallieno contigerunt, antequam de Pauli Samosatensis errore ac damnatione sermonem instituat, his utitur verbis: *Verum his jam expositis, nunc tandem quæ qualisq; fuerit ætas nostra, posterorum notitiæ tradamus.* Parentes quos habuerit, nobis incompertum est, nisi quod Nicephorus Callistus nescio quos auctores secutus, illum sorore Pamphili martyris genitum esse prodit. In Epistola autem Arii ad Eusebium Nicomediensem, frater Eusebii Nicomediensis dicitur. Ac tametsi propter amicitiam frater dici potuit, verius tamen mihi videtur, illum aut germanum aut consobrinum fuisse Nicomediensis Eusebii, maximè cum Arius plurimis aliis ibi commemoratis, unum Cęsariensem fratrem appellet Nicomediensis. Deinde Nicomediensis Eusebius oriundus fuit ex Syria. Fuit enim primò Episcopus Beryti. Nec mos tunc erat, ut extranei & ignoti ad regendas Ecclesias promoverentur. In secularibus disciplinis quos magistros habuerit, perinde ignoramus. In sacris autem literis pręceptorem habuit Dorotheum Eunuchum, Antiochensis Ecclesię presbyterum: cujus etiam in libro 7. honorificam mentionem facit. Quamquam Eusebius eo loco tantùm dicit a se audi-

tum esse Dorotheum, dum sacras literas in Ecclesia non incommodè exponeret. Si quis tamen ex his Eusebii verbis cum Trithemio velit colligere, Eusebium Dorothei fuisse discipulum, equidem non magnopere repugnabo. Ea tempestate mortuo Theoteeno, Cæsariensis Ecclesiæ Episcopatum administrabat Agapius, vir eximiæ sanctitatis, & effusæ in pauperes liberalitatis. Ab hoc Eusebius in Clerum adscitus, artissimam iniit amicitiam cum Pamphilo, qui tùm inter Cæsariensis Ecclesiæ presbyteros eminebat. Erat Pamphilus natione Phœnix, domo Berytius; Pierii Alexandrinæ Ecclesiæ Presbyteri discipulus, ut scribit Photius. Qui cùm literarum sacrarum singulari amore flagraret, omnesque Ecclesiasticorum Scriptorum libros ac præcipuè Origenis, summo studio conquireret, celeberrimam scholam ac Bibliothecam instituit Cæsareæ. Cujus scholæ Magister primus fuisse videtur Eusebius. Certè Eusebius in libro de Martyribus Palæstinæ disertè scribit, Apphianum qui tertio persecutionis anno martyrium consummavit, in urbe Cæsareâ sacris literis à se eruditum fuisse. Ab eo tempore Eusebius cum Pamphilo semper conjunctissimè vixit, ejusque individuus comes ad mortem usque permansit: adeò ipsi carus, ut ab ejus amicitia cognomentum sortitus sit Pamphili. Nec verò solùm superstitem, sed etiam mortuum singulari amore dilexit Eusebius: ita ut post mortem Pamphili, semper de illo honorificentissimè simul & amantissimè loqueretur. Testantur hoc tres libri de vita Pamphili martyris ab eo conscripti, quos elegantissimos vocat Hieronymus. Idem etiam colligitur ex pluribus locis qui in Historia Ecclesiastica leguntur, & in libro de Martyribus Palæstinæ. Denique in libro 2. adversus Sabellium, qui post Nicænum Concilium ab Eusebio conscriptus est, Pamphilum Martyrem frequenter prædicat, quamquam suppresso ejus nomine. Nam & in ipso Orationis Exordio ita dicit: *Puto adhuc aures obstrepi meas à memoria beati illius viri, qui illa religiosa frequenter usus est voce. Nam & aures vestræ adhuc sonum illius vocis retinent. Puto enim me audire eum dicentem. Vnigenitus Dei Filius. Hæc enim religiosa vox per os ejus semper promebatur. Memoria enim erat unigeniti ad gloriam non nati Patris. Audivimus autem Apostolum præcipientem honorari duplici honore debere presbyteros, eos maximè qui laborant in verbo & doctrina.* Et pag. 29. iterùm de eo ita loquitur: *Hæc non nos extollunt, memoria beati illius viri. Vtinam autem ita possim dicere, ut vobiscum semper ab eodem audiebam. Sed ea quæ nunc dicuntur, illi placita fuisse videntur. Gloria enim est proborum servorum, vera de Domino dicere; & honor eorum Patrum qui bene docuerunt, si repetantur eorum doctrina.* Et rursus in eodem libro, pag. 37. *Hæc audiebamus semper à beato illo viro. Sæpe enim ita dicebantur ab eo: ut quidam suspicarentur ore quidem eum ista proferre, corde autem aliter habere. Et quidem memor vobis sum, audivisse me ab eo sancto nobis juramento satisfecisse, quia non aliud in lingua, & aliud esset in corde ejus.* Et paulò pòst. *Sed nunc quidem paucis ob memoriam & honorem Patris illius nostri, ita boni, ita laboriosi, & pro Ecclesiis ubiq; vigilantis dicta sint nobis. Neq; enim generis ejus memoriam*

fecimus, neq; educationis, aut eruditionis, aut alterius vitæ & propositi. Quos quidem Eusebii locos (ne quem sua laude defraudem) indicavit mihi vir doctissimus Franciscus Ogerius. Ceterum ex his quæ dixi satis colligitur, Eusebium nullo propinquitatis jure, sed tantum amicitiæ vinculo cum Pamphilo conjunctum fuisse. Certe Eusebius qui tot locis Pamphilum nominat, ejusque amicitia tantopere gloriatur, nunquam tamen propinquum aut affinem suum vocat. Immo vero ex ipsius Eusebii testimonio manifestè conficitur, Pamphilum Martyrem Eusebii propinquum non fuisse. Nam in fine libri 7. Historiæ Ecclesiasticæ, ubi de Agapio Ecclesiæ Cæsariensis Episcopo verba facit, ita loquitur: *Hujus tempore Pamphilum virum disertissimum, vitaq; & operibus verè philosophantem cognovimus; in eadem Ecclesia presbyteri honore decoratum.* Cum igitur Eusebius ipse testetur, à se tunc primum cognitum esse Pamphilum, satis apparet nulla necessitudine aut affinitate eos inter se conjunctos fuisse. Per hæc tempora contigit gravissima illa persecutio Christianorum, quæ à Diocletiano primum cœpta, a sequentibus deinceps Imperatoribus ad decimum usque annum prorogata est. Hujus persecutionis tempore Eusebius utpote Cæsariensis Ecclesiæ tunc presbyter, in ea urbe perpetuò ferè permansit, & continuis hortationibus multos ad Martyrium instruxit. Inter quos fuit Apphianus, nobilis adolescens, cujus illustre certamen refert Eusebius noster in libro de Martyribus Palæstinæ. Eadem persecutione captus Pamphilus & in carcerem conjectus, integrum biennium in vinculis exegit. Quo quidem tempore Eusebius amicum & contubernalem suum nequaquam deseruit: sed illum invisens assiduè, quinque libros defensionis Origenis in carcere una cum illo elaboravit: sextum verò & ultimum ejusdem Operis librum mortuo demum absolvit Pamphilo. Totum verò illud opus, confessoribus in metallis Palæstinæ degentibus ab Eusebio & Pamphilo nuncupatum est, quemadmodum scribit Photius in Bibliotheca capite 118. Ejusdem persecutionis tempore, ob quasdam, ut credibile est, Ecclesiæ necessitates Tyrum profectus est. Qua in urbe dum degeret, quinque Ægyptiorum martyrum gloriosa certamina abs se visa esse testatur in libro 8. cap. 7. Sed & in ejusdem libri cap. 9. se in Ægyptum ac Thebaidem venisse scribit, grassante adhuc persecutionis furore; atque illic multorum utriusque sexus Martyrum admirabilem constantiam oculis suis conspexisse. Sunt qui scribant, Eusebium in ea persecutione ut carceris molestiis liberaretur, idolis sacrificasse: idque illi objectum est ab Episcopis & confessoribus Ægyptiis in Synodo Tyria, ut infra commemorabimus. Sed non dubito quin id falsum sit & ab inimicis Eusebii confictum. Nam si tantum crimen revera admissum fuisset ab Eusebio, quomodo Cæsariensis Ecclesiæ postea factus fuisset Episcopus? quomodo ab Antiochenis ad suscipiendum illius urbis sacerdotium evocatus? Et tamen Cardinalis Baronius illud quasi certum ratumque arripuit, quod Eusebio per jurgium & altercationem objectum est ab ejus adversariis, nec ullius testimonio confirmatum. Per idem tempus scriptus est ab Eusebio liber adversus Hieroclem. Causam scribendi præbuit Hierocles Nicomediensis, qui sub initium ejus persecutio-

Eusebius in Epistola ad Cæsarienses in Synodo Nicæna.

nis cùm Christianorum ubique templa destruerentur, vexatæ religioni quasi insultans, duos adversus fidem Christi in urbe Nicomedia edidit libros, quos φιλαλήθεις inscripserat. In quibus inter cetera id asserebat, Apollonium Tyaneum multo plura & majora fecisse quam Christum, ut testatur Lactantius in libro 7. Sed Eusebius hominem despiciens, contentus fuit eum brevi libello confutare. Inter hæc mortuo Agapio Cæsariensium Episcopo, cùm persecutio jam sedata & pax reddita esset Ecclesiæ, Eusebius communi omnium consensu in ejus locum substituitur. Alii successorem Agapii ponunt Agricolam, qui Ancyranæ Synodo interfuit ac subscripsit, anno Christi 314. Ita Baronius in Annalibus ad annum Christi 314. & Blondellus in Apologia pro sententia B. Hieronymi, cap. 19. Ubi Eusebium anno Christi circiter 315 administrationem Cæsariensis Ecclesiæ post mortem Agricolæ suscepisse scribit. Verum subscriptiones illæ Episcoporum quæ in Latinis Canonum collectionibus habentur, parum certæ mihi videntur ac firmæ. Nam neque in Græcis codicibus, nec in Latina versione Dionysii Exigui leguntur. Deinde Eusebius in libro 7. Historiæ Ecclesiasticæ recensens præcipuarum sedium Episcopos, sub quibus orta & grassata est persecutio, in Agapio Cæsariensium Episcopo desinit, quem ait in ea persecutione pro Ecclesiæ suæ commodis plurimum laborasse. Hic ergo ad finem usque persecutionis permanserit necesse est. Atqui Eusebius statim post finem persecutionis factus est Episcopus. Nam cùm Paulinus Episcopus Tyri, paulo post redditam Ecclesiæ pacem Basilicam dedicaret, ad ejus dedicationem unà cum reliquis Episcopis à Paulino evocatus est, & elegantissimam coram illo habuit orationem, sicut didicimus ex libro 10. Historiæ Ecclesiasticæ. Id autem contigit antequam Licinius adversus Constantinum rebellaret, quod factum est anno Natalis Dominici 315. Circa hæc tempora Eusebius insignes illos de Demonstratione & de Præparatione Evangelica libros elucubravit. Quos quidem ante Concilium Nicænum scriptos fuisse constat, cum in Historia Ecclesiastica, quæ ante illud Concilium ab Eusebio scripta est, nominatim citentur, quemadmodum in Adnotationibus ostendimus. Interea Licinius qui in Orientis partibus Rempublicam administrabat, repentino furore incitatus Christianos persequi cœpit: præcipuè verò Antistites, quos Constantino magis favere, & pro illo vota facere suspicabatur. Sed Constantinus suscepta adversus Licinium expeditione, brevi illum duobus prœliis terra marique victum ad deditionem compulit. Atque ita Christianis in Oriente degentibus pax per Constantinum denuò reddita est. Verum inter ipsos Christianos longe gravior eodem tempore tumultus exarsit. Namque Arius Alexandrinæ urbis presbyter, cùm nova quædam & impia de Dei Filio dogmata publice in Ecclesia prædicaret, & ab Alexandro Episcopo frequenter admonitus, nihilominus in iisdem assertionibus perseveraret, tandem una cum erroris sui sociis damnatus, pulsusque Ecclesia fuerat. Quam damnationem moleste ferens, literas cum exemplo fidei suæ ad omnes vicinarum urbium Episcopos misit: Quibus querebatur, immerito se depositum ab Alexandro, cum eadem ipse quæ reliqui Orientis Antistites prædicaret. His artibus decepti plures Episcopi, & ab Eusebio Nicomediensi maxime incitati, qui Arii partibus palam favebat, literas pro Ario scripserunt ad Alex-

xandrum Alexandrinę urbis Antistitem, orantes ut Arium in pristinum locum restitueret. Ex eorum numero fuit Eusebius noster, cujus literæ ad Alexandrum scriptæ exstant in Actis septimæ Synodi œcumenicæ, & inter veterum Testimonia à nobis relatæ sunt. Eusebii Cæsariensis exemplum mox secuti Theodotus ac Paulinus, alter Laodiceæ, alter Tyriorum Episcopus, pro restitutione Arii apud Alexandrum intercessere. Quorum Epistolas, utpote dogmatibus suis patrocinantes, cùm ubique ostentaret Arius, & tantorum virorum auctoritate multos in societatem erroris sui pertraheret, Alexander & ipse coactus est ad reliquos Orientis Episcopos literas mittere, quibus palam fieret, Arium una cum sociis jure damnatum ac depositum fuisse. Exstant hodie Alexandri epistolæ duæ: altera ad Alexandrum Constantinopolitanum Episcopum, in qua queritur Alexander de tribus Episcopis Syriæ, qui Ario consentientes, contentionem quam sedare potiùs debuissent, magis quàm antea inflammaverant. Hi sunt Eusebius, Theodotus ac Paulinus, sicut ex Arii Epistola ad Eusebium Nicomediensem scripta licet colligere. Alteram Alexandri Epistolam ad omnes ubique terrarum Episcopos datam refert Socrates in libro 1. His Alexandri literis pæne omnes Orientis subscripserunt Episcopi: inter quos principem locum obtinebant Philogonius Antiochiæ, Eustathius Berrœę & Macarius Hierosolymorum Antistites. Episcopi verò illi qui ab Arii partibus stare videbantur, cùm Alexandri literis se perstrictos viderent, acriùs multò ac vehementiùs in defensionem Arii incubuere: præcipuè autem Nicomediensis Eusebius. Noster enim Cæsariensis Eusebius, unà cum Patrophilo ac Paulino, aliisque Syriæ Episcopis id tantùm decrevit, ut Ario presbytero conventus in Ecclesia sua agere liceret: subjectus tamen idem esset Alexandro Episcopo, ab eoque flagitaret ut ad pacem & communionem admitteretur. Ad hunc modum diffidentibus inter se Episcopis, & his Alexandri, illis Arii partes foventibus, contentio supra modum exasperata est. Cui malo ut mederetur Constantinus, generalem Episcoporum Synodum, qualem nulla unquam ętas viderat, ex universo orbe Romano congregavit in urbe Bithyniæ Nicæa. Hujus maximi ac celeberrimi Concilii non minima pars fuit Eusebius noster. Nam & in dextro cornu primum locum obtinuit, & Imp. Constantinum qui inter duos considentium ordines medius in aurea sella residebat, totius Synodi nomine compellavit, sicut ipse testatur in exordio libri 1. de vita Constantini, & in lib. 3. ejusdem operis. Idem etiam confirmat Sozomenus in libro 1. Historiæ Ecclesiasticæ. Deinde cùm inter Episcopos maxima esset controversia de formula fidei, Eusebius noster formulam proposuit admodum rectam & simplicem, & quæ omnium Episcoporum, ipsiusque adeò Imperatoris consensu laudata est. Sed cùm ei formulæ aliquid deesse videretur ad confutandam novi dogmatis impietatem, Patres Synodi Nicænæ has præterea voces addendas esse censuerunt: *Deum verū de Deo vero: genitū non factum, consubstantialē Patri.* Adjecerunt etiam anathematismos, adversus eos qui dicerent Filium Dei de non exstantibus factū esse, & fuisse tempus cū non esset. Et initio quidem Eusebius noster *Consubstātialis* vocē admittere recusabat. Sed postea edoctꝰ à reliquis Episcopis quęnā esset hujus verbi vis atq; sententia, huic fidei tandem consensit

ac subscripsit, quemadmodum ipse tradit in Epistola ad Cęsarienses. Nonnulli asserunt Eusebium necessitate adactum, & Imperatoris metu potiùs quàm ex animi sui sententia, Nicænæ fidei subscripsisse. Ego verò de aliis quidem qui interfuerunt huic Synodo, id facilè crediderim. De Cæsariensi autem Eusebio ita sentire non possum. Nam Eusebius post Synodum Nicænam, semper damnavit eos qui dicerent Filium Dei ex nihilo factum esse, ut patet ex libris ejus contra Marcellum, & nominatim ex capite 9. & 10. libri 1. de Ecclesiastica Theologia. Idem etiam de illo testatur Athanasius. Qui cùm sæpissime retulerit Eusebium Cæsariensem Nicænæ Synodo subscripsisse, nunquam tamen id ab illo simulatè & in speciem duntaxat factum esse prodit. Certe si Eusebius non ex animo, sed per fraudem ac simulationem Nicæno Concilio subscripsit, cur ad Cæsarienses illam quam dixi postea misit Epistolam, qua ingenuè professus est se fidem illam quæ in Concilio Nicæno edita fuerat, amplexum fuisse. Post Synodum Nicænam, Ariani metu Imperatoris aliquantulum quievere. Mox resumpta fiducia, cum in amicitiam principis callide irrepsissent, Catholicos Antistites omnibus modis atque artibus persequi instituerunt. Primus illorum impetus in Eustathium incubuit Antiochenæ urbis Episcopum, qui & confessionis gloriâ illustris, & inter Nicænæ fidei assertores præcipuus habebatur. Hunc igitur apud Imperatorem accusant quòd Sabellii impietatem adstrueret, quodque matrem Principis Helenam Augustam contumelia affecisset. Fit ingens conventus Episcoporum in urbe Antiochia, cui præsedit Eusebius Nicomediensis, totius factionis auctor ac signifer. Interfuit etiam huic Synodo Cæsariensis Eusebius. Igitur Eustathius à Cyro Berrœensium Episcopo accusatus quòd impiam Sabellii doctrinam tueretur; concinnato pręterea adversus illũ stupri crimine, de sede sua depellitur. Quam ob causam gravissimus Antiochiæ tumultus est excitatus, populo duas in partes diviso, cùm alii Cęsariensem Eusebium in Eustathii locum substitui: alii Eustathium sibi Episcopum reddi flagitarent. Ventumque esset ad manus, nisi Imperatoris metus & judicum auctoritas eos cohibuisset. Pacata tandem seditione, pulsoque in exilium Eustathio, Eusebius noster tametsi & à populo & ab Episcopis qui aderant, rogatus ut Antiochensis Ecclesiæ administrationem susciperet, id facere recusavit. Cúmque Episcopi scriptis ad Constantinum literis, & suum & populi totius suffragium ei retulissent, Eusebius suas quoque literas dedit ad Constantinum. Quibus rescribens Imp. Constantinus, Eusebii Consilium magnopere laudavit. Dejecto in hunc modum Eustathio quod anno Christi 330. gestum esse in Adnotationibus observavi, Ariani in Athanasium furoris sui impetum vertunt. Ac primò quidem ordinationem ejus accusant apud Principem: deinde quòd lineæ vestis Canonem à Provincialibus exigeret; quòd sacrum calicem confregisset: postremò quòd Arsenium quendam Episcopum intermisset. Itaque Constantinus molestissimis eorum delationibus fatigatus, Concilium indixit in urbe Tyro, eòque Athanasium Episcopum ad causam dicendam venire jussit. In ea Synodo Judex sedit inter ceteros Eusebius Cæsariensis, quem Constantinus ei Concilio interesse voluerat. Hunc in Concilio sedentem conspicatus Potamo Heracleopolitanus Episcopus,

piscopus, qui cum Athanasio Episcopo & aliquot Ægypti Sacerdotibus illuc advenerat, his verbis compellasse dicitur: *Tene Eusebi sedere, & innocentem Athanasium stare à te judicandũ? Quis hæc pati possit? Nonnè persecutionis tempore mecũ in custodia fuisti? Atq; ego quidẽ oculum pro veritate perdidi; tu nulla corporis parte mutilatus es, neq; martyriũ subiisti, sed vivus integerq; consistis. Quanã ratione è carcere evasisti? Nisi quod persecutoribus nostris spopondisti te rem nefariam admissurum, ac fortasse etiam admisisti.* Hæc Epiphanius ita narrat in hæresi Meletianorum. Ex quibus obiter apparet, falli eos qui Eusebium nostrum Idolis aliquando sacrificasse scribunt, idque illi in Synodo Tyria palam objectum fuisse. Neque enim Eusebium insimulavit Potamo, quòd idolis immolavisset, sed tantùm quòd salvus & integer ex carcere dimissus, id de ipso suspicandi ansam præbuisset. Fieri tamen potest, ut Eusebius alio quopiam modo dimissus fuerit è carcere, quàm illo quem retulit Potamo. Ceterùm ex Epiphanii verbis colligi videtur, Eusebium Cæsariensem huic Synodo præsedisse. Addit enim Eusebium his auditis graviter commotum, dimisisse Concilium. Ex aliis tamen Scriptoribus compertum habemus, non Cæsariensem, sed Nicomediensem Eusebium Tyriæ Synodo præfuisse. Post Concilium Tyri habitum, Episcopi omnes qui illic consederant, jussu Principis Hierosolyma se contulere, ad celebranda encænia magnæ illius Basilicæ, quam in honorem Christi Constantinus ibidem exstruxerat. Illic Eusebius noster variis Concionibus in Ecclesia habitis festivitatem decoraverit. Cùmque Imperator acerbissimis literis Episcopos ad Comitatum suum evocasset, ut eorum quæ adversus Athanasium per fraudem ac simultatem gesserant, rationem coràm redderent; Eusebius noster unà cum quinque aliis venit Constantinopolim, deque omnibus gestis Principem certiorem fecit. Tunc etiam tricennalem orationem coram ipso Imperatore in Palatio recitavit. Quam quidem Imperator summo cum gaudio auscultavit, non tam ob suas, quàm ob Dei laudes, quem Eusebius tota illâ oratione celebraverat. Hanc secundam orationem in Palatio à se dictam fuisse testatur Eusebius in libro 4. de vita Constantini. Jam quippe antea Orationem de sepulcro Domini habuerat in Palatio: quam quidem Imperator stans audierat, nec unquam, licet semel atque iterum ab Eusebio rogatus, sedere in sella sibi apposita sustinuerat; æquum esse dicens, sermones de Deo à stantibus exaudiri, ut refert Eusebius in capite 33. ejusdem libri. Porrò quàm carus acceptusque fuerit Constantino noster Eusebius, tum ex his quæ dixi, tum ex multis aliis licet intelligere. Nam & frequentes ab eo accepit litteras, quæ in supradictis libris intextæ leguntur. Nec rarò ad palatium accitus & convivio exceptus, & familiari colloquio honoratus est. Quinetiam visionem illam Crucis quam in cælo Constantinus viderat tunc cùm adversus Maxentium proficisceretur, Eusebio nostro narravit; & Labarum quod ad Crucis illius similitudinem expresserat, eidem ostendit, quemadmodum ipse testatur Eusebius. Cúmque opus haberet codicibus sacris ad usum Ecclesiarum quas Constantinopoli ædificaverat, eorum describendorum curam ac solicitudinem mandavit Eusebio; quippe quem harum

rerum peritissimum esse probè sciret. Deniquè cùm Eusebius noster librum de Festo Paschali ejus nomini nuncupasset, adeò jucundum id munus fuit Constantino, ut librum illum statim in Latinum Sermonem converti jusserit, scriptisque ad Eusebium literis eum hortatus sit, ut ejusmodi opera quæ in manib. habebat, rerum sacrarum Studiosis quāprimùm communicaret. Sub idem tempus Eusebius descriptionem Basilicæ Hierosolymitanæ, & donariorum quæ illic sacrata fuerant, brevi libello comprehensam Constantino Principi nuncupavit. Quam quidem unà cum oratione Tricennali ad calcem librorum de vita Constantini subjecerat. Verùm hic liber hodie non exstat. Eodem etiam tempore scripti sunt ab Eusebio libri quinque contra Marcellum: quorum postremos tres de Ecclesiastica Theologia Flaccillo Antiochensium Episcopo inscripsit. Iniit autem Episcopatum Flaccillus paulo ante Synodum Tyri, quæ congregata est Consulatu Constantii & Albini, Anno 335. Natalis Dominici. Certè Eusebius in libro 1. contra Marcellum de Ecclesiastica Theologia, cap. 14. disertè scribit, Marcellum meritò ab Ecclesia damnatum fuisse. Damnatus autem est primùm Marcellus in Synodo Constantinopolitana, ab illis ipsis Episcopis qui Basilicam Constantinianam Hierosolymis dedicaverant, hoc est Anno Christi 335. vel certè 336. ut Baronio placet. Et Socrates quidem tres tantùm agnoscit Eusebii libros contra Marcellum: eos scilicet qui de Ecclesiastica Theologia inscribuntur: cùm tamen totum opus contra Marcellum, quinque libris ab Eusebio sit comprehensum. Porrò omnium Eusebii librorum, postremi videntur esse quatuor illi de vita Imp. Constantini. Scripti sunt enim post mortem Imp. illius, cui non diu superstes vixit Eusebius. Mortuus quippe est sub exordia Principatus Constantii Augusti, paulò antè mortem Constantini Junioris, quæ contigit Acindyno & Proculo Consulibus, Anno Christi 340. ut colligitur ex Socratis libro secundo. Quòd autem Scaliger in Animadversionibus Eusebianis editionis ultimæ, pag. 250. ait Eusebii libros contra Porphyrium scriptos esse sub Constantio Constantini Magni Filio; Cùm nullius antiqui Scriptoris testimonio confirmetur, à nobis tam facilè admitti non potest. Sed quod ibidem subjicit Scaliger, tres postremos Evangelicæ Demonstrationis libros, octavum-decimum scilicet nonum-decimum ac vicesimum, ab Eusebio scriptos esse contra Porphyrium, in eo manifestè halucinatur. Scribit quidem Hieronymus, Eusebium tribus voluminibus, hoc est, 18. 19. & 20. respondisse Porphyrio, qui in libro 12. ac 13. eorum quos contra Christianos edidit, librum Danielis Prophetæ convellere tentaverat. Sed Hieronymus non libros Eusebij de Demonstratione Evangelica intelligit, ut putavit Scaliger, sed libros ab eo contra Porphyrium elaboratos; qui ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας inscribebantur, uti colligere est ex Bibliotheca Photii. Ceterùm hos libros post Ecclesiasticam Historiam ab Eusebio scriptos fuisse opinor. Idque ex eo conjicio, quòd Eusebius noster in libro 6. Ecclesiasticæ Historiæ, ubi insignem locum affert ex tertio Porphyrii libro contra Christianos, nullam facit mentionem eorum librorum quibus ipse Porphyrio responderat: cùm tamen satis diligens laudator esse soleat operum suorum, & ad eorum lectionem studiosos subinde rejiciat. Sed quoniam opportuna sese offert

occasio, pauca etiam de Ecclesiasticæ Historiæ libris hoc loco adnotare libet. Horum enim potissimùm causâ tota hæc à nobis instituta est lucubratio. Multa quidem ab Eusebio nostro scripta sunt ad Ecclesiæ Catholicæ utilitatem, & ad confirmandam Chistianæ, fidei veritatem, partim adversus Judæos; partim contra Gentiles. Inter omnes tamen ejus libros meritò palmam fert Ecclesiastica Historiâ. Multi quippe ante Eusebium pro Christianæ fidei defensione libros conscripserant, & Judæorum contumaciam erroremque Gentilium validissimis rationibus convicerant. Sed qui rerum Ecclesiasticarum Historiam posteris traderet, nemo ante Eusebium exstiterat. Quo magis laudandus est Eusebius noster, qui & primus hoc argumentum excogitavit; & cùm illud aggressus fuisset, omnibus numeris absolutum reliquit. Certè cùm multi post eum reperti sint, qui illius exemplo incitati res Ecclesiasticas Scriptis prodere aggrederentur; omnes tamen ab iis temporibus Historiam suam exorsi sunt in quibus Eusebius noster opus suum terminaverat: superiorum verò temporum Historiam, quam ille decem libris exposuerat, integram ei atque intactam reliquerunt. Quamobrem si quis illum Ecclesiasticæ Historiæ Patrem & conditorem appellare voluerit, is profectò non absurdè nec immeritò id cogno men ille impositurus videtur. Quanam autem ratione ad hoc argumentum accesserit Eusebius, non difficile est conjicere. Nam cùm in extrema parte Chronicorum Canonum, tempus Adventus Domini nostri & Passionis ejus accurate notasset: nomina etiam Episcoporum qui in quatuor præcipuis Ecclesiis sederant, & illustrium virorum qui in Ecclesia floruerant: hæreses denique ac persecutiones quibus vexata fuerat Ecclesia, suo tempore atque ordine digessisset, paulatim ad Historiam Ecclesiasticam conscribendam, quasi manu deductus est: ut quæ in Chronicis Canonibus quasi compendio quodam perstrinxerat, in Ecclesiastica Historia latiùs atque uberiùs pertractaret. Ipse certè in prooemio Historiæ Ecclesiasticæ apertè indicat id quòd dixi. Pag. 4. Ubi etiam ab æquis Lectoribus veniam sibi dari postulat, sicubi fortasse hoc argumentum minùs cumulatè fuerit exsecutus: se enim omnium primum ad hoc scribendi genus accedere, & iter nullius antea tritum vestigiis ingredi primùm cœpisse. Verùm hæc non tam excusatio ac veniæ deprecatio, quàm laudis & gloriæ captatio quibusdam videri possit. Porrò cùm constet ex Eusebii ipsius testimonio, Ecclesiasticam Historiam post Chronologicos Canones ab eo scriptam fuisse, mirum tamen est, utrumque opus ad unam eandemque metam procedere, ad annum scilicet vicesimum Constantini, qui fuit annus Christi 325. Illud præterea mirari subit, quòd cùm Nicæna Synodus celebrata sit vicennalibus Constantini, nulla tamen ejus fiat mentio, nec in Chronico, nec in Ecclesiastica Historia. Nam quod in Latino ejus Chronico ad annum Constantini quintumdecimum hæc leguntur, *Alexandrinæ Ecclesiæ 19. ordinatur* Episcopus *Alexander: à quo Arius presbyter de* Ecclesia *ejectus, multos suæ impietati sociat. Ad quorum perfidiam coarguendam, Synodus* 318. Episcoporũ *in Nicæam urbem Bithyniæ congregata, omnes hæreticorũ machinas* Homousii *oppositione delevit.* Satis perspicuum est, ista non ab Eusebio scripta, sed ab Hieronymo addita fuisse, qui Eusebianum Chronicum multis de suo adjectis interpolavit. Ut enim illud omittam, quòd Synodi Nicænæ

commemoratio hic alieno loco ponitur; quis unquam credat, Euſebium de Ario ita locutum fuiſſe, aut HOMOUSII vocabulum Chronico ſuo intexuiſſe? Quod ſemper illi diſplicuit ut poſteà videbimus. Quo modo Euſebius dixit trecentos & octodecim Epiſcopos Nicænæ Synodo interfuiſſe? cùm in tertio libro de vita Conſtantini diſertiſſimè ſcribat, paulo pluſquam ducentos & quinquaginta in ea conſediſſe. Non dubito tamen, quin Eccleſiaſtica Hiſtoria ab Euſebio abſoluta ſit aliquot annis poſt Synodum Nicænam. Sed cùm Euſebius pace illa quæ poſt perſecutionem Diocletiani cælitus affulſit Eccleſiæ, hiſtoriam ſuam claudere decreviſſet, quemadmodum ipſe teſtatur in exordio Operis ſui; Nicænæ Synodi commemorationem de induſtria vitavit, ne ſeditiones ac tumultus Epiſcoporum inter ſe rixantium exponere cogeretur. Quippe Hiſtoriarum Scriptores id præcipuè curare ac providere debent, ut opus ſuum illuſtri & glorioſo exitu concludant, ſicut jam pridem monuit Dionyſius Halicarnaſſenſis in comparatione Herodoti ac Thucydidis. Quis porrò eventus illuſtrior ab Euſebio potuit optari, quàm pax illa quæ poſt cruentiſſimam perſecutionem à Conſtantino reddita fuerat Chriſtianis, cùm extinctis ubique perſecutoribus, ac poſtremo omnium Licinio ſublato, nullus jam præteritorum malorum ſupereſſet metus. Hac igitur pace hiſtoriam ſuam terminare maluit Euſebius, quàm Nicænæ Synodi commemoratione. Eà quippe Synodo non tam ſopita diſcidia, quàm renovata eſſe videbantur. Idque non Synodi ipſius culpâ: ſed pertinaci obſtinatione eorum qui ſaluberrimis Sacroſancti Concilii decretis acquieſcere recuſabant. Atque hæc de Vita Scriptiſque Euſebii à nobis dicta ſufficiant. Supereſt ut de ejus fide & ὀρθοδοξίᾳ pauca dicamus. Ac primùm lectores monitos velim, ne hìc à nobis Euſebii defenſionem exſpectent. Neque enim noſtrum eſt de hujuſmodi rebus pronuntiare, cùm Eccleſiæ judicium & antiquorum Patrum ſententiam in iis potius ſequi debeamus. Proinde quædam duntaxat capita hic adnotabimus, quibus quaſi fundamentis innixi, de Euſebii fide certiùs ſtatuere poſſimus. Cùm igitur de Euſebio noſtro variæ ſint antiquorum ſententiæ; & quidam eum Catholicum, alii hæreticum; nonnulli δίγλωττον, id eſt, dubiæ atque ancipitis fidei fuiſſe cenſuerint, inquirendum à nobis eſt cui potiſſimum ſententiæ debeamus accedere. Conſtans juris regula eſt, in dubiis æquiorem potius ac mitiorem ſententiam amplecti oportere. Deinde cùm Occidentales omnes uno fere excepto Hieronymo, de Euſebio noſtro honorificè ſenſerint: cumque Eccleſia Gallicana Sanctorum numero eum adſcripſerit, ut ex Victorio Aquitano, Uſuardo, aliiſque colligitur, ſatius ſine dubio eſt, ut Patrum noſtrorum, quàm ut Orientalium Schiſmaticorum judicio ſubſcribamus. Denique quorum auctoritas hac in re major eſſe debet, quàm Pontificum Romanorum? Atqui Gelaſius in libro de duabus naturis, Euſebium noſtrum inter Catholicos Scriptores retulit, duoque ex ejus libris teſtimonia recitavit. Sed & Pelagius PP. eum inter Hiſtoricos honoratiſſimum nominat, & ab omni hæreſeos labe immunem eſſe pronuntiat, tametſi Origenem hæreticum ſummis laudibus extuliſſet. At dicet aliquis Orientalium potiùs ſequendum eſſe judicium, cùm Orientales Euſebium utpote hominem linguæ

suæ, melius nosse potuerint. Sed responderi potest, non deesse quosdam ex Orientalibus, qui de Eusebio nostro bene senserint. Inter quos est Socrates & Gelasius Cyzicenus. Quòd si septimæ Synodi œcumenicæ judicium nobis opponatur, in promptu est responsio. Neque enim de Eusebii ide agebatur in illa Synodo, sed de imaginum cultu. Ad quem subvertendum cùm adversarii paulo antè in urbe Regia congregati, testimonium ex Eusebii ad Constantiam Epistolâ protulissent, eoque maximè niterentur; Patres septimæ Synodi ad elevandam hujus testimonii auctoritatem acclamarunt, Eusebium Arianum fuisse. Verùm id obiter tantum, ex occasione & odio illius Epistolæ ab eis factum est, non autem datâ operâ, aut causâ priùs cognitâ. Proferunt quidem loca quædam ex Eusebio, quibus approbent illum Ariano dogmati adhæsisse. Sed nullum discrimen adhibent inter libros ante Concilium Nicænum, & inter eos qui post illud Concilium ab Eusebio sunt elaborati: quod tamen fieri omninò debuerat, ut de Eusebii fide certum ac legitimum judicium promeretur. Quæcumque enim ante Nicænam Synodum scripta sunt, Eusebio objici & imputari non debent. Porrò Eusebii Epistola ad Alexandrum, quâ pro Ario illum interpellat, scripta est proculdubio ante Synodum Nicænam. Proinde testimonium illud Patrum septimæ Synodi adversus Eusebium, & si maximam habet auctoritatem, tamen præjudicium potius quàm Synodale judicium nobis videtur. Sed Græcis liceat de Eusebio nostro ita sentire, eumque ad finem Arianæ hæresi, aut etiam Arianum vocare. Hieronymum verò quis patienter ferat, qui nôn contentus hæreticum illum & Arrianum dicere, Arianorum signiferum non semel nominat. Potestne Arianorum signifer meritò dici, is qui Arianorum dogma post Nicænam Synodum perpetuò damnavit? Legantur ejus libri de Ecclesiastica Theologia, quos contra Marcellum scripsit diu post Concilium Nicænum. Inveniemus id quod dixi, damnatos ab eo fuisse qui dicerent Filium Dei de non exstantibus esse factum, & fuisse tempus cùm non esset. Idem etiam de Eusebio testatur Athanasius in Epistola de decretis Synodi Nicænæ his verbis: *Et profectò infelix in eo fuit. Vt enim seipsum purgaret, accusavit deinceps Arianos, quòd cùm dicerent Filium Dei non exstitisse antequam gigneretur; hoc pacto negarent eum exstitisse ante incarnationem.* Et Athanasius quidem qui privatas inimicitias cum Eusebio gessit, hoc Eusebio perhibet testimonium. Hieronymus verò qui nullas odij causas adversus Eusebium habebat, immò qui ex illius Scriptis tantopere profecerat; qui Chronicum ejus canonem & librum de locis Hebraïcis in Latinum sermonem converterat, hoc Eusebium infamat elogio, quod ne infensissimi quidem hostes ûnquam illi tribuerunt. Cujus rei causam invenire non possum, nisi quòd Hieronymus suscepto adversus Origenem odio, cunctos ejus dogmatum defensores, ac præcipuè Eusebium nostrum immodicè est persecutus. Fatendum quidem est, Eusebium nostrum, etsi Arianorum signifer meritò dici non possit, tamen cum Arianorum signiferis post Nicænam Synodum perpetuò versatum fuisse, & unà cum illis impugnasse Catholicos Episcopos, Eustathium scilicet & Athanasium, præcipuos Homousii defensores. Illud quoque in Eusebio reprehendendum

videtur, quòd licet æternitatem Filii Dei adversus Arianos semper asseruerit, Homousii tamen vocem nunquam ex animo probavit. Certè nec in libris contra Marcellum, nec in Orationibus de fide adversus Sabellium, ea voce unquam usus est. Immo verò in libro secundo adversus Sabellium, non obscurè significat eam vocem, utpote quæ in scripturis non legatur, sibi displicere. Sic enim ait: *Sicut ergo de his quæ possunt quæri inertium est non quærere: ita de his quæ non necesse est quæri, audaciæ est quærendi. Quæ ergo debent quæri? quæ invenimus in scripturis posita. Quæ autem in scripturis non invenimus, non quæramus. Si enim oporteret nobis esse cognita, utiq; Spiritus sanctus posuisset in scripturis.* Et aliquanto pòst hæc habet: *Non ita periclitemur, sed tutè loquamur. Si quid autē scriptum est, ne deleatur.* In fine autem orationis ita loquitur: *Quæ scripta sunt dicito, & derelinquetur lis.* Quibus verbis Homousion sine dubio perstringit Eusebius. Sed nunc, si placet, veterum de Eusebio testimonia audiamus. In quibus illud maximè observandum est, etsi varia fuerunt hominum de Eusebio nostro judicia, quod quidem spectat ad Ecclesiasticorum dogmatum puritatem; omnes tamen summæ eruditionis laudem uno consensu ei tribuisse. Unus Patrum memoriâ exstitit Josephus Scaliger, qui præcipiti quadam audacia ac maledicendi libidine abreptus, hanc doctrinæ gloriam, quam nec adversarii Eusebio unquam inviderunt, ei adimere conatus est. Ejus verba si quis cupit cognoscere, inter testimonia veterum collocavimus: non quòd ejus judicium hac præsertim in parte magni faciamus: sed eo potius Consilio, ut importuna ejus maledicentia omnium oculis subjiceretur. Qui cùm in Chronicum Eusebii Canonem Commentarios scribere instituisset, in ipso operis exordio reprehendit Hieronymum, quòd Eusebium virum eruditissimum appellaverit. Ac principio quidem statueram adversus Scaligerum pluribus disputare, ejusque sententiam prolixiori responsione subvertere. Sed quoniam ea res majoris est otii, ac fortasse tædium allatura esset Lectoribus, in aliud tempus opportunius differetur.

VETERUM

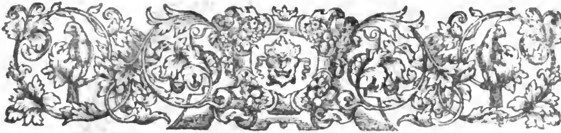

VETERUM TESTIMONIA PRO EUSEBIO.

Ex Epistola Constantini Magni ad Antiochenos, quam refert Eusebius in ejus vita, pag. 516.

Fateor enim perlegisse me Acta: in quibus ex honorificis testimoniis ac praeconiis vestris in Eusebium Caesariensem Episcopum, quem ego quoque & doctrinae & modestiae causâ jamdudum probe novi, vos in eum propensos esse, eumque vobis vindicare velle comperi. Et paulò pòst: *Equidem virum illum quem vos & honore & benevolentia dignum judicatis, plurimùm laudo. Non tamen adeò despici oportet id quod apud singulos ratum firmumque manere debuerat, ut singuli contenti non sint sententiis suis, &c.*

Ex ejusdem Constantini ad Eusebium Epistola, quâ eum laudat, quòd Antiochenam sedem recusaverit, pag. 518.

Epistolam tuam saepiùs legi, & Ecclesiasticae disciplinae regulam accuratissimè observatam à te cognovi. Enim verò in ea sententia perstare, quae & Deo accepta, & Apostolicae traditioni congrua esse videatur, summae pietatis est. Tu quidem beatum te in hoc ipso existimare debes, qui totius propemodum orbis testimonio, dignus universae Ecclesiae Episcopatu judicatus sis. Nam cùm omnes te apud se Episcopum esse Ambiant, hanc tuam felicitatem sine controversia adaugent. Verum rectissimè fecit Prudentia Tua, quae & mandata Dei, & Apostolicam atque Ecclesiasticam regulam custodire statuit; Episcopatum Antiochensis Ecclesiae repudians, & in eo potius permanere desiderans, quem Dei mandatu ab initio suscepisset.

Ex ejusdem Constantini Epistola ad Synodum Antiochenam, pag. 519.

Legi literas à Vestra Sanctitate scriptas, & Eusebii Collegae vestri prudens propositum laudavi. Cùmque cuncta quae gesta sunt, partim ex vestris, partim ex perfectissimorum virorum, Acacii & Strategii Comitum literis cognovissem, remque ut decebat accuratè expendissem, scripsi ad populum Antiochenum, quid Deo acceptum & Ecclesiae congruum esset. Ejus Epistolae exemplum his literis subjici praecepi, ut & vos cognoscere possitis, quidnam ego juris ratione provocatus scripserim ad populum Antiochenum: quandoquidem hoc literis vestris continebatur, ut juxta populi & Prudentiae Vestrae suffragium ac voluntatem, Eusebius sanctissimus Caesariensium Episcopus Antiochenae Ecclesiae praesideret, ejusque curam susciperet. Ac literae quidem Eusebii, Ecclesiasticae legi maximè inhaerere videbantur, &c.

Ex ejusdem Constantini ad Eusebium Epistola, in qua librum illius de Pascha laudat, pag. 543.

Eximiam tuam doctrinam & studii contentionem equidem supra modum admiratus sum, legique librum tuum perlibenter: utque in multorum qui divinae religionis observantiam sincere profitentur, manus ac notitiam perveniret, quemadmodum optaveras, mandavi. Cùm igitur intelligas, quantâ cum voluptate hujusmodi munera à solertia tua nobis oblata suscipimus, cura ut frequentioribus posthac sermonibus, quibus te innutritum esse profiteris, animum nostrum exhilares.

Ex Epistola ejusdem Constantini ad Eusebium de conficiendis sacrae Scripturae codicibus, pag 543.

Visum est enim id significare Prudentiae Tuae, ut quinquaginta codices divinarum Scripturarum,

quarum apparatum & usum maximè necessarium Ecclesiæ esse intelligis, in membranis probè apparatis, ab artificibus antiquariis venustè scribendi peritissimis describi facias, qui & legi facile, & ad omnem usum circumferri possint.

Ex Eusebii Nicomediensis Epistola ad Paulinum Episcopum Tyri, quam refert Theodoritus in libro primo Historiæ Ecclesiasticæ, Cap. 5.

Nec Domini mei Eusebii pro tuenda veritate studium silentio mandatum est, nec tua, Domine, in eadem re taciturnitas. Ad nos enim de utroq; fama pervenit: & quod consequens erat, Eusebii Domini mei causa lætitiam, tua verò dolorem cepimus.

Ex libro Basilii ad Amphilochium de Spiritu sancto, Cap. 29.

Εἰ δέ τῳ καὶ ὁ Παλαιστινὸς Εὐσέβιος ἀξιόπιστος διὰ πολυπειρίαν, κἀκείνου τὰς αὐτὰς φωνὰς ἐπιδείκνυμεν ἐν τοῖς ἐπαπορήμασι περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων πολυγαμίας. Id est. *Quòd si cui Palæstinus Eusebius propter multarum rerum peritiam idoneus videtur, cui habeatur fides, illius quoq; easdem voces ostendimus in quæstionibus de priscorum polygamia.* Hujus libri meminit Eusebius in lib. 7. Præparationis, cap. 8.

Ex libro Quæstionum Veteris ac Novi Testamenti qui inter Augustini Opera est editus, Cap. 125.

Meminimus in quodam libello Eusebii quondam egregii in reliquis viri legisse, quia nec Spiritus sanctus sciat mysterium Nativitatis Domini nostri Iesu Christi, & admiror tantæ doctrinæ virum hanc maculam Spiritui sancto inflixisse.

Ex Epistola 65. Hieronymi ad Pammachium & Oceanum.

Fortissimos libros contra Porphyrium scribit Apollinarius, Ecclesiasticam pulchrè Eusebius Historiam texuit. Alter eorum dimidiatam Christi introduxit œconomiam; alter impietatis Arii apertissimus propugnator est.

Ex Apologetico ejusdem Hieronymi adversus Rufinum.

Sex libros, ut antè jam dixi, Eusebius Cæsariensis Episcopus, Arianæ quondam signifer factionis, pro Origene scripsit, latissimum & elaboratum Opus: & multis testimoniis approbavit, Origenem juxta se Catholicum, id est, juxta nos, Arianum esse.

Ex eodem libro.

Ipse enim Eusebius, amator & præco & contubernalis Pamphili, tres libros scripsit elegantissimos, vitam Pamphili continentes. In quibus cùm cætera miris laudibus prædicaret, humilitatemque ejus ferret in cælum, etiam hoc in tertio libro addidit, &c. Et post pauca in eodem libro: *Laudavi Eusebium in Ecclesiastica Historia, in digestione temporum, in descriptione Sanctæ terræ: & hæc ipsa opuscula in Latinum vertens, meæ linguæ hominibus dedi. Num ex eo Arianus sum, quia Eusebius qui hos libros condidit, Arianus est.*

Ex Hieronymi libro 2. adversus Rufinum.

Vir doctissimus Eusebius (doctissimum dixi, non Catholicum: ne more solito mihi & in hoc calumniam struas) per sex volumina nihil aliud agit, nisi ut originem suæ ostendat fidei, id est, Arianæ perfidiæ.

Ex Prooemio libri B. Hieronymi de locis Hebraicis.

Eusebius, qui à beato Pamphilo martyre cognomentum sortitus est, post decem Ecclesiasticæ Historiæ libros, post temporum Canones, quos nos Latina lingua edidimus, post diversarum vocabula nationum, quæ quo modo apud Hebræos olim dicta sint, & nunc dicantur, exposuit; post topographiam terræ Iudææ, & distinctas tribuum sortes, ipsius quoq; Hierusalem, templiq; in ea cum brevissima expositione picturam, ad extremum in hoc opusculo laboravit, ut congregaret nobis de sancta Scriptura omnium pæne urbium, montium, fluminum, viculorum & diversorum locorum vocabula: quæ vel eadem manent, vel immutata sunt postea, vel aliqua ex parte corrupta. Unde & nos admirabilis viri sequentes studium, &c.

Ex

Ex libro B. Hieronymi de Scriptoribus Ecclesiasticis.

Hippolytus cujusdam Ecclesiæ Episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschæ, temporumque canones scripsit usque ad primum annum Alexandri Imp. & sedecim annorum circulum quem Græci ἑκκαιδεκαετηρίδα vocant, reperit; & Eusebio qui super eodem Pascha canonem decem & novem annorum circulum, id est, ἐννεαδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit.

Ex eodem libro.

Eusebius Cæsareæ Palæstinæ Episcopus, in Scripturis divinis studiosissimus, & Bibliothecæ divinæ cum Pamphilo martyre diligentissimus pervestigator, edidit infinita volumina. De quibus hæc sunt: εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως libri viginti. εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς libri quindecim. θεοφανείας libri quinque. Ecclesiasticæ Historiæ libri decem. Chronicorum canonum omnimoda historia, & eorum ἐπιτομή. Et de Evangeliorum diaphonia. In Esaiam libri decem. & contra Porphyrium, qui eodem tempore scribebat in Sicilia, ut quidam putant, libri triginta: de quibus ad me viginti tantum pervenerunt. τοπικῶν liber unus. ἀπολογίας pro Origene libri sex: de vita Pamphili libri tres. De martyribus alia opuscula. Et in 150. Psalmos eruditissimi Commentarii. Et multa alia. Floruit maximè sub Constantino Imp. & Constantio, & ob amicitiam Pamphili martyris, ab eo cognomentum sortitus est.

Ex eodem libro.

Eusebius natione Sardus, & ex lectore urbis Romanæ, Vercellensis Episcopus; ob confessionem fidei à Constantio Principe Scythopolim & inde Cappadociam relegatus, sub Iuliano Imp. ad Ecclesiam reversus, edidit in Psalmos Commentarios Eusebii Cæsariensis, quos de Græco in Latinum verterat.

Idem Hieronymus in Præfatione Commentariorum in Danielem.

Contra Prophetam Danielem duodecimum librum scribit Porphyrius, volens eum ab ipso cujus inscriptus est nomine, esse compositum, &c. cui solertissimè responderunt Eusebius Cæsariensis Episcopus tribus voluminibus, id est, 18. 19. & 20. Apollinarius quoque uno grandi libro, hoc est, vicesimo sexto, & ante hos ex parte Methodius.

Idem Hieronymus in caput 24. Matthæi.

De hoc loco, id est, de abominatione desolationis quæ dicta est à Daniele Propheta, stante in loco sancto, multa Porphyrius tertio decimo Operis sui volumine contra nos blasphemavit. Cui Eusebius Cæsariensis Episcopus, tribus respondit voluminibus 18. 19. & 20.

Idem in Epistola 84. ad Magnum.

Scripserunt contra nos Celsus atque Porphyrius. priori Origenes, alteri Methodius, Eusebius & Apollinarius fortissimè responderunt. Quorum Origenes octo scripsit libros: Methodius usque ad decem millia procedit versuum: Eusebius & Apollinarius viginti quinque & triginta volumina condiderunt.

Idem in Epistola 65. ad Pammachium & Oceanum.

Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio & Didymo, assertoribus Origenis inveniri potest? Quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας ita eum, ut se, sensisse confirmat.

Idem Hieronymus in Præfatione Commentariorum in Esaiam.

Eusebius quoque Pamphili, juxta historicam explanationem quindecim edidit volumina.

Idem in Præfatione libri quinti Commentariorum in Esaiam.

Subeamne opus, in quo viri eruditissimi sudaverunt? Origenem loquor & Eusebium Pamphili. Quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, & interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta. Alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum obliviscitur propositi, & in Origenis scita concedit.

Idem in libro quinto Commentariorum in Esaiam.

Eusebius Cæsariensis historicam Interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur. cujus cùm libros legerem, aliud multò reperi quàm indice promittebat. Vbicumque enim historia defecerit, transit ad allegoriam; & ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere.

Idem Hieronymus in caput 1. Matthæi.

Super hoc & Africanus temporum Scriptor, & Eusebius Cæsariensis in libris διαφωνίας εὐαγγελίων plenius disputarunt.

Veterum Testimonia

Rufinus in Epistola ad Chromatium Episcopum.

Injungis mihi ut Ecclesiasticam historiam, quam vir eruditissimus Eusebius Cæsariensis Græco sermone conscripserat, in Latinum converterem.

Augustinus in libro de hæresibus, cap. 83.

Cùm Eusebii historiam perscrutatus essem, cui Rufinus à se in Latinam linguam translatæ subsequentium etiam temporum duos libros addidit, non inveni aliquam hæresim quam non legerim apud istos; nisi quam in sexto libro ponit Eusebius, narrans eam exstitisse in Arabia. Itaque hos hæreticos, quoniam nullum eorum ponit auctorem, Arabicos possumus nuncupare, qui dixerunt animas cum corporibus mori atque dissolvi, & in fine sæculi utrumque resurgere. Sed hos disputatione Origenis præsentis & eos alloquentis, celerrime dicit fuisse correctos.

Antipater Bostrensis Episcopus in libro primo adversus Apologeticum Eusebii Cæsariensis pro Origene.

Ἐπειδὴ πολυίστωρ ὁ ἀνὴρ γέγονε, πάσας τὰς τῶν ἀρχαιοτέρων βίβλους τε καὶ συγγράμματα ἐξερευνήσας καὶ ἀνιχνεύσας, καὶ τὰς πάντων μικροῦ δεῖν δόξας ἐκθέμενος, καὶ πλεῖστα συγγράμματα καταλείψας τῷ βίῳ, ὧν ἔνια καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξια τυγχάνει. τῇ τοιαύτῃ τοῦ ἀνδρὸς ὑπολήψει χρώμενοι συναρπάζειν ἐπιχειροῦσιν ἐνίους, ὡς ὅτι φασὶν, οὐκ ἂν ἦλθεν Εὐσέβιος ἐπὶ τοῦτο ἰδεῖν, εἰ μὴ πάσας ἀκριβῶς ἠπίστατο τῶν παλαιῶν τὰς δόξας τοῦτο βουλομένας· ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν πολυίστωρ ὁ ἀνὴρ, καὶ οὐδέν τι τῶν παλαιοτέρων συγγραμμάτων τὴν ἐκείνου διέλαθε γνῶσιν, σύμφημι καὶ ὁμολογῶ. βασιλικῇ γὰρ συνεργίᾳ χρώμενος, ῥᾳδίως τὰ πανταχοῦ πρὸς ἑαυτὸν συνάγειν ἠδύνατο, &c. Id est,

Nam quoniam vir ille (Eusebius scilicet) plurimarum rerum scientia instructus fuit, quippe qui omnes veterum Scriptorum libros ac lucubrationes investigaverit, & omnium fere antiquorū opiniones ac sententias exposuerit: plurima etiam ingenii sui monumenta posteris reliquerit, quorum nonnulla ab omnibus jure meritò comprobantur: hujusmodi de illo viro existimatione abutentes, quosdam in errorem inducere conantur; affirmantes scilicet, Eusebium nunquam hæc scribere aggressurum fuisse, nisi antiquos omnes idem sentire accuratissimè cognovisset. Ego verò Eusebiū quidem plurimarum rerum scientia instructissimum fuisse fateor, nec ex veterum Scriptis quicquam illius subterfugisse notitiam. Usus enim Imperatoris subsidio atque suffragio, cuncta quæ ubique erant, facillime potuit congregare.

Ex libro primo excerptorum Historiæ Ecclesiasticæ Philostorgii.

Ὅτι τά τε ἄλλα καὶ τὰ πρὸς ἱστορίας ἥκει λόγον, ὁ Φιλοστόργιος τὸν Παμφίλου Εὐσέβιον ἐπαινῶν, περὶ τὴν εὐσέβειαν διαμαρτάνειν φησί· καὶ τὸ ἁμάρτημα δυσσεβῶς ἀπηγούμενος, διότι ἄγνωστον τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον ἡγεῖτο· ἀλλὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα φησὶν αὐτὸν πλημμελεῖν· καταπαῦσαι δὲ αὐτὸν τὰς οἰκείας τῆς ἱστορίας μνήμας, μέχρι τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου συνεπιμαρτυρεῖ. Id est,

Philostorgius Eusebium quidem Pamphili, tum ob alia multa, tum ob historiam Ecclesiasticam laudibus afficit. Eundem tamen in iis quæ ad religionem pertinent, lapsum esse dicit: quippe qui Deum cognosci & comprehendi non posse existimaverit. Hunc enim ejus errorem impius iste commemorat. Sed & hujusmodi alios errores ab illo commissos esse affirmat. Ceterùm & ipse cum aliis testatur, Eusebium historiam suam usque ad tempora liberorum Constantini Magni perduxisse.

Socrates in libro primo Historiæ Ecclesiasticæ.

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἐν ὅλοις δέκα βιβλίοις τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐκθέμενος, κατέπαυσεν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐν οἷς καὶ ὁ παρὰ τοῦ Διοκλητιανοῦ κατὰ Χριστιανῶν γενόμενος πόλεμος ἀπεπαύσατο. γράφων δὲ ὁ αὐτὸς εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου, τῶν καθ᾽ Ἄρειον μερικῶς μνήμην πεποίηται. τῶν ἐπαίνων τοῦ βασιλέως, καὶ τῆς πανηγυρικῆς ὑψηγορίας τῶν λόγων μᾶλλον ὡς ἐν ἐγκωμίῳ φροντίσας, ἤπερ τοῦ ἀκριβῶς περιλαβεῖν τὰ γενόμενα. Id est.

Eusebius Pamphili res in Ecclesia gestas decem libris complexus, principatu Constantini historiā suam terminavit, quo tempore persecutio Diocletiani adversus Christianos finem accepit. Idem in libris quos de vita Imp. Constantini conscripsit, ea quæ ad Arium pertinent, singillatim minime est exsecutus, quippe qui ut in encomiis fieri solet, Imperatoris laudes & panegyricam orationem contexere magis in animo haberet, quàm res gestas accuratè commemorare.

Idem Socrates in eodem libro cap. 7. de Sabino Macedonianorum Episcopo loquens qui Synodorum Historiam scripserat, ita dicit:

Καὶ ἐπαινεῖ μὲν τὸν Παμφίλου Εὐσέβιον ὡς ἀξιόπιστον μάρτυρα· ἐπαινεῖ δὲ καὶ τὸν βασιλέα, ὡς τὰ Χριστιανῶν δογματίζειν δυνάμενον· μέμφεται δὲ τῇ ἐν Νικαίᾳ ἐκτεθείσῃ πίστει, ὡς ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ οὐδὲν ἐπιστα-

μένων ἐκδιδομένη· καὶ ὃν ὡς σοφὸν καὶ ἀψευδῆ καλεῖ μάρτυρα, τούτου τὰς φωνὰς ἑκουσίως ὑπερορᾷ, Id est,

Et Eusebium quidem Pamphili, tanquam testem fide dignissimum laudat: Imperatorem quoque ipsum præconiis afficit, utpote qui Christianæ fidei dogmata apprimè calleret. Fidem verò Nicææ expositam reprehendit, tanquam ab ignaris & imperitis hominibus conscriptam. Et quem sapientem virum ac veracem testem nominat, ejus verba sciens ac prudens pro nihilo ducit.

Idem Socrates in libro 2. cap. 21.

Ἐπειδὴ δέ τινες ἐπεχείρησαν καὶ αὐτὸν λοιδορῆσαι, φημὶ δὴ τὸν Παμφίλου Εὐσέβιον, ὡς ἀρειανίζοντα ἐν οἷς λόγοις ἐξέδωκε, μικρὰ καὶ περὶ αὐτοῦ εἰπεῖν οὐκ ἄκαιρον ἡγοῦμαι. πρῶτον μὲν γὰρ, &c. Id est,

Sed quoniam hunc quoque, Eusebium Pamphili intelligo, nonnulli criminari conati sunt, perinde quasi Arianum dogma in libris suis secutus fuerit, opportunum fore censeo pauca de eo disserere. Primum igitur Concilio Nicæno quo Filium Patri consubstantialem fuisse decretum est, & interfuit & consensit. In tertio verò libro quem de vita Constantini scripsit, ita loquitur: Omnes Imperator ad concordiam incitavit, donec universos in iis de quibus antea dissentiebant, concordes atque unanimes præstitisset. Adeò ut fides omnium consona apud Nicæam obtinuerit. Cùm igitur Eusebius illius Concilii mentionem faciens, cunctas animorum dissensiones sopitas esse dicat, & universos in unam eandemque conspirasse sententiã, quid causa est cur nonnulli eum existiment Ariano dogmati consentire? Falluntur etiam Ariani, qui illum opinioni suæ suffragari arbitrantur. Sed dicet fortasse aliquis, illum Ariani dogmatis assertorem videri, propterea quòd in libris suis crebrò dicere solet, PER CHRISTUM. Cui nos id respondemus; & hac loquendi ratione & aliis hujusmodi quæ dispensationem humanitatis Iesu Christi designant, Ecclesiasticos Scriptores uti consuevisse: & ante hos omnes Paulum Apostolum iisdem vocibus usum fuisse, qui tamen perversi dogmatis magister nunquam est existimatus. Theodoritus in cap. 1. primæ Epistolæ ad Corinth. *Ceterum cùm Arius Filium Dei creaturam perinde ac cetera quæ à Deo creata sunt, ausus sit dicere; audi, si placet, quænam de hac re fuerit Eusebii sententia in libro primo de Ecclesiastica Theologia* (cap. 9. 10.) *Unigenitus, inquit, Dei Filius solus ipse & non alius & prædicatur & est. Unde meritò quis reprehenderit eos qui creaturam illum dicere non dubitarunt, ex nihilo conditum perinde ac reliquas creaturas. Quomodo enim Filius fuerit, quomodo unigenitus, si eandem cum ceteris creaturis naturam sortitus est, unusque est è numero rerum creatarum, utpote qui unà cum illis ortus sit ex nihilo. Verùm divina oracula non ita de illo prædicant. Deinde paucis interjectis hæc subjicit: Quisquis igitur Filium Dei ex nihilo genitum, & creaturam è non exstante productam esse asserit, is non animadvertit, se nudum quidem nomen filii ei concedere, revera tamen eum Filium pernegare. Qui enim ex nihilo genitus est, verè Filius Dei esse non potest, sicut nec quidvis aliud quod genitum sit. Verus autem Filius Dei, utpote qui ex illo tanquam ex Patre genitus est, unigenitus & dilectus Patris meritò dicitur. Ob eandem etiam causam Deus ipse est. Quis enim alius Dei fetus esse possit, quàm illi ipsi per omnia simillimus. Condit quidem urbem Imperator, sed eam non gignit: filium autem gignere dicitur, non condere. Artifex autem, faber dicitur ejus quod fabricatus est, non pater. Filii verò sui nequaquam faber dicitur. Itaquoq; summus hujus universi Deus, filii quidem sui pater, mundi verò faber & conditor meritò dicitur. Quòd si semel in Scripturis inveniatur dictum, Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua; sensum ipsum verborum inspicere debemus, quem paulò pòst exponam: nec, ut Marcellus facit, ob unicum testimonium, præcipuum Ecclesiæ dogma convellere. Hæc & alia plurima ab Eusebio Pamphili dicta sunt in libro adversus Marcellum. In tertio autem ejusdem operis libro, docens quomodo intelligenda sit hæc vox* κτίσμα, *ita loquitur: His ita constitutis, consequens est, ut quemadmodum illa quæ præcesserunt, sic etiam hæc verba: Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua, de eadem persona dicta sint. Quod si creatum se esse dicit, non ita accipiendum est, quasi dicat, se de non exstantibus ad id quod est pervenisse, & perinde ac reliquas creaturas ex nihilo conditum esse, sicut nonnulli perperam existimarunt. Sed id dicit, ut pote qui subsistat ac præexistat ante constitutionem totius mundi; à patre autem suo ac domino Princeps ac Rector hujus universi constitutus sit: adeò ut verbum hoc* ἔκτισεν *positum sit hoc loco pro constituit. Certè Apostolus Petrus, Principes & Rectores qui hominibus præsunt, diserte creaturam appellat, his verbis: Subjecti estote omni humanæ creaturæ propter Dominum, sive Regi quasi præcellenti, sive Rectoribus tanquam ab illo missis. Propheta quoq; cùm dicit: Præpara te Israel ad invocandum Deum tuum: quoniam ecce qui firmat tonitru, & qui creat Spiritum, & qui annuntiat hominibus Christum suum: hoc verbum* κτίζων *non accepit pro eo quod factum est cùm antea non esset. Neq; enim tunc Deus creavit Spiritum, cùm Christum suum per illum cunctis hominibus annuntiavit. Nihil quippe sub Sole novum est. Sed erat quidem antea Spiritus & subsistebat: Missus est autem tunc cùm Apostoli congregati essent: quando sonus instar tonitrui factus est de cœlo tanquam ingruentis Spiritus vehementis;*

& repleti sunt Spiritu sancto. Atq; ita Christum Dei hominibus prædicarunt, juxta prophetiam quæ dicit; Ecce is qui firmat tonitru & qui creat Spiritum, & qui annunciat hominibus Christum suum. Vbi vocabulum illud creans, *positum est pro, mittens, vel pro, disponens atque constituens. Tonitru verò similiter Evangelii prædicationẽ significat. David quoq; cùm dicit: Cor mundũ crea in me Deus, non hoc dixit quasi cor antea non haberet: sed orabat ut mens pura in seipso perficeretur. Eadem ratione dictum est illud, ut duos in unũ novũ hominem crearet, id est, conjungeret. Vide autem annon ejusdem generis sit & illud: Induamini novum hominem qui est secundùm Deum creatus. Item illud: Si qua igitur in Christo nova creatura; & quæcumque alia ejusmodi reperiri possunt ab iis, qui Scripturas divinitus inspiratas curiosè scrutantur. Ne mireris ergo si in hoc loco, Dominus creavit me initium viarum suarum, verbum creavit translativè positum est pro, constituit & Rectorem ordinavit. Hæc Eusebius scribit in libris contra Marcellum. Quæ nos hic adduximus propter eos, qui illum frustrà criminari & traducere conantur. Neque enim probare possunt, Eusebium initium essentiæ Filio tribuisse, tametsi dispensationis vocabulis passim in libris suis utatur: præsertim cùm scriptorum Origenis imitator & admirator exstiterit, in quibus Filiũ ex Patre genitum semper prædicari reperient, quicumq; reconditam Origenis doctrinam intelligentia assequi possunt. Atq; hæc obiter dicta sint, ut Eusebii obtrectatoribus respondeam.*

Sozomenus in libro 1. Historiæ Ecclesiasticæ.

Ὡρμήθην δὲ τὸ ἀπ᾽ ἀρχῆς ταύτην συγγράψαι τὴν πραγματείαν, λογισάμενος δὲ ὡς καὶ ἄλλοι ταύτης ἐπειράθησαν μέχρι τῶν κατ᾽ αὐτοὺς χρόνων, Κλήμης τε καὶ Ἡγήσιππος, ἄνδρες σοφώτατοι, τῇ τῶν ἀποστόλων διαδοχῇ παρακολουθήσαντες, καὶ Ἀφρικανὸς ὁ συγγραφεὺς, καὶ Εὐσέβιος ὁ ἐπίκλην Παμφίλου, ἀνὴρ τῶν θείων γραφῶν καὶ τῶν παρ᾽ Ἕλλησι ποιητῶν καὶ συγγραφέων πολυμαθέστατος ἴσως. Id est,

Atq; animus quidem erat, hoc opus ab ipso Christianæ religionis exordio repetere. Sed cùm animadverterem alios Scriptores, Clementem dico, & Hegesippum viros sapientissimos, qui Apostolorum temporibus proxime successerunt, Africanum præterea Historicum, & Eusebium cognomento Pamphilum (virum tum in sacris literis, tum in Poetis aliisq; Scriptoribus gentilibus exercitatissimum) idem ipsum ad sua ipsorum tempora scribere aggressos. &c.

Victorius in Canone Paschali.

Recensitis igitur fidelibus historiis veterum, beati scilicet Eusebii Cæsariensis Palæstinæ civitatis Episcopi, viri in primis eruditissimi atque doctissimi, Chronicis prologoq; ac perinde his quæ à sanctæ memoriæ Hieronymo hisdem Chronicis sunt adjecta.

Hieronymus in Epistola ad Chromatium & Heliodorum, quæ præfigitur Martyrologio quod B. Hieronymi inscriptum est nomine.

Constat Dominum nostrum Iesum Christum omni die martyrum suorum triumphos excipere, quorum passiones à sancto Eusebio Cæsariensi Episcopo scriptas reperimus. Nam Constantinus Augustus, cum Cæsaream fuisset ingressus, & diceret memorato Antistiti, ut peteret aliqua beneficia Cæsariensi Ecclesiæ profutura: legitur respondisse Eusebium; opibus suis Ecclesiam ditatam, nulla petendi beneficia necessitate compelli: sibi tamen desiderium immobile exstitisse, ut quidquid in Republica Romana gestum sit erga Sanctos Dei per judices judicibus succedentes in universo orbe Romano; sollicita perscrutatione, monumenta publica discutiendo perquirerent; & qui Martyrum à quo judice, in qua Provincia vel civitate, qua die quave perseverantia, passionis suæ obtinuerint palmam, de ipsis archivis sublata, ipsi Eusebio regio jussu dirigerent. Vnde factum est, ut idoneus relator existens, & Ecclesiasticam Historiam texeret, & omnium pene martyrum Provinciarum omnium Romanarum trophæa diligens historiographus declararet.

Gelasius Papa in decreto de libris Apocryphis.

Item Chronica Eusebii Cæsariensis, & ejusdem Ecclesiasticæ historiæ libros: quamvis in primo narrationis suæ libro tepuerit, & postea in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripserit librum: propter rerum tamen notitiam singularem, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos.

Idem in libro de duabus naturis.

Vt idipsum dicentes uno corde, unoque ore, & credamus quod à majoribus nostris accepimus, & donante Domino tradamus posteris confitendum, cum quibus unitam fidem Deo propitio perdurare Catholicorum subjecta testimonia magistrorum recensita testantur. Et paulò pòst: *Eusebii Episcopi Palæstinensis cognomento Pamphili ex expositione Psalmi septimi, &c. Item ejusdem ex Evangelica præparatione, lib. 7.*

Pelagius 2. Papa in Epistola 3. Ad Eliam Aqueleiensem & alios Episcopos Istriæ.

Quid namque in hæresiarchis Origene deterius, & quid in historiographis inveniri Eusebio honorabilius potest? Et quis nostrûm nescit, in libris suis quantis Origenem Eusebius præconiis

attollat? Sed quia sancta Ecclesia suorum fidelium corda benigniùs, quàm verba districtius pensat, nec in hæreticis sensum proprium testatio Eusebii absolvere potuit: nec rursum Eusebium laudati Origenis culpa damnavit.

Evagrius lib. 1. Historiæ, cap. 1.

Εὐσεβίῳ τῷ Παμφίλου, ἀνὴρ δὲ ἐς τὰ μάλιστα λόγιος ὁ Παμφίλου τά τε ἄλλα, καὶ ὥς τε οἷός τε εἶναι τοὺς πείθειν ἐντυγχάνοντας θρησκεύειν τὰ ἡμέτερα, εἰ καὶ μὴ λίαν ἀκριβεῖς οἷός τε ποιεῖν. Id est.

Eusebius Pamphili, vir cùm in aliis rebus disertissimus, tum in scribendo tantùm valens, ut possit lectores suos, si non perfectè efficere Christianos, ita tamen impellere, ut nostra libenter amplectantur.

Gregorius Magnus in Epistola ad Eulogium Alexandrinum Episcopum.

Ex audientium numero nunc factus sum, cui sanctissima vestra beatitudo scribere studuit, ut cunctorum martyrum gesta quæ piæ memoriæ Constantini temporibus ab Eusebio Cæsariensi collecta sunt, transmittere debeamus. Sed hæc neque si collecta non sint, neq; si sint, ante vestræ beatitudinis Scripta cognovi. Ago ergo gratias, quia sanctissimæ vestræ doctrinæ scriptis eruditus, cæpi scire quod nesciebam. Præter illa enim quæ in ejusdem Eusebii libris de gestis sanctorum martyrum continentur, nulla in archivo hujus nostræ Ecclesiæ, vel in Romanæ urbis Bibliothecis esse cognovi, nisi pauca quædam in unius codicis volumine collecta.

Gelasius Cyzicenus in libro secundo de Synodo Nicæna, cap. 1.

Ἀκούσωμεν δὴ τί ἐνταῦθα λέγει καὶ ὁ ἀροτὴρ ὁ κάλλιστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς γεωργίας ὁ φιλαληθέστατος Εὐσέβιος ὁ τοῦ πανευφήμου Παμφίλου. ὁ μὲν οὖν Λικίνιος, φησὶ, τὴν ὁμοίαν τοῖς ἀθέοις τυράννοις τῆς ἀσεβείας μετιὼν ὁδὸν, ἐπὶ τὸν ἴσον αὐτοῖς ἐνδίκως περιωλίσθη κρημνὸν, &c. quæ leguntur in fine libri decimi Historiæ Ecclesiasticæ. τοσαῦτα ὁ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἀξιοπιστότατος Εὐσέβιος ὁ τοῦ Παμφίλου, πλείστους ὅσους ἀγῶνας θέμενος καὶ διερευνησάμενος, ἐκ τῶν ἁπλῶς ἐχόντων τὴν ἀναλογὴν ποιησάμενος, ἐν δέκα τόμοις ὅλοις τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῖν ἱστορίας ἀκριβῶς καταλέλοιπεν· ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῆς τοῦ κυρίου παρουσίας, πληρώσας δὲ εἰς τούσδε τοὺς χρόνους οὐκ ἀπόνως. πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν τοσαύτην ἀναδεξάμενον φροντίδα τοῦ διασώσασθαι τῆς τοιᾶσδε συλλογῆς τὴν ἁρμονίαν; ἀλλ' ὡς ἀρτίως ἔφην, πολλὴν εἰσενεγκάμενος τὴν σπουδὴν καὶ πλοῦτον ἄφατον πόνου. ἀλλὰ μηδεὶς οἰέσθω τὸν ἄνδρα ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπιπεφημισμένων, ὡς τῆς Ἀρείου βλασφημίας ποτέ τι πεφρονήκει. ἀλλὰ πεπείσθω ὡς εἰ καί τιν' ἂν ἐλάλησεν ἢ ἔγραψε μικρόν τι τὰ Ἀρείου ὑποτυπούμενα, οὐ μὴν κατὰ τὴν ἀσεβῆ ἐκείνου ἔννοιαν, ἀλλ' ἐξ ἀπεριέργου ἁπλότητος, καθὼς καὶ αὐτὸς ἐν τῷ ἀπολογητικῷ, ᾧ διεπέμψατο πρὸς τὸ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων κοινὸν μαρτυράμενος, ταῦτα ἐπληροφόρησε, Id est.

Audiamus sane quid hic dicat præstantissimus Ecclesiastici fundi arator, ille veri studiosissimus Eusebius celeberrimi Pamphili cognomento insignis. Licinius quidem, inquit, eandem quam superiores illi viam impietatis insistens, meritò in eundem cum illis exitii gurgitē est delapsus, &c. Hactenus veterum Ecclesiasticæ Historiæ Scriptorum fide dignissimus Eusebius Pamphili, qui quam plurimis martyrum certaminibus conquisitis atque investigatus, ex iis quæ simplici ac rudi stilo scripta fuerant eligens atque excerpens, Ecclesiasticam Historiam decem omninò libris accuratè conscriptam nobis reliquit: incipiens quidem ab adventu Domini, progressus verò ad ea quæ dixi tempora, non sine ingenti labore. Quomodo enim aliter fieri potuit ab eo, qui tantam curam suscepit, ut hujusmodi collectionis harmoniam nobis conservaret: immò verò summum ut dixi studium, & incredibilem laboris copiam ad id contulit. Nemo porrò existimet ex iis quæ de illo circumferuntur, virum hunc in Arii impietatem unquam concessisse: sed credat, si quæpiam protulit aut scripsit, Arii dogma tantillum subolentia, ea non ex impio illius sensu protulisse unquam aut scripsisse, sed ex minus curiosa parumque sollicita simplicitate, ut ipse in libro Apologetico quem ad orthodoxos omnes Episcopos misit, plenius approbavit.

Auctor Chronici Alexandrini, pag. 582.

Ὁ δὲ σοφώτατος Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου συνεγράψατο οὕτως. ὅτι ἐν τῇ ἑορτῇ τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν τῇ αὐτῶν ἑορτῇ πάντες ἀπώλοντο, Id est,

Eusebius verò Pamphili & ipse prudentissimus Scriptor in hunc modum narrat: Quoniam Iudæi Christum die festo in crucem egerunt, vicissim ipsi eodem die periere.

Nicephorus in libro 6. Historiæ, cap. 37.

Ἐφ' οὗ λόγῳ καὶ φιλοσόφῳ βίῳ διαζῶντα, καὶ τοῦ αὐτόθι πρεσβείου ἠξιωμένον, τὸν θεῖον Πάμφιλον ἔγνωμεν. οὗ τὸν βίον καὶ τὰ καθ' ἕκαστον αὐτῷ πεπραγμένα. ἔτι δὲ καὶ περὶ ἧς συνεστήσατο ἐκεῖσε λόγων θείων καὶ φιλοσόφων διατριβῆς. πρὸς δὴ τούτοις, καὶ τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τούτου ἐν διαφόροις διωγμοῖς ὁμολογίαν· τούς τε ἀγῶνας αὐτοῦ, καὶ τὸ τελευταῖον ὡς τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀνεδήσατο στέφανον, Εὐσέβιος ὁ τούτου ἀδελφιδοῦς, καὶ τοσοῦτον ἐκείνῳ φιλούμενος ὡς καὶ τὴν ἐκείνου κλῆσιν ἐπίθετον σχεῖν. εἰς λεπτὸν ἐν ἰδίῳ συντάγματι περιέλαβε, καὶ τοὺς ἀκριβῶς βουλομένους τὰ ἐκείνου εἰδέναι, αὐτῷ παραπέμπομεν· ὅς δὴ τὰ Εὐσέβιος διὰ

πάντων ἐλθών, μάλιστα τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ ἐνακμάζει. ἄχρι δὲ καὶ Κωνσταντίου τὸν τῆς ζωῆς παρείλκυσε χρόνον. χριστιανὸς δὲ τὰ μάλιστα ὤν, καὶ πολὺν τὸν ζῆλον ὑπὲρ χριστοῦ πνέων, ἐν δεκαπέντε τόμοις τὴν εὐαγγελικὴν συγγράφει προπαρασκευήν, καὶ ἐν δέκα πάλιν τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν· καὶ πρῶτος δὲ τῇ μετὰ χεῖρας ὑποθέσει ἐπέβαλεν, ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν πρῶτος ὀνομάσας τὴν βίβλον. δέκα δ' ἐν τόμοις καὶ τοῦτο τὸ σύνταγμα περικλείεται· καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ βίβλος ἐμφέρεται, ἣν κανόνα ἐπέγραψε, τὰς τῶν χρόνων ἀκριβουμένη γραφάς. καὶ εἰς τὸν βίον δὲ Κωνσταντίνου πέντε λόγους ἐξέδωκε. καὶ ἕτερον δὲ πρὸς αὐτόν, ὃν τριακονταετηρικὸν ἐπιγράφει· καὶ Στεφάνῳ περὶ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελίοις ἀπορουμένων ἕτερον ἀνατίθησι· καὶ ἄλλα διάφορα συγγράμματα καταλέλοιπε, πολλὴν ὄνησιν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσφέροντα. πλὴν τοιοῦτος ὢν ἐν πολλοῖς φαίνεται τὰ Ἀρείου πρεσβεύων, &c. Id est.

Eodem tempore, eruditione juxtà & vitæ instituto Philosophum Christianum, & presbyteri dignitate auctum, divinum Pamphilum floruisse scimus. Cujus vitam & actus omnes, celebrem etiam quam ibi instituit profanæ divinæque Philosophiæ scholam, præterea constantem in variis persecutionibus confessionem, & certamina egregiumque pro Christi nomine martyrium, Eusebius sororis ejus filius, eidemque adeò carus ut ab eo cognomen acceperit, peculiari Scripto copiosè est prosequutus: ad quem eos qui accuratiùs hæc cognoscere voluerint, rejicimus. Eusebius iste disciplinis omnibus perceptis, sacrarum maxime literarum scientia enituit, & ad Constantii usque tempora vixit. Et cùm Christianæ professionis studiosissimus esset, egregiamque pro Christi honore æmulationem spiraret, quindecim tomis Evangelicam præparationem, & decem aliis Evangelicam demonstrationem est complexus. Et primus ipse manum præsenti argumento admovit, primusque libros eos Ecclesiasticam historiam appellavit, decemque eam tomis absolvit. Est & aliud ejus volumen, in quo temporum certam accuratamque rationem digessit, & quem canonem appellavit. Scripsit quoque de Constantini vita libros quinque. Edidit & alium ad eundem, quem tricennalem inscripsit. Ad Stephanum item alium, de iis quæ in Evangeliis in dubium seu disputationem vocantur. Sed & alia varia reliquit Scripta, quæ multùm Ecclesiæ afferunt utilitatis. Verùm enimverò etiamsi talis fuerit, in multis tamen apparet, eum Arii sententiam comprobasse, &c.

Ex Actis manuscriptis sancti Silvestri Papæ.

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου τὴν ἐκκλησιαστικὴν συγγράφων ἱστορίαν παρέλιπεν περὶ ἑκάστου ταῦτα εἰπεῖν, ἅπερ ἐν ἄλλοις συντάγμασιν ἔφρασεν· ἐνέθηκεν γὰρ ἐν ἕνδεκα λόγοις τὰ παθήματα σχεδὸν, τῶν ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις ἀθλησάντων μαρτύρων καὶ ἐπισκόπων, καὶ ὁμολογητῶν. οὐ μὴν ἀλλὰ γυναικῶν καὶ παρθένων, ὅσαι ἀνδρείῳ φρονήματι διὰ τὸν δεσπότην ἠγωνίσαντο χριστὸν, ἀνεγράψατο· καὶ ἔτος μόνος τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, καὶ καθεξῆς, τὰ παθήματα κατὰ τάξιν ἐξηγήσατο· τούτων δὲ τῶν πόλεων καὶ Ἀποστολικῶν θρόνων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπεσπάσατο, τουτέστιν τῆς μεγάλης τῆς πόλεως Ῥώμης. Ἀλεξανδρείας τε καὶ Ἀντιοχείας, τῆς κοινῆς ἕνεκεν ὠφελείας· ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοίνυν τούτων ὧν μέχρι τοῦ δεῦρο χρόνου ὁ προρρηθεὶς τῇ ἑλληνικῇ συνεγράψατο φωνῇ, τούτου τὸν βίον, οὐκ ἐξίσχυσεν μεταφράσαι, τουτέστιν τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου, &c. *Quæ in vita manuscripta B. Silvestri Papæ duobus libris comprehensâ, in Latinum sermonem ita conversa sunt.*

Incipit Prologus de vita sancti Silvestri Papæ urbis Romæ.

Historiographus noster Eusebius Cæsariensis Palestinæ urbis Episcopus, cùm Historiam Ecclesiasticam scriberet, prætermisit ea quæ sunt in aliis Opusculis, vel quæ se meminit retulisse. Nam viginti libros, id est, duas decadas, omnium pæne Provinciarum passiones martyrum, Episcoporum & confessorum & sacrarum mulierum ac virginum continere fecit. Deinde secutus & ab Apostolo Petro, omnium Episcoporum nomina & gesta conscripsit: & earum urbium quæ arcem Pontificatus per Apostolicas sedes tenere noscuntur, urbs Roma, Antiochia, Hierosolyma, Ephesus, Alexandria, harum urbium Episcoporum omnium præteritorum usque ad tempus suum græco sermone conscripsit. Ex quorum numero unum Episcoporum urbis Romæ, sanctum Silvestrum me de Græco in Latinum transferre præcepisti.

Vetus Auctor in passione sancti Valeriani, quæ est decimo Cal. Januarii ut habetur in veteri codice Mosciascensi.

Beatissimorum martyrum gloriosa certamina, ob honorem Christi Domini ac Dei nostri assiduis cultibus & solemnitate annua celebrantur, ut dum fidem martyrum plebs devota cognoscit, & illos triumphasse gaudeat, & se patrocinio eorum protegendam esse confidat. Celebre enim habetur, sanctæ recordationis Eusebium historicum, Cæsariensis urbis Episcopum, egregiæ vitæ beatissimum Sacerdotem, Ecclesiastica quoque institutione doctissimum & præcipua sollicitudine venerandum, per omnem orbem, in quantum divino annuntiante Spiritu, ut gestū est, rei veritas decursa valuit reperiri, prout singularum Provinciarū urbes, loca vel oppida inlustrari triumphis martyrum cælestibus meruerunt; quorumq; Principum tempore ordinata officiorum instantia innumeræ persecutiones factæ fuerant, declarasse. Qui etsi martyrum singulorum integras non explicuit passiones, tamen

Christianis devotis atque fidelibus, unde describi vel celebrari debeant veraciter intimavit. Dei itaque gratiam toto orbe diffusam fidelis cultor excoluit, dum velut exiguo tritici semine copiosæ messes agri fertilitate gignuntur, & multiplicata ubertate proficiunt. Ita per supradicti viri relationem ab unius codicis fonte diffusam, scriptis manantibus fidelium, totum orbem celebrandæ passiones martyrum rigaverunt.

Usuardus in Martyrologio.

Die 21. mensis Iunii: Palæstina, sancti Eusebii Episcopi & confessoris, viri excellentissimi ingenii & historiographi.

Notkerus in Martyrologio.

Die 21. mensis Iunii. In Cæsarea depositio sancti Eusebii Episcopi.

Manecharius in Epistola ad Ceraunium Parisiensem Episcopum, quam præfixit passioni sanctorum Martyrum Speusippi, Elasippi & Meleusippi.

Præcipuis beatissimorum Episcoporum personis assiduè coæquari meritis non desistens, in omni conversatione Sacerdotii, sancta quotidie exornari religione festinans, divinarũ Scripturarum legendi studio universa dogmata peragrasti. Nunc sanctorum martyrum gesta ad laudis tuæ cumulũ pro amore religionis congregare in urbe Parisiaca devotus intendis. Unde sancto Eusebio Cæsariensi in æmulationis studio coæquandus es, & pari gloriæ dono perpetualiter memorandus.

Ex veteri Breviario manuscripto Ecclesiæ Lemovicensis.

Sancti Eusebii Episcopi Confessoris.

Lectio 1. *Eusebius Cæsareæ Palæstinæ Episcopus ob Pamphili martyris amicitiam Pamphili nomen accepit, eò quòd cum eodem Pamphilo divinæ Bibliothecæ investigator diligentissimus exstiterit. Vir quidem erat memoratu dignissimus per hæc tempora, tum multarum rerum peritia, tum ingenio mirabili & apud Gentiles & apud Christianos, inter Philosophos præcipuus & nobilissimus habitus est. Hic cùm aliquando Arriana hæresi laborasset, ad Synodum Nicænam accedens, Spiritu sancto inspiratus, Patrum sententiam secutus est, ac deinceps usque ad mortem sanctissime cum orthodoxa fide vixit.*

Lectio 2. *Fuit autem in divinis Scripturis studiosissimus, ac Bibliothecæ divinæ cum Pamphilo martyre diligentissimus investigator. Multa eisdem temporibus scripsit; maximè verò libros Evangelicæ Præparationis, Ecclesiasticæ Historiæ: In Porphyrium Christianorum hostem acerrimum: Apologias item sex pro Origene composuit: de vita Pamphili martyris à quo ob amorem cognomentum accepit, libros tres: Item Cõmentarios eruditissimos in centũ & quinquaginta Psalmos.*

Lectio 3. *Pæterea ut legitur, omnium Provinciarum cùm multorum sanctorum Martyrum passiones & confessorum vitam ac virginum cognovisset, viginti libros de eisdem sanctis scriptitavit; ob hos ideò & præcipuè Evangelicam præparationem, cùm apud gentes præcipuus haberetur, paternam Deorum religionem ob veritatis amorem contempsit. Scripsit quoque Chronicorum Historiam à primo anno Abrahæ usque ad annum trecentesimum, quam D. Hieronymus prosecutus est. Fuit denique Eusebius hic post conversionem Constantini Magni, eidem quoad vixit, multa benevolentia conjunctus.*

In Breviario Lemovicensis Ecclesiæ, edito anno 1587. per Hugonem Barbou, habetur hæc collecta, eodem die 21. Junii.

Omnipotens sempiterne Deus, qui nos concedis sancti Eusebii Confessoris tui atque Pontificis agere festivitatem, deduc nos quæsumus ejus precibus ad cælestium gaudiorum societatem. Per Dominum nostrum Iesum Christum, &c.

In antiquo Missali ejusdem Ecclesiæ edito anno 1483. Parisiis sic habetur, sub eodem die sancti Eusebii Episcopi officium. Statuit ei, &c. Oratio. Da quæsumus. Epistola. Testificor coram Deo. Evangelium. Vigilate. Quæ omnia in communi Confessoris Episcopi. Et dicatur Residuum, ut unius Episcopi.

In veteri Calendario manuscripto ejusdem Ecclesiæ habetur in mense Junio.

XI. Kalend. Iulii. Eusebii Archiepiscopi.

Codex MS. Parisiensis Ecclesiæ ante octingentos annos exaratus, continens Eusebii Historiam Ecclesiasticam Rufino interprete, sic incipit.

In nomine Dei summi, incipit Historia sancti Eusebii Cæsariensis Episcopi, id est, libri numero 11.

Veterum Testimonia

Ex libro de luminatibus Ecclesiæ, qui habetur in collectaneis Bedæ, & inter opera spuria B. Hieronymi.

Eusebius Cæsariensis, clavis Scripturarum, custosque Novi Testamenti, multis major in conscriptionibus esse à Græcis comprobatur. Tria sunt præclara, quæ hoc in Operibus ejus verè testantur. Canones quatuor Evangeliorum qui Novum Testamentum narrant atque custodiunt, decem libri Historiæ Ecclesiasticæ. Et Chronicon, id est, temporum breviarium. Et nos omnia ejus vestigia qui imitari potuisset, nunquam reperimus.

Ex Miscellaneis MS. Theodori Metochitæ ex capite cujus titulus est: ὅτι πάντες ὅσοι ἐν Αἰγύπτῳ ἐνεπαιδεύθησαν, τραχύτεροι τοῦ λέγειν χρῶνται.

Καὶ ὁ τοῦ Παμφίλου Εὐσέβιος, ἐκ Παλαιστίνης μὲν τὸ γένος, ἀλλ' ὡς αὐτός φησι, τοῖς ἐπ' Αἰγύπτου πάνυ τι χρονίως συμφοιτήσας, πολυμαθὴς ἀνὴρ καὶ δῆλός γε πολλαῖς ἐκδόσεσι προειγμένων, καὶ χρώμενος οὕτω τῇ γλώττῃ. Id est.

Eusebius item Pamphili, ex Palæstina quidem oriundus fuit, sed in Aegypto, ut ipse scribit, diutissime versatus: vir undecumque doctissimus, quemadmodum apparet ex plurimis quos edidit libris, dictione tamen utens, ut dixi, scabrâ & asperâ.

VETERVM TESTIMONIA
CONTRA EUSEBIUM.

Ex libro Marcelli Ancyrani contra Arianos.

Ἐντυχὼν Ναρκίσσου τοῦ Νερωνιάδος προεστῶτος ἐπιστολῇ, ἣν γέγραφε πρὸς Χρηστόν τινα καὶ Εὐφρόνιον, καὶ Εὐσέβιον, ὡς Ὁσίου τοῦ ἐπισκόπου ἐρωτήσαντος αὐτὸν εἰ ὥσπερ Εὐσέβιος ὁ τῆς Παλαιστίνης, δύο οὐσίας εἶναι φησίν, οὕτω καὶ αὐτὸς λέγοι· ἔγνων αὐτὸν ἀπὸ τῶν γεγραφέντων, τρεῖς εἶναι πιστεύειν οὐσίας ἀποκρινόμενον, Id est,

Incidi aliquando in Epistolã à Narcisso scriptam Neroniadis Episcopo, quam ad Chrestum quendam & Euphronium & Eusebium direxit, quasi proposita ipsi ab Hosio Episcopo quæstione, utrùm ipse, veluti Eusebius Palæstinus, duas substantias fateretur. Hanc ubi legissem, animadverti & ipsum scripto illo suo tres substantias omninò confiteri.

Ex Epistola Synodica Episcoporum Ægypti congregatorum in urbe Alexandria, ad omnes Ecclesiæ Catholicæ Episcopos, quam refert Athanasius in Apologetico secundo adversus Arianos.

Ποία γὰρ καὶ σύνοδος ἐπισκόπων ἦν τότε; ποῖον συνέδριον ἀληθείας ἐχόμενον; τίς τῶν πλειόνων ἐν αὐτοῖς οὐκ ἐχθρὸς ἡμέτερος ἦν; οὐ διὰ τὴν Ἀρείου μανίαν οἱ περὶ Εὐσέβιον καθ' ἡμῶν ὥρμησαν; οὐ τοὺς ἄλλους συμφρονοῦντας αὐτοῖ ἐπήγοντο; οὐκ ἀεὶ κατ' αὐτῶν ἐγράφομεν ὡς τὰ Ἀρείου φρονούντων; οὐκ Εὐσέβιος ὁ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ τῇ θυσίᾳ κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν σὺν ἡμῖν ὁμολογητῶν, Id est.

Quod enim Concilium Episcoporum, aut qui consessus veri studiosus illic fuit? Nonne plerique illorum inimici nobis fuerunt? Nonne Eusebius ob Arii insaniam adversus nos irruit, & alios idẽ cum ipso sentientes adduxit? Nonne assiduè contr eos scripsimus tanquam adversus Ariani dogmatis assertores? Nonne Eusebius Cæsareæ Palæstinæ Episcopus à nostris confessoribus accusatus est, quòd idolis sacrificasset.

Epiphanius in hæresi Meletianorum.

Ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἀκούσας, αἴρεται μὲν θυμῷ. κελεύει δὲ συγκροτηθῆναι σύνοδον κατὰ τὴν Φοινίκην ἐν Τύρῳ τῇ πόλει. ἐκέλευσε δὲ δικάζειν Εὐσέβιον τὸν Καισαρείας, καὶ ἄλλους τινάς· ἦσαν δὲ προσκεκλιμένοι οὗτοι πως μᾶλλον τῇ τῶν Ἀρειανῶν χυδαιολογίᾳ· καὶ ἐκλήθησαν ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου τῆς καθολικῆς, καὶ ὑπὸ Ἀθανάσιον, ἀκραιφνεῖς τινες ἄνδρες καὶ μείζους, καὶ ἐν Θεῷ ἔχοντες διαφανῆ τὸν βίον· ἐν οἷς ἦν ὁ μακαρίτης Ποτάμων ὁ μέγας, ὁ τῆς Ἡρακλείας ἐπίσκοπος καὶ ὁμολογητής· ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν Μελετιανῶν, μάλιστα οἱ τοῦ Ἀθανασίου κατηγοροῦντες. ζηλωτὴς δὲ ὢν ὑπὲρ ἀληθείας καὶ ὀρθοδοξίας ὁ προειρημένος Ποτάμων ὁ μακαρίτης, ἐλεύθερος ὢν οὗτος, ὃς οὐδέποτε εἴληφε πρόσωπόν τινος· τὸν ὀφθαλμὸν γὰρ ἐν τῷ διωγμῷ διὰ τὴν ἀλήθειαν ἐτυφλώθη· ἑωρακὼς τὸν Εὐσέβιον καθεζόμενον καὶ δικάζοντα, καὶ Ἀθανάσιον ἑστῶτα, καταπονηθεὶς τῇ λύπῃ, καὶ δακρύσας, οἷα γὰρ ἔθος τοῖς ἀληθινοῖς ἀνατείνας φωνὴν μεγάλην Εὐσεβίῳ λέγων· σὺ καθέζῃ Εὐσέβιε, καὶ Ἀθανάσιος ἀθῷος ὢν ὑπὸ σοῦ κρίνεται· τίς ἤνεγκε τὰ τοιαῦτα; λέγε δή μοι σύ, οὐ σὺν ἐμοὶ ἦσθα ἐν τῇ φυλακῇ ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ· κἀγὼ μὲν ὀφθαλμὸν ἀπεβα-

λόμην

λόμην ὑπὲρ ἀληθείας· σὺ δὲ οὔτε φαίνῃ λελωβημένον τι ἔχων ἐν τῷ σώματι, οὔτε ἐμαρτύρησας. ἀλλ' ἕστηκας ζῶν, μηδὲν ἠκρωτηριασμένος· πῶς ἀνεχώρησας ἀπὸ τῆς φυλακῆς, εἰ μὴ ὅτι ὑπέσχου τοῖς τὴν ἀνάγκην τοῦ διωγμοῦ ἡμῖν ἐπενέγκασι τὸ ἀθέμιτον πρᾶξαι, ἢ ἔπραξας; Id est,

His auditis Imperator magnopere excanduit. Igitur Tyri in Phœnice convocari Synodum jubet, eique judicio praeesse cum quibusdam aliis Cæsariensem Eusebium, qui omnes in Arianorum inanissimum dogma propensiores erant. Cum his ex Catholica Aegypti Ecclesia, & Athanasio subjecta, Episcopi quidam advocati sunt, primarii quidem ac præstantes viri, atque eximia vitæ sanctitate præditi; inter quos felicis memoriæ magnus ille Potamo fuit, Heracleæ Episcopus & Confessor. Aderant & Meletiani, Athanasii præsertim accusatores. At beatus Potamo veritatis ac rectæ fidei ardore æstuans, vir summâ loquendi libertate, qui nullius unquam personæ rationem habuerat, & pro veritatis confessione alterum in persecutione oculum amiserat; Eusebium sedentem & judicantem, stantem verò Athanasium conspicatus, dolore confectus & illacrimans, sicut sinceris hominibus usu venire solet, magna voce adversus Eusebium invectus est. Et, Te ne, inquit, Eusebi sedere, & innocentem Athanasium à te judicari? Quis ista sustinere possit? Dic mihi, nonne mecum persecutionis tempore in custodia fuisti? Atque ego quidem oculum pro veritate perdidi; tu nulla corporis parte mutilatus es, neque martyrium subiisti, sed vivus integerque consistis. Quanam ratione è carcere evasti, nisi propterea quòd persecutoribus nostris spopondisti te sacrificaturū, ac fortasse etiam sacrificasti.

Ex Epistola Episcoporum Catholicorum Ægypti ad Synodum Tyri, quam refert Athanasius in supradicto Apologetico.

Καὶ γὰρ πάλιν οἴδατε, ὡς προειπομένους ὡς ἐχθροί εἰσιν ἡμῶν, καὶ διὰ τί Εὐσέβιος ὁ τῆς Καισαρείας ἐχθρὸς γέγονεν ἀπὸ πέρυσιν, Id est,

Scitis enim, quemadmodum superiùs diximus, eos nostros inimicos esse; & cur non ita pridem Eusebius Cæsariensis inimicitias adversus nos susceperit.

Athanasius in Epistola de decretis Synodi Nicænæ.

Καὶ τό γε παράδοξον, Εὐσέβιος ὁ ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, καί τοι πρὸ μιᾶς ἀρνούμενος, ὅμως ὕστερον ὑπογράψας, ἐπέστειλε τῇ ἐκκλησίᾳ ἑαυτοῦ, λέγων εἶναι τῆς ἐκκλησίας τὴν πίστιν, καὶ τῶν πατέρων τὴν παράδοσιν· πᾶσί τε φανερῶς ἔδειξεν, ὅτι πρότερον ἐσφάλλοντο, καὶ μάτην ἐφιλονείκουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν· εἰ γὰρ καὶ ᾐσχύνθη τότε ταύταις ταῖς λέξεσι γράψαι, καὶ ὡς ἠθέλησεν αὐτὸς ἀπελογήσατο τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλά γε διὰ τῆς ἐπιστολῆς τὸ ὁμοούσιον, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας μὴ ἀρνησάμενος, φανερῶς τοῦτο σημᾶναι βούλεται, καὶ πέπονθέ τι δεινόν. ὡς γὰρ ἀπολογούμενος κατηγόρησε λοιπὸν τῶν Ἀρειανῶν, ὅτι γράψαντες οὐκ ἦν ὁ υἱὸς πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἤθελον αὐτὸν εἶναι οὐδὲ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως. Id est,

Et quod mirandum est, Eusebius Episcopus Cæsareæ Palæstinæ, quamvis pridie recusasset, postridie tamen subscripsit, & ad Ecclesiam suam literas dedit, asserens hanc esse Ecclesiæ fidem & Patrū traditionem. Omnibusque manifestò declaravit, illos priùs errasse & frustrà de veritate contendisse. Etsi enim iis tunc verbis uti præ pudore noluit, & prout ipse voluit satisfecit Ecclesiæ; in Epistola tamen in qua Dei Filium consubstantialem & ex substantia Patris existere non inficiatur, apertè id quod dixi significat. Ac profectò infelix in eo fuit, ut enim seipsum purgaret, accusavit deinceps Arianos, quòd cùm dicerent Filium Dei non exstitisse antequam gigneretur, hoc pacto negarent eum exstitisse ante incarnationem.

Idem in tractatu de Synodis Arimini & Seleuciæ.

Μάλιστα δὲ Ἀκάκιος, τί ἂν εἴποι πρὸς Εὐσέβιον τὸν ἑαυτοῦ διδάσκαλον, ὃς οὐ μόνον ὑπέγραψεν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιστολῆς ἐδήλωσε τοῖς ὑπ' αὐτὸν λαοῖς, ταύτην εἶναι πίστιν ἀληθῆ, τὴν ὁμολογηθεῖσαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ· εἰ γὰρ καὶ ὡς ἠθέλησεν ἀπελογήσατο διὰ τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλά γε τὰς λέξεις οὐκ ἠρνήσατο· ἀλλὰ καὶ κατηγόρησε τῶν Ἀρειανῶν, ὅτι λέγοντες οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆναι ὁ υἱός, οὐδὲ πρὸ Μαρίας αὐτὸν ἤθελον εἶναι. Id est,

Præcipuè autem Acacius, quid Eusebio magistro suo responsurus est? Qui non solùm Synodo Nicænæ subscripsit, sed & per Epistolam populis suis significavit, eam esse veram fidem quæ apud Nicæam ex communi consensu tradita est. Etsi enim eo quo voluit modo, excusavit se per illam Epistolam, voces tamen Synodi non repudiavit. Immo Arianos accusavit, quòd cùm dicerent: non erat Filius antequam gigneretur: eum ne ante partum quidem Mariæ exstitisse affirmarent.

Idem in Epistola ad Episcopos Africæ.

Καὶ τοῦτο ἐγίνωσκεν Εὐσέβιος ὁ γενόμενος Ἐπίσκοπος τῆς Καισαρείας, πρότερον μὲν συντρέχων τῇ Ἀρειανῇ

αἱρέσει· ὕστερον δὲ ὑπογράψας ἐν αὐτῇ τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ, ἔγραψε τοῖς ἰδίοις διαβεβαιούμενος, ὅτι καὶ τῶν παλαιῶν τινὰς λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας, ἔγνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ θεότητος τῷ τοῦ ὁμοουσίου χρησαμένους ὀνόματι, Id est,

Neq; ejus rei ignarus erat Eusebius Episcopus Cæsariensis. Qui cùm priùs suffragaretur Arianicæ sectæ, postea tamen Nicæni Concilii decretis subscripsit, & apud suos id ipsum propriis literis affirmavit, cujus hæc verba sunt: Novimus quosdam ex priscis eruditos & præclaros Antistites, aliosq; Scriptores, cùm de Patris & Filii Deitate loquerentur, voce consubstantialitatis usos esse.

Idem in tractatu de Synodis Arimini & Seleuciæ.

Ὁ δὲ ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος γράφων πρὸς Εὐφρατίωνα τὸν ἐπίσκοπον, οὐκ ἐφοβήθη φανερῶς εἰπεῖν, ὅτι ὁ Χριστὸς οὐκ ἔστιν ἀληθινὸς Θεός, Id est.

Eusebius quoq; ex Cæsarea Palæstina, in literis ad Euphrationem Episcopum non veritus est palam dicere, Christum non esse verum Deum.

Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos.

Fecerat hoc & in sancti Pamphili martyris nomine, ut librum primum sex librorum defensionis Origenis Eusebii Cæsariensis, quem fuisse Arianum, nemo est, qui nesciat, nomine Pamphili martyris prænotaret.

Idem in libro secundo adversus Rufinum.

Statim de portu egrediens, navem impegit. Referens enim de Apologia Pamphili martyris, quam nos Eusebii Arianorum Principis, probavimus, &c.

Idem in libro primo adversus Rufinum.

Eusebius Cæsariensis Episcopus, cujus supra memini, in libro sexto τῆς ἀπολογίας *Origenis, hoc idem objicit Methodio Episcopo & martyri, quod tu in meis laudibus criminaris; & dicit: Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc & hæc de Origenis locutus est dogmatibus? Non est hujus loci pro martyre loqui. Neq; enim omnia in locis omnibus differenda sunt. Nunc tetigisse sufficiat, hoc ab Ariano homine objici clarissimo & eloquentissimo martyri, quod tu in me & amicus laudas, & offensus accusas.*

Socrates lib. 1. Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 23.

Εὐσέβιος μὲν οὖν ὁ Παμφίλου φησὶν εὐθὺς μετὰ τὴν σύνοδον, πρὸς ἑαυτὴν στασιάζειν τὴν Αἴγυπτον, τὴν αἰτίαν μὴ προσθείς. ἐξ ὧν καὶ διγλώσσου δόξαν ἐκτήσατο, ὅτι τὰς αἰτίας λέγειν ἐκκλίνων, μὴ συνευδοκεῖν τοῖς ἐν Νικαίᾳ συνέθετο. Id est.

Eusebius quidem Pamphili scribit, statim post Synodum Aegyptios inter se tumultuatos esse, causam tumultus non addens. Quo fit ut in bilinguis suspicionem venerit, propterea quòd dum causas narrare subterfugit, indicare videtur se his quæ apud Nicæam decreta fuerant, minime assentiri.

Theodoritus in interpretatione Epistolæ Pauli ad Hebræos de Arianis loquens ita scribit:

Εἰ δὲ μηδὲ τοῦθ' ἱκανὸν πεῖσαι αὐτούς, Εὐσεβίῳ γοῦν ἐχρῆν πεισθῆναι τῷ Παλαιστινῷ, ὃν τῶν οἰκείων δογμάτων ἀποκαλοῦσι συνήγορον, Id est,

Quòd si ne hoc quidem sufficit ad eis persuadendum, Eusebio certè Palæstino credere eos oportet, quem patronum suorum dogmatum appellant.

Antipater Bostrorum Episcopus in libro primo adversus Eusebii Apologeticum pro Origene.

Οὐκ ἔτι δὲ πρὸς τὴν τῶν δογμάτων ἀκρίβειαν φθάσαι φημὶ τὸν ἄνδρα· ὅθεν πολυμαθίας μὲν παραχωρητέον αὐτῷ, δογμάτων δὲ γνῶσιν οὐκέτι. ἀλλὰ καὶ πάνυ κατόπιν τοῦτον τῆς τοιαύτης ἀκριβείας γενόμενον ἐπιστάμεθα· καὶ μετὰ βραχέα. ὥστε δὴ ἵνα μὴ δόξωμεν ἐπεμβαίνειν τῷ ἀνδρὶ, περὶ ὧν οὐ πρόκειται ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγειν, ἵνα βασανίζοντες πρὸς ἀκρίβειαν τὴν γενομένην ἀπολογίαν, αἱρετικοὺς ἀποδείξωμεν τοὺς ἀμφοτέρους, αὐτόν τε ἀπολογησάμενον, καὶ τὸν ὑπὲρ οὗ τὴν ἀπολογίαν συνέταξε· καὶ μεθ' ἕτερα. τὸ γὰρ δεικνύναι συνῳδὴν, τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα ὑπόβασιν ὁμοίως αὐτῷ τινὰς εἰρηκότας, πρῶτον μὲν οὐ ξενισθῶμεν· σοῦ γὰρ καὶ τῶν πρὶν ἴσως, ἡ τοιαύτη δόξα· ὅθεν περὶ τούτου ἐπὶ τοῦ παρόντος λόγος ἡμῖν οὐδείς, πάλαι μὲν οἰκουμενικῇ ζητήσει ὑποβληθέντος καὶ ἀποκηρυχθέντος, Id est,

Nego tamen eum ad exactam Ecclesiasticorum dogmatum cognitionem pervenisse. Quotirca promiscuæ quidem doctrinæ atq; eruditionis gloriam ei omninò concedimus: dogmatum verò notitiam, non item. Quin potius ab accurata illorum cognitione eũ procul abfuisse, compertũ habemus. Et paulò pòst: *Itaq; ne homini insultare videamur, de quo nunc dicere nobis propositum non est; ut Apologeticum accuratè examinantes, utrumq; simul hæreticum esse ostendamus; tum hunc qui defensionem scripsit, tum illum cujus est suscepta defensio. Et paucis interjectis. Quod enim ostendere conaris, subjectionẽ filii erga patrem quosdam perinde ac Origenem dixisse, primùm quidem minimè miramur. Hæc enim tua tuique similium opinio est. Unde super hoc dogmate in præsentiarum nullus nobis est sermo, cùm præsertim jampridem universalis Synodi inquisitione projectum sit atque damnatum.*

Ex Synodo septimæ œcumenica, actione sexta.

Τίς γὰρ ἐκ λογάδων τῶν πιστῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ γνῶσιν εἰληφότων ἀληθινῶν δογμάτων, ὅτι Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου εἰς ἀδόκιμον νοῦν παραδοθεὶς, ὁμόδοξος καὶ σύμφρων γέγονε τοῖς τὰ Ἀρείου θρησκεύουσιν, &c. quæ Anastasius Bibliothecarius ita vertit; *Quis enim fidelium Ecclesiæ & eorum qui verorum dogmatum scientiam perceperunt, ignorat quòd Eusebius Pamphili in reprobum sensum traditus, ejusdem opinionis & sensus fuerit cum his qui Arii impietatem secuti sunt? In omnibus quippe historicis suis libris creaturam Filium & Verbum Dei vocat, & ministrum & secundum adorabilem. Si verò quidam hunc defendentes dicunt, subscripsisse in Synodo: concedamus ita fuisse. Sed labiis suis veritatem honoravit, cor autem longè fuit ab ea, ut ostendunt libri ejus & Epistolæ omnes. Cùm ergo aliter atque aliter secundum tempus & causas conspersus sit atque mutatus: aliquando laudans ea quæ sunt Arii sentientes, aliquando verò veritatem simulans; apparet eum fuisse virum duplici animo, ut ait Iacobus frater Domini, instabilem in omnibus viis suis. Nec quispiam existimet illum accepturum aliquid à Domino. Si enim corde credidisset ad Iustitiam, & ore confessus esset in salutem verum sermonem, utique pro Scriptis suis veniam postulasset, horum correctionem faciens: & pro Epistolis suis profectò satisfecisset. Sed hoc nullatenus fecit. Mansit enim sicut Aethiops non mutatâ pelle. Denique cùm interpretaretur: Dixit Dominus Domino, Deus meus es tu, extra veracem sensum excedens sic ait: legibus naturæ, omnis filii pater, Dominus est utique ejus; & idcircò unigeniti Filii Dei ipse qui genuit eum Deus, simul & Deus & Dominus & Pater est. Similiter & in Epistola ad sanctum Alexandrum præceptorem magni Athanasii directa, cujus initium est, Cum quanta sollicitudine & agritudine animi has literas scribere agressus sim,* &c. *apertiùs blasphemans sic ait de Ario & ejus asseclis: calumniantur eos literæ tuæ, tanquam dicentes, quia Filius ex non existentibus fa?us est, sicut unus ex omnibus. At illi protulerunt Epistolam quam ad te fecerant: in qua fidem suam exponentes, ipsis verbis hæc confitebantur: legis videlicet ac Prophetarum & Novi Testamenti Deum genuisse Filium unigenitum ante tempora æterna, per quem & omnia & sæcula fecit: genuisse autem eum non putativè sed verè: ac constituisse propria voluntate, inconvertibilem, creaturam Dei perfectam, sed non sicut unam ex creaturis. Si ergo literæ ipsorum veritatem dicunt, utique apud te habentur: in quibus confitentur Filium Dei ante tempora æterna, per quem fecit & sæcula, esse inconvertibilẽ & incõmutabilem & creaturam Dei perfectam, sed non sicut unam ex creaturis. Porrò Epistola tua calumniatur eos, tanquam dicentes quia Filius factus est sicut unus ex omnibus. Vide ergo ne eis statim occasio detur reprehendendi quidquid voluerint. Iterum objiciebas eos dixisse: qui est eum qui non erat genuit. Miror autem si possit quis aliter dicere: si enim unus est qui est, profectò ex ipso factum est omne, quod est cum ipso. Si verò non solus ipse est: sed & Filius erat qui est, quomodo eum qui erat gignebat qui est. Sic enim duo essent qui sunt. Et hæc quidem Eusebius ad Alexandrum. Sed & aliæ ejus Epistolæ ad eundem exstant: in quibus inveniuntur variæ blasphemiæ. Sed & ad Euphrationem Episcopum scribens, apertiùs blasphemat. Cujus Epistolæ initium est: Domino meo per omnia gratias ago.* Et paulò pòst: *Non enim simul cum Patre Filium fuisse fatemur, sed Patrem ante Filium exstitisse. Certè ipse Filius Dei, qui magis omnia liquidò novit, alium se à Patre & minorem atque inferiorem sciens, admodum piè hoc etiam nos docet dicens: Pater qui misit me, major me est. Et post alia: Nam & ipse quidem Filius Deus est, sed non verus Deus. Ex his ergo Scriptis ejus ostenditur, Arii & comparium ejus dogmata prædicare.* Et paulò pòst: *Hujus ergo factionis etiam Eusebius existens, sicut demonstratum est tam ex Epistolis, quam ex historicis ejus conscriptis, imaginem Christi tanquam Theopaschianus abjicit,* &c.

Photius in Epistola 144. ad Constantinum Patricium:

Εὐσέβιος ὁ τοῦ Παμφίλου εἴτε δοῦλος, εἴτε συνήθης, ἔτι μὲν ἀφηνιάζων ἰδίᾳ, βοᾷ μὲν κατὰ τὰ βιβλία

καὶ αὐτὸς δὲ μεταμελόμενος δῆθεν καὶ ἄκων, τὴν νόσον ἀνομολογεῖ· κἂν τῇ μεταμελείᾳ δὲ μᾶλλον ἑαυτὸν δείκνυσιν ἀμεταμέλητον. οὐ γὰρ ἑαυτὸν ἐκστῆναι τῆς προτέρας κακοδοξίας, δι' ὧν ἔδοξεν ἀπολογεῖσθαι, συνίστησιν, οὐδὲ τῇ ἁγίᾳ καὶ οἰκουμενικῇ συμφωνῆσαι συνόδῳ· ἀλλὰ τοὺς τοῦ ὁμοουσίου πρεσβευτὰς αὐτοῦ συνελθεῖν τῷ φρονήματι, καὶ συνδιατεθῆναι τῇ γνώμῃ, τερατεύεται· καὶ τοῦτο σαφῶς, ἄλλα τε πλεῖστα παρίστησι καὶ ἡ τοῖς Καισαρεῦσιν αὐτῷ γραφεῖσα ἐπιστολή· ἀλλ' ὅτι μὲν ἀπ' ἀρχῆς τὰς Ἀρειανικὰς δόξας ὑπέθαλπε, καὶ μέχρι τέλους οὐ διέλιπε περιέπων, πολλοί τε συνιστάντα, ῥᾴδιόν ἐστι λαβεῖν πολλαχόθεν· ὅτι δὲ καὶ τῆς Ὠριγένους νόσου μετέχειν, τὴν κατὰ τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐκεῖσε ἐσομένης ἀναστάσεως, εἰ καὶ τοὺς πολλοὺς ὑπολανθάνει, ἀλλὰ σὺ αὐτὸς σὺν ἐρεύνῃ τοὺς ἐκείνου λόγους ἀναλεγόμενος, οὐδὲν ἔλαττον αὐτὸν τῷ ὀλεθρίῳ τούτῳ ἀρρωστήματι ἢ ταῖς Ἀρειανικαῖς μανίαις κεκρατημένον ὄψει. Id est.

Eusebius ille, Pamphili sive servus, sive amicus, Arianismo infectus fuit. Hoc libri ab illo scripti clamant. Hunc morbum tandem invitus ipse confessus est, sed ipsâmet resipiscentiâ sua magis se patefecit non resipuisse. Nec enim per apologiam, ut videri voluit, persuadet se à priori haeresi recessisse, aut sanctae & universali Synodo consentire: sed prodigiosè comminiscitur. Homoousii sectatores id ipsius sensum transiisse, & in suâ sententiâ simul acquievisse. Hoc ita esse cum multa alia confirmat, tum quam scripsit ad suos Caesarienses Epistola. Sed quòd ut ab initio Arii dogmata fovit, ita ad finem vitae ea amplecti non destiterit, pleriq; intelligunt, & multa sunt quae facilè persuadent. Quòd verò Origenis morbo praeter eà laboravit quo ille tenebatur, scilicet contra omnium futuram generalem resurrectionem, & plurimos latet: tu tamen, si scrutando perlegeris illius Scripta, non minus eum mortifera hac aegritudine, quàm Arianorum insania laborantem deprehendes.

Idem Photius in Bibliotheca, cap. 13.

Ἀνεγνώσθη Εὐσεβίου ἔλεγχος καὶ ἀπολογίας λόγοι δύο. καὶ ἕτεροι δύο, οἵ τινες πρὸς τοὺς προτέρους δύο, ἔν τισι ῥητοῖς παραλλάσσοντες, ἐν τοῖς ἄλλοις τῇ τε λέξει καὶ τῇ διανοίᾳ οἱ αὐτοί εἰσιν· εἰσάγει δὲ ὡς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, τινὰς ἀπορίας κατὰ τῆς ἀμωμήτου θρησκείας ἡμῶν. καὶ ταύτας καλῶς, εἰ καὶ μὴ ἐν πᾶσιν, ἀπολύεται· τὴν δὲ φράσιν οὐκ ἔστιν οὐδαμοῦ οὔτε ἡδὺς, οὔτε λαμπρότητι χαίρων. πολυμαθὴς δέ ἐστιν ὁ ἀνήρ, εἰ καὶ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ τὸ σταθερὸν τοῦ ἤθους, ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν, ἐνδεέστερος. καὶ γὰρ κἀν τούτοις ἐν πολλοῖς ἔστιν αὐτὸν ἰδεῖν, τὸν υἱὸν βλασφημοῦντα, καὶ δεύτερον αἴτιον καλοῦντα, καὶ ἀρχιστράτηγον, καὶ ἄλλα τινὰ τῆς Ἀρειανικῆς λύσσης βλαστήματα. δῆλον δὲ ὡς ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου οὗτος ἤνθησε· γέγονε δὲ καὶ τῆς Παμφίλου τοῦ ἱερομάρτυρος ἀρετῆς διάπυρος ἐραστής. δι' ἣν αἰτίαν φασί τινες, αὐτὸν καὶ τῆς τοῦ Παμφίλου ἐπωνυμίας μετεσχηκέναι, Id est,

Lecti sunt Eusebii libri duo, qui inscribuntur confutatio & Apologia. Item alteri duo, qui cùm à prioribus duobus differant in quibusdam locis, in reliquis, seu verba seu sensum spectes, iidem sunt. Affert verò objectiones quasdam adversus sinceram nostrã religionem, velut ab Ethnicis profectas, easq; rectè solvit, licet non per omnia. Dictionem quidẽ quod attinet, nec jucundus est nec splendidus. Multiplici tamen doctrina praeditus est, licet prudentia & animi constantia & dogmatum sinceritate minus polleat. Nam in his etiam libris saepius adversus Filium Dei blasphemare deprehenditur, eumq; secundam causam vocare, & Principem militiae caelestis, aliaq; ejusmodi quae Arianorum insania propria sunt. Constat eum Constantini Magni temporibus floruisse, & sacri martyris Pamphili ardentissimum amatorem fuisse. Vnde & cognomentum Pamphili adeptus esse dicitur à quibusdam.

Idem Photius in capite 127.

Ἀνεγνώσθη Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἡ εἰς Κωνσταντῖνον τὸν μέγαν βασιλέα ἐγκωμιαστικὴ τετράβιβλος· ἐν ᾗ περιέχεται ὅτε τοῦ ἀνδρὸς ἅπασα πολιτεία ἐξ αὐτῆς πρώτης ἡλικίας ἀρχομένη, καὶ ὅσαι πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν συντελοῦσι πράξεις, μέχρις οὗ τὸν βίον ἀπέλιπεν εἰς ἑξηκοστὸν καὶ τέταρτον παρατείνας χρόνον. ἔστι μὲν οὖν κἀνταῦθα τὴν φράσιν ὅμοιος ἑαυτῷ, πλὴν μικρόν τι πρὸς τὸ λαμπρότερον ἐκβεβίασται αὐτῷ ὁ λόγος, καὶ λέξεσιν εἰς τὸ ἀνθηρότερον ἐνιαχοῦ συνειλήφθησαν· τῆς μέντοι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ἡδονῆς καὶ χάριτος οὐδὲν μέγα, ὥσπερ οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις, ἐμφαίνεται. καταστρώννυσι δὲ ἐν ταύτῃ αὐτοῦ τῇ τετραβίβλῳ πάμπολλα χωρία ἐξ ὁλοκλήρου τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ δεκαλόγου ἱστορίας. λέγει μὲν οὖν καὶ αὐτὸς ἐν Νικομηδείᾳ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον βαπτίσασθαι, μέχρι τότε τὸ λουτρὸν ἀναβαλλόμενον, ἅτε δὴ ἐν ἐπιθυμίᾳ ποιούμενον, ἐν τοῖς Ἰορδάνου τὸ λουτρὸν ὑποδέξασθαι· τίς δὲ ὁ βαπτίσας, οὐδὲν διαγράφει. περὶ μέντοιγε τῆς Ἀρείου αἱρέσεως οὐδὲν σαφὲς ἀπαγγέλλει, οὐδ' εἰ τῆς δόξης ἐκείνης εἴχετο, οὐδ' ὅτι μεταβέβληται, ἀλλ' οὐδ' ὅτι φαύλως ἢ ὀρθῶς ἐδόξαζεν Ἄρειος· καίπερ ἀνάγκην ἔχων ἐν μνήμῃ ταῦτα ποιήσασθαι, ἅτε δὴ μέγα μέρος ἐπισχούσης τῆς συνόδου τῶν τοῦ μεγάλου πράξεων Κωνσταντίνου· κἀκείνης πάλιν ἐξαπαιτούσης τὴν περὶ τούτων λεπτομερεστάτην ἱστορίαν· ἀλλὰ στάσιν μὲν ἐμπεσεῖν μεταξὺ Ἀρείου καὶ Ἀλεξάνδρου, τὴν αἵρεσιν δὴ οὕτω λέγων καὶ ὑποκρυπτόμενος ἀποφαίνεται, ἐπί τε τῇ στάσει λίαν ἀλγῆσαι τὸν θεοφιλῆ βασιλέα, καὶ ἀγωνίσασθαι διά τε ἐπιστολῶν, διά τε τοῦ Ὁσίου, ὃς Κορδούβης ἐπεσκόπει, εἰς φιλίαν καὶ ὁμόνοιαν συζεῦξαι τὸ στασιάζον, τῆς περὶ ἀλλήλους ἔριδος ἀφεμένους καὶ τῶν τοιούτων ζητήσεων. ὡς δ' οὐκ ἐπείθοντο, σύνοδον πανταχόθεν ἀθροῖσαι, καὶ τὴν ἐμπεσοῦσαν ἔριν εἰς εἰρήνην διαλύσασθαι· οὐ μὴν εἰς τὸ ἀκριβὲς καὶ ἐπίδηλον ἀναγράφεται οὗτος· ἀλλ' ὥσπερ αἰσχυνομένῳ ἐοικὼς καὶ μὴ βουλομένῳ δημοσιεύειν Ἄρειον, τήν τε τῆς συνόδου ἐξενεχθεῖσαν κατ' αὐτοῦ

ψῆφον, καὶ τῶν συναποστάντων αὐτῷ. καὶ συνεξωσθέντων τὴν δικαίαν εἴσπραξιν. οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τὴν θεόθεν πᾶσιν ὀφθαλμοῖς εἰς ὄψιν ἔνδικον Ἀρείου καταστροφὴν, οὐδὲ ἐν τούτων ἄγει εἰς φῶς, τήν τε περὶ τῆς συνόδου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πραχθέντων ἱστορίαν παρέδραμε. διὸ καὶ περὶ τὸν θεσπέσιον Εὐστάθιον μέλλων διηγεῖσθαι, οὔτε τοῦ ὀνόματος μέμνηται, οὐδ' ὅσα περὶ αὐτὸν ἐτολμήθη καὶ εἰς ἔργον ἀπέβαινεν· ἀλλ' εἰς στάσιν καὶ ταραχὴν ἀνάγων καὶ ταῦτα, γαλήνην καὶ πάλιν ἐπιλέγει ἐπισκόπων, κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν συνδεδραμηκότων σπουδῇ τοῦ βασιλέως καὶ συνεργίᾳ, καὶ τὸ στασιάζον καὶ ταραττόμενον εἰς τὸ εἰρηνικὸν μεταβεβληκότων. ὁμοίως δὲ καὶ ἐν οἷς ὁ πολύαθλος ἐσκαιωρήθη Ἀθανάσιος, εἰς ταύτην τὴν ἱστορίαν ὁρμήσας ἐπαφεῖναι, στάσεως μὲν ἐμπλησθῆναι πάλιν καὶ ταραχῆς τὴν Ἀλεξάνδρειαν λέγεται, καὶ ταύτην πραϋνθῆναι ἐπισκόπων παρουσίᾳ, τὴν βασιλικὴν ἐχόντων συμμαχίαν· οὔτε δὲ τίς ἦν ὁ στασιάζων, οὐδ' ἥτις ἡ στάσις, ἢ τί καὶ πράξαντες τὴν στάσιν ἐπράϋναν, οὐδ' ὅλως ποιεῖται ἐπίδηλον· καὶ σχεδὸν, ἐν οἷς ἐπισκόπων πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαι περὶ δογμάτων, ἢ περί τινων ἄλλων διαφωνίαι γεγόνασι, τὸν αὐτὸν τῆς ἐπικρύψεως ἐν τῇ διηγήσει τρόπον διαφυλάττει, Id est,

Lecti sunt Eusebii Pamphili libri quatuor de laudibus Imp. Constantini. Continent autem ejus vitam omnem jam inde à pueritia, & quæcumq; ab illo gesta sunt ad Ecclesiasticam Historiam pertinentia, usq; ad exitum vitæ, id est, ad annum ætatis quartum & sexagesimum. Est autem Eusebius in hoc etiam opere plane sui similis in dicendo: nisi quòd nonnihil ad splendorem adsurgit ejus oratio, & verbis interdum elegantioribus utitur. Venustatis quidem & gratiæ non multùm apparet in hoc opere, sicut nec in ceteris ejus libris. Porrò in his quatuor libris plurima loca inserit, ex Ecclesiasticâ ipsius Historiâ translatâ. Et Constantinum quidem Magnum Nicomediæ baptizatum esse dicit, cùm ad id usq; temporis baptismum distulisset, ut in Iordane, quemadmodum in votis habebat, baptizaretur. Quis verò illum baptizarit, dissimulat. De Ariana insuper hæresi nihil apertè commemorat: nec utrùm ipse ei aliquando adhæserit, nec quòd eã abjecerit. Sed neq;, rectè ne an secus senserit Arius, usquam refert; tametsi hæc necessariò commemoranda essent. Quippe cùm Nicæna Synodus inter res à Constantino gestas præcipuum locum obtineat, & alioqui exactissimam totius negotii narrationem ipsa suo quodam jure flagitare videatur. Verùm ille dissensionem quidem inter Alexandrum & Arium exortam commemorat (sic enim hæresim callidè & dissimulanter appellat.) Atq; ob hunc tumultũ gravissimo dolore affectum esse religiosissimum Principem & tum per Epistolam, tum per Hosium Cordubensem Episcopum laborasse, ut partes inter se dissidentes ad pacem & concordiam reduceret, omni de hujusmodi quæstionibus contentione depositâ. Sed cùm persuadere eis non potuisset, Synodum undiq; convocasse, & sopito tumultu pacem restituisse. Verùm hæc ab illo non satis accuratè & apertè traduntur. Prorsus enim tanquam pudore suffusus, nec Arii impietatem publicè traducere cupiens, tum Synodi sententiam adversus Arium prolatam, tum eorum qui impietatis illius socii & in exsilium simul expulsi fuerant, justissimam ultionem; illud deniq; cælitus inflictum Ario exitiũ quod omnium conspectui subjectum fuit, sciens prætermisit: nec historiam Synodi resq; in ea gestas commemoravit: Hinc etiam est quòd cùm ea quæ divino Eustathio contigerunt, vellet describere, ne nomen quidem ejus retulit, nec quæcumq; adversus illum nefariè excogitata sunt ac perpetrata, sed seditionem ac tumultum Antiochiæ exstitisse postquàm dixit, mox tranquillitatem restitutam esse subdit; Episcopis Imperatoris operâ ac studio illuc convenientibus, per quos turba omnis ac seditio in tranquillissimam pacem est commutata. Similiter ubi narrationem instituit de iis quæ adversus fortissimum illum Athanasium improbè comparata sunt; seditione quidem ac tumultu impletam iterum Alexandriam refert: sed eam Episcoporum præsentiâ & Imperatoris auxilio sedatam fuisse. Neq; interim quis seditionẽ concitaverit, aut quænam illa seditio fuerit, neq; quo pacto sedata ab Episcopis fuerit, ullatenus exponit. Ac fere quotiescumque Episcoporum mutuas inter se dissensiones de fidei capitibus, aut de aliis rebus contẽtiones ac discordiæ exstiterunt, eundẽ ille in narrando servat dissimulandi modum.

Joannes Zonaras in Tomo 3. ubi res gestas Constantini refert.

Ἦν δὲ τότε τῶν τὰ Ἀρείου πρεσβευόντων καὶ ὁ Παμφίλου Εὐσέβιος, τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας τυγχάνων ἐπίσκοπος· ὃς μετέπειτα λέγεται ἀποστῆναι τῆς τοῦ Ἀρείου δόξης, καὶ ὁμογνωμονῆσαι τοῖς συναΐδιον τὸν υἱὸν καὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ δογματίζουσι, καὶ δεχθῆναι παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων εἰς κοινωνίαν· μᾶλλον μὲν οὖν ἐν τῷ πρακτικῷ τῆς πρώτης Συνόδου, καὶ ὑπερμαχῶν εὕρηται τῆς πίστεως. οὕτω μὲν οὖν ταῦτα ἱστορούμενα παρά τισιν εὕρηται· ἀμφίβολα δ' ἐκεῖνος αὐτὰ δι' ὧν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ εὕρηται συγγραφόμενος ἐτίθησι· πολλαχοῦ γὰρ ἐν τῷ εἰρημένῳ συγγράμματι, ἀρειανίζων καταλαμβάνεται· αὐτίκα περί που τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου τὸν Δαβὶδ εἰσάγων λέγοντα· αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, φησὶ τὸν μὲν πατέρα καὶ ποιητὴν ὡς ποιητὴν καὶ παντηγεμόνα νομίζεσθαι βασιλικῷ προστάττοντα νεύματι· τὸν δὲ τούτου δευτερεύοντα θεῖον λόγον ταῖς πατρικαῖς ὑπουργοῦντα ἐπιταγαῖς. καὶ μετά τινα λέγει, τοῦτον ὥσπερεὶ τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων βασιλείας καὶ ἀρχῆς ἐμπεπιστευμένον· καὶ αὖθις μετ' ὀλίγα· καὶ ὅτι ἐστὶν οὐσία τις προκόσμιος, ζῶσα καὶ ὑφεστῶσα, ἡ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων εἰς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν ὑπουργησαμένη, καὶ ὁ Σολομὼν λέγει προσώπῳ τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, καὶ ἑξῆς. καὶ μεθ' ἕτερα πλεῖστα φάσκει· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, τὸν θεοῦ λόγον προόντα καὶ πρὸ

αἰώνων ἁπάντων ὑφεστωμένον, τὴν σεβάσμιον τιμὴν παρὰ τοῦ πατρὸς εἰληφότα, προσκυνεῖσθαι ὡς ἂν Θεόν. ταῦτα καὶ ἕτερα δὲ τοῖς ἀρειανίζουσι δόγμασι δεικνύουσιν ὁμόφρονα τὸν Εὐσέβιον, εἰ μή τις φαίη, πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ποιηθῆναι τούτων τὴν συγγραφήν. Id est,

Arii sectam tum amplexabatur etiam Eusebius Pamphilus, Cæsareæ Palestinæ Episcopus: qui pòst descivisse dicitur ab Ariana opinione, & consensisse cum iis qui Filium Patri coæqualem, ejusdemq; naturæ esse docent, & à sanctis Patribus ad communionem receptus. In Actis autem primi concilii, etiam acriter defendisse fideles traditur. Hæc sic à nõnullis exposita reperiuntur, quæ ipse in Ecclesiastica sua historia magis ambigua facit. In quibus libris sæpe eum Ario facere deprehenditur. Ac statim in libri principio Davidem citans, ipse dixit & facta sunt: ipse mandavit & creata sunt: ait patrem & factorem, pro conditore ac duce universi haberi, qui regio nutu imperet: secundum autem ab eo divinum verbum paterna exsequi jussa. Post nonnulla item dicit, huic ut patris potentiæ & sapientiæ, secundas partes regni & imperii in omnes esse creditas. Et paulo pòst iterùm: Ac esse naturam quandam, quæ ante mundum vixerit & substiterit, ac Deo ac Patri universi in rerum factarum opificio ministrarit. Et Salomon sub persona sapientiæ Dei ait: Dominus condidit me principium viarum suarum, &c. Deinde post alia plura infert. Et super hæc omnia, sicut Dei verbum, quod antè fuit & ante sæcula omnia factum est, venerabilem honorem à Deo Patre adeptum, adorari tanquam Deum. Hæc & alia demonstrant, Eusebium Ariana dogmata probasse: nisi quis dicat, id opus ante conversionem ab eo fuisse conscriptum.

Id est apud Gelasium Cyzicenum.

Baronius ad annum Christi 340. cap. 38.

Certe Socrates dealbat Aethiopem, dum nititur ipsum Eusebium ab Ariana hæresi excusare, ac plane immunem reddere. Ipse enim Eusebius licet tandem, ut Imperatori morem gereret, Nicæno Concilio subscripsisset, iisdem plane sordibus sciens volensq; turpiùs inquinatus est, ut sus lota in volutabro luti, & ut canis ad vomitum suum reversus. Adeò ut qualis ipse fuerit usq; ad diem obitus, non sit aliunde quærendum, quàm ex rebus post Nicænum Concilium ab eo gestis, singulis ferme annis superiùs recitatis. Vt autem excuset illum ab Ariana hæresi, citat libros ab eo scriptos contra Marcellum Ancyranum Episcopum, recitatque ex illis fragmenta quædam quibus demonstratur, eam de Filio Dei Eusebii fuisse sententiam, ut negarit ipsum esse creaturam, tanquã unam ex reliquis creaturis, ex nihilo à Deo creatis. Verum dum nititur ex his Eusebium purgare, apertè significat, se Arii & Arianorum hæresis labyrinthum minime penetrasse. Et paulo pòst. *Ceterùm Eusebii Pamphili inconstantiam, & post Nicænum Concilium, cujus fidei regulæ subscripserat, ad errores pristinos reditum suggillat sæpiùs Athanasius; eumq; demonstrat in Nicæno Concilio tanquam ludionem in scena lusisse, habitu Catholico superinducto; quem, egressus inde, exuens, personam, quanam esset, in omnibus, ut ait Epiphanius, præ se tulit. Adeò ut idem Eusebius Eusebio Nicomediensi conjunctus, biga impietatis effecti ambo, pari cursu & impetu, impulsore nequam Spiritu agitati, in suum ipsorum & aliorum exitium in præcep. delati sint. Vt non immeritò appellari ipse Eusebius Cæsariensis meruerit à sancto Hieronymo & aliis, Arianæ factionis signifer, propugnator apertissimus, & inter Arianos facilè princeps. Cujus & memoriam adeò exsecrata est Nicæna Synodus secunda, ut plane eum jam defendere velle, nihil aliud existimandum sit, quàm Ecclesiam Catholicam impugnare. Vnde & pudere Sixtum oporteat, dum adversus omnium antiquorum Patrum sententias, ipsum Eusebium Catholicum asseverare non dubitat; cùm frigidè eum excusans, Eusebii Nicomediensis esse tradit, quod erroris adscribitur Eusebio Pamphili: perinde ac si eorundem Patrum sententiæ de eodem ambiguæ sint, ac de Eusebio Nicomediensi possint interpretari. Vtinam vel exiguus saltem ejus excusandi relinqueretur locus. Quàm libentissimè ipse historicus pro historico laborarem: cui (quod magna fiduciâ ingenuè profitemur) vel ex ea parte plurimùm Ecclesia Catholica debet, quòd rerum Ecclesiasticarum quamplurima antiqua monumenta magno labore collecta, fideliter posteris tradiderit. Ter quaterq; felix tot peregregiis lucubrationibus editis, nisi eum impietas Ariana tot tantisque sordibus turpiter aspersisset, & antè, persecutionis tempore, lapsus à fide, eandem tantopere labefactasset. Quod verò simplicitate quadam & rerum inscitiâ in suo Sanctorum Catalogo Petrus inter Sanctos eundem Eusebium retulit, & errore atq; incuriâ quâdam in aliquod Martyrologium irrepsit, in nostris ad Romanum Martyrologium Notis, pluribus diximus.*

Scaliger in Elencho Trihæresii, cap. 27.

Eusebius, quo nullus Ecclesiasticorum veterum plura ad historiam Christianismi contulit: nullus plura errata in Scriptis suis reliquit; nullius plures halucinationes exstant hodie, &c.

Idem in libro 6. de emendatione Temporum, cap. 1. sub finem.

Quanto majorem diligentiam at judicium in tantis viris desideramus, tanto impensior data est opera, ut non negligenter illorum Scripta à nobis legantur. Nam & longe plura deprehendet lector eruditus, majore studio quàm judicio ab Eusebio & aliis veteribus collecta. Nos unum tantùm Eusebium discussimus, quod ipse, ut diximus, omnium illorum veterum clausula est. Itaq; unum Eusebium noris, omnes noris.

Idem Scaliger in Animadversionibus ad Chronicum Eusebianum pag. 8. exponens verba illa Hieronymi: *Quam Eusebius hujus conditor libri, non tam ignorasse utpote eruditissimus, &c.* ita notat:

Si eruditissimus vocandus qui multa legit, sane nemo illi hanc laudem invidere potest. Sin autem is eruditissimus qui judicium cum multa lectione conjunxit, alium potiùs quàm Eusebium producere debuit.

Suidas in voce Διόδωρος.

Διόδωρος μονάζων, ἐν τοῖς χρόνοις Ἰουλιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, ἐπισκοπήσας Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας· οὗτος ἔγραψεν ὥς φησι Διόδωρος ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ, διάφορα· εἰσὶ δὲ τάδε. χρονικὸν διορθούμενον τὸ σφάλμα Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου περὶ τῶν χρόνων, Id est,

Diodorus monachus, qui Episcopus fuit Tarsi in Cilicia temporibus Iuliani at Valentis. Hic multa scripsit Opuscula, ut refert Theodorus Lector in Ecclesiastica Historia. Ex quibus hæc sunt: Chronicum in quo Eusebii Pamphili in digerendis temporibus error castigatur.

Idem Suidas ex Sophronio.

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, πρεσβεύων τῇ ἀρειανικῇ αἱρέσει, ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, σπουδαῖος ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς καὶ τῆς θείας βιβλιοθήκης ἅμα Παμφίλῳ τῷ μάρτυρι ἐπιμελέστατος ἀνιχνευτής· ἐξέδωκε πολλὰ τεύχη, ὧν εἰσι τάδε· εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως λόγοι κʹ. εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς λόγοι ιεʹ. θεοφανείας λόγοι εʹ. ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγοι ιʹ. χρονικῶν κανόνων παντοδαπῆς ἱστορίας, καὶ τούτων ἐπιτομή. καὶ περὶ τῆς τῶν εὐαγγελίων διαφωνίας. εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν λόγοι ιʹ. κατὰ Πορφυρίου τοῦ τότε συγγράφοντος ἐν Σικελίᾳ ὥς τινες οἴονται λόγοι λʹ. τοπικῶν λόγος αʹ. ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους λόγοι ϛʹ. περὶ τοῦ βίου τοῦ Παμφίλου λόγοι γʹ. περὶ μαρτύρων ἕτερα συγγράμματα, καὶ εἰς τοὺς ρνʹ ψαλμοὺς δεδοκιμασμένα ὑπομνήματα, καὶ ἕτερα πολλά. ἤνθησε μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως καὶ Κωνσταντίου.

PETRUS

PETRUS DE MARCA
ARCHIEPISCOPUS TOLOSANUS
CLARISSIMO ET ERUDITISSIMO VIRO
HENRICO VALESIO.
S. P. D.

GRatulor tibi, & Ecclesiæ universæ, ob eam quam in vertenda & ornanda Eusebii historia Ecclesiastica operā posuisti, juxta Cleri Gallicani desiderium. Illam quippe acris ingenii solertiam, maturiorisque judicii vim cum summa eruditione conjunctam, quam in editione Ammiani, & Excerptorum Polybii, Senatui literatorū olim probaveras, nunc feliciùs exeruisti in majoris momenti historia, tum à vitiis lectionum, tum ab Interpretum hallucinationibus purganda, egregiis denique in difficiliores locos adhibitis Commentariis illustranda Rerum Ecclesiasticarum origines indefessa diligentia perquisitas descripsit Eusebius: sed usus quandoque oratione ex genio Orientalium perplexa; aliquando verò propter linguæ morumque ignorationem minùs intellecta. Quem singularis eruditionis tuæ luce, apertis vetustatis Ecclesiasticæ arcanis, civilis quoque, quando res exigebat, patefecisti. Ex quo voluptatem cepi maximam; non solùm propter illam, quæ mihi communis futura est cum probis & eruditis viris, ex ea lectione hauriendam doctrinæ copiam; sed quòd studio decessoris mei Caroli de Montchal Archiepiscopi Tolosani, viri pietate & eruditione quondam celeberrimi, ad hoc opus arduum perficiendum te accinxisti. Cujus sedem cùm possideam, reddendarum tibi gratiarum nomē, quod successione contraxi, his literis solvere necessum putavi.

Ceterùm, antequàm ultima manus ponatur editioni quæ nunc sub prælo fervet, monendum te duxi, in dissertatione nostra de Primatu Lugdunensi, quæ in Appendice ad Concilium Claromontanum, tomo 26. Conciliorum edita est, nos quædam adnotasse numero 104. 105. & 107. illius exercitationis, ad epistolam Lugdunensium Christianorum, quam exhibet Eusebius lib. 5. Hist. cap. 1. Πανήγυριν enim illam, quæ Lugduni habebatur quando supplicia sunt à martyribus exacta sub Antonino, de conventu trium Galliarum intelligendam scripsi, quem ex sexaginta populis conflatum docuit Strabo, cujus mentem explicui num. 102. eumque cum loco Taciti emendato composui. Tētavi quoque Gregorii Turonensis testimonium de martyribus Athanacensibus, cum illa apud Eusebiū narratione conciliare. Denique lapsu Rufini & Christophorsoni observato, locum Epistolæ illius insignem, de prehensione martyrum, & de interrogatione facta à Tribuno cohortis quæ tendebat Lugduni, unà cum urbis magistratibus, non

non infeliciter, ut puto, interpretatus sum. Quæ tamen severiori judicii tui censuræ submitto.

Finem faciebam huic Epistolæ, quando me patriæ & tuendæ veritatis amor, Lugdunensium martyrum occasione, pupugit & adegit, ut apud te paucis conquererer de injuria Gallis facta, non ab exteris quidem, sed à nostratibus; qui reconditioris & à vulgo semotioris, qua pollent, doctrinæ cupidine illecti, veritatem quæ in propatulo est, velut in puteo latentem sibi quærendam putarunt. Galliis quippe detrahunt, quam Æthiopibus & Indis sciunt ab Apostolis ipsis exhibitam Evangelii prædicandi curam: ac si florentissimæ & vicinæ nationes capiti gentium Romæ, quam sanguine suo Petrus & Paulus consecrarunt, remotissimis illis extráque Romanum imperium sitis regionibus posthabitæ fuissent. Alia fuit mens Apostolorum, qui Gallias in fide erudiendas statim post Adventum in Italiam susceperunt. Beatus quippe Lucas à Pauli comitatu discedens, magistri sui mandato se contulit in Gallias ubi præcipuum fidei prædicandæ studium impendit. Deinde per Italiam & Dalmatiam in eodem opere industriam suam præstans, in Macedoniam, eodem functurus officio, se recepit. Auctorem habemus locupletem hujus narrationis Epiphanium, qui hæresi LI. quod diximus de Luca testatur, uno ex LXX. discipulis, cui munus Evangelii prædicandi creditum ait: Κηρύττει πρῶτον ἐν Δαλματίᾳ, καὶ ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ Μακεδονίᾳ· ἀρχὴ δὲ ἐν τῇ Γαλλίᾳ. *idq; ipse primum in Dalmatia, Gallia, & Italia, ac Macedonia præstitit; sed in Gallia præ ceteris*; vel si malis, *Principium verò in Gallia.* Principium fecisse prædicationis in Gallia, sive potiorem ejus curam gessisse, disertissime testatur. Duplici quippe significatione hæc verba exponi possunt, ἀρχὴ δὲ ἐν τῇ Γαλλίᾳ. Quòd autem *primùm* in Dalmatia prædicasse dicatur: ad solam Dalmatiam referendum non est, sed ad Galliam etiam, atque Italiam: habita ratione Macedoniæ, in qua erudienda *demum* laboravit. Quæ dictio fortasse restituenda est in contextu, ut sit quod respondeat τῷ *primùm*. Sícque illud τὸ *primum* non impediet, quin significet ultimis verbis Epiphanius, principium operæ suæ Lucam posuisse in Gallia. Excipiunt viri eruditi, nescire se ab ullo veterum auctorum prodita, quæ scripsit Epiphanius. Scilicet. Sed non ideo minùs sunt vera quæ gesta refert. Petivit ille suam narrationē ex vetustiori Scriptore, quo, ut plerisque aliis, caremus. Fortasse ex Hegesippo illud hauserat, qui in pandendis Ecclesiarum originibus se exercuit. Extabat integrum opus Hegesippi, non solùm Eusebii, sed etiam Hieronymi temporibus, atque adeo Epiphanii. Supererat quoque Georgii Syncelli ætate, qui ejus auctoris fragmentum profert, in Chronico, aliud à fragmentis quæ recitat Eusebius. Graviùs doleo de viri illius eruditissimi, tibíque ac mihi quondam amicissimi glossemate: qui in Animadversionib. ad eum Epiphanii locum, vim testimonii illius nobis adimere conatur. De Gallia enim Cisalpina loqui Epiphanium notat. Scilicet apud illum auctorem Cisalpinam Galliam intelligimus, quæ nulla tunc erat, ab ipsis Augusti temporibus, qui novam Provinciarum Imperii divisionem instituit. Amovit ab Italia nomen Galliarum, quas

objectu Alpium terminavit; Italiam solidam in regiones XI. partitus; Galliis in quatuor Provincias, Narbonensem, Lugdunensem, Belgicam, & Aquitanicam sectis; ut docent Strabo, Mela, & Plinius. Quam rationem quoque sequutus est Ptolemæus in suis tabulis; ut & Ammianus, ac reliqui, quos de Galliis & Italia differere occasio coegit. Itaque non alia est apud Epiphanium Gallia, quàm quæ post Christum natum ab omnibus auctoribus vocatur Gallia, juxta limites ab Augusto institutos.

Non solum autem Lucam adhibuerunt Apostoli ad informandas in religione Gallias, sed etiam Crescentem. Ejus rei testis ipse Paulus 2.*Tim.c.*4. qui missum fuisse docet Crescentem in Galliam. Certum quidem est variam fuisse hujus loci Paulini lectionem, etiam apud veteres. Etenim Chrysostomus & Theodoretus apud Grecos, Vulgatus Interpres, & Ambrosiaster apud Latinos, legerunt *Galatiam*, non autem *Galliam*. Sed vetustioris & verioris lectionis vindicem habemus Epiphanium, qui constanter scribit in hæresi LI eos errare, qui hoc loco Pauli *Galatiam* legunt, cùm scribendum doceat *Galliam*. οὐ γὰρ ἐν τῇ Γαλατίᾳ, ὥς τινες πλανηθέντες νομίζουσιν, ἀλλὰ ἐν Γαλλίᾳ. Eodẽ modo ceteris antiquior Eusebius tuus legit in codice Pauli *Galliam*, quemadmodum Epiphanius; si rectè verba ejus expendantur, & vera apud auctorem illum lectio retineatur ex Rufino, & omnibus codicibus MSS. ut tu diserte monuisti. Theodoretus sanè, qui *Galatiæ* dictionem in contextu Pauli retinet, licèt de Galatia Asiatica potuisset illam accipere, maluit ad Galliam nostram, id est ad Galatiam Occidentalem referre. Adeo certa erat apud omnes veteres, Crescentis in Gallia prædicatio. In quo cum veteribus Usuardi & Adonis Martyrologiis conveniunt; qui post fidem a Crescente in Galliis promulgatam, meminere reditus illius in Galatiam Asiaticam.

Enimverò quid vetat, quin Lucæ & Crescenti, assiduis Pauli comitibus, adjungamus & Paulum ipsum Apostolum; qui testibus Græcis, Athanasio, Epiphanio, Chrysostomo, ac Theodoreto, & è Latinis Hieronymo, post primum adventum suum in Urbem, ubi biennium exegit à Luca memoratum, (quo temporis intervallo fortean Lucas in Gallia prædicationem Evangelii auspicatus est) Hispanias adivit, ad promulgandam illis in regionibus Christianam fidem. Atqui Hispanias petenti, pergendum fuit per celeberrimam apud veteres viam illam publicam, quæ ab Italia per Gallias in Bæticam ipsam ducit. Ejus descriptionem exhibet non solùm Antonini Itinerarium à Nicæa per Arelatem, Narbonem, summũ Pyrenæum, Juncariam, Barcinonẽ, & reliqua loca: sed etiã Strabo, qui sedulò se habuit in viæ illius explicatione: quam in plerisque capitibus minus ab Interpretibus intellectam, nos patefacere conati sumus libro primo *Cataloniæ illustratæ*, cujus editionem maturamus. Non iners fuit Paulus in Galliis erudiendis, qui Gentium salutem sibi specialiter commissam, tam flagranti studio peragratis regionibus undequaque procurabat: qua de re statim uberius agemus.

Possumus quoque Philippi Apostoli operam Galliis vindicare, ipsisque Britanniis, ex Isidoro Hispalensi lib. de vita & morte Sanctorũ

cap. 74. *Philippus Gallis prædicat Christum; barbarásq; gentes vicinásq; tenebris, & tumenti Oceano conjunctas, ad scientiæ lumen fideiq; portum deducit.* Additque hoc munere perfunctum Philippum, in Phrygiam migrasse, ubi Hierapoli occubuit. Sed quoniam hunc Apostolum Gallis quoque, tum Baronius, tum eo duce alii subtrahere conantur, narrationem istam ad Galatas Asiaticos traducendo, non pigebit viri eruditissimi, licèt è Novatorum grege, Usserii Armachani verba hic transscribere è cap. 2. de Antiquitatibus Ecclesiarum Britannicarum. *Quod autem de Philippi in Galliis Apostolatu habet Freculfus à Malmesburiensi citatus, ex Isidori libro de Patribus utriusque Testamenti cap. 74. ad verbum expressit. Apud utrumq; enim legimus:* Philippum Gallis prædicasse Christum, barbarásque gentes, vicinásque tenebris, & tumenti Oceano conjunctas, ad scientiæ lucem fideique portum deduxisse. *Neque hic mihi Baronii conjectura placet, Isidori ista à Gallis nostris ad Galatas Asiaticos traducentis: multóque minùs nuperi operum Isidori editoris, Jacobi Breulij temeritas,* Galatis *pro* Gallis *in ipso textu (sine ulla veteris lectionis commemoratione) reponentis. Nam prater-quam quod Isidorus in hoc ipso opere c. 82. & in officio Toletano, (quod Gothicum & Mozarabum vulgò appellatur) itémque Iulianus Toletanus Archiepiscopus in Nahum Prophetam scribens, & Beda, (vel quicunque auctor fuit Collectaneorum & Florum) Philippo* Galliam *assignant: Idémque* Gallis prædicavisse Christum *legitur in libello de festis Apostolorum, qui in Hieronymiano Martyrologio MS. habetur: (ex quo pleraque omnia in librum suum de Patribus Novi Testamenti transscripsit Isidorus) illa barbararum gentium Oceano conjunctarũ mentio, Europæos Gallos, non Gallo-Græcos ab Isidoro intellectos esse satis evincit.*

His adjungendum putavi testimonium vetustissimi codicis manuscripti ex Bibliotheca sancti Germani Parisiensis, in quo iste tractatus Isidori ante octingentos annos descriptus, unà cum aliis ejusdem auctoris libris continetur; ubi antiqua lectio disertissimè præfert Philippum *Gallis* prædicasse, quemadmodum cap. 82. habetur *Galliam* illi fuisse assignatam. Nec dissimulandum est, in eodem codice legi, Hispaniam Jacobo Apostolo datã, cúmque Hispanis fidem prædicasse. Quæ vetusti codicis auctoritas, à quibusdam conceptam suspicionem eximere debet vitiatæ fortean loco in illo lectionis in prioribus editionibus ab aliquo Hispanarum partium studioso. Disceptatur quidem apud eruditos de Jacobi in Hispaniam adventu; ex eo præcipuè capite, quòd Apostoli nondum à Judæa, sortibus sibi apud Gentes prædicandi distributis, recessissent. Sed quemadmodum auctoritate Isidori, qui sua ex prioribus haurire potuit, se tueri possunt Hispani adversùs opinionis confictæ novitatẽ quæ illis opponi solet, ita nobis de Philippo disserere licet, eò tamen securiùs, quòd illius prædicatio apud Gallias cùm incidat post sortitionem Provinciarum ab Apostolis factam, libera est ab eo telo, quo prædicatio Jacobi apud Hispanos

impeti solet. Ceterùm illud fuit Apostolorum propositum, ut quaquaversum orbis patet, Evangelium diffunderent, ex mandato Christi. Quare, ut optimè adnotavit Eusebius lib. 3. Demonstr. Evang. c. 5. non solùm Romam caput Imperii, atque Romanas Provincias, sed etiam alia regna tum Parthorum, tum Armeniorum, Scytharum, Indorum, Æthiopum, ipsimet prædicationibus suis instituerunt: adeo ut, quemadmodum subjungit Eusebius, *ipsis quoq; Britannicis Insulis, Oceanum prætervecti, fidei lumen intulerint.* Sanè neminem puto tam insipidum qui sibi persuadeat, de divisis toto orbe Britannis sollicitos Apostolos, negligentiores fuisse in Galliis, per quas iter est ad Britannias, per se aut per legatos veritate imbuendis. Quod egregiè illi præstiterunt per Philippum, unum ex eorum Collegio, Lucam, Crescentem, Trophimum, Paulum, Martialem, aliósque in tabulis Ecclesiasticis adnotatos; & perfecit Clemēs per Dionysium, Saturninum, Eutropium Santonensem, Ursinum Bituricensem, & alios.

Neque sanè infrugifera fuit Philippi, Lucæ, Crescentis, & reliquorum, quam in Galliis sparserant Christianæ fidei sementis; Dei clementiâ, qui reliquas orbis regiones fovebat, Gallias non destituente. Dicet pro nobis Irenæus, qui circiter Anno CXC. scripsit, *in lib. 1. c. 3.* veram fidem probari ex ejusdem doctrinæ professione, quæ in variis Ecclesiis per universum orbem constitutis cōstanter traditur, tum in Oriente, in Ægypto & Libya; tum in Germania, apud Hispanos, & Gallos, atque alibi. *Nam etsi,* inquit, *in mundo loquelæ dissimiles, sed tamen virtus traditionis una & eadem est.* Et *neque hæ quæ in Germania fundatæ sunt* Ecclesiæ, *aliter credunt, aut aliter tradunt: neq; hæ quæ in Iberis sunt, neq; hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neq; hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ. Sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus & idem est, sic & lumen & prædicatio veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines qui volunt ad cognitionem veritatis venire.* Illa tempestate, Germaniæ quidem & Hispanis suas Ecclesias nostri liberaliter absque ulla restrictione concedent, sed digladi abuntur de Celtis contra Irenæum: qui generaliter cùm sit locutus de Celtis, ejus sententiam ad specialem tractum Lugduno vicinum invidiosè coërcebunt. Absit livor iste à Gallorum pectoribus; neque gentis honori manus violentas inferant, cui exteri parcunt, séque multum venditant eo nomine, quòd paria nobiscum faciant in fidei susceptæ initiis. Sanè quo in statu esset, Irenæi ætate, fides Christiana apud Gallos, ille facilè conjiciet, qui Tertullianum triginta pòst annis differentem expenderit de recepto Evangelio per omnes Orientis tractus; quibus mox subjunguntur ab autore, *Gætulorum varietates, & Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita: & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum, & abditarum multarum gen-*

tium & Provinciarum & Insularum multarum nobis ignotarũ, & quæ enumerare non possumus. Per Galliarum diversas nationes, Tertullianus quatuor Galliarum Provincias ex divisione Augusti, Narbonensem, Lugdunensem, Belgicam, & Aquitanicam intelligit: ex quibus corpus Galliarum tunc cõflatum erat, quod postea in decem & septem Provincias distributum fuit.

Quare cùm testimoniis vetustissimis ac firmissimis nitatur exordium prædicatæ fidei in Galliis ex Apostolorum delegatione, & susceptæ à Celtis, ut loquitur Irenæus, seu à diversis nationibus Galliarum, ut ait Tertullianus: ægerrimè fero quorundam in suam patriam acerbitatem, qui origines omnium Ecclesiarum Gallicanarum, præter Lugdunensem & alias paucas, ad medium tertii sæculi detrudunt; affixo ex Gregorio Turonensi paulò ante Decii & Grati Consulatum, id est paulò ante annum CCL, initio septem sociorum Episcoporum, Gratiani Turonensis, Trophimi Arelatensis, Pauli Narbonensis, Martialis Lemovicensis, Dionysij Parisiensis, Saturnini Tolosani, & Stremonii Arvernensis, qui primi in illas Galliarum partes lumen Evangelii intulerunt, & in Ecclesiis à se constitutis stabiliverunt.

Quin primi illi duces præcipui fuerint Christianæ expeditionis in Provinciis Narbonensi & Aquitanica, & in remotioribus partibus Lugdunensis Provinciæ, à nemine dubitatur: consentientibus tabularum Ecclesiasticarum monumentis, & solemnibus sacris quę in eorum memoriam annuo ritu, divino Numini peraguntur in singulis Ecclesiis. Illarum autem antiquæ traditioni, Bedæ, Usuardi, Adonisque Martyrologiis & actis veteribus fultæ in temporis consignatione, cur derogari debeat, planè non video: præsertim cùm aliis quoque argumentis hæc veritas innitatur. Sumatur initiú discussionis à Trophimo, & expendantur verba libelli ab Episcopis Provinciæ Viennensis Leoni Papæ oblati anno CCCCL. *Omnibus Gallicanis regionibus notum est,* inquiunt, *sed nec sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ habetur incognitum, quòd prima intra Gallias Arelatensis civitas missum à beatissimo Petro Apostolo sanctum Trophimum habere meruit sacerdotem, & exinde aliis paulatim regionibus Galliarum bonum fidei & religionis infusum.* Quem Gregorius ponebat sub Decio Trophimum, cœtus Episcoporum Provincialium, quibus perspectus erat census Ecclesiarum suarum, quique Gregorium centum & quinquaginta ferè annis antecedebant, Trophimum à Petro missum docent, & ut rem omnibus perspectissimam narrãt; subjiciuntque, *exinde aliis paulatim regionibus* Galliarum, *bonum fidei & religionis infusum.* Hoc ipsum significat Zosimus Papa epist. V. *Ad quam* (Arelatensem urbẽ) *primùm ex hac sede Trophimus summus Antistes, ex cujus fonte tota Galliæ fidei rivulos acceperunt, directus est.* Porrò hæc epistola Zosimi edita à V. C. Sirmõdo, & laudata olim tam in Concilio Francofordiensi, quàm etiam ab Usuardo & Adone, cùm scripta sit anno CCCCXVII. Gregorii Turonensis testimonio potior esse debet in ponenda Trophimi epocha, quam disertissimè Synodus Episcoporum Provincialium refert

ad Petrum Apostolum; à quibus non discedit Zosimus, cùm doceat primum in Galliis Trophimum fuisse constitutum Episcopũm. Libelli supplicis ad se ab Episcopis missi rationem habuit Leo Pontifex rescripto quod ad eos statim dedit, quo veterem Arelatensis & Viennensis Ecclesiæ de Metropolitica dignitate contentionem, Viennensis Provinciȩ divisione componit. Necesse est controversiæ illiꝰ statum compendio perstringere: ut qui suborti sunt ex eo non sanè percepto in eruditorum animis scrupuli, quod ad Trophimi antiquitatem spectat, faciliùs eximantur. Vienna Civitas, metropolis erat Provinciæ Viennensis in laterculo Imperii. Unde, juxta Canones Nicænos, jus metropoliticum ad se pertinere in ordine Ecclesiastico contenderat olim Simplicius civitatis illius Episcopus adversùs Arelatensem, in Concilio Taurinensi, Anno CCCXCVII. Qua in lite interlocuti sunt Patres, eam civitatem frui debere honore primatus, quæ doceret se esse Provinciæ metropolim: dato interim ad fovẽdam concordiam Episcopis Consilio, ut quisque viciniores sibi Civitates ad suam curam revocaret. Pessum data erat hac interlocutione Arelatẽsis Ecclesiæ dignitas, quæ in ordine civilis dispositionis à metropoli Civitate Viennensi absque dubio pendebat. Quare Zosimus viginti post Synodum Taurinensem annis interpellatus ab Arelatensi Episcopo, Simplicii Viennensis impudentiam damnat Epist. VII. quòd in eo Concilio postulasset, ut sibi creandorum sacerdotum in Provincia Viennensi permitteretur arbitrium: quod ait esse contra statuta Patrum, & sancti Trophimi reverentiam: decernitque juxta preces Patrocli Arelatensis, ut ejus Civitatis Episcopus, *jam inde à Trophimo ordinationis seriem temporibus roboratam* possideat, non solùm in Provincia Viennensi, sed etiam in utraque Narbonensi. Cujus prærogativæ rationem quoque reddit Epist. VIII. ad Hilarium Narbonensem: *quoniam Trophimus sacerdos quondam Arelatensi urbi ab Apostolica sede transmissus ad illas regiones,* (scilicet utramque Narbonensem & Viennensem) *tanti nominis reverentiam primus exhibuit, & in alios non immeritò, eâ quam acceperat auctoritate transfudit.* Totam ergo primatus metropolitici caussam, ἐν τῇ πρωτοκλησίᾳ, seu in priore vocatione ad fidem, & in vetustiore Episcopatus institutione apud Arelatem à Trophimo facta, Zosimꝰ disertè constituit. Ceterùm, quoniam hæc Zosimi rescripta consuetudine quidem vetusta, ut ipse ait, ex relatione Patrocli nitebantur: sed disciplinam Ecclesiæ universalis à Synodo Nicæna decretam convellebant, quæ singulas Provincias suis commiserat Metropolitanis, non autem plures Provincias uni; hinc factum, ut Bonifacius Papa non exprobrarit quidem Patroclo Arelatensi metropoliticæ potestatis usurpationem, sed potiùs integram illi relinquens in Provincia Viennensi, illius tamẽ temeritatem damnaverit Epistolâ datâ ad Hilarium Narbonensem anno ccccxxii. quòd scilicet in Lutubensi Ecclesia ordinationem Episcopi celebrasset *in aliena Provincia*, inquit; scilicet in Narbonensi, quæ à Viennensi erat distincta. Illud autem factum pertendit contra Synodi Nicænæ Constitutionem, quam describit: commonétque Hilarium,

ut Metropolitico jure munitus, & præceptionibus suis fretus, quæ facienda sunt in Lutubensi Ecclesia præstet. Noluit Hilarius Arelatensis, Patrocli successor, fultus & Zosimi priori rescripto & consuetudine vetusta, parere decreto Bonifacii, restringentis intra Viennensem Provinciam Arelatensis Episcopi potestatem. Quam ob rem, & propter Chelidonii caussam, aliásque gravissimas rationes, iratus Hilario Leo PP. quòd minùs colere majestatem Romanæ sedis videretur, acerbe in eum invehitur in Epistola ad Episcopos Viennensis Provinciæ scripta Anno CCCCXLV. Inter cetera illi objicit, quòd Projecto Episcopo infirmo & nescienti, alium superposuisset Episcopum, idque *in aliena Provincia*, scilicet extra Viennensem. *Quid sibi Hilarius quærit in aliena Provincia*, inquit, *& id quod nullus decessorum ipsius ante Patroclum habuit, cur usurpat? cùm & ipsum quod Patroclo à Sede Apostolica temporaliter videbatur esse concessum, postmodum sit meliore sententia mutatum.* Quibus verbis Leo apertissimè significat priora Zosimi rescripta, & posterius Bonifacii Decretum, quo potestas Arelatensis Episcopi intra limites Viennensis Provinciæ coërcebatur, ut superiùs monui. Quæ autem exceptiones objicerentur adversùs Zosimi rescriptum, in eo capite quod ordinationes in utraque Narbonensi Patroclo concessas respicit, idem manifestè docet, si ejus verba juxta regulas juris expendantur. Scilicet obreptum Zosimo per falsam Patrocli suggestionem, qui referebat ad consuetudinem vetustam, quam ipse primus usurpabat ordinandi potestatem in Provincia Narbonensi. Deinde significat, ad summum prærogativam illam à Zosimo ad tempus Patroclo concessam intelligi debere. Denique utitur posteriore Bonifacii decreto, quod juxta Canonum præscriptum, ambitiosum illud & per fraudem elicitum Zosimi rescriptum, duas Provincias uni Metropolitano concedens, resciderat. Tandem præfractâ Hilarii Arelatensis contumaciâ Leo Papa succensus, absque cognitione caussæ, inauditis illis quorum intererat, jus omne Metropoliticum etiam in Provincia Viennensi ademit Episcopo Arelatensi, illúdque Viennensi adjudicavit, ac si ad eum ex jure civilis Metropoleos juxta Canones pertineret, quemadmodum Simplicius in Concilio Taurinensi à Patribus olim impetrare tentaverat. Hanc injuriam Arelatensi Ecclesiæ illatam adversùs vetustissimæ consuetudinis ἐν τῇ πρωτοκλησίᾳ fundatæ & à Trophimio ductæ auctoritatem, Episcopi Provinciæ Viennensis hac novitate perculsi amovere curarunt, occasione arrepta ex obitu Hilarii, & electione à se facta Ravennii, viri gravissimi & Leoni pergrati. Itaque libello supplici ad Leonem dato, primatus Arelatensis originem arcessunt à Trophimo: qui missus àB. Petro, primus in Galliis Arelate Episcopatum instituit: cujus quidem primævæ institutionis ratio potior sit habenda, quàm civilis dispositionis, quæ Viennæ jus Metropoleos politicæ olim tribuerat. Quod telum ex ordine civili petitum ut repellant Episcopi, non dubitant civilem quoque dignitatem, quà temporibus illis florebat civitas Arelatensis, Leoni proponere: in ea nempe sedem Præfecturæ Galliarũ à Civitate

Trevirorum eò translatam consistere: atque adeò urbem illam *matrem omnium Galliarũ* esse. Quod dictum, ut opponatur Viennæ, quæ pro matre Viennensis tantùm Provinciæ se gerebat. Addunt etiã: *quicunque intra Gallias*, scilicet jã inde à Constantino Maximo, & Valentiniano, *ostentare voluit insignia dignitatis, in hac urbe Consulatum accepisse, & dedisse:* hoc est, Consulatum Circensibus celebravisse: quemadmodum egregiè hunc locum interpretatur vir eruditissim⁹ Hadrianus Valesius, literarum & sanguinis germanitate frater tuus, ô mihi carissime Henrice Valesi, in libro 2. rerum Francicarum, quas doctissimis curis, & ingenii sui solertia illustravit. Expensis tandem rationum momentis, quæ libello Episcoporum Provincialium continebantur, auditis quoque *allegationibus* Episcopi Viennensis, Leo Papa Privilegii Arelatensis rationẽ habendam censuit, restituendámque Metropoliticam dignitatem illi Ecclesiæ: quæ, vitio Episcopi sui Hilarii; antiquo jure in perpetuum privari non poterat. Itaque rem totam, juxta Concilii Taurinensis Consilium datum olim contendẽtibus duarum Civitatũ Episcopis, sic temperavit, ut majorem partem Provinciæ Viennensis restitueret Arelatensi Ecclesiæ; solis quatuor Civitatib. penes Viennẽsem Episcopum relictis, ne honorem Metropoliticum, quem ipsemet concesserat, adimere per inconstantiam aut injuriam videretur; & ut ipse loquitur, ne Viennensis, cui potestatem Metropoliticam Hilario ablatam deputaverat, *semetipso factus videretur inferior.* Sed tum de isthac controversia, tum etiam de dignitate civili Viennensis & Arelatensis Civitatis, accuratam disceptationem dabimus in secunda editione libri nostri de Primatibus, quam adornamus.

Ceterùm hæc Trophimi antiquitas confirmatur Epistolâ Cypriani ad Stephanum Papam, qua Petit ut ab eo scribantur literæ in Provinciam, (id est Narbonensem solidam, quam veteri Provinciæ nomine nuncupat) quibus Marciano Episcopo Arelatensi abstento, alius in ejus locum substituatur; quoniam spretis collegarum monitis, Novatiani erroribus pervicaciter adhærebat. Necessum verò est hanc Cypriani Epistolam scriptam esse initio sedis Stephani, quando duos inter illos Pontifices dissensio nondum ulla intercesserat. Initium autem illud Stephani cùm cadat in annum 256. sequitur Marciani exordia antecedere Decii Consulatum. Unde rectissimè colligitur, missionem Trophimi in anteriora promovendam, invito licèt Gregorio Turonensi; scilicet ad Petri ætatem, juxta libelli Episcoporũ Provinciæ Viennensis testationem. Sola falsi suspicione ultro excogitata tum adversùs Cypriani Epistolam, tum adversùs Zosimi rescripta & Episcoporum libellum, nollem à manifestis illis probationibus se liberarent Gregorii fautores. Admissa quippe semel hac respondendi & præscribendi ratione, adversùs Scripta quæ stilo & vetustorum codicũ editionumque fide, veterumque auctorum testimonio muniuntur, cadit omnis de quæstionibus literariis differendi ingeniorum delectatio. Interim omittendum non est assertam Cypriano Epistolam à V. C. Rigaltio in Notis ad Cyprianum, discussis falsi argumentis à Viro doctissimo allatis. Operam quoque non indiligentem posuit vir planè eruditus

eruditus Hugo Menardus in refellendis argumentis, adversùs Cypriani epistolam, & Zosimi rescripta; atque libellum supplicem adductis.

Quæ testimonia licèt ad vindicandam veritatem sufficiant, non alienum erit ad traditionis antiquæ seriem comprobandam, Adonem Viennensem testem laudare; cujus hæc sunt verba in Martyrologio, IV. Kal. Januarii: *Apud Arelatem, natalis sancti Trophimi Episcopi & Confessoris, discipuli Apostolorum Petri & Pauli.* Idem uberiùs in libello de festivitatibus Apostolorū. *Natalis sancti Trophimi, de quo scribit Apostolus ad Timotheum*, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. *Hic ab Apostolis Romæ ordinatus Episcopus, primus ad Arelatem urbem Galliæ ob Christi Evangelium prædicandum directus est: ex cujus fonte, ut beatus Papa Zosimus scribit, totæ Galliæ fidei rivos acceperunt: qui apud eandem urbem in pace quievit.*

Errore Gregorii Turonensis in consignāda Trophimi epocha dispuncto, te impetrabiliore utemur in probanda similis ejusdem auctoris hallucinationis confutatione. Paulum Narbonensem ad Decii tempora Gregorius dejicit. Cui opponemus locupletissimum testimonium vetustissimi Martyrologii à Rosweydo editi, quo Ecclesia Romana inter solemnes ritus utebatur, teste Gregorio Magno lib. 7. Epist. 29. Martyrologii illius hæc sunt verba ad XI. kal. Aprilis: *Narbonæ, sancti Pauli Episcopi, discipuli Apostolorum.* En Paulum Episcopum Narbonensem, discipulum Apostolorum, id est, ab ipsis Apostolis Christianam fidem edoctum. Caussa cadam, nisi constans sit in eodem Martyrologio verbi illius quam proposui significatio; quæ alia certe esse non potest juxta proprium dictionis sensum. Referam loca, ex quibus hæc significatio verbi adstruitur. *Pridie Nonas Ianuarii. Apud Cretam, Titi Apostolorum discipuli.* III. *Kal. Maij. Apud Paphum, Tychici Apostolorum discipuli.* VII. *Kalendas Junii. Apud Athenas, Quadrati Apostolorum discipuli. Pridie Nonas Augusti. Aristarchi discipuli Apostolorum.* IV. *Kal. Decembris. Sosthenis discipuli Apostolorum.* VI. *kalendas Januarij. Trophimi Episcopi, discipuli Apostolorum.* Quare diserta est, ut dixi, Martyrologii veteris Romani testatio, ad figendum Pauli Narbonensis Episcopatum in ipsis Apostolorum temporibus, quamvis Trophimi Episcopatu posteriorem. Celeberrimum quidem apud antiquos fuisse Pauli hujus nomen, docet Prudentius in Martyribus Cæsaraugustanis:

Barcino claro Cucufate fulta
Surget, & Paulo speciosa Narbo.

Sed temporis veram consignationem, ex testimonio vetustissimo Romanæ Ecclesiæ suprà laudato haurire debemus. Traditionis verò series petenda est tum ex Usuardo, & ex actis vitæ Pauli Narbonensis; tum etiam ex Adonis Martyrologio, atque ex ejusdem libello de festivitatibus Apostolorum; cujus hæc sunt verba ad diem XI. kalend. Aprilis: *Natalis sancti Pauli, quem beati Apostoli ordinatum urbi Narbonæ Episcopum miserunt. Quem tradunt eundem ipsum fuisse Sergiū Paulum Proconsulem, virum prudentem, à quo ipse Paulus sortitus*

eſt nomen, quia eum Fidei Chriſti ſubegerat: quique ab eodem ſancto Apoſtolo, cùm ad Hiſpanias prædicandi gratiâ pergeret, apud præfatam urbem Narbonam relictus, prædicationis officio nō ſegniter impleto, clarus miraculis coronatus ſepelitur. Hic duo quædam obſervāda ſunt. Ac primò quidem, Paulum Narbonenſi Eccleſiæ præfectum Epiſcopum ab ipſis Apoſtolorum temporibus, abſoluta eſt auctoritas, cùm eorum diſcipulus fuerit, ut dixi. Alterum reſpicit veterem famam, quæ Paulum illum cum Paulo Proconſule miſcet, eundemque facit. Præterea docet in poſſeſſione Epiſcopatus inſtitutum à Paulo Apoſtolo in Hiſpaniam proficiſcente. Quæ quidem prudenter Ado non aſſeruit ut certa, ſed ut famâ vetuſtiore recepta: cujus narrationis auctores Braulio, Leander, Julianus, & alii veteres Scriptores Hiſpani proferuntur in literis Stephani Papæ editis à viris clariſſimis & eruditiſſimis Gulielmo Catello Senatore Toloſano, & Philippo Labbæo Societatis JESU Presbytero; quarum exemplar extat etiam in archivis Eccleſiæ Tarraconenſis, quarumque fidem & ſententiam expendimus in ſecunda editione libri noſtri de Primatibus.

Quod attinet ad Martialem, illud unum habetur in Martyrologiis veteribus, eum Lemovicæ fuiſſe Epiſcopum. Verumtamen antiqua ejus vitæ acta, unum fuiſſe è LXX. diſcipulis Domini, & à Petro Apoſtolo ad Aquitanos miſſū docent, quam traditionem amplexa eſt Synodus Lemovicenſis anno M. XXXIV. in diſceptatione quæ de Martialis Apoſtolatu in Galliis habita eſt.

Dionyſii Pariſienſis ſuccedit vexata diſputationibus graviſſimorum virorum epocha: his ſtantibꝰ à Gregorio, & ad Decii tempora Antiſtitem illum detrudentibus, quò ſpes omnis Pariſienſem Dionyſium cū Areopagita permiſcendi abſcindatur: illis verò, contrario propoſito, ad Clementem Romanum ejus miſſionem referentibus. Sanè à Clemente in Gallias Dionyſium miſſum fuiſſe, Beda & Uſuardus docent in ſuis Martyrologiis: quam traditionē eos hauſiſſe certum eſt ex actis antiquis vitæ S. Dionyſii, quæ dudum ex MSS. codicibus edidit V.C. & eruditiſſimus Franciſcus Boſquetus, nunc meritiſſimus Epiſcopus Eccleſiæ Monſpelienſis. Nomen auctoris illius vitæ deprehendi in codice MS. Turonenſis Eccleſiæ, qui complectitur vitas Sanctorū aliquot à Fortunato deſcriptas, & inter ceteras, Dionyſii Pariſienſis illam quæ jam, ut dixi, edita eſt in publicum. Habemus ergo Fortunatum Pictavenſem Epiſcopum, æqualem Gregorii Turonenſis, qui Dionyſii Pariſienſis epocham ad tempora Clementis retrahit. Quam ſententiam ſecuti ſunt Epiſcopi Galliarum in epiſtola ad Eugenium Papam ſcripta anno DCCCXXIIII. quæ habetur apud Baronium: à quibus Fortunato teſte adeo locuplete fultis diſcedere, piaculum eſſe puto.

De Saturnino, Gatiano & Stremonio mox agam, quoniam ſpecialis illorum eſt cauſſa.

Non me latet, quid eruditos viros ad deprimendam in poſteriora tēpora ſeptē Epiſcoporum epochā, veluti præcipites egerit, Severi Sulpitii nempe, atque Gregorii Turonenſis auctoritas. Scripſit ille, *Sub Aurelio Antonino viſa primū in Galliis martyria, Dei religione trans Alpes ſerius ſuſcepta.* Unde tabulis Eccleſiaſticis fidem non eſ-

ſe habendam colligunt, quæ ſub Domitiano, vel ſub Trajano, aut Hadriano paſſos tradunt quoſdam ex prioribus illis Pontificibus. Utinam maluiſſent interpretatione ex ipſis juris & Rhetorum principiis ductâ, Severum cum diptychis Eccleſiaſticis in concordiam adducere. Generi quippe per ſpeciem derogatur, ut docent Juriſconſulti. De martyriis generalibus loquitur Severus; ſcilicet de cæde tum Pontificum, tum plebis Chriſtianæ, per ſupplicia conſumptorum; ut accidit in Eccleſiis Viennenſi & Lugdunenſi ſub Antonino, quò ſolùm reſpiciebat Severus; cui cladi ſimilis antè nulla contigerat in Galliis. Quod tamen non impedit, quin priores aliquot Epiſcopi pro Chriſto mortem obierint, abſque ulla tamen generali plebis Chriſtianæ ſtrage, ut factum poſtea ſub Decio; qui ſolos in Epiſcopos animadvertebat. Neque verò ſequitur erraſſe Severum in pertexenda rerum ſerie, cùm per compendium ſumma illarum capita attigerit, neque in ſe ſuſceperit, origines Eccleſiarum Gallicanarum, quas omnino intactas reliquit, & ſingulorum Pontificum eventus tradere. Quod autē ſubjungit, *Serius trans Alpes ſuſceptam religionem*, verum eſt, habitâ comparatione partiū Orientalium, atq; ipſius Italiæ, quæ priùs imbuta eſt doctrinâ fidei, & fortaſſis cum uberiori & faciliori proventu quàm in Galliis, Gentilium ſuperſtitionum retinentioribus.

Depulsâ ex Severo petitâ machinâ, liberi eſſe poſſumus à metu Gregorii. Docet ipſe duo quædam lib. 1. Hiſt. cap. xxx. Alterum, ſeptem illos ſocios eodem tempore in Gallias perveniſſe, Eccleſias ſeptem ab eo cōmemoratas primos conſtituiſſe; Alterum verò, horum adventum referendum ad tempora Conſulatui Decii & Grati vicina, id eſt ad annum ccl. aut circiter. Quæ narratio manifeſtè pugnat cū Irenæo, qui ſexaginta & amplius annis ante hunc Conſulatum Eccleſiarum apud Celtas fundatarum meminit. Pugnat quoque cum Tertulliano, qui triginta & amplius annis ante Decii epocham, diverſas Galliarum nationes fidem Chriſtianam profiteri teſtatur: quæ cùm ſit ex auditu, planè prædicantium miſſorum miniſterio diverſis illis nationibus infundenda fuit; qui quidem alii non ſunt præter eos, quos tabulæ Eccleſiaſticæ exhibent. Erravit ergò Gregorius, prætextu vitæ ſancti Saturnini, cujus verba laudat, in epochâ Decii conſtituendâ, quam Scriptor ille cùm ſoli Saturnino affigeret, Gregorius de ſuo ad alios extendit, ex recepta jam tum opinione de ſeptem illorum ſocietate. De ſuo addidiſſe dixi, quoniā in verbis actorum Saturnini quæ Gregorius laudat, nulla fit ſex Pontificum mentio; neque etiam in corpore actorum quæ apud Surium extant, quæ planè ſunt eadem cum iis actis ex quibus locum à ſe laudatum Gregorius decerpſit, cùm iiſdem omnino verbis ibi locus ille deſcriptus reperiatur. Porrò acta illa compoſita ſunt longo intervallo poſt obitum Exſuperii Toloſani, cujus meminere; ut rectè obſervat Hugo Menardus. Deſtituitur itaque Gregorius ſui auctoris teſtimonio, in ſex Pontificibus: adeo ut epocha Conſulatus Decii, ad ſolum Saturninum Epiſcopum ex illo actorum Scriptore referenda ſit.

Quod autem ad Saturninum attinet, controverti non debet, quin Gregorii tempore duplex invaluiſ-

ſet opinio, & quin utraq; ſola relatione niteretur. Altera eſt quam ſequitur Gregorius hoc loco, paſſum eſſe Saturninum Decii Conſulatu. Illud autem auctor ab eo laudatus hauſit, non ex vetuſtis Saturnini paſſionis actis, ſed *ex fideli recordatione*, ut loquitur. Vetuſta enim paſſionis acta, vel per incuriam tẽpore illo ſcripta non fuerant, vel ex Præſidũ decreto temporibus Decii igne perierant; ut de actis martyrũ generaliter teſtatur Prudentius. Altera ſententia, ſuâ quoq; relatione fulta, (cujus teſtis ipſe Greg. lib. 1. c. 48. de Miraculis) tradebat miſſum Saturninum à diſcipulis Apoſtolorum, id eſt, pluſquàm centum & quinquaginta annis ante Decium. Adeo ut in ancipiti poſitis, liceat ultimam Gregorii ſententiã ſequi, quæ cohæret priori illi apud eum non controverſæ, de non divellendis adeo prolixa tẽporum intercapedine à ſe invicem prioribus Epiſcopis: qui à Petro & Paulo, & deinceps à Clemente Apoſtolorum diſcipulo, nõ longo intervallo miſſi, exordia fidei per Gallias propagarunt. Hinc factum, ut Ado in Martyrologio Saturninum ſcribat paſſum ſub Decio, juxta primã Gregorii opinionem: Rabanus autẽ in ſuo Martyrologio ſequatur ſecundam, uſurpatis quoq; Greg. verbis: *Iſte verò*, inquit, *Saturninus martyr, ut fertur, ab Apoſtolorum diſcipulis ordinatus, in urbem Toloſatũ eſt directus.* Quod intelligendum de Clemente, à quo miſſus dicitur Saturninus unà cum Dionyſio, in actis veteribus S. Dionyſii compoſitis à Fortunato Pictavenſi, qui ſecundam Gregorii ſententiam diſertiſſimè confirmat. Quanquã vetuſta S. Saturnini acta miſſum à Petro doceant, & in Eluſana urbe, Novempopulaniæ ſcilicet Metropoli, deinde Pompelone, & in aliis Hiſpaniarum gentib⁹ Eccleſias cõſtituiſſe: ut ex ſuis quoque tabulis fatentur auctores Hiſpani. Sed ſatius eſt, ut hæreamus relatæ à Gregorio traditioni; ſcilicet à diſcipulis Apoſtolorum ordinatum, id eſt à Clemente, juxta Fortunatum.

Eadem explicatio adhibenda eſt alteri loco *c. 8. de gloria Confeſſorũ*, ubi tradit Bituricæ urbi verbum ſalutis prædicaſſe Urſinũ Epiſcopum, *qui à diſcipulis Apoſtolorum in Gallias deſtinatus fuerat*, ſcilicet à Clemente, ut ejus vitæ acta perantiqua teſtantur.

Speciales quas adhibuimus probationes pro fulcienda veteri epocha quinq; Pontificum Trophimi, Pauli, Martialis, Dionyſ. Saturnini, quibuſcum par eſt cauſa plurium aliorum qui Eccleſias in Galliis fundaverũt, generales probationes ex Irenæo, Tertulliano, & Euſebio de vetuſtate Eccleſiarum, ut juvant; ſic mutuum quoq; ex illis ſubſidium capiunt. Qua de re diligenter diſſeruit Juris utriuſque celeberrimus Anteceſſor in Academia Toloſana Antonius Dadinus Alteſerra lib. 4. Rerum Aquitanicarum c. 9.

Quod autẽ attinet ad Gatianum Turonenſis Eccleſiæ Epiſcopum; cùm ejus ſucceſſor Gregorius, cui perſpecta erant Eccleſiæ ſuæ tabularia, doceat conceptis verbis lib. 9. Hiſt. cap. 31. Gatianum anno Decii primo à Papa Sedis Romanæ tranſmiſſum, additis quoq; aliquot ejus Epiſcopi geſtis: neque ulla nobis aliunde ſuppetat auctoritas, qua illum ad vetuſtiora tempora revocemus: temerarium cenſeo adverſus Gregorium de propriæ Eccleſię ſtatu diſputare. Idem dicẽdum puto de Stremonii Aruernen-

sis Episcopi initiis; quæ Gregoriũ, utpote patria Aruernum, atq; adeo in suis non peregrinum, latere non poterant. Quæ fortasse fuit occasio, cur negligentiùs se habuerit in aliarum Ecclesiarum investigandis initiis. Quibus exordia duarum sibi cararum, Turonensis & Aruernæ, æquari non posse cum videret, maluit ad harum tempora, priorum quinque fundationes indiscussas deprimere. Quare cùm apud viros eruditissimos antiqua Ecclesiarũ Gallicanarum diptycha, in quibus Pontifices fidei prædicatæ antesignani descripti sunt, cum missionis Apostolicæ vetustissima epocha, ex eo solo capite nutarint in temporis assignatione, quòd cum Severo & Gregorio pugnare viderentur; religiosissimi Episcopi collegæ nostri poterunt intrepidè in suis Ecclesiis decessorum suorum traditã asserere vetustatem; securi de illa quę nostris objici solet veterum auctorum ignoratione aut contemptu, tum etiã de aliquo veritatis historicæ dispendio: quæ alioqui laboraret, si actis antiquis fides sua detraheretur. Itaq; præter ceteros superiꝰ memoratos, Clementẽ à Petro Apostolo missum sibi vindicabunt Metenses, ex Actis unde narrationem suã hausit Paulus Diaconꝰ, mediæ ætatis, & non cõtemnendæ auctoritatis Scriptor. Ejusdem Apostoli curæ, & postea Clementis, plures populi acceptam quoque ferre poterunt ex veteribꝰ Actis & Martyrologiis primam Episcoporum suorum institutionem. Quorum labores si suis provinciis ex Augusti instituto dispositis reddantur, Tertulliani sententia quantoperè vera sit, de diversis Galliarum nationibus Christiana fide imbutis, patebit. Narbonensis quippe Provincia non solùm à Crescente Viennensi, sed etiam à Trophimo Arelatensi; à Paulo Narbonensi, qui proximè secutus est Trophimum; & demũ à Saturnino Tolosano exculta fuit. Aquitanica à Martiale Lemovicensi: Ursino Bituricensi; Frõtone Petragoricensi, & Eutropio Santonensi, atq; etiam à Saturnino in Novempopulania, quæ pars erat Aquitaniæ. Bellgicam curaverunt Eucharius Trevirensis, Clemens Metensis, Xystus Remensis, & Memmiꝰ Catalaunensis. Quod attinet ad Lugdunensem provinciã, fidem in ea instituerunt Dionysius Parisiensis, Savinianus Senonensis, Nicasius Rotomagensis, Caraunus Carnotensis, & Julianus Cenomanensis. Superest ut de Lugdunensi civitate quæramus: quæ quidem cùm principia Episcopatus debeat Pothino, qui passus sub Antonino anno Christi CLXXVII. nonagenario major, sed inferior Trophimi Arelatensis institutione, non dubito quin hujus studio debeat primitias fidei. Siquidem, ut tradiderunt Episcopi in libello oblato Leoni Papæ anno CCCCL. ex Trophimo velut ex fonte profluxerunt rivuli fidei in alias Galliarum partes: quod confirmat quoq; Zosimi Papæ Epistola. Quare cùm Arelas Italiæ, Orientis, & Africæ cõmerciis pateret, & ob eam rationem, Lugduno florentissimo Galliarum emporio cõjungeretur; obvium fuit Trophimo, per se & per alios legatos fidei Christianæ sementem ibi serere, quæ tandem in eum fidelium cœtum crevit, qui à Pothino Episcopo regi mereretur.

Non me latet, in quædam acta, quibꝰ vitæ Pontificum illorum describuntur, multa (quod attinet ad eorũ res gestas) irrepsisse, quę manu

medica egeant, ut repurgentur, quemadmodum de actis hujusce generis decreverat olim Cōcilium Francofordiense anno DCCXCIII. Id tamen non officit missionis veritati: de qua sola asserenda nunc agitur: omissis ceteris quæ in quæstionem adducentur à viris eruditis, de quibus aliàs fortasse sententiā meā aperiam. Interim amicos nostros obtestor, ut boni consulant quæ licet aliena ab eorum sententia dixi, provocatus tuendæ veritatis desiderio, ad restituendam Ecclesiæ Gallicanæ majestatem, aliquo pacto imminutam ex depressa originis illius vetustate: quæ in rebus sacris non vulgarem venerationem conciliare solet, tum Ecclesiis, tum etiā Imperiis Christianis in quibus sunt constitutæ. Quare non evertendas, sed retinendas putavi quæ vero nituntur traditiones nostras; præcipuè cùm in Ecclesia Romana, ac toto in orbe Christiano jam olim receptæ fuerint: adeo ut non egeam' prava illa diligentia, quam adhibuerunt illi, qui etiam falsis atque confictis sub nomine veterum auctorum monumentis, vetustatem Christianæ religionis sibi atrogare nitūntur, vel etiam receptam confirmare.

Tu verò, VIR CLARISSIME, pro ea qua polles non solùm eruditione, sed etiam prudentia, de nostro isto conatu, prout par est, decernes, & dignitatem Ecclesiarum Gallicanarum robustiùs vindicabis. Vale. Lutetiæ Parisiorum, Nonis Septembris, anno M,DC,LVIII.

Censura & Façultas Ordinarii Moguntini.

UT Historia Ecclesiastica Eusebii Pamphili Græcò-Latina juxta Exemplar Parisiis anno 1659. *apud Antonium Vitré Typographum Regium & cum Annotationibus* Henrici Valesii *imprimi & per Archidiœcesin Moguntinam divulgari possit, hisce permittitur.*

Moguntiæ d.2 Augusti, Anno MDCLXXII.

Adolphus Godefridus Volusius D. Protonotarius Apostolicus, Consiliarius & Sigillifer Moguntinus librorum Censor.

ΕΥΣΕ-

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ
ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

EUSEBII
PAMPHILI
ECCLESIASTICA HISTORIA.

HENRICO VALESIO Interprete.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ Η ΠΡΩΤΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου.

IN PRIMO LIBRO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ Euſebii Pamphili, hæc continentur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος ά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ά.

Τίς ἡ τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις.

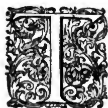

ΤΆΣ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων διαδοχὰς, σὺν καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς διηνυσμένοις χρόνοις· ὅσα τε καὶ πηλίκα πραγματευθῆναι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν λέγεται, καὶ ὅσοι ταύτης διαπρεπῶς ἐν ταῖς μάλιστα ἐπισημοτάταις παροικίαις ἡγήσαντό τε καὶ προέστησαν· ὅσοι τε κατὰ γενεὰν ἑκάστην (B) ἀγράφως ἢ καὶ διὰ συγγραμμάτων τὸν θεῖον ἐπρέσβευσαν λόγον. τίνες τε καὶ ὅσοι καὶ ὁπηνίκα νεωτεροποιίας ἱμέρῳ, πλάνης εἰς ἔσχατον ἐλάσαντες, ψευδωνύμου γνώσεως εἰσηγητὰς ἑαυτοὺς ἀνακεκηρύχασιν, ἀφειδῶς οἷα λύκοι βαρεῖς τὴν τοῦ Χριστοῦ ποίμνην ἐπεντρίβοντες. πρὸς ἔτι τούτοις καὶ τὰ παραυτίκα, τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἕνεκεν ἐπιβουλῆς, τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος περιελθόντα. ὅσα τε αὖ καὶ ὁποῖα καθ' οὕς τε χρόνους πρὸς τῶν ἐθνῶν ὁ θεῖος πεπολέμηται λόγος, καὶ (C) πηλίκοι κατὰ καιροὺς τοὺς δι' αἵματος καὶ βασάνων ὑπὲρ αὐτοῦ διεξῆλθον ἀγῶνας, τά τ' ἐπὶ τούτοις καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτύρια, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἵλεω καὶ εὐμενῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀντίληψιν γραφῇ παραδοῦναι προῃρημένος, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἀπὸ πρώτης ἄρξομαι τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας. ἀλλά μοι συγγνώμην ἤδη εὐγνωμόνων ἐντεῦθεν ὁ λόγος αἰτεῖ, μεῖζον ἢ καθ' ἡμε-

EVSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Quodnam sit hujus Operis argumentum.

CUM sanctorum Apostolorum successiones, ac temporum seriem quæ à Servatore nostro ad nos usque effluxerunt scribere instituerim: Quot prætereà quantæque res in Ecclesia gestæ à Scriptoribus nostris commemorentur: qui præcipuè in celeberrimis civitatibus eidem Ecclesiæ non sine laude præfuerint: & qui subinde per ordinem temporum suâ quisque ætate verbum DEI, vel voce, vel scriptis prædicaverint: qui etiam quibusq; temporibus homines novandi cupiditate ad maximos errores delapsi, falsæ doctrinæ auctores se palàm professi sint, CHRISTI gregem quasi lupi gravissimè infestantes: ad hæc quantæ calamitates universam Judæorum gentem ob structas Servatori nostro insidias statim consecutæ sint: quoties etiam, & quibus modis ac temporibus Christiana Religio à gentibus impugnata sit: Et qui tùm superiori memoria pro illius defensione tormenta ac mortem ipsam perpessi fortissimè certaverint: tùm quæ nostrâ ætate martyria consummata sint: Postremò quàm propitium ac benignum Servatoris nostri præsidium nobis demum affulserit: hæc, inquam, omnia cum scribere instituerim, non aliundè quàm ab ipsa Servatoris ac Domini nostri JESU CHRISTI incarnatione initium ducam. Porrò in ipso statim vestibulo veniam nobis dari nostra poscit oratio, quippe qui inge-

nuè fateamur majus esse nostris viribus, opus hoc quod polliciti sumus, integrum atque omni ex parte perfectum exhibere. Primi enim hoc argumentum aggressi, novam quandam nullisque adhuc vestigiis tritam viam incedere nunc tentamus: Deum quidem itineri ducem, Christique potentiam adjumento nobis fore sperantes optantesque: ceterùm ne nuda quidem reperientes hominum vestigia, qui ante nos viam illam calcaverint. Nisi quod nonnulli rerum quæ suâ ætate contigerant, exiguas quasdam & particulares narrationes sparsim nobis reliquerunt: tanquam faces quasdam nobis eminus attollentes, & quasi è specula inclamantes, qua via incedere, & quomodo sermonis nostri cursum tutò dirigere debeamus. Quæcunque igitur proposito operi profutura esse credidimus, ex his quæ ab illis sparsim commemorata sunt studiosè colligentes, aptosque instituto nostro veterum Scriptorum locos, velut flosculos ex sapientiæ pratis decerpentes, historica narratione in unum corpus compingere conabimur: satis habentes si non omnium, illustrissimorum certè Servatoris nostri Apostolorum successiones in iis Ecclesiis quæ etiamnum celeberrimæ habentur, posteritatis memoriæ commendare. Ceterùm necessitate quadam impulsus hunc laborem suscepisse mihi videor, propterea quòd ex Ecclesiasticis Scriptoribus neminem qui in hoc scriptionis genere elaborasset, hactenus deprehendi. Porrò ut mihi necessaria, sic etiam utilissima hujus argumenti tractatio omnibus, ut spero, antiquitatis cognoscendæ studiosis videbitur. Ac jam quidem anteà, in iis libris quos de temporum ratione conscripsi, earum rerum quasi compendium quoddam confeci. Sed nunc uberiori narratione easdem explicare aggressus sum. Initium autem sermonis, ut jam dixi, ab ipsa quæ captum longè superat humanum Servatoris Christi dispensatione, & ab ejusdem Divinitatis expositione repetetur. Nam qui rerum in Ecclesia gestarum posteris historiam tradere instituit, altius ab ipsius Christi (quandoquidem ejus etiam nomine censemur) diviniore quàm plerisque videtur incarnatione exordium ducat necesse est.

A τέραν δύναμιν ὁμολογῶν εἶναι, τὴν ἐπαγγελίαν ἐντελῆ καὶ ἀπαράλειπτον ὑποσχέσθαι. ἐπεὶ καὶ πρῶτοι νῦν τῆς ὑποθέσεως ἐπιβάντες, οἷά τινα ἐρήμην καὶ ἀτριβῆ ἰέναι ὁδὸν ἐγχειροῦμεν· θεὸν μὲν ὁδηγὸν καὶ τὴν τοῦ κυρίου συνεργὸν σχήσειν εὐχόμενοι δύναμιν. ἀνθρώπων γε μὴν οὐδαμῶς εὑρεῖν οἷοί τε ὄντες ἴχνη γυμνὰ τὴν αὐτὴν ἡμῖν προωδευκότων ὁδόν. μὴ ὅτι σμικρὰς αὐτὸ μόνον προφάσεις, δι' ὧν ἄλλος ἄλλως ὧν διηνύκασι χρόνων, μερικὰς ἡμῖν καταλελοίπασι διηγήσεις· πόῤῥωθεν ὥσπερεὶ B πυρσοὺς τὰς ἑαυτῶν προανατείναντες φωνὰς, καὶ ἄνωθέν ποθεν ὥσπερ ἐξ ἀπόπτου καὶ ἀπὸ σκοπιᾶς, βοῶντες καὶ διακελευόμενοι ᾗ χρὴ βαδίζειν, καὶ τὴν τοῦ λόγου πορείαν ἀπλανῶς καὶ ἀκινδύνως εὐθύνειν. Ὅσα τοίνυν εἰς τὴν προκειμένην λυσιτελήσειν ὑπόθεσιν ἡγούμεθα, τῶν αὐτοῖς ἐκείνοις σποράδην μνημονευθέντων ἀναλεξάμενοι, καὶ ὡς ἂν ἐκ λογικῶν λειμώνων τὰς ἐπιτηδείους αὐτῶν τῶν πάλαι συγγραφέων ἀπανθισάμενοι φωνὰς, δι' ὑφηγήσεως ἱστορικῆς πειρασόμεθα σωματοποιῆσαι. ἀγαπῶντες εἰ καὶ μὴ ἁπάντων, τῶν C γοῦν μάλιστα διαφανεστάτων τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἀποστόλων τὰς διαδοχὰς κατὰ τὰς διαπρεπούσας καὶ ἔτι καὶ νῦν μνημονευομένας ἐκκλησίας, ἀνασωσαίμεθα. ἀναγκαιότατα δέ μοι πονεῖσθαι τὴν ὑπόθεσιν ἡγοῦμαι, ὅτι μηδένα πω εἰς δεῦρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων διέγνων περὶ τοῦτο τῆς γραφῆς σπουδὴν πεποιημένον τὸ μέρος. ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ὠφελιμωτάτη τοῖς φιλοτίμοις περὶ τὸ χρηστομαθὲς τῆς ἱστορίας ἔχουσιν ἀναφανήσεται. ἤδη μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον ἐν οἷς διετυπωσάμην χρονικοῖς κανόσιν, ἐπιτομὴν κατεστη- D σάμην. πληρεστάτην δ' οὖν ὅμως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὡρμήθην τὴν ἀφήγησιν ποιήσασθαι. καὶ ἄρξεταί γέ μοι ὁ λόγος, ὡς ἔφην, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα Χριστὸν ἐπινοουμένης ὑψηλοτέρας τε καὶ κρείττονος ἢ κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας τε καὶ θεολογίας. καὶ γὰρ οὖν τὸν γραφῇ μέλλοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑφηγήσεως παραδώσειν τὴν ἱστορίαν, ἄνωθεν ἐκ πρώτης τῆς κατ' αὐτὸν τὸν Χριστὸν, ὅτι περ ἐξ αὐτοῦ καὶ τῆς προσωνυμίας ἠξιώθημεν, θειοτέρας ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς οἰκονομίας, ἀναγκαῖον ἂν εἴη κατάρξασθαι.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐπιτομὴ κεφαλαιώδης περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν προϋπάρξεώς τε καὶ θεολογίας.

Διττοῦ δὲ ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν τρόπου, καὶ τοῦ μὲν σώματος ἐοικότος κεφαλῇ, ᾗ θεὸς ἐπινοεῖται· τοῦ δὲ ποσὶ παραβαλλομένου, ᾗ τὸν ἐν ἡμῖν ἄνθρωπον ὁμοιοπαθῆ τῆς ἡμῶν ἕνεκεν ὑπέδυ σωτηρίας, γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐντελὴς ἡ τῶν ἀκολούθων διήγησις, εἰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας ἁπάσης ἀπὸ τῶν κεφαλαιωδεστάτων καὶ κυριωτάτων τοῦ λόγου τὴν ὑφήγησιν ποιησαίμεθα. ταύτῃ δὲ ἤδη καὶ τῆς Χριστιανῶν ἀρχαιότητος τὸ παλαιὸν ὁμοῦ καὶ B θεοπρεπὲς, τοῖς νέαν αὐτὴν καὶ ἐκτετοπισμένην, χθὲς καὶ οὐ πρότερον φανεῖσαν ὑπολαμβάνουσιν, ἀναδειχθήσεται.

Γένους μὲν οὖν καὶ ἀξίας, αὐτῆς τε οὐσίας τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ φύσεως, οὔτις ἂν εἰς ἔκφρασιν αὐτάρκης γένοιτο λόγος. ᾗ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον ἐν προφητείαις, τὴν γενεὰν αὐτοῦ, φησὶ, τίς διηγήσεται; Ὅτι δὴ οὔτε τὸν πατέρα τις ἔγνω, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, οὔτ' αὖ τὸν υἱόν τις γνοίη ποτὲ κατ' ἀξίαν, εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐ- C τὸν πατήρ. τό τε φῶς τὸ προκόσμιον καὶ τὴν πρὸ αἰώνων νοερὰν καὶ οὐσιώδη σοφίαν, τόν τε ζῶντα καὶ ἐν ἀρχῇ παρὰ τῷ πατρὶ τυγχάνοντα θεὸν λόγον, τίς ἂν πλὴν τοῦ πατρὸς καθαρῶς ἐννοήσειε, πρὸ πάσης κτίσεως καὶ δημιουργίας ὁρωμένης τε καὶ ἀοράτου, τὸ πρῶτον καὶ μόνον τοῦ θεοῦ γέννημα, τὸν τῆς κατ' οὐρανὸν λογικῆς καὶ ἀθανάτου στρατιᾶς ἀρχιστράτηγον, τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, τὸν τῆς ἀρρήτου γνώμης τοῦ πατρὸς ὑπουργὸν, τὸν τῶν ἁπάντων σὺν τῷ πατρὶ δημιουργὸν, τὸν δεύτερον μετὰ τὸν D πατέρα τῶν ὅλων αἴτιον, τὸν τοῦ θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ μονογενῆ, τὸν τῶν γεννητῶν ἁπάντων κύριον καὶ θεὸν καὶ βασιλέα, τὸ κῦρος ὁμοῦ καὶ τὸ κράτος αὐτῇ θεότητι καὶ δυνάμει καὶ τιμῇ παρὰ τοῦ πατρὸς ὑποδεδεγμένον. Ὅτι δὴ κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ μυστικὰς τῶν γραφῶν θεολογίας, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. τοῦτό τοι καὶ ὁ μέγας Μωϋσῆς, ὡς ἂν προφητῶν ἁπάντων

Caput II.

De Servatoris Domini nostri IESV CHRISTI praexistentia & Divinitate.

Cum igitur duplex sit in Christo natura, altera capiti humani corporis similis, secundum quam Deus intelligitur: altera quæ pedibus comparatur, quatenus scilicet hominem humanis obnoxium passionibus salutis nostræ causâ induit: ita demum integra & perfecta narrationis nostræ series futura est, si ab eo quod in Servatore Christo summum & quasi vertex omnium est, totius quæ ad illum refertur historiæ ducamus initium. Quinetiam Christianæ religionis antiquitas simul & majestas iis, qui recentem illam & peregrinam esse existimant, herique aut nudiustertius natam, hac ratione manifestissimè apparebit.

Genus igitur Christi ac splendorem, & substantiam ejus atque naturam nullus unquam sermo explicare suffecerit. Unde & sanctus Spiritus per Prophetas dicit: Generationem ejus quis enarrabit? Nam ut nemo novit Patrem nisi Filius, sic nemo perfectè novit Filium nisi Pater. Quis enim præter Patrem plenè ac perfectè intelligendo assequi possit æternum illud lumen, intellectualem & substantialem sapientiam sæculis omnibus anteriorem, vivum Dei Verbum quod in principio erat apud Patrem: illum omnis creaturæ cum visibilis tum invisibilis primogenitum simul & unigenitum; spiritalis illum & immortalis militiæ cælestis Principem, magni consilii Angelum; illum arcanæ Patris sui voluntatis ministrum: omnium rerum simul cum Patre opificem, secundam omnium rerum causam post Patrem; germanum illum & unicum Dei Filium, omnium quæ creata sunt Dominum, Deum, Regemq;: qui imperium & dominationem simul cum ipsa Divinitate & cum potentia atque honore à Patre accepit. Siquidem ut ex secretioribus sacræ scripturæ sermonibus qui ad illi⁹ Divinitatem pertinent, accepimus: In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Magnus quoque ille Moses Prophetarum omnium vetustissimus, dum divino afflatus spiritu crea-

Isa. 53.

tionem ac dispositionem totius mundi describit, id nos docet; conditorem & opificem omnium rerum nulli alteri quàm ipsi Christo, utpote divino ac primogenito suo Verbo, inferiorum substantiarum creationem concessisse, & de hominis creatione cum ipso esse collocutum. Dixit enim Deus, inquit, faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Huic sententiæ adstipulatur etiam alius Propheta in hymnis suis de DEO
Psal.32. loquens hoc modo: Ipse dixit & facta sunt: ipse mandavit & creata sunt. Patrem quidem & creatorem inducens tanquam rerum omnium dominum, regio nutu præcipientem: Verbum autem DEI, secundum à Patre, illum ipsum videlicet quem prædicamus CHRISTUM, paternis imperiis ministrantem. Hunc quotquot à prima humani generis origine justitiæ ac religionis laude maximè floruerunt, ut magnus ille DEI famulus Moses, ut qui ante illum vixit Abraham & ejus filii, & quicunque posteà viri justi ac Prophetæ exstiterunt, omnes puris mentis oculis contemplati agnoverunt, eidemque tanquam DEI Filio debitum cultum exhibuerunt. Ipse verò absque ulla cunctatione Patris sui cultum ac notitiam omnibus semper tanquam Magister tradidit. Apparuit igitur Dominus DEUS vulgaris hominis specie Abrahæ ad quercum Mambre sedenti. At ille statim in genua prolapsus, tametsi hominem tantum oculis videret, adoravit nihilominus ut DEUM, & tanquam Domino supplicavit, & quisnam esset, se nosse professus est his verbis: Domine qui judicas omnem terram, nunquid facies judicium? Nam cum absurdum & ab omni ratione alienum sit, tum ut ingenita & immutabilis omnipotentis DEI natura in speciem hominis convertatur, & corporeo simulacro oculos intuentium fallat, tum ut sacra Scriptura quidquam hujusmodi falsò confingat: Deus ille & Dominus qui judicat omnem terram & facit judicium sub hominis specie apparens, quisnam alius appellari possit (quandoquidem de primo rerum omnium auctore hæc accipere nefas est) præter ipsum quod ante omnia substitit DEI Verbum? De quo etiam
Ps.106. in Psalmis dicitur: Misit Verbum suum & sanavit eos, & eripuit eos de corruptionibus ipsorum. Hunc secundum

A παλαιότατος, θείῳ πνεύματι τὴν τοῦ παντὸς οὐσίωσίν τε καὶ διακόσμησιν ὑπογράφων, τὸν κοσμοποιὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, καὶ οὐδὲ ἄλλῳ ἢ τῷ θείῳ δηλαδὴ καὶ πρωτογόνῳ ἑαυτοῦ λόγῳ, τὴν τῶν ὑποβεβηκότων ποίησιν παραχωροῦντα διδάσκει, αὐτῷ τε κοινολογούμενον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπογονίας. εἶπε γάρ, φησίν, ὁ θεός, ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. ταύτην δ' ἐγγυᾶται τὴν φωνὴν προφητῶν ἄλλος, ὧδέ πως ἐν ὕμνοις θεολογῶν· αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐ-
B γενήθησαν. αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. τὸν μὲν πατέρα καὶ ποιητὴν εἰσάγων ὡς ἂν πανηγεμόνα, βασιλικῷ νεύματι προστάττοντα· τὸν δὲ τούτῳ δευτερεύοντα θεῖον λόγον, οὐχ ἕτερον τοῦ πρὸς ἡμῶν κηρυττομένου, ταῖς πατρικαῖς ἐπιτάξεσιν ὑπουργοῦντα. τοῦτον καὶ οἱ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀνθρωπογονίας πάντες, ὅσοι δὴ δικαιοσύνῃ καὶ θεοσεβείας ἀρετῇ διαπρέψαι λέγονται, ἀμφί τε τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα, καὶ πρό γε αὐτοῦ πρῶτος Ἀβραάμ, τούτου τε οἱ παῖδες, καὶ ὅσοι μετέπειτα δίκαιοι πεφήνασι καὶ προφῆται, καθαροῖς διανοίας
C ὄμμασι φαντασθέντες, ἔγνωσάν τε καὶ οἷα θεοῦ παιδὶ τὸ προσῆκον ἀπένειμαν σέβας. αὐτὸς δ' οὐδαμῶς ἀπορραθυμῶν τῆς τοῦ πατρὸς εὐσεβείας, διδάσκαλος τοῖς πᾶσι τῆς πατρικῆς καθίσταται γνώσεως. ὦφθαι γοῦν κύριος ὁ θεὸς ἀνείρηται οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος τῷ Ἀβραὰμ καθημένῳ παρὰ τὴν δρῦν τὴν Μαμβρῆ. ὁ δ' ὑποπεσὼν αὐτίκα καίτοιγε ἄνθρωπον ὀφθαλμοῖς ὁρῶν, προσκυνεῖ μὲν ὡς θεόν, ἱκετεύει δ' ὡς κύριον. ὁμολογεῖ τε μὴ ἀγνοεῖν ὅστις εἴη, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων· κύριε ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; εἰ γὰρ μηδεὶς ἐπι-
D τρέποι λόγος τὴν ἀγένητον καὶ ἄτρεπτον οὐσίαν θεοῦ τοῦ παντοκράτορος εἰς ἀνδρὸς εἶδος μεταβάλλειν, μηδ' αὖ γενητοῦ μηθενὸς φαντασίᾳ τὰς τῶν ὁρώντων ὄψεις ἐξαπατᾶν, μηδὲ μὴν ψευδῶς τὰ τοιαῦτα πλάττεσθαι τὴν γραφήν, θεὸς καὶ κύριος ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν καὶ ποιῶν κρίσιν ἐν ἀνθρώπου ὁρώμενος σχήματι, τίς ἂν ἕτερος ἀναγορεύοιτο, εἰ μὴ φάναι θέμις τὸ πρῶτον τῶν ὅλων αἴτιον, ἢ μόνος ὁ προὼν αὐτοῦ λόγος; περὶ οὗ καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀνείρηται· ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς, καὶ ἐρρύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. τοῦτον δεύτερον μετὰ τὸν

Πατέρα Κύριον, σαφέστατα Μωϋσῆς ἀναγορεύει λέγων, ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου. τοῦτον καὶ τῷ Ἰακὼβ αὖθις ἐν ἀνδρὸς φανέντα σχήματι, Θεὸν ἡ θεία προσαγορεύει γραφὴ, φάσκοντα τῷ Ἰακώβ. οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ. ὅτε καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου, εἶδος Θεοῦ, λέγων. εἶδον γὰρ τὸν Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχή μου. καὶ μὴν οὐδ' ὑποβεβηκότων ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν Θεοῦ, τὰς ἀναγραφείσας θεοφανείας ὑπονοεῖν θέμις. ἐπεὶ καὶ τούτων ὅταν τις ἀνθρώποις παραφαίνηται, οὐκ ἐπικρύπτεται ἡ γραφὴ ὀνόμασι, οὐ Θεὸν οὐδὲ μὴν Κύριον, ἀλλ' ἀγγέλους χρηματίσαι λέγουσα, ὡς διὰ μυρίων μαρτυριῶν πιστώσασθαι ῥᾴδιον. τοῦτον καὶ Μωϋσέως διάδοχος Ἰησοῦς, ὡς ἂν τῶν οὐρανίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων, τῶν τε ὑπερκοσμίων δυνάμεων ἡγούμενον, καὶ ὡσανεὶ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων βασιλείας τε καὶ ἀρχῆς ἐμπεπιστευμένον, ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου ὀνομάζει, οὐκ ἄλλως αὐτὸν ἢ αὖθις ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι θεωρήσας. γέγραπται γοῦν. καὶ ἐγενήθη ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὁρᾷ ἄνθρωπον ἑστηκότα κατέναντι αὐτοῦ. καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν. ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ εἶπεν αὐτῷ. δέσποτα, τί προστάσσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; καὶ εἶπεν ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν, λῦσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου. ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, τόπος ἅγιός ἐστι. ἔνθα καὶ ἐπιστήσεις ἀπὸ τῶν αὐτῶν ῥημάτων, ὅτι μὴ ἕτερος οὗτος εἴη τοῦ καὶ Μωϋσεῖ κεχρηματικότος. ὅτι δὴ αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ἐπὶ τοῦδε φησὶν ἡ γραφή. ὡς δὲ εἶδε Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν. ἐκάλεσεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τοῦ βάτου λέγων. Μωϋσῆ, Μωϋσῆ. ὁ δὲ εἶπε, τί ἐστι; καὶ εἶπε, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. λῦσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου. ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ, γῆ ἁγία ἐστί. καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ.

A post Patrem Dominum Moses manifestè appellat cùm ait: Pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem à Domino. Eundem iterum sub hominis specie Jacobo visum sacra Scriptura Deum nominat, qui sic Jacòbum allocutus est: Non amplius vocabitur nomen tuum Jacob, sed Israël erit nomen tuum, quia invaluisti cum Deo. Unde & Jacobus locum illum vocavit visionem Dei. Vidi enim (inquit) Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. Nefas porrò est hujus- B modi Dei visiones, quæ sacris literis proditæ sunt, ministrorum Dei & Angelorum visiones fuisse suspicari. Etenim quoties Angelorum aliquis hominibus apparuit, nequaquam id dissimulat sacra Scriptura; sed nominatim Angelum non autem Deum nec Dominum locutum esse dicit: quod quidem innumeris testimoniis confirmare facillimum fuerit. Eundem quoque Mosis Successor Jesus utpote Angelorum, Archangelorum, & cælestium virtutum rectorem; ut Patris virtutem ac sapientiam, honore ipsi æqualem, & in Regno ac Principatu omnium rerum secundum locum obtinentem, summum Du- C cem atq; Imperatorem copiarum Domini appellat, cùm quidem illum non aliter quàm sub hominis iterum specie vidisset. Sic enim scriptum est: Factum est autem cùm Jesus esset in Hiericho, ut sublatis oculis videret hominem stantem contra se, evaginatum tenentem gladium. Et accedens Jesus dixit: Noster es, an adversariorum? Et respondit illi: Ego sum Princeps Exercitus Domini, & nunc venio. Et cecidit Jesus pronus in terram, & dixit ei: Domine quid præcipis servo tuo? Et D respondit magister militiæ Domini ad Jesum: Solve calceamentum de pedib[us] tuis. Locus enim in quo stas, sanctus est. Ubi observabis ex iisdem utrobiq; verbis, hunc minimè diversum esse ab illo, qui Mosi oracula reddidit: siquidem iisdem planè verbis de eo loquitur sacra Scriptura: Cernens Dominus quòd accederet ad videndum, vocavit eum de medio rubi, dicens: Moyses, Moyses. Qui respondit: Adsum. At ille; Ne propiùs, inquit, huc accedas. Solve calceamentum de pedib[us] tuis. Locus enim in quo stas, terra sancta est. Et dixit illi: Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Ja-

cob. Jam verò quòd substantia sit ante mundi creationem vivens atque subsistens, quæ Patri & universitatis Opifici Deo, in formatione omnium creaturarum ministraverit, Verbum Dei ac Sapientia proprio nomine appellata: præter demonstrationes superius allatas, ipsam ex propria persona Sapientiam audire licet, per os Salomonis de se ipsâ disertissimè loquentem, & sua ipsius mysteria tradentem his verbis: Ego Sapientia in consilio tabernaculum meum constitui: scientiam & intellectum advocavi. Per me Reges regnant & Principes jura describunt. Per me Magnates magni sunt, & tyranni per me obtinent terram. Quibus hæc subjungit: Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante sæculum fundavit me in principio, priusquam terram faceret, priusquam fluerent fontes aquarum, priusquam montes fundati essent; ante omnes colles genuit me. Quando præparabat cælum, aderam illi: Et quando firmos ponebat fontes sub cælo, cum ipso eram cuncta componens. Ego eram quo sese oblectabat: quotidie exultabam ante faciem ejus in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto. Verbum igitur Dei ante omnia substitisse, & quibusdam, licet non omnibus apparuisse, sic à nobis breviter demonstratum sit.

Quam autem ob causam non omnibus olim hominibus & gentibus sicut nunc, ejus fides prædicata sit, hac ratione manifestum fiet. Christi doctrinam utpote totius sapientiæ ac virtutis apicem, nondum capere poterat priscorum hominum vita. Primus enim homo cùm in summa felicitate degeret, statim parvi habito Dei mandato, in hanc mortalem & corruptioni obnoxiam vitam decidit, & priores paradisi delicias cum terræ hujus divina maledictione damnatæ domicilio commutavit. Hujus autem posteri per universum orbem diffusi, cùm omnes, uno aut altero excepto, longè deteriores exstitissent, ferinam quandam atque expertem agere vitam instituerunt. Non urbes, non Rempublicam habere, non artes aut disciplinas excolere in animum induxerant. Leges & jura, virtutem præterea ac Philosophiam ne nomine quidem tenus noverant. Vagi per solitudines, tanquam agrestes ac feri versabantur. Et rationem quidem sibi à

A καὶ ὅτι γέ ἐστιν οὐσία τις προκόσμιος ζῶσα καὶ ὑφεστῶσα, ἡ τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων εἰς τὴν τῶν γεννητῶν ἁπάντων δημιουργίαν ὑπηρετησαμένη, λόγος Θεοῦ καὶ Σοφία χρηματίζουσα, πρὸς ταῖς τεθειμέναις ἀποδείξεσιν, ἔτι καὶ αὐτῆς ἐξ ἰδίου προσώπου τῆς σοφίας ἐπακοῦσαι πάρεστι, διὰ Σολομῶντος λευκότατα ὧδέ πως τὰ περὶ ἑαυτῆς μυσταγωγούσης. ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν καὶ γνῶσιν καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. δι' B ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς. οἷς ἐπιλέγει. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανὸν, ἤμην σὺν αὐτῷ ἁρμόζουσα. ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε. καθημέραν δὲ εὐφραινόμην ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ηὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας. C ὅτι μὲν οὖν προῆν, καί τισιν εἰ καὶ μὴ τοῖς πᾶσιν ὁ θεῖος λόγος ἐπεφαίνετο, ταῦθ' ἡμῖν ὡς ἐν βραχέσιν εἰρήσθω.

Τί δὴ οὖν οὐχὶ καθάπερ τανῦν, καὶ πάλαι πρότερον εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ πᾶσιν ἔθνεσιν ἐκηρύττετο, ὧδε ἂν γένοιτο πρόδηλον. οὐκ ἦν πω χωρεῖν οἷός τε τὴν τοῦ Χριστοῦ πάνσοφον καὶ πανάρετον διδασκαλίαν, ὁ πάλαι τῶν ἀνθρώπων βίος. εὐθὺς μὲν γὰρ ἐν ἀρχῇ μετὰ τὴν πρώτην ἐν μακαρίοις ζωὴν, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἧττον τῆς θείας ἐντολῆς D φροντίσας, εἰς τουτονὶ τὸν θνητὸν καὶ ἐπίκηρον βίον καταπέπτωκε, καὶ τὴν ἐπάρατον ταυτηνὶ γῆν τῆς πάλαι ἐνθέου τρυφῆς ἀντικατηλλάξατο· οἵ τε ἀπὸ τούτου τὴν καθ' ἡμᾶς σύμπασαν πληρώσαντες, πολὺ χείρους ἀναφανέντες, πλὴν ἑνός που καὶ δευτέρου, θηριώδη τινὰ τρόπον καὶ βίον ἀβίωτον ἐπανῄρηντο· ἀλλὰ καὶ οὔτε πόλιν οὔτε πολιτείαν, οὐ τέχνας οὐκ ἐπιστήμας ἐπὶ νοῦν ἐβάλλοντο. νόμων τε καὶ δικαιωμάτων, καὶ προσέτι ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας οὐδὲ ὀνόματος μετεῖχον. νομάδες δὲ ἐπ' ἐρημίας οἷά τινες ἄγριοι καὶ ἀπηνεῖς διῆγον, τοὺς μὲν ἐκ φύσεως προσήκοντας

κοῦντας λογισμοὺς, τά τε λογικὰ καὶ ἥμερα τῆς ἀνθρώπων ψυχῆς σπέρματα αὐτοπροαιρέτου κακίας ὑπερβολῇ διαφθείροντες. ἀνοσιουργίαις δὲ πάσαις ὅλους σφᾶς ἐκδεδωκότες· ὡς τοτὲ μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τοτὲ δὲ ἀλληλοκτονεῖν. ἄλλοτε δὲ ἀνθρωποβορεῖν. Θεομαχίας τε καὶ τὰς παρὰ πᾶσι βοωμένας γιγαντομαχίας ἐπιτολμᾶν· καὶ γῆν μὲν ἐπιτειχίζειν οὐρανῷ διανοεῖσθαι. μανίᾳ δὲ φρονήματος ἐκτόπου, αὐτὸν τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν πολεμεῖν παρασκευάζεσθαι. ἐφ' οἷς οὕτω ἑαυτοὺς ἄγουσι τὸν τρόπον, κατακλυσμοῖς αὐτοὺς καὶ πυρπολήσεσιν ὥσπερ ἀγρίαν ὕλην κατὰ πάσης τῆς γῆς κεχυμένην, θεὸς ὁ πάντων ἔφορος μετῄει. λιμοῖς τε συνεχέσι καὶ λοιμοῖς, πολέμοις τε αὖ καὶ κεραυνῶν βολαῖς ἄνωθεν αὐτοὺς ὑπετέμνετο, ὥσπερ τινὰ δεινὴν καὶ χαλεπωτάτην νόσον ψυχῶν, πικροτέροις ἀνέχων τοῖς κολαστηρίοις. τότε μὲν οὖν, ὅτε δὴ πολὺς ἦν ἐπικεχυμένος ὀλίγου δεῖν κατὰ πάντων ὁ τῆς κακίας κόρος, οἷα μέθης δεινῆς τὰς ἁπάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἐπισκιαζούσης καὶ ἐπισκοτούσης ψυχάς, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτόκτιστος τοῦ θεοῦ σοφία, καὶ αὐτὸς ὁ προὼν λόγος, φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ, τοτὲ μὲν δι' ὀπτασίας ἀγγέλων τοῖς ὑποβεβηκόσι, τοτὲ δὲ καὶ δι' ἑαυτοῦ οἷα Θεοῦ δύναμις σωτήριος, ἑνί που καὶ δευτέρῳ τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς, ὅτι μηδ' ἑτέρως ἦν δυνατὸν, αὐτοῖς ὑπεφαίνετο. ὡς δ' ἤδη διὰ τούτων τὰ θεοσεβείας σπέρματα εἰς πλῆθος ἀνδρῶν κατεβέβλητο, ὅλον τε τὸ ἔθνος ἐπὶ τῇ θεοσεβείᾳ προσανέχον ἐκ τῶν ἀνέκαθεν Ἑβραίων ὑπέστη, τούτοις μὲν ὡσανεὶ πλήθεσιν ἔτι ταῖς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδεδιῃτημένοις, διὰ τοῦ Προφήτου Μωϋσέως εἰκόνας καὶ σύμβολα σαββάτου τινὸς μυστικοῦ καὶ περιτομῆς, ἑτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων εἰσαγωγὰς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς παρεδίδου τὰς μυσταγωγίας. ὡς δὲ τῆς παρὰ τούτοις νομοθεσίας βοωμένης, καὶ πνοῆς δίκην εὐώδους εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους διαδιδομένης, ἤδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλείοσι τῶν ἐθνῶν, διὰ τῶν πανταχόσε νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμέρωτο τὰ φρονήματα, τῆς ἀγρίας καὶ ἀπηνοῦς θηριωδίας ἐπὶ τὸ πρᾶον μεταβεβλημένης, ὡς καὶ εἰρήνην βαθεῖαν φιλίας τε καὶ ἐπιμιξίας πρὸς ἀλλήλους ἔχειν· τηνικαῦτα πᾶσι δὴ λοι-

A natura inditam, & rationalia ac mitia virtutis semina hominum animis insita, spontaneæ malitiæ facinoribus corrumpebant: cujusquemodi autem sceleribus seipsos mancipaverant. Adeò ut nunc stupris, nunc cædibus mutuis se se contaminarent, interdum etiam humanas carnes vorarent: Ipsi denique Deo bellum inferre, & Gigantum prælia illa quæ ab omnibus celebrantur, tentare auderent: ac terram quidem ipsam adversus cælum tanquam propugnaculum munire statuissent. Deum verò rerum omnium auctorem è cælo deturbare immani quadam vecordia aggrederentur. Quam B ob causam cum se sic gererent, rerum omnium Inspector Deus velut silvam agrestem per universum terrarum orbem dispersam inundationibus atque incendiis eos adortus est: & continua fame ac peste, bellis quoque assiduis, & fulminibus cælitùs missis eosdem succidit, quasi gravem quemdam ac difficillimum animorum morbum acrioribus suppliciis comprimens. Porrò tunc maximè cùm malitiæ torpor universos ferè occupasset, & gravis quædam ebrietas omnium propè mortalium mentibus tenebras offudisset, C primogenita Dei sapientia, ipsum scilicet Verbum ante omnia existens, admirabili quodam hominum amore flagrans, nunc per Angelos creaturis suis apparuit: nunc per semetipsum, utpote salutaris Dei potentia, uni aut alteri ex piis ac Deo dilectis, sub hominis specie (quando aliter fieri non poterat) se videndum præbuit. Cùm verò ab istis hominibus pietatis semina jam in vulgus sparsa essent, & gens integra ab antiquis illis Hebræis originem ducens, divino cultui dedita esset; tanquam multitudini priorum adhuc institutoD rum labe corruptæ, per Prophetam Mosen imagines & signa arcani cujusdam Sabbati & circumcisionis, aliorumq; spiritualium præceptorum institutiones, sed non ipsam sacrorum manifestam visionem illis tradidit. Tandem verò Hebræorum lege apud omnes divulgatâ, & instar suavissimi odoris per universas gentes latè diffusâ: cùm ex illa pleræque nationes legum latorum ac Philosophorũ operâ mitiores jam sensus hausissent, & morum feritas atq; immanitas in mansuetiorem cultum conversa esset, adeò ut profunda pax & amicitia mutuaq; inter mortales commer-

cta intercederent: tunc demùm reliquis etiam hominibus, cunctisque per orbem terrarum gentibus, utpote jam præparatis & ad notitiā Dei Patris percipiendam idoneis, ipse ille virtutum Magister, & Patris sui in omnibus bonis Minister, divinum & cæleste DEI Verbum, in hominis specie, nullatenus à corporum nostrorum naturâ diversi, simul cum ipso Romani imperii exordio apparens, ea fecit & pertulit, quæ Prophetarum oraculis consentiebant: quibus hominem pariter ac Deum admirabilium operum Effectorem in terras venturum esse, & Patris cultum ac religionem cunctis gentibus traditurum: insusitatam quoque ejus nascendi rationem, novam doctrinam, miracula, ad hæc mortis genus & resurrectionem, postremò divinum in cælos reditum olim prædixerant. Regnum porrò illius quod in fine sæculorum adventurum est, Daniel divino afflatus spiritu cum videret, ad hominum captum sese accommodans, visionem Dei sic describit. Aspiciebam (inquit) donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit. Vestimentum ejus candidum sicut nix: & capilli capitis ejus sicut lana munda. Thronus ejus flamma ignis, rotæ ejus ignis flagrans. Flumen ignis manabat in conspectu ejus. Mille millia ministrabant ei: & decies millies dena millia adsistebant ei. Judicium constituit & libri aperti sunt. Et paulò post. Aspiciebam (inquit) & ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens usq; ad antiquum dierum pervenit, & in conspectu ejus exhibitus est. Et datus est ei principatus & honos & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient. Potestas ejus, potestas æterna quæ non præteribit: & regnum ejus non corrumpetur. Hæc verò manifestissimè non ad alium quàm ad Servatorem nostrum referri possunt, qui erat in principio apud Deum Deus Verbum, & qui propterea quod in novissimis temporibus homo factus est, Filius hominis dicitur. Sed cum Prophetarum oracula de Domino nostro Jesu Christo edita in peculiaribus jam Commentariis collegerimus, & quæcunque de illo traduntur, firmissimis demonstrationibns alibi adstruxerimus, his quæ dicta sunt, in præsentia erimus contenti.

A πὸν ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην
ἔθνεσιν, ὡς ἂν προωφελημένοις καὶ ἤδη τυγχά-
νουσιν ἐπιτηδείοις πρὸς παραδοχὴν τῆς τοῦ πα-
τρὸς γνώσεως, ὁ αὐτὸς δὴ πάλιν ἐκεῖνος ὁ τῆς
ἀρετῆς διδάσκαλος, ὁ ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς τοῦ πα-
τρὸς ὑπουργός, ὁ θεῖος καὶ οὐράνιος τοῦ Θεοῦ λό-
γος, δι' ἀνθρώπου κατὰ μηδὲν σώματος οὐσίᾳ τὴν
ἡμετέραν φύσιν διαλλάττοντος, ἀρχομένης τῆς
ῥωμαίων βασιλείας ἐπιφανείς, τοιαῦτα ἔ-
δρασέ τε καὶ πέπονθεν, οἷα ταῖς προφητείαις
ἀκόλουθα ἦν, ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ Θεὸν ἐπιδη-
B μήσειν τῷ βίῳ παραδόξων ἔργων ποιητήν, καὶ
πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διδάσκαλον τῆς τοῦ πατρὸς εὐ-
σεβείας ἀναδειχθήσεσθαι· τό τε παράδοξον αὐτοῦ
τῆς γενέσεως καὶ τὴν καινὴν διδασκαλίαν καὶ
τῶν ἔργων τὰ θαύματα ἐπί τε τούτοις, τοῦ θα-
νάτου τὸν τρόπον, τήν τε ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ
ἐπὶ πᾶσιν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἔνθεον ἀποκατάστα-
σιν αὐτοῦ προκηρυττούσαις. τὴν γοῦν ἐπὶ τέλει
βασιλείαν αὐτοῦ Δανιὴλ ὁ προφήτης θείῳ
πνεύματι συνορῶν, ὧδέ πη ἐθεοφορεῖτο, ἀν-
θρωπινώτερον τὴν θεοπτίαν ὑπογράφων. ἐθε-
C ώρουν γὰρ φησιν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν. καὶ πα-
λαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευ-
κὸν ὡσεὶ χιών, καὶ ἡ θρὶξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ
ἔριον καθαρόν. ὁ θρόνος αὐτοῦ φλὸξ πυρός. οἱ
τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. ποταμὸς πυρὸς εἷλ-
κεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούρ-
γουν αὐτῷ. καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν
αὐτῷ. κριτήριον ἐκάθισε καὶ βίβλοι ἠνεῴχθη-
σαν. καὶ ἑξῆς. ἐθεώρουν φησὶ καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νε-
φελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡσεὶ υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμε-
νος, καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ
D ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθη· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρ-
χὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί,
φυλαί, γλῶσσαι, αὐτῷ δουλεύσουσιν. ἡ ἐξουσία
αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται. καὶ
ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. ταῦτα δὲ
σαφῶς οὐκ ἐφ' ἕτερον, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἡμέτερον
σωτῆρα τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸν λόγον
ἀναφέροιτο ἄν, υἱὸν ἀνθρώπου διὰ τὴν ὑστάτην
αὐτοῦ ἐνανθρώπησιν χρηματίζοντα. ἀλλὰ γὰρ
ἐν οἰκείοις ὑπομνήμασι τὰς περὶ τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητικὰς ἐκλογὰς συ-
ναγαγόντες, ἀποδεικτικώτερόν τε τὰ περὶ αὐ-
τοῦ δηλούμενα ἐν ἑτέροις συστήσαντες, τοῖς εἰρη-
μένοις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεσθησόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὡς ὅτι τοὔνομα Ἰησοῦ, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἔγνωστό τε ἀνέκαθεν καὶ τετίμητο παρὰ τοῖς θεσπεσίοις Προφήταις.

Ὅτι δὲ αὐτὸ τοὔνομα τοῦ τε Ἰησοῦ καὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ παρ' αὐτοῖς τοῖς πάλαι θεοφιλέσι προφήταις ἐτετίμητο, ἤδη καιρὸς ἀποδεικνύναι. σεπτὸν ὡς ἔνι μάλιστα καὶ ἔνδοξον ὅτι τὸ Χριστοῦ ὄνομα πρῶτος αὐτὸς γνωρίσας Μωυσῆς, τύπους οὐρανίων καὶ σύμβολα, μυστηριώδεις τε εἰκόνας ἀκολούθως χρησμῷ φήσαντι αὐτῷ, ὅρα, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, παραδιδούς, ἀρχιερέα Θεοῦ, ὡς ἐνῆν μάλιστα δυνατόν, ἄνθρωπον ἐπιφημίσας, τοῦτον Χριστὸν ἀναγορεύει. καὶ ταύτῃ γε τῇ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἀξίᾳ, πᾶσαν ὑπερβαλλούσῃ παρ' αὐτῷ τὴν ἐν ἀνθρώποις προεδρίαν, ἐπὶ τιμῇ καὶ δόξῃ τὸ τοῦ Χριστοῦ περιτίθησιν ὄνομα. οὕτως ἄρα τὸν Χριστὸν θεῖόν τι χρῆμα ἠπίστατο. ὁ δ' αὐτὸς καὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίαν εὖ μάλα πνεύματι θείῳ προϊδών, πάλιν τινὸς ἐξαιρέτου προνομίας καὶ ταύτην ἀξιοῖ. οὔποτε γοῦν πρότερον ἐκφωνηθὲν εἰς ἀνθρώπους πρὶν ἢ Μωυσέα γνωσθῆναι τὸ τοῦ Ἰησοῦ πρόσρημα, τούτῳ Μωυσῆς πρώτῳ καὶ μόνῳ περιτίθησιν, ὃν κατὰ τύπον αὖθις καὶ σύμβολον ἔγνω μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν διαδεξόμενον τὴν κατὰ πάντων ἀρχήν. οὐ πρότερον γοῦν τὸν αὐτοῦ διάδοχον τῇ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένον προσηγορίᾳ, ὀνόματι δὲ ἑτέρῳ τῷ Αὐσῇ, ὅπερ οἱ γεννήσαντες αὐτῷ τεθείκασι, καλούμενον, Ἰησοῦν αὐτὸς ἀναγορεύει, γέρας ὥσπερ τίμιον παντὸς πολὺ μεῖζον βασιλικοῦ διαδήματος, τοὔνομα αὐτῷ δωρούμενος, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν εἰκόνα ἔφερε, τοῦ μόνου μετὰ Μωυσέα καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς δι' ἐκείνου παραδοθείσης συμβολικῆς λατρείας, τῆς ἀληθοῦς καὶ καθαρωτάτης εὐσεβείας τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου. καὶ Μωυσῆς μὲν ταύτῃ πῃ δυσὶ τοῖς κατ' αὐτὸν ἀρετῇ καὶ δόξῃ παρὰ πάντα τὸν λαὸν προφέρουσιν ἀνθρώποις, τῷ μὲν ἀρχιερεῖ, τῷ δὲ μετ' αὐτὸν ἡγησομένῳ, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν ἐπὶ τιμῇ τῇ μεγίστῃ περιτέθειται. σαφῶς δὲ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα προφῆται ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προανεφώνουν, ὁμοῦ τὴν μέλλουσαν εἰς αὐτὸν συσκευὴν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν δι' αὐτοῦ κλῆσιν

Caput III.

Quod ipsum Iesu Christiq; nomen olim notum fuerit, cultumq; a divinis Prophetis.

Ipsum vero Jesu Christique vocabulum apud veteres illos Deo dilectos Prophetas in honore habitum fuisse, opportunum nunc tempus est ut ostendamus. Primus ipse Moses cum nomen Christi augustum inprimis & gloriosum esse cognovisset, signa rerum cælestium & mysticas imagines tradens ex præcepto illius oraculi: Facies omnia juxta figuram quæ tibi in monte monstrata est: hominem quem ipse, quantum mortali fas erat, summum Dei Sacerdotem nuncupaverat, Christum vocavit. Atque hoc modo summi Sacerdotii dignitati, quæ ipsius quidem judicio omnem inter homines honoris prærogativam superabat, honoris & gloriæ causa Christi nomen imposuit. Adeo in Christo divinum quid subesse intelligebat. Idem cum divino afflatus spiritu nomen Jesu optime prævidisset, eximio quodam privilegio rursus illud ornavit. Hoc enim vocabulum quod ante ipsius ætatem nunquam inter homines prolatum fuerat, primo solique indidit ei, quem juxta figuram & significationem arcanam illius nominis, post suum e vita discessum totius imperii successorem futurum esse prænoverat. Quem quidem, cum antea non Jesus, sed Ause indito à parentibus nomine vocaretur, Moses Jesum nominavit: hoc vocabulum velut præcipuum honoris insigne, omni regio diademate præstantius ei tribuens, eo quod Servatoris nostri imaginem exhiberet, qui post Mosem, & post complementum religionis ab eodem in figuris traditæ, solus in veræ & sinceræ pietatis imperium erat successurus. Et Moses quidem hoc modo duobus viris qui illa ætate præ cæteris omnibus virtute & gloria florebant, alteri Sacerdoti, alteri Duci post exitum suum futuro, Servatoris nostri Jesu Christi nomen maximi honoris instar imposuit. Sed & secuti deinceps Prophetæ disertissime & nominatim Christum prænuntiaverunt, simul & Judæorum adversus ipsum insidias, & gentium per illum vocationem

Cum hoc cap. confer cap. 4. Niceph. hist. Eccles. lib. 1.

A multo ante testantes. Hieremias quidem cum sic ait: Spiritus ante vultum nostrum Christus Dominus comprehensus est in corruptionibus nostris. De quo diximus: In umbra ejus vivemus in gentibus. David vero stupore defixus de eodem hæc dicit: Quare fremuerunt gentes & populi meditati sunt inania? Adstiterunt Reges terræ & Principes convenerunt in unum, adversus Dominum & adversus Christum ejus. Quibus hæc deinde subjungit ex persona CHRISTI: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

B Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Neque verò soli summi Sacerdotes utpote qui oleo ad id præparato arcani cujusdam mysterii causâ ungerentur, CHRISTI nomine ornabantur apud Hebræos: verum etiam Reges, quos Prophetæ divino incitati spiritu cum unxissent, typicos quosdam & adumbratos Christos effecerunt. siquidem & ipsi regiæ illius potestatis ac dominationis DEI Verbi, qui solus verusque Christus est, imaginem in semetipsis gerebant.

C Quinetiam ex Prophetis nonnullos sacro oleo delibutos, typice Christos fuisse accepimus. Adeò ut omnes hi ad verum CHRISTUM, divinum ac cæleste Verbum referantur; quippe qui solus omnium gentium Pontifex, solus Rex ac Dominus omnis creaturæ, solus deniq; inter Prophetas summus Propheta Patris existat. Hujus autem rei argumentum illud est, quod ex omnib⁹ qui apud veteres oleo sacro typice consecrabantur, sive ex Sacerdotibus, sive ex Regibus, sive ex Prophetis, nemo adhuc tantam divinæ virtutis potentiam sortitus est, quantam Servator ac Dominus noster JESUS, qui solus verusque Christus est, ostendit.

D Nullus certe eorum quantumvis dignitate & honore apud suos per continuam antiquissimę stirpis seriem nobilitatus, ex ea CHRISTI quam gerebat typicâ appellatione subditos sibi Christianos cognominavit. Sed ne cultum quidem ullum a subjectis quisquam illorum est consecutus: nec [illegible] ossdem qui fato jam fun[illegible] tanta unquam prope[illegible] animorum, ut homines illius [illegible] mortem oppetere parati essent. Ac[illegible] ex omnibus quidem illis [illegible] cujus [illegible]

A προμαρτυρούμενοι. ὅτε μὲν ὧδέ πως Ἱερεμίας λέγων. πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χρ[ιστὸς] Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐ[τῶν]. οὗ εἴπαμεν ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. τοτὲ δὲ ἀμηχανῶν Δαβὶδ τούτων· ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά. παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. οἷς ἑξῆς ἐξ αὐτοῦ δὴ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Κύριος εἶπε πρός με, υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

B αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. οὐ μόνους δ' ἄρα τοὺς ἀρχιερωσύνῃ τετιμημένους ἐλαίῳ σκευαστῷ τοῦ συμβόλου χριομένους ἕνεκα, τὸ τοῦ Χριστοῦ κατεκόσμει παρ' Ἑβραίοις ὄνομα. ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλέας, οὓς καὶ αὐτοὺς νεύματι θείῳ προφῆται χρίοντες, εἰκονικούς τινας Χριστοὺς ἀπειργάζοντο· ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ, τῆς τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Χριστοῦ τοῦ κατὰ πάντων βασιλεύοντος Θείου λόγου βασιλικῆς καὶ ἀρχικῆς ἐξουσίας τοὺς τύπους δι' ἑαυτῶν

C ἔφερον. ἤδη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Προφητῶν τινας διὰ χρίσματος Χριστοὺς ἐν τύπῳ γεγονέναι παρειλήφαμεν. ὡς τούτους ἅπαντας τὴν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Χριστὸν, τὸν ἔνθεον καὶ οὐράνιον λόγον, ἀναφορὰν ἔχειν. μόνον ἀρχιερέα τῶν ὅλων, καὶ μόνον ἁπάσης τῆς κτίσεως βασιλέα, καὶ μόνον Προφητῶν ἀρχιπροφήτην τοῦ πατρὸς τυγχάνοντα. τούτου δὲ ἀπόδειξις, τὸ μηδένα πω τῶν πάλαι διὰ τοῦ συμβόλου κεχρισμένων μήτε ἱερέων μήτε βασιλέων, μήτε μὴν Προφητῶν, τοσαύτην ἀρετῆς ἐνθέου δύναμιν κτήσασθαι, ὅσην ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰη-

D σοῦς ὁ μόνος καὶ ἀληθινὸς Χριστὸς ἐπιδέδεικται. οὐδεὶς γέ τοι ἐκείνων καίπερ ἀξιώματι καὶ τιμῇ ἐπὶ πλείσταις ὅσαις γενεαῖς παρὰ τοῖς οἰκείοις διαλάμψας, τοὺς ὑπηκόους πώποτε ἐκ τῆς περὶ αὐτοὺς εἰκονικῆς τοῦ Χριστοῦ προσρήσεως Χριστιανοὺς ἐπεφήμισεν. ἀλλ' οὐδὲ σεβάσμιός τινι τούτων πρὸς τῶν ὑπηκόων ὑπῆρξε τιμή. ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν τελευτὴν τοσαύτη διάθεσις, ὥστε καὶ ὑπεραποθνῄσκειν ἑτοίμως ἔχειν τοῦ τιμωμένου. ἀλλ' οὐδὲ πάντων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν περί τινα τῶν τότε τοσαύτη γέγονε κίνησις. ἐπεὶ μηδὲ τοσοῦτον ἦν ἐν ἐκείνοις

δύναμις οἵα τε ἦν ἐνεργεῖν, ὅσον ἡ
τῆς ἀληθείας παράστασις διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡ-
μῶν ἀποκεκαλυμμένη. ὃς οὔτε σύμβολα καὶ τύπους
ἀρχιερωσύνης παρά του λαβών, ἀλλ᾽ οὐδὲ γένος
τὸ κατὰ σῶμα ἐξ ἱερωμένων κατάγων, οὐδ᾽
ἀνδρῶν δορυφορίαις ἐπὶ βασιλείαν προαχ-
θείς, οὐδέ μην Προφήτης ὁμοίως τοῖς πάλαι
γενόμενος, οὐδ᾽ ἀξίας ὅλως ἤ τινος παρὰ Ἰου-
δαίοις τυχὼν προεδρίας, ὅμως τοῖς πᾶσιν
εἰ καὶ μὴ τοῖς συμβόλοις, ἀλλ᾽ αὐτῇ γε τῇ ἀ-
ληθείᾳ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκεκόσμητο. οὐχ ὁμοί-
ων δῆτα οἷς προειρήκαμεν τυχών, πάντων
ἐκείνων καὶ Χριστὸς μᾶλλον ἀνηγόρευται. καὶ
ὡς ἂν μόνος καὶ ἀληθὴς αὐτὸς ὢν ὁ Χριστὸς τοῦ
Θεοῦ, Χριστιανῶν τὸν πάντα κόσμον τῆς ὄντως
σεμνῆς αὐτοῦ καὶ ἱερᾶς προσηγορίας κατέ-
πλησεν. οὐκέτι τύπους οὐδὲ εἰκόνας, ἀλλ᾽ αὐ-
τὰς γυμνὰς ἀρετὰς καὶ βίον οὐράνιον αὐτοῖς
ἀληθείας δόγμασι τοῖς θιασώταις παραδούς.
τό τε χρῖσμα, οὐ τὸ διὰ σωμάτων σκευαστόν,
ἀλλ᾽ αὐτῷ δὴ πνεύματι θείῳ τὸ θεοπρεπές,
μετοχῇ τῆς ἀγεννήτου καὶ πατρικῆς θεότητος
ἀπειληφώς. ὃ καὶ αὐτὸ πάλιν Ἡσαΐας διδά-
σκει, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ὧδέ πως ἀναβοῶν τοῦ Χριστοῦ.
Πνεῦμα Κυρίου ἐπ᾽ ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με,
εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσα-
σθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κη-
ρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀ-
νάβλεψιν. καὶ οὐ μόνον γε Ἡσαΐας, ἀλλὰ καὶ Δα-
βὶδ εἰς τὸ αὐτοῦ πρόσωπον ἀναφωνεῖ λέγων. ὁ
θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. ῥάβ-
δος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.
ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομί-
αν. διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔ-
λαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. ἐν
οἷς ὁ λόγος ἐν μὲν τῷ πρώτῳ στίχῳ, Θεὸν αὐ-
τὸν ἐπιφημίζει, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, σκήπτρῳ βα-
σιλικῷ τιμᾷ. εἶθ᾽ ἑξῆς ὑποβὰς μετὰ τὴν ἔν-
θεον καὶ βασιλικὴν δύναμιν, τρίτῃ τάξει Χρι-
στὸν αὐτὸν γεγονότα ἐλαίῳ, οὐ τῷ ἐξ ὕλης σω-
μάτων, ἀλλὰ τῷ ἐνθέῳ τῆς ἀγαλλιάσεως ἠ-
λειμμένον παρίστησι. παρ᾽ ὃ καὶ τὸ ἐξαίρετον
αὐτοῦ καὶ πολὺ κρεῖττον καὶ διάφορον τῶν πα-
λαι διὰ τῶν εἰκόνων σωματικώτερον κεχρι-
σμένων ὑποσημαίνει. καὶ ἀλλαχῇ δὲ ὁ αὐτὸς
τὰ περὶ αὐτοῦ δηλοῖ ὧδέ πως λέγων. εἶπεν ὁ
Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν

A incolunt gentibus tantus ubique motus
sit excitatus. Neque enim figuræ vis
tantum in illis poterat operari, quan-
tum veritas ipsa per Servatorem no-
strum exhibita. Qui cum nec insignia
summi Sacerdotii ab ullo accepisset, ac
ne sacerdotali quidem genere secun-
dum carnem esset oriundus, nec homi-
num satellitio ad regnum esset evectus,
nec Propheta veterum Prophetarum
ritu factus fuisset, cum nullam omnino
dignitatem aut prærogativam apud Iu-
dæos obtineret: nihilominus omnibus
non quidem signis ac typis, sed verita-
tis infulis à Patre exornatus est. Ac
B tametsi non eodem modo quo illi de
quibus supra dixi, omnes hos titulos
consecutus sit, tamen & ipse magis
quam illi Christus cognominatus est:
& utpote solus verusque DEI Christus
universum terrarum orbem augusto &
sacrosancto Christianorum nomine re-
plevit: Non amplius figuras aut imagi-
nes, sed virtutes nudas vitamque cæle-
stem simul cum ipsa veritatis doctrina
tradens initiatis. Ceterùm unguentum
non illud ex diversis speciebus compo-
situm, sed divinum ingenitæ ac pater-
C næ divinitatis participatione una cum
divino spiritu accepit. Quod quidem
docet etiam Esaias, tanquam ex ipsius
Christi persona sic loquens: Spiritus
Domini super me eo quod unxerit me:
ad Evangelium nunciandum pauperi-
bus misit me, ut mederer contritis cor-
de, ut prædicarem captivis liberatio-
nem, & cæcis recuperationem vi-
sus. Neque verò solum Esaias, sed
etiam David illum ipsum alloquens,
ita dicit: Sedes tua DEUS in sæcu-
lum sæculi. Virga directionis, vir-
ga regni tui. Dilexisti iustitiam, &
odisti iniquitatem, Propterea unxit
te DEUS, DEUS tuus oleo lætitiæ
præ consortibus tuis. Quibus verbis
D sermo divinus in primo quidem ver-
su DEUM illum nominat, in altero
verò sceptrum regale eidem attribuit
ac paulatim descendens, post divi-
nam ac regiam potestatem, tertio de-
mum loco Christum illum, non mate-
riali quidem sed divino lætitiæ oleo de-
libutum esse declarat. In quo etiam
præstantiam illius indicat, quantum
scilicet omnibus antecellat qui corpore
tenus typice ungebantur. Idem alibi de
illo sic loquitur: Dixit Dominus Do-
mino meo, sede à dextris meis, donec
ponam inimicos tuos scabellum pedum

A tuorum. Et mox: Ex utero ante luciferum genui te. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum: Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Hic porro Melchisedech in sacris libris inducitur Sacerdos Dei altissimi, sed non ejusmodi qui confecti alicujus olei unctione consecratus, nec qui generis successione apud Hebræos Sacerdotium sit adeptus. Idcircò secundum illius ordinem, non autem secundum ordinem aliorum, qui figuras duntaxat & signa susceperant, Servator noster cum jurisjurandi adjectione Christus & Sacerdos renuntiatus est. B Unde etiam Scriptura non illum apud Judæos corporaliter unctum fuisse commemorat, neque ex tribu Sacerdotum oriundum, sed ex Deo ipso ante luciferum, id est, ante fabricam mundi editum esse, & immortale nullique obnoxium senio Sacerdotium in perpetuum obtinere. Cæterum incorporeæ ac divinæ quæ in illo est potestatis illud maximum & evidentissimum indicium sit, quòd solus ipse ex omnibus ad hanc usque ætatem ab universis qui orbem terrarum incolunt hominibus Christus cognominatur, & C communi omnium consensu ac testimonio prædicatur, eoque vocabulo tum a Græcis, tum à Barbaris ubiq; celebratur: Quodque ab omnibus qui sacris ipsius initiati per orbem degunt, honore quidem ut Rex, admiratione supra Prophetam, gloria vero ut verus solusque Dei Pontifex hactenus afficitur. Quod denique utpote Dei sermo qui ante ævum omne substiterit, & qui augustum decus à Patre acceperit, adoratur perinde ut Deus. Sed illud præ omnibus singulari admiratione dignum est, quod nos qui illius numini devoti D sumus, non voce solùm ac verborum sono, sed omni mentis affectu eum colimus, adeo ut illius confessionem vitæ nostræ libentissime anteponamus.

A μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. καὶ ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· σὺ εἶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. οὗτος δὲ εἰσάγεται ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ὁ Μελχισεδὲκ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, οὐκ ἔν σκευαστῷ τινι χρίσματι ἀναδεδειγμένος, ἀλλ' οὐδὲ διαδοχῇ γένους προσήκων τῇ καθ' Ἑβραίους ἱερωσύνῃ. διὸ κατὰ τὴν αὐτοῦ τάξιν, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν τῶν ἄλλων σύμβολα καὶ τύπους ἀνειληφότων, Χριστὸς καὶ ἱερεὺς μεθ' ὅρκου παραλήψεως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνηγόρευται. ὅθεν οὐδὲ σω- B ματικῶς παρὰ Ἰουδαίοις χρισθέντα αὐτὸν ἡ ἱστορία παραδίδωσιν, ἀλλ' οὐδ' ἐκ φυλῆς τῶν ἱερωμένων γενόμενον, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸ ἑωσφόρου μὲν, τουτέστι πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως οὐσιωμένον, ἀθάνατον δὲ καὶ ἀγήρω τὴν ἱερωσύνην εἰς τὸν ἄπειρον αἰῶνα διακατέχοντα. τῆς δ' εἰς αὐτὸν γενομένης ἀσωμάτου καὶ ἐνθέου δυνάμεως μέγα καὶ ἐναργὲς τεκμήριον, τὸ μόνον αὐτὸν ἐξ ἁπάντων τῶν πώποτε εἰς ἔτι καὶ νῦν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις καθ' ὅλου τοῦ κόσμου Χριστὸν ἐπιφημίζεσθαι, ὁμολογεῖσθαί τε C καὶ μαρτυρεῖσθαι πρὸς ἁπάντων ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ, παρά τε Ἕλλησι καὶ βαρβάροις μνημονεύεσθαι. καὶ εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὐτοῦ θιασώταις τιμᾶσθαι μὲν ὡς βασιλέα, θαυμάζεσθαι δὲ ὑπὲρ προφήτην, δοξάζεσθαί τε ὡς ἀληθῆ καὶ μόνον Θεοῦ ἀρχιερέα, καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, οἷα Θεοῦ λόγον προόντα, καὶ πρὸ αἰώνων ἁπάντων οὐσιωμένον, τήν τε σεβάσμιον τιμὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ὑπειληφότα, καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς ἂν Θεόν. τό γε μὴν ἁπάντων παραδοξότατον, ὅτι μὴ φωναῖς αὐτὸ μόνον καὶ ῥημάτων ψόφοις αὐτὸν γεραίρομεν οἱ D καθωσιωμένοι αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ πάσῃ διαθέσει ψυχῆς, ὡς καὶ αὐτῆς προτιμᾶν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τὴν εἰς αὐτὸν μαρτυρίαν.

Caput IV.

Quod Religio cunctis gentibus ab eodem prædicata nec nova sit nec peregrina.

H[illegible] ante rerum gestarum [illegible] necessario præ[illegible] Domi[illegible] [illegible] pubes [illegible]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

[illegible] οὐ νεώτερος, οὐδὲ ξενίζων ἦν ὁ τρόπος τῆς πρὸς αὐτοῦ [illegible] θεοσεβείας πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὐσέβεια.

Ταῦτα μὲν οὖν ἀναγκαίως πρὸ τῆς ἱστορίας ἐνταυθά μοι κείσθω, ὡς ἂν μή τις νεώτερον εἶναι νομίσειε τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν διὰ τοὺς τῆς ἐνσάρκου πολιτείας αὐτοῦ χρόνους. ἵνα δὲ μηδὲ τὴν διδα

σκαλίαν αὐτοῦ νέαν εἶναι καὶ ξένην, ὡς ἂν ὑπὸ νέου καὶ μηδὲν τῶν λοιπῶν διαφέροντος ἀνθρώπων συστᾶσαν ὑπονοήσειέ τις, φέρε βραχέα καὶ περὶ τούτου διαλάβωμεν. ἄρτι μὲν ὁμολογουμένως τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιλαμψάσης, νέον ὁμολογουμένως ἔθνος οὐ μικρὸν οὐδ' ἐπὶ γωνίας πη γῆς ἱδρυμένον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐθνῶν πολυανθρωπότατόν τε καὶ θεοσεβέστατον, ταύτῃ τε ἀνώλεθρον καὶ ἀήττητον ᾗ καὶ ἐσαεὶ τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας τυγχάνει. χρόνων προθεσμίαις ἀρρήτοις ἀθρόως οὕτως ἀναπέφηνε, τὸ παρὰ τοῖς πᾶσι τῇ τοῦ Χριστοῦ προσηγορίᾳ τετιμημένον. τοῦτο καὶ προφητῶν κατεπλάγη τις, θείου πνεύματος ὀφθαλμῷ τὸ μέλλον ἔσεσθαι προθεωρήσας, ὡς καὶ τάδε ἀναφθέγξασθαι. τίς ἤκουσε τοιαῦτα; καὶ τίς ἐλάλησεν οὕτως; εἰ ὤδινε γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. καὶ εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ. ὑποσημαίνει δέ πως καὶ τὴν μέλλουσαν ὁ αὐτὸς προσηγορίαν, λέγων· τοῖς δὲ δουλεύουσί μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. ἀλλ' εἰ καὶ νέοι σαφῶς ἡμεῖς, καὶ τοῦτο καινὸν ὄντως ὄνομα τὸ Χριστιανῶν ἀρτίως παρὰ πᾶσιν ἔθνεσι γνωρίζεται, ὁ βίος δ' οὖν ὅμως καὶ τῆς ἀγωγῆς ὁ τρόπος, αὐτοῖς εὐσεβείας δόγμασιν, ὅτι μὴ ἔναγχος ὑφ' ἡμῶν ἐπιπέπλασται, ἐκ πρώτης δὲ ὡς εἰπεῖν ἀνθρωπογονίας φυσικαῖς ἐννοίαις τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν κατωρθοῦτο, ὧδέ πως ἐπιδείξομεν. οὐ νέον, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀρχαιότητι τετιμημένον ἔθνος, τοῖς πᾶσι καὶ αὐτὸ γνώριμον, τὸ Ἑβραίων τυγχάνει. λόγοι δὴ παρὰ τούτῳ καὶ γράμματα παλαιοὺς ἄνδρας περιέχουσι, σπανίους μὲν καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς, ἀλλ' ὅμως εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ πάσῃ τῇ λοιπῇ διενεγκόντας ἀρετῇ. πρὸ μέν γε τοῦ κατακλυσμοῦ, διαφόρους· μετὰ δὲ καὶ τοῦτον, ἑτέρους τῶν τε τοῦ Νῶε παίδων καὶ ἀπογόνων, ἀτὰρ καὶ τὸν Ἀβραάμ, ὃν ἀρχηγὸν καὶ προπάτορα σφῶν αὐτῶν παῖδες Ἑβραίων αὐχοῦσι. πάντας δ' ἐκείνους δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένους, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνιοῦσιν ἄνθρωπον, ἔργῳ Χριστιανοὺς εἰ καὶ μὴ ὀνόματι προσειπών τις, οὐκ ἂν ἐκτὸς βάλοι τῆς ἀληθείας. Ὃ γὰρ τι δηλοῦν ἐθέλει τοὔνομα τὸ Χριστιανοῦ,

A vellum esse existimet. Jam verò ne quis doctrinam ejus novam atque peregrinam, utpote à novello quodam, nihilque à reliquis hominibus discrepante compositam suspicetur, pauca etiam de istâ dicamus. Cum Servatoris nostri Christi præsentia cunctis hominibus recens illuxisset, gens ut fatendum est, nova, non exigua tamen illa nec infima neque in abdito terrarum angulo sita, sed omnium nationum populosissima ac religiosissima; inexpugnabilis ad hæc & invicta eò quòd Dei auxilio semper munita sit, statutis ab arcana Dei providentia temporibus repentè
B in lucem emersit, Christi nomine apud omnes ubique nobilitata. Hanc Propheta quidam divini spiritus oculo cum prospexisset, tantâ admiratione perculsus est, ut his vocibus exclamaret: Quis audivit talia? & quis sic locutus est? Nunquid parturiit terra in una die? & nunquid gens edita est uno partu? ipsam verò appellationem idem Propheta designat, hæc dicens: Et servientibus mihi imponetur nomen novum, quod benedicetur in terra. Verùm tametsi absque controversia novelli sumus,
C & hoc novum certè Christianorum nomen nuper omnibus innotuit; sectam tamen rationemque vivendi non recens à nobis compositam, sed jam inde à primo (ut ita dicam) conditu generis humani, ex notionibus à natura insitis, ab hominibus Deo acceptis institutam atque excultam fuisse, sic demonstrare conabimur. Hebræorum gentem haudquaquam recentem esse, sed vetustatis gratiâ apud omnes in honore haberi cunctis notissimum est. Sunt apud eam prisca monumenta, in quibus continentur res gestæ veterum quorundam virorum, qui licet rari ac perpauci, religione, justitiâ, ac ceteris virtutibus reliquos omnes longè supe-
D rarunt. Et ante diluvium quidem nonnulli commemorantur: post diluvium autem alii, partim ex Noe liberis, partim ex eorum posteris. Inter quos etiam Abraham quem quidem conditorem auctoremque generis sui jactant Hebræi. Quòd si quis omnes illos, quorum justitia tàm illustri testimonio comprobata est, ab Abraham initio sumpto, ad primum usq; hominem recurrens, Christianos non quidem nomine sed re ipsa fuisse affirmet, is certè non procul à veritate aberraverit. Nam cum Christiani nomine nihil aliud signi-

Esa. 66. & 62.

ficetur, quàm vir qui per Christi cognitionem atque doctrinam modestiâ, justitiâ, tolerantiâ, fortitudine & pietatis cultusque unius qui super omnia est, Dei professione ornatus est; hæc omnia veteres illi non minus studiosè quàm nos excoluerunt. Itaque nec circumcisionem, nec Sabbatum observare curæ illis fuit sicut nec nobis: neque à certis cibis abstinere, & alia quædam sollicitè observare quæ primus omnium Moses typicè agenda & custodienda posteris tradidit: sicut neque nunc apud Christianos quidquam horum geritur. Sed & ipsum Christum Dei distinctè cognitum habuerunt: siquidem illum ab Abrahamo quidem visum esse, Isaaco autem responsum dedisse, & cum Jacobo locutum esse; denique cum Mose, & secutis posteà Prophetis sermonem habuisse superius ostendimus. Unde etiam illos Deo acceptos homines interdum reperias Christi appellatione decoratos fuisse, ut in his Prophetæ verbis: Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignè agere. Ex quibus apparet omnium primam ac vetustissimam esse religionis formam illam ab his quos dixi Deo acceptis hominibus institutam, quæ nuper per Christi prædicationem cunctis gentibus annuntiata est. Quod si Abrahamus longo post tempore circumcisionis mandatum accepisse dicitur, ante illud tamen per fidem justificatus fuisse Scripturæ testimonio comprobatur, sic dicentis:
Gen. 15. Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad justitiam. Cumque jam ante circumcisionem talis esset, à Deo qui se ipsi videndum obtulerat, id est à Christo Dei Verbo, de iis qui posterioribus sæculis simili ac ipse ratione justificandi essent, oraculum accepit hujusmodi: Et benedicentur in te omnes tribus terræ. Et iterum.
Gen. 22. Cùm futurus sit in gentem magnam &
Gen. 18. robustam; & benedicendæ sint in eo omnes nationes terræ. Quod quidem in nobis demùm completum fuisse quivis facilè deprehendet. Etenim ille per fidem in eum qui ipsi apparuerat Christum Verbum Dei fuerat justificatus: cum à paterna quidem superstitione & pristino errore descivisset, unicum verò Moderatorem omnium Deum confessus esset: cumque virtutis operibus, non autem legis quæ à Mose posteà tradita est cæremoniis

A ἄνδρα διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ γνώσεως καὶ διδασκαλίας, σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, καρτερίᾳ τε βίου καὶ ἀρετῆς ἀνδρείᾳ, εὐσεβείας τε ὁμολογίᾳ ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ διαπρέπειν, τοῦτο πᾶν ἐκείνοις οὐ χεῖρον ἡμῶν ἐσπουδάζετο. οὔτ' οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μηδὲ ἡμῖν· οὐ σαββάτων ἐπιτηρήσεως, ὅτι μὴ ᾗ ἡμῖν· ἀλλ' οὐδὲ τῶν τοιῶνδε τροφῶν παραφυλακῆς, οὐδὲ τῶν ἄλλων διαστολῆς, ὅσα τοῖς μετέπειτα πρῶτος ἁπάντων Μωϋσῆς ἀρξάμενος ἐν συμβόλοις τελεῖσθαι παραδέδωκεν, ὅτι μηδὲ νῦν Χριστιανῶν τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ καὶ σα-
B φῶς αὐτὸν ᾔδεσαν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. εἴγε ὦφθαι μὲν τῷ Ἀβραάμ, χρηματίσαι δὲ τῷ Ἰσαάκ, λελαληκέναι δὲ τῷ Ἰακώβ, Μωϋσεῖ τε καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα Προφήταις ὡμιληκέναι προδέδεικται. ἔνθεν αὐτοὺς δὴ τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους εὕροις ἂν καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ κατηξιωμένους προσωνυμίας, κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν φωνήν, μὴ ἅψησθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς Προφήταις μου μὴ πονηρεύησθε· ὥστε σαφῶς πρώτην ἡγεῖσθαι δεῖν καὶ πάντων παλαιοτάτην τε
C καὶ ἀρχαιοτάτην θεοσεβείας εὕρεσιν, αὐτῶν ἐκείνων δὴ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, τὴν ἀρτίως διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας πᾶσιν ἔθνεσι κατηγγελμένην. εἰ δὲ δὴ μακρῷ ποθ' ὕστερον χρόνῳ περιτομῆς φασὶ τὸν Ἀβραὰμ ἐντολὴν εἰληφέναι, ἀλλά γε πρὸ ταύτης δικαιοσύνην διὰ πίστεως μαρτυρηθεὶς ἀνείρηται, ὧδέ πως τοῦ θείου φάσκοντος λόγου. ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. καὶ δὴ τοιούτῳ πρὸ τῆς περιτομῆς γεγονότι χρησμὸς ὑπὸ τοῦ φήναντος ἑαυτὸν αὐτῷ Θεοῦ (οὗτος δ' ἦν αὐτὸς
D ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος) περὶ τῶν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις τὸν ὅμοιον αὐτῷ δικαιοῦσθαι τρόπον μελλόντων, ῥήμασιν αὐτοῖς προεπήγγελται λέγων. καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. καὶ ὡς ὅτι ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολύ. καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. τούτῳ δὲ καὶ ἐπιστῆσαι εἰς ἡμᾶς ἐκπεπληρωμένῳ πάρεστι. πίστει μὲν γὰρ ἐκεῖνος τῇ εἰς τὸν ὀφθέντα αὐτῷ τοῦ Θεοῦ λόγον τὸν Χριστὸν ἐδεδικαίωτο· πατρῴας μὲν ἀποστὰς δεισιδαιμονίας καὶ πλάνης βίου προτέρας, ἕνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων ὁμολογήσας Θεόν. καὶ τοῦτον ἔργοις ἀρετῆς, οὐχὶ δὲ θρησκείᾳ νόμου τοῦ μετὰ ταῦτα Μωϋσέως θερα-

θεραπεύσας. τούτῳ τε οὖν εἴρηται, ὅτι δὴ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐν αὐτῷ εὐλογηθήσονται. ἔργοις δὲ λόγων ἐναργεστέροις ἐπὶ τοῦ παρόντος παρὰ μόνοις Χριστιανοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀσκούμενος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τῆς θεοσεβείας τοῦ Ἀβραὰμ ἀναπέφηνε τρόπος. τί δὴ οὖν λοιπὸν ἐμποδὼν ἂν εἴη, μὴ οὐχὶ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν βίον τε καὶ τρόπον εὐσεβείας, ἡμῖν τε τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καὶ τοῖς πρόπαλαι θεοφιλέσιν ὁμολογεῖν· ὥστε μὴ νέαν καὶ ξένην, ἀλλ' εἰ δεῖ φάναι ἀληθεύοντα, πρώτην ὑπάρχειν καὶ μόνην καὶ ἀληθῆ κατόρθωσιν εὐσεβείας, τὴν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας B παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἀποδείκνυσθαι· καὶ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

A coluisset. Cùm igitur ejusmodi esset, dictum ei fuerat omnes terræ tribus ac nationes in ipso esse benedicendas. *Gen. 12.* Apud solos autem Christianos per universum terrarum orbem, operibus quæ sermone omni efficaciora sunt, exculta hæc eadem religionis Abrahamicæ forma reperitur. Quid ergo posthac obstare poterit, quò minùs unam eandemque vivendi rationem ac religionem, cùm nobis qui à Christo cognomentum traximus, tùm vetustissimis illis DEO inprimis acceptis hominibus fuisse fateamur. Proinde perfectam illam religionem quæ Christi prædicatione nobis tradita est, non novam aut peregrinam, sed si verum dicere oportet, primam, solam, veramque esse liquidò apparet. Et de his quidem hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τῆς εἰς ἀνθρώπους.

Φέρε δὲ μετὰ τὴν δέουσαν προκατασκευὴν τῆς προτεθείσης ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἤδη λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας, οἷά τινος ὁδοιπορίας ἐφαψώμεθα, τὸν τοῦ λόγου πατέρα Θεόν, καὶ τὸν δηλούμενον αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν C τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν οὐράνιον τοῦ Θεοῦ λόγον, βοηθὸν ἡμῖν καὶ συνεργὸν τῆς κατὰ τὴν διήγησιν ἀληθείας ἐπικαλεσάμενοι. ἦν δὴ οὖν τοῦτο δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς Αὐγούστου βασιλείας, Αἰγύπτου δ' ὑποταγῆς καὶ τῆς τελευτῆς Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας, εἰς ἣν ὑστάτην ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων κατέληξε δυναστεία, ὄγδοον ἔτος καὶ εἰκοστόν, ὁπηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τῆς τότε πρώτης ἀπογραφῆς, ἡγεμο- D νεύοντος Κυρηνίου τῆς Συρίας, ἀκολούθως ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητείαις, ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται τῆς Ἰουδαίας. ταύτης δὲ τῆς κατὰ Κυρήνιον ἀπογραφῆς καὶ ὁ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπισημότατος ἱστορικῶν Φλάυιος Ἰώσηπος μνημονεύει, καὶ ἄλλην ἐπισυνάπτων ἱστορίαν περὶ τῶν Γαλιλαίων κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐπιφυείσης χρόνους αἱρέσεως, ἧς καὶ παρ' ἡμῖν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι μνήμην ὧδέ πως λέγων πεποίηται. μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν πολὺν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο καὶ

CAPUT V.

De temporibus quibus præsens hominibus apparuit.

CUM verò quæcunque ad Ecclesiasticæ historiæ quam tractandam suscepimus, notitiam erant necessaria, jam præmissa sint, superest ut à corporali Servatoris nostri præsentia, tanquam itineris nostri sumamus initium: *Confer hoc cap. cum cap. 6. lib. 1. Niceph.* Patrem Verbi Deum, ipsumque de quo agimus, Jesum Christum, Dominum ac Servatorem nostrum, cæleste DEI Verbum precibus invocantes, ut ad prosequendum ordinem veritatis auxiliator nobis atque adjutor sit. Annus jam agebatur secundus & quadragesimus imperii Augusti. A subacta autem Ægypto, & ab interitu Antonii & Cleopatræ, in qua Ptolemæorum in Ægypto dominatio desiit, octavus ac vicesimus: cum Servator & Dominus noster Jesus Christus prima illa descriptione census quæ facta est Quirinio Syriæ præsidente, secundum Prophetarum de illo vaticinia, in Bethleem Judææ natus est. Hujus porrò descriptionis quæ Quirinii temporibus facta est, celeberrimus apud Judæos historiarum Scriptor Flavius Josephus mentionem facit: aliam quoque narrationem de Galilæorum secta, quæ iisdem temporibus emersit statim subnectens; de qua noster etiam Lucas in Actibus Apostolorum loquitur his verbis: *Act. 5.* Post hunc extitit Judas Galilæus in diebus professionis censualis, & avertit populum post se. Et ipse periit, &

omnes quotquot consenserant ei, dispersi sunt. Quibus consentiens is quem suprà diximus Josephus, in octavo decimo Antiquitatum libro, ita dicit: Interea Quirinius unus è Senatoribus Romanis, vir omnibus magistratibus jam perfunctus, & qui per omnes honorum gradus ad Consulatum usque provectus fuerat; aliis etiam dignitatum insignibus conspicuus, cum paucis militibus in Syriam pervenit missus à Cæsare cùm ut jus redderet populis, tùm ut census ageret facultatum. Et paulò post: Judas, inquit, Gaulanites ortus ex oppido Gamala, Sadduco quodam Pharisæo in societatem adjuncto, populos ad defectionem concitabat: cùm ambo dicerent censum nihil aliud esse quàm manifestum servitutis indicium, & universam gentem ad defensionem libertatis cohortarentur. Idem in libro secundo de bello Judaïco de eodem viro hæc scribit. Ea tempestate Judas quidam Galilæus ad defectionem incolas excitabat, palàm exprobrans quòd Romanis tributum pendere sustinerent, & post DEUM mortales Dominos agnoscerent. Hæc Josephus.

A πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διεσκορπίσθησαν. τούτοις γοῦν καὶ ὁ δεδηλωμένος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς ἀρχαιολογίας συνᾴδων, ταῦτα παρατίθεται κατὰ λέξιν. Κυρήνιος δὲ τῶν εἰς βουλὴν συναγομένων ἀνὴρ, τάς τε ἄλλας ἀρχὰς ἐπιτετελεκὼς καὶ διὰ πασῶν ὁδεύσας, ὡς καὶ ὕπατος γενέσθαι τά τε ἄλλα ἀξιώματι μέγας, σὺν ὀλίγοις ἐπὶ Συρίᾳ παρῆν, ὑπὸ Καίσαρος δικαιοδότης τοῦ ἔθνους ἀπεσταλμένος, καὶ τιμητὴς τῶν οὐσιῶν γενησόμενος. καὶ μετὰ βραχέα φησίν, Ἰούδας δὲ Γαυλανίτης ἀνὴρ B ἐκ πόλεως ὄνομα Γαμάλας, Σάδδοχον Φαρισαῖον προσλαβόμενος, ἠπείγετο ἐπὶ ἀποστασίαν. τήν τε ἀποτίμησιν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἄντικρυς δουλείαν ἐπιφέρειν λέγοντες, καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐπ' ἀντιλήψει παρακαλοῦντες τὸ ἔθνος. καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου περὶ τοῦ αὐτοῦ ταῦτα γράφει. ἐπὶ τούτοις τις ἀνὴρ Γαλιλαῖος Ἰούδας ὄνομα, εἰς ἀποστασίαν ἐνῆγε τοὺς ἐπιχωρίους κακίζων, εἰ φόρον τε Ῥωμαίοις τελεῖν ὑπομενοῦσι, καὶ μετὰ τὸν Θεὸν οἴσουσι θνητοὺς δεσπότας. C ταῦτα ὁ Ἰώσηπος.

CAPUT VI.

Quòd ejus temporibus, ut à Prophetis prædictum fuerat, cessarunt Principes, qui ex generis continua successione Iudæis imperabant: & quòd primus ex alienigenis Herodes apud eos regnavit.

Huc refer partem posteriorem c. 6. apud Niceph. lib. 1.

PER idem tempus cùm Herodes primus ex alienigenis Judaicæ gentis Regnum obtineret, completa esse videbatur Mosis prædictio quæ sic habet: Non deficiet Princeps ex Juda, neque Dux de femore ejus, donec veniat cui sepositum est. Quem etiam expectationem gentium fore confirmat. Quippe sine effectu semper pendebat prædictio, quamdiu sub domesticis principibus Judæis agere licebat: qui quidem à Mose initio ducto ad usque Augusti tempora permanserunt. Cujus principatu primus ex alienigenis Herodes Regnum Judææ à Romanis adeptus est: cùm, ut à Josepho quidem traditum est, paterno genere Idumæus, Arabs materno esset. Ut autem scribit Africanus non ignobilis, & ipse Scriptor, qui de illo accuratius scripserunt, Antipatri filium fuisse tradunt: Huic verò Herodem quemdam Ascalonitam, unum ex numero servo-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Ὡς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀκολούθως ταῖς προφητείαις ἐξέλιπον ἄρχοντες οἱ τὸ πρὶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἡγούμενοι, πρῶτός τε ἀλλόφυλος βασιλεύει αὐτῶν Ἡρώδης.

ΤΗνικαῦτα δὲ καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Ἡρώδου πρώτου τὸ γένος ἀλλοφύλου διειληφότος τὴν βασιλείαν, ἡ διὰ Μωϋσέως περιγραφὴν ἐλάμβανε προφητεία, οὐκ ἐκλείψειν ἄρχοντα ἐξ Ἰούδα οὐδὲ ἡγούμενον D ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ φήσασα, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· ὃν καὶ ἀποφαίνει προσδοκίαν ἐθνῶν ἔσεσθαι. ἀτελῆ γέ τοι τὰ τῆς προρρήσεως ἦν, καθ' ὃν ὑπὸ τοῖς οἰκείοις τοῦ ἔθνους ἄρχουσι διάγειν αὐτοῖς ἐξῆν χρόνον, ἄνωθεν ἐξ αὐτοῦ Μωϋσέως καταρξαμένοις, καὶ εἰς τὴν Αὐγούστου βασιλείαν διαρκέσασιν· καθ' ὃν πρῶτος ἀλλόφυλος Ἡρώδης τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐπιτρέπεται ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχήν· ὡς μὲν Ἰώσηπος παραδίδωσιν, Ἰδουμαῖος ὢν κατὰ πατέρα τὸ γένος, Ἀράβιος δὲ κατὰ μητέρα. ὡς δ' Ἀφρικανὸς, οὐχ ὁ τυχὼν δὲ καὶ οὗτος γέγονε συγγραφεὺς, φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες, Ἀντιπάτρου τοῦτον δὲ Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλω-

ίτου, τῶν περὶ τὸν νεὼ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων καλουμένων γεγονέναι. ὃς Ἀντίπατρος ὑπὸ Ἰδουμαίων λῃστῶν παιδίον αἰχμαλωτισθεὶς, σὺν ἐκείνοις ἦν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν πατέρα πτωχὸν ὄντα λύτρα καταθέσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ. ἐντραφεὶς δὲ τοῖς ἐκείνων ἤθεσιν, ὕστερον Ὑρκανῷ τῷ Ἰουδαίων ἀρχιερεῖ φιλιοῦται. τούτου παῖς γίνεται ὁ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἡρώδης. εἰς δὴ οὖν τὸν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης βασιλείας, ἐπὶ θύραις ἤδη καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ προσδοκία παρῆν, ἅτε διαλελοιπότων ἐξ ἐκείνου τῶν παρ' αὐτοῖς ἐξ αὐτοῦ Μωυσέως κατὰ διαδοχὴν ἀρξάντων τε καὶ ἡγησαμένων. πρὸ μέν τοι γε τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα μεταναστάσεως, ἐβασιλεύοντο ἀπὸ Σαοὺλ πρώτου καὶ Δαβὶδ ἀρξάμενοι· πρὸ δὲ τῶν βασιλέων, ἄρχοντες αὐτοὺς διεῖπον, οἱ προσαγορευόμενοι κριταί, ἄρξαντες καὶ αὐτοὶ μετὰ Μωυσέα καὶ τὸν τούτου διάδοχον Ἰησοῦν. μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, οὐ διέλιπον πολιτείᾳ χρώμενοι ἀριστοκρατικῇ μετὰ ὀλιγαρχίας. οἱ γὰρ ἀρχιερεῖς προεστήκεσαν τῶν πραγμάτων, ἄχρις οὗ Πομπήιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστὰς, τὴν μὲν Ἱερουσαλὴμ πολιορκεῖ κατὰ κράτος, μιαίνει τε τὰ ἅγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προελθών. τὸν δ' ἐκ προγόνων διαδοχῆς εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ διαρκέσαντα βασιλέα τε ὁμοῦ καὶ ἀρχιερέα, Ἀριστόβουλος ὄνομα ἦν αὐτῷ, δέσμιον ἐπὶ Ῥώμην ἅμα τέκνοις ἐκπέμψας, Ὑρκανῷ μὲν τῷ τούτου ἀδελφῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσι, τὸ δὲ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐξ ἐκείνου Ῥωμαίοις ὑποφόρον κατεστήσατο. αὐτίκα γοῦν καὶ Ὑρκανοῦ, εἰς ὃν ὕστατον τὰ τῆς τῶν ἀρχιερέων περιέστη διαδοχῆς, ὑπὸ Πάρθων αἰχμαλώτου ληφθέντος, πρῶτος, ὥς γοῦν ἔφην, ἀλλόφυλος Ἡρώδης ὑπὸ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων καὶ Αὐγούστου βασιλέως τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐγχειρίζεται· καθ' ὃν ἐναργῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐνστάσης, καὶ τῶν ἐθνῶν ἡ προσδοκωμένη σωτηρία τέλος ἐλάμβανε, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν κλῆσις ἀκολούθως ἡ προφητεία παρηκολούθησεν. ἐξ οὗ δὴ χρόνου τῶν ἐξ Ἰούδα ἀρχόντων τε καὶ ἡγουμένων, λέγω δὲ τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, διαλελοιπότων, εἰκότως αὐτοῖς εὐθὺς καὶ ἡ ἐκ προγόνων εὐσταθῶς ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα διαδόχους κατὰ γένος προϊούσης ἀρχιερωσύνης, παραχρῆμα

A rum templi Apollinis, quod Ascalone est, patrem fuisse. Antipater cùm admodum puer a latronibus Idumæis captus fuisset, cum iisdem diutius vixit, eò quòd pater pro redemptione ipsius pretium solvere præ inopia non valeret. Moribus igitur institutisque eorum innutritus, tandem in notitiam Hyrcani Judæorum Sacerdotis amicitiamque pervenit. Hujus filius fuit Herodes is qui Servatoris nostri temporibus vixit. Itaque cum Judæorum regnum adhunc Herodem devenisset, erat jam quodammodo pro foribus gentium expectatio, prout à Prophetis B prædictum fuerat: quippe cum ex eo tempore defecissent Rectores & Duces, qui jam inde ab ipso Mose per continuam successionem apud eos Principatum tenuerant. Nam ante captivitatem quidem, & priusquam Babylonem transportati fuissent, Regum imperio agebantur: primique Saül & David Reges fuerunt. Antea verò a Magistratibus, qui Judices dicti sunt, regebantur; qui quidem statim post Mosem ejusque successorem JESUM populo præfuere. Reversi demùm è Babylo- C nia, optimatum imperio & paucorum dominatu deinceps uti cœpêre. Rerum enim summa penes Pontifices erat: donec Pompejus Proconsul populi Romani eò adveniens, Hierosolymam quidem armis expugnavit, & ad intimum usque sacrarium progressus templum polluit. Aristobulum verò qui per avitam successionem ad id usque tempus Rex simul & Sacerdos permanserat, vinctum cum liberis Romam misit: & Hyrcano quidem ejus fratri Sacerdotium tradidit, universam autem Judæorum gentem exinde Romanis tributariam fecit. Haud multò post Hyrcano, in quem ultimum Sacerdotum progenies erat devoluta à Parthis D intercepto, primus, ut dixi, ex alienigenis Herodes à Senatu & Augusto Judææ Regnum accepit. Quo tempore cum Christi corporalis præsentia orbi illucesceret, expectata illa gentium salus exitum sortita est, & nationum vocatio prout Prophetarum oraculis prædictum fuerat, subsecuta. Ex quo etiam tempore cum Principes & Duces ex Juda, id est, ex Judæorum gente defecissent, successio summi Sacerdotii, quod per generis continuam seriem proximis quibusque hactenus constantissime delata fuerat, consequenter turbari cœpta

est. Hujus rei locupletissimum testem habes Iosephum: qui Herodem scribit, postquàm Rex Iudææ à Romanis constitutus est, non amplius ex antiqua Pontificum stirpe summos Sacerdotes creavisse, sed ignobilibus & obscuris quibusdam hominibus honorem illum contulisse. Eadem in designandis Sacerdotibus observasse ait Archelaum Herodis filium, ac deinde Romanos, qui post illum Iudææ imperium occuparunt. Idem ipse Iosephus tradit primum omnium Herodem sacram Sacerdotis vestem sub privato sigillo tenuisse conclusam, nec deinceps Sacerdotibus permisisse ut illam penes se haberent: idemque ab Archelao ejus successore & à Romanis posteà factum fuisse. Atque hæc à nobis dicta sint ad comprobandam veritatem alterius Prophetiæ; quæ in adventu Servatoris Domini nostri JESU CHRISTI exitum sortita est. Etenim in libro Danielis, postquam certum numerum septimanarum usque ad CHRISTI Principatum sacra Scriptura nominatim percensuit, de quibus alibi disseruimus, his demùm completis, sacri olei unctionem apud Iudæos abolendam esse prædicit. Quod quidem eo ipso quo Servator noster IESUS CHRISTUS natus est tempore, manifestè impletum esse convincitur. Atque hæc ad ostendendam temporum veritatem necessariò à nobis præmissa sint.

A συγχεῖται. ἔχεις καὶ τούτων ἀξιόχρεων τὸν Ἰώσηπον μάρτυρα, δηλοῦντα ὡς τὴν βασιλείαν παρὰ Ῥωμαίων ἐπιτραπεὶς Ἡρώδης, οὐκέτι τοὺς ἐξ ἀρχαίου γένους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλά τισιν ἀσήμοις τὴν τιμὴν ἀπένεμεν· τὰ ὅμοια δὲ πρᾶξαι τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχέλαόν τε τὸν παῖδα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαίους, τὴν ἀρχὴν τῶν Ἰουδαίων παρειληφότας. ὁ δ᾽ αὐτὸς δηλοῖ, ὡς ἄρα καὶ τὴν ἱερὰν στολὴν τοῦ ἀρχιερέως, πρῶτος Ἡρώδης ἀποκλείσας, ὑπὸ ἰδίαν σφραγῖδα πεποίηται, μηκέτ᾽ αὐτὴν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἔχειν ὑφ᾽ B ἑαυτοὺς ἐπιτρέψας· ταυτὸ δὲ καὶ τὸν μεθ᾽ αὐτὸν Ἀρχέλαον, καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαίους διαπράξασθαι. καὶ ταῦτα δ᾽ ἡμῖν εἰρήσθω, εἰς ἑτέρας ἀπόδειξιν προφητείας κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπερασμένης. Σαφέστατα γοῦν ἐν τῷ Δανιὴλ ἑβδομάδων τινῶν ἀριθμὸν ὀνομαστὶ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου περιλαβὼν ὁ λόγος, περὶ ὧν ἐν ἑτέροις διειλήφαμεν, μετὰ τὸ τούτων συμπέρασμα, ἐξολοθρευθήσεσθαι τὸ παρὰ Ἰουδαίοις χρῖσμα προφητεύει. καὶ τοῦτο δὲ σαφῶς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γεννή- C σεως ἀποδείκνυται συμπεπληρωμένον. ταῦτα δ᾽ ἡμῖν ἀναγκαίως εἰς παράστασιν τῆς τῶν χρόνων ἀληθείας προτετηρήσθω.

CAPUT VII.

De dissensu qui creditur esse inter Evangelia in stirpe Christi.

Confer cum hoc cap. 7. 8. 9 10. 11. lib. 1. hist. Eccles. Niceph.

SED quoniam Matthæus & Lucas in Evangeliorum libris CHRISTI genus ac stirpem variè nobis tradiderunt, & plurimùm inter se dissentire vulgò existimantur, adeo ut singuli fidelium ob veritatis ignorationem, varias eorum locorum explicationes certatim excogitaverint: de his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam is de quo paulò ante diximus Africanus, in epistola ad Aristidem de consensu Evangeliorum in stirpe CHRISTI narranda, commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tanquam violentas & falsò confictas coarguit: Ipse verò quam compererat historiam, his refert verbis: Nam quoniam, inquit, apud Israelitas generationum nomina, vel ex naturæ,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζʹ.

Περὶ τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις νομιζομένης διαφωνίας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίας.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφόρως ἡμῖν ὅ, τε Ματθαῖος καὶ ὁ Λου- D κᾶς εὐαγγελιζόμενοι παραδεδώκασι, διαφωνεῖν τε νομίζονται τοῖς πολλοῖς. τῶν δὲ πιστῶν ἕκαστος ἀγνοίᾳ τἀληθοῦς εὑρεσιλογεῖν εἰς τοὺς τόπους πεφιλοτίμηται, φέρε καὶ τὴν περὶ τούτων κατελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθώμεθα, ἣν δι᾽ ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γράφων περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας, ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἀφρικανὸς ἐμνημόνευσε. τὰς μὲν δὴ τῶν λοιπῶν δόξας ὡς ἂν βιαίους καὶ διεψευσμένας ἀπελέγξας, ἣν δ᾽ αὐτὸς παρείληφεν ἱστορίαν, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθ-

ἠριθμεῖτο ἢ φύσει, ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίου A σπορᾶς διαδοχῇ· νόμῳ δὲ, ἑτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω δέδοτο ἐλπὶς ἀναστάσεως σαφὴς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμιμοῦντο θνητῇ, ἵνα ἀνέκλειπτον μένῃ τὸ ὄνομα τοῦ μετηλλαχότος. ἐπεὶ οὖν οἱ τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίως. οἱ δὲ ἑτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἑτέροις δὲ προσετέθησαν κλήσει. ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη. καὶ τῶν γεγεννηκότων, καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων. B οὕτως οὐδέτερον τῶν εὐαγγελίων ψεύδεται, καὶ φύσιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον. συνεπεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη, τό, τε ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Νάθαν, ἀναστάσεσιν ἀτέκνων, καὶ δευτερογαμίαις, καὶ ἀναστάσει σπερμάτων, ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι. τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· ὡς ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις ἀληθεῖς οὔσας, ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ᾽ ἀκριβῶς κατελθεῖν. ἵνα δὲ σαφὲς ᾖ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι. ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ διὰ Σολομῶντος C τὰς γενεὰς καταριθμουμένοις, τρίτος ἀπὸ τέλους εὑρίσκεται Ματθὰν, ὃς ἐγέννησε τὸν Ἰακὼβ τὸν τοῦ Ἰωσὴφ πατέρα. ἀπὸ δὲ Νάθαν τοῦ Δαβὶδ κατὰ Λουκᾶν, ὁμοίως τρίτος ἀπὸ τέλους Μελχί. οὗ υἱὸς ὁ Ἠλὶ ὁ τοῦ Ἰωσὴφ πατήρ. σκοποῦ τοίνυν ἡμῖν κειμένου τοῦ Ἰωσὴφ, ἀποδεικτέον πῶς ἑκάτερος αὐτοῦ πατὴρ ἱστορεῖται, ὅ, τε Ἰακὼβ ἀπὸ Σολομῶντος, καὶ Ἠλὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Νάθαν ἑκάτερος καταγόμενος τὸ γένος. ὅπως τε πρότερον οὗτοι δὴ, ὅ, D τε Ἰακὼβ καὶ Ἠλὶ δύο ἀδελφοί. καὶ πρός γε, πῶς οἱ τούτων πατέρες Ματθὰν καὶ Μελχὶ διαφόρων ὄντες γενῶν, τοῦ Ἰωσὴφ ἀναφαίνονται πάπποι. καὶ δὴ οὖν ὅ, τε Ματθὰν καὶ Μελχὶ ἐν μέρει τὴν αὐτὴν ἀγαγόμενοι γυναῖκα, ὁμομητρίους ἀδελφοὺς ἐπαιδοποιήσαντο. τοῦ νόμου μὴ κωλύοντος χηρεύουσαν, ἤτοι ἀπολελυμένην, ἢ καὶ τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρὸς, ἄλλῳ γαμεῖσθαι. ἐκ δὴ τῆς Ἐσθᾶ, τοῦτο γὰρ καλεῖσθαι τὴν γυναῖκα παραδέδοται, πρῶτος Ματθὰν

A vel ex legis ordine numerabantur. Naturæ quidem, cum legitimi filii parentibus succedunt; legis vero, quoties quis in nomen ac familiam fratris sine liberis defuncti filios sustulit. Cum enim certa spes resurrectionis nondum eis data esset, futuram ejus promissionem mortali quadam resurrectione delineabant, ut mortui nomen nullis unquam obliterandum seculis permaneret. Quoniam igitur eorum qui inter majores CHRISTI recensentur, alii naturali jure, ut filii, parentibus successerunt: nonnulli verò cum ab aliis pro- B creati essent, aliis adscripti sunt. ideò utrorumque mentio facta est, tam eorum qui vere patres, quàm illorum qui quasi patres fuerunt. Ita fit, ut neutrum Evangeliorum falsum sit, cùm alterum naturam, alterum legem in majoribus enumerandis sequatur. Nam familiæ quæ cùm à Salomone, tum à Nathan deducuntur, adeò inter se permixtæ sunt, partim reparatione nominis eorum qui sine prole decessissent, partim secundis nuptiis, partim etiam seminis suscitatione, ut iidem homines diversos patres habuisse meritò credantur; hos quidem ficticios, illos verò naturales. C Quo fit, ut Evangelii utriusque narratio absolutè verissima, vario quidem linearum contextu, sed accurate ad Josephum usque descendat. Verùm ut id quod diximus, clarius fiat, utriusque stirpis seriem proponemus. Igitur si à Davide per Salomonem generationes cum Matthæo numeraveris, tertius à fine reperietur Matthan qui genuit Iacob patrem Iosephi. Quod si cum Luca à Nathan Davidis filio numeres, tertius itidem à fine reperietur Melchi, cujus filius fuit Heli pater Iosephi. Sic D enim ait: Ioseph qui fuit Heli, qui fuit Melchi. *Luc. 3* Cum igitur velut scopus nobis propositus sit Josephus, explicandum nobis est, quomodo uterque pater illius esse dicatur, tam Jacob qui ex Salomone, quàm Heli qui ex Nathan originem ducit: ac præterea quemadmodo isti duo Jacob & Heli fratres fuerint; deinde vero qua ratione horum patres Matthan & Melchi, diverso genere prognati, avi Josephi fuisse probentur. Matthan & Melchi cum eandem uxorem alter post alterum habuissent, liberos ex ea, qui uterini fratres erant, susceperunt. Quippe lex non [illegible] nec vetabat, ne mulier vidua seu repudiata, seu viro ipsius mortuo, alteri nuberet. [illegible] ex Estha (hoc enim mulieri nomen fuisse accepimus) primus Matthan qui

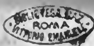

a Salomone genus ducebat, Iacobum filium sustulit. Post Matthanis autem interitum, Melchi qui ad Nathanem originem referebat; cùm ex eadem tribu sed diversa familia editus esset, ut anteà diximus; uxorem eam sortitus, Heli filium suscepit. Hoc modo Jacob & Heli licet diverso genere prognatos, uterinos fratres reperiemus. Quorum alter, Jacob scilicet, cum frater ipsius Heli sine liberis decessisset, viduam ejus conjugem sibi accipiens, tertium ex ea Josephum genuit, naturali quidem ratione filium suum. Unde etiam scriptum est: Jacob autem genuit Joseph. Sed secundùm legem filius erat Heli, quippe cum ejus semen Jacobus frater suscitavisset. Proinde nec generis per eum deducta series, vana ac futilis deprehendetur: quam Matthæus quidem recensens, Jacob, inquit, genuit Joseph. Lucas vero è contrario à filiis ad parentes ascendens: Jesus, inquit, qui erat, ut putabatur, hoc enim disertè addit, filius Ioseph qui fuit Heli, qui fuit Melchi. Neque enim poterat disertius exprimi ficticia illa generandi ratio quæ ex lege profecta est. Ideò in hujusmodi liberorū generatione, verbum illud, genuit, ad finem usque reticuit, cùm ad ipsum usque Adamum, qui fuit Dei, gradatim ascendendo, totius generis seriem perduxisset. Neque verò id certa ratione destitutum aut temerè confictum est. Cognati enim Servatoris nostri, sive ad ostendendam generis sui nobilitatem, sive ut simpliciter rem docerent, veraci utique sermone hęc nobis tradiderunt: latrones scilicet Idumæos, cum Ascaloni Palæstinæ civitati supervenissent, ex delubro quodam Apollinis quod ad ipsos urbis muros positum erat, Antipatrum Herodis cujusdam Hieroduli filium simul cum reliqua sacra præda captivum duxisse. Cum verò pro redemptione filii minister templi pretium solvere non valeret, Antipater Idumæorum more institutoque educatus, postmodum Hyrcani summi Iudæorum Pontificis amicus effectus est. Mox legatus ad Pompeium missus ab Hyrcano, cum ei regnum quod Aristobulus maxima ex parte occupaverat, liberū restituisset, ad summam felicitatem pervenit, Curator Palæstinæ [illegible]. Tandem [illegible] felicitate [illegible] lebant, per [illegible] Herodem filiu[m] [illegible] ac postea Anto-

A ὁ ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος κατάγων τὸ γένος, Ἰακὼβ γεννᾷ. καὶ τελευτήσαντος τοῦ Ματ[θὰν], Μελχὶ ὁ ἐπὶ τὸν Νάθαν κατὰ γένος ἀν[αφ]ερόμενος, χηρεύουσαν ἐκ μὲν τῆς αὐτῆς [φυ]λῆς, ἐξ ἄλλου δὲ γένους ὤν, ὡς προείπομεν, ἀ[γα]γόμενος αὐτὴν, ἔσχεν υἱὸν τὸν Ἠλί. οὕτω δ[ὲ] διαφόρων δύο γενῶν εὑρήσομεν τούς τε Ἰακ[ὼβ] καὶ τὸν Ἠλὶ ὁμομητρίους ἀδελφούς· ὧν ὁ [ἕτε]ρος Ἰακὼβ ἀτέκνου τοῦ ἀδελφοῦ τελευτήσα[ντος] τοῦ Ἠλὶ, τὴν γυναῖκα παραλαβὼν, ἐγέννησ[ε] ἐξ αὐτῆς τρίτον τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυ-
B τῷ, κατὰ λόγον· διὸ καὶ γέγραπται. Ἰακὼ[β δὲ] ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. κατὰ νόμον δὲ τοῦ Ἠ[λὶ] υἱὸς ἦν· ἐκείνῳ γὰρ ὁ Ἰακὼβ ἀδελφὸς ὤν, ἀν[έ]στησε σπέρμα. διόπερ οὐκ ἀκυρωθήσεται [καὶ ἡ] κατ᾽ αὐτὸν γενεαλογία, ἣν Ματθαῖος μ[ὲν ὁ] εὐαγγελιστὴς ἐξαριθμούμενος, Ἰα[κὼβ δὲ] φησιν ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· ὁ δὲ Λουκᾶς [ἀνά]παλιν, ὃς ἦν υἱός, ὡς ἐνομίζετο, καὶ γὰρ [τοῦτο] προστίθησι, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλὶ, τοῦ Μελχὶ. [τὴν] γὰρ κατὰ νόμον γένεσιν, ἐπισημότερον οὐκ ἦν
C ἐξειπεῖν. καὶ τὸ ἐγέννησεν ἐπὶ τῆς τοιᾶσδε [παι]δοποιΐας ἄχρι τέλους ἐσιώπησε, τὴν ἀνα[φ]ορὰν ποιησάμενος ἕως τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ Θε[οῦ] κατ᾽ ἀνάλυσιν. οὐδὲ μὴν ἀναπόδεικτον ἢ ἐσχ[ε]διασμένον ἐστὶ τοῦτο. τοῦ γοῦν Σωτῆρος οἱ [κατὰ] σάρκα συγγενεῖς, εἴτ᾽ οὖν φαντιῶντες, εἴ[τε] ἁπλῶς ἐκδιδάσκοντες, πάντως δὲ ἀλη[θ]εύοντες, παρέδοσαν καὶ ταῦτα. ὡς Ἰδου[μαῖοι λῃσταὶ Ἀσκάλωνι πόλει τῆς Παλαιστί[νης] ἐπελθόντες, ἐξ εἰδωλείου Ἀπόλλωνος, [ὃ] πρὸς τοῖς τείχεσιν ἵδρυτο, Ἀντίπατρον Ἡρώ[δου] τινὸς ἱεροδούλου παῖδα, πρὸς τοῖς ἄλλοις σύλοις αἰχμάλωτον ἀπῆγον· τῷ δὲ λύτρα
D ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ καταθέσθαι μὴ δύνασθαι τὸν ἱερέα, ὁ Ἀντίπατρος τοῖς τῶν Ἰδουμαίων ἔθεσιν ἐντραφεὶς, ὕστερον Ὑρκανῷ φιλοῦται τῷ τῆς Ἰουδαίας ἀρχιερεῖ. πρεσβεύσας δὲ πρὸς Πομπήιον ὑπὲρ τοῦ Ὑρκανοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν ἐλευθερώσας αὐτῷ ὑπὸ Ἀριστοβούλου τοῦ ἀδελφοῦ περικοπτομένην, αὐτὸς ηὐτύχησεν ἐπιμελητὴς τῆς Παλαιστί[νης] χρηματίσαι. διαδέχεται δὲ τὸν Ἀντίπατρον φθόνῳ τῆς πολλῆς εὐτυχίας δολοφονηθέντα ὁ υἱὸς Ἡρώδης. ὃς ὕστερον ὑπὸ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, συγκλήτου δόγματι, τῶν Ἰουδαίων κρίνεται βασιλεύειν [illegible] οὗ παῖδ[ες]

Ἡρώδης οἵ τ' ἄλλοι τετράρχαι. ταῦτα μὲν δὴ κοινὰ καὶ ταῖς ἑλλήνων ἱστορίαις. ἀναγράπτων δὲ εἰς τότε ἐν τοῖς ἀρχείοις ὄντων τῶν ἑβραϊκῶν γενῶν, καὶ τῶν ἄχρι προσηλύτων ἀναφερομένων, ὡς Ἀχιὼρ τοῦ Ἀμμανίτου, καὶ Ῥοὺθ τῆς Μωαβίτιδος, τῶν τε ἀπ' αἰγύπτου συνεκπεσόντων ἐπιμίκτων, Ἡρώδης οὐδὲν τι συμβαλλομένου τοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν γένους αὐτῷ, καὶ τῷ συνειδότι τῆς δυσγενείας κρουόμενος, ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφὰς τῶν γενῶν. οἰόμενος εὐγενὴς ἀναφανεῖσθαι, τῷ μηδὲ ἄλλον ἔχειν ἐκ δημοσίου συγγραφῆς τὸ γένος ἀνάγειν ἐπὶ τοὺς πατριάρχας, ἢ προσηλύτους, τούς τε καλουμένους γειώρας τοὺς ἐπιμίκτους. ὀλίγοι δὴ τῶν ἐπιμελῶν, ἰδιωτικὰς ἑαυτοῖς ἀπογραφὰς, ἢ μνημονεύσαντες τῶν ὀνομάτων, ἢ ἄλλως ἔχοντες ἐξ ἀντιγράφων, ἐναβρύνονται σωζομένης τῇ μνήμῃ τῆς εὐγενείας· ὧν ἐτύγχανον οἱ προειρημένοι δεσπόσυνοι καλούμενοι, διὰ τὴν πρὸς τὸ σωτήριον γένος συνάφειαν. ἀπό τε Ναζάρων καὶ Κωχαβὰ κωμῶν Ἰουδαϊκῶν τῇ λοιπῇ γῇ ἐπιφοιτήσαντες, καὶ τὴν προειρημένην γενεαλογίαν ἔκ τε τῆς βίβλου τῶν ἡμερῶν εἰς ὅσον ἐξικνοῦντο ἐξηγησάμενοι. εἴτ' οὖν οὕτως, εἴτ' ἄλλως ἔχει, σαφεστέραν ἐξήγησιν οὐκ ἂν ἔχοι τις ἄλλος ἐξευρεῖν ὡς ἔγωγε νομίζω πᾶς τε ὃς εὐγνώμων τυγχάνει. καὶ ἡμῖν αὕτη μελέτω, εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρός ἐστι, τῷ μὴ κρείττονα ἢ ἀληθεστέραν ἔχειν εἰπεῖν. τὸ μέντοι εὐαγγέλιον, πάντως ἀληθεύει. καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα. Ματθὰν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ματθὰν ἀποθανόντος, Μελχὶ ὁ ἀπὸ Νάθαν, ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί. ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοὶ Ἡλὶ καὶ Ἰακώβ. Ἡλὶ ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακὼβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί. οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. τοσαῦτα δὴ ὁ Ἀφρικανός. καὶ δὴ τοῦ Ἰωσὴφ ὧδέ πως γενεαλογουμένου, δυνάμει καὶ ἡ Μαρία σὺν αὐτῷ πέφηνεν ἐκ τῆς αὐτῆς οὖσα φυλῆς, εἴγε κατὰ τὸν Μουσέως

A nius & Augustus ex Senatusconsulto regnum Judææ adjudicarunt. Hujus Herodis filius fuit Herodes aliique Tetrarchæ. Et hæc quidem Gentilium etiam historiæ cum Judaïca communia sunt. Ceterùm cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptæ essent origines tàm familiarum Hebraïcarum, quàm eorum qui ad Proselytos, id est advenas genus suum referebant, verbi gratia ad Achior Amanitem, & ad Ruth Moabitidem, eosque qui ex Ægypto simul cum Israelitis egressi per matrimonia cum ipsis permixti fuerant, B Herodes priscas illas Israelitarum familias nihil ad se pertinere intelligens, ignobilitatis suæ conscientia stimulatus, omnia illa veterum familiarum monumenta concremavit: ratus se tùm demùm nobilem visum iri, cum nemo esset qui ex publicis monumentis originem generis sui, vel ad Patriarchas, vel ad Proselytos, vel ad permixtos Israelitis peregrinos qui Γειώρας dicuntur, posset referre. *Exod.12.* Pauci tamen antiquitatis studiosi privatos stirpis suæ commentarios, vel quòd nomina ipsa memoriter callerent, vel ex archivis descriptos penes se habentes, in primis C gloriabantur quòd avitæ nobilitatis memoriam conservassent. Ex quorum numero erant hi de quibus supra dixi, ob propinquitatem generis qua Servatori nostro juncti erant δεσπόσυνοι appellati. Qui è Nazaris & Cochaba Judææ vicis in varias regiones dispersi, supradictam generis seriem, ex Ephemeridum libro quàm poterant fidelissimè exposuerunt. Sive igitur ita se res habet, sive aliter, planiorem certè interpretationem, meo quidem judicio aliorumque qui æqui rerum æstimatores esse volent, nemo facilè repererit. D Proinde hæc nobis sufficiat, tametsi nullo testimonio fulta; quando nec meliorem aliam nec veriorem proferre possumus. Ceterùm quin vera sit Evangelii narratio dubitari non potest. In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit: Matthan à Salomone genus ducens, Jacobum genuit. Mortuo deinde Matthane, Melchi oriundus ex Nathanis stirpe, ex eadem muliere genuit Heli. Quocirca Jacobus & Heli fratres erant uterini. Heli deinde sine liberis defuncto, Jacobus ei semen suscitavit, Josepho genito: qui natura quidem Jacobi, lege autem Heli filius fuit. Sic uterque Josephi pater rectè dicitur. Hæc Africanus. Porrò recensita hoc modo Josephi stirpe, simul etiam Mariæ genus, quæ ex eadem tribu erat oriunda, tacitè expo-

situm est. Lege siquidem Mosis inter diversæ tribus homines erant vetita connubia. Uni enim ex eodem populo eademque gente mulier nubere præcipitur, ne sors patrimonii in aliam tribum transferatur. Et de his quidem hactenus.

Caput VIII.

De Herodis adversus infantes crudelitate, & qualem is exitum vita habuerit.

Confer cum hoc capite cap. 12. 13. 14. 15. lib. 1. Niceph.

CHRISTO igitur secundum Prophetarum oracula in Bethleem Judææ nato iis quibus suprà dixi temporibus, Herodes cum Magi quidam ex Oriente venientes ipsum interrogassent ubinam natus esset Rex Judæorum: quippe stellam ejus sibi conspectam ajebant, hancque tanti itineris sibi causam fuisse, quòd illum utpote DEUM adorare omnibus votis arderent: eâ re non mediocriter conturbatus quasi regnum ipsius in maximum discrimen esset adductum, percontatus est ex legis Doctoribus qui in sua gente erant, ubinam CHRISTUM natum iri exspectarent: Postquam verò Micheæ vaticinium comperit, qui in Bethleem nasciturum esse prædixerat, statim omnes pueros adhuc lactentes in Bethleem, & in conterminis locis à bimis usque ad recentissimè natos secundum tempus quod à Magis diligenter inquisiverat, uno edicto interfici jubet. JESUM quippe eadem cum æqualibus suis (ut erat verisimile) calamitate involvendum esse sperabat. Sed insidias Regis prævertit puer asportatus in Ægyptum à parentibus, quibus apparens Angelus rem omnem aperuerat. Et hæc quidem sacer Evangelii sermo declarat. Jam verò operæ pretium fuerit spectare quæ merces sceleris in Christum & æquales ejus infantes admissi Herodem consecuta sit: & quo pacto è vestigio nulla mora interposita, adhuc superstitem ultio divina corripuit, adeo ut eorum qui post hanc vitam ipsum manebant, cruciatuum præludia quædam ostenderet. Et qualiter quidem regni sui, ut putabat, prosperitates domesticis calamitatibus sibi vicissim succedentibus obscuravit, uxore ac liberis, cæterisq; partim propinquitate, partim amicitia sibi junctissimis nefariè trucidatis, ne numerando quidem nunc possim recensere: Cùm omnem tragœdiarum atrocitatem superet hujus

A νόμον οὐκ ἐξῆν ἑτέραις ἐπιμίγνυσθαι φυλαῖς· ἑνὶ γὰρ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ δήμου καὶ πατριᾶς τῆς αὐτῆς ζεύγνυσθαι πρὸς γάμον παρακελεύεται, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κλῆρος ἀπὸ φυλῆς ἐπὶ φυλήν. ὧδε μὲν οὖν καὶ ταῦτα ἐχέτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς Ἡρώδου κατὰ τῶν παίδων ἐπιβουλῆς, καὶ οἵα μετῆλθεν αὐτὸν καταστροφὴ βίου.

ΑΛλὰ γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεννηθέντος ταῖς προφητείαις ἀκολούθως ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας κατὰ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους, Ἡρώδης ἐπὶ τῇ τῶν ἐξ ἀνατολῆς μάγων ἀνερωτήσει, ὅπη εἴη διαπυνθανομένων ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. ἑωρακέναι γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ τῆς τοσῆσδε πορείας τοῦτ᾽ αἴτιον αὐτοῖς γεγονέναι, οἷα Θεῷ προσκυνῆσαι τῷ τεχθέντι διὰ σπουδῆς πεποιημένοις. οὐ σμικρῶς ἐπὶ τῷ πράγματι ἅτε κινδυνευούσης, ὥς γε δὴ ᾤετο, αὐτῷ τῆς ἀρχῆς διακινηθεὶς, πυθόμενος τῶν παρὰ τῷ ἔθνει νομοδιδασκάλων ποῦ τὸν Χριστὸν γεννηθήσεσθαι προσδοκῷεν. ὡς ἔγνω τὴν Μιχαίου προφητείαν ἐν Βηθλεὲμ προαναφωνοῦσαν, ἑνὶ προστάγματι τοὺς ὑπομαζίους ἔν τε τῇ Βηθλεὲμ καὶ πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω παῖδας κατὰ τὸν ἀπηκριβωμένον αὐτῷ χρόνον παρὰ τῶν μάγων, ἀναιρεθῆναι προστάττει. πάντως που καὶ τὸν Ἰησοῦν, ὥς γε ἦν εἰκὸς, τῆς αὐτῆς τοῖς ὁμήλιξι συναπολαῦσαι συμφορᾶς οἰόμενος. φθάνει γε μὴν τὴν ἐπιβουλὴν εἰς Αἴγυπτον διακομισθεὶς ὁ παῖς, δι᾽ ἐπιφανείας ἀγγέλου τὸ μέλλον προμεμαθηκότων αὐτοῦ τῶν γονέων. ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἡ ἱερὰ τοῦ εὐαγγελίου διδάσκει γραφή. Ἄξιον δ᾽ ἐπὶ τούτοις συνιδεῖν τἀπίχειρα τῆς Ἡρώδου κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ὁμηλίκων αὐτῷ τόλμης· ὡς παραυτίκα μὴ δὲ σμικρᾶς ἀναβολῆς γεγενημένης, ἡ θεία δίκη περιόντα ἔτ᾽ αὐτὸν τῷ βίῳ μετελήλυθε, τὰ τῶν μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν διαδεξομένων αὐτὸν ἐπιδεικνῦσα προοίμια. ὡς μὲν οὖν τὰς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτῷ νομισθείσας εὐπραγίας, ταῖς κατὰ τὸν οἶκον ἐπαλλήλοις ἠμαύρωσε συμφοραῖς, γυναικὸς καὶ τέκνων καὶ τῶν λοιπῶν τῶν μάλιστα πρὸς γένους ἀναγκαιοτάτων τε καὶ φιλτάτων μιαιφονίαις, οὐδὲν οἷόν τε νῦν καταλέγειν, τραγικὴν ἅπασαν

ἅπασαν δραματουργίαν ἐπιτομιαζούσης τῆς περὶ τούτων ὑποθέσεως, ἣν εἰς πλάτος ἐν ταῖς καθ' αὐτὸν ἱστορίαις ὁ Ἰώσηπος διελήλυθεν. ὡς δ' ἅμα τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων νηπίων ἐπιβουλῇ, θεήλατος αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ εἰς θάνατον συνήλασεν, οὐ χεῖρον καὶ τῶν φωνῶν τοῦ συγγραφέως ἐπακοῦσαι κατὰ λέξιν ἐν ἑπτακαιδεκάτῃ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας τὴν καταστροφὴν τοῦ κατ' αὐτὸν βίου, τοῦτον γράφοντος τὸν τρόπον. Ἡρώδῃ δὲ μειζόνως ἡ νόσος ἐνεπικραίνετο, δίκην ὧν παρανομήσειεν ἐκπρασσομένου τοῦ Θεοῦ. πῦρ μὲν γὰρ μαλακὸν ἦν, οὐχ ὧδε πολλὴν ἀποσημαῖνον τοῖς ἐπαφωμένοις τὴν φλόγωσιν, ὅσην τοῖς ἐντὸς προσετίθει τὴν κάκωσιν. ἐπιθυμία δὲ δεινὴ τοῦ δέξασθαί τι, οὐδὲ ἦν μὴ οὐχ ὑπουργεῖν. καὶ ἑλκώσεις τῶν τε ἐντέρων, καὶ μάλιστα τοῦ κώλου δειναὶ ἀλγηδόνες· καὶ φλέγμα ὑγρὸν περὶ τοὺς πόδας καὶ διαυγές. παραπλησία δὲ καὶ ἡ περὶ τὸ ἦτρον κάκωσις ἦν. ναὶ μὴν καὶ τοῦ αἰδοίου σῆψις σκώληκας ἐμποιοῦσα, πνεύματός τε ὀρθία ἔντασις, καὶ αὐτὴ λίαν ἀηδής, ἀχθηδόνι τε τῆς ἀποφορᾶς καὶ τῷ πυκνῷ τοῦ ἄσθματος. ἐσπασμένος τε περὶ πᾶν ἦν μέρος, ἰσχὺν οὐχ ὑπομενητὴν προστιθέμενος. ἐλέγετο γοῦν ὑπὸ τῶν θειαζόντων καὶ οἷς ταῦτα προαποφθέγγεσθαι σοφία πρόκειται, ποινὴν τοῦ πολλοῦ καὶ δυσσεβοῦς ταύτην ὁ Θεὸς εἰσπράττεσθαι παρὰ τοῦ βασιλέως. ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ παρασημαίνεται ὁ προειρημένος. καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν ἱστοριῶν τὰ παραπλήσια περὶ τοῦ αὐτοῦ παραδίδωσιν, ὧδέ πως γράφων. ἔνθεν αὐτοῦ τὸ σῶμα πᾶν ἡ νόσος διαλαβοῦσα, ποικίλοις πάθεσιν ἐμέριζε. πυρετὸς μὲν γὰρ ἦν χλιαρός, κνησμὸς δ' ἀφόρητος τῆς ἐπιφανείας ὅλης, καὶ κώλου συνεχεῖς ἀλγηδόνες. περί τε τοὺς πόδας ὡς ὑδρωπιῶντος οἰδήματα, τοῦ τε ἤτρου φλεγμονή, καὶ αἰδοίου σηπεδὼν σκώληκας γεννῶσα. πρὸς τούτοις ὀρθόπνοια καὶ δύσπνοια, καὶ σπασμοὶ ἁπάντων τῶν μελῶν, ὥστε τοὺς ἐπιθειάζοντας ποινὴν εἶναι τὰ νοσήματα λέγειν. ὁ δὲ παλαίων τοσούτοις πάθεσιν, ὅμως τοῦ ζῆν ἀντείχετο, σωτηρίαν τε ἤλπιζε, καὶ θεραπείας ἐπενόει. διαβὰς γοῦν τὸν Ἰορδάνην, τοῖς κατὰ Καλλιρρόην θερμοῖς ἐχρῆτο. ταῦτα δ' ἔξεισι μὲν εἰς τὴν Ἀσφαλτῖτιν λίμνην. ὑπὸ γλυκύτητος δ' ἐστὶ καὶ πότιμα. δόξαν δ' ἐνταῦθα τοῖς ἰατροῖς, ἐλαίῳ θερμῷ πᾶν

A argumenti tractatio, quod Josephus in Antiquitatum libris uberrimè est exsecutus. Qualiter verò post insidias adversus Servatorem reliquosque infantes comparatas, statim immisso cælitùs morbo quasi verbere ad mortem adactus est, non alienum fuerit ex ipso Scriptore cognoscere, qui in septimo Antiquitatum libro Herodis exitum refert his verbis: Herodem porrò, inquit, morbi vis acriùs indies exagitabat, Deo pœnas scelerum illius exigente. Ignis quidam erat lentus qui non tantùm cutem contrectantibus ardorem
B nuntiabat, quantùm intus viscera depascebatur. Ingens præterea aviditas accipiendi cibi, cui denegare quidquam non licebat. Scatebant ulceribus intestina: & acerbissimis coli doloribus cruciabatur. Pedes humore pellucido distenti, eademque circa ventriculum mali labes erat. Ipsa quoque genitalia putrefacta vermiculis scaturiebant. Accedebat anhelitus contentio, tùm ob fœtorem tùm ob nimiam crebritatem molestissima. Deniq; convulsiones per universa propemodum membra, insu-
C perabile ipsi robur addebant. Ajebant porrò divini & qui in hujusmodi vaticinandi scientia studium suum collocaverant, hanc multiplicis impietatis pœnam Deum à Rege exposcere. Hæc sunt quæ in supradicto libro Scriptor jam à nobis laudatus commemorat. In secundo autem libro belli Judaici eadem de illo tradit his verbis: Posthæc, inquit, morbi vis per universum ejus corpus diffusa, diversi generis doloribus distrahere illud cœpit. Febris quædam erat tepidior; pruritus per universam cuticulam intolerabilis; coli quoque dolores continui. Circa pedes tumor quasi aqua intercute laborantis. Ad
D hæc inflatio ventriculi, & genitalium vermibus scatentium tabes. Postremò contentior anhelitus, & respirandi difficultas, & membrorum omnium convulsio hominem cruciabat: adeò ut harioli hujusmodi morbum pœnam esse dicerent cælitùs irrogatam. At ille tametsi cum tot morborum generibus luctaretur, spem tamen adhuc vitæ retinens, remedia excogitabat. Itaque trajecto Jordane, aquis calidis quæ juxtà Callirhoem sunt, usus est. Hæ influunt quidem in Asphaltitem lacum, sed adeò dulces sunt, ut etiam potui commodæ sint. Ibi cum medicis visum esset ut tepente oleo foveretur, demissus in soliū

plenum olei, toto corpore adeò resolutus est, ut etiam oculi instar hominis mortui revolverentur. Deinde ministrorum tumultuantium clamore excitatus, ad se quidem rediit. Ceterùm spe salutis in posterum abjectâ, quinquaginta drachmas militibus viritim, ducibus verò & amicis magnam pecuniæ vim distribui jussit. Inde Hierichuntem reversus est: jamque atra bile correptus, & ipsi quodammodo morti minitans, teterrimum facinus perpetrare statuit. Etenim illustrissimos quosque totius Judææ viros ex singulis vicis collectos, in Hippodromo concludi præcepit. Tùm accersita Salome viroque ejus Alexandro: Novi, inquit, Judæos morte mea exsultaturos. Sed lugeri aliorum causâ, & illustres exsequias consequi possum, dummodò meis mandatis obsequi velitis. Hos viros quos custodiæ mandavi, simulatque animam exhalavero militibus circumdatos, omnes interficite quò & universa Judæa & singulę domus vel invitæ mea morte illachrymentur. Et paulò post. Rursus, inquit, cùm partim inedia, partim tussis violentia cruciaretur, victus doloribus fatum antevertere statuit. Sumpto igitur pomo, cultellum poposcit. Solitus enim erat, poma manu suâ incisa comedere. Tùm circumspiciens ne quis esset qui impediret, tanquam se percussurus dextram levavit. Postremò idem Scriptor narrat, quo pacto paulò ante exitum vitæ proprium filium, post duos quos jam ante necaverat impiè jussit occidi, atque ita demùm non sine maximis cruciatibus animam efflavit. Hujusmodi exitum vitæ habuit Herodes, merita perpessus supplicia pro scelere quod adversus infantes Bethleemitas admiserat, dum Servatori nostro insidias compararet. Post cujus interitum Angelus Josepho etiam tum in Ægypto moranti in somnis apparens, cum in Judæam redire unà cum puero & matre præcepit, mortuos nuntians, qui puerum è medio tollere cupiebant. Quibus hæc Evangelista subjungit. Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo, timuit illò ire. Et admonitus in somnis secessit in partes Galilææ.

A ἀναθάλψαι τὸ σῶμα χαλασθὲν εἰς ἐλαίου πλήρη πύελον, ἐκλύει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ὡς τεθνεὼς ἀνέστρεψεν. θορύβου δὲ τῶν θεραπόντων γενομένων, πρὸς μὲν τὴν κραυγὴν ἀνήνεγκεν. εἰς δὲ τὸ λοιπὸν ἀπογνοὺς τὴν σωτηρίαν, τοῖς τε στρατιώταις ἀνὰ δραχμὰς πεντήκοντα ἐκέλευσε διανεῖμαι, καὶ πολλὰ χρήματα τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς φίλοις. αὐτὸς δ' ὑποστρέψας, εἰς Ἱεριχοῦντα παραγίνεται, μελαγχολῶν ἤδη, καὶ μονονουχὶ αὐτῷ τῷ θανάτῳ ἀπειλῶν, προέκοψεν εἰς ἐπιβολὴν ἀθεμίτου πράξεως. τοὺς γὰρ ἀφ' ἑκάστης κώμης ἐπισήμους ἄνδρας ἐξ
B ὅλης Ἰουδαίας συναγαγὼν, εἰς τὸν καλούμενον ἱππόδρομον ἐκέλευσε συγκλεῖσαι. προσκαλεσάμενος δὲ Σαλώμην τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸν ἄνδρα ταύτης Ἀλέξανδρον· οἶδα, ἔφη, Ἰουδαίους τὸν ἐμὸν ἑορτάσοντας θάνατον. δύναμαι δὲ πενθεῖσθαι δι' ἑτέρων καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον σχεῖν, ἂν ὑμεῖς ἐθελήσητε ταῖς ἐμαῖς ἐντολαῖς ὑπουργῆσαι. τοὺς δὲ τοὺς φρουρουμένους ἄνδρας, ἐπειδὰν ἐκπνεύσω, τάχιστα κτείνατε περιστήσαντες τοὺς στρατιώτας, ἵνα πᾶσα ἡ Ἰουδαία καὶ πᾶς οἶκος, καὶ ἄκων ἐπ' ἐμοὶ δακρύσῃ. καὶ μετὰ βραχέα φησίν. αὖθις δὲ, καὶ γὰρ ἐνδείᾳ τροφῆς
C καὶ βηχὶ σπασμώδει διετείνετο. τῶν ἀλγηδόνων ἡττηθεὶς, φθάσαι τὴν εἱμαρμένην ἐπεβάλετο. λαβὼν δὲ μῆλον, ᾔτησε καὶ μαχαίριον· εἰώθει γὰρ ἀποτέμνων ἐσθίειν. ἔπειτα περιαθρήσας μή τις ὁ κωλύων αὐτὸν εἴη, ἐπῆρε τὴν δεξιὰν ὡς πλήξων ἑαυτόν. ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ συγγραφεὺς, ἕτερον αὐτοῦ γνήσιον παῖδα πρὸ τῆς ἐσχάτης τοῦ βίου τελευτῆς, τρίτον ἐπὶ δυσὶν ἤδη προανῃρημένοις δι' ἐπιτάξεως ἀνελόντα, παραχρῆμα τὴν ζωὴν οὐ μετὰ σμικρῶν ἀλ-
D γηδόνων ἀπορρῆξαι. καὶ τοιοῦτον μὲν τὸ πέρας τοῦ Ἡρώδου γέγονε τελευτῆς, ποινὴν δικαίαν ἐκτίσαντος ὧν ἀμφὶ τὴν Βηθλεὲμ ἀνεῖλε παίδων, τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς ἕνεκα. μεθ' ἣν ἄγγελος ὄναρ ἐπιστὰς ἐν Αἰγύπτῳ διατρίβοντι τῷ Ἰωσὴφ, ἀπᾶραι ἅμα τῷ παιδὶ καὶ τῇ τούτου μητρὶ ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν παρακελεύεται, τεθνηκέναι δηλῶν τοὺς ἀναζητοῦντας τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. τούτοις δ' ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐπιφέρει λέγων· ἀκούσας δ' ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν. χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν κατὰ Πιλάτον χρόνων.

ΤΗς δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν Ἡρώδην τοῦ Ἀρχελάου καταστάσει συνᾴδει καὶ ὁ προειρημένος ἱστορικός, τὸν τρόπον τε ἀναγράφων καθ' ὃν ἐκ διαθηκῶν Ἡρώδου τοῦ πατρὸς, ἐπικρίσεώς τε καίσαρος Αὐγούστου, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν διεδέξατο. καὶ ὡς τῆς ἀρχῆς μετὰ δεκαέτη χρόνον ἀποπεσόντος, οἱ ἀδελφοὶ Φίλιππός τε καὶ ὁ νέος Ἡρώδης ἅμα Λυσανίᾳ, τὰς ἑαυτῶν διεῖπον τετραρχίας. ὁ δ' αὐτὸς ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς ἀρχαιολογίας, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Τιβερίου βασιλείας. τοῦτον γὰρ τὴν καθ' ὅλων ἀρχὴν διαδέξασθαι, ἑπτὰ ἐπὶ πεντήκοντα ἔτεσι τὴν ἡγεμονίαν ἐπικρατήσαντος Αὐγούστου, Πόντιον Πιλᾶτον ἐπιτραπῆναι τὴν Ἰουδαίαν δηλοῖ, ἐνταῦθά τε ἐφ' ὅλοις ἔτεσι δέκα, σχεδὸν εἰς αὐτὴν παραμεῖναι τὴν Τιβερίου τελευτήν. οὐκοῦν σαφῶς ἀπελήλεγκται τὸ πλάσμα τῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπομνήματα χθὲς καὶ πρώην διαδεδωκότων· ἐν οἷς πρῶτος αὐτὸς ὁ τῆς παρασημειώσεως χρόνος τῶν πεπλακότων ἀπελέγχει τὸ ψεῦδος. Ἐπὶ τῆς τετάρτης γοῦν ὑπατείας Τιβερίου, ἣ γέγονεν ἔτους ἑβδόμου τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὰ περὶ τὸ σωτήριον αὐτοῖς πάθος τολμηθέντα περιέχει. καθ' ὃν δείκνυται χρόνον, μηδ' ἐπιστάς πω τῇ Ἰουδαίᾳ Πιλᾶτος, εἴγε τῷ Ἰωσήπῳ μάρτυρι χρήσασθαι δέον, σαφῶς οὕτω σημαίνοντι κατὰ τὴν δηλωθεῖσαν αὐτοῦ γραφήν, ὅτι δὴ δωδεκάτῳ ἐνιαυτῷ τῆς Τιβερίου βασιλείας, ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας ὑπὸ Τιβερίου καθίσταται Πιλᾶτος.

CAPUT IX.

De Pilati temporibus.

DE Archelaï post Herodis obitum dominatione consentit etiam supradictus historiæ Scriptor: narrans qua ratione, tùm ex Herodis patris testamento, tùm judicio Cæsaris Augusti Judææ Regnum susceperit: utque cùm ipse post annos decem Regno excidisset, frares ejus Philippus & Herodes junior ac Lysanias tetrarchias suas rexerint. Idem in octavo decimo Antiquitatum libro,

B

anno duodecimo Principatus Tiberii (hic enim orbis imperium acceperat, cùm Augustus septem & quinquaginta annis imperasset) Pontium Pilatum procurationem Judææ accepisse auctor est, ibique decem annis usque ad Tiberii fere exitum permansisse. Ex quibus manifestè convincitur commentum eorum qui Acta adversus Servatorem nostrum nuperrimè ediderunt. In quibus primum ipsa temporis ratio Actis prænotata, auctores mendacii coarguit. Quippe Consulatu Tiberii Augusti quarto, qui in-

C

cidit in septimum ejus imperii annum, ea quæ isti in salutari Domini nostri passione ausi sunt confingere gesta dicuntur. Quo quidem tempore nondum in Judæam advenisse Pilatum satis constat, si testimonio Josephi fides adhibenda est. Qui in libro jam suprà laudato disertè indicat, anno Principatus Tiberii duodecimo Pilatum Judææ procuratorem à Tiberio factum fuisse. *Lib 18. cap 3.*

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέων, καθ' οὓς ὁ Χριστὸς τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο.

ΕΠὶ τούτων δὴ οὖν κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν ἔτος πεντεκαιδέκατον Τιβερίου Καίσαρος ἄγοντος, τέταρτον δὲ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου, τῶν τε λοιπῶν Ἰουδαίας τετραρχούντων Ἡρώδου καὶ Λυσανίου καὶ Φιλίππου, ὁ σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα παραγίνεται, καταρχήν τε ποιεῖ τηνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον κηρύγματος. Φησὶ δὲ αὐτὸν ἡ θεία γραφὴ τὸν πάντα τῆς διδασκα-

CAPUT X.

De Pontificibus Iudæorum sub quibus Christus Evangelium prædicavit.

HORUM temporibus cùm Tiberius quidem quintum decimum imperii annum ageret, ut scribit Evangelista, Pilatus verò procurationis Judææ quartum: Herode, Lysania ac Philippo tetrarchis reliquam Judæam obtinentibus, Servator ac Dominus noster JESUS CHRISTUS anno ætatis circiter tricesimo ad Joannis lavacrum accessit: tuncque primum Evangelium prædicare instituit. Refert porrò divina Scriptura totum prædicationis suæ tempus sub *Cum hoc cap. confer Nicephor. cap 18. & 29. lib. 1.*

Anna & Caïpha Pontificibus illum exegisse: id scilicet significans, temporis spatio quo illi Sacerdotium administrarunt, universam Christi prædicationem terminatam fuisse, cùm ergo ab Annæ pontificatu exorsus ad Caïphę pontificatum docere perstiterit, vix hoc temporis intervallo quadriennium integrum continetur. Quippe cùm jam inde ab illis quibus dixi temporibus aboliti propè essent ritus legesque sacrorum, simul Sacerdotium perpetuum & hereditarium esse desierat: nec quæ ad cultum DEI pertinent ritè agebantur. Sed à præsidibus Romanis alii subinde atque alii Sacerdotes constituti, non plus quam anni spatio munus illud gerebant. Certè Josephus ab Anna ad Caïpham quatuor continuò ordine Sacerdotes fuisse in dicto Antiquitatum libro narrat his verbis: Valerius Gratus cùm Annæ Sacerdotium ademisset, Ismaelem Baphi filium in ejus locum promovit. Quo non multò post remoto, Eleazarum supradicti Annæ filium Sacerdotem designavit. Interjecto deinceps anni spatio cùm huic honorem abrogasset, Simoni Camithi filio Sacerdotium tradidit. Qui eo munere non ultrà annum perfunctus, mox Josephum, cui etiam Caïphæ nomen fuit, successorem accepit. Proinde universum prædicationis dominicæ tempus non totos quatuor annos complecti manifestum est, quorum spatio totidem Sacerdotes ab Anna usque ad promotionem Caïphæ annuum singuli Sacerdotium administrarunt. Itaque illo anno quo salutaris Christi passio contigit, divinum Evangelii volumen rectè Caïpham Pontificem adnotavit. Ex cujus etiam Evangelii auctoritate temporis spatium quo Christus prædicavit, cum observatione nostra convenire ostenditur. Ceterùm Servator ac Dominus noster Jesus Christus haud multò post Evangelicæ prædicationis initium duodecim sibi viros adjunxit, quos præ reliquis Discipulis suis solos Apostolorum nomine quasi præcipuo quodam honoris titulo insignivit. Elegit prætereà septuaginta viros, quos in ea loca & oppida, in quæ ipse venturus erat, binos præmittere solebat.

A λίας διατελέσαι χρόνον ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα. δηλοῦσα ὅτι δὴ ἐν τοῖς μεταξὺ τῆς τούτων ἔτεσι λειτουργίας, ὁ πᾶς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ συνεπεράνθη χρόνος· ἀρξαμένου μὲν κατὰ τὴν τοῦ Ἄννα ἀρχιερωσύνην, μέχρι δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Καϊάφα παραμείναντος, οὐδ' ὅλος ὁ μεταξὺ τετραέτης παρίσταται χρόνος. τῶν γάρ τοι κατὰ τὸν νόμον ἤδη πως καθῃρημένων ἐξ ἐκείνου θεσμῶν, λέλυτο μὲν ὧ διὰ βίου καὶ ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προσήκοντα ἦν· ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἡγεμόνων ἄλλοτ' ἄλλοι τὴν ἀρχιερωσύνην B ἐπιτρεπόμενοι, οὐ πλεῖον ἔτους ἑνὸς ἐπὶ ταύτης διετέλουν. ἱστορεῖ δ' οὖν ὁ Ἰώσηπος τέσσαρας κατὰ διαδοχὴν ἐπὶ Καϊάφαν ἀρχιερεῖς μετὰ τὸν Ἄνναν διαγενέσθαι, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαιολογίας γραφὴν, ὧδέ πως λέγων. Οὐαλλέριος Γρᾶτος παύσας ἱερᾶσθαι Ἄνανον, Ἰσμάηλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν τοῦ Βαφί. καὶ τοῦτον δὲ μετ' οὐ πολὺ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενο-C μένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καμίθου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένετο χρόνος, καὶ Ἰώσηπος ὁ καὶ Καϊάφας διάδοχος ἦν αὐτῷ. οὐκοῦν ὁ σύμπας οὐδ' ὅλος τετραέτης ἀποδείκνυται τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας χρόνος, τεσσάρων ἐπὶ τέσσαρσιν ἔτεσιν ἀρχιερέων ἀπὸ τοῦ Ἄννα καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Καϊάφα κατάστασιν ἐνιαύσιον λειτουργίαν ἐκτετελεκότων. τόν γέ τοι Καϊάφαν ἀρχιερέα εἰκότως τοῦ ἐνιαυτοῦ καθ' ὃν τὰ τοῦ Σωτηρίου πάθους ἐπετελεῖτο, ἡ τοῦ εὐαγγελίου παρεσημήνατο D γραφή. ἐξ ἧς καὶ αὐτῆς οὐκ ἀπᾴδων τῆς προκειμένης ἐπιτηρήσεως, ὁ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἀποδείκνυται χρόνος. ἀλλὰ γὰρ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, οὐ μετὰ πλεῖστον τῆς καταρχῆς τοῦ κηρύγματος, τοὺς δώδεκα Ἀποστόλους ἀνακαλεῖται· οὓς καὶ μόνους τῶν λοιπῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατά τι γέρας ἐξαίρετον Ἀποστόλους ὠνόμασεν. καὶ αὖθις ἀναδείκνυσιν ἑτέρους ἑβδομήκοντα, οὓς καὶ αὐτοὺς ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο δύο, πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Τὰ περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ μεμαρτυρημένα.

Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ τοῦ νέου Ἡρώδου τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος, μνημονεύει μὲν καὶ ἡ θεία τῶν εὐαγγελίων γραφή· συνιστορεῖ γε μὴν καὶ ὁ Ἰώσηπος ὀνομαστὶ τῆς τε Ἡρωδιάδος μνήμην πεποιημένος, καὶ ὡς ἀδελφοῦ γυναῖκα οὖσαν αὐτὴν ἠγάγετο πρὸς γάμον Ἡρώδης, ἀθετήσας μὲν τὴν προτέραν αὐτῷ κατὰ νόμους γεγαμημένην γυναῖκα· Ἀρέτα δ' ἦν αὕτη τοῦ Πετραίων βασιλέως θυγάτηρ. Τὴν δὲ Ἡρωδιάδα ζῶντος διαστήσας τοῦ ἀνδρός· δι' ἣν καὶ τὸν Ἰωάννην ἀνελών, πόλεμον αἱρεῖται πρὸς τὸν Ἀρέταν, ὡς ἂν ἠτιμασμένης αὐτοῦ τῆς θυγατρός. ἐν ᾧ πολέμῳ μάχης γενομένης, πάντα φησὶ τὸν Ἡρώδου στρατὸν διαφθαρῆναι καὶ ταῦτα πεπονθέναι τῆς ἐπιβουλῆς ἕνεκεν τῆς κατὰ Ἰωάννου γεγενημένης. ὁ δ' αὐτὸς Ἰώσηπος ἐν τοῖς μάλιστα δικαιότατον καὶ Βαπτιστὴν ὁμολογῶν γεγονέναι τὸν Ἰωάννην, τοῖς περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν τῶν εὐαγγελίων γραφὴν ἀναγεγραμμένοις συμμαρτυρεῖ. ἱστορεῖ δὲ καὶ τὸν Ἡρώδην τῆς βασιλείας ἀποπεπτωκέναι διὰ τὴν αὐτὴν Ἡρωδιάδα, μεθ' ἧς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ὑπερορίαν ἀπεληλάσθαι, Βίενναν τῆς Γαλλίας πόλιν οἰκεῖν καταδικασθέντα. καὶ ταῦτά γε αὐτῷ ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς ἀρχαιολογίας δεδήλωται, ἔνθα συλλαβαῖς αὐταῖς περὶ τοῦ Ἰωάννου ταῦτα γράφει. Τισὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἡρώδου στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλα δικαίως τιννυμένου κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης, ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσι, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβείᾳ χρωμένους, βαπτισμῷ συνιέναι. οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φανεῖσθαι, μὴ ἐπί τινων ἁμαρτάδων παραιτήσει χρωμένων, ἀλλ' ἐφ' ἁγνείᾳ τοῦ σώματος, ἅτε δὴ καὶ τῆς ψυχῆς δικαιοσύνῃ προεκκεκαθαρμένης. καὶ τῶν ἄλλων συστρεφομένων, καὶ γὰρ ἥσθησαν ἐπὶ πλεῖστον τῇ ἀκροάσει τῶν λόγων, δείσας Ἡρώδης τὸ ἐπὶ τοσόνδε πιθανὸν αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις, μὴ ἐπὶ ἀποστάσει τινὶ φέροιτο, (πάντα γὰρ ἐῴκεσαν συμβουλῇ τῇ ἐκείνου πράξοντες) πολὺ κρεῖττον ἡγεῖται πρίν τι νεώτερον ἀπ' αὐτοῦ

CAPUT XI.

Testimonia de Joanne Baptista & de Christo.

BREVI interjecto tempore Joannem Baptistam ab Herode juniore capite truncatum fuisse sacra Evangelii Scriptura commemorat. Cui adstipulatur etiam Josephus, qui & Herodiadis ipsius nominatim meminit, & disertè narrat quomodo Herodes priore & legitima conjuge repudiata quæ Arethæ Regis Arabum filia erat, hanc fratris sui uxorem à viro suo per vim abductam sibi conjugem adscivit: inque ejus gratiam necato Joanne Baptista, cum Aretha ob filiæ contumeliam infesto bellum gessit. Quo quidem in bello victum acie Herodem, & universum ejus exercitum deletum refert, hæcque omnia ob scelus adversus Joannem Baptistam perpetratum ei contigisse. Idem Josephus Joannem justissimum virum fuisse, & lavacri cujusdam institutorem affirmans, cum iis quæ in sacris Evangeliorum voluminibus de eodem Joanne prodita sunt, mirificè consentit. Refert etiam Herodem Herodiadis culpa Principatu excidisse, & in urbem Galliæ Viennam simul cum ea esse relegatum. Et hæc quidem in octavo decimo Antiquitatum libro ab eo commemorantur, in quo etiam de Joanne scribit his verbis: Arbitrabantur quidam Judæorum divina ultione periisse Herodis exercitum, Deo cædem Joannis qui Baptista cognominatus est, vindicante. Quippe hunc Herodes obtruncaverat, cum esset vir bonus, Judæosque ad virtutis studium excitaret, præcipiens ut justè quidem inter se, ergà DEUM autem piè agentes, ad lavacrum accederent. Tunc enim demùm acceptum DEO fore lavacrum ajebat, cùm eo non ad expiationem criminum uterentur, sed ad corporis munditiem, ut mentibus jam ante per justitiam expurgatis, corporis quoque adderent puritatem. Cumque multi ad eum undique confluerent (hujusmodi enim sermonibus mirificè delectabantur) Herodes veritus, ne tanta hominis auctoritas subditos ad defectionem impelleret, quippe qui nihil non acturi ex ejus consilio viderentur; satius esse duxit priusquàm novi aliquid oriretur, illum è medio tollere, quàm mutatione rerum facta, ipse in maximum discrimen addu-

Huc refert Nicephor. lib. 1. cap. 19. 20.

ctus, seram pœnitentiam agere. Victus igitur ob hanc Herodis suspicionem, & ad castellum Machæruntem, cujus suprà meminimus perductus, ibidem cæsus est. Hæc Josephus de Joanne. Qui etiam in eodem libro Servatoris nostri mentionem facit, his verbis: Iisdem temporibus Jesus quidam fuit vir sapiens, si tamen virum eum appellare fas est. Erat quippe admirabilium operum effector, Doctorque eorum qui veritatem libenti animo complectebantur. Multos ille partim ex Judæis, partim ex gentilibus sectatores sibi adjunxit. Hic erat Christus. Quem à gentis nostræ primoribus delatum, cùm Pilatus crucis supplicio addixisset, hi tamen qui illum dilexerant, eum deinceps colere non destiterunt. Tertio enim die vivus ac spirans eis apparuit, prout divini Prophetæ hęc & alia quamplurima de illo mirifica prædixerant. Abhinc porrò Christianorum genus qui ab eo nomen sumpsere, ad nostram usque ætatem continuatum manet. Hæc igitur cùm Scriptor ille ex Hebræis oriundus de Joanne Baptista & de Servatore nostro in libris suis commemoraverit, quod jam effugium relinquitur his qui adversus eos Acta illa confinxerunt, quòminus impudentissimi esse convincantur? Sed de his satis.

A γενέσθαι, προλαβὼν ἀναιρεῖν, ἢ μεταβολῆς γενομένης εἰς πράγματα ἐμπεσὼν μετανοεῖν. καὶ ὁ μὲν ὑποψίᾳ τῇ τοῦ Ἡρώδου, δέσμιος εἰς τὸν Μαχαιροῦντα πεμφθεὶς τὸ προειρημένον φρούριον, ταύτῃ κτίννυται). ταῦτα περὶ τοῦ Ἰωάννου διελθών, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ συγγράμματος ἱστορίαν ὧδέ πως μέμνηται). γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς τις σοφὸς ἀνήρ, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν σὺν ἡδονῇ τἀληθῆ δεχομένων. καὶ πολλοὺς μὲν τῶν Ἰουδαίων, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ B ἐπηγάγετο. ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν. καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐξεπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων. εἰσέτι τε νῦν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φῦλον. ταῦτα δὲ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων συγγραφέως ἀνέκαθεν τῇ ἑαυτοῦ γραφῇ, C περί τε τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραδεδωκότος, τίς ἂν ἔτι λείποιτο ἀποφυγή, τοῦ μὴ ἀναισχύντους ἀπελέγχεσθαι τοὺς κατ' αὐτῶν πλασαμένους ὑπομνήματα. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐχέτω ταύτῃ,

Caput XII.

De Servatoris nostri Discipulis.

Cum hoc cap. confer Niceph. cap. 21. 22 & omnia sequentia ad finem usq; l. 1.

Et Apostolorum quidem Servatoris nostri nomina ex Evangeliorum libris notissima sunt omnibus. Quod verò ad septuaginta Discipulos attinet, eorum series nullibi perscripta reperitur. Fertur tamen ex illorum numero unus fuisse Barnabas: Cujus cum in Actibus Apostolorum crebra fit mentio, tùm in Pauli ad Galatas epistola. Ex iisdem etiam Sosthenem fuisse perhibent, eum qui unà cum Paulo literas ad Corinthios scripsit. Sic enim refert Clemens in libro quinto hypotyposeon. In quo etiam Cepham illum cui Antiochiam ingresso Paulus se palàm restitisse dicit, quoniam reprehensione dignus erat, unum ait fuisse ex septuaginta Discipulis Petro Apostolo cognominem. Matthiam quoque, eum qui Judæ proditoris loco in numerum Apostolorum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

Τῶν γε μὴν τοῦ Σωτῆρος ἀποστόλων, παντί τῳ σαφὴς ἐκ τῶν εὐαγγελίων ἡ πρόσρησις. τῶν δ' ἑβδομήκοντα μαθητῶν, κατάλογος μὲν οὐδεὶς οὐδαμῇ φέρεται· λέγεταί γε μὲν εἷς αὐτῶν Βαρνάβας γεγονέναι. οὗ διαφόρως μὲν καὶ αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐμ- D νημόνευσαν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ὁ Παῦλος γράφων Γαλάταις. τούτων δ' εἶναί φασι καὶ Σωσθένην τὸν ἅμα Παύλῳ Κορινθίοις ἐπιστείλαντα. ἡ δ' ἱστορία παρὰ Κλήμεντι κατὰ τὴν πέμπτην τῶν ὑποτυπώσεων, ἐν ᾗ καὶ Κηφᾶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Παῦλος· ὅτε δὲ ἦλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην· ἕνα φησὶ γεγονέναι τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρῳ τυγχάνοντα τῷ Ἀποστόλῳ. καὶ Ματθίαν δὲ τὸν ἀντὶ Ἰούδα τοῦ προδότου τοῖς Ἀποστόλοις ἐγκατα-

λεγόμενον, τόν τε σὺν αὐτῷ τῇ ὁμοίᾳ ψήφῳ τιμηθέντα, τῆς αὐτῆς τῶν ἑβδομήκοντα κλήσεως ἠξιῶσθαι κατέχει λόγος. καὶ Θαδδαῖον δὲ ἕνα τῶν αὐτῶν εἶναί φασι· περὶ οὗ καὶ ἱστορίαν ἐλθοῦσαν εἰς ἡμᾶς, αὐτίκα μάλα ἐκθήσομαι. καὶ τῶν ἑβδομήκοντα δὲ πλείους τοῦ Σωτῆρος πεφηνέναι μαθητὰς εὕροις ἂν ἐπιτηρήσας, μάρτυρι χρώμενος τῷ Παύλῳ, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν ὦφθαι αὐτὸν φήσαντι, πρῶτον μὲν Κηφᾷ. ἔπειτα τοῖς δώδεκα. καὶ μετὰ τούτους, ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ὧν τινὰς μὲν ἔφασκε κεκοιμῆσθαι, τοὺς πλείους δ' ἔτι τῷ βίῳ καθ' ὃν καιρὸν αὐτῷ ταῦτα συνετάττετο, παραμένειν. ἔπειτα δ' ὦφθαι αὐτὸν Ἰακώβῳ φησίν· εἷς δὲ καὶ οὗτος τῶν φερομένων τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἀδελφῶν ἦν. εἶθ' ὡς παρὰ τούτους κατὰ μίμησιν τῶν δώδεκα πλείστων ὅσων ὑπαρξάντων Ἀποστόλων, οἷος καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος ἦν, προστίθησι λέγων. ἔπειτα ὤφθη τοῖς Ἀποστόλοις πᾶσι. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε. τὰ δὲ περὶ τὸν Θαδδαῖον ἱστορίας ἡμῖν λεχθείσης τοιοῦτος γέγονεν ὁ τρόπος.

adscriptus est, & alterum illum qui cum Matthia pari suffragio fuit honoratus, fama est ex illo cœtu septuaginta Discipulorum fuisse. Thaddæum præterea unum ex illis fuisse ferunt. De quo historiam quæ ad nos usque pervenit, mox narraturus sum. Quod si quis observare velit attentius, plures quàm septuaginta reperiet Servatoris nostri Discipulos, vel ex unius Pauli testimonio: Qui Christum postquam à mortuis suscitatus est, primo omnium Cephæ apparuisse dicit, deinde duodecim, & post hos plus quam quinquentis fratribus simul. Ex quibus nonnullos quidem mortem obiisse, plerosque verò adhuc superstites fuisse tradit cùm hæc scriberet. Inde Jacobo illum apparuisse testatur. Unus hic ex septuaginta Discipulorum numero, ac prætereà ex fratribus Domini fuisse perhibetur. Postremò cùm præter duodecim essent alii complures qui instar illorum Apostoli dicebantur, cujusmodi etiam erat Paulus, hæc adjungit. Deinde visus est omnibus Apostolis. Sed de his satis. Historia verò de Thaddæo cujus suprà mentionem fecimus, hujusmodi est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἱστορία περὶ τοῦ τῶν Ἐδεσσηνῶν δυνάστου.

Ἡ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θεότης, εἰς πάντας ἀνθρώπους τῆς παραδοξοποιοῦ δυνάμεως ἕνεκεν βοωμένη, μυρίους ὅσους καὶ τῶν ἐπ' ἀλλοδαπῆς πορρωτάτω τῆς Ἰουδαίας, νόσων τε καὶ παντοίων παθῶν ἐλπίδι θεραπείας ἐπήγετο. ταύτῃ τοι βασιλεὺς Ἄγβαρος, τῶν ὑπὲρ Εὐφράτην ἐθνῶν ἐπισημότατα δυναστεύων, πάθει τὸ σῶμα δεινῷ καὶ οὐ θεραπευτῷ ὅσον ἐπ' ἀνθρωπείᾳ δυνάμει καταφθειρόμενος, ὡς καὶ τοὔνομα τοῦ Ἰησοῦ πολὺ καὶ τὰς δυνάμεις συμφώνως πρὸς ἁπάντων μαρτυρουμένας ἐπύθετο, ἱκέτης αὐτοῦ πέμψας δι' ἐπιστολοφόρου γίγνεται, τῆς νόσου τυχεῖν ἀπαλλαγῆς ἀξιῶν. ὁ δὲ μὴ τότε καλοῦντι ὑπακούσας, ἐπιστολῆς γοῦν αὐτὸν ἰδίας καταξιοῖ, ἕνα τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἀποστελεῖν ἐπὶ θεραπείᾳ τῆς νόσου, ὁμοῦ τε αὐτοῦ σωτηρίαν καὶ τῶν προσηκόντων ἁπάντων ὑπισχνούμενος. οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἄρα αὐτῷ ἐπληροῦτο τὰ τῆς ἐπαγγελίας. μετὰ γοῦν τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ

CAPUT XIII.

Narratio de Regulo Edessenorum.

Cum hoc cap. confer Niceph. c. 7. lib. 2. & Evagrium l. 4. c. 29.

DOMINI ac Servatoris nostri Jesu Christi Divinitas cùm propter admiranda illius opera ubique jam celebris esset, innumerabiles ab externis & à Judæa remotissimis regionibus, morbis & cujusquemodi doloribus afflictos spe recuperandæ salutis attraxerat. Itaque Rex Agbarus qui gentibus trans Euphratem positis non sine laude præerat, cum gravi morbo, & qui humana ope curari non poterat, consumeretur; simulatque de Jesu nomine ubique diffuso ac de stupendis ejus miraculis quæ omnium testimonio firmabantur, accepit, missis per tabellarium literis, supplex eum rogavit ut se morbo liberaret. At ille tum quidem vocanti minimè est obsecutus. Literas tamen ad eum scribere nō recusavit, quibus unum è discipulis suis qui ipsum sanaret, missurum se esse pollicebatur, neque ipsi solùm sed omnibus propinquis & familiaribus salutem præstiturum. Nec multò post ad exitum perducta sunt quæcunque ei promissa fuerant. Nam post resurrectionem CHRISTI

ejusque in cælos adscensum, Thomas unus è duodecim Apostolis divino quodam impetu impulsus, Thaddæum unum è septuaginta CHRISTI discipulorum numero Edessam misit, ut Christi doctrinam illis gentibus nuntiaret. Ejusque operâ Servatoris nostri promissa exitum sortita sunt. Cujus quidem rei testimonium habemus ex ipsius Edessæ in qua tum regnabat Agbarus, tabulariis desumptum. Siquidem in monumentis publicis, in quibus antiquitates urbis & res Agbari gestæ continentur, hæc etiam ad nostram usque ætatem conservata reperimus. Operæ pretium igitur fuerit ipsas epistolas audire, quas ex archivis depromptas è Syrorum lingua fideliter transtulimus in hunc modum.

Exemplum epistolæ scriptæ à Rege Agbaro ad Iesum, & ad eum missæ Hierosolymas per Ananiam cursorem.

Agbarus Princeps Edessæ JESU Servatori bono qui in finibus Hierosolymorum apparuit, salutem. Nuntiatum est mihi de te & de curationibus quas absque herbis & medicamentis operaris. Fama enim est cæsis visum, claudis gressum abs te restitui, leprosos mundari, dæmonas & immundos spiritus expelli, diuturnis morbis oppressos sanari, mortuos denique suscitari. Quæ cùm omnia de te audirem, sic in animum meum induxi, aut te revera Deum esse, qui è cælo delapsus hæc efficias, aut certè DEI Filium. Proinde ad te scripsi, orans ut nos invisere, morbumque nostrum sanare non graveris. Audio enim Judæos tibi obtrectare, & insidias in caput tuum struere. Est mihi civitas parva quidem illa, sed ornata, quæ nostrum utrique sufficiat. Et hæc quidem ita scripsit Agbarus, cùm divini luminis radius eum modicè tùm quidem collustrasset. Nunc epistolam quam ei Jesus per eundem tabellarium rescripsit, audiamus, brevem illam quidem, sed virtutis & efficaciæ plenissimam. Quæ sic habet.

Rescriptum Iesu ad Agbarum Regem per Ananiam cursorem.

Beatus es Agbare qui in me credideris quem nō vidisti. De me enim scriptum est, eos qui me viderint, non credituros in me, ut ii qui non viderint, credentes

τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον αὐτοῦ, Θωμᾶς τῶν Ἀποστόλων εἷς τῶν δώδεκα, Θαδδαῖον ἐν ἀριθμῷ καὶ αὐτὸν τῶν ἑβδομήκοντα τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν κατειλεγμένον, κινήσει θειοτέρᾳ ἐπὶ τὴν Ἔδεσαν κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει· πάντα τε δι' αὐτοῦ τὰ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τέλος ἐλάμβανεν ἐπαγγελίας. ἔχεις καὶ τούτων ἀνάγραπτον τὴν μαρτυρίαν, ἐκ τῶν κατ' Ἔδεσαν τότηνικάδε βασιλευομένην πόλιν γραμματοφυλακείων ληφθεῖσαν. ἐν γοῦν τοῖς αὐτόθι δημοσίοις χάρταις, τοῖς τὰ παλαιὰ καὶ τὰ ἀμφὶ τὸν Ἄγβαρον πραχθέντα περιέχουσι, καὶ ταῦτα εἰσέτι καὶ νῦν ἐξ ἐκείνου πεφυλαγμένα εὕρηται. οὐδὲν δὲ οἷον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχείων ἡμῖν ἀναληφθεισῶν, καὶ τόνδε αὐτοῖς ῥήμασιν ἐκ τῆς Σύρων φωνῆς μεταβληθεισῶν τὸν τρόπον.

Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς γραφείσης ὑπὸ Ἀβγάρου τοπάρχου τῷ Ἰησοῦ, καὶ πεμφθείσης αὐτῷ δι' Ἀνανίου ταχυδρόμου εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἄβγαρος τοπάρχης Ἐδέσσης Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων χαίρειν. ἤκουσταί μοι τὰ περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν ἰαμάτων, ὡς ἄνευ φαρμάκων καὶ βοτανῶν ὑπὸ σοῦ γινομένων. ὡς γὰρ λόγος, τυφλοὺς ἀναβλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ λεπροὺς καθαρίζεις, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα καὶ δαίμονας ἐκβάλλεις, καὶ τοὺς ἐν μακρονοσίᾳ βασανιζομένους θεραπεύεις, καὶ νεκροὺς ἐγείρεις. καὶ ταῦτα πάντα ἀκούσας περὶ σοῦ, κατὰ νοῦν ἐθέμην τὸ ἕτερον τῶν δύο, ἢ ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός, καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἢ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ ποιῶν ταῦτα. διὰ τοῦτο τοίνυν γράψας ἐδεήθην σου σκυλῆναι πρός με, καὶ τὸ πάθος ὃ ἔχω, θεραπεῦσαι. καὶ γὰρ ἤκουσα ὅτι καὶ Ἰουδαῖοι καταγογγύζουσί σου, καὶ βούλονται κακῶσαί σε. πόλις δὲ μικροτάτη μοι ἐστὶ καὶ σεμνή, ἥτις ἐξαρκεῖ ἀμφοτέροις. καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔγραψε, τῆς θείας αὐτὸν τέως μικρὸν αὐγασάσης ἐλλάμψεως. ἄξιον δὲ καὶ τῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦ διὰ τοῦ αὐτοῦ γραμματοκομιστοῦ ἀποσταλείσης ἐπακοῦσαι, ὀλιγοστίχου μέν, πολυδυνάμου δὲ ἐπιστολῆς, τοῦτον ἐχούσης καὶ αὐτῆς τὸν τρόπον.

Τὰ ἀντιγραφέντα ὑπὸ Ἰησοῦ διὰ Ἀνανίου ταχυδρόμου τοπάρχῃ Ἀβγάρῳ.

Ἄβγαρε, μακάριος εἶ πιστεύσας ἐν ἐμοὶ μὴ ἑωρακώς με. γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ, τοὺς ἑωρακότας με μὴ πιστεύσειν μοι, ἵνα οἱ μὴ ἑωρακότες

κότες, αὐτοὶ πιστεύσωσι καὶ ζήσωνται. περὶ δὲ οὗ ἔγραψάς μοι ἐλθεῖν πρὸς σὲ, δέον ἐστὶ πάντα δι' ἃ ἀπεστάλην, ἐνταῦθα πληρῶσαί με. καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι, οὕτως ἀναληφθῆναι πρὸς τὸν ἀποστείλαντά με. καὶ ἐπειδὰν ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοι τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ἵνα ἰάσηταί σου τὸ πάθος, καὶ ζωὴν σοὶ καὶ τοῖς σὺν σοὶ παράσχηται. ταύταις δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς ἔτι καὶ ταῦτα συνῆπτο τῇ Σύρων φωνῇ. Μετὰ δὲ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτῷ Ἰούδας ὁ καὶ Θωμᾶς, Θαδδαῖον τὸν ἀπόστολον, ἕνα τῶν ἑβδομήκοντα. ὃς ἐλθὼν κατέμεινε πρὸς Τωβίαν τὸν τοῦ Τωβία. ὡς δὲ ἠκούσθη περὶ αὐτοῦ, καὶ δῆλος γέγονε διὰ τῶν ἐπιτελουμένων αὐτῷ θαυμασίων, ἐμηνύθη τῷ Ἀγβάρῳ ὅτι ἐλήλυθεν ἀπόστολος ἐνταῦθα τοῦ Ἰησοῦ, καθὼς ἐπέστειλέ σοι. ἤρξατο οὖν ὁ Θαδδαῖος ἐν δυνάμει Θεοῦ, θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν, ὥστε πάντας θαυμάζειν. ὡς δὲ ἤκουσεν ὁ Ἄγβαρος τὰ μεγαλεῖα καὶ τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίει, καὶ ὡς ἐθεράπευεν ἐν ὀνόματι καὶ δυνάμει Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ὑπονοίᾳ γέγονεν, ὡς ὅτι αὐτός ἐστι περὶ οὗ ὁ Ἰησοῦς ἐπέστειλε λέγων, ἐπειδὰν ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοι τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ὅστις τὸ πάθος σου ἰάσεται. μετακαλεσάμενος οὖν τὸν Τωβίαν, παρ' ᾧ κατέμενεν, εἶπεν. ἤκουσα ὅτι ἀνήρ τις δυνάστης ἐλθὼν ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καταμένει ἐν τῇ σῇ οἰκίᾳ, καὶ πολλὰς ἰάσεις ἐπ' ὀνόματι Ἰησοῦ ἐργάζεται. ὁ δὲ εἶπε· ναὶ Κύριε ξένος τις ἐλθὼν, ἐνῴκησε παρ' ἐμοὶ καὶ πολλὰ θαύματα ἐπιτελεῖ. ὁ δὲ ἀνάγαγε αὐτὸν, ἔφη, πρός με. ἐλθὼν δὲ ὁ Τωβίας παρὰ Θαδδαῖον, εἶπεν αὐτῷ. ὁ τοπάρχης Ἄγβαρος μετακαλεσάμενός με, εἶπεν ἀναγαγεῖν σε παρ' αὐτὸν, ἵνα θεραπεύσῃς αὐτοῦ τὸ πάθος. καὶ ὁ Θαδδαῖος ἀναβαίνω ἔφη, ἐπειδήπερ δυνάμει παρ' αὐτὸν ἀπέσταλμαι. ὀρθρίσας οὖν ὁ Τωβίας τῇ ἑξῆς, καὶ παραλαβὼν τὸν Θαδδαῖον, ἦλθε πρὸς τὸν Ἄγβαρον. ὡς δὲ ἀνέβη, παρόντων καὶ ἑστώτων τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, παραχρῆμα ἐν τῷ εἰσιέναι αὐτὸν, ὅραμα μέγα ἐφάνη τῷ Ἀγβάρῳ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀποστόλου Θαδδαίου. ὅπερ ἰδὼν Ἄγβαρος, προσεκύνησε τῷ Θαδδαίῳ. θαῦμά τε ἔσχε τοὺς περιεστῶτας πάντας. αὐτοὶ γὰρ οὐχ ἑωράκασι τὸ ὅραμα, ὃ μόνῳ τῷ Ἀγβάρῳ ἐφάνη. ὃς καὶ τὸν Θαδδαῖον ἤρετο, εἰ ἐπ' ἀλη-

A vitam accipiant. Quod verò ad me scribis ut ad te proficiscar, hic necesse habeo omnia implere propter quæ sum missus, iisque demum absolutis, ad illum qui me misit, reverti. Ceterùm cum primùm ad eum me recepero, ex Discipulis meis aliquem ad te mittam, qui & morbum tuum curet, & vitam tibi tuisque omnibus præstet. His epistolis hæc etiam Syriaco sermone erant adjuncta. Post ascensum Jesu Christi, Judas qui etiam Thomas dictus est, Thaddæum Apostolum, unum è septuaginta, ad Agbarum misit. Qui cum illuc B advenisset, apud Tobiam Tobiæ filium divertit. Postquàm verò fama de ejus adventu & de miraculis quæ ab ipso edebantur increbrescere cœpit, nuntiatum est Agbaro advenisse illuc Apostolum Jesu, sicut per literas promiserat. Cœpit igitur Thaddæus morbos quoslibet & languores divina virtute sanare, adeo ut cuncti admiratione caperentur. Proindè cùm Agbarus ab illo patrata miracula audivisset, & quo pacto per nomen ac virtutem Jesu Christi morbos fugaret, in suspicionem adductus est hunc ipsum esse, de quo Jesus C olim ad se perscripserat his verbis: Cùm primùm me ad eum recepero, ex Discipulis meis aliquem ad te mittam, qui & morbum tuum curet, & vitam tibi tuisque omnibus præstet. Accito igitur Tobia cujus hospitio utebatur, accepi, inquit, potentem quemdam virum profectum Hierosolymis apud te diversari, & plurimas morborum curationes in nomine Jesu ab illo fieri. Ad hæc Tobias: Certè, inquit, Domine, peregrinus quidam apud me est, qui plurima edit miracula. Tùm Agbarus: D illum velim ad me adducas. Igitur Tobias domum reversus, sic Thaddæum allocutus est: Agbarus hujus civitatis Regulus accersivit me, jussitque ut te ad ipsum perducerem, quo ipsius ægritudinem cures. Cui Thaddæus: Pergamus, inquit, quandoquidem ejus potissimum gratia sum missus. Postridiè ergo Tobias mane assumpto Thaddæo, ad Agbarum perrexit. Cumque esset ingressus, Agbarus proceribus suis circumsept' in ipso intrantis Thaddęi vultu divinum nescio quid videre sibi visus est: quo conspecto statim Thaddæum adoravit. Mirabantur omnes qui aderant, quippe qui nihil horum vidissent quę Agbaro apparuerant. Tùm Agbarus Thaddæum interrogavit: Tune, inquit,

E

Discipulus es Iesu Filii Dei qui hæc ad me scripsit: Ex Discipulis meis aliquem ad te mittam qui & morbum tuum curet, & vitam tibi tuisque omnibus præstet. Cui Thaddæus: quandoquidem, inquit, maximam fiduciam posuisti in Servatore Iesu qui misit me, idcircò ad te sum missus. Quod si deinceps magis ac magis in eum credideris, fient omnia quæ postulas, prout fidem habebis. Hic Agbarus: adeò, inquit, credidi ei, ut Iudæos qui illum in crucem egerunt, bello appetere & ad internecionem delere voluerim, nisi metus imperii Romani me ab hoc consilio revocasset. Tum Thaddæus: Dominus (inquit) noster & Deus Iesus Christus quidquid à Patre mandatum fuerat, exsecutus est, perfectisque omnibus ad parentem suum est reversus. Cui Agbarus: Et in ipsum, inquit, credidi & in Patrem ipsius. Tunc Thaddæus: Propterea, inquit, manũ tibi impono in nomine Domini nostri Iesu. Quo facto statim Agbarus morbo & ægritudine quâ laborabat est liberatus. Magnaque eum admiratio tenuit, quòd sicuti de Iesu famâ acceperat, reipsa per Thaddæum Discipulum ipsius & Apostolum impletum videbat, qui absque ullis medicamentis herbisque ipsum pristinæ valetudini restituisset: Nec verò ipsum solummodò sed & Abdum quemdam Abdi filium podagrâ laborantem. Qui cùm supplex ad Thaddæi vestigia provolutus esset, benedictionem ab eo per impositionem manus accipiens sanatus est. Plures quoque alii ex eadem civitate ab eodem Apostolo curati sunt, multaque miracula perpetrata cum Verbum Dei illic prædicaret. Post hæc verò Agbarus sic Thaddæum allocutus est: Quæcunque facis, inquit, Thaddæe, ope divinæ virtutis abs te fieri credimus, eâque de causâ te non mediocriter admiramur. Sed quæso te expone deinceps nobis de Iesu ipsius adventu, qualis & cujusmodi is fuerit: & de potentia ejusdem, qua demùm vi atque virtute tot & tanta quæ auditu accepimus perpetrarit. Et Thaddæus: Nunc quidem, inquit, parcam dicere, quandoquidem ad verbum Dei palàm omnibus nuntiandum sum destinatus. Crastino verò congrega mihi omnes cives tuos: Et verbum Dei coram illis prędicabo vitæq; sermonẽ in eorum mentibus seram, exponens de adventu Iesu Christi, cujusmodi fuerit, & de ejus-

A θείας μαθητὴς εἶ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃς εἰρήκει πρός με. Ἀποστελῶ σοί τινα τῶν μαθητῶν μου, ὅστις ἰάσεταί σου τὸ πάθος, καὶ ζωήν σοι καὶ τοῖς σὺν σοὶ παρέξει πᾶσι. καὶ ὁ Θαδδαῖος ἔφη· ἐπεὶ μεγάλως πεπίστευκας εἰς τὸν ἀποστείλαντά με Κύριον Ἰησοῦν, διὰ τοῦτο ἀπεστάλην πρὸς σέ. καὶ πάλιν ἐὰν ἐπιπλέον πιστεύσῃς εἰς αὐτόν, ὡς ἂν πιστεύσῃς ἔσται σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου. καὶ ὁ Ἄγβαρος πρὸς αὐτόν. οὕτως ἐπίστευσα φησὶν ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν, βουληθῆναι δύναμιν παραλαβὼν κατακόψαι, εἰ μὴ B διὰ τὴν βασιλείαν τὴν Ῥωμαίων ἀνεκόπην τῆς προθέσεως. καὶ ὁ Θαδδαῖος εἶπεν· ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πεπλήρωκε, καὶ πληρώσας, ἀνελήφθη πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα. λέγει αὐτῷ Ἄγβαρος· κἀγὼ πεπίστευκα εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ. καὶ ὁ Θαδδαῖος· διὰ τοῦτο, φησί, τίθημι τὴν χεῖρά μου ἐπὶ σὲ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. καὶ τοῦτο πράξαντος, παραχρῆμα ἐθεραπεύθη τῆς νόσου καὶ τοῦ πάθους οὗ εἶχεν. ἐθαύμασέ τε ὁ Ἄγβαρος, ὅτι καθὼς ἤκουσεν αὐτῷ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, οὕτως τοῖς ἔργοις παρέλαβε C διὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ Ἀποστόλου Θαδδαίου· ὃς αὐτὸν ἄνευ φαρμακείας καὶ βοτανῶν ἐθεράπευσεν. καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἄβδον τὸν τοῦ Ἄβδου ποδάγραν ἔχοντα· ὃς καὶ αὐτὸς προσελθὼν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσεν, εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβὼν ἐθεραπεύθη. πολλούς τε ἄλλους συμπολίτας αὐτῶν ὁ αὐτὸς ἰάσατο Ἀπόστολος, θαυμαστὰ καὶ μεγάλα ποιῶν, καὶ κηρύσσων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ἄγβαρος, σὺ Θαδδαῖε ἔφη, D σὺν δυνάμει τοῦ Θεοῦ ταῦτα ποιεῖς, καὶ ἡμεῖς σε αὐτοὶ ἐθαυμάσαμεν. ἀλλ᾽ ἐπὶ τούτοις δέομαί σου, διηγήσασθαί μοι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ πῶς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ ἐν ποίᾳ δυνάμει ταῦτα ἐποίει, ἅ τινα ἠκούσαμεν. καὶ ὁ Θαδδαῖος, νῦν μὲν σιωπήσομαι ἔφη, ἐπειδὴ κηρύξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην. αὔριον δὲ ἐκκλησίασόν μοι τοὺς πολίτας σου πάντας, καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν κηρύξω τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ σπερῶ ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τῆς ζωῆς, περί τε τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ καθὼς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς Ἀποστολῆς αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τίνος ἀπεστάλη ὑπὸ

τοῦ πατρός. καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ μυστηρίων ὧν ἐλάλησεν ἐν τῷ κόσμῳ. καὶ ποίᾳ δυνάμει ταῦτα ἐποίει. καὶ περὶ τῆς καινῆς αὐτοῦ κηρύξεως. καὶ περὶ τῆς σμικρότητος καὶ εὐτελείας καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοῦ φαινομένου ἔξωθεν ἀνθρώπου. καὶ πῶς ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐσμίκρυνεν αὐτοῦ τὴν θεότητα· ὅσα τ' ὑπὸ Ἰουδαίων ἔπαθεν, καὶ πῶς ἐσταυρώθη, καὶ κατέβη εἰς τὸν ᾅδην, καὶ διέσχισε φραγμὸν τὸν ἐξ αἰῶνος μὴ σχισθέντα, καὶ ἀνέστη, καὶ συνήγειρε νεκροὺς τοὺς ἀπ' αἰώνων κεκοιμημένους. καὶ πῶς κατέβη μόνος, ἀνέβη δὲ μετὰ πολλοῦ ὄχλου πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. καὶ πῶς κάθηται ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς μετὰ δόξης ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ πῶς ἐλεύσεσθαι μέλλει πάλιν μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. ἐκέλευσεν οὖν ὁ Ἄγβαρος, τῇ ἕωθεν συνάξαι τοὺς πολίτας αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι τὴν κήρυξιν Θαδδαίου· καὶ μετὰ ταῦτα προσέταξε δοθῆναι αὐτῷ χρυσὸν καὶ ἄσημον. ὁ δὲ οὐκ ἐδέξατο εἰπών· εἰ τὰ ἡμέτερα καταλελοίπαμεν, πῶς τὰ ἀλλότρια ληψόμεθα; ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει· ἃ καὶ οὐκ εἰς ἄχρηστον πρὸς λέξιν ἐκ τῆς Σύρων μεταβληθέντα φωνῆς, ἐνταῦθά μοι κατὰ καιρὸν κείσθω.

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου πρώτου τέλος.

A dem legatione, cujus rei causâ à Patre missus sit: de potentia illius & de arcanis quæ inter homines locutus est, & qua vi ac virtute tot miracula patravit: de nova ejusdem prædicatione: de vilitate & abjectione exterioris ejus humanitatis: quo pacto semetipso depresserit, mortemque subierit, & divinitatem suam ipse minuerit: quot & quanta à Judæis perpessus, qualiter crucifixus sit, & ad inferos descenderit, claustrumque ab omni ævo intactum disruperit: quo pacto resurrexerit, & mortuos qui multis retrò sæculis sepulti jacebant secum unà suscitaverit: utque solus quidem è cælo descen-B derit, ascenderit verò ad Patrem cum maximo comitatu, & ad ejus dextram honorificè sedeat in cælo: postremò quo pacto iterum venturus est cum gloria ut de vivis ac mortuis judicium ferat. Agbarus igitur civibus suis præcepit ut primâ luce in unum coacti prædicationem Thaddæi auscultarent. Paulóque pòst aurum & argentum Thaddæo dari jussit. Sed ille accipere recusavit, hæc addens: cùm nostra dimisimus, cur aliena capiemus? Acta sunt hæc anno quadragesimo ac trecentesimo. Quæ non sine fructu, ut opinor, ex Syrorum lingua translata, ad verbum hîc opportunè collocata sunt.

Finis Libri primi Historiæ Ecclesiasticæ.

Τάδε καὶ ἡ δευτέρα περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

α´ Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν Ἀποστόλων.
β´ Ὅπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκινήθη.
γ´ Ὅπως εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐν βραχεῖ χρόνῳ διέδραμεν ὁ περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος.
δ´ Ὡς μετὰ Τιβέριον Γάϊος Ἰουδαίων βασιλέα καθίστησιν Ἀγρίππαν, τὸν Ἡρώδην ἀϊδίῳ ζημιώσας φυγῇ.
ε´ Ὡς Φίλων ὑπὲρ Ἰουδαίων πρεσβείαν ἐστείλατο πρὸς Γάϊον.
ς´ Ὅσα Ἰουδαίοις συνερρύη μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν.
ζ´ Ὡς καὶ Πιλάτος ἑαυτὸν διεχρήσατο.
η´ Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ.
θ´ Μαρτύριον Ἰακώβου τοῦ Ἀποστόλου.
ι´ Ὡς Ἀγρίππας ὁ καὶ Ἡρώδης τοὺς Ἀποστόλους διώξας, τῆς θείας παραυτίκα δίκης ᾔσθετο.
ια´ Περὶ Θευδᾶ τοῦ γόητος, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.
ιβ´ Περὶ Ἑλένης τῆς τῶν Ὀσροηνῶν βασιλίδος.
ιγ´ Περὶ Σίμωνος τοῦ μάγου, καὶ Ἡλένης ἄλλης.
ιδ´ Περὶ τοῦ κατὰ Ῥώμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ Ἀποστόλου.
ιε´ Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου.
ις´ Ὡς πρῶτος ὁ Μάρκος τοῖς κατ᾽ Αἴγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν γνῶσιν ἐκήρυξεν.
ιζ´ Οἷα περὶ τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον ἀσκητῶν ὁ Φίλων ἱστορεῖ.
ιη´ Ὅσα τοῦ Φίλωνος εἰς ἡμᾶς περιῆλθε συγγράμματα.
ιθ´ Οἷα τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίους συμφορὰ μετῆλθεν ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ,
κ´ Οἷα καὶ κατὰ Νέρωνα ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπράχθη.
κα´ Περὶ τοῦ Αἰγυπτίου, οὗ καὶ τῶν Ἀποστόλων αἱ πράξεις ἐμνημόνευσαν.
κβ´ Ὡς ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Ῥώμην δέσμιος ἀναπεμφθεὶς Παῦλος, ἀπολογησάμενος πάσης ἀπελύθη αἰτίας.
κγ´ Ὡς ἐμαρτύρησεν Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου χρηματίσας ἀδελφός.
κδ´ Ὡς μετὰ Μάρκον πρῶτος Ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας, Ἀννιανὸς κατέστη.
κε´ Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ᾽ ὃν ἐπὶ Ῥώμης Παῦλος καὶ Πέτρος τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας μαρτυρίοις κατεκοσμήθησαν.
κς´ Ὡς μυρίοις κακοῖς περιηλάθησαν Ἰουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὕστατον πρὸς Ῥωμαίους ἤραντο πόλεμον.
Cη Ὅπως συνῆκται ἡμῖν ἡ βίβλος, ἀπὸ τῶν Κλήμεντος, Τερτυλλιανοῦ, Ἰωσήπου καὶ Φίλωνος.

SECUNDUS ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER hac continet.

I. De his quæ Apostoli constituerunt post adscensum Christi.
II. Quomodo affectus sit Tiberius cum res à Christo gestas Pilatus ei retulisset.
III. Quomodo Christi doctrina in universum orbem brevi dispersa sit.
IV. Quomodo post mortem Tiberii Cajus Agrippam Judæorum Regem constituit, & Herodem perpetuo damnavit exilio.
V. Quomodo Philo legationem ad Cajum pro Judæis suscepit.
VI. Quot mala Judæis obvenerint post Christi necem.
VII. Qualiter Pilatus violentas sibi manus intulerit.

Nota hunc librum à nobis collectum esse ex Clementis, Tertulliani, Iosephi ac Philonis Scriptis.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος β'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

A Ὅσα μὲν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐχρῆν ὡς ἐν προοιμίῳ διαστείλασθαι, τῆς τε θεολογίας πέρι τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ τῆς ἀρχαιολογίας τῶν τῆς ἡμετέρας διδασκαλίας δογμάτων, ἀρχαιότητός τε τῆς κατὰ Χριστιανοὺς εὐαγγελικῆς πολιτείας. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσα περὶ τῆς γενομένης ἔναγχος ἐπιφανείας αὐτοῦ, τά τε περὶ τοῦ πάθους καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν Ἀποστόλων ἐκλογῆς, ἐν τῷ πρὸ τούτου συντεμόντες, τὰς ἀποδείξεις διειλήφαμεν. φέρε δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἤδη καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ διασκεψώμεθα, τὰ μὲν ἐκ τῶν θείων παρασημαινόμενοι γραμμάτων. τὰ δ' ἔξωθεν προσιστοροῦντες ἐξ ὧν κατὰ καιρὸν μνημονεύσομεν ὑπομνημάτων.

EVSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER SECUNDUS.

PROOEMIUM.

Quæcumque à nobis Ecclesiasticam Historiam scribere aggredientibus, tanquam in proœmio prænotari oportuit, tum de Divinitate Verbi, & de vetustate doctrinæ nostræ atque Evangelicæ vivendi formæ: tùm de recenti ejusdem Servatoris adventu, de passione & de Apostolorum electione, superiore libro complexi sumus, adjectis quanta fieri potuit brevitate probationibus. Nunc verò quæ post ejus adscensionem subsecuta sunt, in hoc libro dispiciamus, partim ex sacris literis petita, partim etiam ex aliis monumentis, quorum suo loco ac tempore mentionem facturi sumus.

A

Caput I.

De his quæ Apostoli constituerunt post adscensum Christi.

Cum hoc cap. confer Niceph. c. 1. 2. 3. 4. 5. 6 lib. 2.

PRIMUM igitur in locum proditoris Judæ Apostolatum sortitus est Matthias, qui (ut superius dictum est) unus ex Domini Discipulis fuit. Mox septem spectatæ virtutis viri per precationem manusque impositionem Diaconi ab Apostolis constituti sunt, qui Ecclesiæ ministerium exhiberent. Quorum ex numero fuit Stephanus, qui statim post ordinationem, quasi ad hoc tantummodo ordinatus fuisset Diaconus, primus omnium post mortem Domini, ab ipsis qui Dominum occiderant Judæis, lapidibus est obrutus; atque ita primus inter nobilissimos Christi martyres respondentem nomini suo coronam retulit. Tunc etiam Jacobum qui frater Domini dicebatur, eo quod esset Josephi filius: siquidem Josephus Christi pater fuit, cui Maria Virgo desponsa, priusquàm nuberent, ex Spiritu Sancto prægnans reperta est, ut sacrosancta Evangeliorum docet historia: hunc, inquam, Jacobum qui ob eximiam virtutem Justus ab antiquis cognominatus est, Hierosolymitanæ Ecclesiæ Episcopatum primum accepisse perhibent. Clemens certè in sexto Institutionum libro ita tradit. Ait enim post Servatoris ascensum Petrum, Jacobum & Joannem quamvis Dominus ipsos cæteris prætulisset, non idcircò de primo honoris gradu inter se contendisse, sed Jacobum cognomine Justum Hierosolymorum episcopum elegisse. Idem in septimo ejusdem operis libro hæc de illo etiam dicit: Jacobo, inquit, Justo & Joanni & Petro Dominus post resurrectionem scientiæ donum impertiit. Quod illi cæteris Apostolis, hi verò septuaginta Discipulis, quorum unus fuit Barnabas, tradiderunt. Cæterùm duo fuere Jacobi; alter cognomento Justus, qui ex templi fastigio præcipitatus & à fullone fuste percussus interiit: alter qui capite truncatus est. Porrò Iacobi illius Iusti meminit etiam Paulus, ita scribens: Alium autem ex Apostolis vidi neminem præter Iacobum fratrem Domini. Iisdem temporibus quæcunq; Servator noster Osdroenorum Regi promiserat, ad effectū perducta sunt. Thomas enim di-

Gal. 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν Ἀποστόλων.

ΠΡῶτος τοιγαροῦν εἰς τὴν Ἀποστολὴν ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα κληροῦται Ματθίας, εἷς καὶ αὐτὸς ὡς δεδήλωται, τῶν τοῦ Κυρίου γενόμενος μαθητῶν. καθίστανται δὲ δι' εὐχῆς καὶ χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν ἀποστόλων εἰς διακονίαν, ὑπηρεσίας ἕνεκα τοῦ κοινοῦ, ἄνδρες δεδοκιμασμένοι τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ οἱ ἀμφὶ τὸν B Στέφανον· ὃς καὶ πρῶτος μετὰ τὸν Κύριον, ἅμα τῇ χειροτονίᾳ, ὥσπερ εἰς αὐτὸ τοῦτο προαχθείς, λίθοις εἰς θάνατον πρὸς τῶν Κυριοκτόνων βάλλεται. καὶ ταύτῃ πρῶτος τὸν αὐτῷ φερώνυμον τῶν ἀξιονίκων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων ἀποφέρεται στέφανον. τότε δῆτα καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Κυρίου λεγόμενον ἀδελφόν, ὅτι δὴ καὶ οὗτος τοῦ Ἰωσὴφ ὠνόμαστο παῖς. τοῦ δὲ Χριστοῦ πατὴρ ὁ Ἰωσήφ, ᾧ μνηστευθεῖσα ἡ παρθένος, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου, ὡς ἡ ἱερὰ τῶν εὐαγγελίων διδάσκει γραφή. τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν Ἰάκωβον, C ὃ καὶ δίκαιον ἐπίκλην οἱ πάλαι δι' ἀρετῆς ἐκάλουν προτερήματα, πρῶτον ἱστοροῦσι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τὸν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐγχειρισθῆναι θρόνον. Κλήμης δὲ ἐν ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων γράφων ὧδε παρίστησι. Πέτρον γάρ φησι καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προτετιμημένους, μὴ ἐπιδικάζεσθαι δόξης, ἀλλ' Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων ἑλέσθαι. ὁ δ' αὐτὸς ἐν ἑβδόμῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ἔτι καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ φησίν. D Ἰακώβῳ τῷ δικαίῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος· οὗτοι τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις παρέδωκαν. οἱ δὲ λοιποὶ Ἀπόστολοι τοῖς ἑβδομήκοντα, ὧν εἷς ἦν καὶ Βαρνάβας. δύο δὲ γεγόνασιν Ἰάκωβοι. εἷς ὁ δίκαιος, ὁ κατὰ τοῦ πτερυγίου βληθείς, καὶ ὑπὸ κναφέως ξύλῳ πληγεὶς εἰς θάνατον· ἕτερος δὲ ὁ καρατομηθείς. αὐτοῦ δὲ τοῦ δικαίου καὶ ὁ Παῦλος μνημονεύει γράφων· ἕτερον δὲ τῶν Ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου. ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τὸν τῶν Ὀσροηνῶν βασιλέα τέλος ἐλάμβανεν ὑποσχέσεως. ὁ γοῦν Θωμᾶς τὸν Θαδ-

A δαιον κινήσει θειοτέρα, ἐπὶ τὴν Ἔδεσσαν κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει, ὡς ἀπὸ τῆς εὑρεθείσης αὐτόθι γραφῆς μικρῷ πρόσθεν ἐδηλώσαμεν. ὁ δὲ τοῖς τόποις ἐπιστὰς, τόν τε Ἄγβαρον ἰᾶται τῷ Χριστοῦ λόγῳ, καὶ τοὺς αὐτόθι πάντας τοῖς τῶν θαυμάτων παραδόξοις ἐκπλήττει· ἱκανῶς τε αὐτοὺς τοῖς ἔργοις διαθεὶς, καὶ ἐπὶ σέβας ἀγαγὼν τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, μαθητὰς τῆς σωτηρίου διδασκαλίας κατεστήσατο· εἰσέτι τε νῦν ἐξ ἐκείνου ἡ πᾶσα τῶν Ἐδεσσηνῶν πόλις, τῇ τοῦ Χριστοῦ προσανάκειται προσηγορίᾳ, οὐ τὸ τυχὸν ἐπιφερομένη δεῖγμα τῆς τοῦ σω- B τῆρος ἡμῶν καὶ εἰς αὐτοὺς εὐεργεσίας. καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐξ ἀρχαίων ἱστορίας εἰρήσθω. μετίωμεν δ' αὖθις ἐπὶ τὴν θείαν γραφήν. γενομένου δῆτα ἐπὶ τῇ τοῦ Στεφάνου μαρτυρίᾳ πρώτου καὶ μεγίστου πρὸς αὐτῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας διωγμοῦ, πάντων τε τῶν μαθητῶν πλὴν ὅτι τῶν δώδεκα μόνων, ἀνὰ τὴν Ἰουδαίαν τε καὶ Σαμάρειαν διασπαρέντων, τινὲς ὥς φησιν ἡ θεία γραφὴ, διελθόντες ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, οὔπω μὲν ἔθνεσιν οἷοί τε ἦσαν τοῦ τῆς πίστεως μεταδιδόναι λόγου τολμᾶν. C μόνοις δὲ τοῦτον Ἰουδαίοις κατήγγελλον. τηνικαῦτα καὶ Παῦλος ἐλυμαίνετο εἰσέτι τότε τὴν ἐκκλησίαν, κατ' οἴκους τῶν πιστῶν εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καὶ εἰς φυλακὴν παραδιδούς. ἀλλὰ καὶ Φίλιππος εἷς τῶν ἅμα Στεφάνῳ προχειρισθέντων εἰς τὴν διακονίαν, ἐν τοῖς διασπαρεῖσι γενόμενος, κάτεισιν εἰς τὴν Σαμάρειαν. θείας τε ἔμπλεως ὢν δυνάμεως, κηρύττει πρῶτος τοῖς αὐτόθι τὸν λόγον· τοσαύτη δ' αὐτῷ θεία συνήργει χάρις, ὡς καὶ Σίμωνα τὸν Μάγον μετὰ πλείστων ἑτέρων ἀνδρῶν, τοῖς αὐτοῦ D λόγοις ἑλχθῆναι. ἐπὶ τοσοῦτον δ' ὁ Σίμων βεβοημένος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ἠπατημένων ἐκράτει γοητείᾳ, ὡς τὴν μεγάλην αὐτὸν ἡγεῖσθαι εἶναι δύναμιν τοῦ Θεοῦ· τότε δ' οὖν καὶ οὗτος τὰς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δυνάμει θείᾳ τελουμένας καταπλαγεὶς παραδοξοποιΐας, παραδύεται. καὶ μέχρι λουτροῦ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καθυποκρίνεται. ὃ καὶ θαυμάζειν ἄξιον εἰς δεῦρο γινόμενον πρὸς τῶν ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀπ' ἐκείνου μιαρωτάτην μετιόντων αἵρεσιν· οἳ τῇ τοῦ σφῶν προπάτορος μεθόδῳ, τὴν ἐκκλησίαν λοιμώδους καὶ ψωραλέας νόσου δίκην

vino quodam motus afflatu Thaddæum Christianæ doctrinæ præconem & nuntium Edessam misit, ut ex monumentis ibidem repertis paulò superiùs ostendimus. Hic cùm ad ea loca pervenisset & Agbarum in Christi sanavit nomine, & omnes ejus regionis incolas miraculorum novitate perculit. Cumque illos hujusmodi admirandis operibus satis præparasset, & ad cultum venerationemque divinæ Christi potentiæ perduxisset, tandem salutaris doctrinæ auditores reddidit. Abhinc universa Edessenorum civitas, quippe quæ non vulgare Servatoris nostri erga se benevolentiæ indicium possideat, ejus nomini hactenus dicata permansit. Et hæc quidem ex veterum monumentis desumpta sunt. Nunc ad divinam Scripturam transeamus. [illegible] martyrium Stephani, cum prim[illegible] eademque gravissima Judæorum persecutio adversus Hierosolymitanam Ecclesiam coorta esset, cunctis Christi Discipulis præter duodecim Apostolos per Judæam Samariamque dispersis; nonnulli eorum usque ad Phœnicem & Cyprum & Antiochiam progressi (ut sacra testatur Scriptura) fidei Christianæ sermonem gentibus quidem nondum communicare audebant, sed solis Judæis illum prædicabant. Qua tempestate Paulus etiamtum Ecclesiam infestabat, in ædes fidelium irrumpens, & viros cum mulieribus inde abstractos custodiæ mancipans. Tunc etiam Philippus unus ex iis qui cum Stephano ad Diaconatus officium fuerat electus, fugiens cum cæteris Samariam descendit, & divina plenus virtute, verbum Dei primus incolis nuntiavit. Tanta porrò vis divinæ gratiæ ipsi aderat, ut Simonem Magum aliosque innumerabiles prædicationibus suis ad se pertraxerit. Hic Simon tunc temporis celeberrimus, tantam auctoritatem adeptus erat apud eos quos præstigiis suis deceperat, ut magnam Dei Virtutem ipsum esse existimarent. Idem tamen obstupefactus miraculis quæ Philippus divina virtute perpetrabat, callidè irrepsit, fidemque in Christum hactenus sim[illegible]vit, ut Baptismum susciperet. [illegible]od quidem etiamnum fieri ab his qui teterrimam ejus sectam profitentur non sine admiratione cernimus: qui more parentis sui in Ecclesiam tanquam pestis aut lepra quædam irrepentes, gravissi-

mum damnum inferunt iis quibus pessimum illud & immedicabile venenum quod mentibus occultant instillare potuerint. Ac plerique jam eorum ab ecclesia ejecti sunt, cum fraus ipsorum detecta esset: quemadmodum Simon quoque ipse à Petro tandem deprehensus debitas pœnas dedit. Porrò cum salutaris Evangelii prædicatio novis quotidiè incrementis augesceret, divina providentia quemdam ex proceribus Æthiopum Reginæ in Judæam adduxit: quippe moris est etiamnum illis gentibus muliebri imperio gubernari. Qui cùm à Philippo cælesti visione admonito primus ex gentibus divini verbi mysteria percepisset, totius orbis fidelium primitiæ factus; inde in patriam reversus, Dei notitiam & Servatoris nostri salutarem in terras adventum primus prædicasse fertur. Atque ita per ipsum completa est Prophetæ prædictio quæ sic habet: Æthiopia
Ps.67 8. præveniet manum ejus Deo. Intereà Paulus vas illud electionis, non ex hominibus nec per homines, sed per revelationem Jesu Christi, & Dei Patris qui illum suscitavit à mortuis, Apostolus constituitur, cælesti visione ac voce quæ tempore illius revelationis ad ipsum delata est, ad hunc honorem vocatus.

A ὑποδυόμενοι, τὰ μέγιστα λυμαίνονται τοὺς, οἷς ἐναπομάξασθαι οἷοί τε ἂν εἶεν τὸν ἐν αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένον δυσαλθῆ καὶ χαλεπὸν ἰόν. ἤδη γέτοι πλείους τούτων ἀπεώσθησαν, ὁποῖοί τινες εἶεν τὴν μοχθηρίαν ἁλόντες. ὥσπερ οὖν καὶ ὁ Σίμων αὐτὸς πρὸς τοῦ Πέτρου καταφωραθεὶς ὃς ἦν, τὴν προσήκουσαν ἔτισε τιμωρίαν. ἀλλὰ γὰρ εἰς αὔξησιν ὁσημέραι προϊόντος τοῦ Σωτηρίου κηρύγματος, οἰκονομία τις ἦγεν καὶ ἀπὸ τῆς Αἰθιόπων γῆς τῆς αὐτόθι βασιλίδος, κατὰ τὶ πάτριον ἔθος ὑπὸ γυναικὸς τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν βασιλευομένου, δυνάστην· ὃν πρῶτον ἐξ ἐθνῶν B πρὸς τοῦ Φιλίππου δι' ἐπιφανείας τὰ τοῦ Θείου λόγου ὄργια μεταλαχόντα, τῶν τε ἀνὰ τὴν οἰκουμένην πιστῶν ἀπαρχὴν γενόμενον, πρῶτον κατέχει λόγος ἐπὶ τὴν πάτριον παλινοστήσαντα γῆν, εὐαγγελίσασθαι τὴν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσιν, καὶ τὴν ζωοποιὸν εἰς ἀνθρώπους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίαν. ἔργῳ πληρωθείσης δι' αὐτοῦ τῆς, Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ, περιεχούσης προφητείας. ἐπὶ τούτοις Παῦλος τὸ τῆς ἐκλογῆς σκεῦος, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων οὐδὲ C δι' ἀνθρώπων, δι' ἀποκαλύψεως δ' αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατρὸς, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, Ἀπόστολος ἀναδείκνυται. δι' ὀπτασίας καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν οὐρανίου φωνῆς, ἀξιωθεὶς τῆς κλήσεως.

Caput II.

Quomodo Tiberius affectus sit, cum res à Christo gestas Pilatus ei retulisset.

Cum hoc cap. confer Nicephor. cap 8. lib 2

CUm admiranda Servatoris nostri resurrectio ejusdemque in cælum ascensio omnium penè sermonibus jam pervulgata esset, quoniam vetus hæc erat consuetudo Provinciarum Rectoribus, ut quidquid novi apud ipsos contigisset, Imperatori nuntiarent, ne quid ipsum lateret: Pilatus de resurrectione Servatoris nostri Jesu Christi, cujus per universam Palæstinam celebris erat fama, ad Tiberium Principem retulit: multa quoque alia ejusdem miracula se auditu accepisse significans, & qualiter ad vitam denuò revocatus, à plerisque jam Deus haberetur. Ac Tiberium quidem rem ad Senatum detulisse perhibent, sed Senatum hujusmodi relationem aspernatum esse: specie quidem eo quòd Senatus auctoritas ad id non exspectata videbatur, cùm tamē vetus lex esset apud

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκινήθη.

ΚΑὶ δὴ τῆς παραδόξου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεώς τε καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τοῖς πλείστοις ἤδη περιβοήτου καθεστώσης, παλαιοῦ κεκρατηκότος ἔθους τοῖς τῶν ἐθνῶν ἄρχουσι, τὰ παρὰ σφίσι καινοτομούμενα τῷ τὴν βασίλειον ἀρχὴν ἐπικρατοῦντι σημαίD νειν, ὡς ἂν μηδὲν αὐτὸν διαδιδράσκοι τῶν γινομένων, τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας ἤδη καθ' ὅλης Παλαιστίνης βεβοημένα, Πιλάτος Τιβερίῳ βασιλεῖ κοινοῦται. ὥς τάς τε ἄλλας αὐτοῦ πυθόμενος τερατείας, καὶ ὡς ὅτι μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, ἤδη Θεὸς εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπεπίστευτο. τὸν δὲ Τιβέριον ἀνενεγκεῖν μὲν τῇ συγκλήτῳ, ἐκείνην τ' ἀπώσασθαι φασὶ τὸν λόγον. τῷ μὲν δοκεῖν, ὅτι μὴ πρότερον αὐτὴ τοῦτο δοκιμάσασα

κεκυρώσασα ἦν. παλαιοῦ νόμου κεκρατηκότος, μὴ ἄλλως τινὰ παρὰ Ῥωμαίοις θεοποιεῖσθαι, μὴ οὐχὶ ψήφῳ καὶ δόγματι συγκλήτου· τῇ δ' ἀληθείᾳ, ὅτι μὴ δὲ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἐπικρίσεώς τε καὶ συστάσεως, ἡ σωτήριος τοῦ θείου κηρύγματος ἐδεῖτο διδασκαλία. ταύτης δ' οὖν ἀπωσαμένης τὸν προσαγγελθέντα περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λόγον τῆς Ῥωμαίων βουλῆς, τὸν Τιβέριον ἣν καὶ πρότερον εἶχε γνώμην τηρήσαντα, μηδὲν ἄτοπον κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπινοῆσαι. ταῦτα Τερτυλλιανὸς τοὺς Ῥωμαίων νόμους ἠκριβωκώς. ἀνὴρ τά τε ἄλλα ἔνδοξος, καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Ῥώμης λαμπρῶν, ἐν τῇ γραφείσῃ μὲν αὐτῷ τῇ Ῥωμαίων φωνῇ, μεταβληθείσῃ δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἑλλάδα γλῶτταν ὑπὲρ χριστιανῶν ἀπολογίᾳ, τίθησι κατὰ λέξιν τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον. ἵνα δὲ καὶ ἐκ τῆς γενέσεως διαλεχθῶμεν τῶν τοιούτων νόμων. παλαιὸν ἦν δόγμα, μηδένα Θεὸν ὑπὸ βασιλέως καθιεροῦσθαι, πρὶν ὑπὸ τῆς συγκλήτου δοκιμασθῆναι. Μάρκος αἰμίλιος οὕτως περί τινος εἰδώλου πεποίηκεν ἀλβούρνου. καὶ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ ἡμῶν λόγου πεποίηται, ὅτι παρ' ὑμῖν ἀνθρωπείᾳ δοκιμῇ ἡ θεότης δίδοται. ἐὰν μὴ ἀνθρώπῳ Θεὸς ἀρέσῃ, Θεὸς οὐ γίνεται. οὕτως κατά γε τοῦτο, ἄνθρωπον Θεῷ ἵλεων εἶναι προσήκει. Τιβέριος οὖν ἐφ' οὗ τὸ τῶν χριστιανῶν ὄνομα εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθεν, ἀγγελθέντος αὐτῷ ἐκ παλαιστίνης τοῦ δόγματος τούτου ἔνθα πρῶτον ἤρξατο, τῇ συγκλήτῳ ἀνεκοινώσατο. δῆλος ὢν ἐκείνοις, ὡς τῷ δόγματι ἀρέσκεται. ἡ δὲ σύγκλητος ἐπεὶ οὐκ αὐτὴ δεδοκιμάκει, ἀπώσατο· ὁ δὲ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀποφάσει ἔμεινεν, ἀπειλήσας θάνατον τοῖς τῶν χριστιανῶν κατηγόροις. τῆς οὐρανίου προνοίας κατ' οἰκονομίαν τοῦτ' αὐτῷ πρὸς νοῦν βαλλομένης, ὡς ἂν ἀπαραποδίστως ἀρχὰς ἔχων ὁ τοῦ εὐαγγελίου λόγος, πανταχόσε γῆς διαδράμοι.

Romanos ne quis absque decreto Senatus pro Deo haberetur: re autem ipsa eo quòd salutaris divinæ doctrinæ prædicatio auctoritate & auxilio hominum minimè indigeret. Cùm igitur Senatus relationem de Servatore nostro ita ut dictum est repudiasset, Tiberius tamen in pristina sententia perseverans, nihil adversus doctrinam Christi durius molitus esse dicitur. Hæc Tertullianus vir legum Romanarum peritissimus & inter Latinos Scriptores celeberrimus, in Apologia ab ipso quidem Latinè conscripta, posteà verò in Græcum sermonem translata prodit his verbis. Ut, inquit, de origine aliquid retractemus ejusmodi legum: vetus erat decretum ne qui Deus ab Imperatore consecraretur, nisi à Senatu probatus. Scit M. Æmilius de Deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu Divinitas pensitatur. Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit. Homo jam Deo propitius esse debebit. Tiberius ergo cujus tempore nomen Christianum in sæculum introivit, annuntiatum sibi ex Syria Palæstina quæ veritatem illius divinitatis revelarat, detulit ad Senatum cum prærogativa suffragii sui. Senatus quia non ipse probaverat respuit: Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Hactenus Tertullianus. Quam quidem sententiam cælestis povidentia Tiberii Cæsaris menti idcircò infuderat, ut Evangelii sermo qui tunc primùm nasci cœperat, absque ullo impedimento per universum orbem spargeretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅπως εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐν βραχεῖ χρόνῳ διέδραμεν ὁ περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος.

ΟΥ̓τω δῆτα οὐρανίῳ δυνάμει καὶ συνεργίᾳ, ἀθρόως οἷά τις ἡλίου βολὴ, τὴν σύμπασαν οἰκουμένην ὁ σωτήριος κατηύγαζε λόγος. αὐτίκα ταῖς θείαις ἑπομένως γραφαῖς, ἐπὶ πᾶσαν προῄει τὴν γῆν ὁ φθόγγος τῶν θεσπεσίων Εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ καὶ Ἀποστόλων, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. καὶ δῆτα ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ κώμας, πληθυούσης

Caput III.

Quomodo Christi doctrina per universum orbem brevi dispersa sit.

Ita opitulante cælesti virtute, salutaris Dei sermo tanquam Solis radius universum terrarum orbem subitò illustravit, & prout in sacris literis prædictum fuerat, in omnem terram exivit sonus Evangelistarum simul & Apostolorum, & usque ad fines terræ verba eorum. Per omnes igitur civitates & vicos Ecclesiæ infinita hominum multitudine abundantes, velut areæ quædam fru- Vide Nicephor. lib. 2. cap. 8.

gibus refertæ, brevi congregatæ sunt. Et qui propagato à majoribus errore, superstitioso Dæmonum cultu quasi vetusto quodam morbo constricti tenebantur, hi Christi virtute per prædicationem simul & miracula Discipulorum ipsius, tanquam à sævissimis Dominis liberati & gravissimis vinculis soluti, Deorum quidem turbam à Dæmonibus invectam respuebant, unum autem Deum esse omnium rerum opificem confitebantur. Quem quidem sacris veræ pietatis ritibus, per divinam modestamque religionem quam Servator noster in humanum genus invexerat, colebant. Cum ergo Dei gratia jam in reliquas quoque nationes sese diffunderet, primusque in urbe Palæstinæ Cæsarea Cornelius cum universa familia visione quadam divina Petrique ministerio fidem in Christum esset amplexus, & complures alii ex Gentilibus Antiochiæ idem fecissent, quibus dispersi in illa Stephani persecutione Discipuli Verbum Dei prædicaverant: florente tum & vigente Antiochenorum Ecclesia, in qua plurimi simul congregati aderant, tùm ab Hierosolymis Prophetæ, quibuscum Paulus fuit & Barnabas, tum alii fratres numero haud pauci, Christianorum nomen ibi tunc primùm tanquam ex amœno ac fecundo cespite exortum est. Sub id tempus Agabus quidem unus ex Prophetis qui illic aderant, famem futuram prædixit: Paulus verò & Barnabas Hierosolymam destinati sunt, ut fratrum penuriam suo ministerio sublevarent.

A ἄλλωνος δίκην, μυρίανδροι καὶ παμπληθεῖς ἀθρόως ἐκκλησίαι συνεστήκεσαν· οἵ τε ἐκ προγόνων διαδοχῆς καὶ τῆς ἀνέκαθεν πλάνης, παλαιᾷ νόσῳ δεισιδαιμονίας εἰδώλων τὰς ψυχὰς πεπεδημένοι, πρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως διὰ τῆς τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ διδασκαλίας τε ὁμοῦ καὶ παραδοξοποιίας, ὥσπερ δεινῶν δεσποτῶν ἀπηλλαγμένοι, εἱργμῶν τε χαλεπωτάτων λύσιν εὑράμενοι, πάσης μὲν δαιμονικῆς κατέπτυον πολυθείας· ἕνα δὲ μόνον εἶναι Θεὸν ὡμολόγουν τὸν τῶν συμπάντων δημιουργόν· τοῦτόν τε αὐτὸν θεσμοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, B δι' ἐνθέου καὶ σώφρονος θρησκείας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ κατασπαρείσης ἐγέραιρον. ἀλλὰ γὰρ τῆς χάριτος ἤδη τῆς θείας καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ χεομένης ἔθνη. καὶ πρῶτος μὲν κατὰ τὴν τῶν παλαιστινῶν καισάρειαν Κορνηλίου σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ δι' ἐπιφανείας θειοτέρας ὑπουργίας τε Πέτρου, τὴν εἰς τὸν Χριστὸν πίστιν καταδεξαμένου· πλείστων τε καὶ ἄλλων ἐπ' Ἀντιοχείας ἑλλήνων, οἷς οἱ κατὰ τὸν τοῦ Στεφάνου διωγμὸν διασπαρέντες ἐκήρυξαν· C ἀνθούσης ἄρτι καὶ πληθυούσης τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας, ἐν ταὐτῷ τε ἐπιπαρόντων πλείστων ὅσων τῶν τε ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφητῶν, καὶ σὺν αὐτοῖς Βαρναβᾶ καὶ Παύλου, ἑτέρου τε πλήθους ἐπὶ τούτοις ἀδελφῶν, ἡ χριστιανῶν προσηγορία τότε πρῶτον αὐτόθι ὥσπερ ἀπ' εὐθαλοῦς καὶ γονίμου γῆς ἀναδίδοται. καὶ Ἄγαβος μὲν εἷς τῶν συνόντων αὐτοῖς προφητῶν, περὶ τοῦ μέλλειν ἔσεσθαι λιμὸν προθεσπίζει. Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας, ἐξυπηρετησόμενοι τῇ τῶν ἀδελφῶν παραπέμπονται διακονίᾳ.

Caput IV.

Quomodo post mortem Tiberii Cajus Agrippam Judæorum Regem constituit, & Herodem perpetuo exilio damnavit.

Ad hoc & proximè sequens cap. refer caput Niceph. 9. lib. 2.

INTEREA Tiberius cum duobus circiter ac viginti annis imperasset, extremum diem obiit. Cui succedens Cajus Judææ Regnum statim tradidit Agrippæ, Regemque illum tum in Philippi, tùm in Lysaniæ tetrarchia constituit. Nec multò post Herodis quoque tetrarchiam eidem donavit, cùm Herodem perpetuo exsilio damnasset, una cum uxore ipsius Herodiade ob varia scelera debito supplicio affectum, ut testatur etiam Josephus. Hic est Herodes qui Servatoris nostri passioni interfuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὡς μετὰ Τιβέριον Γάϊος Ἰουδαίων βασιλέα καθίστησιν Ἀγρίππαν, τὸν Ἡρώδην ἀϊδίῳ ζημιώσας φυγῇ.

D ΤΙβέριος μὲν οὖν ἀμφὶ τὰ δύο καὶ εἴκοσι βασιλεύσας ἔτη, τελευτᾷ· μετὰ δὲ τοῦτον Γάϊος τὴν ἡγεμονίαν παραλαβών, αὐτίκα τῆς Ἰουδαίων ἀρχῆς Ἀγρίππᾳ τὸ διάδημα περιτίθησιν, βασιλέα καταστήσας αὐτὸν τῆς τε Φιλίππου καὶ τῆς Λυσανίου τετραρχίας. πρὸς αἷς μετ' οὐ πολὺν χρόνον αὐτοῦ καὶ τὴν Ἡρώδου τετραρχίαν παραδίδωσιν. ἀϊδίῳ φυγῇ τὸν Ἡρώδην (οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ σωτῆρος) σὺν καὶ τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι, πλείστων ἕνεκα ζημιώσας αἰ-

ἰῶν. μάρτυς Ἰώσηππος καὶ τούτων. κατὰ δὴ τοῦτον Φίλων ἐγνωρίζετο, πλείστοις ἀνὴρ οὐ μόνον τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ὁρμωμένων παιδείας ἐπισημότατος. τὸ μὲν οὖν γένος ἀνέκαθεν Ἑβραῖος ἦν. τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐν τέλει διαφανῶν, οὐδενὸς χείρων. περὶ μὲν οὖν τὰ θεῖα καὶ πάτρια μαθήματα, ὅσον τε καὶ πηλίκον εἰσενήνεκται πόνον, ἔργῳ πᾶσι δῆλος· καὶ περὶ τὰ φιλόσοφα δὲ καὶ ἐλευθέρια τῆς ἔξωθεν παιδείας οἷός τις ἦν, οὐδὲν δεῖ λέγειν. ὅτε καὶ μάλιστα τὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν. ἐζηλωκὼς ἀγωγὴν, διενεγκεῖν ἅπαντας τοὺς καθ' ἑαυτὸν ἱστορεῖται.

A Hujus porrò Imperatoris temporibus floruit Philo, vir à plurimis non modo nostrorum verum etiam Gentilium maximo in pretio habitus. Erat hic Hebræus quidem origine, splendore generis ac dignitate nulli apud Alexandriam concedens. In divinis verò & patriis disciplinis quantoperè elaboraverit, res ipsa declarat. Ad hæc in Philosophia & humanioribus literis quantus fuerit, nihil attinet dicere: quippe cum in Platonica ac Pythagorica Philosophia quam præcipuè sectatus est, omnes sui temporis su- B peraſſe memoretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὡς Φίλων ὑπὲρ Ἰουδαίων πρεσβείαν ἐστείλατο πρὸς Γάϊον.

Καὶ δὴ τὰ κατὰ Γάϊον ἐπὶ Ἰουδαίοις συμβάντα πέντε βιβλίοις παραδίδωσι, ὁμοῦ τὴν Γαΐου διεξιὼν φρενοβλάβειαν, ὡς Θεὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύσαντος καὶ μυρία περὶ τὴν ἀρχὴν ἐνυβρίσαντος. τάς τε κατ' αὐτὸν Ἰουδαίων ταλαιπωρίας, καὶ ἣν αὐτὸς ὁ Φίλων στειλάμενος ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως ὑπὲρ τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁμοεθνῶν ἐποιήσατο πρεσβείαν· ὅπως τε ἐπὶ τοῦ Γαΐου καταστὰς ὑπὲρ τῶν πατρίων νόμων, οὐδὲν ἢ πλέον γέλωτος καὶ διασυρμὸν ἀπηνέγκατο, μικροῦ δεῖν καὶ τὸν περὶ τῆς ζωῆς ἀνατλὰς κίνδυνον. μέμνηται δὲ καὶ τούτων ὁ Ἰώσηππος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς ἀρχαιολογίας, κατὰ λέξιν ταῦτα γράφων· καὶ δὴ στάσεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενομένης Ἰουδαίων τε τοῖς ἐνοικοῦσι καὶ Ἑλλήνων, τρεῖς ἀφ' ἑκατέρας τῆς στάσεως πρεσβευταὶ αἱρεθέντες, παρῆσαν ὡς τὸν Γάϊον. καὶ ἦν γὰρ τῶν Ἀλεξανδρέων πρέσβεων εἷς Ἀπίων, ὃς πολλὰ εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐβλασφήμησεν, ἄλλα τε λέγων, καὶ ὡς τῶν Καίσαρος τιμῶν περιορῷεν· πάντων γοῦν ὅσοι τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ὑποτελεῖς εἶεν, βωμοὺς τῷ Γαΐῳ καὶ ναοὺς ἱδρυμένων, τά τε ἄλλα ἐν πᾶσιν αὐτὸν ὥσπερ τοὺς Θεοὺς δεχομένων, μόνους τούσδε ἄδοξον ἡγεῖσθαι ἀνδριᾶσι τιμᾶν, καὶ ὅρκιον αὐτοῦ τὸ ὄνομα ποιεῖσθαι. πολλὰ δὲ καὶ χαλεπὰ Ἀπίωνος εἰρηκότος, ὑφ' ὧν ἀρθῆναι ἤλπιζε τὸν Γάϊον καὶ εἰκὸς ἦν, Φίλων ὁ προεστὼς τῶν Ἰουδαίων τῆς πρεσβείας, ἀνὴρ τὰ πάντα ἔνδοξος, Ἀλεξάνδρου

Caput V.

Quomodo Philo legationem pro Judæis suscepit ad Cajum.

Huc refer Niceph. c. 9. lib. 2.

Hic quot & quantæ calamitates imperante Cajo Judæis contigerint, quinque libris complexus est. In quibus tum insaniam Caji commemorat, qui se Deum ipse renuntiasset, & subditos infinitis contumeliis affecisset: tùm miserias Judæorum sub illius imperio prosequitur, C & quam ipse pro suis popularibus Alexandriæ degentibus in urbe Roma obiit legationem: & quomodo cum apud Cajum pro patriis legibus & institutis dissaruisset, nil præter risum & ludibrium retulit, parúmque abfuit quin capitis discrimen subiret. Cujus rei Josephus etiam mentionem facit in octavo decimo Antiquitatum libro scribens his verbis: Orta, inquit, Alexandriæ seditione inter Judæos qui illic habitabant & Græcos, terni ex utraque parte legati ad Ca- D jum Imperatorem missi sunt. Unus ex legatis Alexandrinorum erat Apion quidam qui plurima adversus Judæos convicia fundere consueverat, tùm alia eis objiciens, tùm quod Cæsaris cultum aspernarentur. Nam cum omnes qui Romano imperio subditi erant, aras ac templa Cajo statuerent, prorsusque illi tanquam Deo honorem haberent, soli, ajebat, Judæi turpe existimant statuas illi dedicare ac per nomen ejus jurare. Hæc & alia gravissima Apion cùm dixisset, quibus Cajum exasperatum iri sperabat, Philo princeps legationis Judæorum, vir undecunque clarissimus, Alexandri Alabarchæ frater, haud-

quaquam imperitus philosophiæ, ad respondendum ejus criminationibus se parabat. Verùm prohibitus est à Cajo, jussusq; ut ab ipsius conspectu abscederet. Tantaque erat Cæsaris iracundia, ut nemo dubitaret quin Judæos gravissimè esset mulctaturus. At Philo contumelia affectus cum discederet, circumstantibus Judæis dixisse fertur, bono ipsos animo esse oportere, cum Cajus quidem ipsis succenseat, reipsa verò Deum sibi hostem constituerit. Hæc Josephus. Sed & idem Philo in eo libro quem de legatione sua conscripsit, quæ tunc temporis gesta sunt, singula accuratè refert. Ex quibus, omissis quamplurimis ea duntaxat apponam, quæ legentibus evidenter ostendant, has calamitates ob facinus illud quod in Christum admiserant, confestim nulla mora interposita Judæis contigisse. Primùm igitur narrat principatu Tiberii Augusti Sejanum quemdam in urbe Roma, qui tunc apud Imperatorem plurimum poterat, omni studio laborasse, ut gentem illam funditus perderet: in Judæa verò Pilatum, cujus temporibus piaculum illud adversus Servatorem nostrum commissum est, dum in templo Hierosolymorum, quod etiam tum stabat, præter morem institutumque Judæorum quippiam innovare tentasset, gravissimos motus concitasse.

Caput VI.

Quot mala Judæis obvenerint post Christi necem.

Huc refer Niceph. c. 10. l. 2.

NARRAT deinde quomodo post interitum Tiberii Cajus cum Imperii Romani administrationem suscepisset, & alios quamplurimos innumeris affecit injuriis, & omnium maximè Judæos graviter afflixit. Quæ quidem breviter collecta ex ipsius Philonis verbis licet cognoscere. Ejusmodi, inquit, Caji fuit temeritas ac potervia, cùm adversus omnes, tùm præcipuè adversus Judæos. Quibus infensus omnes eorum pro[seuch]as ab Alexandrinorum urbe incipiens sibi vindicavit, & imaginibus ac statuis suis complevit. Namcùm alios statuas sibi dedicare sineret, ipse quodammodo eas sibi dedicare videbatur. Denique templum illud quod Hierosolymis intactum adhuc permanserat, & omni asylorum prærogativa donatum fuerat, in templum sui nominis comutavit, ut deinceps Jovis præsentis junio-

A τε τοῦ Ἀλαβάρχου ἀδελφὸς ὤν, καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄπειρος, οἷός τε ἦν ἐπ᾽ ἀπολογίᾳ χωρεῖν τῶν κατηγορημένων. διακλείει δ᾽ αὐτὸν Γάϊος, κελεύσας ἐκ ποδῶν ἀπελθεῖν· περιοργής τε ὤν, φανερὸς ἦν ἐργασόμενός τι δεινὸν αὐτούς. ὁ δὲ Φίλων ἔξεισι περιυβρισμένος, καί φησι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους οἳ περὶ αὐτὸν ἦσαν, ὡς χρὴ θαρρεῖν. Γαΐου μὲν αὐτοῖς ὠργισμένου, ἔργῳ δὲ ἤδη τὸν Θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος. ταῦτα ὁ Ἰώσηπος. καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φίλων ἐν ᾗ συνέγραψε πρεσβείᾳ, τὰ κατὰ μέρος ἀκριβῶς τῶν τότε πραχθέντων αὐτῷ δηλοῖ· ὧν τὰ πλεῖστα παρεὶς, ἐκεῖνα μόνα παραθήσομαι, δι᾽ ὧν τοῖς ἐντυγχάνουσι προφανὴς γενήσεται δήλωσις τῶν ἅμα τε καὶ οὐκ εἰς B μακρὸν, τῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολμημένων ἕνεκεν, Ἰουδαίοις συμβεβηκότων. πρῶτον δὴ οὖν κατὰ Τιβέριον, ἐπὶ μὲν τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἱστορεῖ Σηιανὸν τὸν τότε παρὰ βασιλεῖ πολλὰ δυνάμενον, ἄρδην τὸ πᾶν ἔθνος ἀπολέσαι πεποιῆσθαι σπουδήν· ἐπὶ δὲ τῆς Ἰουδαίας Πιλᾶτον καθ᾽ ὃν τὰ περὶ τὸν Σωτῆρα τετόλμηται, περὶ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτι τότε συνεστὼς ἱερὸν, C ἐπιχειρήσαντά τι παρὰ τὸ Ἰουδαίοις ἐξὸν, τὰ μέγιστα αὐτοὺς ἀναταράξαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Ὅσα Ἰουδαίοις συνηνέχθη μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν.

ΜΕτὰ δὲ τὴν Τιβερίου τελευτὴν, Γάϊον τὴν ἀρχὴν παρειληφότα, πολλὰ μὲν εἰς πολλοὺς καὶ ἄλλα ἐνυβρίσαι μυρία, πάντων δὲ μάλιστα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος οὐ σμικρὰ καταβλάψαι· ἃ καὶ ἐν βραχεῖ πάρεστι διὰ τῶν αὐτοῦ καταμαθεῖν φωνῶν, ἐν αἷς κατὰ λέξιν D ταῦτα γράφει. τοσαύτη μὲν οὖν τις ἡ Γαΐου περὶ τὸ ἦθος ἦν ἀνωμαλία πρὸς ἅπαντας, διαφερόντως δὲ πρὸς τὸ τῶν Ἰουδαίων γένος· ᾧ χαλεπῶς ἀπεχθανόμενος, τὰς μὲν ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι προσευχὰς, ἀπὸ τῶν κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἀρξάμενος σφετερίζεται, καταπλήσας εἰκόνων καὶ ἀνδριάντων τῆς ἰδίας μορφῆς. ὁ γὰρ ἑτέρων ἀνατιθέντων ἐφιεὶς, αὐτὸς ἱδρύετο δυνάμει. τὸν δ᾽ ἐν τῇ ἱερᾷ πόλει νεὼν ὃς λοιπὸς ἦν ἄψαυστος ἀσυλίας ἠξιωμένος τῆς πάσης, μεθηρμόζετο καὶ μετεσχημάτιζεν εἰς οἰκεῖον ἱερὸν, ἵνα Διὸς Ἐπιφανοῦς νέου χρηματίζῃ Γαΐου. μυρία μὲν οὖν ἄλλα

δεινὰ καὶ πέρα πάσης διηγήσεως ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν συμβεβηκότα Ἰουδαίοις, ἐπὶ τοῦ δηλουμένου, ἐν δευτέρῳ συγγράμματι, ᾧ ἐπέγραψε περὶ ἀρετῶν, ἱστορεῖ. συνᾴδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Ἰώσηππος, ὁμοίως ἀπὸ τῶν Πιλάτου χρόνων καὶ τῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετολμημένων, τὰς κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους ἐνάρξασθαι σημαίνων συμφοράς. ἄκουε δ' οὖν οἷα καὶ οὗτος ἐν δευτέρῳ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου αὐταῖς συλλαβαῖς δηλοῖ λέγων· πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τιβερίου Πιλᾶτος, νύκτωρ κεκαλυμμένας εἰς Ἱεροσόλυμα παρεισκομίζει τὰς Καίσαρος εἰκόνας· σημαῖαι καλοῦνται. τοῦτο μεθ' ἡμέραν μεγίστην ταραχὴν ἤγειρε τοῖς Ἰουδαίοις. οἱ γὰρ ἐγγύς, πρὸς τὴν ὄψιν ἐξεπλάγησαν, ὡς πεπατημένων αὐτοῖς τῶν νόμων. οὐδὲν γὰρ ἀξιοῦσιν ἐν τῇ πόλει δείκηλον τίθεσθαι. ταῦτα δὲ συγκρίνας τῇ τῶν εὐαγγελίων γραφῇ, εἴσῃ ὡς οὐκ εἰς μακρὰν αὐτοὺς μετῆλθεν, ἣν ἔρρηξαν ἐπ' αὐτοῦ Πιλάτου φωνήν, δι' ἧς οὐκ ἄλλον ἢ μόνον ἔχειν ἐπεβόων Καίσαρα βασιλέα. εἶτα δὲ καὶ ἄλλην ἑξῆς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἱστορεῖ μετελθεῖν αὐτοὺς συμφορὰν ἐν τούτοις. μετὰ δὲ ταῦτα ταραχὴν ἑτέραν ἐκίνει, τὸν ἱερὸν θησαυρόν. καλεῖται δὲ κορβωνᾶς. εἰς καταγωγὴν ὑδάτων ἐξαναλίσκων. κατῄει δὲ ἀπὸ τριακοσίων σταδίων. πρὸς τοῦτο τοῦ πλήθους ἀγανάκτησις ἦν. καὶ τοῦ Πιλάτου παρόντος εἰς Ἱεροσόλυμα, περιστάντες τὸ βῆμα κατεβόων. ὁ δέ, προῄδει γὰρ αὐτῶν τὴν ταραχήν, τῷ πλήθει τοὺς στρατιώτας ἐνόπλους ἵστησιν, ἐσθῆσιν ἰδιωτικαῖς κεκαλυμμένους ἐγκαταμίξας. καὶ ξίφει μὲν χρήσασθαι κωλύσας, ξύλοις δὲ παίειν τοὺς κεκραγότας ἐγκελευσάμενος, σύνθημα δίδωσιν ἀπὸ τοῦ βήματος. τυπτόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι. πολλοὶ μὲν ἀπὸ τῶν πληγῶν, πολλοὶ δὲ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐν τῇ φυγῇ καταπατηθέντες ἀπώλοντο· πρὸς δὲ τὴν συμφορὰν τῶν ἀνῃρημένων καταπλαγὲν τὸ πλῆθος, ἐσιώπησεν. ἐπὶ τούτοις μυρίας ἄλλας ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις κεκινῆσθαι νεωτεροποιΐας ὁ αὐτὸς ἐμφαίνει. παριστάς, ὡς οὐδαμῶς ἐξ ἐκείνου διέλιπον τήν τε πόλιν καὶ τὴν Ἰουδαίαν ἅπασαν στάσεις καὶ πόλεμοι, καὶ κακῶν ἐπάλληλοι μηχαναί, εἰσότε τὸ πανύστατον ἡ κατὰ Οὐεσπασιανὸν αὐτοὺς μετῆλθε

A risCaji fanum diceretur. Sed & alias innumerabiles calamitates quas vix quisquam possit oratione recensere, idem Scriptor in altero libro quem de virtutibus inscripsit, Judæis Alexandriam incolentibus supradicti Caji Principatu contigisse refert. Cui adstipulatur etiam Josephus, qui ærumnas illas quibus Judæorum gens conflictata est, jam inde ab ipsis Pilati temporibus, & à scelere illo adversus Servatorem nostrum admisso ortas esse significat. Audiamus si placet, quæ ille in secundo belli Judaici libro refert his verbis: Pilatus, inquit, B qui à Tiberio Procurator in Judæam missus fuerat, velatas Cæsaris imagines quæ signa appellantur, noctu intulit Hierosolyma. Ea res simul atque dies illuxit, maximum tumultum excitavit Judæorum. Nam qui in proximo erant novo spectaculo attoniti obstupuere, prorsus quasi patriæ leges conculcatæ violatæque essent. Nefas quippe illis est simulacrum ullum in urbe statuere. Quæ quidem si cum Evangelica historia conferre volueris, intelliges profecto acclamationem illam, qua Pilato testati sunt, non alium sibi Regem esse C quàm Cæsarem, brevi in ipsorum exitium vertisse. Aliam deinde calamitatem divina ultione ipsis illatam idem Scriptor memorat his verbis: Post hæc, inquit, alium quoque tumultum idem Pilatus excitavit. Cùm pecuniam sacri ærarii quod Corbonam patriâ linguâ appellant, in constructionem aquæductus impenderet. Aberat autem aqua quam deducere in urbem Pilatus volebat, trecentis ab urbe stadiis. Id plebs ægrè admodum ferebat. Itaque cùm Pilatus venisset Hierosolyma, circumfusi inclamare adversus eum cœperunt. D At ille (præviderat enim tumultum illorum futurum: atque idcirco armatos milites plebejo habitu multitudini immiscuerat, dato eis præcepto ut tumultuantes non gladiis sed fustibus ferirent) signum illis è tribunali dedit. Statimque Judæi à militibus cæsi, partim vulneribus, partim fugientium constipatione obtriti periere. Ita plebs peremptorum calamitate deterrita, clamoribus abstinuit. Sed & multos alios motus in eadem Hierosolymorum civitate concitatos idem refert Scriptor, ostenditq; ab illo deinceps tempore & urbem & universam simul Judæam seditionibus, bellis, ærumnisq; continuis vicissim sibi succedentibus vexatam fuis-

se, donec ultima illos imperante Vespasiano clades obsidionis oppressit. Hoc igitur modo divina justitia Judæos ob commissum adversus Christum piaculum insecuta est.

A πολιορκία. Ἰουδαίους μὲν οὖν ὧν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολμήκασι, ταύτῃ πῃ τὰ ἐκ τῆς θείας μετῄει δίκης.

Caput VII.

Qualiter Pilatus violentas sibi manus intulerit.

Huc refert Nicephor. lib. 2. cap. 10. Joseph. lib. 18. c. 11. Antiq.

NEque verò illud prætereundum est, Pilatum ipsum qui Servatorem nostrum morti addixit, postmodum imperante Cajo, cujus nunc tempora prosequimur, in tantas incidisse calamitates, ut mortem sibi consciscere, suorumque ipse scelerum vindex esse coactus fuerit: divina scilicet justitia in illum, ut par erat, sæviente. Idque à Græcis Scriptoribus proditum est, qui Olympiadum seriem & quæ quibusque temporibus gesta sunt, conscripsere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὡς καὶ Πιλάτος ἑαυτὸν διεχειρίσατο.

ΟΥκ ἀγνοεῖν δὲ ἄξιον, ὡς καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ σωτῆρος Πιλάτον, κατὰ Γάιον οὗ τοὺς χρόνους διέξιμεν, τοσαύταις περιπεσεῖν κατέχει λόγος συμφοραῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης φονέα ἑαυτοῦ καὶ τιμωρὸν αὐτόχειρα B γενέσθαι τῆς θείας ὡς ἔοικε δίκης οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸν μετελθούσης. ἱστοροῦσιν ἑλλήνων οἱ τὰς Ὀλυμπιάδας ἅμα τοῖς κατὰ χρόνους πεπραγμένοις ἀναγράψαντες.

Caput VIII.

De fame quæ Claudio imperante accidit.

Huc refert Nicephor. cap. 11. & 12. lib. 2.

INTEREA Cajo qui vix quatuor annis imperium tenuerat, Claudius Imperator succedit. Cujus temporibus universum propè orbem terrarum fames oppressit, quam quidē Scriptores à nostra religione alienissimi in suis etiam historiis commemorarunt. Atque ita Agabi Prophetæ prædictio de imminente fame, cujus in Actibus Apostolorum fit mentio, exitum sortita est. Ceterùm Lucas postquam de fame illa quę principatu Claudii Augusti contigit narravit in Actibus, fratresque Antiochiæ degentes stipem viritim collatam Christianis in Judæa commorantibus per Paulum & Barnabam misisse retulit, hæc deinceps adjungit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ.

ΑΛλὰ γὰρ Γάιον οὐδ' ὅλοις τέτταρσιν ἔτεσι τὴν ἀρχὴν κατασχόντα, Κλαύδιος αὐτοκράτωρ διαδέχεται. καθ' ὃν λιμοῦ τὴν οἰκουC μένην πιέσαντος, τοῦτο δὲ καὶ οἱ πόρρω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις παρέδοσαν, ἡ κατὰ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων Ἀγάβου προφήτου περὶ τοῦ μέλλειν ἔσεσθαι λιμὸν ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην, πέρας ἐλάμβανε πρόρρησις. τὸν δὲ κατὰ Κλαύδιον λιμὸν ἐπισημηνάμενος ἐν ταῖς πράξεσιν ὁ Λουκᾶς, ἱστορήσας τε ὡς ἄρα διὰ Παύλου καὶ Βαρνάβα οἱ κατὰ Ἀντιόχειαν ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ἐξ ὧν ἕκαστος ηὐD πόρει διαπεμψάμενοι ἦσαν, ἐπιφέρει λέγων.

Caput IX.

Martyrium Iacobi Apostoli.

EODEM tempore Claudii scilicet Augusti principatu Herodes Rex aggressus est affligere quosdam ex Ecclesia, & Jacobum Joannis fratrem gladio interfecit. De hoc Jacobo rem prorsus memoriâ dignam refert Clemens in septimo Institutionum libro, prout eam à majoribus acceperat. Ait enim eum, qui Jacobum judicio obtulerat, cùm illum vidisset, Christi fidem liberè

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Μαρτύριον Ἰακώβου τοῦ Ἀποστόλου.

ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν, δῆλον ὅτι τὸν ἐπὶ Κλαυδίου, ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας, κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ. περὶ τούτου δ' ὁ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου καὶ ἱστορίαν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν ὑποτυπώσεων ἑβδόμῃ παρατίθεται, ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ φάσκων. ὅτι δὴ ὁ

A εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν, κινηθεὶς ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν χριστιανόν. συναπήχθησαν οὖν ἄμφω φησί. καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἠξίωσεν ἀφεθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. ὁ δ' ὀλίγον σκεψάμενος, εἰρήνη σοι εἶπε, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. καὶ οὕτως ἀμφότεροι ὁμοῦ ἐκαρατομήθησαν. τηνικαῦτα δὲ, ὥς φησιν ἡ θεία γραφὴ, ἰδὼν Ἡρώδης ἐπὶ τῇ τοῦ Ἰακώβου ἀναιρέσει ὅτι δὴ πρὸς ἡδονῆς εἴη τὸ πραχθὲν τοῖς Ἰουδαίοις, ἐπιτίθεται καὶ Πέτρῳ. δεσμοῖς τε αὐτὸν παραδοὺς, ὅσον οὔπω καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ φόνον ἐνήργησεν ἂν, εἰ μὴ διὰ θείας ἐπιφανείας B ἐπιστάντος αὐτῷ νύκτωρ ἀγγέλου, παραδόξως τῶν εἱργμῶν ἀπαλλαγεὶς, ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος ἀφεῖται διακονίαν. καὶ τὰ μὲν κατὰ Πέτρον, οὕτως εἶχεν οἰκονομίας.

A confitentem, commotum viri constantia, se quoque Christianum esse affirmasse. Ambo igitur, inquit, simul ad supplicium ducti sunt. Cumque inter eundum rogasset Jacobum comes ut sibi veniam daret, paulisper moratus Jacobus: Pax tibi, inquit, statimque illum osculatus est. Ita simul ambo capite truncati interiêre. Tunc etiam, ut divina tradit Scriptura, Herodes *Act. 12.* cùm Jacobi cædem gratissimam esse Judæis videret, Petrum quoque adortus est, quem in vincula conjectum capitali supplicio jam jam addicturus erat, nisi Petrus divina virtute, Angeli scilicet noctu apparentis auxilio, B præter omnium spem vinculis liberatus, ad prædicationis ministerium dimissus fuisset. Et hæc quidem Petro cælesti quadam providentia contigerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὡς Ἀγρίππας ὁ καὶ Ἡρώδης Ἀποστόλους διώξας, τῆς θείας παραυτίκα δίκης ᾔσθετο.

Τὰ δέ γε τῆς κατὰ τῶν Ἀποστόλων ἐγχειρήσεως τοῦ βασιλέως, οὐκέτ' ἀναβολῆς εἴχετο· ἀλλά γέτοι αὐτὸν ὁ τῆς θείας δίκης τιμωρὸς διάκονος μετήει, παραυτίκα μετὰ τὴν C τῶν Ἀποστόλων ἐπιβουλὴν, ὡς καὶ ἡ τῶν πράξεων ἱστορεῖ γραφὴ, ὁρμήσαντα μὲν ἐπὶ τὴν καισάρειαν, ἐν ἐπισήμῳ δ' ἐνταῦθα ἑορτῆς ἡμέρᾳ λαμπρᾷ καὶ βασιλικῇ κοσμησάμενον ἐσθῆτι, ὑψηλόν τε πρὸ βήματος δημηγορήσαντα. τοῦ γὰρ δήμου παντὸς ἐπευφημήσαντος ἐπὶ τῇ δημηγορίᾳ, ὡς ἐπὶ φωνῇ Θεοῦ καὶ οὐκ ἀνθρώπου, παραχρῆμα τὸ λόγιον πατάξαι αὐτὸν ἄγγελον Κυρίου ἱστορεῖ, γενόμενόν τε σκωληκόβρωτον ἐκψύξαι. Θαυμάσαι δ' ἄξιον τῆς περὶ τὴν θείαν γραφὴν καὶ ἐν τῷδε τῷ παρα- D δόξῳ συμφωνίας, τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν. καθ' ἣν ἐπιμαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ δῆλός ἐστιν ἐν τόμῳ τῆς ἀρχαιολογίας ἐννεακαιδεκάτῳ, ἔνθα αὐτοῖς γράμμασιν ὧδέ πως τὸ θαῦμα διηγεῖται. τρίτον δ' ἔτος αὐτῷ βασιλεύοντι τῆς ὅλης Ἰουδαίας πεπλήρωτο· καὶ παρῆν εἰς πόλιν καισάρειαν, ἣ τὸ πρότερον στράτωνος πύργος ἐκαλεῖτο. συνετέλει δ' ἐνταῦθα θεωρίας εἰς τὴν Καίσαρος τιμὴν, ὑπὲρ τῆς ἐκείνου σωτηρίας ἑορτήν τινα ταύτην ἐπιστάμενος. καὶ παρ' αὐτὴν ἤθροιστο τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἐν τέλει καὶ προβεβηκότων εἰς ἀξίαν

CAPUT X.

Quomodo Herodes qui & Agrippa dictus est, Apostolos persecutus divinam statim ultionem est expertus.

Res verò ob commotam adversus Apostolos persecutionem *Hoc refer Niceph. l. 2. c. 13.* haudquaquam diu dilata vindicta est: C sed continuo divinæ justitiæ minister Angelus ab eo pœnas expetiit. Cùm enim statim post commissum in Apostolos facinus, ut traditur in Actibus Apostolorum, Cæsaream profectus esset, ibique die festo candida ac regia veste indutus, populum è tribunali alloqueretur, omnisque ei multitudo acclamaret, non hominis vocem esse quam audirent, sed Dei: repentè illum ab Angelo Dei percussum esse sacræ literæ testantur, & à vermibus consumptum interiisse. Ceterùm mirari subit Josephi historiam, quippe quæ in hujus mi- D raculi narratione cum divina Scriptura planè consentiat. In ea enim veritatem testimonio suo ac suffragio perspicuè comprobat, cùm rem gestam in nono decimo Antiquitatum libro exponit his verbis: Tertius, inquit, jam annus effluxerat, ex quo totius Judææ Regno potiebatur, cùm urbem Cæsaream ingressus est, quæ anteà Stratonis turris vocabatur. Ibi in honorem Cæsaris spectacula exhibuit, pro illius salute hos festos dies institutos fuisse intelligens. Ad quam festivitatem frequens numerus eorum qui honore inter suos ac dignitate polle-

bant, ex tota Provincia confluxerat. Igitur secundo spectaculorum die, veste indutus tota ex argento admirabili opere contexta, processit in theatrum primo diluculo. Ubi Solis orientis radiis illustrata vestis mirum in modum resplenduit, & spectantium oculis admirationem simul ac terrorem incussit. Mox adulatores perniciosis vocibus alius aliter ei acclamare Deum appellantes, & ut sibi propitius esset rogantes. Hactenus, ajebant, te velut hominem reveriti, nunc demùm humana sorte majorem fatemur. At Rex neque illos objurgavit, neque impiam eorum adulationem repudiavit. Et paulò post oculis in altum sublatis superstantem capiti suo Angelum vidit, cumque exitii sui nuntium protinus esse intellexit, qui anteà felicitatis nuntius fuerat. Hinc mœstitia animo ejus penitus insedit. Accesserunt deindè ventris dolores statim à principio vehementissimi. Conversis itaque ad amicos oculis: Ecce, inquit, Deus ego vester cogor nunc è vita discedere, fati necessitate voces illas quas de me modò jactabatis, falsitatis & mendacii protinus coarguente; & qui immortalis appellabar à vobis, jam rapior ad mortem. Sed ferenda est fati conditio, quandoquidem sic Deo visum est. Neque enim malè & abjectè viximus, sed in eo splendore quem homines fortunatissimum existimant. Hæc cùm diceret, augescente interim vi doloris torquebatur. Ociùs ergò in palatium delatus cum esset, rumor continuò per urbem sparsus est, Regem in maximo vitæ discrimine versari. Statimque plebs omnis cum uxoribus & liberis, stratis ciliciis more patrio sedens Deum pro salute Regis obsecravit. Tota urbs ejulatu ac lamentis personabat. Rex verò in excelso quodam solario decumbens, cùm eos humi prostratos ex alto prospiceret, ne ipse quidem temperare potuit à lacrymis. Tandem continuis per quinque dies ventris doloribus confectus vitam finiit, annum agens ætatis quartum & quinquagesimum, regni verò septimum. Nam primò quidem sub Cajo Cæsare quatuor annis regnaverat, Philippi tetrarchia potitus per triennium. Indè anno quarto Herodis quoque tetrarchiam regendam accepit. Posteà verò principatu Claudii Augusti tres ultimos regni sui exegit annos.

A πλῆθος. δευτέρᾳ δὲ τῶν θεωριῶν ἡμέρᾳ, στολὴν
ἐνδυσάμενος ἐξ ἀργύρου πεποιημένην πᾶ-
σαν, ὡς θαυμάσιον ὑφὴν εἶναι, παρῆλθεν εἰς
τὸ θέατρον ἀρχομένης ἡμέρας. ἔνθα ταῖς πρώ-
ταις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς ὁ ἄργυρος
καταυγασθεὶς, θαυμασίως ἀπέστιλβε, μαρ-
μαίρων τι φοβερὸν καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι
φρικῶδες. εὐθὺς δὲ οἱ κόλακες τὰς οὐδ' ἐκείνῳ
πρὸς ἀγαθοῦ ἄλλος ἄλλοθεν φωνὰς ἀνεβόων,
Θεὸν προσαγορεύοντες, εὐμενής τε εἴης ἐπιλέ-
γοντες· εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἄνθρωπον ἐφοβήθη-
B μεν, ἀλλά γε τοὐντεῦθεν κρείττονά σε θνητῆς
τῆς φύσεως ὁμολογοῦμεν. οὐκ ἐπέπληξε τού-
τοις ὁ βασιλεὺς, οὐδὲ τὴν κολακείαν ἀσεβοῦ-
σαν ἀπετρίψατο. ἀνακύψας δὲ μετ' ὀλίγον, τῆς
ἑαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεζόμενον εἶδεν ἄγγε-
λον· τοῦτον εὐθὺς ἐνόησε κακῶν εἶναι αἴτιον, τὸν
καὶ ποτὲ τῶν ἀγαθῶν γενόμενον. καὶ διακάρδιον
ἔσχεν ὀδύνην. ἀθρόον δ' αὐτῷ τῆς κοιλίας προ-
σέφυσεν ἄλγημα, μετὰ σφοδρότητος ἀρξάμε-
νον. ἀναθεωρῶν οὖν πρὸς τοὺς φίλους, ὁ Θεὸς
ὑμῖν ἐγὼ, φησὶν, ἤδη καταστρέφειν ἐπιτάττο-
C μαι τὸν βίον, παραχρῆμα τῆς εἱμαρμένης τὰς
ἄρτι μου κατεψευσμένας φωνὰς ἐλεγχούσης·
ὁ κληθεὶς ἀθάνατος ὑφ' ὑμῶν, ἤδη θανεῖν
ἀπάγομαι. δεκτέον δὲ τὴν πεπρωμένην, ᾗ
Θεὸς βεβούληται· καὶ γὰρ βεβιώκαμεν οὐδα-
μῆ φαύλως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς μακαριζομένης
λαμπρότητος. ταῦτα δὲ λέγων ἐπιτάσει τῆς
ὀδύνης κατεπονεῖτο. μετὰ σπουδῆς οὖν εἰς τὸ
βασίλειον ἐκομίσθη· καὶ διῆλθε λόγος εἰς πάν-
τας, ὡς ἔχοι τοῦ τεθνάναι παντάπασι μετ' ὀλί-
γον. ἡ πληθὺς δ' αὐτίκα σὺν γυναιξὶ καὶ παι-
D σὶν ἐπὶ σάκκου καθεσθεῖσα τῷ πατρίῳ νόμῳ,
τὸν Θεὸν ἱκέτευον ὑπὲρ τοῦ βασιλέως. οἰμωγῆς
τε πάντ' ἦν ἀνάπλεω καὶ θρήνων. ἐν ὑψηλῷ
δ' ὁ βασιλεὺς δωματίῳ κατακείμενος, καὶ
κάτω βλέπων αὐτοὺς πρηνεῖς προσπίπτον-
τας, ἄδακρυς οὐδ' αὐτὸς ἔμενεν. συνεχῶς
δ' ἐφ' ἡμέρας πέντε τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγή-
ματι διεργασθεὶς, τὸν βίον κατέστρεψεν, ἀπὸ
γενέσεως ἄγων πεντηκοστὸν ἔτος καὶ τέταρ-
τον, τῆς δὲ βασιλείας ἕβδομον· τέσσαρας
μὲν οὖν ἐπὶ Γαΐου Καίσαρος ἐβασίλευσεν
ἐνιαυτοὺς, τῆς Φιλίππου μὲν τετραρχίας
εἰς τριετίαν ἄρξας, τῷ τετάρτῳ δὲ καὶ τὴν
Ἡρώδου προσειληφώς· τρεῖς δ' ἐπι-
λαβὼν

λαβὼν τῆς Κλαυδίου Καίσαρος αὐτοκρατορίας. ταῦτα τὸν Ἰώσηπον μετὰ τῶν ἄλλων ταῖς θείαις συναληθεύοντα γραφαῖς ἀποθαυμάζω. εἰ δὲ περὶ τὴν τοῦ βασιλέως προσηγορίαν δόξειέ τισι διαφωνεῖν, ἀλλ' ὅ γε χρόνος καὶ ἡ πρᾶξις τὸν αὐτὸν ὄντα δείκνυσιν· ἤτοι κατά τι σφάλμα γραφικὸν συνηλλαγμένου τοῦ ὀνόματος, ἢ καὶ διωνυμίας περὶ αὐτὸν, οἷα καὶ περὶ πολλοὺς γεγενημένης.

A Hæc Josephus: in quibus perinde ac in ceteris, fidem illius magnoperè admiror, qui cum sacris literis in veritate narranda adeò consentiat. Quod si in Regis nomine discrepare quibusdam videtur, temporis tamen ratio & res ipsa eundem esse confirmat: adeò ut vel nomen vitio Scripturæ depravatum esse oporteat, vel certè Regem hunc duplici nomine appellatum fuisse, quod & pluribus aliis contigit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Θευδᾶ τοῦ γόητος, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.

B ΕΠεὶ δὲ πάλιν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσιν εἰσάγει τὸν Γαμαλιὴλ ἐν τῇ περὶ τῶν Ἀποστόλων σκέψει λέγοντα, ὡς ἄρα κατὰ τὸν δηλούμενον χρόνον ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων ἑαυτὸν εἶναί τινα· ὃς κατελύθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διελύθησαν· φέρε καὶ τὴν περὶ τούτου παραθώμεθα τοῦ Ἰωσήπου γραφήν. ἱστορεῖ τοίνυν αὖθις κατὰ τὸν ἀρτίως δεδηλωμένον αὐτοῦ λόγον, αὐτὰ δὴ ταῦτα κατὰ λέξιν. Φάδου δὲ τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, γόης τις ἀνὴρ Θευδᾶς τοὔνομα, πείθει τὸν πλεῖστον ὄχλον, C ἀναλαβόντα τὰς κτήσεις, ἕπεσθαι πρὸς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν αὐτῷ. προφήτης γὰρ ἔλεγεν εἶναι, καὶ προστάγματι τὸν ποταμὸν σχίσας, δίοδον ἔφη παρέξειν αὐτοῖς ῥᾳδίαν. καὶ ταῦτα λέγων, πολλοὺς ἠπάτησεν. οὐ μὴν εἴασεν αὐτοὺς τῆς ἀφροσύνης ὄνασθαι Φάδος, ἀλλ' ἐξέπεμψεν ἴλην ἱππέων ἐπ' αὐτούς. ἥτις ἐπιπεσοῦσα ἀπροσδοκήτως αὐτοῖς, πολλοὺς μὲν ἀνεῖλε. πολλοὺς δὲ ζῶντας ἔλαβεν. αὐτόν τε τὸν Θευδᾶν ζωγρήσαντες, ἀποτέμνουσιν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, καὶ κομίζουσιν εἰς Ἱεροσόλυμα. τούτοις ἑξῆς καὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ, μνημονεύει ὧδέ πως.

Caput XI.

De Theuda præstigiatore ejusque sociis.

SED quoniam Lucas præterea in Actibus Apostolorum Gamalielem quemdam cum in Concilio Judæorum de Apostolis deliberatio fieret, loquentem inducit de Theuda quodam qui hisce temporibus extitit, & qui cum de seipso magna prædicaret, tandem extinctus est, omnesque qui ei fidem habuerant, dissipati sunt: agedum de hoc ipso Josephi quoque testimonium proferamus. Hic igitur in libro superius memorato sic loquitur. Fado, inquit, Judæam procurante, præstigiator quidam nomine Theudas, collecta ingenti hominum multitudine, persuasit illis ut asportatis opibus ducem se ad Jordanem usque fluvium sequerentur. Quippè se Prophetam esse ajebat, diremptisque imperio suo aquis fluminis, facilem se transitum ipsis præstiturum. Hujusmodi sermonibus plurimos decepit. Sed Fadus vesaniam illorum brevi compressit, immissis adversus eos equitum turmis, qui ex improviso illos adorti, partim occiderunt, partim vivos comprehenderunt. Ipse etiam D Theudas ab iisdem captus est, cujus caput præcisum Hierosolyma retulerunt. Post hæc idem Scriptor famis illius quæ imperante Claudio contigit, mentionem facit his verbis.

Act. 5. Huc refer Niceph. c. 11. l. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ Ἑλένης τῆς τῶν Ὀσροηνῶν βασιλίδος.

ΕΠὶ τούτοις γε καὶ τὸν μέγαν λιμὸν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν συνέβη γενέσθαι· καθ' ὃν καὶ ἡ βασίλισσα Ἑλένη πολλῶν χρημάτων ὠνησαμένη σῖτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, διένειμε τοῖς ἀπορουμένοις. σύμφωνα δ' ἂν εὕροις καὶ ταῦτα τῇ

Caput XII.

De Helena Osdroenorum Regina.

PEr idem tempus, inquit, gravissima fames universam Judæam afflixit. quo quidem tempore Helena Regina frumentum quod grandi pecunia ex Ægypto coemerat, egenis distribuit. Quæ omninò consentiunt cum iis quæ

Vide Nicephor. c. 11. l. 2.

Act. 11. scripta sunt in Actibus Apostolorum. A Ubi etiam illud habetur, Discipulos qui Antiochiæ morabantur, decrevisse pro suis singulos facultatibus stipem conferre, ad sublevandos fratres qui in Judæa degebant. Quod quidem illi etiam præstiterunt, missis ad Seniores pecuniis per manus Pauli & Barnabæ. Ceterùm Helenæ illius, cujus mentio fit à Josepho, illustres etiamnum extant cippi in suburbiis Hierosolymorum, quæ mutato nomine nunc Ælia appellatur: eamque Adiabenorum Reginam fuisse perhibent.

τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων γραφῇ, περιέχεται ὡς ἄρα τῶν κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος εἰς διακονίαν ἀποστεῖλαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ· ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Παύλου. τῆς γέτοι Ἑλένης ἧς δὴ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐποιήσατο μνήμην, εἰσέτι νῦν στῆλαι διαφανεῖς ἐν προαστείοις δείκνυνται τῆς νῦν Αἰλίας. τοῦ δὲ Ἀδιαβηνῶν ἔθνους αὕτη βασιλεῦσαι ἐλέγετο.

B

Caput XIII.

De Simone Mago.

Huc refer Niceph. c. 14. 27. lib. 2. & Euseb. cap. 21. infra l. 4.

INTEREA cùm jam fides Servatoris nostri Jesu Christi ubique diffusa esset, hostis generis humani regiam Urbem sibi occupare satagens, Simonem illum de quo superius dictum est, eò destinat. Cujus nefariis artibus auxilium atque operam suam commodans, plurimos eorum qui Romæ degebant, in errorem inductos sibi mancipavit. Testatur id Justinus, qui non procul ab Apostolorum temporibus C inter religionis nostræ sectatores maximè floruit. De quo viro inferiùs suo in loco ea quæ virtus ipsius postulat, dicturi sumus. Hic igitur in priore Apologetico quem pro nostra doctrina ad Imperatorem Antoninum conscripsit, sic ait: Post Domini nostri in cælum ascensum, inquit, immissi sunt à Dæmone homines quidam, qui se Deos esse dicerent. Quos quidem homines tantùm abest ut persecuti sitis, quin potius maximis honoribus affecistis. Ex iis fuit Simon D quidam Samaritanus, ortus è vico qui Gitton dicitur, qui principatu Claudii Augusti, cum per operationem Dæmonum multa magicæ artis miracula in Urbe vestra quæ Imperii caput est, edidisset, Deus à vobis est habitus, statuamque illi perinde ac Deo posuistis in Insula Tiberina inter duos pontes, cum hac inscriptione: SIMONI DEO SANCTO. Hunc Samaritani propè omnes, & ex aliis gentibus nonnulli, summum Deum esse confitentes, Helenam quoque venerantur, quæ initio quidem apud Tyrum urbem Phœnices

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ Σίμωνος τοῦ μάγου.

ἈΛλὰ γὰρ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἤδη διαδεδομένης πίστεως, ὁ τῆς ἀνθρώπων πολέμιος σωτηρίας, τὴν βασιλεύουσαν προαρπάσασθαι πόλιν μηχανώμενος, ἐνταῦθα Σίμωνα τὸν πρόσθεν δεδηλωμένον ἄγει· καὶ δὴ ταῖς ἐντέχνοις τἀνδρὸς συναιρόμενος γοητείαις, πλείους τῶν τὴν Ῥώμην οἰκούντων ἐπὶ τὴν πλάνην σφετερίζεται. δηλοῖ δὲ τοῦτο μετ᾽ οὐ πολὺ τῶν Ἀποστόλων ἐν τῷ καθ᾽ ἡμᾶς διαπρέψας λόγῳ Ἰουστῖνος, περὶ οὗ τὰ προσήκοντα κατὰ καιρὸν παραθήσομαι. καί μοι λαβὼν ἀνάγνωθι τοῦδε τὴν γραφήν, ἣν ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Ἀντωνῖνον ὑπὲρ τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς δόγματος ἀπολογίᾳ γράφων ὧδέ φησιν. καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου εἰς οὐρανόν, προεβάλλοντο οἱ δαίμονες ἀνθρώπους τινάς, λέγοντας ἑαυτοὺς εἶναι Θεούς· οἳ οὐ μόνον οὐκ ἐδιώχθησαν ὑφ᾽ ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν ἠξιώθησαν· Σίμωνα μέν τινα Σαμαρέα τὸν ἀπὸ κώμης λεγομένης Γιττῶν, ὃς ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος διὰ τῆς τῶν ἐνεργούντων δαιμόνων τέχνης δυνάμεις μαγικὰς ποιήσας ἐπὶ τῇ πόλει ὑμῶν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ, Θεὸς ἐνομίσθη, καὶ ἀνδριάντι παρ᾽ ὑμῖν ὡς Θεὸς τετίμηται, ἐν τῷ Τίβερι ποταμῷ μεταξὺ τῶν δύο γεφυρῶν, ἔχων ἐπιγραφὴν ῥωμαϊκὴν ταύτην, Σίμωνι δέω σάγκτω· ὅπερ ἐστὶ Σίμωνι Θεῷ ἁγίῳ. καὶ σχεδὸν μὲν πάντες Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον Θεὸν ἐκεῖνον ὁμολογοῦντες προσκυνοῦσι· καὶ Ἑλένην τινὰ τὴν συμπερινοστήσασαν αὐτῷ κατ᾽

ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πρότερον ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης, τὴν ἀπ' αὐτοῦ πρώτην ἔννοιαν λέγουσιν. ταῦτα μὲν οὗτος. συνᾴδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις, ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν ἀνοσίαν καὶ μιαρὰν αὐτοῦ διδασκαλίαν ὑπογράφων· ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος περιττὸν ἂν εἴη καταλέγειν, παρὸν τοῖς βουλομένοις, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν κατὰ μέρος αἱρεσιαρχῶν τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς βίους, καὶ τῶν ψευδῶν διδαγμάτων τὰς ὑποθέσεις, τά τε πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετηδευμένα διαγνῶναι, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίβλῳ. πάσης μὲν οὖν ἀρχηγὸν αἱρέσεως, πρῶτον γενέσθαι τὸν Σίμωνα παρειλήφαμεν. ἐξ οὗ καὶ εἰς δεῦρο οἱ τὴν κατ' αὐτὸν μετιόντες αἵρεσιν, τὴν σώφρονα καὶ διὰ καθαρότητα βίου παρὰ πᾶσι βεβοημένην χριστιανῶν φιλοσοφίαν ὑποκρινόμενοι, ἧς μὲν ἔδοξαν ἀπαλλάττεσθαι περὶ τὰ εἴδωλα δεισιδαιμονίας οὐδὲν ἧττον αὖθις ἐπιλαμβάνονται, καταπίπτοντες ἐπὶ γραφὰς καὶ εἰκόνας, αὐτοῦ τε τοῦ Σίμωνος καὶ τῆς σὺν αὐτῷ δηλωθείσης Ἑλένης, θυμιάμασί τε καὶ θυσίαις καὶ σπονδαῖς τούτους θρησκεύειν ἐπιχειροῦντες· τὰ δὲ τούτων αὐτοῖς ἀπορρητότερα, ὧν φασὶ τὸν πρῶτον ἐπακούσαντα ἐκπλαγήσεσθαι, καὶ κατά τι παρ' αὐτοῖς λόγιον ἔγγραφον θαμβωθήσεσθαι, θάμβους ὡς ἀληθῶς καὶ φρενῶν ἐκστάσεως καὶ μανίας ἔμπλεω τυγχάνει. τοιαῦτα ὄντα, ὡς μὴ μόνον μὴ δυνατὰ εἶναι παραδοθῆναι γραφῇ, ἀλλ' οὐδὲ χείλεσιν αὐτὸ μόνον δι' ὑπερβολὴν αἰσχρουργίας τε καὶ ἀρρητοποιίας, ἀνδράσι σώφροσι λαληθῆναι. ὅ, τίποτε γὰρ ἂν εἴη ἢ ἐπινοηθείη παντὸς αἰσχροῦ μιαρώτερον, τοῦτο πᾶν ὑπερηκόντισεν ὁ τῶνδε μυσαρωτάτη αἵρεσις, ταῖς ἀθλίαις καὶ παντοίων ὡς ἀληθῶς κακῶν σεσωρευμέναις γυναιξὶν ἐγκαταπαιζόντων.

publicè in lupanari prostiterat, posteà verò ubique Simonem assectata est: eamque primam summi Dei notionem esse affirmant. Hæc Justinus. Cui subscribit etiam Irenæus in primo contra Hæreses libro, in quo vitam hominis & impietatem & impurissimam doctrinam exponit. Quam quidem hoc loco referre superfluum fuerit, quippè cum non ipsius modo Simonis, sed & reliquorum hæreticæ pravitatis auctorum initia, vitam, falsorum dogmatum causas ac rationes, studia denique & instituta singulorum, ex supradictis Irenæi libris à quo hæc accuratè tradita sunt, liceat volentibus cognoscere. Sanè hunc Simonem hæreticæ pravitatis principem atque auctorem fuisse accepimus. Undè ad nostram usque ætatem quicunque ejus sectam profitentur, cum se Christianam religionem plenam modestiæ & sanctitatis amplecti simulaverint: tamen & ad superstitiosum dæmonum cultum quem abjicere visi fuerant, deinceps nihilominus relabuntur, dum ante Simonis & supradictæ illius Helenæ picturas atque imagines proni sese abjiciunt, eosque suffimentis & sacrificiis ac libationibus colere non verentur. Et quæ apud illos secretiora habentur, quibus auditis protinus animos audientium ajunt percelli, & ut verbis utar oraculi quod perscriptum habent, obstupefieri: reverà stuporis & dementiæ atque insaniæ plenissima sunt: adeò ut non modò scriptis prodi, sed ne sermone quidem efferri possint à modestis hominibus, ob nimiam turpitudinem atque obscenitatem. Nihil enim tam impurum aut esse aut excogitari unquam potest, quod flagitiosissima illorum secta longo intervallo non superet, dum miseris atque omni scelere coopertis mulieribus illudunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Ῥώμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ Ἀποστόλου.

ΤΟιούτων κακῶν πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν Σίμωνα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὡσπερεὶ μέγαν καὶ μεγάλων ἀντίπαλον τῶν θεσπεσίων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἀποστόλων, ἡ μισόκαλος καὶ τῆς ἀνθρώπων ἐπίβουλος σωτηρίας πονηρὰ δύναμις προὐστήσατο. ὅμως δ' οὖν ἡ θεία καὶ

Caput XIV.

De prædicatione Petri Apostoli in urbe Roma.

HUnc igitur tantorum scelerum auctorem atq; architectum Simonem dæmon virtutis inimicus, & hominum saluti infestissimus his temporibus in medium produxit, ut magnis & admirabilibus Servatoris nostri Apostolis par adversarius consisteret. Verum

Huc refer Niceph. c.14.l.2.

A cælestis Dei gratia quæ ministris suis semper auxilio est, per eorundem adventum ac præsentiam flammam illam à Dæmone accensam subitò restinxit, & superbiæ fastum ac tumorem qui se adversus Dei notitiam extulerat, dejecit ac depressit. Quocircà nec Simonis nec aliorum qui tunc temporis exorti sunt, conspiratio, Apostolorum ætate quicquam valuit. Omnes enim machinas retundebat, cunctaque superabat splendor veritatis; Verbique ipsius divini potentia quod nuper hominibus affulserat, & B tùm maximè in terris vigebat, & in suorum Apostolorum mentibus insidebat. Statim ergo præstigiator ille quem diximus, divinæ lucis insperato quodam splendore perculsus, simulatque in Judæa à Petro Apostolo convictus est, omniaque ejus maleficia patefacta, longissimè trans mare fugam arripuit, ab orientis partibus ad occasum profectus; neque aliter se liberè & ex animi sui sententia victurum esse speravit, tandem ad urbem Romam delatus, ope atque adjumento subsidentis ibidem Dæmonis, brevi conatus suos tantoperè promovit, ut illius civitatis homines ei tanquam Deo statuam C collocarint. Sed hæc non diu ex voto illi fluxerunt. Confestim enim ipsis Claudii Augusti temporibus, benigna & clementissima Dei providentia fortissimum & maximum inter Apostolos Petrum & virtutis merito reliquorum omnium principem ac patronum Romam adversus illam generis humani labem ac pestem perducit. Qui tanquam strenuus divinæ militiæ ductor cælestibus armis munitus, pretiosam illam lucis intelligibilis mercem ab oriente ad eos qui versus oc- D casum habitabant, detulit: lucem ipsam & salutarem mentibus doctrinam, regnum scilicet eorum eis annuntians.

A ὑπερουράνιος χάρις, τοῖς αὐτοῖς συναιρομένη διακόνοις, δι' ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ παρουσίας, ἀναπτομένην τοῦ πονηροῦ τὴν φλόγα ᾗ τάχος ἐσβέννυ, ταπεινοῦσα δι' αὐτῶν καὶ καθαιροῦσα πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. διὸ δὴ οὔτε Σίμωνος οὔτ' ἄλλου του τῶν τότε φυέντων συγκρότημά τι κατ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς ἀποστολικοὺς ὑπέστη χρόνους. ὑπερενίκα γὰρ καὶ ὑπερίσχυε τὰ πάντα τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος, ὅ,τε λόγος αὐτὸς ὁ θεῖος ἄρτι θεόθεν ἀνθρώποις ἐπιλάμψας ἐπὶ γῆς τε B ἀκμάζων, καὶ τοῖς ἰδίοις ἀποστόλοις ἐμπολιτευόμενος. αὐτίκα ὁ δηλωθεὶς γόης ὥσπερ ὑπὸ θείας καὶ παραδόξου μαρμαρυγῆς τὰ τῆς διανοίας πληγεὶς ὄμματα, ὅτε πρότερον ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἐφ' οἷς ἐπονηρεύσατο πρὸς τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου κατεφωράθη, μεγίστην καὶ ὑπερπόντιον ἀπάρας πορείαν τὴν ἀπ' ἀνατολῶν, ἐπὶ δυσμὰς ᾤχετο φεύγων. μόνως ταύτῃ βιωτὸν αὐτῷ κατὰ γνώμην εἶναι οἰόμενος. ἐπιβὰς δὲ τῆς Ῥωμαίων πόλεως, συναιρομένης αὐτῷ τὰ μεγάλα τῆς ἐφεδρευούσης ἐνταῦθα δυνάμεως, ἐν ὀλίγῳ τοσοῦτον τὰ τῆς ἐπιχειρήσεως C ἤνυστο, ὡς καὶ ἀνδριάντος ἀναθέσει πρὸς τῶν τῇδε οἷα Θεὸν τιμηθῆναι. Οὐ μὴν εἰς μακρὸν αὐτῷ ταῦτα προυχώρει. παραπόδας γοῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς Κλαυδίου βασιλείας, ἡ πανάγαθος καὶ φιλανθρωποτάτη τῶν ὅλων πρόνοια, τὸν καρτερὸν καὶ μέγαν τῶν Ἀποστόλων, τὸν ἀρετῆς ἕνεκα τῶν λοιπῶν ἁπάντων προήγορον Πέτρον, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ὡς ἐπὶ τηλικοῦτον λυμεῶνα βίου χειραγωγεῖ. ὃς οἷά τις γενναῖος τοῦ Θεοῦ στρατηγὸς τοῖς θείοις ὅπλοις φρα- D ξάμενος, τὴν πολυτίμητον ἐμπορείαν τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἐξ ἀνατολῶν τοῖς κατὰ δύσιν ἐκόμιζεν, φῶς αὐτὸ καὶ λόγον ψυχῶν σωτήριον, τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας εὐαγγελιζόμενος.

CAPUT XV.

De Evangelio secundum Marcum.

Huc refert Niceph. c.15.l.2.

IGITUR cùm Dei doctrina Romanos adventu suo illustrasset, Simonis quidem vis ac potentia cum ipso simul auctore brevi extincta atque deleta est. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus eorum qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου.

ΟΥ'τω δὴ οὖν ἐπιδημήσαντος αὐτοῖς τοῦ θείου λόγου, ἡ μὲν τοῦ Σίμωνος ἀπέσβη καὶ παραχρῆμα σὺν καὶ τῷ ἀνδρὶ καταλέλυτο δύναμις· τοσοῦτο δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας

φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰσάπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ, μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ. παρακλήσεσι δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου λιπαρῆσαι, ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας. μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς. γνόντα δὲ τὸ πραχθέν φασὶ τὸν Ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ, κυρῶσαί τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν ταῖς ἐκκλησίαις· Κλήμης ἐν ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων παρατέθειται τὴν ἱστορίαν· συνεπιμαρτυρεῖ δ᾽ αὐτῷ καὶ ὁ Ἱεραπολίτης ἐπίσκοπος ὀνόματι Παπίας. τοῦ δὲ Μάρκου μνημονεύειν τὸν Πέτρον ἐν τῇ προτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἣν καὶ συντάξαι φασὶν ἐπ᾽ αὐτῆς Ῥώμης, σημαίνειν τε τοῦτ᾽ αὐτὸν τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα προσειπόντα διὰ τούτων. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

A nec contenti essent cælestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accepisse: sed Marcum Petri sectatorem cujus hodieque extat Evangelium, enixè orarent ut doctrinæ illius quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret. Nec prius destiterunt quam hominem expugnassent, auctoresque scribendi illius quod secundum Marcum dicitur, Evangelii extitissent. Quod cum Petrus per revelationem Sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, B librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in Ecclesiis legeretur. Refertur id à Clemente in sexto Institutionum libro. Cui testis etiam accedit Papias Hierapolitanus Episcopus. Porrò Marci mentionem fieri ajunt à Petro in priore Epistola, quam Romæ scriptam esse contendunt, idque Petrum ipsum innuere, qui Romam figuratè Babylonem appellat his verbis: Salutat vos Babylonis Ecclesia à Deo perinde ac vos electa, & Marcus filius meus.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ΄.

Ὡς πρῶτος ὁ Μάρκος τοῖς κατ᾽ Αἴγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν γνῶσιν ἐκήρυξεν.

Τοῦτον δὲ Μάρκον πρῶτόν φασιν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου στειλάμενον, τὸ εὐαγγέλιον ὃ δὴ καὶ συνεγράψατο κηρύξαι, ἐκκλησίας τε πρῶτον ἐπ᾽ αὐτῆς Ἀλεξανδρείας συστήσασθαι. τοσαύτη δ᾽ ἄρα τῶν αὐτόθι πεπιστευκότων πληθὺς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς συνέστη, δι᾽ ἀσκήσεως φιλοσοφωτάτης τε καὶ σφοδροτάτης, ὡς καὶ γραφῆς αὐτῶν ἀξιῶσαι τὰς διατριβὰς καὶ τὰς συνηλύσεις, τά τε συμπόσια, καὶ πᾶσαν τὴν ἄλλην τοῦ βίου ἀγωγὴν τὸν Φίλωνα.

CAPUT XVI.

Quomodo Marcus notitiam Dei primus Ægyptiis prædicaverit.

CETERUM hunc Marcum in Ægyptum profectum, Evangelium quod ipse conscripserat, primum illic prædicasse perhibent, & in ipsa urbe Alexandria Ecclesias constituisse. Tanta porrò multitudo virorum simul ac mulierum qui fidem Christi illic amplexi fuerant, ab ipso statim initio tàm severam tamque Philosophicam institutionem professa est, ut studia illorum & cœtus atque convivia, D totamque vivendi rationem scriptis suis commemorare operæpretium duxerit Philo. Huc refer Niceph. c.15. l.2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Οἷα περὶ τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον ἀσκητῶν ὁ Φίλων ἱστορεῖ.

Ὃν καὶ λόγος ἔχει κατὰ Κλαύδιον ἐπὶ τῆς Ῥώμης εἰς ὁμιλίαν ἐλθεῖν Πέτρῳ τοῖς ἐκεῖσε τότε κηρύττοντι. καὶ οὐκ ἀπεικὸς ἂν εἴη τοῦτό γε· ἐπεὶ καὶ ὃ φαμὲν σύγγραμμα εἰς ὕστερον καὶ μετὰ χρόνους αὐτῷ πεπονημένον, σαφῶς τοὺς εἰς ἔτι νῦν καὶ εἰς ἡμᾶς πεφυλαγμένους τῆς ἐκκλησίας περιέχει κανόνας. ἀλλὰ καὶ τὸν βίον τῶν

CAPUT XVII.

Quæ Philo de Asceticis in Ægypto commemoret.

QUEM quidem Philonem fama est Claudii Augusti temporibus Romæ cum Petro qui Verbum Dei illic prædicabat, familiarem congressum habuisse. Neque id certè à veritate abhorret. Nam & Commentarius ille de quo loquimur, multis post annis ab eo elaboratus, omnes Ecclesiasticas regulas quæ à nobis etiamnum servantur, Huc refer Niceph. c.16.17. l.2.

manifestè continet. Et cum Philoso- A phorum Ascetarumque nostrorum vitam describit, satis superque indicat se non modò vidisse, sed etiam vehementer probare & mirari Apostolicos viros qui ex Hebræis, ut credibile est, oriundi, ob eam causam Judaïcos ritus atque instituta tunc temporis magna ex parte servabant. Primum igitur in eo libro quem de vita contemplativa seu de supplicibus inscripsit, postquam nihil à veritate alienum narrationi quam instituisset de suo se adtexturum esse professus est, viros quidem ipsos Therapeutas, feminas verò simul cum ipsis versantes Therapeutrias ait appellari. B Causamque istius appellationis subjungit, seu quod tanquam medici quidam, animos eorum qui ad ipsos accesserant, vitiosis affectibus liberatos curarent, seu quod ipsi divinum numen castè ac sincerè colerent. Porrò utrum Philo ipse hanc illis appellationem indiderit, commentus vocabulum quod eorum hominum moribus institutisque congrueret; an reverà ab initio ita vocati sint, cum Christianorum nomen nondum ubique diffusum ac pervulgatum esset, nihil opus est pertinaciter contendere. C Ceterùm ante omnia qu[illegible]m facultates suas illos abjicere test[illegible]r. Ait enim simulatque ad hoc philosophandi genus se contulerint, omnibus eos bonis ad propinquos suos transmissis ultrò cedere. Deinde abjecta omni rerum humanarum cura, extra urbem progressos, in hortis agellisque deviis degere: quippe qui intelligant dissimilis propositi hominum contubernia & commercia plurimùm obesse Philosophiæ. Quod quidem illius temporis Christiani generoso quodam ac divino fidei ardore succensi instituisse mihi videntur, cum Propheticam vivendi rationem æmulari studerent. D Etenim in Actibus Apostolorum, qui nihil præter sinceram veritatem continent, scriptum habetur, omnes Apostolorum discipulos prædiis & facultatibus suis venditis, pretium fratribus prout cujusque necessitas flagitabat, divisisse, adeo ut inter ipsos nemo egenus existeret. Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, ut ait Lucas, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebantur, & ponebant ante pedes Apostolorum. Dividebatur autem singulis prout cuiq; opus erat. His planè similia de Therapeutis postquam Phi-

A παρ' ἡμῖν Ἀσκητῶν ὡς ἔνι μάλιστα ἀκριβέστατα ἱστορῶν, γένοιτ' ἂν ἔκδηλος, οὐκ εἰδὼς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδεχόμενος, ἐκθειάζων τε καὶ σεμνύνων τοὺς κατ' αὐτὸν Ἀποστολικοὺς ἄνδρας, ἐξ Ἑβραίων ὡς ἔοικε γεγονότας, ταύτῃ τε Ἰουδαϊκώτερον τῶν παλαιῶν ἔτι τὰ πλεῖστα διατηροῦντας ἐθῶν. πρῶτον γέ τοι τὸ μηδὲν πέρα τῆς ἀληθείας οἴκοθέν τε καὶ ἐξ ἑαυτοῦ προσθήσειν, ἐν οἷς ἱστορήσειν ἔμελλεν ἀπισχυρισάμενος, ἐν ᾧ ἐπέγραψε λόγῳ περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν, θεραπευτὰς αὐτοὺς καὶ τὰς σὺν αὐτοῖς γυναῖκας θεραπευτρίδας ἀποκαλεῖσθαι B φησί, τὰς αἰτίας ἐπειπὼν τῆς τοιᾶσδε προσρήσεως. ἤτοι παρὰ τὸ τὰς ψυχὰς τῶν προσιόντων αὐτοῖς, τῶν ἀπὸ κακίας παθῶν, ἰατρῶν δίκην ἀπαλλάττοντας ἀκεῖσθαι καὶ θεραπεύειν. ἢ τῆς περὶ τὸ θεῖον καθαρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς θεραπείας τε καὶ θρησκείας ἕνεκα. εἴτ' οὖν ἐξ ἑαυτοῦ ταύτην αὐτοῖς ἐπιτέθειται τὴν προσηγορίαν, οἰκείως ἐπιγράψας τῷ τρόπῳ τῶν ἀνδρῶν τοὔνομα, εἴτε καὶ ὄντως τοῦτ' αὐτοὺς ἐκάλουν κατ' ἀρχὰς οἱ πρῶτοι, C μηδαμῶς τῆς Χριστιανῶν πω προσρήσεως ἀνὰ πάντα τόπον ἐπιπεφημισμένης, οὔ τι πω διατείνεσθαι ἀναγκαῖον. ὅμως δ' οὖν ἐν πρώτοις τὴν ἀπόταξιν αὐτοῖς τῆς οὐσίας μαρτυρεῖ φάσκων ἀρχομένους φιλοσοφεῖν, ἐξίστασθαι τοῖς προσήκουσι τῶν ὑπαρχόντων. ἔπειτα πάσαις ἀποταξαμένους ταῖς τοῦ βίου φροντίσιν, ἔξω τειχῶν προελθόντας, ἐν μοναγρίοις καὶ κήποις τὰς διατριβὰς ποιεῖσθαι, τὰς ἐκ τῶν ἀνομοίων ἐπιμιξίας, ἀλυσιτελεῖς καὶ βλαβερὰς εὖ εἰδότας. τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τοῦθ' ὡς εἰκὸς ἐπιτελούντων ἐνθύμῳ καὶ θερμοτάτῃ πίστει, τὸν προφητικὸν ζηλοῦν ἀσκούντων βίον. τοιγαροῦν κἂν ταῖς ὁμολογουμέναις D τῶν Ἀποστόλων πράξεσιν ἐμφέρεται, ὅτι δὴ πάντες οἱ τῶν Ἀποστόλων γνώριμοι, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις διαπιπράσκοντες, ἐμέριζον ἅπασι κατ' ὃ ἄν τις χρείαν εἶχεν, ὡς μηδ' εἶναι τινὰ ἐνδεῆ παρ' αὐτοῖς. ὅσοι γοῦν κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον ὡς ὁ λόγος φησί, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, ἐτίθεσάν τε παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀποστόλων, ὥστε διαδίδοσθαι ἑκάστῳ καθ' ὅτι ἄν τις χρείαν εἶχεν. τὰ παραπλήσια δὲ τούτοις μαρτυρήσας τοῖς δηλουμένοις

ὁ Φίλων, συλλαβαῖς αὐταῖς ἐπιφέρει λέγων ταῦτα περὶ αὐτῶν οὕτω. πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος. ἔδει γὰρ ἀγαθοῦ τελείου μεταχεῖν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Βάρβαρον. πλεονάζει δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπικαλουμένων νόμων, καὶ μάλιστα περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι, καθάπερ εἰς πατρίδα θεραπευτῶν, ἀποικίαν στέλλονται πρός τι χωρίον ἐπιτηδειότατον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ λίμνης Μαρίας κείμενον ἐπὶ γεωλόφου χθαμαλωτέρου σφόδρα εὐκαίρως, ἀσφαλείας τε ἕνεκα καὶ ἀέρος εὐκρασίας. εἶθ' ἑξῆς τὰς οἰκήσεις αὐτῶν ὁποῖαί τινες ἦσαν διαγράψας, περὶ τῶν κατὰ χώραν ἐκκλησιῶν ταῦτά φησιν. ἐν ἑκάστῃ δὲ οἰκίᾳ, ἔστιν οἴκημα ἱερὸν ὃ καλεῖται Σεμνεῖον καὶ Μοναστήριον. ἐν ᾧ μονούμενοι, τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται. μηδὲν εἰσκομίζοντες μὴ ποτὸν μὴ σιτίον. μήτε τι τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρείας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ νόμους καὶ λόγια θεσπισθέντα διὰ Προφητῶν καὶ ὕμνους, καὶ τ' ἄλλα οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναύξονται καὶ τελειοῦνται. καὶ μεθ' ἕτερα φησί. τὸ δὲ ἐξ ἑωθινοῦ μέχρις ἑσπέρας διάστημα σύμπαν, αὐτοῖς ἐστὶν ἄσκησις. ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι, φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν ἀλληγοροῦντες· ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἑρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως, ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης. ἔστι δὲ αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἳ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν ἀρχηγέται γενόμενοι, πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπέλιπον· οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι, μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον. ταῦτα μὲν οὖν ἔοικεν εἰρῆσθαι τῷ ἀνδρί, τὰς ἱερὰς ἐξηγουμένων ἐπακροασαμένῳ γραφάς. τάχα δ' εἰκὸς ἃ φησιν ἀρχαίων παρ' αὐτοῖς εἶναι συγγράμματα, τά τε εὐαγγέλια καὶ τὰς τῶν Ἀποστόλων γραφὰς τυγχάνειν, διηγήσεις τέ τινας κατὰ τὸ εἰκὸς τῶν πάλαι Προφητῶν ἑρμηνευτικάς. ὁποίας ἥ τε πρὸς Ἑβραίους, καὶ ἄλλαι πλείους τοῦ Παύλου περιέχουσιν ἐπιστολαί, ταῦτα εἶναι. εἶτα πάλιν ἑξῆς περὶ τοῦ νέους αὐτοῖς ποιεῖσθαι ψαλμούς, οὕτως γράφει. ὡς οὐ θεωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεόν, διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν, ῥυθμοῖς

A lo testatus est, tum ista ad verbum subjungit. Id genus hominum in variis orbis regio[...]is sparsum reperitur. Græcos enim & Barbaros tanti boni participes fieri decebat. Floret tamen præcipuè in Ægypto, per singulas ejus præfecturas diffusum, maximè verò circà Alexandriam. Ceterùm ex omnibus terræ partibus optimi quique in locum quemdam opportunissimum, qui est trans Mariam paludem in colle terreno satis humili situs, & tum propter securitatem, tum ob cæli temperiem commodissimus, tanquam in patriam B Therapeutarum migrant. Hinc postquam cujusmodi essent illorum domicilia descripsit, de Ecclesiis quas variis in locis exstructas habent, ita dicit. In singulis autem domiciliis est quoddam sacellum quod Semneum & Monasterium appellatur. In quo soli remotis arbitris, sanctioris vitæ mysteria peragunt. Nec cibum potumve, nec eorum quæ ad corporis curam pertinent quicquam eò secum inferunt: sed legem duntaxat & Prophetarum oracula hymnosque & alia hujusmodi, quibus pietas simul ac scientia augentur & con- C summantur. Paucis deinde interpositis hæc subjungit: Totum verò, inquit, diei spatium quod ab ortu Solis ad vesperam interjacet, in meditatione Philosophiæ traducunt. Sacra enim volumina lectitantes philosophantur more patrio, præcepta sapientiæ à majoribus tradita allegoricè explicando. Quippè existimant verba ipsa nihil aliud esse quàm imagines & signa rerum abditarum, quæ per allegorias declarandæ sint. Sunt etiam apud eos Commentarii veterum quorundam, D qui sectæ illius auctores, quàm plurima eis monumenta doctrinæ illius quæ in allegoriis posita est, reliquerunt. Quibus isti tanquam exemplaribus utentes, morem hunc institutumque imitantur. Hæc certè ab eo homine videntur dicta, qui nostros sacras literas exponentes audiverit. Quos autem ait penes illos fuisse veterũ quorumdam Commentarios, verisimile est ipsa esse Evangelia & Apostolorum Scripta, & Expositiones quasdam veterum Prophetarum: cujusmodi plures tùm in aliis Pauli epistolis, tùm in illa quæ ad Hebræos scripta est, continentur. Postmodum verò de novis Psalmis qui ab iisdem componuntur, ita scribit Philo: Ita, inquit, non solùm

contemplationi vacant, sed etiam cantica hymnosque ad Dei laudem componunt omni metrorum ac modulationum genere. Quos quidem gravioribus ut par est, numeris conscribunt. Multa quoq; alia de iisdem in eo quem dixi libro commemorat. Sed hæc maximè seligenda & excerpenda esse duxi, quibus Ecclesiasticæ disciplinæ forma quædam & imago descripta est. Quod si quis ea quæ à Philone dicta sunt, Evangelicæ disciplinæ nequaquam propria esse, sed aliis etiam præter illos quos dixi competere posse existimat, is certè sequentibus Philonis verbis fidem adhibeat, in quibus, dummodo æquus rerum æstimator sit, certissimum & extra omnem controversiam positum illius rei testimonium reperiet. Sic autem scribit: Postquam, inquit, temperantiam tanquam fundamentum aliquod in animis suis jecerunt, reliquas deinceps virtutes superstruunt. Cibum enim potumq; nemo illorum ante Solis occasum unquam sumpserit. Quippe Philosophiæ studium luci convenire: curam autem corporis tenebris dignam esse existimant. Itaq; illi quidem studio totum diem, corporis autem necessitatibus exiguam noctis partem deputarunt. Nonnulli eorum toto triduo cibum capere omittunt, dum ardentiori discendi cupiditate rapiuntur. Quidam verò tam incredibili voluptate, tantisque deliciis perfunduntur, dum pascuntur epulis sapientiæ, quæ salubria ipsis præcepta tanquam opiparum convivium apponit, ut duplo diutius famem perferant, ac vix sexto die necessarium cibum degustent. Hæc Philonis verba de primis nostræ religionis viris perspicuè & absque ulla dubitatione dicta esse arbitror. Quod si quis adhuc pertinaciter his refragari voluerit, is manifestioribus convictus indiciis, quæ non alibi quàm in Christianorum religione ad Evangelii normam composita reperiuntur, perinaciam suam tandem abjiciat. Ait igitur Philo cum his viris de quibus jam diximus, versari etiam feminas quasdam: Quarum plurimæ ad extremam usque senectutem virgines manent. Quæ quidem non coactæ necessitate ut pleræque apud Græcos Sacerdotes, sed sua sponte castitatem corporis custodierunt, illectæ amore ac desiderio sapientiæ; in cujus complexu ac contubernio dum vitam omnem traducere cupiunt, sprevere corporis voluptates. Nec perituros partus concupiverunt; sed potius immortales fetus. Quos quidem solus animus divino numini dicatus & acceptus ex seipso edere potest.

A σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα περὶ ὧν ὁ λόγος, ἐν ταυτῷ διέξεισιν. ἐκεῖνα δ' ἀναγκαῖον ἐφάνη δεῖν ἀναλέξασθαι, δι' ὧν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς ὑποτίθεται. εἰ δέ τῳ μὴ δοκεῖ τὰ εἰρημένα ἴδια εἶναι τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας, δύνασθαι δὲ καὶ ἄλλοις παρὰ τοὺς δεδηλωμένους ἁρμόττειν, πειθέσθω κἂν ἀπὸ τῶν ἑξῆς αὐτοῦ φωνῶν, ἐν αἷς ἀναμφήριστον εἰ εὐγνωμονοίη, κομίσεται τὴν περὶ τοῦδε μαρτυρίαν. γράφει γὰρ ὧδε. ἐγκράτειαν δ' ὥσπερ τινὰ θεμέλιον προκα- B ταβαλλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς. σιτίον γὰρ ἢ ποτὸν οὐδεὶς ἂν αὐτῶν προσενέγκαιτο πρὸ ἡλίου δύσεως· ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν, φωτὸς ἄξιον κρίνουσιν εἶναι. σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας. ὅθεν τῷ μὲν, ἡμέραν. ταῖς δὲ νυκτὸς βραχύ τι μέρος ἀπένειμαν. ἔνιοι δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οὐχ ὑπομιμνήσκονται τροφῆς, οἷς πλείων ὁ πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυται. τινὲς δ' οὕτως ἐνευφραίνονται καὶ τρυφῶσιν ὑπὸ σοφίας ἑστιώμενοι πλουσίως καὶ ἀφθόνως τὰ δόγματα χορηγούσης, ὡς καὶ πρὸς διπλασίονα χρό- C νον ἀντέχειν, καὶ μόγις δι' ἓξ ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι τροφῆς ἀναγκαίας ἐθισθέντες. ταύτας τοῦ Φίλωνος σαφεῖς καὶ ἀναντιρρήτους περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὑπάρχειν ἡγούμεθα λέξεις. εἰ δ' ἐπὶ τούτοις ἀντιλέγων τις ἔτι σκληρύνοιτο, καὶ οὕτως ἀπαλλαττέσθω τῆς δυσπιστίας, ἐναργεστέραις πειθαρχῶν ἀποδείξεσιν, ἃς οὐ παρ' ἄλλοισιν, ἢ μόνῃ τῇ τῶν Χριστιανῶν εὑρεῖν ἐστι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον θρησκείᾳ. φησὶ γὰρ τοῖς περὶ D ὧν ὁ λόγος, καὶ γυναῖκας συνεῖναι, ὧν αἱ πλεῖσται γηραλέαι τυγχάνουσι παρθένοι, τὴν ἁγνείαν οὐκ ἀνάγκῃ, καθάπερ ἔνιαι τῶν παρ' Ἕλλησιν ἱερειῶν, φυλάξασαι μᾶλλον, ἢ καθ' ἑκούσιον γνώμην, διὰ ζῆλον καὶ πόθον σοφίας· ᾗ συμβιοῦν σπουδάσασαι, τῶν περὶ τὸ σῶμα ἡδονῶν ἠλόγησαν. οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ' ἑαυτῆς οἵα τέ ἐστιν ἡ θεοφιλὴς ψυχή. εἶθ' ὑποκαταβὰς ἐμφαντικώτερον ἐκτίθεται καὶ ταῦτα.

Multis

αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις. ἅπασα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις, ἐοικέναι ζώῳ· καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς λέξεις. ψυχὴν δὲ τὸν ἐναποκείμενον ταῖς λέξεσιν ἀόρατον νοῦν· ὃν ἤρξατο διαφερόντως ἡ θρησκεία αὕτη θεωρεῖν, ὡς διὰ κατόπτρου τῶν ὀνομάτων, ἐξαίσια κάλλη νοημάτων ἐμφαινόμενα καθορῶσα. τί δεῖ τούτοις ἐπιλέγειν τὰς ἐπὶ ταυτὸν συνόδους, καὶ τὰς ἰδίᾳ μὲν ἀνδρῶν, ἰδίᾳ δὲ γυναικῶν ἐν ταυτῷ διατριβάς, καὶ τὰς ἐξ ἔθους εἰσέτι καὶ νῦν πρὸς ἡμῶν ἐπιτελουμένας ἀσκήσεις· ἃς διαφερόντως κατὰ τὴν τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτὴν, ἐν ἀσιτίαις καὶ διανυκτερεύσεσιν, προσοχαῖς τε τῶν θείων λόγων ἐκτελεῖν εἰώθαμεν. ἅπερ ἐπακριβὲς τὸν αὐτὸν ὃν καὶ εἰς δεῦρο τετήρηται παρὰ μόνοις ἡμῖν τρόπον, ἐπισημηνάμενος ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ, τῇ ἰδίᾳ παραδέδωκε γραφῇ. καὶ μάλιστα τὰς τῆς μεγάλης ἑορτῆς παννυχίδας, καὶ τὰς ἐν ταύταις ἀσκήσεις, τούς τε λέγεσθαι εἰωθότας πρὸς ἡμῶν ὕμνους ἱστορῶν· καὶ ὡς ἑνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσιν· ὅπως τε κατὰ τὰς δεδηλωμένας ἡμέρας ἐπὶ στιβάδων χαμευνοῦντες, οἴνου μὲν τοπαράπαν ὡς αὐτοῖς ῥήμασιν ἀνέγραψεν, οὐκ ἀπογεύονται, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐναίμων τινός· ὕδωρ δὲ μόνον αὐτοῖς ἐστὶ τὸ ποτὸν, καὶ προσόψημα μετ' ἄρτου ἅλες καὶ ὕσωπον. πρὸς τούτοις γράφει τὸν τῆς προστασίας τρόπον, τῶν τὰς ἐκκλησιαστικὰς λειτουργίας ἐγκεχειρισμένων, διακονίας τε καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἀνωτάτω τῆς Ἐπισκοπῆς προεδρίας. τούτων δ' ὅτῳ πόθος ἔνεστι τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστάσεως, μάθοι ἂν ἐκ τῆς δηλωθείσης τοῦ ἀνδρὸς ἱστορίας. ὅτι δὲ τοὺς πρώτους κήρυκας τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας, τά τε ἀρχῆθεν πρὸς τῶν Ἀποστόλων ἔθη παραδεδομένα καταλαβὼν ὁ Φίλων ταῦτ' ἔγραφε, παντί τῳ δῆλον.

A Multis deinde interjectis, disertius adhuc loquitur his verbis: Expositiones autem, inquit, sacrorum voluminum ab iis fiunt figuratè per allegorias. Universam enim legem similem esse existimant animali: Et verba quidem ipsa corporis instar esse: occultum autem sensum qui sub verbis latet, animæ speciem quandam habere. Quem quidem sensum hæc secta scrutari & contemplari primitùs instituit, in verbis ipsis velut in speculo quodam, admirabilem sententiarum pulchritudinem contuens. Quid præterea hic attinet commemorare cœtus, & virorum ac B mulierum seorsum degentium studia atque exercitationes, quæ apud nos etiamnum in usu sunt: Præcipuè circa diem festum Dominicæ passionis, quo tempore jujuniis atque vigiliis, & sacrorum librorũ lectioni impensius vacare consuevimus. Quæ omnia vir ille toties jam nominatus, eodem planè modo quo à nobis solis hodieque observantur, accuratè notata, scriptis suis tradidit: atque in primis pervigilia magnæ solemnitatis, piasque in iisdem exercitationes, & hymnos qui à nobis C recitari solent, commemorat. Et quo pacto, cum unus quispiam modulatè ac decenter Psalmum canere exorsus fuerit, ceteri cum silentio auscultantes, extremas duntaxat hymnorum partes simul concinant. Utque per illos dies humi in stramentis recubantes, à vino quidem, ut ejus verbis utar, penitus abstineant, neque carnes ullas degustent: sola autem aqua ad potum utantur, neque ad panem aliud quidquam adhibeant præter sal atque hyssopum. Ad hæc gradus atque ordinem præsidentium describit, eorum videlicet qui Ecclesiastica obeunt munera: tum ministeria Diaconorum: Postremò Episcopatus apicem omnibus antistantem. Quæ si quis accuratius nosse desi- D derat, ex ipso Philonis libro discere poterit. Ceterùm quin dum ista scriberet Philo, primos illos Evangelicæ doctrinæ prædicatores, & ab Apostolis primùm traditam disciplinam in mente habuerit, nemini dubium esse arbitror.

A

Caput XVIII.

Qui Philonis libri ad nos pervenerint.

Hoc refert Niceph. c. 17. 18, l. 2.

Hic porrò vir in dicendo copiosus, in sententiis locuples, in divinæ scripturæ intelligentia sublimis atque excelsus, variam ac multiplicem sacrorum voluminum expositionem edidit. Ac primò quidem scripsit in Genesin, cuncta quæ illic commemorantur, ordine explanans: quos libros sacrarum legum Allegoriam inscripsit. Deinde verò capita quædam sacræ Scripturæ quæ difficultatem habere videntur, B singillatim exposuit, objectiones earumque solutiones apponens. Quos similiter libros Quæstionum ac Solutionum in Genesin & in Exodum titulo prænotavit. Sunt prætereà ab eodem seorsum conscripti de diversis argumentis Tractatus: Verbi gratia, de Agricultura libri duo, totidemque de temulentia, & alia plurima opuscula variis pro cujusque argumento titulis insignita. Inter quæ est illud de rebus quas mens sobria optat & quas execratur. Item de confusione linguarum. Est & C alius de fuga & inventione. Item de congressu & consuetudine cum humanioribus disciplinis. Prætereà quis rerum divinarum heres sit, seu de divisione in partes æquales & inæquales. Item de tribus virtutibus quas cum aliis Moses descripsit. Est insuper alius liber de nominum mutatione, & quas ob causas nomina immutantur. In quo libro, de duobus testamentis primo ac secundo se scripsisse testatur. Est & alius liber de migratione. Item de vita sapientis qui per justitiam consummatus est, seu de legibus non scriptis: & alter de gigantibus: tum quòd Deus sit immutabilis. Adde his D libros quinque de eo quòd somnia immittantur à Deo, ex sententia Mosis. Atque hi sunt libri ab illo in Genesin conscripti, qui ad nos pervenerunt. In Exodum verò quinque libros Quæstionum & Solutionum ab eo scriptos vidimus. Item de tabernaculo. De decem præceptis. Sunt & quatuor ejus libri de specialibus legibus quæ ad summa Decalogi capita referuntur. Alius item de animalibus quæ sacrificiis deputata sunt, & quæ sunt species sacrificiorum. De præmiis & suppliciis quæ in lege proposita sunt tam bonis quàm malis. Et de imprecationibus. Præter

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ὅσα τοῦ Φίλωνος εἰς ἡμᾶς περιῆλθε συγγράμματα.

Πολύς γε μὴν τῷ λόγῳ, καὶ πλατὺς ταῖς διανοίαις, ὑψηλός τε καὶ μετέωρος ἐν ταῖς εἰς τὰς θείας γραφὰς θεωρίαις γεγενημένος, ποικίλην καὶ πολύτροπον τῶν ἱερῶν λόγων πεποίηται τὴν ὑφήγησιν· τοῦτο μὲν εἱρμῷ καὶ ἀκολουθίᾳ, τὴν τῶν εἰς τὴν γένεσιν διεξελθὼν πραγματείαν, ἐν οἷς ἐπέγραψε νόμων ἱερῶν ἀλληγορίαις· τοῦτο δὲ, κατὰ μέρος διαστολὰς κεφαλαίων τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς ζητουμένων, ἐπιστάσεις τε καὶ διαλύσεις ποιούμενος, ἐν οἷς καὶ αὐτοῖς καταλλήλως τῶν ἐν γενέσει, καὶ τῶν ἐν ἐξαγωγῇ ζητημάτων τε καὶ λύσεων τέθειται τὴν ἐπιγραφήν. ἔστι δ᾽ αὐτῷ παρὰ ταῦτα, προβλημάτων τινῶν ἰδίως πεπονημένα σπουδάσματα. οἷά ἐστι τὰ περὶ γεωργίας δύο, καὶ τὰ περὶ μέθης τοσαῦτα, καὶ ἄλλα ἄττα διαφόρου καὶ οἰκείας ἐπιγραφῆς ἠξιωμένα. οἷος περὶ ὧν νήψας ὁ νοῦς εὔχεται καὶ καταρᾶται. καὶ ὁ περὶ συγχύσεως τῶν διαλέκτων. καὶ ὁ περὶ φυγῆς καὶ εὑρέσεως, καὶ ὁ περὶ τῆς πρὸς τὰ παιδεύματα συνόδου· περί τε τοῦ, τίς ὁ τῶν θείων ἐστὶ κληρονόμος, ἢ περὶ τῆς εἰς τὰ ἴσα καὶ ἐναντία τομῆς. καὶ ἔτι ὁ περὶ τῶν τριῶν ἀρετῶν, ἃς σὺν ἄλλαις ἀνέγραψε Μωϋσῆς. πρὸς τούτοις, ὁ περὶ τῶν μετονομαζομένων, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται. ἐν ᾧ φησὶ συντεταχέναι καὶ περὶ διαθηκῶν πρώτης καὶ δευτέρας. ἔστι δ᾽ αὐτοῦ καὶ περὶ ἀποικίας καὶ βίου σοφοῦ τοῦ κατὰ δικαιοσύνην τελειωθέντος, ἢ περὶ νόμων ἀγράφων. καὶ ἔτι περὶ γιγάντων, ἢ περὶ τοῦ μὴ τρέπεσθαι τὸ θεῖον. περί τε τοῦ κατὰ Μωϋσέα θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον, τέταρτον, πέμπτον· καὶ ταῦτα μὲν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα τῶν εἰς τὴν γένεσιν. εἰς δὲ τὴν ἔξοδον ἔγνωμεν αὐτοῦ ζητημάτων καὶ λύσεων πρῶτον, δεύτερον, τρίτον, τέταρτον, πέμπτον. καὶ τὸ περὶ τῆς σκηνῆς· τό, τε περὶ τῶν δέκα λογίων, καὶ τὰ περὶ τῶν ἀναφερομένων ἐν εἴδει νόμων εἰς τὰ συντείνοντα κεφάλαια τῶν δέκα λόγων. α΄. β΄. γ΄. δ΄. καὶ τὸ περὶ τῶν εἰς τὰς ἱερουργίας ζώων. καὶ τίνα τὰ τῶν θυσιῶν εἴδη. καὶ τὸ περὶ τῶν προκειμένων ἐν τῷ νόμῳ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἄθλων, τοῖς δὲ πονηροῖς ἐπιτιμίων καὶ

δρῶν. πρὸς τούτοις ἅπασι καὶ μονόβιβλα αὐτοῦ φέρεται, ὡς τὰ περὶ προνοίας. καὶ ὁ περὶ Ἰουδαίων συνταχθεὶς αὐτῷ λόγος, καὶ ὁ πολιτικός· ἔπιτε ὁ Ἀλέξανδρος, ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἄλογα ζῷα. ἐπὶ τούτοις ὁ περὶ τοῦ δοῦλον εἶναι πάντα φαῦλον. ᾧ ἑξῆς ἐστιν, ὁ περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι. μεθ' οὓς συντέτακται αὐτῷ, ὁ περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν, ἐξ οὗ τὰ περὶ τοῦ βίου τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν διεληλύθαμεν· καὶ τῶν ἐν νόμῳ δὲ καὶ προφήταις ἑβραϊκῶν ὀνομάτων αἱ ἑρμηνεῖαι, τοῦ αὐτοῦ σπουδὴ εἶναι λέγονται. οὗτος μὲν οὖν κατὰ Γάϊον ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἀφικόμενος, τὰ περὶ B τῆς Γαΐου θεοστυγίας αὐτῷ γραφέντα, ἃ μετὰ ἤθους καὶ εἰρωνείας ἐπέγραψεν περὶ ἀρετῶν, ἐπὶ πάσης λέγεται τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου κατὰ Κλαύδιον διελθεῖν· ὡς καὶ τῆς ἐν βιβλιοθήκαις ἀναθέσεως θαυμασθέντας αὐτοῦ καταξιωθῆναι τοὺς λόγους. τηνικαῦτα δὲ καὶ Παύλου τὴν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ πορείαν μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ διανύοντος, Ἰουδαίους Ῥώμης ἀπελαύνει Κλαύδιος. ὅτε Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα μετὰ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων τῆς Ῥώμης ἀπαλλαγέντες, ἐπὶ τὴν Ἀσίαν καταίρουσιν· C ἐνταῦθά τε Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ συνδιατρίβουσι, τοὺς αὐτόθι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρτι πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντας θεμελίους ἐπιστηρίζοντι. διδάσκαλος καὶ τούτων ἡ ἱερὰ τῶν πράξεων γραφή.

A hos omnes circumferuntur etiam singulares ejusdem libri. De providentia. De Judæis. De homine civilem vitam agente. Alexander sive de eo quòd bruta animalia ratione sint prædita. Item quòd quicunque peccat servus est. Cui subjunctus est liber, De eo quòd liber est quicunque virtuti studet. Sequitur liber ille de vita contemplativa seu de supplicibus: ex quo capita quædam de Apostolicorum hominum vita supra retulimus. Sed & Hebraicorum nominum quæ in lege & in Prophetis occurrunt, interpretationes ab ipso compositæ esse dicuntur. Idem cum imperante Caïo Romam venisset, librumque de illius sceleribus & flagitiis conscripsisset, quem per cavillationem de virtutibus inscripsit, postmodum Claudio ad imperium evecto, coram universo Senatu librum illum fertur recitasse. Qui quidem tanta omnium admiratione exceptus est, ut ejus Scripta digna deinceps judicata sint, quæ in Bibliothecis publicis consecrarentur. Sub idem tempus cùm Paulus Apostolus ab Hierosolymis & finitimis locis regressus ad Illyricum usque properaret, Claudius Imperator Judæos Urbe expulit. Unde Aquila & Priscilla cum aliis Judæis Roma egressi, in Asiam appulerunt, ibique cum Apostolo Paulo qui Ecclesiarum regionis illius fundamenta à se recens posita tum maximè firmabat, commorati sunt, ut docet divinus Actuum Apostolicorum liber.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Οἵα τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίους συμφορὰ μετῆλθεν ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ.

Ἔτι δὲ Κλαυδίου τὰ τῆς βασιλείας διέποντος, κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν, τοσαύτην ἐπὶ τῶν Ἱεροσολύμων στάσιν καὶ ταραχὴν ἐγγενέσθαι συνέβη, ὡς μόνων τῶν περὶ τὰς ἐξόδους τοῦ ἱεροῦ βίᾳ συνωθουμένων, τρεῖς μυριάδας Ἰουδαίων ἀποθανεῖν πρὸς ἀλλήλων καταπατηθέντων· γενέσθαι τε τὴν ἑορτὴν πένθος μὲν ὅλῳ τῷ ἔθνει, θρῆνον δὲ καθ' ἑκάστην οἰκίαν. καὶ ταῦτα μὲν σχεδὸν κατὰ λέξιν ὁ Ἰώσηπος. Κλαύδιος δὲ Ἀγρίππαν Ἀγρίππου παῖδα, Ἰουδαίων καθίστησι βασιλέα. Φήλικα τῆς χώρας ἁπάσης Σαμαρείας τε καὶ Γαλιλαίας, καὶ προσέτι τῆς ἐπικα-

Caput XIX.

Cujusmodi calamitas Iudaos Hierosolymis ipso Pascha die afflixerit.

D Ceterùm Claudio Romanum adhuc imperium gubernante, tanta seditio tantusq; tumultus Hierosolymis in ipsa solemnitate paschæ conflatus est, ut illorum duntaxat qui circa templi portas contrusi & conferti conculcatione mutua perierunt, numerus ad triginta hominum millia pervenisse dicatur. Adeò ut festus ille dies & universæ genti lugubris, & singulis familiis lamentabilis fuerit. Hæc Josephus iisdem ferè verbis memorat. Interea Claudius Agrippam Agrippæ filium Judæorum Regem constituit, misso Felice qui Judææ simul & Samariæ & Galileæ, & regionis trans Jor- Huc refer Niceph. c.26 l.2.

danem sitæ Procurator esset. Ipse cùm A tredecim annis & octo insuper mensibus imperium administrasset, Neronem imperii successorem relinquens, è vita decessit.

λυμένης περαίας ἐπίτροπον ἐκπέμψας. διοικήσας δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα πρὸς μησὶν ὀκτὼ, Νέρωνα τῆς ἀρχῆς διάδοχον καταλιπὼν τελευτᾷ.

CAPUT XX.

Quæ acta sint Hierosolymis sub Imperio Neronis.

Huc refer Niceph. c.26. l.2.

NEronis autem temporibus Felice Judæam procurante, aliam rursus inter Sacerdotes exortam seditionem, Josephus in vicesimo Antiquitatum libro narrat his verbis: Orta est, inquit, ingens seditio Pontificum ad- B versus Sacerdotes Primoresque plebis Hierosolymorum. Adeo ut singuli illorum collecta manu perditorum hominum novisque rebus studentium, ductores se palàm ferrent: congressique interdum conviciis & lapidibus se mutuò impeterent. Cùm interim nemo esset qui eos objurgaret: sed tanquam in civitate omni rectore destituta hæc licentius agerentur. Tanta porrò Pontificum erat impudentia & audacia, ut non dubitarent servos suos ad areas mittere, qui decimas Sacerdotibus debitas raperent. Unde accidit, ut C nonnulli ex Sacerdotum ordine, quibus res familiaris erat angustior, præ alimentorum inopia deficerent. Ita seditiosorum violentia jus fasque penitus oppresserat. Idem Scriptor sub hæc tempora turmam quandam grassatorum Hierosolymis extitisse dicit, qui interdiu obvios in civitate trucidabant. Præcipuè verò ait, diebus festis plebi immixti, sicas sub vestibus occultantes, optimum quemque percutiebant. Cumque vulnerati protinus corruissent, ipsi cum adstantibus indignari se simulabant. Quo facto, credulitate D hominum nihil de iis sinistri suspicantium, diu tecti latuerunt. Ac primum quidem Jonatham Pontificem ab illis ait interfectum fuisse: deinde verò complures alios quotidie confossos. Adeo ut timor ipsa calamitate acerbior esset, dum singuli tanquam in acie positi, quovis momento mortem sibi imminere crederent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Οἷα καὶ κατὰ Νέρωνα ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπράχθη.

ΚΑτὰ δὲ Νέρωνα Φήλικος τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, αὐτοῖς ῥήμασι αὖθις ὁ Ἰώσηπος, τὴν εἰς ἀλλήλους στάσιν τῶν ἱερέων ὧδέ πως ἐν εἰκοστῷ τῆς ἀρχαιολογίας γράφει. ἐξάπτεται δὲ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι στάσις πρὸς τοὺς ἱερεῖς, καὶ τοὺς πρώτους τοῦ πλήθους τῶν Ἱεροσολύμων. ἕκαστός τε αὐτῶν, στῖφος ἀνθρώπων τῶν θρασυτάτων καὶ νεωτεριστῶν ἑαυτῷ ποιήσας, ἡγεμὼν ἦν. καὶ συῤῥάσσοντες ἐκακολόγουν τε ἀλλήλους, καὶ λίθοις ἔβαλλον. ὁ δ' ἐπιπλήξων, ἦν οὐδὲ εἷς. ἀλλ' ὡς ἐν ἀπροστατεύτῳ πόλει ταῦτ' ἐπράσσετο μετ' ἐξουσίας. τοσαύτη δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς κατέλαβεν ἀναίδεια καὶ τόλμα, ὥστε ἐκπέμπειν δούλους ἐτόλμων ἐπὶ τὰς ἅλωνας, τοὺς ληψομένους τὰς τοῖς ἱερεῦσιν ὀφειλομένας δεκάτας. καὶ συνέβαινε τοὺς ἀπορουμένους τῶν ἱερέων, ὑπ' ἐνδείας ἀπολλυμένους θεωρεῖν. οὕτως ἐκράτει τοῦ δικαίου παντὸς ἡ τῶν στασιαζόντων βία. πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐν Ἱεροσολύμοις ὑποφυῆναι, λῃστῶν τι εἶδος ἱστορεῖ, οἳ μεθ' ἡμέραν, ὥς φησι, καὶ ἐν μέσῃ τῇ πόλει ἐφόνευον τοὺς συναντῶντας. μάλιστα γὰρ ἐν ταῖς ἑορταῖς μιγνυμένους τῷ πλήθει, καὶ ταῖς ἐσθῆσιν ὑποκρύπτοντας μικρὰ ξιφίδια, τούτους νύττειν τοὺς διαφόρους· ἔπειτα πεσόντων, μέρος γίνεσθαι τῶν ἐπαγανακτούντων αὐτοὺς τοὺς πεφονευκότας· διὸ καὶ παντάπασιν ὑπ' ἀξιοπιστίας, ἀνευρέτους γενέσθαι. πρῶτον μὲν οὖν ὑπ' αὐτῶν Ἰωνάθην τὸν ἀρχιερέα κατασφαγῆναι. μετὰ δ' αὐτὸν, καθ' ἡμέραν ἀναιρεῖσθαι πολλούς· καὶ τῶν συμφορῶν, τὸν φόβον εἶναι χαλεπώτερον. ἑκάστου καθάπερ ἐν πολέμῳ καθ' ὥραν τὸν θάνατον προσδεχομένου.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τ͂ Αἰγυπτίου, ὃ καὶ τ͂ Ἀποστόλων αἱ πράξεις ἐμνημόνευσαν.

Ἑξῆς δὲ τούτοις ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα λέγων. μείζονι δὲ τούτων πληγῇ Ἰουδαίους ἐκάκωσεν ὁ Αἰγύπτιος ψευδοπροφήτης. παραγενόμενος γὰρ εἰς τὴν χώραν ἄνθρωπος γόης, καὶ προφήτου πίστιν ἐπιθεὶς ἑαυτῷ, περὶ τρισμυρίους μὲν ἀθροίζει τῶν ἠπατημένων. περιαγαγὼν δ' αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐρημίας εἰς τὸ ἐλαιῶν καλούμενον ὄρος, ἐκεῖθεν οἷός τε ἦν B εἰς Ἱεροσόλυμα παρελθεῖν βιάζεσθαι, καὶ κρατήσας τῆς τε Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δήμου τυραννεῖν, χρώμενος τοῖς συνεισπεσοῦσι δορυφόροις. φθάνει δ' αὐτοῦ τὴν ὁρμὴν Φῆλιξ, ὑπαντήσας μετὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ὁπλιτῶν. καὶ πᾶς ὁ δῆμος συνεφήψατο τῆς ἀμύνης. ὥστε συμβολῆς γενομένης, τὸν μὲν Αἰγύπτιον φυγεῖν μετ' ὀλίγων. διαφθαρῆναι δὲ καὶ ζωγρηθῆναι πλείστους τῶν σὺν αὐτῷ. ταῦτα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἱστοριῶν ὁ Ἰώσηπος, ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον τοῖς ἐνταῦθα κατὰ τὸν Αἰγύπτιον δεδηλωμένοις, καὶ τοῖς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν C Ἀποστόλων. ἔνθα κατὰ Φήλικα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις χιλιάρχου εἴρηται τῷ Παύλῳ, ὁπηνίκα κατεστασίαζεν αὐτοῦ τὸ τῶν Ἰουδαίων πλῆθος. οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων; ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ Φήλικα τοιαῦτα.

Caput XXI.

De homine Ægyptio, cujus mentio fit in Actibus Apostolorum.

Paucis deinde interjectis hæc subjungit. Sed multò, inquit, graviore clade Judæos afflixit Ægyptius quidam falsus Propheta. Namque is in regionem ingressus, homo magus, cum opinionem atque auctoritatem Prophetæ sibi conciliasset, usque ad triginta hominum millia quos præstigiis suis deceperat, congregavit. Quos cum ex solitudine ad montem usque Olivarum perduxisset, inde in urbem Hierosolymorum irrumpere statuerat, depulsoque Romanorum præsidio, dominationem occupare, satellites eos habiturus qui secum in urbem irruissent. Verum Felix conatum hominis prævenit, obviam adversus eum progressus cum Romanis militibus. Et universus populus pro salute patriæ certaturus Romanos strenuè adjuvabat. Facto igitur congressu, Ægyptius quidem ipse cum paucis evasit: ceteri partim trucidati, partim capti sunt. Hæc Josephus in secundo historiarum libro retulit. Operæpretium autem fuerit iis quæ à Josepho de homine Ægyptio dicta sunt, illa subjungere quæ in Actibus Apostolorum scripta habentur: quo loco Tribunus militum Hierosolymis cum plebs adversus Paulum seditionem concitasset, Felice Judæam procurante, dixit Paulo: Nonne tu es Ægyptius ille qui ante hos dies absportasti & eduxisti tecum in solitudinem quatuor millia hominum sicariorum? Sed de iis quæ sub Felice gesta sunt, hactenus dictum sit.

Huc refer Niceph. c. 26 l. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὡς ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Ῥώμην δέσμιος ἀναπεμφθεὶς Παῦλος, ἀπολογησάμενος πάσης ἀπελύθη αἰτίας.

D

Τούτου δὲ Φῆστος ὑπὸ Νέρωνος διάδοχος πέμπεται· καθ' ὃν δικαιολογησάμενος ὁ Παῦλος, δέσμιος ἐπὶ Ῥώμης ἄγεται. Ἀρίσταρχος δ' αὐτῷ συνῆν, ὃν καὶ εἰκότως συναιχμάλωτόν που τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαλεῖ. καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων γραφῇ παραδοὺς, ἐν τούτοις κατέλυσε τὴν ἱστορίαν, διετίαν ὅλην ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὸν Παῦλον ἄνετον διατρίψαι, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρύξαι ἐπισημηνάμενος, τότε μὲν οὖν

Caput XXII.

Qualiter Paulus è Iudea Romam in vinculis missus, ad causam dicendam, Iudicum sententia absolutus est.

Huic successor à Nerone mittitur Festus. Quo Judæam procurante Paulus in judicium adductus causam cũ dixisset, vinctus Romam perductus est. Erat cum Paulo Aristarchus quidam, quem ipse in quadam epistola idcirco captivitatis socium appellat. Atq; hîc Lucas qui Actus Apostolorũ literis tradidit, historiæ suæ finem fecit: Paulum Romæ in libera custodia bienniũ egisse, & verbum Dei liberè prædicasse testatus. Tandem verò cùm causam suam

Huc refer Niceph. cap 28. 29. 30. 31. 32. 33. lib. 2.

apud Judices peroraſſet, rurſus prædicandi cauſa peregrè profectus eſſe dicitur: poſteaque cum Romam iterum veniſſet, vitam martyrio finiiſſe. Atque hoc demùm tempore alteram ad Timotheum epiſtolam ſcripſit, in qua & de priore ſua defenſione, & de imminente vitæ exitu non obſcurè loquitur. Audi, ſi placet, ipſa illius verba, quibus ea quæ dixi teſtatur. In prima, inquit, mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerunt: non illis id imputetur. Dominus autem mihi adſtitit, & corroboravit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes. Et liberatus ſum de ore leonis. Quibus verbis ſatis apertè ſignificat, ſe prius quidem ex leonis rictu ſervatum fuiſſe; quo per ipſum Evangelii prædicatio compleretur: Neronem ſcilicet ita deſignans propter animi crudelitatem. Sed paulò poſt non huic ſimile aliquid adjunxit: Liberabit me, inquit, de ore leonis. Jam enim divino afflatus ſpiritu imminentem ſibi mortem prævidebat. Quocircà poſtquam dixit: Liberatus ſum ex ore leonis: ſtatim addit: Liberabit me Dominus ab omni opere malo, & ſervabit in regnum ſuum cæleſte: martyrium ſuum jamjam affore ſignificans. Quod quidem etiam evidentius in eadem epiſtola prædixerat his verbis: Ego enim jam delibor, & tempus diſſolutionis meæ inſtat. Et in hac quidem ſecunda ad Timotheum epiſtola, Lucam ſolum lum ſibi adeſſe teſtatur: In priore verò defenſione ne tunc quidem adfuiſſe dicit. Quam ob cauſam videtur Lucas Actuum Apoſtolicorum hiſtoriam illo tempore concluſiſſe, cum omnia quæ quamdiu cum Paulo verſatus eſt geſta fuerant, commemoraſſet. Hæc idcircò à nobis dicta ſunt, ut oſtendamus Paulum non in primo illo cujus meminit Lucas, in urbem Romam adventu, martyrio eſſe perfunctum. Quippe probabile eſt Pauli pro fide noſtra defenſionem à Nerone qui circa initia imperii clementiùs ſe gerebat, benignè admiſſam fuiſſe: verùm cum poſteà ad teterrima quæque facinora idem Nero prorupiſſet, Apoſtolos quoque cum ceteris ſævitiam ejus expertos.

A ἀπολογησάμενον, αὖθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι τὸν ἀπόστολον· δεύτερον δ᾽ ἐπιβάντα τῇ αὐτῇ πόλει, τῷ κατ᾽ αὐτὸν τελειωθῆναι μαρτυρίῳ. ἐν ᾧ δεσμοῖς ἐχόμενος, τὴν πρὸς Τιμόθεον δευτέραν ἐπιστολὴν συντάττει, ὁμοῦ σημαίνων τήν τε προτέραν αὐτῷ γενομένην ἀπολογίαν, καὶ τὴν παραπόδας τελείωσιν. δέχου δὴ καὶ τούτων τὰς αὐτοῦ μαρτυρίας. ἐν τῇ πρώτῃ μου φησὶν ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. μὴ αὐτοῖς λογισθείη.
B ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι᾽ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ ἔθνη. καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος. σαφῶς δὴ παρίστησι διὰ τούτων ὅτι δὴ τὸ πρότερον, ὅπως ἂν τὸ κήρυγμα τὸ δι᾽ αὐτοῦ πληρωθείη, ἐρρύσθη ἐκ στόματος λέοντος. τὸν Νέρωνα ταύτῃ ὡς ἔοικε διὰ τὸ ὠμόθυμον προσειπών. οὐκοῦν ἑξῆς προστέθεικε παραπλήσιόν τι, τὸ ῥύσεταί με ἐκ στόματος λέοντος. ἑώρα γὰρ τῷ πνεύματι τὴν ὅσον οὔπω μέλλουσαν αὐτοῦ τελευτήν. διό φησιν ἐπιλέγων
C τῷ, καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, τὸ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· σημαίνων τὸ παραυτίκα μαρτύριον, ὃ καὶ σαφέστερον ἐν τῇ αὐτῇ προλέγει γραφῇ φάσκων. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκεν. νῦν μὲν οὖν ἐπὶ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τῶν πρὸς Τιμόθεον, τὸν Λουκᾶν μόνον γράφοντι αὐτῷ συνεῖναι δηλοῖ· κατὰ δὲ τὴν προτέραν ἀπολογίαν οὐδὲ τοῦτον. ὅθεν εἰκότως τὰς τῶν Ἀποστόλων πράξεις
D ἐπ᾽ ἐκεῖνον ὁ Λουκᾶς περιέγραψε τὸν χρόνον, τὴν μέχρις ὅτε τῷ Παύλῳ συνῆν ἱστορίαν ὑφηγησάμενος. ταῦτα δὲ ἡμῖν εἴρηται, παριστάμενοις ὅτι μὴ καθ᾽ ἣν ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου, τὸ μαρτύριον αὐτῷ συνεπεράνθη. εἰκὸς γέτοι κατὰ μὲν ἀρχὰς ἠπιώτερον τοῦ Νέρωνος διακειμένου, ῥᾷον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογίαν· προελθόντος δὲ εἰς ἀθεμίτους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κατὰ τῶν Ἀποστόλων ἐγχειρηθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ´.

Ὡς ἐμαρτύρησεν Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου χρηματίσας ἀδελφός.

Ἰουδαῖοι γε μὴν τοῦ Παύλου Καίσαρα ἐπικαλεσαμένου, ἐπί τε τὴν Ῥωμαίων πόλιν ὑπὸ Φήστου παραπεμφθέντος, τῆς ἐλπίδος καθ' ἣν ἐξήρτυον αὐτῷ τὴν ἐπιβουλὴν ἀποπεσόντες, ἐπὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Κυρίου τρέπονται ἀδελφόν, ᾧ πρὸς τῶν Ἀποστόλων ὁ τῆς Ἐπισκοπῆς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκεχείριστο θρόνος. τοιαῦτα δὲ αὐτοῖς καὶ τὰ κατὰ τούτου τολμᾶται. εἰς μέσον αὐτὸν ἀγαγόντες, ἄρνησιν τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ παντὸς ἐζήτουν τοῦ λαοῦ. τοῦ δὲ παρὰ τὴν ἁπάντων γνώμην ἐλευθέρᾳ φωνῇ καὶ μᾶλλον ἢ προσεδόκησαν ἐπὶ τῆς πληθύος ἁπάσης παρρησιασαμένου, καὶ ὁμολογήσαντος υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, μηκέθ' οἷοί τε τὴν τοῦ ἀνδρὸς μαρτυρίαν φέρειν, τῷ δικαιότατον αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσι δι' ἀκρότητα ἧς μετῄει κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίας τε καὶ θεοσεβείας πιστεύεσθαι, κτείνουσι, καιρὸν εἰς ἐξουσίαν λαβόντες τὴν ἀναρχίαν· ὅτι δὴ τοῦ Φήστου κατ' αὐτὸ τοῦ καιροῦ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας τελευτήσαντος, ἄναρχα καὶ ἀνεπιτρόπευτα τὰ τῆς αὐτόθι διοικήσεως καθειστήκει. τὸν δὲ τῆς τοῦ Ἰακώβου τελευτῆς τρόπον, ἤδη μὲν πρότερον αἱ παρατεθεῖσαι τοῦ Κλήμεντος φωναὶ δεδηλώκασιν, ἀπὸ τοῦ πτερυγίου βεβλῆσθαι, ξύλῳ τε τὴν πρὸς θάνατον πεπλῆχθαι αὐτὸν ἱστορηκότος. ἀκριβέστατά γε μὴν τὰ κατ' αὐτὸν ὁ Ἡγήσιππος ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀποστόλων γενόμενος διαδοχῆς, ἐν τῷ πέμπτῳ αὐτοῦ ὑπομνήματι τοῦτον λέγων ἱστορεῖ τὸν τρόπον. διαδέχεται δὲ τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τῶν Ἀποστόλων, ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου Ἰάκωβος, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος ἀπὸ τῶν τοῦ Κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν. ἐπεὶ πολλοὶ Ἰάκωβοι ἐκαλοῦντο. οὗτος δὲ ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἅγιος ἦν. Οἶνον καὶ σίκερα οὐκ ἔπιεν, οὐδὲ ἔμψυχον ἔφαγεν· ξυρὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οὐκ ἀνέβη, ἔλαιον οὐκ ἠλείψατο, καὶ βαλανείῳ οὐκ ἐχρήσατο. τούτῳ μόνῳ ἐξῆν εἰς τὰ ἅγια εἰσιέναι. οὐδὲ γὰρ ἐρεοῦν ἐφόρει, ἀλλὰ σινδόνας. καὶ μόνος εἰσήρχετο εἰς τὸν ναόν. ηὑρίσκετό

CAPUT XXIII.

Quomodo Iacobus qui frater Domini dictus est, martyrium subiit.

Ceterùm cum Paulus ad Cæsarem provocasset, Romamque à Festo missus esset, Judæi qui insidias ipsi struxerant, spe sua frustrati, in Jacobum fratrem Domini, cui episcopalis Hierosolymorum sedes ab Apostolis tradita fuerat, rabiem convertunt, atque hoc ferè modo illum adorti sunt. (Hæc refert Niceph. c.38. l.2.) Productum in medium, abnegare fidem Christi coram omni populo jubent. Sed cum is præter omnium exspectationem libera voce & majore quam sperabant fiducia, Servatorem ac Dominum nostrum Jesum Dei Filium esse coram omni multitudine confessus fuisset; tum illi impatienter ferentes testimonium tanti viri, quippe qui ob singularem continentiam ac religionem, omnium consensu justissimus habebatur, arrepta ex morte rectoris licentia eum trucidant. Quippè per idem tempus mortuo in Judæa Festo, absque ullo præside ac moderatore provincia remanserat. Ac jam quidem superius modum cædis Jacobi ex allatis Clementis verbis cognovimus, qui ex templi fastigio eum præcipitatum, & fullonis vecte percussum interiisse testatus est. Sed omnium accuratissimè Hegesippus qui Apostolorum temporibus proximus fuit, in quinto Commentariorum libro de Jacobo præscripsit his verbis: Ecclesiæ, inquit, administrationem unà cum Apostolis suscepit Jacobus frater Domini, qui jam inde à Christi temporibus ad nostram usque ætatem Justus cognominatus est. Nam multi quidem eodem nomine Jacobi vocabantur. Sed hic ab ipso matris utero sanctus fuit. Nec vinum unquam bibit nec siceram: ab animantium carnibus penitus abstinuit. Comam nunquam totondit. Neque ungi, neque lavare balneo corpus unquam solitus. Unus ex omnibus in intimum templi sanctuarium ingrediendi jus facultatemq; habebat. Neque enim lanicio, sed linea tantùm veste utebatur. In templum solus intrare, atque ibi genibus flexis pro peccatis populi supplex Deum orare consueverat. Adeo ut genua ipsius instar cameli occalluerint, dum assiduè Deum venerans, & pro

salute populi vota faciens lumi ster- A neretur. Hic ergò ob singularem justitiam cognominatus est Justus & Oblias, quod Latinè munimentum populi & justitiam significat, quemadmodum etiam Prophetæ de eo prædixerunt. Quidam autem ex septem sectis quæ apud Judæos erant, de quibus in superioribus libris scripsisse meminimus, interrogarunt eum, quodnam esset ostium Jesu. Quibus ille Jesum esse Servatorem respondit. His auditis, nonnulli eorum Jesum reverà Christum esse crediderunt. Suprà scriptæ verò sectæ nec resurrectionem, nec futurum Christi adventum ut uni- B cuique pro meritis mercedem tribuat, credebant. Quotquot verò ex iis crediderunt, Jacobi operâ ac ministerio utique crediderunt. Cùm ergo multi ex ipsis etiam primoribus crederent, tumultuari cœperunt Judæi & Scribæ ac Pharisæi: eò jam ventum esse clamantes, ut propè omnis populus Jesum quasi Christum exspectaret. Proindè in unum congregati Jacobum adeunt, hisque eum verbis compellant: Hortamur te, inquiunt, ut populi errorem comprimas, qui falsam de Jesu opinionem imbibit, perinde quasi Christus esset. Persuade igitur omni- C bus qui festo Paschæ die huc conveniunt, ut de Jesu rectè sentiant. Tibi enim omnes fidem habemus, & cum universo populo hoc tibi testimonium perhibemus, justissimum te virum esse, nec ullum apud te personarum discrimen valere. Proindè plebi persuade ne circa Jesum deinceps aberret. Nam & universus populus, & nos libenter tibi obtemperamus. Ascende igitur in fastigium templi, ut in sublimi loco positus, ab omnibus conspici & exaudiri facilè possis. Nam paschalis solemnitatis gratia, cunctæ Judæorum tribus & ex gen- D tibus non pauci huc convenerunt. Posthæc supradicti Scribæ & Pharisæi cùm Jacobum in fastigio templi collocassent, contenta voce sic eum alloqui cœperũt: O Juste cui nos omnes fidem adhibere par est, quandoquidem populus omnis errat, Jesum sectans crucifixum, doce nos quod sit ostium Jesu suffixi cruci. Tunc Jacobus editâ voce iis respondit: Quid me, inquit, interrogatis de Jesu filio hominis? Ipse sedet in cælo à dextris summæ virtutis, & venturus est in nubibus cæli. Cumque multi hoc Jacobi testimo-

τε κείμενον ἐπὶ τοῖς γόνασι, καὶ αἰτούμενον ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἄφεσιν· ὡς ἀπεσκληκέναι τὰ γόνατα αὐτοῦ δίκην καμήλου, διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνυ προσκυνοῦντα τῷ Θεῷ, καὶ αἰτεῖσθαι ἄφεσιν τῷ λαῷ. διά γέ τοι τὴν ὑπερβολὴν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐκαλεῖτο Δίκαιος καὶ Ὠβλίας· ὅ ἐστιν ἑλληνιστὶ περιοχὴ τοῦ λαοῦ καὶ δικαιοσύνη, ὡς οἱ προφῆται δηλοῦσι περὶ αὐτοῦ. τινὲς οὖν τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων τῶν ἐν τῷ λαῷ, τῶν προγεγραμμένων μοι ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν, ἐπυνθάνοντο αὐτοῦ, τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ. καὶ ἔλεγε τοῦτον εἶναι τὸν Σωτῆρα. ἐξ ὧν τινὲς ἐπίστευσαν, ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. αἱ δὲ αἱρέσεις αἱ προειρημέναι, οὐκ ἐπίστευον οὔτε ἀνάστασιν, οὔτε ἐρχόμενον ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. ὅσοι δὲ καὶ ἐπίστευσαν, διὰ Ἰάκωβον. πολλῶν οὖν καὶ τῶν ἀρχόντων πιστευόντων, ἦν θόρυβος τῶν Ἰουδαίων καὶ γραμματέων καὶ Φαρισαίων λεγόντων, ὅτι κινδυνεύει πᾶς ὁ λαὸς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶν. ἔλεγον οὖν συνελθόντες τῷ Ἰακώβῳ· παρακαλοῦμέν σε. ἐπίσχες τὸν λαόν, ἐπεὶ ἐπλανήθη εἰς Ἰησοῦν, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ. παρακαλοῦμέν σε πεῖσαι πάντας τοὺς ἐλθόντας εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα περὶ Ἰησοῦ. σοὶ γὰρ πάντες πειθόμεθα. ἡμεῖς γὰρ μαρτυροῦμέν σοι καὶ πᾶς ὁ λαός, ὅτι δίκαιος εἶ, καὶ ὅτι πρόσωπον οὐ λαμβάνεις. πεῖσον οὖν σὺ τὸν ὄχλον περὶ Ἰησοῦ μὴ πλανᾶσθαι. καὶ γὰρ πᾶς ὁ λαὸς καὶ πάντες πειθόμεθά σοι. στῆθι οὖν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, ἵνα ἄνωθεν ἧς ἐπιφανής, καὶ ἦ εὐάκουστα τὰ ῥήματά σου παντὶ τῷ λαῷ. διὰ γὰρ τὸ πάσχα συνεληλύθασι πᾶσαι αἱ φυλαὶ μετὰ καὶ τῶν ἐθνῶν. ἔστησαν οὖν οἱ προειρημένοι γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι τὸν Ἰάκωβον ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ναοῦ, καὶ ἔκραξαν αὐτῷ καὶ εἶπον· δίκαιε ᾧ πάντες πείθεσθαι ὀφείλομεν, ἐπεὶ ὁ λαὸς πλανᾶται ὀπίσω Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, ἀπάγγειλον ἡμῖν τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος. καὶ ἀπεκρίνατο φωνῇ μεγάλῃ· τί με ἐπερωτᾶτε περὶ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου; καὶ αὐτὸς κάθηται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν τῆς μεγάλης δυνάμεως, καὶ μέλλει ἔρχεσθαι ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. καὶ πολλῶν πληροφορηθέντων, καὶ δοξαζόντων ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰακώβου, καὶ λεγόντων ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ,

Δαβίδ, τότε πάλιν οἱ αὐτοὶ Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· κακῶς ἐποιήσαμεν τοιαύτην μαρτυρίαν παρασχόντες τῷ Ἰησοῦ· ἀλλὰ ἀναβάντες, καταβάλωμεν αὐτὸν, ἵνα φοβηθέντες μὴ πιστεύσωσιν αὐτῷ. καὶ ἔκραξαν λέγοντες· ὢ ὤ, καὶ ὁ δίκαιος ἐπλανήθη. καὶ ἐπλήρωσαν τὴν γραφὴν τὴν ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ γεγραμμένην· ἄρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. ἀναβάντες οὖν κατέβαλον τὸν δίκαιον, καὶ ἔλεγον ἀλλήλοις· λιθάσωμεν Ἰάκωβον τὸν δίκαιον. καὶ ἤρξαντο λιθάζειν αὐτὸν, ἐπεὶ καταβληθεὶς οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ στραφεὶς ἔθηκε τὰ γόνατα λέγων· παρακαλῶ Κύριε Θεὲ Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσιν. οὕτω δὲ καταλιθοβολούντων αὐτὸν, εἷς τῶν ἱερέων τῶν υἱῶν Ῥηχὰβ υἱοῦ Ῥαχαβεὶμ τῶν μαρτυρουμένων ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ Προφήτου, ἔκραζε λέγων· παύσασθε, τί ποιεῖτε· εὔχεται ὑπὲρ ὑμῶν ὁ δίκαιος. καὶ λαβών τις ἀπ᾽ αὐτῶν εἷς τῶν γναφέων τὸ ξύλον ἐν ᾧ ἀπεπίεζε τὰ ἱμάτια, ἤνεγκε κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ δικαίου. καὶ οὕτως ἐμαρτύρησεν· καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἔτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ. μάρτυς οὗτος ἀληθὴς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι γεγένηται, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστιν. καὶ εὐθὺς Οὐεσπασιανὸς πολιορκεῖ τὴν Ἰουδαίαν, αἰχμαλωτίσας αὐτούς. ταῦτα διὰ πλάτους συνῳδὰ τῷ γε Κλήμεντι καὶ ὁ Ἡγήσιππος. οὕτω δὲ ἄρα θαυμάσιός τις ἦν, καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐπὶ δικαιοσύνῃ βεβόητο ὁ Ἰάκωβος, ὡς καὶ τοὺς Ἰουδαίων ἔμφρονας δοξάζειν, ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν τῆς παραχρῆμα μετὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλήμ. ἣν δι᾽ οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς συμβῆναι, ἢ διὰ τὸ κατ᾽ αὐτοῦ τολμηθὲν ἄγος. ὁ γοῦν Ἰώσηππος, οὐκ ἀπώκνησε καὶ τοῦτ᾽ ἐγγράφως ἐπιμαρτύρασθαι, δι᾽ ὧν φησι λέξεων. ταῦτα δὲ συμβέβηκεν Ἰουδαίοις, κατ᾽ ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ δικαίου, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ· ἐπειδήπερ δικαιότατον αὐτὸν ὄντα οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκτειναν. ὁ δ᾽ αὐτὸς καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν εἰκοστῷ τῆς ἀρχαιολογίας δηλοῖ διὰ τούτων. πέμπει δὲ Καῖσαρ Ἀλβῖνον εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἔπαρχον, Φήστου τὴν τελευτὴν πυθόμενος. ὁ δὲ νεώτερος Ἄνανος

A nio confirmati glorificarent Jesum, dicentes Osanna filio David: Tunc iidem Scribæ ac Pharisæi inter se collocuti; Malè, inquiunt, fecimus, qui tanto testimonio Jesum ornaverimus. Verum ascendamus, eumque præcipitem dejiciamus, ut ceteri conterriti fidem illi habère desinant. Conclamare deinde cœperunt ac dicere: O o, ipse etiam Justus erravit. Et impleta sunt ea quæ apud Esaiam scripta sunt: Tollamus è medio Justum, quia molestus est nobis; propterea fructum operum suorum manducabunt. Mox ergò conscendentes, eum præcipitem egerunt. Et quo- B niam præcipitatus non statim mortem obierat, sed conversus flexis genibus orabat dicens: Domine & Deus Pater, rogo ut ignoscas illis, quia nesciunt quid faciunt. Illi inter se dixerunt: Lapidemus Jacobum Justum. Cœperunt igitur lapidibus eum impetere. Cumque hominem saxis obruerent, unus è Sacerdotibus, ex filiis Rechab filii Rechabim qui Hieremiæ suffragio commendati sunt, contenta voce: Parcite, inquit, quid facitis? Justus orat pro vobis. Interim unus ex iis, fullo arrepto fuste C quo vestes exprimere solebat, caput Justi percussit. Atque ita felici martyrio vitam finiit. Sepultus est eodem in loco, manetq; adhuc cippus illius prope templum. Hic Jacobus tùm Judæis tùm Græcis locuples fuit testis, Jesum verè Christum fuisse. Nec multò pòst obsidio Vespasiani, & Judæorum captivitas subsecuta est. Hæc Hegesippus prorsus cum Clemente consentiens paulò fusius retulit. Porrò Jacobus ob singularem justitiam adeò celebris apud omnes & admirabilis fuit, ut Judæorum prudentissimi hanc fuisse causam existimaverint secutæ mox obsidionis Hierosolymorum. Quam quidem non ob aliud sibi contigisse quàm propter D scelus in Jacobum admissum, ipse etiam Josephus scripto testari minimè dubitavit, cum ait: Hæc omnia contigerunt Judæis propter Jacobum Justum, fratrem Jesu qui dicitur Christus. Qui cum esset omnium consensu justissimus, nihilominus à Judæis necatus fuerat. Idem in vicesimo Antiquitatum libro mortem illius commemorat his verbis: Comperta morte Festi Cæsar Albinum Procuratorem in Judæam mittit. Intereà Ananus junior quem Pontificatum accepisse jam diximus, vir audax imprimis ac temerarius,

& qui sectam Sadducæorum sequebatur, quos quidem præ ceteris Judæis in judiciis exercendis immites esse suprà retulimus, opportunum sibi tempus adesse ratus, eo quod Festus quidem obiisset, Albinus verò adhuc iter faceret, concilium judicum cogit. Inductoque in judicium Jacobo fratre Jesu ejus qui dicitur Christus, & cum eo quibusdam aliis, crimen illis violatæ legis impegit, statimque lapidandos tradidit. Sed quicunque inter cives modestissimi legisque observandæ studiosissimi habebantur, graviter id factum tulere. Itaque clàm legatos ad Regem mittunt, hortantes ut Ananum per literas monere vellet ne deinceps talia gereret: neque enim prius illud rectè atque ex jure ab eo factum fuisse. Quinetiam nonnulli eorum Albino ab urbe Alexandria iter facienti occurrerunt, cumque monuerunt non licuisse Anano absque ipsius consensu concilium judicum convocare. Quibus auditis, Albinus literas plenas furoris & iracundiæ ad Ananum scribit, minatus se de illo pœnas sumpturum. Proindè Rex Agrippa adempto ei Pontificatu quem per tres menses gesserat, Jesum Damnæi filium Pontificem constituit. Hæc sunt quæ de Jacobo memorantur, cui etiam adscribi solet epistola prima earum quæ Catholicæ dicuntur. Quam quidem nonnulli spuriam ac supposititiam existimant. Sane pauci admodum ex vetustioribus, tum hujus epistolæ tum illius Judæ quæ & ipsa in septem Catholicarum numero recensetur, mentionem fecere. Verumtamen has quoque cum ceteris in plurimis ecclesiis publicè lectitari cognovimus.

A ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην εἴπομεν παρειληφέναι, θρασὺς ἦν τὸν τρόπον καὶ τολμητὴς διαφερόντως. αἵρεσιν δὲ μετῄει τὴν Σαδδουκαίων, οἵπερ εἰσὶ περὶ τὰς κρίσεις ὠμοὶ παρὰ πάντας τοὺς Ἰουδαίους, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. ἅτε δὴ οὖν τοιοῦτος ὢν ὁ Ἄνανος, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον, διὰ τὸ τεθνάναι μὲν Φῆστον, Ἀλβῖνον δὲ ἔτι κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπάρχειν, καθίζει συνέδριον κριτῶν. καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ λεγομένου (Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ) καί τινας ἑτέρους. ὡς παρανο-
B μησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκε λευσθησομένους. ὅσοι δὲ ἐδόκουν ἐπιεικέστατοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν εἶναι καὶ τὰ περὶ τοὺς νόμους ἀκριβεῖς, βαρέως ἤνεγκαν ἐπὶ τούτῳ. καὶ πέμπουσι πρὸς τὸν βασιλέα κρύφα, παρακαλοῦντες αὐτὸν ἐπιστεῖλαι τῷ Ἀνάνῳ μηκέτι τοιαῦτα πράσσειν. μηδὲ γὰρ τὸ πρῶτον ὀρθῶς αὐτὸν πεποιηκέναι. τινὲς δὲ αὐτῶν καὶ τὸν Ἀλβῖνον ὑπαντιάζουσιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁδοιποροῦντα, καὶ διδάσκουσιν. ὡς οὐκ ἐξὸν ἦν Ἀνάνῳ χωρὶς τῆς αὐτοῦ γνώμης καθίσαι συνέδριον.
C Ἀλβῖνος δὲ πεισθεὶς τοῖς λεγομένοις, γράφει μετ᾽ ὀργῆς τῷ Ἀνάνῳ, λήψεσθαι παρ᾽ αὐτοῦ δίκας ἀπειλῶν. καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Ἀγρίππας διὰ τοῦτο τὴν ἀρχιερωσύνην ἀφελόμενος αὐτοῦ ἄρξαντος μῆνας τρεῖς, Ἰησοῦν τὸν τοῦ Δαμναίου κατέστησεν. τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰάκωβον, οὗ ἡ πρώτη τῶν ὀνομαζομένων Καθολικῶν ἐπιστολῶν εἶναι λέγεται. ἰστέον δὲ ὡς νοθεύεται μὲν· οὐ πολλοὶ γοῦν τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐμνημόνευσαν, ὡς οὐδὲ τῆς λεγομένης Ἰούδα, μιᾶς καὶ αὐτῆς οὔσης τῶν ἑπτὰ λεγομένων Καθολι-
D κῶν. ὅμως δὲ ἴσμεν καὶ ταύτας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν πλείσταις δεδημοσιευμένας ἐκκλησίαις.

Caput XXIV.

Vt post Marcum primus Alexandrinorum Episcopus ordinatus est Annianus.

Huc refer Niceph. c.15. l.2.

Intereà Nerone octavum imperii annum agente, primus post Marcum Evangelistam Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem suscepit Annianus, vir Deo acceptus & omni ex parte mirabilis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔʹ.

Ὡς μετὰ Μάρκον πρῶτος Ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείων ἐκκλησίας Ἀννιανὸς κατέστη.

Νέρωνος δὲ ὄγδοον ἄγοντος τῆς βασιλείας ἔτος, πρῶτος μετὰ Μάρκον τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας, Ἀννιανὸς τὴν λειτουργίαν διαδέχεται. ἀνὴρ θεοφιλὴς ὢν καὶ τὰ πάντα θαυμάσιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ᾽ ὃν ἐπὶ Ῥώμης Παῦλος καὶ Πέτρος τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας μαρτυρίοις κατεκοσμήθησαν.

Κραταιουμένης δ᾽ ἤδη τῷ Νέρωνι τῆς ἀρχῆς, εἰς ἀνοσίους ἐξοκείλας ἐπιτηδεύσεις, κατ᾽ αὐτῆς ὡπλίζετο τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας. γράφειν μὲν οὖν οἷός τις οὗτος γεγένηται τὴν μοχθηρίαν, οὐ τῆς παρούσης γένοιτ᾽ ἂν σχολῆς. πολλῶν γε μὴν τὰ κατ᾽ αὐτὸν ἀκριβεστάταις παραδεδωκότων διηγήσεσι, πάρεστιν ὅτῳ φίλον, ἐξ αὐτῶν τὴν σκαιότητα τοῦ τἀνδρὸς ἐκτόπου καταθεωρῆσαι μανίας· καθ᾽ ἣν οὐ μετὰ λογισμοῦ, μυρίων ὅσων ἀπωλείας διεξελθών, ἐπὶ τοσαύτην ἤλασε μιαιφονίαν, ὡς μηδὲ τῶν οἰκειοτάτων τε καὶ φιλτάτων ἀποσχέσθαι. μητέρα δὲ ὁμοίως καὶ γυναῖκα σὺν καὶ ἄλλοις μυρίοις τῷ γένει προσήκουσι, τρόπον ἐχθρῶν καὶ πολεμίων, ποικίλαις θανάτων ἰδέαις διαχρήσασθαι. ἐνέδει δ᾽ ἄρα τοῖς πᾶσι καὶ τοῦτ᾽ ἐπιγραφῆναι αὐτῷ, ὡς ἂν πρῶτος αὐτοκρατόρων, τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας πολέμιος ἀναδειχθείη. τούτου δὲ πάλιν ὁ Ῥωμαῖος Τερτυλλιανός, ὧδέ πως λέγων μνημονεύει. ἐντύχετε τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν. ἐκεῖ εὑρήσετε πρῶτον Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἡνίκα μάλιστα ἐν Ῥώμῃ τὴν ἀνατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας, ὠμὸς ἦν εἰς πάντας, διώξαντα. τοιούτῳ τῆς κολάσεως ἡμῶν ἀρχηγῷ καυχώμεθα. ὁ γὰρ εἰδὼς ἐκεῖνον, νοῆσαι δύναται ὡς οὐκ ἂν εἰ μὴ μέγα τι ἀγαθὸν ἦν, ὑπὸ Νέρωνος κατακριθῆναι. ταύτῃ γοῦν οὗτος θεομάχος ἐν τοῖς μάλιστα πρῶτος ἀνακηρυχθείς, ἐπὶ τὰς κατὰ τῶν Ἀποστόλων ἐπήρθη σφαγάς. Παῦλος δὴ οὖν ἐπ᾽ αὐτῆς Ῥώμης τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθῆναι, καὶ Πέτρος ὡσαύτως ἀνασκολοπισθῆναι κατ᾽ αὐτὸν ἱστοροῦνται. καὶ πιστοῦταί γε τὴν ἱστορίαν, ἡ Πέτρου καὶ Παύλου εἰς δεῦρο κρατήσασα ἐπὶ τῶν αὐτόθι κοιμητηρίων πρόσρησις. οὐδὲν δ᾽ ἧττον καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀνὴρ Γάιος ὄνομα, κατὰ Ζεφυρῖνον Ῥωμαίων γεγονὼς Ἐπίσκοπον· ὃς δὴ Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προϊσταμένῳ γνώμης ἐγγράφως διαλεχθείς, αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ τῶν τόπων ἔνθα τῶν εἰρημένων Ἀποστόλων τὰ ἱερὰ σκηνώματα κατατέθειται, φησίν. ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια

Caput XXV.

De Neronis persecutione, in qua Petrus & Paulus Romæ martyrium pro religione subierunt.

Cæterùm Nero confirmatum jam sibi imperium videns, ad impios & nefarios actus prolapsus, ipsum quoque veri Numinis cultum oppugnare instituit. Et qualis quidem quantaque ejus fuerit improbitas, non est præsentis otii hîc describere. Sed cum multi res ab eo gestas diligentissimè perscripserint, poterit qui volet, incredibilem hominis immanitatem & furorem ex ipsis cognoscere. Qui infinitis hominibus temerè nulloque adhibito consilio trucidatis, eò tandem crudelitatis processit, ut ne à proximis quidem & carissimis cruentas manus abstinuerit: sed matrem cum fratribus & uxorem & alios innumerabiles propinquitate generis sibi conjunctos, non secus ac hostes & inimicos variis suppliciorum generibus extinxerit. Verùm hoc unum adhuc illi deerat, quod ceteris ejus titulis adscriberetur, ut scilicet primus Romanorum Imperatorum, hostis Christianæ Religionis diceretur fuisse. Cujus rei etiam Tertullianus meminit his verbis: Consulite, inquit, Commentarios vestros. Illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tùm maximè Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, nonnisi grande aliquod bonum à Nerone damnatum. Sic igitur omnium divini Numinis hostium princeps & antesignanus Nero, in ipsos etiam Apostolos sævIit. Ac Paulus quidem Romæ capite truncatus, Petrus verò cruci suffixus fuisse, eodem regnante traduntur. Quam quidem narrationem abundè confirmant Petri Paulique nomine insignita monumenta, quæ in urbis Romæ cœmeteriis etiamnum visuntur. Sed & Cajus quidam vir Catholicus, qui Zephyrini Romanæ urbis episcopi temporibus floruit, in eo libro quem scripsit adversus Proclum patronum sectæ Cataphrygarum, de loco in quo prædictorum Apostolorum sacra corpora deposita sunt, ita loquitur: Ego verò,

Huc refer Niceph. c. 34. 35. 36. 37. lib. 2.

inquit, Apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum qui ecclesiam illam fundaverunt. Porrò ambos uno eodemq; tempore martyrium subiisse, Dionysius Corinthiorum Episcopus ad Romanos scribens, testatur his verbis: Ita & vos, inquit, tanta admonitione vestra, sementem quæ Petri ac Pauli satione succreverat, Romanos scilicet & Corinthios, simul commiscuistis. Ambo enim illi in urbem nostram Corinthum ingressi, sparso evangelicæ doctrinæ semine nos instituerunt; & in Italiam simul profecti, cùm vos similiter instituissent, eodem tempore martyrium pertulerunt. Atque hæc idcircò retuli, ut rei gestæ memoria magis ac magis firmaretur.

A τῶν ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. ἐὰν γὰρ θελήσης ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν, ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὠστίαν, εὑρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἱδρυσαμένων τὴν ἐκκλησίαν. ὡς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ἄμφω καιρὸν ἐμαρτύρησαν, Κορινθίων Ἐπίσκοπος Διονύσιος ἐγγράφως Ῥωμαίοις ὁμιλῶν, ὧδέ πως παρίστησιν. ταῦτα καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας, τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γενηθεῖσαν Ῥωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράσατε. καὶ γὰρ ἄμφω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φυτεύσαντες ἡ-
B μᾶς, ὁμοίως ἐδίδαξαν. ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμόσε διδάξαντες, ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν. καὶ ταῦτα δὲ ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον πιστωθείη τὰ τῆς ἱστορίας.

Caput XXVI.

Quomodo Iudæi innumeris malis vexati sunt, tandemque adversus Romanos bellum susceperunt.

Huc refer Niceph. c.3. l.3.

Josephus verò commemorans calamitates quibus universa Judæorum gens conflictata est, narrat etiam inter cetera, quamplurimos ex Judæorum nobilissimis atque honoratissimis, flagris cæsos in ipsa Hierosolymorum urbe, jussu Flori in crucem sublatos fuisse. Erat hic Procurator Judææ, quo tempore bellum Judaicum conflatum est, anno imperii Neronis duodecimo. Subjicit deinde, post defectionem gentis Judæorum, maximos motus per universam Syriam esse excitatos, dum singularum urbium incolæ Judæos in iisdem degentes, tanquam hostes absque ulla miseratione delerent. Adeo ut cernere esset civitates cadaveribus insepultis refertas, projectos mixtim cum infantibus senes, & mulierum corpora ipso pudoris velamento nudata. Ac tota quidem provincia plena erat incredibilium calamitatum. Sed tamen iis quæ ubique perpetrabantur malis, longè gravior erat formido eorum quæ intentabantur. Hæc Josephus iisdem verbis refert. Et hic quidem rerum Judaicarum tunc temporis status erat.

Finis Libri secundi Ecclesiasticæ Historiæ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛʹ.

Ὡς μυρίοις κακοῖς περιηλάθησαν Ἰουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὕστατον πρὸς Ῥωμαίους ἦραν τὸ πόλεμον.

Αὖθις δ' ὁ Ἰώσηπος πλεῖστα ὅσα περὶ τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος καταλαβούσης
C διελθὼν συμφορᾶς, δηλοῖ κατὰ λέξιν ἐπὶ πλείστοις ἄλλοις μυρίους ὅσους τῶν παρὰ Ἰουδαίοις τετιμημένων, μάστιξιν αἰκισθέντας, ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἀνασταυρωθῆναι ὑπὸ Φλώρου. τοῦτον δὲ εἶναι τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροπον, ὁπηνίκα τὴν ἀρχὴν ἀναρριπισθῆναι τοῦ πολέμου, ἔτους δωδεκάτου τῆς Νέρωνος ἡγεμονίας συνέβη. εἶτα δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν Συρίαν ἐπὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων ἀποστάσει, δεινήν φησι κατειληφέναι ταραχήν. πανταχόσε τῶν ἀπὸ τοῦ ἔθνους πρὸς τῶν κατὰ πόλιν ἐνοίκων, ὡς ἂν πολεμίων, ἀνηλεῶς πορθουμένων· ὥς τε ὁρᾷν τὰς πόλεις μεστὰς
D ἀτάφων σωμάτων, καὶ νεκροὺς ἅμα νηπίοις γέροντας ἐρριμμένους, γύναιά τε μηδὲ τῆς ἐπ' αἰδοῖ σκέπης μετειληφότα· καὶ πᾶσαν μὲν τὴν ἐπαρχίαν μεστὴν ἀδιηγήτων συμφορῶν, μείζονα δὲ τῶν ἑκάστοτε τολμωμένων τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάτασιν. ταῦτα κατὰ λέξιν ὁ Ἰώσηπος. καὶ τὰ μὲν κατὰ Ἰουδαίους, ἐν τούτοις ἦν.

Τέλος τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου βʹ.

Τάδε καὶ ἡ τρίτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN TERTIO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO hæc continentur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος γ'.

EVSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ

LIBER TERTIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅποι γῆς ἐκήρυξαν τὸν Χριστὸν οἱ Ἀπόστολοι.

Τὰ μὲν δὴ κατὰ Ἰουδαίους ἐν τούτοις ἦν. A τῶν δὲ ἱερῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἀποστόλων τε καὶ μαθητῶν ἐφ' ἅπασαν κατασπαρέντων τὴν οἰκουμένην, Θωμᾶς μὲν ὡς ἡ παράδοσις περιέχει, τὴν Παρθίαν εἴληχεν. Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν. Ἰωάννης τὴν Ἀσίαν πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐν Ἐφέσῳ τελευτᾷ. Πέτρος δ' ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ Καππαδοκίᾳ τε καὶ Ἀσίᾳ, κεκηρυχέναι τοῖς ἐν διασπορᾷ Ἰουδαίοις ἔοικεν· ὃς καὶ ἐπὶ τέλει ἐν Ῥώμῃ γενόμενος, ἀνεσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, οὕτως αὐτὸς ἀξιώσας παθεῖν. τί δεῖ περὶ Παύλου λέγειν, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκότος τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ B Χριστοῦ, καὶ ὕστερον ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μεμαρτυρηκότος. ταῦτα Ὠριγένει κατὰ λέξιν ἐν τρίτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικῶν εἴρηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τίς πρῶτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας προέστη.

Τῆς δὲ Ῥωμαίων ἐκκλησίας μετὰ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου μαρτυρίαν πρῶτος κληροῦται τὴν Ἐπισκοπὴν Λῖνος· μνημονεύει C τούτου, Τιμοθέῳ γράφων ἀπὸ Ῥώμης ὁ Παῦλος, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς πρόσρησιν, ἀσπάζεταί σε λέγων. Εὔβουλος καὶ Πούδης καὶ Λῖνος καὶ Κλαυδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων.

Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία ἡ λεγομένη αὐτοῦ προτέρα, ἀνωμολόγηται. ταύτῃ δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμ-

CAPUT I.

Apud quas gentes Christum Apostoli prædicaverint.

DUM res Judæorum hoc in statu essent, Apostoli & Discipuli Domini ac Servatoris nostri per universum orbem dispersi Evangelium prædicabant. Et Thomas quidem, ut à majoribus traditum accepimus, Parthiam sortitus est: Andreas verò Scythiam. Joanni Asia obvenit, qui plurimum temporis in ea commoratus, Ephesi tandem diem obiit. At Petrus per Pontum, Galatiam, Bithyniam, Cappadociam atq; Asiam Judæis qui in dispersione erant, prædicasse existimatur. Qui ad extremum Romam veniens, cruci suffixus est capite deorsum demisso: sic enim ut in cruce collocaretur oraverat. De Paulo jam quid attinet dicere, qui ab Hierosolymis usq; ad Illyricum munus Evangelicæ prædicationis implevit, ac postremò Romæ sub Nerone martyrio perfunctus est. Hæc Origenes in tertio Volumine expositionum in Genesim disertis verbis commemorat.

Huc refer Niceph. cap. 39. 40. 41. 42. 43. 44. lib. 2. & cap. 1. lib. 3.

CAPUT II.

Quisnam primus Romanæ Ecclesiæ præfuerit.

CEterùm post Pauli Petrique martyrium primus Ecclesiæ Romanæ episcopatum suscepit Linus. Hujus mentionē facit Paulus in epistola quam ab urbe Roma ad Timotheum scripsit, inter salutationes quæ ad calcem epistolæ leguntur: Salutat te, inquit, Eubulus, Pudens, Linus & Claudia.

Vide Nicephor. l. 3. c. 2.

CAPUT III.

De epistolis Apostolorum.

QUod verò ad Petrum attinet, una ejus epistola quæ prior dici solet, tanquam germana ab omnib⁹ sine controversia admittitur. Cujus etiam testi-

Huc refer Niceph. c. 45 46. l. 1.

monio veteres religionis nostræ antistites, utpotè extrà omnem dubitationem positæ, in scriptis suis frequentissimè usi sunt. Quæ verò secunda appellatur, eam quidem inter sacros Novi Testamenti libros censitam non esse à majoribus accepimus. Sed tamen cùm utilis esse videretur quàm plurimis, unà cum reliquis sacræ Scripturæ libris studiosè lectitata est. Librum verò qui Actus Petri dicitur, & Evangelium ejus nomine inscriptum, Prædicationis quoq; & Revelationis ejusdem libros, pro Catholicis Scriptis nunquam esse habitos constat: quandoquidem nec vetustiorum quisquam nec rec iorum Ecclesiæ Scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit. Porrò procedente deinceps opere diligenter indicaturus sum una cum successionibus Apostolorum, qui subinde Ecclesiæ Scriptores, scripturarum de quibus ambigitur, auctoritate sint usi: & quænam illi tùm de scripturis Canonicis & omnium consensu receptis tùm de iis quæ non sunt ejusmodi, in suis libris pronuntiaverint. Et hæc quidem sunt quæ Petri nomine circumferuntur, ex quibus unam duntaxat epistolam ab antiquis etiam Patribus pro germana habitam esse cognovi. Pauli verò quatuordecim epistolæ notæ sunt omnibus & perspicuæ. Sciendum tamen est epistolam ad Hebræos à nonnullis ideo esse repudiatam, quòd dicerent eam ab Ecclesia R ana pro certa ac genuina Pauli epist a non haberi. Sed de ista quidem quid Veteres tradiderint, suo tempore proferemus. Quod spectat ad librum qui Actus Pauli inscribitur, neque illum inter indubitatæ fidei & auctoritatis libros accepimus. Quoniam verò Apostolus Paulus in salutationibus illis quæ sub finem epistolæ ad Romanos leguntur, inter ceteros mentionem fecit Hermæ, cujus esse fertur is liber qui Pastor inscriptus est: sciendum est eum librum à nonnullis quidem in dubium esse revocatum. Quamobrem inter receptæ auctoritatis libros censeri non potest. Ab aliis verò maximè necessarius judicatur, iis præsertim qui primis religionis nostræ elementis instituendi sunt. Unde etiam in Ecclesiis eum publicè legi comperimus, & quosdam ex vetustissimis Scriptoribus, ipsius testimonio usos fuisse. Atque hæc de discrimine Scripturarum, quæ vel receptæ apud omnes auctoritatis, vel dubiæ & vacillantis apud plerosque fidei habentur, hactenns dicta sint.

A φιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν καταχέχρηνται συγγράμμασι. τὴν δὲ φερομένην αὐτοῦ δευτέραν, οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν. ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν. τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ πράξεων, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον Εὐαγγέλιον, τό, τε λεγόμενον αὐτοῦ κήρυγμα, καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν, οὐδ' ὅλως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα. ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυ- B ρίαις, προϊούσης δὲ τῆς ἱστορίας, προὔργου ποιήσομαι σὺν ταῖς διαδοχαῖς ὑποσημήνασθαι, τίνες τῶν κατὰ χρόνους ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὁποίαις κέχρηνται τῶν ἀντιλεγομένων. τίνα τε περὶ τῶν ἐνδιαθήκων καὶ ὁμολογουμένων γραφῶν, καὶ ὅσα περὶ τῶν μὴ τοιούτων αὐτοῖς εἴρηται. ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνομαζόμενα Πέτρου. ὧν μίαν μόνην γνησίαν ἔγνων ἐπιστολὴν, καὶ παρὰ τοῖς πάλαι πρεσβυτέροις ὁμολογουμένην, τοσαῦτα. τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες. ὅτι γε μὴν τινὲς ἠθετήκασι τὴν πρὸς Ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκ- C κλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν. καὶ τὰ περὶ ταύτης δὲ τοῖς πρὸ ἡμῶν εἰρημένα, κατὰ καιρὸν παραθήσομαι. οὐδὲ μὴν τὰς λεγομένας αὐτοῦ πράξεις, ἐν ἀναμφιλέκτοις παρείληφα. ἐπεὶ δὲ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει προσρήσεσι τῆς πρὸς Ῥωμαίους, μνήμην πεποίηται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἑρμᾶ, οὗ φασὶν ὑπάρχειν τὸ τοῦ ποιμένος βιβλίον. ἰστέον ὡς D καὶ τοῦτο πρὸς μὲν τινῶν ἀντιλέλεκται, δι' οὓς οὐκ ἂν ἐν ὁμολογουμένοις τεθείη· ὑφ' ἑτέρων δὲ ἀναγκαιότατον οἷς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέκριται. ὅθεν ἤδη καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἴσμεν αὐτὸ δεδημοσιευμένον, καὶ τῶν παλαιοτάτων δὲ συγγραφέων κεχρημένους τινὰς αὐτοῦ κατείληφα. ταῦτα εἰς παράστασιν τῶν τε ἀναντιρρήτων καὶ τῶν μὴ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένων θείων γραμμάτων, εἰρήσθω.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς.

Ὅτι μὲν οὖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν κηρύσσων ὁ Παῦλος, τοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῶν ἐκκλησιῶν καταβέβληται θεμελίους, δῆλον ἐκ τῶν αὐτοῦ γένοιτ' ἂν φωνῶν, καὶ ἀφ' ὧν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσιν ἱστόρησεν. καὶ ἐκ τῶν Πέτρου δὲ λέξεων, ἐν ὁπόσαις καὶ οὗτος ἐπαρχίαις τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν εὐαγγελιζόμενος, τὸν B τῆς καινῆς διαθήκης παρεδίδου λόγον, σαφὲς ἂν εἴη, ἀφ' ἧς εἰρήκαμεν ὁμολογουμένης αὐτοῦ ἐπιστολῆς. ἣν τοῖς ἐξ Ἑβραίων οὖσιν ἐν διασπορᾷ Πόντου καὶ Γαλατίας Καππαδοκίας τε καὶ Ἀσίας καὶ Βιθυνίας γράφει. Ὅσοι δὲ τούτων, καὶ τίνες γνήσιοι ζηλωταὶ γεγονότες, τὰς πρὸς αὐτῶν ἱδρυθείσας ἱκανοὶ ποιμαίνειν ἐδοκιμάσθησαν ἐκκλησίας, οὐ ῥᾴδιον εἰπεῖν, μὴ ὅτι γε ὅσους ἄν τις ἐκ τῶν Παύλου φωνῶν ἀναλέξοιτο. τούτου γὰρ οὖν μυρίοι συνεργοί, καὶ ὡς αὐτὸς ὠνόμασε συστρατιῶται γεγόνασιν· ὧν οἱ πλείους ἀλήστου πρὸς αὐτοῦ μνήμης ἠξίωνται, διηνεκῆ C τὴν περὶ αὐτῶν μαρτυρίαν ταῖς ἰδίαις ἐπιστολαῖς ἐγκαταλέξαντος. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ καταλέγων, ἐξ ὀνόματος αὐτῶν μνημονεύει. Τιμόθεός γε μὴν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἱστορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχέναι. ὡς καὶ Τίτος τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐκκλησιῶν. Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὢν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν δὲ ἐπιστήμην ἰατρός, τὰ πλεῖστα συγγεγονὼς τῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ οὐ παρέργως τῶν ἀποστόλων ὡμιληκώς, ἧς ἀπὸ τούτων προσεκτήσατο ψυχῶν θεραπευτικῆς, ἐν δυσὶν ἡμῖν ὑποδείγματα θεοπνεύστοις καταλέλοιπε D βιβλίοις· τῷ τε εὐαγγελίῳ. ὃ καὶ χαράξαι μαρτύρεται, καθὰ παρέδοντο αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, οἷς καί φησιν ἐπάνωθεν ἅπασι παρηκολουθηκέναι· καὶ ταῖς τῶν Ἀποστόλων πράξεσιν, ἃς οὐκέτι δι' ἀκοῆς, ὀφθαλμοῖς δὲ αὐτοῖς παραλαβὼν συνετάξατο. Φασὶ δὲ ὡς ἄρα τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου μνημονεύειν ὁ Παῦλος εἴωθεν, ὁπηνίκα ὡς περὶ ἰδίου τινὸς εὐαγγελίου γράφων ἔλεγε, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. τῶν δὲ λοιπῶν ἀκολούθων τοῦ Παύλου, κρί-

CAPUT IV.

De prima Apostolorum successione.

Porrò Paulum gentibus prædicantem, ab Hierosolymis & finitimis locis usque ad Illyricum, ecclesiarum ubique fundamenta jecisse, tùm ex ipsius verbis constat, tùm ex iis quæ à Luca in Actibus referuntur. Quibus item in provinciis Petrus Christum Judæis prædicans, novi fœderis doctrinam tradiderit, satis apertè colligitur ex ea epistola quæ ipsi ab omnibus, ut dixi, sine controversia adscribitur: quam quidem ille Hebræis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, perque Asiam atque Bithyniam in dispersione agentibus scribit. Quot verò & quinam horum Apostolorum veri imitatores, eorumdem judicio digni judicari sint, qui fundatas ab ipsis ecclesias pastorali officio gubernarent, nequaquam facile est dicere: præterquam illos, quos ex ipsius Apostoli verbis facile quivis possit colligere. Hujus enim propè innumerabiles adjutores, & ut ipse nominat, commilitones fuerunt: quorum illeplerosq; immortali epistolarum suarum testimonio ornatos, perpetuæ hominum memoriæ commendavit. Sed & Lucas in Actibus discipulos Pauli enumerans, singulos nominatim appellat. Ex his Timotheus quidem Ephesinæ Ecclesiæ Episcopatum primus accepisse dicitur: quemadmodum etiam Titus insulæ Cretæ ecclesiarum Episcopus fuisse memoratur. Lucas verò domo Antiochenus, arte medicus, qui & cum Paulo diu conjunctissimè vixit, & cum reliquis Apostolis studiosè versatus est, artis illius ad sanandos hominum animos institutæ, quam sibi ex Apostolorum doctrina comparaverat, duos nobis libros divinitus inspiratos reliquit. Alter eorum Evangelium est, quod quidem ita se prorsus exarasse testatur, prout ab ipsis verbi divini ministris, & qui ab initio Christum viderant, acceperat: quos etiam omnes se jamdudum assectatum esse profitetur. Alter liber inscribitur Actus Apostolorum, quos ille non jam auditione acceptos, sed oculis suis spectatos scriptis tradidit. Hujus porrò Evangelium ajunt à Paulo designari solitum esse, quoties tanquam de proprio quodam Evangelio sermonem faciens, dicit: Secundum Evangelium meum. Ex

Huc refer Niceph. c.1.2. l.3.

reliquis Pauli comitibus Crescens quidem ab eo missus in Gallias Pauli ipsius testimonio declaratur. Linus verò, quem in secunda ad Timotheum epistola Romæ secum versari testatur, primus post Petrum, ut supra jam diximus, Ecclesiæ Romanæ Episcopatum adeptus est. Clemens quoque, is qui tertius Ecclesiæ Romanæ Episcopus est constitutus, adjutor Pauli sociusque certaminum fuisse, ipsiusmet testimonio perhibetur. Denique Areopagitam illum nomine Dionysium, quem post concionem illam quam Paulus in Areopago ad Athenienses habuit, primum credidisse Lucas in Actibus scribit, Atheniensis Ecclesiæ primum Episcopum fuisse tradit alter quidam Dionysius Corinthiorum Episcopus, antiquissimus Scriptor. Sed quinam subinde per ordinem temporum Apostolis successerint, in progressu operis suo loco dicemus. Nunc ad reliqua pergamus.

A σκης μὲν ἐπὶ τὰς Γαλλίας σταλέμενος ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρεῖται. Λίνος δὲ οὗ μέμνηται συνόντος ἐπὶ Ῥώμης αὐτῷ κατὰ τὴν δευτέραν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν, πρῶτος μετὰ Πέτρον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τὴν Ἐπισκοπὴν ἤδη πρότερον κληρωθεὶς δεδήλωται. ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης τῆς Ῥωμαίων καὶ αὐτὸς ἐκκλησίας τρίτος Ἐπίσκοπος καταστὰς, Παύλου συνεργὸς καὶ συναθλητὴς γεγονέναι πρὸς αὐτοῦ μαρτυρεῖται. ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην ἐκεῖνον, Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, ὃν ἐν πράξεσι μετὰ τὸν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν,
B πρῶτον πιστεῦσαι ἀνέγραψεν ὁ Λουκᾶς, τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας πρῶτον Ἐπίσκοπον, ἀρχαίων τις ἕτερος Διονύσιος τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν ἱστορεῖ γεγονέναι. ἀλλὰ γὰρ ὁδῷ προβαίνουσιν, ἐπὶ καιροῦ τὰ τῆς κατὰ χρόνους τῶν Ἀποστόλων διαδοχῆς ἡμῖν εἰρήσεται. νυνὶ δὲ ἐπὶ τὰ ἑξῆς ἴωμεν τῆς ἱστορίας.

Caput V.

De postrema Judæorum expugnatione post Christi necem.

Huc refer Niceph. c. 3. 4. 5. 6. 7. 8. lib. 3.

POst Neronem qui per tredecim annos imperium tenuit, cum Galba atque Otho anno duntaxat & sex mensibus regnassent, Vespasianus in præliis adversus Judæos spectatus, Imperator in ipsa Judæa ab exercitu qui illic erat, renuntiatur. Qui confestim Romam versus contendens, curam belli adversus Judæos Tito filio commisit. Porrò cùm Judæi post Servatoris nostri in cælos adscensum, non contenti eo scelere quod in ipsum admiserant, ejus quoq; Apostolos sæpissimè insidiis appetissent; ac primum quidem Srephanum lapidibus obruissent: deindè Jacobum Zebedæi filium, Joannis fratrem capite truncassent: ac postremò Jacobum illum qui primus post adscensum Domini Episcopalem ecclesiæ illius sedem obtinuit, eo quem diximus modo peremissent: Cum reliqui item Apostoli infinitis propè modis non sine magno vitæ suæ discrimine ab iisdem vexati essent, & ex Judæa fugati, ad prædicandam Evangelii doctrinam, omnes ubique terrarum gentes adire cœpissent, freti potentia Christi qui

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ἰουδαίων πολιορκίας.

C ΜΕτὰ Νέρωνα δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσι τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα, τῶν ἀμφὶ Γάλβαν καὶ Ὄθωνα ἐνιαυτὸν ἐπὶ μησὶν ἓξ διαγενομένων, Οὐεσπασιανὸς ταῖς κατὰ Ἰουδαίων στρατάξεσι λαμπρυνόμενος, βασιλεὺς ἔπ' αὐτῆς ἀναδείκνυται τῆς Ἰουδαίας, αὐτοκράτωρ πρὸς τῶν αὐτόθι στρατοπέδων ἀναγορευθείς. τὴν ἐπὶ Ῥώμης οὖν αὐτίκα στειλάμενος, Τίτῳ τῷ παιδὶ τὸν κατὰ Ἰουδαίων ἐγχειρίζει πόλεμον. μετά γε μὴν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν, Ἰουδαίων πρὸς τῷ κατ' αὐτοῦ τολμήματι, ἤδη καὶ κατὰ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ πλείστας ὅσας ἐπιβουλὰς μεμηχανημένων, πρώτου τε Στεφάνου λίθοις ὑπ' αὐτῶν ἀνῃρημένου. εἶτα δὲ μετ' αὐ-
D τὸν Ἰακώβου, ὃς ἦν Ζεβεδαίου μὲν παῖς, ἀδελφὸς δὲ Ἰωάννου, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος. ἐπὶ πᾶσί τε Ἰακώβου τοῦ τὸν αὐτόθι τῆς Ἐπισκοπῆς θρόνον, πρώτου μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν κεκληρωμένου, τὸν προδηλωθέντα τρόπον μεταλλάξαντος. τῶν τε λοιπῶν Ἀποστόλων μυρία εἰς θάνατον ἐπιβεβουλευμένων καὶ τῆς μὲν Ἰουδαίας γῆς ἀπεληλαμένων, ἐπὶ δὲ τῇ τοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ τὴν εἰς σύμπαντα τὰ ἔθνη στειλαμένων πορείαν σὺν δυνάμει τοῦ Χριστοῦ φήσαντος αὐτοῖς.

πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας, κατά τινα χρησμὸν τοῖς αὐτόθι δοκίμοις δι᾽ ἀποκαλύψεως δοθέντα πρὸ τοῦ πολέμου, μεταναστῆναι τῆς πόλεως, καί τινα τῆς Περαίας πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου. Πέλλαν αὐτὴν ὀνομάζουσιν· ἐν ᾗ τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ μετῳκισμένων, ὡσὰν παντελῶς ἐπιλελοιπότων ἁγίων ἀνδρῶν αὐτήν τε τὴν Ἰουδαίων βασιλικὴν μητρόπολιν καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν γῆν, ἡ ἐκ Θεοῦ δίκη λοιπὸν αὐτοὺς ἅτε τοσαῦτα εἴς τε τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς Ἀποστόλους αὐτοῦ παρηνομηκότας μετῄει, τῶν ἀσεβῶν ἄρδην τὴν γενεὰν αὐτὴν ἐκείνην ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσα. ὅσα μὲν οὖν τηνικάδε κατὰ πάντα τόπον ὅλῳ τῷ ἔθνει συνερρύη κακά, ὅπως τε αὖ μάλιστα οἱ τῆς Ἰουδαίας οἰκήτορες εἰς ἔσχατον περιηλάθησαν συμφορῶν, ὁπόσαι τε μυριάδες ἡβηδὸν γυναιξὶν ἅμα καὶ παισί, ξίφει καὶ λιμῷ καὶ μυρίοις ἄλλοις περιπεπτώκασιν εἴδεσι θανάτου. πόλεών τε Ἰουδαϊκῶν ὅσαι τε καὶ οἷαι γεγόνασι πολιορκίαι. ἀλλὰ καὶ ὁπόσα οἱ ἐπ᾽ αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλὴμ ὡσὰν ἐπὶ μητρόπολιν ὀχυρωτάτην καταπεφευγότες, δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν ἑωράκασι. τοῦ τε παντὸς πολέμου τὸν τρόπον, καὶ τῶν ἐν τούτῳ γεγενημένων ἐν μέρει ἕκαστα. καὶ ὡς ἐπὶ τέλει τὸ πρὸς τῶν Προφητῶν ἀνηγορευμένον βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ἐν αὐτῷ κατέστη τῷ πάλαι τοῦ Θεοῦ περιβοήτῳ νεῷ, παντελῆ φθορὰν καὶ ἀφανισμὸν ἔσχατον τὸν διὰ πυρὸς ὑπομείναντι, πάρεστιν ὅτῳ φίλον ἐπ᾽ ἀκριβὲς ἐκ τῆς τῷ Ἰωσήπῳ γραφείσης ἀναλέξασθαι ἱστορίας. ὡς δ᾽ αὐτὸς οὗτος τῶν ἀθροισθέντων ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἁπάσης ἐν ἡμέραις τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος ἱστορεῖ, ἀναγκαῖον ῥήμασιν αὐτοῖς ὑποσημήνασθαι. χρῆν γοῦν ἐν αἷς ἡμέραις τὸν πάντων (σωτῆρα καὶ εὐεργέτην τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ κατὰ τὸ πάθος διατέθειν), ταῖς αὐταῖς ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ κατακλεισθέντας, τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ὄλεθρον πρὸς τῆς θείας δίκης καταδέξασθαι. Παρελθὼν δὴ τὰ τῶν ἐν μέρει συμβεβηκότων αὐτοῖς, ὅσα διὰ ξίφους καὶ ἄλλῳ τῷ τρόπῳ κατ᾽ αὐτῶν ἐγκεχείρηται, μόνας τὰς διὰ τοῦ λιμοῦ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι συμ-

A olim ipsis dixerat: Euntes docete omnes gentes in nomine meo. Sed & cum universa plebs fidelium Ecclesiæ Hierosolymitanæ, ex oraculo quod viris quibusdam sanctissimis divinitùs editum fuerat, ante initium belli ex civitate migrare, & oppidum quoddam trans Jordanem, Pellam nomine, incolere jussa fuisset; jamque omnes qui in Christum crediderant, relictis Hierosolymis sedes suas Pellam transtulissent. Ita & regia urbe, quæ totius gentis caput est, & universa Judæa viris sanctis destituta, tum demùm divina illos ultio B ob tot admissa tum in Christum, tum in ejus Apostolos scelera corripuit, totamque illam impiorum sobolem funditùs delevit. Et quot quidem quantæque tunc calamitates universæ genti ubique contigerint: & quomodo hi præcipuè qui Judæam incolebant, extremis cladibus oppressi sint: quot hominum millia cum pueris simul ac feminis ferro & fame & cujusque modi mortis generibus occubuerint: Urbium prætereà Judaicarum quot qualesque fuerint oppugnationes: quot quámque incredibilia mala hi qui Hierosolyma C tanquam in munitissimam urbem se receperant, oculis suis adspexerint; quis belli totius ordo, quis singularum rerum fuerit eventus; denique quemadmodum abominatio desolationis quam Prophetæ prædixerant, in ipso quondam celeberrimo Dei templo constituta sit, tunc cùm destructum funditus atque incendio consumptum est: cuicunque libuerit, facilè est ex Josephi historia accuratè cognoscere. Qualiter verò idem Scriptor, usque ad tricies centena hominum millia qui ex D universa Judæa ad diem festum Paschæ confluxerant, Hierosolymis tanquam in carcere inclusa fuisse commemorat, operæpretium est prolatis ipsius verbis ostendere. Quippe æquum erat, ut quibus diebus benignum omnium Servatorem & Christum Dei Iesum morte affecerant, iisdem omnes velut in unum carcerem contrusi, à divina justitia sceleris sui pœnam exciperent. Porrò omissis iis malis quæcumque illi aut ferro aut alio quovis genere singillatim perpessi sunt, eas duntaxat calamitates commemorãdas puto, quas dira fame oppressi pertule-

runt: ut vel ex his lectores nostri operis intelligant, quo pacto admissi in Christum Dei piaculi pœnas ab illis non longè postea cæleste Numen expetiit.

A φορᾶς παραβέβηκε. ὡς ἂν ἐκ μέρους ἔχοιεν οἱ τῇδε τῇ γραφῇ ἐντυγχάνοντες εἰδέναι, ὅπως αὐτοὺς τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανομίας οὐκ εἰς μακρὸν ἡ ἐκ Θεοῦ μετῆλθε τιμωρία.

Caput VI.

De fame quæ Iudæos oppressit.

Vide Niceph. l. 3. c. 6.

AGedùm ergò sumpto iterum quinto historiarum Josephi libro, luctuosam rei gestæ tragœdiam recitemus. Ditioribus quidem, manere perinde exitiosum erat. Nam propter divitias necabantur, quasi transfugere ad hostes voluissent. Ceterùm simul cum inopia crescebat indies furor seditiosorum, & utrumque malum magis ac magis quotidie ingravescebat. Et palam quidem nullum in urbe frumentum erat. Sed seditiosi irruentes in domos, omnia scrutabantur: & si quid reperissent, ædium dominos, utpotè qui frumentum se habere negassent, crudeliter verberabant. Quòd si fortè nihil invenerant, quasi diligentius occultassent, tormentis excruciabant. Porrò an cibos haberent, necne, indicio erant corpora miserorum. Nam qui adhuc firma erant valetudine, eos alimentorum copia abundare censebant. Qui verò jam contabescerent, eos missos faciebant. Quippe à ratione alienum videbatur, homines jam jamque præ inedia morituros, ferro interficere. Multi verò clam facultates suas uno frumenti quidem, si divites essent, sin pauperes, hordei modio permutabant. Deinde in intimos ædium recessus sese abdentes, nonnulli quidem famis ultima necessitate adacti fruges nondum molitas comedebant. Alii verò panem conficiebant, quantum necessitas metusque suadebat. Et mensa quidem nullibi apponebatur: sed crudos adhuc cibos ex igne abstrahentes singuli diripiebant. Miserabilis porrò erat alimonia, dignumque lachrymis spectaculum: cum valentiores quidem cuncta præriperent, infirmiores verò vicem suam dolerent. Omnes quidem animi affectus longè superat fames: nullum tamen æquè evertit ac verecundiam. Nam quicquid aliàs honore dignum est ac reverentia, in famis necessitate contemnitur. Denique uxores viris, filii parentibus, & quod omnium maximè miserabile erat, matres infantibus cibum ex

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τοῦ πιέσαντος αὐτοὺς λιμοῦ.

ΦΕρε δὴ οὖν τῶν ἱστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωσήπου μετὰ χεῖρας αὖθις ἀναλαβὼν, τῶν τότε πραχθέντων διέλθε τὴν τραγῳδίαν. τοῖς γε μὴν εὐπόροις φησὶ καὶ τὸ μένειν, πρὸς ἀπωλείας ἴσον ἦν. B προφάσει γὰρ αὐτομολίας, ἀνῃρεῖτό τις διὰ τὴν οὐσίαν. τῷ λιμῷ δὲ ἡ ἀπόνοια τῶν στασιαστῶν συνήκμαζε, καὶ καθημέραν ἀμφότερα προσεξεκάετο τὰ δεινά. φανερὸς μὲν γε, οὐδαμοῦ σῖτος ἦν· ἐπεισπηδῶντες δὲ, διηρεύνων τὰς οἰκίας. ἔπειθ' εὑρόντες μὲν, ὡς ἀρνησαμένους ᾐκίζοντο· μὴ εὑρόντες δὲ, ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντας ἐβασάνιζον. τεκμήριον δὲ τοῦ τ' ἔχειν καὶ μὴ, τὰ σώματα τῶν ἀθλίων ἦν. ὧν οἱ μὲν ἔτι συνεστῶτες, εὐπορεῖν τροφῆς ἐδόκουν· οἱ τηκόμενοι δὲ ἤδη, C παρωδεύοντο· καὶ κτείνειν ἄλογον ἐδόκει τοὺς ὑπ' ἐνδείας τεθνηξομένους αὐτίκα. πολλοὶ δὲ λάθρα τὰς κτήσεις ἑνὸς ἀντικατηλλάξαντο μέτρου. πυρῶν μὲν, εἰ πλουσιώτεροι τυγχάνοιεν ὄντες. οἱ δὲ πενέστεροι, κριθῆς. ἔπειτα κατακλείοντες ἑαυτοὺς εἰς τὰ μυχαίτατα τῶν οἰκιῶν, τινὲς μὲν ὑπ' ἄκρας ἐνδείας, ἀνέργαστον τὸν σῖτον ἤσθιον. οἱ δὲ ἔπεσσον, ὡς ἥ τε ἀνάγκη καὶ τὸ δέος παρῄνει. καὶ τράπεζα μὲν οὐδαμοῦ παρετίθετο· τοῦ δὲ πυρὸς ἀφέλκοντες, ἔτ' ὠμὰ τὰ σιτία διήρπαζον. D ἐλεεινὴ δ' ἦν ἡ τροφὴ καὶ δακρύων ἄξιος ἡ θέα. τῶν μὲν δυνατωτέρων πλεονεκτούντων. τῶν δὲ ἀσθενῶν, ὀδυρομένων. πάντων μὲν δὴ παθῶν ὑπερίσταται λιμός· οὐδὲν δ' οὕτως ἀπόλλυσιν ὡς αἰδῶ. τὸ γὰρ ἄλλως ἐντροπῆς ἄξιον, ἐν τούτῳ καταφρονεῖται. γυναῖκες γοῦν ἀνδρῶν, καὶ παῖδες πατέρων, καὶ τὸ οἰκτρότατον, μητέρες νηπίων, ἐξήρπαζον ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τὰς τροφάς. καὶ τῶν φιλτάτων ἐν χερσὶ μαραινομένων, οὐκ ἦν φειδὼ τοὺς τοῦ ζῆν ἀφελέσθαι σταλαγμούς. τοιαῦτα δὲ ἐσθίοντες, ὅμως οὐ διελάνθανον. πανταχοῦ δ' ἐπεφίσταντο οἱ στασιασταὶ καὶ τούτων ταῖς ἁρπαγαῖς. ὁπότε γὰρ κατίδοιεν ἀποκεκλεισμένην

οἰκίαν, σημεῖον ἦν τοῦτο. τοὺς ἔνδον προσφέρεσθαι τροφήν. εὐθέως δὲ εἰσαράξαντες τὰς θύρας, εἰσεπήδων· καὶ μόνον οὐκ ἐκ τῶν φαρύγγων ἀναθλίβοντες τοὺς ἀκόλους ἀνέφερον. ἐτύπτοντο δὲ γέροντες ἀντεχόμενοι τῶν σιτίων, καὶ κόμης ἐσπαράσσοντο γυναῖκες, συγκαλύπτουσαι τὰ ἐν χερσίν· οὐδέ τις ἦν οἶκτος πολιᾶς, ἢ νηπίων· ἀλλὰ συνεπαίροντες τὰ νήπια τῶν ψωμῶν ἐκκρεμάμενα, κατέσειον εἰς ἔδαφος. τοῖς δὲ φθάσασι τὴν εἰσδρομὴν αὐτῶν καὶ προκαταπιοῦσι τὸ ἁρπαζόμενον, ὡς ἀδικηθέντες ἦσαν ὠμότεροι. δεινὰς δὲ βασάνων ὁδοὺς ἐπενόουν πρὸς ἔρευναν τροφῆς. ὀρόβοις μὲν ἐμφράττοντες τοῖς ἀθλίοις τῶν αἰδοίων τοὺς πόρους· ῥάβδοις δὲ ὀξείαις ἀναπείροντες τὰς ἕδρας. τὰ φρικτὰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἔπασχέ τις εἰς ἐξομολόγησιν ἑνὸς ἄρτου, καὶ ἵνα μηνύσῃ δράκα μίαν κεκρυμμένην ἀλφίτων. οἱ βασανισταὶ δ᾽ οὐκ ἐπείνων. καὶ γὰρ ἂν ἧττον ὠμὸν ἦν τὸ μετ᾽ ἀνάγκης· γυμνάζοντες δὲ τὴν ἀπόνοιαν, καὶ προπαρασκευάζοντες ἑαυτοῖς εἰς τὰς ἑξῆς ἡμέρας ἐφόδια. τοῖς δ᾽ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων φρουρὰν νύκτωρ ἐξερπύσασιν ἐπὶ λαχάνων συλλογὴν ἀγρίων καὶ πόας, ὑπαντῶντες. ὅτ᾽ ἤδη διαπεφευγέναι τοὺς πολεμίους ἐδόκουν, ἀφήρπαζον τὰ κομισθέντα· καὶ πολλάκις ἱκετευόντων, καὶ τὸ φρικτότατον ἐπικαλουμένων ὄνομα τοῦ Θεοῦ μεταδοῦναί τι μέρος αὐτοῖς, ὧν κινδυνεύσαντες ἤνεγκαν, οὐδ᾽ ὁτιοῦν μετέδοσαν. ἀγαπητὸν δ᾽ ἦν, τὸ μὴ καὶ προσαπολέσθαι σεσυλημένον. τούτοις δὲ μεθ᾽ ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· Ἰουδαίοις δὲ μετὰ τῶν ἐξόδων ἀπεκόπη πᾶσα σωτηρίας ἐλπίς. καὶ βαθύνας ἑαυτὸν ὁ λιμὸς, κατ᾽ οἴκους καὶ γενεὰς τὸν δῆμον ἐπεβόσκετο. καὶ τὰ μὲν τέγη πεπλήρωτο γυναικῶν καὶ βρεφῶν λελυμένων· οἱ στενωποὶ δὲ γερόντων νεκρῶν. παῖδες δὲ καὶ νεανίαι διοιδοῦντες, ὥσπερ εἴδωλα κατὰ τὰς ἀγορὰς ἀνειλοῦντο καὶ κατέπιπτον, ὅποι τινὰ τὸ πάθος καταλαμβάνοι. θάπτειν δὲ τοὺς προσήκοντας, οὔτε ἴσχυον οἱ κάμνοντες. καὶ τὸ διευτονοῦν ὤκ-

A ipso ore rapiebant. Et marcescentibus inter brachia liberis, vitales lactis guttas adimere non pigebat. Hujusmodi cibos dum caperent, latere tamen non poterant. Nam ubique seditiosorum manus, prædæ istorum ac rapinis imminebat, quippe hi sicubi clausam domum conspexerant, eos qui intus essent, cibum sumere hoc indicio suspicabantur. Statimque effractis foribus irruebant, & propè ex ipsis faucibus expressa ciborum frusta revocabant. Vapulabant senes qui escam è manibus dimittere nolebant. Mulieres quoque occultantes ea quæ in manibus habebant, sparsis crinibus raptabantur. B Nulla canorum, nulla infantiæ miseratio erat: sed raptos in sublime parvulos cum ipsis quibus penduli inhærebant buccellis, solo allidebant. Si qui verò incursum eorum prævenissent, idque quod ipsi rapturi erant, deglutire occupassent, eos longè inhumanius tractabant, quasi injuriam ab iis accepissent. Porrò dira tormentorum genera excogitabant ad pervestigandum alimentum. Nam miseris hominibus, ipsos quidem genitalium meatus eruis obturabant; podicem verò præacutis C sudibus transfigebant. Utque panem unum se habere quis fateretur, aut pugillum farinæ occultum indicaret, ea perferebat quæ vel ipso auditu horrorem incutiunt. Interim tortores ipsi penuria minimè laborabant. Minus enim crudele visum fuisset, si necessitate adacti talia perpetrassent. Sed id agebant, ut audaciam suam hujusmodi exercitatione confirmarent, & commeatum sibi in multos dies compararent. Ac si qui noctu usque ad stationes Romanorum erepserant, agrestium olerum & herbarum colligendarum causa: D occurrentes iis qui se jam hostium manus effugisse credebant, quicquid attulerant, diripiebant. Quinetiam supplicantibus sæpe miseris, & per tremendum Dei nomen obsecrantibus, ut partem eorum, quæ cum vitæ periculo attulerant, sibi concederent, nihil prorsus impertierunt. Gratandumq; erat si spoliati, non etiam necarentur. Deindè interjectis quibusdam hæc subjungit. Judæis verò simul cum egrediendi facultate, spes quoq; omnis salutis præclusa erat. Et augescens fames, per domos & familias populum depascebatur. Ac tecta quidem plena erant mulieribus & infantibus fame enectis: angiportus verò senibus mortuis referti. Pueri autem & adulti, turgidi velut simulacra quædam per fora oberrabant, & ubicunq; quis labe correpť fuerat, corruebat. Porrò propinquorũ cadavera sepelire neq; volebãt

ægri: & qui adhuc integris viribus erant, A tùm multitudine mortuorum, tùm quod sibi ipsi metuerent, absterrebantur. Plerique enim dum alios sepelirent, ipsi mortem obierunt. Multi etiam antequam fatalis hora adesset, ad sepulchra loculosque properarunt. Ceterùm nec luctus in iis calamitatibus, nec questus erat ullus: sed hujusmodi animorum affectus fames superaverat. Nam qui ægrè adhuc spiritum trahebant, siccis oculis aspiciebant eos, qui fato celerius functi, perpetua jam quiete fruerentur. Altum verò silentium & dira quædam mortis caligo civitatem obsederat. Sed his malis graviores erant prædones. B Effossis enim domibus, quæ jam in sepulchra conversæ erant, cadavera spoliabant, & velamina corporibus detrahentes cum risu egrediebantur. Quinetiam gladiorum mucronem in ipsis cadaveribus experiri solebant: & quosdam jacentium adhuc spirantes, ad probandam ferri aciem transfigebant. Quòd si qui ipsos rogabant, ut manum sibi ac ferrum commodarent, arrogantia elati, fami conficiendos relinquebant. Porrò morientium singuli cùm seditiosos sibi superstites relinquerent, fixis oculis templum spectabant. At seditiosi principio quidem C ex publico ærario mortuos humari jusserant, cum cadaverum fœtorem ferre non possent. Posteà verò cum humandis corporibus nequaquam sufficerent, in profundas voragines de muro projiciebant. Quas quidem circumiens Titus, ubi oppletas cadaveribus vidit, altamque saniem putrefactis corporibus diffluentem, ingemuit, sublatisque in cælum manibus, Deum testatus est, facinus illud suum non esse. Interpositis deinde nonnullis, idem Josephus hæc D adjicit: Nequaquam verebor, inquit, palàm dicere quæ dolor jubet. Equidem arbitror, si Romani sceleratis istis exitium inferre cessassent, aut hiatu terræ, aut aquarum inundatione, aut fulminum jactu instar agri Sodomitici civitatem fuisse perituram. Quippe genus hominum protulerat multò scelestius iis, qui talia quondam perpessi sunt. Itaque simul cum istorum furore ac vesania universus populus interiit. Sed & in libro sexto ita scribit: Eorum verò, inquit, qui per civitatem fame interibant, innumerabilis erat multitudo. Nec dicendo satis explicari possunt mala, quæ assiduè contingebant. Per singulas enim domos sicubi vel umbra apparuisset cibi, pugna erat, & conjunctissimi quique inter se

νει, διά τε τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν, καὶ τὸ κατὰ σφᾶς ἄδηλον. πολλοὶ γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτῶν θαπτομένοις ἐπαπέθνησκον. πολλοὶ δ' ἐπὶ τὰς θήκας πρὶν ἐπιστῆναι τὸ χρεὼν, προῆλθον. οὔτε δὲ θρῆνος ἐν ταῖς συμφοραῖς, οὔτε ὀλοφυρμὸς ἦν, ἀλλ' ὁ λιμὸς ἤλεγχε τὰ πάθη. ξηροῖς δὲ τοῖς ὄμμασιν οἱ δυσθανατοῦντες ἐφεώρων τοὺς φθάσαντας ἀναπαύσασθαι. βαθεῖα δὲ τὴν πόλιν περιεῖχε σιγὴ, καὶ νὺξ θανάτου γέμουσα. καὶ τούτων οἱ λῃσταὶ χαλεπώτεροι. τυμβωρυχοῦντες γοῦν τὰς οἰκίας, ἐσύλων τοὺς νεκρούς. καὶ τὰ καλύμματα τῶν σωμάτων περιαιροῦντες, μετὰ γέλωτος ἐξῄεσαν. τάς τε ἀκμὰς τῶν ξιφῶν ἐδοκίμαζον ἐν τοῖς πτώμασι· καί τινας τῶν ἐρριμμένων ἔτι ζῶντας διήλαυνον, ἐπὶ πείρᾳ τοῦ σιδήρου. τοὺς δὲ ἱκετεύοντας χρῆσαι σφίσι δεξιὰν καὶ ξίφος, τῷ λιμῷ κατέλιπον ὑπερηφανοῦντες. καὶ τῶν ἐκπνεόντων ἕκαστος, ἀτενὲς εἰς τὸν ναὸν ἀφεώρα, τοὺς στασιαστὰς ζῶντας ἀπολιπών. οἱ δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ θάπτειν ἐκέλευον τοὺς νεκροὺς, τὴν ὀσμὴν οὐ φέροντες· ἔπειθ' ὡς οὐ διήρκουν, ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐρρίπτουν εἰς τὰς φάραγγας. περιιὼν δὲ ταύτας ὁ Τίτος, ὡς ἐθεάσατο πεπλησμένας τῶν νεκρῶν, καὶ βαθὺν ἰχῶρα μυδώντων τὸν ὑπορρέοντα τῶν σωμάτων, ἐστέναξέ τε καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείνας κατεμαρτύρατο τὸν Θεὸν, ὡς οὐκ εἴη τὸ ἔργον αὐτοῦ. τούτοις ἐπειπών τινα μεταξὺ, ἐπιφέρει λέγων· οὐκ ἂν ὑποστειλαίμην εἰπεῖν, ἅ μοι κελεύει τὸ πάθος. οἶμαι Ῥωμαίων βραδυνάντων ἐπὶ τοὺς ἀλιτηρίους, ἢ καταποθῆναι ἂν ὑπὸ χάσματος, ἢ κατακλυσθῆναι τὴν πόλιν, ἢ τοὺς τῆς Σοδομηνῆς μεταλαβεῖν κεραυνούς. πολὺ γὰρ τῶν ταῦτα παθόντων ἤνεγκε γενεὰν ἀθεωτέραν. τῇ γοῦν τούτων ἀπονοίᾳ πᾶς ὁ λαὸς συναπώλετο. καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ δὲ βιβλίῳ, οὕτω γράφει. τῶν δ' ὑπὸ τοῦ λιμοῦ φθειρομένων κατὰ τὴν πόλιν, ἄπειρον μὲν ἔπιπτε τὸ πλῆθος· ἀδιήγητα δὲ συνέβαινε τὰ πάθη. καθ' ἑκάστην γὰρ οἰκίαν, εἴπου τροφῆς παραφανείη σκιὰ, πόλεμος ἦν. καὶ διὰ χειρῶν ἐχώρουν οἱ φίλτατοι πρὸς ἀλλήλους, ἐξαρπάζοντες τὰ τα-

λαίπωρα τῆς ψυχῆς ἐφόδια. πίστις δ' ἀπορίας, οὐδὲ τοῖς θνήσκουσιν ἦν. ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπνέοντας οἱ λῃσταὶ διηρεύνων, μή τις ὑπὸ κόλπον ἔχων τροφὴν, σκήπτοιτο τὸν θάνατον αὐτοῦ. οἱ δὲ ὑπ' ἐνδείας κεχηνότες, ὥσπερ λυσσῶντες κύνες ἐσφάλλοντο, καὶ παρεφέροντο. ταῖς τε θύραις ἐνσειόμενοι μεθυόντων τρόπον, καὶ ὑπὸ ἀμηχανίας εἰς τοὺς αὐτοὺς οἴκους εἰσεπήδων δὶς ἢ τρὶς ὥρᾳ μιᾷ. πάντα δ' ὑπ' ὀδόντας ἦγεν ἡ ἀνάγκη. καὶ τὰ μηδὲ τοῖς ῥυπαρωτάτοις τῶν ἀλόγων ζώων πρόσφορα συλλέγοντες, ἐσθίειν ὑπέφερον. ζωστήρων γοῦν καὶ ὑποδημάτων τὸ τελευταῖον οὐκ ἀπείχοντο. καὶ τὰ δέρματα τῶν θυρεῶν ἀποδέροντες ἐμασῶντο. τροφὴ δὲ ἦν καὶ χόρτου τισὶ παλαιοῦ σπαράγματα. τὰς γὰρ ἶνας ἔνιοι συλλέγοντες, ἐλάχιστον σταθμὸν ἐπώλουν Ἀττικῶν τεσσάρων. καὶ τί δεῖ τὴν ἐπ' ἀψύχοις ἀναίδειαν τοῦ λιμοῦ λέγειν. εἶμι γὰρ αὐτοῦ δηλώσων ἔργον, ὁποῖον μήτε παρ' Ἕλλησι, μήτε παρὰ βαρβάροις ἱστόρηται· φρικτὸν μὲν εἰπεῖν, ἄπιστον δ' ἀκοῦσαι. καὶ ἔγωγε μὴ δόξαιμι τερατεύεσθαι τοῖς αὖθις ἀνθρώποις, κἂν παρέλιπον τὴν συμφορὰν ἡδέως, εἰ μὴ τῶν κατ' ἐμαυτὸν εἶχον ἀπείρους μάρτυρας· ἄλλως τε καὶ ψυχρὰν ἂν καταθείμην τῇ πατρίδι χάριν καθυφέμενος τὸν λόγον, ὧν πεπόνθε τὰ ἔργα. γυνὴ τῶν ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην κατοικούντων, Μαρία τοὔνομα. πατρὸς Ἐλεαζάρου. κώμης Βαθεζώρ. σημαίνει δὲ τοῦτο οἶκος ὑσσώπου. διὰ γένος καὶ πλοῦτον ἐπίσημος, μετὰ τοῦ λοιποῦ πλήθους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καταφυγοῦσα συνεπολιορκεῖτο. ταύτης τὴν μὲν ἄλλην κτῆσιν, οἱ τύραννοι διήρπασαν, ὅσην ἐκ τῆς περαίας ἀνασκευασαμένη, μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν. τὰ δὲ λείψανα τῶν κειμηλίων κἂν εἴ τι τροφῆς ἐπινοηθείη, καθημέραν εἰσπηδῶντες ἥρπαζον οἱ δορυφόροι. δεινὴ δέ τις τὸ γύναιον ἀγανάκτησις εἰσῄει. καὶ πολλάκις λοιδοροῦσα καὶ καταρωμένη, τοὺς ἅρπαγας ἐφ' ἑαυτὴν ἠρέθιζεν. ὡς δ' οὔτε παροξυνόμενός τις οὔτ' ἐλεῶν αὐτὴν ἀνῄρει, καὶ τὸ μὲν εὑρεῖν σιτίον, ἄλλοις ἐκοπία· πανταχόθεν δ' ἄπορον ἦν ἤδη καὶ τὸ εὑρεῖν. ὁ λιμὸς

A dimicabant, infelicis vitæ subsidia vicissim sibi rapientes. Nec mors ipsa fidem penuriæ faciebat. Sed eos qui extremum spiritum exhalabant, perscrutabantur latrones, ne quis forte cibum in sinu abditum gerens, mori se simularet. Ipsi latrones præ inedia hiantes, huc illuc tanquam rabidi canes, vagi atque incerti ferebantur: & foribus illisi instar ebriorum, præ consilii inopia in easdem domos iterum ac sæpius unius horæ spatio irruebant. Porrò omnia absque discrimine necessitas mandere cogebat: eáque etiam quæ ne sordidissimis B quidem animalibus usui sunt, comedere sustinebant. Postremo nec cingulis nec calceamentis abstinuerunt. Ipsa quoque scutorum coria avulsa dentibus conficiebant. Nonnullis vetusta fæni præsegmina usui fuere. Quidam enim cum festucarum levissimum pondus collegissent, quatuor Atticis drachmis venundabant. Sed quid opus est impudentiam atque improbitatem famis in rebus inanimatis ostendere? Facinus dicturus sum, cujusmodi nec apud Græcos, nec apud Barbaros gestum fuisse memoratur: & quod tùm dictu horrendum, tùm auditu incredibile videbitur. C Itaque libens certè acerbissimum hunc casum silentio præteriissem, ne posteri fabulas ac portenta me loqui existiment, nisi ex nostræ ætatis hominibus testes haberem prope innumerabiles. Ceterùm leve ac frigidum quoddam officium Patriæ præstarem, si quæ mala re ipsa perpessa est, oratione dissimularem. Mulier quædam Maria nomine, Eleazari filia, ex regione quæ trans Jordanem sita est, vico Bathezor, quæ vox hyssopi domum significat: genere atque opibus illustris cùm Hierosolyma perfugisset, unà D cum reliqua hominum multitudine obsessa tenebatur. Hujus reliquam omnem supellectilem, quam illa ex ulteriore Jordanis ripa raptim collectam in urbem advexerat, jam tyranni diripuerant. Ipsas autem magnarum opum reliquias, & quicquid alimenti ipsa sibi conquirere poterat, irruentes quotidie satellites auferebant. Ea res mulieris animum acerbissima quadam indignatione commovit. Ac sæpenumero conviciis & diris imprecationibus prædones de industria in semetipsam incitabat. Sed cum nemo illorum seu ira seu miseratione commotus, ipsam interficeret, tæderetque ipsam aliis cibum parare, nec verò jam parandi ullus modus superesset: cumque interim fames visceribus ac

medullis penitus insideret, & indignatio longè magis quàm inedia effervesceret, mulier malis consultoribus usa furore ac necessitate, adversus naturam ipsam consurrexit. Arreptoque filio quem adhuc lactentem habebat: infortunate puer, inquit, inter tot belli, famis, ac seditionis mala, cui te servem? Apud Romanos quidem, tametsi vivere detur, servitus nos manet. Sed nunc servitutem ipsam prævenit fames: factiosi verò utraque calamitate acerbiores sunt. Proindè esto mihi quidem cibus, factiosis verò furia, hominibus autem fabula, quod solum adhuc deest cladibus Judæorum. Hæc dicens, filium jugulat. Coctum deindè ipsa quidem dimidiam partem comedit: quod reliquum erat, opertum interim servabat. Cùm ecce repentè superveniunt seditiosi, & sceleratissimo nidore naribus hausto, mortem mulieri statim minantur, nisi cibum quem paraverat, sibi exhiberet. At illa, bonam ipsis partem se reservasse respondens, reliquias filii sui detexit. Horror confestim stuporq; eos invasit. Stabant spectaculo attoniti. Tum mulier, Meus, inquit, est filius, meum hoc facinus. Edite vos, quando & ipsa comedi. Nolite aut femina molliores, aut matre benigniores videri. Quod si fortasse religiosi estis, & ab esu victimæ meæ abhorretis: Ego dimidiam quidem partem jam consumpsi, reliquum perindè mihi maneat. Post hæc illi trementes abscessere, ad hoc unum pavidi atque imbelles, & hoc genere alimenti ægrè matri relicto. Fama continuò tanti sceleris per totam civitatem dispersa est, & quisque facinus illud ante oculos proponens, tanquam à seipso perpetratum esset, horrebat. Exindè cuncti fame oppressi ad mortem omni studio contendebant, & beatos illos censebant, qui antequàm tantas calamitates aut oculis aut auditu accepissent, fato abrepti fuerant. Igitur Judæorum scelus atque impietatem adversus Deum Jesum Christum hujusmodi ultio consecuta est.

A δὲ διὰ σπλάγχνων τε καὶ μυελῶν ἐχώρει, καὶ τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἐξεκαίοντο οἱ θυμοί. σύμβουλον λαβοῦσα τὴν ὀργὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τὴν φύσιν ἐχώρει. καὶ τὸ τέκνον, ἦν δ' αὐτῇ παῖς ὑπομάζιος, ἁρπασαμένη, βρέφος εἶπεν ἄθλιον. ἐν πολέμῳ καὶ λιμῷ καὶ στάσει, τίνι σε τηρῶ; τὰ μὲν παρὰ Ῥωμαίοις, δουλεία κἂν ζήσωμεν ἐπ' αὐτοῖς· φθάνει δὲ καὶ δουλείαν ὁ λιμός· οἱ στασιασταὶ δὲ ἀμφοτέρων χαλεπώτεροι. ἴθι γενοῦ μοι τροφὴ, καὶ τοῖς στασιασταῖς ἐριννὺς, καὶ τῷ βίῳ μῦθος, ὁ μόνος
B ἐλλείπων ταῖς Ἰουδαίων συμφοραῖς. καὶ ταῦθ' ἅμα λέγουσα, κτείνει τὸν υἱόν. ἔπειτ' ὀπτήσασα, τὸ μὲν ἥμισυ κατεσθίει. τὸ δὲ λοιπὸν κατακαλύψασα, ἐφύλαττεν. εὐθέως δ' οἱ στασιασταὶ παρῆσαν, καὶ τῆς ἀθεμίτου κνίσσης σπάσαντες, ἠπείλουν εἰ μὴ δείξειε τὸ παρασκευασθὲν, ἀποσφάξειν αὐτὴν εὐθέως. ἡ δὲ καὶ μοῖραν αὐτοῖς εἰποῦσα καλὴν τετηρηκέναι, τὰ λείψανα τοῦ τέκνου διανεκάλυψεν. τοὺς δ' εὐθέως φρίκη καὶ φρενῶν ἔκστασις ᾕρει. καὶ παρὰ τὴν ὄψιν ἐπεπήγεσαν. ἡ δ' ἐμὸν ἔφη τοῦτο τὸ τέκνον γνήσιον, καὶ τὸ ἔργον ἐμόν. φάγετε, καὶ γὰρ
C ἐγὼ βέβρωκα. μὴ γένησθε μήτε μαλακώτεροι γυναικὸς, μήτε συμπαθέστεροι μητρός. εἰ δ' ὑμεῖς εὐσεβεῖς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀποστρέφεσθε θυσίαν, ἐγὼ μὲν ἥμισυ βέβρωκα, καὶ τὸ λοιπὸν δ' ἐμοὶ μεινάτω. μεταταῦθ' οἱ μὲν τρέμοντες ἐξῄεσαν, πρὸς ἓν τοῦτο δειλοὶ, καὶ μόλις ταύτης τῆς τροφῆς τῇ μητρὶ παραχωρήσαντες. ἀνεπλήσθη δ' εὐθέως ὅλη τοῦ μύσους ἡ πόλις· καὶ πρὸ ὀμμάτων ἕκαστος τὸ πάθος ἀναλαμβάνων, ὡς παρ' αὐτῷ τολμηθὲν δει-
D νῶς ἔφριττε. σπουδὴ δὲ λοιπὸν τῶν λιμωττόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν, καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων πρὶν ἀκοῦσαι καὶ θεάσασθαι κακὰ τηλικαῦτα. τοιαῦτα τῆς Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανομίας τε καὶ δυσσεβείας τἀπίχειρα.

Caput VII.

De prædictionibus Christi.

Vide Niceph. l. 3. c. 4.

OPeræpretium autem fuerit his adjungete certissimũ Servatoris nostri oraculum, quo hæc ipsa prædixerat his verbis: Væ prægnantibus & nutricibus in illis diebus. Orate autem ne fuga

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προῤῥήσεων.

ΠΑραθεῖναι δ' αὐτοῖς ἄξιον, τὴν ἀψευδῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προῤῥησιν, δι' ἧς αὐτὰ ταῦτα δηλοῖ ὧδέ πως προφητεύων· οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις

ζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· προσεύχεσθε δὲ, ἵνα μὴ γένηται ὑμῶν ἡ φυγὴ χειμῶνος, μὴ δὲ σαββάτῳ. ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐκ ἐγένετο ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδὲ μὴ γένηται. συναγαγὼν δὲ πάντα τὸν τῶν ἀνῃρημένων ἀριθμὸν ὁ συγγραφεύς, λιμῷ καὶ ξίφει μυριάδας ἑκατὸν καὶ δέκα διαφθαρῆναι φησὶ· τοὺς δὲ λοιποὺς στασιώδεις καὶ λῃστρικούς, ὑπ' ἀλλήλων μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐνδεικνυμένους ἀνῃρῆσθαι· τῶν δὲ νέων τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ κάλλει σώματος διαφέροντας, τετηρῆσθαι θριάμβῳ. τοῦ δὲ λοιποῦ πλήθους, τοὺς ὑπὲρ ἑπτακαίδεκα ἔτη, δεσμίους εἰς τὰ κατ' Αἴγυπτον ἔργα παραπεμφθῆναι· πλείους δ' εἰς τὰς ἐπαρχίας διανενεμῆσθαι, φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σιδήρῳ καὶ θηρίοις· τοὺς δ' ἐντὸς ἑπτακαίδεκα ἐτῶν, αἰχμαλώτους ἀχθέντας διαπεπρᾶσθαι. τούτων δὲ μόνων τὸν ἀριθμὸν, εἰς ἐννέα μυριάδας ἀνδρῶν συναχθῆναι. ταῦτα δὲ τοῦτον ἐπράχθη τὸν τρόπον, δευτέρῳ τῆς Οὐεσπασιανοῦ βασιλείας ἔτει, ἀκολούθως ταῖς προγνωστικαῖς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προρρήσεσιν, θείᾳ δυνάμει ὥσπερ ἤδη παρόντα προεωρακότος αὐτὰ, ἐπιδακρύσαντός τε καὶ ἀποκλαυσαμένου κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν γραφήν. οἳ καὶ αὐτὰς αὐτοῦ παρατέθεινται τὰς λέξεις. τοτὲ μὲν φήσαντος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ· εἰ ἔγνως καί γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι. νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περιβαλοῦσί σοι οἱ ἐχθροί σου χάρακα, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν. καὶ ἐδαφιοῦσί σε καὶ τὰ τέκνα σου· τοτὲ δὲ ὡς περὶ τοῦ λαοῦ. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ· καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη. καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρις οὗ πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. καὶ πάλιν· ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. συγκρίνας δέ τις τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέξεις ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως ἱστορίαις ταῖς περὶ τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῶς παράδοξον τὴν πρόγνωσίν τε καὶ πρόρ-

A vestra contingat hieme vel sabbato. Erit enim tunc temporis calamitas magna, cujusmodi nondum fuit ab initio mundi, nec posthac erit. Porrò idem ille historiæ Scriptor universum numerum eorum qui vel gladio vel fame perierunt, simul colligens, undecies centena hominum millia periisse scribit: Seditiosos verò & prædones qui superfuerant, post urbis excidium mutuo indicio damnatos, pœnas dedisse: & ex juventute quidem eos, qui proceritate corporis & forma ceteris præstarent, ad ornamentum triumphi reser-

B vatos: ex reliqua autem multitudine eos, qui septimum decimum ætatis annum excesserant, vinctos ad metalla exercenda in Ægyptum perductos esse: plurimos verò per Provincias distributos, qui in publicis spectaculis aut ferro aut bestiis consumerentur: quicunque autem minores essent annis septemdecim, eos in servitutem abductos sub corona væniisse. Quorum quidem numerum ad nonaginta usque hominum millia pervenisse affirmat. Et hæc quidem anno secundo principatus Vespasiani Augusti ad hunc modum ge-

C sta sunt, juxta Servatoris nostri vaticinium. Qui divinâ præditus virtute, ea quæ ventura erant, tanquam præsentia multò antè præviderat: & illacrymatus fuerat atque ingemuerat, ut Evangelistarum Scripta testantur. Hi enim ipsa quoque illius verba retulerunt, quibus modò civitatem ipsam compellans, ajebat: Si cognovisses *Luc. 19.* & tu in die illo quæ ad pacem tuam conducunt. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis: Quia venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & cingent te undique, & expugnabunt te, & solo adæquabunt, & filios tuos elident. Modò

D de populo ipso ajebat: Erit enim clades magna & ira Dei adversus hunc populum; & cadent in ore gladii, & captivi ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora gentium. Et rursus, cùm autem videritis circundari *Luc. 21.* ab exercitu Hierusalem; tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus. Quòd si quis Servatoris nostri verba cum iis comparet, quæ ab eodem Scriptore de universo bello commemorata sunt, fieri non potest quin admiretur præscientiam ac prædictionem Servatoris nostri, eamq; verè divinam & supra

modum stupendam esse fateatur. Ac de A iis quidem quæ universæ Judæorum genti post passionem Domini contigerunt, & post voces illas quibus latronem quidem & homicidam mortis supplicio liberari, ipsum verò auctorem vitæ è medio tolli populus omnis succlamaverat, Josephi narrationi quicquam addere minimè necesse est. Illa verò adjicere æquum fuerit, quibus divini Numinis clementia ac providentia declaratur: Quæ quidem post piaculum in Christum admissum, quadraginta annorum spatio, exitium illorum distulit. Quo in tempore Apostoli ac Discipuli penè omnes, & Jacobus ipse primus loci illius Episcopus, is qui frater Domini B dicebatur, adhuc superstites, & in ipsa Hierosolymorum civitate degentes, firmissimum loci munimentum perstabant: cùm divina Providentia adhuc eos patientissimè sustineret, si fortè commissorum criminum pœnitentiam agentes, veniam & salutem consequi possent: cumque ejusmodi patientiâ minimè contenta Dei benignitas, horrendis quibusdam signis ac portentis divinitùs editis, calamitates ipsis, nisi pœnitentiam egissent, eventuras prænuntiaret. Quæ quidem signa cùm à su- C pradicto historiæ Scriptore literis mandata sint, non incommodum fuerit nostri quoque operis Lectoribus exhibere.

ῥῆσιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὁμολογήσας. περὶ μὲν οὖν τῶν μετὰ τὸ σωτήριον πάθος καὶ τὰς φωνὰς ἐκείνας ἐν αἷς ἡ τῶν Ἰουδαίων πληθὺς, τὸν μὲν λῃστὴν καὶ φονέα τοῦ θανάτου παρῃτήσατο, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς, ἐξ αὐτῶν ἱκέτευσεν ἀρθῆναι, τῷ παντὶ συμβεβηκότων ἔθνει, οὐδὲν ἂν δέοι ταῖς ἱστορίαις ἐπιλέγειν. ταῦτα δ' ἂν εἴη δίκαιον ἐπι προσθεῖναι, ἃ δηλοῖτ' ἂν παραστατικὰ φιλανθρωπίας τῆς παναγάθου προνοίας. τεσσαράκοντα ἐφ' ὅλοις ἔτεσι μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν, τὸν κατ' αὐτῶν ὄλεθρον ὑπερθεμένης· ἐν ὅσοις τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν μαθητῶν πλείους, Ἰάκωβός τε αὐτὸς ὁ τῆδε πρῶτος Ἐπίσκοπος, ὁ τοῦ Κυρίου χρηματίζων ἀδελφὸς, ἔτι τῷ βίῳ περιόντες, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως τὰς διατριβὰς ποιούμενοι, ἕρκος ὥσπερ ὀχυρώτατον παρέμενον τῷ τόπῳ. τῆς θείας Ἐπισκοπῆς εἰσέτι τότε μακροθυμούσης, εἰ ἄρα ποτὲ δυνηθεῖεν ἐφ' οἷς ἔδρασαν μετανοήσαντες, συγγνώμης καὶ σωτηρίας τυχεῖν. καὶ πρὸς τῇ τοσαύτῃ μακροθυμίᾳ, παραδόξους θεοσημίας τῶν μελλόντων αὐτοῖς μὴ μετανοήσασι συμβήσεσθαι παρασχομένης. ἃ καὶ αὐτὰ μνήμης ἠξιωμένα πρὸς τοῦ δεδηλωμένου συγγραφέως, οὐδὲν οἷον τοῖς τῇδε προσιοῦσι τῇ γραφῇ παραθεῖναι.

CAPUT VIII.

De signis ante bellum.

Vide Nicephor. l. 3 c. 4.

SUmpto igitur in manus libro, recita mihi quæ in sexto historiarum Volumine referuntur his verbis: Et falsis quidem illis vatibus, seque à Deo missos mentientibus, infelix populus D fidem adhibebat. Evidentibus autem prodigiis, & futuram solitudinem prænuntiantibus, neque advertebant animos neque credebant. Sed tanquam attoniti, oculisque & mente capti, ipsius Dei præconia ac vaticinia insuper habuerunt. Primùm cùm supra civitatem stetit sidus simile gladio, & anni spatio ardere perseveravit cometes. Deinde cùm ante defectionem primosque belli motus, populo ad festum diem Azymorum congregato, sexto idus Aprilis hora noctis nona, tanta repentè lux circa altare templumq; circumfusa est, ut dies jam clarissimus esse videretur: eaque lux horæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου σημείων.

ΚΑὶ δὴ λαβὼν ἀνάγνωθι τὰ κατὰ τὴν ἕκτην τῶν ἱστοριῶν αὐτῷ δεδηλωμένα ἐν τούτοις. τὸν γοῦν ἄθλιον δῆμον, οἱ μὲν ἀπατεῶνες καὶ καταψευδόμενοι τοῦ Θεοῦ, τηνικαῦτα παρέπειθον· τοῖς δ' ἐναργέσι καὶ προσημαίνουσι τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι ἐρημίαν τέρασιν οὔτε προσεῖχον, οὔτε ἐπίστευον· ἀλλ' ὡς ἐμβεβροντημένοι, καὶ μήτε ὄμματα μήτε ψυχὴν ἔχοντες, τῶν τοῦ Θεοῦ κηρυγμάτων παρήκουον· τοῦτο μὲν, ὅτι ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄστρον ἔστη ῥομφαίᾳ παραπλήσιον, καὶ παρατείνας ἐπ' ἐνιαυτὸν κομήτης· τοῦτο δ' ἡνίκα πρὸ τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον κινήματος, ἀθροιζομένου τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀζύμων ἑορτὴν, ὀγδόῃ ξανθικοῦ μηνὸς κατὰ νυκτὸς ἐνάτην ὥραν, τοσοῦτο φῶς περιέλαμψε τὸν βωμὸν καὶ τὸν ναὸν,

Vide infra

μαλιὸν κατὰ Ἰουδαίων τηνικάδε συντάξαντα λόγον πεποίηται. καὶ πρὸς ἄλλους, οἳ διαβάλλειν καὶ αὐτοὶ τὰ πάτρια τῶν Ἰουδαίων ἔθνους ἐπειράθησαν. τούτων ἐν τῷ προτέρῳ τὸν ἀριθμὸν τῆς λεγομένης παλαιᾶς τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν τίθησι, τίνα παρ' Ἑβραίοις ἀναντίρρητα, ὡς ἂν ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως, αὐτοῖς ῥήμασι διὰ τούτων διδάσκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ὅπως τῶν θείων μνημονεύει βιβλίων Ἰώσηπος.

ΟΥ' μυριάδες οὖν εἰσὶ βιβλίων παρ' ἡμῖν ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων. δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφήν, τὰ δικαίως θεῖα πεπιστευμένα. καὶ τούτων πέντε μέν ἐστι τὰ Μωϋσέως, ἃ τούς τε νόμους περιέχει καὶ τὴν τῆς ἀνθρωπογονίας παράδοσιν, μέχρι τῆς αὐτοῦ τελευτῆς. οὗτος ὁ χρόνος ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγον ἐτῶν. ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσέως τελευτῆς μέχρι τῆς Ἀρταξέρξου τοῦ μετὰ Χέρξην Περσῶν βασιλέως, οἱ μετὰ Μωϋσῆν προφῆται τὰ κατ' αὐτοὺς πραχθέντα συνέγραψαν ἐν τρισὶ καὶ δέκα βιβλίοις. αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες, ὕμνους εἰς τὸν Θεόν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου περιέχουσιν. ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γέγραπται μὲν ἕκαστα, πίστεως δ' οὐχ ὁμοίας ἠξίωται τοῖς πρὸ αὐτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχήν. δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ, πῶς ἡμεῖς πρόσιμεν τοῖς ἰδίοις γράμμασι. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις, οὔτε ἀφελεῖν ἀπ' αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκε· πᾶσι δὲ σύμφυτόν ἐστιν εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως Ἰουδαίοις, τὸ νομίζειν αὐτὰ Θεοῦ δόγματα, καὶ τούτοις ἐπιμένειν, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν εἰ δέοι θνήσκειν ἡδέως. καὶ ταῦτα δὲ τοῦ συγγραφέως χρησίμως ὧδε παρατεθείσθω. πεπόνηται δὲ καὶ ἄλλο οὐκ ἀγεννὲς σπούδασμα τῷ ἀνδρὶ περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, ὅ τινες Μακκαβαϊκὸν ἐπέγραψαν, τῷ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐν τοῖς οὕτω καλουμένοις Μακκαβαϊκοῖς συγγράμμασιν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἀνδρισαμένων Ἑβραίων περιέχειν. καὶ πρὸς τῷ τέλει δὲ τῆς εἰκοστῆς ἀρχαιολογίας

A dignissimi. In quibus & Apioni Grammatico respondet qui illa ætate Volumen adversus Judæos composuerat, & aliis nonnullis qui Judæorum origines perindè calumniari tentaverant. In priore autem horum librorum, numerum sacrorum voluminum quibus vetus Testamentum constat, quænam sint apud Hebræos extra omnem controversiam posita, utpotè à majoribus tradita, declarat his verbis.

Caput X.

Quomodo idem Iosephus divinorum librorum mentionem fecerit

B Apud nos, inquit, nequaquam innumerabilis est librorum multitudo dissentientium atque inter se pugnantium: sed duo duntaxat & viginti libri, totius præteriti temporis historiam complectentes, qui meritò creduntur divini. Ex his quinque quidem sunt Mosis, qui & leges continent, & seriem rerum gestarum, à conditu generis humani usque ad ipsius Mosis interitum. Atq; hoc spatium temporis tria propemodum annorum millia comprehendit. C A Mosis autem interitu ad Imperium usque Artaxersis, qui post Xersem regnavit apud Persas, Prophetæ qui Mosi successere, res suâ ætate gestas tredecim libris complexi sunt. Quatuor reliqui hymnos in Dei laudem, & præcepta vitæ hominum exhibent utilissima. Ceterùm ab Imperio Artaxersis ad nostram usque memoriam, sunt quidem singula literis mandata: sed nequaquam tantam fidem auctoritatemq; meruerunt, quantam superiores ii libri, propterea quòd minus explorata fuit successio Prophetarum. quanta porrò veneratione libros nostros prosequamur, re ipsa apparet. C[illegible] enim tot jam sęcula effluxerint, [illegible]o adhuc nec adjicere quicquam illis nec demere, nec commutare D ausus fuit. Sed omnibus nobis statim ab ipso nascendi exordio hoc insitum atq; innatum est, Dei ut hæc esse præcepta credamus, iisdemque constanter adhærescamus, & eorum causa, si opus fuerit, libentissimè mortem perferamus. Atq; hæc Scriptoris illius verba non sine fructu, ut arbitror, hic à nobis inserta sint. Est & aliud non ignobile opusculum ab eodem elaboratum de ratione summo Imperio prædita. Quod quidem à nonnullis Maccabaïcum inscriptum est, eò quòd certamina conti-

monio veteres religionis nostræ antistites, utpotè extrà omnem dubitationem positæ, in scriptis suis frequentissimè usi sunt. Quæ verò secunda appellatur, eam quidem inter sacros Novi Testamenti libros censitam non esse à majoribus accepimus. Sed tamen cùm utilis esse videretur quàm plurimis, unà cum reliquis sacræ Scripturæ libris studiosè lectitata est. Librum verò qui Actus Petri dicitur, & Evangelium ejus nomine inscriptum, Prædicationis quoq; & Revelationis ejusdem libros, pro Catholicis Scriptis nunquam esse habitos constat: quandoquidem nec vetustiorum quisquam nec rec[illegible]iorum Ecclesiæ Scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit. Porrò procedente deinceps opere diligenter indicaturus sum una cum successionibus Apostolorum, qui subinde Ecclesiæ Scriptores, scripturarum de quibus ambigitur, auctoritate sint usi: & quænam illi tùm de scripturis Canonicis & omnium consensu receptis tùm de iis quæ non sunt ejusmodi, in suis libris pronuntiaverint. Et hæc quidem sunt quæ Petri nomine circumferuntur, ex quibus unam duntaxat epistolam ab antiquis etiam Patribus pro germana habitam esse cognovi. Pauli verò quatuordecim epistolæ notæ sunt omnibus & perspicuæ. Sciendum tamen est epistolam ad Hebræos à nonnullis ideo esse repudiatam, quòd dicerent eam ab Ecclesia R[illegible]ana pro certa ac genuina Pauli epist[illegible]a non haberi. Sed de ista quidem quid Veteres tradiderint, suo tempore proferemus. Quod spectat ad librum qui Actus Pauli inscribitur, neque illum inter indubitatæ fidei & auctoritatis libros accepimus. Quoniam verò Apostolus Paulus in salutationibus illis quæ sub finem epistolæ ad Romanos leguntur, inter ceteros mentionem fecit Hermæ, cujus esse fertur is liber qui Pastor inscriptus est: sciendum est eum librum à nonnullis quidem in dubium esse revocatum. Quamobrem inter receptæ auctoritatis libros censeri non potest. Ab aliis verò maximè necessarius judicatur, iis præsertim qui primis religionis nostræ elementis instituendi sunt. Unde etiam in Ecclesiis cum publicè legi comperimus, & quosdam ex vetustissimis Scriptoribus, ipsius testimonio usos fuisse. Atque hæc de discrimine Scripturarum, quæ vel receptæ apud omnes auctoritatis, vel dubiæ & vacillantis apud plerosque fidei habentur, hactenus dicta sint.

A φιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν καταχέχρηνται συγγράμμασι. τὴν δὲ φερομένην αὐτοῦ δευτέραν, οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν. ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν. τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ πράξεων, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον Εὐαγγέλιον, τό, τε λεγόμενον αὐτοῦ κήρυγμα, καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν, οὐδ' ὅλως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα. ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυ-
B ρίαις. προϊούσης δὲ τῆς ἱστορίας, προὔργου ποιήσομαι σὺν ταῖς διαδοχαῖς ὑποσημήνασθαι, τίνες τῶν κατὰ χρόνους ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὁποίαις κέχρηνται τῶν ἀντιλεγομένων. τίνα τε περὶ τῶν ἐνδιαθήκων καὶ ὁμολογουμένων γραφῶν, καὶ ὅσα περὶ τῶν μὴ τοιούτων αὐτοῖς εἴρηται. ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνομαζόμενα Πέτρου. ὧν μίαν μόνην γνησίαν ἔγνων ἐπιστολὴν, καὶ παρὰ τοῖς πάλαι πρεσβυτέροις ὁμολογουμένην, τοσαῦτα. τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες. ὅτι γε μήν τινὲς ἠθετήκασι τὴν πρὸς ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκ-
C κλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν. καὶ τὰ περὶ ταύτης δὲ τοῖς πρὸ ἡμῶν εἰρημένα, κατὰ καιρὸν παραθήσομαι. οὐδὲ μὴν τὰς λεγομένας αὐτοῦ πράξεις, ἐν ἀναμφιλέκτοις παρείληφα. ἐπεὶ δὲ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει προσρήσεσι τῆς πρὸς Ῥωμαίους, μνήμην πεποίηται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἑρμᾶ, οὗ φασὶν ὑπάρχειν τὸ τοῦ ποιμένος βιβλίον. ἰστέον ὡς
D καὶ τοῦτο πρὸς μὲν τινῶν ἀντιλέλεκται, δι' οὓς οὐκ ἂν ἐν ὁμολογουμένοις τεθείη· ὑφ' ἑτέρων δὲ ἀναγκαιότατον οἷς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέκριται. ὅθεν ἤδη καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἴσμεν αὐτὸ δεδημοσιευμένον, καὶ τῶν παλαιοτάτων δὲ συγγραφέων κεχρημένους τινὰς αὐτοῦ κατείληφα. ταῦτα εἰς παράστασιν τῶν τε ἀναντιῤῥήτων καὶ τῶν μὴ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένων θείων γραμμάτων, εἰρήσθω.

Cap. IV.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀποστόλων διαδοχῆς.

Ὅτι μὲν οὖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν κηρύττων ὁ Παῦλος, τοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῶν ἐκκλησιῶν καταβέβληται θεμελίους, δῆλον ἐκ τῶν αὐτοῦ γένοιτ' ἂν φωνῶν, καὶ ἀφ' ὧν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσιν ἱστόρησεν. καὶ ἐκ τῶν Πέτρου δὲ λέξεων, ἐν ὁπόσαις καὶ οὗτος ἐπαρχίαις τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν εὐαγγελιζόμενος, τὸν τῆς καινῆς διαθήκης παρεδίδου λόγον, σαφὲς ἂν εἴη, ἀφ' ἧς εἰρήκαμεν ὁμολογουμένης αὐτοῦ ἐπιστολῆς. ἣν τοῖς ἐξ Ἑβραίων οὖσιν ἐν διασπορᾷ Πόντου καὶ Γαλατίας Καππαδοκίας τε καὶ Ἀσίας καὶ Βιθυνίας γράφει. Ὅσοι δὲ τούτων, καὶ τίνες γνήσιοι ζηλωταὶ γεγονότες, τὰς πρὸς αὐτῶν ἱδρυθείσας ἱκανοὶ ποιμαίνειν ἐδοκιμάσθησαν ἐκκλησίας, οὐ ῥᾴδιον εἰπεῖν, μὴ ὅτι γε ὅσους ἄν τις ἐκ τῶν Παύλου φωνῶν ἀναλέξοιτο. τούτου γὰρ οὖν μυρίοι συνεργοὶ, καὶ ὡς αὐτὸς ὠνόμασε συστρατιῶται γεγόνασιν· ὧν οἱ πλείους ἀλήστου πρὸς αὐτοῦ μνήμης ἠξίωνται, διηνεκῆ τὴν περὶ αὐτῶν μαρτυρίαν ταῖς ἰδίαις ἐπιστολαῖς ἐγκαταλέξαντος. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ καταλέγων, ἐξ ὀνόματος αὐτῶν μνημονεύει. Τιμόθεός γε μὴν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἱστορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχέναι. ὡς καὶ Τίτος τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐκκλησιῶν. Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὢν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν δὲ ἐπιστήμην ἰατρὸς, τὰ πλεῖστα συγγεγονὼς τῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ οὐ παρέργως τῶν ἀποστόλων ὡμιληκὼς, ἧς ἀπὸ τούτων προσεκτήσατο ψυχῶν θεραπευτικῆς, ἐν δυσὶν ἡμῖν ὑποδείγματα θεοπνεύστοις καταλέλοιπε βιβλίοις· τῷ τε εὐαγγελίῳ. ὃ καὶ χαράξαι μαρτύρεται, καθὰ παρέδοντο αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, οἷς καὶ φησὶν ἐπάνωθεν ἅπασι παρηκολουθηκέναι καὶ ταῖς τῶν Ἀποστόλων πράξεσιν, ἃς οὐκέτι δι' ἀκοῆς, ὀφθαλμοῖς δὲ αὐτοῖς παραλαβὼν συνετάξατο. Φασὶ δὲ ὡς ἄρα τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου μνημονεύειν ὁ Παῦλος εἴωθεν, ὁπηνίκα ὡς περὶ ἰδίου τινὸς εὐαγγελίου γράφων ἔλεγε, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. τῶν δὲ λοιπῶν ἀκολούθων τοῦ Παύλου, κρί-

CAPUT IV.

De prima Apostolorum successione.

Porrò Paulum gentibus prædicantem, ab Hierosolymis & finitimis locis usque ad Illyricum, ecclesiarum ubique fundamenta jecisse, tùm ex ipsius verbis constat, tùm ex iis quæ à Luca in Actibus referuntur. Quibus item in provinciis Petrus Christum Judæis prædicans, novi fœderis doctrinam tradiderit, satis apertè colligitur ex ea epistola quæ ipsi ab omnibus, ut dixi, sine controversia adscribitur: quam quidem ille Hebræis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, perque Asiam atque Bithyniam in dispersione agentibus scribit. Quot verò & quinam horum Apostolorum veri imitatores, eorumdem judicio digni judicati sint, qui fundatas ab ipsis ecclesias pastorali officio gubernarent, nequaquam facile est dicere: præterquam illos, quos ex ipsius Apostoli verbis facile quivis possit colligere. Hujus enim propè innumerabiles adjutores, & ut ipse nominat, commilitones fuerunt: quorum illeplerosq; immortali epistolarum suarum testimonio ornatos, perpetuæ hominum memoriæ commendavit. Sed & Lucas in Actibus discipulos Pauli enumerans, singulos nominatim appellat. Ex his Timotheus quidem Ephesinæ ecclesiæ episcopatum primus accepisse dicitur: quemadmodum etiam Titus insulæ Cretæ ecclesiarum episcopus fuisse memoratur. Lucas verò domo Antiochenus, arte medicus, qui & cum Paulo diu conjunctissimè vixit, & cum reliquis Apostolis studiosè versatus est, artis illius ad sanandos hominum animos institutæ, quam sibi ex Apostolorum doctrina comparaverat, duos nobis libros divinitus inspiratos reliquit. Alter eorum Evangelium est, quod quidem ita se prorsus exarasse testatur, prout ab ipsis verbi divini ministris, & qui ab initio Christum viderant, acceperat: quos etiam omnes se jamdudum assectatum esse profitetur. Alter liber inscribitur Actus Apostolorum, quos ille non jam auditione acceptos, sed oculis suis spectatos scriptis tradidit. Hujus porrò Evangelium ajunt à Paulo designari solitum esse, quoties tanquam de proprio quodam Evangelio sermonem faciens, dicit: Secundum Evangelium meum. Ex

Huc refer Niceph. c.1.2.l.3.

reliquis Pauli comitibus Crescens quidem ab eo missus in Gallias Pauli ipsius testimonio declaratur. Linus verò, quem in secunda ad Timotheum epistola Romæ secum versari testatur, primus post Petrum, ut supra jam diximus, Ecclesiæ Romanæ Episcopatum adeptus est. Clemens quoque, is qui tertius Ecclesiæ Romanæ Episcopus est constitutus, adjutor Pauli sociusque certaminum fuisse, ipsiusmet testimonio perhibetur. Denique Areopagitam illum nomine Dionysium, quem post concionem illam quam Paulus in Areopago ad Athenienses habuit, primum credidisse Lucas in Actibus scribit, Atheniensis Ecclesiæ primum Episcopum fuisse tradit alter quidam Dionysius Corinthiorum Episcopus, antiquissimus Scriptor. Sed quinam subinde per ordinem temporum Apostolis successerint, in progressu operis suo loco dicemus. Nunc ad reliqua pergamus.

Caput V.

De postrema Judæorum expugnatione post Christi necem.

Huc refer Niceph. c. 3. 4. 5. 6. 7. 8. lib. 3.

POst Neronem qui per tredecim annos imperium tenuit, cum Galba atque Otho anno duntaxat & sex mensibus regnassent, Vespasianus in præliis adversus Judæos spectatus, Imperator in ipsa Judæa ab exercitu qui illic erat, renuntiatur. Qui confestim Romam versus contendens, curam belli adversus Judæos Tito filio commisit. Porrò cùm Judæi post Servatoris nostri in cælos adscensum, non contenti eo scelere quod in ipsum admiserant, ejus quoq; Apostolos sæpissimè insidiis appetissent; ac primum quidem Stephanum lapidibus obruissent: deindè Jacobum Zebedæi filium, Joannis fratrem capite truncassent: ac postremò Jacobum illum qui primus post adscensum Domini Episcopalem ecclesiæ illius sedem obtinuit, eo quem diximus modo peremissent: Cum reliqui item Apostoli infinitis propè modis non sine magno vitæ suæ discrimine ab iisdem vexati essent, & ex Judæa fugati, ad prædicandam Evangelii doctrinam, omnes ubique terrarum gentes adire cœpissent, freti potentia Christi qui

σκης μὲν ἐπὶ τὰς Γαλλίας στειλάμενος ὑπ᾽ αὐτοῦ μαρτυρεῖται. Λῖνος δὲ οὗ μέμνηται συνόντος ἐπὶ Ῥώμης αὐτῷ κατὰ τὴν δευτέραν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν, πρῶτος μετὰ Πέτρον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τὴν Ἐπισκοπὴν ἤδη πρότερον κληρωθεὶς δεδήλωται. ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης τῆς Ῥωμαίων καὶ αὐτὸς ἐκκλησίας τρίτος Ἐπίσκοπος καταστάς, Παύλου συνεργὸς καὶ συναθλητὴς γεγονέναι πρὸς αὐτοῦ μαρτυρεῖται. ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην ἐκεῖνον, Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, ὃν ἐν Πράξεσι μετὰ τὸν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν, πρῶτον πιστεῦσαι ἀνέγραψεν ὁ Λουκᾶς τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας πρῶτον Ἐπίσκοπον, ἀρχαίων τις ἕτερος Διονύσιος τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν ἱστορεῖ γεγονέναι. ἀλλὰ γὰρ ὁδῷ προβαίνουσιν, ἐπὶ καιροῦ τὰ τῆς κατὰ χρόνους τῶν Ἀποστόλων διαδοχῆς ἡμῖν εἰρήσεται. νυνὶ δ᾽ ἐπὶ τὰ ἑξῆς ἴωμεν τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ἰουδαίων πολιορκίας.

ΜΕτὰ Νέρωνα δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσι τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα, τῶν ἀμφὶ Γάλβαν καὶ Ὄθωνα ἐνιαυτὸν ἐπὶ μησὶν ἓξ διαγενομένων, Οὐεσπασιανὸς ταῖς κατὰ Ἰουδαίων παρατάξεσι λαμπρυνόμενος, βασιλεὺς ἐπ᾽ αὐτῆς ἀναδείκνυται τῆς Ἰουδαίας, αὐτοκράτωρ πρὸς τῶν αὐτόθι στρατοπέδων ἀναγορευθείς. τὴν ἐπὶ Ῥώμης οὖν αὐτίκα στειλάμενος, Τίτῳ τῷ παιδὶ τὸν κατὰ Ἰουδαίων ἐγχειρίζει πόλεμον. μετά γε μὴν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν, Ἰουδαίων πρὸς τῷ κατ᾽ αὐτοῦ τολμήματι, ἤδη καὶ κατὰ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ πλείστας ὅσας ἐπιβουλὰς μεμηχανημένων, πρώτου τε Στεφάνου λίθοις ὑπ᾽ αὐτῶν ἀνῃρημένου. εἶτα δὲ μετ᾽ αὐτὸν Ἰακώβου, ὃς ἦν Ζεβεδαίου μὲν παῖς, ἀδελφὸς δὲ Ἰωάννου, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος. ἐπὶ πᾶσί τε Ἰακώβου τοῦ τὸν αὐτόθι τῆς Ἐπισκοπῆς θρόνον, πρώτου μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν κεκληρωμένου, τὸν προδηλωθέντα τρόπον μεταλλάξαντος. τῶν τε λοιπῶν Ἀποστόλων μυρία εἰς θάνατον ἐπιβεβουλευμένων καὶ τῆς μὲν Ἰουδαίας γῆς ἀπεληλαμένων, ἐπὶ δὲ τῇ τοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ τὴν εἰς σύμπαντα τὰ ἔθνη στειλαμένων πορείαν σὺν δυνάμει τοῦ Χριστοῦ φήσαντος αὐτοῖς.

πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας, κατά τινα χρησμὸν τοῖς αὐτόθι δοκίμοις δι' ἀποκαλύψεως δοθέντα πρὸ τοῦ πολέμου, μεταναστῆναι τῆς πόλεως, καί τινα τῆς περαίας πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου. Πέλλαν αὐτὴν ὀνομάζουσιν· ἐν ᾗ τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ μετῳκισμένων, ὡσὰν παντελῶς ἐπιλελοιπότων ἁγίων ἀνδρῶν αὐτήν τε τὴν Ἰουδαίων βασιλικὴν μητρόπολιν καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν γῆν, ἡ ἐκ Θεοῦ δίκη λοιπὸν αὐτοὺς ἅτε τοσαῦτα εἴς τε τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς Ἀποστόλους αὐτοῦ παρηνομηκότας μετῄει, τῶν ἀσεβῶν ἄρδην τὴν γενεὰν αὐτὴν ἐκείνην ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσα. ὅσα μὲν οὖν τηνικάδε κατὰ πάντα τόπον ὅλῳ τῷ ἔθνει συνερρύη κακά, ὅπως τε αὖ μάλιστα οἱ τῆς Ἰουδαίας οἰκήτορες εἰς ἔσχατον περιηλάθησαν συμφορῶν, ὁπόσαι τε μυριάδες ἡβηδὸν γυναιξὶν ἅμα καὶ παισί, ξίφει καὶ λιμῷ καὶ μυρίοις ἄλλοις περιπεπτώκασιν εἴδεσι θανάτου. πόλεών τε Ἰουδαϊκῶν ὅσαι τε καὶ οἷαι γεγόνασι πολιορκίαι. ἀλλὰ καὶ ὁπόσα οἱ ἐπ' αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλὴμ ὡσὰν ἐπὶ μητρόπολιν ὀχυρωτάτην καταπεφευγότες, δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν ἑωράκασι. τοῦ τε παντὸς πολέμου τὸν τρόπον, καὶ τῶν ἐν τούτῳ γεγενημένων ἐν μέρει ἕκαστα. καὶ ὡς ἐπὶ τέλει τὸ πρὸς τῶν Προφητῶν ἀναγορευόμενον βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ἐν αὐτῷ καθέστη τῷ πάλαι τοῦ Θεοῦ περιβοήτῳ νεῷ, παντελῆ φθορὰν καὶ ἀφανισμὸν ἔσχατον τὸν διὰ πυρὸς ὑπομείναντι, πάρεστιν ὅτῳ φίλον ἐπ' ἀκριβὲς ἐκ τῆς τῷ Ἰωσήπῳ γραφείσης ἀναλέξασθαι ἱστορίας. ὡς δ' αὐτὸς οὗτος τῶν ἀθροισθέντων ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἁπάσης ἐν ἡμέραις τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος ἱστορεῖ, ἀναγκαῖον ῥήμασιν αὐτοῖς ὑποσημήνασθαι. χρῆν γοῦν ἐν αἷς ἡμέραις τὸν πάντων σωτῆρα καὶ εὐεργέτην τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ κατὰ τὸ πάθος διαθέθειν), ταῖς αὐταῖς ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ κατακλεισθέντας, τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ὄλεθρον πρὸς τῆς θείας δίκης καταδέξασθαι. Παρελθὼν δὴ τὰ τῶν ἐν μέρει συμβεβηκότων αὐτοῖς, ὅσα διὰ ξίφους καὶ ἄλλῳ τῷ τρόπῳ κατ' αὐτῶν ἐγκεχείρηται, μόνας τὰς διὰ τοῦ λιμοῦ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι συμ-

A olim ipſis dixerat: Euntes docete omnes gentes in nomine meo. Sed & cum univerſa plebs fidelium Eccleſiæ Hieroſolymitanæ, ex oraculo quod viris quibuſdam ſanctiſſimis divinitùs editum fuerat, ante initium belli ex civitate migrare, & oppidum quoddam trans Jordanem, Pellam nomine, incolere juſſa fuiſſet; jamque omnes qui in Chriſtum crediderant, relictis Hieroſolymis ſedes ſuas Pellam tranſtuliſſent. Ita & regia urbe, quæ totius gentis caput eſt, & univerſa Judæa viris ſanctis deſtituta, tum demùm divina illos ultio
B ob tot admiſſa tum in Chriſtum, tum in ejus Apoſtolos ſcelera corripuit, totamque illam impiorum ſobolem funditùs delevit. Et quot quidem quantæque tunc calamitates univerſæ genti ubique contigerint: & quomodo hi præcipuè qui Judæam incolebant, extremis cladibus oppreſſi ſint: quot hominum millia cum pueris ſimul ac feminis ferro & fame & cujuſque modi mortis generibus occubuerint: Urbium præterea Judaicarum quot qualeſque fuerint oppugnationes: quot quámque incredibilia mala hi qui Hieroſolyma tanquam in munitiſſimam urbem ſe re-
C ceperant, oculis ſuis adſpexerint; quis belli totius ordo, quis ſingularum rerum fuerit eventus; denique quemadmodum abominatio deſolationis quam Prophetæ prædixerant, in ipſo quondam celeberrimo Dei templo conſtituta ſit, tunc cùm deſtructum funditus atque incendio conſumptum eſt: cuicunque libuerit, facilè eſt ex Joſephi hiſtoria accuratè cognoſcere. Qualiter verò idem Scriptor, uſque ad tricies centena hominum millia qui ex
D univerſa Judæa ad diem feſtum Paſchæ confluxerant, Hieroſolymis tanquam in carcere incluſa fuiſſe commemorat, operæpretium eſt prolatis ipſius verbis oſtendere. Quippe æquum erat, ut quibus diebus benignum omnium Servatorem & Chriſtum Dei Ieſum morte affecerant, iiſdem omnes velut in unum carcerem contruſi, à divina juſtitia ſceleris ſui pœnam exciperent. Porrò omiſſis iis malis quæcumque illi aut ferro aut alio quovis genere ſingillatim perpeſſi ſunt, eas duntaxat calamitates commemorãdas puto, quas dira fame oppreſſi pertule-

runt: ut vel ex his lectores nostri operis intelligant, quo pacto admissi in Christum Dei piaculi pœnas ab illis non longè postea cæleste Numen expetiit.

CAPUT VI.

De fame quæ Iudæos oppressit.

Vide Niceph. l. 3. c. 6.

Agedùm ergò sumpto iterum quinto historiarum Josephi libro, luctuosam rei gestæ tragœdiam recitemus. Ditioribus quidem, manere perinde exitiosum erat. Nam propter divitias necabantur, quasi transfugere ad hostes voluissent. Ceterùm simul cum inopia crescebat indies furor seditiosorum, & utrumque malum magis ac magis quotidie ingravescebat. Et palam quidem nullum in urbe frumentum erat. Sed seditiosi irruentes in domos, omnia scrutabantur: & si quid reperissent, ædium dominos, utpote qui frumentum se habere negassent, crudeliter verberabant. Quòd si fortè nihil invenerant, quasi diligentius occultassent, tormentis excruciabant. Porrò an cibos haberent, necne, indicio erant corpora miserorum. Nam qui adhuc firma erant valetudine, eos alimentorum copia abundare censebant. Qui verò jam contabescerent, eos missos faciebant. Quippe à ratione alienum videbatur, homines jam jamque præ inedia morituros, ferro interficere. Multi verò clam facultates suas uno frumenti quidem, si divites essent, sin pauperes, hordei modio permutabant. Deinde in intimos ædium recessus sese abdentes, nonnulli quidem famis ultima necessitate adacti fruges nondum molitas comedebant. Alii verò panem conficiebant, quantum necessitas metusque suadebat. Et mensa quidem nullibi apponebatur: sed crudos adhuc cibos ex igne abstrahentes singuli diripiebant. Miserabilis porrò erat alimonia, dignumque lachrymis spectaculum: cum valentiores quidem cuncta præriperent, infirmiores verò vicem suam dolerent. Omnes quidem animi affectus longè superat fames: nullum tamen æquè evertit ac verecundiam. Nam quicquid aliàs honore dignum est ac reverentia, in famis necessitate contemnitur. Denique uxores viris, filii parentibus, & quod omnium maximè miserabile erat, matres infantibus cibum ex

φορᾶς παραδοθείσης. ὡς ἂν ἐκ μέρους ἔχοιεν οἱ τῇδε τῇ γραφῇ ἐντυγχάνοντες εἰδέναι, ὅπως αὐτοὺς τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανομίας οὐκ εἰς μακρὸν ἡ ἐκ Θεοῦ μετῆλθε τιμωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τοῦ πιέσαντος αὐτοὺς λιμοῦ.

Φέρε δὴ οὖν τῶν ἱστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωσήπου μετὰ χεῖρας αὖθις ἀναλαβὼν, τῶν τότε πραχθέντων διέλθε τὴν τραγῳδίαν. τοῖς γε μὴν εὐπόροις φησὶ καὶ τὸ μένειν, πρὸς ἀπωλείας ἴσον ἦν. προφάσει γὰρ αὐτομολίας, ἀνῃρεῖτό τις διὰ τὴν οὐσίαν. τῷ λιμῷ δὲ ἡ ἀπόνοια τῶν στασιαστῶν συνήκμαζε, καὶ καθημέραν ἀμφότερα προσεξεκάετο τὰ δεινά. φανερὸς μὲν γε, οὐδαμοῦ σῖτος ἦν· ἐπεισπηδῶντες δὲ, διηρεύνων τὰς οἰκίας. ἔπειθ' εὑρόντες μὲν, ὡς ἀρνησαμένους ᾐκίζοντο· μὴ εὑρόντες δὲ, ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντας ἐβασάνιζον. τεκμήριον δὲ τοῦ τ' ἔχειν καὶ μὴ, τὰ σώματα τῶν ἀθλίων ἦν. ὧν οἱ μὲν ἔτι συνεστῶτες, εὐπορεῖν τροφῆς ἐδόκουν· οἱ τηκόμενοι δὲ ἤδη, παρωδεύοντο· καὶ κτείνειν ἄλογον ἐδόκει τοὺς ὑπ' ἐνδείας τεθνηξομένους αὐτίκα. πολλοὶ δὲ λάθρα τὰς κτήσεις ἑνὸς ἀντικατηλλάξαντο μέτρου. πυρῶν μὲν, εἰ πλουσιώτεροι τυγχάνοιεν ὄντες. οἱ δὲ πενέστεροι, κριθῆς. ἔπειτα κατακλείοντες ἑαυτοὺς εἰς τὰ μυχαίτατα τῶν οἰκιῶν, τινὲς μὲν ὑπ' ἄκρας ἐνδείας, ἀνέργαστον τὸν σῖτον ἤσθιον. οἱ δὲ ἔπεσσον, ὡς ἥ τε ἀνάγκη καὶ τὸ δέος παρῄνει. καὶ τράπεζα μὲν οὐδαμοῦ παρετίθετο· τοῦ δὲ πυρὸς ἀφέλκοντες, ἔτ' ὠμὰ τὰ σιτία διήρπαζον. ἐλεεινὴ δ' ἦν ἡ τροφὴ καὶ δακρύων ἄξιος ἡ θέα. τῶν μὲν δυνατωτέρων πλεονεκτούντων. τῶν δὲ ἀσθενῶν, ὀδυρομένων. πάντων μὲν δὴ παθῶν ὑπερίσταται λιμός· οὐδὲν δ' οὕτως ἀπόλλυσιν ὡς αἰδῶ. τὸ γὰρ ἄλλως ἐντροπῆς ἄξιον, ἐν τούτῳ καταφρονεῖται. γυναῖκες γοῦν ἀνδρῶν, καὶ παῖδες πατέρων, καὶ τὸ οἰκτρότατον, μητέρες νηπίων. ἐξήρπαζον ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τὰς τροφάς. καὶ τῶν φιλτάτων ἐν χερσὶ μαραινομένων, οὐκ ἦν φειδὼ τοὺς τοῦ ζῆν ἀφελέσθαι σταλαγμούς. τοιαῦτα δὲ ἐσθίοντες, ὅμως οὐ διελάνθανον. πανταχοῦ δ' ἐνεφίσταντο οἱ στασιασταὶ καὶ τούτων ταῖς ἁρπαγαῖς. ὁπότε γὰρ κατίδοιεν ἀποκεκλεισμένην

A οἰκίαν, σημεῖον ἦν τοῦτο τοὺς ἔνδον προσφέρεσθαι τροφήν. εὐθέως δ' εἰσαράξαντες τὰς θύρας, εἰσεπήδων· καὶ μόνον οὐκ ἐκ τῶν φαρύγγων ἀναθλίβοντες τὰς ἀκόλους ἀνέφερον. ἐτύπτοντο δὲ γέροντες ἀντεχόμενοι τῶν σιτίων, καὶ κόμης ἐσπαράσσοντο γυναῖκες, συγκαλύπτουσαι τὰ ἐν χερσίν. οὐδέ τις ἦν οἶκτος πολιᾶς, ἢ νηπίων· ἀλλὰ συνεπαίροντες τὰ νήπια τῶν ψωμῶν ἐκκρεμάμενα, κατέσειον εἰς ἔδαφος. τοῖς δὲ φθάσασι τὴν εἰσδρομὴν αὐτῶν καὶ προκαταπιοῦσι τὸ ἁρπαγησόμενον, ὡς ἀδικηθέντες ἦσαν ὠμότεροι. δεινὰς δὲ βασάνων ὁδοὺς ἐπενόουν πρὸς ἔρευναν τροφῆς. ὀρόβοις μὲν ἐμφράττοντες τοῖς ἀθλίοις τῶν αἰδοίων τοὺς πόρους· ῥάβδοις δ' ὀξείαις ἀναπείροντες τὰς ἕδρας. τὰ φρικτὰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἔπασχέ τις εἰς ἐξομολόγησιν ἑνὸς ἄρτου, καὶ ἵνα μηνύσῃ δράκα μίαν κεκρυμμένην ἀλφίτων. οἱ βασανισταὶ δ' οὐκ ἐπείνων. καὶ γὰρ ἂν ἧττον ὠμὸν ἦν τὸ μετ' ἀνάγκης· γυμνάζοντες δὲ τὴν ἀπόνοιαν, καὶ προπαρασκευάζοντες ἑαυτοῖς εἰς τὰς ἑξῆς ἡμέρας ἐφόδια. τοῖς δ' ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων φρουρὰν νύκτωρ ἐξερπύσασιν ἐπὶ λαχάνων συλλογὴν ἀγρίων καὶ πόας, ὑπαντῶντες, ὅτ' ἤδη διαπεφευγέναι τοὺς πολεμίους ἐδόκουν, ἀφήρπαζον τὰ κομισθέντα· καὶ πολλάκις ἱκετευόντων, καὶ τὸ φρικτότατον ἐπικαλουμένων ὄνομα τοῦ Θεοῦ μεταδοῦναί τι μέρος αὐτοῖς, ὧν κινδυνεύσαντες ἤνεγκαν, οὐδ' ὁτιοῦν μετέδοσαν. ἀγαπητὸν δ' ἦν, τὸ μὴ καὶ προσαπολέσθαι σεσυλημένον. τούτοις δὲ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· Ἰουδαίοις δὲ μετὰ τῶν ἐξόδων ἀπεκόπη πᾶσα σωτηρίας ἐλπίς. καὶ βαθύνας ἑαυτὸν ὁ λιμὸς, κατ' οἴκους καὶ γενεὰς τὸν δῆμον ἐπεβόσκετο. καὶ τὰ μὲν τέγη πεπλήρωτο γυναικῶν καὶ βρεφῶν λελυμένων· οἱ στενωποὶ δὲ γερόντων νεκρῶν. παῖδες δὲ καὶ νεανίαι διοιδοῦντες, ὥσπερ εἴδωλα κατὰ τὰς ἀγορὰς ἀνειλοῦντο καὶ κατέπιπτον, ὅποι τινὰ τὸ πάθος καταλαμβάνοι. θάπτειν δὲ τοὺς προσήκοντας, οὔτε ἴσχυον οἱ κάμνοντες. καὶ τὸ διευτονοῦν ὤκ-

ipso ore rapiebant. Et marcescentibus inter brachia liberis, vitales lactis guttas adimere non pigebat. Hujusmodi cibos dum caperent, latere tamen non poterant. Nam ubique seditiosorum manus, prædæ istorum ac rapinis imminebat, quippe hi sicubi clausam domum conspexerant, eos qui intus essent, cibum sumere hoc indicio suspicabantur. Statimque effractis foribus irruebant, & propè ex ipsis faucibus expressa ciborum frusta revocabant. Vapulabant senes qui escam è manibus dimittere nolebant. Mulieres quoque occultantes ea quæ in manibus habebant, sparsis crinibus raptabantur. Nulla canorum, nulla infantiæ miseratio B erat: sed raptos in sublime parvulos cum ipsis quibus penduli inhærebant buccellis, solo allidebant. Si qui verò incursum eorum prævenissent, idque quod ipsi rapturi erant, deglutire occupassent, eos longè inhumanius tractabant, quasi injuriam ab iis accepissent. Porrò dira tormentorum genera excogitabant ad pervestigandum alimentum. Nam miseris hominibus, ipsos quidem genitalium meatus eruis obturabant; podicem verò præacutis C sudibus transfigebant. Utque panem unum se habere quis fateretur, aut pugillum farinæ occultum indicaret, ea perferebat quæ vel ipso auditu horrorem incutiunt. Interim tortores ipsi penuria minimè laborabant. Minus enim crudele visum fuisset, si necessitate adacti talia perpetrassent. Sed id agebant, ut audaciam suam hujusmodi exercitatione confirmarent, & commeatum sibi in multos dies compararent. Ac si qui noctu usque ad stationes Romanorum erepserant, agrestium olerum & herbarum colligendarum causa: D occurrentes iis qui se jam hostium manus effugisse credebant, quicquid attulerant, diripiebant. Quinetiam supplicantibus sæpe miseris, & per tremendum Dei nomen obsecrantibus, ut partem eorum, quæ cum vitæ periculo attulerant, sibi concederent, nihil prorsus impertierunt. Gratandumq; erat si spoliati, non etiam necarentur. Deindè interjectis quibusdam hæc subjungit. Judæis verò simul cum egrediendi facultate, spes quoq; omnis salutis præclusa erat. Et augescens fames, per domos & familias populum depascebatur. Ac tecta quidem plena erant mulieribus & infantibus fame enectis: angiportus verò senibus mortuis referti. Pueri autem & adulti, turgidi velut simulacra quædam per fora oberrabant, & ubicunq; quis labe correpto fuerat, corruebat. Porrò propinquorũ cadavera sepelire neq; volebãt

ægri: & qui adhuc integris viribus erant, A tùm multitudine mortuorum, tùm quod sibi ipsi metuerent, absterrebantur. Plerique enim dum alios sepelirent, ipsi mortem obierunt. Multi etiam antequam fatalis hora adesset, ad sepulchra loculosque properarunt. Cæterùm nec luctus in iis calamitatibus, nec questus erat ullus: sed hujusmodi animorum affectus fames superaverat. Nam qui ægrè adhuc spiritum trahebant, siccis oculis aspiciebant eos, qui fato celerius functi, perpetua jam quiete fruerentur. Altum verò silentium & dira quædam mortis caligo civitatem obsederat. Sed his malis graviores erant prædones. B Effossis enim domibus, quæ jam in sepulchra conversæ erant, cadavera spoliabant, & velamina corporibus detrahentes cum risu egrediebantur. Quinetiam gladiorum mucronem in ipsis cadaveribus experiri solebant: & quosdam jacentium adhuc spirantes, ad probandam ferri aciem transfigebant. Quòd si qui ipsos rogabant, ut manum sibi ac ferrum commodarent, arrogantia elati, fami conficiendos relinquebant. Porrò morientium singuli cùm seditiosos sibi superstites relinquerent, fixis oculis templum spectabant. At seditiosi principio quidem C ex publico ærario mortuos humari jusserant, cum cadaverum fœtorem ferre non possent. Posteà verò cum humandis corporibus nequaquam sufficerent, in profundas voragines de muro projiciebant. Quas quidem circumiens Titus, ubi oppletas cadaveribus vidit, altamque saniem putrefactis corporibus diffluentem, ingemuit, sublatisque in cælum manibus, Deum testatus est, facinus illud suum non esse. Interpositis deinde nonnullis, idem Josephus hæc D adjicit: Nequaquam verebor, inquit, palàm dicere quæ dolor jubet. Equidem arbitror, si Romani sceleratis istis exitium inferre cessassent, aut hiatu terræ, aut aquarum inundatione, aut fulminum jactu instar agri Sodomitici civitatem fuisse perituram. Quippe genus hominum protulerat multo scelestius iis, qui talia quondam perpessi sunt. Itaque simul cum istorum furore ac vesania universus populus interiit. Sed & in libro sexto ita scribit: Eorum verò, inquit, qui per civitatem fame interibant, innumerabilis erat multitudo. Nec dicendo satis explicari possunt mala, quæ assiduè contingebant. Per singulas enim domos sicubi vel umbra apparuisset cibi, pugna erat, & conjunctissimi quique inter se

νει, διά τε τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν, καὶ τὸ κατὰ σφᾶς ἄδηλον. πολλοὶ γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτῶν θαπτομένοις ἐπαπέθνησκον. πολλοὶ δ' ἐπὶ τὰς θήκας πρὶν ἐπιστῆναι τὸ χρεὼν, προῆλθον. οὔτε δὲ θρῆνος ἐν ταῖς συμφοραῖς, οὔτε ὀλοφυρμὸς ἦν, ἀλλὰ ὁ λιμὸς ἤλεγχε τὰ πάθη. ξηροῖς δὲ τοῖς ὄμμασιν οἱ δυσθανατοῦντες ἐφεώρων τοὺς φθάσαντας ἀναπαύσασθαι. βαθεῖα δὲ τὴν πόλιν περιεῖχε σιγὴ, καὶ νὺξ θανάτου γέμουσα. καὶ τούτων οἱ λῃσταὶ χαλεπώτεροι. τυμβωρυχοῦντες γοῦν τὰς οἰκίας, ἐσύλων τοὺς νεκρούς. καὶ τὰ καλύμματα τῶν σωμάτων περισπῶντες, μετὰ γέλωτος ἐξήεσαν. τάς τε ἀκμὰς τῶν ξιφῶν ἐδοκίμαζον ἐν τοῖς πτώμασι καί τινας τῶν ἐρριμμένων ἔτι ζῶντας διήλαυνον, ἐπὶ πεῖρα τοῦ σιδήρου. τοὺς δὲ ἱκετεύοντας χρῆσαι σφίσι δεξιὰν καὶ ξίφος, τῷ λιμῷ κατέλιπον ὑπερηφανοῦντες. καὶ τῶν ἐκπνεόντων ἕκαστος, ἀτενὲς εἰς τὸν ναὸν ἐφεώρα, τοὺς στασιαστὰς ζῶντας ἀπολιπών. οἱ δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ θάπτειν ἐκέλευον τοὺς νεκροὺς, τὴν ὀσμὴν οὐ φέροντες· ἔπειθ' ὡς οὐ διήρκουν, ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐρρίπτουν εἰς τὰς φάραγγας. περιιὼν δὲ ταύτας ὁ Τίτος, ὡς ἐθεάσατο πεπλησμένας τῶν νεκρῶν, καὶ βαθὺν ἰχῶρα μυδώντων τὸν ὑπορρέοντα τῶν σωμάτων, ἐστέναξέ τε καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείνας κατεμαρτύρατο τὸν Θεὸν, ὡς οὐκ εἴη τὸ ἔργον αὐτοῦ. τούτοις ἐπειπὼν τινὰ μεταξὺ, ἐπιφέρει λέγων. οὐκ ἂν ὑποστειλαίμην εἰπεῖν, ἅ μοι κελεύει τὸ πάθος. οἶμαι Ῥωμαίων βραδυνάντων ἐπὶ τοὺς ἀλιτηρίους, ἢ καταποθῆναι ἂν ὑπὸ χάσματος· ἢ κατακλυσθῆναι τὴν πόλιν. ἢ τοὺς τῆς Σοδομηνῆς μεταλαβεῖν κεραυνούς. πολὺ γὰρ τῶν ταῦτα παθόντων ἤνεγκε γενεὰν ἀθεωτέραν. τῇ γοῦν τούτων ἀπονοίᾳ πᾶς ὁ λαὸς συναπώλετο. καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ δὲ βιβλίῳ, οὕτω γράφει. τῶν δ' ὑπὸ τοῦ λιμοῦ φθειρομένων κατὰ τὴν πόλιν, ἄπειρον μὲν ἔπιπτε τὸ πλῆθος· ἀδιήγητα δὲ συνέβαινε τὰ πάθη. καθ' ἑκάστην γὰρ οἰκίαν, εἴπου τροφῆς παραφανείη σκιὰ, πόλεμος ἦν. καὶ διὰ χειρῶν ἐχώρουν οἱ φίλτατοι πρὸς ἀλλήλους, ἐξαρπάζοντες τὰ τα-

λαίπωρα τῆς ψυχῆς ἐφόδια. πίστις δ' ἀπορίας, οὐδὲ τοῖς θνήσκουσιν ἦν. ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπνέοντας οἱ λῃσταὶ διηρεύνων, μή τις ὑπὸ κόλπον ἔχων τροφὴν, σκήπτοιτο τὸν θάνατον αὐτοῦ. οἱ δ' ὑπ' ἐνδείας κεχηνότες, ὥσπερ λυσσῶντες κύνες ἐσφάλλοντο, καὶ παρεφέροντο. ταῖς τε θύραις ἐνσειόμενοι μεθυόντων τρόπον, καὶ ὑπὸ ἀμηχανίας εἰς τοὺς αὐτοὺς οἴκους εἰσεπήδων δὶς ἢ τρὶς ὥρᾳ μιᾷ. πάντα δ' ὑπ' ὀδόντας ἦγεν ἡ ἀνάγκη. καὶ τὰ μὴ δὲ τοῖς ῥυπαρωτάτοις τῶν ἀλόγων ζώων πρόσφορα συλλέγοντες, ἐσθίειν ὑπέφερον. ζωστήρων γοῦν καὶ ὑποδημάτων τελευταῖον οὐκ ἀπέχοντο. καὶ τὰ δέρματα τῶν θυρεῶν ἀποδέροντες ἐμασῶντο. τροφὴ δ' ἦν καὶ χόρτου τισὶ παλαιοῦ σπαράγματα. τὰς γὰρ ἶνας ἔνιοι συλλέγοντες, ἐλάχιστον σταθμὸν ἐπώλουν Ἀττικῶν τεσσάρων. καὶ τί δεῖ τὴν ἐπ' ἀψύχοις ἀναίδειαν τοῦ λιμοῦ λέγειν. εἰμὶ γὰρ αὐτοῦ δηλώσων ἔργον, ὁποῖον μήτε παρ' Ἕλλησι, μήτε παρὰ Βαρβάροις ἱστόρηται· φρικτὸν μὲν εἰπεῖν, ἄπιστον δ' ἀκοῦσαι. καὶ ἔγωγε μὴ δόξαιμι τερατεύεσθαι τοῖς αὖθις ἀνθρώποις, κἂν παρέλιπον τὴν συμφορὰν ἡδέως, εἰ μὴ τῶν κατ' ἐμαυτὸν εἶχον ἀπείρους μάρτυρας· ἄλλως τε καὶ ψυχρὰν ἂν καταθείμην τῇ πατρίδι χάριν καθυφέμενος τὸν λόγον, ὧν πέπονθε τὰ ἔργα. γυνὴ τῶν ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην κατοικούντων, Μαρία τοὔνομα. πατρὸς Ἐλεαζάρου. κώμης Βαθεζώρ. σημαίνει δὲ τοῦτο οἶκος ὑσσώπου. διὰ γένος καὶ πλοῦτον ἐπίσημος, μετὰ τοῦ λοιποῦ πλήθους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καταφυγοῦσα συνεπολιορκεῖτο. ταύτης τὴν μὲν ἄλλην κτῆσιν, οἱ τύραννοι διήρπασαν, ὅσην ἐκ τῆς περαίας ἀνασκευασαμένη, μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν. τὰ δὲ λείψανα τῶν κειμηλίων κἂν εἴ τι τροφῆς ἐπινοηθείη, καθημέραν εἰσπηδῶντες ἥρπαζον οἱ δορυφόροι. δεινὴ δέ τις τὸ γύναιον ἀγανάκτησις εἰσῄει. καὶ πολλάκις λοιδοροῦσα καὶ καταρωμένη, τοὺς ἅρπαγας ἐφ' ἑαυτὴν ἠρέθιζεν. ὡς δ' οὔτε παροξυνόμενός τις οὔτ' ἐλεῶν αὐτὴν ἀνῄρει, καὶ τὸ μὲν εὑρεῖν σιτίον, ἄλλοις ἐκοπία· πανταχόθεν δ' ἄπορον ἦν ἤδη καὶ τὸ εὑρεῖν. ὁ λιμὸς

A dimicabant, infelicis vitæ subsidia vicissim sibi rapientes. Nec mors ipsa fidem penuriæ faciebat. Sed eos qui extremum spiritum exhalabant, perscrutabantur latrones, ne quis forte cibum in sinu abditum gerens, mori se simularet. Ipsi latrones præ inedia hiantes, huc illuc tanquam rabidi canes, vagi atque incerti ferebantur: & foribus illisi instar ebriorum, præ consilii inopia in easdem domos iterum ac sæpius unius horæ spatio irruebant. Porrò omnia absque discrimine necessitas mandere cogebat: Eáque etiam quæ ne sordidissimis B quidem animalibus usui sunt, comedere sustinebant. Postremo nec cingulis nec calceamentis abstinuerunt. Ipsa quoque scutorum coria avulsa dentibus conficiebant. Nonnullis vetusta fœni præsegmina usui fuere. Quidam enim cum festucarum levissimum pondus collegissent, quatuor Atticis drachmis venundabant. Sed quid opus est impudentiam atque improbitatem famis in rebus inanimatis ostendere? Facinus dicturus sum, cujusmodi nec apud Græcos, nec apud Barbaros gestum fuisse memoratur: & quod tùm dictu horrendum, tùm auditu incredibile videbitur. C Itaque libens certè acerbissimum hunc casum silentio præteriissem, ne posteri fabulas ac portenta me loqui existiment, nisi ex nostræ ætatis hominibus testes haberem prope innumerabiles. Ceterùm leve ac frigidum quoddam officium Patriæ præstarem, si quæ mala re ipsa perpessa est, oratione dissimularem. Mulier quædam Maria nomine, Eleazari filia, ex regione quæ trans Jordanem sita est, vico Bathezor, quæ vox hyssopi domum significat: genere atque opibus illustris cùm Hierosolyma perfugisset, unà D cum reliqua hominum multitudine obsessa tenebatur. Hujus reliquam omnem supellectilem, quam illa ex ulteriore Jordanis ripa raptim collectam in urbem advexerat, jam tyranni diripuerant. Ipsas autem magnarum opum reliquias, & quicquid alimenti ipsa sibi conquirere poterat, irruentes quotidie satellites auferebant. Ea res mulieris animum acerbissima quadam indignatione commovit. Ac sæpenumero conviciis & diris imprecationibus prædones de industria in semetipsam incitabat. Sed cum nemo illorum seu ira seu miseratione commotus, ipsam interficeret, tæderetque ipsam aliis cibum parare, nec verò jam parandi ullus modus superesset: cumque interim fames visceribus ac

medullis penitus insideret, & indignatio longè magis quàm inedia effervesceret, mulier malis consultoribus usa furore ac necessitate, adversus naturam ipsam consurrexit. Arreptoque filio quem adhuc lactentem habebat: infortunate puer, inquit, inter tot belli, famis, ac seditionis mala, cui te servem? Apud Romanos quidem, tametsi vivere detur, servitus nos manet. Sed nunc servitutem ipsam prævenit fames: factiosi verò utraque calamitate acerbiores sunt. Proindè esto mihi quidem cibus, factiosis verò furia, hominibus autem fabula, quod solum adhuc deest cladibus Judæorum. Hæc dicens, filium jugulat. Coctum deindè ipsa quidem dimidiam partem comedit: quod reliquum erat, opertum interim servabat. Cùm ecce repentè superveniunt seditiosi, & sceleratissimo nidore naribus hausto, mortem mulieri statim minantur, nisi cibum quem paraverat, sibi exhiberet. At illa, bonam ipsis partem se reservasse respondens, reliquias filii sui detexit. Horror confestim stuporq; eos invasit. Stabant spectaculo attoniti. Tum mulier, Meus, inquit, est filius, meum hoc facinus. Edite vos, quando & ipsa comedi. Nolite aut femina molliores, aut matre benigniores videri. Quod si fortasse religiosi estis, & ab esu victimæ meæ abhorretis: Ego dimidiam quidem partem jam consumpsi, reliquum perindè mihi maneat. Post hæc illi trementes abscessere, ad hoc unum pavidi atque imbelles, & hoc genere alimenti ægrè matri relicto. Fama continuò tanti sceleris per totam civitatem dispersa est, & quisque facinus illud ante oculos proponens, tanquam à seipso perpetratum esset, horrebat. Exindè cuncti fame oppressi ad mortem omni studio contendebant, & beatos illos censebant, qui antequàm tantas calamitates aut oculis aut auditu accepissent, fato abrepti fuerant. Igitur Judæorum scelus atque impietatem adversus Deum Jesum Christum hujusmodi ultio consecuta est.

A δὲ διὰ σπλάγχνων τε καὶ μυελῶν ἐχώρει, καὶ τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἐξεκαίοντο οἱ θυμοί. σύμβουλον λαβοῦσα τὴν ὀργὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τὴν φύσιν ἐχώρει. καὶ τὸ τέκνον, ἦν δ' αὐτῇ παῖς ὑπομάζιος, ἁρπασαμένη, βρέφος εἶπεν ἄθλιον. ἐν πολέμῳ καὶ λιμῷ καὶ στάσει, τίνι σε τηρῶ; τὰ μὲν παρὰ Ῥωμαίοις, δουλεία κἂν ζήσωμεν ἐπ' αὐτοῖς· φθάνει δὲ καὶ δουλείαν ὁ λιμός· οἱ στασιασταὶ δὲ ἀμφοτέρων χαλεπώτεροι. ἴθι γενοῦ μοι τροφὴ, καὶ τοῖς στασιασταῖς ἐριννὺς, καὶ τῷ βίῳ μῦθος, ὁ μόνος B ἐλλείπων ταῖς Ἰουδαίων συμφοραῖς. καὶ ταῦθ' ἅμα λέγουσα, κτείνει τὸν υἱόν. ἔπειτ' ὀπτήσασα, τὸ μὲν ἥμισυ κατεσθίει. τὸ δὲ λοιπὸν κατακαλύψασα, ἐφύλαττεν. εὐθέως δ' οἱ στασιασταὶ παρῆσαν, καὶ τῆς ἀθεμίτου κνίσσης σπάσαντες, ἠπείλουν εἰ μὴ δείξειε τὸ παρασκευασθὲν, ἀποσφάξειν αὐτὴν εὐθέως. ἡ δὲ καὶ μοῖραν αὐτοῖς εἰποῦσα καλὴν τετηρηκέναι, τὰ λείψανα τοῦ τέκνου διανεκάλυψεν. τοὺς δ' εὐθέως φρίκη καὶ φρενῶν ἔκστασις ᾕρει. καὶ παρὰ τὴν ὄψιν ἐπεπήγεσαν. ἡ δ' ἐμὸν ἔφη τοῦτο τὸ τέκνον γνήσιον, καὶ τὸ ἔργον ἐμόν. φάγετε, καὶ γὰρ C ἐγὼ βέβρωκα. μὴ γένησθε μήτε μαλακώτεροι γυναικὸς, μήτε συμπαθέστεροι μητρός. εἰ δ' ὑμεῖς εὐσεβεῖς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀποστρέφεσθε θυσίαν, ἐγὼ μὲν ἥμισυ βέβρωκα, καὶ τὸ λοιπὸν δ' ἐμοὶ μεινάτω. μετὰ ταῦθ' οἱ μὲν τρέμοντες ἐξῄεσαν, πρὸς ἓν τοῦτο δειλοὶ, καὶ μόλις ταύτης τῆς τροφῆς τῇ μητρὶ παραχωρήσαντες. ἀνεπλήσθη δ' εὐθέως ὅλη τοῦ μύσους ἡ πόλις· καὶ πρὸ ὀμμάτων ἕκαστος τὸ πάθος ἀναλαμβάνων, ὡς παρ' αὐτοῦ τολμηθὲν δεινῶς ἔφριττε. D σπουδὴ δὲ λοιπὸν τῶν λιμωττόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν, καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων πρὶν ἀκοῦσαι καὶ θεάσασθαι κακὰ τηλικαῦτα. τοιαῦτα τῆς Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανομίας τε καὶ δυσεβείας τἀπίχειρα.

CAPUT VII.

De prædictionibus Christi.

Vide Niceph. l. 3. c. 4.

OPeræpretium autem fuerit his adjungere certissimũ Servatoris nostri oraculum, quo hæc ipsa prædixerat his verbis: Væ prægnantibus & nutricibus in illis diebus. Orate autem ne fuga

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προρρήσεων.

ΠΑραθεῖναι δ' αὐτοῖς ἄξιον, τὴν ἀψευδῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόρρησιν, δι' ἧς αὐτὰ ταῦτα δηλοῖ ὧδέ πως προφητεύων· οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις

ζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· προσεύχεσθε δὲ, ἵνα μὴ γένηται ὑμῶν ἡ φυγὴ χειμῶνος, μηδὲ σαββάτῳ. ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐκ ἐγένετο ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. συναγαγὼν δὲ πάντα τὸν τῶν ἀνῃρημένων ἀριθμὸν ὁ συγγραφεὺς, λιμῷ καὶ ξίφει μυριάδας ἑκατὸν καὶ δέκα διαφθαρῆναι φησί· τοὺς δὲ λοιποὺς στασιώδεις καὶ λῃστρικοὺς, ὑπὸ ἀλλήλων μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐνδεικνυμένους ἀνῃρῆσθαι· τῶν δὲ νέων τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ κάλλει σώματος διαφέροντας, τετηρῆσθαι θριάμβῳ. τοῦ δὲ λοιποῦ πλήθους, τοὺς ὑπὲρ ἑπτακαίδεκα ἔτη, δεσμίους εἰς τὰ κατ' Αἴγυπτον ἔργα παραπεμφθῆναι· πλείους δὲ εἰς τὰς ἐπαρχίας διανενεμῆσθαι, φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σιδήρῳ καὶ θηρίοις· τοὺς δ' ἐντὸς ἑπτακαίδεκα ἐτῶν, αἰχμαλώτους ἀχθέντας διαπεπρᾶσθαι. τούτων δὲ μόνων τὸν ἀριθμὸν, εἰς ἐννέα μυριάδας ἀνδρῶν συναχθῆναι. ταῦτα δὲ τοῦτον ἐπράχθη τὸν τρόπον, δευτέρῳ τῆς Οὐεσπασιανοῦ βασιλείας ἔτει, ἀκολούθως ταῖς προγνωστικαῖς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προῤῥήσεσιν, θείᾳ δυνάμει ὥσπερ ἤδη παρόντα προεωρακότος αὐτὰ, ἐπιδακρύσαντός τε καὶ ἀποκλαυσαμένου κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν γραφήν. οἳ καὶ αὐτὰς αὐτοῦ παρατέθεινται τὰς λέξεις. τότε μὲν φήσαντος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ· εἰ ἔγνως καί γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι. νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περιβαλοῦσί σοι οἱ ἐχθροί σου χάρακα, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν. καὶ ἐδαφιοῦσί σε καὶ τὰ τέκνα σου. τότε δὲ ὡς περὶ τοῦ λαοῦ. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ· καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη. καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρις οὗ πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. καὶ πάλιν· ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. συγκρίνας δέ τις τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέξεις ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως ἱστορίαις ταῖς περὶ τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῶς παράδοξον τὴν πρόγνωσίν τε καὶ προῤ-

A vestra contingat hieme vel sabbato. Erit enim tunc temporis calamitas magna, cujusmodi nondum fuit ab initio mundi, nec posthac erit. Porrò idem ille historiæ Scriptor universum numerum eorum qui vel gladio vel fame perierunt, simul colligens, undecies centena hominum millia periisse scribit: Seditiosos verò & prædones qui superfuerant, post urbis excidium mutuo indicio damnatos, pœnas dedisse: & ex juventute quidem eos, qui proceritate corporis & forma ceteris præstarent, ad ornamentum triumphi reser-
B vatos: ex reliqua autem multitudine eos, qui septimum decimum ætatis annum excesserant, vinctos ad metalla exercenda in Ægyptum perductos esse: plurimos verò per Provincias distributos, qui in publicis spectaculis aut ferro aut bestiis consumerentur: quicunque autem minores essent annis septemdecim, eos in servitutem abductos sub corona væniisse. Quorum quidem numerum ad nonaginta usque hominum millia pervenisse affirmat. Et hæc quidem anno secundo principatus Vespasiani Augusti ad hunc modum ge-
C sta sunt, juxta Servatoris nostri vaticinium. Qui divinâ præditus virtute, ea quæ ventura erant, tanquam præsentia multò antè præviderat: & illacrymatus fuerat atque ingemuerat, ut Evangelistarum Scripta testantur. Hi enim ipsa quoque illius verba retulerunt, quibus modò civitatem ipsam compellans, ajebat: Si cognovisses *Luc. 19.* & tu in die illo quæ ad pacem tuam conducunt. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis: Quia venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & cingent te undique, & expugnabunt te, & solo adæquabunt, & filios tuos elident. Modò
D de populo ipso ajebat: Erit enim clades magna & ira Dei adversus hunc populum; & cadent in ore gladii, & captivi ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora gentium. Et rursus, cùm autem videritis circundari *Luc. 21.* ab exercitu Hierusalem; tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus. Quòd si quis Servatoris nostri verba cum iis comparet, quæ ab eodem Scriptore de universo bello commemorata sunt, fieri non potest quin admiretur præscientiam ac prædictionem Servatoris nostri, eamq; verè divinam & supra

ματικὸν κατὰ Ἰουδαίων τηνικάδε συντάξαντα λόγον πεποίηται. καὶ πρὸς ἄλλους, οἳ διαβάλλειν καὶ αὐτοὶ τὰ πάτρια τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπειράθησαν. τούτων ἐν τῷ προτέρῳ τὸν ἀριθμὸν τῆς λεγομένης παλαιᾶς τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν τίθησι, τίνα παρ' Ἑβραίοις ἀναντίρρητα, ὡς ἂν ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως, αὐτοῖς ῥήμασι διὰ τούτων διδάσκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Πῶς τῶν θείων μνημονεύει βιβλίων Ἰώσηπος.

B Οὐ μυριάδες οὖν εἰσὶ βιβλίων παρ' ἡμῖν ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων. δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφήν, τὰ δικαίως θεῖα πεπιστευμένα. καὶ τούτων πέντε μέν ἐστι τὰ Μωϋσέως, ἃ τούς τε νόμους περιέχει καὶ τὴν τῆς ἀνθρωπογονίας παράδοσιν, μέχρι τῆς αὐτοῦ τελευτῆς. οὗτος ὁ χρόνος ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγον ἐτῶν. ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσέως τελευτῆς μέχρι τῆς Ἀρταξέρξου τοῦ μετὰ Ξέρξην Περσῶν βασιλέως, οἱ μετὰ Μωϋσῆν προφῆται τὰ C κατ' αὐτοὺς πραχθέντα συνέγραψαν ἐν τρισὶ καὶ δέκα βιβλίοις. αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες, ὕμνους εἰς τὸν Θεόν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου περιέχουσιν. ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου. γέγραπται μὲν ἕκαστα, πίστεως δ' οὐχ ὁμοίας ἠξίωται τοῖς πρὸ αὐτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχήν. δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ, πῶς ἡμεῖς πρόσιμεν τοῖς ἰδίοις γράμμασι. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις, οὔτε ἀφελεῖν ἀπ' αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκε. πᾶσι δὲ σύμφυτόν ἐστιν εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως Ἰουδαίοις, D τὸ νομίζειν αὐτὰ Θεοῦ δόγματα, καὶ τούτοις ἐπιμένειν, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν εἰ δέοι θνήσκειν ἡδέως. καὶ ταῦτα δὲ τοῦ συγγραφέως χρησίμως ὧδε παρατεθείσθω. πεπόνηται δὲ καὶ ἄλλο οὐκ ἀγεννὲς σπούδασμα τῷ ἀνδρὶ περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ· ὅ τινες Μακκαβαϊκὸν ἐπέγραψαν, τῷ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐν τοῖς οὕτω καλουμένοις Μακκαβαϊκοῖς συγγράμμασιν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἀνδρισαμένων Ἑβραίων περιέχειν. καὶ πρὸς τῷ τέλει δὲ τῆς εἰκοστῆς ἀρχαιολογίας

A dignissimi. In quibus & Apioni Grammatico respondet qui illa ætate Volumen adversus Judæos composuerat, & aliis nonnullis qui Judæorum origines perindè calumniari tentaverant. In priore autem horum librorum, numerum sacrorum voluminum quibus vetus Testamentum constat, quænam sint apud Hebræos extra omnem controversiam posita, utpotè à majoribus tradita, declarat his verbis.

Caput X.

Quomodo idem Iosephus divinorum librorum mentionem fecerit.

Apud nos, inquit, nequaquam innumerabilis est librorum multitudo dissentientium atque inter se pugnantium: sed duo duntaxat & viginti libri, totius præteriti temporis historiam complectentes, qui meritò creduntur divini. Ex his quinque quidem sunt Mosis, qui & leges continent, & seriem rerum gestarum, à conditu generis humani usque ad ipsius Mosis interitum. Atq; hoc spatium temporis tria propemodum annorum millia comprehendit. A Mosis autem interitu ad Imperium usque Artaxersis, qui post Xersem regnavit apud Persas, Prophetæ qui Mosi successere, res suâ ætate gestas tredecim libris complexi sunt. Quatuor reliqui hymnos in Dei laudem, & præcepta vitæ hominum exhibent utilissima. Ceterùm ab Imperio Artaxersis ad nostram usque memoriam, sunt quidem singula literis mandata: sed nequaquam tantam fidem auctoritatemq; meruerunt, quantam superiores ii libri, propterea quòd minus explorata fuit successio Prophetarum. quanta porrò veneratione libros nostros prosequamur, re ipsa apparet. C[illegible] enim tot jam secula effluxerint, [illegible]o adhuc nec adjicere quicquam illis nec demere, nec commutare ausus fuit. Sed omnibus nobis statim ab ipso nascendi exordio hoc insitum atq; innatum est, Dei ut hæc esse præcepta credamus, iisdemque constanter adhærescamus, & eorum causa, si opus fuerit, libentissimè mortem perferamus. Atq; hæc Scriptoris illius verba non sine fructu, ut arbitror, hic à nobis inserta sint. Est & aliud non ignobile opusculum ab eodem elaboratum de ratione summo Imperio prædita. Quod quidem à nonnullis Maccabaïcum inscriptum est, eò quòd certamina conti-

neat Hebræorum quorumdam, qui ut in Maccabæorum libris proditum est, pro divini Numinis cultu fortiter propugnarunt. Sed & sub finem vicesimi Antiquitatum Judaicarum libri, propositum sibi esse significat quatuor libros conscribere de Deo deque ejus substantia, ex opinione Judæorum quam ipsi à majoribus acceperunt: item de legibus, cur earum præcepto quædam permissa sint, quædam vetita. Alia præterea ab se elucubrata esse ipse in suis libris commemorat. Ad hæc congruum videtur ad confirmandam auctoritatem eorum quæ ex illo deprompsimus, etiam verba ejus apponere, quę in Epilogo Antiquitatum inseruit. Arguens enim mendacii Justum Tiberiensem, qui illorum temporum historiam perindè ac ipse scribere instituerat, multaq; alia eidem objiciens crimina, hæc ad extremum adjungit: At non ego, inquit, de meis libris perindè ac tu sum veritus. Sed ipsis Imperatoribus eos obtuli, cum res gestæ penè adhuc ante omnium oculos versarentur. Quippè conscius eram mihi servatæ ubicunque veritatis. Ac proindè cùm testimonium illorum speravissem, non sum expectatione mea frustratus. Quinetiam pluribus aliis historiam meam communicavi, quorum nonnulli bello interfuerant. Inter quos fuit Rex Agrippa, & quidam ex ejus propinquis. Titus quidem Imperator ex iis solis rerum gestarum notitiam hominibus tradi tantoperè voluit, ut manu sua subscriptos publicari præceperit. Rex verò Agrippa duas & sexaginta scripsit epistolas, quibus veritatem à me expositam esse testatur. Ex quibus duas ibidem subjicit Josephus. Sed de illo hactenus dictum sit: nunc ad sequentia pergamus.

A ἐπισημαίνεται ὁ αὐτὸς, ὡς ἂν προειρημένος ἐν τέτταρσι συγγράψαι βιβλίοις κατὰ τὰς πατρίους δόξας τῶν Ἰουδαίων, περὶ Θεοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν νόμων, διὰ τί κατ' αὐτοὺς τὰ μὲν ἔξεστι πράττειν, τὰ δὲ κεκώλυται. καὶ ἄλλα δὲ αὐτῷ σπουδασθῆναι ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ μνημονεύει λόγοις. πρὸς τούτοις εὔλογον καταλέξαι καὶ ἃς ἐπ' αὐτοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους φωνὰς παρατέθειται, εἰς πίστωσιν τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ παραληφθέντων ἡμῖν μαρτυρίας. διαβάλλων δῆτα Ἰοῦστον Τιβεριέα
B ὁμοίως αὐτῷ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἱστορῆσαι χρόνους πεπειραμένον, ὡς μὴ τ' ἀληθῆ συγγεγραφότα. πολλάς τε ἄλλας εὐθύνας ἐπαγαγὼν τῷ ἀνδρὶ, καὶ ταῦτα αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγει. οὐ μὴν ἐγώ σοι τὸν αὐτὸν τρόπον περὶ τῆς ἐμαυτοῦ γραφῆς ἔδεισα. ἀλλ' αὐτοῖς ἐπέδωκα τοῖς αὐτοκράτορσι τὰ βιβλία, μόνον οὐ τῶν ἔργων ἤδη βλεπομένων. συνῄδειν γὰρ ἐμαυτῷ τετηρηκότι τὴν τῆς ἀληθείας παράδοσιν. ἐφ' ᾗ μαρτυρίας τεύξεσθαι προσδοκήσας, οὐ διήμαρτον. καὶ ἄλλοις δὲ πολλοῖς ἐπέδωκα τὴν
C ἱστορίαν, ὧν ἔνιοι καὶ παρατετυχήκεσαν τῷ πολέμῳ. καθάπερ βασιλεὺς Ἀγρίππας, καί τινες αὐτοῦ τῶν συγγενῶν. ὁ μὲν γὰρ αὐτοκράτωρ Τίτος οὕτως ἐκ μόνων αὐτῶν ἐβουλήθη τὴν γνῶσιν τοῖς ἀνθρώποις παραδοῦναι τῶν πράξεων, ὥστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία, δημοσιεῦσαι προσέταξεν. ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀγρίππας ἑξήκοντα δύο ἔγραψεν ἐπιστολὰς, τῇ τῆς ἀληθείας παραδόσει μαρτυρῶν. ἐξ ὧν καὶ δύο παρατίθησιν. ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον ταύτῃ πῃ δεδηλώσθω. ἴωμεν δὲ ἐπὶ τὰ ἑξῆς.

D

CAPUT XI.

Quomodo Symeon post Iacobum, Hierosolymorum rexit ecclesiam.

Huc refer Niceph. c. 9. l. 3.

POst martyrium Jacobi & continuò subsecutam Hierosolymorum expugnationem, fama est Apostolos cæterosque Domini Discipulos, qui adhuc superstites agebant, ex variis locis in unum convenisse, & unà cum iis qui Dominum secundùm carnem propinquitate generis contingebant (plerique enim eorum ad... n vivis supererant) in commune consuluisse, quis in Jacobi locum suc-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς μετὰ Ἰάκωβον ἡγεῖται Συμεὼν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας.

ΜΕτὰ τὴν Ἰακώβου μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐτίκα γενομένην ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ, λόγος κατέχει τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν τοὺς εἰσέτι τῷ βίῳ λειπομένους, ἐπὶ ταυτὸ πανταχόθεν συνελθεῖν, ἅμα τοῖς πρὸς γένους κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου· πλείους γὰρ καὶ τούτων περιῆσαν εἰσέτι τότε τῷ βίῳ. βουλήν τε ὁμοῦ τοὺς πάντας περὶ

A ὡς δοκεῖν ἡμέραν εἶναι λαμπρὰν· καὶ τοῦτο παρέτεινεν ἐφ' ἡμίσειαν ὥραν. ὃ τοῖς μὲν ἀπείροις, ἀγαθὸν ἐδόκει εἶναι· τοῖς δὲ Ἱερογραμματεῦσι, πρὸ τῶν ἀποβεβηκότων εὐθέως ἐκρίθη. καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἑορτὴν, βοῦς μὲν ἀχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως πρὸς τὴν θυσίαν, ἔτεκεν ἄρνα ἐν τῷ ἱερῷ μέσῳ. ἡ δ' ἀνατολικὴ πύλη τοῦ ἐνδοτέρω χαλκῆ μὲν οὖσα καὶ στιβαρωτάτη, κλειομένη δὲ περὶ δείλην μόλις ὑπ' ἀνθρώπων εἴκοσι, καὶ μοχλοῖς μὲν ἐπερειδομένη σιδηροδέτοις, καταπῆγας δ' ἔχουσα βαθυτάτους, ὤφθη κατὰ νυκτὸς ὥραν ἕκτην αὐτομάτως
B ἠνοιγμένη. μετὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἡμέραις οὐ πολλαῖς ὕστερον, μιᾷ καὶ εἰκάδι Ἀρτεμισίου μηνὸς, φάσμα τι δαιμόνιον ὤφθη μεῖζον πίστεως. τέρας δ' ἂν ἔδοξεν εἶναι τὸ ῥηθησόμενον, εἰ μὴ καὶ παρὰ τοῖς θεασαμένοις ἱστόρητο, καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πάθη, τῶν σημείων ἦν ἄξια. πρὸ γὰρ ἡλίου δύσεως, ὤφθη μετέωρα περὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἅρματα καὶ φάλαγγες ἔνοπλοι διάττουσαι τῶν νεφῶν, καὶ κυκλούμεναι τὰς πόλεις. κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἣ πεντηκοστὴ καλεῖται, νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας.
C πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου. μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας, μεταβαίνομεν ἐντεῦθεν. τὸ δὲ τούτων φοβερώτερον· Ἰησοῦς γάρ τις υἱὸς Ἀνανίου. τῶν ἰδιωτῶν, ἄγροικος, πρὸ τεσσάρων ἐτῶν τοῦ πολέμου, τὰ μάλιστα τῆς πόλεως εἰρηνευομένης καὶ εὐθηνούσης, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν ἑορτὴν ἐν ᾗ σκηνοποιεῖσθαι πάντας ἔθος ἦν τῷ Θεῷ κατὰ τὸ ἱερὸν, ἐξαπίνης ἀναβοᾶν ἤρξατο· φωνὴ ἀπ' ἀνατολῆς, φωνὴ ἀπὸ δύσεως, φωνὴ ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων. φωνὴ ἐπὶ Ἱεροσόλυμα καὶ
D τὸ ναὸν, φωνὴ ἐπὶ νυμφίους καὶ νύμφας, φωνὴ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν· τοῦτο μεθημέραν καὶ νύκτωρ κατὰ πάντας τοὺς στενωποὺς περιήει κεκραγώς. τῶν δ' ἐπισήμων τινὲς δημοτῶν ἀγανακτήσαντες πρὸς τὸ κακόφημον, καὶ ὀργισθέντες συλλαμβάνουσι τὸν ἄνθρωπον, καὶ δειναῖς ἅμα καὶ πολλαῖς αἰκίζονται πληγαῖς. ὁ δὲ οὔθ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ φθεγξάμενος, οὔτε ἰδίᾳ πρὸς τοὺς παρόντας, ἃς καὶ πρότερον φωνὰς βοῶν διετέλει. νομίσαντες δὲ οἱ ἄρχοντες, ὅπερ ἦν, δαιμονιώτερον εἶναι τὸ κίνημα τἀνδρὸς, ἄγουσιν αὐτὸν ἐπὶ τὸν πα-

A dimidiæ spatio permansit. Quod imperitis quidem bonum omen esse videbatur: sed sacrorum Scribæ, ea quæ posthæc evenerunt, portendi illo signo statim judicarunt. In eadem quoque solemnitate vacca cùm à Pontifice ad sacrificium adduceretur, agnum in medio templo enixa est. Sed & janua interioris sacrarii orienti obversa, quæ tota ærea & immensi ponderis erat, & quæ sub vesperam vix à viginti hominibus claudebatur, & vectibus quidem ferro obvinctis sustinebatur, pessulos verò altissimè in terram demissos habebat, circa sextam noctis horam visa est
B sponte patefacta. Paucis deinde post festivitatem exactis diebus, prodigiosum quoddam spectrum apparuit fidem omnem superans. Ac profectò id quod dicturus sum, fabula esse videretur, nisi ab iis, qui illud spectarunt, proditum esset, & subsecutæ clades ejusmodi ostentis haudquaquam impares extitissent. Etenim ante Solis occasum per universam regionem currus in aëre sublimes ferri, & armatæ phalanges per cælum discurrere, urbesque circumvallare sunt visæ. Festo autem die qui Pentecoste appellatur, Sacerdotes noctu templum ingressi ad obeunda ex more
C ministeria, primùm quidem motum ac strepitum se exaudisse dixerunt, tùm deinde vocem quasi confertæ multitudinis simul clamantis: Migremus hinc. Quod verò his omnibus longè terribilius est; Jesus quidam Ananiæ filius, vir plebejus & rusticus, quadriennio priusquam bellum esset exortum, adhuc pacata civitate & rerum omnium copiis abundante, cùm ad festum diem venisset quo tabernacula in honorem Dei juxta templum desigi ab omnib⁹ mos est, repentè exclamare cœpit: Vox ab Oriente, vox ab Occasu, vox à quatuor
D ventis: vox in Hierosolyma & in templum, vox in sponsos & in sponsas, vox in universum populum. Idq; noctu & interdiu clamitans omnes civitatis vicos circuibat. Nonnulli verò ex Primoribus populi diritatem ominis ægrè ferentes, hominem corripiunt, multisque verberibus afficiunt. At ille nec pro se quicquam locutus, nec eos qui ipsum verberabant, privatim deprecatus, eadem quæ prius verba inclamare non destitit. Proindè Magistratus Judæorum rati, id quod erat, divinum quemdam esse hominis motum atque afflatum, eum ad Præsidem Romanum perducunt. Apud

τοῦ τινα χρὴ τῆς Ἰακώβου διαδοχῆς ἐπικεῖναι ἄξιον ποιήσασθαι. καὶ δὴ ἀπὸ μιᾶς γνώμης τοὺς πάντας Συμεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, οὗ καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελίου μνημονεύει γραφὴ, τοῦ τῆς αὐτόθι παροικίας θρόνου ἄξιον εἶναι δοκιμάσαι, ἀνεψιὸν ὥς γε φασὶ γεγονότα τοῦ Σωτῆρος. τὸν γὰρ οὖν Κλωπᾶν, ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσὴφ ὑπάρχειν Ἡγήσιππος ἱστορεῖ.

A cedere mereretur. Omnes itaque uno consensu Symeonem filium Cleopæ, illius cujus in Evangeliis fit mentio, episcopali sede dignum judicaverunt. Creditur autem Symeon patruelis fuisse Servatoris. Nam Cleopam fratrem fuisse Josephi testatur Hegesippus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς Οὐεσπασιανὸς τοὺς ἐκ Δαβὶδ ζητεῖσθαι προςτάττει.

ΚΑὶ ἐπὶ τούτοις, Οὐεσπασιανὸν μετὰ τὴν τῶν Ἱεροσολύμων ἅλωσιν, πάντας τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ, ὡς ἂν μὴ περιλειφθείη τις παρὰ Ἰουδαίοις τῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς φυλῆς, ἀναζητεῖσθαι προστάξαι μέγιστόν τε Ἰουδαίοις αὖθις ἐκ ταύτης διωγμὸν ἐπαρτηθῆναι τῆς αἰτίας.

Caput XII.

Quomodo Vespasianus eos qui a Davide genus ducerent, conquiri jusserit.

B FAma est præterea Vespasianum, post expugnatam Hierosolymorum civitatem, eos qui à Davide genus ducerent perquiri jussisse, ne quisquam apud Judæos ex regia stirpe superesset: eaque ex causa gravissimam rursus persecutionem Judæis illatam fuisse. Vide Nicephorum c. 10. l. 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὡς δεύτερος Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος Ἀνέγκλητος.

ΕΠὶ δέκα δὲ τὸν Οὐεσπασιανὸν ἔτεσι βασιλεύσαντα αὐτοκράτωρ Τίτος ὁ παῖς διαδέχεται· οὗ κατὰ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας, Λῖνος Ἐπίσκοπος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας δυοκαίδεκα τὴν λειτουργίαν ἐνιαυτοῖς κατασχὼν Ἀνεγκλήτῳ ταύτην παραδίδωσι. Τίτον δὲ Δομετιανὸς ἀδελφὸς διαδέχεται, δύο ἔτεσι καὶ μησὶ τοῖς ἴσοις βασιλεύσαντα.

Caput XIII.

Ut Romanorum Ecclesiæ secundus præfuerit Anencletus.

SEd Vespasiano, cùm per annos decem imperium tenuisset, successit C filius Titus. Cujus secundo Imperii anno Linus Ecclesiæ Romanæ Episcopus, cùm eam duodecim annis administrasset, Anencleto deinde regendam tradidit. Titus verò duobus annis Imperii totidemque mensibus expletis, Domitianum fratrem successorem reliquit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὡς δεύτερος Ἀλεξανδρείας Ἐπίσκοπος Ἀβίλιος.

ΤΕτάρτῳ μὲν οὖν ἔτει Δομετιανοῦ, τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίας ὁ πρῶτος Ἀννιανὸς, δύο πρὸς τοῖς εἴκοσιν ἀποπλήσας ἔτη τελευτᾷ· διαδέχεται δ' αὐτὸν δεύτερος Ἀβίλιος.

Caput XIV.

Quomodo item secundus Alexandrinæ Ecclesiæ præfuit Avilius.

D HUjus anno quarto primus Alexandrinorum Ecclesiæ Episcopus Annianus, duobus & viginti annis exactis abiit è vita. Cui secundus ordine successit Avilius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὡς τρίτος Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος Κλήμης.

ΔΩδεκάτῳ δὲ ἔτει τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας, τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας Ἀνέγκλητον ἔτεσιν ἐπισκοπεύσαντα δεκαδύο, διαδέχεται Κλήμης. ὃν συνεργὸν ἑαυτοῦ γενέσθαι Φιλιππησίοις ἐπιστέλλων ὁ Ἀπόστολος διδάσκει λέγων. μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

Caput XV.

Ut tertius Ecclesiæ Romanæ Episcopus fuit Clemens.

ANno autem ejusdem Imperatoris duodecimo, Anencletus exactis in episcopatu annis duodecim, successorem reliquit Clementem. Quem quidem Paulus Apostolus in epistola ad Philippenses scripta, adjutorem suum fuisse docet his verbis: Cum Clemente, inquit, & ceteris adjutoribus meis quorum nomina sunt in libro vitæ.

A

Caput XVI.

De epistola Clementis.

Hujus Clementis exstat epistola ab omnibus uno consensu recepta: eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit, cùm apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque Ecclesiis & nostrâ & superiori memoria palàm recitari consuevisse comperimus. Porrò supradicti Clementis tempore seditionem inter Corinthios esse commotam, locupletissimus testis est Hegesippus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις'.

Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς.

Τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία. ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν. καὶ ὅτι κατὰ τὸν δηλούμενον, τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, B ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἡγήσιππος.

Caput XVII.

De persecutione Christianorum sub Domitiano.

Vide Nicephor. c. 9. l. 3.

At Domitianus cùm jam multa in multos crudelitatis suæ specimina edidisset, nec paucos nobilium atque illustrium virorum urbis Romæ injustè interemisset, alios prætereà innumerabiles summæ dignitatis viros licet insontes exsilio & bonorum proscriptione multasset, ad extremum Neronianæ impietatis, bellique & odii adversus Deum, successorem seipsum professus est. Quippè hic secundus persecutionem in nos concitavit, quamvis pater ipsius Vespasianus nullam unquam injuriam nobis inferre tentasset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Δομετιανὸν διωγμοῦ.

Πολλήν γε μὴν εἰς πολλοὺς ἐπιδειξάμενος ὁ Δομετιανὸς ὠμότητα, οὐκ ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν πλῆθος οὐ μετ' εὐλόγου κρίσεως ἀποκτείνας, μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ἐνορίαν ζημιώσας φυγαῖς καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποβολαῖς ἀναιτίως, C τελευτῶν τῆς Νέρωνος θεοεχθρίας τε καὶ θεομαχίας διάδοχον ἑαυτὸν κατεστήσατο. δεύτερος δῆτα τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεκίνει διωγμόν· καίπερ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Οὐεσπασιανοῦ, μηδὲν καθ' ἡμῶν ἄτοπον ἐπινοήσαντος.

Caput XVIII.

De Ioanne Apostolo & ejus revelatione.

Vide Nicephor. ibid.

In hac persecutione Joannes Apostolus idem & Evangelista, qui etiamtùm in vivis supererat, ob testimonium quod divino verbo perhibebat, in insulam Patmum traditur esse relegatus. Irenæus quidem in quinto adversus hæreses libro, scribens de numero quem efficiunt literæ nominis Antichristi, de quo in Joannis revelatione fit mentio, de Joanne loquitur his verbis: Quod si hoc tempore nomen ipsius Antichristi palam prædicandum fuisset, prædictum id fuisset ab eo qui revelationem vidit. Neque enim dudum, sed nostra propè modum ætate, sub exitum scilicet Imperii Domitiani hæc revelatio visa est. Porrò iis ipsis temporibus doctrina fidei nostræ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου, καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως.

D Ἐν τούτῳ κατέχει λόγος, τὸν Ἀπόστολον ἅμα καὶ Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἔτι τῷ βίῳ ἐνδιατρίβοντα, τῆς εἰς τὸν θεῖον λόγον ἕνεκεν μαρτυρίας, Πάτμον οἰκεῖν καταδικασθῆναι τὴν νῆσον. γράφων γέ τοι ὁ Εἰρηναῖος περὶ τῆς ψήφου τῆς κατὰ τὸν Ἀντίχριστον προσηγορίας φερομένης ἐν τῇ Ἰωάννου λεγομένῃ Ἀποκαλύψει, αὐταῖς συλλαβαῖς ἐν πέμπτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις, ταῦτα περὶ τοῦ Ἰωάννου φησίν. εἰ δὲ ἔδει ἀναφανδὸν ἐν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοὔνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐρρέθη τοῦ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἑωρακότος. οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει

τῆς

A τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς· εἰς τοσοῦτον δὲ ἄρα κατὰ τοὺς δηλουμένους ἡ τῆς ἡμετέρας πίστεως διδασκαλία διέλαμπεν, ὡς καὶ τοὺς ἄποθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς, μὴ ἀποκνῆσαι ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις τόν τε διωγμὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μαρτύρια παραδοῦναι. οἵ γε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ' ἀκριβὲς ἐπεσημήναντο· ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ Δομετιανοῦ μετὰ πλείστων ἑτέρων καὶ Φλαβίαν Δομετίλλαν ἱστορήσαντες, ἐξ ἀδελφῆς γεγονυῖαν Φλαβίου Κλήμεντος ἑνὸς τῶν τηνικάδε ἐπὶ Ῥώμης ὑπάτων, τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἕνεκεν, εἰς νῆσον Ποντίαν κατὰ τιμωρίαν δεδόσθαι.

tantoperè florebat, ut Scriptores etiam à religione nostra alienissimi, & persecutionem & martyria nostrorum monumentis suis tradere non dubitarint. Qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accuratè notaverunt. Scribunt enim anno principatus Domitiani quintodecimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis ejus qui tunc temporis Romæ Consul fuit, ex sorore neptem, unà cum aliis plurimis ob confessionem Christi in insulam Pontiam fuisse deportatam.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὡς Δομετιανὸς τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάττει.

Τοῦ δ' αὐτοῦ Δομετιανοῦ τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάξαντος, παλαιὸς κατέχει λόγος τῶν αἱρετικῶν τινας κατηγορῆσαι τῶν ἀπογόνων Ἰούδα· τοῦτον δὲ εἶναι ἀδελφὸν κατὰ σάρκα τοῦ σωτῆρος· ὡς ἀπὸ γένους τυγχανόντων Δαβίδ, καὶ ὡς αὐτοῦ συγγένειαν τοῦ Χριστοῦ φερόντων. ταῦτα δὲ δηλοῖ κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγων ὁ Ἡγήσιππος.

Caput XIX.

Quomodo Domitianus Davidis posteros jussit occidi.

Cum verò idem Domitianus universos qui à Davide generis sui originem ducerent, interfici jussisset, vetus fama est posteros Judæ ejus qui secundum carnem frater Christi fuerat, à quibusdam hæreticis esse delatos, utpote qui & Davidis stirpe essent oriundi, & ipsius Christi propinquitate fulgerent. Et hæc quidem testatur Hegesippus his verbis. Huc refer Niceph. l. 3. c. 10.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ τῶν πρὸς γένους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

Ἔτι δὲ περιῆσαν οἱ ἀπὸ γένους τοῦ Κυρίου υἱωνοὶ Ἰούδα, τοῦ κατὰ σάρκα λεγομένου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, οὓς ἐδηλατόρευσαν, ὡς ἐκ γένους ὄντας Δαβίδ. τούτους δ' ὁ ἰουόκατος ἤγαγε πρὸς Δομετιανὸν καίσαρα· ἐφοβεῖτο γὰρ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ Ἡρώδης. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς εἰ ἐκ Δαβίδ εἰσι. καὶ ὡμολόγησαν. τότε ἠρώτησεν αὐτοὺς πόσας κτήσεις ἔχουσιν, ἢ πόσων χρημάτων κυριεύουσιν· οἱ δὲ εἶπον ἀμφότεροι, ἐννακισχίλια δηνάρια ὑπάρχειν αὐτοῖς μόνα, ἑκάστῳ αὐτῶν ἀνήκοντος τοῦ ἡμίσεως· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν ἀργυρίοις ἔφασκον ἔχειν, ἀλλ' ἐν διατιμήσει γῆς πλέθρων τριάκοντα ἐννέα μόνων. ἐξ ὧν καὶ τοὺς φόρους ἀναφέρειν, καὶ αὐτοὺς αὐτουργοῦντας διατρέφεσθαι. εἶτα δὲ καὶ τὰς χεῖρας τὰς ἑαυτῶν ἐπιδεικνύναι· μαρτύριον τῆς αὐτουργίας τὴν τοῦ σώματος σκληρίαν, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς συνεχοῦς

Caput XX.

De Propinquis Servatoris nostri.

His, inquit, temporibus adhuc superarant quidam ex cognatione Christi, nepotes Judæ illius qui secundum carnem frater Christi vocabatur. Hos à nonnullis delatos quòd ex regia Davidis stirpe prognati essent, evocatus ad Domitianum Cæsarem perduxit. Quippè Domitianus de adventu Christi perindè ac Herodes sibi metuebat. D Interrogati igitur ab illo utrùm ex stirpe Davidis essent oriundi, id verissimum esse confessi sunt. Deinde sciscitatus est ex illis Domitianus, quantas possessiones, quantumve pecuniæ haberent. Illi verò novem tantummodo denariorum millia sibi ambobus suppetere dixerunt, quorum dimidia pars singulis competeret: eas verò facultates nequaquam se in argento habere, sed in æstimatione agrorum, novem scilicet ac triginta soli jugerum: ex quorum fructibus & tributa persolverent, & sibi ipsis non sine proprio

labore victum compararent. Simulque A manus ostendere cœperunt, duritiem cutis, impressumque altè manibus callum ex laboris assiduitate, in testimonium operis sui proferentes. Postremò interrogati de Christo & de regno illius, cujusmodi id esset, & quando, quibusve in locis appariturum: responderunt non hujus mundi nec terrarum imperium illud esse, sed angelicum * leste, quod in fine sæculorum futu. esset, tunc cùm Christus adveniens cum gloria, vivos simul & mortuos judicabit, & unicuique operum suorum mercedem tribuet. His auditis, Domi- B tianus nihil adversus illos asperius decrevit: sed vilitatem hominum aspernatus, liberos abire jussit; missoque edicto persecutionem adversus Ecclesiam commotam compescuit. Illos verò ad hunc modum dimissos, Ecclesiis posthac præfuisse narrant, utpote Christi martyres simul ac propinquos; & pace demùm Ecclesiæ redditâ ad Trajani usque tempora vitam perduxisse. Hæc quidem Hegesippus. Sed & Tertullianus de Domitiano ita scribit. Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate. Sed quia & homo, facilè cœptum repressit, restitutis etiam quos C relegaverat. Post obitum verò Domitiani qui per annos quindecim Imperium tenuit, cùm Nerva in ejus locum successisset, Domitiano quidem omnes honorum titulos abrogari Senatus decrevit: iis verò qui injustè ab illo deportati fuerant, reditum in patriam, & sua cuique bona restitui: quemadmodum refertur ab iis qui rerum tùnc temporis gestarum historiam condiderunt. Tunc igitur & Joannem Apostolum insulari exsilio liberatum, suum in urbe Epheso domicilium postliminio recepisse, Ve- D tustiorum nobis tradidit fides.

A ἐργασίας ἐναποτυπωθέντας ἐπὶ τῶν ἰδίων χειρῶν τύλους παρεισάντας. ἐρωτηθέντας δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁποία τις εἴη καὶ πότε καὶ ποῖ φανησομένη, λόγον δοῦναι, ὡς οὐ κοσμικὴ μὲν οὐδ᾽ ἐπίγειος, ἐπουράνιος δὲ καὶ ἀγγελικὴ τυγχάνει, ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος γενησομένη, ὁπηνίκα ἐλθὼν ἐν δόξῃ κρινεῖ ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ· ἐφ᾽ οἷς μηδὲν αὐτῶν κατεγνωκότα τὸν Δομετιανὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐτελῶν καταφρονήσαντα, ἐλευθέρους μὲν αὐτοὺς ἀνεῖ- B ναι, καταπαῦσαι δὲ διὰ προστάγματος τὸν κατὰ τῆς ἐκκλησίας διωγμόν· τοὺς δὲ ἀπολυθέντας ἡγήσασθαι τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς ἂν δὴ μάρτυρας ὁμοῦ καὶ ἀπὸ γένους ὄντας τοῦ Κυρίου. γενομένης τε εἰρήνης, μέχρι Τραιανοῦ παραμεῖναι αὐτοὺς τῷ βίῳ. ταῦτα μὲν ὁ Ἡγήσιππος. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς τοῦ Δομετιανοῦ τοιαύτην πεποίηται μνήμην. πεπειράκει ποτὲ καὶ Δομετιανὸς ταὐτὸ ποιεῖν ἐκείνῳ, μέρος ὢν τῆς τοῦ Νέρωνος ὠμότητος. ἀλλ᾽ οἶμαι ἅτε ἔχων τι συνέσεως, τάχιστα ἐπαύσατο, ἀνακαλεσάμενος καὶ οὓς ἐξηλάκει. μετὰ δὲ τὸν C Δομετιανὸν πεντεκαίδεκα ἔτεσιν ἐπικρατήσαντα, Νερούα τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου, καθαιρεθῆναι μὲν τὰς Δομετιανοῦ τιμὰς, ἐπανελθεῖν δὲ ἐπὶ τὰ οἰκεῖα μετὰ τοῦ καὶ τὰς οὐσίας ἀπολαβεῖν τοὺς ἀδίκως ἐξεληλαμένους, ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος βουλὴ ψηφίζεται· ἱστοροῦσιν οἱ γραφῇ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους παραδόντες. τότε δὴ οὖν καὶ τὸν Ἀπόστολον Ἰωάννην ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον φυγῆς, τὴν ἐπὶ τῆς Ἐφέσου διατριβὴν ἀπειληφέναι, ὁ τῶν παρ᾽ D ἡμῖν ἀρχαίων παραδίδωσι λόγος.

Caput XXI.

Quemadmodum Alexandrinorum Ecclesiæ tertius præfuit Cerdo.

Post hæc defuncto Nerva, qui paulo plusquàm anni spatio regnaverat, Trajanus Imperium obtinuit. Hoc primum adhuc principatus annum agente, cùm Avilius qui per tredecim annos Alexandrinam rexit Ecclesiam, mortuus esset, in ejus locum successit Cerdo. Tertius hic ab Anniano ejus civitatis antistes fuit. Eodem tempore adhuc Clemens Romanæ Ecclesiæ præsidebat, qui

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὡς τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας τρίτος ἡγεῖται Κέρδων.

Μικρῷ δὲ πλέον ἐνιαυτοῦ βασιλεύσαντος Νερούα διαδέχεται Τραιανός. οὗ δὴ πρῶτον ἔθος ἦν, ἐν ᾧ τῆς κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν παροικίας Ἀβίλιον δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσιν ἡγησάμενον, διαδέχεται Κέρδων. τρίτος οὗτος τῶν αὐτόθι μετὰ τὸν πρῶτον Ἀννιανὸν προέστη. ἐν τούτῳ δὲ Ῥωμαίων εἰσέτι Κλήμης ἡγεῖτο, τρίτον καὶ αὐτὸς ἐπέχων τῶν τῇδε μετὰ Παῦ-

λον τε καὶ Πέτρον ἐπισκοπευσάντων βαθμόν. A Λῖνος δὲ ὁ πρῶτος ἦν, καὶ μετ' αὐτὸν Ἀνέγκλητος.

& ipse tertius à [illegible]lo ac Petro inter Episcopos ejus urbis promotionis ordine numeratur. Primus enim fuit Linus; secundus Anencletus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὡς τῆς Ἀντιοχέων δεύτερος Ἰγνάτιος.

Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Εὐοδίου πρώτου καταστάντος, δεύτερος ἐν τοῖς δηλουμένοις Ἰγνάτιος ἐγνωρίζετο. Συμεὼν ὁμοίως δεύτερος μετὰ τὸν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀδελφόν, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας κατὰ τούτους τὴν λειτουργίαν ἐγκεχειρισμένος ἦν. B

Caput XXII.

Vt Antiochenorum Ecclesia secundus Antistes fuit Ignatius.

Apud Antiochiam verò defuncto Evodio, qui primus ejus loci constitutus fuerat Episcopus, secundus tùm maximè florebat Ignatius. Hierosolymis quoque Symeon, secundus post Jacobum Servatoris nostri fratrem, eodem tempore administrationem ecclesiæ susceperat.

Huc refer Niceph. c. 11. l. 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἱστορία περὶ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου.

Ἐπὶ τούτοις κατὰ τὴν Ἀσίαν ἔτι τῷ βίῳ περιλειπόμενος, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστολος ὁμοῦ καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, τὰς αὐτόθι διεῖπεν ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον μετὰ τὴν Δομετιανοῦ τελευτὴν ἐπανελθὼν φυγῆς. ὅτι δὲ εἰς τούτους ἔτι τῷ βίῳ περιῆν, C ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτύρων. πιστοὶ δ' ἂν εἶεν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβεύσαντες ὀρθοδοξίας. εἰ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις, ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν. καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννῃ τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες, παραδεδωκέναι τὸν Ἰωάννην. παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων. καὶ ἐν τρίτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταὐτὸ τοῦτο δηλοῖ διὰ τούτων. ἀλλὰ D καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου μὲν τεθεμελιωμένη, Ἰωάννου δὲ παραμείναντος αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθής ἐστι τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως. ὁ δὲ Κλήμης ὁμοῦ τὸν χρόνον ἐπισημηνάμενος, καὶ ἱστορίαν ἀναγκαιοτάτην οἷς τὰ καλὰ καὶ ἐπωφελῆ φίλον ἀκούειν, προστίθησιν, ἐν ᾧ τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος ἐπέγραψεν αὐτοῦ συγγράμματι. λαβὼν δὲ ἀνάγνωθι ὧδέ πως ἔχουσαν καὶ αὐτοῦ τὴν γραφήν. ἄκουσον μῦθον οὐ μῦθον, ἀλλὰ ὄντα λόγον, περὶ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου παραδεδομένον, καὶ

Caput XXIII.

Narratio de Ioanne Apostolo.

Isdem temporibus in Asia Apostolus ille & Evangelista Joannes quem Jesus præcipuè dilexerat, adhuc in vivis agens ecclesias regionis illius gubernabat, post Domitiani mortem reversus ab exsilio quod in insula pertulerat. Quòd autem Joannes ad hæc usq; tempora pervenerit, duorum testium auctoritate probare sufficiet. Sunt porrò hi testes fide dignissimi, quippe qui rectæ semper Catholicæq; doctrinæ propugnatores extiterint. Irenæum dico & Clementem Alexandrinum. Quorum prior in secundo adversus hæreses libro ita scribit: Et omnes, inquit, Presbyteri qui cum Joanne Domini Discipulo in Asia familiariter versati sunt, ita sibi à Joanne traditum esse testantur. Vixit enim apud illos usque ad tempora Trajani. In tertio quoque ejusdem operis libro, id ipsum declarat his verbis: Sed & Ephesina ecclesia, quæ à Paulo quidem fundata est, Joannem verò usque ad Trajani tempora habuit præsidentem, testis locupletissima est Apostolicæ traditionis. Clemens autem in eo libro quem inscripsit, Quisnam dives salutem possit consequi, simul & tempus ipsum designavit, & narrationem quandam adjunxit imprimis necessariam iis præsertim, quos rerum honestarum atque utilium commemoratio delectat. Sumpto igitur in manus libro, recita mihi historiam quæ sic habet: Ausculta, inquit, fabulam: immò non fabulam, sed verissimam historiam de Joanne, quæ nobis fideliter tradita & memoriæ studiosè

Vide Nicephori l. 3. c. 11. l. 2. c. 42.

commendata est. Cum post obitum tyranni ex insula Patmo Ephesum rediisset Joannes, ad finitimas quoque provincias rogatus se contulit, partim ut Episcopos constitueret, partim ut Ecclesias integras disponeret ac formaret, partim etiam ut homines sibi à divino Spiritu indicatos in clerum quemdam seu sortem Domini seponeret. Cùm ergò ad quandam urbem venisset haud longè dissitam à civitate Epheso, cujus etiam nomen à nonnullis refertur, fratresq; suis sermonib⁹ consolatus fuisset, ad extremum viso juvene quodam statura corporis egregio, vultu non invenusto, & ferventi indole prædito, conversus ad eum quem ordinarat Episcopum: Hunc, inquit, coram universa Ecclesia & sub testimonio Christi studiosè tibi commendo. Cum verò Episcopus eum juvenem suscepisset, & curæ sibi in posterum fore polliceretur, iterum Joannes eadem quæ prius mandare & contestari non destitit. Post hęc Joannes quidem Ephesum regressus est. Presbyter verò adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens educavit, fovit, atque continuit: tandemque Sacramentum Baptismi eidem tradidit. Deinceps Sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit, quippè cum perfectissimo custode apposito, Christi videlicet signaculo juvenem communiisset. Illum ergo præmatura potitum libertate, æquales quidam sibi adjungunt, desides ac dissoluti, & flagitiis omnibus assuefacti. Ac primùm quidem magnificis conviviis adolescentem illiciunt: noctu deinde ad spoliandos obvios egressi, secum illum abducunt: inde ad majorum scelerum societatem cohortantur. At ille sensim assuescebat pravitati, & tanquam generosus & effrenis equus à recto tramite abreptus, ac frenum commordens, quanto majore animi indole præditus erat, tanto acrius in præceps ferebatur. Postremò abjecta spe salutis quam in Deo posuerat, nihil jam mediocre animo designabat, sed grandi aliquo scelere perpetrato, quando quidem jam de salute sua penitus desperaverat, parem cum cæteris pœnam subire dedignabatur. Assumptis igitur illis ipsis sodalibus, & instituto latronum collegio, ipse prompto animo dux corũ effectus, violentia, cædib⁹ atq; atrocitate cunctos superabat. Aliquanto post tempore, cum negotii cujuspiam necessitas incidisset, iterum in eam urbem accitus est Joannes. Qui cum venisset, & cuncta, quorum gratia advenerat, ordinasset: Agedum, inquit, Episcope, redde nobis

A μνήμην πεφυλαγμένον. ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου μετῆλθεν εἰς τὴν Ἔφεσον, ἀπῄει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν. ὅπου μὲν Ἐπισκόπους καταστήσων. ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἁρμόσων. ὅπου δὲ κλήρῳ ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινομένων. ἐλθὼν οὖν καὶ ἐπί τινα τῶν οὐ μακρὰν πόλεων, ἧς καὶ τοὔνομα λέγουσιν ἔνιοι, καὶ τἆλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφοὺς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καθεστῶτι προσβλέψας Ἐπισκόπῳ, νεανίσκον ἱκανὸν τῷ σώματι, καὶ τὴν ὄψιν ἀστεῖον, καὶ
B θερμὸν τὴν ψυχὴν ἰδὼν, τοῦτον ἔφη σοὶ παρακατατίθεμαι μετὰ πάσης σπουδῆς, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος. τοῦ δὲ δεξαμένου καὶ πάνθ' ὑπισχνουμένου. καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διελέγετο καὶ διεμαρτύρετο. εἶτα ὁ μὲν ἀπῆρεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον· ὁ δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἴκαδε τὸν παραδοθέντα νεανίσκον, ἔτρεφε, συνεῖχεν, ἔθαλπε. τὸ τελευταῖον ἐφώτισε. καὶ μετὰ τοῦτο, ὑφῆκε τῆς πλείονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν
C σφραγῖδα τοῦ Κυρίου. τῷ δὲ ἀνέσεως πρὸ ὥρας λαβομένῳ, προσφθείρονταί τινες ἥλικες ἀργοὶ καὶ ἀπερρωγότες, ἐθάδες κακῶν. καὶ πρῶτον μὲν δι' ἑστιάσεων πολυτελῶν αὐτὸν ἐπάγονται· εἶτά που καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδυσίαν ἐξιόντες, συνεπάγονται· εἶτά τι καὶ μεῖζον συμπράττειν ἠξίουν. ὁ δὲ κατ' ὀλίγον προσειθίζετο. καὶ διὰ μέγεθος φύσεως, ἐκστὰς ὥσπερ ἄστομος καὶ εὔρωστος ἵππος ὀρθῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν χαλινὸν ἐνδακὼν, μειζόνως κατὰ τῶν βαράθρων ἐφέρετο. ἀπογνοὺς δὲ
D τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοεῖτο. ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδήπερ ἅπαξ ἀπολώλει, ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἠξίου. αὐτοὺς δὴ τούτους ἀναλαβὼν, καὶ λῃστήριον συγκροτήσας, ἕτοιμος λῄσταρχος ἦν. βιαιότατος. μιαιφονώτατος. χαλεπώτατος. χρόνος ἐν μέσῳ. καί τινος ἐπιπεσούσης χρείας, ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. ὁ δὲ, ἐπεὶ τὰ ἄλλα ὧν χάριν ἧκε κατεστήσατο, ἄγε δὴ ἔφη ὦ Ἐπίσκοπε, τὴν παρακαταθή-

κὴν ἀπόδος ἡμῖν, ἣν ἐγώ τε καὶ ὁ Χριστός σοι παρακατεθέμεθα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἧς προκαθέζῃ μάρτυρος. ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγη, χρήματα οἰόμενος ἅπερ οὐκ ἔλαβε συκοφαντεῖσθαι. καὶ οὔτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὧν οὐκ εἶχεν, οὔτε ἀπιστεῖν Ἰωάννῃ. ὡς δὲ τὸν νεανίσκον εἶπεν ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ. στενάξας κάτωθεν ὁ πρεσβύτης, καί τι καὶ ἐπιδακρύσας, ἐκεῖνος ἔφη τέθνηκε. πῶς καὶ τίνα θάνατον; Θεῷ τέθνηκεν εἶπεν. ἀπέβη γὰρ πονηρὸς καὶ ἐξώλης, καὶ τὸ κεφάλαιον λῃστής. καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ὄρος κατείληφε μεθ' ὁμοίου στρατιωτικοῦ. καταρρηξάμενος οὖν τὴν ἐσθῆτα ὁ ἀπόστολος, καὶ μετὰ μεγάλης οἰμωγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλὴν, καλόν γε ἔφη φύλακα τῆς τἀδελφοῦ ψυχῆς κατέλιπον. ἀλλ' ἵππος ἤδη μοι παρέστω, καὶ ἡγεμὼν γενέσθω μοί τις τῆς ὁδοῦ. ἤλαυνεν ὥσπερ εἶχεν, αὐτόθεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν λῃστῶν ἁλίσκεται, μήτε φεύγων, μήτε παραιτούμενος. ἀλλὰ βοῶν, ἐπὶ τοῦτ' ἐλήλυθα. ἐπὶ τὸν ἄρχοντα ὑμῶν ἀναγάγετέ με· ὃς τέως ὥσπερ ὥπλιστο, ἀνέμενεν. ὡς δὲ προσιόντα ἐγνώρισε τὸν Ἰωάννην, εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο. ὁ δὲ ἐδίωκεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡλικίας τῆς ἑαυτοῦ. κεκραγὼς τί με φεύγεις τέκνον τὸν σαυτοῦ πατέρα, τὸν γυμνὸν, τὸν γέροντα; ἐλέησόν με τέκνον, μὴ φοβοῦ. ἔχεις ἔτι ζωῆς ἐλπίδα. ἐγὼ Χριστῷ δώσω λόγον ὑπὲρ σοῦ. ἂν δέῃ, τὸν σὸν θάνατον ἑκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν. ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμήν. στῆθι. πίστευσον, Χριστός με ἀπέστειλεν. ὁ δὲ ἀκούσας, πρῶτον μὲν ἔστη κάτω βλέπων. εἶτα ἔρριψε τὰ ὅπλα. εἶτα τρέμων ἔκλαε πικρῶς. προσελθόντα δὲ τὸν γέροντα, περιέλαβεν ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς ὡς ἐδύνατο, καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου. μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν. ὁ δ' ἐγγυώμενος, ἐπομνύμενος, ὡς ἄφεσιν αὐτῷ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ηὕρηται, δεόμενος, γονυπετῶν, αὐτὴν τὴν δεξιὰν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαρμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. καὶ δαψιλέσι μὲν εὐχαῖς ἐξαι-

A depositum, quod ego & Christus tibi commendavimus sub testimonio Ecclesiæ cui præsides. Ad hæc Episcopus primò quidem mirari, cum existimaret pecuniam, quam non accepisset, à se per calumniam repeti. Et sicut adhibere fidem non poterat reposcenti ea quæ minimè haberet, ita nec Joanni diffidere audebat. Sed ubi Joannes: juvenem, inquit, & animam fratris reposco: Tum senex demisso vultu suspirans atque illacrymans; is, ait, mortuus est. Quomodo, inquit Joannes, & quonam mortis genere? Deo mortuus est, ait ille. Malus quippe evasit & perditus, & ad extremum latro. Itaque nunc pro
B Ecclesia montem occupavit cum sui simillimis commilitonibus. His auditis Apostolus scissa veste, & cum ingenti gemitu caput feriens: bonum, inquit, animæ fratris custodem reliqui. Sed jam equus mihi præsto sit, & aliquis ductor itineris. Inde ab Ecclesia, ita ut erat, profectus, conscenso equo properavit. Cumque ad locum venisset, ab iis qui excubias agebant latronibus capitur: non ille fugam parans, nec veniam deprecans, sed vociferans: Ad hoc ipsum veni, deducite me ad ducem vestrum. Is verò ut erat armatus interim expectabat. Sed
C ubi accedentem propius agnovit Joannem, præ pudore in fugam se convertit. At Joannes concito cursu hominem persequi institit, oblitus ætatis suç, identidem clamans: Quid me patrem tuum fugis, fili, inermem & senem? miserere mei, fili: noli time[illegible]: adhuc superest tibi spes salutis. Eg[illegible]ro te satisfaciam Christo. Tuâ causâ mortem libenter excipiam, quemadmodum Dominus pro nobis mori sustinuit. Animam meam pro tua vicariam dabo. Sta modò, & mihi crede: A Christo missus sum. His ille auditis, primùm quidem vultu
D in terram demisso substitit: deinde armis abjectis, tremens in lacrymas effusus est. Et accedentem senem complexus, gemitu ac lamentis quantum maximè poterat, veniam rogabat, & lacrimis quasi altero quodam baptismo expiabatur, solam dextram occultans. Tum Apostol' spondens ac dejerans se veniam ipsi à Servatore impetravisse, oransque ac in genua provolutus, & dextram ipsam juvenis, utpote pœnitentia expurgatam deosculans, ipsum in Ecclesiam reduxit. Exindè partim crebris orationibus Deum deprecans, partim continuatis unà cum juvene jejuniis si-

mul decertans, omnibus denique verborum illecebris animum ejus demulcens, non prius abscessit quàm Illum Ecclesiæ restituisset, magnumque sinceræ pœnitentiæ exemplum, & iteratæ regenerationis ingens documentum, & conspicuæ resurrectionis tropæum omnibus ostendisset.

A τούμενος, συνεχέσι δὲ νηστείαις συναγωνιζόμενος, ποικίλαις δὲ ῥήσεσι λόγων κατεπᾴδων αὐτοῦ τὴν γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν ὥς φασι, πρὶν αὐτὸν ἀποκατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ. διδοὺς μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς, καὶ μέγα γνώρισμα παλιγγενεσίας, τρόπαιον ἀναστάσεως βλεπομένης.

Caput XXIV.

De ordine Evangeliorum.

Huc refer Niceph. c. 45. l. 2.

HÆc à Clemente scripta, in hunc operis nostri locum conjecimus, tùm ad notitiam rerum, tùm ad utilitatem legentium profutura. Jam verò ejusdem Apostoli Scripta, quę omnium consensu ei adscribuntur recenseamus. Et primò quidem Evangelium ipsius universis per orbem terrarum ecclesiis notissimum sine ulla dubitatione suscipiendum est. Quod verò rectè & cum ratione quarto illud loco, post trium aliorum Evangelia à Veteribus collocatum sit, planum fiet hoc modo. Admirabiles illi prorsusque divini Apostoli Servatoris nostri, cum essent vitâ quidem ac moribus castigatissimi, & omnibus virtutibus ornati, sermone autem ipso rudes essent atque inculti: freti divina & mirifica virtute ipsis à Servatore concessa, artificioso verborum ornatu magistri sui præcepta exponere neque noverant, neque item conabantur. Sed adjuvantis ipsos Spiritus Sancti demonstratione, & virtute Christi quæ per ipsos plurima perpetrabat miracula, tantummodò utentes, notitiam regni cælorum orbi terrarum nuntiabant. Neque curæ illis erat libros scribere, quippè qui longè præstantiore ministerio & supra humanas vires posito fungerentur. Paulus certè qui inter omnes Apostolos & verborum apparatu & sententiarum pondere facilè præstabat, præter paucissimas epistolas nihil omninò scriptum reliquit: tametsi innumera mysteria exponere potuerit, quippè qui ad earum rerum quæ in tertio sunt cælo, contemplationem pertigisset, & ad ipsum usque divinum paradisum raptus, arcana quædam verba ibi auscultare meruisset. Sed & reliqui Sevatoris nostri adjutores, duodecim videlicet Apostoli, & septuaginta Disci-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων.

B ΤΑῦτα τοῦ Κλήμεντος, ἱστορίας ὁμοῦ καὶ ὠφελείας τῆς τῶν ἐντευξομένων ἕνεκεν, ἐνταῦθά μοι κείσθω. φέρε δὲ καὶ τοῦδε τοῦ Ἀποστόλου τὰς ἀναντιῤῥήτους ἐπισημηνώμεθα γραφάς. καὶ δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὸν Εὐαγγέλιον ταῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν διεγνωσμένον ἐκκλησίαις, πρῶτον ἀνομολογείσθω. ὅτι γε μὴν εὐλόγως πρὸς τῶν ἀρχαίων ἐν τετάρτῃ μοίρᾳ τῶν ἄλλων τριῶν κατείλεκται, ταύτῃ ἂν γένοιτο δῆλον. οἱ θεσπέσιοι καὶ ὡς ἀληθῶς θεοπρεπεῖς, φημὶ δὲ τοῦ C Χριστοῦ τοὺς Ἀποστόλους, τὸν βίον ἄκρως κεκαθαρμένοι, καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν δὲ γλῶτταν ἰδιωτεύοντες, τῇ γε μὴν πρὸς τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς δεδωρημένῃ θείᾳ καὶ παραδοξοποιῷ δυνάμει θαρσοῦντες, τὸ μὲν ἐν πειθοῖ καὶ τέχνῃ λόγων τὰ τοῦ διδασκάλου μαθήματα πρεσβεύειν, οὔτε ᾔδεσαν οὔτε ἐνεχείρουν. τῇ δὲ τοῦ θείου πνεύματος τοῦ συνεργοῦντος αὐτοῖς ἀποδείξει, καὶ τῇ δι' αὐτῶν συντελουμένῃ θαυματουργῷ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει μόνῃ χρώμενοι, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τὴν γνῶσιν ἐπὶ πᾶσαν κατήγγελλον τὴν οἰκουμένην. D σπουδῆς τῆς περὶ τὸ λογογραφεῖν μικρὰν ποιούμενοι φροντίδα. καὶ τοῦτ' ἔπραττον, ἅτε μείζονι καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐξυπηρετούμενοι διακονίᾳ. ὁ γοῦν Παῦλος πάντων ἐν παρασκευῇ λόγων δυνατώτατος, νοήμασί τε ἱκανώτατος γεγονώς, οὐ πλέον τῶν βραχυτάτων ἐπιστολῶν γραφῇ παραδέδωκε· καίτοι μυρία γε καὶ ἀπόῤῥητα λέγειν ἔχων, ἅτε τῶν μέχρις οὐρανοῦ τρίτου θεωρημάτων ἐπιψαύσας, ἐπ' αὐτόν τε τὸν θεοπρεπῆ παράδεισον ἀναρπασθεὶς, καὶ τῶν ἐκεῖσε ῥημάτων ἀῤῥήτων ἀξιωθεὶς ἐπακοῦσαι. οὐκ ἄπειροι μὲν οὖν ὑπῆρχον τῶν αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φοιτηταὶ, δώδεκα μὲν Ἀπόστολοι,

A ἑβδομήκοντα δὲ μαθηταί· ἄλλοι τε ἐπὶ τούτοις μυρίοι. ὅμως δ᾽ οὖν ἐξ ἁπάντων τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ὑπομνήματα Ματθαῖος ἡμῖν καὶ Ἰωάννης μόνοι καταλελοίπασιν. οὓς καὶ ἐπάναγκες ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν κατέχει λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ πρότερον Ἑβραίοις κηρύξας, ὡς ἔμελλε καὶ ἐφ᾽ ἑτέρους ἰέναι, πατρίῳ γλώττῃ γραφῇ παραδοὺς τὸ κατ᾽ αὐτὸν Εὐαγγέλιον, τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ, τούτοις ἀφ᾽ ὧν ἐστέλλετο, διὰ τῆς γραφῆς ἀπεπλήρου. ἤδη δὲ Μάρκου καὶ Λουκᾶ τῶν κατ᾽ αὐτοὺς Εὐαγγελίων τὴν ἔκδοσιν πεποιημένων, B Ἰωάννην φασὶ τὸν πάντα χρόνον ἀγράφῳ κεχρημένον κηρύγματι, τέλος καὶ ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν τοιᾶσδε χάριν αἰτίας. τῶν προαναγραφέντων τριῶν εἰς πάντας ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν διαδεδομένων, ἀποδέξασθαι μὲν φασὶν, ἀλήθειαν αὐτοῖς ἐπιμαρτυρήσαντα· μόνην δὲ ἄρα λείπεσθαι τῇ γραφῇ τὴν περὶ τῶν ἐν πρώτοις καὶ κατ᾽ ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πεπραγμένων διήγησιν· καὶ ἀληθής γε ὁ λόγος. τοὺς ἄλλους γοῦν τρεῖς C Εὐαγγελιστὰς συνιδεῖν πάρεστι, μόνα τὰ μετὰ τὴν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ κάθειρξιν ἐφ᾽ ἕνα ἐνιαυτὸν πεπραγμένα τῷ Σωτῆρι συγγεγραφότας, αὐτό τε τοῦτ᾽ ἐπισημηναμένους καταρχὰς τῆς αὐτῶν ἱστορίας. μετὰ γοῦν τὴν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν, καὶ τὸν ἐπ᾽ αὐτῇ πειρασμὸν, τὸν χρόνον τῆς ἰδίας γραφῆς ὁ μὲν Ματθαῖος δηλοῖ λέγων· ἀκούσας δὲ ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. ὁ δὲ Μάρκος ὡσαύτως· μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι φησὶν D Ἰωάννην, ἦλθεν Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν. καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ πρὶν ἄρξασθαι τῶν τοῦ Ἰησοῦ πράξεων, παραπλησίως ἐπιτηρεῖ φάσκων ὡς ἄρα προσθεὶς Ἡρώδης οἷς διεπράξατο πονηροῖς, κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν φυλακῇ. παρακληθέντα δὴ οὖν τούτων ἕνεκα φησὶ τὸν Ἀπόστολον Ἰωάννην, τὸν ὑπὸ τῶν προτέρων Εὐαγγελιστῶν παρασιωπηθέντα χρόνον, καὶ τὰ κατὰ τοῦτον πεπραγμένα τῷ Σωτῆρι (ταῦτα δ᾽ ἦν τὰ πρὸ τῆς τοῦ Βαπτιστοῦ καθείρξεως) τῷ κατ᾽ αὐτὸν Εὐαγγελίῳ παραδοῦναι. αὐτό τε τοῦτ᾽ ἐπισημήνασθαι, τότε μὲν φήσαντα, ταύτην ἀρχὴν ἐποίησε τῶν παραδόξων ὁ Ἰησοῦς· τότε δὲ μνημονεύσαντα τοῦ Βα-

A puli, alii denique præter eos innumerabiles, earundem rerum minimè expertes fuerunt. Soli nihilominus ex cunctis Domini Discipulis Matthæus & Joannes scriptos nobis rerum Commentarios reliquerunt. Quos quidem necessitate quadam ad scribendum impulsos fuisse perhibent. Nam Matthæus cùm Hebræis primùm fidem prædicasset, indè ad alias quoque gentes profecturus, Evangelium suum patrio sermone conscribens, id quod præsentiæ suæ adhuc superesse videbatur, scripto illis quos relinquebat, supplevit. B Posteà verò cùm Marcus jam & Lucas Evangelia sua seorsum singuli edidissent, aiunt Joannem, qui hactenus nuda voce verbum Domini prædicaverat, tandem ob hujusmodi causam ad scribendum se contulisse. Perlatis jam in omnium ipsiusque adeò Joannis notitiam supradictis tribus Evangeliis, approbavisse ea Joannes, & veritatem scriptorum suo testimonio confirmasse dicitur: solam verò narrationem earum rerum quas Christus circa prædicationis initium gesserat, desiderasse. Et profectò ita se res habet. Nam supe- C riores quidem tres Evangelistas, ea duntaxat quæ post conjectum in vincula Joannem Baptistam, unius anni curriculo à Servatore nostro gesta sunt, literis mandasse perspicuum est: idque ipsum in principio operis sui apertè significasse. Matthæus certè post quadraginta dierum jejunium, & post illam tentationem quæ jejunium subsecuta est, historiæ suæ tempus designat his verbis: Audiens, inquit, quòd Joannes traditus erat, ex Judæa secessit in Galilæam. Similiter etiam Marcus: Postquam, in- D quit, traditus est Joannes, venit Jesus in Galilæam. Sed & Lucas antequam res à Christo gestas ordiatur, eodem modo tempus designat. Cùm, ait: Adjecit, inquit, & hoc Herodes ceteris quæ gesserat malis, & conclusit Joannem in carcerem. His de causis ajunt Joannem ab amicis rogatum, & tempus ipsum quod superiores Evangelistæ silentio prætermiserant, & res tunc à Servatore nostro gestas, eas videlicet quæ Joannis Baptistæ carcerem præcesserant, in Evangelium suum conjecisse: idq; ab ipso indicari primùm cùm dicit, hoc initium miraculorum fecit Jesus: Deindè cùm in ipso jam progressu narrationis rerum à Jesu gestarum, mentionem interserit Joannis Baptistę tanquam in Ænon jux-

ta Salem etiamtùm baptizantis. Quod quidem apertissimè ostendit his verbis: Nondum, inquit, Joannes conjectus erat in carcerem. Proindè Joannes quidem res à Christo gestas priusquam Joannes Baptista custodiæ mancipatus fuisset, Evangelio suo complectitur. Reliqui verò tres Evangelistæ res Christi gestas, ex quo Baptista conjectus est in carcerem, persequuntur. Quod quicunque attentius observaverit, nequaquam Evangelia inter se dissidere posthac existimabit: quippe cum Joannis quidem Evangelium initium actuum Christi, cætera autem Evangelia sequentis temporis historiam contineant. Et seriem quidem ipsam generis Christi secundum carnem, utpote à Matthæo & Luca prius traditam, Joannes meritò prætermisit. Ab ipsa verò ejus divinitate sumpsit initium, quippe quæ à Spiritu sancto ipsi tanquam præstantiori fuisset reservata. Atque hæc de Joannis Evangelio dicta sint à nobis. Marcum verò quænam causa ad scribendum impulerit, jam superius commemoravi. At Lucas in ipso Evangelii sui exordio quæ scribendi sibi causa esset exposuit. Ait enim multos temerè atq; imprudenter aggressos fuisse narrationem earum rerum quas ipse exploratas haberet: ac proindè se necessitate adductum, ut nos ab incertis opinionibus liberaret, certissimam ac fidelissimam narrationem earum rerum, quarum ipse veritatem partim ex Pauli contubernio, partim ex reliquorum Apostolorum sermonibus hauserat, Evangelio suo tradidisse. Sed hæc à nobis quidem nunc dicta sint hactenus. Aliàs verò commodius allatis veterum Scriptorum locis, quid reliqui de eodem argumento tradiderint, docere conabimur. Porrò inter Joannis Scripta præter Evangelium, prior quoque epistola tùm à recentioribus tùm ab Antiquis omnibus citra controversiam admittitur. Reliquæ autem duæ in dubium revocantur. Revelationis autem libro adhuc in utramque partem opinionum varietate certatur. Sed hæc etiam controversia Vetustiorum testimonio competenti tempore disceptabitur.

A πτιστοῦ μεταξὺ τῶν Ἰησοῦ πράξεων, ὡς ἔτι τότε βαπτίζοντος ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλήμ· σαφῶς τε τοῦτο δηλοῖ, ἐν τῷ λέγειν· οὔπω γὰρ ἦν φησὶν Ἰωάννης βεβλημένος εἰς φυλακήν. οὐκοῦν ὁ μὲν Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ᾽ αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῇ, τὰ μηδέπω τοῦ Βαπτιστοῦ εἰς φυλακὴν βεβλημένου πρὸς τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς Εὐαγγελισταὶ, τὰ μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον κάθειρξιν τοῦ Βαπτιστοῦ μνημονεύουσιν. οἷς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτ᾽ ἂν δόξαι διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ εὐαγγέλια, τῷ
B τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην, τὰ πρῶτα τῶν τοῦ Χριστοῦ πράξεων περιέχειν. τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ χρόνου αὐτῷ γεγενημένην ἱστορίαν. εἰκότως δ᾽ οὖν τὴν μὲν τῆς σαρκὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενεαλογίαν, ἅτε Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ προγραφεῖσαν, ἀποσιωπῆσαι τὸν Ἰωάννην. τῆς δὲ θεολογίας ἀπάρξασθαι, ὡς ἂν αὐτῷ πρὸς τοῦ θείου πνεύματος οἷα κρείττονι παραπεφυλαγμένης. ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου γραφῆς εἰρήσθω. καὶ τῆς κατὰ Μάρκον δὲ ἡ γενομένη αἰτία, ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν δεδήλωται. ὁ δὲ Λουκᾶς ἀρχόμενος
C καὶ αὐτὸς τοῦ κατ᾽ αὐτὸν συγγράμματος, τὴν αἰτίαν προὔθηκε, δι᾽ ἣν πεποίηται τὴν σύνταξιν. δηλῶν ὡς ἄρα πολλῶν καὶ ἄλλων προπετέστερον ἐπιτετηδευκότων διήγησιν ποιήσασθαι ὧν αὐτὸς πεπληροφόρητο λόγων, ἀναγκαίως ἀπαλλάττων ἡμᾶς τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἀμφηρίστου ὑπολήψεως, τὸν ἀσφαλῆ λόγον ὧν αὐτὸς ἱκανῶς τὴν ἀλήθειαν κατειλήφει, ἐκ τῆς ἅμα Παύλῳ συνουσίας τε καὶ διατριβῆς, καὶ τῆς τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων ὁμιλίας ὠφελημένος, διὰ τοῦ ἰδίου παρέδωκεν εὐαγγελίου. καὶ ταῦτα μὲν ἡμεῖς περὶ τούτων·
D οἰκειότερον δὲ κατὰ καιρὸν διὰ τῆς τῶν ἀρχαίων παραθέσεως, τὰ καὶ τοῖς ἄλλοις περὶ αὐτῶν εἰρημένα πειρασόμεθα δηλῶσαι. τῶν δὲ Ἰωάννου συγγραμμάτων, πρὸς τῷ εὐαγγελίῳ καὶ ἡ προτέρα τῶν ἐπιστολῶν, παρά τε τοῖς νῦν καὶ τοῖς ἔτ᾽ ἀρχαίοις ἀναμφίλεκτος ὁμολόγηται· ἀντιλέγονται δὲ αἱ λοιπαὶ δύο. τῆς δ᾽ Ἀποκαλύψεως ἐφ᾽ ἑκάτερον ἔτι νῦν παρὰ τοῖς πολλοῖς περιέλκεται ἡ δόξα. ὅμως γε μὴν ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἐν οἰκείῳ καιρῷ τὴν ἐπίκρισιν δέξεται καὶ αὐτή.

ΚΕΦΑ-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ´.

Περὶ τῶν ὁμολογουμένων θείων γραφῶν καὶ τῶν μὴ τοιούτων.

Εὔλογον δ᾽ ἐνταῦθα γενομένους, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰς δηλωθείσας τῆς καινῆς διαθήκης γραφάς. καὶ δὴ τακτέον ἐν πρώτοις, τὴν ἁγίαν τῶν Εὐαγγελίων τετρακτύν. οἷς ἕπεται ἡ τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων γραφή. μετὰ δὲ ταύτην, τὰς Παύλου καταλεκτέον ἐπιστολάς· αἷς ἑξῆς τὴν φερομένην Ἰωάννου προτέραν, καὶ ὁμοίως τὴν Πέτρου κυρωτέον ἐπιστολήν. ἐπὶ τούτοις τακτέον, εἴγε φανείη, τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου. περὶ ἧς τὰ δόξαντα, κατὰ καιρὸν ἐκθησόμεθα. καὶ ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις. τῶν δ᾽ ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ᾽ οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται καὶ ἡ Ἰούδα. ἥτε Πέτρου δευτέρα ἐπιστολή, καὶ ἡ ὀνομαζομένη δευτέρα καὶ τρίτη Ἰωάννου. εἴτε τοῦ Εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῳ. ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων ἡ γραφή· ὅ, τε λεγόμενος ποιμήν, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου. καὶ πρὸς τούτοις, ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολή, καὶ τῶν Ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαί. ἔτι τε ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις εἰ φανείη, ἥν τινες ὡς ἔφην ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις. ἤδη δ᾽ ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ᾽ Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσι. ταῦτα μὲν πάντα, τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη. ἀναγκαίως δὲ καὶ τούτων ὅμως τὸν κατάλογον πεποιήμεθα, διακρίναντες τάς τε κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀληθεῖς καὶ ἀπλάστους καὶ ἀνωμολογημένας γραφάς, καὶ τὰς ἄλλας παρὰ ταύτας, οὐκ ἐνδιαθήκους μέν, ἀλλὰ καὶ ἀντιλεγομένας. ὅμως δὲ παρὰ πλείστοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν γινωσκομένας· ἵν᾽ εἰδέναι ἔχοιμεν αὐτάς τε ταύτας, καὶ τὰς ὀνόματι τῶν Ἀποστόλων πρὸς τῶν αἱρετικῶν προφερομένας. ἤτοι ὡς Πέτρου καὶ Θωμᾶ καὶ Ματθία, ἢ καί τινων παρὰ τούτους ἄλλων εὐαγγέλια περιεχούσας. ἢ ὡς Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου καὶ τῶν ἄλλων Ἀποστόλων πράξεις· ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστι-

CAPUT XXV.

De divinis Scripturis omnium consensu receptis, & de iis quæ non sunt ejusmodi.

Ceterùm opportunum videtur hoc loco novi Testamenti libros de quibus jam diximus, summatim recensere. (Huc refert Niceph. l.2.c.46.) Primò igitur collocanda est sacra Evangeliorum quadriga; quam deinde consequuntur Actus Apostolorum. Post hos numerandæ sunt Pauli Epistolæ. Inde prior illa Joannis, ac similiter Petri epistola suscipienda est. Postremò adjungenda est, si ita videbitur, Joannis B Revelatio: de qua quid Veteres senserint, suo loco exponemus. Et hæc quidem communi omnium consensu recepta sunt. Ex iis verò quæ in dubium revocantur, à multis tamen commemorari videmus, est epistola quæ dicitur Jacobi, & quæ Judæ, & secunda Petri; Joannis item altera & tertia, sive illæ ab ipso reverà Evangelista, sive ab altero ejusdem nominis compositæ sunt. Pro spuriis habendi sunt etiam Actus Pauli, & liber Pastoris titulo inscriptus, & Revelatio Petri: Barnabæ item epistola, & quæ dicũtur Institutiones Apo- C stolorum. His adjunge si lubet, Joannis Revelationem: quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo Scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos annumerant. Sed & in eundem ordinem jam à quibusdam relatum est Evangelium secundum Hebræos, quo maximè delectantur Hebræi illi qui Christi fidem susceperunt. Atq; hi sunt libri qui in dubium revocantur. Quorum tamen indicem contexere idcircò necessarium putavi, ut cùm ex Ecclesiæ traditione, veras ac sinceras Scripturas, & omnium consensu probatas, ab iis distinxerimus, quæ dubiæ quidem auctoritatis sunt, nec in novi D Testamenti corpus relatæ, à plerisque tamẽ ecclesiasticis Scriptoribus agnoscuntur: hoc modo tùm hos ipsos libros facilius dignoscere possimus, tùm alios sub Apostolorum nomine ab Hæreticis evulgatos, qui Petri, Thomæ, Matthiæ, & quorumdam aliorum Evangelia, Andreæ quoque, Joannis, aliorumq; Apostolorum Actus continent. Quos quidem libros nullus unquam, qui continuata ab Apostolis successione in Ecclesia docuit, in scriptis suis cõmemorare dignatus est. Sed & ipsum dicendi genus longè ab Apostolica sim-

plicitate discrepat. Sensus quoque ipse, & quæ ibidem traditur fides, cùm à vera & Catholica doctrina plurimumquantum aberret, hæc Hæreticorum hominum figmenta esse manifestè coarguit. Quocirca ne quidem inter spurios collocandi sunt hi libri, sed tanquam absurdi & impii, prorsus repudiandi. Nunc ad seriem historiæ nostræ redeamus.

A κῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσεν. πόρρω δέ που καὶ ὁ τῆς φράσεως παρὰ τὸ ἦθος τὸ ἀποστολικὸν ἐναλλάττει χαρακτήρ· ἥ τε γνώμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις, πλεῖστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπᾴδουσα, ὅτι δὴ αἱρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν· ὅθεν οὐδ' ἐν νόθοις αὐτὰ κατατακτέον, ἀλλ' ὡς ἄτοπα πάντη καὶ δυσσεβῆ παραιτητέον. ἴωμεν δὴ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὴν ἑξῆς ἱστορίαν.

Caput XXVI.

De Menandro præstigiatore.

Huetefer Niceph. l.3.c.12. Simonis Magi successor Menander, diabolicæ pravitatis alterum telum priore illo nequaquam inferius semetipse ac mores suos præstitit. Hic quoque Samarites, ad summam magicarum artium peritiam perinde ac magister progressus, pluribus adhuc & absurdioribus figmentis exuberavit. Nam seipsum quidem servatorem esse asserebat, ad hominum salutem ex ævis quibusdam invisibilibus ab alto destinatum. Neminem verò ajebat ipsos mundi conditores Angelos posse superare, nisi qui prius magica disciplina à se institutus, & baptismo, quem ipse tradebat, initiatus fuisset. Quem baptismum quicunque suscipere meruissent, eos perpetuam in hoc sæculo immortalitatem adepturos affirmabat: non amplius morti obnoxios, sed hîc in ævum permansuros, juvenes semper atque immortales futuros. Atque hæc quidem ex Irenæi libris licet cognoscere. Sed & Justinus similiter postquam de Simone retulit, de Menandro quoque subjungit hæc verba: Menandrum item quemdam Samaritanum ex vico Caparattæa oriundum, discipulum Simonis, Dæmonum stimulis agitatum Antiochiam venisse, atque ibi plurimos arte magica delusisse novimus. Qui etiam sectatoribus suis persuaserat ipsos nunquam esse morituros. Et ex illius disciplina adhuc supersunt nonnulli qui idem profitentur. Fuit hoc diabolicæ calliditatis commentum, ut per maleficos homines Christianorum nomen falsò sibi vindicantes, magnum illud religionis nostræ sacramentum magicæ artis infamia aspergeret, & ecclesiastica dogmata de animorum immortalitate, ac de mortuorũ resurrectione ludibrio exponere omnibus modis conaretur. Sed isti qui-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'.

Περὶ Μενάνδρου τοῦ γόητος.

B Σίμωνα τὸν μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος, ὅπλον δεύτερον οὐ χεῖρον τοῦ προτέρου, τῆς διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποδείκνυται τὸν τρόπον· ἦν καὶ οὗτος Σαμαρεύς. εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προελθών, μείζοσιν ἐπιδαψιλεύεται τερατολογίαις. ἑαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἴη λέγων ὁ Σωτήρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἄνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων αἰώνων ἀπεσταλμένος σωτηρίᾳ· διδάσκων δὲ μὴ ἄλλως δύνασθαί τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων περιγενήσεσθαι, μὴ C πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδομένης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος. οὗ τοὺς κατηξιωμένους, ἀθανασίαν ἀΐδιον ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας. αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρως τινὰς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους. ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγνῶναι ῥᾴδιον. καὶ ὁ Ἰουστῖνος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ Σίμωνος μνημονεύσας, καὶ τὴν περὶ τούτου διήγησιν ἐπιφέρει λέγων. Μένανδρον δέ τινα καὶ αὐ-D τὸν Σαμαρέα τὸν ἀπὸ κώμης Καππαρεταίας, γενόμενον μαθητὴν τοῦ Σίμωνος, οἰστρηθέντα καὶ αὐτὸν ὑπὸ τῶν δαιμόνων, καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενον, πολλοὺς ἐξαπατῆσαι διὰ μαγικῆς τέχνης οἴδαμεν· ὃς καὶ τοὺς αὐτῷ ἑπομένους, ὡς μὴ ἀποθνήσκοιεν ἔπεισε. καὶ νῦν τινες εἰσὶν ἀπ' ἐκείνου, τοῦτο ὁμολογοῦντες. ἦν δ' ἄρα διαβολικῆς ἐνεργείας, διὰ τοιῶνδε γοήτων τὴν χριστιανῶν προσηγορίαν ὑποδυομένων, τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας μυστήριον ἐπὶ μαγείᾳ σπουδάσαι διαβαλεῖν, διασύραι τε δι' αὐτῶν τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας καὶ νεκρῶν

ἀναστάσεως, ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. ἀλλ' οὗτοι μὲν τούτους σωτῆρας ἐπιγραψάμενοι, τῆς ἀληθοῦς ἀποπεπτώκασιν ἐλπίδος.

A dem qui ejusmodi servatores sibi adsciverant, spe veræ salutis penitus exciderunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ τῆς Ἐβιωναίων αἱρέσεως.

Ἄλλους δὲ ὁ πονηρὸς δαίμων τῆς περὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ διαθέσεως ἀδυνατῶν ἐκσεῖσαι, θατέρᾳ ληπτοὺς εὑρὼν, ἐσφετερίζετο. Ἐβιωναίους τούτους οἰκείως ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι, πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας. λιτὸν μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ κοινὸν ἡγοῦντο, κατὰ προκοπὴν ἤθους αὐτὸ μόνον ἄνθρωπον δεδικαιωμένον, ἐξ ἀνδρός τε κοινωνίας καὶ τῆς Μαρίας γεγεννημένον· δεῖν δὲ πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὡς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου σωθησομένοις. ἄλλοι δὲ παρὰ τούτους τῆς αὐτῆς ὄντες προσηγορίας, τὴν μὲν τῶν εἰρημένων ἔκτοπον διεδίδρασκον ἀτοπίαν, ἐκ παρθένου καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος μὴ ἀρνούμενοι γεγονέναι τὸν Κύριον· οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως καὶ οὗτοι προϋπάρχειν αὐτὸν, Θεὸν λόγον ὄντα καὶ σοφίαν ὁμολογοῦντες, τῇ τῶν προτέρων περιετρέποντο δυσσεβείᾳ. μάλιστα ὅτε καὶ τὴν σωματικὴν περὶ τὸν νόμον λατρείαν ὁμοίως ἐκείνοις περιέπειν ἐσπούδαζον. οὗτοι δὲ τοῦ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς ἐπιστολὰς, ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι δεῖν, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου· Εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ καθ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον. καὶ τὸ μὲν Σάββατον καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἄλλην ἀγωγὴν ὁμοίως ἐκείνοις παρεφύλαττον. ταῖς δ' αὖ κυριακαῖς ἡμέραις, ἡμῖν τὰ παραπλήσια εἰς μνήμην τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπετέλουν. ὅθεν παρὰ τὴν τοιαύτην ἐγχείρησιν τῆς τοιᾶσδε λελόγχασι προσηγορίας, τοῦ Ἐβιωναίων ὀνόματος, τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν αὐτῶν ὑποφαίνοντος. ταύτῃ γὰρ ἐπίκλην ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται.

CAPUT XXVII.

De Ebionæorum Hæresi.

Alios verò quos ab amore Christi malignus Dæmon dimovere non poterat, alia ex parte infirmos esse deprehendens, in ditionem suam redegit. Hi ab Antiquis cognominati sunt Ebionæi, quippe qui humiliter admodum atque abjectè de Christo sentirent. B Eum enim simplicem ac vulgarem, nec aliud quàm hominem esse censebant, qui profectu virtutis justus factus fuisset; ceterùm ex viri cum Maria concubitu procreatum. Porrò legis observationem sibi omninò necessariam ducebant, quasi per solam in Christum fidem, vitamque ex ea fide traductam, salutem consequi non valerent. Alii ab his, eodem nomine nuncupati, absurdam priorum sententiam refugientes, Christum quidem ex virgine, & ex Spiritu Sancto genitum esse non negant: sed iidem nihilominus cùm Christum C utpote Deum Verbum ac Sapientiam Patris ante omnia substitisse minimè fateantur, in eandem cum prioribus impietatem delapsi sunt: cùm præsertim corporales legis Mosaicæ cæremonias, perinde ac illi accuratè custodiant. Hi epistolas quidem Pauli prorsus rejiciendas esse censebant, desertorem illum legis vocantes: solum autem Evangelium illud, quod secundum Hebræos dicitur, amplexi, reliqua parvi faciebant. Et Sabbatum quidem aliosque Judaïcos ritus non secus ac Judæi observa- D bant: Diebus verò Dominicis eadem quæ nos in memoriam resurrectionis Domini peragebant. Cuius rei causa Ebionæorum cognomen sortiti sunt, quo intelligentiæ illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendici apud Hebræos vocantur.

Huc refer Niceph. c.13.l.3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ Κηρίνθου τοῦ αἱρεσιάρχου.

Κατὰ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους, ἑτέρας αἱρέσεως ἀρχηγὸν γενέσθαι Κήρινθον παρειλήφαμεν. Γάϊος οὗ φωνὰς ἤδη πρότερον

CAPUT XXVIII.

De Cerintho Hæresiarcha.

Eadem tempestate alterius hæresis auctorem fuisse Cerinthum accepimus. De quo Caius is cuius verba supe-

Huc refer Niceph. c.14.l.3.

rius retulimus, hæc in Disputatione sua A scribit: Sed & Cerinthus, inquit, per revelationes quasdam à se tanquam à magno quodam Apostolo conscriptas, portenta quædam quasi ab Angelis sibi ostensa commentus nobis introducit, affirmans post resurrectionem regnum Christi in terris futurum, ac rursus homines Hierosolymis degentes cupiditatibus & voluptati corporis obnoxios fore. Additque hostis ille divinarum Scripturarum, mille annorum spatium in nuptialibus festis transactum iri, quo facilius imperitos homines decipiat. Quinetiam Dionysius qui nostra ætate Alexandrinæ Ecclesiæ Episcopus fuit, in B secundo de promissionibus libro, postquam nonnulla de Joannis revelatione ex veteri Ecclesiæ traditione dixit, ejusdem Cerinthi mentionem facit his verbis: Cerinthum verò, inquit, qui hæresin illam quæ ab ipso Cerinthiana cognominata est condidit, ajunt eum librum composuisse: indito Joannis nomine, dum auctoritatem figmentis suis ex Joannis nomine mutuari vellet. Hæc enim fuit illius opinio, regnum Christi terrenum futurum. Et quarum rerum cupiditate ipse flagrabat, utpote volu- C ptatibus corporis obnoxius carnique addictus, in iis Regnum Dei situm fore somniavit, in ventris, & earum quæ infra ventrem sunt, partium explenda libidine: hoc est in cibo & potu, ac nuptiis, atque ut honestiori vocabulo ejusmodi voluptates velaret, in festis & sacrificiis & hostiarum mactationibus. Hæc Dionysius. Irenæus verò in primo adversus Hæreses libro secretiora quædam ejusdem figmenta commemorat. Sed & in tertio libro historiam quandam planè dignam quæ memoriæ mandetur, scriptis prodidit. Ait enim ita se à Polycarpo accepisse, Joannem Apostolum, cùm aliquando in balneum lavandi causa introisset, & Cerinthum intus D esse didicisset, statim ex eo loco fuga se proripuisse, cùm ne tectum quidem idem cum Cerintho subire sustineret: hortatumque esse comites suos ut idem facerent. Fugiamus, inquit, ne balneum corruat in quo Cerinthus est veritatis inimicus.

παρατέθειμαι, ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ ζητήσει, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει. ἀλλὰ καὶ Κήρινθος ὁ δι' Ἀποκαλύψεων ὡς ὑπὸ Ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένων, τερατολογίας ἡμῖν ὡς δι' ἀγγέλων αὐτῷ δεδειγμένας ψευδόμενος, ἐπεισάγει λέγων, μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ. καὶ πάλιν ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν σάρκα πολιτευομένην δουλεύειν. καὶ ἐχθρὸς ὑπάρχων ταῖς γραφαῖς τοῦ Θεοῦ, ἀριθμὸν χιλιονταετίας ἐν γάμῳ ἑορτῆς θέλων πλανᾶν λέγει γίνεσθαι. καὶ Διονύσιος δὲ ὁ τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίας καθ' ἡμᾶς τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχὼς, ἐν δευτέρῳ τῶν ἐπαγγελιῶν περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως εἰπών τινα ὡς ἐκ τῆς ἀνέκαθεν παραδόσεως, τοῦ αὐτοῦ μέμνηται ἀνδρὸς τούτοις ῥήμασι. Κήρινθον δὲ τὸν καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν αἵρεσιν συστησάμενον, ἀξιόπιστον ἐπιφημίσαι θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι ὄνομα· τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν. καὶ ὧν αὐτὸς ὠρέγετο φιλοσώματος ὢν καὶ πάνυ σαρκικὸς, ἐν τούτοις ὀνειροπολεῖν ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμονῶν. τουτέστι σιτίοις καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις, καὶ δι' ὧν εὐφημότερον ταῦτα ᾠήθη ποριεῖσθαι, ἑορταῖς καὶ θυσίαις καὶ ἱερείων σφαγαῖς. ταῦτα Διονύσιος. ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορρητοτέρας δή τινας τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθεὶς, ἐν τῷ τρίτῳ καὶ ἱστορίαν οὐκ ἀξίαν λήθης τῇ γραφῇ παρέδωκεν, ὡς ἐκ παραδόσεως Πολυκάρπου, φάσκων Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον εἰσελθεῖν ποτε ἐν βαλανείῳ, ὥστε λούσασθαι· γνόντα δὲ ἔνδον ὄντα τὸν Κήρινθον, ἀποπηδῆσαί τε τοῦ τόπου καὶ ἐκφυγεῖν θύραζε, μὴ δ' ὑπομείναντα τὴν αὐτὴν αὐτῷ ὑποδῦναι στέγην. ταὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ παραινέσαι φήσαντα, φύγωμεν μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ Νικολάου καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ κεκλημένων.

Ἐπὶ τούτων δῆτα καὶ ἡ λεγομένη τῶν Νικολαϊτῶν αἵρεσις, ἐπὶ σμικρότατον συνέστη χρόνον. ἧς δὴ καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις μνημονεύει. οὗτοι Νικόλαον ἕνα τῶν ἀμφὶ τὸν Στέφανον διακόνων πρὸς τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ τῇ τῶν ἐνδεῶν θεραπείᾳ προκεχειρισμένων ηὔχουν, ὅ γε μὴν Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ ταῦτα περὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν ἱστορεῖ· ὡραίαν φασὶ γυναῖκα ἔχων οὗτος, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τὴν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τῶν Ἀποστόλων ὀνειδισθεὶς ζηλοτυπίαν, εἰς μέσον ἀγαγὼν, γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν. ἀκόλουθον γὰρ εἶναί φασι τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐκείνῃ τῇ φωνῇ, τῇ ὅτι παραχρῆσθαι τῇ σαρκὶ δεῖ. καὶ δὴ κατακολουθήσαντες τῷ γεγενημένῳ, τῷ τε εἰρημένῳ ἁπλῶς καὶ ἀβασανίστως, ἀναίδην ἐκπορνεύουσιν οἱ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ μετιόντες. πυνθάνομαι δ' ἐγὼ τὸν Νικόλαον, μηδεμιᾷ ἑτέρᾳ παρ' ἣν ἔγημε κεχρῆσθαι γυναικί· τῶν τε ἐκείνου τέκνων, τὰς μὲν θηλείας, καταγηρᾶσαι παρθένους. ἄφθορον δὲ διαμεῖναι τὸν υἱόν. ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀποβολὴ πάθους ἦν, ἡ εἰς μέσον τῶν Ἀποστόλων τῆς ζηλοτυπουμένης ἐκκύκλησις γυναικός· καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν, τὸ παραχρῆσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκεν. οὐ γὰρ οἶμαι ἐβούλετο κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐντολὴν, δυσὶ Κυρίοις δουλεύειν, ἡδονῇ καὶ Κυρίῳ. λέγουσι γοῦν καὶ τὸν Ματθίαν οὕτω διδάξαι, σαρκὶ μὲν μάχεσθαι καὶ παραχρῆσθαι, μηδὲν αὐτῇ πρὸς ἡδονὴν ἐνδιδόντα, ψυχὴν δὲ αὔξειν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους παραχαράξασθαι τὴν ἀλήθειαν ἐγκεχειρηκότων, λόγου γε μὴν θᾶττον εἰς τὸ παντελὲς ἀπεσβηκότων εἰρήσθω.

CAPUT XXIX.

De Nicolao & sectatoribus ab eo cognominatis.

(Huc refer Niceph. l. 3. c. 15.) Sub idem tempus hæresis quæ dicitur Nicolaïtarum, brevissimo temporis spatio permansit, cujus etiam mentio fit in Revelatione Joannis. Hi Nicolaum quemdam, unum ex illis qui ad curam inopum gerendam unà cum Stephano ab Apostolis constituti fuerant ministri, sectæ suæ auctorem jactabant. De hoc autem Clemens Alexandrinus in tertio operis quod στρωματεὺς inscribitur libro, hæc narrat ad verbum. Cùm haberet formosam uxorem, post adscensum Domini objurgantibus Apostolis, & zelotypiam ei objicientibus, productam in medium uxorem, cui vellet ducere permisit. Hoc enim factum affirmant planè consentire cum illo ejusdem dicto, sua quemque carne abuti oportere. Hoc igitur factum dictumque temerè atque imprudenter pro exemplo sibi proponentes Nicolai sectatores, licenter in omne genus stupri feruntur. Atqui de Nicolao sic accepimus, nullius eum mulieris præterquàm illius quam uxorem duxerat, concubitu usum fuisse: Et ex ejus liberis filias quidem usque ad extremam ætatem virgines permansisse: filium verò ipsum quoque Veneris expertem vixisse. Quæ cum ita sint, illa uxoris, ob quam Zelotypiæ arguebatur, coram Apostolis productio, indicium erat affectus domiti atque extincti: & verbis illis sua quemque carne abuti oportere, voluptatum quas homines tantopere appetunt, fuga & continentia docebatur. Nam juxta Domini præceptum duobus simul dominis servire nolebat, voluptati & Christo. Quin & Matthias idem docuisse dicitur, carni quidem bellum indicendum, eaque abutendum esse, neque ullam ei permittendam voluptatem: animam verò fide ac scientia augendam esse. Atque hæc de his qui circa hæc tempora veritatem corrumpere adorti, dicto citiùs extincti sunt, à nobis dicta sufficiant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ τῶν ἐν συζυγίαις ἐξετασθέντων Ἀποστόλων.

Ὁ μέντοι Κλήμης οὗ τὰς φωνὰς ἀρτίως ἀνέγνωμεν, τοῖς προειρημένοις ἑξῆς διὰ τοὺς ἀθετοῦντας γάμον, τοὺς τῶν ἀπο-

CAPUT XXX.

De Apostolis qui in conjugio vixerunt.

(Vide Nicephor. l. 2. c. 44.) Porrò Clemens cujus verba modò recitavimus, post illa quæ à nobis relata sût, enumerat Apostolos qui uxores habuerant, in gratiam quorumdam

qui nuptias damnabant. An fortè, inquit, Apostolos improbabunt. Petrus enim & Philippus liberos ex l[illegible]mis nuptiis procrearunt. Philippus etiam filias viris collocavit. Paulus quoque in quadam epistola suam ipsius conjugem compellare non veretur. Quam tamen ideò secum minimè circunduxit, ut expeditior ministerium suum obiret. Sed quoniam in hunc sermonem incidimus, non pigebit aliam quoque memoratu dignam ejusdem Clementis narrationem apponere, quæ in septimo ejusdem operis libro refertur in hunc modum: Ajunt, inquit, beatum Petrum, cùm uxorem suam duci ad supplicium vidisset, gaudio exultasse, quòd à Deo vocata, ac mox in patriam reditura esset: eamque proprio nomine compellantem, hortatorio & consolatorio vocis sono inclamasse: Mulier memento Domini. Hujusmodi erant Sanctorum connubia: hujusmodi erat carissimorum perfecta dilectio. Atque hæc utpote præsenti argumento accommodata, opportunè in hunc locum conjecimus.

A στόλων ἐξεταθέντας ἐν συζυγίαις καταλέξει. φάσκων· ἢ καὶ τοὺς Ἀποστόλους ἀποδοκιμάσουσι. Πέτρος μὲν γὰρ καὶ Φίλιππος ἐπαιδοποιήσαντο. Φίλιππος δὲ καὶ τὰς θυγατέρας ἀνδράσιν ἐξέδωκε. καὶ ὅ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἔν τινι ἐπιστολῇ τὴν αὐτοῦ προσαγορεῦσαι σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμιζε, διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές. ἐπεὶ δὲ τούτων ἐμνήσθημεν, οὐ λυπεῖ καὶ ἄλλην ἀξιοδιήγητον ἱστορίαν τοῦ αὐτοῦ παραθέσθαι, ἣν ἐν τῷ ἑβδόμῳ στρωματεῖ τοῦτον ἱστορῶν ἀνέγραψε τὸν τρόπον. Φασὶ γοῦν τὸν B μακάριον Πέτρον, θεασάμενον τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἀπαγομένην τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ἡσθῆναι μὲν τῆς κλήσεως χάριν καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς. ἐπιφωνῆσαι δὲ εὖ μάλα προτρεπτικῶς καὶ παρακλητικῶς ἐξ ὀνόματος προσειπόντα. μέμνησο ὦ αὕτη τοῦ Κυρίου. τοιοῦτος ἦν ὁ τῶν μακαρίων γάμος, καὶ ἡ τῶν φιλτάτων τελεία διάθεσις. καὶ ταῦτα δὲ οἰκεῖα ὄντα τῇ μετὰ χεῖρας ὑποθέσει, ἐνταῦθά μοι κατὰ καιρὸν κείσθω.

Caput XXXI.

De Ioannis & Philippi obitu.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑʹ.

Περὶ τῆς Ἰωάννου καὶ Φιλίππου τελευτῆς.

Vide Niceph. l. 2. c. 35.

De Paulo quidem & Petro, tempus & modum cædis, locumque in quo cadavera ipsorum deposita sunt, jam superius retulimus. De Joanne verò tempus quidem ipsum aliqua ex parte designavimus: locus verò in quo sepultus est, ex Polycratis qui Ephesinorum Ecclesiæ Episcopus fuit, epistolâ demonstratur. In qua scribens ad Victorem Romanæ urbis Episcopum, Joannis simul ac Philippi Apostoli, ejusdemque filiarum mentionem facit his verbis: Nam & in Asia, inquit, magna quædam lumina extincta sunt, quæ suscitabuntur in novissimo die adventus Domini, tunc cùm de cælo veniet cum gloria, & universos Sanctos requiret: Philippum intelligo, qui fuit unus ex duodecim Apostolis, mortuusque est Hierapoli cum binis filiabus quæ in virginitate consenuerunt. Altera quoque ejus filia quæ spiritualem quandam vitam duxit, Ephesi sepulta est. Sed & Joannes, qui supra pectus Domini recubuit, fuitque Sacerdos Dei laminam gestans, & martyr & doctor, hic inquam, Joannes in urbe Epheso conditus jacet.

Παύλου μὲν οὖν καὶ Πέτρου τῆς τελευτῆς ὅ, τε χρόνος καὶ ὁ τρόπος, καὶ προσέτι τῆς μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν καταθέσεως ὁ χῶρος, ἤδη πρότερον ἡμῖν δεδήλωται. τοῦ δὲ Ἰωάννου, τὰ μὲν τοῦ χρόνου ἤδη πως εἴρηται· τὸ δέ γε τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ χωρίον, ἐξ ἐπιστολῆς Πολυκράτους. τῆς δὲ ἐν Ἐφέσῳ παροικίας Ἐπίσκοπος οὗτος ἦν, ἐπιδείκνυται. ἣν Οὐίκτορι Ῥω- D μαίων Ἐπισκόπῳ γράφων, ὁμοῦ τε αὐτοῦ καὶ Φιλίππου μνημονεύει τοῦ Ἀποστόλου, τῶν τε τούτου θυγατέρων ὧδέ πως. καὶ γὰρ καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται· ἅτινα ἀναστήσεται τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν ᾗ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἀναζητήσει πάντας τοὺς ἁγίους. Φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει. καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρθένοι. καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, ἢ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσών,

ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκώς, καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος. οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται. ταῦτα καὶ περὶ τῆς τῶνδε τελευτῆς. καὶ ἐν τῷ Γαΐου δὲ οὗ μικρῷ πρόσθεν ἐμνήσθημεν διαλόγῳ, Πρόκλος πρὸς ὃν ἐποιεῖτο τὴν ζήτησιν, περὶ τῆς Φιλίππου καὶ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ τελευτῆς συνᾴδων τοῖς ἐκτεθεῖσιν οὕτω φησίν. μετὰ τοῦτο δὲ προφήτιδες τέσσαρες αἱ Φιλίππου γεγένηνται ἐν Ἱεραπόλει τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν· ὁ τάφος αὐτῶν ἐστιν ἐκεῖ, καὶ ὁ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ταῦτα μὲν οὗτος. ὁ δὲ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, τῶν Φιλίππου θυγατέρων ἐν Καισαρείᾳ τῆς Ἰουδαίας ἅμα τῷ πατρὶ τότε διατριβουσῶν προφητικοῦ τε χαρίσματος ἠξιωμένων, μνημονεύει κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγων. ἤλθομεν εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτά, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ. τούτῳ δὲ ἦσαν παρθένοι θυγατέρες τέσσαρες προφητεύουσαι. τὰ μὲν οὖν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γνῶσιν περί τε τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων, ὧν τε καταλελοίπασιν ἡμῖν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ τῶν ἀντιλεγομένων μέν, ὅμως δ' ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις παρὰ πολλοῖς δεδημοσιευμένων, τῶν τε παντελῶς νόθων καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας ἀλλοτρίων ἐν τούτοις διειληφότες, ἐπὶ τὴν τῶν ἑξῆς προΐωμεν ἱστορίαν.

A Et hæc quidem de illorum obitu. Præterea in dialogo Caji cujus suprà fecimus mentionem, Proclus adversus quem instituta est disputatio, de Philippi ejusque filiarum exitu, planè consentiens cum iis quæ modò retulimus, sic ait: Quatuor posthæc Philippi filiæ Prophetides fuerunt Hierapoli Asiæ civitate, ubi & earum & patris Philippi sepulchrum visitur. Hæc ille. Lucas verò in Actibus Apostolorum, Philippi filiarum meminit, quæ dono prophetiæ ornatæ, apud Cæsaream Judææ tunc temporis cum patre degebant. Venimus, inquit, Cæsaream: & ingressi in domum Philippi
B Evangelistæ, qui erat unus è septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes. Expositis igitur hactenus quæcunque ad notitiam nostram pervenerunt, tùm de Apostolis ipsis & de tempore obitus singulorum, tùm de sacris Voluminibus quæ nobis reliquerunt: ad hæc de iis libris qui in dubium quidem revocantur, in plurimis tamen Ecclesiis palam leguntur: postremò de illis qui planè spurii sunt, & à recta fide doctrinaque Apostolorum alieni, nunc
C ad sequentium rerum narrationem progrediamur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ´

Ὅπως Συμεὼν ὁ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοπος ἐμαρτύρησεν.

Μετὰ Νέρωνα καὶ Δομετιανόν, κατὰ τοῦτον οὗ νῦν τοὺς χρόνους ἐξετάζομεν, μερικῶς καὶ κατὰ πόλεις ἐξ ἐπαναστάσεως δήμων, τὸν καθ' ἡμῶν κατέχει λόγος ἀνακινηθῆναι διωγμόν. ἐν ᾧ Συμεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, ὃ δεύτερον καταστῆναι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ἐπίσκοπον ἐδηλώσαμεν, μαρτυρίῳ τὸν βίον ἀναλῦσαι παρειλήφαμεν. καὶ τούτου μάρτυς αὐτὸς ἐκεῖνος, οὗ διαφόροις ἤδη πρότερον ἐχρησάμεθα φωναῖς, Ἡγήσιππος· ὃς δὴ περί τινων αἱρετικῶν ἱστορῶν, ἐπιφέρει δηλῶν ὡς ἄρα ὑπὸ τούτων κατὰ τόνδε τὸν χρόνον ὑπομείνας κατηγορίαν, πολυτρόπως ὁ δηλούμενος ὡς ἂν χριστιανὸς ἐπὶ πλείστας αἰκισθεὶς ἡμέρας, αὐτόν τε τὸν δικαστὴν καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν εἰς τὰ μέγιστα καταπλήξας, τῷ τοῦ Κυρίου πάθει πα-

Caput XXXII.

Quomodo Symeon Hierosolymorum Episcopus martyrium subiit.

Post Neronis ac Domitiani persecutionem, sub hoc cujus nunc tempora commemoramus Trajano, particularem quandam per singulas civitates po- (Huc refer Niceph. l.3. c.16.)
D pulari motu adversus nostros excitatam esse persecutionem accepimus. In qua Symeon Cleopę filius, quem secundum Ecclesiæ Hierosolymitanæ Episcopum constitutum esse docuimus, martyrio vitam finiisse memoratur. Hujus rei testis est is, cujus verba jam toties retulimus, Hegesippus. Qui de hæreticis quibusdam verba faciens, ab iisdem circa hæc tempora accusatum subjungit esse Symeonem, variisq; tormentorum generibus per dies plurimos excruciatum, eò quòd Christianus esset, admirationi fuisse tùm judici, tùm satellitibus ac ministris: tandemque eodem supplicii genere quod Dominus pertulit, vitam

clausisse. Sed satius est verba ipsius Scriptoris hæc narrantis audire. Ex eorum, inquit, Hæreticorum numero, quidam Symeonem Cleopæ filium detulerunt, quòd ex stirpe Davidis oriundus, & Christianus esset. Atque ità Symeon cùm annos centum ac viginti natus esset, martyrium subiit, principatu Trajani Augusti, Attico consulari Legato Syriam administrante. Idem præterea scribit, eos ipsos Symeonis accusatores, cùm tunc temporis omnes ex regia Judæorum tribu oriundi sollicitè investigarentur, convictos esse quòd ex ea stirpe originem ducerent. Porrò hunc Symeonem non absurdè quis dixerit & spectatorem & auditorem Domini fuisse; cùm & diuturnitas vitæ ipsius, & Evangeliorum fides id astruere videatur, in quibus Maria quædam commemoratur Cleopæ filia, cujus Symeonem filium fuisse supra docuimus. Alios prætereà nepotes unius ex Domini fratribus, cui nomen erat Judæ, ad hoc usque Trajani Imperium vitam produxisse idem Scriptor refert, cùm jam anteà sub Domitiano, ut diximus, Christi fidem constanter professi fuissent. Sic autem scribit: Adsunt, inquit, illi & universæ Ecclesiæ præsident, utpotè martyres & agnati Christi. Tandemque profunda pace Ecclesiæ restituta, ad Trajani usque tempora superstites fuerunt. Donec Symeon supradictus Cleopæ filius ejus qui patruus erat Domini accusatus similiter ab Hæreticis, & ob eandem causam in jus vocatus est coram Attico Consulari; & per multos dies acerbissimis tormentis excruciatus, fidem Christi constantissimè professus est; adeo ut & Consularis ipse, & omnes qui aderant, magnoperè mirarentur, qua ratione vir centum ac viginti annos natus, tot tormenta perferre potuisset. Tandem verò sententia judicis cruci suffixus est. Post hæc idem Scriptor res illa ætate gestas commemorans, addit Ecclesiam ad hæc usque tempora instar cujusdam virginis, integram atque incorruptam permansisse: adhuc in obscuro recessu delitescentibus, quicunque rectam prædicationis Evangelicæ regulam depravare niterentur. Sed postquam sacer Apostolorum cœtus vario mortis genere extinctus est, effluxeratq; jam ætas hominum illorum, qui divinam ipsam Sapientiam suis auribus auscultare meruerant: tunc demũ exorta est impii erroris conspiratio,

A ἐμφερὲς παραπλήσιον τέλος ἀπηνέγκατο. οὐδὲν δὲ οἷον καὶ τοῦ συγγραφέως ἐπακοῦσαι, αὐτὰ δὴ ταῦτα κατὰ λέξιν ὧδέ πως ἱστοροῦντος. ἀπὸ τούτων δηλαδὴ τῶν αἱρετικῶν, κατηγοροῦσί τινές Συμεῶνος τοῦ Κλωπᾶ, ὡς ὄντος ἀπὸ Δαβὶδ καὶ χριστιανοῦ. καὶ οὕτως μαρτυρεῖ ἐτῶν ὢν ἑκατὸν εἴκοσιν, ἐπὶ Τραϊανοῦ καίσαρος καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ. φησὶ δὲ ὁ αὐτός, ὡς ἄρα καὶ τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ, ζητουμένων τότε τῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς Ἰουδαίων φυλῆς, ὡσὰν ἐξ αὐτῆς ὄντας, ἁλῶναι συνέβη. λογισμῷ δ' ἂν καὶ τὸν Συμεῶνα τῶν αὐτοπ-
B τῶν καὶ αὐτηκόων εἴποι ἄν τις γεγονέναι τοῦ Κυρίου, τεκμηρίῳ τῷ μήκει τοῦ χρόνου τῆς αὐτοῦ ζωῆς χρώμενος, καὶ τῷ μνημονεύειν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν Μαρίας τῆς τοῦ Κλωπᾶ. οὗ γεγονέναι αὐτὸν, καὶ πρότερον ὁ λόγος ἐδήλωσεν. ὁ δ' αὐτὸς συγγραφεὺς καὶ ἑτέρους ἀπὸ γένους ἑνὸς τῶν φερομένων ἀδελφῶν τοῦ σωτῆρος, ᾧ ὄνομα Ἰούδας, φησὶν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιβιῶναι βασιλείαν, μετὰ τὴν ἤδη πρότερον ἱστορηθεῖσαν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς
C εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ Δομετιανοῦ μαρτυρίαν. γράφει δὲ οὕτως· ἔρχονται οὖν καὶ προηγοῦνται πάσης ἐκκλησίας ὡς μάρτυρες, καὶ ἀπὸ γένους τοῦ Κυρίου. καὶ γενομένης εἰρήνης βαθείας ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ, μένουσι μέχρι Τραϊανοῦ καίσαρος. μέχρις οὗ ὁ ἐκ θείου τοῦ Κυρίου ὁ προειρημένος Συμεὼν υἱὸς Κλωπᾶ, συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ὡσαύτως κατηγορήθη καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ ἐπὶ Ἀττικοῦ τοῦ ὑπατικοῦ. καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας αἰκιζόμενος, ἐμαρτύρησεν ὡς πάντας ὑπερθαυμάζειν, καὶ τὸν ὑπατικὸν, πῶς ἑκατὸν εἴκοσι τυγχάνων ἐτῶν, ὑπέμεινε καὶ ἐκελεύσθη σταυρωθῆναι. ἐπὶ τούτοις ὁ αὐ-
D τὸς ἀνὴρ διηγούμενος τὰ κατὰ τοὺς δηλουμένους, ἐπιλέγει ὡς ἄρα μέχρι τῶν τότε χρόνων παρθένος καθαρὰ καὶ ἀδιάφθορος ἔμεινεν ἡ ἐκκλησία, ἐν ἀδήλῳ που σκότει φωλευόντων εἰσέτι τότε, τῶν, εἰ καί τινες ὑπῆρχον, παραφθείρειν ἐπιχειρούντων τὸν ὑγιῆ κανόνα τοῦ σωτηρίου κηρύγματος. ὡς δ' ὁ ἱερὸς τῶν Ἀποστόλων χορὸς διάφορον εἰλήφει τοῦ βίου τέλος, παρεληλύθει τε ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν αὐταῖς ἀκοαῖς τῆς ἐνθέου σοφίας ἐπακοῦσαι κατηξιωμένων, τηνικαῦτα τῆς ἀθέου πλάνης τὴν ἀρχὴν

ἀρχὴν ἐλάμβανεν ἡ σύστασις, διὰ τῆς τῶν ἑτεροδιδασκάλων ἀπάτης· οἳ καὶ ἅτε μηδενὸς ἔτι τῶν Ἀποστόλων λειπομένου, γυμνῇ λοιπὸν ἤδη τῇ κεφαλῇ, τῷ τῆς ἀληθείας κηρύγματι τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν ἀντικηρύττειν ἐπεχείρουν. καὶ ταῦτα μὲν οὕτω περὶ τούτων διαλαβὼν, ὧδέ πως ἔλεξεν. ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τὰ ἑξῆς τῆς ἱστορίας ὁδῷ προβαίνοντες ἴωμεν.

A fraude & malitia falsorum doctorum. Qui utpote nullo amplius ex Apostolis superstite, posthæc nudo, quod ajunt, capite adversus prædicationem veritatis adulterinam doctrinam obtrudere aggressi sunt. Et Hegesippus quidem de iis rebus in hunc fere modum scribit. Nos verò sensim atque ordine progredientes, ad sequentia veniamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ΄.

Ὅπως Τραϊανὸς ζητεῖσθαι χριστιανοὺς ἐκώλυσεν.

Τοσοῦτός γε μὴν ἐν πλείοσι τόποις ὁ καθ' ἡμῶν ἐπετάθη τότε διωγμὸς, ὡς Πλίνιον Σεκοῦνδον ἐπισημότατον ἡγεμόνων, ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν μαρτύρων κινηθέντα, βασιλεῖ κοινώσασθαι περὶ τοῦ πλήθους τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀναιρουμένων· ἅμα δ' ἐν ταὐτῷ μηνῦσαι, μηδὲν ἀνόσιον μηδὲ παρὰ τοὺς νόμους πράττειν αὐτοὺς κατειληφέναι, πλὴν τό γε ἅμα τῇ ἕῳ διεγειρομένους, τὸν Χριστὸν Θεοῦ δίκην ὑμνεῖν. τὸ δὲ μοιχεύειν καὶ φονεύειν, καὶ τὰ συγγενῆ τούτοις ἀθέμιτα πλημμελήματα, καὶ αὐτοὺς ἀπαγορεύειν. πάντα τε πράττειν ἀκολούθως τοῖς νόμοις· πρὸς ἃ τὸν Τραϊανὸν δόγμα τοιόνδε τεθεικέναι. τὸ χριστιανῶν φῦλον, μὴ ἐκζητεῖσθαι μὲν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι· οὗ γινομένου, ποσῶς μὲν τοῦ διωγμοῦ σβεσθῆναι τὴν ἀπειλὴν σφοδρότατα ἐγκειμένου. οὐ χείρονάς γε μὴν τοῖς κακουργεῖν περὶ ἡμᾶς ἐθέλουσι λείπεσθαι προφάσεις. ἔσθ' ὅπη μὲν τῶν δήμων, ἔσθ' ὅπη δὲ καὶ τῶν κατὰ χώρας ἀρχόντων, τὰς καθ' ἡμῶν συσκευαζομένων ἐπιβουλάς· ὡς καὶ ἄνευ προφανῶν διωγμῶν, μερικοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐξάπτεσθαι. πλείους τε τῶν πιστῶν διαφόροις ἐναγωνίζεσθαι μαρτυρίοις. εἴληπται δ' ἡμῖν ἡ ἱστορία, ἐξ ἧς ἀνωτέρω δεδηλώκαμεν τοῦ Τερτυλλιανοῦ Ῥωμαϊκῆς ἀπολογίας, ἧς ἡ ἑρμηνεία τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. καίτοι εὑρήκαμεν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπιζήτησιν κεκωλυμένην. Πλίνιος γὰρ Σεκοῦνδος ἡγούμενος τῆς ἐπαρχίας, κατακρίνας χριστιανούς τινας καὶ τῆς ἀξίας ἐκβαλὼν, ταραχθεὶς τῷ πλήθει, διηγνόει τί αὐτῷ λοιπὸν εἴη πρακτέον. Τραϊανῷ οὖν τῷ βασιλεῖ ἀνεκοινώσατο λέγων, ἔξω τοῦ μὴ βούλεσθαι αὐτοὺς εἰδωλολατρεῖν, οὐδὲν ἀνόσιον ἐν αὐτοῖς εὑρηκέναι. ἐμήνυε δὲ καὶ τοῦτο, ἀνίστασθαι ἕωθεν τοὺς χριστιανοὺς, καὶ τὸν Χριστὸν,

Caput XXXIII.

Quomodo Trajanus Christianos vetuit inquiri.

Huc refer Niceph. c.17. l.3.

B Tanta porrò & tàm gravis plerisque in locis adversus nostros persecutio tunc temporis sæviebat, ut Plinius Secundus inter provinciarum Rectores celeberrimus, motus martyrum multitudine, ad Principem retulerit de numero eorum qui fidei causâ obtruncabantur: simulque indicaverit, deprehendisse se nihil ab illis impiè, nihil adversus leges actitari: nisi quòd primo diluculo excitati, Christo tanquam Deo hymnos canerent. Ceterùm adulteria, homicidia, & reliqua hujusmodi crimina illos etiam aversari, cunctaque ex præscripto legum agere. C Quibus respondens Trajanus, edixit: Christianos quidem requirendos non esse, oblatos verò puniri oportere. Quo facto, persecutionis incendium quod nobis violentius incumbebat, restinctum quidem aliqua ex parte videbatur: iis tamen qui nos malignè & fraudulenter aggredi vellent, non minor opportunitas suppetebat: alibi populo, alibi Præsidibus provinciarum adversus nostros insidias comparantibus. Adeo ut si non palam & publicè, locales tamen in aliquot provin- D ciis persecutiones exardescerent, & plurimi ex fidelibus multiplicis martyrii certamen subirent. Porrò ex Tertulliani Apologetico Latinè conscripto, cujus jam suprà mentionem fecimus, hæc à nobis est desumpta narratio. Atqui invenimus, inquit, inquisitionem quoq; in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cùm provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdã gradu pulsis, ipsa tandem multitudine perturbatus, quid de cetero ageret, consuluit tunc Trajanum Imperatorem: allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de Sacramentis eorum comperisse, quàm cœtus antelucanos ad canen-

dum Christo ut Deo, & ad confœderandam disciplinam: homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam & cetera scelera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos verò puniri oportere. Et hæc quidem ita se habebant.

A Θεῷ δίκην ὑμνεῖν. καὶ πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυλάσσειν, κωλύεσθαι φονεύειν. μοιχεύειν. πλεονεκτεῖν. ἀποστερεῖν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. πρὸς ταῦτα ἀντέγραψε Τραϊανὸς, τὸ τῶν χριστιανῶν φῦλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μὲν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι. καὶ ταῦτα μὲν ἐν τούτοις ἦν.

Caput XXXIV.

Quod Ecclesiam Romanam quartus rexerit Evarestus.

Huc refer Niceph. c. 25. l. 3.

EX Romanis autem Pontificibus Clemens anno supradicti Imperatoris tertio abiit è vita, Evaresto Sacerdotium relinquens, cùm novem totos annos prædicationem verbi divini procurasset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὅπως τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τέταρτος Εὐάρεστος ἡγεῖται.

ΤΩν δ' ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκόπων ἔτει τρίτῳ τῆς τοῦ προειρημένου βασιλέως ἀρχῆς, B Κλήμης Εὐαρέστῳ παραδοὺς τὴν λειτουργίαν, ἀναλύει τὸν βίον, τὰ πάντα προστὰς ἔτη ἐννέα τῆς τοῦ θείου λόγου διδασκαλίας.

Caput XXXV.

Quod tertius Hierosolymorum Ecclesiæ præfuit Iustus.

Vide Niceph. l. 3. c. 2.

SYmeone quoque ad hunc quem diximus modum vita defuncto, Hierosolymitani Episcopatus sedem Justus quidam Judæus capessit. Quippè ea tempestate innumerabiles ex circumcisione ad Christi fidem transierant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ὡς τρίτος τῆς Ἱεροσολύμων Ἰοῦστος ἡγεῖται.

ΑΛλὰ καὶ τοῦ Συμεῶνος τὸν δηλωθέντα τελειωθέντος τρόπον, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκοπῆς τὸν θρόνον Ἰουδαῖός τις ὄνομα Ἰοῦστος, μυρίων ὅσον ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν τηνικαῦτα πεπιστευκότων εἷς καὶ αὐτὸς ὢν, C διαδέχεται.

Caput XXXVI.

De Ignatio & ejus epistolis.

Huc refer Niceph. c. 29 l. 3.

IIsdem temporibus florebat in Asia Polycarpus Apostolorum Discipulus, qui à familiaribus ac ministris Domini, Smyrnensis Ecclesiæ Episcopatum acceperat. Papias quoque Hierapolitanus Episcopus eadem ætate celebris fuit, vir inprimis disertus & eruditus, ac Scripturarum peritus. Ignatius præterea multorum sermonibus nostra etiam ætate celebratus, secundus post Petrum Antiochensem Ecclesiam sortitus est. Hic ob fidem Christi è Syria ad urbem Romam perductus, bestiis objectus esse dicitur. Et cùm per Asiam sub accuratissima satellitum custodia ductaretur, singularum nihilominus civitatum quas ingrederetur, Ecclesias sermonibus & cohortationibus suis confirmans, monebat inprimis ut sibi à pravis Hæreticorum opinionibus caverent, quæ tunc primùm in lucem emergere cùm cœpissent, copiosius pullulabant. Hortatusque est ut Apostolorum traditionib⁹ tenaciter inhærerent: quas quidem ad certiorem posteritatis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λϛ'.

Περὶ Ἰγνατίου, καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ.

ΔΙέπρεπε γε μὴν κατὰ τούτους ἐπὶ τῆς Ἀσίας τῶν Ἀποστόλων ὁμιλητὴς Πολύκαρπος, τῆς κατὰ Σμύρναν ἐκκλησίας πρὸς τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ Κυρίου, τὴν Ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένος. καθ' ὃν ἐγνωρίζετο Παπίας τῆς ἐν ἱεραπόλει παροικίας καὶ αὐτὸς Ἐπίσκοπος, ἀνὴρ τὰ πάντα ὅτι μάλιστα λογιώτατος καὶ τῆς γραφῆς εἰδήμων. ὅ, D τε παρὰ πλείστοις εἰσέτι νῦν διαβόητος Ἰγνάτιος, τῆς κατ' Ἀντιόχειαν Πέτρου διαδοχῆς, δεύτερος τὴν Ἐπισκοπὴν κεκληρωμένος. λόγος δ' ἔχει τοῦτον ἀπὸ Συρίας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἀναπεμφθέντα, θηρίων γενέσθαι βορὰν τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἕνεκεν. καὶ δὴ τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμελεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἷς ἐπεδήμει παροικίας, ταῖς διὰ λόγων ὁμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς ἐπιρρωννὺς, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις ἄρτι τότε πρῶτον ἀναφυείσας καὶ ἐπι-

πολαζούσας παρῄνει προὔτρεπέ τε ἀπρὶξ ἔχεσθαι τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως, ἣν ὑπὲρ ἀσφαλείας, καὶ ἐγγράφως ἤδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἡγεῖτο. οὕτω δῆτα ἐν Σμύρνῃ γενόμενος, ἔνθα ὁ Πολύκαρπος ἦν, μίαν μὲν ἐπιστολὴν τῇ κατὰ τὴν Ἔφεσον ἐκκλησίᾳ γράφει, ποιμένος αὐτῆς μνημονεύων Ὀνησίμου. ἑτέραν δὲ τῇ ἐν Μαγνησίᾳ τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ, ἔνθα πάλιν Ἐπισκόπου Δαμᾶ μνήμην πεποίηται· καὶ τῇ ἐν Τράλλεσι δὲ ἄλλην, ἧς ἄρχοντα τότε ὄντα Πολύβιον ἱστορεῖ. πρὸς ταύταις καὶ τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ γράφει· ᾗ καὶ παράκλησιν προτείνει, ὡς μὴ παραιτησάμενοι τοῦ μαρτυρίου, τῆς ποθουμένης αὐτὸν ἀποστερήσαιεν ἐλπίδος. ἐξ ὧν καὶ βραχύτατα εἰς ἐπίδειξιν τῶν εἰρημένων παραθέσθαι ἄξιον. γράφει δὴ οὖν κατὰ λέξιν. Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ῥώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐνδεδεμένος δέκα Λεοπάρδοις, ὅ ἐστι στρατιωτικὸν τάγμα· οἳ καὶ εὐεργετούμενοι, χείρους γίγνονται. ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασι αὐτῶν μᾶλλον μαθητεύομαι· ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δεδικαίωμαι. ὀναίμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοὶ ἑτοίμων· ἃ καὶ εὔχομαι σύντομά μοι εὑρεθῆναι. ἃ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἥψαντο· κἂν αὐτὰ δὲ ἄκοντα μὴ θέλῃ, ἐγὼ προσβιάσομαι. συγγνώμην μοι ἔχετε. τί μοι συμφέρει, ἐγὼ γινώσκω. νῦν ἄρχομαι μαθητὴς εἶναι. μηδέν με ζηλῶσαι τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω, πῦρ καὶ σταυρός, θηρίων τε συστάσεις. σκορπισμοὶ ὀστέων. συγκοπαὶ μελῶν. ἀλεσμοὶ ὅλου τοῦ σώματος. κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμὲ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῆς δηλωθείσης πόλεως ταῖς καταλεχθείσαις ἐκκλησίαις διετυπώσατο. ἤδη δ' ἐπέκεινα τῆς Σμύρνης γενόμενος, ἀπὸ Τρῳάδος τοῖς τε ἐν Φιλαδελφείᾳ αὖθις διὰ γραφῆς ὁμιλεῖ, καὶ τῇ Σμυρναίων ἐκκλησίᾳ, ἰδίως τε τῷ ταύτης προηγουμένῳ Πολυκάρπῳ· ὃν οἷα δὴ Ἀποστολικὸν ἄνδρα εὖ μάλα γνωρίζων, τὴν κατ' Ἀντιόχειαν αὐτῷ ποίμνην, ὡς ἂν γνήσιος καὶ ἀγαθὸς ποιμὴν παρατίθεται. τὴν περὶ αὐτῆς φροντίδα διὰ σπουδῆς ἔχειν αὐτὸν ἀξιῶν. ὁ δ' αὐτὸς Σμυρναίοις γράφων, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ῥητοῖς

A notitiam testimonio suo confirmatas scriptis mandare necessarium duxit. Itaque cùm Smyrnam venisset, in qua tum erat Polycarpus, unam quidem epistolam scripsit ad Ecclesiam Ephesiorum, in qua Onesimi ipsorum Pastoris mentionem facit. Alteram quoque dedit ad Ecclesiam Magnesiæ civitatis quæ ad Mæandrum sita est, in qua etiam Damam Episcopum nominat. Aliam item ad Ecclesiam Trallianorum, cujus Antistitem tunc fuisse memorat Polybium. Preter has est & alia ejus epistola ad Ecclesiam urbis Romæ, in qua orat atque hortatur Romanos, ne martyrium à se depellentes ac deprecantes, spe ac voto se fraudare velint. Sed

B operæpretium fuerit ad confirmationem eorum quæ diximus, nonnulla ex iis literis hic adscribere. Scribit igitur in hunc modum: A Syria Romam usque cum bestiis depugno, terra marique, noctu & interdiu, colligatus decem Leopardis, hoc est, manipulo militum: qui beneficiis à me affecti, sæviores fiunt. Verùm ego injuriis quidem illorum erudior: non idcircò tamen justificatus sum. Utinam fruar bestiis illis quæ mihi paratæ sunt. Quas equidem opto ut quamprimùm inveniam. Palpaturus sum eas, ut me cele-

C riter devorent, nec metu absterritæ mihi parcant, quemadmodum aliquibus pepercerunt. Quod si fortè recusabunt, ego eas vi adigam. Veniam mihi date. Novi quidnam mihi conducat. Nunc tandem incipio esse Discipulus Christi. Nulla res tàm earum quæ adspectabiles sunt, quàm earum quæ sub oculos non cadunt, animum meum capiat, ut Jesu Christo possim potiri. Ignis, crux, bestiarum impetus, ossium distractio, confractio membrorum, ac totius corporis contusio, Diaboli denique supplicia in me unum incursent,

D dummodò Christo frui mihi liceat. Et hæc quidem ille ex Asia ad Ecclesias superiùs memoratas perscripsit. Postea verò à Smyrna ulterius progressus, cùm Troadem venisset, inde ad Philadelphenses literas dedit, & ad Smyrnæorum Ecclesiam, privatimque ad Polycarpum eorum Episcopum. Quem cùm Apostolicum virum esse planè cognosceret, ipsi tanquam bonus ac fidelis pastor, gregem Antiochenæ Ecclesiæ commendavit: rogans ut omni cura ac diligentia illum fovere vellet. Idem in epistola ad Smyrnæos de Servatore no-

stro loquens, quædam ejus verba recitat, quæ unde acceperit ignoro. Ego verò, inquit, post resurrectionem Dominum ipsum in carne apparuisse scio & credo. Qui cùm ad Petrum & cæteros ejus comites accessisset, dixit illis: Apprehendite, contrectate me, & videte, quòd non sum incorporeus Spiritus. Statimque eum contrectantes, crediderunt. Hujus porrò Ignatii & martyrium & epistolas commemorat Irenæus his verbis: Quemadmodum dixisse fertur quidam è nostris ob Christi fidem damnatus ad bestias: frumentum ego sum Dei, & ferarum dentibus molor atque comminuor, ut panis mundus efficiar. Sed & Polycarpus in sua ad Philippenses epistola earumdem meminit epistolarum. Obsecro, inquit, vos omnes, ut pareatis præpositis vestris, omnemque patientiam exerceatis, quam spectastis non solùm in Ignatio, Rufo ac Zosimo viris beatissimis, sed etiam in aliis civibus atque inquilinis vestris; & in ipso præcipuè Paulo, ceterisque Apostolis: pro certo habentes, quòd hi omnes non frustrà cucurrerunt, sed in fide ac justitia ingressi, ad locum sibi à Deo debitum pervenerunt, quandoquidem & passionum ejus participes extiterant. Neque enim præsens sæculum, sed eum qui pro nobis passus & à Deo suscitatus est adamarunt. Et paulò post addit: Scripsistis ad me & vos & Ignatius, ut si quis fortè in Syriam proficisceretur, vestras literas eò deferret. Quod quidem perficiam si tempus opportunum nactus fuero: vel ego ipse, vel per alium quempiam, cui id munus vestrâ causâ delegabo. Epistolas omnes Ignatii quas ad me scripsit, & quascunque demùm apud nos reperire potuimus, quemadmodum nobis mandastis, ad vos misimus. Quas quidem huic epistolæ subjecimus. Ex iis magnam utilitatem percipere vobis licebit. Continent enim fidem, patientiam, & cetera quæ ad augendum Domini nostri cultum pertinent. Atque hæc quidem de Ignatio. Quo defuncto, Episcopatum Antiochenæ Ecclesiæ suscepit Heros.

A συγκέχρηται, τοιαῦτα ἵνα περὶ τοῦ Χριστοῦ διεξιών· ἐγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα, καὶ πιστεύω ὄντα. καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυθεν, ἔφη αὐτοῖς· λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον· καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἥψαντο, καὶ ἐπίστευσαν. οἶδε δὲ αὐτοῦ τὸ μαρτύριον καὶ ὁ Εἰρηναῖος, καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ μνημονεύει λέγων οὕτως· ὡς εἶπέ τις τῶν ἡμετέρων διὰ τὴν πρὸς Θεὸν μαρτυρίαν κατακριθεὶς πρὸς θηρία, ὅτι σῖτός εἰμι Θεοῦ, καὶ δι' ὀδόντων θηρίων ἀλήθομαι,
B ἵνα καθαρὸς ἄρτος εὑρεθῶ. καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ, φάσκων αὐτοῖς ῥήμασι. παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονὴν, ἣν εἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ καὶ Ῥούφῳ καὶ Ζωσίμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν. καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις· πεπεισμένους ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δικαιοσύνῃ. καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ Κυρίῳ, ᾧ καὶ
C συνέπαθον. οὐ γὰρ τὸν νῦν ἠγάπησαν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα. καὶ ἑξῆς ἐπιφέρει· ἐγράψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος, ἵνα ἐάν τις ἀπέρχηται εἰς Συρίαν, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα. ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον, εἴτε ἐγὼ, εἴτε ὃν πέμπω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν. τὰς ἐπιστολὰς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλας ὅσας εἴχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν καθὼς ἐνετείλασθε. αἵτινες ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν
D μεγάλα ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε. περιέχουσι γὰρ πίστιν καὶ ὑπομονὴν, καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν. καὶ τὰ μὲν περὶ τὸν Ἰγνάτιον τοιαῦτα. διαδέχεται δὲ μετ' αὐτὸν τὴν Ἀντιοχείας Ἐπισκοπὴν Ἥρως.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Περὶ τῶν εἰσέτι τότε διαπρεπόντων εὐαγγελιστῶν.

Τῶν δὲ κατὰ τούτους διαλαμψάντων, καὶ Κοδρᾶτος ἦν. ὃν ἅμα ταῖς Φιλίππου θυγατράσι προφητικῷ χαρίσματι λόγος ἔχει διαπρέψαι. καὶ ἄλλοι δ' ἐπὶ τούτοις πλείους ἐγνωρίζοντο κατὰ τούσδε, τὴν πρώτην τάξιν τῆς τῶν Ἀποστόλων ἐπέχοντες διαδοχῆς· οἳ καὶ ἅτε τηλικῶνδε ὄντες θεοπρεπεῖς μαθηταί, τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προκαταβληθέντας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων θεμελίους ἐπῳκοδόμουν. αὔξοντες εἰς πλέον τὸ κήρυγμα, καὶ τὰ σωτήρια σπέρματα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀνὰ πᾶσαν εἰς πλάτος ἐπισπείροντες τὴν οἰκουμένην. καὶ γὰρ δὴ πλεῖστοι τῶν τότε μαθητῶν, σφοδροτέρῳ φιλοσοφίας ἔρωτι πρὸς τοῦ θείου λόγου τὴν ψυχὴν πληττόμενοι, τὴν σωτήριον πρότερον ἀπεπλήρουν παρακέλευσιν, ἐνδεέσι νέμοντες τὰς οὐσίας· ἔπειτα δὲ ἀποδημίας στελλόμενοι, ἔργον ἐπετέλουν Εὐαγγελιστῶν, τοῖς ἔτι πάμπαν ἀνηκόοις τοῦ τῆς πίστεως λόγου κηρύττειν τὸν Χριστὸν φιλοτιμούμενοι, καὶ τὴν τῶν θείων Εὐαγγελίων παραδιδόναι γραφήν. οὗτοι δὲ θεμελίους τῆς πίστεως ἐπὶ ξένοις τισὶ τόποις αὐτὸ μόνον καταβαλλόμενοι. ποιμένας τε καθιστάντες ἑτέρους, τούτοις τε αὐτοῖς ἐγχειρίζοντες τὴν τῶν ἀρτίως εἰσαχθέντων γεωργίαν, ἑτέρας αὐτοὶ πάλιν χώρας τε καὶ ἔθνη μετῄεσαν, σὺν τῇ ἐκ Θεοῦ χάριτι καὶ συνεργίᾳ· ἐπεὶ καὶ τοῦ θείου πνεύματος εἰσέτι τότε δι' αὐτῶν πλεῖσται παράδοξοι δυνάμεις ἐνήργουν· ὥστε ἀπὸ πρώτης ἀκροάσεως, ἀθρόως αὔτανδρα πλήθη προθύμως τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσέβειαν αὐταῖς ψυχαῖς καταδέχεσθαι. ἀδυνάτου δ' ὄντος ἡμῖν ἅπαντας ἐξ ὀνόματος ἀπαριθμεῖσθαι, ὅσοι ποτὲ κατὰ τὴν πρώτην τῶν Ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις γεγόνασι ποιμένες ἢ καὶ Εὐαγγελισταί, τούτων εἰκότως ἐξ ὀνόματος γραφῇ μόνων τὴν μνήμην κατατεθείμεθα, ὧν ἔτι καὶ νῦν εἰς ἡμᾶς δι' ὑπομνημάτων τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας ἡ παράδοσις φέρεται.

CAPUT XXXVII.

De Evangelii Prædicatoribus qui adhuc ea ætate florebant.

EAdem tempestate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippi filiabus prophetica gratia illustris fuisse memoratur. Huc refer Niceph. c. 21. l. 3. Præter hos alii quoque complures eodem tempore viguerunt, inter Apostolorum successores principem obtinentes locum. Qui utpotè discipuli tantorum virorum admirabiles planè ac divini, ecclesiarum fundamenta quæ variis in locis Apostoli prius jecerant, B additis ædificiis exstruxerunt: prædicationem Evangelii magis ac magis promoventes, & salutaria regni cælestis semina per universum terrarum orbem latè spargentes. Siquidem plerique ex illius temporis discipulis, quorum animos ardentioris philosophiæ desiderio verbum divinum incenderat, Servatoris nostri præceptum jam anteà expleverant, divisis inter egentes facultatibus suis. Deinde relicta patria peregrè proficiscentes, munus obibant Evangelistarum, iis qui fidei sermonem nondum audivissent, Christum prædi- C care, & sacrorum Evangeliorum libros tradere ambitiosè satagentes. Hi postquam in remotis quibusdam ac Barbaris regionibus fundamenta fidei jecerant, aliosque pastores constituerant, & novellæ plantationis curam iisdem commiserant, eo contenti ad alias gentes ac regiones, comitante Dei gratia ac virtute properabant. Quippè divini spiritus vis ac potentia, multa per eosdem miracula etiamtum operabatur. Adeo ut primâ statim audita prædicatione, universi simul populi veri Numinis cultum promptissimo animo susciperent. Ceterùm cùm fieri nullo mo- D do possit ut singulos nominatim recenseamus, quotquot primis illis Apostolicæ successionis temporibus per omnes orbis terrarum Ecclesias Antistites aut Evangelistæ fuerunt: eorum duntaxat nomina hic commemorare statuimus, quorum monumenta Apostolicam illorum doctrinam continentia adhuc supersunt.

A

Caput XXXVIII.

De Clementis Epistola, aliisque quæ falsò ei tribuuntur.

Huc refer Niceph. c. 18. l. 3.

VErbi gratia Ignatii, quas recensuimus Epistolæ, & Clementis illa ab omnibus recepta, quam Ecclesiæ Romanæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. In qua cùm multas inserat sententias desumptas ex epistola ad Hebræos, iisdemque interdum verbis utatur, satis indicat opus illud nequaquam recens esse. Quamobrem cum reliquis Apostoli Scriptis non sine causa hoc etiam recensitum videtur. Cùm enim ad Hebræos patrio sermone scripsisset Paulus, alii Lucam Evangelistam, alii hunc de quo loquimur Clementem, epistolam illam esse interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur, cùm præsertim & Clementis, & illa ad Hebræos epistola eundem habeat stilum, nec utriusque scripti sententiæ valde inter se discrepent. Sciendum tamen est alteram quoq; Clementis epistolam circumferri. Verùm hanc non perindè receptam atque approbatam fuisse, pro certo habemus: quandoquidem vetustiores ejus testimonio nequaquam usos esse comperimus. Quidam porrò alia etiam opera prolixa & copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: Puta Petri & Apionis disputationes, quarum apud Antiquos nulla omnino extat mentio. Neque enim sincera rectæ fidei ab Apostolis traditæ nota in illis expressa reperitur. Et Clementis quidem quæ genuina & omnium consensu recepta sint scripta, jam satis liquet. De Ignatii quoque & Polycarpi Scriptis abundè diximus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ΄.

Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς καὶ τῶν ψευδῶς εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων.

ΩΣπερ οὖν ἀμέλει τοῦ Ἰγνατίου ἐν αἷς κατελέξαμεν ἐπιστολαῖς, καὶ τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογημένῃ παρὰ πᾶσιν, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο. ἐν ᾗ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθείς, ἤδη δὲ καὶ αὐτολεξεὶ ῥητοῖς τισὶν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος, σαφέστατα παρίστησιν ὅτι μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα. ὅθεν εἰκότως ἔδοξεν, αὐτὸ τοῖς λοι-
B ποῖς ἐγκαταλεχθῆναι γράμμασι τοῦ Ἀποστόλου. Ἑβραίοις γὰρ διὰ τῆς πατρίου γλώττης ἐγγράφως ὡμιληκότος τοῦ Παύλου. οἱ μὲν τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν. οἱ δὲ τὸν Κλήμεντα τοῦτον αὐτὸν, ἑρμηνεῦσαι λέγουσι τὴν γραφήν. ὃ καὶ μᾶλλον εἴη ἂν ἀληθές, τῷ τὸν ὅμοιον τῆς φράσεως χαρακτῆρα τήν τε τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴν, καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους ἀποσώζειν· καὶ τῷ μὴ πόρρω τὰ ἐν ἑκατέροις τοῖς συγγράμμασι νοήματα καθεστάναι. ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή. οὐ μὴν
C ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γνώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μὴ δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. ἤδη δὲ καὶ ἕτερα πολυεπῆ καὶ μακρὰ συγγράμματα ὡς τοῦ αὐτοῦ; χθὲς καὶ πρώην τινὲς προήγαγον, Πέτρου δὴ καὶ Ἀπίωνος διαλόγους περιέχοντα· ὧν οὐδ' ὅλως μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται. οὐδὲ γὰρ καθαρὸν τῆς Ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας ἀποσώζει τὸν χαρακτῆρα. ἡ μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη γραφή, πρόδηλος. εἴρηται δὲ καὶ τὰ Ἰγνατίου καὶ Πολυκάρπου.

D

Caput XXXIX.

De libris Papiæ.

Huc refer Niceph. c. 20. l. 3.

PApiæ verò quinque omninò feruntur libri, quorũ titulus est: De interpretatione oraculorum Dominicorum. Horum quinque duntaxat Papiæ librorum meminit Irenæus his verbis: Testatur, inquit, hæc Papias Joannis auditor, & sodalis Polycarpi Scriptor antiquus in quarto operis sui libro. Sunt enim ab eo quinq; libri compositi. Et hæc quidem Irenæus.. At verò Papias ipse in proœmio librorum suorum, se quidem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

Περὶ τῶν Παπία συγγραμμάτων.

TΟῦ δὲ Παπία συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται. ἃ καὶ ἐπιγέγραπται λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως. τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς μόνων αὐτῷ γραφέντων μνημονεύει, ὧδέ πως λέγων. ταῦτα δὲ καὶ Παπίας Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα. καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος

ταῦτα. αὐτός γε μὴν ὁ Παπίας κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων ἐμφαίνει. παρειληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων διδάσκει, δι' ὧν φησι λέξεων· οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς ἑρμηνείαις, διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς τἀληθῆ διδάσκουσιν· οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ Κυρίου τῇ πίστει δεδομένας, καὶ ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας. εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας, ἢ τί Πέτρος εἶπεν. ἢ τί Φίλιππος. ἢ τί Θωμᾶς, ἢ Ἰάκωβος. ἢ τί Ἰωάννης, ἢ Ματθαῖος. ἢ τίς ἕτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν. ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταὶ λέγουσιν. οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης. ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δὶς καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου ὄνομα· ὧν τὸν μὲν πρότερον Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ καὶ Ματθαίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις συγκαταλέγει, σαφῶς δηλῶν τὸν Εὐαγγελιστήν· τὸν δ' ἕτερον Ἰωάννην διαστείλας τὸν λόγον, ἑτέροις παρὰ τὸν τῶν Ἀποστόλων ἀριθμὸν κατατάσσει, προτάξας αὐτοῦ τὸν Ἀριστίωνα. σαφῶς τε αὐτὸν πρεσβύτερον ὀνομάζει. ὡς καὶ διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὴν ἱστορίαν ἀληθῆ, τῶν δύο κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμωνυμίᾳ κεχρῆσθαι εἰρηκότων, δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι. οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν. εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου ἀποκάλυψιν ἑωρακέναι. καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας, τοὺς μὲν τῶν Ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκολουθηκότων ὁμολογεῖ παρειληφέναι· Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου, αὐτήκοον ἑαυτόν φησι γενέσθαι. ὀνομαστὶ γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας, ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι τίθησιν αὐτῶν παραδόσεις. καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν οὐκ εἰς τὸ ἄχρηστον εἰρήσθω. ἄξιον δὲ ταῖς ἀποδοθεί-

A sanctorum Apostolorum spectatorem atque auditorem fuisse non dicit: sed ab eorum familiaribus normam fidei se accepisse testatur his verbis: Nec pigebit, inquit, ea quæ quondam à Senioribus didici ac memoriæ mandavi, cum interpretationibus nostris adscribere, ut veritas eorum nostra quoque assertione firmetur. Non enim, ut plerique solent, eos unquam sectatus sum qui verbis affluerent, sed eos potius qui verum docerent: Nec eos qui nova quædam & inusitata præcepta, sed illos qui Domini mandata in figuris tradita, & ab ipsa veritate profecta memorabant. Quòd si quis interdum mihi oc-
B currebat qui cum Senioribus versatus fuisset, ex eo curiosè sciscitabar quænam essent Seniorum dicta: Quid Andreas, quid Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Jacobus, quid Joannes, quid Matthæus, quid cæteri Domini. Discipuli dicere soliti essent: quidnam Aristion, & Joannes Presbyter, Discipuli Domini prædicarent. Neque enim ex librorum lectione tantam me utilitatem capere posse existimabam, quantam ex hominum adhuc superstitum viva voce. Quibus in ver-
C bis illud etiam observandum est, bis ab eo positum esse nomen Joannis. Et priorem quidem unà cum Petro, Jacobo, Matthæo & reliquis Apostolis recenset, satis indicans se de Evangelista Joanne verba facere. Posteà verò adhibita sermonis distinctione, alterum Joannem cum iis collocat qui extra numerum sunt Apostolorum, præponens illi Aristionem quemdam: eundemque Presbyterum disertè nominat. Quò fit ut vera videatur esse narratio illorum, qui duos eodem nomine appellatos in Asia vixisse dixerunt: &
D apud Ephesum duo esse sepulchra, & utrumque Joannis hactenus nominari. Atque hoc animadvertere in primis necessarium puto. Verisimile est enim Revelationem illam Joannis nomine inscriptam, si non à priore illo, certè ab hoc posteriore visam fuisse. Et Papias quidem de quo nunc sermonem habemus, Apostolorum dicta, ab iis qui cum Apostolis versati fuerant, se accepisse profitetur: Aristionis autem & Joannis Presbyteri auditorem se dicit fuisse. Multa certè quæ ab iis tradita acceperat, ipsorum nominatim mentione facta, in Commentariis suis retulit. Atque hæc quidem non fu-

perfluè, ut arbitror, à nobis dicta sint. Porrò operæpretium fuerit, suprà citatis Papiæ verbis, alia etiam ejusdem testimonia adjungere, in quibus miracula quædam ex aliorum fide ac traditione commemorat. Philippum quidem Apostolum unà cum filiabus Hierapoli degere solitum superius docuimus. Nunc verò quemadmodum Papias, qui iisdem temporibus vixit, mirabilem quandam narrationem à Philippi filiabus accepisse se refert, exponamus. Scribit enim mortuum sua ætate ad vitam esse revocatum. Alterum quoque ingens miraculum refert de Justo qui Barsabas cognominatus est, qui cùm lethale poculum ebibisset, tamen Dei adjutus gratia, nullum inde accepit incommodum. Hunc autem Justum post Domini adscensum à sanctis Apostolis productum esse in medium cum Matthia, factamque ad Deum precationem, ut alter eorum sorte duceretur, qui in locum proditoris Judæ substitutus numerum ipsorum expleret, Actuum liber commemorat his verbis: Et statuerunt duos, Joseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus, & Matthiam. Et orantes dixerunt. Idem prætereà Scriptor alia nonnulla nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolas ac prædicationes, aliaque fabulis propiora. Inter quæ & mille annorum spatium post corporum resurrectionem fore dicit, quo Regnum Christi corporaliter stet in orbe terrarum. Quæ quidem ita opinatus esse videtur Papias ex malè intellectis Apostolorum narrationibus, cùm ea quæ arcano quodam sensu & exempli causa ab illis dicebantur, non satis pervidisset. Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex Scriptis illius conjicere licet: Plerisq; tamen post ipsum Ecclesiasticis Scriptoribus ejusdem erroris occasionem præbuit, hominis vetustate sententiam suam tuentibus: putà Irenæo, & si quis alius ejusdem opinionis fautor extitit. Alias quoque supradicti Aristionis enarrationes sermonum Domini, & Joannis Presbyteri traditiones refert in suis libris. Quas discendi studiosis indicasse contenti, rem illam, quam de Marco Evangelista idem Scriptor commemoravit, superioribus ejus verbis subnectemus. Ajebat etiam, inquit, presbyter ille Marcum Petri inter-

A σαις τοῦ Παπία φωναῖς, προσάψαι λέξεις ἑτέρας αὐτοῦ, δι' ὧν παράδοξά τινα ἱστορεῖ καὶ ἄλλα, ὡς ἂν ἐκ παραδόσεως εἰς αὐτὸν ἐλθόντα. τὸ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἱεράπολιν Φίλιππον τὸν Ἀπόστολον ἅμα ταῖς θυγατράσι διατρῖψαι, διὰ τῶν πρόσθεν δεδήλωται. ὡς δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὁ Παπίας γενόμενος, διήγησιν παρειληφέναι θαυμασίαν ὑπὸ τῶν τοῦ Φιλίππου θυγατέρων μνημονεύει, τὰ νῦν σημειωτέον. νεκροῦ γὰρ ἀνάστασιν κατ' αὐτὸν γεγονυῖαν ἱστορεῖ. καὶ αὖ πάλιν ἕτερον παράδοξον περὶ Ἰοῦστον
B τὸν ἐπικληθέντα Βαρσαβᾶν γεγονός. ὡς δηλητήριον φάρμακον ἐμπιόντος, καὶ μηδὲν ἀηδὲς διὰ τὴν τοῦ Κυρίου χάριν ὑπομείναντος. τοῦτον δὲ τὸν Ἰοῦστον μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάληψιν, τοὺς ἱεροὺς Ἀποστόλους μετὰ Ματθία στῆσαί τε καὶ ἐπεύξασθαι ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα ἐπὶ τὸν κλῆρον τῆς ἀναπληρώσεως τοῦ αὐτῶν ἀριθμοῦ, ἡ τῶν πράξεων ὧδέ πως ἱστορεῖ γραφή. καὶ ἔστησαν δύο. Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν· καὶ προσευξάμενοι εἶπον. καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς συγ-
C γραφεὺς ὡς ἐκ παραδόσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἥκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παραβολὰς τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ, καί τινα ἄλλα μυθικώτερα. ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινά φησιν ἐτῶν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας ἐπὶ ταυτησὶ τῆς γῆς ὑποστησομένης. ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις, ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑποδείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεωρακότα. σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται· πλὴν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν πλεί-
D στοις ὅσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῆς ὁμοίας αὐτῷ δόξης παραίτιος γέγονε, τὴν ἀρχαιότητα τἀνδρὸς προβεβλημένοις. ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ, καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ ὅμοια φρονῶν ἀναπέφηνεν. καὶ ἄλλας δὲ τῇ ἰδίᾳ γραφῇ παραδίδωσιν Ἀριστίωνος τοῦ πρόσθεν δεδηλωμένου τῶν τοῦ Κυρίου λόγων διηγήσεις. καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου παραδόσεις· ἐφ' ἃς τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψαντες, ἀναγκαίως νῦν προσθήσομεν ταῖς προεκτεθείσαις αὐτοῦ φωναῖς παράδοσιν, ἣν περὶ Μάρκου τοῦ τὸ Εὐαγγέλιον γεγραφότος ἐκτέθειται διὰ τούτων.

τον. καὶ τοῦτο ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν. οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ Κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ. ὕστερον δὲ ὡς ἔφην Πέτρῳ, ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας. ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λόγων. ὥστε οὐδὲν ἥμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. ἑνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν, ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς. ταῦτα μὲν οὖν ἱστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου. περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται. Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο. ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἠδύνατο ἕκαστος. κέχρηται δ' ὁ αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπιστολῆς, καὶ τῆς Πέτρου ὁμοίως. ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικός, ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου. ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιον περιέχει. καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως πρὸς τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἐπιτετηρήσθω.

Τέλος τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου τρίτου.

A pretem, quæcunque memoriæ mandaverat, diligenter perscripsisse: non tamen ordine pertexuisse quæ à Domino aut dicta aut gesta fuerant. Neque enim ipse Dominum audiverat aut sectatus fuerat unquam. Sed cum Petro, ut dixi, posteà versatus est, qui pro audientium utilitate, non verò ut sermonum Domini historiam contexeret, Evangelium prædicabat. Quocirca nihil peccavit Marcus, qui nonnulla ita scripsit, prout ipse memoria repetebat. Id quippè unum studebat, ut ne quid eorum quæ audierat, prætermitteret, aut ne quid falsi eis affingeret. Hæc de Marco Papias narrat. De Matthæo verò sic habet:
B Matthæus quidem, inquit, Hebraïco sermone divina scripsit oracula: interpretatus est autem unusquisque illa prout potuit. Porrò idem Papias testimoniis ex priore Joannis epistola, & ex priore itidem Petri desumptis utitur. Aliam quoque exponit historiam de muliere, quæ multorum criminum coram Domino accusata est. Quæ quidem historia in Evangelio secundum Hebræos scripta habetur. Atque hæc cum aliis quæ suprà posuimus, non sine causa à nobis observata sint.

Explicit Liber tertius Historiæ Ecclesiasticæ.

Τάδε καὶ ἡ τετάρτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN QUARTO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO hæc continentur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος δ'.

EVSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER QUARTUS

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνες δὴ τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων Ἐπίσκοποι γεγόνασιν.

Ἀμφὶ δὲ τὸ δωδέκατον τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας ἔτος, ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας δηλωθεὶς Ἐπίσκοπος τὴν ζωὴν μεταλλάττει· τέταρτος δὲ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων τὴν τῶν αὐτόθι λειτουργίαν κληροῦται Πρῖμος. ἐν τούτῳ καὶ Ἀλέξανδρος ἐπὶ Ῥώμης ὄγδοον ἔτος ἀποπληρώσαντος Εὐαρέστου, πέμπτην ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου κατάγων διαδοχὴν, τὴν Ἐπισκοπὴν ἀπολαμβάνει.

CAPUT I.

Quinam Romanorum & Alexandrinorum Episcopi fuerint imperante Trajano.

A Circa duodecimum annum Imperii Trajani Cerdo Alexandrinæ Ecclesiæ Episcopus, cujus paulò suprà mentionem fecimus, abiit è vita; quartusque ab Apostolis ministerium ejus Ecclesiæ sortitus est Primus. Eodem tempore cùm Evarestus annos octo in Pontificatu exegisset, Romæ Episcopatum suscepit Alexander, quintum à Petro & Paulo successionis obtinens locum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὁποῖα Ἰουδαῖοι κατ' αὐτὸν πεπόνθασιν.

Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας, ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπιμεῖζον ἐχώρει προκοπῆς· τὰ δὲ τῆς Ἰουδαίων συμφορᾶς, κακοῖς ἐπαλλήλοις ἤκμαζεν. ἤδη γοῦν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἐνιαυτὸν ὀκτωκαιδέκατον ἐλαύνοντος, αὖθις Ἰουδαίων κίνησις ἐπαναστᾶσα, πάμπολυ πλῆθος αὐτῶν διέφθειρεν. ἔν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ, καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην, ὥσπερ ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τινος καὶ στασιώδους ἀναῤῥιπισθέντες, ὥρμηντο πρὸς τοὺς συνοίκους Ἕλληνας στασιάζειν· αὐξήσαντές τε εἰς μέγα τὴν στάσιν, τῷ ἐπιόντι ἐνιαυτῷ πόλεμον οὐ σμικρὸν συνῆψαν, ἡγουμένου τηνικαῦτα Λούππου τῆς ἁπάσης Αἰγύπτου. καὶ δὴ ἐν τῇ πρώτῃ συμβολῇ ἐπικρατῆσαι αὐτοὺς συνέβη τῶν Ἑλλήνων· οἳ καὶ καταφυγόντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίους ἐζώγρησάν τε καὶ ἀπέκτειναν. τῆς δὲ παρὰ τούτων συμμαχίας

CAPUT II.

Qualia Iudæi sub eodem Imperatore perpessi sint.

B Ac Servatoris quidem nostri doctrina atque Ecclesia magis ac magis in dies efflorescens, continuis incrementis augebatur. (Huc refer Niceph. c. 22 l. 3.) Judæorum autem calamitates novis subinde cladibus cumulabantur. Nam cum Imperator annum jam Imperii octavum decimum attigisset, rursus Judæorum tumultus exortus, maximam gentis illius multitudinem extinxit. Quippe Alexandriæ & per totam Ægyptum ac Cyrenaïcam, C velut à violento quodam & seditioso Dæmone exagitati Judæi, adversus Græcos & Gentiles qui unà cum ipsis habitabant, tumultum excitare cœperunt. Progressa deinde in majus seditione, sequenti anno bellum non mediocre conflarunt, Lupo tunc temporis totius Ægypti præfecturam gerente. Et primo quidem conflictu fortè Judæi Gentiles superaverant. Qui mox Alexandriam confugientes, Judæos qui in ea urbe degebant, captos interfecerunt. Horum igitur au-

xilio destituti Judæi qui Cyrenem incolebant, duce Lucua, Ægyptiorum regionem prædationibus ac latrociniis infestare, & præfecturas ejus vastare instituerunt. Itaque Imperator Marcium Turbonem adversus eos misit cum pedestribus ac navalibus copiis, & cum equitatu. Hic multis prœliis consertis, belloque in longum tempus protracto, infinita Judæorum millia, qui partim ex Cyrenaïca provincia, partim ex Ægypto Lucuæ Regi ipsorum opem laturi confluxerant, neci dedit. Sed Imperator veritus ne Judæi qui Mesopotamiam habitabant, incolas perinde aggrederentur, mandavit Lusio Quieto, ut eos extra Provinciæ fines deportaret. Qui instructa adversus illos acie, ingentem eorum multitudinem prostravit. Ob quam victoriam Legatus Judææ ab Imperatore est designatus. Sed hæc Gentilium quoque Scriptores, qui res gestas temporum illorum memoriæ mandarunt, iisdem ferè verbis retulere.

A ἀποτυχόντες οἱ κατὰ Κυρήνην, τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου λεηλατοῦντες, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ νόμους φθείροντες διετέλουν, ἡγουμένου αὐτῶν Λουκούα· ἐφ' οὓς ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεμψε Μάρκιον Τέρβωνα σὺν δυνάμει πεζῇ τε καὶ ναυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἱππικῇ. ὁ δὲ πολλαῖς μάχαις ἐν οὐκ ὀλίγῳ τε χρόνῳ τὸν πρὸς αὐτοὺς διαπονήσας πόλεμον, πολλὰς μυριάδας Ἰουδαίων. οὐ μόνον τῶν ἀπὸ Κυρήνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου συναιρομένων Λουκούᾳ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν ἀναιρεῖ. ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ὑποπτεύσας καὶ τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἰουδαίους ἐπιθήσεσθαι τοῖς αὐτόθι, Λουσίῳ Κυήτῳ προσέταξεν ἐκκαθᾶραι τῆς ἐπαρχίας αὐτούς· ὃς καὶ παραταξάμενος, B πάμπολυ πλῆθος τῶν αὐτόθι φονεύει. ἐφ' ᾧ κατορθώματι, Ἰουδαίας ἡγεμὼν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεδείχθη. ταῦτα καὶ Ἑλλήνων οἱ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γραφῇ παραδόντες, αὐτοῖς ἱστόρησαν ῥήμασι.

Caput III.

Qui imperante Hadriano pro defensione fidei libros scripserint.

Huc refer Niceph. c.21 l.3.

Cum Trajanus per viginti annos demptis sex mensibus Principatum tenuisset, Ælius Hadrianus suscepit Imperium. Huic Quadratus obtulit orationem, quam pro defensione religionis nostræ idcirco conscripserat, quòd quidam malevoli homines, vexare nostros atque incessere conabantur. Extat hodieque apud plerosque ex fratribus hæc oratio, quam nos etiam habemus, ex qua & ingenium ejus viri, & rectam Apostolicæ fidei doctrinam perspicuè licet cognoscere. Porrò idem Scriptor suam ipsius antiquitatem satis declarat his verbis: Servatoris autem, inquit, nostri opera semper conspicua erant, quippe quæ vera essent: ii scilicet qui morbis liberati, aut qui ex morte ad vitam revocati fuerant. Qui quidem non solùm dum sanabantur, aut dum ad vitam revocabantur, conspecti sunt ab omnibus, sed secuto deinceps tempore. Nec solùm quandiu in terris moratus est Servator noster, verùm etiam post ejus discessum diu superstites fuerunt: adeò ut nonnulli eorum etiam ad nostra usque tempora pervenerint. Hæc de Quadrato. Aristides quoq; vir fidelis ex religionis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Οἱ κατὰ Ἀδριανὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογησάμενοι.

Τραϊανοῦ δὲ ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν εἴκοσι τὴν ἀρχὴν μησὶν ἓξ δέουσι κρατήσαντος, Αἴ- C λιος Ἀδριανὸς διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν. τούτῳ Κοδρᾶτος λόγον προσφωνήσας ἀναδίδωσιν, ἀπολογίαν συντάξας ὑπὲρ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσεβείας· ὅτι δή τινες πονηροὶ ἄνδρες τοὺς ἡμετέρους ἐνοχλεῖν ἐπειρῶντο. εἰσέτι δὲ φέρεται παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν, ἀτὰρ καὶ παρ' ἡμῖν τὸ σύγγραμμα· ἐξ οὗ κατιδεῖν ἔστι λαμπρὰ τεκμήρια, τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς διανοίας, καὶ τῆς Ἀποστολικῆς ὀρθοτομίας. ὁ δ' αὐτὸς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀρχαιότητα παραφαίνει, δι' ὧν ἱστορεῖ ταῦ- D τα ἰδίαις φωναῖς· τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀεὶ παρῆν. ἀληθῆ γὰρ ἦν· οἱ θεραπευθέντες. οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν· οἳ οὐκ ὤφθησαν μόνον θεραπευόμενοι, καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρόντες· οὐδὲ ἐπιδημοῦντος μόνον τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος, ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν· ὥς τε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο. τοιοῦτος μὲν οὖν οὗτος. καὶ Ἀριστείδης δὲ πιστὸς ἀνὴρ τῆς καθ' ἡμᾶς ὁρμώμενος εὐσεβείας, τῷ Κοδράτῳ παραπλησίως ὑπὲρ τῆς

πίστεως ἀπολογίαν ἐπιφωνήσας Ἀδριανῷ, καταλέλοιπε. σώζεται δέ γε εἰς δεῦρο παρὰ πλείστοις καὶ ἡ τούτου γραφή.

A noſtræ ſectatoribus, Apologeticum pro fide noſtra perinde ac Quadratus, Hadriano Cæſari nuncupatum reliquit. Qui quidem liber etiamnum ſervatur à plurimis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δʹ.

Οἱ κατὰ ταυτὸν Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων χρηματίσαντες Ἐπίσκοποι.

Ἔτει δὲ τρίτῳ τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας, Ἀλέξανδρος Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος τελευτᾷ, δέκατον τῆς οἰκονομίας ἀποπλήσας ἔτος· Ξύστος ἦν τούτῳ διάδοχος. καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων δὲ παροικίας ἀμφὶ τὸν αὐτὸν χρόνον, Πρίμον μεταλλάξαντα δωδεκάτῳ τῆς προστασίας ἔτει, διαδέχεται Ἰοῦστος.

Caput IV.

Qui ſub eodem Imperatore Epiſcopi Romæ fuerunt & Alexandriæ.

Anno autem Principatus Hadriani tertio Alexander Romanæ urbis Epiſcopus fato functus eſt, cùm decem annos adminiſtrationis expleſſet. Cui B ſucceſſit Xyſtus. Eodem circiter tempore mortuo Primo, anno Epiſcopatus ſui duodecimo, Alexandrinæ Eccleſiæ Sacerdotium ſuſcepit Juſtus.

Ad hoc & ſeq caput refer Niceph. c.25.l.3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Εʹ.

Οἱ ἀνέκαθεν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐπὶ τοὺς δηλουμένους Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοποι.

Τῶν γε μὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκόπων τοὺς χρόνους γραφῇ σωζομένους οὐδαμῶς εὗρον· κομιδῇ γὰρ οὖν βραχυβίους αὐτοὺς λόγος κατέχει γενέσθαι. τοσοῦτον δ᾽ ἐξ ἐγγράφων παρείληφα, ὡς μέχρι τῆς κατὰ Ἀδριανὸν Ἰουδαίων πολιορκίας, πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν αὐτόθι γεγόνασιν Ἐπισκόπων διαδοχαί· οὓς πάντας Ἑβραίους φασὶν ὄντας ἀνέκαθεν, τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι. ὥστ᾽ ἤδη πρὸς τῶν τὰ τοιάδε ἐπικρίνειν δυνατῶν, καὶ τῆς τῶν Ἐπισκόπων λειτουργίας ἀξίους δοκιμασθῆναι· συνεστάναι γὰρ αὐτοῖς τότε τὴν πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐξ Ἑβραίων πιστῶν, ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ εἰς τὴν τότε διαρκεσάντων πολιορκίαν. καθ᾽ ἣν Ἰουδαῖοι Ῥωμαίων αὖθις ἀποστάντες, οὐ μικροῖς πολέμοις ἥλωσαν. διαλελοιπότων δ᾽ οὖν τηνικαῦτα τῶν ἐκ περιτομῆς Ἐπισκόπων, τοὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου νῦν ἀναγκαῖον ἂν εἴη καταλέξαι. πρῶτος τοιγαροῦν Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου λεγόμενος ἀδελφὸς ἦν· μεθ᾽ ὃν δεύτερος Συμεών. τρίτος Ἰοῦστος· Ζακχαῖος τέταρτος· πέμπτος Τωβίας· ἕκτος Βενιαμίν· Ἰωάννης ἕβδομος· ὄγδοος Ματθίας· ἔννατος Φίλιππος· δέκατος Σενεκᾶς· ἑνδέκατος Ἰοῦστος· Λευὶς δωδέκατος. Ἐφρῆς τρισκαιδέκατος. τεσσαρεσκαιδέκατος Ἰωσήφ.

Caput V.

Qui jam inde à Servatore noſtro uſque ad hæc tempora Hieroſolymorum Epiſcopi fuerint.

Eorum autem Epiſcoporum tempora qui Hieroſolymis præfuerunt, nuſquam reperire potui. Omnes quippe brevi admodum tempore ſediſſe C perhibentur. Illud tantum ex veterum Scriptorum monumentis didici, ad illam uſque obſeſſionem Judæorum quæ imperante Hadriano contigit, quindecim Epiſcopos continua ſucceſſione illi Eccleſiæ præfuiſſe: quos omnes origine Hebræos fuiſſe memorant, & fidem Chriſti ſincerè atque ex animo ſuſcepiſſe. Adeò ut ab illis qui de hujuſmodi rebus judicium ferre poterant, epiſcopali officio digniſſimi cenſerentur. Quippe tunc temporis univerſa Hieroſolymorum Eccleſia conflata erat ex Hebræis fidelibus, qui jam inde ab Apoſtolorum ætate ad illam uſque obſi- D dionem permanſerant, quâ Judæi iterum à Romanis deficientes, maximis præliis domiti atque expugnati ſunt. Proinde cum Epiſcopi qui ex circumciſione erant, per id temporis defecerint, omnes à primo uſque ad ultimum ordine ſuo recenſere neceſſarium puto. Primus igitur fuit Jacobus, is qui Domini frater vocabatur. Secundus Symeon: tertius Juſtus: quartus Zacchæus: quintus Tobias: ſextus Benjamin: ſeptimus Joannes: octavus Matthias: nonus Philippus: decimus ſubrogatus eſt Seneca, cui ſucceſſit undecimus Juſtus. Poſt quem Levi duodecimus ordine fuit. Ephres deinde ſecut⁹ eſt, poſt hęc Joſeph.

Omnium postremus fuit Judas ordine quintus decimus. Atqui hi omninò sunt Hierosolymorum Episcopi, qui jam inde ab Apostolis, usque ad Judam & ad illa quæ designavimus tempora omnes ex circumcisione fuerunt. Porrò annum Imperii sui duodecimum agente Hadriano, cum Xystus episcopatum urbis Romæ decem annis obtinuisset, septimus ab Apostolis Telesphorus in ejus locum successit. Anno deinde & mensibus aliquot interjectis, Eumenes Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem sextus ordine suscepit, cùm decessor ipsius annos undecim præfuisset.

A ἐπὶ πᾶσι πεντεκαιδέκατος Ἰούδας. τοσοῦτοι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως Ἐπίσκοποι, ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων εἰς τὸν δηλούμενον διαγενόμενοι χρόνον, οἱ πάντες ἐκ περιτομῆς. ἤδη δὲ δωδέκατον ἐχούσης ἔτος τῆς ἡγεμονίας Ἀδριανοῦ, Χύστον δεκαέτη χρόνον ἀποπλήσαντα ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων Ἐπισκοπῆς, ἕβδομος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων διαδέχεται Τελεσφόρος. ἐνιαυτοῦ δὲ μεταξὺ καὶ μηνῶν διαγενομένων, τῆς Ἀλεξανδρέων παροικίας τὴν προστασίαν Εὐμένης ἕκτῳ κλήρῳ διαδέχεται, τοῦ πρὸ αὐτοῦ B ἔτεσιν ἕνδεκα διαρκέσαντος.

Caput VI.

Postrema Judæorum expugnatio temporibus Hadriani.

Huc refer Niceph. c. 24. l. 3.

CEterùm cùm defectio Judæorum magis ac magis iterum cresceret, Rufus Legatus Judææ, auxiliis sibi ab Imperatore submissis, amentiam ac desperationem hominum in occasionem sæviendi vertens, eos acerbissimè ultus est, cæsa innumerabili hominum multitudine cum conjugibus ac liberis, agroque illorum jure belli in populi Romani ditionem redacto. Erat tunc temporis Judæorum ductor Barchochebas quidam, quod nomen stellam significat: vir alioqui cruentus & latrocinandi avidus, sed qui nomine suo auditoribus utpote vilissimis mancipiis fucum faciebat, quasi sidus è cælo delapsum esset, ut ipsis ærumnarum mole oppressis lucem afferret. Anno demum octavodecimo Imperii Hadriani, cùm totius belli vis circa Betthera urbem munitissimam nec procul Hierosolymis dissitam exarsisset, & protracta diutius à Romanis obsidione, rebelles fame ac siti oppressi essent, ipseque adeò seditionis auctor debitas pœnas dedisset, ex eo deinceps tempore universa Judæorum gens in Regionem circa Hierosolyma sitam pedem inferre prohibita est, lege & constitutione Imperatoris Hadriani: adeò ut ne prospicere quidem è longinquo patrium solum ipsis liceret, ut scribit Aristo Pellæus. In hunc igitur modum cum civitas Judæorum gente nudata esset, & veteribus incolis penitùs vacuefacta, posthæc alienigenis eò confluentibus, urbs & colonia civium Romanorum effecta, in ho-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Ἡ κατὰ Ἀδριανὸν ὑστάτη Ἰουδαίων πολιορκία.

ΚΑὶ δὴ τὰ τῆς Ἰουδαίων ἀποστασίας αὖθις εἰς μέγα καὶ πολὺ προελθούσης, Ῥοῦφος ἐπάρχων τῆς Ἰουδαίας, στρατιωτικῆς αὐτῷ συμμαχίας, ὑπὸ βασιλέως πεμφθείσης, ταῖς ἀπονοίαις αὐτῶν ἀφειδῶς χρώμενος ἐπεξῄει, μυριάδας ἀθρόως ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ παίδων καὶ γυναικῶν διαφθείρων, πολέμου τε C νόμῳ τὰς χώρας αὐτῶν ἐξανδραποδιζόμενος. ἐστρατήγει δὲ Ἰουδαίων τηνικαῦτα Βαρχωχεβᾶς ὄνομα, ὃ δὴ ἀστέρα δηλοῖ· τὰ μὲν ἄλλα φονικὸς καὶ λῃστρικός τις ἀνήρ· ἐπὶ δὲ τῇ προσηγορίᾳ οἷα ἐπ' ἀνδραπόδων, ὡς δὴ ἐξ οὐρανοῦ φωστὴρ αὐτοῖς κατεληλυθὼς, κακουμένοις τε ἐπιλάμψαι τερατευόμενος. ἀκμάσαντος δὲ τοῦ πολέμου ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου τῆς ἡγεμονίας Ἀδριανοῦ κατὰ Βίθθηρα πόλιν, ἥ τις ἦν ὀχυρωτάτη, τῶν Ἱεροσολύμων οὐ σφόδρα D πόρρω διεστῶσα. τῆς τε ἔξωθεν πολιορκίας χρονίου γενομένης. λιμῷ τε καὶ δίψει τῶν νεωτεροποιῶν εἰς ἔσχατον ὀλέθρου περιελαθέντων. καὶ τοῦ τῆς Ἀπονοίας αὐτοῖς αἰτίου τὴν ἀξίαν ἐκτίσαντος δίκην, τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται. νόμου δόγματι καὶ διατάξεσιν Ἀδριανοῦ, ὡς ἂν μηδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος, ἐγκελευσαμένου. Ἀρίστων ὁ Πελλαῖος ἱστορεῖ. οὕτω δὴ τῆς πόλεως εἰς ἐρημίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ παντελῆ φθορὰν τῶν πάλαι οἰκητόρων ἐλθούσης, ἐξ ἀλλοφύλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μετέπειτα συστᾶσα Ῥωμαικὴ πόλις τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψασα, εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος

Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν, Αἰλία προσαγορευθῆναι. καὶ δὴ τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας ἐξ ἐθνῶν συγκροτηθείσης, πρῶτος μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς Ἐπισκόπους, τὴν τῶν ἐκεῖσε λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Μάρκος.

A norem Ælii Hadriani Imperatoris Ælia nuncupata est. Et cùm Ecclesia ejusdem loci ex gentibus coaluisset, primus post Episcopos ex circumcisione Sacerdotium illius civitatis suscepit Marcus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τίνες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ γεγόνασι ψευδωνύμου γνώσεως ἀρχηγοί.

Ἤδη δὲ λαμπροτάτων δίκην φωστήρων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀποστιλβουσῶν ἐκκλησιῶν, ἀκμαζούσης τε εἰς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως, ὁ μισόκαλος δαίμων οἷα τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἀεὶ τυγχάνων πολεμιώτατος, πάσας στρέφων κατὰ τῆς ἐκκλησίας μηχανὰς, πάλαι μὲν τοῖς ἔξωθεν διωγμοῖς κατ' αὐτῆς ὡπλίζετο. τότε γε μὴν τούτων ἀποκεκλεισμένος, πονηροῖς καὶ γόησιν ἀνδράσιν ὥσπερ τισὶν ὀλεθρίοις ψυχῶν ὀργάνοις, διακόνοις τε ἀπωλείας χρώμενος, ἑτέραις κατεστρατήγει μεθόδοις. πάντα πόρον ἐπινοῶν, ὡς ἂν ὑποδύντες γόητες ἀπατηλοὶ τὴν αὐτὴν τοῦ δόγματος ἡμῖν προσηγορίαν, ὁμοῦ μὲν τῶν πιστῶν τοὺς πρὸς αὐτῶν ἁλισκομένους, εἰς βυθὸν ἀπωλείας ἄγοιεν. ὁμοῦ δὲ τοὺς τῆς πίστεως ἀγνῶτας δι' ὧν αὐτοὶ δρῶντες ἐπιχειροῖεν, ἀποτρέποιντο τῆς ἐπὶ τὸν σωτήριον λόγον παρόδου. ἀπὸ γοῦν τοῦ Μενάνδρου ὃν διάδοχον τοῦ Σίμωνος ἤδη πρότερον παραδεδώκαμεν, ἀμφίστομος ὥσπερ καὶ δικέφαλος ὀφιώδης τις προελθοῦσα δύναμις, δυεῖν αἱρέσεων διαφόρων ἀρχηγοὺς κατεστήσατο. Σατορνῖνόν τε Ἀντιοχέα τὸ γένος, καὶ Βασιλείδην Ἀλεξανδρέα. ὧν ὁ μὲν κατὰ Συρίαν. ὁ δὲ κατ' Αἴγυπτον, συνεστήσαντο θεομισῶν αἱρέσεων διδασκαλεῖα. τὰ μὲν οὖν πλεῖστα τὸν Σατορνῖνον τὰ αὐτὰ τῷ Μενάνδρῳ ψευδολογῆσαι ὁ Εἰρηναῖος δηλοῖ. προσχήματι δὲ ἀπορρητοτέρων, τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας, δυσσεβοῦς αἱρέσεως ἑαυτῷ τερατώδεις ἀναπλάσαντα μυθοποιίας. πλείστων οὖν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς ἀληθείας ὑπεραγωνιζομένων, λογικώτερόν τε τῆς Ἀποστολικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς δόξης ὑπερμαχούντων, ἤδη τινὲς καὶ διὰ συγγραμμάτων τοῖς μετέπειτα προφυλακτικὰς αὐτῶν δὴ τούτων τῶν δηλωθεισῶν

Caput VII.

Quinam eo tempore falsæ doctrinæ duces extiterint.

Porrò Ecclesiis jam per universum orbem instar clarissimorum siderum fulgentibus, & vigente per omnes nationes fide in Dominum ac Servatorem nostrum Jesum Christum, malignus ille Dæmon utpote veritatis inimicus, & humanæ salutis hostis semper infestissimus, omnes machinas adversus Ecclesiam movens, prius quidem externis eam persecutionibus oppugnaverat: tum verò hac via ipsi præclusa, improbis quibusdam ac maleficis hominibus tanquam instrumentis & ministris utens ad exitium ac perniciem animarum comparatis, alias belli artes tentavit: nihil non comminiscens, ut præstigiatores ac subdoli homines religionis nostræ vocabulum sibi assumentes, tùm eos ex fidelibus quos fortè deceperant, in profundum exitii gurgitem abducerent, tùm fidei nostræ ignaros vitæ ipsorum exemplo deterritos, ab via quæ ad salutare Dei verbum ducit, procul averterent. Igitur ex Menandro illo, quem Simonis successorem fuisse supra retulimus, exorta venenata quædam bestia bilinguis ac biceps, duarum hæreseon inter se discrepantium duces constituit: Saturninum domo Antiochenum, & Basilidem Alexandrinum. Quorum ille quidem in Syria, hic verò apud Ægyptum impiæ doctrinæ scholas condidit. Et Saturninum quidem eadem ferè cum Menandro ementitum esse declarat Irenæus: Basilidem verò specie arcanorum quorumdam, portentosas fabulas commentum, opinionis impiæ machimenta in immensum extendisse. Porrò cùm eodem tempore plurimi Ecclesiastici viri patrocinium veritatis susciperent, & pro Ecclesiastica Apostolicaque doctrina disertissimè decertarent, nonnulli etiam assertiones suas Scriptis proditas tan-

Huc refer Niceph. c. 2. 3. 4. lib. 4.

quam remedia ad cavendas supradictas hæreses comparata, posteris reliquerunt. Ex quibus pervenit ad nos Agrippæ Castoris, Scriptoris ea ætate nobilissimi validissima adversus Basilidem confutatio: in qua hominis præstigiæ ac fraudes deteguntur. Dumque cuncta ejus arcana profert in lucem, quatuor & viginti libros in Evangelium ab illo conscriptos esse memorat, ipsumque sibi prophetas confinxisse Barcabam & Barcoph, aliosque nonnullos qui nunquam extitissent: iisque barbara quædam nomina imposuisse, ad percellendos eorum animos, qui hujusmodi rerum admiratione capiuntur. Ait prętereà illum docere, quòd indifferens sit victimas Diis immolatas degustare, & persecutionum tempore licenter fidem abnegare. Sectatoribus quoque suis Pythagoreorum more silentium quinquennii eum indicere affirmat. His aliisq; similibus de Basilide recensitis, supradictus Scriptor hæresis hujus errores in lucem protractos validissimè coarguit. Sed & Carpocratem quemdam iisdem vixisse temporibus scribit Irenæus, alterius sectæ, quæ Gnosticorum dicitur, conditorem. Hi magicas Simonis præstigias non clam ut ille, sed palam ac publicè tradendas esse censebant: & philtris arte magica curiosè elaboratis, paredris quoque & somniorum immissoribus quibusdam spiritibus, aliisque hujusmodi maleficiis tanquam maximis ac pulcherrimis rebus gloriabantur. Consequenter etiam docebant, quicunque ad perfectionem mysteriorum, seu potius flagitiorum quæ apud ipsos agebantur, pervenire vellent, eos turpissima quæque perpetrare oportere: Quippe qui mundi hujus principes ac Rectores, ut ipsi vocant, aliter evitare non possent, nisi unicuique eorum debita munera per obscœnissimam libidinem persolvissent. His igitur ministris usus malignus ille dæmon, primum effecit, ut ex fidelibus, quicunque ab illis decepti essent, ad miserabile exitium tanquam captivi abducerentur. Deinde gentibus à fide nostra alienis, amplam obtrectandi & calumniandi Evangelii materiam subministravit: dùm ab illis primùm orta infamia, ad totius Christiani nominis opprobrium diffunderetur. Atque hinc factum est, ut absurda quædam & impia de nobis opinio apud infideles tunc temporis spargeretur, quasi nefario concu-

αἱρέσεων παρεῖχον ἐφόδους. ὧν εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ἐν τοῖς τότε γνωριμωτάτου συγγραφέως Ἀγρίππα Κάστορος, ἱκανώτατος κατὰ Βασιλείδου ἔλεγχος, τὴν δεινότητα τῆς τἀνδρὸς ἀποκαλύπτων γοητείας. ἐκφαίνων δ' οὖν αὐτοῦ τὰ ἀπόρρητα, φησὶν αὐτὸν εἰς μὲν τὸ Εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξαι βιβλία. Προφήτας δὲ ἑαυτῷ ὀνομάσαι Βαρκαββᾶν καὶ Βαρκὼφ, καὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινὰς ἑαυτῷ συστησάμενον. βαρβάρους τε αὐτοῖς εἰς κατάπληξιν τῶν τὰ τοιαῦτα τεθηπότων ἐπιφημίσαι προσηγορίας· διδάσκειν τε ἀδιαφορεῖν εἰδωλοθύτων ἀπογευομένους, καὶ ἐξομνυμένους ἀπαραφυλάκτως τὴν πίστιν κατὰ τοὺς τῶν διωγμῶν καιρούς· πυθαγορικῶς τε τοῖς προσιοῦσιν αὐτῷ, πενταετῆ σιωπὴν παρακελεύεσθαι. καὶ ἕτερα δὲ τούτοις παραπλήσια ἀμφὶ τοῦ Βασιλείδου καταλέξας ὁ εἰρημένος, οὐκ ἀγεννῶς τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως εἰς προῦπτον ἐφώρασε τὴν πλάνην. γράφει δὲ καὶ Εἰρηναῖος συγχρονίσαι τούτοις Καρποκράτην, ἑτέρας αἱρέσεως τῆς τῶν Γνωστικῶν ἐπικληθείσης πατέρα· οἳ καὶ τοῦ Σίμωνος οὐχ ὡς ἐκεῖνος κρύβδην, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς φανερὸν τὰς μαγείας παραδιδόναι ἠξίουν. ὡς ἐπὶ μεγάλοις δὴ μονονουχὶ σεμνυνόμενοι τοῖς κατὰ περιεργίαν πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένοις φίλτροις, ὀνειροπομποῖς τε καὶ παρέδροις τισὶ δαίμοσι, καὶ ἄλλαις ὁμοιοτρόποις τισὶν ἀγωγαῖς· τούτοις τε ἀκολούθως πάντα δρᾶν χρῆναι διδάσκειν τὰ αἰσχρουργότατα, τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ τέλειον τῆς κατ' αὐτοὺς μυσταγωγίας, ἢ καὶ μᾶλλον μυσαροποιίας ἐλεύσεσθαι. ὡς μὴ ἂν ἄλλως ἐκφευξομένους τοὺς κοσμικοὺς (ὡς ἂν ἐκεῖνοι φαῖεν) ἄρχοντας, μὴ οὐχὶ πᾶσι τὰ δι' ἀρρητοποιίας ἀπονείμαντας χρέα. τούτοις δῆτα συνέβαινε διακόνοις χρώμενον τὸν ἐπιχαιρεσίκακον δαίμονα, τοὺς μὲν πρὸς αὐτῶν ἀπατωμένους, οἰκτρῶς οὕτως εἰς ἀπώλειαν ἀνδραποδίζεσθαι. τοῖς δὲ ἀπίστοις ἔθνεσι, πολλὴν παρέχειν κατὰ τοῦ θείου λόγου δυσφημίας περιουσίαν. τῆς ἐξ αὐτῶν φήμης εἰς τὴν τοῦ παντὸς Χριστιανῶν ἔθνους διαβολὴν καταχεομένης. ταύτῃ δ' οὖν ἐπὶ πλεῖστον συνέβαινε τὴν περὶ ἡμῶν παρὰ τοῖς τότε ἀπίστοις ὑπόνοιαν δυσσεβῆ καὶ ἀτοπωτάτην διαδίδοσθαι. ὡς δὴ ἀθεμίτοις

πρὸς

A περὶ μητέρας καὶ ἀδελφὰς μίξεσιν, ἀνοσίαις τε τροφαῖς χρωμένων. οὐκ εἰς μακρὸν γε μὴν αὐτῷ ταῦτα προὐχώρει, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἑαυτὴν συνιστώσης, ἐπὶ μέγα τε φῶς κατὰ τὸν προϊόντα χρόνον διαλαμπούσης. ἔσβεστο μὲν γὰρ αὐτίκα, πρὸς αὐτῆς ἐνεργείας ἀπελεγχόμενα τὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιτεχνήματα, ἄλλων ἐπ' ἄλλαις αἱρέσεων καινοτομουμένων. ὑπορρεουσῶν ἀεὶ τῶν προτέρων, καὶ εἰς πολυτρόπους καὶ πολυμόρφους ἰδέας ἄλλοτε ἄλλως φθειρομένων· προῄει δ' εἰς αὔξησιν καὶ μέγεθος, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα, ἡ τῆς καθόλου καὶ μόνης ἀληθοῦς ἐκκλησίας λαμπρότης, τὸ B σεμνὸν καὶ εἰλικρινὲς καὶ ἐλευθέριον, τό, τε σῶφρον καὶ καθαρὸν τῆς ἐνθέου πολιτείας τε καὶ φιλοσοφίας εἰς ἅπαν γένος Ἑλλήνων τε καὶ Βαρβάρων ἀποστίλβουσα. συναπέσβη γοῦν ἅμα τῷ χρόνῳ καὶ ἡ κατὰ παντὸς τοῦ δόγματος διαβολή· ἔμενε δὲ μόνη ἄρα παρὰ πᾶσι κρατοῦσα καὶ ἀνομολογουμένη τὰ μάλιστα διαπρέπειν ἐπὶ σεμνότητι καὶ σωφροσύνῃ, θείοις τε καὶ φιλοσόφοις δόγμασιν, ἡ καθ' ἡμᾶς διδασκαλία· ὡς μηδένα τῶν εἰς νῦν, αἰσχρὰν ἐπιφέρειν τολμᾶν κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δυσφημίαν, μηδέ τινα C τοιαύτην διαβολήν, οἵαις πάλαι πρότερον φίλον ἦν χρῆσθαι τοῖς καθ' ἡμῶν ἐπισυνισταμένοις. ὅμως δ' οὖν κατὰ τοὺς δηλουμένους αὖθις παρῆγεν εἰς μέσον ἡ ἀλήθεια πλείους ἑαυτῆς ὑπερμάχους, οὐ δι' ἀγράφων αὐτὸ μόνον ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγγράφων ἀποδείξεων κατὰ τῶν ἀθέων αἱρέσεων στρατευομένους.

bitu cum sororibus & matribus misceri, & exsecrandis dapibus vesci soleremus. Sed hæ Dæmonis artes nequaquam in diuturnum tempus ei processere, quippe cùm veritas ipsa seipsam astrueret & commendaret, progressuque temporis clarius in dies elucesceret. Et adversariorum quidem inventa à semetipsis confutata, confestim extincta sunt: aliis super alias exorientibus sectis, cùm priores assiduè diffluerent, & in multiplices ac multiformes errorum species vario quæque modo evanescerent. Catholica autem Ecclesia, quæ sola vera est, semperque sui similis & constans, novis quotidie incrementis augebatur: gravitate, sinceritate, ac libertate, modestia denique & sanctitate vitæ cujusdam Philosophiæque divinæ, omnium oculos non Græcorum modò, verùm etiam Barbarorum perstringens. Simul etiam extincta est temporis lapsu calumnia illa, quæ universæ religioni nostræ affecta fuerat. Mansitque tandem disciplina nostra, sola omnium consensu superior & victrix, ac præ reliquis sectis modestia, gravitate, divinæque Sapientiæ præceptis excellere ab omnibus judicata: adeò ut exinde ad nostra usque tempora nemo sit ausus ullam infamiæ labem fidei nostræ aspergere, aut aliquam ejusmodi calumniam inferre, qualem veteres illi nostræ religionis hostes jactare consueverant. Ceterùm illis temporibus rursus veritas plures sui patronos in medium produxit, qui non solùm viva voce, sed etiam scriptis disputationibus adversus impias Hæreses decertarunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τίνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

D Ἐν τούτοις ἐγνωρίζετο Ἡγήσιππος, οὗ πλείσταις ἤδη πρότερον κεχρήμεθα φωναῖς, ὡς ἂν ἐκ τῆς αὐτοῦ παραδόσεως τινὰ τῶν κατὰ τοὺς Ἀποστόλους παραθέμενοι. ἐν πέντε δὴ οὖν συγγράμμασιν οὗτος, τὴν ἀπλανῆ παράδοσιν τοῦ Ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἁπλουστάτῃ συντάξει γραφῆς ὑπομνηματισάμενος, καθ' ὃν ἐγνωρίζετο σημαίνει χρόνον, περὶ τῶν ἀρχῆθεν ἱδρυσάντων τὰ εἴδωλα οὕτω πως γράφων. οἷς καινοτάφια καὶ ναοὺς ἐποίησαν ὡς μέχρι νῦν. ὧν ἐστι καὶ Ἀντίνοος δοῦλος Ἁδριανοῦ Καίσαρος,

Caput VIII.

Quinam tunc fuerint Ecclesiastici Scriptores.

Inter quos celebris fuit Hegesippus, cujus testimonio in superioribus libris sæpissimè usi fuimus, cùm res Apostolorum temporib⁹ gestas ex illius fide ac relatione traderemus. Hic in quinq; libris simplici admodum sermone conscriptis verissimam Apostólicæ prædicationis historiam complexus, tempus ipsum quo floruit, apertè designat, cùm de iis qui simulacra primùm erigere cœperant, in hunc modum scribit. Quibus cenotaphia templaq; exstruxerunt, sicut nunc etiam fieri videmus. Ex quibus fuit Antinous servus Cæsaris Hadriani,

Huc refert Niceph. c. 5. l. 4.

Q

in cujus honorem certamen sacrum A quod Antinoium vocant, nostra etiam ætate celebratur. Nam & urbem Antinoo cognominem Hadrianus condidit, & Prophetas instituit. Eodem tempore Justinus veræ Philosophiæ amator sincerissimus, adhuc gentilium Philosophorum scriptis ac sermonibus adhærescebat. Qui etiam in Apologetico ad Imperatorem Antoninum scripto, hoc ipsum tempus designat his verbis: Nec absurdum, inquit, videtur Antinoi qui nuperrimè vixit, mentionem hîc facere: quem omnes tanquam Deum colere per vim ac metum instituerunt; B cùm quis esset & undè oriundus, probè cognitum haberent. Idem quoque belli Judaïci, quod tunc temporis gestum est, meminit his verbis: Nam & in bello, inquit, Judaïco quod nuper gestum est, Barchochebas, is qui Judaïcæ defectionis auctor & signifer fuit, solos Christianos acerbissimis tormentis cruciari jussit, nisi Christum abnegarent & maledictis incesserent. Sed & in eodem libro loquens de conversione sua à gentilium Philosophia ad veri Numinis cultum, id non temerè ac leviter, sed cum ratione ac judicio ab se factum esse declarat his verbis: C Nam & ego, inquit, qui Platonis doctrinam amplexus fueram, cùm Christianos calumniis appeti audirem, eosque adversus mortem & cetera quæ formidabilia habentur, fortes atque intrepidos viderem, sic apud me reputabam fieri non posse ut iidem vitiis ac voluptatibus dediti essent. Quis enim voluptatibus deditus, aut intemperans, & humanis carnibus vesci pro deliciis habens, mortem ipsam possit libenter amplecti, quæ suas ipsi cupiditates ereptura sit? Ac non potius omnibus modis contendat, ut in D hac vita perpetuò degat & Magistratus ipsos lateat: nedum se ipse necandum ultro prodat ac deferat. Refert præterea idem Justinus, Imperatorem Hadrianum acceptis à viro clarissimo Serenio Graniano Proconsule literis, quibus monebat iniquum videri, Christianos nullo objecto crimine, tumultuosis vulgi clamoribus gratificandi studio, indicta causa occidere; rescripsisse Minucio Fundano Asiæ Proconsuli, ne quis posthac sine objectu criminis & legitima accusatione condemnaretur: Cujus epistolæ exemplum, Latino, ut erat, sermone conscriptum, ibidem affert Justinus, præmissis interim his verbis: Ac nos quidem, inquit, tametsi ex epistola

οὗ καὶ ἀγὼν ἄγεται Ἀντινόειος, ὁ καὶ ἐφ' ἡμῶν γινόμενος. καὶ γὰρ καὶ πόλιν ἔκτισεν ἐπώνυμον Ἀντινόου, καὶ Προφήτας. κατὰ τοῦτον δὲ καὶ Ἰουστῖνος γνήσιος τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας ἐραστής, ἔτι τοῖς παρ' Ἕλλησιν ἀσκούμενος ἐνδιέτριβε λόγοις. σημαίνει δὲ καὶ αὐτὸς τουτονὶ τὸν χρόνον ἐν τῇ πρὸς Ἀντωνῖνον ἀπολογίᾳ ὧδε γράφων. οὐκ ἄτοπον δὲ ἐπιμνησθῆναι ἐν τούτοις ἡγούμεθα καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου. ὃν καὶ ἅπαντες ὡς Θεὸν διὰ φόβον σέβειν ὥρμηντο, ἐπιστάμενοι τίς τε ἦν καὶ πόθεν ὑπῆρχεν. ὁ δ' αὐτὸς καὶ τοῦ τότε κατὰ Ἰουδαίων πολέμου μνημονεύων, ταῦτα παρατίθεται. καὶ γὰρ ἐν τῷ νῦν γενομένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ, Βαρχωχέβας ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης, χριστιανοὺς μόνους εἰς τιμωρίας δεινάς, εἰ μὴ ἀρνοῖντο Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἀπάγεσθαι. ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν μεταβολὴν αὐτοῦ, ὅτι μὴ ἀλόγως, μετὰ κρίσεως δ' αὐτῷ γεγόνει δηλῶν, ταῦτα γράφει. καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων χριστιανούς, ὁρῶν δὲ καὶ ἀφόβους πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ νομιζόμενα φοβερά, ἐνενόουν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ, καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. τίς γὰρ φιλήδονος ἢ ἀκρατής, καὶ ἀνθρωπείων σαρκῶν βορὰν ἡγούμενος ἀγαθόν, δύναιτ' ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν ἑαυτοῦ στερηθείη ἐπιθυμιῶν. ἀλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν ἀεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτὴν καὶ λανθάνειν τοὺς ἄρχοντας ἐπειρᾶτο, οὐχ ὅτι ἑαυτὸν κατήγγελλε φονευθησόμενον. ἔτι δ' ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ δεξάμενον τὸν Ἀδριανὸν παρὰ Σερεννίου Γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἡγουμένου γράμματα ὑπὲρ χριστιανῶν, περιέχοντα ὡς οὐ δίκαιον εἴη ἐπὶ μηδενὶ ἐγκλήματι, βοαῖς δήμου χαριζομένους ἀκρίτως κτείνειν αὐτούς, ἀντιγράψαι Μινουκίῳ Φουνδάνῳ ἀνθυπάτῳ τῆς Ἀσίας, προστάττοντα μηδένα κτείνειν ἄνευ ἐγκλήματος καὶ εὐλόγου κατηγορίας· καὶ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ἀντίγραφον παρατέθειται, τὴν Ῥωμαϊκὴν φωνὴν ὡς εἶχε διαφυλάξας· προλέγει δ' αὐτῆς ταῦτα. καὶ ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ μεγίστου καὶ ἐπιφανε-

σάτου Καίσαρος Ἀδριανοῦ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἔχοντες ἀπαιτεῖν ὑμᾶς καθὰ ἠξιώσαμεν κελεῦσαι τὰς κρίσεις γίνεσθαι, τοῦτο οὐχ ὡς ὑπὸ Ἀδριανοῦ κελευσθὲν μᾶλλον ἠξιώσαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐπίστασθαι δικαίαν ἀξιοῦν τὴν προσφώνησιν. ὑπετάξαμεν δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἀδριανοῦ τὸ ἀντίγραφον, ἵνα καὶ τοῦτο ἀληθεύειν ἡμᾶς γνωρίζητε. καὶ ἔστι τόδε. τούτοις ὁ μὲν δηλωθεὶς ἀνὴρ αὐτὴν παρατέθειται τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντιγραφήν· ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν μετειλήφαμεν, ἔχουσαν ὧδε.

A maximi & nobilissimi Cæsaris Hadriani parentis vestri jure postulare à vobis poteramus, ut judicia de Christianis fieri ex ea formula quam poscebamus, juberetis: id tamen non tàm idcircò postulavimus quod ab Hadriano ita constitutum esset, quàm propterea quòd petitionem nostram justissimam esse intelligimus. Atque ut in eo quoque verum à nobis dici perspiciatis, exemplum epistolæ Hadriani subjecimus, quod est hujusmodi. Posthæc idem Justinus ipsum exemplar epistolæ Latino sermone scriptum subjungit: quòd nos, prout potuimus, Græcè interpretati sumus hoc modo. B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἐπιστολὴ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τοῦ μὴ δεῖν ἀκρίτως ἡμᾶς ἐλαύνειν.

Μινουκίῳ Φουνδάνῳ· ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ Σερεννίου Γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἀνδρός, ὅντινα σὺ διεδέξω. οὐ δοκεῖ μοι οὖν τὸ πρᾶγμα ἀζήτητον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταράττωνται, καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῇ. εἰ οὖν σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιῶται δύνανται διϊσχυρίζεσθαι κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνασθαι, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιώσεσιν, οὐδὲ μόναις βοαῖς. πολλῷ γὰρ μᾶλλον προσῆκεν εἴ τις κατηγορεῖν βούλοιτο, τοῦτό σε διαγινώσκειν. εἴ τις οὖν κατηγορεῖ καὶ δείκνυσί τι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως ὅριζε κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος· ὡς μὰ τὸν Ἡρακλέα εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτείνοι, διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος, καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐκδικήσειας. καὶ τὰ μὲν τῆς Ἀδριανοῦ ἀντιγραφῆς τοιαῦτα.

CAPUT IX.

Epistola Hadriani, ne quis Christianorum indicta causa puniatur.

ÆLius Hadrianus Aug. Minucio Fundano Procos. Salutem. Accepi literas ad me scriptas à Serenio Graniano V. Cl. decessore tuo. Nec sanè mihi videtur res ista absque diligenti inquisitione prætereunda, ne fortè & Christiani homines turbentur, & delatoribus calumniandi occasio præbeatur. C Igitur si provinciales palam adesse possunt petitionibus suis adversus Christianos, ita ut pro tribunali respondeant, in id unum incumbant, nec petitionibus solisque clamoribus utantur. Etenim multò justius fuerit cognoscere te, si quis accusare voluerit. Quod si quis eos detulerit, probaveritque contra leges quicquam agere, tu pro gravitate delicti in eos statue. Sin mehercule calumniæ causâ istud intenderit, operam dabis ut pro gravitate criminis in illum animadvertas. Et hæc quidem de rescripto Hadriani.

Huc refer Niceph. c. 27 l. 3.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Τίνες ἐπὶ τῆς Ἀντωνίνου βασιλείας Ἐπίσκοποι Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων γεγόνασιν.

Τούτου δὲ τὸ χρεὼν μετὰ πρῶτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος ἐκτίσαντος, Ἀντωνῖνος ὁ κληθεὶς εὐσεβὴς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν διαδέχεται. τούτου δὲ ἐν ἔτει πρώτῳ Τελεσφόρου τὸν βίον ἑνδεκάτῳ τῆς λειτουργίας ἐνιαυτῷ μεταλλάξαντος, Ὑγῖνος τὸν κλῆρον τῆς Ῥωμαίων ἐπισκοπῆς παραλαμβάνει. ἱστορεῖ γε μὴν ὁ Εἰρηναῖος τὸν Τελεσφόρον μαρτυρίῳ τὴν τελευ-

CAPUT X.

Qui Romæ & Alexandriæ Episcopi fuerint imperante Antonino.

CEterùm Hadriano vita perfuncto cùm unum & viginti annos imperasset, Antoninus cognomento Pius administrationem Imperii suscepit. Hujus anno primo, cùm Telesphorus migrasset è vita anno sui Episcopatus undecimo, Pontificatum Romanæ urbis sortitus est Hyginus. Porrò Telesphorum scribit

Huc refer Niceph. c. 25. l. 3.

Irenæus illustri martyrio vitam finiisse. Quo loco etiam docet supra memorati Hygini temporibus, Valentinum propriæ sectæ conditorem, & Cerdonem erroris Marcionitarum auctorem, Romæ ambos floruisse. Verba ejus hæc sunt.

Caput XI.

De his qui eodem tempore sectarum auctores fuerunt.

Vide Niceph. l. 4. c. 3.

NAm Valentinus, inquit, Romam venit Pontificatu Hygini. Viguit autem temporibus Pii, qui ad Anicetum usque permansit. Cerdon verò qui Marcionem antecessit, ipse quoque Pontificatu Hygini qui nonus fuit Episcopus, cùm ad Ecclesiam venisset, & errorem suum confessus esset, ita deinceps perseveravit: interdum occultè docens, interdum rursus confitens errorem: nonnunquam convictus impiæ doctrinæ, eoque nomine à fratrum conventu remotus. Hæc Irenæus in tertio adversus hæreses libro. In primo autem hæc rursus de Cerdone dicit: Cerdon autem quidem ex Simonis disciplina profectus, cùm Romam venisset Pontificatu Hygini, qui in episcopali sede nonus Apostolorum successor fuit, docuit Deum, quem lex & Prophetæ prædicaverunt, patrem non esse Domini nostri Jesu Christi. Hunc enim cognosci, illum verò ignotum esse: & hunc quidem justum existere, illum autem bonum. Huic deinde succedens Marcion natione Ponticus, scholam latius propagavit; impudentissimè blasphemans. Idem porrò Irenæus postquam immensam voraginem materiæ illius variis erroribus involutæ quam Valentinus invexerat, uberrimè explicuit, occultam ac latentem illius fraudem tanquam abditi serpentis denudat. Alium prætereà quemdam nomine Marcum eodem tempore extitisse scribit, magicarum præstigiarum peritissimum. Sed & prophanas eorum hominum initiationes, & abominanda mysteria declarat his verbis. Quidam enim eorum thalamum nuptialem construunt, & mysterium peragunt, verba nescio quæ super his qui initiantur, concipientes; easque spiritales nuptias esse affirmant, ad formam & exemplum cælestium conjugiorum. Alii verò initiandos adducunt ad lavacrum, & mergentes, hæc proferunt verba: In nomine ignoti omnium patris, in veritate omnium matre, in eo qui descendit

A τὴν διαπρέψαι. δηλῶν ἐν ταυτῷ κατὰ τὸν δηλούμενον Ῥωμαίων Ἐπίσκοπον Ὑγῖνον, Οὐαλεντῖνον ἰδίας αἱρέσεως εἰσηγητὴν, καὶ Κέρδωνα τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγὸν, ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἄμφω γνωρίζεσθαι. γράφει δὲ οὕτως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ´.

Περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς αἱρεσιαρχῶν.

ΟὐΑλεντῖνος μὲν γὰρ ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Ὑγίνου. ἤκμασε δὲ ἐπὶ Πίου, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου. Κέρδων δὲ ὁ πρὸ Μαρκίωνος, καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ὑγίνου ὃς ἦν ἔνατος B Ἐπίσκοπος, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐλθὼν καὶ ἐξομολογούμενος, οὕτως διετέλεσε. ποτὲ μὲν λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος. ποτὲ δὲ ἐλεγχόμενος ἐφ' οἷς ἐδίδασκε κακῶς, καὶ ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας. ταῦτα δέ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις. ἐν γε μὴν τῷ πρώτῳ αὖθις περὶ τοῦ Κέρδωνος ταῦτα διέξεισι. Κέρδων δέ τις ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τὰς ἀφορμὰς λαβὼν, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ C ἐπὶ Ὑγίνου ἔνατον κλῆρον τῆς Ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἔχοντος, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ Προφητῶν κεκηρυγμένον Θεὸν, μὴ εἶναι πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι. τὸν δὲ ἀγνῶτα εἶναι. καὶ τὸν μὲν δίκαιον. τὸν δὲ ἀγαθὸν ὑπάρχειν. διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν Μαρκίων ὁ Ποντικὸς, ηὔξησε τὸ διδασκαλεῖον, ἀπηρυθριασμένως βλασφημῶν. ὁ δὲ αὐτὸς Εἰρηναῖος τὸν ἄπειρον βυθὸν τῆς Οὐαλεντίνου πολυπλανοῦς ὕλης εὐτονώτατα διαπλώσας, ἐρπετοῦ δίκην φωλεύοντος ἀπόκρυφον οὖσαν αὐτοῦ καὶ D λεληθυῖαν, ἀπογυμνοῖ τὴν κακίαν. πρὸς τούτοις καὶ ἄλλον τινὰ (Μάρκος αὐτῷ ὄνομα) κατ' αὐτοὺς γενέσθαι λέγει, μαγικῆς κυβείας ἐμπειρότατον. γράφει δὲ καὶ τὰς ἀτελέστους αὐτῶν τελετὰς, μυσαράς τε μυσταγωγίας ἐμφαίνων, αὐτοῖς δὴ τούτοις τοῖς γράμμασιν. οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν νυμφῶνα κατασκευάζουσι, καὶ μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦσι μετ' ἐπιρρήσεών τινων τοῖς τελουμένοις, καὶ πνευματικὸν γάμον φάσκουσιν εἶναι τὸ ὑπ' αὐτῶν γινόμενον, κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἄνω συζυγιῶν. οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ' ὕδωρ. καὶ βαπτίζοντες, οὕτως ἐπιλέγουσιν. εἰς ὄνομα ἀγνώστου πατρὸς τῶν ὅλων.

εἰς ἀλήθειαν μητέρα τῶν πάντων. εἰς τὸν κατελθόντα εἰς τὸν Ἰησοῦν. ἄλλοι δὲ Ἑβραϊκὰ ὀνόματα ἐπιλέγουσι πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι τοὺς τελουμένους. ἀλλὰ γὰρ μετὰ τέταρτον τῆς Ἐπισκοπῆς ἔτος Ὑγίνου τελευτήσαντος, Πίος ἐπὶ Ῥώμης ἐγχειρίζεται τὴν λειτουργίαν. κατά γε μὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν Μάρκος ἀναδείκνυται ποιμὴν, Εὐμένους ἔτη τὰ πάντα δέκα πρὸς τρισὶν ἐκπλήσαντος· τοῦ τε Μάρκου ἐπὶ δέκα ἔτη τῆς λειτουργίας ἀναπαυσαμένου, Κελαδίων τὴν Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει. καὶ κατὰ τὴν Ῥωμαίων δὲ πόλιν πεντεκαιδεκάτῳ τῆς Ἐπισκοπῆς ἐνιαυτῷ Πίου μεταλλάξαντος, Ἀνίκητος τῶν ἐκεῖσε προΐσταται. καθ' ὃν Ἡγήσιππος ἱστορεῖ ἑαυτὸν ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ, παραμεῖναί τε αὐτόθι μέχρι τῆς Ἐπισκοπῆς Ἐλευθέρου. μάλιστα δὲ ἤκμαζεν ἐπὶ τῶνδε Ἰουστῖνος, ἐν φιλοσόφου σχήματι πρεσβεύων τὸν θεῖον λόγον, καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐναγωνιζόμενος συγγράμμασιν. ὃς δὴ καὶ γράψας κατὰ Μαρκίωνος σύγγραμμα, μνημονεύει ὡς καθ' ὃν συνετάττε καιρὸν γνωριζομένου τῷ βίῳ τἀνδρός· φησὶ δὲ οὕτως. Μαρκίωνα δέ τινα Ποντικὸν, ὃς καὶ νῦν ἔτι ἐστὶ διδάσκων τοὺς πειθομένους, ἄλλον τινὰ εἶναι νομίζειν μείζω τοῦ δημιουργοῦ Θεόν· ὃς καὶ κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλλήψεως, πολλοὺς πέπεικε βλάσφημα λέγειν, καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ. ἄλλον δέ τινα ὡς ὄντα μείζονα παρὰ τοῦτον ὁμολογεῖν πεποιηκέναι. καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τούτων ὁρμημένοι ὡς ἔφαμεν χριστιανοὶ καλοῦνται· ὃν τρόπον καὶ οὐ κοινῶν ὄντων δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις, τὸ ἐπικαλούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινόν ἐστι. τούτοις ἐπιφέρει λέγων. ἔστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἱρέσεων, ᾧ εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσομεν. ὁ δ' αὐτὸς οὗτος Ἰουστῖνος, καὶ πρὸς Ἕλληνας ἱκανώτατα πονήσας καὶ ἑτέρους λόγους ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν ἔχοντας βασιλεῖ Ἀντωνίνῳ τῷ δὴ ἐπικληθέντι εὐσεβεῖ, καὶ τῇ Ῥωμαίων συγκλήτῳ βουλῇ προσφωνεῖ. καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. ἐμφαίνει δὲ ἑαυτὸν ὅς τις καὶ πόθεν ἦν, διὰ τῆς ἀπολογίας, ἐν τούτοις.

A in Jesum. Alii rursus Hebraïca quædam pronuntiant nomina, ut majorem initiandis pavorem incutiant. Sed Hygino post quartum episcopatus annum mortuo, Romanæ ecclesiæ sacerdotium suscepit Pius. Alexandriæ verò cùm Eumenes tredecim annos explesset, Marcus in ejus locũ antistes designatus est. Quo deinde post decem Pontificatus annos mortuo, Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem Celadion accepit. At Romæ cùm Pius anno episcopatus sui quintodecimo vitam cum morte commutasset, Anicetus Ecclesiæ illius B antistes factus est. Hujus temporibus se in urbem Romam venisse scribit Hegesippus, ibidemque ad Eleutheri usque episcopatum continuò permansisse. Eadem tempestate præ cæteris omnibus florebat Justinus, sub habitu philosophi verbum Dei prædicans, & scriptis voluminibus pro fide nostra propugnans. Qui in libro adversus Marcionem, eum adhuc superstitem fuisse dum scriberet testatur his verbis: prætereà, inquit, Marcionem quemdam Ponticum novimus, qui etiamnum superest, docetq; discipulos suos alium quemdam invocare Deum majorem C mundi hujus conditore. Qui quidem Dæmonum adjutus auxilio, plurimos mortales per universum orbem induxit ut impiè loquerentur, negarentque universi opificem patrem esse Christi: alium verò quemdam longè illo præstantiorem, hoc universum condidisse affirmarent. Omnes tamen eorum sectatores, Christiani ut diximus appellantur; eodem modo quo philosophis, tametsi diversæ sint sectæ ac sententiæ, commune nihilominus ex philosophia nomen est inditum. Paucis deinde interjectis hæc subjungit: Est etiam, inquit, liber à nobis compositus adversus D omnes quæ unquam fuerunt hæreses: quem librum vobis si ita videbitur, legendum trademus. Idem porrò Justinus, præter opuscula quæ adversus Gentiles doctissimè elaboravit, alios etiam libros, qui fidei nostræ defensionem continent, Imperatori Antonino cognomento pio, & Senatui Romano nuncupavit. Ipse enim in urbe Roma domicilium habebat. Ceterùm in Apologetico, ipse de se quisnam esset & unde oriundus, declarat his verbis.

A

CAPUT XII.

De Iustini Apologetico ad Antoninum.

Huc refer Niceph. c. 26. l. 3. itemque cap. 32. libr. eod.

IMperatori Tito Ælio Hadriano Antonino Pio Cæsari Augusto, & Verissimo filio Philosopho, & Lucio Philosophi quidem Cæsaris naturali filio, Pii autem adoptivo, doctrinæ amatori: Senatui quoque & Populo Romano, pro viris ubique terrarum injusto odio laborantibus, & calumnia appetitis, Justinus Prisci filius Bacchii nepos, oriundus Flavia Neapoli urbe Syriæ Palæstinæ, unus ex illorum numero, allocutionem & petitionem defero. Interpellatus quoque idem Imperator ab aliis fratribus in Asia commorantibus, qui omni injuriarum genere vexabantur à provincialibus, ad Commune Asiæ hujusmodi constitutionem misit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῆς Ἰουστίνου πρὸς Ἀντωνῖνον Ἀπολογίας.

ΑὙτοκράτορι Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντωνίνῳ εὐσεβεῖ Καίσαρι Σεβαστῷ, καὶ Οὐηρισσίμῳ υἱῷ φιλοσόφῳ, καὶ Λουκίῳ φιλοσόφου Καίσαρος φύσει υἱῷ, καὶ εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἐραστῇ παιδείας, ἱερᾷ τε συγκλήτῳ καὶ παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ἀδίκως μισουμένων καὶ ἐπηρεαζομένων, Ἰουστῖνος Πρίσκου τοῦ Βακχείου, τῶν ἀπὸ Φλαυίας νέας πόλεως Συρίας τῆς Παλαιστίνης, εἷς αὐτῶν ὤν, τὴν προσφώνησιν καὶ ἔντευξιν ποιοῦμαι. ἐντυχθεὶς δὲ καὶ ὑφ' ἑτέρων ὁ αὐτὸς B βασιλεὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἀδελφῶν, παντοίαις ὕβρεσι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων δήμων καταπονουμένων, τοιαύτης ἠξίωσε τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας διατάξεως.

CAPUT XIII.

Epistola Antonini ad Commune Asiæ de religione nostra.

Huc refer Niceph. c. 28. l. 3.

IMperator Cæsar M. Aurelius Antoninus Aug. Armenicus, Pontifex Maximus, Tribuniciæ Potestatis XV. Consul III. Communi Asiæ S. Equidem scio Diis ipsis curæ esse, ne hujusmodi homines lateant. Multò enim magis illis convenit punire eos qui colere ipsos recusant, quàm vobis. Qui eorum, adversus quos tumultuamini, sententiam ac propositum amplius confirmatis, dum eos accusatis tanquam impios. Illis autem longè optabilius fuerit, ut in jus vocati mortem oppetere videantur pro Deo suo, quàm ut incolumes remaneant. Ita victores evadunt, animas suas potius projicientes, quàm ut ea facere quæ vos jubetis, in animum suum inducant. Ceterùm de terræ motibus qui vel facti sunt vel etiamnum fiunt, non absurdum videtur vos commonere, qui & animos abjicitis quoties hujusmodi casus contingunt, & vestra cum illorum institutis comparatis. Atqui illi quidem majorem tunc fiduciam in Deo collocant. Vos verò per omne illud tempus quo præ imperitia labi mihi videmini, Deos negligitis: & tum alias cæremonias insuper habetis, tum cultum Immortalis illius. Et Christianos qui illum venerantur, expellitis, & ad mortem usque infestius perurgetis. Porrò de his hominib⁹ plu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀντωνίνου πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας ἐπιστολὴ περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου.

ΑὙτοκράτωρ Καῖσαρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος Σεβαστός, Ἀρμένιος, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ πέμπτον καὶ δέκατον, ὕπατος τὸ τρίτον, τῷ κοι- C νῷ τῆς Ἀσίας χαίρειν. ἐγὼ μὲν οἶδα ὅτι καὶ τοῖς θεοῖς ἐπιμελές ἐστι, μὴ λανθάνειν τοὺς τοιούτους. πολὺ γὰρ μᾶλλον ἐκεῖνοι κολάσαιεν ἂν τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοὺς προσκυνεῖν, ἢ ὑμεῖς. οὓς εἰς ταραχὴν ἐμβάλλετε, βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἥνπερ ἔχουσιν, ὡς ἀθέων κατηγοροῦντες. εἴη δ' ἂν κἀκείνοις αἱρετὸν, τὸ δοκεῖν κατηγορουμένοις τεθνάναι μᾶλλον, ἢ ζῆν, ὑπὲρ τοῦ οἰκείου Θεοῦ. ὅθεν καὶ νικῶσι, προϊέμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, ἤπερ πειθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πράττειν αὐτούς. πε- D ρὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων καὶ γινομένων, οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομνῆσαι, ἀθυμοῦντας μὲν ὅταν περ ὦσι, παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων. οἱ μὲν οὖν εὐπαρρησιαστότεροι γίνονται πρὸς τὸν Θεόν· ὑμεῖς δὲ παρὰ πάντα τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀγνοεῖν δοκεῖτε, τῶν τε Θεῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀμελεῖτε, καὶ τῆς θρησκείας τῆς περὶ τὸν ἀθάνατον. ὃν δὴ τοὺς Χριστιανοὺς θρησκεύοντας ἐλαύνετε καὶ διώκετε ἕως θανάτου. ὑπὲρ δὲ τῶν τοιούτων, ἤδη καὶ πολλοὶ

τῶν περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνων καὶ τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν ἔγραψαν πατρί. οἷς καὶ ἀντέγραψε μηδὲν ἐνοχλεῖν τοῖς τοιούτοις, εἰ μὴ φαίνοιντό τι περὶ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐγχειροῦντες. καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσήμαναν· οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα, κατακολουθῶν τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ. εἰ δέ τις ἐπιμένοι τινὰ τῶν τοιούτων εἰς πράγματα φέρων ὡς δὴ τοιοῦτον, ἐκεῖνος ὁ καταφερόμενος ἀπολελύσθω τοῦ ἐγκλήματος, καὶ ἐὰν φαίνηται τοιοῦτος ὤν· ὁ δὲ καταφέρων, ἔνοχος ἔσται δίκης. προετέθη ἐν Ἐφέσῳ ἐν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας. B τούτοις οὕτω χωρήσασιν ἐπιμαρτυρῶν Μελίτων τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος, κατ' αὐτὸ γνωριζόμενος τοῦ χρόνου, δῆλός ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτῷ ἐν ᾗ πεποίηται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Οὐῆρον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος χρησιμωτάτη ἀπολογία.

A rimi provinciarum Rectores divo patri nostro anteà scripserunt. Quibus ille rescripsit, ejusmodi homines nulla molestia afficiendos esse, nisi fortè contra statum Imperii Romani aliquid moliri viderentur. Sed & multi ad me de illis retulerunt: quibus ego patris mei constitutionem secutus respondi. Quòd si quis adhuc pergit cuiquam illorum negotium facessere ex eo quòd Christianus sit, delatus quidem crimine absolvatur, tametsi constet eum reipsa Christianum esse. Delator autem ipse pœnas luat. Proposita Ephesi in publico conventu Asiæ. Hæc quidem ita gesta esse Melito Ecclesiæ Sardensis Episcopus, qui iisdem temporibus floruit, perspicuè testatur in Apologetico illo longè utilissimo, quem ad Imperatorem Verum pro religione nostra conscripsit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τὰ περὶ Πολυκάρπου τοῦ τῶν Ἀποστόλων γνωρίμου μνημονευόμενα.

Ἐπὶ δὲ τῶν δηλουμένων Ἀνικήτου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου, Πολύκαρπον ἔτι περιόντα τῷ βίῳ γενέσθαι τε ἐπὶ Ῥώμης, C καὶ εἰς ὁμιλίαν τῷ Ἀνικήτῳ ἐλθεῖν διά τι ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τὸ Πάσχα ἡμέρας Εἰρηναῖος ἱστορεῖ. καὶ ἄλλην δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσι διήγησιν, ἣν ἀναγκαῖον τοῖς περὶ αὐτοῦ δηλουμένοις ἐπισυνάψαι, οὕτως ἔχουσαν. ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις Εἰρηναίου. καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ Ἀποστόλων μαθητευθεὶς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ Ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ D ἡμῶν ἡλικίᾳ· ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε. καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθε τοῦ βίου ταῦτα διδάξας ἀεί, ἃ καὶ παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ. μαρτυροῦσιν τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον, πολλῷ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων. ὃς καὶ ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπι-

Caput XIV.

Quænam de Polycarpo Apostolorum discipulo memorentur.

Eadem tempestate Aniceto Romanæ Ecclesiæ Præsidente, Polycarpum, qui etiamtum superstes erat, Romam venisse ob quæstionem quamdam quæ de Pascha inciderat, & cum Aniceto colloquium habuisse tradit Irenæus. Aliam prætereà idem Scriptor de Polycarpo rem narrat in tertio contrà hæreses libro, quam ceteris quæ de illo commemorantur, necessariò adjungendam putavi. Sic autem habet: Sed & Polycarpus, inquit, vir qui non solùm ab Apostolis eruditus, & cum multis qui Dominum viderant, familiariter versatus, verùm etiam in Asia Smyrnensi Ecclesiæ ab ipsis Apostolis ordinatus est Episcopus: quem nos quoque adhuc adolescentes vidimus (vixit enim diutissimè, & in ultima senectute summa cum gloria illustre perpessus martyrium, excessit è vita.) Hic inquam Polycarpus ea semper docuit quę ab Apostolis didicerat, & quæ etiamnum tradit Ecclesia, & quæ sola sunt vera. Testantur hoc Ecclesiæ omnes quæ in Asia constitutæ sunt, & quicunque ad nostram usque ætatem in Polycarpi locum successerunt. Qui certè multò fide dignior ac locupletior testis fuit veritatis, quàm aut Valentinus aut Marcio, & reliqui pravarum opinionum auctores. Idem Aniceti temporib⁹

Huc refer Niceph. c. 30. l. 3.

A Romam veniens, multos ex supradictis Hæreticis ad Ecclesiam Dei revocavit, hanc unam & solam veritatem se ab Apostolis accepisse prædicans, quæ ab Ecclesia traderetur. Et supersunt adhuc nonnulli qui illum id narrantem audiverint, Joannem Domini Discipulum cùm lavandi causa balneum Ephesi esset ingressus, viso intus Cerintho, mox illorum è balneo profugisse, atque in hæc prorupisse verba: fugiamus hinc, ne fortè balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus. Ipse etiam Polycarpus, cùm ei Marcion aliquando occurrisset, dixissetque: Agnosce nos; B respondisse fertur: Agnosco te primogenitum Satanæ. Adeò religiosè cavebant Apostoli eorumque discipuli, ne vel sermone tenus miscerentur cum ullo eorum qui veritatem adulterabant. Quemadmodum & Paulus dixit: Hæreticum hominem post unam aut alteram admonitionem devita, sciens hujusmodi hominem perversum esse, & suo ipsius judicio condemnatum peccare. Exstat etiam epistola Polycarpi ad Philippenses luculentissima, ex qua quicunque salutis suæ curam gerunt, poterunt si volent, & formam fidei illius, & prędicationem veritatis cognoscere. C Hactenus Irenæus. Ceterùm Polycarpus in illa quæ etiamnum exstat ad Philippenses epistola, utitur quibusdàm testimoniis ex priore Petri epistola desumptis. Interim Antonino cognomento Pio post secundum ac vicesimum Imperii annum mortuo, M. Aurelius Verus qui etiam Antoninus dictus est, ejus filius cum Lucio fratre successit.

ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ, πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων παρειληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδομένην. καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ, ὅτι Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητὴς ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λούσασθαι, καὶ ἰδὼν ἔσω Κήρινθον, ἐξήλατο τοῦ βαλανείου μὴ λουσάμενος, ἀλλ' ἐπειπών, φύγωμεν μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίωνί ποτε εἰς ὄψιν αὐτῷ ἐλθόντι καὶ φήσαντι ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς, ἀπεκρίθη ἐπιγινώσκω τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. τοσαύτην οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλάβειαν, πρὸς τὸ μηδὲ μέχρι λόγου κοινωνεῖν τινὶ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἔφησεν. αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ. εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. ἔστι δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη ἱκανωτάτη. ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος. ὁ μέντοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ φερομένῃ εἰς δεῦρο, κέχρηταί τισι μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Πέτρου προτέρας ἐπιστολῆς. Ἀντωνῖνον μὲν δὴ τὸν εὐσεβῆ κληθέντα, εἰκοστὸν καὶ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς διανύσαντα, Μάρκος Αὐρήλιος Οὐῆρος ὁ καὶ Ἀντωνῖνος υἱὸς αὐτοῦ σὺν καὶ Λουκίῳ ἀδελφῷ διαδέχεται,

D

CAPUT XV.

Quomodo Polycarpus unà cum aliis Smyrnæ martyrium passus sit imperante Vero.

Huc refer cap. 34. & 35. l. 3. Niceph.

QUa tempestate cùm gravissimi persecutionum motus Asiam concussissent, Polycarpus vitam martyrio terminavit. Cujus exitum, prout literarum monumentis proditus hodiéque circumfertur, huic historiæ necessariò inserendum putavi. Est autem epistola, Ecclesiæ illius quam Polycarpus regebat nomine ad Ecclesias Ponti scripta, quæcunque Polycarpo acciderant exponens his verbis: Ecclesia Dei quæ est Smyrnæ, Eccle-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ὅπως κατὰ Οὐῆρον ὁ Πολύκαρπος ἅμα ἑτέροις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῆς Σμυρναίων πόλεως.

ἘΝ τούτῳ δὲ ὁ Πολύκαρπος μεγίστων τὴν Ἀσίαν ἀναθορυβησάντων διωγμῶν, μαρτυρίῳ τελειοῦται. ἀναγκαιότατον δὲ αὐτοῦ τὸ τέλος ἐγγράφως ἔτι φερόμενον, ἡγοῦμαι δεῖν μνήμῃ τῆς ἱστορίας τῆσδε καταθέσθαι. ἔστι δὲ ἡ γραφὴ ἐκ προσώπου ἧς αὐτὸς ἐκκλησίας ἡγεῖτο, ταῖς κατὰ Πόντον παροικίαις τὰ κατ' αὐτὸν ἀποσημαίνουσα διὰ τούτων. ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ

Φιλομηλίῳ, καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον A τῆς ἁγίας Καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις, ἔλεος, εἰρήνη καὶ ἀγάπη Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πληθυνθείη. ἐγράψαμεν ὑμῖν ἀδελφοὶ τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας, καὶ τὸν μακάριον Πολύκαρπον. ὅστις ὥσπερ ἐπισφραγίσας διὰ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ, κατέπαυσε τὸν διωγμόν. τούτοις ἑξῆς πρὸ τῆς ἀμφὶ τοῦ Πολυκάρπου διηγήσεως, τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἀνιστοροῦσι μάρτυρας, οἵας ἐνστάσεις πρὸς τὰς ἀλγηδόνας ἐνεδείξαντο διαγράφοντες. καταπλῆξαι γὰρ φασὶ τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας, B θεωμένους, τοτὲ μὲν μάστιξι μέχρι καὶ τῶν ἐνδοτάτω φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν καταξαινομένους. ὡς ἤδη καὶ τὰ ἐν μυχοῖς ἀπόρρητα τοῦ σώματος σπλάγχνα τε αὐτῶν καὶ μέλη κατοπτεύεσθαι· τοτὲ δὲ τοὺς ἀπὸ θαλάττης κήρυκας, καί τινας ὀξεῖς ὀβελίσκους ὑποστρωννυμένους, καὶ διὰ παντὸς εἴδους κολάσεων καὶ βασάνων προϊόντας. καὶ τέλος θηρσὶν εἰς βορὰν παραδιδομένους. μάλιστα δὲ ἱστοροῦσιν διαπρέψαι τὸν γενναιότατον Γερμανικὸν, ὑπορρωννύντα σὺν θείᾳ χάριτι τὴν ἔμφυτον περὶ τὸν θάνατον τοῦ σώματος δειλίαν· βουλομένου C γέτοι τοῦ ἀνθυπάτου πείθειν αὐτὸν, προβαλλομένου τε τὴν ἡλικίαν. καὶ ἀντιβολοῦντος κομιδῆ νέον ὄντα καὶ ἀκμαῖον, οἶκτον ἑαυτοῦ λαβεῖν. μὴ μελλῆσαι· προθύμως δὲ ἐπισπάσασθαι εἰς ἑαυτὸν τὸ θηρίον, μονονουχὶ βιασάμενον καὶ παροξύναντα, ὡς ἂν τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνόμου βίου αὐτῶν ἀπαλλαγείη. τούτου δὲ ἐπὶ τῷ διαπρεπεῖ θανάτῳ τὸ πᾶν πλῆθος ἀποθαυμάσαν τῆς ἀνδρείας τὸν Θεοφιλῆ μάρτυρα, καὶ τὴν καθόλου τοῦ γένους τῶν χριστια- D νῶν ἀρετὴν, ἀθρόως ἐπιβοᾶν ἄρξασθαι· αἶρε τοὺς ἀθέους· ζητείσθω Πολύκαρπος. καὶ δὴ πλείστης ἐπὶ ταῖς βοαῖς γενομένης ταραχῆς, Φρύγα τινὰ τὸ γένος Κόιντον τοὔνομα, νεωστὶ ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπιστάντα. ἰδόντα τοὺς θῆρας, καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀπειλὰς, καταπλῆξαι τὴν ψυχὴν μαλακισθέντα. καὶ τέλος τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι. ἐδήλου δὲ τοῦτον ὁ τῆς προειρημένης γραφῆς λόγος· προπετέστερον, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ εὐλάβειαν ἐπιπηδῆσαι τῷ δικαστηρίῳ σὺν ἑτέροις· ἁλόντα δ᾽ οὖν ὅμως, καταφανὲς ὑπόδειγμα τοῖς πᾶσι παρασχεῖν. ὅτι μὴ δέοι τοῖς τοιούτοις ῥιψοκινδύνως καὶ ἀνευλαβῶς

siæ Dei apud Philomelium, & omnibus ubicunque terrarum sanctæ & Catholicæ ecclesiæ populis, misericordia, pax & caritas Dei Patris, & Domini nostri Jesu Christi multiplicetur. Scripsimus vobis fratres, tum de reliquis martyribus, tùm de beato Polycarpo, qui martyrio suo velut signaculo quodam persecutioni finem imposuit. Post hæc antequàm Polycarpi martyrium narrare aggrediantur, ea prius commemorant quæ ad reliquos martyres spectabant. Et quantam animi constantiam in doloribus perferendis ostenderint, perscribunt. Obstupescebant, ajunt, omnes qui aderant cùm illos viderent partim flagris ad intimas usque venas & arterias laniatos; adeò ut corporis membra penitus recondita, & viscera ipsa conspectui paterent: partim concharum quæ buccina dicuntur testis, & præacutis quibusdam spiculis humi constratis superpositos, & omni suppliciorum ac tormentorum genere excruciatos: bestiis denique, ut ab iisdem laniarentur, objectos. Præcipuè verò enituisse dicunt generosissimum Germanicum, qui divina adjutus gratia, mortis metum corpori à naturâ insitum superavit. Nam cùm Proconsul verbis eum flectere vellet, admonensque illum ætatis, oraret ut memor adolescentiæ suæ sibi ipse parceret, ille nihil cunctatus, ultrò in se attraxisse bestiam dicitur, propemodum eam adigens ac stimulans, quò ab hoc impio injustoque sæculo velocius abscederet. Porrò post illustrem hujus interitum, universa multitudo, tùm divini martyris fortitudinem, tùm totius Christianorum generis virtutem magnoperè admirata, repentè acclamare cœpit: tolle impios: Polycarpus requiratur. Secuto dehinc post hujusmodi acclamationes gravissimo motu, Quintus quidam natione Phryx, qui nuper ex Phrygia advenerat, cùm feras & quæ præterea intentabantur tormenta vidisset, fracto animo expavit, tandemqne vitæ retinendæ studio cessit. Hic porrò Quintus ut in eadem epistola docetur, temeritate quadam ac levitate ductus, non cum pio ac religioso metu, unà cum aliquot aliis ad Tribunal prosiluerat. Sed continuò captus, illustre documentum omnibus præbuit, ne præcipiti audacia sine ullo infirmitatis suæ re-

spectu hujusmodi periculis sese objicerent. Et de his quidem hactenus. Admirandus autem ille Polycarpus, primùm quidem cùm hæc accepisset, nullatenus commotus est, sed tranquillo serenóque animo perstitit. Statueratq; ibidem in urbe remanere. Verùm obsecrantibus familiaribus hortantibusq; ut se inde subduceret, in eorum sententiam flexus, ad agrum quemdam civitati proximum secessit. Ibi cum paucis comitibus degens, die noctuque continuis orationibus, nec alii præterea intentus operi perseverabat: vota precesque ad Deum faciens pro pace ac tranquillitate omnium quæ ubique terrarum sunt Ecclesiarum. Id enim ille anteà semper factitare consueverat. Ceterùm triduò antequàm comprehenderetur, noctu inter orandum solutus in somnum, videre sibi visus est cervical quo caput reclinabat, totum repentè flamma consumptum. Quam ob caussam è somno excitatus, statim visum suum adstantibus exposuit; idque quod sibi eventurum erat prænuntians, familiaribus suis apertè prædixit se pro Christo flammis absumptum iri. Porrò cùm omni studio ac diligentia incumberent qui eum pervestigabant, rursus fratrum affectu & caritate compulsus, ut ajunt, ad aliam villam commigravit. Nec multò post ipsi qui eum persequebantur, eò devenerunt. Correptisque duobus quos ibidem repererant pueris, cùm eorum alterum verberibus cecidissent, perducti sunt ab illo ad diversorium Polycarpi. Ingressique sub vesperam, hominem offendunt in superiore cœnaculo quiescentem. Qui cùm ex eo loco proripere se in aliam domum facilè posset, id tamen neglexit, dicens: Fiat voluntas Domini. Simulatque igitur adesse illos comperit, descendens, ut in eadem epistola scriptum habetur, hilari ac placido vultu homines compellavit. Adeò ut illi qui Polycarpum nequaquam noverant, miraculum quoddam sibi cernere viderentur, provectam illius ætatem, & gravitatem constantiamque animi contemplantes: mirarenturque tantum studii adhiberi, ut ejusmodi senex comprehenderetur. At ille nihil cunctatus, continuò mensam hominibus apponi jubet: deinde eos ad copiosas epulas invitat, unius horæ spatium ad orationem sibi concedi postulans. Quod cùm ab illis impetrasset,

A κατατολμᾶν. ἀλλὰ ταύτῃ μὲν εἶχε πέρας τὰ κατὰ τούτους. τόν γε μὴν θαυμασιώτατον Πολύκαρπον, τὰ μὲν πρῶτα τούτων ἀκούσαντα, ἀτάραχον διαμεῖναι, εὐσταθὲς τὸ ἦθος καὶ ἀκίνητον φυλάξαντα, βούλεσθαί τε αὐτοῦ κατὰ τὴν πόλιν περιμένειν· πεισθέντα γε μὴν ἀντιβολοῦσι τοῖς ἀμφ' αὐτόν, καὶ ὡς ἂν ὑπεξέλθοι παρακαλοῦσι, προελθεῖν εἰς οὐ πόρρω διεστῶτα τῆς πόλεως ἀγρόν. διατρίβειν τε σὺν ὀλίγοις ἐνταῦθα, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν οὐκ ἕτερον πράττοντα, ἢ ταῖς πρὸς τὸν Κύριον διακαρτεροῦντα εὐ- B χαῖς· δι' ὧν δεῖσθαι καὶ ἱκετεύειν, εἰρήνην ἐξαιτούμενον ταῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις· τοῦτο γὰρ καὶ εἶναι ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῷ συνήθες. καὶ δὴ εὐχόμενον, ἐν ὀπτασίᾳ τριῶν πρότερον ἡμερῶν τῆς συλλήψεως, νύκτωρ ἰδεῖν τὸ ὑπὸ κεφαλῆς αὐτοῦ στρῶμα ἀθρόως οὕτως ὑπὸ πυρὸς φλεχθὲν δεδαπανῆσθαι· ἔξυπνον δ' ἐπὶ τούτῳ γενόμενον, εὐθὺς ὑφερμηνεῦσαι τοῖς παροῦσι τὸ φανέν, μονονουχὶ τὸ μέλλον προθεσπίσαντα, σαφῶς τε ἀνειπόντα τοῖς ἀμφ' αὐτόν, ὅτι δέοι αὐτὸν διὰ Χριστὸν πυρὶ τὴν C ζωὴν μεταλλάξαι. ἐπικειμένων δὴ οὖν σὺν πάσῃ σπουδῇ τῶν ἀναζητούντων αὐτόν, αὖθις ὑπὸ τῆς τῶν ἀδελφῶν διαθέσεως καὶ στοργῆς ἐκβεβιασμένον, μεταβῆναί φασιν εἰς ἕτερον ἀγρόν. ἔνθα μετ' οὐ πλεῖστον τοὺς συνελαύνοντας ἐπελθεῖν, δύο τε τῶν αὐτόθι συλλαβεῖν παίδων· ὧν θάτερον αἰκισαμένους, ἐπιστῆναι δι' αὐτοῦ τῇ τοῦ Πολυκάρπου καταγωγῇ. ὀψὲ δὲ τῆς ὥρας ἐπελθόντας, αὐτὸν μὲν εὑρεῖν ἐν ὑπερῴῳ κατακείμενον· ὅθεν δυνατὸν ὂν αὐτῷ ἐφ' ἑτέραν μεταστῆναι οἰκίαν, μὴ βεβουλῆσθαι, εἰπόν- D τα, τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. καὶ δὴ μαθὼν παρόντας ὡς ὁ λόγος φησί, καταβὰς αὐτοῖς διελέξατο, εὖ μάλα φαιδρῷ καὶ πρᾳοτάτῳ προσώπῳ. ὡς καὶ θαῦμα δοκεῖν ὁρᾶν τοὺς πάλαι τοῦ ἀνδρὸς ἀγνῶτας, ἐναποβλέποντας τῷ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ παλαιῷ, καὶ τῷ σεμνῷ καὶ εὐσταθεῖ τοῦ προσώπου. καὶ εἰ τοσαύτη γένοιτο σπουδὴ ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτον συλληφθῆναι πρεσβύτην. ὁ δ' οὐ μελλήσας, εὐθέως τράπεζαν αὐτοῖς παρατεθῆναι προστάττει. εἶτα τροφῆς ἀφθόνου μεταλαβεῖν ἀξιοῖ, μίαν τε ὥραν ὡς ἂν προσεύξοιτο ἀδεῶς, παρ' αὐτῶν αἰτεῖται. ἐπιτρεψάντων δέ, ἀναστὰς ηὔχετο, ἔμπλεως τῆς χάριτος ὢν τοῦ Κυρίου·

ὡς ἐκπλήττεσθαι τοὺς παρόντας ἀκροωμένους εὐχομένου αὐτοῦ, πολλούς τε αὐτῶν μετανοεῖν ἤδη, ἐπὶ τῷ τοιοῦτον ἀναιρεῖσθαι μέλλειν σεμνὸν καὶ θεοπρεπῆ πρεσβύτην. ἐπὶ τούτοις ἡ περὶ αὐτοῦ γραφὴ κατὰ λέξιν ὧδέ πως τὰ ἑξῆς τῆς ἱστορίας ἔχει. ἐπεὶ δέ ποτε κατέπαυσε τὴν προσευχὴν, μνημονεύσας ἁπάντων, καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκότων αὐτῷ. μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδόξων τε καὶ ἀδόξων. καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ὥρας ἐλθούσης τοῦ ἐξιέναι, ὄνῳ καθίσαντες αὐτὸν, ἦγον εἰς τὴν πόλιν, ὄντος Σαββάτου μεγάλου. καὶ ὑπήντα αὐτῷ ὁ Εἰρήναρχος Ἡρώδης καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικήτης· οἳ καὶ μεταθέντες αὐτὸν εἰς τὸ ὄχημα, ἔπειθον παρακαθεζόμενοι καὶ λέγοντες. τί γὰρ κακόν ἐστιν εἰπεῖν Κύριε Καῖσαρ, καὶ θῦσαι καὶ διασώζεσθαι; ὁ δὲ τὰ μὲν πρῶτα οὐκ ἀπεκρίνατο· ἐπιμενόντων δὲ αὐτῶν, ἔφη. οὐ μέλλω πράττειν ὃ συμβουλεύετέ μοι. οἱ δὲ ἀποτυχόντες τοῦ πεῖσαι αὐτὸν, δεινὰ ῥήματα ἔλεγον, καὶ μετὰ σπουδῆς καθῄρουν· ὡς κατιόντα ἀπὸ τοῦ ὀχήματος, ἀποσῦραι τὸ ἀντικνήμιον. ἀλλὰ γὰρ μὴ ἐπιστραφεὶς οἷα μηδὲν πεπονθὼς, προθύμως μετὰ σπουδῆς ἐπορεύετο, ἀγόμενος εἰς τὸ στάδιον. θορύβου δὲ τηλικούτου ὄντος ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς μὴ δὲ πολλοῖς ἀκουσθῆναι, τῷ Πολυκάρπῳ εἰσιόντι εἰς τὸ στάδιον φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ γέγονεν. ἴσχυε Πολύκαρπε καὶ ἀνδρίζου. καὶ τὸν μὲν εἰπόντα οὐδὲ εἷς εἶδεν· τὴν δὲ φωνὴν τῶν ἡμετέρων πολλοὶ ἤκουσαν. προσαχθέντος οὖν αὐτοῦ, θόρυβος ἦν μέγας, ἀκουσάντων ὅτι Πολύκαρπος συνείληπται. λοιπὸν οὖν προσελθόντα ἀνηρώτα ὁ ἀνθύπατος, εἰ αὐτὸς εἴη Πολύκαρπος. καὶ ὁμολογήσαντος, ἔπειθεν ἀρνεῖσθαι λέγων. αἰδέσθητί σου τὴν ἡλικίαν. καὶ ἕτερα τούτοις ἀκόλουθα, ἃ συνήθες αὐτοῖς ἐστι λέγειν· ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην. μετανόησον· εἶπον αἶρε τοὺς ἀθέους. ὁ δὲ Πολύκαρπος ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτοῖς τὴν χεῖρα, στενάξας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπεν· αἶρε τοὺς ἀθέους. ἐγκειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου, καὶ λέγοντος ὄμοσον καὶ ἀπολύσω σε. λοιδόρησον

A consurgens orare cœpit, in tantum divinâ repletus gratiâ, ut mirarentur omnes qui aderant, precantem illum auscultantes: multosque illorum jam pœniteret, quod tam venerabilis ac divinus senex jamjam esset interficiendus. Deindè in supradicta epistola hæc de illo referuntur iisdem planè verbis: Postquàm precationis finem fecit, in qua omnium qui cum ipso unquam versati fuissent, magnorum juxta atque humilium, nobilium & obscurorum, totiusque Ecclesiæ Catholicæ per universum terrarum orbem diffusæ mentionem fecerat, cùm jam hora adesset proficiscendi, asino eum imponentes, in civitatem deduxerunt die magni B Sabbati pergenti fortè fortuna occurrit ei Herodes Irenarcha, & pater ejus Nicetes. Qui cùm vehiculo suo eum accepissent, assidentes persuadere ei conabantur ejusmodi verbis: Quidnam mali est, inquiunt, dicere hæc verba, Domine Cæsar: & sacrificare, atque ita incolumem evadere. At ille initio quidem nihil respondit. Instantibus autem ipsis: nunquam, ait, id faciam quod suadetis. Tùm illi cùm persuadere C Polycarpo minimè possent, convicia in eum jacientes, hominem è curru deponunt tanto cum impetu, ut è vehiculo descendens tibiam læderet. Verùm ille nullatenus commotus, perinde ac si nihil mali passus esset, alacri animo properans pergebat ad stadium, deducentibus eum satellitibus. Cùm verò tantus esset tumultus in stadio ut pauci exaudire possent, vox quædam è cælo delapsa ad Polycarpùm stadium ingredientem pervenit hujusmodi: Fortis esto Polycarpe, & viriliter age. Et is quidem qui hanc vocem ediderat, à nemine est visus. Ipsa verò vox à plerisque nostrorum exaudita est. Cumq; ad tri- D bunal adductus esset, ingens omnium clamor excitatus est, audientium comprehensum esse Polycarpum. Porrò accedentem interrogavit proconsul, ipsene esset Polycarpus? cùm ille fateretur, suadere cœpit proconsul ut Christum negaret: Reverere, inquiens, ætatem tuam, aliaque his similia adjiciens quæ illi proponere consueverunt: Jura per genium Cæsaris: Resipisce: dic, Tolle impios. Tùm Polycarpus gravi ac severo vultu turbam omnem, quæ in stadio erat contuens, manumque in eos intendens, non sine gemitu sublatis in cælum oculis dixit: Tolle impios. Cùm instaret proconsul, diceretque: Jura, &

protinus te dimittam: dic convicia adversus Christum. Polycarpus respondit: Sex & octoginta continuos annos ei ministravi, nec ulla me unquam affecit injuria: & quomodo possum impiè loqui adversus Regem meum auctoremque salutis meæ? Urgente rursus Proconsule, ac dicente: Jura per genium Cæsaris: Polycarpus dixit: Siquidem, inquit, ambitiosè contendis, ut ego per genium quem vocas Cæsaris jurem, simulans te ignorare quis sim, audi liberè profitentem: Christianus sum. Quòd si Christiani cultus rationem cupis agnoscere, da mihi diei spatium, & audies. At proconsul, persuade, inquit, populo. Polycarpus dixit: Tibi quidem rationem reddere non me piget. Præceptum enim nobis est: ut Magistratibus & Potestatibus à Deo constitutis honorem debitum exhibeamus, qui nobis ipsis nihil noceat. Illos verò parùm dignos censeo quibus fidei nostræ rationem reddam. Tunc proconsul: præsto sunt, inquit, bestiæ, quibus te objecturus sum, nisi sententiam mutaveris. Polycarpus dixit: Accerse eas. Neque enim nobis à melioribus ad deteriora mutabilis mens est. Pulchrum quidem atque honestum ducimus à vitiis ad virtutem transcurrere. Ad hæc proconsul: quando, inquit, bestias spernis, faxo ut incendio domeris, nisi sententiam mutes. Ignem minaris, ait Polycarpus, qui ad horæ spatium ardet, statimque extinguitur. Ignoras scilicet illum futuri judicii æternæque damnationis ignem, qui impiorum supplicio reservatur. Sed quid cessas? profer quodcunque volueris. Hæc & alia plura cùm diceret, fiducia simul & gaudio replebatur, & in vultu ejus gratia quædam emicabat. Tantúmque abfuit ut iis quæ ipsi dicta erant, territus concideret. Quin contrà ipse proconsul attonitus stetit, misitque præconem qui in medio stadio ter pronuntiavit: Polycarpus se Christianum esse professus est. Quo audito statim universa multitudo Gentilium ac Judæorum qui Smyrnam incolebant, incredibili furore & ingenti strepitu acclamavit: Hic est doctor Asiæ & pater Christianorum, eversor numinum nostrorum, qui multis præcipit ne sacrificent, neve deos immortales adorent. Hæc dicentes inclamabant, rogabantque Philippum Asiarcham, ut leonem adversus Polycarpum emitteret. At ille negavit id sibi licere,

A τὸν Χριστόν. ἔφη ὁ Πολύκαρπος· ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδέν με ἠδίκησε. καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σώσαντά με. ἐπιμένοντος δὲ πάλιν αὐτοῦ καὶ λέγοντος, ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην. ὁ Πολύκαρπος, εἰ κενοδοξεῖς φησὶν ἵνα ὀμόσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις προσποιούμενος ἀγνοεῖν ὅστις εἰμί, μετὰ παρρησίας ἄκουε· χριστιανός εἰμι. εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον, δὸς ἡμέραν καὶ ἄκουσον. ἔφη ὁ ἀνθύπατος,
B πεῖσον τὸν δῆμον. Πολύκαρπος ἔφη. σὲ μὲν καὶ λόγου ἠξίωσα. δεδιδάγμεθα γὰρ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναις, τιμὴν κατὰ τὸ προσῆκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν· ἐκείνους δὲ οὐκ ἀξίους ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς. ὁ δὲ ἀνθύπατος εἶπε. θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβαλῶ ἐὰν μὴ μετανοήσῃς· ὁ δὲ εἶπεν. κάλει· ἀμετάθετος γὰρ ἡμῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάνοια. καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαια. ὁ δὲ πάλιν πρὸς αὐτόν·
C πυρί σε ποιήσω δαμασθῆναι, ἐὰν τῶν θηρίων καταφρονῇς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς. Πολύκαρπος εἶπε. πῦρ ἀπειλεῖς πρὸς ὥραν καιόμενον, καὶ μετ' ὀλίγον σβεννύμενον. ἀγνοεῖς γὰρ τὸ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ αἰωνίου κολάσεως τοῖς ἀσεβέσι τηρούμενον πῦρ. ἀλλὰ τί βραδύνεις; φέρε ἃ βούλει. ταῦτα δὲ καὶ ἕτερα πλείονα λέγων, θάρσους καὶ χαρᾶς ἐνεπίμπλατο, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο. ὥς τε μὴ μόνον μὴ συμπεσεῖν ταραχθέντα ὑπὸ τῶν λεγομένων πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ τοὐναντίον τὸν ἀνθύπατον ἐκστῆναι, πέμψαι τε τὸν κήρυκα
D καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σταδίου κηρύξαι τρίς, Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν χριστιανὸν εἶναι. τούτου λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κήρυκος, πᾶν τὸ πλῆθος ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων τῶν τὴν Σμύρναν κατοικούντων, ἀκατασχέτῳ θυμῷ καὶ μεγάλῃ φωνῇ ἐβόα· οὗτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος ὁ πατὴρ τῶν χριστιανῶν. ὁ τῶν ἡμετέρων Θεῶν καθαιρέτης. ὁ πολλοὺς διδάσκων μὴ θύειν μὴ δὲ προσκυνεῖν. ταῦτα λέγοντες, ἐπεβόων καὶ ἠρώτων τὸν Ἀσιάρχην Φίλιππον, ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ λέοντα. ὁ δὲ ἔφη μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ, ἐπειδὴ πεπληρώκει τὰ κυνηγέσια. τότε ἔδοξεν αὐτοῖς

ὁμοθυμαδὸν ἐπιβοῆσαι, ὥστε ζῶντα τὸν Πολύκαρπον κατακαῦσαι. ἔδει γὰρ τὸ τῆς φανερωθείσης αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου ὀπτασίας πληρωθῆναι. ὅτε ἰδὼν αὐτὸ καιόμενον προσευχόμενος, εἶπεν ἐπιστραφεὶς τοῖς μετ' αὐτοῦ πιστοῖς προφητικῶς. δεῖ με ζῶντα κατακαῆναι. ταῦτα οὖν μετὰ τοσούτου τάχους ἐγένετο, θᾶττον ἢ ἐλέγετο. τῶν ὄχλων παραχρῆμα συναγαγόντων ἐκ τῶν ἐργαστηρίων καὶ ἐκ τῶν βαλανείων ξύλα καὶ φρύγανα. μάλιστα Ἰουδαίων προθύμως, ὡς ἔθος αὐτοῖς, εἰς τοῦτο ὑπουργούντων. ἀλλ' ὅτε ἡ πυρὰ ἡτοιμάσθη, ἀποθέμενος ἑαυτῷ πάντα τὰ ἱμάτια, B καὶ λύσας τὴν ζώνην, ἐπειρᾶτο καὶ ὑπολύειν ἑαυτόν. μὴ πρότερον τοῦτο ποιῶν, διὰ τὸ ἀεὶ ἕκαστον τῶν πιστῶν σπουδάζειν ὅς τις τάχιον τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ ἐφάψηται. ἐν παντὶ γὰρ ἀγαθῆς ἕνεκεν πολιτείας καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο. εὐθέως οὖν αὐτῷ περιετίθετο τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἡρμοσμένα ὄργανα. μελλόντων δὲ αὐτῶν καὶ προσηλοῦν αὐτόν, εἶπεν. ἄφετέ με οὕτως. ὁ γὰρ διδοὺς ὑπομεῖναι τὸ πῦρ, δώσει καὶ χωρὶς τῆς ὑμετέρας ἐκ τῶν ἥλων ἀσφαλείας, ἀσκύλτως ἐπιμεῖναι τῇ C πυρᾷ. οἱ δὲ οὐ καθήλωσαν, προσέδησαν δὲ αὐτόν. ὁ δὲ ὀπίσω τὰς χεῖρας ποιήσας, καὶ προσδεθεὶς ὥσπερ κριὸς ἐπίσημος ἀναφερόμενος ἐκ μεγάλου ποιμνίου ὁλοκαύτωμα δεκτὸν Θεῷ παντοκράτορι, εἶπεν· ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ παιδός σου Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατήρ, δι' οὗ τὴν περὶ σὲ ἐπίγνωσιν εἰλήφαμεν. ὁ Θεὸς ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, καὶ πάσης τῆς κτίσεως, παντός τε τοῦ γένους τῶν δικαίων οἳ ζῶσιν ἐνώπιόν σου, εὐλογῶ σε ὅτι ἠξίωσάς με τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ταύτης, τοῦ λαβεῖν D μέρος ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ. εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἐν ἀφθαρσίᾳ πνεύματος ἁγίου· ἐν οἷς προσδεχθείην ἐνώπιόν σου σήμερον ἐν θυσίᾳ πίονι καὶ προσδεκτῇ, καθὼς προητοίμασας προφανερώσας καὶ πληρώσας ὁ ἀψευδὴς καὶ ἀληθινὸς Θεός. διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ, σὲ δοξάζω, διὰ τοῦ αἰωνίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου παιδός. δι' οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ ἐν πνεύματι ἁγίῳ δόξα, καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας Ἀμήν.

A quippe qui amphitheatrale spectaculum jam edidisset. Tunc omnes uno consensu acclamarunt, ut Polycarpus vivus combureretur. Necesse enim erat ut visio illa, quam in cervicali viderat, impleretur; tunc cùm inter orandum illo ardere, viso ad fratres qui ipsum comitabantur conversus, prophetico spiritu dixit: vivum me comburi oportet. Ceterùm hæc non titius à populo dicta quàm facta sunt, cunctis ligna & sarmenta partim ex officinis, partim ex balneis incredibili celeritate comportantibus: præcipuè verò Judæis alacri animo, ut solent, operam suam in id conferentibus. Exstructo igitur rogo, Polycarpus omni veste deposita, ac soluto cingulo, calceos etiam sibi ipse detrahere tentabat: Quod quidem anteà facere minimè consueverat. Quippe cùm singuli fidelium quotidie inter se ambitiose certarent, quisnam prior corporis ipsius cutem contingeret. Semper enim etiam ante canitiem, ob sanctioris vitæ honestatem ab omnibus cultus fuerat. Mox circumjecta sunt ei instrumenta, quæ ad feralem rogum apparata fuerant. Cumque eum clavis affigere etiam vellent: Sinite me, inquit. Qui enim mihi vires dat ad ignis supplicium fortiter sustinendum, idem dabit, ut immotus rogo insistam. Proinde omissis clavis, vinculis duntaxat eum adstrinxerunt. Ille igitur manus post tergum connectens, & ad palum revinctus, tanquam aries quidam eximius ex magno grege delectus, qui gratissimum holocaustū omnipotenti offerretur Deo: Pater, inquit, unigeniti & benedicti Filii tui Jesu Christi, per quem tui notitiam accepimus: Deus angelorum, & potestatum, & universæ creaturæ, omniumq; justorum qui vivunt in conspectu tuo: benedico te qui me in hunc diem, & ad horam hanc perducere dignatus es, ut partem caperem in consortio martyrum & in calice Christi tui, in resurrectionem vitæ æternæ animę simul & corporis, in incorruptione Spiritus sancti. Inter quos quæso suscipiar hodie in conspectu tuo tanquam hostia pinguis & accepta, quemadmodum præparasti, adimplens ea quæ præmonstrasti verax Deus. Quamobrem de omnibus te laudo, te benedico, te glorifico per sempiternum Pontificem Jesum Christum unigenitum filium tuum, per quem tibi unà cum ipso in Spiritu sancto gloria nunc & in sæcula sæculorum, Amen.

Et cùm Amen clara voce insonuisset, A precationemque complesset, ministri quibus accendendi ignis commissa erat cura, rogum accendunt. Cùmque ingens flamma exarsisset, mira res visa est ab iis, qui eam videre meruerunt, & qui ideò reservati sunt ut aliis illam renuntiarent. Ignis enim fornicis speciem præbens, tanquam velum navis ventorum flatu sinuatum circum corpus martyris stetit. Quod quidem in medio positum, non ut caro assa videbatur, sed velut aurum aut argentum quod in fornace excoquitur. quippe odorem suavissimum quasi thuris alteriusve pretiosi aromatis, naribus nostris inhalan- B tem hauriebamus. Postremò cernentes impii ac prophani homines corpus flammis non posse consumi, confectorem propius accedere ensemque altè in corpus adigere jusserunt. Quo facto tanta vis sanguinis effluxit, ut ignis prorsus extingueretur, plebsque universa miraretur tantum esse discrimen inter infideles atque electos. Quorum ex numero hic certè unus fuit nostra ætate, Apostolicus & Propheticus Doctor, Catholicæ Smyrnensium Ecclesiæ Episcopus. Quicquid enim ille ore suo C unquam protulit, aut impletum jam vidimus, aut scimus implendum. Verùm invidus ille atque æmulus, & justorum generi semper infestus nequissimus dæmon, cùm insigne illius martyrium, vitamque ab ineunte adolescentia sine ulla reprehensionis labe transactam intelligeret, atque idcircò immortalitatis corona ipsum esse redimitum, & præmium gloriosi certaminis sine controversia retulisse cerneret, operam dedit ne corpus illius à nostris auferretur: tametsi multi inter nos essent, qui id agere magnoperè cupiebant, & sacro illius cadaveri communicare. Quidam igitur suggesserunt Nicetæ Herodis patri, fratri autem Dalces, ut Proconsu- D lem adiret moneretque ne cadaver illius donaret: ne fortè, ut ajebant, relicto crucifixo hunc deinceps Christiani colere inciperent. Et isti quidem hæc dicebant, suggerentibus atque instantibus Judæis. Qui etiam nostrôs sollicitè observaverant, cùm è rogo corpus auferre tentarent: stulti, qui ignorarent nos nec Christum unquam posse relinquere, qui pro salute omnium quotquot ex genere humano salvi futuri sunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere. Illum enim utpote filium

A ἀναπέμψαντος δὲ αὐτοῦ τὸ Ἀμὴν, καὶ πληρώσαντος τὴν προσευχὴν, οἱ τοῦ πυρὸς ἄνθρωποι ἐξῆψαν τὸ πῦρ. μεγάλης δὲ ἐκλαμψάσης φλογὸς, θαῦμα εἴδομεν οἷς ἰδεῖν ἐδόθη. οἳ καὶ ἐτηρήθησαν εἰς τὸ ἀναγγεῖλαι τοῖς λοιποῖς τὰ γινόμενα. τὸ γὰρ πῦρ καμάρας εἶδος ποιῆσαν, ὥσπερ ὀθόνης πλοίου ὑπὸ πνεύματος πληρουμένης, κύκλῳ περιετείχισε τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος· καὶ ἦν εἰς μέσον οὐχ ὡς σὰρξ καιομένη, ἀλλ᾽ ὡς χρυσὸς καὶ ἄργυρος ἐν καμίνῳ πυρούμενος. καὶ γὰρ εὐωδίας τοσαύτης ἀντελαβόμεθα, ὡς λιβα- B νωτοῦ πνέοντος, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τιμίων ἀρωμάτων. πέρας γοῦν ἰδόντες οἱ ἄνομοι μὴ δυνάμενον τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ πυρὸς δαπανηθῆναι, ἐκέλευσαν προσελθόντα αὐτῷ κομφέκτορα, παραβῦσαι τὸ ξίφος. καὶ τοῦτο ποιήσαντος, ἐξῆλθε πλῆθος αἵματος, ὥστε κατασβέσαι τὸ πῦρ. καὶ θαυμάσαι πάντα τὸν ὄχλον, εἰ τοσαύτη τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν τε ἀπίστων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν· ὧν εἷς καὶ οὗτος γέγονεν ὁ θαυμασιώτατος, ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρό- C νοις διδάσκαλος Ἀποστολικὸς καὶ Προφητικὸς, γενόμενος Ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς ἐκκλησίας. πᾶν γὰρ ῥῆμα ὃ ἀφῆκεν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐτελειώθη καὶ τελειωθήσεται. ὁ δὲ ἀντίζηλος καὶ βάσκανος καὶ πονηρὸς ὁ ἀντικείμενος τῷ γένει τῶν δικαίων, ἰδὼν τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς μαρτυρίας, καὶ τὴν ἀπαρχῆς ἀνεπίληπτον αὐτοῦ πολιτείαν, ἐστεφανωμένον τε τῷ τῆς ἀφθαρσίας στεφάνῳ, καὶ βραβεῖον ἀναντίρρητον ἀπενηνεγμένον, ἐπετήδευσεν ὡς μηδὲ τὸ σωμάτιον αὐτοῦ ὑφ᾽ ἡμῶν ληφθεῖν, καίπερ πολλῶν ἐπιθυμούντων τοῦτο ποιῆσαι, καὶ κοινωνῆσαι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ σαρκίῳ. ὑπέβαλον γοῦν τινες Νικήτην τὸν τοῦ Ἡρώδου πατέρα, D ἀδελφὸν δὲ Δάλκης, ἐντυχεῖν τῷ ἡγεμόνι, ὥστε μὴ δοῦναι αὐτοῦ τὸ σῶμα. μὴ, φησὶν, ἀφέντες τὸν ἐσταυρωμένον, τοῦτον ἄρξωνται σέβειν. καὶ ταῦτα εἶπον, ὑποβαλόντων καὶ ἐνισχυσάντων τῶν Ἰουδαίων, οἳ καὶ ἐτήρησαν μελλόντων ἡμῶν ἐκ τοῦ πυρὸς αὐτὸν λαμβάνειν. ἀγνοοῦντες ὅτι οὔτε τὸν Χριστόν ποτε καταλιπεῖν δυνησόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σωζομένων σωτηρίας παθόντα, οὔτε ἕτερόν τινα σέβειν. τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ, προσκυνοῦμεν.

τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς τοῦ Κυρίου καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι. ἰδὼν οὖν ὁ ἑκατοντάρχης τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεὶς αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς ἔθος αὐτοῖς, ἔκαυσεν. οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον ὀστᾶ αὐτοῦ, ἀπεθέμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν. ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ, παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἴς τε τὴν τῶν προηθληκότων μνήμην, καὶ τῶν μελλόντων ἄσκησίν τε καὶ ἑτοιμασίαν. τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον σὺν τοῖς ἀπὸ Φιλαδελφείας δώδεκα, τοῦ ἐν Σμύρνῃ μαρτυρήσαντος· ὃς μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημονεύεται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἐν παντὶ τόπῳ λαλεῖσθαι. τὰ μὲν δὴ κατὰ τὸν θαυμάσιον καὶ Ἀποστολικὸν Πολύκαρπον, τοιούτου κατηξίωτο τέλους, τῶν κατὰ τὴν Σμυρναίων ἐκκλησίαν ἀδελφῶν, τὴν ἱστορίαν ἐν ᾗ δεδηλώκαμεν αὐτῶν ἐπιστολῇ καταθεμένων. ἐν τῇ αὐτῇ δὲ περὶ αὐτοῦ γραφῇ, καὶ ἄλλα μαρτύρια συνῆπτο κατὰ τὴν αὐτὴν Σμύρναν πεπραγμένα ὑπὸ τὴν αὐτὴν περίοδον τοῦ χρόνου τῆς τοῦ Πολυκάρπου μαρτυρίας· μεθ' ὧν καὶ Μητρόδωρος τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης, πρεσβύτερος δὴ εἶναι δοκῶν, πυρὶ παραδοθεὶς ἀνῄρηται. τῶν γε μὴν τότε περιβόητος μάρτυς εἷς τις ἐγνωρίζετο Πιόνιος· οὗ τὰς κατὰ μέρος ὁμολογίας, τήν τε τοῦ λόγου παρρησίαν, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐπὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀρχόντων ἀπολογίας, διδασκαλικάς τε δημηγορίας. καὶ ἔπι τὰς πρὸς τοὺς ὑποπεπτωκότας τῷ κατὰ τὸν διωγμὸν πειρασμῷ δεξιώσεις. παραμυθίας τε ἃς ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς τοῖς παρ' αὐτὸν εἰσαφικνουμένοις ἀδελφοῖς παρετίθετο. ἅς τε ἐπὶ τούτοις ὑπέμεινε βασάνους, καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις ἀλγηδόνας, καθηλώσεις τε, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καρτερίαν. τήν τε ἐφ' ἅπασι τοῖς παραδόξοις αὐτοῦ τελευτὴν, πληρέστατα τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς περιεχούσης, τοὺς οἷς φίλον, ἐπὶ ταύτην ἀναπέμψομεν, τοῖς τῶν

A Dei adoramus: Martyres verò tanquam discipulos & imitatores Domini, merito amore prosequimur, ob eximiam ipsorum benevolentiam, quam erga Regem ac Magistrum suum declararunt. Quorum nos quoque consortes ac condiscipulos fieri omnibus modis optamus. Porrò cùm Centurio pertinaciam Judæorum animadverteret, corpus in medio collocatum, ut moris est ipsis, concremavit. Atque ita nos demùm ossa illius gemmis pretiosissimis cariora, & quovis auro puriora colligentes, ubi decebat condidimus. Quo etiam in loco nobis, si fieri poterit, convenientibus concedet Deus natalem ejus martyrii diem cum hilaritate & gaudio celebrare, tùm in memoriam
B eorum qui glorioso certamine perfuncti sunt, tùm ad posteros hujusmodi exemplo erudiendos & confirmandos. Hæc de beato Polycarpo, qui cum aliis duodecim Philadelphensibus apud Smyrnam martyrio est coronatus. Qui tamen solus omnium hominum memoria ac fama præcipuè celebratur, adeò ut nomen ipsius ubique terrarum etiam à Gentilibus commemoretur. Atque hic exitus fuit admirandi illius & Apostolici Polycarpi: cujus ordinem ac seriem fratres Smyrnensis Ecclesiæ, in ea
C quam diximus epistola memoriæ prodiderunt. Sed & alia martyria sub idem tempus quo Polycarpus passus est, apud Smyrnam facta, in eadem epistola conjunctim leguntur. In quibus & Metrodorus quidam qui Marcionis sectæ presbyter dicebatur, flammis consumptus interiit. Celeberrimus quoque inter reliquos ejus temporis martyres fuit Pionius. Cujus singulas confessiones, ac libertatem in dicendo, utq; coram populis ac præsidibus pro fidei nostræ defensione peroraverit: conciones item de institutione fidei, prætereà cohor-
D tationes, atque invitationes ad eos qui persecutionis tempore lapsi fuerant: allocutiones etiam & consolationes quas in carcere positus adeuntib⁹ ipsum fratribus adhibuit; quæ super his tormenta, quantosque dolores sustinuerit: clavorum insuper confixiones, & mirabilem in medio rogo constantiam: mortem denique ipsam quæ cuncta illa miracula subsecuta est, si qui volent cognoscere, eos ad epistolam de illius martyrio uberrimè conscriptam amandamus, quam nos in opere de priscis martyribus quorum passiones collegi-

A mus, ordine suo inseruimus. Aliorum præterea qui in urbe Asiæ Pergamo sub id tempus martyrium passi sunt, acta etiamnum circumferuntur, Carpi videlicet, Papuli, & mulieris cujusdam Agathonicæ: qui post multas atque illustres fidei nostræ confessiones glorioso exitu consummati sunt.

ἀρχαίων συναχθεῖσιν ἡμῖν μαρτυρίοις ἐντεταγμένην. ἑξῆς δὲ καὶ ἄλλων ἐν Περγάμῳ πόλει τῆς Ἀσίας ὑπομνήματα μεμαρτυρηκότων φέρεται, Κάρπου καὶ Παπύλου, καὶ γυναικὸς Ἀγαθονίκης, μετὰ πλείστας καὶ διαπρεπεῖς ὁμολογίας ἐπιδόξως τετελειωμένων.

Caput XVI.

Quomodo Iustinus Philosophus religionem Christi Romæ prædicans martyrium meruit.

Huc refer Niceph. c. 32. l. 3.

B Iisdem temporibus & Justinus, cujus suprà mentionem fecimus, cùm alterum librum pro fidei nostræ defensione Imperatoribus superius memoratis obtulisset, sacro martyrio exornatus est fraude ac machinationibus Crescentis Philosophi, qui vivendi rationem prorsus convenientem ac respondentem Cynicæ appellationi æmulabatur. Quem cùm ille disputans audientibus plurimis convicisset, tandem veritatis illius quam prædicaverat, præmium martyrio consecutus est. Hunc autem exitum vitæ, idem ille veræ sapientiæ studiosissimus sectator, in supradicto Apologetico apertè prout erat ipsi propediem eventurus, C prædicit his verbis: Ego etiam exspecto ut ab aliquo eorum qui Philosophi appellantur, insidiis appetar, & in nervum compingar: ab ipso forsitan Crescente, veræ Philosophiæ ignaro, & vanitatis potius quàm veritatis amatore. Neque enim Philosophi vocabulum meretur, qui de rebus, quas prorsus ignorat, publicè loqui, & Christianos impios ac profanos affirmare non dubitat, quò gratiam captet plebeculæ: errans omninò. Si enim cùm doctrinam Christi nunquam legerit, eam tamen suggillat, profectò nequissimus D est, & vulgi hominibus multò deterior, qui plerumq; cavere solent ne de iis rebus loquantur quas ignorant, neve falsum testimonium proferant. Si verò cùm eam doctrinam legerit, majestatem illius minimè intellexit; aut si intellexit quidem, verùm ita ut dixi se gerit, ne fortè eum Christianum esse homines suspicentur, longè adhuc ignavior pejorque judicandus est; quippe qui popularibus atque insanis opinionibus, metuque inferiorem se esse fateatur. Neq; verò illud ignorare vos velim Augustissimi Imperatores, me cũ multas hujusmodi interrogationes ei pro-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚʹ.

Ὅπως Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως πρεσβεύων ἐμαρτύρησεν.

Κατὰ τούτους δὲ καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἰουστῖνος, δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδοὺς τοῖς δεδηλωμένοις ἄρχουσι, θείῳ κατακοσμεῖται μαρτυρίῳ, φιλοσόφου Κρίσκεντος, τὸν φερώνυμον δὲ ἐπὶ τῇ κυνικῇ προσηγορίᾳ βίον τε καὶ τρόπον ἐζήλου. τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῷ κατάρτυσαντος· ἐπεὶ ἐπὶ πλεονάκις ἐν διαλόγοις ἀκροατῶν παρόντων εὐθύνας αὐτὸν, τὰ νικητήρια τελευτῶν ὑπὲρ ἧς ἐπρέσβευεν ἀληθείας, διὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ κατ' αὐτὸν ἀνεδήσατο. τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ταῖς ἀληθείαις φιλοσοφώτατος, ἐν τῇ δεδηλωμένῃ ἀπολογίᾳ σαφῶς οὕτως, ὥσπερ οὖν καὶ ἔμελλεν ὅσον οὔπω περὶ αὐτὸν συμβήσεσθαι, προλαβὼν ἀποσημαίνει τούτοις αὐτοῖς τοῖς ῥήμασι. κἀγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπό τινος τῶν ὠνομασμένων ἐπιβουλευθῆναι, κἂν ξύλῳ ἐντιναγῆναι· ἢ καὶ ὑπὸ Κρίσκεντος τοῦ ἀφιλοσόφου καὶ φιλοκόμπου. οὐ γὰρ φιλόσοφον εἰπεῖν ἄξιον τὸν ἄνδρα, ὅς γε περὶ ὧν μὴ ἐπίσταται δημοσίᾳ καταμαρτυρεῖ, ὡς ἀθέων καὶ ἀσεβῶν χριστιανῶν ὄντων, πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν. πεπλανημένος τοῦτο πράττων. εἴ τε γὰρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι κατατρέχει ἡμῶν, παμπόνηρός ἐστι καὶ ἰδιωτῶν πολλῷ χείρων, οἳ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίστανται, διαλέγεσθαι καὶ ψευδομαρτυρεῖν. καὶ εἰ ἐντυχὼν μὴ συνῆκε τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον, ἢ συνεὶς, πρὸς τὸ μὴ ὑποπτευθῆναι τοιοῦτος ταῦτα ποιεῖ, πολὺ μᾶλλον ἀγεννὴς καὶ παμπόνηρος, ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὤν. καὶ γὰρ προθέντα με καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τινὰς τοιαύτας, μαθεῖν καὶ ἐλέγξαι ὅτι ἀληθῶς μηδὲν

μηδὲν ἐπίστασθαι, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι. καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, εἰ μὴ ἀνηνέχθησαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἕτοιμος καὶ ἐφ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν· βασιλικὸν δ' ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη. εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου καὶ αἱ ἐκείνου ἀποκρίσεις, φανερὸν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἡμετέρων ἐπίσταται· ἢ εἰ ἐπίσταται, διὰ τοὺς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ λέγειν, ὡς πρότερον ἔφην, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλόδοξος ἀνὴρ δείκνυται. ὅς γε μηδὲ τὸ Σωκρατικὸν ἀξιέραστον ὂν τιμᾷ. ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἰουστῖνος. ὅτι δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόρρησιν πρὸς τοῦ Κρίσκεντος συσκευασθεὶς ἐτελειώθη, Τατιανὸς ἀνὴρ τὸν πρῶτον αὐτοῦ βίον σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασι, καὶ δόξαν οὐ σμικρὰν ἐν αὐτοῖς ἀπενηνεγμένος· πλεῖστά τε συγγράμμασιν αὐτοῦ καταλιπὼν μνημεῖα, ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας ἱστορεῖ λέγων ὧδέ πως· καὶ ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστῖνος ὀρθῶς ἐξεφώνησεν, ἐοικέναι τοὺς προειρημένους λῃσταῖς. εἶτ' ἐπειπὼν τινὰ περὶ τῶν φιλοσόφων, ἐπιλέγει ταῦτα· Κρίσκης γοῦν ὁ ἐννεοττεύσας τῇ μεγάλῃ πόλει, παιδεραστίᾳ μὲν πάντας ὑπερήνεγκε· φιλαργυρίᾳ δὲ πάνυ προσεχὴς ἦν. θανάτου δὲ ὁ καταφρονεῖν συμβουλεύων, οὕτως αὐτὸς ἐδεδίει τὸν θάνατον, ὡς καὶ Ἰουστῖνον καθάπερ μεγάλῳ κακῷ, τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύσασθαι, διότι κηρύττων τὴν ἀλήθειαν, λίχνους τοὺς φιλοσόφους καὶ ἀπατεῶνας ἐξήλεγχεν. καὶ τὸ μὲν κατὰ Ἰουστῖνον μαρτύριον τοιαύτην εἴληχε τὴν αἰτίαν.

posuissem, deprehendisse illum revera nihil scire. Atque ut sciatis à me verum dici, paratus sum, si fortè disputationes illæ ad vestram notitiam non pervenerunt, coram vobis interrogationes iterum proponere. Neque id ab Imperatoria Majestate alienum fuerit. Si verò cùm interrogationes meæ, tùm illius responsiones ad aures vestras pervenerunt, perspicuum vobis est, illum in religione nostra prorsus nihil scire. Aut si scit ille quidem, sed propter auditores eloqui non audet, nequaquam Philosophus ut anteà dixi, sed popularis auræ captator esse deprehenditur, quippe qui pulcherrimum illud Socratis dictum parvi faciat: Nullum esse veritati anteferendum virum. Hactenus Justinus. Quem quidem, sicut ipse prædixerat, structis à Crescente insidiis, martyrio esse coronatum Tatianus vir qui primo ætatis suę tempore Rhetoricam docens, in Gentilium disciplinis summa cum laude versatus est, & qui plurima ingenii sui monumenta posteris reliquit, in libro adversus gentes testatur his verbis: Et rectè Justinus vir omnium admiratione dignissimus, eos latronibus similes esse dixit. Pauca deinde interlocutus de Philosophis, hæc subjungit: Crescens quidem qui in urbe Roma nidulum suum fixerat, fœdis puerorum amoribus, & avaritiæ supra omnes mortales deditus fuit. Et qui alios hortabatur ut mortem contemnerent, ipse tantoperè eam formidabat, ut Justino tanquam gravissimum malum mortem concinnaverit, eò quòd ille veritatem prædicans, Philosophos helluones & deceptores esse convinceret. Et hæc quidem Justino causa martyrii fuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ ὧν Ἰουστῖνος ἐν ἰδίῳ συγγράμματι μνημονεύει μαρτύρων.

Ὁ δ' αὐτὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγῶνος, ἑτέρων πρὸ αὐτοῦ μαρτυρησάντων ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτοῦ μνημονεύει ἀπολογίᾳ. χρησίμως τῇ ὑποθέσει καὶ ταῦτα ἱστορῶν. γράφει δὲ ὧδε. γυνή τις συνεβίου ἀνδρὶ ἀκολασταίνοντι, ἀκολασταίνουσα καὶ αὐτὴ πρότερον. ἐπειδὴ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνω, ἐσωφρονίσθη καὶ τὸν ἄνδρα ὁμοίως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειρᾶτο. τὰ διδάγματα ἀναφέρουσα, τήν τε μέλλουσαν τοῖς οὐ σωφρόνως καὶ μετὰ λόγου

Caput XVII.

De martyribus quorum Iustinus in suis libris mentionem facit.

Idem porrò Justinus aliorum quoque qui paulò ante ipsum martyrio perfuncti erant, in priore Apologetico mentionem facit his verbis: quæ quoniam ad institutum nostrum faciunt, hîc apponam: Mulier quædam, inquit, virum habebat intemperantem. Ipsa quoque prius quidem lascivè admodum se gesserat: sed postquam salutarem Christi doctrinam accepisset, statim modestior facta, viro etiam persuadere studuit, ut castius viveret: Christiana præcepta illi sugge- Huc refer Niceph. c. 33. l. 3.

rens, & ignis æterni supplicium paratum iis, qui obscœnè & sine recta ratione vixissent. Verùm ille in eadem semper lascivia perseverans, ea agebat quæ uxoris animum penitus ab ipso alienarent. Mulier enim nefas esse existimans, cum eo viro qui contra naturæ leges præterq; jus, undecunque vias libidinis exquireret, thori consortio jungi: discedere ab illo constituit. Verùm propinquis mulieris consulentibus ut in conjugio adhuc permaneret, spemq; ei facientibus virum ad meliorem frugem tandem reversurum, consiliis eorum obtemperans mulier, ac sibi ipsa vim faciens, mansit cum viro. Sed posteaquam vir ipsius Alexandriam profectus, gravioribus adhuc flagitiis sese inquinare nuntiatus est, illa verita ne scelerum atque impietatis particeps fieret, si in conjugio ejusdem permaneret, victusq; & thori consors existeret, misso ei repudio discessit. At bonus ille vir, qui gratulari sibi debuerat, quòd uxor sua nihil jam eorum ageret quæ prius cum ministris ac mercenariis in vinum atq; omne vitiorum genus effusa licenter perpetrare consueverat; nec solùm nihil eorum ageret, verùm etiam maritum ab ejusmodi flagitiis abducere studeret, mulierem quæ ab eo idcircò discesserat, quòd recta suadenti ipse obtemperare nollet, accusavit & Christianam esse detulit. Et illa quidem libello tibi oblato, sacratissime Imperator, postulavit ut prius rei familiaris procurandæ atque administrandæ tib facultas daretur, ac deinde rebus domesticis rectè constitutis, accusationi responsuram se esse pollicita est. Idque tu mulieri permisisti. At maritus, qui tùm quidem nihil adversus illam dicere poterat, in Ptolemæum quemdam, qui mulierem Christianæ Religionis præceptis imbuerat, impetum suum vertit hoc modo: Centurioni cuidam amico suo persuasit, ut Ptolemæum comprehenderet, eumque in vincula conjiciens, hoc unum interrogaret, essetne Christianus. Cumque Ptolemæus utpote amantissimus veri & ab omni fraude & mendacio alienus, Christianum se confessus esset, eum centurio custodiæ mancipavit, diuq; in carcere afflixit. Oblatus tandem Urbicio judici Ptolemæus, id unum similiter interrogatus est utrùm esset Christianus. Ille verò qui per Christi doctrinam cuncta se bona consecutum

A ὀρθῶς βιοῦσιν ἔσεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ, κόλασιν ἀπαγγέλλουσα. ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελγείαις ἐπιμένων, ἀλλοτρίαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν. ἀσεβὲς γὰρ ἡγουμένη τὸ λοιπὸν ἡ γυνὴ, συγκατακλίνεσθαι ἀνδρὶ παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἡδονῆς ἐκπαντὸς πειρωμένῳ ποιεῖσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐβουλήθη. καὶ ἐπεὶ ἐξεδυσωπεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἔτι προσμένειν συμβουλευόντων, ὡς εἰς ἐλπίδα μεταβολῆς ἥξοντός ποτε τοῦ ἀνδρὸς, βιαζομένη ἑαυτὴν ἐπέμενεν.
B ἐπειδὴ δὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πορευθεὶς, χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέλθη· ὅπως μὴ κοινωνὸς τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γένηται, μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ἡμῖν ῥεπούδιον δοῦσα, ἐχωρίσθη. ὁ δὲ καλὸς κἀγαθὸς ταύτης ἀνὴρ, δέον αὐτὸν χαίρειν ὅτι ἃ πάλαι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἔπραττε, μέθαις χαίρουσα καὶ κακίᾳ πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπαυτο, καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐβούλετο. μὴ βουλομένου ἀπαλλαγείσης, κατηγορίαν πεποίηται, λέγων αὐτὴν χριστιανὴν εἶναι. καὶ ἡ μὲν βιβλίδιόν σοι τῷ
C αὐτοκράτορι ἀναδέδωκε, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς ἀξιοῦσα. ἔπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν. καὶ συνεχώρησας τοῦτο. ὁ δὲ ταύτης ποτὲ ἀνὴρ πρὸς ἐκείνην μὲν μὴ δυνάμενος τανῦν ἔτι λέγειν, πρὸς Πτολεμαῖόν τινα, ὃν Οὔρβικιος ἐκολάσατο, διδάσκαλον ἐκείνης τῶν χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον, ἐτράπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου. ἑκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον, φίλον αὐτῷ ὑπάρ-
D χοντα, ἔπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἀνερωτῆσαι, εἰ αὐτὸ τοῦτο μόνον χριστιανός ἐστι. καὶ τὸν Πτολεμαῖον φιλαλήθη ἀλλ' οὐκ ἀπατηλὸν οὐδὲ ψευδολόγον τὴν γνώμην ὄντα, ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν εἶναι χριστιανὸν, ἐν δεσμοῖς γενέσθαι ὁ ἑκατόνταρχος πεποίηκε, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐκολάσατο. τελευταῖον δὲ ὅτε ἐπὶ Οὔρβικιον ἤλθεν ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη εἰ εἴη χριστιανός. καὶ πάλιν τὰ καλὰ ἑαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδαχὴν,

τὸ διδασκάλιον τῆς θείας ἀρετῆς ὡμολόγησεν. ὁ γὰρ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ εἴη, ἢ καταγνωκὼς τοῦ πράγματος ἔξαρνος γίνεται, ἢ ἑαυτὸν ἀνάξιον ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος, τὴν ὁμολογίαν φεύγει. ὧν οὐδὲν πρόσεστι τῷ ἀληθινῷ χριστιανῷ. καὶ τοῦ Οὐρβικίου κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιός τις καὶ αὐτὸς ὢν χριστιανὸς, ὁρῶν τὴν ἀλόγως οὕτως γενομένην κρίσιν, πρὸς τὸν Οὐρβίκιον ἔφη· τίς ἡ αἰτία τοῦ μήτε μοιχὸν, μήτε πορνὸν· μήτε ἀνδροφόνον· μήτε λωποδύτην· μήτε ἅρπαγα· μήτε ἁπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὀνόματος δὲ χριστιανοῦ προσωνυμίαν ὁμολογοῦντα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω; οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδὶ, οὐδὲ ἱερᾷ συγκλήτῳ κρίνεις ὦ Οὐρβίκιε. καὶ ὃς οὐδὲν ἄλλο ἀποκρινάμενος, καὶ πρὸς τὸν Λούκιον ἔφη· δοκεῖς μοι καὶ σὺ εἶναι τοιοῦτος. καὶ τοῦ Λουκίου φήσαντος μάλιστα, πάλιν καὶ αὐτὸν ἀπαχθῆναι ἐκέλευσεν. ὁ δὲ χάριν εἰδέναι ὡμολόγει· πονηρῶν γὰρ δεσποτῶν τῶν τοιούτων ἀπηλλάχθαι ἐπεῖπε, καὶ παρὰ ἀγαθὸν πατέρα καὶ βασιλέα τὸν Θεὸν πορεύεσθαι. καὶ ἄλλος δὲ τρίτος ἐπελθὼν, κολασθῆναι προσετιμήθη. τούτοις ὁ Ἰουστῖνος εἰκότως καὶ ἀκολούθως ἃς προεμνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνὰς ἐπάγει λέγων. κἀγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπό τινος τῶν ὠνομασμένων ἐπιβουλευθῆναι, καὶ τὰ λοιπά.

A esse intelligeret, illam cælestis ac divinæ virtutis institutionem iterum confessus est. Qui enim negat se esse Christianum, vel idcircò negat quòd religionem illam improbet, vel certè eo quod se indignum & alienum ab ejus instituto esse cognoscit. Quorum neutrum cadere potest in eum qui verè Christianus sit. Cùm verò Urbicius Ptolemæum ad supplicium duci jussisset, Lucius quidam qui & ipse Christianus erat, adeo injustam audiens sententiam, sic Urbicium allocutus est: Quid causæ est, inquit, ut hominem neque adulterii, neque stupri convictum, nec B homicidam, nec furem, nec raptorem: nec ullius denique sceleris reum, nominis duntaxat Christiani vocabulum confitentem condemnaveris? Hujusmodi forma judicii non convenit temporibus Imperatoris Pii, nec Philosophi Cæsaris filii, nec Senatui Romano. Tùm Urbicius nullo alio responso hominem dignatus, sic eum alloquitur: Tu quoque, inquit, Christianus esse mihi videris. Cumque Lucius ita esse respondisset, jussus est itidem ad supplicium duci. Statimque magnam se gratiam C Urbicio debere professus est, quippe qui hujusmodi malis dominis liberatus, ut ajebat, ad optimum Patrem Regemque esset migraturus. Sed & tertius quidam cùm accessisset, eodem supplicio condemnatus est. Deinde Justinus aptè & consequenter ea verba subjungit quæ superius memoravimus: Ego etiam, inquit, exspecto dum ab aliquo eorum qui Philosophi appellantur, insidiis appetar, & cetera.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Τίνες εἰς ἡμᾶς ἦλθον τῶν Ἰουστίνου λόγων.

ΠΛεῖστα δὲ οὗτος καταλέλοιπεν ἡμῖν πεπαιδευμένης διανοίας καὶ περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακυίας ὑπομνήματα, πάσης ὠφελείας ἔμπλεα· ἐφ' ἃ τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψομεν, τὰ εἰς ἡμετέραν γνῶσιν ἐλθόντα χρησίμως παρασημειωσάμενοι. ὁ μέν τίς ἐστιν αὐτῷ λόγος πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν εὐσεβῆ προσαγορευθέντα καὶ τοὺς τούτου παῖδας τήν τε Ῥωμαίων σύγκλητον προσφωνητικὸς, ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων· ὁ δὲ δευτέραν περιέχων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν, ἣν πεποίηται πρὸς τὸν τοῦ δεδηλωμένου αὐτο-

CAPUT XVIII.

Quinam ad nos pervenerint Iustini libri.

HIc porrò vir plurima ingenii sui doctrinæque & intenti in res di- D vinas studii monumenta nobis reliquit, plena multiplicis utilitatis. Ex quibus ea quæ ad notitiam nostram pervenerunt, titulis suis designasse contenti, discendi studiosos ad illa rejiciemus. Primum igitur locum inter ejus libros obtinet oratio ad Antoninum cognomento Pium, & ad ejus liberos Senatumque Romanum pro religione nostra conscripta. Altera vero ejusdem oratio defensionem similiter fidei nostræ continens, Antonino Vero nuncupata est, Imperatoris supradicti successori & cognomini, cujus

Hoc refert Niceph. c. 6. l. 4.

tempora inpræsentiarum exponimus. Est & alius ejus liber adversus Gentiles, in quo cùm de aliis plurimis quæstionibus, quæ tam à nostris quàm à Gentilium Philosophis agitari solent, uberrimè disputat; tùm de Dæmo. natura sententiam suam exponit. quam quidem hîc inserere nihil necesse est. Alius præterea ejusdem liber adversus Gentiles ad nos pervenit, quem ille confutationem inscripsit. Præter hos libros est etiam alius de Monarchia Dei, quam quidem non solùm auctoritate sacrorum apud nos Voluminum, sed Gentilium etiam Scriptorum testimoniis asserit. Est & alius liber cui titulum fecit Psaltes. Alius item excerptorum liber de anima, in quo propositis variis interrogationibus quæ ad argumentum illud pertinent, Gentilium Philosophorum affert sententias: quibus etiam se contradicturum, suamque de his sententiam in alio opere prolaturum esse pollicetur. Composuit etiam dialogum adversus Judæos, quem apud Ephesum habuit cum Tryphone omnium tunc temporis Judæorum celeberrimo. Quo in libro ingenuè testatur, quemadmodum per divinam gratiam ad veræ fidei doctrinam impulsus sit; & quàm cõtento prius studio in Philosophiam incubuisset, quantoque animi ardore in veritate pervestiganda laboravisset. Refert etiam Judæos adversus Christi doctrinam multa insidiosè ac fraudulenter machinatos fuisse, hujusmodi ad Tryphonem verbis utens: Tantùm abest, inquit, ut vos eorum quæ impiè gesseratis, pœnituerit. Quinimò quosdam ad id lectos homines in omnes orbis partes emisistis, qui dicerent sectam impiorum Christianorum exortam esse, eaque adversus nos probra divulgarent, quæ effutire solent ii qui res nostras penitus ignorant. Adeò non solùm vobis ipsis, sed cunctis, ut ita dicam, hominibus erroris atque injustitiæ causam præbetis. Sed & in eodem libro, prophetiæ dona adhuc sua ætate in Ecclesia viguisse scribit. Joannis quoque Revelationem commemorat, quam ab Apostolo conscriptam esse disertè dicit. Quædam item Prophetarum testimonia profert, quæ adversus Tryphonem disputans, à Judæis è sacris libris recisa atque expuncta esse convincit. Exstant & alia complura ejusdem opuscula penes multos fidei nostræ cultores. Tanti

A κράτορος διάδοχόν τε καὶ ὁμώνυμον Ἀντωνῖνον Οὐῆρον, οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ παρόντος διέξιμεν. καὶ ἄλλος ὁ πρὸς Ἕλληνας. ἐν ᾧ μακρὸν περὶ πλείστων παρ' ἡμῖν τε καὶ τοῖς Ἑλλήνων φιλοσόφοις ζητουμένων κατατείνας λόγον, περὶ τῆς τῶν δαιμόνων διαλαμβάνει φύσεως· ἃ οὐδὲν ἂν ἐπείγοι ταννῦν παρατίθεσθαι. καὶ αὖθις ἕτερον πρὸς Ἕλληνας εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραψεν Ἔλεγχον. καὶ παρὰ τούτους ἄλλο περὶ Θεοῦ Μοναρχίας· ἣν οὐ μόνον ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν συνίστησι βιβλίων.

B ἐπὶ τούτοις ἐπιγεγραμμένον Ψάλτης· καὶ ἄλλο σχολικὸν περὶ ψυχῆς. ἐν ᾧ διαφόρους πεύσεις προτείνας περὶ τοῦ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν προβλήματος, τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων παρατίθεται τὰς δόξας· αἷς καὶ ἀντιλέξειν ὑπισχνεῖται, τήν τε αὐτὸς αὐτοῦ δόξαν ἐν ἑτέρῳ παραθήσεσθαι συγγράμματι. καὶ διάλογον δὲ πρὸς Ἰουδαίους συνετάξεν, ὃν ἐπὶ τῆς Ἐφεσίων πόλεως πρὸς Τρύφωνα τῶν τότε Ἑβραίων ἐπισημότατον πεποίηται· ἐν ᾧ τίνα τρόπον ἡ θεία χάρις αὐτὸν ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως παρώρμησε λόγον, δηλοῖ.

C ὁποίαν τε πρότερον περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα σπουδὴν εἰσενήνεκται, καὶ ὅσην ἐποιήσατο τῆς ἀληθείας ἐκθυμοτάτην ζήτησιν. ἱστορεῖ δ' ἐν ταυτῷ περὶ Ἰουδαίων, ὡς κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιβουλὴν συσκευασαμένων, αὐτὰ ταῦτα πρὸς τὸν Τρύφωνα ἀποτεινόμενος· οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς, ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν λέγοντες, αἵρεσιν ἄθεον χριστιανῶν πεφάνθαι. καταλέγοντές

D τε ταῦτα, ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς ἅπαντες λέγουσιν. ὥστε οὐ μόνον ἑαυτοῖς ἀδικίας αἴτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἁπλῶς ἀνθρώποις. γράφει δὲ καὶ ὡς ὅτι μέχρι καὶ αὐτοῦ χαρίσματα προφητικὰ διέλαμπεν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας. μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, σαφῶς τοῦ Ἀποστόλου αὐτὴν εἶναι λέγων. καὶ ῥητῶν δέ τινων προφητικῶν μνημονεύει, διελέγχων τὸν Τρύφωνα, ὡς ἂν περικοψάντων αὐτὰ Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς γραφῆς. πλεῖστα δὲ καὶ ἕτερα παρὰ πολλοῖς φέρεται ἀδελφοῖς τῶν αὐτοῦ

πόνων. οὕτω δὲ σπουδῆς εἶναι ἄξιοι καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐδόκουν οἱ τἀνδρὸς λόγοι, ὡς τὸν Εἰρηναῖον ἀπομνημονεύειν αὐτοῦ φωνάς. τοῦτο μὲν ἐν τῷ τετάρτῳ πρὸς τὰς αἱρέσεις αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιλέγοντα· καὶ καλῶς Ἰουστῖνος ἐν τῷ πρὸς Μαρκίωνα συντάγματι φησὶν. ὅτι αὐτῷ τῷ Κυρίῳ οὐδ᾽ ἂν ἐπείσθην, ἄλλον Θεὸν καταγγέλλοντι παρὰ τὸν δημιουργόν· τοῦτο δὲ ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως διὰ τούτων· καὶ καλῶς ὁ Ἰουστῖνος ἔφη, ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας οὐδέποτε ἐτόλμησεν ὁ Σατανᾶς βλασφημῆσαι τὸν Θεὸν, ἅτε μηδέπω εἰδὼς αὐτοῦ τὴν κατάκρισιν. καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαίως εἰρήσθω, εἰς προτροπὴν τοῦ μετὰ σπουδῆς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ τοὺς τούτου περιέπειν λόγους. καὶ τὰ μὲν κατὰ τόνδε τοιαῦτα ἦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

Τίνες ἐπὶ τῆς Οὐήρου βασιλείας, τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας προέστησαν.

Ἤδη δὲ εἰς ὄγδοον ἐλαυνούσης ἔτος τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν Ἀνίκητον ἕνδεκα τοῖς πᾶσιν ἔτεσι διελθόντα, Σωτὴρ διαδέχεται. ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων παροικίας Κελαδίωνος τέτταρσιν ἐπὶ δέκα ἔτεσι προστάντος, τὴν διαδοχὴν Ἀγριππῖνος διαλαμβάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Τίνες τῆς Ἀντιοχέων.

Τηνικαῦτα καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Θεόφιλος ἕκτος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἐγνωρίζετο. τετάρτου μὲν τῶν ἐκεῖσε μετὰ Ἥρωνα καταστάντος Κορνηλίου. μετὰ δὲ αὐτὸν, πέμπτῳ βαθμῷ τὴν Ἐπισκοπὴν Ἔρωτος διαδεξαμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Περὶ τῶν κατὰ τούτους διαλαμψάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ἤκμαζον δὲ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, Ἡγήσιππός τε ὃν ἴσμεν ἐκ τῶν προτέρων, καὶ Διονύσιος Κορινθίων Ἐπίσκοπος, Πινυτός τε ἄλλος τῶν ἐπὶ Κρήτης Ἐπίσκοπος. Φίλιππός τε ἐπὶ τούτοις καὶ Ἀπολινάριος καὶ Μελίτων, Μουσανός τε καὶ Μόδεστος· καὶ ἐπὶ πᾶσιν

A porrò æstimati sunt etiam à Veteribus illius libri, ut Irenæus ejus testimoniis interdum utatur. Nam & in libro quarto contra hæreses hæc habet: Præclarè, inquit, à Justino dictum est in libro adversus Marcionem: Ne ipsi quidem Domino, ait, crediturus essem, si alium Deum prædicaret quàm mundi conditorem. Et in quinto ejusdem operis libro; Rectè, inquit, Justinus dixit, Satanam ante adventum Domini nunquam ausum fuisse impiè loqui adversus Deum, quippe qui damnationem suam nondum liquidò B cognovisset. Atque hæc necessariò à nobis dicta sint, ut discendi studiosi ad libros ejus accuratè pervolvendos incitentur. Hactenus de Justino.

Caput XIX.

Quinam imperante Vero Ecclesiæ Romanæ & Alexandrinæ præfuerint.

Porrò supradicto Imperatore jam octavum Principatus annum agente, cùm Anicetus ecclesiæ Romanæ episcopatum undecim annis obtinuis- C set, Soter in ejus locum successit. Apud Alexandriam quoque cùm Celadion per annos quatuordecim ecclesiæ præfuisset, Agrippinus sedem ejus obtinuit.

Vide Nicephor. l. 4. c. 19.

Caput XX.

Quinam eo tempore Antiochenam Ecclesiam rexerint.

Antiochenæ verò ecclesiæ episcopatum sextus ab Apostolis Theophilus gubernabat. Quippe Cornelius Heronis successor, quartus ab Aposto- D lis eidem ecclesiæ præsederat. Quem deinde excipiens Eros, quinto ab Apostolis loco eandem ecclesiam rexit.

Vide Niceph. l. 4. c. 19.

Caput XXI.

De Scriptoribus Ecclesiasticis qui eadem ætate floruerunt.

Iisdem temporibus in ecclesia floruit Hegesippus, de quo in superioribus libris abundè jam dixi: & Dionysius Corinthiorum episcopus: Pinytus quoque Cretensium episcopus; Philippus præterea & Apollinaris ac Melito: Musanus etiam & Modestus, ac po-

Vide Nicephor. l. 4. c. 18.

ſtremò Irenæus. Quorum omnium libri, ſinceram Apoſtolicæ traditionis ac veræ fidei doctrinam continentes, ad nos uſque pervenerunt.

A Εἰρηναῖος· ὧν καὶ εἰς ἡμᾶς τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως ἡ τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἔγγραφος κατῆλθεν ὀρθοδοξία.

CAPUT XXII.

De Hegeſippo, deque iis quorum mentionem facit.

Huc refer Niceph. c.7. l.4.

HEgeſippus quidem in quinque Commentariorum libris qui ad nos pervenerunt, luculentiſſima fidei ſuæ teſtimonia nobis reliquit. Scribit enim ſe, cùm Romam proficiſceretur, plurimos Epiſcopos adiiſſe, & ab omnibus unam eandemque audiviſſe doctrinam. Idem poſtquam de Clementis ad Corinthios epiſtola quædam commemoravit, hæc addit, quæ nos, ſi placet, audiamus. Et Corinthiorum quidem, inquit, Eccleſia in recta fide permanſit uſque ad Primum ejuſdem loci Epiſcopum: Quocum familiariter collocutus ſum dum Romam navigarem; nec paucos dies verſatus ſum cum Corinthiis, mutuamque ex recta fide conſolationem cepimus. Romam verò cùm veniſſem, manſi ibi apud Anicetum, cujus tum diaconus erat Eleutherus. Poſt obitum deinde Aniceti ſucceſſit Soter, quem excepit Eleutherus. In ſingulis autem Epiſcoporum ſucceſſionibus, & per ſingulas urbes eadem manent, quæ per legem ac Prophetas, & à Domino ipſo prædicata ſunt. Hæreſeon quoque quæ ætate ſua exortæ ſunt, initia idem Scriptor exponit his verbis: Poſtquam, inquit, Jacobus cognomento Juſtus martyrium perinde ac Dominus pertulit, ob ejuſdem doctrinæ prædicationem; rurſus frater patruelis Domini Symeon Cleopæ filius, Epiſcopus conſtituitur: cunctis uno conſenſu ſecundum antiſtitem illum renuntiantibus, eò quòd cognatus Domini eſſet. Et Eccleſiam quidem hactenus virginem vocabant, propterea quòd vanis ſermonibus nondum corrupta fuerat. Primus Thebuthis, indignè ferens quòd minimè creatus eſſet Epiſcopus, eam occultè vitiare eſt aggreſſus. Fuit hic è ſeptem illis ſectis in Judaïco populo proſeminatis. Ex quibus fuit etiam Simon, à quo Simoniani fluxerunt; & Cleobius, à quo Cleobiani: & Doſitheus, à quo Doſitheani: & Gortheus, à quo Gortheni: & Maſbotheus, à quo Maſbothei ſunt cognominati: Ex his etiam manarunt Menandriani, ac Marcioniſtæ, & Carpocratiani, & Valentiniani, & Baſilidiani, & Saturniliani, aliique qui ſeorſim ſinguli proprias opiniones induxerunt. Ex iis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Περὶ Ἡγησίππου καὶ ὧν οὗτος μνημονεύει.

Ὁ μὲν οὖν Ἡγήσιππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ἡμᾶς ἐλθοῦσιν ὑπομνήμασι, τῆς ἰδίας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέλοιπεν· ἐν οἷς δηλοῖ, ὡς πλείστοις Ἐπισκόποις συμμίξειεν, ἀποδημίαν στειλάμενος μέχρι Ῥώμης. καὶ ὡς ὅτι τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρείληφε διδασκαλίαν. ἀκοῦσαι γέ τοι πάρεστι B μετά τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα, ἐπιλέγοντος ταῦτα. καὶ ἐπέμενεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ, μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ· οἷς συνέμιξα πλέων εἰς Ῥώμην, καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἱκανάς. ἐν αἷς συνανεπάημεν τῷ ὀρθῷ λόγῳ. γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, διαδοχὴν ἐποιησάμην μέχρις Ἀνικήτου, οὗ διάκονος ἦν Ἐλεύθερος. C καὶ παρὰ Ἀνικήτου διαδέχεται Σωτήρ, μεθ' ὃν Ἐλεύθερος. ἐν ἑκάστῃ δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἑκάστῃ πόλει οὕτως ἔχει, ὡς ὁ νόμος κηρύττει καὶ οἱ Προφῆται καὶ ὁ Κύριος. ὁ δ' αὐτὸς καὶ τῶν κατ' αὐτὸν αἱρέσεων τὰς ἀρχὰς ὑποτίθεται διὰ τούτων· καὶ μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ὡς καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ, πάλιν ὁ ἐκ θείου αὐτοῦ Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ καθίσταται Ἐπίσκοπος· ὃν προέθεντο πάντες, ὄντα ἀνεψιὸν τοῦ Κυρίου δεύτερον. διὰ τοῦτο ἐκάλουν τὴν ἐκκλησίαν παρθένον· οὔπω γὰρ ἔφθαρτο ἀκοαῖς ματαίαις. ἄρχεται δ' ὁ Θέβουθις διὰ τὸ μὴ D γενέσθαι αὐτὸν Ἐπίσκοπον, ὑποφθείρειν, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων, ὧν καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ, ἀφ' ὧν Σίμων, ὅθεν οἱ Σιμωνιανοὶ καὶ Κλεόβιος, ὅθεν Κλεοβιηνοὶ καὶ Δοσίθεος, ὅθεν Δοσιθιανοὶ καὶ Γορθαῖος, ὅθεν Γορθηνοὶ, καὶ Μασβωθαῖοι. ὅθεν ἀπὸ τούτων Μενανδριανισταὶ, καὶ Μαρκιωνισταὶ, καὶ Καρποκρατιανοὶ καὶ Οὐαλεντινιανοὶ, καὶ Βασιλειδιανοὶ, καὶ Σατορνιλιανοὶ. ἕκαστος ἰδίως καὶ ἑτέρως ἰδίαν

δόξαν παρεισήγαγον. ἀπὸ τούτων ψευδόχριστοι ψευδοπροφῆται ψευδαπόστολοι· οἵτινες ἐμέρισαν τὴν ἕνωσιν τῆς ἐκκλησίας φθοριμαίοις λόγοις κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. ἔτι δὲ ὁ αὐτὸς καὶ τὰς πάλαι γεγενημένας παρὰ Ἰουδαίοις αἱρέσεις ἱστορεῖ λέγων. ἦσαν δὲ γνῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα καὶ τοῦ Χριστοῦ αὗται. Ἐσσαῖοι Γαλιλαῖοι Ἡμεροβαπτισταὶ Μασβωθαῖοι Σαμαρεῖται Σαδδουκαῖοι Φαρισαῖοι. καὶ ἕτερα δὲ πλεῖστα γράφει, ὧν ἐκ μέρους ἤδη πρότερον ἐμνημονεύσαμεν, οἰκείως τοῖς καιροῖς τὰς ἱστορίας παραθέμενοι· ἔκ τε τοῦ καθ' Ἑβραίους εὐαγγελίου καὶ τοῦ Συριακοῦ, καὶ ἰδίως ἐκ τῆς Ἑβραΐδος διαλέκτου τινὰ τίθησιν, ἐμφαίνων ἐξ Ἑβραίων ἑαυτὸν πεπιστευκέναι· καὶ ἄλλα δὲ ὡς ἂν ἐξ Ἰουδαϊκῆς ἀγράφου παραδόσεως μνημονεύει. οὐ μόνος δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς, πανάρετον σοφίαν τὰς Σολομῶνος παροιμίας ἐκάλουν. καὶ περὶ τῶν λεγομένων δὲ Ἀποκρύφων διαλαμβάνων, ἐπὶ τῶν αὐτοῦ χρόνων πρός τινων αἱρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ἱστορεῖ. ἀλλὰ γὰρ ἐφ' ἕτερον ἤδη μεταβατέον.

A orti sunt pseudochristi, pseudoprophetæ, pseudapostoli: qui adulterinam invehentes doctrinam adversus Deum & adversus Christum ejus, unitatem Ecclesiæ disciderunt. Idem prætereà Scriptor sectas illas quæ quondam apud Judæos invaluerunt, recenset his verbis: Erant, inquit, diversæ sectæ atque sententiæ in circumcisione, inter filios Israël adversus Tribum Judæ, & adversus Christum: Essæi scilicet, Galilæi, Hemerobaptistæ, Masbothæi, Samaritæ, Sadducæi, Pharisæi. Scribit etiam alia quàmplurima, quæ nos jam superius B maxima ex parte, suis quæque locis ac temporibus inserentes retulimus. Nonnulla item ex Hebræorum Evangelio & Syriaco, & ex Hebraïca lingua profert in medium: satis per hæc aperte significans, se ex Hebræis ad Christi fidem transiisse. Alia quoque ex Judaicis traditionibus scripto minimè comprehensis petita commemorat. Non solùm autem ipse, sed etiam Irenæus & omnes Antiqui, proverbia Salomonis vocare solent Sapientiam omnium virtutum præcepta continentem. Deniq; agens de libris qui Apocryphi dicuntur, quosdam C eorum sua ætate ab nonnullis hæreticis compositos esse scribit. Sed jam ad alios transeamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Περὶ Διονυσίου Κορινθίων Ἐπισκόπου, καὶ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν.

Καὶ πρῶτόν γε περὶ Διονυσίου φατέον. ὅτι τε τῆς ἐν Κορίνθῳ παροικίας τὸν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐγκεχείριστο θρόνον· καὶ ὡς τῆς ἐνθέου φιλοπονίας οὐ μόνον τοῖς ὑπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφθόνως ἐκοινώνει· χρησιμώτατον ἅπασιν ἑαυτὸν καθιστὰς, ἐν αἷς ὑπετυποῦτο καθολικαῖς πρὸς τὰς ἐκκλησίας ἐπιστολαῖς. ὧν ἐστιν, ἡ μὲν πρὸς Λακεδαιμονίους, ὀρθοδοξίας κατηχητικὴ, εἰρήνης τε καὶ ἑνώσεως ὑποθετική· ἡ δὲ πρὸς Ἀθηναίους, διεγερτικὴ πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας· ἧς ὀλιγωρήσαντας ἐλέγχει, ὡς ἂν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ λόγου, ἐξ οὗπερ τὸν προεστῶτα αὐτῶν Πούπλιον μαρτυρῆσαι κατὰ τοὺς τότε συνέβη διωγμούς. Κοδράτου δὲ μετὰ τὸν μαρτυρήσαντα Πούπλιον καταστάντος αὐτῶν Ἐπισκόπου μέμνηται. ἐπι-

Caput XXIII.

De Dionysio Corinthiorum Episcopo & de epistolis ab eo scriptis.

AC primùm quidem de Dionysio dicendum est, qui Corinthiorum Ecclesiæ episcopatum gessit, nec solùm populis sibi commissis, verùm etiam aliarum regionum & urbium incolis, D divinos labores suos prolixè communicavit: omnium commodis utilitatique inserviens, in catholicis illis, quas ad diversas Ecclesias scripsit, epistolis. Ex quibus una quidem est ad Lacedæmonios, rectæ fidei institutionem continens, pacemque & unitatem insinuans. Altera verò ad Athenienses scripta, excitans ad fidem, & ad vitam ex præcepto Evangelii traducendam: qua in re negligentiam arguit Atheniensium, quippe qui à fide propemodum descivissent, ex quo Publius ipsorum Episcopus in persecutionibus tunc temporis excitatis martyrium subierat. Meminit etiam Quadrati, qui post martyrium Publii, Episcopus Athe-

Huc refer Niceph. c. 8. l. 4.

niensium est constitutus: ejusque labore & industria cives denuò in ecclesiam convenisse, & redivivum fidei ardorem in illis reparatum esse testatur. Refert præterea Dionysium Areopagitam, qui à Paulo Apostolo ad fidem conversus est, quemadmodum traditur in Actibus Apostolorum, primum omnium Ecclesiæ Atheniensis Sacerdotium suscepisse. Sed & alia ejus epistola exstat ad Nicomedienses, in qua Marcionis hæresim impugnans, veritatis regulæ firmiter adhærescit. Ecclesiæ præterea Gortynensium, & reliquis simul ecclesiis Cretæ literas scribens, Episcopum ipsorum Philippum magnoperè prædicat, quippe cujus Ecclesia egregiam laudem fortitudinis & generosi animi, communi omnium consensu retulisset: monetque ut ab hæreticorum fraude ac versutia sibi caveant. In epistola verò quam scribit ad Ecclesiam Amastrianorum & ceteras simul Ecclesias Ponti, se quidem à Bacchylide & Elpisto ad scribendum impulsum esse commemorat. Episcopum autem ipsorum Palmam nominatim appellans, sacrarum Scripturarum expositionem affert. Multa quoque de nuptiis & de castitate eis præcipit: & cunctos qui à quovis lapsu, sive delicto, sive etiam ab hæretica pravitate resiliunt, benignè suscipi jubet. In eodem Volumine continetur etiam epistola ad Gnossios, in qua Pinytum Ecclesiæ illius Episcopum monet, ne grave onus castitatis fratrum cervicibus tanquam necessarium imponat, sed ejus quæ in plerisque hominibus inest infirmitatis rationem habeat. Cui epistolæ respondens posteà Pinytus, admiratione quidem ac laudibus effert imprimis Dionysium: sed tamen hortatur, ut solidiorem cibum tandem impertiat, & transmissis iterum perfectioris doctrinæ literis plebem sibi commissam alere velit: ne fortè lacteis sermonibus perpetuò innutriti homines, in infantili quadam disciplina paulatim consenescant. Quæ quidem epistola & rectam Pinyti fidem, & sollicitudinem de profectu plebis ipsi commissæ, eloquentiam quoque & peritiam rerum divinarum, velut tabellâ quâdam pictâ egregiè commonstrat. Exstat etiam epistola ejusdem Dionysii ad Romanos, Soteri tunc temporis Episcopo Rom. urbis nuncupata, ex qua pauca quædam hic inserere non absurdum fuerit; ubi scilicet ille morem institutumque Ro-

A μαρτύρων, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων, καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων. δηλοῖ δ' ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προτραπεὶς ἐπὶ τὴν πίστιν κατὰ τὰ ἐν ταῖς πράξεσι δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν Ἐπισκοπὴν ἐγκεχείριστο. ἄλλη δ' ἐπιστολή τις αὐτοῦ πρὸς Νικομηδέας φέρεται· ἐν ᾗ τὴν Μαρκίωνος αἵρεσιν πολεμῶν, τῷ τῆς ἀληθείας παρίσταται κανόνι. καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Γόρτυναν ἅμα ταῖς λοι-
B παῖς κατὰ Κρήτην παροικίαις ἐπιστείλας, Φίλιππον Ἐπίσκοπον αὐτῶν ἀποδέχεται, ἅτε δὴ ἐπὶ πλείσταις μαρτυρουμένης ἀνδραγαθίαις τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας. τήν τε τῶν αἱρετικῶν διαστροφὴν ὑπομιμνήσκει φυλάττεσθαι. καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Ἄμαστριν ἅμα ταῖς κατὰ Πόντον ἐπιστείλας, Βακχυλίδου μὲν καὶ Ἐλπίστου, ὡς ἂν αὐτὸν ἐπὶ τὸ γράψαι προτρεψάντων μέμνηται. γραφῶν τε θείων ἐξηγήσεις παρατέθειται. Ἐπίσκοπον αὐτῶν ὀνόματι Πάλμαν ὑποσημαίνων· πολλὰ δὲ περὶ γάμου καὶ ἁγνείας τοῖς αὐτοῖς παραι-
C νεῖ. καὶ τοὺς ἐξ οἵας δ' οὖν ἀποπτώσεως, εἴτε πλημμελείας, εἴτε μὴν αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας, δεξιοῦσθαι προστάττει. ταύταις ἄλλη ἐγκατείλεκται πρὸς Κνωσσίους ἐπιστολή, ἐν ᾗ Πινυτὸν τῆς παροικίας Ἐπίσκοπον παρακαλεῖ, μὴ βαρὺ φορτίον ἐπάναγκες τὸ περὶ ἁγνείας τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιτιθέναι, τῆς δὲ τῶν πολλῶν καταστοχάζεσθαι ἀσθενείας. πρὸς ἣν ὁ Πινυτὸς ἀντιγράφων, θαυμάζει μὲν καὶ ἀποδέχεται τὸν Διονύσιον· ἀντιπαρακαλεῖ δὲ στερροτέρας ἤδη ποτὲ μεταδιδόναι τροφῆς, τελειοτέροις γράμμασιν εἰσαῦθις τὸν ὑπ'
D αὐτῷ λαὸν ὑποθρέψαντα, ὡς μὴ διατέλους τοῖς γαλακτώδεσιν ἐνδιατρίβοντες λόγοις, τῇ νηπιώδει ἀγωγῇ λάθοιεν καταγηράσαντες. δι' ἧς ἐπιστολῆς καὶ ἡ τοῦ Πινυτοῦ περὶ τὴν πίστιν ὀρθοδοξία τε καὶ φροντὶς τῆς τῶν ὑπηκόων ὠφελείας, τό, τε λόγιον καὶ ἡ περὶ τὰ θεῖα σύνεσις, ὡς δι' ἀκριβεστάτης ἀναδείκνυται εἰκόνος. ἔτι τοῦ Διονυσίου καὶ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ φέρεται, Ἐπισκόπῳ τῷ τότε Σωτῆρι προσφωνοῦσα. ἐξ ἧς οὐδὲν οἷον τὸ καὶ παραθέσθαι λέξεις, δι' ὧν τὸ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθὲν Ῥωμαίων ἔθος

ἔθος ἀποδεχόμενος, ταῦτα γράφει. ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὑμῖν ἔθος ἐστὶ τοῦτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποικίλως εὐεργετεῖν, ἐκκλησίαις τε πολλαῖς ταῖς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐφόδια πέμπειν· ὧδε μὲν τὴν τῶν δεομένων πενίαν ἀναψύχοντας. ἐν μετάλλοις δὲ ἀδελφοῖς ὑπάρχουσιν ἐπιχορηγοῦντας δι' ὧν πέμπετε ἀρχῆθεν ἐφοδίων, πατροπαράδοτον ἔθος Ῥωμαίων Ῥωμαῖοι διαφυλάττοντες· ὃ οὐ μόνον διατετήρηκεν ὁ μακάριος ὑμῶν Ἐπίσκοπος Σωτὴρ, ἀλλὰ καὶ ἐπηύξηκεν· ἐπιχορηγῶν μὲν τὴν διαπεμπομένην δαψίλειαν τὴν εἰς τοὺς ἁγίους. λόγοις δὲ μακαρίοις τοὺς ἀνιόντας ἀδελφοὺς ὡς τέκνα πατὴρ φιλόστοργος παρακαλῶν. ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι. λέγει γοῦν· τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν· ἣν ἕξομεν ἀεί ποτε ἀναγινώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν. ἔτι δὲ ὁ αὐτὸς καὶ περὶ τῶν ἰδίων ἐπιστολῶν ὡς ῥᾳδιουργηθεισῶν, ταῦτά φησιν. ἐπιστολὰς γὰρ ἀδελφῶν ἀξιωσάντων με γράψαι, ἔγραψα. καὶ ταύτας οἱ τοῦ διαβόλου ἀπόστολοι ζιζανίων γεγέμικαν. ἃ μὲν ἐξαιροῦντες, ἃ δὲ προστιθέντες· οἷς τὸ οὐαὶ κεῖται. οὐ θαυμαστὸν ἄρα εἰ καὶ τῶν κυριακῶν ῥᾳδιουργῆσαί τινες ἐπιβέβληνται γραφῶν, ὁπότε καὶ ταῖς οὐ τοιαύταις ἐπιβεβλήκασι. καὶ ἄλλη δέ τις παρὰ ταύτας ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου φέρεται, Χρυσοφόρᾳ πιστοτάτῃ ἀδελφῇ ἐπιστείλαντος· ᾗ τὰ κατάλληλα γράφων, τῆς προσηκούσης καὶ αὐτῇ μεταδίδωσι λογικῆς τροφῆς. καὶ τὰ μὲν τοῦ Διονυσίου τοσαῦτα.

A manorum, ad persecutionem usque nostra ætate factam perpetuò custoditum magnoperè commendans, ita scribit: Hæc enim, inquit, vobis consuetudo est jam inde ab ipso religionis exordio, ut fratres omnes vario beneficiorum genere afficiatis, & ecclesiis quàmplurimis, quæ in singulis urbibus constitutæ sunt, necessaria vitæ subsidia transmittatis. Et hac ratione tùm egentium inopiam sublevatis, tùm fratribus qui in metallis opus faciunt, necessaria suppeditatis: per hæc quæ ab initio transmittere consuevistis munera, morem
B institutumque Romanorum à majoribus vestris acceptum Romani retinentes. Atque hunc morem beatus episcopus vester Soter non servavit solùm, verumetiam adauxit: tùm munera Sanctis destinata copiosè subministrans, tùm fratres peregrè advenientes, tanquam liberos suos pater amantissimus beatis sermonibus consolando. In hac ipsa etiam epistola meminit Clementis epistolæ ad Corinthios scriptæ, quam ex prisca consuetudine in ecclesia legi solitam esse testatur his verbis: Hodie, inquit, sacrum diem Dominicum transegimus. In quo epistolam vestram le-
C gimus, quam quidem perpetuò deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis à Clemente scriptam epistolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus. Idem præterea Scriptor epistolas suas à falsariis corruptas esse admonet, ita scribens: Epistolas, inquit, scripsi rogatus à fratribus. Sed illas ministri quidam Diaboli, zizaniis compleverunt: quædam ex illis expungentes, quædam adjicientes. Quos certè manet feralis illa sententia: Væ vobis. Non mirum igitur videri debet, si sacrosancta Domini Scripta quidam adulterare aggressi sunt, quandoqui-
D dem in longè inferioribus Scriptis idem ausi fuisse deprehenduntur. Habetur præterea alia ejusdem epistola ad Chrysophoram fidelissimam sororem, cui convenientia scribens, spiritale, ut decuit, pabulum subministrat. Atq; hæc de Dionysii Scriptis à nobis dicta sint.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Θεοφίλου τοῦ Ἀντιοχέων Ἐπισκόπου.

Τοῦ δὲ Θεοφίλου ὃν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Ἐπίσκοπον δεδηλώκαμεν, τρία τὰ πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη φέρεται συγγράμματα. καὶ ἄλλο πρὸς τὴν αἵρεσιν Ἑρμο-

Caput XXIV.

De Theophilo Antiochensium Episcopo.

Theophili verò, quem Antiochenæ ecclesiæ Episcopum fuisse superiùs retulimus, tres supersunt ad Autolycum libri, institutionem fidei continentes. Alius etiam exstat liber, quem contrà

Huc refer Niceph. c. 9. l. 4.

T

Hermogenis hæresim inscripsit, in quo testimoniis utitur ex Joannis Revelatione desumptis. Exstant & alii ejusdem libri, in quibus elementa fidei nostræ traduntur. Porrò cùm nihilo minus hac etiam tempestate hæretici zizaniorum instar sinceram Apostolicæ doctrinæ sementem labefactarent, ecclesiarum toto orbe pastores, eos tanquam feras atque immanes belluas ab ovili Christi fugare atque arcere properabant: partim hortando & commonendo fratres, partim adversus ipsos hæreticos fortiter colluctando: quos vel propositis cominus interrogationibus & confutationibus viva duntaxat voce; vel libris accuratissimè conscriptis opiniones eorum refellentes, confutabant. Theophilus igitur unà cum ceteris adversus illos hæreticos depugnavit, ut constat ex quodam illius libro haudquaquam spernendo, quem contra Marcionem elaboravit: qui liber unà cum aliis quos retuli, etiamnum exstat. Huic porrò Theophilo in episcopatu Antiochensis ecclesiæ septimus ab Apostolis successit Maximinus.

γένους τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον, ἐν ᾧ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου κέχρηται μαρτυρίαις· καὶ ἕτερα δέ τινα κατηχητικὰ αὐτοῦ βιβλία. τῶν γε μὴν αἱρετικῶν οὐδὲν χεῖρον καὶ τότε, ζιζανίων δίκην λυμαινομένων τὸν εἰλικρινῆ τῆς Ἀποστολικῆς διδασκαλίας σπόρον, οἱ πανταχόσε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες, ὥσπερ τινὰς θῆρας ἀγρίους τῶν τοῦ Χριστοῦ προβάτων ἀποσοβοῦντες αὐτοὺς ἀνεῖργον· τοτὲ μὲν, ταῖς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς νουθεσίαις καὶ παραινέσεσι· τοτὲ δὲ, πρὸς αὐτοὺς γυμνότερον ἀποδυόμενοι, ἀγράφοις τε εἰς πρόσωπον ζητήσεσι καὶ ἀνατροπαῖς· ἤδη δὲ καὶ δι' ἐγγράφων ὑπομνημάτων τὰς δόξας αὐτῶν ἀκριβεστάτοις ἐλέγχοις διευθύνοντες. ὅ γε τοι Θεόφιλος σὺν τοῖς ἄλλοις κατὰ τούτων στρατευσάμενος δῆλός ἐστιν, ἀπό τινος οὐκ ἀγεννῶς αὐτῷ κατὰ Μαρκίωνος πεποιημένου λόγου. ὃς καὶ αὐτὸς μεθ' ὧν ἄλλων εἰρήκαμεν, εἰσέτι νῦν διασέσωσται. τοῦτον μὲν οὖν ἕβδομος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας διαδέχεται Μαξιμῖνος.

Caput XXV.

De Philippo & Modesto.

Vide Niceph. l. 4. c. 9.

Sed & Philippus, quem ex verbis Dionysii proximè citatis Gortynensis ecclesiæ episcopum fuisse cognovimus, ipse quoque luculentissimum librum adversus Marcionem composuit. Irenæus quinetiam & Modestus. Verùm hic præ cæteris egregiè errores illius ac dolos detegens, omnibus spectandos exhibuit. Scripserunt etiam alii complures, quorum libri apud plurimos ex fratribus adhuc studiosè servantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Περὶ Φιλίππου καὶ Μοδέστου.

Φίλιππός γε μὴν ὃν ἐκ τῶν Διονυσίου φωνῶν τῆς ἐν Γορτύνῃ παροικίας ἐπίσκοπον ἔγνωμεν, πάνυ γε σπουδαιότατον πεποίηται καὶ αὐτὸς κατὰ Μαρκίωνος λόγον. Εἰρηναῖός τε ὡσαύτως καὶ Μόδεστος, ὃς καὶ διαφερόντως παρὰ τοὺς ἄλλους τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἔκδηλον τοῖς πᾶσι κατεφώρασε πλάνην· καὶ ἄλλοι δὲ πλείους, ὧν παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν εἰσέτι νῦν οἱ πόνοι διαφυλάττονται.

Caput XXVI.

De Melitone & de his quorum ille mentionem fecit.

Huc refer Niceph. c. 10. l. 4.

Iisdem temporibus Melito Sardianus & Apollinaris Hierapolitanus episcopi, summa laude viguerunt. Quorum uterq; orationes pro fidei nostræ defensione scriptas, suprà memorato Imperatori qui tunc temporis regnabat, seorsum nuncupavit. Ex libris autem utriusque illorum, hi quos infrà subjecimus, ad nostram notitiam pervenerunt. Melitonis quidem de Pascha libri duo. De

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'.

Περὶ Μελίτωνος καὶ ὧν αὐτὸς ἐμνημόνευσεν.

Ἐπὶ τῶν δὲ καὶ Μελίτων τῆς ἐν Σάρδεσι παροικίας ἐπίσκοπος, Ἀπολινάριός τε τῆς ἐν Ἱεραπόλει διαπρεπῶς ἤκμαζον· οἳ καὶ τῷ δηλωθέντι κατὰ τοὺς χρόνους Ῥωμαίων βασιλεῖ λόγους ὑπὲρ τῆς πίστεως ἰδίως ἑκάτερος ἀπολογίας προσεφώνησαν. τούτων εἰς ἡμετέραν γνῶσιν ἀφῖκται τὰ ὑποτεταγμένα. Μελίτωνος, τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο, καὶ τὰ

περὶ πολιτείας καὶ προφητῶν. καὶ ὁ περὶ ἐκκλησίας. καὶ ὁ περὶ κυριακῆς λόγος. ἔτι δὲ ὁ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, καὶ ὁ περὶ πλάσεως. καὶ ὁ περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρίων. καὶ πρὸς τούτοις ὁ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἢ νοός. καὶ ὁ περὶ λουτροῦ, καὶ ὁ περὶ ἀληθείας, καὶ περὶ πίστεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ. καὶ λόγος αὐτοῦ περὶ προφητείας, καὶ ὁ περὶ φιλοξενίας. καὶ ἡ κλεῖς. καὶ τὰ περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου. καὶ ὁ περὶ ἐνσωμάτου Θεοῦ. ἐπὶ πᾶσι καὶ τὸ πρὸς Ἀντωνῖνον βιβλίδιον. ἐν μὲν οὖν τοῖς περὶ τοῦ Πάσχα, τὸν χρόνον καθ' ὃν συνέταττεν, ἀρχόμενος σημαίνει ἐν τούτοις. ἐπὶ Σερουιλίου Παύλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, ᾧ Σάγαρις καιρῷ ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλὴ ἐν Λαοδικείᾳ περὶ τοῦ Πάσχα, ἐμπεσόντος κατὰ καιρὸν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. καὶ ἐγράφη ταῦτα. τούτου δὲ τοῦ λόγου μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἰδίῳ περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ, ὃν ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησιν ἑαυτὸν συντάξαι. ἐν δὲ τῷ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα βιβλίῳ, τοιαῦτά τινα καθ' ἡμῶν ἐπ' αὐτοῦ γεγονέναι ἱστορεῖ. τὸ γὰρ οὐδέ πώποτε γινόμενον, νῦν διώκεται τὸ τῶν θεοσεβῶν γένος, καινοῖς ἐλαυνόμενον δόγμασι κατὰ τὴν Ἀσίαν. οἱ γὰρ ἀναιδεῖς συκοφάνται καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐρασταὶ, τὴν ἐκ τῶν διαταγμάτων ἔχοντες ἀφορμὴν, φανερῶς λῃστεύουσι, νύκτωρ καὶ μεθημέραν διαρπάζοντες τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας. καὶ μεθ' ἕτερα φησί. καὶ εἰ μὲν σοῦ κελεύσαντος ταῦτα πράττεται, ἔστω καλῶς γινόμενον. δίκαιος γὰρ βασιλεὺς, οὐκ ἂν ἀδίκως βουλεύσαιτο πώποτε. καὶ ἡμεῖς ἡδέως φέρομεν τοῦ τοιούτου θανάτου τὸ γέρας. ταύτην δέ σοι μόνην προσφέρομεν δέησιν, ἵνα αὐτὸς πρότερον ἐπιγνοὺς τοὺς τῆς τοιαύτης φιλονεικίας ἐργάτας, δικαίως κρίνειας εἰ ἄξιοι θανάτου καὶ τιμωρίας, ἢ σωτηρίας καὶ ἡσυχίας εἰσίν. εἰ δὲ καὶ παρὰ σοῦ μὴ εἴη ἡ βουλὴ αὕτη καὶ τὸ καινὸν τοῦτο διάταγμα, ὃ μηδὲ κατὰ βαρβάρων πρέπει πολεμίων, πολὺ μᾶλλον δεόμεθά σου, μὴ περιιδεῖν ἡμᾶς ἐν τοιαύτῃ δημώδει λεηλασίᾳ. τούτοις αὖθις ἐπιφέρει λέγων. ἡ γὰρ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφία πρότερον μὲν ἐν βαρβάροις ἤκμασεν.

A recta vivendi ratione, & de Prophetis liber unus. Alius item de ecclesia: alius de die Dominico. Est & de natura hominis liber unus. Alius de formatione. Alius de obedientia sensuum fidei. Præterea liber de anima & corpore & mente. Liber de lavacro: liber de veritate: liber de conditu & generatione Christi. Item alius de Prophetia, alius de hospitalitate, alius quoque qui Clavis inscribitur. Ad hæc de Diabolo, & de Revelatione Joannis. De Incarnatione Dei liber unus. Postremus omnium est libellus ad Imperatorem Antoninum. Ceterùm in libro de Pascha, tempus B ipsum quo scribebat, in principio operis sui designat his verbis: Servilio Paulo, inquit, Asiæ Proconsule, quo tempore Sagaris martyrium perpessus est, magna controversia Laodiceæ excita est de solemnitate Paschali, quæ tempestivè in illos dies inciderat. Quibus etiam diebus hæc à nobis perscripta sunt. Hujus autem libri mentionem facit Clemens Alexandrinus in opere suo de pascha. Quod quidem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi præbuisse testatur. Jam verò in eo libro C quem Imperatori nuncupavit, hæc illo regnante adversus Christianos gesta esse refert. Quod enim, inquit, nunquam antea factum fuerat, persecutionem nunc patitur piorum hominum genus, novis per Asiam decretis exagitatum. Impudentissimi namque delatores & alienarum opum cupidi, ex imperialibus edictis occasionem nacti, palam diu noctuque grassantur spoliantque homines innoxios. Et paulò post: Quòd si, inquit, hæc tuo jussu fiant, rectè atque ordine facta sunto. Neq; enim fieri potest, ut justꝰ Princeps aliquid unquam injustè constituat: & nos libenti animo ejusmodi mortis pręmium ferimus. Unũ illud à te petimus, D ut cùm hujusmodi pertinacia perditos homines per te ipse prius examinaveris; tùm deindè pro tua æquitate statuas, utrum supplicio ac morte affici, an salvi & securi degere mereantur. Sin verò illud consilium atque edictum planè inauditum, quod neq; adversus barbaros hostes sanciri decuerat, nunquam à te profectum est, obsecramus te multò magis, ne nos hujusmodi publico latrocinio diutius vexari permittas. Paucis deinde interjectis hæc subjungit: Hæc enim, inquit, Philosophiæ secta quam profitemur, prius quidem viguit apud

barbaros. Posteà verò cùm Provinciis Imperii tui illuxisset, Principatu magni illius Augusti, qui unus ex majoribus tuis fuit, faustum prosperumque Imperio Romano omen extitit. Ex eo siquidem tempore maximis incrementis aucta est Majestas Imperii Romani: cujus tu heres ac successor, adspirantibus omnium votis potitus es, potierisque deinceps unà cum filio; si modò sectam illam quæ cum Imperio educata, & cum Augusto simul inchoata est, & quam majores tui unà cum ceteris religionibus coluerunt, tueri velis. Porrò religionem nostram bono publico adolevisse unà cum Imperio quod feliciter cœptum fuerat, illud certissimo argumento est: Quod jam inde à principatu Augusti nihil adversi, sed contra omnia prospera & magnifica ex animi sententia votoque omnium contigerunt. Soli ex omnibus Nero ac Domitianus, malevolorum quorundam consiliis inducti, religionem nostram criminari studuerunt. A quibus deinceps falsa illa adversum nos calumnia manavit ad posteros, ut mos est vulgi, absque ullo judicio hujusmodi rumoribus fidem adhibere. Verùm imperitiam illorum correxerunt piissimi parentes tui, frequentibus rescriptis objurgantes eos, qui adversus religionis nostræ homines novi aliquid moliti essent. Inter quos avus tuus Hadrianus, cùm aliis pluribus, tùm Fundano Asiæ Proconsuli literas dedit. Pater quoque tuus quo tempore cuncta simul cum ipso administrabas, scripsit ad civitates ne contra nos tumultus concitarent: nominatim ad Larissæos, ad Thessalonicenses, ad Athenienses, ad universos denique Græcos. Te verò, quippe qui idem quod illi de nobis sentias, imò etiam longè humanius atque sapientius; tanto magis confidimus omnia esse facturum quæ rogamus. Hæc in supradicto Melitonis libro leguntur. Idem in excerptis ab ipso compositis, universos veteris Testamenti libros qui omnium consensu recepti sunt, statim in principio operis recenset. Quem quidem indicem hoc loco apponere necessarium putavi. Sic autem habet ad verbum: Melito Onesimo fratri salutem. Cùm pro amore ac studio tuo erga verbum Dei, sæpius à me postulaveris, ut excerpta quædam ex lege & Prophetis quæ ad Servatorem & ad universam fidem nostram pertinent, tibi componerem; cùmque libros veteris

A ἐπανθήσασα δὲ τοῖς σοῖς ἔθνεσι κατὰ τὴν Αὐγούστου τοῦ σοῦ προγόνου μεγάλην ἀρχήν, ἐγενήθη μάλιστα τῇ σῇ βασιλείᾳ αἴσιον ἀγαθόν. ἔκτοτε γὰρ εἰς μέγα καὶ λαμπρὸν τὸ Ῥωμαίων ηὐξήθη κράτος. οὗ σὺ διάδοχος εὐκταῖος γέγονάς τε καὶ ἔσῃ μετὰ τοῦ παιδός, φυλάσσων τῆς βασιλείας τὴν σύντροφον καὶ συναρξαμένην Αὐγούστῳ φιλοσοφίαν. ἣν καὶ οἱ πρόγονοί σου πρὸς ταῖς ἄλλαις θρησκείαις ἐτίμησαν. καὶ τοῦτο μέγιστον τεκμήριον τοῦ πρὸς ἀγαθοῦ τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον συνακμάσαι τῇ καλῶς ἀρξαμένῃ βασιλείᾳ, B ἐκ τοῦ μηδὲν φαῦλον ἀπὸ τῆς Αὐγούστου ἀρχῆς ἀπαντῆσαι, ἀλλὰ τοὐναντίον ἅπαντα λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα κατὰ τὰς πάντων εὐχάς. μόνοι πάντων ἀναπεισθέντες ὑπό τινων βασκάνων ἀνθρώπων, τὸν καθ' ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστῆσαι λόγον ἠθέλησαν Νέρων καὶ Δομετιανός· ἀφ' ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθείᾳ περὶ τοὺς τοιούτους ῥυῆναι συμβέβηκε ψεῦδος. ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἄγνοιαν οἱ σοὶ εὐσεβεῖς πατέρες ἐπηνωρθώσαντο. πολλάκις πολλοῖς C ἐπιπλήξαντες ἐγγράφως, ὅσοι περὶ τούτων νεωτερίσαι ἐτόλμησαν. ἐν οἷς ὁ μὲν πάππος σου Ἀδριανός, πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις, καὶ Φουνδάνῳ δὲ τῷ ἀνθυπάτῳ ἡγουμένῳ τῆς Ἀσίας γράφων φαίνεται· ὁ δὲ πατήρ σου καὶ σοῦ τὰ σύμπαντα διοικοῦντος αὐτῷ, ταῖς πόλεσι περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν περὶ ἡμῶν ἔγραψεν· ἐν οἷς καὶ πρὸς Λαρισσαίους, καὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ Ἀθηναίους, καὶ πρὸς πάντας Ἕλληνας. σὲ δὲ καὶ μᾶλλον περὶ τούτων τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἔχοντα γνώμην, καὶ πολύ γε D φιλανθρωποτέραν καὶ φιλοσοφωτέραν, πεπείσμεθα πάντα πράσσειν ὅσα σου δεόμεθα. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τῷ δηλωθέντι τέθειται λόγῳ. ἐν δὲ ταῖς γραφείσαις αὐτῷ ἐκλογαῖς, ὁ αὐτὸς κατὰ τὸ προοίμιον ἀρχόμενος τῶν ὁμολογουμένων τῆς παλαιᾶς διαθήκης γραφῶν ποιεῖται κατάλογον· ὃν καὶ ἀναγκαῖον ἐνταῦθα καταλέξαι ἡγούμεθα, ἔχοντα ἐπὶ λέξεως οὕτως. Μελίτων Ὀνησίμῳ τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. ἐπειδὴ πολλάκις ἠξίωσας σπουδῇ τῇ πρὸς τὸν λόγον χρώμενος γενέσθαι σοι ἐκλογάς, ἔκ τε τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ σωτῆρος καὶ πάσης τῆς πίστεως ἡμῶν. ἔτι δὲ καὶ μαθεῖν τὴν τῶν παλαιῶν

βιβλίων ἐβουλήθης ἀκρίβειαν, πόσα τὸν ἀριθμὸν καὶ ὁποῖα τὴν τάξιν εἶεν, ἐσπούδασα τὸ τοιοῦτο πρᾶξαι, ἐπιστάμενός σου τὸ σπουδαῖον περὶ τὴν πίστιν, καὶ φιλομαθὲς περὶ τὸν λόγον. ὅτι τε μάλιστα πάντων πόθῳ τῷ πρὸς Θεὸν ταῦτα προκρίνεις, περὶ τῆς αἰωνίου σωτηρίας ἀγωνιζόμενος. ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν ἀνατολὴν, καὶ ἕως τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκηρύχθη καὶ ἐπράχθη, καὶ ἀκριβῶς μαθὼν τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ὑποτάξας ἔπεμψά σοι· ὧν ἐστὶ τὰ ὀνόματα· Μωϋσέως πέντε· Γένεσις, Ἔξοδος, Λευϊτικὸν, Ἀριθμοὶ, Δευτερονόμιον. Ἰησοῦς Ναυῆ, Κριταὶ, Ῥοὺθ· Βασιλειῶν τέσσαρα, Παραλειπομένων δύο. Ψαλμῶν Δαβὶδ, Σολομῶνος Παροιμίαι, ἡ καὶ Σοφία, Ἐκκλησιαστὴς, ᾆσμα ᾀσμάτων, Ἰώβ. Προφητῶν, Ἡσαΐου, Ἱερεμίου· τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ. Δανιὴλ, Ἰεζεκιὴλ, Ἔσδρας. ἐξ ὧν καὶ τὰς ἐκλογὰς ἐποιησάμην, εἰς ἓξ βιβλία διελών. καὶ τὰ μὲν τοῦ Μελίτωνος τοσαῦτα.

A Testamenti accuratè cognoscere concupiveris, quot numero & quo sint ordine conscripti, id perficere omni studio laboravi. Scio quippe quanto fidei ardore, & quanta discendi cupiditate flagres: teque præcipuè ob amorem Dei ista omnibus rebus anteferre, pro comperto habeo, & æternæ salutis obtinendæ causa decertare. Ego igitur cùm in Orientem profectus essem, & ad locum ipsum pervenissem, in quo hæc & prædicata & gesta olim fuerunt, veteris Testamenti libros diligenter didici, eorumque indicem infrà subje-
B ctum ad te misi. Est autem ejusmodi: Mosis libri quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Jesus Nave, Judices, Ruth. Regnorum libri quatuor. Paralipomenon duo. Psalmi Davidis. Salomonis Proverbia quæ & Sapientia; Ecclesiastes; Canticum Canticorum: Job. Prophetarum, Esaiæ: Hieremiæ: & duodecim Prophetarum liber unus. Daniel: Ezechiel: Esdras; ex his igitur excerpta collegi, quæ in sex libros à me distributa sunt. Sed de Melitonis Scriptis hactenus.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ Ἀπολιναρίου τῆς Ἱεραπολιτῶν ἐκκλησίας Ἐπισκόπου.

Τοῦ δ' Ἀπολιναρίου πολλῶν παρὰ πολλοῖς σωζομένων, τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶ τάδε· λόγος ὁ πρὸς τὸν προειρημένον βασιλέα· καὶ πρὸς Ἕλληνας συγγράμματα πέντε· καὶ περὶ ἀληθείας πρῶτον καὶ δεύτερον· καὶ πρὸς Ἰουδαίους πρῶτον καὶ δεύτερον· καὶ ἃ μετὰ ταῦτα συνέγραψε κατὰ τῆς Φρυγῶν αἱρέσεως μετ' οὐ πολὺν καινοτομηθείσης χρόνον, τότε γε μὴν ὥσπερ ἐκφύειν ἀρχομένης, ἔτι τοῦ Μοντανοῦ ἅμα ταῖς αὐτοῦ ψευδοπροφήτισιν ἀρχὰς τῆς παρεκτροπῆς ποιουμένου. τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦδε λεκτέον.

Caput XXVII.

De Apollinare Hierapolitanæ Ecclesiæ Episcopo.

Apollinaris verò licet penes multos multa exstent opera, hæc tamen sola ad nos pervenerunt. Oratio ad supradictum Imperatorem. Adversus Gentiles libri quinque. De veritate duo. Duo item adversus Judæos. Et alii quos postmodum scripsit contrà Cataphrygum hæresim, quæ quidem non longè posteà maximos tumultus excitavit: tunc temporis primùm enasci cœperat, Montano cum falsis vatibus
D suis adhuc erroris sui fundamenta jaciente. Atque hæc de Apollinare dicenda habuimus.

Hucrefer Niceph. c. 11. l. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ Μουσανοῦ καὶ ὧν οὗτος συνέγραψατο.

Καὶ Μουσανοῦ δὲ, ὃν ἐν τοῖς φθάσασι κατελέξαμεν, φέρεταί τις ἐπιστρεπτικώτατος λόγος πρός τινας αὐτῷ γραφεὶς ἀδελφοὺς, ἀποκλίναντας ἐπὶ τὴν τῶν λεγομένων ἐγκρατιτῶν αἵρεσιν, ἄρτι τότε φύειν ἀρχομένην. ξένην τε καὶ φθοριμαίαν ψευδοδοξίαν εἰσάγουσαν ἐν τῷ βίῳ· ἧς παρεκτροπῆς ἀρχηγὸν κατασῆναι Τατιανὸν λόγος ἔχει.

Caput XXVIII.

De Musano & ejus Scriptis.

Sed & Musani, cujus in superioribus mentionem fecimus, elegantissimus quidam exstat liber ad quosdam fratres, qui ad Encratitarum hæresim desciverant: quæ tunc primùm exorta novum quemdam ac perniciosum errorem orbi invexit. Hujus sectæ auctorem fuisse perhibent Tatianum.

Huc etiam refer Niceph. cap. prædictum 11. lib. 4.

A

Caput XXIX.

De Tatiano & ejus hæresi.

EUm ipsum cujus verba superius adduximus, de admirabili illo Justino, ubi etiam ejusdem martyris discipulum eum fuisse retulimus. Docet hoc Irenæus in primo contra hæreses libro, de Tatiano simul ejusque hæresi scribens verbis: A Saturnino, inquit, & Marcione profecti qui vocantur continentes, docuerunt non contrahendum esse matrimonium: reprobantes scilicet primitivum illud opificium Dei, & tacitè accusantes Deum qui masculum & feminam condidit ad propagationem generis humani. Induxerunt etiam abstinentiam ab esu eorum quæ animata appellant, ingratos se exhibentes erga eum qui universa creavit Deum. Negant etiam primi hominis salutem. Atque hoc nuper apud illos excogitatum est, Tatiano quodam omnium primo hujus impietatis auctore. Qui Justini auditor, quandiu quidem cum illo versatus est, nihil ejusmodi protulit. Post martyrium autem illius, ab ecclesia se abrumpens, Doctoris arrogantia elatus ac tumidus, tanquam præstantior ceteris, novam quamdam formam doctrinæ conflavit: Æonas invisibiles commentus perinde ac Valentinus: asserens quoque cum Saturnino & Marcione, matrimonium nihil aliud esse quàm corruptionem ac stuprum. Nova prætereà argumenta ad subvertendam Adami salutem excogitans. Hæc Irenæus de hæresi quæ tunc viguit Encratitarum. Non multò verò posteà Severus quidam, cum supradictæ hæresi robur ac vires addidisset, in causa fuit, ut illius sectæ homines ex ipsius vocabulo Severiani dicerentur. Hi legem quidem & Prophetas cum Evangeliis admittunt, sed proprio quodam sensu sacras Scripturas exponunt. Paulum autem Apostolum maledictis impetentes, epistolas ejus repudiant, ac ne Apostolorum quidem Actus suscipiunt. Ceterùm primus eorum auctor atque institutor Tatianus, catenam & collectionem nescio quam Evangeliorum contexuit, quam διὰ τεσσάρων, hoc est, Evangelium ex quatuor Evangeliis compositum nominavit: quod opus à quibusdam etiamnum habetur. Ajunt etiam nonnulli, ausum illum esse

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘʹ.

Περὶ τῆς κατὰ Τατιανὸν αἱρέσεως.

Οὐ μικρῷ πρόσθεν τὰς περὶ τοῦ θαυμασίου Ἰουστίνου παρατεθείμεθα λέξεις, μαθητὴν αὐτὸν ἱστοροῦντες τοῦ μάρτυρος. δηλοῖ δὲ τοῦτο Εἰρηναῖος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις, ὁμοῦ τά τε περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἱρέσεως οὕτω γράφων. ἀπὸ Σατορνίνου καὶ Μαρκίωνος οἱ καλούμενοι ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, B ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἄρρεν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηκότος· καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηκότι Θεῷ· ἀντιλέγουσί τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς, Τατιανοῦ τινος πρώτως ταύτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν· ὃς Ἰουστίνου ἀκροατὴς γεγονώς, ἐφ' ὅσον μὲν συνῆν ἐκείνῳ, οὐδὲν ἐξέφηνε τοιοῦτον. μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς ἐκκλησίας, C οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο, Αἰῶνάς τινας ἀοράτους ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογήσας· τὸν γάμον τε, φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ ἀναγορεύσας· τῇ δὲ τοῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτιολογίαν ποιησάμενος. ταῦτα μὲν ὁ Εἰρηναῖος τότε. σμικρῷ δὲ ὕστερον Σευῆρός τις ὄνομα κρατύνας τὴν προδεδηλωμένην D αἵρεσιν, αἴτιος τοῖς ἐξ αὐτῆς ὡρμημένοις τῆς ἀπ' αὐτοῦ παρηγμένης Σευηριανῶν προσηγορίας γέγονε. χρῶνται μὲν οὖν οὗτοι νόμῳ καὶ Προφήταις καὶ Εὐαγγελίοις, ἰδίως ἑρμηνεύοντες τῶν ἱερῶν τὰ νοήματα γραφῶν· βλασφημοῦντες δὲ Παῦλον τὸν Ἀπόστολον, ἀθετοῦσιν αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, μηδὲ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων καταδεχόμενοι. ὁ μέντοι γε πρότερος αὐτῶν ἀρχηγὸς ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν Εὐαγγελίων συνθεὶς, τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο προσωνόμασεν. ὃ καὶ παρά τισιν εἰσέτι νῦν φέρεται. τοῦ δὲ Ἀποστόλου φασὶ τολμῆσαί τινας αὐτὸν μεταφράσαι φωνάς, ὡς

ἐπιδιορθούμενον αὐτῶν τὴν τῆς φράσεως σύνταξιν. καταλέλοιπε δὲ οὗτος πολύ τι πλῆθος συγγραμμάτων. ὧν μάλιστα παρὰ πολλοῖς μνημονεύεται διαβόητος αὐτοῦ λόγος, ὁ πρὸς Ἕλληνας· ἐν ᾧ καὶ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων μνημονεύσας, τῶν παρ᾽ Ἕλλησιν εὐδοκίμων ἁπάντων προγενέστερον Μωυσέα τε καὶ τοὺς Ἑβραίων Προφήτας ἀπέφηνεν· ὃς δὴ καὶ δοκεῖ τῶν συγγραμμάτων ἁπάντων αὐτοῦ κάλλιστός τε καὶ ὠφελιμώτατος ὑπάρχειν. καὶ τὰ μὲν κατὰ τούσδε, τοιαῦτα ἦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ Βαρδησάνου τοῦ Σύρου, καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.

ΕΠὶ δὲ τῆς αὐτῆς βασιλείας πληθυουσῶν τῶν αἱρέσεων ἐπὶ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν, Βαρδησάνης ἱκανώτατός τις ἀνὴρ, ἔν τε τῇ Σύρων φωνῇ διαλεκτικώτατος, πρὸς τοὺς κατὰ Μαρκίωνα καί τινας ἑτέρους διαφόρων προϊσταμένους δογμάτων, διαλόγους συστησάμενος, τῇ οἰκείᾳ παρέδωκε γλώττῃ τε καὶ γραφῇ, μετὰ καὶ πλείστων ἑτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων· οὓς οἱ γνώριμοι (πλεῖστοι δὲ ἦσαν αὐτῷ δυνατῶς τῷ λόγῳ παρισταμένῳ) ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Σύρων μεταβεβλήκασι φωνῆς. ἐν οἷς ἐστι καὶ ὁ πρὸς Ἀντωνῖνον ἱκανώτατος αὐτοῦ περὶ εἱμαρμένης διάλογος. ὅσα τε ἄλλα φασὶν αὐτὸν προφάσει τοῦ τότε διωγμοῦ συγγράψαι. ἦν δ᾽ ἄρα οὗτος πρότερον, τῆς κατὰ Οὐαλεντῖνον σχολῆς· καταγνοὺς δὲ ταύτης, πλεῖστά τε τῆς κατὰ τοῦτον μυθοποιίας ἀπελέγξας, ἐδόκει μέν πως αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπὶ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην μετατεθεῖσθαι· οὐ μὴν γε παντελῶς ἀπερρύψατο τὸν τῆς παλαιᾶς αἱρέσεως ῥύπον. ἐν τούτῳ γε μὴν καὶ ὁ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος Σωτὴρ τελευτᾷ.

Τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου τετάρτου τέλος.

A dicta Pauli Apostoli elegantioribus verbis exprimere, utpote qui compositionem verborum illius corrigere studeret. Maximum certè librorum numerum ab eo relictũ esse cõstat. Ex quibus præcipuè multorũ testimonio laudatur insignis ille adversus Gentiles liber: in quo repetitis prioris ævi temporibus, Mosem & ceteros Hebræorum Prophetas, omnibus qui apud Græcos celeberrimi extiterunt, vetustiores fuisse convincit. Qui quidem liber, omnium quos ille scripsit, elegantissimus simul atque utilissimus videtur. Sed de
B his hactenus.

Caput XXX.

De Bardesane Syro & de libris ejus qui supersunt.

POrrò ejusdem Imperatoris temporibus, cùm hæreses numero quàmplurimæ extitissent in Mesopotamia, Bardesanes quidam vir disertissimus Syriaco sermone, & acerrimus in disputando, adversus Marcionem aliosque variarum opinionum auctores atq; assertores, patria lingua dialogos conscripsit unà cum infinitis aliis opusculis. Quos quidem discipuli illius (habuit enim ille quàmplurimos auditores, ut-
C potè qui fidem nostram fortiter assereret) ex Syriaco sermone in Græcum transtulerunt. In his est dialogus de fato ad Antoninum scriptus, sanè luculentissimus. Sed & alia multa ex occasione persecutionis quæ tunc temporis in nostros grassata est, scripsisse dicitur. Atque hic primùm quidem sectator fuit Valentini: posteà verò cùm doctrinam illam improbavisset, & pleraque ejus dogmata ficta esse fabulas convicisset, ipse quidem sibi visus est ad rectiorem sententiam transivisse: vetusti tamen atque inoliti erroris sordes
D non penitus extersit. Per id etiam tempus ecclesiæ Romanæ episcopus Soter vivendi finem fecit.

Huc refer Niceph. c. 11. l. 4.

Finis Libri quarti Historiæ Ecclesiasticæ.

Τάδε καὶ ἡ πέμπτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN QUINTO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO hæc continentur.

X. De

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος ε΄.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ὁ μὲν οὖν τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος Σωτὴρ ἐπὶ ὄγδοον ἔτος ἡγησάμενος, τελευτᾷ τὸν βίον. τοῦτον δωδέκατος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων Ἐλεύθερος διαδέχεται· ἔτος δ' ἦν ἑπτακαιδέκατον αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Οὐήρου, ἐν ᾧ κατά τινα μέρη τῆς γῆς σφοδρότερον ἀναρριπισθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν διωγμοῦ ἐξ ἐπιθέσεως τῶν κατὰ τὰς πόλεις δήμων, μυριάδας μαρτύρων ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διαπρέψαι στοχασμῷ λαβεῖν ἔνεστιν, ἀπὸ τῶν καθ' ἓν ἔθνος συμβεβηκότων· ἃ καὶ γραφῇ τοῖς μετέπειτα παραδοθῆναι, ἀλήστου μνήμης ὡς ἀληθῶς ἐπάξια ὄντα, συμβέβηκε. τῆς μὲν οὖν περὶ τούτων ἐντελεστάτης ὑφηγήσεως τὸ πᾶν σύγγραμμα, τῇ τῶν μαρτύρων ἡμῖν κα-

A

EUSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ

LIBER QUINTUS.

PROOEMIUM.

IGitur Sotere Romanæ urbis Episcopo post octavum Episcopatus annum vita functo, duodecimus ab Apostolis Eleutherus in ejus locum successit. Annus tunc agebatur septimus decimus Imperii Antonini Veri. Quo tempore cùm in nonnullis terrarum partibus violentior adversus nostros persecutio commota esset ex incursione popularium, innumerabiles prope martyres per universum orbem enituisse, ex iis quæ in unica Provincia contigerunt, conjicere est. Quæ quidem utpotè immortali memoria dignissima, literarum monumentis commendata & ad posteros transmissa sunt. Et acta quidem ipsa quibus plenissima harum rerum narratio continetur, in opere de martyribus integra à nobis inserta sunt: Ex quibus non solùm cogni-

tio rerum gestarum, verùm etiam documenta pietatis percipi possunt. Quæcunque tamen ad institutum nostrum spectare mihi visa sunt, ea inpræsentiarum seligens, hìc apponam. Ac ceteri quidem historiarum Scriptores, nihil aliud ferè monumentis suis prodiderunt, quàm bellicas victorias, & erecta de hostibus victis tropæa; Ducum res præclarè gestas, fortia militum facta, qui pro patria, pro liberis ac fortunis suis, manus suas sanguine & infinita hostium cæde commaculaverant. At nos qui sacræ cujusdam ac divinæ Reipublicæ historiam narramus, pacatissima quædam bella pro spiritali pace suscepta, eosque qui in hujusmodi bellis pro veritate ac religione potiùs quàm pro patria ac liberis fortiter decertarunt, immortalibus literarum monumentis mandabimus: Athletarum pro pietate pugnantium constantiam, & in perferendis multiplicibus tormentis fortitudinem, tropæa adversus Dæmones statuta, partas ex invisibilibus hostibus victorias, coronas denique ad perpetuam posteritatis memoriam prædicantes.

Caput I.

Quot in Galliis & quo modo pro pietate occubuerint regnante Vero.

Huc refert Niceph. c.16.17. l.4.

Porrò regio ipsa in qua stadium ad hæc quæ dixi certamina constitutum fuit, Gallia vocatur. In hac duæ præ ceteris insignes præstantesque urbium matres celebrantur, Lugdunum ac Vienna: quarum utramque permeat Rhodanus, universam Regionem præcipiti cursu circumfluens. Igitur nobilissimæ horum locorum Ecclesiæ Commentarium de passione martyrum suorum ad Ecclesias Asiæ Phrygiæque miserunt, ea quæ apud se gesta erant, hoc modo commemorantes. Ipsa enim verba non gravabor apponere. Servi Christi qui apud Viennam & Lugdunum Galliæ degunt, fratribus per Asiam & Phrygiam constitutis, qui eandem nobiscum fidem ac spem habent redemptionis, pax & gratia & gloria à Deo Patre & Christo Jesu Domino nostro. Post hæc deinde quædam alia præfati, narrationem ipsam ordiuntur his verbis: Et gravitatem quidem ipsam ærumnarum, & Gentilium adversus Sanctos furorem ac rabiem, quæque & quanta beati martyres perpessi

A κατατέτακται συναγωγῇ. οὐχ ἱστορικὴν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ διδασκαλικὴν περιέχον διήγησιν. ὁπόσα γέ τοι τῆς παρούσης ἔχοιτο πραγματείας, ταῦτ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναλεξάμενος παραθήσομαι. ἄλλοι μὲν οὖν ἱστορικὰς ποιούμενοι διηγήσεις, πάντως ἂν παρέδωκαν τῇ γραφῇ πολέμων νίκας. καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν. στρατηγῶν τε ἀριστείας, καὶ ὁπλιτῶν ἀνδραγαθίας, αἵματι καὶ μυρίοις φόνοις, παίδων καὶ πατρίδος καὶ τῆς ἄλλης ἕνεκεν περιουσίας μιανθέντων. ὁ δέ γε περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος διηγημα-
B τικὸς ἡμῖν λόγος, τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς κατὰ ψυχὴν εἰρήνης εἰρηνικωτάτους πολέμους. καὶ τοὺς ἐν τούτοις ὑπὲρ ἀληθείας μᾶλλον ἢ πατρίδος. καὶ μᾶλλον ὑπὲρ εὐσεβείας ἢ τῶν φιλτάτων ἀνδρισαμένους, αἰωνίαις ἀναγράψεται στήλαις. τῶν εὐσεβείας ἀθλητῶν τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὰς πολυτλήτους ἀνδρίας, τρόπαιά τε τὰ κατὰ δαιμόνων, καὶ νίκας τὰς κατὰ τῶν ἀοράτων ἀντιπάλων, καὶ τοὺς ἐπὶ πᾶσι τούτοις στεφάνους, εἰς αἰώνιον μνήμην ἀνακηρύττων.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅσοι καὶ ὅπως κατὰ Οὐῆρον ἐπὶ τῆς Γαλλίας τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διεξῆλθον ἀγῶνα.

Γαλλία μὲν οὖν ἡ χώρα ἦν, καθ' ἣν τὸ τῶν δηλουμένων συνεκροτεῖτο στάδιον· ἧς μητροπόλεις ἐπίσημοι καὶ παρὰ τὰς ἄλλας τῶν αὐτόθι διαφέρουσαι βεβόηνται, Λούγδουνος καὶ Βίεννα, δι' ὧν ἀμφοτέρων τὴν πᾶσαν χώραν πολλῷ τῷ ῥεύματι περιρρέων ὁ Ῥοδανὸς ποταμὸς διέξεισι. τὴν οὖν περὶ τῶν μαρτύρων γραφήν, αἱ τῇδε διαφανέσταται ἐκκλησίαι, ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν
D διαπέμπονται. τὰ παρ' αὐταῖς πραχθέντα, τοῦτον ἀνιστοροῦσαι τὸν τρόπον. παραθήσομαι δὲ τὰς αὐτῶν φωνάς. οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λουγδούνῳ τῆς Γαλλίας παροικοῦντες δοῦλοι Χριστοῦ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν, τὴν αὐτὴν τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῖν πίστιν καὶ ἐλπίδα ἔχουσιν ἀδελφοῖς, εἰρήνη καὶ χάρις καὶ δόξα ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. εἶτα τούτοις ἑξῆς, ἕτερα προοιμιασάμενοι, τὴν τοῦ λόγου καταρχὴν ποιοῦνται ἐν τούτοις. τὸ μὲν οὖν μέγεθος τῆς ἐνθάδε θλίψεως, καὶ τὴν τοσαύτην τῶν ἐθνῶν εἰς τοὺς ἁγίους ὀργήν, καὶ ὅσα

ὑπέμειναν οἱ μακάριοι μάρτυρες, ἐπ' ἀκριβὲς οὔθ' ἡμεῖς εἰπεῖν ἱκανοὶ, οὔτε μὴν γραφῇ περιληφθῆναι δυνατόν. παντὶ γὰρ σθένει ἐνέσκηψεν ὁ ἀντικείμενος, προοιμιαζόμενος ἤδη τὴν ἀδεῶς μέλλουσαν ἔσεσθαι παρουσίαν αὐτοῦ. καὶ διὰ πάντων διῆλθεν, ἐθίζων τοὺς ἑαυτοῦ καὶ προγυμνάζων κατὰ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ· ὥστε μὴ μόνον οἰκιῶν καὶ βαλανείων καὶ ἀγορᾶς εἴργεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ καθόλου φαίνεσθαι ἡμῶν τινὰ, αὐτοῖς ἀπειρῆσθαι ἐν ὁποίῳ δήποτε τόπῳ. ἀντεστρατήγει δὲ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς μὲν ἀσθενεῖς ἐῤῥύετο. ἀντιπαρέτασσε δὲ στύλους ἑδραίους, δυναμένους διὰ τῆς ὑπομονῆς, πᾶσαν τὴν ὁρμὴν τοῦ πονηροῦ εἰς ἑαυτοὺς ἑλκύσαι· οἳ καὶ ὁμόσε ἐχώρουν αὐτῷ, πᾶν εἶδος ὀνειδισμοῦ καὶ κολάσεως ἀνεχόμενοι. οἳ καὶ τὰ πολλὰ ὀλίγα ἡγούμενοι, ἔσπευδον πρὸς Χριστόν. ὄντως ἐπιδεικνύμενοι, ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. καὶ πρῶτον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ ὄχλου πανδημεὶ σωρηδὸν ἐπιφερόμενα, γενναίως ὑπέμενον. ἐπιβοήσεις καὶ πληγὰς καὶ συρμοὺς. καὶ διαρπαγάς. καὶ λίθων βολὰς, καὶ συγκλείσεις. καὶ πάνθ' ὅσα ἠγριωμένῳ πλήθει ὡς πρὸς ἐχθροὺς καὶ πολεμίους φιλεῖ γίνεσθαι. καὶ δὴ ἀναχθέντες εἰς τὴν ἀγορὰν ὑπό τε τοῦ χιλιάρχου καὶ τῶν προεστηκότων τῆς πόλεως ἐξουσιῶν, ἐπὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἀνακριθέντες καὶ ὁμολογήσαντες, συνεκλείσθησαν εἰς τὴν εἱρκτὴν ἕως τῆς τοῦ ἡγεμόνος παρουσίας. μετέπειτα δὲ ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα ἀχθέντων αὐτῶν, κἀκείνου πάσῃ τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠμότητι χρωμένου, Οὐέττιος Ἐπάγαθος εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν, πλήρωμα ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον κεχωρηκώς· οὗ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἠκρίβωτο ἡ πολιτεία, ὡς καίπερ ὄντα νέον, συνεξισοῦσθαι τῇ τοῦ πρεσβυτέρου Ζαχαρίου μαρτυρίᾳ· πεπόρευτο γοῦν ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτος, καὶ πάσῃ τῇ πρὸς τὸν πλησίον λειτουργίᾳ ἄοκνος. ζῆλον Θεοῦ πολὺν ἔχων, καὶ ζέων τῷ πνεύματι. τοιοῦτος δή τις ὤν, τὴν οὕτω καθ' ἡμῶν ἀλόγως γινομένην κρίσιν οὐκ ἐβάστασεν, ἀλλ' ὑπερηγανάκτησε, καὶ ἠξίου καὶ αὐτὸς ἀκουσθῆναι ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν

A sunt, nec nos exprimere dicendo, nec quisquam scribendo complecti accuratè possit. Omni siquidem virium impetu in nos irruit adversarius, adventus sui in quo cum omni licentia grassatur[9] est, jam tum nobis initia ac primordia exhibens. Nihil quippe intentatum reliquit, dum ministros suos assuefacit, & quibusdam quasi proludiis exercet adversus servos Dei. Adeò ut non solùm ab ædibus, à balneis, à foro arceremur: verùm etiam interdictum fuerit ne quis nostrûm quocunq; demum in loco appareret. Sed gratia Dei pro nobis adB versus diabolum depugnavit: & infirmiores quidem servavit, viros autem illi opposuit columnarum instar firmos ac stabiles, qui fortitudine sua universum Dæmonis impetum in semetipsos pertrahere valerent. Hi ergo cominus congressi, omne genus opprobrii sustinuerunt: & quæ alii diuturna & gravia existimant, ipsi levia ducentes, ad Christum ire properabant; exemplo suo ostendentes, non esse dignas passiones hujus sæculi quæ conferantur cum gloria quæ in nobis revelanda est. Ac primùm quidem quæcunque à populo universo acervatim ingerebantur, constantissimè tolerarunt: acclamationes scilicet, plagas, raptationes, spoliaC tiones bonorum, lapidum jactus, carceres, cuncta denique quæ vulgus furore & rabie concitatum, adversus hostes & inimicos comminisci solet. Perducti deinde in forum à Tribuno militum & à Magistratibus civitatis, coram universo populo interrogati confessique, usque ad Præsidis adventum conjecti sunt in carcerem. Post hæc cùm ad Præsidem deducti essent, atque ille omni genere sævitiæ ferretur adversus nostros, Vettius Epagathus unus ex fratrum numero, immensa quadam caritatis copia erga Deum simul D & proximum exuberans, qui adeò districtam ac severam vivendi rationem instituerat, ut quamvis adhuc juvenis, Zachariæ tamen senioris elogio æquaretur. *Luc. c. 1.* Incesserat quippe in omnibus mandatis & justificationibus Domini sine querela: ad omne genus obsequii ac ministerii proximo exhibendum promptissimus, zelo Dei ac fervore spiritus plenus. Hic, inquam, cum esset hujusmodi, adeò injustum adversus nos judicium pati non potuit. Sed indignatione commotus, postulavit ut sibi quoque liceret pro fra-

tribus causam dicere, palamque ostendere, nihil apud nos impium aut irreligiosum reperiri. Verùm cùm illi qui circum tribunal adstabant, adversus eum inclamassent (erat quippe inter suos clarus) & Præses ipse petitionem alioqui justissimam ægrè ferret, idq; unum ex eo quæreret esset ne Christianus: ille Christianum se esse clarissima voce professus, in martyrum numerum relatus est: Advocatus quidem Christianorum judicis elogio appellatus; habens autem in seipso Advocatum Spiritum Sanctum multò abundantiùs quàm Zacharias. Quem quidem caritatis exuberantiâ declaravit, quippe qui sustinuerit pro fratrum defensione morti semet objicere. Fuit enim & est germanus Christi Discipulus, sequens agnum quocunque ierit. Exinde etiam reliqui dignosci ac distingui cœpere. Et prompti quidem ac parati erant Protomartyres, qui summa animorum alacritate solemnem illam martyrum confessionem ediderunt. Qui verò imparati & inexercitati, nec firmis adhuc erant viribus ad impetum tanti certaminis sustinendum, tunc manifestè patuerunt. Ex quibus decem circiter collapsi, maximum nobis dolorem & incredibilem luctum attulerunt; & aliorum alacritatem fregerunt, qui nondum comprehensi, licet gravissima paterentur incommoda, tamen martyribus præstò aderant, nec ab eorum conspectu discedebant. Omnes tunc temporis gravissimo metu perculsi hærebant, ob incertum confessionis eventum: non quod tormenta quæ inferebantur, magnoperè timeremus, sed quoniam exitum rei animo prospicientes, ne quis corrueret verebamur. Comprehendebantur quotidie qui digni erant ut numerum illorum supplerent: adeò ut ex utraque ecclesia præstantissimi quique, & quorum maximè labore atque industria res hîc constitutæ fuerant, simul omnes tenerentur. Capti sunt etiam quidam nostrorum servi qui Gentiles erant, quandoquidem Præses nos omnes requiri palam jusserat. Qui Dæmonis impulsu, cùm tormenta reformidarent quæ Sanctos perpeti videbant, militibus ad hoc ipsum eos incitantibus, Thyesteas quasdam cenas & incestos Oedipi concubitus, & alia quæ nec proloqui nobis nec cogitare fas est, ac ne credere quidem sustinemus apud homines unquam gesta fuisse, adversus nos emen-

A ἀδελφῶν, ὅτι μηδὲν ἄθεον μήτε ἀσεβές ἐστιν ἐν ἡμῖν. τῶν δὲ περὶ τὸ βῆμα καταβοησάντων αὐτοῦ. καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος· καὶ τοῦ ἡγεμόνος μὴ ἀνασχομένου τῆς οὕτως ὑπ' αὐτοῦ δικαίας προταθείσης ἀξιώσεως, ἀλλὰ μόνον τοῦτο πυθομένου εἰ καὶ αὐτὸς εἴη χριστιανός· τοῦ δὲ λαμπροτάτῃ φωνῇ ὁμολογήσαντος, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων. παράκλητος χριστιανῶν χρηματίσας· ἔχων δὲ τὸν παράκλητον ἐν ἑαυτῷ, τὸ πνεῦμα πλεῖον τοῦ Ζαχαρίου. ὃ διὰ τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης ἐνεδείξατο, εὐδοκήσας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀπολογίας καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεῖναι ψυχήν. ἦν γὰρ καὶ ἔστι γνήσιος B Χριστοῦ μαθητὴς, ἀκολουθῶν τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. ἐντεῦθεν δὴ διεκρίνοντο οἱ λοιποί. καὶ φανεροὶ καὶ ἕτοιμοι ἐγίνοντο πρωτομάρτυρες. οἳ καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἀνεπλήρουν τὴν ὁμολογίαν τῆς μαρτυρίας. ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ ἀνέτοιμοι καὶ ἀγύμναστοι, καὶ ἔτι ἀσθενεῖς, ἀγῶνος μεγάλου τόνον ἐνεγκεῖν μὴ δυνάμενοι. ὧν καὶ ἐξέπεσον ὡς δέκα τὸν ἀριθμόν· οἳ καὶ μεγάλην λύπην καὶ πένθος ἀμέτρητον C ἐνεποίησαν ἡμῖν, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν λοιπῶν τῶν μὴ συνειλημμένων ἐνέκοψαν. οἳ καίπερ πάντα τὰ δεινὰ πάσχοντες, ὅμως συμπαρῆσαν τοῖς μάρτυσι καὶ οὐκ ἀπελείποντο αὐτῶν. τότε δὴ οἱ πάντες μεγάλως ἐπτοήθημεν, διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ὁμολογίας. οὐ τὰς ἐπιφερομένας κολάσεις φοβούμενοι, ἀλλὰ τὸ τέλος ἀφορῶντες, καὶ τὸ ἀποπεσεῖν τινὰ δεδιότες. συνελαμβάνοντο μέντοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν οἱ ἄξιοι, τὸν ἐκείνων ἀναπληροῦντες ἀριθμὸν ὥστε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο ἐκκλησιῶν πάντας τοὺς σπουδαίους, καὶ δι' ὧν μάλιστα συνειστήκει τὰ ἐνθάδε. συνελαμβά- D νοντο δὲ καὶ ἐθνικοί τινες οἰκέται τῶν ἡμετέρων· ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς· οἳ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ Σατανᾶ, φοβηθέντες τὰς βασάνους ἃς τοὺς ἁγίους ἔβλεπον πάσχοντας, τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦτο παρορμώντων αὐτοὺς, κατεψεύσαντο ἡμῶν θυέστεια δεῖπνα, καὶ Οἰδιποδείους μίξεις, καὶ ὅσα μήτε λαλεῖν μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεύειν εἴτι τοιοῦτο πώποτε παρὰ ἀνθρώποις ἐγένετο. τούτων δὲ φημισθέντων πάντες ἀπεθηριώ-

θησαν εἰς ἡμᾶς· ὥστε καὶ εἴ τινες τὸ πρότερον διὰ οἰκειότητα ἐμετρίαζον, τότε μεγάλως ἐχαλέπαινον καὶ διεπρίοντο καθ' ἡμῶν. ἐπληροῦτο δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν εἰρημένον, ὅτι ἐλεύσεται καιρὸς ἐν ᾧ πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξει λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ. ἐνταῦθα λοιπὸν ὑπεράνω πάσης ἐξηγήσεως ὑπέμενον κολάσεις οἱ ἅγιοι μάρτυρες. φιλοτιμουμένου τοῦ Σατανᾶ καὶ δι' ἐκείνων ῥηθῆναί τι τῶν βλασφήμων. ὑπερβεβλημένως δὲ ἐνέσκηψεν ἡ ὀργὴ πᾶσα καὶ ὄχλου καὶ ἡγεμόνος καὶ στρατιωτῶν, εἰς Σάγκτον διάκονον ἀπὸ Βιέννης. καὶ εἰς Μάτουρον νεοφώτιστον μὲν, ἀλλὰ γενναῖον ἀγωνιστήν. καὶ εἰς Ἄτταλον Περγαμηνὸν τῷ γένει. στῦλον καὶ ἑδραίωμα τῶν ἐνταῦθα ἀεὶ γεγονότα. καὶ εἰς Βλανδῖναν, δι' ἧς ἐπέδειξεν ὁ Χριστὸς, ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις εὐτελῆ καὶ ἀειδῆ καὶ εὐκαταφρόνητα φαινόμενα, μεγάλης καταξιοῦται παρὰ Θεῷ δόξης, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, τὴν ἐν δυνάμει δεικνυμένην, καὶ μὴ ἐν εἴδει καυχωμένην. ἡμῶν γὰρ πάντων δεδιότων, καὶ τῆς σαρκίνης δεσποίνης αὐτῆς ἥτις ἦν καὶ αὐτὴ τῶν μαρτύρων μία ἀγωνίστρια, ἀγωνιώσης μὴ οὐδὲ τὴν ὁμολογίαν δυνήσεται παρρησιάσασθαι διὰ τὸ ἀσθενὲς τοῦ σώματος, ἡ Βλανδῖνα τοσαύτης ἐπληρώθη δυνάμεως, ὥστε ἐκλυθῆναι καὶ παρεθῆναι τοὺς κατὰ διαδοχὰς παντὶ τρόπῳ βασανίζοντας αὐτὴν ἀπὸ ἑωθινῆς ἕως ἑσπέρας, καὶ αὐτοὺς ὁμολογοῦντας ὅτι νενίκηνται, μηδὲν ἔχοντες μηκέτι ὃ ποιήσουσιν αὐτῇ· καὶ θαυμάζειν ἐπὶ τῷ παραμένειν ἔμπνουν αὐτὴν, παντὸς τοῦ σώματος διερρωγότος καὶ ἠνεῳγμένου· καὶ μαρτυρεῖν, ὅτι ἓν εἶδος στρεβλώσεως ἱκανὸν ἦν πρὸς τὸ ἐξαγαγεῖν τὴν ψυχὴν, οὐχ ὅτιγε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα. ἀλλ' ἡ μακαρία ὡς γενναῖος ἀθλητὴς ἀνενέαζεν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ· καὶ ἦν αὐτῆς ἀνάληψις καὶ ἀνάπαυσις καὶ ἀναλγησία τῶν συμβαινόντων, τὸ λέγειν ὅτι χριστιανή εἰμι· καὶ παρ' ἡμῖν οὐδὲν φαῦλον γίνεται. ὁ δὲ Σάγκτος καὶ αὐτὸς ὑπερβεβλημένως καὶ ὑπὲρ πάντα ἄνθρωπον πάσας τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰκίας γενναίως ὑπομένων, τῶν ἀνόμων ἐλπιζόντων διὰ τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων ἀκούσεσθαί τι παρ'

A titi sunt. His in vulgus sparsis, omnes continuò in nos adeo efferati sunt, ut si qui fortè cognationis causa moderati erga nos hactenus exstitissent, tunc acerbissima indignatione commoti adversus nostros infremerent. Complebatur itaque id quod à Domino prædictum fuerat his verbis: Veniet tempus, *Ioan. 16.* cùm quicunque vos occiderit, cultum offerre videbitur Deo. Exinde sanctissimi martyres ejusmodi tormenta sustinuerunt, quæ nulla unquam oratione exprimi possint: Satana ambitiosè contendente ut ab illis quoque aliquid impiè diceretur. B Præcipuè tamen vulgi ac Præsidis & militum furor universus incubuit in Sanctum Diaconum Viennensem, & in Maturum neophytum quidem illum, sed generosissimum nihilominus pugilem Christi: In Attalum quoque patria Pergamenum, qui columna & firmamentum ecclesiæ nostræ semper fuit: in Blandinam denique, per quam Christus ostendit, quæ vilia, deformia, contemptaque hominibus videntur, ea maximo honore affici à Deo propter excellentem erga C ipsum caritatem, quæ in virtute potentiaque ostenditur, non specie inani gloriatur. Nam cùm universi trepidaremus, ipsaque illius temporalis Domina, quæ & ipsa unà cum reliquis martyribus strenuè pugnabat, formidaret inprimis ne illa ob tenuitatem corporis, liberam confessionem edere non valeret: tanto animi robore firmata est Blandina, ut tortores qui invicem sibi succedentes à prima luce usque ad vesperam omni tormentorum genere eam excruciaverant, resoluta nervorum compage deficerent; seque victos confessi, cùm nullum tormenti genus quod ipsi inferri posset, reliquum haberent, mirarentur adhuc illam spiritum ducere, toto D corpore lacerato atque perfosso; testarenturque unicum tormenti genus ad illam enecandam suffecisse, nedum tot ac tanta tormenta. Verùm Beata illa instar generosi cujusdam athletæ, in ipsa confessione vires atque animos resumebat. Eratque ei refectio & quies, sensumque omnem præsentis doloris adimebat prolatio horum verborum: Christiana sum, & nihil apud nos mali geritur. Sanctus verò, cùm & ipse supra humanum modum cuncta quæ ab hominibus excogitari poterant tormenta fortiter sustineret, sperantibus jam impiis aliquid se indecorum atque

illicitum ex eo audituros, ob nimiam vim & magnitudinem cruciatuum: tanta firmitate eis restitit, ut nec suum, nec gentis aut civitatis ex qua esset oriundus nomen, nec utrum servus esset an ingenuus, prolocutus sit: sed ad omnes interrogationes Romana lingua responderit, Christianus sum. Hoc sibi nomen, patriam, genus, omnia denique esse subinde profitebatur; neque aliam vocem ab eo Gentiles extorquere valuerunt. Quam etiam ob causam maxima adversus illum & Præsidis & tortorum pertinacia furoris exarsit. Adeò ut cùm nihil amplius ipsis superesset quò illum torquerent, candentes æris laminas mollioribus ejus membris affigerent. Et membra quidem adurebantur: ipse verò rectus atque inconcussus, firmis vestigiis in confessione perstitit, utpotè cœlesti fonte aquæ vivæ quæ ex ventre Christi profluit, perfusus firmatusque. Porrò corpus ipsum abundè testabatur ea quæ acciderant; quippe quod nihil aliud esset præter vulnera atque vibices: totum contractum atque contortum, nec jam externam hominis speciem retinens. In quo Christus ipse perpetiens, magna miracula patrabat, adversarium funditus delens, & illustri exemplo ceteris ostendens, nihil esse metuendum ubi caritas Patris adsit; nullum dolorem, ubi gloria vertitur Christi. Quippe cùm impii illi paucis post diebus iterum torquere martyrem cœpissent, crederentque si turgescentibus adhuc & inflammatis vulneribus eadem tormenta de integro adhiberent, fore ut illo superiores evaderent, quippe qui ne manuum quidem contrectationem posset sustinere: vel id certè eventurum, ut ille tormentis immortuus, terrorem injiceret reliquis: non modo nihil ejusmodi illi contigit, sed præter omnium opinionem, corpus ejus subitò relevatum erectumque constitit in tormentis posterioribus, & pristinam speciem, usumque membrorum recuperavit. Prorsus ut secunda illa excarnificatio, divina opitulante gratia, medelam potius quàm pœnam ei attulisse videretur. Sed & Bibliadem quandam ex eorum numero qui Christi fidem abnegaverant, cùm jam Diabolus à se absorptam crederet, velletque insuper damnationem illius cumulare blasphemiâ, ad supplicium duxit, adigens eam utpote fragilem jam & ignavam, impia

A αὐτοῦ τῶν μὴ δεόντων, τοσαύτῃ ὑποστάσει ἀντιπαρετάξατο αὐτοῖς, ὥστε μηδὲ τὸ ἴδιον κατειπεῖν ὄνομα, μήτε ἔθνους, μήτε πόλεως ὅθεν ἦν, μήτε εἰ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος εἴη. ἀλλὰ πρὸς πάντα τὰ ἐπερωτώμενα ἀπεκρίνατο τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ, χριστιανός εἰμι. τοῦτο καὶ ἀντὶ ὀνόματος, καὶ ἀντὶ πόλεως, καὶ ἀντὶ γένους, καὶ ἀντὶ παντὸς ἐπαλλήλως ὡμολόγει. ἄλλην δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν αὐτοῦ τὰ ἔθνη. ὅθεν δὴ καὶ φιλονεικία μεγάλη τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ τῶν βασανιστῶν ἐγένετο πρὸς αὐτόν· ὥστε ὁπότε μηκέτι μηδὲν εἶχον ὃ ποιήσουσιν
B αὐτῷ, τὸ τελευταῖον χαλκᾶς λεπίδας διαπύρους προσεκόλλων τοῖς τρυφερωτάτοις μέλεσι τοῦ σώματος αὐτοῦ. καὶ ταῦτα μὲν ἐκαίετο. αὐτὸς δὲ παρέμενεν ἀνεπίκαμπτος καὶ ἀνένδοτος, στερρὸς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, ὑπὸ τῆς οὐρανίου πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς τοῦ ἐξιόντος ἐκ τῆς νηδύος τοῦ Χριστοῦ δροσιζόμενος καὶ ἐνδυναμούμενος. τὸ δὲ σωμάτιον μάρτυς ἦν τῶν συμβεβηκότων, ὅλον τραῦμα καὶ μώλωψ, καὶ συνεσπασμένον, καὶ ἀποβεβληκὸς τὴν ἀνθρώπειον ἔξωθεν μορφήν. ἐν ᾧ πά-
C σχων Χριστὸς μεγάλας ἐπετέλει δόξας, καταργῶν τὸν ἀντικείμενον, καὶ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν ὑποτύπωσιν ὑποδεικνύων, ὅτι μηδὲν φοβερὸν ὅπου πατρὸς ἀγάπη, μηδὲ ἀλγεινὸν ὅπου Χριστοῦ δόξα. τῶν γὰρ ἀνόμων μεθ' ἡμέρας πάλιν στρεβλούντων τὸν μάρτυρα, καὶ νομιζόντων, ὅτι οἰδούντων καὶ φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων εἰ τὰ αὐτὰ προσενέγκοιεν κολαστήρια περιέσοιντο αὐτοῦ, ὁπότε οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν ἁφὴν ἠνείχετο. ἢ ὅτι ἐναποθανὼν ταῖς βασάνοις, φόβον ἐμποιήσειε τοῖς λοιποῖς· οὐ μόνον οὐδὲν περὶ αὐτὸν
D τοιοῦτο συνέβη, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσαν δόξαν ἀνθρώπων ἀνέκυψε καὶ ἀνωρθώθη τὸ σωμάτιον ἐν ταῖς μετέπειτα βασάνοις, καὶ τὴν ἰδέαν ἀπέλαβε τὴν προτέραν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν μελῶν· ὥστε μὴ κόλασιν, ἀλλ' ἴασιν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τὴν δευτέραν στρέβλωσιν αὐτῷ γενέσθαι. καὶ Βιβλιάδα δέ τινα μίαν τῶν ἠρνημένων, ἤδη δοκῶν ὁ διάβολος καταπεπωκέναι, θελήσας δὲ καὶ διὰ βλασφημίας κατακρῖναι, ἦγεν ἐπὶ κόλασιν, ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ ἄθεα περὶ ἡμῶν, ὡς εὔθραυστον ἤδη καὶ

ἄνανδρον. ἡ δὲ ἐν τῇ στρεβλώσει ἀνένηψε, καὶ ὡς ἂν εἰπεῖν ἐκ βαθέος ὕπνου ἀνεγρηγόρησεν ὑπομνησθεῖσα διὰ τῆς προσκαίρου τιμωρίας τὴν αἰώνιον ἐν γεέννῃ κόλασιν. καὶ ἐξ ἐναντίας ἀντεῖπε τοῖς βλασφήμοις φήσασα. πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν. κἀπὸ τοῦδε Χριστιανὴν ἑαυτὴν ὡμολόγει, καὶ τῷ κλήρῳ τῶν μαρτύρων προσετέθη. καταργηθέντων δὲ τῶν τυραννικῶν κολαστηρίων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς τῶν μακαρίων ὑπομονῆς, ἑτέρας μηχανὰς ὁ διάβολος ἐπενόει, τὰς κατὰ τὴν εἱρκτὴν ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ χαλεπωτάτῳ χωρίῳ συγκλείσεις καὶ τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις τῶν ποδῶν, ἐπὶ πέμπτον διατεινομένων τρύπημα. καὶ τὰς λοιπὰς αἰκίας, ὅσας εἰώθασιν ὀργιζόμενοι ὑπουργοί, καὶ ταῦτα διαβόλου πλήρεις, διατιθέναι τοὺς ἐγκλειομένους. ὥστε ἀποπνιγῆναι τοὺς πλείστους ἐν τῇ εἱρκτῇ, ὅσους γε ὁ Κύριος οὕτως ἐξελθεῖν ἠθέλησεν, ἐπιδεικνύων τὴν αὐτοῦ δόξαν. οἱ μὲν γὰρ βασανισθέντες πικρῶς, ὥστε δοκεῖν μηδὲ τῆς πάσης θεραπείας τυχόντας ἔτι ζῆσαι δύνασθαι, παρέμενον ἐν τῇ εἱρκτῇ ἔρημοι μὲν τῆς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιμελείας. ἀναρρωννύμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ ἐνδυναμούμενοι καὶ σώματι καὶ ψυχῇ, καὶ τοὺς λοιποὺς παρορμῶντες καὶ παραμυθούμενοι. οἱ δὲ νεαροὶ καὶ ἄρτι συνειλημμένοι, ὧν μὴ προκατῄκιστο τὰ σώματα, τὸ βάρος οὐκ ἔφερον τῆς συγκλείσεως, ἀλλ' ἔνδον ἐναπέθνησκον. ὁ δὲ μακάριος Ποθεινὸς ὁ τὴν διακονίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἐν Λουγδούνῳ πεπιστευμένος, ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη τῆς ἡλικίας γεγονώς, καὶ πάνυ ἀσθενὴς τῷ σώματι, μόλις μὲν ἐμπνέων διὰ τὴν προκειμένην σωματικὴν ἀσθένειαν, ὑπὸ δὲ προθυμίας πνεύματος ἀναρρωννύμενος διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸ βῆμα ἐσύρετο. τοῦ μὲν σώματος καὶ ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ ὑπὸ τῆς νόσου λελυμένου, τηρουμένης δὲ τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ, ἵνα δι' αὐτῆς Χριστὸς θριαμβεύσῃ. ὃς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ βῆμα κομισθείς, παραπεμπόντων αὐτὸν τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν, καὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἐπιβοήσεις παντοίας ποιουμένων, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ, ἀπεδίδου τὴν καλὴν μαρτυρίαν. ἀνεταζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τίς εἴη Χριστιανῶν ὁ Θεός, ἔφη· ἐὰν

A de nobis proloqui. Verùm illa resipuit inter cruciatus, ac veluti ex altissimo somno excitata est, præsente supplicio de æternæ gehennæ cruciatibus ipsam submonente. Et contradicens impiis: Quî fieri posset, inquit, ut infantes comederent, quibus ne sanguinem quidem animantium degustare licet. Abhinc Christianam se esse confessa, in consortium martyrum relata est. Porrò cùm universa tyrannorum tormenta per martyrum constantiam à Christo essent hebetata ac retusa, alias machinas Diabolus excogitavit: ut scilicet in B obscurissimum ac molestissimum carceris locum conjicerentur, utque pedes in nervo ad quintum usque foramen distensos haberent, ac reliqua hujusmodi cruciatuum genera perferrent, quibus ministri, utpote infensi & à Dæmone incitati, vexare inclusos consueverûnt. Adeò ut ex eorum numero quamplurimi in carcere suffocati interierint, quos scilicet Deus, qui suam in omnibus gloriam ostendit, hoc mortis genere defungi voluerat. Alii siquidem qui acerbissimè excruciati fuerant, ita ut ne vivere quidem diutius C posse crederentur quamvis omni curationis genere refocillati fuissent; permanserunt in custodia: hominum quidem auxilio destituti, verùm roborati ab Deo, & tam animi quàm corporis vigore firmati; qui quidem accendebant ceteros & consolabantur. Alii verò novelli qui recens comprehensi fuerant, quorum corpora cruciatibus perferendis nondum assueverant, cùm gravitatem carceris pati non possent, in ipsa custodia exspirarunt. Beatissimus autem Pothinus qui episcoparum Lugdunensis Ecclesiæ administrabat, nona- D genario major, & corpore admodum infirmo, ob præsentem quidem corporis imbecillitatem ægrè spiritum trahens, ceterùm præ cupiditate imminentis martyrii mirabili alacritate animi firmatus, etiam ipse ad tribunal ferebatur: corpore quidem partim ob senectutem, partim vi morbi penitus exhausto ac soluto: animam verò adhuc retinens, ut per eam Christus triumpharet. Perlatus igitur à militibus ad tribunal, prosequentibus ipsum Magistratibus civitatis, & universa plebe variis eum acclamationibus impetente tanquam ipse Christus esset, egregium edidit testimonium. Interrogatus verò à Præside quisnam esset Christianorum Deus, respondit: Si di-

gnus fueris, cognosces. Post hæc absque ullo humanitatis respectu raptatus, atque innumeris plagis affectus est, cùm ii quidem qui propius adstabant, calcibus & pugnis illum contumeliosè appeterent, nec ullam ejus ætati reverentiam exhiberent: qui verò longius distabant, quicquid ad manum erat, in ipsum conjicerent: omnes denique gravissimi delicti ac piaculi reos se existimarent, nisi pro sua quisque parte ei petulanter insultare studuissent. Quippe hoc modo injuriam Deorum suorum ulturos se arbitrabantur. Exinde vix adhuc spirans in carcerem projectus est, tandemque post biduum animam exhalavit. Hîc verò singularis quædam Dei dispensatio, & immensa Jesu Christi misericordia apparuit: raro quidem inter fratres exemplo, sed à dexteritate ingenioque Jesu Christi minimè alieno. Omnes siquidem qui à prima statim comprehensione fidem negaverant, ipsi quoque in carcerem conjecti, eadem quæ ceteri martyres perferebant. Neque enim illis quidquam tunc profuit fidei suæ negatio. Verùm illi quidem qui sese id quod reverà erant, esse profitebantur, tanquam Christiani conjiciebantur in vincula, nullo alio crimine ipsis objecto. Hi verò perinde ac homicidæ & scelerati homines deinceps detinebantur, duplo gravius quàm reliqui supplicium perferentes. Illos enim gaudium martyrii, spesque promissæ beatitudinis, & caritas erga Christum, & Dei Patris Spiritus recreabat. Hos verò graviter torquebat conscientia: ita ut dum traducerentur, ipso vultu atque adspectu facilè discernerentur à ceteris. Quippe illi quidem hilares accedebant, Majestatem quandam venustati intermixtam vultibus præferentes; adeò ut vincula præcipuum ipsis ornatum addidisse viderentur, instar sponsæ fimbriis aureis variegatis ornatæ: adhæc suavem Christi odorem spirantes, ita ut nonnulli terreno eos unguento delibutos putarent. Hi verò demisso vultu, abjecti & squalidi ac sordidi, omnique deformitatis genere cooperti: ab ipsis quinetiam Gentilibus probro affecti utpote ignavi atque imbelles, qui homicidarum quidem sibi ipsis crimen imposuissent, Christianorum autem venerandum & gloriosum ac salutare nomen amisissent. Quæ cùm cæteri viderent, magnoperè confirmabantur. Et si quem posteà comprehendi contigerat, is statim absque ulla cunctatione confitebatur, ne cogitatione quidem tenus consilium

A ἧς ἄξιος, γνώσῃ. ἐντεῦθεν δὴ ἀφειδῶς ἐσύρετο, καὶ ποικίλας ἔπαχε πληγάς· τῶν μὲν σύνεγγυς, χερσὶ καὶ ποσὶν ἐνυβριζόντων παντοίως, μηδὲ τὴν ἡλικίαν αἰδουμένων αὐτοῦ. τῶν δὲ μακρὰν, ὃ μετὰ χεῖρας ἕκαστος εἶχεν, εἰς αὐτὸν ἀκοντιζόντων. πάντων δὲ ἡγουμένων μεγάλως πλημμελεῖν καὶ ἀσεβεῖν, εἴ τις ἀπολειφθείη τῆς εἰς αὐτὸν ἀσελγείας. καὶ γὰρ τοὺς Θεοὺς ἑαυτῶν ᾤοντο οὕτως ἐκδικήσειν. καὶ μόγις ἐμπνέων ἐρρίφη εἰς τὴν εἱρκτὴν, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέψυξεν. ἐνταῦθα δὴ μεγάλη τις οἰκονομία τοῦ Θεοῦ ἐγίνετο, καὶ B ἔλεος ἀμέτρητον ἀνεφαίνετο Ἰησοῦ. σπανίως μὲν ἐν τῇ ἀδελφότητι γεγονὸς, μὴ ἀπολειπόμενον δὲ τῆς τέχνης τοῦ Χριστοῦ. οἱ γὰρ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν ἔξαρνοι γενόμενοι, συνεκλείοντο καὶ αὐτοὶ καὶ μετεῖχον τῶν δεινῶν. οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ὄφελός τι αὐτοῖς ἡ ἐξάρνησις ἐγίνετο· ἀλλ' οἱ μὲν ὁμολογοῦντες ὃ καὶ ἦσαν, συνεκλείοντο ὡς χριστιανοὶ, μηδεμιᾶς ἄλλης αἰτίας αὐτοῖς ἐπιφερομένης. οὗτοι δὲ λοιπὸν ὡς ἀνδροφόνοι καὶ μιαροὶ κατείχοντο, διπλότερον παρὰ τοὺς λοιποὺς κολαζόμενοι. ἐκείνους μὲν γὰρ ἐπεκούφιζεν C ἡ χαρὰ τῆς μαρτυρίας. καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐπηγγελμένων. καὶ ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπη, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ πατρικόν. τούτους δὲ τὸ συνειδὸς μεγάλως ἐτιμωρεῖτο· ὥστε καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἅπασι κατὰ τὰς παρόδους, διαδήλους τὰς ὄψεις αὐτῶν εἶναι. οἱ μὲν γὰρ ἱλαροὶ προῄεσαν, δόξης καὶ χάριτος πολλῆς ταῖς ὄψεσιν αὐτῶν συγκεχραμένης· ὥστε καὶ τὰ δεσμὰ κόσμον εὐπρεπῆ περικεῖσθαι αὐτοῖς, ὡς νύμφη κεκοσμημένη ἐν D κροσσωτοῖς χρυσοῖς πεποικιλμένοις. τὴν εὐωδίαν ὀδωδότες ἅμα τὴν Χριστοῦ. ὥστε ἐνίους δόξαι καὶ μύρῳ κοσμικῷ κεχρῖσθαι αὐτούς. οἱ δὲ, κατηφεῖς καὶ ταπεινοὶ καὶ δυσειδεῖς, καὶ πάσης ἀσχημοσύνης ἀνάπλεοι. προσέτι δὲ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ὀνειδιζόμενοι ὡς ἀγεννεῖς καὶ ἄνανδροι. ἀνδροφόνων μὲν ἔγκλημα ἔχοντες, ἀπολωλεκότες δὲ τὴν πάντιμον καὶ ἔνδοξον καὶ ζωοποιὸν προσηγορίαν. ταῦτα δὲ οἱ λοιποὶ θεωροῦντες, ἐστηρίχθησαν· καὶ οἱ συλλαμβανόμενοι ἀδιστάκτως ὡμολόγουν, μηδὲ ἐν-

νοιαν ἔχοντες διαβολικοῦ λογισμοῦ. τούτοις μεταξύ τινα ἐπειπόντες, αὖθις ἐπιφέρουσι. μετὰ ταῦτα δὴ λοιπὸν εἰς πᾶν εἶδος διῃρεῖτο τὰ μαρτύρια τῆς ἐξόδου αὐτῶν. ἐκ διαφόρων γὰρ χρωμάτων καὶ παντοίων ἀνθῶν ἕνα πλέξαντες στέφανον, προσήνεγκαν τῷ πατρί. ἐχρῆν γοῦν τοὺς γενναίους ἀθλητάς, ποικίλον ὑπομείναντας ἀγῶνα καὶ μεγάλως νικήσαντας, ἀπολαβεῖν τὸν μέγαν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον. ὁ μὲν οὖν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος καὶ ἡ Βλανδίνα καὶ Ἄτταλος ἤγοντο ἐπὶ τὰ θηρία εἰς τὸ δημόσιον, καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἐθνῶν τῆς ἀπανθρωπίας θέαμα. ἐπίτηδες τῆς τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης. καὶ ὁ μὲν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος αὖθις διῄεσαν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διὰ πάσης κολάσεως, ὡς μηδὲν ὅλως προπεπονθότες· μᾶλλον δὲ ὡς διὰ πλειόνων ἤδη κλήρων ἐκβεβιακότες τὸν ἀντίπαλον, καὶ περὶ τοῦ στεφάνου αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἔχοντες, ὑπέφερον πάλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας. καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν θηρίων ἑλκηθμούς. καὶ πάνθ' ὅσα μαινόμενος ὁ δῆμος ἄλλοι ἀλλαχόθεν ἐπεβόων καὶ ἐπεκελεύοντο. καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν σιδηρᾶν καθέδραν, ἐφ' ἧς τηγανιζόμενα τὰ σώματα, κνίσσης αὐτοὺς ἐνεφόρει. οἱ δ' οὐδ' οὕτως ἔληγον, ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον ἐξεμαίνοντο, βουλόμενοι νικῆσαι τὴν ἐκείνων ὑπομονήν. καὶ οὐδ' ὣς παρὰ Σάγκτου ἕτερόν τι ἤκουσαν, παρ' ἣν ἀπαρχῆς εἴθιστο λέγειν τῆς ὁμολογίας φωνήν. οὗτοι μὲν οὖν δι' ἀγῶνος μεγάλου ἐπὶ πολὺ παραμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς, τὸ ἔσχατον ἐτύθησαν. διὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχίοις ποικιλίας, αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ. ἡ δὲ Βλανδίνα ἐπὶ ξύλου κρεμασθεῖσα, προὔκειτο βορὰ τῶν εἰσβαλλομένων θηρίων· ἣ καὶ διὰ τοῦ βλέπεσθαι σταυροῦ σχήματι κρεμαμένη, διὰ τῆς εὐτόνου προσευχῆς, πολλὴν προθυμίαν ἐνεποίει τοῖς ἀγωνιζομένοις. βλεπόντων αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ὀφθαλμοῖς διὰ τῆς ἀδελφῆς, τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἐσταυρωμένον, ἵνα πείσῃ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν, ὅτι πᾶς ὁ ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ δόξης παθών, τὴν κοινωνίαν ἀεὶ ἔχει μετὰ τοῦ ζῶντος Θεοῦ. καὶ μηδενὸς ἁψαμένου τότε τῶν θηρίων αὐτῆς, καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τοῦ ξύλου,

A lium ac ſuggeſtionem Dæmonis admittens. Paucis deinde interjectis, iterum hæc ſubjiciunt: His ita geſtis, inquiunt, deinceps ipſorum martyria in varias mortis ſpecies diviſa ſunt. EX omni quippe florum genere diverſiſque coloribus unicam texentes coronam beatiſſimi martyres, Deo Patri obtulerunt. Æquum ſane erat ut fortiſſimi athletæ, qui multiplex certamen ſubierant, atq; inſignem victoriam retulerant, inſignem immortalitatis coronam acciperent. B Maturus igitur & Sanctus cum Blandina & Attalo ducti ſunt ad beſtias in amphitheatrum, ad publicum ſpectaculum inhumanitatis gentilium: præbito de induſtria munerum die propter noſtros. ET Maturus quidem ac Sanctus rurſus omnia tormentorum genera in amphitheatro ſubierunt, quaſi nihil anteà perpeſſi eſſent. Aut potiùs quaſi athletæ qui multis jam vicibus adverſarium ſuperaſſent, & de corona ipſa jam decertarent, rurſus conſueta illic flagrorum verbera pertulerunt, & beC ſtiarum ipſos trahentium morſus, & quæcunque alia vulgus inſanum pro ſuo quiſque arbitrio variis acclamationibus imperabat: ipſam poſtremò ferream cathedram: cui ſuperpoſita martyrum membra cùm torrerentur, illorum nares moleſtiſſimus nidor implebat. Verùm illi ne ſic quidem finem ſæviendi fecerunt. Sed contrà, eò vehementiùs accendebatur eorum furor, cùm expugnare martyrum conſtantiam contenderent. Nullam tamen ab ipſo Sancto vocem elicere potuerunt, præter illam quam ab initio proferre conſueverat confeſſionis ſuæ vocem. Hi ergò maximo certamine perfuncti, cùm vitalem ſpiritum diu protraxiſſent, tandem juD gulati ſunt: eo die ſpectaculum facti mundo, loco multiplicis illius varietatis quæ in gladiatorum ſpectaculis cernitur. Blandina verò ad palum ſuſpenſa, beſtiis objecta eſt. Quæ cùm in crucis ſpeciem ſuſpenſa cerneretur, Deoque contentiſſimè ſupplicaret, maximam alacritatem addebat certantibus; Quippe qui in ipſo certamine, ſub ſororis perſona corporeis oculis cernerent illum, qui pro ipſorum ſalute crucifixus ideò fuerat, ut credentibus in ipſum perſuaderet, quicunque pro Chriſti gloria pateretur, hunc Dei viventis conſortem futurum. Cumque nulla tunc beſtia corpus illius attigiſſet, depoſita ex ſtipite, rurſus in

carcerem conjicitur, in aliud certamen A reservata: ut pluribus prolusionibus adversario superato, tortuosi quidem serpentis condemnationem certam atque inevitabilem redderet, fratres verò exemplo suo accenderet. Quippe quæ tametsi pusilla infirmaque & contempta, Christi tamen, magni illius invictique Athletæ, robore induta, & adversarium multis vicibus superasset, & glorioso certamine coronam immortalitatis reportasset. Attalus quoque vehementer à populo postulatus ad supplicium, utpote vir valde celebris, paratus ad certamen accessit, B fretus conscientia rectè factorum. Quippe in Christianorum disciplina solidè exercitatus, testisque apud nos veritatis semper exstiterat. Cumque per amphitheatrum circumduceretur, præcedente ipsum tabella, in qua latino sermone inscriptum erat: Hic est Attalus Christianus: populo adversus illum vehementius incitato, Præses postquam civem Romanum eum esse comperit, reduci in custodiam cum ceteris jubet. Inde literis ad Cæsarem datis, de his omnibus qui inclusi tenebantur, sententiam ejus exspectabat. Enimverò hujus temporis C mora, nequaquam inutilis neque infructuosa illis fuit: Sed per ipsorum tolerantiam immensa Christi misericordia tandem illuxit. Quippè mortua jam ecclesiæ membra, viventium ope atque auxilio ad vitam revocata sunt: & martyres gratificati sunt iis qui fidem negaverant: ingentique gaudio mater eademque Virgo Ecclesia cumulata est, cùm eos quos tanquam extinctos abortu ejecerat, vivos jam ac spirantes reciperaret. Etenim per illos sanctissimos martyres, hi qui fidem negaverant, rursus in utero delineabantur, rursus concipiebantur, & vitali calore reparato rursus fidem confiteri discebant. Cum- D que jam ad vitam revocati roboratique essent, Deo qui non vult mortem peccatoris, sed pro sua benignitate ad pœnitentiam potius invitat, mitiorem eis succum infundente, ad tribunal accessere, quò iterum à Præside interrogarentur. Quippe rescriptum fuerat à Cæsare, ut confitentes quidem gladio cæderentur: hi verò qui negarent, dimitterentur incolumes. Ineunte igitur solemni apud nos mercatu, qui maxima hominum frequentia celebratur, utpotè ex omnibus populis ac provinciis eò conveniente virorum multitudine, Præses beatissimos martyres ad tribunal adduci jussit, tanquam in theatrali pompa eos populo osten-

ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἱρκτὴν, εἰς ἄλλον ἀγῶνα τηρουμένη. ἵνα διὰ πλειόνων γυμνασμάτων νικήσασα, τῷ μὲν σκολιῷ ὄφει ἀπαραίτητον ποιήσῃ τὴν καταδίκην· προτρέψηται δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἡ μικρὰ καὶ ἀσθενὴς καὶ εὐκαταφρόνητος, μέγαν καὶ ἀκαταγώνιστον ἀθλητὴν Χριστὸν ἐνδεδυμένη. διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιβάσασα τὸν ἀντικείμενον. καὶ δι' ἀγῶνος τὸν τῆς ἀφθαρσίας στεψαμένη στέφανον. ὁ δὲ Ἄτταλος καὶ αὐτὸς μεγάλως ἐξαιτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄχλου, καὶ γὰρ ἦν ὀνομαστὸς, ἕτοιμος εἰσῆλθεν ἀγωνιστὴς διὰ τὸ εὐσυνείδητον, ἐπειδὴ γνησίως ἐν τῇ χριστιανῇ συντάξει γεγυμνασμένος ἦν, καὶ ἀεὶ μάρτυς ἐγεγόνει παρ' ἡμῖν ἀληθείας. καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου, πίνακος αὐτὸν προάγοντος, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο ῥωμαϊστί. οὗτός ἐστιν Ἄτταλος ὁ χριστιανός· καὶ τοῦ δήμου σφόδρα σφριγῶντος ἐπ' αὐτῷ, μαθὼν ὁ ἡγεμὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῇ εἱρκτῇ ὄντων. περὶ ὧν ἐπέστειλε τῷ καίσαρι, καὶ περιέμενε τὴν ἀπόφασιν τὴν ἀπ' ἐκείνου. ὁ δὲ διὰ μέσου καιρὸς οὐκ ἀργὸς αὐτοῖς οὐδὲ ἄκαρπος ἐγίνετο, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν, τὸ ἀμέτρητον ἔλεος ἀνεφαίνετο Χριστοῦ. διὰ γὰρ τῶν ζώντων ἐζωοποιοῦντο τὰ νεκρά. καὶ μάρτυρες τοῖς μὴ μάρτυσιν ἐχαρίζοντο. καὶ ἐνεγίνετο πολλὴ χαρὰ τῇ παρθένῳ μητρὶ, οὓς ὡς νεκροὺς ἐξέτρωσε, τούτους ζῶντας ἀπολαμβανούσῃ. δι' ἐκείνων γὰρ οἱ πλείους τῶν ἠρνημένων ἀνεμετροῦντο καὶ ἀνεκυΐσκοντο καὶ ἀνεζωπυροῦντο. καὶ ἐμάνθανον ὁμολογεῖν· καὶ ζῶντες ἤδη καὶ τετονωμένοι, προσῄεσαν τῷ βήματι. ἐγγλυκαίνοντος τοῦ τὸν μὲν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ μὴ βουλομένου, ἐπὶ δὲ τὴν μετάνοιαν χρηστευομένου Θεοῦ, ἵνα καὶ πάλιν ἐπερωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος. ἐπιστείλαντος γὰρ τοῦ Καίσαρος τοὺς μὲν ἀποτυμπανισθῆναι· εἰ δέ τινες ἀρνοῖντο, τούτους ἀπολυθῆναι· τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως, ἔστι δὲ αὕτη πολυάνθρωπος ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν συνερχομένων εἰς αὐτὴν, ἀρχομένης συνεστάναι, ἀνῆγεν ἐπὶ τὸ βῆμα θεατρίζων τοὺς μακαρίους, καὶ ἐμπομπεύων τοῖς ὄχλοις. διὸ καὶ

A πάλιν ἀνήταζε· καὶ ὅσοι μὲν ἐδόκουν πολιτείαν Ῥωμαίων ἐσχηκέναι, τούτων ἀπέτεμνε τὰς κεφαλάς· τοὺς δὲ λοιποὺς ἔπεμπεν εἰς θηρία. ἐδοξάζετο δὲ μεγάλως ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῖς πρότερον ἀρνησαμένοις, τότε παρὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ὑπόνοιαν ὁμολογοῦσι. καὶ γὰρ ἰδίᾳ οὗτοι ἀνητάζοντο, ὡς δῆθεν ἀπολυθησόμενοι. καὶ ὁμολογοῦντες, προσετίθεντο τῷ τῶν μαρτύρων κλήρῳ. ἔμειναν δὲ ἔξω, οἱ μηδὲ ἴχνος πώποτε πίστεως, μηδὲ αἴσθησιν ἐνδύματος νυμφικοῦ, μηδὲ ἔννοιαν φόβου Θεοῦ σχόντες. ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν βλασφημοῦντες τὴν ὁδόν. τουτέστιν οἱ υἱοὶ τῆς ἀπωλείας. B οἱ δὲ λοιποὶ πάντες τῇ ἐκκλησίᾳ προσετέθησαν· ὧν καὶ ἀνεταζομένων, Ἀλέξανδρός τις Φρὺξ μὲν τὸ γένος, ἰατρὸς δὲ τὴν ἐπιστήμην. πολλοῖς ἔτεσιν ἐν ταῖς Γαλλίαις διατρίψας, καὶ γνωστὸς σχεδὸν πᾶσι διὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην καὶ παρρησίαν τοῦ λόγου· ἦν γὰρ καὶ οὐκ ἄμοιρος Ἀποστολικοῦ χαρίσματος. παρεστὼς τῷ βήματι, καὶ νεύματι προτρέπων αὐτοὺς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, φανερὸς ἦν τοῖς περιεστῶσι τὸ βῆμα ὥσπερ ὠδίνων. C ἀγανακτήσαντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐπὶ τὸ τοὺς πρότερον ἠρνημένους αὖθις ὁμολογεῖν, κατεβόησαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἐκείνου τοῦτο ποιοῦντος. καὶ ἐπιστήσαντος τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἀνετάσαντος αὐτὸν ὅς τις εἴη. τοῦ δὲ φήσαντος ὅτι Χριστιανὸς, ἐν ὀργῇ γενόμενος, κατέκρινεν αὐτὸν πρὸς θηρία. καὶ τῇ ἐπιούσῃ εἰσῆλθε μετὰ καὶ τοῦ Ἀττάλου. καὶ γὰρ καὶ τὸν Ἄτταλον τῷ ὄχλῳ χαριζόμενος ὁ ἡγεμὼν, ἐξέδωκε πάλιν πρὸς θηρία. οἳ καὶ διὰ πάντων διελθόντες τῶν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ πρὸς κόλασιν ἐξευρημένων ὀργάνων, καὶ μέγιστον ὑπομείναντες D ἀγῶνα, τοὔσχατον ἐτύθησαν καὶ αὐτοί. τοῦ μὲν Ἀλεξάνδρου μήτε στενάξαντος μήτε γρύξαντός πόλος, ἀλλὰ κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ Θεῷ· ὁ δὲ Ἄτταλος ὁπότε ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ἐπετέθη καθέδρας καὶ περιεκαίετο, ἡνίκα ἡ ἀπὸ τοῦ σώματος κνίσα ἀνεφέρετο, ἔφη πρὸς τὸ πλῆθος τῇ ῥωμαϊκῇ φωνῇ. ἰδοὺ τοῦτό ἐστιν ἀνθρώπους ἐσθίειν, ὃ ποιεῖτε ὑμεῖς. ἡμεῖς δὲ οὔτε ἀνθρώπους ἐσθίομεν, οὔθ' ἕτερόν τι πονηρὸν πράττομεν. ἐπερωτώμενος δὲ τί ὄνομα ἔχει ὁ Θεὸς, ἀπεκρίθη. ὁ Θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει ὡς ἄνθρωπος. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις

tans. Cumque illos denuò interrogasset, quicunque cives Romani reperti sunt, capite truncati, reliqui traditi sunt bestiis. Ceterùm ingens gloria accessit Christo per eos qui prius quidem negaverant, tunc verò confitebantur fidem Christi præter spem atque exspectationem Gentilium. Hi siquidem seorsum interrogati sunt quasi mox absolvendi. Qui cum se Christianos confessi essent, reliquorum martyrum numero adscripti sunt. Foris autem manserunt ii, quorum animis nec vestigium ullum fidei, nec reverentia vestis nuptialis, nec sensus timoris Dei impressus unquam insederat; filii scilicet perditionis, qui sua ipsorum conversatione religionem quam profitebantur infamaverant. Verùm ceteri omnes aggregati sunt Ecclesiæ. De quibus cùm quæstio haberetur, Alexander quidam natione Phryx, professione medicus, qui plures jam annos moratus fuerat in Galliis: vir omnibus notissimus ob amorem Dei & eximiam in prædicanda fide libertatem (quippe Apostolicæ gratiæ minimè expers erat) tribunali adsistens, cum illos ad fidei confessionem nutibus hortaretur, cunctis qui tribunal circundabant, tanquam parturiens videbatur. At vulgus moleste ferens quòd qui anteà fidem negaverant, eandem de integro confiterentur, adversus Alexandrum tanquam hujus facinoris auctorem conclamare cœpit. Instans illicò Præses, interrogavit hominem quisnam esset. Qui cum Christianum se esse dixisset, iratus judex eum ad bestias damnavit. Postridiè igitur unà cum Attalo ingressus est. Nam & hunc Præses, gratificari populo studens, bestiis rursum tradiderat. Ambo itaque cùm omnia tormentorum genera quæ adversus ipsos excogitata fuerant, in amphitheatro percucurrissent, maximoq; certamine perfuncti essent, tandem gladio percussi sunt. Et Alexander quidem nec ingemuit unquam, nec vocem ullam protulit, sed interius mente in se collecta colloquebatur cum Deo. Attalus verò cum in ferrea cathedra collocatus undique torreretur, & ambustum corpus nidorem gravissimum exhalaret, Latino sermone populum allocutus: En inquit, hoc demùm est homines vorare quod agitis. Nos verò neque homines voramus, neq; omninò quidquam mali facimus. Interrogatus etiam quod nomen Dei esset: Deus, inquit,

nomen non habet perindè ac nos mortales. Post hos omnes, ultimo tandem spectaculorum die, Blandina rursus illata est unà cum Pontico adolescente quindecim circiter annos nato. Qui etiam quotidie anteà introducti fuerant, ut reliquorum cruciatus intuerentur. Adactique per simulacra Gentilium jurare, cùm in proposito constantes permanerent, Deosque illorum nihili facerent, tantus in eos exarsit multitudinis furor, ut nec ætatem pueri miserarentur, nec mulieris sexum ulla prosequerentur reverentia. Cunctis igitur cruciatibus eos vexare ac per omnia pœnarum genera circumagere cœperunt, jurare illos subinde compellentes. Numquam tamen id quod volebant, perficere valuerunt. Nam Ponticus quidem Sororis exhortationibus incitatus, ita ut Gentiles quoq; ipsam esse cernerent quæ puerum hortaretur & confirmaret, cuncta supplicia generosè perpessus, animam exhalavit. Beata verò Blandina omnium postrema, tanquam nobilis mater quæ filios ad fortiter certandum accenderat, & victores ad Regem præmiserat, eosdem certaminum cursus quos filii confecerant remetiens, ad eosdem ire properabat, de exitu suo læta atque exsultans, prorsus quasi ad nuptiale convivium invitata, non bestiis objecta esset. Denique post flagra, post ferarum vellicationes, post sartaginem: reticulo inclusa, tauro objecta est. A quo diu in altum jactata, nihil jam eorum quæ fiebant penitus sentiens, tùm ob spem & comprehensionem eorum quæ credebat bonorum, tùm ob familiarem congressum quem cum Christo in oratione habebat, tandem & ipsa victimæ instar jugulata est: ipsis etiam Gentilibus ingenuè fatentibus, nullam unquam apud se feminam extitisse, quę tot ac tanta pertulerit. Sed ne sic quidem furor illorum & immanitas adversus Sanctos conquievit. Quippè feræ & barbaræ gentes ab immani illa bestia concitatæ, pacari facilè non poterant. Quin potius aliud quoddam initium sęviendi, in sanctorum corporibus protervia illorum invenit. Neque enim ex eo quòd à martyribus victi fuissent, pudore ac verecundia suffundebantur, quippè qui humano sensu ac ratione penitus essent destituti. Sed contrà Præsidis simul ac populi tanquam immanis belluæ magis indè accendebatur furor, qui quidem nullo jure adversus nos æquali odio ferebantur: ut impleretur Scriptura

A τῇ ἐσχάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ τῶν μονομαχιῶν, ἡ Βλανδῖνα πάλιν εἰσεκομίζετο μετὰ καὶ Ποντικοῦ παιδαρίου ὡς πεντεκαίδεκα ἐτῶν. οἳ καὶ καθημέραν εἰσήγοντο πρὸς τὸ βλέπειν τὴν τῶν λοιπῶν κόλασιν, καὶ ἠναγκάζοντο ὀμνύναι κατὰ τῶν εἰδώλων αὐτῶν. καὶ διὰ τὸ ἐμμένειν εὐσταθῶς καὶ ἐξουθενεῖν αὐτοὺς, ἠγριώθη πρὸς αὐτοὺς τὸ πλῆθος. ὡς μήτε τὴν ἡλικίαν τοῦ παιδὸς οἰκτεῖραι, μήτε τὸ γύναιον
B αἰδεσθῆναι. πρὸς πάντα δὲ τὰ δεινὰ παρέβαλλον αὐτοὺς, καὶ διὰ πάσης ἐν κύκλῳ διῆγον κολάσεως, ἐπαλλήλως ἀναγκάζοντες ὀμόσαι, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι τοῦτο πρᾶξαι. ὁ μὲν γὰρ Ποντικὸς ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς παρωρμημένος, ὡς καὶ τὰ ἔθνη βλέπειν ὅτι ἐκείνη ἦν προτρεπομένη καὶ στηρίζουσα αὐτὸν, πᾶσαν κόλασιν γενναίως ὑπομείνας, ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. ἡ δὲ μακαρία Βλανδῖνα πάντων ἐσχάτη, καθάπερ μήτηρ εὐγενὴς παρορμήσασα τὰ τέκνα καὶ νικηφόρους προπέμψασα
C πρὸς τὸν βασιλέα. ἀναμετρουμένη καὶ αὐτὴ πάντα τὰ τῶν παίδων ἀγωνίσματα, ἔσπευδε πρὸς αὐτοὺς χαίρουσα καὶ ἀγαλλιωμένη ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ, ὡς εἰς νυμφικὸν δεῖπνον κεκλημένη, ἀλλὰ μὴ πρὸς θηρία βεβλημένη. καὶ μετὰ τὰς μάστιγας. μετὰ τὰ θηρία. μετὰ τὸ τήγανον, τοὔσχατον εἰς γύργαθον βληθεῖσα, ταύρῳ παρεβλήθη καὶ ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα πρὸς τοῦ ζώου, μηδὲ αἴσθησιν ἔτι τῶν συμβαινόντων ἔχουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχὴν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὁμιλίαν πρὸς Χριστὸν, ἐτύθη καὶ αὐτή. καὶ αὐτῶν ὁμολογούντων τῶν ἐθνῶν, ὅτι μηδέποτε παρ᾽ αὐ-
D τοῖς γυνὴ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἔπαθεν. ἀλλ᾽ οὐδ᾽ οὕτως κόρον ἐλάμβανεν αὐτῶν ἡ μανία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους ὠμότης. ὑπὸ γὰρ ἀγρίου θηρὸς ἄγρια καὶ βάρβαρα φῦλα ταραχθέντα, δυσπαύστως εἶχε. καὶ ἄλλην ἰδίαν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἐλάμβανεν ἡ ὕβρις αὐτῶν. τὸ γὰρ νενικῆσθαι αὐτοὺς οὐκ ἐδυσώπει, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμὸν μᾶλλον δὲ καὶ ἐξέκαεν αὐτῶν τὴν ὀργήν. καθάπερ θηρίου καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ δήμου, τὸ ὅμοιον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως ἐπιδεικνυμένων μῖσος· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, ὁ ἄνομος ἀνομησάτω ἔτι, καὶ ὁ δίκαιος δικαιω-

A θήτω ἔτι. καὶ γὰρ τοὺς ἐναποπνιγέντας ἐν τῇ εἱρκτῇ, παρέβαλλον κυσὶν ἐπιμελῶς παραφυλάσσοντες νύκτωρ καὶ μεθ᾽ ἡμέραν, μὴ κηδευθῇ τις ὑφ᾽ ἡμῶν. καὶ τότε δὴ προθέντες τά τε τῶν θηρίων, τά τε τοῦ πυρὸς λείψανα, πῇ μὲν ἐσπαραγμένα, πῇ δὲ ἠνθρακωμένα, καὶ τῶν λοιπῶν τὰς κεφαλὰς σὺν τοῖς ἀποτμήμασιν αὐτῶν ὡσαύτως ἀτάφους παρεφύλαττον μετὰ στρατιωτικῆς ἐπιμελείας ἡμέραις συχναῖς. καὶ οἱ μὲν ἐνεβριμῶντο καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ᾽ αὐτοῖς, ζητοῦντές τινα περισσοτέραν ἐκδίκησιν παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν. οἱ δὲ ἐνεγέλων καὶ ἐπετώθαζον, μεγαλύνοντες τὰ εἴδωλα αὐτῶν, καὶ ἐκείνοις B προσάπτοντες τὴν τούτων τιμωρίαν. οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ κατὰ ποσὸν συμπαθεῖν δοκοῦντες, ὠνείδιζον πολὺ λέγοντες· ποῦ ὁ Θεὸς αὐτῶν, καὶ τί αὐτοὺς ὤνησεν ἡ θρησκεία, ἣν καὶ πρὸ τῆς ἑαυτῶν εἵλοντο ψυχῆς; καὶ τὰ μὲν ἀπ᾽ ἐκείνων, τοιαύτην εἶχε τὴν ποικιλίαν. τὰ δὲ καθ᾽ ἡμᾶς ἐν μεγάλῳ καθειστήκει πένθει, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ σώματα κρύψαι τῇ γῇ. οὔτε γὰρ νὺξ συνεβάλλετο ἡμῖν πρὸς τοῦτο, οὔτε ἀργύρια ἔπειθεν, οὔτε λιτανεία ἐδυσώπει· παντὶ δὲ τρόπῳ παρετήρουν C ὡς μέγα τι κερδανοῦντες, εἰ μὴ τύχοιεν ταφῆς. τούτοις ἑξῆς μεθ᾽ ἕτερα φασί· τὰ οὖν σώματα τῶν μαρτύρων παντοίως παραδειγματισθέντα καὶ αἰθριασθέντα ἐπὶ ἡμέρας ἕξ, μετέπειτα καέντα καὶ αἰθαλωθέντα ὑπὸ τῶν ἀνόμων κατεσαρώθη εἰς τὸν Ῥοδανὸν ποταμὸν πλησίον παραῤῥέοντα, ὅπως μὴ δὲ λείψανον αὐτῶν φαίνηται ἐπὶ τῆς γῆς ἔτι. καὶ ταῦτ᾽ ἔπραττον, ὡς δυνάμενοι νικῆσαι τὸν Θεὸν, καὶ ἀφελέσθαι αὐτῶν τὴν παλιγγενεσίαν. ἵνα ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι, μὴ δὲ ἐλπίδα σχῶσιν ἀναστάσεως, ἐφ᾽ ᾗ πεποιθότες, ξένην τινὰ καὶ καινὴν D ἡμῖν εἰσάγουσι θρησκείαν, καὶ καταφρονοῦσι τῶν δεινῶν, ἕτοιμοι καὶ μετὰ χαρᾶς ἥκοντες ἐπὶ τὸν θάνατον· νῦν ἴδωμεν εἰ ἀναστήσονται, καὶ εἰ δύναται βοηθῆσαι αὐτοῖς ὁ Θεὸς αὐτῶν, καὶ ἐξελέσθαι ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν.

A quæ dicit: Iniquus adhuc iniquè agat, Dan. 12. & justus adhuc justificetur. Eorum enim corpora qui in carcere suffocati perierant, canibus objecerunt; sollicitè observantes noctu atque interdiu, ne quis nostrorum ea sepulturæ mandaret. Post hæc quidquid aut à bestiis, aut ab igne reliquum fuerat, partim laniata, partim ambusta membra exponentes: reliquorum denique capita cum ipsis corporum truncis similiter insepulta per plurimos dies additis militum excubiis custodierunt. Et alii quidem infremebant ac dentibus stridebant in mortuos, adhuc exquisitiore quodam supplicio eos afficere cupientes. Alii verò irridebant B insultabantque, simulacra sua laudibus extollentes, ac pœnas de martyribus sumptas eis adscribentes. Nonnulli paulò æquiores, & qui vicem nostram dolere quodammodo videbantur, exprobrabant identidem hæc dicentes: Ubi est Deus eorum? & quid illis profuit hæc religio, cui vitam quoque suam postposuerunt. Ac gentilium quidem insectatio talem habuit varietatem. Nos verò gravissimo interim dolore premebamur, quòd humare cadavera nobis non liceret. Nam neque noctis C tenebræ nos juvare, neque auri vis flectere, neque preces ullæ animos eorum commovere potuerunt. Sed omni studio atque industria cadavera custodiebant, quasi ingens lucrum facturi, si sepultura caruissent. Nonnullis deindè interjectis hæc addunt. Igitur martyrum corpora postquam omni genere contumeliæ traducta, & sub divo per sex dies exposita jacuerunt, tandem cremata atque in cineres redacta, in præfluentis Rhodani alveum sparsa sunt ab impiis, ne ullæ deinceps eorum reliquiæ in terris superessent. Atque id agebant, prorsus quasi Deo superiores D esse, & resurrectionem illis adimere possent: ut quemadmodum ipsi dicebant, ne spes quidem ulla resurgendi eis relinqueretur, qua freti novam quandam ac peregrinam nobis invehunt religionem, & gravissima quæque tormenta contemnunt, promptique & alacres mortem subeunt. Videamus nunc an sint resurrecturi, & utrum adesse ipsis Deus suus, ac de manibus nostris ipsos eripere valeat.

A

CAPUT II.

Quemadmodum Deo dilecti martyres lapsis in persecutione manum porrigentes curationem adhibuerint.

Vide Niceph c. 18. l. 4.

HÆc supradicti Imperatoris temporibus Christi ecclesiis contigerunt, ex quibus ea quæ in reliquis Provinciis gesta sunt, conjectura assequi licet. Sed & alia quædam ex eadem epistola hic adjungere operæ pretium fuerit, quibus benignitas atque humanitas illorum quos memoravimus martyrum describitur his verbis: Qui quidem Christum æmulari atque imitari tantoperè studuerunt, qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: ut quamvis in tantum gloriæ culmen evecti essent, nec semel atque iterum, sed sæpius martyrium subiissent, & à bestiis denuò in carcerem relati essent; quamvis ignium impressa vestigia, quamvis vibices & vulnera toto corpore circumferrent, tamen nec se ipsos martyres prædicarent, nec à nobis ita se appellari paterentur. Verùm si quis nostrum per literas aut in familiari colloquio eos martyres compellasset, objurgabant graviter atque increpabant. Martyris enim appellationem libentissimè concedebant Christo, utpotè fido veroque testi, & primogenito mortuorum, vitæque cælestis Principi & auctori. Eos quoque qui jam ex hac vita migraverant martyres, nobis commemorabant, ajebantque: Hi jam sunt martyres, quos in ipsa confessione Christus assumi voluit, professionem ipsorum morte tanquam annulo obsignans: Nos verò viles atque abjecti confessores. Simul profusis lacrymis obsecrabant fratres, ut continuæ ad Deum preces fierent, quò tandem ipsi perfectum finem adipisci mererentur. Ac reipsa quidem virtutem martyrum exhibebant, cum ingenti libertate ac fiducia Gentilibus respondentes: & egregiam animi indolem partim tolerantiâ, partim quòd metus ac pavoris expertes essent, perspicuè testabantur. Ipsam verò martyrum appellationem à fratribus sibi oblatam, utpote timore Dei cōstricti refugiebant. Et paulò post: deprimebant se, inquiunt, sub manu potenti, à qua nunc sublimiùs elevati sunt. Tunc verò omnium defensionem suscipiebant, neminem accusabant, cunctos absolve-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὡς οἱ θεοφιλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐν τῷ διωγμῷ διαπεπτωκότας ἐθεράπευον δεξιούμενοι.

ΤΟιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν δεδηλωμένον αὐτοκράτορα, ταῖς Χριστοῦ συμβέβηκεν ἐκκλησίαις. ἀφ᾽ ὧν καὶ τὰ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπαρχίαις ἐνηργημένα, εἰκότι λογισμῷ στοχάζεσθαι πάρεστιν. ἄξιον τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυνάψαι γραφῆς λέξεις ἑτέρας, δι᾽ ὧν

B

τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλάνθρωπον τῶν δεδηλωμένων μαρτύρων ἀναγέγραπται τούτοις αὐτοῖς τοῖς ῥήμασιν. οἳ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ζηλωταὶ καὶ μιμηταὶ Χριστοῦ ἐγένοντο, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. ὥστε ἐν τοιαύτῃ δόξῃ ὑπάρχοντες, καὶ οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ πολλάκις μαρτυρήσαντες, καὶ ἐκ θηρίων αὖθις ἀναληφθέντες, καὶ τὰ καυτήρια καὶ τοὺς μώλωπας καὶ τὰ τραύματα ἔχοντες περικείμενα, οὔτ᾽ αὐτοὶ μάρτυρας ἑαυτοὺς ἀνεκήρυττον, οὔτε μὴν ἡμῖν

C

ἐπέτρεπον τούτῳ τῷ ὀνόματι προσαγορεύειν αὐτούς· ἀλλ᾽ εἴποτέ τις ἡμῶν δι᾽ ἐπιστολῆς ἢ διὰ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς προσεῖπεν, ἐπέπλησσον πικρῶς. ἡδέως γὰρ παρεχώρουν τὴν τῆς μαρτυρίας προσηγορίαν τῷ Χριστῷ, τῷ πιστῷ καὶ ἀληθινῷ μάρτυρι καὶ πρωτοτόκῳ τῶν νεκρῶν, καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπεμιμνήσκοντο τῶν ἐξεληλυθότων ἤδη μαρτύρων, καὶ ἔλεγον· ἐκεῖνοι ἤδη μάρτυρες, οὓς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ Χριστὸς ἠξίωσεν ἀναληφθῆναι, ἐπισφραγισάμενος αὐτῶν

D

διὰ τῆς ἐξόδου τὴν μαρτυρίαν· ἡμεῖς δὲ ὁμόλογοι μέτριοι καὶ ταπεινοί. καὶ μετὰ δακρύων παρεκάλουν τοὺς ἀδελφοὺς, δεόμενοι ἵνα ἐκτενεῖς εὐχαὶ γίνωνται πρὸς τὸ τελειωθῆναι αὐτούς. καὶ τὴν μὲν δύναμιν τῆς μαρτυρίας ἔργῳ ἐπεδείκνυντο, πολλὴν παῤῥησίαν ἄγοντες πρὸς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ τὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἀφοβίας καὶ ἀτρομίας φανερὰν ἐποίουν. τὴν δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μαρτύρων προσηγορίαν παρῃτοῦντο, ἐμπεπλησμένοι φόβου Θεοῦ. καὶ αὖθις μετὰ βραχέα φασίν. ἐταπείνουν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα, ὑφ᾽ ἧς ἱκανῶς νῦν εἰσὶν ὑψωμένοι. τότε δὲ πᾶσι μὲν ἀπελο-

A γοῦντο, κατηγόρουν δὲ οὐδενός· ἔλυον μὲν ἅπαντας, ἐδέσμευον δὲ οὐδένα· καὶ ὑπὲρ τῶν τὰ δεινὰ διατιθέντων ηὔχοντο, καθάπερ Στέφανος ὁ τέλειος μάρτυς. Κύριε μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. εἰ δὲ ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων ἐδέετο, πόσῳ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν. καὶ αὖθις φασὶ μεθ᾽ ἕτερα· οὗτος γὰρ καὶ μέγιστος αὐτοῖς πρὸς αὐτὸν ὁ πόλεμος ἐγένετο, διὰ τὸ γνήσιον τῆς ἀγάπης. ἵνα ἀποπνιχθεὶς ὁ θὴρ, οὓς πρότερον ᾤετο καταπεπωκέναι, ζῶντας ἐξεμέσῃ. οὐ γὰρ ἔλαβον καύχημα κατὰ τῶν B πεπτωκότων. ἀλλ᾽ ἐν οἷς ἐπλεόναζον αὐτοὶ, τοῦτο τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπήρκουν, μητρικὰ σπλάγχνα ἔχοντες, καὶ πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐκχέοντες δάκρυα πρὸς τὸν πατέρα. ζωὴν ᾐτήσαντο, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς· ἣν καὶ συνεμερίσαντο τοῖς πλησίον. κατὰ πάντων νικηφόροι πρὸς Θεὸν ἀπελθόντες· εἰρήνην ἀγαπήσαντες ἀεὶ, καὶ εἰρήνην ἀεὶ παρεγγυήσαντες, μετ᾽ εἰρήνης ἐχώρησαν πρὸς Θεόν. μὴ καταλιπόντες πόνον τῇ μητρὶ, μὴ δὲ στάσιν καὶ πόλεμον τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλὰ χαρὰν καὶ εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην. ταῦτα C καὶ περὶ τῆς τῶν μακαρίων ἐκείνων πρὸς τοὺς παραπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν στοργῆς, ὠφελίμως προσκείσθω. τῆς ἀπανθρώπου τε καὶ ἀνηλεοῦς ἕνεκα διαθέσεως, τῶν μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς τοῖς Χριστοῦ μέλεσι προσενηνεγμένων.

A neminem ligabant. Quinetiam pro illis à quibus acerbissimè cruciati fuerant, exemplo perfectissimi martyris Stephani, Deum precabantur: Domine ne imputes illis hoc peccatum. Quod si ille pro lapidantibus orabat, quantò magis pro fratribus eum orasse credibile est; nec multò post, hæc addunt: Hoc enim maximum certamen illis fuit adversus Diabolum, ob sinceram ac minimè fucatam caritatem: ut quos ille malignus serpens vivos jam se devorasse crediderat, elisis faucibus removere cogeretur. Neque enim fastu & arrogantia intu- B muerunt adversus lapsos, sed ea quibus abundabant bona, indigentibus liberaliter subministrabant, materna quædam misericordiæ viscera gestantes, magnamque vim lacrymarum pro illorum salute coram Deo Patre fundentes. Vitam petierunt, & largitus est eis Deus: *Psal. 20.* quam etiam illi proximis suis communicarunt, ubique victores ad Deum profecti. Cumque pacem dilexissent, pacem nobis commendassent, ipsi cum pace migraverunt ad Deum: non dolorem matri, non fratribus discidium C ac bellum, sed gaudium & pacem & concordiam caritatemque omnibus relinquentes. Atque hæc de Beatorum illorum affectu erga eos fratres qui lapsi fuerant, ad legentium utilitatem hîc posita sint, propter eos qui inhumano quodam ac truci animo præditi, inclementer adversus Christi membra postmodum sævierunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ὁποία τῷ μάρτυρι Ἀττάλῳ δι᾽ ὀνείρου γέγονεν ἐπιφάνεια.

Ἡ δ᾽ αὐτὴ τῶν προειρημένων μαρτύρων γραφὴ, καὶ ἄλλην τινὰ μνήμης ἀξίαν ἱστορίαν περιέχει. ἣν καὶ οὐδεὶς ἂν γέ- D νοιτο φθόνος, μὴ οὐχὶ τῶν ἐντευξομένων εἰς γνῶσιν προθεῖναι. ἔχει δὲ οὕτως. Ἀλκιβιάδου γάρ τινος ἐξ αὐτῶν, πάνυ αὐχμηρὸν βιοῦντος βίον, καὶ μηδενὸς ὅλως τὸ πρότερον μεταλαμβάνοντος, ἀλλ᾽ ἢ ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι χρωμένου, πειρωμένου τε καὶ ἐν τῇ εἱρκτῇ οὕτω διάγειν, Ἀττάλῳ μετὰ τὸν πρῶτον ἀγῶνα ὃν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ ἤνυσεν, ἀπεκαλύφθη ὅτι μὴ καλῶς ποιοίη ὁ Ἀλκιβιάδης, μὴ χρώμενος τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλοις τύπον σκανδάλου ὑπολειπόμενος.

Caput III.

Cujusmodi visio martyri Attalo in somnis divinitùs missa apparuit.

Porrò in eadem epistola quæ res supra memoratas complectitur, alia *Huc refer Niceph. c. 18. l. 4.* D etiam habetur narratio prorsus memoriâ dignissima, quam quidem nihil vetat, quo minus hoc loco lectoribus proponamus. Sic autem habet: Alcibiades quidam unus ex illorum martyrum numero, durum & squalidum vivendi genus sectabatur: nullumque omninò cibum admittens, solo pane & aqua hactenus vesci consueverat. Cumque in carcere positus eandem vivendi rationem vellet retinere, Attalo post primum quod in amphitheatro confecerat certamen, revelatum est, non rectè neque ordine facere Alcibiadem, qui & creaturis Dei minimè uteretur, & aliis exemplum scandali fieret.

A Paruit itaque Alcibiades, & cunctis deinceps cibis promiscuè uti cœpit, gratias agens Deo. Neque enim divina gratia eos præsentia sua destituerat: sed consultorem habebant Spiritum Sanctum. Verùm de his hactenus. Ceterùm cùm Montanus & Alcibiades ac Theodotus, tunc primùm in Phrygia opinione hominum tanquam Prophetæ celebrari cœpissent (multa quippe divinæ gratiæ miracula in pluribus ecclesiis etiamtùm fieri solita, fidem plurimis faciebant eos quoque prophetare) cumque illorum hominum causâ dissensio orta esset, qui in Gallia erant fratres, privatum de his judicium suum, religiosum inprimis & cum recta fide consentiens, rursus eidem epistolæ subjunxerunt, prolatis interfectorum apud se martyrum variis epistolis, quas illi dum in vinculis adhuc essent, partim ad fratres in Asia & Phrygia degentes, partim ad Eleutherum Romanæ urbis episcopum scripserant, pro pace ecclesiarum quasi legatione fungentes.

πεισθεὶς δὲ Ἀλκιβιάδης, πάντων ἀνέδην μετελάμβανε, καὶ ηὐχαρίστει τῷ Θεῷ. οὐ γὰρ ἀνεπίσκεπτοι χάριτος Θεοῦ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν σύμβουλον αὐτοῖς. καὶ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω. τῶν δ' ἀμφὶ τὸν Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θεόδοτον, περὶ τὴν Φρυγίαν ἄρτι τότε πρῶτον τὴν περὶ τοῦ προφητεύειν ὑπόληψιν παρὰ πολλοῖς ἐκφερομένων. πλεῖσται γὰρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιΐαι τοῦ θείου χαρίσματος εἰσέτι τότε κατὰ διαφόρους ἐκκλησίας ἐκτελούμεναι, πίστιν παρὰ πολλοῖς τοῦ B κἀκείνους προφητεύειν παρεῖχον· καὶ δὴ διαφωνίας ὑπαρχούσης περὶ τῶν δεδηλωμένων, αὖθις οἱ κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφοὶ, τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ περὶ τούτων, εὐλαβῆ καὶ ὀρθοδοξοτάτην ὑποτάττουσιν. ἐκθέμενοι καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τελειωθέντων μαρτύρων διαφόρους ἐπιστολάς. ἃς ἐν δεσμοῖς ἔτι ὑπάρχοντες, τοῖς ἐπ' Ἀσίας καὶ Φρυγίας ἀδελφοῖς διεχάραξαν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ τῷ τότε Ῥωμαίων Ἐπισκόπῳ, τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἕνεκα πρεσβεύοντες.

Caput IV.

Quomodo martyres Irenæum epistola sua commendaverint.

Huc refer Niceph. c. 13. 14. 15. l. 4.

SEd & iidem martyres Irenæum qui tunc temporis adhuc presbyter Lugdunensis erat ecclesiæ, supradicto Eleuthero per literas commendarunt, cum testimonio suo non mediocriter ornantes, sicut ipsorum verba declarant quæ sic se habent: Te per omnia ac perpetuò optamus in Deo valere pater Eleuthere. Has literas ut ad te perferret, fratrem & collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas rogamus, utpotè æmulatorem testamenti Christi. Quòd si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre justitiam, cum tanquam Presbyterum ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet) tibi imprimis commendassemus. Ceterùm quid opus est expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hîc recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere exanimati sunt? Quid item opus est referre numerum confessorum qui posteà superfuerunt? Hæc enim quicunque voluerit, cuncta poterit plenissimè cognoscere ex ipsius epistolæ lectione, quam quidem nos, ut

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

C *Ὅπως οἱ μάρτυρες τὸν Εἰρηναῖον διὰ ἐπιστολῆς παρετίθεντο.*

ΟΙ δ' αὐτοὶ μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον πρεσβύτερον τότ' ὄντα τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας, τῷ δηλωθέντι κατὰ Ῥώμην Ἐπισκόπῳ συνίστων, πλεῖστα τῷ ἀνδρὶ μαρτυροῦντες, ὡς αἱ τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον δηλοῦσι φωναί. χαίρειν ἐν Θεῷ σε ἐν πᾶσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεὶ πάτερ Ἐλεύθερε, ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν Εἰρηναῖον διακομίσαι. καὶ παρακαλοῦμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν D παραθέσει, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. εἰ γὰρ ᾔδειμεν τόπον τινὶ δικαιοσύνην περιποιεῖσθαι, ὡς πρεσβύτερον ἐκκλησίας ὅπερ ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα. τί δεῖ καταλέγειν τὸν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ τῶν μαρτύρων κατάλογον. ἰδίᾳ μὲν τῶν ἀποτμήσει κεφαλῆς τετελειωμένων. ἰδίᾳ δὲ τῶν θηρσὶν εἰς βορὰν παραβεβλημένων. καὶ αὖθις τῶν ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς κεκοιμημένων. τόν τε ἀριθμὸν τῶν εἰσέτι τότε περιόντων ὁμολογητῶν. ὅτῳ γὰρ φίλον, καὶ ταῦτα ῥᾴδιον πληρέστατα διαγνῶναι, μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὸ σύγγραμμα,

γράμμα, ὃ καὶ αὐτὸ τῇ τῶν μαρτύρων συναγωγῇ πρὸς ἡμῶν, ὡς γοῦν ἔφην, κατείλεκται. ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπ' Ἀντωνίνου τοιαῦτα.

A suprà monuimus, in passionibus martyrum à nobis collectis integram inseruimus. Atque hæc sunt quæ Antonini Principatu contigerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὡς Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Καίσαρι τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς οὐρανόθεν ὁ Θεὸς ἐπακούσας ὕετισεν.

Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον Καίσαρα, λόγος ἔχει Γερμανοῖς καὶ Σαρμάταις ἀντιπαραταττόμενον μάχῃ, δίψει πιεζομένης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς, ἐν ἀμηχανίᾳ γενέσθαι· τοὺς δὲ ἐπὶ τῆς Μελιτινῆς οὕτω καλουμένης λεγεῶνος στρατιώτας διὰ πίστεως ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο συνεστώσης, ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γόνυ θέντας ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἔθος, ἐπὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἱκεσίας τραπέσθαι. παραδόξου δὲ τοῖς πολεμίοις τοῦ τοιούτου δὴ θεάματος φανέντος, ἄλλο τι λόγος ἔχει παραδοξότερον ἐπικαταλαβεῖν αὐτίκα· σκηπτὸν μὲν εἰς φυγὴν καὶ ἀπώλειαν συνελαύνοντα τοὺς πολεμίους· ὄμβρον δὲ ἐπὶ τὴν τῶν τὸ θεῖον παρακεκληκότων στρατιάν, πᾶσαν αὐτὴν ἐκ τοῦ δίψους μέλλουσαν ὅσον οὔπω διαφθαρήσεσθαι ἀνακτώμενον. ἡ δ' ἱστορία φέρεται μὲν καὶ παρὰ τοῖς πόρρω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῦσιν, οἷς μέλον γέγονε τῆς κατὰ τοὺς δηλουμένους γραφῆς. δεδήλωται δὲ καὶ πρὸς τῶν ἡμετέρων. ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔξωθεν ἱστορικοῖς ἅτε τῆς πίστεως ἀνοικείοις, τέθειται μὲν τὸ παράδοξον. οὐ μὴν καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς τοῦτο ὡμολογήθη γεγονέναι. τοῖς δέ γε ἡμετέροις ἅτε ἀληθείας φίλοις, ἁπλῷ καὶ ἀκακοήθει τρόπῳ τὸ πραχθὲν παραδέδοται. τούτων δ' ἂν εἴη καὶ Ἀπολινάριος. ἐξ ἐκείνου φήσας τὴν δι' εὐχῆς τὸ παράδοξον πεποιηκυῖαν λεγεῶνα, οἰκείαν τῷ γεγονότι πρὸς τοῦ βασιλέως εἰληφέναι προσηγορίαν, κεραυνοβόλον τῇ Ῥωμαίων ἐπικληθεῖσαν φωνῇ. μάρτυς δὲ τούτων γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως, ὁ Τερτυλλιανός. τῇ Ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ προσφωνήσας ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν, ἧς καὶ πρόσθεν ἐμνημονεύσαμεν. τήν τε ἱστορίαν βεβαιῶν σὺν ἀποδείξει μείζονι καὶ ἐναργεστέρᾳ. γράφει δ' οὖν καὶ αὐτὸς λέγων. Μάρκου τοῦ συνετωτάτου βασιλέως ἐπιστολὰς εἰσέτι νῦν φέρεσθαι, ἐν αἷς αὐτὸς μαρτυρεῖ ἐν Γερμανίᾳ ὕδατος ἀπορίᾳ μέλλοντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν διαφθεί-

Caput V.

Quomodo M. Aurelio Cæsari Deus nostrorum precibus exauditus pluviam præstitit.

Hujus porrò fratrem M. Aurelium Cæsarem, cùm adversus Germanos & Sarmatas pugnaturus aciem instrueret, & exercitus ipsius siti premeretur, penè ad inopiam consilii redactum esse memorant. Tùm verò (B) milites legionis Melitinæ, quæ fidei merito etiam nunc manet, dum acies adversus hostes ordinatur, flexis in terram genibus ut nostris orantibus mos est, preces ad Deum fudisse perhibentur. Cujus spectaculi novitate hostibus stupefactis, aliud quiddam longè majori dignum admiratione accidisse narrant: hinc quidem fulminum jactus, quibus hostium copiæ in fugam versæ atque exstinctæ sint: illinc verò imbrium vim, quibus exercitus eorum qui Deum precati fuerant, jamjam siti periturus, præter spem recreatus est. Atque (C) ea res tùm à Scriptoribus à fide nostra penitus alienis, quibus curæ fuit res eo tempore gestas memoriæ mandare, tùm à nostris etiam hominibus refertur. Sed Gentilium Scriptores utpotè à religione nostra diffidentes, hoc quidem miraculum commemorarunt: non tamen id nostrorum precibus factum esse confessi sunt. Nostri verò utpotè veritatis cultores, simpliciter atque ingenuè rem ipsam literis tradiderunt. Ex his est Apollinaris: qui legionem ipsam cujus pre- (D) cibus id miraculum perpetratum est, exinde congruo rei vocabulo fulmineam ab Imperatore cognominatam esse scribit. Sed & Tertullianus ejusdem rei idoneus testis est in Apologetico, quem pro fidei nostræ defensione ad Senatum urbis Romanæ Latino sermone conscripsit, cujus etiam suprà mentionem fecimus; ubi hanc historiam validiore atque evidentiore argumento confirmat. Scribit enim Marci gravissimi Imperatoris literas adhuc sua ætate exstitisse, quibus testabatur exercitum Romanum in Germania, cum aquæ penuria jamjam periturus esset, Christianorum precibus esse

Huc refer Niceph. c.12. l. 4.

servatum. Eundem quoque Principem A capitis pœnam comminatum esse dicit accusatoribus Christianorum. Quibus ista subjungit: Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent impii, injusti, truces, vani, dementes? Quas Trajanus ex parte frustratus est, vetando inquiri Christianos. Quas nullus Hadrianus, quanquam curiositatum omnium explorator: nullus Vespasianus, quanquam Judæorum debellator: nullus Pius, nullus Verus impressit. Sed de his quisque pro arbitratu suo statuat: nos verò ad historiæ ordinem redeamus. Igitur cùm Pothinus anno ætatis nonagesimo unà cum Gallicanis martyribus cæsus esset, B episcopatum Lugdunensis Ecclesiæ post illum suscepit Irenæus. Quem quidem in adolescentia Polycarpi auditorem fuisse comperimus. Hic in tertio adversus hæreses libro Romanæ urbis Episcoporum seriem recensens, in Eleuthero cujus nunc tempora ac res gestas inquirimus, finem enumerandi facit, quippe cùm eo Romanam Ecclesiam gubernante opus illud elaboraret. Sic enim scribit.

ρεῶς, ταῖς τῶν χριστιανῶν εὐχαῖς σεσῶσθαι. τοῦτον δέ φησι καὶ θάνατον ἀπειλῆσαι τοῖς κατηγορεῖν ἡμῶν ἐπιχειροῦσιν. οἷς ὁ δηλωθεὶς ἀνήρ, καὶ ταῦτα προσεπιλέγει. ποῖοι οὖν οἱ νόμοι οὗτοι οἱ καθ' ἡμῶν μόνων ἕπονται ἀσεβεῖς, ἄδικοι, ὠμοί. οὓς οὔτε Οὐεσπασιανὸς ἐφύλαξε, καίτοι γε Ἰουδαίους νικήσας. οὓς Τραϊανὸς ἐκ μέρους ἐξουθένησε, κωλύων ἐπιζητεῖσθαι χριστιανούς. οὓς οὔτε Ἀδριανός, καίτοι γε πάντα τὰ περίεργα πολυπραγμονῶν, οὔτε ὁ εὐσεβὴς ἐπικληθεὶς ἐπεκύρωσεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅπῃ τις ἐθέλῃ τιθέσθω· μετίωμεν δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἑξῆς ἀκολουθίαν. Ποθεινοῦ δὴ ἐφ' ὅλοις τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς κατὰ Λούγδουνον ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν ἐμανθάνομεν ἡλικίαν. οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὴν διαδοχὴν Ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῖν ἐξετάζεται, ὡς ἂν δὴ κατ' αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν C κατάλογον ἵστησι, γράφων ὧδε.

Caput VI.

Enumeratio Episcoporum urbis Romæ.

Huc refer Niceph. c. 15. l. 4.

FUndata jam & ædificata Ecclesia, beatissimi Apostoli Episcopatus officium Lino tradiderunt. Hujus Lini mentionem facit Paulus in literis ad Timotheum. Huic successit Anencletus. Post quem tertio ab Apostolis loco Pontificatum sortitus est Clemens, qui quidem beatissimos Apostolos viderat, & cum iisdem familiariter versatus fuerat: & prædicationem Apostolorum adhuc auribus suis insonantem, D traditionemque præ oculis habebat. Nec verò ipse solus: sed & alii plurimi etiamtum supererant ab Apostolis instituti. Hujus Clementis temporibus cùm gravissima dissensio Corinthi exorta esset inter fratres, Ecclesia Romana luculentissimam epistolam Corinthiis scripsit, quâ eos ad pacem concordiamque revocaret, & fidem illorum, & quam recens ab Apostolis susceperant traditionem renovaret. Paulò post subdit: Huic porrò Clementi successit Evarestus, Evaresto Alexander. Sextus deindè post Apostolos

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Τῶν ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκοπευσάντων κατάλογος.

Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι Ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς Ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται. διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος· μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων τὴν Ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης. ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους Ἀποστόλους, καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς. καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων οὐ μόνος. ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων δεδιδαγμένοι. ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτούς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. καὶ μετὰ βραχέα φησί. τὸν δὲ Κλήμεντα τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος· καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος. εἶθ' οὕτως

ἕκτος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων καθίσταται Ξύστος. μετὰ δὲ τοῦτον Τελεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ὑγῖνος· εἶτα Πίος· μεθ' ὃν Ἀνίκητος. διαδεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτῆρος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς Ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος. τῇ αὐτῇ τάξει καὶ τῇ αὐτῇ διδαχῇ ἥ τε ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντηκεν εἰς ἡμᾶς.

constitutus est Xystus. Quem deinceps excepit Telesphorus, qui etiam illustri martyrio defunctus est. Post hunc Hyginus, ac deinde Pius. Post Pium Anicetus. Cui cùm successisset Soter, duodecimo demùm ab Apostolis loco Episcopatum nunc obtinet Eleutherus. Hac serie & successione, tum traditio Apostolorum in Ecclesia, tùm veritatis prædicatio ad nos usque pervenit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὡς καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν δυνάμεις ἐνηργοῦντο παράδοξοι.

ΤΑῦτα ὁ Εἰρηναῖος, ἀκολούθως ταῖς προδιεξοδευθείσαις ἡμῖν ὑπογράψας ἱστορίαις, ἐν οἷς ἐπέγραψε πέντε οὖσι τὸν ἀριθμὸν Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὅτι δὴ καὶ εἰς αὐτὸν ὑποδείγματα τῆς θείας καὶ παραδόξου δυνάμεως ἐν ἐκκλησίαις τισὶν ὑπολέλειπτο, διὰ τούτων ἐπισημαίνεται λέγων. τοσοῦτον δὲ ἀποδέουσι τοῦ νεκρὸν ἐγεῖραι, καθὼς ὁ Κύριος ἤγειρε καὶ οἱ Ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλοὶ πολλάκις, διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς κατὰ τόπον ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας καὶ λιτανείας πολλῆς, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος, καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων. καὶ αὖθις φησὶ μεθ' ἕτερα. εἰ δὲ καὶ τὸν Κύριον φαντασιωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιηκέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνάγοντες αὐτοὺς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν πάντα οὕτως περὶ αὐτοῦ καὶ προειρῆσθαι καὶ γεγονέναι βεβαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταὶ, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἷς ἕκαστος αὐτῶν τὴν δωρεὰν εἴληφε παρ' αὐτοῦ. οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς. ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους καθαρισθέντας ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ ὀπτασίας καὶ ῥήσεις προφητικάς· ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστᾶσιν. ἤδη δὲ καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἠγέρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν ἱκανοῖς

Caput VII.

Quòd ad illa usque tempora per fideles miracula patrabantur.

HÆc Irenæus breviter perstrinxit ac veluti delineavit in illis quinq; libris, quos de falsæ doctrinæ refutatione ac eversione inscripsit, quę quidem planè consentiunt cum iis, quæ in superioribus historiæ nostræ libris tradidimus. In secundo autem ejusdem operis libro, divinæ admirandæq; virtutis specimina adhuc sua ætate in quibusdam Ecclesiis superfuisse testatur his verbis: Tantum abest, inquit, ut mortuum excitent per orationem, quemadmodum Dominus & Apostoli fecerunt. Sed & sæpenumero inter fratres, totâ simul unius loci Ecclesiâ ob aliquam necessitatem id flagitante cum jejuniis multis & orationibus, reversa est in corpus anima defuncti, & Sanctorum precibus hominis vita donata est. Et aliquanto post: Quod si, inquit, simulatione quadam ac præstigiis hæc Dominum fecisse dicturi sunt, ad Prophetarum oracula eos deducentes, ex illis demonstrabimus cuncta de ipso ita prædicta & gesta esse certissimè, eumque solum esse Filium Dei. Unde etiam in ejus nomine, quotquot veri sunt ejus Discipuli, accepta ab eo gratia ad salutem atque utilitatem reliquorum omnium ea faciunt, prout unusquisque ipsorum ab eo munus acceperit. Alii enim Dæmonas expellunt certissimè ac verissimè; adeò ut qui ejusmodi malis spiritibus liberati sunt, sæpe fidem amplectantur, & in Ecclesia permaneant. Alii præscientiam futurorum & visiones sortiti sunt, & propheticas prædictiones. Alii infirmos per impositionem manuum curant, ac pristinæ sanitati restituunt. Sed & mortui aliquoties ut supra diximus, excitati sunt, & pluribus deinceps annis nobiscum remanserunt.

Hucusque Niceph. c. 13. l. 4.

A Quid plura? non potest numerus iniri donorum, quæ per universum orbem Ecclesia à Deo accipiens, in nomine ejus qui sub Pontio Pilato crucifixus est Jesu Christi, quotidiè ad opitulationem gentium operatur; nec fallens quemquam, nec pecuniam corradens. Ut enim gratis accepit à Deo, sic etiam gratis ministrat. Idem in alio loco ita scribit: Sicuti multos ex fratribus audimus in Ecclesia, qui prophetiæ dona consecuti sunt, & omni linguarum genere per Spiritum loquuntur, B & ad hominum utilitatem, occulta in lucem proferunt, atque arcana Dei mysteria exponunt. Ex his igitur apparet, multiplicem donorum spiritalium varietatem ad illa usque tempora penes eos qui digni essent permansisse.

Caput VIII.

Qualiter Irenæus divinarum meminit Scripturarum.

Huc refer Niceph. c. 14. l. 4.

Sed quoniam in ipso hujus operis exordio polliciti sumus, C veterum nos Ecclesiæ presbyterorum ac Scriptorum verba suo loco adducturos, quibus ea quæ à majoribus sibi tradita accepissent, de sacris utriusque testamenti libris exposuerunt: Ipsius etiam Irenæi qui unus ex illorum numero fuit, verba si placet apponamus: Ac primùm quidem quæ de sacris Evangeliis scribit in hunc modum: Matthæus, inquit, apud Hebræos propria eorum lingua conscriptum Evangelium edidit, dum Petrus ac Paulus Romæ Christum prædicarent, & Ecclesiæ fundamenta jacerent. Post horum verò interitum Marcus discipulus atque interpres Petri, quæ à Petro prædicata fuerant, perscripta nobis tradidit. D Lucas quoque sectator Pauli, Evangelium à Paulo prædicatum literis mandavit. Joannes denique Domini Discipulus, qui etiam in ejus sinu recubuerat, Evangelium edidit cùm Ephesi in Asia moraretur. Hæc ille in tertio supradicti operis libro, cujus anteà mentionem fecimus. In quinto verò, de Revelatione Joannis & de computatione nominis Antichristi sic disserit. Cùm igitur hæc ita se habeant, & in omnibus probis ac vetustis exemplaribus

ἔτεσι. καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἑκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἐξαπατῶσά τινας, μήτε ἐξαργυριζομένη· ὡς γὰρ δωρεὰν εἴληφε παρὰ Θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ. καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ τόπῳ ὁ αὐτὸς γράφει. καθὼς καὶ πολλῶν ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προφητικὰ χαρίσματα ἐχόντων. καὶ παντοδαπαῖς λαλούντων διὰ τοῦ πνεύματος γλώσσαις· καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερὸν ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέροντι. καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ ἐκδιηγουμένων. ταῦτα καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς χαρισμάτων μέχρι καὶ τῶν δηλουμένων χρόνων παρὰ τοῖς ἀξίοις διαμεῖναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅπως ὁ Εἰρηναῖος τῶν θείων μνημονεύει γραφῶν.

Ἐπεὶ δὲ ἀρχόμενοι τῆς πραγματείας ὑπόσχεσιν πεποιήμεθα, παραθήσεσθαι κατὰ καιρὸν εἰπόντες τὰς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πρεσβυτέρων τε καὶ συγγραφέων φωνάς, ἐν αἷς τὰς περὶ τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν εἰς αὐτοὺς κατελθούσας παραδόσεις γραφῇ παραδεδώκασι, τούτων δὲ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἦν. φέρε καὶ τὰς αὐτοῦ παραθώμεθα λέξεις. καὶ πρώτας γε τὰς περὶ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων, οὕτως ἐχούσας. ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν. μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα, ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον Εὐαγγέλιον, ἐν βιβλίῳ κατέθετο. ἔπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων. ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται. ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, καὶ τῆς ψήφου τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου προσηγορίας οὕτω διαλαμβάνει. τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς σπουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου,

A καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ' ὄψιν τὸν Ἰωάννην ἑωρακότων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων ἐμφαίνεται. καὶ ὑποκαταβὰς περὶ τοῦ αὐτοῦ φάσκει· ἡμεῖς οὖν οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. εἰ γὰρ ἔδει ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοὔνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐρρέθη τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἑωρακότος· οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς B τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς. ταῦτα καὶ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως ἱστόρηται τῷ δεδηλωμένῳ. μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου πρώτης ἐπιστολῆς, μαρτύρια ἐξ αὐτῆς πλεῖστα εἰσφέρων· ὁμοίως δὲ καὶ τῆς Πέτρου προτέρας. οὐ μόνον δὲ οἶδεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ Ποιμένος γραφήν, λέγων· καλῶς οὖν εἶπεν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος Σοφίας κέχρηται μονονουχὶ φάσκων· ὅρασις δὲ Θεοῦ C περιποιητικὴ ἀφθαρσίας. ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. καὶ ἀπομνημονευμάτων δὲ ἀποστολικοῦ τινὸς πρεσβυτέρου, οὗ τοὔνομα σιωπῇ παρέδωκε, μνημονεύει, ἐξηγήσεις τε αὐτοῦ θείων γραφῶν παρατίθεται. ἔτι καὶ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ Ἰγνατίου μνήμην πεποίηται, μαρτυρίαις αὖθις καὶ ἀπὸ τῶν τούτοις γραφέντων κεχρημένος. ἐπήγγελται δὲ ὁ αὐτὸς ἐκ τῶν Μαρκίωνος συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ σπουδάσματι. καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα ἑρμηνείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, ἄκουε οἷα D κατὰ λέξιν γράφει. ὁ Θεὸς οὖν ἄνθρωπος ἐγένετο, καὶ αὐτὸς Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς παρθένου σημεῖον. ἀλλ' οὐχ ὡς ἔνιοί φασι τῶν νῦν τολμώντων μεθερμηνεύειν τὴν γραφήν, ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν. ὡς Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος, καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικὸς, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι· οἷς κατακολουθήσαντες οἱ Ἐβιωναῖοι, ἐξ Ἰωσὴφ αὐτὸν γεγεννῆσθαι φάσκουσι. τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων· πρὸ γὰρ τοῦ Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιο-

numerus hic exstet, & ipsi qui Joannem viderunt fidem faciant, ipsa denique ratio nos doceat, numerum nominis bestiæ juxta computationem Græcorum, literis in ipso contentis declarari. Et aliquanto post hæc de eodem Joanne dicit. Nos verò de Antichristi nomine temerè ac periculosè quicquam affirmare nolumus. Nam si huic sæculo nomen illius manifestè nuntiandum fuisset, ab illo utique expressum esset qui Revelationem vidit. Neque enim dudum, sed nostra pœne memoria sub exitum Imperii Domitiani visa est Revelatio. Hæc ille de Revelatione tradit. Primæ quoque Joannis epistolæ mentionem facit, multa ex ea proferens testimonia; & prioris item Petri. Liber quoque pastoris non solùm ab eo cognitus, sed etiam magnoperè approbatus est his verbis: Rectè, inquit, Scriptura quæ dicit: Ante omnia crede unum esse Deum, qui cuncta creavit, & numeris omnibus absoluta digessit, & cetera. Utitur etiam sententiis ex Salomonis Sapientia depromptis, ita ferè dicens: Visio Dei parit incorruptionem: Incorruptio autem proximos Deo facit. Sed & Apostolici cujusdam presbyteri, cujus nomen reticuit, dicta commemorat, & ejusdem expositiones sacrarum Scripturarum adducit. Prætereà Justini martyris & Ignatii mentionem facit, ex eorum Scriptis testimonia proferens. Quinetiam pollicetur alicubi, se peculiari Volumine Marcioni responsurum, argumentis ex libris illius ad ipsum refutandum petitis. Jam verò de interpretatione illa divinorum librorum, quæ à septuaginta interpretibus elaborata est, audi quæ scribit ad verbum: Deus igitur, inquit, homo factus est, & Dominus ipse servavit nos dato Virginis signo. Non autem ut quidam dicunt qui sacras Scripturas interpretari nunc audent: Ecce adolescentula in utero concipiet & pariet filium, quemadmodum verterunt Theodotion Ephesius & Aquila Ponticus, ambo Judæi proselyti. Quos secuti Ebionæi, Christum ex Josepho genitum esse dicunt. Paucis deinde interjectis hæc subjungit; Prius enim quàm Romani Imperium suum confirmassent, cùm Macedones adhuc Asiam obtinerent, Ptolemæus Lagi filius Bibliothe-

A cam quam Alexandriæ exstruxerat, omnium gentium libris quotquot lectu digni essent exornare contendens, petiit ab Hierosolymitanis, ut ipsorum Scripturas Græco sermone interpretatas acciperet. At illi, erant enim tunc Macedonibus obnoxii, quos habebant sacrarum literarum & utriusque linguæ peritissimos septuaginta seniores ad Ptolemæum miserunt, ejus desiderio satisfacturos. Ptolemæus cùm singulorum seorsum periculum facere vellet, veritus ne fortè ex compacto veritatem Scripturæ interpretatione sua occultarent, semotos ab invicem eandem omnes Scripturam interpretari jussit: idque in omnibus præstitit libris. Post hæc cùm omnes simul convenissent apud Ptolemæum, ac versiones suas inter se contulissent, & Deus glorificatus est, & Scripturas verè divinas esse compertum est. Quippe omnes cuncta à capite ad calcem iisdem dictionibus ac vocabulis expresserant: adeò ut ipsi qui aderant Gentiles, afflatu divino conversas esse Scripturas cognoscerent. Neque verò mirandum est id à Deo præstitum fuisse, cùm in captivitate populi quæ sub Nabuchodonosoro contigit, corruptis Scripturis, ac post septuaginta demùm annos regressis in patriam Judæis, Artaxerxis Persarum Regis temporibus, Esdram Sacerdotem de tribu Levi afflatu suo Deus impulerit, ut omnes veterum Prophetarum libros denuò componeret, legemque ministerio Moysis latam populo restitueret. Hactenus Irenæus.

θήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς γραφάς. οἱ δὲ, ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε, τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἠβούλετο. ὁ δὲ ἰδίᾳ πεῖραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθείς τε μήτι ἄρα συνθέμενοι ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς διὰ τῆς ἑρμηνείας B ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν. καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν. τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γνῶναι, ὅτι κατ' ἐπίπνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσιν ἡρμηνευμέναι αἱ γραφαί. καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι C τὸν Θεόν. ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ, διαφθαρεισῶν τῶν γραφῶν, καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἔσδρᾳ τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ, τοὺς τῶν προγεγονότων Προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωυσέως νομοθεσίαν. τοσαῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

D

Caput IX.

Quinam Episcopi fuerint Commodi Principatu.

Vide Nicephor. l. 4. c. 19.

Porrò cùm Antoninus novemdecim annis Imperium tenuisset, Commodus Principatum accepit. Cujus anno primo Julianus Alexandrinæ Ecclesiæ suscepit Sacerdotium, cùm Agrippinus duodecim annos episcopalis administrationis explesset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οἱ κατὰ Κόμοδον ἐπισκοπεύσαντες.

Ἐννέα δὲ καὶ δέκα ἔτεσι τῇ βασιλείᾳ διαρκέσαντος Ἀντωνίνου, Κόμοδος τὴν ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν Ἰουλιανὸς ἐγχειρίζεται τὴν Ἐπισκοπὴν, ἐπὶ δυοκαίδεκα ἔτεσι τὴν λειτουργίαν ἀναπλήσαντος Ἀγριππίνου.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ Πανταίνου τοῦ φιλοσόφου.

Ἡγεῖτο δὲ τηνικαῦτα τῆς τῶν πιστῶν αὐτόθι διατριβῆς, τῶν ἀπὸ παιδείας ἀνὴρ ἐπιδοξότατος, ὄνομα αὐτῷ Πάνταινος. ἐξ ἀρχαίου ἔθους διδασκαλείου τῶν ἱερῶν λόγων παρ' αὐτοῖς συνεστῶτος. ὃ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατείνεται, καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ δυνατῶν συγκροτεῖσθαι παρειλήφαμεν. ἐν δὲ τοῖς μάλιστα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαλάμψαι λόγος ἔχει τὸν δεδηλωμένον, B οἷα καὶ ἀπὸ φιλοσόφου ἀγωγῆς τῶν καλουμένων στωϊκῶν ὡρμώμενον. τοσαύτην δ' οὖν φασιν αὐτὸν ἐνθυμοτάτῃ διαθέσει προθυμίαν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐνδείξασθαι, ὡς καὶ κήρυκα τοῦ κατὰ Χριστὸν εὐαγγελίου τοῖς ἐπ' ἀνατολῆς ἔθνεσιν ἀναδειχθῆναι, μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς. ἦσαν γὰρ ἦσαν εἰσέτι τότε πλείους εὐαγγελισταὶ τοῦ λόγου, ἔνθεον ζῆλον ἀποστολικοῦ μιμήματος συνεισφέρειν ἐπ' αὐξήσει καὶ οἰκοδομῇ τοῦ θείου λόγου προμηθούμενοι. ὧν εἷς γενόμενος καὶ ὁ Πάνταινος, καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, C ἔνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκόσιν· οἷς Βαρθολομαῖον τῶν Ἀποστόλων ἕνα κηρύξαι, αὐτοῖς τε Ἑβραίων γράμμασι, τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφὴν ἣν καὶ σῴζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον. ὅ γε μὴν Πάνταινος ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι, τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τελευτῶν ἡγεῖται διδασκαλείου ζώσῃ φωνῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων, τοὺς τῶν θείων δογμάτων θησαυροὺς ὑπομνηματιζόμενος.

CAPUT X.

De Pantæno Philosopho.

PEr idem tempus fidelium scholæ præerat vir doctrinæ causa celeberrimus, nomine Pantænus, quippe jam inde à priscis temporibus, sacrarum literarum schola in ea civitate fuerat instituta: quæ quidem nostra adhuc ætate perseverat, & ab hominibus tùm eloquentia, tùm divinarum literarum studio instructissimis obtineri dicitur. Sed præ ceteris omnibus ea tempestate floruisse fertur is quem diximus Pantænus, utpotè qui præceptis institutisque Stoïcæ Philosophiæ primùm innutritus fuisset. Tantum porrò animi ardorem erga verbum Dei idem vir ostendisse perhibetur, ut Orientis nationibus Evangelii Christi Prædicator exstiterit, ad ipsam usque Indiam progressus. Quippe complures erant etiamtùm Evangelistæ sermonis Dei, qui divina quadam æmulatione succensi, Apostolorum exemplo studium suum conferre ad ædificationem fidei & ad incrementum verbi divini properabant. Ex quorum numero Pantænus, ad Indos usque penetrasse dicitur, ibique Evangelium Matthæi, quod adventum ipsius jam prævenerat, apud quosdam Christi notitia imbutos reperisse: Quibus scilicet Bartholomæus unus ex duodecim Apostolis, olim ut fama est prædicaverat, & Evangelium Matthæi Hebraïcis conscriptum literis reliquerat: quod quidem ad prædicta usque tempora servatum esse memoratur. Hic ergò Pantænus post multa præclarè gesta, tandem Alexandrinæ præfuit scholæ: ubi partim viva voce, partim Scriptis, divinorum dogmatum thesauros exposuit.

Huc refer Niceph. c.32. l.4.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Περὶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως.

Κατὰ τοῦτον ταῖς θείαις γραφαῖς συνασκούμενος, ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, ὁμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγησαμένῳ φοιτητῇ τῶν Ἀποστόλων. ὃς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν ὑποτυπώσεσιν, ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μέμνηται. τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαί

CAPUT XI.

De Clemente Alexandrino.

TUnc etiam Alexandriæ iisdem cum Pantæno studiis divinarum Scripturarum incumbens floruit Clemens, prisco illi Rom. Ecclesiæ antistiti & Apostolorum Discipulo Clementi cognominis. qui etiam in Institutionum libris à se conscriptis, Pantænum præceptorem suum disertè nominat. Sed & in primo Stromateon libro eundem ipsum designare mihi videtur, ubi præstantis-

Huc refer Niceph. c.33 l.4.

simos quosque Apostolicæ doctrinæ A successores a quibus institutus fuerat, recenset his verbis: Hi quidem libri nequaquam ad ostentationem elaborati, sed quasi viaticum senectutis, & oblivionis remedium, à me sepositi Commentarii reconduntur: ut sint nobis imago quædam & species adumbrata efficacis illius animatæque doctrinæ, quam à viris beatis, & commemoratione profectò dignissimis audire meruimus. Horum alter in Græcia Jonicus, alter in magna Græcia fuit. Quorum ille quidem ex Cœlesyria erat oriundus, ille verò ex Ægypto. Alii autem B in Oriente vixerunt; ex quibus alter quidem fuit Assyrius: alter in Palæstina, ab ultima origine Hebræus. Novissimum verò, tametsi hic doctrinæ merito omnium primus erat, cùm casu quodam offendissem, tandem in eo acquievi: quem quidem in Ægypto latentem, tanquam venator indagaveram. Hi ergo sinceram Apostolicæ doctrinæ traditionem custodientes, quam jam inde à Petro, Jacobo, Joanne ac Paulo sanctissimis Apostolis, tanquam filii à parentibus continuâ successione traditam acceperant, tametsi rarò contingat ut C parentibus similes sint filii, Dei nutu ad nostra usque tempora pervenerunt, ut avita & Apostolica semina mentibus nostris insererent.

μοι δοκεῖ, ὅτε τὰς ἐμφανεστέρας ἧς κατείληφεν Ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημαινόμενος, ταῦτά φησιν. ἤδη δὲ ἡ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεία, ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται λήθης φάρμακον· εἴδωλον ἀτεχνῶς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατηξιώθην ἀκοῦσαι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων, καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων. τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωνικός. ὁ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. τῆς κοίλης ἅτερος αὐτῶν Συρίας ἦν. ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου· ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν ἀνατολήν. καὶ ταύτης ὁ μέν τις τῆς Ἀσσυρίων. ὁ δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. ὑστάτῳ δὲ περιτυχὼν, δυνάμει δὲ ἄρα πρῶτος ἦν, ἀνεπαυσάμην, ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας διδασκαλίας σώζοντες παράδοσιν, εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἁγίων Ἀποστόλων παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεξάμενος (ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν ὅμοιοι) ἧκον δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς, τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ Ἀποστολικὰ καταθησόμενοι σπέρματα.

CAPUT XII.

De Hierosolymorum Episcopis.

Vide Niceph. l. 4. c. 19.

EAdem tempestate Narcissus Hierosolymorum Episcopus floruit, vir multorum sermonibus nostra quoque ætate celebratus. Hic quintumdecimum successionis locum obtinuit post obsessionem illam Judæorum, quæ Hadriano regnante facta est. Ex quo quidem D tempore ecclesiam illius loci primùm ex gentibus coaluisse post eos qui ex Circumcisione fuerunt, primumque ex gentibus Marcum illis præfuisse retulimus. Post quem Episcopatu functum esse Cassianum, deinde Publium, posteà Maximum, ac deinceps Julianum, Episcoporum series quæ in archivis illius Ecclesiæ servantur, ostendunt. Juliano successit Cajus, Cajo Symmachus: Symmacho verò alter Cajus. Post quem rursus alter Julianus: quem excepit Capito, ac deinde Valens & Dolichianus. Postremò Narcissus, qui continuo successionis ordine tricesimus ab Apostolis fuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκόπων.

ΕΠὶ τούτων τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος, ὁ παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν βεβοημένος ἐγνωρίζετο Νάρκισσος. πεντεκαιδεκάτην ἄγων διαδοχὴν, ἀπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων κατὰ Ἀδριανὸν πολιορκίας· ἐξ οὗ δὴ πρῶτον τὴν αὐτόθι ἐκκλησίαν ἐξ ἐθνῶν συστῆναι μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς, καθηγήσασθαί τε αὐτῶν πρῶτον ἐξ ἐθνῶν Ἐπίσκοπον Μάρκον ἐδηλώσαμεν. μεθ' ὃ Ἐπισκοπεῦσαι Κασσιανὸν, αἱ τῶν αὐτόθι διαδοχαὶ περιέχουσι· καὶ μετὰ τοῦτον Πούπλιον. εἶτα Μάξιμον. καὶ ἐπὶ τούτοις Ἰουλιανὸν· ἔπειτα Γάϊον· μεθ' ὃν Σύμμαχον, καὶ Γάϊον ἕτερον· καὶ πάλιν ἄλλον Ἰουλιανὸν· Καπίτωνά τε πρὸς τούτοις καὶ Οὐάλεντα, καὶ Δολιχιανὸν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸν Νάρκισσον, τριακοστὸν ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων κατὰ τὴν τῶν ἑξῆς διαδοχὴν γεγονημένον.

ΚΕΦΑ-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ Ῥόδωνος καὶ ἧς ἐμνημόνευσεν κατὰ Μαρκίωνα διαφωνίας.

ΕΝ τούτῳ καὶ Ῥόδων γένος τῶν ἀπὸ Ἀσίας μαθητευθεὶς ἐπὶ Ῥώμης ὡς αὐτὸς ἱστορεῖ Τατιανῷ ὃν ἐκ τῶν πρόσθεν ἔγνωμεν, διάφορα συντάξας βιβλία, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν Μαρκίωνος παρατέτακται αἵρεσιν· ἣν καὶ εἰς διαφόρους γνώμας κατ' αὐτὸν διαστᾶσαν ἱστορεῖ τοὺς τὴν διάστασιν ἐμπεποιηκότας ἀναγράφων, ἐπ' ἀκριβές τε τὰς παρ' ἑκάστῳ τούτων ἐπινενοημένας διελέγχων ψευδολογίας. ἄκουε δ' οὖν καὶ αὐτοῦ ταῦτα γράφοντος. διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἑαυτοῖς ἀσύμφωνοι γεγόνασιν. ἀσύστατον γνώμης ἀντιποιούμενοι. ἀπὸ γὰρ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνυνόμενος καὶ τῷ γήρᾳ, μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ. τὰς δὲ προφητείας, ἐξ ἀντικειμένου λέγει πνεύματος. πειθόμενος ἀποφθέγμασι παρθένου δαιμονώσης ὄνομα Φιλουμένης. ἕτεροι δὲ καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναύτης Μαρκίων, δύο ἀρχὰς εἰσηγοῦνται· ἀφ' ὧν εἰσὶ Ποτῖτός τε καὶ Βασιλικός. καὶ οὗτοι μὲν κατακολουθήσαντες τῷ Ποντικῷ λύκῳ, καὶ μὴ εὑρίσκοντες τὴν διαίρεσιν τῶν πραγμάτων ὡς οὐδὲ ἐκεῖνος, ἐπὶ τὴν εὐχέρειαν ἐτράποντο. καὶ δύο ἀρχὰς ἀπεφήναντο ψιλῶς καὶ ἀναποδείκτως. ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξοκείλαντες, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις. ὧν ἐστὶν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Συνέρως, καθὼς οἱ τὸ διδασκάλιον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσι. γράφει δὲ ὁ αὐτὸς ὡς καὶ εἰς λόγους ἐληλύθοι τῷ Ἀπελλῇ, φάσκων οὕτως· ὁ γὰρ γέρων Ἀπελλῆς συμμίξας ἡμῖν, πολλὰ μὲν κακῶς λέγων ἠλέγχθη· ὅθεν καὶ ἔφασκε μὴ δεῖν ὅλως ἐξετάζειν τὸν λόγον, ἀλλ' ἕκαστον ὡς πεπίστευκε διαμένειν. σωθήσεσθαι γὰρ τοὺς ἐπὶ τὸν ἐσταυρωμένον ἠλπικότας ἀπεφαίνετο. μόνον ἐὰν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς εὑρίσκωνται. τὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον ἐδογμάτιζεν αὐτῷ πρᾶγμα, καθὼς προειρήκαμεν, τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ. ἔλεγε γὰρ μίαν ἀρχὴν, καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος. εἶτα προσθεὶς αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δόξαν, ἐπιφέρει φάσκων. λέγοντος δέ μου πρὸς αὐτὸν, πόθεν ἡ ἀπόδει-

CAPUT XIII.

De Rhodone & Marcionitarum dissensione ab eodem commemorata.

PEr idem tempus Rhodon oriundus ex Asia, & in urbe Roma, ut ipse scribit, à Tatiano illo cujus suprà meminimus eruditus, varios conscripsit libros, & cum reliquis adversus Marcionis hæresim decertavit. Quam quidem sua ætate in diversas scissam esse sententias narrat, auctores illius dissensionis in libris suis referens, & mendacia à singulis eorum excogitata diligenter coarguens. Audi ergo, si placet, eum ita scribentem: Propterea, inquit, inter se ipsi dissentiunt, quippe qui ejusmodi doctrinam tuentur quæ omninò stare non potest. Nam ex illorum grege Apelles quidem sanctioris vitæ cultum & senectutem præ se ferens, unum fatetur esse principium: prophetarum autem oracula ex adversario spiritu profecta esse dicit, virginis cujusdam Dæmoniacæ nomine Philumenæ responsis inductus. Alii verò perinde ac Marcion ipse, duo inducunt principia, inter quos est Potitus & Basilicus. Hi ergo Ponticum illum lupum secuti, cùm divisionem rerum æque ac ille reperire non possent, ad temeritatem deflexerunt, & duo rerum principia nudè & absque ulla demonstratione pronuntiarunt. Alii rursus ab his tanquam tempestate in pejus abrepti, non duas solùm, sed tres naturas posuerunt: quorum, ut disciplinæ illius sectatores memorant, princeps & antesignanus fuit Syneros. Idem Rhodon se cum Apelle collocutum esse scribit his verbis: Senex enim Apelles, inquit, inito nobiscum colloquio, multa quidem perperam dicere convictus est. Quamobrem etiam asserebat non esse omninò examinandam fidem; sed unumquemque in eo quod semel imbibisset, perstare oportere. Quippe eos qui in crucifixo spem suam collocassent, servandos esse affirmabat, dummodo in bonis operibus deprehenderentur. Rem verò omnium obscurissimam esse statuebat, ut diximus, quæstionem de Deo. Unum siquidem principium esse dicebat sicut & nostra religio docet. Universâ deinde ejus doctrinâ in medium prolatâ, hæc subjungit: Cùm verò ipsi dicerem: Unde hæc tibi demonstratio, aut qua ratione affirmare potes unum

Huc refer Niceph. c. 29. l. 4.

B

C

D

esse principium? Dic nobis si placet? Tùm ille respondit: Prophetias eò quod nihil omninò veri dicant, seipsas refellere. Sunt enim, ajebat, dissonantes & falsæ ac sibimetipsis contrariæ. Porrò qua ratione unicum esset principium, se quidem nescire profitebatur; sed tamen moveri atque impelli ut ita sentiret. Post hæc cùm eum jurejurando adegissem, ut ex animi sui sententia loqueretur: juravit se verum dicere, nec se omninò scire qua ratione unus esset ingenitus Deus, se tamen ita credere. His auditis ego hominem deridens reprehendi, qui cùm se Doctorem profiteretur, doctrinam suam rationibus confirmare non posset. Ceterùm in eodem libro quem Callistioni nuncupavit, Romæ à Tatiano se eruditum esse testatur. Refert etiam à Tatiano elucubratum esse Quæstionum librum: in quo cùm Tatianus obscuros atque involutos sacræ Scripturæ locos se expositurum esse promisisset, ipse Rhodon solutiones Quæstionum Tatiani peculiari opere editurum se esse profitetur. Exstant etiam ejusdem in Hexaëmeron Commentarii. Iste porrò quem diximus Apelles, plurima adversus legem Mosaïcam impiè est locutus; multisque libris maledicentissimis oracula divina insectatus est, dum ea confutare, & ut quidem sibi videbatur, penitus evertere, ingenti studio molitur. Verùm de his hactenus.

A ξις αὐτὴ σοι, ἢ πῶς δύνασαι λέγειν μίαν ἀρχὴν φράσον ἡμῖν. ἔφη, τὰς μὲν Προφητείας ἑαυτὰς ἐλέγχειν, διὰ τὸ μηδὲν ὅλως ἀληθὲς εἰρηκέναι. ἀσύμφωνοι γὰρ ὑπάρχουσι καὶ ψευδεῖς, καὶ ἑαυταῖς ἀντικείμεναι. τὸ δὲ πῶς ἐστι μία ἀρχὴ, μὴ γινώσκειν ἔλεγεν, οὕτω δὲ κινεῖσθαι μόνον. εἶτ' ἐπομοσαμένου μου τἀληθὲς εἰπεῖν, ὤμνυεν ἀληθεύων λέγειν, μὴ ἐπίστασθαι πῶς εἷς ἐστιν ἀγέννητος Θεὸς, τοῦτο δὲ πιστεύειν. ἐγὼ δὲ γελάσας, κατέγνων αὐτοῦ. διότι διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκ ᾔδει τὸ διδασκόμενον ὑπ' αὐτοῦ κρατύνειν. ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι Καλλιστίωνι προσφωνῶν, ὁ αὐτὸς μεμαθητεῦσθαι ἐπὶ Ῥώμης Τατιανῷ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ. B φησὶ δὲ καὶ ἐσπουδάσθαι τῷ Τατιανῷ προβλημάτων βιβλίον· δι' ὧν τὸ ἀσαφὲς καὶ ἐπικεκρυμμένον τῶν θείων γραφῶν παραστήσειν ὑπισχνουμένου τοῦ Τατιανοῦ, αὐτὸς ὁ Ῥόδων ἐν ἰδίῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἐκείνου προβλημάτων ἐπιλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπαγγέλλεται. φέρεται δὲ καὶ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἑξαήμερον ὑπόμνημα. ὁ γέτοι Ἀπελλῆς οὗτος, μυρία κατὰ τοῦ Μωυσέως ἠσέβησε νόμου. C διὰ πλειόνων συγγραμμάτων τοὺς θείους βλασφημήσας λόγους, εἰς ἔλεγχόν τε ὥς γε δὴ ἐδόκει καὶ ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐ μικρὰν πεποιημένος σπουδήν. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούτων.

Caput XIV.

De falsis Prophetis Cataphrygarum.

Huc refer Niceph. c.20. l.4.

Ceterùm hostis Ecclesiæ Dei, qui semper virtuti infestus est & malis delectatur, nec ullam unquam insidiandi hominibus speciem atque occasionem prætermittit, peregrinas quasdam hæreses adversus Ecclesiam pullulare iterum fecit. Quarum sectatores alii quidem venenatorum anguium instar per Asiam Phrygiamque repserunt. Qui & Montanum Paracletum, duasq; ejus comites Priscillam & Maximillam Montani Prophetissas esse jactabant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας ψευδοπροφητῶν.

Μισόκαλός γε μὴν ἐς τὰ μάλιστα καὶ φιλοπόνηρος ὢν ὁ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολέμιος, μηδένα τε μηδαμῶς τῆς κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλῆς ἀπολιπὼν τρόπον, αἱρέσεις ξένας αὖθις ἐπιφύεσθαι κατὰ τῆς ἐκκλησίας D ἐνήργει· ὧν οἱ μὲν ἰοβόλων δίκην ἑρπετῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας καὶ Φρυγίας εἷρπον. τὸν μὲν Παράκλητον Μοντανὸν, τὰς δ' ἐξ αὐτοῦ γυναῖκας, Πρίσκιλλαν καὶ Μαξίμιλλαν, ὡς ἂν τοῦ Μοντανοῦ Προφήτιδας γεγονυίας αὐχοῦντες.

Caput XV.

De Blasti schismate quod factum est Romæ.

Alii verò in urbe Roma viguerunt, quorum dux fuit Florinus quidam presbyterii in ecclesia gradu dejectus; & Blastus simili errore implicatus. qui qui-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστον ἐπὶ Ῥώμης γενομένου σχίσματος.

Οἱ δ' ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρῖνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσὼν Βλάστος τε σὺν τούτῳ παραπλη-

σίῳ πτώματι κατεσχημένος· οἳ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες, ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπῆγον βούλημα. θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος.

A dem quamplurimos ab Ecclesiæ gremio abstrahentes, in suam sententiam perduxerunt: cùm uterque seorsum novam doctrinam adversus fidei veritatem invehere laboraret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚʹ.

Ὅσα περὶ Μοντανοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφητῶν μνημονεύεται.

Πρὸς μὲν οὖν τὴν λεγομένην κατὰ Φρύγας αἵρεσιν, ὅπλον ἰσχυρὸν καὶ ἀκαταγώνιστον ἐπὶ τῆς Ἱεραπόλεως τὸν Ἀπολινάριον, οὗ καὶ πρόσθεν μνήμην ὁ λόγος πεποίηται, ἄλλους τε σὺν αὐτῷ πλείους τῶν τηνικάδε λογίων ἀνδρῶν, ἡ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος ἀνίστη δύναμις. ἐξ ὧν καὶ ἡμῖν ἱστορίας πλείστη τις ὑπόθεσις καταλέλειπται. ἀρχόμενος γοῦν τῆς κατ' αὐτῶν γραφῆς τῶν εἰρημένων δή τις, πρῶτον ἐπισημαίνεται ὡς καὶ ἀγράφοις κατ' αὐτῶν ἐπεξέλθοι ἐλέγχοις. προοιμιάζεται γοῦν τοῦτον τὸν τρόπον. Ἐκ πλείστου ὅσου καὶ ἱκανωτάτου χρόνου ἀγαπητὲ Ἀουίρκιε Μάρκελλε ἐπιταχθεὶς ὑπὸ σοῦ συγγράψαι τινὰ λόγον εἰς τὴν τῶν κατὰ Μιλτιάδην λεγομένων αἵρεσιν, ἐφεκτικώτερόν πως μέχρι νῦν διεκείμην· οὐκ ἀπορίᾳ τοῦ δύνασθαι ἐλέγχειν μὲν τὸ ψεῦδος, μαρτυρεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ. δεδιὼς δὲ καὶ ἐξευλαβούμενος, μή πη δόξω τισὶν ἐπισυγγράφειν ἢ ἐπιδιατάσσεσθαι τῷ τοῦ Εὐαγγελίου καινῆς διαθήκης λόγῳ. ᾧ μήτε προσθεῖναι μήτ' ἀφελεῖν δυνατὸν, τῷ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ πολιτεύεσθαι προῃρημένῳ. προσφάτως δὲ γενόμενος ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ πόντον ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης οὐχ ὡς αὐτοὶ φασὶ Προφητείας, πολὺ δὲ μᾶλλον ὡς δειχθήσεται ψευδοπροφητείας διατεθρυλλημένην, καθόσον δυνατὸν, τοῦ Κυρίου παρέχοντος, περὶ αὐτῶν τε τούτων καὶ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτῶν ἑκάστοτε διελέχθημεν ἡμέραις πλείοσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ὥστε τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἀγαλλιαθῆναι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιρρωσθῆναι. τοὺς δὲ ἐξ ἐναντίας πρὸς τὸ παρὸν ἀποκρουσθῆναι, καὶ τοὺς ἀντιθέτους λυπηθῆναι. ἀξιούντων οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων, ὅπως τῶν λεχθέντων κατὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ ὑπόμνημά τι καταλίπωμεν. παρόντος καὶ τοῦ συμπρεσβυτέρου ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ Ὀτρηνοῦ, τοῦτο μὲν οὐκ ἐπράξαμεν.

Caput XVI.

Quænam de Montano & de falsis illius Prophetis memorentur.

Et adversus Cataphrygarum quidem hæresim propugnator veritatis Deus, * tum Apollinarem Hierapolitanum cujus suprà meminimus, tum alios cum illo quamplures doctrina & eloquentia præstantes, tanquam validum atque invictum telum excitavit. A quibus etiam uberrima nobis materia ad præsentem historiam relicta est. Unus igitur ex illis in ipso principio operis quod adversus Cataphrygas composuit, prius se cum illis nuda voce dimicasse admonet, eorumque errores coarguisse. Sic enim sermonem suum orditur: Cùm jamdudum id mihi munus injunxeris Avirci Marcelle carissime, ut adversus Miltiadis hæresim opus aliquod componerem, anceps tamen atque animo dubius hactenus substiti: non quod aut mendacium refellere, aut veritati patrocinari minimè valerem: sed quòd verebar ac reformidabam, ne fortè quibusdam viderer Evangelicæ Novi Testamenti doctrinæ quidquam scribendo addere, & denuò statuere voluisse: cui tamen neque adjici quidquam neque adimi fas est, ab eo præsertim qui ex Evangelii præceptis vitam agere instituerit. Nuper verò cùm essem Ancyræ in Galatia, & Ecclesiam illius loci nova illa non ut ipsi dicunt Prophetia, sed ut posteà demonstrabitur Pseudo-Prophetia turbatam deprehendissem; quantum facere potui, Deo juvante tùm de his ipsis, tùm de reliquis omnibus quæ ab illis proponebantur, singillatim in Ecclesia disserui pluribus diebus: adeò ut Ecclesia quidem incredibili gaudio affecta, & in veritate fidei magnoperè confirmata sit; adversarii verò tunc quidem fugati & Dei hostes non mediocri dolore perculsi fuerint. Cùm verò ejus loci presbyteri postularent, ut eorum quæ contra veritatis adversarios dicta fuerant, Commentarium ipsis scriptum relinquerem: adstante etiam compresbytero nostro Zotico Otreno, id quidem minimè præstiti;

* Hæc refer Niceph. c.23. l.4.

sed simulatque huc rediissem, scripturum me omnia, & ad ipsos quamprimùm missurum Deo favente promisi. Hæc & alia in exordio operis postquam dixit, paulatim ulterius progressus, supradictæ hæresis auctorem describit his verbis: Igitur obstinata illorum coitio adversus Ecclesiam, & nova perniciosi schismatis hæresis, hanc habuit originem. Vicus quidam esse dicitur in Mysia contermina Phrygiæ nomine Ardaba. In quo ajunt Montanum quemdam ex iis qui fidelium numero recens adscripti fuerant, immodica primi loci cupiditate captum, primum sub Grato Asię Proconsule aditum in se adversario spiritui præbuisse: & Dæmone repletum, subitò quodam furore ac mentis excessu concuti cœpisse, & nova quædam atque inaudita proloqui: hariolantem ac prædicentem futura, præter morem atq; institutum Ecclesiæ à majoribus traditum & continuâ deinceps successione propagatum. Porrò ex his qui tunc temporis adulterinos hominis sermones audierãt, alii quidem ut abrepticium & dæmoniacum ac spiritu erroris actum, turbasque in populo excitantem indignabundi objurgabant, & loqui ulterius prohibebant. Quippe qui in mente haberent discrimen à Domino prænotatum, minasque quibus jubemur adventum falsorum prophetarum vigilanter ac sollicitè observare. Alii verò velut sancto Spiritu & prophetiæ gratia elati inflatique, mirum in modum, & distinctionis à Domino præmonstratæ penitus obliti, illum infatuantem & adulatorem vulgique seductorem spiritum ultrò ad loquendum provocabant, capti ejus illecebris, & in fraudem inducti. Hac igitur arte seu potius fraude ac versutia Diabolus adversus eos qui dicto Domini audientes non erant, exitium machinatus, cùm ab illis immeritò coleretur, mentes eorum à vera fide secubantes somnoq; oppressas excitavit paulatim ac vehementius inflammavit. Quippe duas alias mulierculas suscitavit, & adulterino spiritu replevit; adeò ut ipsæ quoque perinde ac suprà memoratus ille, insana quędam & importuna atque aliena loquerentur. Et eos quidem qui ea re delectabantur atque intumescebant, spiritus ille beatos prædicabat, & promissorum magnitudine supra modum inflabat. Interdum tamen conjecturis & fide dignis argumentis utens, palam eos conde-

A ἐπηγγειλάμεθα δὲ ἐνθάδε γράψαντες τοῦ Κυρίου διδόντος, διὰ σπουδῆς πέμπειν αὐτοῖς. ταῦτα καὶ ἑξῆς τούτοις ἕτερα κατ᾽ ἀρχὰς εἰπὼν τοῦ λόγου, τὸν αἴτιον τῆς δηλουμένης αἱρέσεως περὶ ὧν τοῦτον ἀνιστορεῖ τὸν τρόπον. ἡ τοίνυν ἔνστασις αὐτῶν καὶ ἡ πρόσφατος τοῦ ἀποσχίσματος αἵρεσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν αἰτίαν ἔσχε τοιαύτην. κώμη τις εἶναι λέγεται ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ, καλουμένη Ἀρδαβὰν τοὔνομα· ἔνθα φασί τινα τῶν νεοπίστων πρώτως, Μοντανὸν τοὔνομα κατὰ Γρᾶτον Ἀσίας ἀνθύπατον,
B ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ, πνευματοφορηθῆναί τε καὶ αἰφνιδίως ἐν κατοχῇ τινὶ καὶ παρεκστάσει γενόμενον ἐνθουσιᾶν· ἄρξασθαί τε λαλεῖν καὶ ξενοφωνεῖν, παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς ἐκκλησίας ἔθος δῆθεν προφητεύοντα. τῶν δὲ κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ ἐν τῇ τῶν νόθων ἐκφωνημάτων ἀκροάσει γενομένων, οἱ μὲν ὡς ἐπὶ ἐνεργουμένῳ καὶ δαιμονῶντι καὶ ἐν πλάνης πνεύματι ὑπάρχοντι, καὶ τοὺς ὄχλους ταράττοντι ἀχθόμενοι ἐπετίμων, καὶ λαλεῖν ἐκώ-
C λυον. μεμνημένοι τῆς τοῦ Κυρίου διαστολῆς τε καὶ ἀπειλῆς, πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἐγρηγορότως παρουσίαν· οἱ δὲ ὡς ἁγίῳ πνεύματι καὶ προφητικῷ χαρίσματι ἐπαιρόμενοι. καὶ οὐχ ἥκιστα χαυνούμενοι. καὶ τῆς διαστολῆς τοῦ Κυρίου ἐπιλανθανόμενοι. τὸ βλαψίφρον καὶ ὑποκοριστικὸν καὶ λαοπλάνον πνεῦμα προὐκαλοῦντο. θελγόμενοι καὶ πλανώμενοι ὑπ᾽ αὐτοῦ, εἰς τὸ μηκέτι κωλύεσθαι σιωπᾶν. τέχνῃ δέ τινι, μᾶλλον δὲ τοιαύτῃ μεθόδῳ κακοτεχνίας ὁ διάβολος τὴν κα-
D τὰ τῶν παρηκόων ἀπώλειαν μηχανησάμενος, καὶ παρ᾽ ἀξίαν ὑπ᾽ αὐτῶν τιμώμενος, ὑπεξήγειρέ τε καὶ προσεξέκαυσεν αὐτῶν τὴν ἀποκεκοιμημένην ἀπὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως διάνοιαν. ὡς καὶ ἑτέρας τινὰς δύο γυναῖκας ἐπεγεῖραι, καὶ τοῦ νόθου πνεύματος πληρῶσαι. ὡς καὶ λαλεῖν ἐκφρόνως καὶ ἀκαίρως καὶ ἀλλοτριοτρόπως ὁμοίως τῷ προειρημένῳ. καὶ τοὺς μὲν χαίροντας καὶ καυχωμένους ἐπ᾽ αὐτῷ, μακαρίζοντος τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐπαγγελμάτων ἐκφυσιοῦντος. ἔσθ᾽ ὅπη δὲ καὶ κατακρίνοντος στοχαστικῶς καὶ ἀξιοπίστως αὐτοὺς ἄντικρυς,

ἵνα καὶ ἐλεγκτικὸν εἶναι δοκῇ. ὀλίγοι δ' ἦσαν οὗτοι τῶν Φρυγῶν ἐξηπατημένοι. τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπηυθαδισμένου πνεύματος, ὅτι μήτε τιμὴν μήτε πάροδον εἰς αὐτὴν τὸ ψευδοπροφητικὸν ἐλάμβανε πνεῦμα. τῶν γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν πιστῶν πολλάκις καὶ πολλαχῆ τῆς Ἀσίας εἰς τοῦτο συνελθόντων, καὶ τοὺς προσφάτους λόγους ἐξετασάντων καὶ βεβήλους ἀποφηνάντων καὶ ἀποδοκιμασάντων τὴν αἵρεσιν, οὕτω δὴ τῆς τε ἐκκλησίας ἐξεώσθησαν, καὶ τῆς κοινωνίας εἴρχθησαν. ταῦτα ἐν πρώτοις ἱστορήσας, καὶ δι' ὅλου τοῦ συγγράμματος τὸν ἔλεγχον τῆς κατ' αὐτοὺς πλάνης ἐπαγαγών, ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς τελευτῆς τῶν προδεδηλωμένων ταῦτά φησιν. ἐπειδὰν τοίνυν καὶ προφητοφόντας ἡμᾶς ἀπεκάλουν, ὅτι μὴ τοὺς ἀμετροφώνους αὐτῶν προφήτας ἐδεξάμεθα. τούτους γὰρ εἶναί φασιν οὓς περ ἐπηγγείλατο τῷ λαῷ πέμψειν ὁ Κύριος. ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς Θεοῦ ἐστί τις, ὦ βέλτιστοι, τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων, ὅστις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη, ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη; οὐδείς. οὐδέ γέ τις αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος ἀνεσταυρώθη; οὐ γὰρ οὖν. οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτέ, ἢ ἐλιθοβολήθη; οὐδαμόσε οὐδαμῶς. ἄλλῳ δὲ θανάτῳ τελευτῆσαι λέγονται Μοντανός τε καὶ Μαξίμιλλα. τούτους γὰρ ὑπὸ πνεύματος βλαψιφρενοῦς ἑκατέρους ὑποκινήσαντος, λόγος ἀναρτῆσαι ἑαυτοὺς οὐχ ὁμοῦ. κατὰ δὲ τὸν τῆς ἑκάστου τελευτῆς καιρὸν φήμη πολλή. καὶ οὕτω δὲ τελευτῆσαι καὶ τὸν βίον καταστρέψαι, Ἰούδα προδότου δίκην. καθάπερ καὶ τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνον τὸν πρῶτον τῆς κατ' αὐτοὺς λεγομένης προφητείας οἷον ἐπίτροπόν τινα Θεόδοτον, πολὺς αἱρεῖ λόγος, ὡς αἰρόμενόν ποτε καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανούς, παρεκστῆναί τε καὶ καταπιστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι, καὶ δισκευθέντα, κακῶς τελευτῆσαι. φασὶ γοῦν τοῦτο οὕτως γεγονέναι. ἀλλὰ μὴ ἄνευ τοῦ ἰδεῖν ἡμᾶς, ἐπίστασθαί τι τῶν τοιούτων νομίζομεν ὦ μακάριε. ἴσως μὲν γὰρ οὕτως, ἴσως δὲ οὐχ οὕτως τετελευτήκασι Μοντανός τε καὶ Θεόδοτος καὶ ἡ προειρημένη γυνή. αὖθις δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησὶ λόγῳ, τοὺς τότε

A mnabat, quò scilicet etiam objurgatorius videretur. Hi perpauci erant Phryges, hujusmodi fraude decepti. Universam verò, quę per orbem terrarum sparsa est, Ecclesiam, idem ille arrogantissimus spiritus maledictis appetere eos docebat, eò quod nec honorem, nec aditum ullum ad ipsam pseudopropheticus spiritus reperiret. Nam cùm fideles qui in Asia erant, sæpius & in plurimis Asiæ locis ejus rei causa convenissent, novamque illam doctrinam exa-
B minassent, & prophanam atq; impiam judicassent; damnata hæresi isti ab Ecclesia & fidelium communione expulsi sunt. His in principio operis commemoratis, ac per totum deinceps librum confutatione illorum erroris adjecta, supradictus Scriptor in secundo libro de illorum quos dixi obitu ita scribit. quando igitur, inquit, Prophetarum nos interfectores vocarunt, proptereà quòd loquaces ipsorum prophetas non admisimus (hos enim esse affirmant, quos Dominus populo se missurum esse pro-
C miserit) respondeant nobis quæso per Deum: estne aliquis eorum qui jam inde à Montano & mulierculis garrire primùm cœperunt, qui à Judæis persecutionem passus sit, aut ab impiis trucidatus? Nemo certè. Nec verò ullus eorum pro Christi nomine prehensus, in crucem actus est: sed neque ulla mulier in Judæorum synagogis aut flagris cæsa aut lapidibus impetita est. Nusquam profectò, nec unquam. Immò longè alio mortis genere interiisse dicuntur Montanus & Maximilla. Ambo enim ut fama est, ab insano spiritu incitati, laqueo sibi gulam fregerunt: non quidem simul, sed suæ quisque mortis tempore: atque ita instar proditoris Judæ
D vitam finierunt. Sic etiam admirabilis ille Theodotus, qui primus prophetiæ illorum quasi procurator quidam fuit, plurimorum sermone perhibetur falso mentis excessu abreptus fuisse, perinde ac si levaretur aliquando & assumeretur in cælum: cumque se totum fraudulentissimo spiritui permisisset, ab eo in altum jactatus miserabili exitu periisse. Et id quidem ita factum esse narrant. Sed quoniam ipsi non vidimus, nequaquam existimamus nos quidquam eorum certò cognoscere. Nam fortè hoc, fortè etiam alio mortis genere Montanus ac Theodotus & mulier illa jam à nobis nominata occubuerunt. Refert præterea in eodem libro

fanctiſſimos Epiſcopos ſpiritum illum A
qui in Maximilla reſidebat, confutare
conatos quidem fuiſſe; ſed ab aliis qui
ſpiritui favebant, prohibitos. Verba
ejus hæc ſunt: Nec mihi jam dicat ille
Maximillæ ſpiritus, prout in eodem
Aſterii Urbani libro relatum eſt. Ar-
ceor tanquam lupus ab ovibus. Non
ſum lupus, ſed verbum, ſpiritus & po-
tentia. Verùm potentiam illam in ſpi-
ritu evidenter oſtendat & approbet, fa-
terique & aſſentiri per ſpiritum cogat
eos qui tunc aderant ut garrulum illum
ſpiritum alloquerentur & examinarent;
viros probos & Epiſcopali dignitate
præditos: Zoticum ſcilicet Comanen-
ſem, & Julianum Apamenum. Quibus B
Themiſon aliique os obturantes, men-
dacem illum & vulgi ſeductorem ſpiri-
tum ab illis coargui vetuerunt. In eo-
dem quoque libro poſtquam nonnulla
ad falſam illam Maximillæ prophetiam
convincendam interſeruit, tùm tem-
pus ipſum quo hęc ſcripta ſunt deſignat,
tùm mulieris illius vaticinia comme-
morat, quibus bella & tumultus immi-
nere prædixerat. Quorum quidem va-
ticiniorum falſitatem convincit his ver-
bis: Nonne, inquit, etiam hoc menda-
cium omnibus manifeſtum apparuit?
Etenim ab obitu Maximillæ uſque in C
hunc diem pluſquam tredecim anni
jam elapſi ſunt: nec tamen ullum aut
particulare bellum aut univerſale in ter-
ris fuit. Immò Chriſtianis pręcipuâ qua-
dam Dei miſericordia, pax ſtabilis &
firma permanſit. Atque hæc in ſecun-
do leguntur libro. Ex tertio item Vo-
lumine pauca proferre libet, ubi adver-
ſus eos, qui jactabant plures illorum
martyrio eſſe coronatos, hæc dicit:
Poſtquam verò in omnibus quæ ſuprà
poſui convicti, nihil habent quod re-
ſpondeant, ad martyres confugere co-
nantur: aſſerentes multos ſe martyres D
habere, idque potentiæ prophetici il-
lius qui apud ipſos eſt ſpiritus certiſſi-
mum eſſe documentum. Sed hoc meo
quidem judicio, nihilo verius eſt. Nam
& aliarum hæreſeon ſectatores, pluri-
mos ſe habere martyres prædicant:
neque idcircò tamen eis aſſentiemur,
nec veritatem penes illos eſſe fatebi-
mur. Primi certè qui Marcionis hære-
ſim ſequuntur, vulgò Marcionitæ co-
gnominati, quamplurimos habere ſe
dicunt martyres Chriſti Et tamen
Chriſtum ipſum reverâ minimè con-
fitentur. Paucis deinde interpoſitis

A ἱεροὺς Ἐπισκόπους πεπειρᾶσθαι μὲν τὸ ἐν τῇ
Μαξιμίλλῃ πνεῦμα διελέγξαι. κεκωλῦσθαι δὲ
πρὸς ἑτέρων, συνεργούντων δηλαδὴ τῷ πνεύ-
ματι. γράφει δ' οὕτως. καὶ μὴ λεγέτω ἐν τῷ
αὐτῷ λόγῳ τῷ κατ' Ἀστέριον Οὐρβανὸν τὸ διὰ
Μαξιμίλλης πνεῦμα, διώκομαι ὡς λύκος ἐκ
προβάτων· οὐκ εἰμὶ λύκος· Ῥῆμα εἰμὶ καὶ
πνεῦμα καὶ δύναμις. ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ πνεύματι
δύναμιν ἐναργῶς δειξάτω καὶ ἐλεγξάτω. καὶ
ἐξομολογεῖσθαι διὰ τοῦ πνεύματος κατα-
ναγκασάτω τοὺς τότε παρόντας, εἰς τὸ δοκι-
μάσαι καὶ διαλεχθῆναι τῷ πνεύματι λαλοῦν-
B τι ἄνδρας δοκίμους καὶ Ἐπισκόπους, Ζωτικὸν
ἀπὸ Κομάνης κώμης, καὶ Ἰουλιανὸν ἀπὸ Ἀπα-
μείας. ὧν οἱ περὶ Θεμίσωνα τὰ στόματα φι-
μώσαντες, οὐκ εἴασαν τὸ ψευδὲς καὶ λαοπλά-
νον πνεῦμα ὑπ' αὐτῶν ἐλεγχθῆναι. ἐν ταυτῷ
δὲ πάλιν ἕτερα μεταξὺ πρὸς ἔλεγχον τῶν τῆς
Μαξιμίλλης ψευδοπροφητειῶν εἰπὼν, ὁμοῦ
τόν τε χρόνον καθ' ὃν ταῦτ' ἔγραφε σημαίνει,
καὶ τῶν προρρήσεων αὐτῆς μέμνηται, δι' ὧν πο-
λέμους ἔσεσθαι καὶ ἀκαταστασίας προεμαντεύ-
σατο· ὧν καὶ τὴν ψευδολογίαν εὐθύνει ὧδε λέ-
γων. καὶ πῶς οὐ καταφανὲς ἤδη γέγονε καὶ τοῦτο
C τὸ ψεῦδος; πλείω γὰρ ἢ τρισκαίδεκα ἔτη εἰς
ταύτην τὴν ἡμέραν, ἐξ οὗ τετελεύτηκεν ἡ γυ-
νή· καὶ οὔτε μερικὸς, οὔτε καθολικὸς κόσμῳ
γέγονε πόλεμος· ἀλλὰ καὶ χριστιανοῖς μᾶλ-
λον εἰρήνη διάμονος ἐξ ἐλέους Θεοῦ. καὶ ταῦ-
τα δ' ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος. καὶ
ἀπὸ τοῦ τρίτου δὲ σμικρὰς παραθήσομαι
λέξεις, δι' ὧν πρὸς τοὺς αὐχοῦντας ὡς ἄρα
πλείους καὶ αὐτῶν μεμαρτυρηκότες εἶεν, ταῦ-
τά φησιν. ὅταν τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημέ-
νοις ἐλεγχθέντες ἀπορήσωσιν, ἐπὶ τοὺς μάρτυ-
D ρας καταφεύγειν πειρῶνται. λέγοντες πολλοὺς
ἔχειν μάρτυρας, καὶ τοῦτο εἶναι τεκμήριον πι-
στὸν τῆς δυνάμεως τοῦ παρ' αὐτοῖς λεγομένου
προφητικοῦ πνεύματος. τὸ δὲ ἐστιν ἄρα ὡς ἔοι-
κε παντὸς μᾶλλον οὐκ ἀληθές. καὶ γὰρ τῶν ἄλ-
λων αἱρέσεων τινὲς, πλείστους ὅσους ἔχουσι μάρ-
τυρας. καὶ οὐ παρὰ τοῦτο δήπου συγκαταθησόμεθα,
οὐδὲ ἀλήθειαν ἔχειν αὐτοὺς ὁμολογήσομεν. καὶ
πρῶτοί γε οἱ ἀπὸ τῆς Μαρκίωνος αἱρέσεως Μαρ-
κιωνισταὶ καλούμενοι, πλείστους ὅσους ἔχειν Χρι-
στοῦ μάρτυρας λέγουσιν· ἀλλὰ τόν γε Χριστὸν
αὐτὸν κατ' ἀλήθειαν οὐχ ὁμολογοῦσι. καὶ μετὰ βρα-

χέα τούτοις ἐπιφέρει λέγων· ὅθεν τοι καὶ ἐπειδὰν οἱ ἐπὶ τὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τύχωσι μετά τινων τῶν ἀπὸ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρέσεως λεγομένων μαρτύρων, διαφέρονταί τε πρὸς αὐτοὺς, καὶ μὴ κοινωνήσαντες αὐτοῖς τελειοῦνται, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συγκατατίθεσθαι τῷ διὰ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν πνεύματι. καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθὲς, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐν Ἀπαμείᾳ τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ τυγχάνει γεγενημένον, ἐν τοῖς περὶ Γάϊον καὶ Ἀλέξανδρον ἀπὸ Εὐμενείας μαρτυρήσασι, πρόδηλον.

A hæc subjungit: Quamobrem, inquit, quotiescunque Ecclesiæ viri ad martyrium pro vera fide subeundum vocati, unà cum quibusdam de Phrygum hæresi qui martyres dicuntur, casu quodam coierint, semper ab illis dissentiunt: & communionem eorum sollicitè vitantes, gloriosum martyrii exitum consequuntur; Quippe qui Montani & muliercularum spiritui assensum accommodare nefas ducant. Atque id verum esse constat ex iis quæ nostra ætate in urbe Apamea quæ ad Mæandrum sita est, gesta sunt à Cajo & Alexandro
B martyribus, oriundis Eumenia.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὧν συνέταξε λόγων.

ΕΝ τούτῳ δὲ τῷ συγγράμματι καὶ Μιλτιάδου συγγραφέως μέμνηται, ὡς λόγον τινὰ καὶ αὐτοῦ κατὰ τῆς προειρημένης αἱρέσεως γεγραφότος. παραθέμενος γοῦν αὐτῶν λέξεις τινὰς, ἐπιφέρει λέγων· ταῦτα εὑρὼν ἔν τινι συγγράμματι αὐτῶν ἐνισταμένων τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι, ἐν ᾧ ἀποδείκνυσι περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν, ἐπετεμόμην. ὑποκαταβὰς δὲ
C ἐν ταὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν καινὴν διαθήκην προπεφητευκότας καταλέγει· ἐν οἷς καταριθμεῖ Ἀμμίαν τινὰ καὶ Κοδρᾶτον, λέγων οὕτως· ἀλλ' ὅγε ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει ᾧ ἕπεται ἄδεια καὶ ἀφοβία· ἀρχόμενος μὲν ἐξ ἑκουσίου ἀμαθίας, καταστρέφων δὲ εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς, ὡς προείρηται. τοῦτον δὲ τὸν τρόπον, οὔτε τινὰ τῶν κατὰ τὴν παλαιὰν, οὔτε τῶν κατὰ τὴν καινὴν πνευματοφορηθέντα προφήτην δεῖξαι δυνήσονται. οὔτε Ἄγαβον· οὔτε Ἰούδαν· οὔτε Σίλαν· οὔτε τὰς Φιλίππου θυγατέρας· οὔτε τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ
D Ἀμμίαν· οὔτε Κοδρᾶτον, οὔτέ τινας ἄλλους μηδὲν αὐτοῖς προσήκοντας καυχήσονται. αὖθις δὲ μετὰ βραχέα, ταῦτά φησιν· εἰ γὰρ μετὰ Κοδρᾶτον καὶ τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ Ἀμμίαν, ὥς φασιν, αἱ περὶ Μοντανὸν διεδέξαντο γυναῖκες τὸ προφητικὸν χάρισμα, τοὺς ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τίνες παρ' αὐτοῖς διεδέξαντο, δειξάτωσαν· δεῖν γὰρ εἶναι τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τῆς τελείας παρουσίας ὁ Ἀπόστολος ἀξιοῖ· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξαι τεσσα-

Caput XVII.

De Miltiade & illius Scriptis.

IN eodem quoque libro Miltiadis cujusdam Scriptoris mentionem facit, qui adversus supradictam hæresim librum conscripserit. Citatis enim quibusdam verbis illorum hæreticorum, ita deinde scribit: Hæc ego cùm reperissem in quodam libro ipsorum adversus Miltiadem fratrem nostrum, qui peculiari opere docuerat non decere Prophetam in ecstasi loqui: in compendium redegi. Deinde aliquantò post in eodem libro universos Novi Testamenti Prophetas enumerat, inter quos Ammiam quandam & Quadratum recenset his verbis: Pseudo-Propheta autem, inquit, in falso mentis excessu cujus comes est licentia & audacia: à spontanea quidem imperitia initium sumens, in amentiam autem, ut jam dixi, involuntariam desinens. Hujusmodi verò spiritu nullum unquam nec in vetere, nec in novo Testamento Prophetam afflatum poterunt demonstrare. Non Agabum, non Judam, non Silam, nec Philippi filias, nec Ammiam Philadelphensem, nec Quadratum, nec plures quoq; alios, qui nihil ad ipsos pertinent, prædicabunt. Paucis deinde interjectis sic loquitur: Nam si quidem ut prædicant, post Quadratum & Ammiam Philadelphensem mulieres illæ Montani in Prophetiæ gratiam successerunt, ostendant nobis quinam inter ipsos Montano ac mulierculis successerint. Etenim prophetiæ donum in omni Ecclesia ad ultimum usque Domini adventum permanere debere auctor est Apostolus. Sed nullum prorsus poterunt ostendere, tametsi jam quartusdecimus hic agatur

Huc refer Niceph. c.24. l.4.

annus ab obitu Maximillæ. Hæc ille. A Miltiades verò cujus mentionem fecit, alia quoque sui in divinis Scripturis studii monumenta nobis reliquit: tùm in libris quos adversus gentes, tùm in iis quos adversus Judæos composuit; utrumque argumentum binis Voluminibus exsecutus. Prætereà Apologeticum pro Christiana quam ipse profitebatur Philosophia, ad hujus sæculi Principes conscripsit.

Caput XVIII.

Quemadmodum Apollonius Cataphrygas confutaverit, & quorum mentionem fecerit. B

Huc refer Niceph. c.25, l. 4.

Sed & *Apollonius Ecclesiasticus Scriptor, supradictam Cataphrygarum hæresim adhuc sua ætate vigentem refutare aggressus, peculiare adversus eos Volumen condidit, tùm falsas prophetias quæ ab illis circumferuntur verbatim expendens, tùm vitam moresque eorum qui hæresis illius auctores fuerunt, discutiens. Ac de Montano quidem, audi si placet quæ dicat. Sed quisnam est novus ille Doctor? opera ejus & doctrina satis apertè produnt. Hic est qui nuptiarum discidia docuit, C qui jejuniorum leges imposuit: qui Pepuzam & Tymium Phrygiæ oppidula, Hierusalem nominavit, ut cunctos undique homines eò convocaret. Qui pecuniarum exactores constituit; qui sordidam munerum captationem oblationum nomine callidè obvelavit. Qui doctrinam suam prædicantibus salaria præbet, ut per fœdam ventris ingluviem doctrina ejus convalescat. Hæc ille de Montano. De Montani verò prophetissis aliquantò post loquitur in hunc modum: D Ostendimus igitur, inquit, has principes prophetissas simul ac spiritu impletæ sunt, viros suos dimisisse. Quantoperè ergo mentiebantur qui Priscam virginem vocabant? Deinde subjungit hæc verba: Non tibi videtur Scriptura universa prohibere, ne propheta munera & pecunias accipiat? Cùm igitur videam prophetissam aurum & argentum, vestesque pretiosas accepisse, quomodo eam non repudiabo? Et paulò post de quodam ex eorum numero qui confessores apud ipsos habentur, hæc dicit. prætereà Themison speciosa ava-

ἐσκαιδέκατον ἤδη πρὸς τοῦτο ἔτος ἀπὸ τῆς Μαξιμίλλης τελευτῆς. ἀλλὰ τὰ μὲν δὴ τοσαῦτα. ὅ γέ τοι πρὸς αὐτοῦ δεδηλωμένος Μιλτιάδης, καὶ ἄλλας ἡμῖν τῆς ἰδίας περὶ τὰ θεῖα λόγια σπουδῆς μνήμας καταλέλοιπεν, ἔν τε οἷς πρὸς Ἕλληνας συνέταξε λόγοις, καὶ τοῖς πρὸς Ἰουδαίους ἑκατέρᾳ ἰδίως ὑποθέσει ἐν δυσὶν ὑπαντήσας συγγράμμασιν· ἔτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας, ὑπὲρ ἧς μετῄει φιλοσοφίας, πεποίηται ἀπολογίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ὅσα καὶ Ἀπολλώνιος τοὺς κατὰ Φρύγας ἀπήλεγξε, καὶ τίνων ἐμνημόνευσεν.

Τῆς δὲ κατὰ Φρύγας καλουμένης αἱρέσεως, καὶ Ἀπολλώνιος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἀκμαζούσης εἰσέτι τότε κατὰ τὴν Φρυγίαν ἔλεγχον ἐνστησάμενος, ἴδιον κατ' αὐτῶν πεποίηται σύγγραμμα. τὰς μὲν φερομένας αὐτῶν προφητείας ψευδεῖς οὔσας κατὰ λέξιν εὐθύνων. τὸν δὲ βίον τῶν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγῶν ὁποῖός τις γέγονε διελέγχων. αὐτοῖς δὲ ῥήμασι περὶ τοῦ Μοντανοῦ ταῦτα λέγοντος ἄκουε. ἀλλὰ τίς ἐστιν οὗτος ὁ πρόσφατος διδάσκαλος. τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ ἡ διδασκαλία δείκνυσιν. οὗτός ἐστιν ὁ διδάξας λύσεις γάμων. ὁ νηστείας νομοθετήσας· ὁ Πέπουζαν καὶ Τύμιον Ἱερουσαλὴμ ὀνομάσας (πόλεις δὲ εἰσὶν αὗται μικραὶ τῆς Φρυγίας) τοὺς πανταχόθεν ἐκεῖ συναγαγεῖν ἐθέλων. ὁ πρακτῆρας χρημάτων καταστήσας. ὁ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν, τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος. ὁ σαλάρια χορηγῶν τοῖς κηρύσσουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται. καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Μοντανοῦ· καὶ περὶ τῶν προφητίδων δὲ αὐτοῦ ὑποκαταβὰς οὕτω γράφει. δείκνυμεν οὖν αὐτὰς πρώτας τὰς προφήτιδας ταύτας, ἀφ' οὗ τοῦ πνεύματος ἐπληρώθησαν, τοὺς ἄνδρας καταλιπούσας. πῶς οὖν ἐψεύδοντο Πρίσκαν παρθένον ἀποκαλοῦντες. εἶτ' ἐπιφέρει λέγων. δοκεῖ σοι πᾶσα γραφὴ κωλύειν προφήτην λαμβάνειν δῶρα καὶ χρήματα; ὅταν οὖν ἴδω τὴν προφῆτιν εἰληφυῖαν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσωμαι; αὖθις δὲ ὑποκαταβὰς περί τινος τῶν κατ' αὐτοὺς ὁμολογητῶν, ταῦτά φησιν· ἔτι δὲ καὶ Θεμίσων ὁ τὴν ἀξιόπιστον

A πιστὸν πλεονεξίαν ἠμφιεσμένος, ὁ μὴ βαστάσας τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον, ἀλλὰ πλήθει χρημάτων ἀποθέμενος τὰ δεσμά. δέον ἐπὶ τούτῳ ταπεινοφρονεῖν, ὡς μάρτυς καυχώμενος, ἐτόλμησε μιμούμενος τὸν Ἀπόστολον, καθολικήν τινα συνταξάμενος ἐπιστολὴν. κατηχεῖν μὲν τοὺς ἄμεινον αὐτοῦ πεπιστευκότας. συναγωνίζεσθαι δὲ τοῖς τῆς κενοφωνίας λόγοις. βλασφημῆσαι δὲ εἰς τὸν Κύριον καὶ τοὺς Ἀποστόλους, καὶ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν. καὶ περὶ ἑτέρων δὲ αὖθις τῶν κατ᾽ αὐτοὺς τετιμημένων ὡς δὴ μαρτύρων, οὕτω γράφει. ἵνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν,

B ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα· ᾧ συνεστιᾶται· ᾧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί· οὗ τὰς λῃστείας καὶ τὰ ἄλλα τολμήματα ἐφ᾽ οἷς κεκόλασται, οὐχ ἡμᾶς δεῖ λέγειν, ἀλλ᾽ ὁ ὀπισθόδομος ἔχει. τίς οὖν τίνι χαρίζεται τὰ ἁμαρτήματα; πότερον ὁ προφήτης τὰς λῃστείας τῷ μάρτυρι, ἢ ὁ μάρτυς τῷ προφήτῃ τὰς πλεονεξίας; εἰρηκότος γὰρ τοῦ Κυρίου, μὴ κτήσησθε χρυσὸν μήτε ἄργυρον μήτε δύο χιτῶνας, οὗτοι πᾶν τοὐναντίον, πεπλημμελήκασι περὶ τὰς τούτων τῶν ἀπηγορευμένων κτήσεις. δείξομεν γὰρ τοὺς λεγομένους παρ᾽ αὐτοῖς προ-

C φήτας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν κερματιζομένους. καὶ εἰ πεποίθησιν ἔχουσιν ἐν τούτῳ, στήτωσαν καὶ διορισάσθωσαν ἐπὶ τούτοις. ἵνα ἐὰν ἐλεγχθῶσι, κἂν τοῦ λοιποῦ παύσωνται πλημμελοῦντες. δεῖ γὰρ τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τοῦ Προφήτου· ἀπὸ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. ἵνα δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον ᾖ γνώριμα. κέκρι-

D ται ὑπὸ Αἰμιλίου Φροντίνου ἀνθυπάτου ἐν Ἐφέσῳ, οὐ διὰ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δι᾽ ἃς ἐτόλμησε λῃστείας, ὢν ἤδη παραβάτης· εἶτα ἐπιψευσάμενος τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἀπολέλυται πλανήσας τοὺς ἐκεῖ πιστούς. καὶ ἡ ἰδία παροικία αὐτὸν ὅθεν ἦν οὐκ ἐδέξατο, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν λῃστήν· καὶ οἱ θέλοντες μαθεῖν τὰ κατ᾽ αὐτόν, ἔχουσι τὸ τῆς Ἀσίας δημόσιον ἀρχεῖον· ὃν ὁ Προφήτης συνόντα πολλοῖς ἔτεσιν ἀγνοεῖ. τοῦτον ἐλέγχοντες ἡμεῖς, δι᾽ αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐξελέγχομεν τοῦ προφήτου. τὸ ὅμοιον ἐπὶ πολλῶν δυνάμεθα ἀποδεῖξαι. καὶ εἰ θαρ-

A ritia obvelatus, qui confessionis signum non pertulit, sed magna pecuniæ vi erogatâ vincula abjecit: cum ob eam causam modestius deinceps ac submissius agere deberet, tanquam martyr sese efferens, ausus est exemplo Apostoli conscriptâ epistolâ Catholicâ, eos quidem qui fideliores ipso exstiterant, instituere; novæ autem doctrinæ patrocinari: ac postremò in Dominum, in Apostolos, & in sacrosanctam Ecclesiam impiè loqui. Rursus de alio quodam ex numero eorum quos illi tanquam martyres venerantur, ita scribit: Sed ne de

B pluribus loquamur, respondeat nobis prophetissa de Alexandro qui se martyrem prædicat: quocum ipsa convivatur; qui adoratur etiam ipse à multis. Cujus latrocinia & reliqua facinora pro quibus pœnas dedit, nihil opus est nos dicere, præsertim cum in tabulario contineantur. Uter igitur illorum alteri peccata condonat? an prophetes martyri latrocinia? an martyr prophetæ avaritiam? Cùm enim Dominus præceperit: nolite possidere aurum neque argentum, neque duas tunicas; isti contrà in rerum vetitarum possessione graviter deliquerunt. Qui enim ab ipsis prophetæ & martyres dicuntur, eos non so-

C lùm à divitibus, sed etiam à mendicis, pupillis & viduis pecunias corrogare demonstrabimus. Quòd si hac in parte confidunt innocentiæ suæ, sistant se, & de his nobiscum disceptent: ut siquidem convicti fuerint, saltem inposterum delinquere desinant. Actus enim prophetæ, tanquam fructus examinandi sunt. Ex fructibus quippe arbor cognoscitur. Quod verò ad Alexandrum pertinet, ut veritas omnibus nosse cupientibus innotescat, judicatus est Ephesi ab Æmilio Frontino A-

D siæ Proconsule, non ob nomen Christi, sed ob ea quæ perpetraverat latrocinia, cùm jam desertor fidei esset. Deindè verò ementitus nomen Christi, dimissus est cùm urbis illius fideles fefellisset. Ecclesia verò ejus loci undè erat oriundus, ipsum non recepit, eò quòd latrocinia exerceret. Si qui verò totum illius negotium scire desiderant, præstò est publicum Asiæ tabularium. Et tamen Propheta illum ignorare se fingit, quocum plures annos simul vixit. Hunc nos convincendo, per ipsum etiam prophetæ convincimus falsitatem. Idem in aliis compluribus possumus ostendere. Quòd

si fiduciam sui habent, subeant examen. A Rursus in alio ejusdem operis loco, de Prophetis quos tantoperè jactant, hæc subjungit: Si negant prophetas suos munera accepisse, hoc igitur fateantur, non esse illos prophetas, si munera accepisse convicti sint. Ac tùm demùm sexcenta ejus rei documenta ac testimonia proferemus. Necesse porrò est ut omnes prophetæ fructus atque actus probentur. Dic mihi, tingitne capillos propheta? an stibio oculos linit? an studet ornari? propheta ne tabula ludit & tesseris? an pecuniam locat fœnori? ingenuè fateantur ac respondeant utrùm hæc agere liceat, an secus. Ego verò hæc apud ipsos acta esse convincam. Ceterùm hic ipse Apollonius in eodem libro testatur, tunc cùm hæc scriberet, annum quadragesimum fuisse, ex quo Montanus adulterinam illam prophetiam commentus fuerat. Addit præterea Zoticum illum cujus à priore Scriptore facta est mentio, cùm jam Maximilla Pepuzis se prophetare simularet, supervenientem Dæmonium quo illa agitabatur, coarguere instituisse: verùm ab aliis qui idem cum illa sentiebant, esse cohibitum. Meminit etiam cujusdam Thraseæ qui circa hæc tempora martyr fuit. Ad hæc tanquam ex veterum traditione hæc refert, Dominum Apostolis suis præcepisse, ne intra duodecim annos Hierosolymis excederent. Utitur quoque testimoniis ex Joannis Revelatione depromptis: mortuumque Ephesi ab eodem Joanne per divinam potentiam suscitatum esse narrat. Multa denique alia scribit, quibus perniciosissimum illum errorem abundè & luculentissime confutavit. Hæc Apollonius.

A ῥῦσιν, ὑπομεινάτωσαν τὸν ἔλεγχον. πάλιν τε αὖ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοῦ συγγράμματος, περὶ ὧν αὐχοῦσι Προφητῶν, ἐπιλέγει ταῦτα. ἐὰν ἀρνῶνται δῶρα τοὺς προφήτας αὐτῶν εἰληφέναι, τοῦτο ὁμολογησάτωσαν, ὅτι ἐὰν ἐλεγχθῶσιν εἰληφότες, οὐκ εἰσὶ προφῆται. καὶ μυρίας ἀποδείξεις τούτων παραστήσομεν. ἀναγκαῖον δέ ἐστι πάντας καρποὺς δοκιμάζεσθαι προφήτου. προφήτης, εἰπέ μοι, βάπτεται; προφήτης στιβίζεται; προφήτης φιλοκοσμεῖ; προφήτης τάβλαις καὶ κύβοις παίζει; B προφήτης δανείζει; ταῦτα ὁμολογησάτωσαν πότερον ἔξεστιν ἢ μή, ἐγὼ δὲ ὅτι γέγονε παρ' αὐτοῖς δείξω. ὁ δ' αὐτὸς οὗτος Ἀπολλώνιος κατὰ τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἱστορεῖ, ὡς ἄρα τεσσαρακοστὸν ἐτύγχανεν ἔτος ἐπὶ τὴν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ γραφήν, ἐξ οὗ τῇ προσποιήτῳ αὐτοῦ προφητείᾳ ὁ Μοντανὸς ἐπικεχείρηκε. καὶ πάλιν φησίν, ὡς ἄρα Ζωτικὸς οὗ καὶ ὁ πρότερος συγγραφεὺς ἐμνημόνευσεν, ἐν Πεπούζοις προφητεύειν ἤδη προσποιουμένης τῆς Μαξιμίλλης ἐπιστάς, διελέγξαι τὸ ἐνεργοῦν ἐν αὐτῇ C πνεῦμα πεπείραται. ἐκωλύθη γε μὴν ὑπὸ τῶν τὰ ἐκείνης φρονούντων. καὶ Θρασέα δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. ἔτι δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν Σωτῆρα φησὶ προστεταχέναι τοῖς αὐτοῦ Ἀποστόλοις, ἐπὶ δώδεκα ἔτεσι μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ. κέχρηται δὲ καὶ μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως· καὶ νεκρὸν δὲ δυνάμει θείᾳ πρὸς αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐγηγέρθαι ἱστορεῖ. καὶ ἄλλα τινά φησι, δι' ὧν ἱκανῶς τῆς προειρημένης αἱρέσεως πληρέστατα διηύθυνε τὴν πλάνην. ταῦτα καὶ ὁ Ἀπολλώνιος.

D

Caput XIX.

Serapionis sententia de Cataphrygarum hæresi.

Huc refer Niceph. c. 27. l. 4.

APollinaris autem Scriptorum adversus supradictam hæresim mentionem facit Serapio, qui circa hæc tempora Antiochenæ Ecclesiæ Episcopus post Maximinum fuisse dicitur. Nam in epistola quam ad Caricum & Ponticum scripsit, eandem refellens hæresim Apollinarem nominat his verbis: Atque ut sciatis, inquit, qualiter universa quæ in terris est fraternitas, operationem illam simulatæ factionis, quæ nova prophetia nominatur, aversata atque abominata est,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Σαραπίωνος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρέσεως.

ΤΩν δὲ Ἀπολιναρίου κατὰ τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως μνήμην πεποίηται Σαραπίων, ὃν ἐπὶ τῶν δηλουμένων χρόνων μετὰ Μαξιμῖνον, ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατέχει λόγος γενέσθαι. μέμνηται δὲ αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικόν. ἐν ᾗ διευθύνων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν αἵρεσιν, ἐπιλέγει ταῦτα. ὅπως δὲ καὶ τοῦτο εἰδῆτε ὅτι τῆς ψευδοῦς ταύτης τάξεως τῆς ἐπικαλουμένης νέας προφητείας, ἐβδέλυκται ἡ ἐνέργεια παρὰ πάσῃ τῇ ἐν κόσμῳ

ἀδελφότητι, πέπομφα ὑμῖν καὶ Κλαυδίου Ἀπολιναρίου τοῦ μακαριωτάτου γενομένου ἐν Ἱεραπόλει τῆς Ἀσίας Ἐπισκόπου γράμματα. ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τοῦ Σαραπίωνος ἐπιστολῇ, καὶ ὑποσημειώσεις φέρονται διαφόρων Ἐπισκόπων· ὧν ὁ μέν τις ὧδέ πως ὑποσεσημείωται. Αὐρήλιος Κυρήνιος μάρτυς ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι· ὁ δέ τις τοῦτον τὸν τρόπον. Αἴλιος Πούπλιος Ἰούλιος ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνείας τῆς Θράκης Ἐπίσκοπος· ζῇ ὁ Θεὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι Σωτᾶς ὁ μακάριος ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ, ἠθέλησε τὸν Δαίμονα τὸν Πρισκίλλης ἐκβαλεῖν, καὶ οἱ ὑποκριταὶ οὐκ ἀφῆκαν. καὶ ἄλλων δὲ πλειόνων τὸν ἀριθμὸν Ἐπισκόπων συμψήφων τούτοις ἐν τοῖς δηλωθεῖσι γράμμασιν αὐτόγραφοι φέρονται σημειώσεις. καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα.

A beatissimi patris Claudii Apollinaris, qui Hierapolitanæ urbis in Asia Episcopus fuit, literas ad vos misi. In eadem Serapionis epistola leguntur subscriptiones variorum Episcoporum. Quorum unus subscripsit in hunc modum: Aurelius Cyrenius martyr opto vos bene valere. Alter autem hoc modo: Ælius Publius Julius Develti coloniæ Thraciæ Episcopus: Testor Deum qui in cælis est, quòd beatus Sotas qui est Anchiali, B Dæmonium Priscillæ ejicere voluit, sed hypocritæ nequaquam permiserunt. Sed & aliorum complurium Episcoporum idem cum illis sentientium subscriptiones propriis ipsorum manibus appositæ, in illa quam dixi epistola leguntur. Et ea quidem quæ ad illos hæreticos pertinent, hujusmodi fuere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κʹ.

Ὅσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ Ῥώμης σχισματικοῖς ἐγγράφως διείλεκται.

Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει. τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος· τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον περὶ μοναρχίας ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν. ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ ὀγδοάδος συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν Ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν. ἔνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος τέλει, χαριεστάτην αὐτοῦ σημείωσιν εὑρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην τῇδε καταλέξομεν τῇ γραφῇ, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· ὁρκίζω σε τὸν μεταγραψόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ ἧς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλῃς ὃ μετεγράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω ἐπιμελῶς· καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ. καὶ ταῦτα ὠφελίμως πρὸς ἐκείνου λελέχθω, ὑφ' ἡμῶν τε ἱστορείσθω, ὡς ἂν ἔχοιμεν ἄριστον σπουδαιοτάτης ἐπιμελείας τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους καὶ ὄντως ἱεροὺς ἄνδρας ὑπόδειγμα. ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος

CAPUT XX.

Quæ Irenæus adversus schismaticos Romæ agentes conscripserit.

C Adversus autem illos qui sinceram Ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias conscripsit epistolas. Alteram ad Blastum quam inscripsit de schismate: alteram ad Florinum de Monarchia, seu quòd Deus non sit Conditor malorum. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cùm posteà in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum de octonario composuit. In quo etiam libro primam se Apostolorum successionem contigisse significat. Sed & in fine ejusdem libri adnotationem utilissimam reperimus, quæ huic historiæ nostræ inserenda mihi videtur. Sic autem habet: Adjuro te, inquit, qui tran- D scripseris hunc librum per Dominum nostrum Jesum Christum, & pergloriosum ejus adventum, in quo judicaturus est vivos & mortuos; ut conferas quod transcripseris, & diligenter emendes ad exemplar ex quo transcripsisti: Utque adjurationem istam similiter exscribas, & Codici tuo inseras. Atque hæc utiliter tùm ab illo dicta, tùm à nobis commemorata sint, ut priscos illos ac fine controversia sanctissimos viros, tanquam pulcherrimum exemplum exactissimæ diligentiæ semper ante oculos habeamus. Porrò in ea ad Flo-

Huc refer Niceph. c.30 l.4.

rinum epistola de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis: Hæc verò dogmata Florine, ut parcissimè ac levissimè dicam, non sunt sanæ doctrinæ. Hæc dogmata dissentiunt ab Ecclesia, & in maximam impietatem eos conjiciunt qui illis assentiuntur. Hæc dogmata ne ipsi quidem hæretici extra ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt. Hæc dogmata hi qui ante nos vixere presbyteri, qui etiam Apostolorum discipuli extiterant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, splendidè agentem in palatio, & magnopere laborantem ut te illi approbares. Etenim ea quæ tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo quàm illa quæ nuper acciderunt. Quippe ea quæ pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent. Adeò ut & locum ipsum possim dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens disserebat; processus quoque ejus & ingressus, vitæque totius formam, & corporis speciem; sermones denique quos ad populum habebat; & familiarem consuetudinem, quæ illi cum Joanne, ut narrabat, & cum reliquis qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat: & qualiter dicta illorum commemorabat; & quæcunque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis qui verbum vitæ ipsi conspexerant Polycarpus acceperat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Hæc ego divina mihi largiente clementia tunc studiosius audiebam, non in charta sed in corde meo audita describens: eademq; per Dei gratiam assiduè repeto ac revolvo. Et in conspectu Dei affirmare possum, beatum illum & Apostolicum presbyterum, si quid ejusmodi unquam audiisset, exclamaturum continuò, & obturatis auribus suis dicturum fuisse prout ipsi moris erat: Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem! Atque ex loco ipso aufugiturum, in quo seu stans, seu sedens, ejusmodi sermones audiisset. Sed & ex epistolis illius id liquidò comprobari potest, quas ille partim ad vicinas Ecclesias ut eas confirmaret, partim ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans. Hactenus Irenæus.

A ἐπιστολῇ, αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων. ταῦτα τὰ δόγματα Φλωρῖνε ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαι ποτέ· ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. εἶδον γάρ σε παῖς ὢν ἔτι ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράττοντα ἐν

B τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἔναγχος γινομένων. αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἑνοῦνται αὐτῇ ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος. καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους. καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν· καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος. καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον. καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐ-

C τῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει. καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν

D τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ Ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ σύνηθες εἰπών· ὦ καλὲ Θεὲ εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι· πεφεύγει ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπέστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτάς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι. ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅπως ἐπὶ Ῥώμης ἐμαρτύρησεν Ἀπολλώνιος.

Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς Κομόδου βασιλείας χρόνον, μεταβέβλητο μὲν ἐπὶ τὸ πρᾶον τὰ καθ' ἡμᾶς, εἰρήνης σὺν θείᾳ χάριτι τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλαβούσης ἐκκλησίας· ὅτε καὶ ὁ σωτήριος λόγος ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων πᾶσαν ὑπήγετο ψυχὴν ἐπὶ τὴν εὐσεβῆ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ θρησκείαν· ὥστε ἤδη καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὖ μάλα πλούτῳ καὶ B γένει διαφανῶν πλείους ἐπὶ τὴν σφῶν ὁμόσε χωρεῖν πανοικί τε καὶ πανγενεῖ σωτηρίαν. οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῦτο τῷ μισοκάλῳ δαίμονι βασκάνῳ ὄντι τὴν φύσιν οἰστόν· ἀπεδύετο γοῦν αὖθις, ποικίλας τὰς καθ' ἡμῶν μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος. ἐπὶ γοῦν τῆς Ῥωμαίων πόλεως Ἀπολλώνιον ἄνδρα τῶν τότε πιστῶν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ βεβοημένον, εἰς δικαστήριον ἄγει. ἕνα γέ τινα τῶν εἰς ταῦτα ἐπιτηδείων αὐτοῦ διακόνων, ἐπὶ κατηγορίᾳ τἀνδρὸς ἐγείρας. ἀλλ' ὁ μὲν δείλαιος παρὰ καιρὸν τὴν δίκην εἰσελθών, ὅτι μὴ ζῆν ἐξὸν ἦν κατὰ βασιλικὸν ὅρον τοὺς C τῶν τοιῶνδε μηνυτάς, αὐτίκα κατάγνυται τὰ σκέλη, Περεννίου δικαστοῦ τοιαύτην κατ' αὐτοῦ ψῆφον ἀπενέγκαντος. ὁ δέ γε θεοφιλέστατος μάρτυς, πολλὰ λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ, καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσαντος, λογιωτάτην ὑπὲρ ἧς ἐμαρτύρει πίστεως ἐπὶ πάντων παρασχὼν ἀπολογίαν, κεφαλικῇ κολάσει ὡς ἀπὸ δόγματος συγκλήτου τελειοῦται· μὴ δ' ἄλλως ἀφεῖσθαι τοὺς ἅπαξ εἰς δικαστήριον παριόντας καὶ μηδαμῶς τῆς προθέσεως μεταβαλλομένους, ἀρ- D χαίου παρ' αὐτοῖς νόμου κεκρατηκότος. τούτου μὲν οὖν τὰς ἐπὶ τοῦ δικαστοῦ φωνὰς καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἃς πρὸς πεῦσιν πεποίηται τοῦ Περεννίου πᾶσάν τε τὴν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀπολογίαν ὅτῳ διαγνῶναι φίλον, ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτύρων συναχθείσης ἡμῖν ἀναγραφῆς εἴσεται.

CAPUT XXI.

Quomodo Apollonius Romæ martyrium passus est.

EOdem tempore Commodo Imperium Romanum obtinente, res quidem nostræ in tranquilliore statu versabantur, pace per Dei gratiam cunctas orbis terrarum Ecclesias complexa. Atque interim salutaris Dei sermo ex omni genere hominum quàmplurimos ad religiosum summi Numinis cultum pertrahebat: adeò ut multi ex iis qui in urbe Roma genere atque opibus eminebant, simul cum universa domo ac familia salutem consecuturi accurrerent. Verùm infestissimus bonis omnibus dæmon & suopte ingenio invidus, istud ferre non potuit. Rursus igitur varias adversus nos machinas commentus armatur. Denique Romæ Apollonium quemdam è numero fidelium, qui in humanioribus literis & in Philosophia eximius habebatur, in judicium adduxit, suscitato ei accusatore homine quodam perditissimo, qui ad hujusmodi flagitia idoneus inprimis minister dæmonis videbatur. Sed miser intempestivè suscepta accusatione, cùm ex Imperatoris edicto capitalis pœna in eos qui talia detulissent esset constituta, confestim fractis cruribus occiditur, Perenne ejusmodi adversus ipsum sententiam pronuntiante. Martyr verò Deo acceptissimus, cùm Judex multis eum precibus obsecrasset, petissetque ab illo uti coram Senatu rationem fidei suæ redderet, elegantissima oratione pro defensione fidei suæ coram omnibus pronuntiata, capitali supplicio à Senatu damnatus est. Quippè veteri apud eos lege sancitum erat, ut Christiani qui semel in jus vocati fuerant, nisi à proposito suo discederent, nequaquam dimitterentur. Porrò cuncta ab illo in judicio dicta, & quæcunque Perenni interroganti respondit, & orationem illam quam pro fidei nostræ defensione in Senatu habuit, quisquis nosse voluerit, ex antiquorum martyrum passionibus à nobis collectis poterit percipere.

Huc refer Niceph. c. 26. l. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Τίνες κατὰ τούτους ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.

Δεκάτῳ γε μὴν τῆς Κομόδου βασιλείας ἔτει, δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσι τὴν ἐπισκοπὴν λελειτουργηκότα Ἐλεύθερον, διαδέχεται Βίκτωρ·

CAPUT XXII.

Quinam eo tempore Episcopi inclaruerint.

INtereà Commodo decimum annum Imperii agente, cùm Eleutherus tredecim annis episcopatum administrasset,

Huc refer Niceph. c. 19. l. 4.

A Victor in ejus locum successit. Eodemque anno cùm Julianus decimum annum explesset, Ecclesiarum Alexandriæ administrationem suscepit Demetrius. Per idem tempus Serapio de quo paulò ante diximus, Antiochensis Ecclesiæ Episcopus successionis ordine octavus ab Apostolis, etiamtùm florebat. Cæsareæ verò in Palæstina præerat Theophilus. Narcissus item cujus suprà meminimus, Hierosolymitanæ Ecclesiæ Sacerdotio fungebatur. Tunc etiam Corinthi in Achaïa Bacchylus, & Ephesi in Asia Polycrates Episcopi fuere. B Sed & alii præter hos innumerabiles iisdem, ut credibile est, temporibus enituerunt. Verùm nos, ut par erat, eorum duntaxat nomina recensuimus, qui rectæ fidei doctrinam Scriptis suis proditam nobis reliquerunt.

ἐν ᾧ καὶ Ἰουλιανοῦ δέκατον ἔτος ἀναπλήσαντος, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικιῶν τὴν λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Δημήτριος. καθ' οὓς καὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας ὄγδοος ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ὁ πρόσθεν ἤδη δεδηλωμένος, ἔτι τότε Σαραπίων Ἐπίσκοπος ἐγνωρίζετο· Καισαρείας δὲ τῆς ἐπὶ Παλαιστίνη καθηγεῖτο Θεόφιλος. καὶ Νάρκισσος δὲ ὁμοίως, οὗ καὶ πρόσθεν μνήμην ὁ λόγος ἐποιήσατο, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἔτι τότε τὴν λειτουργίαν εἶχεν. Κορίνθου δὲ τῆς καθ' Ἑλλάδα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους Ἐπίσκοπος ἦν Βακχύλλος, καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας Πολυκράτης. καὶ ἄλλοι δὲ, ὥς γε εἰκὸς, ἐπὶ τούτοις μυρίοι κατὰ τούσδε διέπρεπον. ὧν γε μὴν ἔγγραφος ἡ τῆς πίστεως εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ὀρθοδοξία, τούτους εἰκότως ὀνομαστὶ κατελέξαμεν.

Caput XXIII.

De quæstione quæ tunc temporis agitata est super Pascha.

Huc refer Niceph. c. 36. l. 4.

Iisdem temporibus gravi controversia exorta, eo quòd omnes per Asiam Ecclesiæ vetusta quadam traditione nixæ, quartâdecima lunâ salutaris Paschę festum diem celebrandum esse censebant, quo die præscriptum erat Judæis ut agnum immolarent: eaque omnino luna in quemcumque demùm diem septimanæ incidisset, finem jejuniis imponendum esse statuebant: cùm tamen reliquæ totius orbis Ecclesiæ alio more uterentur, qui ex Apostolorum traditione profectus etiamnum servatur, ut scilicet non alio quàm Resurrectionis Dominicæ die jejunia solvi liceat: Synodi ob id, cœtusque Episcoporum convenere. Atque omnes uno consensu Ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas tradiderunt: ne videlicet ullo alio quam Dominico die mysterium Resurrectionis Domini unquam celebretur: utque eo duntaxat die Paschalium jejuniorum terminum observemus. Exstat etiamnum epistola Sacerdotum, qui tunc in Palæstina congregati sunt: quibus præsidebant Theophilus Cæsareæ Palæstinæ, & Narcissus Hierosolymorum Episcopus. Alia item exstat epistola Synodi Romanæ, cui Victoris Episcopi

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Περὶ τοῦ τότε κινηθέντος ἀμφὶ τοῦ Πάσχα ζητήματος.

Ζητήσεως δῆτα κατὰ τούσδε οὐ σμικρᾶς ἀνακινηθείσης, ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἁπάσης αἱ παροικίαι ὡς ἐκ παραδόσεως ἀρχαιοτέρας, C σελήνης τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην ᾤοντο δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου Πάσχα ἑορτῆς παραφυλάττειν, ἐν ᾗ θύειν τὸ πρόβατον Ἰουδαίοις προηγόρευτο· ὡς δέον ἐκ παντὸς κατὰ ταύτην, ὁποίᾳ δ' ἂν ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος περιτυγχάνοι, τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι. οὐκ ἔθους ὄντος τοῦτον ἐπιτελεῖν τὸν τρόπον ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ἐξ Ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο κρατῆσαν ἔθος φυλαττούσαις. ὡς μὴ δ' ἑτέρᾳ προσήκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρᾳ τὰς D νηστείας ἐπιλύεσθαι· σύνοδοι δὴ καὶ συγκροτήσεις Ἐπισκόπων ἐπὶ ταὐτὸν ἐγίνοντο. πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τοῖς πανταχόσε διετυποῦντο, ὡς ἂν μὴ δ' ἐν ἄλλῃ ποτὲ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ Κυρίου μυστήριον. καὶ ὅπως ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ Πάσχα νηστειῶν φυλαττόμεθα τὰς ἐπιλύσεις. Φέρεται δ' εἰσέτι νῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην τηνικάδε συγκεκροτημένων γραφή, ὧν προὐτέτακτο Θεόφιλος τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας Ἐπίσκοπος, καὶ Νάρκισσος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης δὲ ὁμοίως ἄλλη περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, Ἐπίσκοπον

Βίκτορα δηλοῦσα. τῶν τε κατὰ Πόντον Ἐπισκόπων ὧν Πάλμας ὡς ἀρχαιότατος προὐτέτακτο. καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει· ἔτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσρηνὴν καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις. καὶ ἰδίως Βακχύλλου τῆς Κορινθίων ἐκκλησίας Ἐπισκόπου, καὶ πλείστων ὅσων ἄλλων, οἱ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν τε καὶ κρίσιν ἐξενηνεγμένοι, τὴν αὐτὴν τέθεινται ψῆφον, καὶ τούτων μὲν ἦν ὅρος εἷς, ὁ δεδηλωμένος.

A nomen præfixum est. Habentur præterea literæ Episcoporum Ponti, quibus Palma utpote antiquissimus præfuit. Epistola quoque Ecclesiarum Galliæ exstat, quibus præerat Irenæus. Ecclesiarum quoque in Osdroenæ provincia & in urbibus regionis illius constitutarum literæ visuntur. Seorsumverò Bacchylli Corinthiorum Episcopi, aliorumque complurium epistolæ exstant. Qui omnes eandem fidem eandemq; doctrinam proferentes, unam edidere sententiam. Et hæc quidem fuit, ut B dixi, illorum definitio.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ´.

Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαφωνίας.

Τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἐπισκόπων τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν διαφυλάττειν ἔθος χρῆναι διϊσχυριζομένων, ἡγεῖτο Πολυκράτης· ὃς καὶ αὐτὸς ἐν ᾗ πρὸς Βίκτορα καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν διετυπώσατο γραφῇ, τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν ἐκτίθεται διὰ τούτων. ἡμεῖς οὖν ἀραδιούργητον ἄγομεν τὴν ἡμέραν. μήτε προστιθέντες, μήτε ἀφαιρούμενοι. καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται. ἅτινα ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν ᾗ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν, καὶ ἀναστήσει πάντας τοὺς ἁγίους. Φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει, καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρθένοι. καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, ἣ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσών· ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκώς, καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος· οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται. ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ὁ ἐν Σμύρνῃ καὶ Ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς καὶ Θρασέας καὶ Ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενείας, ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται. τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν Ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμηται· ἔτι δὲ καὶ Παπείριον τὸν μακάριον, καὶ Μελίτωνα τὸν Εὐνοῦχον, τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον· ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν Ἐπισκοπήν, ἐν ᾗ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεται. οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ Πάσχα κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες· ἔτι δὲ κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων

Caput XXIV.

De dissensione Ecclesiarum Asiæ.

Episcopis verò Asiæ, qui morem sibi à majoribus traditum retinendum esse acriter contendebant, Polycrates præerat. Qui quidem in ea epistola quam ad Victorem & ad Romanæ urbis Ecclesiam scripsit, traditionem ad sua usque tempora propagatam exponit his verbis: Nos igitur verum ac genuinum agimus diem: nec addentes quidquam, nec detrahentes. Etenim in Asiâ magna quædam lumina extincta C sunt, quæ illo adventus Dominici die resurrectura sunt, cùm Dominus è cælo veniet plenus Majestate & gloria, Sanctosque omnes suscitabit. Philippus scilicet unus è duodecim Apostolis, qui mortuus est Hierapoli, & duæ ejus filiæ quæ virgines consenuerunt: alia quoque ejusdem filia, quæ Spiritu Sancto afflata vixit, & Ephesi requiescit. Præterea Joannes qui in sinu Domini recubuit: qui etiam Sacerdos fuit, & laminam gestavit: martyr denique & Doctor exstitit. Hic, inquam, Joannes apud Ephesum extremum D diem obiit. Polycarpus quoque qui apud Smyrnam Episcopus & martyr fuit, itemque Thraseas Eumeniæ Episcopus & martyr, qui Smyrnæ requiescit. Quid Sagarim Episcopum eundemque martyrem attinet dicere, qui Laodiceæ est mortuus? Quid beatum Papirium, quid Melitonem Eunuchum, qui Spiritu Sancto afflatus cuncta gessit: qui & Sardibus situs est, adventum Domini de cælis, in quo resurrecturus est, exspectans. Hi omnes diem Paschæ quartadecima luna juxta Evangelium observarunt: nihil omninò variantes, sed regulam fidei constanter sequentes. Ego quoque omnium vestrum minimus Polycra-

Hucusque Niceph. c.37. l.4.

tes, ex traditione cognatorum meorum, quorum etiam nonnullos assectatus sum: fuerunt enim septem omninò ex cognatis meis Episcopi, quibus ego octavus accessi. Qui quidem omnes semper Paschæ diem tunc celebrarunt, cùm Judæorum populus fermentum abjiceret. Ego, inquam, fratres, quinque & sexaginta annos natus in Domino, qui cum fratribus toto orbe dispersis sermones sæpe contuli, qui Scripturam sacram omnem perlegi, nihil moveor iis quæ nobis ad formidinem intentantur. Etenim ab illis qui me longè majores erant dictum scio: Obedire oportet Deo magis quam hominibus. Posthæc de Episcopis qui simul aderant cùm hæc scriberet, & eadem cum ipso sentiebant, sic loquitur: Possem etiam Episcoporum qui mecum sunt, facere mentionem, quos petiistis ut convocarem, sicut & feci. Quorum nomina si adscripsero, ingens numerus videbitur. Hi cùm me pusillum hominem invisissent, epistolam nostram assensu suo comprobarunt, gnari me canos istos non frustrà gestare, sed vitam ex præceptis institutisque Jesu Christi semper egisse. His ita gestis, Victor quidem Romanæ urbis Episcopus illicò omnes Asiæ vicinarumque provinciarum Ecclesias tanquam contraria rectæ fidei sentientes, à communione abscindere conatur; datisque literis universos qui illic erant fratres proscribit, & ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos esse pronuntiat. Verùm hæc non, omnibus placebant Episcopis. Proindè Victorem ex adverso hortati sunt, ut ea potius sentire vellet quæ paci & unitati caritatique erga proximum congruebant. Exstant etiamnum eorum literæ, quibus Victorem acerbiùs perstringunt. Ex quorum numero Irenæus in epistola quam scripsit nomine fratrum quibus præerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum: Victorem tamen decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias morem sibi à majoribus traditum custodientes, à communione abscindat. Et post multa alia in eam sententiam dicta, his etiam utitur verbis: Neque enim de die solùm controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum: alii duobus, alii pluribus: nonnulli etiam quadraginta horis diur-

Act. 5. c.

A ὑμῖν Πολυκράτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἷς καὶ παρηκολούθησα τισὶν αὐτῶν. ἑπτὰ μὲν ἦσαν συγγενεῖς μου Ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ ὄγδοος· καὶ πάντοτε τὴν ἡμέραν ἤγαγον οἱ συγγενεῖς μου, ὅταν ὁ λαὸς ἤρνυε τὴν ζύμην. ἐγὼ οὖν ἀδελφοὶ ἑξήκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν Κυρίῳ. καὶ συμβεβληκὼς τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς· καὶ πᾶσαν ἁγίαν γραφὴν διεληλυθώς, οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. οἱ γὰρ ἐμοῦ μείζονες εἰρήκασι, πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. τούτοις ἐπιφέρει περὶ πάντων γράφων τῶν συμπαρόντων αὐτῷ καὶ ὁμοδοξούντων Ἐπισκόπων B ταῦτα λέγων· ἐδυνάμην δὲ τῶν Ἐπισκόπων, τῶν συμπαρόντων μνημονεῦσαι, οὓς ὑμεῖς ἠξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ᾽ ἐμοῦ, καὶ μετεκαλεσάμην· ὧν τὰ ὀνόματα ἐὰν γράφω, πολλὰ πλήθη εἰσίν. οἱ δὲ ἰδόντες τὸν μικρόν μου ἄνθρωπον, συνευδόκησαν τῇ ἐπιστολῇ. εἰδότες ὅτι εἰκῇ πολιὰς οὐκ ἤνεγκα, ἀλλὰ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολίτευμαι. ἐπὶ τούτοις ὁ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστὼς Βίκτωρ, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις τὰς παροικίας ἀποτέμνειν C ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται. καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς. ἀλλ᾽ οὐ πᾶσί γε τοῖς Ἐπισκόποις ταῦτ᾽ ἠρέσκετο. ἀντιπαρακελεύονται δῆτα αὐτῷ, τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἑνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν. φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναί, πληκτικώτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος. ἐν οἷς καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας, παρίσταD ται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον· τῷ γε μὴν Βίκτορι προσηκόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας Θεοῦ ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλεῖστα ἕτερα παραινεῖ. καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τάδε ἐπιλέγων. οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας. οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν. οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας. οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι

τροῦσι

πρῶτοι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων. οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγονυῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν. τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς ὡς εἰκὸς κρατούντων, τὴν καθ' ἁπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων· καὶ οὐδὲν ἔλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους· καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας, τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι. τούτοις καὶ ἱστορίαν προστίθησιν, ἣν οἰκείως παραθήσομαι, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι οἱ προστάντες τῆς ἐκκλησίας ἧς νῦν ἀφηγῇ, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον, Ὑγῖνόν τε καὶ Τελεσφόρον καὶ Ξύστον, οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὔτε τοῖς μετ' αὐτοὺς ἐπέτρεπον. καὶ οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὶ μὴ τηροῦντες, εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν ἐν αἷς ἐτηρεῖτο ἐρχομένοις πρὸς αὐτούς. καίτοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν, τοῖς μὴ τηροῦσι. καὶ οὐδέποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν τινες. ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον Εὐχαριστίαν. καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου. καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν. περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες πρὸς ἑαυτούς. οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα. οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν. καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς· καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν Εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων. καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιός, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνον τῷ Βίκτορι, καὶ διαφόροις δὲ πλείστοις

A nis ac nocturnis computatis diem suum metiuntur. Atq; hæc in observando jejunio varietas non nostra primùm ætate nata est, sed longè anteà apud majores nostros cœpit: qui negligentius ut verisimile est præsidentes, ex simplicitate & imperitia ortam consuetudinem posteris tradiderunt. Nihilominus tamen & omnes isti pacem inter se retinuerunt, & nos invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas cõsensionem fidei commendat. Narrationem deinde subjungit, quam hîc opportunè inseram. Est autem hujusmodi: Sed & presbyteri illi qui ante Soterem, ecclesiam cui tu nunc præes gubernarunt: Anicetum dico &
B Pium & Hyginum cum Telesphoro & Xysto, neque ipsi unquam observarunt: neque his qui cum ipsis erant, ut id observarent permiserunt. Ipsi tamen cùm hoc minimè observarẽt, pacem nihilominus colebant cum iis qui ad se venissent ex ecclesiis in quibus id observabatur Atqui observantia inter eos qui minimè observabant, tantò magis contraria videbatur. Nec ulli unquam ob ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verùm illi ipsi qui te præcesserunt presbyteri, quamvis id minimè observarent, eccle-
C siarum presbyteris qui id observabant, Eucharistiam transmiserunt. Et cùm beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romam venisset, atq; inter illos de quibusdam aliis rebus modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt: de hoc capite non magnoperè inter se contendentes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere unquam poterat ut observare desineret, quippe qui cum Joanne Domini nostri discipulo, & cum reliquis Apostolis quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuò observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere conatus
D est ut observaret, cùm Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyterorũ morem sibi retinendum esse diceret. Quæ cùm ita se haberent, communicarunt sibi invicem: Et Anicetus in ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit: tandemq; cum pace à se invicem discesserunt: tam iis qui observabant, quàm illis qui minimè observabant, pacem communionemque totius ecclesiæ retinentibus. Ac Irenæus quidem nomini suo verè respondens, nec solo nomine sed etiam vitæ instituto ac proposito pacificus, pro ecclesiarum pace hęc monuit & allegavit. Nec verò ad

Victorem solùm, sed ad multos alios Ecclesiarum antistites de quęstione proposita literas in eandem sententiam misit.

A ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα διʼ ἐπιστολῶν περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὡμίλει.

Caput XXV.

Quomodo cuncti in unam sententiam de die Paschæ convenerint.

Huc refer Niceph. c. 36. l. 4.

EPiscopi verò Palæstinæ quos paulò suprà memoravimus, Narcissus scilicet & Theophilus, & cum illis Cassius Tyri, & Clarus Ptolemaïdis episcopi, & qui simul cum ipsis convenerant, postquam de traditione diei Paschalis, quæ jam inde ab Apostolis ad ipsos continuâ successione manaverat, multa in suis literis disseruerunt, tandem ad finem epistolæ his utuntur verbis: Date operam ut epistolæ nostræ exemplaria per omnes Ecclesias mittantur, ne nobis crimen imputent qui animas suas à recto veritatis tramite facilè abducunt. Illud etiam vobis significamus, eodem quo apud nos die Pascha Alexandriæ celebrari. A nobis enim ad illos, & vicissim ab illis ad nos literæ perferuntur; ita ut uno consensu & simul sacrosanctum peragamus diem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Ὅπως τοῖς πᾶσι μία ψῆφος περὶ τοῦ Πάσχα συνεφωνήθη.

ΟἹ γε μὴν ἐπὶ Παλαιστίνης οὓς ἀρτίως διεληλύθαμεν, ὅ,τε Νάρκιος καὶ Θεόφιλος καὶ σὺν αὐτοῖς Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος, καὶ Κλάρος τῆς ἐν Πτολεμαΐδι, οἵ τε μετὰ τούτων συνεληλυθότες περὶ B τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ διαδοχῆς τῶν Ἀποστόλων περὶ τοῦ Πάσχα παραδόσεως πλεῖστα διειληφότες κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς, αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγουσι ταῦτα. τῆς δὲ ἐπιστολῆς ἡμῶν πειράθητε κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν ἀντίγραφα διαπέμψασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ὦμεν τοῖς ῥαδίως πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς ψυχάς. δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄγουσιν, ἧπερ καὶ ἡμεῖς. παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα κομίζεται αὐτοῖς. καὶ ἡμῖν παρ' αὐτῶν. ὥστε συμφώνως καὶ ὁμοῦ ἄγειν ἡμᾶς τὴν ἁγίαν ἡμέραν.

C

Caput XXVI.

Quot Irenæus elegantis ingenii monumenta nobis reliquit.

CEterùm præter supradicta Irenæi opera & epistolas, exstat etiam brevissimus & inprimis necessarius ejusdem liber adversus Gentes, qui de scientia inscribitur. Alius prætereà Marciano fratri nuncupatus, qui demonstrationem continet Apostolicæ prædicationis. Denique libellus variarum disputationum, in quo epistolæ ad Hebræos, & Sapientiæ Salomonis mentionem facit, & quasdam sententias ex iis libris adducit. Atque hæc sunt quæ ex Irenæi Scriptis ad nostram notitiam pervenerunt. Interim cùm per tredecim annos Commodus Imperium tenuisset, ac post ejus obitum Pertinax sex circiter mensium spatio Rempublicam administrasset, Imperator Severus summa rerum potitus est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ΄.

Ὅσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας καὶ εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν.

ΑΛλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεταί τις αὐτοῦ πρὸς Ἕλληνας λόγος συντομώτατος καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατος, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένος· καὶ ἄλλος ὃν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τοὔνομα, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ Ἀποστολικοῦ κηρύγματος· καὶ βιβλίον τι διαλέξεων διαφόρων, ἐν ᾧ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς D καὶ τῆς λεγομένης Σοφίας Σολομῶντος μνημονεύει, ῥητά τινα ἐξ αὐτῶν παραθέμενος. καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γνῶσιν τῶν Εἰρηναίου τοσαῦτα. Κομόδου δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ δέκα καὶ τρισὶν ἔτεσι καταλύσαντος, αὐτοκράτωρ Σεβῆρος οὐδ' ὅλοις μησὶν ἓξ μετὰ τὴν Κομόδου τελευτὴν Περτίνακος διαγενομένου, κρατεῖ.

Caput XXVII.

Quot etiam ceteri qui eodem tempore floruerunt.

Huc refer Niceph. c. 35. l. 4.

POrrò veterum Ecclesiasticorum virorum qui tunc temporis vixerunt, plurima adhuc servantur apud multos

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

Ὅσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηνικάδε συνηκμακότων.

ΠΛεῖστα μὲν οὖν παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν τῶν τότε σώζεται παλαιῶν καὶ ἐκκλη-

σιαστικῶν ἀνδρῶν, ἐναρέτου σπουδῆς ὑπομνήματα· ὧν γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν, εἴη τὰ Ἡρακλείτου εἰς τὸν Ἀπόστολον, καὶ τὰ Μαξίμου περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου παρὰ τοῖς αἱρεσιώταις ζητήματος τοῦ πόθεν ἡ κακία. καὶ περὶ τοῦ γενητὴν ὑπάρχειν τὴν ὕλην· τά τε Κανδίδου εἰς τὴν Ἑξαήμερον καὶ Ἀπίωνος εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν· ὁμοίως Σέξτου περὶ ἀναστάσεως· καὶ ἄλλη τις ὑπόθεσις Ἀραβιανοῦ καὶ μυρίων ἄλλων· ὧν διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἀφορμὴν, οὐχ οἷόν τε οὔτε τοὺς χρόνους παραδοῦναι γραφῇ, οὔθ' ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι. καὶ ἄλλων δὲ πλείστων, ὧν οὐδὲ τὰς προσηγορίας καταλέγειν ἡμῖν δυνατὸν, ἦλθον εἰς ἡμᾶς λόγοι. ὀρθοδόξων μὲν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὥς γε δὴ ἡ ἑκάστου παραδείκνυσι τῆς θείας γραφῆς ἑρμηνεία· ἀδήλων δὲ ὅμως ἡμῖν, ὅτι μὴ τὴν προσηγορίαν ἐπάγεται τῶν συγγεγραφαμένων.

A laudabilis diligentiæ monumenta. Eorum verò quos ipsi dignoscere potuimus, hæc ferè sunt. Heracliti Commentarii in Apostolum: Maximi quoque Volumina de vulgatissima illa apud hæreticos quæstione, unde sit malum: & de eo quòd materia facta sit. Præterea Candidi in Hexaëmeron, & Apionis de eodem argumento Commentarii. Item Sexti liber de Resurrectione, & Arabiani opus quoddam, aliorumq; complurium. Quorum nec tempora literis mandare, cùm nullum nobis indicium aut argumentum suppetat: nec narrationem ullam libris nostris intexere B possumus. Multorum etiam lucubrationes ad nos pervenerunt, quorum ne ipsa quidem nomina possumus recensere. Qui orthodoxi quidem & ecclesiastici omnes fuere, ut sacræ Scripturæ expositio à singulis eorum allata testatur: obscuri tamen nobisque ignoti sunt, propterea quod libri ipsi Auctorum non præferunt nomina.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμωνος αἵρεσιν ἐξ ἀρχῆς προβεβλημένων· οἷοί τε τὸν τρόπον γεγόνασι, καὶ ὅπως τὰς ἁγίας γραφὰς διαφθεῖραι τετολμήκασιν.

Τούτων ἔν τινος σπουδάσματι κατὰ τῆς C Ἀρτέμωνος αἱρέσεως πεπονημένῳ, ἣν αὖθις ὁ ἐκ Σαμοσάτων Παῦλος, καθ' ἡμᾶς ἀνανεώσασθαι πεπείραται, φέρεταί τις διήγησις ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν προσήκουσα ἱστορίαις. τὴν γάρ τοι δεδηλωμένην αἵρεσιν ψιλὸν ἄνθρωπον γενέσθαι τὸν Σωτῆρα φάσκουσαν, οὐ πρὸ πολλοῦ νεωτερισθεῖσαν διευθύνων· ἐπειδὴ σεμνύνειν αὐτὴν ὡς ἂν ἀρχαίαν οἱ ταύτης ἤθελον εἰσηγηταὶ, πολλὰ καὶ ἄλλα εἰς ἔλεγχον αὐτῶν τῆς βλασφήμου ψευδηγορίας παραθεὶς ὁ λόγος, ταῦτα κατὰ λέξιν ἱστορεῖ· D Φασὶ γὰρ τοὺς μὲν προτέρους ἅπαντας καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἀποστόλους παρειληφέναι τε καὶ δεδιδαχέναι ταῦτα, ἃ νῦν οὗτοι λέγουσι, καὶ τετηρῆσθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος μέχρι τῶν Βίκτορος χρόνων, ὃς ἦν τρισκαιδέκατος ἀπὸ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ Ἐπίσκοπος. ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου, παρακεχαράχθαι τὴν ἀλήθειαν. ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶτον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θεῖαι γραφαί. καὶ ἀδελφῶν δέ τινων ἐστὶ γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἃ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ ἔθνη

CAPUT XXVIII.

De his qui Artemonis hæresim initio sectati sunt: cujusmodi moribus præditi, & quomodo sacras Scripturas depravare ausi fuerint.

POrrò in cujusdam ex illis auctoribus libro adversus Artemonis hæresim elaborato, quam Paulus Samosatensis nostris temporibus renovare aggressus est: exstat quædam narratio, historiæ quam præ manibus habemus valde accommodata. Supradictam enim hæresim quæ Christum merum hominem esse dicebat, ante paucos annos invectam esse coarguens auctor ille, quandoquidem sectæ illius principes vetustissimam illam esse jactabant: post alia multa adversus impium eorum mendacium adducta, hæc ad verbum refert: Affirmant enim, inquit, priscos quidem omnes, & ipsos Apostolos, ea quæ ab ipsis nunc dicuntur, & accepisse & docuisse: ac prædicationis quidem veritatem esse custoditam usque ad Victoris tempora, qui tertius decimus à Petro Romanæ urbis Episcopus fuit: à Zephyrini autem temporibus qui Victori successit, adulteratam fuisse veritatem. Ac fortasse id quod dicunt, credibile videretur, nisi eis refragarentur primùm quidem divinæ Scripturæ: deinde fratrum quorumdam Scripta, Victoris

Huc refer Niceph. c. 21. l. 4.

A ætate antiquiora, quæ illi adversus gentes & contra sui temporis hæreticos pro veritatis defensione scripserunt. Justinum intelligo, & Miltiadem & Tatianum ac Clementem, aliosq; quamplurimos, in quorum omnium libris Christi divinitas adstruitur. Nam Irenæi quidem & Melitonis & reliquorum Scripta quis est qui ignoret, in quibus Christum Deum simul atque hominem prædicarunt? Psalmi quoq; & Cantica fratrum jam pridem à fidelibus conscripta, Christum Verbum Dei concelebrant, divinitatem ei tribuendo. Cùm igitur tot abhinc annis ecclesiastica doctrina prædicata sit, qui fieri potest ut omnes usq; ad Victoris tempora eam quam isti dicunt doctrinam promulgaverint? Quomodo eos non pudet hujusmodi calumniam adversus Victorem concinnare, cùm certò sciant Theodotum coriarium qui defectionis illius Deum abnegantis parens & auctor fuit, primusque Christum nudum esse hominem asseruit, per Victorem à communione Ecclesiæ ejectum fuisse. Nam si, ut ajunt, Victor eadem sentiebat quæ illorum docet impietas, cur Theodotum opinionis illius auctorem ab Ecclesiâ removit? Ac de Victore quidem ita se res habet. Qui cùm decem annis Sacerdotium administrasset, Zephyrinus ei successor substitutus est, anno principatus Severi circiter nono. Porrò idem ille qui supradictum librum de hæresis illius auctore composuit, aliam quoque rem Zephyrini temporibus gestam adjungit his verbis: Facinus, inquit, nostra ætate gestum, multis fratrum nostrorum in memoriam revocabo. Quod quidem si Sodomis admissum fuisset, ipsos, ut arbitror, incolas ad pœnitentiam provocare potuisset. Erat quidam Natalis nomine, confessor, qui non ità pridem, sed nostra ætate vixit. Hic fortè in fraudem inductus est ab Asclepiodoto & altero quodam Theodoto argentario. Ambo autem isti discipuli erant Theodoti illius coriarii, qui primus ob hanc doctrinam seu potius insaniam, à Victore, ut dixi, tunc temporis Episcopo, ab Ecclesiæ communione remotus est. Hi persuaserunt Natali, ut accepto salario hæresis illius Episcopus crearetur, ea scilicet conditione, ut menstruos centum quinquaginta denarios ab illis acciperet. Sociatus igitur illorum partibus, sæpe à Domino corripiebatur in somnis. Clementissimus

ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν· λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος καὶ ἑτέρων πλειόνων, ἐν οἷς ἅπασι θεολογεῖται ὁ Χριστός. τὰ γὰρ Εἰρηναίου τε καὶ Μελίτωνος καὶ τῶν λοιπῶν τίς ἀγνοεῖ βιβλία, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγέλλοντα τὸν Χριστόν; ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. πῶς οὖν ἐκ τοσούτων ἐτῶν καταγγελλομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ B φρονήματος, ἐνδέχεται τοὺς μέχρι Βίκτορος οὕτως ὡς οὗτοι λέγουσι κεκηρυχέναι; πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται ταῦτα Βίκτορος καταψεύδεσθαι, ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι Βίκτωρ τὸν σκυτέα Θεόδοτον τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα ταύτης τῆς ἀρνησιθέου ἀποστασίας, ἀπεκήρυξε τῆς κοινωνίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστόν. εἰ γὰρ Βίκτωρ κατ' αὐτοὺς οὕτως ἐφρόνει ὡς ἡ τούτων διδάσκει βλασφημία, πῶς ἂν ἀπέβαλλε Θεόδοτον τὸν τῆς αἱρέσεως ταύτης εὑρετήν; καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν Βίκτορα C τοιαῦτα. τούτου δὲ ἔτεσι δέκα προστάντος τῆς λειτουργίας, διάδοχος καθίσταται Ζεφυρῖνος, ἀμφὶ τὸ ἔνατον τῆς Σεβήρου βασιλείας ἔτος. προστίθησι δὲ ὁ τὸ προειρημένον συντάξας περὶ τοῦ κατάρξαντος τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως βιβλίον, καὶ ἄλλην κατὰ Ζεφυρῖνον γενομένην πρᾶξιν, ὧδέ πως αὐτοῖς ῥήμασι γράφων. ὑπομνήσω γοῦν πολλοὺς τῶν ἀδελφῶν πρᾶγμα ἐφ' ἡμῶν γενόμενον. ὃ νομίζω ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγεγόνει, τυχὸν ἂν κἀκείνους ἐνουθέτησε. Νατάλιος ἦν τις ὁμολογητὴς οὐ πάλαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων D γενόμενος καιρῶν. οὗτος ἠπατήθη ποτὲ ὑπὸ Ἀσκληπιοδότου καὶ ἑτέρου Θεοδότου τινὸς τραπεζίτου. ἦσαν δὲ οὗτοι ἄμφω Θεοδότου τοῦ σκυτέως μαθηταί, τοῦ πρώτου ἐπὶ ταύτῃ τῇ φρονήσει, μᾶλλον δὲ ἀφροσύνῃ, ἀφορισθέντος τῆς κοινωνίας ὑπὸ Βίκτορος ὡς ἔφην τοῦ τότε Ἐπισκόπου. ἀνεπείσθη δὲ ὁ Νατάλιος ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαλαρίῳ Ἐπίσκοπος κληρωθῆναι ταύτης τῆς αἱρέσεως, ὥστε λαμβάνειν παρ' αὐτῶν μηνιαῖα δηνάρια ἑκατὸν πεντήκοντα. γενόμενος οὖν σὺν αὐτοῖς, δι' ὁραμάτων πολλάκις ἐνουθετεῖτο ὑπὸ τοῦ Κυρίου. ὁ γὰρ εὔσπλαγχνος Θεὸς καὶ

Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὐκ ἐβούλετο ἔξω ἐκκλησίας γενόμενον, ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν. ἐπεὶ δὲ ῥαθυμότερον τοῖς ὁράμασι προσεῖχε, δελεαζόμενος τῇ τε παρ' αὐτοῖς πρωτοκαθεδρίᾳ, καὶ τῇ πλείστους ἀπολλυούσῃ αἰσχροκερδείᾳ, τελευταῖον ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων ἐμαστιγώθη, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὐ σμικρῶς αἰκισθείς· ὥστε ἕωθεν ἀναστῆναι, καὶ ἐνδυσάμενον σάκκον, καὶ σποδὸν καταπασάμενον, μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ δακρύων προσπεσεῖν, Ζεφυρίνῳ τῷ Ἐπισκόπῳ, κυλιόμενον ὑπὸ τοὺς πόδας οὐ μόνον τῶν ἐν τῷ Κλήρῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν· συγχέαι τε τοῖς δάκρυσι τὴν εὔσπλαγχνον ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ. πολλῇ τῇ δεήσει χρησάμενον, δείξαντά τε τοὺς μώλωπας ὧν εἰλήφει πληγῶν, μόλις κοινωνηθῆναι. τούτοις ἐπισυνάψωμεν καὶ ἄλλας περὶ τῶν αὐτῶν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φωνὰς, τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον. γραφὰς μὲν θείας ἀφόβως ῥεραδιουργήκασι. πίστεως δὲ ἀρχαίας κανόνα ἠθετήκασι· Χριστὸν δὲ ἠγνοήκασιν· οὐ τί αἱ θεῖαι λέγουσι γραφαὶ ζητοῦντες, ἀλλ' ὁποῖον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος εὑρεθῇ σύστασιν, φιλοπόνως ἀσκοῦντες· κἂν αὐτοῖς προτείνῃ τὶς ῥητὸν γραφῆς θεικῆς, ἐξετάζουσι πότερον συνημμένον ἢ διεζευγμένον δύναται ποιῆσαι σχῆμα συλλογισμοῦ. καταλιπόντες δὲ τὰς ἁγίας τοῦ Θεοῦ γραφὰς, γεωμετρίαν ἐπιτηδεύουσιν. ὡς ἂν ἐκ τῆς γῆς ὄντες καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλοῦντες, καὶ τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρά τισιν αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται· Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος θαυμάζονται· Γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπό τινων καὶ προσκυνεῖται. οἱ δὲ ταῖς τῶν ἀπίστων τέχναις εἰς τὴν τῆς αἱρέσεως αὐτῶν γνώμην ἀποχρώμενοι, καὶ τῇ τῶν ἀθέων πανουργίᾳ τὴν ἁπλῆν τῶν θείων γραφῶν πίστιν καπηλεύοντες. ὅτι μὴ δὲ ἐγγὺς πίστεως ὑπάρχουσι, τί δεῖ καὶ λέγειν; διατοῦτο ταῖς θείαις γραφαῖς ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι. καὶ ὅτι τοῦτο μὴ καταψευδόμενος αὐτῶν λέγω, ὁ βουλόμενος δύναται μαθεῖν. εἰ γάρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἑκάστου τὰ ἀντίγραφα ἐξετάζειν πρὸς ἄλληλα, κατὰ πολὺ ἂν εὕροι διαφωνοῦντα. ἀσύμφωνα γοῦν ἔσται τὰ Ἀσκληπιάδου

A enim Deus ac Dominus noster Jesus Christus, eum qui passionum suarum testis exstiterat, perire extra ecclesiam nolebat. Sed cùm nocturnas ejusmodi visiones negligeret Natalis, utpotè honore primæ apud illos sedis, & turpis lucri cupiditate (quæ multis mortalibus exitio est) inescatus, tandem à sanctis Angelis per totam noctem flagris cæsus & gravissimè verberatus est. Adeo ut primo diluculo consurgens, saccum induerit, & cinere conspersus confestim cum lacrymis ad pedes Zephyrini Episcopi sese abjecerit, B non solùm Cleri, verùm etiam secularium vestigiis advolutus; & Christi misericordis Ecclesiam ipsam quoq; misericordem fletibus suis commoverit atq; concusserit. Multisq; precibus usus, ostensis etiam vibicibus plagarum quas pro Christi confessione pertulerat, vix tandem ad communionem admissus est. His adjiciemus alia quoque ejusdem Scriptoris de iisdem hæreticis verba, quæ sic habent: Sacras quidem, inquit, Scripturas audacter adulteraverunt: primitivæ autem fidei regulam rejecerunt: Christum ipsum denique ignoraverunt: non inquirentes C quid sacræ doceant Scripturæ; sed cujusmodi syllogismorum figura ad confirmandam impietatem suam reperiatur, assiduè meditantes. Quod si quis aliquem divinæ Scripturę locum eis objiciat, examinant utrum connexum an disjunctum syllogismi genus ex eo confici possit. Relictisque atque abjectis sacris Dei Scripturis, Geometriæ student; quippè qui terrestres sint & loquantur terrena, & illum qui de cælo advenit ignorent. Euclidis igitur Geometria apud nonnullos eorum studiosè excolitur. Aristoteles verò & Theophrastus summa admiratione suspiciuntur: Galenus autem à quibusdam etiam adoratur. Proinde istos qui infidelium artibus ac disciplinis ad stabiliendam hæresis D suæ opinionem abutuntur, & subtili impiorum hominum versutia simplicissimam divinarum Scripturarum adulterant fidem, remotissimos esse à fide quid attinet dicere? Hinc est quòd divinis Scripturis audacter manus intulerunt, eas à se emendatas esse dicentes. Atq; id à me non falsò eis objici, quisquis voluerit facilè cognoscet. Nam si quis exemplaria illorum undique conquisita simul inter se contulerit, inveniet profectò illa inter se plurimum dissentire. Certè Asclepiadoti exemplaria non con-

veniunt cum illis quæ sunt Theodoti. Multa porrò hujusmodi exemplaria nancisci licet, propterea quòd discipuli illorum studiosè perscripserunt ea quæ à magistris suis ut ipsi dicunt emendata, hoc est corrupta fuerant. Jam Hermophili exemplaria cum illis quæ dixi, minimè consentiunt. Ea verò quæ dicuntur Apollonidis ne secum quidem ipsa concordant. Nam illa quæ prius ediderat, cum illis quæ postea invertit atque luxavit, conferre quilibet potest, atque inter se dissonantia deprehendere. Quantæ porrò audaciæ sit ejusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare credibile est. Aut enim sacras Scripturas à sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt: aut semetipsos Spiritu sancto sapientiores esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quàm dæmoniaci? Neque enim negare possunt hoc facinus à se admissum esse, cùm ipsorum manu descripta sint exemplaria; neque ab illis, à quibus in Christiana fide instituti sunt, ejusmodi Codices acceperint: nec ostendere possint exemplaria, ex quibus sua illa descripserunt. Quidam autem ex ipsis ne adulterare quidem Scripturas dignati sunt: sed legem ac Prophetas absolutè repudiantes, per illegitimam & impiam doctrinam, sub obtentu gratiæ in altissimum exitii gurgitem delapsi sunt. Verùm de his hactenus.

Finis Libri quinti Historiæ Ecclesiasticæ.

A τοῖς Θεοδότου. πολλῶν δὲ ἐστὶν εὐπορῆσαι, διὰ τὸ φιλοτίμως ἐγγεγράφθαι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὰ ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν ὡς αὐτοὶ καλοῦσι κατωρθωμένα, τουτέστιν ἠφανισμένα. πάλιν δὲ τούτοις τὰ Ἑρμοφίλου οὐ συνᾴδει. τὰ γὰρ Ἀπολλωνίου οὐδὲ αὐτὰ ἑαυτοῖς ἐστὶ σύμφωνα. ἔνεστι γὰρ συγκρῖναι τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα, τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιαστραφεῖσι, καὶ εὑρεῖν κατὰ πολὺ ἀπᾴδοντα. ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἁμάρτημα, εἰκὸς μὴ δὲ ἐκείνους ἀγνοεῖν. ἢ γὰρ οὐ πιστεύουσιν ἁγίῳ πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας γραφάς, καὶ εἰσὶν ἄπιστοι. ἢ ἑαυτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπάρχειν. καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονῶσιν. οὐδὲ γὰρ ἀρνήσασθαι δύνανται ἑαυ-
B τῶν εἶναι τὸ τόλμημα, ὁπόταν καὶ τῇ αὐτῶν χειρὶ ᾖ γεγραμμένα. καὶ παρ' ὧν κατηχήθησαν μὴ τοιαύτας παρέλαβον τὰς γραφάς· καὶ δεῖξαι ἀντίγραφα, ὅθεν αὐτὰ μετεγράψαντο, μὴ ἔχωσιν. ἔνιοι δ' αὐτῶν οὐδὲ παραχαράσσειν ἠξίωσαν αὐτάς, ἀλλ' ἁπλῶς ἀρνησάμενοι τόν τε νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάσει χάριτος, εἰς ἔσχατον ἀπωλείας ὄλεθρον κατωλίσθησαν. καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἱστορείσθω τὸν τρόπον.

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου πέμπτου τέλος.

Τάδε καὶ ἡ ἕκτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

α' Περὶ τοῦ κατὰ Σεβῆρον διωγμοῦ.
β' Περὶ τῆς Ὠριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως.
γ' Ὡς κομιδῆ νέος ὤν, τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσβευεν.
δ' Ὅσοι δι' αὐτοῦ κατηχηθέντες προήχθησαν μάρτυρες.
ε' Περὶ Ποταμιαίνης.
ς' Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.
ζ' Περὶ Ἰούδα συγγραφέως.
η' Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὠριγένει.
θ' Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδόξων.
ι' Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκόπων.
ια' Περὶ Ἀλεξάνδρου.
ιβ' Περὶ Σαραπίωνος καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.
ιγ' Περὶ τῶν Κλήμεντος συγγραμμάτων.
ιδ' Ὁπόσων ἐμνημόνευσεν ὁ αὐτὸς γραφῶν.
ιε' Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ.
ις' Ὅπως Ὠριγένης περὶ τὰς θείας ἐσπουδάκει γραφάς.
ιζ' Περὶ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως.
ιη' Περὶ Ἀμβροσίου.
ιθ' Ὅσα περὶ Ὠριγένους μνημονεύεται.
κ' Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι.
κα' Ὅσοι κατὰ τούσδε Ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.
κβ' Ὅσα τῶν Ἱππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν.
κγ' Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς, καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἠξιώθη.
κδ' Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.
κε' Ὅπως τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν.
κς' Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων Ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
κζ' Ὅπως αὐτὸν ἑώρων οἱ Ἐπίσκοποι.
κη' Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ.
κθ' Περὶ Φαβιανοῦ, ὡς Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη.
λ' Ὅσοι γεγόνασιν Ὠριγένους φοιτηταί.
λα' Περὶ Ἀφρικανοῦ τοῦ χρονογράφου.
λβ' Τίνα Ὠριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο, καὶ ὅσα.
λγ' Περὶ τῆς Βηρύλλου παρατροπῆς.
λδ' Τὰ κατὰ Φίλιππον Καίσαρα.
λε' Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν Ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
λς' Ὅσα ἄλλα ἐσπούδασται τῷ Ὠριγένει.
λζ' Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως.
λη' Περὶ τῆς Ἑλκεσαϊτῶν αἱρέσεως.
λθ' Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιον διωγμοῦ, καὶ ὅσα Ὠριγένης πέπονθεν.
μ' Περὶ τῶν Διονυσίῳ τῷ Ἐπισκόπῳ συμβάντων.
μα' Περὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρησάντων.
μβ' Περὶ ὧν ἄλλων ὁ Διονύσιος ἱστορεῖ.

IN SEXTO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO hæc continentur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος ϛ'.

EVSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER SEXTUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ κατὰ Σεβῆρον διωγμοῦ.

Ὡς δὲ καὶ Σεβῆρος διωγμὸν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐκίνει, λαμπρὰ μὲν τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλητῶν ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ πάντα τόπον ἀπετελεῖτο μαρτύρια. μάλιστα δ' ἐπλήθυεν ἐπ' Ἀλεξανδρείας· τῶν ἀπ' Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος ἀθλητῶν ἀριστίνδην αὐτόθι ὥσπερ ἐπὶ μέγιστον Θεοῦ παραπεμπομένων στάδιον, διὰ καρτερικωτάτης τε ποικίλων βασάνων καὶ θανάτου τρόπων ὑπομονῆς, τοὺς παρὰ Θεοῦ στεφάνους ἀναδουμένων. ἐν οἷς καὶ Λεωνίδης ὁ λεγόμενος Ὠριγένους πατὴρ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, νέον κομιδῆ καταλείπει τὸν παῖδα· ὃς δὴ ὁποίας ἐξ ἐκείνου περὶ τὸν θεῖον λόγον προαιρέσεως ἦν, οὐκ ἄκαιρον διὰ βραχέων διελθεῖν· τῷ μάλιστα πολὺν εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν περὶ αὐτοῦ βεβοημένον λόγον.

CAPUT I.

De persecutione sub Severo.

B Porrò cùm Severus persecutionem adversus Ecclesias excitasset, per omnes quidem ubique locorum ecclesias ab athletis pro pietate certantibus illustria sunt confecta martyria. Præcipuè tamen Alexandriæ increbruerunt, cùm ex universa Ægypto ac Thebaïde lectissimi pugiles eo tanquam in amplissimum Dei stadium deducerentur, & cujusquemodi tormenta mortesque invicto animo perpessi, immortales à Deo coronas acciperent. Inter quos Leonides qui Origenis pater fuisse dicitur, capite truncatus, supradictum filium admodum adolescentem reliquit. Qui quanto animi impetu erga divinam fidem jam inde ab illa ætate fuerit C affectus, non erit intempestivum paucis commemorare: præsertim cùm ejus fama multis multorum hominum sermonibus celebretur.

Huc refer Niceph. c. 2. l. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς Ὠριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως.

Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις εἴποι, τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ἐν σχολῇ παραδοῦναι διὰ γραφῆς πειρώμενος· δέοιτο δ' ἂν καὶ ἰδίας ὑποθέσεως ἡ περὶ αὐτοῦ σύνταξις. ὅμως δ' ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιτεμνόμενοι τὰ πλεῖστα, διὰ βραχέων ὡς οἷόν τε ὀλίγα ἄττα τῶν περὶ αὐτὸν διελευσόμεθα. ἔκ τινων ἐπιστολῶν καὶ ἱστορίας τῶν καὶ εἰς ἡμᾶς τῷ βίῳ πεφυλαγμένων αὐτοῦ γνωρίμων, τὰ δηλούμενα φέροντες. Ὠριγένους, καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ὡς εἰπεῖν σπαργάνων ἀξιομνημόνευτά μοι εἶναι δοκεῖ. δέκατον μὲν γὰρ ἐπεῖχε Σεβῆρος τῆς βασιλείας ἔτος· ἡγεῖτο δὲ Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς λοιπῆς Αἰγύπτου Λαῖτος·

CAPUT II.

De Origenis à puero institutione.

Quòd si quis vitam illius viri accuratè & per otium velit literis tradere, longa profectò oratione opus esset: idque argumentum proprium opus flagitaret. Verùm nos D inpræsentiarum pleraq; in compendium redigentes, pauca quædam de illo quoad fieri potest brevissimè referemus: partim ex quibusdam epistolis, partim ex sermonibus ejus discipulorum qui ad nostram usque ætatem superstites fuerunt, comperta in medium afferentes. Origenis res etiam à primis, ut ita dicam, incunabulis gestæ, comemoratione dignæ mihi videntur. Igitur Severo annum Imperii decimum agente, Alexandriæ & totius Ægypti

Huc refer Niceph. c. 3. l. 5.

A præfecturam obtinente Læto, episcopatum verò Ecclesiarum illarum post Juliani obitum Demetrio recens adepto: cùm persecutionis ardentissimum flagraret incendium, atque innumerabiles martyrio coronarentur, Origenis animum adhuc admodum pueri tanta cupido occupavit martyrii, ut se periculis ipsis objiceret, & prosilire ultrò atque irruere ad certamen gestiret. Jamque mors illi sine dubio proxima imminebat, nisi cælestis Dei Providentia plurimorum utilitati consulens, per matris ministerium impetum illius cohibuisset. B Ac mater quidem primùm verbis supplicando rogabat, ut materni affectus reverentia moveretur. Sed cùm illum vehementiùs incitatum vidisset, ex quo patrem comprehensum in vinculis detineri intellexerat (quippe posthac toto animi impetu ad martyrium ferebatur) abscondita omni illius veste, domi manere invitum coëgit. Igitur ille nihil aliud sibi relictum esse animadvertens, cùm supra ætatem cupiditas intenderetur: quietis impatiens, literas ad patrem misit quibus illum ad martyrium vehementissimè cohortabatur, his inter cetera verbis eum admonens: C Cave mi pater, ne nostrâ causâ sententiam mutes. Atque hoc primum puerilis ejus indolis, & sincerissimi erga divinam Religionem affectus specimen à nobis commemoratum sit. Jam tum enim fidei nostræ doctrinam non vulgariter imbiberat, utpotè in divinis Scripturis jam inde à puero exercitatus. Neque verò in his mediocriter erat versatus, cùm præter liberalium disciplinarum studia, etiam sacris literis non perfunctoriè pater illum erudivisset. Quippe ante Græcarum literarum studium, sacris eum disciplinis exerceri præcipiebat: D quosdam divinæ Scripturæ locos memoriæ mandare ac recitare quotidie illum jubens. Nec verò pueri animus ab his abhorrebat, sed libentissimè in hujusmodi studia incumbebat. Adeò ut simplici & obvia sacrarum literarum lectione minimè contentus, majus aliquid inquireret, & profundiores jam tum sensus scrutaretur. Proindè patri facessebat negotium, sciscitans ex illo quid sententia divinitùs inspiratæ Scripturæ significaret. Ille verò

τῆς δ' αὐτόθι παροικιῶν τὴν ἐπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετὰ Ἰουλιανὸν Δημητρίου ὑπειληφότος. εἰς μέγα δὴ οὖν τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀφθείσης, καὶ μυρίων ὅσων τοῖς κατὰ τὸ μαρτύριον ἀναδουμένων στεφάνοις, ἔρως τοσοῦτος μαρτυρίου τὴν Ὠριγένους ἔτι κομιδῇ παιδὸς ὑπάρχοντος κατεῖχε ψυχήν, ὡς ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρεῖν, προπηδᾶν τε καὶ ὁρμᾶν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα προθύμως ἔχειν. ἤδη γέ τοι μικρὸν ὅσον αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου ἀπαλλαγῆς οὐ πόρρω καθίστατο, μὴ οὐχὶ τῆς θείας καὶ οὐρανίου προνοίας εἰς τὴν πλείστων ὠφέλειαν διὰ τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐμποδὼν αὐτῷ τῆς προθυμίας ἐνστάσης. αὕτη μὲν οὖν τὰ μὲν πρῶτα λόγοις ἱκετεύουσα, τῆς περὶ αὐτὸν μητρικῆς διαθέσεως φειδὼ λαβεῖν παρεκάλει. σφοδρότερον δ' ἐπιτείνοντα θεασαμένη, ὅτε γνοὺς ἁλόντα τὸν πατέρα δεσμωτηρίῳ φυλάττεσθαι, ὅλος ἐγίνετο τῆς περὶ τὸ μαρτύριον ὁρμῆς, τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ἀποκρυψαμένη ἐσθῆτα, οἴκοι μένειν ἀνάγκην ἐπῆγεν. ὁ δὲ, ὡς οὐδὲν ἄλλο πράττειν αὐτῷ παρῆν, τῆς προθυμίας ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐπιτεινομένης, οὐχ οἷός τε ὢν ἠρεμεῖν, διαπέμπεται τῷ πατρὶ προτρεπτικωτάτην περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολήν, ἐν ᾗ κατὰ λέξιν αὐτῷ παραινεῖ λέγων· ἔπεχε μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τι φρονήσῃς. τοῦτο πρῶτον τῆς Ὠριγένους παιδικῆς ἀγχινοίας, καὶ περὶ τὴν θεοσέβειαν γνησιωτάτης διαθέσεως, ἀνάγραπτον ἔστω τεκμήριον. καὶ γὰρ ἤδη καὶ τῶν τῆς πίστεως λόγων οὐ σμικρὰς ἀφορμὰς καταβέβλητο, ταῖς θείαις γραφαῖς ἐξέτι παιδὸς ἐνησκημένος. οὐ μετρίως γοῦν καὶ περὶ ταύτας ἐπεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ, καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεποιημένου. ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτόν, πρὸ τῆς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης, ἐνῆγε τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν. ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας ἡμέρας ἑκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος. οὐκ ἀπροαιρέτως δὲ ταῦτα ἐγίνετο τῷ παιδί, ἀλλὰ καὶ ἄγαν προθυμότατα περὶ ταῦτα πονοῦντι· ὡς μὴ δεῖν ἐξαρκεῖν αὐτῷ τὰς ἁπλᾶς καὶ προχείρους τῶν ἱερῶν λόγων ἐντεύξεις· ζητεῖν δέ τι πλέον καὶ βαθυτέρας ἤδη ἐξ ἐκείνου πολυπραγμονεῖν θεωρίας. ὥστε πράγματα παρέχειν τῷ πατρὶ, τί ἄρα ἐθέλοι δηλοῦν τὸ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς ἀναπυνθανόμενος βούλημα. ἐκεῖνος δὲ τῷ μὲν δοκεῖν εἰς πρό-

σωπον ἐπέπληττεν αὐτῷ, μηδὲν ὑπὲρ ἡλικίαν μηδὲ τῆς προφανοῦς διανοίας περαιτέρω τι ζητεῖν παραινῶν· ἰδίως δὲ παρ' ἑαυτῷ τὰ μεγάλα γεγηθὼς, τὴν μεγίστην ὡμολόγει τῷ πάντων ἀγαθῶν αἰτίῳ Θεῷ χάριν, ὅτι δὴ αὐτὸν τοιοῦδε πατέρα γενέσθαι παιδὸς ἠξίωσεν. ἐπιστάντα δὲ ἤδη πολλάκις καθεύδοντι τῷ παιδὶ, γυμνῶσαι μὲν αὐτοῦ τὰ στέρνα φασίν· ὥσπερ δὲ θείου πνεύματος ἔνδον ἐν αὐτοῖς ἀφιερωμένου, φιλῆσαί τε σεβασμίως, καὶ τῆς εὐτεκνίας μακάριον ἑαυτὸν ἡγήσασθαι. ταῦτα καὶ ἕτερα τούτοις συγγενῆ, περὶ παῖδα ὄντα τὸν Ὠριγένην γενέσθαι μνημονεύουσιν. ὡς δὲ ἤδη αὐτῷ ὁ πατὴρ μαρτυρίῳ τετελείωτο, ἔρημος ἅμα μητρὶ καὶ βραχυτέροις ἀδελφοῖς τὸν ἀριθμὸν ἓξ, ἑπτακαιδέκατον οὐ πλήρες ἄγων ἔτος καταλείπεται. τῆς γε μὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἀναληφθείσης, ἐν σπάνει τῶν κατὰ τὸν βίον χρειῶν σὺν τοῖς προσήκουσι καταστὰς, οἰκονομίας τῆς ἐκ Θεοῦ καταξιοῦται· καὶ τυγχάνει δεξιώσεως ὁμοῦ καὶ ἀναπαύσεως, παρά τινι πλουσιωτάτῃ μὲν τὸν βίον καὶ τὰ ἄλλα περιφανεστάτῃ γυναικί. διαβόητον γε μὴν ἄνδρα περιεπούσῃ τῶν τότε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας αἱρεσιωτῶν· τὸ γένος δ' ἦν οὗτος Ἀντιοχεύς· θετὸν δὲ αὐτὸν υἱὸν εἶχε σὺν ἑαυτῇ, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα περιεῖπεν ἡ δεδηλωμένη. ἀλλὰ τούτῳ γε ἐπάναγκες ὁ Ὠριγένης συνὼν, τῆς δ' ἐξ ἐκείνου περὶ τὴν πίστιν ὀρθοδοξίας ἐναργῆ παρείχετο δείγματα· ὅτι δὴ μυρίου πλήθους διὰ τὸ δοκοῦν ἱκανὸν ἐν λόγῳ τοῦ Παύλου. τοῦτο γὰρ ἦν ὄνομα τῷ ἀνδρί. συναγομένου παρ' αὐτῷ οὐ μόνον αἱρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμετέρων. οὐδὲ πώποτε προυτράπη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστῆναι· φυλάττων δ' ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε, ὥς αὐτῷ ῥήματί φησί που αὐτὸς, τὰς τῶν αἱρέσεων διδασκαλίας. παραχθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασιν, ἐκθυμότερόν τε καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τῇ περὶ τοὺς λόγους ἀσκήσει ὅλον ἐπιδοὺς ἑαυτὸν, ὡς καὶ παρασκευὴν ἐπὶ τὰ γραμματικὰ μετρίαν ἔχειν, μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ πατρὸς τελειώσεως τούτοις ἐπιδεδωκὼς ἑαυτὸν, εὐπόρει τῶν ἀναγκαίων ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ δαψιλῶς.

A coram quidem & in speciem puerum objurgabat: monens ne supra captum ætatis, neve ultra obvium & apertum Scripturæ sensum quicquam requireret. Clam tamen apud se singulari gaudio perfusus, Deo bonorum omnium auctori gratias agebat maximas, quòd se talis filii parentem efficere dignatus fuisset. Ac sæpenumerò dormientis pueri cubiculum ingressus, pectus ejus nudasse dicitur, & velut quoddam divini Spiritus sacrarium religiosè illud de-
B osculatus, semetipsum beatum ejusmodi sobole prædicasse. Hæc & alia similia de Origene etiamtum puero referuntur. Ceterùm patre martyrii coronam adepto, ipse cum matre & parvulis fratribus numero sex orbus relictus est, annum agens ætatis septimum decimum. Et quoniam facultates patris in fiscum Principis illatæ fuerant, ad summam omnium rerum penuriam unà cum necessitudinibus suis redactus, divinæ Providentiæ meruit auxilium. Exceptus enim & refocillatus est à matrona
C quadam opulentissima & alioqui eximia; sed quæ celeberrimum quemdam virum Antiochia oriundum, hæreticorum qui tunc erant Alexandriæ propugnatorem fovebat. Quem quidem mulier adoptivum filium secum domi habens, mirum in modum complectebatur. Sed Origenes tametsi cum supradicto viro necessitate compulsus versaretur, ex eo tamen tempore suæ in recta fide retinenda constantiæ illustrissimum specimen edidit. Siquidem innumerabili multitudine non hæreticorum modò, sed etiam nostrorum ad Paulum (hoc enim illi viro nomen fuit) quotidie confluente, eo quod eloquentia excellere videretur: ipse nunquam
D adduci potuit ut cum Paulo in precatione consisteret: Ecclesiæ scilicet regulam servans à puero, & ut ipsemet alicubi loquitur, abominatus hæreticorum dogmatum prædicationem. Porrò cùm græcanicis disciplinis primum à patre imbutus fuisset, & post ejusdem obitum totum se liberalibus studiis vehementius addixisset, adeo ut sufficientem usum ac peritiam artis Grammaticæ assecutus videretur: paulò post patris mortem eam artem professus, necessaria vitæ subsidia abundè, ut in illa ætate, sibi comparavit.

Caput III.

Quomodo adhuc admodum adolescens verbum Dei prædicavit.

Huc refer Niceph. c. 4. & 5 l. 5.

INtereà verò cùm nemo superesset Alexandriæ qui tradendis fidei nostræ rudimentis operam daret, omnibus ob persecutionis metum pulsis ac fugatis, quidam ex Gentilibus ipsum scholæ etiamtùm vacantem atque affixum, ut de se alicubi scribit, adierunt, verbum Dei ex eo audituri. Inter quos primum fuisse testatur Plutarchum: qui post vitam honestè transactam, sacro etiam martyrio coronatus est. Secundum Heraclam ejusdem Plutarchi fratrem: qui cùm ipse quoque Philosophicæ vitæ ac districtioris cujusdam disciplinæ documenta plurima apud ipsum præbuisset, post mortem Demetrii Alexandrinæ urbis episcopatu dignus est habitus. Annum porrò ætatis octavum decimum agebat, tunc cùm catechumenis instituendis præfectus est. Quo in munere maximos fecit progressus tempore persecutionum illarum quæ Aquilâ præfecturâm gerente Alexandriæ contigerunt. Tunc siquidem apud universos fideles maximam nominis celebritatem adeptus est, ob sedula benevolentiæ atque humanitatis officia, quæ omnibus sanctis Dei martyribus notis pariter atque ignotis promptissimè exhibebat. Neque enim illis hactenus comes aderat, dum in vinculis essent, aut dum ad extremam usq; sententiam interrogarentur: sed post latam quoque sententiam, cùm sanctissimi martyres ad supplicium adducerentur, ipse incredibili fiducia præditus, & pericula ipsa provocans adstabat. Adeo ut sæpenumero cùm audacter accederet, & martyres summa cum libertate osculo salutaret, ab insana Gentilium multitudine circumstante lapidibus jamjam obruendus videretur, nisi dextram divini Numinis semel adjutricem nactus, præter opinionem omnium evasisset. Eadem illa divina ac cælestis gratia illum multis tunc insidiis appetitum ob fiduciam atque alacritatem in prædicanda Christi fide, aliàs iterum atque aliàs, nec dici potest quoties liberavit. Porrò Gentiles adeo cruentum ei bellum indixerant, ut in unum collecti ac conglobati domum in qua manebat, dispositis militibus obsiderent, ob mul-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ὡς κομιδῇ νέος ὢν τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσβευεν.

ΣΧολάζοντι δὲ τῇ διατριβῇ, ὥς που καὶ αὐτὸς ἐγγράφως ἱστορεῖ, μηδενός τε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ κατηχεῖν ἀνακειμένου πάντων δὲ ἀπεληλαμένων ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ διωγμοῦ, προσῄεσαν αὐτῷ τινὲς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀκουσόμενοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. ὧν πρῶτον ἐπισημαίνεται γεγονέναι Πλούταρχον. ὃς μετὰ τὸ βιῶναι καλῶς, καὶ μαρτυρίῳ θείῳ κατεκοσμήθη· δεύτερον Ἡρα-
B κλᾶν τοῦ Πλουτάρχου ἀδελφόν. ὃς δὴ καὶ αὐτὸς παρ' αὐτῷ πλείστην φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπόδειξιν παρασχών, τῆς Ἀλεξανδρέων μετὰ Δημήτριον Ἐπισκοπῆς ἀξιοῦται. ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ' ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου. ἐν ᾧ καὶ προκόπτει ἐπὶ τῶν κατὰ Ἀκύλαν τῆς Ἀλεξανδρείας ἡγούμενον διωγμῶν. ὅτε καὶ μάλιστα διαβόητον ἐκτήσατο παρὰ πᾶσι τοῖς ἀπὸ τῆς πίστεως ὁρμωμένοις τοὔνομα, δι' ἣν ἐνε-
C δείκνυτο πρὸς ἅπαντας τοὺς ἁγίους ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους μάρτυρας δεξίωσίν τε καὶ προθυμίαν. οὐ μόνον γὰρ ἐν δεσμοῖς τυγχάνουσιν, οὐδὲ μέχρις ὑστάτης ἀποφάσεως ἀνακρινομένοις συνῆν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταύτην ἀπαγομένοις τὴν ἐπὶ θανάτῳ τοῖς ἁγίοις μάρτυσι πολλῇ τῇ παρρησίᾳ χρώμενος, καὶ ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρῶν. ὥστε ἤδη αὐτὸν προσιόντα θαρσαλέως, καὶ τοὺς μάρτυρας μετὰ πολλῆς παρρησίας φιλήματι προσαγορεύοντα, πολλάκις ἐπιμανεὶς ὁ ἐν κύκλῳ τῶν ἐθνῶν δῆμος, μικροῦ δεῖν κατέλευσεν, εἰ μὴ
D τῆς θείας δεξιᾶς βοηθοῦ καθάπαξ τυγχάνων, παραδόξως διεδίδρασκεν. ἡ δ' αὐτὴ θεία καὶ οὐράνιος χάρις, ἄλλοτε πάλιν καὶ πάλιν, καὶ οὐδ' ἔστιν ὁσάκις εἰπεῖν, τῆς ἄγαν περὶ τὸν Χριστοῦ λόγον προθυμίας τε καὶ παρρησίας ἕνεκεν, τηνικαῦτα ἐπιβουλευόμενον αὐτὸν διεφύλαττε. τοσοῦτος δ' ἦν ἄρα τῶν ἀπίστων ὁ πρὸς αὐτὸν πόλεμος, ὡς καὶ συστροφὰς ποιησαμένους, στρατιώτας αὐτοῦ περὶ τὸν οἶκον ἔνθα κατέμενεν ἐπιστῆσαι, διὰ τὸ πλῆθος τῶν τὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως κατηχουμένων παρ' αὐτῷ. οὕτω

δὲ ὁσημέραι ὁ καὶ αὐτοῦ διωγμὸς ἐξεκάετο. ὡς μηκέτι χωρεῖν αὐτὸν τὴν πᾶσαν Ἀλεξανδρέων πόλιν. οἴκους μὲν ἐξ οἴκων ἀμείβοντα, πανταχόθεν δὲ ἐλαυνόμενον, τῆς πληθύος ἕνεκεν τῶν δι' αὐτοῦ τῇ θείᾳ προσιόντων διδασκαλίᾳ· ἐπεὶ καὶ τὰ κατὰ πρᾶξιν ἔργα αὐτῷ, γνησιωτάτης φιλοσοφίας κατορθώματα εὖ μάλα θαυμαστὰ περιεῖχεν. οἷον γοῦν τὸν λόγον, τοιόνδε φασὶ τὸν τρόπον· καὶ οἷον τὸν τρόπον, τοιόνδε καὶ τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο. διὸ δὴ μάλιστα συναιρομένης αὐτῷ δυνάμεως θείας, μυρίους ἐνῆγεν ἐπὶ τὸν αὐτοῦ ζῆλον. ἐπειδὴ δὲ ἑώρα φοιτητὰς ἤδη πλείους προσιόντας, αὐτῷ μόνῳ τῆς τοῦ κατηχεῖν διατριβῆς ὑπὸ Δημητρίου τοῦ τῆς ἐκκλησίας προεστῶτος ἐπιτετραμμένης, ἀσύμφωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῇ πρὸς τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει. μὴ μελλήσας, ἀπορρήγνυσιν ἅτε ἀνωφελῆ καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν ἐναντίαν τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διατριβήν. εἶτα λογισμῷ καθήκοντι ὡς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἑτέρων ἐπικουρίας ἐνδεής, ὅσαπερ ἦν αὐτῷ λόγων ἀρχαίων πρότερον συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα μεταδούς, τοῖς ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐωνημένου φερομένοις αὐτῷ τέτταρσιν ὀβολοῖς τῆς ἡμέρας ἠρκεῖτο· πλείστοις τε ἔτεσι τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὕλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἑαυτοῦ περιαιρούμενος. καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικροὺς ἀσκήσεως καμάτους ἀναπλῶν· καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείονα χρόνον ταῖς τῶν θείων γραφῶν ἑαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις· βίῳ τε ὡς ἔνι μάλιστα ἐγκαρτερῶν φιλοσοφωτάτῳ· τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀσιτίαις γυμνασίοις ἐνασκούμενος. τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὕπνον καιροῖς. οὐ μεταλαμβάνειν οὐδ' ὅλως ἐπὶ στρωμνῆς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐδάφους διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο. πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐαγγελικὰς τοῦ σωτῆρος φωνὰς φυλακτέας εἶναι ᾤετο δεῖν, τάς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας μηδ' ὑποδήμασι χρᾶσθαι παραινούσας, μηδὲ μὴν ταῖς περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου φροντίσι κατατρίβεσθαι. ἀλλὰ καὶ μείζονι τῆς ἡλικίας προθυμίᾳ χρώμενος, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι διακαρτερῶν, εἰς ἄκρον τε ὑπερβαλλούσης ἀκτημοσύνης

A titudinem eorum qui sacræ fidei rudimenta ab ipso percipiebant. Persecutionis autem furor tantoperè adversus eum accendebatur in dies, ut tota Alexandrinorum civitas ulteriùs ipsum capere non posset; dum ex aliis quidem ædibus in alias migrat: undique verò exagitatus fugatur, propter ingentem numerum eorum quos ipse ad doctrinam divinæ fidei pertrahebat. Quippè quotidiani ejus actus, verissimæ cujusdam Philosophiæ & admirabilis disciplinæ absolutissima opera videbantur. B Atque, ut vulgò dicitur, qualis oratio, talis ejus vita: qualis vita, talis oratio ejus fuit. Quam potissimùm ob causam cùm divina virtus eum adjuvaret, alios quoque innumerabiles ad imitationem sui provocavit. Cùm verò plures quotidiè discipulos accedentes videret, propterea quòd catechumenorum institutio ipsi soli mandata fuerat à Demetrio Episcopo: ratus Grammaticæ artis professionem cum divinæ fidei institutione minimè consentire, scholam Grammaticæ literaturæ utpotè inutilem & sacris disciplinis contrariam, sine ulla cunctatione abjecit. Deindè C prudenti consilio usus, ne alieno subsidio opus haberet, venditis priscæ doctrinæ Voluminibus quæ penes se habebat elegantissimè elaborata, contentus fuit quatuor obolis qui ab emptore Voluminum ipsi in dies singulos pendebantur. Hujusmodi disciplina & planè Philosophica ratione vivendi, pluribus deinceps annis uti perseveravit, omnes juvenilium cupiditatum illecebras undique submovens. Ac diurno quidem tempore gravissimos cujusquemodi exercitationum labores tolerabat: noctis verò maximam partem divinarum Scripturarum studiis impendebat, severissimæ quoad poterat Philosophiæ legibus institutisque semetipsum coercens. Quippè interdiu quidem jeju- D niorum exercitationibus insudabat: noctu verò somni spatium dimetiebatur, eumque non in strato, sed super nudo solo capere satagebat. Maximè verò Evangelica illa Servatoris nostri præcepta observanda esse ducebat, quibus monemur, tum ne duas tunicas habeamus, neve calceamentis utamur; tùm ne de crastino nimium solliciti nosmetipsos excruciemus. Sed & majore quàm ætas ferebat animi ardore, in frigore ac nuditate perstans, & ad summum evangelicæ paupertatis cul-

men evectus, familiares suos ingenti admiratione perculit. Ac multos quidem ex ipsis incredibili dolore affecit, qui bona sua cum ipso partiri optabant, cùm illum divinæ prædicationis gratia tantos labores sustinentem viderent. Verumtamen de vigore tolerantiæ nihil unquam remisit. Multos item per annos nudis vestigiis ambulasse dicitur, nullo penitus calceamento usus. Vino quoque & aliis rebus quæ ad victum minus necessariæ sunt, diutissimè abstinuit: usque adeò ut pectus ipsius in gravissimum subversionis labisque discrimen incideret. Hujusmodi ergò Philosophicæ vitæ exempla omnibus spectanda præbens, plures ex discipulis ad imitationem sui meritò provocavit: ita ut multi ex Gentilibus tùm in omni genere doctrinæ, tùm in Philosophia præstantissimi, ejus se magisterio submitterent. Qui cùm fidem Christi sincerè atque intimo mentis affectu ab ipso accepissent, persecutionis illius tempore inclaruerunt: usque adeo ut quidam ex ipsis comprehensi, martyrio perfuncti sint.

A ἐλαιῶν, τοὺς ἀμφ' αὐτὸν εἰς τὰ μάλιστα κατέπληττε· μυρίους μὲν ὅσους λυπῶν εὐχομένους αὐτῷ κοινωνεῖν τῶν ὑπαρχόντων, δι' οὓς ἑώρων αὐτὸν εἰσφέροντα περὶ τὴν θείαν διδασκαλίαν καμάτους. οὐ μὴν αὐτός γε ἐνδιδοὺς ταῖς καρτερίαις. λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἐτῶν γῆν πεπατηκέναι, μηδενὶ μηδαμῶς κεχρημένος ὑποδήματι. ἀλλὰ καὶ οἴνου χρήσεως καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν πλείστοις ἔτεσιν ἀπεσχημένος. ὥστε ἤδη εἰς κίνδυνον ἀνατροπῆς καὶ διαφθορᾶς τοῦ θώρακος περιπεσεῖν. τοιαῦτα δὴ φιλοσόφου βίου τοῖς θεωμένοις παρέ-

B χων ὑποδείγματα, εἰκότως ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ ζῆλον πλείους παρώρμα τῶν φοιτητῶν. ὥστε ἤδη καὶ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῶν τε ἀπὸ παιδείας καὶ φιλοσοφίας, οὐ τοὺς τυχόντας ὑπάγεσθαι τῇ δι' αὐτοῦ διδασκαλίᾳ. οἷς καὶ αὐτοῖς γνησίως ἐν βάθει ψυχῆς τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν δι' αὐτοῦ παραδεχομένοις, διαπρέπειν συνέβαινε κατὰ τὸν τότε τοῦ διωγμοῦ καιρόν. ὡς καί τινας αὐτῶν ἁλόντας, μαρτυρίῳ τελειωθῆναι.

Caput IV.

C *Quot ab illo fidei rudimentis instituti, ad martyrium evecti sint.*

Huc refer Niceph. c. 6. & 7. l. 5.

HOrum primus fuit is quem paulò suprà memoravimus Plutarchus. Qui cùm ad mortem duceretur, iterum hic de quo loquimur Origenes, dum Plutarcho ad extremum usque vitæ terminum individuus adhæret, parum abfuit quin ab illius occideretur civibus, utpote qui necis illius auctor fuisset. Verùm divina Providentia tunc quoque illum conservavit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus: qui fidem quam acceperat, igne examinatam ac pro-D batam exhibuit. Tertius ex eadem schola martyr exstitit Heraclides, ac deindè quartus Heron: ambo securi percussi. Prior dum adhuc esset catechumenus: alter verò neophytus. Præter hos quintus ex eodem auditorio Christianæ pietatis athleta, victor renuntiatus est Serenus priori illi cognominis: qui cùm plurimos cruciatus fortissimè pertulisset, tandem capite truncatus fuisse dicitur. Sed & ex mulierum numero Heraïs quędam adhuc catechumena, per ignem ut ipse alicubi dicit, baptismum adepta, ex hac luce migravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅσοι δι' αὐτοῦ κατηχηθέντες προήχθησαν μάρτυρες.

ΠΡῶτος μὲν οὖν τούτων ὁ μικρῷ πρόσθεν δηλωθεὶς Πλούταρχος ἦν. οὗ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου, σμικροῦ δεῖν αὖθις ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συμπαρὼν αὐτῷ εἰς ὑστάτην τοῦ βίου τελευτήν, ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν ἀνῄρητο, ὡς αἴτιος αὐτῷ πεφηνὼς τοῦ θανάτου. Θεοῦ δὲ αὐτὸν ἐτήρει καὶ τότε βουλή. μετὰ δὲ Πλούταρχον, δεύτερος τῶν Ὠριγένους φοιτητῶν μάρτυς ἀναδείκνυται Σερῆνος, διὰ πυρὸς τὴν δοκιμὴν ἧς παρειλήφει πίστεως παρεσχημένος. τῆς αὐτῆς διατριβῆς τρίτος καθίσταται μάρτυς Ἡρακλείδης. καὶ ἐπὶ τούτῳ τέταρτος Ἥρων· ὁ μὲν πρότερος ἔτι κατηχούμενος· ὁ δὲ νεοφώτιστος, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντες. ἔτι πρὸς τούτοις τῆς αὐτῆς σχολῆς πέμπτος ἀθλητὴς τῆς εὐσεβείας ἀνακηρύττεται ἕτερος τοῦ πρώτου Σερῆνος· ὃν μετὰ πλείστην βασάνων ὑπομονήν, κεφαλῆς ἀποτομῇ κολασθῆναι λόγος ἔχει. καὶ γυναικῶν δὲ Ἡραΐς ἔτι κατηχουμένη, τὸ βάπτισμα, ὥς πού φησιν αὐτός, τὸ διὰ πυρὸς λαβοῦσα, τὸν βίον ἐξελήλυθεν.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ Ποταμιαίνης.

Ἕβδομος δὲ ἐν τούτοις ἀριθμείσθω Βασιλείδης, τὴν περιβόητον Ποταμίαιναν ἀπαγαγών. περὶ ἧς πολὺς ὁ λόγος εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις ᾄδεται, μυρία μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ σώματος ἁγνείας τε καὶ παρθενίας ἐν ᾗ διέπρεψε, πρὸς ἐραστὰς ἀγωνισαμένης. καὶ γὰρ οὖν αὐτῇ ἀκμαῖον πρὸς τῇ ψυχῇ καὶ τὸ τοῦ σώματος ὡραῖον ἐπήνθει. μυρία δὲ ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀναθλάσης. καὶ τέλος μετὰ δεινὰς καὶ φρικτὰς εἰπεῖν βασάνους, ἅμα τῇ μητρὶ Μαρκέλλῃ διὰ πυρὸς τελειωθείσης. B φασὶ γέ τοι τὸν δικαστὴν, Ἀκύλας ἦν τούτῳ ὄνομα, χαλεπὰς ἐπιθέντα αὐτῇ κατὰ παντὸς τοῦ σώματος αἰκίας, τέλος ἐφ᾽ ὕβρει τοῦ σώματος μονομάχοις αὐτὴν ἀπειλῆσαι παραδοῦναι· τὴν δὲ βραχύ τι πρὸς ἑαυτὴν ἐπισκεψαμένην, ἐρωτηθεῖσαν ὅ κρίνειε, τοιαύτην δοῦναι ἀπόκρισιν, δι᾽ ἧς ἐδόκει νενομισμένον ᾖ αὐτοῖς ἀσεβὲς ἀποφθέγξασθαι. ἅμα δὲ λόγῳ τὸν τῆς ἀποφάσεως ὅρον καταδεξαμένην, ὁ Βασιλείδης εἷς τις ὢν τῶν ἐν στρατείαις ἀναφερομένων, ἀπάγει παραλαβὼν τὴν ἐπὶ θανάτῳ. C ὡς δὲ τὸ πλῆθος ἐνοχλεῖν αὐτῇ καὶ ἀκολάστοις ἐνυβρίζειν ῥήμασιν ἐπειρᾶτο, ὁ μὲν ἀνεῖργεν ἀποσοβῶν τοὺς ἐνυβρίζοντας, πλεῖστον ἔλεον καὶ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὴν ἐνδεικνύμενος· ἡ δὲ τῆς περὶ αὐτὴν συμπαθείας ἀποδεξαμένη τὸν ἄνδρα, θαρρεῖν παρακελεύεται. ἐξαιτήσεσθαι γὰρ αὐτὸν ἀπελθοῦσαν παρὰ τοῦ ἑαυτῆς κυρίου, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν εἰς αὐτὴν πεπραγμένων τὴν ἀμοιβὴν ἀποτίσειν αὐτῷ. ταῦτα δὲ εἰποῦσαν, γενναίως τὴν ἔξοδον ὑποστῆναι, πίττης ἐμπόρου κατὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἀπ᾽ ἄκρων ποδῶν καὶ μέχρι κορυφῆς ἠρέμα καὶ κατὰ βραχὺ περιχυθείσης αὐτῇ. D καὶ ὁ μὲν τῆς ἀοιδίμου κόρης, τοιοῦτος κατηγώνιστο ἆθλος. οὐ μακρὸν δὲ χρόνον διαλιπὼν ὁ Βασιλείδης, ὅρκον διά τινα αἰτίαν πρὸς τῶν συστρατιωτῶν αἰτηθεὶς, μὴ ἐξεῖναι αὐτῷ τὸ παράπαν ὀμνύναι διεβεβαιοῦτο. Χριστιανὸν γὰρ ὑπάρχειν, καὶ τοῦτο ἐμφανῶς ὁμολογεῖν. παίζειν μὲν οὖν ἐνομίζετο τέως τὰ πρῶτα. ὡς δὲ ἐπιμόνως ἀπισχυρίζετο, ἄγεται ἐπὶ τὸν δικαστὴν ἐφ᾽ οὗ τὴν ἔνστασιν ὁμολογήσας, δεσμοῖς παραδίδοται.

Caput V.

De Potamiæna.

Septimus inter hos recenseatur Basilides, is qui celeberrimam illam Potamiænam ad supplicium abduxit. Cujus quidem mulieris fama apud earum regionum incolas etiamnum pervulgata est: quippe quæ pro castitate corporis, & pro virginitate qua præcipuè excelluit conservanda, innumera adversus amatores certamina subierit (nam præter animi pulchritudinem mirabilis quoque totius corporis venustas in ea efflorescebat) innumera etiam pro Christi fide pertulerit, tandemque post acerbissimos ac vel dictu ipso horribiles cruciatus, unà cum matre Marcella igne consumpta sit. Porrò Aquila, id enim Judicis nomen fuit, cùm eam toto corpore sævissimè excruciasset, ad extremum interminatus ei esse dicitur, se illam gladiatoribus violandam traditurum. At illa cùm paulisper secum ipsa rem perpendisset, interrogata quid consilii caperet, ejusmodi fertur dedisse responsum quod impium esse Gentilibus videbatur. Protinus igitur judicis sententiâ damnatam Basilides unus ex apparitoribus, ad supplicium abducit. Cumque vulgus eam vexare, & obscœnis verbis illudere ei conaretur, Basilides quidem eos qui contumeliam virgini faciebant absterrens propellebat, multaque misericordiæ & humanitatis erga illam præbebat indicia. Illa verò benignitatem hominis erga se libenter amplectens, bono animo eum esse jussit: se namque post obitum salutem ipsius à Domino impetraturam, & collata in se beneficia brevi remuneraturam esse. Hæc cum dixisset, ferventi pice per varia corporis membra ab imis pedibus, ad ipsum usque capitis verticem lentè ac paulatim circumfusâ, mortem constanti animo pertulisse memoratur. Et hujusmodi quidem certamen nobilissima virgo decertavit. Brevi autem postea Basilides, cum ob nescio quam causam à contubernalibus suis sacramento adigeretur, nefas sibi esse affirmavit omninò jurare: quippè Christianum se esse, idque palam profiteri. Illi primo quidem hominem jocari arbitrabantur. Verùm cùm id constanter assev eraret, ad Judicem est perductus. Apud quem fidei suæ constantiam professus, in vin-

Vide Niceph. c. 7. l. 5.

cula conjicitur. Cumque quidam in Domino fratres eum adiissent, & causam subitæ illius atque insperatæ conversionis interrogarent, dixisse fertur, Potamiænam tertio post martyrium die, noctu sibi assistentem coronam capiti suo imposuisse, dixisseque se ipsius causa Dominum orasse, atque id quod petierat impetrasse: nec diu posteà ipsum ad superos migraturum. Posthæc signaculo Domini à fratribus accepto, postridiè Christum gloriosè confessus, capite truncatus est. Plures quoque alii ex Alexandrinis civibus, eodem tempore ad fidem Christi subitò transiisse memorantur, quos scilicet Potamiæna in somnis apparens ad id faciendum provocaverat. Verùm de his hactenus.

A τῶν δὲ κατὰ Θεὸν ἀδελφῶν ὡς αὐτὸν ἀφικομένων, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀθρόας καὶ παραδόξου ταύτης ὁρμῆς πυνθανομένων, λέγεται εἰπεῖν, ὡς ἄρα Ποταμίαινα τρισὶν ὕστερον ἡμέραις τοῦ μαρτυρίου νύκτωρ ἐπιστᾶσα, στέφανον αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ περιθεῖσα εἴη, φαίη τε παρακεκληκέναι χάριν αὐτοῦ τὸν Κύριον, καὶ τῆς ἀξιώσεως τετυχηκέναι, οὐκ εἰς μακρόν τε αὐτὸν παραλήψεσθαι. ἐπὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐν Κυρίῳ σφραγῖδος μεταδόντων αὐτῷ, τῇ μετέπειτα ἡμέρᾳ πρὸς τοῦ Κυρίου διαπρέψας μαρτυρίῳ, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται. καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἀθρόως τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσελθεῖν κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ἱστοροῦνται. B ὡς δὴ καθ' ὕπνους τῆς Ποταμιαίνης ἐπιφανείσης καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης αὐτούς. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

Caput VI.

De Clemente Alexandrino.

Vide Niceph. l. 4. c. 33.

Per idem tempus Clemens qui Pantæno successerat, apud Alexandriam catechumenorum institutioni adhuc præerat: adeò ut auditor ejus etiamtum puer fuerit Origenes. Hic porrò Clemens in primo στρωματέων libro ordinem temporum describens, obitu Imperatoris Commodi computationem suam circumscribit. Ex quo apparet, Severi Augusti cujus nunc tempora exponimus principatu, hæc Volumina ab eo fuisse elaborata.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.

Πάνταινον δὲ Κλήμης διαδεξάμενος, τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν κατηχήσεως εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ καθηγεῖτο. ὡς καὶ τὸν Ὠριγένην τῶν C φοιτητῶν αὐτοῦ παῖδα ὄντα γενέσθαι. τήν γέ τοι τῶν στρωματέων πραγματείαν ὁ Κλήμης ὑπομνηματιζόμενος, κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκθέμενος γραφὴν, εἰς τὴν Κομόδου τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους· ὡς εἶναι σαφὲς, ὅτι κατὰ Σεβῆρον αὐτῷ πεπόνηται τὰ σπουδάσματα, οὗ τοὺς χρόνους ὁ παρὼν ἱστορεῖ λόγος.

Caput VII.

De Iuda Scriptore.

Vide Niceph. l. 4. c. 35.

Eodem tempore alius quoque Scriptor Judas, de septuaginta apud Danielem septimanis disserens, ad decimum usque annum Imperii Severi supputationem temporum perducit. Qui etiam decantatum illum Antichristi adventum jamtùm imminere existimabat. Adeò commota tunc adversus nostros persecutio multorum animos vehementer conturbaverat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ Ἰούδα συγγραφέως.

Ἐν τούτῳ καὶ Ἰούδας συγγραφέων ἕτερος, εἰς τὰς παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδας ἐγγράφως διαλεχθεὶς, ἐπὶ τὸ δέ- D κατον τῆς Σεβήρου βασιλείας ἵστησι τὴν χρονογραφίαν· ὃς καὶ τὴν θρυλλουμένην τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίαν, ἤδη τότε πλησιάζειν ᾤετο· οὕτω σφοδρῶς ἡ τοῦ καθ' ἡμῶν τότε διωγμοῦ κίνησις, τὰς τῶν πολλῶν ἀνατετεράχει διανοίας.

Caput VIII.

De Origenis audaci facinore.

Huc refer Niceph. c. 8. l. 5.

Interea Origenes dum catechumenis apud Alexandriam instituendis vacaret, facinus aggreditur, quod minus perfecti sensus, & juvenilis cujusdam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὠριγένει.

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς κατηχήσεως ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τοὔργον ἐπιτελοῦντι τῷ Ὠριγένει πρᾶγμά τι διαπέπρακται, φρενὸς μὲν ἀτελοῦς

ἀτελοῦς καὶ νεανικῆς. πίστεώς γε μὴν ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης μέγιστον δεῖγμα περιέχον. τὸ γὰρ εἰσὶν Εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἁπλούστερον καὶ νεανικώτερον ἐκλαβών, ὁμοῦ μὲν Σωτήριον φωνὴν ἀποπληροῦν οἰόμενος. ὁμοῦ δὲ καὶ διὰ τὸ νέον τὴν ἡλικίαν ὄντα, μὴ ἀνδράσι μόνον, καὶ γυναιξὶ δὲ τὰ θεῖα προσομιλεῖν. ὡς ἂν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῖς ἀπίστοις αἰσχρᾶς διαβολῆς ὑπόνοιαν ἀποκλείσειε, τὴν Σωτήριον φωνὴν ἔργοις ἐπιτελέσαι ὡρμήθη, τοὺς πολλοὺς τῶν ἀμφ' αὐτὸν γνωρίμων διαλαθεῖν φροντίσας. οὐκ ἦν δὲ ἄρα δυνατὸν αὐτῷ καίπερ βουλομένῳ, τοσοῦτον ἔργον ἐπικρύψασθαι. γνοὺς δῆτα ὕστερον ὁ Δημήτριος, ἅτε τῆς αὐτόθι παροικίας προεστώς, εὖ μάλα μὲν αὐτὸν ἀποθαυμάζει τοῦ τολμήματος. τὴν δέ γε προθυμίαν καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῦ τῆς πίστεως ἀποδεξάμενος, θαρρεῖν αὐτίκα παρακελευσάμενος καὶ νῦν μᾶλλον ἔχεσθαι αὐτὸν τοῦ τῆς κατηχήσεως ἔργου παρορμᾷ. ἀλλὰ τότε μὲν οὕτως, τοιοῦτός τις ἦν. οὐ μακροῖς δὲ χρόνοις ὕστερον ὁ αὐτὸς ὁρῶν εὖ πράττοντα μέγαν τε καὶ λαμπρὸν καὶ παρὰ πᾶσιν ὄντα βεβοημένον. ἀνθρώπινόν τι πεπονθώς, τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ἐπισκόποις καταγράφειν ὡς ἀτοπωτάτου τοῦ πραχθέντος αὐτῷ ἐπειρᾶτο. ὅτε τῶν κατὰ Παλαιστίνην οἱ μάλιστα δόκιμοι καὶ διαπρέποντες Καισαρείας τε καὶ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοποι, πρεσβείων τὸν Ὠριγένην καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἄξιον εἶναι δοκιμάσαντες, χεῖρας εἰς πρεσβυτέριον αὐτῷ τεθείκασι. τηνικαῦτα δ' οὖν εἰς μέγα δόξης προεληλυθότος αὐτοῦ, ὄνομά τε παρὰ τοῖς πανταχῆ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ κλέος ἀρετῆς καὶ σοφίας οὐ σμικρὸν κτησαμένου, μηδεμιᾶς ἄλλης εὐπορῶν ὁ Δημήτριος κατηγορίας, τῆς πάλαι ἐν παιδὶ γεγονυίας αὐτῷ πράξεως δεινὴν ποιεῖται διαβολήν. συμπεριλαβεῖν τολμήσας ταῖς κατηγορίαις, τοὺς ἐπὶ τὸ πρεσβυτέριον αὐτὸν προάξαντας. ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ὕστερον ἐπράχθη. τότε γε μὴν ὁ Ὠριγένης ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ τῆς θείας διδασκαλίας ἔργον εἰς ἅπαντας ἀφυλάκτως τοὺς προσιόντας νύκτωρ καὶ μεθημέραν ἐπετέλει. τοῖς θείοις ἀόκνως μαθήμασι, καὶ τοῖς ὡς αὐτὸν φοιτῶσι, τὴν πᾶσαν ἀνατιθεὶς σχολήν. ἐπὶ δέκα δὲ καὶ ὀκτὼ ἔτεσι τὴν

A audaciæ possit videri: fidei tamen & continentiæ maximum in se specimen continet. Nam cùm verba illa, Sunt quidam Eunuchi qui seipsos castraverunt propter Regnum cælorum: *Matth. 19.* simplicius ac juvenilius accepisset, partim ut Servatoris nostri Verbum adimpleret, partim ut omnem obscœni rumoris & calumniæ occasionem infidelibus adimeret, eo quod ipse ætate juvenis non solùm viris sed & feminis divinæ fidei præcepta tradebat, dictum Servatoris reipsa exsequi adortus est. Providerat

B quidem ut plerosque familiarium suorum ea res lateret. Verùm ille, quamvis maximè id vellet, tantum facinus occultare non potuit. Itaque Demetrius cùm rem illam utpote ecclesiæ ejus Episcopus, posteà comperisset, juvenis audaciam vehementer admiratus est. Ac primùm quidem alacritatem animi & fidei sinceritatem in eo collaudans, bono animo esse jussit: utque tanto majore cura instituendis catechumenis vacare pergeret cohortatus est. Ac tum quidem Demetrius erat ejusmodi. Sed non multò post tempore,

C cùm eum prosperis successibus in dies augeri, & magnum jam atque illustrem omnium sermonibus celebrari videret: humani quidpiam passus, literis ad omnes ubique terrarum Episcopos scriptis, facinus illud Origenis proscindere tanquam absurdissimum cœpit. Quippè probatissimi & maximè insignes apud Palæstinam antistites, Cæsariensis scilicet & Hierosolymitanus, cùm Origenem prærogativa & supremi honoris apice dignum judicassent, manus ei imponentes, Presbyterum ordinaverant. Tunc igitur cùm Origenes ingenti gloria floreret, & apud cunctos ubique mortales virtutis ac sapientiæ causa maximum nomen esset

D consecutus: Demetrius quando nihil aliud habebat quod ei objiceret, facinus illud quod adolescens olim patraverat, gravissimè criminatus est; illos etiam qui eum ad presbyterii honorem evexerant, accusationibus suis conatus involvere. Et hæc quidem aliquanto post gesta sunt. Tunc autem Origenes Alexandriæ opus sibi injunctum peragens, cunctis ipsum adeuntibus, liberè jam & absque ullo impedimento Verbum Dei diu noctuque prædicabat; divinis disciplinis suisque auditoribus tempus omne promptissimè impendens. Intereà cùm Seve-

rus decem & octo annis Imperium tenuisset, Antoninus filius in ejus locum successit. Qua tempestate Alexander unus ex eorum numero qui in persecutione fortiter certaverant, & qui post gloriosa confessionis certamina divinâ Providentiâ fuerant reservati, quem nos Hierosolymorum Episcopum fuisse paulò ante retulimus: ob insignem Christianorum fidei confessionem ad supradictum episcopatum promotus est: Narcisso qui prius ibi fuerat episcopus, adhuc superstite.

A ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα Σεβῆρον, Ἀντωνῖνος ὁ παῖς διαδέχεται. ἐν τούτῳ δὲ τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἀνδρισαμένων, καὶ μετὰ τοὺς ἐν ὁμολογίαις ἀγῶνας διὰ προνοίας Θεοῦ πεφυλαγμένων, εἷς τις ὢν ὁ Ἀλέξανδρος. ὃν ἀρτίως Ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐδηλώσαμεν. οἷα ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ διαπρέψας ὁμολογίαις κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν, τῆς δηλωθείσης Ἐπισκοπῆς ἀξιοῦται. ἔτι Ναρκίσσου ὃς ἦν αὐτοῦ πρότερος, περιόντος τῷ βίῳ.

B

Caput IX.

De miraculis Narcissi.

Huc refer Niceph. c. 9. l. 5.

De hoc Narcisso multa quidem alia stupenda commemorant civitatis illius incolæ, à fidelibus continuâ successione velut per manus sibi tradita. Inter quæ hoc etiam miraculum ab illo editum esse narrant. Fortè in magna Paschæ vigilia oleum ministris deerat. Qua de causa cùm universus populus gravissimo mœrore perculsus esset, Narcissum ferunt mandasse iis quibus curæ erat lucernas accendere, ut aquam ex quodam propinquo haustam puteo ad se deferrent. Quod ubi dicto citius impletum est, oratione super aquam facta, jussisse dicitur sincera in Christum fide ut eam lucernis infunderent. Quo itidem peracto, ajunt aquam contra morem naturæ suæ, mirabili quadam ac divina virtute in olei pinguedinem esse conversam: ex eoque oleo apud plurimos fratres exiguum quoddam specimen ad memoriam tanti miraculi diutissimè ad nostra usque tempora servatum fuisse. Plurima quoque alia de vita & conversatione ejus viri perhibent, memoriâ inprimis digna: inter quæ & illud est. Mali quidam homunciones qui vigorem & constantiam vitæ illius ferre non poterant, veriti ne tandem deprehensi pœnas darent utpotè sexcentorum sibi scelerum conscii, prævenire eum decreverunt: structisque insidiis gravissimam ei calumniam asperserunt. Atque ut audientibus persuaderent, Sacramenti religione accusationem firmabant. Unus inter jurandum imprecabatur sibi ut incendio periret, si sciens falleret. Alter ut scævo ac pestilenti morbo corpus absumeretur. Tertius ut luminibus orbaretur. Sed quantumvis jurantibus, nemo ex fideliũ nu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδόξων.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παράδοξα οἱ τῆς παροικίας πολῖται ὡς ἐκ παραδόσεως τῆς κατὰ διαδοχὴν ἀδελφῶν, τοῦ Ναρκίσσου μνημονεύουσιν· ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι θαῦμα δι' αὐτοῦ γεγονὸς ἱστοροῦσι. κατὰ τὴν μεγάλην ποτὲ τοῦ Πάσχα διανυκτέρευσιν, τοὔλαιον φασὶ τοῖς διακόνοις ἐπιλιπεῖν. ἐφ' ᾧ τὸ πᾶν πλῆθος δεινῆς ἀθυμίας διαλαβούσης, τὸν Νάρκισσον τοῖς τὰ φῶτα παρασκευάζουσιν ἐπιτάξαι, ὕδωρ C ἀνιμήσαντας ἔκ τινος παρακειμένου φρέατος, ὡς αὐτὸν κομίσαι. τούτου δὲ ἅμα λόγῳ πραχθέντος, ἐπευξάμενον τῷ ὕδατι, ἐγχέαι κατὰ τῶν λύχνων πίστει τῇ εἰς τὸν Κύριον γνησίᾳ παρακελεύσασθαι· ποιησάντων δὲ καὶ τοῦτο, παρὰ πάντα λόγον δυνάμει παραδόξῳ καὶ θείᾳ μεταβαλεῖν ἐξ ὕδατος εἰς ἐλαίου ποιότητα τὴν φύσιν· παρά τε πλείστοις τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ μήκιστον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ἡμᾶς βραχύ τι δεῖγμα τοῦ τότε θαύματος φυλαχθῆναι. ἄλλα τε πλεῖστα περὶ τοῦ βίου τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς μνήμης ἄξια καταλέγουσιν. ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι. D τὸ εὔτονον αὐτοῦ καὶ στερρὸν τοῦ βίου φαῦλοί τινες ἀνθρωπίσκοι μὴ οἷοί τε φέρειν, δέει τοῦ μὴ δίκην ὑποσχεῖν ἁλόντας, διὰ τὸ μυρία κακὰ ἑαυτοῖς συνειδέναι, συσκευὴν κατ' αὐτοῦ προλαβόντες συρράπτουσι. καὶ ἵνα δεινὴν καταχέουσιν αὐτοῦ διαβολήν. εἶτα πείθοντες τοὺς ἀκροωμένους, ὅρκοις ἐβεβαίουν τὰς κατηγορίας· καὶ ὁ μὲν ἦ μὴν ἀπόλοιτο πυρὶ ὤμνυεν. ὁ δὲ ἦ μὴν σκαιᾷ νόσῳ δαπανηθείη τὸ σῶμα· ὁ δὲ τρίτος ἦ μὴν τὰς ὁράσεις πηρωθείη. ἀλλ' οὐδ' οὕτως αὐτοῖς κἂν περ ὀμνύουσι τῶν πιστῶν τις προσεῖχε τὸν

νοῦν, διὰ τὴν εἰς πάντας λάμπουσαν ἐκ τοῦ παντὸς σωφροσύνην τε καὶ πανάρετον ἀγωγὴν τοῦ Ναρκίσσου· αὐτός γε μὴν τὴν τῶν εἰρημένων μηδαμῶς ὑπομένων μοχθηρίαν· καὶ ἄλλως ἐκ μακροῦ τὸν φιλόσοφον ἀσπαζόμενος βίον· διαδρὰς πᾶν τὸ τῆς ἐκκλησίας πλῆθος, ἐν ἐρημίαις καὶ ἀφανέσιν ἀγροῖς λανθάνων, πλείστοις ἔτεσι διέτριβεν. ἀλλ' οὐ καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας ὀφθαλμὸς ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἠρέμει. μετῄει δὲ ὡς τάχιστα τοὺς ἀσεβεῖς, αἷς καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες κατεδήσαντο ἀραῖς. ὁ μὲν οὖν πρῶτος, ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως ἁπλῶς οὕτω σμικροῦ διαπεσόντος ἐφ' ἧς κατέμενεν οἰκίας σπινθῆρος, νύκτωρ ὑφαφθείσης ἁπάσης· παγγενῆ καταφλέγεται. ὁ δὲ ἀθρόως τὸ σῶμα ἐξ ἄκρων ποδῶν ἐπὶ κεφαλήν, ἧς αὐτὸς προσετίμησεν ἑαυτῷ νόσου πίμπλαται. ὁ δὲ τρίτος τὰς τῶν προτέρων συνιδὼν ἐκβάσεις, καὶ τοῦ πάντων ἐφόρου Θεοῦ τρέσας τὴν ἀδιάδραστον δίκην, ὡμολόγει μὲν τοῖς πᾶσι τὰ κοινῇ σφίσιν αὐτοῖς ἐσκαιωρημένα· τοσαύταις δὲ κατετρύχετο μεταμελόμενος οἰμωγαῖς, δακρύων τε ἐς τοσοῦτον οὐκ ἀπέλιπεν, ἕως ἄμφω διεφθάρη τὰς ὄψεις. καὶ οἵδε μὲν τῆς ψευδολογίας τοιαύτας ὑπέχον τιμωρίας.

A mero fidem adhibebat: quippè cùm Narcissi continentia & sanctitas vitæ omnibus virtutum numeris absolutæ, cunctis semper spectata compertaque esset. At ille cùm dictorum infamiam sustinere non posset, & alioqui Philosophicæ vitæ jamdudum amore teneretur: relicta Ecclesiæ plebe, in solitudine ac deviis agris plurimos annos delituit. Verùm magnus ille justitiæ oculus, his peractis minimè quiescendum putavit. Sed confestim impios illos iis ipsis ultus est diris, quibus in semetipsos pejerantes, sese devoverant. B Primus igitur, cùm modica quædam scintilla in domo in qua manebat, citra ullam causam subitò exsiliisset, noctu incensis ædibus cum universa familia conflagravit. Alteri corpus ab imis pedibus ad summum usque capitis verticem, eo morbi genere quo se ipse mulctaverat, correptum est. Tertius priorum casum contuitus, omniumque inspectoris Dei inevitabilem veritus vindictam, concinnatæ ab ipsis ex compacto calumniæ ordinem est confessus. Tantis porrò lamentis ob pœnitentiam facti sese confecit, & in tantum lacrymas effundere perseveravit, ut ex eo oculorum lumen amitteC ret. Et hi quidem calumniæ suæ ejusmodi pœnas dederunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκόπων.

ΤΟῦ δὲ Ναρκίσσου ἀνακεχωρηκότος, καὶ μηδαμῶς ὅπη ὢν τυγχάνοι γινωσκομένου, δόξαν τοῖς τῶν ὁμόρων ἐκκλησιῶν προεστῶσιν, ἐφ' ἑτέρου μετίασιν Ἐπισκόπου χειροτονίαν. Δῖος τούτῳ ὄνομα ἦν· ὃν οὐ πολὺν προστάντα χρόνον, Γερμανίων διαδέχεται καὶ τοῦτον Γόρδιος. καθ' ὃν ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως ἀναφανεὶς ποθὲν ὁ Νάρκισσος, αὖθις ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν προστασίαν παρακαλεῖται. μειζόνως ἔτι μᾶλλον τῶν πάντων ἀγασθέντων αὐτόν, τῆς τε ἀναχωρήσεως ἕνεκα καὶ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐφ' ἅπασι δι' ἣν παρὰ τοῦ Θεοῦ κατηξιώθη ἐκδίκησιν.

CAPUT X.

De Hierosolymorum Episcopis.

CEterùm post Narcissi fugam, ignaris omnibus ubinam gentium ageret, visum est finitimarum Ecclesiarum Episcopis alium ejus loco Episcopum ordinare, Dium nomine. Qui cùm modico tempore præfuisset, successor ei datus est Germanio: quem deinde D Gordius excepit. Hujus temporibus Narcissus cùm subitò quasi redivivus emersisset, à fratribus ut Ecclesiæ administrationem denuò susciperet rogatus est. Quippè universi multò magis tunc eum mirabantur: tùm ob secessum, tùm ob philosophicam vivendi rationem: maximè verò ob præsentem vindictam qua Deus calumniatores illius afficere dignatus fuerat.

Huc refer Niceph. c. 10. l. 5.

A

Caput XI.

De Alexandro.

Verùm cùm propter extremam senectutem ministerium suum obire amplius non posset, supradictum Alexandrum alterius Ecclesiæ Episcopum divina dispensatio per revelationem quandam quæ illi in somnis apparuerat, ad participandum cum Narcisso Sacerdotis officium evocavit. Hac igitur visione tanquam divino admonitus oraculo Alexander, cùm ex Cappadocia in qua primùm Episcopus fuerat ordinatus, Hierosolyma profectus fuisset, tùm orandi, tùm locorum visendorum gratiâ: fratres illius Ecclesiæ humanissimè eum excipientes, reverti posthæc in patriam non siverunt. Alia quippè revelatio etiam ipsis per somnum visa fuerat; & vox quædam evidentissima ab iis qui sanctitate inter ipsos eminebant, audita. Significabat enim ipsis ut extra portas civitatis egressi, destinatum sibi à Deo Episcopum susciperent. Quod cùm illi consentientibus vicinarum Ecclesiarum Episcopis fecissent, manere deinceps eum apud se coëgerunt. Sanè idem Alexander in suis ad Antinoïtas epistolis quæ etiamnum exstant, Episcopatus quem cum Narcisso collega gessit, meminit his verbis quæ ad calcem epistolæ leguntur: Salutat vos Narcissus, qui ante me Episcopalem hujus Ecclesiæ sedem tenuit, & qui nunc mihi conjunctus est in orationibus, annos natus sexdecim suprà centum; hortaturque vos mecum ut idem omnes sentiatis. Et hæc quidem sic gesta sunt. Antiochiæ verò Serapione mortuo, Episcopatum Ecclesiæ suscepit Asclepiades: qui persecutionis tempore fidem Christi confessus, maximam gloriam retulerat. Hujus ordinationis mentionem facit Alexander in epistola ad Antiochenses his verbis: Alexander servus Dei, & vinctus Jesu Christi, beatissimæ Antiochensium Ecclesiæ in Domino salutem. Expedita mihi ac levia vincula Deus effecit custodiæ meæ tempore, postquam comperi Asclepiadem virum fidei merito maximè idoneum, sanctissimæ Ecclesiæ vestræ Episcopatum divina Providentia suscepisse. Hanc autem epistolam Clementi se perferendam de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Ἀλεξάνδρου.

Καὶ δὴ μηκέθ' οἵου τε ὄντος λειτουργεῖν διὰ λιπαρὸν γῆρας, τὸν εἰρημένον Ἀλέξανδρον Ἐπίσκοπον ἑτέρας ὑπάρχοντα παροικίας, οἰκονομία Θεοῦ ἐπὶ τὴν ἅμα τῷ Ναρκίσσῳ λειτουργίαν ἐκάλει, κατὰ ἀποκάλυψιν νύκτωρ αὐτῷ δι' ὁράματος φανεῖσαν. ταύτῃ δ' οὖν ὥσπερ κατά τι θεοπρόπιον ἐκ τῆς τῶν Καππαδοκῶν γῆς ἔνθα τὸ πρῶτον τῆς Ἐπισκοπῆς ἠξίωτο, τὴν πορείαν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα εὐχῆς καὶ τῶν τόπων ἱστορίας ἕνεκεν B πεποιημένον, φιλοφρονέστατα οἱ τῇδε ὑπολαβόντες ἀδελφοί. οὐκέτ' οἴκαδε αὐτῷ παλινοστεῖν ἐπιτρέπουσι, καθ' ἑτέραν ἀποκάλυψιν καὶ αὐτοῖς νύκτωρ ὀφθεῖσαν, μίαν τε φωνὴν σαφεστάτην τοῖς μάλιστα αὐτῶν σπουδαίοις χρήσασαν· ἐδήλου γὰρ προελθόντας ἔξω πυλῶν, τὸν ἐκ Θεοῦ προωρισμένον αὐτοῖς Ἐπίσκοπον ὑποδέξασθαι. τοῦτο δὲ πράξαντες μετὰ κοινῆς τῶν Ἐπισκόπων οἱ τὰς πέριξ διεῖπον ἐκκλησίας C γνώμης, ἐπάναγκες αὐτὸν παραμένειν βιάζονται. μνημονεύει γέτοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ἰδίαις ἐπιστολαῖς ταῖς πρὸς Ἀντινοείτας εἰσέτι νῦν παρ' ἡμῖν σωζομέναις, τῆς Ναρκίσσου σὺν αὐτῷ προεδρίας, ταῦτα κατὰ λέξιν ἐπὶ τέλει γράφων τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. ἀσπάζεται ὑμᾶς Νάρκισσος ὁ πρὸ ἐμοῦ διέπων τὸν τόπον τῆς Ἐπισκοπῆς τὸν ἐνθάδε, καὶ νῦν συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν, ἑκατὸν δεκαὲξ ἔτη ἠνυκώς· παρακαλῶν ὑμᾶς ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι. καὶ ταῦτα μὲν οὕτως εἶχε. τῆς δὲ κατ' Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας Σαραπίωνος ἀναπαυσαμένου, τὴν Ἐπισκοπὴν διαδέχεται Ἀσ- D κληπιάδης. ἐν ταῖς κατὰ τὸν διωγμὸν ὁμολογίαις διαπρέψας καὶ αὐτός. μέμνηται καὶ τῆς τούτου καταστάσεως Ἀλέξανδρος, Ἀντιοχεῦσι γράφων ὧδε. Ἀλέξανδρος δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ ἐν Κυρίῳ χαίρειν. ἐλαφρά μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ ὁ Κύριος ἐποίησε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἱρκτῆς, πυθομένῳ τῆς ἁγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδειότατον κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐγκεχειρισμένον. ταύτην δὲ τὴν ἐπιστολὴν σημαίνει

διὰ Κλήμεντος ἀπεσταλκέναι, πρὸς τῷ τέλει τοῦτον γράφων τὸν τρόπον. ταῦτα δὲ ὑμῖν κύριοί μου ἀδελφοὶ τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου· ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου. ὃν ἴστε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσεσθε. ὃς καὶ ἐνθάδε παρὼν κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ Ἐπισκοπὴν τοῦ δεσπότου, ἐστήριξέ τε καὶ ηὔξησε τὴν τοῦ Κυρίου ἐκκλησίαν.

A disse significat, sub finem ita scribens: Porrò has literas, inquit, Domini fratres per beatum Presbyterum Clementem ad vos misi, virum virtute præditum & probatum: quē vos & nostis jam & amplius cognoscetis. Qui quidem Dei nutu ac providentia dùm hîc apud nos præsens esset, Ecclesiam Christi & confirmavit & magnoperè auxit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒʹ.

Περὶ Σεραπίωνος καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.

ΤΟῦ δὲ Σεραπίωνος τῶν περὶ λόγους ἀσκήσεως, καὶ ἄλλα μὲν εἰκὸς σώζεσθαι παρ' ἑτέροις ὑπομνήματα. εἰς ἡμᾶς δὲ μόνα κατῆλθε τὰ πρὸς Δομνῖνον ἐκπεπτωκότα τινὰ παρὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐθελοθρησκείαν. καὶ τὰ πρὸς Πόντιον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας, καὶ ἄλλαι πρὸς ἑτέρους ἐπιστολαί· ἕτερός τε συντεταγμένος αὐτῷ λόγος περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου· ὃν πεποίηται ἀπελέγχων τὰ ψευδῶς ἐν αὐτῷ εἰρημένα, διά τινας ἐν τῇ κατὰ Ῥωσσὸν παροικίᾳ, προφάσει τῆς εἰρημένης γραφῆς, εἰς ἑτεροδόξους διδασκαλίας ἀποκείλαντας. ἀφ' ἧς εὔλογον βραχείας παραθέσθαι λέξεις, δι' ὧν ἣν εἶχε περὶ τοῦ βιβλίου γνώμην προτίθησιν οὕτω γράφων. ἡμεῖς γὰρ ἀδελφοί, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους Ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν· τὰ δὲ ὀνόματι αὐτῶν ψευδεπίγραφα, ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα. γινώσκοντες ὅτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν. ἐγὼ γὰρ γενόμενος παρ' ὑμῖν, ὑπενόουν τοὺς πάντας ὀρθῇ πίστει προσφέρεσθαι. καὶ μὴ διελθὼν τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὀνόματι Πέτρου Εὐαγγέλιον, εἶπον. ὅτι εἰ τοῦτό ἐστι μόνον τὸ δοκοῦν ὑμῖν παρέχειν μικροψυχίαν, ἀναγινωσκέσθω· νῦν δὲ μαθὼν ὅτι αἱρέσει τινὶ ὁ νοῦς αὐτῶν ἐνεφώλευεν ἐκ τῶν λεχθέντων μοι, σπουδάσω πάλιν γενέσθαι πρὸς ὑμᾶς. ὥστε ἀδελφοὶ προσδοκᾶτέ με ἐν τάχει. ἡμεῖς δὲ ἀδελφοὶ καταλαβόμενοι ὁποίας ἦν αἱρέσεως ὁ Μαρκιανός, καὶ ἑαυτῷ ἠναντιοῦτο μὴ νοῶν ἃ ἐλάλει, ἃ μαθήσεσθε ἐξ ὧν ὑμῖν ἐγράφη. ἐδυνήθημεν γὰρ παρ' ἄλλων τῶν ἀσκησάντων αὐτὸ τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον, τουτέστι παρὰ τῶν δια-

Caput XII.

De Serapione & ejus qui exstant libris.

Porrò Serapionis multa quidem alia doctrinæ monumenta penes alios B exstare credibile est. Ea tamen ad nos duntaxat pervenerunt, quæ scripsit ad Domninum quemdam qui persecutionis tempore à fide Christi ad Judæorum superstitionem desciverat: Item illa quæ ad Pontium & Caricum Ecclesiasticos viros exaravit: aliæ quoque ad alios epistolæ. Præterea liber de Evangelio Petri, quæ in eo falsa erant coarguens. Quem quidem librum composuit in gratiam quorumdam ex Rhossensi parœcia, qui occasione illius Evangelii ad doctrinam à recta fide alienam declinaverant. Nec verò absurC dum fuerit pauca quædam verba ex eo libro commemorare, quibus ille quid de isto Evangelio sentiret, exponit in hunc modum: Nos enim fratres, inquit, & Petrum & reliquos Apostolos, perinde ac Christum ipsum suscipimus. Sed quæ nomen illorum falsò inscriptum præferunt, ea nos utpote gnari ac periti repudiamus; quippe qui compertum habeamus ea nos à majoribus minimè accepisse. Ego quidem cùm ad vos venissem, existimabam omnes rectæ fidei callem tenere. Et cùm Evangelium illud quod Petri nomine inscriptum ab iis D offerebatur, non perlegissem, dixi: si quidem hoc solum est quod simultatem parit inter vos, legatur. Nunc verò cùm ex iis quæ mihi dicta sunt, planè perspexerim, quòd mens illorum hæresim tunc occultam tegebat, iterum ad vos venire properabo. Proindè fratres brevi me exspectate. Cùm autem deprehenderim cujus opinionis & sectæ fuerit Marcianus, qui & sibi ipse repugnabat non intelligens quæ diceret, sicut cognoscetis ex iis quę ad vos scripta sunt. Mutuati enim supradictū evangelium ab iis qui illud didicerant & continua exercitatione versaverant, hoc est à successorib⁹

Huc refer Niceph. c.27.l.4.

eorum qui Marciano præiverunt, quos A δοκητὰς vocamus (quippe ex horum schola pleræque illius opiniones fluxere) legendi copiam nacti sumus: & deprehendimus multa quidem in illo Evangelio cum recta Servatoris nostri fide consentire: nonnulla verò discrepantia à rectæ fidei ratione adjuncta esse, quæ & vestrâ causâ subjecimus. Atque hæc de Serapionis libris.

δόχων τῶν καταρξαμένων αὐτοῦ, οὓς δοκητὰς καλοῦμεν (τὰ γὰρ πλείονα φρονήματα, ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας) χρησάμενοι παρ' αὐτῶν διελθεῖν. καὶ εὑρεῖν τὰ μὲν πλείονα τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ Σωτῆρος. τινὰ δὲ προσδιεσταλμένα, ἃ καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν. καὶ ταῦτα μὲν τὰ Σαραπίωνος.

Caput XIII.

De Clementis Operibus.

Huc refer Niceph. c. 33. l. 4.

Quod verò ad Clementem attinet, exstant ejus octo στρωματέων libri, B quos ipse sic inscripsit: Titi Flavii Clementis de vera Philosophia Commentariorum qui ad scientiam pertinent στρωματεῖς. Sunt & alii totidem ejus libri ὑποτυπώσεων titulo inscripti, hoc est institutionum: in quibus Pantænum magistrum suum nominatim appellat, quęcunque ille à majoribus accepisset & traditiones quas posteris reliquisset exponens. Exstat etiam ejus liber ad Gentiles exhortationem continens. Præterea tres communi Pædagogi titulo comprehensi: Alius item liber sic in- C scriptus: quis sit inter divites qui salutem consequatur. Et opusculum de Pascha: & disputationes de jejunio. Item de obtrectatione. Est etiam exhortatio ad patientiam, scripta ad Neophytos. Denique liber ille qui Ecclesiastica regula inscribitur, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur: quem quidem Alexandro supradicto Episcopo nuncupavit. Porrò in στρωματέων libris, non solùm ex sacris literis plurimos insternit flosculos, verùm etiam ex Gentilium libris siquid forte ab illis commodè dictum est commemorat; varias Græcorum simul ac Barbarorum D explicans opiniones, quæ apud multos illorum leguntur: falsa quoque hæresiarcharum dogmata coarguens. Ad hęc multiplices recenset historias, uberrimam nobis promiscuæ eruditionis materiam subministrans. His omnibus Philosophorum quoque opiniones intermiscet. Proindè admodum argumento convenientem στρωματέων titulum libris suis indidit. In iisdem libris affert testimonia Scripturarum quæ à nonnullis repudiantur, nempè ex Sapientia Salomonis, & ex ea quæ dicitur Sapientia Jesu filii Sirac: item ex epistola ad Hebręos, & ex Clementis ac Barnabę Judæq; epistolis. Sed & Tatiani librum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τῶν Κλήμεντος συγγραμμάτων.

Τοῦ δὲ Κλήμεντος στρωματεῖς οἱ πάντες ὀκτὼ παρ' ἡμῖν σώζονται. οὓς καὶ τοιαύτης ἠξίωσε προγραφῆς. Τίτου Φλαυίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς. ἰσάριθμοί τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι ὑποτυπώσεων αὐτοῦ λόγοι. ἐν οἷς ὀνομαστὶ ὡς διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μνημονεύει, ἐκδοχάς τε αὐτοῦ γραφῶν καὶ παραδόσεις ἐκτεθέμενος. ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς ἕλληνας λόγος ὁ προτρεπτικός· τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου παιδαγωγοῦ. καὶ τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος, οὕτως ἐπιγραφεὶς ἕτερος αὐτοῦ λόγος· τό, τε περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα· καὶ διαλέξεις περὶ νηστείας. καὶ περὶ καταλαλιᾶς· καὶ ὁ προτρεπτικὸς εἰς ὑπομονὴν ἢ πρὸς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους. καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος κανὼν ἐκκλησιαστικός, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας, ὃν Ἀλεξάνδρῳ τῷ δεδηλωμένῳ Ἐπισκόπῳ ἀνατέθεικεν. ἐν μὲν οὖν τοῖς στρωματεῦσιν οὐ μόνον τὴν θείας κατάστρωσιν πεποίηται γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' ἕλλησιν, εἴ τι ἄρα ὠφέλιμον ἐδόκει αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει. τῶν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς δογμάτων, τὰ ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ τὰ Βαρβάρων ἀναπτύσσων. καὶ ἔτι τὰς τῶν αἱρεσιαρχῶν ψευδοδοξίας εὐθύνων· ἱστορίαν τε πολλὴν ἐξαπλοῖ, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδείας· τούτοις ἅπασι καταμίγνυσι καὶ τὰ φιλοσόφων δόγματα. ὅθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑποθέσει καὶ τὴν προγραφὴν τῶν στρωματέων πεποίηται. κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις· τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ. καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς. τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα. μνημονεύει τε τοῦ πρὸς ἕλληνας Τατιανοῦ λόγου,

A καὶ Κασσιανοῦ, ὡς καὶ αὐτοῦ χρονογραφίαν πεποιημένου· ἔτι μὴν Φίλωνος καὶ Ἀριστοβούλου, Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων συγγραφέων. ὡς ἂν τούτων ἁπάντων ἐγγράφως πρεσβύτερον τῆς παρ' Ἕλλησιν ἀρχαιογονίας Μωϋσέα τε καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων γένος ἀποδειξάντων. καὶ ἄλλης δὲ πλείστης χρηστομαθείας ἔμπλεοι οἱ δηλούμενοι τυγχάνουσι τοῦ ἀνδρὸς λόγοι. ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ, ὡς ἔγγιστα τῆς τῶν Ἀποστόλων γενομένου διαδοχῆς. ὑπισχνεῖται δ' ἐν αὐτοῖς, καὶ εἰς τὴν Γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι. καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ περὶ τοῦ Πάσχα ἐκβιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἑταίρων, ἃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυτέρων ἀκηκοὼς παραδόσεις, γραφῇ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι· μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου, καί τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται.

adversus gentes, & Cassianum quemdam commemorat qui de temporum ordine conscripsit. Præterea Philonis & Aristobuli, Josephi, Demetrii atque Eupolemi Judæorum historiæ scriptorum mentionem facit, utpotè qui Mosem ac Judæorum gentem omni Græcorum antiquitate vetustiorem esse, Scriptis suis probaverint. Variâ quoq; utilissimæ eruditionis copiâ referti sunt supradicti auctoris illius libri. In quorum primo de seipso loquens, primis Apostolorum successoribus proximum se fuisse testatur. Pollicetur in iisdem B libris, scripturum se Commentarios in Genesim. In libro verò quem de Pascha composuit, coactum se affirmat à familiaribus suis, ut traditiones quas ab antiquioribus Presbyteris acceperat scriptas posteris mandaret. Meminit in eodem opusculo Melitonis & Irenæi, & aliquot aliorum: quorum etiam enarrationes in medium adducit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὁπόσων ἐμνημόνευσε γραφῶν.

Ἐν δὲ ταῖς ὑποτυπώσεσι ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις. μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών· τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς. τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην Ἀποκάλυψιν. καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν, Παύλου μὲν εἶναι φησὶ, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ. Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν. ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς, καὶ τῶν πράξεων· μὴ προγεγράφθαι δὲ τό, Παῦλος Ἀπόστολος, εἰκότως· Ἑβραίοις γάρ φησιν ἐπιστέλλων πρόληψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνετῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέστρεψεν αὐτοὺς τὸ ὄνομα θείς. εἶτα ὑποβὰς ἐπιλέγει. ἤδη δὲ ὡς ὁ μακάριος ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ Κύριος Ἀπόστολος ὢν τοῦ παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος· ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων Ἀπόστολον. διὰ

Caput XIV.

Quorum Scripturæ librorum idem Clemens meminerit.

C Idem in libris ὑποτυπώσεων, omnium ut uno verbo dicam, utriusque testamenti Scripturarum compendiosam instituit enarrationem; ne illis quidem prætermissis Scripturis, de quibus inter multos ambigitur. Judæ epistolam & Barnabæ, ac reliquas catholicas epistolas intelligo, & Revelationem quæ dicitur Petri. Epistolam autem ad Hebræos Pauli quidem esse affirmat, sed Hebraïco sermone utpotè ad Hebræos primum scriptam fuisse: Lucam verò eandem Græco sermone studiosè interpretatum, Græcis hominibus edidisse. Quare in ea epistola & in Actibus Apostolorum eundem dictionis colorem D reperiri. Hanc verò inscriptionem Paulus Apostolus, rectè atque ordine omissam fuisse observat. Cum enim Hebræis scriberet qui sinistram de ipso opinionem multò ante combiberant, ipsumque suspectum habebant: prudenti consilio usus, illos absterrere statim ab initio apposita nominis sui inscriptione noluit. Deinde aliquantò post his utitur verbis: Jam verò sicut beatus dicebat Prebyter, quandoquidem Dominus omnipotentis Dei Apostolus ad Hebræos missus fuerat, præ modestia Paulus utpotè qui ad gentes erat directus, Hebræorum Apostolum se minimè

A inscribit; tùm ob suam erga Dominum reverentiam, tùm quòd ex abundanti ad Hebræos ipse gentium præco & Apostolus scriberet. Sed & in iisdem libris Clemens traditionem quandam de ordine Evangeliorum quam à vetustioribus Presbyteris acceperat, refert in hunc modum. Dicebat ex Evangelio, priùs scripta esse illa quæ seriem generis Dominici continent. Marci autem Evangelium ex hujusmodi occasione scriptum fuisse. Cùm Petrus in urbe Roma Verbum Dei publicè prædicasset, & Spiritu sancto afflatus Evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpotè qui Petrum jam- B dudum secctatus fuisset, & dicta ejus memoriâ teneret, ut quæ ab Apostolo prædicata erant conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, iisque qui illud ab ipso rogabant impertiit. Quod cùm Petrus comperisset, nec prohibuit omninò rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Joannes omnium postremus, cùm videret in aliorum Evangeliis ea quæ ad corpus Christi pertinent tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spiritale Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit. Hactenus Clemens. Porrò Alexander is de quo superius diximus, C in quadam ad Origenem epistola, Clementis simul ac Pantæni tanquam familiarium suorum mentionem facit his verbis: Hæc enim Dei voluntas fuit, ut nosti, quò amicitia nostra jam inde à majoribus inchoata, sacra atque inviolata maneret, immo ferventior ac firmior redderetur. Patres quippe agnoscimus beatos illos qui viam nobis præiverunt, & quos brevi secuturi sumus; Pantænum scilicet verè beatum ac Dominum meum: & sanctum Clementem Dominum item meum qui me plurimùm adjuvit: & si quis alius fuit hujusmodi. D Per quos tu mihi innotuisti, Domine ac frater longè omnium præstantissime. Et hæc quidem ita se habent. Adamantius verò (id enim etiam Origeni nomen fuit) Zephyrino per hæc tempora Romanam Ecclesiam gubernante, se in urbem Romam advenisse scribit, cùm sibi in votis fuisset, sicut ipsemet alicubi dicit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paulisper moratur, Alexandriam rediit. Ubi consuetum catechumenos docendi officium omni studio ac diligentia exercuit: Demetrio civitatis Episcopo etiamtum il-

τε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ Ἀπόστολον. αὖθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. προγεγράφθαι ἔλεγεν τῶν Εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας· τὸ δὲ κατὰ Μάρκον, ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ πνεύματι τὸ Εὐαγγέλιον ἐξειπόντος· τοὺς παρόντας πολλοὺς ὄντας παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόῤῥωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε προτρέψασθαι· τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δεδήλωται. προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι Εὐαγγέλιον. τοσαῦτα ὁ Κλήμης. πάλιν δ' ὁ δηλωθεὶς Ἀλέξανδρος, τοῦ Κλήμεντος. ἅμα δὲ καὶ τοῦ Πανταίνου ἔν τινι πρὸς Ὠριγένην ἐπιστολῇ μνημονεύει, ὡς δὴ γνωρίμων αὐτῷ γενομένων τῶν ἀνδρῶν. γράφει δὲ οὕτως. τοῦτο γὰρ καὶ θέλημα Θεοῦ ὡς οἶδας γέγονεν, ἵνα ἡ ἀπὸ προγόνων ἡμῖν φιλία μένῃ ἄσυλος· μᾶλλον δὲ θερμοτέρα ᾖ καὶ βεβαιοτέρα. πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας, πρὸς οὓς μετολίγον ἐσόμεθα. Πάνταινον τὸν μακάριον ὡς ἀληθῶς καὶ κύριον. καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα, κύριόν μου γενόμενον καὶ ὠφελήσαντά με. καὶ εἴ τις ἕτερος τοιοῦτος· δι' ὧν σε ἐγνώρισα τὸν κατὰ πάντα ἄριστον καὶ Κύριόν μου καὶ ἀδελφόν. καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα. ὁ γέτοι Ἀδαμάντιος, καὶ τοῦτο γὰρ ἦν τῷ Ὠριγένει ὄνομα, Ζεφυρίνου κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου, ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ καὶ αὐτός που γράφει λέγων· εὐξάμενος τὴν ἀρχαιοτάτην Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ἰδεῖν. ἔνθα οὐ πολὺ διατρίψας, ἐπάνεισιν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. καὶ δὴ τὰ συνήθη τῆς κατηχήσεως ἐνταῦθα μετὰ πάσης ἐπλήρου σπουδῆς, Δημητρίου τῶν τῇδε Ἐπισκόπου ἔτι τότε παρορμῶντος αὐτὸν, καὶ

μονονουχὶ

μονονουχὶ ἀντιβολοῦντος, ἀόκνως τὴν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς ὠφέλειαν ποιεῖσθαι.

A lum hortante, ac tantum non supplicante ut fratrum utilitati impigrè serviret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ.

Ὁ δ' ὡς ἑαυτὸν ἑώρα μὴ ἐπαρκοῦντα τῇ τῶν θείων βαθυτέρᾳ σχολῇ, τῇ τε ἐξετάσει καὶ ἑρμηνείᾳ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ προσέτι τῇ τῶν προσιόντων κατηχήσει, μὴ δ' ἀναπνεῦσαι συγχωρούντων αὐτῷ. ἑτέρων ἐφ' ἑτέροις ἐξ ἕω καὶ μέχρις ἑσπέρας ἐπὶ τὸ παρ' αὐτῷ διδασκαλεῖον φοιτώντων, διανείμας τὰ πλήθη, τὸν Ἡρακλᾶν τῶν γνωρίμων προχείρας, ἐν τε τοῖς θείοις σπουδαῖον, καὶ ἄλλως ὄντα λογιώτατον ἄνδρα καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄμοιρον, κοινωνὸν καθίστη τῆς κατηχήσεως· τῷ μὲν τὴν πρώτην τῶν ἄρτι στοιχειουμένων εἰσαγωγὴν ἐπιτρέψας· αὐτῷ δὲ τὴν τῶν ἐν ἕξει φυλάξας ἀκρόασιν.

Caput XV.

De Heracla.

Cum autem animadverteret se nequaquam sufficere ad quietiorem rerum divinarum contemplationem, & ad sacræ Scripturæ scrutationem atque interpretationem, simulque ad institutionem eorum qui ad ipsum accedebant, per quos ne respirare quidem ipsi licebat, cùm alii super alios à primo lu- B cis exortu usque ad vesperam scholam ejus frequentarent: divisa omni auditorum multitudine, Heraclam ex familiaribus suis deligens, virum rerum divinarum studiosum, & alioqui doctissimum, nec expertem Philosophiæ, in docendi officio socium sibi atque administrum adjunxit. Et huic quidem institutionem eorum qui primis adhuc imbuerentur rudimentis mandavit, sibi verò perfectiores docendos reservavit. Hæc refert Niceph. c. 11. l. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις'.

Ὅπως Ὠριγένει περὶ τὰς θείας ἐσπουδάκει γραφάς.

Τοσαύτη δ' εἰσήγετο τῷ Ὠριγένει τῶν θείων λόγων ἀπηκριβωμένη ἐξέτασις, ὡς καὶ τὴν Ἑβραΐδα γλῶτταν ἐκμαθεῖν. τάς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύπους αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς, κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι. ἀνιχνεῦσαί τε τὰς τῶν ἑτέρων παρὰ τοὺς ἑβδομήκοντα τὰς ἱερὰς γραφὰς ἡρμηνευκότων ἐκδόσεις. καί τινας ἑτέρας παρὰ τὰς κατημαξευμένας ἑρμηνείας ἐναλλαττούσας, τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἐφευρεῖν· ἃς οὐκ οἶδ' ὅθεν ἔκ τινων μυχῶν τὸν D πάλαι λανθανούσας χρόνον ἀνιχνεύσας, εἰς φῶς προήγαγεν. ἐφ' ὧν διὰ τὴν ἀδηλότητα, τίνος ἄρ' εἶεν οὐκ εἰδὼς, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπεσημήνατο, ὡς ἄρα τὴν μὲν εὕροι ἐν τῇ πρὸς ἀκτίῳ Νικοπόλει. τὴν δ' ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοιῷδε. ἔν γε μὴν τοῖς Ἑξαπλοῖς τῶν ψαλμῶν μετὰ τὰς ἐπισήμους τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην παραθεὶς ἑρμηνείαν, ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου. ταύτας δ' ἁπάσας ἐπὶ ταυτὸν

Caput XVI.

C *Quantum studium Origenes in divinis Scripturis collocaverit.*

Tantam porrò curam ac diligentiam in divinis Scripturis perscrutandis adhibebat Origenes, ut Hebraïcam etiam linguam didicerit, & authenticos Scripturarum libros Hebraïcis scriptos literis, qui apud Judæos habentur, sibi comparaverit: aliorum quoque qui præter septuaginta Interpretes sacras Scripturas interpretati sunt, editiones pervestigaverit: nonnullas denique interpretationes à tritis illis & vulgatis Aquilæ scilicet ac Symmachi & Theodotionis diversas repererit. Quas quidem ille ex nescio quibus erutas angulis in quibus jamdudum delituerant, primus in lucem produxit. Et cùm obscurum incompertumq; haberet cujusnam essent auctoris, hoc solum de ipsis adnotavit, alteram quidem à se repertam fuisse Nicopoli juxta Actium: alteram verò in alio quodam loco. Quin etiam in Hexaplis Psalmorum exemplaribus, post insignes illas quatuor editiones cùm non quintam modò sed etiam sextam ac septimam apponeret versionem, rursus in principio unius notavit inventam illam fuisse Hierichunte in dolio, temporibus Antonini Caracallæ qui Severi filius fuit. Has igitur omnes interpretationes cùm in unum Vide Nicephor. ibid.

Ee

corpus collegisset, & per certa cola ac membra distinxisset, & sibi invicem è regione opposuisset, unà cum ipso Hebraïco textu: Hexaplorum nobis exemplaria reliquit; postea verò editionem Aquilæ & Symmachi ac Theodotionis cum septuaginta Interpretum versione seorsum in tetraplis digessit.

συναγαγών. διελών τε πρὸς κῶλον, καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν. ἰδίως τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἔνδοσιν ἅμα τῇ τῶν ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας.

Caput XVII.

De Symmacho Interprete.

Vide Nicephor. c. 12, l. 5.

SCiendum porrò est Symmachum qui unus ex illis Interpretibus fuit, Ebionæum fuisse. Est autem Ebionæorum hæresis ita dicta, eorum qui Christum ex Josepho & Maria genitum, nudumq; hominem esse dicunt, & legem Judaïco more servandam esse contendunt, quemadmodum in superioribus libris retulimus. Exstant certè etiamnum Commentarii Symmachi, in quibus adversus Evangelium Matthæi acriter disputans, supradictam hæresim adstruere videtur. Atque hos Symmachi Commentarios unà cum aliis sacræ Scripturæ interpretationibus ab eodem elaboratis, testatur Origenes se à Juliana quadam accepisse, ad quam ij libri successionis jure pervenerant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖʹ.

Περὶ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως

ΤΩν γε μὴν ἑρμηνευτῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἰστέον, Ἐβιωναῖον τὸν Σύμμαχον γεγονέναι. αἵρεσις δὲ ἐστιν ἡ τῶν Ἐβιωναίων οὕτω καλουμένη, τῶν τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας γεγονέναι φασκόντων, ψιλόν τε ἄνθρωπον ὑπειληφότων αὐτὸν, καὶ τὸν νόμον χρῆναι Ἰουδαϊκώτερον φυλάττειν ἀπισχυριζομένων, ὥς που καὶ ἐκ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἔγνωμεν. καὶ ὑπομνήματα δὲ τοῦ Συμμάχου εἰσέτι νῦν φέρεται. ἐν οἷς δοκεῖ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος Εὐαγγέλιον, τὴν δεδηλωμένην αἵρεσιν κρατύνειν. ταῦτα δὲ ὁ Ὠριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς γραφὰς ἑρμηνειῶν τοῦ Συμμάχου, σημαίνει παρὰ Ἰουλιανῆς τινὸς εἰληφέναι. ἣν καί φησι παρ᾽ αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βίβλους διαδέξασθαι.

Caput XVIII.

De Ambrosio.

Vide Nicephor. ibidem.

PEr idem tempus Ambrosius qui Valentini hæresim sectabatur, veritatis quam prædicabat Origenes virtute convictus, & quasi lumine quodam menti irradiante collustratus, ad rectæ fidei quæ in ecclesia prædicatur professionem transiit. Alii quoque complures eruditi homines pervulgato ubique Origenis nomine illecti, ad eum confluebant, periculum de ejus viri in sacris literis peritia facturi. Innumeri præterea hæretici, nec pauci ex illustribus Philosophis, studiosè eum auscultabant: & præter rerum divinarum scientiam, græcanicæ quoque Philosophiæ præcepta quasi discipuli ex illo percipiebant. Quoscunque enim ex discipulis solertia & acumine ingenii præditos animadverterat, eos in Philosophiam introducebat, Geometriam illis tradens & Arithmeticam aliasq; prævias disciplinas: inde ad varias Philosophorum sectas eos perducens, & libros à

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗʹ.

Περὶ Ἀμβροσίου.

ΕΝ τούτῳ καὶ Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν αἱρέσεως, πρὸς τῆς ὑπὸ Ὠριγένους πρεσβευομένης ἀληθείας ἐλεγχθεὶς, καὶ ὡς ἂν ὑπὸ φωτὸς καταυγασθεὶς τὴν διάνοιαν, τῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας προστίθεται λόγῳ· καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν ἀπὸ παιδείας, τῆς περὶ τὸν Ὠριγένην φήμης πανταχόσε βοωμένης, ᾔεσαν ὡς αὐτὸν, πεῖραν τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ἱκανότητος τἀνδρὸς ληψόμενοι· μυρίοι τε τῶν αἱρετικῶν, φιλοσόφων τε τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν οὐκ ὀλίγοι, διὰ σπουδῆς αὐτῷ προσεῖχον, μονονουχὶ πρὸς τοῖς θείοις, καὶ τὰ τῆς ἔξωθεν φιλοσοφίας πρὸς αὐτοῦ παιδευόμενοι. εἰσῆγέ τε γὰρ ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας ἑώρα καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα· Γεωμετρίαν καὶ Ἀριθμητικὴν, καὶ τὰ ἄλλα προπαιδεύματα παραδιδοὺς· εἴς τε τὰς αἱρέσεις τὰς παρὰ τοῖς φιλο-

σοφοῖς παρεισάγων. καὶ τὰ παρὰ τούτοις συγγράμματα διηγούμενος, ὑπομνηματιζόμενός τε καὶ θεωρῶν εἰς ἕκαστα· ὥστε μέγαν καὶ παρ' αὐτοῖς ἕλλησι φιλόσοφον τὸν ἄνδρα κηρύττεσθαι. πολλοὺς δὲ καὶ τῶν ἰδιωτικωτέρων ἐνῆγε ἐπὶ τὰ ἐγκύκλια γράμματα. οὐ μικρὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι φάσκων ἐξ ἐκείνων ἐπιτηδειότητα, εἰς τὴν τῶν θείων γραφῶν θεωρίαν τε καὶ παρασκευήν. ὅθεν μάλιστα καὶ ἑαυτῷ ἀναγκαίαν ἡγήσατο τὴν περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ φιλόσοφα μαθήματα ἄσκησιν.

A veteribus Philosophis conscriptos exponens: Commentarios quoque in singulos scribens, & reconditos sensus penitus inquirens: adeo ut apud ipsos etiam Gentiles summus Philosophus pronuntiaretur. Ex rudioribus verò atque hebetioris ingenii discipulis, multos ad humaniorum artium studia cohortabatur: asserens non mediocrem illos facultatem ex hujusmodi studiis percepturos esse ad sacrarum Scripturarum intelligentiam. quocircà sæcularis literaturæ & Philosophiæ studia sibi quoq; inprimis necessaria esse existimavit.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὅσα περὶ Ὠριγένους μνημονεύεται.

ΜΆρτυρες δὲ καὶ τῆς περὶ ταῦτα αὐτοῦ κατορθώσεως, αὐτῶν ἑλλήνων οἱ κατ' αὐτὸν ἠκμακότες φιλόσοφοι· ὧν ἐν συγγράμμασι, πολλὴν μνήμην εὕρομεν τοῦ ἀνδρὸς· τοτὲ μὲν αὐτῷ προσφωνούντων τοὺς ἑαυτῶν λόγους. τοτὲ δὲ ὡς διδασκάλῳ, εἰς ἐπίκρισιν τοὺς ἰδίους ἀναφερόντων πόνους. τί δεῖ ταῦτα λέγειν, ὅτε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστὰς Πορφύριος, συγγράμματα καθ' ἡμῶν ἐνστησάμενος. καὶ δι' αὐτῶν τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν πεπειραμένος. τῶν τε εἰς αὐτὰς ἐξηγησαμένων μνημονεύσας. μηδὲν μηδαμῶς φαῦλον ἔγκλημα τοῖς δόγμασιν ἐπιβαλεῖν δυνηθεὶς, ἀπορίᾳ λόγων, ἐπὶ τὸ λοιδορεῖν τρέπεται. καὶ τοὺς ἐξηγητὰς διαβάλλειν, ὧν μάλιστα τὸν Ὠριγένην· ὃν κατὰ τὴν νέαν ἡλικίαν ἐγνωκέναι φήσας, διαβάλλειν μὲν πειρᾶται. συνιστῶν δὲ ἄρα τὸν ἄνδρα ἐλάνθανε· τὰ μὲν ἀληθεύων, ἐν οἷς οὐδ' ἑτέρως αὐτῷ λέγειν ἦν δυνατόν. τὰ δὲ καὶ ψευδόμενος, ἐν οἷς λήσεσθαι ἐνόμιζε· καὶ τοτὲ μὲν ὡς χριστιανοῦ κατηγορῶν. τοτὲ δὲ τὴν περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα ἐπίδοσιν αὐτοῦ θαυμάζων καὶ διαγράφων. ἄκουε δ' οὖν ἅ φησι κατὰ λέξιν. τῆς δὴ μοχθηρίας τῶν Ἰουδαϊκῶν γραφῶν οὐκ ἀπόστασιν. λύσιν δέ τινες εὑρεῖν προθυμηθέντες, ἐπ' ἐξηγήσεις ἐτράποντο ἀσυγκλώστους καὶ ἀναρμόστους τοῖς γεγραμμένοις. οὐκ ἀπολογίαν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ὀθνείων, παραδοχὴν δὲ καὶ ἔπαινον τοῖς οἰκείοις φερούσας. αἰνίγματα γὰρ τὰ φανερῶς παρὰ Μωϋσεῖ λεγόμενα εἶναι κομπάσαντες, καὶ ἐπιθειάσαντες ὡς

Caput XIX.

Quæ de Origene à Gentilibus commemorata sint.

QUantum porrò in iis studiis excelluerit, testes sunt ipsi Gentilium Philosophi qui ejus ætate floruerunt. Quorum in libris crebram hujus viri mentionem fieri deprehendimus, dum vel proprios libros ei nuncupant, vel eosdem examinandos tanquam ad magistrum suum dirigunt. Sed quid de iis dico, quando & ipse Porphyrius qui nostra propemodum memoria in Sicilia degens, contra fidem nostram C libros conscripsit, in quibus divinas Scripturas calumniari conatus est: mentionem faciens eorum qui illas interpretati sunt, cùm dogmata ipsa atq; assertiones nullatenus posset reprehendere, præ rationum inopia ad convitia conversus, interpretes ipsos criminatur. Ex quibus præcipuè Origenem, quem sibi adhuc adolescenti cognitum esse dicit, calumniari quidem nititur; reverà tamen hominem imprudens commendat; partim vera dicendo, ubi aliter dicere non poterat; partim mentiendo, quoties se latere posse sperabat. Interdumque eum utpote Christianum accusat: D interdum eximiam ejus doctrinam in Philosophicis admiratur & prædicat. Sed ipsa illius verba, si placet, audiamus: Quidam, inquit, nequitiæ Judaïcarum scripturarum solutionem potiùs, quàm desertionem investigare cupientes, ad expositiones quasdam conversi sunt malè cohærentes, nec Scripturis ipsis satis accommodatas: quæ non defensionem peregrinæ illius sectæ, sed potius approbationem & laudem suæ ipsorum doctrinæ continerent. Postquam enim ea quæ à Mose apertissimè dicta sunt, figuras quasdam atque adumbratas imagines esse

Vide Niceph. c. 12 & 13. l. 5.

A jactarunt, ac veluti oracula arcanis plena mysteriis divino quodam cultu prosecuti sunt, hujusmodi vanitatis præstigiis mentis acie quodammodo fascinata, expositiones suas deinceps proferunt. Et aliquantò post. Hujus autem absurditatis exemplum sumatur ex eo viro quem ego admodum adolescens videre memini, qui & tunc temporis maximam laudem adeptus fuerat, & nunc quoque ob ea quæ reliquit ingenii sui monumenta magnoperè comprobatur: Origene scilicet, cujus gloria apud doctrinæ hujus magistros eximia habetur. B Hic enim cùm auditor fuisset Ammonii illius qui nostra ætate maximos progressus in Philosophia fecerat: quod quidem ad doctrinam pertinet Philosophiæ, plurimùm ex magistri sermonibus profecit; quod verò spectat ad rectum vitæ institutum atque propositum, planè contrariam viam ingressus est. Quippè Ammonius cùm Christianus inter parentes Christianos educatus fuisset: simulatque per ætatem sapere potuit & Philosophiæ limen attingere, statim ad vivendi rationem legib[us] consentientem descivit. Origenes verò C cùm Gentilis esset & Gentilium innutritus disciplinis, ad barbaram declinavit audaciam: cui seipsum mancipans, & se & quem adeptus fuerat usum in Philosophia, adulteravit: quantumquidem ad mores, Christiano ritu & adversus legum præscripta vivens; quantùm verò ad opiniones de rebus ipsis ac de Deo spectat, græcissans, & græcorum seu Gentilium sermones peregrinis supponens fabulis. Versabatur enim assiduè cum Platone. Numenii quoq; Cronii, Apollophanis & Longini, Moderati etiam ac Nicomachi, & aliorum qui inter Pythagoricos præcipui habentur, Scripta quotidie habebat in manibus. Adhibebat etiam Chæremonis Stoïci & Cornuti libros. A quibus cùm allegoricum in explicandis Græcorum mysteriis modum didicisset, D eum Judaïcis Scripturis adhibuit. Hęc Porphyrius in libro tertio ejus operis quod adversus Christianos composuit. qui de viri quidem illius studio & multiplici doctrina verissimè pronuntiavit. Sed in eo manifestissimè mentit[us] est, (quomodo enim non mentiretur qui adversus Christianos scribebat) quòd ipsum quidem à Gentilibus ad Christianos transiisse dicit; Ammonium verò à veri Numinis cultu ad Gentilium ritum se contulisse. Nam & Origenes Christianæ fidei doctrinam à majoribus suis acceptam servavit, ut in superioribus

θεσπίσματα πλήρη κρυφίων μυστηρίων, διά τε τοῦ τύφου τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς καταγοητεύσαντες, ἐπάγουσιν ἐξηγήσεις. εἶτα μεθ' ἕτερα φησίν. ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀτοπίας, ἐξ ἀνδρὸς ᾧ κἀγὼ κομιδῇ νέος ὢν ἔτι ἐντετύχηκα, σφόδρα εὐδοκιμήσαντος. καὶ ἔτι δι' ὧν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμοῦντος παρειλήφθω Ὠριγένους, οὗ κλέος παρὰ τοῖς διδασκάλοις τούτων τῶν λόγων μέγα διαδέδοται. ἀκροατὴς γὰρ οὗτος Ἀμμωνίου τοῦ πλείστην ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἐπίδοσιν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐσχηκότος γεγονώς. εἰς μὲν τὴν τῶν λόγων ἐμπειρίαν, πολλὴν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ὠφέλειαν ἐκτήσατο· εἰς δὲ τὴν ὀρθὴν τοῦ βίου προαίρεσιν, τὴν ἐναντίαν ἐκείνῳ τοῦ βίου πορείαν ἐποιήσατο. Ἀμμώνιος μὲν γὰρ χριστιανὸς ἐν χριστιανοῖς ἀνατραφεὶς τοῖς γονεῦσιν, ὅτε τοῦ φρονεῖν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἥψατο, εὐθὺς πρὸς τὴν κατὰ νόμους πολιτείαν μετεβάλετο· Ὠριγένης δὲ ἕλλην ἐν ἕλλησι παιδευθεὶς λόγοις, πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα· ᾧ δὴ φέρων αὐτόν τε καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε. κατὰ μὲν τὸν βίον, χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως. κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θείου δόξας, ἑλληνίζων τε καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις. συνῆν τε γὰρ ἀεὶ τῷ Πλάτωνι. τοῖς τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου. Ἀπολλοφάνους τε καὶ Λογγίνου καὶ Μοδεράτου, Νικομάχου τε καὶ τῶν ἐν τοῖς Πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὡμίλει συγγράμμασιν· ἐχρῆτο δὲ καὶ Χαιρήμονος τοῦ Στωϊκοῦ, Κορνούτου τε ταῖς βίβλοις. παρ' ὧν τὸν μεταληπτικὸν τῶν παρ' ἕλλησι μυστηρίων γνοὺς τρόπον, ταῖς Ἰουδαϊκαῖς προσῆψε γραφαῖς. ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ χριστιανῶν εἴρηται. ἐπαληθεύσαντι μὲν περὶ τῆς τἀνδρὸς ἀσκήσεως καὶ πολυμαθείας. ψευσαμένῳ δὲ σαφῶς. τί γὰρ οὐκ ἔμελλεν ὁ κατὰ χριστιανῶν. ἐν οἷς αὐτὸν μέν φησιν ἐξ Ἑλλήνων μετατεθεῖσθαι. τὸν δ' Ἀμμώνιον ἐκ βίου τοῦ κατὰ τὴν θεοσέβειαν, ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν τρόπον ἐκπεσεῖν· τῷ τε γὰρ Ὠριγένει τὰ τῆς κατὰ χριστὸν διδασκαλίας ἐκ προγόνων ἐσώζετο. ὡς καὶ τὰ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἐδήλου·

τῷ τε Ἀμμωνίῳ τὰ τῆς ἐνθέου φιλοσοφίας ἀκέραια, καὶ ἀδιάπτωτα, καὶ μέχρις ἐσχάτης τοῦ βίου διέμεινε τελευτῆς. ὥς που καὶ οἱ τἀνδρὸς εἰσέτι νῦν μαρτυροῦσι πόνοι, δι' ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιμοῦντος· ὥσπερ οὖν καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος περὶ τῆς Μωϋσέως καὶ Ἰησοῦ συμφωνίας, καὶ ὅσοι ἄλλοι παρὰ τοῖς φιλοκάλοις εὕρηνται. ταῦτα μὲν οὖν εἰς παράστασιν ἐγκείσθω, τῆς τε τοῦ ψευδηγόρου συκοφαντίας, καὶ τῆς Ὠριγένους καὶ περὶ τὰ Ἑλλήνων μαθήματα πολυπειρίας· περὶ ἧς πρός τινας μεμψαμένους αὐτῷ διὰ τὴν περὶ ἐκεῖνα σπουδὴν ἀπολογούμενος, ἐν ἐπιστολῇ τινὶ ταῦτα γράφει. ἐπεὶ δὲ ἀνακειμένῳ μοι τῷ λόγῳ, τῆς φήμης διατρεχούσης περὶ τῆς ἕξεως ἡμῶν, προσῄεσαν ὅτε μὲν αἱρετικοί. ὅτε δὲ οἱ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, καὶ μάλιστα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, ἔδοξεν ἐξετάσαι τά τε τῶν αἱρετικῶν δόγματα, καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων περὶ ἀληθείας λέγειν ἐπαγγελλόμενα. τοῦτο δὲ πεποιήκαμεν, μιμησάμενοί τε τὸν πρὸ ἡμῶν πολλοὺς ὠφελήσαντα Πάνταινον, οὐκ ὀλίγην ἐν ἐκείνοις ἐσχηκότα παρασκευήν. καὶ τὸν νῦν ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ καθεζόμενον Ἀλεξανδρέων Ἡρακλᾶν· ὅντινα εὗρον παρὰ τῷ διδασκάλῳ τῶν φιλοσόφων μαθημάτων, ἤδη πέντε ἔτεσιν αὐτῷ προσκαρτερήσαντα, πρὶν ἐμὲ ἄρξασθαι ἀκούειν ἐκείνων τῶν λόγων. διὸ καὶ πρότερον κοινῇ ἐσθῆτι χρώμενος, ἀποδυσάμενος καὶ φιλόσοφον ἀναλαβὼν σχῆμα, μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ. βιβλία τε Ἑλλήνων κατὰ δύναμιν οὐ παύεται φιλολογῶν. καὶ ταῦτα μὲν αὐτῷ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀσκήσεως ἀπολογουμένῳ εἴρηται. κατὰ τοῦτον δὲ τὸν χρόνον ἐπ' Ἀλεξανδρείας αὐτῷ τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ, ἐπιστάς τις τῶν στρατιωτικῶν, ἀνεδίδου γράμματα. Δημητρίῳ τε τῷ τῆς παροικίας Ἐπισκόπῳ, καὶ τῷ τότε τῆς Αἰγύπτου ἐπάρχῳ, παρὰ τοῦ τῆς Ἀραβίας ἡγουμένου. ὡς ἂν μετὰ σπουδῆς ἁπάσης τὸν Ὠριγένην πέμψοιεν κοινωνήσοντα λόγων αὐτῷ. τοιγαροῦν προπεμφθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἀφικνεῖται ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν. οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τὰ τῆς ἀφίξεως εἰς πέρας ἀγαγὼν, αὖθις ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπανῄει. χρόνου δὲ μεταξὺ διαγενομένου, οὐ σμικροῦ κατὰ τὴν πόλιν ἀναρριπισθέντος πολέμου. ὑπεξελθὼν τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ μηδὲ τὰς κατ' Αἴγυπτον διατριβὰς ἀσφαλεῖς ἑαυτῷ ἡγούμενος.

A ostendimus: & Ammonius divinæ Philosophiæ præcepta ad extremum usque terminum vitæ integra atque immota retinuit. Testantur id etiamnum lucubrationes viri illius ob ea quæ reliquit ingenii monumenta celeberrimi: exempli gratiâ liber ille cui titulus est: De consensu Mosis ac Jesu: & quicumque alii apud Studiosos reperiuntur. Atque hæc à nobis dicta sint, tùm ad convincendam mendacissimi hominis calumniam, tùm ad eximiam Origenis in Græcanicis disciplinis eruditionem declarandam. De qua ipse in epistola quadam adversus eos qui nimium ejus studium erga hujusmodi disciplinas
B reprehendebant, seipsum purgans ità scribit: Cùm verò totum me addixissem Verbo Dei, ac de nostra eruditione fama jam crebrior spargeretur, confluentibus ad me nunc hæreticis, nunc Græcarum disciplinarum Studiosis, & maximè Philosophis: scrutari hæreticorum dogmata, & quæcunque à Philosophis de veritate jactantur, excutere constitui. Atque hoc fecimus, tùm Pantæni illius qui ante nos multis profuit, exemplum secuti, qui quidem hujusmodi cognitione non mediocriter instructus fuit: tùm Heraclæ qui nunc
C inter Presbyteros Alexandrinæ sedet ecclesiæ: quem ego apud magistrum Philosophiæ reperi, quintum jam annum ei operam dantem, priusquam ego ejusmodi doctrinam auscultare cœpissem. Atque ideircò cum vulgari veste anteà usus fuisset, eâ depositâ Philosophicum induit habitum, quem etiamnum retinens, Græcorum libros studiosè evolvere non desistit. Hæc ab Origene dicta sunt, ut studium illud quod Græcis disciplinis impenderat, excusaret. Sub idem tempus cùm A-
D lexandriæ moraretur, miles quidam adveniens, Demetrio Ecclesiæ Episcopo, & Præfecto Ægypti literas à Duce Arabiæ detulit, quibus poscebat ut confestim ad se Origenem mitterent, qui doctrinam suam ipsi communicaret. Missus igitur ab illis Origenes, in Arabiam perrexit. Nec multò post perfecto cujus causa venerat negotio, Alexandriam regressus est. Aliquanto post tempore cùm Alexandriæ gravissimum bellum excitatum fuisset: clam indè aufugiens, ac ne in Ægypto

quidem commorari tutum ratus, Palæstinam petiit, & Cæsareæ domicilium fixit. Ubi etiam ab illius regionis Episcopis rogatus est, ut publicè in Ecclesia dissereret, & divinas Scripturas, tametsi nondum Presbyter ordinatus exponeret. Atque id manifestum fuerit vel ex iis quæ Alexander Hierosolymorum & Theoctistus Cæsariensis Episcopus ad Demetrium pro hujus facti defensione scribunt in hunc modum: Quod verò in literis tuis adjecisti, nunquam anteà visum nec adhuc factum fuisse, ut præsentibus Episcopis Laïci concionarentur: in eo nescio quomodo à veritate longissimè aberrasti. Nam sicubi repe- B riuntur qui fratribus prodesse possint, eos sancti Episcopi ultrò adhortantur ut ad populum conciones habeant. Sic Evelpis Larandis rogatus est à Neone; Paulinus Iconii à Celso: Theodorus apud Synnada ab Attico fratribus nostris beatissimis. Idque etiam alibi fieri credibile est, quamvis nos ignoremus. In hunc modum supradictus Origenes dum adhuc juvenis esset, non solùm à notis & domesticis, verùm etiam ab exterarum regionum Episcopis colebatur. Sed cùm Demetrius per literas eum revocasset, missisque Ecclesiæ suæ Diaconis reditum ejus urgere non destitisset: C Alexandriam reversus consuetum munus obiit.

A ἐλθὼν ἐπὶ Παλαιστίνης, ἐν Καισαρείᾳ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο· ἔνθα καὶ διαλέγεσθαι, τάς τε θείας ἑρμηνεύειν γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας οἱ τῇδε Ἐπίσκοποι, καίτοι τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα αὐτὸν ἠξίουν. ὃ καὶ αὐτὸ γένοιτ' ἂν ἔκδηλον, ἀφ' ὧν περὶ τούτου Δημητρίῳ γράφοντες, Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, ὧδέ πως ἀπολογοῦνται. προσέθηκε δὲ τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη. οὐδὲ νῦν γεγένηται, τό, παρόντων Ἐπισκόπων λαϊκοὺς ὁμιλεῖν. οὐκ οἶδ' ὅπως προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων. ὅπου γοῦν εὑρίσκονται οἱ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφούς, καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν, ὑπὸ τῶν ἁγίων Ἐπισκόπων ὥσπερ ἐν Λαράνδοις Εὔελπις ὑπὸ Νέωνος. καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλῖνος ὑπὸ Κέλσου καὶ ἐν Συνάδοις Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, ἡμᾶς δὲ μὴ εἰδέναι. τοῦτον καὶ ἔτι νέος ὢν ὁ δηλούμενος ἀνὴρ Ὠριγένης, οὐ πρὸς μόνων τῶν συνήθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ ξένης Ἐπισκόπων ἐτιμᾶτο τὸν τρόπον. ἀλλὰ γὰρ αὖθις τοῦ Δημητρίου διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἀνακαλέσαντος, δι' ἀνδρῶν τε διακόνων τῆς ἐκκλησίας ἐπασπεύσαντος ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀφικόμενος τὰς συνήθεις ἐπετέλει σπουδάς.

Caput XX.

Quinam Scriptorum ejus ætatis libri ad nos pervenerint.

Huc refer Niceph. c. 15. l. 5.

Eadem tempestate multi ecclesiastici viri doctrinâ excellentes florebant: quorum epistolas quas ad se vicissim scripserunt, hactenus asservatas facilè est reperire. Exstant enim no- D stra quoque ætate in Bibliotheca Æliæ urbis, ab Alexandro Ecclesiæ illius Episcopo constructa. Ex qua nos uberrimam materiam ad argumenti hujus quod præ manibus habemus tractationem, in unum collegimus. Inter hos fuit Beryllus Bostrenorum in Arabia Episcopus, qui præter epistolas & lucubrationes, varia quoque elegantis ingenii monumenta dereliquit. Similiter & Hyppolytus alterius cujusdam Ecclesiæ Episcopus. Pervenit etiam ad nos Caji disertissimi viri disputatio Romæ habita temporibus Zephyrini, adversus Proclum quemdam Cata-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι.

Ἤκμαζον δὲ κατὰ τοῦτο πλείους λόγιοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες. ὧν καὶ ἐπιστολὰς ἃς πρὸς ἀλλήλους διεχάραττον, ἔτι νῦν σωζομένας εὑρεῖν εὔπορον. αἳ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ τὴν Αἰλίαν βιβλιοθήκῃ, πρὸς τοῦ τηνικάδε τὴν αὐτόθι διέποντος ἐκκλησίαν Ἀλεξάνδρου ἐπισκευασθείσῃ. ἀφ' ἧς καὶ αὐτοὶ τὰς ὕλας τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως ἐπὶ ταυτὸ συναγαγεῖν δεδυνήμεθα. τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγράμμασι διαφόρους φιλοκαλίας καταλέλοιπεν. Ἐπίσκοπος δ' οὗτος ἦν τῶν κατὰ Βόστραν Ἀράβων· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας. ἦλθε δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ Γαΐου λογιωτάτου ἀνδρὸς διάλογος, ἐπὶ Ῥώμης κατὰ Ζεφυρῖνον πρὸς

Πρόκλον τῆς κατὰ Φρύγας αἱρέσεως ὑπερμαχοῦντα κεκινημένος· ἐν ᾧ τῶν δι' ἐναντίας τὴν περὶ τὸ συντάττειν καινὰς γραφὰς προπέτειάν τε καὶ τόλμαν ἐπιστομίζων, τῶν τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου δεκατριῶν μόνων ἐπιστολῶν μνημονεύει, τὴν πρὸς Ἑβραίους μὴ συναριθμήσας ταῖς λοιπαῖς. ἐπεὶ καὶ εἰς δεῦρο παρὰ Ῥωμαίων τισὶν, οὐ νομίζεται τοῦ Ἀποστόλου τυγχάνειν.

A phrygarum hæresis propugnatorem. In qua ille dum adversariorum in componendis novis Scripturis temeritatem & audaciam suggillat, tredecim solum divini Apostoli commemorat epistolas: eam quæ ad Hebræos inscripta est, cum reliquis non adnumerans. Sanè hęc epistola etiamnum à quibusdam Romanis Apostoli esse non creditur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Ὅσοι κατὰ τούσδε Ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.

Ἀλλὰ γὰρ Ἀντωνῖνον ἔτη βασιλεύσαντα ἑπτὰ καὶ μῆνας ἕξ, Μακρῖνος διαδέχεται. τούτου δ' ἐπ' ἐνιαυτὸν διαγενομένου, αὖθις ἕτερος Ἀντωνῖνος τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος, ὁ Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος Ζεφυρῖνος μεταλλάττει τὸν βίον, ὅλοις ὀκτωκαίδεκα διακατασχὼν ἔτεσι τὴν λειτουργίαν. μεθ' ὃν Κάλλιστος τὴν Ἐπισκοπὴν ἐγχειρίζεται· ὃς ἐπιβιώσας ἔτη πέντε, Οὐρβανῷ τὴν ἐκκλησίαν καταλείπει. Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τούτοις διαδέχεται τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐπὶ τέτταρσι μόνοις ἔτεσιν Ἀντωνίνου διαγενομένου. ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Ἀσκληπιάδην Φιλητὸς διαδέχεται. τοῦ δὲ Αὐτοκράτορος μήτηρ Μαμαία τοὔνομα. γυνὴ θεοσεβεστάτη εἰ καί τις ἄλλη γεγονυῖα καὶ εὐλαβὴς τὸν τρόπον, τῆς Ὠριγένους πανταχόσε βοωμένης φήμης. ὡς καὶ μέχρι τῶν αὐτῆς ἐλθεῖν ἀκοῶν, περὶ πολλοῦ ποιεῖται τῆς τοῦ ἀνδρὸς θέας ἀξιωθῆναι, καὶ τῆς ὑπὸ πάντων θαυμαζομένης περὶ τὰ θεῖα συνέσεως αὐτοῦ πεῖραν λαβεῖν. ἐπ' Ἀντιοχείας δῆτα διατρίβουσα, μετὰ στρατιωτικῆς δορυφορίας αὐτὸν ἀνακαλεῖται. παρ' ᾗ χρόνον διατρίψας, πλεῖστά τε ὅσα εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ τῆς τοῦ θείου διδασκαλείου ἀρετῆς ἐπιδειξάμενος, ἐπὶ τὰς συνήθεις ἔσπευδε διατριβάς.

Caput XXI.

Quinam eo tempore Episcopi claruerunt.

B Ceterùm Antonino cùm per annos septem sexque admodum menses imperavisset, successit Macrinus. Qui cum usque ad anni unius spatium vitam simul atque Imperium protraxisset, alius denuò Antoninus principatum Romanum accepit. Hujus primo Imperii anno Zephyrinus Romanæ urbis Episcopus abiit è vita, cùm per annos octodecim sacerdotium obtinuisset. Post quem Callistus episcopatum suscepit: qui cùm quinquennio superstes vixisset, Urbano ecclesiam regendam dereliquit. Alexander posthæc Romanum Imperium capessivit, cùm Antoninus C quadriennium duntaxat regnavisset. Quo quidem tempore apud Antiochiam mortuo Asclepiade, episcopatum ejus ecclesiæ sortitus est Philetus. Porrò mater Alexandri Imperatoris Mamæa nomine, pia inprimis ac religiosa femina, cum Origenis nomen ubique jam celeberrimum haberetur, adeo ut ad ipsius quoque aures perlatum esset; conspectu ejus frui, & scientiam rerum divinarum quam omnes in eo viro magnoperè admirabantur certissimo experimento cognoscere concupivit. Igitur illa Antiochiæ D degens, misso militari satellitio hominem accersit. Qui apud eam aliquandiu commoratus, cùm innumera illi documenta exhibuisset ad Domini gloriam & ad divinæ illius prædicationis potentiam declarandam, ad consuetas maturè sedes regressus est.

Huc refer Niceph. c. 26. l. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ὅσα τῶν Ἱππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν.

Τότε δῆτα καὶ Ἱππόλυτος συντάττων, μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων, καὶ τὸ περὶ τοῦ Πάσχα πεποίηται σύγγραμμα· ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καί τινα κανόνα ἑκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα

Caput XXII.

Quæ Hippolyti Opera ad nos pervenerint.

Eodem tempore & Hippolytus inter plurima alia ingenii sui monumenta, librum de Pascha composuit: in quo temporum seriem describens, & canonem quemdam Paschalem per sedecim annorum circuitum exhibens, anno pri-

Vide Nicephor. l. 5. c. 15.

mo Imperatoris Alexandri computationem temporum circumscribit. Ex reliquis autem illius Scriptis, hæc sunt quæ ad notitiam nostram pervenerunt. In opus sex dierum. In ea quæ post sex dies consecuta sunt. Adversus Marcionem. In Canticum Canticorum. In capita quædam Ezechielis: de Pascha. Adversus omnes hæreses. Sed & alia plurima apud alios asservata licet reperire.

Caput XXIII.

De Origenis studio: & quomodo Presbyterii honorem adeptus est.

Huc refer Niceph. c.18. l.5.

Ex eo tempore etiam Origenes in divinas Scripturas Commentarios cœpit conscribere: Ambrosio innumeris stimulis eum incitante, nec solùm verbis atque hortationibus, sed etiam largissimis rerum necessariarum præbitionibus. Quippe septem & amplius Notarii dictanti illi præsto aderant, qui præstituto tempore sibi per vices succedebant: nec pauciores antiquarii simul cum puellis elegantius scribere assuetis: quibus omnibus necessarios sumptus copiosè subministrabat Ambrosius. Sed & incredibilem quamdam alacritatem in hoc sacrarum literarum studio ipse pro virili parte conferebat: qua quidem re potissimum Origenes ad scribendos Commentarios impellebatur. Hæc dum ita geruntur, Urbanum Ecclesiæ Romanæ Pontificatu octennio perfunctum excepit Pontianus: Antiochenam verò Ecclesiam post Philetum Zebinus regendam accepit. Quo tempore Origenes compellente ipsum necessitate ob Ecclesiastica negotia in Achaïam profectus: cum per Palæstinam transiret, Presbyterii gradum per impositionem manuum Cæsareæ ab illius regionis Episcopis accepit. Porrò qui deinceps motus ejus causâ fuerint concitati, & quæ super iisdem motibus à Præsulibus Ecclesiarum constituta sint: & quæcunque alia vigens ipse ac florens in prædicatione Verbi divini contulit, cum proprium opus requirant, in secundo libro defensionis quam pro illo conscripsimus, sufficienter à nobis sunt exposita.

A προθείς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους περιγράφει. τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα, ἔστι τάδε· εἰς τὴν ἑξαήμερον. εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον· πρὸς Μαρκίωνα· εἰς τὸ ᾆσμα· εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ· περὶ τοῦ Πάσχα· πρὸς ἁπάσας τὰς αἱρέσεις. πλεῖστά τε ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς εὕροις ἂν σωζόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς, καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἠξιώθη.

B Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ Ὠριγένει τῶν εἰς τὰς θείας γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχή, Ἀμβροσίου ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος αὐτὸν μυρίαις ὅσαις οὖν προτροπαῖς, οὐ ταῖς διὰ λόγων καὶ παρακλήσεσιν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀφθονωτάταις τῶν ἐπιτηδείων χορηγίαις. ταχυγράφοι γὰρ αὐτῷ πλείους ἢ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρῆσαν ὑπαγορεύοντι, χρόνοις τεταγμένοις ἀλλήλους ἀμείβοντες· βιβλιογράφοι τε οὐχ ἧττους. ἅμα καὶ κόραις ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἠσκημέναις· ὧν ἁπάντων τὴν δέουσαν τῶν ἐπιτηδείων ἄφθονον περιουσίαν ὁ Ἀμβρόσιος C παρεστήσατο. ναὶ μὴν καὶ ἐν τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια ἀσκήσει τε καὶ σπουδῇ, προθυμίαν ἄφατον αὐτῷ συνεισέφερεν· ᾗ καὶ μάλιστα αὐτὸν προὔτρεπεν ἐπὶ τὴν τῶν ὑπομνημάτων σύνταξιν. τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, Οὐρβανὸν ἐπισκοπεύσαντα τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ὀκτώ, διαδέχεται Ποντιανός· τῆς δὲ Ἀντιοχέων μετὰ Φιλητὸν Ζεβῖνος. καθ᾽ οὓς ὁ Ὠριγένης ἐπειγούσης χρείας ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στειλάμενος τὴν διὰ Πα-D λαιστίνης, πρεσβυτερίου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῇδε Ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει. τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα. τά τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσι δεδογμένα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσιν. ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσενήνεκται λόγον, ἰδίας δεόμενα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ ἧς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.

Ταῦτα δ' ἐκείνοις δέοι ἂν προσεπιθεῖναι δηλοῦντας, ὡς ἐν μὲν τῷ ἕκτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν, σημαίνει τὰ πρότερα πέντε ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἔτ' ὄντα αὐτὸν συντάξαι· τῆς δ' εἰς τὸ πᾶν Εὐαγγέλιον αὐτὸ δὴ τοῦτο πραγματείας, μόνοι δύο καὶ εἴκοσιν εἰς ἡμᾶς περιῆλθον τόμοι. κατὰ δὲ τὸ ἔνατον τῶν εἰς τὴν γένεσιν. δώδεκα δ' ἐστὶ τὰ πάντα. οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἐνάτου δηλοῖ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπεμνηματίσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς B πρώτους δὲ πέντε καὶ εἴκοσι ψαλμοὺς ἔτι τε τὰ εἰς τοὺς Θρήνους, ὧν εἰς ἡμᾶς ἐληλύθασι τόμοι πέντε· ἐν οἷς μέμνηται καὶ τῶν περὶ ἀναστάσεως. δύο δ' ἐστὶ καὶ ταῦτα. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ ἀρχῶν πρὸ τῆς ἀπ' Ἀλεξανδρείας μεταναστάσεως γράφει· καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους στρωματεῖς, ὄντας τὸν ἀριθμὸν δέκα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου συντάττει βασιλείαν, ὡς καὶ τοῦτο ὁλόγραφοι δηλοῦσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν τόμων ἐπισημειώσεις.

Caput XXIV.

Quanam Alexandriæ interpretatus sit.

Hæc verò supradictis adjungere prorsus necesse est; quinque priores libros expositionum in Joannis Evangelium ab illo dum adhuc Alexandriæ degeret, esse compositos, ut ipsemet in sexto earundem expositionum libro testatur. Ex universo autem opere quod in totum illud Evangelium elaboravit, duo & viginti libri ad nos duntaxat pervenerunt. Sed & in libro nono expositionum in Genesim (sunt autem omnes ejus in Genesim libri numero B duodecim) non solùm octo priores Alexandriæ lucubratos esse significat, verum etiam Commentarios in primos quinque & viginti Psalmos; ac præterea in lamentationes Hieremiæ, ex quibus quinque Tomi ad nos venerunt. In his Tomis mentionem facit librorum quos scripserat de resurrectione: sunt autem ejus argumenti libri duo. Libros item de Principiis, antequam ab urbe Alexandriâ migraret composuit. Sed & libros qui στρωματεῖς inscribuntur, numero decem, in eadem civitate Alexandri Imperatoris temporibus conscri- C psit, sicut notationes manu ipsius perscriptæ ac libris ipsis præfixæ testantur.

Huc refer Niceph. c. 15. l. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ὅπως τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν.

Τὸν μέν τοιγε πρῶτον ἐξηγούμενος Ψαλμόν, ἔκθεσιν πεποίηται τοῦ τῶν ἱερῶν γραφῶν τῆς παλαιᾶς διαθήκης καταλόγου, ὧδέ πως γράφων κατὰ λέξιν. οὐκ ἀγνοητέον δ' εἶναι τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους, ὡς Ἑβραῖοι παραδιδόασιν, δύο καὶ εἴ- D κοσι. ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστίν. εἶτα μετά, τινα ἐπιφέρει λέγων. εἰσὶ δὲ αἱ εἴκοσι δύο βίβλοι καθ' Ἑβραίους αἵδε· ἡ παρ' ἡμῖν Γένεσις ἐπιγεγραμμένη, παρὰ δὲ Ἑβραίοις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βίβλου Βρησὶθ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀρχῇ· Ἔξοδος, Οὐαλεσμὼθ, ὅπερ ἐστὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα· Λευιτικὸν, Οὐϊκρά, καὶ ἐκάλεσεν· Ἀριθμοί, Ἀμμεσφεκωδείμ· Δευτερονόμιον, Ἔλλε Ἀδδεβαρίμ, οὗτοι οἱ λόγοι· Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ. Ἰωσουε βὲν νοῦν. Κριταί, Ῥούθ, παρ' αὐτοῖς ἐν ἑνὶ Σωφετίμ. Βασιλειῶν πρώτη δευ-

Caput XXV.

Qualiter libros utriusque Testamenti recenset.

Ceterùm in expositione primi Psalmi, librorum veteris testamenti indicem exhibet, ita scribens ad verbum: Sciendum est, veteris testamenti libros duos esse ac viginti, sicut ab Hebræis traditur: qui numerus etiam literarum apud eos habetur. Et paulò post subdit: D Sunt autem viginti duo libri juxta Hebræos hi: Primus qui à nobis Genesis dicitur, ab Hebræis autem ex ipsius libri initio desumpta appellatione vocatur Bresith, quod idem est ac in principio. Exodus deindè, Hebræis Vellesmoth, id est hæc sunt nomina. Tertius, Leviticus, Hebræis Vaicra, id est & vocavit. Quartus, Numeri, Hebræis Hamisphecodim. quintus, Deuteronomium, Hebræis Ellehabdabarim, id est, Hæc sunt verba. Sextus, Jesus filius Nave, hebraïcè Jehosue ben nun. Septimus Judices & Ruth, unico Volumine apud Hebręos comprehensi, quod appellant Sophetim. Octavus, Regnorum liber primus

Huc refer Niceph. c. 16. l. 5.

& secundus: qui apud eos unicum Volumen constituunt quod dicitur Samuel, hoc est vocatus à Deo. Nonus regnorum liber tertius & quartus, quos ipsi etiam in unum Volumen redigunt, & Vammelech David indigitant, hoc est & Rex David. Decimus Paralipomenon liber primus & secundus, uno apud illos contenti Volumine, quod vocant Dibre Haiamim, hoc est verba dierum. Undecimus Esdras primus & secundus, qui apud eos unicum conficiunt librum quem vocant Esra, id est, adjutor. Duodecimus liber Psalmorum, Hebræis Sepher Tehillim. Decimus tertius Proverbia Salomonis, Hebræis Misloth. XIV. Ecclesiastes, Hebræis Coheleth. XV. Canticum Canticorum, Hebræis Sirhasirim. XVJ. Esaïas, Hebræis Jesaïa. XVIJ. Hieremias cum lamentationibus & epistola, in unum compactus Volumen, quod ipsi vocant Irmia. XVIIJ. Daniel, Hebræis Daniel. XIX. Ezechiel, apud Hebræos Jeezchel. XX. Job, eodem apud Hebræos nomine insignitus. XXJ. Ester, quomodo etiam Hebræi vocant. Extra horum censum sunt libri Maccabæorum, qui inscribuntur Sarbet Sarbaneel. Et hæc quidem in libro superius memorato scribit Origenes. In primo autem libro expositionum in Evangelium Matthæi, Ecclesiastico insistens Canoni, quatuor duntaxat Evangelia esse testatur his verbis: Sicut ex traditione, inquit, accepi de quatuor Evangeliis, quæ sola in universa Dei Ecclesia quæ sub cælo est, citra controversiam admittuntur: Primum scilicet Evangelium scriptum esse à Matthæo, prius quidem Publicano, posteà verò Apostolo Jesu Christi, qui illud Hebraïco sermone conscriptum Judæis ad fidem conversis publicavit. Secundum fuisse accepimus Evangelium Marci, qui prout Petrus ipsi exposuerat, in literas retulit. Atque idcirco Petrus in epistola catholica eum filium suum agnoscit his verbis: Salutat vos electa Dei Ecclesia quæ est Babylone, & Marcus filius meus. Tertium Evangelium Lucæ, quod à Paulo commendatur, in gratiam Gentilium conscriptum. Postremum verò Evangelium Joannis. Idem porrò in libro quinto expositionum in Evangelium Joannis de epistolis Apostolorum ita scribit: Is verò quem Deus idoneum reddidit qui novi Testamenti minister esset non litera & verbis tenus, sed spiritus ipsius Paulus scilicet, qui ab Hierosolymis: & finitimis locis usque ad Illyricum Evangelium adimplevit, non omnibus ecclesiis quas docuerat scripsit. Sed & iis quibus scripsit, paucas admodum lineas exaravit.

A τέρα, παρ' αὐτοῖς ἐν Σαμουήλ, ὁ θεόκλητος.
Βασιλειῶν τρίτη τετάρτη ἐν ἑνί, Οὐαμμέλεχ
Δαβίδ, ὅπερ ἐστὶ βασιλεία Δαβίδ. Παραλει-
πομένων πρώτη δευτέρα ἐν ἑνί, Διβρῆ Ἀϊα-
μίμ, ὅπερ ἐστὶ λόγοι ἡμερῶν. Ἔσδρας πρῶτος
καὶ δεύτερος ἐν ἑνί, Ἔζρα, ὅ ἐστι βοηθός. Βί-
βλος Ψαλμῶν Σέφερ Θιλλίμ. Σολομῶντος
παροιμίαι, Μισλώθ. Ἐκκλησιαστής, Κωέλεθ.
ᾎσμα ᾀσμάτων, Σὶρ Ἀσιρίμ. Ἡσαΐας, Ἰε-
σαιά. Ἱερεμίας σὺν Θρήνοις καὶ τῇ ἐπιστολῇ ἐν
ἑνί, Ἱερεμία. Δανιήλ, Δανιήλ. Ἰεζεκιήλ, Ἰεεζ-
B κήλ. Ἰώβ, Ἰώβ. Ἐσθήρ, Ἐσθήρ. ἔξω δὲ τούτων
ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκά, ἅπερ ἐπιγέγραπται
Σαρβὴθ Σαρβανὲ ἔλ. ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ
προειρημένῳ τίθησι συγγράμματι. ἐν δὲ τῷ
πρώτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον,
τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μό-
να τέσσαρα εἰδέναι Εὐαγγέλια μαρτύρεται,
ὧδέ πως γράφων. ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν
περὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα
ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκ-
κλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται
C τὸ κατὰ τόν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ Ἀπό-
στολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα
αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύσασι, γράμ-
μασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ
τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο αὐτῷ
ποιήσαντα. ὃν καὶ υἱὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ
διὰ τούτων ὡμολόγησε φάσκων. ἀσπάζε-
ται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ
Μάρκος ὁ υἱός μου. καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λου-
κᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον Εὐαγ-
γέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ
πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάννην. καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ
δὲ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν,
ὁ αὐτὸς ταῦτα περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀ-
D ποστόλων φησίν. ὁ δὲ ἱκανωθεὶς διάκονος
γενέσθαι τῆς καινῆς διαθήκης οὐ γράμμα-
τος ἀλλὰ πνεύματος Παῦλος. ὁ πεπλη-
ρωκὼς τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ
κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, οὐδὲ πάσαις
ἔγραψεν αἷς ἐδίδαξεν ἐκκλησίαις. ἀλλὰ
καὶ αἷς ἔγραψεν, ὀλίγους στίχους ἐπέστειλε.

Πέτρος δὲ ἐφ' ᾧ οἰκοδομεῖται ἡ Χριστοῦ ἐκκλησία, ἧς πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι, μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν· ἔστω δὲ καὶ δευτέραν. ἀμφιβάλλεται γάρ. τί δεῖ περὶ τοῦ ἀναπεσόντος λέγειν ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, Ἰωάννου. ὃς Εὐαγγέλιον ἓν καταλέλοιπεν, ὁμολογῶν δύνασθαι τοσαῦτα ποιήσειν, ἃ οὐδὲ ὁ κόσμος χωρῆσαι ἐδύνατο· ἔγραψε δὲ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, κελευσθεὶς σιωπῆσαι καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν φωνάς. καταλέλοιπε δὲ καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλίγων στίχων. ἔστω δὲ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην· ἐπεὶ οὐ πάντες φασὶ γνησίους εἶναι ταύτας. πλὴν οὐκ εἰσὶ στίχων ἀμφότεραι ἑκατόν. ἔτι πρὸς τούτοις περὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἐν ταῖς εἰς αὐτὴν ὁμιλίαις ταῦτα διαλαμβάνει· ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῆς λέξεως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιγεγραμμένης ἐπιστολῆς, οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ Ἀποστόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ἰδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ, τουτέστι τῇ φράσει. ἀλλά ἐστιν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς, ὁμολογήσαι ἄν. πάλιν τε αὖ ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θαυμάσιά ἐστι, καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφῆσαι εἶναι ἀληθὲς, πᾶς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ Ἀποστολικῇ. τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων. ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος εἴποιμ' ἄν, ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ Ἀποστόλου ἐστίν. ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις, ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ Ἀποστολικὰ, καὶ ὡσπερεὶ σχολιογραφήσαντος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. εἴ τις οὖν ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ. οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παύλου αὐτὴν παραδεδώκασι. τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδεν. ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία, ὑπό τινων μὲν λεγόντων, ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος Ἐπίσκοπος Ῥωμαίων ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν· ὑπό τινων δὲ, ὅτι Λουκᾶς ὁ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς πράξεις. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

A Petrus autem cui tanquam fundamento superstructa est Ecclesia Christi, adversus quam nec ipsæ Inferorum portæ prævalituræ sunt, unam duntaxat omnium consensu receptam reliquit epistolam. Concedamus verò & secundam ejus esse. De hac enim ambigitur. Jam verò quid dicendum est de eo qui in sinu Christi recubuit, Joanne? Quiquidem unum reliquit Evangelium, tametsi fateatur tot se libros scribere potuisse, quot nec orbis ipse terrarum posset continere. Scripsit præterea Revelationem: jussus silere, nec septem tonitruum voces perscribere. Scripsit etiam epistolam admodum brevem.
B Sed concedamus si placet, & secundam & tertiam ab illo scriptas esse. Neque enim has genuinas illius esse omnes consentiunt. Ambæ tamen vix centum versus continent. Denique de epistola ad Hebræos in Homiliis quas in eandem epistolam conscripsit, ita sentit: stilum epistolæ quæ inscribitur ad Hebræos, carere illa sermonis rusticitate quæ propria est Apostoli, quippe qui rudem atq; imperitum sese confitetur in sermone, id est in forma ac ratione dicendi. Verum epistola illa & in ver-
C borum compositione majorem præfert Græci sermonis elegantiam, ut fatebitur quisquis de stili differentia peritè judicare potest. Et præterea sententias continet admirabiles, nec Scriptis Apostolicis ullatenus inferiores. Atque id verissimum esse assentientur, quicumque Apostolorum Scripta attentè perlegerint. Paucis deinde interpositis hæc subjungit: Ego verò, inquit, ita censeo: sententias quidem ipsas Apostoli esse: dictionem autem & compositionem verborum esse alterius cujusdam, qui dicta Apostoli commemorare, & quasi in Commentarios redigere
D voluerit ea quæ à magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur. Neque enim temerè majores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scripserit, soli Deo notum esse opinor. Sed Scriptores quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanæ urbis Episcopo eam adscribunt, partim Lucæ qui Evangelium & Actus Apostolorum literis prodidit. Verùm de his hactenus.

A

Caput XXVI.

Quomodo Heraclas Alexandrinum suscepit Episcopatum.

Vide Niceph. l. 5. c. 18.

DEcimus hic erat annus jam dicti Imperatoris Alexandri, cùm Origenes ab urbe Alexandria Cæsaream migraturus, scholam ad fideles ejus loci instituendos Heraclæ dereliquit. Nec multò post Demetrius Alexandrinorum episcopus fato functus est, cùm per tres & quadraginta annos ecclesiam administrasset. In hujus locum successit Heraclas. Florebat tunc temporis Firmilianus Cæsareæ apud Cappadocas episcopus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚʹ.

Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων Ἐπισκοπὴν διεδέξατο.

ΕΤος δ᾽ ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καθ᾽ ὃ τὴν ἀπ᾽ Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὠριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλᾷ τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλεῖον καταλείπει. οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ᾽ ὅλοις ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ B διαρκέσας· διαδέχεται δ᾽ αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς. διέπρεπε δὲ ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν Ἐπίσκοπος.

Caput XXVII.

Qualiter Episcopi Origenem suspiciebant.

QUi tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret: modò ad ipsum visendum in Judæam usque proficisceretur, & unà cum ipso aliquandiu maneret, ut majorem rerum divinarum notitiam perciperet. Sed & Alexander Hierosolymorum, & Theoctistus Cæsareæ apud Palæstinam episcopus, ipsum perpetuò tamquam magistrum auscultantes, soli interpretationem sacræ Scripturæ, ac reliquum omne ecclesiasticæ doctrinæ officium permiserunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖʹ.

Ὅπως αὐτὸν ἑώρων οἱ Ἐπίσκοποι.

ΤΟσαύτην εἰσάγων περὶ τὸν Ὠριγένην σπουδήν, ὡς τοτὲ μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ καθ᾽ αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖσθαι. τοτὲ δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι, καί τινας αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἕνεκα. οὐ C μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων προεστὼς Ἀλέξανδρος, Θεόκτιστός τε ὁ κατὰ Καισάρειαν, τὸν πάντα χρόνον ὡς ἔπος εἰπεῖν προσανέχοντες αὐτῷ, οἷα διδασκάλῳ μόνῳ τὰ τῆς τῶν θείων γραφῶν ἑρμηνείας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου πράττειν συνεχώρουν.

Caput XXVIII.

De persecutione sub Maximino.

Vide Niceph. l. 5. c. 20.

INterea cæso Alexandro Imperatore, qui tredecim annis regnaverat, in ejus locum succedit Maximinus. Qui gravi odio succensus adversus familiam Alexandri in qua plerique erant Christiani, persecutione excitata solos ecclesiarum Antistites, utpotè evangelicæ prædicationis auctores interfici jussit. Quo tempore Origenes librum de martyrio composuit, quem Ambrosio & Protocteto Cæsariensis ecclesiæ presbytero dedicavit: eo quod uterque in ea persecutione non mediocre discrimen subierat. Unde & maximam gloriam ob confessionem nominis Christi ambo retulisse perhibentur, cùm Maximinus non plusquam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗʹ.

Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ.

ΤΌν γε μὴν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τρισὶν ἔτεσιν ἐπὶ δέκα τὴν ἀρ- D χὴν διανύσαντα, Μαξιμῖνος Καῖσαρ διαδέχεται· ὃς δὴ κατὰ κότον τὸν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου οἶκον ἐκ πλειόνων πιστῶν συνεστῶτα, διωγμὸν ἐγείρας, τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντας μόνους, ὡς αἰτίους τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίας, ἀναιρεῖσθαι προστάττει. τότε καὶ Ὠριγένης τὸν περὶ μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκτήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας, ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα· ὅτι δὴ ἄμφω περίστασις οὐχ ἡ τυχοῦσα ἐν τῷ διωγμῷ κατειλήφει. ἐν ᾗ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν ὁμολογίᾳ τοὺς ἄνδρας, οὐ πλείονος ἢ τριετοῦς χρόνου τῷ Μαξιμίνῳ διαγινομένου.

σεσημείωται δὲ τουτονὶ τοῦ διωγμοῦ τὸν καιρὸν, ἔν τε τῷ δευτέρῳ καὶ εἰκοστῷ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν, καὶ ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς ὁ Ὠριγένης.

triennii ſpatium perduraſſet. Hujus porrò perſecutionis tempus indicat Origenes tum in primo & viceſimo libro expoſitionum in Joannis Evangelium, tum in diverſis epiſtolis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ´.

Περὶ Φαβιανοῦ, ὡς Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη.

Γορδιανοῦ δὲ μετὰ Μαξιμῖνον τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν διαδεξαμένου, τῆς κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίας Ποντιανὸν ἔτεσιν ἓξ ἐπισκοπεύσαντα, διαδέχεται Ἀντέρως. καὶ τοῦτον Φαβιανὸς ἐπὶ μῆνα τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενον. ἐξ ἀγροῦ φασὶ τὸν Φαβιανὸν μετὰ τὴν Ἀντέρωτος τελευτὴν ἅμ' ἑτέροις συνελθόντα, ἐπιχωριάζειν τῇ Ῥώμῃ. ἔνθα παραδοξότατα πρὸς τῆς θείας καὶ οὐρανίου χάριτος ἐπὶ τὸν Κλῆρον παρεληλυθέναι. τῶν γὰρ ἀδελφῶν ἁπάντων χειροτονίας ἕνεκεν τοῦ μέλλοντος διαδέξεσθαι τὴν Ἐπισκοπὴν, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας συγκεκροτημένων, πλείστων τε ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τοῖς πολλοῖς ἐν ὑπονοίᾳ ὑπαρχόντων, ὁ Φαβιανὸς παρὼν, οὐδενὸς μὲν ἀνθρώπων εἰς διάνοιαν ᾔει. ὅμως δ' οὖν ἀθρόως ἐκ μετεώρου περιστερὰν καταπτᾶσαν ἐπικαθεσθῆναι τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ μνημονεύουσι, μίμημα ἐνδεικνυμένην τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν εἴδει περιστερᾶς καθόδου. ἐφ' ᾧ τὸν πάντα λαὸν ὥσπερ ὑφ' ἑνὸς πνεύματος θείου κινηθέντα ὁμόσε, προθυμίᾳ πάσῃ καὶ μιᾷ ψυχῇ ἄξιον ἐπιβοῆσαι. καὶ ἀμελλήτως ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Ἐπισκοπῆς λαβόντας αὐτὸν ἐπιθεῖναι. τότε δὴ καὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν Ἐπισκόπου Ζεβίνου τὸν βίον μεταλλάξαντος, Βαβύλας τὴν ἀρχὴν διαδέχεται· ἔν τε Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ Δημήτριον ἐπὶ τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα ἔτεσι τὴν Ἐπισκοπὴν ἐκτελέσαντα, Ἡρακλᾶς τὴν λειτουργίαν παρείληφεν· τῆς δὲ τῶν αὐτόθι κατηχήσεως τὴν διατριβὴν διαδέχεται Διονύσιος, εἷς καὶ οὗτος τῶν Ὠριγένους γενόμενος φοιτητῶν.

CAPUT XXIX.

De Fabiano, qualiter Romanorum Epiſcopus divinitus deſignatus eſt.

INterim cùm Gordianus in Maximini locum ſucceſſiſſet, mortuo Pontiano qui ſex annis epiſcopatum tenuerat, eccleſiæ Romanæ adminiſtrationem ſuſcepit Anteros. Hic intra unius menſis ſpatium ſacerdotio perfunctus, Fabianum ſucceſſorem reliquit. Hunc Fabianum poſt Anterotis mortem unà cum aliis familiaribus ſuis Romam ex agro veniſſe dicunt, atque illic degentem, opitulante Dei gratia præter omnium exſpectationem ad Pontificatus ſortem perveniſſe. Nam cùm fratres omnes ſucceſſoris ordinandi causâ in eccleſia eſſent congregati, ac plerique jam illuſtres aliquot & nobiles viros eligendos eſſe conjicerent, de Fabiano quidem qui tum præſens aderat, nemo ne tantiſper quidem cogitabat. Columbam tamen repentè è ſublimi delapſam capiti illius inſediſſe narrant, quæ Spiritus ſancti qui olim ſub columbæ ſpecie in Servatorem deſcenderat, imaginem referre videbatur. Quo ſpectaculo permotus populus ac divino Spiritu incitatus, ſumma cum alacritate uno conſenſu ſimul omnis exclamare cœpit dignum eſſe: ſtatimque comprehenſum ſacerdotali cathedræ impoſuit. Per idem tempus mortuo Zebino Antiochenorum epiſcopo, ſubrogatus eſt Babylas. Alexandriæ verò cùm poſt mortem Demetrii, qui annos tres & quadraginta ſacerdotio perfunctus fuerat, Heraclas miniſterium ſuſcepiſſet eccleſiæ, ſcholam ad cives in fide inſtituendos obtinuit Dionyſius, qui & ipſe unus è diſcipulis fuerat Origenis.

Vide Niceph. l. 5. c. 26.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ´.

Ὅσοι γεγόνασιν Ὠριγένους φοιτηταί.

Τῷ δὲ Ὠριγένει ἐπὶ τῆς Καισαρείας τὰ συνήθη πράττοντι, πολλοὶ προσῄεσαν, οὐ μόνον τῶν ἐπιχωρίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ

CAPUT XXX.

Qui fuerint Origenis diſcipuli.

INterim dum Origenes apud Cæſaream conſueto docendi munere fungeretur, non ſolum regionis illius incolæ, ſed etiam plurimi ex remotiſſimis

Huc refer Niceph. c. 20. l. 5.

provinciis discipuli relictâ patriâ ad A eum concurrebant. Quorum præcipuos fuisse cognovimus Theodorum, qui & Gregorius dictus est, Episcoporum nostra ætate celeberrimus; & fratrem ejus Athenodorum. Quos Origenes Græcis Romanisque disciplinis nimium deditos cum vidisset, in eorum animos instillans Philosophiæ amorem, abjectis prioribus studiis ad rerum divinarum meditationem traduxit. Igitur cùm quinquennio integro in ejus auditorio versati fuissent, tantoperè in divinis eloquiis profecerunt, ut ambo adhuc admodum juvenes, Ecclesiarum in B Ponto Episcopi fuerint constituti.

A τῆς ἀλλοδαπῆς μυρίοι φοιτηταὶ τὰς πατρίδας ἀπολιπόντες· ὧν ἐπισήμους μάλιστα ἔγνωμεν Θεόδωρον, ὃς ἦν αὐτὸς ὁ καθ' ἡμᾶς Ἐπισκόπων διαβόητος Γρηγόριος. τόν τε αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀθηνόδωρον· οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προὐτρέψατο. πέντε δ' ὅλοις ἔτεσιν αὐτῷ συγγενόμενοι, τοσαύτην ἀπηνέγκαντο περὶ τὰ θεῖα λόγια βελτίωσιν, ὡς ἔτι νέους ἄμφω Ἐπισκοπῆς τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν B ἀξιωθῆναι.

CAPUT XXXI.

De Africano temporum Scriptore.

Huc refer Niceph. c. 21. l. 5.

CLaruit iisdem temporibus Africanus, qui libros κεστῶν titulo inscriptos composuit. Hujus exstat epistola ad Origenem scripta, in qua historiam Susannæ quæ in Danielis libro legitur, spuriam & commentitiam esse suspicatur. Ad quam epistolam Origenes copiosissimè respondit: Ejusdem Africani C quinque de Chronographia libri accuratissimè compositi ad nos etiam pervenerunt. In quibus se Alexandriam profectum esse testatur, ob maximam omnium famam atque existimationem de Heracla, quem in Philosophia aliisqueGrecorum disciplinis excellentem, ad Episcopatum Alexandrinæ Ecclesiæ provectum fuisse supra docuimus. Altera quoque ejusdem Africani exstat epistola ad Aristidem, de dissensione quæ videtur esse inter Matthæum & Lucam in stirpe Christi referenda. In qua Evangelistarum consensum apertissimè demonstrat ex narratione quadam quam à majoribus acceperat: quam & D nos jam antea in primo hujus Operis libro, suo loco inseruimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ Ἀφρικανοῦ.

ΕΝ τούτῳ καὶ Ἀφρικανὸς ὁ τῶν ἐπιγεγραμμένων κεστῶν συγγραφεὺς ἐγνωρίζετο. ἐπιστολὴ τούτου Ὠριγένει γραφεῖσα φέρεται. ἀποροῦντος ὡς ἂν νόθου καὶ πεπλασμένης οὔσης τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ κατὰ Σωσάνναν ἱστορίας· πρὸς ἣν Ὠριγένης ἀντιγράφει πληρέστατα. τοῦ δ' C αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἄλλα τὸν ἀριθμὸν πέντε χρονογραφιῶν ἦλθεν εἰς ἡμᾶς ἐπ' ἀκριβὲς πεπονημένα σπουδάσματα· ἐν οἷς φησιν ἑαυτὸν πορείαν στείλασθαι ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διὰ πολλὴν τοῦ Ἡρακλᾶ φήμην· ὃν ἐπὶ λόγοις φιλοσόφοις καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων μαθήμασιν εὖ μάλα διαπρέψαντα, τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας ἐγχειρισθῆναι ἐδηλώσαμεν. καὶ ἑτέρα δὲ τοῦ αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ φέρεται ἐπιστολὴ πρὸς Ἀριστείδην, περὶ τῆς νομιζομένης διαφωνίας τῆς παρὰ Ματθαίῳ τε καὶ Λουκᾷ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογιῶν. ἐν ᾗ σαφέστατα τὴν συμφωνίαν τῶν Εὐαγγελιστῶν παρίστησιν, ἐξ ἱστορίας εἰς αὐτὸν κατελθούσης· ἣν κατὰ καιρὸν ἐν τῷ D πρώτῳ τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως προλαβόντες ἐξεθέμην.

CAPUT XXXII.

Quot & quos Origenes Cæsareæ in Palæstina Commentarios scripsit.

Huc refer Niceph c. 19. l. 5.

PEr hæc tempora Origenes in Esaïam simul & Ezechielem Comentarios composuit. Ex quib⁹ in tertiam quidem partem Esaïæ, usque ad visionem illam quadrupedum in solitudine, triginta ad nos Volumina pervenerunt: in Ezechielem verò quinq; & viginti, præter quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Τίνα Ὠριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο.

ΚΑὶ Ὠριγένει δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν. ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ συνετάττετο. ὧν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἡσαΐου μέχρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τριάκοντα εἰς ἡμᾶς περιῆλθον τόμοι. εἰς δὲ τὸν Ἰεζεκιὴλ πέντε καὶ

εἴκοσιν. οὓς καὶ μόνους εἰς τὸν πάντα πεποίηται Προφήτην. γενόμενος δὲ τηνικάδε ἐν Ἀθήναις, περαίνει μὲν τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ· τῶν δὲ εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων ἄρχεται, καὶ πρόεισί γε αὐτόθι μέχρι τοῦ πέμπτου συγγράμματος. ἐπανελθὼν δὲ ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, καὶ ταῦτα εἰς πέρας δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν ἄγει. τί δεῖ τῶν λόγων τἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἀκριβῆ κατάλογον ποιεῖσθαι, ἰδίας δεόμενον σχολῆς· ὃν καὶ ἀνεγράψαμεν, ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς ἱεροῦ μάρτυρος ἀναγραφῆς· ἐν ᾗ τὴν περὶ τὰ θεῖα σπουδὴν τοῦ Παμφίλου ὁπόση τις γεγόνει παριστῶντες, τῆς συναχθείσης αὐτῷ τῶν τε Ὠριγένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην. ἐξ ὧν ὅτῳ φίλον, πάρεστιν ἐντελέστατα τῶν Ὠριγένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι. νυνὶ δὲ προϊτέον ἐπὶ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκολουθίαν.

A in universum hunc Prophetam nihil scripsit. Intereà cùm Athenis moraretur, Commentarios quidem in Ezechielem absolvit: inchoavit autem expositionem in Canticum Canticorum, quam ad quintum usque librum ibidem agens produxit. Deinde Cæsaream reversus, opus illud decem omninò libris comprehensum ad exitum perduxit. Verùm quid attinet hoc loco omnium hujus viri librorum accuratum indicem texere, cùm id proprium opus desideret: jamque à nobis præstitum sit in libro quem de Pamphili qui nostra ætate Presbyter idem ac martyr fuit, vitâ B conscripsimus. Ubi cùm probare vellemus quantum Pamphili studium erga divinas literas fuisset, indices librorum tum Origenis, tum aliorum ecclesiæ Scriptorum quos ille undecunque collegerat, exhibuimus. Ex quibus quicumque voluerit, certissimè poterit cognoscere, quænam ex Origenis Operibus ad nos usque pervenerint. Nunc verò ad historiæ seriem redeamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ´.

Περὶ τῆς Βηρύλλου παρεκτροπῆς.

Βήρυλλος ὁ μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένος Βοστρῶν τῆς Ἀραβίας Ἐπίσκοπος, C τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειρᾶτο. τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ᾽ ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν, πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας. μὴ δὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ᾽ ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. ἐπὶ τούτῳ πλείστων Ἐπισκόπων ζητήσεις καὶ διαλόγους πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιημένων, μεθ᾽ ἑτέρων παρακληθεὶς Ὠριγένης, κάτεισι μὲν εἰς ὁμιλίαν τὰ πρῶτα τῷ ἀνδρὶ, τίνα νοῦν ἔχοι ἀποπειρώμενος· D ὡς δ᾽ ἔγνω ὅ, τι καὶ λέγοι, εὐθύνας μὴ ὀρθοδοξοῦντα. λογισμῷ τε πείσας καὶ ἀποδείξει ἀναλαβὼν αὐτὸν, τῇ περὶ τοῦ δόγματος ἐφίστησιν ἀληθείᾳ, ἐπί τε τὴν προτέραν ὑγιῆ δόξαν ἀποκαθίστησι. καὶ φέρεταί γε εἰσέτι νῦν ἔγγραφα τοῦ τε Βηρύλλου καὶ τῆς δι᾽ αὐτὸν γενομένης Συνόδου, ὁμοῦ τὰς Ὠριγένους πρὸς αὐτὸν ζητήσεις, καὶ τὰς λεχθείσας ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παροικίας διαλέξεις, ἕκαστά τε τῶν τότε πεπραγμένων περιέχοντα. καὶ ἄλλα μὲν οὖν μυρία Ὠριγένους πέρι μνήμῃ παραδιδόασι τῶν καθ᾽

Caput XXXIII.

De errore Berylli.

Tunc temporis Beryllus de quo superius dictum est, Bostrorum in Arabia episcopus, ecclesiasticam pervertens regulam, nova quædam & aliena à fide Catholica inducere conatus est; ausus asserere Dominum ac Servatorem nostrum antequàm inter homines versaretur, non substitisse in propriæ personæ differentia: nec propriam sed paternam duntaxat divinitatem in se residentem habere. Cumq; ea de re plurimi episcopi quæstiones ac disputationes adversus illum habuissent, rogatus unà cum reliquis Origenes, primùm quidem cum illo familiariter collocutus est, ut quænam esset hominis sententia exploraret. Postquam verò liquidò cognovit quid diceret, errorem ejus coarguit: allatisque rationibus ac demonstrationibus convictum hominem quasi manu apprehendens, ad veritatis viam perduxit, & ad pristinam sanamque sententiam revocavit. Exstant hodieque tum Berylli, tum Synodi ipsius causâ congregatæ edita monumenta; in quibus & quæstiones adversus illum propositæ ab Origene, & disputationes in ecclesia ejus habitæ, & singula quæ tunc gesta sunt continentur. Sed & alia de Origene quamplurima

Huc refer Niceph. c.22. l. 5.

memoriæ tradita sunt à senioribus nostræ ætatis presbyteris: quæ quoniam ad præsentis Operis institutum nihil faciunt, omittenda esse duxi. Quæcunque verò necesse est de illo cognoscere, ea peti possunt ex Apologetico qui à nobis & à sacrosancto nostri temporis martyre Pamphilo pro illius defensione conscriptus est: quem quidem nos propter malevolos quosdam accusatores, communi studio atque opere junctim elaboravimus.

A ἡμᾶς οἱ πρεσβύτεροι. ἃ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ, ὡς τῆς ἐνεστώσης ἐχόμενα πραγματείας. ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ ἀπολογίας, πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἣν τῶν φιλαιτίων ἕνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις, διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα.

Caput XXXIV.

De Philippo Cæsare.

Huc refer Niceph. c. 25. l. 5.

INterea cùm Gordianus sex totis annis Romanum Imperium administrasset, Philippus unà cum Philippo filio in ejus locum successit. Hunc utpote Christianum, fama est in postrema paschæ vigilia precationum in Ecclesia participem simul cum reliquo populo fieri voluisse: sed Episcopum qui tunc Ecclesiæ præerat, non prius illi aditum permisisse quàm confessionem scelerum fecisset, iisque qui humanitus lapsi fuerant, & in pœnitentium ordine stabant, sese adjunxisset. Quippe ob multa quæ commiserat crimina, numquam omninò ab Episcopo fuisset admissus, nisi id prius fecisset. Et Imperator quidem libenter obtemperasse dicitur, sincerumque ac religiosum affectum timoris Dei, operibus ipsis declarasse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ΄.

Τὰ κατὰ Φίλιππον Καίσαρα.

B ΕΤεσι δὲ ὅλοις ἓξ Γορδιανοῦ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἀνύσαντος, Φίλιππος ἅμα παιδὶ Φιλίππῳ τὴν ἀρχὴν διαδέχεται. τοῦτον κατέχει λόγος χριστιανὸν ὄντα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ Πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μεταχεῖν ἐθελῆσαι· οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις, μετανοίας τε χώραν ἴσχουσιν, ἑαυτὸν κα-C ταλέξαι· ἄλλως γὰρ μὴ ἄν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι. καὶ πειθαρχῆσαί γε προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδεδειγμένον.

Caput XXXV.

Quomodo Dionysius Heraclæ in Episcopatu successit.

Vide Nicephor. c. 26. l. 5.

ANno autem hujus Imperii tertio cum Heraclas post sexdecim Episcopatus annos diem extremum obiisset, pontificatum Alexandrinæ Ecclesiæ suscepit Dionysius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ΄.

Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν Ἐπισκοπὴν διεδέξατο.

ΤΡίτον δὲ τούτῳ ἔτος ἦν, καθ' ὃ μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τὸν βίον ἐπὶ ἑκκαίδεκα ἔτεσι τῆς προστασίας, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν D ἐκκλησιῶν τὴν Ἐπισκοπὴν Διονύσιος ὑπολαμβάνει.

Caput XXXVI.

Quot præterea libri ab Origene lucubrati sint.

Vide Niceph. l. 5. c. 19.

QUo tempore cum fides nostra, ut par erat, augeretur in dies, & doctrina Christianorum summa ubique libertate frueretur, Origenes jam sexagenario major: utpote qui ex diuturna exercitatione maximum dicendi usum sibi comparasset, conciones quas habebat ad populum, à Notariis excipi permisit, cum id antea fieri numquã concessisset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λϛ΄.

Ὅσα ἄλλα ἐσπούδασται τῷ Ὠριγένει.

ΤΟτε δῆτα οἷα καὶ εἰκὸς ἦν πληθυούσης τῆς πίστεως, πεπαρρησιασμένου τε τοῦ καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσι λόγου, ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα φασὶν ἔτη τὸν Ὠριγένην γενόμενον. ἅτε μεγίστην ἤδη συλλεξάμενον ἐκ τῆς μακρᾶς παρασκευῆς ἕξιν, τὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λεγομένας αὐτοῦ διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι. οὐ πρότερόν ποτε τοῦτο γενέσθαι συγκεχωρηκότα

A χωρηκότα. ἐν τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ' ἡμῶν Κέλσου τοῦ ἐπικουρείου ἀληθῆ λόγον, ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει. καὶ τοὺς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον εἰκοσιπέντε τόμους. τούς τε εἰς τοὺς δώδεκα Προφήτας, ἀφ' ὧν μόνους εὕρομεν πέντε καὶ εἴκοσι. φέρεται δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν βασιλέα Φίλιππον ἐπιστολή. καὶ ἄλλη πρὸς τὴν τούτου γαμετὴν Σευήραν. διάφοροί τε ἄλλαι πρὸς διαφόρους. ὧν ὁπόσας σποράδην παρὰ διαφόροις σωθείσας συναγαγεῖν δεδυνήμεθα,
B ἐν ἰδίαις τόμων περιγραφαῖς, ὡς ἂν μηκέτι διαρρίπτοιντο κατελέξαμεν, τὸν ἑκατὸν ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας. γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ τῷ κατὰ Ῥώμην Ἐπισκόπῳ, ἑτέροις τε πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδοξίας. ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις, ἐν ἕκτῳ τῆς γραφείσης ἡμῖν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας.

Sub idem tempus octo libros composuit adversus librum quemdam Celsi Epicurei contra Christianos qui de vera doctrina inscribitur. Quinque prӕterea ac viginti Volumina in Evangelium Matthæi elaboravit: & in duodecim Prophetas expositiones, quarum quinque duntaxat & viginti libros reperimus. Exstat etiam ejus epistola ad Imperatorem ipsum Philippum, & altera ad conjugem illius Severam: diversæ prӕterea ad diversos scriptæ. Ex quibus quotcunq; sparsim apud varios asservatas reperire potuimus, seorsum in proprios libros, ne iterum dissiparentur, digessimus. Sunt autem illæ numero supra centum. Sed & ad Fabianum Romanę urbis episcopum, & ad complures alios ecclesiarum Antistites de recta fidei suæ ratione epistolas scripsit. Harum autem rerum certissima documenta habes in sexto libro Apologetici illius quem nos pro ejus defensione conscripsimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ΄.

Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως.

Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸν
C δηλούμενον ἐπιφύονται χρόνον, δόγματος ἀλλοτρίου τῆς ἀληθείας εἰσηγηταί. οἳ ἔλεγον τὴν ἀνθρωπείαν ψυχὴν τέως μὲν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν, ἅμα τῇ τελευτῇ συναποθνήσκειν τοῖς σώμασι καὶ συνδιαφθείρεσθαι. αὖθις δέ ποτε κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν σὺν αὐτοῖς ἀναβιώσεσθαι. καὶ δὴ καὶ τότε συγκροτηθείσης οὐ σμικρᾶς συνόδου, πάλιν Ὠριγένης παρακληθεὶς κἀνταῦθα, κινήσας τε λόγους ἐπὶ τοῦ κοινοῦ περὶ τοῦ ζητουμένου οὕτως ἠνέχθη, ὡς μετατεθῆναι τὰς τῶν πρότερον ἐσφαλμένων διανοίας.

Caput XXXVII.

De Arabum discordia.

Eodem tempore alii rursus in Arabia, dogmatis cujusdam à veritate prorsus alieni auctores exstiterunt. Asserebant enim hominum animas in prӕsenti quidem sęculo unà cum corporibus interire atque corrumpi: rursus verò resurrectionis tempore simul cum iisdem corporibus ad vitam esse redituras. Convocato igitur hanc ob causam non exiguo concilio, iterum rogatus etiam illic Origenes, cum disputationem de quæstione illa coram omni multitudine instituisset, tanto robore decertavit, ut qui prius in errorem lapsi fuerant, sententiam mutarent. Vide Nicephor. l. 5 c. 23.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ΄.

Περὶ τῆς Ἑλκεσαϊτῶν αἱρέσεως.

Τότε δὲ καὶ ἄλλη διαστροφὴ κατάρχεται ἡ τῶν Ἑλκεσαϊτῶν λεγομένη αἵρεσις. ἣ καὶ ἅμα τῷ ἄρξασθαι ἀπέσβη. μνημονεύει δ' αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν ὀγδοηκοστὸν δεύτερον Ψαλμὸν ὁ Ὠριγένης, ὧδέ πως λέγων. ἐλήλυθέ τις ἐπὶ τοῦ παρόντος μέγα φρονῶν ἐπὶ τῷ δύνασθαι πρεσβεύειν γνώμης ἀθέου καὶ ἀσεβεστάτης, καλουμένης Ἑλκεσαϊτῶν, νεωστὶ ἐπανισταμένης ταῖς ἐκκλησίαις. ἐκείνη ἡ γνώμη

Caput XXXVIII.

De hæresi Helcesaitarum.

Alius quoque tunc temporis error exortus est, Helcesaitarum scilicet hæresis: quæ quidem simul nata, simul exstincta est. Hujus mentionem facit Origenes in Homilia ad populum qua Psalmum octogesimum secundum exponit, his verbis: Quidam, inquit, nuper advenit de se ipse magnificè sentiens, utpote qui impiam & nefariam Helcesaitarum opinionem quæ adversus ecclesiam recens coorta est, possit defendere. Expo- Huc refer Niceph. l. 5. c. 24.

A nam autem vobis quæ & quanta perperam asserat hæc secta, ne fortè vos ab illa abripi sinatis. Ex universo sacræ Scripturæ Canone quædam rejicit: quibusdam verò utitur testimoniis tum ex vetere instrumento, tum ex evangelio. Paulum quidem Apostolum integrum repudiat. Docet præterea indifferentem rem esse Christum abnegare: & eum qui sapit, ore quidem tenus in ipso discrimine negaturum esse, sed non ex animi sententia. Librum etiam proferunt quem è cælo delapsum affirmant: eosque qui auscultaverint illi & crediderint, peccatorum veniam consecuturos, & quidem diversum ab illa pec-
B catorum remissione quam Jesus Christus impertiit. Sed de his hactenus.

οἷα λέγει κακὰ, παραθήσομαι ὑμῖν, ἵνα μὴ συναρπάζησθε. ἀθετεῖ τινὰ ἀπὸ πάσης γραφῆς. κέχρηται ῥητοῖς πάλιν ἀπὸ πάσης παλαιᾶς τε καὶ Εὐαγγελικῆς· τὸν Ἀπόστολον τέλεον ἀθετεῖ. φησὶ δὲ ὅτι τὸ ἀρνήσασθαι ἀδιάφορόν ἐστι. καὶ ὁ μὲν νοήσας, τῷ στόματι ἐν ἀνάγκαις ἀρνήσεται. τῇ δὲ καρδίᾳ οὐχί. καὶ βίβλον τινὰ φέρουσιν, ἣν λέγουσιν ἐξ οὐρανοῦ καταπεπτωκέναι. καὶ τὸν ἀκηκοότα ἐκείνης καὶ πιστεύοντα, ἄφεσιν λήψεσθαι τῶν ἁμαρτημάτων. ἄλλην ἄφεσιν παρ' ἣν Χριστὸς Ἰησοῦς ἀφῆκε. καὶ τὰ μὲν περὶ τούτων τάδε ἐστίν.

Caput XXXIX.

De persecutione Decii, & quæ passus est Origenes.

Huc refer Niceph. c. 27. 32. l. 5.

Philippo interim cùm septem annis regnavisset, successit Decius: qui præ odio adversus Philippum, persecutionem intulit Ecclesiæ. In qua persecutione cum Fabianus Romæ martyrium pertulisset, in ejus locum Cornelius subrogatus est episcopus. In Palæstina autem Alexander Hierosolymorum Episcopus, rursus propter Christum ad Præ-
C sidis tribunal adductus, cùm ex secunda hac confessione magnam gloriam retulisset, Cæsareę in carcerem conject° est: vir decora senectute & veneranda canitie conspicuus. qui cùm post pręclaram atq; illustrem Christianæ fidei confessionem in pręsidiali judicio editam, tandem in custodia animam exhalasset, Mazabanes in ejus locum episcop° Hierosolymorum renuntiatus est. Eodemq; modo apud Antiochiam episcopo Babyla post confessionem in vinculis mortuo, Fabius ecclesiæ illi præficitur. Por-
D rò quæ & quanta Origeni in ea persecutione acciderint: & quis horum omniũ exitus fuerit, dum pessimus Dæmon omnes adversus illum copias instantius movet, cunctisque machinis ac viribus eum impugnat, & in hunc præ reliquis omnibus qui tunc temporis appetiti sunt, præcipuè irruit: Quæ item & quanta propter doctrinam Christi vir ille pertulerit, vincula scilicet & corporis cruciatus, & in intimo carceris recessu ferrei torquis ærumnas; utque multorum dierum spatio pedes in nervo ad quatuor usque foraminum interstitia distenti fuerint: ad hæc ignium

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘʹ.

Περὶ τῶν κατὰ Δέκιον.

Ἀλλὰ γὰρ Φίλιππον ἔτεσιν ἑπτὰ βασιλεύσαντα, διαδέχεται Δέκιος· ὃς δὴ τοῦ πρὸς Φίλιππον ἔχθους ἕνεκα, διωγμὸν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐγείρει· ἐν ᾧ Φαβιανοῦ ἐπὶ Ῥώμης μαρτυρίῳ τελειωθέντος, Κορνήλιος τὴν Ἐπισκοπὴν διαδέχεται. ἐπὶ δὲ Παλαιστίνης Ἀλέξανδρος ὁ τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος, αὖθις διὰ Χριστὸν ἐν τῇ Καισαρείᾳ ἡγεμονικοῖς παραστὰς δικαστηρίοις. καὶ ἐπὶ δευτέρᾳ διαπρέψας ὁμολογίᾳ, δεσμωτηρίου πειρᾶται. λιπαρῷ γήρει καὶ σεμνῇ πολιᾷ κατεστεμμένος. τούτου δὲ μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς δικαστηρίοις λαμπρὰν καὶ περιφανῆ μαρτυρίαν, ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς κοιμηθέντος, Μαζαβάνης διάδοχος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκοπῆς ἀναδείκνυται. τῷ δ' Ἀλεξάνδρῳ παραπλησίως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοῦ Βαβύλα μετὰ τὴν ὁμολογίαν ἐν δεσμωτηρίῳ μεταλλάξαντος, Φάβιος τῆς αὐτόθι προΐσταται ἐκκλησίας. τὰ μὲν οὖν Ὠριγένει κατὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα οἷα καὶ ὅσα. καὶ ὁποίας ἔτυχε τελευτῆς, τοῦ πονηροῦ δαίμονος ἐφαμίλλως τῷ ἀνδρὶ πανστρατιᾷ παραταξαμένου, πάσῃ τε μηχανῇ καὶ δυνάμει κατ' αὐτοῦ στρατηγήσαντος, παρὰ πάντας τε τοὺς τηνικάδε πολεμηθέντας διαφερόντως ἐπισκήψαντος αὐτῷ. οἷά τε καὶ ὅσα διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ὁ ἀνὴρ ὑπέμεινε δεσμὰ καὶ βασάνους τὰς κατὰ τοῦ σώματος. τάς τε ὑπὸ σιδήρῳ κλοιῷ καὶ μυχοῖς εἱρκτῆς τιμωρίας. καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας ὑπὸ τέσσαρα τοῦ

κολαστηρίου ξύλου παραδοθεὶς διαστήματα καταπασσώμενος. πυρός τε ἀπειλάς, καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἐπενεχθέντα καρτερῶς ἤνεγκεν. οἵου τε τὰ κατ᾽ αὐτὸν ἔτυχε τέλους, μηδαμῶς αὐτὸν ἀνελεῖν παντὶ σθένει τοῦ δικαστοῦ φιλονείκως ἐνστάντος. ὁποίας τε μετὰ ταῦτα καταλείπει φωνάς, καὶ αὐτὰς πλήρεις τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις ὠφελείας. πλεῖσται ὅσαι τἀνδρὸς ἐπιστολαὶ τἀληθὲς ὁμοῦ καὶ ἀκριβὲς περιέχουσι.

minas, & quæcumque alia ab inimicis illata fortiter sustinuit: & cujusmodi tandem harum rerum exitus fuerit, judice omni virium nisu ambitiosè contendente ne illum interficeret: deniq; quos sermones posthęc quamque utiles iis qui consolatione indigent reliquerit, plurimæ ejus epistolæ non minus verè quàm accuratè commemorant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Περὶ τῶν Διονυσίῳ συμβάντων.

Τὰ γέτοι κατὰ Διονύσιον, ἐκ τῆς πρὸς Γερμανὸν ἐπιστολῆς αὐτοῦ παραθήσομαι· ἔνθα τοῦτον περὶ ἑαυτοῦ λέγων ἱστορεῖ τὸν τρόπον. ἐγὼ δὲ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ λαλῶ, καὶ αὐτὸς οἶδεν ὅτι οὐ ψεύδομαι· οὐδὲ μίαν ἐπ᾽ ἐμαυτοῦ βαλλόμενος, οὐδὲ ἀθεεὶ πεποίημαι τὴν φυγήν. ἀλλὰ καὶ πρότερον τοῦ κατὰ Δέκιον προτεθέντος διωγμοῦ, Σαβῖνος αὐτῆς ὥρας Φρουμεντάριον ἔπεμψεν εἰς ἀναζήτησίν μου. κἀγὼ μὲν τεσσάρων ἡμερῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἔμεινα, τὴν ἄφιξιν τοῦ Φρουμενταρίου προσδοκῶν. ὁ δὲ πάντα μὲν περιῆλθεν, ἀνερευνῶν. τὰς ὁδούς, τοὺς ποταμούς, τοὺς ἀγρούς. ἔνθα κρύπτεσθαί με ἢ βαδίζειν ὑπενόησεν. ἀορασίᾳ δὲ εἴχετο, μὴ εὑρίσκων τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ ἐπίστευεν οἴκοι με διωκόμενον μένειν. καὶ μόλις μετὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν κελεύσαντός μοι μεταστῆναι τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδόξως ὁδοποιήσαντος. ἐγώ τε καὶ οἱ παῖδες καὶ πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν, ἅμα συνεξήλθομεν. καὶ ὅτι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἔργον ἐκεῖνο γέγονε, τὰ ἑξῆς ἐδήλωσεν. ἐν οἷς τάχα τισὶ γεγόναμεν χρήσιμοι. εἶτα τινὰ μεταξὺ εἰπών, τὰ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῷ συμβεβηκότα δηλοῖ, ταῦτα ἐπιφέρων. ἐγὼ μὲν γὰρ περὶ ἡλίου δυσμὰς ἅμα τοῖς σὺν ἐμοὶ γενόμενος ὑπὸ τοῖς στρατιώταις, εἰς Ταπόσιριν ἤχθην· ὁ δὲ Τιμόθεος κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἔτυχε μὴ παρών, μηδὲ καταληφθείς. ἐλθὼν δὲ ὕστερον, εὗρε τὸν οἶκον ἔρημον· καὶ φρουροῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, ἡμᾶς δὲ ἐξηνδραποδισμένους. καὶ μεθ᾽ ἕτερα φησί. καὶ τίς ὁ τῆς θαυμασίας οἰκονομίας αὐτοῦ τρόπος· τὰ γὰρ ἀληθῆ λεχθήσεται. ἀπήντα τις τῶν χωριτῶν ὑποφεύγοντι τῷ Τιμοθέῳ καὶ τεταραγμένῳ. καὶ τὴν αἰτίαν

CAPUT XL.

De his quæ Dionysio acciderunt.

Quæ autem Dionysio contigerunt, ex ipsius adversus Germanum epistola hic adscribam: in qua de semetipso verba faciens, ita narrat: Ego verò coram Deo loquor, & ipse scit me nequaquam mentiri: nunquam mea sponte, nec sine Dei nutu fugam inii. Sed & prius, cum persecutionis edictum sub Decio propositum fuisset, Sabinus Frumentarium qui me requireret, eodem temporis momento misit. Atque ego quidem quatriduo domi mansi, adventum exspectans Frumentarii. Ille verò omnia circumeundo perscrutabatur; vias, fluvios, agros: ubi me occultari aut quà transiturum esse suspicabatur. Verùm caligo quædam ei obtutum ademerat, ne domum reperiret. Neque enim opinabatur me domi consistere grassante adversus me persecutione. Vixque post diem quartum, cùm Deus mihi ut aliò migrarem præcepisset, ac præter opinionem omnium viam aperuisset: ego & famuli, multique ex fratribus simul egressi sumus. Atque id divinæ providentiæ opus fuisse, rerum eventus postea declaravit. Siquidem nonnullis fortasse haudquaquam inutiles fuimus. Deinde paucis interpositis, ea quæ ipsi post fugam contigerunt subjungit his verbis: Ego quidem circa Solis occasum unà cùm comitibus meis à militibus comprehensus, Taposirim perductus sum. Timotheus verò Deo ita disponente, tum quidem non adfuit, nec comprehensus est. Sed cùm postea advenisset, domum vacuam reperit, & satellites qui eam custodiebant: nos verò in servitutem abductos. Et aliquanto post: Quisnam verò, inquit, divinæ illius dispositionis ordo ac modus fuit? Dicam enim quæ vera sunt. Aufugienti & perturbato Timotheo agrestis

Huc refer Niceph. c.28. l. 5.

quidam occurrens, causam festinationis percontatur. Ille rem ut erat exposuit. Rusticus re audita (pergebat tunc forte ad nuptiale convivium. Solent enim in hujusmodi conviviis totam noctem pervigilare) ingressus rem discumbentibus narrat. Qui confestim quasi signo dato, omnes uno impetu consurrexerunt: & concito cursu in nos irruentes, clamorem ediderunt. Continuo satellitibus qui nos custodiebant in fugam versis, supervenientes, nos, ut eramus, nudis in grabatis jacentes deprehenderunt. Ac primo quidem aspectu, Deum testor, latrones esse existimans qui spoliandi ac diripiendi causâ venissent, manens in lectulo meo nudus, sola opertus linea tunica, reliquam vestem quæ juxta me posita erat eis porrexi. At illi consurgere me & quam celerrimè proficisci jusserunt. Tunc demum intelligens cujus rei gratia venissent, vociferari cœpi: rogans atque obtestans ut abirent, nosque illic dimitterent. Quod si de nobis bene mereri vellent, orabam ut eos qui me abducebant satellites prævenirent, ipsiq; caput mihi demerent. Hæc me vociferantem, ut norunt ii qui mihi consortes & participes ærumnarum omnium fuere, invitum surgere coëgerunt. Ac me quidem ipse humi supinum abjeci. Illi verò pedibus manibusque comprehendentes me trahere atque educere cœperunt. Sequebantur me Caïus & Faustus, Petrus ac Paulus: qui horum omnium testes fuere. Qui me suscipientes, ex oppidulo exportarunt, ac deinde nudo impositum asino abduxerunt. Et hæc quidem de seipso Dionysius narrat.

A τῆς ἐπείξεως ἐπύθετο. ὁ δὲ τἀληθὲς ἐξεῖπε. κἀκεῖνος ἀκούσας. ἀπῄει δὲ εὐωχησόμενος γάμους. διαπαννυχίζειν γὰρ αὐτοῖς ἐν ταῖς τοιαύταις συνόδοις ἔθος. εἰσελθὼν ἀπήγγειλε τοῖς κατακειμένοις. οἱ δὲ ὁρμῇ μιᾷ καθάπερ ἀπὸ συνθήματος πάντες ἐξανέστησαν. καὶ δρόμῳ φερόμενοι τάχιστα ἧκον. ἐπισπεύδοντές τε ἡμῖν, ἠλάλαξαν· καὶ φυγῆς εὐθέως τῶν φρουρούντων ἡμᾶς στρατιωτῶν γενομένης, ἐπέστησαν ἡμῖν ὡς εἴχομεν ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων κατακείμενοι. κἀγὼ μὲν οἶδεν ὁ Θεὸς ὡς λῃστὰς εἶ-
B ναι πρότερον ἡγούμενος ἐπὶ σύλησιν καὶ ἁρπαγὴν ἀφικομένους, μένων ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἧς ἤμην γυμνὸς, ἐν τῷ λινῷ ἐσθήματι. τὴν δὲ λοιπὴν ἐσθῆτα παρακειμένην αὐτοῖς ὤρεγον. οἱ δὲ ἐξανίστασθαί τε ἐκέλευον καὶ τὴν ταχίστην ἐξιέναι. καὶ τότε συνεὶς ἐφ' ᾧ παρῆσαν, ἀνέκραγον δεόμενος αὐτῶν καὶ ἱκετεύων ἀπιέναι καὶ ἡμᾶς ἐᾶν· εἰ δὲ βούλονταί τι χρηστὸν ἐργάσασθαι, τοὺς ἀπάγοντάς με φθάσαι, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοὺς τὴν ἐμὴν ἀποτεμεῖν ἠξίουν. καὶ τοιαῦτα βοῶντος, ὡς ἴσασιν οἱ κοινωνοί μου καὶ
C μέτοχοι πάντων γενόμενοι, ἀνίστασαν πρὸς βίαν. κἀγὼ μὲν παρῆκα ἐμαυτὸν ὕπτιον εἰς τοὔδαφος· οἱ δὲ διαλαβόντες χειρῶν καὶ ποδῶν, σύροντες ἐξήγαγον. ἐπηκολούθουν δέ μοι οἱ τούτων πάντων γενόμενοι μάρτυρες. Γάϊος. Φαῦστος. Πέτρος. Παῦλος· οἳ καὶ ὑπολαβόντες με, φοράδην ἐξήγαγον τοῦ πολιχνίου. καὶ ὄνῳ γυμνῷ ἐπειβάσαντες ἀπήγαγον. ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ ὁ Διονύσιος διεξέρχεται.

Caput XLI.

De iis qui Alexandriæ martyrium subierunt.

Huc refer Niceph. l. 5. c. 29. 30. 31.

IN epistola verò ad Fabium episcopum Antiochiæ, eorum qui imperante Decio martyrium Alexandriæ subierunt, certamina refert hoc modo: Nequaquam ex Imperatoris edicto persecutio cœpta est, quippe quæ integro anno anteverterat. Etenim infaustus quidam Vates ac Poëta quisquis ille fuit, commoverat jam antea atque incitaverat adversus nos Gentilium turbas, ad innatam genti superstitionem animos eorum incendens. Ab hoc igitur homine stimulati, omnemque ad patranda scelera licentiam nacti,

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Περὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρησάντων.

Ὁ δ' αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Φάβιον Ἐπίσκοπον Ἀντιοχέων, τῶν κατὰ Δέκιον μαρτυρησάντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοὺς ἀγῶνας, τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον. οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ προστάγματος ὁ διωγμὸς παρ' ἡμῖν ἤρξατο, ἀλλὰ γὰρ ὅλον ἐνιαυτὸν προὔλαβε· καὶ φθάσας ὁ κακῶν τῇ πόλει ταύτῃ μάντις καὶ ποιητὴς ὅστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκίνησε καὶ παρώρμησε καθ' ἡμῶν τὰ πλήθη τῶν ἐθνῶν, εἰς τὴν ἐπιχώριον αὐτοὺς δεισιδαιμονίαν ἀναρριπίσας. οἱ δὲ ἐρεθισθέντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πάσης ἐξουσίας

εἰς ἀνοσιουργίαν λαβόμενοι. μόνην εὐσέβειαν τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων ταύτην ὑπέλαβον, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν. πρῶτον μὲν οὖν πρεσβύτην Μητρᾶν ὀνόματι συναρπάσαντες, καὶ κελεύσαντες ἄθεα λέγειν ῥήματα. μὴ πειθόμενον, ξύλοις τε παίοντες τὸ σῶμα, καὶ καλάμοις ὀξέσι τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεντοῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον, κατελιθοβόλησαν. ἔπειτα πιστὴν γυναῖκα Κοΐνταν καλουμένην ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀπαγαγόντες, ἠνάγκαζον προσκυνεῖν· ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυττομένην, ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν, διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος λιθοστρώτου σύροντες, προσαρασσομένην τοῖς μυλιαίοις λίθοις ἅμα καὶ μαστιγοῦντες, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον. εἶθ' ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τῶν θεοσεβῶν οἰκίας· καὶ οὓς ἐγνώριζον ἕκαστοι γειτνιῶντας, ἐπισπεύδοντες ἦγον. ἐσύλων τε καὶ διήρπαζον. τὰ μὲν τιμιώτερα τῶν κειμηλίων νοσφιζόμενοι· τὰ δὲ εὐτελέστερα καὶ ὅσα ἐκ ξύλων ἐπεποίητο, διαρριπτοῦντες, καὶ κατακαίοντες ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἑαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν. ἐξέκλινον δὲ καὶ ὑπανεχώρουν οἱ ἀδελφοί. καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων, ὁμοίως ἐκείνοις οἷς καὶ Παῦλος ἐμαρτύρησε, μετὰ χαρᾶς προσεδέξαντο. καὶ οὐκ οἶδ' εἴ τις πλὴν εἰ μή πού τις εἷς ἐμπεσὼν, μέχρι γε τούτου τὸν Κύριον ἠρνήσατο. ἀλλὰ καὶ τὴν θαυμασιωτάτην τότε παρθένον πρεσβῦτιν Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, τοὺς μὲν ὀδόντας ἅπαντας, κόπτοντες τὰς σιαγόνας, ἐξήλασαν· πυρὰν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως, ζῶσαν ἠπείλουν κατακαύσαι, εἰ μὴ συνεκφωνήσειεν αὐτοῖς τὰ τῆς ἀσεβείας κηρύγματα. ἡ δὲ ὑποπαραιτησαμένη βραχὺ καὶ ἀνεθεῖσα, συντόνως ἐπεπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέφλεκται. Σαραπίωνά τε καταλαβόντες ἐφέστιον, σκληραῖς βασάνοις αἰκισάμενοι, καὶ πάντα τὰ ἄρθρα διακλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπερῴου πρηνῆ κατέρριψαν. οὐδεμία δὲ ὁδὸς, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν. οὐ νύκτωρ, οὐ μεθ' ἡμέραν. ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάντων κεκραγότων, εἰ μὴ τὰ δύσφημα τίς ἀνυμνοίη ῥήματα, τοῦτον εὐθέως δεῖν σύρεσθαί τε καὶ πίμπρασθαι. καὶ ταῦτα ἐπιπολὺ μὲν τοῦτον ἤκμασε τὸν τρόπον. διαδεξαμένη δὲ τοὺς

A hanc solam pietatem cultumq; dæmonum suorum existimabant, si cædibus adversus nostros sævirent. Primum itaque senem quemdam Metram nomine, correptum impia verba proferre jubent. Quod cum ille abnueret, fustibus hominem verberantes, & acutis arundinibus vultum ejus oculosque pungentes, deductum in suburbium lapidibus obruerunt. Posthæc fidelem quamdam mulierem Quintam nomine, ad idoli templum perductam, adorare illud coëgerunt. Quod cùm illa aversaretur atque exsecraretur, constrictis pedibus eam per totius civitatis vicos aspero silice constratos rapientes, saxis illisam
B molaribus, flagris insuper verberantes, ad suburbium itidem abducunt; ibique lapidibus interficiunt. Omnes deinde uno impetu in domos Christianorum irruere cœperunt: & quos quisque sibi vicinos noverat, eos illicò properantes agebant, spoliabant ac diripiebant: ea quidem quæ maximè pretiosa essent in sinum suum congerentes: viliora autem & lignea quæque disjiciebant, ac per vias concremabant: captæ ab hostibus urbis speciem atque imaginem exhibentes. Fratres verò declinabant &
C subducebant se fuga; ac direptionem bonorum suorum perinde ac illi de quibus Paulus testificatus est, cum gaudio exceperunt. Nec eorum quisquam quod equidem sciam, nisi fortasse unus aliquis in illorum manus incidens, hactenus quidem Deum negavit. Sed & admirandam illam provectæ jam ætatis virginem Apolloniam tunc comprehenderunt. Et maxillas quidem ejus verberantes, cunctos ei dentes excusserunt. Accenso autem extra urbem rogo, minabantur vivam se illam combusturos, nisi unà cum ipsis impia verba pronuntiaret. At illa veniam depre-
D cari paulisper visa, atque interim dimissa, celeriter in ignem insiliit & conflagravit. Præterea Serapionem quemdam cum in ædibus suis deprehendissent, acerbissimis tormentis excruciarunt, & membris omnibus confractum ex cœnaculo præcipitem dejecerunt. Porro nusquam: non per viam publicam, non per angiportus incedere, aut noctu aut interdiu nobis licebat: cum omnes ubique & assiduè clamitarent: quicumq; impia illa verba proferre abnuisset, eum illicò trahendum esse, & flammis ultricib⁹ absumendum. Et hæc quidem diutissimè viguerunt ad hunc

modum. Secuta deinde seditio & bellum civile miseros excipiens, crudelitatem quâ in nostros grassati fuerant, in ipsos mutuo convertit. Ac nos quidem paulum respiravimus, dum illorum cessaret furor. Sed continuo imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est: & gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum Imperatoris, illud ipsum fere quod à Domino nostro prædictum est, horrificum ac terribile exhibens, adeo ut ipsi etiam electi, si fieri posset, scandalum paterentur. Omnes certè mirum in modum exterriti sunt. Ac multi quidem ex illustrioribus, præ metu statim occurrerunt. Alii qui rem publicam administrabant, ipsa actuum suorum necessitate pertracti veniebant. Alii à notis & familiaribus adducebantur: & nominatim citati, ad impura & profana sacrificia accedebant: nonnulli quidem pallidi ac tremebundi, quasi non sacrificaturi, sed ipsi potius victimarum loco idolis immolandi essent. Adeo ut à circumstante multitudine deriderentur: quippe qui palam omnibus ostenderent, se tum ad moriendum, tum ad sacrificandum pusillo animo esse. Alii verò promptius ad aras accurrebant, audacter affirmantes nunquam se antea Christianos fuisse. De quibus verissimè prædixit olim Dominus, ejusmodi homines ægrè salutem consecuturos. Ceteri autem partim alterutros eorum quos diximus sequebantur: partim se in fugam dabant: partim comprehendebantur. Ex quibus nonnulli cum usque ad vincula & custodiam progressi essent: quidam etiam plusculos dies in carcere perstitissent: prius tamen quam in judicium inducerentur, fidem ejurarunt. Nonnulli verò cum aliquandiu tormenta fortiter sustinuissent, ad reliqua quæ intentabantur supplicia animos despondent. Verùm beati illi ac stabiles columnæ Domini, ab ipso confirmati, & fidei suæ robori congruentē & ex æquo respondentem vim atque constantiam nacti, admirabiles regni illius testes effecti sunt. quorum Julianus, vir podagrę doloribus constrictus, qui nec stare poterat nec incedere: unà cum duobus aliis qui ipsum portabant, adductus est. Horum alter statim negavit. Alter nomine Cronion, qui Eunus cognominabatur, nec non & senex ipse Julianus, cum Christum confessi essent, per universam

A ἀθλίους ἡ στάσις, καὶ ὁ πόλεμος ὁ ἐμφύλιος, τὴν καθ' ἡμῶν ὠμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἔτρεψε. καὶ σμικρὸν μὲν προσανεπνεύσαμεν, ἀσχολίαν τοῦ πρὸς ἡμᾶς θυμοῦ λαβόντων· εὐθέως δὲ ἡ τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστέρας ἡμῖν μεταβολὴ διήγγελται· καὶ πολὺς ὁ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἀπειλῆς φόβος ἀνετείνετο. καὶ δὴ καὶ παρῆν τὸ πρόσταγμα· αὐτὸ σχεδὸν ἐκεῖνο οἷον τὸ προρρηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἀποφαῖνον τὸ φοβερώτατον, ὡς εἰ δυνατὸν σκανδαλίσαι καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

B πλὴν πάντες γε κατεπλήχεσαν. καὶ πολλοὶ μὲν εὐθέως τῶν περιφανεστέρων, οἱ μὲν ἀπήντων δεδιότες· οἱ δὲ δημοσιεύοντες, ὑπὸ τῶν πράξεων ἤγοντο· οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς ἐφείλκοντο. ὀνομαστί τε καλούμενοι, ταῖς ἀνάγνοις καὶ ἀνιέροις θυσίαις προσῄεσαν· οἱ μὲν ὠχριῶντες καὶ τρέμοντες, ὥσπερ οὐ θύσοντες, ἀλλ' αὐτοὶ θύματα καὶ σφάγια τοῖς εἰδώλοις ἐσόμενοι· ὡς ὑπὸ πολλοῦ τοῦ περιεστῶτος δήμου χλεύην αὐτοῖς ἐπιφέρεσθαι· καὶ δήλους μὲν εἶναι πρὸς πάντα δειλοὺς

C ὑπάρχοντας, καὶ πρὸς τὸ τεθνάναι καὶ πρὸς τὸ θῦσαι. οἱ δέ τινες ἑτοιμότερον τοῖς βωμοῖς προσέτρεχον, ἰσχυριζόμενοι τῇ θρασύτητι τὸ μηδὲ πρότερον χριστιανοὶ γεγονέναι. περὶ ὧν ἡ τοῦ Κυρίου πρόῤῥησις ἀληθεστάτη, ὅτι δυσκόλως σωθήσονται. τῶν δὲ λοιπῶν, οἱ μὲν εἵποντο τούτοις ἑκατέροις· οἱ δὲ ἔφευγον· οἱ δὲ ἡλίσκοντο. καὶ τούτων οἱ μὲν ἄχρι δεσμῶν καὶ φυλακῆς χωρήσαντες· καί τινες καὶ πλείονας ἡμέρας καθειρχθέντες, εἶτα καὶ πρὶν εἰς δικαστήριον εἰσελθεῖν, ἐξωμόσαντο. οἱ δὲ καὶ βασάνοις ἐπὶ ποσὸν ἐγκαρτερήσαντες, πρὸς

D τὸ ἑξῆς ἀπεῖπον. οἱ δὲ στεῤῥοὶ καὶ μακάριοι στῦλοι τοῦ Κυρίου, κραταιωθέντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν ἑαυτοῖς πίστεως ἀξίαν καὶ ἀνάλογον δύναμιν καὶ καρτερίαν λαβόντες, θαυμαστοὶ γεγόνασιν αὐτοῦ τῆς βασιλείας μάρτυρες. ὧν πρῶτος Ἰουλιανὸς· ἄνθρωπος ποδαγρὸς, μὴ στῆναι μὴ βαδίσαι δυνάμενος, σὺν ἑτέροις δύο τοῖς φέρουσιν αὐτὸν, προσήχθη. ὧν ὁ μὲν ἕτερος, εὐθὺς ἠρνήσατο· ὁ δ' ἕτερος Κρονίων ὀνόματι, ἐπίκλην δὲ Εὔνους, καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβύτης Ἰουλιανὸς, ὁμολογήσαντες τὸν Κύριον, διὰ πάσης τῆς πόλεως μεγίστης οὔσης ὡς ἴστε,

καμήλοις ἐποχούμενοι καὶ μετέωροι μαστιγούμενοι, τέλος ἀσβέστῳ πυρὶ περικεχυμένου τοῦ δήμου παντὸς καταχώνσαν. στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένοις παραστὰς, καὶ τοῖς ἐφυβρίζουσιν ἐναντιωθεὶς, ἐκβοησάντων ἐκείνων προσαχθεὶς ὁ ἀνδρειότατος ὁπλομάχος τοῦ Θεοῦ Βησᾶς, κἀν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν· καί τις ἕτερος τὸ μὲν γένος Λίβυς, τὴν δὲ προσηγορίαν ἅμα καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθὴς Μάκαρ, προτροπῆς αὐτῷ πολλῆς ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ πρὸς ἄρνησιν γενομένης, οὐχ ὑπαχθεὶς, ζῶν καταπέφλεκται. Ἐπίμαχός τε μετ' αὐτοὺς καὶ Ἀλέξανδρος, μετὰ πολὺν ὃν ἔμειναν δεσμῶται χρόνον, μυρίας διενεγκόντες ἀλγηδόνας, ξυστῆρας, μάστιγας, πυρὶ ἀσβέστῳ καὶ οὗτοι διεχύθησαν. καὶ σὺν αὐτοῖς γυναῖκες τέσσαρες. Ἀμμωνάριόν τε ἁγία παρθένος, πάνυ φιλονείκως αὐτὴν ἐπιπλεῖστον τοῦ δικαστοῦ βασανίσαντος, ἅτε προαποφηναμένην ὡς μηδὲν ὧν ἐκεῖνος κελεύοι φθέγξαιτο, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγελίαν, ἀπήχθη· αἱ δὲ λοιπαί. ἡ σεμνοπρεπεστάτη πρεσβῦτις Μερκουρία. καὶ ἡ πολύπαις μὲν, οὐχ ὑπὲρ τὸν Κύριον δὲ ἀγαπήσασα ἑαυτῆς τὰ τέκνα Διονυσία, καταιδεσθέντος εἰς ἀνήνυτον ἔτι βασανίζειν, καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡττᾶσθαι τοῦ ἡγεμόνος, σιδήρῳ τεθνᾶσι, μηκέτι βασάνων πεῖραν λαβοῦσαι. τὰς γὰρ ὑπὲρ πασῶν, ὁ πρόμαχος Ἀμμωνάριον ἀνεδέδεκτο βασάνους. Ἥρων δὲ καὶ Ἀτὴρ καὶ Ἰσίδωρος Αἰγύπτιοι. καὶ σὺν αὐτοῖς παιδάριον ὡς πεντεκαιδεκαέτης ὁ Διόσκορος, παρεδόθησαν· καὶ πρῶτον τὸ μειράκιον λόγοις τε ἀπατᾷν ὡς εὐπαράγωγον, καὶ βασάνοις καταναγκάζειν ὡς εὐένδοτον πειρωμένου, οὔτε ἐπείσθη οὔτε εἶξεν ὁ Διόσκορος. τοὺς δὲ λοιποὺς ἀγριώτατα καταξήνας, ἐγκαρτερήσαντας, πυρὶ καὶ τούτους παραδέδωκε· τὸν δὲ Διόσκορον ἐλλαμπρυνάμενόν τε δημοσίᾳ, καὶ σοφώτατα πρὸς τὰς ἰδίας πεύσεις ἀποκρινάμενον θαυμάσας, παρῆκεν. ὑπέρθεσιν φήσας εἰς μετάνοιαν αὐτῷ διὰ τὴν ἡλικίαν ἐπιμετρεῖν. καὶ νῦν ὁ θεοπρεπέστατος σὺν ἡμῖν ἐστι Διόσκορος, εἰς μακρό-

A urbem, quæ quidem, ut noſtis, maxima eſt, camelis inſidentes, flagris ſublimes verberati, tandem ardentiſſimo igne circumfuſa totius populi multitudine conſumpti ſunt. Miles verò qui ipſis dum ad ſupplicium ducerentur adſtabat, & contumeliam inferentes propulerat, Beſas nomine; conclamante adverſus eum populo in jus adductus eſt. Ubi fortiſſimus Dei pugnator, cum in magno illo pro pietate certamine ſtrenuè ſe geſſiſſet, ſecuri percuſſus eſt. Alius item oriundus ex Libya, & vocabulo & divina benedictione verè Macar, B cum à judice omnibus modis ſollicitatus ut Chriſtum negaret, flecti numquam potuiſſet, vivus comburitur. Poſt hos Epimachus & Alexander, cum poſt diuturnum carceris horrorem in quo vincti permanſerant, ferreos ungues, flagra ac mille dolorum genera pertuliſſent, vivæ calcis incendio etiam ipſi colliquefacti perierunt. Eumdem cum ipſis exitum ſortitæ ſunt quatuor mulieres. Ammonarium quidem virgo ſanctiſſima, cùm à judice diutiſſimè torta fuiſſet ingenti cum pertinacia propterea quod palam prædixerat, nihil eorum quæ judex juſſerat prolaturam ſe eſſe: pollicitationem ſuam executioni C mandans, ad ſupplicium abducta eſt. Reſiduæ verò, Mercuria ſcilicet anus inprimis veneranda: & Dionyſia, plurimorum quidem liberorum mater, ſed quæ pignora ſua minori quàm Dominum caritate complexa eſt: & alia rurſus Ammonarium: cum Præfectum jam puderet eas ulterius incaſſum torquere, & à feminis ſuperari: gladio cæſæ ſunt, nullis prius tormentis ſubditæ. Etenim earum princeps & anteſignana Ammonarium, pro omnibus tormenta pertulerat. Heron etiam & D Ater & Iſidorus Ægyptii, cumque illis Dioſcorus puer annos circiter quindecim natus, judici oblati ſunt. Et cum judex primum ante alios adoleſcentem Dioſcorum, partim ſermonibus ut flexibilem decipere, partim tormentis ut mollem ac tenerum cogere tentaviſſet: ille nec perſuaſionibus ceſſit nec tormentis. Reliqui crudeliſſimè verberati, cùm cruciatus fortiter ſuſtinuiſſent, igni etiam ipſi ſunt traditi. Dioſcorum verò qui in omnium conſpectu inclaruerat, & qui ad omnia interrogata ſapientiſſimè reſponderat, admiratus judex dimiſit, ſpatium ſe illi ad pœnitentiam concedere affirmans ob ætatis infirmitatem. Et nunc nobiſcum verſatur divinus Dioſcorus, in majus ac diu-

turnius certamen reservatus. Sed & A Nemesion quidam, etiã ipse Ægyptius, primum quidem falsò accusatus fuerat tamquam socius & contubernalis latronum. Posteà verò cùm apud Centurionem hanc calumniam à se utique alienissimam depulisset, delatus quod Christianus esset, ad Præfectum vinctus adducitur. At ille iniquissimus judex, postquam eum duplo gravioribus quam reliquos latrones tormentis ac verberibus affecisset, inter latrones jussit incendi. Et sic vir beatissimus similitudine Christi honoratus est. Porrò univer-
B sus simul militum manipulus Ammon scilicet Zeno, Ptolemæus & Ingenuus, cumque illis senex Theophilus ante prætorium stabant. Et cum quidam ob Christianam religionem in judicium inductus, jam jamque negaturus Christum videretur, illi adstantes dentibus stridere, vultu innuere, manus extendere, ac totius simul corporis motus gestusque edere cœperunt. Cumque omnium in se oculos convertissent, priusquam ab aliquo comprehenderentur, ipsi ad subsellium accurrentes, Christianos se esse professi sunt.
C Quo facto Præfectus & assessores qui in consilio aderant, metu perterriti sunt. Ac rei quidem ipsi ad ea quæ perpessuri erant promptissimi & confidentissimi cernebantur: Judices autem ipsi contremiscebant. Isti igitur ex prætorio ovantes processerunt: exsultantes ob fidei confessionem, cum Deus per ipsos gloriosè triumpharet.

τερον τὸν ἀγῶνα καὶ διαρκέστερον μείνας τὸν ἆθλον. Νεμεσίων δέ τις κἀκεῖνος Αἰγύπτιος, ἐσυκοφαντήθη μὲν, ὡς δὴ σύνοικος λῃστῶν. ἀποδυσάμενος δὲ ταύτην παρὰ τῷ ἑκατοντάρχῃ τὴν ἀλλοτριωτάτην καθ' αὐτοῦ διαβολὴν, καταμηνυθεὶς ὡς Χριστιανὸς, ἧκε δεσμώτης ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. ὁ δὲ ἀδικώτατος διπλαῖς αὐτὸν ἢ τοὺς λῃστὰς ταῖς τε βασάνοις καὶ ταῖς μάστιξι λυμηνάμενος, μεταξὺ τῶν λῃστῶν κατέφλεξε. τιμηθέντα τὸν μακάριον τῷ τοῦ Χριστοῦ παραδείγματι. ἀθρόον δέ τι σύνταγμα στρατιωτικὸν, Ἄμμων καὶ Ζήνων καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης. καὶ σὺν αὐτοῖς πρεσβύτης Θεόφιλος, εἱστήκεισαν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· κρινομένου δή τινος ὡς Χριστιανοῦ καὶ πρὸς ἄρνησιν ἤδη ῥέποντος, ἐπρίοντο οὗτοι παρεστηκότες. καὶ τοῖς τε προσώποις ἐνένευον, καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον, καὶ συνεσχηματίζοντο τοῖς σώμασιν. ἐπιστροφῆς δὲ πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης. πρίν τινας αὐτῶν ἄλλως λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ τὸ βάθρον ἀνέδραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες· ὡς τόν τε ἡγεμόνα καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόβους γενέσθαι. καὶ τοὺς μὲν κρινομένους εὐθαρσεστάτους ἐφ' οἷς πείσονται φαίνεσθαι, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀποδειλιᾶν. καὶ οὗτοι μὲν ἐκ δικαστηρίων ἐνεπόμπευσαν καὶ ἠγαλλιάσαντο τῇ μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντος αὐτοὺς ἐνδόξως τοῦ Θεοῦ.

CAPUT XLII.

De aliis à Dionysio commemoratis.

Vide Nicephor. l. 5. c. 31.

SEd & alii complures per oppida & vicos à Gentilibus discerpti sunt: ex quibus unum exempli gratiâ comme-
D morabo. Ischyrion mercede conductus procurator erat cujusdam magistratum gerentis. Hic ab eo cujus rem procurabat, jussus idolis immolare, cùm minimè obtemperaret, primùm injuria affectus est. Postea cùm in eadem sententia perstaret, variis ab eodem vexatus est contumeliis. Quæ omnia cùm patienter sustineret, ille prægrandi sude correptâ transfixum per media viscera hominem interfecit. Jam quid opus est commemorare multitudinem eorum, qui in montibus ac per solitudinem oberrantes, fame & siti, frigore ac morbis, & latronum aut bestiarum incursu oppressi interiere? Ex quibus hi qui super fuerunt incolumes, testes sunt

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Περὶ τῶν ἄλλων ὧν ὁ Διονύσιος ἱστορεῖ.

ΑΛλοι δὲ πλεῖστοι κατὰ πόλεις καὶ κώμας ὑπὸ τῶν ἐθνῶν διεσπάσθησαν· ὧν ἑνὸς παραδείγματος ἕνεκεν ἐπιμνησθήσομαι. Ἰσχυρίων ἐπετρόπευέ τινι τῶν ἀρχόντων ἐπὶ μισθῷ. τοῦτον ὁ μισθοδότης ἐκέλευε θῦσαι· μὴ πειθόμενον, ὕβριζεν· ἐμμένοντα προπηλάκιζεν ὑφιστάμενον, βακτηρίαν μεγίστην λαβὼν διὰ τῶν ἐντέρων καὶ τῶν σπλάγχνων διώσας, ἀπέκτεινε. τί δεῖ λέγειν τὸ πλῆθος τῶν ἐν ἐρημίαις καὶ ὄρεσι πλανηθέντων, ὑπὸ λιμοῦ καὶ δίψης καὶ κρύους, καὶ νόσων καὶ λῃστῶν καὶ θηρίων διεφθαρμένων; ὧν οἱ περιγενόμενοι, τῆς ἐκεί-

νων εἰσὶν ἐκλογῆς καὶ νίκης μάρτυρες. ἓν δὲ καὶ τούτων εἰς δήλωσιν ἔργον παραθήσομαι. Χαιρήμων ἦν ὑπέργηρως τῆς Νείλου καλουμένης ἐπίσκοπος πόλεως. οὗτος εἰς τὸ Ἀράβιον ὄρος ἅμα τῇ συμβίῳ ἑαυτοῦ φυγὼν, οὐκ ἐπανελήλυθεν. οὐδὲ ἠδυνήθησαν ἰδεῖν οὐκέτι, καίτοι πολλὰ διερευνησάμενοι οἱ ἀδελφοί. οὔτε αὐτοὺς, οὔτε τὰ σώματα εὗρον. πολλοὶ δὲ οἱ κατ' αὐτὸ τὸ Ἀράβικὸν ὄρος ἐξανδραποδισθέντες ὑπὸ Βαρβάρων Σαρακηνῶν. οἱ μὲν μόλις ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν ἐλυτρώθησαν. οἱ δὲ μέχρι νῦν οὐδέπω. καὶ ταῦτα διεξῆλθον οὐ μάτην ἀδελφὲ, ἀλλ' ἵνα εἰδῇς. ὅσα καὶ ἡλίκα δεινὰ παρ' ἡμῖν συνέβη· ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι, πλείονα ἂν εἰδεῖεν. εἶτα τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων. αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ. καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ. τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινὰς ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο. καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτήν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν· καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἑστιάσεων ἐκοινώνησαν. τί οὖν ἡμῖν ἀδελφοὶ περὶ τούτων συμβουλεύετε· τί ἡμῖν πρακτέον; σύμψηφοι καὶ ὁμογνώμονες αὐτοῖς καταστῶμεν. καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν φυλάξωμεν. καὶ τοῖς ἐλεηθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν χρηστευσώμεθα, ἢ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἄδικον ποιησώμεθα. καὶ δοκιμαστὰς αὐτοὺς τῆς ἐκείνων γνώμης ἐπιστήσωμεν. καὶ τὴν χρηστότητα λυπήσωμεν, καὶ τὴν τάξιν ἀνασκευάσωμεν. ταῦτα δὲ εἰκότως ὁ Διονύσιος παρατέθειται, τὸν περὶ τῶν ἐξησθενηκότων κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀνακινῶν λόγον.

A sunt electionis illorum atque victoriæ. Unicum duntaxat facinus ad declarandam rei veritatem hic adjiciam. Chæremon erat quidam grandævus, Nili urbis episcopus. Hic unà cum conjuge in Arabicum montem fuga delatus, non ulterius reversus est. Et fratres quamvis accuratè omnia perscrutati, nec ipsos posthac, nec ipsorum cadavera reperire potuerunt. Porrò multi in Arabico illo monte à Barbaris Saracenis capti, & in servitutem redacti sunt. Ex quibus alii soluto ingenti pretio vix tandem redempti: alii nondum hactenus redimi potuerunt. Atque hæc non frustra frater carissime, à me commemorata B sunt: sed ut scias, quæ & quam gravia nobis mala contigerint. Quæ profectò melius intelligunt ii, qui magis experti sunt. Et paucis interpositis hæc subjungit: Ceterùm, inquit, hi divini Martyres qui nunc assessores sunt Christi: & regni illius consortes, ac judicii participes unà cum ipso judicaturi: dum hic apud nos essent, quosdam è fratribus lapsos, & idolis sacrificasse convictos, susceperunt: & conversionem illorum ac pœnitentiam cernentes, cum judicassent eam placere posse illi qui peccatoris pœnitentiam mavult C quàm mortem, eos admiserunt & collegerunt, atque in cœtum suum receperunt; & in orationibus ac cibo cum iisdem communicarunt. Quid ergo nobis fratres, de his suadetis? Quid nos agere debemus? utrum sententiæ martyrum accedemus, & rem ab illis judicatam seu potius gratiam concessam tuebimur: & cum iis quos illi miseratione prosecuti sunt benignè agemus? An contrà judicium illorum irritum faciemus, nosque ipsi sententiæ illorum discussores ac judices constituemus; clementiam dolore afficiemus: ordi- D nem constitutum evertemus: Dei ipsius indignationem provocabimus? Atque hæc Dionysius consultò videtur adjecisse, loquens de iis qui persecutionis tempore præ infirmitate animi lapsi fuerant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

Περὶ Νοουάτου, οἷός τις ἦν τὸν τρόπον, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἱρέσεως.

ΕΠειδὴ περ τῇ κατὰ τούτων ἐπαρθεὶς ὑπερηφανίᾳ Νοβάτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μηκέτ' οὔσης αὐτοῖς σωτη-

CAPUT XLIII.

De Novato, cujusmodi moribus fuerit, & de ejus heresi.

ETenim Novatus ecclesiæ Romanæ Presbyter, arrogantia adversus eos elatus; quasi nulla spes salutis ipsis posthac superesset, tametsi omnia explerent (Huc refer Niceph. l. 6. c. 3.)

quæ ad sinceram conversionem puramque confessionem pertinent, propriæ cujusdam sectæ eorum qui tumore mentis elati seipsos Catharos cognominarunt, auctor exstitit. Ob quam rem cum Romæ congregata esset Synodus, in qua sexaginta quidem Episcopi: Presbyteri verò ac Diaconi multo plures convenerunt: Cumque in provinciis Antistites quid agendum esset seorsum consultassent, hujusmodi decretum cunctis promulgatum est: Novatum quidem & eos qui unà cum ipso sese insolentius extulerant, & quicumque inhumanissimæ & à fraterna caritate alienæ ejus opinioni consentire præsumpserant, alienos ab ecclesia habendos esse; fratres verò qui in calamitatem inciderant, pœnitentiæ remedium curandos esse & confovendos. Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum Episcopi ad Fabium Antiochensis Ecclesiæ Præsulem missæ: in quibus & Romanæ Synodi gesta, & omnium per Italiam & Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur. Aliæ prætererea Latino sermone conscriptæ exstant epistolæ Cypriani & aliorum Antistitum qui cum ipso in Africa congregati sunt. Ex quibus colligitur, ipsis etiam placuisse ut subveniretur iis qui in tentationem inciderant; utque auctor nefariæ opinionis simul cum iis qui ad partes ipsius desciverant, ab Ecclesiæ Catholicæ consortio meritò abdicaretur. His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in Synodo decreta fuerant: & rursus alia de facinoribus Novati; ex qua nihil obstat quominus hic aliqua inferamus, ut historiæ nostræ lectores, ea quæ ad Novatum pertinent perspicuè cognoscant. Igitur Cornelius Fabium docens cujusmodi ingenio ac moribus fuisset Novatus, ita scribit: Atque ut scias qualiter admirandus ille vir episcopalis loci cupiditate jampridem incensus, & præcipitem illam ambitionem suam tegens, diu omnes latuerit; dum confessores quos statim ab initio sibi sociaverat, velamentum vesaniæ obtendit, deinceps tibi edisseram. Maximus ecclesiæ nostræ Presbyter, & Urbanus: ambo ex fidei confessione egregiam jam secundò laudem adepti; Sidonius etiam & Celerinus, vir qui cuncta tormentorum genera per Dei misericor-

A ρίας ἐλπίδος, μηδ᾽ εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὰν ἐξομολόγησιν ἐπιτελοῖεν, ἰδίας αἱρέσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσίωσιν Καθαροὺς ἑαυτοὺς ἀποφηνάντων, ἀρχηγὸς καθίσταται. ἐφ᾽ ᾧ Συνόδου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγκροτηθείσης, ἑξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν Ἐπισκόπων, πλειόνων δ᾽ ἔτι μᾶλλον πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, ἰδίως τε κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῶν κατὰ χώραν ποιμένων περὶ τοῦ πρακτέου διασκεψαμένων, δόγμα παρίσταται τοῖς πᾶσι, τὸν μὲν Νοουάτον ἅμα τοῖς αὐτῷ συνεπαρθεῖσι, τούς B τε συνευδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τἀνδρὸς προαιρουμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας ἡγεῖσθαι. τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν, ἰᾶσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. ἦλθον δ᾽ οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων Ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων Συνόδου, καὶ τὰ δόξαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας· καὶ ἄλλαι πάλιν Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμ᾽ αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Ἐπισκόπων. C δι᾽ ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευδοκεῖν τῷ δεῖν τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειρασμένους ἐνεφαίνετο. καὶ τῷ χρῆναι εὐλόγως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγόν, πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγομένους αὐτῷ. ταύταις ἄλλη τις ἐπιστολὴ συνῆπτο τοῦ Κορνηλίου, περὶ τῶν κατὰ τὴν Σύνοδον ἀρεσάντων. καὶ πάλιν ἑτέρα, περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων· ἀφ᾽ ἧς καὶ μέρη παραθέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι, ὅπως εἰδεῖεν τὰ κατ᾽ αὐτὸν οἱ τῇδε ἐντυγχάνοντες τῇ γραφῇ. D τὸν δὴ οὖν Φάβιον ἀναδιδάσκων ὁποῖός τις ὁ Νοουάτος ἐγεγόνει τὸν τρόπον, αὐτὰ δὴ ταῦτα γράφει ὁ Κορνήλιος. ἵνα δὲ γνῷς ὅτι πρόπαλαι ὀρεγόμενος τῆς Ἐπισκοπῆς ὁ θαυμάσιος οὗτος, καὶ κρύπτων ἐν ἑαυτῷ τὴν προπετῆ ταύτην αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐλάνθανεν, ἐπικαλύμματι τῆς αὐτοῦ ἀπονοίας τῷ κατ᾽ ἀρχὰς σὺν αὐτῷ τοὺς ὁμολογητὰς ἐσχηκέναι χρώμενος, εἰπεῖν βούλομαι. Μάξιμος πρεσβύτερος τῶν παρ᾽ ἡμῖν καὶ Οὐρβανός, δὶς τὴν ἐξ ὁμολογίας δόξαν ἀρίστην καρπωσάμενοι. Σιδόνιός τε καὶ Κελερῖνος, ἀνὴρ ὃς πάσας βασάνους διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ ἔλεον καρτερικώτατα διε-

νεῖκας. καὶ τῇ Ῥώμῃ τῆς αὐτοῦ πίστεως, τὸ ἀσθενὲς τῆς σαρκὸς ἐπιῤῥώσας, κατακράτος νενίκηκε τὸν ἀντικείμενον. οὗτοι δὴ οὖν οἱ ἄνδρες καταινοήσαντες αὐτὸν, καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ πανουργίαν τε καὶ παλιμβολίαν, τάς τε ἐπιορκίας καὶ ψευδολογίας, καὶ τὴν ἀκοινωνησίαν αὐτοῦ καὶ λυκοφιλίαν. ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρεύματα ἃ ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὑπέστελλε, παρόντων ἱκανῶν τοῦτο μὲν Ἐπισκόπων. τοῦτο δὲ πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἀνδρῶν παμπόλλων, ἐξήγγειλαν ἀποδυρόμενοι καὶ μεταγινώσκοντες ἐφ' οἷς πεισθέντες τῷ δολερῷ καὶ κακοήθει θηρίῳ, πρὸς ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπελείφθησαν. εἶτα μετὰ βραχέα φησίν. ἀμήχανον ὅσην ἀδελφὲ ἀγαπητὲ, τροπὴν καὶ μεταβολὴν ἐν βραχεῖ καιρῷ ἐθεασάμεθα ἐπ' αὐτοῦ γεγενημένην. ὁ γάρ τοι λαμπρότατος, καὶ δι' ὅρκων φοβερῶν τινῶν πιστούμενος τὸ μὴ δ' ὅλως Ἐπισκοπῆς ὀρέγεσθαι. αἰφνίδιον ἐπίσκοπος ὥσπερ ἐκ μαγγάνου τινὸς εἰς τὸ μέσον ῥιφεὶς ἀναφαίνεται. οὗτος γάρ τοι ὁ δογματιστὴς, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστὴς, ὁπηνίκα παρασπᾶσθαί τε καὶ ὑφαρπάζειν τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν Ἐπισκοπὴν ἐπεχείρει, δύο ἑαυτῷ κοινωνοὺς ἀπεγνωκότας τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας ἐπελέξατο. ὡς ἂν εἰς βραχύ τι μέρος, καὶ ἐλάχιστον τῆς Ἰταλίας ἀποστείλῃ. κἀκεῖθεν Ἐπισκόπους τρεῖς, ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ ἁπλουστάτους, πλαστῇ τινὶ ἐπιχειρήσει ἐξαπατήσῃ. διαβεβαιούμενος καὶ διισχυριζόμενος δεῖν αὐτοὺς ἐν τάχει παραγενέσθαι εἰς Ῥώμην, ὡς δῆθεν πᾶσα ἥτις δήποτε οὖν διχοστασία γεγονυῖα, σὺν καὶ ἑτέροις Ἐπισκόποις καὶ αὐτῶν μεσιτευόντων, διαλυθῇ. οὓς παραγενομένους ἅτε δὴ (ὡς ἔφθημεν λέγοντες) ἀνθρώπους ἁπλουστέρους πρὸς τὰς τῶν πονηρῶν μηχανάς τε καὶ ῥαδιουργίαν, συγκλεισθέντας ὑπό τινων ὁμοίων αὐτῷ τεταγμένων ἀνθρώπων, ὥρᾳ δεκάτῃ μεθύοντας καὶ κραιπαλῶντας, μετὰ βίας ἠνάγκασεν εἰκονικῇ τινὶ καὶ ματαίᾳ χειρεπιθεσίᾳ Ἐπισκοπὴν αὐτῷ δοῦναι. ἣν ἐνέδρᾳ καὶ πανουργίᾳ, μὴ ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ ἐκδικεῖ. ἐξ ὧν εἷς μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀποδυρόμενος καὶ ἐξομολογούμενος τὸ ἑαυτοῦ ἁμάρτημα· ᾧ καὶ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ, ὑπὲρ αὐτοῦ

diam fortissimè sustinuit, & qui fidei suæ constantiâ infirmitatem corporis sui roborans, adversarium penitus debellavit: Hi omnes cum illum tandem cognovissent, & fraudem ejus ac versutiam, perjuria quoque atque mendacia, & abhorrentem ab omni societate feritatem, & lupinam quamdam in eo amicitiam deprehendissent, ad sanctam Ecclesiam reversi sunt: cunctasque illius præstigias, ac nequitiam quam jam pridem intra se occultans, sese interim submittebat, præsentibus aliquot Episcopis ac Presbyteris & Laïcis compluribus evulgarunt: ingemiscentes ac dolentes, quòd à fraudulentâ illa malignaque bestia inducti, aliquanto temporis spatio ab Ecclesia recessissent. Et paulò post addit: Mirabilem quamdam frater carissime conversionem in eo mutationemque brevi temporis articulo factam conspeximus. Nam egregius ille vir, qui tremendis quibusdam Sacramentis affirmaverat se Episcopatum non concupiscere: repentè tanquam ex machina quadam in medium projectus, Episcopus apparuit. Et is qui se Doctorem & Ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem ferebat, cum episcopatum sibi à Deo minime concessum rapere ac vindicare conaretur, duos deploratæ salutis homines sibi socios adjunxit: ut eos in exiguam ac vilissimam Italiæ partem mitteret, atque illinc accitos tres Episcopos, homines planè rudes ac simplices, fraudulenta quadam molitione deciperet; constantissimè affirmans ipsos quamprimum Romam proficisci oportere, ut omnis undecumque orta discordia, ipsorum unà cum aliis Episcopis interventu atque arbitrio sedaretur. Qui cùm advenissent, homines, ut jam diximus, simplicioris ingenii, nec in his perditorum hominum artibus ac fallaciis satis triti: eos ille à quibusdam sui simillimis quos ad id comparaverat, inclusos hora decima, temulentos & crapula oppressos, adumbrata quadam & inani manuum impositione episcopatum sibi tradere per vim cogit: eumque nullo sibi jure competentem per fraudem atque insidias vindicat. Nec multò post unus ex illis episcopis ad Ecclesiam rediit, delictum suum cum lamentis ac fletibus confitens. Quem nos, cùm universus populus pro illo intercessisset, ad com-

munionem Laïcam suscepimus. Reliquis etiam duobus Episcopis successores ordinavimus, eosque in loca illorum direximus. Ergo ille Evangelii vindex, ignorabat unum Episcopum esse oportere in Ecclesia Catholica. In qua tamen sciebat (quomodo enim illud nescire potuisset) Presbyteros quidem esse quatuor & quadraginta; septem autem Diaconos totidemque Subdiaconos: Acoluthos duos & quadraginta: Exorcistas & Lectores cum Ostiariis quinquaginta duos: Viduas denique cum infirmis & egentibus plusquam mille & quingentas. Quibus universis gratia & benignitas Dei alimenta suppeditat. Et tamen tanta tamque necessaria in ecclesia multitudo: cœtus ille divinæ Providentiæ copiis opulentus & numerosus, cum immenso ac penè innumerabili populo, ab hujusmodi desperatione & audacia illum deterrere & ad ecclesiam revocare non potuit. Paucis deinde interjectis hæc addit: Agedum, inquit, exponamus deinceps, quibus operibus & cujusmodi conversatione confisus, ad episcopalem locum aspiraverit. An ideo fortasse quod ab initio in ecclesia versatus est, & multa pro ejus defensione certamina subivit, multisque & gravissimis periculis religionis causâ conflictatus est? Minimè id quidem. Quippe cui causam atque initium credendi præbuit Satanas in ipsum ingressus, atque in ipso aliquandiu commoratus. Cumque ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum collapsus; dum jamjamque moriturus creditur, in ipso in quo jacebat lectulo perfusus, baptismum suscepit; Si tamen hujuscemodi baptismum suscepisse dicendus est. Sed neque postquam liberatus est morbo, reliqua percepit quæ juxta ecclesiasticam regulam percipi debent: neque ab Episcopo consignatus est. Hoc autem signaculo minimè percepto, quo tandem modo Spiritum sanctum potuit accipere? Et aliquantò post: Qui persecutionis, inquit, tempore præ metu ac nimia vivendi cupiditate Presbyterum se esse negavit. Admonitus enim & rogatus à Diaconis, ut ex cubiculo in quo seipsum incluserat, egressus, fratribus auxilio indigentibus succurreret, tantum abfuit, ut hortantibus Diaconis morem gereret. Quin potius ira & indignatione percitus, abiit ac discessit. Neque enim Presbyterum se amplius velle esse respondit,

A δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. καὶ τῶν λοιπῶν δὲ Ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τοὺς τόπους ἐν οἷς ἦσαν χειροτονήσαντες, ἀπεστάλκαμεν. ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ Εὐαγγελίου, οὐκ ἠπίστατο ἕνα Ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ· ἐν ᾗ οὐκ ἠγνόει. πῶς γάρ; πρεσβυτέρους εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ. διακόνους ἑπτά. ὑποδιακόνους ἑπτά, ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα. ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας ἅμα πυλωροῖς δύο καὶ πεντήκοντα. χήρας σὺν θλιβομένοις, ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας· οὓς πάντας ἡ τοῦ B δεσπότου χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει. ὃν οὐδὲ τοσοῦτο πλῆθος καὶ οὕτως ἀναγκαῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας πλούσιός τε καὶ πληθύων ἀριθμὸς μετὰ μεγίστου καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώσεώς τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψέ τε καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν. καὶ αὖθις μεθ᾽ ἕτερα τούτοις προστίθησι ταῦτα. φέρε δὴ ἑξῆς εἴπωμεν, τίσιν ἔργοις ἢ τίσι πολιτείαις τεθαῤῥηκώς, ἀντεποιήθη τῆς Ἐπισκοπῆς· ἆρά γε διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι, καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἀ- C γωνίσασθαι, καὶ ἐν κινδύνοις πολλοῖς τε καὶ μεγάλοις ἕνεκα τῆς θεοσεβείας γεγονέναι; ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν. ᾧ γε ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν ὁ Σατανᾶς, φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἱκανόν. ὃς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν, νόσῳ περιπεσὼν χαλεπῇ, καὶ ἀποθανεῖσθαι ὅσον οὐδέ πω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο, περιχυθεὶς ἔλαβεν. εἴ γε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα. τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ Ἐπι- D σκόπου. τούτου δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχε; καὶ πάλιν μετὰ βραχέα φησίν. ὁ διὰ δειλίαν καὶ φιλοζωίαν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρεσβύτερον εἶναι ἑαυτὸν ἀρνησάμενος. ἀξιούμενος γὰρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἵν᾽ ἐξελθὼν τοῦ οἰκίσκου ἐν ᾧ καθεῖρξεν ἑαυτόν, βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατὸν πρεσβυτέρῳ κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν. τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πειθαρχῆσαι παρακαλοῦσι τοῖς διακόνοις, ὡς καὶ χαλεπαίνοντα ἀπιέναι καὶ ἀπαλλάττεσθαι

μὴ γὰρ ἐπιβούλεσθαι πρεσβύτερος εἶναι ἔφη. ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστής. ὑπερβὰς δ' ὀλίγα, τούτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγων. καταλιπὼν γὰρ ὁ λαμπρὸς οὗτος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου κατὰ χάριν τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρας εἰς πρεσβυτερίου κλῆρον· ὃς διακωλυόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν. ἐπεὶ μὴ ἐξὸν ἦν τὸν ἐπὶ κλίνης διὰ νόσον περιχυθέντα, ὥσπερ καὶ οὗτος, εἰς κλῆρόν τινα γενέσθαι, ἠξίωσε συγχωρηθῆναι αὐτῷ τοῦτον μόνον χειροτονῆσαι. εἶτ' ἄλλό τι τούτοις χείριστον προστίθησι τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀτοπημάτων, λέγων οὕτως. ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος, καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς ἔστ' ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις. ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέποτέ με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον. καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο. καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον τὸ Ἀμήν, οὐκέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον λέγει. καὶ μεθ' ἕτερα πάλιν ταῦτά φησιν. ἤδη δὲ ἴσθι γεγυμνῶσθαι καὶ ἔρημον γεγονέναι· καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἑκάστην τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων. ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἔναγχος μαρτυρήσας καλήν τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν ἔτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας. καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς, τῶν ἐπὶ Ῥώμης παραγενομένων Ἐπισκόπων τῆς τε τοῦ Νοουάτου κατεγνωκότων ἀβελτηρίας, κατάλογον πεποίηται. ὁμοῦ τά τε ὀνόματα, καὶ ἧς ὁ καθεὶς αὐτῶν προηγεῖτο παροικίας, ἐπισημηνάμενος. τῶν τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνδοκησάντων δὲ διὰ γραμμάτων τῇ τῶν προειρημένων ψήφῳ, τὰς προσηγορίας ὁμοῦ καὶ τὰς πόλεις ὅθεν ἕκαστος ὁρμώμενος ἐπέστελλε μνημονεύει. ταῦτα μὲν ὁ Κορνήλιος Φαβίῳ Ἀντιοχείας Ἐπισκόπῳ δηλῶν ἔγραφε.

A sed alterius Philosophiæ desiderio teneri. Paucis deinde transcursis hæc iterum subjungit: Nam cum egregius ille vir Ecclesiam Dei reliquisset, in qua post susceptum baptismum Presbyteri gradum fuerat consecutus, idque per gratiam episcopi, qui manus illi imponens eum ad Presbyterorum ordinem evexit. Cui cum universus clerus multique ex populo refragarentur, eo quod non liceret quemquam ex iis qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille, perfusi fuissent, in clerum assumi; postulavit ab iis Episcopus,
B ut hunc solum ordinari à se paterentur. Posthæc facinus quoddam subjungit omnium quæ ab illo commissa sunt longè gravissimum, ita scribens: Etenim oblatione facta, portionem singulis dividens: dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus ejus qui portionem accepit, ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens quam jurati ista dixerint: ipsis enim utar illius verbis: Jura mihi per corpus & sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes desertu-
C rum, nec ad Cornelium esse rediturum. Ita miser ille non priùs gustare sinitur, quàm sibi ipse malum imprecatus sit. Et cùm panem illum accipiens dicere debuisset Amen, ejus loco dicit: Non revertar deinceps ad Cornelium. Et post alia rursus hæc addit: Scias porrò illum jam nudatum ac pene solum remansisse; fratribus quotidie eum deserentibus, & ad ecclesiam redeuntibus. Quem etiam Moses beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio & admirando martyrio perfunctus est; dum adhuc in
D vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens, à communione sua separavit una cum quinque Presbyteris, qui se pariter cum illo ab ecclesiæ corpore abruperant. Sub finem autem epistolæ, numerum recenset episcoporum qui in urbem Romam convenientes, amentiam Novati condemnaverāt, nomina quoque illorum, & quam quisq; regebat ecclesiam adscribens. Eorum item qui Romæ quidem minimè adfuerant, superiorum tamen episcoporum sententiam literis suis approbaverant, vocabula simul & civitates unde singuli literas dederant, accuratè commemorat. Et hæc quidem Cornelius Fabio Antiochensi episcopo per epistolam insinuavit.

Caput XLIV.

Narratio Dionysii de Serapione.

Huc refer Niceph. c. 6. l. 6.

Eidem porrò Fabio Dionysius Alexandrinus episcopus scribens, postquam & alia multa quæ ad pœnitentiam spectant in suis ad illum literis exposuit, & martyrum qui recens Alexandriæ martyrium subierant, certamina commemoravit: Inter cetera facinus quoddam refert admiratione dignissimum. Quod huic etiam historiæ nostræ inserere necessarium duxi. Est autem hujusmodi: Unum tibi exemplum proponam quod apud nos contigit. Erat in hac urbe Serapion quidam senex è numero fidelium: qui reliquo quidem anteactæ vitæ tempore nulli culpæ obnoxius fuerat. Sed in persecutione lapsus, sæpenumero veniam petierat; nec quisquam ei attendebat, eo quod sacrificasset. Idem postea morbo correptus, vocis usu sensuque omni carens triduo permansit. Quarto demum die paululum recreatus, nepotem ex filia ad se vocat: & quousque tandem, inquit, me detinetis, fili? Properate quæso, & me quantocius absolvite. Accerse mihi unum ex Presbyteris. Hæc cum dixisset, rursus illum vox destituit. Puer ad Presbyterum concurrit. Jam nox erat: Presbyter autem ægrotabat. Sed quoniam in mandatis dederam, ut morituris si peterent, & maximè si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quò bonæ spei pleni ex hac vita migrarent; exiguam Eucharistiæ partem puero tradidit, jubens ut in aqua intinctam, seni in os instillaret. Redit igitur puer buccellam afferens. Et cum appropinquaret: priusquam ingrederetur; recreatus iterum senex: Venisti, inquit, fili. Ac Presbyter quidem ipse venire non potuit. Tu verò fac citius quod imperatum est: & dimitte me. Mox puer buccellam intinxit & in os senis infudit. Qui ea paulatim absorpta, continuo animam exhalavit. An non igitur perspicuè apparet, eum reservatum fuisse, ac tantisper in vita permansisse, quoad reconciliaretur, & deleto jam crimine, pro multis quæ gesserat bonis operibus à Christo agnosci posset & prædicari. Hæc Dionysius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ Σαραπίωνος ἱστορία Διονυσίου.

Τῷ δ᾽ αὐτῷ τούτῳ Φαβίῳ ὑποκατακλινομένῳ πως τῷ σχίσματι, καὶ Διονύσιος ὁ κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἐπιστείλας, πολλά τε ἄλλα περὶ μετανοίας ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν γράμμασι διελθών, τῶν τε κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἔναγχος τότε μαρτυρησάντων τοὺς ἀγῶνας διιών, μετὰ τῆς ἄλλης ἱστορίας, πρᾶγμά τι μεστὸν θαύματος διηγεῖται. ὃ καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον τῇδε παραδοῦναι τῇ γραφῇ, οὕτως ἔχον. ἓν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα παρ᾽ ἡμῖν συμβεβηκὸς ἐκθήσομαι. Σαραπίων τις ἦν παρ᾽ ἡμῖν πιστὸς γέρων. ἀμέμπτως μὲν τὸν πολὺν διαβιώσας χρόνον. ἐν δὲ τῷ πειρασμῷ πεσών. οὗτος πολλάκις ἐδεῖτο, καὶ οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ, καὶ γὰρ ἐτεθύκει. ἐν νόσῳ δὲ γενόμενος, τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἄφωνος καὶ ἀναίσθητος διετέλεσε. βραχὺ δὲ ἀνασφήλας τῇ τετάρτῃ, προσεκαλέσατο τὸν θυγατριδοῦν· καὶ μέχρι τίνος φησὶν ὦ τέκνον με κατέχετε· δέομαι σπεύσατε, καί με θᾶττον ἀπολύσατε. τῶν πρεσβυτέρων μοι τινὰ κάλεσον. καὶ ταῦτα εἰπών, πάλιν ἦν ἄφωνος. ἔδραμεν ὁ παῖς ἐπὶ τὸν πρεσβύτερον· νὺξ δὲ ἦν. κἀκεῖνος ἠσθένει. ἀφικέσθαι μὲν οὖν οὐκ ἐδυνήθη. ἐντολῆς δὲ ὑπ᾽ ἐμοῦ δεδομένης, τοὺς ἀπαλλαττομένους τοῦ βίου, εἰ δέοιντο, καὶ μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἱκετεύσαντες τύχοιεν, ἀφίεσθαι, ἵν᾽ εὐέλπιδες ἀπαλλάττωνται) βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἐπέδωκεν τῷ παιδαρίῳ, ἀποβρέξαι κελεύσας. καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξαι. ἐπανῆκεν ὁ παῖς φέρων· ἐγγύς τε γενομένου, πρὶν εἰσελθεῖν ἀνενέγκας πάλιν ὁ Σαραπίων, ἧκες ἔφη τέκνον· καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος ἐλθεῖν οὐκ ἠδυνήθη. σὺ δὲ ποίησον ταχέως τὸ προσαχθὲν, καὶ ἀπάλλαττέ με. ἀπέβρεξεν ὁ παῖς, καὶ ἅμα τε ἐνέχεε τῷ στόματι. καὶ μικρὸν ἐκεῖνος καταβροχθίσας, εὐθέως ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. ἆρ᾽ οὐκ ἐναργῶς διετηρήθη καὶ παρέμεινεν ἕως λυθῇ, καὶ τῆς ἁμαρτίας ἐξαλειφθείσης, ἐπὶ πολλοῖς οἷς ἔπραξε καλοῖς ὁμολογηθῆναι δυνηθῇ; ταῦτα ὁ Διονύσιος.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ἐπιστολὴ πρὸς Νουάτον Διονυσίου.

Ἴδωμεν δὲ ὁ αὐτὸς ὁποῖα καὶ τῷ Νουάτῳ διεχάραξε, ταράττοντι τηνικάδε τὴν Ῥωμαίων ἀδελφότητα. ἐπειδὴ οὖν τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ σχίσματος πρόφασιν ἐποιεῖτο τῶν ἀδελφῶν τινας, ὡς δὴ πρὸς αὐτῶν ἐπὶ τοῦτ' ἐλθεῖν ἐκβεβιασμένος, ὅρα τίνα τρόπον αὐτῷ γράφει. Διονύσιος Νουάτῳ τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. εἰ ἄκων ὡς φὴς ἤχθης, δείξεις ἐὰν ἀναχωρήσῃς ἑκών. ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὁτιοῦν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. καὶ ἦν οὐκ ἀδοξοτέρα τῆς ἕνεκεν τοῦ μὴ σχίσαι μαρτυρία, κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μείζων. ἐκεῖ μὲν γὰρ ὑπὲρ μιᾶς τις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ ὅλης τῆς ἐκκλησίας μαρτυρεῖ. καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαις ἢ βιάσαιο τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν, μεῖζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατόρθωμα· καὶ τὸ μὲν οὐ λογισθήσεται. τὸ δὲ ἐπαινεθήσεται. εἰ δὲ ἀπειθούντων ἀδυνατοίης, σώζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχήν. ἐρρῶσθαί σε ἐχόμενον τῆς εἰρήνης ἐν Κυρίῳ εὔχομαι. ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Νουάτον.

CAPUT XLV.

Epistola Dionysii ad Novatum.

Sed videamus cujusmodi literas idem Dionysius scripserit ad Novatum, qui tunc temporis Romanam Ecclesiam conturbabat. Quoniam igitur ille defectionis & schismatis causam in quosdam fratres conferebat, à quibus se invitum eò impulsum fuisse causabatur, attende qualiter ad illum scribat: Dionysius Novato fratri salutem. Si quidem invitus, ut asseris, eò adductus B es, id nobis ostendes tua sponte redeundo. Satius quidem fuerat quidvis pati ne Ecclesia Dei discinderetur. Nec minùs gloriosum fuisset idcircò subire martyrium, ne ecclesiam scinderes, quàm ut ne idolis sacrificares. Immo illud meo quidem judicio illustrius fuisset. Hîc enim pro sua unius anima: illic pro omni ecclesia martyrium quis sustinet. Si tamen vel nunc persuaseris fratribus, aut eos coëgeris ut ad concordiam redeant, majus tibi meritum erit quàm culpa. Et hæc quidem non imputabitur: C Illud verò prædicabitur. Quod si fratribus parere recusantibus id efficere non potes, tuam ipse animam serva. Opto te paci studentem in Domino bene valere. Hæc Dionysius ad Novatum scripsit.

Huc refer Niceph. l. 6 c. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μϛ΄.

Περὶ τῶν ἄλλων Διονυσίου ἐπιστολῶν.

Γράφει δὲ καὶ πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον ἐπιστολὴν περὶ μετανοίας· ἐν ᾗ τὰ δόξαντα αὐτῷ περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων παρατέθειται, τάξεις παραπτωμάτων διαγράψας. καὶ πρὸς Κόνωνα. τῆς Ἑρμουπολιτῶν δὲ παροικίας Ἐπίσκοπος ἦν οὗτος. ἰδία τις περὶ μετανοίας αὐτοῦ φέρεται γραφὴ καὶ ἄλλη ἐπιστρεπτικὴ πρὸς τὸ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ποίμνιον αὐτοῦ. ἐν τούτοις ἐστὶ καὶ ἡ περὶ μαρτυρίου πρὸς τὸν Ὠριγένην γραφεῖσα. καὶ τοῖς κατὰ Λαοδίκειαν ἀδελφοῖς, ὧν προΐστατο Θηλυμίδης Ἐπίσκοπος. καὶ τοῖς κατὰ Ἀρμενίαν ὡσαύτως περὶ μετανοίας ἐπιστέλλει, ὧν ἐπεσκόπευε Μερουζάνης. πρὸς ἅπασι τούτοις, καὶ Κορνηλίῳ τῷ κατὰ Ῥώμην γράφει, δεξάμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νουάτου ἐπιστολήν· ᾧ καὶ σημαίνει δηλῶν ἑαυτὸν παρακεκλῆσθαι ὑπό τε Ἑλένου τοῦ ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας Ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν σὺν αὐτῷ. Φιρμιλιανοῦ τε τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ,

CAPUT XLVI.

De aliis Dionysii epistolis.

Scripsit etiam ad fratres per Ægyptum constitutos epistolam de pœnitentia: in qua & suam de lapsis sententiam exponit, & criminum gradus distinguit. Exstat etiam peculiaris ejus liber de pœnitentia ad Cononem D Hermopolitanæ Ecclesiæ Episcopum. Alia item objurgatoria epistola ad gregem suum Alexandriæ. Est & libellus de martyrio ad Origenem scriptus. Epistola quoque ad fratres Laodicensis Ecclesiæ cui præerat Thelymidres Episcopus: & ad Armenios similiter de pœnitentia, quorum Episcopus erat Meruzanes. Scribit præterea ad Cornelium Romanæ urbis Episcopum, cujus literas adversus Novatum scriptas acceperat. In qua quidem epistola significat se ab Heleno Tarsi Ciliciæ Episcopo, & à ceteris qui cum illo convenerant: Firmiliano scilicet Cappadociæ,

Huc refer Niceph. c. 6. l. 6.

A & Theoctisto Palæstinæ Provinciæ episcopis invitatum fuisse, ut ad Synodum Antiochenam occurreret, in qua quidam Novati schisma confirmare tentabant. Scribit etiam sibi nuntiatum fuisse, quod Fabius quidem diem extremum obiisset, Demetrianus verò in ejus locum episcopus Antiochenæ ecclesiæ esset constitutus. Sed & de Hierosolymorum episcopo mentionem facit his verbis: Quod enim ad Alexandrum spectat, is in carcerem conjectus, beato exitu defunctus est. Sequitur deinde altera ejusdem Dionysii epistola ad fratres Romæ constitutos, per Hippolytum missa: de officio Diaconi. Al- B teram item ad eosdem epistolam scribit de pace, & pariter de pœnitentia. Rursus aliam ad confessores ibidem constitutos, qui Novati sententiæ etiamtum favebant. Duas quoq; alias ad hos ipsos epistolas misit, posteaquam ad ecclesiam rediissent. Alias quoque complures ad diversos scripsit epistolas, ex quibus quicumque illius operum studiosi sunt amatores (sunt autem etiamnum plurimi) multiplicem percipere possunt utilitatem.

Explicit Liber sextus Historiæ Ecclesiasticæ.

A καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτίστου, ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαντήσοι τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἔνθα τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινὲς ἐπεχείρουν τὸ σχίσμα. πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει μηνυθῆναι αὐτῷ, Φάβιον μὲν κεκοιμῆσθαι. Δημητριανὸν δὲ διάδοχον ἐκείνου τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν Ἐπισκοπῆς καθεστάναι. γράφει δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, αὐτοῖς ῥήμασι φάσκων. ὁ μὲν γὰρ μακάριος Ἀλέξανδρος ἐν φρουρᾷ γενόμενος, μακαρίως ἀνεπαύσατο. ἑξῆς ταύτῃ καὶ ἑτέρα τις ἐπιστολὴ τοῖς ἐν Ῥώμῃ τοῦ Διονυσίου φέρεται διακονικὴ, διὰ Ἱππολύτου. τοῖς αὐτοῖς δὲ ἄλλην B περὶ εἰρήνης διατυποῦται· καὶ ὡσαύτως περὶ μετανοίας· καὶ αὖ πάλιν ἄλλην τοῖς ἐκεῖσε ὁμολογηταῖς, ἔτι τῇ τοῦ Νοουάτου συμφερομένοις γνώμῃ. τοῖς δὲ αὐτοῖς τούτοις, ἑτέρας δύο μεταθεμένοις ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστέλλει. καὶ ἄλλοις δὲ πλείοσιν ὁμοίως διὰ γραμμάτων ὁμιλήσας, ποικίλας τοῖς ἔτι νῦν σπουδὴν περὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ποιουμένοις καταλέλοιπεν ὠφελείας.

Τέλος τοῦ ς′ λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Τάδε καὶ ἡ ἑβδόμη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN SEPTIMO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO hæc continentur.

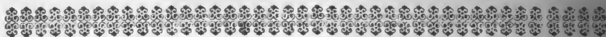

EVSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER SEPTIMUS

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος ζ.

SEptimum quoque Ecclesiasticæ Historiæ librum magnus ille Dionysius suis verbis nobiscum unà contexet: cuncta quæ ætate sua contigerunt, in epistolis quas reliquit singillatim exponens. Hinc porrò narrationis nostræ ducemus exordium.

A Τὸν ἕβδομον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αὖθις ὁ μέγας ἡμῖν Ἀλεξανδρέων Ἐπίσκοπος Διονύσιος ἰδίαις φωναῖς συνεκπονήσει. τῶν καθ' ἑαυτὸν πεπραγμένων ἕκαστα ἐν μέρει δι' ὧν καταλέλοιπεν ἐπιστολῶν ὑφηγούμενος. ἐμοὶ δὲ ὁ λόγος ἐντεῦθεν ποιήσεται τὴν ἀρχήν.

Caput I.

De improbitate Decii & Galli.

Vide Nicephor. l. 5. c. 34. DEcio simul cum liberis interfecto cùm secundum Imperii annum needum explesset, Gallus in ejus locum succedit. Quo tempore Origenes, septuagesimo ætatis anno ex hac vita migravit. Ceterùm Dionysius in epistola ad Hermammonem de Gallo Imperatore ita scribit: Sed neque Gallus culpam Decii intellexit: nec prospexit quid tandem illum pessumdedisset. Quin potius ad eundem lapidem ante oculos suos positum impegit. Qui cùm Imperium ipsius prospero in statu esset, cunctaque ex animi sententia succederent: viros sanctos qui pro pace & incolumitate ipsius preces ad Deum allegabant, insectatus est. Cum illis ergò orationes pro ipso fieri solitas simul fugavit. Hæc de Gallo Dionysius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς Δεκίου καὶ Γάλλου κακοτροπίας.

Δέκιον οὐδ' ὅλον ἐπικρατήσαντα δυοῖν ἐτοῖν
B χρόνον, αὐτίκα τε ἅμα τοῖς παισὶ κατασφαγέντα, Γάλλος διαδέχεται. Ὠριγένης ἐν τούτῳ ἑνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἑβδομήκοντα ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ. γράφων γέ τοι ὁ Διονύσιος Ἑρμάμμωνι περὶ τοῦ Γάλλου ταῦτα φάσκει. ἀλλ' οὐδὲ Γάλλος ἔγνω τὸ Δεκίου κακὸν. οὐδὲ προεσκόπησε τί ποτ' ἐκεῖνον ἔσφηλεν· ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ γενόμενον ἔπταισε λίθον. ὃς δέον φερομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας, καὶ κατὰ νοῦν χωρούντων τῶν πραγμάτων. τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας πρὸς τὸν Θεὸν, ἤλασεν. οὐκοῦν σὺν ἐκείνοις
C ἐδίωξε καὶ τὰς ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσευχάς. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦδε.

Caput II.

Quinam tunc fuerint Romanæ urbis Episcopi.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 7. INtereà Romæ cùm Cornelius tribus circiter annis episcopatum tenuisset, Lucius in ejus locum substituitur. Qui

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τίνες οἱ κατὰ τούσδε Ῥωμαίων Ἐπίσκοποι.

Κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Κορνηλίου ἔτεσιν ἀμφὶ τὰ τρία τὴν Ἐπισκοπὴν διανυ-

σαντος, Λούκιος καθίσταται διάδοχος· μησὶ δ' οὐδ' ὅλοις ὀκτὼ τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενος, Στεφάνῳ τελευτῶν μεταδίδωσι τὸν κλῆρον. τούτῳ δὴ Στεφάνῳ τὴν πρώτην ὁ Διονύσιος τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν διατυποῦται, ζητήματος οὐ σμικροῦ τηνικάδε ἀνακινηθέντος, εἰ δέοι τοὺς ἐξ οἱασδηποτοῦν αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας, διὰ λουτροῦ καθαίρειν· παλαιοῦ γέ τοι κεκρατηκότος ἔθους ἐπὶ τῶν τοιούτων, μόνῃ χρῆσθαι τῇ διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως εὐχῇ.

A vix octo mensium spatio perfunctus eo munere, moriens episcopale officium Stephano dereliquit. Ad hunc Stephanum Dionysius primam earum quæ de Baptismo conscriptę sunt epistolam exaravit, cùm per id tempus non mediocris controversia exorta esset, utrùm eos qui ex qualibet hæresi convertuntur, baptismo purgari oporteret. Quippe antiqua consuetudo invaluerat, ut in ejusmodi hominibus sola manuum impositio cumprecationibus adhiberetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅπως Κυπριανὸς ἅμα τοῖς κατ' αὐτὸν ἐπισκόποις τοὺς ἐξ αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας λουτρῷ δεῖν καθαίρειν πρῶτος ἐδογμάτισεν.

Πρῶτος τῶν τότε Κυπριανὸς τῆς κατὰ Καρχηδόνα παροικίας ποιμήν, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ λουτροῦ προτέρου τῆς πλάνης ἀποκαθηραμένους, προσίεσθαι δεῖν ἡγεῖτο. ἀλλ' ὅ γε Στέφανος μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχῆθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάκτει.

CAPUT III.

B *Quomodo Cyprianus cum aliquot sibi adjunctis Episcopis eos qui ab hæretico errore converterentur rebaptisandos primus censuit.*

Primus omnium Cyprianus qui tunc temporis Carthaginensem regebat ecclesiam, non nisi per baptismum ab errore priùs emundatos, admittendos esse censuit. Verùm Stephanus nihil adversus traditionem quæ jam inde ab ultimis temporibus obtinuerat, innovandum ratus, gravissime id tulit. *Vide Nicephor. l. 6. c. 7.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁπόσας περὶ τούτου Διονύσιος συνέταξεν ἐπιστολάς.

Πλεῖστα δῆτα οὖν αὐτῷ περὶ τούτου διὰ γραμμάτων ὁ Διονύσιος ὁμιλήσας, τελευτῶν δηλοῖ ὡς ἄρα τοῦ διωγμοῦ λελωφηκότος, αἱ πανταχόσε ἐκκλησίαι τὴν κατὰ Νουάτον ἀποστραφεῖσαι νεωτεροποιΐαν, εἰρήνην πρὸς ἑαυτὰς ἀνειλήφεσαν. γράφει δὲ ὧδε.

CAPUT IV.

Quot epistolas Dionysius ea de re conscripsit.

C Ad hunc igitur, ut dixi, multa de hoc argumento Dionysius per literas scripsit. In quibus id tandem illi indicat, omnes ubique ecclesias mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes, inter se pacem iniisse. Sic autem scribit. *Huc refer Niceph. l. 6. c. 7.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν διωγμὸν εἰρήνης.

Ἴσθι δὲ νῦν ἀδελφὲ, ὅτι ἥνωνται πᾶσαι αἱ πρότερον διεσχισμέναι κατά τε τὴν ἀνατολὴν ἐκκλησίαι καὶ ἔτι προσωτέρω. καὶ πάντες εἰσὶν ὁμόφρονες οἱ πανταχοῦ προεστῶτες, χαίροντες καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῇ παρὰ προσδοκίαν εἰρήνῃ γενομένῃ. Δημητριανὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ· Θεόκτιστος ἐν Καισαρείᾳ· Μαζαβάνης ἐν Αἰλίᾳ· Μαρῖνος ἐν Τύρῳ κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου· Ἡλιόδωρος ἐν Λαοδικείᾳ ἀναπαυσαμένου Θηλυμίδρου. Ἕλενος ἐν Ταρσῷ, καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Κιλικίας ἐκκλησίαι. Φιρμιλιανὸς, καὶ πᾶσα Καππαδοκία. τοὺς γὰρ ἐπιφανεστέρους μόνους τῶν ἐπισκόπων ὠνόμασα, ἵνα μήτε

CAPUT V.

De pace Ecclesiarum post persecutionem.

Scias autem frater cunctas per Orientem & ulteriùs positas ecclesias D quæ prius ante discissæ, nunc tandem ad unitatem reversas esse: & omnes ecclesiarum ubicumq; Antistites unum idemque sentire, & ob redditam insperatò pacem incredibili gaudio exultare: Demetrianum scilicet episcopum Antiochiæ, Theoctistum Cæsareæ, Æliæ post mortem Alexandri Mazabanem, Marinum Tyri, Laodiceæ verò post Thelymidris obitum Heliodorum: Helenum Tarsi cunctasque Ciliciæ ecclesias: Firmilianum denique cum universa Cappadocia. Solos enim illustriores episcopos nominavi, ne forte epistola nostra proli-

xior, & oratio molestior redderetur. Syriarum quidem provinciæ omnes cum Arabia, quibus identidem necessaria suppeditatis, & quibus literas nunc scripsistis: Mesopotamia quoque, Pontus ac Bithynia; ac ut uno verbo absolvam, omnes ubique terrarum lętitiâ gestiunt, Deoque gratias agunt ob hanc concordiam fraternamque caritatem. Et hæc quidem Dionysius scribit: Ceterùm cùm Stephanus ecclesiam biennio administrasset, Xystus in ejus locum successit. Ad hunc Dionysius secundam de Baptismo scripsit epistolam: in qua Stephani simul ac reliquorum episcoporum sententiam ac judicium exponit, de Stephano ita scribens: Antea quidem literas scripserat de Heleno & de Firmiliano, de omnibus denique Sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis: sese ob eam caussam ab illorum communione discessurum, quod hæreticos rebaptisarent. Ac vide, quæso, gravitatem negotii. Revera enim in maximis, ut audio, episcoporum conciliis decretum est, ut qui ab hæreticis ad Catholicam Ecclesiam accedunt, primùm catechumeni fierent: ac deinde veteris & impuri fermenti sordibus per Baptismum purgarentur. De his omnibus ego ad illum epistolam misi, rogans atque obtestans. Et aliquantò post: Sed & carissimis, inquit, fratribus & compresbyteris nostris Dionysio ac Philemoni, qui prius idem cum Stephano senserant deque iisdem rebus ad me scripserant: antea quidem breviter, nunc verò pluribus verbis scripsi. Verum de supradicta quæstione hactenus.

A μήκει τῆς ἐπιστολῆς, μήτε βάρος προσάψω τῷ λόγῳ. αἱ μέντοι Συρίαι ὅλαι καὶ ἡ Ἀραβία οἷς ἐπαρκεῖτε ἑκάστοτε, καὶ οἷς νῦν ἐπεστείλατε. ἥ τε Μεσοποταμία, Πόντος τε καὶ Βιθυνία. καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἀγαλλιῶνται πάντες πανταχοῦ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ φιλαδελφίᾳ, δοξάζοντες τὸν Θεόν. ταῦτα μὲν ὁ Διονύσιος. Στέφανον δ' ἐπὶ δυσὶν ἀποπλήσαντα τὴν λειτουργίαν ἔτεσι, Ξύστος διαδέχεται. τούτῳ δευτέραν ὁ Διονύσιος περὶ βαπτίσματος χαράξας ἐπιστολήν, ὁμοῦ τὴν Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων γνώμην τε καὶ κρίσιν δηλοῖ, περὶ τοῦ Στεφάνου λέγων B ταῦτα· ἐπεστάλκει μὲν οὖν πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ, καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Γαλατίας καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ὁμορούντων ἐθνῶν, ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετικοὺς (φησὶν) ἀναβαπτίζουσι· καὶ σκόπει τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος. ὄντως γὰρ δόγματα περὶ τούτου γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν Ἐπισκόπων συνόδοις, ὡς πυνθάνομαι. ὥστε τοὺς προσιόντας ἀπὸ αἱρέσεως, προκατηχηθέντας. εἶτα ἀπολούσασθαι καὶ ἀνακαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον. C καὶ περὶ τούτων αὐτοῦ πάντων δεόμενος, ἐπέστειλα. καὶ μεθ' ἕτερα φησί. καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράφουσι. πρότερον μὲν ὀλίγα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπέστειλα. ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ δηλουμένου ζητήματος.

Caput VI.

De heresi Sabellii.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 7.

In eadem epistola de Sabellianis hæreticis, utpote qui tunc temporis increbrescebant, Xystum certiorem facit his verbis: Nam de dogmate illo quod nuper apud Ptolemaïdem urbem Pentapoleos commotum est, pleno impietatis ac blasphemiæ adversus omnipotentem Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi: pleno etiam incredulitatis erga unigenitum ejus Filium, primogenitum omnis creaturæ, Verbum quod inter homines versatum est: pleno denique stuporis adversus Spiritum sanctum: cum ab utraque parte & literæ ad me allatæ essent, &

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρέσεως.

D Σημαίνων δὲ ἐν ταὐτῷ καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν ὡς κατ' αὐτὸν ἐπιπολαζόντων, ταῦτα φησί. περὶ γὰρ τοῦ νῦν κινηθέντος ἐν τῇ Πτολεμαΐδι τῆς Πενταπόλεως δόγματος, ὄντος ἀσεβοῦς καὶ βλασφημίαν πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἀπιστίαν τε πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου. ἀναισθησίαν δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος. ἐλθόντων ἑκατέρωθεν πρός ἐμὲ καὶ πρὸ γραμμάτων

καὶ τῶν διαλεξομένων ἀδελφῶν, ἐπέστειλά τινα ὡς ἐδυνήθην παρασχόντος τοῦ Θεοῦ, διδασκαλικώτερον ὑφηγούμενος· ὧν τὰ ἀντίγραφα ἔπεμψά σοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν παμμιάρου πλάνης, καὶ τῆς θεοπέμπτου ὁράσεως Διονυσίου, ὅτε παρείληφεν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος.

Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ τῶν περὶ βαπτίσματος, ἣν Φιλήμονι τῷ κατὰ Ῥώμην πρεσβυτέρῳ ὁ αὐτὸς γράφει Διονύσιος, ταῦτα παρατίθεται. ἐγὼ δὲ καὶ τοῖς συντάγμασι καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν αἱρετικῶν ἐνέτυχον, χραίνων μέν μου πρὸς ὀλίγον τὴν ψυχὴν ταῖς παμμιάροις αὐτῶν ἐνθυμήσεσιν. ὄνησιν δ᾽ οὖν ἀπ᾽ αὐτῶν ταύτην λαμβάνων, τὸ ἐξελέγχειν αὐτοὺς παρ᾽ ἐμαυτῷ, καὶ πολὺ πλέον βδελύττεσθαι. καὶ δή τινος ἀδελφοῦ τῶν πρεσβυτέρων με ἀπείργοντος καὶ δεδιττομένου συμφύρεσθαι τῷ τῆς πονηρίας αὐτῶν βορβόρῳ. λυμανεῖσθαι γὰρ τὴν ψυχὴν τὴν ἐμαυτοῦ, καὶ ἀληθῆ γε λέγοντος, ὡς ᾐσθόμην. ὅραμα θεόπεμπτον προσελθὸν, ἐπέρρωσέ με. καὶ λόγος πρός με γενόμενος, προσέταξε διαῤῥήδην λέγων· πᾶσιν ἐντύγχανε οἷς ἂν εἰς χεῖρας λάβοις· διευθύνειν γὰρ ἕκαστα καὶ δοκιμάζειν ἱκανὸς εἶ. καὶ σοὶ γέγονε τοῦτο ἐξ ἀρχῆς καὶ τῆς πίστεως αἴτιον. ἀπεδεξάμην τὸ ὅραμα, ὡς Ἀποστολικῇ φωνῇ συντρέχον τῇ λεγούσῃ πρὸς τοὺς δυνατωτέρους, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται. εἶτα τινὰ περὶ πασῶν εἰπὼν τῶν αἱρέσεων, ἐπιφέρει λέγων. τοῦτον ἐγὼ τὸν κανόνα καὶ τὸν τύπον παρὰ τοῦ μακαρίου Πάπα ἡμῶν Ἡρακλᾶ παρέλαβον. τοὺς γὰρ προσιόντας ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, καίτοι τῆς ἐκκλησίας ἀποστάντας. μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀποστάντας, ἀλλὰ συνάγεσθαι μὲν δοκοῦντας. καταμηνυθέντας δὲ ὡς προσφοιτῶντας τινὶ τῶν ἑτεροδιδασκαλούντων, ἀπελάσας τῆς ἐκκλησίας, δεομένους οὐ προσήκατο, ἕως δημοσίᾳ πάντα ὅσα ἀκηκόασι παρὰ τοῖς ἀντιδιατιθεμένοις, ἐξέφρασαν· καὶ τότε συνήγαγεν αὐτοὺς, οὐ δεηθεὶς ἐπ᾽ αὐτῶν ἑτέρου βαπτίσματος. τοῦ γὰρ ἁγίου πνεύματος πρότερον παρ᾽ αὐτοῦ τετυχήκεσαν. πάλιν δὲ ἐπιπολὺ γυμνάσας τὸ πρόβλημα, ταῦτα ἐπιλέγει. μεμάθηκα καὶ τοῦτο. ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν Ἐπισκόπους,

A fratres mecum disserturi venissent, epistolas quasdam, quantum Deo juvante potui, tractatoris more fusius scripsi. Quarum exemplaria ad te misi.

CAPUT VII.

De exsecrando hæreticorum errore, & de visione Dionysio divinitus missa, ac de ecclesiastica regula eidem tradita.

IN tertia autem epistola ad Philemonem ecclesiæ Romanæ Presbyterum Huc refert Niceph. l. 6. c. 8.
de Baptismo scripta, idem Dionysius hæc refert: Ego verò, inquit, in libris &
B traditionibus hæreticorum cognoscendis operam posui; exsecrandis quidem illorum sententiis animum meum tantisper coinquinans: hanc tamen ex iis utilitatem percipiens, ut illos tacitus apud me refutarem, multoque magis quàm antea detestarer. Et cùm frater quidam ex Presbyterorum ordine, prohiberet me, veritus ne forte nequitiæ illorum cœno commiscerer: Quippe animum meum contaminatum iri ajebat, & quidem verissimè ut ipsemet sentiebam: visione cælitùs missâ confirmatus sum. Et vox ad aures meas
C perlata disertè mihi præcepit hoc modo: Lege omnia quæcunque in manus venerint. Idoneus namque es qui singula disquiras & examines: hacque primùm occasione ad Christi fidem impulsus es. Amplexus sum visionem illam, utpote quæ Apostolicæ voci consentiret robustissimos quosque ita compellanti: Estote periti nummularii. Pauca deinde de universis hæresibus interlocutus, hæc subdit: Hanc ego regulam & formam à beatissimo Papa nostro Heracla accepi. Eos enim qui ab hæreticis veniebant, tametsi defecissent; seu potius
D non defecissent illi quidem, sed in speciem cum fratribus communicantes, clam perversæ doctrinæ magistros adire delati essent: ab Ecclesia ejectos, post multas tandem preces non prius admisit, quam quæcumque ab adversariis audierant palam exposuissent. Ac tum demum ad communionem eos admittebat, nequaquam existimans iterato Baptismate eis opus esse. Quippe jam antea Spiritum sanctum ab ipso acceperant. Rursus hac quæstione abundè ventilitata, concludit in hunc modum: Illud, inquit, præterea didici, non ab Afris solis hunc morem nunc primùm invectum fuisse: sed & multò antea, superiorum Episcoporum

temporibus, in ecclesiis populosissimis, & in conciliis fratrum apud Iconium & Synnada, & apud alios plurimos idem sancitum fuisse. Quorum sententias & statuta subvertere, eosque ad jurgia & contentiones excitare equidem nolim. Scriptum est enim: non commutabis terminos proximi tui quos parentes tui constituerunt. Quarta ejus de baptismo epistola ad Dionysium scripta est, tunc quidem Romanæ urbis Presbyterum, sed qui aliquanto post tempore ejusdem urbis episcopus est constitutus. Ex qua hunc ipsum Romanum Dionysium, eruditissimum planeque admirandum virum fuisse, testimonio Dionysii Alexandrini licet cognoscere. Porrò in hac ad illum epistola de Novato ita scribit.

Deut. 19.

A ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις. καὶ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συνάδοις καὶ παρὰ πολλοῖς τοῦτο ἔδοξεν· ὧν τὰς βουλὰς ἀνατρέπων, εἰς ἔριν καὶ φιλονεικίαν αὐτοὺς ἐμβαλεῖν οὐχ ὑπομένω. οὐ γὰρ μετακινήσεις, φησὶν, ὅρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου. ἡ τετάρτη αὐτοῦ τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν, πρὸς τὸν κατὰ Ῥώμην ἐγράφη Διονύσιον. τότε μὲν πρεσβείου ἠξιωμένον. οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ τὴν Ἐπισκοπὴν τῶν ἐκεῖσε παρειληφότα· ἐξ ἧς γνῶναι πάρεστιν, ὅπως καὶ αὐτὸς οὗτος λόγιός τε καὶ θαυμάσιος πρὸς τοῦ
B κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονυσίου μεμαρτύρηται. γράφει δὲ αὐτῷ μεθ' ἕτερα, τῶν κατὰ τὸν Νουάτον μνημονεύων ἐν τούτοις.

Caput VIII.

De hæresi Novati.

Huc refer Niceph. c. 9. l. 6.

NAm Novatianum, inquit, meritò aversamur, quippe qui ecclesiam discidit, & quosdam ex fratribus ad impietatem blasphemiamque pertraxit; qui nefariam de Deo doctrinam invexit, & clementissimum Dominum nostrum Jesum Christum quasi implacabilem calumniatur: qui præterea sacrum lavacrum obliterat: fidemque & confessionem quæ baptismum præcedunt evertit: & Spiritum sanctum penitus ab illis fugat, tametsi spes aliqua subsit vel quòd in illis adhuc maneat, vel quòd ad eos reversurus sit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς κατὰ Νουάτον ἑτεροδοξίας.

ΝΟουατιανῷ μὲν γὰρ εὐλόγως ἀπεχθανόμεθα, διακόψαντι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τινας τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἑλκύσαντι. καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν ἀνοσιωτάτην ἐπεισκυκλήσαντι. καὶ τὸν
C χρηστότατον Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνηλεῆ συκοφαντοῦντι. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον. καὶ τήν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν καὶ ὁμολογίαν ἀνατρέποντι. τό, τε πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ αὐτῶν, εἰ καί τις ἦν ἐλπὶς τοῦ παραμεῖναι ἢ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτοὺς, παντελῶς φυγαδεύοντι.

Caput IX.

De impio hæreticorum Baptismo.

Huc refer Niceph. c. 9. l. 6.

EXstat & quinta ejusdem epistola ad Xystum Romanæ urbis episcopum scripta. In qua postquam adversus hæreticos multa disseruit, hujusmodi quiddam sua ætate contigisse narrat. Nam profectò, inquit, opus habeo frater consilio tuo, & sententiam tuam expeto, ne forte ipse halluciner, tali ad me negotio delato. Quidam ex fratribus qui ad ecclesiam conveniunt, jampridem pro fideli habitus, & qui ante meam ordinationem, ac ni fallor ante ipsius quoque Heraclæ episcopatum, cœtus fidelium particeps fuerat: cùm interfuisset baptismo eorum qui nuper baptizabantur, & interrogationes responsaq; illorum audiisset: ad me accessit flens & vicem suã

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τοῦ τῶν αἱρετικῶν ἀθέου βαπτίσματος.

ΚΑὶ ἡ πέμπτη δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν Ῥωμαίων
D Ἐπίσκοπον Ξύστον ἐγέγραπτο. ἐν ᾗ πολλὰ κατὰ τῶν αἱρετικῶν εἰπὼν, τοιοῦτόν τι γεγονὸς κατ' αὐτὸν ἐκτίθεται λέγων. καὶ γὰρ ὄντως ἀδελφὲ συμβουλῆς δέομαι, καὶ γνώμην αἰτῶ παρὰ σοῦ, τοιούτου τινός μοι προσελθόντος πράγματος, δεδιὼς μὴ ἄρα σφάλλωμαι. τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς χειροτονίας. οἶμαι δὲ καὶ πρὸ τῆς τοῦ μακαρίου Ἡρακλᾶ καταστάσεως τῆς συναγωγῆς μετασχὼν. τοῖς ὑπόγυον βαπτιζομένοις παρατυχὼν, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων ἐπακούσας, προσῆλθέ μοι κλαίων καὶ καταθρηνῶν ἑαυτὸν, καὶ πίπτων

προσπίπτων τοῖς ποσί μου, ἐξομολογούμενος μὲν καὶ ἐξομνύμενος τὸ βάπτισμα ὃ παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς βεβάπτιστο, μὴ τοιοῦτον εἶναι, μηδὲ ὅλως ἔχειν τινὰ πρὸς τοῦτο κοινωνίαν. ἀσεβείας γὰρ ἐκεῖνο καὶ βλασφημιῶν πεπληρῶσθαι. λέγων δὲ πάνυ τὴν ψυχὴν νῦν κατανενύχθαι, καὶ μηδὲ παρρησίαν ἔχειν ἐπᾶραι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν ἀνοσίων ἐκείνων ῥημάτων καὶ πραγμάτων ὁρμώμενος. καὶ διὰ τοῦτο δεόμενος τῆς εἰλικρινεστάτης ταύτης καθάρσεως καὶ παραδοχῆς καὶ χάριτος τυχεῖν. ὅπερ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐτόλμησα ποιῆσαι. φήσας αὐτάρκη τὴν πολυχρόνιον αὐτῷ κοινωνίαν εἰς τοῦτο γεγονέναι. εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ Ἀμήν, καὶ τραπέζῃ παραστάντα, καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα, καὶ ταύτην καταδεξάμενον, καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετασχόντα ἱκανῷ χρόνῳ, οὐκ ἂν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνασκευάζειν ἔτι τολμήσαιμι. θαρσεῖν δὲ ἐκέλευον, καὶ μετὰ βεβαίας πίστεως καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως τῇ μετοχῇ τῶν ἁγίων προσιέναι. ὁ δὲ οὔτε πενθῶν παύεται. πέφρικέ τε τῇ τραπέζῃ προσιέναι· καὶ μόλις παρακαλούμενος συνεστάναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται. ἐπὶ ταῖς προειρημέναις, φέρεταί τις καὶ ἄλλη τοῦ αὐτοῦ περὶ βαπτίσματος ἐπιστολή, ἐξ αὐτοῦ καὶ ἧς ἡγεῖτο παροικίας, Ξύστῳ καὶ τῇ κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίᾳ προσπεφωνημένη· ἐν ᾗ διὰ μακροῦ ἀποδείξεως, τὸν περὶ τοῦ ὑποκειμένου ζητήματος παρατείνει λόγον. καὶ ἄλλη δέ τις αὐτοῦ μετὰ ταύτας φέρεται πρὸς τὸν κατὰ Ῥώμην Διονύσιον, ἡ περὶ Λουκιανοῦ. καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα.

A ingemiscens. Pedibusque meis advolutus confiteri atque dejerare cœpit, Baptismum quo apud hæreticos initiatus fuerat, non hujusmodi esse, nec cum hoc nostro quidquam commune habere. Quippe illum plenum esse blasphemiæ & impietatis. Ajebatque animum suum acerbissimo doloris sensu compungi, ac ne oculos quidem ad Deum attollere se audere: quippe qui scelestis illis verbis ac cæremoniis initiatus fuisset. Proinde orabat, ut hoc purissimo lavacro, verissimaque adoptione & gratia donare-
B tur. Quod equidem facere non sum ausus: sed diuturnam illi communionem ad id sufficere dixi. Nam qui gratiarum actionem frequenter audierit, & qui cum cæteris responderit Amen; qui ad sacram mensam astiterit, & manus ad suscipiendum sacrum cibum porrexerit; qui illum exceperit, & corporis ac sanguinis Domini nostri Jesu Christi particeps fuerit diutissimè, cum ego de integro renovare non ausim. Porrò ut bono animo esset, & cum firma fide bonæ
C spei plenus ad Dominici corporis participationem accederet, jussi. Verùm ille nullum lugendi finem facit, & ad mensam accedere penitus exhorrescit: vixque rogatus interesse orationibus sustinet. Præter supradictas est etiam quinta ejusdem epistola de Baptismo, ipsius & Ecclesiæ quam regebat nomine, ad Xystum & ecclesiam urbis Romæ directa: in qua de proposita quæstione prolixam admodum disputationem instituit. Præter has alia exstat ejusdem epistola de Luciano, ad Dionysium Romanum scripta. Sed de his hactenus.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ.

ΟΙ γε μὴν ἀμφὶ τὸν Γάλλον οὐδ' ὅλοις ἔτεσι δύο τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντες ἐκποδὼν μεθίστανται· Οὐαλεριανὸς δὲ ἅμα Γαλλιήνῳ παιδὶ διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν. αὖθις δὴ οἷα ὁ Διονύσιος οἷα καὶ περὶ τούτου διέξεισιν, ἐκ τῆς πρὸς Ἑρμάμμωνα ἐπιστολῆς μαθεῖν ἔστιν, ἐν ᾗ τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον. καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ ὁμοίως ἀποκαλύπτεται. καὶ ἐδόθη γὰρ αὐτῷ, φησί, στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίαν. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ μῆνες τεσσαρακονταδύο. ἀμφότερα δέ ἐστιν ἐπὶ

Caput X.

De Valeriano, & de persecutione ab eo excitata.

GAllo interim è medio sublato, cùm vix biennii spatio Imperium tenuisset: Valerianus cum Gallieno filio in ejus locum succedit. De hoc verò quæ tradat Dionysius, ex epistola ejus ad Hermammonem licet cognoscere, in qua ita scribit: Joanni quoque similiter revelatum est. Ait enim: Et datum est illi os loquens magna & impia: & data est illi potestas & menses quadraginta duo.

Huc refer Niceph. c.10. l.6.

Apoc. 13.

Utrumq; porrò in Valeriano impletum mirari licet, illudque ante omnia considerare, cujusmodi is ante persecutionem fuerit: qualiter mansuetus quidem ac benignus erat erga famulos Dei. Neque enim ullus superiorum Principum, ne illi quidem ipsi qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexus est, quantam ille præ se ferebat initio Principatus sui. Totaq; ejus familia piis hominibus abundabat, ac Dei ecclesia esse videbatur. Verum magister & Archisynagogus magorum Ægypti, ei tandem persuasit ut ab hoc instituto desisceret; jubens ut castos quidem & sanctos viros persequeretur atque occideret, quippe qui scelestis ac detestandis incantationibus adversarentur atque obstarent. Erant enim & sunt etiamnum ejusmodi, qui vel præsentia atque aspectu suo: & insufflantes duntaxat ac vocem edentes, dæmonum præstigias disturbare possint. Initiationes autem impuras, & abominanda maleficia, & sacrificia exsecranda peragere cum jussit; miseros infantes mactare, immolare liberos infelicium parentum; recens natorum rimari viscera; Dei figmenta atque opera discerpere ac detruncare, quasi hoc facto ad summam felicitatem esset perventurus. Posteà subdit: Egregiam verò gratiam ob speratum Imperium, & præclara munera Macrianus eis obtulit. Qui initio quidem cùm καθολικὸς id est Rationalis Imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit aut publicum. Sed imprecationi propheticæ subjacuit, quæ sic habet: Væ his qui prophetant ex corde suo, nec præ oculis habent bonum publicum. Nam neq; providentiam universa moderantem intellexit: nec animo reputavit judicium illius qui ante omnia & in omnibus & super omnia est Dei. Quocircà hostis quidem fuit Catholicæ Dei ecclesiæ: alienum autem se & extorrem à misericordia Dei præstitit: & quam longissimè à sua se salute relegavit; in hoc exprimens atq; exhibens veritatem nominis sui. Et paulò post: Nam Valerianus quidem qui ad hujusmodi facinora à Macriano impulsus fuerat, contumeliis & opprobriis fuit expositus ac deditus, juxta id quod dixit

Esa. c. 66. Dominus ad Esaiam: Et ipsi elegerunt vias suas, & abominationes suas quas concupivit anima eorum. Et ego eligam ludibria eorum, & peccata retribuam

A Οὐαλεριανοῦ θαυμάσαι. καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὕτως εἶχε συννοεῖν. ὡς ἤπιος καὶ φιλόφρων ἦν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ. οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις οὕτω τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, εὐμενῶς καὶ δεξιῶς πρὸς αὐτοὺς διετέθη. οὐδ᾽ οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν χριστιανοὶ γεγονέναι. ὡς ἐκεῖνος οἰκειότατα ἐν ἀρχῇ καὶ προσφιλέστατα φανερὸς ἦν αὐτοὺς ἀποδεχόμενος. καὶ πᾶς ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν πεπλήρωτο, καὶ ἦν ἐκκλησία Θεοῦ. ἀποσκευάσασθαι δὲ παρέπεισεν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου μάγων Ἀρχισυνάγωγος.

B τοὺς μὲν καθαροὺς καὶ ὁσίους ἄνδρας κτίννυσθαι καὶ διώκεσθαι κελεύων, ὡς ἀντιπάλους καὶ κωλυτὰς τῶν παμμιάρων, καὶ βδελυκτῶν ἐπαοιδῶν ὑπάρχοντας· καὶ γὰρ εἰσὶ καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ ὁρώμενοι. καὶ μόνον ἐμπνέοντες καὶ φθεγγόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων ἐπιβουλάς· τελετὰς δὲ ἀνάγνους καὶ μαγγανείας ἐξαγίστους καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους ἐπιτελεῖν ὑποτιθέμενος, παῖδας ἀθλίους ἀποσφάττειν, καὶ τέκνα δυστήνων πατέρων καταθύειν. καὶ σπλάγχνα νεογενῆ διαιρεῖν· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ κατακόπτειν καὶ καταχορ-

C δεύειν πλάσματα, ὡς ἐκ τούτων εὐδαιμονήσοντας. καὶ τούτοις ἐπιφέρει λέγων. καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μακριανὸς τῆς ἐλπιζομένης βασιλείας προσήνεγκε χαριστήρια· ὃς πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος εἶναι βασιλέως, οὐδὲν εὔλογον, οὐδὲ καθολικὸν ἐφρόνησεν, ἀλλ᾽ ὑποπέπτωκεν ἀρᾷ προφητικῇ τῇ λεγούσῃ. οὐαὶ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσιν. οὐ γὰρ συνῆκε τὴν καθόλου πρόνοιαν· οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπείδετο τοῦ πρὸ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος. ἠλλοτρίωσε δὲ καὶ

D ἀπεξένωσεν ἑαυτὸν τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ. καὶ ὡς πορρωτάτω τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐφυγάδευσεν· ἐν τούτῳ τὸ ἴδιον ἐπαληθεύων ὄνομα. καὶ πάλιν μεθ᾽ ἕτερα φησίν. ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, εἰς ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ῥηθὲν πρὸς Ἡσαΐαν. καὶ οὗτοι ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἃ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησε· καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς

αὐτοῖς. οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεὶς, καὶ τὸν βασίλειον ὑποδῦναι κόσμον ἀδυνατῶν ἀναπήρῳ τῷ σώματι, τοὺς δύο παῖδας τὰς πατρῴας ἀναδεξαμένους ἁμαρτίας προεστήσατο. ἐναργὴς γὰρ ἐπὶ τούτων ἡ πρόρρησις ἣν εἶπεν ὁ Θεός· ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσί με. τὰς γὰρ ἰδίας πονηρὰς ἐπιθυμίας ὧν ἠτύχει, ταῖς τῶν υἱῶν κεφαλαῖς ἐπιβαλὼν, εἰς ἐκείνους τὴν ἑαυτοῦ κακίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν μῖσος ἐξωμόρξατο. καὶ περὶ μὲν τοῦ Οὐαλεριανοῦ τοσαῦτα ὁ Διονύσιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῶν τότε Διονυσίῳ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον συμβάντων.

ΠΕρὶ δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ σφοδρότατα πνεύσαντος, οἷα σὺν ἑτέροις ὁ αὐτὸς διὰ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσέβειαν ὑπέστη, δηλώσουσι αἱ αὐτοῦ φωναὶ, ἃς πρὸς Γερμανὸν τῶν κατ' αὐτὸν Ἐπισκόπων κακῶς ἀγορεύειν αὐτὸν πειρώμενον ἀποτεινόμενος, τοῦτον παρατίθεται τὸν τρόπον. εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω πολλὴν καὶ ἀναισθησίαν ὄντως ἐμπεσεῖν, εἰς ἀνάγκην συμβιβαζόμενος τοῦ διηγεῖσθαι τὴν θαυμαστὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ. ἀλλ' ἐπειδὴ μυστήριον φησὶ βασιλέως κρύψαι καλὸν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτειν ἔνδοξον, ὁμόσε χωρήσω τῇ Γερμανοῦ βίᾳ. ἧκον πρὸς Αἰμιλιανὸν οὐ μόνος· ἠκολούθησαν δέ μοι συμπρεσβύτερός τέ μου Μάξιμος. καὶ διάκονοι, Φαῦστος καὶ Εὐσέβιος καὶ Χαιρήμων. καί τις τῶν ἀπὸ Ῥώμης παρόντων ἀδελφῶν ἡμῖν συνεισῆλθεν. Αἰμιλιανὸς δὲ οὐκ εἶπέ μοι προηγουμένως, μὴ σύναγε. περιττὸν γὰρ τοῦτο ἦν αὐτῷ, καὶ τὸ τελευταῖον ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνατρέχοντι. οὐ γὰρ περὶ τοῦ μὴ συνάγειν ἑτέρους ὁ λόγος ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ μὴ δ' αὐτοὺς ἡμᾶς εἶναι χριστιανούς· καὶ τούτου προσέταττε πεπαῦσθαι. εἰ μεταβαλοίμην ἔγωγε, καὶ τοὺς ἄλλους ἕψεσθαί μοι νομίζων. ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεοικότως, οὐδὲ μακράν. πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. ἀλλ' ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν Θεὸν τὸν ὄντα μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβων, οὐδ' ἂν μετατεθείμην, οὐδὲ

A ipsis. Macrianus verò imperandi cupiditate flagrans tametsi Imperio indignus: cùm regium cultum induere non posset ipse corpore debilis, duos filios paterna in se translaturos crimina Imperio præfecit. Etenim evidentissimè in his impleta est prædictio Dei dicentis: Ego sum qui ulciscor peccata parentum in liberis, ad tertiam usque & quartam progeniem eorum qui oderunt me. *Exod. 20.* Pravis enim cupiditatibus suis, quibus ipse frui non potuerat in filiorum capita translatis, improbitatem suam & odium divini Numinis in eos pariter transfudit. B Ac de Valeriano quidem hæc Dionysius scribit.

CAPUT XI.

De his quæ Dionysius & Christiani qui in Ægypto erant, pertulere.

DE persecutionis autem illius acerbitate: quæ & quanta ipse unà cum aliis ob veri Dei cultum pertulerit, docent ejusdem Dionysii verba, quibus Germano cuidam illius temporis episcopo, qui calumniari ipsum conabatur, respondet in hunc modum: *Huc refer Niceph. l. 6. c. 10.* Equidem vereor, ne in dementiam ac C stuporem lapsus esse videar, dum referre cogor admirabilem erga nos Dei Providentiam ac dispensationem. Sed quoniam arcanum quidem Regis occultare, ut ait Scriptura, laudandum est; *Tob. 12.* Dei autem opera prædicare gloriosum; adversus Germani impetum cominus decertabo. Veni ad Æmilianum non solus, sed comitantibus me Maximo compresbytero: & Fausto, Eusebio ac Chęremonte Diaconis. quidam etiam ex fratribus Romanis qui tum aderant, nobiscum ingressus est. Porrò Æmilianus non dixit mihi prima fronte: Ne conventus agas. Id enim D illi supervacuum erat ac postremum, ad id quod primum ac præcipuum est recurrenti. Quippe haudquaquam curabat, ne alios congregarem: sed id agebat ne ipsi Christiani essemus. Et ab eo cultu desistere me jubebat: ratus scilicet si ego ab eo cultu descivissem, ceteros exemplum meum secuturos. Respondi non improbabiliter nec longè arcessita responsione: Obedire oportet Deo magis quam hominibus. Sed palam & apertè contestatus sum, me illum qui solus est Deus, neque alium ullum præter hunc adorare; nec à proposito discessurum me esse, nec

committurum unquam ut Christianus esse desinerem. Posthæc abire nos jussit in vicum quendam solitudini proximum, cui nomen est Cephro. Sed verba ipsa quæ ab utroque nostrûm dicta sunt, sicut Actis publicis inserta leguntur, accipite. Inducto Dionysio, Fausto, Maximo, Marcello & Chæremone, Æmilianus Præfectus dixit: Non solùm scripto, sed etiam viva voce vobiscum disserui de humanitate Principum nostrorum, qua illi erga vos utuntur. Vobis enim potestatem fecerunt salutis vestræ retinendæ, dummodo ad id quod naturæ consentaneum est ferri, Deosque Imperii illorum custodes adorare, & eorum quæ Naturæ ipsi repugnant oblivisci velletis. Quid ergo ad hæc dicitis? Neque enim vos ingrato animo fore spero adversus eorum clementiam; quippe cum ad meliora vos traducere conentur. Dionysius respondit: Non omnes ab omnibus coluntur Dii: sed eos singuli colunt quos arbitrantur deos. Nos quidem unum Deum omnium rerum opificem, qui Valeriano & Gallieno sacratissimis Augustis Imperium tradidit, colimus & adoramus. Huic continuas preces offerimus pro Imperio illorum, ut stabile & inconcussum permaneat. Æmilianus Præfectus iterum dixit: Quis verò vos prohibet, quo minus & hunc, si quidem Deus est, cum iis qui naturâ Dii sunt adoretis? Deos enim colere jussi estis: eosque quos cuncti norunt deos. Dionysius respondit: Nos nullum alium adoramus. Æmilianus Præfectus dixit: Video vos ingratos esse simul ac stupidos, qui clementiam Augustorum minimè sentiatis. Quam ob rem non manebitis in hac urbe, sed mittemini in partes Libyæ ad locum qui dicitur Cephro. Hunc enim locum jussu Augustorum nostrorum elegi. Nullatenus autem licebit vobis nec quibuscunque aliis, conventus agere, aut ea quæ vocantur cœmeteria adire. Quod si quis ad eum quem jussi locum minimè profectus deprehendetur, aut in conventu aliquo fuerit inventus; is sibi ipse periculum arcesset. Non enim deerit congrua animadversio. Abscedite igitur quò jussi estis. Statimque me tametsi ægrotantem proficisci compulit, ne diei quidem unius dilatione concessa. Quomodo igitur conventus agere aut non agere vacuum mihi deinceps fuit? Paucis deinde interjectis addit:

A παυσαίμην ποτὲ χριστιανὸς ὤν. ἐπὶ τούτοις ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς κώμην πλησίον τῆς ἐρήμου καλουμένην Κεφρώ. αὐτῶν δὲ ἐπακούσατε τῶν ὑπ᾽ ἀμφοτέρων λεχθέντων ὡς ὑπεμνηματίσθη. εἰσαχθέντων Διονυσίου καὶ Φαύστου καὶ Μαξίμου καὶ Μαρκέλλου καὶ Χαιρήμονος. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν εἶπε. καὶ ἀγράφως ὑμῖν διελέχθην περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν Κυρίων ἡμῶν ἣν περὶ ὑμᾶς κέχρηνται. δεδώκασι γὰρ ἐξουσίαν ὑμῖν σωτηρίας εἰ βούλοισθε ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν τρέπεσθαι, καὶ Θεοὺς τοὺς σώζοντας αὐτῶν τὴν βασιλείαν B προσκυνεῖν, ἐπιλαθέσθαι τε τῶν παρὰ φύσιν. τί οὖν φατὲ πρὸς ταῦτα; οὐδὲ γὰρ ἀχαρίστους ὑμᾶς ἔσεσθαι περὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν προσδοκῶ, ἐπειδήπερ ἐπὶ τὰ βελτίω ὑμᾶς προτρέπονται. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι Θεούς. ἀλλ᾽ ἕκαστοι τινάς, οὓς νομίζουσιν. ἡμεῖς τοίνυν τὸν ἕνα Θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρήσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλιηνῷ Σεβαστοῖς. τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν. καὶ τούτῳ διηνεκῶς C ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὅπως ἀσάλευτος διαμείνῃ, προσευχόμεθα. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπε· τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τοῦτον εἴπερ ἐστὶ Θεός, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν Θεῶν προσκυνεῖν; Θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκελεύσθητε. καὶ Θεοὺς οὓς πάντες ἴσασι. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπεν. ὁρῶ ὑμᾶς ὁμοῦ καὶ ἀχαρίστους ὄντας καὶ ἀναισθήτους τῆς πρᾳότητος τῶν Σεβαστῶν ἡμῶν. διόπερ οὐκ ἔσεσθε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. ἀλλὰ D ἀποσταλήσεσθε εἰς τὰ μέρη τῆς Λιβύης, καὶ ἐν τόπῳ λεγομένῳ Κεφρῶ. τοῦτον γὰρ τὸν τόπον ἐξελεξάμην ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν Σεβαστῶν ἡμῶν. οὐδαμῶς δὲ ἐξέσται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλοις τισίν, ἢ συνόδους ποιεῖσθαι. ἢ εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια εἰσιέναι. εἰ δέ τις φανείη μὴ γενόμενος εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὃν ἐκέλευσα. ἢ ἐν συναγωγῇ τινι εὑρεθείη, ἑαυτῷ τὸν κίνδυνον ἐπαρτήσει. οὐ γὰρ ἐπιλείψει ἡ δέουσα ἐπιστρέφεια. ἀπόστητε οὖν ὅπου ἐκελεύσθητε. καὶ νοσοῦντα δέ με κατήπειξεν, οὐδὲ μιᾶς ὑπέρθεσιν δοὺς ἡμέρας. ποίαν οὖν ἔτι τοῦ συνάγειν ἢ μὴ συνάγειν εἶχον σχολήν. εἶτα μεθ᾽ ἕτερα φησίν.

ἀλλ' οὐδὲ τῆς αἰσθητῆς ἡμεῖς μετὰ τοῦ Κυρίου συναγωγῆς ἀπέστημεν. ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει σπουδαιότερον συνεκρότουν ὡς συνών. ἀπὼν μὲν τῷ σώματι ὡς εἶπον. παρὼν δὲ τῷ πνεύματι. ἐν δὲ τῇ Κεφροῖ, καὶ πολλὴ συνεπεδήμησεν ἡμῖν ἐκκλησία. τῶν μὲν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀδελφῶν ἑπομένων. τῶν δὲ συνιόντων ἀπ' Αἰγύπτου. κἀκεῖ θύραν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἀνέῳξε τοῦ λόγου. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐδιώχθημεν. ἐλιθοβολήθημεν. ὕστερον δὲ τινες οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐθνῶν τὰ εἴδωλα καταλιπόντες, ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Θεόν. οὐ πρότερον γὰρ παραδεξαμένοις αὐτοῖς, τότε πρῶτον δι' ἡμῶν ὁ λόγος ἐπεσπάρη. καὶ ὥσπερ τούτου ἕνεκεν ἀπαγαγὼν ἡμᾶς πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεός. ἐπεὶ τὴν διακονίαν ταύτην ἐπληρώσαμεν, πάλιν ἀπαγήοχεν. ὁ γὰρ Αἰμιλιανὸς εἰς τραχυτέρους μὲν ὡς ἐδόκει, καὶ Λιβυκωτέρους ἡμᾶς μεταστῆσαι τόπους ἐβουλήθη. καὶ τοὺς πανταχόσε εἰς τὸν Μαρεώτην ἐκέλευσε συῤῥεῖν, κώμας ἑκάστοις τῶν κατὰ χώραν ἀφορίσας· ἡμᾶς δὲ μᾶλλον ἐν ὁδῷ καὶ πρώτους καταληφθησομένους ἔταξεν. ᾠκονόμει γὰρ δηλονότι καὶ παρεσκεύαζεν, ἵνα ὁπόταν βουληθείη συλλαβεῖν, πάντας εὐαλώτους ἔχοι. ἐγὼ δὲ ὅτε μὲν εἰς Κεφρὼν κεκελεύσμην ἀπελθεῖν, καὶ τὸν τόπον ἠγνόουν ὅποι ποτὲ γῆς ἐστίν, οὐδὲ τὸ ὄνομα σχεδὸν πρότερον ἀκηκοώς. καὶ ὅμως εὐθύμως καὶ ἀταράχως ἀπῄειν. ἐπεὶ δὲ μετασκηνώσειν εἰς τὰ Κολλουθίωνος ἀπηγγέλη μοι, ἴσασιν οἱ παρόντες ὅπως διετέθην· ἐνταῦθα γὰρ ἐμαυτοῦ κατηγορήσω. τὸ μὲν πρῶτον ἠχθέσθην καὶ λίαν ἐχαλέπηνα· καὶ γὰρ εἰ γνωριμώτεροι καὶ συνηθέστεροι ἐτύγχανον ἡμῖν οἱ τόποι, ἀλλ' ἔρημον μὲν ἀδελφῶν καὶ σπουδαίων ἀνθρώπων ἔφασκον εἶναι τὸ χωρεῖον. ταῖς δὲ τῶν ὁδοιπορούντων ἐνοχλήσεσι καὶ λῃστῶν καταδρομαῖς ἐγκείμενον. ἔτυχον δὲ παραμυθίας, ὑπομνησάντων με τῶν ἀδελφῶν, ὅτι γειτνιᾷ μᾶλλον τῇ πόλει. καὶ ἡ μὲν Κεφρὼν πολλὴν ἡμῖν ἦγεν ἀδελφῶν τῶν ἀπ' Αἰγύπτου τὴν ἐπιμιξίαν, ὡς πλατύτερον ἐκκλησιάζειν δύνασθαι· ἐκεῖ δὲ πλησιαίτερον οὔσης τῆς πόλεως, συνεχέστερον τῆς τῶν ὄντως ἀγαπητῶν καὶ οἰκειοτάτων καὶ φιλτάτων ὄψεως

A Sed neq; à corporali conventu, Domino juvante, abfuimus. Verum eos qui in urbe erant, perinde ac si adessem, majore studio congregavi in ecclesiam; absens quidem corpore, ut jam dixi; animo autem præsens. Apud Cephro verò nobiscum magna fidelium adfuit multitudo; partim eorum qui ab urbe nos secuti fuerant; partim aliorum qui ex reliqua Ægypto confluebant. Ibi quoq; januam nobis patefecit Deus ad prædicationem Verbi sui. Et initio quidem persecutionem passi & lapidibus impetiti sumus. Postmodum verò non pauci ex gentilibus, relictis simulacris ad Deum conversi sunt. Tunc enim primùm a-
B pud illos Verbi divini per nos sparsa sunt semina, cum illud antea non suscepissent. Ac prorsus quasi Deus ejus rei causâ nos ad illos perduxisset; postquam illud ministerium implevimus, iterum nos aliò transtulit. Etenim Æmilianus in asperiora quædam loca, & ut credebat magis Libyca, nos transportare constituit. Et cunctis undecunque ad Mareoticam præfecturam confluere jussis, vicos per regionem illam dispersos singulis adsignavit: Nos verò magis ad viam publicam, ut primi comprehen-
C deremur collocavit. Id enim præcipuè agebat ac moliebatur, ut quandocumque voluisset, omnes nullo negotio capi possemus. Ego verò cum Cephro primùm abire jussus sum, tametsi ubinam locus ille situs esset, ignorabam; quippe qui ne nomen quidem illius antea ferè audivissem; nihilominus alacri constantique animo perrexi. Posteaquam verò mihi renunciatum est ut ad Colluthionis regionem migrarem, norunt ii qui tum præsentes aderant quomodo affectus animo fuerim. Hîc enim memetipse accusabo. Principio quidem ægrè admodum ac molestè tu-
D li. Etsi enim regio illa notior nobis magisque familiaris erat quam Cephro, tamen fratribus ac probis viris vacuus esse locus dicebatur, & viatorum turbis latronumque incursionibus obnoxius. Sed multum mihi consolationis attulit, quod fratres me admonuerunt, locum illum à civitate propius abesse. Itaque quamvis Cephron maximam nobis multitudinem fratrum ex Ægypto confluentium adduxisset, adeout laxiùs jam conventus agere possemus: illic tamen ob vicinitatem urbis, carissimorum & conjunctissimorum hominum aspectu crebrius nos ajebant esse

fruituros. Eos quippe accessuros ibique commoraturos: & tanquam in suburbanis remotioribus, particulares illic conventus futuros. Idque ita contigit. Deinde paulò post de his quæ sibi acciderunt ita scribit: Sed fortasse Germanus multis fidei confessionibus gloriatur. Multa prædicare potest adversus se gesta. Quot verò enumerare potest perinde atque ego, sententias judicum, publicationes, proscriptiones, direptiones bonorum: abjectiones dignitatum, contemptus gloriæ sæcularis, laudum à Præfectis ac Decurionibus profectarum despectus: minarum denique quæ coram intentabantur, vociferationum, discriminum, persecutionum, fugæ, ærumnarum & cujusquemodi malorum tolerantiam: cujusmodi sunt ea quæ sub Decio & Sabino, & quæ in hunc usque diem sub Æmiliano nobis contigerunt. Ubinam verò comparuit Germanus? Quænam illius facta est mentio? Verum ab imprudentia illa in quam Germani causâ delapsus sum, tandem absisto. Singularum igitur rerum narrationem fratribus qui plenissimam gestorum notitiam habent relinquo. Porrò idem Dionysius in epistola quam scripsit ad Domitium & Didymum, nonnulla ad persecutionem illam spectantia rursus ita commemorat. Nostros verò superfluum est nominatim recensere, cùm & plurimi sint & vobis ignoti. Id tantum in universum scire vos convenit, viros & mulieres; juvenes ac senes; puellas & anus; milites ac paganos; ex omni denique hominum genere atque ætate; alios flagrorum verberibus; alios ferri acie; alios ignibus in certamine superatis coronas retulisse. Nonnullis verò longissimum temporis spatium non satis fuit ad hoc ut Deo acceptabiles viderentur: sicuti nec mihi in hunc usq; diem. Scilicet in aliud opportunum tempus quod ipsi probè cognitum est, me distulit Dominus qui dicit: In tempore accepto exaudivi te, & in die salutis opitulatus sum tibi. De rebus autem nostris, quandoquidem sciscitamini, ac certiores fieri vultis quo in statu agamus: audivistis quidem omnino, quo pacto cum ego & Cajus & Faustus cum Petro & Paulo vincti duceremur à Centurione & Magistratibus, militibusque & apparitoribus; qui unà cum ipsis erant: supervenientes quidam ex Mareotis, invitos nos nec

Esa. 49.

A ἀπολαύσομεν. ἀφίξονται γὰρ καὶ ἀναπαύσονται καὶ ὡς ἐν προαστείοις πορρωτέρω κειμένοις, κατὰ μέρος ἔσονται συναγωγαί. καὶ οὕτως ἐγένετο. καὶ μεθ' ἕτερα, περὶ τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ αὖθις ταῦτα γράφει. πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις Γερμανὸς σεμνύνεται. πολλά γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα, ὅσας ἀριθμῆσαι δύναται περὶ ἡμῶν ἀποφάσεις· δημεύσεις· προγραφάς· ὑπαρχόντων ἁρπαγάς· ἀξιωμάτων ἀποθέσεις· δόξης κοσμικῆς ὀλιγωρίας· ἐπαίνων ἡγεμονικῶν καὶ βουλευτικῶν καταφρονήσεις. B καὶ τῶν ἐναντίων ἀπειλῶν, καὶ καταβοήσεων καὶ κινδύνων, καὶ διωγμῶν καὶ πλάνης καὶ στενοχωρίας, καὶ ποικίλης θλίψεως ὑπομονήν· οἷα τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου συμβάντα μοι. οἷα μέχρι νῦν Αἰμιλιανοῦ. ποῦ δὲ Γερμανὸς ἐφάνη; τίς δὲ περὶ αὐτοῦ λόγος; ἀλλὰ τῆς πολλῆς ἀφροσύνης εἰς ἣν ἐμπίπτω διὰ Γερμανὸν, ὑφίεμαι· διὸ καὶ τὴν καθ' ἕκαστον τῶν γενομένων διήγησιν, παρίημι τοῖς εἰδόσιν ἀδελφοῖς λέγειν. ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐν τῇ πρὸς Δομέτιον καὶ Δίδυμον ἐπιστολῇ, τῶν ἀμφὶ τὸν διωγμὸν αὖθις μνημονεύει ἐν C τούτοις. τοὺς δὲ ἡμετέρους πολλούς τε ὄντας καὶ ἀγνῶτας ὑμῖν, περισσὸν ὀνομαστὶ καταλέγειν· πλὴν ἴσε ὅτι ἄνδρες καὶ γυναῖκες. καὶ νέοι καὶ γέροντες. καὶ κόραι καὶ πρεσβύτιδες· καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται, καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία· οἱ μὲν διὰ μαστίγων καὶ πυρός· οἱ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικήσαντες, τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασι· τοῖς δὲ οὐ πάμπολυς αὐτάρκης ἀπέβη χρόνος, εἰς τὸ φανῆναι δεκτοὺς τῷ Κυρίῳ. ὥσπερ οὖν ἔοικε μὴ δὲ ἐμοὶ ὁ μέχρι νῦν. διόπερ εἰς ὃν οἶδεν αὐτὸς ἐπιτήδειον καιρὸν ὑπερέθετό με, D ὁ λέγων καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. τὰ γὰρ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πυνθάνεσθε καὶ βούλεσθε δηλωθῆναι ὑμῖν ὅπως διάγομεν, ἠκούσατε μὲν πάντως. ὅπως ἡμᾶς δεσμώτας ἀπαγομένους ὑπὸ ἑκατοντάρχου καὶ στρατηγῶν, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἐμέ τε καὶ Γάϊον καὶ Φαῦστον καὶ Πέτρον καὶ Παῦλον, ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν, ἄκοντας καὶ μὴ δὲ ἑπομένους, βίᾳ τε σύροντες ἀφήρπασαν·

ἐγὼ δὲ νῦν καὶ Γάιος καὶ Πέτρος, μόνοι τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ἀπορφανισθέντες ἐν ἐρήμῳ καὶ αὐχμηρῷ τῆς Λιβύης τόπῳ κατακεκλείσμεθα, τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν τοῦ Παραιτονίου διεστηκότες. καὶ ὑποκαταβὰς φησίν. ἐν δὲ τῇ πόλει καταδεδύκασιν ἀφανῶς ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀδελφοὺς πρεσβύτεροι μὲν, Μάξιμος, Διόσκορος, Δημήτριος καὶ Λούκιος· οἱ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ περιφανέστεροι Φαυστῖνος καὶ Ἀκύλας, ἐν Αἰγύπτῳ πλανῶνται. διάκονοι δὲ οἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νόσῳ τελευτήσαντας ὑπολειφθέντες, Φαῦστος, Εὐσέβιος, Χαιρήμων· Εὐσέβιος ὃν ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἐνεδυνάμωσε, καὶ παρεσκεύασε τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς γινομένων ὁμολογητῶν ἐναγωνίως ἀποπληροῦν, καὶ τὰς τῶν σωμάτων περιστολὰς τῶν τελείων καὶ μακαρίων μαρτύρων οὐκ ἀκινδύνως ἐκτελεῖν. καὶ γὰρ μέχρι νῦν οὐκ ἀνίησιν ὁ ἡγούμενος, τοὺς μὲν ἀναιρῶν, ὡς προεῖπον, ὠμῶς τῶν προσαγομένων· τοὺς δὲ βασάνοις καταξαίνων. τοὺς δὲ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ἐκτήκων, προστάσσων τε μηδένα τούτοις προσιέναι. καὶ ἀνερευνῶν μή τις φανείη. καὶ ὅμως ὁ Θεὸς τῇ προθυμίᾳ καὶ λιπαρείᾳ τῶν ἀδελφῶν διαναπαύει τοὺς πεπιεσμένους. καὶ τοσαῦτα μὲν ὁ Διονύσιος, καὶ ἐν ταύτῃ τέθειται τῇ γραφῇ. ἰστέον δὲ ὡς ὁ μὲν Εὐσέβιος ὃν διάκονον προσεῖπεν, οὐ μικρὸν ὕστερον Ἐπίσκοπος ἐκκλησίας τῆς κατὰ Συρίαν Λαοδικείας καθίσταται· ὁ δὲ Μάξιμος ὃν τότε πρεσβύτερον εἴρηκε, μετ᾽ αὐτὸν Διονύσιον, τὴν λειτουργίαν τῶν κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἀδελφῶν διαδέχεται· Φαῦστος δὲ σὺν αὐτῷ τηνικάδε διαπρέψας ἐν τῇ ὁμολογίᾳ, μέχρι τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθεὶς, γηραιὸς κομιδῇ καὶ πλήρης ἡμερῶν, καθ᾽ ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς τελειοῦται. ἀλλὰ ταῦτα μὲν κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ τῷ Διονυσίῳ συμβάντα, τοιαῦτα.

A sponte sequentes per vim abstraxerint. Ego quidem nunc & Petrus & Cajus soli, reliquis fratribus orbati, in deserto & squalido quodam Libyæ loco conclusi sumus, tridui itinere distantes à Paratonio. Et aliquantò post: In urbe autem, inquit, occultarunt se ut fratres clanculo invisant, presbyteri quidem: Maximus, Dioscorus, Demetrius & Lucius. Faustinus enim & Aquila, utpote in majore hominum luce positi, per Ægyptum vagantur. Diaconi verò post illos qui morbo consumpti sunt, superstites: Faustus, Eusebius, Chære-
B mon. Eusebius, inquam, quem Deus jam inde ab initio roboravit, impulitque ut confessoribus in custodia positis ministeria strenuè exhiberet; utque consummatorum ac beatorum Martyrum cadavera non sine capitis sui periculo sepeliret. Nam in hunc usq; diem non cessat Præfectus nostros qui præsentiæ ipsius exhibentur, partim interficere crudelissimè; partim tormentis dilaniare; partim squalore carceris & vinculis macerare: interdicens ne quis ad eos accedat & perscrutans num quis fortè videatur accedere. Verumtamen Deus ex alacritate ac benignitate fra-
C trum, solatium assiduè præstat afflictis. Hæc Dionysius in illa scripsit epistola. Sciendum porrò est, Eusebium quidem quem Dionysius Diaconum appellat, brevi postea Laodiceæ in Syria episcopum esse constitutum: Maximum verò qui à Dionysio Presbyter dicitur, post obitum ipsius Dionysii administrationem Alexandrinæ ecclesiæ suscepisse: Faustum denique qui tunc temporis confessionis titulo unà cum Dionysio inclaruit, ad nostri usque temporis persecutionem reservatum, grandævum jam ac penè decrepitum nostra ætate capite amputato martyrium con-
D summasse. Verùm de iis quæ Dionysio tunc temporis acciderunt, hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων.

Κατὰ δὲ τὸν δηλούμενον Οὐαλεριανοῦ διωγμὸν, τρεῖς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης τῇ κατὰ Χριστὸν διαλάμψαντες ὁμολογίᾳ, θείῳ κατεκοσμήθησαν μαρτυρίῳ, θηρίων γενόμενοι βορά. τούτων ὁ μὲν Πρίσκος ἐκαλεῖτο. ὁ δὲ Μάλχος· τῷ δὲ τρίτῳ Ἀλέξανδρος ὄνομα ἦν.

CAPUT XII.

De iis qui apud Cæsaream Palæstinæ martyrio perfuncti sunt.

Porrò in hac Valeriani persecutione, tres viri post insignem Christi confessionem apud Cæsaream Palæstinæ ad bestias damnati, divino martyrio coronati sūt. Horum unus dicebatur Priscus, alter Malchus, tertius autem Alexander.

Huc r Nicep. l. 6, c. 11.

Qui cum in agro degerent, primum quidem seipsos insimulasse dicuntur tanquam ignavos ac desides; quòd cum occasio ipsa cælesti amore flagrantibus præmia distribueret, ipsi cessarent, nec coronam martyrii præriperent. Inito deinde inter se consilio, Cæsaream profecti, Judicem ipsum adorti sunt, eamque quam diximus sententiam exceperunt. Præter hos mulier quædam in eadem civitate, persecutionis hujus tempore, simili certamine perfuncta esse memoratur. Quam quidem ex Marcionis secta fuisse, constans fama est.

Caput XIII.

De pace à Gallieno reddita.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 12.

Verùm Valeriano non multò post à Barbaris capto & in servitutem redacto, filius ejus Gallienus solus Imperium obtinens, moderatiùs se gessit: missisque edictis, persecutionem adversus nostros commotam sedavit; utque religionis nostræ Antistites securè deinceps munus suum obirent, hujusmodi rescripto præcepit: Imperator Cæsar P. Licinius Gallienus, Pius, Felix, Augustus, Dionysio, Pinnæ, Demetrio, & reliquis episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum orbem diffundi præcepimus; ut cuncti à religiosis locis abscedant. Quocirca & vos rescripti nostri formâ uti potestis, ut nullus vobis deinceps molestiam facesset. Atque id quod vobis exsequi licet, jam dudum à me concessum est. Proinde Aurelius Cyrenius Procurator summæ rei, dati à nobis rescripti formam sequetur. Hæc ex Latino in Græcum sermonem quò clarius intelligerentur, translata, operi nostro inseruimus. Est & alia ejusdem Imperatoris Constitutio ad alios episcopos data, qua iis permisit ut cœmeteriorum suorum loca recuperarent.

Caput XIV.

Quinam iisdem temporibus floruerunt Episcopi.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 34.

Eadem tempestate Rom. quidem ecclesię adhuc prǫerat Xystus; Antiochenam verò post mortem Fabii De-

A τούτους φασὶ κατ᾽ ἀγρὸν οἰκοῦντας, πρότερον μὲν ἑαυτοὺς ὡς ἀμελεῖς καὶ ῥαθύμους κακίσαι, ὅτι δὴ βραβείων τοῦ καιροῦ τοῖς πόθου γλιχομένοις οὐρανίου διανέμοντος, ὀλιγωροῖεν αὐτοὶ, μὴ οὐχὶ προαρπάζοντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον· ταῦτα δὲ βουλευσαμένους, ὁρμῆσαι ἐπὶ τὴν Καισάρειαν. ὁμόσε τε χωρῆσαι ἐπὶ τὸν δικαστὴν, καὶ τυχεῖν τοῦ προδεδηλωμένου τέλους. ἔτι πρὸς τούτοις γυναῖκά τινα κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, τὸν ὅμοιον ἱστοροῦσιν ἀγῶνα διηθληκέναι. τῆς δὲ Μαρκίωνος αὐτὴν αἱρέσεως γεγονέναι κατέχει λόγος.
B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ τῆς μετὰ Γαλλιηνὸν εἰρήνης.

Ἀλλ᾽ οὐκ εἰς μακρὸν δουλείαν τὴν παρὰ Βαρβάροις ὑπομείναντος Οὐαλεριανοῦ, μοναρχήσας ὁ παῖς, σωφρονέστερον περὶ τὴν ἀρχὴν διατίθεται· ἀνίησί τε αὐτίκα διὰ προγραμμάτων τὸν καθ᾽ ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ᾽ ἐλευθερίας τοῖς τοῦ λόγου προεστῶσι τὰ ἐξ ἔθους ἐπιτελεῖν δι᾽ ἀντιγραφῆς προστάξας, ἥτις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Πούπλιος Λικίνιος Γαλλιηνὸς, Εὐσεβὴς, Εὐτυχὴς,
C Σεβαστὸς, Διονυσίῳ καὶ Πίννᾳ καὶ Δημητρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς Ἐπισκόποις· τὴν εὐεργεσίαν τῆς ἐμῆς δωρεᾶς διὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐκβιβασθῆναι προσέταξα· ὅπως ἀπὸ τόπων τῶν θρησκευσίμων ἀποχωρήσωσι. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ χρῆσθαι δύνασθε, ὥστε μηδένα ὑμῖν ἐνοχλεῖν. καὶ τοῦτο ὅπερ κατὰ τὸ ἐξὸν δύναται ὑφ᾽ ὑμῶν ἀναπληροῦσθαι, ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπ᾽ ἐμοῦ συγκεχώρηται. καὶ διὰ τοῦτο Αὐρήλιος Κυρήνιος ὁ τοῦ με-
D γίστου πράγματος προστατεύων, τὸν τύπον τὸν ὑπ᾽ ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξει. ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἑρμηνευθέντα γλώττης ἐγκείσθω· καὶ ἄλλη δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους Ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Οἱ κατ᾽ ἐκεῖνο συνηκμακότες Ἐπίσκοποι.

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς μὲν Ῥωμαίων ἐκκλησίας εἰσέτι τότε καθηγεῖτο Ξύστος. τῆς δὲ ἐπ᾽ Ἀντιοχείας μετὰ Φάβιον, Δημητριανός. Φιρμι-

λιανὸς δὲ Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν· καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν, Γρηγόριος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἀθηνόδωρος. Ὠριγένους γνώριμοι. τῆς δ᾽ ἐπὶ Παλαιστίνης Καισαρείας Θεοκτίστου μεταλλάξαντος, διαδέχεται τὴν Ἐπισκοπὴν Δόμνος. βραχεῖ δὲ χρόνῳ τούτου διαγενομένου, Θεότεκνος ὁ καθ᾽ ἡμᾶς, διάδοχος καθίσταται. τῆς δ᾽ Ὠριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος ἦν. ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀναπαυσαμένου Μαζαβάνου, τὸν θρόνον Ὑμέναιος ὁ καὶ αὐτὸς ἐπὶ πλείστοις τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς διαπρέψας ἔτεσι διεδέξατο.

A metrianus regebat: apud Cæsaream Cappadociæ Firmilianus; in Ponto Gregorius fraterque ejus Athenodorus, ambo Origenis discipuli, ecclesias gubernabant. Apud Cæsaream autem Palæstinæ mortuo Theoctisto Sacerdotium suscepit Domnus. Quo non multò pòst ex hac vita sublato, Theotecnus qui ad nostram usque ætatem superfuit, in ejus locum subrogatus est. Hic quoque Origenis auditor fuisse dicitur. Hierosolymis verò post Mazabanis obitum, episcopalem sedem obtinuit Hymenæus, qui nostra etiam ætate plu-
B rimis laudum titulis inclaruit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅπως κατὰ Καισάρειαν Μαρῖνος ἐμαρτύρησεν.

Κατὰ τούτους εἰρήνης ἁπανταχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν οὔσης, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Μαρῖνος τῶν ἐν στρατείαις ἀξιώμασι τετιμημένων, γένει τε καὶ πλούτῳ περιφανὴς ἀνήρ. διὰ τὴν Χριστοῦ μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τοιᾶσδε ἕνεκεν αἰτίας. τιμή τίς ἐστι παρὰ Ῥωμαίοις τὸ κλῆμα. οὗ τοὺς τυχόντας, φασὶν ἑκατοντάρχους γίνεσθαι. τόπου σχολάζοντος. ἐπὶ τοῦτο προκοπῆς τὸν Μαρῖνον ἡ τοῦ βαθμοῦ τάξις ἐκάλει. ἤδη τε μέλλοντα τῆς τιμῆς ἔχεσθαι, παρελθὼν ἄλλος πρὸ τοῦ βήματος, μὴ ἐξεῖναι μὲν ἐκείνῳ τῆς Ῥωμαίων μετέχειν ἀξίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους. χριστιανῷ γε ὄντι καὶ τοῖς βασιλεῦσι μὴ θύοντι, κατηγόρει. αὐτῷ δὲ ἐπιβάλλειν τὸν κλῆρον. ἐφ᾽ ᾧ κινηθέντα τὸν δικαστὴν, Ἀχαιὸς οὗτος ἦν, πρῶτον μὲν ἐρέσθαι ποίας ὁ Μαρῖνος γνώμης εἴη. ὡς δ᾽ ὁμολογοῦντα χριστιανὸν ἐπιμόνως ἑώρα, τριῶν ὡρῶν ἐπιδοῦναι αὐτῷ εἰς ἐπίσκεψιν διάστημα. ἐκτὸς δῆτα γενόμενον αὐτὸν τοῦ δικαστηρίου, Θεότεκνος ὁ τῇδε Ἐπίσκοπος ἀφέλκει προσελθὼν δι᾽ ὁμιλίας. καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν προάγει. εἴσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἁγιάσματι. μικρόν τε παραναστείλας αὐτοῦ τῆς χλαμύδος καὶ τὸ προσηρτημένον αὐτῷ ξίφος ἐπιδείξας, ἅμα τε ἀντιπαρατίθησι προσαγαγὼν αὐτῷ τὴν τῶν θείων Εὐαγγελίων γραφήν. κελεύσας τῶν δυεῖν ἑλέσθαι τὸ κατὰ γνώμην. ὡς δ᾽ ἀμελλητὶ τὴν δεξιὰν προτείνας, ἐδέξατο τὴν θείαν γραφήν. ἔχου τοίνυν ἔχου, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, τοῦ

Caput XV.

Quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio perfunctus est.

Interea pace cunctis ubique ecclesiis reddita, apud Cæsaream Palæstinæ Marinus quidam militari dignitate decoratus, ad hæc splendore generis atque opibus clarus, ob confessionem Christi capite truncatus est hac de causa. Honor quidam est vitis apud Romanos, quam qui adepti
C sunt, Centuriones dicuntur. Hic locus cum vacaret, Marinus ordine gradus sui ad eam promotionem vocabatur. Verùm cùm honore illo jamjam potiturus esset: quidam ad tribunal accedens Marinum accusare cœpit, asserens illi quidem utpotè Christiano homini, & Imperatoribus sacrificare renuenti, Romanam dignitatem capessere legibus non licere; sibi verò gradum illum competere. Ea re commotus judex Achæus nomine, primùm quidem Marinum interrogavit cujusnam esset sententiæ. Cognito deinde quòd Christianum se esse constantissimè profiteretur, trium horarum spatium ad deli-
D berandum ei concessit. Proinde cum ex prætorio egressus esset, Theotecnus civitatis Episcopus ad illum accedens, & sermocinando longiùs cum abstrahens, prehensa manu ad Ecclesiam perducit. Cumq; interius ad ipsum altare eum statuisset; reducta tantisper ejus chlamyde, gladium illi quo præcinctus erat ostendens, mox sacrorum Evangeliorum codicem ex adverso locat, jubens ut ex duobus utrum mallet eligeret. Marinus nihil cunctatus, protensa dextra Codicem cùm apprehendisset; his eum verbis Theotecnus compellavit. Adhære igitur, ad-

Huc refer Niceph. l. 6. c. 11.

A hære Deo; ejusque virtute roboratus, consequere quod elegisti. Vade in pace. Posthæc regredientem illum ab ecclesia, præco pro foribus prætorii evocare cœpit. Jam enim præstitutum tempus effluxerat. Admotus igitur tribunali, cùm majorem quàm antea alacritatem fidei ostendisset, statim inde, ita ut erat, ad supplicium abductus, martyrio coronatus est.

Θεοῦ, καὶ τύχοις ὧν εἵλου. πρὸς αὐτοῦ δυναμούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήνης. εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐπανελθόντα αὐτὸν, κῆρυξ ἐβόα καλῶν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· καὶ γὰρ ἤδη τὰ τῆς προθεσμίας τοῦ χρόνου πεπλήρωτο. καὶ δὴ παραστὰς τῷ δικαστηρίῳ, καὶ μείζονα τῆς πίστεως τὴν προθυμίαν ἐπιδείξας, εὐθὺς ὡς εἶχεν ἀπαχθεὶς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, τελειοῦται.

Caput XVI.

Narratio de Asturio.

Vide Niceph. l. 6. c. 14.

B TUnc & Asturius ob religiosam fiduciam ac libertatem celeberrimum nomen est consecutus: vir ex Romanæ urbis Senatoribus, Imperatoribus unicè carus: & cùm ob splendorem generis, tùm propter divitias omnibus notus. Qui cùm supradicti martyris supplicio interesset, humeris suis impositum cadaver candida ac pretiosa amictus veste bajulavit: & magnifico cultu ornatum, decenti tradidit sepulturæ. De hoc viro innumera quoque alia referuntur ab ejusdem familiaribus, qui ad nostram usque ætatem superstites vixerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ'.

Ἡ κατὰ Ἀστύριον ἱστορία.

ΕΝθα καὶ Ἀστύριος ἐπὶ τῇ θεοφιλεῖ παρρησίᾳ μνημονεύεται. ἀνὴρ τῶν ἐπὶ Ῥώμης συγκλητικῶν γενόμενος, βασιλεῦσί τε προσφιλὴς, καὶ πᾶσι γνώριμος εὐγενείας τε ἕνεκα καὶ περιουσίας· ὃς παρὼν τηνικάδε τελειουμένῳ τῷ μάρτυρι, τὸν ὦμον ὑποθεὶς, ἐπὶ λαμπρᾶς καὶ πολυτελοῦς ἐσθῆτος ἄρας τὸ σκῆνος ἐπιφέρεται· περιστείλας τε εὖ μάλα πλουσίως, τῇ προσηκούσῃ ταφῇ παραδίδωσι. τούτου μυρία μὲν καὶ ἄλλα μνημονεύουσιν οἱ τἀνδρὸς καὶ εἰς ἡμᾶς διαμείναντες γνώριμοι.

C

Caput XVII.

De miraculis Servatoris nostri apud Paneadem.

INter quæ hujusmodi est miraculum. Apud Cæsaream Philippi quam Phœnices Paneada nominant, ad pedes Panii montis, fontes visuntur, ex quibus profluit Jordanis. In hos festo quodam die victimam conjici solitam esse ajunt, quæ mirabili quadam dæmonis operatione nusquam postea compareret: eamque rem à spectantibus pro illustri miraculo haberi consuevisse. Quodam igitur tempore cùm Asturius his fortè cæremoniis interesset, cunctosque admiratione rei perculsos videret; primùm quidem cæcitatem vulgi miseratus est. Deinde oculis in cælum sublatis, supremum omnium Deum per Jesum Christum obtestatus est, ut dæmonem illum populi seductorem constringeret, & à decipiendis posthac mortalibus abstinere eum juberet. Peracta precatione, repente victimam fontibus supernatasse ajunt; atque ita miraculum ipsis prorsus intercidisse, nullo deinceps circa hunc locum prodigio viso.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῶν κατὰ Πανεάδα σημείων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας.

ΑΤὰρ καὶ παράδοξον τοιοῦτο. ἐπὶ τῆς Φιλίππου Καισαρείας ἣν Πανεάδα Φοίνικες προσαγορεύουσι, φασὶ παρὰ ταῖς αὐτόθι δεικνυμέναις ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ καλουμένου Πανείου ὄρους πηγαῖς, ἐξ ὧν καὶ τὸν Ἰορδάνην προχεῖσθαι. κατά τινα ἑορτῆς ἡμέραν, σφάγιόν τι καταβάλλεσθαι. καὶ τοῦτο τῇ τοῦ δαίμονος δυνάμει ἀφανὲς γίνεσθαι παραδόξως. θαῦμά τε εἶναι περιβόητον τοῖς παροῦσι τὸ γινόμενον. παρόντα δ' οὖν ποτὲ τοῖς πραττομένοις τὸν Ἀστύριον, D καὶ τὸ πρᾶγμα καταπληττομένους ἰδόντα τοὺς πολλοὺς, οἰκτεῖραι τῆς πλάνης. κἄπειτα ἀνανεύσαντα εἰς οὐρανὸν, ἱκετεῦσαι διὰ Χριστοῦ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, τὸ λαοπλάνον δαιμόνιον ἀπελέγξαι καὶ παῦσαι τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπάτης. ταῦτα δέ φασιν εὐξαμένου, ἀθρόως τὸ ἱερεῖον ἐπιπολάσαι ταῖς πηγαῖς. οὕτω τε αὐτοῖς τὸ παράδοξον οἴχεσθαι, μηδενὸς μηκέτι θαύματος περὶ τὸν τόπον γινομένου.

ΚΕΦΑ-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ τοῦ ἀνδριάντος οὗ ἡ αἱμοῤῥοοῦσα ἀνέστησεν.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τῆσδε τῆς πόλεως εἰς μνήμην ἐλήλυθα, οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. τὴν γὰρ αἱμοῤῥοοῦσαν ἣν ἐκ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ πάθους ἀπαλλαγὴν εὑρέσθαι μεμαθήκαμεν, ἐνθένδε ἔλεγον ὁρμᾶσθαι, τόν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι, καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν. ἑστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου, γυναικὸς ἐκτύπωμα χάλκεον ἐπὶ γόνυ κεκλιμένον καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσὶν ἱκετευούσῃ ἐοικός. τούτου δὲ ἄντικρυς ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης ἀνδρὸς ὄρθιον σχῆμα, διπλοΐδα κοσμίως περιβεβλημένον, καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτεῖνον. οὗ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς, ξένον τι βοτάνης εἶδος φύειν. ὃ μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος ἀνιόν, ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν. τοῦτον δὲ τὸν ἀνδριάντα, εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν ἔλεγον. ἔμενε δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς, ὡς καὶ ὄψει παραλαβεῖν ἐπιδημήσαντας αὐτοὺς τῇ πόλει. καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν τοὺς πάλαι ἐξ ἐθνῶν εὐεργετηθέντας πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ταῦτα πεποιηκέναι. ὅτε καὶ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τὰς εἰκόνας Παύλου καὶ Πέτρου, καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, διὰ χρωμάτων ἐν γραφαῖς σωζομένας ἱστορήσαμεν. ὡς εἰκὸς τῶν παλαιῶν ἀπαραφυλάκτως οἷα σωτῆρας ἐθνικῇ συνηθείᾳ παρ' ἑαυτοῖς τοῦτον τιμᾶν εἰωθότων τὸν τρόπον.

CAPUT XVIII.

De statua quam mulier sanguinis fluxu laborans posuit.

Sed quandoquidem hujus urbis mentionem fecimus, non incongruum fuerit rem quandam memoria inprimis dignam posteris tradere. Etenim mulierem illam sanguinis profluvio laborantem, quam ex sacris Evangeliis discimus à Servatore nostro curatam fuisse, ex hac civitate originem traxisse ferunt; domumque ejus ibidem conspici; & collati in eam à Servatore nostro beneficii illustria exstare monumenta. *Vide Nicephor. in l.6.c.15.*

B Quippe juxta januam domus illius, æneа mulieris effigies stare dicitur columnæ lapideæ imposita; genibus flexis protensisque manibus instar supplicantis. Ex adverso autem effigies viri ex eodem metallo conflata, stantis ac diploide decenter induti, manumque mulieri porrigentis. Ad cujus pedes in ipsa basi ignota quædam nasci dicitur planta: quæ ad fimbriam usque æneæ diploidis assurgens depellendis omnis generis morbis præsentissimum remedium est. Hanc statuam Jesu Christi speciem referre ajebant. Mansit porrò ad nostra usque tempora: nosque adeo

C urbem illam ingressi, ipsam conspeximus. Nec verò mirandum est, Gentiles à Servatore nostro beneficiis affectos hæc præstitisse; cùm & Apostolorum Petri ac Pauli, Christique ipsius pictas imagines, ad nostram usque memoriam servatas in tabulis viderimus. Quippe prisci illi, absque ullo discrimine cunctos de se bene meritos Gentili quadam consuetudine tanquam servatores colere hujusmodi honoribus consueverant.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ Ἀποστόλου.

Τὸν γὰρ Ἰακώβου θρόνον τοῦ πρώτου τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν Ἀποστόλων ὑποδεξαμένου. ὃν καὶ ἀδελφὸν τοῦ Χριστοῦ χρηματίσαι οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσιν. εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον οἱ τῇδε κατὰ διαδοχὴν περιέποντες ἀδελφοί, σαφῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιδείκνυνται, οἷον περὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν, οἵ τε πάλαι καὶ οἱ

CAPUT XIX.

De throno Iacobi Episcopi.

Sane & Jacobi illius cathedram, qui primus Hierosolymorum Episcopus ab ipso Servatore & ab Apostolis est constitutus, & quem fratrem Domini cognominatum fuisse divina testantur Volumina, ad nostra usq; tempora conservatam fratres illius Ecclesiæ jam inde à majoribus magna prosequuntur reverentia: satis perspicuè declarantes qualiter tum antiquiores tum nostri temporis Christiani, viros sanctos ob ipsorum *Vide Niceph. in l.6.c.16.*

ergaDeum amorem debito semper honore venerati sunt, & hactenus venerantur. Sed de his satis.

A εἰς ἡμᾶς ἔσωζόν τε καὶ ἀποσώζουσι σέβα... ταῦτα μὲν ταύτῃ.

Caput XX.

De epistolis heortasticis Dionysii, in quibus & canonem Paschalem tradit.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 18. PRæter supradictas epistolas, idem Dionysius Paschales illas quas habemus epistolas tunc temporis conscripsit: encomia in illis & panegyricos sermones de Paschali festo contexens. Harum unam Flavio nuncupavit; alteram Domitio ac Didymo. In qua probans festum Paschæ diem nonnisi post æquinoctium vernum celebrari oportere, octo annorum canonem publicavit. Aliam quoque epistolam ad compresbyteros Alexandrinæ ecclesiæ, itemque alias ad diversos scripsit epistolas, casque grassante adhuc persecutionis furore.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἔνθα καὶ ... Πάσχα κανονίζει.

Ο γε μὴν Διονύσιος πρὸς ταῖς δηλωθείσαις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ἔτι καὶ τὰς φερομένας ἑορταστικὰς τὸ τηνικαῦτα συντάττει πανηγυρικωτέρους ἐν αὐταῖς περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς ἀνακινῶν λόγους. τούτων τὴν μὲν Φλαουΐῳ προσφωνεῖ. τὴν δὲ Δομετίῳ καὶ Διδύμῳ· B ἐν ᾗ καὶ κανόνα ἐκτίθεται ὀκταετηρίδος, ὅτι, μὴ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν προσήκοι τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν παριστάμενος. πρὸς ταύταις καὶ ἄλλην τοῖς κατ' Ἀλεξάνδρειαν συμπρεσβυτέροις ἐπιστολὴν διαχαράττει. ἑτέροις τε ὁμοῦ διαφόρως, καὶ ταύτας ἔτι τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτος.

Caput XXI.

De his quæ Alexandriæ contigerunt.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 19. POst hæc pace vix dum restituta, Alexandriam regressus est. Verùm cùm seditio bellumque rursus illic exortum fuisset, adeò ut ipse universos ejus urbis fratres, utpote in alterutram seditionis partem distractos alloqui non posset; iterum ipso Paschæ die ex urbe Alexandria, tanquam extorris eos per literas alloquitur. Sanè in altera Paschali epistola quam paulò post ad Hieracem unum ex Ægypti episcopis exaravit, de seditione illa quæ tunc temporis Alexandriæ commota est, mentionem facit his verbis: Quid verò mirum, si grave ac difficile mihi est homines longius remotos vel per epistolas alloqui, cum nec mecum ipse colloqui, nec animæ meæ consulere facilè possim. Etenim ad mea ipsius viscera; ad contubernales & unanimes fratres ejusdemque ecclesiæ municipes, missis epistolis opus habeo; easque quomodo transmittam vix reperio. Facilius enim quis, non dicam extra fines provinciæ, sed ab Oriente ad Regiones Occidentis ultimas commeare possit, quàm ex ipsa urbe Alexandria Alexandriam pergere. Quippe vasta illa & invia solitudine quam Israëlitæ duabus ætatibus peragrarunt, vastior magisque invia est me-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ.

Περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων.

C Ἐπιλαβούσης δὲ ὅσον οὔπω τῆς εἰρήνης, ἐπάνεισι μὲν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν· πάλιν δ' ἐνταῦθα στάσεως καὶ πολέμου συστάντος, ὡς οὐχ οἷόν τε ἦν αὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν πόλιν ἅπαντας ἀδελφοὺς εἰς ἑκάτερον τῆς στάσεως μέρος διῃρημένους ἐπισκοπεῖν· αὖθις ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἑορτῇ ὥσπερ τις ὑπερόριος ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ γραμμάτων αὐτοῖς ὡμίλει. καὶ Ἱέρακι δὲ μετὰ ταῦτα τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπῳ ἑτέραν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν γράφων, τῆς κατ' αὐτὸν τῶν Ἀλεξανδρέων στάσεως μνημονεύει διὰ τούτων. ἐμοὶ δὲ τί θαυμαστὸν εἰ πρὸς τοὺς πορρωτέρω παροικοῦντας χαλεπὸν τὸ κἂν δι' ἐπιστολῶν ὁμιλεῖν. ὅτε καὶ τὸ πρὸς ἐμαυτὸν D αὐτῷ μοι διαλέγεσθαι καὶ τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ συμβουλεύεσθαι, καθέστηκεν ἄπορον. πρὸς γοῦν τὰ ἐμαυτοῦ σπλάγχνα τοὺς ὁμοσκήνους καὶ συμψύχους ἀδελφοὺς καὶ τῆς αὐτῆς πολίτας ἐκκλησίας, ἐπιστολιμαίων δέομαι γραμμάτων· καὶ ταῦθ' ὅπως διαπεμψαίμην ἀμήχανον φαίνεται. ῥᾷον γὰρ ἄν τις οὐχ ὅπως εἰς τὴν ὑπερόριον, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς περαιωθείη, ἢ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπέλθοι. τῆς γὰρ ἐρήμου τῆς πολλῆς καὶ ἀτεκμάρτου ἐκείνης, ἣν ἐν δυσὶ γενεαῖς διώδευσεν ὁ Ἰσραήλ, ἄπειρος μᾶλλον καὶ ἄβατο-

ἐστιν, ἡ μεσαιτάτη τῆς πόλεως ὁδός, καὶ τῆς θαλάσσης ἣν ἐκεῖνοι ῥαγεῖσαν καὶ διατειχισθεῖσαν ἔσχον ἱππήλατον. καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ κατεποντώθησαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ γαληνοὶ καὶ ἀκύμαντοι λιμένες γεγόνασιν εἰκών. πολλάκις φανέντες ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φόνων, οἷον ἐρυθρὰ θάλασσα. ὁ δ' ἐπιῤῥέων ποταμὸς τὴν πόλιν, ποτὲ μὲν ἐρήμου τῆς ἀνύδρου ξηρότερος ὤφθη. καὶ μᾶλλον αὐχμώδης ἐκείνης, ἣν διαπορευόμενος ὁ Ἰσραὴλ οὕτως ἐδίψησεν, ὡς Μωϋσοῦ μὲν καταβοᾶν. ῥυῆναι δ' αὐτοῖς παρὰ τοῦ θαυμάσια ποιοῦντος μόνου ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ποτόν. ποτὲ δὲ τοσοῦτον ἐπλήμμυρεν, ὡς πᾶσαν τὴν περίχωρον, τάς τε ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀγροὺς ἐπικλύσαντα, τὴν ἐπὶ Νῶε γενομένης τοῦ ὕδατος φορᾶς ἐπαγαγεῖν ἀπειλήν. ἀεὶ δὲ αἵματι καὶ φόνοις καὶ καταποντισμοῖς κάτεισι μεμιασμένος, οἷος ὑπὸ Μωυσεῖ γέγονε τῷ Φαραώ, μεταβαλὼν εἰς αἷμα καὶ ἐποζέσας. καὶ ποῖον γένοιτ' ἂν τοῦ πάντα καθαίροντος ὕδατος ὕδωρ ἄλλο καθάρσιον; πῶς ἂν ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις ὠκεανὸς ἐπιχυθεὶς τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμήξαι θάλασσαν; ἢ πῶς ἂν ὁ μέγας ποταμὸς ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ Ἐδέμ, τὰς τέσσαρας ἀρχὰς εἰς ἃς ἀφορίζεται μεταχετεύσας εἰς μίαν τοῦ Γηών, ἀποπλύναι τὸ λύθρον; ἢ πότε ὁ τεθολωμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν πανταχόθεν ἀναθυμιάσεων ἀήρ, εἰλικρινὴς γένοιτο· τοιοῦτοι γὰρ ἀπὸ τῆς γῆς ἀτμοί, καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμοι. ποταμῶν τε αὖραι καὶ λιμένων ἀνιμήσεις ἀποπνέουσιν, ὡς σηπομένων ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις στοιχείοις νεκρῶν ἰχῶρας εἶναι τὰς δρόσους. εἶτα θαυμάζουσι καὶ διαποροῦσι, πόθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοί. πόθεν αἱ χαλεπαὶ νόσοι. πόθεν αἱ παντοδαπαὶ φθοραί. πόθεν ὁ ποικίλος καὶ πολὺς τῶν ἀνθρώπων ὄλεθρος· διὰ τί μηκέτι τοσοῦτον πλῆθος οἰκητόρων ἡ μεγίστη πόλις ἐν αὐτῇ φέρει, ἀπὸ νηπίων ἀρξαμένη παίδων μέχρι τῶν εἰς ἄκρον γεγηρακότων, ὅσους ὠμογέροντας οὓς ἐκάλει πρότερον ὄντας ἔτρεφεν· ἀλλ' οἱ τεσσαρακοντοῦται καὶ μέχρι τῶν ἑβδομήκοντα ἐτῶν, τοσοῦτον πλείονες τότε, ὥστε μὴ συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, προσεγγραφέντων καὶ συγκαταλεγέντων εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον, τῶν ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν μέχρι τῶν ὀγδοή-

A dia urbis platea. Portus autem illi tranquilli & placidi, imaginem exhibent maris illius, quod olim scissum ac duorum instar parietum utrimque firmatum, Israëlitis quidem transitum præbuit; Ægyptios verò in ipso calle submersit. Nam ob crebras hominum cædes ibi perpetratas, maris cujusdam rubri instar fuerunt. Qui verò civitatem ipsam alluit fluvius, interdum quidem aridior visus est & squalidior siticulosâ illâ solitudine, per quam iter facientes Israëlitæ tanta oppressi sunt siti, ut adversus Mosem vociferari non desinerent, quoad virtute illius qui solus mirabilia facit, ex prærupta rupe aqua ipsis B ad potum effluxit. Interdum verò tantoperè exundavit, ut circumsitæ regioni viisque & agris omnibus superfusus, aquarum diluvium cujusmodi temporibus Noe accidit, minari videretur. Ceterùm cædibus & cruore, & submersionibus hominum continuis inquinatus evolvitur; qualis olim à Mose præstitus est Pharaoni, in sanguinem conversus ac fœtidus. Quænam igitur unda lustrare poterit aquam qua omnia purgantur? Quomodo vastus ille nec hominibus permeabilis Oceanus, hoc amarum pelagus unquam absterserit? C Aut quomodo ingens ille fluvius qui ex Edem profluit, etiamsi quatuor illos in quos dividitur alveos in unum Geonis alveum transfundat, tantam hanc abluet saniem? Ecquando scelestissimis undecumque vaporibus obnubilatus aër, purus tandem serenusque reddetur? Hujusmodi enim halitus ex terra; ex mari venti: ex fluminibus auræ: ex portubus fuligines spirant, ut tabescentium in omnibus subjacentibus elementis cadaverum sanies pro rore sit. Et posthæc mirantur & ambigunt homines, undenam continuæ pestes; unde- D nam graves morbi, omnisque generis labes, & multiplices variique hominum interitus: quid causæ sit, cur urbs maxima tantum civium numerum amplius non ferat, etiamsi ab ipsis infantibus ad decrepitos usq; senes numerentur, quot antea crudos senes sic vocatos aluit. Verùm tunc temporis adeò plures erant quadragenarii, & supra hos usque ad septuagesimum ętatis annum progressi: ut numerus eorum nunc expleri nō possit, adscriptis licet & in album relatis ad annonam ex publico accipiendam his qui quatuordecim annos nati sunt, usque ad octogenarios. Et qui specie ipsa adole-

scentuli sunt, æquales quodammodo nunc facti sunt eorum qui olim senes erant. Cumque in terris humanum genus tantoperè imminutum & consumptum videant, augescente indies & crescente ipsorum exscidio non intremiscunt.

A κονία· καὶ γεγόνασιν οἷον ἡλικιῶται τῶν πάλαι γεραιτάτων, οἱ ὄψει νεώτατοι. καὶ οὕτω μειούμενον ἀεὶ καὶ δαπανώμενον ὁρῶντες τὸ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων γένος, οὐ τρέμουσιν. αὐξομένου καὶ προκόπτοντος τοῦ παντελοῦς αὐτῶν ἀφανισμοῦ.

Caput XXII.

De morbo qui tunc temporis grassatus est.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 20. Secuta dehinc post bellum peste, cùm Paschalis solemnitas immineret; iterum Dionysius fratres per literas alloquutus est. In quibus calamitatis illius magnitudinem describit his verbis: Aliis quidem hominibus præsens hoc tempus non videatur esse tempus festivitatis. Neque verò illis tempus festivitatis est, nec hoc quod à nobis celebratur, nec ullum aliud, non dicam eorum quæ luctuosa sunt, sed etiam eorum quæ vel maximè læta & hilaria existimantur. Nunc quidem certè plena sunt omnia lamentationum: lugent cuncti: & ob mortuorum hominum ac quotidie morientium multitudinem, tota urbs gemitibus circumsonat. Prorsus enim ut de primogenitis Ægyptiorum in sacris libris scriptum habetur, ita nunc quoque clamor ingens excitatus est. Nulla quippe domus est in qua non sit aliquod funus. Atque utinam unum duntaxat in unaquaque domo esset. Multa quidem & acerba ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primùm enim nos urbe expulerunt. Cumque soli ab omnibus fugaremur atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis denique locus in quo varias ærumnas singillatim pertulimus: ager, inquam, solitudo; navis; stabulum; carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit. Sed omnium lætissimam festivitatem egerunt consummati martyres, qui in cælo epulati sunt. Posthæc bellum & fames excepit: quæ quidem nos cum Gentilibus junctim pertulimus. Et ea quidem mala quibus nos attriverunt, soli sustinuimus. Quæ autem ipsi sibi vicissim intulerunt ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam Christus nobis solis indulsit. Cùm autem brevissimo temporis spatio nos & illi respirassemus, repente ingruit lues illa; ipsis quidem res omnium formidolosissima & calamitosissima: & quæ sola, ut proprius quidam ipsorũ Scriptor

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Περὶ τῆς ἐπικρατησάσης νόσου.

Μετὰ ταῦτα λοιμικῆς τὸν πόλεμον διαλαβούσης νόσου. τῆς τε ἑορτῆς πλησιαζούσης, αὖθις διὰ γραφῆς τοῖς ἀδελ- B φοῖς ὁμιλεῖ, τὰ τῆς συμφορᾶς ἐπισημαινόμενος πάθη διὰ τούτων. τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις, οὐκ ἂν δόξειε καιρὸς ἑορτῆς εἶναι τὰ παρόντα. οὐδὲ ἐστὶν αὐτοῖς οὔτε οὗτος, οὔτε τις ἕτερος, οὐχ' ὅπως τῶν ἐπιλύπων, ἀλλ' οὐδ' εἴ τις περιχαρὴς ὃν οἰηθεῖεν μάλιστα. νυνὶ μὲν γε θρῆνοι πάντα. καὶ πενθοῦσι πάντες. καὶ περιηχοῦσιν οἰμωγαὶ τὴν πόλιν, διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ὁσημέραι. ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων γέγραπται, οὕτως καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη. οὐ γάρ C ἐστιν οἰκία ἐν ᾗ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ τεθνηκώς· καὶ ὄφελόν γε. πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου συμβεβηκότα. πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἤλασαν· καὶ μόνοι πρὸς ἁπάντων διωκόμενοι καὶ θανατούμενοι, ἑορτάσαμεν καὶ τότε. καὶ πᾶς ὁ τῆς καθ' ἕκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον· ἀγρὸς· ἐρημία· ναῦς· πανδοχεῖον· δεσμωτήριον· φαιδροτάτην δὲ πασῶν ἤγαγον ἑορτὴν οἱ τέλειοι μάρτυρες D εὐωχηθέντες ἐν οὐρανῷ. μετὰ δὲ ταῦτα, πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλαβεν. ἃ τοῖς ἔθνεσι συνδιηνέγκαμεν· μόνοι μὲν ὑποστάντες ὅσα ἡμῖν ἐλυμήναντο. προσαπολαύσαντες δὲ καὶ ὧν ἀλλήλους εἰργάσαντό τε καὶ πεπόνθασι· καὶ τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη. πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις, καὶ συμφορᾶς ἡστινοσοῦν σχετλιώτερον· καὶ ὥς ἴδιός τις αὐτῶν ἀπήγγειλε συγγραφεύς, πρᾶγμα μόνον δὴ τῶν πάντων

ἐλπίδος κρεῖττον γενόμενον· ἡμῖν δὲ οὐ τοιοῦτο μέν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκίμιον οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἔλαττον. ἀπέσχετο μὲν γὰρ οὐδὲ ἡμῶν. πολλὴ δὲ ἐξῆλθεν εἰς τὰ ἔθνη. τούτοις ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων. οἱ γοῦν πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας. λιπαρῶς ὑπηρετούμενοι. θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπηλλάττοντο ἐκείνοις ἀσμενέστατα. τοῦ παρ' ἑτέρων ἀναπιμπλάμενοι πάθους, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἕλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίων, καὶ ἑκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀλγηδόνας. καὶ πολλοὶ νοσοκομήσαντες καὶ ῥώσαντες ἑτέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοί, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοὺς μεταστησάμενοι. καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι, ἔργῳ δὴ τότε πληροῦντες, ἀπιόντες αὐτῶν πάντων περίψημα. οἱ γοῦν ἄριστοι τῶν παρ' ἡμῖν ἀδελφῶν, τοῦτον τὸν τρόπον ἐξεχώρησαν τοῦ βίου. πρεσβύτεροί τέ τινες καὶ διάκονοι καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ λίαν ἐπαινούμενοι· ὡς καὶ τοῦ θανάτου τοῦτο τὸ εἶδος διὰ πολλὴν εὐσέβειαν καὶ πίστιν ἰσχυρὰν γινόμενον, μηδὲν ἀποδεῖν μαρτυρίου δοκεῖν. καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἁγίων ὑπτίαις χερσὶ καὶ κόλποις ὑπολαμβάνοντες, καθαιροῦντές τε τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ στόματα συγκλείοντες. ὠμοφοροῦντές τε καὶ διατιθέντες. προσκολλώμενοι. συμπλεκόμενοι. λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες. μετὰ μικρὸν ἐτύγχανον τῶν ἴσων. ἀεὶ τῶν ὑπολειπομένων, ἐφεπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν. τὰ δέ γε ἔθνη πᾶν τοὐναντίον· καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀπωθοῦντο, καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλτάτους. κἂν ταῖς ὁδοῖς ἐρρίπτουν ἡμιθνῆτας. καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκυβαλίζοντο. τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι, ἣν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανωμένοις ἐκκλῖναι ῥᾴδιον. μετὰ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολήν, εἰρηνευσάντων τῶν κατὰ τὴν πόλιν, τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς ἑορταστικὴν αὖθις ἐπιστέλλει γραφήν· καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας διαφόρους πάλιν διατυποῦται. φέρεται δέ τις αὐτοῦ καὶ περὶ σαββάτου καὶ ἄλλη περὶ γυμνασίου. Ἑρμάμμωνι δὲ πάλιν καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς δι' ἐπιστολῆς ὁμιλῶν, πολλά τε

A loquitur, omnium spem
superavit. Nobis verò
fuit: sed potiùs meditat
dam ac probamentũ per
Neque enim à nobis abst
licet plurimùm in Gentil
Addit deinde: Plurimi q
tribus nostris ob nimiam c
ram omnem propriæ saluti
sibique mutuò adhærescen
ægros securè atque audact
eisque assiduè ministrant,
nem adhibent in Christo, u
lis mortui sunt; aliorum ægri
B bentissimè sese implentes, & p
rum morbum in semetipsos
modo attrahentes, doloresqu
sponte sua exprimentes atque
gentes. Multique adeò qui alic
tantes curaverant & in pristina
tudinem restituerant, ipsi interi
mortem illorum in seipsos traduc
verbumque illud vulgare quod o
sæ duntaxat comitatis hactenus v
fuerat, reipsa adimplentes, cùm
rum peripsema effecti ex hac vita
grarent. Et hoc quidem pacto op
quique ex fratribus nostris, quo
nonnulli Presbyteri erant ac Diaco
& ex populo laudatissimus quisq; m
C tem oppetierunt: adeo ut genus h
mortis ob pietatem fideique consta
tiam nequaquam inferius martyri
censeatur. Hi ergo Sanctorum corpora supinis manibus gremioque excipientes: oculos illis & ora claudentes: bajulantes eadem humeris suis; componentes; adhærescentes illis; complectentes: lavacro & vestimentis ornantes, paulò post eadem officia ab aliis consecuti sunt: cùm superstites semper eorum qui præcesserant vestigiis insisterent. Gentiles verò prorsus contraria his egerunt.
D Nam & eos qui ægrotare inceperant exturbabant; & carissimos refugiebant; eosque in viis semineces destituebant: aut mortuos insepultos projiciebant, aversantes mortis participationem ac societatem; quam tamen licet multiplici adhibita cautione ac diligentia, evitare non poterant. Post hanc epistolam, cùm res in urbe Alexandria pacatæ essent, ad fratres per Ægyptum constitutos Paschalem rursus epistolam Dionysius scripsit, aliasq; post hanc deinceps exaravit. Exstat etiam epistola ejus de Sabbato: & alia de exercitatione. preterea ad Hermammonem fratresq; in Ægypto degentes epi-

A stolam scribens, postquàm, de Imp. Decii & successorum illius improbitate disseruit, pacis quæ viguit principatu Gallieni, mentionem facit.

Caput XXIII.

De Imperio Gallieni.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 21.

SEd ipsa ejus verba satius fuerit audire, quæ sic habent: Et ille quidem cum Imperatorum suorum alterum prodidisset, alteri bellum intulisset, brevi cum universa familia stirpitùs interiit. Gallienus verò renuntiatus & communi omnium consensu approbatus B est: vetus simul Imperator ac novus; prior illis, ac post illos etiam superstes: juxta id quod dictum est Isaïæ Prophetæ: Quæ à principio fuere ecce venerunt: & nova sunt quæ nunc orientur. Nam quemadmodum nubes Solis radios subiens, ejus splendorem brevi tempore obscurat, in que ejus locum substituta conspicitur: eâ deinde prætergressâ aut liquefactâ, Sol qui anteà ortus fuerat, rursum quasi novus exoriri videtur: Ita Macrianus qui seipsum præposuerat & ad ipsum Gallieni Imperium proximè admoverat; ipse quidem jam non est, quippe qui nec antea erat: Gallienus verò sui similis idemque qui priùs manet. Ipse denique Principatus, velut senectute deposita, & pristinæ improbitatis sordibus repurgatus, nunc florentiùs viget: & longiùs cernitur atque auditur, & quocumque diffunditur. Deinde tempus ipsum quo hæc scribebat, designat his verbis: Ac mihi rursus Imperatoris nostri annos contemplari subit. Video enim impiissimos illos qui adeò celebres olim exstiterunt, brevi posteà obscurissimos evasisse. Religiosissimus verò Deique amantissimus Imperator septennalem D circulum jam emensus, nonum Imperii annum degit, quo nos festa celebraturi sumus.

Caput XXIV.

De Nepote & ejus schismate.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 21.

AD hæc duos libros de promissionibus composuit. Causam scribendi prębuit Nepos quidam, episcopus Ægypti: qui promissiones sanctis hominibus factas in divinis Voluminibus, Judaïco sensu exhibendas docebat, & nescio quod mille annorum spatium corporalibus refertum deliciis in hac terra fore

A ἀλλὰ περὶ τῆς Δεκίου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν διεξελθὼν κακοτροπίας, τῆς κατὰ τὸν Γαλλιῆνον εἰρήνης ὑπομιμνήσκεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῆς Γαλλιήνου βασιλείας.

ΟΥδὲν δὲ οἷον, τὸ καὶ τούτων ὧδέ πως ἐχόντων ἀκοῦσαι. ἐκεῖνος μὲν οὖν τῶν περὶ αὐτοῦ βασιλέων τὸν μὲν προέμενος, τῷ δὲ ἐπιθέμενος, πανγενῆ ταχέως καὶ πρόρριζος ἐξηφανίσθη· ἀνεδείχθη δὲ καὶ συνανωμολογήθη παρὰ πάντων ὁ Γαλλιῆνος. B παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος, πρῶτος ὢν καὶ μετ' ἐκείνους παρών. κατὰ γὰρ τὸ ῥηθὲν πρὸς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν. τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἥκασι. καὶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ. ὥσπερ γὰρ νέφος τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ὑποδραμὸν καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπηλυγάσαν, ἐσκίασεν αὐτὸν καὶ ἀντ' αὐτοῦ προεφάνη. εἶτα παρελθόντος ἢ διαλακέντος τοῦ νέφους, ἐξεφάνη πάλιν ἐπανατείλας ὁ ἥλιος ὁ προανατείλας. οὕτω προστὰς καὶ C προσαπελάσας ἑαυτὸν ὁ Μακριανὸς τῆς ἐφεστώσης Γαλλιήνου βασιλείας, ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μηδὲ ἦν· ὁ δέ ἐστιν ὁμοίως ὥσπερ ἦν. καὶ οἷον ἀποθεμένη τὸ γῆρας ἡ βασιλεία. καὶ τὴν προσοῦσαν ἀνακαθηραμένη κακίαν, ἀκμαιότερον νῦν ἐπανθεῖ. καὶ πορρώτερον ὁρᾶται καὶ ἀκούεται, καὶ διαφοιτᾷ πανταχοῦ. εἶθ' ἑξῆς καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ταῦτ' ἔγραφε, διὰ τούτων σημαίνει. καί μοι πάλιν τὰς ἡμέρας τῶν βασιλικῶν ἐτῶν ἔπεισι σκοπεῖν. ὁρῶ γὰρ ὡς ὀνομασθέντες μὲν οἱ ἀσεβέστατοι, μετ' οὐ πολὺ γεγόνασιν ἀνώνυμοι· ὁ δὲ ὁσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος ὑπερβὰς τὴν ἑπταετηρίδα, νῦν D ἐνιαυτὸν ἔνατον διανύει, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἑορτάσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος.

ΕΠὶ τούτοις ἅπασι σπουδάζεται αὐτῷ καὶ τὰ περὶ ἐπαγγελιῶν δύο συγγράμματα. ἡ δ' ὑπόθεσις αὐτῷ, Νέπως ἦν Ἐπίσκοπος τῶν κατ' Αἴγυπτον. Ἰουδαϊκώτερον τὰς ἐπηγγελμένας τοῖς ἁγίοις ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἐπαγγελίας ἀποδοθήσεσθαι διδάσκων, καί τινα χιλιάδα ἐτῶν τρυφῆς σωματικῆς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς

ταύτης ἔσεσθαι ὑποτιθέμενος. δόξας γοῦν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τὴν ἰδίαν κρατύνειν ὑπόληψιν. ἔλεγχον Ἀλληγοριστῶν λόγον τινὰ περὶ τούτου συντάξας ἐπέγραψε. πρὸς ὃν ὁ Διονύσιος ἐν τοῖς περὶ ἐπαγγελιῶν ἐνίσταται. διὰ μὲν τοῦ προτέρου, τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν εἶχε περὶ τοῦ δόγματος παρατιθέμενος. διὰ δὲ τοῦ δευτέρου, περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου διαλαμβάνων· ἔνθα τοῦ Νέπωτος κατὰ τὴν ἀρχὴν μνημονεύσας, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει. ἐπεὶ δὲ σύνταγμά τι προκομίζουσι Νέπωτος, ᾧ λίαν ἐπερείδονται ὡς ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύντι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἐπὶ γῆς ἔσεσθαι. ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς. καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. καὶ πάνυ δι' αἰδοῦς ἄγω τὸν ἄνθρωπον ταύτῃ μᾶλλον, ᾗ προανεπαύσατο. ἀλλὰ φίλη γὰρ καὶ προτιμωτάτη πάντων ἡ ἀλήθεια· ἐπαινεῖν τε χρὴ καὶ συναινεῖν ἀφθόνως, εἴ τι ὀρθῶς λέγοιτο· ἐξετάζειν δὲ καὶ διευθύνειν εἴ τι μὴ φαίνοιτο ὑγιῶς ἀναγεγραμμένον. καὶ πρὸς μὲν παρόντα καὶ ψιλῷ λόγῳ δογματίζοντα, αὐτάρκης ἦν ἂν ἡ ἄγραφος ὁμιλία, δι' ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως πείθουσα καὶ συμβιβάζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ὡς δοκεῖ τισὶ, πιθανωτάτης. καί τινων διδασκάλων τὸν μὲν νόμον καὶ τοὺς Προφήτας τὸ μηδὲν ἡγουμένων. καὶ τὸ τοῖς Εὐαγγελίοις ἕπεσθαι παρέντων. καὶ τὰς τῶν Ἀποστόλων ἐπιστολὰς ἐκφαυλισάντων· τὴν δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διδασκαλίαν ὡς μέγα δή τι καὶ κεκρυμμένον μυστήριον καταπαγγελλομένων, καὶ τοὺς ἁπλουστέρους ἀδελφοὺς ἡμῶν οὐδὲν ἐώντων ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον φρονεῖν, οὔτε περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀληθῶς ἐνθέου τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐπιφανείας, οὔτε τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὁμοιώσεως. ἀλλὰ μικρὰ καὶ θνητὰ καὶ οἷα τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. ἀναγκαῖον καὶ ἡμᾶς ὡς πρὸς παρόντα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν διαλεχθῆναι Νέπωτα. τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων. ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσινοείτῃ γενόμενος, ἔνθα (ὡς οἶδας)

A affirmabat. Cumque ex Joannis Revelatione opinionem suam stabilire se posse existimaret, librum quem de hac quæstione composuerat, confutationem Allegoristarum inscripsit. Hunc ergo Dionysius in libris de promissionibus acriter impugnat. Et in priore quidem libro suam ipsius sententiam de hac quæstione proponit. In secundo autem libro de Joannis Revelatione disputans, in ipso statim exordio Nepotis mentionem facit his verbis: Sed quoniam librum quendam proferunt Nepotis, quo quidem magnoperè nituntur, B quasi in eo certissimis argumentis demonstratum sit, Regnum Christi in terris futurum; in plurimis quidem aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cùm propter fidem tùm ob diligentiam & studium Scripturarum; Postremò ob Psalmorum cantus multiplices, quibus plerique ex fratribus etiamnum magnoperè delectantur. Magnoque honore ac reverentia hominem prosequor, vel ob id maximè quòd ex hac vita migravit. Sed veritatem magis diligo, cunctisque præferendam censeo. Etenim ea quidem quæ rectè dicta sunt, absque invidia C laudare ac probare debemus. Si quid verò secius scriptum est, id examinari à nobis & corrigi decet. Quòd si ipse præsens adesset, & opinionem suam viva voce promulgaret, sufficeret fortasse simplex absque scripto colloquium, quo per interrogationes ac responsiones convincerentur adversarii & in pristinam concordiam revocarentur. Verum cum in publicum editus sit liber; isque ut nonnullis videtur ad persuadendum aptissimus: & cum quidam Doctores legem quidem ac Prophetas nihili faciant; Evangelia sequi negligant; A- D postolorum epistolas contemnant: hujus verò libri doctrinam quasi magnum aliquod & arcanum sacramentum venditent; & simpliciores quosdam ex fratribus nostris nihil sublime atque magnificum, nec de glorioso prorsusque divino adventu Domini nostri, nec de resurrectione nostra, nostrique ad Christum aggregatione & adsimilatione sentire patiantur; sed levia quædam ac mortalia, & qualia nunc homines sperare solent in Regno Dei cogitare jubeant: necesse est ut adversus fratrem meum Nepotem quasi præsentem, disputationem instituã. Paucis deinde interpositis hæc subjungit: Cum essem, inquit, in Arsinoïtica præfectura, in qua jampridem, ut nosti,

increbruit hæc opinio, adeo ut schismata & integrarum ecclesiarum defectiones fierent; convocatis Presbyteris ac Doctoribus qui per singulos vicos fratribus prædicabant, præsentibus item fratribus qui adesse voluerant, hortatus sum illos ut ea doctrina palam in concione examinaretur. Cumque hunc librum tanquam scutum quoddam murúmque inexpugnabilem mihi opposuissent, tres continuos dies à prima luce usque ad vesperam cum ipsis sedens, quæcumque in eo libro scripta erant, discutere aggressus sum. Tum verò fratrum constantiam, & ardentissimum cognoscendæ veritatis studium, & docilitatem atque intelligentiam magnoperè sum admiratus. Adeò moderatè & ordine interrogationes rationésque dubitandi, & assensiones à nobis fiebant. Ac studiosè quidem cavebamus, ne ea quæ semel nobis placuissent, tametsi falsa esse deprehenderentur, pertinaciter defenderemus: nec aliorum objectiones subterfugiebamus. Sed quoad fieri poterat, ad ea de quibus instituta erat disputatio eniti, eaque stabilire conabamur: sin autem rationibus convicti essemus, non pudebat nos mutare sententiam, & aliis assentiri. Quin potius cum bona animi conscientia, absque ulla simulatione, expansis ad Deum cordibus, quæcunque certissimis argumentis & auctoritate sacræ Scripturæ confirmata essent, suscipiebamus. Tandem denique Coracio qui hujus doctrinæ auctor & signifer fuerat, audientibus cunctis qui aderant fratribus, pollicitus nobis & contestatus est, se inposterum hanc opinionem amplexurum non esse, nec de ea disputaturum, nec locuturum, nec populo prædicaturum; quippe qui argumentis oppositis satis superque convictus fuisset. Fratribus autem qui aderant, hæc disputatio & omnium inter se reconciliatio atque consensio non mediocrem attulit voluptatem.

A πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαζε τὸ δόγμα, ὡς καὶ σχίσματα καὶ ἀποστασίας ὅλων ἐκκλησιῶν γεγονέναι. συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν, παρόντων καὶ τῶν βουλομένων ἀδελφῶν, δημοσίᾳ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τοῦ λόγου προετρεψάμην. καὶ τοῦτό μοι προσαγαγόντων τὸ βιβλίον ὥς τι ὅπλον καὶ τεῖχος ἀκαταμάχητον, συγκαθεσθεὶς αὐτοῖς τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἐξ ἕω μέχρις ἑσπέρας, διευθύνειν ἐπειράθην τὰ γεγραμμένα. ἔνθα καὶ τὸ εὐσταθὲς καὶ τὸ φιλάληθες, καὶ τὸ εὐπαρακολούθητον καὶ συνετὸν ὑπερηγάσθην τῶν ἀδελφῶν, ὡς ἐν τάξει καὶ
B μετ᾽ ἐπιεικείας τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς ἐπαπορήσεις καὶ τὰς συγκαταθέσεις ἐποιούμεθα. τὸ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ φιλονείκως τῶν ἅπαξ δοξάντων περιέχεσθαι, εἰ καὶ φαίνοιντο ὀρθῶς ἔχοντα, παραιτησάμενοι. μήτε δὲ τὰς ἀντιλογίας ὑποστελλόμενοι. ἀλλ᾽ ἐς ὅσον οἷόν τε τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν καὶ κρατύνειν αὐτὰ πειρώμενοι. μήτε εἰ λόγος αἱρεῖ, μεταπείθεσθαι καὶ συνομολογεῖν αἰδούμενοι. ἀλλ᾽ εὐσυνειδήτως καὶ ἀνυποκρίτως, καὶ ταῖς καρδίαις
C πρὸς τὸν Θεὸν ἡπλωμέναις, τὰ ταῖς ἀποδείξεσι καὶ διδασκαλίαις τῶν ἁγίων γραφῶν συνιστανόμενα καταδεχόμενοι. καὶ τέλος, ὅ, τε τῆς διδαχῆς ταύτης ἀρχηγὸς καὶ εἰσηγητὴς ὁ καλούμενος Κορακίων, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τῶν παρόντων ἀδελφῶν ὡμολόγησε καὶ διεμαρτύρατο ἡμῖν, μηκέτι τούτῳ προσέξειν, μηδὲ διαλέξασθαι περὶ τούτου. μὴ δὲ μεμνῆσθαι. μὴ δὲ διδάξειν, ὡς ἱκανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιλεχθέντων ᾑρημένος· τῶν τε ἄλλων ἀδελφῶν οἱ παρόντες ἔχαιρον ἐπὶ τῇ κοινολογίᾳ καὶ τῇ πρὸς πάν-
D τας συγκαταβάσει καὶ συνδιαθέσει.

Caput XXV.

De Ioannis Apocalypsi.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 22. 23.

DEinde aliquanto pòst de Revelatione Joannis ita scribit: Nonnulli quidem ex iis qui nos præcesserunt, librum hunc repudiarunt penitus ac refutarunt; singula ejus capita refellentes, eumque absque ullo sensu & ratiocinatione scriptum esse monstrantes. Adhæc

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως.

ΕΙθ᾽ ἑξῆς ὑποβὰς περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου ταῦτά φησι. τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντῃ τὸ βιβλίον. καθ᾽ ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες, ἄγνωστόν τε καὶ ἀσυλλόγιστον ἀποφαίνοντες.

ψεύδεσθαί τε τὴν ἐπιγραφήν. Ἰωάννου γὰρ οὐκ εἶναι λέγουσιν· ἀλλ' οὐδ' Ἀποκάλυψιν εἶναι, τὴν σφόδρα καὶ παχεῖ κεκαλυμμένην τῷ τῆς ἀγνοίας παραπετάσματι· καὶ οὐχ' ὅπως τῶν Ἀποστόλων τινά, ἀλλ' οὐδ' ὅλως τῶν ἁγίων ἢ τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τούτου γεγονέναι ποιητὴν τοῦ γράμματος. Κήρινθον δὲ τὸν καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν συστησάμενον αἵρεσιν, ἀξιόπιστον ἐπιφημίσαι θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι ὄνομα. τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν. καὶ ὧν αὐτὸς ὠρέγετο φιλοσώματος ὢν καὶ πάνυ σαρκικὸς, ἐν τούτοις ὀνειροπολεῖν ἔσεσθαι. γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τουτέστι σιτίοις καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις, καὶ δι' ὧν εὐφημότερον ταῦτα ᾠήθη ποριεῖσθαι, ἑορταῖς καὶ θυσίαις καὶ ἱερείων σφαγαῖς. ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον. πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν. μείζονα δὲ τῆς ἐμαυτοῦ φρονήσεως τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων, κεκρυμμένην εἶναί τινα καὶ θαυμασιωτέραν τὴν καθ' ἕκαστον ἐκδοχὴν ὑπολαμβάνω. καὶ γὰρ εἰ μὴ συνίημι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινα βαθύτερον ἐγκεῖσθαι τοῖς ῥήμασιν. οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ, πίστει δὲ πλέον νέμων, ὑψηλότερα ἢ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενόμικα· καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα ἃ μὴ συνεώρακα. θαυμάζω δὲ μᾶλλον ὅτι μὴ καὶ εἶδον. ἐπὶ τούτοις τὴν ὅλην τῆς Ἀποκαλύψεως βασανίσας γραφὴν, ἀδύνατον δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν πρόχειρον ἀποδείξας νοεῖσθαι διάνοιαν, ἐπιφέρει λέγων. συντελέσας δὴ πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν, τὴν προφητείαν, μακαρίζει ὁ Προφήτης τούς τε φυλάσσοντας αὐτὴν, καὶ δὴ καὶ ἑαυτόν. μακάριος γάρ φησιν ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου· κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. καλεῖσθαι μὲν οὖν αὐτὸν Ἰωάννην καὶ εἶναι τὴν γραφὴν Ἰωάννου ταύτην, οὐκ ἀντερῶ. ἁγίου μὲν γὰρ εἶναί τινος καὶ θεοπνεύστου συναινῶ. οὐ μὴν ῥᾳδίως ἂν συνθοίμην τοῦτον εἶναι τὸν Ἀπόστολον, τὸν υἱὸν Ζεβεδαίου, τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου. οὗ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐπιγεγραμμένον, καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἡ καθολική. τεκμαίρομαι γὰρ ἔκ τε τοῦ ἤθους ἑκατέρων, καὶ τοῦ τῶν λόγων εἴδους, καὶ τῆς

A inscriptionem libri falsam esse dicunt. Neque enim auctorem ejus esse Joannem. Sed neque eam Revelationem esse, quippe quæ tam crasso tamque opaco ignorantiæ obducta sit velo. Et non modo Apostolorum neminem, sed ne ullum quidem è sanctis & ecclesiasticis viris hujus libelli conditorem fuisse affirmant. Cerinthum enim qui nominis sui sectam conflavit, cum magnæ auctoritatis nomen ad faciendam fidem commentis suis vellet præfigere, Joannis titulum operi suo indidisse. Quippe hanc Cerinthi opinionem fuisse; Regnum Christi terrenum futurum: & in iis maximè rebus quas ipse utpote car-

B nalis & voluptatibus corporis deditus præcipuè concupiscebat, hæsurum: in ventris scilicet, & eorum quæ sub ventre sunt satietate; id est, in cibis ac poculis, in nuptiis & in iis quibus ista honestius parari posse existimabat; festis nimirum & sacrificiis, & hostiarum mactationibus. Ego verò librum illum rejicere omninò non ausim, præsertim cùm multi ex fratribus eum magni faciant. Sed hujusmodi de illo opinionem concipiens quasi sensus mei modum excedat, arcanam quandam planéque

C admirabilem singularum rerum intelligentiam latere existimo. Nam etsi ipse non intelligo, suspicor tamen altiorem quendam sensum verbis subesse. Eaque non meo ipsius judicio metior atque æstimo: sed plus fidei tribuens, sublimiora esse censeo quàm ut à me percipiantur. Nec ea condemno quæ intelligere non potui: verùm inde admiror magis quòd capere non possum. Post-hæc integro Revelationis libro examinato; postquam apertissimè ostendit, eum prorsus intelligi non posse juxta obvium verborum sensum, hęc subjicit: Absoluta demum universa prædictione

D sua, Propheta beatos pronuntiat tum eos qui eam servaverint, tum seipsum. Beatus, inquit, qui servat verba Prophetiæ libri hujus: & ego ipse Joannes qui hæc vidi atque audivi. Joannem igitur hunc vocari, & librum à Joanne scriptum esse, non inficior. Fateor enim sancti cujusdam & divino spiritu afflati viri id opus esse. Sed hunc ipsum esse Apostolum, Zebedæi filium, Jacobi fratrem; cujus est Evangelium illud quod secundùm Joannem inscribitur, & epistola catholica; haud facilè concesserim. Nam ex utriusque genio & forma loquendi, & ex libelli

A totius ductu ac dispositione, non unum eundemque Scriptorem esse conjicio. Quippe Evangelista quidem nullibi nomen suum adscribit: nec semetipse, aut in Evangelio, aut in epistola prædicat. Et paulò post subdit: Joannes verò nusquam, nec tanquam de seipso nec tanquam de altero. At ille qui Revelationem scripsit, in ipso statim exordio nomen suum præfigit cum ait: Revelatio Jesu Christi quam dedit ipsi ut palam faceret servis suis celeriter, & significavit mittens per Angelum suum Joanni servo suo, qui testificatus est Verbum Dei & testimonium ejus quæcumque vidit. Ad hæc B epistolam scribit. Joannes, inquit, septem ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia vobis & pax. Evangelistes verò ne Catholicæ quidem epistolæ nomen suum præfixit; sed absque ulla verborum ambage ab ipso divinæ revelationis mysterio exorsus est. Quod fuit, inquit, ab initio: quod audivimus, quod vidimus oculis nostris. Ob hujusmodi enim Revelationem Petrum Dominus beatum prædicavit his verbis: Beatus es Simon fili Jonæ, quia caro & sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cælis est. Sed neque in secunda ac tertia, quæ Joanni C vulgò adscribuntur, epistolis, quamvis brevissimis, Joannis vocabulum prostat: verùm absque ullo nomine senior inscribitur. Alter autem ille non satis habuit nomine suo semel edito narrationem deinceps prosequi: sed iterum repetit: Ego Joannes, frater & consors vester in tribulatione & regno & in patientia Jesu; Fui in insula quæ Patmos vocatur, propter verbum Dei & testimonium Jesu. Et sub finem libri rursus hæc addit: Beatus qui servat verba Prophetiæ libri hujus, & ego Joannes qui hæc vidi & audivi. Joannem igitur esse auctorem hujus libri, ipsi id affirmanti credendum est. D Sed quisnam ille fuerit Joannes, incertum. Neque enim seipsum esse dicit, sicut in Evangelio sæpius dicitur, Discipulum illum quem dilexit Dominus: aut illum qui supra pectus Domini recubuit; aut fratrem Jacobi: aut illum denique qui Dominum vidit atque audivit. Aliquid enim horum quæ memorata sunt certè dixisset, si seipsum liquidò voluisset ostendere. Sed horum quidem nihil posuit: fratrem verò duntaxat & con-

τοῦ βιβλίου διεξαγωγῆς λεγομένης, μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι. ὁ μὲν γὰρ Εὐαγγελιστὴς, οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρεγγράφει. οὐδὲ κηρύσσει ἑαυτὸν, οὔτε διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, οὔτε διὰ τῆς ἐπιστολῆς. εἶθ' ὑποβὰς, πάλιν ταῦτα λέγει Ἰωάννης δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲ ὡς περὶ ἑαυτοῦ, οὐδὲ ὡς περὶ ἑτέρου. ὁ δὲ τὴν Ἀποκάλυψιν γράψας, εὐθύς τε ἑαυτὸν ἐν ἀρχῇ προτάσσει. Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ ἣν ἔδωκεν αὐτῷ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ ὅσα εἶδεν. εἶτα καὶ ἐπιστολὴν γράφει. Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. ὁ δέ γε Εὐαγγελιστὴς, οὐδὲ τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς προέγραψεν ἑαυτοῦ τὸ ὄνομα. ἀλλὰ ἀπερίττως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἤρξατο· ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ Ἀποκαλύψει καὶ ὁ Κύριος τὸν Πέτρον ἐμακάρισεν εἰπών· μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀποκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος· ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένῃ Ἰωάννου καὶ τρίτῃ, καίτοι βραχείαις οὔσαις ἐπιστολαῖς, ὁ Ἰωάννης ὀνομαστὶ πρόκειται. ἀλλὰ ἀνωνύμως ὁ πρεσβύτερος γέγραπται. οὗτος δέ γε οὐδὲ αὔταρκες ἐνόμισεν ἅπαξ ἑαυτὸν ὀνομάσας, διηγεῖσθαι τὰ ἑξῆς· ἀλλὰ πάλιν ἀναλαμβάνει. ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. καὶ δὴ καὶ πρὸς τῷ τέλει ταῦτα εἶπε. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. ὅτι μὲν οὖν Ἰωάννης ἐστὶν ὁ ταῦτα γράφων, αὐτῷ λέγοντι πιστευτέον· ποῖος δὲ οὗτος, ἄδηλον. οὐ γὰρ εἶπεν ἑαυτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολλαχοῦ, τὸν ἠγαπημένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου μαθητήν. οὐδὲ τὸν ἀναπεσόντα ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ. οὐδὲ τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου. οὐδὲ τὸν αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ Κυρίου γενόμενον. εἶπε γὰρ ἄν τι τούτων τῶν προδεδηλωμένων, σαφῶς ἑαυτὸν ἐμφανίσαι βουλόμενος. ἀλλὰ τούτων μὲν οὐδέν. ἀδελφὸν δὲ ἡμῶν καὶ συγκοινωνὸν

εἶπε καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ, καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέᾳ καὶ ἀκοῇ τῶν Ἀποκαλύψεων. πολλοὺς δὲ ὁμωνύμους Ἰωάννῃ τῷ Ἀποστόλῳ νομίζω γεγονέναι. οἳ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην, καὶ τὸ θαυμάζειν καὶ ζηλοῦν, ἀγαπηθῆναί τε ὁμοίως αὐτῷ βουληθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τὴν αὐτὴν ἠσπάσαντο. ὥσπερ καὶ ὁ Παῦλος πολὺς καὶ δὴ καὶ ὁ Πέτρος ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται. ἔστι μὲν οὖν καὶ ἕτερος Ἰωάννης ἐν ταῖς πράξεσι τῶν Ἀποστόλων ὁ ἐπικληθεὶς Μάρκος. ὃν Βαρνάβας καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς συμπαρέλαβον. περὶ οὗ καὶ πάλιν λέγει, εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην. εἰ δὲ οὗτός ὁ γράψας ἐστὶν, οὐκ ἂν φαίην· οὐδὲ γὰρ ἀφῖχθαι σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἀσίαν γέγραπται· ἀλλὰ ἀναχθέντες μέν φησιν ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας· Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα. ἄλλον δέ τινα οἶμαι τῶν ἐν Ἀσίᾳ γενομένων· ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι. καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ τῶν ῥημάτων καὶ τῆς συντάξεως αὐτῶν, εἰκότως ἕτερος οὗτος παρ' ἐκεῖνον ὑπονοηθήσεται. συνᾴδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλοις τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπιστολή, ὁμοίως τε ἄρχονται. τὸ μέν φησιν, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος· ἡ δέ, ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. τὸ μὲν φησι, καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ. δόξαν, ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός· ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῷ παρηλλαγμένα. ὃ ἀκηκόαμεν. ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη. ταῦτα γὰρ προανακρούεται, διατεινόμενος ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς ἐδήλωσε πρὸς τοὺς οὐκ ἐν σαρκὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν Κύριον· διὸ καὶ συνῆψεν ἐπιμελῶς, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν. καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥ τις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν· ἔχεται αὐτοῦ καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται. διὰ δὲ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων καὶ ὀνομάτων πάντα διεξέρχεται· ὧν τινὰ μὲν, ἡμεῖς συντόμως ὑπομνήσομεν· ὁ δὲ προσεχῶς ἐντυγχάνων, εὑρήσει ἐν ἑκατέρῳ πολλὴν

A fortem nostrum sese appellavit, & testem Jesu; beatum denique ob visum atque auditam Revelationem. Ac plurimos quidem fuisse opinor Joanni Apostolo cognomines: qui propter singularem erga illum benevolentiam, & quòd hominem mirarentur ac suspicerent, & perinde ac ille à Domino diligi ambirent, hoc cognomentum adamaverint: quemadmodū ex fidelium liberis multos Pauli Petrique nominibus appellatos videmus. Est etiam alius Joannes in Actibus Apostolorum cognomento Marcus, quem Barnabas & Paulus B comitem sibi adjunxerunt. De quo etiam rursus dicitur: Habebant autem Joannem ministrum. An hic sit qui Revelationem scripsit, mihi non liquet. Neq; enim unà cum illis in Asiam venisse perhibetur. Sed cum solvissent, inquit, à Papho, Paulus quidem Pergen Pamphyliæ profectus est; Joannes verò discedens ab illis, reversus est Hierosolymam. Alium igitur esse censeo: unum scilicet eorum qui in Asia versati sunt. Duo enim apud Ephesum sepulcra fuisse traduntur: utrumque Joannis nomine C insignitum. Ex sententiis quoque & ex verbis eorumque collocatione, facile conjicitur hunc ab illo diversum fuisse. Nam Evangelium & epistola sibi mutuò consonant, & eodem ordiuntur modo. Sic enim incipit Evangelium: In principio erat verbum. Epistola verò: Quod fuit ab initio. In illo dicitur: Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre. Hæc verò, eadem habet, paulisper tantùm immutata: Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt, de Verbo vitæ: & vita manifestata est. D Hæc enim ille veluti modulationis proludia præmittit, adversus eos qui Christum in carne advenisse negabant, ut in sequentibus ostendit. Quamobrem de industria subjunxit: Et quod vidimus testamur, & annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem & apparuit nobis. Quod vidimus & audivimus annuntiamus vobis. Adeò totus ex se ipse pendet, & à propositionibus suis ne latum quidem unguem discedit; sed iisdem pene capitibus ac verbis cuncta prosequitur. Ex quibus nos quidem nonnulla breviter suggeremus. Qui verò attentè perlegerit, in utroque sæpius vitam,

lucem, fugam tenebrarum; frequenter veritatem, gratiam, gaudium, carnem & sanguinem Domini, judicium, peccatorum remissionem: Dei erga nos dilectionem, mutuæ inter nos dilectionis præceptum: & universa præcepta servanda esse reperiet. Adhæc condemnationis elogium adversus mundum, Diabolum & Antichristum: promissio sancti Spiritus, adoptio filiorum Dei: fides in omnibus à nobis præstanda: Pater & Filius ubique nominati, in utroque passim occurrunt. Denique in omnibus, si rectè examinaveris, unus idemque utriusque scriptionis genius, Evangelii nimirum & epistolæ, evidenter apparet. Apocalypsis verò ab his prorsus aliena est & extranea; nulla necessitudine aut vicinitate contingens quidquam ex supradictis; ac ne syllabam quidem unam cum illis communem habens. Sed neque epistola (de Evangelio enim nihil dico) mentionem ullam aut significationem facit Apocalypseos: nec Apocalypsis epistolæ: cum tamen Paulus in epistolis nonnihil de revelationibus suis indicaverit, quas quidem ille in proprium Volumen non retulit. Præterea ex dictione ipsa conjici potest, quantùm Evangelium & epistola differant ab Apocalypsi. Nam illa quidem non modò emendatè quod ad Græcum sermonem attinet, verùm etiam cum summa elegantia tum in verbis tum in argumentationibus & in tota orationis compositione perscripta sunt. Tantum abest ut barbarismus aliquis aut solœcismus; aut denique idiotismus quispiam in illis deprehendatur. Utroque enim præditus erat Evangelistes, sermone nimirum ac scientia; cùm hæc duo ipsi Dominus concessisset, scientiam simul & eloquentiam. Illum verò Revelationem quidem vidisse, & scientiam ac futurorum prædictionem accepisse non inficior. Verùm dictionem ejus non admodum Græcam animadverto, sed barbarismis atque interdum solœcismis inquinatam. Quos quidem inpræsentiarum excerpere, haudquaquam necesse est. Neque enim subsannandi animo hæc à me dicta esse quisquam existimet: sed potiùs eo consilio, ut utriusque scripti dissimilitudinem expenderem.

A τὴν ζωήν. πολὺ τὸ φῶς. ἀποτροπὴν τοῦ σκότους. συνεχῆ τὴν ἀλήθειαν· τὴν χάριν· τὴν χαράν· τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὴν κρίσιν· τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς ἀγάπης ἐντολήν· ὡς πάσας δεῖ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς· ὁ ἔλεγχος τοῦ κόσμου, τοῦ διαβόλου, τοῦ ἀντιχρίστου· ἡ ἐπαγγελία τοῦ ἁγίου πνεύματος· ἡ υἱοθεσία τοῦ Θεοῦ· ἡ διόλου πίστις ἡμῶν ἀπαιτουμένη· ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς πανταχοῦ· καὶ ὅλως διὰ πάντων χαρακτηρίζοντας. ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνορᾷν τοῦ τε Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς χρῶτα πρόκειται. ἀλλοιο-
B τάτη δὲ καὶ ξένη παρὰ ταῦτα ἡ Ἀποκάλυψις. μήτε ἐφαπτομένη, μήτε γειτνιῶσα τούτων μηδενὶ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν· μὴ δὲ συλλαβὴν πρὸς αὐτὰ κοινὴν ἔχουσα· ἀλλ᾽ οὐδὲ μνήμην τινά, οὐδὲ ἔννοιαν, οὔτε ἡ ἐπιστολή, τῆς Ἀποκαλύψεως ἔχει. ἐῶ γὰρ Εὐαγγέλιον. οὔτε τῆς ἐπιστολῆς ἡ Ἀποκάλυψις· Παύλου διὰ τῶν ἐπιστολῶν ὑποφήναντός τι καὶ περὶ τῶν Ἀποκαλύψεων αὐτοῦ, ἃς οὐκ ἐνέγραψε καθ᾽ αὑτάς. ἔτι δὲ καὶ τῆς φράσεως τὴν διαφορὰν ἔστι τεκ-
C μήρασθαι τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν. τὰ μὲν γὰρ οὐ μόνον ἀπταίστως κατὰ τὴν ἑλλήνων φωνήν, ἀλλὰ καὶ λογιώτατα ταῖς λέξεσι. τοῖς συλλογισμοῖς. ταῖς συντάξεσι τῆς ἑρμηνείας γέγραπται. πολλοῦ γε δεῖ βάρβαρόν τινα φθόγγον. ἢ σολοικισμόν, ἢ ὅλως ἰδιωτισμὸν ἐν αὐτοῖς εὑρεθῆναι. ἑκάτερον γὰρ εἶχεν ὡς ἔοικε τὸν λόγον. ἀμφοτέρους αὐτῷ χαρισαμένου τοῦ Κυρίου, τόντε τῆς γνώσεως, τόντε τῆς φράσεως. τούτῳ δὲ ἀποκάλυψιν μὲν ἑωρακέναι, καὶ γνῶσιν εἰληφέναι καὶ προφητείαν οὐκ ἀντερῶ. διάλεκτον μέντοι καὶ
D γλῶσσαν οὐκ ἀκριβῶς ἑλληνίζουσαν αὐτοῦ βλέπω. ἀλλ᾽ ἰδιώμασι μὲν βαρβαρικοῖς χρώμενον, καί που καὶ σολοικίζοντα. ἅπερ οὐκ ἀναγκαῖον νῦν ἐκλέγειν· οὐδὲ γὰρ ἐπισκώπτων, μή τις νομίσῃ, ταῦτα εἶπον. ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνομοιότητα διευθύνων τούτων τῶν γραφῶν.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'.

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου.

Ἐπὶ ταύταις τοῦ Διονυσίου φέρονται καὶ ἄλλαι πλείους ἐπιστολαί, ὥσπερ αἱ κατὰ Σαβελλίου πρὸς Ἄμμωνα τῆς κατὰ Βερνίκην ἐκκλησίας Ἐπίσκοπον. καὶ ἡ πρὸς Τελεσφόρον. καὶ ἡ πρὸς Εὐφράνορα. καὶ πάλιν Ἄμμωνα καὶ Εὔπορον. συντάττει δὲ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα. ἃ τῷ κατὰ Ῥώμην ὁμωνύμῳ Διονυσίῳ προσφωνεῖ. καὶ πλείους δὲ παρὰ ταύτας εἰσὶν αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἐπιστολαί. καὶ δὴ καὶ πολυεπεῖς λόγοι ἐν ἐπιστολῆς χαρακτῆρι γραφέντες ὡς οἱ περὶ φύσεως Τιμοθέῳ τῷ παιδὶ προσπεφωνημένοι, καὶ ὁ περὶ πειρασμῶν. ὃν καὶ αὐτὸν Εὐφράνορι ἀνατέθεικεν. ἐπὶ τούτοις καὶ Βασιλείδῃ τῷ κατὰ Πεντάπολιν παροικιῶν Ἐπισκόπῳ γράφων, φησὶν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐξήγησιν πεποιῆσθαι τοῦ ἐκκλησιαστοῦ. διαφόρους δ' ἡμῖν καὶ πρὸς τοῦτον καταλέλοιπεν ἐπιστολάς. τοσαῦτα ὁ Διονύσιος. ἀλλὰ γὰρ ἤδη μετὰ τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν, φέρε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς τοῖς μετέπειτα γνωρίζειν γενεὰν ὁποία τις ἦν, παραδῶμεν.

B

Caput XXVI.

De epiſtolis Dionyſii Alexandrinorum Epiſcopi.

PRæter has exſtant aliæ complures Dionyſii epiſtolæ. Inter quas ſunt illæ contra Sabellium ſcriptæ ad Ammonem Berenicenſem epiſcopum. Alia item ad Teleſphorum, & ad Euphranorem altera. Alia rurſus ad Ammonem & Euporum. Quatuor etiam libros de eodem argumento compoſuit, quos gentili ſuo Dionyſio Romanorum Epiſcopo nuncupavit. Sed & aliæ plures ſunt apud nos illius epiſtolæ: & prolixiores libri epiſtolari forma ac ſtilo conſcripti. Cujuſmodi ſunt illi de natura libri, Timotheo puero dedicati. Item liber de tentationibus, quem etiam Euphranori nuncupavit. Ipſe prætcrea in epiſtola quam ad Baſilidem Pentapolitanum epiſcopum ſcripſit, Commentarium ſe compoſuiſſe teſtatur in principium libri qui Eccleſiaſtes dicitur. Porrò ad hunc Baſilidem varias etiam epiſtolas ſcriptas nobis reliquit. Atque hæc ſunt Dionyſii Scripta. Verùm his jam expoſitis, nunc tandem quæ qualiſque fuerit ætas noſtra, poſterorum notitiæ tradamus.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συστάσης ὑπ' αὐτοῦ αἱρέσεως.

Ξύστον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ἕνδεκα προστάντα, διαδέχεται τῷ καθ' Ἀλεξάνδρειαν ὁμώνυμος Διονύσιος. ἐν τούτῳ δὲ καὶ Δημητριανοῦ κατ' Ἀντιόχειαν τὸν βίον μεταλλάξαντος, τὴν Ἐπισκοπὴν Παῦλος ὁ ἐκ Σαμοσάτων παραλαμβάνει. τούτου δὲ ταπεινὰ καὶ χαμαιπετῆ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν φρονήσαντος, ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου, ὁ μὲν κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονύσιος παρακληθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τὴν Σύνοδον ἀφίκοιτο. γῆρας ὁμοῦ καὶ ἀσθένειαν τοῦ σώματος αἰτιασάμενος, ἀνατίθεται τὴν παρουσίαν, δι' ἐπιστολῆς τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν ἔχοι περὶ τοῦ ζητουμένου παραστήσας. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες, ἄλλος ἄλλοθεν ὡς ἐπὶ λυμεῶνα τῆς Χριστοῦ ποίμνης συνῄεσαν, οἱ πάντες ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδοντες.

D

Caput XXVII.

De Paulo Samoſateno, & de hæreſi ab eodem Antiochia inſtituta.

CUm igitur Xyſtus undecim annis Eccleſiæ Romanæ præfuiſſet, in ejus locum ſucceſſit Dionyſius, Alexandrino illi cognominis. Sub idem tempus defuncto Antiochiæ Demetriano, Paulus Samoſatenſis Epiſcopatum ſuſcepit. Hic cum adverſus eccleſiæ doctrinam nimis abjectè & humiliter de Chriſto ſentire cœpiſſet, quaſi is nihil ſupra communem hominum naturam habuiſſet; Dionyſius Alexandrinæ eccleſiæ Epiſcopus rogatus ut ad Concilium veniret, adventum quidem ſuum diſtulit, ſenectutem & infirmitatem corporis cauſatus. Ceterùm quid ipſe de hac quæſtione ſentiret, per epiſtolas indicavit. At reliqui Eccleſiarum paſtores undique exciti, tanquam adverſus gregis Dominici vaſtatorem, ſimul omnes Antiochiam convenerunt.

A

Caput XXVIII.

De Episcopis qui tunc præ ceteris insignes fuerunt.

INter quos maximè eminebant Firmilianus Cæsareæ Cappadocum Episcopus: Gregorius & Athenodorus fratres, ecclesiarum apud Pontum Episcopi: Helenus quoque Tarsi, & Nicomas Iconii Antistites. Sed & Hymenæus qui Ecclesiam Hierosolymitanam regebat, & Theotecnus qui Cæsariensem illi finitimam administrabat. Maximus præterea, qui Bostrensem ecclesiam summa cum laude gubernavit. Sexcentos quoque alios qui unà cum Presbyteris & Diaconis eò confluxerunt, nequaquam difficile fuerit recensere. Verùm hi quos dixi, illustres præ ceteris habebantur. Omnibus igitur vario tempore diversimode ac sæpenumero in unum coeuntibus, multæ disputationes & quæstiones in uno quoq; consessu agitatæ sunt; cùm hinc Samosatensis Paulus dogmatis sui novitatem occultare adhuc niteretur; illinc sacerdotes hæresim illius & adversus Christum blasphemiam denudare atque in medium producere laborarent. Dum hæc aguntur, Dionysius extremum diem obiit, anno Principatus Gallieni duodecimo, cum Alexandriæ episcopatum septemdecim annis obtinuisset. In ejus locum subrogatus est Maximus. At Gallienus Imperio per quindecim continuos annos administrato, Claudium successorem reliquit. Qui cùm biennium imperavisset, Aureliano deinceps tradidit Principatum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Περὶ τῶν τότε γνωριζομένων διαφανῶν ἐπισκόπων.

ΤΟύτων οἱ μάλιστα διέπρεπον, Φιρμιλιανὸς μὲν τῆς Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος ἦν· Γρηγόριος δὲ καὶ Ἀθηνόδωρος ἀδελφοί, τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένες· καὶ ἐπὶ τούτοις Ἕλενος τῆς ἐν Ταρσῷ παροικίας, καὶ Νικόμας τῆς ἐν Ἰκονίῳ. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ὑμέναιος. τῆς τε ὁμόρου ταύτης Καισαρείας Θεότεκνος. Μάξιμος ἐπὶ πρὸς τούτοις, τῶν κατὰ Βόστραν δὲ καὶ οὗτος B ἀδελφῶν διαπρεπῶς ἡγεῖτο. μυρίους τε ἄλλους οὐκ ἂν ἀπορήσαι τις ἅμα πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, τῆς αὐτῆς ἕνεκεν αἰτίας ἐν τῇ προειρημένῃ πόλει τηνικάδε συγκροτηθέντας ἀπαριθμούμενος· ἀλλὰ τούτων γε οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς οἵδε ἦσαν. πάντων οὖν κατὰ καιροὺς διαφόρως καὶ πολλάκις ἐπὶ ταυτὸ συνιόντων, λόγοι καὶ ζητήσεις καθ' ἑκάστην ἀνεκινοῦντο σύνοδον. τῶν μὲν ἀμφὶ τὸν Σαμοσατέα, τὰ τῆς ἑτεροδοξίας ἐπικρύπτειν ἔτι καὶ παρακαλύπτεσθαι πειρωμένων· τῶν δὲ ἀπογυμνοῦν καὶ εἰς φανερὸν ἄγειν τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν C βλασφημίαν αὐτοῦ, διὰ σπουδῆς ποιουμένων. ἐν τούτῳ δὲ Διονύσιος τελευτᾷ, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Γαλλιηνοῦ βασιλείας, προστὰς τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκοπῆς ἔτεσιν ἑπτακαίδεκα· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Μάξιμος. Γαλλιηνοῦ δὲ ἐφ' ὅλοις ἐνιαυτοῖς πεντεκαίδεκα τὴν ἀρχὴν κεκρατηκότος, Κλαύδιος καθέστη διάδοχος. δεύτερον δὲ οὗτος διελθὼν ἔτος, Αὐρηλιανῷ μεταδίδωσι τὴν ἡγεμονίαν.

D

Caput XXIX.

Qualiter Paulus convictus à Malchione Presbytero qui prius Sophista fuerat, abdicatus est.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 28.

HUjus temporibus postrema Synodus innumerabilium ferè episcoporum congregata est: in qua auctor ille nefariæ apud Antiochiam hæreseos Paulus, convictus & ab omnibus manifestissimè deprehensus falsi dogmatis reus, ab universa quæ sub cælo est ecclesia catholica eliminatus est. Præcipuè verò illum coarguit, & latere cupientem confutavit Malchion quidam: vir disertissimus; quippe qui Sophisticæ apud Antiochiam scholæ præfuerat: & qui ob fidei

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὅπως ὁ Παῦλος ἐλεγχθεὶς ὑπὸ Μαλχίωνός τινος ἀπὸ σοφιστῶν πρεσβυτέρου, ἐξεκηρύχθη.

ΚΑθ' ὃν τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἁπάντων ἤδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἑτεροδοξίαν ὁ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν αἱρέσεως ἀρχηγός, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται. μάλιστα δ' αὐτὸν εὐθύνας ἐπικρυπτόμενον διήλεγξε Μαλχίων, ἀνὴρ τά τε ἄλλα λόγιος, καὶ σοφιστοῦ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἑλληνικῶν παιδευ-

τηρίων διατριβῆς αἱρέσεως. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γνησιότητα, πρεσβυτερίου τῆς αὐτόθι παροικίας ἠξιωμένος. οὗτός γέ τοι ἐπισημειουμένων ταχυγράφων, ζήτησιν πρὸς αὐτὸν ἐνστησάμενος, ἣν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσε τῶν ἄλλων κρυψίνουν ὄντα καὶ ἀπατηλὸν φωρᾶσαι τὸν ἄνθρωπον.

A Christianæ sinceritatem, in ejus loci ecclesia Presbyterii honorem erat consecutus. Hic igitur adversùs Paulum suscepta disputatione, excipientibus cuncta Notariis (quæ quidem disputatio etiamnum exstat) occultos hominis sensus fraudesque detegere solus omnium valuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ τῆς κατὰ Παύλου ἐπιστολῆς τῶν Ἐπισκόπων.

Μίαν δὴ οὖν ἐκ κοινῆς γνώμης οἱ ἐπὶ ταυτὸ συγκεκροτημένοι ποιμένες διαχαράξαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦ τε Ῥωμαίων Ἐπισκόπου Διονυσίου, καὶ Μαξίμου τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἐπὶ πάσας διαπέμπονται τὰς ἐπαρχίας. τὴν αὐτῶν σπουδὴν τοῖς πᾶσι φανερὰν καθιστάντες. καὶ τοῦ Παύλου τὴν διάστροφον ἑτεροδοξίαν. ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἃς πρὸς αὐτὸν ἀνακεκινήκασι. καὶ ἔτι τὸν πάντα βίον τε καὶ τρόπον τοῦ ἀνδρὸς διηγούμενοι. ἐξ ὧν μνήμης ἕνεκεν καλῶς ἂν ἔχοι ταύτας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν τὰς φωνάς. Ἐπιστολή. Διονυσίῳ καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν Ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις. καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, Ἕλενος καὶ Ὑμέναιος καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος καὶ Μάξιμος· Πρόκλος· Νικόμας καὶ Αἰλιανὸς καὶ Παῦλος καὶ Βωλανὸς καὶ Πρωτογένης καὶ Ἱέραξ καὶ Εὐτύχιος καὶ Θεόδωρος καὶ Μαλχίων καὶ Λούκιος. καὶ οἱ λοιποὶ πάντες οἱ σὺν ἡμῖν παροικοῦντες τὰς ἐγγὺς πόλεις καὶ ἔθνη Ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι. καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν. τούτοις μετὰ βραχέα, ἐπιλέγουσι ταῦτα. ἐπεστέλλομεν δὲ ἅμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ τῶν μακρὰν Ἐπισκόπων, ἐπὶ τὴν θεραπείαν τῆς θανατηφόρου διδασκαλίας. ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακαρίτας· ὧν ὁ μὲν ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσρήσεως ἀξιώσας· οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ, ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ· ἧς καὶ τὸ ἀντίγραφον ὑποτετάξαμεν· ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς καὶ δὶς ἀφικόμενος, κατέγνω μὲν τῶν ὑπ' ἐκείνου καινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυ-

CAPUT XXX.

De epistola Synodi contra Paulum.

B Omnes itaque in unum congregati Antistites, unam ex communi sententia ad Dionysium Romanæ urbis Episcopum, & ad Maximum Alexandrinum scripserunt epistolam: eamque ad omnes deinde Provincias transmiserunt: tum ut studium suum ac diligentiam omnibus declararent; tum ut perversum Pauli dogma, confutationes quoque & disputationes adversus illum habitas; cunctamque hominis vitam ac mores exponerent. Porrò ipsamet illorum verba, ad perpetuam posterorum memoriam non incommodum fuerit hic referre. Hæc refert Niceph. c. 29. 30. l. 6.

C Dionysio & Maximo, & omnibus per universum orbem comministris nostris; Episcopis, Presbyteris & Diaconis; & universæ Ecclesiæ Catholicæ quæ sub cælo est, Helenus & Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proculus, Nicomas, Ælianus, Paulus, Bolanus, Protogenes, Hierax, Eutychius, Theodorus & Malchion & Lucius; & reliqui omnes qui nobiscum sunt vicinarum urbium & provinciarum Episcopi, Presbyteri ac Diaconi; & Ecclesiæ Dei, carissimis fratribus in Domino salutem. Paucis deinde interjectis hæc subjungunt: Scripsimus D etiam ad complures Episcopos longius dissitos: eosque hortati sumus ut ad exitialis doctrinæ morbum curandum accederent. Nam & ad Dionysium Alexandrinum, & ad Firmilianum Cappadociæ Antistitem, beatæ recordationis viros, literas dedimus. Quorum ille scripsit quidem Antiochiam: sed erroris ducem ne salutatione quidem dignatus est; neque ad eum nominatim, verùm ad universam Antiochensium Ecclesiam literas suas direxit, quarum etiam exemplum hîc subjecimus. Firmilianus verò cùm bis Antiochiam venisset, damnavit quidem dogmatis ab illo invecti novitatem, ut te-

stamur nos qui adfuimus, & alii plures perinde ac nos optimè norunt. Sed cùm ille mutaturum se sententiam promisisset; credens ei Firmilianus, speransque sine ullo religionis nostræ probro atque dispendio rem optimè posse constitui, distulit sententiam suam; deceptus scilicet ab homine qui Deum ac Dominum suum negabat, & qui fidem quam antea profitebatur violaverat. Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus: & jam Tarsum usque pervenerat. Quippe improbitatem hominis Deum negantis antea fuerat expertus. Sed cum nos jam convenissemus; interea loci dum illum accersimus, dum ejus adventum exspectamus, abiit è vita. Deinde paulo post, cujusmodi fuerit hominis vita, exponunt his verbis: Sed quoniam à fidei regula recedens, ad spuriam & adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab ecclesia alieni actus examinare nihil attinet: neque quòd cum antea pauper ac mendicus esset, nec ullas omninò facultates aut à parentibus relictas accepisset, aut artis ullius exercitio sibi comparasset, nunc ad incredibilem opulentiam pervenit, per scelera ac sacrilegia, fratrumque concussiones: dum injuriâ affectos decepit, promittens quidem sese illis accepta mercede opem laturum: fallens autem ipsos, & ex facilitate litigantium, qui ut negotio liberentur quidvis dare parati sunt, lucrum inaniter captans; & pietatem quæstum esse existimans. Neque quòd fastu & arrogantia supra modum elatus sæculares gerit dignitates, & Ducenarius vocari quàm Episcopus mavult: per forum magnificè incedens; epistolas legens ac dictans inter ambulandum palam ac publicè; stipatusque maxima hominum multitudine, partim præeuntium, partim subsequentium: adeo ut ex illius fastu & arrogantia, incredibilis invidia odiumq; multorum adversus fidem nostram conflatum sit. Neq; item attinet examinare ambitiosam hominis vanitatem in ecclesiasticis conventibus, quam omni studio consectatur: nihil aliud quam inanem gloriam captans, & pompam affectans, atq; hujusmodi artibus animos imperitorum perterrefaciens. Nam & tribunal & sublimem thronum, non ut Christi Discipulus sibi ipse construxit: & secretum, perinde ac sæculares Magistratus, ita appellatum habuit. Adhæc femur manu percutere, & tribunal pedibus pulsare

A ρῶμεν οἱ παραγινόμενοι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσασιν· ἐπαγγειλαμένου δὲ μεταθήσεσθαι, πιστεύσας καὶ ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι, ἀνεβάλετο παρακρουσθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καὶ τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ Κύριον ἀρνουμένου, καὶ τὴν πίστιν ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχε μὴ φυλάξαντος· ἔμελλε δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διαβήσεσθαι καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἧκεν, ἅτε τῆς ἀρνησιθέου αὐτοῦ κακίας πεῖραν εἰληφώς· ἀλλὰ γὰρ μεταξὺ συνεληλυθότων ἡμῶν καὶ καλούντων καὶ ἀναμενόντων (B) ἄχρις ἂν ἔλθῃ, τέλος ἔσχε τοῦ βίου. μεθ' ἕτερα δ' αὖθις τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ οἵας ἐτύγχανεν ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις. ὅπου δὲ ἀποστὰς τοῦ κανόνος ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω ὄντος τὰς πράξεις κρίνειν· οὐδὲ ὅτι πρότερον πένης ὢν καὶ πτωχὸς καὶ μήτε παρὰ πατέρων παραλαβὼν μηδεμίαν εὐπορίαν, μήτε ἐκ τέχνης ἤ τινος ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλοῦτον ἐλήλακεν, ἐξ ἀνομιῶν καὶ ἱεροσυλιῶν, καὶ ὧν αἰτεῖ καὶ σείει (C) τοὺς ἀδελφοὺς, καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους καὶ ὑπισχνούμενος βοηθήσειν μισθοῦ. ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους, καὶ μάτην καρπούμενος τὴν τῶν ἐν πράγμασιν ὄντων ἑτοιμότητα πρὸς τὸ διδόναι ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων. πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν· οὔτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ καὶ ὑπερῆρται κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδυόμενος. καὶ Δουκηνάριος μᾶλλον ἢ Ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι· καὶ σοβῶν κατὰ τὰς ἀγοράς. καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ καὶ δορυφορούμενος. τῶν (D) μὲν προπορευομένων, τῶν δὲ ἐφεπομένων πολλῶν τὸν ἀριθμόν. ὡς καὶ τὴν πίστιν φθονεῖσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸν ὄγκον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας. οὔτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις τερατείαν, ἣν μηχανᾶται δοξοκοπῶν καὶ φαντασιοκοπῶν. καὶ τὰς τῶν ἀκεραιοτέρων ψυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων· βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν ἑαυτῷ κατασκευασάμενος, οὐχ ὡς Χριστοῦ μαθητής, σήκρητον δὲ, ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες, ἔχων τε καὶ ὀνομάζων· παίων τε τῇ χειρὶ τὸν μηρὸν, καὶ τὸ βῆμα ἀράττων τοῖς ποσί.

καὶ

καὶ τοῖς μὴ ἐπαινοῦσι, μηδὲ ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις κατασείουσι ταῖς ὀθόναις, μηδὲ ἐκβοῶσί τε καὶ ἀναπηδῶσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις ἀνδράσι τε καὶ γυναίοις, ἀκόσμως οὕτως ἀκροωμένοις. τοῖς δ' οὖν ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυβρίζων· καὶ εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροινῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου, φορτικῶς ἐν τῷ κοινῷ, καὶ μεγαλορρημονῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐκ Ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστὴς καὶ γόης· ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. οἷα καὶ τοὺς θωπεύοντας αὐτὸν Ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν τε καὶ πόλεων καὶ πρεσβυτέρους, ἐν ταῖς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαις καθίησι διαλέγεσθαι. τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμεν· καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθήσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων δείκνυται πολλαχόθεν. οὐχ ἥκιστα δὲ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν. οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσι. καὶ ταῦτα οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος. τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα ἀνίατα ὄντα συγκρύπτει, συνειδὼς καὶ ἐλέγξας ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχῃ, περὶ ὧν λόγοις καὶ ἔργοις ἀδικεῖ, μὴ τολμῶντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ· ἀλλὰ καὶ πλουσίους ἀπέφηνεν, ἐφ' ᾧ πρὸς τῶν τὰ τοιαῦτα ζηλούντων φιλεῖται καὶ θαυμάζεται· τί ἂν ταῦτα γράφοιμεν; ἐπιστάμεθα δὲ ἀγαπητοὶ ὅτι τὸν Ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο ἀγνοοῦμεν, ὅσοι ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον. οἱ δ' ὑπωπτεύθησαν· ὥστ' εἰ καὶ δοίη τις αὐτῷ τὸ μηδὲν

A solitus. Eos verò qui non laudarent, nec ut in theatris fieri solet oraria concuterent, neque una cum fautoribus ipsius, viris ac mulierculis indecorè auscultantibus exclamarent atque exsilirent; sed cum gravitate ac modestia sicut in domo Dei decet audirent, increpabat & contumeliis afficiebat. Et alios quidem legis nostræ Doctores jam vita functos petulanter in concione lacerabat: de se autem ipse magnificè loquebatur, non ut Episcopus, sed ut Sophista quidam & impostor. Quinetiam Psalmos in honorem Domini Jesu Christi cani solitos, quasi novellos & à recentioribus hominibus compositos abolevit.
B Mulieres autem magno Paschæ die in media Ecclesia, Psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit; quod quidem audientibus horrorem meritò incusserit. Episcopos quoque vicinorum pagorum & civitatum, nec non & Presbyteros assentatores suos submisit, qui in suis ad populum concionibus eadem de ipso prædicarent. Etenim Filium Dei è cælo descendisse, nobiscum confiteri renuit, ut aliquid obiter præmittamus ex iis quæ infra uberius exponentur. Neque id simplici assertione nostra, sed
C ex ipsis quæ ad vos misimus gestis non semel declaratur: maximè verò ubi dicit Jesum Christum è terra ortum fuisse. At verò illi qui in ejus honorem Psalmos canunt, & coram populo eum deprædicant: ipsum quem impietatis Doctorem habuerunt, Angelum esse dicunt è cælo delapsum. Atque hæc ille omnium hominum superbissimus non prohibet; sed interest ipse cum dicuntur. Quid hic referre attinet subintroductas ut Antiocheni vocant mulieres, tam ipsius quàm presbyterorum ejus ac diaconorum? In quibus non hoc solum,
D sed etiam alia insanabilia crimina, quorum conscius est & quorum ipsos reos esse convicit, nihilominus tegit ac dissimulat, ut illos sibi obnoxios habeat: utque dum sibi ipsis metuunt, ipsum ob ea quæ impiè agit ac loquitur accusare non audeant. Ad hæc divitiis eos locupletavit. Cujus rei causâ ab iis qui talia concupiscunt amatur atque suspicitur. Quid inquam attinet hæc scribere? Scimus utique fratres dilectissimi, Episcopum & universum clerum, bonorum operum exemplum multitudini præbere debere. Neque illud ignoramus, quot ex ejusmodi mulierum contubernio partim in præceps lapsi sint, partim in suspicionem venerint. Itaque etiamsi quis concesserit nihil ab eo turpe

committi, suspicionem tamen quæ inde nasci solet, vitari oportebat; ne quenquam offenderet, neve aliquos ad imitationem sui provocaret. Quo enim modo increpabit alium & admonebit ut à frequentiori mulieris consuetudine abstineat, ne fortè corruat sicut scriptum est: Is qui unam quidem jam dimisit, duas verò ætate florentes & forma conspicuas secum habet, & quocumque proficiscitur circumducit; idque delicijs diffluens & epulis sese ingurgitans. His de causis omnes quidem apud se privatim ingemiscunt atq; suspirant: sed potentiam ejus ac tyrannidem adeò reformidant, ut accusare illum non audeant. Verum de his sicut antea diximus, examinaverit fortasse aliquis & in judicium vocaverit hominem Catholicæ professionis, nobisque fidei ac ministerii societate conjunctum. Ab hoc verò qui prodito atque ejurato religionis nostræ mysterio ad exsecrandam transgressus hæresim Artemæ (quidni enim parentem illius vobis tandem indicemus?) in ea se plurimùm jactavit: ab hoc, inquam, rationem eorum omnium exigendam esse non existimamus. In fine autem epistolæ hæc adjiciunt: Hunc igitur Deo bellum indicentem, nec cedere volentem, cum à communione nostra abdicassemus, necesse habuimus alium ejus loco Ecclesiæ Catholicæ episcopum ordinare, non absque divina ut credimus providentia: Demetriani scilicet beatæ memoriæ Episcopi, qui ante hunc magna cum laude eandem rexit Ecclesiam, filium Domnum; virum omnibus quæ episcopum decent dotibus exornatum. Quod quidem idcirco vobis significavimus, ut & ad eum scribatis, & ab eo communicatorias litteras accipiatis. Hic verò ad Artemam scribat, si lubet; & qui Artemam sectantur, cum eo communicent. Et hæc quidem à nobis hic relata sint. Igitur cum Paulus à recta fide simul & episcopatu excidisset, Domnus ut dictum est administrationem Antiochensis ecclesiæ suscepit. Sed cùm Paulus è domo ecclesiæ nullatenus excedere vellet; interpellatus Imperator Aurelianus rectissimè hoc negotium dijudicavit, iis domum tradi præcipiens, quibus Italici Christianæ religionis Antistites & Romanus episcopus scriberent. Hoc modo vir suprà memoratus cum summo dedecore per sæcularem potestatem ab ecclesia exturbatus est. Ac tum quidem erga nostros

A ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην, ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι, μή τινα σκανδαλίσῃ, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψηται. πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νουθετήσειεν ἕτερον, μὴ συγκαταβαίνειν ἐπιπλέον εἰς ταυτὸν γυναικὶ, μὴ ὀλισθῇ φυλαττόμενον ὡς γέγραπται. ὅς γε μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ. κἂν ἀπίῃ που, συμπεριφέρει. καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερεμπιμπλάμενος. ὧν ἕνεκα στενάζουσι μὲν καὶ ὀδύρονται πάντες καθ' ἑαυτούς. οὕτω δὲ τὴν τυραν-
B νίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηνται, ὥστε κατηγορεῖν μὴ τολμᾶν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς προειρήκαμεν, εὔθυνεν ἄν τις τὸν ἄνδρα. τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα, καὶ συγκαταλελεγμένον ἡμῖν. τὸν δὲ ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον καὶ ἐμπομπεύοντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾶ (τί γὰρ οὐ χρὴ μόλις τὸν πατέρα αὐτοῦ δηλῶσαι) οὐδὲν δεῖν ἡγούμεθα τούτων τοὺς λογισμοὺς ἀπαιτεῖν. εἶτ' ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς, ταῦτ' ἐπιλέγουσιν. ἠναγκάσθημεν οὖν ἀντιτασσόμενον αὐτὸν τῷ Θεῷ καὶ μὴ εἴκοντα ἐκκηρύξαντες, ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ τῇ κα-
C θολικῇ ἐκκλησίᾳ καταστῆσαι Ἐπίσκοπον Θεοῦ προνοίᾳ ὡς πεπείσμεθα, τὸν τοῦ μακαρίου Δημητριανοῦ καὶ ἐπιφανῶς προστάντος πρὸ τούτου τῆς αὐτῆς παροικίας υἱὸν Δόμνον ἅπασι τοῖς πρέπουσιν Ἐπισκόπῳ καλοῖς κεκοσμημένον ἐδηλώσαμεν ὑμῖν, ὅπως τούτῳ γράφητε, καὶ τὰ παρὰ τούτου κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα. τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω. καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες, τούτῳ κοινωνείτωσαν. καὶ ταῦτα μὲν ἐν-
D ταυθοῖ κείσθω. τοῦ δῆτα Παύλου σὺν καὶ τῇ τῆς πίστεως ὀρθοδοξίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς ἐκπεπτωκότος, Δόμνος, ὡς εἴρηται, τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας διεδέξατο. ἀλλὰ γὰρ μηδαμῶς ἐκστῆναι τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου θέλοντος, βασιλεὺς ἐντευχθεὶς Αὐρηλιανὸς, αἰσιώτατα περὶ τοῦ πρακτέου διείληφε. τούτοις νεῖμαι προστάττων τὸν οἶκον, οἷς ἂν οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Ἐπίσκοποι τοῦ δόγματος ἐπιστέλλοιεν. οὕτω δῆτα ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης, ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἐξελαύνεται τῆς ἐκκλησίας. τοιοῦτος μὲν γέ τις ἦν τότε

τοιῶσδε περὶ ἡμᾶς ὁ Αὐρηλιανὸς· προϊούσης δ' αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, ἀλλοῖόν τι περὶ ἡμῶν φρονήσας, ἤδη τισὶ βουλαῖς ὡς ἂν διωγμὸν καθ' ἡμῶν ἐγείρειεν ἀνεκινεῖτο· πολύς τε ἦν ὁ παρὰ πᾶσι περὶ τούτου λόγος. μέλλοντα δὲ ἤδη καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον, θεία μέτεισιν δίκη. μονονουχὶ ἐξ ἀγκώνων τῆς ἐγχειρήσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσα. λαμπρῶς τε τοῖς πᾶσι συνορᾶν παριστῶσα, ὡς οὔποτε γένοιτ' ἂν ῥᾳστώνη τοῖς τοῦ βίου ἄρχουσι κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιῶν, μὴ οὐχὶ τῆς ὑπερμάχου χειρὸς θείᾳ καὶ οὐρανίῳ κρίσει, B παιδείας ἕνεκα καὶ ἐπιστροφῆς, καθ' οὓς ἂν αὐτὴ δοκιμάζοι καιροὺς, τοῦτ' ἐπιτελεῖσθαι συγχωρούσης. ἔτεσι γοῦν ἓξ κρατήσαντα τὸν Αὐρηλιανὸν, διαδέχεται Πρόβος· καὶ τοῦτον δήπου τοῖς ἴσοις ἐπικατασχόντα, Κάρος ἅμα τοῖς παισὶ Καρίνῳ καὶ Νουμεριανῷ διαδέχεται· πάλιν τ' αὖ καὶ τούτων οὐδ' ὅλοις τρισὶν ἐνιαυτοῖς διαγενομένων, μέτεισι τὰ τῆς ἡγεμονίας εἰς Διοκλητιανὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν εἰσποιηθέντας· ἐφ' ὧν ὁ καθ' ἡμᾶς συντελεῖται διωγμὸς, καὶ ἡ κατ' αὐτὸν τῶν ἐκκλησιῶν καθαίρεσις. ἀλλὰ C γὰρ μικρῷ τούτου πρότερον τὸν ἐπὶ Ῥώμης Ἐπίσκοπον Διονύσιον ἔτεσιν ἐννέα διελθόντα τὴν λειτουργίαν, διαδέχεται Φήλιξ.

A sic affectus erat Aurelianus. processu verò temporis aliter de nobis sentiens, quorumdam consiliis cœpit impelli ut persecutionem adversus nostros commoveret. Jamque ea de re multus ubique rumor spargebatur. Sed eum paratum jam, & compositis contra nos edictis ut ita dixerim subscribentem, ulta est divina justitia: quasi constricto cubito conatum ejus reprimens: simulq; omnibus apertissimè ostendens, nihil unquam hujus mundi principibus adversus Christi ecclesias licere, nisi propugnatrix Dei dextera arcano quodam ac cælesti judicio ad castigationem & emendationem nostram, quibus ipsi visum est temporibus id fieri permiserit. porrò cùm Aurelianus sexennio Imperium tenuisset, in ejus locum successit probus. Qui totidem annis Imperii administratione perfunctus, Carum cum Carino & Numeriano filiis successorem reliquit. Hi cùm ne triennium quidem in Principatu explessent, rerum summa delata est Diocletiano, iisque qui postea ad Imperii societatem adsciti sunt. Quorum temporibus maxima illa nostrorum persecutio, simulque ecclesiarum eversio perpetrata est. Ceterùm paulò ante hæc tempora mortuo Dionysio qui novem annis Romanæ urbis episcopatum administrarat, Felix in ejus locum substitutus est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ´.

Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἑτεροδόξου διαστροφῆς ἄρτι τότε ἀρξαμένης.

Ἐν τούτῳ καὶ ὁ μανεὶς τὰς φρένας, ἐπώνυμός τε τῆς δαιμονιώσης αἱρέσεως, τὴν τοῦ λογισμοῦ παρατροπὴν καθωπλίζετο. τοῦ δαίμονος αὐτοῦ δήπου τοῦ θεομάχου Σατανᾶ ἐπὶ D λύμῃ πολλῶν τὸν ἄνδρα προβεβλημένου. βάρβαρος δῆτα τὸν βίον αὐτῷ λόγῳ καὶ τρόπῳ, τήν τε φύσιν δαιμονικός τις ὢν καὶ μανιώδης· ἀκόλουθα τούτοις ἐγχειρῶν, Χριστὸν αὐτὸν μορφάζεσθαι ἐπειρᾶτο. τοτὲ μὲν τὸν παράκλητον καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνακηρύττων, καὶ τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ. τοτὲ δὲ οἷα Χριστὸς, μαθητὰς δώδεκα κοινωνοὺς τῆς καινοτομίας αἱρούμενος. δόγματα γε μὴν ψευδῆ καὶ ἄθεα ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσβηκυιῶν αἱρέσεων συμπεφορημένα καττύσας, ἐκ τῆς Περσῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην

Caput XXXI.

De Manichæorum errore qui tunc primum exortus est.

Iisdem temporibus ille meritò dictus Manes, id est, furiosus, qui dæmoniacam hæresim nominis sui condidit; armatus insania, ab adversario Dei Satana ad multorum hominum perniciem productus est. Hic in universa vivendi ratione cùm sermone ipso tum moribus barbarus, & suapte natura furiosus ac dæmoniacus; his consentanea aggressus, seipsum Christum fingere instituit. Et nunc quidem Paracletum se, ipsumque Spiritum sanctum esse prædicabat: præter insaniam superbia etiam elatus. Nunc verò quasi Christus, duodecim discipulos novi dogmatis consortes eligebat. Cum igitur falsa & impia dogmata ex variis hæresibus jampridem exstinctis hinc inde collecta consarcinasset, ea tanquam lethale quoddam virus ex Perside

Huc refert Niceph. l. 6. c. 31. 32.

in orbem Romanum effudit. Ex quo impium Manichæorum nomen exortum; multis in locis ad hunc usque diem exuberat. Ejusmodi fuit origo adulterinæ illius doctrinæ, quæ suprà memoratis temporibus emersit.

A ὥσπερ τινὰ θανατηφόρον ἰὸν ἐξωμόρξατο· ἀφ' οὗ δὴ τὸ Μανιχαίων δυσσεβὲς ὄνομα, τοῖς πολλοῖς εἰσέτι νῦν ἐπιπολάζει. τοιαύτη μὲν οὖν ἡ καὶ τῆσδε τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ὑπόστασις, κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ὑποφύεσα χρόνους.

Caput XXXII.

De viris ecclesiasticis qui nostra ætate floruerunt, & quinam ex ipsis usque ad eversionem ecclesiarum superfuerint.

Huc refer Niceph. l. 6. c. 14. 35. 36. 37.

Qua tempestate cùm Felix quinq; annis Romanam gubernasset ecclesiam, Eutychianus in ejus locum successit. Qui vix decem mensibus in episcopatu transactis, Caïo qui nostra ætate vixit, sedem suam reliquit. Hic cùm annis circiter quindecim ecclesiæ præfuisset, successorem habuit Marcellinum: in cujus etiam tempora incidit persecutio. Iisdem temporibus Antiochenæ ecclesiæ post Domnum Timæus præfuit: cui successit nostra memoria Cyrillus. Sub hoc Dorotheum virum doctissimum, Antiochenæ tunc ecclesiæ Presbyterum cognovimus. Qui cum studiosissimus esset sacrarum Scripturarum, Hebraïcam quoq; linguam addidicit, adeout ipsos etiam Hebraïcos Codices peritissimè legeret. Erat hic ingenio admodum liberali, & humanioribus disciplinis apprimè eruditus: Ceterùm ab ipso matris utero Eunuchus. Unde & Imperator tanquam miraculo obstupefactus, eum in familiaritatem suam adscivit, & baphii quod est apud Tyrum Procuratorem constituit. Hunc nos sacras Scripturas in Ecclesia non inscitè exponentem audivimus. Post Cyrillum Tyrannus episcopatum Antiochensis ecclesiæ suscepit: cujus tempore Ecclesiarum vastatio maximè viguit. Apud Laodiceam verò post Socratem episcopus fuit Eusebius, domo Alexandrinus. Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cujus gratiâ cum in Syriam venisset, ab iis qui cælestium rerum amore illic flagrabant detentus, domum redire prohibitus est. Qui quidem nostra memoria amabilis quidam religionis thesaurus fuit, quemadmodum ex verbis etiam Dionysii superiùs allatis facilè cognosci potest. Huic deinde substitutus est Anatolius, bonus quod ajunt boni viri successor: ipse quoque domo Alexandrinus. Hic tum in liberalibus disci-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν· τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἔμειναν.

Καθ' οὓς Φήλικα τῆς Ῥωμαίων προστάντα ἐκκλησίας ἔτεσι πέντε, Εὐτυχιανὸς
B διαδέχεται· οὐδ' ὅλοις δὲ μησὶν δέκα τοῦτον διαγενόμενον, Γαΐῳ τῷ καθ' ἡμᾶς καταλείπει τὸν κλῆρον. καὶ τούτου δ' ἀμφὶ τὰ πεντεκαίδεκα ἔτη προστάντος, Μαρκελλῖνος καθίσταται διάδοχος. ὃν καὶ αὐτὸν ὁ διωγμὸς κατείληφεν. κατὰ τούσδε τῆς Ἀντιοχέων ἐπισκοπῆς μετὰ Δόμνον ἡγήσατο Τίμαιος· ὃν ὁ καθ' ἡμᾶς διεδέξατο Κύριλλος. καθ' ὃν Δωρόθεον πρεσβυτερίου τοῦ κατὰ Ἀντιόχειαν ἠξιωμένον τῷ τηνικάδε λόγιον ἄνδρα ἔγνωμεν. φιλόκαλος δ' οὗτος
C περὶ τὰ θεῖα γεγονώς, καὶ τῆς Ἑβραίων ἐπεμελήθη γλώττης. ὡς καὶ αὐταῖς ταῖς Ἑβραϊκαῖς γραφαῖς ἐπιστημόνως ἐντυγχάνειν. ἦν δ' οὖν τῶν μάλιστα ἐλευθερίων, προπαιδείας τε τῆς καθ' Ἕλληνας οὐκ ἄμοιρος· τὴν φύσιν δ' ἄλλως Εὐνοῦχος, οὕτω πεφυκὼς ἐξ αὐτῆς γενέσεως. ὡς καὶ βασιλέα διὰ τοῦτο οἷόν τι παράδοξον, αὐτὸν οἰκειώσασθαι, καὶ τιμῆσαί γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ Τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς. τούτου μετρίως τὰς γραφὰς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας διηγουμένου κατηκούσαμεν. μετὰ δὲ Κύριλλον Τύραννος τῆς Ἀντιοχέων παροικίας τὴν Ἐπισκοπὴν διεδέξατο. καθ' ὃν ἤκμασεν ἡ τῶν ἐκ-
D κλησιῶν πολιορκία. τῆς δ' ἐν Λαοδικείᾳ παροικίας ἡγήσατο μετὰ Σωκράτην Εὐσέβιος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων ὁρμηθεὶς πόλεως. αἰτία δ' αὐτῷ τῆς μεταναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸν Παῦλον ὑπόθεσις. δι' ἣν τῆς Συρίας ἐπιβάς, πρὸς τῶν τῇδε περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακότων, τῆς οἴκαδε πορείας εἴργεται. ἐπέραστόν τι θεοσεβείας χρῆμα τῶν καθ' ἡμᾶς γενόμενος, ὡς ἤδη καὶ ἀπὸ τῶν παρατεθεισῶν Διονυσίου φωνῶν διαγνῶναι ῥᾴδιον. Ἀνατόλιος αὐτῷ διάδοχος, ἀγαθοῦ φασὶν ἀγαθοῦ, καθίσταται· γένος μὲν καὶ αὐτὸς Ἀλεξανδρεύς. λόγων δ' ἕνεκα καὶ παιδείας τῆς

λήνων φιλοσοφίας τε, τὰ πρῶτα τῶν μάλιστα καθ' ἡμᾶς δοκιμωτάτων ἀπενηνεγμένου, ἅτε Ἀριθμητικῆς καὶ Γεωμετρίας Ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἄλλης Διαλεκτικῆς ἔτι τε φυσικῆς θεωρίας, Ῥητορικῶν τε αὖ μαθημάτων ἐληλακὼς εἰς ἄκρον· ὧν ἕνεκα καὶ τῆς ἐπ' Ἀλεξανδρείας Ἀριστοτέλους διαδοχῆς τὴν διατριβὴν, λόγος ἔχει πρὸς τῶν τῇδε πολιτῶν συστήσασθαι αὐτὸν ἀξιωθῆναι. μυρίας μὲν οὖν τοῦδε καὶ ἄλλας ἀριστείας ἐν τῇ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τοῦ Πυρουχείου πολιορκίᾳ μνημονεύουσιν· ἅτε τῶν ἐν τέλει πρεσβείας ἐξαιρέτου πρὸς ἁπάντων ἠξιωμένου· δείγματος δ' ἕνεκα, μόνου τοῦδε ἐπιμνησθήσομαι. τοῦ πυροῦ, φασὶ, τοῖς πολιορκουμένοις ἐπιλελοιπότος, ὡς ἤδη τῶν ἔξωθεν πολεμίων μᾶλλον αὐτοῖς τὸν λιμὸν ἀφόρητον καθεστάναι, παρὼν ὁ δηλούμενος, οἰκονομεῖταί τι τοιοῦτον. θατέρου μέρους τῆς πόλεως τῷ Ῥωμαϊκῷ συμμαχοῦντος στρατῷ, ταύτῃ τε τυγχάνοντος ἀπολιορκήτου. τὸν Εὐσέβιον (ἔτι γὰρ εἶναι τότε αὐτόθι πρὸ τῆς ἐπὶ Συρίαν μεταναστάσεως) ἐν τοῖς ἀπολιορκήτοις ὄντα, μέγα τε κλέος καὶ διαβόητον ὄνομα μέχρι καὶ τοῦ Ῥωμαίων στρατηλάτου κεκτημένον, περὶ τῶν λιμῷ διαφθειρομένων κατὰ τὴν πολιορκίαν πέμψας ὁ Ἀνατόλιος ἐκδιδάσκει. ὁ δὲ μαθὼν, σωτηρίαν τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων αὐτομόλοις παρασχεῖν, ὡς ἐν μεγίστῃ χάριτι δωρεᾶς τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν αἰτεῖται. καὶ τῆς ἀξιώσεώς γε τυχὼν, ἐμφανῆ τῷ Ἀνατολίῳ καθίστησιν. ὁ δὲ αὐτίκα τὴν ἐπαγγελίαν δεξάμενος, βουλὴν τῶν Ἀλεξανδρέων συναγαγὼν, τὰ μὲν πρῶτα πάντας ἠξίου φιλικὴν δοῦναι Ῥωμαίοις δεξιάν· ὡς δ' ἀγριαίνοντας ἐπὶ τῷ λόγῳ συνεῖδεν, ἀλλ' οὐ τοῦτό γε, φησὶν, ἀντιλέξειν ποθ' ὑμᾶς οἴομαι, εἰ τοὺς περιττοὺς καὶ ἡμῖν αὐτοῖς οὐδαμῆ χρησίμους, γραΐδια καὶ νήπια καὶ πρεσβύτας, ἐκδοῦναι πυλῶν ἔξω βαδίζειν ὅποι καὶ βούλοιντο συμβουλεύσαιμι. τί γὰρ δὴ τούτους εἰς μάτην ὅσον οὔπω τεθνηξομένους, παρ' ἑαυτοῖς ἔχοιμεν; τί δὲ τοὺς ἀναπήρους καὶ τὰ σώματα λελωβημένους, τῷ λιμῷ κατατρύχομεν; τρέφειν δέον μόνους ἄνδρας καὶ νεανίας, καὶ τὸν ἀναγκαῖον πυρὸν τοῖς ἐπὶ φυλακῇ τῆς πόλεως ἐπιτηδείοις ταμιεύεσθαι. τοιούτοις τισὶ λογισμοῖς πείσας τὸ συνέδριον, ψῆφον πρῶτος ἀναστὰς ἐκφέρει. πᾶν τὸ τῇ στρατείᾳ μὴ ἐπιτήδειον εἴτε ἀνδρῶν

A plinis, tum in Philosophia Principem inter doctissimos nostri temporis viros locum sine controversia tenuit: quippe qui ad summum apicem Arithmeticæ, Geometriæ atque Astronomiæ; adhæc ad Dialecticæ & Physicæ ac Rhetoricæ supremum fastigium pervenisset. Qua de causa rogatus fuisse dicitur ab Alexandrinis, ut Aristotelicæ successionis scholam ibidem institueret. Plurimæ quoque res ab eo præclarè gestæ Alexandriæ in obsidione Bruchii referuntur; quippe qui inter civitatis Proceres præcipuam honoris prærogativam omnium con- B sensu adeptus esset. Sed unum duntaxat facinus exempli gratiâ commemorabo. Cum frumentum, ut ajunt, obsessis deficeret, adeò ut hostium impetum facilius quam famem tolerarent; Anatolius qui cum obsessis erat, hujusmodi quiddam provide excogitavit. Altera pars civitatis cum exercitu Romano societate conjuncta erat, ac proinde minimè obsessa. In hac versabatur Eusebius (nondum enim ad partes Syriæ migraverat) cujus celebre nomen & insignis gloria, ad aures etiam Romani ducis pervenerat. Hunc Anatolius misso clam nuntio certiorem C facit de numero eorum qui fame in obsidione interirent. Quo comperto Eusebius à Romano duce maximi beneficii loco postulavit, ut iis qui transfugere ab hostibus vellent, incolumitatem concederet. Id cum impetrasset, statim Anatolio indicavit. Ille promissione ducis libenter accepta, Alexandrinum convocat Senatum. Ac primum quidem suadere cœpit omnibus, ut cum Romanis in gratiam redirent. Sed cum illos hujusmodi verbis exasperatos videret: At hoc certè, inquit, nequaquam vos arbitror re- D pudiaturos, si vobis suasero, ut supervacuam atque inutilem turbam, anus scilicet & infantes ac senes, extra portas abire quò volent sinatis. Quid enim istos jamjamq; morituros retinemus nobiscum? Cur eos qui debilitato penitus ac mutilato sunt corpore, fame insuper conficimus? Cum viros duntaxat ac juvenes alere oporteat, & necessarium frumentum iis qui ad urbis custodiam idonei sunt dispensare. Hujusmodi rationibus cum Senatum in sententiam suam pertraxisset, ipse primus exsurgens censet, omnem imbellem multitudinem tam

virilis quam muliebris sexus ex urbe emittendam esse; quippe cùm iis si diutius remanerent, & nullatenus Reipublicæ utiles monstrarentur, nulla spes salutis superesset, fame utique perituris. Hanc sententiam cum omnes qui in Senatu erant comprobassent, universos fere obsessos Anatolius servavit. Primum enim operam dedit ut nostræ religionis viri; deinde ut alii etiam cujuslibet ætatis: nec ii duntaxat quibus Senatus licentiam dederat, verum etiam alii plures hujusmodi obtentu latenter aufugerent: muliebri veste induti, noctuque extra civitatis portas ejus operâ educti, & ad Romanorum castra transgressi. Ibi Eusebius cunctos excipiens diuturna obsidione maceratos, quasi quidam pater ac medicus omni cura ac providentia recreavit. Hujusmodi duos pastores continua serie sibi succedentes, Laodicensis ecclesia divino nutu sortita est, cum uterque eorum post supradicti belli tempora ex Alexandrina urbe in Syriam migravisset. Ceterùm Anatolius non admodum multos composuit libros. Verum ex iis qui ad nos pervenerunt, eloquentiam simul & multiplicem ejus eruditionem abundè licet cognoscere; præcipuè verò ex iis in quibus suam de Pascha sententiam confirmat. Unde etiam nonnulla hoc loco referre operæpretium fuerit. EX Canonibus Paschalibus Anatolii. Habes igitur in primo anno novilunium primi mensis, quod caput est totius circuli novemdecim annorum; secundum Ægyptios quidem die vicesima sexta mensis Phamenoth: juxta Macedones verò die vicesimo secundo mensis Dystri: ut autem Romani dicerent, ante diem undecimum Calendarum Aprilium. Porrò in supradicta die vicesima sexta mensis Phamenoth, Sol reperitur non modo primum ingressus segmentum, verumetiam quartum in ea diem percurrens. Hanc partem primum dodecatemorium, & æquinoctium; & mensium initium, & caput circuli, & carceres cursus planetarum vocare solent. Quæ verò hanc partem proximè antecedit, finis mensium & segmentum duodecimum, & ultimum dodecatemorium, & terminus circuitus planetarum vocatur. quamobrem qui primum mensem in ea statuunt, & quartamdeci-

A εἴτε γυναικῶν γένος, ἀπολύειν τῆς πόλεως, ὅτι μὴ δὲ καταμένουσιν αὐτοῖς καὶ εἰς τὸ ἀχρεῖον ἐν τῇ πόλει διατρίβουσιν, ἐλπὶς ἂν γένοιτο σωτηρίας. πρὸς τοῦ λιμοῦ διαφθαρησομένοις· ταύτῃ δὲ τῶν λοιπῶν ἁπάντων τῇ βουλῇ συγκαταθεμένων, μικροῦ δεῖν τοὺς πάντας τῶν πολιορκουμένων διεσώσατο. ἐν πρώτοις μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὴν πόλιν πᾶσαν ἡλικίαν, διαδιδράσκειν προμηθούμενος, οὐ μόνον τῶν κατὰ τὴν ψῆφον δεδογμένων. τῇ δὲ τούτων προφάσει, καὶ μυρίους ἄλλους λεληθότως γυναικείαν B στολὴν ἀμπεχομένους, νύκτωρ τε τῇ ἐκείνου φροντίδι τῶν πυλῶν ἐξιόντας, καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων στρατιὰν ὁρμῶντας. ἔνθα τοὺς πάντας ὑποδεχόμενος ὁ Εὐσέβιος, πατρὸς καὶ ἰατροῦ δίκην, κεκακωμένους ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας, διὰ πάσης προνοίας καὶ θεραπείας ἀνεκτᾶτο. τοιούτων ἡ κατὰ Λαοδίκειαν ἐκκλησία δύο ἐφεξῆς κατὰ διαδοχὴν ἠξιώθη ποιμένων, σὺν θείᾳ προμηθείᾳ μετὰ τὸν δηλωθέντα πόλεμον ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐπὶ τὰ τῇδε μεταληλυθότων. οὐ μὲν οὖν ἐσπούδαστο πλεῖστα τῷ Ἀνατολίῳ συγγράμματα. τοσαῦτα C δ' εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθε, δι' ὧν αὐτοῦ καταμαθεῖν δυνατὸν ὁμοῦ τό, τε λόγιον καὶ πολυμαθές. ἐν οἷς μάλιστα τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δόξαντα παρίστησιν. ἀφ' ὧν ἀναγκαῖον ἂν εἴη, τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος μνημονεῦσαι. ἐκ τῶν περὶ τοῦ Πάσχα Ἀνατολίου κανόνων. ἔχει τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νουμηνίαν τοῦ πρώτου μηνός, ἥτις ἁπάσης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἐννεακαιδεκαετηρίδος. τῇ κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενὼθ ἕκτῃ καὶ εἰκάδι, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνων μῆνας Δύστρου δευτέρᾳ καὶ εἰκάδι. ὡς δ' ἂν εἴποιεν D Ῥωμαῖοι, πρὸ ἕνδεκα Καλανδῶν Ἀπριλίων. εὑρίσκεται δὲ ὁ ἥλιος ἐν τῇ προκειμένῃ Φαμενὼθ ἕκτῃ καὶ εἰκάδι οὐ μόνον ἐπιβὰς τοῦ πρώτου τμήματος. ἀλλ' ἤδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορευόμενος. τοῦτο δὲ τὸ τμῆμα, πρῶτον δωδεκατημόριον καὶ ἰσημερινόν, καὶ μηνῶν ἀρχήν, καὶ κεφαλὴν τοῦ κύκλου, καὶ ἄφεσιν τοῦ τῶν πλανητῶν δρόμου καλεῖν εἰώθασι· τὸ δὲ πρὸ τούτου, μηνῶν ἔσχατον καὶ τμῆμα δωδέκατον καὶ τελευταῖον δωδεκατημόριον, καὶ τέλος τῆς τῶν πλανητῶν περιόδου. διὸ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιθεμένους τὸν πρῶτον μῆνα, καὶ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην τοῦ Πάσχα κατ'

αὐτὴν λαμβάνοντας, οὐ μικρῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἁμαρτάνειν φαμέν. ἔστι δ' οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος. Ἰουδαίοις δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλαι καὶ πρὸ Χριστοῦ. ἐφυλάττετό τε πρὸς αὐτῶν μάλιστα. μαθεῖν δ' ἔστιν, ἐκ τῶν ὑπὸ Φίλωνος, Ἰωσήππου, Μουσαίου λεγομένων· καὶ οὐ μόνων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔτι παλαιοτέρων. ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων τῶν ἐπίκλην διδασκάλων. Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ, ὃς ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα κατειλεγμένος τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἑρμηνεύσασι γραφὰς Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρί, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωυσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλεῦσιν. οὗτοι τὰ ζητήματα κατὰ τὴν ἔξοδον ἐπιλύοντες, φασὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπίσης ἅπαντας μετὰ ἰσημερίαν ἐαρινήν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνός· τοῦτο δὲ εὑρίσκεσθαι, τὸ πρῶτον τμῆμα τοῦ ἡλιακοῦ, ἢ ὥς τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφόρου κύκλου διεξιόντος ἡλίου. ὁ δὲ Ἀριστόβουλος προστίθησιν, ὡς εἴη ἐξανάγκης τῇ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἥλιον τὸ ἰσημερινὸν διαπορεύεσθαι τμῆμα, καὶ τὴν σελήνην δέ. τῶν γὰρ ἰσημερινῶν τμημάτων ὄντων δύο, τοῦ μὲν ἐαρινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἄλληλα, δοθείσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς μεθ' ἑσπέραν, ἐστήξεται μὲν σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἡλίῳ στάσιν. ὥσπερ οὖν ἔξεστιν ἐν ταῖς πανσελήνοις ὁρᾷν· ἔσονται δὲ ὁ μὲν κατὰ τὸ ἐαρινὸν ἰσημερινὸν ὁ ἥλιος τμῆμα. ἡ δὲ ἐξανάγκης κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ἰσημερινὸν ἡ σελήνη· οἶδα πλεῖστα καὶ ἄλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα. τοῦτο μὲν πιθανά, τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδείξεις προϊόντα. δι' ὧν παριστάνειν πειρῶνται τὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων ἑορτήν, δεῖν πάντως μετ' ἰσημερίαν ἄγεσθαι· παρίημι δὲ τὰς τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὕλας ἀπαιτῶν, ὧν περιῄρηται μὲν τὸ ἐπὶ τοῦ Μωυσέως νόμῳ κάλυμμα. ἀνακεκαλυμμένῳ δὲ τῷ προσώπῳ λοιπὸν ἤδη Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ ἀεὶ κατοπτρίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα. τοῦ δὲ τὸν πρῶτον παρ' Ἑβραίοις μῆνα περὶ ἰσημερίαν εἶναι, παραστατικὰ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐνὼχ μαθήματα. καὶ ἀριθμητικὰς δὲ καταλέλοιπεν ὁ αὐτὸς ἐν ὅλοις δέκα συγγράμμασιν εἰσαγωγάς,

A mam paschalis festi ex ea deducunt, eos non mediocriter errare affirmamus. Atque hæc opinio non à nobis primum excogitata est; sed à priscis Judæis etiam ante Christi adventum cognita, & ab iis diligenter observata est. Idque ex Philonis, Josephi ac Musæi verbis licet cognoscere. Neque ex his duntaxat, verum etiam ex aliis antiquioribus; duobus scilicet Agathobulis qui Magistri cognominati sũt; & Aristobulo viro præstantissimo, qui unus fuit ex illis septuaginta viris, qui sacra Hebræorum Volumina in Ptolemæi Philadelphi & B parentis ipsius gratiam Græco sermone interpretati sunt: & qui libros explanationum legis Mosaïcæ iisdem regibus nuncupavit. Hi dum solutiones afferunt quæstionum in Exodum, ajunt cunctos pariter Pascha immolare debere post æquinoctium vernum in medio primi mensis. Id autem contingit cum Sol primam partem solaris, aut ut quidam nominant Zodiaci circuli percurrit. Addit præterea Aristobulus, in celebranda Paschali festivitate necessariò id requiri, ut non modo Sol, sed & Luna segmentum æquinoctiale percur- C rat. Nam cum duo sint segmenta æquinoctialia, alterum vernum, alterum autumnale; eaque ex diametro sibi vicissim opposita; cumque quartadecima dies mensis ad vesperum Paschali festo adsignata sit, Luna quidem ex adverso Soli consistet, quemadmodum videre est in pleniluniis. Ac Sol quidem vernum æquinoctiale segmentum obtinebit: Luna verò segmentum autumnalis æquinoctii necessariò occupabit. Scio & alia multa ab iisdem tradi, partim probabilia, partim certissimis demonstrationibus conclusa, qui- D bus se putant evidenter ostendere, Pascha & festum Azymorum omnino post æquinoctium esse celebrandum. Verum hujusmodi demonstrationum copiam exigere prætermittimus, quibus velamen Mosaïcæ legis ablatum est: & quibus revelata jam facie Christum Christique doctrinam & passionem tanquam in speculo deinceps intueri licet. Ceterum primum mensem apud Hebræos circa æquinoctium incipere manifestè convincitur, vel ex iis præceptis quæ in libro Enoch leguntur. Idem porrò Anatolius etiam decem libros institutionum Arithmeticarum; multa quoque alia suæ in sacris literis diligentiæ atque doctrinæ

A monumenta nobis reliquit. Huic Theotecnus Cæſareæ Palæſtinæ Epiſcopus primus manus impoſuit, eumque Epiſcopum ordinavit: ſucceſſorem illum Eccleſiæ ſuæ deſpondens. Ambo certè aliquantiſper eandem Eccleſiam ſimul gubernarunt. Poſtea verò cùm eum Synodus adverſus Paulum congregata Antiochiam evocaſſet, per urbem Laodiceam iter faciens, à fratribus illius loci mortuo tunc Euſebio detentus eſt. Defuncto deinde Anatolio, poſtremus ante perſecutionem epiſcopus ejuſdem eccleſiæ factus eſt Stephanus; vir philoſophiæ quidem & Græcarum diſciplinarum causâ magnam apud multos gloriam conſecutus: verum erga fidem Chriſti haud perinde animo affectus: quemadmodum procedente perſecutionis tempore manifeſtè declaratum eſt, quo ſimulator potius, & ignavus atque imbellis, quàm verus philoſophus apparuit. At non idcircò ruitura erat eccleſia. Nam continuo eam reſtituit atque inſtauravit epiſcopus ſedis illius ab ipſo omnium Servatore Deo ordinatus Theodotus: qui nominis ſui & epiſcopalis officii veritatem rebus ipſis exhibuit. Ac medicinæ quidem quæ in corporibus curandis conſiſtit, omnium ſine controverſia peritiſſimus fuit: in animarum autem curatione, nullum ſibi parem habuit. Tanta erat hominis humanitas, ſinceritas animi, miſeratio & ſtudium in adjuvandis iis qui ope ipſius indigerent. Idem in divinis diſciplinis admodum exercitatus fuit. Et hujuſmodi quidem exſtitit Theodotus. Apud Cæſaream verò Palæſtinæ poſt obitum Theotecni, qui eccleſiam illam ſumma cum cura gubernaverat, ſucceſſit Agapius. Quem quidem plurimùm etiam laboraſſe, & populi cui præerat commodis benignè conſuluiſſe, cunctoſque ac præſertim pauperes liberalitate ſua ſublevaſſe novimus. Hujus tempore Pamphilum virum diſertiſſimum, vitaque & operibus verè philoſophantem, in eadem eccleſia vidimus Presbyteri honore decoratum. Qui vir qualis quantuſque exſtiterit, non exigui profectò ſit operis exponere. Verùm nos ſingula quæ ad illius vitam & ad ſcholam ab eodem inſtitutam pertinent; varia quoque confeſſionum certamina perſecutionis tempore ab eo tolerata; ac poſtremò martyrium quo coronatus eſt, peculiari opere com-

καὶ ἄλλα δείγματα τῆς περὶ τὰ θεῖα σχολῆς τε αὐτοῦ καὶ πολυπειρίας. τούτῳ πρῶτος ὁ τῆς Παλαιστινῶν Καισαρείας Ἐπίσκοπος Θεότεκνος χεῖρας εἰς Ἐπισκοπὴν ἐπιτέθεικε, διάδοχον ἑαυτοῦ μετὰ τελευτὴν ποριεῖσθαι τῇ ἰδίᾳ παροικίᾳ προνοούμενος. καὶ δὴ ἐπὶ σμικρόν τινα χρόνον ἄμφω τῆς αὐτῆς προὔστησαν ἐκκλησίας. ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς κατὰ Παύλου Συνόδου καλούσης, τὴν Λαοδικέων πόλιν παριών, πρὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτόθι κοιμηθέντος Εὐσεβίου κεκράτηται. καὶ τοῦ Ἀνατολίου δὲ

B τὸν βίον μεταλλάξαντος, τῆς ἐκεῖσε παροικίας ὕστατος τῶν πρὸ τοῦ διωγμοῦ καθίσταται Στέφανος· λόγων μὲν φιλοσόφων καὶ τῆς ἄλλης παρ' Ἕλλησι παιδείας, παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμασθείς. οὐχ ὁμοίως γε μὴν περὶ τὴν θείαν πίστιν διατεθειμένος, ὡς προϊὼν ὁ τοῦ διωγμοῦ καιρὸς ἀπήλεγξεν. εἴρωνα μᾶλλον δειλόν τε καὶ ἄνανδρον, ἤπερ ἀληθῆ φιλόσοφον ἀποδείξας τὸν ἄνδρα. οὐ μὴν ἐπὶ τούτῳ γε καταστρέφειν ἤμελλε τὰ τῆς ἐκκλησίας· ἀνορθοῦται δ' αὐτὰ πρὸς αὐτοῦ Θεοῦ τοῦ πάντων Σωτῆρος, αὐτίκα τῆς αὐτόθι παροικίας Ἐπίσκοπος ἀνα-

C δειχθεὶς Θεόδοτος. πράγμασιν αὐτοῖς ἀνὴρ καὶ τὸ Κύριον ὄνομα καὶ τὸν Ἐπίσκοπον ἐπαληθεύσας. ἰατρικῆς μὲν γὰρ σωμάτων ἀπεφέρετο τὰ πρῶτα τῆς ἐπιστήμης· ψυχῶν δὲ θεραπευτικῆς, οἷος οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἐτύγχανε. φιλανθρωπίας· γνησιότητος· συμπαθείας· σπουδῆς τῆς τῶν παρ' αὐτοῦ δεομένων ὠφελείας ἕνεκεν. πολὺ δὲ ἦν αὐτῷ καὶ τὸ περὶ τὰ θεῖα μαθήματα συνησκημένον. τοιοῦτος μὲν δὴ τοιοῦτος ἦν. ἐν Καισαρείᾳ δὲ τῆς Παλαιστίνης σπουδαιότατα Θεότεκνον τὴν Ἐπισκοπὴν διελθόντα, Ἀγάπιος διαδέχεται· ὃν καὶ πολλὰ κα-

D μεῖν, γνησιωτάτην τε πρόνοιαν τῆς τοῦ λαοῦ προστασίας ἴσμεν πεποιημένον. πλουσίᾳ τε χειρὶ πάντων μάλιστα πενήτων ἐπιμεμελημένον. κατὰ τοῦτον ἐλλογιμώτατον αὐτῷ τε βίῳ φιλόσοφον ἀληθῆ, πρεσβείου τῆς αὐτόθι παροικίας ἠξιωμένον, Πάμφιλον ἔγνωμεν· ὃν ὁποῖός τις ἦν καὶ ὅθεν ὁρμώμενος, οὐ σμικρᾶς ἂν γένοιτο δηλοῦν ὑποθέσεως· ἕκαστα δὲ τοῦ καθ' αὐτὸν βίου καὶ ἧς συνεστήσατο διατριβῆς. τούς τε κατὰ τὸν διωγμὸν ἐν διαφόροις ὁμολογίαις ἀγῶνας αὐτοῦ. καὶ ὃν ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδήσατο τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐν ἰδίᾳ τῇ περὶ αὐτοῦ διειλη-

διειλήφαμεν ὑποθέσει. ἀλλ' ἔστι μὲν τῶν τῇδε θαυμασιώτατος. ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμᾶς σπανιωτάτους γενομένους ἴσμεν, τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον. Μελέτιον δὲ τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν Ἐπίσκοπον. ἀλλ' ὁ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφοις δεδοκίμαστο. ταῖς περὶ τὰ θεῖα θεωρίαις καὶ ἐξηγήσεσι, καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἐξησκημένος. ὁ δὲ Μελέτιος, τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ ἀπὸ παιδείας, τοιοῦτος ἦν, οἷον ἂν γράψειέ τις τῶν κατὰ πάντα λόγων ἕνεκα τελεώτατον· ῥητορικῆς μέν γε τὴν ἀρετὴν οὐδ' οἷόν τε θαυμάζειν ἐπαξίως. ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἶναι αὐτῷ φαίη ἄν τις τὸ κατὰ φύσιν. τῆς δ' ἄλλης πολυπειρίας τε καὶ πολυμαθείας, τίς ἂν τὴν ἀρετὴν ὑπερβάλοιτο; ὅτι δὴ ἐπὶ πάσαις λογικαῖς ἐπιστήμαις, τὸν τεχνικώτατον καὶ λογιώτατον καὶ μόνον πεῖραν αὐτοῦ λαβὼν ἂν εἴπες. ἐφάμιλλα δὲ αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς παρῆν τοῦ βίου. τοῦτον κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην κλίμασι διαδιδράσκοντα ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν ἑπτὰ κατενοήσαμεν. τῆς δ' ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας μετὰ τὸν μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένον Ἐπίσκοπον Ὑμέναιον, Ζάμβδας τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει. μετ' οὐ πολὺ δὲ τούτου κεκοιμημένου, Ἕρμων ὕστατος τῶν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ, τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον Ἀποστολικὸν διαδέχεται θρόνον· καὶ ἐπ' Ἀλεξανδρείας δὲ Μάξιμον ὀκτωκαίδεκα ἔτεσι μετὰ τὴν Διονυσίου τελευτὴν ἐπισκοπεύσαντα, Θεωνᾶς διαδέχεται· καθ' ὃν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ ταυτὸν τῷ Πιερίῳ πρεσβυτερίου ἠξιωμένος Ἀχιλλᾶς ἐγνωρίζετο, τῆς ἱερᾶς πίστεως τὸ διδασκαλεῖον ἐγκεχειρισμένος. οὐδενὸς ἧττον σπανιώτατον φιλοσοφίας ἔργον καὶ πολιτείας Εὐαγγελικῆς τρόπον γνήσιον ἐπιδεδειγμένος. μετὰ δὲ Θεωνᾶν ἐννεακαίδεκα ἔτεσιν ἐξυπηρετησάμενον, διαδέχεται τὴν Ἐπισκοπὴν τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας Πέτρος. ἐν τοῖς μάλιστα καὶ αὐτὸς διαπρέψας ἐφ' ὅλοις δυοκαίδεκα ἐνιαυτοῖς· ὧν πρὸ τοῦ διωγμοῦ τρισὶν οὐδ' ὅλοις ἔτεσιν ἡγησάμενος τῆς ἐκκλησίας, τὸν λοιπὸν τοῦ βίου χρόνον εὐτονώτερα τῇ συνασκήσει

A plexi sumus. Et Pamphilus quidem supra omnes qui hic versabantur, maxime admirationi fuit. Inter eos verò qui proximè ad nostra usque tempora accesserunt, singulares atq; eximios viros novimus, Pierium quidem Alexandrinæ urbis Presbyterum; Meletium verò Ponticarum ecclesiarum episcopum. Ac Pierius quidem spontanea paupertate & Philosophicis disciplinis illustris, in sacrarum literarum contemplatione atque expositione, & in ecclesiasticis concionibus apprimè exercitatus fuit. Meletius verò, quem vulgò mel Atticum docti homines vocabant, talis omninò B fuit, qualem quis hominem perfectissimum in omni genere doctrinæ vellet describere. Eloquentiam quidem quod attinet, nemo illum pro merito laudaverit. Sed hanc facultatem à natura ipsi insitam fuisse aliquis fortasse dicet. Reliquam verò peritiam ac multiplicem eruditionem, quis est qui possit unquam superare? Certè quicunq; vel semel ejus periculum fecerit, in omnibus disciplinis quæ ratiocinatione nituntur subtilissimum ac disertissimum fuisse fatebitur. Jam verò virtus vitæque sanctimo- C nia, nullatenus iis dotibus inferior erat. Hunc nos persecutionis tempore in Palæstina latitantem septem annorum spatio videre meruimus. Porrò Hierosolymis post obitum Hymenæi cujus paulò ante meminimus, Zabdas administrationem illius ecclesiæ suscepit. Quo non multò post defuncto, Hermon postremus eorum qui ante illam nostri temporis persecutionem fuerunt, Apostolicam cathedram quæ illic etiamnum servatur, obtinuit. Alexandriæ verò cùm Maximus post mortem Dionysii ecclesiam octodecim annis rexisset, in ejus locum successit Theonas. Sub quo etiam Achillas eodem quo D Pierius tempore, presbyterii honore decoratus, Alexandriæ claruit. Cui etiam Christianæ fidei institutio commissa erat. Hic præ ceteris omnibus, sublimioris Philosophiæ & evangelicæ conversationis sincerum specimen operib⁹ ipsis exhibuit. Post Theonam qui annis novemdecim ministerio perfunctus est, episcopatum Alexandriæ sortitus est Petrus. Qui quidem toto Sacerdotii sui tempore quod annis gessit duodecim, maximam quoque ipse gloriam est consecutus. Et ante persecutionem quidem tribus fere annis ecclesiam rexit. Deinceps verò reliquum tempus

ætatis arctiore disciplina semet exercens transegit; nec minus interim communi ecclesiarum utilitati magnificè prospexit. Quam ob causam nono persecutionis anno capite truncatus, coronam martyrii promeruit. Verùm episcoporum successionis historiam, quæ à nostri Servatoris ortu usque ad ecclesiarum eversionem quinque ac trecentos annos complectitur, hic terminantes: deinceps quæ & quanta fuerint certamina eorum qui ætate nostra pro religione fortiter depugnarunt, ad posterorum memoriam literis mandare aggrediamur.

A ἑαυτόν τε ἦγε, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν ὠφελείας οὐκ ἀφανῶς ἐπεμέλετο. ταύτῃ δ᾽ οὖν ἐνάτῳ ἔτει τοῦ διωγμοῦ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, τῷ τοῦ μαρτυρίου κατεκοσμήθη στεφάνῳ. ἐν τούτοις τὴν τῶν διαδόχων περιγράψαντες ὑπόθεσιν, ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἐπὶ τὴν τῶν προσευκτηρίων καθαίρεσιν, εἰς ἔτη συντείνουσαν πέντε καὶ τριακόσια, φέρε ἑξῆς τοὺς καθ᾽ ἡμᾶς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνδρισαμένων ἀγῶνας, ὅσοι τε καὶ πηλίκοι γεγόνασι, καὶ τοῖς μεθ᾽ ἡμᾶς εἰδέναι διὰ γραφῆς καταλείψωμεν.

Finis Libri septimi.

Τέλος τοῦ ἑβδόμου λόγου.

Τάδε καὶ ἡ ὀγδόη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN OCTAVO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO hæc continentur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος η´.

Τὴν τῶν Ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ὅλοις ἑπτὰ περιγράψαντες βιβλίοις, ἐν ὀγδόῳ τούτῳ συγγράμματι, τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς οὐ τῆς τυχούσης ἀξια ὄντα γραφῆς, ἕν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων ἡγούμεθα δεῖν εἰς γνῶσιν καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς παραδοῦναι· καὶ ἄρξεταί γε ὁ λόγος ἡμῖν ἐντεῦθεν. A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α´.

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ.

Ὅσης μὲν καὶ ὁποίας πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ δόξης ὁμοῦ καὶ παῤῥησίας, ὁ B διὰ Χριστοῦ τῷ βίῳ καταγγελμένος τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας λόγος, παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Ἕλλησί τε καὶ Βαρβάροις ἠξίωτο, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως διηγήσασθαι. τεκμήρια δ' ἂν γένοιτο, τῶν κρατούντων αἱ περὶ τοὺς ἡμετέρους δεξιώσεις. οἷς καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ἐνεχείριζον ἡγεμονίας, τῆς περὶ τὸ θύειν ἀγωνίας κατὰ πολλὴν ἣν ἀπέσωζον περὶ τὸ δόγμα φιλίαν, αὐτοὺς ἀπαλλάττοντες. τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἳ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μονον-

EVSEBII PAMPHILI

ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER OCTAVUS

CUm Apostolorum successiones septem jam libris comprehenderim, hoc octavo Volumine res etiam nostra ætate gestas, quæ haud perfunctoriam narrationem desiderant, posterorum notitiæ tradendas esse existimavi. Hinc porrò sermonis nostri ducetur exordium.

CAPUT I.

De his quæ persecutionem nostri temporis præcesserunt.

QUalem quantamque gloriam simul ac libertatem doctrina veræ erga supremum Deum pietatis à Christo primùm hominibus annuntiata, apud omnes Græcos pariter & Barbaros ante persecutionem nostra memoria excitatam consecuta sit, nos certè pro merito explicare non possumus. Argumento esse possit Imperatorum benignitas erga nostros: quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem qua in religionem nostram affecti erant benevolentiam. Quid opus est dicere de iis qui in Imperatorum palatiis versabantur, quid de Imperatoribus ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoribus, liberis ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quàm factis liberè exsequendi coram

Huc refer Niceph. l. 7. c. 2.

semetipsis, potestatem dederunt; ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari ac se ostentare quodammodo permittentes: eosque præ cæteris omnibus ministris præcipuo quodam amore complectebantur. Cujusmodi fuit Dorotheus ille, qui summam erga ipsos benevolentiam ac fidem declaravit, eamque ob causam præ cunctis Magistratibus & provinciarum Rectoribus magnum honorem promeruit. Huic adjungendus est celeberrimus ille Gorgonius, & quicunque alii ob sermonem Dei eandem cum istis gloriam sunt consecuti. Similiter & singulis ecclesiarum Antistitibus summum honorem, cultum ac benevolentiam ab omnibus tam privatis quam provinciarum Rectoribus deferri vidisses. Jam verò quis innumerabilem hominum quotidie ad fidem Christi confugientium turbam, quis numerum ecclesiarum in singulis urbibus, quis illustres populorum concursus in ædibus sacris, cumulatè possit describere? Quo factum est ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis exstruerent ecclesias. Atque hæc progressu temporis increscentia, & quotidie in majus ac melius proficientia, nec livor ullus atterere; nec malignitas dæmonis fascinare; nec hominum insidiæ prohibere unquam potuerunt, quandiu omnipotentis Dei dextera populum suum utpote tali dignum præsidio, texit atque custodiit. Sed cùm ex nimia libertate in negligentiam ac desidiam prolapsi essemus; cum alter alteri invidere atq; obtrectare cœpisset; cum inter nos quasi bella intestina gereremus, verbis tanquam armis quibusdam hastisq; nos mutuò vulnerantes; cum Antistites adversus Antistites; populi in populos collisi, jurgia ac tumultus agitarent; denique cum fraus & simulatio ad summum malitiæ culmen adolevisset: tum divina ultio levi brachio ut solet, integro adhuc ecclesiæ statu & fidelium turbis liberè convenientibus, sensim ac moderatè in nos cœpit animadvertere; orsâ primum persecutione ab iis qui militabant. Cum verò sensu omni destituti, de placando Dei Numine ne cogitaremus quidem; quin potius instar impiorum quorundam res humanas nulla sollicitudine ac providentia gubernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus: cùm Pastores nostri spreta religionis regula, mutuis

A οὐχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες· οὓς ἐξόχως καὶ μᾶλλον τῶν συνθεραπόντων ἀποδεκτοὺς ἡγοῦντο. οἷος ἐκεῖνος ἦν Δωρόθεος πάντων αὐτοῖς εὐνούστατός τε καὶ πιστότατος, καὶ τούτων ἕνεκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις αὐτοῖς τιμιωτάταις ἐντιμότατος. ὅ,τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος. καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ὁμοίως τούτοις ἠξίωντο διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον τιμῆς. οἵας τε καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἄρχοντας παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν B ἀποδοχῆς καὶ θεραπείας καὶ δεξιώσεως οὐ τῆς τυχούσης ἦν ὁρᾶν ἀξιουμένους. πῶς δ' ἄν τις διαγράψειε τὰς μυριάνδρους ἐκείνας ἐπισυναγωγάς. καὶ τὰ πλήθη τῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἀθροισμάτων. τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευκτηρίοις συνδρομάς; ὧν δὴ ἕνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας. ταῦτα δὲ τοῖς χρόνοις προϊόντα, ὁσημέραι τε εἰς αὔξησιν καὶ μέγεθος ἐπιδιδόντα, οὐδεὶς C ἀνεῖργε φθόνος. οὐδέ τις δαίμων πονηρὸς οἷός τε ἦν βασκαίνειν, οὐδ' ἀνθρώπων ἐπιβουλαῖς κωλύειν, ἐς ὅσον ἡ θεία καὶ οὐράνιος χεὶρ ἐσκέπε τε καὶ ἐφρούρει, οἷα δὴ ἄξιον ὄντα τὸν ἑαυτῆς λαόν. ὡς δὲ ἐκ τῆς ἐπὶ πλέον ἐλευθερίας, ἐπὶ χαυνότητα καὶ νωθρίαν τὰ καθ' ἡμᾶς μετηλλάττετο, ἄλλων ἄλλοις διαφθονουμένων καὶ διαλοιδορουμένων, καὶ μονονουχὶ ἡμῶν αὐτῶν ἑαυτοῖς προσπολεμούντων ὅπλοις εἰ οὕτω τύχοι καὶ δόρασι τοῖς διὰ λόγων. ἀρχόντων τε ἄρχουσι προσρηγνύντων, καὶ λαῶν ἐπὶ λαοὺς καταστασιαζόντων. τῆς τε ὑποκρίσεως ἀφάτου καὶ τῆς εἰ- D ρωνείας ἐπὶ πλεῖστον ὅσον κακίας προϊούσης. ἡ μὲν δὴ θεία κρίσις οἷα φίλον αὐτῇ πεφεισμένως, τῶν ἀθροισμάτων ἔτι συγκροτουμένων, ἠρέμα καὶ μετρίως τὴν αὐτῆς Ἐπισκοπὴν ἀνεκίνει. ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διωγμοῦ. ὡς δ' ἀνεπαισθήτως ἔχοντες, οὐχ ὅπως εὐμενὲς καὶ ἵλεω καταστήσεσθαι τὸ θεῖον προυθυμούμεθα. οἷα δέ τινες ἄθεοι ἀφρόντιστα καὶ ἀνεπίσκοπα τὰ καθ' ἡμᾶς ἡγούμενοι, ἄλλας ἐπ' ἄλλαις προσετίθεμεν κακίας· οἵ τε δοκοῦντες ἡμῶν ποιμένες τὸν τῆς θεοσεβείας θεσμὸν παρωσάμενοι, ταῖς πρὸς

ἀλλήλους ἀνεφλέγοντο φιλονεικίαις, αὐτὰ δὴ ταῦτα μόνα, τὰς ἔριδας καὶ τὰς ἀπειλὰς, τόν τε ζῆλον καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἔχθος τε καὶ μῖσος ἐπαύξοντες, οἷά τε τυραννίδας τὰς φιλαρχίας ἐκθύμως διεκδικοῦντες· τότε δὴ τότε κατὰ τὴν φάσκουσαν τοῦ Ἱερεμίου φωνὴν, ἐγνόφωσεν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ Κύριος τὴν θυγατέρα Σιὼν καὶ κατέρριψεν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν δόξασμα Ἰσραήλ. οὐκ ἐμνήσθη τε ὑποποδίου ποδῶν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ. ἀλλὰ καὶ κατεπόντισε Κύριος πάντα τὰ ὡραῖα Ἰσραὴλ, καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ. κατά τε τὰ ἐν Ψαλμοῖς προθεσπισθέντα, κατέστρεψε τὴν διαθήκην τοῦ δούλου αὐτοῦ, καὶ ἐβεβήλωσεν εἰς γῆν διὰ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ. ἔθετο τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν. διήρπασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν. καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις, ὄνειδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. ὕψωσε γὰρ τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστρεψε τὴν βοήθειαν τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ. καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ· ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτόν. καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξεν. ἐσμίκρυνέ τε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ πᾶσι κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.

Συντετέλεσται δῆτα καθ' ἡμᾶς ἅπαντα, ὁπηνίκα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίοις καταρριπτουμένους, τὰς δὲ ἐνθέους καὶ ἱερὰς γραφὰς κατὰ μέσας ἀγορὰς πυρὶ παραδιδομένας αὐτοῖς ἐπείδομεν ὀφθαλμοῖς. τούς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας αἰσχρῶς ὧδε κἀκεῖσε κρυπταζομένους. τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἁλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαιζομένους. ὅτε καὶ κατ' ἄλλον προφητικὸν, ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν. καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ. ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφοράς. ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας, οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμῃ παραδιδόναι. διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορῆσαι περὶ αὐτῶν ἔγνωμεν, ἢ δι' ὧν ἂν τὴν θείαν δικαιώσαιμεν κρίσιν. οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειρα-

A inter se contentionibus decertarent, nihil aliud quàm jurgia, minas, æmulationem, odia ac mutuas inimicitias amplificare studentes; Principatum quasi tyrannidem quandam contentissimè sibi vindicantes: tunc demum juxta dictum Hieremiæ, obscuravit *Toren. 2.* Dominus in ira sua filiam Sion, & dejecit de cælo gloriam Israël: nec recordatus est scabelli pedum suorum in die iræ suæ. Submersit Dominus omnem decorem Israël, & macerias ejus omnes destruxit. Et sicut in Psalmis prædictum est: evertit testamen- *Psal. 88. & 78.*
B tum servi sui: profanavit in terra sanctitatem ejus, per ecclesiarum scilicet subversionem. Destruxit omnes macerias ejus: posuit munitiones ejus formidinem. Diripuerunt eum omnes turbæ populi transeuntes per viam: idcirco factus est opprobrium vicinis suis. Exaltavit enim dexteram inimicorum ejus: & avertit adjutorium gladii sui, nec auxiliatus est ei in bello. Finem imposuit purificationi ipsius, & solium ejus humi allisum confregit. Minuit dies vitæ ejus, & operuit eum ignominia.
C

Caput II.

De Ecclesiarum eversione.

Hæc omnia nostris temporibus completa sunt, tunc cum ædes sacras solo æquari ac funditus subverti; sacros divinarum Scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus: Et ecclesiarum Pastores, alios quidem turpiter modò hic modò illic sese occultantes: alios verò ignominiose comprehensos, & inimicorum ludi- *Vide Niceph. l. 7. c. 3.*
D brio expositos conspeximus. Tunc cum prout alius sermo Propheticus prænotaverat, effusus est contemptus super principes eorum: & errare fecit eos in invio, non autem in via. *Psal. 106.* Verùm nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis acciderunt, oratione explicare: quippe cum nec dissensiones & injurias quibus ante persecutionem mutuò inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea duntaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini judicii perspicere possimus. Proinde neque eorum qui in persecu-

A tione concussi sunt, nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, & sua sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui: sed ea sola in hanc universalem historiam deinceps conjiciam, quæ primum quidem mihi ipsi, deinde verò & posteris usui esse possint. Abhinc ergo eorum qui divinæ religionis testes exstiterunt, sacra certamina describere ordiamur. Nonusdecimus agebatur annus Imperii Diocletiani, cùm mense Dystro quem Romani Martium vocant, appetente die festo Dominicæ passionis proposita sunt ubique B Imperialia edicta, quibus ecclesiæ quidem ad solum usque dirui; sacri verò Codices flammis absumi jubebantur: utque honorati quidem infamia notarentur: plebeji verò libertate spoliarentur, si in Christianæ fidei proposito permansissent. Et primum quidem contra nos edictum hujusmodi fuit. Sed non multò post aliæ rursus literæ supervenerunt, quibus mandabatur ut omnes ubicumque ecclesiarum Antistites, primum quidem conjicerentur in vincula; deinde verò Diis sacrificare, C omnibus modis cogerentur.

μένων, ἢ τῶν εἰς ἅπαν τῆς σωτηρίας νεναυαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναπορριφέντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προήχθημεν. μόνα δὲ ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορίᾳ, ἃ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας. ἴωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη, τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες. ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, Δύστρος μὴν, λέγοιτο δ' ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούσης, ἥπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα. καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους, ἀτίμους. τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἐπιμένοιεν τῇ τοῦ χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα. καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφὴ, τοιαύτη τις ἦν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρῶτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι. εἶθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

Caput III.

De variis certaminum generibus quibus martyres in persecutione certarunt.

Vide Niceph. l. 7. c. 4.

Tum verò quamplurimi ecclesiarum Rectores gravissima supplicia alacri animo perpessi, illustrium certaminum spectacula exhibuerunt. Alii quoq; non pauci fracti animis ac debilitati, primo statim impetu præ timore conciderunt. Ex reliquis varia quisque tormentorum genera expertus est. Hic flagellis concisus: Ille tormentis intoD lerabilibus & ungulis excruciatus. Quibus in suppliciis nonnulli etiam miserrimo mortis genere interiere. Alii item alio modo certamen suum peregerunt. Hic contrudentibus eum quibusdam, & ad impura ac nefaria sacrificia admoventibus: quasi sacrificasset dimittebatur, tametsi revera minimè sacrificasset. Alius verò cùm neq; prorsus ad aram accessisset, neq; profanum quidquam attigisset; nonnullis tamen ipsum sacrificasse dicentibus, hanc calumniam silentio dissimulans abscedebat. Hi semivivi correpti atq; humeris gestantium sublati, projiciebantur ut mortui. Illi humi

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ´.

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἠγωνισμένων.

Τότε δὴ οὖν τότε, πλεῖστοι μὲν ὅσοι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰκίαις προθύμως ἐναθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἱστορίας ἐπεδείξαντο· μυρίοι δ' ἄλλοι τὴν ψυχὴν ὑπὸ δειλίας προναρκήσαντες, προχείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθένησαν προσβολῆς· τῶν δὲ λοιπῶν ἕκαστος εἴδη διάφορα βασάνων ἐνήλλαττεν· ὁ μὲν μάστιξιν αἰκιζόμενος τὸ σῶμα. ὁ δὲ στρεβλώσεσι καὶ ξεσμοῖς ἀνυπομονήτοις τιμωρούμενος· ἐφ' οἷς ἤδη τινὲς οὐκ αἴσιον ἀπηνέγκαντο τοῦ βίου τέλος. ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἄλλως τὸν ἀγῶνα διεξῄεσαν· ὁ μὲν γάρ τις ἑτέρων βίᾳ συνωθέντων καὶ ταῖς παμμιάροις καὶ ἀνάγνοις προσαγόντων θυσίαις, ὡς τεθυκὼς ἀπηλλάττετο, καὶ εἰ μὴ τεθυκὼς ἦν· ὁ δὲ μηδ' ὅλως προσπελάσας, μηδέ τινος ἐναγοῦς ἐφαψάμενος· εἰρηκότων δ' ἑτέρων ὅτι τεθύκοι, σιωπῇ φέρων τὴν συκοφαντίαν ἀπῄει· ἄλλος ἡμιθανὴς αἰρόμενος, ὡς ἂν ἤδη νεκρὸς ἐρρίπτετο. καί τις αὖ πάλιν ἐπ' ἐδά-

φεὶς κείμενος, μακρὰν ἐσύρετο τοῖν ποδοῖν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· ὁ δέ τις ἐβόα, καὶ μεγάλῃ διεμαρτύρετο φωνῇ τῆς θυσίας τὴν ἄρνησιν. καὶ ἄλλος χριστιανὸς εἶναι ἐκεκράγει, τῇ τοῦ σωτηρίου προσρήματος ὁμολογίᾳ λαμπρυνόμενος· ἕτερος τὸ μὴ τεθυκέναι μήτε θύσειν ποτὲ διετείνετο. ὅμως δ᾽ οὖν καὶ οἵδε πολυχειρίᾳ τῆς ἐπὶ τοῦτο τεταγμένης στρατιωτικῆς παρατάξεως κατὰ στόματος παιόμενοι καὶ καταισιγαζόμενοι, κατά τε προσώπου καὶ παρειῶν τυπτόμενοι, μετὰ βίας ἐξωθοῦντο. οὕτως ἐξ ἅπαντος οἱ τῆς θεοσεβείας ἐχθροὶ τὸ δοκεῖν ἠνυκέναι, περὶ πολλοῦ ἐτίθεντο. ἀλλ᾽ οὐ καὶ κατὰ τῶν ἁγίων αὐτοῖς μαρτύρων ταῦτα προὐχώρει. ὧν εἰς ἀκριβῆ διήγησιν, τίς ἂν ἡμῖν ἐξαρκέσειε λόγος·

A jacentes, per longissimum spatium pedibus trahebantur, & inter eos qui sacrificaverant computabantur. Alius verò clamabat, & cõtenta voce testabatur se sacrificia repudiare. Alius Christianum se esse vociferabatur, salutaris hujus nominis confessionem præ se ferens. Alius item se nec sacrificasse, nec sacrificaturum unquam affirmabat. Sed & hi à numerosa militum manu ad id comparatorum pugnis in os cæsi, ac silere coacti, genis omnique facie verberibus contusa violenter expellebantur. Adeò pietatis hostes permagno utique æstimabant, si id quod voluerant, perfecisse saltem viderentur. B Verùm hæc adversus sanctissimos Dei martyres parum prosperè eis cessêre. Quorum res gestas si accuratè exponere velimus, quænam nobis oratio ad id sufficerit?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ´.

Περὶ τῶν ἀοιδίμων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων· ὡς πάντα τόπον ἔπλησαν τῆς ἑαυτῶν μνήμης, ποικίλους τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδησάμενοι στεφάνους.

Μυρίους μὲν γὰρ ἱστορήσαι ἄν τις θαυμαστὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐνδεδειγμένους προθυμίαν. οὐκ ἐξότουπερ μόνον ὁ κατὰ πάντων ἀνεκινήθη διωγμός, πολὺ πρότερον δέ, καθ᾽ ὃν ἔτι τὰ τῆς εἰρήνης συνεκροτεῖτο· ἄρτι γὰρ ἄρτι πρῶτον ὥσπερ ἀπὸ κάρου βαθέος ὑποκινουμένου τοῦ ταύτην τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος, κρύβδην τε ἔτι καὶ ἀφανῶς μετὰ τὸν ἀπὸ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ μεταξὺ χρόνον ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιχειροῦντος. οὐκ ἀθρόως τε τῷ καθ᾽ ἡμῶν ἐπαποδυομένου πολέμῳ. ἀλλ᾽ ἔτι τῶν κατὰ τὰ στρατόπεδα μόνων ἀποπειρωμένου. ταύτῃ γὰρ καὶ τοὺς λοιποὺς ἁλῶναι ῥᾳδίως ᾤετο, εἰ πρότερον ἐκείνων καταγωνισάμενος περιγένοιτο· πλείστους παρῆν τῶν ἐν στρατείαις ὁρᾶν ἀσμενέστατα τὸν ἰδιωτικὸν προασπαζομένους βίον, ὡς ἂν μὴ ἔξαρνοι γένοιντο τῆς περὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσεβείας. ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης ὅστις ποτὲ ἦν ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ. φυλοκρινῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἀναφερομένους. αἵρεσίν τε διδούς, ἢ πειθαρχοῦσιν ἧς μετῆν αὐτοῖς ἀπολαύειν τιμῆς, ἢ τοὐναντίον στέρεσθαι ταύτης, εἰ ἀντιτάττοιντο τῷ

CAPUT IV.

De illustribus Dei martyribus, quomodo totum orbem fama nominis sui impleverunt, varias pro pietate coronas adepti.

QUippe quamplurimos referre possumus, qui pro vero supremi Numinis cultu, admirabilem animi alacritatem declararunt: idque non solum ex quo adversus omnes Christianos excitata erat persecutio; sed & dudum antea, cum pax adhuc vigeret. Tunc enim cùm diabolus qui potestatem accepit hujus mundi, tanquam ex altissimo sopore excitari primum cœpisset, & post illud temporis intervallum quod persecutionem Decii ac Valeriani subsecutum est, clam adhuc & occultè insidiaretur Ecclesiæ; nec simul & confertim nobis bellum inferret, sed eos duntaxat qui in exercitu militabant, utpote periculum ipsorum facturus appe- D teret: reliquos enim nullo negotio expugnaturum se credebat, si hos primum in certamine superasset; Tunc, inquam, cernere erat quamplurimos, qui abjecta militia privatam vitam amplecti maluerunt, quàm supremi omnium rerum Opificis cultum abnegare. Postquàm enim Dux Romani exercitus nescio quis, Christianos milites persequi aggressus, eos qui in exercitu merebant lustrare cœpisset ac recensere: & Christianis liberam eligendi potestatẽ fecisset, ut vel Imperatorum jussis obtemperantes honoris sui gradum retinerent; vel si parere nollent, honore mili-

Vide Nicephor. l. 7. c. 3.

C

tiæ nudarentur: complures regni Jesu Christi milites, nominis illius confessionem sæculari gloriæ ac felicitati qua fruebantur, absque ulla cunctatione prætulerunt. Ex quibus pauci admodum non modo dignitatem, verum etiam vitam amittere pro defensione pietatis sustinuerunt; cum is qui religioni nostræ struebat insidias, parce adhuc & raro sanguinem quorumdam fundere auderet; deterritus ut credibile est multitudine fidelium, & universis simul bellum inferre formidans. Verum ubi apertius se ad bellum accinxit, dici non potest quot & quantos Christi martyres in omnibus locis atque urbibus passim cernere licuerit.

A προστάσμασι. πλεῖστοι ὅσοι τῆς Χριστοῦ βασιλείας στρατιῶται, τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, μὴ μελλήσαντες, τῆς δοκούσης δόξης καὶ εὐπραγίας ἧς εἶχον, ἀναμφιλόγως προυτίμησαν. ἤδη δὲ σπανίως τούτων εἷς που καὶ δεύτερος, οὐ μόνον τῆς ἀξίας τὴν ἀποβολὴν, ἀλλὰ καὶ θάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνστάσεως ἀντικατηλλάττοντο. μετρίως πως ἤδη τότε τοῦ τὴν ἐπιβουλὴν ἐνεργοῦντος καὶ μέχρις αἵματος ἐπ' ἐνίων φθάνειν ἐπιτολμῶντος. τοῦ πλήθους ὡς ἔοικε τῶν πιστῶν δεδιττομένου τε αὐτὸν ἔτι καὶ ἀποκναίοντος, ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀθρόως ἐφορμῆσαι πόλεμον. ὡς δὲ B καὶ γυμνότερον ἐπαπεδύετο, οὐδ' ἔστι λόγῳ δυνατὸν ἀφηγήσασθαι, ὅσους καὶ ὁποίους τοῦ Χριστοῦ μάρτυρας ὀφθαλμοῖς παρῆν ὁρᾶν, τοῖς ἀνὰ πάσας τάς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας οἰκοῦσιν.

Caput V.

De his quæ Nicomediæ gesta sunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 5.

PRimùm quidem simul ac edictum contra ecclesias propositum est Nicomediæ: vir quidam minimè obscurus, sed sæcularium honorum prærogativa inprimis conspicuus; zelo quodam divino commotus & ardore fidei incitatus, edictum illud in publico & illustri urbis loco affixum detraxit, & tanquam impium ac scelestum manibus suis discerpsit: idque duobus Imperatoribus in eadem urbe commorantibus, quorum alter senior Augustus primum inter omnes Imperii gradum, alter verò quartum obtinebat. Hic igitur cum primus omnium in ea civitate hujusmodi facinore inclaruisset; statim ea supplicia perpessus quæ post tantam audaciam ei infligenda esse credibile erat, lætitiam ac tranquillitatem animi usque ad ultimum spiritum conservavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν.

ΑΥτίκα γοῦν τῶν οὐκ ἀσήμων τις, ἀλλὰ καὶ ἄγαν κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νενομισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων. ἅμα τῷ τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ Νικομηδείᾳ προτεθῆναι γραφὴν, ζήλῳ τῷ κατὰ Θεὸν ὑποκινηθεὶς, διαπύρῳ τε ἐφορμήσας τῇ πίστει, C ἐν προφανεῖ καὶ δημοσίᾳ κειμένην, ὡς ἀνοσίαν καὶ ἀσεβεστάτην ἀνελὼν σπαράττει. δυεῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων. τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν. ἀλλ' οὗτος μὲν τῶν τηνικάδε πρῶτος τοῦτον διαπρέψας τὸν τρόπον, ἅμα τε τοιαῦτα οἷα καὶ εἰκὸς ἦν ὑπομείνας ὡς ἂν ἐπὶ τοιούτῳ τολμήματι, τὸ ἄλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταίαν διετήρησεν ἀναπνοήν.

D

Caput VI.

De iis qui in palatio versabantur.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 5.

VErùm præ omnibus qui unquam sive apud Græcos sive apud Barbaros admiratione digni & ob fortitudinem celebres exstiterunt, gloriosos atque illustres Dei martyres ea tempestas tulit, Dorotheum scilicet & reliquos cubicularios pueros. Qui tametsi summi honoris prærogativa ab Imperatoribus ornati essent, nec minus ab iisdem diligerentur quàm filii; probra tamen pro pietate to-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους.

ΠΆντων δὲ ὅσοι τῶν πώποτε ἀνυμνοῦνται θαυμάσιοι καὶ ἐπ' ἀνδρείᾳ βεβοημένοι, εἴτε παρ' Ἕλλησιν εἴτε παρὰ Βαρβάροις, θείους ἤνεγκεν ὁ καιρὸς καὶ διαπρεπεῖς μάρτυρας, τοὺς ἀμφὶ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας· οἳ καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς παρὰ τοῖς δεσπόταις ἠξιωμένοι, γνησίων τε αὐτοῖς διαθέσει τέκνων οὐ λειπόμενοι. μείζονα πλοῦτον ὡς ἀληθῶς

ἀληθῶς ἡγήσαντο τοῦ βίου δόξης καὶ τρυφῆς. τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ὀνειδισμοὺς τε καὶ πόνους· καὶ τοὺς κεκαινουργημένους ἐπ᾽ αὐτοῖς πολυτρόπους θανάτους· ὧν ἑνός τινος οἵῳ κέχρηται μνηθέντες τῷ τοῦ βίου τέλει, σκοπεῖν ἐξ αὐτοῦ καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις συμβεβηκότα, τοῖς ἐντυγχάνουσι καταλείψομεν· ἤγετό τις εἰς μέσον κατὰ τὴν προειρημένην πόλιν, ἐφ᾽ ὧν δεδηλώκαμεν ἀρχόντων. θύειν δὴ οὖν προσαχθείς, ὡς ἐνίστατο, γυμνὸς μετάρσιος ἀρθῆναι κελεύεται. μάστιξί τε τὸ πᾶν σῶμα καταξαίνεσθαι, εἰσότε ἡττηθείς, κἂν ἄκων τὸ προσταττόμενον ποιήσειεν. ὡς δὲ καὶ ταῦτα πάσχων ἀδιάτρεπτος ἦν, ὄξος λοιπὸν ἤδη τῶν ὀστέων ὑποφαινομένων αὐτοῦ σὺν καὶ ἅλατι φύραντες, κατὰ τῶν διασαπέντων τοῦ σώματος μερῶν ἐνέχεον· ὡς δὲ καὶ ταύτας ἐπάτει τὰς ἀλγηδόνας, ἐσχάρα τοὐντεῦθεν καὶ πῦρ εἰς μέσον εἵλκετο. καὶ κρεῶν ἐδωδίμων δίκην τὰ λείψανα αὐτοῦ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὐκ εἰς ἄθρουν, ὡς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, κατὰ βραχὺ δὲ ἀνηλίσκετο. οὐ πρότερον ἀνεῖναι τῶν ἐπιθέντων αὐτὸν τῇ πυρᾷ συγχωρουμένων, πρὶν ἂν καὶ μετὰ τοσαῦτα τοῖς προστασσομένοις ἐπινεύσειεν. ὁ δ᾽ ἀπρὶξ ἐχόμενος τῆς προθέσεως, νικηφόρος ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις ἀπέδωκε τὴν ψυχήν. τοιοῦτον τῶν βασιλικῶν ἑνὸς τὸ μαρτύριον παίδων, ἄξιον ὡς ὄντως καὶ τῆς προσηγορίας. Πέτρος γὰρ ἐκαλεῖτο. οὐ χείρονα δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ὄντα, λόγου φειδόμενοι συμμετρίας, παραλείψομεν. τοσοῦτον ἱστορήσαντες, ὡς ὅ γε Δωρόθεος καὶ ὁ Γοργόνιος, ἑτέροις ἅμα πλείοσι τῆς βασιλικῆς οἰκετείας, μετὰ τοὺς πολυτρόπους ἀγῶνας βρόχῳ τὴν ζωὴν μεταλλάξαντες, τῆς ἐνθέου νίκης ἀπηνέγκαντο βραβεῖα. ἐν τούτῳ τῆς κατὰ Νικομήδειαν ἐκκλησίας ὁ τηνικαῦτα προεστὼς Ἄνθιμος, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν μαρτυρίαν, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· τούτῳ δὲ πλῆθος ἀθρόον μαρτύρων προστίθεται. οὐκ οἶδ᾽ ὅπως ἐν τοῖς κατὰ τὴν Νικομήδειαν βασιλείοις, πυρκαϊᾶς ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς ἡμέραις ἀφθείσης· ἣν καθ᾽ ὑπόνοιαν ψευδῆ πρὸς τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρηθῆναι λόγου διαδοθέντος, παγγενῆ σωρηδὸν βασιλικῷ νεύματι τῶν τῇδε θεοσεβῶν, οἱ μὲν ξίφει κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διὰ πυρὸς ἐτελειοῦντο. ὅτε λόγος ἔχει, προθυμίᾳ θείᾳ τινὶ καὶ ἀρρήτῳ, ἄνδρας ἅμα γυναιξὶν ἐπὶ

A lerata, & ærumnas, ac diversa mortis genera adversus ipsos excogitata, majoris revera pretii esse duxerunt, quàm gloriam ac delicias hujus sæculi. Horum igitur unius duntaxat hîc exitum referam, ut ex illo lectores conjicere possint quid reliquis contigerit. Productus est in medium quidam illorum in urbe superius memorata, coram iis quos dixi Imperatoribus. Jussusque Diis sacrificare; cum id pertinaciter recusaret, nudato corpore sublimis tolli præcipitur, & verberibus conci- B di quoad tandem vel invitus jussis obtemperaret. Sed cum ille hujusmodi tormentis excarnificatus, in eadem sententia firmus permaneret: ipsis jam ossibus denudatis, commixtum sale acetum tabescentibus corporis membris infuderunt. Quos dolores cum ille etiam toleraret, craticula deinceps & ignis in medium affertur. Et reliquiæ corporis ipsius, instar carnium quæ ad cibum parantur, igne assatæ sunt; idque non simul ac semel, sed paulatim; ne scilicet celeri exitu defungeretur. Nec carnifices qui eum C rogo imposuerant, dimittere illum sinebantur, nisi prius jussis post tot cruciatus acquievisset. Verum ille in eadem semper sententia perseverans, victor ipsis in tormentis animam exhalavit. Hujusmodi fuit martyrium unius ex Imperatoris cubiculariis: digni profectò suo nomine. Petrus enim ille vocabatur. Reliquorum verò martyria nihilo inferiora, tamen brevitatis studio hîc omittemus. Id tantum retulisse sufficiet, quòd Dorotheus & Gorgonius unà cum aliis pluribus qui in palatio ministrabant, post cujusquemodi certamina elisis laqueo fau- D cibus, divinæ victoriæ præmium adepti sunt. Tunc etiam Anthimus ecclesiæ Nicomediensis Episcopus, ob confessionem Christi in eadem urbe capite truncatus est. Huic adjuncta est ingens martyrum multitudo. Quippe iisdem diebus nescio quo casu, in palatio excitatum erat incendium. Cujus cùm nostros auctores fuisse publicus rumor falsa suspicione jactasset, Imperiali jussu quotquot illic erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis; alii gladio; flammis alii consumpti periere. Tunc divina quadam alacritate quæ verbis explicari non potest, conciti viri simul ac mulieres, in ardentem rogum insiliisse dicuntur.

Alios quoque innumerabiles vinctos & scaphis impositos, carnifices in profundum mare projecere. Sed & corpora regiorum cubiculariorum quæ post mortem convenienti tradita fuerant sepulturæ, ipsi eorum legitimi domini erui ex sepulchro & in mare projici oportere censuerunt, ne quis illos sepulchris conditos, pro Diis, ut ipsi quidem opinabantur, reputans, inposterum adoraret. Et hæc quidem in ipso persecutionis exordio Nicomediæ gesta sunt. Ceterùm paulò pòst cùm alii in Melitina Armeniæ regione, alii in Syria Imperium arripere conati essent: promulgatum est Imperatoris edictum, ut omnes ubique Ecclesiarum Antistites vincti in carcerem truderentur. Earum verò rerum quæ postea factæ sunt spectaculum, omnem prorsus dicendi copiam superabat; quippe cùm innumerabilis ubique hominum multitudo custodiæ manciparetur: & carceres olim homicidis & sepulchrorum expilatoribus deputati, tunc Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Lectoribus atq; Exorcistis complerentur; adeo ut iis qui ob crimina condemnati fuerant, nullus jam locus superesset. Rursus verò cùm aliud edictum priora illa subsecutum fuisset, quo præcipiebatur ut carceribus inclusi, siquidem sacrificassent, liberi abire sinerentur; si verò id renuerent, tormentis gravissimis cruciarentur; vix jam iniri numerus potest omnium qui deinceps in singulis provinciis passi sunt Martyrum; ac præsertim eorum qui per Africam & Mauritaniam, per Thebaïdem & Ægyptum sunt interfecti. Ex Ægypto quidem nonnulli in alias quoque urbes ac provincias transgressi, nobilibus martyriis inclaruerunt.

A τὴν πυρὰν καθάλλεσθαι· δήσαντες δὲ οἱ δήμιοι ἄλλο τι πλῆθος ἐπὶ σκάφαις, τοῖς θαλαττίοις ἐναπέρριπτον βυθοῖς. τοὺς δέ γε βασιλικοὺς μετὰ θάνατον παῖδας, γῇ μετὰ τῆς προσηκούσης κηδείας παραδοθέντας, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ἀνορύξαντες ἐναπορρίψαι θαλάσσῃ καὶ αὐτοὺς ᾤοντο δεῖν οἱ νενομισμένοι δεσπόται. ὡς ἂν μὴ ἐν μνήμασιν ἀποκειμένους προσκυνοῖεν τινὲς, Θεοὺς αὐτοὺς, ὥς γε ᾤοντο, λογιζόμενοι. καὶ τὰ μὲν ἐπὶ τῆς Νικομηδείας κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποτελεσθέντα τοῦ διωγμοῦ, τοιαῦτα. οὐκ εἰς μακρὰν δὲ ἑτέρων κατὰ τὴν Μελιτινὴν οὕτω καλουμένην χώραν, καὶ αὖ πάλιν ἄλλων ἀμφὶ τὴν Συρίαν B ἐπιφυῆναι τῇ βασιλείᾳ πεπειραμένων. τοὺς πανταχόσε τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας εἱρκταῖς καὶ δεσμοῖς ἐνεῖραι πρόσταγμα ἐφοίτα βασιλικὸν. καὶ ἦν ἡ θέα τῶν ἐπὶ τούτοις γινομένων, πᾶσαν διήγησιν ὑπεραίρουσα. μυρίου πλήθους ἐν παντὶ τόπῳ καθειργνυμένου. καὶ τὰ πανταχῆ δεσμωτήρια ἀνδροφόνοις καὶ τυμβωρύχοις πάλαι πρότερον ἐπεσκευασμένα, τότε πληρούντων Ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ C διακόνων, ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορκιστῶν. ὡς μηδὲ χώραν ἔτι τοῖς ἐπὶ κακουργίαις κατακρίτοις αὐτόθι καταλείπεσθαι. αὖθις δ' ἑτέρων τὰ πρῶτα γράμματα ἐπικαταλειληφότων, ἐν οἷς τοὺς κατακλείστους, θύσαντας μὲν, ἐᾶν βαδίζειν ἐπ' ἐλευθερίας. ἐνισταμένους δὲ μυρίαις καταξαίνειν προστέτακτο βασάνοις. πῶς ἂν πάλιν ἐνταῦθα τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν μαρτύρων ἀριθμήσειέ τις τὸ πλῆθος, καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὸ Μαύρων ἔθνος, Θηβαΐδα τε καὶ κατ' Αἴγυπτον· ἐξ ἧς καὶ εἰς ἑτέρας ἤδη προελθόντες πόλεις τε καὶ ἐπαρχίας, διέπρεψαν τοῖς μαρτυρίοις.

D

Caput VII.

De Ægyptiis qui in Phœnice passi sunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 7.

ET quosdam quidem illorum in Palæstina claruisse novimus, quosdam verò apud Tyrum urbem Phœnices. quos quis est qui cum videret, nō admiratus sit innumerabiles ictus flagrorum, & in iis perferendis constantiam illorū re vera illustrium Christianæ fidei athletarum: & post verbera certamen cum bestiis humanum sanguinem lambere assuetis: atque in eo certamine incursus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἰγυπτίων.

Ἴσμεν γοῦν τοὺς ἐξ αὐτῶν διαλάμψαντας ἐν Παλαιστίνῃ. ἴσμεν δὲ καὶ τοὺς ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης· οὓς τίς ἰδὼν, οὐ κατεπλάγη τὰς ἀναριθμήτους μάστιγας. καὶ τὰς ἐν τούτοις τῶν ὡς ἀληθῶς παραδόξων τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν ἐνστάσεις. τόν τε παραχρῆμα μετὰ τὰς μάστιγας ἐν θηρσὶν αἱμοβόροις ἀγῶνα. καὶ τὰς ἐν τούτῳ παρδάλεων καὶ διαφόρων ἄρκτων, συῶν τε

ἀγρίων καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ κεκαυτηριασμένων βοῶν προσβολάς, καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον τῶν θηρίων θαυμασίους τῶν γενναίων ὑπομονάς. οἷς γιγνομένοις καὶ αὐτοὶ παρῆμεν, ὁπηνίκα τοῦ μαρτυρουμένου σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν θείαν δύναμιν ἐπιπαροῦσαν, ἐναργῶς τε αὐτὴν τοῖς μάρτυσιν ἐπιδεικνῦσαν ἱστορήσαμεν. τῶν ἀνθρωποβόρων ἐπὶ πλείονα χρόνον μὴ προσψαύειν μηδὲ πλησιάζειν τοῖς τῶν θεοφιλῶν σώμασιν ἐπιτολμώντων, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοὺς ἄλλους, ὅσοι δήπουθεν ἔξωθεν ἐρεθισμοῖς παρώρμων, αὐτὰ φερομένων. μόνων δὲ τῶν ἱερῶν ἀθλητῶν γυμνῶν ἑστώτων καὶ ταῖς χερσὶ κατασειόντων, ἐπί τε σφᾶς αὐτοὺς ἐπισπωμένων (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐκελεύετο πράττειν) μηδ' ὅλως ἐφαπτομένων· ἀλλ' ἔσθ' ὅπη μὲν καὶ ἐπ' αὐτοὺς ὁρμώντων. οἷα δὲ πρός τινος θειοτέρας δυνάμεως ἀνακρουομένων, καὶ αὖ πάλιν εἰς τοὐπίσω χωρούντων. ὃ καὶ εἰς μακρὸν γινόμενον, θαῦμα παρεῖχεν οὐ σμικρὸν τοῖς θεωμένοις· ὥστε ἤδη διὰ τὸ ἄπρακτον τοῦ πρώτου, δεύτερον καὶ τρίτον προσαφίεσθαι ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μάρτυρι θηρίον. καταπλαγῆναι δ' ἦν τὴν ἐπὶ τούτοις ἀπτόητον τῶν ἱερῶν ἐκείνων καρτερίαν, καὶ τὴν ἐν σώμασι νέοις βεβηκυῖαν καὶ ἀδιάτρεπτον ἔνστασιν. ἑώρας γοῦν ἡλικίαν οὐδ' ὅλων ἐτῶν εἴκοσι, δίχα δεσμῶν ἑστῶτος νέου. καὶ τὰς μὲν χεῖρας ἐφαπλοῦντος εἰς σταυροῦ τύπον. ἀκαταπλήκτῳ δὲ καὶ ἀτρεμεῖ διανοίᾳ ταῖς πρὸς τὸ θεῖον σχολαίτατα τεταμένου λιταῖς, μηδ' ὅλως τε μεθισταμένου μηδ' ἀποκλίνοντός ποι τοῦ ἔνθα εἱστήκει τόπου. ἄρκτων καὶ παρδάλεων θυμοῦ καὶ θανάτου πνεόντων, καὶ σχεδὸν αὐτῆς καθαπτομένων αὐτοῦ τῆς σαρκός. ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως θείᾳ καὶ ἀπορρήτῳ δυνάμει μονονουχὶ φραττομένων τὸ στόμα, καὶ αὖθις παλινδρομούντων εἰς τοὐπίσω. καὶ οὗτος μὲν οὖν τοιοῦτός τις ἦν. πάλιν δ' ἂν ἑτέρους εἶδες, πέντε γὰρ οἱ πάντες ἐτύγχανον, ἠγριωμένῳ ταύρῳ παραβληθέντας· ὃς τοὺς μὲν ἄλλους τῶν ἔξωθεν προσιόντων, τοῖς κέρασιν εἰς τὸν ἀέρα ῥίπτων διεσπάραττεν, ἡμιθνῆτας αἴρεσθαι καταλιπών· ἐπὶ μόνους δὲ θυμῷ καὶ ἀπειλῇ τοὺς ἱεροὺς ὁρμῶν μάρτυρας, οὐδὲ πλησιάζειν αὐτοῖς οἷός τε ἦν· κυρίττων δὲ τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς κέρασι τῇδε κἀκεῖσε χρώμενος, καὶ διὰ τοὺς τῶν καυτήρων ἐρεθισμοὺς θυμοῦ καὶ ἀπειλῆς

A pardorum, & ursorum immanium, aprorum etiam & taurorum, quos admoto igne & candenti ferro adversus illos incitabant: admirabilem denique fortissimorum martyrum in singulis bestiis sustinendis patientiam. Quæ cum gererentur, nos ipsi præsentes aderamus: ubi & divinam potentiam Servatoris nostri Jesu Christi, cui tunc martyres testimonium perhibebant, præsentem & semetipsam manifestè martyribus exhibentem perspeximus. Siquidem voracissimæ bestiæ, longo temporis spatio nec attingere Sanctorum corpora, nec propius accedere sunt ausæ. Verum in alios quidem, qui à fide nostra alieni ipsas instigabant, impetum suum

B converterunt. Solos vero sacrosanctos athletas, qui nudis corporibus stabant, & commotis manibus eas in semetipsos provocabant (id enim facere jubebantur) ne contigerunt quidem. Immo interdum quidem in eos irruebant: sed protinus quasi divina quadam virtute repulsæ, retrò cedebant. Quæ cum diutius fierent, non mediocri admiratione defixi erant spectatores: adeout ob cassum & inanem prioris bestiæ incursum, altera rursus ac tertia in unum eundemq; martyrem emitteretur. Mirari tunc licebat intrepidam erga hæc

C Sanctorum constantiam, & stabilem atque inconcussam in teneris corporibus animi fortitudinem. Quippe vidisses tunc adolescentulum vixdum vicesimum ætatis annum ingressum, absque vinculis stantem: & manibus in crucis formam expansis, firmoq; & impavido animo attentissimè Deo supplicantem; nec ab eo in quo steterat loco recedentem aut ullatenus declinantem: cum interim ursi & pardi furorem ac mortem anhelitu ipso spirantes, membra illius pænè jam morsibus invaderent. Qui tamen nescio quo pacto, constrictis divina quadam & arcana virtute ipsorum faucibus, retro protinus abscedebant. Et hic quidem se gessit isto quem diximus modo. Rursus verò alios vidisses (erant enim omnes numero quinque) efferato objectos tauro, qui alios quidem ex infidelium numero cornib⁹ in sublime jactatos discerpebat ac semivivos asportandos relinquebat: ad solos autem sacros martyres, cum in eos furens & minabundus irrueret, ne accedere quidem poterat. Sed pedibus terram quatiens, & hac illac jactans cornua, atque ob candentis ferri stimulos

furorem ac minas spirans, nihilominus A divina obsistente providentia retrò avertebatur. Proinde cum nullatenus ab eo læsi essent, aliæ rursus in illos immissæ sunt bestiæ. Tandem deniq; post multiplices,& horrendos bestiarum incursus cuncti gladio confossi, sepulchri loco marinis gurgitibus commendati sunt.

Caput VIII.

De iis qui in Ægypto passi sunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 8.

HUjusmodi fuit certamen Ægyptiorum, qui in urbe Tyro pro pietate gloriosè dimicarunt. Sed & B illos Ægyptios qui domi martyrium perpessi sunt, meritò quis admiretur. Illic enim viri prope innumerabiles cum uxoribus & liberis, pro Servatoris nostri doctrina temporalem hanc vitam aspernati, varia mortis genera sustinuerunt: alii quidem post ungulas ac fidiculas, post crudelissima verbera & varios ipso etiam dictu horrendos cruciatus flammis absumpti: alii verò in mare demersi. Alii carnificibus capita sua amputanda alacri animo præbuerunt. Nonnulli tormentis ipsis immortui; quidam fame consumpti. Alii denique in crucem acti; C pars eo modo quo malefici vulgò suffigi solent: pars atrocius, capite deorsum verso clavis confixi, & vivi eò usque servati, quoad in ipsis patibulis fame interiissent.

Caput IX.

De iis qui in Thebaïde passi sunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 8.

VErùm omnem dicendi copiam D superant cruciatus illi ac dolores quos apud Thebaïdem martyres pertulerunt, acutis testis vice ungularum adhibitis toto corpore ad mortem usque lacerati. Mulieres verò altero pede religatæ sublimes capite deorsum vergente, machinis quibusdam in altum sublatæ, nudisque ac prorsus intectis corporibus, fœdissimum simul atque inhumanissimum spectaculum cunctis intuentibus præbuerunt. Alii rursus ad arbores & ramos alligati interiere. Nam cum robustissimos ramos inflexos machinamentis quibusdam in unum coire fe-

πνέων, εἰς τοὐπίσω πρὸς τῆς ἱερᾶς ἀνθείλκετο προνοίας· ὡς μὴ δὲ τούτου μηδὲν μηδαμῶς αὐτοὺς ἀδικήσαντος, ἕτερα ἄττα αὐτοῖς ἐπαφίεσθαι θηρία. τέλος δὴ οὖν μετὰ τὰς δεινὰς καὶ ποικίλας τούτων προσβολὰς, ξίφει κατασφαγέντες οἱ πάντες, ἀντὶ γῆς καὶ τάφων τοῖς θαλαττίοις παραδίδονται κύμασι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η´.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον.

ΚΑὶ τοιοῦτος μὲν ὁ ἀγὼν τῶν κατὰ Τύρον τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἐνδειξαμένων Αἰγυπτίων. θαυμάσειε δ' ἄν τις αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς μαρτυρήσαντας· ἔνθα μυρίοι τὸν ἀριθμὸν ἄνδρες ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶν, ὑπὲρ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τοῦ προσκαίρου ζῆν καταφρονήσαντες, διαφόρους ὑπέμειναν θανάτους. οἱ μὲν αὐτῶν μετὰ ξεσμοὺς καὶ στρεβλώσεις μάστιγάς τε χαλεπωτάτας, καὶ μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ φρικτὰς ἀκοῦσαι βασάνους, πυρὶ παραδοθέντες· οἱ δὲ πελάγει καταβροχισθέντες. ἄλλοι δὲ εὐθαρσῶς τοῖς ἀποτέμνουσι τὰς ἑαυτῶν προτείναντες κεφαλάς. οἱ δὲ καὶ ἐναποθανόντες ταῖς βασάνοις. ἕτεροι δὲ λιμῷ διαφθαρέντες. καὶ ἄλλοι πάλιν ἀνασκολοπισθέντες. οἱ μὲν κατὰ τὸ συνήθες τοῖς κακούργοις, οἱ δὲ καὶ χειρόνως ἀνάπαλιν κατωκάρα προσηλωθέντες. τηρούμενοί τε ζῶντες, εἰς ὅτε καὶ ἐπ' αὐτῶν ἰκρίων λιμῷ διαφθαρεῖεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ´.

Περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα.

ΠΆντα δ' ὑπεραίρει λόγον, καὶ ἃς ὑπέμειναν αἰκίας καὶ ἀλγηδόνας οἱ κατὰ Θηβαΐδα μάρτυρες. ὀστράκοις ἀντὶ ὀνύχων ὅλον τὸ σῶμα καὶ μέχρις ἀπαλλαγῆς τοῦ βίου καταξαινόμενοι. γύναιά τε τοῖν ποδοῖν ἐξ ἑνὸς ἀποδεσμούμενα, μετέωρά τε καὶ διαέρια κάτω κεφαλὴν μαγγάνοις τισὶν εἰς ὕψος ἀνελκόμενα. γυμνοῖς τε παντελῶς καὶ μηδ' ἐπικεκαλυμμένοις τοῖς σώμασι, θέαν ταύτην αἰσχίστην καὶ πάντων ὠμοτάτην καὶ ἀπανθρωποτάτην τοῖς ὁρῶσιν ἅπασι παρεχόμενα. ἄλλοι δ' αὖ πάλιν δένδρεσι καὶ πρέμνοις ἐναπέθνησκον δεσμούμενοι. τοὺς γὰρ μάλιστα στερροτάτους τῶν κλάδων μηχαναῖς τισὶν ἐπὶ ταυτὸν συνέλκοντες, εἰς ἑκάτερά τε τούτων τὰ τῶν

μαρτύρων ἀπολείποντες σκέλη, εἰς τὴν ἑαυτῶν ἠφίεσαν τοὺς κλάδους φέρεσθαι φύσιν. ἄθρουν τῶν μελῶν διασπασμὸν καθ' ὧν ταῦτ' ἐνεχείρουν, ἐπινοοῦντες. καὶ ταῦτά γε πάντα ἐνηργεῖτο οὐκ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας ἢ χρόνον τινὰ βραχὺν, ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν ὅλων ἐτῶν διάστημα. ὅτε μὲν πλειόνων ἢ δέκα, ὅτε δὲ ὑπὲρ τοὺς εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν ἀναιρουμένων. ἄλλοτε δὲ οὐχ ἧττον καὶ τριάκοντα· ἤδη δὲ ἐγγύς που καὶ ἑξήκοντα· καὶ πάλιν ἄλλοτε ἑκατὸν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἄνδρες ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξὶν ἐκτείνοντο, ποικίλαις καὶ ἐναλλαττούσαις τιμωρίαις καταδικαζόμενοι. ἱστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν τόπων γενόμενοι, πλείους ἀθρόως κατὰ μίαν ἡμέραν. τοὺς μὲν τῆς κεφαλῆς ἀποτομὴν ὑπομείναντας, τοὺς δὲ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν· ὡς ἀμβλύνεσθαι φονεύοντα τὸν σίδηρον, ἀτονοῦντά τε διαθλᾶσθαι. αὐτούς τε τοὺς ἀναιροῦντας ἀποκάμνοντας, ἀμοιβαδὸν ἀλλήλους διαδέχεσθαι. ὅτε καὶ θαυμασιωτάτην ὁρμήν, θείαν τε ὡς ἀληθῶς δύναμιν καὶ προθυμίαν τῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότων συνεωρῶμεν. ἅμα γοῦν τῇ κατὰ τῶν προτέρων ἀποφάσει, ἐπεπήδων ἄλλοθεν ἄλλοι τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βήματι, χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες. ἀφροντίστως μὲν πρὸς τὰ δεινὰ καὶ τοὺς τῶν πολυειδῶν βασάνων τρόπους διακείμενοι. ἀκαταπλήκτως δὲ παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῇ εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείᾳ. μετά τε χαρᾶς καὶ γέλωτος καὶ εὐφροσύνης τὴν ὑστάτην ἀπόφασιν τοῦ θανάτου καταδεχόμενοι. ὥστε ψάλλειν, καὶ ὕμνους καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν μέχρις αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπέμπειν ἀναπνοῆς. θαυμάσιοι μὲν οὖν καὶ οὗτοι· ἐξαιρέτως δὲ ἐκεῖνοι θαυμασιώτεροι, οἱ πλούτῳ μὲν καὶ εὐγενείᾳ καὶ δόξῃ, λόγῳ τε καὶ φιλοσοφίᾳ διαπρέψαντες. πάντα γε μὴν δεύτερα θέμενοι τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως· οἷος Φιλόρωμος ἦν. ἀρχήν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως ἐγκεχειρισμένος. ὃς μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς τιμῆς ὑπὸ στρατιώταις δορυφορούμενος, ἑκάστης ἀνεκρίνετο ἡμέρας· Φιλέας τε τῆς Θμοϊτῶν ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος. διαπρέψας ἀνὴρ ταῖς κατὰ τὴν πατρίδα πολιτείαις τε καὶ λειτουργίαις. ἔν τε τοῖς κατὰ φιλο-

A ciſſent, martyrum cruribus utrimq; ad eos religatis, ramos in proprium ac naturalem ſitum reverti ſinebant, ut membra eorum adverſus quos hæc excogitaverant, uno ſimul impetu diſcerperentur. Atque hæc omnia non paucis diebus nec exiguo temporis ſpatio, ſed prolixo aliquot annorum curriculo continue perpetrata ſunt: cum nunc deni; interdum viceni & amplius; nonnunquam ad triginta uſque & ſexaginta; quandoque & centeni viri ſimul ac mulieres cum parvulis uno die interficerentur, variis ac per vices alternatis
B ſuppliciis addicti. Nos quoque cùm in illis partibus degeremus, quamplurimos acervatim uno die: alios quidem capite truncatos, alios verò flammis traditos vidimus. Adeo ut gladii ipſi hebetarentur, & cædere amplius non valentes frangerentur; ipſique carnifices viribus fatiſcentes, ſibi invicem ſuccederent. Quo quidem tempore mirabilem inprimis animi ardorem, veréque divinam virtutem & alacritatem eorum qui in Chriſtum Dei crediderant, oculis noſtris conſpeximus. Etenim vixdum adverſus primos lata erat ſenten-
C tia, cum alii aliunde ad tribunal Judicis proſilierunt, Chriſtianos ſeſe confeſſi. Et pericula quidem cunctaque multiformium tormentorum genera parvi ducebant: ſupremi verò omnium Numinis cultum libera voce abſque ullo metu profitebantur; & cum gaudio atque hilaritate, ridentes capitalem ſententiam excipiebant: adeo ut in laudem Conditoris omnium Dei Pſalmos hymnoſque & gratiarum actiones ad extremum uſque ſpiritum concinerent. Et hi quidem admiratione profectò digni exſtiterunt. Verum ii maximam
D præ cunctis laudem atque admirationem merentur, qui opibus ac nobilitate pollentes, & ob eloquentiam ac Philoſophiæ ſtudium non mediocrem gloriam conſecuti, tamen veram pietatem & fidem in Dominum ac Servatorem noſtrum Jeſum Chriſtum his omnibus præpoſuerunt. Hujuſmodi fuit Philoromus: qui non vulgarem Magiſtratum, Procuratoris ſcilicet ſummæ rei apud Alexandriam gerebat; & pro dignitate ac prærogativa honoris Romani, ſtipatus militibus quotidie jus dicebat. Hujuſmodi etiam fuit Phileas Eccleſiæ Thmuitarum Epiſcopus; vir cunctis in patria honoribus ac muneribus ſumma cum laude perfunctus, & in Phi-

losophiæ studiis admodum clarus. Qui A cùm innumeri cognati atque amici, quidam etiam ex Magistratibus atque honoratis eos rogarent; cum judex ipse eos cohortaretur ut sui ipsorum misereri, & uxoribus ac liberis suis consulere vellent: nunquam his omnibus adduci potuerunt, ut vitæ suæ conservandæ causa, divinas leges de confessione & negatione nominis Christi latas contemnerent: sed virili ac Philosophico animo, seu potius religiosa ac Deo dicata mente, adversus omnes Judicis minas & contumelias ambo perstantes, securi percussi sunt.

σοφίαν λόγοις· οἳ καὶ μυρίων ὅσων πρὸς αἵματός τε καὶ τῶν ἄλλων φίλων ἀντιβολούντων, ἔπι μὴν τῶν ἐπ' ἀξίας ἀρχόντων, πρὸς δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ παρακαλοῦντος, ὡς ἂν αὐτῶν οἶκτον λάβοιεν, φειδώ τε παίδων καὶ γυναικῶν ποιήσαιντο. οὐδαμῶς πρὸς τῶν τοσούτων ἐπὶ τὸ φιλοζωῆσαι μὲν ἑλέσθαι, καταφρονῆσαι δὲ τῶν περὶ ὁμολογίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεσμῶν ὑπήχθησαν· ἀνδρείῳ δὲ λογισμῷ καὶ φιλοσόφῳ, μᾶλλον δὲ εὐσεβεῖ καὶ φιλοθέῳ ψυχῇ, πρὸς ἁπάσας τοῦ δικαστοῦ τάς τε B ἀπειλὰς καὶ τὰς ὕβρεις ἐνστάντες, ἄμφω τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

Caput X.

De his quæ Alexandriæ gesta sunt, testimonium Phileæ martyris.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 9.

Verùm quandoquidem Phileam in Græcorum disciplinis apprimè versatum fuisse retulimus, ipse nunc prodeat, tum de seipso testimonium dicturus, quis & unde fuerit: tum martyria illa quæ per id tempus Alexandriæ contigerunt, accuratius quàm C nos relaturus his verbis. Ex epistola Phileæ ad Thmuitas. Hæc igitur omnia exempla ac signa, & pulcherrima documenta in sacris literis exstare cum scirent beatissimi qui nobiscum versati sunt martyres; absque ulla cunctatione, oculum mentis in supremum omnium Deum sincerè defigentes, & mortem pro pietate libenti animo amplectentes, vocationi suæ pertinaciter inhæserunt. Quippe qui probè nossent Dominum nostrum Jesum Christum nostrâ causâ hominem idcircò factum fuisse, ut & peccatum omninò exscinderet, & ad vitam æternam contendentibus nobis subsidia itineris compararet. Non enim rapinam D arbitratus est Christus esse se æqualem Deo; sed exinanivit seipsum, servi formam induens: & specie ipsa inventus quasi homo, humiliavit semetipsum usque ad mortem; & quidem mortem crucis. Proinde meliora charismata consectantes martyres qui Christum gestabant, omnes ærumnas, omnia tormentorum genera quæ excogitari potuerant, non semel, sed iterum ac sæpius nonnulli sustinuerunt. Et cùm satellites non solum verbis minantes, sed etiam factis terrorem ipsis incutere certatim niterentur, non tamen

Phil. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Φιλέου μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἔγγραφοι διδασκαλίαι.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν μαθημάτων ἕνεκα πολλοῦ λόγου ἄξιον γενέσθαι τὸν Φιλέαν ἔφαμεν, αὐτὸς ἑαυτοῦ παρίτω μάρτυς. ἅμα μὲν ἑαυτὸν ὅς τίς ποτ' ἦν ἀποδείξων. ἅμα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ συμβεβηκότα μαρτύρια, ἀκριβέστερον μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἱστορήσων διὰ τούτων τῶν λέξεων. ἀπὸ τῶν Φιλέου πρὸς Θμουΐτας γραμμάτων. τούτων ἁπάντων ὑποδειγμάτων ἡμῖν καὶ ὑπογραμμῶν καὶ καλῶν γνωρισμάτων ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς γραφαῖς κειμένων, οὐδὲν μελλήσαντες οἱ μακάριοι οἱ σὺν ἡμῖν μάρτυρες, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν καθαρῶς τείναντες, καὶ τὸν ἐπ' εὐσεβείᾳ θάνατον ἐν νῷ λαβόντες, ἀπρὶξ τῆς κλήσεως εἴχοντο. τὸν μὲν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εὑρόντες ἐνανθρωπήσαντα δι' ἡμᾶς, ἵνα πᾶσαν μὲν ἁμαρτίαν ἐκκόψῃ, ἐφόδια δὲ τῆς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσόδου ἡμῖν καταθῆται· οὐ γὰρ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών. καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν ἕως θανάτου. θανάτου δὲ σταυροῦ. διὸ καὶ ζηλώσαντες τὰ μείζονα χαρίσματα οἱ Χριστοφόροι μάρτυρες, πάντα μὲν πόνον καὶ παντοίας αἰκισμῶν ἐπινοίας οὐχ εἰσάπαξ, ἀλλ' ἤδη καὶ δεύτερον τινὲς ὑπέμειναν. πάσας δὲ ἀπειλὰς οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τῶν δορυφόρων κατ' αὐτῶν φιλοτιμουμένων, οὐκ ἐνεδίδουν

τὴν γνώμην, διὰ τὸ τὴν τελείαν ἀγάπην ἔξω βάλλειν τὸν φόβον. ὧν καταλέγειν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστῃ βασάνῳ ἀνδρείαν, τίς ἂν ἀρκέσειε λόγος; ἀνέσεως γὰρ οὔσης ἅπασι τοῖς βουλομένοις ἐνυβρίζειν, οἱ μὲν ξύλοις ἔπαιον, ἕτεροι δὲ ῥάβδοις, ἄλλοι δὲ μάστιξιν, ἕτεροι δὲ πάλιν ἱμᾶσιν, ἄλλοι δὲ σχοινίοις. καὶ ἦν ἡ θέα τῶν αἰκισμῶν ἐνηλλαγμένη, καὶ πολλὴν τὴν ἐν αὐτῇ κακίαν ἔχουσα. οἱ μὲν γὰρ ὀπίσω τὼ χεῖρε δεθέντες, περὶ τὸ ξύλον ἐξηρτῶντο, καὶ μαγγάνοις τισὶ διετείνοντο πᾶν μέλος· εἶθ' οὕτως διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐπῆγον ἐκ κελεύσεως οἱ βασανισταί, οὐ καθάπερ τοῖς φονεῦσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς γαστρὸς καὶ κνημῶν καὶ παρειῶν τοῖς ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον· ἕτεροι δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς μιᾶς χειρὸς ἐξηρτημένοι αἰωροῦντο, πάσης ἀλγηδόνος δεινοτέραν τὴν ἀπὸ τῶν ἄρθρων καὶ μελῶν τάσιν ἔχοντες· ἄλλοι δὲ πρὸς τοῖς κίοσιν ἀντιπρόσωποι ἐδέοντο, οὐ βεβηκόσι τοῖς ποσί, τῷ δὲ βάρει τοῦ σώματος βιαζομένων διὰ τάσεως ἀνελκομένων τῶν δεσμῶν. καὶ τοῦθ' ὑπέμενον, οὐκ ἐφ' ὅσον προσδιελέγετο, οὐδ' αὐτοῖς ἐσχόλαζεν ὁ ἡγεμών, ἀλλὰ μονονουχὶ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. ὅτε γὰρ καὶ ἐφ' ἑτέρους μετέβαινε, τοῖς προτέροις κατελίμπανεν ἐφεδρεύειν τοὺς τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ ὑπηρετουμένους, εἴ πού τις ἡττηθεὶς τῶν βασάνων ἐνδιδόναι ἐδόκει. ἀφειδῶς δὲ κελεύων καὶ τοῖς δεσμοῖς προσιέναι, καὶ μετὰ ταῦτα ψυχορραγοῦντας αὐτοὺς καταπιθεμένους εἰς τὴν γῆν ἕλκειν· οὐ γὰρ εἶναι κἂν μέρος αὐτοῖς φροντίδος περὶ ἡμῶν. ἀλλ' οὕτω καὶ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν, ὡς μηκέτ' ὄντων. ταύτην δευτέραν βάσανον ἐπὶ ταῖς πληγαῖς τῶν ὑπεναντίων ἐφευρόντων. ἦσαν δὲ οἳ καὶ μετὰ τοὺς αἰκισμοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι διὰ τῶν τεσσάρων ὀπῶν διατεταμένοι ἄμφω τὼ πόδε, ὡς καὶ κατ' ἀνάγκην αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου ὑπτίους εἶναι, μὴ δυναμένους διὰ τὸ ἔναυλα τὰ τραύματα ἀπὸ τῶν πληγῶν καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἔχειν· ἕτεροι δὲ εἰς τοὔδαφος ῥιφέντες, ἔκειντο ὑπὸ τῆς τῶν βασάνων ἀθρόας προσβολῆς, δεινοτέραν τὴν ὄψιν τῆς ἐνεργείας τοῖς ὁρῶσι παρέχοντες, ποικίλας καὶ διαφόρους ἐν τοῖς σώμασι φέροντες τῶν βασάνων τὰς ἐπινοίας. τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ μὲν ἐναπέθνησκον ταῖς βασάνοις, τῇ καρτερίᾳ καταισχύναντες τὸν ἀντί-

A fracti sunt animo, eo quod perfecta caritas foras ejiciebat timorem. Ioan. 4. Quorum virtutem & in singulis tormentis fortitudinem, quæ tandem oratio possit percensere? Nam cum eos injuria afficere cuivis liceret, alii fustibus, alii virgis, alii flagris eos verberabant; quidam loris; nonnulli etiam funibus cædebant. Eratque hujusmodi cruciatuum spectaculum varium & multiplex plenumque malitiæ. Quidam enim illorum manibus post tergum revincti s ad stipitem suspendebantur: ac deinde universa corporis membra machinis quibusdam distendebantur. Posthæc tortores jussu Judicis universo corpori; B neque ut homicidis solet, lateribus duntaxat: sed etiam ventri, cruribus, ac genis cruciatus ferreis ungulis adhibebant. Quidam altera manu ad porticum suspensi pendebant; quibus articulorum membrorumque omnium distensio quovis cruciatu erat acerbior. Alii vultibus in se mutuo conversis ad columnas alligabantur, pedibus solum non contingentibus; adeo ut vincula gravitate corporum adacta, acrius intenderentur. Atque id tolerabant non solùm quamdiu Præses eos alloquebatur, aut audiendis ipsis vacabat; sed toto propemodum die. C Nam ubi ad alios audiendos transierat, ministros officii sui relinquebat, qui prioribus imminerent; si forte quis tormentorum acerbitate victus à proposito desciscere videretur. Jubebatque eos absque ulla miseratione vinculis stringi, & postea cum jam animam exhalarent, humi abjectos trahi. Neque enim ajebat vel minimam nostri curam habendam esse: sed cunctos sic de nobis sentire, sic erga nos agere debere, quasi non amplius homines essemus. Hunc scilicet secundum cruciatum post verbera inimici D nostri excogitaverant. Quidam etiam post tormenta in nervo jacuerunt; pedibus ad quatuor usque foramina divaricatis; ita ut supini esse cogerentur, cum ob recentes plagarum cicatrices quas toto corpore gerebant, stare omninò non possent. Alii humi projecti jacebant præ nimia tormentorum acerbitate; & multò gravius quàm dum cruciarentur spectaculum intuentibus præbebant, varia ac multiplicia tormentorum excogitata genera corporibus suis circumferentes. Quæ cum ita gererentur, alii in ipsis tormentis exspirabant, constantiâ suâ pudorem incutientes ad-

versario. Alii semineces in carcerem A trusi, paucis post diebus doloribus oppressi vitam finierunt. Reliqui curantium remediis refocillati, tempore ipso ac diuturna carceris mora fidentiores evasere. Itaque cum postea juberentur eligere utrum mallent, an contactis nefariis sacrificiis omni molestia liberari, & abominandæ absolutionis sententiam ab ipsis consequi; an verò sacrificare abnuentes capite damnari: omnes nihil cunctati, libenti animo ad mortem perrexerunt. Quippe probè norant quæ in sacris literis B nobis præscripta sunt. Qui enim sacrificat Diis alienis, ait Scriptura, exterminabitur. Et iterum: Non habebis Deos alienos præter me. Hæc sunt verè Philosophi nec minus Dei quàm sapientiæ amatoris martyris verba, quæ ante extremam judicis sententiam, adhuc in custodia constitutus ad fratres Ecclesiæ suæ scripsit; partim quo in statu versaretur exponens; partim eos adhortans, ut pietatem in Christum etiam post obitum suum jamjam imminentem, mordicùs retinerent. Sed quid opus est prolixa oratione uti, & divinorum qui C per universum orbem passi sunt martyrum nova semper novis succedentia certamina exponere? præsertim cum illi non vulgari modo, sed quasi jure belli oppugnati sint.

Caput XI.

De iis quæ in Phrygia gesta sunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 10.

Certè urbem quandam Christianorum in Phrygia, milites armati obsidione cinxerunt; injectóque D igne totam unà cum viris & mulieribus ac parvulis Christum omnium Deum invocantibus concremârunt. Hanc scilicet ob causam, quòd universi ejus urbis incolæ & Curator ipse ac Magistratus cum honoratis omnibus ac plebejis, Christianos se esse professi, sacrificare jubentibus nullo modo obtemperabant. Quidam etiam Adauctus nomine, claro in Italia genere ortus; Romana dignitate conspicuus, & per omnes honorum gradus in Imperatorum palatio provectus; quippe qui procurationem summæ rei, & Magistri ut vocant, ac Rationalis officium integerrimè gessisset: Præter hæc omnia multis

παλον· οἱ δὲ ἡμιθνῆτες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ συγκλειόμενοι, μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ταῖς ἀλγηδόσι συνεχόμενοι ἐτελεύτων. οἱ δὲ λοιποὶ τῆς ἀπὸ τῆς θεραπείας ἀνακλήσεως τυχόντες, τῷ χρόνῳ καὶ τῇ τῆς φυλακῆς διατριβῇ, θαρσαλεώτεροι ἐγίνοντο. οὕτω γοῦν ἡνίκα προσετέτακτο, αἱρέσεως κειμένης ἢ ἐφαψαμένους τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἀνενόχλητον εἶναι, τῆς ἐπαράτου ἐλευθερίας παρ' αὐτῶν τυχόντα· ἢ μὴ θύοντα, τὴν ἐπὶ θανάτῳ δίκην ἐκδέχεσθαι. οὐδὲν μελλήσαντες, ἀσμένως ἐπὶ τὸν θάνατον ἐχώρουν· ᾔδεσαν γὰρ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἡμῖν προωρισθέντα. ὁ γὰρ θυσιάζων φησὶ θεοῖς ἑτέροις, ἐξολοθρευθήσεται· καὶ ὅτι οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. τοιαῦται τοῦ ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου τε ὁμοῦ καὶ φιλοθέου μάρτυρος αἱ φωναὶ ἃς πρὸ τελευταίας ἀποφάσεως ὑπὸ τὴν δεσμωτικὴν ἔτ' ὑπάρχων τάξιν, τοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ παροικίαν ἀδελφοῖς ἐπεστάλκει. ἅμα μὲν ἐν οἷς ἦν ἀνατιθέμενος. ἅμα δὲ καὶ παρορμῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἀπρὶξ ἔχεσθαι καὶ μετ' αὐτὸν ὅσον οὔπω τελειωθησόμενον, τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας. ἀλλὰ τί χρὴ πολλὰ λέγειν, καὶ καινοτέρας ἐπὶ καινοτέραις τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην θεοπρεπῶν μαρτύρων ἀθλήσεις παρατίθεσθαι; καὶ μάλιστα τῶν οὐκέτι μὲν κοινῷ νόμῳ, πολέμου δὲ τρόπῳ πεπολιορκημένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῶν κατὰ Φρυγίαν.

Ἤδη γοῦν ὅλην χριστιανῶν πολίχνην αὔτανδρον ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν ἐν κύκλῳ περιβαλόντες ὁπλῖται, πῦρ τε ὑφάψαντες, κατέφλεξαν αὐτοὺς ἅμα νηπίοις καὶ γυναιξὶ, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν Χριστὸν ἐπιβοωμένους. ὅτι δὴ πανδημεὶ πάντες οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, λογιστής τε αὐτὸς καὶ στρατηγὸς σὺν τοῖς ἐν τέλει πᾶσι καὶ ὅλῳ δήμῳ, χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, οὐδ' ὁπωσοῦν τοῖς προστάττουσιν εἰδωλολατρεῖν ἐπειθάρχουν. καί τις ἕτερος Ῥωμαϊκῆς ἀξίας ἐπειλημμένος, Ἀδαύκτος ὄνομα, γένος τῶν παρ' Ἰταλοῖς ἐπισήμων, διὰ πάσης διελθὼν ἀνὴρ τῆς παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς, ὡς καὶ τὰς καθόλου διοικήσεις τῆς παρ' αὐτοῖς καλουμένης μαγιστερότητός τε καὶ καθολικότητος ἀμέμπτως διελθεῖν. ἐπὶ πᾶσι τούτοις διαπρέψας τοῖς ἐν θεοσεβείᾳ κατορθώμασι

μασι καὶ ταῖς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογίαις, τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδήματι κατεκοσμήθη, ἐπ' αὐτῆς τῆς τοῦ καθολικοῦ πράξεως τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομείνας ἀγῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ πλείστων ἑτέρων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διαφόρως ἠγωνισμένων.

ΤΙ΄ με χρὴ νῦν ἐπ' ὀνόματος τῶν λοιπῶν μνημονεύειν, ἢ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν ἀριθμεῖν, ἢ τὰς πολυτρόπους αἰκίας ἀναζωγραφεῖν τῶν θαυμασίων Χριστοῦ μαρτύρων. τοτὲ μὲν πέλυξιν ἀναιρουμένων, οἷα γέγονε τοῖς ἐπ' Ἀραβίας. τοτὲ δὲ τὰ σκέλη καταγνυμένων, οἷα τοῖς ἐν Καππαδοκίᾳ συμβέβηκε· καὶ ποτὲ μὲν κατὰ κεφαλῆς ἐκ τοῖν ποδοῖν εἰς ὕψος ἀναρτωμένων. καὶ μαλθακοῦ πυρὸς ὑποκαιομένου, τῷ παραπεμπομένῳ καπνῷ τῆς φλεγομένης ὕλης ἀποπνιγομένων, οἷα τοῖς ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν ἐπηνέχθη. ποτὲ δὲ ῥῖνας καὶ ὦτα καὶ χεῖρας ἀκρωτηριαζομένων, τά τε λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη τε καὶ μέρη κρεουργουμένων. οἷα τὰ ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἦν. τί δεῖ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάραις πυρὸς οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ μακρᾷ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων. ἑτέρων τε θᾶττον τὴν δεξιὰν αὐτῶν πυρὶ καθιέντων, ἢ τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων· ὧν τινὲς τὴν πεῖραν φεύγοντες, πρὶν ἁλῶναι καὶ εἰς χεῖρας τῶν ἐπιβούλων ἐλθεῖν, ἄνωθεν ἐξ ὑψηλῶν δωμάτων ἑαυτοὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἅρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας· καί τις ἱερὰ καὶ θαυμασία τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετήν, τὸ δὲ σῶμα γυνὴ καὶ τὰ ἄλλα τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας πλούτῳ καὶ γένει καὶ εὐδοξίᾳ παρὰ πᾶσι βεβοημένη, παίδων ξυνωρίδα παρθένων τῇ τοῦ σώματος ὥρᾳ καὶ ἀκμῇ διαπρεπουσῶν, θεσμοῖς εὐσεβείας ἀναθρεψαμένη. ἐπειδὴ πολὺς ὁ περὶ αὐτὰς κινούμενος φθόνος, πάντα τρόπον ἀνιχνεύων λανθανούσας περιειργάζετο. εἶτα ἐπ' ἀλλοδαπῆς αὐτὰς διατρίβειν μαθών, πεφροντισμένως ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκάλει. δικτύων δὲ ἤδη στρατιωτικῶν εἴσω περιβέβληντο, ἐν ἀμηχάνοις αὐτὴν καὶ παῖδας θεασαμένη, καὶ τὰ μέλλοντα ἐξ ἀνθρώπων δεινὰ τῷ λόγῳ παραθεῖσα, τό, τε πάντων δεινῶν ἀφορητότερον πορνείας ἀπειλὴν μὴ δὲ ἄκροις ὠσὶν ὑπομεῖναι δεῖν

præclaris actibus inter fideles, & nominis Christi confessionibus nobilitatus: dum adhuc Rationalis officium administraret, pro vera pietate decertans martyrii coronâ exornatus est.

CAPUT XII.

De pluribus viris & mulieribus, qui diverso martyrii genere occubuerunt.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 11.

QUid nunc opus est reliquos nominatim commemorare, aut multitudinem hominum recensere, aut varias tormentorum species orationis penicillo depingere? Quippe cum admirandi martyres, partim securibus cæsi sint ut in Arabia contigit: partim suffractis cruribus interierint, quemadmodum accidit in Cappadocia; Nonnulli capite deorsum verso pedibus suspensi, leni ac remisso igne subtus accenso, flagrantis materiæ fumo suffocati sint, ut in Mesopotamia factum est: alii naso, auribus, ac manibus truncati, ceterisque corporis membris mutilati sint atque concisi, ut contigit Alexandriæ. Jam verò ea quæ apud Antiochiam gesta sunt, quid opus est in memoriam revocare? ubi alii craticulis impositi, non ad mortem usque, sed ad diuturnitatem supplicii torrebantur. Alii dextras suas in ignem immittere maluerunt, quàm impia libamenta contingere. Ex quibus nonnulli periculum vitantes, priusquam caperentur, & in insidiatorum manus inciderent, ex sublimibus tabulatis præcipites se dederunt; propter impiorum malitiam mortem lucro deputantes. Quædam etiam sanctissima femina & ob animi fortitudinem admirabilis; opibus ac splendore generis, bonâque inprimis famâ Antiochiæ percelebris, quæ duas filias virgines corporis formâ & ætatis flore præstantes Christianæ religionis præceptis instituerat: cùm plurimi stimulante ipsos invidiâ earum latebras curiosius investigarent; deinde comperto eas apud exteros degere, omni studio atque opera Antiochiam eas evocassent; postquàm mulier sese ac filias in militum laqueos incidisse sensit, ad inopiam consilii redacta, filias allocuta est. Et quanta ipsis mala à militibus imminerent exposuit: omnium verò malorum gravissimum ac maximè intolerabile esse stuprum, cujus

minas ne auditu quidem sustinere sibi ipsi ac filiabus fas esset. Adhæc animam servituti & obsequio dæmonum mancipare, omni morte exitioque pejus esse cum dixisset, unicum adversus hæc omnia remedium esse admonuit, si ad opem Christi confugerent. His dictis, idem omnes consilium amplexæ; cum ad medium itineris pervenissent, veniam à militibus petunt ut tantisper de via deflectere sibi liceret. Quo impetrato, compositis honestè ac decenter vestibus, in præfluentem se fluvium conjecerunt. Et hæ quidem semetipsas ita submerserunt. Duæ verò aliæ virgines in eadem urbe divinæ prorsus ac germanæ per omnia sorores; splendore quidem natalium, opibus, ætate & forma florentes; sed gravitate morum, mentis pietate, studioque & industria clariores: perinde ac si terra tantum decus ferre non posset, à cultoribus dæmonum jussæ sunt in mare præcipitari. Hæc Antiochiæ. Sed quæ apud Pontum gesta sunt, vel ipso dictu incutiunt horrorem. Aliis manuum digiti à summis usque unguibus, acutis arundinibus transfigebantur. Aliis plumbo ignis vi liquefacto, bulliente ac fervente metallo terga adurebantur, & corporis partes maximè necessariæ torrebantur. Quidam in visceribus ac pudendis partibus fœdos atque inexplicabiles cruciatus absque ulla miseratione pertulerunt, prout scilicet generosi illi & æqui judices solertiam suam ostentantes, quasi hoc virtutis alicujus ac prudentiæ esset, ambitiosius excogitabant; novis quotidie suppliciorum inventis, tanquam in certamine quodam in quo proposita sunt præmia, superare se invicem contendentes. Ceterùm hæ calamitates non prius finem acceperunt, quàm Judices tot ærumnis quidquam adjicere posse desperantes, jamque cædibus fessi, cum ipsos sanguinis satietas ac tædium cœpisset, ad speciosam illam, ut quidem putabant, clementiam atque humanitatem se converterunt, ut inposterum nulla adversum nos uti sævitia viderentur. Neq; enim fas esse ajebant, ut urbes quidem civium sanguine contaminarentur; Imperatores autem ipsi erga omnes benigni ac mansueti crudelitatis aspergerentur infamiâ: sed potius decere, ut humanitas & beneficentia Imperatoriæ

A ἀκοῦσαι, ἑαυτῇ τε καὶ ταῖς κόραις παρακελευσαμένη. ἀλλὰ καὶ τὸ παραδοῦναι τὰς ψυχὰς τῇ τῶν δαιμόνων δουλείᾳ, πάντων ὑπάρχειν θανάτων καὶ πάσης χεῖρον ἀπωλείας φήσασα, μίαν τούτων ἁπάντων εἶναι λύσιν ὑπετίθετο, τὴν ἐπὶ τὸν Κύριον καταφυγήν· κἄπειτα ὁμοῦ τῇ γνώμῃ συνθέμεναι, τά τε σώματα περιστείλασαι κοσμίως τοῖς περιβλήμασιν, ἐπ' αὐτῆς μέσης γενόμεναι τῆς ὁδοῦ, βραχύ τι τοὺς φύλακας εἰς ἀναχώρησιν ὑποπαραιτησάμεναι, ἐπὶ παραρρέοντα ποταμὸν ἑαυτὰς ἠκόντισαν.

B αἱ δὲ μὲν οὖν ἑαυτάς· ἄλλην δ' ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ξυνωρίδα παρθένων τὰ πάντα θεοπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀδελφῶν, ἐπιδόξων μὲν τὸ γένος, λαμπρῶν δὲ τὸν βίον, νέων τοὺς χρόνους, ὡραίων τὸ σῶμα, σεμνῶν τὴν ψυχήν, εὐσεβῶν τὸν τρόπον, θαυμαστῶν τὴν σπουδήν, ὡς ἂν μὴ φερούσης τῆς γῆς τὰ τοιαῦτα βαστάζειν, θαλάττῃ ῥίπτειν ἐκέλευον οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταί· ταῦτα μὲν οὖν παρὰ τοῖσδε. τὰ φρικτὰ δὲ ἀκοαῖς κατὰ τὸν Πόντον ἔπασχον ἕτεροι.

C καλάμοις ὀξέσι ταῖν χεροῖν ἐξ ἄκρων ὀνύχων τοὺς δακτύλους διαπειρόμενοι. καὶ ἄλλοι πυρὶ μόλιβδον διατακέντος, βραζούσῃ καὶ πεπυρακτωμένῃ τῇ ὕλῃ τὰ νῶτα καταχεόμενοι, καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατα τοῦ σώματος καταοπτώμενοι. διά τε τῶν ἀπορρήτων ἕτεροι μελῶν τε καὶ σπλάγχνων, αἰσχρὰς καὶ ἀσυμπαθεῖς καὶ οὐδὲ λόγῳ ῥητὰς ὑπέμενον πάθας· ἃς οἱ γενναῖοι καὶ νόμιμοι δικασταὶ τὴν σφῶν ἐπιδεικνύμενοι δεινότητα, ὥσπερ τινὰ σοφίας ἀρετὴν φιλοτιμότερον ἐπενόουν. ἀεὶ ταῖς καινοτέραν ἐφευρισκομέναις αἰκίαις, ὥσπερεὶ ἐν ἀγῶνος βραβείοις, ἀλλήλους ὑπερεξάγειν διαμιλλώμενοι.

D τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα, ὅτε δὴ λοιπὸν ἀπειρηκότες ἐπὶ τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ καὶ πρὸς τὸ κτείνειν ἀποκαμόντες, πλησμονήν τε καὶ κόρον τῆς τῶν αἱμάτων ἐκχύσεως ἐσχηκότες, ἐπὶ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον ἐτρέποντο, ὡς μηδὲν μὲν ἔτι δοκεῖν δεινὸν καθ' ἡμῶν περιεργάζεσθαι. μὴ γὰρ καθήκειν φασὶν ἐμφυλίοις αἵμασι μιαίνειν τὰς πόλεις, μηδ' ἐπ' ὠμότητι τὴν ἀνωτάτω διαβάλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχήν, εὐμενῆ τοῖς πᾶσιν ὑπάρχουσαν καὶ πρᾳεῖαν. δεῖν δὲ μᾶλλον τῆς φιλανθρώπου καὶ βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς πάντας ἐκτείνεσθαι τὴν εὐερ-

γερουσίαν, μηκέτι θανάτῳ κολαζομένους· λελύσθαι γὰρ καθ' ἡμῶν ταύτην αὐτῶν τὴν τιμωρίαν, διὰ τὴν τῶν κρατούντων φιλανθρωπίαν. τηνικαῦτα ὀφθαλμοὺς ἐξορύττεσθαι, καὶ τοῖν σκελοῖν πηροῦσθαι θάτερον προσετάττετο. ταῦτα γὰρ ἦν αὐτοῖς τὰ φιλάνθρωπα, καὶ τῶν καθ' ἡμῶν τιμωριῶν τὰ κουφότατα. ὥστε ἤδη ταύτης ἕνεκα τῆς τῶν ἀσεβῶν φιλανθρωπίας, οὐκέτ' εἶναι δυνατὸν ἐξειπεῖν τὸ πλῆθος τῶν ὑπὲρ πάντα λόγον, τοὺς μὲν δεξιοὺς ὀφθαλμοὺς ξίφει πρότερον ἐκκοπτομένων, καὶ μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τούτους πυρὶ καυτηριαζομένων. τοὺς δὲ λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκυλῶν αὖθις καυτῆρσιν ἀχρειουμένων. μετά τε ταῦτα τοῖς κατ' ἐπαρχίαν χαλκοῦ μετάλλοις οὐχ ὑπηρεσίας τοσοῦτον, ὅσον κακώσεως καὶ ταλαιπωρίας ἕνεκεν καταδικαζομένων. πρὸς ἅπασί τε τούτοις ἄλλων ἄλλοις ἀγῶσιν, οὓς μηδὲ καταλέγειν δυνατόν. νικᾷ γὰρ πάντα λόγον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα, προσπεπτωκότων. ἐν δὴ τούτοις ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλάμψαντες οἱ μεγαλοπρεπεῖς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες, τοὺς μὲν ἁπανταχοῦ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπόπτας εἰκότως καταπεπλήξαντο. τὰ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θείας ὡς ἀληθῶς καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως ἐμφανῆ δι' ἑαυτῶν τὰ τεκμήρια παρεστήσαντο. ἑκάστου μὲν οὖν ἐπ' ὀνόματος μνημονεύειν, μακρὸν ἂν εἴη, μή τί γε τῶν ἀδυνάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων, τῶν τὸ γνήσιον ἧς ἐπρέσβευον εὐσεβείας, διὰ τοῦ σφῶν αἵματος ἐνδεδειγμένων.

Τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους πόλεις μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀναγορευέσθω μάρτυς, Ἐπίσκοπος τῆς Νικομηδέων πόλεως τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς Ἄνθιμος. τῶν δ' ἐπ' Ἀντιοχείας μαρτύρων τὸν πάντα βίον ἄριστος πρεσβύτερος τῆς αὐτόθι παροικίας Λουκιανός. ἐν τῇ Νικομηδείᾳ καὶ αὐτὸς βασιλέως ἐπιπαρόντος, τὴν οὐράνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν λόγῳ πρότερον δι' ἀπολογίας. εἶτα δὲ καὶ ἔργοις ἀνακηρύξας. τῶν δ' ἐπὶ Φοινίκης μαρτύρων γένοιντ' ἂν ἐπισημότατοι τὰ πάντα θεοφιλεῖς τῶν λογικῶν Χριστοῦ θρεμμάτων ποιμένες, Τυραννίων Ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας. πρεσβύτερός τε τῆς κατὰ

A Majestatis in universos diffunderetur, nec posthac nostri capitali supplicio plecterentur. Quippe hujusmodi pœnâ per Imperatorum indulgentiam liberatos nos esse. Exinde igitur oculos nostris erui, & alterum ex cruribus debilitari præceptum est. Hujusmodi enim fuit illorum humanitas; hoc lenissimum supplicii genus adversus nos visum. Adeò ut propter hanc impiorum hominum lenitatem, nullo jam modo recenseri possit numerus, tum eorum quibus oculi dextri primùm quidem ferro effossi, deinde verò cauterio adB usti sunt: tum illorum quibus sinistri poplites candente ferro sunt debilitati, & qui postea ad æris metalla quæ in provincia erant, non tam operis faciendi quàm vexationis causâ condemnabantur: aliorum denique qui varia viritim singuli certamina subierunt. Quæ quidem nos nec enumerare sufficimus, quippe cum præclara illorum facinora omnem dicendi copiam superent. In his ergo certaminum discriminibus, per universum orbem maximam gloriam adepti nobilissimi martyres, & cunctos C spectatores admiratione fortitudinis suæ meritò perculerunt: & divinæ prorsus atque inexplicabilis Servatoris nostri potentiæ evidentissima in semetipsis exhibuerint indicia. Ac singulos quidem nominatim commemorare longum ac difficile fuerit, ne dicam prorsus inexplicabile.

Caput XIII.

De Præsidibus Ecclesiarum, qui religionis quam prædicabant, sinceritatem fuso sanguine declararunt.

Ex Præsidibus autem Ecclesiarum qui in celeberrimis urbibus martyrium perpessi sunt, primus in piorum D tabulis à nobis nominetur Anthimus Nicomediensis Episcopus, testis Regni Jesu Christi, in eadem urbe capite truncatus. Ex Antiochenis verò martyribus Lucianus ejusdem Ecclesiæ Presbyter; vir in omni vita sanctissimus. Qui cæleste Christi Regnum primùm verbis & oratione Apologetica Nicomediæ præsente ipso Imperatore; posteà verò etiam rebus ipsis asseruit. Jam verò omnium in Phœnice martyrum nobilissimi Deoque accepti martyres, Christiani gregis Pastores fuere, Tyrannio Ecclesiæ Tyriorum Episcopus, & Zenobius Presbyter apud

Huc refer Niceph. l. 7. c. 16.

A Sidonem: Silvanus quoque Emisenæ Antistes Ecclesiæ. Sed hic quidem in ipsa urbe Emesa feris objectus unà cum aliis quibusdam, in martyrum relatus est numerum. Illi verò Antiochiæ, doctrinam veræ fidei constantissimâ in perferendis ad mortem usque tormentis patientia ambo illustrarunt: Tyrannio quidem in profundum mare demersus: Zenobius verò medicorum omnium præstantissimus, dum ungulis latera ipsi sulcarentur, in mediis cruciatibus forti animo immortuus. Inter martyres autem Palæstinæ, Silvanus Gazæ urbis Episcopus apud æris metalla quæ B sunt in Phæno, cum aliis undequadraginta capite truncatus est. Sed & quidam Ægyptii Sacerdotes Peleus ac Nilus cum aliquot aliis illic flammis absumpti periere. Horum in numero maximum decus Cæsariensis Ecclesiæ Pamphilus Presbyter, à nobis haudquaquam prætereundus est; vir omnium nostræ ætatis maximè admiratione dignus. Cujus quidem fortitudinem & gloriosa facinora suo tempore exposuimus. Ex iis porrò qui Alexandriæ & per totam Ægyptum ac Thebaïdem nobili martyrio perfuncti sunt, primus omnium nominandus est Petrus Ale- C xandrinæ Ecclesiæ Episcopus, Christianæ religionis Doctor eximius. Et inter ejus Presbyteros Faustus, Dius atque Ammonius perfecti martyres Christi. Præterea Phileas & Hesychius, Pachumius ac Theodotus diversarum in Ægypto Ecclesiarum Episcopi. Sexcenti denique alii minimè obscuri, qui per Ecclesias in illis locis ac regionibus constitutas, multis laudibus celebrantur. Quorum omnium pro vero Dei cultu toto orbe confecta certamina, & quæ singulis eorum acciderunt, o- D mnia accuratè commemorare, non est officii nostri; sed eorum potius qui res gestas oculis suis contemplati sunt. Nos verò ea quibus ipsi interfuimus, alio in opere posterorum notitiæ commendabimus. In præsenti autem libro palinodiam eorum quæ contra nos gesta sunt, & ea quæ in ipso persecutionis exordio contigerunt, supradictis adjungam: quippe quæ maximam utilitatem allatura sint lectoribus. Igitur antequam bellum nobis indictum esset: quandiu Imperatores placido ac benevolo erga nos animo fuerunt, quanta copia omnium bonorum quantaque felicitate abundaverit Impe-

Σιδῶνα ζηλώσει. καὶ ἔτι Σιλβανὸς τῶν ἀμφὶ τὴν Ἔμισαν Ἐκκλησιῶν Ἐπίσκοπος. ἀλλ᾽ οὗτος μὲν θηρείων βορὰ μεθ᾽ ἑτέρων ἐπ᾽ αὐτῆς Ἐμίσης γενόμενος, χοροῖς ἀνελήφθη μαρτύρων· τῶν δ᾽ ἐπ᾽ Ἀντιοχείας, ἄμφω τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον διὰ τῆς εἰς θάνατον ὑπομονῆς ἐδοξασάτην. ὁ μὲν θαλαττίοις παραδοθεὶς βυθοῖς ὁ Ἐπίσκοπος. ὁ δὲ ἰατρῶν ἄριστος Ζηνόβιος, ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτηδείαις αὐτοῦ καρτερῶς ἐναποθανὼν βασάνοις· τῶν δ᾽ ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων, Σιλβανὸς Ἐπίσκοπος τῶν ἀμφὶ τὴν Γάζαν ἐκκλησιῶν. κατὰ τὰ ἐν Φαινοῖ χαλκοῦ μέταλλα σὺν ἑτέροις ἑνὸς δέουσι τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται. Αἰγύπτιοί τε αὐτόθι Πηλεὺς καὶ Νεῖλος Ἐπίσκοποι, μεθ᾽ ἑτέρων τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμειναν τελευτήν· καὶ τὸ μέγα δὲ κλέος τῆς Καισαρέων παροικίας ἐν τούτοις ἡμῖν μνημονευέσθω Πάμφιλος πρεσβύτερος, τῶν καθ᾽ ἡμᾶς θαυμασιώτατος. οὗ τῶν ἀνδραγαθημάτων τὴν ἀρετὴν, κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀνεγράψαμεν. τῶν δ᾽ ἐπ᾽ Ἀλεξανδρείας καθ᾽ ὅλης τε Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος διαπρεπῶς τελειωθέντων, πρῶτος Πέτρος αὐτῆς Ἀλεξανδρείας Ἐπίσκοπος. θεῖόν τι χρῆμα διδασκάλων τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας ἀναγεγράφθω. καὶ τῶν σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων, Φαῦστος καὶ Δῖος καὶ Ἀμμώνιος, τέλειοι Χριστοῦ μάρτυρες. Φιλέας τε καὶ Ἡσύχιος καὶ Παχύμιος, καὶ Θεόδωρος, τῶν ἀμφὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκκλησιῶν Ἐπίσκοποι. μυρίοι τε ἐπὶ τούτοις ἄλλοι διαφανεῖς, οἳ πρὸς τῶν κατὰ χώραν καὶ τόπον παροικιῶν μνημονεύονται· ὧν ἀνὰ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἠγωνισμένων, γραφῇ παραδιδόναι τοὺς ἄθλους, ἐπ᾽ ἀκριβές τε ἕκαστα τῶν περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων ἱστορεῖν, οὐχ ἡμέτερον. τῶν δ᾽ ὄψει τὰ πράγματα παρειληφότων ἴδιον ἂν γένοιτο. οἷς γε μὴν αὐτὸς παρεγενόμην, τούτους καὶ τοῖς μεθ᾽ ἡμᾶς γνωρίμους δι᾽ ἑτέρας ποιήσομαι γραφῆς. κατά γε μὴν τὸν παρόντα λόγον, τὴν παλινῳδίαν τῶν περὶ ἡμᾶς εἰργασμένων, τοῖς εἰρημένοις ἐπισυνάψω, τά τε ἐξ ἀρχῆς τοῦ διωγμοῦ συμβεβηκότα, χρησιμώτατα τυγχάνοντα τοῖς ἐντευξομένοις. τὰ μὲν οὖν πρὸ τοῦ καθ᾽ ἡμῶν πολέμου τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ἐν ὅσοις δὴ χρόνοις τὰ τῶν ἀρχόντων φιλιά τε ἡμῖν ἦν καὶ

εἰρηναία, ὁπόσης ἀγαθῶν εὐποιΐας καὶ εὐετηρίας ἠξίωτο, τίς ἂν ἐξαρκέσειε λόγος διηγήσασθαι; ὁπότε καὶ οἱ μάλιστα τῆς καθόλου κρατοῦντες ἀρχῆς, δεκαετηρίδας καὶ εἰκοσαετηρίδας τῆς βασιλείας ἐκπλήσαντες, ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι, φαιδροτάταις τε θαλίαις καὶ εὐφροσύναις, μετὰ πάσης εὐσταθοῦς διετέλουν εἰρήνης. οὕτω δ' αὐτοῖς ἀπαραποδίστως αὐξούσης καὶ ἐπὶ μέγα ὁσημέραι προϊούσης τῆς ἐξουσίας, ἀθρόως τῆς πρὸς ἡμᾶς εἰρήνης μεταθέμενοι, πόλεμον ἄσπονδον ἐγείρουσιν. οὔπω δ' αὐτοῖς τῆς τοιᾶσδε κινήσεως δεύτερον ἔτος πεπλήρωτο, καί τι περὶ τὴν ὅλην ἀρχὴν νεώτερον γεγονὸς, τὰ πάντα πράγματα ἀνατρέπει. νόσου γὰρ οὐκ αἰσίας τῷ πρωτοστάτῃ τῶν εἰρημένων ἐπισκηψάσης, ὑφ' ἧς δὴ καὶ τὰ τῆς διανοίας εἰς ἔκστασιν αὐτῷ παρήγετο, σὺν τῷ μετ' αὐτὸν δευτερείοις τετιμημένῳ, τὸν δημώδη καὶ ἰδιωτικὸν ἀπολαμβάνει βίον. οὔπω δὲ ταῦθ' οὕτω πέπρακτο, καὶ διχῆ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται. πρᾶγμα μηδ' ἄλλοτέ πω γεγονὸς, μνήμῃ παραδεδομένον. χρόνου δ' οὐ πλείστου μεταξὺ γινομένου, βασιλεὺς Κωνστάντιος τὸν πάντα βίον πρᾳότατα καὶ τοῖς ὑπηκόοις εὐνοικώτατα, τῷ τε θείῳ λόγῳ προσφιλέστατα διαθέμενος, παῖδα γνήσιον Κωνσταντῖνον Αὐτοκράτορα καὶ Σεβαστὸν ἀνθ' ἑαυτοῦ καταλιπὼν, κοινῷ φύσεως νόμῳ τελευτᾷ τὸν βίον. πρῶτός τε ἐν θεοῖς ἀνηγορεύετο παρ' αὐτοῖς, ἁπάσης μετὰ θάνατον, ὅση βασιλεῖ τις ἂν ὠφείλετο, τιμῆς ἠξιωμένος. χρηστότατος καὶ ἠπιώτατος βασιλέων· ὃς δὴ καὶ μόνος τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν πάντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον. καὶ τἄλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτόν. τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου μηδαμῶς ἐπικοινωνήσας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξας. καὶ μήτε τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς οἴκους καθελὼν, μήθ' ἕτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσας, τέλος εὐδόκιμον καὶ τρισμακάριον ἀπείληφε τοῦ βίου. μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς καὶ ἐπιδόξως ἐπὶ διαδόχῳ γνησίῳ παιδὶ, πάντα σωφρονεστάτῳ τε καὶ εὐσεβεστάτῳ, τελευτήσας. τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθὺς ἀρχόμενος, βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων, καὶ ἔτι πολὺ τούτων πρότερον πρὸς

A rium Romanum, quis explicare sufficiet? Quo quidem tempore ii qui summam Imperii administrabant, decennalibus ac vicennalibus expletis, in festivitatibus, spectaculis, epulis omniq; hilaritatis genere pacatè & tranquillè degebant. Ita cùm eorum Principatus absque ullo augeretur obstaculo, novisque in dies incrementis floreret; repentè mutato consilio pacem quam nobiscum servabant solventes, bellum nobis inexpiabile intulerunt. Necdum alter annus hujus bellici motus expletus fuerat, cum ecce novus quidam & in- B opinatus casus rem Romanam pænè subvertit. Nam cum ille qui inter Imperatores supradictos primum locum obtinebat, in difficilem quendam morbum incidisset, cujus vi demotus jam de mentis suæ statu esse videbatur; unà cum eo Imperatore qui secundus ab ipso erat, ad privatam vitam se contulit. Vix hæc gesta fuerant, cùm Imperium Romanum totum in duas partes divisum est; quod quidem nunquam antea factum esse memoratur. Paulò pòst Imperator Constantius, vir in omni vita placidissimus; qui & clementia in C subditos, & singulari erga fidem nostram benevolentia præditus erat, Constantinum proprium filium vice sua Imperatorem atque Augustum relinquens, fatali morte defunctus est. Primusque ab ipsis Gentilibus relatus est inter Divos, cunctisque honoribus qui Imperatori debentur, post obitum ornatus. Omnium Principum clementissimus ac benignissimus; & qui ex cunctis nostri temporis Imperatoribus, solus convenientem Imperatoriæ Majestati vitam exegit. Denique tum aliis in rebus humanissimum se ac beneficentissimum erga omnes præstitit; tum concitati adversus nos belli nullatenus D particeps fuit. Sed cùm veri Dei cultores qui sub Imperio suo degebant, immunes ab omni noxa & calumnia servasset, nec aut Ecclesiarum ædes subvertisset, aut quidquam adversus nostros esset molitus, tandem felicissimum ac beatissimum vitæ exitum consecutus est. Quippe qui solus omnium, in Imperio suo cum summa tranquillitate & gloria, successorem relinquens proprium filium, modestissimum ac religiosissimum Principem, ex hac luce migravit. Hujus igitur filius Constantinus, ab ipso statim exordio supremus Imperator & Augustus à militi-

A bus, diuque antea ab omnium Imperatore Deo renuntiatus, paternæ erga fidem nostram pietatis æmulatorem se præstitit. Et hic quidem ejusmodi fuit. Posthæc Licinius communi Imperatorum suffragio Imperator & Augustus declaratus est. Quod quidem Maximinus ægrè admodum tulit, qui hactenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ ceteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est. Sub id tempus Maximianus quem post depositum Imperium iterum purpuram sumpsisse retulimus; cum adversus Constantinum insidias moliri deprehensus esset, fœdissimo mortis genere interiit. B Primusque hic fuit, cujus utpote impii ac sceleratissimi hominis imagines omnes & statuæ ceteráque id genus monumenta quæ in honorem Imperatorum erigi solent, dejecta atque abolita sunt.

αὐτὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ ἀναγορευθεὶς, ζηλωτὴν ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας κατεστήσατο. καὶ οὗτος μὲν τοιοῦτος. Λικίνιος δὲ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων Αὐτοκράτωρ καὶ Σεβαστὸς ἀναπέφηνε. ταῦτα Μαξιμῖνον δεινῶς ἐλύπει, μόνον Καίσαρα παρὰ πάντων εἰσέτι τότε χρηματίζοντα· ὃς δὴ οὖν τὰ μάλιστα τυραννικὸς ὤν, παραρπάσας ἑαυτῷ τὴν ἀξίαν, Σεβαστὸς ἦν, αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ γεγονώς. ἐν τούτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ μηχανὴν θανάτου συρράπτων ἁλοὺς, ὁ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν ἐπανῃρῆσθαι δεδηλωμένος, αἰσχίστῳ καταστρέφει θανάτῳ. πρώτου δὲ τούτου τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς, ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐπ' ἀναθέσει νενόμισται, ὡς ἀνοσίου καὶ δυσσεβεστάτου καθῄρουν.

Caput XIV.

De moribus persecutorum.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 21.

HUjus filius Maxentius qui Romæ tyrannidem arripuit, principio quidem fidei nostræ professionem simulavit, ut in eo morem gereret blandireturq; populo Romano. C Itaque subditis suis præcepit, ut à persecutione Christianorum desisterent; fictam scilicet pietatis speciem præ se ferens, utq; benignior multò atq; humanior superioribus Principibus videretur. Verùm progressu temporis haudquaquam talem se rebus ipsis præstitit, qualis futurus sperabatur. Quin contra ad omnia scelera & flagitia æstu quodam mentis abreptus, nullum impietatis aut libidinis genus prætermisit. Nam & adulteria & cujusquemodi stupra perpetrabat. Cumque uxores legitimas à viris per divortium abstraxisset, ipse cum omni fœditate & ignominia eis illudens, D denuò ad maritos easdem remittebat. Neque verò viles duntaxat & obscuros homines hujusmodi injuriis afficere studebat, sed illos præcipuè qui in Senatu Romano principem locum obtinebant; eminentissimo cuiq; maximè insultans. Proinde tam plebeji omnes quàm Magistratus, tam obscuri quàm nobiles, eum reformidantes, gravissima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quietè agerent & tyrannidem patienter tolerarent, ne sic tamen vitare poterant cruentam tyranni atrocitatem. Denique quodam die levissimam ob causam,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῶν τρόπων τῶν τῆς εὐσεβείας ἐχθρῶν.

ΤΟύτου παῖς Μαξέντιος ὁ τὴν ἐπὶ Ῥώμης τυραννίδα συστησάμενος, ἀρχόμενος μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων καθυπεκρίνατο. ταύτῃ τε τοῖς ὑπηκόοις τὸν κατὰ χριστιανῶν ἀνεῖναι προστάττει διωγμὸν, εὐσέβειαν ἐπιμορφάζων, καὶ ὡς ἂν δεξιὸς καὶ πολὺ πρᾶος παρὰ τοὺς προτέρους φανείη· οὐ μὴν οἷος ἔσεσθαι ἠλπίσθη, τοιοῦτος ἔργοις ἀναπέφηνεν· εἰς πάσας δ' ἀνοσιουργίας ὀκείλας, οὐδὲν ὅ, τι μιαρίας ἔργον καὶ ἀκολασίας παραλέλοιπε. μοιχείας τε καὶ παντοίας ἐπιτελῶν φθορὰς· διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς κατὰ νόμον γαμετὰς, ταύτας ἐνυβρίζων, ἀτιμότατα τοῖς ἀνδράσιν αὖθις ἀπέπεμπε· καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις οὐδ' ἀφανέσιν ἐγχειρῶν ἐπετήδευεν, ἀλλ' αὐτῶν δὴ μάλιστα τῶν τὰ πρῶτα τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἀπενηνεγμένων ἐμπαροινῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις. οἱ πάντες δ' αὐτὸν ὑποπεπτηχότες δῆμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, δεινῇ κατετρύχοντο τυραννίδι. καὶ οὐδ' ἠρεμούντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δουλείαν, ἀπαλλαγή τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ὠμότητος· ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐκδίδωσι καὶ ἐκτείνετο μυρία τοῦ

δήμου Ῥωμαίων πλήθη ἐπὶ μέσης τῆς πόλεως, οὐ Σκυθῶν οὐδὲ Βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ πανοπλίαις. συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὁπόσος δι' ἐπιβουλὴν ἐνηργεῖτο τῆς οὐσίας, οὐδ' ἐξαριθμήσασθαι δυνατὸν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων. ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνὶς, ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε. μαγικαῖς ἐπινοίαις τοτὲ μὲν, γυναῖκας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντος. τοτὲ δὲ, νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου. λέοντάς τε κατασφάττοντος, καί τινας ἀρρητοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προσκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων B γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς νίκης κατορθωθήσεσθαι, ἡ πᾶσα ἐτύγχανεν ἐλπίς. οὗτος μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμης τυραννῶν, οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατεδουλοῦτο. ὡς ἤδη καὶ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ σπάνει καὶ ἀπορίᾳ καταστῆναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμης οὐδ' ἄλλοτε οἱ καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν. ὁ δ' ἐπ' ἀνατολῆς τύραννος Μαξιμῖνος, ὡς ἂν πρὸς ἀδελφὸν τὴν κακίαν πρὸς τὸν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδην σπενδόμενος, ἐπὶ πλεῖστον χρόνον λανθάνειν ἐφρόντιζε· φωραθεὶς γέτοι ὕστερον, δίκην τίννυσι τὴν ἀξίαν. ἦν δὲ θαυμάσαι ὅπως καὶ οὗτος τὰ συγγενῆ καὶ C ἀδελφὰ. μᾶλλον δὲ κακίας τὰ πρῶτα καὶ τὰ νικητήρια τῆς τοῦ κατὰ Ῥώμην τυράννου κακοτροπίας ἀπενηνεγμένος. γοήτων τε γὰρ καὶ μάγων οἱ πρῶτοι τῆς ἀνωτάτω παρ' αὐτῷ τιμῆς ἠξίωντο. ψοφοδεὴς ἐς τὰ μάλιστα καὶ δεισιδαίμων ἐς ἅτου καθεστῶτος, τήν τε περὶ τὰ εἴδωλα καὶ τοὺς δαίμονας περὶ πολλοῦ τιθεμένου πλάνην. μαντειῶν γοῦν δίχα καὶ χρησμῶν, οὐδὲ μέχρις ὄνυχος, ὡς εἰπεῖν, τολμᾶν τι κινεῖν οἷός τε ἦν. οὗ χάριν καὶ τῷ καθ' ἡμῶν σφοδρότερον ἢ οἱ D πρόσθεν καὶ πυκνότερον ἐπετίθετο διωγμῷ. νεώς τε κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐγείρειν, καὶ τὰ χρόνου μήκει καθῃρημένα τεμένη, διὰ σπουδῆς ἀνανεοῦσθαι προστάττων· ἱερέας τε εἰδώλων κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν. καὶ ἐπὶ τούτων ἑκάστης ἐπαρχίας ἀρχιερέα, τῶν ἐν πολιτείαις ἕνα γέ τινα τὸν μάλιστα ἐμφανῶς διὰ πάσης ἐμπρέψαντα λειτουργίας, μετὰ στρατιωτικοῦ ξίφους καὶ δορυφορίας ἐγκαθιστῶν. ἀναίδην τε πᾶσι γόησιν, ὡς ἂν εὐσεβέσι καὶ Θεῶν προσφιλέσιν, ἡγεμονίας καὶ τὰς μεγίστας προνομίας δωρούμενος. ἐκ δὴ τούτων ὁρμώμενος,

A populum Romanum militibus Prætorianis tradidit occidendum. Atque ita innumerabilis multitudo populi Romani, non Scytharum ac Barbarorum, sed civium suorum hastis armisq; in media urbe trucidata est. Quantæ porrò Senatorum cædes factæ sint, ut in bona eorum invaderetur; numerari nullo modo potest, cùm plurimi quotidie fictis variis criminibus interficerentur. Tandem verò tyrannus sceleribus suis quasi quoddam fastigium, magicæ artis præstigias imposuit: nunc mulieres gravidas dissecans: nunc infantum recens in lucem editorum rimans viscera: Leones quoque interdum mactans: & nefanda quędam peragens sacra ad dæmones evocandos, & ad bellum quod jam imminebat depellendum. His enim artibus victoriam se adepturum haud dubia spe præsumpserat. Hic igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisq; malis subditos oppresserit, atque in servitutem redegerit; adeo ut ad extremam trusi sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ aut alibi unquam fuisse nulla hominum memoria recordari potest. At in Orientis partibus tyrannus Maximinus, inito clam fœdere cum Maxentio Romanæ urbis tyranno, utpote scelerum germanitate sibi junctissimo; diu quidem latere studuit. Tandem verò deprehensus pœnas debitas persolvit. Mirum est enim quanta hic nequitiæ affinitate & similitudine, Romanæ urbis tyrannum expresserit, seu potius longo intervallo superarit. Quippe impostorum & magorum principes, summi honoris apicem apud eum obtinebant: cùm ipse supra modum meticulosus esset ac superstitiosus, & simulacrorum ac dæmonum vanitati inprimis deditus. Nihil certè aggredi, nihil summo, quod ajunt, digito commovere absq; vaticiniis & oraculis audebat. Quam ob causam acerbius ac vehementius quàm superiores Principes persequi nostros instituit: Deorum templa in singulis urbibus erigi præcipiens, & si quæ essent temporis vetustate collapsa, reparari. Adhæc Flamines in singulis locis atq; urbibus constituit; iisdemq; Sacerdotem cujusque Provinciæ præfecit, eum qui cunctis in curia muneribus egregiè perfunctus esset; addito ei militari satellitio. Denique hariolis omnibus, velut religiosis viris ac divino Numini acceptissimis, provinciarum administrationes &

maxima privilegia conceſſit. Poſthæc non unam duntaxat urbem aut regionem, ſed univerſas Provincias Imperio ſuo ſubjectas, auri argentique & pecuniarum exactionibus, & indictionibus graviſſimis, variiſque ſubinde condemnationibus vexavit atque oppreſſit. Sed & locupletiſſimum quemque paternis avitiſque ſpolians bonis, ingentes opes ac nummorum acervos aſſentatoribus ſuis donabat. Jam verò temulentiæ & crapulæ eò uſque obnoxius fuit, ut in compotationibus inſaniret ac fureret; & ea imperaret ebrius, quorum poſtridiè ſobrium pœnitebat. Quod autem ad luxum ac delicias attinet, in eo nulli ſecundus, nequitiæ omnis magiſtrum ſe tum Rectoribus tum ſubditis ſuis exhibuit. Ac milites quidem laſcivia ac mollitie diffluere permiſit. Præſides verò ac Duces, perinde ac tyrannidis ſuæ conſortes, omni rapacitate atque avaritia graſſari adverſus provinciales præcepit. Quid dicam de fœdiſſima hominis libidine? Quid de innumerabilibus adulteriis? Neque enim per ullam urbem iter unquam fecit, quin mulierum ſtupra, & virginum raptus in ea perpetraret. Atque hæc ex voto ipſi ſucceſſerunt adverſus cunctos, ſolis exceptis Chriſtianis: qui calcato mortis metu, tam violentam hominis tyrannidem deſpexerunt. Nam & viri ignem ac ferrum, clavorum ſuffixiones, beſtias; profundos maris gurgites, membrorum abſciſſiones ac peruſtiones; confixiones & effoſſiones oculorum, totius denique corporis mutilationes: ad hæc famem, metalla ac vincula perpeſſi, in his omnibus maluerunt pro vera pietate tolerantiæ ſuæ ſpecimen edere, quàm rejecto Dei cultu ſimulacra venerari. Et mulieres doctrina veræ fidei non minus quàm viri roboratæ, aliæ eadem quæ viri certamina ſubierunt, & æqualia virtutis adeptæ ſunt præmia. Aliæ cum raperentur ad ſtuprum, vitam citius quàm pudorem corporis ſui prodere ſuſtinuerunt. Certè unica mulier Chriſtiana, Alexandrinarum omnium nobiliſſima atque opulentiſſima; cum cæteræ à tyranno violatæ fuiſſent, effuſam atque effrenatam Maximini libidinem virili quadam animi celſitudine devicit. Mulier tum ob ſplen-

A πόλιν μὲν οὐ μίαν οὐδὲ χώραν, ὅλας δὲ ἄρδην τὰς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίας, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χρημάτων ἀμυθήτων εἰσπράξεσιν, ἐπισκήψεσί τε βαρυτάταις, καὶ ἄλλοτε ἄλλαις καταδίκαις ἠνία καὶ κατεπίεζε. τῶν γε μὴν εὐπόρων τὰς ἐκ προγόνων περιποιηθείσας οὐσίας ἀφαιρούμενος, πλούτους ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν ἐδωρεῖτο. παροινίας γε μὴν καὶ μέθης ἐς τοσαύτην ἠνέχθη φοράν, ὡς ἐν τοῖς πότοις παρακόπτειν καὶ τῶν φρενῶν παρεξίστασθαι. τοιαῦτά τε μεθύοντα προστάττειν, οἷα ἀνανήψαντα αὐτὸν τῇ B ὑστεραίᾳ, εἰς μεταμέλον ἄγειν· κραιπάλης δὲ καὶ ἀσωτίας μηδενὶ καταλιπὼν ὑπερβολήν, κακίας διδάσκαλον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις ἑαυτὸν καθίστη. θρύπτεσθαι μὲν τὸ στρατιωτικὸν διὰ πάσης τρυφῆς τε καὶ ἀκολασίας ἐνάγων. ἡγεμόνας δὲ καὶ στρατοπεδάρχας δι' ἁρπαγῶν καὶ πλεονεξίας χωρεῖν κατὰ τῶν ὑπηκόων, μονονουχὶ συντυραννοῦντας αὐτῷ προκαλούμενος. τί δεῖ τὰς ἐμπαθεῖς τοῦ ἀνδρὸς αἰσχρουργίας μνημονεύειν; ἢ τῶν πρὸς αὐτοῦ μεμοιχευμένων ἀπαριθμεῖσθαι τὴν πληθύν; οὐκ ἦν γέ τοι πόλιν αὐτὸν παρελθεῖν, μὴ οὐχὶ C ἐκ παντὸς φθορὰς γυναικῶν, παρθένων τε ἁρπαγὰς εἰργασμένον. κατὰ πάντων γέ τοι αὐτῷ ταῦτα προὐχώρει, μὴ ὅτι μόνων χριστιανῶν. οἳ θανάτου καταφρονήσαντες, παρ' οὐδὲν αὐτοῦ τὴν τοσαύτην ἔθεντο τυραννίδα. οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες ἀνατλάντες πῦρ καὶ σίδηρον καὶ προσηλώσεις. θῆράς τε ἀγρίους καὶ θαλάττης βυθούς. ἀποτομάς τε μελῶν καὶ καυτῆρας, καὶ ὀφθαλμῶν κεντήσεις τε καὶ ἐξορύξεις, καὶ τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμούς. λιμόν τε ἐπὶ τού- D τοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμά. ἐπὶ πάντων μᾶλλον ὑπομονὴν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐνεδείξαντο. ἢ τὸ σέβας τὸ εἰς Θεὸν εἰδώλοις ἀντικατηλλάξαντο. αἱ δ' αὖ γυναῖκες οὐχ ἧττον τῶν ἀνδρῶν ὑπὸ τῆς τοῦ θείου λόγου διδασκαλίας ἠρρενωμέναι. αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγῶνας ὑποστᾶσαι, ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντο βραβεῖα· αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἑλκόμεναι. θᾶττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασι. μόνη γοῦν τῶν ἄλλων ὑπὸ τοῦ τυράννου μεμοιχευμένων, χριστιανὴ τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐπισημοτάτη τε καὶ λαμπροτάτη. τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον Μαξιμίνου ψυχήν, δι' ἀνδρειοτάτου παραστήματος ὑπερεξενίκησεν. ἔνδοξος μὲν τἄλλα πλούτῳ

τε καὶ

τε καὶ φύσει καὶ παιδείᾳ, πάντα γέμουσα δευτέρα σωφροσύνης τεθειμένη· ἣν καὶ πολλὰ λιπαρήσας, κτεῖναι μὲν ἑτοίμως θνήσκειν ἔχουσαν οὐχ οἷός τε ἦν, τῆς ἐπιθυμίας μᾶλλον, τοῦ θυμοῦ κατακρατούσης αὐτοῦ· φυγῇ δὲ ζημιώσας, πάσης ἀφείλετο τῆς οὐσίας. μυρίαι δ᾽ ἄλλαι πρὸς τῶν κατ᾽ ἔθνος ἀρχόντων πορνείας ἀπειλὴν μηδ᾽ ἀκοῦσαι δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος βασάνων καὶ στρεβλώσεων καὶ θανατηφόρου κολάσεως ὑπέστησαν. θαυμασταὶ μὲν οὖν καὶ αὗται· ὑπερφυῶς γε μὴν θαυμασιωτάτη ἡ ἐπὶ Ῥώμης εὐγενεστάτη τῷ ὄντι καὶ σωφρονεστάτη γυνὴ πασῶν, αἷς ἐμπαροινεῖν ὁ ἐκεῖσε τύραννος Μαξέντιος τὰ ὅμοια Μαξιμίνῳ δρῶν ἐπειρᾶτο. ὡς γὰρ ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διακονουμένους ἐπύθετο (χριστιανὴ δὲ καὶ αὐτὴ ἦν) τόν τε ἄνδρα τὸν αὐτῆς καὶ ταῦτα Ῥωμαίων ὄντα ἔπαρχον, οὐ δέους ἕνεκα λαβόντας αὐτὴν ἄγειν ἐπιτρέψαντα, ἐς βραχὺ ὑποπαραιτησαμένη ὡς ἂν ἤδη κατακοσμηθείη τὸ σῶμα, εἴσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου. καὶ μονωθεῖσα, ξίφος καθ᾽ ἑαυτῆς πήγνυσι· θανοῦσά τε παραχρῆμα τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλιμπάνει. ἔργοις δ᾽ αὐτοῖς ἁπάσης φωνῆς γεγωνοτέροις, ὅτι μόνον χρημάτων ἀήττητόν τε καὶ ἀνώλεθρον ἡ παρὰ χριστιανοῖς ἀρετὴ πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους τούς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα γενησομένους ἐξέφηνε. τοσαύτη δῆτα κακίας φορὰ ὑφ᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνηνέχθη καιρόν, πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφότων κατεργασθεῖσα. τίς δ᾽ ἂν τὴν τῶν τοσούτων διερευνώμενος αἰτίαν, διστάξαι, μὴ οὐχὶ τὸν καθ᾽ ἡμῶν διωγμὸν ἀποφήνασθαι; ὅτε γε μάλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως, ἢ χριστιανοὺς τὰ τῆς παρρησίας ἀπολαβεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων.

Διὰ παντός γέ τοι τοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν δεκαέτους χρόνου, τῶν εἰς ἐπιβουλὴν καὶ πόλεμον τὸν κατ᾽ ἀλλήλων, οὐδὲν αὐτοὺς διαλέλοιπεν. ἄπλωτα μὲν γὰρ τὰ κατὰ θάλατταν ἦν. οὐδ᾽

A rem generis ac divitias, tum ob ſingularem doctrinam celeberrima: ſed quæ modeſtiam ac pudicitiam his omnibus prçferebat. Quam cum tyrannus ſçpius interpellaſſet de ſtupro, obtrūcare quidem illam, mori utiq; paratam, non ſuſtinuit, eòquod crudelitate ſuperior eſſet cupiditas. Ceterùm bonis omnibus ſpoliatam, exſilio damnavit. Sexcentę quoque aliæ, cùm ſtupri minas quas provinciarum Rectores ipſis intentabant ne auditu quidem tenus ferre potuiſſent, omnia cruciatuum, tormentorū & capitalium ſuppliciorum genera pertulere. B Omnes quidem admiratione digniſſimę; ſed præ omnib' admirationem meretur mulier illa in urbe Roma, omnium earum quas Maxentius illarum partium tyrannus Maximino in cunctis ſimillimus violare aggreſſus eſt, longè nobiliſſima & caſtiſſima. Hæc enim ſimulatq; eos quibus tyrannus ad hujuſmodi flagitia miniſtris utebatur, irrupiſſe in domum ſuam comperit, & maritum ſuum qui Præfecturam Romanæ urbis gerebat, conterritum permiſiſſe ſatellitibus ut ipſam abducerent (erat autem Chriſtiana) breve temporis ſpatium quaſi ad C exornandum corpus cōcedi ſibi poſtulavit. Poſthæc in cubiculum ingreſſa; ſolam ſe relictam eſſe circumſpiciens, gladium pectori immergit. Quo vulnere protinus exanimata, cadaver quidem perductorib' dereliquit: ipſo autem facto, quod profectò omni vocis ſono clarius intonat, univerſis qui nunc ſunt & qui poſthac erunt hominibus denuntiavit, ſolam Chriſtianorum virtutem invictam & inexpugnabilē nec morti obnoxiam eſſe. Talis ac tanta nequitiæ copia uno eodemq; tempore exuberavit; auctoribus duobus tyrannis, quorum alter D Orientem, alter Occidentem occupaverat. Quis eſt porrò qui cum tantorum malorum cauſam inquiſiverit, affirmare dubitet, perſecutionē adverſus nos concitatam horum omnium fontem exſtitiſſe? Cum præſertim nonniſi poſt redditam Chriſtianis libertatem, tanta Reipublicæ perturbatio finem acceperit.

Caput XV.

De his quæ Gentilibus acciderunt.

Toto certè perſecutionis decennio, nunquam à mutuis inter ipſos inſidiis, & ab inteſtino bello ceſſatum eſt. Ac mare quidem navigantibus impervium erat. Et quicunque alicunde ſol- *Huc teſte Niceph. l. 7. c. 22.*

verant, protinus capti gravissimis verberibus afficiebantur, & tormentis atque ungulis latera sulcantibus, omnique cruciatuum genere interrogabantur, utrum ab hostibus venirent: tandemque crucis supplicio aut incendio necabantur. Jam clypei & loricæ, tela & hastæ, aliaque ejusmodi bellorum instrumenta ubique comparabantur. Adhæc triremes & arma ad navales pugnas accommodata passim instruebantur. Nec aliud quicquam exspectare unusquisque poterat quàm quotidianam hostium incursionem. Fames posthæc pestisque supervenit, de quibus suo loco ac tempore dicturi sumus.

A ἐξῆν ποθὲν καταπλεύσαντας, μὴ οὐχὶ πάσαις αἰκίαις ὑπάγεσθαι, στρεβλουμένους καὶ τὰς πλευρὰς καταξαινομένους. βασάνοις τε παντοίαις, μὴ ἄρα παρὰ τῶν δι' ἐναντίας ἐχθρῶν ἥκοιεν, ἀνακρινομένους. καὶ τέλος, σταυροῖς ἢ τῇ διὰ πυρὸς ὑπαγομένους κολάσει. ἀσπίδων ἐπὶ τούτοις καὶ θωράκων παρασκευαί, βελῶν τε καὶ δοράτων καὶ τῆς ἄλλης πολεμικῆς παρατάξεως ἑτοιμασίαι. τριήρων τε καὶ τῶν κατὰ ναυμαχίαν ὅπλων κατὰ πάντα συνεκροτοῦντο τόπον· οὐδ' ἦν ἄλλό τι παντὶ τῷ προσδοκᾶν, ἢ πολεμίων κατὰ πᾶσαν ἔφοδον ἡμέραν. τούτοις καὶ ὁ μετὰ ταῦτα

B λιμός τε καὶ λοιμὸς ἐγκατασκήπτει. περὶ ὧν κατὰ καιρὸν ἱστορήσομεν τὰ δέοντα.

Caput XVI.

De rebus in meliorem statum restitutis.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 22. HÆc sunt quæ toto persecutionis illius tempore contigerunt. Quæ quidem persecutio ope divini Numinis, anno tandem decimo prorsus sedata est, cùm post octavum annum aliquantisper remittere cœpisset. Postquam enim cælestis Dei gratia benigno nos ac propitio vultu respexit, tum Principes illi ipsi qui persecutionem adversus nostros primùm commoverant, repentè præter omnium spem mutatâ sententiâ palinodiam cecinere; humanis erga nos edictis & mitissimis constitutionibus, ardentissimum persecutionis incendium restinguentes. Neque verò humanum quidquam, neque Imperatorum (quod aliquis fortè suspicari posset) clementia & commiseratio, hujusce rei causa exstitit. Quippe cùm illi ab ipso persecutionis exordio ad idusque temporis, plura in dies & acerbiora in nos excogitarent; varia subinde suppliciorum adversus nostros genera & machinamenta commenti. Verùm manifesta præsentia divini Numinis, quod cum populo quidem suo jam redierat in gratiam; ipsum verò auctorem malorum & totius persecutionis atque improbitatis antesignanum infensius persequebatur, id tandem effecit. Etsi enim hæc ita fieri oportebat juxta divinæ voluntatis arbitrium, tamen ut ait Scriptura; Væ illi per quem scandalum evenit. (Matth. 18.) Illum igitur pœna cælitùs inflicta corripuit, ab ipsis exorsa carnibus, & ad animam usque progressa. Repentè enim circa media occultiorum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ'.

Περὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς.

ΤΟιαῦτ' ἦν τὰ διὰ παντὸς τοῦ διωγμοῦ παρατετακότα. δεκάτῳ μὲν ἔτει σὺν Θεοῦ χάριτι παντελῶς πεπαυμένου. λωφᾶν γε μὴν μετ' ὄγδοον ἔτος ἐναρξαμένου. ὡς γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς Ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἄρχοντες, αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι' ὧν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων,

C παραδοξότατα μεταθέμενοι τὴν γνώμην, παλινῳδίαν ᾖδον. χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασι καὶ διατάγμασιν ἡμερωτάτοις, τὴν ἐπὶ μέγα ἀφθεῖσαν τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊὰν σβεννύντες. οὐκ ἀνθρώπινον δέ τι τούτου κατέστη αἴτιον. οὐδ' οἶκτος, ὡς ἂν φαίη τις, ἢ φιλανθρωπία τῶν ἀρχόντων, πολλοῦ δεῖ· πλείω γὰρ ὁσημέραι καὶ χαλεπώτερα ἀρχῆθεν εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τὰ καθ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐπενοεῖτο. ποικιλωτέραις μηχαναῖς ἄλλο τε ἄλλως τὰς καθ' ἡμῶν αἰκίας ἐπικαινουργούν-

D των. ἀλλ' αὐτῆς γε τῆς θείας προνοίας ἐμφανὴς ἐπίσκεψις, τῷ μὲν αὐτῆς καταλλαττομένης λαῷ. τῷ δ' αὐθέντῃ τῶν κακῶν ἐπεξιούσης καὶ πρωτοστάτῃ τῆς τοῦ παντὸς διωγμοῦ κακίας ἐπιχολουμένης. καὶ γὰρ εἴ τι ταῦτ' ἐχρῆν κατὰ θείαν γενέσθαι κρίσιν, ἀλλὰ οὐαὶ φησὶν ὁ λόγος, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. μέτεισι γοῦν αὐτὸν θεήλατος κόλασις. ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκός, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. ἀθρόα μὲν γὰρ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων τοῦ σώματος ἀπόστασις

γίνεται αὐτῷ. εἶθ' ἕλκος ἐν βάθει συριγγῶδες, καὶ τούτων ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν τι πλῆθος σκωλήκων βρύειν, θανατώδη τε ὀδμὴν ἀποπνέειν, τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας αὐτῷ καὶ πρὸ τῆς νόσου εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεβληκότος· ἣν τότε κατασαπεῖσαν, ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θέαν, ἰατρῶν δ' οὖν οἱ μὲν, οὐδ' ὅλως ὑπομεῖναι τὴν τοῦ δυσώδους ὑπερβάλλουσαν ἀτοπίαν οἷοί τε, κατεσφάττοντο. οἱ δὲ διῳδηκότος τοῦ παντὸς ὄγκου καὶ εἰς ἀνέλπιστον σωτηρίας ἀποπεπτωκότος μηδὲν ἐπικουρεῖν δυνάμενοι, ἀνηλεῶς ἐκτείνοντο.

corporis partium loca abscessus ei nascitur: ulcus deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis morsus intima viscera depascebatur. Ex his incredibilis vermium multitudo scaturiens, lethalem exhalabat fœtorem. Quippe illi etiam ante hunc morbum, tota corporis moles ob nimiam alimenti copiam in immensam quandam pinguedinem excreverat: quæ tunc temporis in tabem soluta, horrendum & intolerabile spectaculum adstantibus præbebat. Ex medicis verò, alii quidem cùm nec ipsam odoris gravitatem sustinere possent, interficiebantur: alii cùm nullum remedium afferre possent, utpotè tota corporis mole tumefacta, nec ulla jam spe salutis relicta; ob idipsum crudeliter necabantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῆς τῶν κρατούντων παλινῳδίας.

Καὶ δὴ τοσούτοις παλαίων κακοῖς, συναίσθησιν τῶν κατὰ τῶν θεοσεβῶν αὐτῷ τετολμημένων ἴσχει. συναγαγὼν δ' οὖν εἰς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, πρῶτα μὲν ἀνθωμολογεῖτο τῷ τῶν ὅλων Θεῷ· εἶτα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν ἀνακαλέσας, μηδὲν ὑπερθεμένους τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀποπαῦσαι διωγμὸν, νόμῳ τε καὶ δόγματι βασιλικῷ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπισπέρχειν τε καὶ τὰ συνήθη διαπράττεσθαι, εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ βασιλείου ποιουμένους, προστάττει. αὐτίκα γοῦν ἔργου τῷ λόγῳ παρηκολουθηκότος, ἡπλοῦτο κατὰ πόλεις βασιλικὰ διατάγματα, τὴν παλινῳδίαν τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτον περιέχοντα τὸν τρόπον. Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξιμῖνος. Ἀνίκητος, Σεβαστὸς, Ἀρχιερεὺς μέγιστος. Γερμανικὸς Μέγιστος, Αἰγυπτιακὸς Μέγιστος, Θηβαϊκὸς Μέγιστος, Σαρματικὸς Μέγιστος, πεντάκις Περσῶν Μέγιστος, δὶς Καρπῶν Μέγιστος, ἑξάκις Ἀρμενίων Μέγιστος, Μήδων Μέγιστος, Ἀδιαβηνῶν Μέγιστος. Δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ εἰκοστὸν Αὐτοκράτωρ ἐννεακαιδέκατον· ὕπατος τὸ ὄγδοον. Πατὴρ πατρίδος. Ἀνθύπατος. καὶ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Φλαύιος Οὐαλέριος Κωνσταντῖνος· Εὐσεβὴς, Εὐτυχὴς, Ἀνίκητος, Σεβαστός. Ἀρχιερεὺς Μέγιστος, Δημαρχικῆς ἐξουσίας, Αὐτοκράτωρ τὸ πέμπτον. ὕπατος, Πατὴρ πατρίδος, Ἀνθύπατος· καὶ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Οὐαλέριος Λικιννιανὸς, Εὐσεβὴς, Εὐτυχὴς, Ἀνίκητος, Σεβαστός. Ἀρχιερεὺς

CAPUT XVII.

De Imperatorum palinodia.

Tandem verò adversus tot ærumnas conflictans, intelligere cœpit quæ in cultores Dei admiserat scelera. Totâque mentis acie in semetipsum conversa, primùm quidem Conditori omnium Deo errorem suum confessus est. Convocatis deinde palatii sui Proceribus, absque ulla dilatione persecutionem Christianorum cohibere eos jubet, & Ecclesias illorum quantocius exstruere Imperiali rescripto præcipit, quò Christiani sacra sua solito more peragere possent, ac pro Imperatore preces ad Deum fundere. Confestim igitur verba subsequentibus factis, per singulas urbes proposita sunt edicta, palinodiam erga nos continentia in hunc modum.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 22. & 23.

Imperator Cæsar Galerius Valerius Maximianus Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Germanicus Maximus, Ægyptiacus Maximus, Thebaïcus Maximus, Sarmaticus Maximus quintùm, Persicus Maximus, secundò Carpicus Maximus, sextò Armeniacus Maximus, Medicus Maximus, Adiabenicus Maximus, Tribuniciæ Potestatis XX. Imperator XIX. Consul VIII. Pater patriæ, Proconsul. Et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus, Pius, Felix, Invictus, Augustus; Pontifex Maximus, Tribuniciæ Potestatis V. Imperator V. Consul, Pater patriæ, Proconsul. Et Imperator Cæsar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex

Maximus, Tribuniciæ Potestatis IV. Imperator III. Consul, Pater patriæ, Proconsul: Provincialibus suis salutem: Inter cetera quæ pro utilitate communi & pro salute Reipublicæ quotidie disponimus, priùs quidem volueramus juxta mores & instituta majorum, & juxta publicam Romanorum disciplinam cuncta reparare. Ac præcipuè in id incubueramus, ut Christiani qui parentum suorum ritus ac cæremonias reliquerant, ad saniorem sententiam revocarentur. Tanta quippe eos arrogantia ac temeritas veluti ex consensu quodam invaserat, ut majorum institutis quæ fortasse ab ipsorum parentibus sancita fuerant, minimè acquiescerent: sed singuli pro arbitratu suo ac libidine leges sibi ipsis constituerent easque observarent, & in diversis sectis atque sententiis diversos cogerent cœtus. Proinde cùm nos ejusmodi promulgassemus edictum, ut ipsi ad ritus & instituta majorum reverterentur: multi eorum gravissimis discriminibus objecti; multi intentato suppliciorum metu, varia mortis genera pertulerunt. Cum igitur videremus plerosque eorum in hujusmodi amentia persistentes, nec Diis immortalibus cultum debitum exhibere, nec sacrorum Christianorum cæremonias obire; pro nostra humanitate & pro solemni instituto clementiæ nostræ quâ universis hominibus veniam impertiri consuevimus, in hoc etiam negotio libentissimè indulgentiam nostram censuimus esse proferendam; ut omnes Christiani ædes suas in quibus conventus peragebant, denuò instaurare possint, ita ut nihil contrarium disciplinæ suæ deinceps facere cogantur. Peculiari autem epistola Judicibus significabimus, quid ipsos observare oporteat. Quapropter ob hanc indulgentiam clementiæ nostræ Deum suum precari & obsecrare eos oportet, tum pro incolumitate nostra, tum pro Reipublicæ suáque ipsorum salute; ut & Reipublicæ status integer permaneat, & ipsi in suis domiciliis cum omni securitate possint degere. Hæc ex Latina lingua in Græcum sermonem à nobis prout potuimus translata, ita se habent. Quę verò posthæc subsecuta sunt, nunc tempus est ut consideremus.

Finis Libri octavi Historiæ Ecclesiasticæ.

A Μέγιστος. δημαρχικῆς ἐξουσίας; τὸ τέταρτον, αὐτοκράτωρ τὸ τρίτον, ὕπατος Πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν. μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἅπερ ὑπὲρ τοῦ χρησίμου καὶ λυσιτελοῦς τοῖς δημοσίοις διατυπούμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων, ἅπαντα ἐπανορθώσασθαι. καὶ τούτου πρόνοιαν ποιήσασθαι, ἵνα καὶ οἱ Χριστιανοὶ οἵτινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλελοίπασι τὴν αἵρεσιν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανέλθοιεν· ἐπείπερ τινὶ λογισμῷ τοσαύτη αὐ-
B τοὺς πλεονεξία κατεσχήκει καὶ ἄνοια κατειλήφει, ὡς μὴ ἕπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδειχθεῖσιν, ἅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστήσαντες. ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτῶν πρόθεσιν καὶ ὡς ἕκαστος ἐβούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι, καὶ τούτους παραφυλάττειν, καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν. τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος, ὥστε ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς μεταθήσαιεν. πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον· καὶ ἐπειδὴ
C τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ διαμενόντων, ἑωρῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτούς, μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν διηνεκῆ συνήθειαν, δι' ἧς εἰώθαμεν ἅπασιν ἀνθρώποις συγγνώμην ἀπονέμειν. προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπεκτεῖναι δεῖν ἐνομίσαμεν. ἵνα αὖθις ὦσι Χριστιανοί, καὶ τοὺς οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσιν οὕτως, ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς
D πράττειν· δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσομεν, τί αὐτοὺς παραφυλάξασθαι δεήσει. ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν, ὀφείλουσι τὸν ἑαυτῶν Θεὸν ἱκετεύειν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας, καὶ τῶν δημοσίων, καὶ τῆς ἑαυτῶν. ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημόσια παρασχεθῇ ὑγιῆ καὶ ἀμέριμνοι ζῆν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἑστίᾳ δυνηθῶσι. ταῦτα κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων φωνήν, ἐπὶ τὴν ἑλλάδα γλῶτταν κατὰ τὸ δυνατὸν μεταβληθέντα, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. τί δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρῆσαι καιρός.

Τέλος τοῦ η' λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

A

Τὸ ὡς λεῖπον ἔν τισιν ἀντιγράφοις ἐν τῷ ὀγδόῳ λόγῳ.

Ἀλλ' ὁ μὲν τῆς γραφῆς αἴτιος μετὰ τὴν τοιάνδε ὁμολογίαν, αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν τῶν ἀλγηδόνων ἀπαλλαγεὶς, μεταλλάττει τὸν βίον. τοῦτον δὴ λόγος ἔχει πρῶτον αἴτιον τῆς τοῦ διωγμοῦ καταστῆναι συμφορᾶς. ἔτι πάλαι πρὸ τῆς τῶν λοιπῶν βασιλέων κινήσεως, τοὺς ἐν στρατείαις χριστιανοὺς, καὶ πρώτους γε ἁπάντων τοὺς ἐπὶ τοῦ ἰδίου οἴκου παρατρέπειν ἐκβεβιασμένον. καὶ τοὺς μὲν τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας ἀποκινοῦντα, τοὺς δὲ ἀτιμότατα καθυβρίζοντα. ἤδη δὲ καὶ θάνατον ἑτέροις ἐπαρτῶντα. καὶ τοὔσχατόν γε τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακεκινηκότα διωγμόν· ὧν καὶ αὐτῶν οὐκ ἄξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦναι σιωπῇ. τεττάρων οὖν τὴν κατὰ πάντων διειληχότων ἀρχὴν, οἱ μὲν χρόνῳ καὶ τιμῇ προηγούμενοι. οὐδ' ὅλοις δυοῖν ἔτεσιν ἐπιγινομένου τοῦ διωγμοῦ, μεθίστανται τῆς βασιλείας, ἢ καὶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται· καὶ δὴ τὸν ἐπίλοιπον τοῦ βίου χρόνον δημώδει καὶ ἰδιωτικῷ τρόπῳ διαγόμενοι, τέλος τοιόνδε τῆς ζωῆς εἰλήχασιν. ὁ μὲν τιμῇ τε καὶ χρόνῳ τῶν πρωτείων ἠξιωμένος, μακρᾷ καὶ ἐπιλυποτάτῃ τῇ τοῦ σώματος ἀσθενείᾳ διεργασθεὶς. ὁ δὲ τὰ δεύτερα αὐτοῦ φέρων, ἀγχόνῃ τὴν ζωὴν ἀπορρήξας. κατά τινα δαιμονίαν προσημείωσιν τοῦτο παθὼν, διὰ πλείστας αὐτῷ τετολμημένας ῥαδιουργίας. τῶν δὲ μετ' τούτους. ὁ μὲν ὕστατος, ὃν καὶ ἀρχηγὸν τοῦ παντὸς ἔφαμεν γεγονέναι διωγμοῦ, τοιαῦτα οἷα καὶ προδεδηλώκαμεν πέπονθεν· ὁ δὲ τοῦτον προάγων χρηστότατος καὶ ἠπιώτατος βασιλεὺς Κωνστάντιος, ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν ἅπαντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον. ἀλλὰ καὶ τἆλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτὸν, ἅτε καὶ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου ἔξω γενόμενος, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς, ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους διαφυλάξας· καὶ μήτε τοὺς οἴκους τῶν ἐκκλησιῶν καθελὼν, μήθ' ἕτερόν τι μηδ' ὅλως καθ' ἡμῶν ἐπικαινουργήσας· τέλος εὐδαιμον καὶ τρισμακάριον ὄντως κατείληφε τοῦ βίου. μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς, καὶ

In quibusdam exemplaribus hoc quasi supplementum libri octavi reperitur.

Verùm auctor hujus edicti post hujusmodi confessionem continuò vita simul ac doloribus liberatus est. Hunc primum miserandæ illius persecutionis auctorem fuisse ferunt: quippe qui diu ante reliquos Imperatores, Christianos qui in exercitu militabant, B ac præsertim eos qui in palatio suo versabantur, per vim abducere à religione sua conatus sit: & alios quidem ab honore militiæ removerit, alios verò omni contumeliæ genere affecerit: quosdam etiam morte multarit: tandem deniq; collegas suos & Imperii consortes ad omnes ubique Christianos persequendos impulerit. Sed & cujusmodi vitæ exitus istis contigerit, nefas arbitror præterire. Cùm ergò quatuor Principes Imperium Romanum inter se partiti essent: duo quidem ex illis tum ætate tum honoris prærogativa potiores, nondum completo biennio post in- C choatam persecutionem, Imperio cesserunt, quemadmodum à nobis superiùs declaratum est. Cumq; reliquum vitæ tempus privato ac plebejo habitu transegissent, hujusmodi exitum sortiti sunt. Alter quidem qui & ætatis & honoris privilegio reliquos omnes antecesserat, diuturno ac molestissimo morbo confectus. Alter qui secundus ab eo fuerat, laqueo vitam abrupit; juxta quoddam dæmonum vaticinium, hujusmodi supplicio meritò affectus ob quamplurima quæ admiserat scelera. Ex duobus autem reliquis, postremus quidem quem totius persecutio- D nis ducem atque auctorem fuisse retulimus, ejusmodi dolores pertulit quos supra commemoravi. Ille verò qui gradu eum præcedebat, benignissimus & clementissimus Imperator Constantius: Qui toto Imperii sui tempore ita se gesserat, prout Imperatorem decebat; & qui tum erga reliquos omnes humanissimum se ac beneficentissimum præstiterat, tum persecutionis adversus nos concitatæ expers omninò fuerat; & cultores Dei sub ipsius Imperio degentes ab omni noxa & injuria immunes servaverat; ac neque Ecclesiarum ædificia subverterat, nec novi quidquam adversus nos statuerat; felicem & reverà beatissi-

mum vitæ exitum promeruit. Quippe A qui solus omnium in Imperio suo summa cum tranquillitate & gloria successorem relinquens proprium filium, modestissimum & religiosissimum Principem, ex hac luce migravit. Hujus autem filius Constantinus ab ipso statim exordio supremus Imperator & Augustus à militibus renuntiatus, paternæ erga fidem nostram pietatis æmulatorem se præstitit. Hujusmodi exitum vitæ quatuor supradicti Imperatores diversis temporibus sortiti sunt. Ex quibus solus ille quem supra memoravimus, unà cum aliis qui nuper in consortium Imperii adsciti fuerant, B confessionem illam quam supra retulimus, edicto palam proposito omnibus publicavit.

ἐπιδόξως, ἐπὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας γνησίῳ παιδὶ τὰ πάντα σωφρονεστάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ τελευτήσας· ὃς εὐθὺς ἀρχόμενος, βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων ἀναγορευθεὶς, ζηλωτὴν ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας κατεστήσατο. τοιαύτη τῶν προαναγεγραμμένων τεσσάρων ἡ τοῦ βίου ἔκβασις, κατὰ παρηλλαγμένους χρόνους γεγενημένη. τούτων δὴ μόνος ἔτι λιπὼν ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένος, σὺν τοῖς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσποιηθεῖσι. τὴν προδεδηλωμένην ἐξομολόγησιν, διὰ τοῦ προεκτεθέντος ἐγγράφου λόγου τοῖς πᾶσι φανερὰν κατεστήσατο.

Hæc quoque in quodam exemplari reperimus in libro octavo.

ANno Imperii Diocletiani nono ac decimo, mense Xanthico quem Romani Aprilem vocant, Flaviano provinciam Palæstinam regente; cùm salutaris Passionis dies immineret, repentè proposita sunt ubiq; edicta, quibus imperabatur Ecclesias quidem solo æquari, sacros autem Codices flammis absumi: & honoratos quidem honoris prærogativa spoliari, plebejos autem & in ministerio constitutos libertate privari, si in Christianæ religionis proposito adhuc permanerent. Et primi quidem adversus nos edicti hujusmodi fuit sententia. Sed non multò post allatæ sunt aliæ literæ, quibus jubebatur ut omnes ubique Ecclesiarum Antistites primùm quidem conjicerentur in vincula; postea verò ad sacrificandum omnibus modis cogerentur.

Καὶ ταῦτα ἔν τινι ἀντιγράφῳ ἐν τῷ ὀγδόῳ τόμῳ εὕρομεν.

ΕΤος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας. Ξανθικὸς μὴν, ὃς λέγοιτ᾽ ἂν Ἀπρίλλιος κατὰ Ῥωμαίους ἐν ᾧ τῆς τοῦ C σωτηρίου πάθους ἑορτῆς ἐπιλαμβανούσης, ἡγεῖτο μὲν Φλαβιανὸς τοῦ τῶν Παλαιστινῶν ἔθνους. ἡπλωτο δ᾽ ἀθρόως πανταχοῦ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα. καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους ἀτίμους. τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἔτι ἐπιμένοιεν τῇ τοῦ χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερίσκεσθαι προαγορεύοντα. καὶ ἡ μὲν τῆς πρώτης καθ᾽ ἡμῶν γραφῆς τοιαύτη τις ἦν δύναμις. μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο D τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας πανταχῆ, πρῶτον μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι. εἶθ᾽ ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

CAPUT I.

De Procopio, Alphæo & Zacchæo martyribus.

IGitur ex Palæstinæ martyribus primus Procopius, antequàm carceris periculum fecisset, statim à primo quod ajunt limine ad Præsidis tribunal adductus, & sacrificare Diis gentilium jussus, unum se Deum nosse respondit, cui sacrificandum esset eo ritu quem ipse statuisset. Cùm verò quatuor etiam Imperatoribus libare juberetur, sententiam

ΠΡῶτος τοιγαροῦν τῶν ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Προκόπιος πρὶν ἢ φυλακῆς πεῖραν λαβεῖν, εὐθὺς ἀπὸ πρώτης εἰσόδου τοῖς ἡγεμονικοῖς παραστὰς δικαστηρίοις. θύειν τε τοῖς λεγομένοις προσαχθεὶς θεοῖς, ἕνα μόνον ἔφησεν εἰδέναι, ᾧ καθήκειν ὡς αὐτὸς βούλεται θύειν. ὡς δὲ κἂν τοῖς βασιλεῦσι τέσσαρσι σπένδειν

ἐκέλευσε ῥῆμά τι φθεγξάμενος τῶν ἐκ ποιητῶν αὐτοῖς αὐτίκα τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεσθαι, τὸ ποιητικὸν εἰπὼν ἐκεῖνο. οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη. εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς. Δεσίου μηνὸς ὀγδόῃ, πρὸ ἑπτὰ εἰδῶν Ἰουνίων λέγοιτ' ἂν παρὰ Ῥωμαίοις, ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτου τοῦτο πρῶτον ἐπὶ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ἀπετελέσθη σημεῖον. μετὰ δὲ τοῦτο ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως πλεῖστοι ὅσοι τῶν ἐπιχωρίων ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰκίαις προθύμως διαθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἱστορίαν τοῖς ὁρῶσιν ἐνεδείξαντο. ἄλλοι δὲ ὑπὸ δειλίας τὴν ψυχὴν προναρκήσαντες, προχείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθένησαν προσβολῆς· τῶν δὲ λοιπῶν ἕκαστος, εἴδη διάφορα βασάνων διήλλαττον. τοτὲ μὲν μάστιξιν ἀναρίθμοις, τοτὲ δὲ στρεβλώσεσι καὶ καταξάνσεσι τῶν πλευρῶν. δεσμοῖς τε ἀνυπομονήτοις, ὑφ' ὧν τισὶ καὶ παρεθῆναι συνέβη τὰς χεῖρας· ὅμως δ' οὖν ἔφερον τὸ ἀποβὰν ἀκολούθως τοῖς ἀπορρήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ τέλος. ὁ μὲν γὰρ ἑτέρων κατεχόντων αὐτοῦ τὼ χεῖρε, καὶ τῷ βωμῷ προσαγόντων, τήν τε μιαρὰν καὶ ἐναγῆ θυσίαν κατὰ τῆς δεξιᾶς ἐπιρριπτούντων, ὡς ἂν τεθυκὼς ἀπηλλάττετο· ὁ δὲ μηδ' ὅλως ἐφαψάμενος. εἰρηκότων δ' ἑτέρων ὅτι τεθύκοι, σιωπήσας ἀπῄει. ἄλλος ἡμιθανὴς αἰρόμενος, ὡς ἂν ἤδη νεκρὸς ἐρρίπτετο, καὶ ἀνίετό γε τῶν δεσμῶν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· ὁ δὲ βοῶν καὶ μαρτυρόμενος ὅτι μὴ πείθοιτο, κατὰ στόματος παιόμενος, πολυχειρίᾳ τε τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κατασιγαζόμενος, μετὰ βίας ἐξωθεῖτο καὶ εἰ μὴ τεθυκὼς ἦν. οὕτως ἐκ παντὸς τὸ δοκεῖν ἠνυκέναι, αὐτοῖς περὶ πολλοῦ ὑπῆρχεν. ἐκ δὴ οὖν τῶν τοσούτων, μόνοι τοῦ τῶν ἁγίων μαρτύρων κατηξιώθησαν στεφάνου, Ἀλφειὸς καὶ Ζακχαῖος· οἱ μετὰ μάστιγας καὶ ξεσμοὺς, δεσμά τε χαλεπὰ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀλγηδόνας, ἑτέρας τε διαφόρους ἐξετάσεις, νυχθήμερον ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου κεντήματα τοὺς πόδας διαταθέντες, Δίου μηνὸς ἑπτακαιδεκάτῃ, αὕτη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πρὸ δεκαπέντε Καλανδῶν Δεκεμβρίων, μόνον ἕνα Θεὸν καὶ μόνον Χριστὸν βασιλέα Ἰησοῦν ὁμολογήσαντες, ὡς τι βλάσφημον φθεγξάμενοι, ὁμοίως τῷ προτέρῳ μάρτυρι τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

A quandam ex Homerico carmine prolocutus, quæ illis minimè attidebat,

Haud bona res domini plures: herus unicus esto,
Rex unus,

illicò capite truncatur die octavo mensis Desii, hoc est, ut Romani dicunt, ante diem septimum idus Junias, quarta feria hebdomadis. Hoc primum apud Cæsaream Palæstinę martyrium perpetratum est. Post hoc verò in eadem urbe quamplurimi Ecclesiarũ illius provinciæ Antistites gravissima supplicia alacri animo perpessi, illustrium certaminum spe-B ctacula exhibuerunt. Alii verò non pauci prę ignavia fracti animis ac debilitati, primo statim impetu conciderunt. Ex reliquis varia quisq; tormentorum genera expertus est. Hic flagris concisus: ille intolerabilibus tormentis & ungulis excruciatus, & vinculis oppressus; adeo ut quibusdam manus laxata nervorum compage resolutæ sint. Singuli tamen quęcunq; ipsis juxta arcanum Dei judicium eveniebant, fortiter tulêre. Alius enim, cùm quidam manus ejus apprehendissent, ipsumque ad aram adduxissent, & abominandum ac scelestum sa-C crificium dextræ ipsius injecissent, quasi sacrificasset dimittebatur. Alius cùm ne summis quidem digitis thus attigisset, nonnullis tantum affirmantibus eum sacrificasse, silentio abscedebat. Hic semivivus correptus ac sublimis elatus, projiciebatur ut mortuus, & vinculis absolvebatur, cõputatus inter eos qui sacrificaverant. Ille vociferans atq; contestans se his quæ jubebantur minimè assentiri; pugnis ore contuso, plurimis ad hoc constitutis illum tacere cogentibus, per vim extrudebatur, tametsi haudquaquam sacrificasset. Adeò mani apud eos æstimabatur, si vel viderentur effecisse id, quod voluerant. Ex istis D igitur qui tot numero erãt, soli Alpheus & Zacchæus martyrii coronam adepti sunt. Qui post flagella & ungulas, post acerbissima vincula & dolores in iis exantlatos; post alia omnis generis tormẽta, cùm viginti quatuor horarum spatio pedes in nervo ad quatuor usq; puncta distentos habuissent, unum Deum, unumque Regem ac Dominum Jesum Christum confessi; perinde ac si impiũ quidpiam locuti essent, eodem quo primus ille martyr Procopius supplicii genere, abscissis capitib' interiere, die septimo decimo mensis Dii, quod est apud Romanos ante diem xv. Cal. Decembris.

Caput II.

De Romano martyre.

Sed & commemoratione digna sunt inprimis, quæ circa Romanum martyrem eodem die Antiochiæ gesta sunt. Hic enim genere Palæstinus, Cæsariensis Ecclesiæ Diaconus & Exorcista: eo ipso temporis articulo quo Ecclesiæ destruebantur Antiochiam ingressus: cum innumerabiles viros simul ac mulieres unà cum parvulis templa Deorum confertim adeuntes & sacrificantes vidisset, spectaculum id minimè tolerandum ratus, zelo divini cultus ipsum incitante propiùs accessit, & contenta voce inclamans obiurgare eos cœpit. Ob cuius facinoris audaciam illico comprehensus, generoso, si quis unquam alius, martyrio decoratus est. Nam cùm Judex eum ignis supplicio addixisset, ille hilari vultu & admodum alacri animo sententiam excipiens, ad supplicium est abductus. Deinde alligatus ad stipitem, congestis undique lignis ac sarmentis, cum ministri qui rogum accensuri erant, Imperatoris tum forte præsentis judicium exspectarent: Ubinam, inquit, mihi ignis? Quibus dictis accitus coram Imperatore sistitur, novo quodam supplicii genere plectendus, linguæ scilicet abscisione. Quod quidem supplicium cum fortisimè pertulisset, reipsa omnibus declaravit; iis qui quemlibet cruciatum pro pietate sustinent, semper præsto adesse divinam virtutem, quæ & dolores eorum imminuat, & animos ipsorum cõfirmet. Comperta igitur novitate supplicii nequaquam conterritus vir fortissimus, ultrò protendit linguam, promptissimè eam desecandam carnificibus præbens. Post quod supplicium contrusus in carcerem, ac diutissimè ibidem maceratus, tandem cùm Imperatoris vicennalia jam adessent, & ex solemni more universis qui in custodia tenebantur indulgentia publicè per præconem annuntiata esset, solus ad quatuor usq; puncta distentos habẽs pedes; in ipso jacens nervo, fractis laqueo faucibus, martyrio sicut optaverat exornatus est. Et hic quidem utpote Palæstinus, inter Palæstinenses martyres recenseri meretur, tametsi extra patriam passus sit. Hæc primo persecutionis anno in hunc modum gesta sunt, cùm adversus solos Ecclesiarum Præsides persecutorum immanitas desæviret.

A Μνήμης δ' ἄξια τυγχάνει καὶ τὰ περὶ Ῥωμανὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀποτελεσθέντα. Παλαιστινὸς γὰρ οὗτος ὤν, διάκονός τε καὶ ἐπορκιστὴς τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας, ὁμοῦ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσει γενόμενος ἐκεῖσε, πλείους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις σωρηδὸν τοῖς εἰδώλοις προσιόντας τε καὶ θύοντας ἐνιδών, ἀνύποιστον ἡγησάμενος τὴν θέαν, ζήλῳ θεοσεβείας πρόσεισι. κἀκείνοις μεγάλῃ φωνῇ κεκραγὼς ἐπιπλήττει. αὐτὸς δὲ τῆς τόλμης ἕνεκεν συλληφθεὶς, γενναιότατος εἰ καί τις ἄλλος ἀποδέδεικται μάρτυς τῆς ἀληθείας. B ἀποφηναμένου γὰρ καὶ αὐτοῦ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον τοῦ δικαστοῦ, φαιδρῷ προσώπῳ καὶ διαθέσει εὖ μάλα προθυμοτάτῃ τὴν ἀπόφασιν ἀσπασίως καταδεξάμενος, ἀπάγεται. εἶτα τῷ ἰκρίῳ προσδεῖται. τῆς τε ὕλης συμπεφορημένης ἐπ' αὐτῷ, καὶ τῶν μελλόντων ὑφάπτειν τὴν πυρὰν, τοῦ βασιλέως ἐπιπαρόντος ἐπίκρισιν ἐκδεχομένων, ποῦ μοι τὸ πῦρ ἐβόα· καὶ ταῦτα λέγων, ἀνάκλητος πρὸς βασιλέα γίνεται. καινοτέρᾳ ὑποβληθησόμενος κολάσει τῆς γλώττης· ἧς ἀποκοπὴν ἀνδρειότατα ὑπομείνας, ἔργοις ἅπασιν ὑπέδειξεν. ὅτι δὴ θεία C δύναμις τοῖς ὁτιποτοῦν χαλεπὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομένουσιν ἐπελαφρίζουσα τοὺς πόνους, καὶ τὴν προθυμίαν ἐπιρρωννῦσα παρίσταται. μαθὼν γοῦν τὴν νεουργίαν τῆς κολάσεως, καὶ μὴ καταπλαγεὶς ὁ γεννάδας, ἀσμένως προὔβαλε τὴν γλῶτταν, προθυμότατα εὐτρεπῆ παρέχων αὐτὴν τοῖς ἀποτέμνουσι. μεθ' ἣν τιμωρίαν εἰς δεσμὰ βληθεὶς, πλεῖστόν τε αὐτόθι πονηθεὶς χρόνον, τέλος τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος ἐπιστάσης, κατὰ τὴν νομιζομένην δωρεὰν τῶν D ἐν τοῖς δεσμοῖς πανταχῆ πάντων ἐλευθερίας ἀνακηρυχθείσης, μόνος ὑπὸ πέντε κεντήματα ἄμφω τὼ πόδε διαταθεὶς, ἐν αὐτῷ κείμενος τῷ ξύλῳ, βρόχῳ περιβληθεὶς, ὡς καὶ ἐπεπόθει μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. ἀλλ' οὗτός γε εἰ καὶ ὑπερόριος, ὅμως Παλαιστινὸς ὤν, ἐν Παλαιστινοῖς ἄξιος ἂν εἴη μάρτυσιν ἀριθμεῖσθαι. ταῦτα μὲν ἔτει πρώτῳ τοῦτον ἀπετελέσθη τὸν τρόπον, κατὰ μόνων τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων ἐπηρτημένου τοῦ διωγμοῦ.

Cap. III.

Caput III.

De Timotheo, Agapio, Thecla & aliis octo martyribus.

Δευτέρου δ' ἔτους διαλαβόντος, καὶ δὴ σφοδρότερον ἐπιταθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου, τῆς ἐπαρχίας ἡγεμόνος τηνικάδε Οὐρβανοῦ, γραμμάτων τότε πρῶτον βασιλικῶν πεφοιτηκότων, ἐν οἷς καθολικῷ προστάγματι πάντας πανδημεὶ τοὺς κατὰ πόλιν θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο, Τιμόθεος ἐν Γάζῃ πόλει τῆς Παλαιστίνης μυρίας ἀνατλὰς βασάνους, ἐπὶ πᾶσαις λεπτῷ καὶ μαλθακῷ πυρὶ παραδοθεὶς, δοκιμὴν γνησιωτάτην τῆς περὶ τὸ θεῖον γνησιωτάτης εὐσεβείας διὰ τῆς πρὸς πάντα ὑπομονῆς παρασχὼν, τὸν τῶν ἱερονίκων τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν στέφανον ἀπηνέγκατο. τούτῳ δ' ἅμα γενναιοτάτην ἔνστασιν ἐπιδειξάμενοι Ἀγάπιος καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς Θέκλα, θηρίοις εἰς βορὰν κατεδικάσθησαν. τὰ ἐπὶ τούτοις τίς ἰδὼν οὐκ ἐθαύμασεν, ἢ καὶ ἀκοῇ μαθὼν οὐκ ἐξεπλάγη; πάνδημον γάρ τοι τῶν ἐθνῶν ἑορτὴν καὶ συνήθεις θέας ἀγόντων, μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῖς σπουδαζομένων, καὶ τοὺς ἀρτίως θηρίοις κατακριθέντας, πολὺς ἦν ὁ λόγος ἐπιδείξασθαι τὸν ἀγῶνα. αὐξούσης δῆτα ἐπιπλεοναζούσης παρὰ πᾶσι τῆς φήμης, νεανίαι τὸν ἀριθμὸν ἕξ, ὧν ὁ μὲν Ποντικὸς τὸ γένος ἦν, ὄνομα Τιμόλαος· ὁ δ' ἐκ Τριπόλεως τῆς Φοινίκης, Διονύσιος ἐκαλεῖτο. ἕτερος δ' αὐτῶν τῆς ἐν Διοσπόλει παροικίας ὑποδιάκονος, Ῥωμύλος ἦν καὶ τούτῳ προσηγορία. δύο τε ἐπὶ τούτοις Αἰγύπτιοι, Πάησις καὶ Ἀλέξανδρος. καὶ ἄλλος τούτῳ συνώνυμος Ἀλέξανδρος τῶν ἀπὸ Γάζης. ἐπὶ τὸ κυνηγέσιον οὕτω ἀνιέναι μέλλοντι τῷ Οὐρβανῷ, ἐνδήσαντες πρότερον τὰς αὐτῶν χεῖρας, ὡς ἂν τὴν ἄγαν σημήνειαν περὶ τὸ μαρτύριον προθυμίαν, δρομαῖοι προσίασι, χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες. διά τε τῆς πρὸς πάντα τὰ δεινὰ παραταξέως, ὅτι μὴ δὲ τὰς τῶν θηρίων ἐπιβολὰς οἱ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσέβειαν αὐχοῦντες καταπεπλήχασιν, ἐπιδεικνύμενοι. αὐτίκα μὲν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν κατάπληξιν αὐτόν τε τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν καταστήσαντες, δεσμωτηρίῳ καθείργνυνται. μετ' οὐ πολλὰς δὲ ἡμέρας δυεῖν αὐτοῖς

A Secundo dehinc anno, cùm persecutionis adversus nos furor vehementiùs incaluisset, Urbano tunc provinciam regente, primùm Imperatoris missæ sunt literæ, quibus generali præcepto jubebatur ut omnes ubique locorum ac gentium, publicè idolis sacrificia ac libationes offerrent. Quo tempore Timotheus apud Gazam urbem Palæstinæ innumera perpessus tormenta, tandem tenui ac lento igne consumptus; cùm sinceræ erga Deum pietatis luculentissimum specimen edidisset, constanti in omnibus tolerantia, coronam martyrii reportavit. Agapius quoque & Thecla priscæ illi co-B gnominis, cùm unà cum supradicto Timotheo ingentem animi constantiam ostendissent, damnati sunt ad bestias. Ea verò quæ postea subsecuta sunt, quis tandem non admiratus est cum videret, aut stupore non perculsus est cùm auditu acciperet? Nam cùm Gentiles publicam solemnitatem & consueta spectacula celebrarent, ingens omnium rumor erat, præter ceteros quos illi maximo favore prosequebantur, etiam Christianos illos qui nuper damnati fuerant, cum bestiis pugnaturos. Cumq; hujus rei fama passim apud C omnes increbresceret, adolescentes numero sex, quorum unus natione Ponticus Timolaus vocabatur; alter Tripoli Phœnices urbe oriundus erat, Dionysius nomine; tertius Diospolitanæ Ecclesiæ Subdiaconus Romulus dicebatur; post hos Ægyptii duo Pausis & Alexander; postremò alter priori illi cognominis Alexander Gaza oriundus: Hi, inquam, omnes colligatis prius manibus, ut se ad subeundum martyrium promptos ac paratos ostenderent, contento cursu ad Urbanum qui tunc forte ad amphitheatrum profi-D ciscebatur, advolarunt: se Christianos esse confitentes, palamque omnibus facientes præ fiducia animi adversus cuncta discrimina confirmati, eos qui veri Dei cultum profitentur, ne bestiarum quidem incursus formidare. Ac protinus quidẽ cùm & Præsidem ipsum & eos qui adstabant non mediocri admiratione perculissent, custodiæ mancipati sunt. Paucis autem post diebus,

Sf

cum alii duo ipsis accensiti essent, quorum alter Agapius nomine, jamdudum ante illos varia tormenta perpessus multis confessionibus inclaruerat; alter nomine Dionysius res ipsis ad corporis usum necessarias subministrabat: octo omnes uno eodemque die in urbe Cæsarea præcisis capitibus interierunt, die vicesima quarta mensis Dystri, hoc est, ante diem nonum Calendas Apriles. Per idem tempus duo Imperatores, quorum alter primum Imperii gradum, alter secundum ab eo locum obtinebat, deposito imperiali cultu privatum habitum induerunt: & malè habere iterũ cœpit Respublica. Nec multò post discisso in partes Imperio Romano, bellum inexpiabile inter ipsos Romanos exarsit. Nec discidium ac tumultus qui postea subsecutus est, ante sedari potuit, quàm per universum orbem Romanum pax Christianis reddita esset. Nam simulatque ea pax quasi lux quædam post obscuræ ac tenebrosæ noctis caliginem cunctis affulsit, confestim Respublica Romana in pristinam stabilitatem & concordiam ac quietem iterum restituta est; cunctis mutuam inter se benevolentiam quam à majoribus traditam acceperant, quasi postliminio recuperantibus. Verùm hæc suo loco ac tempore uberiùs exponentur. Nunc narrationis nostræ seriem prosequamur.

A ἄλλων καταλεχθέντων, οὗ μὲν καὶ πρὸ αὐτῶν δειναῖς καὶ ποικίλαις ἤδη πρότερον καθ' ἑτέρας ὁμολογίας ἐναθλήσαντος βασάνοις, Ἀγάπιος καὶ αὐτῷ ὄνομα ἦν. τοῦ δὲ τὰς τοῦ σώματος αὐτοῖς χρείας διακονουμένου, ὄνομα δὲ καὶ τούτῳ Διονύσιος. οἱ πάντες ὀκτὼ γενόμενοι τὸν ἀριθμόν, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς αὖθις ἐπ' αὐτῆς Καισαρείας ἀποτέμνονται, Δύστρου μηνὸς ἡμέρᾳ τετράδι καὶ εἰκάδι, ἢ πρὸ ἐννέα Καλανδῶν Ἀπριλλίων καὶ αὐτὴ οὖσα ἐτύγχανεν. ἐν B τούτῳ μεταβολή τις τῶν κρατούντων, αὐτοῦ δὴ τοῦ πάντων ἀνωτάτω, καὶ οὗ μετ' αὐτὸν δευτέρου, ἐπὶ τὸ ἰδιωτικὸν σχῆμα γίνεται. νοσεῖν τε αὐτοῖς ἄρχεται τὰ κοινά. μικρὸν δ' ὕστερον διαστάσης εἰς ἑαυτὴν τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, πόλεμος ἄσπονδος εἰς αὐτοὺς ἐπεγείρεται. οὐ πρότερόν τε τὰ τῆς διαστάσεως καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ θορύβων κατάστασιν εἴληφεν, ἢ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰρήνην καθ' ὅλης πρυτανευθῆναι τῆς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν οἰκουμένης. ἅμα τε γὰρ αὕτη τοῖς πᾶσι δίκην φωτός, ὡς ἂν ἐκ ζοφερᾶς καὶ σκοτεινοτάτης νυκτὸς ἀνατέταλκε, καὶ αὖ πάλιν τὰ κοινὰ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, αὖθις εὐσταθῆ καὶ φί- C λια καὶ εἰρηναῖα ἦν, τὴν ἐκ προγόνων εἰς ἀλλήλους εὔνοιαν ἀπολαμβάνοντα. ἀλλὰ τούτων μὲν κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐντελέστερον ἀποδώσομεν τὸν λόγον· νυνὶ δὲ ἐπὶ τὴν τῶν ἑξῆς ἀπίωμεν ἀκολουθίαν.

Caput IV.

De Apphiano martyre.

MAximinus Cæsar ex eo tempore ad Imperium evectus, quasi qui odii in Deum & impietatis sibi innatæ insignia ostentare vellet, violentiùs quàm superiores Principes persecutioni nostrorum incubuit. Cùm igitur omnes graviter perturbati hac illac dispergerentur, & periculum effugere unusquisque omni ope laboraret, maximusque tumultus cunctas provincias occupasset, qua tandem oratione divini amoris ardorem plenamque fiduciæ confessionem beati ac reverà innocentis oviculæ Apphiani martyris pro merito poterimus exponere? Qui quidem ad portas urbis Cæsareæ, admirabile exemplum sinceræ erga verum Deum pietatis cunctis illius incolis spectandum præbuit;

MΑξιμῖνος Καῖσαρ αὐτόθεν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρελθών, ὥσπερ τῆς ἐμφύτου θεοεχθρίας αὐτοῦ καὶ δυσσεβείας τὰ σύμβολα τοῖς D πᾶσιν ἐνδεικνύμενος, γεννικώτερον ἢ οἱ πρόσθεν τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαπεδύετο διωγμῷ. πᾶσι δῆτα συγχύσεως οὐ μικρᾶς ἐπῃωρημένης, καὶ ἄλλων ἄλλοσε διασπειρομένων, διαδρᾶναί τε τὸ δεινὸν ἐπιμελὲς ποιουμένων, χαλεπῆς τε τὸ πᾶν ἐπεχούσης κινήσεως, τίς ἂν ἐξαρκέσειεν ἡμῖν λόγος, εἰς τὴν ἐπαξίαν διήγησιν τοῦ θείου ἔρωτος, καὶ παρρησίας τῆς εἰς Θεὸν ὁμολογίας, τοῦ μακαρίου καὶ ὡς ἀληθῶς ἀμνοῦ ἀκάκου, μάρτυρος Ἀπφιανοῦ φημί, τῶν προπύλων ἐπὶ θεωρίαν ἅπασι τοῖς κατὰ Καισάρειαν, θαυμαστὸν παράδειγμα τῆς εἰς τὸν μόνον Θεὸν εὐσεβείας προβεβλημένου. εἰκοσὸν ἔτος οὐδέ

πω τοῦτο τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας ἦν αὐτῷ. πρῶτον μὲν οὖν τῆς ἑλλήνων παιδείας ἕνεκα κοσμικῆς. ἐτύγχανε γὰρ καὶ τῶν κατὰ κόσμον δὴ μάλα πλούτῳ περιρρεομένων, τὸν πλείονα κατὰ τὴν Βηρυτὸν διατρίψας χρόνον, παράδοξον καὶ εἰπεῖν ὡς ἐν τοιαύτῃ πόλει τῶν νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ὑπεράνω γενόμενος. καὶ μήθ᾽ ὑπὸ ἀκμῆς τοῦ σώματος, μήθ᾽ ὑπὸ τῆς τῶν νέων ἑταιρείας διαφθαρεὶς τὸν τρόπον, σωφροσύνην ἠσπάζετο. κοσμίως καὶ σεμνῶς καὶ εὐσεβῶς κατὰ τὸν αἱροῦντα χριστιανισμῷ λόγον διεξάγων, καὶ τὸν ἑαυτοῦ παιδαγωγῶν βίον. εἰ δὲ χρὴ μνήμην ποιησαμένους καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, κοσμῆσαι καὶ ταύτην διὰ τοῦ προαχθέντος ἐξ αὐτῆς γενναίου τῆς θεοσεβείας ἀθλητοῦ. εὐλόγως ἂν καὶ τοῦτο ποιήσωμεν. εἴ τις ἄρα Παγὰς ἐπίσταιτο τῆς Λυκίας οὐκ ἄσημον πόλιν. ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ὁ νεανίας, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς κατὰ τὴν Βηρυτὸν παιδείας, τοῦ πατρὸς αὐτῷ τὰ πρωτεῖα τῆς πατρίδος ἀποφερομένου, μὴ οἷός τε φέρειν τὴν ἅμα τῷ πατρὶ καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι συνουσίαν, ὅτι μὴ δὴ ζῆν αὐτοῖς ἐδόκει κατὰ τοὺς τῆς θεοσεβείας θεσμοὺς. πνεύματι δ᾽ ὥσπερ θείῳ κατεσχημένος, καὶ κατά τινα φυσικὴν, μᾶλλον δ᾽ ἔνθεον καὶ ἀληθῆ φιλοσοφίαν, μεῖζον φρονήσας τῆς νενομισμένης τοῦ βίου δόξης, τῆς τε τῶν σωμάτων καταπτύσας ἡδυπαθείας, κρύβδην τοὺς οἰκείους ἀποδράς. καὶ μηδὲ τῶν ἐφημέρων δαπανῶν ἐπιστραφεὶς ἐλπίδι καὶ πίστει τῇ εἰς Θεὸν, ἤγετο πρὸς τοῦ θείου πνεύματος χειραγωγούμενος ἐπὶ τὴν Καισαρέων πόλιν, ἔνθα ἡτοίμαστο αὐτῷ ὁ τοῦ μαρτυρίου τῆς θεοσεβείας στέφανος. γενόμενος δὲ ἡμῖν αὐτοῖς ἅμα. καὶ ὡς ἐνὶ μάλιστα τοῖς θείοις λόγοις ἐπ᾽ ὀλίγον συλλεξάμενος, ἀσκήσεσί τε προσηκούσαις ἐνθυμότατα παρασκευασάμενος. τέλος οἷον ἐπιδέδειχεν, τίς μὲν πάλιν ἰδὼν οὐ κατεπλάγη; τίς δ᾽ αὖθις ἀκοῇ παραλαβὼν, οὐκ ἂν ἐνδίκως θαυμάσειε τὸ θάρσος, τὴν παρρησίαν, τὴν ἔνστασιν καὶ πρὸ τούτων, τὴν τόλμαν καὶ αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα, ζήλου θεοσεβείας καὶ πνεύματος ὡς ἀληθῶς ὑπὲρ ἄνθρωπον παρέχοντα τεκμήρια. δευτέρας γάρ τοι καθ᾽ ἡμῶν γενομένης ἐπαναστάσεως ὑπὸ Μαξιμίνου, τρίτῳ τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς ἔτει διωγμοῦ, γραμμάτων τε τοῦ τυράννου τοῦτο πρῶτον διαπεφοιτηκότων, ὡς ἂν πανδημεὶ πάντες ἀπαξαπλῶς μετ᾽ ἐπιμελείας

A idque nondum viginti annos natus. Ac prius quidem cùm sæcularium disciplinarum causâ, utpote parentibus ortus locupletissimis, plurimum temporis Beryti esset commoratus, incredibile dictu est quo pacto in ea civitate calcatis adolescentiæ cupiditatibus, nec vigore corporis, nec sodalium consuetudine corrumpi se passus, modestiam amplexatus sit; honestè, sobriè ac piè ex præcepto Christianismi degens, moresque suos moderans atque castigans. Quod si patriam quoque ejus commemorare convenit, eamque B urbem ex qua tam generosus religionis nostræ ortus est pugil debito præconio exornare; equidem id faciam libentissimè. Si quis ergo Pagas novit urbem Lyciæ non obscuram, inde oriundus fuit nobilis adolescens. Qui quidem reversus postea à Berytensibus studiis; cùm pater ipsius principem locum domi obtineret, ipse nihilominus cum patre & propinquis suis versari non sustinuit, eò quòd illi ex divinæ religionis præceptis vitam agere recusarent. Sed divino quodam C spiritu afflatus, & præ innatô Philosophiæ studio seu potius cælestis ac veræ sapientiæ amore, vanam hujus sæculi gloriam & corporis voluptates despiciens, clam domo aufugit. Ac ne quidem de sumptu ad diurnum victum necessario sollicitus, ob spem ac fiduciam quam in Deo collocaverat; prævio & quasi manu ipsum ducente Spiritu Sancto, Cæsaream pervenit, ubi corona martyrii ipsum manebat. Ibi nobiscum versatus, cùm ex sacrarum literarum lectione quantum fieri potuit brevissimo illo tempore fructus sibi collegisset, & congrua arctioris abstinentiæ exercitatione semet D roborasset, tandem ejusmodi exitu inclaruit, quem quisquis visu accepit, fieri nullo modo potest quin simul obstupuerit. Quisquis verò auditione tantum acceperit, admiretur necesse est adolescentis fiduciam, libertatem, constantiam & ante omnia consilii ac propositi ipsius audaciam. Quæ quidem zeli divinæ religionis & divini cujusdam Spiritus argumenta sunt certissima. Nam cùm Maximinus secundum adversus nostros bellum excitasset, anno tertio persecutionis Diocletiani; & per omnes provincias missa essent tyranni edicta, quibus Rectores

jubebantur operam dare, ut omnes omnium urbium incolæ Diis publicè sacrificarent: cumque præcones per universam Cæsaream cunctos patresfamilias ad dæmonum templa jussu Præsidis evocarent; ac prætcrea Tribuni militum singulos ex tabella nominatim citarent; omnibus ubique locorum Christianis inexplicabili malorum turbine concussis, hic quem supra nominavimus, nemini communicato consilio, clam nobis qui in eadem domo degebamus; clam universa militum cohorte qui circa Præsidem stabant, ad Urbanum tunc forte libantem intrepidus accessit. Fidentique animo comprehensa ejus dextra, evestigio quidem sacrificium omittere ipsum coëgit. Mox instar prudentissimi monitoris, cum divina quadam gravitate hortari eum cœpit ut ab errore desisteret. Quippe absurdum esse, ut posthabito veri ac solius Dei Numine, simulacris ac dæmonibus homines sacra faciant. Id autem ut verisimile est, agebat fortissimus juvenis divina quadam virtute quæ ipsum ad hoc impulerat, omnibus (ut ita dicam) inclamante ac denuntiante per hoc facinus; tantum abesse ut Christiani qui quidem eo nomine digni essent, ab eo quem semel imbibissent divini Numinis cultu unquam abducerentur; quin potius minis, & his qui minas subsequi solent cruciatibus adeò illos superiores esse, ut adhuc eò liberiùs inposterum loquantur, & ingenua atque intrepida voce veritatem prædicent, ipsosque etiam, si fieri possit, persecutores suos hortentur, ut abjecto impietatis errore, eum qui solus Deus est agnoscant. Posthæc supradictus juvenis, inpræsentia quidem utpote tam audaci perpetrato facinore, à militibus qui Præsidi apparebant, tanquam à feris bestiis discerptus, & innumera verbera toto corpore fortissimè perpessus, in carcerem conjicitur. Ubi cùm noctis ac diei unius spatio pedibus in nervo distentis mansisset, postero die in judicium adducitur. Compulsus deinde à Judice Diis sacrificare, invictam adversus ærumnas & quantumvis horrendos dolores constantiam animi declaravit; lateribus non semel sed iterum ac sæpius ad ipsa usque ossa & viscera sulcatis; totque plumbatarum ictibus in os ac cervicem verberatus, ut contusa ac tumefacta facie, ne ab illis quidem qui eum optimè norant agnosceretur.

A καὶ σπουδῆς τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων θύοιεν· κηρύκων τε καθ' ὅλης τῆς Καισαρέων πόλεως ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἐπὶ τοὺς τῶν εἰδώλων οἴκους ἐξ ἡγεμονικοῦ κελεύσματος ἀνακαλουμένων. καὶ πρὸς τούτοις, ὀνομαστὶ χιλιάρχων ἀπὸ γραφῆς ἕκαστον ἀνακαλουμένων. ἀφάτῳ τε κλύδωνι κακῶν τῶν πανταχόσε συγκεχυμένων, ἀφόβως ὁ δεδηλωμένος, μηδενὸς ἐπὶ τοῦ πραχθησομένου συνειδότος αὐτοῦ, ἡμᾶς τε οἳ κατ' οἶκον αὐτοῦ συνῆμεν, καὶ ἔτι πᾶν τὸ B περὶ τὸν ἡγεμόνα στρατιωτικὸν ξίφος ὑποκλέψας, σπένδοντι τῷ Οὐρβανῷ πρόσεισι καὶ τῆς δεξιᾶς ἀκαταπλήκτως αὐτὸν λαβόμενος, κατέπαυσε μὲν παραχρῆμα τοῦ θύειν. εὖ μάλα δὲ συμβουλευτικῶς μετά τινος θείου παραστήματος παρῄνει, παύσασθαι τῆς πλάνης. μὴ γὰρ καλῶς ἔχειν καταλιπόντας τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν, εἰδώλοις καὶ δαίμοσι θύειν. τοῦτο δὲ ὡς ἔοικεν, ἐνεχειρεῖτο τῷ μειρακίῳ, τῆς ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸν προαγούσης ἐνθέου δυνάμεως μονονουχὶ βοώσης διὰ τοῦ γινομένου. ὡς ἄρα τοσοῦτον C ἀποδέοιεν χριστιανοὶ οἵ γε ὄντως τοιοῦτοι, ἧς ἅπαξ ἠξιώθησαν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας μεταβάλλεσθαι, ὡς μὴ μόνον ὑπεράνω καθίστασθαι τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις κολαστηρίων, παρρησιάζεσθαι δ' εἰσέτι μᾶλλον, εὐγενεῖ τε καὶ ἀπτόμῳ γλώττῃ ἐλευθεροστομεῖν, καὶ εἰ οἷόν τε καὶ τοὺς διώκοντας αὐτοὺς μεταθεμένους τῆς ἀγνωσίας, τὸν μόνον ὄντα Θεὸν ἐπιγνῶναι παρακαλεῖν. ἐπὶ τούτοις ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, παραχρῆμα μὲν ὅσα εἰκὸς αὐτὸν, ὡς ἂν ἐπὶ τοιούτῳ τολμήματι θηρῶν δίκην ἀγρίων πρὸς τῶν ἀμφὶ τὸν ἡγεμόνα D διασπαραχθεὶς, καὶ μυρίας καθ' ὅλου τοῦ σώματος πληγὰς ἀνδρειότατα ὑπομείνας, τέως μὲν αὐτίκα δεσμωτηρίῳ παραδίδοται. ἔνθα νυχθήμερον ἄμφω τὼ πόδε ἐπὶ τοῦ βασανιστικοῦ διαταθεὶς ξύλου, τῇ ἐπιούσῃ προσάγεται τῷ δικαστῇ· εἶτα θύειν ἐκβιαζομένου, πᾶσαν ἐνδείκνυται πρὸς πόνους καὶ φρικτὰς ἀλγηδόνας καρτερίαν. τὰς πλευρὰς οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ πλεονάκις ἄχρις ὀστέων καὶ αὐτῶν σπλάγχνων καταξανθείς. πληγάς τε κατὰ προσώπου καὶ αὐχένος τοσαύτας δεξάμενος, ὡς μηδ' ὑπὸ τῶν εὖ καὶ ἀκριβῶς αὐτὸν πάλαι εἰδότων, διοιδήσαντα τὸ πρόσωπον, ἔτι γινώσκεσθαι.

ἀλλὰ γὰρ μηδὲ πρὸς τὰ τοσαῦτα ἐνδιδόντος, λίνοις ἐλαίῳ δεδευμένοις τὼ πόδε αὐτοῦ καλύψαντες, πῦρ ὑφῆπτον ἐκ προστάξεως οἱ βασανισταί· ἐφ' οἷς ὁποίας ὑπήνεγκεν ὁ μακάριος ἀλγηδόνας, πάντα λόγον ὑπεραίρειν μοι δοκῶ. καθίκετο γοῦν αὐτοῦ διατῆξαν τὰς σάρκας, καὶ τῶν ὀστέων τὸ πῦρ. ὡς κηροῦ δίκην λείβεσθαι καὶ ἀποστάζειν ἐκτηκομένην τὴν ἰκμάδα τοῦ σώματος· ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ πρὸς ταῦτα ἐνδοὺς, ἡττημένων ἤδη καὶ μονονοὐκ ἀπειρηκότων πρὸς τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον καρτερίαν αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων, αὖθις δεσμοῖς εἴργνυται· τριταῖός τε αὖ προσαχθεὶς τῷ δικαστῇ καὶ τὴν αὐτὴν ὁμολογήσας πρόθεσιν, καίτοι γε λοιπὸν ἡμιθνὴς ὑπάρχων, ὑποβρύχιος θαλάττῃ παραδίδοται. τὰ δ' ἐπὶ τούτοις παραχρῆμα γενόμενα, ῥηθέντα μὲν οὐκ ἀπεικὸς παρὰ τοῖς μὴ ὄψει παρειληφόσιν ἀπιστηθήσεσθαι· ἡμᾶς δ' ὅμως καὶ περὶ τούτου ἀκριβῶς εἰδότας, οὐχ αἱρεῖ λόγος μὴ οὐχὶ ἐκ παντὸς παραδοῦναι τῷ λόγῳ τὴν ἱστορίαν, τῷ καὶ μάρτυρας εἶναι τοῦ γεγενημένου ἁπλῶς εἰπεῖν ἅπαντας τοὺς τὴν Καισάρειαν οἰκοῦντας. οὐδεμία γοῦν ἡλικία τῆς παραδόξου ταύτης ἀπελείφθη θέας. αὐτίκα γοῦν ὡς ἐδόκει μάλιστα κατὰ μέσου πελάγους ἐν ἀπείροις βυθοῖς τὸν ἱερὸν ὄντως ἐκεῖνον καὶ τρισμακάριον ἐμβαλεῖν, κλόνος ἀθρόως οὐχ ὁ τυχὼν καὶ βρασμὸς αὐτήν τε τὴν θάλασσαν καὶ τὸ περιέχον ἅπαν διαχεῖ. ὡς καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν πόλιν ἅπασαν πρὸς τοῦ γενομένου σεισθῆναι. ἅμα δὲ τῷ παραδόξῳ τούτῳ καὶ ἀθρόῳ σεισμῷ, τοῦ θείου μάρτυρος τὸν νεκρὸν ἡ θάλαττα, ὥσπερ μὴ οἵα τε οὖσα φέρειν αὐτὸν, πρὸ τῶν τῆς πόλεως ἐκβράσσει πυλῶν. καὶ τοιαῦτα μὲν ἦν τὰ κατὰ τὸν θεσπέσιον Ἀπφιανὸν, Ξανθικοῦ μηνὸς δευτέρᾳ, ἥτις ἂν εἴη πρὸ τεσσάρων νώννων Ἀπριλλίων, ἡμέρα παρασκευῆς τελειωθέντα.

A Verùm cùm ille tantis doloribus nullatenus cederet, tortores juſſu Præſidis linum oleo madefactum pedibus ejus circumponentes, ignem poſtea ſubjecerunt. Quo facto quantos beatiſſimus martyr dolores perſenſerit, nulla ut arbitror oratione explicari poteſt. Ignis ſiquidem conſumptis ejus carnibus ad oſſa uſque penetrabat: adeo ut univerſus humor corporis ceræ inſtar liquefactus ſtillatim diffflueret. Sed neque his cruciatibus ſuperatus, licet jam victis & ob portentoſam ejus fortitudinem animo deſpondentibus adverſariis, rurſus B in vincula compingitur. Dehinc tertio poſt die judici oblatus, eandemque fidei conſtantiam profeſſus, licet ſemivivus, in profundum mare demerſus eſt. Ea verò quæ continuò ſubſecuta ſunt, illis fortaſſe ſi retulero, incredibilia videbuntur qui oculis ſuis hæc minimè viderunt. Verùm tametſi id procul dubio eventurum intelligam, facere nullo modo poſſum, quin rem geſtam poſterorum memoriæ commendem: quippe cum univerſi propemodum incolæ urbis Cæſareæ teſtes huius miraculi exſtiterint. Nulla certè ætas C tam ſtupendæ rei ſpectaculo non interfuit. Poſtquam igitur ſanctiſſimum illum ac beatiſſimum juvenem medio mari in altiſſimum, ut ipſis videbatur, gurgitem ſubmerſerunt, repentè tantus motus tantuſque fragor non ſolum mare verùm etiam cælum omne concuſſit, ut terra quoque & ipſa Cæſarienſium civitas eo motu quateretur. Eodemque temporis momento quo repentinus ille ac mirabilis terræ motus acciderat, divini martyris cadaver, utpote quod marini fluctus continere non poterant, ab iiſdem ante portas ciD vitatis ejectum eſt. Hujuſmodi fuit exitus admirandi Apphiani die ſecundo menſis Xanthici, quod eſt ante diem quartum nonas Apriles, feria ſexta.

Caput V.

De Vipiano & Ædeſio martyribus.

ὙΠὸ δὴ τὸν αὐτὸν καιρὸν, αὐταῖς τε ἡμέραις, ἐπὶ τῆς Τυρίων πόλεως νεανίας Οὐλπιανὸς ὄνομα, μετὰ δεινὰς καὶ αὐτὸς αἰκίας, μάστιγάς τε χαλεπωτάτας, ἅμα κυνὶ καὶ ἀσπίδι τῷ ἰοβόλῳ ἑρπετῷ ὠμοβοΐνῃ περιβληθεὶς δορᾷ, θαλάττῃ παραδίδοται. διό μοι δοκεῖ ἐν τοῖς Ἀπφιανοῦ

PEr idem tempus iiſdemque pæne dieb⁹ in urbe Tyro adoleſcens quidam Ulpianus nomine, poſt crudeles plagas & acerbiſſima flagrorum verbera, unà cum cane & aſpide in culeum ex crudo bovis corio inſutus, in mare præcipitatus eſt. Proinde cum Apphiani

martyrio jure merito hic à nobis commemorandus videtur. Aliquanto post tempore Ædesius, tam secundùm Deum quàm juxta carnem Apphiani frater germanus, germana cum illo perpessus est. Quippe post innumerabiles confessiones; post diuturnos carceris & vinculorum cruciatus; post Præsidum sententias quibus ad metalla Palæstinæ fuerat condemnatus; post vitæ rationem planè Philosophicam quam in pallio Philosophico agens perpetuò traduxerat: longiùs enim quam frater in disciplinis processerat, utpote qui operam dedisset Philosophiæ: tandem apud Alexandriam cùm Judicem qui de Christianis quæstionem habebat, supra modum debacchantem atque insultantem vidisset; & nunc quidem viros graves variis afficientem contumeliis: nunc mulieres eximia castitate præditas atque etiam virgines Deo devotas lenonibus ad omne genus turpitudinis dedentem, idem ac frater facere conatus est. Cùm enim hæc ipsi intolerabilia viderentur, ingenti animi fiducia accessit ad Judicem. Cúmque verbis simul & factis illum pudore atque ignominia perfudisset, posthæc multiplices tormentorum cruciatus fortiter perpessus, tandem in mare præcipitatus, eodem quo frater genere mortis interiit. Et hæc quidem Ædesio tametsi aliquanto post tempore, ut jam dixi, ad hunc modum contigerunt.

A μαρτυρίοις εὐλόγως ἡμῖν μνημονευέσθω καὶ οὗτος. ἀδελφὰ δὲ τῷ Ἀπφιανῷ σμικρὸν τῷ χρόνῳ ὕστερον ὑπομείνας, ὁ μὴ μόνον αὐτοῦ κατὰ Θεόν, καὶ σώματι δὲ ὁμοπάτριος ἀδελφὸς Αἰδέσιος, μετὰ μυρίας ὅσας ὁμολογίας καὶ πολυχρονίους δεσμῶν κακώσεις. ἡγεμονικάς τε ἀποφάσεις, ἐν αἷς τοῖς κατὰ Παλαιστίνην δέδοται μετάλλοις. καὶ μετὰ τὴν ἐν πᾶσι τούτοις φιλόσοφον ἐν τρίβωνος σχήματι ἀγωγήν. καὶ γὰρ οὖν αὐτὸς πλέον τι τοῦ ἀδελφοῦ παιδείας κεκτημένος, καὶ B ἀπὸ μαθημάτων φιλοσόφων ὥρμητο. τελευτῶν δῆτα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως τὸν αὐτόθι συνιδὼν δικαστὴν χριστιανοῖς δικάζοντα, πέρα τε τῶν προσηκόντων ἐμπαροινοῦντα. καὶ τοτὲ μὲν σεμνοῖς ἀνδράσι ποικίλως ἐνυβρίζοντα. τοτὲ δὲ γυναῖκας σωφροσύνης τῆς ἀνωτάτω καὶ αὐτοπαρθένους ἀσκητρίας εἰς αἰσχρὰς ὕβρεις πορνοτρόφοις παραδιδόντα. ταὐτὸν ἐγχειρειρήσας τῷ ἀδελφῷ, ὅτι δὴ ἀφόρητα εἶναι αὐτῷ τὰ γινόμενα ἐδόκει, παραστήματι θαρσαλέῳ πρόσεισι. λόγοις τε καὶ ἔργοις τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίᾳ περιβαλών, κἀπὶ τούτοις καρτερῶς εὖ μάλα βασάνων πολυτρόπους ὑπομείνας αἰκίας, τὴν ἀδελφικὴν ἀπηνέγκατο, C θαλάττῃ παραδοθείς, τελευτήν· ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον, ὥς δ' οὖν ἔφην μικρὸν τοῦ χρόνου ὕστερον, τοῦτον ἐγενήθη τὸν τρόπον.

Caput VI.

De Agapio martyre.

ANno autem quarto persecutionis adversus nos concitatæ, die vicesimo mensis Dii, quod est ante diem duodecimum Calendas Decembres, feria sexta, apud eandem urbem Cæsaream martyrium prorsus memorabile perpetratum est, præsente tyranno ipso Maximino, & ob natalem suum spectacula populis exhibente. Cùm esset vetus consuetudo, ut præsentibus Imperatoribus magnifica, si unquam aliàs, spectacula majorem solito voluptatem spectantibus præberent; novis undique & inusitatis conquisitis miraculis, partim ferarum quæ ex India aut Æthiopia aut aliunde advectæ in amphitheatrum introducebantur; partim hominum qui exercitatis ante corporibus stupenda exhibentes artis suæ specimina, spectatores mirabili volu-

ΤΕτάρτῳ γε μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἔτι διωγμοῦ, πρὸ δώδεκα Καλανδῶν Δεκεμβρίων, ἣ γένοιτ' ἂν μηνὸς Δίου εἰκάδι, προσαββάτου ἡμέρα, κατὰ τὴν αὐτὴν Καισάρειαν, γραφῆς ὡς ἀληθῶς ἄξιον, αὐτοῦ δὴ τοῦ τυράννου D Μαξιμίνου παρόντος καὶ θέας τοῖς πλήθεσι φιλοτιμουμένου κατὰ τὴν λεγομένην αὐτοῦ γενέθλιον ἡμέραν, ἀπετελέσθη τοιοῦτον. ἔθους τὸ πρὶν ὄντος ἐπὶ βασιλέων, εἰ καὶ ἄλλοτε τὰς φιλοτίμους θέας πλείους τοῖς θεαταῖς ἐμπαρέχειν θυμηδίας, καινῶν καὶ ξένων τά τε συνήθη παραλλαττόντων τῶν θεαμάτων, ζώων ὅπῃ τῶν ἐξ Ἰνδίας ἢ Αἰθιοπίας, ἢ καὶ ἄλλοθεν εἰσκομιζομένων. ἢ καὶ ἀνδρῶν ἐντέχνοις τισὶ σωμασκίαις, παραδόξους ψυχαγωγίας τοῖς ὁρῶσιν ἐνδεικνυμένων, πάντως

πτοῦ καὶ τότε οἷα βασιλέως τὰς θέας παρέχοντος, πλεῖόν τι καὶ παράδοξον χρῆν ὑπάρξαι ταῖς φιλοτιμίαις. τί τοίνυν τοῦτο ἦν; μάρτυς τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος παρήγετο εἰς μέσον, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ὑπεραγωνιζόμενος. Ἀγάπιος οὗτος ἦν, ὁ δεύτερος ἅμα τῇ Θέκλᾳ θηρσὶν ἐπὶ βορᾷ δεδόσθαι μικρῷ πρότερον δεδηλωμένος· ὃς δὴ καὶ ἄλλοτε δεσμωτηρίου τρίτον καὶ πολλάκις ἅμα κακούργοις ἐμπομπεύσας τῷ σταδίῳ, ἀεί γε μὴν κατὰ χρόνους τοῦ δικαστοῦ μετὰ τὰς ἀπειλὰς, ἤτοι κατ' οἶκτον, ἢ κατ' ἐλπίδα τοῦ μεταθήσεσθαι τῆς προθέσεως, εἰς ἑτέρους αὐτὸν ἀγῶνας ὑπερτιθεμένου, τότε δὴ βασιλέως ἐπιπαρόντος ἤγετο, ὥσπερ ἐπίτηδες εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ πεφυλαγμένος, ὡς ἂν κἀκεῖνο τὸ Σωτήριον ῥῆμα, ὃ τοῖς μαθηταῖς θείᾳ γνώσει προηγόρευεν, ὡς ἄρα καὶ ἐπὶ βασιλέων ἀχθήσονται ἕνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυρίας, καὶ ἐπ' αὐτοῦ πληρωθείη. φέρεται δὴ εἰς μέσον τὸ στάδιον σὺν καί τινι κακούργῳ. φόνῳ δὲ τοῦ δεσπότου τοῦτον ἐνέχεσθαι ἔλεγον. εἶθ' ὁ μὲν τοῦ δεσπότου φονεὺς τοῖς θηρσὶ παραβληθεὶς, ἐλέου καὶ φιλανθρωπίας ἠξίωτο, μονονουχὶ κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Βαραββᾶν. βοαῖς δ' ἐπὶ τούτῳ καὶ εὐφημίαις τὸ πᾶν ἐξηχεῖτο θέατρον, ὡς ἂν τοῦ μιαιφόνου φιλανθρώπως πρὸς τοῦ βασιλέως σεσωσμένου, τιμῆς τε καὶ ἐλευθερίας ἠξιωμένου· ὁ δὲ τῆς θεοσεβείας ἀθλητὴς, ἀνακαλεῖται μὲν πρότερον ὑπὸ τοῦ τυράννου. εἶτα ἄρνησιν τῆς προθέσεως αἰτηθεὶς ἐπ' ἐλευθερίας ἐπαγγελίᾳ, μεγάλῃ φωνῇ διαμαρτύρεται. μὴ φαύλης μὲν ἕνεκεν αἰτίας, εὐσεβείας δὲ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ, προθύμως καὶ μεθ' ἡδονῆς, ἴσα δ' ἂν ἐπάγοιτο αὐτῷ, γενναίως ὑποστήσεσθαι· καὶ τοῦτ' εἰπὼν, ἅμα λόγῳ τοὔργον ἐπάγει, δρομαῖος ἀντικρὺς ἀπολυθείσῃ κατ' αὐτοῦ ἄρκτῳ ὑπαντιάσας, ταύτῃ τε ἑαυτὸν ἀσμενέστατα ἐπιδεδωκὼς εἰς βορὰν· μεθ' ἣν ἔμπνους εἰς τὸ δεσμωτήριον αἴρεται. μίαν τε ἐνταῦθα ἐπιβιώσας ἡμέραν, τῇ ἑξῆς λίθων αὐτοῦ προσαρτηθέντων τοῖς ποσὶ, μέσῳ πελάγει καταποντοῦται. τοιοῦτο καὶ τὸ τοῦ Ἀγαπίου μαρτύριον.

A ptate oblectabant: tunc quoque, utpote
Imperatore ipso spectacula præbente,
magnificentius aliquid & admirabilius
solito, in apparatu ludorum inesse omni-
no oportebat. Quid verò illud fuit? No-
stræ religionis martyr in medium addu-
ctus est, pro vera & sola pietate pugna-
turus, nomine Agapius: quem unà cum
Thecla ad bestias damnatum fuisse se-
cundo persecutionis anno retulimus.
Hic igitur cùm ter jam antea ex carce-
re eductus & sæpius cum maleficis solem-
ni pompa traductus esset in stadio; Ju-
dice post varias comminationes ad alia
subinde certamina ipsum differente, si-
B ve quòd miseratione ejus caperetur, si-
ve quòd à proposito eum abduci posse
sperabat, tunc tandem præsente Impe-
ratore productus est: tanquam de indu-
stria ad id tempus reservatus, ut in ipso
verbum illud compleretur quod Serva-
tor noster per divinam præscientiam di-
scipulis suis prædixerat; fore ut coram *Matth. 10.*
Regibus adducerentur propter nomi-
nis ipsius confessionem. Trahitur ergo
in medium stadium unà cum noxio
quodam, qui dominum peremisse fere-
batur. Posthæc is quidem qui dominum
suum interfecerat, bestiis objectus, ve-
niam & clementiam Imperatoris pro-
C meruit, eodem pæne modo quo ille qui
temporibus Servatoris nostri fuit Barab-
bas. Quam ob causam totum repentè
amphitheatrum acclamationibus & lau-
dibus personare cœpit, quia scilicet Im-
perator cruentum homicidam benignis-
simè servaverat, & honore ac libertate
donaverat. Ille verò divinæ religionis
athleta, primùm quidem ab Imperatore
accitus est. Deinde cùm ab eo postula-
retur ut fidei suæ propositum abjuraret,
promissa ipsi si id faceret libertate; con-
tenta voce professus est, se non ob ali-
D quod crimen, sed pro pietate in Deum
omnium Conditorem, quæcunque sibi
inferrentur supplicia non modo alacri
ac forti animo, sed etiam cum voluptate
esse subiturum. Hæc locutus, simul cum
dictis facta conjungens, ursæ quæ adver-
sus ipsum dimissa fuerat, concito cursu
obviam occurrit, seq; ipsum bestiæ de-
vorandum libentissimè obtulit. Post cu-
jus laniatus, adhuc spirans in carcerem
reportatur. Ubi cùm diei spatio super-
vixisset, sequenti die appensis ad pedes
ejus lapidibus, medio mari submer-
sus est. Hujusmodi fuit Agapii marty-
rium.

Caput VII.

De Theodosia virgine, & de Domnino & Auxentio martyribus.

CUm verò quintus jam annus persecutionis volveretur, die secundo mensis Xanthici, quod est ante diem quartum nonas Apriles, ipso Dominicę Resurrectionis die, rursus apud Cæsaream Theodosia virgo ex urbe Tyro oriunda, fidelis gravisque inprimis puella, nondum octodecim annos nata, ad vinctos quosdam accessit, qui Regnum Dei liberè confitentes ante Prætorium sedebant; tum ut eos salutaret, tum ut, quod credibile est, eosdem rogaret, ut cùm ad Deum pervenissent, sui memores esse vellent. Quo facto, quasi impium quoddam ac nefarium facinus perpetrasset, correpta à militibus deducitur ad Præsidem. Ille confestim ut erat insanus, & belluino quodam furoris impetu incitatus, cùm eam acerbis atque horrendis tormentis excruciasset, & latera ipsius ac papillas ad ipsa usque ossa ferreis ungulis exarasset; spirantem adhuc & læto atque hilari vultu cuncta tolerantem, marinis fluctibus mergi jubet. Inde ad reliquos Christi Confessores se transferens, omnes ad æris metalla quæ sunt apud Phœnum Palæstinæ damnavit. Posthæc die quinto mensis Dii, hoc est, ut Romani dicunt, nonis Novembris, in eadem urbe Cæsarea Silvanus qui etiamtum Presbyter & Confessor erat, sed paulò post ad Episcopatus honorem evectus martyrium consummavit, & alii quidam ejus comites; cùm pro vera pietate singularem constantiam ostendissent, ad opus in iisdem metallis faciendum ab eo quem dixi Præside condemnati sunt; decretumque ut pedum juncturæ candente ferro prius ipsis debilitarentur. Eodem temporis momento quo adversus istos sententiam tulerat, virum quendam innumeris aliis confessionibus nobilitatum Domninum nomine, qui ob singularem in dicendo libertatem universis Palæstinis erat notissimus, vivum comburi præcepit. Post hæc idem Judex in excogitandis malis eximius artifex, & qui ad doctrinam Christi expugnandam nova quædam insidiarum ac fraudum genera commentus est, inaudita prius supplicia adversus Dei cultores excogitavit. Ac tres quidem pugilatu inter se dimicare, latâ sententiâ coëgit; quen-

A Ἤδη δὲ καὶ εἰς πέμπτον ἔτος τοῦ διωγμοῦ παραταθέντος, μηνὸς δευτέρᾳ Ξανθικοῦ, ἥτις ἐστὶ πρὸ τεσσάρων νωνῶν Ἀπριλλίων, ἐν αὐτῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, αὖθις ἐπὶ τῆς Καισαρείας Θεοδοσία τῶν ἀπὸ Τύρου παρθένος, πιστὸν καὶ σεμνότατον κόριον, οὐδ' ὅλως ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα, δεσμίοις τισὶ καὶ αὐτοῖς τὴν Χριστοῦ βασιλείαν ὁμολογοῦσι, πρό τε τοῦ δικαστηρίου καθεζομένοις, πρόσεισιν ὁμοῦ φιλοφρονουμένη, καὶ οἷα εἰκὸς ὑπὲρ τοῦ μνημονεύειν αὐτῆς πρὸς τὸν Κύριον γενομένους, παρακαλοῦσα. τοῦτο δὲ πράξα-

B σαν, ὥσπερ ἀνόσιόν τι καὶ ἀσεβὲς εἰργασμένην ἀφαρπάσαντες στρατιῶται, ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. αὐτίκα δ' οὗτος ἅτε τις ἐμμανὴς καὶ τὸν θυμὸν θηριωδέστατος, δειναῖς καὶ φρικωδεστάταις βασάνοις κατὰ πλευρῶν καὶ μαζῶν μέχρι καὶ αὐτῶν ὀστέων αἰκισάμενος, ἔμπνουν ἔτ' αὐτὴν, ὅμως δ' οὖν πρὸς ἅπαντα γεγηθότι καὶ φαιδρῷ ἱσταμένην προσώπῳ, τοῖς θαλαττίοις κύμασιν ἐμβληθῆναι προστάττει. εἶτ' ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τοὺς λοιποὺς μεταβὰς ὁμολογητὰς, τοῖς κατὰ Φαινὼ τῆς Παλαιστίνης χαλκοῦ μετάλλοις τοὺς πάντας παραδίδωσιν. ἐπὶ τού-

C τοις, Δίου μηνὸς πέμπτῃ, κατὰ δὲ Ῥωμαίους νώναις Νοεμβρίαις, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως τοὺς ἀμφὶ Σιλβανὸν ἔτι δὴ τότε ὄντα πρεσβύτερον, ὁμολογήσαντα. ὃν οὐκ εἰς μακρὸν ὕστερον ἐπισκοπῇ τιμηθῆναί τε καὶ μαρτυρίῳ συνέβη τελειωθῆναι. γενναιοτάτην ἔνστασιν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐπιδειξαμένους, τοῖς εἰς τὸ αὐτὸ χαλκοῦ μέταλλον πόνοις ὁ αὐτὸς ἐγκρίνει. καυτῆρσι πρότερον τῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὐτοῖς ἀχρειωθῆναι προστάξας, ἐκδίδωσιν. ἅμα δὲ τῇ κατὰ τούτων ἀποφάσει, ἄνδρα μυρίαις ἄλλαις ὁμολογίαις διαπρέψαντα. Δομνῖνος ἦν οὗτος ὁ

D διὰ περιττὴν ἐλευθερίαν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἅπασι γνωριμώτατος, τῇ διὰ πυρὸς ἐκδίδωσι κολάσει· μεθ' ὃν ὁ αὐτὸς δικαστὴς δεινὸς ἐπινοητής τις ὢν κακίας, καὶ τῶν κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιχειρημάτων καινουργός, τὰς μηδ' ἀκουσθείσας πώποτε κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπενόει τιμωρίας· καὶ τρεῖς μὲν εἰς τὸ μονομαχεῖν ἐπὶ πυγμῇ καταδικάζει. Αὐξέντιον

πον δὲ σεμνὸν καὶ ἱερὸν πρεσβύτην, θηρίοις βορὰν παραδίδωσιν· ἄλλους δ' αὖ πάλιν τελείων ἀνδρῶν φέροντας ἡλικίαν εἰς εὐνούχους ἐκτεμὼν, τοῖς αὐτοῖς κατακρίνει μετάλλοις· ἑτέρους δ' αὖ πάλιν μετὰ χαλεπὰς βασάνους δεσμωτηρίῳ καθείργνυσιν. ἐν οἷς καὶ ὁ πάντων ἐμοὶ ποθεινότατος ἑταίρων Πάμφιλος ἦν, τῶν καθ' ἡμᾶς μαρτύρων ἀνὴρ πάσης ἕνεκεν ἀρετῆς ἐπιδοξότατος. τούτου τὴν ἐν ῥητορικοῖς λόγοις φιλοσόφοις τε μαθήμασιν ἀπόπειραν πρότερον ὁ Οὐρβανὸς λαβὼν, εἶθ' ὕστερον θύειν καταναγκάσας. ὡς ἀνανεύοντα καὶ μηδ' ὅλως ἐν λόγῳ τὰς ἀπειλὰς ἑώρα τιθέμενον, τὸ πανύστατον ἀγριάνας, σφοδροτέραις αὐτὸν αἰκίζεσθαι βασάνοις προστάττει. καὶ δὴ ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν, αὐτοῦ διὰ ἐπιμόνων καὶ φιλονείκων ξυστήρων ὁ θηριωδέστατος μονονουχὶ ἐμφορηθεὶς, αἰσχύνην γε μὴν ἐπὶ πᾶσι καταχεάμενος, τοῖς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ καὶ αὐτὸν ὁμολογηταῖς καταλέγει. ἐπὶ δὲ τῇ κατὰ τῶν ἁγίων ὠμότητι ὁποίας ἀμοιβῆς παρὰ τῇ θείᾳ δίκῃ τεύξεται, τοσαῦτα κατὰ τῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἐμπαροινήσας, διαγνῶναι ῥᾴδιον ἐκ τῶν τῆδε προοιμίων. δι' αὐτῶν εὐθὺς καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τοῖς κατὰ τοῦ Παμφίλου τετολμημένοις, αὐτὸν ἔτι τῆς ἡγεμονίας ἐχόμενον, ἡ θεία μετῆλθεν δίκη ἀθρόως οὕτως. τὸν χθὲς ἄνω που ἐφ' ὑψηλοῦ βήματος δικάζοντα, καὶ πρὸς τοῦ στρατιωτικοῦ δορυφορούμενον στίφους, ὅλου τε τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἐπάρχοντα, ὁμοδίαιτόν τε οἷα φιλαίτατον καὶ ὁμοτράπεζον αὐτῷ τῷ τυράννῳ καθεστῶτα, διὰ μιᾶς γυμνώσασα νυκτὸς, καὶ τῶν τοσούτων ἀξιωμάτων ἔρημον καταστήσασα, ἀτιμίαν τε καὶ αἰσχύνην ἐπὶ τῶν πρότερον ὡς ἂν ἄρχοντα αὐτὸν τεθηπότων, καταχέασα. δειλόν τε καὶ ἄνανδρον, γυναικώδεις τε προϊέμενον φωνὰς καὶ ἱκεσίας ὅλῳ τῷ ἔθνει οὗ δὴ καὶ ἦρχεν, ἐπιδείξασα. αὐτόν τε τὸν Μαξιμῖνον ἐφ' ᾧ τὸ πρὶν γαυριῶν ἐφρυάττετο, ὡς ἂν διαφερόντως αὐτὸν τῶν δρωμένων αὐτῷ καθ' ἡμῶν ἕνεκα στέργοντι, δικαστὴν ἀπηνῆ καὶ ὠμότατον ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας καταστήσασα. ὡς καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καθ' αὐτοῦ ψῆφον ἐξενεγκεῖν, μετὰ πολλὴν τὴν ἐφ' οἷς ἐξηλέγχετο ἀτοπήμασιν αἰσχύνην. ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὁδοῦ πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω·

A dam verò sanctum ac venerabilem senem nomine Auxentium, bestiis objecit. Alios item jam adultos & virilem ætatem ingressos, exsectis prius testiculis ad eadem metalla damnavit. Alios rursus post acerbissima tormenta in carcerem conjecit. Inter quos erat & Pamphilus omnium sodalium mihi longè carissimus; qui præ cunctis nostræ ætatis martyribus, ob eximiam virtutem, præcipuam laudem & gloriam est consecutus. Ac primùm quidem Urbanus ejus tum in arte dicendi, tum in Philosophia peritiam experimento aliquo cognoscere voluit; B deinde sacrificare illum jubens, cùm renuentem minasque ipsius aspernantem videret; supra modum efferatus, gravioribus eum tormentis excruciari præcepit. Posthæc ungularum quibus latera ejus persulcaverat crebritate ac pertinacia tantum non carnibus illius pastus vir immanissimus, cùm ex his omnibus nihil preter dedecus atque ignominiam retulisset, tandem illum ceteris qui in carcere erant Confessoribus aggregavit. Hic porrò qui adversus martyres Christi tantopere debacchatus est, cujusmodi pœna apud justissimũ C Dei tribunal afficiendus sit, ob sævitiam qua in Sanctos est usus, ex ipsis quæ in hac vita expertus est quasi proludiis licet cognoscere. Etenim statim post illa quæ adversus Pamphilum nefariè admiserat, cum adhuc provinciam administrantem ultio divina corripuit. Quæ quidem hominem illum qui hesterno die in excelso tribunali residens jus dicebat, militum satellitio stipatus, totiusque provinciæ Palæstinæ Rector; qui contubernalis tyranni, utpote amicorũ præcipuus, & conviva ejusdem exstiterat: repentè unius noctis spatio spoliatum cunctis hisce dignitatibus nudavit; D & coram ipsis qui nuper illum utpote Præsidem coluerant, pudore atq; ignominia perfudit: & abjectum atque ignavum, vocesq; ac preces muliebri more fundentem, universæ quam rexerat gentis conspectui exhibuit: ipsum denique Maximinum, quo sese maximè ille efferebat, utpote ei carus inprimis & acceptus ob ea quæ adversus nostros crudeliter agebat, inexorabilem & crudelissimum ipsi Judicem in ipsa urbe Cæsarea constituit. Post plurima enim opprobria quibus ob illa quorum convictus fuerat crimina affectus est, tandem Imperator capitali eum sententia damnavit. Sed hoc à nobis obiter di-

ctum sit. Cùm verò opportunum tempus adfuerit; & impiorum qui præcipuè adversus nos insurrexerunt, & ipsius adeò Maximini eorumq; quos habuit consiliorum ministros, mortem ac funestos exitus commodiùs memorabimus.

γένοιτο δ' ἂν προσήκων καιρὸς, ἐν ᾧ τῶν δυσεβῶν οἱ μάλιστα καθ' ἡμῶν ἐστρατεύσαντο, αὐτοῦ τε τοῦ Μαξιμίνου καὶ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, τὰ τέλη καὶ τῶν βίων τὰς καταστροφὰς ὁ λόγος ἡμῖν ἐπὶ σχολῆς παραλήψεται.

Caput VIII.

De aliis Confessoribus deque Valentina ac Pauli martyrio.

Cum in sextum usque annum persecutionis adversus nos procella continuò desævirет, ex Confessoribus divinæ Religionis quorum innumerabilis multitudo jampridem apud Thebaïdem versabatur in loco qui Porphyrites vocatur ex nomine marmoris quod ibidem effoditur, centum ferè viri tribus demptis, unà cum mulieribus & parvulis admodum liberis ad Præsidem Palæstinæ transmissi sunt. Quibus omnibus, cùm universorum Opificem Deum Christumque confessi essent, Firmilianus Præses qui Urbano successerat, sinistri pedis curvaturas simul cum ipsis nervis candente ferro exscindi: dextrosque oculos primùm quidem mucronibus confodi simul cum membranis & pupillis; deinde ad ipsas usque radices cauterio peruri, tanquam ex Imperatoris mandato præcepit. Posthæc ad metalla Provinciæ Palæstinæ, laboribus & ærumnis conficiendos transmittit. Nec verò hos solos hujusmodi supplicia perpessos vidimus; verum etiam ex Palæstinis illos quos ad pugilatus certamina condemnatos paulò ante retulimus; eò quod scilicet nec annonam ex Principis ærario accipere, nec consueto pugilibus more quotidianis proludiis exerceri sustinerent. Quam ob causam non solum Procuratoribus, sed ipsi etiam Maximino exhibiti; cùm invictam in Christi confessione constantiam famis & flagrorum tolerantiâ declarassent, eadem cum illis de quibus diximus pertulerunt; adjunctis quibusdam aliis Confessoribus in ipsa urbe Cæsarea. Post hos deinde quidam alii qui apud Gazam capti fuerant, dum ad audiendas sacræ Scripturæ lectiones convenirent; pars easdem quas superiores illi oculorum pedumque mutilationes sustinuerunt: pars sulcatis lateribus multò graviores cruciatus pertulerunt. Ex quibus

Καὶ εἰς ἕκτον δὲ ἔτος πνεύσαντος ἐπιμόνως τοῦ καθ' ἡμῶν χειμῶνος, εἶχε μὲν πρὸ τούτου τὸ καλούμενον ἐν Θηβαΐδι φερωνύμως οὗ γίνεται Πορφυρίτου λίθου μέταλλον, πλείστην ὅσην πληθὺν τῶν τῆς θεοσεβείας ὁμολογητῶν· ἐξ ὧν τρισὶ δέουσι τὸν ἀριθμὸν, ἑκατὸν ἄνδρες ἅμα γυναιξὶ καὶ κομιδῇ νηπίοις πρὸς τὸν Παλαιστίνης ἡγούμενον διαπέμπονται· οὓς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὁμολογήσαντας, τῶν σκαιῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὐτοῖς νεύροις, καυτῆρσιν ἀποτμηθῆναι. καὶ αὖ πάλιν τῶν ὀφθαλμῶν τοὺς δεξιοὺς πρῶτον μὲν ξίφεσιν αὐτοῖς ὑμέσι καὶ κόραις ἐκκοπῆναι. εἶτα δὲ πυρὶ διὰ καυτήρων πάμπαν εἰς ῥίζας αὐτὰς ἀχρειωθῆναι, Φιρμιλιανὸς ὁ τῇδε διάδοχος Οὐρβανῷ πεμφθεὶς ἡγούμενος, ὡς ἂν ἐκ βασιλικοῦ νεύματος προστάττει· κἄπειτα αὐτοὺς τοῖς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν μετάλλοις μόχθου καὶ κακοπαθείας ἕνεκεν, ταλαιπωρεῖσθαι παραδίδωσιν. οὐ τούτους δὲ ἄρα μόνον τὰ τηλικαῦτα παθόντας, ἤρκει παραλαβεῖν ὀφθαλμοῖς. ἀλλὰ καὶ Παλαιστινῶν τοὺς ἐπὶ πυγμῇ εἰς μονομαχίας κατακεκρίσθαι, μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένους. ἐπεὶ μήτε τὰς ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τροφὰς, μήτε μὴν τὰς ἐπιτηδείους τῇ πυγμῇ μελέτας ὑπέμενον. ἤδη δὲ οὐκ ἐπιτρόποις αὐτὸ μόνον οἱ δηλούμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ Μαξιμίνῳ τούτου γε ἕνεκα παραστάντες. γενναιοτάτην ἔνστασιν ὁμολογίας διὰ λιμοῦ καρτερίας καὶ μαστίγων ὑπομονῆς ἐνδειξάμενοι, τὰ ὅμοια τοῖς δηλωθεῖσι πεπόνθασι, μεθ' ἑτέρων προστεθέντων αὐτοῖς ὁμολογητῶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας· ὧν κατὰ πόδας ἐπὶ τῇ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων συγκροτήσει κατὰ τὴν Γαζαίων πόλιν ἁλόντες ἕτεροι, οἱ μὲν τὰς αὐτὰς τούτοις ὑπέμειναν κατά τε τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ποδῶν πάθας. οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζους, φοβερωτάτων κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπειράθησαν βασάνων. ἐξ ὧν μία τις, τὸ μὲν σῶμα

γυνὴ, τὸν δὲ λογισμὸν ἄῤῥην, πορνείας ἀπειλὴν μὴ ἐνεγκοῦσα. εἰποῦσά τι ῥῆμα κατὰ τοῦ τυράννου, ὡς ἂν οὕτως ὠμοῖς δικασταῖς τὴν ἀρχὴν ἐπιτετραφότος, πρῶτον μὲν μαστίζεται. εἶτα δὲ μετέωρος ἐπὶ τοῦ ξύλου γινομένη, τὰς πλευρὰς αἰκίζεται. ὡς δ᾽ ἐπιμόνως καὶ σφοδρῶς ἐκ προστάξεως τοῦ δικαστοῦ τὰς βασάνους ἐπῆγον οἱ ταύτῃ τεταγμένοι, ὑπὲρ τοὺς παρ᾽ Ἕλλησιν ἐκείνους μαχητὰς ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ τεθρυλλημένους, μὴ βαστάσασα τὸ ἀνηλεὲς καὶ ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον τῶν πραττομένων, ἄλλη τις ὁμοίως τῇ προτέρᾳ τὸν τῆς παρθενίας ἐπανῃρημένη σκοπὸν, τὸ μὲν σῶμα πάνυ γε τὸ δοκεῖν εὐτελὴς καὶ τὴν ὄψιν εὐκαταφρόνητος, ῥωμαλέα δὲ ἄλλως τὴν ψυχὴν, καὶ μείζονα τοῦ σώματος τὸν λογισμὸν ἐνεστερνισμένη· καὶ μέχρι τίνος ἐκ μέσου τοῦ ὄχλου, τὴν ἐμὴν ὠμῶς οὕτως βασανίζεις ἀδελφὴν, ἀνέκραγε πρὸς τὸν δικαστήν· ὁ δὲ πικρότερον ὑποκινηθεὶς, αὐτίκα συλληφθῆναι κελεύει τὴν ἄνθρωπον· εἶτα σύρεται εἰς μέσον. καὶ τὸ σεβάσμιον τοῦ σωτῆρος ἐπιγραψαμένη ὄνομα, πρῶτον μὲν λόγοις θύειν ἀνεπείθετο. ὡς δ᾽ ἠπείθει, βίᾳ πρὸς τὸν βωμὸν εἵλκετο. ἡ δὲ ἀδελφὰ ἑαυτῇ πράττουσα καὶ τῆς προτέρας ἐχομένη προθυμίας, ἀδεεῖ καὶ θαρσαλέῳ ποδὶ λὰξ ἐντείνει τῷ βωμῷ, καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἅμα τῇ ἐπικειμένῃ ἀνατρέπει πυρᾷ. ἐφ᾽ ᾧ θηρὸς ἀγρίου δίκην ὁ δικαστὴς ὀξυνθεὶς τὸν θυμὸν, τοσαύτας μὲν αὐτῇ πρότερον αἰκίας κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτίθησιν, ὅσας οὐδενὶ τῶν πώποτε. μονονουχὶ καὶ ὠμῶν τῶν σαρκῶν αὐτῆς ἐμφορηθῆναι γλιχόμενος· ὡς δὲ κόρον αὐτῷ ἤδη τὰ τῆς μανίας ἐλάμβανεν. ἀμφω ζεύξας αὐτήν τε ταύτην ἅμα τῇ πρὸς αὐτῆς ἀδελφῇ προσαγορευθείσῃ, τὸν διὰ πυρὸς αὐτῶν καταψηφίζεται θάνατον. τούτων ἡ μὲν προτέρα τῆς Γαζαίων χώρας ἐλέγετο. τὴν δ᾽ ἑτέραν ἱστέον ἀπὸ τῆς Καισαρέων ὡρμῆσθαι, τὴν πολλοῖς γνώριμον Οὐλεντίναν τοὔνομα. τὸ ἐπὶ τούτῳ μαρτύριον πῶς ἂν κατ᾽ ἀξίαν διέλθοιμι, οὗ κατηξίωται ὁ τρισμακάριος Παῦλος. κατὰ μὲν τὴν αὐτὴν ταύταις ὥραν ὑπὸ μίαν ἀπόφασιν τὴν ἐπὶ θανάτῳ κριθεὶς. πρὸς αὐτῇ δὲ τελειώσει τὸν ἀποτέμνειν αὐτὸν ὅσον οὔπω μέλλοντα, βραχύ τι ὥρας ἐνδοῦναι αὐτῷ ἀντιβολήσας οὗ τυχὼν, λαμ-

A quædam in muliebri corpore virilem animum gerens; cùm stupri comminationem non sustineret: jacto adversus tyrannum convicio, quippe qui tam sævis Judicibus regendas provincias commisisset; primùm quidem flagris verberata est; dein sublimis in eculeo suspensa, admotas lateribus ungulas pertulit. Cùm verò ministri ad id constituti, omni pertinacia omniq; virium nisu instantes, jussu Judicis eam excruciarent, alia quædam mulier quæ virginitatis propositum perinde ac prior amplexa fuerat, ipso quidem aspectu vilis ac despicabilis, verùm forti & suprà quàm
B sexus ferebat sublimi animo prædita, ac longè præstantior pugnatoribus illis qui apud Græcos ob libertatem in loquendo omnium ore celebrantur, cùm tantam atrocitatem atque immanitatem ferre non valeret, ex media turba inclamare adversus Judicem cœpit: Quousque tandem adeò crudeliter meam torquebis sororem. Quo dicto ille exacerbatus, corripi repentè mulierem jubet. Tracta igitur in medium, cùm augusto Servatoris nostri nomine sese indigitasset, primùm quidem blandioribus verbis sollicitata est ut sacrificare vellet. Sed cùm id abnueret, vi ad
C aram pertracta est. Tum verò illa sui similis, nec de priore alacritate quidquam remittens, firmo ac fidenti pede aram calcibus incessit, eamque cum imposito ipsi rogo disturbat. Quam ob causam Judex instar truculentæ cujusdam bestiæ percitus, primùm quidem ejus latera tot tantisque ungularum ictibus laniari præcepit, quot nullius unquam antea; adeò ut crudis ejus carnibus saturari velle videretur. Postquam verò improbitatis ipsum satietas cœpit; ambas simul copulans, hanc ipsam scilicet cum illa quam sororem suam ap-
D pellaverat; flammis jussit absumi. Harum prior ex regione Gazensium orta esse ferebatur: altera verò Valentina nomine, multis probè cognita patriam habuit Cæsaream. Illud autem martyrium proximè subsecutum, quo beatissimus Paulus exornatus est, quo tandem modo pro dignitate explicare possim? Qui cùm eodem temporis articulo eademque quâ virgines illæ sententiâ, capitali supplicio damnatus fuisset: imminente consummationis suæ tempore, à carnifice qui caput ipsi jamjam erat præcisurus, breve temporis spatium sibi concedi flagitavit. Eoque impetrato,

contenta voce primùm quidem pro universa Christianorum gente preces ad Deum fudit, orans ut iisdem reconciliari vellet, utque pax illis ac securitas quamprimùm restitueretur. Tum pro Judæis supplicavit, ut per Christi fidem ad Deum conversi accederent. Deinde ordine progressus, eadem pro Samaritis obsecravit. Posthæc pro Gentilib⁹ qui errore mentis implicitii & ignoratione obcæcati tenebantur, Deum precatus est, ut ad agnitionem ejus tandem pervenirent, veramque religionem susciperent. Sed nec promiscuæ circumstantium turbæ mentionem prætermisit. Post hos omnes (ô verè eximiam & inexplicabilem animi mansuetudinem) pro ipso Judice à quo capitis supplicio damnatus fuerat; pro Imperatoribus, ac pro ipso etiam carnifice qui cervicem ipsi jamjam erat præcisurus, illo ipso & cunctis qui aderant audientibus, supplex Deum omnipotentem rogavit, ne quod in ipsum admittebant facinus, illis imputaretur. Hæc clara voce precatus, cùm universi miseratione ejus commoti, utpotè qui innocens occideretur, lacrymas funderent; nihilominus semet ipse composuit: nudamque cervicem gladio feriendam præbens, divino martyrio decoratus est die XXV. mensis Panemi, hoc est, ante diem octavum Calendas Augusti. Et hujusmodi quidem exitus fuit martyrum illorum. Non longo post tempore rursus ex Ægypto centum ac triginta athletæ, Christianæ fidei confessione nobiles, easdem quas superiores illi oculorum ac pedum mutilationes jam anteà in Ægypto perpessi, jussu Imperatoris Maximini, pars ad Palæstinæ, pars ad Ciliciæ provinciæ metalla damnati ac deducti sunt.

A πρᾳ κ γεγωνῷ φωνῇ. πρῶτον μὲν τὰς ὑπὲρ τῶν ὁμοεθνῶν ἐπρυτάνδυε τῷ Θεῷ δι' εὐχῶν καταλλαγάς, ἢ τάχος ἐλδυθερίαν αὐτοῖς ἐνδοθῆναι πολυιώμϑμ. εἶθ' ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίων πρὸς τὸν Θεὸν διὰ Χριστοῦ προσαγωγῆς ἠξίου. εἶθ' ἑξῆς κατέβαινε τῷ λόγῳ, τὰ αὐτὰ κ Σαμαρείταις ἐπδυχόμενος. κ τοὺς ἐν πλάνῃ δὲ κ ἀγνωσίᾳ Θεοῦ τῶν ἐθνῶν ὄντας, εἰς ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν αὐτοὺς, κ τὴν ἀληθῶς εὐσέβειαν ἀναλαβεῖν παρεκάλει, μὴ δὲ τοὺς τότε παμμιγῆ περιεστῶτας, ἀτημελήτους καταλιπὼν· μεθ' οὓς πάντας, ὢ τῆς πολλῆς κ ἀφάτου ἀνεξικακίας, κ ὑπὲρ τοῦ B τὸν θάνατον αὐτοῦ περισιμήσαντος δικαστοῦ, τῶν τε ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων, ἔπ τε κ τοῦ ὅσον οὔπω τῆς κεφαλῆς αὐτὸν ἀποτεμοῦντος, εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ τ' ἐκείνου κ τῶν παρόντων ἁπάντων, τοῦ τῶν ὅλων ἐδεῖτο Θεοῦ, μηδαμῶς αὐτοῖς ἐν ἀριθμῷ γενέσθαι τὴν εἰς αὐτὸν ἁμαρτάδα παρακαλῶν. ταῦτα κ τὰ τοιαῦτα μεγάλῃ τῇ φωνῇ κατευξάμϑμος, κ μονονουχὶ τοὺς πάντας ὡς ἂν ἀδίκως ἀναιρουμένου, εἰς οἶκτον ἑλκύσας κ δάκρυα. ὅμως αὐτὸς ἑαυτὸν σχηματίσας, καὶ C τὸν αὐχένα γυμνὸν τῇ τοῦ ξίφους ἀποτομῇ παραδοὺς, θείῳ κατεκοσμήθη μαρτυρίῳ, μηνὸς πανέμου πέμπτῃ κ εἰκάδι, ἢ λέγοιτ' ἂν πρὸ ὀκτὼ Καλανδῶν Αὐγούστων. κ τὰ μὲν κατὰ τούσδε, τοιῦτο τέλος εἶχεν. οὐ μακροῦ δὲ διαδραμόντος χρόνου, αὖθις ἐκ τῆς Αἰγυπτίων γῆς οἱ θαυμάσιοι τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας ἀθληταὶ τριάκοντα πρὸς ἑκατὸν, ἐκ προστάξεως Μαξιμίνου τὰς αὐτὰς τοῖς προτέροις ἐπ' αὐτῆς Αἰγύπτου εἴς τε τοὺς ὀφθαλμοὺς κ τοὺς πόδας συμφορὰς ὑποσάντες, τοῖς δεδηλωμένοις ἐν Παλαιςίνῃ μετάλλοις. οἱ δὲ τοῖς κατὰ Κιλικίαν, καταδικαζόμενοι παρα-D πέμπονται.

CAPUT IX.

De renovata acriùs persecutione: & de Antonino, Zebina, Germano aliisque martyribus.

CEterùm post tot egregia nobilium Christi martyrum facinora, cùm persecutionis incendium imminui & sacro ipsorũ cruore quasi restingui jam cœpisset; cùmque his qui per Thebaïdem ad metalla damnati graviter vexabantur, quies ac libertas esset indulta; cùmq; jam liberiorem spiritum ducturi, & puriore quod ajunt aura fruituri essemus; rursus ille qui persequendi po-

ΕΠειδὴ τοῖς τοσούτοις τῶν μεγαλοπρεπῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἀνδραγαθήμασι λωφησάσης, κ ὡσανεὶ τοῖς ἱεροῖς αἵμασι τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀποσβεννυμένης, ἀνέσεώς τε ἤδη κ ἐλδυθερίας τοῖς ἐπὶ Θηβαΐδος εἰς τὰ αὐτόθι μέταλλα διὰ Χριστὸν καταπονουμένοις συγκεχωρημένης, μικρόν τε ἐκ καθαροῦ μελλόντων ἡμῶν ὑπαναπνεῖν ἀέρος. οὐκ οἶδ' ὅπως ἔκ τινος

ἀνακινήσεως πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τοῦ διώκειν A
τὴν ἐξουσίαν εἰληχὼς, κατὰ Χριστιανῶν ἀνεκαίετο.
ἀθρόως δ' οὖν αὖθις Μαξιμίνου διαφοιτᾷ
καθ' ἡμῶν πανταχοῦ γράμματα κατ' ἐπαρχίαν.
ἡγεμόνες τε καὶ προσέτι ὁ τῶν στρατοπέδων
ἄρχειν ἐπιτεταγμένος, προγράμμασι καὶ
ἐπιστολαῖς καὶ δημοσίοις διατάγμασι, τοὺς ἐν
ἁπάσαις πόλεσι λογιστὰς ἅμα στρατηγοῖς καὶ
ταβουλαρίοις ἐπέσπερχον, τὸ βασιλικὸν εἰς
πέρας ἄγειν πρόσταγμα, κελεῦον ὡς ἂν μετὰ
σπουδῆς πάσης, τῶν μὲν εἰδώλων ἀνοικοδο-
μοῖεν τὰ πεπτωκότα, πανδημεὶ δὲ πάντας ἄν- B
δρας ἅμα γυναιξὶ καὶ οἰκέταις καὶ αὐτοῖς ὑπο-
μαζίοις παισὶ, θύειν καὶ σπένδειν, αὐτῶν τε ἀκρι-
βῶς τῶν ἐναγῶν ἀπογεύεσθαι θυσιῶν ἐπιμελὲς
ποιοῖντο. καὶ τὰ μὲν κατ' ἀγορὰν ὤνια ταῖς ἀπὸ
τῶν θυσιῶν σπονδαῖς καταμολύνοιτο. πρόσθεν
δὲ τῶν λουτρῶν ἔφεδροι καθιστάσοιντο, ὡς ἂν
τοὺς ἐν τούτοις ἀποκαθαιρομένους, ταῖς παμ-
μιάροις μολύνοιεν θυσίαις. τούτων δῆτα οὕτως
ἐπιτελουμένων, ἐξ ὑπαρχῆς τε τῶν ἡμετέρων
πλείστη, οἷα δὴ εἰκὸς ἦν, φροντίδι συνεχομέ-
νων. τῶν τε ἀπίστων ἐθνῶν βαρεῖαν τῶν γινομέ- C
νων, καὶ ὡς ἂν περιττὴν ἤδη τὴν ἀτοπίαν καταμεμ-
φομένων. προσκορῆ γὰρ καὶ φορτικὰ ταῦτα καὶ αὐ-
τοῖς εἶναι κατεφαίνετο. μεγίστου τε χειμῶνος
τοῖς πανταχῆ πᾶσιν ἐπηρτημένου, τοὔμπαλιν ἡ
θεία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις τοῖς αὐτῆς
ἀθληταῖς θάρσος τοσοῦτον ἐνέπνει, ὡς μὴδ' ἐπι-
σπωμένου τινὸς μηδ' ἕλκοντος, τὴν τῶν τοσούτων
καταπαλεῖν ἀπειλήν. ὁμόσε δὴ οὖν τρεῖς συν-
ταξάμενοι τῶν πιστῶν, ἐπιπηδῶσιν εἰδώλοις
θύοντι τῷ ἄρχοντι, παύσασθαι τῆς πλάνης ἐμβοώ-
μενοι. μὴ γὰρ δὴ ἄλλον ὑπάρχειν πλὴν τοῦ τῶν
ὅλων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ Θεόν. ἀνερωτώμε- D
νοι δῆτα τίνες εἶεν, Χριστιανοὺς σφᾶς θαρσαλέως
ὡμολόγουν. ἐφ' οἷς ὀξύτερον παρακινηθεὶς ὁ
Φιρμιλιανὸς, μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισά-
μενος, κεφαλικῇ παραδίδωσι κολάσει. τούτων
ὁ μὲν πρεσβύτερος ἦν, Ἀντωνῖνος ὄνομα. ὁ δὲ
Ζεβινᾶς ἐκαλεῖτο, τῆς Ἐλευθεροπολιτῶν ὁρ-
μώμενος. Γερμανὸς δὲ καὶ τῷ τρίτῳ ἦν ἡ προση-
γορία. Δίου μηνὸς τρισκαιδεκάτη, εἰδοῖς Νοεμ-
βρίαις κατὰ τούτους ἐπράχθη. γίνεται δ' οὖν
αὐτοῖς συναπόδημος ἐπ' αὐτῆς ἡμέρας Ἐν-
ναθὰς τῶν ἀπὸ Σκυθοπόλεως τις γυνὴ, παρ-
θενίας στέμματι καὶ αὐτὴ κεκοσμημένη. οὐ

A testatem nactus fuerat, nescio quo modo quove impulsu adversus Christianos de integro inflammatus est. Repente siquidem edicta Maximini contra Christianos quoquoversus per singulas sunt missa provincias. Simul Præsides, ipseque Præfectus Prætorii propositis edictis & epistolis ac publicis jussionibus, instabant Curatoribus civitatum & Magistratibus ac Tabulariis, ut Imperatoris præceptum exsecutioni mandarent, quo jussum erat ut idolorum quidem delubra quæ vetustate collapsa erant, omni cura ac studio instaurarent; cun-
B ctos verò tam viros quam mulieres unà cum servulis & infantibus, sacrificare & libare Diis immortalibus cogerent, & immolatis hostiarum carnibus vesci; utque cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur; & ante publicas balneas quasi in insidiis collocarentur custodes, qui lavantes illic homines sordesque corporis expurgantes exsecrandis sacrificiis macularent. Quæ dum ita geruntur, nostris de integro ut credibile est ingenti angore oppressis; ipsis quoque Gentilibus
C qui à nostra fide alieni erant, gravem jamque nimiam hujusmodi rerum atrocitatem improbantibus (quippe hæc illis plena importunitatis ac fastidii videbantur) cùm gravissima tempestas omnibus ubicumque positis immineret, rursum divina vis ac potentia Servatoris nostri, athletis suis tantam animi fiduciam addidit, ut nemine eos urgente ac trahente, ipsi ultro tot adversariorum minas proculcarent. Tres igitur ex fidelium numero, quasi juncto agmine irruunt in Præsidem, qui tum idolis sacrificabat; clamantes ut ab errore desisteret: Neque enim alium Deum esse præter universi Opificem
D & Creatorem. Posthæc interrogati quinam essent, Christianos se esse audacter profitentur. Quamobrem acriùs commotus Firmilianus, nullis prius tormentis excruciatos capitali supplicio addixit. Horum primus quidem Presbyter fuit nomine Antoninus; alter Zebinas vocabatur patriâ Eleutheropolitanus; tertius dictus est Germanus. Hæc tertiodecimo mensis Dii, quod est Idibus Novembris, adversus eos gesta sunt. Eodem die comes illis adjuncta est mulier quædam Scythopolitana, Ennathas nomine, ipsa quoque virginitatis infulis decorata. Quæ quidem non idem præstiterat quod

priores illis sed per vim tracta & ad judicem ducta est. Post flagra igitur gravesque contumelias, quas absque permissu majoris potestatis inferre ei ausus est quidam ex ipsius vicinia Tribunus, Maxys nomine; vir vocabulo suo deterior, fortis alioqui & robore coporis præstans; sed sceleratus & moribus atque ingenio violentus, & universis qui eum norant invisus. Hic siquidem beatissimam virginem omni veste nudatam, adeò ut à lumbis deorsum ad pedes ipsos operta, reliquo corpore intecta esset, per universam Cæsariensium civitatem circumducens; tractam per omnia urbis fora loris cædere pro magno habuit. Post tot, inquam, verbera, cùm apud ipsum etiam tribunal Præsidis magnum constantis fiduciæ specimen edidisset, Judex eam vivam exuri præcepit. Qui quidem immanitatem & rabiem adversus Dei cultores intendens, ipsas communis naturæ leges prætergressus est; quippe qui sanctorum hominum cadaveribus sepulturam negare non sit veritus. Horum igitur corpora sub dio exposita ut à bestiis laniarentur, diu noctuque sollicitè jussit custodiri. Proinde non exiguam hominum multitudinem plurimis diebus cernere licebat, huic immani ac ferino consilio obsequentem. Et hi quidem velut è specula ne cadavera subriperentur observabant, quasi ea res magni momenti esset. Canes verò & feræ bestiæ, & carnivoræ alites humanos artus hac atque illac dispergebant. Totaque circumundique civitas visceribus & ossibus constrata erat. Adeò ut nihil unquam crudelius, nihil horribilius, vel iis ipsis qui antea nobis erant infesti, visum fuerit; cunctis non tam eorum adversus quos hæc gerebantur calamitatem, quàm suam ipsorum & communis omnium naturæ contumeliam deplorantibus. Nam pæne ad ipsas civitatis portas propositum erat spectaculum quod omnem dicendi copiam, omnemque tragœdiam longè superabat; carnes scilicet humanæ quæ non uno in loco devorabantur, sed passim disjectæ erant. Nonnulli etiam intra portas artus & carnium ac viscerum frusta ab se visa esse affirmarunt. Quæ cùm per plurimos dies continuè gererentur, hujusmodi miraculum accidit. Forte aër purus ac liquidus, & totius cæli mira quædam serenitas erat; cùm repentè maxima pars columnarum

A ταὐτὸν μὲν αὐταῖς διαπραξαμένη, ἑλχθεῖσα δὲ βίᾳ καὶ προσαχθεῖσα τῷ δικαστῇ. μετὰ μάστιγας οὖν καὶ δεινὰς ὕβρεις ἃς ἐπήγαγεν αὐτῇ, οὐδὲ μετὰ γνώμης τῆς μείζονος ἐξουσίας, τῶν κατὰ γειτνίαν ἐφεστώτων τις χιλιάρχων ἐτόλμα Μάξυς ὄνομα χείρων τῆς προσηγορίας ἄνθρωπος. μιαρὸς μὲν τὰ ἄλλα. ἰσχυρὸς δ' ὑπερβαλλόντως τὸ ἦθος, καὶ τὸν πάντα τρόπον δεινός τις ὄντως, καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς γνωρίμοις διαβεβλημένος· οὗτος μέν γε ἐσθῆτος ἁπάσης τὴν μακαρίαν ἀποδύσας, ὡς τὴν ἐξ ὀσφύος αὐτὸ μόνον καὶ ἐπὶ πόδας καλύπτεσθαι, τὸ δ' ἄλλο σῶμα γυμνὸν ἔχειν.
B τήν τε πᾶσαν Καισαρέων πόλιν κύκλῳ περιαγαγὼν, ἱμᾶσιν ἀνὰ πάσας ἑλκομένην τὰς ἀγορὰς τύπτεσθαι περὶ πολλοῦ ποιεῖται. καὶ δὴ μετὰ τοσαῦτα θαρσαλεωτάτην ἔνστασιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἡγεμονικῶν βημάτων ἐνδειξαμένην, ζῶσαν πυρὶ παραδίδωσιν ὁ δικαστής· ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπτείνας, τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν, πέρα τῶν τῆς φύσεως προήει θεσμῶν, οὐδὲ ταφῆς αἰδούμενος ἀψύχοις φθονῆσαι τοῖς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν σώμασι. νύκτωρ δ' οὖν ἐπιμελῶς καὶ μεθ' ἡμέραν ὑπαίθρους θηρσὶν
C εἰς βορὰν τοὺς νεκροὺς φυλάττεσθαι προστάττει. καὶ παρῆν ὁρᾶν ἐπὶ πλείοσιν ἡμέραις οὐκ ὀλίγον ἀνδρῶν ἀριθμὸν, τῇ θηριώδει ταύτῃ καὶ βαρβάρῳ βουλῇ διακονουμένων. ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ ἀπόπτου οἷόν τι σπουδῆς ἄξιον, ὡς μὴ οἱ νεκροὶ κλαπεῖεν ἐπεσκόπουν· θῆρες δὲ ἄγριοι καὶ κύνες, οἰωνῶν τε τὰ σαρκοβόρα, τὰ βρότεια μέλη ὧδε κἀκεῖσε ἐσπάραττον. καὶ ἡ πᾶσα γεμὴν ἐν κύκλῳ πόλις, σπλάγχνων καὶ ὀστέων ἀνθρωπείων διεστόρνυτο. ὡς μηδέ τι πώποτε δεινότερον μὴ δ' αὐτοῖς ὅσοι πρότερον ἀπεχθῶς πρὸς ἡμᾶς εἶχον, φανῆναι φρικωδέστερον. οὐχ οὕτω
D τὴν συμφορὰν εἰς οὓς ἐπράττετο ταῦτα, ὡς ἐπὶ τῇ σφῶν αὐτῶν καὶ τῆς κοινῆς ἁπάντων ὕβρει φύσεως ἀπολοφυρομένων. παρέκειτο γὰρ ἄγχιστα πυλῶν, θέαμα παντὸς λόγου καὶ τραγικῆς ἀκοῆς μεῖζον. οὐκ ἐφ' ἑνὶ χώρῳ κατεσθιομένων τῶν ἀνθρωπείων σαρκῶν, ἀλλὰ κατὰ πάντα τόπον διαρριπτουμένων. μέλη γοῦν καὶ σάρκας ὅλας, μέρη τέ τινα σπλάγχνων, καὶ πυλῶν εἴσω τινὲς κατιδεῖν εἰρήκασιν. ἐφ' οἷς πλείσταις ἡμέραις ἐπιτελουμένοις, τοιοῦτόν τι παράδοξον συμβαίνει. αἰθρία ἦν καὶ λαμπρὸς ὁ ἀὴρ, καὶ τοῦ περιέχοντος κατάστασις

ἐυδιεινοτάτη. εἶτα ἀθρόως τῶν ἀνὰ τὴν πόλιν κιόνων οἳ τὰς δημοσίας ὑπήρειδον στοὰς, δακρύων τινὰ τρόπον οἱ πλείους σταλαγμοὺς ἀπέσταζον· ἀγοραί τε καὶ πλατεῖαι, μηδεμιᾶς ψεκάδος ἐξ ἀέρος γεγενημένης, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ὕδατι ῥανθεῖσαι καθυγραίνοντο. ὡς αὐτίκα διαθρυλληθῆναι εἰς πάντας, δακρῦσαι τὴν γῆν ἀῤῥήτῳ λόγῳ, τὴν τῶν τότε πραχθέντων ἀνοσιουργίαν μὴ φέρουσαν. εἰς ἔλεγχόν τε φύσεως ἀτέγκτου καὶ ἀσυμπαθοῦς ἀνθρώπων, λίθους καὶ τὴν ἄψυχον ὕλην ἐπικλαῦσαι τοῖς γεγενημένοις. λῆρος ἴσως καὶ μῦθος εὖ οἶδ' ὅτι δόξειεν εἶναι, τὸ ῥῆμα τοῖς μεθ' ἡμᾶς. ἀλλ' οὐχ οἷσπερ ὁ καιρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο.

A quæ publicas urbis porticus sustentabant, quasdam velut lacrymarum guttas stillaverunt: fora quoque & plateæ, cùm nullus ex aëre delapsus ros esset, nescio unde aqua perfusæ maduerunt. Adeò ut communi omnium sermone vulgaretur, terram miro & inexplicabili modo lacrymas edidisse, cum eorum quæ patrabantur impietatem ferre non posset; & ad immites ac barbaras hominum mentes convincendas, lapides ipsos resque anima carentes his quę fierent ingemuisse. Nec dubito quin hæc quæ dixi, pro nugis quibusdam & fabulis habituri sint posteri. B At non itidem illi, quibus præsentis temporis fides veritatem rei confirmavit.

Caput X.

De Petro Monacho, Asclepio Marcionita, aliisque martyribus.

Τοῦ δ' ἐπιόντος μηνὸς Ἀπελλαίου τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, πρὸ δεκαεννέα Καλανδῶν Ἰαννουαρίων λέγοιτ' ἄν, πάλιν αὖ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου τινὲς πρὸς τῶν ἐπὶ ταῖς πύλαις τοὺς παριόντας διερευνωμένων συλληφθέντες. ἐτύγχανον δ' οὗτοι θεραπείας ἕνεκα τῶν κατὰ Κιλικίαν ὁμολογητῶν σταλάμενοι. οἱ μὲν τὴν αὐτὴν οἷς ἔτυχον ἐξυπηρετησόμενοι, κατεδέξαντο ψῆφον, ὀφθαλμοὺς καὶ πόδας ἀχρειωθέντες· τρεῖς δ' αὐτῶν ἐν Ἀσκάλωνι ἔνθα καὶ ἐνέκλειντο, θαυμασίαν τε παράστασιν ἀνδρείας παρεσχημένοι, διάφορον ἀπηνέγκαντο μαρτυρίου τέλος. ὁ μέν τις αὐτῶν πυρὶ παραδοθεὶς, Ἄρης ὄνομα. οἱ δὲ τὰς κεφαλὰς ἀποτμηθέντες, Πρόβος καὶ Ἠλίας τούτοις ἦν ἡ προσηγορία. Αὐδυναίου δὲ μηνὸς ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ δεκάτῃ. εἴη δ' ἂν ἡ πρὸ τριῶν Εἰδῶν Ἰαννουαρίων, ἐπὶ τῆς αὐτῆς Καισαρείας Πέτρος Ἀσκητὴς ὁ καὶ Ἀψέλαμος, ἀπὸ Ἀνέας κώμης τῶν ὅρων Ἐλευθεροπόλεως, διὰ πυρὸς οἷα χρυσὸς ἀκραιφνέστατος, τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως εὐγενεῖ λογισμῷ τὴν δοκιμὴν ἀποδέδωκε. μυρία μὲν λιπαροῦντας τόν τε δικαστὴν καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν, ὡς ἂν ἐλεήσειέ τε αὑτὸν καὶ τῆς ἰδίας φείσαιτο νεότητός τε καὶ ἀκμῆς, ὑπεριδών. προτιμήσας δ' ἁπάντων καὶ ζωῆς αὐτῆς, τὴν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐλπίδα. τούτῳ δὲ τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης Ἐπίσκοπός τις εἶναι δοκῶν

Insequentis verò mensis quem Apellæum dicimus die quarto-decimo, quod est ante diem XIX. Calendas Januarias, rursus quidam Ægyptii qui ad ministeria Confessoribus in Cilicia constitutis exhibenda ex patria C profecti erant, comprehensi ab iis qui ad portas urbis appositi cunctos transeuntes scrutabantur; pars eâdem pœnâ qua illi quibus ministraturi venerant, damnati sunt; oculorum juxta ac pedum usu eis adempto. Tres verò ex ipsis, in urbe Ascalone in qua vincti tenebantur, cùm admirabilem animi fortitudinem ostendissent, diverso martyrii exitu occubuere. Quippe unus illorum Ares nomine, flammis consumptus est: reliquis duobus quorum alter Probus, alter Elias vocabatur, caput gladio præcisum. Undeci- D mo autem die mensis Audynæi, id est, ut Romani dicerent, ante diem tertium idus Januarias, Petrus Asceta qui & Apselamus vocabatur, ortus ex vico Anea in agro Eleutheropolitano; velut aurum purissimum per ignem probatus, suæ in Christum fidei in urbe Cæsarea illustre specimen edidit. Nam & Judicem ipsum & cunctos qui ei apparebant, identidem hortantes ut sui ipsius misereri vellet, suæque ætati & adolescentiæ consuleret, generoso animo despexit: & spem quam in Conditore omnium Deo collocaverat, omnibus rebus ipsique adeo vitæ suæ anteposuit. Cùm hoc Asclepius quidam, qui sectæ Marcionitarum Episcopus

esse ferebatur; zelo quidem, ut ipse existimabat, pietatis adductus, sed non illius quæ est secundum scientiam; uno eodemque nihilominus rogo consumptus ex hac luce migravit. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

A Ἀσκληπιός. ζήλῳ μὲν ὡς ᾤετο εὐσεβείας. ἀλλ᾽ οὔτι γε τῆς κατ᾽ ἐπίγνωσιν. ὅμως δ᾽ οὖν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πυρᾷ τὸν βίον συνεξελήλυθεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

Caput XI.

De Pamphilo aliisque duodecim martyribus.

TEmpus nunc est, ut magnum illud ac celebre spectaculum eorum qui cum Pamphilo, cujus nomen mihi quidem desideratissimum est, martyrium consummarunt, posterorum memoriæ tradam. Erant omnes numero duodecim, Prophetica quadam, seu potius Apostolica gratia simul & numeri æqualitate donati. Quorum princeps eminebat Pamphilus, solus ex illorum numero Presbyterii apud Cæsaream dignitate decoratus. Vir toto vitæ suæ tempore in omni virtutis genere spectatissimus, seu fugam & contemptum sæculi consideres, seu bonorum largam in pauperes erogationem, seu sæcularium honorum ad quos adspirare poterat despicientiam; seu denique arctioris & Philosophicæ cujusdam vitæ exercitationem. Sed præ cunctis nostræ ætatis hominibus eminuit in eo viro ardentissimum studium sacrarum literarum, & in iis rebus quas sibi perficiendas proposuerat indefessa laboris assiduitas ac diligentia; adhæc singularis in proximos cunctosque qui ad ipsum accesserant beneficentia. Hujus viri reliquas virtutes, résque præclarè gestas quæ prolixiorem orationem desiderant, jampridem nos in peculiari opere quod de ejus vita conscripsimus, tribus libris complexi sumus. Si qui igitur harum etiam rerum cognoscendarum cupidine tenentur, eos illuc amandasse contenti, inpræsentiarum cœptam de martyribus nostris narrationem prosequemur. Secundus post Pamphilum in certamen descendit Valens Æliæ urbis Diaconus augusta canitie conspicuus, ipsoque aspectu venerabilis senex; qui divinas Scripturas præ cæteris egregiè callebat. Eas enim usque adeo fideli memoria complectebatur, ut nihil omnino interesset an ex Codice ipso legeret, an cujuslibet Scripturæ integras paginas memoriter recitaret. Tertius inter eos claruit Paulus Jamnitarum oppido oriundus: vir in agendo fervidus & ardore spiritus plenus: qui ante martyrium candentis ferri exustiones perpessus, confessionis coronam retulerat. His biennii spatio in carcere

Καιρὸς δῆτα καλεῖ, τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἀνιστορῆσαι θέατρον, τῶν ἀμφὶ τὸ τριπόθητον ἔμοιγε ὄνομα Παμφίλου τελειωθέντων· δώδεκα δ᾽ ἦσαν οἱ πάντες, Προφητικοῦ B τινος ἢ καὶ Ἀποστολικοῦ χαρίσματος καὶ ἀριθμοῦ κατηξιωμένοι. ὧν ὁ κορυφαῖος, καὶ τῇ τοῦ κατὰ Καισάρειαν πρεσβείου τιμῇ κεκοσμημένος, μόνος ἐτύγχανεν ὁ Πάμφιλος. ἀνὴρ, καὶ παρ᾽ ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον πάσῃ διαπρέψας ἀρετῇ. ἀποτάξει καὶ καταφρονήσει βίου, τῇ τῆς οὐσίας εἰς ἐνδεεῖς κοινωνίᾳ. κοσμικῶν ἐλπίδων ὀλιγωρίᾳ. φιλοσόφῳ πολιτείᾳ καὶ ἀσκήσει· μάλιστα δὲ παρὰ τοὺς καθ᾽ ἡμᾶς πάντας διέπρεπε, τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια γνησιωτάτῃ σπουδῇ, ἀτρύτῳ τε περὶ ἃ προύθετο φιλοπονίᾳ, καὶ τῇ C περὶ τοὺς προσήκοντας καὶ πάντας τοὺς αὐτῷ πλησιάζοντας ὠφελείᾳ· οὗ τὰ λοιπὰ τῆς ἀρετῆς κατορθώματα, μακροτέρας ὄντα διηγήσεως, ἐπ᾽ ἰδίας τῆς τοῦ κατ᾽ αὐτὸν ὑποθέσεως βίου γραφῆς, ἐν τρισὶν ἤδη πρότερον ὑπομνήμασι παραδεδώκαμεν. ἀλλὰ γὰρ ἐπ᾽ ἐκεῖνα τοὺς φιλοτίμως καὶ ταῦτα εἰδέναι ἔχοντας ἀναπέμψαντες, τανῦν ἐχώμεθα τῆς κατὰ τοὺς μάρτυρας ἀκολουθίας. δεύτερος μετὰ Πάμφιλον ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρήει ἱεροπρεπεῖ πολιᾷ τετιμημένος, Οὐάλης, τῶν ἀπὸ Αἰλίας διάκονος, αὐτῇ προσόψει σεμνότατος πρεσβύτης. D τῶν θείων γραφῶν εἰ καί τις ἄλλος ἐπιστήμων· τοσαύτας γέ τοι μνήμας αὐτῶν ἐνεστέρνιστο, ὡς μὴ ἐνδεῖν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεύξεως, τοῦ εἴ ποτε λάβοι γραφῆς οἵας δ᾽ οὖν ἀπομνημονεῦσαι διεξόδους. τρίτος ὁ θερμουργότατος καὶ τῷ πνεύματι ζέων ἀπὸ τῆς Ιαμνιτῶν πόλεως ἐν αὐτοῖς ἐγνωρίζετο Παῦλος. πρὸ τοῦ μαρτυρίου διὰ καυτήρων ὑπομονῆς τὸν τῆς ὁμολογίας διαθλήσας ἀγῶνα. τούτοις ἐπὶ τῆς

εἱρκτῆς ἐτῶν δυεῖν ὅλων χρόνον κατατετρίφασιν, ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται Αἰγυπτίων αὖθις ἀδελφῶν ἔφοδος, τῶν καὶ σὺν αὐτοῖς τελειωθέντων. τοὺς κατὰ Κιλικίαν οὗτοι μέχρι τῶν αὐτόθι μετάλλων ὁμολογητὰς προπέμψαντες, ἐπαλινόστουν δῆτα τὰ οἰκεῖα. ὁμοίως δῆτα καὶ αὐτοὶ πρὸς αὐταῖς εἰσόδοις τῶν κατὰ Καισάρειαν πυλῶν, τίνες τε εἶεν καὶ ὁπόθεν ἀφικνούμενοι, πρὸς τῶν φυλάκων (Βάρβαροι δέ τινες ὑπῆρχον οὗτοι τὸν τρόπον) ἀνερωτηθέντες, καὶ μηδὲν τῆς ἀληθείας ἀποκρυψάμενοι. οἷα κακοῦργοι ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ ληφθέντες, συνείχοντο· πέντε δ᾽ ἦσαν οὗτοι τὸν ἀριθμόν. οἳ καὶ προσαχθέντες τῷ τυράννῳ, κἀπὶ τούτου παρρησιασάμενοι, αὐτίκα μὲν καθείργνυνται δεσμωτηρίῳ· τῇ δ᾽ ἑξῆς Περιτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἑκκαιδεκάτῃ. Μαρτίου κατὰ Ῥωμαίους ἡ πρὸ δεκατεσσάρων Καλανδῶν, ἐκ προστάγματος τούτους δὴ αὐτοὺς ἅμα τοῖς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον δεδηλωμένοις, τῷ δικαστῇ προσάγουσιν· ὃς καὶ πρῶτον τῆς τῶν Αἰγυπτίων ἀκαταμαχήτου ἐνστάσεως, παντοίοις βασάνων εἴδεσι, μηχανῶν τε ξένων καὶ ποικίλων ἐπινοίαις πεῖραν λαμβάνει· τὸν μὲν προήγορον ἁπάντων τούτοις ἐγγυμνάσας τοῖς ἄθλοις, τίς εἴη πρῶτον ἠρώτα· εἶτ᾽ ἀντὶ τοῦ Κυρίου ὀνόματος Προφητικόν τι ἐπακούσας. τοῦτο δὲ πρὸς αὐτῶν ἐγίγνετο, ἀντὶ τῶν πατρόθεν αὐτοῖς ἐπιπεφημισμένων εἰδωλικῶν ὄντων εἰ τύχοι, μετατεθεικότων ἑαυτοῖς τὰς προσηγορίας· Ἠλίαν γοῦν καὶ Ἱερεμίαν καὶ Ἠσαΐαν τε καὶ Σαμουὴλ καὶ Δανιήλ, ἤκουες ἂν αὐτῶν ἐπιγραφομένων, καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων γνήσιόν τε καὶ εἰλικρινῶς Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον ἔργοις, ἀλλὰ φωναῖς κυρίως ἐκφερομέναις ἐπιδεικνυμένων. τοιοῦτόν τι οὖν πρὸς τοῦ μάρτυρος ὄνομα ἐπακούσας ὁ Φιρμιλιανός, οὐ μὴν ἐπιστήσας τῇ τοῦ ῥήματος δυνάμει. δεύτερον ἥτις αὐτοῦ πατρὶς γένοιτο, ἠρώτα. ὁ δὲ συνῳδὸν τῇ προτέρᾳ δευτέραν ἀφίησι φωνήν, Ἱερουσαλὴμ εἶναι λέγων τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα. ἐκείνην δῆτα νοῶν περὶ ἧς εἴρηται τῷ Παύλῳ. ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· καὶ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. καὶ ὁ μὲν ταύτην ἐνόει· ὁ δ᾽ ἐπὶ χθόνα καὶ χαμαὶ ῥίψας τὴν διάνοιαν, ἥτις αὕτη εἴη καὶ ποῖ γῆς κειμένη, ἀκριβῶς ἐπολυπραγ-

A cere detentis occasionem martyrii præbuit Ægyptiorum iterum fratrum adventus: qui etiam unà cum illis martyrio coronati sunt. Hi Ægyptii constitutos in Cilicia Confessores, ad usque metalla quæ illic sita sunt, honoris causâ erant prosecuti. Cúmque in patriam reverterentur, ad ipsas urbis Cæsareæ portas perinde ac priores illi quos supra commemoravi, interrogati à custodibus, viris suopte ingenio Barbaris, quinam & unde profecti essent: absque ullis B ambagibus rem, ut erat, confessi: Protinus tanquam malefici in ipso facinore deprehensi vinciuntur. Erant hi numero quinque: qui cùm ad tyrannum perducti, coram ipso liberè locuti essent, continuò trusi sunt in carcerem. Postridie verò, quidies erat XVI. mensis Peritii, hoc est juxta Romanos ante diem XIV. Calendas Martias, una cum Pamphilo & supradictis ejus sociis ex mandato Judici exhibentur. Hic primùm quidem Ægyptiorum inexpugnabilem constantiam, omni tormentorum genere, & variis novarum machinarum adinventionibus experiri C aggreditur. Ac Principem quidem illorum cùm ejusmodi cruciatibus antea exercuisset, quisnam esset primùm interrogavit. Postquam verò pro nomine proprio Propheticum aliquod vocabulum ex eo audivisset: (quippe ipsi indita sibi à parentibus nomina, ideò fortasse quod essent idolorum vocabula, abjecerant.) Heliæ igitur, & Hieremiæ atque Esaiæ, & Samuelis ac Danielis nomina eos sibi adsciscentes audire erat, & genuinum ac germanum Israëlem, qui propriè est eorum qui in occulto sunt Judæi, non solùm operibus, sed propriis etiam nominibus exhibentes. D Hujusmodi inquam nomen cùm ex martyre audiisset Firmilianus, nec tamen vim ac virtutem nominis intellexisset, posthæc quænam ei patria esset interrogavit. Ille à priori vocabulo nullatenus discrepantia loquens, Hierusalem sibi patriam esse respondet; illam scilicet Hierusalem intelligens de qua loquitur Paulus: Superna autem Hierusalem libera est & metropolis omnium nostrûm. Item alio loco: Accessistis ad montem Sion, & ad civitatem Dei viventis Hierusalem cælestem. Et hanc quidem martyr intelligebat. Judex verò sensu in terram abjecto ac depresso, quænam illa urbs & ubi gentium esset, sollicitè in-

Galat. 4.

Hebr. 12.

quirebat. Tormenta dehinc adhibuit, ut veritatem eliceret. Sed enim ille manus post tergum retortas pedésque novis quibusdam machinis luxatos habens, verum se dixisse affirmavit. Interrogatus iterum ac sæpiùs quænam esset illa quam dicebat civitas, & ubi terrarum sita; eorum duntaxat qui veri Dei cultores essent hanc esse patriam respondit. Neque enim aliis prætérquam istis hujus civitatis jus competere: ipsam porrò ad Orientem & juxta ipsum exsurgentis Solis cubile positam esse. Et martyr quidem rursus in hunc modum juxta sensum suum philosophabatur, nullatenus intentus iis qui tormentis ipsum undique excruciabant. Sed tanquam carnis expers & corporis, ne minimo quidem dolorum sensu affici videbatur. Judex verò dubius atque anceps animo æstuabat, ratus Christianos urbem aliquam æmulam atque infensam Romanis alicubi conditurос esse. Proinde multum laborabat ut eam pervestigaret, & Orientis regionem quam martyr dixerat indagaret. Verùm ubi fortissimum virum post flagrorum verbera quibus eum laniaverat, & post cujusquemodi tormentorum cruciatus, stabilem atque immotum in iisdem quæ prius dixerat perseverare intellexit, capitali eum sententia damnavit. Et res quidem hujusce martyris, hunc veluti cujusdam tragœdiæ actum atque exitum habuerunt. Reliquos deinde cùm haud dissimilibus prolusionibus exercuisset, pari quoque genere mortis exstinxit. Fessus deinde, frustráque eos homines excruciari ab se cernens; cùm cupiditatis suæ satietas ipsum cœpisset, ad Pamphilum ejusque socios transit. Et quoniam compertum habebat, eos pro fidei suæ defensione alacritatem nulla vi tormentorum expugnabilem jam antea ostendisse, interrogavit illos utrùm vel nunc tandem præceptis imperialibus parere vellent. Cúmque nihil aliud à singulis elicere potuisset præter ultimam illam quæ in martyrio fit confessionem, eodem cum superioribus supplicio eos affecit. His ita gestis, adolescens quidam ex familia Pamphili; utpote in convictu ac disciplina tanti viri liberaliter educatus, simulatque sententiam in Dominum suum latam esse cognovit, è medio turbæ exclamans, ut mortuorum cadavera sepulturæ saltem traderentur postulavit. At Judex, non hominis sed belluæ potius, aut si quid etiam bellua tetrius est, dignus nomine;

A μόνει· εἶτα καὶ βασάνους ἐπῆγε, ὡς ἂν τἀληθὲς ὁμολογοίη· ὁ δὲ στρεβλούμενος κατόπιν τὼ χεῖρε, καὶ τοῖν ποδοῖν μαγγάνοις τισὶ ξένοις διακλώμενος, ἀληθὲς εἰπεῖν ἀπισχυρίζετο. εἶτα πάλιν πολλάκις ἐρωτωμένου τίς εἴη καὶ ποῖ κειμένη ἣν δὴ φράζει πόλιν, μόνων εἶναι τῶν θεοσεβῶν ταύτην ἔλεγε πατρίδα. μὴ γὰρ ἑτέροις ἢ τούτοις μόνοις, αὐτῆς μετεῖναι. κεῖσθαι δὲ πρὸς αὐταῖς ἀνατολαῖς καὶ πρὸς ἀνίσχοντι ἡλίῳ· ὁ μὲν πάλιν διὰ τούτων κατὰ τὸν ἴδιον νοῦν ἐφιλοσόφει, μηδαμῶς τῶν ἐν κύκλῳ βασάνοις αὐτὸν αἰκιζομένων ἐπιστροφὴν

B ποιούμενος. ἄσαρκος δ' ὥσπερ καὶ ἀσώματος, οὐδ' ἐπαΐειν δοκῶν τῶν ἀλγηδόνων· ὁ δ' ἀπορούμενος ἐσφάδαζεν, ἐχθρὰν καὶ Ῥωμαίοις πολεμίαν πάντως που συστήσεσθαι πόλιν χριστιανοὺς οἰόμενος. πολύς τε ἦν ταύτην ἀνερευνῶν, καὶ τὴν δηλωθεῖσαν χώραν κατ' ἀνατολὰς ἐξετάζων· ὡς δ' ἐπὶ πλεῖον μάστιξι τὸν νεανίαν καταξήνας παντοίαις τε τιμωρησάμενος βασάνοις, ἀπαράλλακτον τὴν ἔνστασιν τῶν πρότερον αὐτῷ ῥηθέντων ἐγίγνωσκε, τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατ' αὐτοῦ κεφαλικὴν ἐκφέρει ψῆφον.

C τοσαύτην μὲν οὖν τὰ κατὰ τοῦτον δραματουργίαν εἰλήχει· καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ τοῖς παραπλησίοις ἄθλοις ἐγγυμνάσας, τὸν ὅμοιον ἀπαλλάττει τρόπον· εἶτ' ἀποκαμὼν, διαγνούς τε εἰς μάτην τιμωρεῖσθαι τοὺς ἄνδρας. ἐπιθυμίας κόρον λαβὼν, ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον μέτεισιν· ἀναδιδαχθείς τε ὡς ἤδη καὶ πρότερον διὰ βασάνων ἀμετάθετον ἐνεδείξαντο τὴν ὑπὲρ τῆς πίστεως προθυμίαν. ἀνερωτήσας εἰ ἄρα εἰσέτι καὶ νῦν πειθαρχοῖεν, δεξάμενός τε αὐτὸ μόνον παρ' ἑνὸς ἑκάστου τὴν τελευταίαν

D αὐτῶν τὴν κατὰ τὸ μαρτύριον ὁμολογίας φωνὴν, τὴν αὐτὴν τοῖς προτέροις ἐπάγει τιμωρίαν. τούτων ἐπὶ πέρας ἀχθέντων, μειράκιον τῆς οἰκετικῆς ὑπάρχον τοῦ Παμφίλου θεραπείας. οἷα γνησίᾳ ἀνατροφῇ καὶ παιδείᾳ τοῦ τηλικούτου συνησκημένον ἀνδρὸς, ὡς ἔγνω τὴν κατὰ τοῦ δεσπότου ψῆφον, ἀπὸ μέσης τῆς πληθύος ἀναβοᾷ, γῇ τὰ σώματα παραδοθῆναι ἀξιῶν. ὁ δ' οὐκ ἄνθρωπος. ἀλλὰ θὴρ καὶ εἴ τι θηρὸς ἀγριώτερον, μήτε τῷ τῆς ἡλικίας ἀπονείμας νέῳ συγγνώμην, αὐτὸ μόνον ὡς

ἐρωτήσας ὁμολογοῦντα χριστιανὸν ἔμαθεν. ὥσπερ ὑπό τινος τρωθεὶς βέλους, οἰδήσας τὸν θυμὸν, ὅλῃ δυνάμει τοῖς βασανισταῖς χρῆσθαι κατ' αὐτοῦ προστάττει. ὡς δ' ἐπικελευομένου θύειν ἀνανεύοντα αὐτὸν ἑώρα, οὐκέθ' ὡς σάρκας ἀνθρώπου, ἀλλ' ἢ λίθους ἢ ξύλα, ἤ τι τῶν ἄλλων ἀψύχων, ἄχρις αὐτῶν ὀστέων καὶ τῶν ἐν βάθει καὶ ἐν μυχοῖς σπλάγχνων παραμόνως καταξαίνεσθαι κελεύει. εἰς μακρὸν δὲ τούτου γινομένου, μάτην ἐγχειρεῖν διέγνω. ἀφώνου καὶ ἀνεπαισθήτου, μικροῦ δὲ δεῖν καὶ πάντη ἀψύχου τοῦ σώματος αὐτοῦ ταῖς βασάνοις κατατριβομένου. παράμονον δὲ τὸ ἀνηλεὲς καὶ ἀπάνθρωπον κεκτημένος, εὐθὺς ὡς εἶχε, μαλακῷ πυρὶ παραδοθῆναι αὐτὸν ἀποφαίνεται. καὶ οὗτος μὲν πρὸ τῆς τοῦ κατὰ σάρκα δεσπότου τελειώσεως, ὕστατος ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρελθὼν, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν προὔλαβεν. ἔτι διαμελλόντων τῶν περὶ τοὺς προτέρους ἐσπουδακότων. ἦν δ' ἄρα τὸν Πορφύριον ἰδεῖν, ἱερονίκου διαθέσει πάμμαχον νενικηκότος. κεκονισμένον μὲν τὸ σῶμα, φαιδρὸν δὲ τὸ πρόσωπον, θαρσαλέῳ φρονήματι καὶ γαύρῳ μετὰ τοσαῦτα τὴν ἐπὶ θανάτῳ βαδίζοντα. καὶ θείου πνεύματος ὡς ἀληθῶς ἔμπλεων. αὐτῷ τε φιλοσόφῳ σχήματι μόνῳ τῷ περὶ αὐτὸν ἀναβολαίῳ ἐξωμίδος τρόπον ἠμφιεσμένον. νηφαλέῳ τε λογισμῷ περὶ ὧν ἐβούλετο τοῖς γνωρίμοις ἐντελλόμενον καὶ διανεύοντα. ἐπ' αὐτῷ τε ἰκρίῳ τὸ πρόσωπον ἔτι φαιδρὸν διατηροῦντα. ἀλλὰ καὶ ἀφθείσης ἔξω ἀπὸ μακροῦ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν τῆς πυρᾶς, ἐνθένδε κἀκεῖθεν ἀφαρπάζοντα τῷ στόματι τὴν φλόγα. γενναιότατά τε εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν ἐγκαρτεροῦντα τῇ σιωπῇ. μετὰ μίαν τε ἣν ἅμα καταψαμένης αὐτοῦ τῆς φλογὸς ἀπέρρηξε φωνὴν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν βοηθὸν ἐπιβοώμενος. τοιοῦτος καὶ ὁ Πορφυρίου ἆθλος. τῆς δὲ κατ' αὐτὸν τελειώσεως ἄγγελος τῷ Παμφίλῳ γενόμενος Σέλευκος, τῶν ἀπὸ στρατείας τις ὁμολογητής. οἷα τηλικαύτης ἀγγελίας διάκονος, τοῦ σὺν αὐτοῖς παραχρῆμα κλήρου καταξιοῦται. αὐτίκα γὰρ αὐτὸν διαγγείλαντα τὸ τοῦ Πορφυρίου τέλος, τῶν τε μαρτύρων ἕνα δήτινα φιλήματι προσειπόντα, ἐπιλαβόμενοι στρατιῶταί τινες,

A nullam ætati veniam impertiens; postquam interrogatum juvenem Christianum esse ex ipsius confessione didicit, statim quasi telo aliquo sauciatus intumuit; mandavitque tortoribus, ut totis viribus in adolescentem sævirent. Posthæc sacrificare cum jubens; cùm renuentem videret, prorsus quasi saxum aliquod aut lignum aliudve quid sensu destitutum, non hominis corpus teriret, adolescentis latera ad ipsa usq; ossa & intimos viscerum recessus absq; ullis induciis sulcari præcepit. Quod cùm diutius fieret, Judex adolescentem toto licet corpore tormentis conscisso, nec B vocem edere, nec sensu ullo doloris tangi, & quasi inanimem perstare videns, frustra se laborare intellexit. Nihilominus in pristina semper sævitia & immanitate perseverans, statim illum eo quo erat habitu, ingenti rogo cremari præcepit. Et hic quidem licet postremus in stadium ingressus, tamen ante temporalem dominum suum ex hac vita digredi occupavit: cùm ii qui priores illos expugnare studebant, adhuc moram traherent. Itaq; Porphyrium (hoc enim ei nomen fuit) cernere licebat, instar nobilis athletæ qui in sacro certamine decertans pammachio victoriam C reportavit; corpore quidem pulverulento ac sordido, vultu autem hilari & confidenti animo post tot cruciatus ad mortem incedentem; prorsus divino spiritu repletum, & habitu Philosophico; uno scilicet quod habebat pallio in modum exomidis contectum; & tranquillo ac sedato animo familiaribus suis quæcumque volebat mandantem atq; innuentem: in ipso denique palo adhuc serenitatem oris retinentem. Quin etiam cùm rogus satis longo ab ipso intervallo circumquaque accensus fuisset, ipse hinc inde flammam ore at-D trahebat: nec post unicam illam vocem quam cùm flamma ipsum contingere cœpisset, protulit, Iesum scilicet Filium Dei adjutorem sibi invocans; quidquam locutus est: fortissimè ad extremum usq; spiritum in silentio perseverans. Hujusmodi certamen Porphyrii fuit. Cujus consummationem cùm Confessor quidam nomine Seleucus qui olim miles fuerat, Pamphilo renuntiasset, confestim utpote talis nuntii minister, eorum sorti meruit adjungi. Quippe vix mortem Porphyrii nuntiaverat, & unum ex martyribus osculo salutarat; cùm subitò milites correptum

eum deducunt ad Præsidem. Qui perinde ac si Seleucum urgere voluisset, ut Porphyrio ad cælum tendenti se itineris comitem adjungeret, statim illum capitali supplicio plecti jussit. Hic ex Cappadocia oriundus, inter lectos Romanæ militiæ juvenes non mediocrem honoris gradum erat adeptus. Nam cùm ætatis flore, tum proceritate corporis ac robore ceteros commilitones longè anteibat: adeo ut forma ipsius crebris hominum sermonibus celebraretur, & totius corporis species tum ob proceritatem, tum ob venustatem admirationi esset. Ac sub initia quidem persecutionis, flagrorum verbera perpessus in confessionis stadio inclaruerat. Post depositam verò militiam, æmulatus eos qui divinæ pietatis studiis atque exercitationibus se totos dediderunt, pupillis ac viduis omni ope ac patrocinio destitutis, egenis quoque & infirmis, instar patris cujusdam aut curatoris, inspectorem se atque adjutorem exhibuit. Unde ab eo qui hujusmodi operibus magis quàm victimarum nidore & sanguine delectatur, admirabilem martyrii vocationem promeruit. Porrò decimus hic athleta, post omnes suprà memoratos eo ipso interfectus est die, quo maximâ cæli portâ Pamphili martyrio, ut credi par est reseratâ, facilis tum ipsi Pamphilo, tum ejus sociis in Regnum cælorum aditus patere videbatur. Posthæc Theodulus quidam, gravis & religiosus senex, unus ex Præsidis familia, & ab ipso Firmiliano præ cunctis domesticis honoratus, partim ob senectutem, & quòd tertiæ jam stirpis nepotes haberet; partim ob sinceram fidem & benevolentiam quam ipsi perpetuò præstiterat, cùm iisdem vestigiis insistens idem ac Seleucus gessisset, deductus ad dominum, magis ipsum quàm cuncti superiores exacerbavit. Statimque in crucem actus, eodem quo Servator noster martyrio defunctus est. Cùm unus adhuc deesset qui in supradictis martyribus duodecimi numerum impleret, adfuit post omnes Julianus eum numerum expleturus. Qui cùm peregrè advenisset, necdum ad locum ipsum accessisset; simulatque de martyrum cæde audivit, statim ut erat, de via concito cursu ad id spectaculum contendit. Cùmque Sanctorum cadavera humi jacentia vidisset;

A ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. ὁ δὲ ὥσπερ ἐπισπέρχων αὐτὸν τῷ προτέρῳ συναπόδημον τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀγούσης πορείας, αὐτίκα κεφαλικῇ τιμωρίᾳ κολασθῆναι προστάττει. οὗτος ἦν μὲν ἀπὸ τῆς Καππαδοκῶν γῆς. τῆς δ' ἐν στρατείαις ἐπιλέκτου νεολαίας, καὶ τὴν ἐν Ῥωμαικοῖς ἀξιώμασιν οὐ μικρᾶς τιμῆς ἐπειλημμένος· ἡλικίᾳ τε γὰρ καὶ ῥώμῃ σώματος, μεγέθει τε καὶ ἰσχύϊ, παραπλεῖστον ὅσον τοὺς συστρατιώτας ἐπλεονέκτει. ὡς καὶ τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ περιβόητον τοῖς πᾶσιν εἶναι, καὶ τὸ πᾶν εἶδος ἀξιάγαστον, μεγέθους ἕνεκα
B καὶ εὐμορφίας. κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν τοῦ διωγμοῦ, διὰ μαστίγων ὑπομονῆς τοῖς κατὰ τὴν ὁμολογίαν διαπρέψας ἀγῶσι. μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπαλλαγήν, ζηλωτὴν ἑαυτὸν καταστήσας τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν. ὀρφανῶν ἐρήμων καὶ χηρῶν ἀπεριστάτων, τῶν τε ἐν πενίαις καὶ ἀσθενείαις ἀπερριμμένων, ἐπίσκοπος ὥσπερ καὶ ἐπίκουρος, πατρὸς καὶ κηδεμόνος δίκην ἀναπέφανται. ὅθεν δὴ εἰκότως πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖσδε μᾶλλον τῶν διὰ καπνοῦ καὶ αἵματος θυσιῶν χαίροντος Θεοῦ, τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον παραδόξου κλήσεως ἠξιώθη. δέκατος οὗτος ἀθλητὴς ἐπὶ τοῖς δε-
C δηλωμένοις, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τετελείωται ἡμέρᾳ· καθ' ἣν, ὡς ἔοικε, μεγίστης τοῦ Παμφίλου μαρτυρίῳ ἐπαξίως τοῦ ἀνδρὸς διανοιχθείσης πύλης, εὐμαρὴς ἅμ' αὐτῷ καὶ ἑτέροις ἡ πάροδος τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσόδου γεγένηται. κατ' ἴχνη δῆτα τοῦ Σελεύκου Θεόδουλος σεμνός τις καὶ θεοσεβὴς πρεσβύτης, τῆς ἡγεμονικῆς τυγχάνων οἰκετίας, τετιμημένος τε παρὰ τῷ Φιρμιλιανῷ πλέον τῶν κατὰ τὸν οἶκον ἁπάντων. τοῦτο μὲν τῆς ἡλικίας ἕνεκεν, καὶ τῷ τριγονείας πατέρα καθεστάναι. τοῦτο δὲ, δι' ἣν ἔσωζε περὶ αὐτοὺς εὔνοιαν καὶ πιστοτάτην συνείδησιν. τὸ
D παραπλήσιον τῷ Σελεύκῳ διαπραξάμενος, προσαχθεὶς τῷ δεσπότῃ καὶ μᾶλλον αὐτὸν τῶν προτέρων ὀξύνας, ταὐτὸ τοῦ Σωτῆρος μαρτύριον πάθους σταυρῷ παραδοθεὶς κατεδέξατο. ἐπὶ τούτοις ἑνὸς ἔτι λειπομένου, ὃς τὸν δωδέκατον ἀποπληρώσοι τοῖς δηλουμένοις μάρτυσιν ἀριθμόν, Ἰουλιανὸς παρῆν τοῦτον ἀποπληρώσων. ἐξ ἀποδημίας γέ τοι ἀφικόμενος αὐτίκα, καὶ μηδ' εἰσβαλὼν πω τῇ πόλει, εὐθὺς ὡς εἶχεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μαθὼν καὶ ὁρμήσας ἐπὶ τὴν τῶν μαρτύρων θέαν. ὡς ἐπὶ γῆς χαμαὶ τὰ τῶν ἁγίων εἶδε σκηνώματα, χαρᾶς ἔμπλεως γεγονώς,

ἑκάστῳ περιπλακείς, τοὺς πάντας ἠσπάζετο. τοῦτο ποιοῦντα συλλαβόντες αὖθις οἱ τῶν φόνων διάκονοι, προσάγουσι τῷ Φιρμιλιανῷ. ἀκόλουθα δ' αὐτῷ ἐπιτελῶν, μακρῷ καὶ τοῦτον πυρὶ παραδίδωσιν. οὕτω δῆτα καὶ Ἰουλιανὸς σκιρτῶν καὶ ὑπερβαλλόμενος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ τῷ τηλικούτων αὐτὸν ἀξιώσαντι κυρίῳ ὑπερευχαριστῶν, τοῦ τῶν μαρτύρων κατηξιώθη στεφάνου. ἦν δὲ καὶ οὗτος, τὸ μὲν κατὰ σάρκα γένος Καππαδοκῶν τὸν δὲ τρόπον, εὐλαβέστατος καὶ πιστότατος καὶ γνησιώτατος. σπουδαῖός τε τὰ ἄλλα πάντα, καὶ πνέων αὐτοῦ ἁγίου πνεύματος. τοιοῦτο τῆς συνοδίας τὸ στῖφος τῶν ἅμα Παμφίλῳ συνεισελθεῖν ἐπὶ τὸ μαρτύριον ἀξιωθέντων. τούτων ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας τοσαύτας τε νύκτας ἐκ προστάξεως τοῦ δυσσεβοῦς ἡγουμένου, τὰ ἱερὰ καὶ ὄντως ἅγια σώματα, εἰς βορὰν τοῖς σαρκοβόροις ἐτηρεῖτο. ὡς δ' οὐδὲν αὐτοῖς παραδόξως, οὐ θηρίον. οὐ πτηνόν. οὐ κύων προσεπέλαζεν, αὖθις ἐξ οἰκονομίας τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἀσινῆ ληφθέντα, τῆς τε προσηκούσης κηδείας λαχόντα, τῇ συνήθει παρεδόθη ταφῇ. ἔτι δὲ τῆς κατὰ τούτους κινήσεως ἀνὰ στόμα τοῖς πᾶσι λαλουμένης, Ἀδριανὸς καὶ Εὔβουλος ἀπὸ Μαγγαναίας οὕτω καλουμένης χώρας, ὡς τοὺς λοιποὺς ὁμολογητὰς εἰς τὴν Καισάρειαν ἀφικόμενοι, πρὸς τῇ πύλῃ καὶ αὐτοὶ δι' ἣν ἐληλύθασιν ἀνεκρίνοντο αἰτίαν· εἶτα ὁμολογήσαντες τἀληθές, τῷ Φιρμιλιανῷ προσάγονται. ὁ δ' ὡς εἶχε, πάλιν μηδὲν ὑπερθέμενος. μετὰ πλείστας βασάνους ἃς κατὰ τῶν πλευρῶν αὐτοῖς ἐπιτέθεικε, θηρίων αὐτοὺς βορᾷ κατακρίνει. δυεῖν δὴ οὖν μεταξὺ διελθουσῶν ἡμερῶν, ὁ μὲν Ἀδριανὸς Δύστρου πέμπτῃ μηνός, πρὸ τριῶν νωνῶν Μαρτίων, γενεθλίων τῆς κατὰ Καισαρέων νομιζομένης τύχης ἡμέρᾳ, λέοντι παραβληθείς. καὶ μετὰ τοῦτον ξίφει κατασφαγεὶς ἐτελειώθη. ὁ δὲ Εὔβουλος μεθ' ἑτέραν μέσην, νώναις αὐταῖς Μαρτίαις, ἣ γένοιτ' ἂν ἑβδόμη Δύστρου, πολλὰ λιπαρήσαντος αὐτὸν τοῦ δικαστοῦ, ὡς ἂν θύσας τῆς νομιζομένης παρ' αὐτῶν ἐλευθερίας τύχοι, τῆς προσκαίρου ζωῆς τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας εὐκλεῆ προτιμήσας θάνατον, μετὰ τοὺς θῆρας ὁμοίως τῷ προτέρῳ θῦμα γενόμενος, ὕστατος τῶν ἐπὶ τῆς Καισαρείας μαρτύρων τοὺς ἄθλους ἐπεσφραγίσατο. μνημονεῦσαι δ' ἔτι ἄξιον

A gaudio diffusus, singulos complexus honorificè salutavit. quo in facinore comprehensus à militibus qui cædium ministri erant, perducitur ad Firmilianum. Qui à solita crudelitate nequaquam desciscens, ingenti rogo eum comburi præcepit. In hunc modum Julianus, gestiens ac præ lætitia exsiliens, & clara voce Domino qui tanto honore ipsum affecisset gratias agens, martyrii coronam adeptus est. Erat hic Julianus patriâ quidem Cappadox, moribus verò religiosissimus, & fidei sinceritate atq; integritate conspicuus. Idem in omnibus rebus gnavus ac strenuus, ipsóque B sancti Spiritus numine erat plenus. Hujusmodi fuit manipulus eorum qui in subeundo martyrio comites Pamphili esse meruerunt. Quorum sacrosancta cadavera, jussu quidem impii Præsidis per quatuor continuos dies totidemq; noctes additis militaribus excubiis exposita sunt, ut à carnivoris bestiis lanientur. Sed cùm præter omnium exspectationem, nec fera, nec volucris ulla, nec canis ad ea accederet, tandem divinâ ordinante Providentiâ integra atque illæsa asportata sunt: omnique funebri cultu, ut par erat, ornata & curata, C consuetæ tradita sunt sepulturæ. Cùm autem motus ac furor Præsidis adversus supradictos martyres adhuc in ore omnium versaretur, Adrianus & Eubulus ex regione Manganæa Cæsaream ad reliquos Confessores profecti, in ipso civitatis introitu perinde ac ceteri interrogati sunt, cujus rei gratiâ advenissent. Confessiq; id quod res erat, Firmiliano exhibentur. Qui rursus ita ut erat, nulla dilatione usus; post crebra ungularum verbera quibus latera eorum sulcaverat, eos ad bestias damnavit. Biduo igitur interjecto, Adrianus quidem quinto die mensis Dystri, id est, D ante diem tertium Nonas Martias, quo die Natalis Genii publici, ut Gentiles existimant, apud Cæsaream celebratur, leoni objectus: ac deinde gladio transfixus martyrium consummavit. Eubulus verò perendie, ipsis Nonis Martiis, quod est septimo die mensis Dystri, cùm Judex enixè ipsum rogasset, ut oblato Diis sacrificio libertatem, prout ipsi existimant, consequeretur; gloriosam mortem pro pietate toleratam huic caducæ vitæ anteponens, post bestias non secus ac prior jugulatus, Cæsariensium martyrum certamina ultimus obsignavit. Operæpretium quoq;

fuerit hoc loco commemorare, quemadmodum divini Numinis providentia impios illos Præsides simul cum ipsis tyrannis ulta est. Etenim Firmilianus qui martyribus Christi adeò contumeliosè insultaverat, cum aliis extremo supplicio addictus, capite truncatus est. Et hæc quidem sunt martyria, quæ in urbe Cæsareâ toto persecutionis tempore perpetrata sunt.

A ἐνταῦθα τοῦ λόγου, ὡς ἄρα οὐκ εἰς μακρὸν τῆς οὐρανίου προνοίας τοὺς δυσσεβεῖς ἄρχοντας αὐτοῖς τυράννοις μετελθούσης. ὁ γὰρ τὰ τοσαῦτα κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων παροινήσας, αὐτὸς δὴ ὁ Φιρμιλιανὸς, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσχάτην ὑπομείνας τιμωρίαν, ξίφει τὴν ζωὴν καταστρέφει. ἐν τὰ μὲν κατὰ Καισάρειαν ἐφ' ὅλοις τοῖς τοῦ διωγμοῦ χρόνοις ἐπιτελεσθέντα μαρτύρια, τοιαῦτα.

Caput XII.

De Ecclesiarum Præsidibus.

Iam verò quæ hoc temporis spatio & posthæc circa Ecclesiarum Præsides gesta sint; quemadmodum ex pastoribus rationalis Christi gregis quem non ritè ac legitimè gubernaverant, eos Curatores camelorum, animalis bruti & suâpte naturâ tortuosi, divina justitia, utpote tali officio dignos constitui permiserit; & ad alendos Imperatoris equos amandaverit: quas præterea injurias & contumelias, quantos denique cruciatus à Procuratoribus Principis, & provinciarum Rectoribus quotquot per illa fuerunt tempora pro sacris vasis & thesauris Ecclesiæ perpessi sint: adhæc ambitionem plurimorum, & temerarias atque illegitimas ordinationes; & inter ipsos Confessores discidia: & quæcunque juniores illi turbarum concitatores adversus Ecclesiæ reliquias pertinaciter moliti sunt, novas res subindè alias post alias excogitantes, & in mediis persecutionis calamitatibus inclementiùs insultantes, & mala malis cumulantes; hæc, inquam, omnia omittenda esse duco. Est enim meo quidem judicio aliena ab instituto nostro hujusmodi rerum commemoratio, à qua etiam abhorrere me in ipso hujus sermonis exordio sum professus. Cùm igitur proposito nostro maximè congruat, ea dicere ac scribere & fidelium auribus commendare quæ in religione nostra gravia atque honesta sunt, & quæcumque ad laudem & gloriam pertinent; rectiùs facturus esse mihi videor, si extremam partem hujus libri præclaris admirabilium martyrum facinoribus & pace quæ posthæc cælitùs nobis affulsit, exornem.

B Ὅσα δ' ἐπὶ τούτοις κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον ἐπιτελεσθῆναι συμβέβηκε, κατά τε τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας, ὡς ἀντὶ ποιμένων τῶν λογικῶν τοῦ Χριστοῦ προβάτων ὧν οὐκ ἐνθέσμως ἐπρέσβευσαν, καμήλων ἀλόγου καὶ τῇ τοῦ σώματος φύσει σκολιωτάτου ζώου φροντιστὰς αὐτοὺς, ὥσπερεὶ τούτων ἀξίους ἡ θεία κατακρίνασα δίκη προεστήσατο. ὅπως τε βασιλικῶν ἵππων ἐνόχους παραστάσει κατεδίκασεν. ὅσα τε τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα κειμηλίων οἱ αὐτοὶ πρὸς τῶν κατὰ C καιροὺς βασιλικῶν ἐπιτρόπων τε καὶ ἀρχόντων ἐν ὕβρεσι καὶ ἀτιμίαις καὶ βασάνοις ἀνητλήκασι. τάς τε ἐπὶ τούτοις τῶν πολλῶν φιλαρχίας, ἀκρίτους τε καὶ ἐκθέσμους χειροτονίας. καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ὁμολογηταῖς σχίσματα. ὅσα τε οἱ νέοι στασιώδεις κατὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας λειψάνων διὰ σπουδῆς ἐμηχανήσαντο, καινότερα καινοῖς ἐπινεωτερίζοντες, καὶ ἀφειδῶς ταῖς τοῦ διωγμοῦ συμφοραῖς ἐπεντριβόντες, καὶ κακὰ κακοῖς ἐπιλεγχίζοντες. ταῦτα πάντα παρήσειν μοι δοκῶ, ἀνοίκειον ἐμαυτῷ κρίνας, παραιτουμένῳ τε καὶ ἀποφεύγοντι, ὡς δ' ἦν καὶ ἀρχομένῳ μοι εἴρηται, τὴν περὶ τούτων διήγησιν. D ἀλλὰ γὰρ ὅσα σεμνὰ καὶ εὔφημα κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον. καὶ εἴ τις ἀρετὴ καὶ ἔπαινος, ταῦτα λέγειν τε καὶ γράφειν καὶ πισταῖς ἀκοαῖς παρέχεσθαι οἰκειότατον ἡγούμενος τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ἱστορίᾳ. καὶ τῇ μετὰ ταύτην οὐρανόθεν ἡμῖν ἐπιφανείσῃ εἰρήνῃ, κοσμήσειν μοι δοκῶ τοῦ παντὸς λόγου τὴν περιγραφήν.

CAPUT XIII.

De Silvano & Ioanne aliisq; unde quadraginta martyribus.

A Ἕβδομον ἔτος τοῦ καθ' ἡμῶν ἀγῶνος ἠνύετο. καί πως ἠρέμα τῶν καθ' ἡμᾶς ἡσυχῇ τὸ ἀπείργον εἰληφότων, εἰς ὄγδοόν τε διαγινομένων ἔτος, ἀμφὶ τὰ ἐν Παλαιστίνῃ χαλκοῦ μέταλλα οὐκ ὀλίγης ὁμολογητῶν συγκεκροτημένης πληθύος, πολλῇ τε τῇ παρρησίᾳ χρωμένων, ὡς καὶ οἴκους εἰς ἐκκλησίας δείμασθαι. ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων δεινός τις ὢν καὶ πονηρὸς, καὶ οἷον αὐτὸν τὰ κατὰ τῶν μαρτύρων δρασθέντα συνέστησεν, ἐπιδημήσας αὐτόθι καὶ τὴν τῶν ἐκεῖσε διαγωγὴν πυθόμενος, βασιλεῖ κοινοῦται ὅσα δοκεῖν εἰς διαβολὴν καταγράφων· εἶτ' ἐπιστὰς ὁ τοῖς μετάλλοις ἐπιτεταγμένος. B ὡς ἂν ἐκ βασιλικοῦ νεύματος διελὼν τὴν τῶν ὁμολογητῶν πληθὺν, τοῖς μὲν Κύπρον, τοῖς δὲ τὸν Λίβανον οἰκεῖν ἔνειμεν· ἄλλους τε ἄλλαις κατὰ Παλαιστίνην χώραις κατασπείρας, τοὺς πάντας διαφόροις πονεῖσθαι τισὶν ἔργοις ἐπικελεύεται· εἶτα τέσσαρας τοὺς μάλιστα δοκοῦντας αὐτῶν κορυφαίους ἐπιλεξάμενος, ἐπὶ τὸν ἐφεστῶτα τοῖς αὐτόθι στρατεύμασι παραπέμπεται· Πηλεὺς ἦν καὶ Νεῖλος Ἐπίσκοποι Αἰγυπτίων, καὶ πρεσβύτερος ἄλλος. καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ τοῖς πᾶσι διὰ τὴν περὶ πάντας σπουδὴν γνωριμώτατος Πατερμούθιος· C οὓς ὁ στρατοπεδάρχης, ἄρνησιν τῆς θεοσεβείας αἰτήσας καὶ μὴ τυχὼν, τῇ διὰ πυρὸς τελειώσει παραδίδωσιν. ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐτύγχανον ἐκεῖσε ἐφ' ἑαυτοῖς ἰδίαν χώραν οἰκεῖν λαχόντες, ὅσοι τῶν ὁμολογητῶν ἤτοι διὰ γῆρας, ἢ διὰ πηρώσεις, ἢ ἄλλας σωμάτων ἀσθενείας, τῆς ἐν τοῖς ἔργοις ἀπολέλυντο λειτουργίας. ὧν ἡγεῖτο ἐκ τῆς Γαζαίων Ἐπίσκοπος ὁρμώμενος Σιλβανὸς, εὐλαβές τι χρῆμα D καὶ γνήσιον ὑπόδειγμα χριστιανισμοῦ φέρων. οὗτος δὴ ὡς εἰπεῖν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου παντοίοις ἀγῶσιν ὁμολογιῶν διαπρέψας, εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τετήρητο, ὡς ἂν ὕστατον γένοιτο παντὸς τοῦ κατὰ Παλαιστίνην ἀγῶνος ἐπισφράγισμα. τούτῳ δὲ καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου συνῆσαν πλείους. ἐν οἷς ἦν Ἰωάννης, ὃς τῇ περὶ μνήμας ἀρετῇ τοὺς καθ' ἡμᾶς ὑπερεβάλετο πάντας. τῶν μὲν οὖν ὄψεων καὶ πρότερον οὗτος ἐστέρητο. ὅμως

Septimus jam persecutionis annus ad exitum vergebat, & res nostræ sensim sine sensu calumniantium molestiâ liberatæ, ad octavum usq; annum processerant. Cúmque in metallis æris apud Palæstinam maxima Confessorum multitudo in unum congregata, incredibili libertate frueretur, adeo ut Ecclesias etiam exstruerent: Præses provinciæ, vir sævus atq; improbus ut ex iis quę adversus martyres gessit perspici facilè potest, illuc delatus; audita illorum vivendi ratione, rem statim ad Imperatorem retulit, quæcumq; ipsi visum fuerat calumniose in eos scribens. Dehinc Præpositus metallorum eò adveniens, velut ex Imperiali præcepto Confessores varias in turmas distribuit; & alios quidem apud Cyprum, alios in Libano jussit incolere. Reliquos per varia Palæstinæ loca dispersos, diversorum operum molestiis vexari omnes mandavit. Quatuor deinde ex illis seligens qui ceteris antecellere videbantur, ad Ducem qui militaribus copiis illic præerat, eos mittit. Horum duo erant Ægyptiorum Episcopi, Peleus ac Nilus: tertius Presbyter quidam: quartus fuit Patermuthius, vir ob prolixam erga omnes benevolentiam cunctis notissimus. A quibus cùm Dux ille postulavisset, ut religionem suam abnegarent; repulsam passus, flammis eos absumi præcepit. Alii rursus ibidem versabantur, sejunctam à ceteris regionem seorsum incolendam sortiti; quotquot scilicet ex Confessorib⁹ ob senectutem aut membrorum debilitatem, aut propter varios corporis morbos ab opere faciundo immunes erant. Quorum princeps erat Silvanus, Gazâ oriundus Episcopus, vir qui religionis Christianæ absolutissimum quoddam & venerabile exemplum exstitit. Hic cùm à primo, ut ita dicam, persecutionis die, & per totum deinceps illud tempus, variis confessionum certaminibus inclaruisset, ad id usq; temporis servatus fuerat, ut omne illud in Palæstina certamen postremus quasi signaculo clauderet. Erant unà cum illo Ægyptii complures: inter quos fuit Joannes quidam, qui præ cunctis nostræ ætatis hominibus memoriâ valuit. Et hic quidem jam antea luminibus erat orbatus. Nihilo-

minus tamen in confessionum certaminibus in quibus maximè enituit, cùm ipsi perinde ac ceteris alter pedum candente ferro debilitatus esset, oculi quoque licet lumine orbati, cauterio perusti sunt; crudelitate scilicet & inhumanitate carnificum ad id usque feritatis ac diritatis progressâ. Porrò hunc virum ob mores quidem & Philosophicam vivendi rationem nihil attinet prædicare, præsertim cùm hujus rei causâ non tantum admirationis sit consecutus, quantum ex memoriæ præstantia. Quippe qui totos divinæ Scripturæ libros non in tabulis lapideis, quemadmodum ait divinus Apostolus, nec in membranis animalium, aut chartis quæ vermibus & longinquitate temporis consumuntur, verùm in carneis cordis tabulis, in anima scilicet candida & in purissimo mentis lumine perscriptos habuerit. Adeò ut quoties vellet, interdum legis Mosaïcæ, interdum Prophetarum libros; nonnunquam sacræ Historiæ locos; aliàs Evangelica & Apostolorum Scripta memoriter velut ex literario quodam penu proferret. Fateor certè obstupuisse me, cum illum in frequentissimo Ecclesiæ cœtu medium stantem, & quosdam divinæ Scripturæ locos recitantem primitùs vidi. Etenim quandiu quidem vocem duntaxat hominis audire mihi dabatur, quædam illum, ut in Ecclesiastico cœtu moris est, legere existimabam. Verùm ubi proximè accedens id quod res erat deprehendi, ceteros quidem qui in circuitu astabant integra oculorum acie pollere, illum verò solis intelligentiæ oculis præditum instar Prophetæ cujusdam oracula edere, & reliquis corpore valentioribus multò præstare; facere omninò non potui, quin Deum summis laudibus efferrem ac prædicarem. Et evidens ac certissimum argumentum reapse mihi cernere videbar, quo constaret hominem verè esse, non eum qui in externa corporis specie apparet, sed illum potius qui in animo & intelligentia residet. Quippe corpore licet mutilato, nihilominus majorem facultatis suæ vim ac virtutem exerebat. Porrò supradictos viros qui seorsum degentes orationibus & jejuniis & hujuscemodi exercitationibus more solito incumbebant, Deus quidem beato ac salutari exitu donare jam parabat, adjutricem illis porrigens manum. Verùm hostis ille & bonorum omnium inimicus, cùm eos semper armatos assiduis

ad Deum

A δὲ καὶ ἐφ' αἷς διέπρεψεν ὁμολογίαις ὁμοίως τοῖς ἄλλοις καυτῆρσιν ἀφανισθεὶς τὸν πόδα, κατὰ τῆς μὴ ἐνεργούσης ὁράσεως τὸν αὐτὸν τοῦ πυρὸς καυτῆρα εἰλήφει. τῶν δημίων ἐπὶ τὸ ἀνηλεὲς καὶ ἀσυμπαθὲς, τὸ τοῦ τρόπου ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἐπιτεινόντων. τοιοῦτον δὴ ὄντα, ἤθους μὲν καὶ βίου φιλοσόφου τί ἄν τις ἀποθαυμάσειεν. οὐχ οὕτως ἀναφανέντος παραδόξου, ὅσον τῆς ἐν μνήμαις ἀρετῆς ὅλας βίβλους τῶν θείων γραφῶν οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις ἥ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. ἀλλ' οὐδὲ ἐν ζώων δοραῖς ἢ χάρταις, ὑπὸ σητῶν καὶ χρόνου διαφθειρομένοις, B ἀλλ' ἐν πλαξὶν ὡς ἀληθῶς καρδίας σαρκίναις, ψυχῇ τε διαυγεῖ καὶ καθαρωτάτῳ διανοίας ὄμματι καταγεγραμμένου. ὡς προφέρειν γε ὅτε καὶ βούλοιτο διὰ στόματος ὥσπερ ἀπό τινος λόγων θησαυροῦ, τοτὲ μὲν νομικὴν καὶ Προφητικὴν γραφὴν, τοτὲ δὲ ἱστορικὴν, Εὐαγγελικήν τε ἄλλοτε καὶ Ἀποστολικήν. καταπλαγῆναί ποτε αὐτὸς ὁμολογῶ, πρῶτον τὸν ἄνδρα θεασάμενος μέσον ἱκανοῦ πλήθους ἐκκλησίας ἑστῶτα, καί τινα μέρη θείας γραφῆς διεξιόντα. ἕως μὲν γὰρ φωνῆς αὐτὸ μόνον ἐπακροᾶσθαί μοι παρῆν, ἀναγινώσκειν οἷα δὴ ἔθος ἐν ταῖς C συνόδοις, τινὰ ἡγούμην. ὡς δὲ ἄγχιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ὑγιέσιν ὀφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας. τοῦτον δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρώμενον, καὶ ἀτεχνῶς οἷά τινα Προφήτην ἀποφθεγγόμενον, παρὰ πολύ τε πλεονεκτοῦντα τοὺς τὸ σῶμα ἐρρωμένους. οὐδ' ὅπως οὐ δοξάζειν τὸν Θεὸν καὶ ἀποθαυμάζειν οἷός τε ἦν. σαφές τε πεῖσμα καὶ βέβαιον αὐτοῖς ἔργοις ἐδόκουν μοι ὁρᾶν, ὅτι δὴ μόνος κατ' ἀλήθειαν οὐχ ὁ ἐν τῷ προφανεῖ σώματι νενομισμένος πέφυκεν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ κατὰ ψυχὴν καὶ διάνοιαν. ὃς καὶ τοῦ σώματος λελωβημένου, μείζονα τὴν ἀρετὴν τῆς καθ' αὐτὸν δυνάμεως D ἐπεδείκνυτο. ἀλλὰ γὰρ τοὺς δεδηλωμένους κατὰ τὸν ἀποκριθέντα τόπον διατρίβοντας, τά τε συνήθη προσευχαῖς καὶ ἀσιτίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀποτελοῦντας ἀσκήσεσι, Θεὸς μὲν αὐτὸς τῆς σωτηρίου τελειώσεως τυχεῖν ἠξίου, δεξιὰν αὐτοῖς ἐπήκοον παρέχων· ὁ δὲ πολέμιος ἐχθρὸς ἅτε σχολαίτατα κατ' αὐτοῦ διὰ

τῶν πρὸς Θεὸν εὐχῶν ὁπλιζομένους μηκέθ' οἷός τε φέρειν, κτείνειν καὶ μεταίρειν ἀπὸ γῆς ὡς ἂν ἐνόμιζεν ἐνοχλοῦντας. Θεὸς δὲ αὐτῷ καὶ τοῦτο πράττειν ἐγχειροῦντι συνεχώρει. ὡς ὁμοῦ γε αὐτὸς τῆς αὐτοῦ κατὰ προαίρεσιν μὴ εἴργοιτο πονηρίας, ἐκεῖνοί τε τῶν πολυτρόπων ἀγώνων ἤδη ποτὲ ἀπολάβοιεν τὰ βραβεῖα. ταύτῃ οὖν ἑνὸς δέοντος τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, νεύματι τοῦ παναισχίστου Μαξιμίνου ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνονται. ταῦτα μὲν οὖν τὰ κατὰ Παλαιστίνην ἐν ὅλοις ἔτεσιν ὀκτὼ συμπερανθέντα μαρτύρια, καὶ τοιοῦτος ὁ καθ' ἡμᾶς διωγμός. ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως, εἰς μέγα δὲ προκόψας ἐν ταῖς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεσιν· ἐν αἷς πολύτροποι καὶ πολυειδεῖς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἠθληκότων ἀγῶνες ἀνήριθμόν τι πλῆθος μαρτύρων κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν συνεστήσαντο, ἐν τοῖς ἀπὸ Λιβύης καὶ δι' ὅλης Αἰγύπτου, Συρίας τε καὶ τῶν ἀπ' ἀνατολῆς καὶ κύκλῳ μέχρι τῶν κατὰ τὸ Ἰλλυρικὸν κλίμα παρατεινοῦσι. τὰ γάρ τοι ἐπέκεινα τῶν δεδηλωμένων, Ἰταλία πᾶσα καὶ Σικελία, Γαλλία τε καὶ ὅσα κατὰ δυόμενον ἥλιον ἐπὶ Σπανίαν Μαυριτανίαν τε καὶ Ἀφρικήν. οὐδ' ὅλοις ἔτεσι δυσὶ τοῖς πρώτοις τοῦ διωγμοῦ τὸν πόλεμον ὑπομείναντα, ταχίστης ἠξιώθησαν Ἐπισκοπῆς τε Θεοῦ καὶ εἰρήνης. τῆς οὐρανίου προνοίας, φειδοῖ τῆς τῶν ἀνδρῶν ἁπλότητος καὶ πίστεως ποιουμένης. ὃ γοῦν μὴ δ' ἱστόρηται ἐν τοῖς ἀνέκαθεν τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, τοῦτο νῦν πρῶτον καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσαν γέγονεν ἐλπίδα. διαιρεῖται μὲν γὰρ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ διχῆ τὰ τῆς βασιλείας· εἰρήνης δ' ἀπολαύουσιν οἱ ἐν θατέρῳ μέρει τοῦ προδεδηλωμένου κατοικοῦντες ἀδελφοί. τῶν ἀνὰ τὴν ἄλλην οἰκουμένην μυρίοις ἐπὶ μυρίοις ἀγῶνας ὑπομεινάντων. ἀλλὰ γὰρ ὅτε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἄρχοντες αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι' ὧν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων, παραδοξοτάτῃ γνώμῃ μεταβαλλόμενοι παλινῳδίαν ᾖδον. χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασι καὶ ἡμέροις διατάγμασι τὴν καθ' ἡμῶν πυρκαϊὰν ἀποσβεννύντες· ἀναγραπτέα δὴ καὶ ἡ παλινῳδία.

Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων τέλος.

A ad Deum precibus & ad pugnam paratos ferre non posset, interficere utpote sibi molestos atq; è medio tollere satagebat. Quod quidem Deus efficere illi permisit: partim ne ille à spontanea sua improbitate absterreretur, partim ut isti tot ac tantorum certaminum præmia tandem referrent. Sic igitur undequadraginta homines, jussu sceleratissimi Maximini uno eodemque die capite truncati sunt. Atque hæc sunt martyria quæ octo annorum spatio in Palæstina perpetrata fuerunt. Hujusmodi nostri temporis persecutio fuit: quæ cùm ab Ecclesiarum eversione sumpsisset initium, postmodum subsecutis vario tem-
B pore Rectorum infestationibus, longè ulteriùs progressa est. In quibus varia omnis generis certamina eorum qui pro pietate fortiter pugnaverunt, innumerabiles in singulis provinciis martyres præstiterunt: in Libya scilicet & per universam Ægyptum ac Syriam omnesque provincias quæ ab Oriente usq; ad tractum Illyrici quaquaversum protenduntur. Nam quæ ulterius sitæ sunt regiones, Italia videlicet tota & Sicilia; Gallia quoq; & quæcunq; ad Occasum Solis porriguntur, Hispania, Mauritania & Africa; cùm vix duobus primis per-
C secutionis annis integris furorem belli expertæ essent, divini Numinis præsentissimum auxilium & pacem brevi sunt consecutæ; Dei scilicet providentia simplicitati illorum hominum ac fidei prospiciente. Porrò quod nunquam antea Imperio Rom. accidisse memoratur, id tunc primùm præter omnium opinionem evenit. In hac enim persecutione, quæ nostris temporibus grassata est, Imperium orbis Rom. in duas divisum est partes. Harum alteram quam paulò ante
D designavimus, quicunq; incolebant fratres, pace fruebantur: Quotquot verò in altera orbis Rom. parte degebant, innumera subinde certamina subierunt. Verùm simulatq; divina clementia nos propitio ac benigno vultu aspicere dignata est, statim Principes illi ipsi qui jampridem bellum adversus nos excitaverant; præter omnium spem mutatâ sententiâ palinodiam, ut dicitur, cecinerunt: clementibus edictis & benignis erga nos constitutionibus persecutionis adversus nostros conflatæ restinguentes incendium. Ipsam verò palinodiam à nobis reticeri non convenit.

Explicit liber Eusebii Pamphili de Martyribus Palæstinæ.

Τάδε περιέχει καὶ ἡ ἐνάτη βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

HÆC CONTINET ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ Liber nonus.

EVSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER NONUS.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος θ΄.

Caput I.

De simulata indulgentia.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 24.

A

Et hæc quidem palinodia Imperialis rescripti quod supra retulimus, passim & ubique in Asia & per omnes circumquaq; provincias proposita cernebatur. Quibus in hunc modum gestis, Maximinus qui Orientis provincias ty-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ἐπιπλάστου ἀνέσεως.

Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινῳδίας τοῦ προτεθέντος βασιλικοῦ νεύματος, ἥπλωτο τῆς Ἀσίας πάντῃ τε πανταχοῦ, κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας· ὧν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, Μαξιμῖνος ὁ ἐπ' ἀνατολῆς τυραν-

νος, δυσσεβέστατος εἴ καί τις ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας πολεμιώτατος γεγονώς. οὐδαμῶς τοῖς γραφεῖσιν ἀρεσθεὶς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος, λόγῳ προστάττει τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι, τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἐξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτεθέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θεὶς, καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσι μὴ εἰς προὖπτον ἀχθείη φροντίσας, ἀγράφῳ προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάττει. οἱ δὲ τὸ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλοις διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν. ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμημένος Σαβῖνος, πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ἡγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην διὰ Ῥωμαϊκῆς ἐπιστολῆς. ἧς καὶ αὐτῆς ἡ ἑρμηνεία, τοῦτον περιέχει τὸν τρόπον. λιπαρωτάτῃ καὶ καθωσιωμένῃ σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων αὐτοκρατόρων, πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοίας πρὸς τὴν ὁσίαν καὶ ὀρθὴν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὥρισεν. ὅπως καὶ οἱ ἀλλοτρίᾳ Ῥωμαίων συνηθείᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες, τὰς ὀφειλομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῖεν. ἀλλ' ἡ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτη βουλὴ εἰς τοσοῦτον περιέστη, ὡς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῆς κελεύσεως δύνασθαι ἐκ τῆς ἰδίας προθέσεως ἀναχωρεῖν, μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκφοβεῖν. ἐπειδὴ τοίνυν συνέβαινεν ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἑαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων, ἀλλότριον εἶναι τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ἰδίας δοκιμάζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν. ἐκέλευσε διὰ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ διαχαράξαι. ἵν' εἴ τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιὼν εὑρεθείη, τῆς κατ' αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολαστέον νομίσειας. ὁπότε τῇ τοσούτου χρόνου συνελεύσει συνέστη αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν. ἐγγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς

A rannide opprimebat; vir omnium hominum impiissimus, & divinæ religionis hostis acerrimus; cùm hujusmodi literæ ei displicerent, loco rescripti quod propositum fuisse memoravimus, verbis duntaxat mandavit Judicibus suis, ut ab oppugnatione nostrorum abstinerent. Nam cùm alioqui minimè auderet potiorum voluntati ac sententiæ refragari; suppresso edicto illo quod suprà retulimus, omníque cura & cautione adhibita ne per provincias Imperii sui publicè proponeretur, B ipse nuda voce Rectoribus Imperio suo subjectis præcepit, ut persecutionem adversus nostros inhiberent. Quod quidem mandatum ipsi sibi invicem Rectores per literas significarunt. Sabinus quidem qui Præfecturæ Prætorianæ dignitatem quæ apud illos summa habetur, tunc temporis obtinebat, singularum provinciarum Præsidibus voluntatem Imperatoris per epistolam Latino sermone conscriptam insinuavit. Eam epistolam Græcè nos interpretati sumus in hunc modum: Jampridem Majestas Dominorum nostrorum C sacratissimorum Principum, assidua ac devota sollicitudine omnium mortalium mentes ad piam rectamque vivendi rationem traducere instituerat, ut & ii qui peregrinas & ab institutis Romanorum alienas cæremonias amplecti videbantur, debitos cultus Diis immortalibus exhiberent. Verùm pertinacia quorumdam & obstinata mentis duritia eo usque processit, ut neque ipsa Imperialis præcepti justitia eos à proposito revocare, nec imminentis supplicii gravitas deterrere potuerit. Cùm igitur acciderit ut ea de causa plurimi sese in abrupta pericula conjicerent, D Majestas Dominorum nostrorum fortissimorum Principum pro insita sibi pietate atque clementia, alienum à sanctissimo suo proposito esse judicans, ut ex ejusmodi occasione in tanta discrimina homines adducantur, nostrę devotioni præcepit, ut ad tuam solertiam literas darem: quò si quis fortè Christianorum gentis suæ religionem observare deprehensus fuerit, cum omni molestia ac discrimine liberes, neque ob hanc causam ulla pœna afficiendum censeas. Quippe cùm tam longo jam temporis tractu compertum fuerit, eos nulla ratione adduci posse ut ab hujusmodi pertinacia abscedant. Scribere igitur ad Curatores & Magistratus,

A & ad Præpositos pagi singularum civitatum tua debet industria, ut sciant sibi-inposterum hujus negotii amplius curam agere non licere. Posthæc singularum provinciarum Præsides, rati hanc reverà esse Principis mentem, quæ literis Sabini exprimeretur, continuò Curatores & Magistratus & pagorum Præpositos per literas de Imperatoris voluntate certiores faciunt. Nec verò Scriptis duntaxat, verùm etiam factis multò magis instabant, utpote qui Principis jussa exsecutioni mandarent. Quotquot igitur ob confessionem divini Numinis vinctos in B custodia habebant, productos in medium dimiserunt; iis etiam qui ad metalla damnati fuerant, pari libertate concessa. Id enim reverà placere Principi arbitrabantur, cùm tamen aliter se res haberet. Ceterùm his ad hunc modum confectis, repentè instar cælestis cujusdam lucis, quæ post densissimas noctis tenebras exoritur, Ecclesias in singulis civitatibus congregatas, & frequentissimos Christianorum concursus, & collectas ibidem ex more fieri solitas cernere licebat. Ex quo C infidelium populos ingens pervaserat stupor cùm tantam tamque insperatam rerum conversionem admirarentur. Exclamabantque solum magnum & verè Deum esse qui à Christianis coleretur. Ex nostris verò quotquot in persecutionis discrimine fideliter ac fortiter decertaverant, magna apud omnes fiducia & libertate potiebantur. Sed quorum vacillaverat fides, animæque naufragium fecerant, ii ad remedium avidè properabant, supplicantes & flagitantes à validioribus ut salutarem sibi dextram porrigerent: Deumque orantes ut propitius sibi esse vellet. Posthæc etiam generosi illi D sacræ religionis pugiles, metallorum ærumnis liberati in suam singuli patriam reverti cœperunt: perque urbes pervias læti atque alacres incedebant, incredibili quodam gaudio & inexplicabili fiducia repleti. Sic igitur numerosa nostrorum agmina, per vias publicas & per fora Deum Hymnis & canticis celebrando, iter suum peregerunt. Et qui paulò anteà cum summa acerbitate vincti & ex patria fuerant expulsi, eos tunc læto atque hilari vultu sua domicilia postliminio recuperantes vidisses: Adeò ut illi ipsi qui priùs cædem

A καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης πόλεως ἡ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει. ἵνα γνῶσιν περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν. ἐπὶ τούτοις οἱ κατ' ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ' ἀγροὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην. οὐ μόνον δ' αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προὐχώρει. καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἶχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς B τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες ἠλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γὰρ ἐπ' ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν ἠπατημένοι. καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τι φῶς ἐκ ζοφερᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῆν ὁρᾶν ἐκκλησίας. συνόδους τε παμπληθεῖς. καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας συναγωγάς· καταπέπληκτο δ' ἐπὶ τούτοις C οὐ σμικρῶς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν Θεὸν ἐπιβοώμενος. τῶν δ' ἡμετέρων, οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρείως διηθληκότες, τὴν πρὸς ἅπαντας αὖθις ἀπελάμβανον παρρησίαν· ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες, τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι, ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον. ἀντιβολοῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐρρωμένους αἰτούμενοι, τόν τε Θεὸν ἵλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες. εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ D μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο. γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παρρησίας ἔμπλεοι. στίφη οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους καὶ ἀγορὰς, ᾠδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντα, τὰ τῆς πορείας ἤνυε. καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους, εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἑστίας· ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἡμῶν φονῶν-

τας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὁρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

A nobis atque excidium minabantur, tam insperatæ rei miraculo attoniti, nobis gratularentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς μετέπειτα διαστροφῆς.

Ταῦτα δ' οὐκέτι οἷός τε ὢν φέρειν ὁ τύραννος, μισόκαλος ἐς τὰ μάλιστα καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐπίβουλος ὑπάρχων, ὃν ἔφαμεν τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἄρχειν μερῶν. οὐδ' ὅλους ἐπὶ μῆνας ἓξ τοῦτον ἐπιτελεῖσθαι τὸν τρόπον ἠνέσχετο· ὅσα δ' οὖν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς εἰρήνης μηχανώμενος, πρῶτον μὲν εἴργειν ἡμᾶς τῆς ἐν τοῖς κοιμητηρίοις συνόδου διὰ προφάσεως πειρᾶται· B εἶτα διά τινων πονηρῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἑαυτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται, τοὺς Ἀντιοχέων πολίτας παρορμήσας, ἐπὶ τὸ μηδαμῶς τινα Χριστιανῶν τὴν αὐτῶν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι πατρίδα, ὡς ἐν μεγίστῃ δωρεᾷ παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἀξιῶσαι. καὶ ἑτέρους δὲ ταυτὸ ὑποβαλεῖν διαπράξασθαι· ὧν πάντων ἀρχηγὸς ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ἐπιφύεται Θεότεκνος. δεινὸς καὶ γόης καὶ πονηρὸς ἀνήρ, καὶ τῆς προσωνυμίας ἀλλότριος· ἐδόκει δὲ λογιστεύειν τὰ κατὰ τὴν πόλιν.

Caput II.

De pravitate quæ mox subsecuta est.

Verùm ille honestatis & bonorum omnium inimicus tyrannus, qui ut suprà diximus, in Orientis partibus Imperium gerebat; cùm hunc rerum statum diutius ferre non posset, ne sex quidem integris mensibus passus est eum permanere. Dumque ad subruendam pacem nihil non molitur; primùm quidem nostros à conventibus qui in cœmeteriis fieri solebant, nescio quo prætextu arcere aggressus est. Deinde ipse ad se legationem mittit adversus nostros; sollicitatis per quosdam nefarios homines Antiochensibus, ut abs se instar maximi cujusdam beneficii peterent, ne cui Christianorum Antiochiam incolere liceret. Aliis quoque ut idem facerent suggessit. Quorum omnium auctor in ipsa urbe Antiochia exstitit Theotecnus; vir violentus, versutus atque improbus, qui tunc in illa civitate Curatoris officium gerebat.

Hoc refert Niceph. l. 7. c. 25.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν νεοπαγοῦς ξοάνου.

Πλεῖστα δ' οὖν οὗτος καθ' ἡμῶν στρατευσάμενος, καὶ πάντα τρόπον τοὺς ἡμετέρους ὥσπερ τινὰς φῶρας ἀνοσίους, ἐκ μυχῶν θηρεῦσαι διὰ σπουδῆς πεποιημένος. πάντα τε ἐπὶ διαβολῇ καὶ κατηγορίᾳ τῇ καθ' ἡμῶν μεμηχανημένος. καὶ θανάτου αἴτιος μυρίοις ὅσοις γεγονώς. τελευτῶν εἴδωλόν τι Διὸς Φιλίου D μαγγανείαις τισὶ καὶ γοητείαις ἱδρύει. τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερήτους, ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐκτελεῖν, ἐπεδείκνυτο· καὶ δὴ οὗτος κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος, ἐπεγείρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα. καὶ τὸν Θεὸν δὴ κελεῦσαί φησιν, ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

Caput III.

De novo quodam apud Antiochiam fabricato simulacro.

Hic igitur cùm nos anteà omnibus modis impugnavisset, & nostros tamquam fures quosdam ac maleficos investigari, & ex latibulis suis erui curasset: cúmque nihil eorum quæ ad nos infamandos & calumniandos facere poterant omisisset; innumeris denique mortis causa exstitisset: tandem simulacrum Jovis Philii magicis artibus consecratum erexit. Cúmque ad ejus cultum impuras initiationes & inania mysteria ac detestandas expiationes instituisset: compositis quibusdam oraculis ad ipsum usque Imperatorem præstigiarum suarum specimen detulit. Fœdaque adulatione Principis gratiam captans, dæmonem adversus Christianos stimulat; fingens Deum jubere ut Christiani quippe qui hostes sui essent, urbe omníque territorio pellerentur.

A

CAPUT IV.

De decretis civitatum adversus Christianos.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 25.

HÆc cùm illi ex sententia successissent, reliqui deinceps Magistratus qui civitates Maximini Imperio subjectas incolebant, idem quoque decernere instituerunt; ipsis etiam provinciarum Pręsidibus qui id gratum esse Imperatori perspexerant, subditos omnes ut idem facerent submonentibus. Quorum decretis cùm tyrannus dato rescripto libentissimè annuisset, rursus adversus nostros recrudescere cœpit persecutionis furor. Flamines itaque simulacrorum in singulis urbibus, ac præterea Sacerdotes ab ipso Maximino constituti sunt, ii maximè qui in publicis functionibus obeundis summam gloriam inter cives suos retulissent. Hi ergo in incolendis numinibus suis multum studii ac diligentiæ adhibuerunt. Denique insolita & prodigiosa Principis superstitio, cunctos, ut breviter dicam, ipsius dominationi subjectos tam privatos quàm Magistratus eò perpulit, ut in ejus gratiam nihil non agerent adversus nostros: & pro beneficiis quæ se ab illo consecuturos esse sperabant, nihil gratius rependere se posse crederent, quàm si cædes nostrorum patrarent, & nova quędam adversus nostros fraudum atque insidiarum genera ostentarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.

ΤΟύτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν ὁμοίαν ὡρμήσαντο ψῆφον ποιήσασθαι. προσφιλὲς δ' εἶναι τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. ὧν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ B καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός· ἱερεῖς δῆτα κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου, οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ, περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. ἡ γοῦν ἔκτοπος τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆγε. ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν ἀντιδωρουμέ- C νων, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾷν, καί τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοηθείας ἐνδείκνυσθαι.

CAPUT V.

De falsis actis.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 28.

DEnique cùm acta quædam apud Pilatum super Servatore nostro habita composuissent, plena impietatis adversus Christum; ea per omnes provincias Imperii Maximini ipso jubente dirigunt; mandantes per literas, D ut ubique locorum tam in agris quàm in civitatibus publicè proponerentur; utque ludimagistri pro dictatis hæc declamanda & memoriæ commendanda pueris traderent. Quæ dum ita geruntur, Dux quidam in urbe Phœnices Damasco, cùm impuras nescio quas mulierculas ex foro rapuisset, tormenta se ipsis admoturum minatus, eò miseras adegit, ut publicè editis apud acta testimoniis faterentur se olim Christianas fuisse, & flagitiorum quæ à Christianis gererentur conscias esse: eos in ipsis ædibus sacris obscœna

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων.

ΠΛασάμενοι δῆτα Πιλάτου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπομνήματα, πάσης ἔμπλεα κατὰ τοῦ Χριστοῦ βλασφημίας. γνώμῃ τοῦ μείζονος ἐπὶ πᾶσαν διαπέμπονται τὴν D ὑπ' αὐτὸν ἀρχήν. διὰ γραμμάτων παρακελευόμενοι, κατὰ πάντα τόπον ἀγρούς τε καὶ πόλεις, ἐν ἐκφανεῖ ταῦτα τοῖς πᾶσιν ἐκθεῖναι. τοῖς τε παισὶ τοὺς γραμματοδιδασκάλους ἀντὶ μαθημάτων ταῦτα μελετᾷν τε διὰ μνήμης κατέχειν παραδιδόναι· ὧν τοῦτον ἐπιτελουμένων τὸν τρόπον, ἕτερος στρατοπεδάρχης ὃν δοῦκα Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν, ἀνὰ τὴν Δαμασκὸν τῆς Φοινίκης ἐπίρρητά τινα γυναικάρια ἐξ ἀγορᾶς ἀνάρπαστα ποιήσας, βασάνους αὐταῖς ἐπιθήσειν ἠπείλει, λέγειν ἐγγράφως ἐπαναγκάζων, ὡς δὴ εἴησάν ποτε χριστιαναὶ,

συνειδεῖεν τε αὐτοῖς ἀθεμιτουργίας ἐν αὐτοῖς τε τοῖς κυριακοῖς πράττειν αὐτοὺς τὰ ἀκόλαστα, καὶ ὅσα ἄλλα λέγειν αὐτὰς ἐπὶ διαβολῇ τοῦ δόγματος ἤθελεν· ὧν καὶ αὐτὰς ἐν ὑπομνήμασι τὰς φωνὰς ἐντεθείσας, βασιλεῖ κοινοῦται· καὶ δὴ προστάξαντος, εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ταῦτα δημοσιοῦται τὰ γράμματα.

A quædam perpetrare asseverantes, & quæcumque alia ad infamandam religionem nostram effutire eas Dux voluerat. Harum igitur mulierum testimonia actis inserta, Dux confestim ad Imperatorem mittit. Nec mora jubente Principe in singulis urbibus ac locis hæc quoque monumenta publicantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τῶν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ μεμαρτυρηκότων.

Ἀλλ᾽ ὁ μὲν οὐκ εἰς μακρὸν αὐτόχειρ ἑαυτοῦ γεγονὼς ὁ στρατοπεδάρχης, δίκην τίνυσι τῆς κακοτροπίας. ἡμῶν δ᾽ αὖ φυγαὶ πάλιν ἀνεκινοῦντο, καὶ διωγμοὶ χαλεποί· τῶν τε κατὰ πάσας ἐπαρχίας ἡγουμένων αὖθις δειναὶ καθ᾽ ἡμῶν ἐπαναστάσεις. ὡς καί τινας ἁλόντας τῶν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐπιφανῶν, ἀπαραίτητον τὴν ἐπὶ θανάτῳ ψῆφον καταδέξασθαι· ὧν τρεῖς ἐν Ἐμέσῃ τῇ πόλει τῆς Φοινίκης, Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογήσαντες, θηρίων βορᾷ παραδίδονται. ἐπίσκοπος ἦν ἐν τούτοις Σιλβανός, τὴν ἡλικίαν ὑπέργηρως, ἐν ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα τὴν λειτουργίαν διηνυκώς. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Πέτρος τῶν κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν παροικιῶν προστὰς ἐπιφανέστατα, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, βίου ἀρετῆς τε ἕνεκα καὶ τῆς τῶν ἱερῶν λόγων συνασκήσεως, ἐξ οὐδεμιᾶς ἀνάρπαστος γεγονὼς αἰτίας, μηδὲ μιᾶς προλαβούσης προσδοκίας, ἀθρόως οὕτω καὶ ἀλόγως ὡς ἂν Μαξιμίνου προστάξαντος, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον ἐπισκόπων ἄλλοι πλείους, ταυτὸν ὑπομένουσι. Λουκιανός τε ἀνὴρ τὰ πάντα ἄριστος, βίῳ τε ἐγκρατὴς καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασι συγκεκροτημένος, τῆς κατ᾽ Ἀντιόχειαν παροικίας πρεσβύτερος, ἀχθεὶς ἐπὶ τῆς Νικομηδέων πόλεως, ἔνθα τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων ἐτύγχανε, παρασχών τε ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος τὴν ὑπὲρ ἧς προΐστατο διδασκαλίας ἀπολογίαν, δεσμωτηρίῳ παραδοθεὶς κτίννυται. τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεῖ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ᾽ ἡμῶν συνεσκεύαστο. ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεγηγέρθαι διωγμόν.

CAPUT VI.

De iis qui tunc temporis martyrium subierunt.

VErùm non longo post tempore Dux ille mortem sibi ipse consciscens, improbitatis suæ pœnas dedit. Huc refer Niceph. l.7. c.27.

B Nostrorum verò fugæ rursus & acerbissimæ persecutiones renovari cœpere; provinciarum Rectoribus acriter contra nos insurgentibus. Adeò ut nonnulli qui in sacræ fidei prædicatione excellere videbantur, comprehensi absque ulla miseratione capitali sententia damnati sint. Ex quibus tres apud Emesam urbem Phœnices Christianos se esse confessi, bestiis objiciuntur. Erat inter hos Silvanus Episcopus, decrepitæ jam ætatis: qui per annos quadraginta Sacerdotis ministerium obierat. Per idem tempus Petrus quoque qui Alexandrinæ Ecclesiæ summa cum laude

C præfuit; verè præcipuum ac divinum Episcoporum decus, cùm ob totius vitæ sanctimoniam, tum ob studium ac peritiam sacrarum Scripturarum; nullum ob crimen comprehensus, præter omnium exspectationem subitò & absque ulla probabili causa utpote Maximino jubente, capite truncatur. Idem cum ipso perpessi sunt complures quoque alii Ægyptiorum Episcopi. Sed & Lucianus Antiochenæ Ecclesiæ Presbyter; vir tum vitæ continentia, tum sacrarum literarum scientia conspicuus;

D perductus Nicomediam, in qua tunc civitate Maximinus morabatur, cùm defensionem fidei illius quam profitebatur coram Præside edidisset, conjectus in carcerem trucidatur. Denique tot & tanta nobis mala brevi tempore intulit ille omnis virtutis inimicus Maximinus, ut hæc persecutio multò acerbior nobis priore illa videretur.

A

Caput VII.

De his quæ adversus nos in tabulis sunt incisa ac publicè proposita.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 27.

PORrò in mediis urbibus, quod nunquam antea factum fuerat, civitatum adversus nos decreta, & constitutionum Imperialium rescripta, æreis incisa tabulis proponebantur. Pueri item in scholis toto die nihil aliud præter Jesum & Pilatum, & Acta illa ad contumeliam nostram conficta, in ore habebant. Ipsam hoc loco Maximini epistolam quam æreis tabulis incisam fuisse diximus, apponere opportunum mihi videtur: tum ut impietas hominis illius plena insolentiæ & arrogantissimæ contumaciæ perspici possit; tum ut divinæ justitiæ quæ illum brevi post tempore insecuta est, insomnis & adversus improbos semper armata severitas omnibus manifestò pateat: quaquidem stimulante, haud multò postea contraria de nobis & sensit & scriptis legibus constituit. Illius autem rescripti hæc omninò sunt verba: *Exemplum interpretationis epistolæ quâ Maximinus respondit decretis civitatum adversus Christianos, ex tabulâ æneâ Tyri descripta.* Tandem aliquando infirma humanæ mentis audacia, abjectis ac discussis erroris tenebris, quæ miserorum veriusquàm impiorum hominum sensus exitiali ignorantiæ caligine involutos antehac obsederant, perspicere potuit se prolixâ erga omnes bonos Deorum immortalium providentiâ regi & confirmari. Quæ res incredibile dictu est quàm grata quamque jucunda nobis fuerit & accepta; quòd religiosi vestri erga Deos propositi illustrissimum specimen dederitis. Nam antea quidem nemini erat obscurum quanta observantia ac religione Deos immortales coleretis: Quippe quibus non nudorum & inanium verborum fides, sed continua & stupenda illustrium facinorum miracula innotuissent. Unde & civitas vestra Deorum immortalium sedes ac domicilium jure merito appelletur. Multis certè argumentis evidentissimè apparet, eam cælestium Numinum adventu ac præsentia florere. Nunc verò civitas vestra, neglectis omnibus quæ ipsius interesse videbantur, & omissis precibus quas pro Reipublicæ suæ negotiis antehac nobis offerre consueverat; ubi primùm sensit homines detestandæ vanitatis iterum serpere cœpisse,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς.

ΑΝὰ μέσας γέτοι τὰς πόλεις, ὃ μὴ δὲ ἄλλοτέ ποτε, ψηφίσματα πόλεων καθ' ἡμῶν καὶ βασιλικῶν πρὸς ταῦτα διατάξεων ἀντίγραφαι. στήλαις ἐντετυπωμένα χαλκαῖς ἀνωρθοῦντο· οἵ τε παῖδες ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα, Ἰησοῦν καὶ Πιλάτον καὶ τὰ ἐφ' ὕβρει πλασθέντα ὑπομνήματα, διὰ στόματος κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν. ἐνταῦθά μοι ἀναγκαῖον B εἶναι φαίνεται, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξαι· ἵν' ὁμοῦ τοῦ τε τοῦ ἀνδρὸς θεομισείας ἡ ἀλαζὼν καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερὰ κατασταίη, καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης ἡ ἄϋπνος κατὰ τῶν ἀσεβῶν μισοπονηρία. πρὸς ἧς ἐλασθεὶς, οὐκ εἰς μακρὸν τἀναντία περὶ ἡμῶν ἐβουλεύσατό τε καὶ δι' ἐγγράφων νόμων ἐδογμάτισε. τοῦτον ἐπ' αὐτῶν λέξεων ἔχουσαν τὸν τρόπον. Ἀντίγραφον ἑρμηνείας τῆς Μαξιμίνου πρὸς τὰ καθ' ἡμῶν ψηφίσματα C ἀντιγραφῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλης μεταληφθείσης. Ἤδη ποτὲ ἡ ἀσθενὴς θρασύτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἴσχυσε πᾶσαν πλάνης ἀμαυρότητα καὶ ὁμίχλην ἀποσεισαμένη καὶ ἀνασκεδάσασα. ἥτις πρὸ τούτου, οὐ τοσοῦτον τῶν ἀσεβῶν, ὅσον τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων τὰς αἰσθήσεις ὀλεθρίῳ ἀγνοίας σκότῳ ἐνειληθείσας ἐπολιόρκει. ἐπιγνῶναι ὡς τῇ τῶν ἀθανάτων Θεῶν φιλαγάθῳ προνοίᾳ διοικεῖται καὶ σταθεροποιεῖται· ὅπερ πρᾶγμα ἄπιστόν ἐστιν εἰπεῖν, ὅπως κεχαρισμένον, ὅπως τε ἥδιστον καὶ προσφιλὲς ἡμῖν γέγονεν, ὡς μέγιστον δεῖγμα τῆς θεοφι- D λοῦς ὑμῶν προαιρέσεως δεδωκέναι· ὁπότε καὶ πρὸ τούτου οὐδενὶ ἄγνωστον ἦν, ὁποίας παρατηρήσεως καὶ θεοσεβείας πρὸς τοὺς ἀθανάτους Θεοὺς ἐτυγχάνετε ὄντες. οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ὑποκένων ῥημάτων πίστις, ἀλλὰ συνεχῆ καὶ παράδοξα ἔργων ἐπισήμων γνωρίζεται. διόπερ ἐπαξίως ἡ ὑμετέρα πόλις Θεῶν ἀθανάτων ἵδρυμά τε καὶ οἰκητήριον ἐπικαλοῖτο. πολλοῖς γοῦν παραδείγμασι καταφαίνεται, τῇ τῶν οὐρανίων Θεῶν αὐτὴν ἐπιδημίᾳ ἀνθεῖν. ἰδοὺ τοίνυν ἡ ὑμετέρα πόλις πάντων τῶν ἰδίᾳ διαφερόντων αὐτῇ ἀμελήσασα, καὶ τὰς πρότερον τῶν ὑπὲρ αὐτῆς πραγμάτων δεήσεις παριδοῦσα. ὅτε πάλιν ᾔσθετο τοὺς

τῆς

τῆς ἐπ' ἐσχάτου ματαιότητος γεγονότας ἕρπειν ἄρχεσθαι. καὶ ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν καὶ κεκοιμημένην πυρὰν, ἀναζωπυρουμένων τῶν πυρσῶν μεγίστας πυρκαϊὰς ἀναπληροῦσαν. εὐθέως πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, ὥσπερ πρὸς μητρόπολιν πασῶν θεοσεβειῶν, χωρὶς τινὸς μελλήσεως κατέφυγεν, ἴασίν τινα καὶ βοήθειαν ἀπαιτοῦσα· ἥντινα διάνοιαν σωτηριώδη, διὰ τὴν πίστιν τῆς ἡμετέρας θεοσεβείας τοὺς Θεοὺς ὑμῖν ἐμβεβληκέναι δῆλόν ἐστιν· ἐκεῖνος ὁ ὕψιστος καὶ μέγιστος Ζεύς. ὁ προκαθήμενος τῆς λαμπροτάτης ὑμῶν πόλεως. ὁ τοὺς πατρῴους ὑμῶν Θεοὺς, καὶ γυναῖκας καὶ τέκνα, καὶ ἑστίαν καὶ οἴκους ἀπὸ πάσης ὀλεθρίου φθορᾶς ῥυόμενος, ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τὸ σωτήριον ἐνέπνευσε βούλημα. ἐπιδεικνὺς καὶ ἐμφαίνων, ὅπως ἐξαίρετόν ἐστι καὶ λαμπρὸν καὶ σωτηριῶδες, μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος τῇ θρησκείᾳ καὶ ταῖς ἱεροθρησκίαις τῶν ἀθανάτων Θεῶν προσιέναι. τίς γὰρ οὕτως ἀνόητος ἢ νοῦ παντὸς ἀλλότριος εὑρεθῆναι δύναται, ὃς οὐκ αἰσθάνεται τῇ φιλαγάθῳ τῶν Θεῶν σπουδῇ συμβαίνειν, μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι, τὴν τῶν γεωργῶν ἐλπίδα κενῇ προσδοκίᾳ σφάλλουσαν. μηδ' αὖ ἀσεβοῦς πολέμου πρόσοψιν ἀνεπικωλύτως ἐπὶ γῆς στηρίζεσθαι καὶ φθαρείσης τῆς τοῦ οὐρανοῦ εὐκρασίας, αὐχμῶντα τὰ σώματα εἰς θάνατον κατασύρεσθαι. μὴ δὲ μὴν ἀμέτρων ἀνέμων πνεύμασι τὴν θάλασσαν κυμαίνουσαν κορυφοῦσθαι. μὴ δέ γε καταιγίδας ἀπροσδοκήτους καταρρηγνυμένας, ὀλέθριον χειμῶνα ἐπεγείρειν. ἔτι τοίνυν μήτε τὴν τροφὸν ἁπάντων καὶ μητέρα γῆν, ἀπὸ τῶν κατωτάτω λαγόνων ἑαυτῆς ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην, μὴ δέ γε τὰ ἐπικείμενα ὄρη χασμάτων γινομένων καταδύεσθαι· ἅπερ πάντα καὶ τούτων ἔτι χαλεπώτερα κακὰ, πρὸ τούτου πολλάκις γεγονέναι οὐδεὶς ἀγνοεῖ. καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ὑποκένου ματαιότητος τῶν ἀθεμίτων ἀνθρώπων ἐκείνων ἐγίνετο, ἡνίκα κατὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαζε, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπίεζε. τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει. ἐφοράτωσαν ἐν τοῖς πλατέσιν ἤδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λήϊα, καὶ τοῖς ἀστάχυσιν ἐπικυμαίνοντα. καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομβρίαν, φυτοῖς καὶ ἄνθεσι λαμπομένους. καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὔκρατον καὶ πρᾳοτάτην

A & quaſi neglectum ac ſopitum quendam rogum redivivis fomitibus ingentes ignium globos denuò excitare; confeſtim ad noſtram pietatem tanquam ad totius religionis metropolim confugit, remedium aliquod & ſubſidium efflagitans. Quod quidem ſalubre conſilium, vobis ob fidem pietatis veſtræ à Diis immortalibus ſuggeſtum eſſe non dubium eſt. Scilicet altiſſimus ille & maximus Jupiter, qui clariſſimæ civitati veſtræ præſidet; qui patrios veſtros Deos qui uxores & liberos, qui penates & domos ab omni peſte atq; exi-
B tio ſervat incolumes, veſtris mentibus hanc ſalutarem injecit cogitationem; apertè indicans atque oſtendens, quàm eximium quamque præclarum & ſalutare ſit, ad cultum ipſius & ad ſacras Deorum immortalium cæremonias cum debita veneratione accedere. Quis enim tam demens, tamq; omnis ſenſus expers reperiri poteſt, qui nō intelligat propitiâ Deorū in nos benevolentiâ fieri, quòd nec terra credita ſibi abnegat ſemina, ſpem agricolarum vana exſpectatione deludens; nec impii belli aſpectus impræpeditè defixus hæret in terris: nec corruptâ cæli temperie
C arentia pereunt corpora: nec immoderatis ventorum flatibus agitatum pelagus intumeſcit, nec ſubitæ & præter exſpectationem ingruentes procellæ pernicioſam excitant tempeſtatem: quódque parens omnium & nutrix terra, nec ab imis ſedibus horrendo tremore concuſſa emergit; nec rurſus montes eidem ſuperpoſiti hiatu ſubito abſorbentur. Quas quidem omnes calamitates iiſque adhuc acerbiores alias, antehac ſæpius contigiſſe, nem eſt qui ignoret. Hæc porrò omnia ob peſtiferum errorem inaniſſimæ vanitatis ſce-
D leratorum illorum hominum evenerunt, quo tempore error ille in animis eorum pullulavit, & univerſum propemodum terraram orbem probro ac dedecore opplevit. Deinde paucis interjectis hæc ſubjungit: Aſpiciant in aperta camporum planicie florentes ſegetes & ſpicis quodammodo fluctuantes: Prata conſiderent plantis & floribus collucentia propter opportunam imbrium irrigationem: Cæli ſtatum intueantur in placidiſſimam temperiem

reſtitutum. Lætentur inpoſterum cuncti, quòd per veſtram pietatem & ſacrificia & cultum Deorum, Numen fortiſſimi & potentiſſimi Martis placatum eſt: atque idcirco tranquilliſſima pace quietiùs perfruentes, ſeſe oblectent. Sed & quicumque cæco illo errore & ambage liberati ad rectam ſanámque ſententiam redierunt, eò magis gaudeant; tanquam ex inopinata tempeſtate aut ex graviſſimo morbo ſervati, & jucundiſſima inpoſterum vita fruituri. Quod ſi qui in deteſtando ſuæ vanitatis errore adhuc perſtant, ii quam longiſſimè à veſtra urbe & territorio ſecluſi, ſicut petiiſtis, abigantur: ut hoc pacto civitas veſtra juxta laudabile ſtudium veſtrum ac deſiderium, omni piaculo ac ſcelere liberata, pro inſito ſibi affectu cum debita veneratione Deorum immortalium ſacrificiis inſerviat. Porrò ut intelligatis quàm grata nobis fuerit veſtra hæc poſtulatio, & qualiter animus noſter etiam abſque decretis ullis ac petitionibus ultrò ſua ſponte ad beneficia viris bonis largienda promptiſſimus eſt; devotioni veſtræ concedimus, ut quodcumque & quam maximum volueritis beneficium pro hoc pio ac religioſo veſtro propoſito poſtuletis. Jam ergo ut id faciatis utque accipiatis operam date. Etenim illud abſque ulla mora conſecuturi eſtis. Quod quidem veſtræ civitati præſtitum beneficium, cùm religioſiſſimæ veſtræ erga Deos immortales pietatis perpetuum deinceps erit teſtimonium; tum veſtris liberis ac nepotibus declarabit, vos pro hujuſmodi vivendi ratione atque inſtituto digna præmia à benignitate noſtra retuliſſe. Hujuſmodi igitur literæ in omnibus provinciis adversùm nos publicè propoſitæ, omnem nobis quantum quidem in hominum poteſtate ſitum erat, ſpem felicitatis ademerant: Adeò ut juxta divinum illud oraculum, etiam electi, ſi hoc fieri poſſet, ob hæc ſcandalum paterentur. Cúmque cæleſtis auxilii exſpectatio jam in plurimis noſtrorum refrigeſceret, repentè miniſtris ipſis qui ſupradictas literas circumferebant adhuc in quibuſdam provinciis iter ſuum peragentibus, Deus qui Eccleſiæ ſuæ ſemper auxiliatur, inſolentem adverſus nos tyranni ſuperbiam, tamquam injecto in os fræno comprimens,

A ἀποδοθεῖσαν. χαιρέτωσαν λοιπὸν ἅπαντες διὰ τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας, ἱερουργίας τε καὶ τιμῆς, τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στερροτάτου Ἄρεος δυνάμεως ἐξευμενισθείσης, καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐδινωτάτης εἰρήνης βεβαίως μεθ' ἡσυχίας ἀπολαύοντες, ἡδυνέσθωσαν· καὶ ὅσοι τῆς τυφλῆς ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ἀποστάντες, εἰς ὀρθὴν καὶ καλλίστην διάνοιαν ἐπανῆλθον, μειζόνως μὲν οὖν χαιρέτωσαν, ὡς ἂν ἐκ χειμῶνος ἀπροσδοκήτου ἢ νόσου βαρείας ἀποσπασθέντες, καὶ ἡδεῖαν εἰς τοὐπιὸν ζωῆς ἀπόλαυσιν καρπωσάμενοι. εἰ δὲ τῇ ἐπαράτῳ αὐ-
B τῶν ματαιότητι ἐπιμένοιεν, ἐν πολλῷ πόρρωθεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἠξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν. ἵν' οὕτως κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξιεπαίνου ὑμῶν περὶ τοῦτο σπουδῆς, παντὸς μιάσματος καὶ ἀσεβείας ἀποχωρισθεῖσα ἡ ὑμετέρα πόλις, τὴν ἔμφυτον αὐτῇ πρόθεσιν μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος, ταῖς τῶν ἀθανάτων Θεῶν ἱερουργίαις ὑπακούοι. ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅσῳ προσφιλὴς ἡμῖν γέγονεν ἡ περὶ τούτου ἀξίωσις ὑμῶν, καὶ χωρὶς ψηφισμάτων καὶ χωρὶς δεήσεως αὐθαιρέτῳ βουλήσει ἡ ἡμετέρα προθυμοτάτη
C φιλαγαθίαις ψυχή, ἐπιτρέπομεν τῇ ὑμετέρᾳ καθοσιώσει, ὁποίαν δ' ἂν βουληθῆτε μεγαλοδωρεὰν, ἀντὶ ταύτης ὑμῶν τῆς φιλοθέου προθέσεως αἰτῆσαι· καὶ ἤδη μὲν τοῦτο ποιεῖν καὶ λαβεῖν ἀξιώσατε· τεύξεσθε γὰρ αὐτῆς χωρὶς τινος ὑπερθέσεως· ἥτις παρασχεθεῖσα τῇ ὑμετέρᾳ πόλει, εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα τῆς περὶ τοὺς ἀθανάτους Θεοὺς φιλοθέου εὐσεβείας παρέξει μαρτυρίαν. τοῦ δὲ ὑμᾶς ἀξίων ἐπάθλων τετυχηκέναι παρὰ τῆς ἡμετέρας φιλαγαθίας, ταύτης ὑμῶν ἕνεκεν τῆς τοῦ βίου προαιρέσεως. υἱοῖς τε καὶ ἐκγό-
D νοις ὑμετέροις ἐπιδειχθήσεται. ταῦτα δὴ καθ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο, πάσης ἐλπίδος, τό γοῦν ἐπ' ἀνθρώποις, ἀγαθῆς τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποκλείοντα· ὡς κατ' αὐτὸ δὴ τὸ θεῖον ἐκεῖνο λόγιον, εἰ δυνατὸν ἐπὶ τούτοις καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοὺς σκανδαλίζεσθαι. ἤδη γέτοι σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς πλείστοις ἀποψυχούσης προσδοκίας, ἀθρόως καθ' ὁδὸν ἔτι σχεδὸν τὴν πορείαν ἔν τισι χώραις διανυόντων τῶν τὴν προκειμένην γραφὴν καθ' ἡμῶν διακονουμένων, ὁ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας ὑπέρμαχος Θεός, μονονουχὶ τὴν τοῦ τυράννου καθ' ἡμῶν ἐπιστομίζων

μεγαλαυχίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οὐράνιον αὐτοῦ συμμαχίαν ἐπεδείκνυτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῷ καὶ λοιμῷ καὶ πολέμοις.

Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους ὄμβροι τε καὶ ὑετοὶ χειμαδίου τῆς ὥρας ὑπαρχούσης, τὴν ἐπὶ γῆς ἀνεῖχον συνήθη φοράν· λιμὸς δ' ἀδόκητος ἐπισκήπτει, καὶ λοιμὸς ἐπὶ τούτῳ καί τινος ἑτέρου νοσήματος, ἕλκος δ' ἦν φερωνύμως τοῦ πυρώδους ἕνεκεν, ἄνθραξ προσαγορευόμενον, ἐπιφορά· ὃ καθ' ὅλων μὲν ἕρπον τῶν σωμάτων, σφαλεροὺς ἐνεποίει τοῖς πεπονθόσι κινδύνους. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν διαφερόντως ἐπιπλεῖστον γινόμενον, μυρίους ὅσους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶ, πηροὺς ἀπειργάζετο. τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ ὁ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος. ἄνδρας ἐξ ἀρχαίου φίλους τε καὶ συμμάχους Ῥωμαίων· οὓς καὶ αὐτοὺς χριστιανοὺς ὄντας, καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιουμένους, ὁ θεομισὴς εἰδώλοις θύειν καὶ δαίμοσιν ἐπαναγκάσαι πεπειραμένος, ἐχθροὺς ἀντὶ φίλων, καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμάχων κατεστήσατο. ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συῤῥεύσαντα καιρὸν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτητος τὴν κατὰ τοῦ θείου μεγαλαυχίαν διήλεγξεν. ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἕνεκα πολιορκίας, μὴ λιμὸν μηδὲ λοιμὸν, μηδὲ μὴν πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμβῆναι καιρῶν ἐθρασύνετο. ταῦτα δ' οὖν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπελθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιειλήφει τὰ προοίμια. αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἅμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονεῖτο· τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις οἰκούντων, δεινῶς ὁ λιμός τε ἅμα καὶ λοιμὸς κατετρυχέτην. ὡς ἑνὸς μέτρου πυρῶν, δισχιλίας καὶ πεντακοσίας Ἀττικὰς ἀντικαταλλάττεσθαι. μυρίοι μὲν οὖν ἐτύγχανον οἱ κατὰ πόλεις θνήσκοντες. πλείους δὲ τούτων οἱ κατ' ἀγροὺς τε καὶ κώμας· ὡς ἤδη καὶ τὰς πάλαι τῶν ἀγροίκων πολυάνδρους ἀπογραφὰς, μικροῦ δεῖν παντελῆ παθεῖν ἐξάλειψιν. ἀθρόως σχεδὸν ἁπάντων ἐνδείᾳ τροφῆς καὶ λοιμώδει νόσῳ διεφθαρμένων. τινὲς μὲν οὖν τὰ ἑαυτῶν φίλτατα βραχυτάτης τροφῆς

A cælestis suæ potentiæ nobis opitulantis præsentiam declaravit.

Caput VIII.

De his quæ postea acciderunt tum in bello, tum famis ac pestis tempore.

Nam imbres quidem ac pluviæ hiberno tempore abundantiùs cadere præter solitum desierunt. Et insperata contigit fames; quam deinde pestis subsecuta est. Præter hæc alterius cujusdam morbi vis sæviit; ulcus videlicet quod ob inflammationem carbunculus vocatur. B Hic morbus per universum corpus paulatim serpens, gravia ægris discrimina afferebat. Sed præcipuè circà oculos hærens & insidens diutius, innumeros promiscuæ ætatis & sexus luminibus orbavit. Bellum insuper à tyranno commotum est adversus Armenios, jam inde à priscis temporibus amicos ac socios populi Romani. Qui cùm Christiani ipsi quoque essent & divinæ religionis studiosissimi, Deo invisus tyrannus eos ad simulacrorum ac dæmonum cultum traducere per vim C conatus, pro amicis inimicos, hostes pro sociis effecit. Hæc igitur omnia uno eodemque tempore cùm subitò confluxissent, arrogantem confidentissimi tyranni jactantiam confutarunt, qui ob studium in colendis simulacris, & propter persecutionem nostrorum, nec famem, nec pestilentiam, nec bellum denique ullum suis temporibus accidisse audacter gloriabatur. Atque hæc omnia eodem temporis momento simul ingruentia, quædam quasi proœmia imminentis tyranno exitii ostentabant. D Et ipse quidem in bello adversus Armenios unà cum exercitu suo varias clades atque ærumnas pertulit. Reliqui verò qui urbes ejus Imperio subditas incolebant, fame simul ac pestilentia graviter vexati sunt: Adeò ut unus frumenti medimnus bis mille & quingentis Atticis drachmis venundaretur. Et innumeri quidem in urbibus, plures verò in agris & vicis passim interibant: in tantum ut censuales tabulæ olim ingenti rusticorum numero repletæ, una propè litura deletæ fuerint; omnibus ferè aut victus inopiâ, aut pestilenti morbo simul absumptis. Quidam pro exiguo admodum cibo carissima pigno-

versus duos impiissimos tyrannos excitati fuissent; prælio congressi, auxilio divini Numinis Constantinus quidem Maxentium in urbe Roma præter omnium opinionem superatum occidit. Maximinus verò Orientis tyrannus, non diu post Maxentii cædem à Licinio qui nondum in apertam vesaniam eruperat devictus, turpissimo mortis genere occubuit. Verùm prior Constantinus, qui etiam honoris prærogativa & Imperii gradu primum locum obtinebat, Romanorum qui gravissima tyrannide premerentur vicem miseratus; cælestis Dei Numine, ejusque Filio ac Verbo omnium Servatore Jesu Christo in auxilium suppliciter invocato, cum universo exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam à majoribus acceperant, interventu suo restitueret. Porrò cùm Maxentius magicarum artium præstigiis magis quàm subditorum benevolentia confisus, ne quidem extrà urbis portas progredi auderet: cuncta verò in circuitu urbis Romæ ac totius Italiæ loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine & dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio Constantinus primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctas levi negotio fudit ac fugavit. Ita totius Italiæ aditu sibi patefacto, ulteriùs progressus, tandem ad ipsam usq; urbem Romam pervenit. Verùm ne unius tyranni causâ Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissimè extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula quę sacris Voluminibus continentur, & quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cùm tamen apud fideles fide digna videantur: cunctis tam fidelibus quàm infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus, oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebræorum temporibus, Deus currus

Exod. 15. & exercitum Pharaonis projecit in mare, lectissimos milites ternos ex curru pugnantes submersit in mari rubro, & fluctibus operuit: sic planè Maxentius & quicumque circà illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt: tunc videlicet cùm divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam versus, fluvium sibi objectum pertransiret:

A δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγηγερμένων,
πολέμου τε νόμῳ παραταξαμένων, Θεοῦ συμ-
μαχοῦντος αὐτοῖς, παραδοξότατα πίπτει μὲν
ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνου Μαξέντιος. ὁ δ'
ἐπ' ἀνατολῆς οὐ πολὺ ἐπιζήσας ἐκείνῳ χρό-
νον, αἰσχίστῳ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικιννίου οὔπω μα-
νέντος τότε, καταστρέφει θανάτῳ. πρότερός γε
μὴν ὁ καὶ τιμῇ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶ-
τος Κωνσταντῖνος, τῶν ἐπὶ Ῥώμης κατατυραν-
νουμένων φειδὼ λαβών, Θεὸν τὸν οὐράνιον, τόν
τε τούτου λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων Σωτῆρα
Ἰησοῦν Χριστὸν σύμμαχον δι' εὐχῶν ἐπικαλε-
B σάμενος, πρόεισι πανστρατιᾷ, Ῥωμαίοις τὰ τῆς
ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μα-
ξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχα-
ναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ,
προελθεῖν γε μὴν οὐδ' ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος
ἐπιτολμῶντο. ὁ πολιτῶν δ' ἀνηρίθμῳ πλήθει
καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον
καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥω-
μαίων καὶ Ἰταλίας ἁπάσης ὑπ' αὐτῷ δεδού-
λωτο, φραξαμένου, ὁ τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας
ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπιὼν πρώτῃ καὶ δευτέ-
ρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὖ μάλα
C τε πάσας ἑλών, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον
τῆς Ἰταλίας. ἤδη τε αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα
ἦν· εἶθ' ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις
πολεμεῖν ἀναγκάζοιτο, Θεὸς αὐτὸς δεσμοῖς
τισὶν ὥσπερ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν
ἐξέλκει. καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ ἀσεβῶν ὡς ἐν μύ-
θου λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πι-
στά γε μὴν πιστοῖς ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευ-
μένα, αὐτῇ ἐνεργείᾳ πᾶσιν ἁπλῶς εἰπεῖν πι-
στοῖς καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα
παρειληφόσιν ἐπιστώσατο. ὥσπερ οὖν ἐπ'
D αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεβοῦς Ἑβραίων
γένους, ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐ-
τοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. ἐπιλέκτους ἀναβά-
τας τριστάτας κατεπόντισεν ἐν θαλάσσῃ ἐρυ-
θρᾷ. πόντῳ ἐκάλυψεν αὐτούς. κατὰ ταὐτὰ δὴ
καὶ Μαξέντιος, οἵ τε ἀμφ' αὐτὸν ὁπλῖ-
ται καὶ δορυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ
λίθος. ὁπηνίκα νῶτα διδοὺς τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κων-
σταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῄει

ποταμὸν ὃν αὐτὸς σκάφεσι ζεύξας καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ' ἑαυτοῦ συνεστήσατο. ἐφ' ᾧ ἦν ἂν εἰπεῖν. λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. ταύτῃ δῆτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ζεύγματος διαλυθέντος. ὑφιζάνει μὲν ἡ διάβασις. χωρεῖ δ' ἀθρόως αὔτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δυσσεβέστατος. εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταί, ἡ τὰ θεῖα προαναφωνεῖ λόγια, ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος ἐν ὕδατι σφοδρῷ. ὥστε εἰκότως εἰ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωυσέα τοὺς παρὰ Θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδέ πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν. ᾄσωμεν τῷ κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς μου Κύριος ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. καὶ τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς Κύριε, τίς ὅμοιός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις ποιῶν τέρατα. ταῦτά γε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμφερῆ, Κωνσταντῖνος τῷ πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ Θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμνήσας, ἐπὶ Ῥώμης μετ' ἐπινικίων εἰσήλαυνε. πάντων ἀθρόως αὐτὸν ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξί, τῶν τε ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν ἄλλων διασημοτάτων, σὺν παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν αὐταῖς ψυχαῖς, οἷα λυτρωτὴν σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑποδεχομένων. ὁ δ' ὥσπερ ἔμφυτον τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μὴ δ' ὅλως ἐπὶ ταῖς βοαῖς ὑποσαλευόμενος, μὴ δ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, εὖ μάλα τῆς ἐκ Θεοῦ συναισθόμενος βοηθείας, αὐτίκα τοῦ σωτηρίου τρόπαιον πάθους ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος ἀνατεθῆναι προστάττει. καὶ δὴ τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ σημεῖον ἐπὶ τῇ δεξιᾷ κατέχοντα αὐτὸν ἐν τῷ μάλιστα τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένῳ τόπῳ στήσαντες, αὐτὴν δὴ ταύτην ὑπογραφὴν ἐντάξαι ῥήμασιν αὐτοῖς τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ. τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημείῳ, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν

A in quo, ponte ex scaphis contabulato, ipse machinam quandam ad suam ipsius perniciem construxerat. Proinde & hoc dici meritò potuit; Scrobem aperuit atque effodit: & in foveam quam fecit ipse incidet. Convertetur labor *Psal. 7.* ejus in proprium caput, & in verticem ipsius injustitia ejus recidet. In hunc igitur modum soluta pontis compage, transitus quidem subsidere cœpit; navigia verò simul cum ipsis hominibus repentè pessumiere: primusq; omnium scelestissimus ille tyrannus, ac deinde cuncti quos circa se habebat corporis custodes, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumbeæ massæ in altissimum gurgitem delapsi sunt. Adeò B ut milites qui tunc ope divini Numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israëlitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, meritò si non verbis saltem rebus ipsis eadem quæ illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: Cantemus Domino; magnificè *Exod. 15.* enim glorificatus est. Equum & ascensorem projecit in mare. Adjutor & Protector factus est mihi ad salutem. Et iterum: Quis similis tibi inter Deos Domine? quis similis tibi? glorificatus in Sanctis, mirabilis in gloria, faciens prodigia. Hæc & alia horum ger- C mana atque similia cùm Constantinus in laudem Dei universorum Principis & victoriæ Auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est: universo pariter Senatu aliisque ex equestri ordine & populo Romano, simul cum uxoribus ac liberis læto vultu ex animo, eum utpote Liberatorem, Servatorem, & bonorum omnium Auctorem cum faustis acclamationibus D & inexplebili quodam gaudio excipientibus. Verùm ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, his acclamationibus nullatenus de statu mentis deturbatus, nec inflatus laudibus; cum divinum sibi auxilium adfuisse probè intelligeret, statim jussit ut Dominicæ passionis tropæum supra manum statuæ sibi positæ erigeretur. Cúmque Romani in celeberrimo urbis loco statuam ei dedicassent, quæ dextra manu salutare crucis signum gestabat, hujusmodi inscriptionem Latino sermone in basi jussit apponi: HOC SALUTARI SIGNO QUOD VERÆ VIRTUTIS INSIGNE EST, VESTRAM URBEM TYRANNICÆ

Τάδε περιέχει καὶ ἡ ἐνάτη βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

HÆC CONTINET ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ Liber nonus.

EVSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER NONUS.

CAPUT I.

De simulata indulgentia.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 24.

A

Et hæc quidem palinodia Imperialis rescripti quod supra retulimus, passim & ubique in Asia & per omnes circumquaq; provincias proposita cernebatur. Quibus in hunc modum gestis, Maximinus qui Orientis provincias ty-

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος θ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς ἐπιπλάστου ἀνέσεως.

Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινῳδίας τοῦ προτεθέντος βασιλικοῦ νεύματος, ἥπλωτο τῆς Ἀσίας πάντῃ τε πανταχοῦ, κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας· ὧν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, Μαξιμῖνος ὁ ἐπ' ἀνατολῆς τύραν-

νος, δυσσεβέστατος εἰ καί τις ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας πολεμιώτατος γεγονώς. οὐδαμῶς τοῖς γραφεῖσιν ἀρεσθείς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος, λόγῳ προστάττει τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι, τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἐξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτεθέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θείς, καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσι μὴ εἰς προῦπτον ἀχθείη φροντίσας, ἀγράφῳ προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάττει. οἱ δὲ τὸ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλοις διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν· ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμημένος Σαβῖνος, πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ἡγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην διὰ Ῥωμαϊκῆς ἐπιστολῆς. ἧς καὶ αὐτῆς ἡ ἑρμηνεία, τοῦτον περιέχει τὸν τρόπον. λιπαρωτάτη καὶ καθωσιωμένη σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων αὐτοκρατόρων, πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοίας πρὸς τὴν ὁσίαν καὶ ὀρθὴν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὥρισεν. ὅπως καὶ οἱ ἀλλοτρίᾳ Ῥωμαίων συνηθείᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες, τὰς ὀφειλομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῖεν. ἀλλ' ἡ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτη βουλὴ εἰς τοσοῦτον περιέστη, ὡς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῆς κελεύσεως δύνασθαι ἐκ τῆς ἰδίας προθέσεως ἀναχωρεῖν, μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκφοβεῖν. ἐπειδὴ τοίνυν συνέβαινεν ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἑαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων, ἀλλότριον εἶναι τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ἰδίας δοκιμάζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν. ἐκέλευσε διὰ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ διαχαράξαι. ἵν' εἴ τις τῶν χριστιανῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιὼν εὑρεθείη, τῆς κατ' αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολαστέον νομίσειας. ὁπότε τῇ τοσούτου χρόνου συνελεύσει συνέστη αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν. ἐγγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς

A rannide opprimebat; vir omnium hominum impiissimus, & divinæ religionis hostis acerrimus; cùm hujusmodi literæ ei displicerent, loco rescripti quod propositum fuisse memoravimus, verbis duntaxat mandavit Judicibus suis, ut ab oppugnatione nostrorum abstinerent. Nam cùm alioqui minimè auderet potiorum voluntati ac sententiæ refragari; suppresso edicto illo quod suprà retulimus, omníque cura & cautione adhibita ne per provin-
B cias Imperii sui publicè proponeretur, ipse nuda voce Rectoribus Imperio suo subjectis præcepit, ut persecutionem adversus nostros inhiberent. Quod quidem mandatum ipsi sibi invicem Rectores per literas significarunt. Sabinus quidem qui Præfecturæ Prætorianæ dignitatem quæ apud illos summa habetur, tunc temporis obtinebat, singularum provinciarum Præsidibus voluntatem Imperatoris per epistolam Latino sermone conscriptam insinuavit. Eam epistolam Græcè nos interpretati sumus in hunc modum: Jampridem Majestas Dominorum nostro-
C rum sacratissimorum Principum, assidua ac devota sollicitudine omnium mortalium mentes ad piam rectamque vivendi rationem traducere instituerat, ut & ii qui peregrinas & ab institutis Romanorum alienas cæremonias amplecti videbantur, debitos cultus Diis immortalibus exhiberent. Verùm pertinacia quorumdam & obstinata mentis duritia eo usque processit, ut neque ipsa Imperialis præcepti justitia eos à proposito revocare, nec imminentis supplicii gravitas deterrere potuerit. Cùm igitur accideritut ea de causa plurimi sese in abrupta pericula conjice-
D rent, Majestas Dominorum nostrorum fortissimorum Principum pro insita sibi pietate atque clementia, alienum à sanctissimo suo proposito esse judicans, ut ex ejusmodi occasione in tanta discrimina homines adducantur, nostræ devotioni præcepit, ut ad tuam solertiam literas darem: quò si quis fortè Christianorum gentis suæ religionem observare deprehensus fuerit, eum omni molestia ac discrimine liberes, neque ob hanc causam ulla pœna afficiendum censeas. Quippe cùm tam longo jam temporis tractu compertum fuerit, eos nulla ratione adduci posse ut ab hujusmodi pertinacia abscedant. Scribere igitur ad Curatores & Magistratus,

A & ad Præpositos pagi singularum civitatum tua debet industria, ut sciant sibi inposterum hujus negotii amplius curam agere non licere. Posthæc singularum provinciarum Præsides, rati hanc reverà esse Principis mentem, quæ literis Sabini exprimeretur, continuò Curatores & Magistratus & pagorum Præpositos per literas de Imperatoris voluntate certiores faciunt. Nec verò Scriptis duntaxat, verùm etiam factis multò magis instabant, utpote qui Principis jussa exsecutioni mandarent. Quotquot igitur ob confessionem divini Numinis vinctos in B custodia habebant, productos in medium dimiserunt; iis etiam qui ad metalla damnati fuerant, pari libertate concessa. Id enim reverà placere Principi arbitrabantur, cùm tamen aliter se res haberet. Ceterum his ad hunc modum confectis, repentè instar cælestis cujusdam lucis, quæ post densissimas noctis tenebras exoritur, Ecclesias in singulis civitatibus congregatas, & frequentissimos Christianorum concursus, & collectas ibidem ex more fieri solitas cernere licebat. Ex quo infidelium populos ingens pervaserat C stupor cùm tantam tamque insperatam rerum conversionem admirarentur. Exclamabantque solum magnum & verè Deum esse qui à Christianis coleretur. Ex nostris verò quotquot in persecutionis discrimine fideliter ac fortiter decertaverant, magna apud omnes fiducia & libertate potiebantur. Sed quorum vacillaverat fides, animæque naufragium fecerant, ii ad remedium avidè properabant, supplicantes & flagitantes à validioribus ut salutarem sibi dextram porrigerent: Deumque orantes ut propitius sibi esse vellet. Posthæc etiam generosi illi sacræ religionis pugiles, metallorum D ærumnis liberati in suam singuli patriam reverti cœperunt: perque urbes pervias læti atque alacres incedebant, incredibili quodam gaudio & inexplicabili fiducia repleti. Sic igitur numerosa nostrorum agmina, per vias publicas & per fora Deum Hymnis & canticis celebrando, iter suum peregerunt. Et qui paulò anteà cum summa acerbitate vincti & ex patria fuerant expulsi, eos tunc læto atque hilari vultu sua domicilia postliminio recuperantes vidisses: Adeò ut illi ipsi qui priùs cædem

καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης πόλεως ἡ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει. ἵνα γνῶσιν περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν. ἐπὶ τούτοις οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ᾽ ἀγροὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην. οὐ μόνον δ᾽ αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προὐχώρει. καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἶχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες ἠλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν ἠπατημένοι. καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τι φῶς ἐκ ζοφερᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῆν ὁρᾶν ἐκκλησίας. συνόδους τε παμπληθεῖς. καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας συναγωγάς· κατεπέπληκτο δ᾽ ἐπὶ τούτοις οὐ σμικρῶς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν Θεὸν ἐπιβοώμενος. τῶν δ᾽ ἡμετέρων, οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρείως διηθληκότες, τὴν πρὸς ἅπαντας αὖθις ἀπελάμβανον παρρησίαν· ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες, τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι, ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον. ἀντιβολοῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐρρωμένους αἰτούμενοι, τόν τε Θεὸν ἵλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες. εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο. γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παρρησίας ἔμπλεοι. στῖφη οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους καὶ ἀγορὰς, ᾠδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντα, τὰ τῆς πορείας ἤνυε. καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους, εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἑστίας· ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ᾽ ἡμῶν φονῶν-

τας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὁρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

A nobis atque excidium minabantur, tam insperatæ rei miraculo attoniti, nobis gratularentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς μετέπειτα διαστροφῆς.

Ταῦτα δ' οὐκέτι οἷός τε ὢν φέρειν ὁ τύραννος, μισόκαλος ἐς τὰ μάλιστα καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐπίβουλος ὑπάρχων, ὃν ἔφαμεν τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἄρχειν μερῶν. οὐδ' ὅλους ἐπὶ μῆνας ἓξ τοῦτον ἐπιτελεῖσθαι τὸν τρόπον ἠνέσχετο· ὅσα δ' οὖν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς εἰρήνης μηχανώμενος, πρῶτον μὲν εἴργειν ἡμᾶς τῆς ἐν τοῖς κοιμητηρίοις συνόδου διὰ προφάσεως πειρᾶται· εἶτα διά τινων πονηρῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἑαυτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται, τοὺς Ἀντιοχέων πολίτας παρορμήσας, ἐπὶ τὸ μηδαμῶς ἵνα χριστιανῶν τὴν αὐτῶν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι πατρίδα, ὡς ἐν μεγίστῃ δωρεᾷ παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἀξιῶσαι. καὶ ἑτέρους δὲ ταὐτὸ ὑποβαλεῖν διαπράξασθαι· ὧν πάντων ἀρχηγὸς ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ἐπιφύεται Θεότεκνος. δεινὸς καὶ γόης καὶ πονηρὸς ἀνήρ, καὶ τῆς προσωνυμίας ἀλλότριος· ἐδόκει δὲ λογιστεύειν τὰ κατὰ τὴν πόλιν.

Caput II.

De pravitate quæ mox subsecuta est.

Verùm ille honestatis & bonorum omnium inimicus tyrannus, qui ut suprà diximus, in Orientis partibus Imperium gerebat; cùm hunc rerum statum diutius ferre non posset, ne sex quidem integris mensibus passus est eum permanere. Dumque ad subruendam pacem nihil non molitur; primùm B quidem nostros à conventibus qui in cœmeteriis fieri solebant, nescio quo prætextu arcere aggressus est. Deinde ipse ad se legationem mittit adversus nostros; sollicitatis per quosdam nefarios homines Antiochensibus, ut abs se instar maximi cujusdam beneficii peterent, ne cui Christianorum Antiochiam incolere liceret. Aliis quoque ut idem facerent suggessit. Quorum omnium auctor in ipsa urbe Antiochia exstitit Theotecnus; vir violentus, versutus atque improbus, qui tunc in illa civitate Curatoris officium gerebat.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 25.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν νεοπαγοῦς ξοάνου.

Πλεῖστα δ' οὖν ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμῶν στρατευσάμενος, καὶ πάντα τρόπον τοὺς ἡμετέρους ὥσπερ τινὰς φῶρας ἀνοσίους, ἐκ μυχῶν θηρεῦσαι διὰ σπουδῆς πεποιημένος. πάντα τε ἐπὶ διαβολῇ καὶ κατηγορίᾳ τῇ καθ' ἡμῶν μεμηχανημένος. καὶ θανάτου αἴτιος μυρίοις ὅσοις γεγονώς. τελευτῶν εἴδωλόν τι Διὸς Φιλίου μαγγανείαις τισὶ καὶ γοητείαις ἱδρύει. τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερήτους, ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐκτελεῖν, ἐπεδείκνυτο. καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος, ἐπεγείρει κατὰ χριστιανῶν τὸν δαίμονα. καὶ τὸν Θεὸν δὴ κελεῦσαί φησιν, ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

Caput III.

De novo quodam apud Antiochiam fabricato simulacro.

Hic igitur cùm nos anteà omnibus modis impugnavisset, & nostros tamquam fures quosdam ac maleficos investigari, & ex latibulis suis erui curasset: cúmque nihil eorum quæ ad nos infamandos & calumniandos facere poterant omisisset; innumeris denique D mortis causa exstitisset: tandem simulacrum Jovis Philii magicis artibus consecratum erexit. Cúmque ad ejus cultum impuras initiationes & inania mysteria ac detestandas expiationes instituisset: compositis quibusdam oraculis ad ipsum usque Imperatorem præstigiarum suarum specimen detulit. Fœdaque adulatione Principis gratiam captans, dæmonem adversus Christianos stimulat; fingens Deum jubere ut Christiani quippe qui hostes sui essent, urbe omníque territorio pellerentur.

A

Caput IV.

De decretis civitatum adversus Christianos.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 25.

Hæc cùm illi ex sententia successissent, reliqui deinceps Magistratus qui civitates Maximini Imperio subjectas incolebant, idem quoque decernere instituerunt; ipsis etiam provinciarum Præsidibus qui id gratum esse Imperatori perspexerant, subditos omnes ut idem facerent submonentibus. Quorum decretis cùm tyrannus dato rescripto libentissimè annuisset, rursus adversus nostros recrudescere cœpit persecutionis furor. Flamines itaque simulacrorum in singulis urbibus, ac præterea Sacerdotes ab ipso Maximino constituti sunt, ii maximè qui in publicis functionibus obeundis summam gloriam inter cives suos retulissent. Hi ergo in incolendis numinibus suis multum studii ac diligentiæ adhibuerunt. Denique insolita & prodigiosa Principis superstitio, cunctos, ut breviter dicam, ipsius dominationi subjectos tam privatos quàm Magistratus eò perpulit, ut in ejus gratiam nihil non agerent adversus nostros: & pro beneficiis quæ se ab illo consecuturos esse sperabant, nihil gratius rependere se posse crederent, quàm si cædes nostrorum patrarent, & nova quædam adversus nostros fraudum atque insidiarum genera ostentarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.

Τοῦτο δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν ὁμοίαν ὡρμῶντο ψῆφον ποιήσασθαι. προσφιλὲς δ' εἶναι τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. ὧν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ B καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός. ἱερεῖς δῆτα κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου, οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδή, περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. ἡ γοῦν ἔκτοπος τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆγε. ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν ἀντιδωρουμένων, C τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν, καί τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοηθείας ἐνδείκνυσθαι.

Caput V.

De falsis actis.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 28.

Denique cùm acta quædam apud Pilatum super Servatore nostro habita composuissent, plena impietatis adversus Christum; ea per omnes provincias Imperii Maximini ipso jubente dirigunt; mandantes per literas, ut ubique locorum tam in agris quàm in civitatibus publicè proponerentur; utque ludimagistri pro dictatis hæc declamanda & memoriæ commendanda pueris traderent. Quæ dum ita geruntur, Dux quidam in urbe Phœnices Damasco, cùm impuras nescio quas mulierculas ex foro rapuisset, tormenta se ipsis admoturum minatus, eò miseras adegit, ut publicè editis apud acta testimoniis faterentur se olim Christianas fuisse, & flagitiorum quæ à Christianis gererentur conscias esse: eos in ipsis ædibus sacris obscœna

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων.

Πλασάμενοι δῆτα Πιλάτου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπομνήματα, πάσης ἔμπλεα κατὰ τοῦ Χριστοῦ βλασφημίας, γνώμῃ τοῦ μείζονος ἐπὶ πᾶσαν διαπέμπονται τὴν D ὑπ' αὐτὸν ἀρχήν. διὰ γραμμάτων παρακελευόμενοι, κατὰ πάντα τόπον ἀγρούς τε καὶ πόλεις, ἐν ἐκφανεῖ ταῦτα τοῖς πᾶσιν ἐκθεῖναι. τοῖς τε παισὶ τοὺς γραμματοδιδασκάλους ἀντὶ μαθημάτων ταῦτα μελετᾶν καὶ διὰ μνήμης κατέχειν παραδιδόναι. ὧν τοῦτον ἐπιτελουμένων τὸν τρόπον, ἕτερος στρατοπεδάρχης ὃν δοῦκα Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν, ἀνὰ τὴν Δαμασκὸν τῆς Φοινίκης ἐπ' ἀρρῆτα τινὰ γυναικάρια ἐξ ἀγορᾶς ἀνάρπαστα ποιήσας, βασάνους αὐταῖς ἐπιθήσειν ἠπείλει, λέγειν ἐγγράφως ἐπαναγκάζων, ὡς δὴ εἴησαν ποτὲ Χριστιαναί,

συνειδεῖεν τε αὐτοῖς ἀθεμιτουργίας. ἐν αὐτοῖς τε τοῖς κυριακοῖς πράττειν αὐτοὺς τὰ ἀκόλαστα, καὶ ὅσα ἄλλα λέγειν αὐτὰς ἐπὶ διαβολῇ τοῦ δόγματος ἤθελεν· ὧν καὶ αὐτῶν ἐν ὑπομνήμασι τὰς φωνὰς ἐντεθείσας, βασιλεῖ κοινοῦται· καὶ δὴ προστάξαντος, εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ταῦτα δημοσιοῦται τὰ γράμματα.

A quædam perpetrare asseverantes, & quæcumque alia ad infamandam religionem nostram effutire eas Dux voluerat. Harum igitur mulierum testimonia actis inserta, Dux confestim ad Imperatorem mittit. Nec mora jubente Principe in singulis urbibus ac locis hæc quoque monumenta publicantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Περὶ τῶν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ μεμαρτυρηκότων.

Ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ εἰς μακρὸν αὐτόχειρ ἑαυτοῦ γεγονὼς ὁ στρατοπεδάρχης, δίκην τίνυσι τῆς κακοτροπίας. ἡμῶν δ' αὖ φυγαὶ πάλιν ἀνεκινοῦντο, καὶ διωγμοὶ χαλεποὶ τῶν τε κατὰ πάσας ἐπαρχίας ἡγουμένων αὖθις δειναὶ καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις. ὡς καί τινας ἁλόντας τῶν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐπιφανῶν, ἀπαραίτητον τὴν ἐπὶ θανάτῳ ψῆφον καταδέξασθαι· ὧν τρεῖς ἐν Ἐμέσῃ τῇ πόλει τῆς Φοινίκης, χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογήσαντες, θηρίων βορᾶ παραδίδονται. ἐπίσκοπος ἦν ἐν τούτοις Σιλβανὸς, τὴν ἡλικίαν ὑπέργηρως, ἐν ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα τὴν λειτουργίαν διηνυκώς. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Πέτρος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικιῶν προστὰς ἐπιφανέστατα, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, βίου ἀρετῆς τε ἕνεκα καὶ τῆς τῶν ἱερῶν λόγων συνασκήσεως, ἐξ οὐδεμιᾶς ἀνάρπαστος γεγονὼς αἰτίας, μηδὲ μιᾶς προλαβούσης προσδοκίας, ἀθρόως οὕτω καὶ ἀλόγως ὡς ἂν Μαξιμίνου προστάξαντος, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον Ἐπισκόπων ἄλλοι πλείους, ταυτὸν ὑπομένουσι. Λουκιανός τε ἀνὴρ τὰ πάντα ἄριστος, βίῳ τε ἐγκρατὴς καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασι συγκεκροτημένος, τῆς κατ' Ἀντιόχειαν παροικίας πρεσβύτερος, ἀχθεὶς ἐπὶ τῆς Νικομηδέων πόλεως, ἔνθα τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων ἐτύγχανε, παρασχών τε ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος τὴν ὑπὲρ ἧς προΐστατο διδασκαλίας ἀπολογίαν, δεσμωτηρίῳ παραδοθεὶς κτίννυται. τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεῖ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ' ἡμῶν συνεσκεύαστο, ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεγηγέρθαι διωγμόν.

Caput VI.

De iis qui tunc temporis martyrium subierunt.

Verùm non longo post tempore Dux ille mortem sibi ipse consciscens, improbitatis suæ pœnas dedit. (Huc refer Niceph. l.7.c.27.) B Nostrorum verò fugæ rursus & acerbissimæ persecutiones renovari cœpere; provinciarum Rectoribus acriter contra nos insurgentibus. Adeò ut nonnulli qui in sacræ fidei prædicatione excellere videbantur, comprehensi absque ulla miseratione capitali sententia damnati sint. Ex quibus tres apud Emesam urbem Phœnices Christianos se esse confessi, bestiis objiciuntur. Erat inter hos Silvanus Episcopus, decrepitæ jam ætatis: qui per annos quadraginta Sacerdotis ministerium obierat. Per idem tempus Petrus quoque qui Alexandrinæ Ecclesiæ summa cum laude C præfuit; verè præcipuum ac divinum Episcoporum decus, cùm ob totius vitæ sanctimoniam, tum ob studium ac peritiam sacrarum Scripturarum; nullum ob crimen comprehensus, præter omnium exspectationem subitò & absque ulla probabili causa utpote Maximino jubente, capite truncatur. Idem cum ipso perpessi sunt complures quoque alii Ægyptiorum Episcopi. Sed & Lucianus Antiochenæ Ecclesiæ Presbyter; vir tum vitæ continentia, tum sacrarum literarum scientia conspicuus; D perductus Nicomediam, in qua tunc civitate Maximinus morabatur, cùm defensionem fidei illius quam profitebatur coram Præside edidisset, conjectus in carcerem trucidatur. Denique tot & tanta nobis mala brevi tempore intulit ille omnis virtutis inimicus Maximinus, ut hæc persecutio multò acerbior nobis priore illa videretur.

Caput VII.

De his quæ adversus nos in tabulis sunt incisa ac publicè proposita.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 27.

PОrrò in mediis urbibus, quod nunquam antea factum fuerat, civitatum adversus nos decreta, & constitutionum Imperialium rescripta, æreis incisa tabulis proponebantur. Pueri item in scholis toto die nihil aliud præter Jesum & Pilatum, & Acta illa ad contumeliam nostram conficta, in ore habebant. Ipsam hoc loco Maximini epistolam quam æreis tabulis incisam fuisse diximus, apponere opportunum mihi videtur: tum ut impietas hominis illius plena insolentiæ & arrogantissimæ contumaciæ perspici possit; tum ut divinæ justitiæ quæ illum brevi post tempore insecuta est, insomnis & adversus improbos semper armata severitas omnibus manifestò pateat: qua quidem stimulante, haud multò postea contraria de nobis & sensit & scriptis legibus constituit. Illius autem rescripti hæc omninò sunt verba: *Exemplum interpretationis epistolæ quâ Maximinus respondit decretis civitatum adversus Christianos, ex tabulâ æneâ Tyri descriptæ.* Tandem aliquando infirma humanæ mentis audacia, abjectis ac discussis erroris tenebris, quæ miserorum veriùs quàm impiorum hominum sensus exitiali ignorantiæ caligine involutos antehac obsederant, perspicere potuit se prolixâ erga omnes bonos Deorum immortalium providentiâ regi & confirmari. Quæ res incredibile dictu est quàm grata quamque jucunda nobis fuerit & accepta; quòd religiosi vestri erga Deos propositi illustrissimum specimen dederitis. Nam antea quidem nemini erat obscurum quanta observantia ac religione Deos immortales coleretis: Quippe quibus non nudorum & inanium verborum fides, sed continua & stupenda illustrium facinorum miracula innotuissent. Unde & civitas vestra Deorum immortalium sedes ac domicilium jure merito appelletur. Multis certè argumentis evidentissimè apparet, eam cælestium Numinum adventu ac præsentia florere. Nunc verò civitas vestra, neglectis omnibus quæ ipsius interesse videbantur, & omissis precibus quas pro Reipublicæ suæ negotiis antehac nobis offerre consueverat; ubi primùm sensit homines detestandæ vanitatis iterum serpere cœpisse,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς.

ἈΝὰ μέσας γέτοι τὰς πόλεις, ὃ μὴ δὲ ἄλλοτέ ποτε, ψηφίσματα πόλεων καθ' ἡμῶν καὶ βασιλικῶν πρὸς ταῦτα διατάξεων ἀντίγραφαι στήλαις ἐντετυπωμένα χαλκαῖς ἀνωρθοῦντο· οἵ τε παῖδες ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα, Ἰησοῦν καὶ Πιλάτον καὶ τὰ ἐφ' ὕβρει πλασθέντα ὑπομνήματα, διὰ στόματος κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν. ἐνταῦθά μοι ἀναγκαῖον εἶναι φαίνεται, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξαι· ἵν' ὁμοῦ τε τοῦ ἀνδρὸς θεομισείας ἡ ἀλαζὼν καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερὰ καταστaίη, καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης ἡ ἄυπνος κατὰ τῶν ἀσεβῶν μισοπονηρία· πρὸς ἧς ἐλαθεὶς, οὐκ εἰς μακρὸν τἀναντία περὶ ἡμῶν ἐβουλεύσατό τε καὶ δι' ἐγγράφων νόμων ἐδογμάτισε. τοῦτον ἐπ' αὐτῶν λέξεων ἔχουσαν τὸν τρόπον. Ἀντίγραφον ἑρμηνείας τῆς Μαξιμίνου πρὸς τὰ καθ' ἡμῶν ψηφίσματα ἀντιγραφῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλης μεταληφθείσης. Ἤδη ποτὲ ἡ ἀσθενὴς θρασύτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἴσχυσε πᾶσαν πλάνης ἀμαυρότητα καὶ ὁμίχλην ἀποσεισαμένη καὶ ἀνασκεδάσασα, ἥτις πρὸ τούτου, οὐ τοσοῦτον τῶν ἀσεβῶν, ὅσον τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων τὰς αἰσθήσεις ὀλεθρίῳ ἀγνοίας σκότῳ ἐνειληθείσας ἐπολιόρκει, ἐπιγνῶναι ὡς τῇ τῶν ἀθανάτων Θεῶν φιλαγάθῳ προνοίᾳ διοικεῖται καὶ σταθεροποιεῖται· ὅπερ πρᾶγμα ἄπιστόν ἐστιν εἰπεῖν, ὅπως κεχαρισμένον, ὅπως τε ἥδιστον καὶ προσφιλὲς ἡμῖν γέγονεν, ὡς μέγιστον δεῖγμα τῆς θεοφιλοῦς ὑμῶν προαιρέσεως δεδωκέναι· ὁπότε καὶ πρὸ τούτου οὐδενὶ ἄγνωστον ἦν, ὁποίας παρατηρήσεως καὶ θεοσεβείας πρὸς τοὺς ἀθανάτους Θεοὺς ἐτυγχάνετε ὄντες· οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ὑποκένων ῥημάτων πίστις, ἀλλὰ συνεχῆ καὶ παράδοξα ἔργων ἐπισήμων γνωρίζεται. διόπερ ἐπαξίως ἡ ὑμετέρα πόλις Θεῶν ἀθανάτων ἵδρυμά τε καὶ οἰκητήριον ἐπικαλοῖτο. πολλοῖς γοῦν παραδείγμασι καταφαίνεται, τῇ τῶν οὐρανίων Θεῶν αὐτὴν ἐπιδημίᾳ ἀνθεῖν. ἰδοὺ τοίνυν ἡ ὑμετέρα πόλις πάντων τῶν ἰδίᾳ διαφερόντων αὐτῇ ἀμελήσασα, καὶ τὰς πρότερον τῶν ὑπὲρ αὐτῆς πραγμάτων δεήσεις παριδοῦσα, ὅτε πάλιν ᾔσθετο τοὺς

τῆς

τῆς ἐπάρατε ματαιότητος γεγονότας ἕρπειν ἄρχεσθαι. καὶ ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν καὶ κεκοιμημένην πυρὰν, ἀναζωπυρουμένων τῶν πυρσῶν μεγίστας πυρκαϊὰς ἀναπληροῦσαν. εὐθέως πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, ὥσπερ πρὸς μητρόπολιν πασῶν θεοσεβειῶν, χωρίς τινος μελλήσεως κατέφυγον, ἴασίν τινα καὶ βοήθειαν ἀπαιτοῦσα. ἥντινα διάνοιαν σωτηριώδη, διὰ τὴν πίστιν τῆς ἡμετέρας θεοσεβείας τοὺς Θεοὺς ὑμῖν ἐμβεβληκέναι δῆλον ἐστὶν· ἐκεῖνος ὁ ὕψιστος καὶ μέγιστος Ζεύς. ὁ προκαθήμενος τῆς λαμπροτάτης ὑμῶν πόλεως. ὁ τοὺς πατρῴους ὑμῶν Θεοὺς, καὶ γυναῖκας καὶ τέκνα, καὶ ἑστίαν καὶ οἴκους ἀπὸ πάσης ὀλεθρίου φθορᾶς ῥυόμενος, ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τὸ σωτήριον ἐνέπνευσε βούλημα. ἐπιδεικνὺς καὶ ἐμφαίνων, ὅπως ἐξαίρετόν ἐστι καὶ λαμπρὸν καὶ σωτηριῶδες, μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος τῇ θρησκείᾳ καὶ ταῖς ἱεροθρησκίαις τῶν ἀθανάτων Θεῶν προσιέναι. τίς γὰρ οὕτως ἀνόητος ἢ νοῦ παντὸς ἀλλότριος εὑρεθῆναι δύναται, ὃς οὐκ αἰσθάνεται τῇ φιλαγάθῳ τῶν Θεῶν σπουδῇ συμβαίνειν, μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι, τὴν τῶν γεωργῶν ἐλπίδα κενῇ προσδοκίᾳ σφάλλουσαν. μὴ δ' αὖ ἀσεβοῦς πολέμου πρόσοψιν ἀνεπικωλύτως ἐπὶ γῆς στηρίζεσθαι καὶ φθαρείσης τῆς τοῦ οὐρανοῦ εὐκρασίας, αὐχμῶντα τὰ σώματα εἰς θάνατον κατασύρεσθαι. μὴ δὲ μὴν ἀμέτρων ἀνέμων πνεύμασι τὴν θάλασσαν κυμαίνουσαν κορυφοῦσθαι. μὴ δέ γε καταιγίδας ἀπροσδοκήτους καταρρηγνυμένας, ὀλέθριον χειμῶνα ἐπεγείρειν. ἔτι τοίνυν μήτε τὴν τροφὸν ἁπάντων καὶ μητέρα γῆν, ἀπὸ τῶν κατωτάτω λαγόνων ἑαυτῆς ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην, μὴ δέ γε τὰ ἐπικείμενα ὄρη χασμάτων γινομένων καταδύεσθαι. ἅπερ πάντα καὶ τούτων ἔτι χαλεπώτερα κακὰ, πρὸ τούτου πολλάκις γεγονέναι οὐδεὶς ἀγνοεῖ. καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ἀποκένου ματαιότητος τῶν ἀθεμίτων ἀνθρώπων ἐκείνων ἐγίνετο, ἡνίκα κατὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαζε, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπίεζε. τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει. ἐφοράτωσαν ἐν τοῖς πλατέσιν ἤδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λήϊα, καὶ τοῖς ἀστάχυσιν ἐπικυμαίνοντα. καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομβρίαν, φυτοῖς καὶ ἄνθεσι λαμπομένους. καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὔκρατον καὶ πραοτάτην

A & quasi neglectum ac sopitum quendam rogum redivivis somitibus ingentes ignium globos denuò excitare; confestim ad nostram pietatem tanquam ad totius religionis metropolim confugit, remedium aliquod & subsidium efflagitans. Quod quidem salubre consilium, vobis ob fidem pietatis vestræ à Diis immortalibus suggestum esse non dubium est. Scilicet altissimus ille & maximus Jupiter, qui clarissimæ civitati vestræ præsidet; qui patrios vestros Deos qui uxores & liberos, qui penates & domos ab omni peste atq; exitio servat incolumes, vestris mentibus B hanc salutarem injecit cogitationem; apertè indicans atque ostendens, quàm eximium quamque præclarum & salutare sit, ad cultum ipsius & ad sacras Deorum immortalium cæremonias cum debita veneratione accedere. Quis enim tam demens, tamq; omnis sensus expers reperiri potest, qui nō intelligat propitiâ Deorū in nos benevolentiâ fieri, quòd nec terra credita sibi abnegat semina, spem agricolarum vana exspectatione deludens; nec impii belli aspectus impræpeditè defixus hæret in terris: nec corruptâ cæli temperie C arentia pereunt corpora: nec immoderatis ventorum flatibus agitatum pelagus intumescit, nec subitæ & præter exspectationem ingruentes procellæ perniciosam excitant tempestatem: quódque parens omnium & nutrix terra, nec ab imis sedibus horrendo tremore concussa emergit; nec rursus montes eidem superpositi hiatu subito absorbentur. Quas quidem omnes calamitates iisque adhuc acerbiores alias, antehac sæpius contigisse, nem est qui ignoret. Hæc porrò omnia ob pestiferum errorem inanissimæ vanitatis sceleratorum illorum hominum evene- D runt, quo tempore error ille in animis eorum pullulavit, & universum propemodum terrarum orbem probro ac dedecore opplevit. Deinde paucis interjectis hæc subjungit: Aspiciant in aperta camporum planicie florentes segetes & spicis quodammodo fluctuantes: Prata considerent plantis & floribus collucentia propter opportunam imbrium irrigationem: Cæli statum intueantur in placidissimam temperiem

restitutum. Lætentur inposterum cuncti, quòd per vestram pietatem & sacrificia & cultum Deorum, Numen fortissimi & potentissimi Martis placatum est: atque idcirco tranquillissima pace quietiùs perfruentes, sese oblectent. Sed & quicumque cæco illo errore & ambage liberati ad rectam sanámque sententiam redierunt, eò magis gaudeant; tanquam ex inopinata tempestate aut ex gravissimo morbo servati, & jucundissima inposterum vita fruituri. Quod si qui in detestando suæ vanitatis errore adhuc perstant, ii quam longissimè à vestra urbe & territorio seclusi, sicut petiistis, abigantur: ut hoc pacto civitas vestra juxta laudabile studium vestrum ac desiderium, omni piaculo ac scelere liberata, pro insito sibi affectu cum debita veneratione Deorum immortalium sacrificiis inserviat. Porrò ut intelligatis quàm grata nobis fuerit vestra hæc postulatio, & qualiter animus noster etiam absque decretis ullis ac petitionibus ultrò sua sponte ad beneficia viris bonis largienda promptissimus est; devotioni vestræ concedimus, ut quodcumque & quam maximum volueritis beneficium pro hoc pio ac religioso vestro proposito postuletis. Jam ergo ut id faciatis utque accipiatis operam date. Etenim illud absque ulla mora consecuturi estis. Quod quidem vestræ civitati præstitum beneficium, cùm religiosissimæ vestræ erga Deos immortales pietatis perpetuum deinceps erit testimonium; tum vestris liberis ac nepotibus declarabit, vos pro hujusmodi vivendi ratione atque instituto digna præmia à benignitate nostra retulisse. Hujusmodi igitur literæ in omnibus provinciis adversùm nos publicè propositæ, omnem nobis quantum quidem in hominum potestate situm erat, spem felicitatis ademerant: Adeò ut juxta divinum illud oraculum, etiam electi, si hoc fieri posset, ob hæc scandalum paterentur. Cúmque cælestis auxilii exspectatio jam in plurimis nostrorum refrigesceret, repentè ministris ipsis qui supradictas literas circumferebant adhuc in quibusdam provinciis iter suum peragentibus, Deus qui Ecclesiæ suæ semper auxiliatur, insolentem adversus nos tyranni superbiam, tamquam injecto in os fræno comprimens,

A ἀποδοθεῖσαν. χαιρέτωσαν λοιπὸν ἅπαντες διὰ
τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας, ἱερουργίας τε καὶ τιμῆς,
τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στερροτάτου Ἄρεος δυνά-
μεως ἐξευμενισθείσης, καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐδι-
εινοτάτης εἰρήνης βεβαίως μεθ' ἡσυχίας ἀπο-
λαύοντες, ἡδυνέσθωσαν· καὶ ὅσοι τῆς τυφλῆς
ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ἀπο-
στάντες, εἰς ὀρθὴν καὶ καλλίστην διάνοιαν ἐπα-
νῆλθον, μειζόνως μὲν οὖν χαιρέτωσαν, ὡς ἂν
ἐκ χειμῶνος ἀπροσδοκήτου ἢ νόσου βαρείας ἀ-
ποσπασθέντες, καὶ ἡδεῖαν εἰς τοὐπιὸν ζωῆς ἀπό-
λαυσιν καρπωσάμενοι. εἰ δὲ τῇ ἐπαράτῳ αὐ-
B τῶν ματαιότητι ἐπιμένοιεν, ἐν πολλῷ πόρρω-
θεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς
ἠξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν.
ἵν' οὕτως κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξιεπαίνου ὑμῶν
περὶ τοῦτο σπουδῆς, παντὸς μιάσματος καὶ
ἀσεβείας ἀποχωρισθεῖσα ἡ ὑμετέρα πόλις,
τὴν ἔμφυτον αὐτῇ πρόθεσιν μετὰ τοῦ ὀφειλομέ-
νου σεβάσματος, ταῖς τῶν ἀθανάτων Θεῶν
ἱερουργίαις ὑπακούοι. ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅσῳ προσ-
φιλὴς ἡμῖν γέγονεν ἡ περὶ τούτου ἀξίωσις ὑμῶν,
καὶ χωρὶς ψηφισμάτων καὶ χωρὶς δεήσεως αὐ-
θαιρέτῳ βουλήσει ἡ ἡμετέρα προθυμοτάτη
C φιλαγαθίαις ψυχὴ, ἐπιτρέπομεν τῇ ὑμετέρᾳ
καθοσιώσει, ὁποίαν δ' ἂν βουληθῆτε μεγαλοδω-
ρεὰν, ἀντὶ ταύτης ὑμῶν τῆς φιλοθέου προθέσεως
αἰτῆσαι· καὶ ἤδη μὲν τοῦτο ποιεῖν καὶ λαβεῖν
ἀξιώσατε· τεύξεσθε γὰρ αὐτῆς χωρίς τινος ὑ-
περθέσεως· ἥτις παρασχεθεῖσα τῇ ὑμετέρᾳ πό-
λει, εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα τῆς περὶ τοὺς ἀθανά-
τους Θεοὺς φιλοθέου εὐσεβείας παρέξει μαρτυ-
ρίαν. τοῦ δὲ ὑμᾶς ἀξίων ἐπάθλων τετυχηκέναι
παρὰ τῆς ἡμετέρας φιλαγαθίας, ταύτης ὑμῶν
ἕνεκεν τῆς τοῦ βίου προαιρέσεως. υἱοῖς τε καὶ ἐκγό-
D νοις ὑμετέροις ἐπιδειχθήσεται. ταῦτα δὴ καθ'
ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο, πά-
σης ἐλπίδος, τὸ γοῦν ἐπ' ἀνθρώποις, ἀγαθῆς
τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποκλείοντα· ὡς κατ' αὐτὸ δὴ
τὸ θεῖον ἐκεῖνο λόγιον, εἰ δυνατὸν ἐπὶ τούτοις
καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοὺς σκανδαλίζεσθαι. ἤδη
γέ τοι σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς πλείστοις ἀποψυχού-
σης προσδοκίας, ἀθρόως καθ' ὁδὸν ἔτι σχεδὸν
τὴν πορείαν ἔν τισι χώραις διανυόντων τῶν τὴν
προκειμένην γραφὴν καθ' ἡμῶν διακονουμέ-
νων, ὁ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας ὑπέρμαχος Θεὸς, μο-
νονουχὶ τὴν τοῦ τυράννου καθ' ἡμῶν ἐπιστομίζων

μεγαλαυχίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οὐράνιον αὐτοῦ συμμαχίαν ἐπεδείκνυτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῷ καὶ λοιμῷ καὶ πολέμοις.

ΟΙ μὲν οὖν τοῦ ἔθους ὄμβροι τε καὶ ὑετοὶ χειμαδίου τῆς ὥρας ὑπαρχούσης, τὴν ἐπὶ γῆς ἀνεῖχον συνήθη φοράν· λιμὸς δ' ἀδόκητος ἐπισκήπτει, καὶ λοιμὸς ἐπὶ τούτῳ· καί τινος ἑτέρου νοσήματος, ἕλκος δὲ ἦν φερωνύμως τοῦ πυρώδους ἕνεκεν, ἄνθραξ προσαγορευόμενον, ἐπιφορά· ὃ καθ' ὅλων μὲν ἕρπων τῶν σωμάτων, σφαλεροὺς ἐνεποίει τοῖς πεπονθόσι κινδύνους. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν διαφερόντως ἐπιπλεῖστον γινόμενον, μυρίους ὅσους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶ, πηροὺς ἀπειργάζετο. τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ ὁ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος. ἄνδρας ἐξ ἀρχαίου φίλους τε καὶ συμμάχους Ῥωμαίων· οὓς καὶ αὐτοὺς χριστιανοὺς ὄντας, καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιουμένους, ὁ θεομισὴς εἰδώλοις θύειν καὶ δαίμοσιν ἐπαναγκάσαι πεπειραμένος, ἐχθροὺς ἀντὶ φίλων, καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμάχων καθεστήσατο. ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συῤῥεύσαντα καιρὸν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτητος τὴν κατὰ τοῦ θείου μεγαλαυχίαν διήλεγξεν. ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἕνεκα πολιορκίας, μὴ λιμὸν μὴ δὲ λοιμὸν, μὴ δὲ μὴν πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμβῆναι καιρῶν ἐθρασύνετο. ταῦτα δ' οὖν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπελθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιειλήφει τὰ προοίμια. αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἅμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονεῖτο· τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν κατὰ τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις οἰκούντων, δεινῶς ὁ λιμός τε ἅμα καὶ λοιμὸς κατετρυχέτην. ὡς ἑνὸς μέτρου πυρῶν, δισχιλίας καὶ πεντακοσίας Ἀττικὰς ἀντικαταλλάττεσθαι. μυρίοι μὲν οὖν ἐτύγχανον οἱ κατὰ πόλεις θνήσκοντες. πλείους δὲ τούτων οἱ κατ' ἀγροὺς τε καὶ κώμας· ὡς ἤδη καὶ τὰς πάλαι τῶν ἀγροίκων πολυάνδρους ἀπογραφὰς, μικροῦ δεῖν παντελῆ παθεῖν ἐξάλειψιν. ἀθρόως σχεδὸν ἁπάντων ἐνδείᾳ τροφῆς καὶ λοιμώδει νόσῳ διεφθαρμένων. τινὲς μὲν οὖν τὰ ἑαυτῶν φίλτατα βραχυτάτης τροφῆς

A cælestis suæ potentiæ nobis opitulantis præsentiam declaravit.

CAPUT VIII.

De his quæ postea acciderunt tum in bello, tum famis ac pestis tempore.

NAM imbres quidem ac pluviæ hiberno tempore abundantiùs cadere præter solitum desierunt. Et insperata contigit fames; quam deinde pestis subsecuta est. Præter hæc alterius cujusdam morbi vis sæviit; ulcus videlicet quod ob inflammatio- B nem carbunculus vocatur. Hic morbus per universum corpus paulatim serpens, gravia ægris discrimina afferebat. Sed præcipuè circà oculos hærens & insidens diutius, innumeros promiscuæ ætatis & sexus luminibus orbavit. Bellum insuper à tyranno commotum est adversus Armenios, jam inde à priscis temporibus amicos ac socios populi Romani. Qui cùm Christiani ipsi quoque essent & divinæ religionis studiosissimi, Deo invisus tyrannus eos ad simulacrorum ac dæmonum cultum traducere per vim C conatus, pro amicis inimicos, hostes pro sociis effecit. Hæc igitur omnia uno eodemque tempore cùm subitò confluxissent, arrogantem confidentissimi tyranni jactantiam confutarunt, qui ob studium in colendis simulacris, & propter persecutionem nostrorum, nec famem, nec pestilentiam, nec bellum denique ullum suis temporibus accidisse audacter gloriabatur. Atque hæc omnia eodem temporis momento simul ingruentia, quædam quasi procemia imminentis tyranno exitii ostentabant. D Et ipse quidem in bello adversus Armenios unà cum exercitu suo varias clades atque ærumnas pertulit. Reliqui verò qui urbes ejus Imperio subditas incolebant, fame simul ac pestilentia graviter vexati sunt: Adeò ut unus frumenti medimnus bis mille & quingentis Atticis drachmis venundaretur. Et innumeri quidem in urbibus, plures verò in agris & vicis passim interibant: in tantum ut censuales tabulæ olim ingenti rusticorum numero repletæ, una propè litura deletæ fuerint; omnibus ferè aut victus inopiâ, aut pestilenti morbo simul absumptis. Quidam pro exiguo admodum cibo carissima pigno-

ra locupletioribus vendere non dubitabant. Alii distractis paulatim prædiis ac facultatibus suis, ad extremam inopiam redacti sunt. Nec defuere qui modica fœni segmenta avulsa mandentes, & noxiis quibusdam absque ullo discrimine pasti graminibus quibus valetudo corporis corrumpebatur, fœdè interirent. Sed & mulieres quędam inter suos non ignobiles, præ summa egestate ad inverecundam compulsæ necessitatem, mendicandi causâ in forum ventabant: quarum verecundia in vultu, & in amictu modestia, olim ipsas liberaliter educatas fuisse satis indicabat. Et nonnullli quidem aridi ut umbras mortuorum diceres, deficientib⁹ viribus huc illuc nutabundi ac cespitantes; cùm præ imbecillitate consistere non possent, in mediis plateis corruebant; pronique humi jacentes toto corpore expanso, modicum panis frustum sibi porrigi flagitabant. Cumq; extremum pæne spiritum ducerent, laborare se inedia vociferabantur; ad hanc solùm acerbissimam vocem proferendam satis validi. Quotquot verò locupletiores esse videbantur, mendicantium multitudine obstupefacti, postquam egentibus plurima impertierant, durum deinceps & omnis miserationis expertem animum induebant; eandem cum mendicantibus calamitatem ipsi quoque brevi se passuros esse prævidentes. Itaque in medio foro & per vicos & angiportus, nuda atque insepulta cadavera pluribus diebus jacentia, prorsus miserabile spectaculum intuentibus præbebant. Quædam etiam à canibus dilaniata sunt. Qua de causa hi quibus vita adhuc suppetebat, passim canes interimere cœperunt; ne forte in rabiem versi vivos posthæc homines devorarent. Interim pestilentia totas domos ac familias nihilo segnius depascebatur: præcipuè eos invadens, quos utpote cunctis ad victum necessariis affluentes, fames conficere non potuerat. Igitur opulentissimi quique provinciarum Rectores ac Præsides, & ex Primoribus civitatum quamplurimi, perinde ac si fames eos de industria transmissos pestilentiæ reservasset, acutissimo ac velocissimo mortis genere interibant. Cuncta passim loca, angiportus, fora, plateæ, lamentis redundabant. Neque aliud cernere licebat quàm lugubres nænias cum usitato apud eos tibiarum cantu atque planctu. Ad hunc modum duobus hisce quasi

A τοῖς εὐπορωτέροις ἀπεμπωλεῖν ἠξίουν· ἄλλοι δὲ τὰς κτήσεις κατὰ βραχὺ διαπιπράσκοντες, εἰς ἐσχάτην ἐνδείας ἀπορίαν ἤλαυνον. ἤδη δέ τινες σμικρὰ χόρτου διαμασώμενοι σπαράγματα, καὶ τινας ἀναίδην φθοροποιοὺς ἐσθίοντες πόας, τὴν τῶν σωμάτων ἕξιν λυμαινόμενα διώλλυντο. καὶ γυναικῶν δὲ τῶν κατὰ πόλεις εὐγενίδων τινὲς, εἰς ἀναίσχυντον ἀνάγκην πρὸς τῆς ἀπορίας ἐλαθεῖσαι, μεταιτεῖν ἐπὶ τῶν ἀγορῶν προεληλύθεσαν. τῆς πάλαι ἐλευθερίου τροφῆς ὑπόδειγμα, διὰ τῆς περὶ τὸ πρόσωπον αἰδοῦς, καὶ τῆς ἀμφὶ τὴν περιβολὴν κοσμιότητος ὑποφαίνουσαι· καὶ οἱ μὲν ἀπεσκληκότες B ὥσπερ εἴδωλα νεκρὰ ὧδε κἀκεῖσε ψυχορραγοῦντες. ἐνδειόμενοί τε καὶ περιολισθαίνοντες ὑπ' ἀδυναμίας τοῦ στῆναι, κατέπιπτον ἐν μέσαις ταῖς πλατείαις· πρηνεῖς δ' ἡπλωμένοι, ὀρέξαι σφίσι μικρὸν τρύφος ἄρτου κατηντιβόλουν· καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς ἐσχάταις ἔχοντες ἀναπνοαῖς, πεινῆν ἐπεβόων. πρὸς μόνην ταύτην τὴν ὀδυνηροτάτην φωνὴν εὐσθενεῖς καθιστάμενοι. οἱ δὲ τὴν πληθὺν τῶν αἰτούντων καταπληττόμενοι, ὅσοι τῶν εὐπορωτέρων ἐδόκουν εἶναι, μετὰ τὸ μυρία παρασχεῖν, εἰς ἀπηνῆ λοιπὸν καὶ ἄτεγκτον ἐχώρουν διάθεσιν, τὰ αὐτὰ τοῖς αἰτοῦσιν ὅσον οὔ- C πω καὶ αὐτοὶ πείσεσθαι προσδοκῶντες· ὡς ἤδη κατὰ μέσας ἀγορὰς καὶ στενωποὺς, νεκρὰ καὶ γυμνὰ σώματα ἐφ' ἡμέραις πλείοσιν ἄταφα διερριμμένα, θέαν τοῖς ὁρῶσιν οἰκτροτάτην παρέχεσθαι. ἤδη γέτοι καὶ κυνῶν τινὲς ἐγίνοντο βορὰ· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν οἱ ζῶντες, ἐπὶ τὴν κυνοκτονίαν ἐτράποντο. δέει τοῦ μὴ λυσσήσαντας, ἀνθρωποφαγίαν ἐργάσασθαι. οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ὁ λοιμὸς πάντας οἴκους καὶ γενεὰς ἐπεβόσκετο. μάλιστα δ' οὓς ὁ λιμὸς διὰ τὸ εὐπορεῖν τροφῶν οὐχ D οἷός τε ἦν ἐκτρίψαι. οἱ γ' οὖν ἐν περιουσίαις, ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καὶ μυρίοι τῶν ἐν τέλει. ὥσπερ ἐπίτηδες τῇ λοιμώδει νόσῳ πρὸς τοῦ λιμοῦ καταλελειμμένοι, ὀξεῖαν καὶ ὠκυτάτην ὑπέμενον τελευτήν· πάντα δ' οὖν οἰμωγῶν ἦν ἀνάπλεα, κατὰ πάντας τε στενωποὺς, ἀγοράς τε καὶ πλατείας. οὐδ' ἦν ἄλλο τι θεωρεῖν, ἢ θρήνους μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν τε καὶ κτύπων. τοῦτον δὴ τὸν τρόπον δυσὶν ὅπλοις τοῖς προδεδηλω-

μένοις λοιμοῦ τε ὁμοῦ καὶ λιμοῦ στρατεύσας ὁ θάνατος, ὅλας ἐν ὀλίγῳ γενεὰς ἐνεμήθη· ὡς ὁρᾶν ἤδη δυεῖν καὶ τριῶν σώματα νεκρῶν, ὑπὸ μίαν ἐκφορὰν προκομιζόμενα. τοιαῦτα τῆς Μαξιμίνου μεγαλαυχίας, καὶ τῶν κατὰ πόλεις καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων, τἀπίχειρα ἦν. ὅτε καὶ τῶν χριστιανῶν περὶ πάντα σπουδῆς τε καὶ εὐσεβείας πᾶσιν ἔθνεσιν διάδηλα καθέστη τὰ τεκμήρια. μόνοι γοῦν ἐν τηλικαύτῃ κακῶν περιστάσει, τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρωπον ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενοι. διὰ πάσης ἡμέρας, οἱ μὲν τῇ τῶν θνησκόντων (μυριάδες δ' ἦσαν, οἷς οὔτις ἦν ὁ ἐπιμελησόμενος) κηδείᾳ τε καὶ ταφῇ προσεκαρτέρουν. οἱ δὲ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν πρὸς τοῦ λιμοῦ κατατρυχομένων, τὴν πληθὺν ὑπὸ μίαν συναγωγὴν ἀθροίζοντες, ἄρτους διένεμον τοῖς πᾶσιν· ὡς περιβόητον εἰς πάντας ἀνθρώπους καταστῆναι τὸ πρᾶγμα. Θεόν τε τῶν χριστιανῶν δοξάζειν. εὐσεβεῖς τε καὶ μόνους θεοσεβεῖς τούτους ἀληθῶς, πρὸς αὐτῶν ἐλεγχθέντας τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖν. ἐφ' οἷς τοῦτον ἐπιτελουμένοις τὸν τρόπον, ὁ μέγας καὶ οὐράνιος χριστιανῶν ὑπέρμαχος Θεός, τὴν κατὰ πάντων ἀνθρώπων διὰ τῶν δεδηλωμένων ἐπιδειξάμενος ἀπειλὴν καὶ ἀγανάκτησιν, ἀνθ' ὧν εἰς ἡμᾶς ὑπερβαλλόντως ἐνεδείξαντο, τὴν εὐμενῆ καὶ φαιδρὰν τῆς αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας αὖθις ἡμῖν αὐγὴν ἀπεδίδου, ὡς ἐν βαθεῖ σκότῳ παραδοξότατα φῶς ἡμῖν ἐξ αὐτοῦ καταλάμπων εἰρήνης. ἐκφανές τε τοῖς πᾶσι καθιστάς, Θεὸν αὐτὸν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐπίσκοπον διαπαντὸς γεγονέναι πραγμάτων. μαστίζοντα μὲν καὶ διὰ τῶν περιστάσεων κατὰ καιρὸν ἐπιστρέφοντα τὸν αὐτοῦ λαόν. πάλιν τ' αὖ μετὰ τὴν αὐτάρκη παιδείαν, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τοῖς εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν ἀναφαινόμενον.

A telis armata mors, fame videlicet ac peste; integras familias brevi tempore vastavit: adeò ut ex una eadémque domo duo simul ac tria cadavera efferri ad sepulturam videremus. Hujusmodi præmium fuit superbissimæ illius Maximini jactantiæ, & decretorum quæ civitates adversus nostros ediderant. Quo quidem tempore Christianorum erga omnes sedulitas ac pietas manifestissimo indicio universis gentilibus innotuit. Quippe hi soli in tot ac tantis calamitatibus misericordiæ atque humanitatis officia rebus ipsis exhibentes, B quotidie partim curandis ac sepeliendis mortuorum cadaveribus vacabant. Moriebantur autem indies innumeri, quorum nemo curam gerebat. Partim omnibus tota urbe egenis qui fame opprimebantur in unum convocatis, panes singulis dividebant: adeò ut cùm hujus rei fama crebris hominum sermonibus divulgaretur, cuncti Christianorum Deum summis laudibus extollerent, eosque solos pios Dei cultores re ipsa & factis comprobatos esse faterentur. Quæ dum ita geruntur, magnus ille ac cælestis Christianorum propugnator Deus, C qui per supra memoratas calamitates iram atque indignationem suam adversus cunctos mortales ob ea quæ contra nos nefariè gessissent, satis superque declaraverat, benignæ suæ erga nos providentiæ serenissimam lucem nobis restituit; velut in densissimis tenebris præter omnium exspectationem pacis suæ splendidum jubar nobis ostendens: & omnibus apertissimè demonstrans, Deum ipsum rerum nostrarum Inspectorem & Gubernatorem perpetuò extitisse, qui populum suum interdum quidem castiget, & variis cladibus corripiat: rursus verò post sufficientem animadversionem propitium D se ac benignum erga eos præbeat qui spem in ipso collocaverunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ βίου, καὶ οἵαις ἐχρήσαντο πρὸ τῆς τελευτῆς φωναῖς.

ΟΥτω δὴ Κωνσταντίνου, ὃν βασιλέα ἐκ βασιλέως, εὐσεβῆ τε ἐξ εὐσεβεστάτου καὶ πάντα σωφρονεστάτου γεγονέναι προειρήκαμεν, Λικιννίου τε τοῦ μετ' αὐτὸν συνέσει καὶ εὐσεβείᾳ τετιμημένων, πρὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τε τῶν ὅλων καὶ Σωτῆρος. δύο θεοφιλῶν κατὰ τῶν

Caput IX.

De interitu tyrannorum: & quibus verbis paulò ante mortem sunt usi.

CUm igitur Constantinus, quem Imperatorem ex Imperatore, pium ex piissimo ac modestissimo parente prognatum esse jam diximus, & secundi post eum loci Licinius: prudentia simul ac pietate conspicui: ab omnium Rege ac Servatore Deo duo religiosissimi ad-

Huc refer Niceph. l. 7. c. 29. 30. & 31.

versus duos impiissimos tyrannos excitati fuissent; prælio congressi, auxilio divini Numinis Constantinus quidem Maxentium in urbe Roma præter omnium opinionem superatum occidit. Maximinus verò Orientis tyrannus, non diu post Maxentii cædem à Licinio qui nondum in apertam vesaniam eruperat devictus, turpissimo mortis genere occubuit. Verùm prior Constantinus, qui etiam honoris prærogativa & Imperii gradu primum locum obtinebat, Romanorum qui gravissima tyrannide premerentur vicem miseratus; cælestis Dei Numine, ejusque Filio ac Verbo omnium Servatore Jesu Christo in auxilium suppliciter invocato, cum universo exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam à majoribus acceperant, interventu suo restitueret. Porrò cùm Maxentius magicarum artium præstigiis magis quàm subditorum benevolentia confisus, ne quidem extrà urbis portas progredi auderet: cuncta verò in circuitu urbis Romæ ac totius Italiæ loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine & dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio Constantinus primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctas levi negotio fudit ac fugavit. Ita totius Italiæ aditu sibi patefacto, ulteriùs progressus, tandem ad ipsam usq; urbem Romam pervenit. Verùm ne unius tyranni causâ Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissimè extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula quę sacris Voluminibus continentur, & quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cùm tamen apud fideles fide digna videantur: cunctis tam fidelibus quàm infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus, oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebræorum temporibus, Deus currus
Exod. 15. & exercitum Pharaonis projecit in mare, lectissimos milites ternos ex curru pugnantes submersit in mari rubro, & fluctibus operuit: sic planè Maxentius & quicumque circà illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt: tunc videlicet cùm divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam versus, fluvium sibi objectum pertransiret:

A δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγηγερμένων,
πολέμου τε νόμῳ παραταξαμένων, Θεοῦ συμ-
μαχοῦντος αὐτοῖς, παραδοξότατα πίπτει μὲν
ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνου Μαξέντιος. ὁ δ'
ἐπ' ἀνατολῆς οὐ πολὺν ἐπιζήσας ἐκείνῳ χρό-
νον, αἰσχίστῳ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικιννίου οὔπω μα-
νέντος τότε, καταστρέφει θανάτῳ. πρότερός γε
μὴν ὁ καὶ τιμῇ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶ-
τος Κωνσταντῖνος, τῶν ἐπὶ Ῥώμης καταπυραν-
νουμένων φειδὼ λαβών, Θεὸν τὸν οὐράνιον, τόν
τε τούτου λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων Σωτῆρα
Ἰησοῦν Χριστὸν σύμμαχον δι' εὐχῶν ἐπικαλε-
B σάμενος, πρόεισι πανστρατιᾷ, Ῥωμαίοις τὰ τῆς
ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μα-
ξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχα-
ναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ,
προελθεῖν γε μὴν οὐδ' ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος
ἐπιτολμῶντος. ὁπλιτῶν δ' ἀνηρίθμῳ πλήθει
καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον
καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥω-
μαίων καὶ Ἰταλίας ἁπάσης ὑπ' αὐτῷ δεδου-
λωτο, φραξαμένου, ὁ τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας
ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπιὼν πρώτῃ καὶ δευτέ-
C ρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὖ μάλα
τε πάσας ἑλών, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον
τῆς Ἰταλίας. ἤδη τε αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα
ἦν· εἶθ' ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις
πολεμεῖν ἀναγκάζοιτο, Θεὸς αὐτὸς δεσμοῖς
τισὶν ὥσπερ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν
ἐξέλκει. καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ ἀσεβῶν ὡς ἐν μύ-
θου λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πι-
στά γε μὴν πιστοῖς ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευ-
μένα, αὐτῇ ἐνεργείᾳ πᾶσιν ἁπλῶς εἰπεῖν πι-
στοῖς καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα
παρειληφόσιν ἐπιστώσατο. ὥσπερ οὖν ἐπ'
D αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεβοῦς Ἑβραίων
γένους, ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐ-
τοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. ἐπιλέκτους ἀναβά-
τας τριστάτας κατεπόντισεν ἐν θαλάσσῃ ἐρυ-
θρᾷ. πόντῳ ἐκάλυψεν αὐτούς. κατὰ ταὐτὰ δὴ
καὶ Μαξέντιος, οἵ τε ἀμφ' αὐτὸν ὁπλῖ-
ται καὶ δορυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ
λίθος. ὁπηνίκα νῶτα δοὺς τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κων-
σταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῄει

A ποταμὸν ὃν αὐτὸς σκάφεσι ζεύξας καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ' ἑαυτοῦ συνεστήσατο. ἐφ' ᾧ ἦν ἂν εἰπεῖν. λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. ταύτῃ δῆτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ζεύγματος διαλυθέντος. ὑφιζάνει μὲν ἡ διάβασις. χωρεῖ δ' ἀθρόως αὔτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη· καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δυσσεβέστατος. εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταί, ᾗ τὰ θεῖα προαναφωνεῖ λόγια, ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος ἐν ὕδατι σφοδρῷ· ὥστε B εἰκότως εἰ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα τοὺς παρὰ Θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δῆτα κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδέ πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν. ᾄσωμεν τῷ κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν· βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου Κύριος ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· καὶ τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς Κύριε, τίς ὅμοιός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις ποιῶν τέρατα. ταῦτά γε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμφερῆ, Κωνσταντῖνος τῷ πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης C αἰτίῳ Θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμνήσας, ἐπὶ Ῥώμης μετ' ἐπινικίων εἰσήλαυνε. πάντων ἀθρόως αὐτὸν ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξί, τῶν τε ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν ἄλλων διασημοτάτων, σὺν παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν αὐταῖς ψυχαῖς, οἷα λυτρωτὴν σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑποδεχομένων. ὁ δ' ὥσπερ ἔμφυτον τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν κεκ- D τημένος, μὴ δ' ὅλως ἐπὶ ταῖς βοαῖς ὑποσαλευόμενος, μὴ δ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, εὖ μάλα τῆς ἐκ Θεοῦ συναισθόμενος βοηθείας, αὐτίκα τοῦ σωτηρίου τρόπαιον πάθους ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος ἀνατεθῆναι προστάττει· καὶ δὴ τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ σημεῖον ἐπὶ τῇ δεξιᾷ κατέχοντα αὐτὸν ἐν τῷ μάλιστα τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένῳ τόπῳ στήσαντες, αὐτὴν δὴ ταύτην ὑπογραφὴν ἐντάξαι ῥήμασιν αὐτοῖς τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ. τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημείῳ, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν

A in quo, ponte ex scaphis contabulato, ipse machinam quandam ad suam ipsius perniciem construxerat. Proinde & hoc dici meritò potuit; Scrobem aperuit atque effodit: & in foveam quam fecit ipse incidet. Convertetur labor *Psal. 7.* ejus in proprium caput, & in verticem ipsius injustitia ejus recidet. In hunc igitur modum soluta pontis compage, transitus quidem subsidere cœpit; navigia verò simul cum ipsis hominibus repentè pessumiere: primusq; omnium scelestissimus ille tyrannus, ac deinde cuncti quos circa se habebat corporis custodes, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumbeæ massæ in al- B tissimum gurgitem delapsi sunt. Adeò ut milites qui tunc ope divini Numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israëlitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, meritò si non verbis saltem rebus ipsis eadem quæ illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: Cantemus Domino; magnificè *Exod. 15.* enim glorificatus est. Equum & ascensorem projecit in mare. Adjutor & Protector factus est mihi ad salutem. Et iterum: Quis similis tibi inter Deos Domine? quis similis tibi? glorifica- C tus in Sanctis, mirabilis in gloria, faciens prodigia. Hæc & alia horum germana atque similia cùm Constantinus in laudem Dei universorum Principis & victoriæ Auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est: universo pariter Senatu aliisque ex equestri ordine & populo Romano, simul cum uxoribus ac liberis læto vultu ex animo, eum utpote Liberatorem, Servatorem, & bonorum omnium Auctorem cum faustis acclamationibus D & inexplebili quodam gaudio excipientibus. Verùm ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, his acclamationibus nullatenus de statu mentis deturbatus, nec inflatus laudibus; cùm divinum sibi auxilium adfuisse probè intelligeret, statim jussit ut Dominicæ passionis tropæum supra manum statuæ sibi positæ erigeretur. Cúmque Romani in celeberrimo urbis loco statuam ei dedicassent, quæ dextra manu salutare crucis signum gestabat, hujusmodi inscriptionem Latino sermone in basi jussit apponi: Hoc SALUTARI SIGNO QUOD VERÆ VIRTUTIS INSIGNE EST, VESTRAM URBEM TYRANNICÆ

DOMINATIONIS IUGO LIBERATAM SERVAVI. SENATUI POPULOQUE ROMANO IN LIBERTATEM ASSERTO PRISTINUM DECUS NOBILITATIS SPLENDOREMQUE RESTITUI. Posthæc Imperator Constantinus, & collega ejus Licinius qui nondum in eam insaniam proruperat quæ posteà mentem ejus pervertit; ambo Deum omnium quæ sibi evenerant bonorum auctorem venerantes placantésque, uno consensu legem pro Christianis absolutissimam & copiosissimam promulgarunt. Et miracula quæ Deus in ipsis ediderat partæque de tyranno victoriæ nuntium, ipsámque adeò legem ad Maximinum qui in Orientis partibus etiamtum imperabat, séque ipsis amicum esse simulabat, transmisere. At ille his rebus compertis, primùm quidem, utpote tyrannus graviter ingemuit. Posteà verò, cùm nec videri vellet aliis cessisse, nec rursus id quod jussum erat supprimere auderet, metu eorum qui jusserant; hanc primùm pro Christianis epistolam veluti suopte motu & ex propria auctoritate conscriptam ad Præsides Imperii sui, necessitate adactus direxit; ea quæ nunquam antea fecisset, ipse contra se simulatè confingens.

Exemplum interpretationis epistolæ tyranni Maximini.

JOVIUS MAXIMINUS AUGUSTUS, SABINO. Et gravitati tuæ & cunctis mortalibus notum esse arbitror, qualiter Domini ac parentes nostri Diocletianus & Maximianus, cùm cunctos ferè homines relicto Deorum immortalium cultu ad Christianorum sectam se applicuisse cernerent, rectè atque ordine constituerunt, ut quicumque à Deorum suorum religione descivissent, publica animadversione & supplicio ad eorundem cultum revocarentur. Ego verò cùm in Orientis provincias felicibus auspiciis primùm venissem, comperissemque quamplurimos homines qui Reipublicæ usui esse possent, ob eam quam dixi causam à Judicibus in certa loca relegari; singulis Judicibus in mandatis dedi, ne quis eorum deinceps adversus provinciales atrociter sæviret; sed ut potius blanditiis & adhortationibus ad Deorum cultum eos revocare conarentur. Quamdiu igitur juxta mandatum Majestatis

A ἠλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ τῇ λαμπρότητι, ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις αὐτός τε Κωνσταντῖνος καὶ σὺν αὐτῷ βασιλεὺς Λικίννιος, οὔπω τότε ἐφ' ἣν ὕστερον ἐκπέπτωκε μανίαν, τὴν διάνοιαν ἐκτραπείς, Θεὸν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων αὐτοῖς αἴτιον εὐμενίσαντες ἄμφω, μιᾷ βουλῇ καὶ γνώμῃ, νόμον ὑπὲρ Χριστιανῶν τελεώτατον πληρέστατα διατυποῦνται· καὶ τῶν πεπραγμένων εἰς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ τὰ παράδοξα, τά τε τῆς κατὰ τοῦ B τυράννου νίκης, καὶ τὸν νόμον αὐτὸν, Μαξιμίνῳ τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἐθνῶν ἔτι δυναστεύοντι, φιλίαν τε πρὸς αὐτοὺς ὑποκοριζομένῳ διαπέμπονται. Ὁ δ' οἷα τύραννος, περιαλγὴς ἐφ' οἷς ἔγνω γεγενημένος. εἶτα μὴ δοκεῖν ἑτέροις εἶξαι βουλόμενος, μηδ' αὖ παρεκθέσθαι τὸ κελευσθὲν δέει τῶν προστεταχότων, ὡς ἂν ἐξ ἰδίας αὐθεντείας τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἡγεμόσι τοῦτο πρῶτον ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐπάναγκες διαχαράττει τὸ γράμμα. τὰ μηδέπω ποτὲ πρὸς αὐτοῦ πεπραγμένα, ἐπιπλάστως αὐτὸς καθ' C ἑαυτοῦ ψευδόμενος.

Ἀντίγραφον ἑρμηνείας ἐπιστολῆς τοῦ τυράννου Μαξιμίνου.

Ἰόβιος Μαξιμῖνος Σεβαστὸς, Σαβίνῳ. Καὶ παρὰ τῇ σῇ στιβαρότητι καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις φανερὸν εἶναι πέποιθα, τοὺς δεσπότας ἡμῶν Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν τοὺς ἡμετέρους πατέρας, ἡνίκα συνεῖδον σχεδὸν ἅπαντας ἀνθρώπους καταλειφθείσης τῆς τῶν Θεῶν θρησκείας, τῷ ἔθνει τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοὺς συμμεμιχότας. ὀρθῶς διατεταχέναι πάντας ἀνθρώπους τοὺς ἀπὸ τῆς τῶν αὐτῶν Θεῶν τῶν ἀθανάτων θρησκείας ἀναχωρήσαντας, προδήλῳ κολάσει καὶ D τιμωρίᾳ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Θεῶν ἀνακληθῆναι. ἀλλ' ὅτε ἐγὼ εὐτυχῶς τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀνατολὴν παρεγενόμην, καὶ ἔγνων εἴς τινας τόπους πλείστους τῶν ἀνθρώπων τὰ δημόσια ὠφελεῖν δυναμένους, ὑπὸ τῶν δικαστῶν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν ἐξορίζεσθαι. ἑκάστῳ τῶν δικαστῶν ἐντολὰς δέδωκα, ὥστε μηδένα τούτων τοῦ λοιποῦ προσφέρεσθαι τοῖς ἐπαρχιώταις ἀπηνῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κολακείαις καὶ προτροπαῖς πρὸς τὴν τῶν Θεῶν θρησκείαν αὐτοὺς ἀνακαλεῖν. τηνικαῦτα οὖν ὅτε ἀκολούθως τῇ κελεύσει τῇ ἐμῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἐφυλάττετο

ἐφυλάττετο τὰ προστεταγμένα, συνέβαινε μηδένα ἐκ τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν, μήτε ἐξόριστον μήτε ἐνύβριστον γενέσθαι. ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ μὴ βαρέως κατ᾽ αὐτῶν τι γίνεσθαι, εἰς τὴν τῶν Θεῶν θρησκείαν ἀνακεκλῆσθαι. μετὰ δὲ ταῦτα ὅτε τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ εὐτυχῶς ἐπέβην εἰς τὴν Νικομήδειαν κἀκεῖ διετέλουν, παρεγένοντο πολῖται τῆς αὐτῆς πόλεως πρός με ἅμα μετὰ τῶν ξοάνων τῶν Θεῶν, μειζόνως δεόμενοι, ἵνα παντὶ τρόπῳ τὸ τοιοῦτον ἔθνος μηδαμῶς ἐπιτρέποιτο ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι οἰκεῖν. ἀλλ᾽ ὅτε ἔγνων πλείστους τῆς αὐτῆς θρησκείας ἄνδρας ἐν αὐτοῖς τοῖς μέρεσιν οἰκεῖν, οὕτως αὐτοῖς τὰς ἀποκρίσεις ἀπένειμον. ὅτι τῇ μὲν αἰτήσει αὐτῶν ἀσμένως χάριν ἔσχηκα, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ πάντων τοῦτο αἰτηθὲν κατεῖδον· εἰ μὲν οὖν τινὲς εἶεν τῇ αὐτῇ δεισιδαιμονίᾳ διαμένοντες, οὕτως ἕνα ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει τὴν βούλησιν ἔχειν, καὶ εἰ βούλοιντο τὴν τῶν Θεῶν θρησκείαν ἐπιγινώσκειν. ὅμως καὶ τοῖς τῆς αὐτῆς πόλεως Νικομηδεῦσι, καὶ ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν αἳ καὶ αὐταὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ὁμοίαν αἴτησιν περισπουδάστως πρός με πεποιήκασιν, δῆλον ὅτι ἵνα μηδεὶς τῶν Χριστιανῶν ταῖς πόλεσιν ἐνοικοίη, ἀνάγκην ἔσχον προσφιλῶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες πάντες διεφύλαξαν. καὶ αὐτοῖς τοῖς Θεοῖς δι᾽ οὓς πάντες ἄνθρωποι καὶ αὐτὴ ἡ τῶν δημοσίων διοίκησις συνίσταται, ἤρεσεν οὖν, ὥστε τὴν τοσαύτην αἴτησιν ἣν ὑπὲρ τῆς θρησκείας τοῦ θείου αὐτῶν ἀναφέρουσι, βεβαιώσαιμι. τοιγαροῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ τῇ σῇ καθοσιώσει πρὸ τούτου τοῦ χρόνου διὰ γραμμάτων ἐπέσταλται, καὶ δι᾽ ἐντολῶν ὁμοίως κεκέλευσται, ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τὸ τοιοῦτον ἔθνος διαφυλάξαι ἐπιμεληθέντων, μηδὲν τραχέως, ἀλλὰ ἀνεξικάκως καὶ συμμέτρως συμπεριφέροιντο αὐτοῖς. ὅμως ἵνα μήτε ὑπὸ τῶν βενεφικιαλίων, μήτε ὑπ᾽ ἄλλων τῶν τυχόντων, ὕβρεις μήτε σεισμοὺς ὑπομένοιεν, ἀκόλουθον ἐνόμισα, καὶ τούτοις τοῖς γράμμασι τὴν σὴν στιβαρότητα ὑπομνῆσαι, ὅπως ταῖς κολακείαις καὶ ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον, τὴν τῶν Θεῶν ἐπιμέλειαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ποιήσειας ἐπιγινώσκειν. ὅθεν εἴ τις τῇ αὐτοῦ προαιρέσει τὴν θρησκείαν τῶν Θεῶν ἐπιγνωστέον προσλάβοι, τούτους ὑποδέξασθαι προσήκει· εἰ δέ τινες τῇ ἰδίᾳ θρησκείᾳ ἀκολουθεῖν βούλοιντο, ἐν τῇ αὐτῶν ἐξουσίᾳ

A noſtræ, hæc à Judicibus prout juſſeram obſervata ſunt, nemo ex partibus Orientis aut relegatus, aut contumelia affectus eſt. Quin potiùs Provinciales noſtri eò quòd clementius cum ipſis agebatur, ad Numinum cultum redierunt. Poſteà verò cùm anno præterito Nicomediam feliciter eſſem ingreſſus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum Deorum ſimulacris; obnixè orantes, ne hujuſmodi hominum genus in ſua civitate habitare omnino ſineretur. Sed quoniam complures hujus religionis viros illis in
B partibus degere cognoveram, hòc eis reſponſum dedi, me quidem eorum petitioni libenter gratificaturum; ſed non animadvertere idipſum ex æquo ab omnibus poſtulari. Quod ſi qui ſint qui in Chriſtianorum ſuperſtitione permaneant, unumquemque pro arbitratu ac mentis ſuæ propoſito eligere quod vellet; & ſi Deorum religionem amplecti vellent, perinde id licere. Sed tamen & Nicomedienſibus, & reliquis civitatibus quæ eandem ad me petitionem cum ſumma contentione detulerant, ut videlicet nullus Chriſtianorum in ſuis urbibus
C habitaret, neceſſe habui benignè reſpondere: quando ita obſervatum fuiſſet à cunctis retro Imperatoribus; Diis quoque immortalibus per quos genus humanum & Reipublicæ permanet ſtatus, idipſum placuiſſet: me quoque hujuſmodi petitionem quam de cultu Deorum ſuorum ad me detuliſſent, confirmaturum. Quamobrem etſi jam anteà ſæpè devotioni tuæ partim per literas ſcripſi, partim coram in mandatis dedi, ut adverſus Provinciales qui hunc Chriſtianæ religionis ritum retinere voluerint, Provincia-
D rum Rectores nihil acerbè ſtatuant, ſed potiùs clementer & moderatè indulgeant, ſeque illis accommodent: Tamen ne fortè à Beneficiariis aut quibuſcunque aliis injurias & concuſſiones patiantur, his etiam literis gravitatem tuam admonendam eſſe exiſtimavi, ut Provinciales noſtros blanditiis potius & exhortationibus ad Deorum curam ac providentiam agnoſcendam allicias. Itaque ſi quis ſua ſponte Deorum cultum ſuſcipiendum agnoverit, hunc ambabus ulnis amplecti oportet. Quod ſi qui religioni ſuæ inhærere maluerint, arbitrio ac poteſtati ſuæ ſunt permittendi.

Debet igitur devotio tua quod ipsi mandatum est sedulò observare; nec provinciales nostros injuriis aut concussionibus opprimendi licentia cuiquam concedatur: cum potius, uti jam dictum est, cohortationibus blandisq; illecebris ad Deorum cultum revocandi sint. Porrò ut hoc præceptum Majestatis nostræ universis provincialibus nostris innotescat, edicto abs te proposito jussionem nostram publicari curabis. Hæc cùm ille non ex animi sui sententia, sed necessitate compulsus præcepisset, non amplius verax aut fide dignus omnibus videbatur, propterea quòd jam antea post pacem nobis similiter indultam, versutiam ac perfidiam animi sui ostenderat. Itaque nemo nostrûm aut conventus Ecclesiasticos agere, aut seipsum palam facere & in apertum proferre ausus est: quippe cùm nec epistola ipsa id nominatim concederet; sed tantum juberet, ut ab omni calumnia & vexatione immunes servaremur. Conventus autem agere, aut Ecclesias exstruere, aut aliud quid eorum quæ nobis solemnia sunt peragere, nequaquam præcipiebat. Et tamen pacis ac pietatis patroni Constantinus & Licinius, tum literis ad ipsum datis id se nobis concedere significaverant: tum universis ditioni suæ famulantibus, propositis edictis & legibus idipsum permiserant. Verùm impius ille ne sic quidem flecti ac paululùm cedere decrevit, nisi postquam divina eum persequente Justitia ad id tandem invitus perductus est.

A καταλίποις. διόπερ ἡ σὴ καθοσίωσις τὸ ἐπιτραπέν σοι διαφυλάττειν ὀφείλει, καὶ μηδενὶ ἐξουσία δοθῇ, ὥστε τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ὕβρεσι καὶ σεισμοῖς ἐπιτρίψαι. ὁπότε, ὥσπερ προγέγραπται, ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον καὶ ταῖς κολακείαις πρὸς τὴν τῶν Θεῶν θρησκείαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας προσήκει ἀνακαλεῖν. ἵνα δὲ αὕτη ἡμῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων ἔλθῃ, διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι τὸ κεκελευσμένον ὀφείλεις δηλῶσαι. ταῦθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐκβεβιασμένος, ἀλλ' οὐ κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διακελευ-
B σάμενος. οὐκέτ' ἀληθὴς, οὐδ' ἀξιόπιστος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν, τῆς πρόσθεν ἤδη μετὰ τὴν ὁμοίαν συγχώρησιν παλιμβόλου καὶ διεψευσμένης αὐτοῦ γνώμης ἕνεκα. οὔκουν ἐτόλμα τις τῶν ἡμετέρων σύνοδον συγκροτεῖν, οὐδ' αὐτὸν ἐν φανερῷ καταστήσασθαι. ὅτι μηδὲ τοῦτ' ἤθελεν αὐτῷ τὸ γράμμα, αὐτὸ μόνον τὸ ἀνεπηρέαστον ἡμῖν ἐπιτρέπον φυλάττεσθαι. οὐ μὴν συνόδους ἐπικελεῦον ποιεῖσθαι, οὐδ' οἴκους ἐκκλησιῶν οἰκοδομεῖν, οὐδ' ἄλλο τι τῶν συνήθων ἡμῖν διαπράττεσθαι. καίτοι γε ταῦθ' οἱ τῆς εἰρήνης προήγοροι καὶ εὐσεβείας Κωνσταντῖνος καὶ Λικίννιος, αὐτῷ τε
C ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκεσαν, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοὺς ἅπασι διὰ προγραμμάτων καὶ νόμων συγκεχωρήκεσαν. οὐ μὴν ὁ δυσσεβέστατος ταύτῃ ἐνδοῦναι προῄρητο, εἰ μὴ ὅτε πρὸς τῆς θείας συνελαθεὶς δίκης, ὕστατόν γε ἄκων ἐπὶ τοῦτ' ἤχθη.

CAPUT X.

De victoria piorum Deoque acceptorum Imperatorum.

Vide Nicephor. l. 7. c. 37. & 38.

PORrò hujusmodi causa ac necessitas eum quasi undique obsessum constrinxit. Cùm magnitudinem principatus absque ullo merito ipsi concessi sustinere amplius non posset: sed moderatâ & Imperatoriâ prudentiâ penitus destitutus, ineptè atque indecorè publica negotia tractaret; ac præterea arroganti mentis tumore temerè esset elatus,. etiam adversus ipsos Imperii consortes, qui omnibus modis ipsum anteibant, genere, institutione, dignitate, prudentia: quodque præcipuum est, modestia & pietate erga verum omnium Deum: confidentiâ atque insolentiâ cœpit extolli, sibique primum inter ipsos locum in titulis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ τῆς τῶν Θεοφιλῶν βασιλέων νίκης.

D ΕΚ προῆλθε δ' αὐτὸν τοιαύτη τις αἰτία· τὸ μέγεθος τῆς οὐ κατ' ἀξίαν ἐπιτραπείσης ἡγεμονίας αὐτῷ μηκέθ' οἷός τε φέρειν, ἀλλὰ δι' ἀπειρίαν σώφρονος λογισμοῦ καὶ βασιλικοῦ, ἀπειροκάλως τοῖς πράγμασιν ἐγχειρῶν, ἐπὶ πάσῃ τε ὑπερηφανίας μεγαλαυχίᾳ τὴν ψυχὴν ἀλόγως ἀρθεὶς, ἤδη καὶ κατὰ τῶν τῆς βασιλείας κοινωνῶν, τὰ πάντα αὐτοῦ διαφερόντων γένει τε καὶ παιδείᾳ, ἀξιώματί τε καὶ συνέσει, καὶ τῷ γε πάντων κορυφαιοτάτῳ, σωφροσύνῃ καὶ τῇ περὶ τὸν ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβείᾳ, τολμᾶν ὥρμητο θρασύνεσθαι, καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν ἐπιτείνας δὲ

εἰς ἀπόνοιαν τὰ τῆς μανίας, συνθήκας ἃς πρὸς Λικίννιον πεποίητο παρασπονδήσας, πόλεμον ἄσπονδον αἴρεται· εἶτ' ἐν βραχεῖ τὰ πάντα κυκήσας, πᾶσάν τε πόλιν ἐκταράξας, καὶ πᾶν στρατόπεδον μυριάδων τὸ πλῆθος ἀνηρίθμων συναγαγὼν, ἔξεισιν εἰς μάχην αὐτῷ παραταξάμενος. δαιμόνων ἐλπίσιν ὧν δὴ ᾤετο Θεῶν, καὶ ταῖς τῶν ὁπλιτῶν μυριάσι, τὴν ψυχὴν ἐπηρμένος· καὶ δὴ συμβαλὼν εἰς χεῖρας, ἔρημος τῆς ἐκ Θεοῦ καθίσταται Ἐπισκοπῆς. Λικιννίῳ τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, τῷ τότε κρατοῦντι πρυτανευθείσης· ἀπόλλυσι δὴ πρῶτον τὸ ἐφ' ᾧ ἐπεποίθει ὁπλιτικόν· τῶν τε ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων γυμνὸν καὶ πάντων ἔρημον αὐτὸν καταλελοιπότων, καὶ τῷ τότε κρατοῦντι προσπεφευγότων, ὑπεκδὺς ὁ δείλαιος ὡς τάχιστα τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς καὶ δυσγενῶς καὶ ἀνάνδρως ὑποδύνει τὸ πλῆθος· κἄπειτα διαδιδράσκει. κρυπταζόμενός τε ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας, μόλις τῶν πολεμίων τὰς χεῖρας, τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῷ προνοούμενος διέξεισιν. ἔργοις αὐτοῖς εὖ μάλα πιστοὺς καὶ ἀληθεῖς τοὺς θείους ἀποφήνας χρησμοὺς, ἐν οἷς εἴρηται. οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ· ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν. ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται· ἰδοὺ οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν. τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ῥύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν. οὕτω δῆτα αἰσχύνης ἔμπλεως ὁ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐλθὼν μέρη, πρῶτον μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ, πολλοὺς Ἱερεῖς καὶ Προφήτας τῶν πάλαι θαυμαζομένων αὐτῷ Θεῶν, ὧν δὴ τοῖς χρησμοῖς ἀναῤῥιπισθεὶς τὸν πόλεμον ἤρατο, ὡς ἂν γόητας καὶ ἀπατεῶνας καὶ ἐπὶ πᾶσι προδότας τῆς αὐτοῦ γενομένους σωτηρίας, ἀναιρεῖ· εἶτα δὴ δοὺς δόξαν τῷ τῶν χριστιανῶν Θεῷ, νόμον τε τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας αὐτῶν τελεώτατα καὶ πληρέστατα διαταξάμενος, δυσθανατήσας αὐτίκα, μηδὲ μιᾶς αὐτῷ χρόνου δοθείσης προθεσμίας, τελευτᾷ τὸν βίον. ὁ δὲ καταπεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ νόμος, τοιοῦτος ἦν.

Ἀντίγραφον ἑρμηνείας τῆς τοῦ τυράννου ὑπὲρ χριστιανῶν διατάξεως, ἐκ Ῥωμαϊκῆς γλώττης εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταληφθείσης.

Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γάιος Οὐαλέριος Μα-

A atque honoribus vindicare. Dein ad desperationem usque progrediente insaniâ; violato quod cum Licinio pepigerat fœdere, bellum inexpiabile suscepit. Posthæc cùm brevi temporis spatio cuncta miscuisset, & universas urbes terrore ac tumultu implesset; collectis omnibus copiis & innumerabili armatorum multitudine in unum coacta, adversus Licinium pugnaturus perrexit; Dæmonum quos ipse Deos existimabat, auxilio, & multitudine militum supra modum elatus. In ipso autem conflictu, ope divina penitus nudatus B remansit; & per illum qui solus est omnium Deus, victoria Licinio comparata est. Ac primùm quidem militares copias quibus maximè confidebat, amisit. Cumq; Protectores eum nudum deseruissent, & ad Licinium tunc victorem transfugissent, protinus abjecto Imperiali cultu qui ipsum minimè decebat, ignavè admodùm & parum viriliter turbæ se gregalium immiscuit. Deinde fugiens, & in agris ac vicis sese occultans, dum saluti suæ consulit, vix tandem è manibus hostium evasit; divina illa oracula vera prorsus ac fide di- C gna esse reipsa confirmans, quæ sic habent: Non salvatur Rex per multitudinem virtutis suæ, nec gigas salvus erit in multitudine fortitudinis suæ. Fallax equus ad salutem: in abundantia virtutis suæ non servabitur. Ecce oculi Domini super metuentes eum, & qui sperant in misericordia ejus: ut liberet à morte animas eorum. Sic igitur tyrannus cum summo dedecore atque ignominia ad partes imperii sui reversus, primùm quidem furore percitus, multos Sacerdotes ac Prophetas Deorum suorum, quos ante suspexerat, & quorum oraculis excitatus bellum sus- D ceperat, tanquam præstigiatores ac deceptores, atque insuper salutis suæ proditores neci dedit. Posthæc cùm Christianorum Deo gloriam laudémque tribuisset, & absolutissimam atque uberrimam legem pro eorundem Christianorum libertate tulisset, mox gravissima ægritudine correptus, nulla ipsi dilatione concessa, extremum diem clausit. Lex porrò ab illo emissa sic habet:

Psal. 32.

Exemplum constitutionis à tyranno pro Christianis data, & ex Latino sermone in Græcum translata.

Imperator Cæsar Caïus Valerius Ma-

ximinus, Germanicus, Sarmaticus, Pius, Felix, Invictus, Augustus. Provincialium nostrorum utilitati omnibus modis nos perpetuò consulere, eáque ipsis libenter præstare quæ omnibus maximè fructuosa sint, & quæcumque ad communem ipsorum utilitatem & commodum spectent, & Reipublicæ inprimis conducant, quæque singulis grata sint & accepta: neminem ignorare, sed unumquemque res ipsas animo revolventem nosse ac persuasum habere confidimus. Certè cùm antea nobis compertum fuisset, occasione legis illius quæ à Divis Diocletiano & Maximiano parentibus nostris lata erat, ut Christianorum conventus penitus abolerentur; multas concussiones prædásque ab officialibus factas esse, atque hoc malum indies longiùs serpere adversus Provinciales nostros quibus maximè consultum volumus, quorum facultates hoc prætextu graviter atteruntur: superiore anno datis ad singulos Provinciarum Præsides literis statuimus, ut si quis adhærere huic sectæ, & religionis illius observantiam sequi vellet, ei liceret absque ullo impedimento in proposito suo permanere, nec ullus eum impedire aut prohibere auderet; sed ut quisque eorum id quod sibi libitum esset, sine ullo metu ac suspicione agendi licentiam haberet. Verùm ne nunc quidem latere nos potuit, quosdam ex Judicibus præcepta nostra minus rectè intellexisse, & in causa fuisse ut subditi nostri jussionibus nostris diffiderent, & ad cultum religionis illius quam maximè probabant cunctantiùs accederent. Igitur ut omnis inposterum suspicio metus & ambiguitas adimatur, hoc edictum proponi statuimus, quò cuncti intelligant iis qui hanc sectam & religionem sequi volunt, ex hac indulgentia Majestatis nostræ licere, prout cuique libitum aut acceptum fuerit, ad eam religionem cui ex more servire constituit colendam accedere. Sed & Dominica sua ipsis instaurare conceditur. Ceterùm ut indulgentia nostra prolixior appareat, illud etiam sancire voluimus; ut si quæ domus aut loca ad jus Christianorum antehac pertinentia, ex jussione divorum parentum

A ξιμῖνος, Γερμανικὸς, Σαρματικὸς, Εὐσεβὴς, Εὐτυχὴς, Ἀνίκητος, Σεβαστός. Κατὰ πάντα τρόπον ἡμᾶς διηνεκῶς τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων τοῦ χρησίμου προνοεῖσθαι δεῖ, καὶ ταῦτα αὐτοῖς βούλεσθαι παρέχειν οἷς τὰ λυσιτελῆ πάντων μάλιστα κατορθοῦται, καὶ ὅσα τῆς λυσιτελείας καὶ τῆς χρησιμότητός ἐστι τῆς κοινῆς αὐτῶν, καὶ ὁποῖα πρὸς τὴν δημοσίαν λυσιτέλειαν ἁρμόζει, καὶ ταῖς ἑκάστων διανοίαις προσφιλῆ τυγχάνει. οὐδένα ἀγνοεῖν. ἀλλ' ἕκαστον ἀνατρέ- B χειν ἐπ' αὐτὸ τὸ γινόμενον. γινώσκειν τε ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, δῆλον εἶναι πιστευόμενον. ὁπότε τοίνυν πρὸ τούτου δῆλον γέγονε τῇ γνώσει τῇ ἡμετέρᾳ, ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως ἐξ ἧς κεκελευσμένον ἦν ὑπὸ τῶν θειοτάτων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνόδους τῶν Χριστιανῶν ἐξῃρῆσθαι, πολλοὺς σεισμοὺς καὶ ἀποστερήσεις ὑπὸ τῶν ὀφφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τοὐπιὸν δὲ τοῦτο προχωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων, ὧν μάλιστα πρόνοιαν τὴν προσήκουσαν γίνεσθαι σπουδάζομεν. τῶν οὐσιῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν κατατριβομένων, δοθέντων γραμμά- C των πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἑκάστης ἐπαρχίας τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ, ἐνομοθετήσαμεν. ἵν' ἐάν τις βούλοιτο τῷ τοιούτῳ ἔθει ἢ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τῆς αὐτῆς θρησκείας ἕπεσθαι, τοῦτον ἀνεμποδίστως ἔχεσθαι τῆς προθέσεως τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐμποδίζεσθαι μὴ δὲ κωλύεσθαι. καὶ εἶναι αὐτοῖς εὐχέρειαν, ἄνευ τινὸς φόβου καὶ ὑποψίας, τοῦθ' ὅπερ ἑκάστῳ ἀρέσκει ποιεῖν. πλὴν οὐδὲ νῦν λαθεῖν ἡμᾶς ἐδυνήθη, ὅτι τινὲς τῶν δικαστῶν παρενεθυμοῦντο τὰς ἡμετέρας κελεύσεις, καὶ διστά- D ζειν τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προστάγματα τὰ ἡμέτερα παρεσκεύασαν, καὶ ὀκνηρότερον προσιέναι ταύταις ταῖς θρησκείαις αἷς ἦν ἀρεστὸν αὐτοῖς, ἐποίησαν. ἵνα τοίνυν εἰς τὸ ἑξῆς πᾶσα ὑποψία ἀμφιβολίας τοῦ φόβου περιαιρεθῇ, τοῦτο τὸ διάταγμα προτεθῆναι ἐνομοθετήσαμεν. ἵνα πᾶσι δῆλον γένηται, ἐξεῖναι τούτοις οἵτινες ταύτην τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν θρησκείαν μετιέναι βούλονται, ἐκ ταύτης τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας καθὼς ἕκαστος βούλεται ἢ δέον αὐτῷ ἐστιν, οὕτως προσιέναι τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἣν ἐξ ἔθους θρησκεύειν εἵλετο. καὶ τὰ κυριακὰ δὲ τὰ οἰκεῖα ὅπως κατασκευάζοιεν, συγχωρεῖται. ἵνα μέντοι καὶ μείζων γένηται ἡ ἡμετέρα δωρεὰ, καὶ τοῦτο νομοθετῆσαι κατηξιώσαμεν. ἵν' εἴ τινες οἰκίαι καὶ χωρία τοῦ δικαίου τῶν Χριστιανῶν πρὸ τούτου ἐτύγχανον ὄντα, ἐκ τῆς κελεύ-

σεως τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δίκαιον μετέπεσε τοῦ φίσκου, ἢ ὑπό τινος κατελήφθη πόλεως. εἴτε διάπρασις τούτων γεγένηται, εἴτε εἰς χάρισμα δέδοταί τινι. ταῦτα πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῶν χριστιανῶν ἀνακληθῆναι ἐκελεύσαμεν. ἵνα καὶ ἐν τούτῳ, τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας καὶ τῆς προνοίας αἴσθησιν πάντες λάβωσιν. αὗται τοῦ τυράννου φωναί, οὐδ' ὅλον ἐνιαυτὸν τῶν κατὰ χριστιανῶν ἐν στήλαις ἀνατεθειμένων αὐτῷ διαταγμάτων ὑστερίσασαι. καὶ παρ' ᾧ γε μικρῷ πρόσθεν δυσσεβεῖς ἐδοκοῦμεν καὶ ἄθεοι καὶ παντὸς ὄλεθροι τοῦ βίου, ὡς μὴ ὅτι γε πόλιν, ἀλλ' οὐδὲ χώραν οὐδ' ἐρημίαν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι. παρὰ τούτῳ διατάξεις ὑπὲρ χριστιανῶν καὶ νομοθεσίαι συνετάττοντο· καὶ οἱ πρὸ βραχέος πυρὶ καὶ σιδήρῳ, θηρίων τε καὶ οἰωνῶν βορᾷ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ τυράννου διαφθειρόμενοι, καὶ πᾶν εἶδος κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἀπαλλαγῆς τε βίου οἰκτρότατα ὡς ἂν ἄθεοι καὶ δυσσεβεῖς ὑπομένοντες, οὗτοι νῦν πρὸς αὐτοῦ καὶ θρησκεύειν ὁμολογοῦνται θρησκείαν, καὶ ἐπισκευάζειν Κυριακὰ ἐπιτρέπονται. καὶ δικαίων τινῶν αὐτοῖς μετεῖναι, αὐτὸς ὁ τύραννος μαρτυρεῖ καὶ ὁμολογεῖ. καὶ δὴ τοιαῦτα ἐξομολογησάμενος, ὥσπερ τινὸς τυχὼν εὐεργεσίας. τούτων δὴ αὐτῶν ἕνεκα, ἧττον ἢ παθεῖν αὐτὸν ἐχρῆν δήπου παθών, ἀθρόᾳ Θεοῦ πληγεὶς μάστιγι, ἐν δευτέρᾳ τοῦ πολέμου συμβολῇ καταστρέφει. γίνεται δ' αὐτῷ τὰ τῆς καταστροφῆς, οὐχ οἷα στρατηγοῖς πολεμάρχαις, ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ γνωρίμων πολλάκις ἀνδριζομένοις ἐν πολέμῳ τὴν εὐκλεῆ τελευτὴν εὐθαρσῶς ὑπομεῖναι συνέβη· ἀλλὰ γὰρ ἅτε τις δυσσεβὴς καὶ θεομάχος, τῆς παρατάξεως ἔτ' αὐτῷ πρὸ τοῦ πεδίου συνεστώσης, οἴκοι μένων αὐτὸς καὶ κρυπταζόμενος, τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν ὑπέχει, ἀθρόᾳ Θεοῦ πληγεὶς καθ' ὅλου τοῦ σώματος μάστιγι. ὡς ἀλγηδόσι δειναῖς καὶ περιωδυνίαις ἐλαυνόμενον, πρηνῆ καταπεσεῖν λιμῷ φθειρόμενον, τάς τε σάρκας ὅλας ἀοράτῳ καὶ θεηλάτῳ πυρὶ τηκόμενον. ὡς διαρρυείσας, τὸ μὲν πᾶν εἶδος τῆς παλαιᾶς μορφῆς ἀφανισθῆναι. ξηρῶν δ' αὐτῷ μόνον ὀστέων οἷόν τι μακρῷ χρόνῳ κατεσκελετευμένον εἴδωλον ὑπολειφθῆναι· ὡς μηδ' ἄλλο τι νομίζειν τοὺς παρόντας, ἢ τάφον αὐτῷ τῆς ψυχῆς γεγονέναι τὸ σῶμα, ἐν ἤδη νεκρῷ καὶ παντελῶς ἀπορρεύσαντι κατορωρυγμένης.

A nostrorum ad jus fisci devoluta sint, aut ab aliqua civitate occupata, aut certè vendita, aut alicui dono data; cuncta ad pristinum jus ac dominium Christianorum revocentur, ut hac etiam in re pietatem ac providentiam nostram cuncti possint agnoscere. Hæc sunt tyranni verba, quæ post edicta illa adversus Christianos in æreis tabulis ab ipso proposita, nondum anno penitus exacto subsecuta sunt. Et qui paulò anteà nos profanos atque impios & in perniciem generis humani natos esse censuerat, adeò ut non mo-
B do urbes, sed ne agros quidem & solitudines incolere sineremur; ab eo constitutiones & leges pro Christianis edebantur. Et qui nuper ante ipsius tyranni oculos flammis ac ferro, & bestiarum ac volucrum laniatu absumebantur, cunctáque pœnarum & mortis genera velut impii & religionis omnis expertes miserabilem in modum sustinebant, iidem nunc & religionem colere dicuntur, & instaurare Dominica sua sinuntur: quin & jura quædam ipsis competere idem tyrannus testatur fatetúrque. Hæc igitur
C cùm ille confessus fuisset; quasi quodam accepto beneficio; ob eam ipsam causam mitiore quàm merebatur pœnâ affectus, repentina à Deo percussus plaga, in secundo prælio mortem oppetiit. Porrò non talis exitus vitæ ei contigit, qualis Ducibus atque Imperatoribus contingere solet, qui pro gloria & pro notis ac familiaribus fortiter dimicantes, gloriosam mortem constanti animo subierunt. Verùm cùm exercitus ipsius acie jam instructa staret in campo, ipse domi sedens ac sese occultans, subitò utpotè im-
D pius Deique hostis inflictâ cælitùs plagâ toto corpore percussus, debitas pœnas persolvit. Quippe gravissimis doloribus tormentísque exagitatus, pronus humi volutabatur; inedia contabescens; carnibus occulto quodam & divinitùs immisso igne colliquescentibus. Adeò ut cùm illæ jam penitùs diffluxissent, pristinæ quidem formæ species omnis in illo aboleretur: aridorum autem ossium quoddam quasi simulacrum longo temporis tractu exsiccatum duntaxat remaneret. Itaque omnes qui aderant, corpus illius nihil aliud esse judicabant, quàm sepulchrum animæ, in mortuo jam ac tabefacto corpore defossæ.

Cúmque acriùs adhuc & vehementiùs ab intimis usque medullis eum inflammatio torreret, oculi quidem ipsi exsilierunt, & ex propriis sedibus avulsi, cæcum eum reliquerunt. Posthæc nihilominus adhuc spirans; multa spondens Domino, mortem advocabat. Tandémque ob contumelias quibus Christum affecisset, meritò hæc se perpeti confessus, animam exhalavit.

A σφοδρότερον δ' ἔτι μᾶλλον τῆς θέρμης αὐτὸν ἐκ βάθους μυελῶν καταφλεγούσης, περιπηδῶσι μὲν αὐτοῦ τὰ ὄμματα, καὶ τῆς ἰδίας λήξεως ἀποπεσόντα, πηρὸν αὐτὸν ἀφίησιν· ὁ δ' ἐπὶ τούτοις ἔτι ἐμπνέων, ἀνθομολογούμενος τῷ Κυρίῳ, θάνατον ἐπεκαλεῖτο. καὶ τὸ πανύστατον, ἐνδίκως ταῦτα τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ παροινίας χάριν ὁμολογήσας παθεῖν, τὴν ψυχὴν ἀφίησιν.

Caput XI.

De ultimo exitio hostium Christianæ religionis.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 39

IN hunc igitur modum sublato è vivis Maximino, qui solus ex religionis hostibus adhuc relictus omnes improbitate superavit; Ecclesiarum quidem ædificia omnipotentis Dei beneficio ab ipsis fundamentis renovata exstruebantur: Christíque doctrina ad gloriam summi omnium Dei resplendens, majore quàm antea libertate frui cœpit. Impii verò & religionis hostes, summo dedecore atque ignominia afficiebantur. Primùm enim Maximinus ipse hostis publicus ab Imperatoribus renuntiatus, edictis publicè propositis impiissimus ac detestandi nominis, Deóque invisus tyrannus appellatus est. Sed & imagines quæ ipsi liberisque ejus honoris causâ positæ per singulas prope urbes visebantur, aliæ è sublimi dejectæ confractæque sunt; aliæ inutiles redditæ, obliterato scilicet nigris coloribus vultu. Statuæ quoque quotquot honoris ejus causâ erectę fuerant, dejectæ similiter atque contritæ, cunctis qui illudere atque insultare voluissent, ad ludibrium & contumeliam expositæ fuere. Posthæc ceteri etiam religionis hostes cunctis honoribus spoliati sunt. Omnes denique qui à Maximini partibus stabant; qui præ reliquis Provinciarum Rectoribus ab eo culti & ornati, ut ei assentarentur, adversus religionem nostram insolenter debacchati fuerant, capite plectuntur. Ex quorum numero fuit Picentius, in summo honore ac veneratione ab eodem habitus, & sodalium omnium longè carissimus: quem ille iterum ac tertiò Consulem & Præfectum ac Procuratorem summæ rei creaverat. Et Culcianus omnibus similiter Magistratibus & provinciarum administrationibus perfunctus, qui & ipse innumeris Christianorum cædibus apud Ægyptum inclaruerat. Alii

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν.

B ΟΥτω δῆτα Μαξιμίνου ἐκποδὼν γενομένου, ὃς μόνος ἔτι λείπων τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν, ἁπάντων χείριστος ἀναπέφηνε. τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως, ἐκ θεμελίων χάριτι Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος ἠγείρετο. ὅ, τε Χριστοῦ λόγος εἰς δόξαν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διαλάμπων, μείζονα τὴν πρόσθεν ἀπελάμβανε παῤῥησίαν. τὰ δὲ τῆς δυσσεβείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν, αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἐσχάτης ἐνεπίμπλατο. πρῶτος τε γὰρ αὐτὸς ἐκεῖνος Μαξιμῖνος, ἁπάντων πολεμιώτατος ὑπὸ τῶν κρατούντων ἀναγορευθείς, δυσσεβέστα-

C τος καὶ δυσωνυμώτατος καὶ θεομισέστατος τύραννος διὰ προγραμμάτων δημοσίων ἀνεστηλίτευτο. γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν. αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος ῥιπτούμεναι συνετρίβοντο. αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἠχρειοῦντο, σκοτεινῷ χρώματι καταμελανούμεναι· ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν. ὡσαύτως ῥιπτούμενοι συνετρίβοντο, γέλως καὶ παιδιὰ τοῖς ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν ἐθέλουσιν ἐγκείμενοι· εἶτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων

D τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν πᾶσαι αἱ τιμαὶ περιῃροῦντο· ἐκτείνοντο δὲ καὶ πάντες οἱ τὰ Μαξιμίνου φρονοῦντες, ὅσοι μάλιστα τῶν ἐν ἀρχικοῖς ἀξιώμασιν ὑπ' αὐτοῦ τετιμημένοι, τῇ πρὸς αὐτὸν κολακείᾳ σοβαρῶς ἐνεπαρῴνησαν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ· οἷος ἦν ὁ παρὰ πάντας αὐτῷ τιμιώτατος καὶ αἰδεσιμώτατος, ἑταίρων τε γνησιώτατος, Πευκέτιος. δισύπατος καὶ τρισύπατος, καὶ τῶν καθόλου λόγων ἔπαρχος πρὸς αὐτοῦ καθεσταμένος· Κουλκιανός τε ὡσαύτως διὰ πάσης ἀρχικῆς προελθὼν ἐξουσίας. ὁ καὶ αὐτὸς μυρίοις τοῖς κατ' Αἴγυπτον χριστιανῶν ἐλλαμπρυνόμενος αἵμασιν· ἄλλοι

τέ ἐπὶ τούτοις οὐκ ὀλίγοι, δι' ὧν μάλιστα τὰ τῆς Μαξιμίνου τυραννίδος ἐκρατύνετο τότε καὶ ηὔξετο. ἐκάλει δ' ἄρα καὶ Θεότεκνον ἡ δίκη, οὐδαμῶς τὰ κατὰ Χριστιανῶν αὐτῷ πεπραγμένα λήθῃ παραδιδοῦσα. ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ κατ' Ἀντιόχειαν ἱδρυθέντι παρ' αὐτοῦ ξοάνῳ δόξας εὐημερεῖν, ἤδη καὶ ἡγεμονίας ἠξίωτο παρὰ Μαξιμίνου. Λικίνιος δ' ἐπιβὰς τῆς Ἀντιοχέων πόλεως, φωράν τε γοήτων ποιησάμενος, τοὺς τοῦ νεοπαγοῦς ξοάνου Προφήτας καὶ ἱερεῖς βασάνοις ᾐκίζετο, τίνι λόγῳ τὴν ἀπάτην καθυπεκρίνοντο πυνθανόμενος. ὡς δ' ἐπικρύπτεσθαι αὐτοῖς πρὸς τῶν βασάνων συνελαυνομένοις ἀδύνατον ἦν, ἐδήλουν δὲ τὸ πᾶν μυστήριον ἀπάτην τυγχάνειν τέχνῃ τῇ Θεοτέκνου μεμηχανημένην. τοῖς πᾶσι τὴν ἀξίαν ἐπιθεὶς δίκην, πρῶτον αὐτὸν Θεότεκνον. εἶτα δὲ καὶ τοὺς τῆς γοητείας κοινωνούς, μετὰ πλείστας ὅσας αἰκίας, θανάτῳ παραδίδωσι. τούτοις ἅπασι προσετίθεντο καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς, τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς. καὶ οἱ συγγενεῖς δὲ τοῦ τυράννου τὸ πρὶν αὐχοῦντες, καὶ πάντας ἀνθρώπους καταδυναστεύειν ἐπηρμένοι, τὰ αὐτὰ τοῖς προδεδηλωμένοις μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας ἔπασχον, ἐπεὶ μὴ ἐδέξαντο παιδείαν, μὴ δὲ ἔγνωσαν μὴ δὲ συνῆκαν τὴν φάσκουσαν ἐν ἱεροῖς λόγοις παρακέλευσιν. μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία· ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀποστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν. οὕτω δῆτα τῶν δυσσεβῶν ἐκκαθαρθέντων, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα, Κωνσταντίνῳ καὶ Λικινίῳ· οἳ τὸ πρόσθεν ἁπάντων ἐκκαθάραντες τοῦ βίου τὴν θεοεχθρίαν, τῶν ἐκ Θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ᾐσθημένοι, τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλές, τό, τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνεδείξαντο νομοθεσίας.

Τέλος τοῦ θ΄ λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

præterea non pauci, à quibus potissimum confirmata & aucta esse Maximini tyrannica crudelitas videbatur. Porrò etiam Theotecnum ad supplicium vocabat divina Justitia, haudquaquam oblita eorum quæ ille adversus Christianos perpetraverat. Etenim ob simulacrum illud quod Antiochiæ consecraverat, prosperiore fortuna uti visus, etiam Præses provinciæ à Maximino factus fuerat. Sed cùm Licinius Antiochiam venisset, & præstigiatores pervestigare ac deprehendere instituisset, inter ceteros etiam novi illius simulacri Prophetas & Sacerdotes tormentis subjecit; qua ratione fraudem concinnassent interrogans. Qui cùm veritatem ampliùs celare non possent vi tormentorum adacti, totiusque mysterii scenam à Theotecno arte quadam compositam fuisse faterentur: Licinius merito supplicio cunctos afficiens, primum quidem Theotecnum ipsum: deinde reliquos fraudis ac præstigiarum conscios ac participes, post plurimos cruciatus interfici jussit. Adjecti sunt his omnibus etiam Maximini liberi; quos ille jam Imperii consortes & titulorum atque imaginum participes fecerat. Denique propinqui omnes tyranni, qui fastu & insolentia elati cunctos mortales potentia sua oppresserant, eadem cum illis quos suprà memoravimus summa cum ignominia perpessi sunt. Quippe qui disciplinam non accepissent; neque admonitionem illam intellexissent ac percepissent quæ in sacris literis sic edita est: Nolite confidere in Principibus, in filiis hominum *Psal. 145* in quibus non est salus. Exibit spiritus ejus & revertetur in terram suam: in illa die peribunt omnes cogitationes eorum. Sic igitur omni malorum colluvie expurgata, solis Constantino ac Licinio Imperium quod ipsis competebat, firmum nullique obnoxium invidiæ remansit. Qui cùm beneficiorum quæ à Deo acceperant sibi conscii essent; ante omnia impietate è medio sublata, studium virtutis, divini Numinis amorem & pietatem, gratúmque erga Deum animum, latis pro Christianorum religione legibus declararunt.

Finis Libri noni Historiæ Ecclesiasticæ.

Τάδε καὶ ἡ δεκάτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

IN DECIMO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO hæc continentur.

EUSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER DECIMUS.

CAPUT I.

De pace quæ nobis à Deo procurata est.

Huc refer Niceph. l.7. c.40.

DE omnibus igitur gloria sit omnipotenti Regique omnium Deo; gratia item Servatori ac Redemptori animarum nostrarum Jesu Christo, per quem precamur ut pax nobis firma & stabilis, immunisq; tum ab externarum rerum tum ab omnibus animi molestiis ac perturbationib⁹ perpetuò conservetur. Porrò quandoquidem tuis precibus adjuti hunc decimum Historię Ecclesia-

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Λόγος ι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ἐκ Θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνης.

A

ΘΕῷ δὴ χάρις ἐπὶ πᾶσι τῷ παντοκράτορι καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων. πλείστη δὲ καὶ τῷ Σωτῆρι καὶ λυτρωτῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δι᾽ οὗ τὰ τῆς εἰρήνης ἔκ τε τῶν ἔξωθεν ὀχληρῶν, καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν, βέβαια καὶ ἀσάλευτα φυλάττεσθαι ἡμῖν διαπαντὸς εὐχόμεθα. ἅμα δὲ ταῖς σαῖς εὐχαῖς καὶ τὸν δέκατον ἐν τούτῳ τοῖς προδιεξοδευθεῖσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

ἱστορίας ἐπιθέντες τόμον, σοὶ τοῦτον ἐπιγραφόμενοι ἱερώτατέ μοι Παυλῖνε. ὥσπερ ἐπισφράγισμά σε τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀναβοώμενοι. εἰκότως δ' ἐν ἀριθμῷ τελείῳ τὸν τέλειον ἐνταῦθα καὶ πανηγυρικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως λόγον κατατάξομεν, θείῳ πνεύματι πειθαρχοῦντες, ὧδέ πως ἐγκελευομένῳ. ᾄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ βραχίων ὁ ἅγιος αὐτοῦ. ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ. ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. καὶ δὴ τῷ λογίῳ προστάττοντι τὸ καινὸν ᾆσμα, διὰ τοῦδε νῦν ἀκολούθως ἐπιφωνῶμεν, ὅτι δὴ μετὰ τὰς δεινὰς καὶ σκοτεινὰς ἐκείνας ὄψεις τε καὶ διηγήσεις, τοιαῦτα νῦν ὁρᾶν καὶ τοιαῦτα πανηγυρίζειν ἠξιώθημεν, οἷα τῶν πρὸ ἡμῶν πολλοὶ τῷ ὄντι δίκαιοι καὶ Θεοῦ μάρτυρες ἐπεθύμησαν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν, καὶ οὐκ εἶδον. καὶ ἀκοῦσαι, καὶ οὐκ ἤκουσαν. ἀλλ' οἱ μὲν ἢ τάχος σπεύσαντες, τῶν πολὺ κρειττόνων ἔτυχον. ἐν τ' αὐτοῖς οὐρανοῖς, καὶ παραδείσῳ τῆς ἐνθέου τρυφῆς ἀναρπασθέντες. ἡμεῖς δὲ καὶ τάδε μείζονα ἢ καθ' ἡμᾶς ὑπάρχειν ὁμολογοῦντες, ὑπερεκπεπλήγμεθα μὲν τῆς τοῦ αἰτίου μεγαλοδωρεᾶς τὴν χάριν. θαυμάζομεν δὲ εἰκότως ὅλης ψυχῆς δυνάμει σέβοντες, καὶ ταῖς ἀναγράπτοις προρρήσεσιν ἀλήθειαν ἐπιμαρτυροῦντες, δι' ὧν εἴρηται. δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. τόξον συντρίψει καὶ συνθλάσει ὅπλον. καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρί. ἐφ' οἷς εἰς ἡμᾶς ἐναργῶς πεπληρωμένοις χαίροντες, τὸν ἐφεξῆς συνείρωμεν λόγον. ἠφάνιστο μὲν δὴ καθ' ὃν δεδήλωται τρόπον, πᾶν τὸ τῶν θεομισῶν γένος· καὶ τῆς ἀνθρώπων ἀθρόως ὄψεως οὕτως ἐξαλήλειπτο, ὡς πάλιν ῥῆμα θεῖον τέλος ἔχειν τὸ λέγον. εἶδον ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. καὶ παρῆλθον καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν. καὶ ἐζήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ οὐχ εὑρέθη. ἡμέρα δὲ λοιπὸν ἤδη φαιδρὰ καὶ διαυγὴς, μηδενὸς νέφους αὐτὴν ἐπισκιάζοντος, φωτὸς οὐρανίου βολαῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ κατηύγαζεν. οὐδέ τις ἦν καὶ τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου φθόνος, συναπολαύειν ἡμῖν τῶν ἴσων. ἀπορ-

A sticæ librum, prioribus jam decursis opportunè tandem adjecimus; cum tibi nuncupantes sacratissime Pauline, te velut signaculum totius operis nostri prædicabimus. Nec absurdè, ut opinor, absolutam omnibus numeris orationem panegyricam de Ecclesiarum instauratione hic in perfecto numero collocabimus; obtemperantes hac in re Spiritui divino qui nos hortatur his verbis: Cantate Domino canticum novum *Psal. 97.* quia mirabilia fecit. Servavit eum dextera ejus & brachium sanctum ejus. Notum fecit Dominus salutare suum; in B conspectu gentium revelavit justitiam suam. Itaq; sacræ Scripturæ novum nobis canticum ordiri præcipienti in præsentiarum succinamus: quandoquidem post illa visu tetra dictuq; ipso horrenda, tandem ea videre eaq; festa celebrare nobis concessum est, quæ plurimi anteà verè justi ac martyres Dei cernere in hac vita atque audire omnibus votis optarunt, nec tamen videre atq; audire potuerunt. Sed illi quidem velocissimo cursu prægressi, longè meliora ac præstantiora adepti sunt: in cælum ipsum & ad divinæ voluptatis paradisum translati. Nos verò hæc etiam quibus fruimur, majora esse meritis nostris confitentes, C magnificentiam divini beneficii cum quodam stupore miramur: Deúmque ejus auctorem totis animi viribus merito veneramur; ea quæ olim per Prophetam prædixerat & quæ sacris Voluminibus prodita sunt, verissima esse testantes. Sic autem habent: Venite & vi- *Psal. 45.* dete opera Domini quæ posuit prodigia super terram: auferens bella usque ad fines terræ. Arcum conteret, confringet arma, & scuta comburet igne. Quæ cùm omnia nostris temporibus manifestè completa sint, læti deinceps & gratulabundi narrationem nostram prosequamur. Ad hunc igitur quem D diximus modum universa stirps hostium Dei funditus excisa & ex hominum conspectu subitò sublata est; ita ut rursus divinum illud compleretur oraculum quod sic ait: Vidi impium superexaltatum & elevatum sicut Cedros Libani. Et transivi & ecce non erat: & *Psal. 37.* quæsivi locum ejus & non est inventus. Jamque dies serenus ac liquidus, nulla amplius nube fuscatus, Ecclesias Christi toto orbe diffusas cælestis lucis splendore illustrabat. Licebatque iis etiam qui à cœtu religionis nostræ alieni essent, si non iisdem frui nobiscum,

at certè partem aliquam & quasi effluxum percipere eorum bonorum quæ nobis à Deo fuerant procurata.

A ῥοῆς δ' οὖν ὅμως καὶ μετουσίας τῶν θεόθεν ἡμῖν πρυτανευθέντων.

Caput II.

De instauratione Ecclesiarum.

Huc refer Niceph l.7.c.40.

ET cuncti quidem mortales tyrannicæ dominationis impotentia liberati, securè agebant: malisque quibus anteà premebantur soluti, Deum qui piorum propugnator exstitisset, solum verè Deum esse quibus quisq; poterat verbis confitebantur. Nobis verò præcipuè qui spem omnem in Christo positam habemus, incredibilis quædam inerat lætitia, & divina quædam hilaritas in omnium vultu emicabat; cùm loca cuncta quæ tyrannorum impietas paulò ante subruerat, tanquam ex diuturna ac pestifera labe reviviscere videremus: templáque rursus à solo in immensam altitudinem erigi, & longè majore cultu ac splendore quàm illa quæ prius expugnata fuissent nitescere. Quinetiam ipsi rerum Domini, crebris pro Christianorum religione legibus promulgatis divini erga nos beneficii magnificentiam confirmantes, prorogare illud atq; amplificare studuerunt. Literæ quoque ad Episcopos ipsos nominatim perscriptæ sunt ab Imperatore; honores aucti & pecuniæ donatæ. Quarum quidem literarum verba ex Latina lingua in Græcum sermonem translata, in hoc libro tanquam in sacrosancta quadam tabula opportunè inscribere non alienum erit, ut omnium qui posthæc venturi sunt perpetuæ memoriæ commendentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως.

ΠΑσι μὲν οὖν ἀνθρώποις τὰ ἐκ τῆς τῶν τυράννων καταδυναστείας ἐλεύθερα ἦν· καὶ τῶν προτέρων ἀπηλλαγμένοι κακῶν, ἄλλος ἄλλως μόνον ἀληθῆ Θεὸν τὸν τῶν εὐσεβῶν ὑπέρμαχον ὡμολόγει· μάλιστα δ' ἡμῖν τοῖς
B ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰς ἐλπίδας ἀνηρτημένοις, ἄλεκτος παρῆν εὐφροσύνη, καί τις ἔνθεος ἅπασιν ἐπήνθει χαρά. πάντα τόπον τὸν πρὸ μικροῦ ταῖς τῶν τυράννων δυσσεβείαις ἠρειπωμένον, ὥσπερ ἐκ μακρᾶς καὶ θανατηφόρου λύμης ἀναβιώσκοντα θεωμένοις, νεώς τε αὖθις ἐκ βάθρων εἰς ὕψος ἄπειρον ἐγειρομένους, καὶ πολὺ κρείττονα τὴν ἀγλαΐαν τῶν πάλαι πεπολιορκημένων ἀπολαμβάνοντας. ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς οἱ ἀνωτάτω συνεχέσι ταῖς ὑπὲρ Χριστιανῶν νομοθεσίαις, τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς ἡμῖν εἰς μακρὸν ἔτι καὶ μεῖζον ἐκράτυνον·
C ἐφοίτα δὲ καὶ εἰς πρόσωπον ἐπισκόποις βασιλέως γράμματα, καὶ τιμαὶ καὶ χρημάτων δόσεις· ὧν οὐκ ἀπὸ τρόπου γένοιτ' ἂν κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τοῦ λόγου, ὥσπερ ἐν ἱερᾷ στήλῃ τῇδε τῇ βίβλῳ, τὰς φωνὰς ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν μεταληφθείσας ἐγχαράξαι. ὡς ἂν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἅπασι φέροιντο διὰ μνήμης.

Caput III.

D

De Ecclesiarum ubique dedicationibus.

Huc refer Niceph. l.7.c.40.

POsthæc votivum nobis ac desideratum spectaculum præbebatur, dedicationum scilicet festivitas per singulas urbes, & oratoriorum recens structorum consecrationes: Adhæc Episcoporum conventus; peregrinorum ab externis & procul dissitis regionibus concursus; populorum mutua inter se caritas ac benevolentia, cùm membra corporis Christi in unam compagem coalescerent. Itaque juxta Propheticum oraculum quo ea quæ ventura erant sub arcana quadam imagine prædicebantur: Os aptabatur ossi, & junctura juncturæ: Et

Ezech. 37.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἐγκαινίων.

ΕΠὶ δὲ τούτοις, τὸ πᾶσιν εὐκταῖον ἡμῖν καὶ ποθούμενον συνεκροτεῖτο θέαμα, ἐγκαινίων ἑορταὶ κατὰ πόλεις, καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων ἀφιερώσεις. ἐπισκόπων τε ἐπὶ ταυτὸ συνελεύσεις. τῶν πόρρωθεν ἐξ ἀλλοδαπῆς συνδρομαί. λαῶν εἰς λαοὺς φιλοφρονήσεις, τῶν Χριστοῦ σώματος μελῶν εἰς μίαν συνιόντων ἁρμονίας ἕνωσιν. συνήγετο δ' οὖν ἀκολούθως προρρήσει Προφητικῇ μυστικῶς τὸ μέλλον προσημαινούσῃ, ὀστέον πρὸς ὀστέον, καὶ ἁρμονία πρὸς ἁρμονίαν. καὶ ὅσα θεσπίζων ὁ λόγος δι'

αἰνιγμάτων ἀψευδῶς προανεῖλεν. μία τε ἦν θείου πνεύματος διὰ πάντων τῶν μελῶν χωροῦσα δύναμις, καὶ ψυχὴ τῶν πάντων μία. καὶ προθυμία πίστεως ἡ αὐτή. καὶ εἷς ἐξ ἁπάντων θεολογίας ὕμνος. ναὶ μὴν καὶ τῶν προηγουμένων ἐντελεῖς θρησκεῖαι. ἱερουργίαι τε τῶν ἱερωμένων. καὶ θεοπρεπεῖς ἐκκλησίας θεσμοί. ὧδε μὲν ψαλμῳδίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν θεόθεν ἡμῖν παραδοθεισῶν φωνῶν ἀκροάσεσιν. ὧδε δὲ θείαις καὶ μυστικαῖς ἐπιτελουμέναις διακονίαις. σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόρρητα σύμβολα. ὁμοῦ δὲ πᾶν γένος ἡλικίας ἄρρενός τε καὶ θήλεος φύσεως, ὅλῃ διανοίας ἰσχύϊ, δι' εὐχῶν καὶ εὐχαριστίας γεγηθότι νῷ καὶ ψυχῇ, τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον Θεὸν ἐγέραιρον. ἐκίνει δὲ καὶ λόγους ἅπας τῶν παρόντων ἀρχόντων πανηγυρικούς, ὡς ἑκάστῳ παρῆν δυνάμεως, θειάζων τὴν πανήγυριν.

A quæcumque alia idem Propheticus sermo sub obscuris verborum involucris verè utiq; pronuntiavit. Una erat divini Spiritus virtus per universa commeans membra: una omnium anima: eadem alacritas fidei: unus omnium cõcentus, divinitatem hymnis celebrantium. Jam verò Antistitum absolutissimę cæremoniæ, & accurata sacrificia Sacerdotum, & divini quidam augustique Ecclesiæ ritus; hinc Psalmos canentium & reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium: illinc divina & arcana obeuntium ministeria. Mystica quoq; sa-
B lutaris passionis symbola tradebantur. Deniq; omnis ætas & promiscua utriusque sexus multitudo, toto pectore precationibus & gratiarum actionibus incumbens, cum summa animorum lætitia Deum bonorum Auctorem venerabatur. Sed & Ecclesiarum Antistites quotquot aderant, panegyricas habebant orationes; & quantum quisque ingenio poterat, conventum laudibus extollere studebant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν πραγμάτων φαιδρότητι.

Καί τις ἐν μέσῳ παρελθὼν τῶν μετρίως ἐπιεικῶν, λόγου σύνταξιν πεποιημένος, ὡς ἐν ἐκκλησίας ἀθροίσματι πλείστων ἐπιπαρόντων ποιμένων, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ κόσμῳ τὴν ἀκρόασιν παρεχομένων. ἑνὸς εἰς πρόσωπον τὰ πάντα ἀρίστου καὶ θεοφιλοῦς Ἐπισκόπου, οὗ διὰ σπουδῆς ὁ μάλιστα τῶν ἀμφὶ τὸ Φοινίκων ἔθνος διαπρέπων ἐν Τύρῳ νεὼς φιλοτίμως ἐπεσκεύαστο, τοιόνδε παρέσχε λόγον.

CAPUT IV.

Oratio panegyrica de splendore & gloria rerum nostrarum.

C Atque aliquis vir mediocris meriti qui hujusmodi orationem composuerat, in medium progressus, præsentibus ut in Ecclesiastico conventu plurimis Pastoribus, & decorè ac placidè auscultantibus: ad unum ex illis conversus facile omnium principem, Deóque acceptissimum Episcopum, cujus studio templum illud in urbe Tyro erat exstructum, omnium quæ in Phœnice sunt longè pulcherrimum, ita verba fecit:

Huc refer Niceph. l. 7. c. 40.

† Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ, Παυλίνῳ Τυρίων Ἐπισκόπῳ προσπεφωνημένος.

Ὦ φίλοι Θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἱ τὸν ἅγιον ποδήρη, καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον, τό, τε χρίσμα τὸ ἔνθεον, καὶ τὴν ἱερατικὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι. σύ τε ὦ νέον ἁγίου νεὼ Θεοῦ σεμνολόγημα, γεραιᾷ μὲν φρονήσει παρὰ Θεοῦ τετιμημένε, νέας δὲ καὶ ἀκμαζούσης ἀρετῆς ἔργα πολυτελῆ καὶ πράξεις ἐπιδεδειγμένε. ὦ τὸν ἐπὶ γῆς οἶκον αὐτὸς ὁ τὸν σύμπαντα κόσμον περιέχων Θεός, δείμασθαι καὶ ἀνανεοῦν Χριστῷ τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτογενεῖ αὐτοῦ λόγῳ τῇ τε ἁγίᾳ καὶ θεοπρεπεῖ τούτου νύμφῃ,

D † *Oratio Panegyrica de ædificatione Ecclesiarum, Paulino Tyriorum Episcopo dicta.*

Amici & Sacerdotes Dei, qui sacra tunica talari induti, & cælesti gloriæ corona decorati, divinaque unctione delibuti, & sacerdotali Sancti Spiritus veste amicti estis; túque ô novi ac sancti Dei templi decus eximium: qui senili quidem prudentia à Deo decoratus es, juvenilis autem ac vividæ virtutis præclara facinora edidisti; cui ipse universum mundum continens Deus, hanc in terris domum Christo unico ac primogenito suo Verbo, sanctæque ac divinæ ejus sponsæ construere ac renovare, eximiâ quadam prærogativâ con-

cessit; seu quis te novum Beseleelem
divini architectum tabernaculi vocare
voluerit; seu Salomonem, novæ ac multò
præstantioris Hierusalem Regem:
seu denique novum Zorobabel; quippe
qui templo Dei longè majorem
quàm anteà splendorem adjeceris. Vos
quoque ô grex Christi sacer, optimorum
sermonum domicilium, modestiæ
schola, grave ac religiosum pietatis auditorium:
Jamdudum quidem nos qui
stupenda Dei prodigia, & admirabilem
Domini erga homines beneficentiam
ex divinis sacræ Scripturæ lectionibus
frequenter audiebamus, hymnos & cãtica
in Dei laudem concinere assuefacti,
Psal.43. his verbis uti poteramus: Deus auribus
nostris audivimus: patres nostri annuntiaverunt
nobis opus quod operatus es
in diebus eorum, in diebus antiquis.
Nunc verò cùm non auditu solo, nec
verbis ac fama tenus, Dei Optimi Maximi
Regis nostri brachium excelsum
& cælestem dextram percipiamus; sed
reipsa nostrisque, ut ita dicam oculis,
eorum quæ olim scriptis prodita sunt fidem
ac veritatem cernamus, alterum
nobis triumphalem hymnum canere
atque in hæc verba disertè exclamare
Psal.47. licet: Sicut audivimus sic & vidimus,
in civitate Domini virtutum, in civitate
Dei nostri. Quænam verò illa civitas
est, nisi hæc recens structa & à
Deo condita: Ecclesia scilicet Dei vivi,
columna & firmamentum veritatis.
De qua & aliud quoddam Dei oraculum
Psal.83. ita pronuntiat: Gloriosa dicta sunt de
te civitas Dei. In quam cùm Deus optimus
maximus gratiâ ac beneficio unigeniti
Filii sui nos congregaverit, unusquisque
eorum qui convocati sunt
Psal.121. canat atque exclamet his verbis: Lætatus
sum in his quæ dicta sunt mihi,
in domum Domini ibimus. Et rursus:
Psal.25. Domine dilexi decorem domus
tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.
Nec solùm unusquisque, sed simul omnes
uno spiritu unóque animorum
consensu venerabundi acclamemus
in hunc modum: Magnus Dominus
Psal.47. & laudabilis nimis, in civitate Dei
nostri, in monte sancto ejus. Nam &
ipse verè magnus est, & magna domus
ejus: sublimis, ampla & speciosa præ
filiis hominum. Magnus Dominus
qui facit mirabilia solus: Magnus qui
facit magna & quæ investigari non
possunt, & gloriosa ac stupenda,
quorum non est numerus. Magnus

γέρας ἐξαίρετον δεδώρηται· εἴτε τίς νέον σε Βεσελεὴλ, θείας ἀρχιτέκτονα σκηνῆς ἐθέλοι καλεῖν, εἴτε Σολόμωνα, καινῆς καὶ πολὺ κρείττονος Ἱερουσαλὴμ βασιλέα, εἴτε καὶ νέον Ζοροβάβελ, τὴν πολὺ κρείττονα δόξαν τῆς προτέρας τῷ νεῷ τοῦ Θεοῦ περιτεθέντα· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς ὦ τῆς ἱερᾶς ἀγέλης Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἑστία, σωφροσύνης παιδευτήριον, καὶ θεοσεβείας σεμνὸν καὶ θεοσεβὲς ἀκροατήριον. πάλαι μὲν ἡμῖν τὰς παραδόξους θεοσημείας, καὶ τῶν τοῦ Κυρίου θαυμάτων τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας, διὰ θείων ἀναγνωσμάτων ἀκοῇ παραδεχομένοις, ὕμνους εἰς Θεὸν καὶ ᾠδὰς ἀναπέμπειν ἐξῆν, λέγειν παιδευομένοις, ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν. οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν. ἔργον ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις. ἀλλὰ νυνί γε οὐκέτ' ἀκοαῖς οὐδὲ λόγων φήμαις, τὸν βραχίονα τὸν ὑψηλὸν, τήν τε οὐράνιον δεξιὰν τοῦ παναγάθου καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Θεοῦ παραλαμβάνουσιν. ἔργοις δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τὰ πάλαι μνήμῃ παραδεδομένα πιστὰ καὶ ἀληθῆ καθορωμένοις, δεύτερον ὕμνον ἐπινίκιον πάρεστιν ἀναμέλπειν. ἐναργῶς τε ἀναφωνεῖν καὶ λέγειν, καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως καὶ εἴδομεν ἐν πόλει Κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ποίᾳ δὲ πόλει, ἢ τῇδε τῇ νεοπαγεῖ καὶ θεοτεύκτῳ; ἥ τίς ἐστιν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας· περὶ ἧς καὶ ἄλλο τι θεῖον λόγιον ὧδέ πως εὐαγγελίζεται. δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ· ἐφ' ἣν τοῦ παναγάθου συγκροτήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ διὰ τῆς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ χάριτος, τῶν ἀνακεκλημένων ἕκαστος ὑμνείτω μονονουχὶ βοῶν καὶ λέγων. εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα. καὶ, Κύριε ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου, καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου. καὶ μὴ μόνον γε ὁ καθεὶς, ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ἀθρόως ἑνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ γεραίροντες ἀνευφημῶμεν, μέγας Κύριος ἐπιλέγοντες καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ. καὶ γὰρ ὄντως μέγας ὡς ἀληθῶς καὶ μέγας ὁ οἶκος αὐτοῦ, ὑψηλὸς καὶ ἐπιμήκης, καὶ ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· μέγας ὁ Κύριος ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος· μέγας ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἔνδοξά τε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ

ἔστιν ἀριθμός. μέγας ὁ ἀλλοιῶν καιροὺς καὶ χρόνους. μεθιστῶν βασιλεῖς καὶ καθιστῶν. ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχὸν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα· καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινοὺς ἀπὸ γῆς· πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ βραχίονας ὑπερηφάνων συνέτριψεν· οὐ πιστοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπίστοις, τῶν παλαιῶν διηγημάτων τὴν μνήμην πιστωσάμενος· ὁ θαυματουργὸς, ὁ μεγαλουργὸς, ὁ τῶν ὅλων δεσπότης, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πανάγαθος, ὁ εἷς καὶ μόνος Θεὸς· ᾧ τὸ καινὸν ᾆσμα μέλπωμεν προσυπακούοντες. τῷ ποιοῦντι θαυμάσια μόνῳ. ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιούς· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ κύριος, καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν. καὶ τὸν μὲν τῶν ὅλων πατέρα τούτοις ἀνευφημοῦντες, μήποτε διαλίποιμεν· τὸν δὲ τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν δεύτερον αἴτιον. τὸν τῆς θεογνωσίας εἰσηγητὴν, τὸν τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας διδάσκαλον. τὸν τῶν ἀσεβῶν ὀλετῆρα, τὸν τυραννοκτόνον. τὸν τοῦ βίου διορθωτὴν. τὸν ἡμῶν τῶν ἀπεγνωσμένων Σωτῆρα Ἰησοῦν, ἀνὰ στόμα φέροντες γεραίρωμεν. ὅτι δὴ μόνος οἷα παναγάθου πατρὸς μονώτατος ὑπάρχων παναγαθος παῖς, γνώμῃ τῆς πατρικῆς φιλανθρωπίας, τῶν ἐν φθορᾷ κάτω που κειμένων ἡμῶν εὖ μάλα προθύμως ὑπέδυς τὴν φύσιν. οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, τῆς τῶν καμνόντων ἕνεκεν σωτηρίας, ὁρῇ μὲν δεινὰ. θιγγάνει δ' ἀηδέων ἐπ' ἀλλοτρίῃσί τε ξυμφορῇσιν, ἰδίας καρποῦται λύπας. οὐ νοσοῦντας αὐτὸ μόνον οὐδ' ἕλκεσι δεινοῖς καὶ σεσηπόσιν ἤδη τραύμασι πιεζομένους, ἀλλὰ καὶ ἐν νεκροῖς κειμένους ἡμᾶς, ἐξ αὐτῶν μυχῶν τοῦ θανάτου αὐτὸς ἑαυτῷ διεσώσατο. ὅτι μηδ' ἄλλῳ τῶν κατ' οὐρανὸν τοσοῦτον παρῆν ἰσχύος, ὡς τῇ τῶν τοσούτων ἀβλαβῶς διακονήσασθαι σωτηρίᾳ. μόνος δ' οὖν καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βαρυπαθοῦς φθορᾶς ἐφαψάμενος, μόνος τοὺς ἡμετέρους ἀνατλὰς πόνους, μόνος τὰ πρόστιμα τῶν ἡμετέρων ἀσεβημάτων προσδεξάμενος. οὐχ ἡμιθνῆτας, ἀλλὰ καὶ πάμπαν ἐν μνήμασι καὶ τάφοις, μυσαροὺς ἤδη καὶ ὀδωδότας ἀναλαβὼν, πάλαι τε καὶ νῦν σπουδῇ τῇ φιλανθρώπῳ,

A qui commutat momenta ac tempora; qui Reges exauctorat atque constituit: Suscitans à terra inopem, & de stercore erigens pauperem. *Psal. 112.* Deturbavit potentes ex solio, & à terra exaltavit humiles: esurientes implevit bonis, & brachia superborum contrivit. Atque ita non solum apud fideles, verùm etiam apud infideles, earum rerum quæ olim gestę dicuntur fidem confirmavit. Verè miraculorum Opifex, magnorum operum Perpetrator, universorum Dominus, totius mundi Conditor, omnipotens, optimus, maximus, unus ac solus Deus. Cui novum canticum cana- *Psal. 135.* B mus; obedientes ei qui facit mirabilia solus, quoniam in sæculum misericordia ejus: qui percussit Reges magnos, & occidit Reges fortes, quoniam in sæculum misericordia ejus: quia in humilitate nostra Dominus memor fuit nostri, & redemit nos ab inimicis nostris. Ac Deum quidem omnium Patrem his laudibus celebrare nunquam cessemus. Illum verò qui secundus auctor bonorum nobis exstitit; qui nos ad Dei notitiam informavit verámque religionem edocuit; qui impios destruxit & tyran- C nos occidit; qui sæculi mores correxit: qui nos denique cùm deplorati essemus servavit: Jesum scilicet, pariter venerantes in ore semper habeamus. Solus enim ille & unicus, utpote optimi maximi Patris optimus maximus Filius, cùm paternæ clementiæ obsecutus, naturam nostram, qui in altissimo corruptionis gurgite jacebamus, libentissimè induisset; velut præstantissimus quidam Medicus ægrorum saluti consulens, morbum inspexit; tetra atque horrida ulcera contrectavit; & ex alienis calamitatibus sibiipsi proprium D dolorem paravit: nosque non modò ægrotantes, & gravissimis ac putridis ulceribus oppressos; sed vitâ penitus destitutos ipse per se ex profundo mortis barathro eripuit ac servavit. Nulli quippe alteri cælestium potestatum tantum roboris suppetebat, ut tot hominum salutem sine ulla noxa administrare posset. Sed ipse solus cùm *Esa. 53.* miserrimam corruptionem nostram attigisset, & labores doloresque nostros solus tolerasset, & pœnam impietatum nostrarum solus in se suscepisset; nos non jam semivivos, verùm in monumentis ac sepulchris fœtidos gravémque odorem spirantes restituit; & prolixâ erga nos benevolentiâ

nunc & olim præter omnium nostrûm A spem atque exspectationem servat; patrísque sui nobis felicitatem liberaliter impertit. Ille vitæ, ille lucis Auctor; ille magnus Medicus, ille Rex ac Dominus noster; ille denique Christus Dei. Et tunc quidem cùm universum genus humanum fraudibus detestandorum dæmonum & malignis Deo invisorum spirituum operationibus, in obscura nocte ac densissimis tenebris demersum jaceret, semel ipse suam duntaxat præsentiam exhibens, lucis suæ radiis multiplices impietatum nostrarum nexus instar ceræ liquefactos dissolvit. Nunc verò cùm ob tantam gratiam tantumque beneficium, invidus dæmon improbitatis fautor & virtutis omnis inimicus tantum non disrumperetur, omnésque suas letiferas copias adversus nos concitaret; ac principio quidem instar rabidi canis qui projectos in se lapides dentibus appetit, & furorem quo adversus jacientes ipsos accenditur, in tela animâ carentia effundit, in oratoriorum saxa & in materiam ædificiorum sensus omnis expertem belluinam rabiem convertisset, & vastitatem ut ipse quidem rebatur intulisset Ecclesiis: postmodum verò dira sibila ac serpentinas voces nunc per terribiles impiorum tyrannorum minas, nunc per impia scelestorum Præsidum decreta emitteret, & mortis suæ virus insuper effunderet, & pestifero ac letali veneno animas à se captas inficeret, easque per mortifera mortuorum simulacrorum sacrificia traheret ad mortem; cùm denique cunctos qui sub hominum forma belluinam crudelitatem tegebant, & ingenio fero atque immani præditi erant, adversus nos commoveret: rursus ille magni consilii Angelus, magnus Magister militum Dei, post idoneam exercitationem ac peritiam, quam fortissimi Regni ipsius milites durissima quæque constanter sustinendo declaraverant; repentè apparens, cunctos quidem inimicos hostésque delevit & ad nihilum redegit, adeò ut ne nominati quidem unquam fuisse videantur. Amicos verò & familiares suos, apud omnes non mortales modò verum etiam cælestes potestates, Solem quoq; Lunam ac reliqua sidera, cælumque ac mundum universum, supra omnem gloriam evexit. Adeò ut, quod nunquam antea contigerat, summi Impera-

παρὰ πᾶσαν τὴν ὑπόνοιαν, ἡμῶν τε αὐτῶν ἐλπίδα, σώζει τε, καὶ τῶν τοῦ πατρὸς ἀγαθῶν ἀφθονίαν μεταδίδωσιν. ὁ ζωοποιός. ὁ φωταγωγός. ὁ μέγας ἡμῶν ἰατρός, καὶ βασιλεὺς καὶ Κύριος, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ. ἀλλὰ τότε μὲν ἅπαξ ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ καὶ σκότῳ βαθεῖ, δαιμόνων ἀλιτηρίων πλάναις, καὶ θεομισῶν πνευμάτων ἐνεργείαις πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κατωρωρυγμένον αὐτὸ μόνον ἐπιφανείς, ὡς ἂν κηροῦ διαλακέντος ταῖς αὐτοῦ βολαῖς τοῦ φωτός, τὰς πολυδέτους τῶν ἀσεβημάτων ἡμῶν σειρὰς διε- B λύσατο. νυνὶ δ' ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ χάριτι καὶ εὐεργεσίᾳ, τοῦ μισοκάλου φθόνου καὶ φιλοπονήρου δαίμονος μονονουχὶ διαρρηγνυμένου, καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς θανατοποιοὺς καθ' ἡμῶν ἐπιστρατεύοντος δυνάμεις. καὶ τὰ μὲν πρῶτα, κυνὸς δίκην λυττῶντος, τοὺς ὀδόντας ἐπὶ τοὺς ἀφιεμένους κατ' αὐτοῦ λίθους προσαράττοντος, καὶ τὸν κατὰ τῶν ἀμυνομένων θυμὸν ἐπὶ τὰ ἄψυχα βλήματα καθιέντος, τοῖς τῶν προσευκτηρίων λίθοις καὶ ταῖς τῶν οἴκων ἀψύχοις ὕλαις τὴν θηριώδη μανίαν ἐπερείσαντος, ἐρημίαν τε, ὥς γε δὴ αὐτὸς ἑαυτῷ ᾤετο, τῶν ἐκκλησιῶν ἀπεργα- C σαμένου. εἶτα δὲ δεινὰ συρίγματα καὶ τὰς ὀφιώδεις αὐτοῦ φωνάς, τοτὲ μὲν ἀσεβῶν τυράννων ἀπειλαῖς. τοτὲ δὲ βλασφήμοις δυσσεβῶν ἀρχόντων διατάξεσιν ἀφιέντος. καὶ προσέτι τὸν αὐτοῦ θάνατον ἐξερευγομένου, καὶ τοῖς ἰώδεσι καὶ ψυχοφθόροις δηλητηρίοις, τὰς ἁλισκομένας πρὸς αὐτοῦ ψυχὰς φαρμάττοντος, καὶ μονονουχὶ νεκροῦντος ταῖς τῶν νεκρῶν εἰδώλων νεκροποιοῖς θυσίαις. πάντα τε ἀνθρωπόμορφον θῆρα, καὶ πάντα τρόπον ἄγριον καθ' ἡμῶν ὑποσαλεύοντος, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ὁ μέγας ἀρχιστράτηγος τοῦ Θεοῦ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διαγυμ- D νασίαν, ἣν οἱ μέγιστοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιῶται, διὰ τῆς πρὸς ἅπαντα ὑπομονῆς καὶ καρτερίας ἐνεδείξαντο, ἀθρόως οὕτως φανείς. τὰ μὲν ἐχθρὰ καὶ πολέμια εἰς ἀφανὲς καὶ τὸ μηδὲν κατεστήσατο, ὡς μηδὲ πώποτε ὠνομάσθαι δοκεῖν. τὰ δ' αὐτῷ φίλα καὶ οἰκεῖα, δόξης ἐπέκεινα παρὰ πᾶσιν οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ δυνάμεσιν οὐρανίοις, ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ προηγάγεν. ὥστε ἤδη ὃ μὴ δὲ ἄλλοτέ πω, τοὺς πάντων

ἀνωτάτω βασιλέας, ἧς λελόγχασι παρ' αὐτοῦ τιμῆς συνῃσθημένους, νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύειν προσώποις, πατεῖν δ' ἄθεσμα δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου καταγελᾶν. ἕνα δὲ μόνον Θεὸν τὸν κοινὸν ἁπάντων καὶ ἑαυτῶν εὐεργέτην γνωρίζειν. Χριστόν τε τοῦ Θεοῦ παῖδα παμβασιλέα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, Σωτῆρά τε αὐτὸν ἐν στήλαις ἀναγορεύειν, ἀνεξαλείπτῳ μνήμῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ νίκας, μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ τῶν ἐπὶ γῆς πόλει βασιλικοῖς χαρακτῆρσι προσεγγράφοντας· ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνωτάτω, οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθόλου Θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτοθεὸν προσκυνεῖσθαι, καὶ εἰκότως. τίς γὰρ τῶν πώποτε βασιλέων τοσοῦτον ἀρετῆς ἠνέγκατο, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλῆσαι τῆς αὐτοῦ προσηγορίας; τίς βασιλεὺς νόμους εὐσεβεῖς οὕτω καὶ σώφρονας διαταξάμενος, ἀπὸ περάτων γῆς καὶ εἰς ἄκρα τῆς ὅλης οἰκουμένης, εἰς ἐπήκοον ἅπασιν ἀνθρώποις ἀναγινώσκεσθαι διαρκῶς ἐκράτυνεν; τίς ἀνημέρων ἐθνῶν ἔθη βάρβαρα καὶ ἀνήμερα, τοῖς ἡμέροις αὐτοῦ καὶ φιλανθρωποτάτοις παρέλυσε νόμοις; τίς αἰῶσιν ὅλοις ὑπὸ πάντων πολεμούμενος, τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετὴν ἐπεδείξατο, ὡς ἀνθεῖν ὁσημέραι καὶ νεάζειν διὰ παντὸς τοῦ βίου; τίς ἔθνος τὸ μηδ' ἀκουσθὲν ἐξ αἰῶνος, οὐκ ἐν γωνίᾳ ποι τῆς γῆς λεληθός, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἡλίῳ ἱδρύσατο; τίς εὐσεβείας ὅπλοις οὕτως ἐφράξατο τοὺς στρατιώτας, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους, ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαίνεσθαι; τίς βασιλέων εἰς τοσοῦτον κρατεῖ, καὶ στρατηγεῖ γε μετὰ θάνατον, καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἵστησι, καὶ πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον, βασιλικῶν οἴκων αὐτοῦ πληροῖ, καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν, οἷα τάδε τὰ τοῦδε τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα· ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μὲν ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλα, ἐκπλήξεώς τε καὶ θαύματος ἄξια, καὶ οἷα τοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας ἐναργῆ δεί-

A tores honoris illius quem Dei beneficio acceperunt sibi conscii, jam in mortuorum simulacrorum faciem conspuant, & profanos dæmonum ritus conculcent, ac vetustum errorem à majoribus traditum irrideant: unum verò ac solum Deum cùm erga omnes tum in seipsos maximè beneficum agnoscant; & Christum Dei Filium universorum Regem esse profiteantur; eum Servatorem in edictis suis prædicent; ejusque res præclarè gestas & victorias de impiis partas, in media urbe quæ omnium toto orbe civitatum regina est, regalibus apicibus ad perpetuam posteritatis memoriam perscribant. Adeò ut Servator noster Jesus Christus, solus ex omni- B bus qui ab omni ævo unquam exstiterunt, ab ipsis orbis terrarum summis Principibus non ut Rex vulgaris ex hominibus factus prædicetur, sed tanquam summi omnium Dei naturalis Filius, ac per se Deus adoretur: atque id jure merito. Quis enim ex omnibus qui unquam fuerunt Regibus, ad tantum virtutis ac potentiæ culmen evectus est, ut omnium mortalium aures atq; linguas appellatione sui nominis impleret? Quis ex Regibus leges adeò pias ac modestas constituit, utque ab ultimis C oris ad extremos usque terrarum fines cunctis hominibus audientibus perpetuò legerentur, obtinuit? Quis ferarum gentium immites & barbaros mores mitissimis atque humanissimis legibus abrogavit? Quis tot sæculorum spatio ab omnibus impugnatus, vim ac virtutem humanâ majorem ostendit, adeò ut in dies efflorescat, omníque subinde ævo adolescere videatur? Quis gentem quæ ne auditu quidem antehac cognita fuerat, non in obscuro aliquo terræ angulo, sed per omnem qui sub cælo est terrarum am- D bitum constituit? Quis milites suos pietatis armis ita munivit, ut in concertationibus adversus hostes, quovis adamante firmiores animos ostenderent? Quis unquam Rex usque adeo post obitum viribus valuit, exercitus duxit; tropæa adversus hostes erexit; omnia denique loca, regiones, urbes tum apud Græcos tum apud Barbaros, regalibus suis palatiis, & divinorum templorum fabricis consecratis implevit? Cujusmodi sunt hæc templi hujus pulcherrima ornamenta atq; donaria.

Quæ ipsa quidem per se augusta profectò sunt ac magnifica, & stupore atque admiratione digna; Quippe quæ Regni Servatoris nostri illustre specimen exhibeant. Siquidem nunc *Psal. 32.*

quoq; ipse dixit & facta sunt; ipse mandavit & condita sunt. Quid enim obsistere poterat nutui ac voluntati Verbi omnium Regis ac Principis ac per se Dei? Ad hoc verò ut accuratè considerari singula exponiq; possint, peculiare otium & propriam orationem desiderant. Sed & peculiari otio opus fuerit, ut explicemus quæ & quanta exstitit alacritas eorum qui in hoc opere laborarunt; quantiq; pretii ac ponderis illa sit apud ipsum quem celebramus Deum, qui animata omnium nostrûm inspicit templa, & domum ex vivis firmatisque lapidibus structam perlustrat, super fundamento Apostolorum & Prophetarũ probè ac firmiter stabilitam: cujus angularis lapis est ipse Jesus Christus, quem reprobarunt quidem non veteris illius quæ nunc esse desiit, verùm etiam ejus quę nunc cernitur multorum hominum fabricæ architecti, mali scilicet malorum operum fabri. Sed pater & olim & in præsentia probatum, caput anguli hujus omnium nostrum communis Ecclesiæ constituit. Hoc igitur ex nobis ipsis constructum viventis Dei vivum templum (maximum illud ac verè Deo dignum sacrarium intelligo, cujus intima adyta à conspectu vulgi remota sunt, ac verè sancta & sancta sanctorum) quis cùm introspexerit, efferre unquam audeat? Immo quis est qui in sacrum ejus conseptum penetrare oculis possit, nisi ille maximus omnium Pontifex, cui soli jus fasque est cujuslibet animæ ratione præditæ arcana scrutari. Ac fortasse id etiam unicuipiam alteri secundo à Christo loco concessum est; huic videlicet exercitus hujus ductori, quem primus ipse & maximus Pontifex, secundi post se loci sacerdotio in hoc sacrario decoratum, divini gregis vestri Pastorem, sorte ac judicio Patris omnipotentis huic populo Præfectum, utpote cultorem atque interpretem suum, constituit: novum Aaronem, & Melchisedecem, imaginem Filii Dei: qui in perpetuum manet, & communibus omnium vestrûm votis ab eo conservatur. Huic igitur uni post primum illum & maximum Pontificem, si non primas, at certè secundas partes obire liceat in inspiciendis curandisque animarum vestrarum penetralibus: quippe qui tum multo usu & longo temporis spatio unumquemq; vestrûm accuratè cognoverit, tum studio suo ac diligentia cunctos ad modestiam & pietatis doctrinam

A μαλα. ὅτι καὶ νῦν αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν. τί γὰρ καὶ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ Θεοῦ λόγου ἐνστήσεσθαι τῷ νεύματι. σχολῆς τε λόγων οἰκείας εἰς ἀκριβῆ θεωρίαν τε καὶ ἑρμηνείαν τυγχάνει δεόμενα. οὐ μὴν ὅσα καὶ οἷα τὰ τῆς τῶν πεπονηκότων προθυμίας κέκριται παρ' αὐτῷ τῷ θεολογουμένῳ, τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν καθορῶντι ναὸν, καὶ τὸν ἐκ ζώντων λίθων καὶ βεβηκότων οἶκον ἐποπτεύοντι, εὖ καὶ ἀσφαλῶς ἱδρυμένον ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ὃν ἀπεδο- B κίμασαν μὲν οὐχ' οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ μηκέτ' οὔσης ἐκείνης μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰσέτι νῦν τῶν πολλῶν ἀνθρώπων οἰκοδομῆς, κακοὶ κακῶν ὄντες ἀρχιτέκτονες. δοκιμάσας δὲ ὁ πατὴρ καὶ τότε καὶ νῦν, εἰς κεφαλὴν γωνίας τῆσδε τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐκκλησίας ἱδρύσατο. τοῦτον δὴ οὖν τὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἐπεσκευασμένον ζῶντος Θεοῦ ζῶντα ναὸν, τὸ μέγιστον καὶ ἀληθεῖ λόγῳ θεοπρεπὲς ἱερεῖον φημί. οὗ τὰ ἐν- C δοτάτω ἄδυτα, τοῖς πολλοῖς ἀθεώρητα καὶ ὄντως ἅγια καὶ τῶν ἁγίων ἅγια. τίς ἂν ἐποπτεύσας ἐξειπεῖν τολμήσειε; τίς δὲ κἂν εἰσκύψαι περιβόλων ἱερῶν εἴσω δυνατὸς, ὅτι μὴ μόνος ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεύς. ᾧ μόνῳ θέμις πάσης λογικῆς ψυχῆς τὰ ἀπόρρητα διερευνᾶσθαι. τάχα δὲ καὶ ἄλλῳ δευτερεύειν μετὰ τοῦτον ἑνὶ μόνῳ τῶν ἴσων ἐφικτὸν, τῷ δὲ τῷ προκαθημένῳ τῆσδε τῆς στρατιᾶς ἡγεμόνι. ὃν αὐτὸς ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς δευτερείοις τῶν τῇδε ἱερείων τιμήσας, ποιμένα τῆς D ὑμετέρας ἐνθέου ποίμνης, κλήρῳ καὶ κρίσει τοῦ πατρὸς τὸν ὑμέτερον λαχόντα λαὸν, ὡς ἂν θεραπευτὴν καὶ ὑποφήτην αὐτὸς ἑαυτοῦ κατετάξατο. τὸν νέον Ἀαρὼν, ἢ Μελχισεδὲκ, ἀφωμοιωμένον τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένοντά τε καὶ πρὸς αὐτοῦ τηρούμενον εἰς τὸ διηνεκὲς, ταῖς κοιναῖς ἁπάντων ὑμῶν εὐχαῖς. τούτῳ δὴ οὖν ἐξέστω μόνῳ μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον ἀρχιερέα, εἰ μὴ τὰ πρῶτα, τὰ δεύτερα γοῦν ὅμως ὁρᾶν τε καὶ ἐπισκοπεῖν τῆς ἐνδοτάτω τῶν ὑμετέρων ψυχῶν θεωρίας. πείρᾳ μὲν καὶ χρόνου μήκει ἕκαστον ἀκριβῶς ἐξητακότι, σπουδῇ τε τῇ αὐτοῦ καὶ ἐπιμελείᾳ, τοὺς πάντας ὑμᾶς ἐν κόσμῳ καὶ λόγῳ τῷ κατ' εὐσέβειαν διατε-

διατεθειμένῳ. δυνατῷ τε ὄντι μᾶλλον ἁπάντων, ὧν αὐτὸς σὺν θείᾳ δυνάμει κατηρτίσατο, τούτων τοῖς ἔργοις ἐφαμίλλως ἀποδοῦναι τοὺς λόγους. ὁ μὲν οὖν πρῶτος καὶ μέγας ἡμῶν ἀρχιερεὺς, ὅσα βλέπει τὸν πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα (φησὶν) ὁμοίως καὶ ὁ υἱὸς ποιεῖ. ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐπὶ διδάσκαλον τὸν πρῶτον καθαροῖς νοὸς ὄμμασιν ἀφορῶν. ὅσα βλέπει ποιοῦντα, ὡς ἂν ἀρχετύποις χρώμενος παραδείγμασι, τούτων τὰς εἰκόνας ὡς ἔνι μάλιστα δυνατὸν, εἰς τὸ ὁμοιότατον δημιουργῶν ἀπειργάσατο· οὐδὲν ἐκείνῳ καταλιπὼν τῷ Βεσελεὴλ, ὃν αὐτὸς ὁ Θεὸς πνεύματος ἐμπλήσας σοφίας καὶ συνέσεως καὶ τῆς ἄλλης ἐντέχνου καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς τῶν οὐρανίων τύπων, διὰ συμβόλων ναοῦ κατασκευῆς, δημιουργὸν ἀνακέκληται. ταύτῃ δ' οὖν καὶ ὅδε Χριστὸν ὅλον τὸν λόγον τὴν σοφίαν τὸ φῶς ἐν τῇ αὐτὸς αὑτοῦ ἀγαλματοφορῶν ψυχῇ, οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν οἵᾳ σὺν μεγαλοφροσύνῃ, πλουσίᾳ τε καὶ ἀπλήστῳ διανοίας χειρὶ, καὶ σὺν οἵᾳ πάντων ὑμῶν φιλοτιμίᾳ, τῇ τῶν εἰσφορῶν μεγαλοψυχίᾳ, τῆς αὐτῆς αὐτῷ προθέσεως κατὰ μηδένα τρόπον ἀπολειφθῆναι φιλονεικότερον μεγαλοφρονουμένων, τὸν μεγαλοπρεπῆ τόνδε Θεοῦ τοῦ ὑψίστου νεὼν, τῷ τοῦ κρείττονος παραδείγματι ὡς ἂν ὁρώμενον μὴ ὁρωμένου, τὴν φύσιν ἐμφερῆ συνεστήσατο. χῶρον μὲν τόνδε, ὅτι καὶ ἄξιον εἰπεῖν, πρῶτον ἁπάντων, πάσης οὐ καθαρᾶς ὕλης ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεχωσμένον οὐ παρειδὼν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακίᾳ. ἐξὸν ἐφ' ἕτερον ἐλθόντα, μυρίων ἄλλων εὐπορουμένων τῇ πόλει, ῥᾳστώνην εὑρέσθαι τοῦ πόνου, καὶ πραγμάτων ἀπηλλάχθαι. ὁ δὲ πρῶτον αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔργον ἐγείρας. εἶτα δὲ τὸν σύμπαντα λαὸν προθυμίᾳ ῥώσας, καὶ μίαν ἐξ ἁπάντων μεγάλην χεῖρα συναγαγὼν, πρῶτον ἆθλον ἠγωνίζετο. αὐτὴν δὴ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πεπολιορκημένην. αὐτὴν τὴν προπονήσασαν, καὶ τοὺς αὐτοὺς ἡμῖν καὶ πρὸ ἡμῶν διωγμοὺς ὑπομείνασαν, τὴν μητρὸς δίκην τῶν τέκνων ἐρημωθεῖσαν ἐκκλησίαν, συναπολαῦσαι δεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου μεγαλοδωρεᾶς. ἐπειδὴ γὰρ τοὺς παῖδας αὐτῆς ὁ μέγας ποιμὴν, τοὺς θῆρας καὶ τοὺς λύκους καὶ πᾶν ἀπηνὲς καὶ

A informaverit: & qui præ ceteris omnibus earum rerum quas divina virtute perfecit, rationes reddere valet magnitudini operum respondentes. Ac primus quidem ille & maximus Pontifex noster, quæcumque Patrem facientem videt, eadem inquit, simili modo facit & Filius. Hic verò tanquam in magistrũ puros mentis oculos defixos habens: quæcumque ab eo fieri videt, instar exemplaris sibi proponens, eorum imagines quoad ejus fieri potest, ad similitudinem expressas effinxit. Nihilo planè inferior Beseleele illo, quem Deus ipse B spiritu sapientiæ & intelligentiæ omnisque ingeniosæ ac solertis peritiæ cùm implevisset, cælestium templi imaginum per adumbratas quasdam figuras fabrum atque artificem elegit. Ad eundem igitur modum hic noster totum Christum, qui Verbum, Sapientia & Lux est, in sua ipsius mente tamquam imaginem gestans: dici non potest quanta cũ animi magnitudine; quàm opulenta & prodiga mentis manu; quanta etiam omnium vestrum liberalitate, qui vestrâ in conferendis sumptibus magnificentiâ quasi cum illo certantes, ne ejus con- C silio inferiores ulla ex parte videremini ambitiosiùs contendistis: hoc magnificum Dei altissimi templum quod sub aspectum cadit, ad exemplum præstantioris illius templi quod cerni oculis non potest, quàm fieri potuit simillimum fabricaverit. Et hunc quidem locum (de hoc enim ante omnia dicendum videtur) quem omnium sordium ac purgamentorum congerie inimici fraudulenter adobruerant, minimè negligendum ratus: neque eorum qui ejus rei auctores fuerant, improbitati cedere sustinens: cùm quæsito alio loco, cujusmodi plurima huic civitati D supersunt, laboris compendium facere, seque multis negotiis liberare posset; tamẽ primus ipse ad opus sese accingens: deinde totius populi animis incredibili alacritate confirmatis, atque ex omnibus una ingenti manu conflata, primum hoc certamen subiit; æquissimum scilicet ratus, ut hæc ipsa potissimùm Ecclesia quæ ab hostibus expugnata fuerat; quæ prior gravissimos labores nostrâ causâ sustinuerat: quæ eandem nobiscum persecutionem, immo ante nos pertulerat: quæ velut mater propriis filiis erat orbata, Dei Opt. Max. munificentia nobiscum frueretur. Nam quoniam magnus ille Pastor, feris ac lupis,

& omni agrestium atque immanium A
bestiarum genere depulso, ipsisque leo-
num maxillis, ut divina loquuntur ora-
cula, contritis, filios ipsius rursus in
unum congregare dignatus fuerat, jure
merito ipsam gregis caulam instauravit,
Psal. 8. ut ignominia afficeret inimicum & ul-
torem, utque impiorum adversus
Deum prœliantium nefarios ausus illu-
stri argumento convinceret. Itaque il-
li Deo invisi, nunc amplius non sunt,
quando ne tum quidem erant. Et post-
eaquam modico temporis spatio tur-
bas excitarunt ipsiq; turbis agitati sunt;
pœnas deinde gravissimas divinæ Justi-
tiæ persolventes, semetipsos cum ami-
cis & omni familia funditus everterunt.
Adeò ut prædictiones illæ sacris olim
tabulis inscriptæ, nunc verissimæ esse
factis ipsis comprobentur: in quibus
cùm alia divinus sermo verè pronuntiat,
tum hæc de iisdem disertè profatur:
Psal. 36. Gladium evaginaverunt peccatores;
Psal. 9. intenderunt arcum suum, ut percu-
tiant mendicum & pauperem, & oc-
Psal. 17. cidant rectos corde. Gladius eorum
intret in corda ipsorum, & arcus eo-
rum confringantur. Et iterum: Periit
memoria ipsorum cum sonitu. Et no-
men eorum delevisti in sæculum & in
Psal. 72. sæculum sæculi. Quoniam cùm in ma-
lis essent clamaverunt; nec fuit qui ser-
varet: ad Dominum, nec exaudivit
eos. Verùm ipsi quidem obligati sunt
& ceciderunt: nos autem surreximus
& erecti sumus. Illud quoque quod
prædictum fuerat his verbis: Domine
in civitate tua imaginem eorum ad ni-
hilum rediges, verissimum esse omnes
oculis nostris perspeximus. Et hi qui-
dem Deo bellum inferre more gigan-
tum ausi, hujusmodi vitæ exitum sor-
titi sunt. Illa verò vacua ac deserta &
opinione omnium deplorata, suæ pro-
pter Deum tolerantiæ hunc quem cer-
nimus finem consecuta est. Adeò ut
Esa. 35. Esaïas Propheta hæc illi pronuntiare vi-
deatur: Lætare solitudo siticulosa: ex-
ultet solitudo & floreat ut lilium: &
florebunt & exultabunt loca deserta.
Roboramini manus languentes, & ge-
nua dissoluta: Consolamini vos pusilla-
nimes, confortamini, ne timeatis. Ec-
ce Deus noster judicium reddit ac red-
det: ipse veniet & servabit nos. Quon-
iam, inquit, erupit aqua in solitudi-
ne, & vallis in terra siticulosa: & arida
mutabitur in paludes, & fons aquæ in
terram siticulosam. Et hæc quidem

ἄγριον γένος ἀποσβέσας, καὶ τὰς μύλας τῶν
λεόντων ᾗ φησὶ τὰ θεῖα λόγια συντρίψας,
ἐπὶ ταυτὸν αὖθις συνελθεῖν ἠξίωσε, δικαιό-
τατα καὶ τῆς ποίμνης τὴν μάνδραν ἀνίστη, ὥστε κα-
ταισχῦναι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν, καὶ ὡς ἂν ἔλεγ-
χον ταῖς θεομάχοις τῶν ἀσεβῶν παραγά-
γοι τόλμαις. καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν οἱ θεομι-
σεῖς, ὅτι μηδὲ ἦσαν· εἰς βραχὺ δὲ ταράξαν-
τες καὶ ταραχθέντες, εἶθ' ὑποσχόντες τιμωρίαν
οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτοὺς καὶ φίλους καὶ οἴ-
κους, ἄρδην ἀναστάτους κατέστησαν· ὡς τὰς
B πάλαι στήλαις ἱεραῖς καταγραφείσας προῤ-
ῥήσεις, ἔργοις πιστὰς ὁμολογεῖσθαι, δι' ὧν τά τε
ἄλλα ὁ θεῖος ἐπαληθεύει λόγος, ἀτὰρ καὶ
τάδε περὶ αὐτῶν ἀποφαινόμενος. ῥομφαίαν
ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον αὐ-
τῶν, τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ
σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ· ἡ ῥομφαία
αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς καρδίαν αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα
αὐτῶν συντριβείη. καὶ πάλιν· ἀπώλετο τὸ
μνημόσυνον αὐτῶν μετ' ἤχου. καὶ τὸ ὄνομα
αὐτῶν ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν
C αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ὅτι δὴ καὶ ἐν κακοῖς γενόμε-
νοι, ἐκέκραξαν καὶ οὐκ ἦν ὁ σώζων. πρὸς Κύ-
ριον καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν. ἀλλ' οἱ μὲν συνε-
ποδίσθησαν καὶ ἔπεσον. ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀ-
νωρθώθημεν. καὶ τό γε ἐν τούτοις προαναφω-
νεῖν, Κύριε ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν
ἐξουδενώσεις, ἀληθὲς ὑπ' ὀφθαλμοῖς πάν-
των ἀναπέφανται. ἀλλ' οἱ μὲν γιγάντων τρό-
πον θεομαχίαν ἐνστησάμενοι, τοιαύτην εἰ-
λήχασι τὴν τοῦ βίου καταστροφήν· τῆς δ' ἐρή-
μου καὶ παρ' ἀνθρώποις ἀπεγνωσμένης, τοι-
αῦτα οἷα τὰ ὁρώμενα τῆς κατὰ Θεὸν ὑπομο-
D νῆς τὰ τέλη, ὡς ἀναφωνεῖν αὐτῇ τὴν προφη-
τείαν Ἡσαΐου ταῦτα· εὐφράνθητι ἔρημος δι-
ψῶσα. ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς
κρίνον. καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρη-
μα. ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα
παραλελυμένα. παρακαλέσατε ὀλιγόψυχοι
τῇ διανοίᾳ. ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. ἰδοὺ ὁ Θεὸς
ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώ-
σει. αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· ὅτι φησὶν ἐῤ-
ῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ
διψώσῃ. καὶ ἡ ἄνυδρος ἔσται εἰς ἕλη. καὶ εἰς
τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. καὶ
τάδε μὲν λόγοις πάλαι προτεθεσπισμένα, βί-

βλοις ἱεραῖς καταβέβληται· τά γε μὴν ἔργα οὐκέτ᾽ ἀκοαῖς, ἀλλ᾽ ἔργοις ἡμῖν παραδέδοται. ἡ ἔρημος ἥδε, ἡ ἄνυδρος, ἡ χήρα καὶ ἀπερίστατος, ἧς ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς πύλας ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐν πέλυκι καὶ λαξευτηρίῳ συντρίψαντες αὐτήν. ἧς καὶ τὰς βίβλους διαφθείραντες, ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ. εἰς τὴν γῆν ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. ἣν ἐτρύγησαν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν, περικαθελόντες αὐτῆς τοὺς φραγμούς. ἣν ἐλυμήνατο ὗς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο, Χριστοῦ δυνάμει παραδόξῳ νῦν ὅτε θέλει αὐτός, γέγονεν ὡς κρίνον· ἐπεὶ καὶ τότε αὐτοῦ νεύματι, ὡς ἂν προκηδομένου πατρὸς ἐπαιδεύετο· ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. μετρίως δῆτα κατὰ τὸ δέον ἐπιστραφεῖσα, αὖθις ἄνωθεν ἐξ ὑπαρχῆς ἀγαλλιᾶν προστάττεται. ἐξανθεῖ τε ὡς κρίνον, καὶ τῆς ἐνθέου εὐωδίας εἰς πάντας ἀποπνεῖ ἀνθρώπους. ὅτι φησὶν ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, τὸ νᾶμα τῆς θείας τοῦ σωτηρίου λουτροῦ παλιγγενεσίας· καὶ νῦν γέγονεν ἡ πρὸ μικροῦ ἔρημος, εἰς ἕλη. καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν ἔβρυσε πηγὴ ὕδατος ζῶντος. ἴσχυσάν τε ὡς ἀληθῶς χεῖρες αἱ τοπρὶν ἀνειμέναι· καὶ τῆς τῶν χειρῶν ἰσχύος ἔργα, τάδε τὰ μεγάλα καὶ ἐναργῆ δείγματα· ἀλλὰ καὶ τὰ πάλαι σεσαθρωμένα καὶ παρειμένα γόνατα, τὰς οἰκείας ἀπολαβόντα βάσεις, τὴν ὁδὸν τῆς θεογνωσίας εὐθυποροῦντα βαδίζει, ἐπὶ τὴν οἰκείαν ποίμνην τοῦ παναγάθου ποιμένος σπεύδοντα. εἰ δὲ καὶ ταῖς τῶν τυράννων ἀπειλαῖς τὰς ψυχάς τινες ἀπενάρκησαν, οὐδὲ τούτους ὁ Σωτήριος ἀθεραπεύτους παρορᾷ λόγος· εὖ μάλα δὲ καὶ αὐτοὺς ἰώμενος, εἰς τὴν τοῦ θείου παράκλησιν παρορμᾷ λέγων. παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. τούτων δεῖν ἀπολαῦσαι τὴν διὰ Θεὸν γενομένην ἔρημον, τοῦ λόγου προαγορεύοντος ἐπακούσας ὀξείᾳ διανοίας ἀκοῇ ὅδε ὁ νέος ἡμῶν καὶ καλὸς Ζοροβάβελ, μετὰ τὴν πικρὰν ἐκείνην αἰχμαλωσίαν, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. οὐ παριδὼν τὸ πτῶμα νεκρόν, πρώτιστα πάντων παρακλήσεσι καὶ λιταῖς, ἵλεων τὸν πατέρα μετὰ τῆς κοινῆς ὑμῶν ἀπαν-

A olim verbis tenus prædicta, factis Voluminibus inserta sunt. Nunc autem res ipsæ non simplici auditione, sed factis ipsis nobis exhibentur. Quippe hæc solitudo siticulosa; hæc vidua omnique præsidio destituta, cujus januas quasi in silva lignorum, securibus exciderunt in idipsum, in securi & ascia confringentes eam: cujus libros corrumpentes incenderunt igne Sanctuarium Dei: in terra profanaverunt tabernaculum nominis ejus: quam vindemiarunt omnes transeuntes per viam, destructis prius ejus sepibus; quam vastavit aper de silva, & singularis ferus depastus est, nunc postquam Christo visum est, per admirabilem ejus potentiam instar lilii effloruit. Nam & tunc ejusdem nutu ac voluntate, tanquam parentis cujusdam filiorum curam gerentis, castigabatur. Quem enim diligit Dominus castigat, verberatque omnem filium quem recipit. Postquam verò moderatè & quantum oportuit castigata est, rursus exultare cælitus præcipitur, & tanquam lilium effloreścit, cunctósque mortales divini odoris suavitate perfundit. Quoniam, inquit, erupit aqua in solitudine; fons videlicet quo divinitus in salutari lavacro regenerati sumus. Et quæ paulò ante vasta solitudo erat, nunc mutata est in paludes; & in terram siticulosam scaturivit fons aquæ vivæ. Roboratæ sunt profectò manus quæ prius erant languidæ: & hæc quæ cernitis opera, roboris manuum magna & perspicua argumenta sunt. Quin & genua illa quæ jamdudum debilitata erant ac dissoluta, nunc recuperatâ gressuum firmitate, rectam divinæ cognitionis semitam ingrediuntur, & ad proprium optimi Pastoris gregem properant. Quod si qui forte tyrannorum minis perterrefacti, animis obtorpuerunt, ne hos quidem salutaris Dei sermo curationis expertes relinquit: sed benignè eos remediis fovens, ad percipiendam Dei consolationem excitat his verbis: Consolamini vos pusillanimes: confortamini, nolite timere. Cùm igitur novus hic noster & egregius Zorobabel, solertissimo mentis acumine intellexisset fore, ut illa quæ propter Deum deserta fuerat, supradictis bonis brevi frueretur, quemadmodum divinus sermo prædixerat: post acerbam illam captivitatem, & post abominationem desolationis, cadaver hoc minimè neglexit. Sed cùm ante omnia Deum Patrem precibus

Psal. 79. Hebr. 12. Esa. 35.

B C D

ac supplicationibus placasset, conspirantibus omnium vestrûm votis atque sententiis; cúmque eum qui solus mortuos ad vitam revocat, auxiliatorem sibi atque adjutorem adscivisset, Ecclesiam hanc prolapsam excitavit, cùm illam prius omni labe purgasset, & medicamentis salubribus curavisset. Jam verò eam veste circumdedit, non illa vetere, sed quam rursus ex divinis oraculis didicerat, in quibus disertè prædictum est: Et erit posterior gloria domus hujus longè supra priorem. Itaq; multò ampliorem locum metatus, exteriorem quidem ambitum muro undique communivit, qui totius operis tutissimum esset propugnaculum. Magnum deinde atque excelsum vestibulum ad ipsos Solis orientis radios extendit; iis qui à sacro loci ambitu longiùs remoti sunt, conspectum quendam eorum, quę intùs reconduntur, abundè exhibens, & oculos eorum qui à fide nostra alieni sunt, ad conspicienda limina quodammodo invitans; ne quisquam fortè prętercurrat, qui non compungatur animo, tùm ex memoria præteritæ solitudinis, tùm ex stupendo præsentis operis miraculo. Hoc enim modo compunctos, attrahi & ad ingrediendum allici posse aspectu ipso speravit. Ceterùm ubi portas ingressus sis, non statim impuris & illotis pedibus in Sacrarium introire permisit. Sed inter templum ac vestibulum maximo intervallo relicto, hoc spatium in quadrati speciem circumseptum quatuor obliquis porticibus circumquaque exornavit, quæ columnis undique attolluntur. Intercolumnia porrò ipsa septis è ligno reticulatis, in mediocrem & congruam altitudinem elatis circumclusit. Medium autem spatium apertum & patens reliquit, ut & cæli aspectum præberet, & aërem splendidum Solisque radiis collustratum præstaret. Hic sacrarum expiationum signa posuit; fontes scilicet ex adverso Ecclesiæ structos, qui interiùs sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministrarent. Atque hoc primum intrantium diversorium est; cunctis quidem ornatum ac nitorem concilians; iis verò qui institutione adhuc opus habent, congruentem præbens mansionem. Jam verò hoc spectaculum prætervectus, pluribus aliis interioribus vestibulis aditus ad templum patentes effecit; rursus ad ipsos Solis

A τῶν ὁμοφροσύνης καταστησάμενος, καὶ τὸν μόνον νεκρῶν ζωοποιὸν σύμμαχον παραλαβὼν καὶ συνεργὸν, τὴν πεσοῦσαν ἐξήγειρε, προαποκαθάρας καὶ προθεραπεύσας τῶν κακῶν· καὶ στολὴν οὐ τὴν ἐξ ἀρχαίου παλαιὰν αὐτῇ περιτέθεικεν, ἀλλ' ὁποίαν αὖθις παρὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐξεπαιδεύετο, σαφῶς ὧδε λεγόντων. καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη, ὑπὲρ τὴν προτέραν. ταύτην δ' οὖν πολὺ μείζονα τὸν χῶρον ἅπαντα περιλαβὼν, τὸν μὲν ἔξωθεν
B ὠχυροῦτο περίβολον τῷ τοῦ παντὸς περιτειχίσματι, ὡς ἂν ἀσφαλέστατον εἴη τοῦ παντὸς ἕρκος· πρόπυλον δὲ μέγα καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένον πρὸς αὐτὰς ἀνίσχοντος ἡλίου ἀκτῖνας ἀναπετάσας, ἤδη καὶ τοῖς μακρὰν περιβόλων ἔξω ἱερῶν ἑστῶσι, τῆς τῶν ἔνδον παρέσχεν ἀφθονίαν θέας. μονονουχὶ καὶ τῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς πρώτας εἰσόδους ἐπιστρέφων τὰς ὄψεις, ὡς ἂν μὴ παρατρέχῃ τις, ὅτι μὴ τὴν ψυχὴν καταυγεὶς πρότερον μνήμῃ τῆς τε πρὶν ἐρημίας, καὶ τῆς νῦν παραδόξου θαυματουργίας. ὑφ' ἧς τάχα καὶ ἑλκυσθήσεσθαι κατανυ-
C γέντα, καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς ὄψεως ἐπὶ τὴν εἴσοδον προτραπήσεσθαι ἤλπισεν. εἴσω δὲ παρελθόντι πυλῶν, οὐκ εὐθὺς ἐφῆκεν ἀνάγνοις καὶ ἀνίπτοις ποσὶ τῶν ἔνδον ἐπιβαίνειν ἁγίων· διαλαβὼν δὲ πλεῖστον ὅτι τὸ μεταξὺ τοῦ τε νεὼ καὶ τῶν πρώτων εἰσόδων, τέτταρσι μὲν πέριξ ἐγκαρσίοις κατεκόσμησε στοαῖς. εἰς τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν τόπον, κίοσιν πανταχόθεν ἐπαιρομέναις· ὧν τὰ μέσα διαφράγμασι τοῖς ἀπὸ ξύλου δικτυωτοῖς ἐς τὸ σύμμετρον ἥκουσι μήκους περικλείσας, μέσον αἴθριον
D ἠφίει εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ κάτοψιν, λαμπρὸν καὶ ταῖς τοῦ φωτὸς ἀκτῖσιν ἀνειμένον ἀέρα παρέχον. ἱερῶν δ' ἐνταῦθα καθαρσίων ἐτίθει σύμβολα. κρήνας ἀντικρὺς πρόσωπον ἐπισκευάζων τοῦ νεὼ, πολλῷ τῷ χεύματι τοῦ νάματος, τοῖς περιβόλων ἱερῶν ἐπὶ τὰ ἔσω προϊοῦσι τὴν ἀπόρρυψιν παρεχομένας. καὶ πρώτη μὲν εἰσιόντων αὕτη διατριβὴ, κόσμον ὁμοῦ καὶ ἀγλαΐαν τῷ παντὶ, τοῖς τε τῶν πρώτων εἰσαγωγῶν ἔτι δεομένοις, κατάλληλον τὴν μονὴν παρεχομένη. ἀλλὰ γὰρ καὶ τὴν τούτων θέαν παραμειψάμενος, πλείοσιν ἔτι μᾶλλον τοῖς ἐνδοτάτω προπύλοις τὰς ἐπὶ τὸν νεὼν παρόδους ἀναπεπταμένας ἐποίει.

ὑπὸ μὲν ταῖς ἡλίου βολαῖς αὖθις τρεῖς πύλας ὑφ᾽ ἓν καταθεὶς πλευρὸν· ὧν τὸ πολὺ τὰς παρ᾽ ἑκάτερα μεγέθει τε καὶ πλάτει πλεονεκτεῖν τῇ μέσῃ χαρισάμενος, παραπήγμασί τε χαλκοῦ σιδηροδέτοις καὶ ποικίλμασιν ἀναγλύφοις διαφερόντως αὐτὴν φαιδρύνας. ὡς ἂν βασιλίδι, ταύτῃ τοὺς δορυφόρους ὑπέζευξε. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ταῖς παρ᾽ ἑκάτερα τοῦ παντὸς νεὼ στοαῖς, τὸν τῶν προπύλων ἀριθμὸν διατάξας, ἄνωθεν ἐπὶ ταύταις ἄλλῳ πλείονι φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον εἰσβολὰς ἐπενόει, ταῖς ἀπὸ ξύλου λεπτουργίαις καὶ τὸν περὶ αὐτὰς κόσμον καταποικίλλων. τὸν δὲ βασίλειον οἶκον πλουσιωτέραις ἤδη καὶ δαψιλέσι ταῖς ὕλαις ὠχύρου, ἀφθόνῳ φιλοτιμίᾳ τῶν ἀναλωμάτων χρώμενος. ἔνθα μοι δοκῶ περιττὸν εἶναι τοῦ δομήματος μήκη τε καὶ πλάτη καταγράφειν. τὰ φαιδρὰ ταῦτα κάλλη, καὶ τὰ λόγου κρείττονα μεγέθη. τήν τε τῶν ἔργων ἀποστίλβουσαν ὄψιν τῷ λόγῳ διεξιόντι. ὕψη τε τὰ οὐρανομήκη. καὶ τὰς τούτων ὑπερκειμένας πολυτελεῖς τοῦ Λιβάνου Κέδρους. ὧν οὐδὲ τὸ θεῖον λόγιον τὴν μνήμην ἀπεσιώπησεν. εὐφρανθήσεται φάσκον τὰ ξύλα τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ Κέδροι τοῦ Λιβάνου ἃς ἐφύτευσε. τί με δεῖ νῦν τῆς πανσόφου καὶ ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως, καὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἐφ᾽ ἑκάστου μέρους ὑπερβολῆς ἀκριβολογεῖσθαι τὴν ὑφήγησιν, ὅτε τῆς ὄψεως τὴν διὰ τῶν ὤτων ἀποκλείει μάθησιν ἡ μαρτυρία. ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὸν νεὼν ἐπιτελέσας, θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν, καὶ προσέτι βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθ᾽ ὅλου κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας. ἐφ᾽ ἅπασί τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεὶς, αὖθις καὶ τάδε ὡς ἂν εἴη τοῖς πολλοῖς ἄβατα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις, εἰς ἄκρον ἐντέχνου λεπτουργίας ἐξησκημένοις, ὡς θαυμάσιον τοῖς ὁρῶσι παρέχειν τὴν θέαν. ἀλλ᾽ οὐδὲ τοὔδαφος ἄρα εἰς ἀμελὲς ἔκειτο αὐτῷ. καὶ τόδε γοῦν λίθῳ μαρμάρῳ εὖ μάλα κόσμῳ παντὶ λαμπρύνας, ἤδη λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ νεὼ μετῄει. ἐξέδρας καὶ οἴκους τοὺς παρ᾽ ἑκάτερα μεγίστους ἐπισκευάζων εὐτέχνως, ἐπὶ ταυτὸν εἰς πλευρὰ τῷ βασιλείῳ συνεζευγμένους, καὶ ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς ἡνωμένους· ἃ καὶ αὐτὰ τοῖς ἔτι καθάρσεως καὶ περιρραντηρίων τῶν διὰ

A orientis radios tribus ordine januis in uno eodemq; latere constructis. Quarum mediam duabus aliis utrimque positis & altitudine & latitudine plurimùm præstare voluit, eandémque æreis tabulis ferro vinctis, & sculpturis variis præcipuè decoravit; ei tanquam Reginæ satellites alias adjungens. Ad eundem modum cùm porticibus ad utrumque templi latus fabricatis parem vestibulorum numerum disposuisset, diversos aditus quibus copiosum lumen supernè in ædem infunderetur, suprà ipsas porticus excogitavit, easque fe-
B nestras variis è ligno sculpturis minutissimi operis ornavit. Ipsam verò ædem regiam opulentioribus magisque pretiosis speciebus instruxit, prolixâ sumptuum magnificentiâ ad hoc usus. Hic jam mihi superfluum videtur ædis ipsius longitudinem ac latitudinem describere, & hunc splendidissimum decorem, atque inexplicabilem magnitudinem; radiantem operum speciem ac splendorem; fastigia ad cælum usque tendentia; & supra hæc eminentes Libani pretiosissimas Cedros oratione prosequi, quarum mentionem ne divina quidem oracula prætermiserunt, in quibus dicitur:
C Lætabuntur ligna Domini, & Cedri *Psal. 103.*
Libani quas plantavit. Quid jam attinet de solerti & ingeniosa totius fabricæ dispositione, ac de excellenti singularum partium pulchritudine accuratiùs disserere, præsertim cùm oculorum testimonium omnem quæ auribus percipi potest notitiam excludat. Porrò cùm templum in hunc modum absolvisset, thronísque altissimis in honorem præsidentium, ac præterea subselliis per universum templum ordine dispositis exornasset; postremò Sanctum Sanctorum, altare videlicet in medio constituit. Utque hæc sacraria multitudini inaccessa essent, ea rursus ligneis cancellis munivit, minutissimo
D opere ad summum artis fastigium elaboratis, adeò ut admirabile intuentibus spectaculum exhibeant. Quinetiam ne ipsum quidem solum negligendum putavit. Quod cùm mirum in modum marmore exornasset, inde ad ea quæ extra templum posita sunt conversus, exhedras & oëcos amplissimos utrimque summa cum peritia fabricavit, qui sibi invicem ad latera ipsius basilicæ conjunguntur, portísque quibus in medium templum intratur, connexi sunt. quas quidem ædes in gra-

tiam eorum qui expiatione & purgatione per aquam & Spiritum Sanctum opus habent, Salomon noster verè pacificus templi hujus conditor exstruxit. Adeo ut cælestis illa prædictio cujus supra memini, non amplius nudis in verbis subsistat, sed opere ipso impleta cernatur. Facta est enim nunc reverà gloria domus hujus posterior supra priorem. Nam cum Pastor ejus ac Dominus, pro salute illius semel mortem perpessus, post passionem corpus quod ipsius gratiâ sordidum induerat, in splendidum & gloriosum transmutasset, & carnem jam tabescentem ex corruptione ad immortalitatem traduxisset, consentaneum erat ut hæc quoque Servatoris dispensationibus similiter frueretur. Quippe quæ multò potioribus ab ipso promissis acceptis, longè majorem regenerationis gloriam in corporis incorruptibilis resurrectione, cum cælestibus Angelorum choris, in ipsa Dei regia ultrà cælos posita, unà cum ipso omnium beneficiorum Auctore ac Servatore Jesu Christo in perpetuum deinceps percipere desiderat. Interim tamen in præsenti sæculo hæc olim vidua ac deserta, hisce per Dei gratiam ornata floribus, facta est reverà ut lilium, quemadmodum Propheta dixit. Qualiter verò sponsali veste induta, coronâque decoris redimita, ab Esaïa

Esa. 61. saltare doceatur, & faustis vocibus Deo gratias cum veneratione canere, ipsius verbis audiamus: Exultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, & tunicâ lætitiæ circumdedit me. Quasi sponso coronam circumposuit mihi, & quasi sponsam ornavit me muliebri mundo. Et sicut terra quæ auget florem suum, & sicut hortus germinat semina sua; sic Dominus germinabit justitiam & exultationem coram universis gentibus. Et hæc quidem canens illa tripudiat. Quibus autem verbis sponsus, cælestis, ipse scilicet Jesus Christus qui est Verbum Patris, illi vicissim respondeat, audi Do-

Esa. 54. minum dicentem. Noli timere eo quod ignominia affecta fueris: nec reverearis eo quod opprobria passa sis. Quoniam perpetuæ ignominiæ oblivisceris, & probri viduitatis tuæ non recordaberis. non ut mulierem derelictam & pusillanimem vocavit te Dominus, neque ut mulierem ab adolescentia odio habitam. Dixit Deus tuus: modico tempore dereliqui te: &

A ὕδατος καὶ ἁγίου πνεύματος [illegible] ὁ εἰρηνικώτατος ἡμῶν Σολομὼν ὁ τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ δειμάμενος ἀπειργάζετο. ὡς μηκέτι λόγον, ἀλλ᾽ ἔργον γεγονέναι τὴν ἄνω λεχθεῖσαν [illegible] φητείαν. γέγονε γὰρ καὶ νῦν ὡς ἀληθῶς [illegible] ξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν [illegible] ραν. ἔδει γὰρ καὶ ἀκόλουθον ἦν, τοῦ ποιμένος αὐτῆς καὶ δεσπότου ἅπαξ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς [illegible] νατον καταδεξαμένου, καὶ μετὰ τὸ πάθος [illegible] χάριν αὐτῆς ῥυπῶν ἐνεδύσατο σῶμα, εἰς [illegible] λαμπρὸν καὶ ἔνδοξον μεταβεβληκότος, [illegible] τε σάρκα τὴν λυθεῖσαν, ἐκ φθορᾶς [illegible] θαρσίαν ἀγαγόντος, καὶ τήνδε ὁμοίως [illegible]

B Σωτῆρος οἰκονομιῶν ἐπαύρασθαι, ὅτι δὴ [illegible] των πολὺ κρείττονα λαβοῦσα παρ᾽ αὐτοῦ [illegible] ἐπαγγελίαν, τὴν πολὺ μείζονα δόξαν [illegible] λιγγενεσίας, ἐν ἀφθάρτου σώματος [illegible] σει, μετὰ φωτὸς ἀγγέλων χορείας, ἐν τοῖς [illegible] νῶν ἐπέκεινα τοῦ Θεοῦ βασιλείοις, σὺν [illegible] Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πανευεργέτῃ καὶ σωτῆρι [illegible] κῶς ἐπὶ τοὺς ἑξῆς αἰῶνας ἀπολαβεῖν [illegible] ἀλλὰ γὰρ τέως ἐπὶ τοῦ παρόντος, τούτοις [illegible]

C χήρα καὶ ἔρημος, Θεοῦ χάριτι περιβληθεῖσα τοῖς ἄνθεσι, γέγονεν ἀληθῶς ὡς κρίνον [illegible] ἡ προφητεία. καὶ τὴν νυμφικὴν ἀναλαβοῦσα στολήν, τόν τε τῆς εὐπρεπείας περιθεμένη στέφανον, οἷα χορεύειν διὰ Ἡσαΐου παιδεύεται, [illegible] χαριστήρια τῷ βασιλεῖ Θεῷ φωναῖς εὐφήμοις γεραίρουσα, αὐτῆς λεγούσης ἐπακούσωμεν. Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχή μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης. περιέθηκέ μοι ὡς νυμφίῳ μίτραν. καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ. καὶ ὡς γῆν αὔξουσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς καὶ [illegible]

D πος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατελεῖ, οὕτω Κύριος ἀνέτειλε δικαιοσύνην καὶ ἀγαλλίαμα [illegible] πιον πάντων τῶν ἐθνῶν. τούτοις μὲν οὖν αὕτη χορεύει· οἵοις δὲ καὶ ὁ νυμφίος λόγος ὁ [illegible] νιος αὐτὸς Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτὴν ἀμείβεται, [illegible] κουε λέγοντος τοῦ Κυρίου· μὴ φοβοῦ ὅτι κατῃσχύνθης. μὴ δὲ ἐντραπῇς ὅτι [illegible] ὅτι αἰσχύνην αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ [illegible] τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθῇς [illegible] γυναῖκα ἐγκαταλελειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον κέκληκέ σε Κύριος. [illegible] γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισημένην. [illegible] Θεός σου. χρόνον μικρὸν ἐγκατέλιπόν σε. καὶ [illegible]

μεγάλῳ ἐλεήσω σε· ἐν θυμῷ μικρῷ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπὸ σοῦ, καὶ ἐν ἐλέῳ αἰωνίῳ ἐλεήσω σε, εἶπεν ὁ ῥυσάμενός σε Κύριος. ἐξεγείρου ἐξεγείρου ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· ποτήριον γὰρ τῆς πτώσεως τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ μου. ἐξέπιες καὶ ἐξεκένωσας. καὶ οὐκ ἦν ὁ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου, ὧν ἔτεκες. καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβανόμενος τῆς χειρός σου. ἰδοὺ εἴληφα ἐκ τῆς χειρός σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ οὐ προσθήσεις ἔτι πιεῖν αὐτό· καὶ δώσω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε καὶ ταπεινωσάντων σε. ἐξεγείρου ἐξεγείρου. ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν, ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου. ἐκτίναξαι τὸν χοῦν καὶ ἀνάστηθι. κάθισον· ἔκλυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου· ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ ἴδε συνηγμένα τὰ τέκνα σου· ἰδοὺ συνήχθησαν καὶ ἦλθον πρός σε. ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος. ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ, καὶ περιθήσῃ αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφη· ὅτι τὰ ἔρημά σου καὶ τὰ διεφθαρμένα καὶ τὰ καταπεπτωκότα, νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κατοικούντων σε· καὶ μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπίνοντές σε. ἐροῦσι γὰρ εἰς τὰ ὦτά σου οἱ υἱοί σου οὓς ἀπολώλεκας. στενός μοι ὁ τόπος. ποίησόν μοι τόπον ἵνα κατοικήσω· καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τίς ἐγέννησέ μοι τούτους; ἐγὼ δὲ ἄτεκνος καὶ χήρα· τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέ μοι; ἐγὼ δὲ κατελείφθην μόνη. οὗτοι δέ μοι ποῦ ἦσαν; ταῦτα Ἡσαΐας προεθέσπισε. ταῦτα πρόπαλαι περὶ ἡμῶν ἐν ἱεραῖς βίβλοις καταβέβλητο· ἐχρῆν δέ που τούτων τὴν ἀψεύδειαν ἤδη ποτὲ ἔργοις παραλαβεῖν· ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα τοῦ νυμφίου λόγου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην τὴν ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπιφωνοῦντος, εἰκότως ὁ νυμφοστόλος ὅδε, αὐτὴν τὴν ἔρημον, τὴν πτῶμα κειμένην. τὴν παρὰ ἀνθρώποις ἀνέλπιδα. ταῖς κοιναῖς ἁπάντων ὑμῶν εὐχαῖς, χεῖρας τὰς ὑμῶν αὐτῶν ὀρέξας, ἐξήγειρε καὶ ἐξανέστησε. Θεοῦ τοῦ παμβασιλέως νεύματι, καὶ τῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως ἐπιφανείᾳ. τοιαύτην τε ἀναστήσας κατεστήσατο, οἵαν ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν χρησμῶν καταγραφῆς ἐδιδάσκετο. θαῦμα μὲν οὖν μέγιστον τοῦτο καὶ πέρα πάσης ἐκπλήξεως. μάλιστα τοῖς ἐπὶ μόνῃ τῇ τῶν ἔξωθεν φαντασίᾳ τὸν νοῦν προσανέχουσι· θαυμάτων δὲ θαυμασιώτερα, τά τε ἀρχέτυπα, καὶ

A in misericordia magna miserebor tui. In ira levi averti faciem meam abs te; & in misericordia æterna miserebor tui: dixit Redemptor Dominus. Exurge exurge, quæ bibisti de manu *Esa. 51.* Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinæ, poculum furoris mei ebibisti atque exhausisti: & non erat qui consolaretur te in omnibus filiis tuis quos genuisti: nec erat qui apprehenderet manum tuam. Ecce tuli de manu tua calicem ruinæ, poculum furoris mei. Nec adjicies ultrà ut bibas illum: Et dabo illum in manus eorum qui te injuria affecerunt ac de- B presserunt. Exurge exurge, indue for- *Esa. 52.* titudinem, indue gloriam tuam. Excute pulverem & surge. Sede, solve vinculum colli tui. Attolle circum- *Esa. 49.* quaque oculos tuos, & vide congregatos filios tuos. Ecce congregati sunt & venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circumdabis tibi eos quasi ornatum sponsa. Quia deserta tua & quæ corrupta erant ac prolapsa, nunc angusta erunt incolis tuis; & longè fient abs te qui devorabant te. Dicent enim in aures tuas filii tui quos perdidisti: angustus est mihi locus; facito mihi locum ut inhabitem. C Et dices in corde tuo: Quis istos genuit mihi? Ego orba & vidua. Hos autem quis educavit mihi? Ego derelicta sum sola: Hi verò ubinam erant mihi? Hæc Esaias vaticinatus est: hæc in sacris voluminibus de nobis multò ante perscripta erant. Ceterùm oportebat ut horum verborum veritatem rebus ipsis completam tandem acciperemus. Quoniam igitur sponsus Verbum Dei hæc sponsæ suæ, sacrosanctæ scilicet Ecclesiæ, prolocutus fuerat, rectè atque ordine noster iste sponsæ vestitor, hanc desertam & va- D cuam, & tanquam cadaver humi jacentem, omnique humana spe destitutam, communibus omnium vestrûm precibus, manus ei vestras porrigens, Dei summi omnium Regis nutu, & præsenti Jesu Christi potentia erexit atque excitavit. Excitatam verò ad eum modum constituit ac disposuit, quem ex sacrorum oraculorum descriptione didicerat. Est quidem hoc opus miraculum, & omni admiratione majus, iis præsertim qui ad solam rerum exteriorum speciem attendunt. Omnibus verò miraculis mira-

biliora sunt archetypa, & primitivæ eorum imagines, spiritalia Deóque digna exemplaria: instaurationes divini illius & rationalis in animabus nostris ædificii. Quod quidem ædificium cùm ipse Dei Filius ad imaginem suam condidisset, atque in omnibus Dei similitudinem præferre voluisset, incorruptibilem ei naturam & incorpoream atque ab omni terrena materia segregatam largitus, rationalem quoque substantiam & prorsus intellectualem ei tribuens; posteaquam semel ex nihilo primùm eam creavit, sponsam sanctam & sacrum templum sibi ac Patri suo constituit. Idque ipsemet disertè fatetur
Levit. 16. his verbis: Inhabitabo in illis & inambulabo; & ero illorum Deus, & ipsi erunt populus meus. Ac talis quidem est anima perfecta atque purgata, quæ ab initio sic condita fuit, ut cælestis sponsi imaginem gestaret. Sed postquam per invidiam & æmulationem nequissimi dæmonis, passiones ac vitia sua sponte sectari & adamare cœpit; Deo mox ab illa se subducente, tanquam patrono destituta, captu facilis, & insidiis eorum qui jampridem ipsius gloriæ invidebant remansit obnoxia. Hostium itaque invisibilium & spiritalium adversariorum testudinibus & machinis subversa, adeò immani ruina concidit, ut nullus in ea virtutum lapis alteri cohærens lapidi remanserit: sed tota penitus prostrata, Deique notionibus à natura insitis spoliata, quasi mortua humi jacuerit. Collapsam porrò illam, quæ ad imaginem Dei condita fuerat, vastavit non aper ille de silva, qualem oculis cernimus, sed exitiosus quidam dæmon, & feræ bestiæ quæ sola intelligentia comprehenduntur. Quæ cùm eam pravis affectibus tanquam ardentibus malitiæ suæ telis inflammassent, incenderunt igne verè divinum sanctuarium Dei; & in terra profanaverunt tabernaculum nominis ejus. Posthæc aggestâ humo plurimâ eam obruentes, omnem prorsus spem salutis illi ademerunt. Verùm divinum & salutare Verbum curam illius gerens, postquam debitas scelerum pœnas eam persolvisse sensit, optimi Patris clementiæ obsecundans, denuò eam restituit. Ac primùm quidem cùm summorum orbis Romani Imperatorum animos sibi adjunxisset, universum orbem terrarum omnibus impiis & exitiosis hominibus, ipsisque adeò

A τούτων τὰ πρωτότυπα νοητὰ καὶ θεοπρεπῆ παραδείγματα, τῆς ἐνθέου φημὶ καὶ λογικῆς ἐν ψυχαῖς οἰκοδομῆς ἀνανεώματα· ἣν αὐτὸς ὁ θεόπαις κατ' εἰκόνα τὴν αὐτὸς αὑτοῦ δημιουργήσας, πάντῃ τε καὶ κατὰ πάντα τὸ θεοείκελον δεδωρημένος. ἄφθαρτον φύσιν, ἀσώματον, λογικήν, πάσης γεώδους ὕλης ἀλλοτρίαν, αὐτονοερὰν οὐσίαν ἅπαξ τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι συστησάμενος, νύμφην ἁγίαν, καὶ νεὼν πανίερον, ἑαυτῷ τε καὶ τῷ πατρὶ κατειργάσατο. ὃ καὶ σαφῶς αὐτὸς ὁμολογῶν, ἐκφαίνει
B λέγων. ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω. καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός· καὶ τοιαύτη μὲν ἡ τελεία καὶ κεκαθαρμένη ψυχή, ἀρχῆθεν οὕτω γεγενημένη, οἷα τὸν οὐράνιον λόγον ἀγαλματοφορεῖν. ἀλλὰ γὰρ φθόνῳ καὶ ζήλῳ τοῦ φιλοπονήρου δαίμονος, φιλοπαθὴς καὶ φιλοπόνηρος ἐξ αὐτεξουσίου αἱρέσεως γενομένη, ὑπαναχωρήσαντος αὐτῆς τοῦ θείου, ὡς ἂν ἔρημος προστάτου, εὐάλωτος τε εἰς ἐπιβουλὴν εὐχερὴς τοῖς ἐκ μακροῦ διαφθονουμένοις ἀπελήλεγκται. ταῖς τε τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ νοητῶν πολεμίων ἑλεπόλεσι καὶ μηχα-
C ναῖς καταβληθεῖσα, πτῶμα ἐξαίσιον καταπέπτωκεν. εἰς ὅσον οὐδ' ἐπὶ λίθῳ λίθον τῆς ἀρετῆς ἑστῶτα ἐν αὐτῇ διαμεῖναι. ὅλην δὲ δι' ὅλου χαμαὶ κεῖσθαι νεκράν, τῶν περὶ Θεοῦ φυσικῶν ἐννοιῶν πάμπαν ἀπεστερημένην. πεπτωκυῖαν δὴ ταύτην ἐκείνην τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ κατασκευασθεῖσαν, ἐλυμήνατο οὐχ ὗς ἐστὶν ὁ ἐκ δρυμοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν ὁρατοῦ, ἀλλά τις φθοροποιὸς δαίμων, καὶ θῆρες ἄγριοι νοητοί· οἳ καὶ τοῖς πάθεσιν οἷα πεπυρακτωμένοις τῆς σφῶν κακίας βέλεσιν αὐτὴν ἐξυφάψαντες, ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ θεῖον ὄντως ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν γῆν τε ἐβεβήλωσαν τὸ
D σκήνωμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. εἶτα πολλῷ τῷ προσχώματι τὴν ἀθλίαν κατορύξαντες, εἰς ἀνέλπιστον πάσης περιέτρεψαν σωτηρίας. ἀλλ' ὅγε κηδεμὼν αὐτῆς λόγος, ὁ θεοφεγγὴς καὶ σωτήριος, τὴν κατ' ἀξίαν δίκην τῶν ἁμαρτημάτων ὑποσχοῦσαν, αὖθις ἐξυπαρχῆς ἀνελάμβανε, πατρὸς παναγάθου φιλανθρωπίᾳ πειθόμενος. αὐτὰς δὴ οὖν πρώτας τὰς τῶν ἀνωτάτω βασιλευόντων ψυχὰς προσελόμενος, τῶν μὲν δυσσεβῶν καὶ ὀλεθρίων πάντων, αὐτῶν τε τῶν

δεινῶν

δεινῶν καὶ θεομισῶν τυράννων, τὴν οἰκουμένην ἅπασαν δι' αὐτῶν τῶν θεοφιλεστάτων ἐκαθήρατο· εἶτα δὲ τοὺς αὐτοῦ γνωρίμους ἄνδρας, τοὺς πάλαι διὰ βίου ἱερωμένους αὐτῷ, κρύβδην γε μὴν ὡς ἐν κακῶν χειμῶνι πρὸς τῆς αὐτοῦ σκέπης καλυπτομένους. εἰς φανερὸν ἀγαγών, καὶ ταῖς τοῦ πνεύματος μεγαλοδωρεαῖς ἐπαξίως τιμήσας. αὖθις καὶ διὰ τούτων τὰς μικρῷ πρόσθεν ἐρρυπωμένας ψυχάς, ὕλης τε παντοίας καὶ χώματος τῶν ἀσεβῶν ἐπιταγμάτων συμπεφορημένας, ὄρυξι καὶ δικέλλαις ταῖς πληκτικαῖς τῶν μαθημάτων διδασκαλίαις, ἐξεκάθηρέ τε καὶ ἀπέσμηξε. λαμπρόν τε καὶ διαυγῆ τῆς πάντων ὑμῶν διανοίας τὸν χῶρον ἀπειργασμένος, ἐνταῦθα λοιπὸν τῷ πανσόφῳ καὶ θεοφιλεῖ τῷδε παραδέδωκεν ἡγεμόνι· ὃς τά τε ἄλλα κριτικὸς καὶ ἐπιλογιστικὸς τυγχάνων, τὴν τῶν αὐτῷ κεκληρωμένων ψυχῶν εὖ διαγινώσκων καὶ φιλοκρινῶν διάνοιαν, ἐκ πρώτης ὡς εἰπεῖν ἡμέρας οἰκοδομῶν, οὔπω καὶ εἰς δεῦρο πέπαυται. τοτὲ μὲν διαυγῆ τὸν χρυσόν, τοτὲ δὲ δόκιμον καὶ καθαρὸν τὸ ἀργύριον. καὶ τοὺς τιμίους καὶ πολυτελεῖς λίθους ἐν πᾶσιν ὑμῖν ἁρμόττων· ὡς ἱερὰν αὖθις καὶ μυστικὴν ἔργοις τοῖς εἰς ὑμᾶς ἀποπληρῶν προφητείαν, δι' ἧς εἴρηται. ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου. καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον. καὶ τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν. καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου. καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς· καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου. καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ. δικαιοσύνῃ δῆτα οἰκοδομῶν, κατ' ἀξίαν τοῦ παντὸς λαοῦ διῄρει τὰς δυνάμεις· οἷς μὲν τὸν ἔξωθεν αὐτὸ μόνον περιφράττων περίβολον· τὴν ἀπλανῆ πίστιν περιτειχίσας. πολὺς δὲ ὁ τοιοῦτος καὶ μέγας λεώς, οὐδὲν κρεῖττον φέρειν οἰκοδόμημα διαρκῶν· οἷς δὲ τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον ἐπιτρέπων εἰσόδους. θυραυλεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας κατατάττων, οὐκ ἀπεικότως τοῦ νεὼ πρόπυλα νενομισμένους. ἄλλους δὲ πρώτοις τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλὴν ἐκ τετραγώνου κίοσιν ὑπεστήριζε. ταῖς πρώταις τῶν τεττάρων Εὐαγγελίων τοῦ γράμματος προσβολαῖς ἐμβιβάζων· τοὺς δ' ἤδη ἀμφὶ τὸν βασίλειον οἶκον προσβολαῖς ἑκατέρωθεν παραζεύγνυσιν, ἔτι μὲν κατηχουμένους, καὶ ἐν αὔξῃ καὶ προκοπῇ καθεστῶτας. οὐ μὴν πόρρω που καὶ μακρὰν

A crudelibus Deóque invisis tyrannis, eorum quos dixi, Deo carissimorum Principum operâ repurgavit. Deinde viros probè sibi cognitos, & jampridem perpetuo sacerdotio sibi consecratos, qui tamen occultè, utpote sæviente persecutionum procella, ab ipso protegebantur, in lucem produxit, & sancti Spiritus magnificentissimis donis, ut decebat, ornavit; pérque hos animas paulò ante inquinatas, omnique colluvie & impiarum jussionum acervis adobrutas, rursus objurgatoriis divinorum præceptorum prædicationibus tanquam sarculis & ligo- B nibus purgavit atque abstersit. Cúmque mentium vestrarum locum purum ac nitidum reddidisset, huic sapientissimo posthæc Deíque amantissimo Præsidi eum tradidit. Qui cùm in aliis rebus singulari judicio & ratiocinandi solertia præditus, tum in animarum quarum curam sortitus est, cogitationibus dignoscendis ac discernendis perspicacissimus, ab initio ferè ad hunc usq; diem ædificare non destitit: nunc autem splēdidissimum, nunc purum ac probum argentum, nunc pretiosissimos lapides in uno quoque vestrûm coagmentans; ut suis erga vos operibus sacram denuò & arcanam prædictionem adimpleat, quæ sic habet: Ecce ego præparo tibi Carbunculum lapidem tuum, & fundamen- C ta tua Sapphirum, & propugnacula tua Jaspidem, & portas tuas lapides Crystalli, & murum tuum lapides electos: & omnes filios tuos doctos à Deo, & in multa pace filios tuos; & in justitia ædificaberis. In justitia igitur ædificans, totius populi vires ac facultates congrua ratione distinxit: hos quidem exteriore duntaxat cingens muro, id est, firma fide. Cujus generis infinita est multitudo, quæ præstantiorem structuram ferre non potest. Illis verò aditus D in templum permittens; ad portas stare & intrantes deducere eos jubet: qui non absurdè templi vestibulis comparantur. Alios primis columnis quæ forinsecus circa atrium in quadranguli speciem dispositæ sunt suffulsit, intra primos literalis quatuor Evangeliorum sensus obices eos inducens. Jam verò nonnullos circa regiam ædem utrimque lateribus applicat, qui adhuc quidem Catechumeni sunt: & augmentum ac progressum faciunt, non tamen procul

Esa. 54.

absunt ab ipsa abditissimorum Dei mysteriorum inspectione qua fideles fruuntur. Ex horum numero eos quorum animæ immaculatæ sunt & divino lavacro instar auri purgatæ assumens: alios columnis quæ exterioribus illis longè præstantiores sunt, arcanis scilicet & intimis sacræ Scripturæ sententiis suffulcit. Alios verò fenestris ad lumen in ædes immittendum factis illustrat. Ac universum quidem templum uno maximo vestibulo, unius scilicet Dei summi omnium Regis adoratione exornavit. Christum verò & Spiritum sanctum utrimque ad latus paternæ auctoritatis, quasi secundum lumen præbet. Sed & in reliquis singillatim fidei nostræ sententiis, per totam basilicam copiosissimam ac præstantissimam veritatis lucem atque evidentiam ostendit. Præterea vivos & stabiles ac firmos animarum lapides undique seligens, amplam ac regiam domum ex omnibus construxit: splendoris ac luminis plenam tam intus quàm extra: quandoquidem non anima solùm illis ac mens, sed etiam corpus castitatis ac modestiæ florido ornatu resplendent. Insunt etiam in hoc templo throni, & subsellia scamnaque innumera: in cunctis scilicet animabus in quibus sancti Spiritus resident dona, cujusmodi olim visa sunt sacrosanctis Apostolis: quibus linguæ instar ignis divisæ, & singulis insidentes apparuerunt. Verùm in ipso quidem omnium Principe ac Præside, totus, ut verisimile est, insidet Christus. In iis verò qui secundum dignitatis locum obtinent, quatenus quisque dispertita virtutis Christi sanctique Spiritus dona capere potest. Subsellia quoque Angelorum sunt quorumdam animæ, quorum institutio & custodia illis demandata est. Augustum verò magnúmque & unicum altare quodnam aliud est, quàm summi omnium Sacerdotis purissima mens prorsusq; Sanctum Sanctorum. Cui dexter adsistens maximus ille omnium Pontifex, ipse scilicet Jesus unigenitus Dei Filius; suavissimum ab omnibus suffitum & incruenta ac spiritalia precum sacrificia, hilari vultu & supinis manibus suscipiens, cælesti Patri & universorum Deo transmittit: primus ipse eum adorans, solusq; congruentem paternæ Majestati honorem exhibens: deinde verò obsecrans, ut is propitius omnibus nobis ac benignus perpetuò esse velit. Hujus-

A τῆς τῶν ἐνδοτάτω θεοπτίας τῶν πιστῶν διεζευγμένους. ἐκ δὴ τούτων τὰς ἀκηράτους ψυχὰς θείῳ λουτρῷ χρυσοῦ δίκην ἀποσμηχθείσας παραλαβὼν, κἀνταῦθα τοὺς μὲν κίοσι τῶν ἐξωτάτω πολὺ κρείττοσιν, ἐκ τῶν ἐνδοτάτω μυστικῶν τῆς γραφῆς δογμάτων ὑποστηρίζει· τοῖς δὲ πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι καταυγάζει. προπύλῳ μὲν ἑνὶ μεγίστῳ τῆς τοῦ παμβασιλέως ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ δοξολογίας, τὸν πάντα νεὼν κατακοσμῶν. Χριστοῦ δὲ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος παρ' ἑκάτερα τῆς τοῦ πατρὸς αὐθεντίας, τὰς δευτέρας αὐ-
B γὰς τοῦ φωτὸς παρεχόμενος. τῶν τε λοιπῶν διὰ τοῦ παντὸς οἴκου ἄφθονον καὶ πολὺ διαφέρον τῆς καθέκαστον ἀληθείας τὸ σαφὲς καὶ φωτεινὸν ἐνδεικνύμενος· πάντη δὲ καὶ πανταχόθεν τοὺς ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους ἐγκρίνας, τὸν μέγαν καὶ βασιλικὸν ἐξ ἁπάντων οἶκον ἐπισκευάζεται, λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεω τά τε ἔνδοθεν καὶ τὰ ἐκτός. ὅτι μὴ ψυχῇ μόνον καὶ διανοίᾳ, καὶ τὸ σῶμα δὲ αὐτοῖς, ἁγνείας καὶ σωφροσύνης πολυανθεῖ κόσμῳ κατηγλάϊστο. ἔνεισι δ' ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ καὶ θρόνοι. βάθρα τε μυρία καὶ καθιστήρια. ἐν ὅσαις ψυχαῖς τὰ τοῦ θείου πνεύματος ἐφιζάνει δωρήματα. οἷα καὶ πάλαι ὤφθη τοῖς ἀμφὶ
C τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους, οἷς ἐφάνησαν διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός. ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. ἀλλ' ἐν μὲν τῷ πάντων ἄρχοντι, ἴσως αὐτὸς ὅλος ἐγκάθηται Χριστός· ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν, ἀναλόγως καθ' ὃν ἕκαστος χωρεῖ Χριστοῦ δυνάμεως καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῦ· βάθρα δ' ἂν εἶεν καὶ ἀγγέλων, καὶ αἱ τινῶν ψυχαί. τῶν εἰς παιδαγωγίαν καὶ φρουρὰν ἑκάστῳ παραδεδομένων. σεμνὸν δὲ καὶ μέγα καὶ μονογενὲς θυ-
D σιαστήριον, ποῖον ἂν εἴη ἢ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἱερέως τῆς ψυχῆς τὸ εἰλικρινὲς καὶ ἁγίων ἅγιον. ᾧ παρεστὼς ἐπὶ δεξιᾷ ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, τὸ παρὰ πάντων εὐῶδες θυμίαμα, καὶ τὰς δι' εὐχῶν ἀναίμους καὶ ἀΰλους θυσίας, φαιδρῷ τῷ βλέμματι καὶ ὑπτίαις ὑποδεχόμενος χερσί, τῷ κατ' οὐρανὸν Πατρὶ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων παραπέμπεται. πρῶτος αὐτὸς προσκυνῶν, καὶ μόνος τῷ πατρὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονέμων σέβας. εἶτα δὲ καὶ πᾶσιν ἡμῖν εὐμενῆ διαμένειν καὶ δεξιὸν εἰς ἀεὶ παραιτούμενος. τοιοῦτος·

ὁ μέγας νεώς, ὃν καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἥλιον οἰκουμένης, ὁ μέγας τῶν ὅλων δημιουργὸς λόγος συνεστήσατο, τὴν ἐπέκεινα οὐρανίων ἁψίδων πάλιν καὶ αὐτὸς νοερὰν ταύτην ἐπὶ γῆς εἰκόνα κατεργασάμενος. ὡς ἂν διὰ πάσης τῆς κτίσεως, τῶν τε ἐπὶ γῆς λογικῶν ζώων, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τιμῷτό τε καὶ σέβοιτο. τόν τε ὑπερουράνιον χῶρον καὶ τὰ ἐκεῖσε τῶν τῇδε παραδείγματα, τήν τε ἄνω λεγομένην Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιὼν ὄρος τὸ ἐπουράνιον. καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πόλιν τοῦ ζῶντος Θεοῦ, ἐν ᾗ μυριάδες ἀγγέλων πανηγύρεις καὶ ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς ταῖς ἀρρήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν θεολογίαις, τὸν σφῶν ποιητὴν καὶ παντηγεμόνα τῶν ὅλων γεραίρουσιν, οὔτις θνητὸς οἷός τε κατ' ἀξίαν ὑμνῆσαι. ὅτι δὴ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. ὧν ἤδη ἐν μέρει καταξιωθέντες ἄνδρες ἅμα παισὶ καὶ γυναιξί, μικροὶ καὶ μεγάλοι, πάντες ἀθρόως ἐν ἑνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ, μὴ διαλίπωμεν ἐξομολογούμενοι, καὶ τὸν τῶν τοσούτων ἡμῖν ἀγαθῶν παραίτιον ἀνευφημοῦντες. τὸν εὐιλατεύοντα πάσαις ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν. τὸν ἰώμενον πάσας τὰς νόσους ἡμῶν. τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν. τὸν στεφανοῦντα ἡμᾶς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. τὸν ἐμπιπλῶντα ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν. ὅτι οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν. ὅτι καθ' ὅσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν. καθὼς οἰκτείρει πατὴρ υἱοὺς αὐτοῦ, ᾠκτείρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν. ταῦτα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς ἑξῆς ἅπαντας χρόνους ταῖς μνήμαις ἀναζωπυροῦντες, ἅτε καὶ τῆς παρούσης πανηγύρεως καὶ τῆς φαιδρᾶς ταύτης καὶ λαμπροτάτης ἡμέρας τὸν αἴτιον καὶ πανηγυριάρχην, νύκτωρ καὶ μεθημέραν, διὰ πάσης ὥρας καὶ δι' ὅλης ὡς εἰπεῖν ἀναπνοῆς ἐν νῷ περιφορώμενοι, στέργοντες καὶ σέβοντες ψυχῆς ὅλῃ δυνάμει, καὶ νῦν ἀναστάντες, μεγάλῃ διαθέσεως φωνῇ καθικετεύσωμεν, ὡς ἂν ὑπὸ τὴν αὐτοῦ μάνδραν εἰς τέλος ἡμᾶς σκεπάζων διασῴζοιτο, τὴν παρ' αὐτοῦ βραβεύων ἄρραγῆ καὶ

A modi est magnum illud templum, quod per universum terrarum orbem magnus ille mundi Opifex Verbum Dei constituit; hancque intellectualem imaginem eorum quæ ultra ipsos cæli fornices posita sunt, ipse in terris denuò perfecit: ut ab omni creatura & ab animantibus ratione præditis, Pater ipsius debito honore cultúque afficeretur. Illam verò supercælestem regionem, & ea quæ illic sunt exemplaria horum quę hic cernimus: supernam illam Hierusalem, cælestem montem Sion, & ultra mundum positam civitatem Dei viven-

B tis, in qua innumerabiles Angelorum chori, & Ecclesia primogenitorum qui in albo cælestium civium descripti sunt, conditorem suum ac summum omniū ducem hymnis quibusdam inexplicabilibus quos nec intelligentia assequi possumus, venerantur: nullus mortalium pro dignitate celebrare suffecerit. Etenim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt ea quæ Deus præparavit diligentibus se. (1. Cor. 2.) Quarum quidem rerum jam aliqua ex parte Dei beneficio compotes facti,

C viri cum mulieribus & pueris; summi pariter atque infimi; omnes simul uno spiritu unóque animorum consensu tantorum nobis bonorum auctorem confiteri ac celebrare nunquam desinamus: (Psal. 102.) Qui propitiatur omnibus iniquitatibus nostris; qui sanat omnes infirmitates nostras; qui redimit ab interitu vitam nostram; qui coronat nos in misericordia & miserationibus; qui explet in bonis cupiditatem nostram. Quia non secundum peccata nostra fecit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis. Quia quantum distat Ortus ab Occidente, longè fecit à nobis iniquitates nostras.

D Quemadmodum miseretur pater filiorum suorum, misertus est Dominus timentium se. Hæc & in præsentia & cunctis deinceps temporibus memoria recolentes, Deúmque præsentis hujus festivitatis & splendidæ hujus ac lætissimæ lucis Auctorem ac Præsidem diu noctúque singulis horis, & omnibus ut ita dicam momentis quibus spiritum ducimus, ante oculos mentis nobis proponentes, totis animi viribus eum diligamus ac veneremur. Jamque exsurgentes, contentissima nostri affectus voce eum obsecremus, ut nos intra septa ovilis sui tueri perpetuò ac servare velit, pa-

cémque suam inviolabilem nobis atq; inconcussam præstet in Christo Jesu Servatore nostro; per quem ei sit gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Caput V.

Exempla legum imperialium.

Hoc refer Niceph. l. 7. c. 41.

NUnc verò exempla imperialium constitutionum Constantini ac Licinii ex Romanâ linguâ in Græcam conversa deinceps adjiciamus.

Exemplum constitutionis Imperatorum Constantini & Licinii.

Jamdudum quidem, cùm animadverteremus non esse cohibendam religionis libertatem, sed uniuscujusque arbitrio ac voluntati permittendum, ut ex animi sui sententia rebus divinis operam daret, sanximus ut tum cæteri omnes tum Christiani, sectæ ac religionis suæ fidem atq; observantiam retinerent. Sed quoniam in eo Rescripto quo hæc facultas illis concessa fuerat, multæ ac diversæ sectæ disertè ac nominatim additæ videbantur, quidam eorum ob hanc fortasse causam paulò post ab hujusmodi observantia destiterunt. Quamobrem cùm nos, Constantinus ac Licinius Augusti, felicibus auspiciis Mediolanum venissemus, & quæcumque ad commodum utilitatemq; Reipublicæ pertinebant, sollicitè inquireremus; inter cætera quæ universis multifariam profutura judicavimus; seu potius præ reliquis omnibus hæc constituenda esse censuimus, quibus divini Numinis cultus ac veneratio contineretur: hoc est, ut Christianis & reliquis omnibus libera facultas à nobis tribuatur quamcumque voluerint religionem consectandi: quò scilicet quidquid illud ést divinum ac cæleste Numen, nobis & universis qui sub Imperio nostro degunt, propitium esse possit. Hanc igitur nostram voluntatem salubri & rectissimo consilio promulgavimus, ut nemini prorsus Christianam observantiam ac religionem sequendi aut eligendi licentia denegetur. Sed unicuique liceat ad eam religionem quam sibi conducere censuerit, animum applicare; quò divinum Numen propensum erga nos studium ac benignitatem in omnibus possit ostendere. Porrò con-

A ἀσειςον αἰωνίαν εἰρήνην. ἐν Χριςῷ Ἰησοῦ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν, δι' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀντίγραφα βασιλικῶν νόμων.

ΦΕ'ρε δὴ λοιπὸν καὶ τῶν βασιλικῶν διατάξεων Κωνςαντίνου καὶ Λικιννίου τὰς ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς μεταληφθείσας ἑρμηνείας παραθώμεθα.

Ἀντίγραφον βασιλικῶν διατάξεων ἐκ Ῥωμαϊκῆς γλώσσης μεταληφθεισῶν.

B Ἤδη μὲν πάλαι σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλ' ἑνὸς ἑκάςου τῇ διανοίᾳ καὶ βουλήσει ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τὰ θεῖα πράγματα τημελεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἑκαςον κεκελεύκειμεν, τοῖς τε χριςιανοῖς, τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίςιν φυλάττειν. ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν προςτεθεῖσθαι σα-C φῶς, τυχὸν ἴσως τινὲς αὐτῶν μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀνεκρούοντο. ὁπότε εὐτυχῶς ἐγὼ Κωνςαντῖνος ὁ Αὔγουςος, κἀγὼ Λικίννιος ὁ Αὔγουςος, ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν, καὶ πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελὲς καὶ τὸ χρήσιμον τῷ κοινῷ διέφερεν, ἐν ζητήσει ἔχομεν, ταῦτα μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἅτινα ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἅπασιν ἐπωφελῆ εἶναι. μᾶλλον δὲ ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρὸς τὸ θεῖον αἰδώς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχετο. τοῦτ' ἔςιν ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς χριςιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν, τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ᾗ δ' ἂν βουληθῶσιν. ὅπως ὅ, τί ποτέ D ἐςι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ. τοίνυν ταύτην τὴν βούλησιν τὴν ἡμετέραν, ὑγιεινῷ καὶ ὀρθοτάτῳ λογισμῷ ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενὶ παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ᾖ, τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἱρεῖσθαι τὴν τῶν χριςιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν. ἑκάςῳ τε ἐξουσία δοθείη τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζῃ. ὅπως ἡμῖν δυνηθῇ τὸ θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθιμον σπουδὴν καὶ καλοκαγαθίαν παρέχειν. ἅτινα οὕτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγρά-

ψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πρᾳότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε καὶ ἀπλανῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι. ἅτινα τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ πληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέραν καὶ ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς δεδωκέναι. ὅπερ ἐπειδὴ ἀπολελυμένως αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι θεωρεῖ ἡ σὴ καθοσίωσις, καὶ ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τὴν παρατήρησιν καὶ θρησκείαν ἑαυτῶν· ὅπερ ἀκολούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐστιν, ὅπως ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχῃ τοῦ αἱρεῖσθαι καὶ τημελεῖν, ὁποῖον δ' ἂν βούληται θεῖον. τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη. καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς λοιποῖς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τοὺς τόπους αὐτῶν εἰς οὓς τὸ πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς, περὶ ὧν καὶ τοῖς πρότερον δοθεῖσι πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν γράμμασι, τύπος ἕτερος ἦν ὡρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ. ἵν' εἴ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου, ἢ παρά τινος ἑτέρου φαίνοιντο ἠγορακότες τούτους, τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καὶ ἄνευ τινὸς ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς ὑπερτεθείσης, δίχα πάσης ἀμελείας καὶ ἀμφιβολίας ἀποκαταστήσωσι. καὶ εἴ τινες κατὰ δῶρον τυγχάνωσιν εἰληφότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ὅπως εἰ τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν οὕτως, ἢ οἱ ἠγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες αἰτῶσί τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι, ὅπως καὶ αὐτῶν διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται. ἅτινα πάντα τῷ σωματίῳ τῶν χριστιανῶν παρ' αὐτὰ διὰ τῆς σπουδῆς ἄνευ τινὸς παρολκῆς παραδίδοσθαι δεήσει. καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐκείνους εἰς οὓς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκοντας, διαφέροντας οὐ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τουτέστι τῶν χριστιανῶν. ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ

A sentaneum fuit ut hæc nobis ita placere rescriberemus, quò sublatis penitus omnibus sectis quæ in priore nostra de Christianis epistola ad tuam Devotionem missâ continebantur, cùm illa quæ prorsus sinistra & à nostra mansuetudine aliena esse videbantur, omninò removeantur: tum ut inposterum quicumque Christianam religionem observandam sibi esse statuerunt, eam liberè & constanter absque ulla molestia & impedimento retineant. Quæ quidem idcircò tuæ solertiæ judicanda censuimus, ut liberam & absolutam licentiam religionis suæ colendæ Christianis concessam à nobis esse cogno- B scas. Quod quoniam à nobis simpliciter & absolutè illis concessum est, simul etiam aliis observantiam & cultum suum sectari volentibus, id concessum esse tua Devotio intelligit. Quod profectò temporum nostrorum tranquillitati convenire perspicuum est: ut unicuique liberum sit quamcumq; voluerit colendi Numinis rationem eligere atque observare. Atque id à nobis eò factum est, ut ne cui divino cultui atque honori quidquam à nobis detractum C esse videretur. Hoc autem amplius in gratiam Christianorum decernimus; ut loca ipsorum in quibus antehac convenire consueverant, de quibus in literis prius ad Devotionem tuam datis alia erat forma superiori tempore constituta, si qui aut à fisco nostro aut ab alio quopiam ea emisse visi fuerint, ipsis Christianis absque ulla pecunia & sine repetitione ulla superadjecti pretii, incunctanter ac sine ulla ambage restituant; & si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt aut donata D acceperunt, aliquid à nostra clementia petere velint; ii Præfectum qui in illa provincia jus dicit, adeant, ut à nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur. quę quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christianorum restitui tuâ curâ ac diligentiâ oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solùm ea loca in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quæ non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent; hæc omnia post legem à nobis me-

moratam absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori & conventiculo ipsorum restitui jubebis: supradicta scilicet ratione servata, ut qui ea loca absque redhibitione pretii, sicut dictum est, restituerint, indemnitatem suam à nostra benignitate exspectent. Atque in his omnibus supradicto corpori Christianorum operam tuam atque industriam quoad fieri poterit præstare debebis; ut mandatum citissimè perficiatur, quò in hoc etiam communi & publicæ tranquillitati à nostra clementia consulatur. Hac enim ratione sicuti jam diximus, Dei erga nos cura ac benevolentia, quam in multis jam negotiis experti sumus, firma ac stabilis perpetuò permanebit. Porrò ut hujus legis ac beneficentiæ nostræ sententia ad omnium notitiam perferri possit, has literas nostras ubique proponi, & ad cunctorum cognitionem pervenire conveniet: ne benignitatis nostræ constitutio quemquam omninò latêre possit.

Exemplum alterius constitutionis qua Imperatores, soli Ecclesiæ Catholicæ beneficium à se concessum esse indicarunt.

Ave Anuline carissime nobis. Est hic mos bonitatis nostræ, ut ea quæ ad alienum jus pertinent, non modo nulla inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline carissime. Quapropter jubemus, ut simulatque has literas acceperis, si quæ ex illis quæ ad Catholicam Christianorum Ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc à Decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur; ea confestim illorum Ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus, ut quæ supradictæ Ecclesiæ antea possederunt, ad earundem jus omninò revertantur. Cùm ergo perspiciat Devotio tua, hujus nostræ jussionis manifestissimum esse præscriptum; operam dabis, ut sive horti sive ædes, seu quodcumque aliud ad jus earundem Ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantocius restituantur: quò scilicet te huic nostro præcepto accuratissimè obtemperasse intelligamus. Vale Anuline carissime & desideratissime nobis.

A ὧν προειρήκαμεν, δίχα παντελῶς τινὸς ἀμφισβητήσεως τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς, τοῦτ' ἔστι τῷ σώματι αὐτῶν καὶ τῇ συνόδῳ, ἑκάστῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι κελεύσεις. τοῦ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοὶ οἱ τινες τοὺς αὐτοὺς ἄνευ τιμῆς, καθὼς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστῶσι, τὸ ἀζήμιον τὸ ἑαυτῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἐλπίζοιεν. ἐν οἷς πᾶσι τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατώτατα παρασχεῖν ὀφείλεις, ὅπως τὸ ἡμέτερον κέλευσμα τὴν ταχίστην
B πληρωθῇ. ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας. τούτῳ γὰρ τῷ λογισμῷ, καθὼς καὶ προείρηται, ἡ θεία σπουδὴ περὶ ἡμᾶς, ἧς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπεπειράθημεν, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου βεβαίως διαμεῖναι. ἵνα δὲ ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὅρος πρὸς γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα, πανταχοῦ προθεῖναι καὶ εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν. ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλο-
C καγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ.

Ἀντίγραφον ἑτέρας βασιλικῆς διατάξεως, ἣν αὖθις πεποίηνται μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τὴν δωρεὰν δεδόσθαι ὑποσημηνάμενοι.

Χαῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν. ἔστιν ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὥστε ἐκεῖνα ἅπερ δικαίῳ ἀλλοτρίῳ προσήκει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλεσθαι ἡμᾶς Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. ὅθεν βουλόμεθα ἵν' ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν χρι-
D στιανῶν ἐν ἑκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον, καὶ κατέχοιντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων, ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσῃς. ἐπειδήπερ προῃρήμεθα ταῦτα ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκεσαν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι. ὁπότε τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σὴ ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον εἴτε κῆποι. εἴτε οἰκίαι. εἴθ' ὁπουοῦν δήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα. ὅπως τούτῳ ἡμῶν τῷ προσάγματι ἐπιμελεστάτην σε πειθάρχησιν παρεσχηκέναι καταμάθοιμεν. ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι᾽ ἧς σύνοδον Ἐπισκόπων ἐπὶ Ῥώμης κελεύει γενέσθαι ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεώς τε καὶ ὁμονοίας.

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς Μιλτιάδῃ Ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ. ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάρται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρός με πλείους ἀπεστάλησαν, ἐν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν Ἐπίσκοπον τῆς Καρταγεννησίων πόλεως, παρά τινων κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθεστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασιν εὐθύνεσθαι. καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις ἃς τῇ ἐμῇ καθοσιώσει αὐθαιρέτως ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισε, κἀκεῖσε πολὺ πλῆθος λαοῦ, ὄχλον ἐπὶ τὸ φαυλότερον ἐπιμένοντα εὑρίσκεσθαι ὡσανεὶ διχοστατοῦντα, καὶ μεταξὺ Ἐπισκόπους διαφορὰς ἔχειν, ἔδοξέ μοι ἵν᾽ αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα Ἐπισκόπων τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέρων οὓς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίους ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῷ ἀπιέναι. ἵν᾽ ἐκεῖσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετεκίου καὶ Ματέρνου καὶ Μαρίνου τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτου ἕνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προστέταχα ἐπισπεῦσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς ἂν καταμάθοιτε τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἁρμόττειν. ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ἔχειν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἐμοῖς ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κολλήγας ὑμῶν ἐξέπεμψα· οἷς ἐντυχοῦσα ἡ ὑμετέρα στερρότης, δοκιμάσει ὅντινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διακρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι. ὁπότε μηδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμέλειαν λανθάνει, τοσαύτην με αἰδῶ τῇ ἐνθέσμῳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἔν τινι τόπῳ βούλεσθαί με ὑμᾶς καταλιπεῖν. ἡ θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου Θεοῦ διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτεσι τιμιώτατε.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι᾽ ἧς προστάττει δευτέραν γενέσθαι σύνοδον ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν τῶν Ἐπισκόπων περιελεῖν διχοστασίαν.

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς, Χρήστῳ Ἐπισκόπῳ Συρακουσίων. ἤδη μὲν πρότερον ὅτε φαύλως καὶ ἐνδιαστρόφως τινὲς περὶ τῆς θρησκείας τῆς ἁγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἱρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιΐστασθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεσθαι βου-

A *Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, qua Episcoporum Concilium Romæ fieri jubet pro unitate & concordia Ecclesiarum.*

Constantinus Augustus Miltiadi Episcopo urbis Romæ & Marco. Quoniam hujusmodi plures libelli à viro clarissimo Anulino Africæ Proconsule ad me sunt missi, in quibus continetur Cæcilianum Carthaginensium urbis Episcopum à quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de causis insimulari. B Quod quidem permolestum mihi videtur, in istis provinciis quas divina Providentia meæ Devotioni spontanea deditione tradidit, & in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, & Episcopos inter se dissentire. Placuit mihi ut idem Cæcilianus unà cum decem Episcopis qui accusare ipsum videntur, & cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget: ut ibi coram vobis & coram Reticio, Materno ac Marino collegis C vestris, quos ea causa Romam properare jussi, possit audiri, quemadmodum sanctissimæ legi convenire optimè nostis. Porrò ut totius negotii plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, literis meis subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis perpendet Gravitas vestra, quonam modo supra memorata controversia accuratissimè dijudicanda sit, & ex præscripto justitiæ terminanda. Siquidem nec tuam sedulitatem latet, tantam à me reverentiam sanctissimæ Ecclesiæ Catholicæ exhi- D beri, ut generaliter nullum schisma aut discidium ullibi à vobis relinqui velim. Divinitas summi Dei multis vos annis servet carissime.

Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, qua alteram Episcoporum Synodum fieri jubet, ut omnis Episcoporum dissensio tollatur.

CONstantinus Augustus Chresto Syracusanorum Episcopo. Jam quidem antea cùm nonnulli pravo ac perverso animo à sancta religione cælestiq; virtute & ab Ecclesiæ Catholicæ sententia dissidere cœpissent, hujusmodi

eorum contentionem præcidere cupiens, ita constitueram, ut missis è Gallia quibusdam Episcopis; accitis etiam ex Africa iis qui duas in partes divisi, pertinaciter inter se atque obstinatè contendunt; præsente quoque Romanæ urbis Episcopo, id quod commotum fuisse videbatur, sub horum præsentia posset diligentissima examinatione componi. Sed quoniam nonnulli, ut ferè fit, & propriæ salutis & venerationis quæ sanctissimæ fidei debetur obliti, privatas adhuc simultates prorogare non cessant: prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes, asserentésque paucos admodum Episcopos sententiam tulisse, qui nec omnibus quæ prius inquiri oportebat diligenter excussis, ad depromendum judicium properanter accessissent. Unde fit ut & ipsi quos concordi ac fraterno inter se animo esse decuerat, turpi seu potius detestanda secessione dissideant; & iis hominibus qui à sanctissima religione alieno sunt animo, subsannandi occasio præbeatur. Idcircò mihi sedulò providendum fuit, ut hæc quæ post depromptum judicium voluntaria assensione jam finita esse debuerant, nunc tandem multorum interventu finem possint accipere. Quoniam igitur plurimos ex diversis ac propè infinitis locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Calendas Augusti jussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus, ut accepto publico vehiculo à viro clarissimo Latroniano Correctore Siciliæ, adjunctis tibi duobus secundi ordinis quos tu eligendos putaveris, tribus item servulis qui in itinere vobis ministrare possint, intra eundem diem ad prædictum locum occurras; quò tum per tuam gravitatem, tum per ceterorum in unum coëuntium unanimem concordémque solertiam controversia hæc quæ per fœdissimam altercationem ad hoc usque temporis perduravit, auditis omnibus eorum qui nunc inter se dissident, quos etiam adesse jussimus, allegationibus, ad congruam religionis & fidei observantiam fraternámque concordiam tandem aliquando possit revocari. Incolumem te Deus omnipotens diutissimè servet.

A ληθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διετετυπώκειν, ὥστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν Ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τῶν ἐξ ἐναντίας μοίρας κατ' ἀλλήλων ἐνστατικῶς καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων, παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης Ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινῆσθαι, δυνηθῇ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διακρίσεως, κατορθώσεως τυχεῖν. ἀλλ' ἐπειδή, ὡς συμβαίνει, ἐπιλαθόμενοι τινὲς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας, καὶ τοῦ σεβάσματος τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἁγιωτάτῃ αἱρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς ἰδίας ἔχθρας B παρατείνειν οὐ παύονται, μὴ βουλόμενοι τῇ ἤδη ἐξενεχθείσῃ κρίσει συντίθεσθαι. καὶ διοριζόμενοι ὅτι δὴ ἄρα ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξήνεγκαν, ἢ καὶ μὴ πρότερον ἁπάντων τῶν ὀφειλόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετασθέντων, πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενέγκαι πάνυ ταχέως καὶ ὀξέως ἔσπευσαν, ἔκ τε τούτων ἁπάντων ἐκεῖνα συμβαίνειν γίνεσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικὴν καὶ ὁμόφρονα ὀφείλοντας ἔχειν ὁμοψυχίαν, αἰσχρῶς, μᾶλλον δὲ μυσερῶς C ἀλλήλων ἀποδιεστάναι. καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόφασιν χλεύης διδόναι. ὅθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἤδη κρίσιν, αὐθαιρέτῳ συγκαταθέσει πεπαῦσθαι, κἂν νῦν ποτε δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν. ἐπειδὴ τοίνυν πλείστους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων Ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρελατησίων πόλιν εἴσω Καλανδῶν Αὐγούστων συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν. καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσαμεν, ἵνα λαβὼν D παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνιανοῦ τοῦ Κονρήκτορος Σικελίας δημόσιον ὄχημα, συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνῃς, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβών, εἴσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντησον· ὡς ἂν διά τε τῆς σῆς στερρότητος, καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνιόντων ὁμοψύχου καὶ ὁμόφρονος συνέσεως. καὶ τοῦτο ὅπερ ἄχρι τοῦ δεῦρο φαύλως δι' αἰσχράς τινας ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθήσεσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ' ἀλλήλων διεστώτων, οὕσπερ ὁμοίως παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφικήν τε ὁμόνοιαν, κἂν βραδέως ἀνακληθῆναι. ὑγιαίνοντά σε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

ΚΕΦΑ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τῶν χριστιανοῖς προσηκόντων.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς χρήματα ταῖς ἐκκλησίαις δωρεῖται.

Κωνσταντῖνος Αὔγουστος Καικιλιανῷ Ἐπισκόπῳ Καρθαγένης. ἐπειδήπερ ἤρεσε κατὰ πάσας ἐπαρχίας, τάς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας, ῥητοῖς τισὶ τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέσμου καὶ ἁγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναί τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὖρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωσα αὐτῷ, ὅπως τρισχιλίους φόλλεις τῇ σῇ στερρότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. σὺ τοίνυν ἡνίκα τὴν προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσεις, ἅπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρέβιον τὸ πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου ἀποσταλὲν, ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι κέλευσον. εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναί μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν, ἐνδεῖν τι καταμάθοις, παρὰ Ἡρακλείδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλέκτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτῆσαι ὀφείλεις. καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα, ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἡ σὴ στερρότης αἰτήσῃ, ἄνευ δισταγμοῦ τινὸς ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. καὶ ἐπειδὴ ἐπυθόμην τινὰς μὴ καθεστώσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν τῆς ἁγιωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας φαύλῃ τινὶ ὑπονοθεύσει βούλεσθαι διαστρέφειν· γίνωσκέ με Ἀνυλίνῳ ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίῳ τῷ Οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι. ἵν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν φροντίδα ποιήσωνται τὴν προσήκουσαν. καὶ μὴ ἀνάσχωνται περιορᾶν τοιοῦτο γινόμενον. διόπερ εἴ τινας τοιούτους ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν κατίδοις, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανένεγκε, ὅπως αὐτοὺς ἐκεῖνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψωσιν. ἡ θειότης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

CAPUT VI.

De rebus ad Christianos pertinentibus.

Exemplum epistolæ Imperatoris Constantini, qua pecunias Ecclesiis donat.

Constantinus Augustus Cæciliano Episcopo Carthaginensi. Quandoquidem placuit nobis ut per omnes Provincias Africæ, Numidiæ, & utriusque Mauritaniæ, certis quibusdam legitimæ & sanctissimæ religionis Catholicæ ministris ad sumptus necessarios aliquid præberetur; literas dedi ad Ursum virum Perfectissimum Rationalem Africæ, eique significavi ut ter mille folles tuæ Gravitati numerari curaret. Tu itaque ubi prædictam quantitatem acceperis, operam dabis, ut cunctis suprà memoratis juxta brevem ab Hosio ad te directum ea pecunia dividatur. Quod si forte ad meum erga vos omnes in hac parte studium explendum deesse aliquid intellexeris, incunctanter quidquid necessarium tibi videbitur, ab Heraclida Procuratore prædiorum nostrorum petere debes. Nam & ipsi coràm mandavi, ut si quid pecuniæ Gravitas tua ab ipso postularet, absque ulla dubitatione dinumerandum tibi curaret. Et quoniam accepi quosdam non satis compositæ mentis homines id agere, ut sanctissimæ & Catholicæ Ecclesiæ populum improba atque adulterina falsitate corrumpant: Scias me Anulino Proconsuli, & Patricio Vicario Præfectorum coram hæc dedisse mandata, ut inter cetera hujus rei competentem curam gerant; nec si quid ejusmodi agatur, negligere ac dissimulare sustineant. Itaq; si quos ejuscemodi homines in hac amentia perseverare conspexeris, absque ulla hæsitatione supradictos judices adibis; idque ipsis referes, ut in eos, quemadmodum ipsis coràm mandavi, animadvertant. Divinitas summi Dei multis annis te servet.

Vide Niceph. c. 42. l. 7.

A

Caput VII.

De immunitate Clericorum.

Exemplum epistolæ Imperatoris Constantini, qua cunctos Ecclesiarum Præsides ab omnibus publicis functionibus immunes esse præcipit.

Vide Niceph. l. 7. c. 42.

AVE Anuline carissime nobis. Cùm ex multis rebus constet, religionem illam in quâ summa divinæ Majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima Reipublicæ importasse discrimina; eandem verò ritè susceptam ac custoditam, & nomini Romano maximam prosperitatem, & cunctis mortalium rebus, divina id tribuente beneficentia, præcipuam felicitatem contulisse: placuit ut homines illi qui cum debita sanctimonia & assidua hujus legis observantia, ministerium suum divinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent, Anuline carissime nobis. Quocirca eos homines qui intra Provinciam tibi creditam in Ecclesia Catholica cui Cæcilianus præest, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos Clericos vocare consueverunt; ab omnibus omninò publicis functionibus immunes volumus conservari: ne errore aliquo aut casu sacrilego à cultu summæ Divinitati debito abstrahantur; sed ut potius absque ulla inquietudine propriæ legi deserviant. Quippe his summam venerationem divino Numini exhibentibus, maximum inde emolumentum Reipublicæ videtur accedere. Vale Anuline carissime ac desideratissime nobis.

Caput VIII.

De malignitate Licinii postea subsecuta, & de ejus morte.

Huc refer Niceph. l. 7. c. 44.

HUjusmodi nobis dona cælestis ac divina gratia præsentiæ Servatoris nostri largita est: tantaq; bonorum copia universo generi humano ex pace nobis restituta profluxit. Ac res quidem nostræ in hoc lætissimo statu & in hujusmodi festivitatib⁹ erant. Sed virtutis inimicus & malorum omnium studiosissimus dæmonis livor, hoc spectaculum diu ferre non potuit. Neque item

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν ἀλειτουργησίας.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.

ΧΑῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν. ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾗ ἡ κορυφαία τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου αἰδὼς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέναι τοῖς δημοσίοις
B πράγμασιν. αὐτήν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχηκέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι, Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. διόπερ ἐκείνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σοι πεπιστευμένης ἐν τῇ
C καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ᾗ Καικιλιανὸς ἐφέστηκε, τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, οὕσπερ κληρικοὺς ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ πάντων ἁπαξαπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργήτους διαφυλαχθῆναι. ὅπως μὴ διά τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου, ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θειότητι ὀφειλομένης ἀφέλκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται· ὧνπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρείαν ποιουμένων, πλεῖστον ὅσον τοῖς κοινοῖς
D πράγμασι συνοίσειν δοκεῖ. ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς Λικιννίου εἰς ὕστερον κακοτροπίας, καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ.

ΤΟιαῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ἡ θεία καὶ οὐράνιος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἐδωρεῖτο χάρις τοσαύτη τε ἅπασιν ἀνθρώποις ἀφθονία ἀγαθῶν διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπρυτανεύετο εἰρήνης. καὶ ὧδε μὲν τὰ καθ' ἡμᾶς ἐν εὐφροσύνῃ καὶ πανηγύρεσιν ἐτελεῖτο. οὐκ ἦν δὲ ἄρα τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ, τῷ τε φιλοπονήρῳ δαίμονι φορητὸς ἡ τῶν ὁρωμένων θέα· ὥσπερ οὖν οὐδὲ

Λικιννίῳ πρὸς σώφρονα λογισμὸν ἐτύγχανεν αὐτάρκη, τὰ τοῖς πρόσθεν δεδηλωμένοις τυράννοις συμβεβηκότα· ὃς εὖ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, βασιλέως μεγάλου Κωνσταντίνου δευτερείων τιμῆς, ἐπιγαμβρείας τε καὶ συγγενείας τῆς ἀνωτάτω ἠξιωμένος, μιμήσεως μὲν τῶν καλῶν ἀπελιμπάνετο. τῆς δὲ τῶν ἀσεβῶν τυράννων μοχθηρίας ἐζήλου τὴν κακοτροπίαν· καὶ ὧν τὴν καταστροφὴν τοῦ βίου ἐπεῖδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς. τούτων ἕπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλλον, ἢ τῇ τοῦ κρείττονος διαθέσει ἐμμένειν καὶ φιλίᾳ ἡρεῖτο. διαφθονηθεὶς γέ τοι τῷ πανευεργέτῃ, πόλεμον δυσαγῆ καὶ δεινότατον πρὸς αὐτὸν ἐκφέρει. οὐ φύσεως νόμων φεισάμενος, οὐχ ὁρκωμοσιῶν, οὐχ αἵματος, οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαβών. ὁ μὲν γὰρ αὐτῷ οἷα πανάγαθος βασιλεὺς, εὐνοίας παρέχων ἀληθοῦς σύμβολα, συγγενείας τῆς πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐφθόνησε, γάμων τε λαμπρῶν ἀδελφῆς μετουσίαν οὐκ ἀπηρνήσατο. ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ πατέρων συγγενείας βασιλικοῦ τε ἀνέκαθεν αἵματος, κοινωνὸν γενέσθαι ἠξίωσε. τῆς τε κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς, οἷα κηδεστῇ καὶ συμβασιλεῖ παρεῖχε τὴν ἐξουσίαν, οὐκ ἔλαττον μέρος τῶν ὑπὸ Ῥωμαίους ἐθνῶν διέπειν αὐτῷ καὶ διοικεῖν κεχαρισμένος. ὁ δ' ἔμπαλιν, τούτοις τἀναντία διεπράττετο, παντοίας ὁσημέραι κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος. πάντας τε ἐπινοῶν ἐπιβουλῆς τρόπους, ὡς ἂν κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείψαιτο. τὰ μὲν οὖν πρῶτα πειρώμενος τὴν συσκευὴν ἐπικρύπτειν, φίλος εἶναι προσεποιεῖτο. δόλῳ τε καὶ ἀπάτῃ πλειστάκις ἐπιθέμενος, ῥᾷστα ἂν τυχεῖν τοῦ προσδοκωμένου ἤλπισε. τῷ δ' ἄρα ὁ Θεὸς ἦν φίλος, κηδεμών τε καὶ φύλαξ· ὃς αὐτῷ τὰς ἐν ἀπορρήτῳ καὶ σκότει μηχανωμένας ἐπιβουλὰς, εἰς φῶς ἄγων διήλεγχε. τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὅπλον, πρὸς ἄμυναν μὲν ἐχθρῶν, οἰκείας δὲ φυλακὴν σωτηρίας ἰσχύει· ᾧ δὴ πεφραγμένος ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς, τὰς τοῦ δυσωνύμου πολυπλόκους ἐπιβουλὰς διεδίδρασκεν. ὁ δὲ τὴν λαθραίαν συσκευὴν ὡς οὐδαμῶς ἑώρα κατὰ γνώμην αὐτῷ χωροῦσαν, τοῦ Θεοῦ πάντα δόλον τε καὶ ῥᾳδιουργίαν τῷ θεοφιλεῖ βασιλεῖ καταφωρα ποιοῦντος, οὐκέθ' οἷός τε ὢν ἐπικρύπτεσθαι, προφανῆ πόλεμον αἱρεῖται. ὁμόσε δῆτα Κωνσταντίνῳ πολεμεῖν διαγνοὺς,

A Licinius iis calamitatibus quæ supradictis tyrannis acciderant, erudiri potuit ut saperet ac modestè ageret. Qui prospero Imperii sui statu, secundi post Constantinum maximum loci dignitate, & affinitate augustique generis conjunctione honoratus; à bonorum quidem imitatione descivit; impiorum verò tyrannorum pravos atque improbos mores æmulatus est. Et quorum miserabilem vitæ exitum suis ipse oculis conspexerat, eorum consilia sequi maluit, quàm in benevolentia atque amicitia optimi Principis perstare. Etenim invidiæ stimulis adversus bene de se meritum incitatus, gravissimum & B nefarium ei bellum intulit; non naturæ reveritus jura; non fœderum; non juris-jurandi, nec consanguinitatis memor. Nam Constantinus quidem utpote benignissimus Princeps, quò sinceræ benevolentiæ certissimum ei argumentum daret, affinitate sua eum dignatus fuerat; nec illustres sororis suæ nuptias eidem denegaverat: verùm stirpis suæ nobilitatem, & Imperatorii jam inde à proavis generis splendorem cum eo communicaverat, totiúsque orbis C Romani Imperium cum illo, utpote affine & regni consorte participaverat. Nec minorem ei portionem Imperii Romani regendam gubernandámque concesserat. Licinius verò prorsus contraria omnia agebat; omnis generis fraudes adversus potiorem quotidie comminiscens, cunctasque insidiandi artes excogitans, ut bene meritum malis remuneraretur. Ac principio quidem insidias tegere studens, amicum se esse simulabat: & fraude ac dolis Constantinum sæpe appetens, facilè se voti sui compotem fore sperabat. Sed- D enim Constantino amicus, & tutor custósque erat Deus: qui insidias clam & occultè ipsi comparatas in lucem proferens confutabat. Tantam vim habet magna illa pietatis armatura, tum ad propulsandos inimicos, tum ad propriæ salutis conservationem. Qua quidem armatura munitus Imperator noster Deo carissimus, multiplices nefarii hominis insidias effugit. Igitur Licinius cùm occultas insidias non ex voto sibi cedere videret, utpote Deo cunctas ipsius fraudes ac dolos carissimo Principi detegente; latere se amplius non posse perspiciens, bellum palam movet. Porrò cùm Constantino bellum inferre statuisset, simul

A etiam adversus summum omnium Deum quem à Constantino coli cognoverat, prœliari instituit. Dehinc cultores divini Numinis sub ditione sua degentes, qui nulla unquam injuria aut molestia Imperium ipsius affecerant, sensim ac tacitè oppugnare aggressus est. Atque id agebat, innata quadam malitia densissimas ei tenebras offundente. Itaq; nec eorum qui ante ipsum Christianos persecuti fuerant, exemplum ante oculos sibi proposuit, nec illorum quorum ipse ultor atque extin- B ctor ad comprimendam illorum impietatem fuerat constitutus. Sed à recta ratione aberrans; seu potius aperta correptus insania, Deum ipsum utpote Constantini adjutorem, ejus qui adjuvabatur loco adoriri decrevit. Et primùm quidem Christianos omnes domo sua expellit; seipsum miser denudans atque orbans orationum suffragio, quas illi & pro ipso & pro cunctis hominibus ex patrio instituto ad Deum fundere consueverant. Posthæc cunctos in urbibus militantes, nisi dæmonibus sacrificare mallent, exauctorari & honore militię spoliari jubet. Sed hæc parva sunt, si C cum majoribus quæ subsecuta sunt conferantur. Quid autem attinet singula quæ iste Deo invisus perpetravit, enumerando recensere: & quomodo leges illegitimas ipse legum omniū violator excogitaverit? Quippe lege lata prohibuit, ne quis miseris in carcere detentis alimenta humaniter subministraret, neve quis homines in vinculis fame contabescentes miseratione prosequeretur: hoc est, ne quis omnino vir bonus existeret, neve ii qui ad proximorum miserationem natura ipsa ducuntur, boni quidquam præstarent. Fuit hæc profectò lex palam impu- D dens & omnium immanissima, quippe quæ omnem à natura insitam mansuetudinem excluderet. Quin & legi adjecta erat hæc pœna, ut qui reis stipem dedissent, pari cum reis ipsis supplicio plecterentur; utque in carcerem & vincula conjecti, eandem cum noxiis hominibus pœnam subirent, qui humanitatis officia illis præstitissent. Hujusmodi fuere Constitutiones Licinii. Quid præterea opus est commemorare, quæ in nuptiis aut quæ circa morientes innovavit; vetustas Romanorum leges rectè & sapienter constitutas ausus abolere, & barbaras quasdam atque immanes planéque

ἤδη καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὃν ἠπίστατο σέβειν αὐτόν, παρατάττεσθαι ὥρμητο. κἄπειτα τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς, μηδὲν μὴ δ' ὅλως πώποτε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ λυπηρὸν διαθεμένους, ἠρέμα τέως καὶ ἡσυχῇ πολιορκεῖν ἐπεβάλετο· καὶ τοῦτ' ἔπραττε, δεινῶς ἀβλεπτεῖν ὑπὸ τῆς ἐμφύτου κακίας ἠναγκασμένος. οὔτ' οὖν τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανοὺς ἐκδιωξάντων πρὸ ὀφθαλμῶν ἔθετο, οὐδ' ὧν αὐτὸς ὀλετὴρ καὶ τιμωρὸς δι' ἃς μετῆλθον ἀσεβείας κατέστη. ἀλλὰ γὰρ τοῦ σώφρονος ἐκτραπεὶς λογισμοῦ, διαῤῥήδην δὲ μανεὶς τὰς φρένας, τὸν Θεὸν αὐτὸν οἷα δὴ Κωνσταντίνου βοηθὸν, ἀντὶ τοῦ βοηθουμένου πολεμεῖν ἐγνώκει. καὶ πρῶτα μὲν τῆς οἰκίας τῆς αὐτοῦ πάντα Χριστιανὸν ἀπελαύνει. ἔρημον αὐτὸς αὐτὸν ὁ δείλαιος τῆς τούτων καθιστὰς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς, ἣν ὑπὲρ ἁπάντων αὐτοῖς ποιεῖσθαι πάτριον μάθημα τυγχάνει· εἶτα δὲ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας ἐκκρίνεσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τοῦ τῆς τιμῆς ἀξιώματος, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσι θύειν αἱροῖντο, παρακελεύεται. καὶ ἔτι γε ταῦτα ἦν μικρὰ, τῇ τῶν μειζόνων συγκρινόμενα παραθέσει. τί δεῖ τούτων τὰ καθέκαστα καὶ κατὰ μέρος τῷ θεομισεῖ πεπραγμένα μνημονεύειν; ὅπως τε νόμους ἀνόμους ὁ παρανομώτατος ἐξεῦρε· τοὺς γέ τοι ἐν ταῖς εἱρκταῖς ταλαιπωρουμένους, ἐνομοθέτει μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι, μηδ' ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους. μὴ δ' ἁπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα, μὴ δ' ἀγαθόν τι πράττειν, τοὺς καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἑλκομένους. καὶ ἦν γε νόμων οὗτος ἄντικρυς ἀναιδὴς καὶ ἀπηνέστατος, πᾶσαν ἥμερον ὑπεξάγων φύσιν. ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἐλεοῦντας τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις. δεσμοῖς τε καὶ φυλακαῖς καθείργνυσθαι, τὴν ἴσην τοῖς καταπονουμένοις ὑπομένοντας τιμωρίαν, τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους. τοιαῦται αἱ Λικιννίου διατάξεις. τί χρὴ τὰς περὶ γάμων καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ τὰς ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι νεωτερισμοὺς αὐτοῦ; δι' ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε νόμους.

ἀνόμους ὡς ἀληθῶς καὶ παρανόμους· ἐπισκήψεις τε μυρίας κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν ἐπενόει. χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου παντοίας εἰσπράξεις. ἀναμετρήσεις τε γῆς. καὶ τῶν κατ' ἀγροὺς μηκέτ' ὄντων ἀνθρώπων, πρόπαλαι δὲ κατοιχομένων, ἐπιζήμιον κέρδος. οἵους δ' ἐφεῦρεν ἐπὶ τούτοις ὁ μισάνθρωπος κατὰ μηδὲν ἠδικηκότων ἐξορκισμούς· οἵας εὐπατριδῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγάς· ὧν δὴ τὰς κουριδίας ἀποζυγνὺς γαμετάς, μιαροῖς τισιν οἰκέταις ἐφ' ὕβρει πράξεως αἰσχρᾶς παρεδίδου· ὅσαις δὲ αὐτὸς ὁ ἐσχατόγηρως γυναιξὶν ὑπάνδροις, παρθένοις τε κόραις ἐμπαροινῶν, τὴν ἀκόλαστον τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐπιθυμίαν ἐπλήρου. τί χρὴ ταῦτα μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς, μικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν εἶναι διελεγχούσης; τὸ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας, ἐπὶ τοὺς Ἐπισκόπους ἐχώρει. ἤδη τε τούτους, ὡς ἂν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεράποντας, ἐναντίους ὑπάρχειν οἷς ἔδρα ἡγούμενος, οὔπω μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ κρείττονος φόβον. λάθρα δὲ αὖθις καὶ δολίως συνεσκευάζετο. ἀνῄρει τε τούτων διὰ ἐπιβουλῆς τῶν ἡγεμόνων τοὺς δοκιμωτάτους. καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόνου, ξένος τις ἦν, καὶ οἷος οὐδὲ πώποτε ἠκούσθη. τὰ γοῦν ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Πόντου πόλεις κατεργασθέντα, πᾶσαν ὑπερβολὴν ὠμότητος ὑπερηκόντισεν· ἔνθα τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὖθις κατερρίπτοντο. τὰς δὲ ἀπέκλειον, ὡς ἂν μὴ συνάγοιτό τις τῶν εἰωθότων, μηδὲ τῷ Θεῷ τὰς ἐποφειλομένας ἀποδιδῷ λατρείας. συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἡγεῖτο ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς εὐχάς, συνειδότι φαύλῳ τοῦτο λογιζόμενος. ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως πάντα πράττειν ἡμᾶς καὶ τὸν Θεὸν ἱλεοῦσθαι πέπειστο· ἔνθεν ὡρμᾶτο καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ἐπισκήπτειν. καὶ δῆτα τῶν ἡγεμόνων οἱ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τῶν Ἐπισκόπων τοὺς μὲν συνήθως ταῖς τῶν κακούργων ἀνδρῶν περιέβαλλον τιμωρίαις. ἀπήγοντό τε καὶ ἐκολάζοντο ἀπαραφασίστως τοῖς μιαιφόνοις ὁμοίως, οἱ μηδὲν ἠδικηκότες. ἤδη δέ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τελευτήν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ τμήματα κατακρεουργούμενοι. καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην

A illegitimas & iniquas leges illarum loco substituere? innumeros etiam indictionum titulos adversus subditos excogitavit, & varias auri argentique exactiones, & terræ mensiones; exitialis denique lucri compendium ex rusticis qui superstites amplius non essent, sed jampridem obiissent. Quid referam exsilia ab isto humani generis hoste innocentibus irrogata? Quid nobiles & præcipuæ dignitatis viros in carcerem abductos; quorum uxores ætate florentes per vim ab ipsis abstractas, sceleratis quibusdam mancipiis constuprandas B dabat? Quid mulieres nuptas & virgines recenseam quibus ille decrepitus senex illudens, libidinem suam explevit? Quid, inquam, opus est in his commemorandis diutius immorari, cùm postremorum ejus facinorum gravitas, ut priora hæc levia ac prope nulla esse viderentur, effecerit. Denique eò furoris processit, ut Episcopos etiam adoriretur. Quos cùm suis consiliis ac facinoribus adversos esse, utpote summi Dei famulos, existimaret: nondum quidem apertè, metu scilicet præstantioris; clam tamen ac subdolè est agC gressus: & ex illis probatissimum quemque structis per Præsides suos insidiis interemit. Modus porrò cædis quo illos sustulit, novus planè nec ante unquam auditus. Sed quæ apud Amasiam, & reliquas Ponti urbes perpetravit, omnem crudelitatis modum transcendunt. Ubi Ecclesiæ Dei, aliæ iterum solo æquatæ sunt; aliæ clausæ, ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eò conveniret, & supremo Numini debitum cultum exhiberet. Neque enim orationes pro se fieri opinabatur; scelerum scilicet conscientia in eam opinionem adductus. Sed nos pro Imperatore D Dei amantissimo omnia facere, ac divinum Numen placare, sibi persuaserat. Quam ob causam impetum omnem furoris sui in nos convertit. Proinde Præsides quotquot Principis gratiam captabant, cùm scelestissimo tyranno id placere intelligerent, Episcopos partim iisdem quibus maleficos homines pœnis identidem subjiciebant. Itaque viri qui nihil mali commiserant, absque ulla causa abducebantur, & puniebantur perinde ac sicarii. Quidam verò novum quoddam mortis genus pertulerunt, corpore in multas partes frustatim conciso; & post atrox hujusmodi atque horrendum spe-

ctaculum, ut piscibus cibum præberent A in altissimum mare projecti. Posthæc igitur Dei cultores fugam inire denuò cœperunt. Iterum agri, iterum solitudines, iterum montes ac silvæ famulos Christi suscepêre. Quæ cùm ad hunc modum impiissimo tyranno succederent, deinceps persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compos exstitisset, nec ei quicquam obstitisset quominus rem ad exitum perduceret; nisi famulorum suorum Propugnator Deus, id quod futurum erat celerrimè præveniens, Con- B stantinum famulum suum, tanquam splendidum quoddam ac salutare lucis jubar, in profunda caligine & in obscurissima nocte omnibus repentè ostendisset, eundemque in brachio excelso ad has partes quasi manu apprehensum perduxisset.

Caput IX.

De victoria Constantini, & de bonis quæ cunctis in orbe Romano degentibus per eum contigerunt.

Huc refer Niceph. c. 45. & 46. l. 7.

Et huic quidem victoriam ac triumphum de impiis, tanquam præmium ejus pietati debitum cælitus largitus est Deus. Illum verò nefarium unà cum omnibus consiliariis ipsius & amicis, pedibus Constantini pronum substravit. Nam cùm ille ad summam prorumperet insaniam, non amplius id ferendum ratus Deo carus Imperator, modestam ac sobriam in se colligens mentem, & severum justitiæ vigorem clementiâ temperans, libenti animo opem ferre statuit iis qui à tyraño opprimebantur: & paucis pestibus è medio sublatis, innumerabiles propè homines servare. Cùm enim antea sola clementiâ usus fuisset, & hominem nulla miseratione dignum esset miseratus: ei quidem nihil profuit, quippe qui à pristina improbitate nequaquam destiterit, quin potius rabiem adversus subditos intenderit. Oppressis verò nulla jam spes salutis superérat, quos immanis illa bellua crudelissimè vexabat. Quocirca bonorum propugnator Constantinus, amori virtutis miscens odium improbitatis, unà cum filio Crispo clementissimo Cæsare expeditionem suscepit, salutarem dextram cunctis pereuntibus porrigens. Ambo igitur pater videlicet ac filius, summo omnium Rege ac Servatore Dei Filio ac Deo, duce &

καὶ φρικωδεστάτην θέαν, τοῖς τῆς θαλάσσης βυθοῖς, ἰχθύσι βορὰ ῥιπτούμενοι. φυγαὶ δὴ αὖθις ἐπὶ τούτοις τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν, καὶ πάλιν ἀγροί. καὶ πάλιν ἐρημίαι. νάπαι τε καὶ ὄρη τοὺς Χριστοῦ θεράποντας ὑπεδέχοντο. ἐπεὶ δὲ ταῦτα τοῦτον προὐχώρει τῷ δυσσεβεῖ τὸν τρόπον, λοιπὸν καὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακινεῖν διωγμὸν, ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο. ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδὼν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ ἐν ἔργῳ χωρεῖν, εἰ μὴ τάχιστα τὸ μέλλον ἔσεσθαι προλαβὼν ὁ τῶν οἰκείων ψυχῶν ὑπέρμαχος Θεὸς, ὡς ἐν βαθεῖ σκότῳ καὶ νυκτὶ ζοφωδεστάτῃ φωστῆρα μέγαν ἀθρόως καὶ σωτῆρα τοῖς πᾶσιν ἐξέλαμψε, τὸν αὑτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον, ὑψηλῷ βραχίονι ἐπὶ τὰ τῇδε χειραγωγήσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς νίκης Κωνσταντίνου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἐξουσίαν ὑπαρξάντων.

C Οὕτω μὲν οὖν ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ καρπὸν εὐσεβείας ἐπάξιον, τὰ τρόπαια τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρεῖχε νίκης· τὸν δ' ἀλιτήριον αὐτοῖς συμβούλοις ἅπασι καὶ φίλοις, ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶ πρηνῆ κατέβαλεν. ὡς γὰρ εἰς ἔσχατα μανίας τὰ κατ' αὐτὸν ἤλαυνεν, οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι λογισάμενος βασιλεὺς ὁ τῷ Θεῷ φίλος, τὸν σώφρονα συναγαγὼν λογισμὸν, καὶ τὸν στερρὸν τοῦ δικαίου τρόπον φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἄσμενος ἐπαμῦναι κρίνει τοῖς ὑπὸ τῷ τυράννῳ ταλαιπωρουμένοις· καὶ τό γε πλεῖστον ἀνθρώπων γένος, βραχεῖς λυμεῶνας ἐκποδὼν ποιησάμενος, ἀνασώσασθαι ὁρμᾶται. D μόνῃ γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ τὸν πρὸ τούτου χρόνον καὶ τὸν οὐ συμπαθείας ἄξιον ἐλεοῦντι. τῷ μὲν οὐδὲν ἐγίνετο πλέον, τῆς κακίας οὐκ ἀπαλλαττομένῳ, αὔξοντι δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν λύτταν. τοῖς δὲ κακουμένοις οὔτις ἐλείπετο σωτηρίας ἐλπὶς, ὑπὸ δεινῷ θηρίῳ καταπονουμένοις. διὸ δὴ τῷ φιλαγάθῳ μίξας τὸ μισοπόνηρον ὁ τῶν ἀγαθῶν ἀρωγὸς, πρόεισιν ἅμα παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ φιλανθρωποτάτῳ, σωτήριον δεξιὰν ἅπασι τοῖς ἀπολλυμένοις ἐκτείνας· εἶθ' οἷα παμβασιλεῖ Θεῷ, Θεοῦ παιδὶ Σωτῆρι ἁπάντων ποδηγῷ καὶ

συμμάχῳ χρώμενοι πατὴρ ἅμα καὶ υἱὸς, ἀμφω κύκλῳ διελόντες τὴν κατὰ τῶν θεομισῶν παράταξιν, ῥᾳδίαν τὴν νίκην ἀποφέρονται. τῶν κατὰ τὴν συμβολὴν πάντων ἐξευμαρισθέντων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ γνώμην. ἀθρόως δῆτα καὶ λόγου θᾶττον, οἱ μὲν χθὲς καὶ πρὸ ἡμέρας θανάτου πνέοντες καὶ ἀπειλῆς, οὐκέτ' ἦσαν οὐδὲ μέχρις ὀνόματος μνημονευόμενοι· γραφαί τε αὐτῶν καὶ τιμαὶ, τὴν ἀξίαν αἰσχύνην ἀπελάμβανον. καὶ ἃ τοῖς πάλαι δυσσεβέσι τυράννοις ἐπεῖδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς Λικίννιος, ταῦτα ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἔπασχεν. ὅτι μὴ δ' αὐτὸς ἐδέξατο παιδείαν, μὴ δὲ ταῖς τῶν πέλας ἐσωφρονίσθη μάστιξι· τὴν ὁμοίαν δ' ἐκείνοις τῆς ἀσεβείας μετελθὼν ὁδὸν, ἐπὶ τὸν ἴσον αὐτοῖς ἐνδίκως περιηνέχθη κρημνόν· ἀλλ' οὗτος μὲν ταύτῃ πῃ βεβλημένος ἔκειτο. ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρεπῶς μέγιστος νικητὴς Κωνσταντῖνος, σὺν παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ θεοφιλεστάτῳ, καὶ κατὰ πάντα τοῦ πατρὸς ὁμοίῳ, τὴν οἰκείαν ἑῴαν ἀπελάμβανον· καὶ μίαν ἡνωμένην τὴν Ῥωμαίων κατὰ τὸ παλαιὸν παρεῖχον ἀρχὴν τὴν ἀπ' ἀνίσχοντος ἡλίου πᾶσαν ἐν κύκλῳ κατὰ θάτερα τῆς οἰκουμένης, ἄρκτον τε ὁμοῦ καὶ μεσημβρίαν, εἰς ἔσχατα δυομένης ἡμέρας ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἄγοντες εἰρήνην. ἀφῄρητο οὖν ἐξ ἀνθρώπων πᾶν δέος, τῶν πρὶν αὐτοὺς πιεζόντων. λαμπρὰς δ' ἐτέλουν καὶ πανηγυρικὰς ἑορτῶν ἡμέρας· ἦν δὲ φωτὸς ἔμπλεα πάντα. καὶ μειδιῶσι προσώποις, ὄμμασί τε φαιδροῖς, οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἔβλεπον. χορεῖαι δ' αὐτοῖς καὶ ὕμνοι κατὰ πόλεις ὁμοῦ καὶ ἀγροὺς, τὸν παμβασιλέα Θεὸν πρώτιστα πάντων, ὅτι δὴ τοῦτ' ἐδιδάχθησαν. κἄπειτα τὸν εὐσεβῆ βασιλέα παισὶν ἅμα θεοφιλέσιν ἐγέραιρον. κακῶν δ' ἀμνηστία παλαιῶν ἦν, καὶ λήθη πάσης δυσσεβείας. παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία. ἥπλωντο δ' οὖν κατὰ πάντα τόπον τοῦ νικητοῦ βασιλέως φιλανθρωπίας ἔμπλεοι διατάξεις, νόμοι τε μεγαλοδωρεᾶς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας γνωρίσματα περιέχοντες. οὕτω δῆτα πάσης τυραννίδος ἐκκαθαρθείσης, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα, Κωνσταντίνῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ παισίν· οἳ τῶν πρόσθεν πάντων ἀποσμήξαντες τὴν θεο-

A adjutore fulti, acie inter se divisa Deique hostibus undique circumjecta, perfacilem victoriam retulerunt; cùm Deus in conflictu cuncta ipsis prona atque expedita ex animi sententia præstitisset. Repentè ergò & dicto citius, hi quidem qui heri ac nudius-tertius cædes ac minas anhelabant, perierunt funditus: ac ne nominis quidem eorum memoria permansit. Imagines quoque eorum & reliqua monumenta, congrua ignominiæ labes aspersit. Et quæ impiis olim tyrannis Licinius ipse suis oculis contingere viderat, eadem quoque simili modo perpessus est. Etenim ipse etiam disciplinam non admisit, nec aliorum
B suppliciis emendatus est: sed eandem quam superiores illi viam impietatis insistens, meritò in eundem cum illis exitii gurgitem est delapsus. Et hic quidem ad hunc modum percussus occubuit. Constantinus verò omnibus religionis virtutibus ornatus, & victor maximus, unà cum filio Crispo Cæsare Deo carissimo & patri undequaque simillimo, Orientem suum recepit: & Imperium Romanum, sicut olim fuerat, in unum corpus redegit: universum orbem terrarum qui ab oriente Sole ad ultimas usq; Occidentis oras pro-
C tenditur, cum circumfusis utrimque regionibus tam ad Septentrionem quàm ad Meridiem, paci suæ subjiciens. Itaque homines omni metu eorum à quibus antea opprimebantur penitus amoto, festos dies cum maximo splendore & celebritate egerunt. Lux quædam jucundissima superfundi omnibus videbatur: & qui prius mœsti fuerant, tunc hilari ac renidenti vultu lætisque oculis se vicissim aspiciebant. Choreis etiam & hymnis tam per agros quam per civitates, primùm quidem Deum omnium Regem prout edocti fuerant; deinde piissimum Imperatorem, & Deo carissimos ejus filios celebrabant. Nul-
D la præteritarum calamitatum, nulla impietatis memoria suppetebat: sed præsentium bonorum fructus cum futurorum spe atque exspectatione percipiebatur. Proponebantur ubique victoris Principis edicta, plena humanitatis: & leges liberalitatis illius ac veræ pietatis indicia præferentes. Ad hunc igitur modum tyrannica dominatione exstirpata, penes solos Constantinum ejusque liberos Imperium Romanum, quod jure ipsis competebat, firmum & extra omnem invidiam permansit. Qui

quidem omnium ſuperiorum Principum impietate deterſa atque è medio ſublata: bonorum ſibi divinitus conceſſorum probè conſcii, ſtudium virtutis & amorem Dei, piùmque & gratum animum erga cæleſte Numen, illuſtri operum ſuorum teſtimonio palam cunctis mortalibus declararunt.

A συγίαν τοῦ βίου. τῶν ἐκ Θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ἠσθημένως, τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλὲς, τό, τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον, δι᾽ ὧν εἰς περίοπτον ἅπασιν ἀνθρώποις παρέχον ὁρᾶν, ἐπεδείξαντο.

Explicit Deo juvante liber decimus Historiæ Eccleſiaſticæ Euſebii Pamphili.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ δεκάτου λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως λόγοι δ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΘΕΟΝ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως λόγου πρώτου.

κη' Ὅπως εὐξαμένῳ, τὴν ὀπτασίαν ὁ Θεὸς παρέσχε. σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ μεσημβρίας οὔσης, καὶ γραφὴν τούτῳ νικᾷν παραινοῦσαν.
κθ' Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνους αὐτῷ φανεὶς, ὁμοιοτρόπῳ τοῦ σταυροῦ σημείῳ κεχρῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξεν.
λ' Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.
λα' Ἔκφρασις σταυροειδοῦς σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λάβαρον καλοῦσιν.
λβ' Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.
λγ' Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.
λδ' Ὅπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἑαυτὴν ἀνεῖλεν.
λε' Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξεντίου.
λς' Μαγεῖαι Μαξεντίου, καὶ ἔνδεια τροφῶν ἐν Ῥώμῃ.
λζ' Ἧττα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.
λη' Μαξεντίου θάνατος ἐν γεφύρᾳ ποταμοῦ Τιβερίου.
λθ' Εἴσοδος ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίνου.
μ' Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.
μα' Εὐφροσύναι κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.
μβ' Ἐπισκόπων τιμαὶ, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.
μγ' Περὶ τῶν εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.
μδ' Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν Ἐπισκόπων συμπαρῆν.
με' Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠνείχετο.
μς' Νῖκαι κατὰ Βαρβάρων.
μζ' Μαξιμίνου θελήσαντος ἐπιβουλεῦσαι θάνατος, καὶ ἄλλων οὓς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντῖνος εὗρεν.
μη' Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.
μθ' Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἐκακούχει Λικίνιος.
ν' Ὅπως καὶ Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειν ἤθελεν.
να' Λικινίου κατ' Ἐπισκόπων σκευαὶ, καὶ συνόδων κωλύσεις.
νβ' Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ χριστιανῶν.
νγ' Γυναῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι πρόσταγμα.
νδ' Τοὺς μὴ θύοντας, ἀποστρατεύεσθαι καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς, μὴ τρέφεσθαι.
νε' Περὶ τῶν Λικινίου παρανομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.
νς' Ὅτι διωγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.
νζ' Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι δαμασθεὶς, ὑπὲρ χριστιανῶν ἔγραφεν.
νη' Ὅτι Μαξιμῖνος διώξας χριστιανοὺς καὶ φυγὼν, ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.
νθ' Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμῖνος, ὑπὲρ χριστιανῶν ἔγραψεν.

EJUSDEM

EUSEBII PAMPHILI

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI
De vita Imperatoris Constantini Libri IV.

CAPITULA LIBRI PRIMI DE RELIGIOSA VITA *beatissimi Imperatoris Constantini.*

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ βασιλέως, Λόγος α΄.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.

Ἄρτι μὲν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ A πανδίων δεκάδων διττῶν τε καὶ τριττῶν περιόδους ἐν ἑορτῶν εὐωχίαις πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπανηγύριζεν. ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνόδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις ἐγεραίρομεν. ἤδη δὲ καὶ τριακονταετηρικοὺς αὐτῷ λόγων πλέξαντες στεφάνους, ἐν αὐτοῖς πρῴην βασιλείοις τὴν ἱερὰν B κεφαλὴν ἀνεστέφομεν. νυνὶ δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμηχανῶν ἕστηκε, ποθῶν μέν τι τῶν συνήθων προσφθέγξασθαι. ἀπορῶν δ' ὅποι καὶ τράποιτο, μόνῳ τε τῷ θαύματι τῆς ξενιζούσης ὄψεως καταπεπληγμένος. ὅποι γὰρ ἂν ἀτενὲς ἐμβλέψειεν, ἤν τε πρὸς ἕω, ἤν τε πρὸς ἑσπέραν, ἤν τ' ἐπὶ γῆς αὐτῆς ὅλης, ἤν τε πρὸς οὐρανὸν αὐτόν. πάντῃ καὶ πανταχοῦ τὸν μακάριον αὐτῇ συνόντα βασιλέα θεω- C ρεῖ. γῆς μὲν γὰρ τοὺς αὐτοῦ παῖδας οἷά τινας νέους λαμπτῆρας τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν συνορᾷ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτόν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον, κρειττόνως ἢ πρόσθεν. τῇ τῶν παίδων πολυπλασιασθέντα διαδοχῇ· οἳ Καισάρων μὲν ἔτι πρότερον μετεῖχον τιμῆς. νυνὶ δ' ὅλον αὐτὸν ἐνδυσάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῇ αὐτοκράτορες. Αὔγουστοι Σεβαστοὶ Βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντες καλλωπίσμασιν, ἀνεδείχθησαν.

EVSEBII PAMPHILI DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI, LIBER PRIMUS.

PROOEMIUM.

De morte Imperatoris Constantini.

NUPER quidem universum hominum genus secunda ac tertia magni Imperatoris nostri decennalia certis temporum spatiis redeuntia festivitatibus & conviviis celebravit. Nos quoque ipsi nuper eundem victorem ac triumphatorem cœtu famulorum Dei circumseptum, laudatione in ejus vicennalibus dicta venerati sumus. Sed & tricennalium orationum coronas ei texentes, nuper in ipso palatio sacrum ejus caput redimivimus. Verùm nunc anceps animi hæreo; cupiens quidem aliquid more solito proferre, sed quò me vertam, prorsus ignarus; insuetatæ rei spectaculo percussus. Nam quocumque mentis oculos intendo, sive ad Ortum Solis, sive ad Occasum, seu universum terrarum orbem, seu cælum ipsum circumspicio, beatissimum Principem ubique præsentem intueor. Ac liberos quidem ejus quasi nova quædam lumina, terrarum ambitus omnes paternis radiis implere animadverto, illúmque ipsum auctoritate ac potentia etiamnum viventem, résque humanas multò præstantiùs ac potentiùs moderantem; quippe qui filiorum successione diffusus sit atque amplificatus. Qui prius quidem honore Cæsarum affecti fuerant: nunc verò totum patrem induti, ob eximiam religionis virtutem Imperatores & Augusti renuntiati sunt, cuncta patris ornamenta præ se ferentes.

A

Adhuc Procemium.

CUmq; eum qui paulò ante in mortali corpore cernebatur, & nobiscum unà versabatur, admirabili quadam ratione etiam post obitum, quo tempore natura quidquid superfluum est, tanquam alienum refutat, iisdem regiis ædibus & honoribus ac laudationibus frui video, incredibili admiratione percellor. Jam verò cùm ad ipsos usque cæli fornices mentis meæ aciem extendi, atque illic beatissimam ejus animam cum ipso Deo versari cogito; B terrestri quidem ac mortali integumento liberatam, circumdatam verò splendidissimæ lucis stola: eámque non jam brevi temporis curriculo in his caducis sedibus volutari, sed corona perpetuò virente, & immortali vita ac beato ævo donatam esse intelligo: mutus hæreo, & linguæ rationísque usu penitus destitutus. Ac vocem quidem proferre nullam possum: sed meam ipse tenuitatem ultrò condemnans, mihique ipse silentium indicens, cedo potiori has partes, ut pro meritis congruas laudes expromat: illi scilicet qui cùm C immortalis Deus sit ac Dei sermo, solus sua ipsius dicta firmare & rata facere potest.

Ἔτι προοίμιον.

ΚΑὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῷ μικρῷ πρόσθεν ὁρώμενον, αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα, παραδοξότατα καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν, ὅτε ἡ φύσις ὡς ἀλλότριον τὸ περιττὸν ἐλέγχει, τῶν αὐτῶν βασιλικῶν οἴκων τε καὶ τιμῶν καὶ ὕμνων ἠξιωμένον θεώμενος ὁ λόγος, ὑπερεκπλήττεται· ἤδη δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς οὐρανίαις ἀψῖσιν ἑαυτὸν ἐκτείνας, κἀνταῦθα τὴν τρισμακαρίαν ψυχὴν αὐτῷ Θεῷ συνοῦσαν φαντάζεται. θνητοῦ μὲν καὶ γεώδους παντὸς ἀφειμένην περιβλήματος. φωτὸς δ' ἐξαστραπτούσῃ στολῇ καταλαμπομένην· εἶτ' οὐκέτι μὲν μακρῶν χρόνων περιόδοις ἐν θνητῶν διατριβαῖς εἰλουμένην αὐτήν. αἰωνοθαλεῖ δὲ διαδήματι, ζωῆς τε ἀτελευτήτου καὶ μακαρίου αἰῶνος ἀθανασίᾳ τετιμημένην ἐννοῶν, ἀχανὴς ἕστηκεν οἷα καὶ ἄλογος. μηδὲ μίαν μὲν ἀφιεὶς φωνὴν, τῆς δ' αὐτὸς αὑτοῦ καταγνωκὼς ἀσθενείας καὶ δὴ σιωπὴν καθ' ἑαυτοῦ ψηφισάμενος, τῷ κρείττονι παραχωρεῖ τυγχάνειν τῶν τῆς ἐφαμίλλων ὕμνων ἀξίας. ᾧ δὴ καὶ μόνῳ δυνατὸν ἀθανάτῳ καὶ Θεῷ ὄντι λόγῳ τὰς οἰκείας πιστοῦσθαι φωνάς.

CAPUT III.

De Deo pios Principes honorante & tyrannos puniente.

CUm enim prædixerit, eos à quibus cultus & honoratus fuisset, maximis præmiis à se vicissim remunerandos esse; illos verò qui se hostes atque inimicos ipsius professi essent, sibimetipsis perniciem creaturos, promisso- D rum ac verborum suorum veritatem jam inde ab hac vita comprobavit. Quippe impiorum quidem Deique adversariorum tyrannorum abominandos exitus nobis ob oculos proposuit: famulo autem suo non vitam solùm, verumetiam mortem felicissimam & maximis laudibus dignam præstitit: adeò ut hæc etiam omnium posterorum sermonibus celebrari, nec tantum caducis, sed etiam immortalibus honoribus affici meruerit. Mortalium quidem genus solatio aliquo letiferi interitus excogitato, consecratis imaginibus, tanquam immortalibus honorib⁹ superiorum hominum memorias colere solitum est. Et alii quidem adumbratis en-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ Θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυράννους.

ΑΙ' ὧν τοὺς μὲν αὐτὸν δοξάζοντάς τε καὶ τιμῶντας ἀμοιβαίοις ὑποβαλέσθαι χαρίσμασι. τοὺς δ' ἐχθροὺς καὶ πολεμίους σφᾶς αὐτοὺς αὐτῷ καταστήσαντας, τὸν ψυχῶν ὄλεθρον ἑαυτοῖς περιποιήσειν θεσπίσας, ἐντεῦθεν ἤδη τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἀψευδεῖς παρεστήσατο. ἀθέων μὲν καὶ θεομάχων τυράννων ἀπευκτὰ δείξας τοῦ βίου τὰ τέλη. τοῦ δ' αὐτοῦ θεράποντος, ζηλωτὸν καὶ πολυύμνητον πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τὸν θάνατον ἀποφήνας. ὡς ἀξιομνημόνευτον, καὶ τοῦτόν τε ζηλωτῶν οὐ θνητῶν, ἀλλ' ἀθανάτων ἐπάξιον γενέσθαι. θνητῶν μὲν γὰρ φύσις θνητοῦ καὶ ἐπικήρου τέλους παραμύθιον εὑραμένη, εἰκόνων ἀναθήμασι τὰς τῶν προτέρων μνήμας, ἀθανάτοις ἔδοξε γεραίρειν τιμαῖς. καὶ οἱ μὲν σκιαγραφίαις κηροχύτου

γραφῆς ἄνθεσιν, οἱ δὲ γλυφαῖς ὕλης ἀψύχου ἀνδρείκελα σχήματα τεχνησάμενοι, οἱ δὲ κύρβεσι καὶ στήλαις βαθείας γραμμὰς ἐγχαράξαντες, μνήμαις ὑπέβαλον αἰωνίοις τὰς τῶν τιμωμένων ἀρετὰς παραδιδόναι. τὰ δ' ἦν ἄρα πάντα θνητὰ, χρόνου μήκει δαπανώμενα. φθαρτῶν ἅτε σωμάτων ἰνδάλματα, οὐ μὴν ἀθανάτου ψυχῆς ἀποτυποῦντα ἰδέας. ὅμως δ' οὖν, ἀπαρκεῖν ἐδόκει ταῦτα, τοῖς μηδὲν ἕτερον μετὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου καταστροφὴν ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι τιθεμένοις. Θεὸς δ' ἄρα, Θεὸς ὁ κοινὸς τῶν ὅλων σωτὴρ, μείζονα ἢ κατὰ θνητοὺς λογισμοὺς B τοῖς εὐσεβείας ἐρασταῖς ἀγαθὰ παρ' ἑαυτῷ ταμιευσάμενος, τὰ πρωτόλεια τῶν ἐπάθλων ἐνθένδε προαρραβωνίζεται. θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ἁμωσγέπως τὰς ἀθανάτους πιστούμενος ἐλπίδας. παλαιοὶ ταῦτα χρησμοὶ προφητῶν γραφῇ παραδοθέντες, θεσπίζουσι. ταῦτα βίοι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, παντοίαις ἀρεταῖς πρόπαλαι διαλαμψάντων τοῖς ὀψιγόνοις μνημονευόμενοι, μαρτύρονται. ταῦτα καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἀληθῆ εἶναι διήλεγξε χρόνος, καθ' ὃν Κωνσταντῖνος Θεῷ τῷ παμβασιλεῖ μόνος C τῶν πώποτε τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καθηγησαμένων γεγονὼς φίλος, ἐναργὲς ἅπασιν ἀνθρώποις παράδειγμα θεοσεβοῦς κατέστη βίου.

A causticæ picturæ coloribus; alii inanimis materiæ sculpturâ similitudinem hominum exprimentes; quidam in ligneis aut lapideis tabulis literas altius incidentes, eorum quos colebant virtutem ad æternam posteritatis memoriam consecrare instituerunt. Verùm hæc omnia caduca, & temporis longinquitate pereuntia; utpote quæ mortalium corporum figuram, non immortalis animi formam exprimerent. Hæc tamen sufficere iis videbantur, qui post hujus mortalis vitę exitum nullius spem boni animo conceperant. Deus verò, Deus inquam, communis omnium rerum Servator, qui pietatis amatoribus majora quàm quæ cogitatione hominum comprehendi possint, apud se recondidit bona, primitias futurorum præmiorum in antecessum quasi pignus dat in hoc sæculo; immortalium rerum spem mortalibus oculis quodammodo exhibens ac repræsentans. Hoc vetusta Prophetarum oracula quę scriptis mandata sunt, apertè prædicunt. Hoc vitæ Deo carorum virorum qui variis virtutibus refulserunt, posterorum memoria etiamnum celebratæ confirmant. Hoc ipsum ætatis nostræ testimonio verissimum esse convincitur, cùm Constantinus solus omnium qui Romano unquam Imperio præfuerunt, summo omnium Regi Deo acceptus, quasi illustre quoddam religiosæ vitæ exemplum cunctis hominibus est propositus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι ὁ Θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.

Ταῦτα δὲ καὶ Θεὸς αὐτὸς ὃν Κωνσταντῖνος ἐγέραιρεν, ἀρχομένῳ καὶ μεσάζοντι καὶ τελευτῶντι τῆς βασιλείας αὐτοῦ δεξιῶς παραστὰς, D ἐναργέσι ψήφοις ἐπιστώσατο. διδασκαλίαν θεοσεβοῦς ὑπόδειγμα τὸν ἄνδρα, τῷ θνητῷ γένει προβεβλημένος. μόνον οὖν αὐτὸν τῶν ἐξ αἰῶνος ἀκοῇ βοηθέντων αὐτοκρατόρων, οἷόν τινα μέγιστον φωστῆρα καὶ κήρυκα μεγαλοφωνότατον τῆς ἀπλανοῦς θεοσεβείας, διὰ παντοίων τῶν εἰς αὐτὸν κεχορηγημένων ἀγαθῶν, ἐνεδείξατο.

Caput IV.

Quod Deus Constantinum honoraverit.

Hoc denique Deus ipse quem veneratus est Constantinus, evidenti suffragio comprobavit: dum illi non modo in exordio, sed etiam in progressu & in fine Imperii semper propitius benignúsque adfuit, quippe quem humano generi ad divini cultus informationem proposuerat. Hunc certè unum ex omnibus quos unquam auditione accepimus Imperatoribus, velut clarissimum quoddam jubar, & velut quendam veræ religionis præconem maxima voce inclamantem, innumeris in eum congestis bonis, designavit.

A

Caput V.

Quod XXX. quidem annis regnavit: vixit autem plusquam LX.

AC tempus quidem Imperii ipsius, tribus denûm annorum circulis absolutis & aliquanto amplius honoravit; totius autem vitæ tempus quam inter homines duxit, duplo majore spatio circumscripsit. Porrò cùm eundem velut imaginem monarchiæ suæ proponere vellet, victorem eum omnis tyrannici generis præstitit, & impiorum Gigantum exstinctorem, qui desperatæ mentis audacia impulsi, contra ipsum Deum summum omnium Regem impietatis vexillum sustulerant. Verùm hi quidem cùm momento temporis extitissent, momento quoque ac dicto citiùs exstincti sunt. Famulum autem suum Deus qui unus est ac solus, cùm solum adversus multos divinâ armaturâ muniisset, ejusq; opera orbem terrarum impiorum hominum multitudine liberatum repurgasset, cultus sui magistrum universis gentibus constituit; clara voce cunctis audientibus testantem, se verum quidem Deum agnoscere, falsorũ autem Numinum errorem aversari.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅτι ἐβασίλευσε μὲν ὑπὲρ τὰ λ΄ ἔτη μοναρχήσας, ἔζησε δὲ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα.

ΧΡόνων μὲν βασιλείας, τρισὶ δεκάδων περιόδοις τελείαις, καὶ προσέτι λοιπὸν τιμήσας. τούτων δὲ διπλάσιον τοῦ παντὸς βίου τὴν ἐν ἀνθρώποις περιορίσας ζωήν· τῆς δ' αὐτοῦ μοναρχικῆς ἐξουσίας τὴν εἰκόνα θεὸς, νικητὴν ἀπέδειξε παντὸς τυραννικοῦ γένους, θεομάχων τ' ὀλετῆρα γιγάντων. οἳ ψυχῆς ἀπονοίᾳ, πρὸς αὐτὸν ἤραντο τὸν παμβασιλέα τῶν ὅλων δυσσεβείας ὅπλα. ἀλλ' οἱ μὲν ὅσον εἰπεῖν ἐν B βραχεῖ φανέντες, ἅμα τε καὶ ἀπέσβησαν. τὸν δ' αὐτοῦ θεράποντα Θεὸς ὁ εἷς καὶ μόνος, ἕνα πρὸς πολλοὺς θεϊκῇ φραξάμενος πανοπλίᾳ, τῆς τῶν ἀθέων πληθύος δι' αὐτοῦ τὸν θνητὸν ἀποκαθήρας βίον, εὐσεβείας τῆς αὐτοῦ διδάσκαλον πᾶσιν ἔθνεσι κατεστήσατο. μεγάλῃ βοῇ ταῖς πάντων ἀκοαῖς μαρτυρόμενον, τὸν ὄντα Θεὸν εἰδέναι, τὴν δὲ τῶν οὐδαμῶς ὄντων ἀποστρέφεσθαι πλάνην.

C

Caput VI.

Quòd Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit.

ET hic quidem tanquam bonus ac fidelis servus, id egit ac prædicavit; servum se palam nominans, summíque Regis famulũ se fateri non erubescens. Deus verò protinus ipsum remuneratus, Dominum ac victorem, solumq; ex omnibus qui unquam fuerunt Imperatoribus, semper invictum atque insuperabilem præstitit: & ob victorias ac tropæa tantum Imperatorem eum effecit, quantum nemo unquam superiori memoria ullum extitisse recordatur. Adeò felicem & Deo carum; adeò pium ac fortunatum, ut plures quidem gentes ac nationes quàm priores Imperatores sub ditionem suam redegerit: Imperium verò omni molestia vacuum ad extremum usque diem obtinuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ΄.

Ὅτι Θεοῦ μὲν δοῦλος ἦν, ἐθνῶν δὲ νικητής.

ΚΑὶ ὁ μὲν οἷα πιστὸς καὶ ἀγαθὸς θεράπων, τοῦτ' ἔπραττε καὶ ἐκήρυττε. δοῦλον ἄντικρυς ἀποκαλῶν καὶ θεράποντα τοῦ παμβασιλέως ὁμολογῶν ἑαυτόν· Θεὸς δ' αὐτὸν ἐγγύθεν ἀμειβόμενος, Κύριον καθίστη καὶ δεσπότην, νικητήν τε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος αὐτοκρατόρων, ἄμαχον καὶ ἀήττητον εἰσαεὶ νικῶντα τροπαίοις. D βασιλέα τοσοῦτον, ὅσον οὐδεὶς ἀκοῇ τῶν πάλαι πρότερον μνημονεύει γενέσθαι. οὕτω μὲν θεοφιλῆ καὶ τρισμακάριον. οὕτω δὲ εὐσεβῆ καὶ πανευδαίμονα, ὡς μετὰ πάσης μὲν ῥᾳστώνης, πλειόνων ἢ ἔμπροσθεν κατασχεῖν ἐθνῶν. ἄλυπον δὲ τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτὴν καταλῆξαι τελευτήν.

Caput VII.

Comparatio ejus cum Cyro Persarum & Alexandro Macedonum Rege.

CYrum Persarum Regem prę cunctis qui unquam exstiterint enituisse vetus narrat historia. Verùm ille nequaquam felicem exitum vitæ, immo tur-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Πρὸς Κῦρον τὸν Περσῶν βασιλέα, καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα σύγκρισις.

ΠΕρσῶν μὲν δὴ Κῦρον παλαιὸς ἀνυμνεῖ λόγος περιφανῆ ἀποφανθῆναι τῶν πώποτε. ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ

A πρὸς φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, αἰσχρὸν δὲ καὶ ἐπονείδιστον ὑπὸ γυναικὸς θάνατον ὑποστῆναι. Μακεδόνων Ἀλέξανδρον Ἑλλήνων ᾄδουσι παῖδες, μυρία παντοίων ἐθνῶν γένη καταστρέψασθαι. θᾶττον δ' ἢ συντελέσαι εἰς ἄνδρας, ὠκύμορον ἀποβιῶναι, κώμοις ἀποληφθέντα καὶ μέθαις. δύο μὲν ἐπὶ πρὸς τοῖς τριάκοντα τὴν πᾶσαν ζωὴν ἐνιαυτοῖς ἐπλήρου. τούτων δὲ τὴν τρίτην οὐ πλέον ὁ τῆς βασιλείας περιώριζε χρόνος. ἐχώρει δὲ δι' αἱμάτων, ἀνὴρ σκηπτοῦ δίκην ἀφειδῶς B ἔθνη καὶ πόλεις ὅλας ἡβηδὸν ἐξανδραποδιζόμενος. ἄρτι δὲ μικρὸν αὐθήσης αὐτῷ τῆς ὥρας καὶ τὰ παιδικὰ πενθοῦντι, δεινῶς τὸ χρεὼν ἐπιστὰν, ἄτεκνον, ἄρριζον, ἀνέστιον, ἐπ' ἀλλοδαπῆς καὶ πολεμίας αὐτὸν, ὡς ἂν μὴ εἰς μακρὸν λυμαίνοιτο τὸ θνητῶν γένος, ἠφάνιζεν. αὐτίκα δ' ἡ βασιλεία κατετέμνετο, τῶν θεραπόντων ἑκάστου μοῖράν τινα παρασπῶντος καὶ διαρπάζοντος ἑαυτῷ. ἀλλ' ὁ μὲν ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμνεῖται χοροῖς.

pem potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur; utpote à muliere interfectus. Alexandrum Macedonum Regem innumerabiles gentes domuisse prædicant Græci: sed priusquam ad virilem ætatem pervenisset, comessationibus & temulentia confectum, immatura morte periisse. Et hic quidem duorum ac triginta annorum spatio totius vitæ cursum absolvit; quorum non plus quam tertiam partem tempus Regni illius sibi vindicat. Grassatus autem est per cædes instar fulminis, gentes atque urbes integras absque ullo ætatis discrimine crudeliter servituti subjiciens. Sed cùm vixdum in ipso ætatis flore ageret, & amasium suum lugeret, mors repentè superveniens, illum improlem; nulla stirpe, nulla fundatum domo; in externo & hostico agro, ne humanum genus diutius vastaret, extinxit. Mox Regnum ejus varia in membra divulsum est, singulis ejus ministris partem sibi rapere atque auferre contendentibus. Verùm hic quidem ob hujusmodi mala laudibus effertur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄. C

Ὅτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.

Ὁ δ' ἡμέτερος βασιλεὺς ἐξ ἐκείνου μὲν ἤρχετο, ἐξ οὗπερ ὁ Μακεδὼν ἐτελεύτα. ἐδιπλασίαζε δὲ τῷ χρόνῳ τὴν ἐκείνου ζωήν. τριπλάσιον δ' ἐποιεῖτο τῆς βασιλείας τὸ μῆκος. ἡμέροις γέ τοι καὶ σώφροσι θεοσεβείας παραγγέλμασι τὸν αὐτοῦ φραξάμενος στρατὸν, ἐπῆλθε μὲν τὴν Βρεταννῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντας ὠκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἥλιον περιοριζομένῳ. τό, τε Σκυθικὸν ὑπηγάγετο πᾶν, ὑπ' αὐτῇ ἄρκτῳ μυρίοις βαρβάρων D ἐξαλλάττουσι γένεσι τεμνόμενον. ἤδη δὲ καὶ μεσημβρίας ἐπ' ἔσχατα τὴν ἀρχὴν ἐκτείνας, εἰς αὐτοὺς Βλέμμυάς τε καὶ Αἰθίοπας. οὐδὲ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἀλλοτρίαν ἐποιεῖτο τὴν κτῆσιν· ἐπ' αὐτὰ δὲ τὰ τῆς οἰκουμένης ὅλης τέρματα Ἰνδῶν μέχρι τῶν ἐξωτάτω, τῶν περικύκλῳ περιοίκων τοῦ παντὸς τῆς γῆς τῷ βίῳ στοιχείου, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτῖσιν ἐκλάμπων, εἶχεν ὑπηκόους ἅπαντας τοπάρχας. ἐθνάρχας. Σατράπας καὶ Βαρβάρων ἐθνῶν, ἐθελοντὶ ἀσπαζομένους καὶ χαίροντας, τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις διαπρεσβευομένους, καὶ τὴν πρὸς

Caput VIII.

Quòd orbem propemodum universum subegerit.

Noster verò Imperator ex eo ætatis anno regnare orsus est, quo Macedo ille decessit. Ac vitæ quidem spatium duplo majus habuit quàm ille; Regni verò triplo longius. Ceterùm cùm exercitum suum mansuetis ac modestis religionis præceptis munivisset, in Britanniam quidem & in eos qui in ipso habitabant Oceano ad Solis Occasum longè latéque diffuso, signa intulit. Scythiam verò universam quæ sub ipso Septentrione posita, in plurimas gentes & nomine & moribus discrepantes dividitur, suo adjunxit Imperio. Jam verò cùm ad extremos meridiei fines Imperium propagasset, ad ipsos nimirum Blemmyas & Æthiopas: eos quoque qui ad Solis Ortum incolunt, in suam ditionem redigendos putavit. Deniq; ad ultimos usque continentis terminos, hoc est, ad extremos Indos & circumsitos undique populos, cunctos mortales qui universum terrarum orbem incolunt, splendidissimis pietatis radiis illustrans, Regulos, Præfectos & Satrapas gentium Barbararum, sibi obnoxios ac subditos habuit: qui sua sponte & cum gaudio ipsum salutabant, & Legatos cum muneribus ad

A eum mittebant, ejusque notitiam atq; amicitiam plurimi æstimabant. Adeò ut eum in sua quisque provincia partim imaginibus, partim statuis publicè dedicatis honoraret: solúsque ex Imperatoribus Constantinus, ubique terrarum notissimus esset ac celeberrimus. Igitur ad has usque gentes regiis allocutionibus Deum suum cum omni libertate prædicavit.

A αὐτὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν περὶ πλείστου ποιουμένους. ὥστε καὶ γραφαῖς εἰκόνων αὐτὸν παρ' αὐτοῖς τιμᾶν, ἀνδριάντων τε ἀναθήμασι. μόνον τε αὐτοκρατόρων παρὰ τοῖς πᾶσι Κωνσταντῖνον γνωρίζεσθαί τε καὶ βοᾶσθαι. ὁ δὲ καὶ μέχρι τῶν τῇδε, βασιλικοῖς προσφωνήμασι τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν ἀνεκήρυττε σὺν παρρησίᾳ τῇ πάσῃ.

Caput IX.

Quòd pii Imperatoris filius Imperium filiis reliquit.

B Cæterùm non id verbis quidem præstitit, re autem ipsa frustratus est. Sed in omni genere virtutis semet exercens, variis pietatis fructibus abundavit; amicos quidem ingentibus beneficiis sibi devinciens; subditos verò clementiæ legibus moderans, & Imperium suum placidum cunctis atque optabile exhibens. Donec post longa annorum curricula, Deus quem coluerat, variis illum certaminibus defessum immortalitatis præmiis remuneratus, ex mortali regno ad immortalem vitam sanctis animis apud se præparatam transtulit; C trium liberorum sobole, qui in Imperio ei succederent, excitata. In hunc igitur modum Imperialis dignitas à patre quidem transmissa ad ipsum pervenit; jure autem naturæ liberis ac nepotibus servata, & in perpetuum deinceps tanquam paterna quædam hæreditas propagata est. Ac Deus quidem ipse qui beatissimum illum Principem adhuc nobiscum in terris agentem divinis honoribus sublimavit, eundémque morientem eximia quadam prærogativa dignitatis ornavit, solus vitæ illius Scriptor fuerit idoneus; quippe qui certamina illius résque præclarè gestas in cælestibus tabulis consecraverit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι υἱὸς βασιλέως εὐσεβὴς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσι κατέλιπε τὴν ἀρχήν.

B Εἶτ' οὐ λόγοις μὲν ταῦτ' ἔπραττεν, ἀφυστέρει δὲ τοῖς ἔργοις· διὰ πάσης δὲ χωρῶν ἀρετῆς, παντοίοις εὐσεβείας καρποῖς ἐνηβρύνετο. μεγαλοψύχοις μὲν εὐεργεσίαις τοὺς γνωρίμους καταδουλούμενος. κρατῶν δὲ νόμοις φιλανθρωπίας, εὐήνιόν τε τὴν ἀρχὴν καὶ πολύευκτον ἅπασι τοῖς ἀρχομένοις κατεργαζόμενος. εἰσότε λοιπὸν μακραῖς περιόδοις ἐτῶν κεκμηκότα αὐτὸν θείοις ἄθλων ἀγῶσι, βραβείοις ἀθανασίας ὃν ἐτίμα Θεὸς ἀναδησάμενος, θνητῆς ἐκ βασιλείας ἐπὶ τὴν παρ' αὐτοῦ C ψυχαῖς ὁσίαις τεταμιευμένην ἀτελεύτητον ζωὴν μετεστήσατο. τριττὴν παίδων γονὴν τῆς ἀρχῆς διάδοχον ἐγείρας. οὕτω δὴ καὶ θρόνος τῆς βασιλείας πατρόθεν μὲν εἰς αὐτὸν κατῄει. θεσμῷ δὲ φύσεως, παισὶ καὶ τοῖς τούτων ἐκγόνοις ἐταμιεύετο. εἰς ἀγήρω τε χρόνον οἷά τις πατρῷος ἐμηκύνετο κλῆρος. Θεὸς μὲν οὖν αὐτὸν καὶ σὺν ἡμῖν ἔτ' ὄντα τὸν μακάριον θεοπρεπέσιν ὑψώσας τιμαῖς, καὶ τελευτῶντα κοσμήσας ἐξαιρέτοις τοῖς παρ' αὐτοῦ πλεονεκτήμασι, γένοιτ' ἂν αὐτοῦ καὶ γραφεύς. πλαξὶν οὐρανίων στηλῶν τοὺς τῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων ἄθλους ἀναθείς.

Caput X.

Quòd historia hæc necessaria, & ad formandos mores utilis sit.

D Ego verò tametsi tanti quidem viri felicitate dignum quidpiam dicere difficile admodum esse intelligam, silere autem tutum ac periculo vacuum: necessarium nihilominus puto piissimi Principis imaginem, exemplo mortalis picturæ, verborum coloribus expressam ad sempiternam posterorum memoriã consecrare, ut desidiæ atque inertiæ cri-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαίαν εἶναι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἱστορίαν ταύτην.

Ἐμοὶ δ' εἰ καὶ τὸ λέγειν ἐπάξιόν τι τῆς τοῦ ἀνδρὸς μακαριότητος ἄπορον τυγχάνει, τό, τε σιωπᾶν ἀσφαλὲς καὶ ἀκίνδυνον, ὅμως ἀναγκαῖον, μιμήσει τῆς θνητῆς σκιαγραφίας, τὴν διὰ λόγων εἰκόνα τοῦ θεοφιλοῦς ἀναθεῖναι μνήμῃ, ὄκνου καὶ ἀργίας ἀφοσιουμένους ἔγκλημα. αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυτόν, εἰ μὴ

A τὰ κατὰ δύναμιν, κἂν σμικρὰ ᾖ ταῦτα καὶ εὐτελῆ, τῷ ὑπερβολῇ εὐλαβείας Θεὸν τετιμηκότι συμβαλοῦμαι. οἶμαι δὲ καὶ ἄλλως βιωφελὲς, καὶ ἀναγκαῖον ἔσεσθαί μοι τὸ γράμμα, περιλαμβάνον βασιλικῆς μεγαλονοίας πράξεις, Θεῷ τῷ παμβασιλεῖ κεχαρισμένας. ἦ γὰρ οὐκ αἰσχρὸν, Νέρωνος μὲν τὴν μνήμην καὶ τῶν τούτου μακρῷ χειρόνων δυσσεβῶν τινῶν καὶ ἀθέων τυράννων, ἀόκνων εὐτυχῆσαι συγγραφέων. οἳ δὴ φαύλων ὑποθέσεις δραμάτων ἑρμηνείᾳ κομψῇ καλλωπίσαντες, πολυβίβλοις ἀνέθηκαν ἱστορίαις. B ἡμᾶς δὲ σιωπᾶν, οὓς Θεὸς αὐτὸς τοσούτῳ συγκυρῆσαι βασιλεῖ οἷον ὁ σύμπας οὐχ ἱστόρησεν αἰὼν, εἰς ὄψιν τε καὶ γνῶσιν αὐτοῦ καὶ ὁμιλίαν ἐλθεῖν κατηξίωσεν.

men à nobis depellamus. Me enim profectò puderet mei ipsius, nisi omnem meam industriam ac facultatem, licet admodum levis sit atq; exigua, in hunc qui divinum Numen summa observantia veneratus est, conferrem. Sed & ad communem hominum vitam utile, mihiq; inprimis necessarium hoc opus fore confido, quo generosissimi Imperatoris res gestæ, summo omnium Imperatori Deo acceptæ, comprehenduntur. Quomodo enim turpe non fuerit, Neronis quidem & aliorum impiorum tyrannorum qui longè illo deteriores fuerunt, memoriæ non defuisse diligentissimos Scriptores, qui mala argumenta eleganti sermone exornantes, numerosis historiarum Voluminibus condiderunt: nos verò silere, quibus Deus ejusmodi Imperatorem qualem nulla unquam ætas vidit nancisci, & in ejus conspectum, notitiam ac colloquium pervenire concessit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὅτι μόνας τὰς Κωνσταντίνου νῦν ἱστορήσειν θεοφιλεῖς πράξεις.

Διὸ προσήκοι ἂν εἴπερ τισιν ἄλλοις, καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, ἀγαθῶν ἄφθονον ἀκοὴν κηρύττειν ἅπασιν, οἷς ἡ τῶν καλῶν μίμησις, πρὸς τὸν θεῖον ἔρωτα διεγείρει τὸν πόθον. οἱ μὲν γὰρ βίους C ἀνδρῶν οὐ σεμνῶν, καὶ πράξεις πρὸς ἠθῶν βελτίωσιν ἀλυσιτελεῖς. χάριτι τῇ πρός τινας ἢ ἀπεχθείᾳ. τάχα δέ που καὶ πρὸς ἐπίδειξιν τῆς σφῶν αὐτῶν παιδεύσεως συναγαγόντες, κόμπῳ ῥημάτων εὐγλωττίας, αἰσχρῶν πραγμάτων ὑφηγήσεις οὐκ εἰς δέον ἐξετραγῴδησαν. τοῖς μὴ μετασχεῖν τῶν κακῶν κατὰ Θεὸν εὐτυχήσασιν, ἔργων οὐκ ἀγαθῶν, ἀλλὰ λήθῃ καὶ σκότῳ σιωπᾶσθαι ἀξίων, διδάσκαλοι καταστάντες. ἐμοὶ δὲ ὁ μὲν τῆς φράσεως λόγος, εἰ καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς τῶν δηλουμένων ἐμφάσεως ἐξασθενεῖ, φαιδρυνοίτο γοῦν ὅμως καὶ ψιλῇ τῇ τῶν ἀγαθῶν πρά- D ξεων ἀπαγγελίᾳ· ἡ δέ γε τῶν θεοφιλῶν διηγημάτων ὑπόμνησις, οὐκ ἀνόνητον. ἀλλὰ καὶ σφόδρα βιωφελῆ τοῖς τὴν ψυχὴν εὖ παρεσκευασμένοις ποιεῖται τὴν ἔντευξιν. τὰ μὲν οὖν πλεῖστα καὶ βασιλικὰ τοῦ τρισμακαρίου διηγήματα. συμβολάς τε καὶ παρατάξεις πολέμων. ἀριστείας τε καὶ νίκας καὶ τρόπαια τὰ κατ' ἐχθρῶν, θριάμβους τε ὁπόσους ἤγαγε. πρός τε τὸ συμφέρον ἑκάστου διω-

Caput XI.

Quòd sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit.

Quamobrem si cuiquam alteri, nobis certè præcipuè convenit, ut tot ac tanta quæ audivimus bona, iis nuntiemus, quorum mentes bonorum operum exemplo ad amorem Dei excitantur. Quippe alii quidem vitam hominum minimè gravium, & res gestas ad morum emendationem prorsus inutiles, aut gratia, aut odio quorundam, aut ad doctrinæ suæ ostentationem scribere aggressi, turpissimorum flagitiorum narrationem magnifico verborum apparatu aliter quàm decuit amplificarunt: iis qui singulari Dei beneficio malorum expertes fuerant, pessimorum operum & quæ oblivione ac tenebris involvi debuerant, magistros se præbentes. At nobis oratio quidem ipsa quamvis suscepti operis magnitudini prorsus impar sit, solâ tamen pulcherrimorum facinorum narratione illustrari posse videtur. Ipsa verò operum Deo acceptorum commemoratio, iis utiq; qui animum rectè comparatum habuerint, non inutilem sed inprimis fructuosam lectionem præbitura est. Itaque quamplurima alia quæ de hoc Principe narrari possunt: conflictus & prœlia, fortia facinora atque victorias, tropæa ac triumphos de hostibus partos, & quę præterea ad singulorum utilitatem ab eo constituta sunt: leges ad sub-

ditorum & Reipublicæ commodum latas; alios denique plurimos Principatus labores ab eo exantlatos, qui in omniũ ore ac memoria versantur, prætereundos mihi nunc esse arbitror: quippe cùm instituti operis argumentum admoneat me, ut ea sola quæ ad Dei cultum pertinent, dicendo ac scribendo persequar. Ceterùm cùm hæc ipsa numero pænè infinita sint; ex iis quæ ad notitiam nostram pervenerunt opportunissima quæque duntaxat; & posterorum memoria dignissima seligens, quàm potero brevissimè exponam. Siquidem tempus ipsum hanc deinceps licentiam nobis concedit, ut beatissimi Principis laudes quovis orationis genere liberè prædicemus. Nam antea quidem id facere nequaquam licebat, propterea quòd vetitum est ne quenquam ante obitum ob incertas vitæ mutationes beatum pronuntiemus. Proinde Deum adjutorem invoco, ac cæleste ejus Verbum precor, ut in hoc opere adspirare mihi velit. Ordiar autem à prima illius ætate in hunc modum.

Eccl. 11.

A εισμένα. νόμων τε διατάξεις, ἃς ἐπὶ λυσιτελείᾳ τῶν ἀρχομένων πολιτείας συνετάττετο. πλείους τ' ἄλλους βασιλικῶν ἄθλων ἀγῶνας, τούσδε παρὰ τοῖς πᾶσι μνημονευομένους, παρήσειν μοι δοκῶ. τοῦ τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας σκοποῦ, μόνα τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν ὑποβάλλοντος· μυρίων δ' ὅσων ὄντων καὶ τούτων, τὰ καιριώτατα καὶ τῆς μεθ' ἡμᾶς ἀξιομνημόνευτα τῶν εἰς ἡμᾶς ἐλθόντων ἀναλεξάμενος, B τούτων αὐτῶν ὡς οἷόν τε διὰ βραχυτάτων ἐκθήσομαι τὴν ὑφήγησιν· τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκωλύτως παντοίαις φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακάριον ἀνυμνεῖν. ὅτι μὴ τοῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ τούτου, τῷ μὴ μακαρίζειν ἄνδρα πρὸ τελευτῆς διὰ τὸ τῆς τοῦ βίου τροπῆς ἄδηλον παρηγγέλθαι. κεκλήσθω δὲ Θεὸς βοηθός, οὐράνιός τε συνεργὸς ἡμῖν ἐμπνείτω λόγος. ἐξ αὐτῆς δ' ἤδη πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς, ὧδέ πη τῆς γραφῆς ἀπαρξώμεθα.

CAPUT XII.

Quòd Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moyses, educatus sit.

VEtus narrat historia, gentem Hebræorum à sævissimis olim tyrannis oppressam fuisse: Deumq; cùm oppressos benigno ac propitio vultu respexisset, providisse ut Propheta Moses qui tum adhuc infans erat, in mediis tyrannorum ædibus & in ipso eorum gremio educaretur, omnemque quæ apud illos erat sapientiam perdisceret. Postea verò cùm ille progressu temporis ad virilem pervenisset ætatem, & divina justitia quæ oppressis opitulari solet, pœnas ab iniquis tyrannis exposceret; tunc Dei Propheta ex ipsis tyrannicis profectus ædibus, divinæ voluntati ministerium suum exhibuit. Et ipsos quidẽ tyrannos à quibus fuerat educatus, re ac verbis aversatus est: eos verò qui reverà fratres & cognati erant, amicos ac familiares elegit. Posthæc Deus cùm illum totius gentis ducem constituisset, Hebræos quidem acerbissima apud hostes servitute liberavit: tyrannorum autem genus cælitus inflictis suppliciis ejus operâ ultus est. Vetus inquã hæc historia, instar fabulæ à multis accepta, omnium aures mortalium implevit. Nunc verò idem nobis Deus majora omnibus fabu-

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνετράφη Κωνσταντῖνος.

ΠΑλαιὰ κατέχει φήμη, δεινὰ γένη τυράννων, τὸν Ἑβραίων καταπονῆσαι λεών· Θεὸν δὲ τοῖς καταπονουμένοις εὐμενῆ παραφανέντα, Μωϋσέα προφήτην ἔτι τότε νηπιάζοντα, μέσοις αὐτοῖς τυραννικοῖς οἴκοις τε καὶ κόλποις τραφῆναι, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς μεταχεῖν προνοῆσαι σοφίας. ὡς δ' ἐπιὼν ὁ χρόνος D τὸν μὲν εἰς ἄνδρας ἐκάλει, δίκη δ' ἡ τῶν ἀδικουμένων ἀρωγὸς τοὺς ἀδικοῦντας μετῄει· τηνικαῦτα ἐξ αὐτῶν τυραννικῶν δωμάτων προελθὼν ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης, τῇ τοῦ κρείττονος διηκονεῖτο βουλῇ. τῶν μὲν ἀναθρεψαμένων τυράννων, ἔργοις καὶ λόγοις ἀλλοτριούμενος. τοὺς δ' ἀληθεῖ λόγῳ σφετέρους ἀδελφούς τε καὶ συγγενεῖς, ἀποφαίνων γνωρίμους· κἄπειτα Θεὸς αὐτὸν καθηγεμόνα τοῦ παντὸς ἔθνους ἐγείρας, Ἑβραίους μὲν τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἠλευθέρου δουλείας. τὸ δὲ τυραννικὸν γένος θεηλάτοις μετήρχετο δι' αὐτοῦ κολαστηρίοις. φήμη μὲν αὕτη παλαιά, μύθου μὲν σχήματι τοῖς πολλοῖς παραδεδομένη, τὰς πάντων ἀκοὰς ἐπλήρου· νυνὶ δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἡμῖν Θεός, μειζόνων

ἢ κατὰ μύθους θαυμάτων αὐτοπτικὰς θέας, νεαραῖς ὄψεσι πάσης ἀκοῆς ἀληθεστέρας δεδώρηται. τύραννοι μὲν γὰρ οἱ καθ' ἡμᾶς, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πολεμεῖν ὡρμημένοι, τὴν αὐτοῦ κατεπόνουν ἐκκλησίαν. μέσος δὲ τούτοις Κωνσταντῖνος, ὁ μετ' ὀλίγον τυραννοκτόνος, παῖς ἄρτι νέος. ἁπαλός. ὡραῖος τ' ἄνθους ἰούλοις, οἷά τις αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, τυραννικαῖς ἐφήδρευσεν ἑστίαις· οὐ μὴν καὶ τρόπων τῶν ἴσων, καίπερ νέος ὤν, τοῖς ἀθέοις ἐκοινώνει. εἷλκε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου θείῳ πνεύματι, φύσις ἀγαθὴ πρὸς τὸν εὐσεβῆ καὶ Θεῷ κεχαρισμένον βίον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ζῆλος ἐνῆγε πατρικὸς, ἐπ' ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκαλούμενος. πατὴρ γὰρ ἦν αὐτῷ, ὅτι δὴ καὶ ἄξιον ἐν καιρῷ τούτῳ τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι, περιφανέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοκρατόρων Κωνστάντιος. οὗ πέρι τὰ τῷ παιδὶ φέροντα κόσμον, βραχεῖ λόγῳ διελθεῖν ἀναγκαῖον.

A lis miracula ipsis oculis spectare concessit: quod genus spectaculi apud eos qui recens viderunt, omni auditione fide dignius habetur. Nostra enim ætate tyranni quidem qui adversus Deum summum omnium Regem bellum movere instituerant, ejus Ecclesiam graviter oppresserunt. Constantinus verò qui postea tyrannorum interfector fuit, dum adhuc adolescens esset & juvenili lanugine decorus, in medio illorum, ut quondam ille Dei famulus Moses, in ipsis tyrannorum ædibus subsedit. B Neq; tamen eosdem cum impiis mores, tametsi admodum adolescens, sectatus est. Quippe jam inde ab illa ętate, egregia indoles divino Spiritu impulsa, ipsum ad piam Deóque acceptam vitam incitabat. Sed & patris ęmulatio stimulos admovebat, quâ ad virtutis & bonorum actuum imitationem juvenis provocabatur. Pater siquidem ei fuit (nam & hujus memoriam opportunè renovare congruum est) Constantius: Imperatorum nostri temporis nobilissimus. De quo nonnulla quæ ad filii commendationem pertinent, breviter à nobis exponenda sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

C

Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον, ὥστε διῶξαι τοὺς χριστιανούς.

Τεττάρων γάρτοι τῆς Ῥωμαίων αὐτοκρατορικῆς κοινωνούντων ἀρχῆς, μόνος οὗτος ἀκοινώνητον τοῖς ἄλλοις περιβαλλόμενος τρόπον, τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν φιλίαν ἐσπένδετο. οἱ μὲν γὰρ τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολιορκίᾳ δῃοῦντες, ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος καθῄρουν. αὐτοῖς θεμελίοις τοὺς εὐκτηρίους ἀφανίζοντες οἴκους· ὁ δὲ τῆς τούτων ἐναγοῦς δυσσεβείας καθαρὰς ἐφύλαττε τὰς χεῖρας, μηδαμῇ μηδαμῶς αὐτοῖς ἐξομοιούμενος. καὶ οἱ μὲν, ἐμφυλίοις θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σφαγαῖς, τὰς ὑπ' αὐτοῖς ἐπαρχίας ἐμίαινον· ὁ δὲ τοῦ μύσους ἀμίαντον τὴν ἑαυτοῦ συνετήρει ψυχήν· καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρείας ἐκθέσμου, σφᾶς αὐτοὺς πρότερον, κἄπειτα τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, πονηρῶν δαιμόνων πλάναις κατεδουλοῦντο· ὁ δὲ εἰρήνης βαθυτάτης τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βασιλευομένοις ἐξάρχων, τὰ τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ἄλυπα τοῖς οἰκείοις ἐβράβευεν. ἀλλὰ καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρυτάτας εἰς πράξεις ἐπαιωροῦντες οἱ ἄλλοι,

Caput XIII.

De patre ejus Constantio, qui Christianos ut Diocletianus & Maximianus persequi noluit.

Cum Imperium Romanum à quatuor Augustis regeretur, hic diversum à collegis suis vitę institutum æmulatus, solus cum Deo rerum omnium Moderatore pacem firmavit. Illi enim Ecclesias Dei expugnare adorti, solo æquarunt, & oratoria unà cum ipsis fundamentis aboleverunt. Hic verò à nefaria illorum impietate puras manus atque integras servavit, nec se ullatenus eorum similem præstitit. D Et illi quidem Dei cultorum tam virorum quàm mulierum cædibus, tanquam civili quodam bello provincias sibi subjectas polluerunt. Hic verò animum ab hujusmodi scelere purum atque inviolatum semper servavit. Illi coacervatis impiissimæ superstitionis malis, seipsos primùm, ac deinde subditos omnes nequissimorum dæmonum fraudibus manciparunt. Hic profundissimæ pacis intra Imperii sui fines auctor ac signifer, subditis suis permisit ut absque ulla molestia divino cultui inservirent. Denique illi cunctos mortales gravissimis exactionibus opprimendo, vitam illis minimè vitalem &

quavis morte acerbiorem præstiterunt. A Solus Constantius placidum ac tranquillum Principatum suum subditis exhibens, paterna quadam cura ac sollicitudine eos fovit. Porrò cùm aliæ quoque innumerabiles hujus viri virtutes ab omnibus prædicentur, uno & altero ejus facinore commemorato, ex quibus conjectura fieri possit de iis quæ silentio prætereuntur, ad propositum nobis scribendi argumentum transgrediemur.

βίον ἀβίωτον αὐτοῖς καὶ θανάτου χαλεπώτερον ἐπήγετον· μόνος δὲ Κωνστάντιος ἄλυπον τοῖς ἀρχομένοις καὶ γαλήνην παρασκευάσας τὴν ἀρχὴν, πατρικῆς κηδεμονίας ἐν οὐδενὶ λείπουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν. μυρίων δὲ καὶ ἄλλων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῶν παρὰ τοῖς πᾶσιν ᾀδομένων, ἑνὸς καὶ δευτέρου μνημονεύσας καλοεργήματος, τεκμηρίοις τε τούτοις τῶν σιωπωμένων χρησάμενος, ἐπὶ τὸν προκείμενον τῆς γραφῆς σκοπὸν διαβήσομαι.

Caput XIV.

Quomodo Constantius exprobrata ipsi à Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, & postea collatoribus pecuniam reddiderit.

Cum hic Princeps crebris hominum sermonibus celebraretur, quòd mitis esset ac placidus; quòd optimus Deique amantissimus; quódque ob incredibilem erga subditos indulgentiam, nullam pecuniam in thesauris reconditam haberet: Imperator is qui tunc temporis supremum Imperii gradum obtinebat, missis ad eum quibusdam hominibus, objurgavit ejus in Republica gerenda negligentiam: & paupertatem ipsi probro vertit; hoc maximè argumento fidem dictis faciens, quòd nihil in thesauris reconditum haberet. At ille eos qui ab Imperatore venerant rogavit, ut apud se aliquantisper morari vellent. Deinde ex omnibus Provinciis quæ ipsius Imperio parebant convocato opulentissimo quoque, se pecunia opus habere iis significavit; hancque occasionem oblatam esse, quâ suam quisque erga Principem benevolentiam sponte declarare deberet. Illi verò, utpote qui jampridem in votis habuissent, ut suum erga illum studium testificandi aliquando offerretur occasio: hoc audito, confestim auro, argento ac reliquis opibus thesauros ejus compleverunt: ambitiosè certantes inter se, ut se invicem in largiendo superarent: idque læto atque hilari vultu omnes præstitere. Posthæc Constantius homines à seniore Augusto ad se missos, thesaurorum suorum spectatores esse jussit, & ea quæ vidissent renuntiare. Se quidem impræsentiarum hæc apud se congregasse: Ceterùm ea jampridem apud ipsos dominos tanquam apud fidos depositarum opum custodes sibi servari. Et hi quidem admi-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔʹ.

Ὅπως Κωνστάντιος ὁ πατὴρ ὀνειδισθεὶς πενίαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενεγκοῦσι τὰ χρήματα.

Πολλοῦ δὴ λόγου περιηχοῦντος φήμη ἀμφὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, ὡς ἤπιος. ὡς ἀγαθός. ὡς τὸ θεοφιλὲς ὑπεράγαν κεκτημένος. ὡς δι' ὑπερβολὴν φειδοῦς τῶν ὑπηκόων, οὐδὲ θησαυρός τις αὐτῷ τεταμίευτο χρημάτων. βασιλεὺς ὁ τηνικαῦτα τὸν πρῶτον τῆς ἀρχῆς ἐπέχων βαθμὸν, πέμψας αὐτῷ κατεμέμφετο τὴν τῶν κοινῶν ὀλιγωρίαν. πενίαν τ' ἐπωνείδιζε, δεῖγμα τοῦ λόγου παρέχων, τὸ C μηδὲν αὐτὸν ἐν θησαυροῖς ἀποθέτον κεκτῆσθαι. ὁ δὲ τοὺς παρὰ βασιλέως ἥκοντας αὐτοῦ μένειν παρακελευσάμενος, τῶν ὑπ' αὐτὸν τοὺς ἀμφιλαφῆ πλοῦτον κεκτημένους, ἐξ ἁπάντων τῶν ὑπὸ τῇ βασιλείᾳ συγκαλέσας ἐθνῶν, χρημάτων ἔφη δεῖσθαι, καὶ τοῦτον εἶναι καιρὸν ἐν ᾧ προσήκειν ἕκαστον, αὐτοπροαίρετον εὔνοιαν πρὸς τὸν σφῶν ἐνδείξασθαι βασιλέα. τοὺς δ' ἀκούσαντας, ὥσπερ εὐχὴν ταύτην ἐκ μακροῦ θεμένους, τὴν ἀγαθὴν ἐνδείξασθαι προθυμίαν, D σὺν τάχει τε καὶ σπουδῇ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ τῶν λοιπῶν χρημάτων τοὺς θησαυροὺς ἐμπλῆσαι, τῇ τοῦ πλείονος ὑπερβάλλοντας ἀλλήλους φιλοτιμίᾳ. τοῦτό τε πρᾶξαι σὺν φαιδροῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις. οὗ δὴ γινομένου, Κωνστάντιος τοὺς παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως αὐτόπτας γενέσθαι τῶν θησαυρῶν ἐκέλευσεν. εἶθ' ὧν ὄψει παρέλαβον, τὴν μαρτυρίαν προσέταττε· καὶ νῦν μὲν ἀθροῖσαι παρ' ἑαυτῷ ταῦτα· πάλαι δ' αὐτῷ παρὰ τοῖς τῶν χρημάτων δεσπόταις, οἷα δὴ ὑπὸ πιστοῖς παραθηκοφύλαξι· φυλάττεσθαι. τοὺς μὲν οὖν θαῦμα κατεῖχε τῆς πρά-

A ξεως· βασιλέα δὲ τὸν φιλανθρωπότατον, μετὰ τὴν τούτων ἀποχώρησιν, τοὺς τῶν χρημάτων μεταστείλασθαι κυρίους. πάντα δ' ἀπολαβόντας, οἴκαδε φάναι ἀπιέναι, κατέχει λόγος, πειθοῦς καὶ ἀγαθῆς εὐνοίας τοὺς ἄνδρας ἀποδεξάμενον. μία μὲν ἥδε φιλανθρωπίας δεῖγμα φέρουσα τοῦ δηλουμένου πρᾶξις. θατέρα δὲ, τῆς πρὸς τὸ θεῖον αἰτίας παρέχοι ἂν ἐμφανῆ μαρτυρίαν.

ratione hujus rei perculsi sunt: humanissimus autem Princeps post eorum discessum opum dominos accivisse dicitur: & obsequio illorum ac studio erga se magnoperè laudato, jussisse ut cunctis opibus suis receptis domum reverterentur. Hoc igitur unum illius Principis facinus est, quo singularis ejus humanitas perspicuè declaratur. Alterum facinus, illustre ejus erga Deum pietatis indicium præbet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄

Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.

Ἤλαυνον μὲν γὰρ ἁπανταχοῦ γῆς τοὺς θεοσεβεῖς ἐξ ἐπιτάγματος τῶν κρατούντων, B οἱ κατ' ἔθνος ἄρχοντες· ἐξ αὐτῶν δὲ βασιλείων οἴκων ὁρμώμενοι πρῶτοι ἐκ πάντων τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνας οἱ θεοφιλεῖς διῆλθον μάρτυρες, πῦρ δὲ καὶ σίδηρον καὶ θαλάττης βυθοὺς πάντα τε θανάτου τρόπον προθυμότατα διακαρτεροῦντες. ὡς ἐν βραχεῖ τὰ πανταχοῦ βασίλεια θεοφιλῶν χηρεῦσαι ἀνδρῶν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπῆς ἐρήμους τοὺς δρῶντας εἰργάζετο. ὁμοῦ γὰρ τῷ τοὺς θεοσεβεῖς ἐλαύνειν, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἐξεδίωκον εὐχάς.

CAPUT XV.

De persecutione ab aliis concitata.

PRæsides provinciarum per universum orbem viros divino cultui deditos Imperatorum jussu persequebantur. Primíque omnium ex ipsis Imperialibus Palatiis progressi Dei amantissimi martyres, pro religione certamina obierunt; ignem & gladios marísque altissimos gurgites, & cuncta mortis genera alacri animo perpessi. Adeò ut brevi temporis spatio cuncta Imperatorum palatia cultoribus Dei viduata sint. Quo maximè factum est, ut hujus sceleris auctores, Dei præsentia atque auxilio orbati remanerent. Dum enim cultores divini Numinis persequuntur, eâdem operâ precationes pro semetipsis fieri solitas abegerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ΄. C

Ὅπως Κωνστάντιος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρείαν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξέβαλε· τοὺς δὲ ὁμολογῆσαι προθεμένους εἶχεν ἐν Παλατίῳ.

Μόνῳ δ' ἄρα Κωνσταντίῳ σοφία τις ὑπεισῄει λογισμοῦ, καὶ πρᾶγμα πράττει, παράδοξον μὲν ἀκοῦσαι, πρᾶξαι δὲ θαυμασιώτατον. τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτῷ βασιλικοῖς ἅπασι μέχρι καὶ τῶν ἐπ' ἐξουσίας ἀρχόντων αἱρέσεως προτεθείσης, σύνθημα δίδωσιν. ἢ θύσασι τοῖς δαίμοσιν, ἐξεῖναι παρ' αὐτῷ μένειν καὶ τῶν συνήθων μεταλαγχάνειν τιμῶν. ἢ μὴ τοῦτο πράξασι, τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἀποκεκλεῖσθαι παρόδων, ἐξωθεῖσθαί τε καὶ ἀποχωρεῖν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ οἰκειότητος. ἐπειδὴ οὖν διεκρίνοντο εἰς ἀμφότερα, οἱ μὲν ὡς τοῦδε, οἱ δ' ὡς ἐκείνους μεριζόμενοι, ἠλέγχετό τε ὁ τῆς ἑκάστου προαιρέσεως τρόπος. ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ θαυμάσιος τὸ λεληθὸς τοῦ σοφίσματος ἀποκαλύψας, τῶν μὲν δειλίαν καὶ φιλαυτίαν κα-

CAPUT XVI.

Quomodo Constantinus simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos verò qui se Christianos profiteri maluissent, in palatio retinuerit.

SOli Constantio sapiens quoddam consilium venit in mentem. Ac res quidem ipsa quam gessit, mirabilis est auditu; factu tamen longè admirabilior. Palatinis omnibus qui in ipsius aula militabant, ad ipsos usque judices in summis potestatibus constitutos, data eligendi utrum mallent facultate, hanc conditionem detulit, ut siquidem dæmonibus sacrificassent, manere ipsis in D palatio & consuetis honoribus frui liceret: si verò id facere renuissent, ab ipsius aditu excluderentur, & ab ipsius notitia ac familiaritate remoti discederent. Cùm ergò universi bifariam dirempti essent; aliúsque in hanc, alius in illam partem discessisset; & uniuscujusque propositum ac sententia explorata fuisset: tunc eximius Princeps consilium suum quod hactenus latuerat, detegens,

illorum quidem timiditatem ac nimiũ sui ipsorum amorem condemnavit: hos verò ob devotam divino Numini conscientiam magnoperè probavit. Ac deinde illos quidem tanquam Dei proditores, ne Principis quidem obsequio dignos judicavit. Nam quomodo, inquit, fidem erga Principem suum servaturi sunt, qui erga Deum perfidi esse deprehenduntur? Itaque ejusmodi viros à regiis ædibus procul ablegandos esse censuit. Illos verò quos Deo dignos esse veritatis ipsius testimonio constaret, eodem erga Principem animo futuros esse affirmans, Protectores atque Imperii ipsius custodes constituit: ejusmodi homines inter præcipuos amicorum & maximè necessarios habendos esse dicens, multoq; pluris æstimandos quàm maximarum opum thesauros.

A τεγνώσκε. τοὺς δὲ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συνειδήσεως, εὖ μάλα ἀπεδέχετο. κἄπειτα τοὺς μὲν ὡς ἂν Θεοῦ προδότας, μηδὲ βασιλέως εἶναι ἀξίους ἀπέφαινε· πῶς γὰρ ἄν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι, τοὺς περὶ τὸ κρεῖττον ἁλόντας ἀγνώμονας. διὸ καὶ βασιλικῶν οἴκων μακρὰν ἐλαύνεσθαι δεῖν τούτους ἐνομοθέτει· τοὺς δὲ πρὸς τῆς ἀληθείας μαρτυρηθέντας Θεοῦ ἀξίους, ὁμοίως καὶ περὶ βασιλέα εἰπὼν ἔσεσθαι, σωματοφύλακάς τε αὐτῆς βασιλείας φρουροὺς κατέταττεν. B ἐν πρώτοις καὶ ἀναγκαίοις φίλων τε καὶ οἰκείων χρῆναι φήσας τοὺς τοιούτους δεῖν περιέπειν, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς ἢ μεγάλων ταμεῖα θησαυρῶν περὶ πολλοῦ τιμᾶσθαι.

Caput XVII.

De affectu & amore ejusdem Constantii erga Christum.

HUjusmodi fuit Constantini pater, sicut à nobis breviter indicatum est. Qualis autem exitus vitæ illi contigerit, cùm se talem erga Deum præstitisset, quantúmque discrimen inter illum & reliquos Imperii consortes is quem coluerat Deus esse voluerit, quisquis rem ipsam attentiùs expenderit, facilè cognoscet. Postquam enim multa regiæ virtutis indicia diutissimè præbuisset, unum quidem summum omnium Deum agnoscens, eorum verò qui plures Deos colerent impietatem condemnans, & sanctorum hominum precationibus domum suam undique munivisset, reliquum deinceps vitæ tempus expeditè ac tranquillè summa cum gloria exegisse dicitur: compos ejus felicitatis quam vulgò perhibent in eo positam esse, ut neque ab aliis afficiamur, neque alios ipsi afficiamus molestia. Ad hunc igitur modum toto Imperii sui tempore, quod æquabile perpetuò ac placidum fuit, universam familiam, conjugem scilicet ac liberos cum omnibus ministris, uni omnium Regi Deo consecravit. Adeò ut multitudo eorum qui in ipsius palatio simul versabantur, nulla re ab Ecclesia Dei differret. Inter quos erant etiam ministri Dei, qui continuis precationibus pro salute Principis Deum venerabantur: cùm tamen vulgò apud alios ne ipsum quidem Dei cultorum nomen proferre fas esset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Περὶ τῆς φιλοχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.

ΑΛλ' οἷος μὲν ὁ Κωνσταντίνου πατὴρ μνημονεύεται, ὡς ἐν βραχέσι δεδήλωται. ὁποῖον δ' αὐτῷ τοιῷδε περὶ τὸν Θεὸν ἀποδειχθέντι παρηκολούθησε τέλος, καὶ ἐν πόσῳ τὸ διαλ- C λάττον αὐτοῦ τε καὶ τῶν κοινωνῶν τῆς βασιλείας ὁ πρὸς αὐτοῦ τιμηθεὶς Θεὸς ἔδειξε, μάθοι ἄν τις τῇ τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν ἐπιστήσας φύσει. ἐπειδὴ γὰρ βασιλικῆς ἀρετῆς δοκίμια μακρῷ δεδώκει χρόνῳ, μόνον μὲν Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων εἰδώς, τῆς δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκὼς πολυθείας, εὐχαῖς τε ἁγίων ἀνδρῶν τὸν αὐτοῦ περιφράξατο οἶκον, εὐσταλῆ τὸ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τῆς ζωῆς διαπρέψαι. οἷον αὐτὸ τὸ δὴ μακάριον εἶναί φασι, τὸ μήτε πράγματα ἔχειν, D μήτε ἄλλῳ παρέχειν. οὕτω δῆτα τὸν πάντα τῆς βασιλείας χρόνον εὐσταθῆ καὶ γαλήνιον αὐτοῖς παισὶ καὶ γαμετῇ σὺν οἰκετῶν θεραπείᾳ, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἑνὶ τῷ βασιλεῖ Θεῷ καθιέρου. ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐκκλησίας Θεοῦ, τὴν ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις συγκροτουμένην πληθύν· ᾗ συνῆσαν καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ, οἳ τὰς ὑπὲρ βασιλέως διηνεκεῖς ἐξετέλουν λατρείας. ὅτε παρὰ τοῖς πολλοῖς οὐδὲ μέχρι ψιλοῦ ῥήματος τὸ τῶν θεοσεβῶν χρηματίζειν συνεχωρεῖτο γένος.

ΚΕΦΑ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσαμένων, πρῶτος ὢν λοιπὸν Αὔγουστος ὁ Κωνστάντιος ἐν εὐτεκνίᾳ κομῶν.

Τούτοις δ' ἐγγύθεν αὐτῷ τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ παρηκολούθει ἀμοιβῆς. ὡς ἤδη καὶ πρωτείων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς μεταχεῖν. οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες, οὐκ οἶδ' ὅπως ὑπεξίσταντο τῆς ἀρχῆς. αὐτοῖς ἀθρόας μεταβολῆς μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἐπισκηψάσης. μόνος δὲ λοιπὸν Κωνστάντιος πρῶτος Αὔγουστος καὶ Σεβαστὸς ἀνηγορεύετο. τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς τῷ τῶν αὐτοκρατόρων Καισάρων διαδήματι λαμπρυνόμενος καὶ τούτων ἀπειληφὼς τὰ πρῶτα. μετὰ δὲ τὴν ἐν τούτοις δοκιμὴν, τῇ τῶν ἀνωτάτω παρὰ Ῥωμαίοις ἐκοσμεῖτο τιμῇ. πρῶτος Σεβαστὸς, τεττάρων τῶν ὕστερον ἀναδειχθέντων χρηματίσας. ἀλλὰ καὶ εὐτεκνίᾳ μόνος παρὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοκράτορας διήνεγκε, παίδων ἀρρένων καὶ θηλειῶν μέγιστον χορὸν συστησάμενος. ἐπειδὴ δὲ πρὸς αὐτῷ λιπαρῷ γήρᾳ, τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεὼν ἀποδιδοὺς, λοιπὸν τοῦ βίου μεταλλάττειν ἔμελλεν. ἐνταῦθα πάλιν ὁ Θεὸς παραδόξων αὐτῷ ποιητὴς ἀνεφαίνετο ἔργων. μέλλοντι τελευτᾷν, τὸν πρῶτον τῶν παίδων Κωνσταντῖνον εἰς ὑποδοχὴν τῆς βασιλείας παρεῖναι οἰκονομησάμενος.

CAPUT XVIII.

Quòd post abdicationem Diocletiani & Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.

POrrò eas ob res non diu posthac mercedem à Deo est consecutus: in tantum ut primum Imperii locum obtineret. Nam cùm seniores Augusti nescio quo pacto Imperio se abdicassent; quæ repentina mutatio, proximo post Ecclesiarum eversionem anno illis contigit; solus exinde Constantius primus Augustus renuntiatus est. Qui initio quidem Cæsarum diademate cum Galerio decoratus, priorem gradum obtinuerat: posteà verò cùm in illa Cæsaris dignitate egregium sui specimen edidisset, summum apud Romanos honoris fastigium adeptus est; inter quatuor qui postmodum designati sunt, primus Augustus appellatus. Sed & numerosæ sobolis præstantiâ reliquos Imperatores superavit; maximo liberorum utriusque sexus choro circundatus. Denique cùm in extrema senectute positus, debitum communi naturæ persoluturus atque ex hac luce migraturus esset, ibi Deus admirabilem potentiam suam ei denuò exhibens, providit ut filiorum ipsius natu maximus Constantinus jamjam morituro ad capessendum Imperium præsto esset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, νεανίου ἅμα Διοκλητιανῷ τὸ πρὶν εἰς Παλαιστίνην παραγινομένου.

Συνῆν μὲν γὰρ ἐπὶ τοῖς τῆς βασιλείας κοινωνοῖς. καὶ μέσος αὐτοῖς, ὡς εἴρηται, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παλαιὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. ἤδη δ' ἄχρι καὶ παιδὸς ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβὰς, τιμῆς τῆς πρώτης παρ' αὐτοῖς ἠξιοῦτο· οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν, τὸ Παλαιστινῶν διεξερχόμενον ἔθνος, σὺν τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων. οὗ καὶ ἐπὶ δεξιὰ παρεστὼς, περιφανέστατος ἦν τοῖς ὁρᾶν θέλουσιν, οἷός τε βασιλικοῦ φρονήματος ἐξ ἐκείνου τεκμήρια παρέχων. σώματος μὲν γὰρ εἰς κάλλους ὥραν, μεγέθους τε ἡλικίας, οὐδ' ἦν αὐτῷ παραβαλεῖν ἕτερον· ῥώμῃ δ' ἰσχύος τοσοῦτον ἐπλεονέκτει τοὺς ὁμήλικας, ὡς καὶ φοβερὸν αὐτοῖς εἶναι· ταῖς δὲ κατὰ

CAPUT XIX.

De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens unà cum Diocletiano in Palæstinam venit.

QUippe hic unà cum Imperatoribus patris sui collegis versabatur, & quemadmodum vetus ille Dei Propheta Moses in medio illorum, sicut jam diximus, degebat. Cúmque transactâ pueritiâ jam adolescentiæ annos ingressus esset, summo in honore apud supradictos Imperatores erat. Cuiusmodi nos quoque eum vidimus, cùm per Palæstinam Provinciam transiret unà cum seniore Augusto. Ad cujus dextram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur præstantissimus apparebat; & qui regiæ cujusdam celsitudinis animi jamtum indicia præberet. Nam quod ad pulchritudinem & proceritatem corporis attinet, nemo erat qui cum illo conferri posset. Sed & virium robore adeò inter æquales eminebat, ut ab illis etiam formidaretur. Animi verò virtu-

tibus longè illustrior quàm dotibus corporis fuit. Ac primùm quidem modestiâ animum exornavit: deinde humanioribus disciplinis; & tum innata prudentia, tum sapientia divinitus infusa non mediocriter eum excoluit.

Caput XX.

Constantinus propter Diocletiani & Galerii insidias ad patrem revertitur.

At Imperatores illius temporis, cùm adolescentem viderent generosum ac fortem, magnumque & excelso animo præditum, invidia simul ac metu ob id torqueri cœpere. Itaque tempus opportunum captabant, ut malo atq; ignominia juvenem afficerent. Id juvenis cùm intellexisset (quippe insidiæ semel atque iterum ei comparatæ, Dei nutu detectæ fuerant) fugâ salutem sibi quæsivit; magnum illum Prophetam Mosem in hoc etiam imitatus. Porrò Deus in omnibus illum adjuvit; providentiâ suâ sic cuncta disponens, ut patri ad successionem Imperii præsto esset.

Caput XXI.

Mors Constantii Constantinum filium Imperatorem relinquentis.

Cum ergo evitatis insidiarum dolis, celeri cursu ad patrem profectus esset; ipse quidem post longum temporis spatium in patris conspectum venit. At Constantio sub idem tempus ultimus vitæ dies imminebat. Qui cùm filiũ insperatò sibi adesse cerneret, lecto exsiliens, ambabus ulnis eum amplexus est: huncq; unum quo angebatur dolorem, ex absentia scilicet filii conceptum, jam ex animo penitus excussum esse affirmans, gratias Deo maximas egit, posthac mortem omni immortalitate potiorem sibi esse testatus. Dispositis deinde ex arbitrio rebus suis, & vale dicto liberis suis utriusque sexus qui instar cujusdam chori ipsum undique cingebant; in palatio & in regio cubili jacens, Imperii administratione, ut naturalis ratio postulat, filio natu maximo in manus traditâ, ex hac luce migravit.

A ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον, ἢ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πλεονεκτήμασιν ἐνηβρύνετο. σωφροσύνῃ πρώτιστα τὴν ψυχὴν κοσμούμενος. κἄπειτα παιδεύσει λόγων, φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῇ θεοδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐκπρέπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κʹ.

Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλὰς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.

Γαῦρον δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις, ῥωμαλέον τε
B καὶ μέγαν, φρονήματός τε μεστὸν τὸν νεανίαν οἱ τηνικαῦτα κρατοῦντες θεώμενοι, φθόνῳ καὶ φόβῳ ἐβάλλοντο. ἐντεῦθεν καὶ περιστρέψασθαί τι μῶμον αὐτοῦ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὔθετον ἀναμένοντες. ὁ δὴ συναισθόμενος ὁ νεανίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτον αὐτοῦ καὶ δεύτερον κατάφωρα Θεοῦ συνεύσει τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐγίγνετο, φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο. κἀν τούτῳ τοῦ μεγάλου Προφήτου Μωυσέως τὸ μίμημα διασώζων. τὸ δὲ πᾶν αὐτοῦ συνέπραττεν ὁ Θεὸς, τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ προμηθούμενος αὐτὸν συνεῖναι.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑʹ.

Τελευτὴ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον βασιλέα καταλιπόντος.

Αὐτίκα δ' οὖν ἐπειδὴ τῶν ἐπιβουλῶν τὰς μηχανὰς διαδρὰς, σπεύδων ἀφίκετο πρὸς τὸν πατέρα. ὁμοῦ μὲν αὐτὸς χρόνιος παρῆν. κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἵστατο. ὡς δ' ἀπροσδόκητον εἶδεν ὁ Κωνστάντιος παρεστῶτα τὸν παῖδα,
D ἐξαλλόμενος τῆς στρωμνῆς, περιβαλών τε αὐτῷ τὼ χεῖρε, καὶ τὸ μόνον λυπηρὸν αὐτῷ μέλλοντι τὸν βίον ἀποτίθεσθαι, τοῦτο δ' ἦν ἡ τοῦ παιδὸς ἀπουσία, τῆς ψυχῆς ἀποβεβληκέναι εἰπὼν, εὐχάριστον ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ τὴν εὐχήν. νῦν αὐτῷ τὸν θάνατον ἀθανασίας κρείττονα λογίσασθαι φήσας· καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο. υἱοῖς θ' ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος χοροῦ δίκην αὐτὸν κυκλοῦσιν. ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ἐπὶ βασιλικῇ στρωμνῇ, τὸν κλῆρον τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως, τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι τῶν παίδων παραδοὺς, διανεπαύσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ὅπως Κωνσταντίου ἐκκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντῖνον Αὔγουστον ἀνηγόρευσεν.

Οὐ μὴν ἀβασίλευτος ἔμενεν ἡ ἀρχή. αὐτῇ δ' ἀλουργίδι πατρικῇ Κωνσταντῖνος κοσμησάμενος, τῶν πατρικῶν οἴκων προῄει. ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα, δι' ἑαυτοῦ δεικνὺς τοῖς πᾶσιν· εἶτα τῆς προκομιδῆς ἡγούμενος σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πατρικοῖς φίλοις. τῶν μὲν ἡγουμένων, τῶν δὲ κατόπιν ἑπομένων, σὺν παντὶ κόσμῳ τὸν θεοφιλῆ συνέπεμπεν. εὐφημίαις τε καὶ ὕμνοις οἱ πάντες τὸν τρισμακάριον ἐτίμων, ὁμογνώμονί τε συμφωνίᾳ τοῦ τεθνεῶτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον. βοαῖς τε εὐφήμοις τὸν νέον βασιλέα, αὐτοκράτορα καὶ Σεβαστὸν Αὔγουστον εὐθέως ἐκ πρώτης ἀνηγόρευον φωνῆς· καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσμουν αἱ φωναὶ ταῖς εἰς τὸν υἱὸν εὐφημίαις. τὸν δὲ παῖδα ἐμακάριζον, τοιοῦδε πατρὸς διάδοχον ὑποδειχθέντα. πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἔθνη, εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ ἀλέκτου χαρᾶς, ὡς μηδὲ χρόνου βραχυτάτου ῥοπὴν χηρεύσαντα βασιλικῆς εὐκοσμίας. τοῦτο τέλος εὐσεβοῦς καὶ φιλοθέου τρόπου ἐπὶ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ, Θεὸς ἔδειξε τῷ καθ' ἡμᾶς γένει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Καταστροφὴ τῶν τυράννων δι' ὑπομνήσεως ὀλίγης.

Τῶν δ' ἄλλων ὅσοι τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολέμου νόμῳ μετῆλθον, τὰς τοῦ βίου καταστροφὰς, οὐκ εἶναι πρέπον ἐκεῖνα τῷ παρόντι παραδοῦναι διηγήματι, οὐδὲ τὰς τῶν ἀγαθῶν μνήμας τῇ τῶν ἐναντίων παραθέσει μιαίνειν. ἀπαρκεῖ δὲ ἡ τῶν ἔργων πεῖρα πρὸς σωφρονισμὸν, τῶν αὐταῖς ὄψεσι καὶ ἀκοαῖς τὴν τῶν ἑκάστῳ συμβεβηκότων, παρειληφότων ἱστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄.

Ὅτι βουλήσει Θεοῦ, Κωνσταντῖνος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.

Οὕτω δὴ Κωνσταντῖνον τοιοῦδε φύντα πατρὸς, ἄρχοντα καὶ καθηγεμόνα ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρύτανις,

A

Caput XXII.

Quomodo elato Constantio, Constantinus à militibus Augustus appellatus sit.

Neque tamen idcircò absq; Imperatore remansit Respublica. quippe Constantinus paterna ornatus purpura, & ex paternis ædibus progressus, Constantium patrem tanquam redivivum & in filio adhuc regnantem cunctis exhibuit. Posthæc funus paternum antecedens cum ingenti paternorum amicorum multitudine, quorum alii anteibant, alii subsequebantur; pulcherrimo apparatu exequias Deo devoti Princi-
B pis celebravit. Cuncti beatissimum Imperatorem acclamationibus & laudibus prosequebantur; unoq; animorum consensu mortuum Principatu filii restitui atq; in lucem revocari censebant; & faustis acclamationibus novum Principem, Imperatorem, Augustum, primo statim impetu appellabant. Et hæ quidem filium laudantium voces patri mortuo ornamentum afferebant: filium verò beatum prædicabant, qui tanti patris successor esset renuntiatus. Sed &
C omnes Provinciæ ejus Imperio subjectæ, maximo gaudio & inexplicabili lætitia perfusæ sunt; utpote quæ ne minimo quidem temporis momento Imperiali providentia destitutas se fuisse sensissent. Hujusmodi piorum ac Dei amantium hominum exitum esse Deus in Imperatore Constantio universis nostræ ætatis hominibus declaravit.

Caput XXIII.

D *Interitus tyrannorum brevis commemoratio.*

Qualis vero exitus fuerit aliorum qui Ecclesias Dei tanqum indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam, malorum attexta commemoratione esse violandam. Sufficiunt certè res ipsæ, ad reprimendos & in officio continendos eos qui scenam omnem calamitatum quæ singulis illorum acciderunt, ipsis oculis atque auribus accepere.

Caput XXIV.

Quod Constantinus Imperium Dei arbitrio sit consecutus.

In hunc modum universorum auctor & totius mundi Moderator Deus Constantinum tali parente genitum,

Principem atq; Imperatorem per se ipse provexit: adeò ut, cùm ceteri omnes aliorum suffragio hunc honorem consecuti sint, solus hic fuerit de cujus promotione nemo mortalium gloriaretur.

A δι' ἑαυτοῦ προεχειρίζετο. ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν προσαγωγὴν αὐχῆσαι, τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἑτέρων, τῆς τιμῆς ἠξιωμένων.

Caput XXV.

Constantinus de Britannis & Barbaris victoria.

POstquam igitur in Imperio firmatus est, primùm quidem Imperii partibus sibi à patre transcriptis prospicere cœpit; universas provincias quæ antea sub patris administratione fuerant, cum summa humanitate perlustrans. Sed & Barbaros qui ad Rhenum & occidentalem Oceanum positi novos motus concitare ausi essent, cunctos suæ dominationi subjiciens, ex feris mansuetos reddidit. Alios verò reprimere contentus, tanquam feras bestias ab Imperii sui finibus absterruit: eos videlicet quorum insanabiles animos ad tranquillam & quietam vivendi rationem traduci nullo modo posse animadverterat. Quibus ex animi sententia confectis, reliquas orbis partes sibi ob oculos proponens, interim quidem adversus Britannicas gentes in intimo Oceani recessu sitas trajecit. Eas verò cùm subegisset, ad alias mundi partes oculos convertit, ut ea quæ auxilio ipsius indigebant, persanaret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Κωνσταντίνου κατὰ Βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν νίκαι.

ΩΣ οὖν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἵδρυτο, τέως μὲν τῆς πατρικῆς προὐνόει λήξεως, ἐπισκοπῶν σὺν πολλῇ τῇ φιλανθρωπίᾳ πάνθ' ὅσα πρότερον ἔθνη ὑπὸ τῇ τοῦ πατρὸς μοίρᾳ B διεκυβερνᾶτο· ὅσα τε γένη βαρβάρων, τῶν ἀμφὶ ῥῆνον ποταμὸν, ἑσπέριόν τε ὠκεανὸν οἰκοῦντα, στασιάζειν ἐτόλμα, πάνθ' ὑποτάττων, ἥμερα ἐξ ἀτιθάσσων κατειργάζετο· ἄλλα δὲ ἀνασέλλων, ὥσπερ τινὰς θῆρας ἀγρίους, ἀπεσόβει τῆς οἰκείας, ὅσα περ ἀνιάτως ἔχοντα πρὸς ἡμέρου βίου κατάστασιν ἑώρα. ἐπεὶ δὲ ταῦτα κατὰ λόγον εἴχετο αὐτῷ, τὰς λοιπὰς τῆς οἰκουμένης λήξεις πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενος, τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν ἔθνη διέβαινεν, ἔνδον ἐπ' αὐτῷ κείμενα ὠκεανῷ. παραστησάμενος δὲ ταῦτα, διεσκόπει τὰς ἑτέρας τοῦ παντὸς μοίρας, C ὡς ἂν θεραπεύοι τὰ βοηθείας δεόμενα.

Caput XXVI.

Quomodo Romam Maxentii tyrannide liberare decreverit.

POsthæc universum terrarum orbem instar vasti cujusdam corporis animo complexus, ipsámque totius mundi caput & Imperii Romani dominatricem urbem, tyrannica dominatione oppressam conspiciens; primùm quidem eam vindicandi ac liberandi partes iis cessit qui reliquas Imperii Romani portiones obtinebant, utpote ætate potioribus. Sed cùm nullus eorum opitulari posset, adeóque ipsi qui id tentare voluerant ignominiosum exitum nacti essent; vitam sibi minimè vitalem esse professus, si urbem omnium dominam tanta ægritudine affectam despiceret, ad exstinguendam tyrannidem sese adcinxit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'.

Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερῶσαι Μαξεντίου προῄρητο.

ΕΙθ' ὥσπερ μέγα σῶμα τὸ πᾶν τῆς οἰκουμένης ἐννοήσας στοιχεῖον. κἄπειτα τὴν τοῦ παντὸς κεφαλὴν, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, τυραννικῇ δουλείᾳ συνιδὼν καθυπηγμένην, παρεχώρει μὲν τὰ πρῶτα τὴν D ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν, ἅτε δὴ χρόνῳ προάγουσιν· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ καὶ οἱ πεῖραν λαβεῖν ἐθελήσαντες αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος. οὐδὲ βιωτὸν αὐτῷ τὴν ζωὴν εἶναι εἰπὼν, εἰ τὴν βασιλίδα πόλιν οὕτω κάμνουσαν παρίδοι, παρεσκευάζετο τὰ πρὸς τὴν καθαίρεσιν τῆς τυραννίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅτι τὰς τῶν εἰδωλολατρησάντων καταστροφὰς ἐνθυμηθεὶς μᾶλλον τὸν χριστιανισμὸν ἐξελέξατο.

Εὖ δ' ἐννοήσας ὡς κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν δέοι αὐτῷ βοηθείας, διὰ τὰς κακοτέχνους καὶ γοητικὰς μαγγανείας τὰς παρὰ τῷ τυράννῳ σπουδαζομένας, Θεὸν ἀνεζήτει βοηθόν· τὰ μὲν ἐξ ὁπλιτῶν καὶ στρατιωτικοῦ πλήθους δεύτερα τιθέμενος, τὴν δ' ἐκ Θεοῦ συνεργίαν ἀκαταγώνιστον εἶναι καὶ ἀπαράθραυστον. ἐννοεῖ δῆτα ὁποῖον δέοι Θεὸν ἐπιγράψασθαι βοηθόν. ζητοῦντι δ' αὐτῷ ἔννοιά τις ὑπεισῆλθεν. ὡς πλειόνων πρότερον τῆς ἀρχῆς ἐφαψαμένων, οἱ μὲν πλείοσι θεοῖς τὰς σφῶν αὐτῶν ἀναρτήσαντες ἐλπίδας, θυσίαις τε καὶ ἀναθήμασι τούτους θεραπεύσαντες, ἀπατηθέντες τὰ πρῶτα διὰ μαντειῶν κεχαρισμένων, χρησμῶν τε τὰ αἴσια ἀπαγγειλαμένων αὐτοῖς, τέλος οὐκ αἴσιον εὕραντο. οὐδέ τις Θεῶν πρὸς τὸ μὴ θεηλάτοις ὑποβληθῆναι καταστροφαῖς, δεξιὸς αὐτοῖς παρέστη· μόνον δὲ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις τραπέντα. τῶν μὲν πλάνην καταγνῶναι. αὐτὸν δὲ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸν διὰ πάσης τιμήσαντα ζωῆς, σωτῆρα καὶ φύλακα τῆς βασιλείας, ἀγαθοῦ τε παντὸς χορηγὸν εὑρέσθαι. ταῦτα παρ' ἑαυτῷ διακρίνας, εὖ τε λογισάμενος, ὡς οἱ μὲν πλήθει Θεῶν ἐπιθαρρήσαντες καὶ πλείοσιν ἐπιπεπτώκασιν ὀλέθροις, ὡς μὴ δὲ γένος μὴ δὲ φυήν, μὴ ῥίζαν αὐτοῖς, μηδ' ὄνομα, μὴ δὲ μνήμην, ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι. ὁ δὲ πατρῷος αὐτῷ Θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐναργῆ καὶ πάμπολλα δείγματα εἴη δεδωκὼς τῷ αὐτοῦ πατρί· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤδη καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τυράννου διασκεψάμενος, σὺν πλήθει μὲν Θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομείναντας. ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σὺν αἰσχύνῃ τῆς συμβολῆς ἄπρακτος ἀνεχώρει. ὁ δὲ καὶ μέσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφαγεὶς, πάρεργον ἐγένετο θανάτου. ταῦτα οὖν πάντα συναγαγὼν τῇ διανοίᾳ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν ὄντας Θεοὺς ματαιάζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον ἔλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε. τὸν δὲ πατρῷον τιμᾶν μόνον ᾤετο δεῖν Θεόν.

Caput XXVII.

Quod Constantinus eorum qui simulacra coluissent interitum considerans, Christianismum potius elegit.

Iam verò cùm intelligeret præter militares copias præstantiore aliquo subsidio sibi opus esse, ob maleficas artes magicásque præstigias quas tyrannus studiosè consectabatur: Deum sibi Adjutorem quæsivit: armorum quidem apparatum & militum copias secundo loco ducens; auxilium autem divini Numinis invictum & inexpugnabile esse sibi persuadens. Igitur cogitare apud se cœpit, quemnam sibi Deum adsciseeret. Quod dum sollicitè inquirit, hæc illi subiit cogitatio: ex plurimis qui ante se Imperium tenuerant, eos quidem qui in Deorum multitudine spem suam collocassent, & qui victimis illos ac donariis coluissent, primùm vaticiniis ad assentationem compositis, & oraculis fausta omnia pollicentibus delusos, tandem infausto mortis genere interiisse: nec Deorum quenquam præsto illis adfuisse, qui eos invecto divinitùs exitio liberaret. Solum ipsius patrem, qui contrariam prioribus illis viam iniisset; & qui eorum quidem errorem condemnasset, unum verò supremum omniū Deum toto vitæ spatio coluisset; eundem Servatorem ac Imperii custodem, & omnium bonorū Auctorem habuisse. Hæc ille cùm apud se expendisset, rectéque animadvertisset, illos quidem qui in Deorum multitudine fiduciam posuissent, in multitudinem quoque exitiorum esse delapsos; adeò ut nec generis illorum ac sobolis, nec stirpis ac nominis, nec memoriæ ullum inter homines vestigium remanserit: contrà verò Deum patris sui, multa eáque illustria potentiæ suæ documenta ipsi præbuisse. Cúmque præterea considerasset, eos qui jam antea copias adversus tyrannum duxerant, cum Deorum multitudine ad pugnam profectos, turpem exitum habuisse. Alter enim re infecta cum omnibus copiis ignominiosè recesserat: alter in medio exercitu jugulatus, tanquam fortuita mortis præda exstiterat. Hæc, inquam, omnia cogitatione sua complexus, Deos quidem qui nusquam essent colendo nugari, & post tot ac tanta documenta cæco adhuc errore ferri, summæ dementiæ esse existimavit: solum verò Deum genitoris sui sibi esse colendum censuit.

Caput XXVIII.

Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in cælo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vinceret.

HUjus ergo opem implorare cœpit, orans atque obsecrans ut se ipsi noscendum præberet, ac præsentibus negotiis adjutricem manum porrigeret. Hæc precanti ac suppliciter postulanti Imperatori, admirabile quoddam signum à Deo missum apparuit. Quod si quidem ab alio quopiam diceretur, haud facilè auditores fidem essent habituri. Verùm cùm ipse Victor Augustus nobis qui hanc historiam scribimus, longo post tempore; cùm videlicet in ejus notitiam & familiaritatem pervenimus, id retulerit, & sermonem Sacramenti religione firmaverit; quis posthac fidem huic narrationi adhibere dubitabit? Præsertim cùm id quod subsecutum est tempus, sermonis hujus veritatem testimonio suo confirmaverit. Horis diei meridianis, Sole in Occasum vergente, crucis tropæum in cælo ex luce conflatum, Soli superpositum, ipsis oculis se vidisse affirmavit, cum hujusmodi inscriptione: Hac vince. Eo viso & seipsum & milites omnes, qui ipsum nescio quò iter facientem sequebantur, & qui spectatores miraculi fuerant, vehementer obstupefactos.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Ὅπως εὐξαμένῳ τὴν ὀπτασίαν ὁ Θεὸς παρέσχε· σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ, μεσημβρίας οὔσης, καὶ γραφὴν τούτῳ νικᾶν παραινοῦσαν.

ΑΝεκαλεῖτο δῆτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιβολῶν καὶ ποτνιώμενος, φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἴη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν τοῖς προκειμένοις ἐπορέξαι. εὐχομένῳ δὲ ταῦτα καὶ λιπαρῶς ἱκετεύοντι τῷ βασιλεῖ, θεοσημία τις ἐπιφαίνεται παραδοξοτάτη· ἣν τάχα μὲν ἄλλου λέγοντος, οὐ ῥᾴδιον ἦν ἀποδέξασθαι. αὐτοῦ δὲ τοῦ νικητοῦ
B βασιλέως, τοῖς τὴν γραφὴν διηγουμένοις ἡμῖν μακροῖς ὕστερον χρόνοις, ὅτε ἠξιώθημεν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ ὁμιλίας ἐξαγγείλαντος, ὅρκοις τε πιστωσαμένου τὸν λόγον, τίς ἂν ἀμφιβάλλοι μὴ οὐχὶ πιστεῦσαι τῷ διηγήματι; μάλισθ' ὅτε καὶ ὁ μετὰ ταῦτα χρόνος, ἀληθῆ τῷ λόγῳ παρέσχε τὴν μαρτυρίαν. ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόπαιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφήν τε αὐτῷ συνῆφθαι λέγουσαν, τούτῳ νίκα. θάμβος δ' ἐπὶ τῷ θεάματι κρατῆσαι αὐτόν τε καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἅπαν, ὃ δὴ στελλομένῳ ποι πορείαν, συνείπετό
C τε καὶ θεωρὸν ἐγίνετο θαύματος.

Caput XXIX.

Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præceperit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis.

INterim ipse, ut ajebat, addubitare animo cœpit quidnam hoc spectrum sibi vellet. Cogitanti ipsi & diu multúmque apud se reputanti, nox tandem supervenit. Tum verò Christus Dei dormienti apparuit cum signo illo quod in cælo ostensum fuerat, præcepitque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cælo vidisset fabricato, eo tanquam salutari præsidio in prœliis uteretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνους αὐτῷ φανεὶς, ὁμοιοτρόπῳ τοῦ σταυροῦ σημείῳ κεχρῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξε.

ΚΑὶ δὴ διαπορεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγε, τί ποτε εἴη τὸ φάσμα. ἐνθυμουμένῳ δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ πολὺ λογιζομένῳ, νὺξ ἐπῄει καταλαβοῦσα. ἐνταῦθα δὴ ὑπνοῦντι αὐτῷ, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατ' οὐρανὸν σημείῳ ὀφθῆναί τε καὶ παρακελεύσασθαι, μίμημα ποιη-
D σάμενον τοῦ κατ' οὐρανὸν ὀφθέντος σημείου, τούτῳ πρὸς τὰς τῶν πολεμίων συμβολὰς ἀλεξήματι χρῆσθαι.

Caput XXX.

Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.

ILle primo statim diluculo surgens, arcanum omne amicis exposuit. Convocatis deinde auri ac gemmarum fabris, medius inter eos sedens, speciem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ΄.

Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.

ἍΜα δ' ἡμέρᾳ διαναστὰς, τοῖς φίλοις ἐξηγόρευε τὸ ἀπόρρητον. κἄπειτα χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν δημιουργοὺς συγκαλέσας,

[illegible] καὶ δίδωσι, καὶ τοῦ σημείου τὴν εἰκόνα [illegible] μιμεῖσθαι τε αὐτὴν χρυσῷ, καὶ πο[illegible] διεκελεύετο· ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφ[illegible] ποτε συνέβη παραλαβεῖν.

A signi eis sermone depinxit, jussitque ut auro ac lapillis similitudinem ejus exprimerent. Quod & nos aliquoties videre meminimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ΄.

[illegible] σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι [illegible] καλοῦσιν.

ΗΝ [illegible] τοιῷδε σχήματι κατεσκευασμένον. [illegible] δόρυ χρυσῷ κατημφιεσμένον, [illegible] ἐγκάρσιον, σταυροῦ σχήματι πεποιη[illegible] πρὸς ἄκρῳ τοῦ παντὸς, στέφανος [illegible] πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγ[illegible] καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγο[illegible] σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ πα[illegible] ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσή[illegible] χιαζομένου τοῦ ρ, κατὰ τὸ [illegible] ἃ δὴ κατὰ τοῦ κράνους φέρειν εἴωθε [illegible] κἀν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ βασιλεύς. τοῦ δὲ [illegible] κέρως, τοῦ κατὰ τὸ δόρυ πεπαρμένου, ὀ[illegible] κρεμὴς ἀπῃώρητο. βασιλικὸν ὕφα[illegible] ποικιλίᾳ συνημμένων πολυτελῶν λί[illegible] αὐγαῖς ἐξαστραπτόντων, καλυπτό[illegible] πολλῷ τε καθυφασμένῳ χρυσῷ. [illegible] τι χρῆμα τοῖς ὁρῶσι παρέχον τοῦ [illegible]. τοῦτο μὲν οὖν τὸ φάρος τοῦ κέρως [illegible], σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους [illegible] ἀπελάμβανε. τὸ δ' ὄρθιον δόρυ τῆς [illegible] ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηκυνόμενον, ἄνω με[illegible] ὑπὸ τῷ τοῦ σταυροῦ τροπαίῳ πρὸς αὐτοῖς [illegible] τοῦ διαγραφέντος ὑφάσματος, τὴν τοῦ [illegible] βασιλέως εἰκόνα χρυσῆν μέχρι [illegible] τῶν τ' αὐτοῦ παίδων ὁμοίως ἔφερε. τού[illegible] τῷ σωτηρίῳ σημείῳ, πάσης ἀντικειμέ[illegible] δυνάμεως ἀμυντηρίῳ διε[illegible] βασιλεύς. τῶν τε στρατοπέδων [illegible] ἡγεῖσθαι τούτου ὁμοιώματα, προσέ[illegible].

Caput XXXI.

Descriptio signi instar crucis formati quod Romani labarum vocant.

ERat autem ejusmodi. Hasta longior auro contecta, transversam habet antennam instar crucis. B Suprà in ipsa hastæ summitate corona erat affixa, gemmis & auro contexta. In hac salutaris appellationis signum; duæ videlicet literæ, nomen Christi primis apicibus designabant, literâ, ρ, in medio sui decussatâ. Quas quidem literas Imperator in galea gestare posthæc etiam consuevit. Porrò ex antenna quæ obliquè per hastam trajecta est, velum quoddam dependebat; textum videlicet purpureum pretiosis lapidibus inter se junctis, & luminis sui fulgore oculos præstinguentibus coopertum, multoq; intertexto auro inexplicabilem quandam C pulchritudinis speciem intuentibus præbens. Atque hoc velum antennæ affixum, latitudinem longitudini æqualem habuit. Ipsa verò recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem, auream Deo cari Imperatoris & liberorum ejus imaginem depictam pectore tenus sublimem gestabat. Hoc igitur salutari signo, tanquam munimento adversus oppositas quorumvis hostium copias Imperator semper est usus; aliaq; ad ejus D similitudinem expressa signa cunctis exercitibus præferri jussit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ΄.

[illegible] Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.

ΑΛλὰ ταῦτα μικρὸν ὕστερον. κατὰ δὲ τὸν δη[illegible] χρόνον τὴν παράδοξον κατα[illegible] ἕτερον Θεὸν ἢ τὸν ὀφθέντα [illegible], τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας [illegible] Θεὸς αὐτὸς ἠρώτα, τίς τε [illegible] ὄψεως τοῦ σημείου λόγος. οἱ δὲ

Caput XXXII.

Quomodo Constantinus Catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit.

SEd hæc postea. Tunc verò admirabili visione obstupefactus, cùm nullum alium præter illum quem viderat Deum sibi colendum esse statuisset, Sacerdotes arcanæ illius doctrinæ mysteriis instructos ad se accersivit: & quisnam ille Deus esset interrogavit, quidve signi illius visio sibi vellet. Illi [illegible]

A ditorum & Reipublicæ commodum latas; alios denique plurimos Principatus labores ab eo exantlatos, qui in omniũ ore ac memoria versantur, prætereundos mihi nunc esse arbitror: quippe cùm instituti operis argumentum admoneat me, ut ea sola quæ ad Dei cultum pertinent, dicendo ac scribendo persequar. Ceterùm cùm hæc ipsa numero pænè infinita sint; ex iis quæ ad notitiam nostram pervenerunt opportunissima quæque duntaxat; & posterorum memoria dignissima seligens, quàm potero brevissimè exponam. Siquidem
B tempus ipsum hanc deinceps licentiam nobis concedit, ut beatissimi Principis laudes quovis orationis genere liberè
Eccl. 11. prædicemus. Nam antea quidem id facere nequaquam licebat, propterea quòd vetitum est ne quenquam ante obitum ob incertas vitæ mutationes beatum pronuntiemus. Proinde Deum adjutorem invoco, ac cæleste ejus Verbum precor, ut in hoc opere adspirare mihi velit. Ordiar autem à prima illius ætate in hunc modum.

εἰρημένα. νόμων τε διατάξεις, ἃς ἐπὶ λυσιτελείᾳ τῶν ἀρχομένων πολιτείας συνετάττετο. πλείστους τ' ἄλλους βασιλικῶν ἄθλων ἀγῶνας, τοὺς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι μνημονευομένους, παρήσειν μοι δοκῶ. τοῦ τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας σκοποῦ, μόνα τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν ὑποβάλλοντος. μυρίων δ' ὅσων ὄντων καὶ τούτων, τὰ καιριώτατα καὶ τῆς μεθ' ἡμᾶς ἀξιομνημόνευτα τῶν εἰς ἡμᾶς ἐλθόντων ἀναλεξάμενος, τούτων αὐτῶν ὡς οἷόν τε διὰ βραχυτάτων ἐκθήσομαι τὴν ὑφήγησιν. τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκωλύτως παντοίαις φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακάριον ἀνυμνεῖν. ὅτι μὴ τοῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ τούτου, τῷ μὴ μακαρίζειν ἄνδρα πρὸ τελευτῆς διὰ τὸ τῆς τοῦ βίου τροπῆς ἄδηλον παρηγγέλθαι. κεκλήσθω δὲ Θεὸς βοηθὸς, οὐράνιός τε συνεργὸς ἡμῖν ἐμπνείτω λόγος. ἐξ αὐτῆς δ' ἤδη πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς, ὧδέ πη τῆς γραφῆς ἀπαρξώμεθα.

C

Caput XII.

Quòd Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moyses, educatus sit.

Vetus narrat historia, gentem Hebræorum à sævissimis olim tyrannis oppressam fuisse: Deumq; cùm oppressos benigno ac propitio vultu respexisset, providisse ut Propheta Moses qui tum adhuc infans erat, in mediis tyrannorum ædibus & in ipso eorum gremio educaretur, omnemque quæ apud illos erat sapientiam perdisceret. Postea verò cùm ille progressu temporis ad viri-
D lem pervenisset ætatem, & divina justitia quæ oppressis opitulari solet, pœnas ab iniquis tyrannis exposceret; tunc Dei Propheta ex ipsis tyrannicis profectus ædibus, divinæ voluntati ministerium suum exhibuit. Et ipsos quidẽ tyrannos à quibus fuerat educatus, re ac verbis aversatus est: eos verò qui reverà fratres & cognati erant, amicos ac familiares elegit. Posthæc Deus cùm illum totius gentis ducem constituisset, Hebræos quidem acerbissima apud hostes servitute liberavit: tyrannorum autem genus cælitus inflictis suppliciis ejus operâ ultus est. Vetus inquã hæc historia, instar fabulæ à multis accepta, omnium aures mortalium implevit. Nunc verò idem nobis Deus majora omnibus fabu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒʹ.

Ὅτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνετράφη Κωνσταντῖνος.

Παλαιὰ κατέχει φήμη, δεινὰ γένη τυράννων, τὸν Ἑβραίων καταπονῆσαι λεὼν· Θεὸν δὲ τοῖς καταπονουμένοις εὐμενῆ παραφανέντα, Μωϋσέα προφήτην ἔτι τότε νηπιάζοντα, μέσοις αὐτοῖς τυραννικοῖς οἴκοις τε καὶ κόλποις τραφῆναι, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς μεταχεῖν προνοῆσαι σοφίας. ὡς δ' ἐπιὼν ὁ χρόνος τὸν μὲν εἰς ἄνδρας ἐκάλει, δίκη δ' ἡ τῶν ἀδικουμένων ἀρωγὸς τοὺς ἀδικοῦντας μετῄει· τηνικαῦτα ἐξ αὐτῶν τυραννικῶν δωμάτων προελθὼν ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης, τῇ τοῦ κρείττονος διηκονεῖτο βουλῇ. τῶν μὲν ἀναθρεψαμένων τυράννων, ἔργοις καὶ λόγοις ἀλλοτριούμενος. τοὺς δ' ἀληθεῖ λόγῳ σφετέρους ἀδελφούς τε καὶ συγγενεῖς, ἀποφαίνων γνωρίμους. κἄπειτα Θεὸς αὐτὸν καθηγεμόνα τοῦ παντὸς ἔθνους ἐγείρας, Ἑβραίους μὲν τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἠλευθέρου δουλείας. τὸ δὲ τυραννικὸν γένος θεηλάτοις μετῄρχετο δι' αὐτοῦ κολαστηρίοις. φήμη μὲν αὕτη παλαιὰ, μύθου μὲν σχήματι τοῖς πολλοῖς παραδεδομένη, τὰς πάντων ἀκοὰς ἐπλήρου· νυνὶ δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἡμῖν Θεὸς, μειζόνων

ἢ κτ̀ μύθους θαυμάτων αὐτοπτικὰς θέας, νεαραῖς ὄψεσι πάσης ἀκοῆς ἀληθεστέρας δεδώρηται. τύραννοι μὲν γὰρ οἱ καθ' ἡμᾶς, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πολεμεῖν ὡρμημένοι, τὴν αὐτοῦ κατεπόνουν ἐκκλησίαν. μέσος δὲ τούτοις Κωνσταντῖνος, ὁ μετ' ὀλίγον τυραννοκτόνος, παῖς ἄρτι νέος, ἁπαλὸς, ὡραῖος τ' ἄνθους ἰούλοις, οἷά τις αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, τυραννικαῖς ἐφήδρευσεν ἑστίαις· οὐ μὴν καὶ τρόπων τῶν ἴσων, καίπερ νέος ὤν, τοῖς ἀθέοις ἐκοινώνει. εἷλκε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου θείῳ πνεύματι, φύσις ἀγαθὴ πρὸς τὸν εὐσεβῆ καὶ Θεῷ κεχαρισμένον βίον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ζῆλος ἐνῆγε πατρικὸς, ἐπ' ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκαλούμενος. πατὴρ γὰρ ἦν αὐτῷ, ὅτι δὴ καὶ ἄξιον ἐν καιρῷ τούτῳ τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι, περιφανέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοκρατόρων Κωνστάντιος. οὗ πέρι τὰ τῷ παιδὶ φέροντα κόσμον, βραχεῖ λόγῳ διελθεῖν ἀναγκαῖον.

A lis miracula ipsis oculis spectare concessit: quod genus spectaculi apud eos qui recens viderunt, omni auditione fide dignius habetur. Nostra enim ætate tyranni quidem qui adversus Deum summum omnium Regem bellum movere instituerant, ejus Ecclesiam graviter oppresserunt. Constantinus verò qui postea tyrannorum interfector fuit, dum adhuc adolescens esset & juvenili lanugine decorus, in medio illorum, ut quondam ille Dei famulus Moses, in ipsis tyrannorum ædibus subsedit. B Neq; tamen eosdem cum impiis mores, tametsi admodum adolescens, sectatus est. Quippe jam inde ab illa ętate, egregia indoles divino Spiritu impulsa, ipsum ad piam Deóque acceptam vitam incitabat. Sed & patris ęmulatio stimulos admovebat, quâ ad virtutis & bonorum actuum imitationem juvenis provocabatur. Pater siquidem ei fuit (nam & hujus memoriam opportunè renovare congruum est) Constantius: Imperatorum nostri temporis nobilissimus. De quo nonnulla quæ ad filii commendationem pertinent, breviter à nobis exponenda sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον, ὥστε διῶξαι τοὺς χριστιανούς.

C

Τεττάρων γάρτοι τῆς Ῥωμαίων αὐτοκρατορικῆς κοινωνούντων ἀρχῆς, μόνος οὗτος ἀκοινώνητον τοῖς ἄλλοις παραβαλλόμενος τρόπον, τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν φιλίαν ἐσπένδετο. οἱ μὲν γὰρ τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολιορκίᾳ δῃοῦντες, ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος καθῄρουν. αὐτοῖς θεμελίοις τοὺς εὐκτηρίους ἀφανίζοντες οἴκους· ὁ δὲ τῆς τούτων ἐναγοῦς δυσσεβείας καθαρὰς ἐφύλαττε τὰς χεῖρας, μηδαμῆ μηδαμῶς αὐτοῖς ἐξομοιούμενος. καὶ οἱ μὲν, ἐμφυλίοις θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σφαγαῖς, τὰς ὑπ' αὐτοῖς ἐπαρχίας ἐμίαινον· ὁ δὲ τοῦ μύσους ἀμίαντον τὴν ἑαυτοῦ συνετήρει ψυχήν· καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρείας ἐκθέσμου, σφᾶς αὐτοὺς πρότερον, κἄπειτα τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, πονηρῶν δαιμόνων πλάναις κατεδούλουντο· ὁ δὲ εἰρήνης βαθυτάτης τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βασιλευομένοις ἐξάρχων, τὰ τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ἄλυπα τοῖς οἰκείοις ἐβράβευεν. ἀλλὰ καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρυτάτας εἰς πράξεις ἐπαιωροῦντες οἱ ἄλλοι,

Caput XIII.

De patre ejus Constantio, qui Christianos ut Diocletianus & Maximianus persequi noluit.

Cum Imperium Romanum à quatuor Augustis regeretur, hic diversum à collegis suis vitę institutum æmulatus, solus cum Deo rerum omnium Moderatore pacem firmavit. Illi enim Ecclesias Dei expugnare adorti, solo æquarunt, & oratoria unà cum ipsis fundamentis aboleverunt. Hic verò à nefaria illorum impietate puras manus atque integras servavit, nec se ullatenus D eorum similem præstitit. Et illi quidem Dei cultorum tam virorum quàm mulierum cædibus, tanquam civili quodam bello provincias sibi subjectas polluerunt. Hic verò animum ab hujusmodi scelere purum atque inviolatum semper servavit. Illi coacervatis impiissimæ superstitionis malis, seipsos primùm, ac deinde subditos omnes nequissimorum dæmonum fraudibus manciparunt. Hic profundissimæ pacis intra Imperii sui fines auctor ac signifer, subditis suis permisit ut absque ulla molestia divino cultui inservirent. Denique illi cunctos mortales gravissimis exactionibus opprimendo, vitam illis minimè vitalem &

quavis morte acerbiorem præstiterunt. A Solus Constantius placidum ac tranquillum Principatum suum subditis exhibens, paterna quadam cura ac sollicitudine eos fovit. Porrò cùm aliæ quoque innumerabiles hujus viri virtutes ab omnibus prædicentur, uno & altero ejus facinore commemorato, ex quibus conjectura fieri possit de iis quæ silentio prætereuntur, ad propositum nobis scribendi argumentum transgrediemur.

βίον ἀβίωτον αὐτοῖς καὶ θανάτου χαλεπώτερον ἐπήρτων· μόνος δὲ Κωνστάντιος ἄλυπον τοῖς ἀρχομένοις καὶ γαλήνην παρασκευάσας τὴν ἀρχὴν, πατρικῆς κηδεμονίας ἐν οὐδενὶ λείπουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν. μυρίων δὲ καὶ ἄλλων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῶν παρὰ τοῖς πᾶσιν ᾀδομένων, ἑνὸς καὶ δευτέρου μνημονεύσας κατορθώματος, τεκμηρίοις τε τούτοις τῶν σιωπωμένων χρησάμενος, ἐπὶ τὸν προκείμενον τῆς γραφῆς σκοπὸν διαβήσομαι.

Caput XIV.

Quomodo Constantius exprobrata ipsi à Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, & postea collatoribus pecuniam reddiderit.

Cum hic Princeps crebris hominum sermonibus celebraretur, quòd mitis esset ac placidus; quòd optimus Deique amantissimus; quódque ob incredibilem erga subditos indulgentiam, nullam pecuniam in thesauris reconditam haberet: Imperator is qui tunc temporis supremum Imperii gradum obtinebat, missis ad eum quibusdam hominibus, objurgavit ejus in Republica gerenda negligentiam: & paupertatem ipsi probro vertit; hoc maximè argumento fidem dictis faciens, quòd nihil in thesauris reconditum haberet. At ille eos qui ab Imperatore venerant rogavit, ut apud se aliquantisper morari vellent. Deinde ex omnibus Provinciis quæ ipsius Imperio parebant convocato opulentissimo quoque, se pecunia opus habere iis significavit; hancque occasionem oblatam esse, quâ suam quisque erga Principem benevolentiam sponte declarare deberet. Illi verò, utpote qui jampridem in votis habuissent, D ut suum erga illum studium testificandi aliquando offerretur occasio: hoc audito, confestim auro, argento ac reliquis opibus thesauros ejus compleverunt: ambitiosè certantes inter se, ut se invicem in largiendo superarent: idque læto atque hilari vultu omnes præstitere. Posthæc Constantius homines à seniore Augusto ad se missos, thesaurorum suorum spectatores esse jussit, & ea quæ vidissent renuntiare. Se quidem impræsentiarum hæc apud se congregasse: Ceterùm ea jampridem apud ipsos dominos tanquam apud fidos depositarum opum custodes sibi servari. Et hi quidem admi-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔʹ.

Ὅπως Κωνστάντιος ὁ πατὴρ ὀνειδισθεὶς πενίαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενεγκοῦσι τὰ χρήματα.

ΠΟλλοῦ δὴ λόγου περιτρέχοντος φήμη ἀμφὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, ὡς ἤπιος, ὡς ἀγαθὸς, ὡς τὸ θεοφιλὲς ὑπεράγαν κεκτημένος, ὡς δι᾽ ὑπερβολὴν φειδοῦς τῶν ὑπηκόων, οὐδὲ θησαυρός τις αὐτῷ τεταμίευτο χρημάτων. βασιλεὺς ὁ τηνικαῦτα τὸν πρῶτον τῆς ἀρχῆς ἐπέχων βαθμὸν, πέμψας αὐτῷ κατεμέμφετο τὴν τῶν κοινῶν ὀλιγωρίαν. πενίαν τ᾽ ἐπωνείδιζε, δεῖγμα τοῦ λόγου παρέχων, C τὸ μηθὲν αὐτὸν ἐν θησαυροῖς ἀπόθετον κεκτῆσθαι. ὁ δὲ τοὺς παρὰ βασιλέως ἥκοντας αὐτοῦ μένειν παρακελευσάμενος, τῶν ὑπ᾽ αὐτὸν τοὺς ἀμφιλαφῆ πλοῦτον κεκτημένους, ἐξ ἁπάντων τῶν ὑπὸ τῇ βασιλείᾳ συγκαλέσας ἐθνῶν, χρημάτων ἔφη δεῖσθαι, καὶ τοῦτον εἶναι καιρὸν ἐν ᾧ προσήκειν ἕκαστον, αὐτοπροαίρετον εὔνοιαν πρὸς τὸν σφῶν ἐνδείξασθαι βασιλέα· τοὺς δ᾽ ἀκούσαντας, ὥσπερ εὐχὴν ταύτην ἐκ μακροῦ θεμένους, τὴν ἀγαθὴν ἐνδείξασθαι προθυμίαν, D σὺν τάχει τε καὶ σπουδῇ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ τῶν λοιπῶν χρημάτων τοὺς θησαυροὺς ἐμπλῆσαι, τῇ τοῦ πλείονος ὑπερβάλλοντας ἀλλήλους φιλοτιμίᾳ. τοῦτό τε πρᾶξαι σὺν φαιδροῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις. οὗ δὴ γενομένου, Κωνστάντιος τοὺς παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως αὐτόπτας γενέσθαι τῶν θησαυρῶν ἐκέλευσεν. εἶθ᾽ ὧν ὄψει παρέλαβον, τὴν μαρτυρίαν προσέταττε· καὶ νῦν μὲν ἀθροῖσαι παρ᾽ ἑαυτῷ ταῦτα· πάλαι δ᾽ αὐτῷ παρὰ τοῖς τῶν χρημάτων δεσπόταις, οἷα δὴ ὑπὸ πιστοῖς παραθηκοφύλαξι· φυλάττεσθαι. τοὺς μὲν οὖν θαῦμα κατεῖχε τῆς πρά-

ξεως· βασιλέα δὲ τὸν φιλανθρωπότατον, μετὰ τὴν τούτων ὑποχώρησιν, τοὺς τῶν χρημάτων μεταστείλασθαι κυρίους. πάντα δ' ἀπολαβόντας, οἴκαδε φᾶναι ἀπιέναι, κατέχει λόγος, πειθοῦς καὶ ἀγαθῆς εὐνοίας τοὺς ἄνδρας ἀποδεξάμενον. μία μὲν ἥδε φιλανθρωπίας δεῖγμα φέρουσα τοῦ δηλουμένου πρᾶξις. θατέρα δὲ, τῆς πρὸς τὸ θεῖον αἰτίας παρέχοι ἂν ἐμφανῆ μαρτυρίαν.

A ratione hujus rei perculsi sunt: humanissimus autem Princeps post eorum discessum opum dominos accivisse dicitur: & obsequio illorum ac studio erga se magnoperè laudato, jussisse utcunctis opibus suis receptis domum reverterentur. Hoc igitur unum illius Principis facinus est, quo singularis ejus humanitas perspicuè declaratur. Alterum facinus, illustre ejus erga Deum pietatis indicium præbet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.

Ἤλαυνον μὲν γὰρ ἁπανταχοῦ γῆς τοὺς θεοσεβεῖς ἐξ ἐπιτάγματος τῶν κρατούντων, B οἱ κατ' ἔθνος ἄρχοντες· ἐξ αὐτῶν δὲ βασιλείων οἴκων ὁρμώμενοι πρώτιστοι πάντων τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνας οἱ θεοφιλεῖς διῆλθον μάρτυρες, πῦρ καὶ σίδηρον καὶ θαλάττης βυθοὺς πάντα τε θανάτου τρόπον προθυμότατα διακαρτεροῦντες. ὡς ἐν βραχεῖ τὰ πανταχοῦ βασίλεια θεοφιλῶν χηρεῦσαι ἀνδρῶν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπῆς ἐρήμους τοὺς δρῶντας εἰργάζετο. ὁμοῦ γὰρ τῷ τοὺς θεοσεβεῖς ἐλαύνειν, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἐξεδίωκον εὐχάς.

CAPUT XV.

De persecutione ab aliis concitata.

PRæsides provinciarum per universum orbem viros divino cultui deditos Imperatorum jussu persequebantur. Primique omnium ex ipsis Imperialibus Palatiis progressi Dei amantissimi martyres, pro religione certamina obierunt; ignem & gladios marisque altissimos gurgites, & cuncta mortis genera alacri animo perpessi. Adeò ut brevi temporis spatio cuncta Imperatorum palatia cultoribus Dei viduata sint. Quo maximè factum est, ut hujus sceleris auctores, Dei præsentia atque auxilio orbati remanerent. Dum enim cultores divini Numinis persequuntur, eâdem operâ precationes pro semetipsis fieri solitas abegerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ'. C

Ὅπως Κωνστάντιος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρείαν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξέβαλε· τοὺς δὲ ὁμολογῆσαι προθυμένους εἶχεν ἐν Παλατίῳ.

Μόνῳ δ' ἄρα Κωνσταντίῳ σοφία τις ὑπεισῄει λογισμοῦ καὶ πρᾶγμα πράττει, παράδοξον μὲν ἀκοῦσαι, πρᾶξαι δὲ θαυμασιώτατον. τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτῷ βασιλικοῖς ἅπασι μέχρι καὶ τῶν ἐπ' ἐξουσίας ἀρχόντων αἱρέσεως προταθείσης, σύνθημα δίδωσιν. ἢ θύσασι τοῖς δαίμοσιν, ἐξεῖναι παρ' αὐτῷ μένειν καὶ τῶν συνήθων μεταλαγχάνειν τιμῶν. ἢ μὴ τοῦτο πράξασι, τῶν πρὸς D ἑαυτὸν ἀποκεκλεῖσθαι παρόδων, ἐξωθεῖσθαί τε καὶ ἀποχωρεῖν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ οἰκειότητος. ἐπειδὴ δ' οὖν διεκρίνοντο εἰς ἀμφότερα, οἱ μὲν ὡς τούσδε, οἱ δ' ὡς ἐκείνους μεριζόμενοι, ἠλέγχετό τε ὁ τῆς ἑκάστου προαιρέσεως τρόπος. ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ θαυμάσιος τὸ λεληθὸς τοῦ σοφίσματος ἀποκαλύψας, τῶν μὲν δειλίαν καὶ φιλαυτίαν κα-

CAPUT XVI.

Quomodo Constantinus simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos verò qui se Christianos profiteri maluissent, in palatio retinuerit.

SOli Constantio sapiens quoddam consilium venit in mentem. Ac res quidem ipsa quam gessit, mirabilis est auditu; factu tamen longè admirabilior. Palatinis omnibus qui in ipsius aula militabant, ad ipsos usque judices in summis potestatibus constitutos, data eligendi utrum mallent facultate, hanc conditionem detulit, ut siquidem dæmonibus sacrificassent, manere ipsis in palatio & consuetis honoribus frui liceret: si verò id facere renuissent, ab ipsius aditu excluderentur, & ab ipsius notitia ac familiaritate remoti discederent. Cùm ergò universi bifariam dirempti essent; aliúsque in hanc, alius in illam partem discessisset; & uniuscujusque propositum ac sententia explorata fuisset: tunc eximius Princeps consilium suum quod hactenus latuerat, detegens,

illorum quidem timiditatem ac nimiū sui ipsorum amorem condemnavit: hos verò ob devotam divino Numini conscientiam magnoperè probavit. Ac deinde illos quidem tanquam Dei proditores, ne Principis quidem obsequio dignos judicavit. Nam quomodo, inquit, fidem erga Principem suum servaturi sunt, qui erga Deum perfidi esse deprehenduntur? Itaque ejusmodi viros à regiis ædibus procul ablegandos esse censuit. Illos verò quos Deo dignos esse veritatis ipsius testimonio constaret, eodem erga Principem animo futuros esse affirmans, Protectores atque Imperii ipsius custodes constituit: ejusmodi homines inter præcipuos amicorum & maximè necessarios habendos esse dicens, multoq; pluris æstimandos quàm maximarum opum thesauros.

Caput XVII.

De affectu & amore ejusdem Constantii erga Christum.

HUjusmodi fuit Constantini pater, sicut à nobis breviter indicatum est. Qualis autem exitus vitæ illi contigerit, cùm se talem erga Deum præstitisset, quantúmque discrimen inter illum & reliquos Imperii consortes is quem coluerat Deus esse voluerit, quisquis rem ipsam attentiùs expenderit, facilè cognoscet. Postquam enim multa regiæ virtutis indicia diutissimè præbuisset, unum quidem summum omnium Deum agnoscens, eorum verò qui plures Deos colerent impietatem condemnans, & sanctorum hominum precationibus domum suam undique munivisset, reliquum deinceps vitæ tempus expeditè ac tranquillè summa cum gloria exegisse dicitur: compos ejus felicitatis quam vulgò perhibent in eo positam esse, ut neque ab aliis afficiamur, neque alios ipsi afficiamus molestia. Ad hunc igitur modum toto Imperii sui tempore, quod æquabile perpetuò ac placidum fuit, universam familiam, conjugem scilicet ac liberos cum omnibus ministris, uni omnium Regi Deo consecravit. Adeò ut multitudo eorum qui in ipsius palatio simul versabantur, nulla re ab Ecclesia Dei differret. Inter quos erant etiam ministri Dei, qui continuis precationibus pro salute Principis Deum venerabantur: cùm tamen vulgò apud alios ne ipsum quidem Dei cultorum nomen proferre fas esset.

A τεγνώσκε. τοὺς δὲ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν συνειδήσεως, εὖ μάλα ἀπεδέχετο. κἄπειτα τοὺς μὲν ὡς ἂν Θεοῦ προδότας, μηδὲ βασιλέως εἶναι ἀξίους ἀπέφαινε· πῶς γὰρ ἄν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι, τοὺς περὶ τὸ κρεῖττον ἁλόντας ἀγνώμονας. διὸ καὶ βασιλικῶν οἴκων μακρὰν ἐλαύνεσθαι δεῖν τούτους ἐνομοθέτει. τοὺς δὲ πρὸς τῆς ἀληθείας μαρτυρηθέντας Θεοῦ ἀξίους, ὁμοίως καὶ περὶ βασιλέα εἰπὼν ἔσεσθαι, σωματοφύλακας τε αὐτῆς βασιλείας φρουροὺς κατέταττεν. B ἐν πρώτοις καὶ ἀναγκαίοις φίλων τε καὶ οἰκείων χρῆναι φήσας τοὺς τοιούτους δεῖν περιέπειν, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς ἢ μεγάλων ταμεῖα θησαυρῶν περὶ πολλοῦ τιμᾶσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Περὶ τῆς φιλοχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.

ΑΛλ' οἷος μὲν ὁ Κωνσταντίνου πατὴρ μνημονεύεται, ὡς ἐν βραχέσι δεδήλωται. ὁποῖον δ' αὐτῷ τοιῷδε περὶ τὸν Θεὸν ἀποδειχθέντι παρηκολούθησε τέλος, καὶ ἐν πόσῳ τὸ διαλ- C λάττον αὐτοῦ τε καὶ τῶν κοινωνῶν τῆς βασιλείας ὁ πρὸς αὐτοῦ τιμηθεὶς Θεὸς ἔδειξε, μάθοι ἄν τις τῇ τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν ἐπιστήσας φύσει. ἐπειδὴ γὰρ βασιλικῆς ἀρετῆς δοκίμια μακρῷ δεδώκει χρόνῳ, μόνον μὲν Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων εἰδώς, τῆς δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκὼς πολυθείας, εὐχαῖς τε ἁγίων ἀνδρῶν τὸν αὐτοῦ περιεφράξατο οἶκον, εὐσταλῆ τὸ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τῆς ζωῆς διαπρέψαι. οἷον αὐτὸ τὸ δὴ μακάριον εἶναί φασι, τὸ μήτε πράγματα ἔχειν, D μήτε ἄλλῳ παρέχειν. οὕτω δῆτα τὸν πάντα τῆς βασιλείας χρόνον εὐσταθῆ καὶ γαλήνιον αὐτοῖς παισὶ καὶ γαμετῇ σὺν οἰκείων θεραπείᾳ, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἑνὶ τῷ βασιλεῖ Θεῷ καθιέρου. ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐκκλησίας Θεοῦ, τὴν ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις συγκροτουμένην πληθύν. ἧ συνῆσαν καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ, οἳ τὰς ὑπὲρ βασιλέως διηνεκεῖς ἐξετέλουν λατρείας. ὅτε παρὰ τοῖς πολλοῖς οὐδὲ μέχρι ψιλοῦ ῥήματος τὸ τῶν θεοσεβῶν χρηματίζειν συνεχωρεῖτο γένος.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσαμένων, πρῶτος ὢν λοιπὸν Αὔγουστος ὁ Κωνστάντιος ἐν εὐτεκνίᾳ κομῶν.

Τούτοις δ' ἐντεῦθεν αὐτῷ τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ παρηκολούθει ἀμοιβῆς. ὡς ἤδη καὶ πρωτείων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς μεταλαχεῖν. οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες, οὐκ οἶδ' ὅπως ὑπεξίσταντο τῆς ἀρχῆς. αὐτοῖς ἀθρόας μεταβολῆς μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἐπισκηψάσης. μόνος δὲ λοιπὸν Κωνστάντιος πρῶτος Αὔγουστος καὶ Σεβαστὸς ἀνηγορεύετο. τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς τῷ τῶν αὐτοκρατόρων Καισάρων διαδήματι λαμπρυνόμενος καὶ τούτων ἀπειληφὼς τὰ πρῶτα. μετὰ δὲ τὴν ἐν τούτοις δοκιμὴν, τῇ τῶν ἀνωτάτω παρὰ Ῥωμαίοις ἐκοσμεῖτο τιμῇ. πρῶτος Σεβαστὸς, τεττάρων τῶν ὕστερον ἀναδειχθέντων χρηματίσας. ἀλλὰ καὶ εὐτεκνίᾳ μόνος παρὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοκράτορας διήνεγκε, παίδων ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν μέγιστον χορὸν συστησάμενος. ἐπειδὴ δὲ πρὸς αὐτῷ λιπαρῷ γήρᾳ, τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεὼν ἀποδιδοὺς, λοιπὸν τοῦ βίου μεταλλάττειν ἔμελλεν. ἐνταῦθα πάλιν ὁ Θεὸς παραδόξων αὐτῷ ποιητὴς ἀνεφαίνετο ἔργων. μέλλοντι τελευτᾶν, τὸν πρῶτον τῶν παίδων Κωνσταντῖνον εἰς ὑποδοχὴν τῆς βασιλείας παρεῖναι οἰκονομησάμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, νεανίου ἅμα Διοκλητιανῷ τὸ πρὶν εἰς Παλαιστίνην παραγινομένου.

Συνῆν μὲν γὰρ ὥσπερ τοῖς τῆς βασιλείας κοινωνοῖς. καὶ μέσοις αὐτοῖς, ὡς εἴρηται, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παλαιὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. ἤδη δ' ἄχρι καὶ παιδὸς ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβὰς, τιμῆς τῆς πρώτης παρ' αὐτοῖς ἠξιοῦτο· οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν, τὸ Παλαιστινῶν διερχόμενον ἔθνος, σὺν τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων. οὗ καὶ ἐπὶ δεξιὰ παρεστὼς, περιφανέστατος ἦν τοῖς ὁρᾶν θέλουσιν, οἷός τε βασιλικοῦ φρονήματος ἐξ ἐκείνου τεκμήρια παρέχων. σώματος μὲν γὰρ εἰς κάλλους ὥραν, μεγέθους τε ἡλικίας, οὐδ' ἦν αὐτῷ παραβαλεῖν ἕτερον. ῥώμῃ δ' ἰσχύος τοσοῦτον ἐπλεονέκτει τοὺς ὁμήλικας, ὡς καὶ φοβερὸν αὐτοῖς εἶναι· ταῖς δὲ κατὰ

Caput XVIII.

Quòd post abdicationem Diocletiani & Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.

Porrò eas ob res non diu posthac mercedem à Deo est consecutus in tantum ut primum Imperii locum obtineret. Nam cùm seniores Augusti nescio quo pacto Imperio se abdicassent; quæ repentina mutatio, proximo post Ecclesiarum eversionem anno illis contigit; solus exinde Constantius primus Augustus renuntiatus est. Qui initio quidem Cæsarum diademate cum Galerio decoratus, priorem gradum obtinuerat: posteà verò cùm in illa Cæsaris dignitate egregium sui specimen edidisset, summum apud Romanos honoris fastigium adeptus est; inter quatuor qui postmodum designati sunt, primus Augustus appellatus. Sed & numerosæ sobolis præstantiâ reliquos Imperatores superavit; maximo liberorum utriusque sexus choro circundatus. Denique cùm in extrema senectute positus, debitum communi naturæ persoluturus atque ex hac luce migraturus esset, ibi Deus admirabilem potentiam suam ei denuò exhibens, providit ut filiorum ipsius natu maximus Constantinus jamjam morituro ad capessendum Imperium præsto esset.

B

C

Caput XIX.

De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens unà cum Diocletiano in Palæstinam venit.

Quippe hic unà cum Imperatoribus patris sui collegis versabatur, & quemadmodum vetus ille Dei Propheta Moses in medio illorum, sicut jam diximus, degebat. Cúmque transactâ pueritiâ jam adolescentiæ annos ingressus esset, summo in honore apud supradictos Imperatores erat. Cuiusmodi nos quoque eum vidimus cùm per Palæstinam Provinciam transiret unà cum seniore Augusto. Ad cujus dextram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur præstantissimus apparebat; & qui regiæ cujusdam celsitudinis animi jamtum indicia præberet. Nam quod ad pulchritudinem & proceritatem corporis attinet, nemo erat qui cum illo conferri posset. Sed & virium robore adeò inter æquales eminebat, ut ab illis etiam formidaretur. Animi verò virtu-

D

tibus longè illustrior quàm dotibus corporis fuit. Ac primùm quidem modestiâ animum exornavit: deinde humanioribus disciplinis; & tum innata prudentia, tum sapientia divinitus infusa non mediocriter eum excoluit.

A ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον, ἢ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πλεονεκτήμασιν ἐνηβρύνετο. σωφροσύνῃ πρώτιστα τὴν ψυχὴν κοσμούμενος. κἄπειτα παιδεύσει λόγων, φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῇ θεοδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐκπρέπων.

Caput XX.

Constantinus propter Diocletiani & Galerii insidias ad patrem revertitur.

At Imperatores illius temporis, cùm adolescentem viderent generosum ac fortem, magnumque & excelso animo præditum, invidia simul ac metu ob id torqueri cœpere. Itaque tempus opportunum captabant, ut malo atq; ignominia juvenem afficerent. Id juvenis cùm intellexisset (quippe insidiæ semel atque iterum ei comparatæ, Dei nutu detectæ fuerant) fugâ salutem sibi quæsivit; magnum illum Prophetam Mosem in hoc etiam imitatus. Porrò Deus in omnibus illum adjuvit; providentiâ suâ sic cuncta disponens, ut patri ad successionem Imperii præsto esset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλὰς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.

Γαῦρον δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις, ῥωμαλέον τε καὶ μέγαν, φρονήματός τε μεστὸν τὸν νεανίαν B οἱ τηνικαῦτα κρατοῦντες θεώμενοι, φθόνῳ καὶ φόβῳ ἐβάλλοντο. ἐντεῦθεν καὶ περιστρέψασθαί τι μῶμον αὐτῷ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὔθετον ἀναμένοντες. ὁ δὴ συναισθόμενος ὁ νεανίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτον αὐτῷ καὶ δεύτερον κατάφωρα Θεοῦ συννεύσει τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐγίγνετο, φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο. κἀν τούτῳ τοῦ μεγάλου Προφήτου Μωϋσέως τὸ μίμημα διασώζων. τὸ δὲ πᾶν αὐτῷ συνέπραττεν ὁ Θεὸς, τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ προμηθούμενος αὐτὸν συνεῖναι.

C

Caput XXI.

Mors Constantii Constantinum filium Imperatorem relinquentis.

Cum ergo evitatis insidiarum dolis, celeri cursu ad patrem profectus esset; ipse quidem post longum temporis spatium in patris conspectum venit. At Constantio sub idem tempus ultimus vitæ dies imminebat. Qui cùm filiũ insperatò sibi adesse cerneret, lecto exsiliens, ambabus ulnis eum amplexus est: huncq; unum quo angebatur dolorem, ex absentia scilicet filii conceptum, jam ex animo penitus excussum esse affirmans, gratias Deo maximas egit, posthac mortem omni immortalitate potiorem sibi esse testatus. Dispositis deinde ex arbitrio rebus suis, & vale dicto liberis suis utriusque sexus qui instar cujusdam chori ipsum undique cingebant; in palatio & in regio cubili jacens, Imperii administratione, ut naturalis ratio postulat, filio natu maximo in manus traditâ, ex hac luce migravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Τελευτὴ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον βασιλέα καταλιπόντος.

Αὐτίκα δ' οὖν ἐπειδὴ τῶν ἐπιβούλων τὰς μηχανὰς διαδρὰς, σπεύδων ἀφίκετο πρὸς τὸν πατέρα. ὁμοῦ μὲν αὐτὸς χρόνιος παρῆν. κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἵστατο. ὡς δ' ἀπροσδόκητον εἶδεν ὁ Κωνστάντιος παρεστῶτα τὸν παῖδα, D ἐξαλλόμενος τῆς στρωμνῆς, περιβαλών τε αὐτῷ τὼ χεῖρε, καὶ τὸ μόνον λυπηρὸν αὐτῷ μέλλοντι τὸν βίον ἀποτίθεσθαι, τοῦτο δ' ἦν ἡ τοῦ παιδὸς ἀπουσία, τῆς ψυχῆς ἀποβεβληκέναι εἰπὼν, εὐχάριστον ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ τὴν εὐχὴν. νῦν αὐτῷ τὸν θάνατον ἀθανασίας κρείττονα λογίσασθαι φήσας· καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο. υἱοῖς θ' ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος χοροῦ δίκην αὐτὸν κυκλοῦσιν. ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ἐπὶ βασιλικῇ στρωμνῇ, τὸν κλῆρον τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως, τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι τῶν παίδων παραδοὺς, διανεπαύσατο.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

[illegible] στρατιὰ προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντῖνον Αὔγουστον ἀνηγόρευσεν.

ΟΥ μὴν ἀβασίλευτος ἔμενεν ἡ ἀρχή· αὐτῇ δ' ἁλουργίδι πατρικῇ Κωνσταντῖνος κοσμησάμενος, τῶν πατρικῶν οἴκων προῄει. ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα δι' ἑαυτοῦ δεικνὺς τοῖς πᾶσιν· εἶτα τῆς προπομπῆς ἡγούμενος σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πατρικοῖς φίλοις. τῶν μὲν ἡγουμένων, τῶν δὲ κατόπιν ἑπομένων, σὺν παντὶ κόσμῳ τὸν θεοφιλῆ συνέπεμπεν. εὐφημίαις τε καὶ ὕμνοις οἱ πάντες τὸν τρισμακάριον ἐτίμων, ὁμογνώμονί τε συμφωνίᾳ τοῦ τεθνεῶτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον. βοαῖς τε εὐφημίαις τὸν νέον βασιλέα, αὐτοκράτορα καὶ σεβαστὸν Αὔγουστον εὐθέως ἐκ πρώτης ἀνηγόρευον φωνῆς. καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσμουν αἱ φωναὶ ταῖς εἰς τὸν υἱὸν εὐφημίαις. τὸν δὲ παῖδα μακάριζον, τοιοῦδε πατρὸς διάδοχον ἀναδειχθέντα. πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ ἀλέκτου χαρᾶς, ὡς μηδὲ χρόνου βραχυτάτου ῥοπὴν χηρεύσαντα βασιλικῆς εὐκοσμίας. τοῦτο τέλος εὐσεβοῦς καὶ φιλοθέου τρόπου ἐπὶ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ, Θεὸς ἔδειξε τῷ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Καταστροφὴ τῶν τυράννων δι' ὑπομνήσεως ὀλίγης.

ΤΩν δ' ἄλλων ὅσοι τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολέμου νόμῳ μετῆλθον, τὰς τοῦ βίου καταστροφάς, οὐκ εἶναι πρέπον ἐκεῖνα τῷ παρόντι παραδοῦναι διηγήματι, οὐδὲ τὰς τῶν ἀγαθῶν μνήμας τῇ τῶν ἐναντίων παραθέσει μιαίνειν. ἀπαρκεῖ δὲ ἡ τῶν ἔργων πεῖρα πρὸς σωφρονισμὸν, τῶν αὐταῖς ὄψεσι καὶ ἀκοαῖς τὴν τῶν ἑκάστῳ συμβεβηκότων, παρειληφότων ἱστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄.

Ὅτι βουλήσει Θεοῦ, Κωνσταντῖνος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.

ΟΥτω δὴ Κωνσταντῖνον τοιούτου φύντα πατρὸς, ἄρχοντα καὶ καθηγεμόνα ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρύτανις,

Caput XXII.

Quomodo elato Constantio, Constantinus à militibus Augustus appellatus sit.

NEque tamen idcirco absq; Imperatore remansit Respublica. quippe Constantinus paterna ornatus purpura, & ex paternis ædibus progressus, Constantium patrem tanquam redivivum & in filio adhuc regnantem cunctis exhibuit. Posthæc funus paternum antecedens cum ingenti paternorum amicorum multitudine, quorum alii anteibant, alii subsequebantur; pulcherrimo apparatu exequias Deo devoti Princi-
B pis celebravit. Cuncti beatissimum Imperatorem acclamationibus & laudibus prosequebantur, unoq; animorum consensu mortuum Principatu filii restitui atq; in lucem revocari censebant; & faustis acclamationibus novum Principem, Imperatorem, Augustum, primo statim impetu appellabant. Et hæ quidem filium laudantium voces patri mortuo ornamentum afferebant: filium verò beatum prædicabant, qui tanti patris successor esset renuntiatus. Sed &
C omnes Provinciæ ejus Imperio subjectæ, maximo gaudio & inexplicabili lætitia perfusæ sunt; utpote quæ ne minimo quidem temporis momento Imperiali providentia destitutas se fuisse sensissent. Hujusmodi piorum ac Dei amantium hominum exitum esse Deus in Imperatore Constantio universis nostræ ætatis hominibus declaravit.

Caput XXIII.

D *Interitus tyrannorum brevis commemoratio.*

QUalis vero exitus fuerit aliorum qui Ecclesias Dei tanqum indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam, malorum attexta commemoratione esse violandam. Sufficiunt certè res ipsæ, ad reprimendos & in officio continendos eos qui scenam omnem calamitatum quæ singulis illorum acciderunt, ipsis oculis atque auribus accepere.

Caput XXIV.

Quod Constantinus Imperium Dei arbitrio sit consecutus.

IN hunc modum universorum auctor & totius mundi Moderator Deus Constantinum tali parente genitum,

A Principem atq; Imperatorem per se ipse provexit: adeò ut, cùm ceteri omnes aliorum suffragio hunc honorem consecuti sint, solus hic fuerit de cujus promotione nemo mortalium gloriaretur.

δι' ἑαυτοῦ προεχειρίζετο. ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν προσαγωγὴν αὐχῆσαι. τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἑτέρων, τῆς τιμῆς ἠξιωμένων.

Caput XXV.

Constantini de Britannis & Barbaris victoria.

POstquam igitur in Imperio firmatus est, primùm quidem Imperii partibus sibi à patre transcriptis prospicere cœpit; universas provincias quæ antea sub patris administratione fuerant, cum summa humanitate perlustrans. Sed & Barbaros qui ad Rhenum & occidentalem Oceanum positi novos motus concitare ausi essent, cunctos suæ dominationi subjiciens, ex feris mansuetos reddidit. Alios verò reprimere contentus, tanquam feras bestias ab Imperii sui finibus absterruit: eos videlicet quorum insanabiles animos ad tranquillam & quietam vivendi rationem traduci nullo modo posse animadverterat. Quibus ex animi sententia confectis, reliquas orbis partes sibi ob oculos proponens, interim quidem adversus Britannicas gentes in intimo Oceani recessu sitas trajecit. Eas verò cùm subegisset, ad alias mundi partes oculos convertit, ut ea quæ auxilio ipsius indigebant, persanaret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Κωνσταντίνου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν νίκαι.

ΩΣ οὖν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἵδρυτο, τέως μὲν τῆς πατρικῆς προὐνόει λήξεως, ἐπισκοπῶν σὺν πολλῇ τῇ φιλανθρωπίᾳ πάνθ' ὅσα πρότερον ἔθνη ὑπὸ τῇ τοῦ πατρὸς μοίρᾳ
B διεκυβερνᾶτο· ὅσα τε φῦλα βαρβάρων, τῶν ἀμφὶ Ῥῆνον ποταμὸν, ἑσπέριόν τε ὠκεανὸν οἰκοῦντα, στασιάζειν ἐτόλμα, πάνθ' ὑποτάττων, ἥμερα ἐξ ἀτιθάσσων κατειργάζετο· ἄλλα δ' ἀνασέλλων, ὥσπερ τινὰς θῆρας ἀγρίους, ἀπεσόβει τῆς οἰκείας, ὅσα περ ἀνιάτως ἔχοντα πρὸς ἥμερον βίου κατάστασιν ἑώρα. ἐπεὶ δὲ ταῦτα κατὰ λόγον εἶχεν αὐτῷ. τὰς λοιπὰς τῆς οἰκουμένης λήξεις πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενος, τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν ἔθνη διέβαινεν, ἔνδον ἐπ' αὐτῷ κείμενα ὠκεανῷ. παραστησάμενος δὲ ταῦτα, διεσκόπει τὰς ἑτέρας τοῦ παντὸς μοίρας,
C ὡς ἂν θεραπεύοι τὰ βοηθείας δεόμενα.

Caput XXVI.

Quomodo Romam Maxentii tyrannide liberare decreverit.

POsthæc universum terrarum orbem instar vasti cujusdam corporis animo complexus, ipsámque totius mundi caput & Imperii Romani dominatricem urbem, tyrannica dominatione oppressam conspiciens; primùm quidem eam vindicandi ac liberandi partes iis cessit qui reliquas Imperii Romani portiones obtinebant, utpote ætate potioribus. Sed cùm nullus eorum opitulari posset, adeóque ipsi qui id tentare voluerant ignominiosum exitum nacti essent; vitam sibi minimè vitalem esse professus, si urbem omnium dominam tanta ægritudine affectam despiceret, ad exstinguendam tyrannidem sese adcinxit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κς'.

Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερῶσαι Μαξεντίου προῄρητο.

ΕἸθ' ὥσπερ μέγα σῶμα τὸ πᾶν τῆς οἰκουμένης ἐννοήσας στοιχεῖον. κἄπειτα τὴν τοῦ παντὸς κεφαλὴν, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, τυραννικῇ δουλείᾳ συνιδὼν
D καθυπηγμένην, παρεχώρει μὲν τὰ πρῶτα τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν, ἅτε δὴ χρόνῳ προάγουσιν· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ καὶ οἱ πεῖραν λαβεῖν ἐθελήσαντες αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος. οὐδὲ βιωτὸν αὐτῷ τὴν ζωὴν εἶναι εἰπὼν, εἰ τὴν βασιλίδα πόλιν οὕτω κάμνουσαν παρίδοι, παρεσκευάζετο τὰ πρὸς τὴν καθαίρεσιν τῆς τυραννίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅτι τοὺς ὀλέθρους τῶν εἰδωλολατρησάντων καταστροφαῖς ἐνθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν χριστιανισμὸν ἐξελέξατο.

A ΕΙ᾽τ᾽ ἐννοήσας ὡς κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν δέοι αὐτῷ βοηθείας, διὰ τὰς κακοτέχνους καὶ γοητικὰς μαγγανείας τὰς παρὰ τῷ τυράννῳ σπουδαζομένας, Θεὸν ἀνεζήτει βοηθὸν, τὰ μὲν ἐξ ὁπλίσεων καὶ στρατιωτικοῦ πλήθους δεύτερα τιθέμενος, τὴν δ᾽ ἐκ Θεοῦ συνεργίαν ἀκαταγώνιστον εἶναι καὶ ἀπαράθραυστον. ἐννοεῖ δῆτα ὁποῖον δέοι Θεὸν ἐπιγράψασθαι βοηθὸν. B ζητοῦντι δ᾽ αὐτῷ, ἔννοιά τις ὑπεισῆλθεν. ὡς πλειόνων πρότερον τῆς ἀρχῆς ἐφαψαμένων, οἱ μὲν πλείοσι θεοῖς τὰς σφῶν αὐτῶν ἀναρτήσαντες ἐλπίδας, θυσίαις τε καὶ ἀναθήμασι τούτους θεραπεύσαντες, ἀπατηθέντες τὰ πρῶτα διὰ μαντειῶν κεχαρισμένων, χρησμῶν τε τὰ αἴσια ἀπαγγειλαμένων αὐτοῖς, τέλος οὐκ αἴσιον εὕραντο. οὐδέ τις Θεῶν πρὸς τὸ μὴ θεηλάτοις ὑποβληθῆναι καταστροφαῖς, δεξιὸς αὐτοῖς παρέστη· μόνον δὲ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις τραπέντα. τῶν μὲν πλάνην καταγνῶναι. C αὐτὸν δὲ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸν διὰ πάσης τιμήσαντα ζωῆς, σωτῆρα καὶ φύλακα τῆς βασιλείας, ἀγαθοῦ τε παντὸς χορηγὸν εὑρέσθαι. ταῦτα παρ᾽ ἑαυτῷ διακρίνας, εὖ τε λογισάμενος, ὡς οἱ μὲν πλήθει Θεῶν ἐπιθαρρήσαντες καὶ πλείοσιν ἐπιπεπτώκασιν ὀλέθροις. ὡς μὴ δὲ γένος μὴ δὲ φυὴν, μὴ ῥίζαν αὐτοῖς, μὴ δ᾽ ὄνομα, μὴ δὲ μνήμην, ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι. ὁ δὲ πατρῷος αὐτῷ Θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐναργῆ καὶ πάμπολλα δείγματα εἴη δεδωκὼς τῷ αὐτοῦ πατρί· ἀλλὰ D καὶ τοὺς ἤδη καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τυράννου διασκεψάμενος, σὺν πλήθει μὲν Θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομείναντας. ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σὺν αἰσχύνῃ τῆς συμβολῆς ἄπρακτος ἀνεχώρει. ὁ δὲ καὶ μέσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφαγεὶς, πάρεργον ἐγένετο θανάτου. ταῦτ᾽ οὖν πάντα συναγαγὼν τῇ διανοίᾳ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν ὄντας Θεοὺς ματαιάζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον ἔλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε. τὸν δὲ πατρῷον τιμᾶν μόνον ᾤετο δεῖν Θεόν.

Caput XXVII.

Quod Constantinus eorum qui simulacra coluis-sent interitum considerans, Christianismum potius elegit.

IAm verò cùm intelligeret præter militares copias præstantiore aliqu subsidio sibi opus esse, ob maleficas ar tes magicásque præstigias quas tyran nus studiose consectabatur: Deum sib Adjutorem quæsivit; armorum quidem apparatum & militum copias secund loco ducens; auxilium autem divin Numinis invictum & inexpugnabil esse sibi persuadens. Igitur cogitare a pud se cœpit, quemnam sibi Deum adsisceret. Quod dum sollicitè in quirit, hæc illi subiit cogitatio: ex plurimis qui ante se Imperium tenue rant, eos quidem qui in Deorum multitudine spem suam collocassent & qui victimis illos ac donariis co luissent, primùm vaticiniis ad assenta tionem compositis, & oraculis fausta omnia pollicentibus delusos, tandem infausto mortis genere interiisse; nec Deorum quenquam præsto illis adfuis se, qui eos invecto divinitùs exitio li beraret. Solum ipsius patrem, qui con trariam prioribus illis viam iniisset; & qui eorum quidem errorem conde mnasset, unum verò supremum omniu Deum toto vitæ spatio coluisset; eun dem Servatorem ac Imperii custodem & omnium bonorũ Auctorem habuis se. Hæc ille cùm apud se expendisset rectéque animadvertisset, illos quidem qui in Deorum multitudine fiduciam posuissent, in multitudinem quoque exitiorum esse delapsos; adeò ut nec generis illorum ac sobolis, nec stirpis ac nominis, nec memoriæ ullum inter homines vestigium remanserit: contra verò Deum patris sui, multa eáque illustria potentiæ suæ documenta ipsi præbuisse. Cúmque præterea considerasset, eos qui jam antea copias adversus ty rannum duxerant, cum Deorum mul titudine ad pugnam profectos, turpem exitum habuisse. Alter enim re infecta cum omnibus copiis ignominiosè re cesserat: alter in medio exercitu jugu latus, tanquam fortuita mortis præda exstiterat. Hæc, inquam, omnia cogitatione sua complexus, Deos quidem qui nusquam essent colendo nugari, & post tot ac tanta documenta cæco adhuc errore ferri, summæ dementiæ esse existimavit: solum verò Deum genitoris sui sibi esse colendum censuit.

μέσῳ αὐτὸς καθιζάνει, καὶ τοῦ σημείου τὴν εἰκόνα φράζει. ἀπομιμεῖσθαί τε αὐτὴν χρυσῷ καὶ πολυτελέσι λίθοις διεκελεύετο· ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παραλαβεῖν.

A signi eis sermone depinxit, jussitque ut auro ac lapillis similitudinem ejus exprimerent. Quod & nos aliquoties videre meminimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Ἔκφρασις σταυροειδοῦς σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λάβαρον καλοῦσιν.

Ἦν δὲ τοιῷδε σχήματι κατεσκευασμένον. ὑψηλὸν δόρυ χρυσῷ κατημφιεσμένον, κέρας εἶχεν ἐγκάρσιον, σταυροῦ σχήματι πεποιημένον· ἄνω δὲ πρὸς ἄκρῳ τοῦ παντὸς, στέφανος ἐκ λίθων πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένος κατεστήρικτο. καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσημαίνον χαρακτήρων, χιαζομένου τοῦ ρ, κατὰ τὸ μεσαίτατον· ἃ δὴ κατὰ τοῦ κράνους φέρειν εἴωθε κἀν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ βασιλεύς. τοῦ δὲ πλαγίου κέρως, τοῦ κατὰ τὸ δόρυ πεπαρμένου, ὀθόνη τις ἐκκρεμὴς ἀπῃώρητο. βασιλικὸν ὕφασμα, ποικιλίᾳ συνημμένων πολυτελῶν λίθων, φωτὸς αὐγαῖς ἐξαστραπτόντων, καλυπτόμενον. σὺν πολλῷ τε καθυφασμένῳ χρυσῷ. ἀδιήγητόν τι χρῆμα τοῖς ὁρῶσι παρέχον τοῦ κάλλους. τοῦτο μὲν οὖν τὸ φάρος τοῦ κέρως ἐξημμένον, σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους περιγραφὴν ἀπελάμβανε. τὸ δ' ὄρθιον δόρυ τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηκυνόμενον, ἄνω μετέωρον ὑπὸ τῷ τοῦ σταυροῦ τροπαίῳ πρὸς αὐτοῖς ἄκροις τοῦ διαγραφέντος ὑφάσματος, τὴν τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως εἰκόνα χρυσῆν μέχρι στέρνων, τῶν τ' αὐτοῦ παίδων ὁμοίως ἔφερε. τούτῳ μὲν τῷ σωτηρίῳ σημείῳ, πάσης ἀντικειμένης καὶ πολεμίας δυνάμεως ἀμυντηρίῳ διαπαντὸς ἐχρῆτο βασιλεύς. τῶν τε στρατοπέδων ἁπάντων ἡγεῖσθαι τούτου ὁμοιώματα, προσέταττεν.

Caput XXXI.

Descriptio signi instar crucis formati quod Romani labarum vocant.

Erat autem ejusmodi. Hasta longior auro contecta, transversam habet antennam instar crucis. B Suprà in ipsa hastæ summitate corona erat affixa gemmis & auro contexta. In hac salutaris appellationis signum; duæ videlicet literæ, nomen Christi primis apicibus designabant, literâ, ρ, in medio sui decussatâ. Quas quidem literas Imperator in galea gestare posthæc etiam consuevit. Porrò ex antenna quæ obliquè per hastam trajecta est, velum quoddam dependebat; textum videlicet purpureum pretiosis lapidibus inter se junctis, & luminis sui fulgore oculos præstinguentibus coopertum, multoq; intertexto auro inexplicabilem quandam C pulchritudinis speciem intuentib9 præbens. Atque hoc velum antennæ affixum, latitudinem longitudini æqualem habuit. Ipsa verò recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem, auream Deo cari Imperatoris & liberorum ejus imaginem depictam pectore tenus sublimem gestabat. Hoc igitur salutari signo, tanquam munimento adversus oppositas quorumvis hostium copias Imperator semper est usus; aliaq; ad ejus D similitudinem expressa signa cunctis exercitibus præferri jussit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.

Ἀλλὰ ταῦτα μικρὸν ὕστερον. κατὰ δὲ τὸν δηλωθέντα χρόνον τὴν παράδοξον καταπλαγεὶς ὄψιν, καὶ οὐχ ἕτερον Θεὸν ἢ τὸν ὀφθέντα δοκιμάσας σέβειν, τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας ἀνεκαλεῖτο. καὶ τίς εἴη Θεὸς αὐτὸς ἠρώτα, τίς τε ὁ τῆς ὀφθείσης ὄψεως τοῦ σημείου λόγος. οἱ δὲ

Caput XXXII.

Quomodo Constantinus Catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit.

Sed hæc postea. Tunc verò admirabili visione obstupefactus, cùm nullum alium præter illum quem viderat Deum sibi colendum esse statuisset, Sacerdotes arcanæ illius doctrinæ mysteriis instructos ad se accersivit; & quisnam ille Deus esset interrogavit, quid ve signi illius visio sibi vellet. Illi hunc

A quidem Deum esse dixerunt, unius ac solius Dei unicum Filium: signum verò illud quod ostensum fuisset, immortalitatis symbolum esse, & tropæum victoriæ quam ille in terris olim versatus, de morte retulisset. Simul causas illius adventus eum docuerunt, accuratam incarnationis rationem ei exponentes. At ille hos quidem sermones discendi cupidus auscultabat. Ceterùm Dei præsentiæ suis conspectibus exhibitæ admiratione tenebatur. Cumq; cælestem illam visionem & sacerdotalium sermonum interpretationem inter se contulisset, confirmatus est animo; harum rerum cognitionem Dei ipsius magisterio sibi tradi pro certo habens. Exinde ipsemet divinorum librorum lectioni vacare instituit; & cùm Sacerdotes Dei sibi assessores adscivisset, Deum illum quem viderat, omni observantia colendum esse duxit. Posthæc munitus spe bona quam in illo collocaverat, tyrannici furoris incendium restinguere aggressus est.

A τὸν μὲν εἶναι Θεὸν ἔφασαν, Θεοῦ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου μονογενῆ παῖδα. τὸ δὲ σημεῖον τὸ φανέν, σύμβολον μὲν ἀθανασίας εἶναι, τρόπαιον δ' ὑπάρχειν τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης, ἣν καὶ ἐποιήσατό ποτε παρελθὼν ἐπὶ γῆς. ἐδίδασκόν τε τὰς τῆς παρόδου αἰτίας, τὸν ἀκριβῆ λόγον αὐτῷ τῆς καθ' ἀνθρώπους οἰκονομίας ὑποτιθέμενοι. ὁ δὲ καὶ τούτοις μὲν ἐμαθητεύετο τοῖς λόγοις. θαῦμα δ' εἶχε τῆς ὀφθαλμοῖς αὐτῷ παραδοθείσης θεοφανείας, συμβάλλων τε τὴν οὐράνιον ὄψιν τῇ τῶν λεγομένων ἑρμηνείᾳ, τὴν διάνοιαν ἐστη-
B ρίζετο. θεοδίδακτον αὐτῷ τὴν τούτων γνῶσιν παρεῖναι πειθόμενος· καὶ αὐτὸς δ' ἤδη τοῖς ἐνθέοις ἀναγνώσμασι προσέχειν ἠξίου. καὶ δὴ τοὺς τοῦ Θεοῦ ἱερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, τὸν ὀφθέντα Θεὸν πάσαις δεῖν ᾤετο θεραπείαις τιμᾶν. κἄπειτα φραξάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἐλπίσιν, ὥρμητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασβέσων.

Caput XXXIII.

C *De adulteriis à Maxentio Romæ perpetratis.*

Quippe ille qui urbem regiam per tyrannidem occupaverat, eò impietatis ac flagitii processerat, ut quodvis nefarium atq; impurum facinus audacter susciperet. Etenim uxores per divortium à maritis sejunctas violavit, easdemque violatas ad maritos remisit. Neque verò homines obscuros atque ignobiles, sed ipsos Primores Senatus Romani, eo contumeliæ genere affecit. Ceterùm cùm innumeras ferè mulieres ingenuas fœdè violaret, immoderatam tamen animi sui libidinem nullatenus poterat explere. Sed postquam mulieres Christianas sollicitare cœpit, nullis artibus perficere potuit, ut earum congressu frueretur. Hæ namque animam leto objicere, quàm corpus ei ad stuprum permittere malebant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτῃ προαρπάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, δυσσεβείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἐγχειρῶν. ὡς μηδὲν τόλμημα παρελθεῖν μιαρᾶς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. διαζευγνύς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς (κατὰ νόμον γαμετάς, ταύτας ἐνυβρίζων ἀτιμότατα) τοῖς ἀνδράσιν ἀπέπεμπε. καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις, οὐδ' ἀφανέσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροινῶν τοῖς τὰ πρωτεῖα τῆς τῶν Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. μυρίαις μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναιξὶν ἐνυβρίζων αἰσχρῶς, οὐκ εἶχεν ὅπως ἐμπλήσειε τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχήν. ὡς δὲ καὶ χριστιαναῖς ἐνεχείρει, καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν εὐπορίαν τοῖς οἰκείοις ἐπινοεῖν. θᾶττον γοῦν τὴν
D ψυχὴν θανατῶσαι, ἢ τὸ σῶμα αὐτῷ παρεχώρουν ἐπὶ φθορὰν αὗται.

Caput XXXIV.

Quomodo uxor Præfecti, pudicitiæ servandæ causâ mortem sibi consciverit.

Quædam ex his, nupta Senatorii Ordinis viro qui Præfecturam administrabat, cùm satellites quibus tyrannus hujusmodi flagitiorum ministris utebatur, pro foribus adesse comperisset,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὅπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἑαυτὴν ἀνεῖλεν.

Μία γοῦν τις τῶν αὐτόθι συγκλητικῶν ἀνδρῶν τὴν ἔπαρχον διεπόντων ἐξουσίαν, ὡς ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διακονουμένους ἐπύθετο (χριστιανὴ δ' ἦν)

τὸν

τόν τ' ἄνδρα τὸν αὐτῆς ἔγνω δέους ἕνεκα λαβόντας αὐτὴν, ἀπάγειν κελεῦσαι. βραχὺ ὑποπαραιτησαμένη χρόνον, ὡς ἂν τοῦ σώματος τὸν συνήθη περιβάλοιτο κόσμον, εἴσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμιείου καὶ μονωθεῖσα, ξίφος τοῦ στέρνου πήγνυσι. θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλείπει. ἔργοις δ' ἁπάσης γεγωνοτέροις φωνῆς, ὅτι μόνον χρῆμα ἀήττητόν τε καὶ ἀνώλεθρον, ἡ βοωμένη παρὰ χριστιανοῖς σωφροσύνη πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους, τούς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετέπειτα γενησομένους ἐξέφηνεν. αὕτη μὲν οὖν τοιαύτη τις ὤφθη.

A & virum suum metu adactum permisisse illis ut se prehensam abducerent (erat autem mulier Christiana) breve temporis spatium concedi sibi flagitavit ad corpus solemni cultu exornandum. Et cubiculum ingressa, solam se relictam videns gladium pectori immersit; statimq; exanimata, cadaver quidem perductoribus reliquit. Ipsis verò factis quę omni voce clariùs resonant, cunctis qui nunc sunt & qui posthac erunt mortalibus declaravit, pudicitiam penes solos Christianos invictam atq; inexpugnabilem, nec morti obnoxiam esse. Atque B hæc quidem ita se gessit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξεντίου.

Τοῦ δὲ τοιούτοις ἐπιτολμῶντος πάντες ὑποπεπτηχότες δῆμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, δεινῇ κατετρύχοντο τυραννίδι. καὶ οὐδ' ἠρεμούντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δουλείαν, ἀπαλλαγή τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ὠμότητος. ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐξεδίδου· καὶ ἐκτείνετο μυρία πλήθη τοῦ δήμου Ῥωμαίων ἐπ' αὐτοῦ μέσου τοῦ ἄστεως, οὐ σκυθῶν ἢ βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ πανοπλίαις. συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὅσος δι' ἐπιβουλὴν συνηγεῖτο τῆς ἑκάστου περιουσίας, οὐδ' ἐξαριθμήσασθαι δυνατόν. ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων.

Caput XXXV.

Cædes populi Romani jussu Maxentii.

Cum igitur ad ejusmodi facinora cum omni audacia prorumpentem cuncti reformidâtes, tam plebei quam Magistratus, tam nobiles quam obscuri, gravissima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quietè agerent, & acerbissimam servitutem patienter tolerarent, ne sic tamē vitare poterant cruentam tyranni atrocitatem. Deniq; quodam die levissimam ob causam populum Romanum Prætorianis militibus C obtruncandum dedidit. Atque ita innumerabilis multitudo populi Romani, non Scytharum ac Barbarorum, sed civium suorum hastis armisque in media urbe trucidata est. Quantæ porrò Senatorum cædes factæ sint, ut in bona uniuscujusque eorum invaderetur, numerari nullo modo potest; cùm quotidie plurimi confictis variis criminibus interficerentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λς'.

Μαγεῖαι Μαξεντίου κατὰ Κωνσταντίνου, καὶ ἔνδεια τροφῶν ἐν Ῥώμῃ.

Ἦν δ' ἐπὶ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνίς, ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε. μαγικαῖς ἐπινοίαις τοτὲ μὲν γυναῖκας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντος. τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου. λέοντάς τε κατασφάττοντος, καί τινας ἀρρητοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προσκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισαμένου· διὰ τούτων γὰρ τῆς νίκης κρατήσειν ἤλπιζεν. οὕτω μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμης ὁ τυραννῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατεδουλοῦτο. ὡς ἤδη τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ

Caput XXXVI.

Magicæ artes Maxentii, & alimentorum penuria Romæ.

Tandem verò tyrannus sceleribus suis quasi quoddam fastigium, maD gicæ artis pręstigias imposuit, nunc mulieres gravidas dissecans, nunc infantum recens in lucem editorum rimans viscera: leones quoque interdum mactans, & quædam nefanda peragens sacra ad dæmones evocandos, & ad bellum quod jam instabat, depellendum. His enim artibus victoriam se adepturum sperabat. Hic igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisq; malis subditos oppresserit atque in servitutem redegerit: adeò ut ad extremam

trusi sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ unquam fuisse, nulla hominum ætatis nostræ memoria recordatur.

A ἀσάνει καὶ ἀπορία καταστῆναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμης, οὐδ' ἄλλοτέ ποτε οἱ καθ' ἡμᾶς γενεὰς μνημονεύουσιν.

Caput XXXVII.

Maxentii exercitus in Italia superati.

OB hæc cuncta dolore ac miseratione commotus Constantinus, omni bellico apparatu adversus tyrannidem sese instruxit. Cumq; summum omnium Deum Patronum sibi adscivisset, Christúmque ejus Filium Servatorem atque Auxiliatorem invocasset; & victoriæ tropæum, salutare scilicet signum ante milites ac stipatores suos statuisset, cum omni exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam à majoribus suis acceperant, interventu suo restitueret. Porrò cùm Maxentius magicarum artium præstigiis magis quàm subditorum benevolentia confisus, ne quidem extra urbis portas progredi auderet; cuncta verò in circuitu urbis Romæ ac totius Italiæ loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine & dispositis ad insidiandum exercitibus undique munijsset: divino fretus auxilio Imperator, primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctis primo statim impetu fusis ac fugatis, in interiora Italiæ penetravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Ἧττα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.

ΑΛλὰ γὰρ τούτων ἁπάντων οἶκτον ἀναλαβὼν Κωνσταντῖνος, πάσαις παρασκευαῖς ὡπλίζετο κατὰ τῆς τυραννίδος. προστησάμενος δῆτα ἑαυτοῦ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, σωτῆρά τε καὶ βοηθὸν ἀνακαλεσάμενος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. τό, τε νικητικὸν τρόπαιον, τὸ δὴ σωτήριον B σημεῖον, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὁπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων προτάξας, ἡγεῖτο πανστρατιᾷ, Ῥωμαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας πρυτανευόμενος, Μαξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχαναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρροῦντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν δ' οὐδ' ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος. ὁπλιτῶν δὲ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ὑπ' αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, ὁ τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεύς, ἐπιὼν πρώτῃ C καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὖ μάλα τε πάσας ἐξ αὐτῆς πρώτης ὁρμῆς χειρωσάμενος, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἰταλῶν χώρας.

Caput XXXVIII.

Maxentii interitus in ponte Tiberis.

TAndémque ad ipsam urbem Romam propius accessit. Verùm ne unius tyranni causâ Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissimè extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula, quæ sacris Voluminibus continentur, & quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cùm tamen fidelibus fide digna videantur, cunctis tam fidelibus quàm infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebræorum temporibus, Deus currus & exercitum Pharaonis projecit in mare; lectissimos milites ex curru pugnantes tristatas submersit in mari rubro, & fluctibus operuit; sic planè

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Μαξεντίου θάνατος ἐν γεφύρᾳ ποταμοῦ Τιβέριδος.

ΗΔη δ' αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν. εἶθ' ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἐξαναγκάζοιτο, Θεὸς αὐτὸς οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν ἐξέλκει. καὶ τὰ πάλαι δὴ κατ' ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ D παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς, ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευμένα, αὐταῖς ἐνεργείαις ἅπασιν ἁπλῶς εἰπεῖν πιστοῖς ἅμα καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα θεωμένοις ἐπιστώσατο. ὥσπερ οὖν ἐπ' αὐτοῦ ποτε Μωϋσέως καὶ τοῦ θεοσεβοῦς Ἑβραίων γένους, ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, καὶ ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας κατεπόντισεν

ἐν ἐρυθρᾷ. καὶ ταῦτα δὴ καὶ Μαξέντιος, οἵ τ' ἀμφ' αὐτὸν ὁπλῖται καὶ δορυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ λίθος, ὁπηνίκα νῶτα διδοὺς τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῄει ποταμὸν ὃν αὐτὸς σκάφεσι ζεύξας, καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ' ἑαυτοῦ συνεπήξατο, ὧδέ πη ἑλεῖν τὸν τῷ Θεῷ φίλον ἐλπίσας. ἀλλὰ τῷ δὲ μὲν δεξιὸς παρῆν ὁ αὐτοῦ Θεός. ὁ δ' αὖ τὰς κρυφίους μηχανὰς καθ' ἑαυτοῦ δείλαιος συνίστη. ἐφ' ᾧ καὶ ἦν εἰπεῖν, ὡς ἄρα λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν. καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο· ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. οὕτω δῆτα Θεοῦ νεύματι τῶν ἐπὶ τοῦ ζεύγματος μηχανῶν τοῦ τ' ἐν αὐτοῖς ἐγκεκρυμμένου, οὐ κατὰ καιρὸν τὸν ἐλπισθέντα, ὑφιζάνει μὲν ἡ διάβασις. χωρεῖ δ' ἀθρόως αὔτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη. καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δείλαιος. εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταί τε καὶ δορυφόροι, ἣ τὰ θεῖα προανεφώνει λόγια, ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος ἐν ὕδατι σφοδρῷ. ὥς εἰκότως ἄν, εἰ καὶ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα, τοὺς παρὰ Θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδέ πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν. ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. καὶ τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς Κύριε, τίς ὅμοιός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις ποιῶν τέρατα.

A Maxentius, & quicunque circa illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt. Tunc videlicet cùm divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam actus, fluvium sibi objectum pertransiret: in quo, ponte ex scaphis firmissimè contabulato, ipse machinam quandam in suam ipsius perniciem construxerat, Deo dilectum Principem hujusmodi dolo interceptum iri sperans. Verùm huic quidem Deus quem colebat, auxilio adfuit. At impius ille, occultas ma-
B chinas in suum ipsius caput miser comparavit. Proinde & hoc meritò dici potuit: Scrobem aperuit atq; effodit: & in foveam quam fecit ipse incidet. Convertetur labor ejus in proprium ipsius caput, & in verticem ipsius injustitia ejus recidet. Sic igitur machinis quæ in ponte constructæ fuerant cum occultâ decipulâ tempore minimè sperato dissolutis, transitus quidem subsidere cœpit: navigia verò simul cum ipsis hominibus repentè pessumiere. Et infelix ille omnium primus, deinde cuncti quos circa se habebat protectores ac stipatores, sicut divina predixerunt oracula, in-
C star plumbeæ massæ in altissimum gurgitem cecidere. Adeò ut milites qui tunc ope divini Numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israëlitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, meritò si non verbis, saltem rebus ipsis eadem quæ illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: Cantemus Domino: magnificè enim glorificatus est. Equum & ascensorem projecit in mare. Adiutor & Protector factus est mihi ad salutem. Et iterum: Quis simi-
D lis tibi inter Deos Domine, quis similis tibi? Glorificatus in Sanctis, admirabilis in gloria, faciens prodigia.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Εἴσοδος ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίνου.

Ταῦτά τε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ Κωνσταντῖνος τῷ πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ, κατὰ καιρὸν ὁμοίως τῷ μεγάλῳ θεράποντι ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμνήσας, μετ' ἐπινικίων εἰσήλαυνεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. πάντες δ' ἀθρόως αὐτόν, οἵ τ' ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἵ τ' ἄλλως ἐπιφανεῖς καὶ διάσημοι τῶν τῇδε, ὥσπερ ἐξ εἱργμῶν ἠλευθερωμένοι, σὺν παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν

Caput XXXIX.

Ingressus Constantini in urbem Romam.

Hæc & alia horum germana cùm Constantinus eo tempore magnũ Dei famulum Mosem imitatus, in laudem Dei universorum Principis & victoriæ auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est. Omnesque pariter tã ex Senatu quàm ex equestri ordine, tanquam carceris custodia liberati, cum universo populo Romano, læto vultu faustisque acclamationibus cum inexplebili gaudio ex intimo ani-

morum affectu eum excepere. Et cuncti tam viri quam mulieres cum liberis & infinita famulorum multitudine, illum Liberatorem, Servatorem ac bonorum Auctorem, incredibili clamore quem nemo cohibere poterat appellabant. Verùm ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, nec hujusmodi acclamationibus, nec laudibus elatus est. Sed cùm Dei auxilium sibi adfuisse probè intelligeret, illico victoriæ Auctori gratiarum actionem supplex rependit.

A αὐταῖς ψυχαῖς, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑπεδέχοντο· ὁμοῦ τ' ἄνδρες ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶ καὶ οἰκετῶν μυρίοις πλήθεσι, λυτρωτὴν αὐτὸν, σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσχέτοις ἐπεφώνουν. ὁ δ' ἔμφυτον τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαυνούμενος, μήτ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις. τῆς δ' ἐκ Θεοῦ συνῃσθημένος βοηθείας, εὐχαριστήριον ἀπεδίδου παραχρῆμα εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ.

Caput XL.

De Constantini statua crucem tenente, & de ejus inscriptione.

B

Et clarâ voce ac titulorum inscriptionibus, salutare signum cunctis hominibus annuntiavit: hoc tropæo in medio urbis regiæ adversus hostes erecto, atque hoc salutari signo quod Imperii Romani ac totius orbis præsidium est, literarum notis nunquam interituris inciso. Statim ergo sublimem hastam in modum crucis, sub manum statuæ suæ in celeberrimo urbis loco poni jussit, & hujusmodi inscriptionem Latino sermone subjici: *Hoc salutari signo quod vera virtutis argumentum est, vestram urbem tyrannicæ dominationis jugo liberatam servavi. Senatui Populoq; Romano in libertatem asserto pristinum decus nobilitatis splendoremque restitui.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ, σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

Γραφῇ τε μεγάλῃ καὶ στήλαις, ἅπασιν ἀνθρώποις τὸ σωτήριον ἀνεκήρυττε σημεῖον. μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ πόλει μέγα τρόπαιον τουτὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἐγείρας. διαρρήδην τε ἀνεξαλείπτοις ἐγχαράξας τύποις, σωτήριον τουτὶ σημεῖον τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον. αὐτίκα δ' οὖν ὑψηλὸν δόρυ σταυροῦ σχήματι ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος ἐν ἀνδριάντι κατειργασμένης, τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένων ἐν τόπῳ στή-
C σαντας, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν γραφὴν, ῥήμασιν ἐγχαράξαι τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ. τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημείῳ τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν, ἠλευθέρωσα. ἔτι μὴν, καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα.

Caput XLI.

Exultatio provinciarum, & largitiones Constantini.

In hunc modum Dei amantissimus Imperator victricis crucis confessionem præ se ferens, Filium Dei Romanis liberè atq; ingenuè prædicavit. Et cuncti qui urbem incolebant, tam Senatus quam populus, utpote acerba & tyrannica dominatione liberati, respirare quodammodo & purioris lucis radiis perfrui sibi videbantur, atque in novam quandam vitam renasci. Gentes quoq; universæ quotquot occidentali Oceano terminantur, pristinis malis liberatæ, festos dies cum omni hilaritate celebrabant; Constantinum victorem, Dei amicum, de omnibus bene meritum conti-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Εὐφροσύναι κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.

D Ὁ μὲν οὖν θεοφιλὴς βασιλεὺς ὧδέ πη τοῦ νικοποιοῦ σταυροῦ ὁμολογίᾳ λαμπρυνόμενος, σὺν παρρησίᾳ πολλῇ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ῥωμαίοις αὐτοῖς γνώριμον ἐποίει. πάντες δ' ἀθρόως οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δήμων πλήθεσιν, ὡσανεὶ πικρᾶς καὶ τυραννικῆς ἀναπνεύσαντες δυναστείας, φωτὸς ἀπολαύειν ἐδόκουν καθαρωτέρων αὐγῶν, καινοῦ τε καὶ νέου βίου παλιγγενεσίας μετέχειν. ἔθνη τε πάνθ' ὅσα ὠκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἥλιον περιωρίζετο, τῶν πρὶν συνεχόντων κακῶν ἠλευθερωμένα, πανηγύρεσι φαιδραῖς ἐνευφραινόμενα, τὸν καλλίνικον.

τὸν θεοσεβῆ. τὸν κοινὸν εὐεργέτην, ἀνυμνοῦντα διετέλουν φωνῇ τε μιᾷ καὶ ἑνὶ στόματι, κοινὸν ἀγαθὸν ἀνθρώποις ἐκ Θεοῦ χάριτος οἱ πάντες Κωνσταντῖνον ὡμολόγουν ἐπιλάμψαι. ἡπλοῦτο δὲ καὶ βασιλικὸν ἁπανταχοῦ γράμμα. τοῖς μὲν τὰς ὑπάρξεις ὑφαρπαγεῖσι τὴν τῶν οἰκείων ἀπόλαυσιν δωρούμενον. τοὺς δ' ἄδικον ἐξορίαν ὑπομείναντας, ἐπὶ τὰς σφῶν ἀνακαλούμενον ἑστίας. ἠλευθέρου τε καὶ δεσμῶν, παντός τε κινδύνου καὶ δέους. τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος τούτοις ὑποβεβλημένους.

A nuis laudibus prædicantes. Eum cuncti commune quoddam bonum, Dei benignitate humano generi donatum illuxisse, uno ore atq; una voce testabantur. Sed & Imperatoris literæ ubique propositæ legebantur: quibus ii qui bonis suis spoliati fuissent, eorum possessionem beneficio Principis recuperabant; & qui injustè relegati essent, penatibus suis restituebantur. Vinculis quoque & omni periculo ac metu liberabantur ii, qui per tyrannicam crudelitatem iis vexati fuissent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

B

Ἐπισκόπων τιμαὶ, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.

ΒΑσιλεὺς δ' αὐτὸς τοὺς τοῦ Θεοῦ λειτουργοὺς συγκαλῶν, θεραπείας καὶ τιμῆς τῆς ἀνωτάτω ἠξίου. ἔργοις καὶ λόγοις τοὺς ἄνδρας ὡσανεὶ τῷ αὐτοῦ Θεῷ καθιερωμένους, φιλοφρονούμενος. ὁμοτράπεζοι δῆτα συνῆσαν αὐτῷ, ἄνδρες εὐτελεῖς μὲν τῇ τοῦ σχήματος ὀφθῆναι περιβολῇ, ἀλλ' οὐ τοιοῦτοι καὶ αὐτῷ νενομισμένοι. ὅτι μὴ τὸν ὁρώμενον τοῖς πολλοῖς ἄνθρωπον, τὸν Θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἐδόκει. ἐπήγετο δ' αὐτοὺς καὶ ὅποι ποτε στέλλοιτο πορείαν. κἂν τούτῳ τὸν θεραπευόμενον πρὸς αὐτῶν, δεξιὸν αὐτῷ παρεῖναι πειθόμενος. ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐκκλησίαις C τοῦ Θεοῦ πλουσίας τὰς παρ' ἑαυτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίας. ἐπαύξων μὲν καὶ εἰς ὕψος αἴρων τοὺς εὐκτηρίους οἴκους. πλείστοις δ' ἀναθήμασι τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας καθηγιασμένων φαιδρύνων.

Caput XLII.

Honores Episcopis delati, & Ecclesiarum extructiones.

POrrò ipse Imperator ministros Dei à se convocatos, omni obsequio atque honore prosequebatur; eos utpote Deo quem colebat consecratos, non verbis modo, verùm etiam factis humaniter excipiens. Proinde mensæ ipsius adhibebantur homines, externo quidem habitu ac vestitu despicabiles: sed quos ille minimè despicabiles judicabat: quippe qui non externam hominis speciem quæ oculis subjecta est, sed Deum ipsum introspiceret. Adhæc quocumque iter faceret, eos secum deducebat; Deum quem illi colerent, ob id etiam propitium sibi adfore pro certo habens. Quinetiam Ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia subministravit; partim sacras ædes amplificans & in sublime erigens; partim augusta Ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Περὶ τῆς εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.

ΠΑντοίας τε χρημάτων διαδόσεις τοῖς ἐνδεέσι ποιούμενος. τούτων δὲ ἐκτὸς καὶ τοῖς ἔξωθεν αὐτῷ προσιοῦσι φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὸν παρέχων ἑαυτόν, D τοῖς μὲν ἐπ' ἀγορᾶς μεταιτοῦσιν οἰκτροῖς τισι καὶ ἀπερριμμένοις, οὐ χρημάτων μόνον οὐδέ γε τῆς ἀναγκαίας τροφῆς, ἀλλὰ καὶ σκέπης εὐσχήμονος τοῦ σώματος προὐνόει. τοῖς δ' εὖ μὲν τὰ πρῶτα γεγονόσι, βίου δὲ μεταβολῇ δυστυχήσασι, δαψιλεστέρας παρεῖχε τὰς χορηγίας· βασιλικῷ γέ τοι φρονήματι μεγαλοπρεπεῖς τὰς εὐποιΐας τοῖς οὕτως ἔχουσι παρέχων,

Caput XLIII.

De Constantini in pauperes beneficentia.

VAriis deniq; pecuniarum divisionibus egentium inopiam sublevans. Extraneis præterea qui ipsum adirent, humanum se ac liberalem præbebat. Ac miseris quidem illis & abjectis qui in foro mendicant, non pecunias solùm & alimenta ad victũ necessaria, sed etiam vestem ad tegendam corporis nuditatem suppeditari jussit. Illis verò qui cùm ingenui atq; opulenti prius extitissent, postea mutata sorte in extremas calamitates inciderant, largiora vitæ subsidia comodavit. Prorsusq; regio animo magnifica quædam munera in ejusmodi homines conferens, aliis agros

donavit: alios variis dignitatibus ornavit. Et eorum quidem qui in orbitatis miserias incidissent, quasi pater curam gerebat: viduarum autem mulierum solitudinem sublevans, eas patrocinio suo fovebat. Quinetiam virgines parentibus suis orbatas ipse hominibus opulentis ac familiaribus suis in matrimonium dedit. Idque agebat, cùm priùs dedisset nubentibus, quæcumque ipsas viris suis conferre oportebat. Deniq; quemadmodum Sol supra terras exoriens lucis suæ radios cunctis liberaliter impertit; sic planè Constantinus primo diluculo procedens ex palatio, ac cum cælesti Solis jubare quodammodo exoriens, cunctis adeuntibus beneficentiæ suæ radios impertiebat. Nec ullus unquam ad illum propius accessit, qui fructum alicujus beneficii non retulerit: nec spe sua unquam frustrati sunt, qui ab ipso aliquid auxilii exspectassent.

τοῖς μὲν ἀγρῶν κτήσεις ἐδωρεῖτο. τοὺς δὲ διαφόροις ἀξιώμασιν ἐτίμα. καὶ τῶν μὲν ὀρφανίαν δυστυχησάντων, ἐν πατρὸς ἐπεμελεῖτο χώρᾳ. γυναικῶν δὲ χηρῶν τὸ ἀπερίστατον ἀνακτώμενος, δι' οἰκείας ἐπεμέλει κηδεμονίας. ὡς ἤδη καὶ γάμῳ ζευγνύναι γνωρίμοις αὐτῷ καὶ πλουσίοις ἀνδράσι κόρας ἐρημίᾳ γονέων ὀρφανισθείσας. καὶ ταῦτ' ἔπραττε, προδιδοὺς ταῖς γαμουμέναις ὅσα ἐχρῆν τοῖς λαμβάνουσι πρὸς γάμου κοινωνίαν εἰσφέρειν. ὥσπερ δ' ἀνίσχων ὑπὲρ γῆς ἥλιος, ἀφθόνως τοῖς πᾶσι τῶν τοῦ φωτὸς μεταδίδωσι μαρμαρυγῶν. κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Κωνσταντῖνος, ἅμα ἡλίῳ ἀνίσχοντι τῶν βασιλικῶν οἴκων προφαινόμενος, ὡσανεὶ συνανατέλλων τῷ κατ' οὐρανὸν φωστῆρι, τοῖς εἰς πρόσωπον αὐτῷ παριοῦσιν ἅπασι, φωτὸς αὐγὰς τῆς οἰκείας ἐξέλαμπε καλοκαγαθίας. οὐκ ἦν τ' ἄλλως πλησίον γενέσθαι, μὴ οὐχὶ ἀγαθοῦ τινος ἀπολαύσαντα. οὐδ' ἦν ποτ' ἐκπεσεῖν ἐλπίδος χρηστῆς, τοῖς τῆς παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἐπικουρίας προσδοκήσασι.

Caput XLIV.

Quomodo Synodis Episcoporum interfuit.

AC generaliter quidem erga omnes talem se præstitit. Verùm Ecclesiæ Dei præcipuè curam gerens, cùm per diversas Provincias quidam inter se dissentirent, ipse velut communis omniū Episcopus à Deo constitutus, ministrorum Dei concilia congregavit. Nec dedignatus adesse & considere in medio illorum conventu, cognitionis particeps fuit; ea quæ ad pacem Dei pertinent, cunctis procurans. Porrò sedebat in medio tanquam unus è multis; Protectores quidem cunctósque corporis custodes procul amovens, Dei autem timore contectus, & amicorum fidelium benevolentia vallatus. Ceterùm quoscumque saniori sententiæ acquiescere; & ad quietem & concordiam propensos esse animadverterat, eos maximè probabat; palam indicans unanimi omnium consensu se inprimis delectari. Pertinaces verò & immorigeros aversabatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔʹ.

Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν Ἐπισκόπων συμπαρῆν.

ΚΟινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος. ἐξαίρετον δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα. διαφερομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χώρας, οἷά τις κοινὸς Ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει. ἐν μέσῃ δὲ τῇ τούτων διατριβῇ, οὐκ ἀπαξιῶν παρεῖναί τε καὶ συνιζάνειν, κοινωνὸς τῶν ἐπισκοπουμένων ἐγίνετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Θεοῦ βραβεύων τοῖς πᾶσι· καθῆστό τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἷς. δορυφόρους μὲν καὶ ὁπλίτας καὶ πᾶν τὸ σωματοφυλάκων γένος ἀποσεισάμενος. τῷ δὲ τοῦ Θεοῦ φόβῳ καθημφιεσμένος, τῶν τε πιστῶν ἑταίρων τοῖς εὐνουστάτοις περιεστοιχισμένος. εἶθ' ὅσους μὲν ἑώρα τῇ κρείττονι γνώμῃ πειθηνίους, πρὸς εὐσταθῆ τε καὶ ὁμογνώμονα παρεσκευασμένους τρόπον, εὖ μάλα τούτους ἀπεδέχετο, χαίροντα δεικνὺς ἑαυτὸν τῇ κοινῇ πάντων ὁμονοίᾳ. τοὺς δ' ἀπειθῶς ἔχοντας, ἀπεστρέφετο.

Caput XLV.

Quomodo insipientes toleraverit.

QUinetiam nonnullos qui adversus ipsum asperiùs invecti fuerant, patienter tulit; leni ac sedata voce eis præ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕʹ.

Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠνείχετο.

ἬΔη δέ τινας καὶ κατ' αὐτοῦ τραχυνομένους, ἔφερεν ἀνεξικάκως. ἠρεμαίᾳ καὶ πρᾳείᾳ

φωνῇ σωφρονεῖν, ἀλλὰ μὴ στασιάζειν τούτοις ἐγκελευόμενος. τούτων δ' οἱ μὲν ἀπηλλάττοντο, καταιδούμενοι τὰς παραινέσεις. τοὺς δ' ἀνιάτως πρὸς σώφρονα λογισμὸν ἔχοντας, τῷ Θεῷ παραδιδοὺς ἠφίει. μηδὲν μηδαμῶς αὐτὸς κατά τινος λυπηρὸν διανοούμενος. ἔνθεν εἰκότως τοὺς ἐπὶ τῆς Ἄφρων χώρας διαστασιάζοντας, εἰς τοσοῦτον συνέβαινεν ἐπιτριβῆς ἐλαύνειν, ὡς καὶ τολμηροῖς τισιν ἐγχειρεῖν. ὡς ἔοικε, δαίμονος βασκαίνοντος τῇ τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἀφθονίᾳ, παρορμῶντός τ' εἰς ἀτόπους πράξεις τοὺς ἄνδρας, ὡς ἂν κινήσειε καθ' αὐτῶν τὸν βασιλέως θυμόν. οὐ μὴν προὐχώρει τῷ φθόνῳ. γέλωτα τιθεμένου τοῦ βασιλέως τὰ πραττόμενα, καὶ τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ κίνησιν συνιέναι φάσκοντος· μὴ γὰρ σωφρονούντων εἶναι ἀνδρῶν τὰ τολμώμενα, ἀλλ' ἢ πάντη παρακοπτόντων, ἢ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαίμονος οἰστρουμένων. οὓς ἐλεεῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι. πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας.

A cipiens, ut modestiùs agere, nec seditiones excitare vellent. Ex his alii admonitiones ejus reveriti, à pervicacia animi desistebant. Alios qui ad sanam mentem nullo remedio revocari poterant, Deo committens relinquebat; nihil adversus quenquam asperius unquam designans. Hanc ob causam, ut credibile est, qui in Africa seditionem commoverant, eò improbitatis proruperunt, ut abrupta quædam facinora tentarent; dæmone ut videtur ob præsentium bonorum copiam invidia percito, & ad gravia quædam & atrocia facinora homines incitante, quò Imperatoris animum contra ipsos accenderet. B Verùm nihil profecit invidia, cùm Imperator ea quæ fiebant, ridenda esse duceret; & maligni dæmonis impulsionem agnoscere se affirmaret. Neque enim sanorum hominum illa esse facinora, sed vel penitus amentium, vel eorum qui nequissimi dæmonis stimulis agitarentur: cujusmodi homines miseratione potius quàm supplicio dignos esse. Non enim tantæ justitiæ est, insurgere ad puniendum furorem hominum amentium, quantum eorundem vicem C dolere, extremæ humanitatis est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μϛ'.

Νῖκαι κατὰ Βαρβάρων.

ΩΔε μὲν τὸν τῶν ἁπάντων ἔφορον Θεὸν διὰ πάσης βασιλεὺς θεραπεύων πράξεως, ἄτρωτον ἐποιεῖτο τὴν τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ πρόνοιαν. Θεὸς δ' αὐτὸν ἀμειβόμενος, πάντα γένη Βαρβάρων τοῖς αὐτοῦ καθυπέταττε ποσίν. ὡς καὶ πάντη πανταχοῦ τρόπαια καθ' ἐχθρῶν ἐγείρειν· νικητήν τ' αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνεκήρυττεν. ἐπίφοβόν τε ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις καθίστη. οὐκ ὄντα τὴν φύσιν τοιοῦτον, ἡμερώτατον δὲ καὶ πρᾳότατον καὶ φιλανθρωπότατον, εἴ τις πώποτε καὶ ἄλλος.

CAPUT XLVI.

Victoria de Barbaris relata.

ET Imperator quidem ad hunc modum in omnibus suis actibus Deo omnium Inspectori cultum exhibens, Ecclesiis ejus inconcussa sollicitudine providebat. Deus verò ei vicem rependens, cunctas ferè Barbaras gentes pedibus illius subjecit; adeò ut tropæa ubique de hostibus erigeret. Illum victorem apud omnes mortales illustri præconio renuntiavit; illum formida- D bilem inimicis & hostibus reddidit, quamvis suapte natura minimè talis, sed potius mansuetissimus, lenissimus atq; humanissimus esset omnium mortalium.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Μαξιμιανοῦ θελήσαντος ἐπιβουλεῦσαι θάνατος, καὶ ἄλλων οὓς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντῖνος εὗρεν.

ΕΝ τούτοις δ' ὄντι αὐτῷ, μηχανὴν θανάτου συρράπτων ἄλλος τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος, αἰσχίστῳ καταστρέφει θανάτῳ. πρῶτος δὲ τούτου τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἐπ' ἀνα-

CAPUT XLVII.

Mors Maximiani & aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat.

HÆc dum ab eo geruntur, alter eorum qui se Imperio abdicaverant, cùm insidias in ejus necē compararet, deprehensus turpissimo mortis genere interiit. Primusq; hic est cuj⁹ utpote impii ac scelerati hominis imagines omnes

& statuæ, ceteraq; id genus monumenta quæ honoris causâ erigi solent, ubique terrarum dejecta sunt. Post hunc alii quoque propinquitate generis conjuncti, cùm occultè ei insidiarentur, deprehensi sunt; Deo scilicet cuncta illorum consilia mirabili quodam modo per visiones famulo suo detegente. Nam & præsentiam suam ei sæpius exhibere dignatus est; divina scilicet specie per summum miraculum ei apparente, ac futurarum rerum præscientiam ipsi suggerente. Et inexplicabilia quidem illa divinæ gratiæ miracula, quę Deus ipse famulo suo præstare dignatus est, ne comprehendi quidem dicendo facilè possunt. Quibus ille munitus, reliquum tempus ætatis tutissimè traduxit; tum ex subditorum benevolentia maximam capiens voluptatem; tum ex eo quòd cunctos Imperio suo subjectos in summa tranquillitate ac lætitia degere videbat: tum præcipuè ob splendorem Ecclesiarum Dei incredibili gaudio gestiens.

A θέσει τιμῆς νενόμιστο, πανταχοῦ γῆς, (ὡς) ἀνοσίου τε καὶ δυσσεβοῦς καθῄρουν. εἶτα δὲ καὶ μετὰ τοῦτον τῶν πρὸς γένους ἕτεροι, κρυφίους αὐτῷ συρράπτοντες ἐπιβουλὰς ἡλίσκοντο. παραδόξως τοῦ Θεοῦ τὰς τούτων ἁπάντων βουλὰς τῷ αὐτοῦ θεράποντι διὰ φασμάτων ἐκκαλύπτοντος. καὶ γὰρ δὴ καὶ θεοφανείας αὐτὸν πολλάκις ἠξίου. παραδοξότατα θείας ὄψεως ἐπιφαινομένης αὐτῷ, παντοίας τε παρεχούσης πραγμάτων ἔσεσθαι μελλόντων προγνώσεις. τὰ μὲν οὖν ἐκ Θεοῦ χάριτος ἀδιήγητα θαύματα, οὐδ' ἔστι λόγῳ παραλαβεῖν δυνατὸν, ὅσα περ Θεὸς αὐτὸς τῷ B αὐτοῦ θεράποντι παρέχειν ἠξίου· οἷς δὴ πεφραγμένος, ἐν ἀσφαλεῖ λοιπὸν τὴν ζωὴν διῆγε. χαίρων μὲν ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ. χαίρων δὲ κἀφ' οἷς τοὺς ὑπ' αὐτὸν πάντας εὔθυμον διαλελοῦντας βίον ἑώρα. ὑπερβαλλόντως δὲ ἐνευφραινόμενος τῇ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ φαιδρότητι.

Caput XLVIII.

Constantini decennalia.

C Dum in hoc statu esset; decimus Imperii ejus annus evolutus est. Cujus rei causâ festis diebus per universum orbem Romanum celebratis, preces cum gratiarum actione tanquam puras victimas, ignis & nidoris expertes, Deo omnium Regi obtulit. Et ex his quidem maximam animo capiebat voluptatem: sed non perinde eum oblectabant nuntii illi, qui de provinciarum Orientis vastatione afferebantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.

Οὕτω δ' ἔχοντι, δεκαέτης αὐτῷ τῆς βασιλείας ἠνύετο χρόνος· ἐφ' ᾧ δὴ πανδήμους ἐκτελῶν ἑορτὰς, τῷ πάντων βασιλεῖ Θεῷ εὐχαριστηρίους εὐχὰς, ὥσπερ τινὰς ἀπύρους καὶ ἀκάπνους θυσίας ἀνεπέμπετο. ἀλλ' ἐπὶ μὲν τούτοις χαίρων διετέλει. οὐ μὴν καὶ ἐφ' οἷς ἀκοῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἑῴαν τρυχομένων ἐθνῶν ἐπυνθάνετο.

Caput XLIX.

Quomodo Licinius Orientem afflixerit.

D Etenim immanis quædam bellua tum Ecclesiæ Dei, tum reliquis Provincialibus illic insidiari nuntiabatur: cùm nequissimus dæmon quasi æmulatione succensus, iis quæ ab Imperatore Dei amantissimo gerebantur, contraria facere studeret. Adeò ut Imperium Romanum duas in partes divisum, nocti ac diei simile esse omnibus videretur. Quippe Orientis quidem incolas caligo noctis premebat: eos verò qui Occidentis partes habitabant, serenissimus illustrabat dies. Qui cùm infinitis bonis à Deo sibi conciliatis fruerentur, non tulit id

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἐκάκωσε Λικίνιος.

Δεινὸς γάρ τις αὐτῷ κἀνταῦθα, τῇ τ' ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχιώταις ἐφεδρεύειν ἀπηγγέλλετο θήρ. τοῦ πονηροῦ δαίμονος ὥσπερ ἁμιλλωμένου, τοῖς παρὰ τῷ θεοφιλεῖ πραττομένοις τἀναντία κατεργάζεσθαι· ὡς δοκεῖν τοῖς σύμπασι, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις ἀρχὴν δυσὶ τμήμασιν ἀπολειφθεῖσαν, ἐοικέναι νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ. σκότους μὲν τοῖς τὴν ἑῴαν λαχοῦσιν ἐπιπολάζοντος. ἡμέρας δὲ τηλαυγεστάτης τοῖς τῆς θατέρας μοίρας οἰκήτορσι καταλαμπούσης· οἷς μυρίων ἀγαθῶν ἐκ Θεοῦ πρυτανευομένων,

οὐκ

[illegible] μισοκάλῳ φθόνῳ φορητὴ ἡ τῶν γινομένων [illegible] ὥσπερ [illegible] οὐδὲ τῷ θατέρῳ μέρει τ[illegible] κατὰ τὸν τύραννον ὃς οὐ φέρων [illegible] ἀρχῆς αὐτῷ. Κωνσταντίνου τε τοσούτου [illegible] ἐπιγαμβρείας ἠξιωμένος, μιμήσ[illegible] τοῦ θεοφιλοῦς ἀπελιμπάνετο. τῆς δὲ τῶν [illegible] προαιρέσεως ἐζήλου τὴν κακοτρο[illegible] καὶ ὧν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπεῖδεν [illegible] ὀφθαλμοῖς, τούτων ἐπεδίωξε τῇ γνώμῃ [illegible] ται, τοῦ κρείττονος φιλικαῖς δε[illegible]ρατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν′

Πῶς Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειν ἤθελε.

Πόλεμον δ' οὖν ἄσπονδον πρὸς τὸν εὐεργέτην αἱρεῖται, οὐ φιλικῶν νόμων, οὐχ ὁρ[illegible] οὐ συγγενείας, οὐ συνθηκῶν μνήμην [illegible] λαμβάνων. ὁ μὲν γὰρ φιλανθρωπότατος εὐνοίας αὐτῷ παρέχων ἀληθοῦς [illegible] πατέρων συγγενείας, βασιλικοῦ τ' [illegible] αἵματος κοινωνὸν γενέσθαι, γάμῳ [illegible] ἀδελφῆς συνάψας, τῆς τε κατὰ πάντων [illegible] ἀρχῆς τῶν λαχόντων, παρεῖχε [illegible] ἐξουσίαν. ὁ δὲ τούτοις τἀναντία γινώσκων, [illegible] κρείττονος μηχανὰς συνεσκεύαζε[illegible] ἄλλους ἐπινοῶν ἀπειλῆς τρόπους, ὡς [illegible] τὸν εὐεργέτην ἀμείψαιτο. καὶ τὰ [illegible] φιλίαν ὑποκριζόμενος, δόλῳ [illegible] πάντ' ἔπραττεν. ἐφ' οἷς ἐτόλμα, λή[illegible]ζων. τῷ δ' αὐτοῦ θεράποντι Θεὸς τὰς [illegible] μηχανωμένου ἐπιβουλὰς, κατα[illegible]. ὁ δ' ὡς ἐπὶ τοῖς πρώτοις ἡλίσκε[illegible] ἀπάτας ἐχώρει. νῦν μὲν [illegible] τείνων δεξιάς. νῦν δὲ συνθηκῶν [illegible] πιστούμενος. εἶτ' ἀθρόως ἀθετῶν [illegible] καὶ αὖθις ἀντιβολῶν διὰ πρεσ[illegible] πάλιν ἀσχημονῶν ταῖς ψευδολο[illegible] προφανῆ πόλεμον ἀνακηρύττει. [illegible] λογισμοῦ, καὶ αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ [illegible] σέβειν τὸν βασιλέα, παρατάττεσθαι [illegible]

A maligni dæmonis invidia bonis omnibus infesta. Sed neque tyrannus qui alteram partem orbis Romani dominatione sua opprimebat, id ferendum putavit. Qui cùm res suas prospero curs[illegible] ferri videret: tantique Principis affin[illegible] tate esset honoratus; religiosi quidem Imperatoris exemplum sequi negle[illegible] impiorum verò instituta atque imp[illegible] bos mores studuit imitari. Et quorum miserabilem vitę exitum suis ipse oculis conspexisset, eorum consilia sequi maluit, quàm in amicitia & concordia cum eo qui præstantior erat ac potior, per- B manere.

Caput L.

Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.

Bellum igitur inexpiabile homin[illegible] bene de se merito intulit; nec amicitiæ jura, nec Sacramentorum religionem, nec generis necessitudinem, nec fœdera in memoriam revocans. Nam Constantinus quidem utpote benigni[illegible] simus Princeps, quò sincerę benevolen[illegible] tiæ certissimum ei argumentum daret, paternæ stirpis nobilitatem, & Impera- C torii jam inde a majoribus generis splendorem ei communicaverat, sorore sua in matrimonium data: totiúsque Imperii Romani consortio eundem frui per[illegible] miserat. Licinius verò plane his contraria animo volvens, adversus præstantio[illegible] rem occultis artibus grassabatur, vari[illegible] subinde insidiarum genera commini[illegible] scens, ut bene meritum malis remune[illegible] raretur. Ac principio quidem amicitiam simulans, dolo ac fraude cuncta a[illegible] gebat; sperans fore ut consilia [illegible]ua laterent. Verùm Deus insidias quæ clanc[illegible] lò struebantur, famulo suo detexit. A[illegible] D Licinius in primis conatibus deprehen[illegible] sus, ad secundas fraudes se contulit: nunc amicitiæ fidem prætendens; nunc fœderum ac Sacramentorum religione fidem sibi concilians: deinde pacta con[illegible] venta repentè violans, rursúsque pe[illegible] Legatos veniam poscens: ac denu[illegible] mendaciis fœde illudens. Tandem ve[illegible] rò bellum palam indixit, & desperat[illegible] mentis audacia incitatus, advers[illegible] Deum ipsum cujus cultūi Imperatorem Constantinum deditum esse cognove[illegible] rat, arma deinceps [illegible] instituit

A

Caput LI.

Licinii insidiæ adversus Episcopos, & prohibitio Synodorum.

AC primùm quidem Dei ministros sub ditione sua degentes, qui nihil unquam criminis adversus Imperium ipsius commiserant, obscurè & callidè circumvenit, varias adversus eos calumnias investigans. Cumq; nullum ipsi crimen suppeteret, nec haberet quod viris illis posset objicere; lege lata præcepit ne Episcopi uspiam inter se de ulla re conferrent, neve ulli eorum in alterius sibi vicini Ecclesiam ventare liceret, & Synodos ac concilia de communibus negotiis habere. Verùm hæc illi ad nos vexandos occasio quærebatur. Nam si quidem nostri legem violassent, pœnam subire eos oportebat: sin præcepto paruissent, Ecclesiasticas leges convelli. Neque enim majoris momenti controversiæ, aliter quàm per Synodos componi possunt. Et alioqui Deo infestus tyrannus, cùm Principi Deo amantissimo adversari in omnibus studeret, hæc nostris imperavit. Nam Constantinus quidem Sacerdotes Dei, pacis & concordiæ mutuæ causâ in unum convocabat: idque in honorem ejus cui sacra faciebant. Licinius verò dum optima quæque convellere molitur, concentum Ecclesiarum turbare tentavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ.

Λικινίου κατ' Ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.

ΠΡώτους γέ τοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν τῷ Θεῷ λειτουργοὺς, μηδὲν πώποτε πλημμελὲς παρὰ τὴν ἀρχὴν διαπονηθέντας, ἠρέμα τέως περιειργάζετο, προφάσεις κατ' αὐτῶν κακοτέχνους θηρώμενος. μὴ δὲ μιᾶς γε μὴν εὐπορῶν αἰτίας, μὴ δ' ἔχων ὅποι τοῖς ἀνδράσι καταμέμψοιτο, νόμον ἐκπέμπει διακελευόμενον, μηδαμῆ μηδαμῶς ἀλλήλοις ἐπικοινωνεῖν τοὺς Ἐπισκόπους, μὴ δ' ἐπιδημεῖν αὐτῶν B ἐξεῖναί τινι, τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ. μηδέ γε συνόδους ἢ βουλὰς καὶ διασκέψεις περὶ τῶν λυσιτελῶν ποιεῖσθαι. τὸ δ' ἦν ἄρα πρόφασις τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας. ἢ γὰρ παραβαίνοντας τὸν νόμον, ἐχρῆν ὑποβάλλεσθαι τιμωρίᾳ. ἢ πειθαρχοῦντας τῷ παραγγέλματι, παραλύειν ἐκκλησίας θεσμούς· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν τὰ μεγάλα τῶν σκεμμάτων, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσασθαι. καὶ ἄλλως δ' ὁ θεομισὴς τῷ θεοφιλεῖ τἀναντία πράττειν ἐγνωκὼς, τὰ τοιάδε παρήγγελλεν. ὁ μὲν γὰρ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ, τῇ πρὸς τὸν ἱερωμένον τιμῇ, εἰρήνης τε καὶ ὁμονοίας ἐπὶ ταὐτὸ συνῆγεν· ὁ δὲ καλὰ παραλύειν C μηχανώμενος, διασκεδάζειν τὴν σύμφωνον ἁρμονίαν ἐπειρᾶτο.

Caput LII.

Christianorum exsilia & proscriptiones.

ET quoniam Deo carus Constantinus famulos Dei in palatium libenter admittebat, hostis Dei Licinius contraria omnia sentiens, cunctos Dei cultores qui sub Imperio suo degebant, palatio expulit: & quos in comitatu suo habebat fidissimos ac devotissimos, eos præcipuè in exsilium relegavit. Quiq; ob egregia facinora vel honore aliquo, D vel dignitate ab ipso antehac fuerãt ornati, hos aliis servire, & famulorum ministeria obire mandavit. Cumq; omniũ bona tanquam lucrum aliquod sibi oblatum rapuisset, ad extremum mortem quoq; minatus est iis, qui salutare sibi nomen Christianæ religionis assumerent. Porrò cùm in omnem libidinem ac lasciviam effusus esset, multaq; adulteria aliaq; detestandę obscœnitatis flagitia committeret, pudicitiæ & continentiæ honestatẽ ab hominib⁹ præstari

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ.

Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ χριστιανῶν.

ΕΙτ' ἐπειδὴ ὁ τῷ Θεῷ φίλος, εἴσω βασιλικῶν οἴκων τοὺς θεράποντας εἰσέρχεσθαι ἠξίου. τἀναντία φρονῶν ὁ θεομισὴς, ἅπαντας τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς, βασιλικῶν ἀπήλαυνεν οἴκων. αὐτούς τε μάλιστα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν πιστοτάτους καὶ εὐνουστάτους ἄνδρας, εἰς ἐξορίαν ἐδίδου. τοὺς τ' ἐκ προτέρων ἀνδραγαθημάτων, τιμῆς καὶ ἀξιωμάτων παρ' αὐτοῦ λαχόντας, δουλεύειν ἑτέροις, οἰκετικάς τε ποιεῖσθαι διακονίας προσέταττε· πάντων δὲ τὰς ὑπάρξεις ἀντὶ ἑρμαίου πραγματεύων, ἤδη καὶ θάνατον ἠπείλει τοῖς τὸ σωτήριον ἐπιγραφομένοις ὄνομα. ὁ δ' αὐτός γέ τοι τὴν ψυχὴν ἐμπαθὴ καὶ ἀκόλαστον κεκτημένος, μυρίας τε δρῶν μοιχείας, ἐπρρήτους τ' αἰσχρουργίας, τὸν σωφροσύνης

κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε. φύσεως ἐλέγχῳ κακῷ χρώμενος αὐτὸς ἑαυτῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Γυναῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι πρόσταγμα.

Διὸ δὴ δεύτερον νόμον ἐτίθει, μὴ δεῖν προστάττων ἄνδρας ἅμα γυναιξὶν ἐπὶ τὰς τοῦ Θεοῦ παρεῖναι εὐχάς. μηδ' ἐπὶ τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς διδασκαλεῖα φοιτᾷν τὸ γυναικῶν γένος. μηδ' Ἐπισκόπους καθηγεῖσθαι γυναιξὶ θεοσεβῶν λόγων. γυναῖκας δ' αἱρεῖσθαι γυναικῶν διδασκάλους. γελωμένων δὲ τούτων παρὰ τοῖς πᾶσιν, ἄλλο τι πρὸς καθαίρεσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐμηχανᾶτο. δεῖν φήσας πυλῶν ἐκτὸς ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ τὰς ἐξ ἔθους συγκροτήσεις τῶν λαῶν ποιεῖσθαι. τῶν γὰρ κατὰ πόλιν προσευκτηρίων, παρὰ πολὺ τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν ἀέρα τῷ κοινῷ διαλλάττειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Τοὺς μὴ θύοντας, ἀποστρατεύεσθαι· καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς μὴ τρέφεσθαι.

Ὡς δ' οὐκ εἶχεν οὐδ' ἐν τούτῳ τοὺς ὑπακούοντας, γυμνῇ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ, τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας, ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἱροῖντο θύειν, παρεκελεύετο. ἐγυμνοῦντο δῆτα τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωμάτων αἱ τάξεις, ἀνδρῶν θεοσεβῶν· ἐγυμνοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τούτων νομοθέτης, εὐχῶν ὁσίων ἀνδρῶν ἑαυτὸν στερήσας. τί δεῖ τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν, ὡς τοὺς εἱρκταῖς ταλαιπωρουμένους μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι ἐκέλευσε, μηδ' ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους. μηδ' ἁπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα. μηδ' ἀγαθόν τι πράττειν, τοὺς καὶ πρὸς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἑλκομένους. καὶ ἦν γε νόμων οὗτος ἄντικρυς ἀναιδὴς καὶ παρανομώτατος, πᾶσαν ὑπερακοντίζων φύσιν. ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἐλεοῦντας τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις, ὑπομένοντας τιμωρίας τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους.

A neutiquam posse censuit, de communi hominum natura ex suomet ipsius morbo pessimè judicans.

Caput LIII.

Edictum Licinii, ne mulieres unà cum viris in Ecclesiam convenirent.

Idcircò alteram legem tulit, qua jubebat, ne viri orandi causâ in Ecclesiam Dei simul cum mulieribus convenirent; néve mulieres ad venerandas virtutis scholas discendi causâ ventarent: postremò ne Episcopi divinæ religionis
B
præcepta mulieribus traderent: sed ut mulieres ad id electæ, docendis mulieribus præficerentur. Quæ cùm ab omnibus riderentur, aliud quidpiam commentus est ad Ecclesiarum eversionem. Jussit enim ut solemnes populorum conventus extra portas in aperta planicie celebrarentur; asserens liberum extra portas aërem turbis longè commodiorem esse, quàm oratoria intra urbem sita.

Caput LIV.

C
Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit: & carcere inclusos, ali vetuit.

Verùm cùm ne in hoc quidem obsequi sibi illos videret, tandem rejectis ambagibus, nudo quod ajunt capite, decrevit ut milites qui per singulas urbes apparebant judicibus, nisi dæmonibus sacrificare mallent, ab apparitione Præsidialis officii removerentur. Proinde officia Magistratuum per singulas provincias viris piis ac religiosis nudabantur. Sed & ipse qui hanc legem tulerat, nudabatur orationibus sanctorum virorum, quib' semetipse privarat. Quid præterea commemorare attinet, quo pacto præceperit, ne miseris in car-
D
cere detentis alimenta quisquam humaniter subministraret; néve quis homines in vinculis fame contabescentes, miseratione prosequeretur: hoc est, ne quis omninò vir bonus existeret; néve ii qui ad proximorum miserationem naturâ ipsâ ducuntur, boni quidquam præstarent. Fuit hæc profectò quidem lex palam impudens & immanissima; omnemq; morum feritatem facilè superavit. Quinetiam legi adjecta erat hæc pœna, ut qui inclusis stipem dedissent, pari cum ipsis supplicio plecterentur, utq; in carcerem & vincula conjecti eandem cum noxiis pœnam subirent, qui humanitatis officia eis præstitissent.

A

Caput LV.

De iniquitate & avaritia Licinii.

HUjusmodi fuere constitutiones Licinii. Quid verò opus est recensere quæ in nuptiis aut circa morientes innovavit; vetustas Romanorum leges rectè & sapienter constitutas ausus abolere, & barbaras quasdam atq; immanes planéque illegitimas & iniquas leges illarum loco substituere? Mille præterea exactionum genera adversus subditos excogitavit. Quocirca novas agrorum mensiones adinvenit, ut exigui agri majorem imputaret modum, ob inexplebilem cupiditatem nimiarum exactionum. Ideò rusticorum qui superstites amplius non erant; sed jampridem obierant, nomina in censualibus tabulis inscribebat, turpis lucri hinc compendium captans. Neque enim sordida hominis parcimonia ullum habebat modum, nec habendi cupiditatem satietas finiebat. Itaque cùm auro & argento & immensa opum copia thesauros suos implesset, gemens de paupertate sua querebatur, Tantalico quodam morbo vexatus. Quid referam exsilia quibus viros innocentes damnavit? Quid bonorum publicationes? Quid nobiles ac præcipuæ dignitatis homines in carcerem abductos, quorum uxores sceleratis quibusdam mancipiis constuprandas dabat? Quid mulieres nuptas, quid virgines recenseam, quibus ipse licet affecta jam ætate, vim inferre tentavit? Nihil opus est in his commemorandis diutius immorari, cùm postremorum ejus facinorum gravitas, ut priora hæc levia ac prope nulla viderentur, effecerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ.

Περὶ τῆς Λικινίου αἰσχρομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.

TΟιαῦται Λικινίου αἱ διατάξεις. τί γὰρ χρὴ τὰς περὶ γάμων αὐτοῦ καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι; ἢ τοὺς ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι νεωτερισμούς; δι᾽ ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε. σκήψεις ἐπινοῶν μυρίας κατὰ τῶν ὑπηκόων. ἔνθεν ἀναμετρήσεις ἐπενόει B γῆς, ὡς ἂν πλείονα τῷ μέτρῳ λογίζοιτο τὴν ἐλαχίστην, δι᾽ ἀπληστίαν περιττῶν εἰσπράξεων. ἔνθεν τῶν κατ᾽ ἀγροὺς μηκέτι ὄντων ἀνθρώπων, πρόπαλαι δ᾽ ἐν νεκροῖς κειμένων, ἀναγραφὰς ἐποιεῖτο. αἰσχρὸν αὐτῷ κέρδος ἐκ τούτου πορισάμενος. οὐ γὰρ εἶχεν αὐτῷ μέτρον ἡ μικρολογία. οὐδ᾽ ἡ ἀπληστία κόρῳ περιωρίζετο. διὸ δὴ πάντα πληρώσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χρημάτων τ᾽ ἀπείρων πλήθει, στένων ἀπωδύρετο πτωχείαν. Ταντάλειῳ πάθει τὴν ψυχὴν τρυχόμενος. οἵας δ᾽ ἐφεύρε κατὰ τῶν μηδὲν ἠδικηκότων ὑπερορίους τιμωρίας. οἵας ὑπαρχόντων C δημεύσεις. οἵας εὐπατριδῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγάς. ὧν τὰς κουριδίας, μιαροῖς οἰκέταις ἐφ᾽ ὕβρει πράξεως αἰσχρᾶς παρεδίδου. ὅσαις δ᾽ αὐτὸς καίπερ ἤδη γήρᾳ τὸ σῶμα πεπαλαιωμένος, γυναιξὶν ὑπάνδροις, παρθένοις τε κόραις ἐπεχείρει. οὐ δὴ ταῦτα χρεὼν μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς σμικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν ἀποδειξάσης.

D

Caput LVI.

Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit.

DEniq; eò furoris processit, ut Ecclesiis bellú inferret, ipsosq; Episcopos adoriretur, quos maximè sibi adversos esse intelligebat; pro inimicis habens eos qui maximi Deoque carissimi Imperatoris amici essent. Ob quam præcipuè causam furorem suum in nos exacuit, à recta ratione descíscens. Nec exemplum eorú qui ante ipsum Christianos fuerant persecuti, in memoriam sibi revocavit; nec illorum quorum ob impia facinora ultor ipse atque exstinctor fuerat constitutus. Nec animo & cogi-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Νς′

Ὅτι διωγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.

TΟ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ὡπλίζετο. ἐπί τε τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει, οὓς ἂν μάλιστα ἐναντιουμένους ἑώρα. καὶ ἐχθροὺς ἡγεῖτο τοὺς τῷ θεοφιλεῖ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ φίλους. διὸ δὴ μάλιστα καθ᾽ ἡμῶν τὸν θυμὸν ὤξυνετο, τοῦ σώφρονος παρενηνεγμένος. οὔτε τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ χριστιανοὺς ἐκδιωξάντων ἐν νῷ κατεβάλετο, οὔθ᾽ ὧν αὐτὸς ὀλετὴρ καὶ τιμωρὸς δι᾽ ἃς μετῆλθον ἀσεβείας κα-

τέσιν. οὐ δ' ὧν αὐτόπτης γέγονεν. αὐτοῖς παραλαβὼν ὄμμασι τὸν πρωτοστάτην τῶν κακῶν ὅς τίς ποτε ἦν ἐκεῖνος, θεηλάτῳ μάστιγι πληγέντα.

A tatione recoluit ea quorum ipse spectator exstiterat; tunc cùm illum omnium malorum antesignanum, quisquis ille tandem fuit, inflictâ divinitùs plaga percussum suis ipse oculis conspexit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι δαμασθεὶς, ὑπὲρ χριστιανῶν ἔγραψεν.

Ἐπειδὴ γὰρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν κατῆρχε πολιορκίας οὗτος, πρῶτός τε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν δικαίων καὶ θεοσεβῶν ἐνέφυρεν αἵμασι, θεόπεμπτος αὐτὸν μετήρχετο τιμωρία. ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκὸς, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. ἀθρόα μὲν γὰρ αὐτῷ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων τοῦ σώματος ἀπόστασις γίνεται. εἶθ' ἕλκος ἐν βάθει συριγγῶδες. καὶ τούτων ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν τι πλῆθος σκωλήκων βρύειν, θανατώδη τε ὀδμὴν ἀποπνεῖν. τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεβληκότος· ἣν τότε κατασαπεῖσαν, ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θέαν φασί· καὶ δὴ τοσούτοις παλαίων κακοῖς, ὀψέ ποτε συναίσθησιν τῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τετολμημένων αὐτῷ λαμβάνει· κἄπειτα τῷ Θεῷ ἐξομολογησάμενος, τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀποπαύει διωγμόν. νόμοις τε καὶ διατάγμασι βασιλικοῖς, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπισπέρχει. τά τε συνήθη πράττειν αὐτοὺς, εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιουμένους διακελεύετο.

CAPUT LVII.

Qualiter Maximianus fistuloso ac verminanti ulcere perdomitus, pro Christianis legem scripserit.

Nam cùm hic Ecclesias oppugnare exorsus fuisset, primusq; justorum ac Dei cultorum cædibus animum suũ contaminasset; meritò eum divina ultio corripuit, ab ipsis exorsa carnibus, & ad B animam usq; progressa. Repentè enim in medio occultiorum corporis partiũ abscessus ei nascitur: ulcus deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis morsus intima viscera depascebatur. Ex his incredibilis vermium multitudo scaturiens, letalem exhalabat fœtorem. Quippe illi tota corporis moles, ob nimiam alimenti copiam in immensam quandam pinguedinem conversa erat: quæ tunc temporis in tabem soluta, horrendum & intolerabile spectaculum adstantibus præbuisse fertur. Tot igitur quassatus malis, tandem intelligere cœpit quæ contra Ecclesiam scelera admi- C sisset. Posthæc errorem suum Deo confessus, persecutionem Christianorum cohibere; & regalibus edictis ac legibus emissis, Ecclesias eorum quantocius ædificari, ipsósque Christianos sacra sua solito more peragere, & pro Imperatore preces ad Deum fundere jubet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

Ὅτι Μαξιμῖνος διώξας χριστιανοὺς, καὶ φυγὼν ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.

Ἀλλ' ὁ μὲν τοῦ διωγμοῦ κατάρξας, τοιαύτην ὑπεῖχε δίκην. τούτων δ' αὐτόπτης ὁ πρὸς τοῦ λόγου δηλούμενος γεγονὼς, καὶ ταῦτ' ἀκριβῶς διεγνωκὼς τῇ πείρᾳ, λήθην ἀθρόως ἁπάντων ἐποιεῖτο. οὔτε τὴν κατὰ τοῦ προτέρου ποινὴν ἀνενέγκας τῇ μνήμῃ, οὔτε τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην. ὃς δὴ καὶ αὐτὸς ὑπερβαλέσθαι τὸν πρῶτον ὡς ἐν κακῶν πεφιλοτιμημένος ἀγῶνι, καινοτέρων τιμωριῶν εὑρέσει καθ' ἡμῶν ἐκαλλωπίζετο. οὐκ ἀπήρκει γοῦν αὐτῷ πῦρ καὶ σίδηρος καὶ προσήλωσις, οὐδέ γε θῆρες ἄγριοι καὶ θαλάττης βυθοί. ἤδη δὲ πρὸς

CAPUT LVIII.

Qualiter Maximinus Christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit.

Verùm hic quidem qui persecutionis auctor fuerat, hujusmodi pœ- D nas luit. Is verò de quo nunc loquimur Licinius, qui horum testis ac spectator extiterat, & qui cuncta accurate experientia ipsa docente cognoverat; repentè omnium oblitus, nec supliciũ priori huic irrogatum animo reputavit, nec quas divina justitia de posteriore altero sumpserat pœnas. Qui quidẽ cum priorem illum tanquam in quodam scelerũ certamine superare ambitiosè cõtenderet, novorum adversus nostros suppliciorũ invẽtione gloriabatur. Neq; enim ignis aut ferrum; non clavorum suffixiones; non bestiarum laniatus, nec maris altissimi gurgites ei suffecerunt. Sed

præter hæc omnia novum quoddam ſupplicii genus ipſe commentus, membra quibus lucis uſuram percipimus, mutilari lege lata præcepit. Statim igitur conferta agmina non virorum modo, verùm etiam puerorum ac mulierum, dextris oculis & juncturis pedum, partim ferro, partim cauterio debilitatis, truſa ſunt ad metalla, ut diuturno labore ibidem vexarentur. Ob quam cauſam & hunc quoque non multo pòſt ulta eſt divina juſtitia: tunc cùm dæmonum (quos quidem ille Deos putabat) fiducia; & innumerabili armatorum multitudine fretus, prœlium commiſit. Quippe tunc omni ſpe divini nudatus auxilii, Imperialem cultum minimè ipſi convenientem abjecit: deinde vulgarium turbæ immixtus, timidè prorſus atque ignavè fugâ ſalutem ſibi quæſivit: & per agros ac vicos ſeſe occultans, ſub habitu ſervili latére ſe poſſe exiſtimavit. Verùm magnum illum & univerſa ſpectantem Providentiæ oculum ſubterfugere non valuit. Cùm enim ſalutem ſuam in tuto jam locatam eſſe cenſeret; ardente Dei percuſſus telo, pronus in terram cecidit: totúmque ejus corpus inflictâ cælitùs plagâ adeò conſumptum eſt, ut priſtinæ formæ ſpecies omnis aboleretur; ſoláque oſſa arefacta inſtar ſimulacri cujuſdam ſupereſſent.

ἅπασι τούτοις, ξένην τινὰ κόλασιν αὐτὸς ἐφευρὼν, τὰ τοῦ φωτὸς αἰσθητήρια λυμαίνεσθαι δεῖν ἐνομοθέτει. ἀθρόα δῆτα πλήθη οὐκ ἀνδρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παίδων καὶ γυναικῶν, ὁράσεις δεξιῶν ὀφθαλμῶν, ποδῶν τ' ἀγκύλας σιδήρῳ καὶ καυτῆρσιν ἀχρειούμενα, ταλαιπωρεῖσθαι μετάλλοις παρεδίδοτο. ὧν ἕνεκα, καὶ τοῦτον οὐκ εἰς μακρὰν ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοκρισία μετῄει. ὅτε δαιμόνων ἐλπίσιν, ὧν δὴ ᾤετο θεῶν, ὁπλιτῶν τε μυριάσιν ἀναριθμήτοις ἐπιθαρρήσας, πολέμῳ παρετάττετο. τηνικαῦτα γὰρ γυμνωθεὶς τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλπίδος, ἀπεκδύεται τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον. δειλῶς τε καὶ ἀνάνδρως ὑποδὺς τὸ πλῆθος, δρασμῷ τὴν σωτηρίαν ἐπινοεῖ. κἄπειτα κρυπταζόμενος ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας ἐν οἰκέτου σχήματι, διαλανθάνειν ᾤετο. ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν μέγαν καὶ τῆς καθόλου προνοίας διαδέδρακεν ὀφθαλμόν· ὡς γὰρ ἐν ἀσφαλεῖ λοιπὸν κεῖσθαι αὐτῷ τὴν ζωὴν ἤλπισε. βέλει Θεοῦ πεπυρωμένῳ πληγεὶς, πρηνὴς ἔκειτο, θεηλάτῳ πληγῇ τὸ πᾶν δαπανώμενος σῶμα· ὡς τὸ πᾶν εἶδος αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς μορφῆς ἀφανισθῆναι. ξηρῶν ὀστέων καὶ κατεσκελετευμένων, δίκην εἰδώλων παραλειφθέντων αὐτῷ μόνων.

Caput LIX.

Quomodo vi morbi excæcatus Maximinus, legem pro Chriſtianis dedit.

Porrò ſæviente acriùs Dei plagâ, oculi tandem ei exſilierunt, & ex propria ſede avulſi, cæcum eum dimiſerunt: eadem juſtiſſimè perpeſſum ſupplicia, quæ adverſus martyres Dei primus excogitarat. Poſthæc nihilominus adhuc ſpirans, ipſe quoque à Chriſtianorum Deo veniam popoſcit, bellum ſe Divinitati intuliſſe palam confeſſus. Nec aliter ac prior ille palinodiam cecinit: legibus & conſtitutionibus editis, quibus errorem ſuum in colendis illis quos exiſtimaſſet Deos, ingenuè profeſſus eſt, unúmque Chriſtianorum Deum expertum ſe noſſe teſtatus. Hæc cùm Licinius non aliorum ſermone didiciſſet, ſed factis ipſis percepiſſet, tamen velut denſâ quadam caligine animo ejus offuſa, eadem quæ illi agere inſtituit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘʹ.

Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμῖνος, ὑπὲρ χριστιανῶν ἔγραψε.

Σφοδροτέρας δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ πληγῆς ἐνσταθείσης, προπηδῶσιν αὐτοῦ τὰ ὄμματα, τῆς τε οἰκείας λήξεως ἐκπεσόντα, πηρὸν αὐτὸν ἀφίησιν. ἃ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ μαρτύρων πρῶτος ἐφεῦρε κολαστήρια, ταῦθ' ὑπομείναντα δικαιοτάτῃ ψήφῳ. καὶ δὴ ἔτ' ἐμπνέων ἐπὶ τοῖς τοσούτοις, ὀψέ ποτε καὶ αὐτὸς τῷ χριστιανῶν ἀνθωμολογεῖτο Θεῷ, καὶ τὰς οἰκείας ἐξηγόρευε θεομαχίας. παλινῳδίας τε συνέταττεν ὁμοίως τῷ προτέρῳ καὶ αὐτὸς, νόμοις καὶ διατάγμασιν ἐγγράφως τὴν οἰκείαν περὶ οὓς ἔθετο θεοὺς πλάνην ὁμολογῶν. μόνον δὲ τὸν χριστιανῶν αὐτῇ πείρᾳ Θεὸν ἐγνωκέναι μαρτυρόμενος. ταῦτ' ἔργοις μαθὼν ὁ Λικίνιος, ἀλλ' οὐκ ἀκοῇ παρ' ἑτέρων πυθόμενος, τοῖς αὐτοῖς ἐπεφύετο. ὥσπερ τινὶ σκοτομήνῃ τὴν διάνοιαν ἐγκαλυπτόμενος.

ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

μα' Τοὺς ἀγοράσαντας ἐκκλησιαστικὰ, ἢ κατὰ δωρεὰν λαβόντας, ἀποδοῦναι.

μβ' Σέβειν τὸν Θεὸν σπουδαία παραίνεσις.

μγ' Ὅπως τὰ νομοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου δι' ἔργων ἐτελεῖτο.

μδ' Ὅτι τοὺς ἄρχοντας χριστιανοὺς προῆγεν· εἰ δὲ καὶ Ἕλληνες ἦσαν, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπηγόρευτο.

με' Περὶ νόμων κωλυόντων μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλησίας προσταττόντων.

μς' Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον καὶ τοὺς λοιποὺς Ἐπισκόπους, περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὥστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευάζειν, καὶ μείζονας οἰκοδομεῖν, διὰ τῶν ἀρχόντων.

μζ' Ὅτι καὶ κατὰ εἰδωλολατρείας ἔγραψεν.

μη' Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθέου πλάνης διάταγμα, καὶ προοίμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

μθ' Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ φιλοθέου Κωνσταντίνου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, τῶν διωκτῶν.

ν' Ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μαντείαν, ὡς μὴ δυναμένου μαντεύεσθαι διὰ τοὺς δικαίους, ὁ διωγμὸς ἀνεκινήθη.

να' Ὅτι νέος ὢν ἔτι Κωνσταντῖνος τοὺς δικαίους εἶναι χριστιανοὺς ἤκουσεν ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γράψαντος.

νβ' Ὅσα εἴδη βασάνων καὶ τιμωριῶν κατὰ χριστιανῶν ἐτολμήθη.

νγ' Ὅτι βάρβαροι χριστιανοὺς ὑπεδέξαντο.

νδ' Οἵα μετῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν μαντείαν διώξαντας.

νε' Δοξολογία Κωνσταντίνου εἰς Θεὸν καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.

νς' Ὅτι προσεύχεται μὲν χριστιανοὺς εἶναι πάντας, οὐκ ἀναγκάζει δέ.

νζ' Δοξολογία εἰς Θεόν, δι' υἱοῦ φωτίσαντος τοὺς πλανωμένους.

νη' Δοξολογία πάλιν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.

νθ' Δοξολογία εἰς Θεόν, ἀεὶ διδάσκοντα τὰ καλά.

ξ' Παραινέσεις ἐπὶ τέλει τοῦ διατάγματος, μηδένα μηδενὶ ἐνοχλεῖν.

ξα' Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων διὰ τὰ κατὰ Ἄρειον, ἐκινεῖντο ζητήσεις.

ξβ' Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ Μελιτιανῶν.

ξγ' Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντῖνος ἔγραψεν.

ξδ' Κωνσταντίνου ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἐπίσκοπον καὶ Ἄρειον τὸν πρεσβύτερον.

ξε' Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνήθως.

ξς' Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διωρθώσατο.

ξζ' Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.

ξη' Ὅτι λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

ξθ' Πόθεν ἡ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρείου ζήτησις ἤρξατο, καὶ ὅτι μὴ ἐχρῆν συζητεῖν ταῦτα.

ο' Παραινέσεις περὶ ὁμονοίας.

οα' Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

οβ' Ὅτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλγῶν, δακρύειν ἠναγκάζετο. καὶ μέλλων εἰς τὴν ἀνατολὴν ὁρμᾶν, ἐπέσχε διὰ ταῦτα.

ογ' Ἐπίμονος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῶν ζητήσεων.

CAPITVLA LIBRI SECVNDI.

XLVI. Epistola Constantini ad Eusebium & reliquos Episcopos de Ecclesiis [illegible] opera ædificandis, utque vetustæ reficiantur & amplio[illegible].

XLVII. Quòd contra idolorum cultum scripserit.

XLVIII. Constantini edictum ad Provinciales de falso cultu multorum Deorum, [illegible] dium de virtute & vitio.

XLIX. De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, & de Diocletiano ac Maximiano persecutoribus.

L. Quòd ex Apollinis oraculo qui ob justos homines responsa amplius edere non poterat, mota sit persecutio.

LI. Quomodo Constantinus adhuc adolescens, justos esse Christianos audivit.

LII. Quot tormentorum & suppliciorum genera adversus Christianos excogita[illegible].

LIII. Quomodo Barbari Christianos exceperunt.

LIV. Quomodo divina ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem [illegible] verant.

LV. Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis confitetur, & precatur pro Ecclesia.

LVI. Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit, neminem autem cogit.

LVII. Gloriam tribuit Deo, qui per filium suum errantes illuminavit.

LVIII. Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi.

LIX. Deum laudat qui semper bona atque honesta docet.

LX. Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam facessat.

LXI. Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commotæ sint propter Arium.

LXII. De Ario & de Meletianis.

LXIII. Quomodo Legatum cum literis misit, ad pacem componendam.

LXIV. Constantini epistola ad Alexandrum Episcopum, & Arium presbyterum.

LXV. Quod pro pace continuè satagebat.

LXVI. Quomodo quæstiones in Africa excitatas compressit.

LXVII. Quòd religio ab Orientis partibus cœperit.

LXVIII. Quomodo seditionem molestè ferens, pacem suasit.

LXIX. Unde nata sit controversia inter Arium & Alexandrum, & quòd talia non [illegible] disquirenda.

LXX. Exhortatio ad concordiam.

LXXI. Quòd ob leves quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit.

LXXII. Quomodo dolore affectus, præ pietate lacrymas effudit; & iter quod [illegible] erat in Orientem, ob hanc causam repressit.

LXXIII. Quòd post has etiam Imperatoris literas perseveravit contentio.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ βασιλέως,

Λόγος β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Λικιννίου διωγμὸς λαθραῖος, ἐπισκόπων ἀναιρέσεις ἐν Ἀμασείᾳ τοῦ Πόντου.

A Ὧδε μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς ἐπὶ τὸν τῶν θεομάχων βυθὸν κατεκρημνίζετο· ὧν ὀφθαλμοῖς ἐπιδὼν τοὺς ἐπὶ τῆς δυσσεβείας ὀλέσαντας, τούτων τὸν ζῆλον ἐπὶ κακῷ τῷ αὐτοῦ μετιὼν τὸν κατὰ χριστιανῶν διωγμόν, ὥσπέρ τινα πάλαι κατεσβεσμένην πυρὸς ἀκμὴν ἀνερρίπιζε, δεινοτέραν ἢ οἱ πρόσθεν τὴν τῆς δυσσεβείας ἐξάπτων φλόγα. καὶ δὴ οἷά τις θὴρ δεινὸς ἢ σκολιὸς ὄφις περὶ ἑαυτὸν ἰλυσπώμενος, θυμοῦ καὶ ἀπειλῆς θεομάχου πνέων, οὔπω μὲν οὐδ᾽ ἐκ τοῦ προφανοῦς διὰ τὸν Κωνσταντίνου φόβον, ταῖς ὑπ᾽ αὐτὸν ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πολεμεῖν ἐτόλμα· B κρύπτων δὲ τῆς κακίας τὸν ἰόν, λαθραίας καὶ μερικὰς ἐποιεῖτο τὰς κατὰ τῶν Ἐπισκόπων συσκευάς. ἀνῃρεῖτό τε δι᾽ ἐπιβουλῆς τῶν κατ᾽ ἔθνος ἀρχόντων, τοὺς τούτων δοκιμωτάτους. καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ κατ᾽ αὐτῶν φόνου, ξενίζων ἦν, οἷος οὐδὲ πώποτε γνωσθῆναι. τὰ δ᾽ οὖν ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν τοῦ Πόντου κατεργασθέντα, πᾶσαν ὑπερβολὴν ὠμότητος ὑπερηκόντιζεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Καθαιρέσεις ἐκκλησιῶν, καὶ Ἐπισκόπων κρεουργίαι.

C Ἔνθα τῶν ἐκκλησιῶν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος τοῦτο δεύτερον μετὰ τὰς πρώτας καθῃροῦντο πολιορκίας. τὰς δ᾽ ἀπέκλειον οἱ κατὰ τόπους ἡγεμόνες, ὡς ἂν μὴ συνάγοιτό τις τῶν εἰωθότων, μηδὲ τῷ Θεῷ τὰς ἐνθέσμους ἀποδιδοίη λατρείας. συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἡγεῖτο ὑπὲρ αὐτοῦ ταύτας ὁ τὰ τοιάδε προστάττων.

EVSEBII PAMPHILI DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI, LIBER SECUNDUS.

Caput I.

Occulta persecutio Licinii, & cædes Episcoporum apud Amasiam urbem Ponti.

A Ad hunc modum supradictus Licinius in impiorum barathrum præceps ruit: & quorum ob res impie gestas exitium suis ipse oculis aspexerat, eorum exemplum in suam ipsius perniciem æmulatus, persecutionem Christianorum, quasi flammam quandam jam sopitam denuò excitavit; & multò gravius quàm priores impietatis conflavit incendium. Ac primùm quidem tanquam mala bestia, & tortuosus quidam serpens in seipsum convolutus, & furorem atque hostiles adversus Deum minas spirans, Ecclesiis Dei sub Imperio suo constitutis B bellum palam inferre, ob Constantini metum minime ausus est: sed improbitatis virus abscondens, occultas insidias certis duntaxat in locis adversus Episcopos comparavit; & ex his probatissimum quemque, compositis per provinciarum Rectores calumniis interfecit. Porro cædis illorum modus, novus nec unquam anteà cognitus fuit. Certe quæ apud Amasiam gesta sunt, omnem crudelitatis modum transcendunt.

Caput II.

Ecclesiæ dirutæ, & Episcopi trucidati.

C Qua in urbe Ecclesiæ Dei, aliæ iterum post priorem illam expugnationem æquatæ sunt solo: aliæ clausæ à Præsidibus provinciarum, ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eo conveniret, neve solemnem cultum Deo exhiberet. Neq; enim qui hæc jubebat, precationes illic pro se fieri opinabatur; scelerũ scilicet conscientia in

eam opinionem adductus. Sed nos pro A Constantino cuncta agere, ac divino Numini supplicare sibi persuaserat. At Præsides utpote assentatores atq; adulatores, cùm rem gratam Imperatori facere se pro certo haberent, optimos quosque Ecclesiarum Antistites capitali supplicio addixerunt. Itaque viri qui nihil mali commiserant, absq; ulla causa abducebantur, & puniebantur perinde ac sicarii. Nonnulli novum quoddam mortis genus pertulerunt, corpore in multas partes frustatim conciso; & post atrox illud omnique tragico figmento horribilius spectaculum, ut piscibus ci- B bum præberent, in altissimum mare projecti. Posthæc Dei cultores fugam denuò inire cœperunt. Iterum agri, iterum solitudines famulos Dei suscepere. Quæ dum ad hunc modum tyranno succederent, deinceps persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compos exstitisset, nec ei quicquam obstitisset quominus rem ad exitum perduceret, nisi famulorum suorum Propugnator Deus, id quod futurum erat celerrimè præveniens, Constantinum famulum suum tanquam splendi- C dum lucis jubar, in profunda caligine & in obscurissima nocte subitò ostendisset, eúmque quasi manu apprehensum has in partes perduxisset.

A συνειδότι φαύλῳ τοῦτο λογιζόμενος ὑπὲρ δὲ Κωνσταντίνου πράττειν πάντα ἡμᾶς, καὶ τὸν Θεὸν ἱλεοῦσθαι πέπειστο. οἱ δ' αὐτοῦ θῶπες ὄντες καὶ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τοὺς δοκιμωτάτους τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους κεφαλικαῖς ὑπέβαλλον τιμωρίαις. ἀπήγοντο δὲ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μιαιφόνοις ὁμοίως, οἱ κατὰ μηδὲν ἠδικηκότες· ἤδη δέ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τοῦ βίου τελευτὴν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ κατακρεουργούμενοι τμήματα. καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ B ταύτην καὶ πάσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην κόλασιν, θαλαττίοις βυθοῖς, ἰχθύσιν εἰς βορὰν ῥιπτούμενοι. φυγαὶ δὴ αὖθις ἐπὶ τούτοις, ὥσπερ δὴ καὶ μικρῷ πρότερον τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν· καὶ πάλιν ἀγροὶ, καὶ πάλιν ἐρημίαι τοὺς τοῦ Θεοῦ θεράποντας ὑπεδέχοντο. ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τοῦτον προὐχώρει τὸν τρόπον τῷ τυράννῳ, λοιπὸν τὸν τούτων ἀνακινεῖν διωγμὸν ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο· ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδὼν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ δι' ἔργων ἤδη χωρεῖν, εἰ μὴ φθάσας τὸ μέλλον ὁ τῶν οἰκείων ὑπέρμαχος, ὡς ἐν σκότῳ καὶ νυκτὶ ζο- C φωδεστάτῃ φωστῆρα μέγαν ἐξέλαμψε τὸν αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον, ἐπὶ τὰ τῇδε χειραγωγήσας.

CAPUT III.

Quomodo Constantinus Christianorum causâ quos Licinius persequi parabat, commotus sit.

QUi cùm hujusmodi rerum nuntium ad aures suas perlatum, non amplius dissimulandum esse intelligeret, sobriæ mentis vigorem collegit: & severitatem morum cum in- D nata miscens clementia, iis qui opprimebantur auxilium ferre properavit; pium sanctúmque facinus habendum esse judicans, cùm uno è medio sublato totum fere hominum genus incolume servatur. Sic enim apud se reputabat; si ipse summa clementia uteretur, & hominis nulla miseratione digni misereretur, illi quidem nihil id profuturum, quippe qui à pravis moribus & institutis nullatenus discederet, quin potius rabiem adversus subditos intenderet: oppressis verò nullam amplius spem salutis relinqui. Hæc Imperator cùm apud se reputasset, iis qui in extremas calamitates incidissent,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ὑπὲρ χριστιανῶν διώκεσθαι μελλόντων ἐκινήθη.

ΟΣ οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι συνιδὼν τὴν τῶν εἰρημένων ἀκοὴν, τὸν σώφρονα συνάγει λογισμόν. καὶ τὸ στερρὸν τοῦ τρόπου τῇ συμφύ- D τῳ φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν καταπονουμένων ἔσπευδε. κρίνας δεῖν εἶναι εὐσεβὲς καὶ ὅσιον, ἐκποδὼν ἕνα ποιησάμενον, τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων διασώσασθαι γένος· πολλῇ γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ, καὶ τὸν συμπαθείας ἀνάξιον ἐλεοῦντι, τῷ μὲν μηδὲν γίνεσθαι πλέον, τῆς τῶν κακῶν ἐπιτηδεύσεως μηδαμῶς ἀπαλλαττομένῳ, ἐπαύξοντι δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων λύτταν. τοῖς δ' ὑπ' αὐτοῦ κεκακωμένοις μηδεμίαν ἔτι σωτηρίας ἐλπίδα λείπεσθαι. ταῦτ' ἐννοήσας ὁ βασιλεὺς, ἀνυπερθέτως δεξιὰν ὀρέγειν σωτήριον τοῖς εἰς ἔσχατα κακῶν

ἐληλακόσιν ὡρμᾶτο. τῆς μὲν οὖν στρατιωτικῆς A ἐξοπλίσεως τὴν συνήθη παρασκευὴν ἐποιεῖτο. ἤθροιστό τε αὐτῷ πᾶσα φάλαγξ πεζοῦ τε καὶ ἱππικοῦ τάγματος· ἡγεῖτο δ᾽ ἐπὶ πάντων, τὰ τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος, διὰ τοῦ προλεχθέντος σημείου, σύμβολα.

absq; ulla dilatione salutarem dextram porrigere decrevit. Et militarium quidem copiarum atque armorum ingentem apparatum coëgit. Jamque aderant universa tam equitum quàm peditum agmina in unum congregata. Cunctis verò præibant insignia fiduciæ in Deum signum videlicet illud quod suprà memoravimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ὅτι Κωνσταντῖνος μὲν παρεσκευάζετο μετ᾽ εὐχῶν, Λικίνιος δὲ μετὰ μαντειῶν εἰς πόλεμον.

ΕΥχῶν δ᾽ εἴποτε καὶ νῦν αὐτῷ δεῖν καλῶς B ἐπιστάμενος, τοὺς τοῦ Θεοῦ ἱερέας ἐπήγετο. συνεῖναί τ᾽ αὐτῷ καὶ παρεῖναι διαπαντὸς, ὥσπέρ τινας ψυχῆς ἀγαθοὺς φύλακας τούτους δεῖν ἡγούμενος. ἔνθεν εἰκότως ὁ τὴν τυραννίδα προβεβλημένος, πυθόμενος Κωνσταντίνῳ, τὰς καθ᾽ ἐχθρῶν νίκας μὴ δ᾽ ἄλλως ἢ τοῦ Θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι. συνεῖναί τ᾽ αὐτῷ καὶ παρεῖναι διαπαντὸς τοὺς εἰρημένους. καὶ τό γε τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ παντὸς καθηγήσασθαι στρατοῦ. ταῦτα μὲν γέλωτος ἄξια ὑπελάμβανεν, ἅμα χλευάζων C αὐτὸν καὶ βλασφήμοις διασύρων λόγοις· αὐτός τε θεοπρόπους καὶ μάντεις Αἰγυπτίων, φαρμακεῖς καὶ γόητας, θύτας τε καὶ προφήτας ὧν ἡγεῖτο θεῶν, περὶ ἑαυτὸν ἐποιεῖ· κἄπειτα θυσίαις οὓς δεῖν ᾤετο θεοὺς μειλισσόμενος, διηρώτα ὅπῃ αὐτῷ τὰ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου χωρήσειεν. οἱ δ᾽ ἀδηρίτως ἐχθρῶν νικητὴν ἔσεσθαι καὶ τοῦ πολέμου κρατεῖν συμφώνως εἶπον. μακραῖς ἐπῶν καλλιεπείαις τῶν ἁπανταχοῦ χρηστηρίων τοῦτο προϊσχομένων· ὀνειροπόλοι δὲ διὰ τῆς τῶν ὀρνίθων πτήσεως σημαίνεσθαι αὐτῷ τὰ αἴσια προὔλεγον. καὶ θύται τὰ ὅμοια D τὴν τῶν σπλάγχνων αἰνίττεσθαι κίνησιν ἐδήλουν. ἐπαρθεὶς δῆτα ταῖς τούτων ἀπατηλαῖς ἐπαγγελίαις, σὺν πολλῷ θράσει προῄει ταῖς παρεμβολαῖς, οἷός τε ἦν παρατάττων.

Caput IV.

Quòd Constantinus cum precibus, Licinius verò cum vaticiniis se ad bellum parabat.

CUmque precationibus, si unquam anteà, sese tunc maximè indigere intelligeret, Sacerdotes Dei secum duxit: eos velut optimos animæ custodes adesse coram & secum versari debere existimans. Unde cùm tyrannus audiisset, Constantinum non aliter quàm divino auxiliante Numine victoriam de hostibus parare; & eos quos dixi ei perpetuò adesse unàque versari; salutaris quoque passionis signum, & ipsum & universum ejus exercitum antecedere; hæc utpote impius risu digna esse censebat, Constantinum subsannans & contumeliosis appetens verbis. Ipse verò divinos & vates Ægyptiorum, veneficos & impostores; sacrificulos denique ac prophetas falsorum quos colebat Deorum sibi adjunxit. Deinde sacrificiis placans illos quos existimabat Deos, sciscitabatur ex illis quemnam belli exitum esset habiturus. At illi sine controversia victorem hostium, & superiorem in bello fore responderunt; cunctis ubique oraculis uno consensu hæc illi per prolixa & elegantia carmina promittentibus. Sed & somniorum interpretes per somnia; & aruspices per viscerum motum similia portendi affirmabant. Horum itaque fallacibus pollicitationibus inflatus, cum ingenti fiducia progressus est ad castra, seque ad pugnam ineundam instruxit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅσα Λικίνιος ἐν τῷ ἄλσει θύων, εἶπε περὶ τῶν εἰδώλων καὶ τοῦ Χριστοῦ.

ΜΕλλων δέ γε τοῦ πολέμου κατάρχειν, τῶν ἀμφ᾽ αὐτὸν ὑπασπιστῶν, τῶν τε τετιμημένων φίλων τοὺς ἐξαιρέτους, εἴς τινα τῶν αὐτοῖς νενομισμένων ἱερῶν συνεκάλει. ἄλσος δ᾽

Caput V.

Quid de simulacris & de Christo Licinius dixerit, dum in luco sacrificaret.

CUm verò bellum jam orsurus esset, ex Protectoribus & honoratioribus amicis lectissimos quosq; in quendam locum qui ab ipsis sacer habebatur, coëgit. Lucus hic erat irriguus & opacus,

A in quo plurimæ statuæ eorum quos ille Deos putabat, sculptæ ex lapide visebantur. His cùm cereos accendisset & solemni ritu sacrificasset, hujusmodi verba habuisse dicitur: Viri amici & commilitones; hi quidem quos colimus & quos ab ultimis usque majoribus colendos accepimus, Dii sunt patrii. Iste vero qui adversarum nobis partium copias ducit, moribus institutisque maiorum violatis, ad impiam nullos credentium Deos opinionem descivit; peregrinum quemdam nescio unde quæsitum temerè amplectens Deũ. Quinetiam turpissimo eius signo exercitum suum dehonestat: Eoq; confisus, B non tam adversus nos quàm adversus ipsos quos violavit Deos, armatus procedit. Præsens igitur dies manifestè arguet, uter nostrûm cæco errore ducatur: & de Diis qui apud nos aut qui ab adversarum partium hominibus coluntur, judicium feret. Aut enim concessa nobis victoria, Deos nostros verè servatores atque auxiliatores esse iure merito declarabit. Aut si Diis nostris qui quàmplurimi sunt, & multitudine nunc utique antecellunt, unus ille nescio unde profectus Constantini Deus superior exstiterit, nemo posthęc in dubium revocet quisnã colendus sit Deus: sed ad potiorem accedat, eique victoriæ præmium deferat. Ac si quidem C peregrininus ille quem nunc ludibrio habemus, victor esse videbitur, nos quoq; illum agnoscere & colere oportebit: procul abire ac valere posthac jussis iis quibus cereos frustrà accendimus. Sin vero nostri superiores exstiterint, quod quidem nemini dubium esse potest: post partam hoc loco victoriam impiis Deorum contemptoribus bellum inferre aggrediemur. Et Licinius quidem ante exordium pugnæ, ad circumstantes hujusmodi verba fecit: Nobis verò qui hæc scribimus, ipsi illi qui orationi ejus interfuerant, non multò post eam retulerunt. Hujusmodi igitur D oratione facta, jussit militibus ut prœlium inirent.

λῶ ἐπίρρυτον καὶ ἀμφιλαφές· παντοῖα δ' ἐν τούτῳ γλυφαῖς λίθων ἀγάλματα ὧν ἡγεῖτο θεῶν ἵδρυτο. οἷς κηροὺς ἐξάψας καὶ τὰ συνήθη θυσάμενος, τοιόνδε λόγον ἀποδοῦναι λέγεται. ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι. πάτριοι μὲν οἵδε θεοί, οὓς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρειληφότες σέβειν, τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων παρατάξεως, τὰ πάτρια παρασπονδήσας, τὴν ἄθεον εἵλετο δόξαν. οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως προσέπων θεόν· αἰσχρῷ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνει στρατὸν· ᾧ πεποιθώς, ὁρμᾶται οὐ πρὸς ἡμᾶς. πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὓς παρέβη θεούς, ἀράμενος τὰ ὅπλα. ὁ δὴ οὖν παρὼν ἐλέγξει καιρός, τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον. θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρῳ μέρει τιμωμένοις, βραβεύων. ἢ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικῶντας, δικαιότατα τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει. ἢ εἰ κρατήσειε τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τέως τῷ πλήθει πλεονεκτούντων, εἴτις ἐστὶν οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ὡρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβόλῳ τιθέσθω, τίνα δέοι θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῳ τὰ νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος ὁ νῦν γελώμενος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χαίρειν οὕτως εἰπόντας οἷς μάτην τοὺς κηροὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμέτεροι κρατήσειαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὁρμῶμεν. ὁ μὲν δὴ τοῖς παροῦσι ταῦτα προδιείλεκτο· ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην κεκλημένοις τὴν γραφήν, οἱ τῶν λόγων αὐτήκοοι, τῆς τούτων μικρὸν ὕστερον μετεδίδοσαν γνώσεως. καὶ δὴ τοιούτους διεξελθὼν λόγους, ἡγεῖσθαι τῆς συμβολῆς παρήγγελλε τὰ στρατιωτικά.

CAPUT VI.

Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa, Constantini militum Licinianos persequentium.

QUæ dum geruntur, spectrum quoddam prorsus mirabile in urbibus tyranni illius dominationi subjectis apparuisse ferunt. Varia enim Constantini militum agmina per meridiem visa, quę

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Φαντασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικινίῳ πόλεις, ὡς τῶν Κωνσταντίνου στρατευμάτων διεξιόντων.

ΤΟύτων δὲ πραττομένων, φάσματί τι λόγου κρεῖττον ἀμφὶ τὰς ὑπηκόους τῷ τυράννῳ πόλεις ὦφθαι φασίν· ὁπλιτῶν γὰρ τῶν ὑπὸ Κωνσταντῖνον ὁρᾶν ἐδόκουν διάφορα τάγ-

A ματα, ἐν αὐταῖς μέσαις ἡμέραις διερχόμενα τὰς πόλεις, ὡσανεὶ κεκρατηκότα τῆς μάχης· καὶ ταῦτ᾽ ἐβλέπετο, μηδενός που τῇ ἀληθείᾳ μηδαμῆ φαινομένου. θειοτέρᾳ δὲ καὶ κρείττονι δυνάμει, τῆς φανείσης ὄψεως τὸ μέλλον ἔσεσθαι προφαινούσης. ἐπεὶ δὲ τὰ στρατιωτικὰ συμβολῆς ἥπτετο, προκατῆρχε τοῦ πολέμου ὁ τὰς φιλικὰς διαρρήξας συνθήκας· ἐνταῦθα δὴ Κωνσταντῖνος Θεὸν Σωτῆρα τὸν ἐπὶ πάντων ἐπικαλεσάμενος, σύνθημά τε τοῦτο δοὺς τοῖς ἀμφ᾽ αὐτὸν ὁπλίταις, πρώτης ἐκράτει παρατάξεως· εἶτ᾽ οὐκ εἰς μακρὰν δευτέρας συμβολῆς κρείττων ἦν. καὶ κρειττόνων ἤδη νικητηρίων B ἐτύγχανε, τοῦ σωτηρίου τροπαίου προπομπεύοντος τῆς ἀμφ᾽ αὐτὸν φάλαγγος.

A tanquam partâ victoriâ per urbes transirent. Atque hæc cernebantur, reip. quidem nemine usquam comparente: sed divinâ potentiâ per visionem illam quæ oculis subjiciebatur, id quod futurum erat præmonstrante. Porrò cùm exercitus congredi jam pararent, is qui concordiæ fœdera ruperat, primus pugnam exorsus est. Tunc verò Constantinus Servatore ac supremo omnium Deo in auxilium vocato, atque hoc signo militibus suis dato; hostes primo prœlio fudit. Nec multo post alterâ commissâ pugnâ, iterum superior discessit, & longè majorem victoriam retulit; B cùm salutare crucis tropæum exercitum ipsius antecederet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ὅτι ἐν πολέμοις, ὅπου σταυροειδὲς σημεῖον παρῆν, ἐκεῖ τὰ τῆς νίκης ἐγίνετο.

Ἔνθα δ᾽ οὖν ἀνεφάνη τοῦτο, φυγὴ μὲν τῶν ἐναντίων ἐγίνετο, δίωξις δὲ τῶν κρατούντων· ὃ δὴ συνιδὼν ὁ βασιλεύς, τοῦ οἰκείου στρατοῦ εἴ που τάγμα κεκμηκὸς ἑώρα, οἷόν τι νικητικὸν ἀλεξιφάρμακον ἐνταυθοῖ τὸ σωτήριον τρόπαιον παρεῖναι διεκελεύετο· ᾧ C παραυτίκα συνανέφαινε νίκη, ἀλκῆς καὶ ῥώμης σὺν θείᾳ τινὶ μοίρᾳ δυναμούσης τοὺς ἀγωνιζομένους.

Caput VII.

Ubicunque in prœliis crucis signum adfuit, partam esse victoriam.

Certè ubicumque hoc signum conspectum fuerat, continuò fuga hostium, victoribus terga illorum prementibus, sequebatur. Quo Imperator comperto, sicubi agmen aliquod exercitus sui premi animadverteret, illico salutare tropæum tanquam effica- C cissimum quoddam ad parandam victoriam amuletum inferri jubebat. Quo facto, statim victoria sequebatur, divina utique virtute animos virésque pugnantium confirmante.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ὅτι πεντήκοντα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελέχθησαν.

Διὸ δὴ τῶν ἀμφ᾽ αὐτὸν ὑπασπιστῶν τοῖς καὶ σώματος ἰσχύϊ καὶ ψυχῆς ἀρετῇ καὶ θεοσεβείας τρόποις ἐξαιρέτοις, μόνῃ τῇ τοῦ σημείου διακονίᾳ προσκαρτερεῖν ἐκέλευσεν. ἦσαν δ᾽ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν οὐχ ἥττους πεντήκοντα. οἷς D οὐδὲν ἕτερον ἦν μόνον, ἢ κυκλοῦν καὶ περιέπειν δορυφορίᾳ τὸ σημεῖον. ἀμοιβαίως ἑκάστου αὐτὸ ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντος. ταῦτα βασιλεὺς αὐτὸς, τοῖς τὴν γραφὴν ποιουμένοις, ἐπὶ καιροῦ σχολῆς μακρῷ τῶν πραγμάτων ὕστερον ὑφηγεῖτο. προστιθεὶς καί τι μνημονευθῆναι ἄξιον τῷ διηγήματι.

Caput VIII.

Quòd quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.

Itaque lectis ex Protectorum numero quotquot corporis viribus & animi fortitudine ac veræ religionis institutis præstare videbantur, unum hoc munus imposuit, ut signi hujus assiduè D curam gererent. Erant omnes quinquaginta viri; quorum nullum aliud erat officium quàm circumstare & satellitio suo custodire signum; quod singuli humeris suis alternatim gestabant. Hæc Imperator ipse nobis qui hanc historiam scribimus, dum in otio ageret, narravit, longo post tempore quàm hæc contigerant: simulque rem quandam adjecit memoratu dignissimam.

Caput IX.

Quòd ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est: qui verò fideliter permanserat, incolumis evasit.

NAm cùm fortè, inquit, inter pugnandum ingens strepitus exercitum conturbasset: is qui hoc signum humeris ferebat, metu perculsus, alteri gestandum tradidit, ut ipse discrimen evaderet. Vix alter ille signum gestandum susceperat, cùm ecce is qui se subripiens custodiam signi deseruerat, telo in ventre percussus occubuit. Et hic quidem ignaviæ atque infidelitatis suæ pœnas persolvens, ibidem jacuit exanimis. At salutare crucis tropæum, ei qui ipsum sublime gestabat incolumitatem præstitit. In quem cùm tela undiq; jacerentur, signifer quidem ipse salvus evasit: hasta verò salutaris tropæi, missilia excepit. Erat id spectaculum omni miraculo majus, cùm cuncta hostium tela in brevissimum illum hastæ ambitum caderent. Quæ cùm in hastam impacta defigerentur, signifer servabatur incolumis: adeo ut nullo unquam jaculo ferirentur, quicumque hoc ministerium obibant. Neque porro hæc nostra est oratio, sed ipsius Imperatoris, qui inter reliqua id etiam nobis commemoravit. Qui cùm priores victorias Dei omnipotentis auxilio retulisset, posthæc acie instructa exercitum movens, ulterius processit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

A Ὅτι τῶν σταυροφόρων ἀνῃρέθη μὲν ὁ φυγών. ὁ δὲ πιστῶς ἀπομείνας, ἐσώθη.

ΕΦη γὰρ ποτ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ, κτύπου καὶ ταραχῆς ἀθρόας διαλαβούσης τὸ στρατιωτικὸν, τὸν ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντα τὸ σημεῖον ὑπὸ δειλίας ἐν ἀγωνίᾳ γενέσθαι. κἄπειτα μεταπαραδοῦναι αὐτὸ ἑτέρῳ, ὡς ἂν διαφύγοι τὸν πόλεμον. ὡς δ' ὁ μὲν ὑπεδέδεκτο, ὁ δ' ὑποβὰς, ἐκτὸς ἐγένετο τῆς τοῦ σημείου φυλακῆς, βέλος ἀκοντισθὲν αὐτοῦ κατὰ τῆς νηδύος
B πήγνυται. καὶ τὴν ζωὴν ἀφαιρεῖται αὐτοῦ. ἀλλ' αὐτὸς μὲν δειλίας καὶ ἀπιστίας δίκην ἐκτίσας, ἐνταυθοῖ νεκρὸς ἔκειτο· τοῦ δὲ τὸ σωτήριον τρόπαιον αἰωροῦντος, ζωῆς ἐγίνετο φυλακτήριον. ὡς πολλάκις βελῶν κατ' αὐτοῦ πεμπομένων, τὸν μὲν φέροντα διασώζεσθαι. τὸ δὲ τοῦ τροπαίου δόρυ δέχεσθαι τὰ βαλλόμενα. καὶ ἦν γε τοῦτο παντὸς ἐπέκεινα θαύματος, πῶς ἐν βραχυτάτῃ περιφερείᾳ τοῦ δόρατος ἱκνούμενα τὰ τῶν πολεμίων βέλη, ἐν αὐτῷ μὲν πηγνύμενα κατεπείρετο. ἠλευθέρου δὲ θανάτου τὸν φέροντα.
C ὡς μηδὲν ἅπτεσθαι τῶν ταύτην ποιουμένων τὴν διακονίαν πώποτε. οὐχ ἡμέτερος δ' ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ πάλιν βασιλέως, εἰς ἡμετέρας ἀκοὰς πρὸς ἑτέροις καὶ τοῦτον ἀπομνημονεύσαντος· ὃς ἐπειδὴ Θεοῦ δυνάμει τὰς πρώτας ἤρατονίκας, ἐπὶ τὰ πρόσω λοιπὸν ἤλαυνε, τὸ στρατιωτικὸν ἐν τάξει κινήσας.

Caput X.

Variæ pugnæ, & Constantini victoria.

POrro adversarum partium antesignani cùm primum ejus impetum sustinere non potuissent, abjectis armis sese ad Imperatoris pedes prostraverunt. At ille cunctos incolumes servavit, magnam ex salute hominum percipiens voluptatem. Alii vero qui sub armis remanserant, sese ad pugnam parabant. Quos Imperator ad deditionem invitans, cùm amicis compellationibus nullatenus inflecti videret, exercitum in eos immisit. Illi continuo terga dantes, in fugam vertuntur. Quorum alii comprehensi inter fugiendum, jure belli cæsi. Alii in se mutuo impingentes, suismet gladiis obtruncati sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου νῖκαι.

ΤΟύτου δὲ τὴν πρώτην ὁρμὴν οἱ τῆς ἐναντίας προκατάρχοντες λήξεως οὐχ ὑπο-
D στάντες, ταῖν χεροῖν ῥίψαντες τὰ ὅπλα, προσεχώρουν τοῖς βασιλέως ποσίν· ὁ δὲ τοὺς πάντας σώους ὑπεδέχετο, τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀσμενίζων σωτηρίᾳ. ἄλλοι δ' ἐπὶ τοῖς ὅπλοις μείναντες, ἐνεχείρουν τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ· οὓς ἐπειδὴ πρὸς φιλικὰς κλήσεις προϊσχόμενος βασιλεὺς, οὐ πειθομένους ἔγνω, τὸν στρατὸν ἠφίει. οἱ δ' αὐτίκα νῶτα δόντες, εἰς φυγὴν ἐτρέποντο. εἶθ' οἱ μὲν αὐτῶν νόμῳ πολέμου ἐκτείνοντο καταλαμβανόμενοι. οἱ δ' ἐπ' ἀλλήλους πίπτοντες, τοῖς οἰκείοις κατεβάλλοντο ξίφεσιν.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑʹ.

Φυγὴ Λικινίου καὶ γοητεῖαι.

Ἐπὶ τούτοις ὁ τούτων ἐξάρχων, ἐπειδὴ τῆς παρὰ τῶν οἰκείων βοηθείας στερηθέντα συνεῖδεν ἑαυτὸν, φροῦδόν τ' ἦν αὐτῷ τὸ πλῆθος τῆς συνειλεγμένης αὐτῷ στρατείας τε καὶ συμμαχίας, ἥ τε τῶν ὡς θεῶν ἐλπὶς τὸ μηθὲν πεῖρα διηλέγχετο. τηνικαῦτα δρασμὸν αἴσχιστον ὑπομένει. φεύγων δῆτα διέβαινεν, ἐν ἀσφαλεῖ τ' ἐγίνετο. τοῦ θεοφιλοῦς μὴ κατὰ πόδας διώκειν τοῖς οἰκείοις ἐγκελευομένου, ὡς ἂν τύχοι σωτηρίας ὁ φεύγων. B ἤλπιζε γάρ ποτε αὐτὸν συναισθόμενον οἷ κακῶν ἂν εἴη, λῆξαι μὲν τῆς μανιώδους θρασύτητος, ἐπὶ τὸν κρείττονα δὲ λογισμὸν μεταβαλέσθαι τὴν γνώμην. ἀλλ' ὁ μὲν φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ ταῦτα διενοεῖτο, ἀνεξικακεῖν τε ἤθελε, καὶ νέμειν τῷ μὴ ἀξίῳ συγγνώμην. ὁ δ' οὐκ ἀπείχετο μοχθηρίας· κακὰ δ' ἐπὶ κακοῖς σωρεύων, χειρόνων ἥπτετο τολμημάτων· καὶ δὴ πάλιν γοήτων κακοτέχνοις ἐπιτηδεύμασιν ἐγχειρῶν ἐθρασύνετο· ἦν δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ, ὡς ἄρα ὁ Θεὸς ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, παλαιῷ τυράννῳ παραπλησίως φάναι.

Caput XI.

Fuga & magicæ artes Licinii.

Illorum vero Princeps, cùm se mini strorum suorum auxilio destitutur esse,& quas collegerat copias tam mili tum quam auxiliarium, omnes evanui se cerneret; spémque in Diis quos cole bat prorsus inanem esse res ipsa convin ceret, fugam turpissimam iniit. Atqu hoc modo elapsus,semet discrimine ex emit: cùm Imperator Dei amantissi mus, suos cònfestim sequi & fugienti terga premere noluisset; quo scilice fugiens posset evadere. Spectabat enin fore ut Licinius cognito tandem rerun suarum infelicissimo statu,à pristina au dacia atque insania discederet, & ad sa niorem mentem rediret. Verùm Con stantinus quidem pro eximia qua præ ditus erat humanitate,hæc ita existima bat: & injurias patienter ferre, ac lice non merenti veniam dare, in animun induxerat. At Licinius tantum abest u à pristina improbitate destiterit: qui potius mala malis exaggerans, pejor in dies aggrediebatur. Quinetiam a magorum detestandas artes denu confugiens, efferri insolentius cœpit Ac de illo idem merito dici potera quod de vetere illo tyranno; cor scili cet ipsius à Deo induratum fuisse.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒʹ.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ἐν σκηνῇ προσευχόμενος ἐνίκα.

Ἀλλ' ὁ μὲν τοιούτοις ἐμπλέκων ἑαυτὸν, κατὰ βαράθρων ἀπωλείας ὤθει· βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ἑώρα δευτέρας αὐτῷ δεῖσθαι πολέμου παρατάξεως, τῷ αὐτοῦ σωτῆρι τὴν σχολὴν ἀνετίθει. τοῦ μὲν σταυροῦ τὴν σκηνὴν ἐκτὸς καὶ πορρωτάτω πηξάμενος. ἁγνῇ δ' ἐνταυθοῖ χρώμενος καὶ καθαρᾷ διαίτῃ, τῷ τε Θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς, καθ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παλαιὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην. ὃν τῆς παρεμβολῆς D ἐκτὸς πήξασθαι τὴν σκηνὴν, τὰ θεῖα πιστοῦνται λόγια. προσεκαρτέρουν δ' αὐτῷ βραχεῖς, οἱ πίστει καὶ θεοσεβείας εὐνοίᾳ παρ' αὐτῷ δεδοκιμασμένοι. τοῦτο δ' αὐτῷ συνηθὲς ἦν πράττειν, καὶ εἴποτε ἄλλοτε παρατάξει πολέμων ὥρμητο συμβαλεῖν. βραδὺς μὲν γὰρ ἦν δι' ἀσφάλειαν. Θεοῦ δὲ βουλῇ πάντα πράττειν ἠξίου. ἐπὶ σχολῆς δὲ τῷ αὐτοῦ Θεῷ τὰς ἱκετηρίας ποιούμενος, πάντως που καὶ

Caput XII.

Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adeptus est.

Licinius igitur hujusmodi scelerun vinculis sese ipse constringens, in exitii barathrum præcipitē dedit. Con stantinus vero cùm altero prœlio sib opus esse cerneret, Servatoris sui cultu diligenter vacavit. Et crucis quidem ta bernaculum fixit extra castra: ubi purè & castè degens, preces ad Deum funde bat; exemplo veteris illius Prophetæ quem extra castra tabernaculum cōsti tuisse divina testantur oracula. Aderant autem assidui unà cum ipso pauci qui dam, fidei, pietatis ac benevolentię pro bè compertæ. Atque id semper facere consueverat, quotiescumque certamen esset initurus. Neq; enim præceps erat quippe qui tutiora semper eligeret. Ad hæc Dei consilio cuncta gerere solitus erat. Porro cùm sedulo atque impensè Deo suo supplicaret, semper Deus ei prę sentiam suam exhibere dignatus est

Exinde velut diviniore actus impulsu, prosilire ex tabernaculo solebat: & signo ad proficiscendum dato, statim militibus imperabat ut absq; mora gladios stringerent. Qui confestim impetu in hostem facto, obvios omnes sine ullo ætatis discrimine obtruncabant; donec exiguo temporis momento partâ victoriâ, tropæa de victis hostibus erexissent.

CAPUT XIII.

Constantini humanitas in milites captos.

HOc modo Imperator ante pugnæ conflictum, & seipsum gerere, & exercitum suum instituere, etiam antea solitus erat: quippe qui Deum vitæ suæ sẽper anteponeret, cunctaq; ejus nutu & consilio agere studeret; & multorum hominum cædem facere religioni duceret. Quocircà non minus hostium quàm militum suorum consulebat saluti. Itaque suis victoriam adeptis præcipiebat, ut victis parcerent; utque homines nati, communis hominum naturæ meminissent. Quod si fortè militum animos obstinatos ad cædem videret, auri largitione eos reprimebat; jubens ut qui hostem vivum cepisset, certo auri pondere donaretur. Atque hanc illecebram ad salutem hominum conservandam Imperatoris excogitavit solertia. Adeo ut plurimi ex ipsis etiam Barbaris servati sint, cùm Imperatoris aurum vitam ipsorum redemisset.

CAPUT XIV.

Iterum de oratione in tabernaculo.

HÆc & alia plurima horum similia, Imperator etiam aliàs factitare consueverat. Tunc temporis verò antequam prœlium consereret, seorsum in tabernaculo positus, orationibus, ut solebat, vacavit: ab omni quidem joco & delicatiori vitæ cultu abstinens: jejuniis verò aliisque hujusmodi exercitationibus corpus fatigans, & supplicationibus ac precibus ita Deum placans, ut benignum illum ac propitium suarum partium adjutorem haberet, eáque ageret quæ ille menti suæ suggessisset. Et Constantinus quidem Reipublicæ pervigilem curam gerebat; non magis pro suorum quàm pro hostium salute vota faciens.

A θεοφανείας ἐτύγχανεν· εἶθ᾽ ὥσπερ θειοτέρᾳ κινηθεὶς ἐμπνεύσει, τῆς σκηνῆς ἀναπηδήσας, ἐξαίφνης κινεῖν αὐτίκα τὰ στρατιωτικὰ καὶ μὴ μέλλειν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ὥρας ξιφῶν ἅπτεσθαι παρεκελεύετο. οἱ δ᾽ ἀθρόως ἐπιθέμενοι, ἡβηδὸν ἔκοπτον, ἕως ἂν τὴν νίκην ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ ἀπολαβόντες, τρόπαια κατ᾽ ἐχθρῶν ἀνίστων ἐπινίκια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

B *Φιλανθρωπία περὶ τοὺς συλλαμβανομένους στρατιώτας.*

ΟΥτω μὲν δὴ βασιλεὺς ἄγειν ἑαυτόν τε καὶ τὸν αὐτοῦ στρατὸν ἐν ταῖς τῶν πολέμων παρατάξεσι, καὶ πάλαι πρότερον εἰώθει. τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν περὶ τῆς ψυχῆς ἀεὶ τιθέμενος· καὶ ταῖς αὐτοῦ βουλαῖς πάντα πράττειν ἐθέλων. δι᾽ εὐλαβείας τε τιθέμενος τὸν τῶν πολλῶν θάνατον. ἔνθεν οὐ μᾶλλον τῆς τῶν οἰκείων, ἢ τῶν ἐχθρῶν προὐνόει σωτηρίας. διὸ καὶ κρατήσασιν ἐν μάχῃ τοῖς οἰκείοις, τῶν ἁλόντων φειδὼ ποιεῖσθαι παρῄνει, μὴ δ᾽ ἀνθρώπους ὄντας, τῆς ὁμογενοῦς φύσεως ἐν λήθῃ γίγνεσθαι. εἰ δὲ καί ποτε C τῶν ὁπλιτῶν τοὺς θυμοὺς ἀκρατεῖς ἑώρα, χρυσοῦ δόσει τούτους ἐχάλινου. τὸν ζωγροῦντά τινα τῶν πολεμίων, ὡρισμένῃ χρυσοῦ τιμᾶσθαι προστάττων ὁλκῇ. καὶ τοῦτο δέλεαρ ἀνθρώπων σωτηρίας ἡ βασιλέως εὕρατο σύνεσις. ὡς ἤδη μυρίοι καὶ αὐτῶν ἐσώζοντο βαρβάρων, χρυσῷ βασιλέως τὴν ζωὴν αὐτοῖς ἐξωνουμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Ἔτι περὶ τῆς ἐν σκηνῇ προσευχῆς.

ΤΑῦτα μὲν οὖν καὶ τούτοις ἀδελφὰ μυρία, φίλα ἦν πράττειν βασιλεῖ κἄλλοτε. D κἀπὶ τοῦ παρόντος δὲ συνήθως ἐφ᾽ ἑαυτῷ περὶ τῆς μάχης σκηνοποιούμενος, ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς τὴν σχολὴν ἀνετίθει. ῥᾳστώνης μὲν ἁπάσης καὶ τρυφηλῆς διαίτης ἀλλοτριούμενος. ἀσιτίαις δὲ καὶ κακώσει τοῦ σώματος πιέζων ἑαυτόν. ταύτῃ τε τὸν Θεὸν ἱκετηρίαις καὶ λιταῖς ἱλεούμενος, ὡς ἂν δεξιὸν αὐτὸν καὶ βοηθὸν ἔχοι, πράττοι τε ταῦτα ἅπερ αὐτῷ Θεὸς ἐμβάλλοι τῇ διανοίᾳ. ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἄϋπνον ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φροντίδα. οὐ μᾶλλον τῶν οἰκείων, ἢ τῆς τῶν πολεμίων ὑπερευχόμενος σωτηρίας.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Λικινίου περὶ φιλίας δόλοι, καὶ εἰδωλολατρία.

Ἐπεὶ δ' ὁ μικρῷ πρόσθεν φυγὰς, εἰρωνείᾳ καθυπεκρίνετο, φιλικὰς αὖθις ἀντιβολῶν σπείσασθαι δεξιάς. καὶ ταύτας αὐτῷ παρέχειν ἠξίου ἐπὶ συνθηκῶν ὅροις βιωφελῶς καὶ τῷ παντὶ λυσιτελῶς περαινομένας. ταῖς μὲν οὖν συνθήκαις προθύμως ὑπακούειν ὁ δηλωθεὶς ὑπεκορίζετο, ὅρκοις βεβαιῶν τὴν πίστιν· λαθραίαν δ' αὖθις ὁπλιτῶν συνῆγε παρασκευήν. καὶ πάλιν πολέμου καὶ μάχης κατῆρχε, βαρβάρους τ' ἄνδρας ἀνεκαλεῖτο συμμάχους. B Θεούς τε ζητῶν περιῄει ἑτέρους, ὡς ἂν ἐπὶ τοῖς προτέροις ἠπατημένος. καὶ τὴν αὐτῷ πρὸ μικροῦ περὶ Θεῶν ὁμιληθέντων, οὐδὲ μίαν ἐν νῷ κατεβάλλετο μνήμην. οὐδὲ τὸν ὑπέρμαχον Κωνσταντίνου Θεὸν γνωρίζειν ἤθελε. πλείους δ' αὐτῷ καὶ καινότεροι γελοίως ἀνεζητοῦντο.

CAPUT XV.

Licinii simulata amicitia, & idolorum cultus.

Quoniam vero Licinius qui paulo antè fugam inierat, simulatione utens, iterum amicitiam ac fœdera renovari poscebat; Imperator id è Republica esse, & generi humano conducere ratus, pacem illi sub certis conditionibus indulgere non recusavit. At Licinius, specie quidem ipsa fingebat, leges se libenter amplecti, & fidem jurejurando firmabat. Verùm occultè militarem apparatum instruebat; atque iterum bellum inferre, iterum pugnam instaurare meditabatur. Sed & Barbarorum auxilia undique conquirebat; & novos circumquaq; investigabat Deos: utpote à prioribus in fraudem inductus. Nec memoriâ repetebat, quæ paulo ante de Diis in concione dixisset. Nec Deum qui pro Constantino propugnasset, agnoscere volebat: sed multo plures ac recentiores Deos non sine risu ac ludibrio cœpit conquirere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις΄.

Ὅπως μὴ ἀντιπολεμεῖν τῷ σταυρῷ Λικίνιος παρῄνει τοῖς στρατιώταις.

C Εἶτ' ἔργῳ μαθὼν ὁπόση τις ἦν θεϊκὴ καὶ ἀπόρρητος ἐν τῷ σωτηρίῳ τροπαίῳ δύναμις, δι' ἧς ὁ Κωνσταντίνου ἔμαθε στρατὸς κρατεῖν, τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὁπλίταις παρῄνει, μηδαμῶς ἐξεναντίας ἰέναι τούτῳ, μηδ' ὡς ἔτυχεν ἀπερισκέπτως ὁρᾶν ἐπ' αὐτῷ. δεινὸν γὰρ εἶναι ἰσχύϊ, αὐτῷ τε ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. διὸ χρῆναι φυλάττεσθαι τὴν πρὸς αὐτὸ συμβολήν. καὶ δὴ ταῦτα συνταξάμενος, τῷ διὰ φιλανθρωπίαν ὀκνοῦντι καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ θάνατον ἀναβαλλομένῳ, μάχῃ συμβαλεῖν ὥρματο. οἳ δὲ μὲν οὖν πολυπληθείᾳ Θεῶν θαρροῦντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς ἐπῄεσαν, νεκρῶν εἴδωλα θανόντων ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι προβεβλημένοι. ὁ δὲ εὐσεβείας θώρακι περιπεφραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὥσπερ τι φόβητρον καὶ κακῶν ἀμυντήριον, τῷ πλήθει τῶν ἐναντίων παρετάττε. καὶ τέως μὲν ἐπεῖχε. φειδοῖ χρώμενος τὰ πρῶτα, ὡς ἂν μὴ πρότερος κατάρχοι τοῦ περὶ ὧν πεποίητο συνθηκῶν ἕνεκα.

CAPUT XVI.

Quomodo Licinius militibus præceperit, ne adversus crucis signum impetum facerent.

Posthæc cùm reipsa didicisset arcanam quandam ac divinam potentiam in salutari tropæo inesse, cujus ope Constantini exercitus victoriam referre consuevisset; milites suos admonuit, ne ex adverso illi congrederentur, néve in illud temerè ac fortuito oculos conjicerent. Quippe illud signum incredibili vi pollere, ac sibi privatim infestum adversumq; esse ajebat, atq; idcirco cavendum esse, ne adversus ipsum pugna iniretur. His ita compositis, adversus illum qui pro innata clementia cunctabatur, & qui imminens ipsi exitium differebat, prœliari constituit. Et Liciniani quidem Deorum multitudine confisi, D cum ingentibus copiis progrediebantur; nescio quæ mortuorum simulacra & statuas inanimes præsidii causâ præferentes. Constantinus verò pietatis lorica contectus, salutare & vivificum crucis signum, velut terriculamentum quoddam & potentissimum ad depellenda mala munimentum, hostium multitudini objecit. Ac principio quidem sustinebat; parcens interim ferro, ne videretur prior pugnam iniisse, idque ob fœderum quæ pepigerat religionem.

A

Caput XVII.

Constantini victoria.

SEd postcaquam hostes obstinato animo perstare, jamque gladios distringere animadvertit: indignatione commotus, solo clamore ac minimo temporis momento cunctas hostium copias in fugam vertit, & de dæmonibus pariter atque hostibus victoriam reportavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖʹ.

Νίκη Κωνσταντίνου.

ΩΣ δ' ἐπιμόνως ἔχοντας τοὺς ὑπεναντίους, ἤδη τε ξιφῶν ἁπτομένους ἑώρα, τηνικαῦτα διαγανακτήσας, βοῇ τε μιᾷ καὶ ῥοπῇ πᾶσαν τὴν τῶν ἐναντίων ἐτροποῦτο δύναμιν. ὁμοῦ τε τὰς καθ' ἐχθρῶν καὶ κατὰ δαιμόνων ἀπεφέρετο νίκας.

B

Caput XVIII.

Licinii cades & triumphi de illo acti.

POst hæc ipsum Dei hostem eiúsque familiares belli jure diiudicatos, congruo supplicio affecit. Abducebantur itaque unà cum tyranno, & debitas capitis pœnas dabant, quicumque bellum adversus Deum gerere ei suasissent. Et qui paulò ante vana spe elati erant, reipsa Constantini Deum amplectebantur, cúmque unum ac verum Deum agnoscere se tunc demùm profitebantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗʹ.

Λικινίου θάνατος, καὶ ἐπινίκια περὶ τούτου.

ΕΙτ' αὐτὸν τὸν θεομισῆ καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν νόμῳ πολέμου διακρίνας, τῇ πρεπούσῃ παρεδίδου τιμωρίᾳ. ἀπήγοντό τ' αὐτῷ τῷ τυράννῳ καὶ ἀπώλλυντο, τὴν προσήκουσαν ὑπέχοντες δίκην, οἱ τῆς θεομαχίας σύμβουλοι· οἵ τε μικρὸν ὕστερον τῇ τῶν ματαίων ἐλπίδι μετεωρισθέντες, ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου Θεὸν παρελάμβανον, καὶ τοῦτον ἄρα Θεὸν ἀληθῆ καὶ μόνον γνωρίζειν ἀνωμολόγουν.

C

Caput XIX.

Publica letitia ac festivitas.

IMpiis igitur è medio sublatis, puri deinceps ac liquidi Solis radii cernebantur, quasi nubilo tyrannicæ dominationis depulso. Cunctæque Imperii Romani partes in unum corpus coaluerunt: Orientalibus Provinciis cum Occidente coniunctis: unóque omnium Principe tanquam capite quodam, totum Imperii corpus refulgebat: unius dominatione cunctos homines complectente. Et qui prius in tenebris & in umbra mortis sedebant, iis tunc splendidissimi pietatis radii lætos dies præstabant. Nec præteritorum malorum ulla iam supererat recordatio, cùm omnes ubique victorem laudibus celebrarent, ejúsque Servatorem Deum solum se agnoscere profiterentur. Noster verò omni genere pietatis excellens Constantinus victor (hoc enim convenientissimum sibi cognomen cōparavit ob victorias de hostibus & inimicis ipsi a Deo ubiq; concessas) Orientem recepit, & Imperium Romanum solidum sicut olim fuerat, & coadunatum, sub suam unius potestatem redegit. Ac Dei quidem unius dominationem primus omnibus prædicavit: ipse vero singulare quoque Imperium or-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘʹ

Φαιδρότητες καὶ πανηγύρεις.

ΚΑὶ δὴ τῶν δυσσεβῶν ἀνδρῶν ἐκποδὼν ἠρμένων, καθαραὶ λοιπὸν ἦσαν ἡλίου αὐγαὶ τυραννικῆς δυναστείας· συνήπτετό τε πᾶσα ὅση τις ὑπὸ Ῥωμαίους ἐτύγχανε μοῖρα. τῶν κατὰ τὴν ἑῴαν ἐθνῶν ἑνουμένων θατέρῳ μέρει· μιᾷ τε τῇ τοῦ παντὸς ἀρχῇ, ὥσπερ τινὶ κεφαλῇ τὸ πᾶν καλλεκοσμεῖτο σῶμα. μοναρχικῆς ἐξουσίας διὰ πάντων ἡκούσης· λαμπραί τε φωτὸς εὐσεβείας μαρμαρυγαί, τοῖς πρὶν καθημένοις ἐν σκότῳ καὶ σκιᾷ θανάτου, D φαιδρὰς παρεῖχον ἡμέρας. οὐδ' ἦν τις ἔτι προτέρων μνήμη κακῶν. ἁπανταχοῦ πάντων τὸν νικητὴν ἀνυμνούντων, μόνον τε τὸν τούτου σωτῆρα Θεὸν ὁμολογούντων γνωρίζειν. ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρέπων νικητὴς βασιλεύς. ταύτην γὰρ αὐτὸς τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ κυριώτατα τὴν ἐπηγορίαν εὕρατο, τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης αὐτῷ κατὰ πάντων ἐχθρῶν τε καὶ πολεμίων νίκης ἕνεκα. τὴν ἑῴαν ἀπελάμβανε· καὶ μίαν συνημμένην κατὰ τὸ παλαιὸν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιεῖτο. μοναρχίας μὲν ἐξάρχων Θεοῦ κηρύγματος τοῖς πᾶσι, μοναρχίᾳ δὲ καὶ αὐτὸς τῆς Ῥωμαίων κρα-

τους, τὸν σύμπαντα πηδαλιουχῶν βίον· ἀφῄρητό τε πᾶν δέος τῶν πρὶν πιεζόντων τοὺς πάντας κακῶν· μειδιῶσί τε προσώποις, ὄμμασί τε φαιδροῖς, οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἐνέβλεπον· χοροὶ δ᾽ αὐτοῖς καὶ ὕμνοι τὸν παμβασιλέα Θεὸν πρώτιστα πάντων ὄντα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον. κἄπειτα τὸν καλλίνικον, παῖδάς τ᾽ αὐτοῦ κοσμιωτάτους καὶ θεοφιλεῖς Καίσαρας, φωναῖς ἀσχέτοις ἐγέραιρον· κακῶν παλαιῶν καὶ δυσσεβείας ἁπάσης λήθη. παρόντων δ᾽ ἀγαθῶν ἀπόλαυσις. καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία.

A bis Romani tenens, universum genu humanum gubernavit. Omnis iam me tus malorum quibus cuncti homine oppressi fuerant, penitus exciderat. E qui prius mœsti fuissent, tunc hilari vul tu lætisq; oculis sese mutuò intueban tur. Choris præterea & hymnis, pri mùm quidem Deum omnium Regem prout instituti fuerant; deinde victo rem Augustum, & modestissimos Deóque carissimos ejus liberos Cæsares, sin ulla intermissione celebrabant. Null jam præteritarum calamitatum, null impietatis memoria suppetebat: se B præsentium bonorum fructus cum futu rorum spe atq; exspectatione percipie batur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Ὅπως ὑπὲρ ὁμολογητῶν ἐνομοθέτει Κωνσταντῖνος.

Ἤπλοῦντο δὲ καὶ παρ᾽ ἡμῖν ὥσπερ οὖν καὶ πρότερον παρὰ τοῖς θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης λαχοῦσι, βασιλέως φιλανθρωπίας ἔμπλεοι διατάξεις· νόμοι τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίας πνέοντες, παντοίας παρεῖχον ἀγαθῶν ἐπαγγελίας. τοῖς μὲν κατ᾽ ἔθνος ἐπαρχεώταις, τὰ πρόσφορα καὶ λυσιτελῆ δωρούμενοι. ταῖς δ᾽ ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ τὰ κατάλληλα διαγορεύοντες. ἀνεκαλοῦντο γοῦν ἐκείνους πρώτιστα πάντων, ὅσοι τοῦ μὴ εἰδωλολατρῆσαι χάριν, ὑπὸ τῶν κατ᾽ ἔθνος ἡγουμένων ἐξορίας καὶ μετοικίας ὑπέμειναν· κἄπειτα τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκριθέντας τῆς αὐτῆς ἕνεκεν αἰτίας, ἠλευθέρουν τῶν λειτουργημάτων. καὶ τοῖς ἀφῃρημένοις δὲ τὰς οὐσίας, ἀναλαμβάνειν ταύτας ἐγκελευόμενοι· οἵ τ᾽ ἐν καιρῷ τοῦ ἀγῶνος καρτερίᾳ ψυχῆς διὰ Θεὸν λαμπρυνόμενοι, μετάλλοις τε κακοπαθεῖν παραδοθέντες, ἢ νήσους οἰκεῖν κριθέντες, ἢ δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν κατηναγκασμένοι, τούτων ἀθρόως ἁπάντων ἐλευθερίας ἀπήλαυον· καὶ τοὺς στρατιωτικῆς δ᾽ ἀξίας δι᾽ ἔνστασιν θεοσεβείας ἀποβλήτους γενομένους, ἀνεκαλεῖτο τῆς ὕβρεως ἡ βασιλικὴ δωρεά. ἐπεξουσίας αἵρεσιν παρέχουσα, ἢ τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, καὶ διαπρέπειν τοῖς προτέροις αὐτῶν ἀξιώμασιν. ἢ ἀγαπῶντας τὸν εὐσταλῆ βίον, πάντων λειτουργημάτων ἀνεπηρεάστους διατελεῖν· καὶ τοὺς γυναικείοις δ᾽ ἔργοις ἐφ᾽ ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ δουλεύειν κριθέντας, ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἠλευθέρουν.

Caput XX.

Quomodo pro Confessoribus Constantinus leges sanxerit.

Tunc etiam apud nos, sicut ante apud illos qui alteram orbis partei incolunt, proposita sunt Imperatoris e dicta plena humanitatis: & leges qu sinceram ac religiosam Dei observar tiam spirarent, varia cujusq; generis bo na haud dubiâ spe pollicebantur; cùm e Provincialibus largirentur quæ ad ipso rum utilitatem spectabant; & Ecclesii Dei congrua & convenientia statuerē Ac primùm quidem eos qui propterc C quod idolis sacrificare noluissent, à Re ctoribus provinciarum relegati, & e patria migrare compulsi erant, domur revocarunt. Eos deinde qui eandem o causam curiis addicti fuerant, publici functionibus liberarunt: & qui faculta tibus spoliati fuissent, iis bona sua resti tui præceperunt. Præterea qui persecu tionis tempore divina virtute roborati fortitudinis & constantiæ illustre speci men ediderant: aut ad metalla damnati ut continuo labore ibi divexarentur, au in insulam deportati: aut publicis oper bus mancipati fuerant, his omnibus su bitò soluti molestiis libertatem adep sunt. Sed & quicumque ob egregiam i D retinenda religione constantiam hono re militiæ spoliati erant, eos Imperato ris munificentia ab hac ignominia re vocavit; ipsorum arbitrio ac voluntat permittens, ut vel propria recuperaren officia, & pristino honoris gradu fruc rētur; vel si quietam vitam degere mal lent, ab omnibus deinceps functionibu immunes permanerent. Deniq; quot quot ignominiæ causâ gynæciis manci pati fuerant, eos Imperator perinde a ceteros, libertate donavit.

A

Caput XXI.

Quomodo etiam pro martyribus & pro Ecclesiarum prædiis leges tulit.

Et hęc quidem de iis qui ista perpessi essent, Imperator scriptis legibus constituit. De bonis autem eorum, lege Imperatoris plenissimè cautum est. Nam sanctorum Dei martyrum bona qui in ipsa confessione mortem obiisset, ad proximos eorũ devolvi jussit. Quod si nullus genere ipsis conjunctus reperiretur, hæreditatem eorum Ecclesiis deferri. Bona item quæ ex fisco vel per venditionem, vel per donationem ad alios translata fuerant; aut quæ penes fiscum remanserant, dominis restitui debere, indulgentiæ Imperialis epistola præcipiebat. Et hujusmodi quidem beneficia in Ecclesiam Dei contulit benignitas Principis, legibus per omnes provincias missis.

Caput XXII.

Quomodo etiam populos recreaverit.

Populis verò à fide nostra alienis & universis provinciis, multo plura ac majora donavit Principis munificentia. Proinde omnes nostrarum partium incolæ, qui prius audientes ea quæ in altera parte Imperii Romani gererentur, beatos prædicabant illos qui tantis afficerentur beneficiis; & qui ardentibus votis optabant, ut iisdem bonis ipsi quoque aliquando fruerentur: hæc oculis suis spectantes, seipsos jam felices prædicare non dubitabant; novum quoddam miraculum & quale nulla unquam sub cælo vidisset ætas, tantum scilicet Imperatorem humano generi affulsisse testantes. Atque hi quidem ita sentiebant.

Caput XXIII.

Quòd Deum bonorum auctorem prædicavit: & de legibus ejusdem.

Imperator autem ipse, ubi cuncta, Dei Servatoris virtute sub ditionem suam redegit; eum qui hæc ipsi bona præstitisset, omnibus palam fecit; illúmque victoriarum auctorem fuisse non autem seipsum, professus est. Idque literis tum Latino tum Græco sermone scriptis & ad omnes provincias missis, prædicavit. Porrò orationis vim ac virtutem facilè cognoscet, quisquis epistolas ipsas per-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Ὅπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ταῦθ' ὑπομεινάντων, ἡ βασιλέως ἐνομοθέτει γραφή. περὶ δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἐντελῶς διηγορευμένος. τῶν τε γὰρ ἁγίων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων τῶν ἐν ὁμολογίᾳ τὴν τελευτὴν ἀποθεμένων τοῦ βίου, τὰς οὐσίας ἐκέλευε τοὺς τῷ γένει προσήκοντας ἀπολαμβάνειν. εἰ δὲ μὴ τούτων τις εἴη, τὰς ἐκκλησίας ὑποδέχεσθαι τοὺς κλήρους. καὶ τὰ ἐκ ταμείου δὲ πρότερον ἑτέροις ἢ κατὰ πρᾶσιν, ἢ κατὰ δωρεὰν ἐκποιηθέντα, τά τ'
B ἐν αὐτῷ καταληφθέντα, εἰς τοὐπίσω προσήκειν τοῖς δεσπόταις ἀποδίδοσθαι, τὸ τῆς δωρεᾶς γράμμα διεκελεύετο. τοσαῦτα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ αἱ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ παρεῖχον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ὅπως καὶ τοὺς δήμους ἀνεκτήσατο.

Δήμοις τε τοῖς ἐκτὸς καὶ πᾶσιν ἔθνεσι, τούτων ἕτερα ὑπερβάλλοντα τῷ πλήθει, ἡ βασιλέως ἐδωρεῖτο μεγαλοψυχία. ἐφ' οἷς
C ἅπαντες οἱ καθ' ἡμᾶς, ὅσα τὸ πρὶν ἀκοῇ πυνθανόμενοι ἐν θατέρῳ μέρει τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς γινόμενα, τοὺς εὖ πάσχοντας ἐμακάριζον, εὐχὴν τιθέμενοι τῶν ἴσων ἀπολαῦσαι καὶ αὐτοί ποτε. ταῦθ' ὑπ' ὄψεσιν ὁρῶντες, ἤδη καὶ σφᾶς εὐδαιμονίζειν ἠξίουν. ξένον τι χρῆμα, καὶ οἷον ὁ πᾶς αἰὼν ὑφ' ἡλίου αὐγαῖς οὐδέ ποθ' ἱστόρησεν, ἐπιλάμψαι τῷ θνητῷ γένει τὸν τοσοῦτον ὁμολογοῦντες βασιλέα. ἀλλ' οἱ μὲν ὧδε ἐφρόνουν.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Ὅτι Θεὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον ἐκήρυττε, καὶ περὶ ἀντιγράφων νόμων.

Ἐπεὶ δὲ πάνθ' ὑποτέτακτο βασιλεῖ, Θεοῦ Σωτῆρος δυνάμει, τὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτῷ πάροχον τοῖς πᾶσι φανερὸν ἐποίει κἀκεῖνον τῶν νικητηρίων αἴτιον, ἀλλὰ μὴ αὐτὸν νομίζειν διεμαρτύρετο· τοῦτό τ' αὐτὸ ἀνεκήρυττε, διὰ χαρακτήρων Ῥωμαίας τε καὶ Ἑλληνίδος φωνῆς, εἰς ἕκαστον ἔθνος ἐν γραφῇ διαπεμφθείσης. μάθοις δ' ἂν τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν, αὐτοῖς περιβαλὼν

τοῖς γράμμασι· δύο δ᾽ ἦν ταῦτα. τὸ μὲν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ τοῖς ἐκτὸς κατὰ πόλιν δήμοις διαπεμφθέν· ὃ δὴ τῇ παρούσῃ προσῆκον ὑποθέσει ἔμοιγε δοκεῖ παρενθεῖναι. ὡς ἂν διὰ τῆς ἱστορίας μένοι καὶ διαφυλάττοιτο τοῖς μεθ᾽ ἡμᾶς, ἡ τοῦδε τοῦ γράμματος ἔκθεσις, πρός τ᾽ ἀληθείας καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πίστωσιν. εἴληπται δ᾽ ἐξ αὐθεντικοῦ τοῦ παρ᾽ ἡμῖν φυλαττομένου βασιλικοῦ νόμου, ᾧ καὶ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις, τῆς τοῦ λόγου πιστώσεως οἷά τινι σφραγῖδι καλασημαίνει τὴν μαρτυρίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄.

Νόμος Κωνσταντίνου περὶ τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, ἐπαρχεώταις Παλαιστίνης.

ΗΝ μὲν ἄνωθέν τε καὶ πάλαι παρὰ τοῖς ὀρθῶς καὶ σωφρόνως περὶ τοῦ κρείττονος δοξάζουσιν, ἔκδηλος ἡ διαφορὰ, καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα πόρρωθεν ἀμφιβολίαν. ὅσῳ τῷ μέσῳ διήλλαττεν ἡ περὶ τὴν σεβασμιωτάτην τοῦ χριστιανισμοῦ θεραπείαν ἀκριβὴς παρατήρησις, παρὰ τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐκπεπολεμωμένους τε καὶ καταφρονητικῶς ἔχοντας. νυνὶ δὲ καὶ μᾶλλον ἐπιφανεστέραις πράξεσι καὶ κατορθώμασι λαμπροτέροις, τό, τε τῆς ἀμφιβολίας ἄλογον ἀποδέδεικται, καὶ ὁπόση τίς ἐστιν ἡ τοῦ μεγάλου Θεοῦ δύναμις. ἡνίκα τοῖς μὲν πιστῶς τὸν σεμνότατον σέβουσι νόμον, καὶ μηδὲν τῶν παραγγελμάτων παραλύειν τολμῶσιν, ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰς ἐγχειρήσεις ἰσχὺς ἀρίστη, καὶ μετ᾽ ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀπαντῶσα. τοῖς δὲ τὴν ἀσεβῆ λαβοῦσι γνώμην, πρὸς τὰς προαιρέσεις ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα. τίς γὰρ ἀγαθοῦ τύχοι τινὸς, τὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον Θεὸν οὔτε γνωρίζων, οὔτε τὰ προσήκοντα σέβειν ἐθέλων; πίστιν δὲ τῷ ῥηθέντι καὶ τὰ ἔργα δίδωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Υπόδειγμα ἐκ παλαιῶν χρόνων.

ΕΙ γοῦν τις εἰς τοὺς ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο παρατείναντας χρόνους ἀναδράμοι τῷ νῷ, καὶ τὰς πρότερον γενομένας πράξεις κατίδοι τῷ λογισμῷ, πάντας ἂν εὕροι τοὺς μὲν ὅσοι δικαίαν καὶ ἀγαθὴν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων

A legerit. Sunt autem duæ: altera ad Ecclesias Dei directa; altera ad singularum urbium populos à nostra religione alienos. Quam quidem utpote præsenti argumento convenientissimam, hic inserendam esse duxi; tum ut historiarum monumentis prodita ejus exemplaria apud posteros perpetuò conserventur, tum ut narrationis nostræ fides ac veritas confirmetur. Descripta autem est ex authentico exemplari legis Imperialis, quod apud nos servatur. Cui Principis manu apposita subscriptio, orationi nostræ veritatem tanquam sigillo quodam astruit. B

Caput XXIV.

Lex Constantini de pietate in Deum, & de Christiana religione.

Victor Constantinus Maximus Augustus Provincialibus Palæstinæ.

IAmpridem apud eos qui rectè & sapienter de Deo sentiunt, evidenti discrimine, quo omnis dubitatio removetur, apparuit quantum interesset inter studiosos observatores venerandæ C Christianorum religionis, & inter ejusdem oppugnatores & contemptores. Nunc verò evidentioribus argumentis & rebus gestis multò illustrioribus, tum dubitationis ipsius absurditas, tum quanta sit summi Dei potentia, declaratur. Quippe his quidem qui venerandam legem fideliter colunt, nullumque ejus præceptum audent dissolvere, omnium bonorum copia, & ad ea quæ aggressi sunt perficienda vires idoneæ cum bona spe ac fiducia suppetunt. Iis verò qui impiam sententiam amplexi sunt, convenientes rerum eventus contigerunt. Nam quis est, qui cum Deum bonorum Auctorem non agnoscat, D eúmque debito cultu venerari recuset, quicquam boni unquam consequatur? Res certè ipsæ dictis nostris fidem faciunt.

Caput XXV.

Exemplum à vetustis temporibus.

QUod si quis superiora tempora ad nos usq; deducta cogitatione repetat, & res olim gestas contempletur animo, omninò reperiet; eos quidem qui justitiam ac probitatem fundamentum sibi rerum agendarum constitue

runt, felicem consiliorum exitum sortitos esse, & tanquam ex dulci quadam radice suavissimum quoq; fructum percepisse. Illos verò qui injusta facinora ausu temerario attentarint, & qui adversus Deum ipsum vesania mentis fuerint elati, nullumque pietatis erga genus humanum sensum habuerint; sed exsilia, infamiam, bonôrum publicationes, cædes & hujusmodi plurima irrogaverint; quique nec pœnitentiam egerint unquam, nec ad meliorem frugem animum suum revocaverint, parem quoque mercedem retulisse. Atque hæc non absurdè, nec præter rationem eveniunt.

A των κρηπῖδα, εἰς ἀγαθὸν καὶ περαταγόντας τὰς ἐγχειρήσας πέρας, καὶ οἷον ἀπὸ ῥίζης τινὸς ἡδείας κομισαμένους καὶ τὸν καρπὸν γλυκύν. τοὺς δ' ἀδίκοις ἐπιχειρήσαντας τόλμαις. καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας· ἀλλὰ φυγὰς· ἀτιμίας· δημεύσεις· σφαγὰς· τοιαῦτα πολλὰ τολμήσαντας. καὶ οὐδὲ μεταμεληθέντας ποτε, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐπιστρέψαντας πρὸς τὰ καλλίω, ἴσων καὶ τῶν ἀμοιβαίων τυχόντας. καὶ ταῦτά γε οὐκ ἀπεικότως, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι.

B

Caput XXVI.

De iis qui persecutionem passi sunt, & de persecutoribus.

NAm quicumque cum justo animi proposito ad agendum accedunt, & timorem Dei perpetuò præ oculis habent, constantem erga illum retinentes fidem; quique præsentis vitæ minas ac pericula, spei futurorum bonorum minimè anteponunt: hi quamvis multa acerba ac molesta brevi temporis spatio experti sint, tamen spe majorum præmiorum quæ sibi recondita esse firmissimè credunt, ingruentia mala nequaquam ægro animo pertulerunt. Sed quò graviores experti sunt calamitates, eò clariorem gloriam reportarunt. Qui vero justitiam & æquitatem contempserunt; & qui nec Deum ipsi agnoverunt, nec eos qui Deum fideliter colerent, contumeliis ac suppliciis acerbissimis afficere dubitarunt: & qui seipsos quidem, qui ob hujusmodi causam homines in judicium adductos pœna afficerent, miseros esse non judicarunt; illos vero qui in tantis malis integram erga Deum pietatem nihilominus conservarent, felices ac beatos esse: horum exercitus partim cæsi, partim in fugam versi. Cunctis denique præliis victi, ipsi tandem succubuerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'

Περὶ διωχθέντων καὶ διωκτῶν

ΟΣοι μὲν γὰρ μετὰ δικαίας γνώμης ἐπὶ τινας ἔρχονται πράξεις, καὶ τὸν τοῦ κρείττονος φόβον διηνεκῶς ἔχουσιν ἐν νῷ, βεβαίαν τὴν περὶ αὐτὸν φυλάττοντες πίστιν, καὶ τοὺς παρόντας φόβους τε καὶ κινδύνους οὐκ ἄγουσι τῶν μελλουσῶν ἐκείνων ἐλπίδων προτιμοτέρους· κἂν εἰ πρὸς καιρὸν δυσχερῶν τινῶν πειραθεῖεν, τῷ μείζονας ἑαυτοῖς ἀποκεῖσθαι πιστεύειν τιμὰς, οὐδὲ τὰ προσπεσόντα βαρέως ἤνεγκαν. ἀλλὰ τοσούτῳ λαμπροτέρας ἔτυχον εὐκλείας, C ὅσῳ καὶ βαρυτέρων τῶν χαλεπῶν ἐπειράθησαν. ὅσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτίμως παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τοὺς τοῦτο πιστῶς μετιόντας ὕβρεσι καὶ κολάσεσιν ἀνηκέστοις ὑποβαλεῖν ἐτόλμησαν. καὶ οὐχ ἑαυτοὺς μὲν ἀθλίους ἐφ' οἷς διὰ τὰς τοιαύτας ἐκόλαζον προφάσεις ἔκριναν. εὐδαίμονας δὲ καὶ μακαριστοὺς, τοὺς καὶ μέχρι τῶν τοιούτων τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον διασωζομένους εὐσέβειαν, τούτων πολλαὶ μὲν ἔπεσον στρατιαί. πολλαὶ δ' εἰς φυγὴν ἐτράπησαν. πᾶσα δὲ τούτων πολέμου παράταξις εἰς ἐσχάτην ἔληξεν ἧτταν.

D

Caput XXVII.

Quòd persecutio bellum gerentibus malorum causa exstiterit.

EX hujusmodi sceleribus orta sunt bella gravia, & exitiales vastationes. Hinc rerum quidem ad quotidianũ vitæ usum necessariarum penuria; malorum vero ingruentium copia. Hinc est quod tantæ impietatis auctores in extre-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅπως ὁ διωγμὸς αἴτιος κακῶν τοῖς πολεμήσασι κατέστη.

ΕΚ τῶν τοιούτων ἀνεφύοντο πόλεμοι βαρεῖς. ἐκ τῶν τοιούτων πορθήσεις πανώλεθροι· ἐντεῦθεν ἐλαττώσεις μὲν τῶν πρὸς τὰς χρείας ἀναγκαίων, πλῆθος δὲ τῶν ἐπηρτημένων κακῶν· ἐντεῦθεν οἱ τῆς τοσαύτης ἀρχηγοὶ

δυσσεβείας,

δυσσεβείας. ἢ ἀνατλάντες τὰ ἔσχατα, θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν· ἢ ζωὴν αἰσχίστην διάγοντες, θανάτου ταύτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, καὶ οἷον ἰσομέτρους ταῖς ἀδικίαις τὰς τιμωρίας ἐκομίσαντο. τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος εὕρατο συμφορᾶς, ὅσον τις καὶ καταπολεμῆσαι τὸν θεῖον ὡς ᾤετο νόμον ὑπ᾽ ἀλογίας προήχθη· ὡς αὐτοῖς μὴ τὰ περὶ τὴν ζωὴν εἶναι βαρέα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ γῆς κολαστηρίων χαλεπώτατον προσδοκᾶσθαι τὸν φόβον.

A mas delapsi calamitates, aut funditu infelici exitu perierunt; aut vitam cun summo dedecore ducentes, eam quavi morte acerbiorem esse confessi sunt; & injustè acta paribus quodammodo sup pliciis rependerunt. Nam unusquisqu eorum eò gravioribus affectus est ma lis, quo vehementius divinam expu gnare legem, ut quidem sperabat, pe summam dementiam instituerat. Adeo ut non solùm præsentis vitæ mala ei molesta esse viderentur: verum etian suppliciorum quæ apud inferos sun metus atque exspectatio, multò acer bius ipsos torqueret.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Ὅτι Θεὸς τὸν καλῶν ὑπηρέτην Κωνσταντῖνον ἐξελέξατο.

Τοιαύτης δὴ καὶ οὕτω βαρείας δυσσεβείας τὰ ἀνθρώπινα κατεχούσης, καὶ τῶν κοινῶν οἷον ὑπὸ νόσου λοιμώδους τινὸς ἄρδην διαφθαρῆναι κινδυνευόντων, καὶ θεραπείας σωτηρίου καὶ πολλῆς χρῃζόντων, τίνα τὸ θεῖον ἐπινοεῖ κουφισμόν, τίνα τῶν δεινῶν ἀπαλλαγήν; ἐκεῖνο δὲ πάντως ἐννοητέον θεῖον, ὃ μόνον καὶ ὄντως ἐστί, καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς ἔχει τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν. πάντως δὲ οὐ κόμπος ἂν εἴη, τὸ τὴν παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποιίαν ὁμολογοῦντα σεμνολογεῖσθαι. τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐπιτηδείαν ἐζήτησέ τε καὶ ἔκρινεν. ὃς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἐκείνης θαλάσσης ἀρξάμενος, καὶ τῶν μερῶν ἔνθα δύεσθαι τὸν ἥλιον ἀνάγκῃ τινὶ τέτακται, κρείττονί τινι δυνάμει ἀπωθούμενος καὶ διασκεδαννὺς τὰ κατέχοντα πάντα δεινά· ἵν᾽ ἅμα μὲν ἀνακαλοῖτο τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον νόμον θεραπείαν, τῇ παρ᾽ ἐμοῦ παιδευόμενον ὑπουργίᾳ· ἅμα δὲ ἡ μακαριστὴ πίστις αὔξοιτο ὑπὸ χειραγωγῷ τῷ κρείττονι.

Caput XXVIII.

Quòd Deus Constantinum bonorum ministrun elegit.

Porrò cùm tanta tamque gravis im pietas humanum genus occuparet, & Respublica velut lethali quadã lue gras sante, in extremum salutis discrimen es set adducta, atque idcircò magna cura tione & salutari ope indigeret; quod nam solatium, quod remedium excogi tavit tum Deus, ut his nos malis libera ret? Deum vero cùm dico, illum intel ligi oportet qui solus reverà est Deus, & C qui perpetuam omni ævo obtinet pote statem. Neque vero arrogantiæ fuerit eum qui præstita à Deo beneficia fatea tur, magnificè loqui. Reverà enim Deu ministerium meum, tanquam idoneun ad voluntatem suam implendam expe tiit, nostráque operâ uti decrevit. Qu ab Oceano illo Britannico, & ab iis re gionibus ubi Solem mergi fatalis necel sitas jubet, initio ducto; cælesti quadan virtute, cuncta quę orbem terrarum oc cupaverant mala expellens ac dissipans tum ut humanum genus ministerio no stro institutum atque informatum a sanctissimæ legis observantiam revoca D retur; tum ut beatissima fides Deo ma nu ducente incrementum acciperet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Εὐσεβεῖς εἰς Θεὸν Κωνσταντίνου φωναί, καὶ ὁμολογητῶν ἔπαινος.

Οὐδέποτε γὰρ ἂν ἀγνώμων περὶ τὴν ὀφειλομένην γενοίμην χάριν. ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τοῦτο κεχαρισμένον ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἑῴων πρόειμι χωρίων· ἃ βαρυτέραις κατεχόμενα συμφοραῖς, μείζονα καὶ τὴν παρ᾽ ἡμῶν θεραπείαν ἐπεβοᾶτο.

Caput XXIX.

Pia in Deum voces Constantini, & laus Confessorum.

Neq; enim ingratus unquam & col lati beneficii immemor fuerim cùm hoc præstantissimum ministeriun summi muneris loco mihi indultum es certo crederem, ad Orientis tander partes perveni. Quæ cùm gravioribu calamitatibus vexarentur, majus quod

à nobis remedium postulabant. Prorsus A vero animam totam, & omne quod spiro; quicquid denique in intimis mentis recessibus volvitur, id summo Deo à me deberi firmissimè credo. Equidem probè scio, eos qui spem rerum cælestium rectè ac sincerè consectati sunt, eamque in Dei domicilio firmè & peculiariter collocaverunt, hominum benevolentiâ minimè indigere: quippe qui eo majoribus potiantur honoribus, quo se longiùs à mortalitatis vitiis ac sceleribus subduxerunt. Nihilotamen minus acerbissimas necessitates ipsis ad tempus impositas, & cruciatus minimè convenientes, ab hominibus omni culpa ac reprehensione vacuis quam longissimè B depellere, nostri officii esse duco. Alioquin absurdissimum fuerit, eorum animi fortitudinem atque constantiam, dum illi quidem qui ob Dei cultum ipsos persequi in animum induxerant regnarent, spectatam & cognitam fuisse: Dei autem famulo Imperium administrante, eorundem gloriam ad illustrius ac beatius fastigium non esse provectam.

Caput XXX.

Lex solvens exsilio & curia, & bonorum proscriptione.

Omnes igitur, seu qui patriam extraneo solo commutarunt; eo C quod Dei cultum ac fidem cui se tota mente dicaverant, prodere noluissent, crudelibus judicum sententiis quocumque tempore damnati: seu qui in album Curiæ relati sunt, cùm antea non essent ex numero Curialium; nunc patriis fundis & consueto otio restituti, liberatori omnium Deo gratias referant. Quicumque item bonis spoliati sunt, & omnium facultatum multatione perculsi, miserrimam hactenus vitam egerunt: & hi quoque pristinis domiciliis ac familiis & facultatibus restituti, Dei beneficentia læti perfruantur.

Caput XXXI.

Item eos qui in insulas erant relegati.

Sed & quotquot inviti in insulis detinentur, hujus provisionis beneficio frui præcipimus: ut qui hactenus montium asperitatibus, & circumfuso mari

A πάντως δὲ καὶ ψυχὴν ὅλην, καὶ πᾶν ὃ, περ ἀναπνέω, καὶ ὅλως εἴ τι τῆς διανοίας ἐνδοτάτω στρέφεται, τοῦτο τῷ μεγίστῳ Θεῷ ὀφείλεσθαι παρ' ἡμῶν, ἀσφαλῶς πεπίστευκα. οἶδα μὲν οὖν ἀκριβῶς, ὡς οὐδὲ τῆς παρ' ἀνθρώπων εὐνοίας χρήζοιεν ἂν οἱ τὴν οὐράνιον ὀρθῶς μεταδιώξαντες ἐλπίδα, καὶ ταύτην ἐξαίρετόν τε καὶ βασιλίδα ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν θείων καθιδρυσάμενοι τόπων, τοσούτῳ τε τιμῶν ἀπολαύοντες μειζόνων, ὅσῳπερ σφᾶς αὐτοὺς τῶν γηΐνων ἐλαττωμάτων τε καὶ δεινῶν ἐχώρισαν. τὰς ἀνάγκας δὲ ὅμως τὰς πρὸς καιρὸν ἐπενεχθείσας αὐτοῖς, καὶ τὰς οὐ προσηκούσας βασάνους, ἀπὸ τῶν οὐδὲν B αἰτίων οὐδ' ὑπευθύνων, νῦν ὡς πορρωτάτω ἀνείργειν ἡμᾶς οἴομαι προσήκειν· ἢ γένοιτ' ἂν ἀτοπώτατον, ὑπὸ μὲν τοῖς διώξαι τοὺς ἄνδρας προθυμηθεῖσι τῆς περὶ τὸ θεῖον ἕνεκα θεραπείας, τὸ καρτερικὸν καὶ στερρὸν τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἱκανῶς διαγνωσθῆναι. ὑπὸ δὲ τῷ θεράποντι τοῦ Θεοῦ, μὴ οὐχ εἰς λαμπρότερόν τι καὶ μακαριστότερον τὴν δόξαν αὐτὸν ἀρθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Νόμος ἀπολύων ἐξορισμοῦ καὶ βουλῆς καὶ δημεύσεως.

Ἅπαντες τοίνυν, εἴτε τινὲς μετοικίαν ἀντὶ C τῆς ἐνεγκούσης ἠλλάξαντο. ὅτι μὴ τὴν πρὸς τὸ θεῖον παρεῖδον τιμὴν καὶ πίστιν ᾗπερ ὅλαις ψυχαῖς, σφᾶς αὐτοὺς καθιέρωσαν, γνώσεσι δικαστῶν ἀπηνέσιν ὑποβληθέντες, καθ' οὓς ἔτυχον ἕκαστοι χρόνους. εἴτε τινὲς βουλευτικοῖς συγκατηριθμήθησαν καταλόγοις, τὸν τούτων πρότερον ἀριθμὸν οὐ πληροῦντες, οὗτοι χωρίοις τοῖς πατρῴοις ἀποκαταστάντες, καὶ σχολῇ τῇ συνήθει, τῷ πάντων ἐλευθερωτῇ Θεῷ τὰ χαριστήρια φερόντων· εἴτε τινὲς τῶν ὄντων ἐστέρηνται, καὶ πάσης τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας ἀποβολῇ καταπονηθέντες, κατηφέστατον εἰς δεῦρο διῆγον D βίον· οἰκήσεσι καὶ οὗτοι ταῖς ἀρχαίαις καὶ γένεσι καὶ περιουσίαις ἀποδοθέντες, τῆς παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποιΐας χαίροντες ἀπολαύοιεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Τοὺς ἐν νήσοις ὁμοίως.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσους οὐ βουλομένους νήσοι κατέχουσι, τῆς προμηθείας ταύτης ἀπολαῦσαι προστάττομεν. ὅπως οἱ μέχρι νῦν

ὀρῶν τε δυσχωρίαις καὶ περιῤῥύτῳ περικεκλεισμένοι θαλάσσῃ, τῆς σκυθρωπῆς καὶ ἀπανθρώπου ἐρημίας ἐλευθερωθέντες, τοῖς φιλτάτοις σφᾶς αὐτοὺς ἀποδῷεν, τὸν εὐκταῖον πόθον πληρώσαντες· οἵ τε πενιχρὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον ζωὴν μετά τινος ἀποτροπαίου ῥύπου διῆγον, οἷον ἅρπασμά τι τὴν ἐπάνοδον ποιησάμενοι, καὶ τῶν φροντίδων εἰς τὸ λοιπὸν ἀπηλλαγμένοι, μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν βιῷεν. μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν βιοῦν, οἱ Θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν, καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, μήτιγε καὶ πιστεῦσαι. οἱ καὶ τὰς ἀλλοτρίας ἁμαρτίας διορθοῦν πεφύκαμεν.

A conclusi fuerunt, tristi tandem & inhu mana solitudine liberati, seipsos pro pinquis & amicis restituant, eorúmqu vota ac desideria expleant. Et qui i summa egestate ac squallore miserabi diutissimè vixerũt, reditu tanquam pra da quadam ipsis oblatâ potiti, curisqu in posterum absoluti, absque metu de gant nobiscum. Nam cum metu quem quam degere nobis regnantibus, qu famulos Dei nos esse & gloriamur 8 credimus; res est vel auditu ipso absur B dissima; nedum ut credi possit. Quipp ita comparati sumus, ut aliena delict emendemus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Τοὺς ἐν μετάλλοις καὶ δημοσίοις ἀτιμασθέντας.

Ὅσοι μὲν οὖν ἢ μοχθηραῖς μεταλλείαις ἐμπονεῖν κατεγνώσθησαν, ἢ τὰς περὶ τοῖς δημοσίοις ἔργοις ὑπηρεσίας πληροῦν. τῶν διαρκῶν μόχθων τὴν γλυκεῖαν σχολὴν ἀμειψάμενοι, κουφότερον καὶ τῶν μετ' ἐξουσίας ἤδη βιούντων βίον, τὰς ἀμέτρους τῶν πόνων ἀηδίας εἰς πρᾳείαν ἄνεσιν καταλύσαντες. εἰ δὲ καὶ τῆς κοινῆς παῤῥησίας ἀποπεσόντες ὑπάρχοιέν τινες καὶ δυστυχήσαντες ἀτιμίαν, μεθ' εὐφροσύνης τῆς προσηκούσης, οἷον ἀποδημίᾳ τινὶ χρονίῳ χωρισθεῖσαν τὴν προτέραν ἀξίαν ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐπειγέσθωσαν πατρίδας.

Caput XXXII.

Item eos qui ad metalla & ad publica opera igno miniosè damnati fuerant.

Quicumque etiam aut ad laborio sum opus metallorum, aut ad pu blicorum operum ministeria damnat sunt, hi continuis laboribus cum dulc otio commutatis, leviorem deinceps 8 ex animi sui sententia vitam agant, 8 C immoderati laboris molestias molli a placida quiete concludant. Et tamet nonnulli eorum communi libertate ex ciderint, & infamia notati sint; pristi nam dignitatem velut diuturna pere grinatione ab ipsis sequestratam, e quo decet gaudio recuperantes, in suan patriam redire festinent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Περὶ ὁμολογητῶν στρατευσαμένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξελαθεῖσι μὲν ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις ποτέ, τούτων δὲ διὰ τὴν ἀπηνῆ τε καὶ ἄδικον πρόφασιν ἐκπεσοῦσιν, ὅτι τὸ γινώσκειν τὸ κρεῖττον ὁμολογοῦντες, προὐτίμησαν ἧς εἶχον ἀξίας, αἱρετὸν ἔστω πρὸς βούλησιν, ἢ τὰ στρατιωτικὰ στέργουσιν ἐφ' οὗ πρὶν ἦσαν σχήματος μένειν, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἐλευθέραν ἄγειν σχολήν. πρέπον γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀκόλουθον, τὸν τοσαύτην μεγαλοψυχίαν καὶ καρτερίαν πρὸς τοὺς ἐπενεχθέντας κινδύνους ἐπιδειξάμενον, καὶ σχολῆς εἰ βούλοιτο καὶ τιμῆς πρὸς ἣν αἵρεσιν ἀπολαύειν.

Caput XXXIII.

De Confessoribus qui militaverant.

Illis præterea qui militari dignitat olim decorati, crudeli quodam atqu D iniquo prætextu eâ exciderunt; ide scilicet quod cultum Dei profitentes dignitati suæ anteponerent; liberum si eligere utrum malint; an militiam repe tentes in eodem in quo prius fuerar statu permanere; an cum honesta mi sione libere agere. Æquum enim & ra tioni consentaneum fuerit, ut is qui i tormentis quæ ipsi illata sunt perferen dis, tantam animi magnitudinem 8 constantiam declaravit, vel otio vel di gnitate pro arbitratu suo potiatur.

Caput XXXIV.

De iis qui ad gynacea vel in servitutem dati erant, liberandis.

Quicumq; item nobilitate sua per vim spoliati, hujuscemodi judicum sententiam exceperunt, ut in gynæcea aut linyphia contrusi, durum atque ærumnosum laborem perferrent, aut servi fisci haberentur, nihil ipsis proficiente pristino splendore natalium; hi & honorum quibus antea fruebantur, & libertatis prerogativa gaudentes, pristina dignitate recuperata, cum omni deinceps hilaritate vitam traducant. Sed & is qui libertatem servitute mutavit per injustam ac inhumanam venditoris audaciam; & qui sæpenumero insueta sibi ministeria deflevit, velut repentina mutatione servum se ex libero factum intelligens; nunc ex præcepto nostro pristinam recuperans libertatem, seipsum parentibus reddat, & labores homine libero dignos obeat: obsequiorum minimè ipsi convenientium quibus antea perfunctus est, memoriâ penitus ex animo deletâ.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ἀπολύσεις τῶν ἐν γυναικείοις, ἢ εἰς δουλείαν δοθέντων ἐλευθέρων.

Καὶ μὴν ὅσοι τῆς εὐγενείας πρὸς βίαν στερόμενοι, τοιοῦτόν τινα γνῶσιν δικαστῶν ὑπέστησαν, ὥστε καὶ ἢ γυναικείοις ἢ λινουφίοις ἐμβληθέντες, ἀπηνῆ τε καὶ ἄθλιον ὑπομένειν κόπον, ἢ οἰκέται νομίζεσθαι τοῦ ταμείου, οὐδὲν αὐτοῖς τῆς προτέρας ἐπαρκεσάσης γενέσεως. οὗτοι τιμῶν τε ὧν ἀπήλαυον πρόσθεν, καὶ τοῖς τῆς ἐλευθερίας καλοῖς ἐνευφραινόμενοι, ἀνακαλεσάμενοι τὰς συνήθεις ἀξίας, μετὰ πάσης B λοιπὸν εὐφροσύνης βιούντων. καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας ἀλλαξάμενος, ἀθεμίτῳ τινὶ καὶ ἀπανθρώπῳ δήπου ἀπονοίᾳ, πολλάκις τε τὰς ἀήθεις διακονίας ἀποδυράμενος, καὶ οἷον αἰφνίδιον οἰκέτην ἑαυτὸν ἀντ' ἐλευθέρου γνούς. ἐλευθερίας τῆς πρόσθεν καθ' ἡμέτερον λαβόμενος πρόσταγμα, ἀποδιδότω τε τοῖς γεννήτορσιν ἑαυτὸν, καὶ πόνους τοὺς ἐλευθέρῳ πρέποντας μετίτω. ἃς πρότερον ἐμόχθησεν οὐκ οἰκείας διακονίας, ἐκβαλὼν τῆς μνήμης.

Caput XXXV.

De successione bonorum Martyrum & Confessorum, & eorum qui relegati fuerant, & quorum bona in fiscum relata.

Sed nec de facultatibus, quibus singuli varias ob causas nudati sunt, silere nos convenit. Proinde si qui egregium ac divinum martyrii certamen intrepido ac fidenti animo subeuntes, bonis suis spoliati sunt; aut Confessores effecti, æternorum sibi bonorum spem compararunt: seu qui ex patria migrare compulsi eo quòd fidem suam prodendo persecutoribus cedere nollent, facultatibus ipsi quoque exuti sunt: denique si qui capitali sententia minimè damnati, bonorum tamen jacturam sustinuerunt: horum omnium hæreditatem proximis tribui jubemus. Porrò cùm leges disertè præcipiant, ut ex cognatis proximiores hæreditatem accipiant, facile est dignoscere cuinam hæreditas debeatur. Adhæc rationi consentaneum est, ut ii ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri si illi sua morte obiissent.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Περὶ κληρονομίας οὐσιῶν τῶν μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων, καὶ καὶ ταμιευθέντων.

Παραιτέον δ' οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὧν ἕκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. ἀλλ' εἴ τέ τινες τὸν ἄριστον ὑποστάντες καὶ θεῖον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου, ἀφόβῳ τε καὶ θαρσαλέᾳ τῇ γνώμῃ τῶν ὄντων ἐστερήθησαν. εἴτέ τινες ὁμολογηταὶ καταστάντες, τὴν αἰώνιον ἐλπίδα παρεσκεύασαν ἑαυτοῖς. ὅσοι τε μετοικῆσαι καταναγκασθέντες, ὅτι μὴ τοῖς διώκουσιν εἶξαν προδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστέροντο καὶ αὐτοί. D ἢ εἴ γέ τινες οὐδὲ καταγνωσθέντες θάνατον, στέρησιν ἐδυστύχησαν τῶν ὄντων. τούτων τοῖς πρὸς γένους προσνέμεσθαι τοὺς κλήρους προστάττομεν. πάντως δὲ διαγορευόντων τῶν νόμων τῶν ἀγχιστέων τοὺς ἐγγυτέρους, ῥᾴδιον διαγινώσκειν οἷς προσήκουσιν οἱ κλῆροι. καὶ ὅτι οὗτοι κατὰ λόγον ἐπὶ τὴν διαδοχὴν ἔλθοιεν ἂν, οἵπερ ἦσαν οἰκειότεροι, καὶ αὐτομάτῳ χρησαμένων ἐκείνων τῷ τέλει.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚʹ.

Τὸν μὴ ἐχόντων συγγενεῖς κληρονόμον εἶναι τὴν ἐκκλησίαν· καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν δωρηθέντα βέβαια μένειν.

Εἰ δὲ τῶν ἀρχιερέων μηδεὶς ὑπολείποιτο μηδενὸς τῶν προειρημένων κατὰ λόγον ἂν γενόμενος κληρονόμος, μήτε τῶν μαρτύρων φημί, μήτε τῶν ὁμολογησάντων, μήτε τῶν μετοίκων τῶν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μεταστάντων προφάσει, ἡ καθ' ἑκάστους ἀεὶ τόπους ἐκκλησία διαδέχεσθαι τετάχθω τὸν κλῆρον· οὐκ ἔσται δὲ τοῦτο πάντως οὐδὲ τοῖς ἀπελθοῦσι βαρὺ, εἴπερ ἧς ἕνεκα πάντας ὑπέστησαν πόνους, κληρονόμον εὐτυχοῖεν ταύτην. προσκεῖσθαι γε μὴν ἀναγκαῖον καὶ τόδε. ὡς τῶν προειρημένων εἴ τινες ἐδωρήσαντό τι τῶν ὄντων οἷς ἐβούλοντο, τούτοις τὴν δεσποτείαν εὔλογον κυρίαν μένειν.

Caput XXXVI.

Vt deficientibus cognatis Ecclesia hæreditatem capiat, atque legata firma maneant.

Quod si nullus cognatus superstit qui prout rationi consentaneum est hæreditatem capessat eorum quos suprà memoravi, Martyrum scilicet & Confessorum, aut illorum qui ob hujusmodi causam ex patria migraverunt, cujusque loci Ecclesiam hæreditatem adire decernimus. Nec defunctis utiq; molestum erit, si cujus gratiâ nullum non discrimen subierunt, eam ipsis hæredem habere contingat. Illud quoque B necessariò adjiciendum est, ut si qui ex suprà memoratis aliquid de bonis suis cuilibet donaverint, ei dominium, prout æquum est, firmum ratumq; permaneat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖʹ.

Ἀποδιδόναι τοὺς κατέχοντας τὰ τοιαῦτα χωρία, καὶ κήπους καὶ οἰκίας, χωρὶς ὧν ἐκαρπώσαντο.

Ὅπως δὲ μηδὲ πλάνη τις ἐμφαίνοιτο τῷ προστάγματι, ἀλλ' ἕτοιμον ᾖ τὸ δίκαιον πᾶσι γινώσκειν. ἰσμέτωσαν ἅπαντες, εἴ τε χωρίον. εἴτ' οἰκίαν. εἴ τε κῆπον. εἴ τε ἕτερόν τι τῶν προειρημένων κατέχοιεν, καλὸν καὶ λυσιτελὲς αὐτοῖς εἶναι καὶ ὁμολογεῖν αὐτοῖς καὶ ἀποκαθιστάναι σὺν πάσῃ τῇ ταχυτῆτι. εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖεν τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῆς οὐ δικαίας δεσποτείας πολλὰ καρπωσάμενοι, καὶ χρῆναι τούτων τὴν ἀπαίτησιν ἡμεῖς οὐ δικαίαν κρίνομεν.

Caput XXXVII.

Vt qui hujusmodi loca, ædes, hortos occupaverint, ea restituant, exceptis fructibus.

Porrò ut in præcepto nostro nulla ambages appareat, sed cuilibet in promptu sit id quod juris est pernoscere; omnes intelligant, sive fundum, sive C ædes, sive hortum, sive aliud quid ex bonis eorum quos suprà memoravi detinent, rectè atq; ordine se esse facturos, si seipsos ultro deferant, & rem absq; ulla dilatione restituant. Ac tametsi nonnulli haudquaquã ex justa possessionis causâ magnos fructus earum rerum percepisse videantur, eos tamen fructus ab illis repeti, minimè æquum arbitramur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗʹ.

Ποίῳ τρόπῳ δεῖ περὶ τούτων ἱκετηρίας ἐπιδιδόναι δεήσεις.

Ὅμως γε μὴν αὐτοὶ ὁπόσα τε καὶ ὁπόθεν συνέλεξαν ἐπιγνόντες, τῷ ἁμαρτήματι τούτῳ συγχώρησιν χρῆναι παρ' ἡμῶν δεηθήτωσαν· ὅπως ἅμα μὲν τῇ τοιαύτῃ διορθώσει ἡ φθάσασα λυθείη πλεονεξία. ἅμα δὲ ὁ μέγιστος Θεὸς, οἷον ἀντὶ μεταμελείας τινὸς τοῦτο προσιέμενος, εὐμενὴς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτηθεῖσι γίνοιτο. ἐροῦσι μὲν γὰρ ἴσως ἀντ' ἀπολογίας προϊσχόμενοι οἱ τῶν τοιούτων οὐσιῶν καταστάντες δεσπόται, εἴ γε τοῦτο καλεῖν ἄξιον ἐπ' αὐτῶν ἢ δυνατὸν τὸ πρόσρημα. ὡς οὐκ ἦν οἷόν τε ἀπέχεσθαι

Caput XXXVIII.

Quomodo super his libellos dari oporteat.

D Verùm ipsi unde & quantos fructus collegerint ingenuè profitentes, delicti sui veniam à nobis sibi concedi postulent: ut & pristina avaritia hujusmodi emendatione dissolvatur, & Deus Opt. Max. hanc velut pœnitentiæ cujusdam loco satisfactionem accipiens, erratis benignus ignoscat. Sed fortasse pro defensione sua prætendentes id dicent qui horum bonorum domini constituti sunt (si tamen hoc nomine censeri aut merentur aut possunt) fieri omninò non potuisse ut ab iis rebus tunc abstinerent, cum omnium cujusq; generis

malorum multiplex spectaculum obversaretur: cùm atrociter expellerentur homines, & absque ulla miseratione trucidarentur; cùm profligatæ & hac illac temerè dispersæ jacerent facultates: cùm crebræ innocentum proscriptiones, & insatiabilis persecutionum furor; & bonorum venditiones cernerentur. Enimvero si qui fortè hujusmodi sermonibus nituntur, & in avaritiæ suæ excusationibus perseverant, non impunè id sibi fore sentient: præsertim cùm hac potissimum ratione operam nostram ac ministerium Deo optimo maximo exhibeamus. Quæcumque igitur exitialis necessitas coëgit accipere, ea nunc retinere periculosum est. Adde quòd insatiabiles cupiditates, partim ratione, partim exemplis omnino minuendæ sunt.

Caput XXXIX.

Ut fiscus fundos, ædes & hortos restituat Ecclesiis.

NEque enim vel fisco concedetur, si quid eorum quæ suprà dixi possideat, id firmiter retinere. Verùm adversus sacrosanctas Ecclesias nihil obloqui ausus, ea quæ aliquandiu injustè detinuit, Ecclesiis tandem jure restituet. Omnia ergo quæ ad Ecclesias rectè visa fuerint pertinere: sive domus ac possessio sit, sive agri, sive horti, seu quæcumque aliæ, nullo jure quod ad dominium pertinet imminuto, sed salvis omnibus atque integris manentibus, restitui jubemus.

Caput XL.

Ut martyria & cœmeteria Ecclesiis reddantur.

SEd & loca illa quæ martyrum reliquiis honorata sunt, & quæ gloriosi illorum interitus memoriam servant, quis ambigat ad Ecclesias pertinere? Immo vero quis non id præcipiat? Quando nec munus ullum præstantius, nec labor ullus jucundior atque utilior esse potest, quàm divino Spiritu impellente, harum rerum diligentem curam gerere; ut quæ improbo quodam prætextu ab injustis ac nequissimis hominibus ablata sunt, ea justissime restituta sanctis Dei Ecclesiis denuo redhibeantur.

A τότε, ἡνίκα πολύτροπος ἁπάντων τῶν δεινῶν ἦν θέα. ὠμῶς ἀπελαυνόμενοι. ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι. ἀμελῶς ἐῤῥιμμένοι. δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχναί. διώξεις τ' ἀκόρεστοι καὶ τῶν ὄντων διαπράσεις. εἰ δὴ τοῖς τοιούτοις διισχυρίζοιντο λόγοις τινὲς, καὶ ταῖς ἀπλήστοις ἐπιμένοιεν προαιρέσεσιν, οὐκ ἀτιμώρητον αὐτοῖς τὸ τοιοῦτον αἰσθήσονται. καὶ μάλιστα ὁπότε οὕτω τὰ παρ' ἡμῶν τῷ μεγίστῳ διακονεῖται Θεῷ. ὅσα γοῦν πρότερον ἡ ὀλέθριος ἀνάγκη συνηνάγκαζε λαμβάνειν, ταῦτα νῦν κατέ-
B χειν ἐπισφαλὲς ὑπάρχει. ἄλλως τε ὅτι παντὶ τρόπῳ τὰς ἀπληστίας καὶ λογισμοῖς καὶ παραδείγμασιν ἐλαττοῦν ἀναγκαῖον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

Ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦναι τὸ ταμεῖον, χωρία καὶ κήπους καὶ οἰκίας.

ΟΥδὲ γὰρ τὸ ταμεῖον εἴ τι κατέχοι τῶν προειρημένων, βεβαίως κατέχειν συγχωρηθήσεται. ἀλλ' οἷον οὐδὲ ἀντιφθέγξασθαι
C πρὸς τὰς ἱερὰς ἐκκλησίας τολμῆσαν, ὧν ἐπὶ χρόνον οὐ δικαίως κατέσχε, τούτων ἐκστήσεται δικαίως ταῖς ἐκκλησίαις. ἅπαντα δὴ ὅσα ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν ὀρθῶς ἂν φανείη. εἴτ' οἰκίαι τὸ κτῆμα τυγχάνοιεν. εἴτ' ἀγροί τινες καὶ κῆποι. εἴθ' ὁποῖα δή ποτε ἕτερά τινα, οὐδενὸς τῶν εἰς τὴν δεσποτείαν ἐλαττουμένου δικαίου, ἀλλ' ἀκεραίων πάντων μενόντων, ἀποκατασταθῆναι προστάττομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Τὰ μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς ἐκκλησίαις ἐξιστᾶν προστάττομεν.

D ΚΑὶ μὴν καὶ τοὺς τόπους αὐτοὺς οἳ τοῖς σώμασι τῶν μαρτύρων τετίμηνται, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐνδόξου ὑπομνήματα καθεστᾶσι, τίς ἂν ἀμφιβάλοι μὴ οὐχὶ ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν, ἢ οὐχὶ καὶ προστάξειεν ἄν, ἡνίκα μήτε δῶρον ἄμεινον, μήτε κάματος χαριέστερος καὶ πλείω ἔχων ὠφέλειαν ἕτερος ἂν γένοιτο, ἢ τοῦ θείου προτρέποντος πνεύματος, τὴν περὶ τούτων ποιεῖσθαι σπουδήν. καὶ ἃ μετὰ πονηρῶν ἀφῃρέθη προφάσεων ὑπὸ τῶν ἀδίκων καὶ μοχθηροτάτων ἀνδρῶν, ἀποκατασταθέντα δικαίως, ταῖς εὐαγέσιν αὖθις ἐκκλησίαις ἀποσωθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ.

Τοὺς ἀγοράσαντας ἐκκλησιαστικά, ἢ κατὰ δωρεὰν λαβόντας ἀποδοῦναι.

Ἐπεὶ δ' ὁλοκλήρου προνοίας ἂν εἴη μηδὲ τούτους σιωπῇ παρελθεῖν, ὅσοι περὶ ὠνῆς δικαίῳ ἐπρίαντό τι παρὰ τοῦ ταμείου, ἢ κατὰ δωρεὰν κατέσχον συγχωρηθὲν μάτην καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας ἐκτείναντες γινωσκέτωσαν, ὡς τοιοῦτοι, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα οἷς ἐτόλμησαν πρίασθαι, ἀλλοτρίαν τὴν παρ' ἡμῶν εἰς αὐτοὺς ἐπειράθησαν καταστῆσαι φιλανθρωπίαν, ὅμως ταύτης εἰς τὸν δυνατὸν καὶ πρέποντα τρόπον οὐκ ἀτυχήσουσι, ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοσοῦτον ἀνήχθω.

Caput XLI.

Vt qui res Ecclesiæ emerunt, aut dono acceperunt, eas restituant.

A Quoniam verò perfectæ & absolutæ providentiæ est, ne illos quidem silentio præterire qui emptionis jure aliquid à fisco comparaverint, aut donationis titulo sibi concessum possederint, frustra ad hujusmodi bona inexplebilem cupiditatem extendentes: sciant omnes hujusmodi, etiamsi ob ea quæ emere sunt ausi, nostram à se clemen- B tiam alienare magnopere studuerunt, nostram tamen benignitatem quoad ejus fieri poterit ac decebit, sibi non defuturam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Σέβειν τὸν Θεὸν σπουδαία παραίνεσις.

Ἐπειδὴ δὲ ἀποδείξεσιν ἐναργεστάταις καὶ σαφεστάταις ἐξεφάνη, ἀρετῇ τῇ τοῦ πάντα δυνατοῦ Θεοῦ, καὶ παραινέσεσιν ἅμα καὶ βοηθείαις ἃς ὑπὲρ ἐμοῦ συχνὰς ἀξιοῖ ποιεῖσθαι, τὴν πρότερον κατέχουσαν πάντα τὰ ἀνθρώπινα δυσχέρειαν ἐκ πάσης ἤδη ἐληλάσθαι τῆς ὑφ' ἡλίῳ. οἱ καθένα τε καὶ οἱ σύμπαντες ὁμοῦ ἐσπουδασμέναις καθορᾶται φροντίσι, τίς ἐκείνη καθέστηκεν ἡ ἐξουσία, τίς χάρις. ἣ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηροτάτων τὸ ὡς εἰπεῖν σπέρμα, ἠφάνισέ τε καὶ διέφθειρε. τῶν δ' ἀγαθῶν τὴν εὐφροσύνην ἀνακληθεῖσαν, ἐπὶ πάσας ἐκτείνει τὰς χώρας ἀφθόνως. καὶ αὖθις αὐτόν τε τὸν θεῖον νόμον τὰ εἰκότα μετὰ παντὸς σεβάσματος θεραπεύεσθαι, τούς τε τούτῳ σφᾶς αὐτοὺς καθιερώσαντας τὰ προσήκοντα σέβειν, ἐξουσίαν δίδωσιν ἅπασαν. οἳ καθάπερ ἔκ τινος σκότους βαθέος ἀνακύψαντες, καὶ λαμπρὰν τῶν πραγμάτων λαβόντες γνῶσιν, τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν θεραπείαν τε καὶ τιμὴν εὐσεβῆ καὶ σύμφωνον ἐπιδείξονται. προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν.

Caput XLII.

Sedula exhortatio ad colendum Deum.

Sed de his hactenus dixisse sufficiat. Porro cùm evidentissimis ac certissimis argumentis declaratum sit; partim omnipotentis Dei vi ac virtute, partim adhortationibus atque adjumentis quæ à me frequenter præstari desiderat, tristitiam & acerbitatem quæ res humanas C anteà occupabat, nunc ex universo terrarum orbe depulsam esse: cuncti simul & singuli diligenti meditatione perspicitis, quæ & quanta sit potestas & gratia illa, quæ improbissimorum quidem hominum stirpem penitus delevit ac sustulit; bonorum verò hilaritatem ac lætitiam restituens, per omnes regiones longè latéque diffundit; & quæ liberam omnibus facultatem permittit, tum ut divinam legem cum debito cultu iterum venerentur, tum ut eos qui se hujus legis ministerio consecraverunt, con- D gruo honore prosequantur. Qui quidem tanquam ex profunda quadam caligine emergentes, & illustrem rerum notitiam haurientes, debitam deinceps huic legi observantiam, & piam ac consentientem reverentiam exhibebunt. Proponatur in Orientalibus partibus nostris.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

Ὅπως τὰ νομοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου, δι' ἔργων ἐτελειοῦτο.

Τὸ μὲν δὴ πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθὲν βασιλέως γράμμα, ταῦτα διετάττετο· αὐτίκα δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ πρὸς τοῦ νόμου

Caput XLIII.

Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanxerat, factis ipsis confirmavit.

Et hæc quidem, prima Imperatoris epistola ad nos missa constituit. Cæterùm ea quæ lege sancita fuerant, con-

tinuò exsecutioni mandata sunt: & cuncta iis quę crudelitas tyrannica præsumpserat, contraria gerebantur. Fruebantur Imperatoris beneficentia, hi quibus id lege concessum erat.

A διηγορευμένα. καὶ πάντ᾽ ἐπράττετο τἀναντία τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος τετολμημένοις. ἀπήλαυόν τε βασιλικῶν δωρεῶν, οἷς ταῦτα νενομοθέτητο.

Caput XLIV.

Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, & paganos sacrificare prohibuerit.

Posthæc Imperator seriò manum operi admovit. Ac primùm quidem in singulas provincias eos Præsides ut plurimùm misit, qui salutari fidei dicati essent. Quòd si qui eorum Græcæ superstitioni dediti esse viderentur, iis vetitum erat sacrificare. Eadem lex illis etiam imposita est qui dignitate Præsides anteibant, iisque adeò qui summum honorum fastigium & Præfecturę Prætorianæ potestatem obtinebant. Aut enim siquidem Christiani essent, iis concedebat ut nominis sui appellationi convenientia gererent. Aut si aliter affecti essent, ne simulacris sacrificarent, præcipiebat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Ὅτι τοὺς ἄρχοντας χριστιανοὺς προῆγεν, εἰ δὲ καὶ ἕλληνες ἦσαν, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπηγόρευσε.

Μεταβὰς δ᾽ ἐκ τούτων βασιλεὺς, πραγμάτων ἐνεργῶν ἥπτετο. καὶ πρῶτα μὲν τοῖς κατ᾽ ἐπαρχίας διῃρημένοις ἔθνεσιν, ἡγεμόνας κατέπεμπε, τῇ σωτηρίῳ πίστει καθωσιωμένους τοὺς πλείους· B ὅσοι δ᾽ ἑλληνίζειν ἐδόκουν, τούτοις θύειν ἀπείρητο. ὁ δ᾽ αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωμάτων, ἐπὶ τε τῶν ἀνωτάτω καὶ τὴν ἔπαρχον διειληφότων ἐξουσίαν. ἢ γὰρ χριστιανοῖς οὖσιν, ἐμπρέπειν ἐδίδου τῇ προσηγορίᾳ. ἢ διακειμένοις ἑτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν παρήγγελλεν.

Caput XLV.

De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur, Ecclesiæ verò construi jubebantur.

Exinde duæ leges uno eodemque tempore sunt emissæ. Altera quæ detestanda idolorum cultus sacrificia, per urbes olim & per agros passim fieri solita, prohibebat: ita ut nullus deinceps nec statuas Deorum erigere, nec divinationes & hujusmodi vanas artes attentare, nec victimas cædere auderet. Altera lex quæ oratoriorum fabricam in sublime erigi, & ecclesias Dei tam latitudine quàm longitudine ampliores effici præcipiebat; perinde ac si universi ut ita dixerim homines insanâ multorum Deorum observantiâ è medio sublatâ, in posterum accessuri essent ad Deum. Hæc Imperatorem sentire; hęc ad cujusque Provinciæ Præsides scribere, religiosa divini Numinis observantia impellebat. Illud præterea lex continebat, ne pecuniis largiendis parcerent; sed ut ex Imperialibus thesauris sumptus ad ędium sacrarum exstructionem depromerentur. Quinetiam ad cujusque loci Ecclesiarum Antistites istiusmodi literæ scribebantur: cujusmodi etiam ad me scribere dignatus est. Easque primas ad me nominatim literas dedit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Περὶ νόμων κωλυόντων μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλησίας προσταττόντων.

C Εἶθ᾽ ἑξῆς δύο κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπέμποντο νόμοι. ὁ μὲν εἴργων τὰ μυσαρὰ τῆς κατὰ πόλεις καὶ χώρας τὸ παλαιὸν συντελουμένης εἰδωλολατρείας. ὡς μήτε ἐγέρσεις ξοάνων ποιεῖσθαι τολμᾶν, μήτε μαντείαις καὶ ταῖς ἄλλαις περιεργίαις ἐπιχειρεῖν, μήτε μὴν θύειν καθόλου μηδένα· ὁ δὲ τῶν εὐκτηρίων οἴκων τὰς οἰκοδομὰς ὑψοῦν. αὔξειν τε καὶ εἰς πλάτος καὶ μῆκος τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ διαγορεύων. ὡσανεὶ μελλόντων τῷ Θεῷ σχεδὸν εἰπεῖν ἁπάντων ἀνθρώπων τοῦ λοιποῦ προσοικειοῦσθαι, τῆς πολυθέου μα- D νίας ἐκποδὼν ἠρμένης. τοιαῦτα γὰρ φρονεῖν τε καὶ γράφειν τοῖς κατὰ τόπον ἄρχουσι, βασιλέα ἡ αὐτοῦ περὶ τὸν Θεὸν ἐνῆγεν ὁσία· χρημάτων δὲ μὴ φείδεσθαι δόσεως, ἀλλ᾽ ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, τὰς ἐπισκευὰς ποιεῖσθαι προεῖχεν ὁ νόμος. ἐγράφετο δὲ καὶ τοῖς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις τοιαῦτα. ὁποῖα καὶ ἡμῖν ἐπιστέλλειν ἠξίου, πρώτην ταύτην εἰς ἡμέτερον πρόσωπον γραφὴν διαπεμψάμενος·

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μϛʹ.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον καὶ λοιποὺς Ἐπισκόπους, περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς· καὶ ὥστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευάζειν, καὶ μείζονας οἰκοδομεῖν διὰ τῶν ἀρχόντων.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς Εὐσεβίῳ.

ΕΩς τοῦ παρόντος χρόνου τῆς ἀνοσίου βουλήσεως καὶ τυραννίδος τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Σωτῆρος διωκούσης, πεπίστευκα καὶ ἀκριβῶς ἐμαυτὸν πέπεικα, πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τὰ ἔργα ἢ ὑπὸ ἀμελείας διεφθάρθαι, ἢ φόβῳ τῆς ἐπικειμένης ἀδικίας μὴ ἀξίως γεγονέναι ἀδελφὲ προσφιλέστατε. νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, τοῦ Θεοῦ τοῦ μεγίστου προνοίᾳ, ἡμετέρᾳ δ' ὑπηρεσίᾳ ἐκ διωχθέντος, ἡγοῦμαι καὶ πᾶσι φανερὰν γεγονέναι τὴν θείαν δύναμιν. καὶ τοὺς ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ ἁμαρτήμασί τισι περιπεσόντας, ἐπιγνόντας τὸ ὄντως ὄν, ἥξειν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὀρθὴν τοῦ βίου κατάστασιν. ὅσων τοίνυν ἢ αὐτὸς προΐστασαι ἐκκλησιῶν, ἢ ἄλλους τοὺς κατὰ τόπον προϊσταμένους Ἐπισκόπους, Πρεσβυτέρους τε ἢ Διακόνους οἶσθα, ὑπόμνησον σπουδάζειν περὶ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιῶν. καὶ ἢ ἐπανορθοῦσθαι τὰ ὄντα, ἢ εἰς μείζονα αὔξειν, ἢ ἔνθα ἂν χρεία ἀπαιτῇ, καινὰ ποιεῖν. αἰτήσεις δὲ καὶ αὐτός, καὶ διὰ σοῦ οἱ λοιποὶ τὰ ἀναγκαῖα παρά τε τῶν ἡγεμόνων, καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. τούτοις γὰρ ἐπεστάλη, πάσῃ προθυμίᾳ ἐξυπηρετήσασθαι τοῖς ὑπὸ τῆς σῆς ὁσιότητος λεγομένοις. ὁ Θεός σε διαφυλάξοι ἀδελφὲ ἀγαπητέ. Ταῦτα μὲν οὖν καθ' ἕκαστον ἔθνος ἐγράφετο τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσι. τὰ ἀκόλουθά τε τούτοις πράττειν οἱ τῶν ἐθνῶν ἡγεμόνες ἐκελεύοντο. σὺν πολλῷ τε τάχει, δι' ἔργων ἐχώρει τὰ νενομοθετημένα.

CAPUT XLVI.

Epistola Constantini ad Eusebium & reliquos Episcopos de Ecclesiis Præsidum operâ ædificandis: utque vetusta reficiantur, & ampliores exstruantur.

Victor Constantinus Maximus Augustus Eusebio.

CUm usque ad hanc diem impia præsumptio & tyrannica violentia ministros Servatoris nostri sit persecuta, pro certo habeo planeq; mihi ipse per- B suadeo, omnium Ecclesiarum ædificia, aut per incuriam corrupta, aut prę metu ingruentis temporum iniquitatis minùs honorificè exculta esse, Eusebi frater carissime. Nunc verò cùm libertas restituta sit, & draco ille providentiâ quidem Dei optimi maximi, ministerio autem nostro â Reipublicæ administratione submotus; equidem existimo divinam potentiam omnibus clarissimè innotuisse; & eos qui seu metu seu incredulitate aliquid peccaverunt, agnito illo qui verè est, ad rectam ac veram vivendi rationem esse redituros. Quotquot igitur Ecclesiis aut ipse præes, aut C alios in singulis locis præsidentes Episcopos & presbyteros ac diaconos nosti; cunctos admone, ut in opera Ecclesiarum omni studio ac diligentia incumbant: quò aut reparentur quæ adhuc manent, aut augeantur in majus; aut sicubi usus postulaverit, nova ædificentur. Quæcumque autem necessaria fuerint, & ipse, & reliqui alii tuo interventu, tum à Præsidibus provinciarum petent, tum ab officio Præfecturæ Prætorianæ. His enim per literas præceptum est, ut omni diligentia iis quæ tua sanctitas dixerit obsequantur. Divinitas te servet frater carissime. Et D hujusmodi quidem epistolæ per singulas provincias ad Ecclesiarum Antistites sunt missæ. Rectoribus quoque provinciarum mandatum est, ut his convenientia exsequerentur. Adeoque cum summa celeritate, legis præcepta opere ipso adimplebantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖʹ.

Ὅτι κατὰ εἰδωλολατρείας ἔγραψεν.

ΕΠιτείνας δ' ἔτι μᾶλλον ὁ βασιλεὺς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίαν, διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας πλάνης τῶν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων τοῖς κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπαρχιώταις κατέπεμπε. λογιώτερον τοὺς ἀρχομένους προ-

CAPUT XLVII.

Quòd contra idolorum cultum scripserit.

IMperator verò suam erga Deum pietatem atque observantiam quotidiè adaugens, ad universos Provinciales orationem misit de errore cultus simulacrorum, quo Imperatores Romani ante ipsius ętatem involuti fuissent. Et subdi-

tos suos cum admirabili facundia exhortatus est, ut summum omnium Deum agnoscerent, ejusque Filium Christum sibi Servatorem adsciscerent. Porrò has etiam literas manu ipsius scriptas, ex Latino sermone in Græcum transferre, & præsenti operi intexere necessarium duxi: ut ipsum quodammodo Imperatorem nobis audire videamur, cunctorum mortalium auribus in hæc verba inclamantem.

A τρόπων, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν γνωρίζειν· αὐτόν τε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ διαῤῥήδην ἐπιγράφεσθαι σωτῆρα. καὶ ταύτην δὲ τὴν γραφὴν αὐτόγραφον οὖσαν αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς ἀπολαβεῖν ἀναγκαῖον τῷ παρόντι λόγῳ. ὡς ἂν δοκοῖμεν αὐτοῦ βασιλέως ἐπακούειν, ταῖς πάντων ἀνθρώπων ἀκοαῖς τοῦτον ἐκβοῶντος τὸν τρόπον.

Caput XLVIII.

Constantini edictum ad Provinciales de falso cultu multorum Deorum. Exordium de virtute & vitio.

B

Victor Constantinus Maximus Augustus Provincialibus Orientis.

Quæcumq; firmissimis naturæ legibus continentur, divinæ providentiæ atque intelligentiæ in cunctis rebus ordinandis sufficientem notitiam omnibus præbent. Nec ulla existit dubitatio iis quorum mentes recto scientiæ itinere ad eum scopum feruntur, quin sanæ mentis, ipsiusque oculorum visus accurata comprehensio, veræ virtutis eodem vergente atque inclinante natura, ad notitiam Dei perducat. Quocirca nemo unquam vir prudens animo conturbabitur, cùm plerosque homines contraria inter se vitæ instituta sectari animadvertit. Nam virtutis gratia prorsus inutilis lateret, nisi improbitas perversam ac desperatam vivendi rationem ex adverso opponeret. Idcircò virtuti quidem corona proposita est: improbitati autem dijudicandæ ac puniendæ præest Deus altissimus. Ego verò de ea spe atque exspectatione quam gero rerum futurarum, quoad potero apertissimè vobis disserere conabor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ

Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθέου πλάνης διάταγμα καὶ προοίμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς ἐπαρχεώταις ἀνατολικοῖς.

Πάντα μὲν ὅσα τοῖς κυριωτάτοις τῆς φύσεως περιέχεται νόμοις, τῆς κατὰ τὴν θείαν διάταξιν προνοίας τε καὶ θεωρίας ἱκανὴν αἴσθησιν τοῖς πᾶσι παρέχει. οὐδὲ ἔστι τις ἀμφιβολία οἷς κατ' εὐθεῖαν γνώσεως ὁδὸν ἡ διάνοια ἐπ' ἐκεῖνον ἄγεται τὸν σκοπόν, ὡς ἡ τοῦ ὑγιοῦς λογισμοῦ καὶ τῆς ὄψεως αὐτῆς ἡ ἀκριβὴς κατάληψις, μιᾷ ῥοπῇ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς ἐπὶ τὴν C γνῶσιν ἀναφέρει τοῦ Θεοῦ. διόπερ πᾶς συνετὸς ἀνὴρ οὐκ ἄν ποτε ταχθείη, τοὺς πολλοὺς ὁρῶν ἐναντίαις προαιρέσεσι φερομένους. ἀνόνητος γὰρ ἂν ἡ τῆς ἀρετῆς ἐλάνθανε χάρις, εἰ μὴ κατάντικρυ τὸν τῆς διεστραμμένης ἀπονοίας βίον ἡ κακία προὐβέβλητο. διὸ τῆς μὲν ἀρετῆς ὁ στέφανος πρόκειται. τῆς δὲ κρίσεως αὐθέντης ὁ ὕψιστος Θεός. ἐγὼ δ' ὡς ἔνι μάλιστα φανερῶς, περὶ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἐλπίδων πᾶσιν ὑμῖν ὁμολογῆσαι πειράσομαι.

Caput XLIX.

De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, & de Diocletiano & Maximiano persecutoribus.

D

Ac superiores quidem Imperatores ob feritatem atque immanitatem morum, alienos semper atq; extraneos habui. Solus pater meus lenitati ac mansuetudini studuit, cum admiranda religione Deum Patrem in omnibus suis actibus invocans. Reliqui verò haud quaquam sana mente præditi, immanitatem potius consectati sunt quàm clementiam: eamque mirum in modum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ.

Περὶ τοῦ φιλοθέου πατρὸς Κωνσταντίνου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν διωκτῶν.

Ἔσχον ἔγωγε τοὺς πρὸ τούτου γενομένους αὐτοκράτορας, διὰ τὸ τῶν τρόπων ἄγριον ἀποκλήρους· μόνος δ' ὁ πατὴρ ὁ ἐμός, ἡμερότητος ἔργα μετεχειρίζετο· μετὰ θαυμαστῆς εὐλαβείας ἐν πάσαις ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι τὸν πατέρα Θεὸν ἐπικαλούμενος. ὅσοι δὲ λοιποὶ οὐχ ὑγιαίνοντες τὰς φρένας, ἀγριότητος μᾶλλον ἢ πρᾳότητος ἐπεμελοῦντο. καὶ ταύτην ἔτρεφον ἀφθόνως

ἐπὶ τῶν ἰδίων καιρῶν τὸν ἀληθῆ λόγον διαςρέψαντες. τῆς δὲ πονηρίας αὐτοῖς ἡ δεινότης εἰς τοσοῦτον ἐξήπτετο, ὡς πάντων ὁμοῦ τῶν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰρηνευομένων, ἐμφυλίους ὑπ' ἐκείνων πολέμους ἀναρριπίζεσθαι.

A aluerunt, toto Imperii ſui tempore veram doctrinam ſubvertentes. Porro improbitatis ipſorum tantopere furor exarſit, ut cunctis tam divinis quàm humanis rebus in ſumma pace conſtitutis, ipſi bella civilia excitarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν΄.

Ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μαντείαν, ὡς μὴ δυναμένου μαντεύεσθαι διὰ τοὺς δικαίους, ὁ διωγμὸς ἀνεκινήθη.

Τὸν Ἀπόλλω τότε ἔφασαν ἐξ ἄντρου τινὸς καὶ σκοτίου μυχοῦ, οὐχὶ δ' ἐξ ἀνθρώπου χρῆσαι, ὡς ἄρα οἱ ἐπὶ τῆς γῆς δίκαιοι ἐμπόδιον εἶεν τοῦ ἀληθεύειν αὐτόν. καὶ διὰ τοῦτο, ψευδεῖς τῶν τριπόδων τὰς μαντείας ποιεῖσθαι. τοῦτο αὐτοῦ κατηφεὶς τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποίηκε. τῆς μαντείας τ' ἐλαττουμένης, τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπωδύρετο. ἀλλ' ἴδωμεν ταῦτα εἰς ὁποῖον τέλος ἐξώκειλε.

Caput L.

Quòd ex Apollinis Oraculo qui ob juſtos homines reſponſa amplius edere non poterat, mota ſit perſecutio.

Quippe Apollinem tunc temporis ex antro & tenebroſo quodam
B ſpecu, non ex hominis ore oraculum edidiſſe ferebatur; quo juſtos viros in terris degentes obſtare ſibi ajebat quo minus vera prædiceret; atque idcirco falſa ex tripode oracula reddi. Hanc ob cauſam ille comam incultam demiſit: & expulſa divinandi arte, tantum inter homines malum lamentabatur. Sed videamus quem iſta exitum habuerint.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ.

Ὅτι νέος ὢν ἔτι Κωνσταντῖνος τοὺς δικαίους εἶναι χριστιανοὺς ἤκουσεν, ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γράψαντος.

Σὲ νῦν τὸν ὕψιστον Θεὸν καλῶ, ἠκροώμην τότε κομιδῇ παῖς ὑπάρχων, πῶς ὁ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίων αὐτοκράτορσιν ἔχων τὰ πρωτεῖα, δείλαιος ἀληθῶς δείλαιος, πλάνῃ τὴν ψυχὴν ἠπατημένος, παρὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν, τίνες ἂν εἶεν οἱ πρὸς τῇ γῇ δίκαιοι πολυπραγμονῶν ἐπυνθάνετο· καί τις τῶν περὶ αὐτὸν θυηπόλων ἀποκριθεὶς, χριστιανοὶ δήπουθεν ἔφη. ὁ δὲ τὴν ἀπόκρισιν ὥσπερ τι βροχθίσας μέλι, τὰ κατὰ τῶν ἀδικημάτων εὑρεθέντα ξίφη, κατὰ τῆς ἀνεπιλήπτου ὁσιότητος ἐξέτεινεν. αὐτίκα δὴ οὖν διατάγματα λύθρων μιαιφόνοις ὡς εἰπεῖν ἀκωκαῖς συνέταττε. τοῖς τε δικασταῖς τὴν κατὰ φύσιν ἀγχίνοιαν εἰς εὕρεσιν κολαστηρίων δεινοτέρων ἐκτείνειν παρεκελεύετο.

Caput LI.

Quomodo Conſtantinus adhuc adoleſcens juſtos eſſe Chriſtianos audivit.

C Te nunc teſtem appello Deus altiſſime. Scis qualiter ego tunc temporis admodum adoleſcens, illum qui inter Imperatores Romanos potiorem locum tunc obtinebat, miſerum profecto miſerum, falſo mentis errore deceptum; ex Protectoribus ſuis curioſè ſciſcitantem audierim, quinam illi eſſent juſti in terris degentes: & quendam ex ſacrificulis qui circa illum erant, reſpondiſſe; eos eſſe Chriſtianos. Ille reſponſo hominis quaſi melle quodam avidè abſorpto, gladios ad punienda crimina paratos, adverſus ſanctitatem omni re-
D prehenſione vacuam diſtrinxit. Statim igitur ſanguinolenta edicta cruentis ut ita dixerim mucronibus ſcripſit: & judicibus præcepit, ut ingenii ſolertiam ſibi à natura inſitam, ad acerbiora ſupplicia excogitanda intenderent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ΄.

Ὅσα εἴδη βασάνων καὶ τιμωριῶν κατὰ χριστιανῶν ἐτολμήθη.

Ἦν τότε ἦν ἰδεῖν μεθ' ὅσης ἐξουσίας ἡ σεμνότης ἐκείνη τῆς θεοσεβείας, τῇ τῆς ὠμότητος συνεχείᾳ, οὐ τὰς τυχούσας ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας ὕβρεις ὑφίστατο. σωφροσύνη δ' ἣν τῶν

Caput LII.

Quot tormentorum & ſuppliciorum genera adverſus Chriſtianos excogitata ſint.

Licuit tunc, licuit, inquam, videre, quanta cum libertate venerabiles Dei cultores ob continuam crudelitatem graviſſimas quotidie contumelias tolerarent. Quippe modeſtiam, quam

nec hostes ipsi ulla unquam affecerunt injuriâ, efferati cives probris omnibus incessere pro nihilo duxerunt. Quodnam incendium, quod cruciatuum & tormentorum genus cuivis corpori & ætati absque ullo discrimine admotum non fuit? Ea tempestate tellus quidem ipsa procul dubio lacrymas edidit: cælum vero quod universa suo ambitu complectitur, cruore inquinatum ingemuit. Ipsa quoq; diei lux, præ luctu atq; horrore tanti prodigii obscurata est.

A πολεμίων οὐδεὶς ἠδίκησε πώποτε, ὀργίλως πολιτῶν πάρεργον ἐγίνετο. ποῖον πῦρ. ποῖαι βάσανοι. ποῖον στρεβλωτηρίων εἶδος, οὐχὶ παντὶ σώματι καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ ἀδιακρίτως προσήγετο; τὸ τηνικαῦτα ἐδάκρυε μὲν ἀναμφιβόλως ἡ γῆ. ὁ δὲ τὰ σύμπαντα περιέχων κόσμος, τῷ λύθρῳ χραινόμενος ἀπεκλαίετο· ἥ γε μὴν ἡμέρα αὐτή, τῷ πένθει τοῦ θαύματος ἐνεκαλύπτετο.

B

Caput LIII.

Quomodo Barbari Christianos exceperunt.

SEd quid ista commemoro? Gloriantur ob hæc nunc Barbari, qui homines ex nostris regionibus profugos tunc temporis exceperunt, & captivos humaniter habuerunt: Quippe cùm illis non modo salutem, verumetiam religionis suæ cultum integrum apud se retinere permiserint. Itaque perpetuam hanc infamiæ notam Romani nunc gestant, quam Christiani ex orbe Romano per id tempus fugati, & ad Barbaros confugientes, ipsis inusserunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓʹ.

Ὅτι Βάρβαροι χριστιανοὺς ὑπεδέξαντο.

Ἀλλὰ τί ταῦτα. αὐχοῦσι νῦν ἐπ' ἐκείνοις οἱ Βάρβαροι, οἱ τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐξ ἡμῶν φεύγοντας ὑποδεδεγμένοι, καὶ φιλανθρωποτάτῃ τηρήσαντες αἰχμαλωσίᾳ. ὅτι οὐ μόνον τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς σεμνότητος αὐτοῖς κατέστησαν ἐν ἀσφαλείᾳ ἔχειν. καὶ νῦν τὸ Ῥωμαίων γένος, κηλῖδα ταύτην διηνεκῆ φέρει, ἣν οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλαυνόμενοι χριστιανοί, καὶ Βαρ-
C βάροις προσφεύγοντες, προσετρίψαντο.

Caput LIV.

Quomodo divina ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem commoverant.

SEd quid opus est lamenta illa & communem totius orbis luctum pluribus verbis commemorare? Illi tanti sceleris auctores, posthæc turpi exitu periere, in Acherontis barathrum ad perpetuos cruciatus detrusi. Nam civilibus inter se collisi bellis, nec nominis, nec generis sui memoriam reliquerunt. Quod profecto nunquam ipsis contigisset, nisi impia illa Apollinis Pythii vaticinatio, falsam quandam & adulterinam vim haberet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔʹ.

Ποία μετῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν μαντείαν διώκτας.

Ἀλλὰ τί τῶν θρήνων ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθους, ἐπὶ πλέον μεμνῆσθαί με δεῖ; οἴχονται λοιπὸν καὶ ἐκεῖνοι οἱ τοῦ μύσους αὐθένται, πρὸς διηνεκῆ κόλασιν τοῖς Ἀχέροντος βαράθροις ἐκδοθέντες, σὺν αἰσχρῷ τέλει. πολέμοις γὰρ ἐμφυλίοις καταμιγέντες, οὔτ' ὄνομα, οὔτε γένος αὐτῶν καταλελοίπασιν.
D ὃ δὴ οὐκ ἂν αὐτοῖς συμβεβήκει, εἰ μὴ ἡ ἀσεβὴς ἐκείνη τῶν τοῦ Πυθίου χρηστηρίων μαντεία, κίβδηλον δύναμιν ἐσχήκει.

Caput LV.

Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis confitetur, & precatur pro Ecclesiis.

NUnc te Deus Opt. Max. oro atq; obsecro, sis clemens ac propitius erga tuos Orientales: sis erga cunctos Provinciales diuturnis calamitatibus attritos: iisque per me famulum tuum salutem conferre velis. Atque hæc non sine causa abs te postulo, omnium Do-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕʹ.

Δοξολογία Κωνσταντίνου εἰς Θεόν, καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.

Σὲ νῦν τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, εἴης πρᾷός τε καὶ εὐμενὴς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς. εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεώταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι. διὰ ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴασιν. καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὦ δέσποτα τῶν ὅλων ἅγιε Θεέ· ταῖς σαῖς

γὰρ ὑφηγήσεσιν ἐνεστησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσα. τὴν σὴν σφραγῖδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ· κἂν πού τις τῶν δημοσίων καλῇ χρεία, τοῖς αὐτοῖς τῆς σῆς ἀρετῆς ἑπόμενος συνθήμασιν, ἐπὶ τοὺς πολεμίους πρόειμι. διὰ ταῦτά τοι ἀνέθηκά σοι τὴν ἐμαυτοῦ ψυχήν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσαν. τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησίως ἀγαπῶ. τὴν δὲ δύναμιν εὐλαβοῦμαι, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξας, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιοτέραν εἰργάσω. ἐπείγομαι γοῦν καὶ τοὺς ὤμους αὐτὸς ὑποσχὼν τοὺς ἐμούς, τὸν ἁγιώτατόν σοι οἶκον ἀνανεώσασθαι. ὃν οἱ μυσαροὶ ἐκεῖνοι καὶ ἀσεβέστατοι, τῷ ἀτοπήματι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναντο..

A mine & sancte Deus. Tuo enim ductu atque auspicio res salutares suscepi atq; perfeci. Tuum signum ubique præferens, victorem exercitum duxi. Et quotiescumque publica exigit necessitas; tuæ virtutis insignia sequens, adversus hostes progredior. Has ob causas tibi animum meum dicavi, amore simul ac timore probè temperatum. Nam nomen quidem tuum sincerè diligo: potentiam autem quam multis documentis declarasti, & quâ fidem meam confirmasti, religiosè formido. Festino itaque meos ipse humeros operi supponens, B ut sanctissimam domum tuam, quam nefarii illi atque impii scelerata eversione vastarunt, denuo instaurem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Νϛʹ.

Ὅτι προσεύχεται μὲν χριστιανοὺς εἶναι πάντας, οὐκ ἀναγκάζει δέ.

Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω. ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω. τοὺς δ' εὖ φρονοῦντας πεπεῖσθαι χρή, ὡς οὗτοι μόνοι ἁγίως καὶ καθαρῶς βιώσονται, οὓς αὐτὸς καλεῖς ἐπαναπαύεσθαι τοῖς σοῖς ἁγίοις νόμοις. οἱ δ' ἑαυτοὺς ἀφέλκοντες, ἐχόντων βουλόμενοι τὰ τῆς ψευδολογίας τεμένη· ἡμεῖς ἔχομεν τὸν φαιδρότατον τῆς σῆς ἀληθείας οἶκον, ὅνπερ κατὰ φύσιν δέδωκας. τοῦτο κἀκείνοις εὐχόμεθα, ἵνα δηλαδὴ διὰ τῆς κοινῆς ὁμονοίας καὶ αὐτοὶ τὴν θυμηδίαν ἀναφέρωνται.

CAPUT LVI.

Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit, neminem autem coëgit.

EQuidem populum tuum pacatè ac sine ulla seditione degere, pro communi totius orbis & cunctorum mortalium utilitate desidero. Qui autem gen- C tilitatis errore implicati sunt, ipsi quoq; eandem cum fidelibus pacis & quietis oblectationem læti percipiant. Hæc enim communionis ac societatis mutuæ reparatio, ad homines in rectam viam reducendos plurimùm valet. Nemo alteri molestiam facessat. Quod cuique libitum fuerit, id agat. Illud tamen apud eos qui rectè sentiunt fixum ratúmque esse oportet, solos illos sanctè castéque esse victuros, quos tu ipse ad hoc vocavisti, ut sacrosanctis tuis legibus acquiescant. Qui verò seipsos subtrahunt, habeant sibi mendaciorum delubra, quando ita volunt. Nos splendidissi- D mam domum veritatis tuæ quam nascentibus nobis donasti, retinemus. Id ipsum illis quoque optamus; ut scilicet ex communi omnium consensu atque concordia maximam capiant voluptatem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖʹ.

Δοξολογία εἰς θεὸν δι' υἱοῦ φωτίσαντος τοὺς πλανωμένους.

ΟΥ δὲ γάρ ἐστι καινὸν οὐδέ γε νεώτερον τὸ καθ' ἡμᾶς. ἀλλ' ἐξ οὗπερ τὴν τῶν ὅλων διακόσμησιν παγίως γεγενῆσθαι πεπιστεύκαμεν, μετὰ τοῦ πρέποντός σου σεβάσματος τοῦτο παρεκελεύσω. ἐσφάλη δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, πλάναις

CAPUT LVII.

Gloriam tribuit Deo qui per Filium suum errantes illuminavit.

NEque enim nova ac recens est nostra religio: sed ex quo hujus mundi fabricam aptè dispositam stetisse credimus, tu hanc religionem cum debita tui Numinis observantia instituisti. Porro humanum genus variis seductum er-

roribus impegit. Sed tu ne hoc malum amplius ingravesceret, per filium tuum splendidissimam attollens facem, cunctos de Numinis tui cultu admonuisti.

A παντοίαις παρησμένον· ἀλλὰ σύ γε διὰ τοῦ σοῦ υἱοῦ, ἵνα μὴ τὸ κακὸν ἐπὶ πλέον ἐπιβρίσῃ, καθαρὸν φῶς ἀνασχὼν, ὑπέμνησας περὶ σεαυτοῦ τοὺς πάντας.

Caput LVIII.

Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi.

Hujus rei fidem faciunt opera tua. Tua nos potestas innocentes efficit ac fideles. Sol & Luna ratis ac definitis cursibus feruntur; nec sine ordine circa mundi totius axem sidera volvuntur. Certa lege recurrunt temporum vices. Tuo verbo stat terræ firma soliditas, & venti præstituto tempore moventur, & aquarum impetus irrequieto fluxu prolabitur. Mare immotis continetur terminis. Et quidquid per terras perque Oceanum diffunditur, hoc ad maximos & mirabiles usus fabricatum est. Quod quidem nisi ex voluntatis tuæ arbitrio ita gereretur, procul dubio tanta diversitas, & multiplex divisio potestatis, universo orbi ac rebus humanis perniciem attulisset. Nam qui adversus sese invicem bellum gesserunt, utique gravius adversus humanum genus depugnarent. Quod profectò faciunt, tametsi oculis non cernuntur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ΄.

Δοξολογία πάλιν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.

Αἱ σαὶ πράξεις ταῦτα πιστοῦνται· τὸ σὸν κράτος ἀθώους ἡμᾶς καὶ πιστοὺς ἐργάζεται· ἥλιος καὶ σελήνη ἔννομον ἔχουσι τὴν πορείαν.
B οὐδὲ τὰ ἄστρα ἄτακτον ἔχει τὴν τοῦ κοσμικοῦ κύκλου περιφοράν· αἱ τῶν καιρῶν ἀμοιβαὶ νομίμως ἀνακυκλοῦνται· ἡ τῆς γῆς ἑδραία στάσις τῷ σῷ λόγῳ συνέστηκε· καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν ἐπαχθέντα καιρὸν ποιεῖται τὴν κίνησιν. ἥ τε τῶν ὑδάτων φορὰ θέουσα παρέχεισιν ἀπλέτου ῥεύματος μέτρῳ· ἡ θάλασσα ὅροις ἐμπεριέχεται πεπηγόσι· καὶ ὅ,τι ἂν τῇ γῇ καὶ τῷ ὠκεανῷ συμπαρεκτείνεται, τοῦτο πᾶν θαυμασταῖς πισὶ καὶ χρησίμοις τεχνάζεται λυσιτελείαις. ὅπερ εἰ μὴ κατὰ κρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐπράττετο, ἀναμφιβόλως ἂν ἡ τοσαύτη διαφορὰ, καὶ ἡ
C πολλὴ τῆς ἐξουσίας διάκρισις, παντὶ τῷ βίῳ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐλυμήνατο. οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέντες, χαλεπώτερον ἂν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἐμαχέσαντο γένει. ὅπερ καὶ μὴ ὁρώμενοι πράττουσι.

Caput LIX.

Deum laudat, qui semper bona atque honesta docet.

Gratias tibi plurimas agimus omnium Domine ac summe Deus. Nam quanto magis ex discrepantibus studiis humana natura cognoscitur, tanto magis apud rectè sentientes & veræ virtutis studiosos, divinæ religionis disciplina stabilitur. Ceterùm quisquis curari se non sinit, ne id alii imputet. Quippe medicina quæ præest curationi, palam omnibus proposita est. Illud tantum cavendum est, ne quis eam religionem violet, quam puram & immaculatam esse res ipsæ testantur. Proinde universi fruamur hujus boni nobis indulti consortio, hoc est pacis amœnitate; & animi nostri conscientiam, ab omnibus quæ illi contraria sunt abducamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ΄.

Δοξολογία εἰς Θεὸν, ἀεὶ διδάσκοντα τὰ καλά.

Χάρις σοι πλείστη δέσποτα τῶν ἁπάντων μέγιστε Θεέ· ὅσον γὰρ διαφόροις σπουδά-
D σμασιν ἡ ἀνθρωπότης γνωρίζεται, τοσοῦτον μᾶλλον τοῖς ὀρθότερον φρονοῦσι καὶ γνησίας ἐπιμελουμένοις ἀρετῆς, τὰ τοῦ θείου λόγου μαθήματα συνίσταται. πλὴν ὅς τις αὐτὸν θεραπεύεσθαι κωλύει, ἄλλῳ τοῦτο μὴ λογιζέσθω· ἡ γὰρ ἰατρικὴ τῶν ἰαμάτων προκαθέζεται, ἅπασιν εἰς τοὐμφανὲς προκειμένη. μόνον μή τις καταβλαπτέτω ταύτην· ὅπερ ἄχραντον εἶναι τὰ πράγματα παρεγγυᾷ. χρησώμεθα τοίνυν ἅπαντες ἄνθρωποι τῇ τοῦ δοθέντος ἀγαθοῦ συγκληρείᾳ, τουτέστι τῷ τῆς εἰρήνης καλῷ. χωρίζοντες δηλαδὴ τὴν συνείδησιν ἀπὸ παντὸς ἐναντίου.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ΄.

Παραίνεσις ἐπὶ τέλει τοῦ διατάγματος, μηδένα μηδενὶ ἐνοχλεῖν.

Πλὴν ἕκαστος ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται, τούτῳ τὸν ἕτερον μὴ καταβλαπτέτω. ὅπερ θάτερος εἶδέ τε καὶ ἐνόησε, τούτῳ τὸν πλησίον, εἰ μὲν γενέσθαι δυνατὸν, ὠφελείτω. εἰ δ' ἀδύνατον, παραπεμπέσθω. ἄλλο γάρ ἐστι, τὸν ὑπὲρ ἀθανασίας ἆθλον ἑκουσίως ἐπαναιρεῖσθαι. ἄλλο τὸ μετὰ τιμωρίας ἐπαναγκάζειν. ταῦτ' εἶπον· ταῦτα διεξῆλθον μακρότερον, ἢ ὁ τῆς ἐμῆς ἐπιεικείας ἀπῄτει σκοπὸς, ἐπειδὴ B τὴν τῆς ἀληθείας ἀποκρύψασθαι πίστιν οὐκ ἐβουλόμην· μάλισθ' ὅτι τινὲς, ὡς ἀκούω, φασὶ τῶν ναῶν περιῃρῆσθαι τὰ ἔθη καὶ τοῦ σκότους τὴν ἐξουσίαν· ὅπερ συνεβούλευσα ἂν πᾶσιν ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς πλάνης ἡ βίαιος ἐπανάστασις, ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀνασάσεως ἀμέτρως ταῖς ἐνίων ψυχαῖς ἐμπεπήγει.

Caput LX.

Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam facessat.

Ceterùm nemo ex eo quod ipse animo imbibit, alteri noxam pariat. Sed quicumque aliquid intellexerit ac noverit, eo siquidem fieri potest, proximum juvet: sin id fieri non potest, omittat. Aliud est enim, certamen pro immortalitate sponte suscipere: aliud suppliciorum vi adigere. Hæc dixi, & uberiùs ac prolixiùs quàm mansuetudinis nostræ propositum postulabat, ideò disserui, quòd fidei veritatem celare ac dissimulare nolebam. Præsertim cùm nonnulli, ut audio, asserant, ritus ac cæremonias templorum & potestatem tenebrarum penitus esse sublata. Quod profecto suasissem omnibus hominibus, nisi pravi erroris violenta præsumptio, in cladem atque in damnum reparationis generis humani, quorundam mentibus nimis insideret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ΄.

Ὅτι ὡς ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρέων διὰ τὰ κατὰ Ἄρειον ἐκινήθη ζητήσεις.

C Τοιαῦτα βασιλεὺς ὡσανεὶ Θεοῦ μεγαλοφωνότατος κῆρυξ, τοῖς ἐπαρχεώταις ἅπασι δι' οἰκείου προσεφώνει γράμματος. δαιμονικῆς μὲν ἀπείργων τοὺς ἀρχομένους πλάνης. τὴν δ' ἀληθῆ μετιέναι θεοσέβειαν ἐγκελευόμενος. φαιδρυνομένῳ δ' αὐτῷ ἐπὶ τούτοις, φήμη τις διαγγέλλεται, ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς τὰς ἐκκλησίας διαλαβούσης· ἐφ' ᾗ τὴν ἀκοὴν πληγεὶς, ἴασιν προσενόει. τὸ δ' ἦν ἄρα τοιόνδε. ἐσεμνύνετο μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ λεὼς, ταῖς τῶν καλῶν καλλωπιζόμενος πράξεσιν· D οὐδ' ἦν τις ἔξωθεν φόβος ταράττων· ὡς καὶ λαμπρᾶς καὶ βαθυτάτης εἰρήνης ἁπανταχόθεν τὴν ἐκκλησίαν Θεοῦ χάριτι περιφρουρούσης· φθόνος δ' ἄρα καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐφήδρευε καλοῖς. εἴσω μὲν εἰσδυόμενος. μέσος δ' ἐν αὐτοῖς χορεύων τοῖς τῶν ἁγίων ὁμίλοις. συμβάλλει δῆτα τοὺς Ἐπισκόπους, στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελίας, θείων προφάσει δογμάτων· κἄπειθ' ὡς ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος μέγα πῦρ ἐξεκάετο. ἄκρας μὲν ὥσπερ ἀπὸ κορυφῆς ἀρξάμενον τῆς

Caput LXI.

Quomodo ab urbe Alexandriâ quæstiones commotæ sint propter Arium.

Hæc Imperator velut quidam Dei præco maxima præditus voce, cunctis Provincialibus per suas literas inclamavit, dum subditos à dæmonum errore revocare, & ad verum Dei cultum amplectendum incitare conatur. Quas ob res cùm singulari gaudio gestiret, nuntius ad eum perlatus est de quodam non mediocri tumultu qui Ecclesias occupaverat. Quo audito perculsus, remedium excogitare cœpit. Porrò tumultus origo hæc fuit: Florebat populus Dei, & cum alacritate quadam ac tripudio honestis actibus incumbebat. Nullus erat fortis metus, qui perturbationem afferret; quippe cùm Dei optimi maximi beneficio, amœna & profundissima pax Ecclesiam undique communiret. Sed enim invidia nostris bonis insidias struens subsederat. Quæ primùm quidem intro irrepens, posteà in medio Sanctorum cœtu tripudiavit. Tandem vero Episcopos inter se commisit; tumultum & altercationem inter eos excitans, divinorum dogmatum obtentu. Exinde tanquam ex levi quadam scintilla, gravissimum exarsit incendium. quod quidem ab Ecclesia Alexandrina velut

à capite exorsum, universam posthæc Ægyptum, & Libyam, & ulteriorem Thebaïdem peragravit. Sed & reliquas urbes ac provincias depastum est: adeò ut non solum ipsos Ecclesiarum Antistites verbis inter se digladiantes, verùm etiam plebem ipsam discissam cernere liceret; aliis horum, aliis illorum partes amplectentibus. Porrò rerum quæ gerebantur spectaculum eò usque processit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris, divinæ prædicationis venerabilis doctrina turpissimo risu ac ludibrio traduceretur.

A Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας· διαδραμὼν δὲ τὴν σύμπασαν Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύην, τήν τ' ἐπέκεινα Θηβαΐδα· ἤδη δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἐπενέμετο ἐπαρχίας τε καὶ πόλεις. ὥς οὐ μόνους ἦν ἰδεῖν τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους λόγοις διαπληκτιζομένους, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη κατατεμνόμενα. τῶν μὲν ὡς τούσδε. τῶν δὲ θατέροις ἐπικλινομένων. εἰς τοσοῦτον δὲ διήλαυνεν ἀτοπίας ἡ τῶν γινομένων θέα, ὥς ἤδη ἐν αὐτοῖς μέσοις τῶν ἀπίστων θεάτροις, τὰ σεμνὰ τῆς ἐν Θέου διδασκαλίας τὴν αἰσχίστην ὑπομένειν χλεύην.

B

Caput LXII.

De Ario & Melitianis.

ET hi quidem in ipsa urbe Alexandria de sublimissimis rebus pertinaciter dimicabant. Alii verò per totam Ægyptum & superiorem Thebaïdem, ob controversiam quandam quæ prius commota fuerat; interim dissidebant; adeo ut ubique discerptæ essent Ecclesiæ. Cùm autem Ecclesiæ corpus hujusmodi morbo laboraret, universa Libya simul etiam ægrotavit, & reliquæ exterarum provinciarum partes eodem morbo correptæ sunt. Nam qui Alexandriæ erant, Legatos ad singularum Provinciarum Episcopos dirigebant. Isti vero in alterutram partem discissi, seditioni quoque adjungebantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΒʹ.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Μελιτιανῶν.

ΟΙ μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νεανικῶς περὶ τῶν ἀνωτάτω διεπληκτίζοντο· οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν ἄνω Θηβαΐδα, προϋποκειμένης παλαιοτέρας ὑποθέσεως χάριν διεστασίαζον. ὡς πανταχοῦ διῃρῆσθαι τὰς ἐκκλησίας. τούτοις δ' ὥσπερ σώματος κεκακωμένου, σύμπασα Λιβύη συ-

C νέκαμνε. συνενόσει δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν ἐκτὸς ἐπαρχιῶν. οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς κατ' ἐπαρχίαν Ἐπισκόπους· οἱ δ' εἰς θάτερον τεμνόμενοι μέρος, τῆς ὁμοίας ἐκοινώνουν στάσεως.

Caput LXIII.

Quomodo Legatum cum literis misit ad pacem componendam.

HIs auditis Imperator gravissimo dolore perculsus, eámque rem instar domesticæ calamitatis habendam ratus, confestim ex Dei cultoribus quos circa se habebat, quendam, quem ob modestiam fidei spectatum, & ob religionis confessionem superiori tempore præ cæteris nobilitatum esse cognoverat, Alexandriam dirigit, ut inter eos qui illic dissidebant pacem componeret: eidemque literas dat ad contentionis auctores, utiles inprimis ac necessarias. Quæ cùm illustre specimen exhibeant curæ ac sollicitudinis illius quam pro Ecclesiis Dei gerebat, non absurdum fuerit, hui c de illo institutæ narrationi ipsas inserere. Sunt autem ejusmodi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΓʹ.

Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντῖνος ἔγραψε.

ΤΑῦτα δὲ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ψυχὴν ὑπεραλγήσας, συμφοράν τε οἰκείαν τὸ πρᾶγμα θέμενος, παραχρῆμα

D τῶν ἀμφ' αὐτὸν θεοσεβῶν, ὃν εὖ ἠπίστατο σώφρονι. πίστεως ἀρετῇ δεδοκιμασμένον ἄνδρα, λαμπρυνόμενον ταῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ὁμολογίαις κατὰ τοὺς ἔμπροσθεν χρόνους, βραβεῦσαι εἰρήνην τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διεστῶσιν ἐκπέμπει· γράμμα τ' ἀναγκαιότατον δι' αὐτοῦ τοῖς τῆς ἐρεσχελίας αἰτίοις ἐπιτίθησιν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ γνώρισμα περιέχον ἀμφὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας, τῇ περὶ αὐτοῦ φέρεσθαι διηγήσει καλόν, ἔχον τοῦτον τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΔʹ.

Κωνσταντίνου ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἐπίσκοπον, καὶ Ἄρειον τὸν πρεσβύτερον.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Ἀλεξάνδρῳ καὶ Ἀρείῳ.

A

ΔΙπλῆν μοι γεγενῆσθαι πρόφασιν τούτων ὧν ἔργῳ τὴν χρείαν ὑπέστην, αὐτὸν ὡς εἰκὸς τὸν τῶν ἐμῶν ἐγχειρημάτων βοηθὸν καὶ σωτῆρα τῶν ὅλων Θεὸν, ποιοῦμαι μάρτυρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΕʹ.

B

Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμμελέστατα συνήθως.

ΠΡῶτον μὲν γὰρ τὴν ἁπάντων τῶν ἐθνῶν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν, ὡς μίαν ἕξεως σύστασιν ἑνῶσαι. δεύτερον δὲ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σῶμα καθάπερ χαλεπῷ τινὶ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προυθυμήθην. ἃ δὴ προσκοπῶν, ἕτερον μὲν ἀπορρήτῳ διανοίας ὀφθαλμῷ συνελογιζόμην. ἕτερον δὲ τῇ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἐξουσίᾳ κατορθοῦν ἐπειρώμην. εἰδὼς ὡς εἰ κοινὴν ἅπασι τοῖς τοῦ Θεοῦ θεράπουσιν ἐπ' εὐχαῖς ταῖς ἐμαῖς ὁμόνοιαν καταστήσαιμι, καὶ ἡ τῶν δημοσίων πραγμάτων C χρεία σύνδρομον ταῖς ἁπάντων εὐσεβέσι γνώμαις τὴν μεταβολὴν καρπώσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξϛʹ.

Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διωρθώσατο.

ΜΑνίας γὰρ δήπουθεν οὐκ ἀνεκτῆς ἅπασαν τὴν Ἀφρικὴν ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ τοὺς ἀβούλῳ κουφότητι τὴν τῶν δήμων θρησκείαν εἰς διαφόρους αἱρέσεις σχίσαι τετολμηκότας, ταύτην ἐγὼ τὴν νόσον καταστεῖλαι βουληθεὶς, οὐδὲ D μίαν ἑτέραν ἀρκοῦσαν τῷ πράγματι θεραπείαν εὕρισκον, ἢ εἰ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελὼν, ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις τὴν ἀθέμιτον ἑαυτοῦ γνώμην ἀντέστησεν, ἐνίους ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονοούντων ὁμόνοιαν βοηθοὺς ἀποστείλαιμι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΖʹ.

Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.

ΕΠειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς τοῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἔκ τινων τῆς ἀνατολῆς κόλ-

Caput LXIV.

Constantini Epistola ad Alexandrum Episcopum, & Arium Presbyterum.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Alexandro & Ario.

DUabus me causis impulsum fuisse ad earum rerum quas gessi ministerium obeundum, ipse conatuum meorum Adjutor, & Servator omnium, mihi testis est Deus.

Caput LXV.

Quòd pro pace continuè satagebat.

NAm primùm quidem omnium gentium insitam de Deo opinionem in unam quasi habitudinem ac formam compingere propositum fuit: deinde verò corpus orbis terrarum quasi gravi quodam morbo tyrannidis oppressum; in pristinam valetudinem restituere. Quæ cùm mihi instar scopi proposuissem, alterum quidem arcano cogitationis oculo inquirebam: alterum verò bellica vi atque potentia perficere conabar. Quippe intelligebam, si communem inter omnes Dei cultores concordiam, sic ut mihi in votis erat, stabilire potuissem, fore ut Reipublicæ administratio, mutationem piis omnium sensibus congruentem nancisceretur.

Caput LXVI.

Quomodo quæstiones in Africa excitatas compressit.

ITaque cùm intolerabilis quædam insania totam Africam corripuisset, ob quosdam qui temeraria levitate religionem populorum in varias sectas discindere ausi fuerant; hunc ego morbum sedare cupiens, nullum aliud remedium ad ejus curationem idoneum reperiebam, quàm ut communi hoste generis humani è medio sublato, qui sacro sanctis Synodis vestris impiam suam sententiam ac jussionem opposuerat; quosdam vestrûm ad sarciendam inter dissidentes concordiam, ministros atque adjutores mitterem.

Caput LXVII.

Quòd religio ab Orientis partibus cœperit.

NAm quoniam veri luminis vis, & lex sacro-sanctæ religionis, Dei beneficio ex sinu (ut ita dicam) Orientis

edita, universum simul terrarum orbem sacris radiis illustraverat; non sine causa vos cunctarum gentium salutis auctores ac duces fore confidens, & mentis affectu & oculorum acie exquirere laborabam. Statim igitur post magnam illam victoriam, & post certissimum de hostibus triumphum, ante omnia illud rursus scrutari constitueram, quod præcipuum & maximi momenti esse judicabam.

Caput LXVIII.

Quomodo seditionem molestè ferens, pacem suasit.

Verùm, ô eximia Dei providentia! quis & qualis nuntius aures meas, seu potius animum ipsum acerbissimè sauciavit; cùm mihi significatum est multò graviora inter vos orta esse dissidia, quàm sunt illa quæ in Africa remanserunt. Adeò ut partes vestræ, à quibus medelam aliis suppeditari posse sperabam, majore jam curatione indigeant. Ac mihi quidem de harum rerum initio atque origine accuratius cogitanti, levis admodum causa esse visa est, nec tantâ animorum contentione digna. Itaque ad hujus epistolæ scribendæ necessitatem redactus, & ad concordem utriusque vestrûm solertiam scribens, invocato ad hoc opus auxilio divinæ Providentiæ, arbitrum me dissensionis vestræ, & quasi pacis moderatorem merito interpono. Nam qui etiamsi gravior subesset causa discordiæ, tamen Deo juvante, piis audientium mentibus rationem insinuans, haud difficile possem singulos ad salubriora consilia revocare; idem cùm levis admodum & exigua nunc causa sit; quæ totius corporis consensioni obstat, cur non multo faciliorem & expeditiorem hujus rei correctionem mihi ipse spondeam?

Caput LXIX.

Unde nata sit controversia inter Arium & Alexandrum, & quod talia non erant disquirenda.

Porro præsentis controversiæ initium hinc extitisse comperio. Cùm enim tu Alexander à presbyteris tuis requireres, quid quisque eorum de quodam legis loco sentiret, seu potius de quadam parte inanis quæstionis eos interrogares: cumque tu, Ari, id quod vel nunquam

A πων ἐκδοθεὶς, ἅπασαν ὁμοῦ τὴν οἰκουμένην ἱερῶν λαμπτῆρι κατήστραψεν, εἰκότως ὑμᾶς ὥσπερ τινὰς ἀρχηγοὺς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας ὑπάρξειν πιστεύων, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ ὀφθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρώμην. ἅμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ καὶ τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀληθεῖ θριαμβείᾳ, τουτέστι πρῶτον εἰλόμην ἐρευνᾷν, ὃ δὴ πρῶτόν μοι καὶ τιμιώτατον ἁπάντων ὑπάρχειν ἡγούμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΗ΄.

Ὅτι λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

B Ἀλλ' ὦ καλλίστη καὶ θεία πρόνοια. οἷόν μου τῆς ἀκοῆς, μᾶλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς τραῦμα καίριον ἥψατο, πολλῷ χαλεπωτέραν τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοστασίαν σημαῖνον. ὡς πλείονος ἤδη τὰ καθ' ὑμᾶς μέρη θεραπείας δεῖσθαι, παρ' ὧν τοῖς ἄλλοις τὴν ἴασιν ὑπάρξειν ἤλπισα. διαλογιζομένῳ δή μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελὴς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλονεικίας ἡ πρόφασις ἐφωράθη. διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύ-
C της ἀνάγκην ἐπειχθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν γράφων, τήν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως, οἷον εἰρήνης πρύτανιν ἐμαυτὸν προσάγω εἰκότως. ὅπερ γὰρ δὴ συναιρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μείζων ἦν τις ἀφορμὴ διχονοίας, οὐ χαλεπῶς ἂν ἠδυνήθην, ὁσίαις τῶν ἀκουόντων γνώμαις ἐγχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι. τοῦτο μικρᾶς καὶ λίαν εὐτελοῦς ἀφορμῆς ὑπαρχούσης ἢ πρὸς τὸ ὅλον ἐμποδὼν ἵσταται, πῶς οὐκ εὐχερεστέραν καὶ
D πολλῷ ῥᾳδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐπανόρθωσιν μνηστεύσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΘ΄.

Πόθεν ἡ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρείου ζήτησις ἤρξατο. καὶ ὅτι μὴ ἐχρῆν συζητεῖν ταῦτα.

Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολήν. ὅτε γὰρ σὺ ὦ Ἀλέξανδρε παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτεις, τί δή ποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυνθάνου. σύ τε

ὦ Ἄρειε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῇ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας. ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας ἐγερθείσης, ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη. ὁ δὲ ἁγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεὶς, ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἁρμονίας ἐχωρίσθη. οὐκοῦν ἑκάτερος ὑμῶν ἐξ ἴσου τὴν συγγνώμην παρασχὼν, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ, δεξάσθω. τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε ἐρωτᾷν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὁπόσας μὴ νόμου τινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτίθησιν, εἰ καὶ φυσικῆς τινος γυμνασίας ἕνεκα γίγνοιτο, ὅμως ὀφείλομεν εἴσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχείρως εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν. πόσος γάρ ἐστιν ἕκαστος, ὡς πραγμάτων οὕτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, ἢ πρὸς τὸ ἀκριβὲς συνιδεῖν, ἢ κατ' ἀξίαν ἑρμηνεῦσαι; εἰ δὲ καὶ τοῦτο τὶς εὐχερῶς ποιεῖν νομισθείη, πόσον δή που μέρος τοῦ δήμου πείσει; ἢ τίς ταῖς τῶν τοιούτων ζητημάτων ἀκριβείαις, ἔξω τῆς ἐπικινδύνου παρολισθήσεως ἀντισταίη; οὐκοῦν ἐφεκτέον ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν πολυλογίαν, ἵνα μήπως ἢ τῇ ἡμῶν ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προταθὲν ἑρμηνεῦσαι μὴ δυνηθέντων, ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει, πρὸς ἀκριβῆ τοῦ ῥηθέντος κατάληψιν ἐλθεῖν μὴ χωρησάντων, ἐξ ὁποτέρου τούτων, ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος περισταίη.

cogitare, vel sanè cogitatum silentio premere debueras, imprudenter protulisses; excitatâ inter vos discordiâ, communio quidem denegata est; sanctissimus autem populus in duas partes discissus, à totius corporis unitate discessit. Quocircà uterque vestrûm veniam vicissim alteri tribuens, id amplectatur, quod conservus vester vobis justissimè suadet. Quidnam verò illud est? Nec interrogare de hujusmodi rebus principiò decebat, nec interrogatum respondere. Tales enim quæstiones, quas nullius legis necessitas præscribit, sed inutilis otii altercatio proponit; licet ingenii exercendi causâ instituantur, tamen intra mentis nostræ penetralia continere debemus, nec eas facilè in publicos efferre conventus, nec auribus vulgi inconsultè committere. Quotus quisque enim est, qui tantarum rerum tamque difficilium vim atque naturam aut accuratè comprehendere, aut pro dignitate explicare sufficiat? Quòd si quis id facilè consequi posse existimetur, quotæ tandem parti vulgi id persuasurus est? Aut quis in ejusmodi quæstionum subtili & accurata disputatione, citra periculum gravissimi lapsus possit consistere? Quocirca in hujusmodi quæstionibus loquacitas comprimenda est; ne forte aut nobis id quod propositum est explicare ob naturæ nostræ infirmitatem non sufficientibus; aut auditoribus, ob ingenii tarditatem ea quæ dicuntur minimè assequentibus; ex alterutro horum aut in blasphemiæ, aut in schismatis necessitatem populus incurrat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Παραίνεσις περὶ ὁμονοίας.

Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρονόητος, ἴσην ἀλλήλαις ἀντιδότωσαν ἐφ' ἑκατέρῳ συγγνώμην. οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραγγελμάτων ὑμῖν ἡ τῆς φιλονεικίας ἐξήφθη πρόφασις. οὐδὲ καινή τις ὑμῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ θρησκείας αἵρεσις ἀντεισήχθη, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμόν. ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα δύνασθαι συνελθεῖν.

Caput LXX.

Exhortatio ad concordiam.

PRoinde & incauta interrogatio, & inconsulta responsio, in utroq; vestrûm veniam sibi mutuò concedant. Neque enim de præcipuo & summo legis nostræ mandato inter vos est orta contentio: neque novum aliquod à vobis de Dei cultu introductum est dogma. Sed unam eandemque sententiam tenetis; adeò ut ad communionis societatem coire facilè possitis.

Caput LXXI.

Quod ob leves quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit.

Vobis enim pertinaciter contendentibus de rebus parvis atque levissimis, tantam populi multitudinem vestro consilio regi non decet, in tanta præsertim animorum dissensione: nec solum id indecorum, sed prorsus nefas esse existimatur. Atque ut prudentiam vestram minore exemplo commonefaciam; scitis ipsos etiam Philosophos unius sectæ professione inter se omnes fœderari; eosdem tamen in aliqua assertionum parte interdum discrepare: Verùm licet in ipsa scientiæ perfectione dissentiant, nihilominus ob sectæ communionem rursus in unum conspirant. Quod si ita est, quomodo non multo justius fuerit; vos qui maximi Dei ministri constituti estis; in ejusdem religionis professione unanimes permanere. Sed accuratiùs si placet & attentiùs expendamus id quod jam dixi; æquumne sit ut ob levium & inanium verborum inter vos contentiones, fratres fratribus velut in acie oppositi stent; utque venerabilis conventus; per vos qui de rebus adeo exiguis & minimè necessariis rixamini, impia dissensione dissideat. Plebeia sunt hæc; & quæ puerili magis inscitiæ quàm Sacerdotum & prudentium virorum sapientiæ congruant. Abscedamus nostra sponte à diaboli tentationibus. Maximus Deus noster & omnium Servator, commune cunctis protulit lumen. Sub cujus auspicio ac providentia, mihi ejus famulo & cultori concedite; quæso, ut hoc opus ad exitum perducam, quo plebs illius meâ allocutione atque opera, & admonitionum instantiâ ad conventus unitatem revocetur. Nam cùm vobis, ut dixi, una eademque sit fides, una de religione nostra sententia; cumque legis præceptum utraque sui parte omnes in unam animorum consensionem constringat: istud quod levem inter vos contentionem excitavit: quandoquidem ad totius religionis summam non pertinet, non est cur ullum inter vos discidium ac seditionem faciat. Atque hæc non eò dico, ut vos de inepta, & qualiscunque demum vocanda est quæstione, idem omnino sentire cogam. Potest enim gravitas conventus integrè apud vos conservari, & una eademque inter omnes

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ'.

Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τῶν αὐτῶν.

Υμῶν γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίαν ἐλαχίστων φιλονεικούντων, τοσοῦτον τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις ἰθύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσήκει, διὰ τὸ διχονοεῖν. ἀλλ' οὔτε πρέπον, οὔτε ὅλως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. ἵνα δὲ μικρῷ παραδείγματι τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ὑπομνήσαιμι, λέξω. ἴστε δήπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς, ὡς ἑνὶ μὲν ἅπαντες δόγματι συντίθενται. πολλάκις δὲ ἐπειδὰν ἔν τινι τῶν ἀπο- B φάσεων μέρει διαφωνῶσιν. εἰ καὶ τῇ τῆς ἐπιστήμης ἀρετῇ χωρίζονται, τῇ μέντοι τοῦ δόγματος ἑνώσει, πάλιν εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν. εἰ δὴ τοῦτό ἐστι, πῶς οὐ πολλῷ δικαιότερον, ὑμᾶς τοὺς τοῦ μεγάλου Θεοῦ θεράποντας καθεστῶτας, ἐν τοιαύτῃ προαιρέσει θρησκείας ὁμοψύχους ἀλλήλοις εἶναι; ἐπισκεψώμεθα δὴ λογισμῷ μείζονι, καὶ πλείονι συνέσει, τὸ ῥηθέν. εἴπερ ὀρθῶς ἔχει δι' ὀλίγας καὶ ματαίας ῥημάτων ἐν ἡμῖν φιλονεικίας, ἀδελφοὺς ἀδελ- C φοῖς ἀντικεῖσθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ἀσεβεῖ διχονοίᾳ χωρίζεσθαι δι' ἡμῶν, οἳ πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ μικρῶν οὕτω καὶ μηδαμῶς ἀναγκαίων φιλονεικοῦμεν. δημώδη ταῦτά ἐστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοίαις ἁρμόττοντα μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν ἱερέων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνέσει προσήκοντα. ἀποστῶμεν ἑκόντες τῶν διαβολικῶν πειρασμῶν. ὁ μέγας ἡμῶν Θεὸς ὁ κοινὸς ἁπάντων σωτὴρ, κοινὸν ἅπασι τὸ φῶς ἐξέτεινεν· ὑφ' οὗ τῇ προνοίᾳ ταύτην ἐμοὶ τῷ θεραπευτῇ τοῦ κρείττονος τὴν σπουδὴν εἰς τέλος ἐνεγκεῖν συγχωρήσατε. ὅπως αὐτοὺς τοὺς ἐκείνου δήμους ἐμῇ προσφωνήσει καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ νουθεσίας D ἐνστάσει, πρὸς τὴν τῆς συνόδου κοινωνίαν ἐπανάγοιμι. ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἔφην μία τίς ἐστιν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ' ἡμᾶς αἱρέσεως σύνεσις, τό, τε τοῦ νόμου παράγγελμα τοῖς δι' ἑαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν τὸ ὅλον συγκλείει. τοῦτο ὅπερ ὀλίγην ἐν ὑμῖν ἀλλήλοις φιλονεικίαν ἤγειρεν, ἐπειδὴ μὴ πρὸς τὴν τοῦ παντὸς δύναμιν ἀνήκει, χωρισμόν τινα καὶ στάσιν ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιείτω. καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῇ λίαν εὐήθει καὶ οἵα δή ποτέ ἐστιν ἐκείνη ἡ ζήτησις, συντίθεσθαι. δύναται γὰρ καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον

ὑμῖν ἀκεραίως σώζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωνία τηρεῖσθαι, κἂν τὰ μάλιστά τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γίνηται. ἐπειδὴ μὴ δὲ πάντες ἐν ἅπασι ταὐτὸ βουλόμεθα, μηδὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ἢ γνώμη πολιτεύεται. περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας, μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος· ἃ δ᾽ ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογεῖσθε, κἂν μὴ πρὸς μίαν γνώμην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσήκει, τῷ τῆς διανοίας ἀπορρήτῳ τηρούμενα. τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φιλίας ἐξαίρετον, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας πίστις, ἥ τε περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμή, μενέτω παρ᾽ ὑμῖν ἀσάλευτος. ἐπανέλθετε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν. ἀπόδοτε τῷ λαῷ ξύμπαντι τὰς οἰκείας περιπλοκάς. ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐκκαθήραντες, αὖθις ἀλλήλους ἐπιγνῶτε. ἡδίων γὰρ πολλάκις φιλία γίνεται μετὰ τὴν τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν, αὖθις εἰς καταλλαγὴν ἐπανελθοῦσα.

A communio retineri, quamvis invicem de re aliqua minimi momenti dissentiatis. Siquidem nec idem omnes volumus in omnibus, nec una omnium indoles est atque sententia. Itaque de divina quidem Providentia una inter vos sit fides, unus intellectus, una de Deo consensio. Quæ verò de levissimis istis quæstionibus inter vos subtiliter disputatis; licet non in eandem coëatis sententiam, interiore mentis cogitatione contine-

B re & arcano pectoris recondere debetis. Maneat firma in vobis communis amicitiæ prærogativa, & veritatis fides, & Dei legisque observantia. Recurrite ad mutuam dilectionem & caritatem; reddite universo populo suos amplexus. Vosmet ipsi expurgatis ut ita dicam animis vestris, vos vicissim agnoscite. Sæpe enim post depositas inimicitias reconciliatâ iterum gratiâ, jucundior existit amicitia.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΒ´.

Ὅτι δι᾽ εὐλάβειαν ὑπερβαλλόντως δακρύειν ἀναγκάζεται· καὶ μέλλων εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβαίνειν ἐπέσχε διὰ ταῦτα.

Ἀπόδοτε οὖν μοι γαληνὰς μὲν ἡμέρας, νύκτας δ᾽ ἀμερίμνους· ἵνα κἀμοί τις ἡδονὴ καθαροῦ φωτός, καὶ βίου λοιπὸν ἡσύχου εὐφροσύνη σώζηται· εἰ δὲ μή, στένειν ἀνάγκη, καὶ δακρύοις δι᾽ ὅλου συγχεῖσθαι, καὶ μὴ δὲ τὸν τοῦ ζῆν αἰῶνα πράως ὑφίστασθαι. τῶν γάρ τοι τοῦ Θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπόντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὕτως ἀδίκῳ καὶ βλαβερᾷ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίᾳ κεχωρισμένων, ἐμὲ πῶς ἐγχωρεῖ τῷ λογισμῷ συνεστάναι λοιπόν; ἵνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπης τὴν ὑπερβολὴν αἴσθησθε. πρῴην ἐπιστὰς τῇ Νικομηδέων πόλει, παραχρῆμα πρὸς τὴν ἑῴαν ἠπειγόμην τῇ γνώμῃ. σπεύδοντι δή μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῷ πλείονι μέρει σὺν ὑμῖν ὄντι, ἡ τοῦδε τοῦ πράγματος ἀγγελία πρὸς τὸ ἔμπαλιν τὸν λογισμὸν ἀνεχαίτισεν. ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρᾶν ἀναγκασθείην, ἃ μὴ δὲ ταῖς ἀκοαῖς προσέσθαι δυνατὸν ἡγούμην. ἀνοίξατε δή μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ᾽ ὑμᾶς ὁμονοίᾳ τῆς ἑῴας τὴν ὁδόν, ἣν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαις ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θᾶττον ὑμᾶς τε ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δήμους ἰδεῖν χαίροντας, καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς κοινῆς

Caput LXXII.

Quomodo dolore affectus præ pietate lacrymas effudit: & iter quod facturus erat in Orientem, ob hanc causam repressit.

Reddite igitur mihi tranquillos dies, & noctes curarum expertes; ut mihi quoque puræ lucis voluptas, & quietæ vitæ lætitia inposterum conservetur. Quod nisi consecutus fuero, ingemiscam necesse est, totusque lacrymis perfundar; nec reliquum vitæ tempus placidè exigam. Nam quandiu populus Dei (conservos

D meos dico) iniqua & perniciosa contentione discissus est, qui fieri potest ut ego deinceps animo consistam. Porrò ut doloris hac de re mei magnitudinem intelligatis; Nuper cùm Nicomediam venissem, protinus in Orientem iter facere decreveram. Cúmque profectionem urgerem, & majore jam ex parte vobiscum essem, hujus rei nuntius consilium nostrum retro avertit; ne cogerer ea coram aspicere, quæ ne auditu quidem tenus tolerare me posse existimabam. Deinceps ergo viam mihi in Orientem aperite consensu vestro, quam mihi mutuis inter vos contentionibus obstruxistis. Date hoc mihi, ut vos aliósque omnes populos lætos atque

hilares quamprimùm videre, & pro communi omnium concordia ac libertate debitas Deo gratias cum unanimi laudum concentu referre possim.

A ἁπάντων ὁμονοίας τε καὶ ἐλευθερίας ἐφειλομένην χάριν, ἐπ' εὐφήμοις λόγων συνθήμασιν ὁμολογῆσαι τῷ κρείττονι.

Caput LXXIII.

Quòd post has etiam Imperatoris literas perseveravit contentio.

ET ad hunc quidem modum Imperator Deo carus, missâ epistolâ pacem Ecclesiæ Dei reformare studuit. Quinetiam vir bonus & Dei cultor eximius, ut suprà dixi, non solùm in literis perferendis, sed etiam in implenda ejus à quo missus fuerat voluntate, egregiam operam navavit. Verùm majus erat negotium quàm ut literarum ministerio sedari posset. Adeò ut contendentium rixa magis in dies aucta sit; & cunctas Orientis provincias vis mali pervaserit. Hæc livor invidiæ, & malignus dæmon Ecclesiæ felicitatem semper ægrè ferens, in nostram perniciem machinatus est.

Finis Libri secundi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓ'.

Ἐπίμονος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῆς ζητήσεως.

Ὁ Μὲν δὴ θεοφιλὴς ὧδε τὰ πρὸς εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς καταπεμφθείσης προὐνόει γραφῆς· διηκονεῖτο δ' οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλὸς κἀγαθὸς καὶ ἦν τὰ πάντα θεοσεβὴς ἀνὴρ, ὡς εἴρηται. τὸ δ' ἦν ἄρα, κρεῖττον ἢ κατὰ τὴν τοῦ γράμματος B διακονίαν. ὡς αὐξηθῆναι μὲν ἐπὶ μεῖζον τὴν τῶν διαμαχομένων ἔριν. χωρῆσαι δ' εἰς ἁπάσας τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κακοῦ τὴν ὁρμήν. ταῦτα μὲν οὖν φθόνος τις καὶ πονηρὸς δαίμων, τοῖς τῆς ἐκκλησίας βασκαίνων ἀγαθοῖς κατειργάζετο.

Τέλος τοῦ δευτέρου λόγου.

ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

ξε´ Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἱρετικούς.
ξς´ Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων συνάξεων τῶν αἱρετικῶν.
ξζ´ Ὅπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὑρεθέντων, πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐπέστρεψαν.

CAPITVLA LIBRI TERTII.

XLII. Quo-

EVSEBII PAMPHILI DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI, LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum.

A HOc modo dæmon bonorum omnium inimicus, qui Ecclesiæ felicitati semper invidere solet, pacis ac lætitiæ tempore tumultus & intestina bella in eâ excitabat. Interim verò Deo carus Imperator, quæ sui officii erant minimè neglexit; prorsus contraria iis quæ tyrannica crudelitas paulò ante præsumpserat, agere studens. Eáque ratione cunctis hostibus atq; inimicis superior fuit. Nam primùm quidem illi à veri Dei cultu alieni, cunctos mortales ad falsorum Numinum cultum variis modis per vim adigebant. Hic verò Deos illos neutiquam esse, tum verbis, B tum reipsa convincens, universos ad ejus qui solus est Deus agnitionem, hortatus est. Adhæc illi Christum Dei impiis vocibus deridebant. Hic verò illud ipsum quod impii homines maledictis præcipuè incessebant, salutis præsidium esse scripsit; Dominicæ passionis tropæo sese efferens. Illi cultores Christi persequebantur, eôsque domo ac penatibus exturbabant. Hic cunctos ab exsilio revocavit, & domiciliis suis restituit. Illi eos notabant infamia, hic honoribus auxit, & felices ac beatos omnium judicio effecit. Illi Dei cultorum bona injustè publicabant ac diripiebant: hic C non solùm ipsis bona sua restituit; sed plurimis insuper beneficiis affectos locupletavit. Illi scriptis constitutionibus calumnias adversus Ecclesiarum Præsides divulgebant: hic contrà eosdem viros extollens & honore afficiens, edictis ac legibus propositis, illustriores quàm antea reddidit. Et illi quidem oratoria funditus evertebant, & ab ipsis culminibus usque ad solum disjecta sternebant: hic

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ βασιλέως, Λόγος γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίνου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν παρανομίας.

A Ὁ Μὲν δὴ μισόκαλος δαίμων ὧδέ πη τοῖς τῆς ἐκκλησίας βασκαίνων καλοῖς, χειμῶνας αὐτῇ καὶ ταραχὰς ἐμφυλίους, εἰρήνης ἐν καιρῷ καὶ θυμηδίας εἰργάζετο· καὶ μὴν βασιλεὺς Θεῷ φίλος, τῶν αὐτῷ πρεπόντων οὐ κατωλιγώρει. πάντα δὲ πράττων τἀναντία τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος τετολμημένοις, παντὸς ἦν ἐχθροῦ καὶ πολεμίου κρείττων. αὐτίκα δ' οὖν οἱ Θεοὺς τοὺς μὴ ὄντας παντοίαις ἀνάγκαις ἐβιάζοντο σέβειν, τοῦ ὄντος ἀφεστῶτες. ὁ δ' ὅτι μὴ εἰσὶν ἔργοις καὶ λόγοις ἀπελέγχων, τὸν B μόνον ὄντα παρεκάλει γνωρίζειν· εἶθ' οἱ μὲν, βλασφήμοις τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ διεχλεύαζον φωναῖς· ὁ δὲ, ἐφ' ᾧ μάλιστα οἱ ἄθεοι τὰς βλασφημίας ἐπέτεινον, ἐγράφετο φυλακτήριον, τῷ τοῦ πάθους σεμνυνόμενος τροπαίῳ· οἱ μὲν ἤλαυνον, ἀοίκους καὶ ἀνεστίους καθιστῶντες τοὺς θεραπευτὰς τοῦ Χριστοῦ· ὁ δὲ ἀνεκαλεῖτο τοὺς πάντας, καὶ ταῖς οἰκείαις ἀπεδίδου ἑστίαις. οἱ μὲν ἀτιμίαις περιέβαλλον. ὁ δ' ἐντίμους καὶ ζηλωτοὺς καθίστη τοῖς ἅπασιν. οἱ μὲν ἐδήμευον ἀδίκως, τῶν θεοσεβῶν ἀφαρπάζοντες τοὺς βίους. ὁ δὲ C ἀπεδίδου, πλείστοις ἐπιδαψιλευόμενος χαρίσμασιν. οἱ μὲν διατάγμασιν ἐγγράφοις ταῖς κατὰ τῶν προέδρων ἐδημοσίευον συκοφαντίαις. ὁ δὲ ἔμπαλιν, ἐπαίρων καὶ ἀνυψῶν τῇ παρ' αὐτῷ τιμῇ τοὺς ἄνδρας, προγράμμασι καὶ νόμοις διαφανεστέρους ἐποίει. οἱ μὲν ἐκ βάθρων τοὺς εὐκτηρίους οἴκους καθῄρουν, ἄνωθεν ἐξ ὕψους καταστρωννύντες εἰς ἔδαφος. ὁ δὲ τὰς οὔσας ὑψοῦσθαι καὶ καινοτέ-

ρας ἀνίςασθαι μεγαλοπρεπῶς ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν ἐνομοθέτει. οἱ μὲν τὰ θεόπνευςα λόγια ἀφανῆ ποιεῖσθαι πυρὶ φλεγῦτα προσέταττον. ὁ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν ἐκ βασιλικῶν θησαυρῶν μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα ἐνομοθέτει. οἱ μὲν συνόδους Ἐπισκόπων μηδαμῆ μηδαμῶς τολμᾶν προσέταττον ποιεῖσθαι. ὁ δὲ τοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν παρ' ἑαυτῷ συνεκρότει. βασιλείων τ' εἴσω παρεῖναι, καὶ μέχρι τῶν ἐνδοτάτω χωρεῖν, ἑςίας τε καὶ τραπέζης βασιλικῆς κοινωνοὺς γενέσθαι ἠξίου. οἱ μὲν ἐτίμων ἀναθήμασι τοὺς δαίμονας. ὁ δὲ ἀπεγύμνου τὴν πλάνην, τὴν ἄχρηςον τῶν ἀναθημάτων ὕλην τοῖς χρῆσθαι δυνατοῖς διηνεκῶς νέμων. οἱ μὲν τοὺς νεὼς φιλοτίμως κοσμεῖν ἐκέλευον. ὁ δὲ ἐκ βάθρων καθῄρει τούτων αὐτῶν, τὰ μάλιςα παρὰ τοῖς δεισιδαίμοσι πολλοῦ ἄξια. οἱ μὲν τοὺς τοῦ Θεοῦ δούλους αἰκίςαις ὑπέβαλλον τιμωρίαις. ὁ δὲ αὐτοὺς μὲν τοὺς ταῦτα δεδρακότας μετῄει, σωφρονίζων τῇ πρεπούσῃ τοῦ Θεοῦ κολάσει. τῶν δ' ἁγίων μαρτύρων τοῦ Θεοῦ τὰς μνήμας τιμῶν οὐ διελίμπανεν. οἱ μὲν τῶν βασιλικῶν ἤλαυνον οἴκων τοὺς θεοσεβεῖς ἄνδρας. ὁ δὲ αὐτοῖς μάλιςα τούτοις διετέλει θαρρῶν, τοὺς εὔνους αὐτῷ καὶ πιςοὺς ἁπάντων μᾶλλον, τούτους εἶναι γινώσκων. οἱ μὲν, χρημάτων ἥττους ὑπῆρχον, Ταντολείῳ τὴν ψυχὴν πάθει δεδουλωμένοι. ὁ δὲ βασιλικῇ μεγαλοπρεπείᾳ πάντας ἀναπετάσας θησαυροὺς, πλουσίᾳ καὶ μεγαλοψύχῳ δωρεᾷ τὰς μεταδόσεις ἐποιεῖτο. οἱ μὲν μυρίους κατειργάζοντο φόνους, ἐφ' ἁρπαγῇ καὶ δημεύσει τῆς τῶν ἀναιρουμένων οὐσίας. Κωνςαντίνου δ' ἐπὶ πάσῃ τῇ βασιλείᾳ, πᾶν ξίφος εἰς ἄχρηςον τοῖς δικαςαῖς ἀπῃώρητο. τῶν κατ' ἔθνος δήμων τε καὶ πολιτευμένων ἀνδρῶν πατρονομουμένων μᾶλλον, ἢ ἐπ' ἀνάγκαις ἀρχομένων. εἰς ἃ δὴ ἀποβλέψας εἴπεν ἄν τις εἰκότως, νεαρόν τινα καὶ νεοπαγῆ βίον ἄρτι τότε φανῆναι δοκεῖν, ξένου φωτὸς ἀθρόου ἐκ σκότους τῷ θνητῷ καταλάμψαντος γένους. Θεοῦ τε τὸ πᾶν ἔργον εἶναι ὁμολογεῖν, τὸ τῶν ἀθέων πλήθους ἀντίπαλον τὸν θεοφιλῆ βασιλέα προβεβλημένου.

A verò oratoria quæ adhuc superessent altius erigi, & nova magnifico cultu prolatis ex Imperiali ærario sumptibus exstrui præcepit. Illi oracula divinitus inspirata flammis aboleri jusserunt: hic sacrorum Voluminum exemplaria sumptibus Imperialis ærarii propagari, & magnifico apparatu decorari mandavit. Jubebant illi ne Episcopi Synodos congregare uspiam auderent: hic Episcopos ex omnibus provinciis ad se accersivit; nec modo intra palatium & in intimum usque cubiculum admisit, sed etiam mensæ tectiq; participes esse voluit. Illi dæmones donariis honorabant: B hic eorum fraudes aperuit, & materiam ipsam donariorum nullis usibus dicatam, iis qui uti poterant perpetuò est dilargitus. Illi Deorum templa magnificè ornari jubebant: hic ea quæ superstitiosis hominibus præcipuo honore colebantur, funditus subvertit. Illi Dei servos ignominiosis pœnis afficiebant: hic eos quidem qui ista admiserant persecutus, debito affecit supplicio; sanctorum autem Dei martyrum memorias, colere nunquam destitit. Illi divino cultui dicatos homines è palatio ejiciebant: hic ejusmodi hominibus præcipuè confisus est, quippe quos præ ceteris omnibus C benevolos fidósque sibi esse intelligeret. Illi pecuniæ cogendæ supra modum avidi, Tantalico cuidam affectui animum suũ mancipaverãt: hic regali magnificentia thesauros omnes recludens, liberali & generosa largitione eos distribuit. Denique illi quidem innumerabiles cædes perpetrabant, ut interfectorum bona diriperent ac publicarent: quamdiu verò imperavit Constantinus, cunctis judicibus gladius otiosus semper atque incruentus pependit: cùm in omnibus provinciis populi simul ac Decuriones patria quadam potestate potius quam vi ac necessitate regerentur. D Quæ si quis attentius consideraverit, meritò dicturus est, novum quoddam sæculum tandem apparuisse sibi videri; insolito lumine post diuturnas tenebras humano generi repente affulgente. Totúmque hoc Dei opus esse fatebitur, qui adversus illam impiorum multitudinem, hunc religiosum Imperatorem velut æmulum opposuerit.

A

Caput II.

Rursus de pietate Constantini, signum crucis liberè profitentis.

Nam cùm illi quidem tales exstitissent, quales nulli unquam visi fuerant; eaque adversus Ecclesiam admittere ausi fuissent, quæ nemo unquam ab ultima usque hominum memoria facta esse audierat, meritò Deus inusitatum quoddam miraculum, Constantinum scilicet, in medium producens, ea per illum gessit, quæ nec auditu unquam accepta, nec oculis visa fuerant. Quod enim miraculum magis novum & inusitatum fuit, quàm Imperatoris nostri virtus, quem Dei sapientia humano generi donavit. Quippe ille cum omni fiducia ac libertate Christum Dei cunctis perpetuò prædicavit; nec salutari vocabulo censeri erubuit. Verùm ob eam rem sese magnopere efferens, omnibus se noscendum exhibuit: dum nunc quidem salutari signo vultum consignat; nunc triumphali gloriatur tropæo.

Caput III.

De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infrà autem draco.

Quin etiam in sublimi quâdam tabulâ ante vestibulum palatii positâ, cunctis spectandum proposuit, salutare quidem signum capiti suo superpositum: infrà verò hostem illum & inimicum generis humani, qui impiorum tyrannorum operâ Ecclesiam Dei oppugnaverat, sub draconis forma in præceps ruentem. Quippe divina oracula in Prophetarum libris, draconem illum & sinuosum serpentem appellarunt. Idcirco Imperator draconem telis per medium ventrem confixum, & in profundos maris gurgites projectum, sub suis suorumque liberorum pedibus cerâ igne resolutâ depingi proposuíque omnibus voluit; hoc videlicet modo designans occultum humani generis hostem, quem salutaris illius tropæi quod capiti ipsius superpositum erat, vi ac potentia in exitii barathrum detrusum esse significabat. Atque hoc quidem imago variis coloribus depicta, tacitè indicabat. Mihi verò eximiam Imperatoris intelligentiam mirari subit, qui divino quodam afflatu impulsus, ea pingendo expressit, quæ Prophetarum vocibus de

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἔτι περὶ τῆς εὐσεβείας Κωνσταντίνου ἐμπαρρησιαζομένου τῷ τοῦ σταυροῦ σημείῳ.

Ἐπειδὴ γὰρ οἱ μέν, οἷοι μηδένες ἄλλοι πώποτ᾽ ὤφθησαν, καὶ οἷα μηδ᾽ ἐξ αἰῶνος ἀκοῇ παρείληπται, κατὰ τῆς ἐκκλησίας τετολμήκασιν, εἰκότως ὁ Θεὸς αὐτός, ξένον τι χρῆμα προστησάμενος, τὰ μήτ᾽ ἀκοῇ γνωσθέντα, μήτ᾽ ὄψει παραδοθέντα, δι᾽ αὐτοῦ κατειργάζετο. καὶ τί νεώτερον ἦν τὸ θαῦμα τῆς βασιλέως ἀρετῆς, ἐκ Θεοῦ σοφίας τῷ θνητῷ γένει δεδωρημένον. B τοιγάρτοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν παρρησίᾳ τῇ πάσῃ πρεσβεύων εἰς πάντας διετέλει, μὴ ἐγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπηγορίαν. σεμνολογούμενος δ᾽ ἐπὶ τῷ πράγματι, φανερὸν ἑαυτὸν καθίστη. νῦν μὲν τὸ πρόσωπον τῷ σωτηρίῳ κατασφραγιζόμενος σημείῳ. νῦν δ᾽ ἐναβρυνόμενος τῷ νικητικῷ τροπαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ εἰκόνος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὑπέρκειτο μὲν ὁ σταυρός, πεπληγμένος δὲ κάτω ὁ δράκων.

C Ὃ μὲν δὴ καὶ ἐν γραφῆς ὑψηλοτάτῳ πίνακι πρὸ τῶν βασιλικῶν προθύρων ἀνακειμένῳ, τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ὁρᾶσθαι προὐτίθει, τὸ μὲν σωτήριον ὑπερκείμενον τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς τῇ γραφῇ παραδούς. τὸν δὲ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον θῆρα, τὸν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς τῶν ἀθέων πολιορκήσαντα τυραννίδος, κατὰ βυθοῦ φερόμενον ποιήσας ἐν δράκοντος μορφῇ. δράκοντα γὰρ αὐτὸν καὶ σκολιὸν ὄφιν, ἐν προφητῶν Θεοῦ βίβλοις ἀνηγόρευε τὰ λόγια. διὸ καὶ βασιλεὺς ὑπὸ τοῖς D αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ποσί, βέλει πεπαρμένον κατὰ μέσου τοῦ κύτους, βυθοῖς τε θαλάσσης ἀπερριμμένον, διὰ τῆς κηροχύτου γραφῆς ἐδείκνυ τοῖς πᾶσι τὸν δράκοντα. ὧδέ πη τὸν ἀφανῆ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πολέμιον αἰνιττόμενος. ὃν καὶ δυνάμει τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνακειμένου σωτηρίου τροπαίου, κατὰ βυθῶν ἀπωλείας κεχωρηκέναι ἐδήλου. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἄνθει χρωμάτων ἠνίττετο διὰ τῆς εἰκόνος· ἐμὲ δὲ θαῦμα τῆς τοῦ βασιλέως κατεῖχε μεγαλονοίας. ὡς ἐμπνεύσει θείᾳ ταῦτα διετύπου, ἃ δὴ φωναὶ προφητῶν ὧδέ που περὶ τοῦδε τοῦ

θηρὸς ἐβόων, ἐπάξειν τὸν Θεὸν λέγουσαι τὴν μάχαιραν τὴν μεγάλην καὶ φοβερὰν, ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν φεύγοντα, καὶ ἀνελεῖν τὸν δράκοντα τὸν ἐν τῇ θαλάσσῃ. εἰκόνας δὴ τούτων διετύπου βασιλεὺς, ἀληθῶς ἐνθεὶς μιμήματα τῇ σκιαγραφίᾳ.

A bestiâ illâ multò ante prædicta fuerant: Deum scilicet machæram ingentem & terribilem adacturum esse in draconem serpentemque fugientem, & occisurum esse draconem qui est in mari. Horum igitur figuram expressit Imperator, rem ipsam picturâ prorsus imitatus. *Esa. 27.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἔτι περὶ τῶν δι᾽ Ἄρειον ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.

Ταῦτα μὲν οὖν αὐτῷ καταθυμίως συνετελεῖτο· τὰ δέ γε τοῦ φθόνου βασκανίας, B δεινῶς τὰς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ συνταράττοντα, καὶ τὸ Θηβαίων τε καὶ Αἰγυπτίων σχισματικὸν κακὸν, οὐ σμικρῶς αὐτὸν ἐκίνει. περιρρηγνυμένων καθ᾽ ἑκάστην πόλιν Ἐπισκόπων Ἐπισκόποις, δήμων τε δήμοις ἐπανισταμένων, καὶ μονονουχὶ Συμπληγάδων κατακοπτόντων ἀλλήλους. ὡς ἤδη φρενῶν ἐκστάσει τοὺς ἀπεγνωσμένους ἀνοσίοις ἐγχειρεῖν, καὶ ταῖς βασιλέως τολμᾶν ἐνυβρίζειν εἰκόσιν. οὐ μὴν ὡς εἰς ὀργὴν ἐγείρειν τὸν βασιλέα μᾶλλον, ἢ πρὸς πόνον ψυχῆς. ὑπεραλγοῦντα τῆς τῶν φρενοβλαβῶν ἀπονοίας.

Caput IV.

Rursus de controversiis in Ægypto excitatis ab Ario.

Et hæc quidem ille libenti animo perficiebat. Verùm livor invidiæ qui Ecclesias Dei in urbe Alexandria etiamtum conturbabat, & Thebæorum atque Ægyptiorum pestilens schisma, non mediocriter animum ipsius angebant. Quippe cùm per singulas urbes Episcopi adversus Episcopos conflictarentur; & populi adversus populos insurgerent, ac mutuis se vulneribus instar Symplegadum collisi conciderent, Adeò ut furore tandem ac desperatione acti, impia quædam admittere, ipsasque Imperatoris imagines violare ausi sint. Verùm hæc non tam ad iracundiam Principem excitare, quàm mœstitiâ animum ejus afficere potuerunt; quippe qui perditorum hominum amentiam magnopere deploraret.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ πάσχα διχονοίας.

Προϋπῆρχε δ᾽ ἄρα καὶ ἄλλη τις τούτων προτέρα νόσος χαλεπωτάτη ἐκ μακροῦ διενοχλοῦσα, ἡ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς διαφωνία. τῶν μὲν ἐπειδὴ δεῖν τῇ Ἰουδαίων συνηθείᾳ φασκόντων· τῶν δὲ, προσήκειν τὴν ἀκριβῆ τοῦ καιροῦ παραφυλάττειν ὥραν, μὴ δὲ πλανωμένοις ἕπεσθαι τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀλλοτρίοις χάριτος· κἀν τούτῳ διχαιρουμένων μακροῖς ἤδη χρόνοις τῶν ἀπανταχοῦ λαῶν διεζευγμένων, θεσμῶν τε θείων συγχεομένων. ὡς ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἑορτῆς τὴν τοῦ καιροῦ παρατροπὴν D μεγίστην διάστασιν ἐμποιεῖν τοῖς τὴν ἑορτὴν ἄγουσι. τῶν μὲν ἀσιτίαις καὶ κακοπαθείαις ἐνασκουμένων. τῶν δ᾽ ἀνέσει τὴν σχολὴν ἀνατιθέντων, οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἀνθρώπων θεραπείαν εὑρέσθαι τοῦ κακοῦ. ἰσοστασίου τῆς ἔριδος τοῖς διεστῶσιν ὑπαρχούσης· μόνῳ δ᾽ ἄρα τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ καὶ ταῦτ᾽ ἰάσασθαι ῥᾴδιον ἦν. ἀγαθῶν δ᾽ ὑπηρέτης αὐτῷ μόνος τῶν ἐπὶ γῆς καλε-

Caput V.

De dissensione ob festum Pascha.

Alius quoque his antiquior suberat morbus longè gravissimus, qui Ecclesias jampridem infestabat; dissensio scilicet de salutari festo. Quippe alii consuetudinem Judæorum sequi oportere asserebant: alii tempus ipsum accuratè observandum esse ajebant, nec errantibus assentiendum, qui ab Evangelica gratia hac etiam in parte alieni essent. Itaque cùm omnes ubique populi jamdudum inter se dissiderent, & sacri religionis nostræ ritus conturbarentur (quippe in uno eodemque festo temporis diversitas maximum discidium inter fetiantes excitabat, cùm hi jejuniis & ærumnis sese ipsos attererent; illi otio ac lætitiæ indulgerent) mortalium quidem nemo erat, qui huic malo remedium posset adhibere; cùm utrinque inter dissentientes velut æquatâ lance controversia penderet. Soli omnipotenti Deo perfacile erat, istis malis mederi. Unus porrò in terris exstabat Constantinus,

A qui ad hæc bona perficienda idoneus Dei minister esse videretur. Qui posteaquam hæc quæ modo dixi auditione accepit, & literis quas ad Alexandrinos miserat nihil se profecisse cognovit: mentis suæ solertiam ipse excitans; novum sibi bellum adversus invisibilem hostem Ecclesiæ statum perturbantem, conficiendum esse dixit.

φαίνεται Κωνσταντῖνος· ὃς ἐπειδὴ τὴν τῶν λεχθέντων ἔγνω ἀκοὴν, τό, τε καταπεμφθὲν αὐτῷ γράμμα τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἄπρακτον ἑώρα, τότε αὐτὸς ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἀνακινήσας, ἄλλον τουτονὶ καταγωνιεῖσθαι δεῖν ἔφη τὸν κατὰ τοῦ ταράττοντος τὴν ἐκκλησίαν ἀφανοῦς ἐχθροῦ πόλεμον.

Caput VI.

Quomodo Synodum Nicææ fieri jussit.

Mox velut divinam quandam phalangem adversus eum instruens, B generalem Synodum convocavit; honorificis literis Episcopos undique invitans, ut quantocius adessent. Nec verò simplex ac nuda erat jussio: sed præterea multum ad hoc opus contulit Imperatoris benignitas. Qui aliis quidem cursus publici copiam præbuit: aliis verò jumentorum usum abundè subministravit. Quinetiam sedes huic Synodo convenientissima assignata est, urbs quæ à victoria nomen habet Nicæa, in Bithynia sita. Perlato igitur in omnes provincias Imperatoris præcepto, statim cuncti velut ex transenna emissi, summa C cum alacritate advolarunt. Alliciebat scilicet eos spes bonorum, & præsentis pacis opportunitas; novi denique miraculi, tanti nimirum Imperatoris spectaculum. Posteaquam in unum convenere, Dei opus esse id quod gerebatur apparuit. Nam qui non modo animis, verùm etiam coporibus & regionibus ac locis & provinciis longissimè inter se dissiti erant, tunc in unum congregati cernebantur: & velut maximam quandam sacerdotum coronam ex pulcherrimis floribus contextam, una cunctos civitas capiebat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Ὅπως σύνοδον ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξεν.

Εἶθ᾽ ὥσπερ ἐπιστρατεύων αὐτῷ Θεοῦ φάλαγγα, σύνοδον οἰκουμενικὴν συνεκρότει. σπεύδειν ἁπανταχόθεν τοὺς Ἐπισκόπους γράμμασι τιμητικοῖς προκαλούμενος. οὐχ ἦν δ᾽ ἁπλοῦν τὸ ἐπίταγμα. συνήργει δὲ καὶ αὐτῇ πράξει τὸ βασιλέως νεῦμα. οἷς μὲν ἐξουσίαν δημοσίου παρέχον δρόμου. οἷς δὲ νωτοφόρων ὑπηρεσίας ἀφθόνους· ὥριστο δὲ καὶ πόλις ἐμπρέπουσα τῇ συνόδῳ, νίκης ἐπώνυμος κατὰ τὸ Βιθυνῶν ἔθνος, ἡ Νίκαια. ὡς οὖν ἐφοίτα πανταχοῦ τὸ παράγγελμα, οἷά τινος ἀπὸ νύσσης οἱ πάντες ἔθεον σὺν προθυμίᾳ πάσῃ· εἷλκε γὰρ αὐτοὺς ἀγαθῶν ἐλπὶς, ἥ τε τῆς εἰρήνης μετουσία, τοῦ τε ξένου θαύματος τῆς τοῦ τοσούτου βασιλέως ὄψεως ἡ θέα. ἐπειδὴ οὖν συνῆλθον οἱ πάντες, ἔργον ἤδη Θεοῦ τὸ πραττόμενον ἐθεωρεῖτο. οἱ γὰρ μὴ μόνον ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ σώμασι καὶ χώραις, καὶ τόποις καὶ ἔθνεσι πορρωτάτω διεστῶτες ἀλλήλων, ὁμοῦ συνήγοντο· καὶ μία τοὺς πάντας ὑπεδέχετο πόλις, οἷόν τινα μέγιστον ἱερέων στέφανον, ἐξ ὡραίων ἀνθέων καταπεποικιλμένον.

D

Caput VII.

De universali Concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt Episcopi.

Etenim ex omnibus Ecclesiis quæ universam Europam, Africam atque Asiam impleverant, ii qui inter Dei ministros principem locum obtinebant, simul convenere. Unàque ædes sacra velut Dei nutu dilatata, Syros simul & Cilicas, Phœnices & Arabes & Palæstinos, Ægyptios præterea, Thebæos ac Libyas, aliosque ex Mesopotamia advenientes, ambitu suo complexa est. Quidam etiam ex Perside Episcopus Synodo interfuit:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζʹ.

Περὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, εἰς ἣν ἐκ πάντων ἐθνῶν παρῆσαν Ἐπίσκοποι.

Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἁπασῶν, αἳ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν, Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια. εἷς τ᾽ οἶκος εὐκτήριος, ὥσπερ ἐκ Θεοῦ πλατυνόμενος, ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικας, Φοίνικάς τε καὶ Ἄραβας καὶ Παλαιστινοὺς καὶ ἐπὶ τούτοις Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας, τούς τ᾽ ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὁρμωμένους· ἤδη δὲ καὶ Πέρσης ἐπί-

Περσῶν δὲ καὶ ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν. οὐδὲ Σκύθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας. Πόντος τε καὶ Γαλατία καὶ Παμφυλία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία καὶ Φρυγία, τοὺς παρ' αὐταῖς παρεῖχον ἐκκρίτους. ἀλλὰ καὶ Θρᾷκες καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοί τε καὶ Ἠπειρῶται, τούτων θ' οἱ ἔτι πορρωτάτω οἰκοῦντες ἀπήντων· αὐτῶν τε Σπανῶν ὁ πάνυ βοώμενος εἷς ἦν τοῖς πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων. τῆς γε μὴν βασιλευούσης πόλεως ὁ μὲν προεστὼς διὰ γῆρας ὑστέρει. πρεσβύτεροι δ' αὐτοῦ παρόντες τὴν αὐτοῦ τάξιν ἐπλήρουν. B τοιοῦτον μόνος ἐξ αἰῶνος εἷς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Χριστῷ στέφανον δεσμῷ συνάψας εἰρήνης, τῷ αὐτοῦ σωτῆρι τῆς κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων νίκης θεοπρεπὲς ἀνετίθει χαριστήριον. εἰκόνα χορείας ἀποστολικῆς ταύτην καθ' ἡμᾶς συστησάμενος.

A nec vel Scytha abfuit ab hoc choro. Pontus item, Galatia, Pamphylia & Cappadocia, Asia quoq; & Phrygia lectissimum quemque ex suis præbuere. Thraces quinetiam, Macedones, Achivi & Epirotæ, & qui longissimo intervallo ultra hos positi sunt, nihilo minus adfuere. Ab ipsa quoque Hispania vir ille multo omnium sermone celebratus, unà cum reliquis aliis consedit. Aberat quidem regiæ urbis Antistes ob senilem ætatem: sed præsto erant Presbyteri qui vices ejus implerent. Hujusmodi coronam pacis vinculo consertam & connexam, solus ab omni ævo Imperator Constantinus velut divinum grati animi monumentum pro victoriis quas de hostibus & inimicis retulerat, Christo Servatori suo dedicavit: hoc amplissimo cœtu, tanquam imagine quadam Apostolici chori, nostris temporibus convocato.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ὅτι ὡς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, ἐκ διαφόρων συνῆλθον ἐθνῶν.

Ἐπεὶ καὶ ἐπ' ἐκείνων συνῆχθαι λόγος ὑπὸ C παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἄνδρας εὐλαβεῖς. ἐν οἷς ἐτύγχανον Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρῆτες καὶ Ἄραβες· πλὴν ὅσον ἐκείνοις ὑστέρει, τὸ μὴ ἐκ Θεοῦ λειτουργῶν συνεστάναι τοὺς πάντας· ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης χορείας, ἐπισκόπων μὲν πληθὺς ἦν, πεντήκοντα καὶ διακοσίων ἀριθμὸν ὑπερακοντίζουσα. D ἑπομένων δὲ τούτοις πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀκολούθων τε πλείστων ὅσων ἑτέρων, οὐδ' ἦν ἀριθμὸς εἰς κατάληψιν.

CAPUT VIII.

Quod sicut in Actis Apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt.

Siquidem & Apostolorum temporibus viri religiosi ex omni natione quæ sub cælo est, in unum convenisse dicuntur. Inter quos erant Parthi, Medi, Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Judæam, & Cappadociam, Pontum, Asiam & Phrygiam ac Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est juxta Cyrenem: advenæ quoq; Romani, Judæi & Proselyti, Cretenses & Arabes. Verùm apud istos quidem hoc minus fuit, quòd non omnes erant Dei ministri qui convenerant. In præsenti autem choro Episcopi quidē supra ducentos & quinquaginta adfuerunt. Presbyterorum verò qui eos comitati sunt, Diaconorum, Acoluthorum aliorumque complurium numerus iniri vix potest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακοσίων πεντήκοντα ἐπισκόπων.

Τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν οἱ μὲν διέπρεπον σοφίας λόγῳ, οἱ δὲ βίου στερρότητι καὶ καρτερίας ὑπομονῇ, οἱ δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦντο. ἦσαν δὲ τούτων, οἱ μὲν χρόνου μήκει τιμώμενοι, οἱ δὲ νεότητι καὶ ψυχῆς ἀκμῇ διαλάμποντες. οἱ δ' ἄρτι παρελθόντες ἐπὶ

CAPUT IX.

De virtute & ætate ducentorum quinquaginta Episcoporum

Porrò ex his Dei ministris, alii sermone sapientiæ, alii gravitate vitæ & laborum tolerantia eminebant: alii modestia & comitate morum erant ornati. Ac nonnulli quidem eorum ob provectam ætatem maximo in honore erant: nonnulli & corporis & animi juvenili vigore enitebant. Quidam nuper ad-

A modum ministerii sui stadium erant ingressi. Quibus omnibus quotidie annonas copiosè præberi Imperator mandaverat.

Caput X.

Synodus habita in palatio, quò ingressus Constantinus cum Episcopis resedit.

Ceterùm die Concilio constituta, qua cótroversias dirimi oporteret, cùm singuli præsto essent ex quibus Synodus constabat; in ipsa media æde palatii, quæ reliquas omnes amplitudine
B superare videbatur, plurimis sedilibus ad utrumque ædis latus ordine dispositis, omnes qui accersiti fuerant introgressi, suo quisque loco consedere. Postquam universa Synodus cum decenti modestia resedit, omnes primùm conticuere, Imperatoris processum exspectantes. Mox unus ex proximis Imperatoris, deinde alter ac tertius ingreditur. Præcedebant quoque alii, non ut moris est ex militum ac Protectorum numero, sed ex amicis ii soli qui fidem Christi profitebantur. Cumque signo dato quo Imperatoris introitus nuntiabatur, omnes assurrexissent, tandem ipse medius incedens
C advenit, velut quidam cælestis Dei Angelus; purpureæ quidem vestis fulgore oculos omnium præstinguens, & flammeis quibusdam radiis collucens: adhæc auri & lapillorum eximio splendore exornatus. Et hujusmodi quidem corporis cultus erat. Quod verò ad animum spectat, satis apparebat eum timore Dei ac religione decoratum esse. Atque id indicabant oculi demissi, rubor in vultu, & motus corporis atque incessus. Sed & reliqua corporis species;
D proceritas scilicet quâ cunctos qui circa ipsum erant longè superabat. Nec statura solùm sed etiam formæ decore, & totius corporis venusta quadam Majestate; invicto denique virium robore ceteros anteibat. Quæ quidem omnia admirabili modestia & Imperatoria lenitate temperata, eximiam & omni laude majorem mentis illius præstantiam declarabant. Postquam Imperator ad caput subselliorum venit, primùm medius stetit. Positáque ante eum humili sella ex auro fabrefacta, non prius assedit, quàm Episcopi ei innuissent. Idem omnes post Imperatorem fecere.

A τὸν τῆς λειτουργίας δρόμον· οἷς δὴ πᾶσι βασιλεὺς ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας τὰ σιτηρέσια δαψιλῶς χορηγεῖσθαι διετέτακτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Σύνοδος ἐν παλατίῳ, οἷς ὁ Κωνσταντῖνος εἰσελθὼν συνεκαθίσθη.

Ἐπεὶ δ' ἡμέρας ὁρισθείσης τῇ συνόδῳ, καθ' ἣν χρῆν λύσιν ἐπιθεῖναι τοῖς ἀμφισβητουμένοις, παρῆν ἕκαστος ταύτην ἄγων ἐν αὐτῷ
B δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων, ὃς δὴ καὶ ὑπερφέρειν ἐδόκει μεγέθει τοὺς πάντας· βάθρων τ' ἐν τάξει πλειόνων ἐφ' ἑκατέραις τοῦ οἴκου πλευραῖς διατεθέντων, εἴσω παρῆσαν οἱ κεκλημένοι, καὶ τὴν προσήκουσαν ἕδραν οἱ πάντες ἀπελάμβανον. ἀλλ' ὅτε δὴ σὺν κόσμῳ τῷ πρέποντι ἡ πᾶσα καθῆστο σύνοδος, σιγὴ μὲν τοὺς πάντας εἶχε, προσδοκίᾳ τῆς βασιλέως προόδου· εἰσῄει δέ τις πρῶτος, κἄπειτα δεύτερος καὶ τρίτος τῶν ἀμφὶ βασιλέα. ἡγεῖτο δὲ καὶ ἄλλοι, οὐ τῶν συνήθων ὁπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων, μόνων δὲ τῶν πιστῶν φίλων. πάντων δ' ἐξαναστάντων ἐπὶ συνθήματι ὃ τὴν βασιλέως
C εἴσοδον ἐδήλου, αὐτὸς δὴ λοιπὸν διέβαινε μέσος. οἷα Θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λαμπρὰν μὲν ὥσπερ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἐξαστράπτων περιβολήν, ἀλουργίδος πυρωποῖς καταλαμπόμενος ἀκτῖσι, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν διαυγέσι φέγγεσι κοσμούμενος· ταῦτα μὲν οὖν ἀμφὶ τὸ σῶμα· τὴν δὲ ψυχὴν, Θεοῦ φόβῳ καὶ εὐλαβείᾳ δῆλος ἦν κεκαλλωπισμένος· ὑπέφαινον δὲ καὶ ταῦτ' ὀφθαλμοὶ κάτω νεύοντες. ἐρύθημα προσώπου. περιπάτου κίνησις.
D τό, τ' ἄλλο εἶδος. τὸ μέγεθός τε ὑπερβάλλον μὲν τοὺς ἀμφ' αὐτὸν ἅπαντας, τῷ τε κάλλει τῆς ὥρας, καὶ τῷ μεγαλοπρεπεῖ τῆς τοῦ σώματος εὐπρεπείας, ἀλκῇ τε Ῥώμης ἀμάχου. ἃ δὴ τρόπων ἐπιεικείᾳ, πραότητί τε βασιλικῆς ἡμερότητος ἐγκεκραμένα, τὸ τῆς διανοίας ὑπερφυὲς, παντὸς κρεῖττον ἀπέφαινον λόγου. ἐπεὶ δὲ παρελθὼν ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν ταγμάτων ἀρχὴν μέσος πρῶτος ἔστη. σμικροῦ τινος αὐτῷ καθίσματος ὕλης χρυσοῦ πεποιημένου προτεθέντος, οὐ πρότερον ἢ τοὺς Ἐπισκόπους ἐπινεῦσαι, ἐκάθιζε. ταὐτὸ δ' ἔπραττον πάντες μετὰ βασιλέα.

ΚΕΦΑ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἡσυχία συνόδου μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν Ἐπίσκοπον.

A Τῶν δ' Ἐπισκόπων ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων διαναστὰς, μεμετρημένον ἀπεδίδου λόγον, προσφωνῶν τῷ βασιλεῖ, τῷ τε παντοκράτορι Θεῷ χαριστήριον ἐπ' αὐτῷ ποιούμενος ὕμνον· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸς καθῆστο, σιγὴ μὲν ἐγίγνετο, πάντων ἀτενὲς εἰς βασιλέα βλεπόντων· ὁ δὲ φαιδροῖς ὄμμασι τοῖς πᾶσι γαληνὸν ἐμβλέψας, κἄπειτα συναγαγὼν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, ἠσύχῳ καὶ πρᾳείᾳ φωνῇ τοῖον ἀπέδωκε λόγον. B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.

Εὐχῆς μὲν ἐμοὶ τέλος ἦν ὦ φίλοι, τῆς ὑμετέρας ἀπολαῦσαι χορείας· τούτου δὲ τυχὼν, εἰδέναι τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων τὴν χάριν ὁμολογῶ. ὅτι μοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασι, καὶ τοῦτο κρεῖττον ἀγαθοῦ παντὸς ἰδεῖν ἐδωρήσατο. φημὶ δὴ τὸ, συνηγμένους ὁμοῦ πάντας ἀπολαβεῖν μίαν τε κοινὴν ἁπάντων ὁμόφρονα γνώμην θεάσασθαι. C μὴ δ' οὖν βάσκανός τις ἐχθρὸς τοῖς ἡμετέροις καλοῖς λυμαινέσθω. μὴ δὲ τῆς τυράννων θεομαχίας ἐκποδὼν ἀρθείσης Θεοῦ σωτῆρος δυνάμει, ἑτέρως ὁ φιλοπόνηρος δαίμων τὸν θεῖον νόμον βλασφημίαις περιβαλλέτω· ὡς ἔμοιγε παντὸς πολέμου καὶ μάχης δεινὴ καὶ χαλεπωτέρα, ἡ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἔμφυλος νενόμισται στάσις. καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται. ὅτε γοῦν τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας νεύματι καὶ συνεργείᾳ τοῦ κρείττονος ἠράμην, οὐδὲν τε λείπειν ἐνόμιζον, ἢ Θεῷ μὲν νομίζειν τὴν χάριν, συγχαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν D ἠλευθερωμένοις. ἐπειδὴ τὴν ὑμετέραν διάστασιν παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἐπυθόμην, οὐκ ἐν δευτέρῳ τὴν ἀκοὴν ἐθέμην. τυχεῖν δὲ καὶ τοῦτο θεραπείας δι' ἐμῆς εὐξάμενος ὑπηρεσίας, τοὺς πάντας ἀμελλητὶ συμμετεστειλάμην· καὶ χαίρω μὲν ὁρῶν τὴν ὑμετέραν ὁμήγυριν. τότε δὲ μάλιστα κρίνω κατ' εὐχὰς ἐμαυτὸν πράξειν, ἐπειδὰν ταῖς ψυχαῖς ἀνακραθέντας ἴδοιμι τοὺς πάντας, μίαν τε κοινὴν βρα-

Caput XI.

Silentium Concilii, poſtquam Euſebius Epiſcopus pauca quædam dixiſſet.

A Tum ex Epiſcopis is qui in dextra parte primum locum obtinebat, conſurgens, modica oratione Imperatorem allocutus eſt; propter illum gratias & laudes perhibens omnipotenti Deo. Poſtquam ille etiam aſſedit, mox cunĉti defixis in Imperatorem oculis ſilentium fecere. Ille lætis oculis & placido vultu univerſos intuitus, ac deinde mentem ſuam in ſe colligens, leni & B moderata voce hujuſmodi verba fecit.

Caput XII.

Conſtantini ad Synodum oratio de pace.

Hæc erat ſumma votorum meorum cariſſimi, ut cœtus veſtri conſpectu mihi quandoque frui contingeret. Cujus voti compos nunc factus, Deo omnium Regi gratias ago, qui præter innumera alia beneficia, hoc omnium bonorum maximum mihi ſpectare conceſſit; ut ſcilicet vos C in unum omnes congregatos, & conſpirantibus animis unum idemque ſentientes viderem. Nullus igitur poſthac malevolus hoſtis felicem rerum noſtrarum ſtatum perturbet: nec poſt deletam funditus ac ſublatam Dei Servatoris auxilio, tyrannidem eorum qui Deo bellum indixerant, rurſus malignus dæmon aliâ viâ ac ratione divinam legem maledictis & calumniis exponat. Quippe inteſtina ſeditio Eccleſiæ Dei, mihi quidem omni bello & concertatione gravior ac periculoſior videtur: nec externæ res tantum animo meo dolorem afferunt, D quantum hæc negotia. Et eo quidem tempore quo Dei nutu atque auxilio adjutus victoriam de hoſtibus retuleram, nihil amplius mihi supereſſe exiſtimabam, quàm ut tum divino Numini gratias agerem, tum unà cum iis quos Deus meâ operâ in libertatem vindicaverat, communi gaudio exultarem. Sed ubi de diſſenſione veſtra nuntius ad me inſperatò perlatus eſt; equidem eam rem minimè negligendam putavi. Quippe optans ut huic malo meâ quoque operâ remedium adhiberetur, abſque ulla cunctatione omnes vos acceſſivi. Et maximam quidem animo capio voluptatem, cùm vos congregatos intueor. Sed me ex voto rem geſſiſſe tunc demum exiſtimabo, cùm veſtrûm omnium animos inter ſe conjunctos ac permiſtos,

videro, unámque velut omnium arbitram pacem atque concordiam, quam quidem vos utpote Deo consecrati, aliis suadere ac prædicare debetis. Date igitur operam ô carissimi Dei ministri, & communis omnium vestrûm Domini ac Servatoris fideles famuli, ut sublatis quamprimùm mutuæ inter vos dissensionis causis, omnes controversiarum nodos pacis legibus sine ulla mora dissolvatis. Hac enim ratione & summo omnium Deo rem gratissimam facturi, & mihi conservo vestro ingens beneficium collaturi estis.

A βεύουσαν τοῖς πᾶσιν εἰρηνικὴν συμφωνίαν, ἣν καὶ ἑτέροις ὑμᾶς πρέπον ἂν εἴη πρεσβεύειν τοὺς τῷ Θεῷ καθιερωμένους. μὴ δὴ οὖν μέλλετε ὦ φίλοι, μὴ δὴ λειτουργοὶ Θεοῦ, καὶ τοῦ κοινοῦ πάντων ἡμῶν δεσπότου τε καὶ σωτῆρος ἀγαθοὶ θεράποντες. τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἴτια ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν ἀρξάμενοι, πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθε. οὕτω γὰρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ τὰ ἀρεστὰ διαπεπραγμένοι εἴητε ἄν. κἀμοὶ τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλουσαν δώσετε χάριν.

B

Caput XIII.

Quomodo Episcopos inter se certantes, ad concordiam revocarit.

HÆc ille cùm Latino sermone dixisset, quæ alius quispiam Græcè interpretatus est, deinceps Concilii Præsidibus sermonem concessit. Tum verò alii proximos insimulare cœperunt, alii accusantibus respondere, & vicissim queri. Multis igitur hunc in modum ex utraq; parte propositis, magnáque controversia in ipso principio excitata, Imperator cuncta patientissimè auscultans, intento animo propositas quæstiones excepit; & quæ ab utraque parte dicebantur, vicissim astruens atque adjuvans, pertinacius certantes paulatim conciliavit. Cumque omnes placidè alloqueretur, & Græca uteretur lingua, quippe qui ne hujus quidem linguæ ignarus esset, suavissimus ac jucundissimus fuit: dum alios vi rationum adductos in suam sententiam trahit, alios orat & flectit; eósq; qui rectè dixissent, laudibus afficit, & universos ad concordiam incitat. Donec tandem eos concordes in omnibus de quibus antea certabatur, & consentientes effecit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Ὅπως τοὺς ἀμφισβητοῦντας τῶν ἐπισκόπων εἰς ὁμόνοιαν συνῆγεν.

Ὁ μὲν δὴ ταῦτ' εἰπὼν Ῥωμαίᾳ γλώττῃ, ὑφερμηνεύοντος ἑτέρου, παρεδίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνόδου προέδροις. ἐντεῦθεν δ' οἱ μὲν ἀρξάμενοι κατηγόρουν τοὺς πέλας. οἱ δ' ἀπελογοῦντό τε καὶ ἀντεμέμφοντο. πλείστων δὴ ταῦθ' ὑφ' ἑκατέρου τάγματος προτεινομένων, πολλῆς τ' ἀμφιλογίας τὰ πρῶτα συνισταμένης, ἀνεξικάκως ἐπηκροᾶτο βασιλεὺς τῶν πάντων. σχολῇ τ' εὐτόνῳ τὰς προτάσεις ὑπεδέχετο. ἐν μέρει τ' ἀντιλαμβανόμενος τῶν
C παρ' ἑκατέρου τάγματος λεγομένων, ἠρέμα συνῆγε τοὺς φιλονείκως ἐνισταμένους. πρᾴως τε ποιούμενος τὰς πρὸς ἕκαστον ὁμιλίας, ἑλληνίζων τε τῇ φωνῇ ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε, γλυκερός τις ἦν καὶ ἡδύς. τοὺς μὲν γοῦν πείθων. τοὺς δὲ καταδυσωπῶν τῷ λόγῳ. τοὺς δ' εὖ λέγοντας ἐπαινῶν. πάντας τ' εἰς ὁμόνοιαν ἐλαύνων, εἰσόθ' ὁμογνώμονας καὶ ὁμοδόξους αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἀμφισβητουμένοις ἅπασι κατεστήσατο.

Caput XIV.

Concors Synodi sententia de fide & de Pascha.

D

ADeò ut non modo unius fidei consonantia apud omnes obtineret; verùm etiam unum idemq; tempus in salutaris festi celebratione ab omnibus firmaretur. Porrò ea quæ in commune placuerant, scriptis mandata, & singulorum subscriptione roborata sunt. quibus ita gestis, Imperator alteram hanc victoriam de hoste Ecclesiæ se retulisse testatus, triumphalem festivitatem in honorem Dei celebravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Περὶ πίστεως καὶ τοῦ Πάσχα, τῆς συνόδου σύμφωνος ἔκθεσις.

ΩΣ ὁμόφωνον μὲν κρατῆσαι τὴν πίστιν. τῆς σωτηρίου δ' ἑορτῆς τὸν αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ὁμολογηθῆναι καιρόν. ἐκυροῦτο δ' ἤδη καὶ ἐν γραφῇ δι' ὑποσημειώσεως ἑκάστου τὰ κοινῇ δεδογμένα. ὧν δὴ πραχθέντων, δευτέραν ταύτην νίκην ἄρασθαι εἰπὼν βασιλεὺς κατὰ τοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐχθροῦ, ἐπινίκιον ἑορτὴν τῷ Θεῷ συνετέλει.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ὅπως τοῖς Ἐπισκόποις συνειστιάθη Κωνσταντῖνος εἰκοσαετηρίδος οὔσης.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ αὐτῷ καὶ τῆς βασιλείας εἰκοσαετὴς ἐπληροῦτο χρόνος· ἐφ᾽ ᾧ πάνδημοι μὲν ἤγοντο πανηγύρεις τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι. τοῖς δέ γε τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς, εὐωχίας αὐτὸς ἐξῆρχε βασιλεύς, συμποσιάζων εἰρηνεύσασι, καὶ οἱονεὶ θυσίαν ταύτην ἀποδιδοὺς ἐμπρέπουσαν τῷ Θεῷ δι᾽ αὐτῶν. οὐδ᾽ ἀπελείπετό τις Ἐπισκόπων βασιλικῆς ἑστιάσεως. κρεῖττον δ᾽ ἦν παντὸς λόγου τὸ γινόμενον. δορυφόροι B μὲν γὰρ καὶ ὁπλῖται γυμναῖς ταῖς τῶν ξιφῶν ἀκμαῖς ἐν κύκλῳ τὰ πρόθυρα τῶν βασιλείων ἐφρούρουν. μέσοι δὲ τούτων ἀδεεῖς οἱ τοῦ Θεοῦ διέβαινον ἄνθρωποι, ἐνδοτάτω τ᾽ ἀνακτόρων ἐχώρουν. εἶθ᾽ οἱ μὲν αὐτῷ συνανεκλίνοντο. οἱ δ᾽ ἀμφὶ τὰς ἑκατέρων προσανεπαύοντο κλινάδας. Χριστοῦ βασιλείας ἔδοξεν ἄν τις φαντασιοῦσθαι εἰκόνα, ὄναρ τ᾽ εἶναι ἀλλ᾽ οὐχ ὕπαρ τὸ γινόμενον.

Caput XV.

Quomodo Constantinus vicennalibus suis Episcopos convivio exceperit.

Eodem tempore vicesimus Imperii ejus annus complebatur. Cujus rei causâ cùm in omnibus provinciis publicæ festivitates agerentur, Imperator Dei ministros ad convivium vocavit; & cum iisdem jam inter se conciliatis epulatus, hoc velut conveniens sacrificium per illos obtulit Deo. Neq; ullus Episcoporum ab hoc Imperiali convivio abfuit. Res porrò ipsa omnem dicendi copiam longè superabat. Protectores enim & milites in orbem dispositi, strictis gladiis palatii vestibulum custodiebant. Homines autem Dei per medium illorum absq; ullo metu transibant, & ad intima usque palatii penetralia ingrediebantur. Ex his deinde alii unà cum Imperatore accubuerunt: alii in stibadiis utrimque dispositis discubuere. Prorsus imago quædam Regni Christi adumbrari, résque ipsa somnio quàm veritati propior videbatur.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ΄.

Χαρίσματα Ἐπισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.

Ἐπεὶ δὲ λαμπρῶς τὰ τῆς εὐωχίας προὐχώρει, ἔτι καὶ τοῦτο βασιλεὺς δεξιούμενος τοὺς πάντας προσετίθει, μεγαλοψύχως ἕκαστον κατὰ τὴν πρέπουσαν ἀξίαν τοῖς παρ᾽ αὐτοῦ τιμήσας ξενίοις. τῆς δὲ συνόδου ταύτης, καὶ τοῖς μὴ παροῦσι τὴν μνήμην δι᾽ οἰκείου παρεδίδου γράμματος. ὃ δὴ καὶ αὐτό, ὥσπερ ἐν στήλῃ τῇδε τῇ περὶ αὐτοῦ συνάψω διηγήσει, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

Caput XVI.

Munera Episcopis donata, & litera ad omnes scripta.

Celebratis splendidissimo apparatu conviviis; Imperator cunctos liberaliter excipiens, id etiam pro sua magnificentia adjecit, ut unumquemque pro meritis ac dignitate muneribus honoraret. Eos quoque qui huic Synodo minimè interfuissent, de rebus in ea gestis certiores fecit per literas: quas in hoc Opere, tanquam in tabula quadam incisas proponam. Sunt autem hujusmodi:

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄

Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου.

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς ταῖς ἐκκλησίαις.

Πεῖραν λαβὼν ἐκ τῆς τῶν κοινῶν εὐπραξίας, ὅση τῆς θείας δυνάμεως πέφυκε χάρις, τοῦτον πρό γε πάντων ἔκρινα εἶναί μοι προσήκειν σκοπόν, ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθεσι, πίστις μία καὶ εἰλικρινὴς ἀγάπη, ὁμογνώμων τε περὶ τὸν παγκρατῆ Θεὸν εὐσέβεια τηρῆται. ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τοῦτ᾽ οὐχ οἷόν τ᾽ ἦν ἀκλινῆ καὶ βεβαίαν τάξιν

Caput XVII.

Epistola Constantini ad Ecclesias de Synodo Nicæna.

Constantinus Augustus Ecclesiis.

Cum ex prospero Reipublicæ statu compertum haberem, quanta fuisset erga nos omnipotentis Dei benignitas; in hoc præcipuè mihi elaborandum esse existimavi, ut à sanctissimis Ecclesiæ Catholicæ populis una fides, sincera caritas, & consona erga omnipotentem Deum religio servaretur. Sed quoniam fieri nō poterat ut ea res firmè ac stabiliter constitueretur, nisi omnibus Episco-

pis, vel certè plurimis eorum in unum congregatis, singula quæ ad sacratissimam religionem pertinent disceptata prius fuissent: hanc ob causam coactis quàm fieri potuit plurimis Sacerdotibus, me quoque tanquam uno ex vobis præsente (neque enim negaverim id quo maximè exulto, conservum me vestrum esse) cuncta competenti examine eo usque discussa sunt, donec Inspectori omnium Deo accepta sententia, ad unitatis concentum proferretur in lucem. Itaque nullus dissensioni, nullus controversiæ de fide locus ampliùs relinqueretur.

Caput XVIII.

De consensu in celebratione festi Paschalis, & contra Iudæos.

Ubi cùm de sanctissimo etiam Paschæ die quæsitum fuisset, communi omnium sententia decretum est, eam festivitatem uno eodemque die ab omnibus ubique celebrari oportere. Quid enim pulchrius, quid honestius nobis esse possit, quàm ut hæc festivitas, à qua spem immortalitatis accepimus, uno eodémque ordine & certa ratione ab omnibus inoffensè observetur? Ac primùm quidem visa est omnibus res esse prorsus indigna, ut in sanctissimæ hujus solemnitatis celebratione consuetudinem Judæorum sequeremur; qui cùm manus suas nefario scelere contaminarint, meritò impuri homines cæcitate mentis laborant. Quippe rejecta illorum consuetudine, possumus rectiori ordine, quem à primo Passionis die ad hæc usque tempora servavimus, ad futura etiam sæcula hujus observantiæ ritum propagare. Nihil ergo nobis commune sit cum inimicissima Judæorum turba. Aliam enim viam à Servatore accepimus. Propositus est sacratissimæ religioni nostræ cursus legitimus & honestus. Hunc unanimi consensu retinentes, ab illa turpissima societate & conscientia nos abstrahamus, fratres carissimi. Est enim profectò absurdissimum quod illi magnificè jactant, nos absque ipsorum magisterio hæc commodè observare non posse. Quidnam verò illi rectè sentire possint, qui post necem Domini, post illud parricidium mente capti, non ratione, sed præcipiti impetu feruntur, quócumque innatus furor ipsos impulerit. Hinc est quod nè

A λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταὐτὸ πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γοῦν πλειόνων Ἐπισκόπων συνελθόντων, ἑκάστου τῶν προσηκόντων τῇ ἁγιωτάτῃ θρησκείᾳ διάκρισις γένοιτο. τούτου ἕνεκεν πλείστων ὅσων συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθάπερ εἷς ἐξ ὑμῶν ἐτύγχανον συμπαρὼν (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἄν, ἐφ᾽ ᾧ μάλιστα χαίρω, συνθεράπων ὑμέτερος πεφυκέναι) ἄχρι τοσούτου ἅπαντα τῆς προσηκούσης τετύχηκεν ἐξετάσεως, ἄχρις οὗ ἡ τῷ πάντων ἐφόρῳ Θεῷ ἀρέσκουσα γνώμη, πρὸς τὴν τῆς ἑνότητος συμφωνίαν εἰς φῶς προήχ- B θη. ὡς μηδὲν ἔτι πρὸς διχόνοιαν ἢ πίστεως ἀμφισβήτησιν, ὑπολείπεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, καὶ κατὰ Ἰουδαίων.

Ἔνθα καὶ περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἁγιωτάτης ἡμέρας, γενομένης ζητήσεως, ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ καλῶς ἔχειν, ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας πάντας τοὺς ἁπανταχοῦ ἐπιτελεῖν. τί γὰρ ἡμῖν κάλλιον, τί δὲ σεμνότερον ὑπάρξαι δυνήσεται, τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρ᾽ ἧς τὰς τῆς ἀθανασίας εἰλήφαμεν ἐλπίδας, μιᾷ τάξει καὶ φανερῷ λό- C γῳ παρὰ πᾶσιν ἀδιαπτώτως φυλάττεσθαι; καὶ πρῶτον μὲν ἀνάξιον ἔδοξεν εἶναι, τὴν ἁγιωτάτην ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἑπομένους συνηθείᾳ πληροῦν· οἳ τὰς ἑαυτῶν χεῖρας ἀθεμίτῳ πλημμελήματι χράναντες, εἰκότως τὰς ψυχὰς οἱ μιαροὶ τυφλώττουσιν. ἔξεστι γὰρ τοῦ ἐκείνων ἔθνους ἀποβληθέντος, ἀληθεστέρᾳ τάξει, ἣν ἐκ πρώτης τοῦ πάθους ἡμέρας ἄχρι τοῦ παρόντος ἐφυλάξαμεν, καὶ ἐπὶ τοὺς μέλλοντας αἰῶνας τὴν τῆς ἐπιτηρήσεως ταύτης συμπλήρωσιν ἐκτείνεσθαι. μηδὲν τοίνυν ἔστω ἡμῖν κοινὸν μετὰ τοῦ ἐχθίστου τῶν Ἰουδαίων ὄχλου. εἰλήφα- D μεν γὰρ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ὁδὸν ἑτέραν· πρόκειται δρόμος τῇ ἱερωτάτῃ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ νόμιμος καὶ πρέπων. τούτου συμφώνως ἀντιλαμβανόμενοι, τῆς αἰσχρᾶς, ἐκείνης ἑαυτοὺς συνειδήσεως ἀποσπάσωμεν ἀδελφοὶ τιμιώτατοι. ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀτοπώτατον, ἐκείνους αὐχεῖν ὡς ἄρα παρεκτὸς τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ταῦτα φυλάττειν οὐκ εἴημεν ἱκανοί. τί δὲ φρονεῖν ὀρθὸν ἐκεῖνοι δυνήσονται, οἳ μετὰ τὴν κυριοκτονίαν τε καὶ πατροκτονίαν ἐκείνην ἐκστάντες τῶν φρενῶν, ἄγονται οὐ λογισμῷ τινί, ἀλλ᾽ ὁρμῇ ἀκατασχέτῳ, ὅποι δ᾽ ἂν αὐτοὺς ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀγάγῃ

μανία. ἐκεῖθεν οὖν τοίνυν κἀν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὁρῶσιν. ὡς δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοὺς πλανωμένους τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως, τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον τὸ Πάσχα ἐπιτελεῖν. τίνος χάριν τούτοις ἑπόμεθα, οὓς δεινὴν πλάνην νοσεῖν ὡμολόγηται; δεύτερον γὰρ τῷ ἑνὶ ἐνιαυτῷ οὐκ ἄν ποτε ποιεῖν ἀνεξόμεθα. ἀλλ' εἰ καὶ ταῦτα μὴ προὔκειτο, ἀλλὰ δὴ τὴν ὑμετέραν ἀγχίνοιαν ἐχρῆν καὶ διὰ σπουδῆς καὶ δι' εὐχῆς ἔχειν πάντοτε, ἐν μηδεμιᾷ τὸ καθαρὸν τῆς ὑμετέρας ψυχῆς κοινωνεῖν δοκεῖν ἀνθρώπων ἔθεσι παγκάκων. πρὸς τούτοις κἀκεῖνο πάρεστι συνορᾶν, ὡς ἐν τηλικούτῳ πράγματι καὶ τοιαύτῃ θρησκείας ἑορτῇ διαφωνίαν ἄρχειν, ἐστὶν ἀθέμιτον. μίαν γὰρ ἑορτὴν τὴν τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας ἡμέραν, τουτέστι τὴν τοῦ ἁγιωτάτου πάθους, ὁ ἡμέτερος παρέδωκε Σωτήρ. καὶ μίαν εἶναι τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν βεβούληται. ἧς εἰ καὶ τὰ μάλιστα εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους τὰ μέρη διῄρηται, ἀλλ' ὅμως ἑνὶ πνεύματι, τουτέστι τῷ θείῳ βουλήματι, θάλπεται. λογισάσθω δ' ἡ τῆς ὑμετέρας ὁσιότητος ἀγχίνοια, ὅπως δεινόν τε καὶ ἀπρεπές, κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἑτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν, ἑτέρους δὲ συμπόσια συντελεῖν. καὶ μετὰ τὰς τοῦ Πάσχα ἡμέρας, ἄλλους μὲν ἐν ἑορταῖς καὶ ἀνέσεσιν ἐξετάζεσθαι. ἄλλους δὲ ταῖς ὡρισμέναις ἐκδεδόσθαι νηστείαις. διὰ τοῦτο γοῦν τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως τυχεῖν, καὶ πρὸς μίαν διατύπωσιν ἄγεσθαι τοῦτο ἡ θεία πρόνοια βούλεται, ὡς ἔγωγ' ἅπαντας ἡγοῦμαι συνορᾶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Παραίνεσις ἐξακολουθεῖν μᾶλλον τῷ πλείστῳ τῆς οἰκουμένης μέρει.

Ὅθεν ἐπειδὴ τοῦθ' οὕτως ἐπανορθοῦσθαι προσῆκεν, ὡς μηδὲν μετὰ τοῦ τῶν πατροκτόνων τε καὶ κυριοκτόνων ἐκείνων ἔθνους εἶναι κοινόν. ἔστι δὲ τάξις εὐπρεπής, ἣν πᾶσαι αἱ τῶν δυτικῶν τε καὶ μεσημβρινῶν καὶ ἀρκτῴων τῆς οἰκουμένης μερῶν παραφυλάττουσιν ἐκκλησίαι, καί τινες τῶν κατὰ τὴν ἑῴαν τόπων. τούτου ἕνεκεν ἐπὶ τοῦ παρόντος καλῶς ἔχειν ἅπαντες ἡγήσαντο. καὶ αὐτὸς δὲ τῇ ὑμετέρᾳ ἀγχινοίᾳ ἀρέσειν ὑπεσχόμην. ἵν' ὅπερ δ' ἂν κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν τε καὶ Ἀφρικήν, Ἰταλίαν τε ἅπασαν, Αἴγυπτον, Σπανίαν, Γαλλίας, Βρεττανίας,

A in hac quidem parte veritatem ipsam perspiciunt: adeò ut à convenienti emendatione longissimè aberrantes, uno eodémque anno duo Paschata celebrent. Quid ergo est cur istos sequamur, quos constat gravissimo erroris morbo laborare? Nam uno eodèmque anno geminum Pascha facere, nunquam profectò sustinebimus. Verùm etiamsi quæ dixi minimè suppeterent, vestræ tamen solertiæ est, id curare omnibus modis atque optare, ne sanctitas animarum vestrarum, in ullius rei similitudine cum nequissimorum hominum moribus sociari & commisceri videatur. Illud præ-
B terea considerandum est, nefas esse ut in tanti momenti negotio & in hujusmodi religionis solemnitate, dissensio reperiatur. Unum enim libertatis nostræ festum diem, hoc est, diem sacratissimæ Passionis, Servator noster nobis reliquit, unámque esse voluit Catholicam Ecclesiam. Cujus membra licet variis locis dispersa sint, uno tamen Spiritu, Dei scilicet voluntate, foventur. Consideret, quæso, Vestræ Sanctitatis solertia, quàm grave sit & indecorum, iisdem diebus alios quidem jejuniis in-
C tentos esse, alios verò convivia celebrare: & post dies Paschæ, alios quidem in festivitatibus & animorum remissione versari, alios verò definitis vacare jejuniis. Hoc itaque convenienti emendatione corrigi, & ad unam eandémque formam redigi, divina vult Providentia, quemadmodum omnes meo quidem judicio intelligitis.

CAPUT XIX.

Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint.

D PRoinde cùm hoc ita emendari oporteret, ut nihil nobis commune esset cum illorum Domini interfectorum & parricidarum consuetudine; cúmque hic ordo decentissimus sit, quem omnes tam Occidentalium quam Meridianarum & Septentrionalium orbis partium Ecclesiæ, ac nonnullæ quoque Orientalium servant: idcircò id æquum rectúmque esse omnes judicaverunt, quod & vobis placiturum esse spopondi, ut scilicet quod in urbe Roma perque omnem Italiam, Africam, Ægyptum; per Hispaniam, Gallias, Britannias, Libyas; per universam Achaïam; per Asianam

& Ponticam Diœcesim; per Ciliciam denique concordi sententia observatur, id vestra quoque prudentia libentibus animis amplectatur. Illud nimirum attendens, non modo majorem esse numerum Ecclesiarum in locis suprà memoratis; verum etiam æquissimum esse, ut omnes in commune id velint, quod stricta ratio exigere videtur; nec ullam cum Judæorum perjurio societatem habere. Atque ut summatim ac breviter dicam, placuit communi omnium judicio, ut sanctissimæ Paschæ festivitas uno eodemque die celebraretur. Neque enim decet in tanta sanctitate aliquam esse dissonantiam: præstatque eam sequi sententiam, in qua nulla est alieni erroris scelerisque societas atque communio.

A Λιβύας, ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανήν τε διοίκησιν καὶ Ποντικὴν, καὶ Κιλικίαν, μιᾷ καὶ συμφώνῳ φυλάττεται γνώμῃ, ἀσμένως τοῦτο καὶ ἡ ὑμετέρα προσδέξηται σύνεσις. λογιζομένη ὡς οὐ μόνον πλείων ἐστὶν ὁ τῶν κατὰ τοὺς προειρημένους τόπους ἐκκλησιῶν ἀριθμὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς τοῦτο μάλιστα κοινῇ πάντας ὁσιώτατόν ἐστι βούλεσθαι, ὅπερ καὶ ὁ ἀκριβὴς λόγος ἀπαιτεῖν δοκεῖ, καὶ οὐδεμίαν μετὰ τῆς Ἰουδαίων ἐπιορκίας ἔχειν κοινωνίαν. ἵνα δὲ τὸ κεφαλαιωδέστερον συντόμως εἴπω,
B κοινῇ πάντων ἤρεσε κρίσει, τὴν ἁγιωτάτην τοῦ Πάσχα ἑορτὴν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι. οὐδὲ γὰρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἁγιότητι εἶναί τινα διαφορὰν· καὶ κάλλιον, ἕπεσθαι τῇ γνώμῃ ταύτῃ.

Caput XX.

Hortatio ut omnes decretis Synodi assentiantur.

QUæ cùm ita sint, cælestem gratiam & planè divinum mandatum libenter suscipite. Quidquid enim in sanctis Episcoporum conciliis geritur, id omne ad divinam referendum est voluntatem. Quamobrem ubi ea quæ gesta sunt dilectis fratribus nostris intimaveritis, supradictam rationem & sanctissimi diei observantiam suscipere & constituere debetis; ut cùm in dilectionis vestræ conspectum jampridem à me desideratum venero, uno eodémque vobiscum die sanctam festivitatem peragere possim; utque de omnibus unà vobiscum gaudeam, cernens diaboli crudelitatem divinâ potentiâ nobis operam navantibus esse sublatam; florente ubique terrarum vestra fide, & pace atque concordia. Deus vos servet fratres carissimi. Hanc epistolam Imperator eodem exemplo scriptam, in omnes provincias direxit; ut suæ erga Deum pietatis sinceritatem tanquam in speculo quodam aspiciendam legentibus præberet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Παραίνεσις τοῖς ὑπὸ τῆς συνόδου γραφεῖσι πειθῆναι.

ΤΟύτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ἀσμένως δέχεσθε τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν καὶ θείαν ὡς ἀληθῶς ἐντολήν· πᾶν γὰρ, εἴ τι δ᾽ ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις
C τῶν Ἐπισκόπων συνεδρίοις πράττεται, τοῦτο πρὸς τὴν θείαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφοράν. διὸ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν ἀδελφοῖς ἐμφανίσαντες τὰ πεπραγμένα, ἤδη καὶ τὸν προειρημένον λόγον καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἁγιωτάτης ἡμέρας ὑποδέχεσθαί τε καὶ διατάττειν ὀφείλετε. ἵν᾽ ἐπειδὰν πρὸς τὴν πάλαι μοι ποθουμένην τῆς ὑμετέρας διαθέσεως ὄψιν ἀφίκωμαι, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὴν ἁγίαν μεθ᾽ ὑμῶν ἑορτὴν ἐπιτελέσαι δυνηθῶ, καὶ πάντων ἕνεκεν μεθ᾽ ὑμῶν εὐδοκήσω. συνορῶν τὴν διαβολικὴν ὠμότητα, ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἡ-
D μετέρων πράξεων ἀνῃρημένην, ἀκμαζούσης πανταχοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. ταύτης βασιλεὺς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν ἐφ᾽ ἑκάστης ἐπαρχίας διεπέμπετο. ἐνοπτρίζεσθαι τῆς αὐτοῦ διανοίας τὸ καθαρώτατον καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας, παρέχων τοῖς ἐντυγχάνουσι.

Caput XXI.

Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent.

POrrò cùm Synodus jam dissolvenda esset, Imperator sermonem cum Episcopis habuit quo ipsis valediceret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Συμβουλία πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ ὁμονοίας.

Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν ἡ σύνοδος ἀναλύεσθαι ἤμελλε, συντακτικὴν μὲν τοῖς Ἐπισκόποις

παρεῖχεν ὁμιλίαν. ὁμοῦ μὲν ἅπαντας ὑπὸ [illegible] συγκαλέσας ἡμέραν. παρῄνει δὲ τὴν πρὸς [illegible] ὑποθέμενος εἰρήνην περιέπειν σπουδά-[illegible], τὰς δὲ φιλονείκους ἔριδας ἐκτρέ-[illegible] βασκαίνειν, εἴ τις εὐδοκιμοίη ἐν [illegible] φαίνοιτο σοφίας ἐν λόγῳ. κοινὸν [illegible] ἀγαθὸν τὸ ἑνὸς ἀρετῆς. μὴ δὲ μὴν [illegible] κατεπαίρεσθαι τοὺς κρείττους. [illegible] εἶναι τὸ κριτήριον τῶν ἀληθεῖ λόγῳ [illegible] καὶ τοῖς ἀσθενεστέροις δὲ δεῖν ὑποκα-[illegible] λόγῳ συγγνώμης, τῷ τὸ τέλειον [illegible] σπάνιον τυγχάνειν· διὸ καὶ ἀλλή-[illegible] δεῖ τὰ σμικρὰ πταίουσι, συγγνώμην νέ-[illegible] χαρίζεσθαί τε καὶ συγχωρεῖν ὅσα ἀνθρώ-[illegible] πολλοῦ τιμωμένων τὴν σύμφωνον [illegible] ὡς ἂν μὴ πρὸς ἀλλήλους στασιαζόν-[illegible] χλεύης αἰτία παρέχοιντο τοῖς τὸν θεῖον [illegible] νόμον παρεσκευασμένοις. ὧν [illegible] τὰ πάντα δεῖν σωθῆναι δυναμένων, εἰ [illegible] ἡμᾶς αὐτοῖς ζηλωτὰ φαίνοιτο. μὴ [illegible] ὡς οὐ τοῖς πᾶσιν ἡ ἐκ λόγων ὠφέ-[illegible] τελεῖ. οἱ μὲν γὰρ ὡς πρὸς τροφὴν χαί-[illegible] καιρούμενοι. οἱ δὲ, τῆς προστασίας [illegible] εἰώθασιν. ἄλλοι τοὺς δεξιώσεσι [illegible] ἀσπάζονται. καὶ ξενίοις τι-[illegible] ἀγαπῶσιν ἕτεροι· βραχεῖς δ' οἱ λό-[illegible] ἐρασταί, καὶ σπάνιος αὖ ὁ τῆς ἀ-[illegible] φίλος. διὸ πρὸς πάντας ἁρμόττεσθαι [illegible] δίκην ἑκάστῳ τὰ λυσιτελῆ πρὸς σω-[illegible] πειρωμένους. ὡς ἐξ ἅπαντος τὴν σω-[illegible] εἰς πᾶσι δοξάζεσθαι διδασκα-[illegible] τοιαῦτα μὲν ἐν πρώτοις παρῄνει· τέλος [illegible] ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἱκε-[illegible] ἐσπουδασμένως ποιεῖσθαι. οὕτω δὴ [illegible], ἐπὶ τὰ σφῶν οἰκεῖα τοὺς [illegible] ἠφίει· οἱ δ' ἐπανῄεσαν σὺν [illegible] ἐκράτει τε λοιπὸν παρὰ τοῖς πᾶσι [illegible], παρ' αὐτῷ βασιλεῖ συμφωνη-[illegible] συνηπτομένων ὥσπερ ἐφ' ἑνὶ σώματι, [illegible] μακροῦ διῃρημένων.

A Quippe omnes certo die in unum convocavit. Cumque adessent, eos admonuit ut pacis inter se servandæ studiosi essent, & pervicaces contentiones fugerent, nec inviderent si quis inter ipsos Episcopus, sapientiæ & facundiæ laude floreret: sed uniuscujusque virtutem commune omnium bonum esse existimarent: neve ii qui præstantiores sunt, supra inferiores sese efferrent: Dei enim esse, de vera cujusq; virtute ac præstantia judicare. Decere potius, ut præstantiores infirmioribus sese accommodent, cum indulgentia quadam ac lenitate: præsertim cùm absolutum omnibus nu-B meris quidpiam reperire, prorsus difficillimum sit. Itaque ipsos levis aliorum delicti mutuò veniam indulgere; & quidquid humanitus peccatum sit, condonare oportere, magnam semper rationem habentes mutuæ concordiæ: ne fortè dum ipsi inter se seditiones agitãt, iis qui divinam legem maledictis incessere parati sunt, ridendi præbeatur occasio. Quorum tamen maximam rationem ab ipsis habendam esse; quippe cùm facilè servari possint, si ea quæ apud nos geruntur, illis eximia & admiranda videantur. Neque verò ipsis obscurum esse, sermonum copiam haudquaquam C omnibus hominibus utilitatem afferre. Alii enim tanquam ad vitam sustentandam commoda sibi suppeditari gaudent: alii ad patrocinium solent confugere. Quidam eos a quibus benignè excipiuntur diligunt; nonnulli munusculis honorati, ad amicitiam ineundam impelluntur. Pauci admodum sunt veri sermonum amatores: nec facilè invenitur, qui veritatis studiosus sit. Quam ob causam omnibus sese accommodare oportet, & instar Medici cujusdam ea quæ ad uniuscujusq; salutem utilia sunt subministrare, ut salutaris doctrina o-D mni ex parte ab omnibus honoretur. Et hæc quidem primo loco Imperator eis præcepit. Ad extremum vero adjecit, ut pro se quoque preces ad Deum sedulò facerent. Cùm in hunc modum eis valedixisset, cunctis posthæc in patriam redeundi potestatem fecit. Illi igitur summa cum hilaritate domum reversi sunt: ac deinceps unà apud omnes valuit opinio, sub ipsius Imperatoris præsentia, communi omnium consensu firmata, cùm ii qui jamdudum à se mutuo divulsi erant, in unum veluti corpus coaluissent.

A

Caput XXII.

Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit, & de pecuniarum divisione.

TAnto igitur successu Imperator exhilaratus, iis qui Synodo minimè interfuissent, gratissimum fructum per literas præbuit. Sed & universis populis, tam iis qui per agros quàm qui in urbibus habitabant, magnam pecuniæ vim distribui jussit; publicam festivitatem ob vicesimum Imperii sui annum hac ratione concelebrans.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒʹ.

Ὅπως οὓς μὲν προέπεμψεν, οἷς δὲ ἔγραψε, καὶ χρημάτων διαδόσεις.

ΧΑίρων δῆτα βασιλεὺς ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τοῖς μὴ παρατυχοῦσι τῇ συνόδῳ καρπὸν εὐθαλῆ δεδώρητο δι᾽ ἐπιστολῶν. λαοῖς θ᾽ ἅπασι, τοῖς τε κατ᾽ ἀγροὺς καὶ τοῖς ἀμφὶ τὰς πόλεις, χρημάτων ἀφθόνους διαδόσεις ποιεῖσθαι παρεκελεύετο. ὧδέ πη γεραίρων τὴν ἑορτὴν τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας.

B

Caput XXIII.

Quomodo ad Ægyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit.

VErùm cunctis inter se pacem colentibus, apud solos Ægyptios implacabilis contentionis furor ardebat: adeò ut molèstiam quidem exhiberent Imperatori; non ideo tamen eum ad iracundiam excitarent. Illos enim ut patres, aut potius ut Prophetas Dei, omni honore Imperator afficiens; iterum ad se vocavit; iterum arbiter eorundem fuit; iterum eos muneribus ac donis honoravit. Sententiam quoque quam arbiter dixerat, per epistolam significavit; confirmans & sanciens ea quæ à Synodo decreta fuerant: eosque adhortans ut concordiæ studerent, nec Ecclesiæ corpus distrahere ac discerpere vellent, sed futurum Dei judicium animo reputarent. Et hæc quidem Imperator speciali epistola eis suggessit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓʹ.

Ὅπως περὶ εἰρήνης Αἰγυπτίοις ἔγραψέ τε καὶ παρῄνεσεν.

ΑΛλὰ γὰρ ἁπάντων εἰρηνευομένων, μόνοις Αἰγυπτίοις ἄμικτος ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία· ὡς καὶ αὖθις ἐνοχλεῖν βασιλέα. οὐ μὴν καὶ πρὸς ὀργὴν ἐγείρειν. οἷα γοῦν πατέρας, ἢ καὶ μᾶλλον Προφήτας Θεοῦ, πάσῃ περιέπων τιμῇ, καὶ δεύτερον ἐκάλει. καὶ πάλιν ἐμεσίτευε τοῖς αὐτοῖς ἀνεξικάκως. καὶ δώροις ἐτίμα πάλιν, ἐδήλου τε τὴν δίαιταν δι᾽ ἐπιστολῆς. καὶ τὰ τῆς συνόδου δόγματα κυρῶν ἐπεσφραγίζετο. C παρεκάλει τε συμφωνίας ἔχεσθαι, μὴ δὲ διασπᾶν καὶ κατατέμνειν τὴν ἐκκλησίαν. τῆς δὲ τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἐν νῷ τὴν μνήμην λαμβάνειν. καὶ ταῦτα δὲ βασιλεὺς δι᾽ οἰκείας ἐπέστελλε γραφῆς.

Caput XXIV.

Quomodo Episcopis & plebibus religiosas literas sæpius scripsit.

SEd & alia plurima ejusinodi scripsit, ac pæne innumerabiles exaravit epi- D stolas; nunc Episcopis præscribens ea, quæ ad Ecclesiarum Dei utilitatem spectabant: nunc ipsas plebes per literas compellans, fratresq; & conservos suos nominans Ecclesiæ populos, vir beatissimus. Verùm hæc separato Volumine colligere, aliàs fortasse otium fuerit, ne hujus Historiæ nostræ series interrumpatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔʹ.

Ὅπως Ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἔγραψεν.

ΚΑὶ ἄλλα δὲ τούτοις ἔγραφεν ἀδελφὰ μυρία, πλείστας θ᾽ ὅσας ἐπιστολὰς διετύπου. ἐν μέρει μὲν Ἐπισκόποις ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τὰ πρόσφορα διατατλόμενος· ἤδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς πλήθεσιν, ἀδελφοὺς ἀποκαλῶν καὶ συνθεράποντας ἑαυτοῦ τοὺς τῆς ἐκκλησίας λαοὺς, ὁ τρισμακάριος. σχολὴ δ᾽ ἂν γένοιτο ταῦτα ἐπὶ οἰκείας ὑποθέσεως συναγαγεῖν, ὡς ἂν μὴ τὸ σῶμα τῆς παρούσης ἡμῖν διακόπτοιτο ἱστορίας.

ΚΕΦΑ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Πῶς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, ναὸν προσευκτήριον οἰκοδομεῖσθαι προσέταξε.

Τούτων δ' ὧδ' ἐχόντων, μνήμης ἄλλο τι μέγιστον ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ὁ θεοφιλὴς εἰργάζετο· τί δ' ἦν τοῦτο; τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μακαριστότατον τόπον, ἐδόκει δεῖν αὐτῷ περιφανῆ καὶ σεπτὸν ἀποφῆναι τοῖς πᾶσιν· αὐτίκα γοῦν οἶκον εὐκτήριον συστήσασθαι διεκελεύετο. οὐκ ἀθεεὶ τοῦτ' ἐν διανοίᾳ βαλών, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ἀνακινηθεὶς τῷ πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ'

Ὅτι τὸ θεῖον μνῆμα χώμασι καὶ εἰδώλοις ἀπέκρυψαν οἱ ἄθεοι.

Ἄνδρες μὲν γάρ ποτε δυσσεβεῖς, μᾶλλον δὲ πᾶν τὸ δαιμόνων διὰ τούτων γένος, σπουδὴν ἔθεντο σκότῳ καὶ λήθῃ παραδοῦναι τὸ θεσπέσιον ἐκεῖνο τῆς ἀθανασίας μνῆμα. παρ' ᾧ φῶς ἐξαστράπτων ὁ καταβὰς οὐρανόθεν ἄγγελος, ἀπεκύλισε τὸν λίθον τῶν τὰς διανοίας λελιθωμένων, καὶ τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν ἔθ' ὑπάρχειν ὑπειληφότων. τὰς γυναῖκας εὐαγγελιζόμενος, τόν τε τῆς ἀπιστίας λίθον τῆς αὐτῶν διανοίας ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς ἀφαιρούμενος. τοῦτο μὲν οὖν τὸ σωτήριον ἄντρον, ἄθεοί τινες καὶ δυσσεβεῖς ἀφανὲς ἐξ ἀνθρώπων ποιήσασθαι διενενόηντο. ἄφρονι λογισμῷ τὴν ἀλήθειαν ταύτῃ πῃ κρύψαι λογισάμενοι· καὶ δὴ πολλὴν εἰσενεγκάμενοι μόχθον, γῆν ἔξωθέν ποθεν εἰσφορήσαντες, τὸν πάντα καλύπτουσι τόπον· κἄπειτ' εἰς ὕψος αἰωρήσαντες, λίθῳ τε καταστρώσαντες, κάτω που τὸ θεῖον ἄντρον ὑπὸ πολλῷ τῷ χώματι κατακρύπτουσιν· εἶθ' ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς λειπομένου, τῆς γῆς ὕπερθεν, δεινὸν ὡς ἀληθῶς ταφεῶνα ψυχῶν ἐπισκευάζουσιν. νεκρῶν εἰδώλων σκότιον ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι μυχὸν οἰκοδομησάμενοι. κἄπειτα μυσαρὰς ἐνταυθοῖ θυσίας ἐπὶ βεβήλων καὶ ἐναγῶν βωμῶν ἐπισπένδοντες· ταύτῃ γὰρ μόνως καὶ οὐκ ἄλλως, τὸ σπουδασθὲν εἰς ἔργον ἄξειν ἐνόμιζον, εἰ διὰ τούτων τῶν ἐναγῶν μυσαγμάτων τὸ σωτήριον ἄντρον κατακρύψειαν· οὐ γὰρ οἷοί τ' ἦσαν συνιέναι οἱ δείλαιοι, ὡς οὐκ εἶχε φύσιν τὸν

Caput XXV.

Quomodo Hierosolymis in sancto Dominicæ Resurrectionis loco templum exstrui præcepit.

His ita gestis, Imperator Deo carus aliud quiddam inprimis memorabile aggressus est in Palæstina. Quidnam verò illud est? Beatissimum illum Dominicæ Resurrectionis locum qui est Hierosolymis, illustrem ac venerabilem cunctis mortalibus efficere, officii sui esse existimavit. Confestim igitur oratorium ibidem exstrui mandavit: non absque Dei nutu eò inductus; sed ipso Servatore ejus animum incitante.

Caput XXVI.

Quomodo impii sepulchrum Domini ruderibus & simulacris superpositis obtexerant.

Quippe impii quondam homines, seu potiùs universum dæmonum genus, impiorum hominum operâ, venerandum illud immortalitatis monumentum tenebris atque oblivione penitus involvere studuerant. Illud, inquam, monumentum, ad quod Angelus olim è cælo delapsus admirabili luce radians, saxum revolverat ex animis eorum qui verè saxei erant, & qui viventem Christum inter mortuos adhuc jacere arbitrabantur: felicem nuntium afferens mulieribus, & incredulitatis lapidem à mentibus earum removens, ut opinionem de vita ejus qui ab illis quærebatur, adstrueret. Hanc igitur salutarem speluncam, impii quidam ac profani homines funditus abolere in animum induxerant; stultè admodum opinati, se hoc modo veritatem esse occultaturos. Itaque non sine summo labore, plurimâ humo aliundè advectâ aggestâque totum locum opplevere. Quem cùm mediocri altitudine extulissent & lapide constravissent, sub hac tanta congerie sacram speluncam obtexerunt. Dehinc perinde ac si nihil amplius ipsis superesset, supra illud solum, infaustum prorsus animarum sepulcrum exstruxerunt; obscuram mortuorum simulacrorum cavernam in honorem lascivi dæmonis quem Venerem vocant, ædificantes. Ubi execranda sacrificia super profanis & impuris altaribus offerebant. Id enim quod instituerant, ita demùm se perfecturos esse opinabantur, si impuris hujusmodi sordi-

A bus salutarem speluncam obruissent. Miseri enim illud intelligere non poterant, fieri omninò non posse, ut qui de morte victoriam retulisset, hoc ipsorum facinus occultum relinqueret: quemadmodum nec fieri potest, ut Sol supra terras radians, & consuetum in cælo cursum peragens, totius generis humani notitiā subterfugiat. Quippe Servatoris nostri potentia longè præstantiori luce resplendens; nec ut Sol corpora, sed animos hominum illustrans, totum jam terrarum orbem radiis implebat. Sed nihilo minus ea quæ impii ac profani homines adversus veritatem machi- B nati fuerant, longo temporis spatio permanserunt. Nec ullus ex Præsidibus, aut ex Ducibus, aut ex ipsis etiam Imperatoribus, qui ad tantum scelus evertendum idoneus foret, inventus est præter unum Deo omnium Regi acceptissimum Principem. Qui divino animatus Spiritu, cùm suprà memoratum locum, omnibus purgamentis ac sordib' ab adversariis fraudulenter obstructum, & oblivioni penitus traditum esse indignè ferret, nec improbitati eorum qui id moliti fuerant cedendum esse arbitra- C retur; Dei Adjutoris sui Numine invocato, purgari præcepit: ratus eam maximè soli partem, quam adversarii contaminassent, sua opera ac ministerio divinâ frui magnificentiâ oportere. Simul atque hoc ab Imperatore præceptum est, continuò opera illa ad fraudem comparata, è sublimi ad solum dejecta sunt; & ædificia ad decipiendos homines constructa, cum ipsis statuis ac dæmonibus diruta sunt ac dissipata.

A κατὰ τοῦ θανάτου βραβεῖα ἀναδησάμενον, κρύφιον καταλιπεῖν τὸ κατόρθωμα. οὐδὲ γὰρ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων λαθεῖν λάμπων ὑπὲρ γῆς γενόμενος ὁ ἥλιος, καὶ τὸν οἰκεῖον ἐν οὐρανῷ διιππεύων δρόμον· τούτου γὰρ κρειττόνως ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐ σώματα ἡ σωτήριος καταυγάσασα δύναμις, τῶν οἰκείων τοῦ φωτὸς μαρμαρυγῶν τὸν σύμπαντα κατεπλήρου κόσμον· πλὴν ἀλλὰ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα, μακροῖς παρετείνετο χρόνοις. οὐδείς τε τῶν πώπο- B τε, οὐχ ἡγουμένων, οὐ στρατηγῶν, οὐκ αὐτῶν βασιλέων, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν τετολμημένων εὕρηται ἐπιτήδειος, ἢ μόνος εἷς ὁ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ φίλος. καὶ πνεύματι γοῦν κάτοχος θείῳ, χῶρον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν δεδηλωμένον, πάσαις οὐ καθαραῖς ὕλαις ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεκρύφθαι, λήθῃ τε καὶ ἀγνοίᾳ παραδεδομένον οὐ παριδὼν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακίᾳ. Θεὸν τὸν αὐτοῦ συνεργὸν ἐπικαλεσάμενος, καθαίρεσθαι προστάττει. αὐτὴν δὴ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν με- C μιασμένην, ἀπολαῦσαι δεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου δι' αὐτοῦ μεγαλουργίας. ἅμα δὲ προστάγματι τὰ τῆς ἀπάτης μηχανήματα εἰς ἔδαφος ἄνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ κατερρίπτετο. ἐλύετό τε καὶ καθῃρεῖτο, αὐτοῖς ξοάνοις καὶ δαίμοσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης οἰκοδομήματα.

Caput XXVII.

Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera longissimè projici mandavit.

Neque tamen hìc conquievit Imperatoris alacritas. Sed prætereà tolli ruta cæsa, & quàm longissimè extrà fines regionis projici mandavit. Quod itidem præceptum, protinus executioni mandatum est. Hucusque verò progressus Imperator, nequaquam sibi satisfecit. Sed divino quodam æstu incitatus, jussit ut loco altissimè effosso, solum ipsum utpote dæmonum piaculis contaminatum, simul cum egesta humo quam longissimè exportaretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖʹ.

Ὅπως Κωνσταντῖνος τῆς εἰδωλείου τὰς ὕλας καὶ τὰ χώματα μακρὰν που ῥιφῆναι προσέταξεν.

D Οὐ μὴν ἐν τούτοις τὰ τῆς σπουδῆς ἵστατο. πάλιν δὲ βασιλεὺς αἴρεσθαι καὶ πορρωτάτω τῆς χώρας ἀπορρίπτεσθαι, τῶν καθαιρουμένων τὴν ἐν λίθοις καὶ ξύλοις ὕλην προστάττει· ἔργον δὲ καὶ τῷδε παρηκολούθει τῷ λόγῳ. ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τούτῳ μόνον προελθεῖν ἀπήρκει. πάλιν δ' ἐπιθειάσας βασιλεὺς, τοὔδαφος αὐτὸ, πολὺ τοῦ χώρου βάθος ἀνορύξαντας, αὐτῷ χοῒ πόρρω που ἐξωτάτω, λύθροις ἅτε δαιμονικοῖς ἐρρυπωμένον, ἐκφορεῖσθαι παρακελεύεται.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Φανέρωσις τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος.

Παραχρῆμα δ' ἐπετελεῖτο καὶ τοῦτο. ὡς δ' ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου στοιχεῖον ὁ κατὰ βάθους τῆς γῆς ἀνεφάνη χῶρος, αὐτὸ δὴ λοιπὸν τὸ σεμνὸν καὶ πανάγιον τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἀνεφαίνετο. καὶ τότε ἅγιον τῶν ἁγίων ἄντρον τὴν ὁμοίαν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναβιώσεως ἀπελάμβανεν εἰκόνα. διὸ μετὰ τὴν ἐν σκότῳ κατάδυσιν, αὖθις ἐπὶ τὸ φῶς προῄει, καὶ τοῖς ἐπὶ θέαν ἀφικνουμένοις ἐναργῆ παρεῖχεν ὁρᾶν τῶν αὐτόθι πεπραγμένων θαυμάτων τὴν ἱστορίαν. ἔργοις ἁπάσης γεγωνοτέρως φωνῆς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν μαρτυρούμενον.

Caput XXVIII.

Manifestatio sanctissimi sepulcri.

Nec mora; istud quoque ut jussum erat impletum est. Postquam aliud solum, locus scilicet qui in imo erat, apparuit; tunc vero ipsum augustum sanctissimúmq; Dominicæ resurrectionis monumentum præter omnium spem refulsit; & spelunca illa quæ Sancta Sanctorum verè dici potest, resurrectionis Servatoris nostri quandam expressit similitudinem, cum post situm ac tenebras quibus obtecta fuerat, rursus in lucem prodiit, & miraculorum quæ ibi quondam gesta fuerant, historiam iis qui ad spectandum confluxerant manifestissimè videndam exhibuit; rebus ipsis quæ omni voce clarius sonant, Servatoris nostri resurrectionem testata.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὅπως περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ πρὸς ἄρχοντας καὶ πρὸς Μακάριον ἔγραψε τὸν Ἐπίσκοπον.

Τούτων δ' ὧδε πραχθέντων, αὐτίκα βασιλεὺς νόμων εὐσεβῶν διατάξεσι, χορηγίαις τε ἀφθόνοις, οἶκον εὐκτήριον θεοπρεπῆ ἀμφὶ τὸ σωτήριον ἄντρον ἐγκελεύεται πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ δείμασθαι πολυτελείᾳ. ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προτεθειμένος, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι κρείττονι προθυμίᾳ τεθεαμένος. τοῖς μὲν δὴ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τῆς ἑῴας ἄρχουσιν, ἀφθόνοις καὶ δαψιλέσι χορηγίαις, ὑπερφυές τε καὶ μέγα καὶ πλούσιον ἀποδείκνυσθαι τὸ ἔργον. τῷ δὲ τῆς ἐκκλησίας Ἐπισκόπῳ τῷ τηνικαῦτα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις προεστῶτι, τοιάνδε κατέπεμπε γραφήν, δι' ἧς τὸν σωτήριον λόγον τῆς πίστεως ἐναργέσι φωναῖς παρίστη, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον.

Caput XXIX.

Quomodo de construenda Ecclesia, ad Præsides & ad Macarium Episcopum literas dedit.

His ad hunc modum gestis, confestim Imperator emissis constitutionibus & liberali sumptu suppeditato, circa salutarem speluncam Deo dignum templum regali magnificentia exstrui jubet. Quippe jam pridem hoc apud se constituerat, idque quod erat futurum, divina quadam alacritate præviderat. Ac Rectoribus quidem Provinciarum per Orientem præcepit, ut impensis copiosè subministratis, ingens amplumq; & magnificum opus illud efficerent. Ad Episcopum verò qui tunc temporis Hierosolymorum regebat Ecclesiam, ejusmodi literas dedit; quibus salutaris fidei doctrinam apertissimis verbis adstruebat, ita scribens:

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ΄.

Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ σωτῆρος οἰκοδομῆς.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστός, Μακαρίῳ.

Τοσαύτη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐστιν ἡ χάρις, ὡς μηδὲ μίαν λόγων θεραπείαν τοῦ παρόντος θαύματος ἀξίαν εἶναι δοκεῖν. τὸ γὰρ τὸ γνώρισμα τοῦ ἁγιωτάτου ἐκείνου πάθους ὑπὸ τῇ γῇ πάλαι κρυπτόμενον, τοσαύταις ἐτῶν περιόδοις

D

Caput XXX.

Constantini ad Macarium Epistola de ædificatione Martyrii Servatoris nostri.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Macario.

Tanta est Servatoris nostri gratia, ut nulla sermonis copia ad præsentis miraculi narrationē sufficere videatur. Nam sacratissimæ illius passionis monumentum, sub terra jampridem occultatum tot annorum spatio delituisse,

quoad communi omnium hoste sublato, famulis ejus in libertatem vindicatis affulgeret, omnem reverà admirationem superat. Nam tametsi omnes quotquot ubique terrarum sapientes habentur, in unum coacti, aliquid pro hujus rei dignitate dicere instituerint, ne ad minimam quidem ejus partem aspirare posse mihi videntur. Quippe hujus miraculi fides, omnem humanæ rationis capacem naturam tantum excedit, quantum humanis divina præcellunt. Quocirca hic unus mihi ac præcipuus semper est scopus, ut quemadmodum veritatis fides novis quotidie miraculis inclarescit, sic etiam mentes omnium nostrûm ad sanctissimæ legis observantiam cum omni modestia & concordi alacritate incitentur. Quod quoniam omnibus perspectissimum esse confido, illud tibi in primis persuasum velim, nihil mihi antiquius esse, quàm ut sacrum illum locum quem Dei jussu turpissima adjectione simulacri velut gravi quodam pondere exoneravi; & qui ab initio quidem Dei judicio sanctus fuit, posteà verò multò sanctior effectus est, ex quo Dominicæ passionis fidem in lucem protulit; eum, inquam, locum fabricarum pulchritudine exornemus.

Caput XXXI.

Quod hanc ædem, mœnium, columnarum, & marmorum venustate ceteras Ecclesias superare voluerit.

DEcet itaque Prudentiam Tuam, singula ad opus necessaria ita disponere & curare, ut non modo Basilica ipsa omnium quæ ubique sunt pulcherrima; sed & reliqua membra ejusmodi sint, ut omnes quantumvis eximiæ singularum urbium fabricæ, ab hac una facilè superentur. Ac de parietum quidem substructione & elegantia, Draciliano amico nostro, agenti vices Præfectorum Prætorio; & Præsidi provinciæ scias à me curam esse commissam. Jussit siquidem pietas nostra, ut artifices & operarii, & quæcumque ad hoc opus necessaria esse ex Prudentia Tua cognoverint, protinus instante illorum sollicitudine dirigantur. De columnis verò & marmoribus, quæcumque & pretiosiora & utiliora esse ipso aspectu judicaveris, cura ut ad nos perscribas: ut cùm ex literis tuis cognoverimus quot & qualibus opus sit, ea un-

A λαθεῖν, ἄχρις οὗ διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ ἀναιρέσεως ἐλευθερωθεῖσι τοῖς ἑαυτοῦ θεράπουσιν ἀναλάμπειν ἔμελλε, πᾶσαν ἔκπληξιν ἀληθῶς ὑπερβαίνει. εἰ γὰρ πάντες οἱ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης εἶναι δοκοῦντες σοφοὶ, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντες, ἄξιόν τι τοῦ πράγματος ἐθελήσουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ἂν πρὸς τὸ βραχύτατον ἀμιλληθῆναι δυνήσαιντο· ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἡ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει, ὅσῳ τῶν ἀνθρωπίνων τὰ οὐράνια συνεστηκέναι δυνατώτερα. B διὰ τοῦτο γοῦν οὗτος ἀεὶ καὶ πρῶτος καὶ μόνος μοι σκοπὸς, ἵν' ὥσπερ ἑαυτὴν ὁσημέραι καινοτέροις θαύμασιν ἡ τῆς ἀληθείας πίστις ἐπιδείκνυσιν, οὕτω καὶ ψυχαὶ πάντων ἡμῶν περὶ τὸν ἅγιον νόμον σωφροσύνῃ πάσῃ καὶ ὁμογνώμονι προθυμίᾳ σπουδαιότεραι γίγνωνται. ὅπερ δ' οὖν πᾶσιν εἶναι νομίζω φανερὸν, ἐκεῖνο μάλιστα πεπεῖσθαι βούλομαι, ὡς ἄρα πάντων μοι μᾶλλον μέλει, ὅπως τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον τόπον, ὃν Θεοῦ προστάγματι, αἰσχίσταις εἰδώλου προσθήκαις ὥσπερ τινὸς ἐπικειμένου βάρους ἐκούφισα. ἅγιον μὲν ἐξ ἀρχῆς Θεοῦ κρίσει C γεγενημένον. ἁγιώτερον δ' ἀποφανθέντα, ἀφ' οὗ τοῦ σωτηρίου πάθους πίστιν εἰς φῶς προήγαγεν, οἰκοδομημάτων κάλλει κοσμήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ τοῦ, τὴν ἐν τῇ οἰκουμένῃ πασῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομηθῆναι καλλίονα τείχεσι καὶ κίοσι καὶ μαρμάροις.

ΠΡοσήκει τοίνυν τὴν σὴν ἀγχίνοιαν οὕτω διατάξαι τε καὶ ἑκάστου τῶν ἀναγκαίων ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὡς οὐ μόνον βασιλικὴν τὴν ἁπανταχοῦ βελτίονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίγνεσθαι, ὡς πάντα τὰ ἐφ' ἑκάστης D καλλιστεύοντα πόλεως, ὑπὸ τοῦ κτίσματος τούτου νικᾶσθαι. καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν τοίχων ἐγέρσεώς τε καὶ καλλιεργίας, Δρακιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ φίλῳ τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη, καὶ τῷ τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντι, παρ' ἡμῶν τὴν φροντίδα ἐγκεχειρίσθαι γίνωσκε. κεκέλευται γὰρ ὑπὸ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, καὶ τεχνίτας καὶ ἐργάτας, καὶ πάνθ' ἅπερ εἰς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα τυγχάνειν παρὰ τῆς σῆς καταμάθοιεν ἀγχινοίας, παραχρῆμα διὰ τῆς ἐκείνων προνοίας ἀποσταλῆναι. περὶ δὲ τῶν κιόνων εἴτουν μαρμάρων, ἃ δ' ἂν νομίσειας εἶναι τιμιώτερά τε καὶ χρησιμώτερα, αὐτῆς συνό-

ψεως γινομένης, πρὸς ἡμᾶς γράψαι σπούδασον· ἵν' ὅσων ἂν καὶ ὁποίων χρείαν εἶναι διὰ τοῦ σοῦ γράμματος ἐπιγνῶμεν, ταῦτα πανταχόθεν μετενεχθῆναι δυνηθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒʹ.

Ὅτι καὶ περὶ τοῦ κάλλους τῆς κόγχης, καὶ ἐργατῶν καὶ ὑλῶν ἐδήλωσε τοῖς ἄρχουσι.

ΤΗν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωναρίαν, ἢ δι' ἑτέρας τινὸς ἐργασίας γενέσθαι σοι δοκεῖ, παρὰ σοῦ γνῶναι βούλομαι. εἰ γὰρ λακωναρία εἶναι μέλλοι, δυνήσεται καὶ χρυσῷ καλλωπισθῆναι τὸ λειπόμενον. πλὴν ἡ σὴ ὁσιότης τοῖς προειρημένοις δικασταῖς ὅτι τάχος γνωρισθῆναι ποιήσει, ὅσων τ' ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν καὶ ἀναλωμάτων χρεία. καὶ πρὸς ἐμὲ εὐθέως ἀνενεγκεῖν σπουδάσει, οὐ μόνον περὶ τῶν μαρμάρων τε καὶ κιόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν λακωναρίων, εἴγε τοῦτο κάλλιον ἐπικρίνειεν. ὁ Θεός σε διαφυλάξοι ἀδελφὲ ἀγαπητὲ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓʹ

Ὅπως ἡ προφητευθεῖσα καινὴ Ἱερουσαλὴμ, ἐκκλησία τοῦ σωτῆρος ᾠκοδόμητο.

ΤΑῦτα μὲν ἔγραφε βασιλεύς. ἅμα δὲ λόγῳ, δι' ἔργων ἐχώρει τὰ πράγματα. καὶ δὴ κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον, ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλὴμ, ἀντιπρόσωπος τῇ πάλαι βοωμένῃ. ἣ μετὰ τὴν κυριοκτόνον μιαιφονίαν ἐρημίας ἐπ' ἔσχατα περιτραπεῖσα, δίκην ἔτισε δυσεβῶν οἰκητόρων. ταύτῃ δ' οὖν ἄντικρυς βασιλεὺς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου σωτήριον νίκην, πλουσίαις καὶ δαψιλέσιν ἀνύψου φιλοτιμίαις. τάχα που ταύτην οὖσαν τὴν διὰ προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλὴμ. ἧς πέρι μακροὶ λόγοι, μυρία δι' ἐνθέου πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσι. καὶ δὴ τοῦ παντὸς ὥσπερ τινὰ κεφαλὴν, πρῶτον ἁπάντων τὸ ἱερὸν ἄντρον ἐκόσμει. μνῆμα ἐκεῖνο θεσπέσιον, παρ' ᾧ φῶς ἐξαστράπτων ποτὲ ἄγγελος, τὴν διὰ τοῦ σωτῆρος ἐνδεικνυμένην παλιγγενεσίαν τοῖς πᾶσιν εὐηγγελίζετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔʹ.

Ἔκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ παναγίου μνήματος.

ΤΟῦτο μὲν οὖν πρῶτον, ὡσανεὶ τοῦ παντὸς κεφαλὴν, ἐξαιρέτοις κίοσι, κόσμῳ τε πλεί-

A diquè possint comportari. Æquum est enim ut qui præ totius orbis locis maximè admirabilis est locus, pro dignitate sua exornetur.

Caput XXXII.

Ut de pulchritudine conchæ, & de artificibus ac de materia Macarius ad Præsides scribat.

PORrò cameram Basilicæ, utrùm laqueatam, an alio quopiam operis genere faciendam censeas, certior à te fieri velim. Nam si laqueata fiet, auro quoque poterit exornari. Restat igitur B ut Sanctitas Tua supra memoratis judicibus quamprimùm significet, quot operariis & artificibus & sumptibus opus erit: utque ad me celeriter referat, non modo de marmoribus & columnis, sed etiam de lacunaribus, si hoc opus venustius esse censueris. Divinitas te servet frater carissime.

Caput XXXIII.

Quomodo Ecclesia Servatoris exstructa fuerit, quam Prophetæ novam Hierusalem appellaverant.

C ET hæc quidem ab Imperatore scripta sunt. Ceterum effectus verba ipsa statim subsecutus est: & in ipso Servatoris nostri Martyrio nova fabricata est Hierusalem, ex adverso veteris illius celeberrimæ, quæ post nefariam Domini cædem ultimam vastitatem experta, pro incolarum impietate pœnas persolverat. Contra hanc igitur Imperator tropæum victoriæ, quam Servator noster de morte retulerat, ambitioso cultu erexit. Atque hæc forsitan fuerit recens illa ac nova Hierusalem, Prophetarum vaticiniis prædicata, de qua in sacris Voluminibus tot præconia ab ipso divino Spiritu pronuntiata leguntur. D Primùm igitur sacram illam speluncam, utpote totius operis caput, exornavit: divinum scilicet monumentum, juxta quod olim cælesti luce radians Angelus, regenerationem quæ per Servatorem ostendebatur, omnibus nuntiaverat.

Caput XXXIV.

Descriptio fabricæ sancti sepulchri.

HOc, inquam, monumentum tanquam totius operis caput, Imperatoris magnificentia eximiis columnis &

maximo cultu primum omnium decoravit, & cujusquemodi ornamentis illustravit.

Caput XXXV.

Descriptio atrii & porticuum.

TRansgressus inde est ad vastissimum locum libero patentem cælo. Cujus solum splendido lapide constravit, longissimis undique porticibus ad tria latera additis.

Caput XXXVI.

Descriptio parietum tectique, & ornatus atque inaurationis ipsius Basilicæ.

B QUippe lateri illi quod è regione speluncæ positum, Solis ortum spectabat, conjuncta erat Basilica: opus planè admirabile, in immensam altitudinem elatum, & longitudine ac latitudine maxima expansum. Cujus interiora quidem versicoloribus marmoris crustis obtecta sunt: exterior verò parietum superficies, politis lapidibus probè inter se vinctis decorata, eximiam quandam pulchritudinem, nihilo inferiorem marmoris specie, præferebat. C Ad culmen vero & cameras quod attinet, exteriora quidem tecta plumbo tanquam firmissimo quodam munimento ad hibernos imbres arcendos obvallavit. Interius autem tectum sculptis lacunaribus consertum, & instar vasti cujusdam maris compactis inter se tabulis per totam basilicam dilatatum, totúmque auro purissimo coopertum, universam basilicam velut quibusdam radiis splendere faciebat.

Caput XXXVII.

D *Descriptio geminarum utrinque porticuum, & trium portarum Orientalium.*

POrro ad utrumque latus, geminæ porticus tam subterraneæ quàm supra terram eminentes, totius basilicæ longitudinem æquabant; quarum concamerationes auro perinde variatæ sunt. Ex his, quæ in fronte basilicæ erant ingentibus columnis fulciebantur: quæ vero interiores, pessis magno cultu extrinsecus ornatis sustinebantur. Portæ tres ad Orientem Solem aptè dispositæ, introeuntium turbam exceperunt.

A σῳ κατεποίκιλλεν ἡ βασιλέως φιλοτιμία, παντοίοις καλλωπίσμασι καταφαιδρύνουσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἔκφρασις αἰθρίου καὶ στοῶν.

ΔΙέβαινε δ' ἑξῆς ἐπὶ παμμεγέθη χῶρον, εἰς καθαρὸν αἴθριον ἀναπεπταμένον· ὃν δὴ λίθος λαμπρὸς κατεστρωμένος ἐπ' ἐδάφους ἐκόσμει, μακροῖς περιδρόμοις στοῶν ἐκ τριπλεύρου περιεχόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λϛ'.

B Ἔκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς ἐκκλησίας τοίχων καὶ δωματουργίας, κάλλους τε καὶ χρυσώσεως.

ΤΩι γὰρ κατ' ἀντικρὺ πλευρῷ τοῦ ἄντρου, ὃ δὴ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἑώρα, ὁ βασίλειος συνῆπτο νεώς· ἔργον ἐξαίσιον, εἰς ὕψος ἄπειρον ἠρμένον, μήκους τε καὶ πλάτους ἐπὶ πλεῖστον εὐρυνόμενον· οὗ τὰ μὲν εἴσω τῆς οἰκοδομίας, ὕλης μαρμάρου ποικίλης διεκάλυπτον πλακώσεις. ἡ δ' ἐκτὸς τῶν τοίχων ὄψις, ξεστῷ λίθῳ ταῖς πρὸς ἕκαστον ἁρμογαῖς συνημμένῳ λαμπρυνομένη, ὑπερφυές τι χρῆμα κάλλους τοῦ ἐκ μαρμάρου προσόψεως οὐδὲν ἀπο-
C δέον, παρεῖχεν. ἄνω δὲ πρὸς αὐτοῖς ὀρόφοις, τὰ μὲν ἐκτὸς δώματα μολύβου περιέφραττεν ὕλη, ὄμβρων ἀσφαλὲς ἔρυμα χειμερίων· τὰ δὲ τῆς εἴσω στέγης γλυφαῖς φατνωμάτων ἀπηρτισμένα, καὶ ὥσπερ τι μέγα πέλαγος καθ' ὅλου τοῦ βασιλείου οἴκου συνεχέσι ταῖς πρὸς ἀλλήλας συμπλοκαῖς ἀνευρυνόμενα, χρυσῷ τε διαυγεῖ δι' ὅλου κεκαλυμμένα, φωτὸς οἷα μαρμαρυγαῖς τὸν πάντα νεὼν ἐξαστράπτειν ἐποίει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

D Ἔκφρασις διπλῶν στοῶν ἑκατέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀνατολικῶν τριῶν.

ΑΜφὶ δ' ἑκάτερα τὰ πλευρὰ, διπλῶν στοῶν ἀναγείων τε καὶ καταγείων δίδυμοι παραστάδες, τῷ μήκει τοῦ νεὼ συνεξετείνοντο. χρυσῷ καὶ αὗται τοὺς ὀρόφους πεποικιλμέναι· ὧν αἱ μὲν ἐπὶ προσώπου τοῦ οἴκου. κίοσι παμμεγέθεσιν ἐπηρείδοντο· αἱ δ' εἴσω τῶν ἔμπροσθεν ὑπὸ πεσσοῖς ἀνηγείροντο, πολὺν τὸν ἔξωθεν περιβεβλημένοις κόσμον. πύλαι δὲ τρεῖς πρὸς αὐτὸν ἀνίσχοντα ἥλιον εὖ διακείμεναι, τὰ πλήθη τῶν εἴσω φερομένων ὑπεδέχοντο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ἔκφρασις ἡμισφαιρίου καὶ κιόνων δώδεκα καὶ κρατήρων.

A Τούτων δ' ἀντικρύ, τὸ κεφάλαιον τοῦ παντὸς ἡμισφαίριον ἦν, ἐπ' ἄκρου τοῦ βασιλείου ἐκτεταμένον· ὃ δὴ δυωκαίδεκα κίονες ἐστεφάνουν, τοῖς τοῦ σωτῆρος Ἀποστόλοις ἰσάριθμοι, κρατῆρσι μεγίστοις ἐξ ἀργύρου πεποιημένοις τὰς κορυφὰς κοσμούμενοι· οὓς δὴ βασιλεὺς αὐτὸς ἀνάθημα κάλλιστον ἐποιεῖτο τῷ αὑτοῦ Θεῷ.

Caput XXXVIII.

Descriptio hemisphærii, & duodecim columnarum cum crateribus.

ERegione harum portarum erat hemisphærium, quod totius operis caput est: usque ad culmen ipsius basilicæ protentum. Cingebatur id duodecim columnis, pro numero sanctorum Servatoris nostri Apostolorum. Quarum capita maximis crateribus argenteis erant ornata: quos Imperator tanquam pulcherrimum donarium Deo suo dicaverat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ἔκφρασις μεσαυλίου καὶ ἐξεδρῶν καὶ προπύλων.

B Ἔνθεν δὲ προϊόντων ἐπὶ τὰς πρὸ τοῦ νεὼ κειμένας εἰσόδους, αἴθριον διελάμβανεν. ἦσαν δ' ἐνταυθοῖ παρ' ἑκάτερα, καὶ αὐλὴ πρώτη, στοαί τ' ἐπὶ ταύτῃ, καὶ ἐπὶ πᾶσιν αἱ αὔλειοι πύλαι· μεθ' ἃς ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς, τὰ τοῦ παντὸς προπύλαια φιλοκάλως ἠσκημένα, τοῖς τὴν ἐκτὸς πορείαν ποιουμένοις καταπληκτικὴν παρεῖχον τὴν τῶν ἔνδον ὁρωμένων θέαν.

Caput XXXIX.

Descriptio atrii, exhedrarum & vestibulorum.

HInc ad eos aditus qui ante templum sunt progredientibus, aream interposuit. Erant autem in eo loco primùm atrium, deinde porticus ad utrumque latus, ac postremò portæ atrii. Post has totius operis vestibula in ipsa media platea in qua forum est rerum venalium, ambitioso cultu exornata, iter forinsecus agentibus, aspectum earum rerum quæ intus cernebantur non sine quodam stupore exhibebant.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Περὶ πλήθους ἀναθημάτων.

Τοῦτον μὲν οὖν τὸν νεὼν, σωτηρίου ἀναστάσεως ἐναργὲς ἀνίστη μαρτύριον βασιλεὺς, πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ κατασκευῇ τὸν σύμπαντα καταφαιδρύνας· ἐκόσμει δ' αὐτὸν ἀδιηγήτοις κάλλεσι πλείστων ὅσων ἀναθημάτων, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων πολυτελῶν ἐν διαλλαττούσαις ὕλαις· ὧν τὴν κατὰ μέρος ἐπισκευὴν φιλοτέχνως εἰργασμένην, μεγέθει τε καὶ πλήθει καὶ ποικιλίαις, οὐ σχολὴ νῦν ἐπεξιέναι τῷ λόγῳ.

Caput XL.

De numero donariorum.

HOc igitur templum tanquam salutiferæ resurrectionis testimonium Imperator exstruxit, & magnificoplanéque regio apparatu decoravit. Nec dici potest, quot quantísque ornamentis ac donariis, partim ex auro & argento, partim ex gemmis, illud diversimodè venustavit. Quorum apparatum summo artificio elaboratum, & magnitudine & numero & varietate insignem, hic singillatim exponere haud D vacat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν.

Ἀπολαβὼν δ' ἐνταυθοῖ χώρας ἑτέρας δυσὶν ἄντροις μυστικοῖς τετιμημένας, πλουσίαις καὶ ταύτας φιλοτιμίαις ἐκόσμει. τῷ μὲν τῆς πρώτης τοῦ Σωτῆρος θεοφανείας ἄντρῳ, ἔνθα δὴ καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ὑπέστη, τὰς καταλλήλους νέμων τιμάς. τῷ δὲ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρω-

Caput XLI.

De ædificatione Ecclesiæ apud Bethleem & in monte Olivarum.

ALia quoque ejusdem regionis loca duabus sacris speluncis nobilitata, ambitioso cultu exornare aggressus est. Et speluncam quidem illam in qua Servator noster divinam præsentiam suam primùm exhibuit, & in carne nasci sustinuit, Imperator convenienti honore affecit. In altera verò spelunca, Ascensionis Dominicæ quæ in montis vertice

A olim contigerat, memoriam honoravit. Atque hæc loca magnifico cultu exornans, simul nomen matris suæ, cujus operâ ac ministerio tantum bonum humano generi procurabatur, ad æternam posterorum memoriam consecravit.

ρείας μνήμην σεμνυνῶν· καὶ ταῦτα δὲ φιλοκάλως ἐτίμα. τῆς αὐτοῦ μητρὸς, ἣ τοσοῦτον ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων διηκονεῖτο βίῳ, διαιωνίζων τὴν μνήμην.

Caput XLII.

Quomodo Helena Augusta Constantini mater, Bethleem orandi causâ profecta, has Ecclesias ædificavit.

Nam cùm illa debitum piæ affectionis munus Deo omnium Regi persolvere decrevisset, & pro filio suo tanto scilicet Imperatore, ac pro filiis ejus Cæsaribus Deo carissimis, nepotibus suis, gratias cum supplicationibus agendas sibi esse statuisset; quamvis affectâ jam ætate, tamen juvenili animo properavit; mulier singulari prudentia; ut terram veneratione dignam perlustraret, & Orientis provincias, urbésque ac populos cum regali quadam sollicitudine ac providentia inviseret. Postquam verò Servatoris nostri vestigia debito cultu venerata est, prout olim Propheticus sermo prædixerat: Adoremus, inquit, in loco ubi steterunt pedes ejus: continuò pietatis suæ fructum posteris etiam dereliquit.

Psal. 131.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Ὅτι Ἑλένη ἡ βασιλὶς ἡ Κωνσταντίνου μήτηρ, εἰς εὐχὴν [illegible] νεμένη, ταύτας ᾠκοδόμησεν.

Ἐπειδὴ γὰρ αὕτη τῷ παμβασιλεῖ Θ[illegible] τῆς εὐσεβοῦς διαθέσεως ἀποδοῦναι [illegible] ἔργον ἐποιήσατο, ὑφ' υἱῷ τε βασιλεῖ τοσούτῳ,
B παισί τε αὐτοῦ Καίσαρσι θεοφιλεστάτοις ἑαυτῆς ἐγγόνοις, τὰ χαριστήρια δεῖν ᾤετο δι' εὐχῶν ἀποπληρῶσαι. ἧκε δὴ σπεύδουσα νεανικῶς ἡ πρέσβυς, ὑπερβαλλούσῃ φρονήσει τὴν ἀξιάγαστον ἀνιστορήσουσα γῆν, ἔθνη τε τὰ ἑῷα καὶ δήμους ὁμοῦ καὶ λαοὺς βασιλικῇ προμηθείᾳ ἐποψομένη. ὡς δὲ τοῖς βήμασι τοῖς σωτηρίοις τὴν πρέπουσαν ἀπεδίδου προσκύνησιν, ἀκολούθως προφητικῷ λόγῳ φάναι, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. τῆς οἰκείας εὐσεβείας καρπὸν καὶ τοῖς μετέπειτα παραχρῆμα καταλέλοιπεν.
C

Caput XLIII.

Rursus de Ecclesia Bethleemitica.

Etenim Deo quem adoraverat, duo statim templa dedicavit: alterum ad speluncam in qua natus est Dominus: alterum in eo monte, ex quo in cælum ascenderat. Nam & Emanuel, quod est nobiscum Deus, sub terra pro nobis nasci sustinuit; & locus nativitatis ipsius, Bethleem ab Hebræis est appellatus. Ideóque Dei amantissima Augusta, Deiparæ Virginis partum eximiis monumentis ornavit; sacram illam speluncam omni cultus genere illustrans. Nec multo post Imperator eandem Domini nativitatem regalibus donariis honoravit; variis ex auro & argento monumentis, velisque acu pictis, matris suæ cumulans magnificentiam. Præterea Imperatoris quidem mater in memoriam Ascensionis Christi omnium Servatoris, in monte Olivarum sublimia exstruxit ædificia; in ipso montis vertice sacram erigens ædem cum templo. Hic porrò Servatorem omnium Christum, arcanis my-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

Ἔτι περὶ ἐκκλησίας ἐν Βηθλεέμ.

Αὐτίκα δ' οὖν τῷ προσκυνηθέντι Θεῷ δύο νεὼς ἀφιέρου. τὸν μὲν πρὸς τῷ τῆς γεννήσεως ἄντρῳ. τὸν δ' ἐπὶ τοῦ τῆς ἀναλήψεως ὄρους. καὶ γὰρ καὶ γέννησιν ὑπὸ γῆν ὁ μεθ' ἡμῶν Θεὸς δι' ἡμᾶς ἠνέσχετο. καὶ τόπος αὐτοῦ τῆς ἐνσάρκου γεννήσεως, ὀνόμασι παρ' Ἑβραίοις ἡ Βηθλεὲμ ἐκηρύττετο. διὸ δὴ βασιλὶς ἡ θεοσεβεστάτη, τῆς
D θεοτόκου τὴν κύησιν μνήμασι θαυμαστοῖς κατεκόσμει, παντοίως τὸ τῇδε ἱερὸν ἄντρον φαιδρύνουσα· βασιλεὺς δὲ μικρὸν ὕστερον βασιλικοῖς ἀναθήμασι καὶ ταύτην ἐτίμα. τοῖς δ' ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ κειμηλίοις, παραπετάσμασί τε ποικίλοις τὰς τῆς μητρὸς ἐπαύξων φιλοκαλίας. πάλιν δ' ἡ μὲν βασιλέως μήτηρ τῆς εἰς οὐρανοὺς πορείας τοῦ τῶν ὅλων σωτῆρος, ἐπὶ τοῦ τῶν ἐλαιῶν ὄρους τὴν μνήμην ἐπηρμέναις οἰκοδομίαις ἀνύψου. ἄνω πρὸς ταῖς ἀκρωρείαις παρὰ τὴν τοῦ παντὸς ὄρους κορυφὴν, ἱερὸν οἶκον ἐκκλησίας ἀνεγείρουσα, νεών τε κἀνταῦθα λόγος

ἀληθὴς κατέχει, ἐν αὐτῷ ἄντρῳ τοὺς αὐτοῦ θιασώτας μυεῖν τὰς ἀπορρήτους τελετὰς τὸν τῶν ὅλων σωτῆρα. βασιλεὺς δὲ κἀνταῦθα παντοίοις ἀναθήμασί τε καὶ κόσμοις τὸν μέγαν ἐγέραιρε βασιλέα. καὶ δὴ δύο ταῦτα μνήμης ἐπάξια αἰωνίου, σεμνὰ καὶ περικαλλῆ καθιερώματα, ἐπὶ δύο μυστικῶν ἄντρων Ἑλένη Αὐγοῦστα Θεῷ τῷ αὐτῆς σωτῆρι, θεοφιλοῦς βασιλέως θεοφιλὴς μήτηρ, εὐσεβοῦς τεκμήρια διαθέσεως ἱδρύετο, δεξιὰν αὐτῇ βασιλικῆς ἐξουσίας τοῦ παιδὸς παρεχομένου. καρπὸν δ' ἐπάξιον ἡ πρέσβυς οὐκ εἰς μακρὰν ἀπελάμβανεν. ἀγαθοῖς μὲν ἅπασι τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον ἐπ' B αὐτῷ γήρως οὐδῷ διαπερανομένη. λόγοις δὲ καὶ ἔργοις τῶν σωτηρίων παραγγελμάτων εὐθαλεῖς παρεχομένη καρπούς. κἄπειθ' οὕτω βίον εὐσταλῆ καὶ ἄλυπον, σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς ἐν ἐρρωμένῳ φρονήματι διανύσασα, ἐφ' οἷς καὶ τέλους εὐσεβείας ἐπάξιον, ἀγαθῶν τε παρὰ Θεοῦ ἀμοιβὴν κἀπὶ τοῦ παρόντος εὕρατο βίου.

A steriis discipulos suos in ipsa spelunca initiasse, verax testatur historia. Imperator verò hoc etiam in loco, variis ornamentis ac donariis summum omniũ Regem veneratus est. Atque hæc duo augusta ac pulcherrima monumenta, immortali memoria digna in duabus sacris speluncis, Helena Augusta, religiosi Imperatoris mater religiosissima, piæ devotionis argumenta Deo Servatori suo dedicavit, cùm filius Imperialis potentiæ subsidium ei conferret. Nec multò post grandæva mulier dignum laboribus suis præmium retulit. Nam cùm totum vitæ suæ tempus usq; ad prima senectutis limina in summa felicitate traduxisset, & divinorum mandatorum uberes fructus tum verbis tum operibus protulisset; ac propterea vitam doloris expertem cum summa mentis & corporis sanitate peregisset, tandem exitum pietati suæ convenientem, & mercedem bonorum operum in hac etiam vita à Deo consecuta est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Περὶ μεγαλοψυχίας καὶ εὐποιίας τῆς Ἑλένης.

ΤΗν γάρ τοι σύμπασαν ἑῴαν μεγαλοπρεπείᾳ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐμπεριελ- C θοῦσα, μυρία μὲν ἀθρόως τοῖς κατὰ πόλιν ἐδωρεῖτο δήμοις, ἰδίᾳ τε τῶν προσιόντων ἑκάστῳ· μυρία δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι δεξιᾷ μεγαλοπρεπεῖ διένεμε. πλεῖστά θ' ὅσα πένησι γυμνοῖς καὶ ἀπεριστάτοις ἐδίδου. τοῖς μὲν, χρημάτων δόσεις ποιουμένη. τοῖς δὲ, τὰ πρὸς τὴν τοῦ σώματος σκέπην δαψιλῶς ἐπαρκοῦσα· ἑτέρους ἀπήλλαττε δεσμῶν, μετάλλων τε κακοπαθείᾳ ταλαιπωρουμένους. ἠλευθέρου τε πλεονεκτουμένους· καὶ πάλιν ἄλλους ἐξορίας ἀνεκαλεῖτο. D

Caput XLIV.

De magnitudine animi & beneficentia Helenæ.

QUippe dum totum Orientem cum regali magnificentia peragrat, tum civitatibus, tum privatis qui ipsam adibant, innumera beneficia acervatim contulit: innumera quoque militaribus numeris liberali manu distribuit. Pauperibus autem ac nudis & omni ope ac solatio destitutis quamplurima donavit; illis pecuniam, his vestem, ad tegendam corporis nuditatem prolixè suppeditans. Alios item vinculis, aut metallorum ærumnis afflictos exsolvit; quosdam violentia potentiorum oppressos liberavit: nonnullos etiam ab exsilio revocavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ὅπως εὐλαβῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνήγετο ἡ Ἑλένη.

ΤΟιούτοις δῆτα λαμπρυνομένη, οὐδὲ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίας κατωλιγώρει. φοιτῶσαν μὲν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ παντὸς ὁρᾶσθαι παρέχουσα: λαμπροῖς δὲ κατακοσμοῦσα κειμηλίοις τοὺς εὐκτηρίους οἴκους. μὴ δὲ τοὺς ἐν ταῖς βραχυτάταις πόλεσι παρορῶσα ναούς. ἦν οὖν ὁρᾷν τὴν θαυμασίαν, ἐν σεμνῇ καὶ εὐσταλεῖ περιβολῇ τῷ πλήθει συναγελαζομέ-

Caput XLV.

Quomodo Helena in Ecclesiis religiosè versata sit.

HUjusmodi operibus cùm magnam sibi gloriam comparasset, pietatem erga Deum minime neglexit: Nam & assiduè, cunctis videntibus, in Ecclesiam ventitabat, & sacras ædes eximiis ornamentis decorabat, ne minimarum quidem urbium sacella despiciens. Itaque videre erat mulierem prorsus admirabilem, modesto ac decenti habitu unà cum reliqua multitudine versantem, suámque

erga Deum religionem omni piorum operum genere declarantem.

A νην, τήν τε πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν διὰ πάσης θεοφιλοῦς πράξεως ἐπιδεικνυμένην.

Caput XLVI.

Quomodo octogenaria testamento facto, è vita decessit.

Iam verò cùm satis longo vitæ spatio decurso ad feliciorem sortem vocaretur, annum ætatis agens circiter octogesimum, in ipso mortis confinio posita, testamento facto, ultimam voluntatem declaravit, hæredem relinquens unicum filium, solum Imperatorem ac dominum orbis terrarum, cum filiis nobilissimis Cæsaribus nepotibus suis. Quorum singulis, bona quæ per universum orbem possidebat, divisit. In hunc modum testamento facto, diem ultimum clausit, præsente & adstante ipsi tali tantóque filio, & omni obsequiorum genere matrem fovente, manúsque ejus amplectente. Adeò ut nequaquam mori mulier beatissima, sed potius caducam hanc vitam cum immortali vita commutare, rectè sentientibus videretur. Anima igitur illius in incorruptibilem & angelicam substantiam reformata, ad Deum Servatorem suum assumpta est.

Κεφ. Μϛʹ.

Ὅπως ὀγδοηκοντοῦτις οὖσα καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτα.

Ἐπεὶ δὲ λοιπὸν τὰ τῆς αὐτάρκους διανύσασα ζωῆς, ἐπὶ τὴν κρείττονα λῆξιν ἐκαλεῖτο, σχεδόν που τῆς ἡλικίας ἀμφὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐνιαυτοὺς διαρκέσασα, πρὸς αὐτῷ γινομένη τῷ τέλει, συνετάττετο καὶ διετίθετο. ἐπὶ μονογενεῖ υἱῷ βασιλεῖ μονάρχῳ κοσμοκράτορι,
B παισί τε τούτου καίσαρσιν ἑαυτῆς ἐκγόνοις, τὴν ὑστάτην βουλὴν διοριζομένη, διανέμουσά τε τῶν ἐκγόνων ἑκάστῳ τὰ τῆς οἰκείας ὑπάρξεως, ὅσην περ αὐτὴ καθ' ὅλης ὑπῆρξε τῆς οἰκουμένης· καὶ δὲ τοῦτον διαθεμένη τὸν τρόπον, λοιπὸν τὴν τοῦ βίου κατέλυε τελευτήν, παρόντος αὐτῇ καὶ παρεστῶτος υἱοῦ τοσούτου, θεραπεύοντός τε καὶ τῶν χειρῶν ἐφαπτομένου· ὡς μὴ τεθνάναι εἰκότως τὴν τρισμακαρίαν τοῖς εὖ φρονοῦσι δοκεῖν, μεταβολὴν δὲ καὶ μετάθεσιν ἀληθεῖ λόγῳ τῆς γεώδους ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐράνιον ὑπομεῖναι. ἀνεστοιχειοῦτο γοῦν
C αὐτῇ ψυχῇ, ἐπὶ τὴν ἄφθαρτον καὶ ἀγγελικὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν αὐτῆς ἀναλαμβανομένη σωτῆρα.

Caput XLVII.

Quomodo Constantinus matrem deposuit: & qualiter illam coluit dum viveret.

Cadaver autem ipsius honore haudquaquam vulgari affectum fuit. Nam cum ingenti satellitum numero in regiam urbem pervectum, ibidem in regali monumento depositum est. Hoc modo Imperatoris mater vivendi finem fecit; mulier sempiternâ memoriâ dignissima, tum ob religiosos actus quibus enituit, tum ob præstantissimum illum & admirabilem fœtum qui ex illa ortus est. Quem quidem ob ceteras res, maximè verò ob pietatem in matrem, beatum convenit prædicare. Quippe illam, cùm antea Dei cultrix non esset, tam piam ac religiosam præstitit, ut à communi omnium Servatore instituta fuisse videretur. Regalibus autem honoribus ita eandem ornavit, ut in omnibus provinciis, tum à paganis tum à militibus Augusta & Imperatrix nuncuparetur, & aurei nummi ejus imagine signarentur.

Κεφ. ΜΖʹ.

Ὅπως τὴν μητέρα Κωνσταντῖνος κατέθετο, καὶ πρὸ τούτου καὶ ζῶσαν ἐτίμησεν.

Καὶ τὸ σκῆνος δὲ τῆς μακαρίας, οὐ τῆς τυχούσης ἠξιοῦτο σπουδῆς· πλείστῃ γοῦν δορυφορίᾳ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν ἀνεκομίζετο. ἐνταυθοῖ δὲ ἠρίοις βασιλικοῖς ἀπετίθετο. τοῦ μὲν δὴ βασιλέως ἐτελεύτα ἡ μήτηρ,
D ἀξία γενομένη μνήμης ἀλήστου, τῶν τε αὐτῆς εἵνεκα θεοφιλῶν πράξεων, τοῦ τ' ἐξ αὐτῆς φύντος ὑπερφυοῦς καὶ παραδόξου φυτοῦ· ὃν πρὸς τοῖς ἅπασι, καὶ τῆς εἰς τὴν γειναμένην ὁσίας μακαρίζειν ἄξιον, οὕτω μὲν αὐτὴν θεοσεβῆ καταστήσαντα, οὐκ οὖσαν πρότερον, ὡς αὐτῷ δοκεῖν ἐκ πρώτης τῷ κοινῷ σωτῆρι μεμαθητεῦσθαι. οὕτω δὲ ἀξιώματι βασιλικῷ τετιμηκότα, ὡς ἐν ἅπασιν ἔθνεσι, παρ' αὐτοῖς τε τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασιν, Αὐγοῦσταν Βασιλίδα ἀναγορεύεσθαι, χρυσοῖς τε νομίσμασι καὶ τὴν αὐτῆς ἐκτυποῦσθαι εἰκόνα· ἤδη δὲ καὶ θη-

σαυρῶν βασιλικῶν παρεῖχε τὴν ἐξουσίαν, χρῆσθαι κατὰ προαίρεσιν καὶ διοικεῖν κατὰ γνώμην, ὅπως ἂν ἐθέλοι καὶ ὡς ἂν εὖ ἔχειν αὐτῇ νομίζοιτο ἕκαστα. τοῦ παιδὸς αὐτὴν κἀν τούτοις διαπρεπῆ καὶ ἀξιοζήλωτον πεποιημένου. διὸ τῶν εἰς αὐτοῦ μνήμην ἀναφερομένων, καὶ ταῦτ' εἰκότως ἡμῖν ἀνείληπται, ἃ δι' εὐσεβείας ὑπερβολὴν μητέρα τιμῶν, θεσμοὺς ἀπεπλήρου θείους, ἀμφὶ γονέων τιμῆς τὰ πρέποντα διαταττομένους. τὰς μὲν οὖν λεχθείσας φιλοκαλίας, βασιλεὺς πρὸς τῷ παλαιστινῶν ἔθνει τόνδε συνίστη τὸν τρόπον· καὶ κατὰ πάσας δὲ τὰς ἐπαρχίας νεοπαγεῖς ἐκκλησίας ἐπισκευάζων, μακρῷ τῶν προτέρων τιμιωτέρας ἀπέφαινε.

A Quinetiam thesaurorum regalium potestatem ei Constantinus concesserat, quibus pro arbitrio & ex animi sui sententia, prout libitum esset uteretur. Nam & in hac parte matrem suam conspicuam & beatam omnium judicio reddidit. Quocirca ex iis quæ ad memoriam illius illustrandam pertinent, non immeritò hæc etiam assumpsimus, quæ Imperator pro singulari sua pietate in honorem matris suæ gessit, dum divinis obtemperat legibus, quæ filiis debita in parentes officia injungunt. Hujusmodi pulcherrima opera in Palæstina Imperator, uti diximus, exstruxit. Sed
B & in reliquis provinciis novas à fundamentis ædificans Ecclesias, multo augustiores quàm quæ antea erant, effecit.

Κεφ. ΜΗ'.

Ὅπως ἐν Κωνσταντίνου Πόλει μαρτύρια μὲν ᾠκοδόμησε· πᾶσαν δὲ εἰδωλολατρείαν περιεῖλε.

Τὴν δὲ γ' ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν ἐξόχῳ τιμῇ γεραίρων, εὐκτηρίοις πλείοσιν ἐφαίδρυνε, μαρτυρίοις τε μεγίστοις καὶ περιφανεστάτοις οἴκοις. τοῖς μὲν πρὸ τοῦ ἄστεος. τοῖς δ' ἐν αὐτῷ τυγχάνουσι· δι' ὧν ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῷ τῶν μαρτύρων καθιέρου θεῷ. ὅλος δ' ἐμπνέων θεοῦ σοφίας, ἣν τῆς ἐπηγορίας τῆς αὐτοῦ πόλιν ἐπώνυμον ἀποφῆναι ἔκρινε, καθαρεύειν εἰδωλολατρείας ἁπάσης ἐδικαίου. ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι ἐν αὐτῇ, τῶν νομιζομένων θεῶν ἀγάλματα ἐν ἱεροῖς θρησκευόμενα, ἀλλ' οὐδὲ βωμοὺς λύθροις αἱμάτων μιαινομένους. οὐ θυσίας ὁλοκαυτουμένας πυρί. οὐ δαιμονικὰς ἑορτάς, οὐδ' ἕτερόν τι τῶν συνήθων τοῖς δεισιδαίμοσιν.

Caput XLVIII.

Quomodo Constantinopoli martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit.

Cum verò civitatem nominis sui ad summam gloriam extollere instituisset, plurimis eam oratoriis exornavit, amplissimisque martyriis & splendidissimis ædibus; partim in suburbiis, partim in ipsa civitate constructis. Atque hoc modo simul martyrum honoravit memoriam; simul civitatem suam ipsi
C martyrum Deo consecravit. Totus denique sapientia Dei exæstuans, urbem illam quam appellatione nominis sui insignire decreverat, omni idolorum cultu usque adeo vacuam esse voluit, ut nusquam in illa falsorum Numinum simulacra in templis colerentur; ac ne aræ quidem victimarum cruore contaminatæ, nec hostiæ igne consumptæ cernerentur; nec dæmonum festivitates, nec quidquam eorum quæ apud superstitiosos vulgata sunt, ibidem ageretur.

Κεφ. ΜΘ'.

Σταυροῦ σημεῖον ἐν παλατίῳ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήναις.

Ἴδες δ' ἂν ἐπὶ μέσων ἀγορῶν κειμέναις κρήναις, τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα, τοῖς ἀπὸ τῶν θείων λογίων ὁρμωμένοις γνώριμα. τόν τε Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσιν ἐν χαλκῷ πεπλασμένον, χρυσοῦ τε πετάλοις ἐκλάμποντα. τοσοῦτος δὲ θεῖος ἔρως τὴν βασιλέως κατειλήφει ψυχήν, ὡς τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλείων κατὰ τὸν πάντων ἐξοχώτατον οἶκον, τοῦ

Caput XLIX.

D *Signum crucis in palatio, & imago Danielis in fontibus.*

Vidisses igitur in fontibus qui sunt in medio foro, boni pastoris imagines, divinorum oraculorũ peritis notissimas; Danielis item effigiẽ unà cum leonibus ære expressam, & auri bracteis refulgentem. Tantus porrò divini Numinis amor Imperatoris animum occupaverat, ut in totius palatii eminentissimo cubiculo, in maxima tabula, quæ in

medio lacunaris inaurati expansa est, signum Dominicæ passionis ex auro pretiosisque lapidibus elaboratum infixerit. Atque hoc tanquam præsidium ac tutelam Imperii, pissimus Princeps statuisse mihi videtur.

CAPUT L.

De Ecclesiis quas Nicomediæ & alibi extruxit.

HIs igitur ornamentis civitatem nominis sui decoravit. Urbem verò primariam Bithyniæ, pulcherrimę & magnificentissimæ Ecclesiæ monumento exornavit, erectis proprio sumptu in honorem Servatoris sui, eo etiam in loco tropæis victoriæ quam de hostibus & de adversariis Dei retulerat. In reliquis etiam provinciis, præcipuas ac nobilissimas quasq; urbes oratoriorum magnificentia illustravit: exempli gratia urbem totius Orientis metropolim, quæ ab Antiocho nomen traxit. In qua tanquam in vertice omnium ejus regionis provinciarum, singulare quoddam opus, seu amplitudinem, seu decorem spectes, Deo consecravit. Quippe universum templum longissimo extrinsecus ambitu circumscripsit. Interiùs verò basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem; figurâ quidem octaedri constructam; plurimis verò circumquaque cubiculis & exhedris, & tam subterraneis locis quàm solariis undiq; circumdatam. Quam quidem basilicam auro plurimo & ære, aliisque pretiosis speciebus copiosissimè exornavit.

CAPUT LI.

Quòd in loco dicto Mambre, Ecclesiam ædificavit.

ET hæc quidem sunt præstantissima monumenta, quæ Imperator Deo consecravit. Cum autem didicisset illum ipsum Servatorem, qui nuper in terris versatus fuisset, jampridem viris quibusdam Dei amantissimis præsentiam Divinitatis suæ in Palæstina exhibuisse juxta Quercum quæ dicitur Mambre, illic etiam basilicam ædificari præcepit. Proinde ad Rectores quidem provinciarum, missa est Imperatoris auctoritat[illegible] datis ad singulos literis quibus jubebatur, ut injunctum sibi opus, [illegible] perficere maturarent. Nobis verò qui hanc historiam scribimus, plenam sapientiæ direxit

A πρὸς τῷ ὀρόφῳ [illegible] κατὰ τὸ μεσαίτατον, μεγίστου [illegible] μέσον ἐμπεπῆχθαι τὸ [illegible] σωτηρίου [illegible] σύμβολον, ἐκ ποικίλων [illegible] τελῶν λίθων, ἐν χρυσῷ [illegible] νων. φυλακτήριον ἐδόκει τοῦτο αὐτῆς [illegible] λείας τῷ θεοφιλεῖ πεποιῆσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν.

Ὅτι καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις [illegible] ἐκκλησίας.

ΤΟύτοις μὲν οὖν τὴν αὐτοῦ [illegible] B πρὸ τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν, ὁμοί[illegible] ναθήματι μεγίστης καὶ ὑπερφυοῦς ἐκκλησ[illegible] ἐτίμα, ἐξ οἰκείων θησαυρῶν κἀνταῦθα τῷ [illegible] τοῦ σωτῆρι τὰ κατ' ἐχθρῶν καὶ θεομαχ[illegible] ψῶν νικητήρια· καὶ τῶν λοιπῶν δ' [illegible] μάλιστα κρατιστευούσας πόλεις, ταῖς τῶν [illegible] κτηρίων φιλοκαλίαις ἐκπρεπεῖν ἐποί[illegible] ὥσπερ οὖν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μ[illegible] λεως, ἣ τὴν ἐπώνυμον εἴληφεν Ἀντ[illegible] σηγορίαν, ἐφ' ἧς ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τ[illegible] νῶν, μονογενές τι χρῆμα ἐκκλησίας, μ[illegible] ἕνεκα καὶ κάλλους, ἀφιέρου, μακροῖς μ[illegible] C περιβόλοις τὸν πάντα νεὼν περιλαβ[illegible] τὸν εὐκτήριον οἶκον εἰς ἀμήχανον [illegible] ψος, ἐν ὀκταέδρου μὲν συνεστῶτα σχήμα[illegible] δὲ πλείοσιν, ἐξέδραις τε ἐν κύκλῳ, [illegible] καὶ καταγείων χωρημάτων ἁπανταχ[illegible] στοιχισμένον ὂν καὶ χρυσοῦ πλείονι [illegible] χαλκοῦ τε καὶ τοῖς τῆς λοιπῆς πολυτελ[illegible] στεφάνου κάλλεσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ.

Ὅτι καὶ ἐν τῇ Μαμβρῇ προσέταξεν ἐκκλησίαν [illegible]

D Τάδε μὲν οὖν τὰ ἐξοχώτατα βασ[illegible] ἐτύγχανεν ἀφιερώματα. πυθόμενο[illegible] τι ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σωτῆρα, τόν τ[illegible] χος ἐπιφανέντα τῷ βίῳ, καὶ [illegible] θεοφανείας πεποιῆσθαι φιλοθ[illegible] τῆς Παλαιστίνης ἀμφὶ τὴν καλου[illegible] Μαμβρῇ, κἀνταῦθα οἶκον [illegible] γεῖραι τῷ ὀφθέντι Θεῷ διακελ[illegible] μὲν οὖν τῶν ἐθνῶν ἄρχουσιν, [illegible] σιλικὴ διὰ τῶν πρὸς ἕκαστον ἐπ[illegible] γραμμάτων ἐπεφοίτα, [illegible] τὸ προσταχθὲν διακελευομένη [illegible] τῇδε γράφουσι τὴν ἱστορίαν, [illegible]

κατέπεμπε διδασκαλίαν. ἧς ἔμοιγε δοκεῖ τὸ ἴσον γράμμα τῷ παρόντι συνάψαι λόγῳ, εἰς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῆς τοῦ θεοφιλοῦς ἐπιμελείας. καταμεμψάμενος γοῦν ἡμῖν ἐφ' οἷς ἐπύθετο πραττομένοις αὐτόθι, τάδε κατὰ λέξιν ἔγραφε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, περὶ τῆς Μαυρῆ.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Μακαρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἐπισκόποις Παλαιστίνης.

ΕΝ καὶ τοῦτο μέγιστον τῆς ὁσιωτάτης μου κηδεστρείας γέγονεν εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα, τὸ λανθάνουσαν μέχρι νῦν παρ' ὑμῖν ἐναγῶν ἀνθρώπων ἀπόνοιαν, διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων. ὡς τῆς πρεπούσης ἐπανορθώσεως καὶ θεραπείας, εἰ καὶ βραδέως, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαίως, δι' ἡμῶν τὸ παροφθὲν ἁμάρτημα τυχεῖν. καὶ γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς δυσσέβημα παμμέγεθες, τοὺς ἁγίους τόπους ὑπὸ τῶν ἀνοσίων χραίνεσθαι μιασμάτων. τί οὖν ἐστιν ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, ὃ τὴν ὑμετέραν παρελθὸν ἀγχίνοιαν, ἡ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν οὐχ οἵα τε γέγονεν ἀποσιωπῆσαι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Ὅτι ὁ σωτὴρ ὤφθη αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ.

ΤΟ χωρίον ὅπερ παρὰ δρῦν τὴν Μαμβρῆ προσαγορεύεται, ἐν ᾧ τὸν Ἀβραὰμ τὴν ἑστίαν ἐσχηκέναι μανθάνομεν, παντοίως ὑπό τινων δεισιδαιμόνων μιαίνεσθαί φησιν· εἴδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια παρ' αὐτὴν ἱδρύσθαι, καὶ βωμὸν ἐδήλωσε πλησίον ἑστάναι, καὶ θυσίας ἀκαθάρτους συνεχῶς ἐπιτελεῖσθαι. ὅθεν ἐπειδὴ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ ἀλλότριον, καὶ τῆς τοῦ τόπου ἁγιότητος ἀνάξιον καταφαίνεται, γινώσκειν ὑμῶν τὴν σεμνότητα βούλομαι, δεδηλῶσθαι παρ' ἡμῶν πρὸς Ἀκάκιον τὸν διασημότατον κόμητα καὶ φίλον ἡμῶν, γράμματα. ἵν' ἄνευ τινὸς ὑπερθέσεως, καὶ τὰ εἴδωλα ὅσα δ' ἂν ἐπὶ τοῦ προειρημένου εὑρίσκοιτο τόπου, πυρὶ παραδοθῇ, καὶ ὁ βωμὸς ἐκ βάθρων ἀνατραπῇ. καὶ πᾶσι τοῖς τολμῶσι τιμωρίας ἄξιον, μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν, ἀσεβές τι ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ πραχθῆναι· ὃν καθαρῷ βασιλικῆς οἰκοδομήματι κοσμεῖσθαι διετάξαμεν, ὅπως ἁγίων ἀνθρώπων ἄξιον συνέδριον ἀποδειχθῇ. εἰ δέ τι παρὰ τὸ προσταχθὲν

A prædicationem. Cujus exemplum hoc loco mihi inferendum videtur, quò Principis Dei amantissimi cura ac diligentia certiùs possit agnosci. Exprobrans igitur nobis ea quæ in memorato loco geri acceperat, hæc ad verbum scripsit.

Caput LII.

Constantini epistola ad Eusebium de Mambre.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Macario & cæteris Episcopis Palæstinæ.

Sanctissimæ socrus meæ vel hoc unum maximum erga vos beneficium est, B quòd sceleratorum quorundam nefariam audaciam, quæ apud vos hactenus occulta fuerat, suis ad nos datis literis indicavit: ut quod diu neglectum est crimen, etiamsi sero, attamen necessario competenti cura & animadversione à nobis emendetur. Est enim reverà impietas gravissima, ut loca sancta detestandis piaculis inquinentur. Quidnam vero illud est fratres carissimi, quod cùm vestram subterfugerit solertiam, nostra, ut diximus, socrus ob divini cultus reverentiam tacere non potuit?

C

Caput LIII.

Quòd Servator noster ibidem visus est Abrahæ.

Locus ille qui ad quercum Mambre vocitatur, in quo Abrahamum habitasse comperimus, fertur à superstitiosis quibusdam hominibus omni modo contaminari. Nam & simulacra omni digna exitio juxta illam arborem erecta esse; & aram proximè exstructam, & impura sacrificia assiduè illic peragi, ad nos relatum est. D Quod quoniam & alienum à temporibus nostris, & ipsius loci sanctimonia indignum videtur, sciat Gravitas Vestra mandatum à nobis esse per literas Acacio viro perfectissimo, Comiti & amico nostro; ut sine ulla dilatione & simulacra omnia quæ memorato in loco reperta fuerint, igni tradantur, & ara funditus evertatur: Utque omnes qui post jussionem nostram impium aliquid admittere in eo loco ausi fuerint, debito supplicio afficiantur. Quem quidem locum puro Basilicæ ædificio exornari præcepimus, ut idoneus sanctis viris confessus efficiatur. Quod

si quid adversus præceptum nostrum geri contigerit absque mora ad clementiam nostram literis vestris illud referri oportebit: ut quicumque deprehensus fuerit, tanquam violatæ legis reus extremo supplicio afficiatur. Neque enim ignoratis, universorum Dominum ac Deum illic primùm Abrahæ visum cúmque eo collocutum esse. Illic sacrosanctæ legis observantia primùm cœpit. Illic primùm Servator ipse unà cum duobus Angelis præsentiæ suæ copiam Abrahæ fecit. Illic Deus primùm hominibus apparuit. Illic Abrahæ de futura ipsius progenie prædixit, atque illicò pollicitationem implevit. Illic multo antè nuntiavit, plurimarum gentium patrem atq; auctorem ipsum futurum. Quæ cùm ita sint, æquum esse videtur ut locus ille nostrâ curâ ac diligentiâ, tum ab omni piaculo purus conservètur; tum in pristinam sanctitatem restituatur: ut inposterum præter cultum omnipotenti Deo ac Servatori nostro omnium Domino congruentem, nihil in eo loco peragatur. Quod quidem cum debita sollicitudine à vobis convenit observari, si quidem voluntatem meam, quæ ex Dei cultu præcipuè dependet, adimplere, uti confido, Gravitas Vestra desiderat. Divinitas vos servet fratres carissimi.

Caput LIV.

Fana & simulacra ubique diruta.

HÆc omnia Imperator ad gloriam salutiferæ Christi virtutis omni studio peragebat. Ac Deum quidem Servatorem suum hac ratione colere nón cessabat. Gentilium verò superstitiosum errorem, omnibus modis studebat convincere. Itaque quorundam in urbibus fanorum vestibula nudabantur, valvis jussu Imperatoris orbata; aliorum tectum corrumpebatur, tegulis amotis. Nonnullorum veneranda ex ære simulacra, quæ error majorum multis jam annis magnificè jactabat, per fora urbis ab Imperatore cognominatæ, omnium oculis subjecta sunt. Adeò ut ad ludibrium & contumeliam spectantium paterent expositi, hic Pythius Apollo, ille Sminthius: & in ipso quidem circo tripodes Delphici; Musæ autem Heliconides in palatio. Denique civitas illa

A γενέσθαι συμβαίη, χωρὶς τινὸς μελλήσεως τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι διὰ ὑμετέρων δηλαδὴ γραμμάτων γνωρισθῆναι πρέπει. ἵνα τὸν ἁλισκόμενον, ὡς παρανομήσαντα, τὴν ἀνωτάτω κόλασιν ὑποστῆναι προστάξωμεν. οὐ γὰρ ἀγνοεῖτε, ἐκεῖ πρῶτον τὸν τῶν ὅλων δεσπότην θεὸν καὶ ὦφθαι τῷ Ἀβραάμ, καὶ διαλέχθαι. ἐκεῖ μὲν οὖν πρῶτον ἡ τοῦ ἁγίου νόμου θρησκεία τὴν καταρχὴν εἴληφεν· ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτὴρ αὐτὸς μετὰ τῶν δύο ἀγγέλων, τὴν ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν
B τῷ Ἀβραὰμ ἐπεδαψιλεύσατο· ἐκεῖ τοῖς ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἤρξατο φαίνεσθαι· ἐκεῖ τῷ Ἀβραὰμ περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῷ σπέρματος προηγόρευσε. καὶ παραχρῆμά γε τὴν ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν· ἐκεῖ πλείστων ὅσων ἐθνῶν ἔσεσθαι αὐτὸν πατέρα, προεκήρυξεν· ὧν οὕτως ἐχόντων, ἄξιόν ἐστιν ὥς γέ μοι καταφαίνεται, διὰ τῆς ὑμετέρας φροντίδος, καὶ καθαρὸν ἀπὸ παντὸς μιάσματος τὸν τόπον τοῦτον φυλάττεσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἁγιότητα ἀνακαλέσασθαι. ὡς μηδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ πράττεσθαι. ἢ τὴν πρέπουσαν τῷ παντοκράτορι καὶ σωτῆρι ἡμῶν καὶ τῶν ὅλων δεσπότῃ θεῷ τελεῖσθαι θρη-
C σκείαν· ὅπερ μετὰ τῆς δεούσης προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν φροντίδος, εἴ γέ μοι τὰ καταθύμια τῆς θεοσεβείας ἐξαιρέτως ἡρτημένα, ὥσπερ οὖν πέπεισμαι, ἡ ὑμετέρα σεμνότης πληροῦσθαι βούλεται. ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

Κεφ. ΝΔʹ.

Εἰδωλείων καὶ ξοάνων πανταχοῦ κατάλυσις.

ΠΑντα μὲν δὴ ταῦτα συντελῶν εἰς δόξαν τῆς σωτηρίου δυνάμεως βασιλεὺς διε-
D πραγματεύετο· καὶ τὸν μὲν αὐτοῦ σωτῆρα θεὸν ὧδέ πη διετέλει γεραίρων. τὴν δέ γε τῶν ἐθνῶν δεισιδαίμονα πλάνην, παντοίοις ἐξήλεγχε τρόποις. ἔνθεν εἰκότως ἐγυμνοῦτο μὲν αὐτοῖς τῶν κατὰ πόλιν νεῶν τὰ προπύλαια, θυρῶν ἔρημα γινόμενα βασιλέως προστάγματι· ἑτέρων δ' ἡ ἐπὶ τοῖς ὀρόφοις στέγη, τῶν καλυπτήρων ἀφαιρουμένων, ἐφθείρετο· ἄλλων τὰ σεμνὰ χαλκουργήματα, ἐφ' οἷς ἡ τῶν παλαιῶν ἀπάτη μακροῖς ἐσεμνολογεῖτο χρόνοις, ἔκδηλα τοῖς πᾶσιν ἐν ἀγοραῖς πάσαις τῆς βασιλέως πόλεως προὐτίθετο· ὡς εἰς ἀσχήμονα θέαν προκεῖσθαι τοῖς ὁρῶσιν, ὧδε μὲν τὸν Πύθιον. ἑτέρωθι δὲ τὸν Σμίνθιον. ἐν αὐτῷ δὲ ἱπποδρομίῳ, τοὺς ἐν Δελφοῖς τρί-

ποδας. τὰς δ' Ἑλικωνίδας μούσας ἐν παλατίῳ. ἐπλήρωτο δὲ δι' ὅλου πᾶσα ἡ βασιλέως ἐπώνυμος πόλις, τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἐντέχνοις χαλκοῦ φιλοκαλίαις ἀφιερωμένων. οἷς Θεῶν ὀνόματι πλείστας ὅσας ἑκατόμβας, ὁλοκαύτους τε θυσίας εἰς μάταιον ἀποδόντες μακροῖς αἰῶσιν οἱ τὴν πλάνην νενοσηκότες, ὀψέ ποτε φρονεῖν ἔγνωσαν. τούτοις αὐτοῖς, ἀθύρμασιν ἐπὶ γέλωτι καὶ παιδιᾷ τῶν ὁρώντων βασιλέως κεχρημένου. τὰ δέ γε χρύσεα τῶν ἀγαλμάτων, ἄλλῃ πῃ μετῄρχετο. ἐπειδὴ γὰρ συνεῖδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην ἀφρόνων τὰ πλήθη τῆς πλάνης τὰ μορμολύκεια, ὕλῃ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεπλασμένα. καὶ ταῦτα ἐκποδὼν ᾤετο δεῖν ἄρασθαι, ὥσπερ τινὰ λίθων ἐγκόμματα τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι περὶ τῶν ποδῶν ἐρριμμένα. λείαν τε καὶ ὁμαλὴν τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς πᾶσιν ἀναπετάσαι πορείαν. ταῦτα δ' οὕτω διανοηθεὶς, οὐχ ὁπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπεδείας ἡγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων ἔλεγχον. εἷς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν, οὓς ἑνὶ νεύματι κατὰ πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δὲ τῇ βασιλέως ἐπιθαρρσοῦντες εὐσεβείᾳ, σφῶν τε αὐτῶν τῇ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείᾳ, μυριάνδρων δήμων τε καὶ λαῶν μέσοι παριόντες, ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ χώρας πολυχρονίου πλάνης ἐποιοῦντο φθοράν. αὐτοὺς τε τοὺς ἱερωμένους, σὺν πολλῷ γέλωτι καὶ σὺν αἰσχύνῃ, προάγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχῶν τοὺς αὐτῶν θεοὺς ἐγκελευόμενοι. κἄπειτ' ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τὴν εἴσω τῆς κεχρωσμένης μορφῆς ἀμορφίαν, τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι· εἶτ' ἀποξέοντες τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς ὕλης, χωνείᾳ τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες. τὸ μὲν λυσιτελὲς ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνομίζετο, ἐν ἀσφαλεῖ καταθέμενοι συνεῖχον. τὸ δὲ ἄλλως περιττὸν καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην αἰσχύνης παρεχώρουν τοῖς δεισιδαίμοσιν. οἷον δὴ καὶ τόδ' εἴργαστο βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος· ὡς γὰρ τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς πολυτελοῦς ὕλης τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσκυλεύετο, τὰ λοιπὰ μετῄει ἀνδρείκελα χαλκοῦ πεποιημένα. δέσμιοι δῆτα καὶ οἵδε μύθων θεοὶ γεγηρακότων, τριχῶν ὑφάσμασιν ἤγοντο περιβληθέντες.

A Imperatori cognominis, tota passim repleta est signis æneis, quæ eleganti opere elaborata, per singulas provincias olim dedicata fuerant. Quibus cùm homines morbo erroris oppressi, longo temporis spatio centenas victimas & holocausta incassum perinde ac Diis immolavissent, serò tandẽ sapere didicerunt, postquam Imperator iisdem ad risum & oblectamentum spectantium uti cœpit. Simulacra verò ex auro fabrefacta, alio quodam ultus est modo. Nam quoniam imperitam hominum multitudinem, infantium instar, hujusmodi erroris larvas ex auro argentóque B fabrefactas frustra contremiscere cognoverat, eas è medio tollendas esse censuit; quippe quæ velut fragmenta quædam lapidum essent, ante pedes hominum in mediis tenebris ambulantium projecta, planumque deinceps & æquabile iter viæ regiæ cunctis esse aperiendum. Quæ cùm apud se reputasset, non militari manu, nec exercitu ad hæc repriméda sibi op[9] esse existimavit: sed un[9] aut alter ex familiarib[9], ad hoc munus ei suffecerunt; quos ille solo propemodũ nutu in omnes provincias direxit. C At illi & Imperatoris pietate, & sua ipsorum erga Deum religione confisi, per confertissimam turbam & per numerosam plebem iter facientes, passim per urbes & agros vetustum errorem aboleverunt. Ac primùm quidem Sacerdotes ipsos, non sine risu ac dedecore ex obscuris quibusdam recessibus Deos suos proferre jubebant. Dehinc eosdem Deos exteriore nudantes cultu, interiorem deformitatem quæ sub picta latebat effigie, omnium conspectui subjiciebant. Postremo abrasâ utiliore materiâ & in ignem conjectâ atq; conflatâ, ipsi quidem id quod commodum D ac necessarium esse videbatur, sepositum reservabant. Quidquid verò superfluum ac prorsus inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam superstitiosis reliquerunt. Aliud etiam præstitit Princeps omni admiratione dign[9]. Eodem enim tempore quo mortuorum simulacra ex pretiosâ materiâ confecta, eo quem diximus modo spoliabantur; cetera quę ex ære fabrefacta erant, convehenda curavit. Itaque Dii illi delirantibus Græcorum fabulis celebrati, circumjectis restibus vincti trahebantur.

A

Caput LV.

Eversio fani apud Aphaca in Phœnice, & impudicitiæ abolitio.

POsthæc Imperator velut lucidissimam facem ex specula quadam attollens, undiq; regalibus oculis circumspiciebat, sicubi fortè aliquæ adhuc erroris reliquiæ abditæ superessent. Ac veluti Aquila pennis in cælum usq; subvecta, cùm acutissimo visu prædita sit, ea quę in terris longissimè distāt, ex sublimi facilè despicit: sic ille dum in pulcherrimæ urbis suę palatio versatur, perniciosam quandam animarum decipulam in Phœnice latere, tanquam è specula prospexit. B Lucum scilicet ac templum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, cujusmodi multa visuntur in civitatib⁹ ornamenti causâ ambitiosè ædificata; sed devium, procul à triviis & publico calle; fœdissimo dæmoni quem Venerem appellant, in parte verticis Libani montis apud Aphaca consecratum. Erat illic schola quædam nequitiæ, omnib⁹ impuris hominibus, & qui corpus suum omni licentia corruperant, aperta. Quippe effeminati quidam, & feminæ potius dicendi quàm viri, abdicata sexus sui gravitate, C muliebria patientes, dæmonem placabant. Adhæc illegitimi mulierum concubitus & adulteria, fœdaq; ac nefaria flagitia in eo templo tanquam in loco ab omni lege ac Rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat qui ea quæ illic gerebātur observaret, propterea quòd nemo vir gravis ac modestus eò accedere audebat. At non etiam Imperatorem maximum latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur scelera. Sed cùm ea ipsemet Imperatorię providentiæ oculo inspexisset, hujusmodi templum indignum censuit quod Solis radiis illustraretur. D Proinde illud unà cum simulacris ac donariis totum funditus everti jussit. Confestim igitur protervi erroris machinamenta Imperatoris præcepto dissipata sunt; militibus ad purgandum locum operam suam præstantibus. Et qui lasciviæ antea dediti fuerant; Imperatoris minis conterriti, modestè se gerere didicerunt. Pari modo superstitiosi Gentiles illi, qui sibi multùm sapere videntur, modestiùs agere sunt edocti. Qui quidem etiam ipsi suam stultitiam ac vanitatem reipsa didicerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.

Τοῦ ἐν Ἀφάκοις τῆς Φοινίκης εἰδωλείου, καὶ τῆς ἀκολασίας καθαίρεσις.

ΕΠὶ τούτοις βασιλεὺς ὥσπερ τινὰ πολυφεγγῆ πυρσὸν ἐξάψας, μή πη τυγχάνῃ κρύφιόν τι πλάνης λείψανον, ὄμμασι βασιλικοῖς περιεσκόπει· οἷα δέ τις οὐρανοπέτης ἀετὸς τῶν ὀξυωπέστατος, ἄνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ τὰ πορρωτάτω διεστῶτα κατὰ τῆς γῆς ἴδοι. ὧδε καὶ οὗτος τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως τὴν βασιλικὴν ἀμφιπολεύων ἑστίαν, δεινόν τι ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ τοῦ Φοινίκων λανθάνον ἔθνους, ἐξ ἀπόπτου συνεῖδεν. ἄλσος δὲ τοῦτ' ἦν καὶ τέμενος, οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν οὐδ' ἐν ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὁποῖα τὰ πολλὰ κόσμου χάριν ταῖς πόλεσι φιλοτιμεῖται· τὸ δ' ἦν ἔξω πάτου, τριόδων τε καὶ λεωφόρων ἐκτός, αἰσχρῷ δαίμονι Ἀφροδίτης, ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον. σχολή τις ἦν αὕτη κακοεργίας πᾶσιν ἀκολάστοις, πολλῇ τε ῥᾳστώνῃ διεφθορόσι τὸ σῶμα. γύννιδες γοῦν τινες ἄνδρες οὐκ ἄνδρες, τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι, θηλείᾳ νόσῳ τὴν δαίμονα ἱλεοῦντο· γυναικῶν τ' αὖ παράνομοι ὁμιλίαι, κλεψίγαμοί τε ὁμιλίαι, ἄρρητοί τε καὶ ἐπίρρητοι πράξεις, ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ χώρῳ κατὰ τόνδε τὸν νεὼν ἐπεχειρεῦντο. ἔφορος τε οὐδεὶς ἦν τῶν πραττομένων, τῷ μηδένα σεμνῶν ἀνδρῶν αὐτόθι τολμᾶν παριέναι. ἀλλ' οὐχὶ καὶ βασιλέα τὸν μέγαν οἷά τ' ἦν τὰ τῇδε δρώμενα λανθάνειν· αὐτοπτήσας δ' ἢ καὶ ταῦτα βασιλικῇ προμηθείᾳ, οὐκ ἄξιον εἶναι ἡλίου αὐγῶν τὸν τοιόνδε νεὼν ἔκρινεν. αὐτοῖς δ' ἀφιερώμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι κελεύει. ἐλύετο δὲ αὐτίκα βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολάστου πλάνης μηχανήματα. χεὶρ τε στρατιωτικὴ τῇ τοῦ τόπου καθάρσει διηκονεῖτο. σωφροσύνην δ' ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλέως, οἱ μέχρι τοῦδ' ἀκόλαστοι. ὥσπερ οὖν καὶ τῶν δοκήσει σοφῶν Ἑλλήνων οἱ δεισιδαίμονες, οἳ καὶ αὐτοὶ τῆς σφῶν ματαιότητος ἔργῳ τὴν πεῖραν ἐμάνθανον.

ΚΕΦΑ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Νϛ'.

[illegible]

Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν ὁ τῶν δοκησισόφων [illegible] τῶν Κιλίκων δαίμονα πλάνος, [illegible] ἐπ' αὐτῷ ὡς ἂν ἐπὶ σωτῆρι [illegible] ποτὲ μὲν ἐπιφαινομένῳ τοῖς ἐγκα-[illegible] ποτὲ δὲ τῶν τὰ σώματα καμνόντων [illegible]. ψυχῶν δ' ἦν ὀλετὴρ αὐ-[illegible] ἀληθὴς ἀφέλκων σωτῆρος, [illegible] πλάνῃ κατασπῶν τοὺς πρὸς ἀ-[illegible] εἰκότα δὴ βασιλεὺς πράτ-[illegible] ζηλωτὴν ἀληθῶς σωτῆρα προβεβλη-[illegible] εἰς ἔδαφος τὸν νεὼν ἐκέλευ-[illegible] ἐν δὲ νεύματι κατὰ γῆς ἡ-[illegible] δεξιᾷ καταρριπτόμενος στρατιωτικῇ [illegible] γενναίων φιλοσόφων βοώμενον θαύ-[illegible] ἐνδομυχῶν, οὐ δαίμων, οὐδέ γε [illegible] δὲ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυ-[illegible] ἐξαπατήσας χρόνοις. εἶθ' ὁ κακῶν ἑτέρους [illegible] καὶ συμφορᾶς περιεχόμενος, οὐ-[illegible] ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὕρατο φάρ-[illegible] ἢ ὅτε κεραυνῷ βληθῆναι μυ-[illegible] ἐν μύθοις ἦν τὰ τοῦ ἡμεδαποῦ [illegible] Θεῷ κεχαρισμένα κατορθώματα [illegible] δι' ἀρετῆς τοῦ αὐτοῦ σωτῆρος, [illegible] καὶ ὁ τῇδε νεὼς ἀνετρέπετο, ὡς μὴ [illegible] αὐτόθι τῆς ἔμπροσθεν περιλε-[illegible] μανίας.

CAPUT LVI.

Destructio templi Æsculapii [illegible] Ægis.

NAm cum maximus ac vulgatissimus superstitiosus error circa illum Ciliciæ dæmonem [illegible] homines occupasset, ac prope [illegible] cum tanquam servatorem ac medicum admirarentur; quippe qui nunc in templo dormientibus appareret, nunc morbos ægrotantium curaret: erat tamen ille revera seductor animarum, utpote qui homines decipi faciles, a vero Servatore abductos ad falsum impietatis errorem pertraheret: Imperator pro more atque B instituto suo; quippe qui zelatorem ac vere Servatorem Deum sibi colendum propofuerat, hoc etiam templum solo æquari præcepit. Nec mora, ad unum Imperatoris nutum humi jacuit manu militari subversum templum, quod nobiles Philosophi tantopere suspexerant: & unà cum templo ille ipse qui intus latitabat, non dæmon aut Deus, sed deceptor quidam animarum, qui longissimi temporis spatio homines in fraudem induxerat. Sic igitur ille qui malis & calamitatibus alios liberaturum se esse spondebat, nullum ipse sibi remedium C reperit quo sese tueretur, non magis quam cum fulmine percussum eum fuisse fabulæ fingunt. At non item fabulosa fuerunt Imperatoris nostri facinora, Deo inprimis accepta: sed per manifestissimam ipsius Sevatoris vim atq; virtutem, hoc templum una cum cæteris radicitus eversum est, adeo ut pristinæ insaniæ ne vestigium quidem ullum ibidem remanserit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

[illegible] καταγνόντες τῶν εἰδώλων, ἐπέστρεφον εἰς θεογνωσίαν.

Πάντες δ' οἱ πρὶν δεισιδαίμονες, τὸν ἔλεγ-[illegible] αὐτῶν πλάνης αὐταῖς ὄψεσιν ὁ-[illegible] ἀπαλλαχοῦ νεῶν τε καὶ ἱδρυμά-[illegible] θεώμενοι τὴν ἐρημίαν, οἱ μὲν τῷ [illegible] προσέφευγον λόγῳ. οἱ δ', εἰ καὶ τοῦτο μὴ [illegible] πατρῴας κατεγίνωσκον μα-[illegible] [illegible] τε καὶ κατεγέλων τῶν πα-[illegible] αὐτοῖς θεῶν· καὶ πῶς γὰρ οὐκ [illegible] φρονεῖν, τῆς ἔξωθεν τῶν ξοάνων [illegible] ὁρῶσιν [illegible] μιαρίαν εἴσω κε-[illegible] ἢ γὰρ νεκρῶν σωμάτων ὑπῆν [illegible] κρανία, γοήτων περιεργίαις

D ITaque quotquot antea superstitioso dæmonum cultui addicti fuerat, cùm errorem suum confutatum oculis suis viderent, & omnium ubiq; templorum ac simulacrorum vastitatem intuerentur, alii ad salutarem Christi doctrinam se conferebant: alii licet idem facere nollent, majorum tamen cæremonias, utpote varias atque inanes condemnabant, & quos antea pro Diis habuissent, [illegible]ebant. Quidni verò ita sentirent, cùm sub externa simulacrorum specie [illegible] intus [illegible] [illegible]. Nam [illegible] aut [illegible] calvariæ suberant, impostorum

fraude subreptæ; aut sordidi panni terræ A immunditia referti; aut denique fœni ac stipulæ acervus. Quæ cum in penetralibus simulacrorum anima carentium congesta aspicerent, & suam & parentum suorum summam dementiam incusabant: maxime cum animadverterent, in suis illis adytis, atque in ipsis simulacris nullum esse intus habitantem; non dæmonem oracula fundentem; non Deum prædicentem futura, quemadmodum sibi antea persuaserant: immo ne obscurum quidem ac tenebrosum spectrum. Atque idcircò quodvis vel obscurissimum antrum & B abditissimi quique recessus, iis qui ab Imperatore missi erant facilè patuerunt: adyta quinetiam & inaccessa prius loca, ipsaque templorum penetralia, militum vestigiis terebantur. Ex quo deprehensa & cunctorum oculis exposita est cæcitas mentis, quæ Gentiles omnes jampridē involutos tenebat.

A ἐσκαιωρημένα. ἡ ῥυπ[illegible] χρας ἔμπλεα. ἢ [illegible] ἃ δὴ τῶν ἀψύχων [illegible] μένοις, αὐτοῖς τε καὶ τοῖς [illegible] λὴν λογισμοῦ ἀφροσύνην [illegible] ὅτε μάλιστα ἐνενόουν [illegible] δύτοις αὐτῶν μυχοῖς, [illegible] μασιν εἴσοικος, οὐ δαίμων [illegible] Θεὸς οὐ μάντις, οἷα δὴ τὸ πρὶν [illegible] ἀλλ' οὐδ' ἀμυδρόν τι ἢ σκιο[illegible] διὸ δὴ προχείρως τοῖς ἐκ βασι[illegible] B πεμφθεῖσι, πᾶν σκοτεινὸν ἄντρον [illegible] ρημος μυχὸς, βατὸς ἦν. ἄβατα [illegible] ἱερῶν τε τὰ ἐνδοτάτω, στρατιωτικοῖς [illegible] λεῖτο βήμασιν· ὡς ἐναργῆ τοῖς πᾶσι [illegible] δὲ καταφωρὰν γεγονέναι τὴν [illegible] μακροῦ τῶν ἑλλήνων ἁπάντων κα[illegible] σαν διανοίας πήρωσιν.

Caput LVIII.

Quomodo apud Heliopolim destructo Veneris fano, primus Ecclesiam construxit.

Atque hæc inter præclara Imperatoris facinora meritò recenseanC tur; sicut & illa quæ singillatim in variis provinciis constituit. Cujusmodi illud est quod in urbe Phœnices Heliopoli ab eo gestum vidimus. qua in urbe Gentiles quidem qui obscœnam libidinem Deæ Veneris vocabulo afficiunt, uxoribus ac filiabus suis stupri impune admittendi licentiam concesserant. Nunc vero nova lex ab Imperatore directa est, plena modestiæ; qua cavetur ne quicquam eorum quæ prius in more posita erant, inposterum præsumatur. Atque his rursus scriptas misit institutiones; utpote hanc præcipue ob causam a Deo D destinatus, ut universos mortales temperantiæ præceptis imbueret. Quocirca ne ad hos quidem concionari per literas dedignatus est, exhortans ut ad cognitionem Dei celeriter accederent. Statimque factadictis contentanea ibidem adjecit, constructa eo etiam in loco Christiani cultus ingenti Basilica. Adeo ut quod ab ultima usque hominum memoria nullibi fuerat auditum, tunc primum opere ipso completum fit, [illegible] Ecclesiam Dei & [illegible] habe[illegible], & Episcopus [illegible] omnium Deo consecratus, ejus loci ho-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ.

Ὅπως ἐν Ἡλιουπόλει [illegible]

C Καὶ ταῦτα δ' ἄν τις τοῖς βασι[illegible] τως ἀναθείη κατορθώμασι [illegible] καὶ τὰ μερικῶς καθ' ἕκαστ[illegible] διαταχθέντα· οἷον ἐπὶ τῆς Φοι[illegible] λεως. ἐφ' ἧς οἱ μὲν τὴν ἀκόλα[illegible] μένοντες πρόχρημα, γαμετὰς [illegible] σιν ἀναιδὴν ἐκπορνεύειν συνεχώρουν [illegible] νόμος ἐφοίτα νέος τε καὶ σώφρων [illegible] σιλέως, μηδὲν τῶν πάλαι συνήθων [illegible] διαγορεύων· καὶ τούτοις [illegible] παρετίθετο διδασκαλίας, ὡς ἂν [illegible] D πρὸς τοῦ Θεοῦ προηγμένος [illegible] ἐφ' ᾧ πάντας ἀνθρώπους [illegible] νης παιδεύειν. διὸ οὐκ ἀπηξίου [illegible] οἰκείου προσομιλεῖν γράμματος [illegible] [illegible]

τῶν τῇδε προκαθέζεσθαι. προνοῶν δὲ κἀνταῦθα βασιλεύς, ὅπως ἂν πλείους προσίοιεν τῷ λόγῳ, τὰ πρὸς ἐπικουρίαν τῶν πενήτων ἔκπλεα παρεῖχε. καὶ ταύτῃ προτρέπων ἐπὶ τὴν σωτήριον σπεύδειν διδασκαλίαν. μονονουχὶ τῷ φάντι παραπλησίως εἰπὼν ἂν καὶ αὐτός. εἴτε προφάσει, εἴτ' ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγελλέσθω.

A minibus præfuerit. Adhæc Imperator provida mente proſpiciens ut quamplurimi ad fidem Chriſti accederent, plurima ibidem ad ſublevandos pauperes largitus eſt; hac etiam ratione ad ſalutarem doctrinam homines alliciens atque invitans, ac tantum non verba ipſa proferens Pauli dicentis: Sive per occaſionem, ſive per veritatem Chriſtus annuntietur. *Philip. 1.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ'.

Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ δι' Εὐστάθιον ταραχῆς.

Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις, ἁπάντων ἐν θυμηδίαις τὴν ζωὴν διαγόντων, τῆς τ' ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ κατὰ πάντα τρόπον καὶ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ὑψουμένης, αὖθις ὁ τοῖς καλοῖς ἐφεδρεύων φθόνος, ἐπηλείφετο τῇ τῶν τοσούτων ἀγαθῶν εὐπραγίᾳ. τάχα ποτὲ καὶ αὐτὸν ἀλλοῖον ἔσεσθαι βασιλέα περὶ ἡμᾶς ὑποπτεύσας, ἀποκναίσαντα ταῖς ἡμετέραις ταραχαῖς τε καὶ ἀκοσμίαις. μέγιστον δ' οὖν ἐξάψας πυρσόν, τὴν Ἀντιοχέων ἐκκλησίαν τραγικαῖς διελάμβανε συμφοραῖς. ὡς μικροῦ τὴν πᾶσαν ἐκ βάθρων ἀνατραπῆναι πόλιν· εἰς δύο μὲν τμήματα διαιρεῖσθαι τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν· τοῦ δὲ κοινοῦ τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς πολεμίων τρόπων ἀνακινηθέντων. ὡς καὶ ξιφῶν μέλλειν ἅπτεσθαι, εἰ μὴ Θεοῦ τις Ἐπισκοπή, ὅ τε παρὰ βασιλέως φόβος, τὰς τοῦ πλήθους ἀνέστειλεν ὁρμάς. πάλιν θ' ἡ βασιλέως ἀνεξικακία, δίκην σωτῆρος καὶ ψυχῶν ἰατροῦ, τὰς διὰ λόγων θεραπείας προσῆγε τοῖς νενοσηκόσι· διεπρεσβεύετο δῆτα τοῖς λαοῖς ἡμερωτέρως. τῶν παρ' αὐτῷ δοκίμων, καὶ τῇ τῶν κομήτων ἀξίᾳ τετιμημένων ἀνδρῶν τὸν πιστότατον ἐκπέμψας. φρονεῖν τε τὰ πρὸς εἰρήνην ἐπαλλήλοις παρῄνει γράμμασιν. ἐδίδασκέ τε πράττειν θεοσεβείᾳ πρεπόντως. ἔπειθέ τε καὶ ἀπελογεῖτο δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔγραφεν, ὡς τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διακηκοὼς αὐτὸς εἴη. καὶ ταύτας δ' αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, οὐ τῆς τυχούσης παιδεύσεώς τε καὶ ὠφελείας πλήρεις, παρεθέμην ἂν ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰ μὴ διαβολὴν ἐπῆγον τοῖς κατηγορουμένοις· διὸ ταύτας μὲν ἀναθήσομαι, κρίνας μὴ ἀνανεοῦσθαι κακῶν μνήμην. μόνας δὲ συνάψω τῷ λόγῳ, ἃς ἐπὶ συναφείᾳ καὶ εἰρήνῃ τῶν ἄλλων εὐθυμούμενος

Caput LIX.

B *De tumultu Antiochiæ propter Euſtathium excitato.*

Verùm enimverò cùm ob hæc omnes in ſumma hilaritate vitam agerent, & Eccleſia Dei apud cunctas ubique gentes omnibus modis extolleretur; rurſus dæmonis livor qui bonis ſemper inſidias ſtruit, adverſus tantam rerum noſtrarum felicitatem cœpit inſurgere; ratus Imperatorem tumultibus noſtris & inſolentia exaſperatum, alienato tandem erga nos animo fortaſſis futurum. Maximo igitur incendio conflato, Antiochenorum Eccleſiam tragicis quibuſdam calamitatibus implevit; adeò ut parum abfuerit quin tota C funditus civitas ſubverteretur; quippe cùm populus quidem Eccleſiæ duas in partes diviſus eſſet: reliqua autem civitas ſimul cum Magiſtratibus ac militibus, hoſtili modo inter ſe diſſideret. Ventúmque eſſet ad gladios, niſi divina Providentia, & Imperatoris metus, plebis impetum repreſſiſſent. Atque hic rurſus Principis clementia, inſtar ſervatoris & animorum Medici, ægris hominibus medicinam orationis adhibuit. Quippe unum ex iis quos circa ſe ſpectatos habebat, Comitis D honore decoratum, hominem fideliſſimum, eò miſit, plebem quaſi legatione blanda compellans. Aliiſque ſuper alias ſcriptis literis, hortatus eſt eos ut paci ſtuderent: docens qua ratione divinæ religioni congruentia gererent. Ac tandem iis perſuaſit: excuſavitque eos in ſuis literis, aſſerens ſe coram audiiſſe ipſum qui totius ſeditionis auctor fuiſſet. Atque has ejus epiſtolas non vulgari doctrina & utilitate refertas, hoc loco appoſuiſſem, niſi reis ignominiæ notam inurerent. Quocirca has quidem inpræſentia omittam, quippe qui malorum memoriam haudquaquam renovare decreverim: eas verò ſolas hic inſeram, quas ille de aliorum pace & concordia

gaudens & gratulans conscripsit. Quibus quidem literis hortatur eos, ut alterius loci Antistitem, cujus interventu pacem inter se fecissent, nequaquam sibi vindicare velint: sed potius juxta Ecclesiæ ritum, eum Episcopum eligant, quem ipse communis omnium Servator designaverit. Scribit autem tum ad populum, tum ad Episcopos, hæc quæ sequuntur:

Caput LX.

Constantini Epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent, sed ut alium quærerent.

Victor Constantinus Maximus Augustus, populo Antiochensi.

Quam grata est & quam jucunda cunctis hujus sæculi prudentibus ac sapientibus viris vestra concordia. Ego certè vos, fratres, sempiterna benevolentia complecti constitui; tum religionis instituto, tum vivendi ratione, tum studio ac favore vestro provocatus. Hic profectò verus bonorum fructus est, sana mente & prudenti consilio cuncta agere. Quid enim magis vos deceat? Ne miremini igitur si fidem veritatis vobis salutis potius quàm odii causam fuisse dixero. Certè inter fratres, quos una eadémque animorum affectio, & incessus in recta justitiæ via, in purum sanctúmque domicilium Deo Duce spondet adscribere, quid spectabilius esse possit, quàm omnium bonis concordiæ animo acquiescere? Præsertim cùm divinæ legis institutio propositum vestrum ad majorem incitet perfectionem, & nos vestrum judicium optimis decretis confirmari cupiamus. Ac fortasse mirum vobis videbitur, quidnam sibi velit hoc nostri sermonis exordium. Equidem causam ejus rei exponere, nec gravabor nec recusabo. Fateor enim perlegisse me acta, in quibus ex honorificis testimoniis ac preconiis vestris in Eusebium Cæsariensem Episcopum, quem ego quoq; & doctrinæ & modestiæ causâ jamdudum probè novi, vos in eum propensos esse comperi, eumq; vobis vindicare velle. Quid tunc existimatis mihi ad recti veriq; indagationem contendenti, in mentem venisse? Quantam curam ac sollicitudinem ob vestrum illud studium suscepisse me creditis? O fides sancta, quæ per verba ac præcepta Servatoris nostri, veluti expressam quandam vitæ imaginem nobis exhibes, quàm molestè etiam ipsa

A συνέγραψε· δι' ὧν παρῄνει ἀλλοτρίου μὲν ἄρχοντος ἐφ' ᾧ τὴν εἰρήνην πεποίηντο, μηδαμῶς ἐθέλειν μεταποιεῖσθαι. θεσμῷ δ' ἐκκλησίας τοῦτον αἱρεῖσθαι ποιμένα, ὃν αὐτὸς ἀναδείξειεν ὁ κοινὸς τῶν ὅλων Σωτήρ. γράφει δὲ αὐτῷ τε τῷ λαῷ καὶ τοῖς Ἐπισκόποις διαφόρως τὰ ὑποτεταγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Ἀντιοχέας, μὴ ἀποσπᾶν Εὐσέβιον Καισαρείας, ἀλλ' ἕτερον ζητῆσαι.

B Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, τῷ λαῷ Ἀντιοχέων.

ΩΣ κεχαρισμένη γε τῇ τοῦ κόσμου συνέσει τε καὶ σοφίᾳ ἡ παρ' ὑμῖν ὁμόνοια· καὶ ἔγωγ' ὑμᾶς ἀδελφοὶ, ἀθάνατον φιλίαν φιλεῖν ἔγνωκα, προσκληθεὶς τῷ τε νόμῳ καὶ τῷ βίῳ, καὶ ταῖς σπουδαῖς ταῖς ὑμετέραις. τοῦτ' οὖν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, ὀρθῶς τὰ καλὰ καρποῦσθαι, τὸ ὀρθῇ τε καὶ ὑγιεῖ κεχρῆσθαι διανοίᾳ. τί γὰρ ἂν οὕτως ὑμῖν ἁρμόσειεν· οὐκ οὖν θαυμάσαιμ' ἂν, εἰ τὴν ἀλήθειαν σωτηρίας μᾶλλον C ὑμῖν, ἢ μίσους αἰτίαν φήσαιμι. ἐν οὖν τοῖς ἀδελφοῖς, οὓς μία τε καὶ ἡ αὐτὴ διάθεσις ὀρθῆς καὶ δικαίας ὁδοῦ πορείᾳ τῷ Θεῷ καταγγέλλεται, εἰς ἁγνήν τε καὶ ὁσίαν ἑστίαν ἐγγράφειν, τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο (τοῦ δι' εὐτυχίας) τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν; μάλιστα ὅπου τὴν πρόθεσιν ὑμῶν, ἡ ἐκ τοῦ νόμου παίδευσις εἰς καλλίω διόρθωσιν φέρει, καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κρίσιν βεβαιοῦσθαι τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιθυμοῦμεν δόγμασι. θαυμαστὸν τοῦτο ἴσως ὑμῖν καταφαίνεται. τί δή ποτε τὸ προοίμιόν μοι τοῦ λόγου βούλεται; οὐ δὴ παραιτήσομαι, οὐδ' ἀρνήσομαι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν. ὁμολογῶ γὰρ ἀνεγνωκέναι D τὰ ὑπομνήματα, ἐν οἷς λαμπραῖς τ' εὐφημίαις καὶ μαρτυρίαις ταῖς εἰς Εὐσέβιον τῶν Καισαρέων Ἐπίσκοπον ὄντα, ὃν καὶ αὐτὸς παιδεύσεώς τε καὶ ἐπιεικείας ἕνεκεν καλῶς τε ἐκ πολλοῦ γινώσκω, ἑώρων ὑμᾶς ἐγκειμένους, καὶ αὐτὸν σφετεριζομένους. τί οὖν ἡγεῖσθέ με πρὸς ἀκριβῆ τοῦ κρείττονος ἐπιζήτησιν ἐπιγινόμενον διεντεθυμῆσθαι; τίνα δὲ ἐκ τῆς ὑμετέρας σπουδῆς ἀνειληφέναι φροντίδα; ὦ πίστις ἁγία, ἢ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώμης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, εἰκόνα ὥσπερ ἡμῖν τοῦ βίου δίδως. ὡς δυσχερῶς ἂν καὶ αὐτὴ

A ἁμαρτήμασιν ἀντιβαίνοις, εἰ μὴ τὴν πρὸς κέρδος ὑπηρεσίαν ἀρνήσαιο. καί μοι γε δοκεῖ αὐτὸς τῆς νίκης περιγενέσθαι, ὁ τῆς εἰρήνης μᾶλλον ἀντιποιούμενος. ὅπου γάρ τοι τινὶ τὸ πρέπον ἔξεστιν, οὐδεὶς ἂν ὁ μὴ τερπόμενος εὑρεθείη. ἀξιῶ τοίνυν ἀδελφοί, τοῦ χάριν οὕτω διαγνώσομεν, ὥς θ' ἑτέροις ὕβριν δι' ὧν αἱρούμεθα περιάψαι; τοῦ χάριν ταῦτ' ἐπισπώμεθα, ἅτινα τὴν πίστιν τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν καθαιρήσει; ἐγὼ μὲν οὖν ἐπαινῶ τὸν ἄνδρα, ὃς καὶ ὑμῖν τιμῆς τε καὶ διαθέσεως ἄξιος δοκιμάζεται· οὐ μὴν οὕτως ἐξησθενηκέναι τὸ παρ' ἑκάστοις κύριόν B τε καὶ βέβαιον ὀφεῖλον μένειν χρὴ, ὡς μὴ ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστος ἀρκεῖσθαι, καὶ τῶν οἰκείων πάντας ἀπολαύειν. ἔν τε ἐφαμίλλῳ διασκέψει μὴ τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς σύγκρισιν οὐχ ἕνα μόνον ἀλλὰ καὶ πλείους ἐκφῆναι. διὸ δὴ οὐδὲν οὔτ' ἐκπλήξεως οὔτε τραχύτητος ἐνοχλούσης ταῖς κατὰ τὴν ἐκκλησίαν τιμαῖς, ὁμοίας τε καὶ διὰ πάντων ἐπίσης ἀγαπητὰς εἶναι συμβαίνει. οὐδὲ γὰρ εὔλογον, εἰς ἑτέρου πλεονέκτημα ποιεῖσθαι τὴν περὶ τούτου ἐπίσκεψιν. τῆς πάντων διανοίας ἐπίσης, ἄν τ' ἐλάττους, ἄν τε μείζους εἶναι C δοκῶσι, τὰ θεῖα δόγματα ὑποδεχομένης τε καὶ φυλαττούσης. ὡς κατὰ μηδὲν τοὺς ἑτέρους εἰς τὸν κοινὸν νόμον ἐλαττοῦσθαι, εἰ δὴ τἀληθὲς γυμνὸν διαρρήδην ἀποφαινόμεθα· ὡς οὐ κάθεξιν, ἀλλ' ἀφαίρεσιν μᾶλλον ἂν εἴποι τις ἔσεσθαι τἀνδρός. καὶ βίας ἔργον οὐ δικαιοσύνης γενήσεσθαι τὸ γινόμενον. ἄνθ' οὕτως ἄνθ' ἑτέρως τὰ πλήθη φρονῇ, ὡς ἔγωγε διαῤῥήδην καὶ εὐτόλμως ἀποφαίνομαι, ἐγκλήσεως ὑπόθεσιν εἶναι τοῦτο, περικαλυμμένην οὐ τῆς τυχούσης στάσεως ταραχήν· ἐπισημαίνουσι γοῦν τὴν τῶν ὀδόντων φύσιν τε καὶ δύναμιν, καὶ ἀρνειοί, ὅ-D ταν τοῦ ποιμένος τῆς συνηθείας τε καὶ θεραπείας ὑπολισθούσης ἐπὶ τὰ χείρω, τῆς πρὶν ἀγωγῆς ἀποστερηθῶσιν. εἰ δὴ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ οὐ σφαλλόμεθα, τοῦτο πρῶτον θεάσασθε ἀδελφοί· πολλὰ γὰρ ὑμῖν καὶ μεγάλα ἐκ πρώτης ἀπαντήσεται· πρῶτον ἁπάντων, ἡ πρὸς ἀλλήλους γνησιότης τε καὶ διάθεσις, εἰ μηδὲν αὐτῆς ἐλαττωθεῖν αἰσθήσεται· εἶθ' ὅτι καὶ δι' ὀρθὴν συμβουλὴν ἀφικόμενος, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκ τῆς θείας κρίσεως καρποῦται. οὐ τὴν τυχοῦσαν χάριν εἰληφὼς, τὸ περὶ αὐτοῦ τοσαύτην ὑμᾶς ἐπιεικείας ψῆφον ἐνέγκασθαι·

peccantibus resisteres, nisi ad quæstum & gratiam servire prorsus refugeres. Mihi quidem videtur is victoriam ipsam vicisse, qui pacem magis requirit. Quippe ubi id quod honestum est, licet, neminem reperias qui non eo maxime delectetur. Quæso igitur fratres carissimi, cur id consilium capimus, ex quo injuria in alios redundet? Cur ea consectamur & arcessimus, quæ fidem opinionis nostræ eversura sunt? Equidem virum illum quem vos & honore & benevolentia dignum judicatis, plurimùm laudo. Non tamen adeò despici oportet id quod apud singulos ratum firmúmque B manere debuerat, ut singuli contenti non sint sententiis suis, nec domesticis bonis omnes perfruantur, utque in disquirendis iis qui ex æquo digni sint Episcopatu, non dicam unus aut alter, sed plurimi Eusebio pares non proferantur. Etenim cùm asperitas & violentia nullam Ecclesiasticis honoribus molestiam facessat, omnes similes inter se sunt, & æquali in pretio habendi. Neq; enim rationi consentaneum fuerit, ut hujusmodi inquisitio ad aliorum fiat injuriam: quippe cùm omnium mentes, sive humiliores sint, sive illustriores, C divina decreta ex æquo suscipiant atq; custodiant: adeó ut alii, quod quidem ad communem legem pertinet, nullatenus aliis inferiores sint. Quod si veritatem apertè proferre volumus, jure quis dixerit hoc non esse hominem retinere, sed abstrahere, & violentiæ potius id quod agitur opus esse, quàm justitiæ. Et sive hoc modo, sive aliter sentit multitudo, ego quidem liquidò & audacter affirmo, eam rem criminationibus causam præbere, & ingentis tumultus tempestatem excitare. Nam & agni dentium suorum vim ac robur ostentant, quoties pastoris cura ac sol-D licitudine in deterius labente, pristina gubernatione se destitutos vident. Quod si hæc ita se habent & nos opinione non fallimur, hoc primùm omnium considerate fratres. (Multa enim & maxima bona statim ab initio vobis nascentur.) Num sincera inter vos caritas atq; dilectio, aliquod sui detrimentum passura sit. Deinde verò illud perpendite, virum illum qui boni consilii causa ad vos venerat, debitum sibi honoris fructum ex divino judicio percipere: quippe qui non vulgari affectus sit beneficio, cum de ejus virtute tam honorificum suffragium tu-

listis. Postremò vestræ consuetudinis esse, curam ac diligentiam prudenti consilio congruentem adhibere, ut talem virum cujusmodi opus habetis, perquiratis, omni seditioso & immodesto clamore procul amoto. Semper enim hujusmodi clamores injusti sunt, & ex variorum hominum inter se collisione, scintillæ atque incendia excitari solent. Ita Deo & vobis placeam, ita secundum vota vestra vitam degam, ut vos diligo & tranquillum vestræ mansuetudinis portum amo. Ex quo ejectis illis sordibus, cum probis moribus concordiam inducite, firmúmque navi signum imponite, cælestem navigationis cursum gubernaculis, ut ita dicam, ferreis ad lucem ipsam dirigentes. Quocirca incorruptibiles merces in navem imponite. Quidquid enim navem corrumpere poterat, tanquam ex sentina exhaustum est. Proinde operam date, ut his omnibus bonis ita potiamini, ne quid inposterum inconsulto atque inutili studio aut statuisse omnino, aut ab initio aggressi esse videamini. Divinitas vos servet, fratres carissimi.

Caput LXI.

Constantini ad Eusebium litera, quibus eum laudat, quòd Antiochiam recusaverit.

Imperatoris epistola ad nos post repudiatum Antiochiæ Episcopatum.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

Epistolam tuam sæpius legi, & Ecclesiasticæ disciplinæ regulam accuratissimè observatam à te cognovi. Enimverò in ea sententia perstare, quæ & Deo accepta & Apostolicæ traditioni congrua esse videatur, summæ pietatis est. Tu quidem beatum te in hoc ipso existimare debes, qui totius propemodum orbis testimonio, dignus universæ Ecclesiæ Episcopatu judicatus sis. Nam cùm omnes te apud se Episcopum esse ambiant, hanc tuam felicitatem sine controversia adaugent. Verùm rectissimè fecit Prudentia Tua, quæ & mandata Dei, & Apostolicam atque Ecclesiasticam regulam custodire statuit, Episcopatum Antiochensis Ecclesiæ repudians, & in eo potius permanere desiderans, quem Dei mandatu ab initio suscepisset. Porrò hac de re ad populum literas dedi,

ἐπὶ τούτοις, ὃ τῆς ὑμετέρας συνηθείας ἐστὶν ἀγαθῇ γνώμῃ, σπουδὴν τὴν πρέπουσαν εἰσενέγκασθε εἰς ἐπιζήτησιν ἀνδρὸς οὗ χρῄζετε. ἀποκλείσαντες πᾶσαν στασιώδη καὶ ἄτακτον βοήν· ἀεὶ γὰρ ἄδικος ἡ τοιαύτη. κἀκ τῆς τῶν διαφόρων συγκρούσεως, σπινθῆρές τε καὶ φλόγες ἐξανίστανται. οὕτως οὖν τῷ Θεῷ τε ἀρέσαιμι καὶ ὑμῖν, κατ' εὐχάς τε τὰς ὑμετέρας διαζήσαιμι, ὡς ὑμᾶς ἀγαπῶ, καὶ τὸν ὅρμον τῆς ὑμετέρας πραότητος, ἐξ οὗ τὸν ῥύπον ἐκεῖνον ἀπωσάμενοι, ἀντεισενέγκατε ἤθει ἀγαθῷ τὴν ὁμόνοιαν, βέβαιον τὸ σημεῖον ἐνθέμενοι, δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες, πηδαλίοις θ', ὡς ἂν εἴποι τις, σιδηροῖς. διόπερ καὶ τὸν ἄφθαρτον φόρτον ἡγεῖσθε· πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὥσπερ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. διὸ δὴ νῦν προνοήσασθε τὴν ἀπόλαυσιν τούτων ἁπάντων οὕτως ἔχειν, ὡς ἂν μὴ δεύτερον ἀβούλῳ καὶ ἀλυσιτελεῖ σπουδῇ ἢ καθόλου τι πήξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοίημεν. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, ἐπαινοῦντος τὴν παραίτησιν Ἀντιοχείας.

Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἐπὶ τῇ παραιτήσει τῆς Ἀντιοχέων Ἐπισκοπῆς.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ.

Ἀνέγνων πληρέστατα τὴν ἐπιστολήν. καὶ τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης εἰς ἀκρίβειαν φυλαχθέντα κατενόησα· ἐμμένειν γοῦν τούτοις ἅπερ ἀρεστά τε τῷ Θεῷ, καὶ τῇ ἀποστολικῇ παραδόσει σύμφωνα φαίνεται, εὐαγές. μακάριον δὴ σαυτὸν καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ νόμιζε, ὡς τῇ τοῦ κόσμου παντὸς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, μαρτυρίᾳ, ἄξιος ἐκρίθης πάσης ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος εἶναι. εἰ γὰρ ποθοῦσιν ἅπαντες εἶναί σε παρ' αὐτοῖς, ταύτην σοι τὴν εὐδαιμονίαν ἀναμφισβητήτως συναύξουσιν· ἀλλ' ἡ σὴ σύνεσις, ἥ γ' οὖν τάς τε ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν Ἀποστολικὸν κανόνα καὶ τῆς ἐκκλησίας φυλάττειν ἔγνωκεν, ὑπέρευγε πεποίηκε, παραιτουμένη τὴν Ἐπισκοπίαν τὴν κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας. ἐν ταύτῃ δὲ διαμεῖναι σπουδάζουσα, εἰς ἣν ἐκ πρώτης Θεοῦ βουλήσει τὴν Ἐπισκοπίαν ὑπεδέξατο. περὶ δὴ τούτου, πρὸς τὸν λαὸν ἐπιστολὴν ἐποιησάμην,

[illegible] τοὺς ἄλλους συλλειτουργοὺς, οἳ καὶ αὐτοὶ [illegible] τοιχανόν μοι γεγραφηκότες ἀπὸ [illegible] ἀγνοοῦσα, ῥᾳδίως ἐπιγνώσε-[illegible] τῆς δικαιοσύνης ἀντιφθεγγομένης αὐτοῖς, [illegible] τοῦ Θείου πρὸς αὐτοὺς ἔγραψα. ὧν τῇ [illegible] τὴν σὴν σύνεσιν παρεῖναι δεήσει, [illegible] ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας τυπω-[illegible] διαφυλάξοι ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΒ'.

[illegible] Καισαρείας [illegible]

[illegible] Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς Θεο-[illegible] δώρῳ Ναρκίσσῳ Ἀετίῳ Ἀλφειῷ καὶ [illegible] Ἐπισκόποις τοῖς οὖσιν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Ἀ[illegible] τὰ γραφέντα παρὰ τῆς ὑμετέρας [illegible], Εὐσεβίου τε τοῦ ἅμα ὑμῖν ἱερω-[illegible] ἔμφρονα πρόθεσιν ἀπεδεξάμην. ἐ-[illegible] τὰ πεπραγμένα σύμπαντα, τοῦ-[illegible] ὑμετέροις γράμμασι, τοῦτο δὲ τοῖς [illegible] Στρατηγίου τῶν διασημοτάτων, διά-[illegible] τὴν δέουσαν ποιησάμενος, πρὸς τὸν [illegible] τῶν Ἀντιοχέων ἔγραψα, ὅπερ ἀρεστόν τε τῷ [illegible] ἁρμόζον τῇ ἐκκλησίᾳ. ἀντίγραφον [illegible] ἐπιστολῆς ὑποταχθῆναι τοῖς γράμμασι [illegible] ἐνετειλάμην, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ γνώσκοιτε [illegible] τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεὶς πρὸς [illegible] γράψαι προειλόμην. ἐπειδὴ τοῦτο [illegible] γράμμασιν ὑμῶν προσείχετο, ὥστε κατὰ [illegible] τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας προαιρέ-[illegible] τε καὶ βούλησιν, Εὐσέβιον τὸν ἱερώ-[illegible] Ἐπίσκοπον τῆς Καισαρέων ἐκκλησίας, [illegible] Ἀντιοχέων προκαθέζεσθαι, καὶ τὴν ὑπὲρ [illegible] διαδέξασθαι φροντίδα. τὰ μὲν τοῦ [illegible] γράμματα, τὸν θεσμὸν ἐκκλησίας [illegible] φυλάττοντα ἐφαίνετο. ἐχρῆν δ᾽ ὑμῶν [illegible] καὶ τὴν ἐμὴν γνώμην ἐμφανῆ γενέσ-[illegible] εἰς ἐμὲ, Εὐφρόνιόν τε τὸν πρεσ-[illegible] πολίτην ὄντα τῆς κατὰ Καππαδοκίαν [illegible] καὶ Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων πρεσ-[illegible] ὡσαύτως, ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀ-[illegible] Ἀλεξανδρείᾳ κατέστησε, εἶναι [illegible] ἄτους. καλῶς οὖν εἶχε δηλῶ-[illegible] τε περὶ [illegible] ἀναξίους ἡγησ[illegible] πρὸς τὸ τῆς Ἐ-[illegible] ἀξίωμα [illegible] ταῦτα [illegible] τῶν ἀ-[illegible] συμφωνία [illegible] τῶν [illegible]

A & ad collegas tuos, qui quidem etiam ipsi de iisdem rebus ad me scripserant. Quas ubi Sanctitas Tua perlegerit, facile cognoscet, me quoniam refragari ipsis justitia videbatur, divini Numinis impulsu ad eos scripsisse. Eorum consilio etiam prudentiam tuam interesse oportebit, ut hoc ipsum in Antiochenorum Ecclesia constituatur. Divinitas te servet frater carissime.

Caput LXII.

B *Constantini Epistola ad Synodum, ne Eusebius Caesarea abstrahatur.*

Victor Constantinus Maximus Augustus, Theodoto, Theodoro, Narcisso, Aetio, Alpheo, & reliquis Episcopis qui sunt Antiochiae.

Legi literas a Vestra Sanctitate scriptas, & Eusebii collegae vestri prudens propositum magnoperè laudavi. Cúmque cuncta quae gesta sunt, partim ex vestris, partim ex perfectissimorum virorum, Acacii & Strategii Comitum literis cognovissem, remque ut decebat accurate ex- C pendissem, scripsi ad populum Antiochenum, quid Deo acceptum & Ecclesiae congruum esset. Ejus epistolae exemplum his literis subjici praecepi, ut & vos cognoscere possitis, quidnam ego juris ratione provocatus scripserim ad populum Antiochenum, quandoquidem hoc literis vestris continebatur, ut juxta populi & prudentiae vestrae suffragiū ac voluntatē, Eusebius sanctissimus Caesariensium Episcopus Antiochenae Ecclesiae praesideret, ejusque curam susciperet. Ac literae quidem Eusebii, Ecclesiasticae legi ma- D xime consentire videbantur. Convenit tamen ut nostra quoque sententia vestrae prudentiae innotescat. Etenim relatum est ad nos, Euphronium Presbyterum civem Caesareae quae est in Cappadocia, & Georgium Arethusiorum civem, itidem Presbyterum, quem Alexander ad hunc ordinem in urbe Alexandrina promovit, esse in doctrina fidei probatissimos. Par [illegible] itaque significare prudentiae vestrae, ut [illegible] ad Episcopat[illegible] [illegible] cum [illegible] [illegible] decreto [illegible] Apostolorum [illegible] consentium. His enim prae-

A structis, vestra prudentia juxta Ecclesiæ regulam & Apostolicam traditionem ita hanc electionem dirigere poterit, quemadmodum Ecclesiasticæ disciplinæ ratio postulat. Divinitas vos servet, fratres carissimi.

Caput LXIII.

Quomodo hæreses exscindere studuerit.

HÆc Imperator Præsulibus Ecclesiarum precipiens, hortabatur eos, ut ad laudem divinæ religionis propagandam cuncta agerent. Postquam verò sublatis è medio dissensionibus, Ecclesiam Dei ad concordiam & unanimem doctrinæ concentum revocavit; inde transgressus, aliud impiorum genus, utpote pestilens humani generis venenum, abolendum esse censuit. Erant hi perniciosi quidam homines, qui sub falsa modestiæ & gravitatis specie urbes vastabant. Quos Pseudo-Prophetas & rapaces lupos alicubi Servator appellat his verbis: Cavete à falsis Prophetis, qui venient ad vos in vestimentis ovium; intus autem sunt lupi rapaces. Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Igitur misso ad provinciarum Præsides præcepto, hujusmodi hominum genus abegit ac fugavit. Præter ipsam autem legem, Imperator salutarem quoque institutionem ad eos nominatim direxit, exhortans homines ut quantocius pœnitentiam agerent: Ecclesiam enim Dei ipsis portum salutis fore. Audi ergo quomodo in suis ad eos literis concionatur.

Caput LXIV.

Constantini constitutio adversus hæreticos.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Hæreticis

AGnoscite nunc hujus legis beneficio, ô Novatiani, Valentiniani, Marcionistæ, Pauliani, & quibus Cataphrygum nomen est inditum; omnes deniq; qui hæreses privatis cœtibus instruitis atque impletis; quot mendaciis opinionis vestræ vanitas implicetur, & quam perniciosis venenis imbuta sit vestra doctrina: adeo ut sanis morbus gravissimus, viventibus perpetua mors per vos importetur. O veritatis inimici, hostes vitæ, exitii consiliarii: cuncta apud vos sunt veritati contraria; turpissimis flagitiis congrua: ineptiis & figmentis

νέσεις κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, οὕτω ῥυθμίσαι τὴν χειροτονίαν, ὡς ἂν ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑφηγῆται λόγος. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΓ΄.

Ὅπως τὰς αἱρέσεις ἐκτεμεῖν ἐσπούδασεν.

ΤΟιαῦτα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπ' εὐφημίᾳ τοῦ θείου λόγου παρῄνει. ἐπεὶ δὲ τὰς διαστάσεις ἐκποδὼν ποιησάμενος, εἰς σύμ-
B φωνον ἁρμονίαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ κατεστήσατο, ἔνθεν μεταβὰς, ἄλλό τι γένος ἀθέων ἀνδρῶν ᾤηθη δεῖν, ὥσπερ δηλητήριον τι τῶν ἀνθρώπων ἀφανὲς καταστῆσαι βίου. φθοροποιοὶ δέ τινες ὑπῆρχον οὗτοι, προσχήματι σεμνῷ λυμαινόμενοι τὰς πόλεις· ψευδοπροφήτας αὐτοὺς ἢ λύκους ἅρπαγας, σωτήριος ἀπεκάλει ὧδέ πῃ θεσπίζουσα φωνή. προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπι-
C γνώσεσθε αὐτούς. καταπεμφθὲν δὴ τοῖς κατ' ἔθνος ἡγεμόσι πρόσταγμα, πᾶν τὸ τῶν τοιούτων φῦλον ἤλαυνε· πρὸς δὲ τῷ νόμῳ, καὶ ζωοποιὸν διδασκαλίαν εἰς αὐτῶν πρόσωπον διετίθετο, σπεύδειν ἐπὶ μετάνοιαν παρορμῶν τοὺς ἄνδρας. σωτηρίας γὰρ ὅρμον αὐτοῖς ἔσεσθαι, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. ἐπακούσατε δ' ὅπως καὶ τούτοις διὰ τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὡμίλει γράμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΔ΄.

Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἱρετικούς.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς,
D αἱρετικοῖς.

ΕΠίγνωτε νῦν διὰ τῆς νομοθεσίας ταύτης ὦ Ναυατιανοὶ Οὐαλεντῖνοι Μαρκιωνισταὶ Παυλιανοὶ οἵ τε κατὰ Φρύγας ἐπικεκλημένοι, καὶ πάντες ἁπλῶς οἱ τὰς αἱρέσεις διὰ τῶν οἰκείων πληροῦντες συστημάτων, ὅσοις ψεύδεσιν ἡ παρ' ὑμῖν ματαιότης ἐμπέπλεκται, καὶ ὅπως ἰοβόλοις τισὶ φαρμάκοις ἡ ὑμετέρα συνέχεται διδασκαλία. ὡς τοὺς μὲν ὑγιαίνοντας εἰς ἀσθένειαν. τοὺς δὲ ζῶντας εἰς διηνεκῆ θάνατον ἀπάγεσθαι δι' ὑμῶν. ὦ τῆς μὲν ἀληθείας ἐχθροί. τῆς δὲ ζωῆς πολέμιοι. καὶ ἀπωλείας σύμβουλοι. πάντα

τα

παρ' ὑμῖν τῆς ἀληθείας ἐστὶν ἐναντία, αἰσχροῖς πονηρεύμασι συνᾴδοντα. ἀτοπίαις καὶ δράμασι χρῆμα. δι' ὧν ὑμεῖς τὰ μὲν ψευδῆ κατασκευάζετε, τοὺς δ' ἀναμαρτήτους θλίβετε. τὸ φῶς τοῖς πιστεύουσιν ἀρνεῖσθε. ἐπὶ προσχήματι γοῦν θειότητος ἀεὶ πλημμελοῦντες, πάντα μιαίνετε· τὰς ἀθώους καὶ καθαρὰς συνειδήσεις θανατηφόροις πληγαῖς τραυματίζετε. αὐτὴν δὲ σχεδὸν εἰπεῖν τὴν ἡμέραν, τῶν ἀνθρωπείων ὀφθαλμῶν καθαρπάζετε. καὶ τί δεῖ καθέκαστον λέγειν; ὅπου γε περὶ τῶν ὑμετέρων κακῶν εἰπεῖν τι κατ' ἀξίαν, οὔτε βραχέος ἐστὶ χρόνου, οὔτε τῶν ἡμετέρων ἀσχολιῶν. οὕτω γάρ ἐστι μακρὰ καὶ ἄμετρα τὰ παρ' ὑμῖν ἀτοπήματα, οὕτως εἰδεχθῆ, καὶ πάσης ἀπηνείας πλήρη, ὡς μηδ' ὁλόκληρον ἡμέραν πρὸς ἔκφρασιν τούτων ἀρκεῖν· ἄλλως τε καὶ ἐκκλίνειν τῶν τοιούτων προσήκει τὰς ἀκοάς, τούς τ' ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφειν, ὑπὲρ τοῦ μὴ χραίνεσθαι τῇ καθέκαστον διηγήσει, τὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰλικρινῆ καὶ καθαρὰν προθυμίαν. τί οὖν, ἀνεξόμεθα περαιτέρω τῶν τοιούτων κακῶν; ἀλλ' ἡ μακρὰ παρεπιθύμησις, ὥσπερ λοιμικῷ νοσήματι καὶ τοὺς ὑγιαίνοντας χραίνεσθαι ποιεῖ. τίνος οὖν ἕνεκεν τὴν ταχίστην τὰς ῥίζας ὡς εἰπεῖν τῆς τοσαύτης κακίας οὐ διὰ δημοσίας ἐπιστρεφείας ἐκκόπτομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΕ'.

Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων συνάξεων τῶν αἱρετικῶν.

Τοιγάρτοι ἐπειδὴ τὸν ὄλεθρον τοῦτον τῆς ὑμετέρας ἐξωλείας ἐπὶ πλεῖον φέρειν οὐκ ἔστιν οἷόν τε, διὰ τοῦ νόμου τούτου προαγορεύομεν, μήτις ὑμῶν συνάγειν τοῦ λοιποῦ τολμήσῃ. διὸ καὶ πάντας ὑμῶν τοὺς οἴκους ἐν οἷς τὰ συνέδρια ταῦτα πληροῦτε, ἀφαιρεθῆναι προσετάξαμεν. μέχρι τοσούτου τῆς φροντίδος ταύτης προχωρούσης, ὡς μὴ ἐν τῷ δημοσίῳ μόνον, ἀλλὰ μηδ' ἐν οἰκίᾳ ἰδιωτικῇ, ἢ τόποις τισὶν ἰδιάζουσι τὰ τῆς δεισιδαίμονος ὑμῶν ἀνοίας συστήματα συντρέχειν. πλὴν ὅσον πρὸς ἐστὶ κάλλιον, ὅσοι τῆς ἀληθινῆς καὶ καθαρᾶς ἐπιμελεῖσθε θρησκείας, εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἔλθετε, καὶ τῇ ταύτης ἁγιότητι κοινωνεῖτε, δι' ἧς καὶ τῆς ἀληθείας ἐφικέσθαι δυνήσεσθε. κεχωρέσθω δὲ παντελῶς τῆς τῶν ἡμετέρων καιρῶν εὐκληρίας, ἡ τῆς διεστραμμένης διανοίας ὑμῶν ἀπάτη. λέγω δέ, ἡ τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναγής τε καὶ ἐξώλης

A referta: quibus vos mendacia quidem adstruitis; innocentes autem opprimitis, & credentibus lucem negatis. Ac sub obtentu quidem divinitatis assiduè peccantes, cuncta polluitis: puras verò & illibatas hominum conscientias lethalibus plagis vulneratis, atque ipsum propemodum diem mortalium oculis intercipitis. Et quid attinet singula percensere, cùm nec brevitas temporis, nec magnitudo occupationum nostrarum patiantur, nos de criminibus vestris pro merito ipsorum verba facere? B Quippe tam gravia sunt & immensa scelera vestra; adeò fœda & omni atrocitate exuberantia, ut ne dies quidem integer ad eorum explicationem sufficiat. Et alioqui ab hujusmodi rebus aures amovere & oculos avertere decet, ne pura ac sincera fidei nostræ alacritas particulari earum expositione violetur. Quid est igitur quod hujusmodi mala diutius toleremus? maximè cùm diuturna patientia faciat, ut hi quoque qui sani sunt ac valentes, hoc velut pestilenti morbo inficiantur. Quidni ergo hujusmodi improbitatis radices publica animadversione confestim excindimus. C

Caput LXV.

De tollendis conventiculis hæreticorum.

Quocirca quando hæc vestræ improbitatis pernicies amplius ferri non potest, præsenti lege interdicimus, ne quis vestrum inposterum conventus agere præsumat. Atque idcircò universa loca in quibus ejusmodi cœtus peragitis, auferri præcepimus; D eò usque procurrente Majestatis nostræ sollicitudine, ut non modo in publico, sed ne in privatis quidem ædibus ac locis ullis privati juris, superstitiosæ vestræ dementiæ factio congregetur. Itaque quod longè honestius atque præstantius, quicumque vestrum veræ ac sinceræ religionis studiosi sunt, ad Catholicam Ecclesiam accedant, ejúsque Sanctitati communicent, cujus ope ad veritatem poterunt pervenire. Absit omninò à felicitate temporum nostrorum, perversæ mentis vestræ fraudulenta deceptio, hæreticorum scilicet ac schismaticorum scelerata ac perdita amentia. Dignum est enim prospe-

ritate temporum, qua divino beneficio fruimur, ut qui cum bona spe ac fiducia vitam agunt, ab omni inordinato errore ad rectum tramitem, à tenebris ad lucem, à vanitate ad veritatem, à morte denique ad vitam traducantur. Atque ut hujus remedii vis ac virtus necessaria sit, cuncta uti jam diximus superstitionis vestræ conciliabula, id est, omnium hæreticorum oratoria, si tamen oratoria dici debent, sine ulla contradictione ipsis adempta, Catholicæ Ecclesiæ incunctanter tradi præcepimus: reliqua autem loca publico adjudicari; nec ullam deinceps eo conveniendi licentiam vobis relinqui. Adeò ut à præsenti die, nullo prorsus in loco tam publico quam privato, illegitimi vestri cœtus audeant convenire. Proponatur.

A διχόνοια. πρέπει γὰρ τῇ ἡμετέρᾳ μακαριότητι ἧς ἀπολαύομεν σὺν Θεῷ, τοὺς ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς βιοῦντας, ἀπὸ πάσης ἀτάκτου πλάνης εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν. ἀπὸ τοῦ σκότους ἐπὶ τὸ φῶς. ἀπὸ ματαιότητος εἰς τὴν ἀλήθειαν. ἀπὸ θανάτου πρὸς σωτηρίαν ἄγεσθαι. ὑπὲρ δὲ τοῦ τῇ θεραπείᾳ ταύτης καὶ ἀναγκαίαν γενέσθαι τὴν ἰσχὺν, προσετάξαμεν καθὼς προείρηται, ἅπαντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας ὑμῶν συνέδρια πάντων φημὶ τῶν αἱρετικῶν τοὺς εὐκτηρίους, εἴ γε εὐκτηρίους ὀνομάζειν οἴκους προσήκει, ἀφαιρεθέντας ἀναντιρρήτως, τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ χωρὶς τι-
B νὸς ὑπερθέσεως παραδοθῆναι. τοὺς δὲ λοιποὺς τόπους τοῖς δημοσίοις προσκριθῆναι. καὶ μηδεμίαν ὑμῖν εἰς τὸ ἑξῆς τοῦ συναγαγεῖν εὐμάρειαν περιλειφθῆναι. ὅπως ἐκ τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας, ἐν μηδενὶ τόπῳ μήτε δημοσίῳ μήτ' ἰδιωτικῷ, τὰ ἀθέμιτα ὑμῶν συστήματα ἀθροισθῆναι τολμήσῃ. προτεθήτω.

Caput LXVI.

Quomodo nefariis libris apud hæreticos repertis, plurimi eorum ad Catholicam redierint Ecclesiam.

Hoc igitur modo hæreticorum cubilia Imperiali præcepto dissipata sunt, & feræ ipsæ, id est, impietatis illorum auctores in fugam acti. Eorum verò qui ab istis decepti fuerant, alii quidem Imperatoris minis perterriti, spurio quodam & adulterino sensu in Ecclesiam irrepserunt, pro tempore callidè dissimulantes. Nam quoniam libros eorum perquiri lex jubebat, quicumque vetitis artibus operam dabant, deprehendebantur. Quam ob causam simulatione utebantur, cuncta agentes ut salutem sibi compararent. Alii verò sincerè atque ex animo ad spem meliorum transfugerunt. Porrò Ecclesiarum Antistites in utrósque sollicita inquisitione facta, eos quidem qui ovium pellibus obtecti simulanter accedere tentarent, procul abigebant. Eos vero qui sincerè id agerent, aliquanto tempore exploratos, post idoneam probationem in numerum eorum qui ad sacros conventus admittebantur, retulerunt. Et hoc quidem modo cum abominandis hæreticis agebatur. Ceterùm ii qui nullam in dogmatibus suis impietatem præferrent, sed quorundam schismaticorum culpâ à communi societate sejuncti essent, sine mora in Ecclesiam sunt admissi. Hi ergo gregatim tan-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξϛ'.

Ὅπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὑρεθέντων, πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπέστρεψαν.

C Οὕτω μὲν τὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐγκρύμματα, βασιλικῷ προστάγματι διελύοντο. ἠλαύνοντό τε οἱ θῆρες, οἵ τε τῆς τούτων δυσσεβείας ἔξαρχοι. τῶν δ' ὑπὸ τούτων ἠπατημένων, οἱ μὲν νόθῳ φρονήματι, βασιλικῆς ἀπειλῆς φόβῳ, τὴν ἐκκλησίαν ὑπεδύοντο, τὸν καιρὸν καθειρωνευόμενοι. ἐπεὶ δὲ καὶ διερευνᾶσθαι τῶν ἀνδρῶν τὰς βίβλους διηγόρευεν ὁ νόμος. ἡλίσκοντο τότε ἀπειρημένας οἱ κακοτεχνίας μετιόντες. οὗ δὴ χάριν, πάντ' ἔπραττον, εἰρωνείᾳ τὴν σωτηρίαν ποριζόμενοι. οἱ δὲ καὶ σὺν ἀληθείᾳ τάχα που λογισμῷ ηὐτομόλουν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος
D ἐλπίδα. τούτων δὲ τὴν διάκρισιν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν πρόεδροι σὺν ἀκριβείᾳ ποιούμενοι, τοὺς μὲν ἐπιπλάστως προσιέναι πειρωμένους, μακρὰν που τοῖς προβάτων κωδίοις ἐγκρυπτομένους ἀπέπεμπον. τοὺς δὲ ψυχῇ καθαρᾷ τοῦτο πράττοντας, δοκιμάζοντες χρόνῳ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διάπειραν τῷ πλήθει εἰσαγομένων κατέλεγον. ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῶν δυσφήμων ἑτεροδόξων ἐπράττετο. τοὺς δέ γε μηδὲν δυσσεβὲς ἐν δογμάτων διδασκαλίᾳ φέροντας, ἄλλως δὲ τῆς κοινῆς ὁμηγύρεως ἀνδρῶν σχισματικῶν αἰτίᾳ διεστῶτας, ἀμελήτως εἰσεδέχοντο. οἱ δὲ ἀγε-

ληδὸν ὥσπερ ἐξ ἀποικίας ἐπανιόντες, τὴν αὐτῶν ἀπελάμβανον πατρίδα, καὶ τὴν μητέρα τὴν ἐκκλησίαν ἐπεγίνωσκον. ἧς ἀποπλανηθέντες χρόνιοι σὺν εὐφροσύνῃ καὶ χαρᾷ τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον ἐποιοῦντο. ἡνοῦτό τε τὰ τοῦ κοινοῦ σώματος μέλη, καὶ ἁρμονίᾳ συνήπτετο μιᾷ μόνη τε ἡ καθολικὴ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία εἰς ἑαυτὴν συνεσφιγμένη διέλαμπε, μηδαμοῦ γῆς αἱρετικοῦ συστήματος, μὴ δὲ σχισματικοῦ λειπομένου. καὶ τούτου δὲ μόνου τοῦ μεγάλου κατορθώματος, μόνος τῶν πώποτε τὴν αἰτίαν ὁ τῷ Θεῷ μεμελημένος βασιλεὺς ἐγράφετο.

A quam ex peregrina regione redeuntes, patriam suam postliminio recuperarunt, matrémque Ecclesiam agnoverunt. A qua cùm diutissimè aberrassent, tandem læti atque hilares post longum temporis spatium ad eam remeabant. Totius ergo corporis membra communi inter se vinculo jungebantur, & una compages coalescebat. Soláque Catholica Dei Ecclesia, apte sibi cohærens refulgebat; nullo aut hæreticorum aut schismaticorum collegio usquam gentium relicto. Atque hujus præclari facinoris, solus omnium qui unquam exstiterunt Imperator noster Deo acceptissimus, auctor fuit.

ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

Uuu iij

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ βασιλέως, Λόγος δ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ὅπως δωρεαῖς καὶ προκοπαῖς ἀξιωμάτων ἐτίμα τοὺς πλείστους.

ΤΟσαῦτα πράττων βασιλεὺς ἐπ' οἰκοδομῇ καὶ εὐδοξίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, πάντα τε πρὸς εὔφημον ἀκοὴν τῆς τοῦ σωτῆρος διδασκαλίας ἐκτελῶν, οὐδὲ τῶν ἐκτὸς κατωλιγώρει πραγμάτων· κἀν τούτοις δ' ἐπαλλήλους καὶ συνεχεῖς ὁμοῦ πᾶσι τοῖς κατ' ἔθνος οἰκοῦσι, παντοίας διετέλει παρέχων εὐεργεσίας. ὧδε μὲν, κοινὴν πρὸς ἅπαντας ἐνδεικνύμενος πατρικὴν κηδεμονίαν. ὧδε δὲ, τῶν αὐτῷ γνωριζομένων ἕκαστον διαφόροις τιμῶν ἀξιώμασι πάντα τε τοῖς πᾶσι μεγαλοψύχῳ διανοίᾳ δωρούμενος· οὐδ' ἦν σκοποῦ διαμαρτεῖν, παρὰ βασιλέως χάριν αἰτοῦντα· οὐδέ τις ἐλπίσας ἀγαθοῦ τυχεῖν, τοῦ προσδοκηθέντος ἠστόχησεν. ἀλλ' οἱ μὲν χρημάτων. οἱ δὲ κτημάτων περιουσίας ἐτύγχανον· ἄλλοι ὑπατικῶν ἀξιωμάτων· οἱ δὲ συγκλήτου τιμῆς· οἱ δὲ τῶν ὑπάτων· πλεῖστοι δ' ἡγεμόνες ἐχρημάτιζον. κομήτων δ' οἱ μὲν, πρώτου τάγματος ἠξιοῦντο· οἱ δὲ, δευτέρου· οἱ δὲ, τρίτου· διασημοτάτων δ' ὡσαύτως καὶ ἑτέρων πλείστων ἀξιωμάτων, μυρίοι ἄλλοι μετεῖχον· εἰς γὰρ τὸ πλείονας τιμᾷν, διαφόρους ἐπενόει βασιλεὺς ἀξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Συγχωρήσεις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήνσων.

ΠΩς δὲ καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων εὐθυμεῖσθαι παρεσκεύαζε, σκοπήσειεν ἄν τις ἐξ ἑνὸς βιωφελοῦς καὶ διὰ πάντων ἐλθόντος, εἰς ἔτι νῦν γνωριζομένου παραδείγματος. τῶν κατ' ἔτος εἰσφορῶν τῶν ὑπὲρ τῆς χώρας συντελου-

EUSEBII PAMPHILI DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI, LIBER QUARTUS

Caput I.

Qualiter donis ac promotionibus plurimos cohonestavit.

A TOt tantásque res ad amplificationem & gloriam Ecclesiæ Dei Imperator cùm ageret, cunctáque eo consilio administraret ut Servatoris nostri doctrina summis omnium laudibus exciperetur, civilia interim negotia haudquaquam neglexit. Verùm hac quoque in parte omnium provinciarum incolas variis & continuis beneficiis afficere nunquam destitit: nunc quidem publicè erga omnes paternam quandam exhibens sollicitudinem: nunc privatim singulos ex familiaribus suis, variis ornans dignitatibus; & prolixa animi magnitudine omnia omnibus largiens. B Nec eveniebat unquam, ut à scopo aberraret, qui ab Imperatore beneficium petebat: nec ullus qui bonum aliquod ab eo speravisset, spe sua frustratus discessit. Quippe alii pecunias, alii prædia impetrabant. Alii Consulari, alii Senatoria dignitate ornabantur. Nonnulli Consulares, plures Præsides designabantur. Comites verò, alii primi ordinis fiebant, alii secundi, alii tertii. Porro Perfectissimatu, & aliis plurimis ejusmodi dignitatum titulis, innumerabiles alii donabantur. Namque Impera- C tor quo plures honore afficeret, varias dignitates excogitaverat.

Caput II.

Remissio quartæ partis censuum.

QUantoperè vero studuerit, ut universo hominum generi hilarem ac tranquillam vitam præstaret, vel ex hoc uno exemplo perspici potest, quod ad vitam hominum inprimis utile, & generaliter ad omnes propagatū, etiamnum

communi omnium sermone celebra- A
tur. Ex annuis tributis quæ terræ nomine conferebantur, quartam detrahens partem, agrorum possessoribus donavit: adeò ut si hujus annuæ detractionis rationem inieris, quarto quoque anno fructuum Domini à præstatione tributaria immunes essent. Quod quidem lege sancitum, & in futurum tempus confirmatum, non præsentibus modò, verùm etiam liberis posterísque eorum, perpetuam nulláque oblivione delendam Imperatoris beneficentiam præstitit.

A μένων, τὴν τετάρτην ἀφελὼν μοῖραν, τοῖς τῶν ἀγρῶν δεσπόταις ἐδωρεῖτο ταύτην· ὡς τῷ λογιζομένῳ τὴν καθ' ἔτος ἀφαίρεσιν, διὰ τεττάρων συμβαίνειν ἐνιαυτῶν ἀνεισφόρους γίνεσθαι τοὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας· ὃ δὴ νόμῳ κυρωθὲν, κρατῆσάν τε καὶ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, οὐ τοῖς παροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ παισὶν αὐτῶν, διαδόχοις τε τοῖς τούτων, ἄληστον καὶ διαιωνίζουσαν παρεῖχε τὴν βασιλέως χάριν.

Caput III.

Peræquatio ac relevatio censuum.

IAm verò cùm nonnulli terræ descriptiones & jugationes à superioribus Principibus factas reprehenderent, agrosque suos nimium oppressos esse quererentur, hic etiam Princeps justitiæ legibus obtemperans, peræquatores mittebat, qui à supplicantibus damnum depellerent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐξισώσεις καὶ βεβαρημένων κήνσων.

B ἘΠεὶ δ' ἕτεροι τὰς τῶν πρότερον κρατούντων τῆς γῆς καταμετρήσεις κατεμέμφοντο, βεβαρῆσθαι αὐτῶν τὴν χώραν καταιτιώμενοι, πάλιν κἀνταῦθα θεσμῷ δικαιοσύνης ἄνδρας ἐξισωτὰς κατέπεμπε, τοὺς τὸ ἀζήμιον τοῖς δεηθεῖσι παρέξοντας.

Caput IV.

Quomodo in pecuniariis causis, iis qui causa ceciderant, ipse de suo largiebatur.

QUinetiam quoties inter duos litigantes sententiam pronuntiaverat; ne fortè is qui causa ceciderat, tristior eo secundùm quem lis dicta erat abscederet, ex propriis bonis donabat victis, interdum prædia, nonnunquam pecunias: hac ratione efficiens, ut victus non minus quàm is qui causam obtinuerat, lætus domum rediret, utpote qui in conspectum Principis venire meruisset. Neque enim fas esse existimabat, ut qui coram tanto Principe stetisset, mæstus unquam ac tristis recederet. Proinde uterque litigantium læto ac renidenti vultu ex judicio redibat: & Imperatoris animi magnitudo cunctis admirationi erat. D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δίκαις ἡττηθεῖσιν αὐτὸς ἐξ οἰκείων ἐχαρίζετο.

C ἌΛλοις δικάσας βασιλεὺς, ὡς ἂν μὴ τὸ ἁλωθὲν παρ' αὐτῷ μέρος ἧττον ἀπαλλάττοιτο, χαίρων ἐδωρεῖτο τοῦ νενικηκότος ἐξ οἰκείων τοῖς νενικημένοις, ἄρτι μὲν κτήματα, ἄρτι δὲ χρήματα. τοῦ κρατήσαντος δίκην ἐξ ἴσου χαίρειν τὸν ἡττηθέντα παρασκευάζων, ὡς ἂν τῆς αὐτοῦ θέας ἀξιωθέντα· μὴ γὰρ ἐξεῖναι ἄλλως τοσούτῳ βασιλεῖ παραστάντα, κατηφῆ τινα καὶ λυπηρὸν ἀπαλλάττεσθαι. οὕτω δ' οὖν ἄμφω φαιδροῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις ἀνέλυον τῆς δίκης. θαῦμα δ' ἐκράτει τοὺς πάντας τῆς βασιλέως μεγαλονοίας.

Caput V.

Scytharum per signum crucis devictorum subactio.

QUid hic necesse est quasi obiter commemorare, quomodo ille barbaras gentes sub Imperii Rom. ditionē redegit: qualiter indomitas antehac, nec ulli unquam parere suetas Scytharum Sarmatarumque nationes, primus sub jugum misit, ac per vim eò adegit, ut vel inviti dominos agnoscerent Roma-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σκυθῶν ὑποταγὴ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν νικηθέντων.

ΤΙ δὲ δεῖ μέχρι λόγου πάρεργον ποιεῖσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φῦλα τῇ Ῥωμαίων καθυπέταττεν ἀρχῇ. ὡς τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυρομαίων γένη μὴ πρότερον δουλεύειν μεμαθηκότα, πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγε. δεσπότας ἡγεῖσθαι Ῥωμαίους, καὶ μὴ θέλοντας ἐπαναγκάσας.

ναικάσας. Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμοὺς οἱ πρόσθεν ἐτέλουν ἄρχοντες. Ῥωμαῖοί τε βαρβάροις ἐδούλευον, εἰσφοραῖς ἐτησίοις. οὐκ ἦν δ' ἂν τοῦτο βασιλεῖ φορητὸς ὁ λόγος. οὐδὲ τῷ νικητῇ καλὸν ἐνομίζετο, ταὐτὰ τοῖς ἔμπροσθεν προσφέρειν· τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαῤῥῶν Σωτῆρι, τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπανατείνας, ἐν ὀλίγῳ καιρῷ πάντας παρεστήσατο. ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνιῶντας, στρατιωτικῇ σωφρονίσας χειρί. ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου, ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαίοις ἔγνωσάν ποτε δουλεύειν.

A nos. Scythis quidem ſuperiores etiam Imperatores tributa pendebant; & barbaris Romani reipſa ſerviebant, annuam ſolventes pecuniam. Verùm Imperator hanc indignitatem ferre non potuit; nec victori Principi decorum eſſe exiſtimavit, eadem pendere quæ priores Principes pependiſſent. Itaque Servatoris ſui auxilio fretus, triumphali ſigno ac tropæo in eos etiam illato, brevi cunctos ſubegit. Ac reſiſtentes quidem & contumaces armis domuit: reliquos prudentibus legationibus mitigans, à ferina legúmque experte vita B ad humanam civilemque traduxit. Hoc modo Scythæ Romanis tandem parere didicerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Σαυροματῶν ὑποταγὴ, προφάσει τῆς τῶν δούλων ἐπαναστάσεως.

ΣΑυρομάτας δ' αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἤλαυνεν, ὧδέ πη τοὺς ἄνδρας βαρβαρικῷ φρονήματι γαυρουμένους χειρωσάμενος. Σκυθῶν γὰρ αὐτοῖς ἐπαναστάντων, τοὺς οἰκέτας ὥπλιζον οἱ δεσπόται, πρὸς ἄμυναν τῶν πολεμίων· ἐπεὶ δ' ἐκράτουν οἱ δοῦλοι, κατὰ τῶν δεσποτῶν ἤραντο τὰς ἀσπίδας, πάντας τ' ἤλαυνον τῆς οἰκείας· οἱ δὲ, λιμένα σωτηρίας οὐκ ἄλλον ἢ μόνον Κωνσταντῖνον εὕραντο· ὁ δ' οἷα σώζειν εἰδὼς, τούτους πάντας ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων εἰσεδέχετο χώρᾳ, ἐν οἰκείοις τε κατέλεγε στρατοῖς τοὺς ἐπιτηδείους· τοῖς δ' ἄλλοις τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων εἵνεκα, χώρας εἰς γεωργίας διένεμεν· ὡς ἐπὶ καλῷ τὴν συμφορὰν αὐτοῖς ὁμολογεῖν γεγενῆσθαι, Ῥωμαϊκῆς ἐλευθερίας ἀντὶ βαρβάρου θηριωδίας ἀπολαύουσιν. οὕτω δὴ Θεὸς αὐτῷ παντοῖα φῦλα βαρβάρων (ὑπέταττε.)

Caput VI.

Sarmatæ ſubacti, cum ſervi adverſus dominos rebellaſſent.

AT Sarmatas Deus ipſe Conſtantini pedibus ſubſtravit, & homines barbarico faſtu intumeſcentes hoc ſubegit modo. Nam cùm Scythæ bellum eis intuliſſent, Sarmatæ ſervos ſuos ut hoſtibus reſiſterent, armaverant. Servi partâ de hoſtibus victoriâ, arma in do- C minos vertere cœperunt, cunctóſque patriis ſedibus expulerunt. Hi verò nullum alium ſalutis portum quàm Conſtantinum repererе. Qui ſervare homines aſſuetus, univerſos intra fines Imperii Romani recepit. Et eos quidem qui idonei eſſent, militaribus copiis adſcripſit: reliquis ad neceſſaria vitæ ſubſidia agros colendos aſſignavit: Adeò ut feliciter ſibi ceſſiſſe calamitatem ſuam ipſi faterentur; quippe qui barbaricam feritatem Romana libertate mutaſſent. Hac ratione Deus plurimas barbarorum gentes ejus adjunxit D Imperio.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Βαρβάρων διαφόρων πρεσβεῖαι, καὶ δωρεαὶ παρ' αὐτοῦ.

ΣΥνεχεῖς γοῦν ἁπανταχόθεν οἱ διαπρεσβευόμενοι, δῶρα τὰ παρ' αὐτοῖς πολυτελῆ διεκόμιζον. ὡς καὶ αὐτοὺς ποτὲ παρατυχόντας πρὸ τῆς αὐλείου τῶν βασιλείων πυλῶν, στοιχηδὸν ἐν τάξει περίβλεπτα σχήματα βαρβάρων ἑστῶτα θεάσασθαι· οἷς ἔξαλλος μὲν ἡ στολή. διαλλάττων δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος. κόμη τε τῆς κεφαλῆς καὶ γενείου πάμπολυ διεστῶσα. βλοσυρὰ δ' ἡ προσώπου βάρβαρος καὶ καταπλη-

Caput VII.

Variorum Barbarorum legationes, & munera eis ab Imperatore donata.

QUippe ex omnib⁹ locis Legati continue ad eum accedebant; quæcumq; apud ipſos pretioſiſſima habentur, dona ei offerentes. Adeò ut nos ipſi pro foribus palatii, varias formas atque habitus Barbarorum ordine ſtantium aliquando conſpexerimus: quorum & veſtitus & ornatus diſpar erat: coma itē & barba longè diſſimilis. Torvus aſpectus & barbarus ac terrorem incutiens: corporum enormis proceritas. Et alio-

rum quidem rubicundi vultus: aliorum verò nive ipsa candidiores. Nonnullis media quædam coloris inerat temperatura. Quippe Blemmyes & Indi atque Æthiopes, qui ut ait Homerus, bifariam divisi in extimo terrarum degunt, inter illos quos dixi barbaros conspiciebantur. Horum singuli quemadmodum in tabulis vulgò pingi videmus, seorsum quisq; ea ad Imperatorem afferebant, quæ apud ipsos in pretio sunt. Alii coronas aureas, alii diademata gemmis conserta: alii pueros flava cæsarie conspicuos; quidam barbaricas vestes auro & floribus intextas: hi equos, illi clypeos & hastas longas & sagittas & arcus. Atque his donis significabant, obsequium ac societatem armorum offerre se Imperatori si vellet. Ille verò à singulis oblata accipiens ac seponens, tot tantáque eis vicissim donabat, ut momento temporis ditissimos redderet eos qui dona attulissent. Sed & ex eorum numero nobilissimos quosque Romanis dignitatibus ornabat; adeo ut plerique illorum, obliti reditus in patriam, hic apud nos manere maluerint.

A Λ[illegible]ικη τις οψις, σωμάτων [illegible] λοντα μεγέθη· καὶ οἷς μὲν [illegible] σωπα. οἷς δὲ λευκότερα [illegible] σης κράσεως. ἐπεὶ καὶ Βλ[illegible] τε καὶ Αἰθιόπων, οἱ δίχθα [illegible] ἀνδρῶν, τῇ τῶν εἰρημένων ἔθεσιν [illegible] μέρει δὲ τούτων ἕκαστοι, ὥσπερ ἐν [illegible] φῇ, τὰ παρ' αὐτοῖς τίμια βασιλ[illegible] μιζον. οἱ μὲν στεφάνους χρυσ[illegible] διαδήματα τιμίων. ἄλλοι ξανθο[illegible] χρυσῷ καὶ ἄνθεσι καθυφασμένα [illegible] στολάς. οἱ δ' ἵππους. οἱ δ' ἀσπίδας [illegible]

B μακρὰ, καὶ βέλη καὶ τόξα. τὴν δια[illegible] ρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομ[illegible] παρέχειν ἐνδεικνύμενοι ἃ δὴ [illegible] ζόντων ἀποδεχόμενος καὶ ἐντα[illegible] τοσαῦτα βασιλεὺς, ὡς ὑφ' ἕνα καιρ[illegible] τάτους ἀποφῆναι τοὺς κομιζομένους· [illegible] καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι τοὺς ἐν αὐτ[illegible] φανεστέρους. ὥς τ' ἤδη πλείους τὴν [illegible] στέργειν διατριβὴν, ἐπανόδου τῆς εἰς τὰ [illegible] λήθην πεποιημένους.

Caput VIII.

Quòd Persarum Regi qui Legatos ad ipsum miserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.

Iam vero cùm Rex etiam Persarum per Legatos notitiam ambiret Constantini, donáque ad eum misisset, pacis & amicitiæ signa; id agens scilicet ut cum illo fœdus iniret; hic etiam Imperator excellenti quadam animi utens magnitudine, eum qui prior honore ipsum affecerat, munerum magnificentiâ longe superavit. Cúmque apud Persas crebras esse Ecclesias Dei accepisset, & numerosam populorum multitudinem intra Christi ovilia congregari; hoc nuntio magnopere delectatus, utpote communis quidam omnium ubique agentium hominum tutor & curator, ad illa etiam loca providentiam suam pro cunctorum commodis laborantem extendit.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Ὅτι καὶ πρεσβευσαμένῳ τῷ Περσῶν βασιλ[illegible] χριστιανῶν χάριν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Περσῶν βασιλεὺς [illegible] νὸν γνωρίζεσθαι διὰ πρεσβείας ἠξίου [illegible] τε καὶ σύμβολα σπονδῶν φιλικῶν διεπέμπετο [illegible] βολα, ἐπράττε δὲ τὰς συνθήκας [illegible] βασιλεὺς, ὑπερβολῇ φιλοτιμί[illegible] προεξάρξαμενον νικῶν ταῖς ἀντιδόσεσι [illegible] μενος γέ τοι παρὰ τῷ Περσῶν [illegible] τὰς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, λαούς τε μυρίους [illegible] ταῖς Χριστοῦ ποίμναις ἐναγελάζεσθαι [illegible]

D ἐπὶ τῇ τούτων ἀκοῇ, οἷά τις κοινὸς τῶν [illegible] χοῦ κηδεμὼν, πάλιν κἀνταῦθα τὴν [illegible] ἁπάντων εἰσῆγε πρόνοιαν.

Caput IX.

Epistola Constantini ad Saporem Persarum Regem, summa cum pietate Deum & Christum confitentis.

Exemplum Epistolæ ad Regem Persarum.

Ego quidem divinam custodiens fidem, lucis veritatis particeps fio: & veritatis fidem prævians sequens, ad

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Κωνσταντίνου Αὐγούστου [illegible] μολογοῦντα [illegible]

Ἀντίγραφον πρὸς τὸν βασιλέα Περσῶν.

Τὴν θείαν πίστιν φυλάττων [illegible] θείας φωτὸς μεταλαγχάνω [illegible]

A θείας φωτὶ ὁδηγούμενος, τὴν θείαν πίστιν ἐπιγινώσκω· τοιγάρτοι τούτοις ὡς τὰ πράγματα βεβαιοῖ, τὴν ἁγιωτάτην θρησκείαν γνωρίζω. διδάσκαλον τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἁγίου Θεοῦ ταύτην τὴν λατρείαν ἔχειν ὁμολογῶ· τούτου τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν ἔχων σύμμαχον, ἐκ τῶν περάτων τοῦ Ὠκεανοῦ ἀρξάμενος, πᾶσαν ἐφεξῆς τὴν οἰκουμένην βεβαίοις σωτηρίοις ἐλπίσι διήγειρα. ὡς ἅπαντα ὅσα ὑπὸ τοσούτοις τυράννοις δεδουλωμένα, ταῖς καθημεριναῖς συμφοραῖς ἐνδόντα, ἐξίτηλα ἐγεγόνει, (ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον δι' ἐμοῦ βελτίωσιν δέξασθαι.) B τοῦτον τὸν Θεὸν ἀθανάτῳ μνήμῃ τιμᾶν ὁμολογῶ· τοῦτον ἀκραιφνεῖ καὶ καθαρᾷ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἀνωτάτω τυγχάνειν ὑπεραυγάζομαι.

divinæ fidei notitiam pervenio. Hac ratione sanctissimam, ut res ipsæ confirmant, religionem agnosco; cujus cultum mihi magistrum esse profiteor ad sanctissimi Numinis notitiam hauriendam. Hujus ergo Dei auxilio fultus, ab ultimis usque Oceani progressus finibus, universum orbem terrarum ad firmam spem salutis erexi. Adeò ut provinciæ omnes, quæ tot tyrannorum dominatione oppressæ, & continuis attritæ calamitatibus propemodum defecerant, Reipublicæ vindicem tandem nactæ, velut quibusdam medicinæ fomentis restitutæ sint. Hunc ego Deum prædico: cujus vexillum Deo dicatus exercitus meus, humeris gestat, & quò æquitatis ratio postulat fertur; & ob hæc ipsa illico celeberrimas victorias refert pro mercede. Hunc Deum sempiterna memoria coli à me profiteor: hunc in altissima sede positum pura & candida mente contemplor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ὅτι κατὰ εἰδώλων καὶ περὶ Θεοῦ δοξολογίας.

Τοῦτον ἐπικαλοῦμαι γόνυ κλίνας. φεύγων μὲν πᾶν αἷμα βδελυκτὸν, καὶ ὀσμὰς ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπαίους. πᾶσαν δὲ γεώδη λαμ- C πηδόνα ἐκκλίνων· οἷς ἅπασιν ἡ ἀθέμιτος καὶ ἄρρητος πλάνη χραινομένη, πολλοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ ὅλα γένη κατέρριψε, τοῖς κατωτάτω μέρεσι παραδοῦσα. ἃ γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, προνοίᾳ τῶν ἀνθρώπων, διὰ φιλανθρωπίαν οἰκείαν χρείας ἕνεκα εἰς τοὐμφανὲς παρήγαγε, ταῦτα πρὸς τὴν ἑκάστου ἐπιθυμίαν ἕλκεσθαι οὐδαμῶς ἀνέχεται· καθαρὰν δὲ μόνην διάνοιαν καὶ ψυχὴν ἀκηλίδωτον παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, τὰς τῆς ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πράξεις ἐν τούτῳ σταθμώμενος. ἐπιεικείας γὰρ καὶ ἡμερότητος ἔργοις ἀρέσκεται. D πράους φιλῶν, μισῶν τοὺς ταραχώδεις. ἀγαπῶν πίστιν, ἀπιστίαν κολάζων. πᾶσαν μετ' ἀλαζονείας δυναστείαν καταρρηγνὺς, ὕβριν ὑπερηφάνων τιμωρεῖται. τοὺς ὑπὸ τύφου ἐπαιρομένους ἐκ βάθρων ἀναιρεῖ, ταπεινόφροσι καὶ ἀνεξικάκοις τὰ πρὸς ἀξίαν νέμων. οὕτω καὶ βασιλείαν δικαίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, ταῖς παρ' ἑαυτοῦ ἐπικουρίαις κρατύνει, σύνεσίν τε βασιλικὴν τῷ γαληνιαίῳ τῆς εἰρήνης διαφυλάττει.

CAPUT X.

Contra simulacra, & de glorificatione Dei.

Hunc flexis genibus invoco; omnem abominandum cruorem aversans, & odores insuaves ac detestandos; omnem denique terrenum fulgorem procul fugiens: quibus omnibus quasi sordibus pollutus scelestus ac nefandus superstitionis error, multos gentilium, totásque adeò nationes ad ima tartara detrusit. Etenim quæ summus omnium Deus pro sua erga homines benignitate atque providentia ad communem usum protulit in lucem, ea ad cujusque libidinem rapi haudquaquam sustinet. Sed puram duntaxat mentem & animum immaculatum ab hominibus postulat, hisque virtutis & pietatis actus quasi librâ quâdam expendit. Quippe modestiæ & mansuetudinis operibus delectatur; mites diligens; turbarum auctores odio habens. Et fidem quidem amat, infidelitatem verò supplicio afficit. Omnem cum arrogantia conjunctam dominationem destruens, superborum contumeliam punit. Et homines quidem insolentia elatos ab ipsis ut ita dicam fundamentis subruit: humiles verò & injuriarum patientes, meritis præmiis afficit. Hinc est quod Imperium justum magni faciens, auxilio suo illud corroborat, & prudentiam regalem tranquillitate pacis perpetuò fovet.

A

CAPUT XI.

Contra tyrannos & persecutores, & de captivitate Valeriani.

NEc mihi ipse videor errare mi frater, qui hunc unum Deum profitear omnium auctorem ac parentem. Quem multi ex iis qui apud nos Imperium tenuerunt, insano errore acti, pernegare quidem conati sunt. Sed eos omnes hujusmodi exitus quasi vindex oppressit, ut universum nunc hominum genus, illorum Principum calamitates exempli vice proponat iis qui illos imitari studuerint. Horum unus mihi videtur B fuisse, ille quem divina vindicta instar fulminis ingruens, fugatum ex nostris regionibus vestras in terras transportavit: qui quidem suo dedecore atque ignominia tropæum illud tantopere à vobis jactatum constituit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Ὅτι κατὰ τυράννων καὶ διωκτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ αἰχμαλωτισθέντος.

ΟΥ μοι δοκῶ πλανᾶσθαι ἀδελφέ μου, τοῦτον ἕνα Θεὸν ὁμολογῶν, πάντων ἀρχηγὸν καὶ πατέρα· ὃν πολλοὶ τῶν τῇδε βασιλευσάντων μανιώδεσι πλάναις ὑπαχθέντες, ἐπεχείρησαν ἀρνήσασθαι· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἅπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανάλωσεν, ὡς πᾶν τὸ μετ' ἐκείνους ἀνθρώπων γένος, τὰς ἐκείνων συμφορὰς ἀντ' ἄλλου παραδείγματος τοῖς παρὰ τούτους τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. τούτων ἐκείνων ἕνα ἡγοῦμαι γεγονέναι, ὃν ὥσπερ τις σκηπτός, ἡ θεία μῆνις τῆς τῇδε ἀπελάσασα, τοῖς ὑμετέροις μέρεσι παραδέδωκε. τῆς ὑπ' αὐτῶν αἰσχύνης πολυθρύλλητον τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα.

CAPUT XII.

Quod persecutorum ruinam viderit, quodque jam ob Christianorum pacem lætatur.

ENimverò commodè factum videtur, quod nostrâ quoque ætate hujusmodi homines manifestissimè pœnas dederunt. Nam & ego spectator fui exitus illorum, qui nuper iniquissimis jussionibus populum Deo consecratum exagitaverant. Proinde maximas Deo gratias ago, cujus singulari providentia cuncti mortales qui divinam legem observant, reddita sibi pace exultant ac gestiunt. Ex quo planè mihi persuadeo, rectissimè omnia ac tutissimè se habere, cùm per puram ac sinceram illorum religionem perque concordem de divino Numine sententiam omnes homines ad seipsum aggregare Deus dignetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Ὅτι τῶν μὲν διωκτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμεῖ δὲ νῦν διὰ τὴν τῶν χριστιανῶν εἰρήνην.

C ΑΛλὰ γὰρ εἰς καλὸν ἐκεῖνο προκεχώρηκε, τὸ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὴν τῶν τοιούτων τιμωρίαν περιφανῆ δειχθῆναι· ἐπεῖδον γὰρ καὶ αὐτὸς τῶν ἔναγχος ἀθεμίτοις προστάγμασι τὸν τῷ Θεῷ ἀνακείμενον λαὸν ἐκταραξάντων. διὸ δὴ καὶ πολλὴ χάρις τῷ Θεῷ, ὅτι τελείᾳ προνοίᾳ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον τὸ θεραπεῦον τὸν θεῖον νόμον, ἀποδοθείσης αὐτοῖς τῆς εἰρήνης, ἀγάλλεται καὶ γαυριᾷ. ἐντεῦθεν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμαι, ὡς ὅτι κάλλιστα καὶ ἀσφαλέστατα ἔχειν ἅπαντα. ὁπότε διὰ τῆς ἐκείνων καθαρᾶς D τε καὶ δοκίμου θρησκείας, ἐκ τῆς περὶ τὸ θεῖον συμφωνίας πάντας εἰς ἑαυτὸν ἀγείρειν ἀξιοῖ.

CAPUT XIII.

Exhortatio ut Christianos in Perside agentes benevolè complectatur.

QUanta porro voluptate me affici censes, cum audio id quod mihi maxime in votis est, horum hominum multitudine, Christianorum scilicet (de his enim in præsentia loquor) nobilissima quæque Persidis loca longè lateque esse decorata. Opto igitur ut & tuæ res quam florentissimæ, & illorũ perinde sint florentissimæ: hoc est ut tuæ, sic

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Παρακλήσεις ὥστε τοὺς παρ' αὐτῷ χριστιανοὺς ἀσπάζειν.

ΤΟύτου γὰρ τοῦ καταλόγου τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν χριστιανῶν, ὧν ὑπὲρ τούτων ὁ πᾶς μοι λόγος, πῶς οἴει με ἥδεσθαι ἀκούοντα, ὅτι καὶ τῆς Περσίδος τὰ κράτιστα ἐπιπλεῖστον ὥσπερ ἐστί μοι βουλομένῳ, κεκόσμηνται. εἴτ' οὖν ὡς ὅτι κάλλιστα, ἐκείνοις θ' ὡσαύτως ὑπάρχοι τὰ κάλλιστα, ὅ, τι σοί τε κἀκείνοις. οὕτω γὰρ ἕξεις τὸν

τῶν ὅλων δεσπότην πατέρα Θεὸν, ἵλεω καὶ εὐμενῆ. τούτους τοιγαροῦν ἐπειδὴ τοσοῦτος εἶ, σοὶ παρατίθεμαι, τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι καὶ εὐσεβείᾳ ἐπίσημος εἶ, ἐγχειρίζω· τούτους ἀγάπα ἁρμοδίως τῆς σεαυτοῦ φιλανθρωπίας. αὐτός τε γὰρ καὶ ἡμῖν ἀπερίγραπτον δώσεις διὰ τῆς πίστεως τὴν χάριν.

A illorum. Hoc enim modo summum omnium Dominum ac parentem Deum propitium ac placatum habiturus es. Hos itaque, quandoquidem talis tantusque es, tibi commendo. Hos quandoquidem pietate excellis, tibi in manum trado. Hos pro tua humanitate complectere. Sic enim & tibi ipsi & nobis, hac tua fide immensum beneficium præstabis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Ὅπως χριστιανοῖς μὲν ἦν εἰρήνη, σπουδῇ τῶν Κωνσταντίνου προσευχῶν.

Οὕτω δὴ λοιπὸν τῶν ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν ὥσπερ ὑφ' ἑνὶ κυβερνήτῃ διευθυνομένων, καὶ τὴν ὑπὸ τῷ θεράποντι τοῦ Θεοῦ πολιτείαν ἀσπαζομένων, μηδενὸς μηκέτι παρενοχλοῦντος τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐν εὐσταθεῖ καὶ ἀταράχῳ βίῳ τὴν ζωὴν διῆγον οἱ πάντες. βασιλεὺς δὲ κρίνας αὐτῷ τὰ μεγάλα συντείνειν πρὸς τὴν τῶν ὅλων φυλακὴν τὰς τῶν θεοσεβῶν εὐχὰς, ταύτας ἀναγκαίως ἐπορίζετο. αὐτός θ' ἱκέτης γινόμενος τοῦ Θεοῦ, τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ λιτὰς ποιεῖσθαι ἐγκελευόμενος.

Caput XIV.

B *Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.*

IN hunc modum cùm omnes ubique gentes instar navis cujusdam, unius gubernatoris regerentur industriâ, & Imperium ac religionem famuli Dei libentissimè amplecterentur; nec ullus amplius Romanum Imperium perturbaret, cuncti posthac tranquillam & quietam vitam agebant. Imperator vero cùm piorum hominum preces ad salutem Reipublicæ plurimum conferre existimaret, eas quoque necessariò conciliandas sibi putavit. Itaque & ipse supplex Dei opem imploravit; & Præsidibus Ecclesiarum præcepit, ut pro se
C preces ad Deum funderent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ὅτι ἐν τοῖς νομίσμασι καὶ ἐν εἰκόσιν, ὡς εὐχόμενον ἑαυτὸν ἐχάραττεν.

Ὅση δ' αὐτοῦ τῇ ψυχῇ πίστεως ἐνθέου ὑπεστήρικτο δύναμις, μάθοι ἄν τις καὶ ἐκ τοῦδε λογιζόμενος, ὡς ἐν τοῖς χρυσοῖς νομίσμασι τὴν αὐτοῦ αὐτὸς εἰκόνα ὧδε γράφεσθαι διετύπου, ὡς ἄνω βλέπειν δοκεῖν ἀνατεταμένος πρὸς Θεὸν, τρόπον εὐχομένου. τούτου μὲν οὖν τὰ ἐκτυπώματα καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων διέτρεχεν οἰκουμένης· ἐν αὐτοῖς δὲ βασιλείοις κατά τινας πύλας ἐν ταῖς εἰς τὸ μετέωρον τῶν προπύλων ἀνακειμέναις εἰκόσιν, ἑστὼς ὄρθιος ἐγράφετο, ἄνω μὲν εἰς οὐρανὸν ἐμβλέπων, τὼ χεῖρε δ' ἐκτεταμένος εὐχομένου σχήματι.

Caput XV.

Quòd in nummis & imaginibus, precantis habitu effingi se jussit.

QUanta porrò divinæ fidei vis ac virtus in ejus animo insederit, vel ex hoc uno conjici facilè potest, quòd in aureis nummis exprimi se jussit vultu in cælum sublato, & manibus expansis instar precantis. Et hujus quidem formæ nummi per universum orbem Romanum
D cucurrerunt. In ipsa vero regia juxta quasdam januas, in imaginibus ad ipsum vestibuli fastigium positis depictus est stans; defixis quidem in cælum oculis; manibus autem expansis precantis in modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ΄.

Ὅτι καὶ ἐν εἰδωλείοις εἰκόνας αὐτοῦ θεῖναι, νόμῳ διεκώλυσεν.

Ὧδε μὲν οὖν αὐτὸς ἑαυτὸν κἀν ταῖς γραφαῖς εὐχόμενον ἀνιστόρει· νόμῳ δ' ἀπεῖργεν εἰκόνας αὐτοῦ εἰδώλων ἐν ναοῖς ἀνατίθεσθαι, ὡς μηδὲ μέχρι σκιαγραφίας τῇ πλάνῃ τῶν ἀπειρημένων μολύνοιτο ἡ γραφή.

Caput XVI.

Quòd imagines suas in templis Idolorum poni, lege lata prohibuit.

SIc igitur ille se Deo supplicantem etiam in tabulis pictis exhibuit. Quin etiam lege lata vetuit imagines suas in idolorum templis dedicari; ne fortè errore vetitæ superstitionis, vel inani specie tenus inquinaretur.

Caput XVII.

Precationes in palatio, & recitatio sacrarum Scripturarum.

Verùm his longè augustiora perspiciet quicumq; attendere voluerit, qualiter ille in palatio quandam velut Ecclesiam Dei constituit. Ac diligentia quidem & alacritate, præibat cunctis qui in Ecclesiam illam erant adscripti: & sacros Codices in manus sumens oracula à Deo edita attento animo meditabatur. Posthac solemnes preces cum universo aulicorum cœtu recitabat.

Caput XVIII.

Diem Dominicum & sextam feriam honorari præcipit.

Diem verò precationibus congruum haberi constituit, eum qui primus est & caput ceterorum, & qui reverà dominicus est ac salutaris. Præterea Diaconos & Deo consecratos ministros, qui vitæ gravitate & reliquis virtutibus ornati essent, totius domus custodes ordinavit. Denique Protectores & stipatores fidi, benevolentiæ & fidei armis instructi, Imperatorem ipsum pietatis magistrum habebant; & salutarem ac Dominicum diem perinde honorabant; eoque die precationes Imperatori gratas ad Deum fundebant. Reliquos etiam mortales, ad idem faciendum incitavit Princeps beatissimus; utpote qui id maximè in votis haberet, ut universos homines paulatim Dei cultores efficeret. Atque ob hanc causam cunctis sub Imperio Romano degentibus præcepit, ut Dominico die feriarentur; utque diem qui est pridie Sabbati similiter honorarent: in memoriam, ut videtur, earum rerum, quæ à communi omnium Servatore illis diebus gestæ esse perhibentur. Porrò cùm exercitum omnem ad salutaris diei, qui lucis ac Solis appellatur nomine, religiosum cultum institueret; iis quidem qui fidem divinitus inspiratam amplexi erant, exercendi se ex more institutóque Ecclesiæ Dei tempus atque otium indulsit, quo absque ullo impedimento orationibus vacarent.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἐν παλατίῳ προσευχαὶ. καὶ θείων γραφῶν ἀναγνώσεις.

Σκέψαιτο δ' ἄν τις τὰ τούτων σεμνότερα, διαγνοὺς ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον διέθετο, σπουδῇ ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖρας γέτοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθέσμοις σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τῆς Κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς νομοθεσία τιμᾶν.

Καὶ ἡμέραν δ' εὐχῶν ἡγεῖσθαι κατάλληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως κυριακήν τε καὶ σωτήριον, διετύπου· διάκονοι δ' αὐτῷ καὶ ὑπηρέται Θεῷ καθιερωμένοι, βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ πάσῃ κόσμιοι ἄνδρες, φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου καθίσταντο, δορυφόροι τε πιστοὶ σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας [καὶ] πίστει καθωπλισμένοι,
C
βασιλέα διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐδιδάσκοντο τρόπων. τιμῶντες οὐχ ἧττον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτήριον καὶ κυριακὴν ἡμέραν, εὐχάς τε ἐν αὐταῖς συντελοῦντες τὰς βασιλεῖ φίλας. ταὐτὸν δὲ πράττειν καὶ πάντας ἐνῆγεν ἀνθρώπους ὁ μακάριος, ὥσπερ εὐχὴν ταύτην πεποιημένος, ἠρέμα σύμπαντας ἀνθρώπους θεοσεβεῖς ἀπεργάσασθαι. διὸ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν πολιτευομένοις ἅπασι, σχολὴν ἄγειν ταῖς ἐπωνύμοις τοῦ σωτῆρος ἡμέραις ἐνουθέτει. ὁμοίως δὲ καὶ τὰς
D
τοῦ Σαββάτου τιμᾶν. μνήμης ἕνεκά μοι δοκεῖν τῶν ἐν ταύταις τῷ κοινῷ Σωτῆρι πεπρᾶχθαι μνημονευομένων. τὴν δέ γε σωτήριον ἡμέραν, ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλίου ἐπώνυμον συμβαίνει, τὰ στρατιωτικὰ πάντα διὰ σπουδῆς τιμᾶν διδάσκων, τοῖς μὲν τῆς ἐνθέου μετέχουσι πίστεως, ἀκωλύτως τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ καρτερεῖν μετεδίδου σχολῆς, ἐφ' ᾧ τὰς εὐχάς, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδὼν γιγνομένου, συντελεῖν.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Ὅπως [illegible] στρατιώτας, ἐν κυριακαῖς [illegible] προσέταξε.

Τοῖς [illegible] μήπω τοῦ θείου λόγου μεταχοῦσιν, ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο, τὰς κυριακὰς ἡμέρας ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ [illegible] πεδίου. κἀνταῦθα μεμελετημένην [illegible] συνθήματος ὁμοῦ τοὺς πάντας [illegible] Θεῷ μήτε γὰρ δόρασι χρῆναι, μὴ [illegible] μὴ δ' ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἐ[illegible] ἐλπίδας. τὸν δ' ἐπὶ πάντων [illegible] Θεὸν, παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρα καὶ αὐτῆς [illegible] τὰς ἐνθέσμους προσήκειν ἀποδιδόναι [illegible], ἄνω μὲν αἰρομένας εἰς οὐρανὸν μετ[illegible] ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐρανῶν βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας [illegible]. κἀκεῖνον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα [illegible] φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοωμένους [illegible] εὐχῆς ἣ τοῖς στρατιωτικοῖς ἅπασι [illegible] ἦν αὐτὸς, Ῥωμαίᾳ γλώττῃ τοὺς [illegible] λέγειν ἐγκελευσάμενος.

Caput XIX.

Quomodo etiam Gentiles milites diebus Dominicis orare docuerit.

Reliquis vero qui divinæ fidei doctrinam nondum susceperant, altera lege præcepit, ut Dominicis diebus in campum purum procederent, & precationem quam antea didicissent, simul omnes signo dato ad Deum funderent. Neque enim hastis & armatura, nec corporis viribus confidere eos oportere: sed summum omnium Deum, auctorem bonorum omnium ipsiúsque

B

adeò victoriæ agnoscendum esse, eique solemnes preces persolvi debere, manibus quidem in cælum sublatis; mentis autem oculis altius ad ipsum usque cæli Regem erectis. Hunc victoriæ auctorem, hunc Servatorem Custodemque & Adjutorem invocare in precationibus eos debere. Ipse porro precationis formam cunctis militibus tradidit; jubens ut Latino sermone omnes pronuntiarent ad hunc modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

[illegible] στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίνου δοθεῖσα.

Σὲ μόνον οἴδαμεν Θεόν. σὲ βασιλέα γνωρίζομεν. σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα· παρὰ

C

σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα. διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν. σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν. σὲ καὶ τῶν μελλόντων [illegible]. σοῦ πάντες ἱκέται γινόμεθα. τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον, παῖδάς τε [illegible] θεοφιλεῖς, ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου, σῶον καὶ [illegible] φυλάττεσθαι ποτνιώμεθα. τοιαῦτα καὶ [illegible] ἡμέραν ἐνομοθέτει πράττειν τὰ [illegible] τάγματα, καὶ τοιαύτας ἐδίδασ[illegible] ταῖς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς ἀφιέναι φωνάς.

Caput XX.

Forma precationis a Constantino militibus tradita.

Te solum agnoscimus Deum: te Regem profitemur: te Adjutorem invocamus. Tui muneris est quod victorias retulimus, quòd hostes superavimus. Tibi ob præterita jam bona gratias agimus; & futura a te speramus. Tibi omnes supplicamus, utque Imperatorem nostrum Constantinum, unà cum piissimis ejus liberis incolumem & victorem diutissimè nobis serves, rogamus. Hæc die Solis à militaribus numeris fieri, & hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ.

[illegible] ὅπλοις σημεῖα τοῦ σταυροῦ τοῦ σωτῆρος.

Ἤδη [illegible] ἐπ' αὐτῶν τῶν ὅπλων, τὸ τοῦ σωτηρίου τροπαίου σύμβολον κατασημαίνεσθαι ἐποίει. τοῦ τε ἐνόπλου στρατοῦ προ[illegible] χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων ὁποῖα [illegible] ἦν, τὸ μηδὲν, μόνον δὲ τὸ [illegible] τρόπαιον.

Caput XXI.

In armis militum signum Dominicæ crucis exprimi jubet.

Quin etiam in ipsis armis salutaris tropæi signum jussit effingi. Utque ante instructum armis exercitum, non aurea signa & simulacra, ut antea moris erat, sed solum crucis tropæum præferretur, mandavit.

A

Caput XXII.

Studium precandi & cultus festi Paschalis.

IPse verò utpote sacrorum mysteriorum particeps, in intimis palatii sui penetralibus quotidie statis horis sese includens, remotis arbitris solus cum solo colloquebatur Deo; & in genua provolutus, ea quibus opus haberet supplici prece postulabat. In ipsis autem salutiferæ festivitatis diebus, disciplinæ atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi & corporis viribus collectis, pontificis atque hierophantæ munere fungebatur. Et ipse quidem ceteris omnibus præibat ad festi celebrationem. Sacram autem vigiliam in diurnum splendorem converterat, accensis tota urbe cereorum quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum. Lampades quoque accensæ cuncta passim loca illustrabant; adeò ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur. Simul verò ac dies illuxerat; Servatoris nostri beneficentiam imitari studens, universis gentibus, provinciis ac populis largam manum porrigebat; opulentissima donans omnibus munera.

Caput XXIII.

Quomodo idolorum cultum prohibuit, Martyrum autem festa honoravit.

HOc igitur modo ipse Deo suo sacra faciebat. Ceterùm cunctis sub Romano Imperio degentibus, tam plebeis quam militibus, occlusæ erant fores cultus simulacrorum, & quodvis sacrificiorum genus interdictum. Missa quoque lex est ad Præsides provinciarum, ut diem dominicum etiam ipsi venerarentur. Iidem festos martyrum dies jussu Principis observabant, & Ecclesiasticarum festivitatum tempora debito honore prosequebantur. Quæ quidem omnia summo cum Imperatoris peragebantur gaudio.

Caput XXIV.

Quod rerum externarum quasi Episcopum se esse dixit.

QUocirca non absurdè, cùm Episcopos aliquando convivio exciperet, se quoque Episcopum esse dixit, his fere verbis usus nobis præsentibus. Vos quidem, inquit, in iis quæ intra Eccle-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Σπουδὴ προσευχῆς, καὶ τιμὴ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς.

ΑὙτὸς δ' οἷά τις μέτοχος ἱερῶν ὀργίων, ἐν ἀπορρήτοις εἴσω τοῖς αὐτοῦ βασιλικοῖς ταμείοις, καιροῖς ἑκάστης ἡμέρας τακτοῖς ἑαυτὸν ἐγκλείων, μόνος μόνῳ τῷ αὐτοῦ προσωμίλει Θεῷ. ἱκετηρίαις τε δεήσεσι γονυπετῶν, κατεδυσώπει ὧν ἐδεῖτο τυχεῖν· ταῖς δὲ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς ἡμέραις ἐπιτείνων τὴν ἄσκησιν, πάσῃ ῥώμῃ ψυχῆς καὶ σώματος θείας ἱερο-
B φαντίας ἐτελεῖτο, ὧδε δὴ τοῖς πᾶσι τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. τὴν δ' ἱερὰν διανυκτέρευσιν μετέβαλλεν εἰς ἡμερινὰ φῶτα, κηροῦ κίονας ὑψηλοτάτους καθ' ὅλης ἐξαπτόντων τῆς πόλεως τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων· λαμπάδες δ' ἦσαν πυρὸς, πάντα φωτίζουσαι τόπον. ὡς λαμπρᾶς ἡμέρας τηλαυγεστέραν τὴν μυστικὴν διανυκτέρευσιν ἀποτελεῖσθαι· διαλαβούσης δὲ τῆς ἕω, τὰς σωτηρίους εὐεργεσίας μιμούμενος, πᾶσιν ἔθνεσιν λαοῖς τε καὶ δήμοις, τὴν εὐεργετικὴν ἐξήπλου δεξιὰν, πλούσια πάντα τοῖς πᾶσι δωρούμενος.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

Ὅπως εἰδωλολατρείαν μὲν ἐκώλυσε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑορτὰς ἐτίμα.

ΟὙτω μὲν οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱερᾶτο Θεῷ. καθόλου δὲ τοῖς ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ δήμοις τε καὶ στρατιωτικοῖς, πύλαι ἀπεκλείοντο εἰδωλολατρείας, θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς· καὶ τοῖς κατ' ἔθνος δ' ἄρχουσιν, ὁμοίως τὴν κυριακὴν ἡμέραν νόμος ἐφοίτα
D γεραίρειν· τῷ νεύματι βασιλέως καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἐτίμων, καιροὺς θ' ἑορτῶν ἐκκλησίαις ἐδόξαζον. πάντα τε βασιλεῖ καταθυμίως τὰ τοιαῦτα ἐπράττετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Ὅτι τῶν ἔξω πραγμάτων, ὥσπερ ἐπίσκοπον ἑαυτὸν εἶπεν εἶναι.

ΕΝθεν εἰκότως αὐτὸς ἐν ἑστιάσει ποτὲ δεξιούμενος ἐπισκόπους, λόγον ἀφῆκεν, ὡς ἄρα εἴη καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος. ὧδέ πη αὐτοῖς εἰπὼν ῥήμασιν ἐφ' ἡμετέραις ἀκοαῖς. ἀλλ' ὑμεῖς μὲν

τῶν

τῶν εἴσω τῆς ἐκκλησίας. ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος, ἐπίσκοπος ἂν εἴην. ἀκόλουθα δ' οὖν τῷ λόγῳ διανοούμενος, τοὺς ἀρχομένους ἅπαντας ἐπεσκόπει, προὔτρεπέ τε ὅσηπερ ἂν ἡ δύναμις τὸν εὐσεβῆ μεταδιώκειν βίον.

A siam sunt, Episcopi estis. Ego verò in iis quæ extra geruntur, Episcopus à Deo sum constitutus. Itaq; consilia capiens dictis congruentia, omnes Imperio suo subjectos Episcopali sollicitudine gubernabat: & quibuscumque modis poterat, ut veram pietatem consectarentur, incitabat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Ὅτι περὶ κωλύσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν καὶ μονομαχιῶν. καὶ τῶν τοπρὶν ἀκολάστων τοῦ Νείλου.

ΕΝθεν εἰκότως ἐπαλλήλοις τε νόμοις καὶ διατάξεσι τοῖς πᾶσι διεκελεύετο, μὴ θύειν εἰδώλοις. μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι. μὴ ξοάνων ἐγέρσεις ποιεῖσθαι. μὴ τελετὰς κρυφίους ἐκτελεῖν. μὴ μονομάχων μιαιφονίαις μολύνειν τὰς πόλεις. τοῖς δὲ κατ' Αἴγυπτον αὐτήν τε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων θεραπεύειν ἔθος ἔχουσι, νόμος ἄλλος κατεπέμπετο, πᾶν τὸ τῶν ἀνδρογύνων γένος ὥσπερ τι κίβδηλον, ἀφανὲς γίγνεσθαι τοῦ βίου. μὴ δ' ἐξεῖναί ποι ὁρᾶσθαι τοὺς τὴν ἀσέλγειαν ταύτην νενοσηκότας. ἐπεὶ δ' ὑπέλαβον οἱ δεισιδαίμονες μηκέτι τὸν ποταμὸν ῥεύσειν αὐτοῖς συνήθως, πᾶν τοὐναντίον ἢ προσεδόκησαν Θεὸς τῷ βασιλέως συμπράττων νόμῳ κατειργάζετο. οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἔτι ἦσαν, οἱ τῇ σφῶν βδελυρίᾳ τὰς πόλεις μιαίνοντες. ὁ δὲ ὡσανεὶ καθαρθείσης αὐτῷ τῆς χώρας, ἐφέρετο οἷος οὐδέ ποτε. ἀνέβαινέ τε πλουσίῳ τῷ ῥεύματι, πάσας ἐπικλύζων τὰς ἀρούρας. ἔργῳ παιδεύων τοὺς ἄφρονας, μιαροὺς μὲν ἐκτρέπεσθαι δεῖν ἄνδρας. μόνῳ δὲ τῷ παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρι, τὴν τῶν καλῶν ἀνατιθέναι αἰτίαν.

Caput XXV.

De prohibitione sacrificiorum & initiationum, & de abolitis gladiatoribus & impuris Sacerdotibus Nili.

HInc est quòd crebris legib⁹ & constitutionibus interdixit omnibus, B ne simulacris sacrificarent; ne vates curiosè consulerent; neve simulacra erigerent; aut arcana sacra peragerent; postremò ne cruentis gladiatorum spectaculis urbes contaminarent. Cúmque Ægyptii & Alexandrini fluvium suum ministerio quorundam hominum effeminatorum colere consuevissent, lex quoque ad eos data est, ut omnis Androgynorum natio tanquam adulterina, è medio tolleretur; nec usquam conspicerentur ii qui hujusmodi impudicitiæ morbo laborassent. Sed quoniam superstitiosi homines existimaC bant, Nilum posthac more solito agros suos minimè irrigaturum, Imperatoris legi favens Deus, contrarium prorsus quàm speraverant præstitit. Nam illi quidem qui urbes obscœnitate sua polluebant, esse desierunt. Ipse autem fluvius, quasi expiata purgatáque ipsi tota regione, uberior quàm unquam antea affluxit, & largiore aquarum copia exundans, agros omnes irrigavit: stultos homines reipsa docens atque admonens, impuros quidem aversari oportere; soli autem Deo omnium bonorum Auctori, prosperos casus esse adD scribendos.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ.

Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὄντος διόρθωσις, ἔτι δὲ καὶ τοῦ περὶ διαθηκῶν ὁμοίως διόρθωσις.

ΑΛλὰ γὰρ μυρία τοιαῦτα βασιλεῖ πραχθέντα ἐφ' ἑκάστης ἐπαρχίας, πλείστη γένοιτ' ἂν ῥᾳστώνη τοῖς γράφειν αὐτὰ φιλοτιμουμένοις. ὥσπερ οὖν καὶ νόμους οὓς ἐκ παλαιῶν ἐπὶ τὸ ὁσιώτερον μεταβάλλων ἀνενεοῦτο. καὶ τούτων δ' ἐν ὀλίγῳ ῥᾷον ἐκφῆναι τὸν τρόπον. τοὺς ἀπαῖδας παλαιοὶ νόμοι στερήσει τῆς τῶν νομίμων διαδοχῆς ἐτιμωροῦντο. ἦν δ' οὗτος κατὰ τῶν ἀτέκνων ἀπηνὴς νόμων, ὡσανεὶ πεπλημ-

Caput XXVI.

Correctio legis adversus orbos, & legis de testamentis.

VErùm enimverò cùm hujusmodi res penè innumerabiles in singulis provinciis ab Imperatore gestæ sint, quicumq; eas curiosius scribere aggressi fuerint, amplissimam certè materiã habituri sunt. Cujusmodi est quòd plurimas leges ad majorem sanctitatẽ traducens, pro antiquis novas fecit. Atq; hujus rei forma uno aut altero exemplo declarari potest. Orbos antiquæ leges hæreditatis patrum ademptione plecte-

bant. Eratque lex hæc sane atrocissima; quippe quæ homines liberis destitutos, tanquam alicuius criminis reos, pœnâ afficeret. Imperator verò hoc abrogato jure, sanctam ac religiosam legem tulit. Eos enim qui sponte ac dedita opera peccarent, congruo supplicio afficiendos esse aiebat. At vero multis natura liberos denegavit; qui cùm numerosam sobolem sibi optassent, tamen ob corporis infirmitatem liberis caruerunt. Alii sine liberis ideo vixerunt, non quòd successores habere liberos nollent, sed quod muliebrem copulam aversarentur; præ ardentissimo amore Philosophiæ id continentiæ genus amplexi. Multæ præterea mulieres divino cultui consecratæ, castitatem atque omnimodam virginitatem coluerunt; & tam animos suos quàm corpora, purissimæ ac sanctissimæ vitæ mancipaverunt. Quid ergo? utrùm hoc supplicio, an potius admiratione & approbatione dignum haberi oportuit? Etenim hujus rei vel conatus ipse maximam laudem meretur: effectus verò, naturæ humanæ vires excedit. Eos igitur quibus naturalis infirmitas, licet maximè cupientibus, liberos denegavit, miseratione prosequi potius quàm pœna afficere decet. Qui vero sublimioris Philosophiæ amore ducitur, is non mulctâ, sed admiratione omnium dignus est. Ad hunc modum Imperator summa cum æquitate legem illam correxit. Præterea antiquis legibus cautum fuerat, ut morientes & ultimum, ut ita dicam, ducentes spiritum, certis quibusdam verbis testamenta scrupulosè componerent; præscriptæque erant formulæ & solemnitates, ac verba quæ addi oporteret. Ex quo plurimæ fraudes admittebantur ad circumscribendam morientium voluntatem. Quod Imperator cùm animadvertisset, hanc etiam legem emendavit; statuens ut nudis verbis & qualicumque oratione testamentum condere morientibus liceret, & supremam voluntatem quovis scripto declarare; aut si mallent sine scripro testari, id facerent adhibitis duntaxat testibus idoneis, qui fidem servare absque mendacio possent.

A μεμεληκότας αὐτοὺς ζημίᾳ κολάζων. λύσας δὲ ταῦτα βασιλεὺς ἐπὶ τὸ ὅσιον μεθηρμόζετο, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελοῦντας εἰπών, τῇ προσηκούσῃ δεῖν σωφρονίζειν κολάσει. ἄπαιδας μὲν γὰρ πολλοὺς ἡ φύσις ἀνέδειξεν. εὐξαμένους μὲν πολυπαιδίας εὐτυχῆσαι, στερηθέντας δὲ φύσεως ἀσθενείᾳ. ἄλλοι δ' ἄπαιδες γεγόνασιν, οὐκ ἀνεραστήσει παίδων διαδοχῆς, γυναικῶν δ' ἀποστροφῇ μίξεως, ἣν σφοδροτάτῳ φιλοσοφίας B ἔρωτι προείλοντο. ἁγνείαν δὲ καὶ παντελῆ παρθενίαν γυναῖκες ἱερωσύνῃ Θεοῦ καθωσιωμέναι μετῆλθον, ἁγνῷ καὶ παναγεῖ βίῳ ψυχὴν καὶ σῶμα, σφᾶς αὐτὰς καθιερώσασαι. τί οὖν, τιμωρίας ἄξιον τοῦτο, ἢ θαυμάτων καὶ ἀποδοχῆς ἐχρῆν ἡγεῖσθαι; ἡ μὲν γὰρ προθυμία, πολλοῦ ἀξία· τὸ δὲ κατόρθωμα, κρεῖττον φύσεως. τοὺς μὲν οὖν ἀσθενείᾳ φύσεως παίδων ἐπιθυμίας ἐστερημένους, ἐλεεῖσθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει. τὸν δὲ τοῦ κρείττονος ἐραστήν, ἄξιον εἶναι ὑπερθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ κολάζειν. οὕτω τὸν νόμον βασιλεὺς σὺν ὀρθῷ λογισμῷ μετερρύθμιζε. κἄπειτα τῶν τὸν βίον C μεταλλαττόντων ὁμοίως, παλαιοὶ μὲν νόμοι ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἀκριβολογουμένων ῥημάτων λέξεσι τὰς συντιθεμένας διαθήκας. τρόπους δέ τινας καὶ ποίας δεῖ φωνὰς ἐπιλέγεσθαι ὥριζον, κἀκ τούτου πολλὰ κακούργως ἐπράττετο, ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κατοιχομένων προαιρέσεως. ἃ δὴ συνιδὼν βασιλεὺς, καὶ τοῦτον μετεποίει τὸν νόμον. ψιλοῖς ῥήμασι καὶ ταῖς τυχούσαις φωναῖς τὸν τελευτῶντα δεῖν τὰ κατὰ γνώμην διατάττεσθαι φήσας, κἂν τῷ τυχόντι D γράμματι τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκτίθεσθαι. κἂν ἀγράφως ὡς ἐθέλῃ, μόνον ἐπὶ μαρτύρων τοῦτο πράττεσθαι ἀξιοχρέων, τὴν πίστιν δυνατῶν σὺν ἀληθείᾳ φυλάττειν.

Caput XXVII.

Quod legem tulit ne Iudæi Christianum mancipium haberent, utque Conciliorum decreta rata essent, & cetera.

QUinetiam legem tulit, ne Christianus ullus serviret Judæis. Neque enim fas esse, ut ii qui à Domino redem-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Ὅτι χριστιανὸν μὴ Ἰουδαίοις μὴ δουλεύειν, [illegible] τοὺς τῶν [illegible] ὅρους εἶναι [illegible]

ΑΛλα καὶ Ἰουδαίοις μηδένα χριστιανὸν νομοθετεῖ δουλεύειν· μὴ γὰρ θεμιτὸν εἶναι

A προφητοφόνταις καὶ κυριοκτόνοις, τοὺς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος λελυτρωμένους ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι. εἰ δ' εὑρεθείη τις τοιοῦτος, τὸν μὲν ἀνεῖσθαι ἐλεύθερον. τὸν δὲ, ζημίᾳ χρημάτων κολάζεσθαι. καὶ τοὺς τῶν Ἐπισκόπων δὲ ὅρους τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας, ἐπεσφραγίζετο. ὡς μὴ ἐξεῖναι τοῖς τῶν ἐθνῶν ἄρχουσι, τὰ δόξαντα παραλύειν· παντὸς γὰρ εἶναι δικαστοῦ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ δοκιμωτέρους. τούτοις ἀδελφὰ μυρία τοῖς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν διετύπου· ἃ δὴ σχολῆς ἂν δέοιτο δοῦναι ὑποθέσει οἰκείᾳ, εἰς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῆς κἀν τούτοις βασιλικῆς φρονήσεως.

B τί χρὴ νῦν διεξιέναι, ὡς τῷ ἐπὶ πάντων συνάψας ἑαυτὸν Θεῷ, ἐξ ἑῴας εἰς ἑσπέραν, τίνας εὖ ποιήσειεν ἀνθρώπων περιενόει. καὶ ὡς πᾶσι μὲν ἴσος ἦν καὶ κοινὸς πρὸς εὐποιίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἐκκλησίαις δωρεαὶ, παρθένοις τε καὶ πένησι διαδόσεις.

ΤΑῖς δ' ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἐξαίρετον, πλεῖστ' ὅσα παρεῖχεν. ὧδε μὲν ἀγρούς. ἀλλαχόθι δὲ σιτοδοσίας, ἐπὶ χορηγίᾳ πενήτων ἀνδρῶν, παίδων τ' ὀρφανῶν καὶ γυναικῶν οἰκτρῶν δωρούμενος· ἤδη δὲ σὺν πολλῇ φροντίδι, καὶ περιβλημάτων πλείστων ὅσων γυμνοῖς καὶ ἀνείμοσι προὐνόει· διαφερόντως δ' ἠξίου τιμῆς πλείονος, τοὺς τὸν σφῶν βίον τῇ κατὰ Θεὸν ἀναθέντας φιλοσοφίᾳ. τὸν γοῦν πανάγιον τῶν ἀειπαρθένων τοῦ Θεοῦ χορὸν, μονονουχὶ καὶ σέβων διετέλει. ταῖς τῶν τοιῶνδε ψυχαῖς, ἔνοικον αὐτὸν ὑπάρχειν ᾧ καθιέρωσαν ἑαυτὰς Θεὸν πειθόμενος.

D

ΛΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Λογογραφίαι καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κωνσταντίνου.

ΝΑὶ μὴν τὴν αὐτοῦ αὐτὸς διάνοιαν τοῖς ἐνθέοις συναύξων, ἐπαγρύπνως μὲν διῆγε τοὺς τῶν νυκτῶν καιρούς. σχολῇ δὲ λογογραφῶν, συνεχεῖς ἐποιεῖτο τὰς παρόδους. προσήκειν ἡγούμενος ἑαυτῷ, λόγῳ παιδευτικῷ τῶν ἀρχομένων κρατεῖν, λογικήν τε τὴν σύμπασαν καταστήσασθαι βασιλείαν. διὸ δὴ συνεκάλει μὲν αὐτός. μυρία δ' ἔσπευδεν ἐπ' ἀκροάσιν πλήθη, φιλοσοφοῦντος ἀκουσόμενα βασιλέως. εἰ

pti essent, Prophetarum ac Domini interfectoribus servitutis jugo subderentur. Quod si quis Christianæ religionis, servus penes Judæum deprehenderetur, illum quidem libertate donari; Judæum verò mulctari pecuniâ jussit. Jam verò Episcoporum sententias quæ in Conciliis promulgatæ essent, auctoritate sua confirmavit; adeò ut provinciarum Rectoribus non liceret Episcoporum decreta rescindere. Cuivis enim judici præferendos esse Sacerdotes Dei. Hujusmodi pene innumeras leges subditis suis promulgavit: quas quidem peculiari volumine tradere, ad perspiciendam hac etiam in parte Imperatoris prudentiam, majoris otii fuerit. Quid nunc attinet commemorare, quemadmodum summo omnium Deo sese applicans, à prima luce ad vesperam quos ex omni hominum numero beneficiis afficeret, sollicitè inquirebat; séque erga omnes æquum ac civilem, bene de cunctis merendo præbebat.

CAPUT XXVIII.

Dona in Ecclesias collata, & pecunia virginibus ac pauperibus erogata.

C SEd præcipuè in Ecclesias Dei plurima contulit dona; nunc agros; nunc annonas in alimoniam pauperum & viduarum ac pupillorum largiens. Denique etiam vestes nudis hominibus fieri sollicita provisione curavit. Præ ceteris vero eos maximè honorabat, qui se totos divinæ Philosophiæ addixissent Ipsum quidem sanctissimum perpetuarum Dei virginum cœtum tantum-non venerabatur, cùm ipsum cui se consecraverant Deum, in earum mentibus habitare, pro certo haberet.

CAPUT XXIX.

Lucubrationes & Declamationes Constantini.

QUin & totas interdum noctes vigil traducebat, suam ipse mentem divinarum rerum meditatione instruens. Et per otium scribendis orationibus vacans, crebras habebat conciones: quippe qui officii sui esse existimaret, populos sibi subjectos præceptis rationis regere, & Principatum suum rationis Imperium efficere. Quocirca ipse quidem concionem advocabat. Ceterùm innumerabilis accurrebat multitudo, Prin-

cipem philosophantem auditura. Quod si forte inter dicendum, de Theologia loquendi aliqua sese obtulisset occasio, stans illicò contracto vultu ac demissa voce, cum singulari religione ac modestia, divinæ doctrinæ mysteriis initiare auditores videbatur. Cúmque universi faustis vocibus ei applauderent, ipse eis innuebat ut sursum oculos attollerent, unúmque illum summum omnium Regem præcipuo cultu & admiratione prosequerentur. Porrò orationum suarum partitionem ita faciebat, ut primùm quidem refutationem erroris gentilium in multis Diis colendis, quasi fundamentum substerneret; certis rationibus adstruens, superstitionem illorum meram fraudem esse, & impietatis propugnaculum. Post hæc de singulari Imperio Dei disserebat. Tum sermonem faciebat de providentia, qua & universa reguntur & singula. Hinc ad salutarem progrediens dispensationem, hanc quoque necessario & convenienti ratione factam fuisse ostendebat. Inde orationis cursum promovens, disputationem de divino judicio aggrediebatur. Quo in loco auditorum animos gravissimè perstringebat; raptores coarguens, & violentos, & eos qui se pecuniarum inexplebili cupiditati mancipassent. Nonnullos etiam è familiaribus suis qui aderant, quodam quasi orationis flagello verberans, conscientiæ stimulis agitatos, demittere oculos cogebat. Quibus clara voce contestans denuntiabat, ipsos actorum suorum rationem Deo esse reddituros. Quippe sibi quidem Imperium orbis terrarum à Deo traditum esse: se verò divini Numinis exemplo, partes Imperii regendas ipsis commisisse. Ceterùm omnes rationem gestorum suorum supremo Regi tandem reddituros. Hæc ille contestabatur assiduè; hæc suggerebat; his illos documentis imbuebat. Verùm ipse quidem sinceritate fidei suæ confisus, talia & sentiebat & prædicabat. Illi autem indociles, ac velut obsurdescentes adversus pulcherrima documenta perstabant: linguâ quidem ipsâ plausúque & acclamationibus dicta comprobantes; sed reipsa ob inexplebilem cupiditatem ea negligentes.

A δέ πη λέγοντι θεολογίας αὐτῷ παρήκοι καιρός, πάντως που ὄρθιος ἑστὼς, συνεσταλμένῳ προσώπῳ, κατεσταλμένῃ τε φωνῇ, μυεῖν ἔδοξεν αὐτοὺς παρόντας σὺν εὐλαβείᾳ τῇ πάσῃ τὴν ἔνθεον διδασκαλίαν· εἶτ' ἐπιφωνούντων βοαῖς εὐφήμοις τῶν ἀκροωμένων, ἄνω βλέπειν εἰς οὐρανὸν διένευε, καὶ μόνον ὑπερθαυμάζειν καὶ τιμᾶν σεβασμίοις ἐπαίνοις τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα. ὑποδιαιρῶν δὲ τὰς ὑποθέσεις, τοτὲ μὲν τοῦ πολυθέου πλάνης ἐλέγχους κατεβάλλετο. παριστὰς ἀπάτην εἶναι καὶ ἀθεότητος πρόβολον, τὴν τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονίαν. τοτὲ δὲ, τὴν μό- B ναρχον παρεδίδου θεότητα· διῄει δ' ἐφεξῆς τὸν περὶ προνοίας, τῶν τε καθόλου, καὶ τῶν περὶ μέρους λόγον· ἔνθεν δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον κατέβαινεν οἰκονομίαν, καὶ ταύτην δεικνὺς ἀναγκαίως κατὰ τὸν προσήκοντα γεγενῆσθαι λόγον· μεταβὰς δ' ἐντεῦθεν, τὴν περὶ τοῦ θείου δικαιωτηρίου διδασκαλίαν ἐκίνει· ἔνθα δὴ μάλιστα τῶν ἀκροατῶν πληκτικώτατα καθήπτετο, διελέγχων τοὺς ἅρπαγας καὶ πλεονέκτας, τούς τ' ἀπληστίᾳ φιλοχρημοσύνης σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδωκότας. παίων δ' ὥσπερ καὶ διαμαστίζων τῷ λόγῳ τῶν περιεστώτων γνωρίμων τινὰς, κάτω νεύειν πεπλη- C γμένους τὴν συνείδησιν ἐποίει· οἷς δὴ λαμπραῖς φωναῖς μαρτυρόμενος διεστέλλετο, Θεῷ λόγον δώσειν τῶν ἐγχειρουμένων αὐτοῖς· αὐτῷ μὲν γὰρ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν. αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας γε μὴν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνας ὑφέξειν τῶν πραττομένων. ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρετο. ταῦθ' ὑπεμίμνησκε. τούτων διδάσκαλος ἦν. ἀλλ' ὁ μὲν ἐπιθαρρῶν γνη- D σίως τῇ πίστει, τοιαῦτ' ἐφρόνει καὶ διεστέλλετο· οἱ δ' ἄρ' ἦσαν ἀμαθεῖς καὶ πρὸς τὰ καλὰ κεκωφωμένοι. γλώττῃ μὲν καὶ βοαῖς εὐφήμοις ἐπικροτοῦντες τὰ λεγόμενα. ἔργοις δὲ κατολιγωροῦντες αὐτῶν δι' ἀπληστίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Οτι τῶν πλεονεκτῶν ἑνὶ μνημείου μέτρον ὑπέδειξε πρὸς δυσώπησιν.

ΩΣτ' ἤδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν τινὸς ἐπιλαβόμενον φάναι. καὶ μέχρι τίνος ὦ οὗτος, τὴν ἀπληστίαν ἐκτείνομεν; εἶτ' ἐπὶ γῆς μέτρον ἀνδρὸς ἡλικίας ἐγχαράξας τῷ δόρατι ὃ μετὰ χεῖρας ἔχων ἐτύγχανε. τὸν σύμπαντα τοῦ βίου πλοῦτον, ἔφη, καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον εἰ κτήσαιο, πλέον οὐδὲν τουτουὶ τοῦ περιγραφέντος γηδίου ἀποίσεις, εἰ δὴ κἂν αὐτοῦ τύχῃς. ἀλλ' οὐδένα, ταῦτα λέγων τε καὶ πράττων ἔπαυεν ὁ μακάριος· τὰ πράγματα δ' ἐναργῶς αὐτοῖς θεοπροπίοις ἔπεισεν, ἀλλ' οὐ ψιλοῖς ῥηματίοις ἐοικέναι τὰ βασιλέως θεσπίσματα.

Caput XXX.

Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.

A PRoinde quendam ex familiaribus, manu apprehensum his aliquando verbis compellavit. Quousque tandem, heus tu, cupiditatem extendimus? Deinde cùm hastâ quam præ manibus habebat, humani corporis staturam humi delineasset: Etiamsi, inquit, cunctas hujus sæculi divitias, totúmque adeò orbem terrarum tibi comparasses, tamen nihilo plus quàm hoc à me descriptum terræ spatium ablaturus es, si modo etiam hoc tibi concessum fuerit. Neque tamen beatissimus Princeps, cùm B hæc & ageret & diceret, quenquam à pristina pravitate revocavit. Verùm ipso rerum eventu manifestissimè comprobatum est, Imperatoris monita divinis oraculis potius, quàm nudis sermonibus similia exstitisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Οτι διὰ τὴν πλείονα φιλανθρωπίαν ἐχλευάζετο.

ΕΠεὶ δὲ οὐκ ἦν θανάτου φόβος εἴργων τοὺς κακοὺς τῆς μοχθηρίας, βασιλέως μὲν ὅλου πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐκδεδομένου, τῶν δὲ καθ' ἕκαστον ἔθνος ἀρχόντων μηδαμῶς μηδενὸς τοῖς πλημμελήμασιν ἐπεξιόντος, τοῦτο δὴ μομφὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῇ καθόλου διοικήσει παρεῖχεν. εἴτ' οὖν εὐλόγως, εἴτε καὶ μή, ὅπῃ φίλον ἑκάστῳ, κρινέτω· ἐμοὶ δ' ἐφείσθω τἀληθῆ γράφειν.

Caput XXXI.

Quod ob nimiam clementiam irrisus est.

POrrò cùm nullus esset extremi supplicii metus, qui malos homines à sceleribus deterreret; Imperatore prorsus in clementiam propenso, & ex pro- C vinciarum Rectoribus nemine crimina coërcente; eo factum est, ut publica administratio non mediocrem reprehensionem subierit; utrum jure, an injuria, statuat quisque prout videbitur. Mihi interim fas sit rerum veritatem scriptis prodere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Περὶ συγγράμματος Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν τῶν ἁγίων σύλλογον ἔγραψε.

ΡΩμαίᾳ μὲν οὖν γλώττῃ τὴν τῶν λόγων συγγραφὴν βασιλεὺς παρεῖχε· μετέβαλλον δ' αὐτὴν μετερμηνευταὶ φωνῇ (τῇ ἡμετέρᾳ) οἷς τοῦτο ποιεῖν, ἔργον ἦν. τῶν δ' ἑρμηνευθέντων λόγων, δείγματος ἕνεκεν, μετὰ τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἑξῆς ἐκεῖνον συνάψω, ὃν ὁ αὐτὸς ἐπέγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀναθεὶς τὴν γραφήν. ὡς μή τις κόμπον εἶναι νομίσειε, τὴν ἡμετέραν ἀμφὶ τῶν λεχθέντων μαρτυρίαν.

Caput XXXII.

De Constantini oratione, quam ad Sanctorum cœtum scripsit.

ET Imperator quidem Latino sermone orationes componebat. Eas verò in Græcam postea linguam con- D vertebant Interpretes, quibus id munus erat injunctum. Ex his orationibus Græco sermone translatis, exempli gratiâ unam huic operi subjiciam, quam ille ad Sanctorum cœtum inscripsit, Ecclesiæ Dei lucubrationem illam nuncupans: ne cui forte nostrum super his rebus testimonium, vana atque inanis fabula esse videatur.

A

Caput XXXIII.

Quomodo Eusebii de Servatoris sepulcro panegyricas orationes, stans audierit.

Illud verò quod nobis præsentibus gessit Princeps mirabilis, nequaquam mihi videtur silentio prætereundum. Nam cùm singulari ejus in Deum pietate confisi, rogassemus aliquando ut nos de Servatoris nostri sepulcro dicentes audire vellet, libentissimè aures nobis commodavit. Cúmque maxima audientium multitudo intus in ipsa regia circumstaret, stans ipse unà cum ceteris orationem audivit. Nobísque ab eo postulantibus, ut in regali solio quod B juxtà positum erat sedere vellet, nunquam adduci potuit ut sederet: sed intento animo quæ dicebantur expendens, Theologicorum dogmatum veritatem suo testimonio comprobabat. Cùm verò multum jam temporis consumpsissemus, & prolixior esset oratio; nos quidem finem dicendi facere volebamus. At ipse hortabatur nos, ut pergeremus donec ad metam perducta esset oratio. Nobis rursus ut sederet supplicantibus; ipse obluctans benignè persuadebat: cùm nunc quidem diceret nefas esse, ubi de Deo instituta sit disputatio, remissè ac molliter auscultare: nunc verò id sibi utile & commodum esse affirmaret. Pium enim ac reli- C giosum est, inquit, ut de rebus divinis stantes audiant. His peractis, nos quidem domum reversi consuetis nos studiis & exercitationibus reddidimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Ὅπως τοῦ Εὐσεβίου περὶ τοῦ μνήματος τοῦ σωτῆρος ἀποδιεξιόντος ἑστὼς ἤκουσε.

Κἀκεῖνο δὲ μνήμης οὔ μοι δοκεῖ ἀπόβλητον εἶναι, ὃ δὴ καὶ ἐφ' ἡμῖν αὐτῶν ὁ θαυμάσιος κατεπράξατο. ἐπειδὴ γάρ ποτε θαρσεῖ τῆς αὐτοῦ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείας, ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου μνήματος λόγον διαλαβεῖν εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ δεδεήμεθα, προθυμότατα μὲν τὰς ἀκοὰς ὑπεῖχε· πλήθους δ' ἀκροατῶν περιεστῶτος, ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ὀρθὸς ἑστὼς, ἅμα τοῖς λοιποῖς ἐπηκροᾶτο· ἡμῶν δ' ἀντιβολούντων ἐπὶ παρακειμένῳ τῷ βασιλικῷ θρόνῳ διαναπαύεσθαι, ἐπείθετο μὲν οὐδαμῶς. συντεταμένῳ δὲ λογισμῷ τὴν διάκρισιν ἐποιεῖτο τῶν λεγομένων, ταῖς τε δογματικαῖς θεολογίαις ἀλήθειαν ἐπεμαρτύρει. ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν ὁ χρόνος, ὅ,τε λόγος ἐμηκύνετο, ἡμεῖς μὲν καταπαύειν προῃρήμεθα. ὁ δ' οὐκ ἀνίει. περαίνειν δ' εἰς τέλος προὔτρεπεν· ἀντιβολούντων δὲ καθέζεσθαι, ἀντεδυσώπει. τοτὲ μὲν φήσας ὡς οὐ θεμιτὸν εἴη, τῶν περὶ Θεοῦ κινουμένων δογμάτων ἀνειμένως ἀκροᾶσθαι. τοτὲ δὲ, συμφέρειν αὐτῷ καὶ λυσιτελεῖν τοῦτο· ἑστῶτας γὰρ ὑπακούειν τῶν θείων, ὅσιον. ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ἡμεῖς μὲν οἴκαδε ἐπανῄειμεν, καὶ τὰς συνήθεις ἀπελαμβανόμεθα διατριβάς.

Caput XXXIV.

Quòd de Pascha & de sacris Codicibus ad Eusebium scripsit.

At ille Ecclesiis Dei providâ semper mente consulens, de conficiendis sacris Codicibus, & de festo Paschali ad nos epistolam scripsit. Nam cùm nos librum quendam quo arcana illius festi ratio erat exposita, ei nuncu- D passemus, quomodo nos responsionis suæ honore vicissim remuneratus sit, ex his ejus literis perspici potest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὅτι περὶ τοῦ Πάσχα καὶ θείων βίβλων πρὸς Εὐσέβιον ἔγραψεν.

Ὁ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ προνοούμενος, περὶ κατασκευῆς θεοπνεύστων λογίων εἰς ἡμέτερον πρόσωπον ἐπετίθει τὸ γράμμα. ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Πάσχα ἑορτῆς. προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου, ὅπως ἡμᾶς ἠμείψατο τιμήσας ἀντιφωνήσει, μάθοι ἄν τις ἐντυχὼν αὐτοῦ τῷδε τῷ γράμματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, τὸν τοῦ Πάσχα λόγον ἐπαινοῦντος.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ.

ΤΟ μὲν ἐγχείρημα μέγιστον καὶ πάσης λόγων δυνάμεως κρεῖττον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τήν τε τοῦ Πάσχα ἀντιλογίαν τε καὶ γένεσιν, λυσιτελῆ τε καὶ ἐπίπονον τελεσιουργίαν, ἑρμηνεῦσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γὰρ θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον κατ' ἀξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι δυνατοῖς. πλὴν ὅμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε καὶ φιλοτιμίας, αὐτός τε τὸ βιβλίον ἀνέγνων ἀσμένως, καὶ τοῖς πλείοσιν οἵ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρείᾳ γνησίως προσανέχουσι, καθὰ ἐβουλήθης ἐκδοθῆναι προσέταξα. συνορῶν τοίνυν μεθ' ὅσης θυμηδίας τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγχινοίας δῶρα λαμβάνομεν, συνεχεστέροις ἡμᾶς λόγοις εὐφραίνειν, οἷς ἀνατετράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς, προθυμήθητι, θέοντα γάρ σε τὸ τοῦ λόγου πρὸς τὰ συνήθη σπουδάσματα παρορμῶμεν· ὅπου γε καὶ τὸν εἰς τὴν Ῥωμαίων τοὺς σοὺς πόνους μεταρυθμίζοντα γλῶτταν, οὐκ ἀνάξιον ηὑρῆσθαί σοι τῶν συγγραμμάτων, ἡ τοσαύτη πεποίθησις δείκνυσιν. εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία ὑφίστασθαι κατ' ἀξίαν, ἀδυνάτως ἔχει. ὁ Θεός σε διαφυλάξοι ἀδελφὲ ἀγαπητέ. τὸ μὲν (οὖν) περὶ τοῦδε γράμμα, τοιόνδε ἦν· τὸ δὲ περὶ τῆς τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐπισκευῆς, ὧδέ πη περιέχει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λϛ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ κατασκευῆς θείων βιβλίων.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ.

ΚΑτὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτό· ὡς πάντων ἐκεῖσε πολλὴν λαμβανόντων αὔξησιν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. τοιγάρ τοι δέδεξο προθυμότατα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. πρέπον

Caput XXXV.

Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem ejus de Pascha laudat.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

ARduum opus profecto est, & quod omnem dicendi vim superet, Christi mysteria pro dignitate explicare, & controversiam de Pascha, ejusq; originem, & plenam laboris atque utilitatis consummationem decenter exponere. Nam res divinas ne ipsi quidem pro merito enarrare sufficiunt, qui eas cogitatione assequi valent. Verumtamen eximiam tuam doctrinam & studii contentionem equidem supra modum admiratus sum; legique librum tuum perlibenter; utque in multorum qui divinæ religionis observantiam sincerè profitentur, manus ac notitiam perveniret, quemadmodum optaveras, mandavi. Cùm igitur intelligas, quantâ cum voluptate hujusmodi munera à solertia tua nobis oblata suscipimus, cura ut frequentioribus posthac sermonibus, quibus te innutritum esse profiteris, animum nostrum exhilares. Te verò currentem quod ajunt, ad consueta studia incitamus. Quippe cùm non indignum operum tuorum interpretem qui ea in Latinum sermonem transferat, nactum te esse, tanta hæc fiducia satis ostendat. Quamquam ejusmodi interpretatio, tam præclarorum operum dignitatem consequi nullo modo potest. Divinitas te servet frater carissime. Et hæc quidem hac de re ejus fuit epistola. De parandis autem divinis Codicibus ad Ecclesiasticas lectiones, ejusmodi literæ fuerunt.

Caput XXXVI.

Constantini ad Eusebium Epistola de conficiendis sacris Codicibus.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

IN ea urbe quæ à nobis nomen sortita est, divinâ Servatoris nostri adjuvante providentiâ, maxima hominum multitudo ad sanctissimam Ecclesiam sese adjunxit. Itaq; cùm cuncta illic maximum incrementum capiant, consentaneum inprimis videtur, ut plures quoq; in ea construantur Ecclesiæ. Accipe igitur libenti animo id quod facere decrevi. Visum est enim id significare pru-

dentiæ tuæ, ut quinquaginta Codices divinarum Scripturarum, quarum apparatum & usum maximè necessarium Ecclesiæ esse intelligis, in membranis probè apparatis, ab artificibus antiquariis venustè scribendi peritissimis describi facias; qui & legi facilè, & ad omnem usum circumferri possint. Literæ porrò à nostra clementia missæ sunt ad Rationalem Diœcesis, ut cuncta ad eorum Codicum confectionem necessaria præberi curet. Tuæ erit diligentiæ, ut scripti Codices quantocius apparentur. Ceterùm duorum publicorum vehiculorum usum auctoritate hujus epistolæ accipies. Sic enim quæ eleganter descripta sunt, ad conspectum nostrum commodissimè perferentur: uno scilicet ex Ecclesiæ tuæ Diaconis id ministerium obeunte. Qui quidem ubi ad nos pervenerit, humanitatis nostræ experimentum capiet. Divinitas te servet frater carissime.

Caput XXXVII.

Quomodo confecti fuerint Codices.

ET hæc quidem Imperator præcepit. Ceterùm ejus dicta continuò opus ipsum excepit, cùm nos in Voluminibus magnificè exornatis terniones & quaterniones ad eum misissemus: quod ipsum altera Imperatoris responsio testabitur; in qua, cùm forte ei nuntiatum fuisset urbem apud nos Constantiam, quæ antea simulacrorum cultui addicta fuerat, impetu quodam sacrosanctæ religionis impulsam, pristinum superstitionis errorem abjecisse, gaudere se & factum magnopere probare significavit.

Caput XXXVIII.

Quomodo Emporium Gazæorum, ob Christianismum urbs facta est & Constantia cognominata.

IAmtum siquidem in Palæstina urbs Constantia salutarem religionem amplexa, tum à Deo tum ab Imperatore summi honoris prærogativâ decorabatur. Nam & civitatis nomen accepit, cùm antea vicus esset; & pristinum nomen cum præstantiore vocabulo, religiosissimæ videlicet sororis Principis, commutavit.

A γὰρ καταφανῆ, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωμάτια ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι κελεύσειας. τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τήν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικὸν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν· ἵνα γὰρ B ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωμάτια κατασκευασθείη, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς γραφέντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥᾷστα διακομισθήσεται. ἑνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόνων· ὃς ἐπειδὰν ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθήσεται φιλανθρωπίας. ὁ Θεός σε διαφυλάξοι ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ΄.

Ὅπως αἱ βίβλοι κατεσκευάσθησαν.

ΤΑῦτα μὲν οὖν βασιλεὺς διεκελεύετο· αὐτίκα δ' ἔργον ἐπηκολούθει τῷ λόγῳ, ἐν πολυτελῶς ἠσκημένοις τεύχεσι τρισσὰ καὶ τετρασσὰ διαπεμψάντων ἡμῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ βασιλέως ἑτέρα ἀντιφώνησις παραστήσει· δι' ἧς πυθόμενος ὡς ἡ παρ' ἡμῖν Κωνστάντεια πόλις, ἀνδρῶν ἐκτόπως δεισιδαιμόνων οὖσα πρότερον, ὁρμῇ θεοσεβείας τῆς ἔμπροσθεν μεταβέβληκεν εἰδωλικῆς πλάνης, χαίρειν ἐδήλου καὶ τὴν πρᾶξιν ἀποδέχεσθαι.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ΄.

Ὅπως τὸ Γαζαίων ἐμπόριον, διὰ τὸν χριστιανισμὸν ἐπολίσθη, καὶ Κωνστάντεια προσηγορεύθη.

ΗΔη μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἡ Κωνστάντεια τὴν σωτήριον ἐπιγραψαμένη θεοσέβειαν, καὶ παρ' αὐτῷ Θεῷ, καὶ παρὰ βασιλεῖ τιμῆς κρείττονος ἠξιοῦτο. πόλις μὲν ἀποφανεῖσα ὃ μὴ πρότερον ἦν. ἀμείψασα δὲ τὴν προσηγορίαν, ἐπωνύμῳ κρείττονι θεοσεβοῦς ἀδελφῆς βασιλέως.

ΚΕΦΑ-

ΛΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

Ὅτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐπολίσθη μέν τις, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν, εἰδώλων μὲν ἦν καθαίρεσις, ἐκκλησιῶν δὲ κατασκευαί.

Ταὐτὸν δὲ καὶ ἕτεραι πλείους διεπράττοντο χῶραι. ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ Φοινίκων ἔθνους, αὐτοῦ βασιλέως ἐπώνυμος, ἧς οἱ πολῖται δυσεξαρίθμητα ξοάνων ἱδρύματα πυρὶ παραδόντες, τὸν σωτήριον ἀντικατηλλάξαντο νόμον· καὶ ἐφ' ἑτέρων δ' ἐπαρχιῶν, αὐτόμολοι τῇ σωτηρίῳ προσιόντες γνώσει, ἀθρόοι κατὰ χώρας τε καὶ κατὰ πόλεις, τὰ μὲν πρότερα αὐτοῖς ἱερὰ νενομισμένα, ἐν ὕλῃ παντοίων ξοάνων ὄντα, ὡσανεὶ τὸ μηθὲν ὄντα, ἠφάνιζον. ναούς τ' αὐτῶν καὶ τεμένη εἰς ὕψος ἠρμένα, μηδενὸς ἐπικελεύοντος καθῄρουν· ἐκκλησίας δ' ἐκ θεμελίων ἀνιστῶντες, τῆς προτέρας ἀντικατηλλάσσοντο γνώμης, ἤτοι πλάνης. ἀλλὰ γὰρ καθ' ἕκαστα γράφειν τῶν τοῦ θεοφιλοῦς πράξεων, οὐχ ἡμέτερον ἂν εἴη μᾶλλον, ἢ τῶν τὸν πάντα χρόνον συνεῖναι αὐτῷ καταξιωμένων· ἡμεῖς δ' ἐν ὀλίγῳ τὰ ἡμῖν διεγνωσμένα τῇδε παραδόντες τῇ γραφῇ, ἐπὶ τὸν ὕστατον αὐτοῦ τῆς ζωῆς διαβησόμεθα χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Ὅτι ἐν τρισὶ δεκαετηρίσι τρεῖς υἱοὺς βασιλέας ἀναγορεύσας, τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου προὔθετο.

Ἐπληροῦντο μὲν αὐτῷ τριάκοντα ἐνιαυτῶν περίοδοι τῆς βασιλείας· (παῖδες δὲ τρεῖς) διαφόροις ἀνεδείκνυντο χρόνοις· ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, πρῶτος μεταλαχὼν τῆς τιμῆς ἀμφὶ τὴν τοῦ πατρὸς δεκαετηρίδα. ὁ δὲ δεύτερος τῇ τοῦ πάππου κοσμούμενος ὁμωνυμίᾳ Κωνστάντιος, ἀμφὶ τὴν εἰκοσαετηρικὴν πανήγυριν ἀνηγορευμένος. ὁ δὲ τρίτος Κώνστας, τὸν ἐνεστῶτα καὶ συνεστῶτα τῷ τῆς ἐπωνυμίας προσρήματι σημαίνων, ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα προηγμένος. οὕτω δὴ τριάδος λόγῳ τριττὴν γονὴν παίδων θεοφιλῆ κτησάμενος, ταύτην δ' ἐφ' ἑκάστῃ περιόδῳ δεκαέτους χρόνου, εἰσποιήσει τῆς βασιλείας τιμήσας, τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων εὐχαριστήριον καιρὸν εὔκαιρον εἶναι τὸν τῆς αὐτοῦ τριακονταετηρίδος ἡγεῖτο· τε δὴ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτῷ σὺν πάσῃ φιλοκάλῳ σπουδῇ κατειργασμένου μαρτυρίου προσήκειν τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι, εὖ ἔχειν ἐδοκίμαζε.

Caput XXXIX.

Quòd in Phœnice urbs facta est Constantina, & in aliis urbibus idola diruta & Ecclesiæ exstructa.

Idem quoque pluribus in locis factitatum. Verbi gratia in urbe quadam Phœnices, quæ Imperatoris nomine appellatur: cujus incolæ conjectis in ignem innumerabilibus simulacris, salutarem religionem amplexi sunt. Sed & in reliquis provinciis, innumeri confertim ad salutarem Dei cognitionem sese transferentes, per urbes & agros varia simulacra ex omnis generis materiâ fabrefacta, quæ prius pro sacris habuerant, aboleverunt: templa eorum ac delubra in immensam altitudinem sublata, nullo jubente destruxerunt. Ecclesias verò à fundamentis ædificantes, pristinam suam sententiam aut potiùs errorem mutaverunt. Verùm Deo amabilis Imperatoris res gestas singillatim commemorare, non tam nostrum est, quàm illorum qui assiduè cum eo versari meruerunt. Nos verò quando ea quæ ad nostram notitiam pervenerant, in hoc opere breviter exposuimus, ad extremum ejus vitæ tempus transgrediemur.

Caput XL.

Quòd cùm trinis decennalibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem Martyrii Hierosolymis celebravit.

Annus jam Imperii illius tricesimus peragebatur. Tres autem ejus filii variis temporibus consortes Imperii fuerant renuntiati. Primus qui patri erat cognominis, decimo circiter paterni Imperii anno, hunc honorem sortitus. Secundus avi sui nomen referens, circa parentis sui vicennalia Cæsar est declaratus. Tertius Constans, qui præsentiam & stabilitatem suo nomine designat, tricesimo circiter paterni Principatus anno ad hoc fastigium est evectus. Ita cùm ad quandam Trinitatis similitudinem tres filios Deo amabiles sustulisset, eosdemque singulis decenniis ad consortium Imperii cooptasset, tempus deinceps tricennalium suorum opportunissimum esse existimavit, quo summo omnium Regi gratias ageret. Et ipse quidem optimum factu esse judicabat, si ejus Martyrii quod singulari studio ac magnificentia Hierosolymis construxerat, dedicationem celebraret.

Caput XLI.

Quòd inter hæc Synodum Tyri haberi constituit ob quasdam in Ægypto controversias.

A Verùm invidus dæmon bonorum omnium inimicus, instar densissimæ cujusdam nubis splendidissimis Solis radiis sese opponentis, hujus celebritatis nitorem turbare conatus est; Ecclesiarum Ægypti statum contentionibus suis iterum concutiens. Sed enim Deo carus Imperator collectam rursus plurimorum Antistitum Synodum, velut divinum quendam exercitum in prœlium educens, malevolo dæmoni objecit: Episcopis ex universa Ægypto, & Libya, Asia item & Europa convenire jussis; primùm quidem ad dirimendam controversiam; exinde verò ad supradicti Martyrii dedicationem. Proinde mandavit iis ut obiter in civitate quę totius Phœnices caput est, controversias dissolverent. Neque enim fas esse, ut cum mutua animorum dissensione ad divinum cultum accederent: cùm divina lex vetet, ne dissentientes, antequam compositis inter se controversiis pacem atque amicitiam pepigerint, dona sua offerant Deo. Hæc salutaria Servatoris nostri documenta Imperator assidua cogitatione volvens, cum omni animorum consensione & concordia propositum opus aggredi monuit, per literas quæ sic se habent:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἴγυπτον ζητήματα, σύνοδον εἰς Τύρον ἐν τῷ μεταξὺ γενέσθαι προσέταξεν.

Μισόκαλος δὲ κἀν τούτῳ φθόνος, οἱονεὶ σκότιον νέφος τηλαυγεστάταις ἡλίου μαρμαρυγαῖς ὑπαντήσας, τὸ φαιδρὸν τῆς πανηγύρεως θορυβεῖν ἐπείρα, τὰς κατ' Αἴγυπτον ἐκκλησίας αὖθις, ταῖς αὐτοῦ ταράττων ἐρεσχελίαις. ἀλλ' ὅ γε τῷ Θεῷ μεμελημένος, σύνοδον αὖθις πλείστων Ἐπισκόπων ὥσπερ Θεοῦ στρατόπεδον καθοπλίσας, ἀντιπαρέταττε τῷ βασκάνῳ δαίμονι. B ἐξ ἁπάσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης σπεύδειν, πρῶτα μὲν ἐπὶ τὴν τῆς διαμάχης λύσιν. ἐντεῦθεν δὲ τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ προλεχθέντος νεὼ ποιεῖσθαι διακελευσάμενος· ὁδοῦ δὴ πάρεργον, ἐπὶ τῆς Φοινίκων μητροπόλεως προσέταττε διαλύσασθαι τὰς ἐρεσχελίας· μὴ γὰρ ἐξεῖναι τὰς γνώμας διῃρημένους, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρεῖναι λατρείαν. θείου νόμου διαγορεύοντος, μὴ πρότερον τὰ δῶρα προσφέρειν τοὺς ἐν διαφορᾷ τυγχάνοντας, ἢ φιλίαν ἀσπασαμένους, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους εἰρηνικῶς διαθέντας. ταῦτα C βασιλεὺς τὰ σωτήρια παραγγέλματα τῇ αὐτοῦ αὐτὸς διανοίᾳ ζωπυρῶν, σὺν ὁμονοίᾳ καὶ συμφωνίᾳ τῇ πάσῃ ἔχεσθαι τῶν προκειμένων, διὰ γραφῆς οὕτως ἐχούσης ἐδήλου.

Caput XLII.

Epistola Constantini ad Synodum Tyri congregatam.

Victor Constantinus Max. Augustus, sanctæ Synodo congregatæ in urbe Tyro.

D Congruum planè & prosperitati temporum nostrorum consentaneum erat, ut Ecclesia Catholica expers seditionis esset, & Christi famuli ab omni nunc probro vacui essent ac liberi. Sed quoniam nonnulli improbæ contentionis stimulis agitati, ne dicam vitam professione sua indignam agentes, cuncta turbare conantur; quod malum quavis calamitate gravius mihi videtur: idcircò vos sponte, ut ajunt, currentes adhortor, ut absque ulla dilatione in unum coëuntes, Synodum constituatis; & ope vestra indigentibus subveniatis; fratribus periclitantibus medicinam adhibea-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ Τύρον.

Ἦν μὲν ἴσως ἀκόλουθον καὶ τῇ τῶν καιρῶν εὐκαιρίᾳ μάλιστα πρέπον, ἀστασίαστον εἶναι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ πάσης λοιδορίας τοὺς τοῦ Χριστοῦ νῦν ἀπηλλάχθαι θεράποντας. ἐπεὶ δ' οὐχ ὑγιοῦς φιλονεικίας οἴστρῳ τινὲς ἐλαυνόμενοι, οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι βιοῦντες ἑαυτῶν ἀναξίως, τὰ πάντα συγχεῖν ἐπιχειροῦσιν, ὅπερ πάσης συμφορᾶς ἐπέκεινα κεχωρηκέναι μοι δοκεῖ. τούτου χάριν θέοντας ὑμᾶς τὸ τοῦ λόγου, προτρέπομαι χωρίς τινος ὑπερθέσεως εἰς ταὐτὸ συνδραμεῖν, πληρῶσαι τὴν σύνοδον. ἐπαμῦναι τοῖς χρῄζουσι βοηθείας. τοὺς ἀδελφοὺς ἰάσασθαι

κινδυνεύοντας. εἰς ὁμόνοιαν ἐπαναγαγεῖν τὰ διεστῶτα τῶν μελῶν. διορθώσασθαι τὰ πλημμελούμενα ἕως καιρὸς ἐπιτρέπει· ἵνα ταῖς τοσαύταις ἐπαρχίαις τὴν πρέπουσαν ἀποδώσετε συμφωνίαν, ἣν, φεῦ τῆς ἀτοπίας, ἐλαχίστων ἀνθρώπων ἀπώλεσεν ὑπεροψία. ὅτι δὲ τοῦτο καὶ τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων Θεῷ ἐστὶν ἀρεστὸν, καὶ ἡμῖν πάσης εὐχῆς ὑπέρτερον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, ἐάν γε τὴν εἰρήνην ἀνακαλέσησθε, οὐ τῆς τυχούσης αἴτιον εὐδοξίας, πάντας ἀνθρώπους συνομολογεῖν ἡγοῦμαι. μὴ τοίνυν μέλλετε λοιπὸν ἀλλ', ἐπιτείναντες ἐντεῦθεν ἤδη τὰ τῆς προθυμίας, τοῖς προκειμένοις ὅρον ἐπιθεῖναι σπουδάσατε τὸν προσήκοντα. (μετὰ πάσης εἰλικρινείας δηλαδὴ καὶ πίστεως συνελθόντες. ἣν ἑκάστοτε μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεὶς ὁ Σωτὴρ ἐκεῖνος ᾧ λατρεύομεν, ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. οὐδὲν δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἡκόντων, ὑμῖν ἐνδεήσει. πάντα μοι πέπρακται, ὅσα γράφοντες ἐδηλώσατε· ἀπέστειλα πρὸς οὓς ἐβουλήθητε τῶν Ἐπισκόπων, ἵνα παραγινόμενοι, κοινωνήσωσιν ὑμῖν τῶν φροντισμάτων· ἀπέστειλα Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν, ὃς καὶ τοὺς ὀφείλοντας εἰς τὴν σύνοδον ἀφικέσθαι μεθ' ὑμῶν, ὑπομνήσει, καὶ τῶν πραττομένων, ἐξαιρέτως δὲ τῆς εὐταξίας κατάσκοπος παρέσται. ἐὰν γάρ τις, ὡς ἐγὼ οὐκ οἴομαι, τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διακρούσασθαι πειρώμενος, μὴ βουληθῇ παραγενέσθαι, ἐντεῦθεν παρ' ἡμῶν ἀποσταλήσεται, ὃς ἐκ βασιλικοῦ προστάγματος αὐτὸν ἐκβαλὼν, ὡς οὐ προσῆκεν ὅροις αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν, διδάξει. λοιπὸν ἔσται τῆς ὑμῶν ὁσιότητος ἔργον, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν,) μήτε πρὸς χάριν. ἀκολούθως δὲ τῷ ἐκκλησιαστικῷ καὶ Ἀποστολικῷ κανόνι, τοῖς πλημμεληθεῖσιν εἴτουν κατὰ σφάλμα συμβεβηκόσι, τὴν ἁρμόττουσαν θεραπείαν ἐπινοῆσαι. ἵνα καὶ πάσης βλασφημίας ἐλευθερώσητε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰς ἐμὰς ἐπικουφήσητε φροντίδας, καὶ τὴν τῆς εἰρήνης χάριν τοῖς νῦν στασιαζομένοις ἀποδόντες, μεγίστην εὔκλειαν ὑμῖν αὐτοῖς προξενήσητε, ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

A tis; dissidentia inter se membra ad concordiam revocetis; delicta denique dum tempus adhuc patitur, corrigatis: quò scilicet tot ac tantis provinciis per vos restituatur concordia, quam proh scelus! paucorum hominum arrogantia evertit. Id porrò summo omnium Domino ac Deo acceptum esse, mihique præ omnibus votis optabile; vobis postremò ipsis, si quidem concordiam restitueritis, honorificum in primis & gloriosum, inter omnes constare arbitror. Nolite ergo cunctari; sed alacrita-
B tem animi vestri magis ac magis intendentes, date operam ut præsentes dissensiones convenienti sententia terminetis: cum omni ut par est sinceritate ac fide, quam Servator ille quem colimus, in omni negotio tantumnon inclamans, à nobis præcipuè flagitat, in unum convenientes. Ceterùm quantum ad religionem nostram pertinet, nihil quod mearum partium sit vobis deerit. Cuncta siquidem quæ literis vestris significastis, à me impleta sunt. Scripsi ad quos voluistis Episcopos, ut venientes communi vobiscum cura ac sollicitudine fungerentur. Misi etiam Dionysium ex Consulari, qui & Epi-
C scopos illos qui vobiscum adesse debent commoneat; & omnium quæ gerentur, maximè verò modestiæ inspector sit. Si quis verò, quod minimè arbitramur, præceptum nostrum etiamnum violare præsumens, adesse renuerit, mittetur quamprimum à nobis aliquis, qui Imperiali auctoritate hominem in exsilium pellens, docebit Imperatoris sanctionibus pro veritate editis minimè esse repugnandum. Quod superest, Vestræ Sanctitatis erit providere, ut nec odio nec gratia, sed juxta Ec-
D clesiasticas & Apostolicas regulas, delictis & iis quæ per errorem contigerunt, conveniens remedium exquiratis: quo & Ecclesiam omni probro liberetis; & meas curas levetis; & pacis amœnitate turbatis nunc Ecclesiis restituta, vobis ipsis maximam gloriam comparetis. Divinitas vos servet fratres carissimi.

A

Caput XLIII.

Quomodo ad dedicationem Ecclesiæ Hierosolymorum, Episcopi ex omnibus provinciis convenere.

CUm hæc præcepta exsecutioni mandarentur, alius ab Imperatore nuntius supervenit, qui oblatis Imperialibus literis, Synodum hortatus est, ut nullâ interpositâ morâ omnes quamprimùm Hierosolyma properarent. Cuncti igitur ex Phœnicum provincia digredientes, publico cursu contendere eò quò jussum erat cœpere. Totusque ille locus maximo Dei cœtu tandem refertus fuit, cùm ex universis provinciis B insignes Episcopi Hierosolymis in unum convenissent. Nam & Macedones primæ apud se sedis Episcopum miserant; & Pannonii ac Mœsi ex tironibus Dei lectissimum florem ac præcipuum gentis suæ decus direxerant. Aderat etiam Episcoporum Persidis ornamentum, vir sanctus & in divinis Scripturis apprimè exercitatus. Bithyni quoque & Thraces præsentiâ suâ conventum ornabant. Nec deerant ex Ciliciæ Episcopis clarissimi quique. Ex Cappadocia item qui doctrina & eloquentia præstabant, in medio consessu enituerunt. Adhæc Syria omnis, Mesopotamia, Phœnice, Arabia & Palæstina ipsa; Ægyptus quoque & Libya, & qui Thebaï- C dem incolunt, omnes in unum congregati magnum illum Dei chorum implebant. Quos ex omnibus provinciis innumerabilis hominum multitudo sequebatur. Aderat porro his omnibus regalis cujusdam apparitionis obsequium; & ex Imperii palatio missi quidam spectatæ probitatis viri, qui sumptibus ab Imperatore subministratis festivitatem illustrarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ὅτι τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκαινίων εἰς τὴν ἑορτὴν, ἐκ πασῶν ἐπαρχιῶν παρῆσαν Ἐπίσκοποι.

ΕΠεὶ δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ προστεταγμένα, κατελάμβανεν ἄλλος βασιλικὸς ἀνὴρ, ἐπιτρέπων τὴν σύνοδον σὺν γράμμασι βασιλικοῖς, σπεύδειν καὶ μηδὲν ἀναβάλλεσθαι τὴν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα παρορμῶν γε πορείαν. ἀπάντες οὖν οἱ πάντες ἀπὸ τοῦ Φοινίκων ἔθνους, δημοσίοις δρόμοις ἤλαυνον ἐπὶ τὰ προκείμενα. ἐπληροῦτο δὲ τότε πᾶς ὁ τῇδε τόπος μεγίστης Θεοῦ χορείας, ἐπὶ ταὐτὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις συνηγμένων τῶν ἐξ ἁπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν Ἐπισκόπων. Μακεδόνες μὲν γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως παρέπεμπον. Παννόνιοί τε καὶ Μυσοὶ, τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθοῦντα κάλλη τῆς τοῦ Θεοῦ νεολαίας· παρῆν δὲ καὶ Περσῶν Ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα, τὰ θεῖα λόγια ἐξησκηκὼς ἀνήρ· Βιθυνοί τε καὶ Θρᾷκες τὸ πλήρωμα τῆς συνόδου κατεκόσμουν. οὐ μὴν ἀπελιμπάνοντο (οὐδὲ) Κιλίκων οἱ διαφέροντες. καὶ Καππαδοκῶν δ' οἱ πρῶτοι, παιδεύσει λόγων μέσοι τοῖς πᾶσι διέπρεπον. Συρία τε πᾶσα καὶ Μεσοποταμία, Φοινίκη τε καὶ Ἀραβία σὺν αὐτῇ Παλαιστίνῃ. Αἴγυπτός τε καὶ Λιβύη, οἵ τε τὴν Θηβαίων οἰκοῦντες χώραν, πάντες ὁμοῦ ἐπλήρουν τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ χορείαν· οἷς ἀναρίθμητος ἐξ ἁπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἐπηκολούθει λεώς· παρῆν δὲ τούτοις ἅπασι βασιλικὴ τις ὑπηρεσία. ἄνδρες τ' ἐξ αὐτῶν βασιλείων δόκιμοι κατεπέμποντο, φαιδρύναι τὴν ἑορτὴν ταῖς βασιλέως χορηγίαις.

Caput XLIV.

Quomodo per Marianum Notarium excepti sint, & pecunia pauperibus erogata: & de donariis Ecclesiæ.

HIs autem omnibus præerat vir Im- D peratori comprimis utilis; fide, religione, & sacrarum literarum peritia conspicuus. qui cùm tyrannicis temporib' pro pietatis defensione multis confessionib' inclaruisset, nō immerito harum rerum dispositionem sibi commissam accepit. Hic igitur omni cum sinceritate Imperatoris jussibus obsecutus, Episcoporum quidem cœtum singulari comitate, & magnificentissimis epulis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Περὶ τῆς διὰ Μαριανοῦ τοῦ Νοταρίου δεξιώσεως αὐτῶν, καὶ τῆς εἰς πτωχοὺς διαδόσεως καὶ ἀναθημάτων τῆς ἐκκλησίας.

ΝΑὶ μὴν καὶ ὁ τούτοις ἅπασιν ἐφεστὼς βασιλεῖ δεξιὸς ἀνὴρ, πίστει καὶ εὐλαβείᾳ, λόγων τε θείων ἐμπρέπων ἀσκήσει. ὃς δὴ καὶ ταῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ὁμολογίαις κατὰ τὸν τῶν τυράννων καιρὸν λαμπρυνόμενος, εἰκότως τὴν τῶνδε διάταξιν ἐπιστεύετο. καὶ δὴ τῷ βασιλέως ὅσον νεύματι σὺν εἰλικρινείᾳ πάσῃ διακονούμενος, τὴν μὲν σύνοδον ἐτίμα φιλοφρόνως δεξιώσεσιν, ἑστιάσεσί τε λαμπραῖς καὶ συμποσί-

καὶς εὐωχίαις· πτωχοῖς δ' ἀνείμοσι, πενήτων τ' ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μυρίοις πλήθεσι, τροφῆς καὶ τῶν λοιπῶν χρειῶν ἐν ἐνδείᾳ καθεστῶσι, πολυτελεῖς διαδόσεις χρημάτων καὶ περιβλημάτων ἐποιεῖτο· ἤδη δὲ καὶ τὸν πάντα νεὼν πλουσίοις βασιλικοῖς ἀναθήμασι κατεποίκιλλεν.

A atque conviviis honorificè excepit. Egentibus verò ac nudis, & pauperum utriusque sexus infinitæ multitudini, cibi ac reliquarum rerum inopia laboranti, magnam pecuniæ vim & plurimas vestes distribuit. Postremò Basilicam omnem regalibus donariis magnificè exornavit. Et hic quidem hujusmodi functus est ministerio.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Ἐν συνάξεσι τῶν Ἐπισκόπων προσομιλίαι ποικίλαι, καὶ Εὐσεβίου τοῦ ταῦτα συγγράψαντος.

ἈΛλ' ὁ μὲν ταύτην ἐπλήρου τὴν ὑπηρεσίαν· οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργοὶ, εὐχαῖς ἅμα καὶ διαλέξεσι τὴν ἑορτὴν κατεκόσμουν. οἱ μὲν τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων Σωτῆρα δεξίωσιν ἀνυμνοῦντες, τάς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλουργίας διεξιόντες τῷ λόγῳ. οἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογμάτων πανηγυρικαῖς θεολογίαις, πανδαισίαν λογικῶν τροφῶν, ταῖς πάντων παρατιθέντες ἀκοαῖς· ἄλλοι δὲ ἑρμηνείας τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντο, τὰς ἀπορρήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας· οἱ δὲ μὴ διὰ τούτων χωρεῖν οἷοί τε, θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις τὸ θεῖον ἱλάσκοντο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης. ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. αὐτοῦ τε βασιλέως ὑπὲρ τοῦ τοσούτων αἰτίου, παίδων τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν, ἱκετηρίους εὐχὰς τῷ Θεῷ προσαναφέροντες· ἔνθα δὴ καὶ ἡμεῖς τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀγαθῶν ἠξιωμένοι, ποικίλαις ταῖς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξεσι τὴν ἑορτὴν ἐτιμῶμεν. τοτὲ μὲν διὰ γράμματος τῶν τῷ βασιλεῖ πεφιλοκαλημένων τὰς ἐκφράσεις ἑρμηνεύοντες. τοτὲ δὲ καιρίοις καὶ τοῖς προφητικοῖς συμβόλοις τὰς προφητικὰς ποιούμενοι θεωρίας. οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιερώσεως ἑορτὴ, ἐν αὐλῇ βασιλέως τριακονταετηρίδι σὺν εὐφροσύναις ἐπετελεῖτο.

Caput XLV.

Episcoporum in conventibus sermones, & ipsius qui hæc scripsit Eusebii.

B AT Sacerdotes Dei partim precationibus, partim sermonibus festivitatem ornabant. Alii siquidem comitatem religiosi Imperatoris erga omnium Servatorem laudibus celebrabant, & Martyrii magnificentiam oratione persequebantur. Alii sacris Theologiæ dogmatibus ad præsentem celebritatem accommodatis, spiritale quoddam epulum audientibus præbebant. Quidam sacrorum Voluminum lectiones interpretabantur; arcanos & mysticos sensus in lucem proferentes. Qui verò ad hæc aspirare non poterant, incruentis sacrificiis & mysticis immo-

C lationibus Deum placabant; pro pace communi; pro Ecclesia Dei; pro Imperatore tot bonorum auctore, ejúsque piissimis liberis, preces Deo suppliciter offerentes. Ibi nos quoque, quibus majora quàm pro meritis nostris bona contigerant, variis sermonibus publicè habitis solemnitatem decoravimus; nunc regalis fabricæ decorem ac magnificentiam scriptis enarrantes; nunc Propheticorum oraculorum sensus aptè & accommodatè ad præsentes figuras atque imagines interpretantes. Hoc modo dedicationis solemnitas, ipsis Imperatoris tricennalibus summa

D cum hilaritate celebrata est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μς'.

Ὅτι καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μαρτυρίου τοῦ σωτῆρος, καὶ τριακονταετηρικὸν εἶπεν ὕστερον ἐπ' αὐτοῦ Κωνσταντίνου.

ΟἿος δ' ὁ τοῦ σωτῆρος νεὼς· οἷον τὸ σωτήριον ἄντρον. οἷαί τε αἱ βασιλέως φιλοκαλίαι, ἀναθημάτων τε πλήθη ἐν χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις τιμίοις πεποιημένων, κατὰ δύναμιν ἐν οἰκείῳ συγγράμματι παραδόντες, αὐτῷ βασιλεῖ προσεφωνήσαμεν· ὃν δὴ λόγον κατὰ

Caput XLVI.

Quòd descriptionem Martyrii & orationem de tricennalibus, coram ipso Imperatore postea recitavit.

CEterùm qualis forma Basilicæ Servatoris; qualis sacræ speluncæ species sit; quanta operis venustas & elegantia; quot deniq; donaria partim ex auro & argento, partim ex gemmis fabrefacta, peculiari opere executi, librũ illũ Imperatori nuncupavimus. Quem

quidem librum opportunè ad calcem hujus operis edituri sumus; adjuncta etiam oratione illa de tricennalibus, quam paulo post profecti Constantinopolim, coram ipso Imperatore recitavimus; secundò tum in palatio summum omnium Deum ac Dominum laudibus prædicantes. Quam cùm audiret Deo amabilis Imperator, gestire præ gaudio videbatur. Atque id ipse finita oratione confessus est, cùm Episcopos qui aderant convivio exciperet, omnique eos genere honoris afficeret.

A καιρὸν, μετὰ τὴν παροῦσαν τῆς γραφῆς ὑπόθεσιν ἐκθησόμεθα. ὁμοῦ καὶ τὸν τριακονταετηρικὸν αὐτοῦ συζευγνύντες. ὃν μικρὸν ὕστερον ἐπὶ τῆς βασιλέως ἐπωνύμου πόλεως τὴν πορείαν στειλάμενοι, εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ βασιλέως διήλθομεν. τοῦτο δεύτερον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα Θεὸν δοξάσαντες. οὗ δὴ καταχροώμενος ὁ τῷ Θεῷ φίλος, γανυμένῳ ἐῴκει. τοῦτο δ' οὖν αὐτὸ μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἐξέφηνε. συμποσιάζων μὲν παροῦσι τοῖς Ἐπισκόποις, παντοίᾳ τ' αὐτοὺς τιμῇ φιλοφρονού-

B μενος.

Caput XLVII.

Quòd Nicæna quidem Synodus vicennalibus Constantini, dedicatio verò basilicæ Hierosolymitanæ contigit tricennalibus.

HAnc secundam Synodum, omnium quas quidem novimus maximam, Imperator Hierosolymis congregavit, post primam illam quam in urbe Bithyniæ nobilissima collegerat. Sed illa quidem triumphalis erat; in Imperii vicennalibus preces ac vota pro victoria de hostibus parta, in urbe victoriæ cognomine persolvens. Hæc verò tricennalium festivitatem ornavit, cùm Imperator Deo omnium bonorum Auctori, Martyrium, velut quoddam pacis donarium, in ipso Servatoris nostri monumento dedicaret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ὅτι ἡ μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῇ εἰκοσαετηρίδι, τὰ ἐγκαίνια δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ τριακονταετηρίδι Κωνσταντίνου γέγονε.

ΤΑύτην μεγίστην ὧν ἴσμεν συνόδον δευτέραν συνεκρότει βασιλεὺς ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, ἣν ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διαφανῶς πεποίητο πόλεως. ἀλλ' ἡ μὲν ἐπινίκιος ἦν, ἐν εἰκοσαετηρίδι τῆς βασιλείας, τὴν κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας αὐτῆς ἐκτελοῦσα· ἡ δὲ, τῆς τρίτης C δεκάδος τὴν περίοδον ἐκόσμει. τῷ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι Θεῷ, ἀμφὶ τὸ μνῆμα τὸ σωτήριον, εἰρήνης ἀνάθημα τὸ μαρτύριον βασιλέως ἀφιεροῦντος.

Caput XLVIII.

Quomodo immodicas cujusdam laudes ægrè tulerit.

HIs omnibus confectis, cùm Imperatoris virtus cunctorum sermonibus prædicaretur, quidam ex numero Sacerdotum, illum coram beatum pronuntiare non est veritus: quippe qui tum in hac vita summum totius orbis Romani Imperium consequi meruisset; tum in futuro ævo unà cum Filio Dei esset regnaturus. At ille hujusmodi voces ægrè admodum passus, hominem admonuit, ne his verbis uti præsumeret; sed potius supplex Deo vota faceret, ut tam in hac quam in futura vita, censeri inter famulos Dei mereretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Ὅπως τινὸς ἄγαν ἐπαινοῦντος, οὐκ ἠνέσχετο Κωνσταντῖνος.

ΚΑὶ δὴ τούτων ἁπάντων συντελουμένων, ἀνὰ στόμα τε παρὰ πᾶσι τῶν τῆς αὐτοῦ D κατὰ Θεὸν ἀρετῆς βοωμένων, τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν τις ἀποτολμήσας, εἰς αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν ἀπέφηνεν. ὅτι δὴ κἂν τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἠξιωμένος εἴη. κἂν τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ. ὁ δὲ ἀπεχθῶς τῆς φωνῆς ἐπακούσας, μὴ τοιαῦτα τολμᾶν παρῄνει φθέγγεσθαι. μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κἂν τῷ παρόντι κἂν τῷ μέλλοντι, τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ΄.

Γάμοι Κωνσταντίου υἱοῦ αὐτοῦ, Καίσαρος.

ΕΠειδὴ δὲ καὶ ὁ τριακονταέτης αὐτῷ τῆς βασιλείας διεξήνυτο χρόνος, τῷ δευτέρῳ τῶν παίδων συνετέλει γάμους. παλαιτάτους τε κατὰ τὸν πρεσβύτερον τὴν ἡλικίαν, διαπραξάμενος. θαλίαι δὴ καὶ ἑστιάσεις ἤγοντο. νυμφοστολοῦντος αὐτοῦ βασιλέως τὸν παῖδα, ἑστιῶντός τε λαμπρῶς καὶ συμποσιάζοντος. ὧδε μὲν ἀνδρῶν θιάσοις, γυναικῶν δ' ἀφωρισμένοις ἀλλαχόθι χοροῖς· διαδόσεις τε πλούσιαι χαρισμάτων, δήμοις ἅμα καὶ πόλεσιν ἐδωροῦντο.

Caput XLIX.

Nuptiæ Conſtantii Cæſaris, ejus filii.

ABſoluto jam triceſimo Imperii anno, ſecundi filii nuptias celebravit; cùm majoris natu nuptias dudum antea celebraviſſet. Epulæ igitur & convivia præbebantur; Imperatore ipſo filium ſponſum deducente, & magnifico apparatu ſeorſum virorum, ſeorſum mulierum cœtum excipiente. Sed & munera ſplendidiſſima civitatibus ac populis diviſa.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν΄.

Ἰνδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.

ΕΝ τούτῳ δὲ καὶ Ἰνδῶν τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον, πρέσβεις ἀπήντων δῶρα κομίζοντες· ἃ δ' ἦν παντοῖα ἐξαστραπτόντων πολυτελῶν λίθων, ζῶά τε τῶν παρ' ἡμῖν ἐγνωσμένων ἐναλλάττοντα τὴν φύσιν· ἃ δὴ προσῆγον τῷ βασιλεῖ, τὴν εἰς αὐτὸν ὠκεανὸν δηλοῦντες αὐτῷ κρατεῖν. καὶ ὡς οἱ τῆς Ἰνδῶν χώρας καθηγεμόνες εἰκόνων γραφαῖς, ἀνδριάντων τ' αὐτὸν ἀναθήμασι τιμῶντες, αὐτοκράτορα καὶ βασιλέα γνωρίζειν ὡμολόγουν. ἀρχομένῳ μὲν τῆς βασιλείας αὐτῷ, οἱ πρὸς ἥλιον δύοντα ὠκεανῷ Βρεττανοὶ, πρῶτοι καθυπετάττοντο. νῦν δ' Ἰνδῶν οἱ τὴν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον λαχόντες.

Caput L.

Legatio & munera ab Indis miſſa.

EOdem tempore Indorum qui ad Orientem Solem incolunt, Legati advenere, dona afferentes; varias videlicet gemmas exquiſiti fulgoris ac pretii; feras quoque formâ atque indole penitus à noſtris diſcrepantes. Quæ omnia Imperatori offerentes, teſtabantur ad ipſum uſq; Oceanum Imperium ejus extendi; gentiſque Indorum Principes ac Regulos pictis tabulis & ſtatuis in honorem ejus erectis, Imperatorem ac Regem ſe illum agnoſcere profiteri. C Ac in ipſo quidem Principatus ejus exordio, primi omnium Britanni ad Occidentalem Oceanum poſiti, ſeſe illius ditioni ſubjecerunt: nunc verò Indi ad Orientem Solem incolentes, idem fecere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ΄.

Ὅτι τοῖς τρισὶν υἱοῖς Κωνσταντῖνος διελὼν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλικὰ μετ' εὐσεβείας διηγεῖτο.

ΩΣ οὖν ἑκατέρων τῶν ἄκρων τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐκράτει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν τρισὶ τοῖς αὐτοῦ διῄρει παισίν. οἷά τινα πατρῴαν οὐσίαν τοῖς αὐτοῦ κληροδοτῶν φιλτάτοις· τὴν μὲν οὖν παππῴαν λῆξιν, τῷ μείζονι· τὴν δὲ τῆς ἑῴας ἀρχὴν, τῷ δευτέρῳ. τὴν δὲ τούτων μέσην, τῷ τρίτῳ διένεμε. κλῆρον δ' ἀγαθὸν καὶ ψυχῆς σωτήριον τοῖς αὐτοῦ παρεξόμενος, τὰ θεοσεβείας αὐτοῖς ἐνίει σπέρματα· θείοις μὲν προάγων μαθήμασι, διδασκάλους δ' ἐφιστὰς εὐσεβείᾳ δεδοκιμασμένους ἄνδρας. καὶ τῶν ἔξωθεν δὲ λόγων καθηγητὰς ἑτέρους, ἥκοντας εἰς ἄκρον παιδεύσεως· ἄλλοι

Caput LI.

Quomodo Conſtantinus diviſo in tres filios Imperio, eos & regnandi arte & pietatis officiis inſtituit.

D CUm igitur utrumq; terminum orbis terrarum ſub poteſtatem ſuam redegiſſet, totius Imperii ſummam, velut paternam quandam hereditatem neceſſitudinibus ſuis diſpertiens, in tres filios diviſit. Et avitam quidem ſortem maximo natu; alteri verò Orientis Imperium; mediam inter has portionem regni, tertio filio tribuit. Jam verò cùm optimam liberis ſuis hæreditatem, & ad animæ ſalutem inprimis utilem parare vellet, pietatis ſemina eorũ mentib⁹ inſperſit; partim divinis documentis ipſe eos imbuẽs; partim magiſtros eis apponens compertæ religionis viros. Sæcularium quoq; diſciplinarũ peritiſſimos

doctores iisdem præfecit. Alii bellicæ artis scientia; alii civilium rerum præceptis eos informabant; alii denique juris prudentia. Porrò singulis tributus erat regalis apparatus; Scutarii; Hastati; Protectores; & legiones ac numeri militares, eorúmque Rectores; Centuriones, Tribuni ac Duces, ii quos pater in rebus bellicis exercitatissimos, & præcipua erga filios fide ac benevolentia præditos esse cognoverat.

πολεμικῶν αὐτοῖς ἐξῆρχον μαθημάτων. ἕτεροι τῶν πολιτικῶν ἐπιγνώμονας αὐτοὺς καθίστων· οἱ δὲ, νόμων ἐμπείρους εἰργάζοντο. βασιλικὴ δ' ἑκάστῳ τῶν παίδων κεκλήρωτο παρασκευή, ὁπλῖται, δορυφόροι, σωματοφύλακες· στρατευμάτων τε τάγματα παντοῖα· τούτων δὲ καθηγεμόνες, λοχαγοὶ, στρατηγοὶ, ταξίαρχοι· ὧν τὴν ἐν πολέμοις ἐπιστήμης, τῆς τε πρὸς αὐτοὺς εὐνοίας ὁ πατὴρ προειλήφει τὴν πεῖραν.

Caput LII.

Quomodo eos virilem ætatem ingressos, pietatem docuerit.

Porrò dum infirma adhuc ætate Cæsares essent, ministri & Consiliarii iis adjuncti Rempublicam gubernabant. Verùm ubi ad virilem ætatem pervenissent, solius patris magisterium eis sufficit. Qui nunc præsentes privatis admonitionibus ad æmulationem sui provocabat, exemplum pietatis suæ ad imitandum ipsis proponens: nunc absentibus Imperatoria præcepta per literas suggerebat. Quorum primum illud & maximum erat, ut Dei summi omnium Regis notitiam cultúmque, divitiis omnibus ipsique etiam Imperio anteferrent. Tandem verò, ut per seipsos quæ utilia essent Reipublicæ agerent, eis permisit: & ante omnia id disertè præcepit, ut Ecclesiæ Dei curam gererent, séque palam Christianos profiterentur. Atque hoc quidem modo filios instituebat. Illi verò non tam paternis monitis, quàm sua sponte incitati, præcepta parentis sui alacritate animi superarunt; quippe qui divinæ religionis observantiam semper præ oculis haberent, & sanctos Ecclesiæ ritus in ipso palatio cum universis domesticis custodirent. Nam & hoc paternæ providentiæ opus fuerat, ut non alios domesticos & contubernales filiis suis, quàm Christianos traderet. Primorum quoque numerorum Rectores, quibus Reipublicæ cura commissa fuerat, Dei cultores erant. Quippe hominibus fidem in Deum professis, tanquam firmissimis quibusdam muris confidebat. Cùm beatissimus Princeps hæc quoque ita constituisset, Deus bonorum omnium dispensator, utpote cunctis reipublicæ negotiis optimè ab Imperatore dispositis, opportunum tempus tandem adesse statuens quo ad meliorem sortem transferretur, fatalem ejus vitæ finem imposuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Ὅπως ἀνδρωθέντας αὐτοὺς εἰς εὐσέβειαν ἦγαγεν.

Ἁπαλοῖς μὲν οὖν ἔτι τὴν ἡλικίαν τοῖς Καίσαρσιν, ἀναγκαίως οἱ συμπράττοντες συνῆσάν τε καὶ τὰ κοινὰ διῴκουν. εἰς ἄνδρας δὲ λοιπὸν προϊοῦσιν αὐτοῖς, μόνος ὁ πατὴρ εἰς διδασκαλίαν ἐπήρκει. τοτὲ μὲν παρόντας, ἰδιαζούσαις ὑποθήκαις ζηλωτὰς αὐτοὺς παρεμυθεῖτο, καὶ μιμητὰς τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας ἀποτελεῖσθαι διδάσκων. τοτὲ δ' ἀποῦσι, τὰ βασιλικὰ προσφωνῶν διὰ δὴ παραγγέλματα γράφων· ὧν τὸ μέγιστον ἦν καὶ πρώτιστον, τὴν εἰς τὴν πάντων βασιλέα Θεὸν γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν, πρὸ παντὸς πλούτου καὶ πρὸ αὐτῆς βασιλείας τιμᾶσθαι. ἤδη δὲ αὐτοῖς καὶ τοῦ δι' αὐτῶν πράττειν τὰ λυσιτελῆ τοῖς κοινοῖς, ἐξουσίαν ἐδίδου· καὶ τὴν ἐκκλησίαν δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ φροντίδος ἄγειν, ἐν πρώτοις παρῄνει, αὐτοῖς τε διαῤῥήδην Χριστιανοῖς εἶναι παρεκελεύετο. καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς υἱεῖς προῆγεν· οἱ δὲ οὐχ ὡς ἐκ παραγγέλματος, αὐτογνώμονι δὲ προθυμίᾳ, τὰς τοῦ πατρὸς παραινέσεις ὑπερέβαλλον. τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίᾳ τὴν σφῶν διάνοιαν συντείνοντες. τούς τε τῆς ἐκκλησίας θεσμοὺς ἐν αὐτοῖς βασιλείοις, σὺν τοῖς οἰκείοις ἅπασιν ἀπεπλήρουν. καὶ τοῦτο δ' ἔργον τῆς τοῦ πατρὸς ὑπῆρχε προμηθείας, τὸ τοὺς συνοίκους ἅπαντας θεοσεβεῖς παραδοῦναι τοῖς παισί· καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων οἱ τὴν τῶν κοινῶν ἐτύγχανον ἀναδεδεγμένοι φροντίδα, τοιοῦτοί τινες ὑπῆρχον τοῖς γοῦν κατὰ Θεὸν πιστοῖς ἀνδράσιν, ὥσπερ τισὶν ὀχυροῖς περιβόλοις ἠσφαλίζετο. ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα καλῶς διέκειτο τῷ τρισμακαρίῳ, Θεὸς ὁ παντὸς ἀγαθοῦ πρύτανις, ὡσανεὶ τῶν καθόλου πραγμάτων εὖ διαθέντων αὐτῷ, καιρὸν εὔκαιρον εἶναι λοιπὸν τῆς τῶν κρειττόνων μεταλήψεως ἐδοκίμαζε, καὶ τὸ τῇ φύσει χρεὼν ἐπῆγε.

ΚΕΦΑ-

A

Κεφ. ΝΓʹ.

Ὅτι ἀμφὶ τὰ λβʹ ἔτη βασιλεύσας, καὶ ὑπὲρ τὰ ξʹ ζήσας, σῶον εἶχε τὸ σῶμα.

Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα τῆς βασιλείας ἐνιαυτοῖς, μησί τε καὶ ἡμέραις βραχείαις δέουσιν, ἐπλήρου. τῆς δὲ ζωῆς ἀμφὶ τὸν διπλάσιον χρόνον· ἐν ᾧ τῆς ἡλικίας, ἀπαθὲς μὲν καὶ ἄλυτον αὐτῷ διήρκει τὸ σῶμα, κηλῖδος καθαρὸν ἁπάσης, παντός τε νέου νεανικώτερον. ὡραῖον μὲν ἰδεῖν. ῥωμαλέον δ' ὅ,τι δέοι δυνάμει καταπράξασθαι· ὡς καὶ γυμνάζεσθαι. ἱππάζεσθαι. καὶ ὁδοιπορεῖν. πολέμοις τε παραβάλλειν, τρόπαιά τε κατ' ἐχθρῶν ἐγείρειν, καὶ τὰς συνήθεις ἀναιμάκτι κατὰ τῶν δι' ἐναντίας αἱρεῖσθαι νίκας,

B

Κεφ. ΝΔʹ.

Περὶ τῶν τῇ ἄγαν αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ συγκεχρημένων εἰς ἀπληστίας καὶ ὑποκρίσεις.

Καὶ τὰ τῆς ψυχῆς δ' ὡσαύτως, εἰς ἄκρον τῆς ἐν ἀνθρώποις τελειώσεως αὐτῷ προῄει. πᾶσι μὲν ἐμπρέποντι τοῖς καλοῖς. ὑπερβαλλόντως δὲ τῇ φιλανθρωπίᾳ· ὃ δὴ καὶ μεμπτὸν ἐνομίζετο τοῖς πολλοῖς, τῆς τῶν μοχθηρῶν ἀνδρῶν φαυλότητος εἵνεκα, οἳ τῆς σφῶν κακίας τὴν βασιλέως ἐπεγράφοντο ἀνεξικακίαν, [αἰτίαν] καὶ γοῦν ἀληθῶς, δύο χαλεπὰ ταῦτα κατὰ τοὺς δηλουμένους τούτους χρόνους καὶ αὐτοὶ κατενοήσαμεν. ἐπιτριβὴν ἀπλήστων καὶ μοχθηρῶν ἀνδρῶν τὸν πάντα λυμαινομένων βίον. εἰρωνείαν τ' ἄλεκτον τῶν τὴν ἐκκλησίαν ὑποδυομένων, καὶ τὸ χριστιανῶν ἐπιπλάστως σχηματιζομένων ὄνομα. τὸ δ' αὐτοῦ φιλάνθρωπον καὶ φιλάγαθον, τό, τε τῆς πίστεως εἰλικρινές, καὶ τοῦ τρόπου τὸ φιλάληθες, ἐνῆγεν αὐτὸν πιστεύειν τῷ σχήματι τῶν χριστιανῶν εἶναι νομιζομένων, εὔνοιάν τ' ἀληθῆ περὶ αὐτὸν πεπλασμένῃ ψυχῇ σώζειν προσποιουμένων· οἷς ἑαυτὸν καταπιστεύων, τάχα ἄν ποτε καὶ τοῖς μὴ πρέπουσιν ἐνεπείρετο. κηλῖδα ταύτην τοῖς αὐτοῦ καλοῖς ἐπιφέροντος τοῦ φθόνου.

C

D

CAPUT LIII.

Quòd cùm duobus ac triginta annis regnaverit, & plusquam LX. annis vixerit, integra semper fuit valetudine.

Ac Imperii quidem curriculum duobus & triginta annis explevit, exceptis mensibus ac diebus paucis: vitæ verò spatium duplo fere longius fuit. Qua in ætate, corpus ei ab omni morbo & labe vacuum, expers cujuslibet vitii, & quovis juvenili corpore firmius constitit, & tum decorum aspectu, tum ad quidvis agendum viribus pollens. Adeò ut militaribus exercitationibus proluderet; equitaret; ambularet; dimicaret; tropæa de hostibus victis erigeret, & incruentas illas more suo victorias reportaret.

CAPUT LIV.

De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam & pietatis simulationem abusi sunt.

Animus similiter ad summum humanæ perfectionis culmen pervenerat: quippe qui omnibus præclaris dotibus ornatus esset, præcipue verò humanitate. Quam tamen multi reprehendebant; ob exuberantem malitiam improborum, qui nequitiam suam Imperatoris adscribebant patientiæ. Certe hæc duo vitia illis temporibus maxime invaluisse, nos quoq; ipsi conspeximus; violentiam scilicet pessimorum hominum & insatiabili cupiditate flagrantium, qui universos fere mortales infestabant: & fraudulentam simulationem eorum qui callidè in Ecclesiam irrepebant, & Christianorum nomen falsò ac specie tenus præferebant. Verùm insita Imperatori humanitas ac bonitas, & fidei morumque sinceritas, eò ipsum adduxit, ut crederet fictæ in speciem pietati hominum illorum qui pro Christianis habebantur, & qui sinceram erga ipsum benevolentiam callidâ mente simulabant. Quibus ille cum semetipse credidisset, interdum fortasse in ea quæ parum decora essent, impegit: maligni dæmonis invidiâ hanc velut maculam reliquis ejus laudibus adspergente.

A

CAPUT LV.

Qualiter ad ultimum usque vitæ diem orationes scripsit.

VErùm illos divina justitia non multo pòst merito supplicio affecit. Imperator verò tantâ sermonũ scientiâ animum instruxerat, ut ad ultimũ usque diem vitæ, orationes conscriberet more solito, & conciones haberet, & divina documenta auditoribus insinuaret: leges item ferret assiduè, nunc de civilibus negotiis, nunc de re militari: cuncta deniq; ad commodum atque utilitatem humani generis excogitaret. B Illud verò haudquaquam silentio prætereundum est, quod cum extremus vitæ dies ipsi jam impenderet, funebrem quandam orationẽ in consueto auditorio recitavit. Cumq; sermonẽ longiùs produxisset, in ea disseruit de animorum immortalitate, deque his qui vitam piè traduxissent; & de bonis quæ amicis Dei apud ipsum Deum recondita essent. Contrà verò, quem finem essent habituri illi qui contrariam vivendi rationem instituissent, multis rationib⁹ evidenter astruxit; interitum & cladem impiorum describens. Quod quidem cum graviter & serio affirmaret, proximos & familiares suos perstringere videbatur. Adeò ut quendam ex illis vana sapientiæ opinione inflatis, interrogaverit, quid sentiret de iis quæ dicta essent. C At ille verissima esse cuncta testatus est; & quamvis invitus, disputationes adversus multorum numinũ cultum magnopere laudavit. Hujusmodi conciones ad familiares suos ante mortẽ cùm habuisset, viam sibi ipse complanare ad meliorem vitam videbatur.

CAPUT LVI.

Quomodo ad bellũ Persicum proficiscens, Episcopos sibi adjunxit, & tentorium in speciem Ecclesiæ paravit.

D ILlud quoque neutiquam prætereundum est, quod circa hæc tẽpora, cùm de motu barbarorum ad orientem Solem degentiũ nuntius allatus esset; hanc adhuc de illis victoriam superesse sibi testatus, Persis bellum inferre statuit. Quod cùm facere decrevisset, militares copias undiq; excivit: & cum Episcopis quos circa se habebat, de profectione consilium communicavit; provida mente prospiciens, viros ad divinum cultũ necessarios secum assiduè versari

Κεφ. ΝΕ΄.

Ὅπως μέχρι τελευτῆς ἐλογογράφει Κωνσταντῖνος.

ΑΛλὰ τοὺς μὲν, οὐκ εἰς μακρὰν ἡ θεία μετήρχετο δίκη· αὐτὸς δὲ βασιλεὺς οὕτω τὴν ψυχὴν λογικῇ συνέσει προῆκτο, ὡς καὶ μέχρι τελευτῆς συνήθως μὲν λογογραφεῖν. συνήθως δὲ τὰς προόδους ποιεῖσθαι, καὶ τὰς θεοπρεπεῖς τοῖς ἀκροαταῖς διδασκαλίας παρέχειν. B νομοθετεῖν δὲ συνήθως, τοτὲ μὲν πολιτικοῖς, τοτὲ δὲ στρατιωτικοῖς. πάντα τε προσφόρως τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐπινοεῖν βίῳ. μνημονεῦσαι δὲ ἄξιον, ὡς πρὸς αὐτῇ γεγονὼς τῇ τοῦ βίου τελευτῇ, ἐπικήδειόν τινα λόγον ἐπὶ τοῦ συνήθους διῆλθεν ἀκροατηρίου· μακρὸν δὲ κατατείνας ἐν τούτῳ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας διεξῄει (λόγον,) περί τε τῶν εὐσεβῶς διηνυκότων τὴν ζωὴν, τῶν τε τοῖς θεοφιλέσι παρ' αὐτῷ Θεῷ τεταμιευμένων ἀγαθῶν· μακραῖς δὲ ἀποδείξεσι, καὶ τὸ τῶν ἐναντίων τάγμα ὁποίου τέλους τεύξεται, φανερὸν ἐποίει, τῶν ἀθέων τὴν καταστροφὴν παραδιδοὺς τῇ γραφῇ· ὃ δὴ καὶ ἐμβριθῶς μαρτυρόμενος, καθάπτεσθαι τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἐδόκει. ὡς καί τινα τῶν δοκησόφων ἐρέσθαι ὅπως ἔχειν αὐτῷ φαίνοιτο τὰ λεγόμενα· τὸν δὲ ἐπιμαρτυρῆσαι τοῖς λόγοις ἀλήθειαν, σφόδρα C τε καί περ οὐκ ἐθέλοντα, ἐπαινεῖν τὰς κατὰ τῶν πολυθέων διδασκαλίας. τοιαῦτα πρὸ τῆς τελευτῆς τοῖς γνωρίμοις ὁμιλήσας, αὐτὸς αὑτῷ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω πορείαν, λείαν καὶ ὁμαλὴν ἐῴκει παρασκευάζειν.

Κεφ. Νϛ΄.

Ὅπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύων συμπαρέλαβεν ἐπισκόπους, καὶ σκηνὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.

D ΚΑκεῖνο δὲ μνήμης ἄξιον, ὡς ἀμφὶ δηλούμενον χρόνον, τῶν ἐπ' ἀνατολῆς βαρβάρων κινήσεως ἀκουσθείσης, ἔτι ταύτην αὐτῷ τὴν κατὰ τῶνδε νίκην λείπεσθαι φήσας, ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν ὡρμᾶτο· τοῦτό τε κρίνας, ἐκίνει τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. καὶ δὴ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἐπισκόποις περὶ τῆς πορείας ἐκοίνου, συνεῖναι αὐτῷ δεῖν τινὰς τῶν ἀναγκαίων ἐν θεοσεβείᾳ προμηθέμενος. οἱ δὲ καὶ μάλα προθύμως συνέπεσθαι βουλομένῳ, μὴ δὲ ἀναχωρεῖν ἐθέ-

λειν· συστρατεύειν δ' αὐτῷ καὶ συναγωνίζεσθαι ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν ἱκετηρίαις ἔλεγον. σφόδρα δ' ἐπὶ ταῖς ἀγγελίαις ἡσθεὶς, τὴν πορείαν αὐτοῖς διετύπου· [ἔπειτα καὶ τὴν σκηνὴν τῷ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν ἐκείνου τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φιλοτιμίᾳ κατειργάζετο. ἐν ᾗ τῷ Θεῷ τῷ τῆς νίκης δοτῆρι, τὰς ἱκετηρίας ἅμα τοῖς ἐπισκόποις ποιεῖσθαι ἐπενόει.

B

ΚΕΦ. ΝΖ'.

Ὅπως Περσῶν πρεσβείας δεξάμενος, ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

Ἐν τούτῳ Πέρσαι πυθόμενοι περὶ τῆς βασιλέως πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν σφόδρα φοβούμενοι, διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἠξίουν εἰρήνην ποιεῖσθαι· διὸ ὁ μὲν εἰρηνικώτατος βασιλεὺς τὴν Περσῶν πρεσβείαν δεξάμενος, φιλικὰς δεξιὰς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐσπείσατο. ἤδη δ' ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα ἑορτὴ παρῆν. ἐν ᾗ ὁ βασιλεὺς τῷ Θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς, συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

C

ΚΕΦ. ΝΗ'.

Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρτυρίου.

Ἐπὶ τούτοις τὸ μαρτύριον ἐν τῇ ἐπωνύμῳ πόλει, ἐπὶ μνήμῃ τῶν Ἀποστόλων οἰκοδομεῖν παρεσκευάζετο·] αὐτὸς δὲ νεὼν ἅπαντα εἰς ὕψος ἄφατον ἐπάρας, λίθων ποικιλίαις παντοίων ἐξαστράπτοντα ἐποίει, εἰς αὐτὸν ὄροφον ἐξ ἐδάφους πλακώσας· διαλαβὼν δὲ λεπτοῖς φατνώμασι τὴν στέγην, χρυσῷ τὴν πᾶσαν ἐκάλυπτεν· ἄνω χαλκὸς μὲν ἀντὶ κεράμου, φυλακὴν τῷ ἔργῳ πρὸς ὑετῶν ἀσφάλειαν παρεῖχε· καὶ τοῦτον δὲ πολὺς περιέλαμπε χρυσὸς. ὡς μαρμαρυγὰς τοῖς πόρρωθεν ἀφορῶσι ταῖς ἡλίου αὐγαῖς ἀντανακλωμέναις ἐκπέμπειν. δυκτυωτὰ δὲ πέριξ ἐκύκλου τὸ δωμάτιον ἀνάγλυφα, χαλκῷ καὶ χρυσῷ κατειργασμένα.

D

A oportere. Illi verò, libenti animo secuturos se esse affirmarunt, nec ab illo discessuros; sed continuis apud Deum supplicationibus militaturos unà cum illo & pugnaturos. Quo ille nuntio vehementer delectatus, viam illis quà proficiscerentur, descripsit. Deinde tabernaculum in speciem Ecclesiæ ambitioso cultu ad hujus belli usum præparavit; in quo preces ad Deum victoriæ auctorem unà cum Episcopis fundere decreverat.

B

CAPUT LVII.

Quomodo susceptis Persarum Legatis, festo Paschæ die cum aliis pernoctavit.

INterea Persæ cùm Imperatorem bellum parare comperissent, & cum illo congredi vehementer reformidarent, missis Legatis pacem ab eo postulaverunt. Itaque Imperator pacis amantissimus, Persarum legatione benignè suscepta, pacem & amicitiam cum eis libenter pepigit. Aderat jam magna Paschalis festi solemnitas: in qua Imperator vota Deo persolvens, unà cum ceteris pernoctavit.

C

CAPUT LVIII.

De constructione Martyrii Apostolorum Constantinopoli.

POsthæc in memoriam Apostolorū Martyrium ædificare cœpit in urbe sibi cognomine. Cumque templum omne in immensam altitudinem extulisset; vario lapidum genere splendidum reddidit, à solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et suprà quidem, æs tegularum
D loco impositum, universo ædificio munimentum adversus imbres præbebat. Quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat; adeo ut procul spectantium oculos fulgore præstingueret, Solis radiis æris objectu repercussis. Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære & auro fabrefactis erat circumdatum.

A

CAPUT LIX.

Descriptio ejusdem Martyrii.

AC templum quidem ipsum maximo Imperatoris studio hûc in modum exornabatur. Circa ipsum templũ ingens erat area, libero ac patente desuper cœlo. Cujus ad quatuor latera, porticus erant sibi invicem conjunctæ, quæ aream in medio sitam una cum ipso tẽplo circumcingebant. Præterea basilicæ; lavacra; diversoria; & alia plurima habitacula ad usum eorum qui locum custodiebant, porticibus applicita, earũ longitudinem æquabant.

Κεφ. ΝΘʹ.

Ἔκφρασις ἔτι τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.

Καὶ ὁ μὲν νεὼς ὧδε, σὺν πολλῇ βασιλέως φιλοτιμίᾳ, σπουδῆς ἠξιοῦτο· ἀμφὶ δὲ τοῦτον, αἴθριος ἦν αὐλὴ παμμεγέθης, εἰς ἀέρα καθαρὸν ἀναπεπταμένη· ἐν τετραπλεύρῳ δὲ ταύτῃ στοαὶ διέτρεχον, μέσον αὐτῷ νεῷ τὸ αἴθριον ἀπολαμβάνουσαι· οἶκοί τε βασίλειοι ταῖς στοαῖς, λουτρά τε καὶ ἀνακαμπτήρια παρεξετείνετο, ἄλλα τε πλεῖστα καταγώγια τοῖς τοῦ τόπου φρουροῖς ἐπιτηδείως εἰργασμένα.

B

CAPUT LX.

Quòd etiam in eo templo sepulcrũ sibi ædificavit.

HAec omnia dedicavit Imperator eo consilio, ut Apostolorum Servatoris nostri memoriã posteris in perpetuum commendaret. Sed & aliud quidpiam in mente habens, ædem illam construxit: quod initio quidem obscurum, tandem verò omnibus sub finem innotuit. Quippe ipse hunc sibi locum post mortem designaverat; incredibili fidei alacritate prospiciens, ut corpus suum communem cum Apostolis appellationẽ post obitum sortiretur: quò scilicet precationum quæ in honorem Apostolorum ibi celebrandæ erant, etiam mortuus particeps fieret. Cum igitur duodecim illic capsas, quasi sacras quasdam columnas in honorem ac memoriam Apostolici collegii erexisset, suam ipsius arcam in medio constituit, quæ senas utrinque Apostolorũ capsas dispositas habebat. Atque id in eo loco ubi corpus ipsi⁹ post mortem decenter deponendum esset, solertissimè providit. His ille diu antea sagaci mente dispositis, ædem Apostolis consecravit; pro certo sibi persuadens, horum memoriam non parum utilitatis animæ suæ esse allaturam. Nec verò Deus eum voto atque exspectatione sua frustratus est. Nam cum primas Paschalis festi exercitationes obiisset, ipsumque Servatoris nostri diem, tum sibi tum aliis omnibus lætum atque hilarem reddidisset; his illum rebus intentum, & in hujusmodi operibus perstantem usque ad exitum vitæ, Deus cujus auxilio cuncta gerebat, opportunè tandem eum ad meliorem sortem transferre dignatus est.

Κεφ. Ξʹ.

Ὅτι ἐν τούτῳ καὶ μνημεῖον εἰς ταφὴν ἑαυτῷ προσῳκοδόμησε.

Ταῦτα πάντα ἀφιέρου βασιλεύς, διαιωνίζων εἰς ἅπαντας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἀποστόλων τὴν μνήμην· ᾠκοδόμει δ' ἄρα καὶ ἄλλο τι τῇ διανοίᾳ σκοπῶν. ὃ δὴ λανθάνον τὰ πρῶτα, κατάφωρον πρὸς τῷ τέλει τοῖς πᾶσιν ἐγίνετο. αὐτὸς γοῦν αὐτῷ εἰς δέοντα καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς, τὸν ἐνταυθοῖ τόπον ἐταμιεύετο. τῆς τῶν Ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνὸν τὸ ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον, προνοῶν ὑπερβαλλούσῃ πίστεως προθυμίᾳ γεγενῆσθαι. ὡς ἂν καὶ C μετὰ τελευτὴν, ἀξιῷτο τῶν ἐνταυθοῖ μελλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν Ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐχῶν. δώδεκα δ' οὖν αὐτόθι θήκας, ὡσανεὶ στήλας ἱερὰς, ἐπὶ τιμῇ καὶ μνήμῃ τοῦ τῶν Ἀποστόλων ἐγείρας χοροῦ, μέσην ἐτίθει τὴν ἑαυτοῦ αὐτὸς λάρνακα. ἧς ἑκατέρωθεν, τῶν Ἀποστόλων ἀνὰ ἓξ διέκειντο. καὶ τοῦτο γοῦν ὡς ἔφην σώφρονι λογισμῷ, ἔνθα αὐτῷ τὸ σκῆνος τελευτήσαντι τὸν βίον εὐπρεπῶς μέλλοι διαναπαύεσθαι, ἐσκόπει. ἀλλ' ὁ μὲν, ἐκ μακροῦ καὶ πρόπαλαι τῷ λογισμῷ ταῦτα πρυτανευόμενος, ἀφιέ- D ρου τοῖς Ἀποστόλοις τὸν νεών. ὠφέλειαν ψυχῆς ὀνησιφόρον, τὴν τῶνδε μνήμην ποιεῖσθαι αὐτῷ πιστεύων. Θεὸς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ' εὐχὰς προσδοκηθέντων οὐκ ἀπηξίου. ὡς γὰρ τὰς πρώτας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς συνεπλήρου ἀσκήσεις, τήν τε σωτήριον διήγαγεν ἡμέραν, λαμπρὰν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πᾶσι τὴν ἑορτὴν καταφαιδρύνας, ἐν τούτῳ τελοῦς τὴν ζωὴν διανύοντα καὶ ἐν τούτοις ὄντα, Θεὸς ᾧ τὰ πάντα συνεξετέλει, κατὰ καιρὸν εὔκαιρον τῆς θείας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβάσεως αὐτὸν ἠξίου.

Κεφ. ΞΑ'.

Ἀνωμαλία σώματος ἐν Ἑλενοπόλει, καὶ προσευχαὶ περὶ βαπτίσματος.

Γίνεται δ' αὐτῷ πρώτη τις ἀνωμαλία τοῦ σώματος. εἶτ' οὖν κάκωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει· κἄπειτα τῆς αὐτοῦ πόλεως ἐπὶ λουτρὰ θερμῶν ὑδάτων πρόεισιν· ἔνθεν τε τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐπὶ τὴν ἐπώνυμον ἀφικνεῖται πόλιν. κἀνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ ἱκετηρίους εὐχάς τε καὶ λιτανείας ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ. ἐπειδὴ δ' εἰς ἔννοιαν ἥκει τῆς τοῦ βίου τελευτῆς, καθάρσεως τοῦτον εἶναι καιρὸν τῶν ποτὲ αὐτῷ πεπλημμελημένων δεῖν ᾤετο. ὅσα οἷα θνητῷ διαμαρτεῖν ἐπῆλθε, ταῦτ' ἀπορρύψασθαι τῆς ψυχῆς, λόγων ἀπορρήτων δυνάμει, σωτηρίῳ γε λόγῳ λουτροῦ, πιστεύσας. τοῦτό τοι διανοηθείς, γόνυ κλίνας ἐπ' ἐδάφους, ἱκέτης ἐγίγνετο τοῦ Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἐξομολογούμενος. ἔνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἠξιοῦτο. μεταβὰς δ' ἔνθεν, ἐπὶ προάστειον τῆς Νικομηδέων ἀφικνεῖται πόλεως· κἀνταῦθα συγκαλέσας τοὺς ἐπισκόπους, ὧδέ πη αὐτοῖς διελέξατο.

CAPUT LXI.

Imperatoris ægritudo, & orationes Helenopoli. Item de ejus baptismo.

PRincipio quidem inæqualis corporis intemperies; posthæc morbus eum invasit. Itaque ad aquas calidas civitatis suæ progressus, inde Helenopolim delatus est, urbem matris suæ nomine appellatam: ibique in templo martyrum diu commoratus, supplicationes & preces obtulit Deo. Cumque extremum vitæ diem sibi jam imminere sentiret, tempus tandem adesse existimavit, quo totius vitæ delicta expiaret: firmissimè credens, quæcumque humanitus peccavisset, arcanorum verborum efficacia & salutari lavacro penitus esse delenda. Hæc cùm apud se reputasset; genu flexo humi procumbens, veniam à Deo supplex poposcit, peccata sua confitens in ipso Martyrio: quo in loco manuum impositionem cum solemni precatione primùm meruit accipere. Hinc ad suburbana Nicomediæ digressus; convocatis Episcopis, sic ad eos verba fecit.

Κεφ. ΞΒ'.

Κωνσταντίνου πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδόσεως τοῦ λουτροῦ παράκλησις.

Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπιζόμενος. ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγῖδος. ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος μετασχεῖν. ἐπὶ ῥείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ τοῦτ' ἐνενόουν ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον, τοῦ λουτροῦ μετασχεῖν μνημονεύεται. Θεὸς δ' ὁ τὸ συμφέρον εἰδώς, ἐντεῦθεν ἤδη τούτων ἡμᾶς ἀξιοῖ. μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. εἰ γὰρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιάζοντα κοινωνεῖν ἅπαξ ὥρισται. θεσμοὺς ἤδη βίου Θεῷ πρέποντας, ἐμαυτῷ διατετάξομαι. ὁ μὲν δὴ τοῦτ' ἔλεγεν. οἱ δέ, τὰ νόμιμα τελοῦντες, θεσμοὺς ἀπεπλήρουν θείους, καὶ τῶν ἀπορρήτων μετε-

CAPUT LXII.

Quibus verbis Constantinus postulavit ab Episcopis ut baptismum sibi conferrent.

HOc erat tempus quod jamdudum speraham, cùm incredibili cupiditate arderem, votisque omnibus desiderarem salutem in Deo consequi. Jam tempus est, ut signum illud quod immortalitatem confert, nos quoque percipiamus; tempus est, ut salutaris signaculi participes fiamus. Equidem olim statueram id agere in flumine Jordane, in quo Servator ipse ad exemplum nostrum, lavacrum suscepisse memoratur. Sed Deus qui optime novit ea quæ nobis utilia sunt; hoc in loco nobis idipsum exhibere dignatur. Proinde omnis removeatur dubitatio. Nam si quidem Deus vitæ mortisque arbiter, hîc me diutius vitam agere voluerit; idque semel decretum est, ut in posterum unà cum populo Dei permiscear, & in Ecclesiam adscitus cum reliquis omnibus orationum particeps fiam; eas vivendi leges mihi præscripturum me esse spondeo, quæ sint Deo dignæ. Hæc cum dixisset, illi solemni ritu divinas cæremonias peregerunt; injunctisque ei quæcumque necessaria erant, sacro-

rum mysteriorum participem eum fecere. Solus igitur ex omnibus qui unquam fuerunt Imperatoribus Constantinus, in Christi martyriis renatus & consummatus est: & divino donatus signaculo, exultavit spiritu renovatusq; est, ac divina luce repletus. Et animo quidem maximam capiebat voluptatem ob fidei excellentiam; evidentissimam autem divinæ potentiæ magnitudinem attonitus mirabatur. Postquam omnia rite impleta sunt, candidis ac regiis vestibus lucis instar radiantibus est amictus, & candidissimo in lecto recubuit; nec purpuram contingere amplius voluit.

CAPUT LXIII.

Quomodo post baptismum Deum laudavit.

POsthæc sublata altius voce, precabundus gratias egit Deo: & finita precatione hæc subjecit. Nunc me revera beatum esse; nunc immortali vita dignum; nunc divinæ compotem lucis factum esse cognosco. Miseros quoque & infelices esse ajebat, qui tantis bonis privarentur. Cumq; Tribuni ac Duces militarium copiarum ingressi, vicem suam dolerent quòd orbos ipsos relinqueret, & longiorem ipsi vitam comprecarentur; his etiam respondens, nunc demum veram se vitam adeptum esse dixit, seque unum optimè nosse, quantorum bonorum particeps factus fuisset. Proinde properare se, & profectionem ad Deum suum nulla tergiversatione differre. Singula deinde pro arbitrio suo disposuit. Ac Romanis quidem regiam urbem incolentibus annua quædam munera legavit. Suis autem liberis imperium velut paternam hereditatem reliquit; cuncta prout ipsi videbatur, constituens.

CAPUT LXIV.

Constantini mors die festo Pentecostes, circa meridiem.

POrro hæc omnia gerebantur in maxima illa solemnitate venerandæ & sacratissimæ Pentecostes: quæ septenario hebdomadum numero decorata, unitate obsignatur. In qua & communis Servatoris ascensum in cælos, & sancti Spiritus in terras descensum contigisse, sacræ literæ testantur. In ea igitur solemnitate Imperator hæc quæ diximus

A δίδοσαν. ὅσα χρὴ προσδιαστειλάμενοι. καὶ δὴ μόνος τῶν ἐξ αἰῶνος αὐτοκρατόρων Κωνσταντῖνος, Χριστοῦ μαρτυρίοις ἀναγεννώμενος ἐτελειοῦτο· θείας τε σφραγῖδος ἀξιούμενος, ἠγάλλετο τῷ πνεύματι. ἀνεκαινοῦτό τε καὶ φωτὸς ἐνεπίμπλατο θείου. χαίρων μὲν τῇ ψυχῇ δι' ὑπερβολὴν πίστεως. τὸ δ' ἐναργὲς καταπεπληγὼς τῆς ἐνθέου δυνάμεως. ὡς δ' ἐπληροῦτο τὰ δέοντα, λαμπροῖς καὶ βασιλικοῖς ἀμφιάσμασι, φωτὸς ἐκλάμπουσι τρόπον, περιεβάλλετο, ἐπὶ λευκοτάτῃ τε στρωμνῇ διανεπαύετο. οὐκ
B ἔθ' ἁλουργίδος ἐπιψαῦσαι θελήσας.

Κεφ. ΞΓ'.

Τὸ λουτρὸν λαβών, ὅπως ἀνύμνει τὸν Θεόν.

ΚΑπειτα τὴν φωνὴν ἀνυψώσας, εὐχαριστήριον ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ προσευχήν· μεθ' ἣν ἐπῆγε λέγων. νῦν ἀληθεῖ λόγῳ μακάριον οἶδ' ἐμαυτόν. νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι ἄξιον. νῦν τοῦ Θείου μετειληφέναι φωτὸς πεπίστευκα. ἀλλὰ καὶ τάλανας ἀπεκάλει, ἀθλίους εἶναι λέγων, τοὺς τῶν δὲ τῶν ἀγαθῶν ἐστερημένους. ἐπεὶ δὲ τῶν στρατοπέδων οἱ ταξίαρχαι καὶ καθηγεμόνες εἴσω παρελθόντες ἀπω-
C δύροντο, σφᾶς αὐτοὺς ἐρήμους ἔσεσθαι ἀποκλαιόμενοι, ἐπηύχοντό τε ζωῆς αὐτῷ χρόνους. καὶ τούτοις ἀποκρινάμενος, νῦν ἔφη τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἠξιῶσθαι, μόνον τ' αὐτὸν εἰδέναι ὧν μετείληφεν ἀγαθῶν. διὸ καὶ σπεύδειν, μὴ δ' ἀναβάλλεσθαι τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Θεὸν πορείαν· εἶτ' ἐπὶ τούτοις τὰ προσήκοντα διετάττετο· καὶ ῥωμαίους μὲν τοὺς τὴν βασιλίδα πόλιν οἰκοῦντας, ἐτίμα δόσεσιν ἐτησίοις· τοῖς δ' αὐτοῦ παισίν, ὥσπερ τινὰ πατρικὴν ὕπαρξιν, τὸν τῆς βασιλείας πα-
D ρεδίδου κλῆρον. πάνθ' ὅσα φίλα ἦν αὐτῷ, διατυπωσάμενος.

Κεφ. ΞΔ'.

Κωνσταντίνου τελευτὴ ἐν τῇ τῆς πεντηκοστῆς ἑορτῇ, μεσημβρίας.

ΕΚαστα δὲ τούτων ἐπὶ τῆς μεγίστης συνετελεῖτο ἑορτῆς, τῆς δὴ πανσέπτου καὶ παναγίας Πεντηκοστῆς. ἑβδομάσι μὲν ἑπτὰ τετιμημένης, μονάδι τ' ἐπισφραγιζομένης. καθ' ἣν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ κοινοῦ σωτῆρος, τήν τε τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, λόγοι γεγενῆσθαι περιέχουσι θεῖοι. ἐν δὴ ταύτῃ τούτων ἀξιωθεὶς βασιλεύς, ἐπὶ τῆς ὑστά-

τῆς ἁπασῶν ἡμέρας, ἣν δὴ ἑορτὴν ἑορτῶν οὐκ ἂν τις ἁμάρτοι καλῶν, ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, πρὸς τὸν αὐτοῦ Θεὸν ἀνελαμβάνετο. θνητοῖς μὲν τὸ συγγενὲς παραδοὺς ἔχειν. αὐτὸς δ' ὅσον ἦν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ φιλόθεον, τῷ αὐτοῦ Θεῷ συναπτόμενος· τοῦτο τέλος τῆς Κωνσταντίνου ζωῆς· ἀλλὰ γὰρ ἐπίωμεν ἐπὶ τὰ ἑξῆς.

A consecutus, ultima tandem die, quam si quis omnium festivitatum maximam vocet, haudquaquam meo judicio aberraverit, circa meridiem migravit ad Dominum; mortalibus quidem partem sui mortalem relinquens: eam verò animæ partem quæ intelligentia & amore Dei prædita erat, Deo suo conjungens. Hic Constantino exitus vitæ fuit. Sed pergamus ad reliqua.

Κεφ. ΞΕ'.

Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν ὀδυρμοί.

ΔΟρυφόροι μὲν αὐτίκα καὶ πᾶν τὸ τῶν σωματοφυλάκων γένος, ἐσθῆτας περιῤῥηξάμενοι, σφᾶς τε αὐτοὺς ῥίψαντες ἐπ' ἐδάφους, τὰς κεφαλὰς ἤρασσον. κωκυτοῖς, φωναῖς οἰμωγαῖς θ' ἅμα καὶ βοαῖς ἀφιέντες, τὸν δεσπότην, τὸν κύριον, τὸν βασιλέα, οὐχ οἷα δεσπότην, πατέρα δ' ὥσπερ, γνησίων παίδων δίκην, ἀνακαλούμενοι ταξίαρχοι δὲ καὶ λοχαγοὶ τὸν σωτῆρα, φύλακα, τὸν εὐεργέτην ἀνεκαλοῦντο. τά τε λοιπὰ στρατιωτικὰ σὺν παντὶ κόσμῳ τῷ πρέποντι, οἷα ἐν ἀγέλαις τὸν ἀγαθὸν ἐπόθουν ποιμένα· δῆμοί θ' ὡσαύτως τὴν σύμπασαν περιενόστουν πόλιν, τὸ τῆς ψυχῆς ἐνδόμυχον ἄλγος κραυγαῖς καὶ βοαῖς ἔκδηλον ποιούμενοι· ἄλλοι δὲ κατηφεῖς ἐπτοημένοις ἐῴκεσαν. ἑκάστου τε πένθος ἴδιον ποιουμένου, αὐτόν τε παίοντος, ὡσανεὶ τοῦ κοινοῦ ἁπάντων ἀγαθοῦ τῆς αὐτῶν ἀφῃρημένου ζωῆς.

CAPUT LXV.

Militum & Tribunorum planctus.

B ET Protectores quidem omnisque stipatorum turba, confestim discerptis vestibus pronos se in terram abjicientes caput solo illidebant, ejulatus & lamenta cum planctu & clamoribus edentes; cumque dominum atque Imperatorem, nec ut dominum sed ut parentem piissimi liberi inclamantes. Tribuni verò & Centuriones servatorem ac præsidem; bene meritum prædicabant. Reliqui exercitus tanquam greges quidam, cum omni modestia ac reverentia optimum pastorem desiderabant. Plebs quoq. per universam civitatem discurrebat, intimum animi sui dolorem vociferatione, & clamorib9 abunde significans. Multi præ dolore, attonitis similes videbantur; C singulis hanc propriam calamitatem reputantibus, seque ipsos plangentibus, utpote communi omnium bono ex hac vita sublato.

Κεφ. Ξς'.

Μετακομιδὴ τοῦ σκήνους ἀπὸ Νικομηδείας εἰς Κωνσταντίνου πόλιν ἐν παλατίῳ.

ΑΡαντες δ' οἱ στρατιωτικοὶ τὸ σκῆνος, χρυσῇ κατετίθεντο λάρνακι. ταύτην θ' ἁλουργικῇ ἁλουργίδι περιέβαλλον, ἐκόμιζόν τ' εἰς τὴν βασιλέως ἐπώνυμον πόλιν. κἄπειτ' ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων, βάθρων ἐφ' ὑψηλῶν κατετίθεντο. φῶτα τ' ἐξάψαντες κύκλῳ ἐπὶ σκευῶν χρυσῶν, θαυμαστὸν θέαμα τοῖς ὁρῶσι παρεῖχον, οἷον ἐπ' οὐδενὸς πώποτ' ἐφ' ἡλίου αὐγαῖς ἐκ πρώτης αἰῶνος συστάσεως ἐπὶ γῆς ὤφθη. ἔνδον γὰρ τοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσαίτατον τῶν βασιλείων, ἐφ' ὑψηλῆς κείμενον χρυσῆς λάρνακος τὸ βασιλέως σκῆνος, βασιλικοῖς τε κόσμοις, πορφύρᾳ τε καὶ διαδήματι τετιμημένον, πλεῖστοι περιστοιχισάμενοι, ἐπαγρύπνως δι' ἡμέρας, καὶ νυκτὸς ἐφρούρουν.

CAPUT LXVI.

Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium.

POsthæc milites sublatum è lecto corpus in arca aurea deposuerunt, eamque purpurea obtectam veste Constantinopolim deportarunt, atque in D præcipuo Imperialis palatii cubiculo sublimem collocaverunt. Dehinc autem super candelabra luminibus undiq; accensis, admirabile spectaculum intuentibus præbebatur, & quale in nullo unquam mortalium ab ipso orbis conditu visum in terris fuerat. Quippe in medio conclavi regalis palatii, funus Imperatoris in arca aurea sublime jacens, regiis insignibus, purpura scilicet ac diademate exornatum, multi circũdantes noctu atque interdiu vigiles custodiebant.

A

CAPUT LXVII.

Quomodo etiam post mortem à Comitibus & reliquis, perinde ac vivus, honoratus est.

CEterùm toti⁹ exercitus duces, Comites quoque & reliqui judices ac magistratus, qui etiam antea Imperatorem adorare soliti erant, pristini moris observantiam nullatenus mutantes, statis horis ingrediebantur; & Imperatorem in arca depositum, perinde ac vivũ & spirantem, genu flexo post obitum B salutabant. Post Primores autem illos, idem deinceps & Senatores & honorati omnes introeuntes fecere. Innumerabilis deinde vulgi multitudo cũ pueris ac mulieribus ad hujus rei spectaculum accessit. Atque hæc longi temporis spatio assiduè gesta sunt; cum militares funus ad hunc modum jacère & custodiri decrevissent, donec Imperatoris filii eò advenientes, ipsi paternum fun⁹ honoris causa prosequerentur. Solus denique etiam post mortem imperavit Princeps beatissimus: cunctaq; more solito administrata sunt, quasi adhuc in vivis esset. Qui honos uni illi post hominũ memoriam à Deo concessus est. Quippe cùm solus ille præ ceteris Imperatoribus, Deum omnium Regem Christumq; ejus filiũ variis cujusq; generis actibus honorasset, jure merito his honoribus solus affectus est: idq; illi tri- C buere dignatus est summus omniũ Deus, ut cadaver ejus in terris imperiũ obtineret. Quo quidẽ indicio iis qui non plane stupidi atq; hebetes essent, perspicuè significavit Deus, animã illius perpetuo & immortali imperio frui. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

Κεφ. ΞΖ'.

Ὅπως καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ κομήτων καὶ λοιπῶν, καθὼς καὶ ἐν τῷ ζῆν, ἐτιμᾶτο.

ΟΙ δέ γε τοῦ παντὸς στρατοῦ καθηγεμόνες, κόμητές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οἷς τὸν βασιλέα καὶ νόμος πρότερον ἦν προσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ συνήθους ὑπαλλαξάμενοι τρόπου, τοῖς δέουσι καιροῖς εἴσω παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λάρνακος βασιλέα, οἷά περ ζῶντα καὶ μετὰ θάνατον, γονυκλινεῖς ἠσπάζοντο. μετὰ δὲ τοὺς πρώτους ταὐτ' ἔπραττον παριόντες, οἵ τ' ἐξ αὐτῆς συγκλήτου βουλῆς, οἵ τ' ἐπ' ἀξίας πάντες· μεθ' οὓς ὄχλοι παντοίων δήμων, γυναιξὶν ἅμα καὶ παισὶν ἐπὶ τὴν θέαν παρήεσαν. συνετελεῖτο δὲ ταῦτα οὕτω χρόνῳ μακρῷ. τῶν στρατιωτικῶν οὕτω μένειν τὸ σκῆνος καὶ φυλάττεσθαι βουλευσαμένων, ἔστ' ἂν οἱ αὐτοῦ παῖδες ἀφικόμενοι, τῇ δι' ἑαυτῶν κομιδῇ τὸν πατέρα τιμήσειαν. ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος θνητὸς ὁ μακάριος. ἐπράττετό τε τὰ συνήθη, ὡσανεὶ καὶ ζῶντος αὐτοῦ. τοῦτο μονωτάτῳ αὐτῷ ἀπ' αἰῶνος τοῦ Θεοῦ δεδωρημένου. μόνος γοῦν, ὡς οὐδ' ἄλλος αὐτοκρατόρων τὸν παμβασιλέα Θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοίαις τιμήσας πράξεσιν, εἰκότως τούτων ἔλαχε μόνος. καὶ τὸ θνητὸν C αὐτοῦ βασιλεύειν ἐν ἀνθρώποις ὁ ἐπὶ πάντων ἠξίου Θεός. ὧδ' ἐπιδεικνὺς τὴν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς βασιλείαν τοῖς μὴ τὸν νοῦν λελιθωμένοις. ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὧδέ πῃ συνετελεῖτο.

CAPUT LXVIII.

Quomodo exercitus judicio, filii ejus Augusti sunt nuncupati.

INterea Tribuni lectos quosdam ex militaribus numeris, qui fidei ac benevolentiæ causâ olim Principi accepti fuissent, ad Cæsares mittunt, cuncta eis D quæ gesta erãt nuntiaturos. Et hæc quidem illi tunc egerunt. Omnes verò ubicumq; exercitus, quasi divino quodam spiritu incitati, simul atque de Imperatoris morte nuntiatũ est, uno consensu decreverunt, prorsus quasi maxim⁹ Imperator adhuc superesset, neminem se præter ei⁹ liberos Imperii Romani prin-

Κεφ. ΜΗ'.

Ὅπως αὐγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ τὸ στρατόπεδον ἔκρινεν.

ΤΩν δὲ στρατιωτικῶν ταγμάτων ἐκκρίτους ἄνδρας, πίστει καὶ εὐνοίᾳ πάλαι βασιλεῖ γνωρίμους, οἱ ταξίαρχοι διεπέμποντο, τὰ D πεπραγμένα τοῖς καίσαρσιν ἔκδηλα καθιστῶντες. καὶ οἱ δὲ μὲν ταῦτ' ἔπραττον· ὥσπερ δ' ἐξ ἐπιπνοίας κρείττονος, τὰ πανταχοῦ στρατόπεδα τὸν βασιλέως πυθόμενα θάνατον, μιᾶς ἐκράτει γνώμης. ὡσανεὶ ζῶντος αὐτοῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως, μηδένα γνωρίζειν ἕτερον, ἢ μόνους τοὺς αὐτοῦ παῖδας Ῥωμαίων αὐτοκράτορας. οὐκ

εἰς

[illegible] ... ὤν, μὴ καισαρα ... ἐντεῦθεν [illegible] ... ας χρημα ... Αὐγούστους ὃν [illegible] ... τῆς ἀνωτάτω βασιλείας γίγνοιτ' [illegible] ... μὲν οὖν ταῦτ' ἔπραττον, τὰς [illegible] ... τε καὶ φωνὰς διὰ γραφῆς ἀλ- [illegible] ... λοντες ὑπὸ μίαν τε καὶ ἐξ ὁ- [illegible] ... πανταχοῦ πᾶσιν ἐγνωρίζετο ἡ τῶν [illegible] ... συμφωνία.

A eripere habituros. Nec multo post, eosdem non Cæsares appellari voluerunt, sed Augustos: quod nomen summi imperii velut quoddam insigne est. Et exercitus quidem suffragia sua atque acclamationes sibi mutuò per literas significarunt: & unanimis legionum consensus, uno eodemque temporis momento cunctis ubicumque agentibus innotuit.

ΚΕΦ. ΞΘ'.

[illegible] Κωνσταντίνου ... καὶ δι' εἰκόνων τιμὴ μετὰ θάνατον.

Οἱ [illegible] βασιλίδα πόλιν οἰκοῦντες, αὐ[illegible] συγκλήτῳ καὶ δήμῳ Ῥωμαίων, ὡς [illegible] ἐπέγνωσαν τελευτὴν, δεινὴν καὶ [illegible] συμφορᾶς ἐπέκεινα τὴν ἀκοὴν θέμενοι, [illegible] ἄσχετον ἐποιοῦντο. λουτρὰ δὴ ἀπεκλείε[illegible] ... ἀγοραί, πάνδημοί τε θέαι, καὶ πάνθ' [illegible] ... ὅσα ἐν ἀνέσει βίου τοῖς εὐθυμουμένοις πράτ[illegible] ... κατηφεῖς δ' οἱ πάλαι τρυφηλοὶ, [illegible] ἐποιοῦντο. ὁμοῦ δ' οἱ πάντες τὸν [illegible] ἀνευφήμουν. τὸν θεοφιλῆ. τὸν ὡς [illegible] βασιλείας ἐπάξιον. καὶ οὐ ταῦτα [illegible] μόνον. εἰς ἔργα δὲ χωροῦντες, [illegible] ... μασιν οἷα περ ζῶντα καὶ τεθνηκό[illegible] ... τιμῶν. οὐρανοῦ μὲν σχῆμα διαλυπώ[illegible] ... χρωμάτων γραφῇ. ὑπὲρ ἀψίδων [illegible] ἐν αἰθερίῳ διατριβῇ διαναπαυόμενον [illegible] γραφῇ παραδιδόντες. τοὺς δ' αὐτοῦ [illegible] ... τοι μόνους καὶ οὐδ' ἄλλους, αὐτο[illegible] καὶ Σεβαστοὺς ἀνεκάλουν βοαῖς τ' [illegible] ... τηρίοις, τὸ σκῆνος τοῦ σφῶν βασιλέ[illegible] ... αὐτοῖς κομίζοντες, τῇ βασιλίδι πό[illegible] ... θεῷ ποτνιώμενοι.

CAPUT LXIX.

Romæ luctus ob mortem Constantini, & imagines ei decreta.

B At in urbe regia, Senatus Populusque Romanus comperta Imperatoris morte, gravissimum hunc nuntium & quavis calamitate acerbiorem rati, nullum luctui modum fecere. Quippe balnea & fora rerum venalium clausa: publica item spectacula, & quæcumque alia vitæ oblectamenta homines in otio degentes consectari solent, remota. Et qui prius deliciis diffluxerant, mœsti tunc per vias incedebant. Omnes Imperatorem beatum, Deo carum, & prorsus Imperio dignissimum prædicabant. Neque hæc voce tantum nudâ declarabant: sed imaginibus dedi- C catis mortuum perinde ac superstitem honorabant. In quibus cum cœli similitudinem expressissent in tabula, ipsum supra cælestes fornices, in æthereo domicilio requiescentem pinxere. Quinetiam ipsi liberos ejus, Imperatores atque Augustos solos sine cujusquam alterius consortio nuncupabant. magnisque clamoribus postulabant ut Imperatoris sui funus apud se haberent, & in regia urbe deponerent.

D

ΚΕΦ. Ο'.

[illegible] ... τὸ σκήνωμα τοῦ ... ὑπὸ Κωνσταντίου παιδὸς ἐν Κωνσταντίνου πόλει.

Ἀλλ' [illegible] ταύτῃ τὸν παρὰ Θεῷ τιμώ[illegible] ἐκόσμουν. ὁ δὲ τῶν παίδων δευτε[illegible] ... τοῦ πατρὸς ἐπιστὰς σκήνει, τῇ πόλει [illegible] ... κομίζειν, αὐτὸς ἐξάρχων τῆς ἐκ[illegible] ... καὶ ἅμα τε φάλαγγα στρατιωτικὰ [illegible] ... πλῆθος ... μυρι ανδρος λογ[illegible] ... βασιλέως, περὶ τὸν [illegible] ... τῶν ἀποστόλων τοῦ σωτῆρος [illegible]

CAPUT LXX.

Quomodo funus Constantinopoli depositum sit à Constantio.

Hunc principi à Deo honorato, etiam Romani honorē exhibuerunt. At secund⁹ ex filiis ad patris funus cum advenisset, in urbem patri cognominē illud devexit, ipse exequias præcedens. Præibant per catervas & agmina dispositi numeri militares. Pone sequebatur innumerabilis hominū multitudo. Hastati vero & scutarii ipsius Imperatoris corpus medii cingebant. Postquam ad

Apostolorum Servatoris nostri Ecclesiam perventum est, arcam illic deposuerunt. Hunc in modum novus Imperator Constantius, tum adventu suo, tum reliquis officiis patri honorem exhibẽs, justa ut par erat persolvit.

A νεὼν παρῆσαν, ἐνταυθοῖ τὴν λάρνακα διανέπαυον. καὶ βασιλεὺς μὲν νέος Κωνστάντιος ὧδέ πη κοσμῶν τὸν πατέρα, τῇ τε παρουσίᾳ, καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν καθήκουσι, τὰ τῆς πρεπούσης ὁσίας ἀπεπλήρου.

CAPUT LXXI.

Missa in Apostolorum Martyrio celebrata in exequiis Constantini.

VBi verò ille cum militarib⁹ numeris abcessit, ministri Dei cum turbis & tota fidelium plebe, in medium prodiere, & divini cultus cæremonias precationibus peregerunt. Ac beatus quidẽ princeps alto in suggestu jacens, laudibus tum celebrabatur. Innumerabilis autem populus una cum sacerdotibus Dei, non sine gemitu ac lacrymis, pro Imperatoris anima preces offerebant Deo; gratissimum pio Principi officium exhibentes. Porro in hoc etiam Deus prolixam erga famulum suum benevolentiam declaravit: quippe qui carissimis ac germanis ejus filiis paterni Imperii successionẽ tribuerit; & quod maximè ambierat, locum juxta Apostolorum memoriam ei concesserit; ut scilicet beatissimæ illi⁹ animæ tabernaculũ Apostolici nominis atque honoris consortio frueretur; & populo Dei in Ecclesia sociaretur: divinisque ceremoniis ac mystico sacrificio, & sanctarum precum communione potiri mereretur: ipse verò etiam post mortem Imperium retinens, quasi redivivus universum orbem gubernans, Victor Maximus Augustus, suo adhuc nomine Rempublicam regeret.

Κεφ. ΟΑ'.

Σύναξις ἐν τῷ καλουμένῳ μαρτυρείῳ τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ τῇ Κωνσταντίνου τελευτῇ.

ΕΠεὶ δ' ὑπεχώρει σὺν τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι, μέσοι δὴ παρῄεσαν οἱ τοῦ Θεοῦ B λειτουργοὶ, σὺν αὐτοῖς πλήθεσι, πανδήμῳ τε θεοσεβείας λαῷ. τά τε τῆς ἐνθέου λατρείας δι' εὐχῶν ἀνεπλήρουν. ἔνθα δὴ ὁ μὲν μακάριος ἀνακείμενος ἐφ' ὑψηλῆς κρηπῖδος ἐδοξάζετο. λαὸς δὲ παμπληθὴς σὺν τοῖς τῷ Θεῷ ἱερωμένοις, οὐ δακρύων ἐκτὸς. σὺν κλαυθμῷ δὲ πλείονι, τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς βασιλέως ψυχῆς ἀπεδίδοσαν τῷ Θεῷ, τὰ καταθύμια τῷ θεοφιλεῖ πληροῦντες· κἀν τούτῳ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα εὐμένειαν ἐνδειξαμένου. ὅτι δὴ καὶ [μετὰ] τέλος αὐτοῦ τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ γνησίοις υἱοῖς διαδόχοις τὴν βασιλείαν ἐδωρεῖτο. καὶ τὰ C σπουδασθέντα αὐτῷ σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιοῦτο μνήμῃ, τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, τῷ τῶν ἀποστόλων προσρήματι συνδοξαζόμενον, καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ συναγελαζόμενον, θεσμῶν τε θείων καὶ μυστικῆς λειτουργίας ἀξιούμενον, καὶ κοινωνίας ὁσίων ἀπολαῦον εὐχῶν· αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας [καὶ] μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, ὥσπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως τὴν σύμπασαν ἀρχὴν διοικῶν, νικητὴς. Μέγιστος. Σεβαστὸς αὐτῷ προσρήματι τῆς ῥωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ.

CAPUT LXXII.

De Phœnice ave.

NOn queadmodum avis illa Aegyptia; quæ cum ejus generis unica sit, super aromatum cumulo emori dicitur, seipsam quasi victimam immolans: moxque ex ipsis favillis renasci, & pennis in altum subvecta, eadem qua prius specie cerni: sed potius exemplo Servatoris sui; qui instar tritici sati, ex uno semine in multa sese diffundens, ope ac benedictione Dei spicam protulit, & universum terrarum orbem fructibus suis implevit. Ad hunc modum beatis-

Κεφ. ΟΒ'.

D *Περὶ Φοίνικος ὄρνεου.*

ΟΥ κατὰ τὸν Αἰγύπτιον ὄρνιν· ὃν δή φασι μονογενῆ ὄντα τὴν φύσιν, θνήσκειν μὲν ἐπ' ἀρωμάτων, αὐτὸν αὐτῷ τὴν τελευτὴν θυηπολοῦντα. ἀναβιώσκειν δ' ἐξ αὐτῆς σποδιᾶς, καὶ ἀναπτάντα τοιοῦτον οἷος καὶ πρότερον ἦν φῦναι· κατὰ δὲ τὸν αὐτοῦ σωτῆρα. ὃς τῷ τοῦ πυροῦ σπόρῳ παραπλησίως ἀνθ' ἑνὸς πολυπλασιαζόμενος, σὺν εὐλογίᾳ Θεοῦ παρεῖχε τὸν στάχυν, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῶν αὐτοῦ κατενεπίμπλα καρπῶν· τούτῳ οὖν ἐμφερῶς ὁ τρισ-

A μακάριος, πολυπλασίως διὰ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς ἀνθ' ἑνὸς ἐγίγνετο. ὡς καὶ εἰκόνων ἀναστάσεσι παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν, ἅμα τοῖς αὐτοῦ τιμᾶσθαι παισίν. οἰκεῖόν τε τοὔνομα Κωνσταντίνου, καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου παραλαμβάνεσθαι τελευτήν.

simus Princeps per successionem liberorum multiplex factus est ex uno: adeo ut passim in omnibus provinciis imagines ei simul cum filiis honoris causâ statuantur, & familiare nomen Constantini etiam post ejus obitum usurpetur.

Κεφ. ΟΓ'.

Ὅπως ἐν νομίσμασιν, ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνιόντα Κωνσταντῖνον ἐνεχάραττον.

B Ἤδη δὲ καὶ νομίσμασιν ἐνεχαράττοντο τύποι. πρόσθεν μὲν ἐντυποῦντες τὸν μακάριον, ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι. θατέρου δὲ μέρους ἐφ' ἅρματι τεθρίππῳ ἡνιόχου τρόπον, ὑπὸ δεξιᾶς ἄνωθεν ἐκτεινομένης αὐτῷ χειρὸς ἀναλαμβανόμενον.

CAPUT LXXIII.

Quomodo in nummis, Constantinum velut in cælum ascendentē expresserint.

QUin etiam nummi hujusmodi forma signati sunt; anteriore quidem parte beatum Principem obtecto capite præferentes: altera verò parte in quadriiugo curru aurigæ instar sedentem, & porrectâ ipsi cælitus dextrâ ad Superos assumptum.

Κεφ. ΟΔ'.

Ὅτι ὁ τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ Θεὸς, δικαίως αὐτὸν ἀντετίμησε.

Ταῦθ' ἡμῖν αὐτοῖς δείξας ὀφθαλμοῖς, ἐπὶ μόνῳ τῶν πώποτε χριστιανῶν διαφανῶς ἀποδειχθέντι Κωνσταντίνῳ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, C ὁπόσον ἦν ἄρα αὐτῷ τὸ διάφορον παρέστησε, τῶν αὐτόν τε καὶ τὸν χριστὸν αὐτοῦ σέβειν ἠξιωμένων, τῶν τε τὴν ἐναντίαν ἑλομένων· οἳ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ πολεμεῖν ὡρμηκότες, αὐτὸν αὐτοῖς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον κατεστήσαντο. τῆς ἐφ' ἑκάστῳ τοῦ βίου καταστροφῆς, ἐναργῆ τὸν ἔλεγχον τῆς αὐτῶν θεοεχθρίας ἐνδειξαμένης. ὥσπερ οὖν τῆς θεοφιλείας τὰ ἐχέγγυα, τὸ Κωνσταντίνου τοῖς πᾶσι φανερὸν κατέστησε τέλος.

CAPUT LXXIV.

Quòd cùm Deum coluisset, meritò etiam à Deo honoratus est.

HAec miracula summus omnium Deus in Constantino, qui solus ex omnibus retro Imperatoribus Christianum se palam professus fuerat, nostris oculis proponens; satis superque declaravit, quantum interesset inter eos qui ipsum Christumque ipsius colere meruissent, atq; inter illos qui contrariam sectam ac sententiam amplexi essent. Qui cùm Ecclesiæ Dei bellum intulissent, Deum sibi hostem atque inimicū reddiderunt. Ac profectò uniuscujusq; illorum interitus, quantum erga eos esset divini Numinis odium, certissimo argumento declaravit: quemadmodum Constantini obitu, Dei erga ipsum benevolentiæ quædam quasi pignora, omnibus manifesto apparuerunt.

D

Κεφ. ΟΕ'.

Ὅτι τῶν προγενομένων ῥωμαίων βασιλέων εὐσεβέστερος Κωνσταντῖνος.

Μόνου μὲν ῥωμαίων βασιλέως τὸν παμβασιλέα Θεὸν ὑπερβολῇ θεοσεβείας τετιμηκότος. μόνου δὲ τοῖς πᾶσι πεπαρρησιασμένως τὸν τοῦ χριστοῦ κηρύξαντος λόγον. μόνου τ' εἰπεῖν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὡς οὐδέτερος τῶν ἐξ αἰῶνος, δοξάσαντος. μόνου τε πᾶσαν πολύθεον πλάνην καθελόντος, πάντα τε τρόπον εἰδωλολατρείας ἀπελέγξαντος· καὶ δὴ καὶ μόνου τοιούτων ἠξιωμένου ἐν αὐτῇ τε ζωῇ καὶ μετὰ θάνα-

CAPUT LXXV.

Quòd Constantinus superiores omnes Imperatores pietate superavit.

QUi cùm solus ex Romanis Imperatorib', Deum omniū Regem excellenti quadam pietate coluisset; solusque doctrinā Christi universis ore libero prædicasset: cùmque Ecclesiam Dei honore & gloria in tantū auxisset quantùm antea nemo, & errorem hominum plures colentium Deos solus evertisset, omnesque hujusmodi superstitionis ritus ac modos confutasset: solus quoq; tum in hac vita, tum post mortem, ea

conſequi meruit, qualia nullus unquam nec apud Græcos, nec apud Barbaros adeptus eſſe perhibetur. Sed neq; apud priſcos illos Romanos, ab ultimis uſque temporibus quiſquam recenſeri poteſt, qui cum hoc noſtro ſit comparandus.

A τον, οἵων οὐκ ἄν τις τυχόντα οἷός τ' ἂν γένοιτο ἐξειπεῖν τινά. οὔτε παρ' Ἕλλησιν, οὔτε παρὰ Βαρβάροις, οὐδέ γε παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀνωτάτω ῥωμαίοις, οὐδενὸς τοιούτου τινός εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένου.

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΑ ΚΑΦΑΛΑΙΑ.

κ' Βιργιλίου Μάρωνος ἕτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἑρμηνεία· ἐφ' οἷς δείκνυται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ, μηνυθὲν τὸ μυστήριον.

κα' Ὅτι ἀδύνατον περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες, ἀγνοίᾳ ἀσεβείας καὶ τὸ εἶναι ὅθεν αὐτοῖς ἀγνοοῦσιν.

κβ' Ἡ ἀριστεία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ τοῦ βασιλέως γράφουσα. καὶ ἔλεγχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μείζονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσαντος.

κγ' Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας. καὶ ὅτι χαίρει τοῖς ἐν ἀρετῇ βιοῦσι τὸ θεῖον. καὶ [illegible] κρίσιν προσδοκᾶν καὶ ἀνταπόδωσιν.

κδ' Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Αὐρηλιανοῦ, ἀθλίως τὸν βίον καταστρεψάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμόν.

κε' Περὶ Διοκλητιανοῦ μετ' αἰσχύνης τὴν βασιλείαν παραιτησαμένου, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κεραυνωθέντος.

κς' Ὅτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ Θεὸς αἴτιος· καὶ ὅτι τὰ μὲν κατορθώματα παρὰ Θεοῦ χρὴ ζητεῖν καὶ αὐτῷ λογίζεσθαι· ῥαθυμίᾳ δὲ ἡμετέρᾳ ἐπιγράφειν τὰ πταίσματα.

INCIPIVNT CAPITVLA LIBRI QVINTI.

I. Procemium, mentionem facit Paschæ, & quòd Christus cùm multa in omnes homines beneficia contulisset, ab iisdem male multatus est.

II. Allocutio ad Ecclesiam & auditores, ut ignoscant, & emendent si quid minùs rectè dixerit.

III. Quòd Deus Pater est Verbi, & omnium rerum opifex; & quòd nullomodo res possent consistere, si diversæ essent earum causæ.

IIII. De errore eorum qui simulacra venerantur.

V. Quòd Christus Filius Dei cuncta condidit, & certum vitæ spacium singulis constituit.

VI. De fato, & quòd falsa sunt quæ de eo dicuntur; idque ostenditur tum ex legibus humanis, tum ex rebus creatis quæ non temere, sed ordine moventur; hoc facto declarantes creatoris præceptum.

VII. Quod in rebus quas intelligentiâ assequi non possumus, Creatoris sapientiam prædicare debemus, nec casum aut aliam præter Deum causam existimare.

VIII. Quòd quæ ad usum necessaria sunt, Deus copiose suppeditat hominibus: quæ vero ad voluptatem faciunt, modice subministrat: utrumque ad utilitatem nostram dispensans.

IX. De Philosophis qui cùm omina scire voluissent, opinionibus lapsi sunt, & nonnulli discrimen vitæ subierunt: item de doctrina Platonis.

X. De iis qui non solùm sacræ Scripturæ, sed etiam Philosophorum dogmata despiciunt: & quòd vel in omnibus fides Poetis adhibenda est, vel in nullo.

XI. De corporali Domini adventu, qualis & cur fuerit.

XII. De his qui hoc mysterium non cognoverunt; & quòd voluntaria eorum ignoratio est. & quanta bona eos maneant, qui illud cognoverunt, ac præsertim eos qui in confessione mortui sunt.

XIII. Quod necessaria sit differentia in rebus creatis; & quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur: ideoque necessarium est judicium Dei.

XIIII. Quod creatura immenso spatio distat à substantia increata; & quod homo per virtutem proxime ad Deum accedit.

XV. Quæ præcepta tradiderit, & quæ miracula patraverit, & quantopere subditis profuerit [illegible]

XVI. Quod Christi adventus prædictus sit à Prophetis, & quod ad evertionem

simulacrorum & urbium simulacra colentium, ordinatus fuerit.

XVII. De sapientia Mosis: item de Daniele & de tribus pueris.

XVIII. De Sibylla quæ in acrostichide carminum quibus vaticinata est, Dominum & passionem designat. Est autem acrostichis hæc: Iesus Christus, Dei Filius, Servator, crux.

XIX. Quòd hæc de Christo vaticinatio à nemine Christianorum conficta est, sed ab Erythræa Sibylla conscripta, cujus libros Cicero ante adventum Christi latinis versibus reddidit: & quòd Virgilius ejus mentionem facit, simulque partus Virginei; obscure celebrans mysterium, metu potentiorum.

XX. Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio: in quibus ostenditur, obscurè, ut Poetis mos est, indicatum esse mysterium.

XXI. Quòd de nudo ac simplici homine dici hæc non possunt; & quòd infideles ob divini cultus ignorantiam, ne ortus quidem sui causam norunt.

XXII. Gratiarum actio Imperatoris, quâ victorias & reliqua bona sua Christo accepta fert; & confutatio Maximini tyranni, qui persecutionis crudelitate Christianæ religionis gloriam auxerat.

XXIII. De Christianorum institutis: & quòd Deus diligit eos, qui virtutem sectantur; & quòd judicium ac retributionem sperare oportet.

XXIV. De Decii, Valeriani, & Aureliani calamitoso vitæ exitu ob persecutionem Ecclesiarum.

XXV. De Diocletiano, qui turpiter imperio se abdicavit, & ob Ecclesiarum persecutionem fulmine ictus est.

XXVI. Quòd Deus causa fuit pietatis Imperatoris; & quòd eventus prosperos à Deo poscere eique acceptos ferre debemus: secus autem gesta, negligentiæ nostræ imputare.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΛΟΓΟΣ,

[illegible] τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ.

Κεφ. Α'.

[illegible] ἐμνήσθη τοῦ πάσχα, καὶ ὅτι [illegible] λόγος [illegible] [illegible] τῶν ὠφελημένων ἐπιβουλευθείς.

Τὸ [illegible] τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου [illegible] προοίμιον μὲν ἀναστάσεως, ἀρ[illegible] τῶν ποιησάντων ποτὲ σωμάτων. [illegible] ἀποχέσεως, καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν [illegible] ζωὴν ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέ[illegible], ὦ προσφιλέστατοι καθηγηταὶ [illegible] φίλοι οἱ ξύμπαντες ἄνδρες. μακά[illegible] πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐ[illegible] θρησκείας Θεὸν, διὰ τῶν ἐντὸς αἰ[illegible] καὶ διὰ ἐκφωνητηρίων ἀδιαλεί[illegible] κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προ[illegible]μένα. σὺ δ' ὦ παμμήτειρα φύσις, τί [illegible] κόσμῳ συντετέλεχας πώποτε· ποῖ[illegible] σὸν δημιούργημα, εἴπερ ὁ τῶν παν[illegible] οὐσίας αἴτιος. οὗτος γὰρ σὲ ἐ[illegible] κόσμος φύσεως, ἡ κατὰ φύσιν [illegible] ἐκράτησε δ' οὐ μετρίως ἀπὰρ ἀ φύ[illegible] πάντων Θεὸν κατ' ἀξίαν σέβειν μη[illegible] νομίζεσθαι τε μὴ ἐκ προνοίας, ἀλλ' [illegible] ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ [illegible] σύμπαντα. καὶ ταῦτα ἐξαγγέλλου[illegible] θείας ἐπιπνοίας διαπροφη[illegible] πείθεσθαι, αντίστατο παντοίαις [illegible] ἀδικία δυσσεβής. διαβεβλημένη [illegible] τῆς ἀληθείας φῶς. ἀσπαζομένη [illegible] τοῦ σκότους. ἀλλ' οὐδὲ [illegible] καὶ ὠμότητος. ἐξαιρέτως ὁ[illegible] δημῶν ἀπρόοπτῳ φορᾷ, ἡ [illegible] γνώμη συνελαμβά[illegible] τῆς ἀκαίρου μανίας αὐτὴ καθη[illegible] πολλαῖς γενεαῖς ὁ τοιοῦτος βίος [illegible] γεῖνε τοῖς τότε κακῶν αἴ[illegible] παραυτίκα [illegible] ἀδίκων ἔργων.

CONSTANTINI IMPERATORIS ORATIO,

quam inscripsit

AD SANCTORUM COETUM

CAPUT I.

Prœmium mentionem facit Paschæ, [illegible] quod Christus cum multa in omnes homines beneficia contulisset, ab iisdem male mulctatus est.

A Splendidius solito Solis ac diei jubar, primordium quidem resurrectionis, corporum vero jam pridem dissolutorum nova reparatio, fundamentum promissionis, via ducens ad æternam vitam, dies videlicet Passionis nunc agitur, Doctores carissimi & reliqui omnes amici, vosque multo reliquis feliciores credentiũ populi, qui ipsum religionis auctorem Deum religiose colitis; & tum interiore sensu, tum linguis ac vocibus, juxta sacrorum oraculorum præscripta, ipsum sine intermissione laudatis. Tu vero natura omnium parens, quid hujusmodi unquam ad hominum utilitatem contulisti? Aut B potius quod usquam est opificium tuum? Siquidem ille omnium auctor, tuæ substantiæ opifex fuit. Hic enim est, qui te ornavit. Quippe ornamentum naturæ est, vita cum natura apte consentiens. Invaluit autem postea id quod prorsus naturæ contrarium est, ut Deum omnium auctorem nemo congruo cultu veneraretur; cunctaque non divini Numinis providentia, sed casu quodã ac temere geri putarentur. Et quamvis Prophetæ divino Spiritu afflati id ipsum disertè annuntiarent, quorum [illegible] C bus fides adhiberi debuerat: tamen impia impietas modis omnibus repugnabat: ipsam quidem veritatis lucem odio prosequens; impenetrabiles autem tenebras erroris amplectens. Neque vero vis ac sævitia abfuit, præsertim cum temerarium impetum vulgi, Principum auctoritas adjuvaret; aut, ut verius dicam, ipsi se impotentum furoris Duces præberent. Itaque hæc vivendi ratio priorum ætate [illegible] confirmata, illorum temporum hominibus plurimas invexit calamitates. Verum ubi [illegible] [illegible] præsentia [illegible] statim pro [illegible] pietas, pro gravi [illegible] tempe-

state serenitas oborta est; & quæcumque à Prophetis prædicta fuerant, impleta sunt. Postquam enim idem ille Servator noster ad Patris sui sublatus est domicilium; toto terrarum orbe continentiæ ac modestiæ radiis illustrato, Ecclesiam suam quasi sacrum quoddam virtutis templum in terris constituit, idque æternum & incorruptum; in quo tum summo Deo ac Patri debitus, tum ipsi quoque conveniens cultus rite exhiberetur. Sed quid posthæc vesana gentium malitia machinata est? Christi beneficia ac dona projicere, & Ecclesiam Dei ad salutem omnium constitutam evertere studuit, ac suam superstitionem in ejus locum substituere. Iterū seditiones; iterum pugnæ & bella: iterū morositas & luxuriosus vitæ apparatus; & cupiditas divitiarum: quæ quidem præter naturam in hominibus existens (quod proprium est malitiæ) nunc spe fucatâ oblectat; nunc timore percellit. Sed hæc quidem ut æquitas postulat, humi jaceat, à virtute devicta, & præ pœnitentia seipsa distrumpens atque dilacerans. Nobis verò ea quæ divinæ doctrinæ conveniunt, impræsentiarum dicenda sunt.

CAPUT II.

Allocutio ad Ecclesiam & auditores, ut ignoscant & emendent, si quid minus rectè dixerit.

Audi ergo, castitatis ac virginitatis compos nauclere; tuque infirmæ ac rudis ætatis nutrix Ecclesia, cui veritas & clementia curæ est: ex cujus perenni fonte salutaris defluit rivus. Vos quoque qui sincerè Deum colitis, eamque ob causam illi curæ estis, faventes audite: nec tam ad verba ipsa, quàm ad rerum quæ dicuntur veritatem, animum intendite; nec me dicentem, sed devotionis religiosum officium spectate. Quæ enim gratia & utilitas fuerit orationis, nisi dicentis animus antea fuerit exploratus? Magna quidem fortasse præsumo. Verùm insitus mihi erga Deum amor, audaciæ causa est; quippe qui vim affert pudori. Proinde vos qui divinorum mysteriorum scientia præ ceteris instructi estis, auxilio mihi adesse velim; ut si quid forte in dicendo peccare contigerit, ipsi mea sectantes vestigia corrigatis: nec consummatam quandam doctrinam à me exspectetis, sed potius fidei meæ conatum benignè approbetis. Ceterùm Pa-

A ἐκ δὲ παντοδαποῦ κλύδωνος γαλήνη συνίστατο· καὶ πάνθ' ὅσα διὰ προφητῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. τοιγάρτοι μετάρσιος τὴν πατρῴαν ἑστίαν ἀρθείς, αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἀγλαΐσμασι τὴν οἰκουμένην περιστήσας, ἱερόν τινα νεὼν ἀρετῆς τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἱδρύσατο, ἀΐδιον. ἄφθαρτον. ἐν ᾧ τά τε τῷ ἐξοχωτάτῳ πατρὶ Θεῷ δέοντα, τά θ' ἑαυτῷ καθήκοντα, ἐτελεῖτο μετ' εὐσεβείας. τί δὴ μετὰ ταῦτα ἡ ἄφρων τῶν ἐθνῶν ἐμηχανᾶτο πονηρία; ἐπετήδευε τὰς τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων συσταθεῖσαν ἐκ-
B κλησίαν πορθῆσαι. ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν. ἀνόσιος αὖθις στάσις, πόλεμοι, μάχαι. δυστραπελία. βίου παρασκευή. χρημάτων ἔρως. ὃ καὶ οὐ φυσικῶς ἴδιον πονηρίας, ποτὲ μὲν ἐλπίσι κεκαλλωπισμέναις θέλγοι. ποτὲ δὲ φόβῳ καταπλήττοι. ἀλλ' αὕτη μὲν χαμαὶ κείσθω, ἡττηθεῖσα ὑπ' ἀρετῆς. ἡ θέμις διαρρηγνυμένη, σπαραττομένη τε ὑπὸ μεταμελείας. ἡμῖν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θείῳ λόγῳ ῥητέον.

Κεφ. Β'.

Προσφώνησις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγινώσκειν καὶ διορθοῦσθαι τὰ πταίσματα.

C Ἄκουε τοίνυν, ἁγνείας παρθενίας τ' ἐπήβολε ναύκληρε. ἐκκλησία τε ἀώρου καὶ ἀδαοῦς ἡλικίας τιθήνη. ᾗ μέλει μὲν ἀληθείας. μέλει δὲ φιλανθρωπίας· ἐξ ἧς ἀενάου πηγῆς ἀποστάζει σωτήριον νᾶμα. ἀκούοιτε δ' ἂν καὶ ὑμεῖς εὐφήμως, οἱ τὸν Θεὸν εἰλικρινῶς σέβοντες. διὸ καὶ μεμέλησθε αὐτῷ. προσέχοντες τὸν νοῦν, μὴ τῇ φράσει μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν λεγομένων ἀληθείᾳ. μηδ' ἐμοὶ τῷ λέγοντι, ἀλλὰ τῇ τῆς καθοσιώσεως εὐσεβείᾳ. τίς γὰρ ἂν εἴη λόγων χάρις, ἀνεξετάστου καταλειπομένης τῆς τοῦ λέ-
D γοντος διαθέσεως· τολμῶ δ' ἴσως μεγάλα· τῆς δὲ τόλμης, τὴν πρὸς τὸ θεῖον στοργὴν ἔμφυτον αἰτιῶμαι. αὕτη γὰρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται. διὸ μάλιστα τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων μυστηρίων, βοηθοὺς ἐμαυτῷ συνάπτω. ἵν' ἐάν τι πταῖσμα συμβαίνῃ περὶ τοὺς λόγους, συμπαρομαρτοῦντες διορθοῦσθε. τὴν μὲν ἄκραν παιδείαν μὴ ἐπιποθοῦντες. τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδεχόμενοι. ἐπίπνοια δ' ἡμῖν μεγίστη

[illegible] πατρὸς, παιδός τε κατ' ἔργου πα-
[illegible] ταῦτα. ἅπερ ἂν αὐτὴ φρά-
[illegible] ἐπιστάξει. εἰ γάρ τις ἀνθ-
[illegible], ἢ ἄλλην τινὰ μετιὼν ἐπιστή-
[illegible] τὸ ἔργον ἱκανῶς ὑπείληφεν, ἀ-
[illegible] καὶ τὸ σπουδαζόμενον ἐφωρά-
[illegible] κατοκνητέον, οὐδ' ἀμελητέον, τοῖς
[illegible] πώποτε τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ
[illegible] τῆς ἀναβολῆς παραιτησάμενοι,
[illegible] τοῦ σκοποῦ, πρὸς τὸ τέλειον.

A tris ac Filii singulare auxilium nobis in præsentia adspiret, ea dicentibus quæ jusserit ac menti nostræ suggesserit. Si quis enim aut rhetoricam aut aliam quamcumque artem professus, sperat se absque ope divini Numinis opus suum cumulate posse perficere, is cũ eo quod suscepit opere rudis atque imperfectus deprehenditur. Quibus verò divini Numinis semel adspiravit auxilium, ii neutiquam cessare ac torpere debent. Proinde longioris proœmii veniam a vobis deprecati, caput ac summam instituti nostri aggredi tentabimus.

Κεφ. Γ'.

[illegible] τῆς ὁ Θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουρ-
[illegible] συνεστάναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν τὰ αἴτια.

Α Γ[illegible] πάντα ἐφίεται, ὅπερ τὴν οὐσίαν Θ[illegible] ἀεὶ, γένεσιν οὐκ ἔχει. οὐκοῦν οὐδ' [illegible] τῶν δ' ἐν γενέσει πάντων, αὐτὸς ἀρχή. [illegible] ἐκείνου ἔχων τὴν ἀναφορὰν, εἰς ἐκεῖνον [illegible] πάλιν. ἐκείνῳ τῆς διαστάσεως συγκρί- [illegible] οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς γινομένης· οὐ [illegible] τῶν πατρῴων σπλάγχνων συνέ- [illegible] γεννηθὲν, ὥσπερ ἀμέλει τὰ ἐκ σπερμά- [illegible] ἀλλὰ διατάξει προνοίας, ἐπιστάτην [illegible] τῷ τε αἰσθητῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐ- [illegible] κινουμένοις [ἐξέφηνε.] τοιγάρτοι πᾶ- [illegible] περιείληπται ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἡ αἰτία [illegible] ζωῆς ἐκεῖθεν· ἐκεῖθεν δὲ καὶ ψυχὴ, [illegible] αἴσθησις, καὶ τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ ση- [illegible] ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀποτελεῖται. τί [illegible] ὁ λόγος; τῶν ὄντων ἁπάντων ἕνα εἶ- [illegible] τὴν, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτέτακται τῇ [illegible] μόνου. τά τ' οὐράνια, τά τ' [illegible] καὶ τὰ φυσικὰ καὶ ὀργανικὰ σώμα- [illegible] τούτων ἀναριθμήτων ὄντων κυ- [illegible] ἀλλὰ πολλῶν οὖσα ἐτύγχανε, [illegible] στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῦθοι [illegible] φθόνος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύνα- [illegible] κατακρατήσαντα, τὴν ἐναρμόνιον τῶν [illegible] διέσαλευε. πολλῶν διαφόρως [illegible] μίαν ἑκάστῳ μοῖραν διοικονομουμέ- [illegible] κατὰ ταὐτά τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν [illegible] κόσμον, [οὐκ] ἀμελῶς ἔχειν, οὐδ' [illegible] αὐτοῦ γεγενῆσθαι· τοῦτον παρίστησι. τίς [illegible] συμπάσης γενέσεως δημιουργόν

CAPUT III.

B *Quòd Deus Pater est Verbi, & omnium rerum opifex: & quod nullomodo res possent consistere, si diversæ essent earum causæ.*

Bonum illud quod omnia appetunt, cum suapte natura semper Deus sit, ortum non habet, ac proinde nec principium. Ipse verò omnium quæ gignuntur, principium est. Qui autem ex ipso processit, rursus cum ipso conjungitur atque unitur: quippe cum disjunctio atque conjunctio non locorum spatiis, sed intellectu duntaxat in illo perficiatur. Neque enim ullo paternorum viscerum damno fetus ille constitit, sicut ea quæ ex semine nascuntur: sed divinæ providentiæ dispositione editus est Servator, qui huic C aspectabili mundo, & cunctis quæ in eo fabricatæ sunt reb^{9} atq; operib^{9} præsideret. Omnibus igitur quæ mundi complexu continentur, subsistendi ac vivendi hinc suppetit causa. Hinc anima, hinc sensus omnis, & facultates quibus ea quæ à sensibus significata sunt, consummantur. Quidnam igitur hæc concludit oratio? Unum scilicet esse omnium præsidem, cunctaque ejus unius dominio subjacere, tam cælestia quam terrena, naturalia quoque & organica corpora. Nam si harum rerum quæ innumerabiles sunt, D dominium non penes unum, sed penes multos resideret, sortitio ac divisio elementorum, ut est in veteribus fabulis: invidia ac plus habendi cupiditas, omni virium nisu superare contendens, consonam omnium rerum concordiam perturbaret; singulis videlicet eam quam sortiti essent portionem, diversa ratione administrantibus. Verum ex eo quod universus hic mundus uno semper eodemque modo se habet, satis conjicitur non sine providentia id geri, nec fortuito casu id contigisse. Quis verò

universæ materiæ opificē unquā agnovisset: Cuinam primo, cuinam postremo allegandæ essent preces & supplicationes? Qui fieri posset ut unū eorū colere aggressus, in reliquos impius non essē? An si forte quidpiam ad vitam hanc necessarium postulavero, ei quidē Deo qui mihi opem tulerit, gratias acturus sum: illi verò qui mihi adversatus fuerit, conviciaturus? Quē verò obsecraturus sum, ut mihi calamitatis causam aperiat, meq; eà liberet? Ponamus per oracula ac vaticinia nobis datum esse responsum: hæc verò non esse sita in ipsorum potestate, sed ad aliū Deum pertinere. Quæ igitur misericordia, quæ Dei erga hominem providentia? Nisi forte aliquis ex illis paulò humanior, advers° alterum qui nulla erga homines benevolentia affectus est, violentiùs commotus opem tulerit. Iræ porro & simultates & convicia; omnium deniq; rerū perturbatio ex eo sequerentur: dum suas quisq; partes minime ageret, & præ cupiditate suis rebus non contentus, alienas invaderet. Quid postea? Certe hæc cœlestiū discordia, inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset; tempestatum ordine ac vicissitudine, & fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent, utilitate penitus sublata: sublata etiam die, & quæ diem excipit nocturna quiete. Sed de his satis. Redeamus nunc ad eas rationes quæ refutari nullatenus possunt.

A εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον τίνα δὲ θεραπεύων ἐξ αἱρέσεως, οὐκ ἂν περὶ τοὺς λοιποὺς ἠσέβησα; ἢ τάχα δ' ἂν καὶ δεόμενος τῶν βιωτικῶν τινὸς, τῷ μὲν συναραμένῳ χάριν ἔγνων. τῷ δ' ἀντιπράξαντι ἐμεμψάμην. τίνι δὲ προσευξάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γνῶναι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν ἠξίουν. θῶμεν δὴ λογίοις καὶ χρησμοῖς ἡμῖν ἀποκεκρίσθαι μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας, ἀλλ' ὥστε ταῦτα ἀνήκειν Θεῷ· τίς οὖν ἔλεος; ποία δὲ Θεοῦ εἰς ἄνθρωπον πρόνοια; εἰ μὴ ἄρα βιαίως ὁ φιλανθρωπότερος πρὸς τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν διατεθεὶς, ἐπεκούρησεν· ὀργὴ δὲ καὶ B στάσις καὶ ὄνειδος, ὡς μὴ ἰδιοπραγούντων, μηδὲ ἀρκουμένων τοῖς ἐπιβάλλουσι διὰ πλεονεξίαν. καὶ τὸ τελευταῖον ἡ πάντων σύγχυσις ἐπηκολούθησεν ἄν· τί οὖν τὰ μετὰ ταῦτα; δῆλον ὡς ἡ τῶν οὐρανίων στάσις, τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπίγεια διελυμήνατο. ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὡρῶν διατάξεως, καιρῶν τε μεταβολῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν φυομένων καρπῶν ἀπολαύσεως. ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας καὶ τῆς διαδεχομένης αὐτὴν νυκτερινῆς ἀναπαύ- C σεως. καὶ τούτων μὲν ἅλις· πάλιν δ' ἐπὶ τὸν ἀνεξέλεγκτον ἐπανήκωμεν λόγον.

CAPUT IV.

De errore eorum qui simulacra venerantur.

QUidquid principium habuit, finē quoque habeat necesse est. Porro temporale principiū, generatio appellatur. Quæ verò ex generatione oriuntur, omnia sunt corruptioni obnoxia. Adhæc formam ipsam ac speciem delet temporis longinquitas. Quonam igitur modo qui ex corruptibili generatione orti sunt, immortales esse possēt. Ceterùm hujusmodi quædā imperitæ multitudinis opinio invaluit, apud superos nuptias fieri solere, & liberos procreari. Quod si qui gignūtur, immortales sunt, semperq; gignuntur novi, genus illud exuberet necesse est. Hac autem accessione facta, quod tandem cœlum; quæ terra, tantū Deorum examen supervenientes capere possit? Quid autem dicemus de iis hominibus, qui fratres Deos cum sororibus Deabus matrimonii fœdere conjungunt, & adulteria atque obscenitates iisdem objiciunt? Illud quoque fidenter

Κεφ. Δ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὰ εἴδωλα πλάνης.

ΠΑν τὸ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τέλος ἔχει· ἡ δὲ κατὰ χρόνον ἀρχὴ, γένεσις καλεῖται· τὰ δ' ἐκ γενέσεως, φθαρτὰ πάντα. μορφὴν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. πῶς οὖν ἂν οἱ ἐκ D γενέσεως φθαρτῆς, εἶεν ἀθάνατοι; δόξα δὲ τῶν ἀλογίστων δήμων τοιαύτη τις διαπεφοίτηκεν, ὡς παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοποιΐαι τε ἐνομίσθησαν. εἰ δ' ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι. γεννῶνται δ' ἀεὶ, πλημμυρεῖν ἀνάγκη τὸ γένος. προσθήκης δ' ἐπιγενομένης, τίς οὖν οὐρανὸς, ποία δὲ γῆ, τοσοῦτον σμῆνος ἐπιγιγνόμενον Θεῶν ἐχώρησε; τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ ἀνθρώπων, οὐρανίους ἀδελφοὺς εἰς γάμου κοινωνίαν συναπτόντων, μοιχείας τε καὶ ἀκολασίας ἐγκαλούντων· λέγομεν δὴ τε-

θαρρήκότως καὶ τὰς τιμὰς αὐτάς, τάς τε παρ' ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρεσι καὶ ἀσελγείαις μεμίχθαι. ἤδη γὰρ τις ἐν λόγοις ἐξετασθείς, ἀγαλματοποιός τε μορφήν τινα διανοίᾳ προσλαβών, ἔντεχνον τεκμαίρεται παιδείαν. καὶ μεταξὺ οἷα δὴ λήθης ἐμπεσούσης, τὸ ἴδιον πλάσμα κολακεύει, σέβων ὡς Θεὸν ἀθάνατον. ὁμολογῶν ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦ ἀγάλματος, θνητὸν εἶναι. τῶν δ' ἀφθάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ θήκας ἐπιδεικνύουσιν αὐτοί. κατοιχομένους τε τιμαῖς ἀθανάτοις γεραίρουσιν, ἀγνοοῦντες τὸ ἀληθῶς μακάριον καὶ ἄφθαρτον, ἀνενδεὲς ὑπάρχον τῆς παρὰ τῶν φθαρτῶν ἐπιτιμίας. τὸ γάρτοι νῷ θεατόν, καὶ διανοίᾳ περιληπτόν, οὔτε μορφὴν ἐπιποθεῖ δι' ἧς γνωρισθείη. οὔτε σχήματος ἀνέχεται, ὡς ἂν εἰκόνος ἢ τύπου. ταῦτα δὲ πάντα γίγνεται, περὶ χάριν τῶν κατοιχομένων· ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν ἡνίκα ἔζων, σώματος μέτοχοι ὄντες.

A asserimus, honores & cultum qui ipsis ab hominibus tribuitur, impudicitiâ ac libidine plenum esse. Enimverò peritissimus aliquis statuarius, postquam formam futuri operis priùs mente complexus est, opus ex præceptis artis excudit: ac paulo pòst, velut sui oblitus, proprio operi blanditur, idque pro immortali Deo colit: cum tamen ipse statuæ illius parens atque artifex, se mortalem esse fateatur. Illorum porro immortalium sepulcra & arcas ipsimet ostendunt, & mortuos divinis honoribus afficiunt: ignorantes scilicet, id quod revera beatũ & immortale est, iis quos mortales tribuunt honoribus non indi-B gere. Nam quod sola intelligentia cerni & cogitatione comprehendi potest, nec formam qua dignoscatur requirit, nec figuram admittit tanquam imaginem & similitudinem. Verùm hæc omnia mortuorum causâ fiunt. Revera enim homines fuerunt, corporibus prę-diti dum viverent.

Κεφ. Ε'.

Οτι χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ πάντα ἐδημιούργησε, καὶ τὸ εἶναι τὸ ποσὸν ἐν ἑκάστῳ διωρίσατο.

Τί δὴ χραίνω τὴν γλῶτταν λόγοις μεμιασμένοις, μέλλων ὑμνεῖν τὸν ὄντως Θεόν· βούλομαι δὴ πρότερον ἁγνῷ πόματι ὥσπερ ἁλμυρὸν ἀποκλύσασθαι πόμα· τὸ δὲ ἁγνὸν πόμα, χεῖται διὰ πηγῆς ἀενάου τῶν ἀρετῶν τοῦ ὑμνουμένου πρὸς ἡμῶν Θεοῦ· ἐμόν τ' ἴδιον ἔργον, τὸν χριστὸν ὑμνεῖν διὰ βίου, καὶ τῆς ὀφειλομένης ἡμῖν πρὸς αὐτὸν ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγίστων εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας. φημὶ δὴ τούτων τὰς ἀρχὰς στηρῖξαι τοῦδε τοῦ παντός, ὑπόθεσίν τε ἀνθρώπων ἀνευρεῖν, λόγῳ ταῦτα νομοθετήσαντα. καὶ παραχρῆμα μὲν εἰς μακάριόν τινα καὶ εὐανθῆ, καρπῶν τε διαφόρων βρίθοντα χῶρον ἀποικίσαι τοὺς νεωστὶ τεχθέντας, ἀδαεῖς τ' αὐτοὺς κατ' ἀρχὰς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελῆσαι. τέλος δ' ἀπονεῖμαι μόνην λογικῷ ζώῳ πρέπουσαν τὴν ἐπὶ γῆς ἕδραν. καὶ τότ' ἤδη οἷα δὴ ζώοις λογικοῖς, ἀναπετάσαι τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γνῶσιν. τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὔξειν ἐκέλευσεν, ὅσον ποτὲ ἄνοσον ὑπὸ τῆς τοῦ ὠκεανοῦ περινοστήσεως διοριζόμενον ᾠκεῖτο. πληθύνοντος δ' οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχναι τε τῷ βίῳ χρησιμεύουσαι ἀνηυρίσκοντο. πληθύει δ' οὐδὲν

CAPUT V.

Quod Christus Filius Dei cuncta condidit, & certum vitæ spatium singulis constituit.

Sed cur verum Deum laudaturus, impuris verbis linguam polluo. Prius igitur amaram illam potionẽ purâ ob-C ductâ potione diluere constitui. Purus autem potus hauritur, ex perenni fonte virtutum illius quem celebramus Dei. Equidem mei privati officii esse duco, Christum tum vitæ sanctimoniâ, tum gratiarum actione, quæ pro multis & maximis beneficiis ei à nobis debetur, prædicare. Hunc ergo hujus universi constituisse principia, & hominũ creationem certa lege ac ratione dimensum excogitasse dico. Et illos quidem recẽs in lucem editos, statim in beatum quẽdam locum, & floribus omnique fru-D ctuum copia refertũ transtulit; & boni malique imperitos initio esse voluit. Tandẽ verò convenientem animalibus ratione præditis sedem in terra constituit; ac tunc demum bonorum malorumq; notitiam iisdem utpote ratione præditis aperuit. Tunc etiam humanũ genus jussit augeri: totumq; illud spatium, quod salubre & morborũ expers Oceani ambitu terminatur, habitari cœptum. Cùm autem humanum genus ita cresceret, artes ad hujus vitæ usum necessariæ repertæ sunt. Sed & bruta

A animalia perinde crevere, cùm in unoquoque genere propria quædam vis ac virtus à natura insita deprehenderetur. In mansuetis quidem mite ingenium & obsequens homini: in feris verò robur ac velocitas, & naturalis quædam providentia quâ se ex periculis eripiant. Ac mansuetorum quidem animalium omnium curam ac tutelam Deus hominibus attribuit: adversus feras veluti certamen quoddam instituit. Posthæc avium genus formavit; numero quidem copiosum, natura verò ac specie multiplex; insigni colorum varietate, & naturali quadam musicæ scientia præditum. Cetera item quæ totius mundi B ambitu continentur, cùm pulcherrimè distinxisset, cunctisq; fatalem vitæ terminum definiisset, universi fabricam omnibus ornamentis decoratam absolvit.

A ἤπιον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζώων γενεά. ἐφ᾽ ἑκάστου γένους, ἐξαιρέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμεως εὑρισκομένης· ἡμέρων ζώων, τὸ πρᾶον καὶ ἐπιπειθὲς ἀνθρώπῳ. ἀγρίων δὲ, ῥώμη καὶ ταχυτὴς καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσική τις πρόνοια· καὶ πάντων μὲν ἡμέρων, κηδεμονίαν τινὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπέταξε. πρὸς δὲ τὰ ἄγρια ἅμιλλάν τινα νομοθετήσας· μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενεὰν συνεστήσατο. πολλὴν μὲν ἀριθμῷ. φύσει δὲ καὶ ἔθνεσι διάφορον· ἐκπρεπῆ μὲν χρωμάτων ποικιλίᾳ. μουσικῆς δ᾽ ἁρμονίας ἐμφύτου μέτοχον· ἄλλα τε πάντα ὅσα κόσμος περιλαβὼν συνέχει, διευκρινησάB μενος, καὶ τούτοις πᾶσιν εἱμαρμένον τοῦ βίου θεσμὸν ὁρίσας, τὴν τελειοτάτην τῶν ὅλων συμπλήρωσιν κατεκόσμησεν.

CAPUT VI.

De fato; & quod falsa sunt, quæ de eo dicuntur: idq; ostenditur tum ex legibus humanis, tum ex rebus creatis, quæ nō temere & sed ordine moventur; hoc facto declarantes Creatoris præceptum.

VErùm pleriq; homines minus pru-C dentes, hujus rerum omnium distinctionis atq; ornatus causam naturæ tribuunt: alii fato vel fortuito casui assignant; hujusmodi rerum potestatem fato adscribentes. Neque intelligunt, se cùm fatum nominant, nomen quidem proferre; sed nullum actum nullamque substantiam designare. Quid enim ipsum per se fatum esse possit, cùm natura omnia procreaverit? aut quid censebimus esse naturam, si lex fati violari non potest? Sed & ex eo quod fatalis lex esse dicitur; cùm omnis lex opus D sit alicujus legislatoris, satis apparet fatum ipsum, si quidem lex est, Dei opus atque inventum esse. Cuncta igitur Deo subjecta sunt; nec quicquã est ejus potentiæ expers. Ceterum fatum, Dei voluntatem esse ac censeri, minime improbamus. Sed quonam modo justitia, temperantia, & reliquæ virtutes fato existunt? Undenam verò contraria iisdem vitia, injustitia scilicet atq; intemperantia? Nam malitia quidem ex voluntate nascitur; virtus verò nihil aliud est quàm recta actio ad mores spectans? Quæ autem ex bono animi proposito recte, vel quæ secus fiunt, si alium atque alium exitum sortiuntur prout fato aut fortunæ vitum

Κεφ. ϛ'.

Περὶ τῆς εἱμαρμένης, ὅτι ψευδὴς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δείκνυται, ἔκ τε τῶν παρὰ ἀνθρώποις νόμων καὶ τῆς κατὰ τὴν κτίσιν· ἅτινα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται, τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὅρον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.

OΙ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἄφρονες ὄνC τες, τῆς τῶν πάντων διακοσμήσεως τὴν φύσιν αἰτιῶνται. οἱ δὲ τινὲς αὐτῶν τὴν εἱμαρμένην, ἢ τὸ αὐτόματον. τὴν τούτων ἐξουσίαν τῇ εἱμαρμένῃ λογιζόμενοι. οὐδὲ συνίασιν ὅταν τὴν εἱμαρμένην προσαγορεύουσιν, ὄνομα μὲν φθεγγόμενοι, πρᾶξιν δὲ οὐδεμίαν, οὐδ᾽ ὑποκειμένην τινὰ δηλοῦντες οὐσίαν. τίς γὰρ ἂν εἴη αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἡ εἱμαρμένη; τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα· ἢ τί ἂν ἡ φύσις νομίζοιτο, εἴπερ ὁ τῆς εἱμαρμένης θεσμὸς ἀπαράβατος ὑπάρχει. ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἱμαρμένον τινὰ D θεσμὸν εἶναι, δηλοῖ ὅτι θεσμὸς πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεσμοθετήσαντος. εἰ τοίνυν ἡ εἱμαρμένη εἴπερ ἐστὶ θεσμὸς, Θεοῦ ἂν εὕρεμα εἴη· πάντ᾽ ἄρα ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἄμοιρον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. καὶ τὴν γ᾽ εἱμαρμένην Θεοῦ εἶναι καὶ νομίζεσθαι προαίρεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ᾽ εἱμαρμένην; πόθεν δὲ αὐταῖς ἐναντία, ἥτε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία. εἴη τε γὰρ πονηρία ἐκ φύσεως ἀλλ᾽ οὐχ εἱμαρμένης. ἥτε ἀρετὴ, ἤθους καὶ τρόπων ἐστὶ κατορθώματα. τὰ δὲ τῆς ἀγαθῆς καὶ ὀρθῆς προαιρέσεως ἤτοι πταίσματα, ἢ αὖ πάλιν κατορθώματα, ἀλ-

λοτε ἄλλως ἀποβαίνοντα, ἢ κατὰ τύχην, ἢ καθ' εἱμαρμένην, πάντα τὸ δίκαιον [ἔχοντα] καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἑκάστῳ, πῶς καθ' εἱμαρμένην; νόμοι δὲ καὶ προτροπαὶ ἐπ' ἀρετὴν, καὶ ἀποτροπαὶ ἀπὸ τῶν μὴ δεόντων· καὶ ἔπαινοι καὶ ψόγοι, τιμωρίαι τε καὶ πάνθ' ὅσα παρακαλεῖ μὲν ἐπ' ἀρετὴν, ἀνάγει δ' ἀπὸ πονηρίας, πῶς οὐκ ἐκ δικαιοσύνης, ἥτις ἐστὶν ἴδια Θεοῦ προνοουμένου, ἀλλ' ἐκ τύχης ἢ τοῦ αὐτομάτου συστῆναι λέγεται; διὰ γὰρ τὸν ποιὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἅπαντα λοιμῶν ἔσθ' ὅτε καὶ στάσεων, ἀφορίας τε καὶ εὐφορίας ἐπακολουθούντων, φανερῶς τε καὶ διαρρήδην μονονουχὶ φωνὴν ἀφιέντων, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα τοῖς ἡμετέροις βίοις ἐφήρμοσται. ἡ γάρ τοι οὐσία, χαίρει μὲν εὐδοκίαις. ἀποστρέφεται δὲ πᾶσαν δυσσέβειαν· καὶ τὸ μέτριον φρόνημα δεξιοῦται. μισεῖ δὲ τόλμαν, καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ ζῶον ἐπηρμένην ἀλαζονείαν· ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα σαφεῖς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμεναι εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις, τηνικαῦτα [τοσάκις] φανερώτερον ἐκλάμπουσιν, ὁσάκις ἂν συναγείραντες εἰς ἑαυτοὺς καὶ οἱονεὶ συστείλαντες τὸν νοῦν, τὴν αἰτίαν αὐτῶν παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα. διὸ χρῆναι φημὶ ζῆν μετρίως τε καὶ προσηνῶς, μὴ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὸ φρόνημα ἐγείροντας· καὶ ἐννοίας λαμβάνοντας, ἀεὶ παρεῖναι ἡμῖν τὸν ἐπόπτην τῶν πρασσομένων Θεόν. ἔτι δὲ καὶ οὕτω βασανιστέον εἰ τὸ λεγόμενον ἀληθές ἐστιν. ὡς εἰ ἡ πάντων πραγμάτων διάταξις ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου σύνεστιν, ἆρ' οὖν καὶ τὰ οὐράνια, καὶ τὰ ἄστρα, γῆ τε καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ καὶ ἄνεμοι, ὕδωρ τε καὶ ἀὴρ, καὶ ἡ τῶν καιρῶν παραλλαγὴ, θέρους τε καὶ χειμῶνος ὧραι, ταῦτα πάντα ἀλογίστως καὶ ὡς ἔτυχε συμβεβηκέναι μᾶλλον ἢ δημιουργηθῆναι, πείθεσθαι χρή. τὸν νοῦν γὰρ οὐκ ἔχοντες φασὶ τινὲς, τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἑαυτῶν χρείαν τοὺς ἀνθρώπους ἐπινενοηκέναι· ἀφθόνως γὰρ τῆς φύσεως πάντα χρήματα χορηγούσης, ἔστω περὶ τῶν ἐπιγείων καὶ φθαρτῶν, τὴν δόξαν ταύτην λόγου τινὸς μετειληφέναι· ἆρ' οὖν καὶ τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ ἀναλλοίωτα, τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν εὑρήματα; τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων ὅσα τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως κεχώρισται, νῷ δὲ μόνῳ καταληπτὰ τυγχάνει ὄντα, οὐκ

A est; jus omne, & suum cuique tribuere; quomodo ex fato erit? Iam verò leges orationes ad virtutem hortantes & à vitiis deterrentes; laus item ac vituperatio; supplicia quoque & cuncta quibus homines ab improbitate revocantur & ad virtutē incitantur, quomodo ex fortuna ac temerario casu, ac non potiꝰ ex justitia quæ Dei providētis propria est, proficisci dicantur? Etenim ille hominibus ea tribuit, quæ merentur propter hanc aut illam vivendi rationem: ingruente interdum pestilentia, B seditione, sterilitate; interdū ubertate frugum succedente; cunctisque his rebus tantum-non edita voce disertè significantibus, hujusmodi omnia nostræ vivendi rationi aptissimè convenire. Quippe divina substantia hominum quidem probitate delectatur; omnem verò aversatur impietatem. Et sicut animum de se modice sentientem amplectitur; ita audaciam & arrogantiam altius quam animali convenit sese efferentem, odio habet. Quarum rerum probationes, licèt admodum perspicuæ sint & ante oculos positæ; tunc tamen manifestius elucent, quo- C ties in nosmetipsos descendentes, mente in se collecta & quasi congregata, causam eorum expendimus. Quocirca vitam modestè ac placidè instituere debemus, nec supra naturæ nostræ conditionem animum attollere: verum id reputare, adesse semper nobis omnium actuum inspectorem Deum. Verùm alia quoque ratione expendamus, utrum omnium rerum ordinatio ac dispositio, fortuito ac temerario casu constitisse recte dicatur. Num igitur sidera ac cælestia corpora; terram quoque & aquam & ignem & aerem; ventos ac temporum vicissitudinem; æstatis atque hiemis tempestivos recursus, D num, inquam, hæc omnia temere ac fortuito contigisse potiùs, quam creata fuisse credendum est. Quidam certè penitus mente capti, pleraq; horum ab hominibus ad suum usum excogitata esse dicunt. Certè cùm natura plurimas opes copiose suppeditet, concedamus si placet in rebus terrenis & corruptioni obnoxiis, hanc sententiam ratione non carere. Quid res immortales atque immutabiles, sunt-ne hominum inventa? Istorum enim & aliorum ejusmodi omnium, quæ a nostris sensibus semota solâ intelligentiâ comprehendi possunt, non homo animal ma-

teria concretum; sed intelligibilis & æterna Dei substantia procreatrix est. Quin-etiam ordinationis illius ratio, opus est providentiæ: quòd dies Solis radiis illustratus resplendet, & eodem occidente succedit nox: cùmque successerit, non prorsus obscura relinquitur, ob astrorum chorum. Jam quid dicemus de Luna; quæ cùm à Sole plurimùm recesserit, ex adverso ipsi opposita, pleno orbe completur: minuitur verò, quoties propius ei conjungitur. An non hæc intelligentiam Dei solertiamque declarant? Adhæc Solis opportunus calor qui maturitatem fructibus confert; ventorum flatus qui ad anni temperiem plurimùm valent; imbrium refrigeratio, & admirabilis concentus quo hæc omnia certâ lege ac ratione gubernantur: denique ordo ille perpetuus planetarum, statis temporibus ad eundem locum recurrentium, nunquid-non manifestè testantur jussionem Dei, & perfectum obsequium astrorum, legi divinæ obtemperantium. Præterea montium supercilia, & vallium concavi recessus, & camporum latè patentium æquabilis planities, utrùm absque Dei providentia existere videntur? Quarum rerum non aspectus modo pergratus est, sed etiam usus longe jucundissimus. Jam aquarum ac terræ spatia atque discidia, partim ad agriculturam idonea; partim ad ea quibus caremus ex peregrinis regionibus subvehenda, nonne accuratam & exactam divini Numinis providentiam apertissime demonstrant? Montes enim aquam in se continent: quam ubi subjecta planities excepit, ejusque irrigatione agros abundè recreavit, id quod residuum est, effundit in mare: mare verò transmittit Oceano. Et audemus adhuc nihilominus affirmare, hæc omnia casu ac temerè fieri; cùm tamen nullomodo designemus, qua specie aut forma præditus sit casus; res quæ nec intelligentia nec sensu subsistit, sed solùm est inanis sonus nominis sine re, auribus nostris circumstrepens.

ἔνυλος ζωὴ ἀνθρώπων, ἀλλὰ νοητὴ καὶ αἰώνιος οὐσία Θεοῦ, γεννήτειρα ἐστίν· ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ λόγος τῆς διατάξεως, ἔργον προνοίας. τὸ τὴν ἡμέραν ἐκλάμπειν καταυγαζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου. τὸ τὴν νύκτα διαδέχεσθαι δύναντος αὐτοῦ. καὶ διαδεξαμένην, μὴ ἀμοιρεῖν ὅλως αὐτὴν καταλείπεσθαι διὰ τὴν τῶν ἄστρων χορείαν. τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ τῆς σελήνης. πληρουμένης μὲν ἐκ τῆς καταντικρὺ πρὸς τὸν ἥλιον ἀποστάσεως. λεπτυνομένης δὲ διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς αὐτὸν ὁμιλίαν. ταῦτ' οὐχὶ λόγον ἐνδιάθετον καὶ ἀγχίνοιαν Θεοῦ δηλοῖ· τὸ δ' ἐπιτήδειον τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος τοὺς καρποὺς πεπαινούσης. ἀνέμων δὲ πνεύματα εὐετηρίαν παρασκευάζοντα, ὄμβρων τε παραψυχὴν, καὶ τὴν τούτων ἁρμονίαν ἁπάντων, καθ' ἣν εὐλόγως τε καὶ εὐτάκτως διοικεῖται τὰ πάντα· τό, τ' ἀΐδιον τῆς διατάξεως, εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον τοῖς δέουσι καὶ νομιζομένοις καιροῖς τῶν πλανητῶν, οὐχὶ φανερὰ τοῦ Θεοῦ πρόσταξις, καὶ τῶν ἀστέρων ἐντελὴς διακονία, πειθομένη τῷ θείῳ νόμῳ; ὕψη δ' ὀρῶν, καὶ κοῖλα βάθη χωρίων. ὁμαλότης δ' ἀναπεπταμένων πεδίων, ἄνευ Θεοῦ προνοίας εἶναι δοκεῖ; ὧν οὐ μόνον ἐπιτερπὴς ἡ θέα, ἀλλὰ καὶ ἡ χρεία ἐπιτερπής. ὕδατος δὲ καὶ γῆς μέτρα καὶ διαστάσεις, ἱκαναὶ πρός τε γεωργίαν καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρείας παρακομιδὴν, τὴν ἀκριβῆ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔμμετρον προμήθειαν πῶς οὐ φανερῶς ἀποδεικνύουσιν; ὄρη μὲν γὰρ ὕδωρ ἔχει· διαδεξαμένη δὲ τοῦθ' ὁμαλότης, καὶ ἀρδευσαμένη τὸ ἱκανὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς γῆς, ἐξωθεῖ τὸ λοιπὸν εἰς τὴν θάλασσαν. ἡ δ' αὖ θάλασσα τῷ ὠκεανῷ παραδίδωσι. καὶ ἔτι τολμῶμεν λέγειν, ταῦτα πάντα αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε γίγνεσθαι. οὐ δηλοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον. ὑπόστασιν οὐδεμίαν ἔχον, οὔτε νοερῶς, οὔτε αἰσθητῶς. μόνον δ' ὅτι ἦχος ὀνόματος ἀνυποστάτου περὶ τὰ ὦτα βομβεῖ.

CAPUT VII.

Quòd in rebus quas intelligentia assequi non possumus, creatoris sapientiam prædicare debemus; nec casum, aut aliam præter Deum causam existimare.

EST enim revera casus, vox ficta ab hominib⁹ nulla ratione ac pruden-

Κεφ. Ζ'.

Ὅτι περὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τῷ δημιουργῷ χρὴ τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ ἐς ἄλλον ὑδ' αὐτόματον αἰτιᾶσθαι φοράν.

ΕΣτι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπίφθεγμα τὸ αὐτόματον, ἀνθρώπων ὡς ἔτυχε καὶ ἀλογίστως

φρονούντων· καὶ τὸν μὲν λόγον αὐτῶν μὴ καταλαμβανόντων. διὰ δὲ τὴν ἀσθένειαν τῆς καταλήψεως, ἀλόγως οἰομένων διατετάχθαι ταῦτα, ὧν τὸν λόγον εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν. ἔστι δ' ὅλως τινά, ὧν ἡ ἀληθὴς κατάληψις τῆς ἀληθείας ἐν βάθει κεῖται, θαυμαστῆς φύσεως τετυχηκότα. ὁποία καὶ ἡ τῶν θερμῶν ὑδάτων φύσις τυγχάνουσα. τὴν μὲν γὰρ αἰτίαν τοῦ τοσούτου πυρὸς οὐδεὶς ἂν προχείρως ἔχοι λέγειν· θαυμαστὸν δὲ ὅτι ψυχρῷ ὕδατι περιεστοιχιζόμενον κύκλῳ, οὐκέτι ἐξίσταται τῆς ἐμφύτου θερμότητος. B ταῦτά τοι σπάνιόν τι χρῆμα εἶναι δοκεῖ καὶ εὐαρίθμητον κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἵν' ὡς ἐμαυτὸν πείθω, ἡ τῆς προνοίας δύναμις εὐδιάγνωστος παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται. δύο φύσεις ἐναντιωτάτας, θερμότητα καὶ ψυχρότητα, ἐκ τῆς καὶ μιᾶς ῥίζης διηθεῖσθαι θεσπίζουσα. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀναρίθμητα εἰς παραμυθίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τοῦ κρείττονος δεδώρηται. ἐξαιρέτως δ' ὁ καρπὸς ἐλαίας τε καὶ ἀμπέλου· τὸ μὲν [γὰρ] ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος, ἐπέχειν λόγον· τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει, καὶ θεραπείᾳ τῶν C σωμάτων κατάλληλον. θαῦμα δ' ἐξαίσιον, καὶ ἡ ἐνδελεχὴς καὶ ἀδιάλειπτος ποταμῶν φορά, νύκτωρ τε καὶ μεθημέραν, σύμβολον ἀενάου καὶ ἀδιαλείπτου βίου· ἰσοδυναμεῖ δὲ καὶ νυκτερινὴ διαδοχή.

A ria præditis; sed qui cùm causam ipsam intelligentia assequi nequeant, præ mẽtis suæ imbecillitate existimant, hæc omnia quorum rationem afferre non valent, absque ulla ratione esse disposita. Sunt certe quædam admirabili naturâ prædita, quorum certa veritatis comprehensio in obscuro latet; cujusmodi sunt aquæ suapte natura calidæ. Nam causam quidem tanti ignis, nemo facile dixerit. Est autem mirabile, ignem illum aquâ frigidâ undique circumseptum, suum tamen nativum calorem B nequaquam amittere. Atque hæc rara admodũ & paucissima in toto terrarum orbe reperiuntur; quo scilicet, ut equidem censeo, divinæ providentiæ vis ac virtus ab hominib⁹ facile cognosci possit: quæ duas res maxime inter se contrarias, frigus nimirum & calorem, ex una eademque radice manare præcepit. Sunt quidem multa ac prope innumerabilia, quæ Deus ad solatium & oblectationem hominibus donavit: sed præcipuè oleæ fructus ac vitis. Quarum hæc ad animos recreandos atque exhilarandos vim habet. Illa verò non solum ad voluptatem, verumetiam ad C corporum curationem apta est. Summam quoque admirationem meretur continuus ac perennis fluminum cursus, diu noctuque perlabentium, & perpetuæ æternæque vitæ quandam referentium similitudinem. Noctis item ac diei continua vicissitudo est perinde mirabilis.

Κεφ. Η'.

Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόνως τοῖς ἀνθρώποις ὁ Θεὸς χορηγεῖ· τὰ δὲ πρὸς τέρψιν μετρίως· συμφερόντως ἑκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

Πάντα δὲ ταῦθ' ἡμῖν εἰρήσθω, πρὸς πίστωσιν τοῦ μηδὲν ἀλόγως μηδ' ἀνοήτως D γενέσθαι. τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν πρόνοιαν εἶναι τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ὑπολοίπων φύσιν ἐταμιεύετο μέτρῳ τῷ προσήκοντι. τὰ μὲν οὖν ἡ χρεία πολλή τε καὶ παντοδαπὴ ἤμελλεν ἔσεσθαι, ἀφθόνως κελεύσας χορηγεῖσθαι. τὰ δὲ πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν μόνην, μεγαλοψύχως τε καὶ πεφεισμένως, μεταξὺ φειδωλίας τε καὶ εὐδωρίας. εἰ γὰρ καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιημένων ἡ αὐτὴ ἀφθονία συνεχωρεῖτο, διὰ πλεονεξίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν

CAPUT VIII.

Quòd quæ ad usum necessaria sunt, Deus copiosè suppeditat hominibus: quæ verò ad voluptatẽ faciunt, modicè subministrat: utrumq; ad utilitatem nostram dispensans.

ATq; hæc omnia dicta sint à nobis, ut constet nihil absque ratione & D intelligentia factum fuisse: ipsam verò rationem ac providentiam, Dei opus esse. Qui quidem auri etiam & argenti ærisque ac reliquorum metallorum diversas species convenienti modo ac mensura produxit. Ea siquidem quorum multiplex ac varius usus erat futurus, copiosè suppeditari jussit: quæ verò ad oblectationem duntaxat & luxum faciunt, liberaliter simul ac modicè; & medio quodam modo inter parcimoniam & profusam largitionem. Nam si earum rerum quæ ad ornatũ factæ sunt, eadem copia concessa fuisset; metallarii præ nimia cupidi-

A tate, ea quidem quæ ad agriculturam, & ad domorum ac navium constructionẽ utilia sunt; æs videlicet ac ferrum congerere, insuper haberẽt: ea verò quæ ad delicias & inanem ac superfluum divitiarum luxum pertinent, omni studio consectarentur. Ac propterea in auri argentique metallis inveniendis, longe plus difficultatis ac laboris esse ajunt, quàm in reliquis omnibus; ut vehementissimæ cupiditati labor quoque vehementissimus objiciatur. Quot insuper alia divinæ providentiç opera licet enumerare: quæ in omnibus rebus quas nobis copiosè largita est, vitam hominum ad modestiam ceterasque virtutes manifestè impellit, & ab importunis cupiditatibus abducit. Quarum omnium rerum rationem investigare, majus quiddã est, quam quod ab homine perfici possit. Quo enim modo veritatem accuratè assequi valeat caduci atque infirmi animalis intelligentia? quo pacto Dei ab initio voluntatem comprehendere?

A εὐχερῆσου πρὸς γεωργίαν, οἰκοδομὴν τε καὶ ναῶν παρασκευὴν, οἷον σιδήρου καὶ χαλκοῦ καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημέλουν. [καὶ] τὴν πρὸς τρυφήν τε καὶ ἄχρηστον πλούτου περιουσίαν προενοοῦντο. διὸ χαλεπώτερον τὴν τοῦ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου εὕρεσιν, καὶ μείζονος καμάτου τῶν ἄλλων ἁπάντων μετάλλων φασὶν εἶναι. ὅπως τῷ σφοδρῷ τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάτου σφοδρὸν ἀντιτάσσηται. πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα ἐστὶ καταριθμήσασθαι, ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἀφθόνως ἡμῖν ἐδωρήσατο, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σω- B φροσύνην τε καὶ τὰς ἄλλας πάσας ἀρετὰς προτρεπομένης εἰαῤῥήδην, ἀπαγούσης δ' ἀπὸ τῆς ἀκαίρου πλεονεξίας· ὧν πάντων ἐξιχνεύειν τὸν λόγον, μεῖζον ἔργον ἐστὶν ἢ κατὰ ἄνθρωπον. πῶς γὰρ ἄν τις κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο, ἡ φθαρτοῦ τε καὶ ἀσθενοῦς ζώου διάνοια. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰλικρινῆ τοῦ Θεοῦ βούλησιν κατανοήσειε.

CAPUT IX.

De Philosophis, qui cùm omnia scire voluissent, opinionibus lapsi sunt; & nonnulli discrimen vitæ subierunt. Item de doctrina Platonis.

C QUamobrem ea aggredi debemus quæ fieri possint, & quæ naturæ nostræ modum non excedant. Etenim probabilitas quæ in dialogis ac disputationibus reperitur, plerosque nostrûm à veritate abducere solet. Quod quidem multis contigit Philosophis, dum in disserendo, & in pervestiganda rerum natura ingenium exercent. Nam quoties miraculorum magnitudo inquisitionem ipsorum longe transcendit, variis argumentandi modis veritatem involvunt. Unde fit ut contraria D sentiant, & alter alterius dogmata impugnet; idque cùm sapientes videri velint. Ex quo populorum gravissimi motus, & Principum acerba justitia adversus ipsos exstiterunt, dum mores atq; instituta majorum ab illis convelli putant. Ac sæpenumero exitium ipsorum inde est consecutum. Socrates certe differendi scientia elatus, cùm rationes quæ infirmiores erant, valentiores efficeret; & in contradicendo assiduè luderet, tribulium ac civium suorum invidia interfectus est. Sed & Pythagoras qui temperantiam ac silentiũ consectari se præ ceteris profitebatur,

Κεφ. Θ'.

Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἳ διὰ τὸ πάντα βούλεσθαι εἰδέναι, περὶ τὰς δόξας ἐσφάλησαν, καὶ κινδύνοις ἔνιοι προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων.

C ΔΙὸ χρὴ τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. τὸ γάρ τοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινομένων, ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας· ὃ δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβέβηκεν, ἀδολεσχοῦσι περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐξέτασιν. ὁσάκις γὰρ ἂν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν ἐπικρατήσῃ, διαφόροις τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθὲς ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι τοῖς ἀλλήλων δόγμασι. καὶ D ταῦτα σοφοῖς εἶναι προσποιουμένοις. ὅθεν στάσεις τε δήμων, καὶ δυναστευόντων χαλεπαὶ κρίσεις, οἰομένων τὸ πατρῷον ἔθος διαφθείρεσθαι καὶ αὐτῶν ἐκείνων ὄλεθρος πολλάκις παρηκολούθησε. Σωκράτης γὰρ ὑπὸ διαλεκτικῆς ἐπαρθεὶς, καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν, καὶ παίζων παρέκαστα περὶ τοὺς ἀντιλογικοὺς λόγους, ὑπὸ τῆς τῶν ὁμοφύλων τε καὶ πολιτῶν βασκανίας ἀνῄρηται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας σωφροσύνην ἀσκεῖν προσποιούμενος ἐξαιρέτως καὶ σιωπὴν, καταψευσάμενος ἑάλω,

τα

τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι ποτὲ προλεχθέντα, ἐπιδημήσας τῇ Αἰγύπτῳ, ὡς ἴδιά γε αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ ἀναπεπταθέντα, τοῖς Ἰταλιώταις προηγόρευεν. αὐτός τε ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἠπιώτατος Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρῶτος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐθίσας ἀνακύψαι, ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας, πρῶτον μὲν Θεὸν ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· καλῶς ποιῶν· ὑπέταξε δὲ τούτῳ καὶ δεύτερον. καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διεῖλε, μιᾶς οὔσης τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος, τῆς τε οὐσίας τοῦ δευτέρου Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν ἐχούσης ἐκ τοῦ πρώτου· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ δημιουργὸς καὶ διοικητὴς τῶν ὅλων, δηλονότι ὑπεραναβεβηκώς· ὁ δὲ μετ' ἐκεῖνον, ταῖς ἐκείνου προστάξεσιν ὑπουργήσας, τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἐκεῖνον ἀναπέμπει. εἷς ἂν οὖν εἴη κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, ὁ τὴν πάντων ἐπιμέλειαν ποιούμενος, προνοούμενός τε αὐτῶν Θεὸς λόγος, καὶ κατακοσμήσας τὰ πάντα· ὁ δὲ λόγος αὐτὸς Θεὸς ὤν, αὐτὸς τυγχάνει καὶ Θεοῦ παῖς· ποῖον γὰρ ἄν τις ὄνομα αὐτῷ προσθεὶς παρὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ παιδὸς, οὐκ ἂν τὰ μέγιστα ἐξαμαρτάνοι; ὁ γάρ τοι τῶν πάντων πατὴρ, καὶ τοῦ ἰδίου λόγου δικαίως ἂν πατὴρ νομίζοιτο. μέχρι μὲν οὖν τούτου, Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς, εὑρίσκεται διαμαρτάνων τῆς ἀληθείας, πλῆθός τε Θεῶν εἰσάγων, καὶ ἑκάστοις ἐπιθεὶς μορφάς. ὅπερ καὶ παραίτιον ἐγένετο τῆς μείζονος πλάνης παρὰ τοῖς ἀλογίστοις τῶν ἀνθρώπων. πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ μὴ ἀφορώντων. τὰς δ' εἰκόνας αὐτῶν ἀνθρωπείοις τε καὶ ἑτέρων ζώων τύποις μεταμορφουμένοις, σεβόντων. συμβέβηκε δὲ μεγίστην οὕτω μεγάλου τ' ἐπαίνου ἀξίαν φύσιν τε καὶ παιδείαν, τοιοῖς δ' ἔστι μεμιγμένην πλάσμασιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ εἰλικρινῶς ἔχειν. δοκεῖ μοι δ' ὁ αὐτὸς ἐπιλαμβανόμενος ἑαυτοῦ διορθοῦν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ σαφῶς ὁρίζων λογικὴν ψυχὴν ὑπάρχειν· δυσὶν δὲ τὰ πάντα εἰς δύο εἴδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἁρμογῆς, καὶ τὸ μὲν νοήσει καταληπτὸν, τὸ δὲ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως δοξαστόν· ὥστε τὸ μὲν τοῦ ἁγίου πνεύματος μετέχον, ἅτε δὴ ἀσύγχυτον καὶ ἄϋλον,

A mendacii convictus est. Quæ enim ipse olim prædicta à Prophetis acceperat dum in Ægypto versaretur, ea tanquam sibi privatim à Deo patefacta, Italis prædixit. Plato deniq; qui reliquos omnes morum lenitate superavit, & qui hominum mentes à sensibus ad res intelligibiles eodemque semper in statu permanentes primus abduxit, & ad sublimia oculos attollere assuefecit: primum quidem Deum supra omnem substantiam esse docuit, rectè omninò. Huic alterum subjecit, & duas substantias numero distinxit; cùm una sit utriusque perfectio, & secundi Dei substantia ex B primo proficiscatur Deo. Hic enim Opifex est & Moderator universorum; ac proinde omnia transcendit. Ille verò qui secundus ab eo est, mandatis ejus inserviens, omnium rerum constitutionem ad eum tanquam ad causam refert. Itaque juxta accuratissimam philosophandi rationem, unus fuerit qui omnium rerum curam gerit; & qui universis consulit; Deus scilicet sermo, à quo exornata sunt cuncta. Qui cùm verè sit Deus, idem etiam est Filius Dei. Quod enim aliud nomen præter Filii appellationem ei quispiam imponens, non simul summo scelere sese obstrin-C xerit? Quippe ille qui est omnium pater, meritò etiam sermonis sui Pater existimatur. Et hactenus quidem Plato rectè sensit. Verùm in his quæ sequuntur, multum à vero aberrasse deprehenditur; dum & plures inducit Deos; & diversas singulis formas attribuit. Quod quidem majoris adhuc erroris ansam præbuit imperitis hominibus, qui ipsam quidem summi Dei providentiam nequaquam considerant: imagines verò ad hominum & animalium quorumdam similitudinem à seipsis fictas venerantur. Atque ita contigit, ut ex-D cellens ingenium, atque doctrina summâ omnium laude dignissima, hujusmodi erroribus permista atque involuta, minus pura sinceráque esset. Idem porro mihi videtur seipsum reprehendens, sermonem illum corrigere; dum disertè affirmat, animum ratione præditum, Dei Spiritum esse. Cuncta enim in duo genera distribuit; intelligibile scilicet ac sensibile: quorum illud simplex atq; incompositum; hoc est corporum compage conflatum est. Et illud quidem intellectu percipitur; hoc verò opinione cum sensu conjunctâ comprehenditur. Itaq; illud di-

A vini Spiritus particeps, utpote ab omni concretione & materia segregatum, æternum est vitámque obtinet sempiternam. Illud verò quod sensibile est, cùm eadem omnino ratione dissolvatur qua fuerat ante compactum, expers est sempiternæ vitæ. Sunt verò prorsus admiratione digna, quę idem postea docet: eos qui rectè vixerint, id est animos bonorum ac sanctorum virorum, simul atque ex corpore discesserint, in pulcherrimis cæli regionibus consecrari. Quæ quidem non solum admiratione digna, sed etiam utilia sunt inprimis. Quis enim ejus sermonibus fidem adhibens & hujusmodi felicitatem exspectans, vitam B non optimè instituat; & justitiam quidem ac temperantiam non sectetur; improbitatem verò aversetur? Consequenter etiam his subjunxit, improborum hominum animos Acherontis ac Pyriphlegetontis fluctibus jactatos, velut fractę navis reliquias hac & illac ferri.

αἰώνιόν τε εἶναι, καὶ τὴν ἀΐδιον ζωὴν λελογχέναι. τὸ δὲ αἰσθητὸν, πάντη διαλυόμενον καθ' ὃν καὶ συνέστη λόγον, ἄμοιρον εἶναι τῆς ἀϊδίου ζωῆς. θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς διδάσκει, τοὺς μὲν εὖ βιώσαντας, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν ὁσίων τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθιεροῦσθαι (τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν) ἀλλὰ καὶ βιωφελές· τίς γὰρ οὐκ ἂν πεισθεὶς αὐτῷ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταύτην προσδοκήσας, τὸν ἄριστον βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἀσκήσει, τὴν δὲ κακίαν ἀποστραφήσεται· ἀκολούθως δὲ τούτοις ἐπήνεγκε, τὰς τῶν πονηρῶν ψυχὰς, Ἀχέροντός τε καὶ Πυριφλεγέθοντος ῥεύματι, ναυαγίων τρόπον φερομένας πλανᾶσθαι.

Caput X.

De iis qui non solum sacra Scriptura, sed etiam Philosophorum dogmata respuunt: & quod vel in omnibus fides Poëtis adhibenda est, vel in nullo.

Sunt tamen nonnulli adeo mente capti atque corrupti, ut cùm C hæc legerint, nec curent, nec timore ullo percellantur: sed perinde ac si fabulas quasdam audirent, spernant ac derideant. Ac sermonis quidem ornatum & ubertatem laudibus prosequuntur: dogmatum verò aversantur severitatem. Iidem tamen Poëtarum fabulis fidem habent, & omnem Græciam atque Barbariam vanis fictisque sermonibus replent. Nam Poëtæ quidem ajunt, homines quosdam Deorum filios, post mortem animas judicare; eósque quasi inspectores ac censores apud inferos D constituunt; judicia eorum ac severitatem celebrantes. Iidem vero Poëtæ, Deorum pugnas, & quædam inter eos belli jura commemorant. Fata quoque eorundem canunt. Et alios quidem natura acerbos; alios verò ab omni rerum humanarum cura alienos esse: quosdam etiam ex illis morosos affirmant. Quinetiam Deos inducunt filiorum suorum cædem lamentantes; quippe qui non solùm extraneis, sed ne suis quidem suppetias ferre possint. Sed & humanis perturbationibus obnoxios eosdem fingunt, dum prœlia eorum & vulnera; gaudia item ac gemitus narrant.

Κεφ. Ι.

Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφα διαπτυόντων· καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἢ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἢ πάντα ἀπιστεῖν.

Εἰσὶ μέντοι γέ τινες ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διάνοιαν βεβλαμμένοι, ὥσθ' ὅταν τούτοις αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι, μήτ' ἐπιστρέφεσθαι μήτε δεδοικέναι. καταφρονεῖν δὲ καὶ ἐγγελᾶν, ὡς πεπλασμένων τινῶν μύθων ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς εὐγλωττίας, ἐγκωμιάζουσι, τὸ δὲ στερρὸν τοῦ δόγματος ἀποστρέφονται· μύθοις τε πιστεύουσι ποιητικοῖς. καὶ πᾶσαν μὲν Ἑλλάδα, πᾶσαν δὲ Βάρβαρον, ἑώλοις τε καὶ ψευδέσι φήμαις διαβοῶσιν. οἱ γάρ τοι ποιηταὶ, παῖδας Θεῶν ἀνθρώπους μετὰ τὴν τελευτὴν φασὶ κρίνειν τὰς ψυχὰς, κρίσεις τε καὶ δικαιωτήρια ὑμνοῦντες, καὶ τῶν κατοιχομένων ἐπόπτας ἐφιστάντες· οἱ δ' αὐτοὶ ποιηταὶ, μάχας δαιμόνων, καὶ πολεμικούς τινας ἐξαγγέλλουσι νόμους. εἱμαρμένας τε αὐτῶν διαφημίζουσι· καὶ τοὺς μέν τινας φύσει πικρούς, τοὺς δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελείας ἀλλοτρίους. τοὺς δέ τινας δυσχερεῖς ἀποφαίνονται· εἰσάγουσι δὲ καὶ ὀδυρομένους τὰς τῶν οἰκείων παίδων σφαγάς. ὡς μὴ δυνατὸν αὐτοῖς, οὐχ ὅπως ἀλλοτρίοις, ἀλλὰ μὴ δὲ τοῖς φιλτάτοις ἐπαρκεῖν· ἀνθρωποπαθεῖς τ' αὐτοὺς εἰσάγουσι. πολέμους καὶ τρώσεις, χαράς τε

καὶ ὀδυρμοὺς ᾄδοντες καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι, λέγοντες. εἰ γὰρ ἐπιπνοίᾳ θείᾳ μετέχοντες τὴν ποιητικὴν, πιστεύειν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν ἐνθουσιάζοντες· λέγουσι δὲ παθήματα Θεῶν τε καὶ δαιμόνων· τὰ ἄρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀληθείας ἐφῆπται. ἀλλ' ἐρεῖ τις, ἐξεῖναι ποιηταῖς ψεύδεσθαι· θέλγειν γὰρ τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς, ἴδιον εἶναι ποιητικῆς. τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι, ἡνίκα ἂν τὰ λεγόμενα μὴ ἄλλως ἔχῃ, ἀλλ' ὡς λέγεται. ἔστω τοῦτο ἴδιον ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἔσθ' ὅτε ἀφαρπάζειν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μάτην ψεύδονται· ἢ γὰρ κέρδους καὶ ὠφελείας χάριν τοῦτο ποιοῦσιν. ἢ κακήν τινα πρᾶξιν ὡς ἐοίκασι συνειδότες ἑαυτοῖς, διὰ τὸν ἐφεστηκότα ἐκ τῶν νόμων κίνδυνον ἐπικαλύπτονται. ἦν γὰρ δυνατὸν, οἶμαι, μηδὲν παρὰ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς κρείττονος φύσεως ἱστοροῦντας, μὴ ψεύδεσθαι μηδὲ δυσσεβεῖν.

Hæc illi cùm dicunt, videntur fide digni. Cùm enim divino quodam motu impulsi, versus facere aggrediantur, par est ut illis fidem adhibeamus, in iis quæ divino Spiritu incitati pronuntiant. Sed & Deorum ac dæmonum calamitates referunt. Certè illorum calamitates omninò cum veritate consentiunt. At enim dicet aliquis Poëtis mentiri licere. Id enim proprium esse Poëticæ, ut audientium animos demulceat: veritatem verò esse, quoties ea quæ dicuntur, non alio se habent quàm quo dicuntur modo. Sit hoc proprium Poëticæ, interdum veritatem abscondere. Hi verò qui mentiuntur, nunquam frustra & gratis id faciunt. Aut enim quæstus & cupiditatis causâ mentiuntur: aut cujuspiam criminis sibi conscii; metu periculi quod leges ipsis intentant, veritatem obtegunt. Atqui facilè poterant, meo quidem judicio, nihil de divina natura præter veritatem dicentes, ab impio mendacio abstinere.

Κεφ. ΙΑ'.

Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται.

Οὐκοῦν εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος χρηστοῦ βίου, σύνοιδέ τε τῷ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον βεβιωκότι, ἐὰν μεταθῆται καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀπίδῃ, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα καθαρθεὶς, καὶ ἀλλότριος γενόμενος τῆς πάλαι κακίστης διαίτης. ἀλλ' ὅμως ἀγαπητὸν, εἰ καὶ ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ τὴν σοφίαν εὐτυχοῦσιν. ἡμῖν δὲ παιδεία μὲν ἡ ἐξ ἀνθρώπων οὐδεμία πώποτε συνήρατο. Θεοῦ δέ ἐστιν ἅπαντα τὰ δωρήματα, ὅσα ἐν ἤθεσι καὶ τρόποις εὐδοκιμεῖ παρὰ τοῖς νοῦν ἔχουσιν. ἔχω δὲ καὶ οἷον προβέβλημαι δηλητηρίων ἀντικρὺς ὁπόσα τεκταίνεται ὁ πονηρὸς, οὐ μετρίαν ἀσπίδα, τὴν γνῶσιν τῶν ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ. ὁπόσα πρὸς τὸν προκείμενον λόγον χρήσιμα ἐκλεξάμενος, ὑμνήσω τὸν πατέρα πάντων. αὐτοῦ τε συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάρεσο Χριστὲ σῶτερ ἁπάντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρετῆς κατακόσμει λόγον, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑφηγούμενος. καὶ μηδεὶς προσδοκάτω, κομψείαν τινὰ καλλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀκούσεσθαι· οἶδα γὰρ ἀκριβῶς τὴν ἔκλυτον καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀπειργασμένην

Caput XI.

De corporali Domini adventu, qualis, & cur fuerit.

Porro quisquis optima vivendi ratione ac disciplina indignus est, sibique ipse conscius vitæ malè & nequiter transactæ; is tandem resipiscat, & perpurgata mentis acie ad divinum respiciat Numen, pristinam vivendi rationem detestatus. Contentus tamen esse debet, si vel provectâ jam ætate sapientiam assequatur. At nobis nulla quidem ab hominibus profecta doctrina adjumento unquam fuit. Sed quæcumque in hominum vita ac moribus laudem merentur judicio Sapientum, Dei dona sunt ac munera. Ceterùm adversus venenata illa tela quæ à malo dæmone fabricantur, non infirmum habeo scutum quod opponam; scientiam videlicet earum rerum quæ acceptæ sunt Deo. Qua quidem ex scientiâ ac disciplinâ, ea seligens quæ ad præsentem sermonem accommodata sunt, summum omnium parentem laudare aggrediar. Tu verò devotionis nostræ proposito favens, adesto Servator omnium Christe, & sermonem de potentia tua institutum exorna, laudandi nobis modum rationémque præscribens. Nemo porro existimet auditurum se orationem, eximia quadam verborũ elegantia excultam. Quippe compertum

A habeo, eam orationem quæ mollis ſit & ad voluptatem ac lenocinium comparata, prudentibus viris diſplicere; cùm is qui dicit, plauſum potiùs quàm modeſtam diſſerendi rationem conſectatur. Quidam impii ac dementes homines, ajunt Chriſtum noſtrum merito ſupplicio damnatum fuiſſe; & eum qui vitæ Auctor eſt viventibus, vita eſſe privatum. Ac eos quidem qui ſemel pietati nuntium remiſerunt, nec timore ullo aut pudore ſcelerum ſuorum affici decreverunt, ita ſentire minimè mirandum eſt. Illud verò omnem excedit amentiam, quòd ſibi ipſis perſuaſiſſe videntur; B Deum immortalem vim ab hominibus paſſum eſſe, non autem à ſua ipſius benignitate, & erga homines benevolentia. Nec animadvertunt, magnitudinem animi ac patientiam nec contumeliâ mutari, nec conviciis de ſtatu ſuo dimoveri; ſed furorem eorum qui ipſam hoſtiliter invadunt, conſilio & celſitudine animi frangere. Statuerat quidem divina Clementia injuſtitiam è medio tollere; modeſtiam verò & æquitatem promovere. Ac propterea ſapientiſſimis hominibus in unum congregatis, pulcherrimam atque utiliſſimam humano generi doctrinam C inſtituit, ut viri boni ac beati, providentiam ipſius in hujus mundi rebus adminiſtrandis æmularentur. Quo quidem bono quodnam majus dici poteſt, ubi Deus juſtitiæ leges præſcribit, eoſque qui diſcipuli ipſius eſſe meruerint, ſimiles efficit ſibi: ut traditâ ac diffuſâ in omnes virtute, ſempiterna felicitas hominibus comparetur. Hæc eſt præclara victoria; hæc vera potentia; hoc opus maximum Deóque convenientiſſimum; omnium ſcilicet populorum correctio atque ad meliorem frugem converſio. Ac nos quidem hujus triumphi gloriam, cum laudibus & acclama- D tionibus, tibi ô Servator omnium, deferimus. Tu verò improba ac deteſtanda blaſphemia, quæ mendaciis & fama pervulgatiſque ſermonibus efferri & gloriari ſoles, tu, inquam, juvenes decipis; adoleſcentes & viros qui puerili quodam ingenio præditi ſunt, blanda perſuaſione in fraudem inducis; à veri Numinis cultu eos abducens, & ſimulacra conſtituens, quæ adorent, & quibus preces allegent: adeò ut decepti, ſuæ ipſorum vecordiæ mercedem recipiant. Chriſtum enim omnium bonorum Auctorem, qui & Deus eſt & Dei Filius, calumniantur. Annon quæſo hic

A δημηγορίαν τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἀπαρέσκειν· ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον, ἢ σώφρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. φασὶ δή τινες ἀνόητοι καὶ δυσσεβεῖς ἄνθρωποι, δικαιωθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν. καὶ τὸν παραίτιον τοῦ βίου τοῖς ζῶσιν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἐστερῆσθαι. τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας, καὶ μήτε δεδιέναι, μήτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν καταγνοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν· ἐκεῖνο δὲ πᾶσαν ὑπερβέβηκεν εὐήθειαν, τὸ δοκεῖν πεπεικέναι ἑαυτούς, ὑπ' ἀνθρώπου Θεὸν ἄφθαρτον βεβιάσθαι καὶ οὐχ ὑπὸ μόνης τῆς φιλαν- B θρωπίας· μηδ' ἐννοεῖν, ὅτι τὸ μεγαλόψυχον, οὔθ' ὑπὸ ὕβρεως διατρέπεται. οὔθ' ὑπὸ περιπλακισμοῦ, τῆς φυσικῆς στερρότητος ἐξίσταται. ἀλλ' ἀεὶ γίγνεται, τῶν ἐπεμβαινόντων τὴν ἀγριότητα, λογισμοῦ τε καὶ μεγαλοψυχίας φρονήματι θραῦον καὶ διωθούμενον. προῄρητο μὲν ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, ἀδικίαν μὲν ἐξαλεῖψαι, κοσμιότητα δὲ καὶ δίκην ἐπᾶραι· διὸ καὶ τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνθρώπων συναθροίσας, καλλίστην καὶ βιωφελεστάτην διδασκαλίαν συνεστήσατο, ζηλῶσαι τοὺς ἀ- C γαθούς τε καὶ εὐδαίμονας τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰ κόσμια πρόνοιαν· οὗ μεῖζον ἀγαθὸν τί ἄν τις εἴποι. Θεοῦ δικαιοσύνην βραβεύοντος, καὶ ἐξομοιοῦντος ἑαυτῷ τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ παιδεύσεως. ὅπως διαδοθείσης εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εὐτυχεῖν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα περιγίνηται. αὕτη ἐστὶν ἡ σεμνὴ νίκη. τόδ' ἀληθὲς κράτος. τὸ μέγιστον ἔργον ἁρμόζον, ὁ τῶν συμπάντων δήμων σωφρονισμός· καὶ τούτων μὲν σοι τὰ νικητήρια δίδομεν εὐφημοῦντες, ὦ σῶτερ τῶν ὅλων· σὺ δ' ὦ πονηρὰ καὶ ἐπονείδιστε D βλασφημία, ψεύδεσιν ἐπαιρομένη, φήμαις τε καὶ διαβοήσεσιν. ἐξαπατᾷς μὲν νέους. πείθεις δὲ μειράκια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μειρακιώδη τινὰ τρόπον ἔχοντας. ἀπάγουσα μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ ὄντος Θεοῦ. συνιστάνουσα δ' ἀγαλμάτων πλάσματα, οἷς εὔχοιντο καὶ προσκυνοῖεν· ὥστε ἐξαπατηθέντας, μένειν τὰ ἐπίχειρα τῆς αὐτῶν ἀναισθησίας. αἰτιῶνται γὰρ τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον πάντων, Χριστόν, Θεόν τε καὶ Θεοῦ παῖδα. ἄρ' οὖν οὐχ ὑπὸ σωφρονεστάτων καὶ φρονιμωτάτων ἐθνῶν τε καὶ δήμων οὗτος

ὁ Θεὸς κατ' ἀξίαν σέβεται; πανθείας μὲν δυ-
νάμεως ἐπειλημμένος. αὐτὸς δ' ἐν τῇ οἰκείᾳ
προαιρέσει μένων, οὐδ' οἰκεῖον τῆς ἐμφύτου φι-
λανθρωπίας ἐμείωσεν. ἄπιτε δὴ δυσσεβεῖς. ἐ-
φεῖται γὰρ ὑμῖν διὰ τὴν ἀτιμώρητον ἁμαρ-
τίαν, ἐπὶ τὰς τῶν ἱερείων σφαγάς, θοίνας τε
[illegible] τὰς καὶ μέθας· προσποιούμενοι μὲν θρη-
[illegible] ἐπιτηδεύοντες δὲ ἡδονὰς καὶ ἀκολασίας·
καὶ [illegible] μὲν ἐπιτελεῖν σκηπτόμενοι, ταῖς δ'
[illegible] δουλεύοντες. οὐ γὰρ ἴσε ἀγαθὸν
[illegible] τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου Θεοῦ προσ-
[illegible] [illegible] ασσοντός τε τοῦ τῶν ἀνθρώπων
[illegible] ἐπισκήπτοντος τῷ παιδὶ, τὸν τούτων δια-
[illegible] βίον. ὅπως οἱ δεξιῶς καὶ σωφρόνως
[illegible] καὶ τὴν τοῦ παιδὸς κρίσιν, δεύτε-
[illegible] μακάριόν τε καὶ εὐδαίμονα λαγχά-
[illegible] ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα περὶ τῆς
τῶν ἀνθρώπων βιώσεως διεξῆλθον, οὐ μὴν
[illegible] καθάπερ οἱ πολλοὶ, οὐδὲ ἐξ εἰκασίας,
[illegible] χασμοῦ. τάχα δ' ἄν τις εἴποι, πόθεν ἡ
[illegible] εια τοῦ παιδὸς. ποία δὲ γένεσις, εἴ-
[illegible] [illegible] ὢν Θεὸς τυγχάνει, πάσης δὲ μί-
[illegible] ἐστιν ἀλλότριος. ἀλλὰ τὴν γένεσιν
[illegible] τινα νοεῖσθαι χρή. τὴν μὲν ἐξ ἀποκυή-
[illegible] τὴν συνεγνωσμένην ταύτην. ἑτέραν δὲ
[illegible] ἐξ ἀϊδίου αἰτίας, ἧς τὸν λόγον Θεοῦ προ-
[illegible] ται, καὶ ἀνδρῶν ὃς ἐκείνῳ φίλος ὑ-
πάρχει. σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὅλων
[illegible] μήσεως εἴσεται. οὕτως τοίνυν ἀναιτίου
[illegible] προϋπάρχειν τῶν ὄντων, τὴν αἰτίαν
[illegible] ἀνάγκη. ὄντος ἄρα κόσμου καὶ τῶν ἐν
[illegible] τε αὐτῶν σωτηρίας, τὸν σωτῆρα
τῶν [illegible] προϋπάρχειν ἀνάγκη· ὡς εἶναι τὸν
[illegible] Χριστὸν, τῆς σωτηρίας αἰτίαν. τὴν δὲ σω-
[illegible] τῶν ὄντων τὸ αἴτιον· καθάπερ αἰτία
[illegible] ὁ πατήρ. αἰτιατὸν δ' ὁ υἱός. καὶ τὸ
[illegible] ταρχεῖν αὐτὸν, ἱκανῶς ἤδη δεδήλω-
[illegible] εἰς ἀνθρώπους καὶ γῆν κατῆλθεν; ἡ
[illegible] τῆς καθόλου, καθὼς οἱ προ-
[illegible] προεθέσπισαν, κηδεμονίας τῶν ὅλων
[illegible] ἀνάγκη γὰρ τὸν δημιουργὸν, τῶν ἔργων
[illegible] ἐπεὶ δὲ κοσμικῷ σώματι πλη-
σιάζειν, [illegible] τε γῇ χρονίζειν ἔμελλε, τῆς
χρείας τοῦτο ἀπαιτούσης, νόθην τινὰ γένεσιν
ἑαυτῷ ἐμηχανήσατο· χωρὶς γάρ τοι γάμων,

A Deus à modestissimis ac sapientissimis gentibus ac populis jure merito colitur? qui cùm omnem potentiam nactus sit, propositi sui semper tenax, de insita sibi clementia nihil imminuit. Abite igitur impii (id enim vobis licet, quandoquidem sceleri vestro nulla nunc pœna irrogatur) abite, inquam, ad victimarum cædes & convivia, festosque dies & compotationes. In quibus religionis specie voluptatibus & intemperantiæ indulgetis. Et sacra quidem à vobis celebrari simulatis: re autem vera libidines vestras expletis. Neque enim quicquam boni nostis, ac ne primum quidem summi Dei mandatum: qui & humano generi leges vivendi præscribit, filioque in mandatis dedit, B ut vitam hominum moresque formaret: quo videlicet hi qui recte ac modeste vixerint, alteram vitam beatam ac felicem filii sui judicio consequantur. Exposui decretum Dei de hominum vita: idque non ignoratione aberrans ut multi; nec opinione aut conjectura ductus. Sed fortasse dixerit aliquis: undenam hæc filii appellatio, aut quæ ratio gignendi; siquidem unus ac solus est Deus, idemque ab omni commixtione & coitu prorsus alienus. Sciendum vero est duplicem esse gignendi rationem: alteram ex partu quæ omnibus nota est: alteram ex causa sempiterna. Cujus quidem generationis modum ac rationem, divina favente Providentiâ is inter homines videt, qui Deo carus C fuerit. Sapiens enim quivis ordinationis universi causam intelligit. Porro cum nihil sit quod causam non habeat, ante omnia quæ existunt, causa eorum substiterit necesse est. Cùm igitur mundus & cuncta quæ in mundo sunt existant; cumque eorum exstet conservatio, necesse est ut ante omnia quæ sunt, Servator exstiterit. Adeo ut Christus ipse omnium rerum causa sit, & conservatio sit effectus: quemadmodum Pater quidem Filii causa est, Filius vero est causatum. Et ipsum quidem Christum ante omnia extitisse, D jam abunde probavimus. At quomodo in terras descendit & ad homines venit? Consilium quidem ipsum, sicut Prophetæ prædixerant, profectum est ex cura ac sollicitudine quam pro universis rebus gerebat. Opifex enim, operum suorum curam gerat necesse est. Cùm vero ad terrenum corpus accessurus esset, & inter homines, necessitate sic exigente, aliquamdiu moraturus, novam quandam nascendi rationem commentus est sibi. Nam absque

nuptiis fuit conceptio; & castæ virginitatis puerperium; & puella Dei mater; & æternæ naturæ temporale principium; & intelligibilis substantiæ sensus; & in corporei splendoris materia. Cuncta igitur quæ tunc visa sunt, his fuere consentanea. Splendidissima columba ex Arca Noë devolans, in sinum Virginis descendit. Consentanea item sunt reliqua, quæ illibatum illum & omni castitate puriorem, ipsaque adeò continentia præstantiorem hymenæum sunt consecuta. Mirabilis ab ipsis incunabilis Sapientia Dei: & Jordanis qui aquas ad Baptismum præbebat, cum reverentia illum suscipiens. Ad hæc regalis unctio cum omnium rerum scientiâ conjuncta. Doctrina item ac potentia quæ res admirabiles perpetravit, & insanabiles morbos curavit. Mira denique celeritas in hominum precibus exaudiendis. Et generaliter tota ejus vita hominum utilitati inserviens. Prædicatio verò quæ non prudentiam sed sapientiam insinuaret; auditoribus non civiles virtutes, sed viam quæ ad intelligibilem mundum perducit, addiscentibus; ejúsque naturæ quæ semper uno eodemque in statu permanet, contemplationem, & summi Patris notionem assidua exercitatione scrutantibus. Jam beneficia haudquaquam mediocria. Pro cæcitate, visus; pro virium ac nervorum resolutione, firma corporis valetudo: pro morte denique, vita iterum restituta. Præterea res ad victum necessarias in solitudine largè suppeditatas, & paucissimos cibos maximæ hominum multitudini longo temporis spatio sufficientes. Hanc tibi gratiarum actionem prout possumus, persolvimus Christe, Deus ac Servator; magni Patris summa Providentia; qui & à malis liberas, & doctrinam beatissimam tradis. Neque enim hæc à me dicuntur ut laudes tuas celebrem, sed ut gratias agam. Nam quis unquam inter homines te pro dignitate laudaverit? Tu quippe es, qui ex nihilo res creasse diceris, & lucem eis accendisse; & confusam elementorum molem, ordine ac ratione distinxisse. Tuæ Clementiæ hoc præcipuum munus est, quòd homines bona indole præditos, divinæ ac beatæ vitæ æmulatores reddidisti; ac providisti ut illi optimarum rerum mercatores effecti, sapientiam ac felicitatem suam pluribus aliis impertirent, ipsique immortalem fructum virtutis perciperent, liberati quidem intempe-

A σύλληψις καὶ ἁγνῆς παρθενίας εἰλείθυια· καὶ Θεοῦ μήτηρ κόρη. καὶ αἰωνίας φύσεως ἀρχὴ χρόνιος. καὶ νοητῆς οὐσίας αἴσθησις. καὶ ἀσωμάτου φανότητος ὕλη· ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήεσσα περιστερὰ ἐκ τῆς Νῶε λάρνακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς παρθένου κόλπους κατῆξεν· ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναφῆ, πάσης τε ἁγνείας καθαρώτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρείσσονα ὑμέναιον. ἡ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ. ἐντρεπόμενός τε αὐτὸν μετ' αἰδοῦς ὁ τῶν λουτρῶν πάροχος Ἰορδάνης. πρὸς τούτῳ

B τε βασιλικὸν χρῖσμα ὁμόψυχον τῆς πάντων συνέσεως. παιδεία δὲ καὶ δύναμις παράδοξα κατορθοῦσα, καὶ τὰ ἀνίατα ἰωμένη. καὶ εὐχῶν ἀνθρωπίνων ταχεῖα καὶ ἀνεμπόδιστος βεβαίωσις. καὶ ὅλως ὁ σύμπας ὑπὲρ ἀνθρώπων βίος· διδασκαλία δὲ οὐ φρόνησιν, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκουσα. τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς μανθανόντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραποὺς ἀναλυούσας, τήν τε τοῦ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντος φύσεως ἐποπτείαν πονούντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου πατρὸς ἔννοιαν ἀσκουμένων. τά γάρτοι τῶν εὐεργετημά-

C των οὐ μέτρια. ἀντὶ μὲν τῆς πηρώσεως, ὅρασις. ἀντὶ δὲ παρέσεως, εὐεξία. ἀντὶ δὲ θανάτου πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. παρίημι γὰρ ἄφθονον τῶν ἀναγκαίων παρασκευὴν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ἐν ὀλίγοις ἐδέσμασι παντοδαπὴν μεγάλοις πλήθεσι πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. ταύτην σοι τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποδίδομεν, Χριστὲ ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια. σώζοντί τ' ἐκ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντι. οὐ

D γὰρ ἐγκωμιάζων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέγω. τίς γὰρ ἄν σε κατ' ἀξίαν ὑμνήσαι ἐν ἀνθρώποις; σὲ μὲν γὰρ λόγος ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα γεννῆσαι. τό τε φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. καὶ τὴν ἄτακτον τῶν στοιχείων σύγχυσιν κατακοσμῆσαι τάξει καὶ μέτρῳ. τὸ δὲ φιλανθρωπίας ἐξαίρετον, ἐν τῷ τοὺς εὖ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θείου καὶ μακαρίου ζηλωτὰς ποιῆσαι βίου. κατανοεῖν θ' ὅπως τῶν ὄντως ἀγαθῶν ἔμποροι γεγενημένοι, πλείοσι τῆς ἑαυτῶν σοφίας τε καὶ εὐτυχίας μεταδιδοῖεν. αὐτοί τ' ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομίζοιντο. ἀπηλ-

λαγμένοι μὲν ἀκολασίας, μετέχοντες δὲ φιλανθρωπίας. οἶκτον μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, πίστεως δὲ προσδοκίαν ἐλπίζοντες. αἰδῶ δὲ καὶ πᾶσαν οἵαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἣν ὁ πρότερος βίος ἀνθρωπίνων ἠθῶν ἐκβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων ποιουμένῳ πρόνοιαν· οὐδεὶς γὰρ ἂν τῶν τοσούτων κακῶν, καὶ τῆς ἐπικρατησάσης κατ' ἐκεῖνον τὸν βίον ἀδικίας, ἰατρὸς ἀξιόχρεως εὑρέθη. ἡ γοῦν πρόνοια μέχρι τῶν τῇδε διήκουσα, πάνθ' ὅσα ὑφ' ὕβρεως καὶ ἀκολασίας ἀ[illegible], κατεκόσμησε ῥᾷστα. καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύφως. ᾔδει γὰρ τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων φρονήσει καὶ νῷ τὴν ἑαυτῶν δύναμιν θεωρήσοντας, τοὺς δέ, ἅτε τοῖς ἀλόγοις τῶν ζώων [illegible] τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιβάλλοντας· διὰ φανέρωσιν, ἀ[illegible] ἀμφιβάλλοι, μὴ σπουδαῖος, μὴ φαῦλος, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ θαυμαστὴν θεραπείαν ὑπ' ὄψιν ἦγε. τοῖς μὲν παυσαμένοις τοῦ βίου ἀποκαθιστὰς τὸ ζῆν ἐκ δευτέρου. τοὺς δὲ ἐστερημένους τῶν αἰσθήσεων, ὑγιῶς κελεύων πάλιν αἰσθάνεσθαι· στηρίξαι δὲ θάλασσαν, καὶ [illegible]ιαν ἐπιτάξαι ἐκ χειμῶνος. καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσαντα, καὶ ἐξ ἀπιστίας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίστιν ἰσχυρὰν μετακα[illegible]μενον, εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι, τίνος ἄλλου [illegible] τοῦ Θεοῦ, τῆς τε ἐξοχωτάτης δυνάμεως ἔργον τοῦτο; οὐ μὴν οὐδὲ ὁ προσεχὴς τοῦ πάθους καιρὸς, τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων θεαμάτων ἀλλότριος ἦν. ἡνίκα νύκτες ἡμέραν φῶς ἐπικαλύψασαι, τὸν ἥλιον ἠφάνιζον. κατειλήφει γὰρ δέος τοὺς πανταχοῦ δήμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων συντέλειαν ἥκειν, [illegible] χάος αὖθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως ἐπικρατήσειν· ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ, καὶ εἴ τι πλημμελὲς [illegible] τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γένοιτο· ἕως [illegible] μεγαλοψυχίᾳ τῆς τῶν ἀσεβῶν [illegible] ὑπερφρονήσας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τῶν ἄστρων κατακοσμῶν χορείᾳ. [illegible] ποσῶς καὶ ἡ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπῶσα, εἰς τὴν οἰκείαν αὖθις ἀποκατέσταται φαιδρότητα.

A rantia, clementiæ verò participes: & misericordiam quidem præ oculis habentes, fidei vero promissa sperantes; verecundiam denique & omne genus virtutis amplectentes, loco injustitiæ quam prior mortalium vita moribus humanis infuderat, ut ab eo qui omniũ rerum curam ac providentiam gerit, exscinderetur. Nullus enim alius, tantorum malorum & injustitiæ quæ illa ætate invaluerat, Medicus idoneus inveniri potuisset. Igitur providentia ad terras usque perveniens, cuncta quæ per contumeliam & intemperantiam incomposita erant, nullo negotio restituit; idque non clam & occultè. B Sciebat enim quosdam esse homines, qui virtutem ipsius ac potentiam, mentis acie contemplarentur: alios verò utpote brutis animantibus persimiles, magis sensibus inhærere. Ideo palam & apertè, ne quis sive bonus sive improbus dubitare posset, beatitudinem & admirabilem curationem omnium oculis subjecit: mortuis quidem vitam denuò restituens; eos verò qui sensibus orbati essent, pristinum usum sensuum recuperare præcipiens. Marc verò solidum reddidisse, & in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremò cùm admiranda opera edidisset, C & homines ab incredulitate ad robustissimam fidem traduxisset, in cælum evolavisse; cujus tandem nisi Dei & supremæ cujusdam potentiæ opus fuit? Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit; tunc cùm noctis caligo diurnum splendorem obscurans, Solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, & in pristinum chaos cujusmodi ante orbem conditum fuit, cuncta reditura esse. D Requirebatur causa tantæ calamitatis, & quod tantum scelus adversus Dei Numen ab hominibus admissum fuisset. Donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, & consueto siderum cursu cælum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quæ luctu ac mœrore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuò splendorem recuperavit.

A

Caput XII.

De his qui hoc mysterium non cognoverunt, & quòd voluntaria eorum ignoratio est: & quanta bona eos maneant qui illud cognoverunt, ac præsertim eos qui in confessione mortui sunt.

SEd dicet aliquis ex iis quibus solemne est impiè loqui; Deum voluntatem hominum meliorem ac placidiorem facere potuisse. Quænam, rogo, melior via, quæ ratio efficacior ad improbos homines emendandos, quàm ut Deus ipse eos coram compellaret? An non ille præsens & omnium conspectui subjectus, eos ad modestiam informavit? Quòd si Dei præsentis præceptio nihil profuit, quid absentis & inauditi prodesse potuisset? Quod igitur obstaculum fuit beatissimæ illius prædicationi? Hominum feritas atque sævitia. Quoties enim ea quæ rectè utiliterque præcepta sunt, infenso animo excipimus; tunc mentis nostræ acies quibusdam quasi tenebris obscuratur. Quid quod voluptati illis erat præcepta negligere, & legi quæ ferebatur fastidiosas aures præbere. Nisi enim neglexissent, dignam certè audientia sua mercedem erant relaturi, non in hac tantum, verum etiam in futura vita; quæ verè vita est existimanda. Eorum enim qui præceptis Dei paruerunt, merces est, immortalis & æterna vita. Ad quam ii demum adspirare possunt, qui Deum cognoverint; & qui suam ipsorum vitam velut perpetuum quoddam exemplar, ad imitandum proposuerint iis, qui ad optimi cujusque æmulationem vitam suam formare instituerunt. Quippe idcircò doctrina Sapientibus tradita est, ut quod isti præceperint, à sodalibus pura mente sedulò custodiatur; atque ita sincera ac firma mandati divini observatio perseveret. Ex hujusmodi enim observatione, & ex intemerata fide sinceráq; erga Deum pietate, nascitur mortis cõtemptus. Stat ergo hujusmodi animus obnixè contra sæculi procellas, invicto divinæ virtutis robore munitus ad martyrium. Cùmque gravissimos terrores generosè superaverit, corona donatur ab eo ipso cui testimonium cõstanter perhibuit. Nec tamen propterea gloriatur. Novit enim Dei munus esse, quòd & tormenta sustinuerit, & divina præcepta alacriter impleverit. Porro hujusmodi vitam excipit immortalis memoria & gloria sempiterna; idque jure

Κεφ. ΙΒʹ.

Περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἑκόντες ἠγνόησαν· καὶ ὅσα τοὺς γνόντας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς διʼ ὁμολογίας τελειωθέντας.

ΑΛλʼ ἐρεῖ τις, ᾧ φίλον ἐστὶ βλασφημεῖν, Θεὸν ὄντα δεδυνῆσθαι κρείσσονα καὶ ἠπιωτέραν τὴν προαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων ἀπεργάσασθαι. τίς οὖν κρείσσων μέθοδος; ποία δʼ ἐπιχείρησις ἀνυτικωτέρα πρὸς τὸ τοὺς κακοὺς σωφρονισθῆναι, τῆς ἑαυτοῦ προσρήσεως; οὐκ αὐτὸς παρὼν καὶ ὁρώμενος ἐδίδασκε τὸν κόσμιον
B
βίον; εἰ οὖν ἡ τοῦ Θεοῦ παραγγελία παρόντος οὐδὲν ἤνυσε, τί ἂν ἀπόντος, καὶ μὴ ἀκουομένου ὠφέλησε; τί οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; ἡ τῶν ἀνθρώπων σκαιότης· ὅταν γὰρ τὰ καλῶς τε καὶ προσηκόντως παραγγελλόμενα, πρὸς ὀργὴν λαμβάνωμεν, τηνικάδε τὸ νῆφον τῆς διανοίας ἀμαυροῦται. τί δέ, ὅτι προσφιλὲς ἦν ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προστάξεων, καὶ ἀνορέκτους παρέχειν τὰς ἀκοὰς τῷ τεθέντι νόμῳ· εἰ μὴ γὰρ κατημέλουν, εἶχον ἂν ἄξια τὰ ἐπίχειρα τῆς ἀκροάσεως,
C
οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρῆμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, ὅς ἐστιν ὡς ἀληθῶς βίος· ὁ γάρ τοι μισθὸς τοῦ τῷ Θεῷ πείθεσθαι, ὁ ἄφθαρτος καὶ ἀΐδιος βίος. οὗ δυνατὸν ἀντιποιεῖσθαι τοῖς εἰδόσι τὸν Θεόν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζηλωτὸν παρεχομένοις, καὶ οἷον παράδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἅμιλλαν ζῆν προῃρημένοις. διὰ τοῦτο οὖν ἡ διδασκαλία παρεδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵνʼ ὅπερ ἂν ἐκεῖνοι παραγγέλλωσι, τοῦτο μετʼ ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν οἰκείων παραφυλάσσηται καθαρᾷ ψυχῇ, ἀληθής τε ᾖ καὶ βεβαία ἡ φυλακὴ τῆς κελεύσεως τοῦ Θεοῦ· ἐκ γάρ τοι
D
αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ἀδεές, ὑπὸ καθαρᾶς πίστεως καὶ εἰλικρινοῦς περὶ τὸν Θεὸν καθοσιώσεως φύεται· ἀνθίσταται δὲ ζάλαις κοσμικαῖς, ἀνανταγωνίστῳ θείας ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον· νικήσασα γοῦν ὑπὸ μεγαλοψυχίας τοὺς μεγίστους φόβους, ἀξιοῦται στεφάνου παρʼ αὐτοῦ, ὃς γενναίως ἐμαρτύρησε. καὶ οὐδὲν σεμνύνεται· ἐπίσταται γάρ, οἶμαι, καὶ τοῦτο θεόθεν δεδόσθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρῶσαι προθύμως τὰ θεῖα προστάγματα· διαδέχεται δὴ τόνδε τὸν βίον μνήμη διαρκής, καὶ αἰώνιος δόξα, μάλα

εἰκότως.

εἰκότως, εἴπερ ὅ, τε βίος σώφρων τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παραγγελμάτων μνήμων ἡ τελευτὴ, πλήρης εὑρίσκεται μεγαλοψυχίας τε καὶ εὐγενείας. ὕμνοι δὴ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλμῳδίαι καὶ εὐφημίαι καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐπόπτην ἔπαινος. καὶ τοιαύτη τις εὐχαριστίας θυσία τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, ἁγνὴ μὲν αἵματος, ἁγνὴ δὲ πάσης βίας· οὐδὲ μὴν ὀσμὴ λιβάνων ἐπιποθεῖται, οὐδὲ πυρκαϊά. καθαρὸν δὲ φῶς, ὅσον ἐξαρκεῖ πρὸς ἔκλαμψιν τοῖς εὐχομένοις. σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ τὰ συμπόσια, πρὸς ἔλεον καὶ ἀνάκλησιν τῶν δεομένων ποιούμενα, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐκπεσόντων. ἅπερ ἄν τις φορτικὰ εἶναι νομίζῃ, (οὐ) κατὰ τὴν θείαν καὶ μακαριωτάτην διδασκαλίαν φρονεῖ.

A optimo. Siquidē martyris tum vita ipsa plena modestiæ ac religiosæ divinorum mandatorum observantiæ deprehenditur: tum mors plena fortitudinis ac generosæ indolis. Proinde hymni psalmíque & laudes Inspectori omnium Deo posthæc canuntur. Et ejusmodi quoddam gratiarum actionis sacrificium in memoriam illorum peragitur, quod ab omni sanguine & violentia vacuum est. Sed nec odor thuris requiritur, nec accensus rogus: sed purum duntaxat lumen, quantum satis sit ad eos qui Deum B precantur, illustrandos. Sobria quoque convivia celebrantur à multis, tum ad mendicorum, tum ad eorum qui patriâ & bonis exciderunt, inopiam sublevandam. Quæ si quis importuna esse existimet, is contra divinam & sacrosanctam disciplinam sapere videtur.

Κεφ. ΙΓ΄.

Ὅτι ἀναγκαία ἡ τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἡ διαφορὰ, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ῥοπὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ὅθεν καὶ ἡ κρίσις ἀναγκαία καὶ εὔλογος.

Ἤδη δέ τινες καὶ ἐν τῷ μέμφεσθαι τὸν Θεὸν νεανιεύονται. τί δή ποτε βουληθεὶς, οὐ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ὄντων φύσιν ἐτεκτήνατο. ἀλλὰ διάφορα καὶ τὰ πλεῖστα ἐναντία τὴν φύσιν ἐκέλευσεν ἀπογεννᾶν. ὅθεν καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἡμετέρων ἠθῶν τε καὶ προαιρέσεων. ἦν γὰρ ἴσως ἄμεινον καὶ πρὸς τὸ πειθαρχεῖν τοῖς κελεύσμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ βεβαιοῦσθαι κατὰ τὴν ἑκάστου πίστιν, ὁμοτρόπους εἶναι πάντας ἀνθρώπους. τὸ δὲ τοὺς ἀνθρώπους πάντας ὁμοιοτρόπους εἶναι ἀξιοῦν, κομιδῇ γελοῖον. μὴ δ' ἐννοεῖν, ὅτι οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις, αὕτη καὶ τῶν κοσμικῶν. οὐδὲ τὰ φυσικὰ τοῖς ἠθικοῖς ὁμοούσια, οὐδὲ τὰ τοῦ σώματος παθήματα, τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσι τὰ αὐτά. τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον φθαρτῶν καὶ ἐπιγείων ζώων μακαριωτέρα, ὅσῳ σεμνοτέρα τε καὶ θειοτέρα τυγχάνουσα καὶ τῆς θείας ἀγαθότητος οὐκ ἄμοιρον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος. ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς πάντων, οὐδ' ὡς ἔτυχε. μόνων δὲ τῶν τὴν θείαν φύσιν ἐξιχνευσάντων, καὶ τὸ προηγούμενον ἐπιτήδευμα τοῦ βίου προελομένων, τὴν τῶν θείων ἐπίγνωσιν.

Caput XIII.

Quòd necessaria sit differentia in rebus creatis: & quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur: ideoque necessarium est judicium Dei.

Quidam verò etiam in hoc Deum reprehendere juvenili audacia præsu- C munt. Qua de causa, inquiunt, non unam eandemq; omnium naturam atq; indolem fabricavit: sed multa diversa, adeoq; contrariâ indole prædita nasci voluit? Ex quo dissimilitudo morum ac voluntatum inter homines orta est. Satius quidem fortassis fuisset, ut quod spectat ad observationem mandatorū Dei, & accuratam ejus contemplationem, & ad confirmationem fidei singulorum, omnes homines unius atq; ejusdem moris fuissent. Verùm absurdum planè ac ridiculum est, id optare, ut omnes homines iisdem sint moribus præditi; neq; a- D nimadvertere, aliam mundi totius, aliā earum rerum quæ in mundo sunt, ordinationem esse: nec res naturales ejusdē substantiæ esse ac morales; nec corporis affectus eosdem esse cum affectib⁹ animi. Etenim universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis; tanto beatior terrenis & corruptioni obnoxiis animantib⁹, quanto augustior est atq; divinior: necnon divinæ bonitatis particeps hominum genus. Nec tamen omnes homines promiscuè ac sine ullo discrimine participes sūt divinæ bonitatis: sed ii soli qui divinam naturā scrutati sunt, & qui hoc præcipuum vitę institutum ac studium sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

A

Caput XIV.

Quod creatura immenso spatio distat à substantia increata: & quod homo per virtutem proximè ad Deum accedit.

Porrò ea quæ orta sunt cum æternis comparare, summæ profectò dementiæ est. Hæc enim neque principium habent, neque finem. Illa verò cùm orta sint & genita; cúmque existendi ac vivendi certo tempore principium acceperint, exitum quoque habeant necesse est. Ea verò quæ genita sunt, quomodo comparari unquam possint cum eo, qui ipsa gigni præcepit? B Nam si hæc illi æqualia sunt, præceptum quo eà gigni jussit, non posset ipsi meritò convenire. Sed ne cælestia quidem jure cum illo conferantur; quemadmodum nec sensibilis mundus cum intelligibili; nec imagines cum exemplari. At confusio & permixtio omnium rerū, nonne prorsus ridicula res est? cùm divinæ naturæ dignitas obtegatur, si homines ac bestiæ comparentur cum Deo. Cupiditas vero potentiæ quæ æmula sit & æqualis potentiæ divinæ, an non est hominum prorsus amentium, C & à modesta ac proba vivendi ratione alienorum? Nam si quidem ad divinam beatitudinem omnino adspiramus, vitam juxta Dei mandata instituere debemus. Sic enim postquam juxta legem à Deo constitutam vixerimus, fato superiores in immortalibus æternísque sedibus ævum degemus. Quippe hæc sola in homine vis est par divinæ potentiæ; sincerus ac minimè fucatus Dei cultus; & conversio ad ipsum; & eorum quæ Deo accepta sunt, contemplatio atque meditatio: nec in terram pronum atque abjectum esse: sed ad sublimia ac cœlestia, quoad fieri potest, men- D tem nostram erigere. Ex hujusmodi enim studio, victoria nobis paratur instar multorum bonorum. Causa igitur dissimilitudinis rerum, tum in dignitatis, tum in potentiæ distantiâ posita, hanc habet rationem. Cui libenter quidem acquiescunt, quicumque sapiunt; & maximas gratias agunt. Stulti vero ingratos sese exhibentes, debitum arrogantiæ suæ supplicium ferunt.

Κεφ. ΙΔ΄.

Ὅτι ἀπείρως ἡ κτιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἀφέστηκε· πλησίον δὲ αὐτῆς τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.

Τά γε μὴν ἐκ γενεᾶς τοῖς ἀϊδίοις συγκρίνειν, μανίας ἐστὶν ὡς ἀληθῶς τῆς τελεωτάτης· τῶν μὲν γὰρ οὔτ' ἀρχή τις, οὔτε τέλος· τὰ δ' ἅτε φύντα καὶ γενόμενα, καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν ἐν χρόνῳ τινὶ λαβόντα, ἀκολούθως καὶ τελευτὴν ἐξ ἀνάγκης ἔχει· τὰ δὲ γενόμενα, τῷ κελεύσαντι γενηθῆναι αὐτὰ, πῶς ἂν ἐξισάζοιτο; εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνῳ, B οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γενέσθαι προσηκόντως ἂν ἐκείνῳ ἁρμόζοιτο. ἀλλ' ἐκείνῳ μὲν οὐδ' αὐτὰ τὰ οὐράνια συγκριθείη. ὥσπερ οὐδ' ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐδ' αἱ εἰκόνες τοῖς παραδείγμασιν. ἡ δὲ σύγχυσις τῶν πάντων, πῶς οὐ γελοῖον; ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θείου τιμιότητος (τῇ) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἴ γε θηρία συγκρίσει· ἔφεσις δὲ δυναστείας, ἀντίρροπος Θεοῦ δυναστείᾳ, πῶς οὐ μαινομένων ἀνθρώπων ἐστὶν, ἀπεστραμμένων τε τὸν σώφρονα καὶ C ἐνάρετον βίον; εἰ γὰρ ὅλως τῆς θείας εὐτυχίας ἀντιποιούμεθα, χρὴ τὸν βίον διάγειν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κέλευσιν· οὕτω γὰρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήρῳ, κρείσσους πάσης εἱμαρμένης διάξομεν τὸν βίον, κατὰ τὸν ὑπὸ Θεοῦ νόμον ὁρισθέντα βιώσαντες· μόνη γὰρ ἀντίρροπος Θεοῦ δυνάμεως ἀνθρωπίνη δύναμις, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἄδολος πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία, καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφή. θεωρία τε καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκόντων τῷ κρείττονι. καὶ τὸ μὴ εἰς γῆν νενευκέναι. ἀλλ' ὅση δύναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ ὄρθιά τε καὶ ὑψηλὰ ἀναβι- D βάζειν· ἐκ γάρ τοι τῆς ἐπιτηδεύσεως ταύτης, τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν, φησὶ, περιγίγνεται. ἡ τοίνυν αἰτία τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς, κατά τε τὴν ἀξίαν καὶ ἐν τῇ τοῦ δυνάμεως παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον· ᾧ πείθονται μὲν οἱ εὖ φρονοῦντες, καὶ εὐχαριστοῦσιν ἐξαισίως· οἱ δ' ἀχαριστοῦντες, ἠλίθιοι, καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπερηφανίας κομίζονται τιμωρίαν.

Κεφ. ΙΕ'.

Ὅσα ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὠφέλησεν.

Καὶ μὴν ὁ τοῦ Θεοῦ παρακαλεῖ παῖς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἅπαντας, διδάσκαλον ἑαυτὸν τοῖς εὖ φρονοῦσι τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων καθιστάς· εἰ μὴ ἄρα λανθανόμεθα ἑαυτούς, κακῶς ἀγνοοῦντες, ὅτι διὰ τὸ ἡμῖν συμφέρον, τουτέστι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γῆν περιενόστησε· καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τηνικαῦτα βιωφελῶν, παιδείαν ἐπαίδευσε, σώφρονος βίου φάρμακον. πίστιν καὶ δικαιοσύνην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου, ᾧ δελεάζειν καὶ ἐξαπατᾶν τοὺς ἀπείρους προσφιλές· τοιγαροῦν νοσοῦντας μὲν ἐπεσκέπτετο. ἀρρώστους δὲ, τῶν περιεχόντων κακῶν ἐκούφιζε. παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς εἰς τοὔσχατον πενίας τε καὶ ἀπορίας περιβεβηκότας. ἐπήνει δὲ τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτρον. φέρειν τε γενναίως καὶ ἀνεξικάκως παντοίαν μὲν ὕβριν, παντοίαν δὲ καταφρόνησιν προσέταξε. διδάσκων ἐπίσκεψίν τινα τοῦ πατρὸς εἶναι τοιαύτην· ὡς ἀεὶ νικᾶν, τοὺς μεγαλοψύχως φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γὰρ ὑπερφυῶς ἐξοχωτάτην ἰσχὺν εἶναι διεβεβαιοῦτο, στερρότητα διανοίας μετὰ φιλοσοφίας· ἥτις ἐστὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις, ἐθίζουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πενιχροτέροις φιλανθρώπῳ διανεμήσει. δυναστείαν παντὶ τρόπῳ κωλύων. δεικνύς τε, ὅτι ὥσπερ μετρίοις προσῆλθεν, οὕτω μετρίους καταλείψει τοὺς ἀφέντας χαριζόμενος. τοιαύτῃ δὴ καὶ τοσαύτῃ πείρᾳ δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπηκόων δήμων, παρεσκεύαζεν αὐτοὺς, οὐ μόνον τῶν δεινῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονητὰς, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος γνησιωτάτους μαθητάς. καὶ δή ποτε λίαν ἐξάψαντα (τῷ) θυμῷ τινὰ τῶν ἑταίρων καθαπτόμενος, λόγοις κατέστειλεν· ἐτύγχανε δ' ἐκεῖνος ξιφήρης τινὶ ἐπιφοιτῶν, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀπογυμνώσας ἐπικουρείας· τοῦτον δὴ μένειν κατὰ σχολὴν ἐκέλευσε, καὶ μεθιέναι τὸ ξίφος. ἐγκαλῶν ὡς ἀπελπίσαντι τῆς πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς. νομοθετῶν δὲ διαῤῥήδην, πάντα τὸν

Caput XV.

Quæ præcepta tradiderit, & quæ miracula patraverit, & quantoperè subditis profuerit Servator.

Ceterùm Dei Filius omnes homines ad virtutem cohortatur, patris mandatorum doctorem se præbens prudentibus. Nisi fortè per summam imprudentiam ignoramus, cum utilitatis nostræ causâ, id est, propter omnium felicitatem, terras peragrasse; & optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam, velut quoddam modestæ vitæ pharmacum tradidisse: fidem atque justitiam eos docendo, adversus infesti dæmonis invidiam, qui rudes atque imperitos allicere ac decipere solet. Igitur ille ægros quidem invisit; infirmos verò malis quibus oppressi erant levavit. Iis etiam qui ad summam inopiam atq; egestatem redacti essent, solatium præbuit. Idem modestiam ac civilitatem animi cum ratione conjunctam præcipuè laudavit; jussitque ut omnem injuriam & contumeliam forti ac patienti animo ferremus: docens nos hujusmodi esse patris sui visitationem: adeò ut qui casus omnes generosè perferrent, ii semper victoriam reportarent. Hoc enim summum robur esse affirmabat; constantiam animi conjunctam cum Philosophia, quæ nihil aliud est quàm veritatis bonique cognitio, assuefaciens homines qui divitias bonis artibus comparatas possident, eas ut pauperibus humaniter impertiant. Dominationem verò omninò prohibet; palam denuntians, se sicut ad humiles juvandos advenit, ita & iis qui humiles despexerint, gratificari destiturum. Hujusmodi igitur experimento cùm subditorum sibi populorum fidem explorasset, eos non modo contemptores gravissimarum ac formidabilium rerum, sed etiam spei in ipsum ac fiduciæ genuinos discipulos effecit. Quinetiam unum ex sodalibus suis, qui iracundiâ vehementius exarserat, verbis objurgans repressit. Invaserat tum ille districto gladio nescio quem, ut Servatori opem ferret. At Servator quiescere illum & gladium dimittere præcepit; graviter hominem objurgans, quòd ipsius præsidio ac patrocinio diffidisset. Hancque disertè legem tulit; cum qui ferire alterum esset aggressus, aut qui ferientem lædere cona-

tus fuiſſet; & generaliter quicumque gladio uteretur, violenta morte eſſe periturum. Hæc eſt revera cæleſtis ſapientia; iniuriam pati malle quàm facere: & quoties neceſſitas exegerit, eo animo eſſe, ut damnum accipiamus potius quàm inferamus. Cùm enim maximum malum ſit iniuriam facere, non is qui patitur, ſed is potius qui facit iniuriam, graviſſimo afficitur ſupplicio. Ei porro qui Deo ſubiectus ſit, integrum eſt, nec facere iniuriam nec pati; dummodo confidat patrocinio Dei, qui præſens ipſi adeſt, & auxilium affert, ne quis eorum qui ipſi parent, ullo afficiatur incommodo. Quomodo vero ipſe ſibi ſuccurrere conaretur? Prœlium enim futurum eſſet inter duos: anceps vero atque incerta victoria. Atqui nemo unquam ſana mente præditus, res incertas certis anteponit. Quonam autem modo de præſentia & auxilio Dei dubitaturus ſit is, qui tot pericula expertus eſt, & qui ex omnibus ſemper diſcriminibus ſolo Dei nutu facillimè evaſit; qui per mare quod Servatoris mandato conſtratum erat, & tranſeuntibus populis ſolidam præbebat viam, ambulavit. Hæc enim certiſſima ac firmiſſima, ut opinor, baſis eſt fidei; hoc fundamentum fiduciæ; cùm admirabiles haſce res & incredibiles, Dei providentis juſſu perfici videmus. Hinc etiam fit, ut cùm quis in periculum calamitatis inciderit, nequaquam illum pœniteat fidei ſuæ; utque ſpem in Deo firmam atque inconcuſſam retineat. Qui quidem habitus ubi ſemel animo inhæſit, Deus in interiori cogitatione ſedem habet. Hic autem cùm invictus ſit, animus quoque ille qui invictum in interiori cogitatione poſſidet, ab ingruentibus periculis nunquam vinci poterit. Præterea iſtud ipſum ex Dei victoria didicimus: qui omnes homines providentia ſua complexus, cùm ab impiis & iniquis contumelioſè acceptus fuiſſet, nullo ex paſſione percepto damno, triumphum maximum & immortalem coronam devicta improbitate eſt aſſecutus: quippe qui & propoſitum providentiæ ſuæ ac benevolentiæ erga juſtos, ad exitum perduxerit; & impiorum injuſtorúmque hominum crudelitatem conculcaverit.

A ἀδίκων χειρῶν καταρξάντα, ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, ξίφει τε χρησάμενον, ἀπολεῖσθαι βιαίως· ἥδε ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἡ οὐράνιος σοφία, αἱρεῖσθαι τὸ ἀδικεῖσθαι πρὸ τοῦ ἀδικεῖν· καὶ γινομένης ἀνάγκης, ἑτοίμως ἔχειν κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ἢ ποιεῖν. μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ, οὐχ ὁ ἀδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδικῶν τῇ μεγίστῃ περιβέβληται τιμωρίᾳ. τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἔξεστιν μήτε ἀδικεῖν μήτε ἀδικεῖσθαι, θαρρήσαντι τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόντος καὶ ἐπικουροῦντος αὐτῷ Θεοῦ, B πρὸς τὸ μηδένα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ βλαβῆναι. πῶς δ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθοίη, Θεῷ θαρρῶν; μάχη δ' ἦν μεταξὺ δυοῖν, καὶ ἀμφίβολον τὸ τῆς νίκης· οὐδεὶς δ' εὖ φρονῶν, τὰ ἀμφίβολα πρὸ τῶν ἀραρότων προαιρεῖται. πῶς δὲ ἔμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας καὶ βοηθείας ἀμφιβάλλειν, ὁ τοσούτων μὲν ἐν πείρᾳ γινόμενος κινδύνων, ἀεὶ δ' εὐχερῶς ῥυσθεὶς ἀπὸ τῶν δεινῶν, μόνῳ Θεοῦ νεύματι· ὁ διὰ θαλάσσης ὁδοιπορήσας παραγγέλματι τοῦ Σωτῆρος καταστορεσθείσης, καὶ στερεὰν παρεχόμενος C ὁδὸν τοῖς διαποντίοις δήμοις. αὕτη γάρ, οἶμαι, περιφανὴς ὑποβάθρα πίστεως, καὶ θεμέλιος ἐστὶ πεποιθήσεως, ἡνίκα ἂν τὰ θαυμαστὰ ταῦτα καὶ ἄπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελούμενα ἱστορῶμεν τῇ τοῦ προνοοῦντος κελεύσει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει παραγίνεται, ἡνίκα ἄν τις περιπέσοι πείρᾳ κακῶν, καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχοι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γὰρ τῆς ἕξεως ἐγγινομένης τῇ ψυχῇ, ἵδρυται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ Θεός· ἀήττητος δ' ἐστὶν· οὐδὲ ἡ ψυχὴ ἄρα τὸ ἀήττητον ἔχουσα κατὰ τὴν ἑαυτῆς διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιεστώτων D δεινῶν κρατηθήσεται. παρὰ δὲ τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ νίκης, ὃς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀδικίας ἐμπαροινηθεὶς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάβην, μέγιστα νικητήρια καὶ ἀΐδιόν τινα στέφανον κατὰ τῆς πονηρίας ἀνεδήσατο. ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαγὼν τὴν προαίρεσιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους. συντρίψας δὲ τὴν τῶν ἀδίκων τε καὶ ἀσεβῶν ὠμότητα.

A

Κεφ. Ιϛʹ.

Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γεγονέναι πόλεων.

Ἀλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκείνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ἤδη προκεκήρυκτο. προκεκήρυκτο δὲ καὶ ἡ σωματικὴ γένεσις αὐτοῦ. προείρητο δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ ὡς τῆς ἀδικίας τε καὶ ἀκολασίας ἐκφύοντα γεννήματα, λυμαινόμενα τοῖς δικαίοις ἔργοις καὶ τρόποις, ἀναιρεθείη. πᾶσα δὲ ἡ οἰκουμένη φρονήσεώς τε καὶ σωφροσύνης μετάσχοι, ἐπικρατήσαντος (B) σχεδὸν ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεσπισθέντος ὑπὸ τοῦ σωτῆρος νόμου. καὶ θεοσεβείας μὲν ῥωσθείσης. δεισιδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης· δι' ἣν οὐ μόνων ἀλόγων ζώων σφαγαί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων ἱερουμάτων θυσίαι, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βωμῶν ἐπενοήθη, κατά τε Ἀσσυρίους καὶ Αἰγυπτίους νόμους, χαλκηλάτοις ἢ καὶ πλαστοῖς ἰνδάλμασι σφαγιαζόντων ψυχὰς δικαίας· τοιγάρτοι καρπὸν ἠνέγκαντο τὸν προσήκοντα τοιαύτῃ θρησκείᾳ. Μέμφις καὶ Βαβυλὼν ἐρημωθήσεται, καὶ ἀοίκητοι καταλειφθήσονται μετὰ τῶν πατρῴων Θεῶν. (C) καὶ ταῦτ' οὐκ ἐξ ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτός τε παρὼν καὶ ἱστορήσας, ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης. Μέμφις ἠρήμωται, ἡ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼ ὑπεροψίαν κατέθραυσε· τόν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἐθνῶν νικηφόρον, πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον, οὐ βελῶν τοξεύμασιν, οὐδ' ἀκοντίων ῥιπαῖς, μόνῃ δ' ὁσίᾳ προσευχῇ καὶ ἡμέρῳ λιτανείᾳ καθεῖλεν.

Caput XVI.

Quòd Christi adventus prædictus sit à Prophetis: & quòd ad simulacrorum & urbium simulacra colentium eversionem ordinatus fuerit.

Ceterùm & passio illius jamdudum prænuntiata fuerat à Prophetis, & corporalis ejusdem nativitas. Prædictum quoque fuerat tempus ipsum incarnationis, quo injustitiæ & intemperantiæ exorta germina, quæ justis actibus & moribus nocent, è medio tollerentur; utque universus orbis prudentiæ ac modestiæ particeps fieret; lege scilicet quę à Servatore promulgata est, in omnium fere mortalium mentibus prævalente: ac divini quidem Numinis cultu confirmato; dæmonum vero superstitione deleta. Quæ quidem superstitio, non modo brutorum animalium, verùm etiam humanorum corporum immolationes invexerat, & scelerata ararum piacula: quippe cùm juxta leges Assyriorum & Ægyptiorum, æreis ac figlinis simulacris innocentes homines mactarentur. Unde & mercedem tali religione dignam retulerunt. Memphis, inquit, & Babylon vastabitur; & utraque deserta relinquetur cum Diis patriis. Atque hæc ego non auditione accepta commemoro, sed quæ ipsemet præsens vidi; miserandæ harum urbium sortis spectator factus. Jacet deserta Memphis, illa potentissimi quondam Regis Pharaonis sedes, quem superbia elatum Moses jussu Dei percussit: & exercitum illius multarum & maximarum gentium victorem, armis probè instructum ac munitum; non telorum ac jaculorum missilibus, sed pura duntaxat precatione & quieta supplicatione delevit.

Esaias.

D

Κεφ. ΙΖʹ.

Περὶ τῆς Μωϋσέως σοφίας ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν· καὶ περὶ Δανιὴλ, καὶ τῶν τριῶν παίδων.

Οὐδεὶς δ' ἂν ἐκείνου τοῦ δήμου μακαριώτερος γέγονε πώποτε, ἢ γένοιτο. εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἑκόντες τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀπεκήρυξαν. τί δ' ἂν εἴποι τις ἄξιον περὶ Μωϋσέως; ὃς ἄτακτον δῆμον εἰς τάξιν ἀγαγών, πειθοῖ τε καὶ αἰδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακοσμήσας, ἀντὶ μὲν αἰχμαλωσίας, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐδωρεῖτο. ἀντὶ δὲ σκυθρωπότητος, φαιδροὺς ἐποίει. καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν προηγάγετο, ὥστε τῇ λίαν ἐπὶ τἀναντία

Caput XVII.

De sapientia Mosis quam gentilium Sapientes æmulati sunt: Item de Daniele & de tribus pueris.

Nullus porro beatior unquam illo populo fuit aut futurus esset, nisi mẽtes suas à divino Spiritu abstraxisset. Mosem vero quis est qui pro merito laudare possit? qui cùm confusam antea Judæorũ multitudinem in certos ordines digessisset, eorumque animos obsequio & verecundia exornasset, pro servitute quidem libertatem eis reddidit; pro mæstitia vero hilaritatem. Qui eorundem animos tantopere erexit, ut ob insperatam rerũ suarũ in melius mutatio-

nem, & ob prosperos successus atq; victorias, fastu quodam & insolentia efferentur. Qui reliquos omnes qui ipsum ætate præcesserant, sapientia usq; adeò superavit, ut qui à Gentilibus plurimùm celebrantur seu sapientes seu Philosophi, sapientiæ illius æmulatores exstiterint. Pythagoras certè sapientiam ejus æmulatus, modestiæ causâ tantoperè celebratus est, ut Plato vir modestissimus, abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitandum proponeret. Daniel quoque; is qui futura prædixit, & qui summæ cujusdam magnitudinis animi specimen edidit, morumque & totius vitæ sanctitate excelluit, qualem & quàm asperam tyranni illius qui tum in Syria dominabatur, sævitiam superavit? Nomen huic erat Nabuchodonosor; cujus stirpe omni funditus deleta, ingens illa & formidabilis potentia ad Persas translata est. Erant in ore omniũ, sicut in hunc usque diem multis hominum sermonibus celebrantur, opes Regis illius; & circa illicitam religionem importuna sedulitas, & ad fabricanda Deorum simulacra ingens copia cuiusque generis metallorum: templorum item culmina cælum ipsum, ut ita dicã, contingentia; formidabiles deniq; religionis leges, & ad sævitiam comparatæ. Verùm hæc omnia ob sincerã in Deum pietatem Daniel contemnens, importunum illud tyranni studium, gravissimi cuiusdam mali causam fore prædixit. Nec tamen tyranno persuasit. Opum quippe affluentia, maximo impedimento est ad rectè sentiendum. Tandem verò mentis suæ feritatem Rex declaravit; justum atq; insontem feris bestiis laniandum obiici jubens. Fratrum item illorum in martyrio subeundo cõsensio, generosa fuit inprimis. Quos posteri deinceps imitati, ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retulerunt. Qui ab igne & fornace ceterisque cruciatibus ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus læsi, inclusas undique in fornace flammas, castorum corporum objectu contactuque propulerunt. Porro Assyriorum Imperio Dei ultione & fulminum jactibus exciso, Daniel divina providentia ad Cambysem Persarum Regẽ se contulit. Hic verò etiam illum vexavit invidia; & exitiales Magorum insidiæ; & multorum maximorumq; discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvante Christi providẽtia, facillimè libe-

A μεταβολῇ, τῇ τε τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ, ἀλαζονέστερον τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· ὃς τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφίᾳ τοὺς πρὸ αὐτοῦ, ὥστε καὶ τοὺς ἐπαινουμένους ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἤτοι σοφοὺς ἢ φιλοσόφους, ζηλωτὰς τῆς ἐκείνου σοφίας γενέσθαι. Πυθαγόρας γὰρ τὴν ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διαβεβόηται, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ Πλάτωνι παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἐγκράτειαν καταστῆσαι. Δανιὴλ δὲ ὁ θεσπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης μεγαλοψυχίας ἐργάτης, ἠθῶν τε καὶ παντὸς βίου B κάλλει διαπρέψας, πόσην τινὰ καὶ πῶς τραχεῖαν κατηγωνίσατο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου. ὄνομα δ' ἐκείνῳ Ναβουχοδονόσορ ἦν. οὗ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθείσης, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς τοὺς Πέρσας διῆλθε. διαβόητος γὰρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστιν, ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου. καὶ ἡ ἄκαιρος περὶ τὴν μὴ δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια. μετάλλων τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ὑψώματα. φρικτοί τε καὶ πρὸς ὠμότητα οἱ τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι· ὧν πάντων ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας διὰ τὴν ἄχραντον C πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν εὐσέβειαν, τὴν ἄκαιρον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου τινὸς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἀλλ' οὐκ ἔπειθε τὸν τύραννον· ὁ γὰρ ἄφθονος πλοῦτος, ἐμπόδιον πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἑαυτοῦ διανοίας ὁ δυνάστης ἐξέφηνε. θηρσὶν ἀγρίοις διαλυμανθῆναι τὸν δίκαιον κελεύσας. γενναία γε μὴν καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν ὁμοδοξία. οὓς οἱ μετὰ ταῦτα ζηλώσαντες, ὑπερμεγέθη δόξαν τῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα πίστεως ἤραντο. πυρὶ D καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δεινοῖς ἀδήωτοι φανέντες, ἁγνῇ τε σωμάτων προσβολῇ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπωθέμενοι. Δανιὴλ δὲ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας, ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς, ἐπὶ Καμβύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετῆλθεν ἐκ θείας προνοίας· φθόνος δὲ κἀνταῦθα. καὶ πρός γε τῷ φθόνῳ, ὀλέθριοι Μάγων ἐπιβουλαί. διαδοχαί τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ ὧν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεὶς εὐχερῶς, παντοίας

ἀρετῆς πεῖραν διέπρεψεν. οἱ γάρ τοι Μάγοι, τρὶς τῆς ἡμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρὸς, μεγάλας τε καὶ ἐξαισίους ἀρετὰς ἀξιομνημονεύτων ἔργων κατορθοῦντος, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπιτυχίαν φθόνῳ διέβαλλον· ἐπικίνδυνον δὲ σφόδρα τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἔπεισαν αὐτὸν τὸν τοσούτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παραίτιον τοῖς Πέρσαις γενόμενον, λεόντων ἀγρίων θοίνην καταχεθῆναι· καθειρχθεὶς δὲ καταχεθεὶς, οὐκ εἰς ὄλεθρον, ἀλλ' αἰώνιον εὐδοξίαν ὁ Δανιὴλ καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηρσὶν ἐξεταζόμενος, ἠπίων καὶ ἡμερωτέρων (τῶν) θηρίων, ἢ τῶν καθειρξάντων, ἐπειρᾶτο. πάντας γὰρ εὐχὴ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῇ συναιρομένη, τιθασοὺς ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῇ φύσει. γνωσθέντων δὲ τούτων (τῷ) Καμβύσῃ (οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατορθώματα ἐπισκιάζεσθαι) ὑπερεξεπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι τῶν ἀγγελλομένων. μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεισθῆναι ταῖς διαβολαῖς τῶν Μάγων εὐχερῶς· ὅμως γοῦν ἐτόλμησε τῆς θέας ἐκείνης ἐπόπτης γενέσθαι· καὶ ἰδὼν τὸν μὲν ἄνδρα ἑκατέρας τῆς χειρὸς ὑψώματι τὸν Χριστὸν ὑμνοῦντα. τοὺς δὲ λέοντας ὑποβεβλημένους, καὶ οἱονεὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνοῦντα. καὶ παραχρῆμα τοὺς ἀναπείσαντας αὐτὸν Μάγους, (τῇ αὐτῇ ζημίᾳ κατέκρινε, καθεῖρξέ τε τῇ τῶν λεόντων αὐλῇ) οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῷ πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεφοίτων τοῖς Μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμήναντο.

A ratus, in omni genere virtutis ſpectatus enituit. Nam cùm ter quotidie preces ad Deum funderet, magnaq; & inſolita memorabilium operum miracula ederet, Magi invidia adducti, hanc precum efficaciam calumniari cœperunt; tantã vim hominis admodũ periculoſam eſſe, Regis auribus inſuſurrantes: eiq; tandem perſuaſerunt, ut vir ille qui tot ac tantorum bonorum Reip. Perſarum auctor fuiſſet, immanibus leonibus devorandus objiceretur. Damnatus igitur Daniel: non periturus, ſed ad ſempiternam gloriam in foveam conjectus eſt. Cumq; in medio ferarum verſaretur, leniores eas ac manſuetiores ipſis à quib⁹ B fuerat in foveam contruſus, expertus eſt. Omnes enim illas beſtias, licet ſuapte natura rabidas, precatio modeſtiæ ac temperantiæ auxilium ferens, manſuefecit. Quæ cùm accepiſſet Cambyſes (neque enim fieri poterat, ut tam ſtupenda divinæ potentiæ miracula occultarentur) rerum quæ nuntiatæ fuerant admiratione perculſus eſt: ſubiitq; eum pœnitentia, quòd Magorum calumniis adeò faciles aures præbuiſſet. Nihilominus tamen ipſe ejus rei ſpectator eſſe voluit. Cumq; Danielem quidem vidiſſet ſublatis in altum manibus Chriſtum C laudantem; leones verò ſubmiſſos, & hominis veſtigia quodammodo adorantes; confeſtim Magos qui ipſi illud perſuaſerant, leonibus objici juſſit. At beſtiæ quæ paulò ante Danielem palpaverant, ſtatim in Magos impetum fecerunt, omneſque eos pro naturæ ſuæ feritate diſcerpſerunt.

Κεφ. ΙΗ'.

Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῆς μαντείας εἰπούσης τὸν Κύριον καὶ τὸ πάθος δηλούσης· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχὶς, Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς, Σωτὴρ, Σταυρός.

Παρίσαμαι δέ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυρειῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεῦσαι. ἐκ γάρ τοι τούτων, δηλονότι καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων αὐτὸν διάνοια, καὶ οἶδεν αὐτὸν Θεὸν ὄντα Θεοῦ παῖδα, εἴπερ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύωσιν. ἡ τοίνυν Ἐρυθραία Σίβυλλα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἕκτῃ γενεᾷ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν γενέσθαι, ἱέρεια ἦν τοῦ Ἀπόλλωνος. διάδημα ἐπίσης τῷ θρησκευομένῳ ὑπ' αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ ὃν ὁ ὄφις εἱλεῖτο, περιέπουσα ἀποφοιβάζουσά τε τοῖς χρωμένοις αὐτῇ, ἠλιθιότητι τῶν γονέων, ἐπιδεδωκότων αὐτὴν τοιαύτῃ λατρείᾳ, δι' ἣν ἀσχήμονες θυμοὶ, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς

Caput XVIII.

De Sibylla Erythræa, quæ in Acroſtichi de carminum quibus vaticinata eſt, Dominum & paſſionem deſignat. Eſt autem Acroſtichis hæc: Jeſus Chriſtus, Dei Filius, Servator, Crux.

D Libet etiam aliud teſtimonium de Chriſti Divinitate ab extraneis deſumptum commemorare. Sic enim ii qui probris illum ac maledictis inceſſere ſolent, illum Deum Deiq; Filium eſſe cognoſcent; ſiquidem ſuorum ſermonibus fidem velint adhibere. Sibylla igitur Erythræa, quæ ſexta poſt diluvium ætate ſe vixiſſe dicit, ſacerdos fuit Apollinis: quæ coronam capite geſtans non ſecus ac Deus ille quem colebat, & tripodem cui ſerpens circumvolutus erat, cuſtodiens, oracula edebat interrogantibus: à ſtultis parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil honeſtum ac probum, ſed furor pudoris expers ingeneratur. Cujuſmodi ſunt

ea quæ de Daphne memorantur. Hæc A igitur cùm aliquando in adyta importunæ superstitionis irrupisset; divino planè Spiritu impulsa, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari versibus cœpit; primis versuum elementis (quod genus Acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu Christi apertissimè declarans. Est autem Acrostichis ejusmodi JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SERVATOR, CRUX. Versus autem hi sunt:

Judicii signum tellus sudore madescet.
E cœlo tunc Rex veniet per sæcla futurus,
B *Scilicet ut totum præsens dijudicet orbem.*
Visurique Deum insidi sunt atque fideles,
Sublimem in carne humana, sanctaq; caterva
Cinctum, completo qui tempore judicet omnes.
Horrida tunc tellus dumis silvescet acutis.
Rejiciet simulacra homines auriq; metalla.
Inferni portas facto simul impete rūpent
Squallentes manes, & pura luce fruentur.
Tetros atq; bonos index tū flāma probabit.
Voce latens facinus quod gessit quisque, loquetur;
Subdolaque humani pandentur pectoris antra.
C *Dentum stridor erit, gemitúsque & luctus ubique.*
Et sol astrorumq; chorus percurrere cœlum
Insimul absistent, lunæ quoq; flāma peribit.
Fundo cernentur valles cōsurgere ab imo.
In terris nihil excelsum spectare licebit.
Lataq; planities montes æquabit: & æquor
Intactū rate stabit: adustaq; fulmine tellus.
Unà deficiet flagrans cum fontibus amnis.
Stridula de cœlo fudet tuba flebile carmen,
Supremū exitiū lamentans, fataq; mundi.
Et subito stygium chaos apparebit hiatu:
Reges divinū stabūt cuncti ante tribunal.
D *Vndaque sulphureæ descendet ab æthere flamma.*
Ac cuncti in terris homines mirabile signū
Tunc cernent oculis, sanctis optabile signū.
Omnibus id justis vitæ est melioris origo:
Rursus vesani dolor atque offensio mundi:
Collustrans undis bisseno in fonte fideles.
Regnabit latè pascentis ferrea virga.
Unus & æternus Deus, hic Servator & idem
Xristus, pro nobis passus, quem carmina signant.

Et hæc quidem divino, ut credibile est, afflatu à virgine prædicta sunt. Ego verò illam eo nomine beatam judico, quòd Deus vatem illam ac nuntiam suæ erga nos providentiæ delegit.

A ἱστορουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. αὕτη τοίνυν εἴσω τῶν ἀδύτων ποτὲ τῆς ματαίου δεισιδαιμονίας προαχθεῖσα, καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστή, δι' ἐπῶν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε. σαφῶς ταῖς προτάξεσι τῶν πρώτων γραμμάτων, ἥτις ἀκροστιχὶς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχὶς αὕτη, Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ υἱός, Σωτήρ, Σταυρός· τὰ δ' ἔπη αὐτῆς, ταῦτα.

Ἰδρώσει γὰρ χθών, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται
Ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
B Σάρκα παρὼν πᾶσαν κρῖναι καὶ κόσμον ἅπαντα
Ὄψονται δὲ Θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι
Ὕψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο, (νεῖ.
Σαρκοφόρον ψυχάς τ' ἀνδρῶν ἐπὶ βήματι κρι-
Χέρσος ὅτ' ἂν ποτε κόσμος ὅλος καὶ ἄκανθα γένηται
Ῥίψωσί τ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα,
Ἐκκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν,
Ἰχνεύων, ῥήξει τε πύλας εἱρκτῆς ἀΐδαο. (ἥξει
Σὰρξ τότε πᾶσα νεκρῶν, ἐς ἐλευθέριον φάος
Τοὺς ἁγίους, ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει
Ὁππόσα τις πράξας ἔλαθεν, τότε πάντα λαλή-
Στήθεα γὰρ ζοφόεντα θεὸς φωστῆρσιν ἀνοίξει· (σει
C Θρῆνός τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.
Ἐκλείψει σέλας ἠελίου, ἄστρων τε χορεῖαι.
Οὐρανὸν εἱλίξει, μήνης δέ τε φέγγος ὀλεῖται.
Ὑψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν.
Ὕψος δ' οὐκέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανεῖται
Ἶσά τ' ὄρη πεδίοις ἔσται καὶ πᾶσα θάλασσα
Οὐκ εἰς πλοῦν ἕξει. γῆ γὰρ φρυχθεῖσα κεραυνῷ,
Σὺν πηγαῖς ποταμοί τε καχλάζοντες λείψουσιν
Σάλπιγξ δ' οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,
Ὠρύουσα μύσος μελεὸν καὶ πήματα κόσμου.
Ταρτάρεον χάος δείξει ποτὲ γαῖα χανοῦσα.
D Ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα Θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
Ῥεύσει δ' οὐρανόθεν ποταμὸς πυρός, ἠδέ γε θείου.
Σῆμα δέ τοι τότε πᾶσι βροτοῖς ἀριδείκετον, οἷον
Τὸ ξύλον ἐν πιστοῖς τὸ κέρας τὸ ποθούμενον ἔσται
Ἀνδρῶν εὐσεβέων ζωή, πρόσκομμά τε κόσμου,
Ὕδασι φωτίζον πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς·
Ῥάβδος ποιμαίνουσα σιδηρείη γε κρατήσει. (μῶν
Οὗτος ὁ νῦν προγραφεὶς ἐν ἀκροστιχίοις Θεὸς ἡ-
Σωτήρ, ἀθάνατος βασιλεὺς ὁ παθὼν ἕνεχ' ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ δηλαδὴ θεόθεν ἐπέστη προκηρύξαι. μακαρίαν δ' αὐτὴν ἔγωγε κρίνω, ἣν ὁ Σωτὴρ ἐξελέξατο προφῆτιν τῆς ἑαυτοῦ περὶ ἡμῶν προμηθείας.

Κεφ. ιθ'.

A

Κεφ. ΙΘ'.

Ὅτι ἡ περὶ τοῦ σωτῆρος μαντεία παρ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας πεπλάσθαι, ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιβύλλης ἐστὶν, ἧς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ ῥωμαϊστὶ μεταφράσει· καὶ ὅτι Βιργίλιος μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου δι' αἰνιγμάτων, φόβῳ τῶν κρατούντων, ὑμνήσας τὸ μυστήριον.

Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι. καίτοι ταῦθ' ὁμολογοῦντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι Σίβυλλαν μάντιν. ὑποπτεύουσι δέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον, τὰ ἔπη ταῦτα πεποιηκέναι. νοθεύεσθαί τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης θεσπίσματα εἶναι λέγεσθαι, ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολλὴν τῶν ἡδονῶν περικοπτούσας ἐξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονά τε καὶ κόσμιον βίον ὁδηγούσας. ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθεια, τῆς τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσης τοὺς χρόνους ἀκριβέστερον. ὡς πρὸς τὸ μηδένα ὑποπτεύειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ κάθοδον καὶ κρίσιν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα, καὶ ὡς πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἐπῶν ψεῦδος διαφημίζεσθαι. ὡμολόγηται γὰρ Κικέρωνα ἐντετυχηκότα τῷ ποιήματι, μεθερμηνεῦσαί τε αὐτὸ εἰς τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸ τοῖς ἑαυτοῦ συντάγμασι. τοῦτον ἀναιρεθῆναι κρατήσαντος Ἀντωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Αὔγουστον περιγεγενῆσθαι, ὃς ἓξ καὶ πεντήκοντα ἔτη ἐβασίλευσε. τοῦτον Τιβέριος διεδέξατο, καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ σωτῆρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἁγιωτάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἥ τε νέα τοῦ δήμου διαδοχὴ συνέστη· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξοχώτατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν.

Ἔνθεν ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαάνθη.

καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν βουκολικῶν τόπῳ.

Σικελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμνήσωμεν.

τί τούτου φανερώτερον; προστίθησι γάρ·

Ἤλυθε Κυμαίου μαντεύματος εἰς τέλος ὀμφή·

Κυμαίαν αἰνιττόμενος δηλαδὴ τὴν Σίβυλλαν. καὶ οὐκ ἠρκέσθη τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς τῆς χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθούσης. τί λέγων αὖθις;

Οὗτος ἄρ' αἰώνων ἱερὸς στίχος ὤρνυται ἡμῖν·
Ἥκει παρθένος αὖθις, ἄγουσ' ἐρατὸν βασιλῆα.

τίς οὖν ἄρα εἴη παρθένος ἡ ἐπανήκουσα; ἆρ' οὐχ ἡ πλήρης τε καὶ ἔγκυος γενομένη τοῦ θείου πνεύματος; καὶ τί τὸ κωλῦον τὴν ἔγκυον τοῦ θείου πνεύματος, κόρην εἶναι ἀεὶ καὶ διαμένειν παρθένον; ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου, (καὶ) τὴν οἰκουμένην παραγενόμενος ἐπικουφίσει. καὶ προστίθησιν ὁ ποιητής.

Caput XIX.

Quòd hæc de Christo vaticinatio à nemine Christianorum conficta est, sed ab Erythræa Sibylla conscripta: cujus libros Cicero ante adventum Christi Latinis versibus reddidit: & quòd Virgilius ejus mentionem facit, simulque partus Virginei: obscurè celebrans mysterium metu potentiorum.

Multi tamen huic prædictioni fidẽ derogant, quamvis Sibyllam Erythręam revera vatẽ fuisse fateantur. Suspicantur autem à quodam ex nostrę religionis hominibus, Poëticæ artis non ignaro, eos versus esse confictos, & falso ac suppositicio titulo Sibyllæ adscribi; cùm sententias contineant vitæ humanę admodum utiles, quibus & voluptatum effrenata licentia comprimitur, & via sternitur ad modestiam ac tẽperantiam. Sed veritas ipsa in propatulo est omnibus: cùm hominũ nostrorũ diligentia temporũ seriem adeò accuratè collegerit, ut jã nemo suspicari possit, post adventum & condemnationem Christi, carmẽ illud esse compositum, falsoq; divulgari, quasi Sibylla hos versus diu antè vaticinando profuderit. Quippe inter omnes cõstat, Ciceronem cùm hoc carmẽ legisset, Latino sermone illud interpretatum esse, ac suis operib⁹ inseruisse. Hunc postea Antonius summã rerũ potitus interfecit. Antonius verò posthæc superatus est ab Augusto, qui sex & quinquaginta annis Imperiũ obtinuit. Huic deinde successit Tiberius: quo tempore Servatoris adventus orbi illuxit, & sanctissimæ religionis mysteriũ vigere cœpit, & nova quædam populi fetura ac successio instituta est: de qua Princeps Latinorum Poëtarum sensisse mihi videtur cùm dicit:

Iam nova progenies cælo demittitur alto.

Et rursus in alio Bucolicorum loco:

Sicelides musæ, paulò majora canamus.

Quid hoc apertius? Addit enim:

Vltima Cumæi venit jam carminis ætas.

Cumæam scilicet Sibyllam intelligens. Nec his contentus, ulterius progressus est: quasi necessitas ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur dicit?

Magnus ab integro seclorũ nascitur ordo:
Iã redit & virgo: redeunt Saturnia regna.

Quænam ergo est virgo illa quæ redit? Nonne illa quę plena & gravida fuit Spiritu Sancto? Quid autem obstat, quominus ea quæ Spiritu divino prægnans est, puella semper & virgo permaneat. Redibit etiam optabilis Rex, & orbem terrarum adventu suo sublevabit. Sic enim addit Poëta:

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina. (nostri,
Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.

Quæ quidē apertè simul & obscurè per allegoriam dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui versuū vim ac sententiam altius scrutantur, divinitatem Christi oculis quodammodo subjiciūt. Ne verò quisquam ex regiæ urbis Primoribus, Poetam criminari posset quòd contra patrias leges scribere esset ausus, & traditas olim à majoribus de Diis opiniones everteret, veritatē de industria occultat. Notat enim, ut equidem censeo, beatum & salutare Servatoris nostri mysteriū. Itaq; ut immanē hominū crudelitatem evitaret, audientium animos ad insolitam ipsis consuetudinē deduxit; aitq; recens nato altaria ac templa esse exstruenda, & sacra facienda. Cetera quoq; consentanea subjunxit; in gratiam eorum qui ita sentirent. ait enim:

CAPUT XX.

Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio: in quibus ostenditur, obscurè, ut Poetis moris est, indicatum esse mysterium.

ILLE *Deûm vitam accipiet, Divisque videbit*
Permistos heroas, & ipse videbitur illis:

Justis scilicet.

Pacatumq; reget patriis virtutibus orbē.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mistaq; ridenti colocasia fundet acantho.

Vir porro admirabilis & omni doctrinæ genere excultus, cum cognitam haberet illorum temporum crudelitatem: hæc addidit:

Ipsæ lacte domum referent distenta capella (leones.
Ubera: nec magnos metuent armenta

Vera utique dicens. Neque enim palatii Proceres formidatura erat fides.

Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet & serpens, & fallax herba veneni (mum.
Occidet; Assyrium vulgò nascetur amo-

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti convenientius dici potest. Ipsa enim Dei cunabula, divini Spiritus vis tanquam flagrantissimos quosdam flores novellæ obtulit genti. Occidit verò serpens, & venenum serpentis sublatum est: ejus scilicet serpentis qui primos homines in fraudem primus in-

A Τὸν δὲ νεωστί πω τεχθέντα φαεσφόρε μήνη,
Ἀντὶ σιδηρείης χρυσῆν γενεὴν ὀπάσαντα,
Προσκύνει.
Τοῦδε γὰρ ἄρχοντος, μιμοσκέα πάντα βρότεια.
Καὶ στοναχαί τε κατευνάζονται ἀλιτρῶν.

συνίεμεν δὴ φανερῶς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι' ἀλληγοριῶν τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον ἐξετάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν δύναμιν, ὑπ' ὄψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος· ὅπως δὲ μή τις τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, ἐγκαλεῖν ἔχῃ τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατρῴους νόμους συγγράφοντι,
B ἐκβάλλοντί τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν Θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν· ἠπίστατο γάρ, οἶμαι, τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος τελετήν· ἵνα δὲ τὸ ἄγριον τῆς ὠμότητος ἐκκλίνοι, ἤγαγε τὰς διανοίας τῶν ἀκουόντων, πρὸς τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν. καὶ φησί, χρῆναι βωμοὺς ἱδρύεσθαι καὶ νεὼς κατασκευάζειν, θυσίας τ' ἐπιτελεῖσθαι τῷ νεωστὶ τεχθέντι· ἀκολούθως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπήγαγε τοῖς φρονοῦσι. φησὶ γάρ·

Κεφ. Κ'.

Βιργιλίου Μάρωνος ἕτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἑρμηνεία, ἐφ' οἷς δείκνυται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ μεμήνυθεν τὸ μυστήριον.

C Λήψεται ἀφθάρτοιο Θεοῦ βίοτον, καὶ ἀθρήσει
Ἥρωας σὺν ἐκείνῳ ἀολλέας· ἠδὲ καὶ αὐτός,

δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν ἐελδομένοισι φανεῖ-(ται,
Πατροδότῳ ἀρετῇ κυβερνῶν ἡνία κόσμου.
Σοὶ δ' ἄρα παῖ, πρώτιστα φύει δωρήματα γαῖα
Κριθὴν ἠδὲ κύπειρον ὁμοῦ κολακάσι ἀκάνθῳ.

θαυμαστὸς ἀνὴρ καὶ πάσῃ παιδείᾳ κεκοσμημένος. ὃς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τό-
D τε καιρῶν ὠμότητα.

Σοὶ δὲ παῖς θαλεροί, φησί, μαστοὶ καταβεβρι-(θυῖαι,
Αὐτόματοι γλυκὺ νᾶμα συνεκτελέουσι γάλακτος
Οὐ δὲ θέμις ταρβεῖν βλοσυροὺς ἀγέλῃσι λέοντας.

ἀληθῆ λέγων· ἡ γὰρ πίστις, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τοὺς δυνάστας οὐ φοβηθήσεται.

Φύσει δ' εὐώδη τὰ σπάργανα, ἄνθεα αὐτά.
Ὄλλυται ἰοβόλου φύσις ἑρπετοῦ, ὄλλυται ποίη
Λοίγιος. Ἀσσύριον θάλλει κατὰ τέμπεα ἄμωμον.

τούτων οὐδὲν ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ σωτῆρος ἀρετῆς οἰκειότερον εἴποι τις ἄν· αὐτὰ γὰρ τὰ τοῦ Θεοῦ σπάργανα πνεύματος ἁγίου δύναμις, εὐώδη τινὰ ἄνθη, νεολαίᾳ ὤπασε γέννα. ὁ δὲ ὄφις ἀπόλλυται, καὶ ὁ ἰὸς τοῦ ὄφεως ἐκείνου, ὃς τοὺς πρωτοπλάστους πρῶτος

ἐξηπάτα. παράγων τὰς διανοίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου σωφροσύνης ἐπὶ τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ὅπως γνοῖεν τὸν ἐπηρτημένον αὐτοῖς ὄλεθρον. πρὸ γάρ τοι τῆς καθελεύσεως τοῦ σωτῆρος, τῆς ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοίᾳ, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίδι ἐρειδομένας, ἔθραυε. παθόντος δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς καιρὸν τοῦ περιτεθέντος σώματος χωρισθέντος, ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις τὸ δυνατὸν τῆς ἀναστάσεως. καὶ εἴ τι ἴχνος ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων καταλείπετο, αὕτη πᾶσα λουτροῖς ἁγίοις ἐσμήχετο. τότε δὴ παρακελεύεται τοῖς ὑπηκόοις θαρρεῖν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ σεμνῆς διασήμου τε ἀναστάσεως, τὰ ὅμοια ἐλπίζειν ἐκέλευσεν. οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτα τῶν ἰοβόλων ἡ φύσις. ἐτελεύτα δὲ καὶ θάνατος. ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις. ἀπώλετο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος, ὃ παραίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ. φύεσθαί τε πανταχοῦ φάσκων τὸ ἄμωμον, πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει. οἷον γὰρ ἐκ μιᾶς ῥίζης πλῆθος κλάδων εὐώδεσι θάλλον ἄνθεσιν, ἀρδόμενον συμμετρίᾳ δρόσου, βλαστάνει. πεπαιδευμένως δὲ ὦ σοφώτατε ποιητῶν Μάρων, καὶ τὰ ἑξῆς ἅπαντα καὶ ἀκολούθως ἔχει.

Αὐτίκα δ' ἡρώων ἀρετὰς, πατρός τε μεγίστου
Ἔργ' ὑπερηνορέῃσι κεκασμένα πάντα, μαθήσῃ.

τοὺς μὲν τῶν ἡρώων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα σημαίνων. τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ πατρὸς, τὴν τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων. ἴσως δὲ καὶ τοὺς νόμους, οἷς ἡ θεοφιλὴς ἐκκλησία χρῆται, ἐπιτηδεύουσα τὸν ὑπὸ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τῶν μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον παραύξησις, τὸ ἀθρόον τῆς αἰφνιδίου μεταβολῆς παραιτουμένου.

Πρῶτον μὲν, ἀνθερίκων ξανθῶν ἤγοντο ἀλωαί·

τουτέστιν ὁ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἤγοντο εἰς χρείαν·

Ἐν δ' ἐρυθροῖσι βάτοισι παρήορος ἤνδανε βότρυς.

ἅπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἄθεσμον βίον.

Σκληρῶν δὴ πεύκης λαγόνων, μέλιτος ῥέε νᾶμα.

τὴν ἠλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεσκληκὸς ὑπογράφων ἦθος. ἴσως δὲ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ πόνον ἀνέχοντας, τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γλυκύν τινα καρπὸν λήψεσθαι διδάσκων.

Παῦρα δ' ὅμως ἴχνη προτέρας παραλείπεται ἄτης.

Πόντον ἐπαΐξαι, πέρι τ' ἄστεα τείχεσι κλεῖσαι,

A duxit, eorumq; animos ab innata temperantia ad voluptatum traduxit illecebras: ut malum quod ipsorum capitibus incumbebat, minime intelligerent. Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum, serpens ille mentes hominum ignoratione immortalis justorum vitæ occæcatas, ac nulla bonorum spe fultas subverterat. Post passionem verò Domini nostri, cum corpus illud quod acceperat, à sanctissimæ animæ societate aliquanto tempore divulsum fuisset, patefacta est hominibus resurrectionis fides: & si quæ labes humanorum scelerũ remãserat, sacro-sancto lavacro penitus
B absterfa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse jubet, & ex veneranda & illustri sua resurrectione, similia sperare. Jure ergo dictũ est, occidisse omniũ venenatorũ genus. Occidit etiam mors ipsa: & resurrectio cõfirmata est. Occidit quoq; Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atq; auctores exstiterant. Amomũ verò ubiq; nasciturũ cum dicit, multitudinẽ Christianorũ sic appellat. Quæ non secus ac innumerabiles rami amœnissimis floribus ornati, & modico rore irrigati, ex una
C radice pullulat. Doctè igitur hęc à te dicta sunt, ô Maro Poetarum sapientissime. Sed & reliqua cum his consentiunt.

At simul Heroum laudes, & facta parentis
Iam legere, & quæ sit poteris cognoscere virtus.

Per laudes Heroũ intelligit opera justorũ virorũ: per parentis virtutes, constitutionem mundi, & mansurã perpetuò constructionẽ. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia utitur: ex justitiæ ac tẽperantiæ præceptis vitã instituens. Admiratione quoq; digna est, vitæ hominũ inter bonos malosq; medio quondam gradu consistentium ad sublimiora promotio, cùm tamen
D men ejusmodi vita repentinam mutationem non admittat.

Molli paulatim flavescet campus arista.

Id est, fructus divinæ legis ad hominum utilitatem producetur.

Incultisq; rubens pendebit sentibus uva.

Quæ quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebantur.

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Hominum illius temporis stuporem ac duritiem mentis designat. Ac fortasse etiam innuit, eos qui Dei causâ labores pertulerint, tolerantiæ suæ suavem fructum esse percepturos.

Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis:
Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris

Oppida, quæ jubeāt telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, & altera quæ vehat Argo
Delectos Heroas: erunt etiam altera bella:
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Rectè vates sapientissime. Poëticam quippe licentiam quo usque decebat provexisti. Neq; enim tibi propositum erat oracula fundere, cùm Propheta non esses. Obstabat etiam credo præsens periculum, quod eorum capitibus qui institutas à majoribus cæremonias confutare vellent, imminebat. Providè itaque & tutò quantum fieri poterat, veritatem exponens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quæ in hominum vita etiamnum cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum proficiscentem. Per Trojam vero, orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequissimorum dæmonum acies bellum gessit; partim providentiæ suæ arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem Poëta dicit?

Hinc ubi jam firmata virū te fecerit ætas.

Id est, postquam virilem ætatem ingressus, cuncta quæ humanam vitam infestant mala sustuleris, & universum orbē terrarum pacis legibus composueris.

Cedet & ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Nō rastros patietur humus, non vinea falcem,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua Sandyx pascentes vestiet agnos.
Aggredere ô magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deûm soboles, magnum Iovis incrementum.
Aspice cōvexo nutantem pondere mundū,
Terrasq́, tractusq́, maris, cælumq́, profundum.
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
O mihi tam longè maneat pars ultima vitæ,
Spiritus & quantum sat erit tua dicere facta,
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis atque huic pater adsit.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum.

Aspice, inquit, nutantis mundi & omnium elementorum lætitiam.

A Ῥῆξαί τ' εἰλιπόδων ἑλκύσμασι τέλσον ἀρούρης.
Ἄλλος ἔπειτ' ἔσαι Τῖφυς, καὶ Θεσσαλὶς Ἀργὼ,
Ἀνδράσιν ἡρώεσσιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ
Τρώων καὶ Δαναῶν προφανήσεται αὖθις Ἀχιλλεύς.

Εὖγ' ὦ σοφώτατε ποιητά. τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν, μέχρι τοῦ προσήκοντος ἐταμιεύσω· οὐ γὰρ ἦν σοι προκείμενον ἀποθεσπίσαι, μὴ ὄντι γε προφήτῃ. ἐκώλυε δέ τις οἶμαι καὶ κίνδυνος, τοῖς ἐλέγχουσι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπηρτημένος. πεφραγμένως δὴ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνατὸν, (τοῖς) συνιέναι δυναμένοις παραστήσας τὴν ἀλήθειαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἅπερ
B ἀληθῶς ἔτι καὶ νῦν ἐξετάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν σωτῆρα ὁρμώμενον ἐπὶ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. τὴν δὲ Τροίαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. ἐπολέμησε γοῦν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης πονηρᾶς δυνάμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγελίας μεγίστου πατρὸς. τί δὴ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς λέγει.

Ἀλλ' ὅτ' ἂν ἠνορέης ὥρη καὶ καρπὸς ἵκηται,

τουτέστιν ἐπειδὰν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ῥιζόθεν ἐξελάσῃ, τήν τε ξύμπασαν γοῦν εἰρήνῃ κατακοσμήσῃ·

C Οὐχ ὅσιοι αὐτοῖσιν ἀλιτροτάτοισιν (ἀλᾶσθαι,)
Φυομένων ἀμυδὶς γαίης ἄπο πίονι μέτρῳ.
Αὐτὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος οὐδὲ μὲν ἀκμὴν (μαι.
Ὀτραλέου δρεπάνοιο ποθήσεμεν ἄμπελον οἰ-
Οὐδ' ἐρίου δεύοιτο βροτὸς πόκον· αὐτόματος δὲ
Ἀρνειὸς τυρίοισι παρατρέψει λιβάδεσσιν, (ζων.
Σάνδυκι πορφυρέῳ λάχνην ῥυπόεσσαν ἀμεί-
Ἀλλ' ἄγε τιμῆεν σκῆπτρον βασιλήιδος ἀρχῆς,
Δεξιτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριβρεμέταο δέδεξο.
Κόσμου κητώεντος ὅρα εὔπηκτα θέμεθλα.
D Χαρμοσύνην γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἠδὲ θαλάσσης,
Γηθόσυνον τ' αἰῶνος ἀπειρεσίου, λάσιον κῆρ.
Εἴθε με γηραλέον ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχὺς,
Σὴν ἀρετὴν κελαδεῖν ἐφ' ὅσον δύναμίς γε παρείη·
Οὐκ ἂν με πλήξειεν ὁ Θρακῶν δῖος ἀοιδός.
Οὐ Λίνος· οὐ Πὰν αὐτὸς, ὃν ἀρκαδίη τέκετο χθών·
Ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ Πὰν ἀνθέξεται εἵνεκα νίκης.

κόσμου κητώεντος ὅρα φησὶ, καὶ τῶν στοιχείων ἁπάντων χαράν.

Κεφ. ΚΑ΄.

Ὅτι ἀδύνατον ἐπὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι, καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες, ἀγνοίᾳ θεοσεβείας, καὶ ὅθεν τὸ εἶναι αὐτοῖς, ἀγνοοῦσιν.

ΤΑῦτα δόξειεν ἄν τις τῶν οὐκ εὖ φρονούντων, περὶ γονεᾶς ἀνθρώπου λέγεσθαι. παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον δὴ ἔχει λόγον, γῆν ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον· καὶ τήν γε ἄμπελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρεπάνου ἀκμήν, μηδὲ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν. πῶς ἂν νοηθείη λεχθὲν ἐπὶ γονεᾶς ἀνθρωπίνης; ἡ γάρ τοι φύσις, θείας ἐστὶ προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀνθρωπίνης κελεύσεως ἐργάτις. ἀλλὰ καὶ στοιχείων χαρὰ Θεοῦ κάθοδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρίζει κύησιν. τό τε εὔχεσθαι τὸν ποιητὴν τοῦ βίου τὸ τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως σύμβολον. παρὰ γὰρ Θεοῦ, τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦν εἰώθαμεν, οὐ πρὸς ἀνθρώπου. ἡ γοῦν ἐρυθραία πρὸς τὸν Θεόν. τί δή μοι, φησίν, ὦ δέσποτα, τὴν τῆς μαντείας ἐπισκήπτεις ἀνάγκην· καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεις, ἄχρι τῆς μακαριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέρας; ὁ δὲ Μάρων πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἐπιφέρει καὶ τάδε·

Ἄρχεο μειδιόων ἀνορῶν τὴν μητέρα κεδνὴν
Γνωρίζειν· ἡ γάρ σε φέρεν πολλοὺς λυκάβαντας. (σαν.
Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν ἐφημέριοι ἐγέλα-
Οὐδ' ἂν ἐψαύσω λεχέων, οὐδ' ἔθνως δαῖτα θάλειαν.

πῶς γὰρ ἂν πρὸς τοῦτον οἱ γονεῖς ἐμειδίασαν· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν Θεός, ἄποιός ἐστι δύναμις καὶ ἀσχημάτιστος μέν, ἐν περιγραφῇ δὲ ἄλλων, οὐκ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος. λέκτρων δὲ ἄπειρον, τίς οὐκ οἶδεν ὂν τὸ ἅγιον πνεῦμα; ποία δὲ ἐπιθυμία, ἔφεσίς τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθέσει, οὗ πάντα ἐφίενται; τί δ' ὅλως κοινὸν σοφίᾳ τε καὶ ἡδονῇ; ἀλλὰ ταῦτα ἐφείσθω λέγειν τοῖς ἀνθρωπίνην τινὰ (εἰσάγουσι γέννησιν·) οἱ δὲ, τὴν ψυχὴν αὐτῶν καθαρεύειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ γε καὶ ῥήματος παρασκευάζουσιν. ἐπικαλοῦμαι δέ σε αὐτὴν σύμμαχον τοῖς λεγομένοις ὦ θεοσέβεια, ἁγνόν τινα νόμον ὑπάρχουσαν. πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιοτάτην ἐλπίδα, ὁσιότητος διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον· σὲ μὲν εὐσέβεια καὶ φιλανθρωπία προσκυνῶ. σαῖς δὲ θεραπείαις χάριν ἀΐδιον ὀφείλομεν οἱ δεηθέντες, ὁ δὲ ἄπειρος ὄχλος τῆς σῆς

CAPUT XXI.

Quòd de nudo ac simplici homine dici hæc non possunt, & quòd infideles ob divini cultus ignorantiam, ne ortus quidem sui causam norunt.

HÆc fortasse aliquis ex numero eorum qui prudentia minus valent, de hominis ortu dici existimaverit. Verùm quæ ratio est, ut hominis Filio in lucem edito, nec aratrum ac sementem tellus, nec vitis falcem & reliquam culturam desideret. Quomodo hæc de hominis prole dicta esse intelligantur? Est enim natura divinæ voluntatis ministra, non humanis famulans jussionibus. Ad de quod omnium elementorum lætitia, adventum Dei, non hominis cujuspiam conceptum designat. Jam verò quod Poëta vitam sibi diutius prorogari optat, id planè argumentum est Deum invocantis. Vitam enim & salutem nobis à Deo postulare, non ab homine solemus. Et Erythræa quidem Sibylla Deum sic affatur: Cur mihi, inquit, Domine vaticinandi necessitatem imponis, ac non potius sublimem raptam è terra, ad diem usque beatissimi adventus tui servas? Virgilius verò post versus quos supra retulimus, hęc subjungit:

Incipe parve puer risu cognoscere matrem.
Matri longa decem tulerũt fastidia mẽses.
Incipe parve puer: cui non risere parentes,
Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.

Quomodo enim parentes ei arrisissent. Etenim pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et figurâ quidem ipse omni caret, in aliorum tamen circumscriptione existit; nec humano præditus est corpore. Tori quoque expertem esse Spiritum divinum quis ignorat? Quod enim desiderium, quæ cupiditas inesse posset in affectu summi boni, cujus desiderio reliqua omnia ducuntur? Quid omninò sapientiæ potest esse commune cum voluptate? Verùm sic loqui liceat illis, qui humanam quandam Christi generationem sibi fingunt; neque operam dant, ut animum suum ab omni impio facinore ac sermone integrum servent. Te hic, pietas, appello; tuum subsidium ad ea quæ dicuntur imploro: quæ nihil aliud es quàm lex castimoniæ & sanctitatis; omnium bonorum maximè optabile, sanctissimæ spei magistra; immortalitatis certa promissio. Te veneror ô pietas atque clementia. Tibi pro beneficio cu-

rationis tuæ qua opus habebamus, gratias debemus. At vulgus hominum tui auxilii expers, præ insito quo adversus te flagrat odio, Deum ipsum aversatur: nec intelligit, suæ ipsius ac reliquorum impiorum vitæ causam, ex divini Numinis cultu atque obsequio pendere. Totus enim mundus & quæcumque in mundo continentur, illius est possessio.

Caput XXII.

Gratiarum actio Imperatoris, qua victorias & reliqua bona sua Christo accepta fert: & confutatio Maximini Tyranni, qui persecutionis crudelitate Christianæ religionis gloriam auxerat.

Equidem meam felicitatem meaq; omnia pietati accepta refero. Testes sunt rerum eventus qui ex voto mihi responderunt: testes sunt pugnæ atque victoriæ, & tropæa de hostibus parta. Scit & laudibus ea celebrat urbs Roma. Idem sentit populus urbis mihi carissimæ: licet falsa spe deceptus, indignum sua majestate principem elegerit: qui mox convenientem sceleribus suis exitum sortitus est. Verùm ea nunc commemorare, nefas esse arbitror: mihi præsertim qui te, pietas, alloquor: & qui curam omnem ac diligentiam adhibeo, ut te castis sermonibus bonisque verbis compellem. Dicam tamen aliquid, quod nec turpe nec indecorum videbitur. Bellum inexpiabile: plenum amentiæ & inauditæ crudelitatis, adversus te, pietas, & adversus omnes sanctissimas Ecclesias tuas à tyrannis gerebatur. Nec deerant in urbe Roma, qui tantis malis & publica calamitate lætarentur. Erat & campus ad prœlium constitutus. Tum verò tu in medium progressa, temetipsam ultro tradidisti, fide in Deum fulta atque innixa. At crudelitas hominum impiorum, cum instar flammæ obvia quæq; depasta esset, admirabilem quandam & celeberrimam tibi gloriam conciliavit. Hinc enim stupor ac veneratio tui, spectatores ipsos invasit. Ac tortores quidem ac carnifices, in cruciandis piorum corporibus defessos, & ad inopiam consilii redactos cernere licebat: vincula autem resoluta, laxatos equuleos; & restinctas quæ admovebantur flammas: contrà verò invictam constantiam ac libertatem piorum, qui ne tantulum quidem de gradu suo dimovebantur. Talia igitur aggressus quid profecisti, omnium hominum impiissime? Quæ malum, causa fuit furoris

A ἐπικουρίας, διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὸν Θεὸν ἀποστρέφεται· οὐδὲ οἶδε, τὴν αἰτίαν ὅλως τοῦ ζῆν καὶ εἶναι αὐτόν τε καὶ τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρεῖττον καθήκοντος ἠρτῆσθαι· πᾶς γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνου κτῆμα, καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν κόσμῳ.

Κεφ. ΚΒʹ.

Εὐχαριστία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ βασιλεῖ χαρισαμένῳ, καὶ ἔλεγχος τοῦ καὶ αὐτοῦ τυράννου Μαξιμίνου τοῦ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μείζονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσαντος.

B Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἐμαυτοῦ καὶ τῶν ἐμῶν πάντων, αἰτιῶμαι τὴν εὐσέβειαν· μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἔκβασις τῶν κατ᾽ εὐχὰς ἁπάντων. ἀνδραγαθίαι· νῖκαι κατὰ τῶν πολεμίων· τρόπαια· σύνοιδε δὲ καὶ μετ᾽ εὐφημίας ἐπαινεῖ καὶ ἡ μεγαλόπολις. βούλεται δὲ καὶ ὁ δῆμος τῆς φιλτάτης πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἐλπίσιν ἐξαπατηθεὶς, ἀνάξιον ἑαυτῆς προείλετο προστάτην· ὃ παραχρῆμα ἑάλω, προσηκόντως τε καὶ ἀξίως τοῖς ἑαυτῷ τετολμημένοις, ὧν οὐ θέμις ἀπομνημονεῦσαι, μάλιστα ἐμοὶ τῷ διαλεγομένῳ πρὸς C σὲ, καὶ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιουμένῳ, πῶς ἂν ἁγναῖς καὶ εὐφήμοις διαλέξεσι προσείποιμι σε. ἐρῶ δέ τι ἴσως, οὐκ ἄσχημον οὐδὲ ἀπρεπὲς· ὑπερβάλλων μέντοι μανίᾳ καὶ ὠμότητι, ὦ θεοσέβεια, καὶ πάσαις ταῖς ἁγιωτάταις σου ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πόλεμος (ἦν) ἄσπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλειψάν τινες τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ, τηλικούτοις ἐπιχαίροντες δημοσίοις κακοῖς· παρεσκεύαστο δὲ καὶ πεδίον τῇ μάχῃ. σὺ δὲ προελθοῦσα, ἐπέδωκας σεαυτὴν ἐπερειδομένη τῇ πρὸς Θεὸν πίστει· θνητῶν (δὲ) D δυσσεβῶν ὠμότης, δίκην πυρὸς ἀκατάπαυστος ἐπινεμησαμένη, θαυμαστὴν καὶ διὰ παντὸς ἀοίδιμον εὐδοξίαν προσεψήφιζε· σέβας γὰρ διὰ ταῦτα εἶχε τοὺς θεωμένους αὐτούς. τοὺς μὲν οὖν δημίους καὶ στρεβλοῦντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα, ἦν ἰδεῖν κάμνοντας καὶ δυσπετοῦντας πρὸς τὰ δεινά. παρειμένους δὲ τοὺς δεσμούς. καὶ τάς γε βασάνους αὐτὰς ἐκλύτους. καὶ τὰς προσφερομένας καύσεις ἀμαυρουμένας. καὶ οὐδὲ πρὸς ὀλίγον ὀκλαζόντων τὴν παρρησίαν. τί οὖν ταῦτα τολμῶν ὤνησας ὦ δυσσεβέστατε; τί δὲ τὸ αἴτιον τῆς ἐκστάσεως τῶν φρε-

τῶν; ἐρεῖς ὅτι διὰ τὴν πρὸς τοὺς Θεοὺς τιμὴν A ἐκείνας τούτους; ἢ ποίαν τινὰ τῆς θείας φύσεως ἀξίαν λαμβάνεις ἔννοιαν; ὀργίλους ἡγῇ καὶ σὺ τοὺς Θεοὺς εἶναι. εἰ δ' οὖν ἦσαν τοιοῦτοι, ἐχρῆν θαυμάζειν μᾶλλον αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, ἢ πειθαρχεῖν τοῖς ἀναιδέσι προστάγμασι, δικαίων ἀνδρῶν σφαγὰς ἀδίκως ἐπιταξάντων. ἐρεῖς ἴσως διὰ τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν. συγχωρῶ. καὶ γὰρ ἐστι παραπλήσια τοῖς δρωμένοις τὰ νο[illegible]μα, μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀφροσύνης· [illegible] ἴσως εἶναί τινα δύναμιν ἐξαίρετον, ἐν B [illegible] τεκτόνων καὶ δημιουργῶν ἐσκευασμένοις ἀνθρωπομόρφοις· τοιγάρτοι περιεῖπες ταῦτα πᾶσαν ποιούμενος ἐπιμέλειαν, ὅπως μήποτε ῥυπωθεῖεν μεγίστων καὶ ἐξαιρέτων Θεῶν ἀνθρωπίνης δεομένων ἐπιμελείας εἴδωλα.

Κεφ. ΚΓ'.

[illegible] Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαίρει τοῖς ἐν ἀρετῇ βιοῦσι [illegible]· καὶ χρὴ κρίσιν προσδοκᾶν καὶ ἀνταπόδοσιν.

ΑΝτεξέταζε τὴν ἡμετέραν θρησκείαν C πρὸς τὰ ὑμέτερα. οὐκ ἐνταῦθα μὲν, ὁμόνοια γνησία καὶ διαρκὴς φιλανθρωπία. ἔ[illegible] δὲ πταίσματος, νουθεσίαν οὐκ ὄλεθρον φέρων. θεραπείαν δὲ οὐκ ὠμότητος [illegible] σωτηρίας. καὶ πίστιν εἰλικρινῆ, πρῶτον μὲν πρὸς τὸν Θεὸν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν [illegible] τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν. ἔλεος δὲ [illegible] ἐπολέμησεν ἡ τύχη. ἁπλοῦς δὲ βίος, καὶ [illegible] τινὶ πανουργίᾳ τὴν πονηρίαν ἐπικα[illegible]. τοῦτε ὄντως Θεοῦ καὶ τῆς μοναρχίας [illegible]· ἥδε ἐστὶν ἀληθῶς θεοσέβεια. ἥδε [illegible] θρησκεία, ἡ παντελῶς ἄχραντος· D [illegible] βίος· ὃν οἱ μετιόντες, ὡς διὰ [illegible] σεμνῆς τινος ἐπὶ τὸν ἀέναον πο[illegible]βιον· οὐδεὶς γὰρ ὅλως τελευτᾷ, ὁ τὸν [illegible] συστησάμενος βίον, καθαρεύων τε [illegible] ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. πληροῖ δὲ μᾶλλον τὴν προσταχθεῖσαν αὐτῷ θεόθεν λειτουργίαν, ἢ ἀποθνήσκει. ὁ γὰρ τὸν Θεὸν ὁμολογήσας, [illegible] γίνεται πάρεργον ὕβρεως οὐδὲ θυμοῦ. ἀλλ' [illegible] γενναίως τὴν ἀνάγκην ὑποστὰς, τὴν τῆς καρτερίας πεῖραν, ἐφόδιον ἔχει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν [illegible]μενείας. οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον, τὴν

A tui? Dices fortasse, in honorem Deorũ hæc à te gesta. At quorum Deorũ? Aut quam notionem divina dignam naturâ animo concepisti? Deosne perinde atq; te iracundos esse existimabas. Quod si tales erant, eorum potius consilium mirari oportebat, quàm impudentibus mandatis quibus justos viros injuste trucidari jubebant, obtemperare. Sed forte dices, te ob instituta majorum, & propter hominum opinionem ista gessisse. Ignosco. Sunt enim instituta illa, his quæ à te geruntur simillima, & ex unius ejusdemq; imperitiæ fonte manantia. Existimasti forsan eximiam quandam inesse B vim atque virtutem, in simulacris à fabris & artificibus humana effigie formatis. Idcirco igitur ea colebas; summam adhibens curam ac sollicitudinẽ, ne sordibus inquinarentur. Magni scilicet ac præcipui Dii hominum curâ indigent.

Caput XXIII.

De Christianorum institutis: & quod Deus diligit eos qui virtutem sectantur: & quod judicium ac retributionem sperare oportet.

COnfer si placet religionẽ nostram, cum tuis ritibus. Nonne apud nos C quidem, germana concordia & perpetua humanitas? nonne apud nos reprehensio culpæ est ejusmodi, quæ correctionem afferat, non perniciem: & curatio quæ ad salutem proficiat, non ad crudelitatem. Nonne apud nos sincera fides, primùm quidem erga Deum: deinde verò erga naturalem hominum societatem? Nonne apud nos misericordia erga eos quos fortunæ calamitas oppresserit? Nonne vita simplex, nullo simulationis fuco occultam tegens improbitatem; & veri atq; unius Dei cuncta moderantis cognitio? Hæc est vera pietas: hæc integra atq; incorrupta re-D ligio. Hæc sapientissima vivendi ratio: quam qui amplexi sunt, tanquam augusta quadam via ad æternam vitam tendunt. Nemo enim qui hujusmodi vivẽdi rationem inierit, & qui animum habeat ab omni corporis labe purgatum, moritur omnino; sed functionem sibi à Deo indictam implere, potius quàm mori dicendus est. Is namq; qui Deum confessus est, nec contumeliæ cedit nec iracundiæ. Sed forti animo necessitatem sustinens, tolerantiæ suæ experimentum, velut viaticum quoddam habet ad conciliandam sibi divini Numinis clementiam. Neque enim du-

bium est, quin Deus homines virtute A prӕditos amplectatur. Quippe absurdissimum esset, tam prӕpotentes quàm inferioris loci homines, adversus eos à quibus observantur aut beneficiis afficiuntur, grato animo esse, & vicissim illos beneficiis afficere: cum verò qui omnium summus sit, & qui omnibus imperet, ipsumque sit summum bonum, negligentem in referenda gratia esse. Qui in omni vita nos ubique comitatur, & qui prӕsto nobis adest, quotiescumque boni aliquid agimus. Et illicò quidem fortitudinis & obedientiӕ causâ nos collaudans remuneratur: plenam tamen & perfectam solutionem B in aliud tempus differt. Tunc enim totius vitӕ nostrӕ summa ad calculos revocabitur. Ac si quidem cuncta rectè se habuerint, ӕternӕ vitӕ merces sequetur: improbi verò debito supplicio afficiendi sunt.

A τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴν ἀσπάζεσθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, τῶν ἐξουσίας ἐπειλημμένων καὶ ὑποδεεστέρων, εἰ καὶ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, αὐτοὺς εὐχαρίστως καταπίθεσθαι καὶ ἀντευεργετεῖν. τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, ἀρχηγόν τε τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτό, καταμελεῖν τῆς ἀμοιβῆς· ὃ συμπαρομαρτεῖ μὲν ἡμῶν τῷ παντὶ βίῳ, καὶ πάρεστιν ἡμῖν τηνικαῦτα, ὁσάκις ἀγαθόν τι ποιοῦμεν· καὶ παραχρῆμα μὲν ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐδοκίας, εὐεργετεῖ. τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπερτίθεται· πᾶσα γὰρ ἡ τοῦ B βίου ψῆφος τηνικαῦτα λογοθετεῖται· καὶ ἐπειδὰν ταῦτα καλῶς ἔχῃ, ὁ μισθὸς ἐπακολουθεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς. μετέρχεται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἡ προσήκουσα τιμωρία.

Caput XXIV.

De Deciis, Valeriani, & Aureliani calamitoso vitӕ exitu ob persecutionem Ecclesiarum.

Te nunc interrogo Deci, qui justorum laboribus olim insultabas; qui Ecclesiam odio prosequebaris; qui viros summa vitӕ sanctitate prӕditos, supplicio affecisti. Quid rerum nunc agis post C hanc vitam? quantis & quàm difficilibus ӕrumnis premeris? Tuam certè infelicitatem satis superque declaravit illud temporis spatium, quod inter vitam ac mortem tuam intercessit; cùm tu in campis Scythicis unà cum omni exercitu prostratus, Imperium Romanum tantopere ubique celebratum, Gothorum contemptui ac ludibrio exposuisti. Tu quoque Valeriane, cùm eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subjecisti; captus ab hostibus; & in vinculis circumductus cum chlamyde purpurea & reliquo Imperiali cultu: D tandem verò à Sapore Persarum Rege, detracta tibi cute condiri jussus, sempiternum calamitatis tuӕ tropӕum spectandum prӕbuisti. Tu item Aureliane, fax omnium vitiorum; quàm prӕsenti & perspicua divini Numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viӕ publicӕ cӕsus, sulcos aggeris publici impio sanguine complevisti?

Κεφ. ΚΔʹ.

Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Αὐρηλιανοῦ, ἀθλίως τὸν βίον καταστρεψάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμόν.

ΣΕ δὲ νῦν τὸν Δέκιον ἐρωτῶ, τὸν ἐπεμβαίνοντά ποτε τοῖς τῶν δικαίων πόνοις. τὸν τὴν ἐκκλησίαν μισήσαντα. τὸν ἐπιθέντα τιC μωρίαν τοῖς ὁσίως βεβιωκόσι· τί δὴ νῦν πράσσεις μετὰ τὸν βίον; ποίαις δὲ καὶ πῶς δυστραπέλοις συνέχῃ περιστάσεσιν; ἔδειξε δὲ καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ βίου καὶ τῆς τελευτῆς χρόνος τὴν σὴν εὐτυχίαν. ἡνίκα ἐν τοῖς Σκυθικοῖς πεδίοις πανστρατιᾷ πεσών, τὸ περιβόητον Ῥωμαίων κράτος ἤγες τοῖς Γέταις εἰς καταφρόνησιν. ἀλλὰ σύ γε Οὐαλεριανέ, τὴν μιαιφονίαν ἐνδειξάμενος τοῖς ὑπηκόοις τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁσίαν κρίσιν ἐξέφηνας, ἁλοὺς αἰχμάλωτός τε καὶ δέσμιος ἀχθεὶς σὺν αὐτῇ πορφυρίδι καὶ τῷ λοιπῷ βασιλικῷ κόσμῳ. τέλος δὲ ὑπὸ Σα- D πώρου Περσῶν βασιλέως ἐκδαρῆναι κελευσθεὶς καὶ ταριχευθείς, τρόπαιον τῆς σαυτοῦ δυστυχίας ἔστησας αἰώνιον· καὶ σὺ δὲ Αὐρηλιανὲ φλὸξ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς, διατρέχων ἐμμανῶς τὴν Θρᾴκην, κοπεὶς ἐν μέσῃ λεωφόρῳ, τὰς αὔλακας τῆς ὁδοῦ, ἀσεβοῦς αἵματος ἐπλήρωσας.

Κεφ. ΚΕ.

[illegible]

Δ[illegible]τιανὸς δὲ μετὰ τὴν μιαιφονίαν τοῦ [illegible] αὐτὸς ἑαυτοῦ καταψηφισάμε-[illegible] τῆς ἀφροσύνης βλάβην, μιᾶς [illegible] οἰκήσεως καθειργμένος [illegible] συνήνεγκε, πρὸς τὸν Θεὸν ἠ-[illegible] ἐνστάς; ἵν', οἶμαι, τὴν [illegible] βολὴν δεδιὼς, διαγάγοι τὸν [illegible] βίον. λαλεῖ Νικομήδεια. οὐ σιωπῶσι [illegible] ἰδόντες, ὧν καὶ αὐτὸς ὢν τυγχά-νω. [illegible] μὲν τοι τὰ βασίλεια καὶ ὁ οἶκος [illegible] μένου σκηπτοῦ, νεμομένης τε οὐρα-[illegible] καὶ προεξήειν τό γε ἦν τούτων ἐκβα-[illegible] φρονούντων. οὐδὲ γὰρ ἐσιώπων, [illegible] τῶν ἀναξίως γιγνομένων ἐ-[illegible] φανερῶς δὲ καὶ δημοσίᾳ παρ-[illegible], πρὸς ἀλλήλους διελέγοντο. τίς [illegible] μανία; πόση δὲ ἡ τῆς δυναστείας [illegible] τολμᾶν πολεμεῖν Θεῷ ὄντας ἀν-[illegible] ἁγιωτάτῃ δὲ καὶ δικαιοτάτῃ θρησκείᾳ [illegible] παροινεῖν. τοσούτου δὲ δήμου καὶ ἀν-[illegible] δικαίων ὄλεθρον, μηδεμιᾶς προ-[illegible] αἰτίας μηχανήσασθαι. ὢ τῆς [illegible] ὑπηκόων σωφροσύνης διδά-[illegible] μονίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ἑαυ-[illegible] ἐπέτρωσκον τὰ στέρνα τῶν ὁμο-[illegible] μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν [illegible] μετάφρενα θεασάμενοι. τέλος [illegible] ἀνοσίων ἔργων ἐκδικίαν ἡ θεία [illegible] ἔλαβεν, οὐ μὴν ἄνευ δημοσίας βλά-[illegible] γοῦν ἐγένοντο σφαγαὶ, ὅσαι εἰ [illegible] ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς [illegible] πᾶν γὰρ τὸ τοῦ προειρημένου [illegible] σῶμα, ὑποταχθὲν ἐξουσίᾳ [illegible] βίᾳ τε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν [illegible] προνοίᾳ Θεοῦ τὴν μεγάλην [illegible], πολλαῖς καὶ παντοδαποῖς [illegible] ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ πρὸς τὸν [illegible] τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν [illegible] ποθούντων. καὶ αἱ μετὰ [illegible] τῶν κακῶν τῆς εὐχαριστίας [illegible] Θεῷ [illegible], ἀποδοθείσης τῆς [illegible] αὐτοῖς καὶ τοῦ μετὰ δικαιοσυ-[illegible] πῶς οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν

CAPUT XXV.

De Diocletiano, qui turpiter Imperio se abdicavit, & qui ob Ecclesiarum persecutionem fulmine percussus est.

Diocletianus vero post cruentam persecutionis sævitiam, suamet ipse sententia damnatus, ob vitium insaniæ, vili quodam clausus domicilio pœnas dedit. Quid igitur illi profuit, bellum Deo nostro intulisse? ut scilicet fulminis ictum assidue metuens, reliquam deinceps vitam exigeret. Testatur hæc urbs Nicomedia. nec silent hi qui rem oculis viderunt, quorum ex numero etiam ipse sum. Vastabatur palatium, & Diocletiani ipsius conclave, fulmine ac cælesti quodam incendio illud depascente. Ac eventus quidem earum rerum à prudentibus viris prædictus fuerat. Neq; enim tacere poterant, nec gemitum suum in tanta rerum indignitate occultabant; sed palam & apertè ipsi inter se summa cum libertate hos sermones jactabant: Quis hic furor? quæ tanta potentiæ insolentia, ut homines Deo bellum inferre audeant, & sanctissimam justissimamque religionem contumelia afficere; utque tantæ multitudinis, adeoq; hominum æquissimorum, sine ulla ipsorum culpa, cædem atq; exitium machinari non dubitent. O præclarum magistrum modestiæ omnium subditorum! o præclarum institutorē curæ ac sollicitudinis quam milites pro civibus suis gerant! Pectora tribulium suorum perfodiebant hi, qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tandem vero divini Numinis providentia, tam impiorum facinorum pœnas ab illis exegit; nec tamen sine damno Reipublicæ. Tot porro tantæq; factæ sunt cædes nostrorum, ut si tantæ unquam factæ essent Barbarorum strages, suffecturum id fuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Totus enim ille supra memorati Imperatoris exercitus, cùm in potestatem venisset hominis ignavi qui Imperium Romanum per vim rapuerat, Deo tandem urbi Romanæ libertatem restituente, multis & maximis prœliis penitus extinctus est. Sed & voces Deum Adjutorem inclamantium tunc cùm opprimerentur, & innatam sibi libertatem omnibus votis optarent, laudes item post malorum depulsionem, cum gratiarum actione Deo persolutæ, cùm libertas & contractuum æquitas ipsis reddita esset, an non singularem Dei pro-

videntiam, & paternam in adversus homines caritatem modis omnibus declarant?

A τοῦ Θεοῦ προνοίαν καὶ τὴν περὶ ἀνθρώπους στοργὴν χαρακτηρίζουσιν;

Caput XXVI.

Quod Deus causa fuit pietatis Imperatoris, & quod eventus prosperos a Deo poscere, eique acceptos ferre debemus: secus autem gesta, negligentiæ nostræ imputare.

MEam porro operam cum laudant, quæ ex divini Numinis instinctu sumpsit exordium; an non aperte confirmant, fortium facinorum meorum Deum Auctorem fuisse: Ita certe. Dei enim proprium est, optima quæque agere: hominum vero, obsequi. Illud porro optimum ac præstantissimum ministerium est, cum quis antequam manum operi admoveat, sedulo prospicit ut cuncta quam tutissime gerantur. Norunt quidem omnes mortales, harum manuum sanctissimum ministerium Deo deberi cum pura ac sincera fide: & precibus ac supplicationibus cum manuum opera conjunctis, quicquid actum est pro hominum utilitate, feliciter esse confectum: quippe cum tantum utilitatis & privatim & publice in omnes redundaverit, quantum quisque tum sibi, tum necessariis suis optaverat. Pugnas etiam viderunt, & spectatores fuerunt prælii, cum divina providentia victoriam populo largita est: animadverterunt faventem precibus nostris [illegible] aspirantem Deum. Quippe invicta res est, justa precatio, nec unquam voto suo excidit, qui sancte Deo supplex adest. Neque enim locus repulsæ relinquitur, nisi quoties vacillaverit fides. Etenim Deus semper propitius adest, hominum probitatem benigno excipiens vultu. Quamobrem interdum quidem labi, humanum est; humanorum vero lapsuum nequaquam Auctor est Deus. Quicumque ergo pietatem consectantur, gratias omnium Servatori, pro nostra suaque ipsorum salute, & pro Reipublicæ prospero statu agere debent: sanctisque precibus & continuis supplicationibus Christum nobis propitium reddere, ut beneficia sua perpetua esse velit. Hic enim Auxiliator invictus, & Propugnator est justorum. Idem Judex optimus; Antesignanus immortalitatis, & vitæ æternæ Largitor.

Κεφ. Κϛ΄.

Ὅτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ Θεὸς αἴτιος [illegible] θαυμάζειν παρὰ Θεοῦ χρὴ [illegible] δι' ἡμετέρα ἐπηρεάζειν τὰ πταίσματα.

ΟΤαν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν ἐπαινῶσιν, ἐξ ἐπιπνοίας Θεοῦ τὴν ἀρχὴν λαβοῦσαν, ἆρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδραγαθίας τὸν Θεὸν αἴτιον εἶναι διαβεβαιοῦνται; πάντων γε μάλιστα· ἔστι γὰρ Θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ ἄριστα πράττειν· B ἀνθρώπων δὲ, τὸ τῷ Θεῷ πείθεσθαι. ἡ δὲ ἐμὴ διακονία καλλίστη τε καὶ ἀρίστη, εἴ γε πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως προκατασκευάζει τὴν τῶν πραχθησομένων ἀσφάλειαν· καὶ ἐπίστανται γε πάντες ἄνθρωποι τὴν τῶνδε τῶν χειρῶν ἁγιωτάτην λατρείαν, ὀφείλεσθαι τῷ Θεῷ πίστει καθαρᾷ καὶ εἰλικρινεστάτῃ. καὶ σύν γε ταῖς προσευχαῖς τε καὶ λιτανείαις, πᾶν ὅσον ἐπράχθη ὑπὲρ συμφέροντος, κατορθοῦσθαι προηγουμένης ὠφελείας ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ τοσαύτης, ὅσην ἂν ἕκαστος αὐτῷ τε καὶ τοῖς φιλτάτοις ηὔξατο. εἶδον δὲ καὶ τὰς μάχας, καὶ C ἐθεάσαντο καὶ τὸν πόλεμον, τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβευούσης, καὶ εἶδον τὸν Θεὸν ἡμετέραις εὐχαῖς συναιρόμενον. ἀνίκητον γὰρ χρῆμα ἡ δικαία προσευχή, καὶ οὐδεὶς ὁσίως λιτανεύων ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γὰρ περιλείπεται κόσμος ἀποτεύγματι. εἰ μὴ μόνον ἔνθα ἂν τὸ τῆς πίστεως ὀκλάζῃ· ὁ γάρ τοι Θεὸς ἀεὶ πάρεστιν εὐμενής, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλοκαγαθίαν. διὸ ἀνθρώπινον μὲν, πταῖσαι ποτέ· ὁ δὲ Θεὸς, ἀναίτιος τῶν ἀνθρωπίνων πταισμάτων. διὸ χρὴ τοὺς D πάντας τοὺς τὴν θεοσέβειαν κατὰ διώκοντας, χάριν ὁμολογεῖν τῷ σωτῆρι τῶν πάντων ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας, καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εὐμοιρίας. ὁσίαις τε εὐχαῖς καὶ λιτανείαις ἐπαλλήλοις ἐξιλεοῦσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, ὅπως τὰς εὐεργεσίας αὐτὰ διαφυλάττοι· οὗτος γάρ ἐστιν ἀήττητος σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων· ὁ δὲ αὐτὸς, κριτὴς ἄριστος, ἀθανασίας ἡγεμὼν, ἀϊδίου ζωῆς χορηγός.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ βασιλέα τριακονταετηρικός.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ Κωνσταντῖνον ἐπαίνων.

A Ἀλλ' οὐκ ἐγὼ μύθους, οὐκ ἀκοῆς θήρατρα λόγων εὐγλωττίαν πλασάμενος, πάρειμι κηλήσων ὡς διὰ φωνῆς Σειρήνων· οὐδὲ χρυσοῖς δεπάεσιν, ὡραίοις ἄνθεσι, ῥημάτων φράσει κεκαλλιεπημένοις, ἡδονῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε περιπτύσσομαι φίλοις· σοφοῖς δὲ πειθόμενος, παραγγέλλω τὰς λεωφόρους φεύγειν καὶ ἐκτρέπεσθαι. μηδὲ τῷ πλήθει συνωθεῖσθαι διακελεύομαι· ἥκω δὴ βασιλικῶν ὕμνων καινοτέρας ᾠδῆς ἐν ὑμῖν ἀπαρξόμενος. μυρίων δ' ἀμφὶ τὴν αὐτὴν ἐμοὶ σπευδόντων χορείαν, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων B αὐτὸς τὴν ἀτριβῆ βαδιοῦμαι, ἧς οὐ θέμις ἀνίπτοις ἐπιβαίνειν ποσίν. οἱ μὲν γε δημώδεις, μειρακίων τε σοφίσμασι πεπαλημένους μετιόντες λόγους, μοῦσάν τε ἡδεῖαν καὶ πάνδημον ἀσπαζόμενοι, θνητὰς ἀκοὰς θνητοῖς διηγήμασι θελγόντων. ἡδονῇ τὸ κριτήριον ἀποδόντες· οἱ δ' αὐτῆς μύσται τῆς καθόλου σοφίας, θείων ἐπιστήμης ἅτε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπήβολοι, τοῦ κρείττονος ἐκλογὴν ἐν ἀγαθοῦ μοίρᾳ θέμενοι, τὰς αὐτοῦ βασιλέως θεοφιλεῖς ἀρετὰς, φιλοθέους τε πράξεις, τῶν ἀνθρωπίνων προτιμησάντε τε καὶ εἰλόμενοι. δευτέροις ἀνυμ- C νεῖν τὰ δεύτερα τῶν καλῶν, παραχωρήσαντες. θείων γὰρ καὶ ἀνθρωπείων σοφίας οὔσης καὶ ἐν βασιλέως ψυχῇ. καὶ τῶν μὲν εἰς Θεὸν, τῶν δ' εἰς ἀνθρώπους τεινόντων, τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων ἱερῶν ἑστῶσιν, οἷς περ δὴ ἐπιτήδειοι, τὰ ἀνθρώπινα διακονείσθων, σεμνὰ μὲν ὅμως καὶ εὐφυῆ, βιωφελῆ τε καὶ ταῦτα· πάντα γὰρ τὰ βασιλέως, καλὰ, πλὴν ἐπιλειπόμενα τῶν θειοτέρων· οἱ δ' ἀνακτόρων ἁγίων εἴσω, ἀδύτων τε καὶ ἀβάτων μυχῶν ἐντὸς δια-

EVSEBII PAMPHILI

DE LAUDIBUS CONSTANTINI IMRERATORIS

Oratio in ejus tricennalibus habita.

PROLOGUS ORATIONIS.

A Ego verò non fabulas, nec sermones ad aurium illecebras compositos commentus, in hunc locum processi; ut quasi Sirenum cantu auditores permulcerem: nec ut aureis poculis, elegantium scilicet verborum flosculis summo cum artificio decoratis, voluptatis pigmenta, hujusmodi rerum studiosis hominibus propinarem. Quin potius Sapientum præceptis obtemperans, cunctis suadeo ut vias publicas fugiant, neve unà cum multitudine collidi velint. Accessi ergo, ut Imperatorias laudes novo quodam carminis genere præcinerem. Quamvis verò infiniti pænè alii eandem mecum viam carpere conantur, ego tamen hominum vestigia vitans, ut ait ille; viam ingrediar minime tritam, quam illotis pedibus ingredi nefas est. Liceat quidem illis qui vulgares ac juvenilibus tritos argutiis sermones consectantur, & qui suavem quandam ac popularem colunt Musam, hominum aures humanis narrationibus delinire, dum cuncta referunt ad voluptatem. Hi verò qui universalis sapientiæ mysteriis initiati sunt, utpote divinarum humanarumque rerum scientiam consecuti; cùm præstantioris rei delectum summæ felicitatis esse ducant, Imperatoris nostri Deo amabiles virtutes, & pios actus, humanis ejusdem dotibus factisque anteponunt, & inferiores res, inferioribus hominibus prædicandas relinquunt. Nam cùm Imperatoris animus rerum divinarum humanarumque scientia præditus sit; & illæ quidem ad Deum; hæ verò ad homines referantur: illis quidem qui extra templi ambitum positi sunt, res humanas suggerant ii qui ad hoc munus obeundum idonei exstiterint. Sunt hæ quidem sane illustres & eximiæ, & inprimis utiles generi humano. Quippe cuncta quæ in Imperatore nostro cernuntur, eximia sunt. Sed tamen a divinis rebus longo intervallo superantur. Ii verò qui intra sacrarium & in

ipsa templi adyta ac penetralia ingressi A sunt, januas profanis auribus occludentes, arcana Imperatoris mysteria solis initiatis exponant. Isti porro ubi aures suas pietatis fontibus purgaverint, & intelligentiam quasi expansis animi alis in sublime sustulerint, circa ipsum Deum omnium Regem choreas agant, divina mysteria percipientes. Oracula porro, non illa ex vaticinatione, seu potius furore quodam atq; insaniâ profecta; sed quæ divini Spiritus afflatu atque intimâ illustratione sunt edita, nobis pro magistris sint sacrorum: qui nos instituant de Regno ipso ac de summo omnium Rege; déque divino illo satellitio supremum omnium Moderatorem ambiente: tum de exemplari quod apud nos est regiæ potestatis, ex illo cælestis regni evpressum archetypo; & de B altero falso & adulterino: ac postremò de his quæ utrumq; regnandi genus atq; institutum comitantur. Ab his igitur oraculis, velut à quibusdam Hierophantis divina edocti mysteria, sacros sermones in hunc modum aggrediamur.

A βεβηκότες, θύρας βεβήλοις ἀκοαῖς ἀποκλείσαντες, τὰς ἀπορρήτους βασιλέως μυήσεις τοῖς τούτων μύσταις διηγείσθωσαν μόνοις· οἱ δὲ τὰ ὦτα νάμασιν εὐσεβείας καθηράμενοι, ψυχῆς τε αὐτῆς μεταρσίῳ πτερῷ τὸ νοερὸν ἐπερείσαντες, ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα χορευόντων, σιγῇ τὰ θεῖα τελούμενοι· λογίων δὲ χρησμοί, οὐκ ἐκ μαντείας μᾶλλον ἢ μανίας παράφρονος, φωτὸς δ' ἐπιπνοίας ἐνθέου προανεφωνημένοι, τῶν τελείων ἡμῖν γινέσθωσαν διδάσκαλοι ἀμφὶ βασιλείας αὐτῆς ἀμφί τε βασιλέως τοῦ ἀνωτάτω. δορυφορίας τε θείας, ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα. τοῦ, τε καθ' ἡμᾶς βασιλικοῦ παραδείγματος, καὶ τοῦ τὸ χάραγμα κεκιβδηλευμένου. τῶν θ' ἑκατέρῳ B συνομαρτούντων ταγμάτων. οἷς δὴ τὰς θεοπρεπεῖς τελετὰς ἱεροφαντούμενοι, ὧδέ πη θείων ὀργίων ἐφαψώμεθα.

EVSEBII PAMPHILI
DE LAUDIBUS IMPERATORIS CONSTANTINI
Oratio habita in tricennalibus.

CAP. I. Est hæc quidem summi Imperatoris festivitas, in qua nos qui Imperatoris famuli sumus, sacrorum sermonum documentis afflati exultamus. Festivitatis autem Auctor nobis & Signifer est, summus ipse Imperator. Maximum porro Imperatorem appello eum, qui verè est maximus. Eum dico (nec succensebit qui hîc adest, quin potius hunc de divinitate sermonem pari nobiscum studio ac favore prosequetur) qui ultra universa consistit; qui omnium summus est D atque altissimus & immensus. Cui cælestes quidem fornices, throni vicem præbent: terra verò est pro scabello pedum. Atque hunc intelligentiâ comprehendere nemo unquam perfectè possit. Quippe lux undequaque ex eo emicans, inexplicabili quodam radiorum fulgore cunctos ab divinitatis illius conspectu repellit. Circa hunc cælestes discurrunt exercitus: huic stipatorum officium exhibent supernæ potestates: hunc

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ βασιλέα τριακονταετηρικός.

C Πανήγυρις μὲν αὕτη βασιλέως μεγάλου. χαίρομεν δ' ἐν αὐτῇ θειάζοντες λόγων ἱερῶν παιδεύμασιν, οἱ βασιλικοὶ παῖδες· ἐξάρχει δ' ἡμῖν τῆς ἑορτῆς, ὁ μέγας βασιλεύς. μέγαν δ' ἐγὼ βασιλέα καλῶ, τὸν ἀληθῶς μέγαν· τοῦτον δ' εἶναί φημι (οὐ νεμεσήσει δὲ παρὼν βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ συνευφημήσει τῇ θεολογίᾳ) τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων. τὸν πάντων ἀνώτατον· τὸν ὑπέρτατον· τὸν ὑπερμεγέθη· οὗ θρόνοι μὲν τῆς βασιλείας, ἁψῖδες D οὐράνιοι. γῆ δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ τῶν ποδῶν· οὐδέ τις ἐπαξίως νοῆσαι τοῦτον δύναιτ' ἄν· φῶς δ' ἀμφ' αὐτὸν ἀπαστράπτον ἀρρήτοις ἀκτίνων μαρμαρυγαῖς, παντί τῳ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἀπείργει τὴν θέαν. τοῦτον στρατιαὶ περιπολοῦσιν οὐράνιοι. δορυφοροῦσι δ' ὑπερκόσμιοι

δυνάμεις, τὸν αὐτὸν δεσπότην καὶ κύριον καὶ βασιλέα γνωρίζουσι· ἀγγέλων τε ἀπειραπλήθη, στρατοί τε ἀρχαγγέλων, καὶ πνευμάτων ἁγίων χοροὶ, τῶν ἀμφ' αὐτὸν μαρμαρυγῶν ὥσπερ ἐξ ἀενάων φωτὸς πηγῶν ἀρυτόμενοι, καταυγάζονται. φῶτά τε πάντα, καὶ φώτων ἀσωμάτων θεῖα καὶ νοερὰ γένη, τὸν ἐπέκεινα χώρων οὐρανοῦ λαχόντα, τὸν μέγαν βασιλέα ταῖς ἀνωτάτω καὶ θεοπρεπέσιν ὕμνοις, γεραίρουσι. μέσος δ' ἀμφιβέβληται μέγας οὐρανὸς περιπέτασμα κυάνεον, τοὺς ἐκτὸς, τῶν εἴσω βασιλικῶν οἴκων διείργων· ἀμφὶ δὲ τοῦτον ὡς ἐν βασιλικοῖς προθύροις περιπολοῦσι δᾳδουχοῦντες, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα, τὸν βασιλέα τιμῶντες. αὐτοῦ τε νεύματι καὶ λόγῳ. τοῖς τὸν σκότιον ἔξω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χῶρον, φωτὸς ἀσβέστους ἐξάπτοντες λαμπάδας. τοῦτον ἡμῶν τὸν μέγαν βασιλέα Χριστὸν, καὶ αὐτὸν τὸν καλλίνικον ἡμῶν βασιλέα ἀνυμνεῖν συνῃσθημένος, εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν, ἅτε τῆς βασιλείας ἡμῖν τοῦτον μόνον εἰδὼς αἴτιον. τοῦτον καὶ φιλόθεοι Καίσαρες, πηγὴν ἁπάντων ἀγαθῶν εἶναι γνωρίζουσι παρὰ πατρὸς τὸ μάθημα παρειληφότες. τοῦτον στρατοπέδων δῆμοι λαοὶ πανπληθεῖς κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις. ἐθνῶν τε ἄρχοντες ἐκκλησιάζοντες, εὐσεβοῦσιν ὑπὸ μεγάλῳ σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ παιδευόμενοι· ἀλλὰ καὶ πᾶν ἀθρόως γένος ἀνθρώπων ἔθνη παντοῖα, φυλαί καὶ γλῶσσαι κοινῇ τε πάντες ὁμοῦ καὶ κατὰ μέρος, ταῖς γνώμαις διεστῶτες τὰ ἄλλα, κατὰ μόνην τήνδε συμφωνοῦσι τὴν ὁμολογίαν· τὸν ἕνα καὶ μόνον λογισμοῖς ἐμφύτοις, αὐτομαθέσι τε καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις θεοκλυτοῦντες. τί δ' οὐχὶ καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον αὐτὸν δεσπότην γνωρίζει. τοῖς ἐξ αὐτῆς ἀναδιδομένοις βλαστήμασι τε καὶ ζώοις, τὴν πρὸς τὸν εὖ μάλα τοῦ κρείττονος ὑποταγὴν ἐνδεικνυμένη; τοῦτον καὶ ποταμῶν ῥοαὶ πλημμυροῦσαι τοῖς νάμασι, πηγῶν τε λοιπῶν ἐξ αἰῶνος, βυθῶν ἀπείρων ἀενάων πηγαζόμεναι ῥύσεις, τῆς ἀρρήτου θαυματουργίας ἐπηρα φῶσι(?) αἴτιον αὐτόν. καὶ θαλάττης ἄβυσσοι βαθέσιν ἀπείροις ἐγκεκλεισμέναι, κυρτούμενα τε κύματα, μέτεωρα εἰς ὕψος αἰρόμενα καὶ φόβον ἀπειλοῦντα τῇ γῇ, μέχρις αὐτῶν αἰγιαλῶν προϊόντα, πλήσσει, νεύματι θείου νόμου πεπεδημένα· αὐτὸν καὶ χειμερίων ὄμβρων

A herum & dominum atque Imperatorem agnoscunt. Ex hujus splendore tanquam ex perenni quodam luminis fonte haurientes, Angelorum & Archangelorum innumerabiles ordines, & sanctorum spirituum chori, collustrantur. Cuncta item lumina, ac præcipuè divina illa atq; intellectualia spiritalium luminum genera quæ ultra cælum sedes habent, magnum hunc Imperatorem summis ac divinis canticis celebrant. Cælum verò tanquam ceruleum quoddam velum, obtensum est, quod eos qui extrà positi sunt, ab illis qui in Regia versantur secludit. Circa hoc non B secùs ac lampadarii in Imperialis palatii vestibulis discurrunt Sol & Luna, ac reliqua cæli luminaria: & cùm Imperatorem ipsum impensè venerantur, tum ex ejus nutu ac præcepto, semotis à cælo & obscuram regionem incolentibus, inextincti luminis faces præbent. Hunc ergo maximum Imperatorem à Victore nostro Augusto hymnis quoque celebrari conscius cùm sim, rectè mihi facere videor: quippe qui sciam hunc unum Imperii nobis auctorē esse. Hunc etiam Dei amantissimi Cæsares omniū C bonorum fontem agnoscunt; ita scilicet à parente suo instituti. Hunc exercitus, populi ac turbæ tam in agris quam in urbibus; & Rectores Provinciarum in Ecclesiam convenientes rite colunt, à magno Servatore & magistro eruditi. Denique universum simul hominum genus; gentes omnes, tribus & linguæ; & tam in unum coacti omnes, quàm seorsum positi, licet in aliis rebus inter se dissentiant, in hac tamen sola confessione consentiunt; hunc unum ac solum naturali ratione & notionibus sibi insitis nec ullius magisterio traditis, D invocantes Deum. Quid totius terræ moles, nonne illum Dominum agnoscit? germinibus & animalibus ex se nascentibus apertè declarans, se tanquam ad potioris nutum Imperiumque famulari. Hunc & fluminum cursus, aquarum copiâ exuberantes; & fontium lapsus ex abditis & immensis terræ finibus perpetuò manantium, inexplicabilis miraculi Auctorem profitentur. Hunc profundi maris gurgites, immensa altitudine conclusi; & fluctuum vortices in altum sublati, terræque ipsi formidinem incutientes, simul atque ad littus accesserint, reformidant, divinæ legis Imperio constricti. Sed & hibernorum imbrium moderata,

dispensatio; fragor tonitruum; fulgurum coruscatio; ventorum reciproci impetus; nubium denique varii per aërem discursus, ejus præsentiam exhibent iis, qui ipsum coràm intueri non possunt. Sol quoque totus lumine radians, qui extensa sæculorum spatia decurrit, solum hunc Dominum agnoscit; ejusque obsequens nutui, nunquam extra præscriptos terminos audet incedere. Luna etiam quæ luminis splendore Soli concedit, dum certis temporum intervallis minuitur & augetur, divinis legibus obtemperat. Cæli quoque pulchritudo, quod astrorum choreis resplendet, & numeroso atque ordinato motu progreditur, ac circulos suos metitur, Deum totius lucis Auctorem pronuntiat. Cuncta item cæli luminaria, ex ejus nutu ac mandato, velut pulcherrimo instituto concentu, multis annorum conversionibus longissimum cursum absolventia, instar aurigarum in ætherio circo decurrunt. Noctium insuper ac dierum alterni recursus; tempestatum anni mutationes; ordo denique ac numerosa modulatio universi, immensæ ejus potentiæ multiplicem solertiam celebrant. Huic præterea invisibiles potestates quæ per apertos aëris campos discurrunt, debitam & convenientem Deo laudem tribuunt. Hunc ergo maximum Imperatorem totus simul mundus hymnis prosequitur. Hunc sursum cæli & qui supra cælos sunt chori, venerantur: hunc angelorum exercitus canticis celebrant: hunc spiritus ex intellectuali luce editi, parentem suum ac Deum nuncupant. Hunc Æones temporis expertes, ante hoc cælum & hunc mundum conditi; alii præterea infiniti Æonum Æones ante omnem rerum visibilium constitutionem, unum ac summum Dominũ & Principem agnoscunt. Ipse denique in omnib⁹ & ante omnes & post omnes unigenitus ejus Filius ac Sermo præexistens; magnus magni Dei Pontifex, omni tempore omniq; ævo antiquior; Patris sui cultui devotus ac dicatus, primus ac solus pro omnium salute ei supplicat. Qui prærogativam quidem honoris obtinet Principatum universi: æqualem autem cum Patre gloriam in Patris possidet Regno. Quippe ipse lux est universa transcendens; quæ circa Patrem discurrit, & interventu suo naturam principii atque ortus expertem à rerum generatarum substantia secludit.

A μεμετρημένα ῥεύματα. κτύποι τε βροντῶν καὶ ἀστραπῶν λαμπηδόνες. παλίνστροφοί τε ἀνέμων ῥιπαί. νεφῶν τε διαέριοι πορεῖαι, τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν αὐτοπτεῖν ἀδυνάτοις, προφαίνουσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ παμφαὴς ἥλιος τὸν μακρὸν αἰῶνα δολιχεύων, μόνον αὐτὸν οἶδε Κύριον. αὐτοῦ τε νεύματι δουλεύων, οὔποτε βαίνειν ἐκτὸς ὅρων τολμᾷ· σελήνη τε ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίῳ, χρόνων τε περιόδοις μειουμένη καὶ πάλιν αὐξομένη, θεσμοῖς ὑποτάττεται θείοις· κάλλη τε οὐρανοῦ χορείαις ἄστρων ἀποστίλβοντα, βαίνοντά τε σὺν τάξει καὶ ἁρμονίᾳ, καὶ τοὺς αὐτῶν ἀναμετρούμενα κύκλους,
B τὸν παντοίων δοτῆρα φωτῶν ἀνακηρύττουσιν· ὁμοῦ τε πάντες οὐράνιοι φωστῆρες, αὐτοῦ νεύματι καὶ λόγῳ μίαν συνταξάμενοι μελῳδίαν, μακρῶν αἰώνων κύκλοις δολιχὸν ἐξανύοντες δρόμον, αἰθερίων σταδίων διιππεύουσιν ἀγῶνας· νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖαι κινήσεις, ὡρῶν τε καὶ καιρῶν μεταβολαί, ῥυθμοί τε καὶ τάξεις τοῦ παντός, (τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως) τὴν πολυποίκιλον σοφίαν γεραίρουσιν· αὐτῷ καὶ δυνάμεις ἀφανεῖς, ἀμφὶ τὰ δι᾽ ἀέρος ἀνειμένα πεδία ποτώμεναι, τὴν ὀφειλομένην καὶ πρέπουσαν θεολογίαν ἀναπέμπουσιν·
C τοῦτον δὴ τὸν μέγαν βασιλέα, καὶ αὐτὸς ὁμοῦ πᾶς ἀνυμνεῖ κόσμος· τοῦτον ἄνωθεν οὐρανοί, οὐρανίων τε ἁψίδων ὑπέρτεροι χοροί, γεραίρουσιν· ὑμνοῦσι δ᾽ ὕμνοις ἀρρήτοις ἀγγέλων στρατιαί· πνεύματά τε νοεροῦ φωτὸς ἔκγονα, τὸν σφῶν γεννήτορα θεολογοῦσι· τοῦτον Αἰῶνες ἄχρονοι πρὸ οὐρανοῦ τοῦδε καὶ πρὸ κόσμου. ἄλλοι τε τούτων ἄπειροι Αἰῶνες Αἰώνων, πρὸ πάσης τῆς τῶν ὁρατῶν ὑποστάσεως, μόνον καὶ μέγαν δεσπότην καὶ Κύριον ἐπιγράφονται· τοῦτον καὶ
D αὐτὸς ἐπὶ πᾶσι καὶ πρὸ πάντων καὶ μετὰ πάντας, ὁ προϊὼν αὐτοῦ μονογενὴς λόγος. ὁ δὴ μέγας ἀρχιερεὺς τοῦ μεγάλου Θεοῦ. παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτατος. τῇ τοῦ πατρὸς καθοσιωμένος τιμῇ, πρῶτος καὶ μόνος τῆς πάντων ὑπεριλάσκεται σωτηρίας· πρωτείοις μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, ἴσοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐνδοξαζόμενος. ὅτι δὴ τὸ φῶς αὐτὸς ὂν τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ἀμφὶ τὸν πατέρα χορεῦον. μεσιτεῦόν τε καὶ διεῖργον τῆς τῶν γεννητῶν οὐσίας, τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον ἰδέαν· ὃ δὴ καὶ ἄνωθεν

[illegible] ἀνάρχου θεότητος ἀνίσχων, [illegible] τὰ ὑπερουράνια χωρία, τά τε [illegible] ἅπαντα, κρείττοσιν ἢ καθ' ἡλίου [illegible] αὐτοῖς αὐγαῖς· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ [illegible] τοῦ σύμπαντος καθ' ἡμῶν κόσμου. ὁ ἐπὶ [illegible] διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὁρωμένοις τε [illegible] ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος· [illegible] τῆς αἰωνίου βασιλείας τὴν εἰ- [illegible] ὁ τῷ Θεῷ φίλος βασιλεὺς, κατὰ [illegible] τοῦ κρείττονος, τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων [illegible] διακυβερνῶν, ἰθύνει.

Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς λόγος, τῷ αὐτοῦ [illegible] συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰώνων εἰς [illegible] ἀτελευτήτους αἰῶνας· ὁ διαρκὴς δὲ [illegible] φίλος, ταῖς ἄνωθεν βασιλικαῖς ἀπορ- [illegible] μενος, τῷ τε τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας [illegible] δυναμούμενος, μακραῖς ἐτῶν περιό- [illegible] ἐπὶ γῆς κρατεῖ. εἶθ' ὁ μὲν τῶν ὅλων σω- [illegible] σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον, τήν τε [illegible] βασιλείαν, εὐπρεπῆ τῷ αὐτοῦ πατρὶ [illegible] ὁ δὲ τούτῳ φίλος, αὐτῷ τῷ μονο- [illegible] τῶν ἐπὶ γῆς τοὺς ὑποχει- [illegible] ἀνάγων, ἐπιτηδείους πρὸς τὴν αὐτὴν [illegible] καθίστησι. καὶ ὁ μὲν κοινὸς τῶν ὅλων [illegible] ἀποστατικὰς δυνάμεις, ὅσαι ποτὲ [illegible] ὑπὲρ γῆς ἀέρα διιπτάμεναι [illegible] ἀνθρώπων ἐνεχείμπτον ψυχαῖς, ἀπο- [illegible] δυνάμει, οἷα θῆρας ἀγρίους, τῶν [illegible] ποιμένος ἀγαθοῦ δίκην, πόρ- [illegible] ὁ δὲ τούτῳ φίλος, ἄνωθεν [illegible] τοὺς καὶ ἐχθρῶν κοσμούμενος τρο- [illegible] φανεῖς τῆς ἀληθείας ἐχθροὺς νόμῳ [illegible] μενος, σωφρονίζει. καὶ ὁ μὲν λόγος [illegible] σωτὴρ τῶν ὅλων, λογικὰ καὶ [illegible] σπέρματα τοῖς αὐτοῦ παραδιδοὺς [illegible] ἅμα καὶ τῆς τοῦ πατρὸς βασι- [illegible] ἀπέδειξεν· ὁ δὲ τούτῳ φί- [illegible] προφήτης τοῦ Θεοῦ λόγου, πᾶν γένος [illegible] τὴν τοῦ κρείττονος ἀνακαλεῖται [illegible] ἀκοαῖς ἐμβοῶν, μεγάλῃ τε [illegible] ἐπὶ γῆς ἅπασι τοὺς τῆς ἀληθοῦς εὐ- [illegible] ἀνακηρύττων νόμους. καὶ ὁ [illegible] τὰς οὐρανοῦ πύλας, τῆς τοῦ [illegible] ἐκεῖσε μεθι- [illegible] ζηλωτοῦ κρείττο- [illegible] πλάνης τῆς κατὰ γῆν [illegible] ὁσίων

A Quæque supernè ex [illegible] principii ac finis experte [illegible] procedit & supercælestem regionem, cunctaque quæ intra cælum sunt, sapientiæ luce, quæ Solis splendore longè præstantior est, illustrat. Hic est totius mundi Dominus, supra omnia & per omnia, & in omnibus tum visibilibus quam invisibilibus incedens Dei sermo. A quo & per quem, hic noster Deo carus Imperator, cælestis Imperii imaginem gerens, terrena cuncta quorum gubernaculis admotus est, instar Dei moderatur.

CAP. II.

Et ille quidem unigenitus Dei serB mo, à sæculis principio carentibus ad infinita usque & interminata sæcula regnat cum Patre. Noster verò Imperator eidem perpetuò carissimus, qui ex cælesti fonte Imperiales quosdam percipit effluxus, & divinæ appellationis cognomento roboratur, multis jam annorum circulis & conversionibus terras regit. Præterea ille quidem omnium Conservator, cælum ac mundum universum ac cæleste Regnum Patri suo decentissimum atque aptissimum comparat. Hic verò ejus amicus, ex his qui in terris degunt, C omnes Imperio suo subjectos ad unigenitum Dei sermonem Servatoremque adducens, idoneos ad ejus Regnum efficit. Et ille quidem communis omnium Servator, rebelles illas potestates, quæ per hunc terræ proximum aërem volitantes hominum animis incubabant, tanquam bonus pastor feras bestias, spiritali quadam & divina virtute ab ovili suo longissimè expellit. Hic ejus amicus, multis tropæis ab ipso cælitus exornatus, apertos veritati hostes belli jure sibi subjiciens, pœna afficit. Ille [illegible] ratio ante mundum subsistens, & omnium D rerum Conservator, rationalia ac salutaria seminia suis tradens [illegible], rationales eos reddit & paterni Regni scientia instructos. Hic ejusdem amicus, velut quidam interpres Verbi Dei, universum genus humanum ad cognitionem Dei revocat, [illegible] inclamans, & clara voce, veræ pietatis ac veritatis leges cunctis per orbem terrarum degentibus [illegible]. Ille omnium Servator, cælestes paterni Regni portas [illegible] aperit. Hic verò [illegible] la[illegible], [illegible] Imperium cunctis [illegible] sordibus pu[illegible]

A vit, sanctorum ac piorum hominum cœtus in sacras ædes & basilicas invitat; summam adhibens curam ac diligentiam, ut tota classis quam regendam accepit, cum ipsis vectoribus conservetur. Solúsque ex omnibus qui Romano Imperio unquam præfuerunt, tertio jam decennalium circuitu à summo omniũ Imperatore Deo honoratus, hanc festivitatem non terrenis quibusdam spiritibus, ut veteres illi; nec spectris dæmonum imperitam multitudinem seducentium; nec fraudibus & commentis hominum impiorum celebrat: Sed ipsi à quo honoratus est Deo, gratias persolvit; conscius scilicet bonorum quæ ab B eo accepit. Non veterum ritu, palatium cruore ac tabo inquinans; nec fumo & igne & holocaustis terrenos dæmones placans: verùm summo omniũ Regi gratam & acceptam victimam, suum videlicet regium animum, ac mentem Deo dignissimam consecrans. Sola enim hæc victima Deo jucunda est: quam Imperator noster absq; igne & sanguine, puris animi cogitationibus litare condidicit: dum partim veris opinionibus ac sententiis in animo reconditis pietatem confirmat; partim C magnificis orationibus laudes Dei prædicat, & regiis actibus Dei clementiam æmulatur; totus ei addictus; magnique instar doni semetipsum ei dedicans, vel ut primitias orbis cujus ipse administrationem accepit. Hanc igitur maximam hostiam ante omnes ritè immolat Imperator. Immolat verò utpote bonus pastor, non

Agnorum cædens primogenitorum hecatombas:

Sed rationalis gregis qui ab ipso pascitur animos, ad cognitionem Dei cultumq; CAP. III. perducens. At Deus hujusmodi delectatus hostia, donúmque sibi oblatum D libenter accipiens, venerandi hujus & eximii sacrificii Antistitem collaudat, multósque annorum circuitus ejus Imperio adjicit; pro modo religionis qua ab Imperatore colitur, sua in illum beneficia vicissim adaugens. Omnesque ei festivitates celebrare concessit cum summa singularis Imperii felicitate; singulis decennalium circulis unum ex ejus liberis ad Imperialis throni consortium promovens. Primò enim natu maximum qui paterno appellatur nomine, primo Imperii decennio consortem Regni renuntiavit. Eum dein-

A εὐσεβῶν ἀνδρῶν, εἴσω βασιλικῶν οἴκων εἰσκαλεῖται. αὔτανδρον τὸν σύμπαντα στόλον τῶν ὑπ' αὐτῷ κυβερνωμένων, διασώσασθαι προθυμούμενος· πανήγυρίν τε ταύτην μόνος ἐπὶ τῶν πώποτε τῆς Ῥωμαίων καθηγεμονευσάντων βασιλείας, τριτταῖς ἤδη περιόδοις δεκάδων πρὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τετιμηθείς, οὐ χθονίοις κατὰ τοὺς παλαιοὺς συντελεῖ πνεύμασιν, οὐδὲ λαοπλάνων φάσμασι δαιμόνων, οὐδ' ἀπάταις καὶ λήροις ἀθέων ἀνδρῶν. αὐτῷ δὲ τὰ χαριστήρια τῷ τετιμηκότι, συνησθημένος τῶν B εἰς αὐτὸν κεχορηγημένων ἀγαθῶν, ἀποδίδωσιν· οὐ κατὰ τοὺς παλαιοὺς, αἵμασι καὶ λύθροις τοὺς βασιλικοὺς οἴκους μιαίνων· οὐδὲ καπνῷ καὶ πυρὶ, ζώων τε ὁλοκαύτων θυσίαις, χθονίους δαίμονας ἀπομειλισσόμενος· τὴν δ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων προσφιλῆ καὶ χαριεστάτην θυσίαν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τὸν θεοπρεπέστατον, ἀφιερῶν· αὐτῷ θυσία γὰρ αὕτη προσηνὴς αὐτῷ μόνη· ἣν δὴ βασιλεὺς ὁ ἡμεδαπὸς, καλλιερεῖν ἀπύροις καὶ ἀναίμοις τοῖς κατὰ διάνοιαν κεκαθαρμένοις λογισμοῖς δεδίδακται. ψυχῆς μὲν ἀδιαψεύ- C στοις δόγμασι, τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων. λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραίρων τὴν θεολογίαν, πράξεσί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν. ὅλος τε ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον ἀνατιθεὶς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὗ πεπίστευται κόσμου τὸ ἀκροθίνιον· τοῦτο δὴ μέγιστον ἱερεῖον πρὸ τῶν ἁπάντων καλλιερεῖ βασιλεύς. θύει δ' ἅτε ποιμὴν ἀγαθὸς, οὐκ ἀρνῶν πρωτογόνων ῥέζων κλειτὰς ἑκατόμβας· τῶν δ' ὑπ' αὐτῷ ποιμαινομένων λογικῶν θρεμμάτων τὰς ψυχὰς, τῇ αὐτοῦ γνώσει καὶ εὐσεβείᾳ προσάγων. Ὁ δὲ τῷ τοιῷδε χαίρων ἱερείῳ, καὶ D τὸ δῶρον ἀσμένως ἀσπαζόμενος. τῆς σεμνῆς καὶ καλλιπρεποῦς θυσίας τὸν ἱεροφάντην ἀγάμενος, προσθήκας αὐτῷ μακρῶν περιόδων τῆς βασιλείας προστίθησιν. ἀμοιβαίως ταῖς εἰς αὐτὸν ὁσίαις αὔξων τὰς εὐεργεσίας· παρέχει τε παντοίας ἑορτὰς ἐκτελεῖν σὺν πολλῇ τῇ ῥᾳστώνῃ τῆς μοναρχίας. ἐφ' ἑκάστῃ περιόδῳ δεκαετοῦς πανηγύρεως, ἕνα τινὰ τῶν αὐτοῦ παίδων, ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου κοινωνίαν προχειριζόμενος· πρῶτόν γε τοῦ πατρὸς τὸν ὁμώνυμον, κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα,

τοῦ βασιλικοῦ κοινωνὸν ἀπέφηνε κλήρου. δεύτερον δ' ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ δεκάδι, τὸν ἐφεξῆς τῷ χρόνῳ. τὸν τρίτον ὡσαύτως, ἐπὶ τῇ τρίτῃ τῆς μετὰ χεῖρας ἑορτῆς δεκάδι. ἤδη δὲ καὶ τετάρτης ἀνακυκλουμένης περιόδου, ὡσὰν τῶν χρόνων εἰς μῆκος ἐκτεινομένων, συναύξων τὴν βασιλείαν ἀφθόνῳ κοινωνίᾳ τοῦ γένους, Καισάρων τε ἀναδείξεσι, προφητῶν θείων ἀποπληροῖ θεσπίσματα, ἃ δὴ πάλαι καὶ πρόπαλαι ὧδέ πη ἐβόα. καὶ διαλήψονται τὴν βασιλείαν ἅγιοι ὑψίστου. οὕτω δῆτα χρόνων ἅμα καὶ παίδων αὐξήσεις βασιλεῖ τῷ θεοφιλεστάτῳ θεὸς αὐτὸς ὁ παμβασιλεὺς δωρούμενος, ἀκμάζουσαν αὐτῷ καὶ νεαρὰν τὴν κατὰ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν ἡγεμονίαν ὥσπερ ἄρτι φύειν ἀρχομένην καθίστησιν· αὐτός τε αὐτῷ συντελεῖ τὴν πανήγυριν. νικητὴν αὐτὸν καθιστὰς ἐχθρῶν ἁπάντων καὶ πολεμίων. εὐσεβείας τε ἀληθοῦς ὑπόδειγμα τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἀποφαίνων. ὁ δ' ὡς φῶς ἡλίου μαρμαρυγαῖς ταῖς τῶν Καισάρων ἐπιλάμψεσι, τοὺς πορρωτάτω τοῖς τόποις ἀπῳκισμένους, ταῖς εἰς μακρὸν ἐξ αὐτοῦ παραπεμπομέναις ἀκτῖσι, καταυγάζει· ὧδε μὲν ἡμῖν τοῖς τὴν ἑῴαν λαχοῦσι, τὸν ἐπάξιον αὐτοῦ καρπόν. θατέρῳ δὲ τῶν παίδων, θατέρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων. καὶ πάλιν ἄλλον ἀλλαχόθι, λαμπτῆρας οἷα καὶ φωστῆρας, τῶν ἐξ αὐτοῦ προερχομένων φώτων, διενείματο· εἶθ' ὑπὸ μίαν ζεύγλην βασιλικοῦ τεθρίππου τέτταρας ὑποζεύξας αὐτὸς αὐτῷ οἷα τινας πώλους τοὺς ἀνδρειοτάτους Καίσαρας, ἡνίαις τε αὐτοὺς ἐνθέου συμφωνίας τε καὶ ὁμονοίας ἁρμοσάμενος, ἄνωθεν ὑψηλὸς ἡνιοχῶν ἐλαύνει. ὁμοῦ τὴν σύμπασαν, ὅσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, διιππεύων. αὐτός τε τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρών, καὶ τὰ πάντα διασκοπούμενος· κἄπειτα τῆς οὐρανίου βασιλείας εἰκόνι κεκοσμημένος, ἄνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδέαν τοὺς κάτω διακυβερνῶν ἰθύνει. μονάρχου δυναστείας μιμήματι κραταιούμενος· τοῦτο γὰρ ἀνθρώπων φύσει τῶν ἐπὶ γῆς μόνος τῶν ἁπάντων δεδώρηται βασιλεύς· νόμος γὰρ οὗτος βασιλικῆς ἐξουσίας, ὁ τὴν κατὰ πάντων μίαν ἀρχὴν ὁριζόμενος· μοναρχία δὲ τῆς πάντων ὑπέρκειται συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως· ἀναρχία γὰρ μᾶλλον καὶ στάσις, ἡ ἐξ ἰσοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένη πολυαρχία· διὸ δὴ εἷς Θεός, ἀλλ' οὐ δύο, οὐδὲ τρεῖς, οὐδὲ ἔτι πλείονες· ἀκρι-

A de qui secundus erat ætate, secundo imperii decennio: tertium deinceps tertio ejus festivitatis quam nunc celebramus decennio. Cumque jam quartus volvi cœperit circulus; utpote temporum spatiis magis magisque sese extendentibus, copiosa generis societate, & Cæsarum nuncupationibus imperium amplificans, divinorum Prophetarum implet oracula, quibus jampridem prædictū erat: Et suscipient regnum, sancti Altissimi. Ad hunc modum, temporum simul ac liberorum incremēta piissimo Imperatori largitus summus omnium Imperator Deus, vigentem ei ac florentem orbis terrarum dominationē præ-
B stat, perinde ac si nunc primùm nasci atque erumpere cœpisset. Ipseque adeò hanc ei festivitatem curat atque adornat; quippe quem hostium & inimicorum omnium victorē constituit, ac veræ pietatis exemplum humano generi proposuit. At noster Imperator, tanquam Solis jubar homines locorum spatiis longissimè remotos, Cæsarum suorum præsentia, quasi quibusdam radiis ex se procul emissis illustrat. Ac nobis quidem qui Orientem incolimus, sobolem plane se dignam attribuit: alterum verò ex filiis, alteri hominum parti: alium rursus alibi, tanquam faces quasdam, & luminaria ex sua luce diffusa partitus est. Fortissimos deinde quatuor
C Cæsares, quasi quosdam equuleos uno Imperialis quadrigæ copulans jugo, & cælestis consensus atque concordiæ habenis eos devinciens, ipse sublimis velut auriga, incitat atq; impellit; universum terrarum orbē qui Solis illustratur radiis, percurrens; ubique præsens & omnia inspectans. Deniq; cælestis imperii imaginē ferens, oculis in cælum defixis, ad primitivi illius exemplaris similitudinem res mortalium regit; monarchiæ Dei adumbrata quadā effigie roboratus. Hoc enim summus universorum Rex; soli omnium quæ in terra sunt animantium, humano generi in-
D dulsit. Quippe hic regiæ potestatis lex est, quæ omnes unius imperio subjacere decernit. Porro imperium singulare, supra omnes status & administrationes eminet. Etenim multorum æquali inter se potestate præditorum dominatio quæ huic opposita est, turba potius ac tumultus dici debet. Proinde unus Deus, non duo trésve aut etiam plures. Nam Deorum multitudo

Deum penitus tollit. Unus Rex, ejusque sermo & regia lex una; quæ non verbis ac syllabis enuntiatur; nec in chartis aut tabulis perscripta, temporis longinquitate corrumpitur: sed vivus ac per se subsistens Dei sermo; qui omnibus qui sub ipso & post ipsum sunt, patris regnum disponit atque ordinat. Hunc cælestes ambiunt exercitus, & infinita angelorum millia Deo ministrantium; turmæ item innumerabiles militiæ supra mundum positæ, & invisibilium spirituum; qui intra cæli septa residentes, totius mundi ordinem ac dispositionem curant. Quorum omnium Dux ac Princeps est, regius Dei sermo, velut quidam summi Imperatoris Præfectus. Hunc Magistrum militiæ; magnum Pontificem; Prophetam Patris; magni consilii nuntium; paternæ lucis splendorem; unigenitum filium, aliisq; hujusmodi innumeris vocabulis sacra Theologorum appellant oracula. Quem quidem vivum sermonem, legem ac sapientiam, omnisq; boni complementũ Pater cùm constituisset; cunctis qui imperio suo subjacent, summũ hoc bonum muneris loco donavit. Ille verò cuncta permanans & ubiq; incedẽs, & patris beneficia copiosè in universos extendens, usq; ad ipsa quæ in terris degunt ratione prædita animalia, similitudinẽ regii principatus produxit; hominis animum ad imaginẽ ipsius formatũ divinis exornans facultatibus. Idcirco hominis animus alias quoq; virtutes divina quadam derivatione participat. Solus enim sapiens est is, qui solus etiam est Deus. Idem solus natura bonus: solus fortis & potens. Idem justitiæ procreator: pater rationis atq; sapientiæ; fons lucis ac vitæ; veritatis ac virtutis dispensator: ipsius denique imperii & principatus omnis ac potestatis auctor. Verùm unde hominibus datum est hæc nosse? quis hæc mortalium auribus annuntiavit? Unde carnali linguæ id concessum est, ut res à carne & corporis mole semotas loqueretur. Quis invisibilem regem propiùs intuitus, has in illo dotes ac virtutes vidit? Etenim elementa quidẽ affinitate cum corporibus conjuncta, & res ex iisdem elementis compositæ, corporis sensibus percipiuntur. Verùm nemo unquam invisibile illud regnum quo cuncta gubernantur, corporis oculis se vidisse gloriatus est: nec mortalis natura, sapientiæ pulchritudinem

Cap. IV.

A ϐῶς γὰρ ἄθεον τὸ πολύθεον· εἷς βασιλεύς. καὶ ὁ τούτου λόγος καὶ νόμος βασιλικὸς, εἷς. οὐ ῥήμασι καὶ συλλαβαῖς ἐκφωνούμενος, οὐδ' ἐν γραφαῖς καὶ στήλαις, χρόνου μήκει δαπανώμενος. ζῶν δὲ καὶ ὑφεστὼς Θεὸς λόγος, τοῖς ὑπ' αὐτὸν καὶ μετ' αὐτὸν ἅπασι, τὴν τοῦ πατρὸς διαταττόμενος βασιλείαν. στρατιαὶ δὲ τοῦτον οὐράνιοι περιπολοῦσι, μυριάδές τε ἀγγέλων Θεοῦ λειτουργῶν, πλήθη τε στρατοπεδίας ὑπερκοσμίου, τῶν τε εἴσω οὐρανοῦ πνευμάτων ἀφανῶν, τῇ τοῦ παντὸς κόσμου τάξει διακονου-

B μένων· ὧν πάντων ὁ βασιλικὸς καθηγεῖται λόγος, οἷά τις μεγάλου βασιλέως ὕπαρχος· ἀρχιστράτηγον αὐτὸς καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφήτην τε τοῦ πατρὸς καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, φωτός τε ἀπαύγασμα πατρικοῦ, μονογενῆ τε υἱὸν, καὶ τούτων ἕτερα μυρία θεσπίζουσιν ἀναφωνοῦσαι θεολόγων φωναί· ὃν δὴ ζῶντα λόγον καὶ νόμον καὶ σοφίαν, ἀγαθοῦ τε πλήρωμα παντὸς ὁ γεννήσας ὑποστησάμενος μέγιστον, ἀγαθὸν δόμα τοῖς ὑπὸ τὴν βασιλείαν πᾶσιν ἐδωρήσατο· ὁ δὲ διήκων τὰ πάντα, πάντῃ τε ἐπιπορευόμενος, καὶ

C τάς τε τοῦ πατρὸς χάριτας ἀφθόνως ἐξαπλῶν εἰς πάντας, μέχρι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν, τὸ τῆς βασιλικῆς δυναστείας ἐξέτεινε μίμημα, θεικαῖς δυνάμεσι τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημένην ἀνθρώπου ψυχὴν κατακοσμήσας· ἔνθεν αὐτῇ καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἡ κοινωνία, θεικῆς ἐξ ἀπορροίας περίεσι. μόνος μὲν γὰρ σοφὸς ὁ καὶ Θεὸς μόνος. ὁ δ' αὐτὸς τὴν οὐσίαν ἀγαθὸς μόνος. ἰσχύι δὲ δυνατὸς αὐτὸς μόνος· καὶ γεννήτωρ μὲν αὐτὸς τῆς δικαιοσύνης. πατὴρ δὲ λόγου καὶ σοφίας, πηγή τε φωτὸς καὶ ζωῆς. ἀληθείας τε καὶ ἀρετῆς ταμίας. καὶ δὴ βασιλείας

D αὐτῆς, ἀρχῆς τε πάσης καὶ ἐξουσίας καθηγεμών. ἀλλὰ ταῦτα πόθεν ἀνθρώποις εἰδέναι; τίς δ' ἀκοαῖς θνητῶν ταῦτα διηκονήσατο; πόθεν δὲ γλώττῃ σαρκὸς, τὰ σαρκῶν ἀλλότρια καὶ σωμάτων, ἀποφθέγγεσθαι; τίς τὸν ἀφανῆ βασιλέα διοπτεύσας, ταύτας ἐν αὐτῷ κατεῖδε δυνάμεις; αἰσθήσει μὲν γὰρ σωμάτων, ἀδελφὰ στοιχεῖα τά τ' ἐκ τούτων συγκρίματα καταλαμβάνεται· ἀλλ' οὐδείς πω σωμάτων ὀφθαλμοῖς τὴν κατὰ πάντων ἀφανῆ βασιλείαν ὄψει παραλαβὼν, ἐσεμνύνατο. οὐδὲ θνητὴ φύσις τὸ σοφίας κατενόησε κάλλος· τίς

[illegible] ὁ μαιευτὴς [illegible] προ-
[illegible] δ' ἀρχὰς βασιλικῆς ἐξ-
[illegible] πις ὑποπιπλάθει [illegible] το-
[illegible] δύναμις, τῷ σαρκικῷ καὶ αἱ-
[illegible] τίς δὲ τὰς ἀφανεῖς καὶ ἀ-
[illegible] ἰδέας, καὶ τὴν ἀσώματον καὶ ἀσχη-
[illegible] οὐσίαν, τοῖς ἐπὶ γῆς ἐξηγόρευσεν·
[illegible] τούτων εἷς ἑρμηνεὺς, ὁ διὰ παν-
[illegible] Θεοῦ λόγος. ὁ τῆς ἐν ἀνθρώποις
[illegible] πατὴρ οὐσίας. μόνος μὲν τοῦ
[illegible] θεότητος ἐξημμένος. τοῖς δὲ σφε-
[illegible], τὰς πατρικὰς ἀπορροίας ἐ-
[illegible] ἅπασιν ἀνθρώποις, ἕλλησιν ὁ-
[illegible] βαρβάροις, οἱ κατὰ φύσιν αὐτομαθεῖς
[illegible] λόγου καὶ σοφίας ἔννοιαι. ἔνθεν
[illegible] δικαιοσύνης σπέρματα. ἔνθεν αἱ
[illegible] καταλήψεις. ἔνθεν ἀρετῆς ἐπιστή-
[illegible] φίλον ὄνομα, καὶ σεμνὸς φιλο-
[illegible] παιδείας ἔρως· ἔνθεν ἀγαθοῦ παντὸς
[illegible] γνῶσις. ἔνθεν αὐτοῦ φαντασία Θεοῦ, καὶ
[illegible] βασιλείας ἐπάξιος· ἔνθεν ἀνθρώπῳ
[illegible] ἰσχὺς, καὶ κράτος ἄμαχον τῶν ἐ-
[illegible] αἰτων. ὡς δὲ τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ
[illegible] ὁμοίωσιν ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ χαρακ-
[illegible] ὁ τῶν λογικῶν ὑφίστη πατὴρ, βα-
[illegible] τοῦτο τὸ ζῶον ἀπειργάζετο, μόνον
[illegible] γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι τοῦτ'
[illegible] ἔξας, προμελετᾶν τε καὶ προδι-
[illegible] τῆς οὐρανοῦ βασιλείας τὴν
[illegible] ἐλπίδα, δι' ἣν καὶ ἀφῖκται,
[illegible] ὁμιλίαν ἐλθεῖν αὐτὸς ὁ τῶν παί-
[illegible] πατὴρ, τὰ δ' αὐτοῦ γεωρ-
[illegible] τα καὶ τὰς ἄνωθεν ἀνανεώμενος
[illegible] μέθεξιν βασιλείας, τοῖς
[illegible] ἐκάλει τε καὶ παρεκάλει
[illegible] εὐτρεπεῖς εἶναι, τὴν
[illegible] τῆς κλήσεως παρασκευασαμέ-
[illegible] ἀρρήτῳ δυνάμει τὴν συμπα-
[illegible] ἔφορα, τοῦ κηρύγματος.
[illegible] βασιλεία, μιμήματι, τὴν οὐρά-
[illegible] ἣν καὶ σπεύδειν τὸ πᾶν
[illegible] ἀγαθὴν ἐλ-
[illegible] Ἡ μὲν τῷ
[illegible] μεθέξει ταῖς ἐμφύτοις
[illegible] τὰς ἐκεῖθεν α-
[illegible] καταδεξάμενος
[illegible]

A intelligere [illegible] unquam comprehendit? Quis unquam vero [illegible] oculis aspexit? Unde [illegible] imperii & regiæ potestatis [illegible] lata est. Unde imperialis potentia homini ex carne & sanguine compacto? Quis invisibilem & [illegible] expertem formam [illegible] externisque carentem [illegible] substantiam, mortalibus exposuit? Unus certe horum interpres fuit, per omnia permanans Dei sermo. Qui rationalis & intellectualis substantiæ quæ in hominibus conspicitur, pater est ac procreator: qui cum solus patris consortio Divinitati, filios suos paternis effluxibus rigat. B Hinc universis hominibus, Græcis pariter & Barbaris, [illegible] ne ullius magisterio [illegible] hinc rationis ac sapientiæ notiones: hinc prudentiæ ac justitiæ semina: hinc artium comprehensio: hinc virtutis scientia, & nomen philosophiæ & venerandus amor sapientiæ. Hinc omnis boni honestique cognitio. Hinc ipsius Dei effecta in animo imago, & [illegible] ratio divino cultui apte respondens. Hinc homini vis suppetit regia, & in cuncta quæ in terra sunt, imperium inexpugnabile. Postquam vero [illegible] ratio [illegible] nalium parens, in hominis animo [illegible] C em indidit ex imagine ac similitudine Dei expressam, hominemque [illegible] regale animal effecit, [illegible] terrenis animantibus [illegible] tribuens, ut regnare & regnanti parere [illegible] ut [illegible] ac procœmia spei regni cælestis, quod nobis promissum est, jam tum [illegible] ta auspicaretur. cujus gratia ipse advenit, & cum mortalibus versari [illegible] pote filiorum pater non refugit [illegible] plemet excolens semina, & cælestia [illegible] novans dona: cælestis regni [illegible] copiam fore annuntiavit. Cunctos [illegible] D vocavit: hortatusque [illegible] ut ad illam in cælum profectionem prompti ac parati essent, vestemque ea vocatione dignã sibi compararent. Et inexplicabili quadam virtute universum terrarum orbem qui Sol [illegible] prædicatione sua implevit [illegible] gni similitudine expressit [illegible] lorum. Ad quod ipse universum genus humanum [illegible] atque [illegible] [illegible] bona [illegible] ta. [illegible] CAP. [illegible]

[illegible] enim rationalis quidem est ex illa universali ratione: sapiens vero participatione divinæ sapientiæ: bonus bonitatis illius communione. Et justus [illegible] est illius participatione justitiæ; temperans ex illo temperantiæ exemplari: fortis vero divinæ virtutis beneficio. Hic ergo jure optimo Imperator vocabitur, qui animum suum omnibus virtutum coloribus ac lineamentis ad cœlestis Imperii similitudinē effinxit. Qui vero ab his alienus exstiterit, & qui hujus universi Regem abnegaverit, nec cœlestem animorum parentem agnoverit, nec convenientem Imperatori cultum atque ornatum sumpserit, sed deformitate ac turpitudine animum impleverit, & pro Imperiali mansuetudine, feræ belluæ immanitatem induerit; pro liberali affectu pestiferum improbitatis venenum; pro prudentia stultitiam: denique loco rationis ac sapientiæ, fœdissimam omnium vitiorum insipientiam: ex qua tanquam ex amara potione, perniciosa nascuntur germina, vita scilicet intemperans & perdita: cupiditates, cædes, bellum adversus Deum, impietas. Qui, inquam, his omnibus vitiis mancipatus fuerit: is licet tyrannica violentia dominari interdum videatur, revera tamen Imperator nunquam merito dicetur. Quo enim modo cælestis monarchiæ similitudinē exprimeret, qui mille dæmonum falsas atque adulterinas imagines in animo suo impressas gestat? Quo pacto Princeps sit & omnium Dominus, is qui infinitos ac sævissimos Dominos sibimetipsi asseruerit. Qui servus sit fœdæ libidinis, servus effusæ in mulieres insaniæ: servus pecuniæ malis artibus partæ; servus iracundiæ & furoris, servus metus ac pavoris; postremò cruentorum dæmonum, & spirituum perniciem animis creantium vile mancipium. Solus ergo Imperator [illegible] nobis veritatis testimonio prædicetur hic Imperator [illegible] Deo carissimus: qui solus liber, [illegible] ipsa Dominus est. Qui & [illegible] cupiditatē & [illegible] superior est: [illegible] quas natura [illegible]. Qui non furori & [illegible] affectus [illegible]. Hic [illegible] Imperatoris [illegible] quæ [illegible]

A καὶ λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου [illegible] σοφίας δὲ μετουσίᾳ σοφίας, ἀγαθὸς [illegible] θοῦ κοινωνίᾳ, καὶ δίκαιος μετοχῇ [illegible] σώφρων τε σωφροσύνης [illegible] τῶ μεταλαβὼν [illegible] καὶ βασιλεὺς ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίσειεν [illegible] ὁ τῆς ἐπέκεινα βασιλείας τὸ μίμημα [illegible] λικαῖς ἀρεταῖς τὴν ψυχὴν [illegible] ὁ δὲ τούτων ἀπεξενωμένος, καὶ τὸν [illegible] ὅλων ἀπαρνηθεὶς. μηδὲ [illegible] B χῶν ἐπιγραψάμενος πατέρα, [illegible] πρέποντα βασιλεῖ κόσμον [illegible] φίαν δὲ καὶ αἶσχος ἀναλαβὼν [illegible] θηρὸς μὲν ἀγρίου θυμὸν βασιλικῆς [illegible] τος ἀντικαταλλαξάμενος. ἰὸν δὲ [illegible] κακίας, ἀντ᾽ ἐλευθερίου διαθέσεως, [illegible] ἀντὶ φρονήσεως. καὶ ἀντὶ λόγου καὶ [illegible] παντὸς δυσειδεστάτην ἀλογίαν, [illegible] ἀπὸ πικροῦ πόματος, τὰ λυμαντικὰ [illegible] μαρτεῖ βλαστήματα, βίος ἄσωτος, [illegible] μιαιφονίαι, θεομαχίαι, δυσσέβειαι [illegible] κἂν νομίζηταί ποτε [illegible] C κρατεῖν, ἀλλ᾽ οὔπω τ᾽ ἀληθεῖ λόγῳ [illegible] βασιλεὺς οὗτος. πῶς γὰρ αὐτὸ μίμημα [illegible] ναρχικῆς ἐξουσίας οἷός τε ἂν εἴη [illegible] ας ψευδογραφουμένας δαιμόνων [illegible] αὐτοῦ ψυχῇ τετυπωμένος; πῶς δ᾽ [illegible] τῶν ὅλων κύριος, [illegible] κυρίους καὶ [illegible] κροὺς δεσπότας ἐφελκυσάμενος; καὶ δοῦλος μὲν αἰσχρᾶς ἡδονῆς, δοῦλος δ᾽ ἀκολάστου γυναιμανίας, δοῦλος δὲ χρημάτων ἐξ ἀδίκου πορίζομένων, δοῦλος θυμοῦ καὶ ὀργῆς, δοῦλος [illegible] βου καὶ δειμάτων, δοῦλος μιαιφόνων δαιμόνων, δοῦλος ψυχοφθόρων πνευμάτων. [illegible] δὴ μόνος ἡμῖν βασιλεὺς σὺν ἀληθείᾳ [illegible] D τυρία κεκηρύχθω, ὁ τῷ παμβασιλεῖ [illegible] λος· ὁ δὴ μόνος ἐλεύθερος, μᾶλλον δὲ [illegible] ριος ἀληθῶς. καὶ χρημάτων μὲν [illegible] ναικῶν δὲ ἐπιθυμίας κρείττων [illegible] νῶν τε τῶν κατὰ φύσιν κρατῶν [illegible] ἀλλ᾽ οὐ κρατούμενος αὐτοκράτωρ [illegible] τῇ πράξει [illegible]

[illegible]σμένος ἰδέαν. καὶ ταῖς ἐξ αὐτῆς τὴν ἀ-
[illegible] ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ τῇ διανοίᾳ
[illegible]. ἐξ αὐτῶν δὲ ἀποτελεσθεὶς σώ-
[illegible]θὸς. δίκαιος. ἀνδρεῖος. εὐσεβής. φι-
[illegible]θῶς δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος βασι-
[illegible], ὁ ἑαυτὸν εἰδώς. καὶ τὰς ἔξωθεν αὐτῷ
[illegible] δ' οὐρανόθεν ἐπαρδομένας παντὸς
[illegible]ορηγίας, ἐξεπιστάμενος. ὁ τῆς μο-
[illegible]δυναστείας τὸ σεβάσμιον προσρήμα,
[illegible]περιχούσης ἐξαιρέτῳ περιβλήματι δια-
[illegible] καὶ τὴν πρέπουσαν αὐτῷ βασιλικὴν
[illegible], μόνος ἐπαξίως ἐμπεριειλημμέ-
[illegible]ιλεὺς οὗτος, ὁ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν
[illegible]ιον ἀνακαλούμενος πατέρα. ὁ τοῦ-
[illegible] ταῖς εὐχαῖς ἐπιβοώμενος. ὁ τῆς ἀνωτά-
βασιλείας ὀριγνώμενος μὴ γὰρ τὰ παρόντα
[illegible] παμβασιλέως Θεοῦ συνειδώς, τὰ
[illegible] ἐπίκηρα καὶ ποταμοῦ δίκην ῥέοντα καὶ
[illegible]μενα, τὴν ἄφθαρτον καὶ ἀσώματον τοῦ
[illegible]ιλείαν ποθεῖ. κἀκείνης τυχεῖν εὔχεται,
μεγαλόφρονα λογισμὸν, ὑπὲρ τὴν οὐρα-
[illegible]α τὴν διάνοιαν μετεωρείσας, καὶ τὸν
[illegible] ἄλεκτον πόθον ἐνεστερνισμένος.
[illegible] παραθέσει, σκότους οὐδὲν διαφέρειν ὑ-
[illegible] τὰ τοῦ παρόντος βίου τίμια. τήν τε γὰρ
[illegible] ἀρχὴν, θνητοῦ καὶ προσκαίρου βίου
καὶ ὀλιγοχρόνιον ἐπιστασίαν οὖσαν ὁ-
[illegible] μακρῷ κρείττονα, τῆς αἰπόλων ἢ
[illegible] ἢ βουκόλων ἀρχῆς. μᾶλλον δὲ,
[illegible]στέραν ἢ δυσκολωτέραν θρεμμά-
[illegible] τάς τε τῶν δήμων ἐκβοήσεις,
[illegible] κολάκων φωνὰς, πρὸς ὄχλου τίθεται
[illegible] πρὸς ἡδονῆς, διὰ στερρὸν ἦθος καὶ
[illegible] ψυχῆς παίδευσιν. ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν
[illegible] δορυφορίαν. μυριάδας στρατοπέ-
[illegible]τῶν πεζῶν τε ὁμοῦ καὶ ἱππικῶν, δοῦλα
[illegible] πλήθη, οὐδαμῶς ὁρῶν καταπλήττε-
[illegible] ἐπὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τυφοῦται, στρέφων
[illegible] τὴν διάνοιαν, τὴν κοινὴν ἁπάντων φύ-
[illegible] βλέπων. ἐσθῆτα χρυσο-
[illegible] ποικίλοις ἄνθεσιν ἐξυφασμένην,
[illegible] τε βασιλικὴν σὺν αὐτῷ διαδή-
[illegible], τοὺς πολλοὺς θεώμενος ἐκπε-
[illegible] καὶ τὸ φάντασμα κομιδῇ νηπί-
[illegible] μορμολύκειον θαυμάζοντας. ἀ-
[illegible] τὰ ὅμοια πεπονθὼς δι' ἐπιστή-
[illegible] Verùm ipse nihil hujusmodi passus,

A est, & effusum ex illo cælesti exemplari virtutum splendorem in mente velut in speculo refert. Ex his formatus, temperans; bonus; justus; fortis; pius; amator Dei: quodque illi uni convenit, amator sapientiæ est Imperator noster. Quippe qui seipsum probe novit; & qui extrinsecùs, seu ut verius dicam, cælitus sibi concessam esse bonorum omnium affluentiam intelligit. Qui singularis imperii augustam appellationem, eximii paludamenti prærogativâ demonstrat; & conveniente sibi imperiali purpurâ solus meritò amictus est. Hic verè Imperator, qui noctu atq; interdiu cælestem invocat Patrem; qui
B in precibus opem ejus implorat; qui cælestis regni flagrat desiderio. Nam cùm intelligat res præsentis sæculi cum summo omnium Imperatore Deo minime esse comparandas; quippe quæ mortales sint & caducæ, & amnis instar fluentes atque assiduè pereuntes; idcirco corruptionis expers ac spiritale Dei regnū concupiscit. Illud regnum consequi optat ac precatur; præ animi celsitudine, supra ipsos cœli fornices mentem suam attollens, & splendentium illic luminum incredibili quodam desiderio percitus. Præ quibus tenebras esse existimat, quæcumque in hoc mun-
C do pretiosa habentur. Nam imperium quo homines reguntur, cùm nihil aliud sit quàm mortalis vitæ exigua ac brevis procuratio, haud multo præstantius esse censet quàm imperium caprariorum aut pastorum aut bubulcorum: sed potiùs difficilius & morosiori præsidens pecori. Sed & populorum acclamationes, & voces adulatorum, molestiæ potius deputat quàm voluptatis ob constantiam morum & sinceram animi disciplinam. Præterea quoties subditorum obsequium; quoties innumera-
D biles copias, & tam peditū quàm equitum agmina sibi famulantia ac dicto audientia contuetur, nequaquam admiratione percellitur, neque eam ob causam intumescit: sed mentis acie in semetipsum conversa, communē omnium hominum naturam in se quoque agnoscit. Vestem quidem auro intextam & variis floribus pictam, Imperialem item purpuram unà cum diademate deridet, cernens multitudinem hujusmodi rerum admiratione perculsam, & omnem hunc apparatum velut larvam quandam more puerorum suspicientem, animum suum scientiâ Dei, velut

A vestimento quodam; temperantia; justitia; pietate ac reliquis virtutibus variegato, induit; utpote cultu vero Imperatori maxime conveniente. Ad hæc divitias ad quas hominum vota suspirant, aurum scilicet & argentum, & quæcumque in admiratione habentur lapidum genera; lapides revera esse intelligit prorsus inutiles, & rem sine ullo fructu. Qualia igitur ista suapte natura sunt tanti ipse ea æstimat; nihil utiq; ad depulsionem malorum conducentia? Quam enim vim ac virtutem hæc habent vel ad sanandos morbos, vel ad mortem propulsandam? Verùm quamvis id ita esse apprime norit, tamen ad decentem ornatum subditorum causâ B iis utitur; animi vigore nihil ob hæc immutato; ridens eos homines, qui ob simplicitatem atq; imperitiam ista mirantur. Porrò à crapula ac temulentia, & ab exquisitis cupediis, utpote quæ lurconum propriæ sint, abstinet atque abhorret; aliis ista convenire censens, non sibi. Hæc enim plurimum afferre nocumenti, & intellectui tenebras offundere, pro certo habet. His omnibus de causis Imperator, rerum divinarum scientia instructus, & ingenti animo præditus, ad res præsenti vita præstantiores adspirat, cælestem invocans Patrem; ejusq; regnum omnibus votis desiderans; & cuncta cum singulari pietate faciens: universis denique imperio C suo subjectis, quos velut optimus magister erudiendos suscepit, summi Imperatoris ac Dei notitiam tradens. Porro

Cap. IV. Deus velut pignora quædam futuræ remunerationis ei in antecessum præbens, tricennales ipsi coronas tribuit, felicibus annorum circulis contextas. Jamque ter-denis annorum spatiis confectis, publicas populorum, seu potius totius mundi festivitates, universis hominibus celebrare concedit. Interim verò dum mortales floribus cognitionis Dei redimiti exultant, non absurdum fuerit cælestes etiam choros D naturæ legibus incitatos, cum terrenis pariter gaudio exsilire. Ipsumque adeò universorum Regem, instar optimi patris lætitia affici credibile est, dum bonos filios Deum rite colentes videt; atque ob id maximè, principem auctoremque earum rerum, pluribus annorum curriculis honorare. Adeò ut non jam satis habeat, ter-denos annorũ circulos imperio ejus tribuere: sed illud in longissimum tempus & in ultimum usque ævum producat. Aevum

A μὴν τοῦ θείου. τῇ ψυχῇ ἀντὶ περιβλήματος, σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, εὐσεβείᾳ τε καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς πεποικιλμένον, τὸν ἐπ' ἀληθείας πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περιτίθησιν. ἔτι μὴν πρὸς τούτοις τὰ τριπόθητα τοῖς πολλοῖς χρήματα. χρυσὸν λέγω καὶ ἄργυρον καὶ ὅσα λίθων θαυμάζεται γένη, λίθους ἀληθῶς ὑπάρχειν ἀνωφελεῖς καὶ ἄχρηστον ὕλην. οἷα τῇ φύσει ὄντα τυγχάνει, τοιαῦτα καὶ ὄντα βλέπει. οὐδὲν πρὸς κακῶν ἀλέξημα οἷά τε ὄντα βοηθεῖν· τί γὰρ ταῦτα πρὸς νόσων ἀπαλλαγὴν, ἢ θανάτου ἀποφυγὴν ἰσχύει; ὅμως δ' οὖν καὶ περὶ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημόνως, αὐτῶν τῇ χρήσει B πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμον, ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. γελῶν τοὺς ταῦτα διὰ νηπιότητα φρενῶν ἐπτοημένους. κραιπάλης γε μὴν καὶ μέθης, τῆς τε περιττῆς καρυκείας, οἷα γαστριμάργοις οἰκείας, ἀπέχεται. προσήκειν ἑτέροις ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ἑαυτῷ ὑπολαμβάνων· ζημιοῦν γὰρ τὰ μεγάλα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς νοερὸν ἀμαυροῦν τὰ τοιαῦτα πέπεισται· τούτων δὴ ἕνεκα πάντων, ὁ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος βασιλεὺς, καὶ τὰ μεγάλα φρονῶν, τοῦ παρόντος βίου τῶν κρειττόνων ἐφίεται. τὸν πατέρα καλῶν τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ποθῶν. πάντα τε σὺν εὐσεβείᾳ πράττων. καὶ τοῖς ὑπ' C αὐτῷ ἀρχομένοις ὡς ὑπὸ διδασκάλῳ παιδευομένοις ἀγαθῷ, τὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως θεογνωσίαν παραβαλλόμενος. Ὁ δὲ, τῶν ἀμοιβαίων τὰ ἐχέγγυα προμνώμενος, τριακονταετηρικοὺς αὐτῷ διανέμει στεφάνους, χρόνων ἀγαθοῖς περιόδοις ἀποτελεσθέντας· τριττοὺς τε ἤδη δεκάδων περιελθὼν κύκλους. πανδήμους, μᾶλλον δὲ κοσμικὰς ἑορτὰς, πᾶσιν ἐφίησιν ἀνθρώποις ἐκτελεῖν. τῶν δ' ἐπὶ γῆς θεογνωσίας ἄνθεσι φαιδρυνομένων, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἂν εἴη καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ χορείας νόμοις φύσεως ἑλκομένας, τοῖς ἐπὶ γῆς συγ- D χαίρειν. αὐτόν τε τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα, πατρὸς ἀγαθοῦ δίκην, ἐφ' υἱοῖς ἀγαθοῖς θεοσεβοῦσιν εὐφραίνεσθαι. καὶ ταύτῃ μάλιστα τὸν καθηγεμόνα καὶ τῶν ἀγαθῶν αἴτιον, πολυχρονίοις γεραίρειν τιμαῖς· ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ. μένειν δὲ αὐτὴν ἐπὶ μήκιστον, καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. αἰὼν

δ' ὁ σύμπας, ἀγήρως καὶ ἀτελεύτητος. οὔτ' ἀρχῇ, οὔτε περιγραφῇ θνητῶν λογισμοῖς πεφυκὼς ὁρᾶσθαι, ἀλλ' οὐδ' ἐν μέσου κέντρου λαμβάνεσθαι. οὐδὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον ἐφιεὶς τοῖς ἐθέλουσι περιδράττεσθαι, μήτοι τὸ μέλλον ἢ τὸ παρῳχηκὸς τοῦ χρόνου· τὸ μὲν γὰρ, οὐκ ἔστιν· ὃ δὲ παρῆλθε. τὸ δὲ μέλλον οὔπω πάρεστι. διὸ, οὐδ' ἔστι. τὸ δέ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νοήματι καὶ φωνῇ, λόγου θᾶττον διαδιδράσκει. οὐκ ἔστι δ' ἄλλως αὐτοῦ ἐπιλαβέσθαι, ὡς ἑστῶτος. ἢ γὰρ τὰ μέλλοντα προσδοκᾶν, ἢ παρελθόντα συνορᾶν ἀνάγκη· ἅμα γὰρ ἐννοίᾳ διολισθαίνων, φεύγει οὕτως ὁ σύμπας αἰών, οὐ φέρει θνητῶν λογισμοῖς καθυποτάττεσθαι. ἀλλ' ἀναίνεται τὴν παρὰ τούτοις δουλείαν. τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα καὶ δεσπότην ὁμολογεῖν οὐ παραιτεῖται· φέρει δ' αὐτὸν ἐπὶ νώτων ὀχούμενον, ἐναβρυνόμενος τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασιν. ὁ δὲ ἄνωθεν αὐτὸν ἡνιοχῶν, οὐ σειρῇ χρυσῇ κατὰ τὸ ποιητικὸν ἐνδησάμενος. σοφίας δ' ἀρρήτου δεσμοῖς ὥσπερ τισὶν ἡνίαις χαλινώσας, μῆνας ἐν αὐτῷ καὶ χρόνους, καιρούς τε καὶ ἐνιαυτούς, νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖα διαστήματα; σὺν ἁρμονίᾳ τῇ πάσῃ κατεβάλετο: ποικίλοις αὐτὸν ὅροις καὶ μέτροις περιδήσας. ὁ μὲν γὰρ εὐθυγενὴς ὤν, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκτεινόμενος. τήν τε τοῦ αἰῶνος ἐπηγορίαν ὥσπερ ἀεὶ ὢν εἰληφώς; αὐτός τε αὐτοῦ ὢν τοῖς μέρεσιν ἐμφερής. μᾶλλον δὲ ἀμερὴς ὢν καὶ ἀδιάστατος, εἰς μόνην εὐθεῖαν μηκυνόμενος αὔξει· ὁ δὲ μέσοις αὐτὸν διαλαβὼν τμήμασι, καὶ ὥσπερ εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς μῆκος τεταμένην διελὼν κέντροις, πολὺ πλῆθος ἐν αὐτῷ κατεβάλετο· ἕνα τε ὄντα καὶ μονάδι παρεικασμένον, παντοίοις κατεδήσατο ἀριθμοῖς. πολύμορφον ἐξ ἀμόρφου τὴν ἐν αὐτῷ ποικιλίαν ὑποστησάμενος· μίαν μὲν γὰρ πρώτιστα πάντων ἐν αὐτῷ τὴν ἄμορφον ὕλην; ὥσπερ τινὰ πανδοχὸν οὐσίαν ὑφίστη· δευτέραν δ' ἐν ὕλῃ ποιότητα, δυνάμει δυάδος, εἶδος ἐξ ἀειδοῦς ἀπεργαζόμενος ἐποίει· τριάδος δ' ἀριθμῷ τριχῇ διαστατὸν, εἴς τε πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος, σύνθετον ἐξ ὕλης καὶ εἴδους σῶμα κατειργάζετο. διπλῆς δ' ἐκ δυάδος τὴν τῶν στοιχείων τετρακτὺν ἐπινοήσας, γῆν. ὕδωρ. ἀέρα. πῦρ, πηγὰς

A porro integrum nec senescit unquam nec interit: ejusq; nec initium nec finem mentes mortalium dispicere possunt. Sed neque centrum suum percipi, nec tempus quod præsens nominatur comprehendi à quoquam sinit; nedum futurum aut præteritum. Hoc enim non est, quippe quod jam transiit. Futurum verò nondum adest, ac proinde non est omnino. Præsens autem quod dicitur tempus, simul cum ipsa cogitatione ac locutione, immo etiam citius evolat. Prorsus verò ipsum tan- B quam præsens apprehendere non licet. Nam aut futura exspectemus, aut præterita contéplemur, necesse est. Quippe simul cum ipsa cogitatione fugiens elabitur. Hoc igitur totum ævum, mortalium supputationibus subjici se minime patitur: sed servire illis recusat. Deum tamen Regem ac Dominum suum agnoscere non renuit; eumq; dorso suo insidentem vehit, ornamentis quæ ab illo accepit, sese efferens. Ille verò è sublimi ævum regens, non aurea constrictum catena, ut est apud Poetam; sed inexplicabilis sapiétiæ vinculis velut habenis quibusdam vinctũ ac fræna- C tum; menses ac tempestates; annos; & dierum ac noctium alternas vices cum admirabili quodam concentu in ipso constituit; variisq; terminis ac mensuris illud circumscripsit. Nam cum ævũ suapte natura rectum sit, & in immensum tendens; dicatúrq; ævum quasi ἀεὶ ὢν, id est, semper existens; cumq; ipsum suis partibus simile, aut potius partium ac distantiæ expers sit, ipsum quidem in rectum duntaxat productum augescit. Deus verò mediis ipsum segmentis dispertiens; ac velut lineam rectam in D longũ productam multis dividens punctis; immensam in eo multitudinem conclusit. Cumq; unum esset & unitati simillimum, ille variis ipsum numeris illigavit, & ex informi multiforme illud effecit. Nam primùm quidem informem materiam, quasi omnium substantiarum receptaculum in eo condidit ac substravit. Deinde in materia qualitatem creavit; binarii numeri potentia decorum faciens; id quod prius expers erat venustatis. Posthæc ope ternarii numeri, corpus ex materia formaque compositum, trium dimensionum capax fecit; longitudinis scilicet, latitudinis & altitudinis. Tum ex geminato binario quaternariũ elementorum numerum commentus; terram; aquam, aerem & ignem, quasi perennes

quosdam fontes ad hujus universi utilitatem produxit. Porro quaternarius denarium gignit. Unum enim, duo, tria & quatuor, denarium numerũ absolvunt. Ternarius autem junctus cum denario, mentis spatium dedit. Mensis autẽ duodecim circuitionibus, Solis cursum absolvit. Ex quo annorum circuli & tempestatum mutationes, informe atque omni specie carẽs ævum vario quasi colorum lumine distinxerunt, ad requiẽ & oblectationem eorum qui vitæ spatium decurrunt. Nam ut iis qui spe præmiorum impulsi, in sacris certaminibus cursu contendunt, intervalla stadiis distincta sunt: & quemadmodum longum iter ingressis, via publica mansionibus quibusdam & stadiis definita est, ne quis protracta in immensum exspectatione alacritatem animi infringat: sic plane summus omnium Imperator Deus, totum ævum sapientiæ vinculis adstrictum moderatur, & instar aurigæ quocumque visum est ducit. Idem ille moderator universi, ævum antea expers figuræ, colorum venustate & amœnitate florum circumvestiens; diem quidem candore ac Solis radiis illustravit: noctem verò atro colore suffundens, stellarum luminibus quasi quibusdam aureis ramentis conspersit. Quinetiam accensa luciferi face, & lunaris luminis varietate; & astrorum splendidissimo cœtu, cælum omne tanquam ingens peplum multiplici colorum venustate exornavit. Aerem item cum è sublimi in profundum extendisset, ejusque ope totam orbis latitudinem ac longitudinem refrigerasset, omni avium genere decorari præcepit: cunctis per aerem commeantibus tam visibilibus quã invisibilib⁹, hoc velut immensum pelagus ad natandum aperiens. Terram denique cum in medio instar centri librav isset, Oceano circumdedit, cæruleo vestis suæ colore exultantem. Hanc verò posteaquam domicilium matremque ac nutricem omnium quæ in ipsa sunt animantium effecisset, & partim pluvialibus, partim fontium aquis irrigasset, omni plantarum ac florum genere virere ad humanæ vitæ oblectationem jussit. Cùmque in ea præstantissimũ animal ipsique carum divinitati, ad imaginẽ suam formavisset; hominem scilicet, mente ac scientia præditum, & rationis ac sapientiæ fetum; principatum ei atque imperium in reliqua quæ humi serpunt &

A ἀεννάους εἰς τὴν τοῦ δὲ τοῦ παντὸς προὐβάλετο χορηγίαν· τετρακτὺς δὲ γεννᾷ δεκάδα· ἓν γάρ, δύο. τρία. τέσσαρα, τὸν δέκα συντελοῦσιν ἀριθμόν· τριὰς δὲ συμπλακεῖσα δεκάδι, μηνὸς ἀνεῦρε φύσιν· μὴν δὲ τροπαῖς δώδεκα, ἡλίου περίοδον ἐπλήρου· ἔνθεν ἐνιαυτῶν κύκλοι, καιρῶν τε μεταβολαί, τὸν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον αἰῶνα, ὥσπερ ἐν ποικιλίᾳ γραφῆς πολυανθοῦς, ἐμόρφουν, εἰς ἀνάπαυλαν καὶ θυμηδίαν τῶν ἐν αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς διιππευόντων δρόμον. ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι βραβείων ἐν ἀγῶνι
B τοὺς δρόμους διεξανύουσι, σταδίοις ὥρισται τὰ διαστήματα. τοῖς τε μακρὰς πορείας ὁδοιποροῦσι, σταθμοῖς τισι καὶ σταδίοις περιγράφεται ἡ λεωφόρος, ὡς ἂν μὴ εἰς ἄπειρόν τις τὴν προσδοκίαν ἐκτείνων ἀποκάμοι τῇ προθυμίᾳ. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν σύμπαντα αἰῶνα σοφίας δεσμοῖς ὁ τῶν ὅλων βασιλεὺς περιλαβών, ἄγει καὶ φέρει. ποικίλως ἡνιοχῶν, ᾗ καλῶς ἔχειν αὐτῷ καταφαίνεται· ὁ δ' αὐτὸς χρώμασιν ὡραίοις καὶ νεαροῖς ἄνθεσι τὸν πρὶν ἀσχημάτιστον ἀμφιεννὺς αἰῶνα, λευκὴν μὲν ἐφαίδρυνεν ἡ-
C μέραν, ἡλίῳ. νύκτα δ' ὑποστρώσας μελαντέρῳ χρώματι, ὥσπερ τινὰ χρυσοῦφῆ ψήγματα, στίλβειν ἐν αὐτῇ τὰς τῶν ἀστέρων λαμπηδόνας ἐποίησε· φωσφόρου δ' ἐξάψας λαμπρὰς ἀκτῖνας, σελήνης τε ποικιλίαν φέγγους, ἄστρων τε συνόδους πολυαυγεῖς τὸν σύμπαντα οὐρανόν, οἷον μέγαν πέπλον, παντοίοις γραφῆς κάλλεσιν ἐστεφάνωσεν· ἀέρα δ' ἐκτείνας εἰς βάθος ἄνωθεν ἐξ ὕψους, πλάτη τε καὶ μήκη τοῦ σύμπαντος κόσμου τῇ τούτου ψυχώσας δυνάμει, πτηνοῖς ἅπασιν ἀνῆκε μορφοῦσθαι. τοῖς δὲ ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι τε καὶ ὁρωμένοις,
D μέγα πέλαγος ἐξαπλώσας διανήχεσθαι. γῆν δ' ἐν μέσῳ κέντρου δίκην σταθμησάμενος, ὠκεανῷ ταύτην περιέλαβε. σμαραγδεῖ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ, τῷ τῆς περιβολῆς κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένη· ταύτην δ' ἑστίαν καὶ τιθηνὸν καὶ μητέρα ζώων ἁπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδείξας, ὀμβρίοις τε καὶ πηγαίοις νάμασιν ἀρδεύσας, χλοάζειν παντοίοις καὶ φυτοῖς καὶ ὡραίοις ἄνθεσιν, εἰς εὔθυμον ζωῆς ἀπόλαυσιν ἐδωρήσατο· ζώων δ' ἐν αὐτῇ τὸ τιμιώτατον καὶ αὐτῷ Θεῷ φίλον κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πλασάμενος, νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐπήβολον, λόγου τε καὶ σοφίας ἔγγονον, λογικὸν ἄνθρωπον, τῶν λοιπῶν ὅσα κατὰ

γῆν

γῆ [illegible] καὶ νέμεται, ἀρχικῇ δυνάμει κρατεῖν τούτων δέδωκεν. ἄνθρωπος γὰρ ἦν αὐτῷ, ζώων φίλον τῶν ἐπὶ γῆς, τὸ θεοφιλέστατον. ᾧ καὶ τὴν ἀλόγων γένη δουλεύειν, οἷα παιδὶ παρὰ [illegible] ἄνθρωπος, ᾧ καὶ θάλατταν πλωτὴν [illegible], καὶ γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστεφάνωσεν· ᾧ καὶ δυνάμεις ἐπιστημονικὰς εἰς παντοίων μαθημάτων ὑποδοχὴν, ἐδωρήσατο· ᾧ καὶ τὰ ἐν βυθοῖς ἕρποντα, πτηνῶν τε τὰ μετάρσια, ὑποχείρια πεποίηται· ᾧ καὶ τὰς οὐρανίους ἐξεκάλυψε θεωρίας. δρόμους τε ἡλίου καὶ σελήνης τροπὰς, περιόδους τε πλανήτων καὶ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἐκφήνας· ἀνθρώπῳ δὲ μόνῳ τῶν ἐπὶ γῆς, τὸν πατέρα γινώσκειν τὸν οὐράνιον, καὶ τὸν μέγαν, τοῦ σύμπαντος αἰῶνος βασιλέα γεραίρειν ὕμνοις διετάξατο. ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν ὁ κοσμοποιὸς τέτταρσιν ἐνιαυτοῦ τροπαῖς τὸν ἄτρεπτον αἰῶνα περιεζώννυ. χειμερίους μὲν ὥρας ἔαρι περιγράψας. ἔαρος δ' ἐνιαυσίων ὡρῶν ἀρχὴν ἰσορρόποις ταλαντεύσας ζυγοῖς κἄπειτα ἑξῆς πολυκαρπίᾳ τὸν σύμπαντα στεφανώσας αἰῶνα, θέρους ἀκμῇ τοῦτον μεταπαραδέδωκεν· εἶθ' οἷα καμάτου διαναπαύσας, ἀνεκτήσατο μετοπωρινῷ διαστήματι· ὑγραῖς δ' αὖθις ὑετῶν χειμερίων φοραῖς ὥσπερ τινὰ βασιλικὸν ἀποσμήχων ἵππον, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ νάμασι λαμπρὸν ἀπεργαζόμενος, τοῖς τ' ἐξ ὑετῶν λιπαρῶς πιάνας ἀρδεύμασιν, αὖθις αὐτὸν [illegible] ἐν προθύροις ἵστησι πύλαις. ἐνθένδε οὖν τῷ [illegible] παντὸς ἐνιαυτοῦ κύκλῳ, τοιαῖς δὲ σοφίας ἡνίαις ὁ μέγας βασιλεὺς ὧδε περιδησάμενος τὸν αὐτοῦ αἰῶνα, ὑπὸ μείζονι φέρεσθαι διετάξατο κυβερνήτῃ. τῷ αὐτοῦ μονογενεῖ λόγῳ, τῷ δὴ κοινῷ τῶν ὅλων σωτῆρι, τὰς τοῦ παντὸς παραδοὺς ἡνίας· ὁ δ' οἷα παρὰ πατρὸς ἀγαθοῦ τὸν κλῆρον ὑποδεδεγμένος, ὁμοῦ τε τὰ πάντα ὅσα κύτος οὐρανοῦ εἴσω τε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περιλαβὼν ἔχει, μιᾷ συνδησάμενος ἁρμονίᾳ, εὐθεῖα περαίνει. σὺν δίκῃ τὰ πρόσφορα τοῖς κατὰ γῆν αὐτοῦ λογικοῖς θρέμμασιν ἐπισκοπούμενος· μέτρα τε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, προγυμνάζεσθαι ἐν τῷδε τὰ προοίμια τῆς ὑπὲρ τὸν [illegible] αἰῶνα ζωῆς, ἅπασιν ἀνθρώποις συγκεχώρηκεν· [illegible] γὰρ εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸν παρόντα αἰῶνα θείαν καὶ μακαρίαν ζωὴν, καὶ τοῖς εὖ

A pascuntur animalia, concessit. Quippe Deus hominem præ reliquis terræ animantibus amore complexus est: & tanquam pater omne brutorum genus ejus obsequio ac ministerio deputavit. Hujus gratiâ mare navigabile effecit, terramque omni plantarum genere exornavit. Huic ingenium scientiis idoneum, & omnium disciplinarum capax largitus est. Huic animalia in profundo natantia, & per sublime volantes aves, in manus tradidit. Huic cælestium rerum scientiam & contemplationem aperuit, Lunæ cursus, Solis con-
B versiones, & errantium ac fixorum siderum circuitus patefecit. Huic denique Soli ex omnibus quæ in terra sunt animantibus, Patrem cælestem agnoscere, & summum totius ævi Imperatorem laudibus celebrare, in mandatis dedit. Præter hæc omnia magnus ille mundi Opifex, immutabile ævum quatuor anni mutationibus cinxit: hiemis quidem tempestatem terminans vere: ver autem quod anni tempestatum initium est, velut æquâ lance ponderans. Deinde cùm universum ævum multiplicibus veris fructibus exornasset, æstatis ardori illud tradidit. Postea verò velut laboris
C cessationem ac requiem concedens, autumnali intervallo ipsum refocillavit. Postremò velut regium equum, humidis hibernorum imbrium lapsibus ipsum abstergens, & ex alto fluentibus aquis politum ipsum ac splendidum reddens, & assiduis pluviarum irrigationibus pinguefaciens, rursus ipsum in veris constituit vestibulo. Ad hunc modum summus omnium Imperator, cùm ævum suum totius anni circulo hujusmodi divinæ sapientiæ habenis adstrinxisset, præstantissimo moderatori
D illud regendum tradidit, unigenito scilicet Verbo: cui utpote communi omnium rerum Conservatori, hujus universi habenas commisit. Ille verò velut hæreditaria sorte ab optimo Patre acceptâ: cuncta quæ tam interiore quàm exteriore cæli ambitu continentur, concordi inter se consensu devinciens, rectâ progreditur, rationalibus suis alumnis qui in terris degunt, quæcumque ad ipsorum utilitatem pertinent, summa cum æquitate prospiciens. Certoque vivendi spatio mortalibus præstituto, universis hominibus concessit, ut in hac vita præstantioris cujusdam & æternæ vitæ proludiis exercerentur. Nam post hujus ævi curriculum aliam præter-

ea divinam ac beatam vitam superesse docuit; iis qui hujus vitæ certamen cum spe cælestium bonorum obiissent, reconditam ac præparatam. Et eos quidem qui modestè ac piè vitam transegerint, hinc ad meliora migraturos: illis verò qui in hac vita scelerum convicti fuerint, congruas sedes paratas esse præmonuit. Posthæc sicut in distribuendis certaminum præmiis fieri solet, varias cujusque generis coronas victoribus clara voce pronuntians; alios quidem aliis virtutum præmiis coronat. Bono autem Imperatori, qui pietatis ornamentis decoratus sit, longè majora certaminum præmia præparata esse denuntiat. Quorum quasi proœmia quædam hîc celebrari permittit; festivitatem scilicet ex perfectis numeris compositam; ternariis, & unitatibus triplicatis. Ac primus quidem ternarius, unitatis partus est: unitas verò numerorum mater, cunctis mensibus ac tempestatibus; annis quoque & omnibus temporum circulis præsidet. Quæ multitudinis omnis principium, fundamentum atque elementum meritò dici potest; μονὰς à manendo appellata. Quippe cùm omnis multitudo minuatur atque augescat pro numerorum imminutione aut adjectione, sola unitas stabilitatem ac firmitatem sortita est; ab omni multitudine & procreatis ex se numeris segregata. Ideóque indivisibilis illius & ab aliis omnibus discretæ substantiæ imaginem præfert, cujus vi ac participatione, universarum rerum natura subsistit. Unitas enim omnis numeri opifex est: quandoquidem compositione & adjectione unitatum, omnis constat multitudo. Et sine unitate quidem, numerorum substantia cogitatione comprehendi non potest. Ipsa verò extrà multitudinem subsistit, longissimè secreta, & omnibus numeris præstantior; cuncta faciens & constituens: ipsa verò à nullo incrementum accipiens. Hujus autem affinis est ternarius, qui nec ipse scindi nec dividi potest, primúsq; est numerorum qui ex paribus & imparibus compositi sunt. Nam binarius numerus par, adjuncta sibi unitate ternarium, primum numerorum imparium procreavit. Porrò ternarius justitiam primus hominibus ostendit, æqualitatem docens: quippe qui principium, medium, ac finem, habeat æqualia. Atque hæc mysticæ, sacrosanctæ & regiæ Trinitatis imaginem referunt; quæ cum in natura ortus ac principii experte consistat, omnium quæ ortum habent substantiarum semina, rationes, causásque in se

A διηγωνισμένοις ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι τεταμιευμένας ἐδίδαξε. καὶ ἐν τοῖς μὲν σωφρόνως καὶ εὐσεβῶς βεβιωκόσι, τὴν ἐνθένδε ἐπὶ τὰ κρείττω μετάβασίν τε καὶ μετοικίαν γενήσεσθαι. τοῖς δὲ ἐληλεγμένοις ἐν τῷδε, χῶρον ἀπονεῖμαι τὸν προσήκοντα. εἶθ' ὡς ἐν ἀγῶνος ἄθλοις, παντοίους τοῖς νενικηκόσιν ἀναγορεύσας στεφάνους, ἄλλους ἐφ' ἑτέροις ἀρετῶν βραβείοις στεφανοῖ. βασιλεῖ δὲ ἀγαθῷ θεοσεβείᾳ κοσμησαμένῳ, μείζονα προητοιμάσθαι κηρύττει τῶν ἐπάθλων τὰ γέρα· ὧν τοῖς προοιμίοις ἐντεῦθεν ἤδη πανηγυρίζειν δίδωσιν. B ἑορτὴν τελείων ἐξ ἀριθμῶν συγκειμένην τριάδων, μονάδων τε τριπλασιόνων· ὧν ἡ μὲν πρώτη τριὰς, μονάδος ἂν γένοιτο ἔργον. μονὰς δὲ μήτηρ ἀριθμῶν, μηνῶν θ' ἁπάντων καὶ ὡρῶν καὶ ἐνιαυτῶν πάσης τε χρόνων περιόδου πρεσβεύουσα ἤδη, καὶ παντὸς πλήθους ἀρχὴ, καταβολή τε καὶ στοιχεῖον, εἰκότως ἂν ῥηθείη μονὰς, παρὰ τὸ μένειν ὠνομασμένη. ὅτι δὴ μειουμένου καὶ αὐξομένου παντὸς πλήθους, κατὰ τὴν τῶν ἀριθμῶν ὑφαίρεσίν τε καὶ προσθήκην, μόνη μονὰς στάσιν καὶ μονὴν εἴληφε. C μεμοιραμένη πληθύος ἁπάσης, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς γεννωμένων ἀριθμῶν. φέρουσα τε εἰκόνα τῆς ἀμερίστου καὶ διακεκριμένης τῶν ἄλλων οὐσίας, ἧς δυνάμει καὶ μετοχῇ, ἡ τῶν ὄντων ἁπάντων συνέστηκε φύσις· μονὰς γὰρ παντὸς δημιουργὸς ἀριθμοῦ, ἐπείπερ κατὰ σύνθεσιν καὶ προσθήκην μονάδων, πᾶν πλῆθος κρατύνεται· οὐδ' ἔστιν ἄλλως δίχα μονάδος, οὐσίαν ἀριθμῶν ἐπινοῆσαι· αὐτὴ δ' ἐκτὸς ἂν εἴη πλήθους, πορρωτάτω τε καὶ κρείττων ἀριθμοῦ παντὸς. πάντα ποιοῦσα καὶ ὑφισαμένη. τεινομένη δὲ ὑπ' οὐδενὸς πώποτε. τριὰς δὲ ταύτῃ D συγγενὴς, ἄσχιστος ὡσαύτως καὶ διαίρετος, καὶ πρώτη τῶν ἐξ ἀρτίων καὶ περιττῶν ἀριθμῶν συνεσταμένων· ἄρτιος γὰρ ὁ δύο μονάδα προσλαβὼν, τριάδος πρώτην περιττὴν ἐγέννησε φύσιν· πρώτη δὲ τριὰς δικαιοσύνην ἀνέδειξεν, ἰσότητος καθηγησαμένη. ὡς ἂν ἀρχὴν καὶ μεσότητα καὶ τελευτὴν ἴσην ἀπολαβοῦσα· εἰκὼν δὲ ταῦτα μυστικῆς καὶ παναγίας καὶ βασιλικῆς τριάδος· ἣ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγενήτου φύσεως ἠρτημένη, τῆς τῶν γενητῶν ἁπάντων οὐσίας τὰ σπέρματα καὶ τοὺς λό-

γοῦ καὶ τὰς αἰτίας, ἀπείληφε. καὶ τριὰς μὲν δύναμις, εἰκότως ἂν ἀρχὴ παντὸς ἀρχὴ νομισθείη· δεκὰς δὲ τὸ πάντων ἀριθμῶν πέρας ἀπολαβοῦσα, μέχρις αὐτῆς τὸ πᾶν ἵστησι. πλήρης καὶ παντέλειος ὠνομασμένη εἰκότως. ἅτε δὴ πάσας ἰδέας καὶ πάντα μέτρα πάντων ἀριθμῶν, λόγων τε καὶ συμφωνιῶν καὶ ἁρμονιῶν, περιέχουσα. μονάδες γοῦν αὐξηθεῖσαι κατὰ σύνθεσιν, τοῖς δέκα περιορίζονται. μητέρα τε ταύτην καὶ πηξαίωρον περιγραφὴν κτησάμεναι, ὥσπερ ἐν περιδρόμῳ καμπτῆρα περιθέουσιν. εἶτα κύκλον ἐργασάμεναι δεύτερον, καὶ πάλιν τρίτον καὶ τέταρτον καὶ μέχρι τῶν δέκα, τὸν ἑκατὸν ἐκ δεκάδων δέκα πληροῦσι κἄπειτα, ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν. κἀντεῦθεν πάλιν ἀρξάμεναι καὶ ἐπὶ τὸν δέκα προελθοῦσαι, δεκάκις τε τὸν ἑκατὸν ἀμφιδραμοῦσαι, παλίσυρτοι διὰ τῶν αὐτῶν καμπτήρων μακροὺς δολιχεύουσι διαύλους. ἐξ αὐτῶν εἰς ἑαυτὰς ἀνακυκλούμεναι. τῶν γοῦν δέκα τὸ δέκατον, μονάς. δέκα δὲ μονάδες, μίαν ἀποφαίνουσι δεκάδα· δεκὰς δὲ πέρας μονάδων. ὅρος. καὶ καμπτὴρ καταστατικός. καμπτὴρ μὲν, τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν. ὅρος δὲ καὶ τέλος μονάδων. ὁμοῦ δὲ τριὰς δεκάδι συμπλακεῖσα, τρίτον τε περιελθοῦσα τὴν τῶν δέκα κύκλων περίοδον, φυσικώτατον ἀριθμὸν γεννᾷ, τὸν τριάκοντα. ὃ γὰρ ἐν μονάσι τριάς, τοῦτο ἐν δεκάσι τριακοντάς. ὅρος τε πάγιος οὗτος, τοῦ δευτέρου μεθ' ἥλιον μεγάλου φωστῆρος σελήνης γοῦν περίοδος ἀπὸ συνόδου ἐπὶ σύνοδον, μηνὸς κύκλον ἀπειργάζετο. μεθ' ὃν αὖθις ἀρχὴν γενέσεως ἀπολαβοῦσα, νέου φωτὸς καὶ νέων ἡμερῶν ἀπάρχεται. τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσι. τρισὶ δὲ τιμηθεῖσα δεκάσι, δέκα δὲ τριάσι φαιδρυνθεῖσα. τούτοις αὐτοῖς, τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς τοῦ νικητοῦ βασιλέως, πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρος τετιμημένα, νέων ἀρχῆς ἀγαθῶν ἐπιλαμβάνεται. τέως μὲν, τριακονταετηρικὰς ἑορτὰς ἀποπληροῦντα. ἤδη δ' ἐντεῦθεν, μακροτέρων ἐφαπτόμενα διαστημάτων. προμνώμενά τε μελλόντων ἀγαθῶν ἐλπίδας, ἐν οὐρανίῳ βασιλείᾳ ἔνθα στρατιαὶ φώτων ἀπείρων ἀμφὶ τῶν πάντων βασιλέα χορεύουσιν. οὐχ ἑνὸς ἡλίου, πάντων δ' αὐτόθι τὰ φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαγομένων. φαιδρυνομένων τε καὶ ἀποστιλβόντων τῇ αἴγλῃ, τῶν τῆς ἀϊδίου πηγῆς.

A continet. Et ternarii quidem potentia, omnium rerum principium jure meritò censeatur. Denarius verò finem numerorum omnium continens, cuncta ad se usque progressa sistit ac terminat: plenúsque & undequaque perfectus meritò appellatur, quippe qui omnes species, omnésque numerorum, rationum, concentuum & harmoniarum modos ac mensuras complectitur. Unitates certè per compositionem auctæ, denario finiuntur: & decadem matrem ac terminalem limitationem B sortitæ, tanquam in circensi curriculo circa hanc metam decurrunt. Deinde secundo, tertio & quarto, usque ad decimum confecto circuitu, centenarium numerum ex decem denariis implent. Hinc ad primos carceres reversæ, ac repetito iterum cursu ad denarium progressæ; postquam centenarium decies circuiverint, iterum retrocedentes, circa easdem metas longissimos cursus conficiunt, à seipsis in semetipsas per gyrum redeuntes. Quippe in denario unitas, pars decima est; decémque unitates unum efficiunt de- C narium. Denarius verò, terminus, finis, meta ac perfectio est unitatum: Meta quidem infinitatis numerorum: finis verò, id est, perfectio unitatum. Porrò ternarius cum denario simul junctus, ubi decem circuitionum orbem peregerit, tricenarium gignit numerum maximè naturalem. Quod enim ternarius est in unitatibus, idipsum in denariis est tricenarius. Hic etiam certus est limes magni illius luminaris, quod secundum est à Sole. Quippe Lunæ cursus à coitu cum Sole ad proximum coitum, mensis orbem conficit: quo confecto, rursus quasi ortus initium ad- D epta, novum lumen, novósque dies instaurat. Ac triginta quidem unitatibus, tribus verò exornatur denariis, ac ternariis decem. Iisdem dotibus à summo omnium bonorum Largitore exornatum Imperium Augusti nostri Victoris, & orbis terrarum Domini, novorum bonorum initium sumit; hactenus quidem tricennalium festivitatem explens; ab hinc verò longiora jam intervalla temporum attingens, & spem futurorum bonorum in cælesti spondens Regno. Ubi non unicus Sol, sed innumerabilium luminum agmina circa summum omnium Imperatorem exultant: quorum singula Sole ipso splendidiora sunt, & radiorum ex æterno fonte

manantium fulgore illustrantur. Ubi vita est animi in bonorum incorruptibili pulcritudine: ubi vita omni molestiâ libera: ubi modestæ sanctæq; voluptatis fruitio: tempus sine tempore; ævum longum ac finis expers, & in spatia nullo termino circumscripta porrectum; nec amplius dierum ac mensium intervallis, nec annorum circulis, nec tempestatum vicibus distinctum; sed vitæ cuidam in immensum productæ sufficiens. Quæ non Solis radiis nec astrorum Lunæve splendore illustratur; sed luminare ipsum habet Deum Verbum, unigenitum Filium summi omnium Imperatoris Dei. Quam ob causam illum Solem esse justitiæ, & omnium luminum præstantissimum lumen, divinis Arcanæ Theologiæ sermonibus traditur. Eundemq; beatissimas illas potestates justitiæ radiis & sapientiæ splendore collustrare, & animas hominum vera pietate exornatas, non cæli ambitu, sed sinu suo accipientem; promissa sua reb^o ipsis firmare atq; adimplere credimus. Mortalium verò nec oculus vidit nec auris accepit; nec mens carnis mole circumdata perspicere unquam poterit, ea quæ pietate præditis hominibus sunt præparata: quæ item tibi, religiosissime Imperator. Cui soli ex omnibus qui unquam extiterunt, summus ille hujus universi Imperator Deus id largitus est, ut vitam hominum perpurgares. Cui etiam salutare signum ostendit, cujus virtute cùm mortem superasset, triumphum de hostibus egerat. Quod quidem victoriæ tropæum & dæmonum flagellum, cùm tu simulacris erroris opposuisses, de omnibus impiis hostibus ac Barbaris, ac de ipsis dæmonib^o quod aliud est Barbarorum genus, victoriam

CAP. VII. reportasti. Nam cùm duæ in nobis sint substantiæ sibi invicem conjunctæ, animi scilicet & corporis: quorum hoc quidem conspectui expositum est; ille ab oculis remotus; adversus utrumque eorum duo hostium ac Barbarorum genera; alterum occultè; alterum palam & aperto Marte aciem instruunt. Et alterum quidem corpora componit corporib^o: alterum verò incorporeis cujusquemodi machinis nudum hominis animũ oppugnat. Porrò Barbari illi qui sub aspectum cadunt, velut Nomades quidam feri & agrestes; qui nihil a belluis distant, in mansuetos hominũ greges impetũ faciunt; agros populantur; urbes in servitutẽ redigunt; & tanquam

A μαρμαρυγῶν. ἔνθα ζωὴ ψυχῆς, ἐν ἀγαθῶν ἀκηράτοις κάλλεσιν. ἔνθα βίος, πάσης ἐκτὸς ἀχθηδόνος. ἔνθα σώφρονος καὶ παναγίας ἡδονῆς ἀπόλαυσις. καὶ χρόνος ἄχρονος ὁ μακραίων καὶ ἀτελεύτητος, εἰς ἀπερίγραφον τέλος μηκυνόμενος. οὐκ ἔθ' ἡμερῶν καὶ μηνῶν διαστήμασιν, οὐδ' ἐνιαυτῶν κύκλοις, καιρῶν τε καὶ χρόνων περιόδοις ἀναμετρούμενος. μιᾷ δ' εἰς ἄπειρον ἐκτεινομένῃ ζωῇ διαρκῶν. οὐχ ὑφ' ἡλίου φωτιζομένη, οὐδ' ἀστέρων πλήθει καὶ σελήνης αὐγαῖς καταλαμπομένη. ἀλλ' αὐτὸν ἔχουσα φωστῆρα, τὸν Θεὸν λόγον, τὸν μονογενῆ παῖδα τοῦ παμβασιλέως· παρὸ καὶ ἥλιον αὐ-

B τὸν δικαιοσύνης, καὶ φῶς ἐπέκεινα φώτων ἁπάντων, λόγων ἀπόρρητοι μύουσι θεολογίαι· τοῦτον δ' αὐτὸν δικαιοσύνης ἀκτῖσι, σοφίας τε αὐγαῖς, τὰς παμμακαρίας καταλάμπειν δυνάμεις. τάς τε εὐσεβείᾳ παρεσκευασμένας ψυχὰς ἀντὶ τῆς οὐρανίου περιφερείας τοῖς αὐτοῦ κόλποις ἀπολαβόντα, τῶν οἰκείων ἐπαγγελιῶν ἔργοις πιστοῦσθαι τὰς ὑποσχέσεις, πιστευόμεθα. θνητῶν δ' ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ ἀκοή τις διέγνω. ἀλλ' οὐδὲ νοῦς σάρκα ἠμφιεσμένος, οἷός τε ἂν εἴη διαθρῆσαι, ἃ τοῖς εὐσεβείᾳ διακοσμησαμένοις προητοίμασται. ὥσπερ οὖν καὶ σοὶ βασιλεῦ θεοσεβέστατε, ᾧ μό-

C νῳ τῶν ἐξ αἰῶνος ἐντεῦθεν ἤδη τὸν ἀνθρώπειον ἀποκαθᾶραι βίον, αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων παμβασιλεὺς Θεὸς ἐδωρήσατο. ᾧ καὶ τὸ αὐτοῦ σωτήριον ἀνέδειξε σημεῖον, δι' οὗ τὸν θάνατον καταγωνισάμενος, τὸν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἤγειρε θρίαμβον· ὃ δὴ νικητικὸν τρόπαιον, δαιμόνων ἀποτρόπαιον τοῖς τῆς πλάνης ἰνδάλμασιν ἀντιπαρατάξας, τὰς κατὰ πάντων ἀθέων πολεμίων τε καὶ βαρβάρων. ἤδη δὲ καὶ αὐτῶν βαρβάρων ἄλλων τουτωνὶ δαιμόνων, ἤρω τὸ νῖκος. Δυοῖν γάρ τοι φύσεων ἐν ἡμῖν συμπεπλεγμένων, ψυχῆς λέγω καὶ σώματος. καὶ τοῦ μὲν ὁρω-

D μένου τοῖς πᾶσι, τοῦ δ' ἀφανοῦς καθεστῶτος. ἐπὶ τούτοις ἐναντία βάρβαρα καὶ πολέμια γένη, τὸ μὲν ἀφανῶς, τὸ δ' ἐκ τοῦ προφανοῦς, παρετάττετο· καὶ τὸ μὲν σώματα σώματι προβεβλημένον. τὸ δ' ἀσωμάτοις παμμαχίαις, γυμνὴν αὐτὴν ἐπολιόρκει τὴν ἀνθρώπου ψυχήν· εἶθ' οἱ μὲν ὁρατοὶ βάρβαροι, νομάδες τινὲς ἄγριοι, θηρῶν οὐδὲν διαφέροντες, ἐπὶ τὰς ἡμέρους τῶν ἀνθρω-

A πων ἐφοίτων ἀγέλας. χώρας δηοῦντες. πόλεις ἐξανδραποδιζόμενοι. λύκων ἀπηνῶν δίκην ἐκ τῆς ἐρήμης τοῖς κατὰ πόλιν ἐπιόντες. κἄπειτα λυμαινόμενοι ὅσοις ἂν δύναιντο· οἱ δ᾽ ἀφανεῖς ἐχθροὶ ψυχοφθόροι δαίμονες, οἱ δὴ βαρβάρων ἁπάντων ἀπηνέστεροι, ἀμφὶ τὸν ἀέρα τόνδε ποτώμενοι, πᾶν τὸ θνητὸν γένος μηχαναῖς πολυθέου κακίας, ἐξηνδραποδίζοντο· ὡς μηκέτ᾽ αὐτοῖς εἶναι θεὸν τὸν ἀληθῆ θεόν. ἀλλά τινα πολλὴν καὶ ἄθεον πλάνον ἀλᾶσθαι. τοὺς γὰρ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντας οὐκ οἶδ᾽ ὁπόθεν παραγαγόντες, τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀλη- B θῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα, πάρεργον ἐποιήσαντο. ἔνθεν αὐτοῖς ἡ τῶν σωμάτων γένεσις, ἐνομίσθη θεός. καὶ πάλιν ἄλλος ἐναντίος τούτῳ θεός, ἡ τῶν αὐτῶν διαφθορά τε καὶ λύσις· ἀλλ᾽ ὁ μὲν πρῶτος αὐτοῖς ὡς ἂν γενέσεως ἀρχηγὸς, ἀφροδίτης ὀργίοις ἐτιμᾶτο. ὁ δὲ δεύτερος ὡς ἂν πολὺς καὶ τοῦ θνητοῦ κατισχύων γένους, Πλούτων καὶ Θάνατος ὠνομάζετο· ὡς γὰρ μηδετέραν ἢ τὴν διὰ γενέσεως ζωὴν εἰδότες οἱ τότ᾽ ἄνθρωποι, τὴν ταύτης αἰτίαν καὶ γένεσιν, θεὸν εἶναι ἀπέφαινον· C καὶ ὡς μηκέτ᾽ ὄντες μετὰ θάνατον, νικητὴν ἁπάντων καὶ μέγαν θεὸν, τὸν θάνατον ἀνηγόρευον· εἶθ᾽ ὡς εὐθύναις οὐδαμῶς ὑποκείμενοι διὰ τὴν ἐκ θανάτου λύσιν. τὰ μυρίων θανάτων ἄξια δρῶντες διῆγον, βίον τε ἔζων ἀβίωτον. οὐ θεὸν ἐν νῷ λαμβάνοντες. οὐ θείας κρίσεως δικαιωτήρια προσδοκῶντες. οὐ τῆς σφῶν κατὰ ψυχὴν οὐσίας τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες. ἑνὶ δὲ δεινῷ προστάτῃ τῷ θανάτῳ χρώμενοι, καὶ τὴν ἐκ τούτου τῶν σωμάτων φθορὰν, λύσιν τοῦ παντὸς ἑαυτοὺς εἶναι πείσαντες, μέγαν θεὸν καὶ πλούσιον. D παρὸ καὶ πλούτωνα, τὸν θάνατον ἀνηγόρευον. καὶ θάνατος ἦν αὐτοῖς θεὸς οὐ μόνος, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου τίμια, τὰ δὴ πρὸς ἡδυπαθῆ ζωὴν αὐτοῖς συμβαλλόμενα. Θεὸς γοῦν αὐτοῖς ἦν, ἡ τῶν σαρκῶν ἡδονή. θεὸς ἡ τροφή· θεὸς ἡ τούτων βλάστη· θεὸς ἡ τῶν ἀκροδρύων φυή. θεὸς ἡ διὰ μέθης τρυφή. θεὸς ὁ τῶν σωμάτων πόθος. θεὸς ἡ τούτων ἡδονή· ἔνθεν τὰ Δήμητρος καὶ Φερεφάττης μυστήρια, καὶ κόρης ἁρπαγὴ ὑπὸ ἀϊδωνέως, καὶ πάλιν ἡ ταύτης ἀνάδοσις·

immanes lupi ex solitudine prorumpentes, in civitatum incolas irruunt: & quoscumq; potuerint interimunt. Invisibiles autem hostes, qui & Barbaris omnibus crudeliores sunt, dæmones scilicet animarum corruptores; per aërem circumvolitantes, superstitionis impiæ machinis universum genus humanum sub ditionem suam redegerant: adeò ut verus Deus non amplius ab ipsis Deus haberetur; sed multiplici errore absq; ullo divinitatis cultu hac illac circumferrentur. Deos enim qui nusquam & nullibi sunt, nescio unde sibi asciscentes, eum qui solus ac verus est Deus, perinde ac si non esset, nullo in pretio habuerunt. Itaque & corporum generatio ab iis pro Deo culta est: & contrarium huic numen, corporum videlicet interitus ac dissolutio. Ac prior quidem ille Deus, utpote generationis Auctor, Veneris nomine & mysteriis honorabatur. Posterior verò utpote opibus pollens, & humanum genus viribus superans, Pluto & Orcus appellabatur. Quippe homines illius ætatis, cùm nullam aliam agnoscerent vitam præter eam quæ ex generatione sumit initium, ideò illius vitæ causam & ortum, Deum esse asseruerunt. Et cùm post obitum homines nihil amplius esse crederent, Victorem omnium & summum Deum esse Interitum pronuntiarunt. Deinde ob illam quæ in morte fit dissolutionem, nulli posthac rationem se reddituros rati, vitam minimè vitalem degere instituerunt; ejusmodi perpetrantes facinora, quæ mille mortibus luenda essent. Quippe qui nec Deum animo reputarent, nec divini judicii tribunalia exspectarent, nec animorum suorum substantiam sibi in memoriam revocarent: sed unum tametsi gravem & acerbum patronum agnoscentes Interitum, & ab illo factam corporum dissolutionem, totius hominis internecionem esse sibi ipsis persuadentes, magnum atq; opulentum Deum Interitum, eamq; ob causam Ditem nominarent. Deus igitur illis fuit Interitus, non ille quidem solus, sed præ illo quæcumque plurimi æstimabant; ea videlicet quæ ad mollem ac delicatam eorum vitam conferebant. Deus enim ab illis habebatur voluptas corporis, Deus nutritio, Deus germinatio, Deus arborum fructus, Deus ebrietas & commessatio, Deus carnalium rerum cupiditas, Deus denique earundem rerum voluptas. Hinc Cereris ac Proserpinæ mysteria. Hinc raptus Proserpinæ à Plutone, ejusdémque restitutio. Hinc Bacchi sacrorum initia.

tiones; & Hercules à temulentia tanquam à potiore Deo superatus. Hinc Cupidinis ac Veneris orgia adulteriis plena; Hinc Jupiter ipse in mulieres insaniens, & Ganymedis amore captus: hinc lascivarum commenta fabularum, de Diis voluptati ac mollitiæ deditis. Tot igitur ac tantis impiæ superstitionis telis crudeles Barbari, Deique summi omnium Imperatoris hostes, humanum in terris genus obruerunt, tandémque sub potestatem suam redegerunt: adeò ut impietatis simulacra ubique terrarum ab illis erigerentur, templáque ac delubra falsæ divinitatis, in quolibet terrarum angulo exstruerentur. Quinetiam ii qui tum dominari putabantur, usque adeo mancipati erant huic errori, ut tribulium & necessariorum suorum cæde Diis istis litarent; & adversus veritatis propugnatores, gladios acuerent; bellúmq; inexpiabile & impias manus, non contra alienigenas & barbaros hostes inferrent; sed contra domesticos & cognatos; contra fratres & amicos; qui vitæ gravitate ac modestia, & institutis veræ pietatis, divinum Numen colere atque observare instituerant. Ad hunc modum hi quidem insania perciti, viros summo omnium Imperatori dicatos, quasi victimas dæmonibus suis mactabant. Illi verò utpote generosi veræ pietatis testes, & gloriosam pro veritatis defensione mortem vitæ ipsi anteponere assuefacti, tantam tyrannicæ dominationis violentiam nihili fecerunt: quin potius, sicut milites Dei decebat, tolerantiæ armis muniti, quodvis mortis genus despectui habuerunt: ignem scilicet ac ferrum, clavorum confixiones, bestias, profundos maris gurgites, abscissiones membrorum ac perustiones, effossiones oculorum, totius corporis mutilationes, famem denique & metalla ac vincula. Quæ quidem omnia ob amorem quo erga Regem suũ flagrabant, omnibus bonis ac deliciis potiora esse sibi persuaserant. Mulieres quoque non minori præditæ robore quàm viri, aliæ eadem quæ viri certamina subeuntes, æqualia virtutis adeptæ sunt præmia. Aliæ cùm raperentur ad stuprum, vitam citiùs quàm pudorẽ corporis sui prodere sustinuerunt. Sexcentæ item aliæ, cùm stupri minas quas Provinciarum Prǽsides ipsis intentabãt, ne auditu quidem tenus ferre potuissẽt, omnia tormentorum genera, & quamcunq; capitalẽ sententiam forti animo

A ἔνθεν, διονύσου τελεταί. καὶ νικώμενος Ἡρακλῆς ὡς ὑπὸ κρείττονος Θεοῦ τῆς μέθης· ἔνθεν, ἔρωτος καὶ ἀφροδίτης ὄργια μοιχικά· ἔνθεν, ζεὺς αὐτὸς γυναικομανῶν καὶ Γανυμήδους ἐρῶν. φιληδόνων τε Θεῶν καὶ φιλοπαθῶν, αἱ τῶν μύθων ἀναπλάσματα. τοσούτοις δῆτα βέλεσι θεομάχου πλάνης, οἱ δεινοὶ βάρβαροι καὶ τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων ἐχθροί, τοὺς ἐπὶ γῆς κατεπόνουν. καὶ εἷλόν γε τὸ πᾶν γένος ὑποχείριον. ὡς ἁπανταχοῦ γῆς, ἀθεότητος ἀνεγεῖραι στή-

B λας. νεώς τε καὶ ἱερὰ ψευδωνύμου θεολογίας καθ' ἑκάστην γωνίαν συνίστασθαι. οἱ γοῦν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι. τοσοῦτο καταδεδούλωντο τῇ πλάνῃ, ὡς ὁμοφύλων καὶ συγγενῶν φόνοις, τοῖς αὐτῶν καλλιερεῖν θεοῖς, καὶ τὰ ξίφη θήγειν κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας. πόλεμόν τε ἄσπονδον καὶ ἀθέους αἴρεσθαι χεῖρας, οὐ κατ' ἐχθρῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀπεξενωμένων. κατὰ δὲ τῶν συνεσίων καὶ φίλων, κατά τε ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φιλτάτων. οἳ δὴ σεμνότητι βίου, σωφροσύνῃ τε καὶ θεοσεβείας ἀληθοῦς ἐγχειρήμασι, τιμᾶν τὸ θεῖον καὶ σέβειν διεγνώκεσαν.

C ἀλλ' οἱ μὲν, ὧδέ πη μανίᾳ φρενῶν, τοὺς τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων καθωσιωμένους, τοῖς αὐτῶν δαίμοσι κατέσφαττον· οἱ δὲ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας γενναῖοι μάρτυρες, καὶ ζωῆς αὐτῆς, τὸν ὑπὲρ ἀληθείας εὐκλεῆ θάνατον προτιμᾶν μεμελετηκότες, παρ' οὐδὲν τὴν τοσαύτην ἐτίθεντο τυραννίδα· οἷα δὲ Θεοῦ στρατιῶται, καρτερίας ἀρετῇ φραξάμενοι, πάντα τρόπον θανάτου, γέλωτα ἔθεντο. πῦρ καὶ σίδηρον καὶ προσηλώσεις. θῆράς τε ἀγρίους καὶ θαλάσσης βυθούς. ἀποτομὰς μελῶν καὶ καυτῆρας, ὀφθαλμῶν ἐξορύξεις,

D τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμούς. λιμὸν ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμά, παντὸς καλοῦ καὶ ἡδονῆς ἁπάσης ταῦτα γλυκίονα ἡγησάμενοι, δι' ἔρωτα καὶ πόθον τὸν πρὸς τὸν αὐτῶν βασιλέα· θηλειῶν τε ὡσαύτως νεανικαὶ ψυχαί, τῶν ἀνδρῶν οὐχ ἧττον ἠρρενωμέναι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγῶνας ὑποστᾶσαι, ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντο βραβεῖα. αἱ δ' ἐπὶ φθορᾷ τῶν σωμάτων ἑλκόμεναι, θᾶττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα παραδεδώκασι. μυρίαι τε ἄλλαι πρὸς τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων, πορνείας ἀπειλὴν μὴ δ' ἀκροαῖς ὠσὶν ἐπακοῦσαι δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων, πᾶσάν τε ψῆφον θανατηφόρον,

εὐθαρσῶς ὑπέστησαν. ἀλλ' οἱ μὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως πρόμαχοι, τῆς πολυθέου στρατιᾶς ὧδέ πως τοὺς ἄθλους ψυχῆς ἐρρωμένῳ λογισμῷ κατηγωνίζοντο· οἱ δ' ἐχθροὶ τῷ Θεῷ, καὶ τῆς ἀνθρώπων πολέμιοι σωτηρίας, παντὸς ἀνημέρου βαρβάρου χείρους, τοιαύταις ἔχαιρον ἀνθρωπίνων αἱμάτων σπονδαῖς· οἵ τ' αὐτοῖς ὑπηρετούμενοι τοιαύτας αὐτοῖς προπόσεις ἐξ ἀδίκου μιαιφονίας ἀνθρωπίνου. πικρὰν ταύτην καὶ ἀνόσιον πανδαισίαν, ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ κοινοῦ γένους αὐτοῖς παρασκευάζοντες. τούτων ὧδε ἐχόντων, τί ἐχρῆν τὸν τῶν καταπονουμένων βασιλέα Θεὸν διαπράξασθαι; ἆρά γε τὴν τῶν φιλτάτων παρελθεῖν σωτηρίαν, καὶ παριδεῖν τοὺς οἰκείους πολιορκουμένους; ἀλλ' οὔτε κυβερνήτης πώποτ' ἂν λεχθείη σοφὸς, εἰ κατὰ βυθοῦ αὔτανδρον τὸ σκάφος ἐκδώσει, μηδὲν ἑαυτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίαν ποριζόμενος· οὔτε στρατηγὸς ὃς οὕτω ποτ' ἂν γένοιτο ἀφειδὴς, ὡς τοὺς αὐτοῦ γνωρίμους ἀτιμωρήτους ἐχθροῖς παραχωρῆσαι· ἀλλ' οὐδὲ ποιμὴν ἀγαθὸς, τῆς αὐτοῦ ποίμνης τὸ πεπλανημένον ἀπαθῶς παρίδοι ἂν θρέμμα· ἀλλὰ τὰ μὲν εὖ ἔχοντα αὐτῷ, ἐν ἀσφαλεῖ κείμενα καταλείψει· τῆς δὲ τοῦ πεπλανημένου χάριν σωτηρίας, πᾶν ὁτιοῦν καὶ πάθοι, εἰ καὶ πρὸς θηρσὶν ἀγρίοις συμπλακῆναι δέοι. ἀλλ' οὐκ ἦν ἀλόγου θρέμματος ἡ σπουδὴ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ· τὸ δὲ πᾶν αὐτῷ, τῆς οἰκείας στρατιᾶς ἦν τῶν δι' αὐτὸν πολεμουμένων χάριν. ἐπαινέσας δῆτ' οὖν τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἀποδεξάμενος, τοὺς μὲν τὴν πρὸς αὐτὸν στειλαμένους πορείαν, τοῖς παρ' αὐτῷ νικητηρίοις τιμήσας, ταῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικαῖς συνέγραφε χορείαις· τοὺς δ' ἐπὶ γῆν ἐφύλαττεν εὐσεβείας ζώπυρα σπέρματα τοῖς ὕστερον γενησομένοις· θεατὰς ἅμα τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν δίκης, τῆς τῶν πεπραγμένων ἱστορίας ἐξηγητὰς γενησομένους· εἶτ' ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν πολεμίων τὴν αὐτοῦ δεξιὰν ἐκτείνας, ὑπὸ νεύματι τοὺς μὲν ἀθρόως ἀφανεῖς καθίστησι, θεηλάτοις πληγαῖς προαικισάμενος, αὐτοὺς ἐξ οἰκείοις χείλεσι τὴν παλινῳδίαν τῆς τῶν πεπλημμελημένων σφίσιν αὐτοῖς, καὶ μὴ βουλομένους ᾆσαι καταναγκάσας· τοὺς δ' ἀπὸ χθονὸς ἐγείρων, ὑψώσας τοὺς πάλαι ταπεινοὺς καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεγνωσμένους· καὶ τοῦθ' ὁ

A pertulerunt. Ad hunc modum summi omnium Imperatoris Dei antesignani, adversus exercitum multos colentium Deos fortissime decertabant. Dæmones verò utpote hostes Dei, & humanæ salutis inimici, quibusvis Barbaris crudeliores, ejusmodi libationibus humani cruoris delectabantur. Eorumque adjutores & administri, talia ipsis pocula ex injustis cædibus propinabant: dirum hoc atque impium epulum, ad perniciem generis humani eis præbentes. Quæ cum ita se haberent, eorum qui B opprimebantur Deus ac Dominus quid facere debuit? utrum carissimorum hominum salutem negligere, & familiares suos hunc in modum oppugnatos despicere? Atqui nec gubernator ille prudens unquam dici possit, qui navem simul cum ipsis vectoribus mergi sineret; nec quicquam ad navigantium salutem solertia sua atque industria contulisset. Neque dux ille cautus unquam & providus diceretur, qui necessarios suos inultos atque indefensos hostibus prodidisset. Sed neque bonus pastor ovem gregis sui a reliquo agmine aberrantem, absq; ullo doloris sensu negle- C xerit; quin potius cæteris omnibus quibus bene est, in tuto relictis, unius ejus quæ aberravit, servandæ causa nihil non libentissime passurus sit: paratus etiam cum immanibus bestiis, si opus esset, decernere. Enimverò summus omniũ Moderator, non de ove rationis experte laborabat: sed pro exercitu suo, pro his qui ipsius causa oppugnabantur, omni cura ac studio satagebat. Quorum certamina & pro pietate exantlatos labores cùm judicio suo comprobasset, eos quidem qui jam ad ipsum migrassent, triumphalibus apud se ornamen- D tis decoratos, cælestibus Angelorum choris adscripserat. Alios verò velut rediviva quædã pietatis semina, adhuc in terra servavit ad posteros, ut & sumpti de impiis supplicii spectatores, & rerum gestarũ quas ipsi suis oculis aspexissent, narratores existerent. Posthæc cum ad ulciscendos hostes brachium suũ extendere cœpisset, ipso statim nutu illos quidem repente e medio sustulit & cælitus inflictis verberibus prius excruciatos, palinodiam scelerum suorũ suo ipsius ore canere, vel invitos coegit. Hos verò qui humiles erant & abjecti, & ab omnibus propemodum deplorati, Deus ab humo in sublime subito extulit. Atque id summus omnium Imperator Deus celi-

tus perpetravit, cùm famulum suum quasi quendam invictũ militem, in medium produxisset. Gaudet enim Imperator noster ob eximiam pietatem, Dei famulus appellari. Quem quidem Deus omnium cujusq; generis hostium victorem præstitit, cùm illum solum contra plurimos excitasset. Nam illi quidem erant innumerabiles; multique, utpote multorum dæmonum amici. Immo verò nihil erant; ideoq; in præsentia nihil sunt. Hic autem unus ex uno Imperator, unius Dei summi omnium Imperatoris effigiem gerit. Illi animis impiis præditi, pios viros cruentis cædibus sustulerunt: hic Servatoris sui exemplum imitatus: nec quidquam aliud quam servare homines callens, ipsos etiam impios servavit, ad veram pietatem eos instituens. Deinde verò, utpote reverà Victor, duplex illud Barbarorum genus superavit: homines quidem ipsos Barbarica feritate præditos, prudentibus legationibus mansuefaciens, cogensq; potioribus sese submittere, & ab illegitima ac belluina vivendi ratione eos ad civilem humanioremque traducens. Illud verò crudele atque efferatum invisibilium dæmonum genus, rebus ipsis convincens, jampridem à Deo fuisse superatum. Nam communis quidem omnium Servator, invisibiles spiritus invisibili quadam virtute profligaverat. Hic verò tanquam summi Imperatoris Legatus, victos persecutus est: eos qui jamdudum mortui consumptiq; essent, spolians: & Victoris Dei militibus ma-

Cap. VIII. nubias abundè distribuens. Nam cùm imperitam hominum multitudinem instar infantium, hujusmodi erroris larvas ex auro argentóque fabrefactas frustrà expavescere intelligeret, eas è medio tollendas esse censuit: quippe quæ velut offendicula quædam essent, ante hominum in tenebris incedentium pedes projecta; planumq; deinceps & æquabile iter viæ regiæ cunctis esse aperiendum. Quæ cùm apud se reputasset, non militum manu, nec exercituum multitudine ad hæc reprimenda sibi opus esse existimavit: sed unus & alter ex familiaribus, ad hoc munus obeundum ei suffecit: quos ille solo duntaxat nutu in omnes provincias direxit. At illi tum Imperatoris pietate, tum sua ipsorum erga Deum religione confisi, per confertissimas hominum turbas & per numerosam plebem transeuntes, passim per urbes & agros vetusti erroris latebras pervestigarunt. Ac primùm quidem Sacerdotes ipsos non sine risu ac dedecore ex obscuris quibusdam

A μέγας βασιλεὺς οὐρανόθεν ἐνήργει, ὁπλίτην ἄμαχον τὸν αὐτοῦ θεράποντα προστησάμενος· χαίρει γὰρ ὧδε προσφωνούμενος εὐσεβείας ὑπερβολῇ βασιλεύς. ὃν δὴ νικητὴν παντὸς τοῦ τῶν πολεμίων ἀπέφηνε γένους, ἕνα κατὰ πολλῶν ἐγείρας· οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μυρίοι, πολλοί τε πολλῶν ἅτε δαιμόνων φίλοι. μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν, ὅθεν οὐδ' εἰσίν· ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἷς βασιλεύς, εἰκὼν ἑνὸς τοῦ παμβασιλέως· καὶ οἱ μὲν, ἀθέῳ ψυχῇ, τοὺς εὐσεβεῖς ἄνδρας

B μιαιφόνοις ἀνῄρουν σφαγαῖς· ὁ δὲ, τὸν αὐτοῦ σωτῆρα μιμούμενος, καὶ μόνον σώζειν εἰδώς, καὶ τοὺς ἀθέους ἔσωζεν εὐσεβεῖν διδάσκων. εἶθ' οἷα νικητὴς ἀληθῶς, τὸ διττὸν ἐκεῖνο βαρβάρων ἐνίκα γένος. ἀνδρῶν μὲν τὰ ἀνήμερα φῦλα λογικαῖς ἐξημερῶν πρεσβείαις, καὶ τοὺς κρείττονας εἰδέναι καὶ μὴ ἀγνοεῖν ἐπαναγκάζων, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου, ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νομικὸν μεθαρμοζόμενος. τὸ δ' ἀπηνὲς καὶ ἀπηγριωμένον τῆς ἀφανοῦς δαιμόνων φύσεως, ἔργοις αὐτοῖς ἀπελέγχων, ὑπὸ τοῦ κρείττονος πάλαι νενικημένον. ὁ μὲν γὰρ κοινὸς τῶν ὅλων σωτὴρ, τοὺς ἀφανεῖς

C ἀφανῶς ἠμύνατο. ὁ δ' οἷα μεγάλου βασιλέως ὕπαρχος, τοῖς νενικημένοις ἐπεξῄει. τοὺς πάλαι νεκροὺς καὶ ἀπολωλότας σκυλεύων, καὶ τὰ λάφυρα διανέμων ἀφθόνως τοῖς τοῦ νικητοῦ στρατιώταις. Ἐπειδὴ γὰρ συνεῖδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην ἀφρόνων τὰ πλήθη, τῆς πλάνης τὰ μορμολύκεια, ὕλῃ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεποιημένα. καὶ ταῦτα ἐκποδὼν ᾤετο δεῖν ἆραι, ὥσπερ τινὰ λίθων ἐγκόμματα, τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι παρὰ

D τῶν ποδῶν ἐρριμμένα, λείαν τε καὶ ὁμαλὴν τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς πᾶσιν ἀναπετάσαι πορείαν· ταῦτ' οὖν διανοηθείς, οὐχ ὁπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπεδίας ἡγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων ἔλεγχον. εἷς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν· οὓς ἑνὶ νεύματι, κατὰ πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δ' εὐσεβείας πίσυνοι μυριάνδρων δήμων τε καὶ λαῶν μέσον παριόντες, ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ χώρας, πολυχρονίου πλάνης ἐποιοῦντο φωράν. αὐτοὺς τοὺς ἱερωμένους σὺν πολλῷ γέλωτι

recessibus

A καὶ σὺν αἰσχύνῃ παράγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχῶν τοὺς αὐτῶν Θεούς, [illegible] ἀπεγύμνουν [illegible] τῷ σχήματι, καὶ τὴν [illegible] ἐπικεχρωσμένην μορφὴν ἀμορφίαν [illegible] τῶν ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι. [illegible] τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς ὕλης, [illegible] πυρὶ δοκιμάζοντες, τὸ μὲν λυ[illegible] ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνόμιζε[illegible] ἀποτιθέμενοι, συνεῖχον. τὸ δὲ [illegible] καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην αἰ[illegible] παρεχώρουν τοῖς δεισιδαίμοσιν. οἷον B [illegible] ὁ θαυμάσιος βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος. ὡς [illegible] τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς πολυτελοῦς [illegible] τὸν εἰρημένον τρόπον ἐσκυλεύετο, τὰ [illegible] ἀνδρείκελα χαλκοῦ πεποιη[illegible] δεσμοῖς δῆτα καὶ οἵγε μύθων Θεοὶ [illegible], τριχῶν ὑφάσμασιν ἤγοντο [illegible] κἀπὶ τούτοις ὁ μέγας βα[illegible] τινα πολυφεγγῆ πυρσὸν ἐξα[illegible], μή πη λανθάνοι κρύφιόν τι πλάνης [illegible], ὄμματι βασιλικῷ περιεσκόπει. [illegible] ὑψιπετὴς ἀετῶν ὀξυωπέστατος, [illegible] ὑψηλοῦ τὰ πορρωτάτω διεστῶτα C [illegible] ἴδοι, ὧδε καὶ αὐτὸς τῆς αὐτοῦ καλ[illegible] τὴν βασιλικὴν ἀμφιπολεύων ἑ[illegible] τι ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ τοῦ Φοι[illegible] ἔθνους, ἐξ ἀπόπτου συνεῖδεν [illegible] ἦν καὶ τέμενος. οὐκ ἐν μέ[illegible], οὐδ᾽ ἐν ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὁ[illegible] πολλὰ κόσμου χάριν ταῖς πόλεσι φι[illegible]. τὸ δ᾽ ἦν ἔξω πάτου τριόδων τε [illegible], αἰσχρῷ δαίμονι ἀφροδίτης, [illegible] μέρει τοῦ Λιβάνου καθιδρυμένον. [illegible] ἦν αὕτη κακοεργίας ἅπασιν ἀκο- D [illegible] πολλῇ τε ῥᾳστώνῃ διεφθορόσι τὰ σώματα. γύννιδες γοῦν τινες ἄνδρες, οὐκ ἄνδρες. [illegible] τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι, [illegible] τὴν δαίμονα ἱλεοῦντο. γυναικῶν τε [illegible] ὁμιλίαι, κλεψίγαμοί τε φθο[illegible] τε καὶ ἐπίρρητοι πράξεις, ὡς ἐν [illegible] καὶ ἀπεστάτῃ χώρῳ κατὰ τόνδε τὸν [illegible] ἔφορος τε οὐδεὶς ἦν τῶν [illegible], τῷ μηδένα σεμνῶν αὐτόθι τολ[illegible] ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ βασιλέα τὸν μ[illegible] τὰ τῆδε δρώμενα λανθάνειν [illegible] ἃ βασιλικῇ προμηθεία [illegible] εἶναι ἡλίου αὐγῆς τὸν τοιόνδε νεὼν [illegible]

A recessibus Deos suos proferre jubebant. Dehinc eosdem Deos exteriore cultu nudantes, interiorem deformitatem quæ sub pictis latebat effigie, omnium conspectui subjiciebant. Postremò abrasa utiliore materia, & igni tum conjecta atq; conflata, ipsi quidem id quod commodum ac necessarium esse videbatur, sepositum reservabant. Quidquid vero superfluū ac prorsus inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam superstitiosis reliquerūt. Aliud quid etiam huic simile præstitit Princeps omni admira- B tione dignus. Eodē enim tempore quo mortuorum simulacra ex pretiosa materia confecta, eo quem diximus modo spoliabantur, cetera quę ex ære fabrefacta erant, convehenda curavit. Itaq; Dii illi in fabulis Græcorum fabulis celebrati, circumnectis restib° vincti abducebantur. Posthæc Imperator velut splendidissimam facem ex specula quadam attollens, undiq; regalibus oculis circumspicere cœpit, sicubi abditę adhuc erroris reliquię superessent. Ac veluti aquila quædam acutissimo visu prædita, cùm pennis in cælū usq; subvecta est, ea quæ in terris sunt longissimo intervallo distantia, ex sublimi facillimè dispicit: sic C ille, dum in pulcherrimę urbis suæ palatio versatur, exitialem quandam animarum decipulam in Phœnice latere, tanquā e specula prospexit. Lucus hic erat ac delubrum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, cujusmodi multa visuntur in civitatibus, ornamenti causa ambitiosè constructa; sed devium, procul à triviis & publico calle, fœdissimo dæmoni quē Venerem appellant, in parte verticis Libani montis consecratum. Erat illic schola quędā nequitiæ, omnibus obscœnis hominib' D & qui corpus suum omni licentia corruperant, aperta. Quippe effeminati quidā, & feminę potius dicendi quam viri, sexus sui gravitate abdicata, muliebria patientes, dæmonem placabant. Adhęc illegitimi cōcubitus & adulteria, fœdāque & nefaria flagitia eo in templo, tanquā in loco ab omni lege ac rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat, qui ea quę illic gerebantur observaret: propterea quod nemo vir gravis ac modestus eò accedere audebat. At nō etiam Imperatorem maximū latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur scelera. Sed cū imperialis providentia oculo ea ipse inspexisset, hujusmodi templum indignum censuit quod Solis radiis illustra-

retur. Proinde illud unà cum simulacris ac donariis, totum funditus everti jussit. Confestim igitur lascivi erroris machinamenta, Imperatoris præcepto dissipata sunt; militibus ad purgandum locum operam suam præbentibus. Et qui lasciviæ hactenus dediti fuerant; Imperatoris minis perterriti, modestè se gerere didicerunt. Hunc in modum Imperator cùm larvas & integumenta nequitiæ quæ vulgi animos seducebat, omnium oculis subjecisset, Servatorem suum coram universis prædicavit. Nec fuit quisquam, qui convictis ac deprehensis subveniret; non dæmon aut Deus; non vates aut hariolus. Neque enim hominum mentes, in profunda caligine amplius volutabantur: sed veræ pietatis radiis illustratæ, majorum suorum ignorantiam condemnabant, eorumque cæcitatem miserebantur; seq; ipsas beatas judicabant, quæ gravissimo errore liberatæ essent. Ad hunc modum Dei optimi nutu, & Imperatoris operâ, universum hostium genus tam aspectabilium, quàm eorum qui oculorum aciem effugiunt, brevi temporis spatio deletum est: ac deinceps pax optima juventutis educatrix, orbem terrarum occupavit. Nec bella amplius erant, cùm utiq; nec Dii essent. Sed neq; pugnæ per agros perque urbes exstiterunt, sicut antea, cùm dæmonum cultus vigeret: nec amplius inter homines cruor passim fundi visus, ut antea, cùm impiæ superstitionis invaluisset furor.

Cap. IX. Opportunum nunc tempus est, ut recentia cum veteribus comparemus, & rerum in melius factam mutationem ex collatione deteriorum intueamur; videamusq; quo pacto olim quidem vestibula, delubra, luci ac templa, in singulis urbibus ambitiosè erant ipsis exstructa, & plurimis donariis exornata. Ac tyranni quidem qui tunc temporis dominabantur, Deos maximo in pretio & honore habebant. Gentes quoque & populi in agris atque in locis omnibus, in privatis etiam domibus, in penariis scilicet cellis ac thalamis, statuis eos ac signis juxta patrios ritus honorabant. Fructus autem pietatis illis contigit, non illa quam nunc oculis cernim⁹ pax; sed omnia prorsus contraria: bella nimirum, pugnæ & seditiones; quibus toto vitæ suæ spatio divexati, sanguine atque intestinis cædibus regiones suas compleverunt. Dii porrò qui ab ipsis colebantur, vaticinia quidem & oracula, & rerum futurarum præscien-

A νεν. αὐτοῖς δὲ ἀφιερώμασιν, ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι κελεύει· ἐλύετο δῆτα αὐτίκα βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολάστου πλάνης μηχανήματα. χεὶρ τε στρατιωτική, τῇ τοῦ τόπου καθάρσει διηκονεῖτο. Σωφρονεῖν δ' ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλέως, οἱ μέχρι τοῦδε ἀκόλαστοι. ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κακίας ἐμφανῆ τοῖς πᾶσι καταστησάμενος βασιλεὺς, τὸν αὐτοῦ σωτῆρα τοῖς πᾶσιν ἀνεκήρυττεν· οὐκ ἦν τε ἀρωγὸς οὐδεὶς, οὐδ' ἐπαμύνων τοῖς ἑαλωκόσιν, οὐ δαίμων. οὐ Θεός. οὐ χρησμῳδός. οὐ μάντις· οὐ γὰρ
B ἔτι σκοτίῳ ζόφῳ αἱ τῶν ἀνθρώπων ἐκαλινδοῦντο ψυχαί. θεοσεβείας δὲ ἀπλανοῦς ἀκτῖσι πεφωτισμέναι, τοῖς μὲν αὐτῶν προπάτορσι κατεμέμφοντο ἀγνωσίαν, ἠλέουν τε αὐτοὺς τῆς ἀβλεψίας. σφᾶς δὲ αὐτὰς μακαρίας ἀπέφαινον, ὡς ἂν δεινῆς ἠλευθερωμένας πλάνης. οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ, Θεοῦ μεγάλου βουλῇ, βασιλέως τε ὑπουργίᾳ, πᾶν τὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων, ὁρωμένων τε καὶ ἀφανῶν, ἀνῄρητο γένος. εἰρήνη τε λοιπὸν ἀγαθὴ καὶ κουροτρόφος, τὸ πάντων ἀνθρώπων διελάμ-
C βανεν οἰκητήριον· καὶ οὐκ ἔτ' ἦσαν πόλεμοι, ὅτι μὴ δὲ Θεοί. ἀλλ' οὐδὲ μάχαι κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις, οἷαι τὸ πρὶν, ὅτε τὰ δαιμόνων ἐπήνθει. καὶ οὐκέθ' αἱμάτων παρ' ἀνθρώποις ἐκχύσεις, ὡς ὅτε τὰ τῆς πολυθέου μανίας ἤκμαζεν. Ὥρα δ' οὖν τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς ἀντιπαραβάλλειν, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ῥοπὴν ἐκ τῆς τῶν χειρόνων ἀντιπαραθέσεως ἐπισκοπεῖν. διακρίνειν τε καὶ συνορᾷν, ὡς πάλαι μὲν πρόπυλα καὶ τεμένη, ἄλση τε καὶ ἱερὰ κατὰ πᾶσαν πόλιν αὐτοῖς φιλοπόνως ἐξῆσκεῖτο. ἀναθήμασί τε πάνυ πολλοῖς ἐστεφανοῦντο οἱ
D ναοί. καὶ Θεῶν μὲν πολὺς ἦν ὁ παρὰ τοῖς τότε τυράννοις λόγος. ἔθνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπον, ἤδη τε κατ' οἴκους ἐν αὐτῶν αὐτοῖς ταμείοις τε καὶ θαλάμοις καὶ ἀγάλμασιν ἐτίμων τὰ πάτρια· τῆς δ' εὐσεβείας αὐτοῖς ὁ καρπὸς, οὐ τὰ νῦν ὀφθαλμοῖς ὁρώμενα τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπῆρχεν εἰρήνης. πάντα δὲ τἀναντία τούτοις, πόλεμοι, καὶ μάχαι, καὶ στάσεις· αἷς διὰ παντὸς τοῦ βίου κατατριβόμενοι, αἵμασι καὶ φόνοις ἐμφυλίοις τὰς ἑαυτῶν ἐπλήρουν χώρας· οἱ δέ τ' ἂν πρὸς αὐτῶν τιμώμενοι, μαντείαν μὲν καὶ χρησμοὺς

τῶν μελλόντων προγνώσεις, σὺν κολακείᾳ πολλῇ τοῖς τότε κρατοῦσιν ἐπηγγέλλοντο· τὸν δὲ σφῶν ὄλεθρον οὐκ ἔγνωσαν προγνῶναι, οὐδὲ προφῆσαι σφίσιν αὐτοῖς· ὃ δὴ καὶ μέγιστον γένοιτ' ἂν δεῖγμα τοῦ τῆς ἀπάτης ἐλέγχου. οὐδεὶς γοῦν πώποτε τῶν ἐπὶ χρησμοῖς πάλαι θαυμαζομένων, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔκλαμψιν τοῦ κοινοῦ σωτῆρος προηγόρευσεν· οὐδὲ τὸ νέον κήρυγμα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προβληθείσης θεογνωσίας· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ Πύθιος συνῆκεν, οὐδ' ἕτερος τῶν μεγαλοδαιμόνων, τὴν οἰκείαν ἐρημίαν. οὐδὲ τὸν πολιορκητὴν ἐθέσπισεν, οὐδὲ τὸν αὐτῶν καθαιρέτην ἐμαντεύσατο. τίς δὲ χρησμῳδὸς ἢ μάντις, τὰ μὲν αὐτῶν σεμνὰ νέου τινὸς ἐπιφανέντος τῷ βίῳ σβεσθήσεσθαι. τὴν δ' εἰς τὸν πάντων βασιλέα γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν, πᾶσιν ἀνθρώποις παραδοθήσεσθαι προηγόρευσεν; τίς τὸ σεμνὸν τουτὶ καὶ θεοσεβὲς βασίλειον, αὐτόν τε τὸν καλλίνικον ἡμῶν, τά τε κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πανταχοῦ γῆς ἀνεγηγερμένα τρόπαια, καὶ τῶν ὑψηλῶν τὸν ἀφανισμὸν, προέγνω; τὴν δὲ διὰ πυρὸς χωνείαν, καὶ τὴν ἐξ ἀχρήστου ἰδέας εἰς ἀναγκαίας χρήσεις τῶν ἀψύχων μεταβολὴν, τίς πώποτε ἡρώων διεστείλατο; χωνευομένων δ' αὐτοῖς τῶν ξοάνων, εἰς λεπτόν τε γελοίως καταπριομένων, τίς πώποτε Θεῶν ἐμνημόνευσεν; ποῖ δ' ἦσαν οἱ τούτων ἀρωγοὶ, μὴ οὐχὶ ἐπαμύνειν τοῖς αὐτῶν ἀφιερώμασιν ὑπ' ἀνθρώπων ἀφανιζομένοις; ποῖ ποτ' ἦσαν οἱ τοὺς πολέμους τὸ πρὶν ἐνεργοῦντες, τοὺς σφῶν πολιορκητὰς ἐν βαθυτάτῃ διατελοῦντας εἰρήνῃ θεώμενοι; ποῖ δὲ οἱ τούτοις ὡς Θεοῖς ἐπιθαρσοῦντες, καὶ πεποιθήσει ματαίᾳ τοὺς λογισμοὺς ἐπαιρόμενοι. οἳ τὴν μὲν πλάνην εἰς ὕψος ἀείραντες, πόλεμον δ' ἀκήρυκτον κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας ἀράμενοι, κακοὶ κακῶς ἀπολώλασι· ποῖ δὴ τὸ τῶν θεομάχων γιγάντων στῖφος, καὶ τῶν δρακόντων τὰ συρίγματα; οἱ τὰς γλώττας ἀκονήσαντες, φωνὰς ἀθέους κατὰ τοῦ παμβασιλέως ἠφίεσαν· ἀλλ' οἱ μὲν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων πεπολεμωμένοι, πολυπληθείᾳ Θεῶν θαρροῦντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς ἐπῄεσαν, νεκρῶν εἴδωλα καμνόντων, ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι προβεβλημένοι. ὁ δ' εὐσεβείας θώρακι πεφραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὥσπερ τι φόβητρον καὶ κακῶν ἀμυντή-

A tiam promittebant iis qui tunc rerum potiebantur, turpiter adulantes. Iidem verò suum ipsorum exitum prævidere ac sibi ipsis prædicere minimè potuerunt. Quod quidem maximum argumentum est ad fraudem eorum convincendam. Nullus certè ex iis qui oraculorum causâ olim in admiratione fuerant, splendidissimũ communis omniũ Servatoris in terras adventum, & cognitionis divinę ab illo primùm traditę novam prædicationem unquam prædixit. Sed nec Pythius ipse, nec alius quisquã ex magnorum dæmonum numero, vastitatem suam præscivit; nec quis ipsos expugnaturus atq; eversurus esset, vati-
B cinatus est. Quis item ariolus aut vates, Deorum quidem cultum novi cujusdam in terris adventu penitus exstinctum iri prædixit; summi verò omnium rerum Moderatoris notitiam universis hominibus tradendam esse? Quis hunc sanctum & religiosũ Principatum, quis hunc ipsum victorẽ, quis tropęa ab ipso contra dæmones ubiq; erecta, & excelsorum destructionem pręvidit? Jam simulacra igni conflanda esse, & ex inutili specie in necessarios usus vertenda, quis Heroum unquam pronuntiavit? Quis Deorum, de statuis suis quæ conflantur & in tenues laminas non sine ludibrio conscinduntur, mentionem unquam fecit? Ubinam quæso erant illorum de-
C fensores, ut monumentis sibi consecratis, quæ ab hominibus destruebantur subvenire non possent? Ubinam sunt, qui bella antea concitabant, & qui nunc expugnatores suos in summa pace degentes conspicantur? Ubinam sunt, qui illis tanquam Diis confidebant, & inani persuasione animos suos extulerant; qui cùm errorem quidem superstitionis suæ ad summum culmen evexissent, bellum verò injustum adversus veritatis propugnatores suscepissent, miseri misere perierunt. Ubinam gigantum catervæ contra Deum ipsũ pugnantium? ubi draco-
D num sibila, qui linguas suas acuentes adversus summum omnium Moderatorẽ, voces impias emittebant? Enimverò illi, summi omnium Imperatoris seipsos hostes professi, Deorum freti multitudine, cum ingentibus armatorum copiis irruebant; mortuorum simulacra in statuis anima destitutis præferentes. Hic verò noster Imperator lorica pietatis indutus, cùm salutare ac vivificum signum, tanquam terriculamentum & malorum propugnaculum hostium

multitudini opposuisset, de hostibus pariter ac dæmonibus victoriam reportavit. Posthæc gratum animum suum ostendens, precibus cum gratiarum actione Deo qui victoriæ Auctor fuerat persolutis; clara voce & monumentis statuarum erectis, triumphale signũ cunctis hominibus prædicavit; in medio urbis regiæ insigne hoc tropæum contra omnes hostes statuens; cunctisq; disertè præcipiens, ut hoc salutare signum quod nulla unquam ætas deletura est, Imperii Romani, id est, orbis totius præsidium agnoscerent. Atq; hoc tum universos homines docuit, tum inprimis milites. Neq; enim eos in hastis armisq;, nec in corporis robore spem ponere oportere; sed summum Deum, omnium bonorum ipsiusq; adeo victoriæ Largitorem agnoscere. Sic Imperator (ô rem pœne incredibilem) exercitui suo precationum magister ipse atq; institutor fuit: piasq; ipsis preces divinis legibus ac cæremoniis congruentes tradidit; ut manibus quidem in cælum sublatis, mentis autem oculis altiùs ad ipsum usq; cælestem Regem erectis, illum victoriæ Auctorem; illum Servatorem, Custodemq; & Adjutorem in orationibus invocarent: Utq; diem precationibus congruum existimarent eum, qui reverà primus & caput cæterorum, & qui verè dominicus est ac salutaris: quique lucis, vitæ, immortalitatis atque omnis boni vocabulo appellatur. quinetiam ipse sibi tantorum bonorum præceptor factus, in ipsis regiæ penetralibus Servatorem suum veneratur; & nunc precando, divinas implet leges ac cæremonias; nunc sacrarum Scripturarum auscultatione animum suum instituit. Præterea homines Deo consecratos, qui vitæ gravitate & reliquis virtutibus ornati essent, ministros, & totius domus custodes ordinavit. Denique Protectores & stipatores fidi, benevolentiæ armis muniti, Imperatorem ipsũ pietatis magistrum agnoscunt. Porrò Imperator triumphale illud signum colit, utpote latentem in eo vim divinitatis expertus. Etenim hostium agmina ab hoc signo in fugam versa, & invisibilium dæmonum exercitus profligati. Hoc signo insolentia eorum qui Deo bellum indixerant, compressa; & maledicorum atque impiorum linguæ constrictæ. Hoc signo barbaræ gentes subactæ, & superstitiosi dæmonum cultus, fraudes ac ludibria convicta sunt. Huic

A ριον, τῷ πλήθει τῶν ἐναντίων ἀντιπαρατάξας, ὁμοῦ τὴν κατ' ἐχθρῶν καὶ κατὰ δαιμόνων νίκην ἀπηνέγκατο· εἶτ' εὐγνώμονι λογισμῷ χαριστήριον ἀποδιδοὺς εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ, φωνῇ μεγάλῃ καὶ στήλαις, ἅπασιν ἀνθρώποις τὸ νικοποιὸν ἀνεκήρυττε σημεῖον. μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ πόλει μέγα τρόπαιον τουτὶ κατὰ πάντων πολεμίων ἐγείρας, διαῤῥήδην τε ἀνεξάλειπτον σωτήριον τουτὶ σημεῖον, τῆς ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον κηρύττων εἰδέναι· τοῦτο μὲν δὴ γνωρίζειν ἅπαντας ἐδίδασκεν ἀνθρώπους, καὶ πρό γε πάντων τὰ στρατιωτικά. οἷς δὴ μάλιστα χρῆ- B ναι, μὴ δόρασι καὶ παντευχίαις, μὴ δὲ ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἐλπίδας ἐξάπτειν. τὸν δ' ἐπὶ πάντων Θεὸν εἰδέναι, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ αὐτῆς νίκης δοτῆρα. οὕτω δὴ βασιλεὺς αὐτός, ὢ τῆς παραδόξου ἀκοῆς, λόγων εὐκτηρίων διδάσκαλος τῷ αὐτοῦ στρατῷ καθίστατο. εὐχάς τε εὐσεβεῖς, θεσμοῖς ἀκολούθως παρεδίδου θείοις. ἄνω μὲν αἴροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας. ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμούς. κἀκεῖνον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα, σωτῆρα, φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοωμένους· καὶ μίαν καὶ ἡμέραν εὐχῶν ἡγεῖσθαι κατάλληλον, C τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως κυριακήν τε καὶ σωτήριον, τὴν δὴ καὶ φωτὸς καὶ ζωῆς, ἀθανασίας τε καὶ ἀγαθοῦ παντὸς ἐπώνυμον. αὐτός γε ἑαυτοῦ διδάσκαλος κατὰ τὰς ἀγαθῶν, ἐν αὐτοῖς βασιλικοῖς ταμείοις τὸν σωτῆρα γεραίρων αὐτοῦ, ὧδε μὲν εὐχαῖς θεσμοὺς ἐξετέλει θείους. ὧδε δὲ λόγων ἱερῶν ἀκοαῖς, τὸν νοῦν ἐξεπαιδεύετο· διάκονοι δ' αὐτῷ καὶ ὑπηρέται Θεῷ καθιερωμένοι, βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένοι ἄνδρες, φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου καθίσταντο· καὶ δορυφόροι δὲ πιστοὶ σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας ἀγαθῆς D καθωπλισμένοι, βασιλέα διδάσκαλον θεοσεβοῦς ἐπεγράφοντο βίου. ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ νικοποιὸν ἐτίμα σημεῖον, ἔργῳ τὴν πεῖραν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος μαθών· καὶ γὰρ δὴ τούτῳ, πλήθη πολεμίου στρατιᾶς ὑπεχώρει. τούτῳ, δυνάμεις ἀφανῶν δαιμόνων ἠλαύνοντο. τούτῳ θεομάχων μεγαλαυχίαι καθῃροῦντο. τούτῳ δυσφήμων καὶ δυσσεβῶν γλῶτται κατεσιγάζοντο. τούτῳ βάρβαρα φύλα καθυπετάττετο· τούτῳ παιδιαὶ δ-

σιδικίμονος ἀπάτης ἠλέγχοντο· τούτῳ τὸ πάντων ἀγαθῶν τέλος, οἷόν τι χρέος βασιλεὺς ἀποδιδοὺς, ἁπανταχοῦ γῆς στήλας ἐπινικίους ἱδρύετο. πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ χειρὶ, νεὼς καὶ τεμένη, ἱερά τε προσευκτήρια συνίστασθαι τοῖς πᾶσι διακελευόμενος· ὑψοῦτο δὲ παραχρῆμα μέσαις αὐταῖς ἐπαρχίαις τε καὶ πόλεσι, βασιλικῆς μεγαλονοίας μεγαλουργήματα. ἐν ὀλίγῳ τε ταῦτα κατὰ πᾶν ἔθνος διέλαμπεν, ἀθέου τυραννίδος τὸν ἔλεγχον ἐφελκόμενα· οἱ μὲν γὰρ ψυχῆς ἀπονοίᾳ (B) πρὸ μικροῦ θεομαχεῖν ὡρμημένοι, κυνῶν δίκην λυττῶντες, κατὰ ἀψύχων οἰκοδομημάτων, ὅτι μὴ κατ᾽ αὐτοῦ Θεοῦ ἠδύναντο, τοὺς θυμοὺς ἠφίεσαν. εἶτ᾽ ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος καταρρίπτοντες, ἐξ αὐτῶν τε βάθρων ἀνασκάπτοντες τὰ προσευκτήρια, ἑαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν· καὶ τοῦτ᾽ ἦν αὐτοῖς τῶν κακῶν τὸ δρᾶμα, δι᾽ οὗ τὸ θεῖον ὥσπερ ἀμυνόμενοι, τῆς φρενοβλαβείας αὐτίκα τὴν πεῖραν ἐλάμβανον· οὔπω δ᾽ οὖν αὐτοῖς βραχὺς διήει χρόνος, καὶ μιᾷ ῥοπῇ θεηλάτου καταιγίδος ἀφανεῖς ἐποίει. ὡς μὴ γένος, μὴ σπέρ- (C) μα, μηδέ τι λείψανον τῆς αὐτῶν μνήμης, ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι. ἄρδην δ᾽ ἐν βραχεῖ τοὺς πάντας, καίπερ εἰς πλῆθος ἀφωρισμένους, θεηλάτοις μάστιξι τιμωρουμένους ἀποσβῆναι. ἀλλ᾽ οἱ δὲ μὲν θεομάχου λύττης, τοιοῦτον εὕραντο τέλος. ὁ δὲ τὸ σωτήριον τρόπαιον προβεβλημένος μόνος αὐτὸς· οὐ μὴν μόνος, συνόντος δὲ καὶ συμπράττοντος τοῦ μόνου βασιλέως, τῶν μικρῷ πρόσθεν ἑαλωκότων, τὰ νέα πολὺ κρείττονα. τὰ δεύτερα, μακρῷ τῶν πρώτων ἀπέφαινε τιμιώτερα. (D) ὧδε μὲν τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ πόλιν, διαφόροις ἐκκλησίαις Θεοῦ φαιδρύνων. ὧδε δὲ τὴν Βιθυνῶν ἄρχουσαν, μεγίστην τιμὴν καὶ περικαλλεστάτην· τῶν δὲ λοιπῶν ἐθνῶν τὰς μάλιστα κρατιστευούσας, τοῖς ὁμοίοις ἐκόσμει· πάντων δ᾽ ἐξαίρετα δύο τμήματα τῆς ἑῴας ἀπολαβών. τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους, ὡς ἂν ἐνθένδε ζωοποιοῦ νάματος πηγῆς δίκην ἀνομβρήσαντος εἰς πάντας. τὸ δ᾽ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως ἣ τὴν ἐπώνυμον Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν, τῇ δὲ μὲν ὥσπερ ἐν κεφαλῇ τῶν τῇδε ἐθνῶν ἁπάντων, θεῖόν τι καὶ μονογενὲς χρῆμα μεγέθους ἕνεκα καὶ κάλλους;

A denique (quod omnium bonorũ caput ac summa est) Imperator quasi debitum quoddam persolvens, ubique terrarum arcus triumphales erexit. Templa item ac delubra in ejus honorem constituit, regali opulentia ac liberalitate: & oratoria construi, omnibus præcepit. Confestim igitur in mediis Provinciis ac civitatibus, eximia Imperialis magnificẽtiæ opera exstrui cœpta: breviq; temporis spatio in omnib⁹ provinciis refulserunt, tyrannicæ dominationis impietatem apertè confutantia. Hi enim nu- B per præcipiti furore ad bellum contra Deum gerendum impulsi, instar rabidorum canum; in ædificia sensu carentia, quandoquidem in Deum ipsũ non poterant, vim omnem effuderant: & oratoria ab ipsis culminib⁹ ad solum usq; disturbantes, ac fundamenta ipsa eruẽtes, captæ urbis imaginem spectantib⁹ præbuerant. Hujusmodi scelerum tragœdia ab illis acta est: in qua Deum ipsũ oppugnare aggressi, furoris sui illicò ultionẽ senserũt. Vix enim breve temporis spatium intercesserat, cùm procella cęlitus invecta, omnes uno momento abripuit atq; delevit: adeò ut nec genus, nec so- C boles, nec ullum vestigium nominis eorum inter homines relictũ sit, sed omnes licet numero plurimi essent, verberibus divinitus inflictis excruciati, funditus perierint. Et hi quidem furoris sui quo adversus Deum insurrexerant, hujusmodi exitum nacti sunt. Hic verò qui salutaris tropæi præsidio munitus, solus in hostes irruerat: aut potiùs non solus (aderat enim ipsi & auxilium ferebat is qui solus est Imperator) nova oratoria longè præstantiora iis quæ paulo ante expugnata fuerant, exstruxit, & posteriora multo magnificentiora priorib⁹ effecit: D nunc urbem nominis sui variis Dei illustrans Ecclesiis: nunc urbem totius Bithyniæ facilè principem, amplissimâ & pulcherrimâ exornans Basilicâ. Sed & in reliquis provinciis, urbes nobilissimas hujusmodi ornamentis decoravit. Ceterùm cùm duo præcipua Orientis loca elegisset, alterum in Palæstina, propterea quod salutaris fidei rivus inde tanquam ex fonte in omnes gentes exundavit; alterum in urbe totius Orientis metropoli, quæ ab Antiocho nomen accepit: in hac quidem tanquam in vertice omnium ejus tractus provinciarum, singulare quoddam opus seu amplitudinem, seu decorem spectes, Deo consecravit. Quippe universum tem-

plum lõgo extrinsecus ambitu circumscripsit: interiùs verò Basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem, eamq; octaedri formâ constructam variè exornavit, & plurimis undiq; cubiculis & exhedris circumdatam, diversis cujusque generis ornamentis venustavit. Et hæc quidem confecta sunt in hunc modum. In provincia autem Palæstina, apud civitatem quæ Hebræorum regia quondam sedes fuit, in ipso urbis meditullio, ad locum Dominici sepulcri, Basilicam immensę amplitudinis, & ædem sacram in honorem S. Crucis omni magnificentię genere exornavit. Et monumentum Servatoris sempiterna memoria dignum, illiusq; tropæa contra mortem erecta, ornamentis quæ dicendo exprimi nequeunt, decoravit. Cumq; tria elegisset loca tribus sacris & mysticis speluncis honorata, singula magnificis ędificiis ornavit: ei quidem speluncæ in qua Deus primùm apparuit, congruum honorem impendens: in altera autem, ultimæ illius assumptionis in montis vertice illustrans memoriam: in illa verò spelunca quæ inter utramq; media est, Servatoris nostri certamina & victoriam extollens. Has omnes speluncas Imperator magnificè exornavit, salutare crucis signum universis hominibus prædicans. Porrò hoc signum Imperatori mercedem pietatis rependens, totã ipsius domum & Imperium amplificat, Regniq; tempus multis annorum circulis confirmat; optimis liberis ejusq; generi & eorundem posteris virtutis fructus ac præmia reservans. Atq; hoc maximum est argumentum potentiæ, ejus qui ab Imperatore colitur Dei, quòd rectam justitiæ lancem paribus utrimq; momentis librans, utriq; parti congruam mercedem attribuit. Nam illos quidem qui sacras ædes expugnaverant, impietatis pœna è vestigio insecuta est. Quippe omnes illicò sine stirpe, sine domo, sine lare, è medio sublati sunt. Hic verò qui dominum suum omni genere pietatis colit atq; observat; & nunc Basilicas in honorem ejus instruit, nunc donariis ubiq; terrarum consecratis illum subditis suis commonstrat, jure merito eum familiæ, Imperii ac generis suis Servatorē Custodemq; habere cernitur. Hoc modo Dei gesta, per divinam salutaris signi virtutem omnibus innotuerunt. De quo

Cap. X. signo plurima dici possunt, quæ norunt ii qui sacræ Theologiæ mysteriis initiati sunt. Est enim hoc reverà salutare

A ἀφιέρου. μακροῖς ἔξωθεν περιβόλοις τὸν πάντα νεὼν περιλαμβάνων. εἴσω δὲ τὸ ἀνάκτορον εἰς ἀμήχανον ἐπαίρων ὕψος, ἐν ὀκταέδρου μὲν σχήματι κατεποίκιλεν· οἴκοις δὲ τοῦτο πλείοσιν, ἐξέδραις τε ἐν κύκλῳ περιστοιχισάμενος, παντοίοις ἐστεφάνου κάλλεσι· τὰ δὲ μὲν οὖν, ὧδε συνετελεῖτο· τὰ δ' ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους. τῆς ἑβραίων βασιλικῆς ἑστίας ἐν μέσῳ, κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον, οἶκον εὐκτήριον παμμεγέθη, νεών τε ἅγιον τῷ σωτηρίῳ σημείῳ πλουσίως καὶ δαψιλέσι B κατεκόσμει φιλοτιμίαις. μνῆμά τε μνήμης αἰωνίου γέμον, αὐτά τε τοῦ μεγάλου σωτῆρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαια, λόγου παντὸς κρείττοσιν ἐτίμα καλλωπίσμασι· τρεῖς δ' ἀπολαβὼν ἐν τῇδε χώρας τρισὶν ἄντροις μυστικοῖς τετιμημένας, πλουσίαις ταύτας οἰκοδομαῖς ἐκόσμει. τῷ μὲν περὶ τῆς θεοφανείας ἄντρῳ, τὰ τῆς καταλλήλου νέμων τιμῆς. τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀναλήψεως, τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας μνήμην σεμνύνων. τῷ δὲ μέσῳ τοῦ παντὸς ἀγῶνος τὰς σωτηρίους ἀνυψῶν νίκας· C ταῦτα δὴ πάντα βασιλεὺς ἐκόσμει, τὸ Σωτήριον εἰς ἅπαντας ἀνακηρύττων σημεῖον· τὸ δὲ τῆς εὐσεβείας αὐτῷ τὰ ἀμοιβαῖα δωρούμενον, οἶκον, ἅπαντα καὶ θρόνον αὔξει, θρόνον τε βασιλείας, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις κρατύνει. παισὶν ἀγαθοῖς καὶ αὐτῷ γένει διαδοχαῖς τε τούτων, τοὺς τῆς ἀρετῆς καρποὺς ταμιευόμενον· καὶ δὴ τοῦτ' ἦν τὸν μέγιστον τῆς τοῦ τιμωμένου δυνάμεως δεῖγμα, ὅτι δὴ δικαιοσύνης ἐξ ἴσου νέμων τὰ τάλαντα, τὴν κατ' ἀξίαν ἀμοιβὴν ἑκατέρῳ τάγματι προσῆγε. D διὸ τοῖς μὲν τοὺς εὐκτηρίους οἴκους πολιορκήσασι, παραπόδας εἵπετο τἀπίχειρα τῆς δυσσεβείας. ἄρριζοί τε καὶ ἄοικοι, ἀνέστιοί τε καὶ ἀφανεῖς καθίσταντο παραχρῆμα· ὁ δὲ τὸν αὐτοῦ δεσπότην παντοίοις τρόποις εὐσεβείας τιμῶν. καὶ τοτὲ μὲν οἴκους αὐτῷ βασιλικοὺς ἀνυψῶν. τοτὲ δὲ τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς ἀφιερώμασι, τοῖς ἀρχομένοις ἀναφαίνων, εἰκότως αὐτὸν οἴκου βασιλέας, καὶ γένους σωτῆρα καὶ φρουρὸν εὕρατο. ὧδε Θεοῦ κατεφαίνοντο πράξεις, δι' ἐνθέου ἀρετῆς τοῦ Σωτηρίου σημείου. Οὗ δὴ πέρι μακρὸς ἂν εἴη λόγος, μύσταις θεολόγων ἀνδρῶν παραδεδομένος· καὶ γὰρ ἦν τουτί

σωτήριον ἀληθῶς. θαῦμα μὲν εἰπεῖν, πολὺ δὲ θαυμάσιον ἐννοῆσαι, ὡς πάντα μὲν τὰ ἐξ αἰῶνος περὶ θεῶν ἐψευσμένα, μόνον ἐπὶ γῆς ἐκάλυψεν ὀφθέν. καὶ σκότῳ μὲν καὶ λήθῃ παραδέδωκε τὴν πλάνην. φῶς δὲ νοερὸν ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐκλάμψαν, τὸν μόνον ἀληθῆ τοῖς πᾶσιν ἀνεκάλυψε Θεόν· διὸ δὴ πᾶς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβαλὼν, νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύει προσώποις. πατεῖ δ' ἀθέσμια δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατέρων παραδότου καταγελᾷ· λόγων δ' ἱερῶν ἁπανταχοῦ διατριβὰς ἄνθρωποι συστησάμενοι, ὡς σωτηρίοις μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται. ὡς ἂν μηκέτι τὴν ὁρωμένην σαρκὸς ὀφθαλμοῖς ἐπτοῆσθαι κτίσιν, μηδ' ἄνω βλέποντας ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, μέχρι τούτων ἱστᾶναι τὸ θαῦμα. τὸν δὲ τούτων ἐπέκεινα, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον, κτίστην τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, μόνον αὐτὸν σέβειν δεδιδαγμένους. τοσούτων δῆτα παραίτιον ἀγαθῶν ἀνθρώποις, τὸ μέγα τουτὶ καὶ παράδοξον ἀναπέφανται σημεῖον· δι' οὗ τὰ μὲν οὐκ ἔστιν, ὅσα φαῦλα. τὰ δὲ πρὶν οὐκ ὄντα, νῦν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀκτῖσιν εὐσεβείας ἐκλάμπει· λόγοι δ' οὖν καὶ μαθήματα καὶ προτροπαὶ σώφρονος καὶ θεοσεβοῦς βίου, εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἔθνεσι κηρύττονται. κηρύττει τε βασιλεὺς αὐτὸς, τὸ δὴ μέγιστον θαῦμα, ὅτι δὴ τοσοῦτος βασιλεὺς μεγίστῃ φωνῇ τῷ παντὶ κόσμῳ, οἷά τις ὑποφήτης τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κέκραγε. πάντας ὁμοῦ τοὺς ὑπ' αὐτῷ ποιμαινομένους, ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντος γνῶσιν ἀνακαλούμενος· καὶ δὴ μέσοις βασιλείων οἴκοις, οὐκ ἔθ' ὡς τὸ πρὶν, ἀνδρῶν ἀθέων φλήναφοι. ἱερεῖς δὲ καὶ θιασῶται Θεοῦ, βασιλικοῖς ὕμνοις εὐσέβειαν σεμνυνόμενοι πανηγυρίζουσι. Θεός τε εἷς αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων βασιλεὺς, εἰς ἅπαντας καταγγέλλεται. ἀγαθῶν τε λόγος εὐαγγελικὸς, τῷ τοῦ παντὸς βασιλεῖ τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάπτει γένος. ἵλεων καὶ φίλον τὸν ἐπουράνιον πατέρα τοῖς κατὰ τὴν γῆν υἱοῖς, εὐαγγελιζόμενος. χοροί τε παντοίαις ᾠδαῖς ἐπινικίοις, γεραίρουσι. καὶ πᾶν τὸ θνητὸν συνηχεῖ γένος, τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικοῖς θιάσοις. ψυχαί τε λογικαὶ, δι' ὧν περιβέβληνται σωμάτων ὥσπερ διὰ μουσικῶν ὀργάνων, τοὺς πρέποντας ὕμνους αὐτῷ καὶ τὰς θεοφιλεῖς ἀναπέμπουσι,

signum, dictu quidem mirandum: intellectu autē ipso longe admirabilius: quo pacto confictas jam inde à priscis temporibus de Diis fabulas, simul atque in terris visum est, per seipsum obscuravit; ac tenebras quidem atq; errorem oblivioni tradidit; intellectualem verò lucem, quæ hominum animos illustraverat, unum scilicet ac verum Deum, omnibus patefecit. Itaq; nunc omnes ad meliora conversi, mortuorum quidem simulacrorum vultus conspuunt, & impios dæmonum ritus conculcant, & vetustum errorem à majoribus propagatum irrident. Contrà verò sacrosanctæ fidei scholis constitutis, omnes tanquā salutaris disciplinæ præceptis imbuuntur: adeò ut non amplius res creatas quę corporis oculis cernuntur, reformident; nec sursum versus ad Solem, Lunam, & sidera sublatis oculis, in eorum admiratione subsistāt: sed illum qui hæc omnia transcendit, quiq; nec visu nec sensu ullo percipi potest, omnium rerum Conditorem esse fateantur, eumque unum colere discant. Tot bonorum Auctor mortalibus exstitit; magnum & admirabile hoc signum. Cujus vi ac virtute, mala quidem quæ prius erant, nunc esse desierunt: quæ verò ante non erant bona, irradiante jam pietatis luce, ubique resplendent. Sermones item & præcepta atq; hortationes ad vitam modestè ac religiosè instituendam, cunctis gentibus prædicantur, ipseq; adeò Imperator hujusmodi prædicationem instituit. Atque hoc maximum miraculum est, quòd tantus Imperator contentissima voce, tanquam interpres summi omniū Moderatoris Dei inclamans, omnes qui ipsius curæ commissi sunt, ad veri Dei cognitionem vocat. Quodq; in medio palatio non ut antea moris fuit, impiorum hominum nugæ, sed Sacerdotes ac ministri Dei, pietate conspicui, regiis hymnis ac laudibus festum diem celebrant. Quod unus Deus qui hujus universi Imperator est, omnibus annuntiatur, & Evangelicus sermo cuncta nobis bona promittens, humanum genus Deo conjungit: Patrem cælestem suis in terra filiis propitium ac benevolum nuntians. Quòd cum chori triumphalibus cujusque generis canticis venerantur: & universum hominum genus unà cum Angelicis agminibus concinit, & rationales animi corporibus quibus induti sunt, velut musicis quibusdam instrumentis utentes, hymnos ipsi convenientes, gratasque

laudes cũ adoratione persolvunt. Quod ii qui Occidentis tractum incolunt, unà cum Orientalium partium incolis, uno eodemque temporis momento ipsius præceptis erudiuntur: & qui ad Septentrionem habitant, simul cum iis qui ad Meridiem degunt, uno concentu resonant: iisdem moribus ac legibus religiosum vivendi genus consectantes: & unum quidem qui super omnia est collaudant Deum; unum verò, unigenitũ scilicet ejus Filium, Servatorem & omnium bonorum Auctorem agnoscũt: unum quoq; orbis terrarum correctorem atq; Imperatorem, & Deo amabiles eiusdem liberos norunt. Hic vero instar periti Gubernatoris in sublimi sedens, clavumq; manu tenens, recto cursu navem dirigit, omnesq; subditos ad tutum ac tranquillum portum secundo vento perducit. At Deus summus omnium Imperator dextram ipsi ab alto porrigens, hactenus quidem omnium inimicorum & hostium victorem eum præstat, & multis annorum circulis Imperii robur amplificat. Sed longè præstantiorum bonorum participem eum præterea facturus est, & promissa sua rebus ipsis ei approbaturus. Quæ quidem promissa præsens tempus adhuc commemorari non patitur: sed exspectandus est ex hac vita discessus: quandoquidem mortalibus oculis & carneis auribus, divina comprehendi nullatenus possunt.

Cap. XI. Age vero victor Maxime Constantine, tibi nunc in hoc imperiali de summo omnium Imperatore conscripto libro, arcanorum sermonum mysteria tradamus; non quò te doceamus qui divinitus institutus es: nec quò arcana tibi retegamus, cui Deus ipse multò ante sermones nostros, non ab hominibus nec per hominem aliquem, sed per ipsũ communem omnium Servatorem, perque Divinitatis suæ præsentiam quæ tibi sæpius affulsit, occulta sacra aperuit ac nudavit: Sed ut rudes & ignaros homines, ad veritatis notitiam perducamus, tuorumque pie & religiosè factorum causas ac rationes, ignorantibus suggeramus. Nam ea quidem quæ in honorem & cultum summi omnium Imperatoris Dei, tua eximia virtus per universum terrarum orbem quotidie gerit, omnium mortalium sermone celebrantur. Quæ verò in nostro solo (Palæstinam provinciam intelligo) in eaq; urbe ex qua tanquam ex fonte salutaris sermo in omnes homines exundavit, Custodi ac Servatori tuo consecrasti

A θεολογίας. ὁμοῦ τε τοῖς κατ᾽ ἀνατολὰς οἰκοῦσιν οἱ τὰ πρὸς δυσμὰς λαχόντες, ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοπὴν τοῖς αὐτοῦ μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται· τοῖς τε κατὰ μεσημβρίαν οἱ τὴν ἀρκτῴαν διειληφότες λῆξιν, σύμφωνα κελαδοῦσι μέλη. τοῖς αὐτοῖς τρόποις τε καὶ λόγοις, τὸν θεοσεβῆ μεταδιώκοντες βίον. καὶ ἕνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἀνευφημοῦντες. ἕνα δὲ τὸν μονογενῆ σωτῆρα, πάντων αἴτιον ἀγαθῶν ἐπιγραφόμενοι. ἕνα δὲ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς διορθωτὴν βασιλέα, παῖδάς τε τούτου B θεοφιλεῖς γνωρίζοντες· ὁ δ᾽ οἷα σοφὸς κυβερνήτης, ὑψίζυγος, ὑπὲρ πηδαλίου αἰωρούμενος, εὐθεῖά τε περαίνων οἰακίζει. οὐρίῳ πνεύματι τοὺς ὑπ᾽ αὐτῷ πάντας, ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ καὶ γαληνὸν ναυστολῶν ὅρμον· Θεὸς δὲ αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς, ἄνωθεν αὐτῷ δεξιὰν χεῖρα προτείνων, τέως μὲν ἁπάντων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων νικητὴν αὐτὸν καθίστησι. μακραῖς ἐτῶν περιόδοις τὸ τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος. μέλλει δὲ καὶ κρειττόνων ἀποφαίνειν κοινωνὸν ἀγαθῶν, ἔργοις εἰς C αὐτὸν τὰς οἰκείας πιστούμενος ἐπαγγελίας. ἃς οὐκ ἔθ᾽ ὁ παρὼν καιρὸς ἐπιτρέπει λέγειν. μένειν δὲ χρὴ τὴν ἐκεῖσε πορείαν. ὅτι δὲ θνητοῖς ὄμμασιν καὶ σαρκός τ᾽ ἀκοαῖς οὐκ ἔχει φύσιν τὰ θεῖα καταλαμβάνεσθαι. Φέρε δή σοι νικητὰ Μέγιστε Κωνσταντῖνε, λόγων ἀπορρήτων μυήσεις, ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε ἀμφὶ τοῦ παμβασιλέως τῶν ὅλων συγγράμματι, παραθώμεθα· οὐ σὲ μυοῦντες τὸν ἐκ Θεοῦ σεσοφισμένον. οὐδὲ σοὶ τὰ ἀπόρρητα γυμνοῦντες, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων λόγων Θεὸς αὐτὸς, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι᾽ ἀνθρώπου, δι᾽ αὐτοῦ δὲ τοῦ κοινοῦ σωτῆρος, καὶ τῆς αὐτοῦ σοὶ πολλαχῶς ἐπιλαμψάσης θεϊκῆς ὄψεως, τὰ κρύφια τῶν ἱερῶν ἐξέφηνέ τε καὶ ἀπεκάλυ- D ψε. τοὺς δ᾽ ἀμαθεῖς ἀνθρώπους εἰς φῶς ἄγοντες. καὶ τῶν σῶν τῆς εὐσεβείας ὁσίων ἔργων τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς αἰτίας τοῖς ἀγνοοῦσιν ὑποτιθέμενοι· τὰ μὲν γὰρ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως Θεοῦ τῶν ὅλων θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ὁσημέραι καθ᾽ ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης πρὸς τῆς ἀρετῆς κατορθούμενα, πᾶν στόμα θνητῶν ἀνυμνεῖ. τὰ δ᾽ ἐπὶ τῆς ἡμεδαπῆς ἑστίας, φημὶ δὴ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους, πόλεώς τε τῆς δε ἔνθεν ὁ σωτήριος λόγος ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς εἰς πάντας

ἀνώμβρησεν

ἀνώμβρησεν ἀνθρώπους, ἀνατεθέντα τῷ σωφύλακί τε καὶ Σωτῆρι χαριστήρια. τρόπαιά τε τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης, ἐν προσευκτηρίων οἴκοις καὶ ναῶν ἀφιερώμασιν ἀνεγηγερμένα. ὑψηλά τε καὶ περικαλλῆ βασιλικῆς διανοίας βασιλικὰ μεγαλουργήματα, ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης ἐπεσκευασμένα, ἃ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν· οἱ μὲν τὰ θεῖα δυνάμει πνεύματος ἐνθέου πεφωτισμένοι, ἴσασί τε καὶ γνωρίζουσι, καὶ σε τῆς ἐπὶ ταῦτα διανοίας τε καὶ ὁρμῆς οὐκ ἀθεεὶ κεκινημένης, ἐνδίκως θαυμάζουσί τε καὶ μακαρίζουσιν· οἱ δὲ τῶν θείων ἀγνώμονες, ψυχῆς ἀβλεψίᾳ, χλεύην καὶ γέλωτα πλατὺν τίθενται τὸ πρᾶγμα. νεκρῶν σωμάτων μνημεῖα καὶ τάφους τοσούτῳ βασιλεῖ σπουδάζεσθαι, ἀπρεπὲς εἶναι καὶ ἀνοίκειον ὑπειληφότες· εἶτ' οὐχὶ βέλτιον φαίη ἄν τις αὐτῶν, τὰ πάτρια φυλάττειν. καὶ τοὺς καθ' ἕκαστον ἔθνος τιμωμένους ἥρωάς τε καὶ Θεοὺς εὐμενίζειν. μὴ δ' ἀποπτύειν αὐτοὺς καὶ φεύγειν τῶν τοιῶνδε συμφορῶν ἕνεκα· ἢ γὰρ κἀκείνους ὁμοίως τῷδε τῆς ὁμοπαθείας χάριν θειάζειν. ἢ εἰ ἀπόβλητοι διὰ τὰς ἀνθρωποπαθείας ἐκεῖνοι, καὶ τούτῳ δίκαιον εἶναι τὴν αὐτὴν ἀπονέμειν ψῆφον. ταῦτα γοῦν αὐτῶν εἴποι τις ἂν εὖ μάλα τὰς ὀφρῦς συνάγων, οἰήμασί τε δοκησισόφων καὶ τὸν αὐτοῦ σεμνολογῶν τῦφον· ὃν δὴ συγγνώμης ἀξιῶν τῆς ἀμαθίας, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα πεπλανημένον, ὁ τοῦ παναγάθου πατρὸς φιλάνθρωπος λόγος, διατριβὰς καὶ διδασκαλίας καθ' ὅλης τῆς τῶν ἐθνῶν οἰκουμένης πηξάμενος, ἔν τε χώραις καὶ κώμαις, ἀγροῖς τε καὶ ἐρημίαις, ταῖς θ' ἁπανταχοῦ πόλεσιν, εἰς τὴν τῶν ἐνθέων μαθημάτων παίδευσιν ἀφθόνως ἐπικαλεῖται. ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους. σοφοὺς καὶ ἰδιώτας. πένητας καὶ πλουσίους. οἰκέτας ἅμα δεσπόταις. ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους. ἀσεβεῖς. ἀδίκους. ἀμαθεῖς. αἰσχροποιούς. βλασφήμους, ἥκειν καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὴν ἔνθεον θεραπείαν, οἷα φιλάνθρωπος Σωτὴρ καὶ ψυχῶν ἰατρὸς παρακελευόμενος· λαμπραῖς γοῦν φωναῖς προτέρων κακῶν ἀμνηστίαν τοῖς πᾶσιν ἀνακηρύττων ἐβόα, δεῦτε λέγων πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· καὶ αὖθις. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. καὶ

A grati animi monumenta; & quæ in oratoriorum ædificiis & ædium ſacrarum dedicationibus erexiſti tropæa victoriæ de morte reportatæ: excelſa, inquam, illa & pulcherrima Imperialis magnificentiæ opera, verè Imperialia, circa ſalutare immortalis vitæ monumentum exſtructa, non omnibus conſpicuam & manifeſtam cauſam habent. Quippe hi quidem qui cæleſti divini Spiritus virtute illuſtrati ſunt, cauſam ipſam ſciunt atq; intelligunt; teq; ob conſilium illud, eumq; impetum animi quem non ſine divino quodam motu ſumpſiſti, meritò B mirantur ac beatum prædicant. Qui verò rerum divinarum imperiti ſunt, opus illud præ cæcitate mentis derident atq; ſubſannant: indecorum & à Majeſtate tanti Imperatoris alienum eſſe rati, ut in monumentis ac ſepulchris cadaverum, ſtudium ſuum atq; operam collocet. Enimverò (dixerit horum aliquis) annon ſatius eſſet patrios ritus ſervare, & heroës ac Deos qui in ſingulis provinciis coluntur placare; nec eos deſpuere & averſari propter hujuſcemodi calamitates. Aut enim illos perinde atque hunc, ob ærumnarum ſimilitudinem di- C vinis honoribus afficere oportet. Aut ſi illi abjiciendi ſunt, utpote humanis perpeſſionibus obnoxii; idem quoque de hoc ſentiendum eſt. Hæc fortaſſe aliquis eorum dixerit, contracto admodũ ſupercilio, ſapientiorem ſe ceteris exiſtimans, & vanitatem ſuam gravitate verborum extollens. Cui tamen utpote per imprudentiam erranti, veniam impertiens optimi Patris clementiſſimus Filius, Dei ſermo: non hunc ſolum, ſed omnes qui à recto tramite aberraverũt, ad divinæ diſciplinę inſtitutionem liberaliter invitat: exſtructis per univerſum orbem ſcholis atq; auditoriis, in regionibus & vicis, in agris locisque deſertis, D in cunctis denique civitatibus: Græcos ſimul ac Barbaros, ſapientes & imperitos, pauperes ac divites, ſervos ac Dominos, ſubditos juxta ac Principes, impios, injuſtos, indoctos, flagitioſos, blaſphemos ad divinam curationem accedere, immo accurrere jubens, utpote clementiſſimus Servator & Medicus animorum. Itaque priorum ſcelerum oblivionem cunctis annuntians, clara voce ſic olim clamabat: Venite ad me omnes qui labore defeſſi eſtis & onere oppreſſi; & quietem vobis dabo. Et rurſus: Non veni ut vocarem juſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam. Et cauſam

Matth. 11.

Matth. 9.

subjungit: Non enim valentibus opus est Medico, sed male habentibus. Et alibi: Nolo mortem peccatoris, sed ut pœnitentiam agat. (Ezech. 18.) Hinc est quòd solus ille qui divinis imbuitur disciplinis, ubi causas studii ac diligentiæ in supradictis operibus collocatæ didicerit, fateatur necesse est excellentem quendam impulsum in Imperatore exstitisse, ejusq; in colendo Numine pietatem admiretur; credátque curam hanc & sollicitudinem erga salutaris resurrectionis monumentum, non sine divino nutu natam esse, sed reipsa ex afflatu divini Numinis profectam, cujus se famulum, bonúmque bonarum rerum ministrum esse Imperator gloriatur. Hæc tibi, Imperator maxime, grata inprimis & jucunda esse cùm certò sciam, piorum operum tuorum causas & rationes hoc præsenti sermone cunctis explicare constitui, tanquam consilii tui nuntius, & religiosæ mentis interpres: docens omnes ea quæ discenda sunt ab omnibus, quotquot nosse desiderant rationes virtutis Dei ac Servatoris nostri; propter quas ille qui dudum antea existebat, rerúmque omnium curam gerebat, serò tandem ad nos è cælo descendit: propter quas humanam induit naturam: propter quas denique ad mortem accessit: Causas prætereà docens immortalis quæ subsecuta est vitæ, & resurrectionis; nec causas solum, verùm etiam certissimas demonstrationes & documenta perspicua, his qui adhuc istis opus habent necessaria. Sed jam tempus est ut hujusmodi sermonem exordiamur. Qui cultum summi omnium Conditoris ac Rectoris Dei ad res ab illo creatas transtulerunt; & Solem, Lunam & reliquas mundi partes, primáque omnium rerum elementa, terram, aquam, aërem, ignem, pari cum eorum Opifice & Creatore vocabulo honorarunt; Deósque appellarunt ea quæ nec fuissent unquam, nec substitissent, nec nomen ullum habuissent, nisi Dei sermoni qui hujus mundi Opifex est, astitissent: ii parum differre mihi videntur ab his, qui eximiorum in Imperialibus palatiis operum Architectum prætermittentes; cameras & parietes, & varias in iisdem picturas; aurata item lacunaria & lapidum sculpturas summoperè admirantur, iisque rebus laudem nomenque peritiæ artificis asscribunt: cùm tamen non rebus illis quæ oculis cernuntur, sed soli

A προσεῖθησί γε τὸ αἴτιον φάσκων. οὐ γὰρ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. καὶ οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. ἐντεῦθεν μόνῳ τῷ τὰ θεῖα πεπαιδευμένῳ, τὰς αἰτίας ἐκμαθόντι τῆς τῶν προκειμένων σπουδῆς, κρείττονι ἢ κατ' ἄνθρωπον ἐπιπνοίᾳ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ συνομολογεῖν ἔπεισι, καὶ τοῦ τρόπου τὸ θεοσεβὲς ἀποθαυμάζειν, τήν τε περὶ τὸ μαρτύριον τῆς σωτηρίου ἀθανασίας σπουδὴν οὐκ ἀθεεὶ γεγενῆσθαι πιστεύειν. ἐξ ἐπιπνοίας δ' ἀληθῶς τοῦ κρείττονος, οὗ θεράπων ἀγαθὸς ἀγαθῶν ὑπηρέτης B εἶναι σεμνύνεται. ταῦτά σοι βασιλεῦ μέγιστε φίλτατά τε καὶ προσήγορα εἶναι ἀληθῶς πεπεισμένος, τῶν σῶν φιλοθέων ἔργων τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας ὁ παρών μοι λόγος τοῖς πᾶσιν ἀποφῆναι βούλεται. ὑφερμηνευτής τις εἶναι τῆς σῆς διανοίας, καὶ τῆς φιλοθέου ψυχῆς ἄγγελος ὑπάρχειν εὐχόμενος. διδάσκων πάντα, ἃ δεῖ καὶ προσήκει παιδεύεσθαι πάντα, ὧν πόθος ἐστὶ μανθάνειν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως τοὺς λόγους. δι' οὓς καὶ πάλαι πρὶν ὢν, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιμελόμενος, ὀψέ ποτε οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κατῄει. καὶ δι' οὓς φύσιν ἀνθρωπείαν C ὑπεδύετο, καὶ δι' οὓς ἐπὶ τὸν θάνατον παρῄει. τῆς τε μετὰ ταῦτα ζωῆς ἀθανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως τὰς αἰτίας. οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ λογικὰς ἀποδείξεις, ἐναργῆ τε διδάγματα τοῖς εἰς ἔτι τούτων δεομένοις ἀναγκαῖα. ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων αὐτῶν ἐνθένδε ποθὲν ἄρξασθαι ὥρα. οἱ τὸ σέβας τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ παμηγεμόνος Θεοῦ τῶν ὅλων, τοῖς πρὸς αὐτοῦ γεννηθεῖσιν ἀντικαταλλαξάμενοι, ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, τά τε πρῶτα στοιχεῖα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, τῇ ἴσῃ προσηγορίᾳ τῷ τούτων ποιητῇ καὶ δημιουργῷ τιμήσαντες. καὶ D θεοὺς ταῦτα προσειπόντες, ἃ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἦν, οὐδ' ὑπῆρχεν ἂν οὐδ' ὠνόμαστο, εἰ μὴ τῷ κοσμοποιῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ παρέστη. οὔ μοι δοκοῦσι τούτων διαφέρειν, ὅσοι τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν ἐν τοῖς βασιλικοῖς οἴκοις μεγαλουργημάτων παρορῶντες, ὀρόφους, καὶ τοίχους, καὶ τὰς ἐν τούτοις πολυχρώμους τε καὶ πολυανθεῖς γραφάς, χρυσορόφατε δαιδάλματα καὶ λίθων γλυφὰς ὑπερεκπλήττονται. τούτοις τε αὐτοῖς, τῆς τοῦ τεχνίτου σοφίας ἀνατίθενται τὴν ἐπηγορίαν, δέον μὴ τοῖς ὁρωμένοις, μόνῳ δὲ τῷ τούτ

ἀρχιτέκτονι τὴν τοῦ θαύματος ἐπιγράφειν αἰτίαν. καὶ σοφίας ἔργα τὰ πολλὰ εἶναι ὁμολογεῖν, σοφὸν δ' ἐκεῖνον μόνον, τὸν δὴ τοῖς πολλοῖς τὰ τοιάδε εἶναι παρασχόντα αἰτίαν· νηπίων γοῦν κομιδῆ παίδων διαφέροιεν ἂν οὐδὲν, καὶ οἱ τῆς ἑπταχόρδου λύρας αὐτὸ δὴ τὸ μουσικὸν ὄργανον, ἀλλ' οὐ τὸν τῆς συντάξεως εὑρετὴν τε καὶ ἐπιστήμονα, τῆς σοφίας ἀποθαυμάζοντες. ἢ οἱ τὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστέα παριόντες, τὸ δὲ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπινικίοις κοσμοῦντες στεφάνοις. ἢ οἱ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῷ τῆς μεγάλης καὶ βασιλικῆς παραιτίῳ πόλεως ἐξ ἴσου τιμῶντες, ἀγορὰς καὶ πλατείας, καὶ οἰκοδομήματα, τεμένη τε ἄψυχα καὶ γυμνάσια. δέον, μὴ δὴ λίθους, τὸν δὲ τῶν σοφῶν μεγαλουργὸν καὶ νομοθέτην, ὑπερεκπλήττεσθαι. κατὰ ταὐτὰ δὴ καὶ τοὺς τὸ σύμπαν τόδε σαρκὸς ὀφθαλμοῖς θεωμένους, οὔτε ἡλίῳ οὔτε σελήνῃ, οὔτ' ἄλλῳ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀναθετέον τὴν αἰτίαν. σοφίας δ' ἔργα τὰ πάντα προσῆκον ὁμολογεῖν. μνήμην ὁμοίως τοῦ τούτων ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ ποιουμένους. τιμᾶν τε καὶ σέβειν πρὸ παντὸς τιθεμένους τῶν ἄλλων. ἐκ δὲ τούτων αὐτῶν τῆς ὄψεως, τὸν μηκέτι σώματος ὀφθαλμοῖς, μόνῳ δὲ νῷ διαυγεῖ καὶ καθαρῷ νοούμενον, τὸν παμβασιλέα Θεοῦ λόγον, πάσῃ διαθέσει ψυχῆς θεολογεῖν τε καὶ προσκυνεῖν. ἐπεὶ καὶ ἀνθρώπου σώματι, οὐδεὶς πώποτε τοῦ σοφοῦ καὶ ἐπιστήμονος, ὀφθαλμοὺς ἢ κεφαλὴν ἢ χεῖρας. ἢ πόδας, ἢ τὰς λοιπὰς σάρκας. πολλοῦ δεῖ τοῦ τρίβωνος τὴν ἔξωθεν περιβολὴν, σοφὴν ἀνηγόρευσεν. οὐδὲ σοφὰ τῆς οἰκίας τὰ ἔπιπλα. οὐδέ τοῦ φιλοσόφου τὰ ὑπηρετικὰ σκεύη. τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον ἐν ἀνθρώπῳ νοῦν, πᾶς τις ἔμφρων θαυμάζει. ταύτῃ τοι καὶ μᾶλλον, περὶ τῶν ὁρωμένων δαιδαλμάτων τοῦ σύμπαντος κόσμου, σωμάτων ὄντων καὶ ἐκ μιᾶς ὕλης πεποιημένων, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον λόγον, τὸν δὴ τοῦ παντὸς εἰδοποιόν τε καὶ κοσμήτορα, ὑπερεκπληκτέον. ὄντα τοῦ Θεοῦ μονογενῆ. ὃν ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς, ὁ πάσης ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω οὐσίας, αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ γεννήσας, ἡγεμόνα καὶ κυβερνήτην τοῦδε τοῦ παντὸς κατεστήσατο. ἐπεὶ γὰρ μὴ οἷόν τε ἦν τὴν ῥευστὴν τῶν σωμάτων οὐσίαν, τήν τε τῶν ἄρτι γενομένων λογικῶν φύσιν τῷ πανηγεμόνι Θεῷ πελάζειν, δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ

A architecto admirationis causa tribuenda sit: faterique oporteat multa quidem esse opera peritiæ; solum verò illum peritum esse atque sapientem, qui earum rerum quæ à plurimis spectantur, auctor exstiterit. Nec sanè multum à pueris distare viderentur hi, qui ipsum quidem lyræ instrumétum quod septem chordis constat; non inventorem ipsum aut peritum ejus harmoniæ, ob hanc scientiam admirarentur: aut qui omisso illo qui egregiam operam in prælio navasset, hastam & clypeum
B triumphalibus coronis exornarent: aut qui forum, plateas, & ædificia sensu carentia, templaque & gymnasia, pari honore afficerent ac magnum Imperatorem, magnæ ac regiæ civitatis auctorem; cùm tamen non columnas nec lapides, sed ipsum potius magni operis Conditorem ac Legislatorem mirari conveniat. Sic etiam qui hoc universum corporis oculis intuentur, nec Soli, nec Lunæ, nec ulli ex cælestibus corporibus causam illius adscribere debent: sed omnia illa sapientiæ opera fateri; memores interim illius qui ea condidit, ejusque cultum & observantiam reliquis omnibus præferentes. Ex
C istarum autem rerum aspectu, illum qui non jam corporis oculis, sed pura duntaxat ac defæcata mentis acie percipitur, Dei scilicet sermonem hujus universi Imperatorem, toto animi affectu venerari atque adorare. Nam nemo unquam in hominis corpore oculos aut caput, manus vel pedes aut reliqua membra hominis sapientis ac docti, sapientiam appellavit; nedum pallium quo obvolutus est, aut domesticam supellectilem, aut vasa ad usum Philosophi necessaria: sed quivis prudens, men-
D tem ipsam intùs latentem atque invisibilem admiratur. Ita quoque præ cunctis hujus mundi aspectabilibus operibus, quæ corporea sunt, ex unâ eâdémque materiâ fabricata: invisibilem illum sermonem mirari debemus, qui hoc universum formavit atque exornavit; qui est unigenitus Dei Filius; quem ille omnium rerum Conditor qui omnem substantiam transcendit, ex se ipso genitum, Principem ac Rectorem hujus universi constituit. Nam quoniam fieri non poterat, ut fluxa corporum substantia, & rationalium quæ recens edita fuerant animalium natura ad summum omnium Rectorem Deum accederet, eò quod infini-

tis spatiis ab illo superantur: Quippe hic quidem ingenitus est, supra & ultra omnia positus, inexplicabilis, inaccessus, ad quem perveniri non potest; lucem habitans inaccessibilem, ut sacra loquuntur oracula: illa verò ex nihilo producta, longissimo intervallo dissita ac separata ab ingenita illa natura: Non sine causa Deus Optimus Maximus velut mediam interjicit divinam ac præpotentem unigeniti sermonis sui virtutem. Quæ quidem perfectissimè & proximè cum Patre versatur & colloquitur; intráque ipsum manens, arcanis ejus perfruitur: nihilominus tamen seipsam benignè dimittit, & quodammodo componit coaptatque iis qui à summo vertice longius absunt. Aliter enim nefas esset, cum qui supra ultráque omnia positus est, cum corruptibili materia & corpore copulare. Idcircò divinus sermo huic universo sese commiscens, sumptis in manus habenis totius mundi, incorporea ac divina virtute eum regit: instar sapientis aurigæ moderans prout ipsi visum fuerit. Hujus porrò sermonis perspicua est demonstratio. Etenim si ipsæ per se subsistunt mundi partes, quæ prima elementa vulgò appellantur, terra scilicet, aqua, aër & ignis, quæ naturam habent rationis expertem sicut oculis ipsis videmus: si una eademque omnium est materia, quam cunctorum receptaculum & parentem ac nutricem vocare solent ejusmodi rerum periti: eáque informis est ac sine specie, animâ & ratione prorsus destituta: unde ornatum ei inesse quis dixerit? Undenam quæso elementorum distinctio? Unde contrariarum rerum concentus atque concordia? Quis gravissimam terræ molem humidâ aquæ substantiâ vehi præcepit? Quis deorsum vergentem aquarum naturam retrò in contrarium abducens, sublimem in nubib⁹ circumtulit? Quis vim ignis constringens, eam in lignis delitescere, & cum rebus sibi contrariis commisceri jussit? Quis frigido aëre cum calida ignis natura permisto, & mutuâ inter ipsos pugnâ diremptâ, in gratiam & concordiam eos reduxit? Quis mortalium genus, excogitato successionis beneficio, ad longævum immortalis cujusdam vitæ spatium propagavit? Quis mare & feminâ in hunc quem cernimus modum formatis atque compositis, & ambobus in unam conjunctis harmoniam, generationis principium cunctis animalibus molitus est? Quis fluidam semi-

A κρείττονος ἐλλείψεως. ὁ μὲν γὰρ ἦν ἀγέννητος, ἀνωτάτω τε καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων, ἄρρητος, ἀνέφικτος, ἀπροσπέλαστος. φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον ᾗ φασὶν οἱ ἱερεῖοι λόγοι· ἡ δ' ἐξ οὐκ ὄντων παραβεβλημένη, πορρωτάτω τε διεστῶσα καὶ μακρὰν τῆς ἀγεννήτου φύσεως ἀπεσχοινισμένη. εἰκότως ὁ πανάγαθος καὶ Θεὸς τῶν ὅλων, μέσην τινὰ παρεμβάλλει τὴν τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ λόγου θείαν καὶ παναλκῆ δύναμιν· ἀκριβέστατα μὲν ὡς ὅτι μάλιστα καὶ ἐγγύτατα τῷ πατρὶ προσομιλοῦσαν, εἴσω τε αὐτοῦ τῶν ἀπορρήτων ἀπολαύουσαν. πρᾳότατά γε συγ-
B κατιοῦσαν, καὶ ἁμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπανομένοις· ἄλλως γὰρ οὔτ' εὐαγὲς οὔθ' ὅσιον, τὸν τῶν ὅλων ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω, ὕλῃ φθαρτῇ καὶ σώματι συμπλέκειν· διὸ δὴ λόγος θεῖος ἀναμὶξ τόδε τὸ πᾶν ὑπελθὼν, καὶ τὰς ἡνίας τοῦ παντὸς ἐνδησάμενος, ἀσωμάτῳ καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἄγει καὶ φέρει. πανσόφως ἡνιοχῶν, ᾗ καλῶς ἔχειν αὐτῷ καταφαίνεται. τοῦ δὲ λόγου σαφὴς ἡ ἀπόδειξις. εἰ γὰρ δὴ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τοῦ κόσμου μέρη, ἃ δὴ καὶ πρῶτα στοιχεῖα καλεῖν εἰώθαμεν,
C γῆν. ὕδωρ. ἀέρα. πῦρ, ἅπερ ἐξ ἀλόγου συνέστηκε φύσεως. ὃ δὴ καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν: εἰ μία τοῖς πᾶσιν ὑπόκειται οὐσία, ἣν δὴ καὶ πανδοχὸν καὶ μητέρα καὶ τιθηνὸν, τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς ὀνομάζειν φίλον. ἄμορφός τε καὶ ἀνείδεος αὕτη, πάντη τε ἄψυχος καὶ ἄλογος, πόθεν ἂν εἴποι τις τὸν ἐν αὐτῇ κόσμον ἐνυπάρχειν αὐτῇ: πόθεν ἡ τῶν στοιχείων διάκρισις. πόθεν ἡ τῶν ἐναντίων ἐπὶ ταυτὸ συνδρομή; τίς τὸ βαρὺ τῆς γῆς στοιχεῖον, ἐφ' ὑγρᾶς οὐσίας ὀχεῖσθαι παρεκελεύσατο; τίς τῶν ὑδάτων φύσιν κάτω ῥέουσαν ἀναστρέψας εἰς τοὐ-
D πίσω, μετέωρον διὰ νεφῶν ἤγαγε; τίς τὴν τοῦ πυρὸς δύναμιν πεδήσας, ξύλοις φωλεύειν καὶ τοῖς ἐναντίοις τῇ φύσει συνεκεράσατο; τίς τὸν ψυχρὸν ἀέρα θερμῇ δυνάμει καταμίξας, τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης αὐτὰ διαλύσας, εἰς φιλίαν κατήλλαξε· τίς τὸ θνητὸν γένος, τῷ τῆς διαδοχῆς τρόπῳ μηχανισάμενος, εἰς μακρὸν αἰῶνα ζωῆς ἀθανάτου βίον διεξήγαγε: τίς ὧδε τὸ ἄρρεν μορφώσας, τὸ δὲ θῆλυ σχηματίσας, ἄμφω τε εἰς ἁρμονίαν συναγαγὼν, μίαν γενέσεως ἀρχὴν ἅπασι ζώοις ἐξεύρατο: τίς τὴν ῥοώδη καὶ σπερμα-

τικὴν γένεσιν τῆς φθαρτῆς καὶ ἀλογίστου μεταβαλὼν ῥοῆς, ζωογόνον ἀπέδειξε; τίς ταῦτα πάντα καὶ μυρία τούτων ἐπέκεινα θαύματος καὶ ἐκπλήξεως κρείττονα, εἰς ἔτι καὶ νῦν ἐνεργεῖ; τίς ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας καὶ ὥρας τὰς τούτων γενέσεις καὶ φθορὰς, ἀφανεῖ καὶ ἀοράτῳ δυνάμει κατεργάζεται; ἀλλὰ γὰρ τούτων ἁπάντων ὁ παραδοξοποιὸς τοῦ Θεοῦ λόγος αἴτιος ἂν ἐνδίκως ἀποφανθείη· λόγος γὰρ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ παντοδύναμος διὰ πάντων ἑαυτὸν ἁπλώσας. καὶ ἄνω τε πρὸς ὕψος, καὶ κάτω πρὸς βάθος ἑαυτὸν ἀσωμάτως ἐκτείνας πλάτει τε καὶ μήκει τοῦ παντὸς, πλατείαις ὥσπερ ταῖς χερσὶ περιλαβὼν, συνήγαγε τόδε τὸ πᾶν καὶ συνέσφιγξεν. ὄργανόν τε τοῦτο παναρμόνιον αὐτὸς ἑαυτῷ συμπηξάμενος, τὴν ἄλογον καὶ ἄμορφον καὶ ἀνείδεον τῶν σωμάτων οὐσίαν, πανσόφῳ καὶ λογικῇ δυνάμει, δὴ μάλα τοῖς διατόνοις τὰ διεζευγμένα συνάπτων, ἀνακρούεται. ἥλιόν τε αὐτὸν καὶ σελήνην καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα λόγοις διακυβερνῶν ἀρρήτοις, ἐς τὸ χρήσιμον τῶν ὅλων ἄγει. ὁ δ' αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος καὶ κατὰ γῆν ἑαυτὸν βαθύνας, παντοδαπῶν γένη ζώων, φυτῶν τε πολύμορφα κάλλη συνεστήσατο. οὗτος αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος καὶ βυθῶν ἄχρι θαλάττης καταδὺς, νηκτῶν ἐπενόησε φύσιν. πάλιν κἀνταῦθα, μυρίας καὶ ἀναρίθμους ἰδέας καὶ παντοίων ζώων διαφορὰς ἐξεργασάμενος· ὁ δ' αὐτὸς οὗτος καὶ τὰ κατὰ γαστρὸς κυοφορούμενα, ἔνδον ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἐργαστηρίοις τελεσιουργῶν ζωοπλαστεῖ. οὗτος καὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας τὴν ῥοώδη καὶ βαρεῖαν φύσιν, ἄνω μετέωρον ἀνακουφίσας, κἄπειτα γλυκάνας τῇ μεταβολῇ, μέτρῳ μὲν ὅσα γε τῇ γῇ, χρόνοις δὲ ὡρισμένοις τὴν ἐπιχορηγίαν ἐκτελεῖ. εἶθ' οἷά τις γεωργὸς ἄριστος ἐποχετεύσας δὴ μάλα τὴν χώραν, τῇ τε ξηρᾷ τὴν ὑγρὰν συγκερασάμενος, μεταρρυθμίζει παντοίως. τοτὲ μὲν ὡραίοις ἄνθεσι. τοτὲ δὲ σχήμασι παντοίοις. τοτὲ δὲ ὀδμαῖς ἡδείαις. τοτὲ δὲ καρπῶν ἐναλλαττούσαις διαφοραῖς. τοτὲ δὲ τῇ γεύσει, παντοδαπὰς ἀπολαύσεις παρέχων. τί με δεῖ τὰς τοῦ Θεοῦ λόγου τὰς δυνάμεις ἐπεξιέναι τολμᾶν, καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν. πᾶσαν θνητὴν διάνοιαν ὑπερνικώσης τῆς ἐνεργείας· ἄλλοι μὲν οὖν τοῦτον φύσιν τοῦ παντὸς ὠνομάκασιν. ἄλλοι δὲ τὴν καθ' ὅλου ψυχήν. ἄλλοι

A nis naturam, ex corruptibili & fluxa ac sensus experte, prolificam & animali generando idoneam effecit? Quis hæc omnia & alia præterea innumerabilia, omni stupore atq; admiratione majora, etiamnum operatur? Quis singulis diebus & horis, istorum omnium generationes & corruptiones occulta quadam & invisibili virtute perficit? Harum omnium rerum auctor jure merito existimandus est, admirabilis Dei sermo. Hic enim revera omnipotēs, per omnia sese diffundens, & sursum quidem in B sublime, deorsū verò in profundum incorporeo quodam modo sese extendens, longitudinem quoq; ac latitudinē universi vastis quasi manibus amplexus, totum hunc mundum compegit atque cōstrinxit. quem cùm velut instrumentum quoddam omnes in se harmonias continens, sibi ipse fabricasset, materiā corporum quę per se informis & irrationalis & sine specie est, ratione ac sapientia pulsare cœpit: disjuncta diatonis cōjungens. Solem quoq; ac Lunam & reliqua cæli luminaria, inexplicabili quadā proportione moderans, ad hujus universi dirigit utilitatem. Idem Dei sermo C seipsum quoq; in terram demittens, varia animaliū genera, & multiplices plantarum species produxit; & in profundos maris recessus penetrans, natantium genus commentus est: Ibiq; rursus infinitas & innumerabiles animantium formas ac varietates effecit. Idem fœtus in utero conceptos, intus in ipsa naturę officina perficiens, animat atq; effingit. Idem fluxam & gravem humidæ substantię molem in sublime tollens, ac deinde mutatione quadam dulcem efficiens, eandem posteà moderatè ac paulatim in terram effundit, certisque temD poribus copiosiùs subministrat. Deinde verò instar periti cujusdam agricolæ, eā in varios rivos diducta agros irrigans, & cum arida humo humidam commiscens substantiam, terram variis modis exornat: nunc florum amœnitate pingens: nunc formarum varietate: nunc odorum suavitate: nunc fructuum variis generibus vestiens; modò multiplices saporum delicias prębens palato. Sed quid ego divini Sermonis potentiā exponere præsumo, eaq; facere conor quæ fieri non possunt, cum omnis humana cogitatio operum illius magnitudine longe superetur. Hunc alii quidem naturam universi appellarunt, alii animam totius mundi, alii fatum. Alii

verò ipsum esse summum & ultra omnia positum Deum affirmarunt; inter se longissimè distantia, nescio quomodo confundentes: dum ipsum omnium Rectorem, & supremam atque ingenitam naturam, deorsum in terram dejiciunt, & cum corpore & corruptibili materia colligant, mediúmque inter rationalia & rationis expertia animalia, intérque mortales & immortales substantias volutari affirmant. Ita quidem illi.

Caput XII.

Divinitùs autem tradita doctrina, id quod summum omnium bonum & universorum causa est, ultrà omnem comprehensionem positum esse asserit: ac proinde nec verbis & oratione exprimi, nec nomine appellari posse; & cogitationem omnem, nedum vocem excedere. Idem nec loco comprehendi, nec in corporibus, nec in cælo aut æthere aut alia qua parte universi existere: sed prorsus extra omnia, in arcano quodam intelligentiæ recessu abditum esse. Hunc solum verum Deum agnosci debere sacra docent oracula; qui ab omni corporea substantia segregatus, & ab omni ministerio dispensationis alienus est. Quocirca ex ipso cuncta, non autem per ipsum extitisse dicuntur. Sed ipse quidem velut Imperator, intus in abditis & inaccessis penetralibus, lucem habitans inaccessam, ubique pro suæ voluntatis arbitrio statuit ac præcipit. Ipso enim volente existit quidquid existit; eodémque nolente, non existit. Vult autem quæcumq; sunt bona, quoniam ipse suapte naturâ ipsum est bonum. Dei autem sermo per quem omnia sunt, sursum ex optimo Patre tanquam ex perenni & immenso fonte emanans, instar fluvii profluit; totus ad communem omnium rerum conservationem exundans. Et quemadmodum, ut ex nobis ipsis sumpto utar exemplo, mens quę in nobis est spiritalis & invisibilis, cujus substantia quæ qualisve sit, nullus unquam cognovit mortalium; tanquam Imperator quidam in secretis regiæ penetralibus residens, sola quæ agenda sunt dispicit: Sermo vero, tanquam unigenitus Filius inexplicabili quodam modo & arcana virtute quæ verbis exprimi non potest, ab ipsa mente generatus, ex abdito ejus sinu velut ex Parente progreditur; primúsque paternarum cogitationum nuntius atque interpres factus, palam omnibus annuntiat ea quæ à parente clam & occultè constituta sunt, & ad omnium aures perlatus, consilia Patris sui operibus

A δὲ εἱμαρμένην. οἱ δ᾽ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸν, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως τὰ πορρωτάτω διεστῶτα μιγνύντες, ἀπεφήναντο. αὐτὸν τὸν πανηγεμόνα, καὶ τὴν ἀγέννητον καὶ ἀνωτάτω δύναμιν, κάτω βάλλοντες ἐπὶ γῆν. καὶ σώματα ὕλῃ φθαρτῇ συμπλέξαντες. ἀλόγων τε ζώων καὶ λογικῶν, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων μέσον εἰλῆφθαι φήσαντες· ἀλλ᾽ οἱ μὲν ταῦτα. Ἡ δ᾽ ἔνθεος διδασκαλία, τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον αὐτὸ δὴ τὸ πάντων αἴτιον, ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως εἶναί φησι.

B διὸ δὴ ἄρρητον καὶ ἄλεκτον καὶ ἀνωνόμαστον, καὶ φωνῆς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐννοίας ἁπάσης ὑπέρτερον εἶναι. οὐκ ἐν τόπῳ περιληπτόν. οὐκ ἐν σώμασιν ὄν. οὐκ ἐν οὐρανῷ. οὐκ ἐν αἰθέρι. οὐδ᾽ ἔν τινι μέρει τοῦ παντός. ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντων ἐκτὸς, ἐν ἀπορρήτῳ βυθῷ γνώσεως τεταμιευμένον· τοῦτον μόνον, ἀληθῆ Θεὸν τὰ θεῖα λόγια εἰδέναι παιδεύει, πάσης κεχωρισμένον σωματικῆς οὐσίας. πάσης ἀλλότριον ὑπηρετικῆς οἰκονομίας· διὸ δὴ ἐξ αὐτοῦ τὸ πᾶν, οὐ μὴν καὶ δι᾽ αὐτοῦ φῦναι παραδέδοται.

C ἀλλ᾽ αὐτὸς μὲν οἷα βασιλεὺς, εἴσω που ἐν ἀρρήτοις καὶ ἀδύτοις καὶ ἀβάτοις, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον διὰ παντὸς, μόνῃ τῇ θελητικῇ δυνάμει νομοθετεῖ καὶ διατάττεται· θέλοντος γάρ ἐστιν ὅ,τι καὶ ἔστι. καὶ μὴ θέλοντος, οὐκ ἔστι. θέλει δὲ ἀγαθὰ πάντα, ὅτι δὴ καὶ αὐτοαγαθὸν τῇ οὐσίᾳ τυγχάνει. ὁ δὲ δι᾽ οὗ τὰ πάντα Θεὸς λόγος, ἄνωθεν ἐξ ἀγαθοῦ πατρὸς, ὡς ἐξ ἀενάου καὶ ἀπείρου πηγῆς ἀνομβρῶν λόγος ἄρρητος, ποταμοῦ δίκην πρόεισιν. ὅλος πλημμυρῶν ἐς τὸ κοινὸν τῆς τοῦ παντὸς σωτηρίας. ὡς δὲ ἐπὶ τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς παραδείγματος, ὁ μὲν ἀόρατος καὶ ἀφανὴς ἐν ἡμῖν νοῦς, ὃν ὅς τίς ποτε καὶ ὁποῖος ὢν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω.

D βασιλεὺς δ᾽ οἷα ἐν ἀπορρήτος εἴσω τοῖς αὐτοῦ ταμείοις ὑπάρχων, μόνος τὰ πρακτέα βουλεύεται. λόγος δ᾽ ἐξ αὐτοῦ πρόεισι μονογενὴς, οἷα πατρὸς ἐξ αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρρήτῳ λόγῳ. καὶ δυνάμει ἀκατονομάστῳ. ὃς δὴ καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοημάτων ἄγγελος. εἰς φανερόν τε κυρήττει τὰ ἐν ἀπορρήτοις τῷ πατρὶ βεβουλευμένα. ἔργοις τε ἐπιτελεῖ τὰ βουλεύματα περιιὼν εἰς τὰς πάντων ἀκοάς.

εἶθ᾽ οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μετέλαβον ὠφελείας. τὸν δ᾽ ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν τὸν δὴ τοῦ λόγου πατέρα, οὐδεὶς πώποτε εἶδεν ὀφθαλμοῖς κατὰ ταὐτὰ δή, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπέκεινα πάσης εἰκόνος τε καὶ παραδείγματος, ὁ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τέλειος λόγος, οἷα μονογενὴς πατρὸς υἱός, οὐ προφορικῇ συνεστὼς δυνάμει, οὐδ᾽ ἐκ συλλαβῶν ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων τὴν φύσιν κατεσκευασμένος. οὐδ᾽ ἐν φωνῇ δι᾽ ἀέρος πληττομένη σημαινόμενος. Θεοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων ζῶν καὶ ἐνεργὴς ὑπάρχων λόγος, κατ᾽ οὐσίαν τε ὑφεστὼς οἷα Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητός τε καὶ βασιλείας. ἀγαθοῦ δὲ πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνων γέννημα, κοινός τε ἁπάντων σωτὴρ, ἐποχετεύει τὰ σύμπαντα ζῶν· καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ φωτὸς, καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐκ τοῦ οἰκείου πληρώματος τοῖς πᾶσιν ἐπιλιμνάζων· ἄρδει οὐ τὰ προσεχῆ μόνον καὶ ἐγγυτάτω, ἀλλὰ καὶ τὰ πόρρω διεστῶτα κατά τε γῆν καὶ θάλατταν, καὶ εἴτις ἑτέρα τούτων ἐν τοῖς οὖσι τυγχάνει λῆξις. οἷς ὁμοῦ πᾶσιν, ὅρους καὶ χώρας καὶ νόμους καὶ κλήρους διατάττεται κατὰ τὸ δικαιότατον. ἐξουσίᾳ βασιλικῇ τὰ πρόσφορα νέμων ἑκάστῳ καὶ χορηγῶν καὶ τοῖς μὲν ὑπερκοσμίους ἀψῖδας. τοῖς δ᾽ αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν, τοῖς δ᾽ αἰθερίους διατριβάς. τοῖς δὲ ἀέρα. τοῖς δὲ γῆν ἀφορίζων. κἄπειτα μεθιστῶν ἐνθένδε πάλιν ἀλλαχόσε. διακρίνων τε εὖ μάλα τοὺς ἑκάστων βίους, ἤθη τε καὶ τρόπων διατριβὰς ἀμειβόμενος. ζωῆς τε καὶ τροφῆς οὐ λογικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ζώων ἀλόγων ἐπὶ χρήσει τῇ τῶν λογικῶν ἐπιμελόμενος. καὶ τοῖς μὲν θνητοῖς καὶ προσκαίρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τῆς τ᾽ ἀθανάτου μετουσίαν παρέχων, πάντα τε αὐτὸς οἷα Θεοῦ λόγος ἐνεργεῖ, τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρὼν, καὶ τὰ πάντα λογικῇ δυνάμει ἐπιπορευόμενος. ἄνω τε πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα βλέπων, τοῖς ἐκείνου νεύμασι τὰ κάτω, καὶ μετ᾽ αὐτὸν ἀκολούθως, οἷα κοινὸς ἁπάντων σωτὴρ διακυβερνᾷ. μεσεύων ἀμηγέπη, καὶ συνάγων πρὸς τὸν ἀγέννητον τὴν γεννητὴν οὐσίαν. δεσμός τις οὗτος ἀρραγὴς Θεοῦ λόγος μέσος τυγχάνει, συνδέων τὰ διεστῶτα, καὶ μὴ μακρὸν ἀποπίπτειν αὐτὰ συγχωρῶν οὗτος ἡ καθόλου πρόνοια. κηδεμὼν οὗτος καὶ διορθωτὴς τοῦ παντός. οὗτος Θεοῦ δύ-

A ipsis exequitur. Atq; hi quidem ex sermone ipso magnam percipiunt utilitatem: ipsam verò mentem quæ abdita & invisibilis est sermonis parens, nemo unquam oculis aspexit. Sic planè, aut potiùs præstantiore quodam modo & omnis exempli comparationem longè superante, Dei omnium Regis perfectissimus sermo, utpote unicus ejus Filius, non ex prolationis vi consistens, nec ex syllabis & nominibus ac verbis compositus: nec voce per aëris percussionem expressus; sed summi Dei vivus atque B efficax sermo, ac personaliter subsistēs: quippe qui Dei virtus sit atque sapientia, ex Patris divinitate & regno procedit. Cúmque boni Patris bonus fœtus, & communis omnium rerum Conservator sit, universa permeans irrigat, & præ abundantia rationis, sapientiæ, lucis & omnium quæ in ipso sunt bonorum, sese in omnia diffundens, non vicina duntaxat & sibi proxima rigat: verùm etiam res longissimè dissitas, tam in terra quàm in mari, seu quæ alia in rerum natura sedes est præter istas. Quibus universis terminos, regiones, leges ac certas sortes summa cum æquitate constituit: quæ unicuique congrua sunt, re- C gali quadam potentia tribuens ac subministrans. Et his quidem fornices illos qui supra mundum sunt, illis verò cælum ipsum, aliis sedes æthereas, aliis aërem, terram aliis colendam assignans: Ac rursus eos inde in alia transferens loca, ac singulorum vitam optimè dijudicans, moresque ac studia cujusque remunerans. Victum etiam & alimenta non modo animalibus ratione præditis, sed brutis etiam ad hominum usus prospicit: his quidem mortalis & caducæ vitæ brevem fructum concedens; illis D verò immortalis vitę indulgens consortium. Cuncta denique tanquam Dei sermo exsequitur; ipse ubique præsens, & rationali virtute universa pervadens. Sursum quoque defixis in Patrem suum luminibus, ex nutu imperióque ejus inferiora cuncta & post seipsum orta, utpote communis omniū Servator moderatur: medius quodammodo inter utraque existens, & substantiam quæ ortum habet, cum ingenito Patre conjungens. Est quippe Dei sermo quasi firmissimū quoddam vinculum, quo dissita inter se colligantur, nec longius sinuntur abscedere. Hic est Providentia quâ universa reguntur: hic est qui omnia curat & cōponit ac corrigit. Hic Dei virtus est at- [illegible]

que sapientia. Hic deniq; est unigenitus sermo, Deus ex Deo genitus. Nam, ut sacræ Theologorum docent paginæ, Ioan. 1. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Hic est communis omnium agricola, cujus ope cuncta germinant ac pubescunt, ipsius imbribus assiduè irrigata, novoq; indies vigore & venustâ amœnitate decorata. Hic ergo habenas universi manu sua retinens, recto cursu cuncta dirigit, & vastam illam totius mundi navem paterno gubernat arbitrio. Hujusmodi præstantissimum Artificem, unigenitum scilicet Filium, cùm is qui super omnia est Deus, tanquam optimus Pater optimum fœtum ex se genuisset, eum huic mundo quasi summum bonum donavit, illumq; corporibus inanimatis tanquam animam infundens, & ratione destitutis sermonem suum ac rationem immiscens, informem materiam & animæ, speciei ac figuræ omnis expertem, divina sermonis sui virtute illustravit & animavit. Quem quidem nos & agnoscere & contemplari debemus, in materia quidem & corporum elementis ubique præsentem, & cuncta animalia generantem; eundemque lumen, & inexplicabilis luminis intellectualem fœtum. Qui substantiâ quidem unus est, utpote ex uno editus Patre: multas tamen in se virtutes continet ac facultates. Neq; enim ex eo quòd multæ sint mundi partes, existimare debemus multas esse potestates: neq; eò quòd multa sunt condita, plures quoque Deos statuere oportet. Superstitiosi quidem illi multorū Deorum cultores, utpote simplices & imperiti, gravissimo errore aberrarunt, dum mundi quasdam partes inter Deos referunt, & mundum qui unus est, in plures partiuntur. Eodē planè modo ac si quis oculos hominis seorsū sumptos, hominem ipsum esse diceret: aures quoq; aliū hominem, caput etiam & collū, pectus itē & humeros, pedes & manus ac reliqua membra minutatim dividens, ipsas denique sensuum facultates mente dispertiens, multos homines esse affirmaret eum qui reverà unus est. Qui profectò amentiā suam prudentib⁹ viris ridēdā propinaret. Hujusmodi omninò sūt, qui ex unius mundi partibus innumerabiles Deos constituerunt: aut qui ipsum mundum, qui & ortus est & ex pluribus constat partibus, Deum esse existimant: nec intelligunt fieri nullo modo posse,

A ναμις καὶ Θεοῦ σοφία. οὗτος μονογενὴς Θεὸς, ἐκ Θεοῦ γεγεννημένος λόγος· ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ λόγος. καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε. θεολόγων ἀνδρῶν ἱεραὶ διδάσκουσι φωναί· οὗτος ὁ κοινὸς ἁπάντων φυτουργὸς, δι' ὃν ἡ τῶν ὅλων οὐσία φύει καὶ θάλλει, ὀμβρήμασι τοῖς ἐξ αὐτοῦ διὰ παντὸς ἀρδομένη. νεαράν τε ἀεὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ὥραν περικαλλῆ τοῦ παντὸς παρεχομένη. ὁ δὲ τῶν ἡνίων ἐπειλημμένος, εὐθεῖα περαίνει πατρικῷ νεύματι, τὸ μέγα τοῦ σύμ-
B παντος κόσμου πηδαλιουχῶν σκάφος. τοιοῦτον καλλιτέχνην υἱὸν μονογενῆ ὁ τῶν ὅλων ἐπέκεινα Θεὸς, οἷα πατὴρ ἀγαθὸν ἀπογεννήσας καρπὸν, τῷ δὲ τῷ κόσμῳ μέγιστον ἀγαθὸν ἐδωρήσατο. ἅτε ψυχὴν ἀψύχῳ σώματι τῇ τῶν σωμάτων ἀλόγῳ φύσει τὸν αὐτοῦ λόγον ἐμβαλών. καὶ τὴν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον, ἄψυχόν τε καὶ ἀσχημάτιστον οὐσίαν, θείᾳ δυνάμει λόγου φωτίσας τε καὶ ψυχώσας· ὃν δὴ ἡμῖν καὶ γνωριστέον τε καὶ σκεπτέον, ἐν ὕλῃ μὲν καὶ σωμάτων στοιχείοις διὰ παντὸς ἐπιχωριάζοντα, καὶ τὰ πάντα ζωογονοῦντα. τὸν αὐτὸν δὴ φῶς
C καὶ γέννημα νοερὸν φωτὸς ἀλέκτου. καὶ ἕνα μὲν τὴν οὐσίαν, ὡς ἂν ἐξ ἑνὸς ὄντα πατρός. πολλὰς δὲ τὰς ἐν αὐτῷ κεκτημένον δυνάμεις. οὐ γὰρ ἐπειδὴ πολλὰ μέρη κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰς δυνάμεις ἡγητέον. οὐδ' ἐπεὶ πολλὰ τὰ πεποιημένα, ταύτῃ καὶ θεοὺς ὑφίστασθαι προσήκει πλείους· δεινὴν δὲ οἷα νήπιοι τὰς ψυχὰς, πολυθέων ἀνδρῶν παῖδες πλάνην ἐπλανήθησαν, τὰ μέρη τοῦ παντὸς θεοποιήσαντες, καὶ τὸν ἕνα κόσμον εἰς πολλὰ διελόντες· ὡς εἰ καὶ ἀνθρώπου συνεστῶτος ἑνὸς, ἀπολαβών τις
D ἰδίως ὀφθαλμοὺς, ἄνθρωπον εἶναι λέγοι τούτους. καὶ ὦτα πάλιν, ἄλλον ἄνθρωπον, καὶ κεφαλὴν ὁμοίως. αὐχένα τε καὶ στέρνα καὶ ὤμους, πόδας τε καὶ χεῖρας, καὶ τὰ λοιπὰ κατακερματίσας μέλη, τάς τε τῶν αἰσθητηρίων δυνάμεις καταδιελὼν τῷ λόγῳ, παμπόλλους λέγοι εἶναι ἀνθρώπους τὸν ἕνα. πλεῖον οὐδὲν ἢ μωρίας γέλωτα, παρὰ τοῖς ἔμφροσιν ὀφλισκάνων. τοιοῦτος ἂν εἴη καὶ ὁ μυρίους ἑαυτῷ Θεοὺς ἐξ ἑνὸς κόσμου τῶν μερῶν ὑφιστάμενος, ἢ καὶ αὐτὸν εἶναι Θεὸν τὸν γενητὸν τουτονὶ κόσμον πολλῶν ἐκ

μερῶν

μερῶν ὑφεστῶτα νομίζων, καὶ οὐκ εἰδὼς ὅτι θεία φύσις οὐκ ἄν ποτε ἐκ μερῶν συσταίη· εἰ δὲ συνθετὸς γένοιτο, καὶ ἑτέρου δέοιτο ἂν τοῦ συνθήσοντος αὐτήν. οὐδ' ἂν πολυμερὴς οὖσα, ὑπάρχοι ἂν θεία· πῶς γὰρ ἐξ ἀνομοίων διαφορῶν, χειρόνων τε καὶ ἀμεινόνων ὑφεστῶσα· ἁπλῆ δὲ καὶ ἀμερὴς καὶ ἀσύνθετος οὖσα, πάσης ἐπέκεινα τυγχάνει τῆς ὁρωμένης τοῦ κόσμου διατάξεως. διὸ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ, ὧδέ πη λέγων διαρρήδην κέκραγε· Θεοῦ μὲν λόγος ὁ πρὸ πάντων, μόνος ἂν εἴη λογικῶν πάντων σωτήρ. Θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης, μόνος ἁπάντων αἴτιος ὤν, αὐτοῦ μὲν οἷα μονογενοῦς, κυρίως ἂν λεχθείη τοῦ λόγου πατήρ. αὐτὸς δ' ἀνώτερον αἴτιον οὐκ ἐπιγράφεται· διὸ δὴ καὶ μόνος Θεὸς αὐτός. μονογενὴς δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισιν ὁ τῶν ὅλων σωτήρ, Θεοῦ λόγος εἷς, ὁ διὰ πάντων· ὡς μὲν οὖν ὁ αἰσθητὸς κόσμος, οἷά τις πολύχορδος λύρα ἐξ ἀνομοίων συνεστῶσα χορδῶν ὀξειῶν τε καὶ βαρειῶν, τῶν τε ἀνειμένων, καὶ ἐπιτεταμένων καὶ μέσων. εὖ δ' ἡρμοσμένων ἁπασῶν τέχνῃ τῇ μουσικῇ. κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὅδε πολυμερὴς ὢν καὶ πολυσύνθετος, ψυχρᾶς ὁμοῦ καὶ τῆς ἐναντίας ταύτης θερμῆς, ὑγρᾶς τε καὶ αὖ πάλιν τῆς ἐναντίας ταύτης ξηρᾶς οὐσίας, εἰς μίαν συνελθὼν ἁρμονίαν, ὄργανον ἂν εἴη μέγα μεγάλου Θεοῦ δημιούργημα. λόγος δ' ὁ θεῖος οὐκ ἔτ' ἐκ μερῶν συνεστώς, οὐδ' ἐξ ἐναντίων συγκείμενος, ἀμερὴς αὐτὸς ὢν καὶ ἀσύνθετος, εὖ καὶ σοφῶς τὸ πᾶν ἀνακρούεται τῷ αὐτοῦ πατρὶ καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων, τὴν ὀφειλομένην καὶ αὐτῷ πρέπουσαν ἀποδιδοὺς μελῳδίαν. ὡς ὑφ' ἑνὶ σώματι, μέλη μὲν καὶ μέρη, σπλάγχνα τε καὶ ἔγκατα συνῆκται μυρία. ψυχὴ δ' ἀφανὴς ἥπλωται δι' ὅλων μία, καὶ νοῦς ἀμερὴς καὶ ἀσώματος εἷς· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε, ἐν μὲν πολλῶν μερῶν, κόσμος συνέστηκεν εἷς. λόγος δὲ ὡσαύτως Θεοῦ πολυδύναμος καὶ παντοδύναμος εἷς, διὰ πάντων ἥκων καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπλανῶς ἐφηπλωμένος, πάντων ἂν εἴη τῶν ἐν αὐτοῖς αἴτιος. οὐχ ὁρᾷς ὀφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον· ὡς οὐρανὸς εἷς, μυρίας περιλαμβάνει ἀμφὶ τοῦτον χορείας ἀστέρων περιπολούσας· πάλιν ἥλιος εἷς, ἄλλους πλείους, καὶ τὰς ἁπάντων

A ut divina natura ex multis partibus conflata sit. Nam si concreta esset atq; composita, altero opus haberet ut componeretur; nec omninò divina esse posset, quæ ex multis partibus constaret. Quomodo enim divina esse posset, cùm ex diversis ac dissimilibus, & ex deterioribus simul ac præstantioribus componeretur. Est autem Dei natura simplex prorsus, & indivisibilis atque incomposita; & ultra omnem quæ oculis cernitur mundi constitutionem posita. Quocirca ille veritatis præco, contenta voce clamans sic ferè ait: Dei quidem sermo qui ante omnia exstitit; solus est omniũ B rationalium Servator. Deus verò qui supra omnia est, Principium & Auctor generationis; cùm solus sit omniũ causa, Verbi quidem sui utpote unigeniti Pater propriè dicitur: ipse verò superiorẽ causam nullã agnoscit. Ipse igitur unus est Deus: Unigenitus autem ex eo procedit, Dei sermo unus, per cuncta permanans & omnium conservator. Ac sensibilis quidem hic mundus, non secus ac lyra quędã ex multis ac dissimilib⁹ constans chordis, quarũ alię acutę, alię graves sunt; alię remissę, intensę alię; quędã inter has medię; omnes verò probè aptatæ ex artis musicæ præceptis: sic etiam C ipse ex multis partibus compositus, ex frigidâ scilicet & huic contrariâ calidâ; item ex humidâ, eiq; cõtrariâ siccâ substantiâ; unamq; ex his omnibus harmoniam efficiens, magnum Dei magni instrumentum opusque meritò dici potest. Divinus autem sermo, qui neque ex partibus constat, neque ex contrariis compositus est, sed simplex atq; indivisibilis, peritè ac modulatè pulsat hoc universum, Patriq; suo, summo omnium Moderatori debitum, ac sibi ipsi convenientem edit concentum. Et quemadmodum in uno corpore, partes quidem D ac membra, viscera quoque & intestina quàmplurima, simul compaginata sunt, unus autem animus per cuncta diffunditur: & mens indivisibilis atque incorporea una est: sic in hoc universo, mundus quidem ipse ex multis partibus in unum conflatus est: divinus autem sermo]multa vi pollens & omnipotens', itidem unus: per universa permanans, & absque vago errore per omnia diffusus, omnium quæ in ipsis fiunt causa est. Annon oculis tuis vides universum hunc mundum? qualiter unicum cælum innumerabiles astrorum choros circa ipsum discursantes complectitur. Qualiter etiam unicus Sol plures alios siderum choros ductat, & lucis suæ præstantiâ alio-

rum omnium splendorem occultat. Sic cùm unus sit Pater, unum quoque ejus sermonem, utpote optimi Patris optimum fœtum esse oportet. Quòd si quis conqueratur eò quòd plures non sint, idem etiam quòd non plures sint Soles, plures Lunæ, plures mundi, & alia sexcenta conqueri poterit; instar insani cujusdam ea convellere aggrediens, quæ sunt optimè ac prudentissimè à naturâ constituta. Enimvero ut in visibilibus rebus Sol unus mundum sensibus subjectum illuminat: sic in rebus quæ intelligentia percipiuntur, unus Dei sermo omnipotens, invisibili quadam nobisq; occulta ratione, universa collustrat. Quippe etiam in homine unus animus & una ratiocinandi facultas, multarum simul rerum Artifex est: siquidem & agrum colere; & navem ædificare eandémque regere; & domum exstruere idem animus plurimarum rerum peritia instructus aggreditur. Una quoque in homine mens ac ratio, plures disciplinas complectitur. Etenim una eadémque mens Geometriam & Astronomiam callet; & Grammaticæ ac Rhetoricæ, & Medicinæ præcepta tradit; nec solùm liberalium disciplinarum, sed & artium quæ in manuum opere versantur, magistra est. Nec tamen ideò ideo plures esse uno in corpore animos, ullus unquam existimavit; nec plures in eodem homine substantias, ob multarum simul disciplinarum peritiam miratus est. Ponamus aliquem repertâ luti massâ penitus informi, ex ea deinde manibus emollitâ animalis speciem efformasse; & caput quidem hac figura, manus & pedes aliâ; aliâ oculos, genas, aures item, os & nares, pectus & humeros figulino opere expressisse. Quamvis plures in uno corpore figuræ, partes ac membra efficta sunt, non ideo tamen totidem artifices operis exstitisse putandum est: sed unum totius operis Artificem agnoscere ac laudare debemus, qui unius rationis & unius facultatis ope, totum opus molitus sit. Idem quoq; de hoc universo mundo sentiendum est, qui cùm unus sit, ex pluribus tamen partibus constat. Nec plures opifices potestates ideo ponere, nec plures Deos nominare debemus: sed unam veri Dei potestatem atque sapientiam, omni solertia omnibusq; harmoniæ numeris instructam, divinitatis vocabulo afficere: quippe qui una & singulari vi atque virtute per omnia commeet, & per universum mundum perva-

A ὑπερβολῇ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγάς. οὕτω
δῆτα ἑνὸς ὄντος πατρὸς, καὶ τὸν τούτου λόγον ἕνα
χρὴ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ πατρὸς εἶναι. εἰ δ' ὅτι μὴ
καὶ πλείους ἐπιμέμψεταί τις, ὥρα τὸν τοιοῦτον,
ὅτι μὴ καὶ ἡλίους συνίστη πλείους, καὶ σελήνας
καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄλλα αἰτιᾶσθαι. μαινο-
μένου τρόπον τὰ ὀρθὰ καὶ εὖ ἔχοντα τῆς φύσεως
διαστρέφειν ἐπιχειροῦντος· ἀλλ' ὡς ἐν ὁρα-
τοῖς ἥλιος εἷς τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα καταλάμ-
πει κόσμον, οὕτω δὴ καὶ ἐν νοητοῖς, ἀφανῶς ἡμῖν
B καὶ ἀοράτως εἷς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος παντοδυνά-
μος, τὰ σύμπαντα καταυγάζει. ἐπεὶ καὶ ἐν ἀν-
θρώπῳ μία ψυχὴ καὶ μία λογικὴ δύναμις,
πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργός. εἰ καὶ γε-
ωργεῖν ἡ αὐτὴ, καὶ ναυπηγεῖν, καὶ κυβερνᾶν, καὶ
οἰκοδομεῖν πολλὰ μαθοῦσα ἐπιβάλλοιτο· καὶ εἷς
νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς, δέξαιτ' ἄν πο-
τε μυρίας ἐπιστήμας. γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς
καὶ ἀστρονομήσει. καὶ λόγους γραμματικῆς καὶ
ῥητορικῆς παραδώσει καὶ ἰατρικῆς. ἔν τε μα-
θήμασι καὶ τοῖς κατὰ χεῖρα προστήσεται. καὶ
οὔπω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἑνὶ σώματι
C ψυχὰς ἡγήσατο εἶναι. οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμα-
σε τὰς ἐν ἀνθρώπῳ οὐσίας, διὰ τὴν τῶν πολ-
λῶν μαθημάτων ὑποδοχήν. εἰ δὲ καὶ ἄμορ-
φον ὕλην πηλοῦ τις εὑρών. κἄπειτα χερσὶν ἀ-
παλύνας, ἐπιθείη ζώου μορφήν, ἄλλῳ μὲν
σχήματι κεφαλήν. χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἑτέ-
ρῳ. καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλως καὶ παρειὰς ὡ-
σαύτως. ὦτά τε καὶ στόμα καὶ ῥῖνας, στέρνα τε
καὶ ὤμους ἀποτυπωσάμενος τέχνῃ τῇ πλασι-
κῇ. ἀλλ' οὐκ ἐπειδὴ πολλὰ σχήματα καὶ μέρη
καὶ μέλη ὑφ' ἑνὶ σώματι δεδημιούργηται, το-
D σούτους χρὴ καὶ τοὺς ποιητὰς ἡγεῖσθαι. ἀλλ' ἕνα
μὲν ὄντα τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίτην εἰδέ-
ναι. ἐπαινεῖν δὲ ἀναγκαῖον, τὸν ἑνὶ λογισμῷ καὶ
μιᾷ δυνάμει, τὸ πᾶν τεχνησάμενον· οὕτω δὴ
καὶ ἐπὶ τοῦδε τοῦ σύμπαντος κόσμου. ἑνὸς μὲν
ὄντος, ἐκ μερῶν δὲ πλειόνων ὑφεστῶτος, οὐ
πολλὰς χρὴ ὑποτίθεσθαι δημιουργικὰς δυνά-
μεις, οὐδὲ πολλοὺς ὀνομάζειν θεούς. μίαν δὲ θεο-
λογεῖν τὴν πάνσοφον καὶ παναρμόνιον, τὴν
ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν,
μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ μιᾷ διὰ πάντων ἥκου-
σαν, καὶ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου χωροῦσαν,
καὶ τὰ πάντα ὑφισαμένην τε καὶ ζωοῦσαν.

καθόλου τε τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς κατὰ μέρος σώμασί τε καὶ στοιχείοις, ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουμένην· οὕτως καὶ φωτὸς ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτὴ προσβολή, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυγάζει μὲν ἀέρα. φωτίζει δὲ ὀφθαλμούς. ἁφὴν δὲ θερμαίνει, πιαίνει τε γῆν καὶ αὔξει φυτά. χρόνον ὑφίστησιν. ἄστρων ἡγεῖται. οὐρανὸν περιπολεῖ. κόσμον φαιδρύνει. Θεοῦ δύναμιν ἐναργῆ τῷ παντὶ συνίστησι. ταῦτά τε πάντα μιᾷ ῥοπῇ φύσεως συντελεῖ· καὶ πυρὸς μὲν φύσις ὡσαύτως, χρυσὸν μὲν καθαίρει, μόλιβδον δὲ τήκει. καὶ κηρὸν μὲν λύει. πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην τε φρύγει. μιᾷ τῇ καυστικῇ δυνάμει, τοσαῦτα κατεργαζομένη· ταύτῃ τοι καὶ ὁ παμβασιλεὺς τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ διὰ πάντων ἥκων, ἐν πᾶσι τε ὢν καὶ πάντα ἐπιπορευόμενος οὐράνιά τε καὶ ἐπίγεια. τὰ ἀφανῆ καὶ τὰ ὁρώμενα διακυβερνῶν, ἥλιον τε αὐτὸν, οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀρρήτοις δυνάμεσιν ἡνιοχεῖ. δραστικῇ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρών, καὶ διὰ πάντων χωρῶν· ἔτι αὐτῷ μὲν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, ἐξ οἰκείας πηγῆς ἀέναον φῶς ἐπομβρεῖ. οὐρανὸν δὲ οἰκείου μεγέθους προσφυεστάτην εἰκόνα ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρατεῖ· τὰς δ' ἐπέκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ καὶ φωτὸς καὶ σοφίας καὶ πάσης ἀρετῆς, καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ παντὸς, ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπίπλησι. μιᾷ δὲ καὶ τῇ αὐτῇ δημιουργοῦ τέχνῃ, καὶ στοιχείοις οὐσίας οὔποτε διαλιμπάνει παρέχων, καὶ τοῖς σώμασι μίξεις καὶ κράσεις καὶ εἴδη καὶ μορφὰς καὶ σχήματα, ποιότητάς τε μυρίας, ἔν τε ζώοις καὶ φυτοῖς καὶ ψυχαῖς λογικαῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ τὰ πάντα μιᾷ δυνάμει ἐπιχορηγῶν. διαρρήδην τε ἐπιδεικνύς, οὐχ ἑπτάχορδον λύραν, ἕνα δὲ κόσμον πολυαρμόνιον, ἑνὸς λόγου κοσμοποιοῦ ἔργον. Λέγωμεν δὴ τὰ ἑξῆς καὶ διασαφῶμεν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ τοσοῦτος τοῦ Θεοῦ λόγος τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον ἐποιεῖτο· τοῦτον δὴ τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπιστατοῦντα τοῦ Θεοῦ λόγον, τὸν ἐξ αὐτῆς οἷα πηγῆς τῆς ἀνωτάτω πατρικῆς θεότητος γεγεννημένον, καὶ τῷ δὲ μὲν αἰεὶ τῷ κόσμῳ παρόντα καὶ συνόντα. τῆς δ' αὐτοῦ προνοίας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους κηδεμονίας ἐναργῆ παρεχό-

A dat, cunctaq; constituat atq; vivificet; universis deniq; ac singulis corporibus & elementis, varia munera ac beneficia ex seipsa suppeditet. Sic etiam una eademq; Solaris lucis impressio, simul eodemq; momento, aërem illustrat; oculos illuminat, tactum calefacit, terram fecundat, & plantis incrementum tribuit: tempus præterea constituit; regit ac ductat sidera; cælum circuit, Deique potentiam universis ob oculos proponit: atque hæc omnia una vi naturæ suæ perficit. Ignis quoq; natura, aurum quidem purgat, plumbum verò liquefacit: & ceram quidem dissolvit, lutum verò
B exsiccat, & ligna comburit; unâ incendiariâ vi tot tantásque res perpetrante. Eodem modo divinus sermo summus omnium Moderator, per omnia permeans; & in omnibus existens, & per cuncta cælestia simul ac terrena discurrens: & tam invisibilia quàm visibilia gubernans, Solem ipsum, cælumque ac mundum inexplicabili quadam potentia regit; virtutis suæ efficaciâ ubique præsens, & per universa pervadens. Ac Soli quidem ipsi & Lunæ ac reliquis sideribus, ex lucis suæ fonte perenne lumen effundit. Cælum verò quod velut præstantissimam quandam magnitudi-
C nis suæ imaginem effinxit, perpetuò moderatur. Eas autem potestates quæ ultra cælum ac mundum ipsum positæ sunt, Angelos scilicet ac spiritus & intellectuales rationalesq; substantias, vita simul & lumine, sapientia omniq; virtute, & pulcritudinê ac bonitate ex thesauris suis depromptâ locupletat. Denique una eadémque opifice facultate, & substantiam elementis suppeditare non cessat, & corporibus mixtiones ac temperamenta, species, formas, figuras & qualitates innumerabiles tam in plantis quàm in animalibus; tam in rationalib⁹
D quàm in brutis, singula admirabili varietate distinguens, & una eademq; virtute omnia omnibus affatim subministrans: & cunctis palam faciens, non septem aut plurium etiam chordarum lyram, sed unum hunc mundum tot in se harmonias continentem, unius Conditoris sermonis opus esse. Nunc verò quam ob causam tantus hic Dei sermo in terras descenderit, exponere aggrediamur. Homines stulti ac vecordes, cùm hunc Dei sermonem cæli ac terrarum Præsidem, qui ex Patris divinitate tanquã ex fonte quodam editus, semper huic mundo præsens adest, suæque pro- Caput XIII.

videntiæ & erga homines benevolentiç certissima præbet indicia, minimè intellexissent; Soli ac Lunæ, cælóque ipsi ac sideribus venerandum Dei nomen tribuere non dubitarunt. Nec his contenti, terrenam quoque naturam, fructusq; è terra editos, & cujusquemodi corporum alimenta, Deos fecerunt: Cereris; Proserpinæ; Bacchi & aliorum hujusmodi Numinum simulacra sibi fingentes. Sed neque hic sistentes gradum, suarum quoque mentium cogitationes, & earum interpretem orationem, Deos appellare non veriti, ipsam quidem mentem Minervam; orationem verò Mercurium; & animi facultates quibus disciplinæ percipiuntur, monetam & Musas cognominarunt. Neque his adhuc contenti, sed præ nimia impietate deliramenta sua quotidie novis accessionibus cumulantes; animorum suorum perturbationes, quas odio prosequi & temperantiæ præceptis comprimere debuerant, consecraverunt. Ipsámque animi sui cupiditatem, & flagitiosum atq; intemperantem morbum, ipsaque adeò corporis membra quæ ad obscœnitatem impellunt; ipsam deniq; in turpes voluptates effusam intemperantiam, Cupidinem, Priapum ac Venerem nuncuparunt. Sed neque hic substiterunt: verùm ad corporum ortus & ad mortalem hanc in terris vitam depressi, homines morti obnoxios in Deorum numerum retulerunt; & post naturalem cunctisq; hominibus præscriptum vitæ finem, Deos & Heroas appellarunt; divinam immortalemq; naturam circa tumulos & sepulcra obvagari existimãtes. Neq; verò hîc hæsit eorum amentia, sed varia brutorum animantium genera, & ex serpentibus eos qui maximè noxii essent, augusto divinitatis nomine honorarunt. Et ulterius progressi, excisis arboribus & saxis, terræ quoque, æris ac ferri aliisq; effossis metallis, feminarum & virorum effigies, ferarumq; ac serpentum species expresserunt, cultumq; posthac iis exhibuerunt. Nec tamen finem hîc fecerunt amentiæ; sed malignis dæmonibus qui intra simulacra abditi delitescebant, & qui in obscuris recessib⁹ insederant, quiq; libamentis & hostiarum nidoribus inhiabant, Deorum nomen indiderunt. Nec his contenti, dæmones illos & invisibiles potestates quę per aërem circumferuntur, quibusdam vetitarum artium ligamentis, & sceleratis ac nefariis carmi-

A μθμον τὰ γνωρίσματα. ἀνθρώπων ἀφρόνων
γένος μὴ συλλογισάμενον, ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ
αὐτῷ δὲ οὐρανῷ καὶ ἄστροις, τὴν σεβάσμιον ἀνέθεντο
προσηγορίαν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν.
ἀλλὰ καὶ τὴν γεώδη φύσιν καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς καρ-
ποὺς, τροφάς τε σωμάτων παντοίας, ἐθέω-
σαν. δήμητραν, καὶ κόρην καὶ διόνυσον, καὶ ἄδελ-
φα τούτων ἕτερα εἰδωλοποιήσαντες· καὶ οὐδὲ
μέχρι τούτων ἔστησαν. ἀλλὰ καὶ τῆς σφῶν αὐ-
τῶν διανοίας τοὺς λογισμοὺς, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν
τούτων ἑρμηνέα λόγον, Θεοὺς ἀνειπεῖν οὐκ ἀπώ-
κνησαν. ἀθηνᾶν μὲν τὴν διάνοιαν. τὸν δὲ λό-
B γον ἑρμῆν ἐπονομάσαντες. καὶ τάς γε τῶν μα-
θημάτων ἐπηβόλους δυνάμεις, μνημοσύνην
καὶ μούσας ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων
ἔστησαν. ἐπὶ μεῖζον δ' αὔξοντες ἀτοπίας ὑπερ-
βολῇ δυσσεβείας, τὰ οἰκεῖα πάθη, ἃ δὴ ἐχρῆν
ἀποτρέπεσθαι καὶ λόγῳ σώφρονι θεραπεύειν,
οἱ δὲ ἐθέωσαν. αὐτήν τε τὴν σφῶν ἐπιθυμίαν
καὶ τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον τῶν ψυχῶν
νόσον, τά τε ὁλκὰ πρὸς αἰσχρουργίαν μέρη τε καὶ
μέλη τοῦ σώματος, ἐπὶ τῇ τῶν αἰσχρῶν ἡδο-
νῶν ἀκρατείᾳ ἔρωτα καὶ πρίηπον καὶ ἀφροδί-
C την καὶ ἄλλα τὰ συγγενῆ τούτοις ἀνειπόντες· καὶ
οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ γὰρ ἀμφὶ τὰς
σωμάτων γενέσεις καὶ τὸν κάτω θνητὸν βίον
καταπεσόντες, ἀνθρώπους θνητοὺς ἐξεθεία-
σαν, καὶ μετὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἥρωας καὶ Θεοὺς
ἐπεφήμισαν. ἀμφὶ μνήματα καὶ τάφους, τὴν
ἀθάνατον καὶ θείαν οὐσίαν ὑποτοπήσαντες εἰ-
λίσσεσθαι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν. ἀλλὰ
καὶ ζώων ἀλόγων παντοῖα γένη, ἑρπετῶν τε τὰ
βλαπτικώτατα, τῇ σεβασμίῳ προσηγορίᾳ
τετιμήκασι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν. ἀλ-
λὰ καὶ δρῦς κατακόψαντες, καὶ πέτρας ἐκτε-
μόντες, γῆς τε μέταλλα καὶ χαλκοῦ καὶ σιδή-
D ρου καὶ τῆς ἄλλης ὕλης διερευνησάμενοι, θη-
λειῶν τύπους καὶ ἀρρένων ἀνδρῶν σχήματα, θη-
ρείων τε μορφὰς καὶ ἑρπετῶν ἀνεπλάσαντο.
κἄπειτα τούτοις τιμὰς περιτεθείκασι. καὶ οὐδὲ
μέχρι τούτων ἔστησαν. ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐμφωλεύου-
σι τοῖς ξοάνοις, σκολιοῖς τε μυχοῖς ἐγκαταδε-
δυκόσι δαίμοσι πονηροῖς, ἀμφὶ τὰς τῶν θυσιῶν
λοιβάς τε καὶ κνίσσας λιχνεύουσι, τὴν αὐτὴν
τῶν Θεῶν ἀνέθηκαν ἐπηγορίαν· καὶ οὐδὲ μέ-
χρι τούτων ἔστησαν. ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς κατα-
δέσμοις τισὶν ἀπειρημένης γοητείας, ἐκθέσμοις

τε καὶ ἐπανάγκοις ᾠδαῖς καὶ ἐπῳδαῖς, δυνάμεις τε ἀφανεῖς ἀμφὶ τὸν ἀέρα ποτωμένας, παρέδρους ἑαυτοῖς ἐφειλκύσαντο· θνητοὺς τε μὲν ἄνδρας ἐθέωσαν ἑτέρους ἕτεροι· παῖδες μὲν γὰρ ἑλλήνων διόνυσον, καὶ ἡρακλέα καὶ ἀσκληπιόν τε καὶ ἀπόλλωνα, ἄλλους τέ τινας ἀνθρώπους, τῇ τῶν ἡρώων καὶ Θεῶν τετιμήκασι προσηγορίᾳ. αἰγύπτιοι δὲ ὧρον καὶ ἶσιν καὶ ὄσιριν, καὶ τούτοις παραπλησίους πάλιν ἀνθρώπους, Θεοὺς νενομίκασιν. οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν Σοφίας, γεωμετρείας τὴν εὕρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὐχοῦντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν οἱ σοφοὶ σταθμήσασθαι καὶ λογίσασθαι, μέτρα Θεοῦ δυνάμεως, θνητῆς τε καὶ ἀλόγου διαφορὰν φύσεως· διὸ δὴ πᾶν εἶδος εἰδεχθῶν κνωδάλων καὶ παντοίων ζώων γένη, ἑρπετά τε ἰοβόλα καὶ θῆρας ἀγρίους, Θεοὺς προσειπεῖν οὐκ ἀπόκνησαν· φοίνικες δὲ μελκάθαρον καὶ οὔσωρον, καὶ τινας ἄλλους ἀτιμοτέρους θνητοὺς πάλιν ἄνδρας, Θεοὺς ἀνηγόρευσαν. ὡς καὶ παῖδες ἀῤῥάβων δουσαρίν τινα καὶ ὄβδον. καὶ οἱ γετῶν ζαμόλξιν. καὶ τὸν μόψιον κίλικες. καὶ τὸν ἀμφιάρεων θηβαῖοι. καὶ παρ' ἑτέροις ἄλλοι πάλιν ἑτέρους, τὴν φύσιν οὐδὲν τὴν θνητὴν διαλλάττοντας. αὐτὸ δὲ μόνον ἀληθῶς ἀνθρώπους· ὁμοῦ δὴ οὖν πάντες αἰγύπτιοι. φοίνικες. ἕλληνες, καὶ πᾶν τὸ θνητὸν γένος ὅσον ἡλίου βολαὶ φωτίζουσι, τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ τά γε στοιχεῖα, τούς τε ἀπὸ γῆς βλαστοῦντας καρπούς. καὶ περί γε τούτων μοιχείας αὐτῶν καὶ ἀρρένων φθορὰς, γυναικῶν τε ἁρπαγὰς ὁμολογοῦντες, οὐδὲν ἧττον πόλεις πάσας καὶ κώμας καὶ χώρας, ναοῖς καὶ ἀγάλμασι καὶ ἱεροῖς ἔπλησαν, τῇ τῶν Θεῶν ὁμοιοτροπίᾳ τὰς ἑαυτῶν προσαπολλῦντες ψυχάς. Θεοὺς δὴ τοίνυν καὶ Θεῶν πέλας, ἥρωάς τε καὶ ἀγαθοὺς δαίμονας, λόγῳ μὲν ἦν παρ' αὐτοῖς ἀκούειν. ἔργον δὲ πᾶν τοὐναντίον· τἀναντία γοῦν τοῖς ἐναντίοις ἐσέμνυνον. ὡς εἰ καὶ ἥλιόν τις καὶ φῶτα τὰ κατ' οὐρανὸν δεῖξαί τῳ βουληθεὶς, ἄνω μὲν εἰς ὕψος μὴ ἐπαίροι τὰς ὄψεις. κάτω δὲ εἰς γῆν τὰς χεῖρας βαλὼν καὶ χαμαὶ εἰς ἔδαφος ῥίψας, ἐν πηλῷ καὶ βορβόρῳ τὰς οὐρανίους δυνάμεις ἐπιζητοίη· οὕτω δὴ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, φρενοβλαβείᾳ καὶ δαιμόνων ἀπάτῃ πονηρῶν, τὴν ἐπέκεινα οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου θείαν καὶ νοητὴν οὐσίαν, κάτω που ἐν σωμάτων γενέσει

A nibus & incantationibus, assessores sibi adsciverunt. Et ex hominibus quidem non eosdem cuncti, sed alii alios consecraverunt. Græci quidem Bacchum, Herculem, Æsculapium, Apollinem & alios quosdam homines Deorum atque Heroum vocabulo honorarunt. Ægyptii verò, Horum, Isim & Osirim, & alios horum similes homines, Deos esse existimarũt. Et qui ob eximiam solertiam, Geometriæ, Astronomiæ & Arithmeticæ disciplinas apud se inventas esse gloriantur; licet judicio suo tantoperè sa- B piant, tamen modum divinæ potentiæ, & quantum inter hanc & inter mortalẽ brutamq; naturam intersit, nequaquam intelligere & cognoscere valuerunt. Proinde turpissimas cujusq; generis bestias, variasq; brutorum animalium species, serpentes etiam venenatos & feras belluas, Deos appellare non dubitarũt. Phœnices item Melcatharum, & Usorum, & alios quosdam ignobiliores qui olim homines fuere, Deos vocaverunt. Arabes similiter Dusarem quendam & Obodam; Getæ Zamolxin; Cilices Mopsum; Amphiaraum Thebani; & alii quidem hos, alii autem istos, nihil à communi hominum natura discrepan- C tes, sed reipsa meros homines, Deos fecerunt. Omnes quidem uno consensu Ægyptii, Phœnices & Græci, universũ deniq; mortalium genus quod Solis radiis illustratur, mundi partes & elementa, fructusq; qui nascuntur è terra, divinis honoribus affecerunt. Et quod magis mirandum est, cùm illorum adulteria, puerilia stupra, & mulierum raptus fateantur, nihilominus urbes omnes, vicos & agros templis, delubris & statuis compleverunt, & Deorum suorum sectantes exempla, suas ipsorum ani- D mas penitus perdiderunt. Ac Deos quidem Deorumque filios; Heroas item & bonos Genios, verbo tenus ab illis appellari crebrò audias. Sed res ipsa planè in diversum abit. Quippe contraria contrariis exornarunt, perinde ac si quis Solem & cæli lumina alteri volens ostendere, non sursum attollat oculos, sed manibus deorsum demissis & in solum dejectis, cælestes potestates in luto ac cæno requirat. Sic planè humanum genus, mentis stupore & pessimorum dæmonum fraude deceptum, intelligibilem Dei naturam quæ cælum mundúmque ipsum transcendit, humi in corporum ortu & in hominum affectibus atque interitu residere sibi

persuaserat. Homines verò eò processerunt amentiæ, ut carissima etiam pignora iisdem immolarent: nec communi saltem parcerent naturæ: sed quos unicos habebant liberos, præ furore & insania jugularent. Enimvero quid furiosius excogitari unquam potest, quàm immolare homines, & universas civitates, suásque ipsorum domos civili cæde contaminare. Annon Græci ipsi his rebus testimonium suum commodant? nonne harum rerum commemoratione omnis scatet historia. Saturno quidem Phœnices quot annis carissimos & unicos liberos mactabant. Eidem in insula Rhodo die sexto mensis Metagitnionis, homines immolabant. Item apud Salaminem, in Minervæ Agraulidis & Diomedis templo, moris erat ut vir quidam aliis ipsum persequentibus aram ter circuiret: deinde Sacerdos lancea pectus ejus configeret; atq; ita hominem accenso rogo impositum penitus concremaret. Sed & in Ægypto plurimæ hominum cædes perpetrabantur. Nam Heliopoli tres quotidie homines Junoni immolabantur: cujus rei atrocitatem Amosis Rex animadvertens, eorum loco totidem cereos homines substitui jussit. In insula autē Chio, hominem Baccho Omadio sacrificabant, itemq; in Tenedo. Lacedæmone quoq; humana hostia Marti immolabatur. Idem fiebat in Creta, ubi Saturno hominem sacrificabant. Laodiceæ in Syria, virgo quotannis mactabatur Minervæ; cujus loco nunc cerva immolatur. Afri quoq; & Carthaginenses humanis victimis Deos suos placabant. Dumateni quoque in Arabia quot annis puerum immolabant, quem sub ara sepelire consueverant. Denique omnes Græcos antequam ad bellum proficiscerentur, hominem immolare solitos docet historia. Thraces item & Scythæ idem fecisse memorantur. Athenienses etiam Lei filias virgines, & Erechthei filiam, apud se immolatas referunt. Jam verò in urbe Roma, die festo Jovis Latiaris hominem hodieq; immolari quis ignorat? Atque hæc ita se habere, probatissimi Philosophi testimonio suo confirmarunt. Quinetiam Diodorus, qui compendium bibliothecarum composuit, ducentos præcipuè nobilitatis pueros ab Afris publicè Saturno immolatos refert; trecentos autem alios, ultrò totidem numero filios immolandos obtulisse. Dionysius verò qui res gestas populi Romani Scriptis pro-

A καὶ θνητῶν πάθεσί τε καὶ θανάτοις ἐπέπειστο εἶναι. οἱ δ' εἰς τοσοῦτον ἤλαυνον ἀνοίας, ὡς καὶ τὰ φίλτατα θύειν αὐτοῖς, μὴ δὲ φειδὼ ποιεῖσθαι τῆς φύσεως, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων, μανίᾳ καὶ διανοίας ἐκστάσει κατασφάττειν· καὶ τί γὰρ ἂν γένοιτο τούτου μανικώτερον, θύειν, ἀνθρώπους. καὶ τὰς πόλεις ἁπάσας καὶ τοὺς αὐτῶν οἴκους, ἐμφυλίοις μολύνειν φόνοις· ἢ οὐ ταῦτα ἑλλήνων παῖδες μαρτυροῦσι, καὶ πᾶσα γε ἡ ἱστορία τῆς τούτων μνήμης πεπλήρωται; κρόνῳ μὲν γὰρ φοίνικες B καθ' ἕκαστον ἔτος, ἔθυον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων. τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐν ῥόδῳ μηνὸς μεταγειτνιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου ἀνθρώπους ἔσφαττον· ἐν δὲ σαλαμῖνι ὑφ' ἕνα περίβολον ἀθηνᾶς ἀγραυλίδος καὶ διομήδους ἐλαυνόμενός τις ἀνὴρ, τρεῖς περιέθει τὸν βωμόν. ἔπειτα ὁ ἱερεὺς αὐτὸν λόγχῃ ἔπαιε κατὰ τοῦ στομάχου. καὶ οὕτως αὐτὸν ἐπὶ τὴν νηθεῖσαν πυρὰν ὡλοκαύτιζεν· ἐγίγνοντο καὶ ἐπὶ τῆς αἰγύπτου πλεῖσται ὅσαι ἀνθρωποκτονίαι. ἐθύοντό τε τῇ ἥρᾳ ἐν ἡλίου πόλει, τῆς ἡμέρας τρεῖς, ἀνθ' ὧν ἀμόσης ὁ C βασιλεὺς τὸ δεινὸν συνιδὼν, κηρίνους τοὺς ἴσους ἐκέλευσεν ἐπιτίθεσθαι· καὶ ἐν χίῳ δὲ τῷ ὠμαδίῳ διονύσῳ, ἄνθρωπον διασπῶντες ἔθυον. καὶ ἐν τενέδῳ δὲ ὡσαύτως· ἐν δὲ λακεδαίμονι τῷ ἄρει τὴν δι' ἀνθρώπων ἐτέλουν θυσίαν. καὶ ἐν κρήτῃ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἔπραττον. ἀνθρωποθυτοῦντες τῷ κρόνῳ. ἀθηνᾷ δὲ παρθένος κατ' ἔτος ἐθύετο ἐν λαοδικείᾳ τῆς συρίας. νυνὶ δὲ, ἔλαφος· ἀλλὰ καὶ λίβυες καὶ καρχηδόνιοι, ταῖς ἀνθρωποθυσίαις τοὺς ἑαυτῶν ἱλεοῦντο θεούς. καὶ δουμάτην, οἱ δὲ τῆς ἀρραβίας, καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυον παῖδα, ὃν ὑπὸ τὸν βωμὸν ἔθαπτον. κοινῶς δὲ D πάντας ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ πολέμους ἐξιέναι, ἀνθρωποκτονεῖν ἡ ἱστορία διδάσκει. θρᾷκάς τε καὶ σκύθας ὁμοίως. ἀθηναῖοι δὲ τὰς λεωκόρας καὶ τὴν ἐρεχθέως θυγατέρα σφαγιασθεῖσαν μνημονεύουσιν. ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν τίς ἀγνοεῖ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν, τῇ τοῦ λατιαρίου διὸς ἑορτῇ σφαγιαζόμενον ἄνθρωπον; ταῦτα μὲν φιλοσόφων οἱ καὶ δοκιμώτατοι, μεμαρτυρήκασιν οὕτως ἔχειν· διόδωρος δὲ ὁ τὰς βιβλιοθήκας ἐπιτεμὼν, φησὶ τῷ κρόνῳ διακοσίους τῶν ἐπιφανεστάτων παίδων, δημοσίᾳ θῦσαι τοὺς λίβυας. οὐκ ἐλάττους δὲ ἐπιδοῦναι τῇ θυσίᾳ τριακοσίους ἑτέρους· ὁ δὲ τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγ-

γραφεὺς Διονύσιος, ὀνομαστὶ αὐτὸν τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, αἰτῆσαι ἀνθρωποθυσίας ἐν Ἰταλίᾳ, παρὰ τῶν καλουμένων Ἀβοριγίνων. τοὺς δ' αἰτηθέντας οὖν φησί, καρπῶν μὲν ἁπάντων τὸ λάχος ἀποθῦσαι τοῖς θεοῖς. ὅτι δὲ μὴ καὶ ἀνθρώπους ἔθυσαν, παντοίαις περιπεσεῖν συμφοραῖς μὴ πρότερόν τε κακῶν παῦλαν σχεῖν, ἢ δεκατεῦσαι ἑαυτοὺς οὕτω δ' οὖν ἀνθρώπων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας, ἐρημίας αἰτίους γενέσθαι τῇ χώρᾳ. τοσούτοις κακοῖς τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κατετρύχετο πρότερον. οὐκ ἤρκει δ' ἐπὶ τούτοις τὸ κακῶς πράττειν. μυρίαις δὲ καὶ ἄλλαις ἀνηκέστοις καταδεδούλωτο συμφοραῖς. ὁμοῦ γὰρ τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη, Ἑλληνά τε καὶ βάρβαρα, ὡς ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας οἰστρούμενα, δεινῇ καὶ χαλεπωτάτῃ νόσῳ διεστασίαζε. τῷ ἄμικτον εἶναι καὶ ἀκατάλλακτον αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος. ὧδε κἀκεῖσε τοῦ μεγάλου σώματος τῆς κοινῆς φύσεως διεσπασμένου. ἐφ' ἑκάστῃ τε γωνίᾳ γῆς ἀποστατούντων ἀνθρώπων, καὶ νόμοις καὶ πολιτείαις διαμαχομένων ἀλλήλοις. καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξαγριουμένων, πυκναῖς ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐπαναστάσεσιν. ὡς τὸν ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου, μάχαις ταῖς κατ' ἀλλήλων καὶ πολέμοις σχολάζειν. μὴ ἐξεῖναί τε ποι τῷ βουλομένῳ στέλλεσθαι, μὴ πολεμίου τρόπον καθωπλισμένῳ. κατ' ἀγρούς τε καὶ κατὰ κώμας, ξιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους. καὶ μᾶλλον τῶν πρὸς γεωργίαν ὀργάνων, τὰς ἐνόπλους κεκτῆσθαι παρασκευάς. τό τε λῃΐζεσθαι καὶ ἀνδραποδίζεσθαι τοὺς ἐκ γειτόνων, ἐπ' ἀρετῆς τίθεσθαι μέρει· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὧν ἐλογοποίησαν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν, αἰσχρᾶς καὶ παρανόμου ζωῆς ἐφόδια προσλαβόντες, παντοίοις τρόποις ἀκολασίας, ἐν μὲν τοῖς σώμασι, καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς προσδιέφθειραν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον. ἀλλὰ καὶ τοὺς ὅρους ὑπερβάντες τῆς φύσεως, ἐπέκεινα ἐχώρουν ἀρρητοποιίας τε καὶ ταῖς ἀκοαῖς ἄπιστα κατ' ἀλλήλων ἐμπαροινοῦντες. ἄρρενές τε ἐπ' ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες, ἤ φασιν ἱεροὶ λόγοι· καὶ οὐ τοῦτο μόνον. ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ Θεοῦ φυσικὰς ἐννοίας παρατρέψαντες, ἀπρονόητα μὲν καὶ ἀνεπιτρόπευτα τὰ τῇδε πάντα ἡγοῦντο. ἀλόγῳ δὲ καὶ αὐ-

A Adidit, ipsum nominatim Jovem & Apollinem in Italia postulasse scribit ab iis qui Aborigines dicebantur, ut homines immolarent: Istos verò à quibus id postulatum fuerat, omnium quidem fructuum partem Diis sacrificasse: sed quoniam homines quoque immolare supersedissent, in maximas calamitates incidisse; nec his malis prius esse liberatos, quàm seipsos decimassent. Ita cùm hominum decimas persolvere ac sacrificare compellerentur, ipsos regionem suam vacuam ac desertam ab incolis præstitisse. Tot ac tantis calamitatibus humanum genus antea premebatur. B Nec tamen ejusmodi infelicitas sola erat: sed præterea infinitis aliis, iisque acerbissimis malis atterebatur. Omnes enim nationes quæ per orbem terrarum dispersæ sunt, tam Græcorum quàm Barbarorum, veluti dæmonum impulsu concitatæ, gravissimo seditionis morbo concussæ sunt: adeò ut humanum genus nulla inter se communione aut concordia jungeretur; communi naturę corpore hinc inde divulso; & per singulos fere orbis angulos disjunctis hominibus, & ob legum atque institutorum discrepantiam inter se decertantibus. Neque id solum; verùm etiam crebris motibus efferati, seipsos C mutuò appetebant: adeò ut bellis assiduè & prœliis intestinis districti, ætatem agerent; nec quisquam auderet nisi hostilem in modum armatus, peregrè proficisci. Quinetiam per agros & vicos, gladiis cincti erant agricolæ, & arma potius quàm instrumenta ad culturam agrorum necessaria sibi comparabant; virtutisque loco ducebant, latrocinari & ex vicinis locis captos in servitutem abducere. Neque his contenti; ex fabulis quas de Diis confixerant, turpis ac sceleratæ vitæ occasionem arripientes, corpora simul atque animos D omni intemperantiæ genere corruperunt. Neque verò his acquieverunt; sed ipsos naturæ terminos prætergressi, longius processere; nefanda quædam & auditu incredibilia in seipsos flagitia perpetrantes. Masculi enim in masculos turpitudinem operati sunt: & mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis receperunt, ut sacræ loquuntur literæ. Ac ne his quidem contenti, notiones etiam de Deo sibi à natura inditas depravarunt. Et res quidem humanas nullius cura ac providentia regi existimarunt; ca-

sui autem fortuito ac temerario, & fatali necessitati, universi hujus ortum constitutionemq; tribuerunt. Neq; hîc finem facientes; suos etiam animos unà cum corporibus interire arbitrati, belluinam quandam ac minimè vitalem vitam agere instituerunt; non animi naturam perscrutantes, nec divini judicii exspectantes tribunal, nec virtutis præmia, nec injustæ vitæ parata supplicia animo revolventes. Quinetiam integræ gentes variis nequitiæ generibus mancipatæ, ferina quadam vivendi ratione, quasi diuturno morbo contabescebant. Alii enim nefario & maximè illegitimo concubitu cum matribus miscebantur: alii sorores suas in matrimonium ducebant: alii filias vitiabant. Ac nonnulli quidē peregrinos qui ad ipsos advenerant, obtruncabant. Quidam humanis carnibus vescebantur: quidam etiam seniorib⁹ laqueo gulam frangentes, eosdem postea devorabant: alii deniq; eos adhuc vivos, canibus laniandos objicere consueverant. Dies me deficeret, si universa mala veteris illius morbi qui totum genus humanum oppresserat, commemorare nunc vellem. Hæc igitur sunt aliaq; his similia prope infinita, ob quæ clementissimus Dei sermo rationalis gregis licet sibi repugnantis vicem miseratus: olim quidem per Prophetas suos, & longè antea per quosdam Deo amabiles viros; deinde verò per alios qui postea celebres exstiterunt, eos qui deplorati erant ac perditi, legibus suis & hortationibus variis ac præceptionibus ad recuperandam valetudinem excitavit: hujusmodi principia ac fundamenta divini cultus in animis mortalium præstruens. Sed cùm hominum genus nō jam humano auxilio, sed prçstantiore vi ac potentia indigeret; quippe quod vago errore hâc illac circumferretur, & crudelissimè discerperetur non à lupis & feris bestiis, verùm à teterrimis dæmonibus, & diris spiritibus qui animos perdunt: tandem ipse Dei sermo optimi Patris voluntati obtemperans, lubentissimè ad nos venit, & nostra ingressus est castra. Causæ porrò ejus in terras adventus, eæ fuere quas suprà memoravi. Ob quas omnes ille ad mortalium cœtus & colloquia descendens, non id quod familiare & usitatum ipsi erat præstitit; quippe qui expers esset corporis, & universum mundum occulta quadam & invisibili ratione permearet, cunctisque tam cæli quàm terrarum incolis

A τομάτῳ φύσει, εἱμαρμένης τε ἀνάγκῃ, τὴν τοῦ παντὸς οὐσίωσίν τε καὶ σύστασιν ἀνετίθεσαν. καὶ οὐ τοῦτο μόνον. ἀλλὰ καὶ τὰς σφῶν ψυχὰς αὐτοῖς συνδιαφθείρεσθαι τοῖς σώμασιν ὑπολαμβάνοντες, θηριώδη ζωὴν καὶ βίον ἀβίωτον διῆγον. οὐ ψυχῆς οὐσίαν διερευνώμενοι. οὐ θείας κρίσεως δικαιωτήρια προσδοκῶντες. οὐκ ἀρετῆς ἔπαθλα, οὐκ ἀδίκου βίου τιμωρίας ἐν νῷ βαλλόμενοι· ἤδη δὲ καὶ ὅλα ἔθνη πολυτρόποις κακίας εἴδεσι, θηριώδει κατετήκοντο βίῳ. οἱ μὲν μητράσι μιγνύμενοι μίξιν ἔκθεσμον καὶ
B παρανομωτάτην. οἱ δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν γαμοῦντες. οἱ δὲ τὰς αὐτῶν θυγατέρας διαφθείροντες· καὶ οἱ μὲν, τοὺς ἐπιδημοῦντας ξένους κατασφάττοντες. οἱ δὲ καὶ κρεῶν ἀνθρωπείων ἀπογευόμενοι. οἱ δ' ἀγχόνῃ τοὺς γεγηρακότας ἀποπνίγοντες, κἄπειτα τούτοις ἑστιώμενοι. οἱ δὲ κυσὶν ἔτι ζῶντας παραβάλλοντες. ἐπιλείψει με ὁ χρόνος, τὰ πάντα τῆς παλαιᾶς νόσου, τῆς δὴ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κεκρατηκυίας διηγούμενον. ταῦτα καὶ ἀδελφὰ τούτοις μυρία. ὧν δὴ χάριν ὁ φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ λόγος, τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης
C οἶκτον λαβὼν, πάλαι μὲν διά τινων αὐτοῦ προφητῶν, καὶ ἔτι πρότερον δι' ἑτέρων θεοφιλῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τούτους διὰ τῶν μετέπειτα γνωρίμων, ἐπὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἀνεκαλεῖτο τοὺς ἀπεγνωσμένους. νόμοις καὶ παραινέσεσι ποικίλαις, διδασκαλίαις τε παντοίαις, προοίμια αὐτὰ καὶ στοιχεῖα θεοσεβείας εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος· ὡς δ' οὐκέτ' ἀνθρωπείας δυνάμεως, κρείττονος δὲ ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐδεῖτο βοηθοῦ τὸ θνητὸν γένος, ὧδε κἀκεῖσε πλανώμενον, ἀφειδῶς τε σπαραττόμενον. οὐχ ὑπὸ λύκων καὶ θηρίων ἀτιθάσων. δεινῶν δὲ καὶ ἀγρίων ὑπὸ δαιμόνων καὶ πνευ-
D μάτων ἀπηνῶν καὶ ψυχοφθόρων, ἧκε λοιπὸν ἡμῖν αὐτὸς μάλα προθύμως, καὶ παρῆν ἐφ' ἡμετέρας παρεμβολὰς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πατρὸς παναγάθου πειθαρχῶν νεύματι· αἰτία δὲ ἦν αὐτοῦ τῆς ἐνταυθοῖ παρουσίας, τὰ δεδηλωμένα· ὧν δὴ ἕνεκα πάντων εἰς θνητῶν ὁμιλίας παριὼν, οὐχ ὅπῃ αὐτῷ συνήθης ἦν τοῦτ' ἔπραττεν. ἀσωμάτῳ μὲν ὄντι καὶ τὸν ἅπαντα κόσμον ἀφανῶς ἐπιπορευομένῳ, ἔργοις δ' αὐτοῖς οὐρανίοις τε καὶ τοῖς κατὰ γῆν τὰς αὐτοῦ μεγα-

μεγαλουργίας ἐκφαίνοντι. καινοτέρῳ δὲ καὶ τὸν συνήθη παραλλάττοντι τρόπῳ· δι' ὀργάνου γὰρ τοι θνητοῦ τὰς πρὸς τοὺς θνητοὺς ὁμιλίας τε καὶ διατριβὰς ἐποίει, τὸ θνητὸν διὰ τοῦ ὁμοίου σῶσαι προθυμηθέμενος. Φέρε δὴ μετὰ ταῦτα, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ὀργάνῳ σώματι χρησάμενος εἰς ἀνθρώπων διατριβὰς παρῄει ὁ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ λόγος, διεξείπωμεν. καὶ πῶς ἂν ἄλλως θεία καὶ ἀναφὴς, ἄϋλός τε καὶ ἀόρατος οὐσία, τοῖς ἐν γενέσει τὸν Θεὸν καὶ ἐπὶ γῆς κάτω ζητοῦσιν, ἄλλως πως οὐ δυναμένοις ἢ μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἁπάντων γενεσιουργόν τε καὶ ποιητὴν ἐποπτεύειν, ἢ δι' ἀνθρωπείου σχήματός τε καὶ εἴδους, ἑαυτὴν ἔφηνεν· ὅθεν δι' ὀργάνου θνητοῦ καταλλήλου βοηθήματος, τοῖς θνητοῖς εἰς ὁμιλίαν κατῄει, ὅτι δὴ τοῦτ' αὐτοῖς φίλον ἦν· τὰ ὅμοια γοῦν φασὶ τοῖς ὁμοίοις φίλα· τοῖς δῆτα χαίρουσι τῇ τῶν ὁρωμένων αἰσθήσει, ἐν ἀγάλμασί τε καὶ ξοάνων ἀψύχων γλυφαῖς θεοὺς ἀναζητοῦσιν, ἐν ὕλῃ τε καὶ σώματι τὸ θεῖον εἶναι φανταζομένοις, θνητούς τε ἄνδρας Θεοὺς ἀναγορεύουσιν, κατὰ ταῦτά πη ἑαυτὸν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἐδείκνυ· διὸ δὴ νεὼν πανάγιον αὐτὸς ἑαυτῷ σωματικὸν ὄργανον κατεσκευάσατο. λογικῆς δυνάμεως αἰσθητικὸν οἰκητήριον. ἄγαλμα σεμνὸν καὶ πανίερον, ξοάνου παντὸς ἀψύχου προτιμότερον· τὸ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης ἀψύχου δείκηλον, χερσὶ βαναύσων ἀνδρῶν ἐν εἰκόνι χαλκοῦ καὶ σιδήρου, χρυσοῦ τε καὶ ἐλέφαντος, λίθων τε καὶ ξύλων ἐν ὕλῃ τετεχνασμένον, προσφυὲς ἂν εἴη δαιμόνων οἰκητήριον· τὸ δ' ἔνθεον ἄγαλμα σοφίας ἐνθέου δυνάμει πεποικιλμένον, ζωῆς μετεῖχε καὶ νοερᾶς οὐσίας. ἄγαλμα πάσης ἀρετῆς ἔμπλεων. ἄγαλμα θεοῦ λόγου οἰκητήριον, νεώς τε ἅγιος ἁγίου θεοῦ. οὗ δὴ ὁ ἔνοικος λόγος, θνητοῖς μὲν διὰ τοῦ συγγενοῦς συνῆν τε καὶ ἐγνωρίζετο. οὐ μὴν ὑπέπιπτε ταῖς ὁμοιοπαθείαις. οὐδ' ἀνθρώπου ψυχῆς τρόπον, τῷ σώματι κατεδεσμεῖτο. οὐδέ γε χείρων αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος τῆς οἰκείας θεότητος μετεβάλλετο. ὡς γὰρ οὐδ' ἡλίου φωτὸς πάθοιεν τι ἀκτῖνες, τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν καὶ οὐ καθαρῶν ἐφαπτόμεναι. ταύτῃ πολὺ πλέον ἡ ἀσώματος

potentiæ suæ magnitudinem operibus ipsis declararet. Sed novo quodam & inusitato agendi modo usus est. Mortali enim corpore assumpto, cum mortalibus colloqui & versari dignatus est; eo consilio, ut mortalium genus per sui simile servaret.

Caput XIV.

Nunc verò quam ob causam incorporeus Dei sermo, corpore velut instrumento quodam assumpto ad homines accesserit, exponamus. Quanam porrò alia ratione, divina substantia quæ materiæ expers est, nec sub tactum aut aspectum cadit, Deum in materia & deorsum humi quærentibus seipsam poterat ostendere? præsertim cùm omnium rerũ satorem & effectorem, aut nollent aut certè non possent inspicere, nisi seipsum sub humana forma ac specie videndum prębuisset. Itaq; assumpto mortali corpore velut aptissimo instrumento, cum hominibus congressus est, quoniam id illis familiare acceptumq; erat. Simile enim simili gaudet, ut vulgari fertur proverbio. His ergo qui oculorum sensu ducebantur, & qui in statuis & simulacrorum sensu carentium sculpturis divinitatem quærebant; quiq; in materia & in corporibus divinum Numen inesse sibi persuaserãt; homines deniq; mortales Deorum nominibus appellabant: eo modo Dei sermo semetipsum ostendit. Hac de causa instrumentum corporis sibimet ipse apparavit, velut sacrosanctum quoddam templum, & rationalis facultatis sensibile domicilium: simulacrum planè augustum & sacrum, omniq; inanimata statua longè præstantius. Nam hæ quidem utpote imagines ex materia sensus experte, ære videlicet ac ferro; auro vel ebore; ligno vel lapidibus, vilium artificum manibus elaboratæ, aptissimũ præbent dæmonib⁹ domicilium. Illud verò divinum simulacrum omnipotente industria divinę sapientiæ expolitum, vitę & intellectualis substãtiæ particeps fuit. Simulacrum plenum omni genere virtutis, ipsiusq; Dei sermonis domicilium, & Dei sanctissimi sacrosanctum delubrum. In quo Dei sermo inhabitans, cũ ipsis quidem mortalibus per instrumentum quod ipsis familiare & cognatum erat, simul versatus & ab iisdem agnitus est: non tamen iisdem quibus illi affectibus succubuit: nec quemadmodum humanus animus, corporis vinculis adstrictus est; nec seipso deterior factus, divinitatem propriam immutavit. Nam ut Solis radii qui omnia complent, & qui cadavera aliáque contingunt corpora, nihil tamen inde patiuntur: sic, & multò etiam

magis, incorporea divini sermonis potentia, nec patitur quicquam, nec detrimentum substantiæ suæ sentit, nec deterior unquam seipsa existit, ubi ipsa quæ spiritualis est, corpus attigerit. In hunc igitur modum communis omnium Servator, beneficum se ac salutarem omnibus præstitit; non aliter ac musicus quidam per instrumentum corporis humani quod assumpserat, velut per lyrã quãdam, artis suæ peritiam ostendens. Orpheum quondam omnia bestiarũ genera cantu deliniisse, & instrumenti fidib⁹ plectro percussis belluarum immanium furorem mitigasse, Græcorum fabulæ narrant. Atq; id passim & canitur à Græcis, & verum esse creditur; lyram scilicet animæ expertem feras mansuefecisse, & quercus suavitate cãtus delinitas immutasse. Verùm sapientissimus omnisq; harmoniæ peritissimus Dei sermo, cùm hominum animis multiplici improbitate corruptis omne curationis genus adhiberet, sumpto in manus instrumento musico à sua ipsius sapientia fabricato, humanâ scilicet naturâ: eo instrumento cantica & quasi incantamenta quędam, non brutis, ut ille, sed ratione prędītis animantibus insonuit, moresq; omnium tam Gręcorum quàm Barbarorũ mansuefecit; & feroces ac belluinas animorum perturbationes, cælestis doctrinæ remediis persanavit. Et tanquam præstantissimus quidam Medicus, languentib⁹ hominum animis qui Deum in materia & in corporib⁹ pervestigabant, cognatum & familiare adhibens medicamentum; Deum in homine spectandum exhibuit. Posthæc verò cùm corporum non minus quàm animorum curam gereret, stupenda quędam miracula, & divina prodigia, & omnipotentiæ ipsius opera, oculis corporeis cernere licebat. Interim verò auribus corporeis salutaria præcepta ipse ore ac linguâ corporeâ insusurrare non destitit. Cuncta denique per hominem quem assumpserat, gessit, eorum causâ qui non aliter, sed ea sola ratione divinitatem ipsius agnoscere poterant. Atque hæc ille patris sui consiliis obtemperans administravit, idem semper manens qui antea erat apud patrem: non immutatâ substantiâ, nec amissâ naturâ; nec carnis vinculis constrictus; nec in eo quidem loco in quo humanum ipsius vasculum versabatur, consistens; alibi verò adesse nequaquam valens. Sed eo ipso tempore quo inter homines versabatur, præsentiâ suâ universa complebat; erátque

A τοῦ Θεοῦ λόγου δύναμις, οὔτ᾽ ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὔτ᾽ ἂν βλαβείη. οὐδ᾽ ἂν χείρων ποτὲ ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος ἀσωμάτως ἐπαφωμένη· οὕτω δῆτα ὁ κοινὸς ἁπάντων σωτὴρ, εὐεργετικὸν ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι καὶ σωτήριον παρέσχε. δι᾽ ὀργάνου οὗ προεβέβλητο ἀνθρώπου, οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν δεικνύμενος. Ὀρφέα μὲν δὴ μῦθος ἑλληνικὸς, παντοῖα γένη θηρίων θέλγειν τῇ ᾠδῇ, ἐξημεροῦν τε τῶν ἀγρίων τοὺς θυμοὺς, ἐν ὀργάνῳ πλήκτρῳ κρουομένων χορδῶν, παραδίδωσι· καὶ

B τοῦθ᾽ ἑλλήνων ᾄδεται χορῷ, καὶ πιστεύεται, ἄψυχος λύρα τιθασσεύειν τοὺς θῆρας. καὶ δὴ καὶ τὰ δένδρα τὰς φηγοὺς μεταβάλλειν, μουσικῇ εἴκοντα. τοιγαροῦν ὁ πάνσοφος καὶ παναρμόνιος τοῦ Θεοῦ λόγος, ψυχαῖς ἀνθρώπων πολυτρόποις κακίαις ὑποβεβλημέναις, παντοίας θεραπείας προβαλλόμενος, μουσικὸν ὄργανον χερσὶ λαβὼν αὐτοῦ ποίημα σοφίας τὸν ἄνθρωπον, ᾠδὰς καὶ ἐπῳδὰς διὰ τούτου λογικοῖς ἀλλ᾽ οὐκ ἀλόγοις θηρσὶν ἀνεκρούετο. πάντα τρόπον ἀνήμερον

C ἑλλήνων τε καὶ Βαρβάρων, πάθη τε ἄγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν, τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξιώμενος. καὶ νοσούσαις γε ψυχαῖς ταῖς τὸ θεῖον ἐν γενητοῖς καὶ σώμασιν ἀναζητούσαις, οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, συγγενεῖ καὶ καταλλήλῳ βοηθήματι Θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ παρίστη· κἄπειτα σωμάτων οὐχ ἧττον ἢ ψυχῶν ἐπιμελόμενος, σαρκὸς μὲν ὀφθαλμοῖς ἦν ὁρᾶν θαύματα τινὰ παράδοξα καὶ θεϊκὰς τερατείας τε καὶ δυνάμεις· ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς, τὰς διὰ

D γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπήχει διδασκαλίας. πάντα δ᾽ ἐπετέλη δι᾽ οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς τοιαύτης θεότητος συναισθέσθαι δυναμένοις· καὶ ταῦτα ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων αὐτὸς πάλιν ἄϋλος, οἷος καὶ πρὸ τούτου παρὰ τῷ πατρὶ ἦν. οὔτι μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν. οὐδ᾽ ἀφανισθείσης τῆς αὐτοῦ φύσεως. οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθείς. οὐδ᾽ ὧδε μὲν ἔνθα ἦν ἀνθρώπειον σκεῦος, τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ᾽ ὃν ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ πατρὶ

συνῆν. καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως ἐν τῷ τότε, τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο. οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας, ὁμοίως ἡμῖν ἀποκλειόμενος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος. ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ παρεδίδους τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων. καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως τῷ θνητῷ χορηγῶν. τῆς δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίας, μὴ ἀντεπαρυόμενος· οὔκουν ἐμολύνετο τικτομένου τοῦ σώματος. οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἔπασχεν ὁ ἀπαθής, τοῦ θνητοῦ πάλιν αὐτῷ διαιρουμένου· ἐπεὶ μὴ δὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχοι κοπτομένης, ἢ τῶν χορ- B δῶν διασπωμένων, πάσχειν εἰκὸς τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδέ γε σοφοῦ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου σώματος, τὴν ἐν τῷ σοφῷ σοφίαν, ἢ τὴν ἐν τῷ σώματι ψυχὴν ἀποκόπτεσθαι ἢ κάεσθαι, φαίημεν ἂν εἰκότως· ταύτῃ τε πολὺ πλέον, οὐδὲ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεσθαι, φαῖμεν εὔλογον. ὅτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπόδειγμα, χραίνεσθαι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ γῆς οὐρανόθεν ἐκπεμπομένας, πηλοῦ τε καὶ βορβόρου καὶ μιασμοῦ παντὸς ἐφαπτομένας, συγχωρεῖ· φωτίζεσθαι μὲν γὰρ καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ C φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν κωλύοι λέγειν. τὸ δέ γε μὴν φῶς, οὐκέτι πηλοῦσθαι, οὐδὲ τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας. καὶ μὴν ταῦτά γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη ἀλλότρια· ὁ δέ γε σωτὴρ καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ λόγος, αὐτοζωὴ τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερόν, παντὸς οὗ ἂν ἐφάψαιτο ἐνθέῳ καὶ ἀσωμάτῳ δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ ἐν λογικῷ διάγειν φωτί. ταύτῃ τοι καὶ σώματος, οὗ ἂν ἐφάψαιτο, ἡγίασαι τοῦτο καὶ πεφώτισαι. καὶ αὐτίκα πᾶσά γε νόσος αὐτοῦ καὶ ἀρρωστία καὶ D πάθος ὑπεξίσταται· ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως, τὰ ἐν στερήσει. διὸ δὴ τὸν πάντα βίον ταύτῃ πῃ διετέλει. τοτὲ μέν, τοῦ σωματικοῦ ὀργάνου τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν ὑποδεικνύς. τοτὲ δέ, τὸν Θεὸν λόγον ὑποφαίνων. μεγαλουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς Θεός, καὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι προαναφωνῶν τὰς προρρήσεις. καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον Θεοῦ λόγον, τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενος ἐν

A cum Patre, & in Patre inerat: & omnium simul tam quæ in cęlo quàm quę in terra sunt, tum maximè curam gerebat. Nec quidquã illi perinde ac nobis obstabat, quo minus præsens ubiq; adesset; nec divina opera more solito edere, ullatenus prohibebatur. Sed ea quidem quæ à seipso erant, naturæ humanæ tradidit: quæ verò ex ipsa erant mortali natura, ipse vicissim non accepit. Et divinam quidem potentiam mortali impertiit naturæ: ipse tamen ex ejus participatione nihil hausit. Itaq; nec ulla labe maculatus est, dū corpus ipsius in lucem ederetur; nec rursus dum dissolveretur, ullū ipse utpote impatibilis, detrimentum B substantiæ passus est. Nam neq; si quo casu frangatur lyra, aut chordæ utpote fragiles dirumpantur; cum qui lyram pulsat, pati aliquid ipsum necesse est. Nec si fortè sapientis cujuspiam corpus supplicio affici contingat, sapientiam quæ in eo est, aut animum qui in ipsius latet corpore, vel cædi vel uri quisquam meritò dixerit. Eodem modo ac multo etiam potiori jure, sermonis divini potentiam nullum ex corporis affectibus dispendium accepisse dicendum est: quandoquidem nec exemplum illud lucis quo jam usi sumus, solares radios C qui è cælo in terras demissi, cænum ac lutum & cujusq; generis sordes contingunt, ullo modo inquinari permittit. Nam tametsi nihil vetat quo minus eas res lucis splendore illustrari dicamus, nō idcircò lucem ipsam luto inficì dicimus, aut Solem ex corporum commixtione maculari: quamvis hæc ab ipsa natura nō sunt penitus aliena. At verò Servator ille & incorporeus Dei sermo, cùm ipsa vita ipsaq; lux intellectualis sit: quamcumq; rem divina sua & incorporea virtute semel attigerit, eã deinceps vivere & in rationali luce versari necesse est. Similiter & corpus quodcumq; cōtigerit, D illico sanctum efficitur & illuminatur: omnisq; morbus & ægritudo ac perturbatio ab eo recedit. Et quæ prius vacua erant, ex ejus abundantia partē aliquam accipiunt. Quocirca totū ferè vitæ suæ curriculum ita transegit, ut nunc corpus suum iisdem quib' nos affectibus obnoxium esse ostenderet: nunc verò Deum se Verbum esse subindicaret: dum ingētia quædã & admirabilia tanquam Deus edebat opera, & futura multò ante prędicebat, Deiq; sermonem qui à plerisq; minimè videbatur, rebus ipsis declarabat: prodigiosis scilicet operibus, mira-

culis & signis, stupendisque virtutibus; divinis deniq; prædicationibus, quibus hominum mentes incitabat, ut se ad superni illius quod ultra cælum est domicilii beatitudinem præpararent.

CAPUT XV.

Quid jam restat, nisi ut rei illius quæ omnium caput est, causam & rationem exponamus: Finem dico vitæ illius crebris hominum sermonibus pervulgatum, & passionis modum, & post mortem, resurrectionis grande miraculum. Quibus expositis, horum deinceps omnium demonstrationes certissimis testimoniis adstruemus. Mortalis igitur corporis instrumento, velut simulacro divina Majestate dignissimo, ob eas quas dixi causas usus Dei sermo, ejusq; tanquam interpretis ministerio ipse utpote summus Imperator inter homines versatus, prout divinam decebat potentiam cuncta gessit. Quòd si post vitam inter homines transactam, alia quadam ratione repentè evanescens è medio discessisset, subducto clam interprete, ac proprio simulacro per fugam ex mortis discrimine liberato; postea verò idipsum mortale corpus morti & corruptioni ipse per sese addixisset, cuncti sine dubio spectrum illum fuisse crederent. Ac neque ipse ea gessisset quæ ipsum decebant; quippe qui cùm ipse vita esset, ipse Dei sermo atque potentia; suum tamen interpretem morti & corruptioni tradidisset. Neque illa quæ contra dæmonem gesserat, illustri cum morte conflictu ac certamine fuissent terminata. Non esset exploratè cognitum, quònam ille se recepisset: nec fidem invenisset apud eos qui oculis illum non viderant. Nunquam naturam morte superiorem habere illum constitisset: nec humanam naturam conditionis suæ infirmitate liberasset. Nunquam per universum terrarum orbem auditus fuisset; nec Discipulis suis ut mortem contemnerent, persuasisset; nec futuræ apud Deum vitæ certissimam post obitum spem, doctrinæ suæ sectatoribus præstitisset. Numquam sermonum suorum pollicitationes implevisset; nec cum his quæ de ipso à Prophetis prædicta fuerant consentientes rerum eventus repræsentasset. Non denique postremum certamē obiisset; hoc est adversus mortem ipsam. His omnibus de causis, quandoquidem omninò necesse erat ut mortale illius corpus, post ministerium quod Deo Verbo cumulatè præstiterat, finem Deo dignum sortiretur; ideo, inquam, illius mors hoc modo dis-

A τερασίαις πράξεσι, θαύμασί τε καὶ σημείοις καὶ παραδόξοις δυνάμεσι. ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις ἐνθέοις, ἄνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρασκευάζεσθαι προσαγούσαις. Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις; αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντὸς κεφάλαιον ὁποίαν ἔχει τὴν αἰτίαν, ἐξειπεῖν· λέγω δὴ, τὸ πολυθρύλλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τρόπον. τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναμνήσεως αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα· μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, τὰς ἀποδείξεις πάντων δι' ἐναργῶν πιστωσόμεθα μαρτυριῶν. ὀργάνῳ μὲν οὖν θνητῷ δι' ἃς προείπομεν αἰτίας,
B οἷα δὴ ἀγάλματι θεοπρεπεῖ κεχρημένος τούτῳ αὐτῷ οἷα μέγας βασιλεὺς δι' ἑρμηνέως τὸν ἀνθρώπειον διεξελθὼν βίον, πάντ' ἐπαξίως θεϊκῆς δυνάμεως διεπράξατο. εἰ μὲν οὖν ἄλλως πῶς μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς, ἀφανὴς γεγονὼς ἐξαίφνης ἀπέστη, ὑποκλέψας λάθρα τὸν ἑρμηνέα, καὶ τὸ οἰκεῖον ἄγαλμα, φυγῇ τὸν θάνατον διαδρᾶναι σπουδάσας. κἄπειτα που τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾷ καὶ ἀπωλείᾳ συμψηφίσας. φάσματι ἂν ἐῴκει τοῖς πᾶσιν, καὶ ὅταν αὐτὸς ἑαυτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο. ζωὴ μὲν τυγ-
C χάνων καὶ Θεοῦ λόγος καὶ Θεοῦ δύναμις. φθορᾷ δὲ καὶ ἀπωλείᾳ τὸν αὐτὸν αὐτοῦ παραδοὺς ἑρμηνέα. οὔτ' ἂν κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πεπραγμένα, διὰ τῆς τοῦ θανάτου συμπλοκῆς τέλους ἠξιοῦτο· οὐκ ἂν ἐγνώσθη, ὁποί ποθ' ὑπῆρχε χωρήσας. οὔτ' ἂν ἐπιστεύθη τοῖς μὴ παρειληφόσιν. οὔτ' ἂν θανάτου, τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων. οὔτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οἰκείας ἠλευθέρου φύσεως· οὔτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη. οὔτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔπεισεν. οὔτ' ἂν τῆς μετὰ τὸν θάνατον
D παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα, τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιοῦσι παρεστήσατο. οὔτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου. οὔτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προρρήσεσι σύμφωνα παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα. οὔτ' ἂν τὸν ὕστατον ἁπάντων ἀγῶνα διῆλθεν. οὗτος δὲ ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου. διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπεί γ' ἐχρῆν ἐξάπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον, μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἣν τῷ θείῳ λόγῳ διηκονήσατο, τέλους θεοπρεποῦς τυχεῖν. ταύτῃ πῃ καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομεῖ-

ται. δυοῖν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει, ἢ φθορᾷ καὶ ἀπωλείᾳ παραδοῦναι τὸ πᾶν, καὶ τοῦ παντὸς δράματος αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν· ἢ θανάτου ἑαυτὸν κρείττονα ἀποφῆναι, θείᾳ δυνάμει τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστησάμενον. τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγελίας ἦν· οὐ γὰρ δὴ πυρὸς οἰκεῖον, τὸ ψύχειν. οὐδὲ φωτὸς, τὸ σκοτίζειν· οὕτως οὐδὲ ζωῆς, τὸ θανατοῦν. οὐδὲ θείου λόγου, τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον γὰρ εἶχε λόγον, τὸν ἑτέροις ζωὴν ἐπαγγειλάμενον, τὸ οἰκεῖον ὄργανον φθειρόμενον παριδεῖν, ἀπωλείᾳ τε παραδοῦναι τὸ αὐτοῦ ἄγαλμα, καὶ τὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἑρμηνέα θανάτῳ λυμήνασθαι, τὸν τοῖς προσφυγοῦσιν ἀθανασίαν προμνώμενον· οὐκοῦν τὸ δεύτερον, ἀναγκαῖον ἦν. λέγω δὴ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι· πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; λαθραίως ἄρα καὶ κλοπιμαίως, ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ ἀριδήλως. ἀλλὰ σκοτεινὸν μὲν καὶ κρυφαῖον αὐτῷ πραχθὲν τὸ κατόρθωμα, μηδενί τε γνωσθὲν, οὐδένα ἂν ὤνησε· βοηθὲν δὲ καὶ ἀκουσθὲν εἰς ἅπαντας, τοῖς πᾶσι τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεῖχεν ὠφέλειαν. εἰκότως ἄρα ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρεῖττον θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πρᾶξαι μὴ εἰς τὸ λεληθὸς, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον. ἦ γὰρ ἂν δειλὸς καὶ θανάτου χείρων ἐνομίσθη· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν, τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστα. τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὑπὲρ τῆς ἁπάντων ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ἀναδεδεγμένος. ὥσπερ δὲ εἴ τις ἄκαυστον ἡμῖν καὶ πυρὸς κρεῖττον σκεῦός τι δεῖξαι ἠθέλησεν, οὐκ ἂν ἄλλως τὸ θαῦμα παρεστήσατο, ἢ τῷ πυρὶ παραδοὺς τὸ μετὰ χεῖρας, κἄπειτα αὐτὸ σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξελὼν τοῦ πυρός. κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων ζωοποιὸς τοῦ Θεοῦ λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον ᾧ πρὸς ἀνθρώπων κέχρητο σωτηρίαν, κρεῖττον θανάτου δεῖξαι βουληθεὶς, κοινωνόν τε ἀποφῆναι τῆς οἰκείας ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας, εὖ μάλα χρησίμως ὑπῄει τὴν οἰκονομίαν. τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν, καὶ τῷ θνητῷ τῷ θανάτῳ παραδοὺς εἰς ἔλεγχον τῆς οἰκείας φύσεως. εἶτ' οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸ τοῦ θανάτου πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνά-

A pensata est. nam cùm duę res in fine ipsi superessent; ut vel totum corpus labi & corruptioni addiceret, atq; ita turpissimo exitu totam vitam suam quasi fabulam clauderet; vel certè se morte superiorem ostenderet ,& mortale corpus ope divinæ potentiæ immortale redderet: prior quidem ab ipsius pollicitatione erat aliena. Neque enim ignis propriũ est refrigerare; nec lucis, tenebras offundere. Ita neq; vitæ proprium est interimere; nec divinæ rationis, quicquam absq; ratione facere. Quomodo enim rationi consentaneum foret, ut is B qui vitam aliis promisisset, instrumentum suum perire sineret, & simulacrum suum corruptioni dederet, & divinitatis suæ interpretem morte deleret, is qui cunctis ad se adeuntibus immortalitatem spondebat. Posterior itaque ratio necessaria fuit, ut scilicet mortis se victorem ostenderet. At quo tandem modo id erat agendum? Clamne & quasi furtim, an palam & in conspectu omnium? Atqui tam præclarum facinus, si in tenebris & clanculo gestum fuisset, nec in alicujus notitiã pervenisset, nulli prorsus utile erat futurum. Pervulgatum verò & ab omnibus exauditum, maximam C universis ex rei miraculo allaturum erat utilitatem. Proinde quoniam necesse erat ut corpus ipsius de morte triumpharet, idque non occultè sed in conspectu omnium gereretur, meritò ille mortem non refugit. Sic enim ignavus, & morte ipsa inferior habitus fuisset. Sed per certamen cum morte velut cum adversario susceptum , corpus quod erat mortale, immortale præstitit; cùm certamen illud pro omnium vita & immortalitate ac salute subiisset. Et quemadmodum si quis nobis vas quoddam incombustum, omniq; superius D incendio vellet ostendere, non aliter fidem impetraret miraculi, nisi vas ipsum manu arreptum in ignem conjiceret, ac deinde integrum & illæsum è flammis educeret; sic planè Dei sermo, qui vitam omnibus impertit, cùm mortale corpus illud quo velut instrumento ad hominum salutem usus fuerat, morte ipsa potentius vellet ostendere, vitæq; & immortalitatis suæ particeps reddere; utilem admodum subiit dispensationem: corpus quidem suum ad modicum tempus deserens, & quod erat mortale morti tradens, ut ejus natura hoc indicio probaretur: ac deinde paulò post idem illud morti adimẽs, ut divinã

suam potentiam declararet, qua æternam illam vitam, quam ipse cunctis pollicitus fuerat, omni superiorem morte ostendebat. Ejus autem rei manifesta & perspicua causa est. Nam cùm prorsus necessarium esset discipulis ipsius, ut futuræ vitæ reparationem oculis suis cernerent, in qua spem suam collocare eos docuerat, cùm eos mortis contemptores ac victores efficeret: non sine causa id ipsos oculis suis spectare voluit. Nam quicumq; piam ac religiosam vitã inituri sunt, eos hanc primam & maximè necessariam præceptionem oculis ipsis evidenter haurire oportet: maximè verò eos qui ipsum per universum orbem terrarum illicò erant prædicaturi, Deique notitiam cujus semina jam ipse antea in gentes sparsisset, cunctis hominibus nuntiaturi. Quos quidem certissima persuasione futuræ vitæ nixos esse oportuit, ut sine ullo mortis metu certamen adversus errorem gentium plures colentium Deos fidenti animo susciperent. Nisi enim mortem contemnere didicissent, nunquam ad subeunda vitæ discrimina prompti paratiq; extitissent. Quocirca cùm eos adversus mortis potentiam armis instrueret, non verbis ac voce nuda præceptum ipsis tradidit; nec sermonem de animorum immortalitate ex probabilibus ac verisimilibus contexuit, cujusmodi sunt humani sermones: sed reipsâ erecta de morte tropæa illis ostendit. Et hæc quidem prima ac potissima fuit causa certaminis illius, quo Servator noster adversus mortem decertavit. Mortem enim quæ formidabilis est omnibus, nihil omninò esse, discipulis suis demonstravit; & vitam illam quam promiserat, perspicuè ipsis ante oculos statuit. quam quidem velut primitias spei nostræ & futuræ apud Deum vitæ atque immortalitatis, effecit. Altera verò causa fuit resurgendi, ut divina potentia quæ in corpore ipsius habitaverat, manifestaretur. Nam quoniam homines antehac eos qui morti succubuissent consecrabant; Deosque & Heroas nominare consueverant eos qui à morte superati fuissent, hanc ob causam humanissimus Dei sermo, etiam hîc quisnã esset ostendit; naturam suam morte superiorem hominibus exhibens. Et corpus quidem quod mortale erat, post interitum ad alteram vitam revocavit: tropæum autem immortalitatis quod victa morte erexerat, cunctis spectandum proposuit; eúmque solum verè Deum in ipsa

A μεως. δι' ἧς παντὸς θανάτου κρείττονα τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν ζωὴν ἀΐδιον ἔφαινεν. ἡ δ' αἰτία, πρόδηλος καὶ σαφής. ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς, ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν, ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῆ τὴν παλιγγενεσίαν. ἐφ' ἣν τὰς ἑαυτῶν ἐλπίδας ἀναρτᾷν αὐτοὺς ἐδίδασκε. κρείττονας εἶναι θανάτου παρασκευάζων. εἰκότως ἦν αὐτοῖς ὁρᾷν ὀφθαλμοῖς παρεῖχε. χρὴ γὰρ τοὺς μέλλοντας εὐσεβῆ μετιέναι βίον, τοῦτο πρῶτον πάντων ἀναγκαιότατον μάθημα δι' ἐναργοῦς ὄψεως παραλα-

B βεῖν. καὶ πολὺ μᾶλλον ἐκείνους, τοὺς εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην μέλλοντας αὐτὸν ὅσον ἤπω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι πᾶσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν, εἰς πάντας καταγγέλλειν ἀνθρώπους. οὓς δὴ πεῖσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν ἐχρῆν, τῆς μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς. ὡς ἂν ἀδεεῖς καὶ ἄφοβοι θανάτου, τὸν κατὰ τῶν ἐθνῶν τῆς πολυθέου πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξοιντο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαίως, ὁπλίζων αὐτοὺς

C κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ ῥηματίοις καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα. οὐδὲ λόγοις ὁμοίως ἀνθρωπίνοις, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, πιθανῶς ἐξ εἰκότων συνιστάτων. αὐτὸς δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια. πρώτη μὲν οὖν αὕτη καὶ μεγίστη αἰτία, τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τοῦ θανάτου παρατάξεως· τὸν γοῦν φοβερὸν τοῖς πᾶσι θάνατον, τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς, τὸ μηδὲν ὄντα ἐδείκνυ. καὶ τὴν ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν, τοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς δι' ἐναργοῦς ὄψεως παρίστη.

D ἀπαρχὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐλπίδος, ζωῆς τε τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀθανασίας, αὐτὴν ἐκείνην πεποιημένος· δευτέρα δ' ἂν αἰτία εἴη τῆς ἀναβιώσεως, ἡ τῆς ἐν σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἔνδειξις· ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἐθείαζον ἄνθρωποι, ἥρωάς τε καὶ Θεοὺς ὠνόμαζον τοὺς ὑπὸ θανάτου κεκρατημένους, κἀκεῖ εἰκότως ἑαυτὸν ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας ἔφηνεν ὁ φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ λόγος. κρείττονα θανάτου φύσιν ἀνθρώποις δεικνύς. καὶ τὸ μὲν θνητὸν μετὰ τὴν λύσιν, ἐπὶ τὴν δευτέραν ζωὴν ἄγων. τρόπαιον δὲ ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου τοῖς πᾶσι παρέχων ὁρᾷν. καὶ μόνον τοῦτον ἐν θανάτῳ Θεὸν

ἀληθῆ εἶναι διδάσκων ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. ἔχοιμ' ἄν σοι καὶ τρίτην ὑπογράφειν αἰτίαν, τοῦ σωτηρίου θανάτου. ἱερεῖον ἦν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ γένους ἀναπεμπόμενον, τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων Θεῷ. ἱερεῖον, ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης καθιερούμενον. ἱερεῖον δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον. ἱερείου δῆτα ἑνὸς καὶ μεγάλου θύματος τοῦ πανιέρου σώματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγιασθέντος, καὶ πάντων ἐθνῶν τῶν πρὶν ἀσεβείας δαιμονικῆς πλάνης ἐνεχομένων ἀντίψυχον ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν ἡ τῶν ἀνάγνων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων δύναμις καθῄρητο. ἐλύετό τε καὶ παρεῖτο αὐτίκα δυνάμει κρείττονι, πᾶσα γεώδης καὶ ἀπατηλὴ πλάνη. τὸ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων σωτήριον θῦμα, αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀνθρώπων ἀγέλης καθιεροῦτο· καὶ τοῦτ' ἄρα ἦν τῷ θανάτῳ παραβεβλημένον σφάγιον, περὶ οὗ λογίων ἱερῶν βοῶσι φωναί. τοτὲ μὲν ὧδέ πη λέγουσαι, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. τοτὲ δὲ ὧδε προαναφωνοῦσαι, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος. καὶ λόγου αἴτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι, οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη, διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. καὶ ἐμαλακίσθη, διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη. καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. τὸ μὲν οὖν ὄργανον τὸ ἀνθρώπειον τοῦ Θεοῦ λόγου, διὰ ταύτας καθιεροῦτο τὰς αἰτίας· οὗτος δὲ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς ὁ τῷ παμηγεμόνι καὶ παμβασιλεῖ Θεῷ ἱερωμένος, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον. Θεοῦ λόγος. Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, τὸ θνητὸν οὐκ εἰς μακρὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου. καὶ τοῦτο τῷ πατρὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν παρίστη. τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως, τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὧδε ἐχόντων, ὥρα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις ἐλθεῖν.

A morte docuit esse agnoscendum, qui victoriam de morte reportasset. Possem etiam tertiam tibi causam Dominicæ mortis exponere. Fuit ille sacra quædam victima, pro universo hominum genere, Deo omnium Regi oblata. Victima pro universo hominum grege immolata: victima quæ dæmoniacæ superstitionis errorem profligavit. Postquam enim una illa victima & eximia hostia, sacrosanctum scilicet corpus Servatoris nostri, pro humano genere mactatum est, & quasi vicarium pro vita omnium gentium, quæ dæmoniacæ superstitionis impietate obstrictæ, tanquam læsæ Majestatis reæ tenebantur, oblatum est; omnis deinceps impurorum ac profanorum dæmonum potentia corruit; omnisq; terrestris ac fraudulentus error, potentiore quadam virtute statim fractus ac debilitatus est. Salutaris igitur hostia ex hominibus assumpta, ipsum scilicet Verbi divini corpus, pro universo hominum grege immolata est. Et hæc est victima neci data, de qua sacræ literæ loquuntur; nunc quidem in hæc verba: Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. *Ioan. 1.* Nunc verò in hunc modum: Sicut ovis ductus est ad cædem, & tanquam agnus coram tondente se obmutescens. *Esa. 53.* Causam item docent, cùm addunt: Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolores patitur: & nos reputavimus eum esse in labore, & in plaga & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, & obtritus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: vibicibus ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves aberravimus: unusquisque in via sua exerravit. Et Dominus tradidit eum peccatis nostris. Has igitur ob causas humanum Dei Verbi corpus immolatum fuit. Ipse verò Pontifex Maximus Deo omnium Principi atque Imperatori consecratus, cùm aliud quidpiam esset quàm victima, Dei videlicet sermo, Dei virtus atque Sapientia; mortale corpus brevi à morte revocavit: idque tanquam primitias communis omnium salutis Patri suo obtulit; hoc tropæum victoriæ quam de morte déque dæmonum acie retulerat, & humanarum victimarum quæ quondam immolari consueverant averruncamentum, pro universo hominum genere statuens. Quæ cùm ita se habeant, nunc ad eorundem demõstrationes ve-

CAPUT XVI.

niamus: si tamen harum rerum veritas A opus habet demonstratione, aut si testimonia manifestis & evidentibus factis necesse est adhibere. Accipe igitur eas demonstrationes, benignâ prius aure ad sermonis audientiam præparata. Cunctæ olim in terris nationes, & universum hominum genus, in provincias, in varias cujusq; gentis ac loci dominationes, in tyrannides ac multiplices Principatus discissum erat. Atq; hinc pugnæ & bella continua; hinc vastationes & captivorũ abductio, tam in agris quàm in civitatibus exstiterunt. Hinc tot historiarum argumenta; adulteria & mulierum raptus: B hinc excidium Trojæ; & veterum tragœdiæ, apud omnes ubiq; homines pervulgatæ. Quarum quidem rerum causas quisquis plurimorum Deorum cultui adscripserit, is meo judicio non errabit. Sed postquam salutare Christi instrumentum, sanctissimum scilicet ejus corpus, quod omni dæmonum fraude atq; operatione potentius, & ab omni culpa tam in loquendo quàm in agendo alienum fuit; velut tropæum quoddam victoriæ, & veterum malorum averruncamentum adversus dæmones erectum C est, statim omnium dæmonũ opera dissipata sunt: nec amplius locorum dominationes, multiplices principatus; tyrannides & Respublicę fuerunt; nec quę inde oriri consueverant agrorum vastationes; & obsidiones urbium atq; expugnationes. Sed unus quidem Deus omnibus prędicatus est: simul verò unum apud omnes Imperium viguit Romanorum; & inexpiabile illud atq; implacabile odium, quo gentes ab omni ferè ævo inter se mutuò collisæ erant, subitò extinctum est. Et sicut unius Dei notitia, unaq; ratio religionis ac salutis, Christi videlicet doctrina, hominibus tradebatur; ita etiam eodem tempore cùm u- D nus totius orbis Rom. Imperator esset constitutus, altissima pax ubiq; terrarũ obtinuit. Ita unius Dei nutu, duo summa inter homines bona quasi duo germina, simul eodemq; temporis momento eruperunt; Romanum scilicet Imperium, & pietatis Christianæ doctrina. Et ante illud quidem, alii Syriæ; alii Asiæ; alii Macedoniæ seorsum quisq; regnum tenebant. Ægyptum quoque ab aliis sejunctam quidam possidebant; aliique similiter Arabiam. Sed & Palæstinam Judæi sub ditionem ac potestatem suam redegerant. In singulis vicis, urbibus ac locis, homines velut insania

A εἰ δ' ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δι' ἐναργῶν πραγμάτων ἀναγκαῖον πιστώσασθαι τὰς μαρτυρίας· δέχου δὲ ταύτας, εὐγνώμονα τῷ λόγῳ τὴν ἀκοὴν παρασκευάσας. διῄρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος, εἰς ἐπαρχίας καὶ ἐθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέτμητο· ἐξ ὧν μάχαι συνεχεῖς καὶ πόλεμοι, δῃώσεις τε καὶ ἀνδραποδισμοὶ κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις, οὔποτ' αὐτοὺς διελίμπανον. ἱστοριῶν τε ὑποθέ- B σεις μυρίαι, μοιχεῖαί τε καὶ γυναικῶν ἁρπαγαί. ἔνθεν τὰ Ἰλίου κακά, καὶ αἱ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις μνημονευόμεναι τῶν παλαιῶν τραγῳδίαι· τούτων δ' οὐκ ἂν ἁμάρτοις τὰς αἰτίας, τῇ πολυθέῳ πλάνῃ προσγράφων· ὡς δὲ τὸ σωτήριον ὄργανον, αὐτὸ δὴ τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ κρεῖττον ἁπάσης δαιμονικῆς πλάνης ἐνεργείας ὀφθέν, κακίας τε τῆς δι' ἔργων καὶ λόγων ἀλλότριον. νικητήριον τρόπαιόν τε παλαιῶν κακῶν ἀποτρόπαιον κατὰ δαιμόνων ἀνυψοῦτο, ἐλύετό τε αὐτίκα πάντα δαιμόνων ἔρ- C γα· καὶ οὐκέτ' ἦσαν τοπαρχίαι καὶ πολυαρχίαι, τυραννίδες τε καὶ δημοκρατίαι, αἵ τε διὰ ταῦτα συνιστάμεναι κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας δῃώσεις καὶ πολιορκίαι· ἀλλὰ Θεὸς μὲν εἰς πάντας ἐκηρύττετο. ἐν ταυτῷ δέ, καὶ βασιλεία μία τοῖς πᾶσιν ἡ Ῥωμαίων ἐπήνθει. ἀνῄρητό τε ἀθρόως ἡ ἐξ αἰῶνος ἄσπιστος καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἐχθρῶν ἔχθρα· ὡς δὲ ἑνὸς Θεοῦ γνῶσις πᾶσιν ἀνθρώποις παρεδίδοτο, καὶ τρόπος εἷς εὐσεβείας, σωτήριός τε ἡ Χριστοῦ διδασκαλία, κατὰ ταῦτα καὶ βασιλέως ἑνὸς ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ὑπο- D στάντος, εἰρήνη βαθεῖα τὰ σύμπαντα διελάμβανεν. ὁμοῦ τε καὶ ὑφ' ἑνὶ καιρῷ ὥσπερ ἐξ ἑνὸς Θεοῦ νεύματος, ἀνεφύοντο εἰς ἀνθρώπους ἀγαθῶν δύο βλαστοί. ἥ τε Ῥωμαίων ἀρχή, καὶ ἡ εὐσεβὴς διδασκαλία. πρό γε μὴν ταύτης, οἱ μὲν ἀφωρισμένως Συρίας ἐκράτουν. οἱ δὲ, τῆς Ἀσίας ἐβασίλευον. ἄλλοι δὲ Μακεδονίας· τὴν δὲ Αἴγυπτον ἀποτεμόντες ἕτεροι, κατεῖχον. καὶ χώραν τὴν Ἀράβων ὡσαύτως ἄλλοι· ναὶ μὴν καὶ Παλαιστινῶν, τὸ Ἰουδαίων ἐκράτει γένος· κατὰ κώμας τε καὶ κατὰ πόλεις καὶ

κατὰ πάντα τόπον, ὥσπερ ὑπό τινος παραπληξίας κατ' ἀλλήλων φονῶντες καὶ δαιμονῶντες ἀληθῶς, πολέμοις καὶ μάχαις ἐσχόλαζον· ἀλλὰ γὰρ ἀθρόως ἅπαντα ὥσπερ ἀπὸ νύσσης μιᾶς δύο μεγάλαι προελθοῦσαι δυνάμεις, ἡμέρωσάν τε καὶ εἰς φιλίαν συνήγαγον. ἥ τε Ῥωμαίων ἀρχὴ μόναρχος ἐξ ἐκείνου φανθεῖσα, καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνακμάσασαι ἀλλήλαις· ἡ μὲν γοῦν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, τὰς τῶν δαιμόνων πολυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθεῖλε. μίαν βασιλείαν Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησί τε καὶ Βαρβάροις καὶ τοῖς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς, κηρύττουσα· ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὡς ἂν προκαθῃρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτίων, τὰς ὁρωμένας ἐχειροῦτο. εἰς μίαν ἕνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπεύδουσα. καὶ τὰ πολλὰ μὲν παντοίων ἐθνῶν συναγαγοῦσα. μέλλουσα δὲ ὅσον ἔπω, καὶ αὐτῶν ἄχρι τῶν ἄκρων τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι. τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θεϊκῇ δυνάμει προεξομαλιζούσης αὐτῇ τὰ πάντα, καὶ ὁμαλὰ καθιστώσης. τοῦτό γέ τοι ἂν εἴη τὸ μέγα θαῦμα, τοῖς φιλαλήθως τὸν νοῦν ἐφιστῶσι, καὶ μὴ τοῖς καλοῖς βασκαίνειν ἐθέλουσιν· ὁμοῦ τε γὰρ ἡ τῶν δαιμόνων ἀπηλέγχετο πλάνη. ὁμοῦ καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἐθνῶν διελύετο. καὶ πάλιν ὁμοῦ Θεὸς εἷς, καὶ μία τούτου γνῶσις εἰς πάντας ἐκηρύττετο. ὁμοῦ καὶ βασιλεία μία ἐν ἀνθρώποις ἐκρατύνετο. καὶ τὸ πᾶν ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰς εἰρήνην καὶ φιλίαν μεθηρμόζετο. ἀδελφούς τε ὡμολόγουν ἀλλήλους οἱ πάντες, καὶ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐγνώριζον· αὐτίκα γοῦν ὥσπερ ἐξ ἑνὸς φύντες πρὸς ἑνός τε Θεοῦ οἷα παῖδες, καὶ μητρὸς μιᾶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, εἰρηνικῶς ἀλλήλοις ἠσπάζοντό τε καὶ ἀπελάμβανον. ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐξ ἐκείνου τὴν σύμπασαν οἰκουμένην, μιᾶς εὐνομουμένης οἰκίας καὶ συγγενείας, ἐξεῖναί τε πορείας ὅτῳ φίλον στέλλεσθαι, ἀποδημεῖν τε ὅποι τις θέλοι σὺν πάσῃ ῥᾳστώνῃ. καὶ τοὺς μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἀκινδύνως ἐπὶ τὰ ἑῷα παριέναι. τοὺς δὲ ἐνθένδε πάλιν ἐκεῖσε, ὡς ἐπὶ πατρίδας οἰκείας στέλλεσθαι. πληροῦσθαί τε παλαιῶν χρησμῶν λόγια καὶ προφητῶν ἀναφωνήσεις, μυρίας μὲν καὶ ἄλλας ἃς οὐ νῦν παρατίθεσθαι

A correpti & à dæmone agitati, per continua bella & pugnas in cædes mutuas ferebantur. Verùm duæ maximæ potestates velut ex una transenna simul emissæ, cuncta repentè pacarunt & in concordiam reduxerunt: Romanum videlicet Imperium, quod ex eo tempore sub unius Principatu fuit; & Christi doctrina: quæ quidem duæ potestates uno simul eodemque tempore effloruerunt. Ac Servatoris quidem nostri potestas, multiplices illos Principatus ac divinitates dæmonum evertit; unum Dei Regnum cunctis hominibus tam Græcis quàm Barbaris, ipsisque adeo extremas terrarum plagas incolentibus annuntians. B Romanum autem Imperium, utpotè sublatis jam antea multorum Principatuum causis, eos qui adhuc supererant, ditioni suæ adjunxit; id maximè studens, ut universum genus humanum communi inter se concordię vinculo colligaret. Et plerasq; quidem gentes jam in unum coëgit & conciliavit: brevi verò ad ultimos usq; terrarum fines progressurum est: quippe cùm salutaris doctrina cum divina quadã virtute conjuncta, cuncta ipsi facilia ac plana præstet. C Hoc profectò ingens miraculum esse fatebuntur ii, qui veritatis studio adducti rem attentiùs expendere, potiùs quàm pulcherrimis rebus obtrectare voluerint. Simul enim dæmoniacæ superstitionis error convictus est; & inimicitiis ac pugnis quæ inter gentes jam inde à priscis temporibus fervebant, finis impositus: simul unicus Deus, unáque ejus notitia omnibus prædicata est; & unum in terris Imperium stabilitum; & universum humanum genus ad pacem concordiámque revocatum; cunctis vicissim fratres se esse profitentibus, & propriam agnoscentibus naturam. Statim igitur velut filii ex eodem D Patre, uno scilicet Deo; & ex eadem matre, vera scilicet pietate geniti, pacificè seipsos mutuò salutare atque excipere cœperunt. Adeò ut orbis terrarum universus nihil à domo & familia optimè constituta differre deinceps videretur; & iter facere & peregrè quò quisq; vellet proficisci cum omni securitate cuivis liceret: & alii quidem ab Occidentis partibus ad Orientem absq; periculo commearent; alii verò hinc ad illas partes, velut ad suam ipsorum patriam pergerent: complerenturque veterum Oraculorum responsa, & cùm innumerabiles aliæ Prophetarum prædictiones,

A quas referre in præsentia non vacat; tum illæ quæ de salutari Dei verbo loquuntur in hunc modum: *Psal. 71.* Dominabitur à mari usq; ad mare, & à fluminibus usq; ad fines orbis terrarum. Et rursus: *Esa. 20.* Orietur in diebus ejus justitia & abundantia pacis. Et alibi: Confringent gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces; non accingetur gladio gens contra gentem, nec ampliùs militaribus exercitationibus vacabunt. Hæc prædicta, & Hebraico sermone multis ante sæculis pronuntiata fuerant; quæ nostra demum ætate operibus ipsis expleta, veterum Oraculorum testimoniis fidem adstruunt. B Quòd si aliorum præterea argumentorum copiam desideras, ea non verbis jam accipe, sed rebus ipsis. Aperi oculos mentis tuæ, & cogitationis januas reclude. Diu multúmque tacitus tecum expende. Interroga temetipsum; & quasi ab altero sciscitare, rerum naturam perscrutans in hunc modum. Quis unquam ab ultima usque hominum memoria Rex aut Princeps; Philosophus aut Legislator; Propheta denique seu Græcus seu Barbarus, tantum auctoritatis & potentiæ adeptus est, non dico post mortem, sed vivus adhuc & spirans, & multiplici pol- C lens virtute; ut omnium ubique hominum aures atque linguas nominis sui gloriâ compleret? Nemo certè præter unum Servatorem nostrum post victoriam de morte reportatam istud præstitit, cùm & Discipulis suis verbo præcepit, & reipsa deinceps confirmavit: *Matt. 28.* Euntes, inquit, docete omnes gentes in nomine meo. Cúmque ipsis prædixisset & affirmasset fore omnino ut Evangelium suum per universum orbem prædicaretur in testimonium D cunctis gentibus, verbis eventum continuò subjunxit. Statim certè, non longo temporis spatio interjecto, doctrina ejus totum orbem replevit. Quid habet ad ea quod respondeat, is qui in hujus sermonis exordio nos reprehendebat; præsertim cùm omni ratione validius sit oculorum testimonium. Quis verò pestiferum ab omni ævo & exitiale dæmonum genus, quod jampridem universas gentes ac nationes depascebatur, & motione atque impulsu simulacrorum multas in terris præstigias edebat, invisibili ac potente dextra, velut immanes belluas ab hominum grege fugavit? Quis alius quàm Servator noster, per invocationem

σχολή. ἀτὰρ δὴ καὶ τὰς ἀμφὶ τοῦ σωτῆρος λόγου ὧδέ πῃ βοώσας. κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. καὶ αὖθις, ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα. καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. ταῦτα προὐλέγετο, καὶ φωναῖς ἑβραίων ἐξ αἰῶνος μακροῦ προεκηρύττετο. ταῦτα τοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρώμενα, τῶν παλαιῶν φωνῶν πιστοῦται τὰς μαρτυρίας. σὺ δ' ἀλλ' εἰ ποθεῖς ἑτέρων ἀποδείξεων περιουσίας, μὴ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις ταύτας λάμβανε. διάνοιξον τῆς σαυτοῦ διανοίας τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὰς πύλας ἀναπέτασον. πολύ τε ἐπισχὼν παρ' ἑαυτῷ λόγισαι. αὐτός τε σαυτὸν ἐρώτα, καὶ ὡς παρ' ἑτέρου πυνθάνου ὧδέ πῃ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διερευνώμενος· τίς πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βασιλεὺς. ἢ ἄρχων. ἢ φιλόσοφος. ἢ νομοθέτης. ἢ προφήτης ἑλληνικὸς ἢ βάρβαρος, τοσοῦτον ἀρετῆς ἀπηνέγκατο, ὅτι γε μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἔτι ζῶν καὶ ἐμπνέων καὶ πολλὰ δυνάμενος, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων, ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλῆσαι τῆς αὐτοῦ προσηγορίας; ἀλλὰ τοῦτό γε οὐδεὶς, ἢ μόνος εἷς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διεπράξατο. τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις λόγον εἰπὼν καὶ ἔργῳ τελέσας· πορευθέντες τοίνυν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου φήσας αὐτοῖς, προειπών τε καὶ ἀποφηνάμενος, ὡς ἄρα δεῖ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ κηρυχθῆναι ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἅμα λόγῳ τοὔργον ἐπήγαγεν· αὐτίκα δ' οὖν καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, ἡ σύμπασα οἰκουμένη τῶν αὐτοῦ λόγων ἐπληροῦτο. τί οὖν ἔχοι ἂν πρὸς τοῦτο εἰπεῖν ὁ κατ' ἀρχὰς τοῦ λόγου ἡμῖν ἐπιμεμψάμενος, ὁπότε παντὸς λόγου κρείττων, ἡ διὰ τῆς ὄψεως τυγχάνει μαρτυρία. τίς δ' ἐξ αἰῶνος τὸ βλαπτικὸν καὶ ὀλέθριον δαιμόνων φῦλον, τὸ πάλαι πᾶσαν ἀνθρώπων φύσιν ἐπινεμόμενον, καὶ διὰ τῆς τῶν ξοάνων κινήσεως πολλὰς ἐν ἀνθρώποις γοητείας ἐπιδεικνύμενον, ἀοράτῳ καὶ κραταιᾷ χειρὶ οἷα θῆρας δεινοὺς, τῆς ἀνθρώπων ἀπεδίωξεν ἀγέλης; τίς δ' ἕτερος ὡς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπικλήσεως

καθαρωτάταις εὐχαῖς ταῖς δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀναπεμπομέναις, τὰ λείψανα τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνειν ἐπεξουσίας ἔδωκε, τοῖς καθαρῶς καὶ ἀπλάστως μετερχομένοις τὸν βίον, τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης φιλοσοφίας. ἀναίμους δὲ καὶ λογικὰς θυσίας τὰς δι' εὐχῶν καὶ ἀπορρήτου θεολογίας τοῖς αὐτοῦ θιασώταις, τίς ἐπιτελεῖν παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτήρ; διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης, θυσιαστήρια συνέστη, ἐκκλησιῶν τε ἀφιερώματα. νοερῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπρεπεῖς λειτουργίαι, μόνῳ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ πρὸς ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἀναπεμπόμεναι· τὰς δὲ δι' αἱμάτων καὶ λύθρων, καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας θυσίας. τάς τε ὠμὰς ἐκείνας καὶ μανιώδεις ἀνδροκτασίας τε καὶ ἀνθρωποθυσίας, τίς ἀφανεῖ τε καὶ ἀοράτῳ δυνάμει, σβεσθῆναι καὶ μηκέτι ὑπάρχειν παρεσκεύασεν, ὡς μαρτυρεῖσθαι πρὸς αὐτῆς γε τῆς ἑλλήνων ἱστορίας. ἐπειδὴ οὐ πρότερον, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἔνθεον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους, πᾶσαι αἱ πανταχοῦ γῆς κατελύθησαν ἀνθρωποθυσίαι. τοσούτων ἐναργῶν ἀποδείξεων, τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀρετήν τε καὶ δύναμιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένων, τίς οὕτω σιδήρεος τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ συμμαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ ζωὴν ὁμολογεῖν; ζώντων γὰρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν τὰ κατορθώματα. ὄψεις τε ἀδήλων φασὶν εἶναι τὰ φαινόμενα. αὐτίκα γοῦν χθὲς καὶ πρώην θεομάχων γένος, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐκύκα, ἦγέ τε καὶ ἀπῆγε, καὶ πολλὰ ἴσχυεν. ἐπεὶ δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπηλλάγη, κεῖται δὴ μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς, σκυβάλων ἐκβλητότερον. ἄπνουν. ἀκίνητον. ἄναυδον. καὶ οὐκ ἔτ' αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γὰρ αὕτη νεκρῶν· καὶ ὁ μηκέτ' ὤν, οὐδείς ἐστιν. ὁ δὲ μηδεὶς ὢν πράξειε τι; ὁ δ' ἐνεργῶν καὶ πράττων, καὶ πλείονα τῶν ζώντων δυνάμενος, πῶς ἂν ὑποληφθείη μὴ ὤν· εἰ δ' ἀφανὴς εἴη σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον. οὐδὲ τεχνικοὺς λόγους, οὐδ' ἐπιστημονικὰς θεωρίας, αἰσθήσει σωμάτων καταμανθάνομεν. οὐδὲ νοῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μή τί γε θεοῦ δύναμιν εἶδέ τις πώποτε ὀφθαλμοῖς. ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιάδε πέφυ-

A nominis sui, & purissimas preces ipsius nomine Deo Optimo Maximo oblatas, nequissimorum spirituum reliquias ex hominibus abigendi potestatem dedit iis, qui traditam ab ipso vivendi normam ac disciplinam castè & sincerè sequerentur. Jam verò incruenta & rationalia sacrificia, quæ precibus & arcanâ quâdam Dei appellatione perficiuntur, quis unquam alius sectatores suos offerre docuit, quàm Servator noster solus? Quam ob causam per universum orbem terrarum constituta nunc

B sunt altaria, & Ecclesiæ consecratæ; & sacrosancta ministeria intellectualium ac rationalium sacrificiorum soli omnium moderatori Deo ab omnibus gentibus offeruntur. Sacrificia autem illa sanguine, cruore ac fumo peragi solita; crudeles item illas & furiosas hominum cædes ac victimas, quis occultâ quâdam & invisibili potentia aboleri ac prorsus extingui fecit; adeo ut hoc ipsû etiam Gentilium testentur historiæ? Neq; enim nisi post divinam Servatoris nostri prædicationem, circa tempora Imperatoris Hadriani, omnis ubiq; hu-

C manarum victimarum immolatio sublata est. Cùm ergo Servatoris nostri post mortem virtus atq; potentia, tot tamq; evidentibus argumentis comprobetur, quis est adeo ferrens animo, ut veritati testimonium perhibere cum ceteris nolit, & vitam illius divinam confiteri? Nam præclara facinora, viventium sunt non mortuorum; & ea quæ cernimus, occultarum rerum notitiam nobis subministrant. Nuper quidem ac nudius-tertius, impiorum hominum contra Deum pugnantium natio universam mortalium vitam conturbabat, & potentia ac viribus pollens susq; deq; omnia ferebat.

D Sed posteaquàm è medio sublata est, jacuit deinceps stercoribus contemptior: sine spiritu, sine motu & sine voce. Nec jam eorum habetur ratio, nec ulla fit mentio. Quippe ea mortuorum sors est; & is qui amplius non est, nihil est. Qui autem nihil est, quid tandem agere potest? Contrà is qui agit & operatur, quique plus valet quàm ii ipsi quibus vita suppetit, qua ratione existimabitur nô esse? quòd si corporis oculis non cernitur, at judicandi facultas non consistit in sensu: nec artium rationes aut speculationes scientiarum, sensib⁹ corporis percipimus: nec mentem quæ in hominib⁹ est, nedum Dei virtutem ullus unquam oculis vidit: verùm ejusmodi res ex

ipsis operibus cognosci solent. Quocirca etiam in Servatore nostro, invisibilis ejus vis ac potestas ex operibus perspiciēda ac dijudicanda est: utrùm scilicet tot illustria facinora quæ ab illo etiamnum geruntur, viventis esse omninò confitendum sit; an dicendum, ejus qui non sit ea esse; an stulta omninò nec ulla ex parte cohærens hæc quæstio. Eum enim qui non est, qua ratione aliquis esse dixerit? Siquidem omnium consensu & suffragiis constat, id quod non est, nec posse quicquam, nec agere, nec operari. Hæc quippe viventium natura est: mortuorum verò contraria.

Caput XVII.

Opportunum nunc tempus est, ut ea quæ à Servatore nostro hac ætate perfecta sunt, inspiciamus: & Dei viventis opera spirantia contemplemur. Quomodo enim tam præclara facinora, non essent viventis, ejúsque adeò qui Dei vitam vivat opera spirantia. Quænam verò illa sunt inquies? audi si placet. Nuper quidam qui Deo bellum indixerant, oratoria ejus cum ingenti pertinacia, nec minori cum militum robore, ab ipsis fundamentis everterunt; & Ecclesias illius penitus abolere studuerunt; omnibus machinis Deum invisibilem oppugnantes, & impiarum vocum tela in eum conjicientes. Sed invisibilis Deus, invisibili eos ultus est modo. Statim igitur illi solo Dei nutu è medio sublati, qui prius in deliciis vitam agebant; qui beatissimi; qui quasi Dii ab omnibus prædicabantur; qui multis annorum spatiis Imperium præclarè ac feliciter gesserant, quandiu pacem & amicitiam coluerant cum illo quem postea oppugnaverunt. Verùm ubi mutatâ sententiâ Deo bellum inferre ausi sunt, Diis suis tanquam antesignanis & propugnatoribus in acie adversus Deum nostrum oppositis; illicò momento temporis, & Dei quem oppugnabant nutu ac potentia, cuncti scelerum suorum pœnas dederunt: adeò ut terga dantes cedentésque ei cui bellum intulerant, divinitatem ipsius sicut reliqui confiterentur; & planè contraria iis quæ paulò ante tentaverant concedere ac permittere maturarent. Continuò igitur Servator noster victoriæ tropæa ubiq; terrarum erexit, templisq; sanctissimis & oratoriis consecratis universum orbem de integro exornavit; & in urbibus ac pagis, in agris ac desertis Barbarorum locis, fana ac delubra in honorem unius omnium Regis ac Domini dedicavit. Unde etiam Domini voca-

A κεν ἐπινοείας· διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ, προσήκοι ἂν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν καὶ διακρίνειν. εἴτε χρὴ ζῶντος ὁμολογεῖν τὰ εἰς ἔτι δεῦρο πρὸς αὐτοῦ κατορθούμενα. εἴτε καὶ μὴ ὄντος εἶναι λέγειν· ἢ μωρὸν καὶ ἀσύστατον τὸ ἐρώτημα· τὸν γὰρ μὴ ὄντα, πῶς ἄν τις εὐλόγως εἶναι εἴποι· εἴγε τὸ μὴ ὂν πάσαις ψήφοις ἀποπέφανται, οὐδὲ δύνασθαί τι, οὐδ' ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὕτη γὰρ φύσις νεκρῶν. ζώντων δὲ ἡ ἐναντία. Ἐνθα δὴ καιρὸς ἐπιθεωρῆσαι τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποτελέσματα, καὶ ζῶντος B Θεοῦ ἔργα ζῶντα συνιδεῖν· εἰ γὰρ οὐ ζῶντος, καὶ Θεοῦ ζωὴν ὡς ἀληθῶς ζῶντος ἔργα ζῶντα τυγχάνει τὰ τοιάδε κατορθώματα, τίνα δὴ ταῦτα ἐρωτᾷς, μάνθανε. θεομάχοι τινὲς πρώην, τῶν αὐτοῦ προσευκτηρίων τὰς οἰκοδομὰς, σὺν πλείονι φιλονεικίᾳ, καὶ σὺν μείζονι δυνάμει τε καὶ χειρὶ ἐκ βάθρων ἀνορύττοντες καθῄρουν, ἀφανεῖς τε αὐτοῦ καθίστων τὰς ἐκκλησίας. πάσαις τε μηχαναῖς τὸν μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρώμενον ἐπολέμουν, βάλλοντες καὶ ἀκοντίζοντες μυρίαις λόγων βολαῖς· ὁ δ' ἀφανὴς, ἀφανῶς ἠμύνατο. C εἶθ' οἱ μὲν οὐκέτ' ἦσαν ἑνὶ Θεοῦ νεύματι, οἱ πρὸ μικροῦ τρυφηλοὶ καὶ τρισευδαίμονες. οἵτινες ἰσόθεοι παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦσαν ὑμνούμενοι. οἱ μακραῖς ἐτῶν περιόδοις διαπρεπῶς τὴν εὐχὴν εὐθύναντες, ὅτε δῆτα πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς καὶ εἰρηναῖα· ὡς δὲ μεταβαλλόμενοι θεομαχεῖν ἐτόλμων, τοὺς αὐτῶν θεοὺς προμάχους καὶ προασπιστὰς ἀντιπαρατάττοντες τῷ ἡμετέρῳ, αὐτίκα μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ, καὶ Θεοῦ νεύματι καὶ δυνάμει τοῦ πολεμουμένου, D δίκας ὑπεῖχον οἱ πάντες τῶν τετολμημένων· ὡς παραχωρεῖν τῷ πολεμουμένῳ. καὶ νῶτα δόντες αὐτῷ, τῇ θεότητι συνωμολόγουν. συγχωρεῖν τε καὶ ἐπιτρέπειν τἀναντία τοῖς πρὶν τετολμημένοις, ὁλοσχερῶς ἔσπευδον· ὁ δὲ τρόπαια νικητήρια παραχρῆμα πανταχοῦ γῆς ἀνίστη. ναοῖς τε ἁγίοις καὶ προσευκτηρίων σεμνοῖς ἀφιερώμασι, τὴν σύμπασαν οἰκουμένην αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς κοσμήσας. κατὰ πόλεις τε καὶ κώμας, χώρας τε πάσας καὶ τὰς τῶν Βαρβάρων ἐρήμους, ἱερὰ καὶ τεμένη ἑνὶ τῷ πάντων βασιλεῖ Θεῷ τῷ δὴ καὶ τῶν ὅλων δεσπότῃ καθιε-

ξῶας ἔνθεν καὶ τῆς τοῦ δεσπότου προσηγορίας ἠξίωται, τὰ καθιερωμένα. οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων κυρίου. παρὸ καὶ κυριακῶν ἠξίωνται τῶν ἐπωνυμιῶν. παρελθὼν οὖν εἰς μέσον ὁ βουλόμενος διδασκέτω, τίς μετὰ τὴν τοσαύτην καθαίρεσίν τε καὶ ἐρημίαν, ἱδρύματα ἐξ ἐδάφους εἰς ὕψος ἀνήγειρεν, τίς τὰ πάσης ἐλπίδος ἀφῃρημένα, δευτέρας ἠξίωσε πολὺ κρείττονος τῆς ἔμπροσθεν ἀνανεώσεως. καὶ ἀνενεώσατο αὐτὰ δή, τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα, οὐ μετὰ τὴν θεομάχον ἐκείνων τελευτήν, ἀλλ᾽ ἔτι τῷ βίῳ περιόντων, αὐτῶν δὴ τῶν καθῃρηκότων. ὡς δι᾽ αὐτῶν στόματος καὶ δι᾽ αὐτῶν γραφῆς τὴν παλινῳδίαν τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἀσθῆναι. καὶ τοῦτο πρᾶξαι αὐτούς, οὐκ ἐν εὐθυμίαις ὄντας, φιλανθρωπίας λογισμῷ τάχα ἄν τις νομίσειε. θεηλάτοις δὲ μάστιξιν ἐλαυνομένους. τίς μετὰ τοσούσδε τοῦ διωγμοῦ χειμῶνας, καὶ ἐν αὐτῇ γε τῇ τῶν δεινῶν ἀκμῇ, φιλοσόφου βίου ζηλωτὰς καὶ θεραπευτὰς τοῦ θείου μυρίους ἄνδρας, γυναικῶν τε ἱερείας καὶ χοροὺς ἀειπαρθένων ἁγνείᾳ παντελεῖ τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον αὑτῶν ἀναθείσας, τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήμασι, καθ᾽ ὅλης συνίστη τῆς οἰκουμένης· τροφῶν δ᾽ ἀποχαῖς, ἀσιτίαις τε καὶ ἀοινίαις πολυημέροις προθυμότατα διακαρτερεῖν, ἐγκρατείᾳ τε καὶ ῥώμῃ βίου στερροῦ χρῆσθαι, ἐδίδαξε· μετὰ σωφροσύνης τίς γύναια καὶ μυρία πλήθη ἀνδρῶν ἀναπέπεικε, λογικὰς τροφὰς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δι᾽ ἐνθέων ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάξασθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν; τίς Βαρβάρους καὶ ἀγροίκους ἄνδρας, γύναιά τε καὶ παῖδας καὶ οἰκετῶν γένη, πλήθη τε μυρία μυρίων ἐθνῶν, θανάτου μὲν καταφρονεῖν ἐδίδαξεν. ἀθάνατον δὲ πέπεικεν εἶναι τὴν αὐτῶν ψυχήν, καὶ δίκης ὀφθαλμὸν ὑπάρχειν ἔφορον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν δικαιωτήρια Θεοῦ προσδοκᾶν. καὶ τούτων ἕνεκα δικαίως καὶ σωφρόνως ζῆν ἐπιμελεῖσθαι. μὴ γὰρ οὕτω διατεθέντας, ἀδύνατον ἄλλως εἶναι τὸν τῆς εὐσεβείας ὑποδῦναι ζυγόν· ἃ δὴ μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι, εἰσέτι καὶ νῦν κατορθοῦται. ἀλλὰ ταῦτα μὲν παρῶμεν. φέρε δὴ ἄλλως τὸν τὴν διάνοιαν λελιθωμένον καὶ ἐκ τῶν τοιῶνδε προσαγάγωμεν ἐρωτήσεων, ὧδέ πη αὐτοῦ πυνθανόμενοι· ἄγε δὴ οὗτος φωνὴν λογικὴν ἀφείς

A bulo honorata sunt; non ab hominibus, sed ab ipso omnium Domino cognomentum sortita. Ab eo quippe Dominica appellantur. Prodeat igitur in medium qui volet, doceátque nos quis post tantam subversionem ac vastitatem sacras ædes à fundamentis usque ad summum culmen evexerit: quis ea de quibus nulla jam spes supererat, multò quàm antea fuissent illustriora renovaverit: & quod maximè mirandum est, nó post mortem illorum Dei hostium ea renovaverit, sed superstitibus adhuc iis ipsis qui illa subverterant: adeò ut ipsimet ore suo suisque literis palinodiam B canerent: idque agerent, non eo tempore quo in summa lætitia ac voluptate degebant (sic enim humanitate ducti id egisse, cuipiam fortasse viderentur) sed tum maximè cùm verberibus cælitus inflictis agitabantur. Quis post tot ac tantas persecutionis procellas, & in ipso discriminum fervore, innumerabiles veræ Philosophiæ sectatores Deique cultores viros, sacras etiam mulieres & virginum choros quæ perpetuæ animi & corporis castitati sese addixerant, divinæ doctrinæ suæ præceptis atque institutis per universum orbem continuerit: cibóque & vino ad mul- C tos dies libentissimè abstinere, & duram ac severam vitam agere cum singulari modestia ac temperantia docuerit? Quis immensam virorum ac mulierum multitudinem eò impulerit, ut spretis corporum alimentis, rationalem potiùs cibum divinarum lectionum, qui animis ratione præditis aptissimus est, appeterent? Quis Barbaros & rusticos homines, mulierculas item & pueros ac servos; infinitam denique omnium gentium multitudinem docuerit, ut mortem contemnerent, sibique ipsis persuaderent animam suam esse immortalem, & justitiæ o- D culum quendam esse qui res humanas inspiciat; utque futurum Dei judicium de piis ac de impiis hominibus exspectarent; atque idcircò vitam justè sanctéque traducere studerent? Nam qui aliter animo affecti sint, eos pietatis jugum subire nullo modo posse. Quæ quidem omnia solus Servator noster etiamnum egregiè præstat. Verùm hæc missa faciamus. Nunc verò eum cujus animus instar silicis obduruit, hujusmodi interrogationibus convincere aggrediamur. Dic mihi heus tu, & tandem aliquando vocem

rationale edens non ex bruto pectore sed
ex anima ratione & intellectu prædita
fructum proferens. Dic, inquam, re a-
pud te ipsum diu antè perpensâ. Quis
ex omni sapientum numero qui antea
celebres exstiterunt, Prophetarum ora-
culis perinde ac Servator noster, apud
Deo carissimam veterum Hebræorum
gentem tot ante sæculis cognitus est &
prædicatus? Qui quidem & natale ipsius
solum, & adventus tempora, & viven-
di rationem; miracula item, sermones
& præclara facinora animo animo præ-
cipientes, sacris Voluminibus com-
mendarunt. Aut quis scelera in se ad-
missa, tam præsenti ultione unquam vin-
dicavit, ut post impium facinus quod in
ipsum fuerat admissum, statim omnis
Judæorum natio occultâ quâdam vi ex-
agitaretur, & regia ipsorũ sedes ab ipsis
fundamentis everteretur; ipsumq; adeò
templum cum omnibus ornamentis ac
donariis solo æquatum disturbaretur.
Quis futura, tum de impiis illis homini-
bus, tum de Ecclesia ab ipso per univer-
sum orbem conditâ cùm multo ante
prædixisset, singulorum operibus con-
gruentia vaticinans, prædictionum fi-
dem rebus ipsis æque ac Servator noster
confirmavit? Ac de impiorum quidem
templo dixerat: Relinquitur vobis do-
mus vestra deserta: & non manebit in
loco lapis super lapidem qui non distur-
betur. De Ecclesia autem sua in hunc
modum: super petram ædificabo Eccle-
siam meam, & portæ orci non prævale-
bunt adversus eam. Jam verò imperitos
homines & rusticos atq; abjectos, à pi-
scatu primùm abduxisse; ac deinde le-
gislatores Doctoresque orbis terrarum
constituisse, quale & quantum tibi vide-
tur? Quòd verò pollicitus est illis, se fa-
cturum ipsos piscatores hominum; nec
id verbis solummodo dixit, sed reipsa
cumulatè præstitit; tantamque eis vim
ac potentiam indidit, ut libros conscri-
berent atque ederent; utque horum
librorum tanta esset auctoritas, ut o-
mnium tam Græcorum quàm Barbaro-
rum linguis conversi, à cunctis ubique
gentibus studiosè ediscerentur; & ea
quæ in illis continentur, divina esse
crederentur oracula, quantum id valet
ad divinitatem ejus perspicuè declaran-
dam? Quale illud est, quòd ipse futura
prædixit; & Discipulis suis multò ante
contestatus est, ipsos Regum ac Princi-
pum conspectui exhibendos esse, & pœ-
nis extremisque suppliciis afficiendos;

A μὴ ἐξ ἠλιθίου καρδίας, ψυχῆς δὲ λογικῆς καὶ
νοερᾶς καρπὸν προβαλλόμενος, λέγε δή, πα-
ρὰ σαυτῷ πολλάκις ἐπισκεψάμενος, τίς ἄλ-
λος πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων σοφῶν,
ὁμοίως τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι προφητικαῖς ἄνω-
θεν πρὸ μυρίων χρόνων φωναῖς, ἐγνώσθη τε
καὶ προεκηρύχθη παρὰ τοῖς πρόπαλαι θεοφι-
λέσιν ἑβραίων παισίν· οἱ καὶ τὸν τόπον αὐτοῦ τῆς
γενέσεως, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ
βίου, καὶ δυνάμεις καὶ λόγους καὶ κατορθώματα
αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς καταβεβλή-
B κασιν. ἢ τίς αὐτοῦ ταχὺς ἔκδικος τῶν εἰς αὐτὸν
τετολμημένων ἀποδέδεικται, ὡς ἅμα τῇ καὶ
αὐτοῦ δυσσεβείᾳ, τὸ πᾶν ἰουδαίων ἔθνος ἀορά-
τῳ δυνάμει μετελθεῖν, ἄρδην τε τὸν βασιλι-
κὸν αὐτῶν τόπον ἐκ βάθρων ἀρθῆναι. αὐτό τε
τὸ ἱερὸν ἅμα τοῖς ἐν αὐτῷ σεμνοῖς, εἰς ἔδαφος
κατενεχθῆναι; τίς δὲ προρρήσεις αὐτῶν τε τού-
των περὶ τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν, ἀμφί τε τῆς πρὸς
αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑποστάσης ἐκκλη-
σίας, καταλλήλους τοῖς πράγμασιν ἀποφ-
θεγξάμενος, πιστὰς ἔδειξε ταύτας τοῖς ἔρ-
C γοις, ὡς ὁ ἡμέτερος Σωτήρ. περὶ μὲν τοῦ τῶν ἀ-
σεβῶν ἱεροῦ φήσας, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν
ἔρημος, καὶ οὐ μὴ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθον ἐν τῷ
τόπῳ τούτῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ. περὶ δὲ τῆς αὐτοῦ
ἐκκλησίας, ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου
τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν
αὐτῆς, τὸ δὲ ἄνδρας εὐτελεῖς καὶ ἀγροίκους, ἐξ
ἁλιείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχήν, καὶ τούτους
νομοθέτας καὶ νομοδιδασκάλους ἀποφῆναι
τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, οἷόν σοι εἶναι δοκεῖ;
τὸ δὲ ἐπαγγείλασθαι, καὶ λόγῳ μὲν εἰπεῖν, ἔργῳ δὲ
D ποιῆσαι αὐτοὺς ἁλιέας ἀνθρώπων. καὶ το-
σαύτην αὐτοῖς ἀρετήν τε καὶ δύναμιν παρα-
σχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βίβλους
παραδοῦναι. καὶ πάντας εἰς τοσοῦτο κρατῦ-
ναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παντοίᾳ γλώσ-
σῃ βαρβάρων τε καὶ ἑλλήνων μεταβαλλομέ-
νας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι, καὶ πι-
στεύεσθαι θεῖα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς καταβε-
βλημένα, ὅσον εἰς ἀπόδειξιν ἐναργῆ τῆς αὐτοῦ
θεότητος; οἷον καὶ τὸ αὐτὸν προφητεῦσαι τὸ μέλ-
λον, καὶ τοῖς μαθηταῖς προμαρτυρήσασθαι, ὡς ἄ-
ρα ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων μέλλοιεν ἄγε-
σθαι, τιμωρεῖσθαί τε καὶ τὰς ἐσχάτας ὑπομένειν

κολάσεις, οὐ διά τινα πρᾶξιν ἄτοπον, διὰ μόνην δὲ τὴν εἰς τοῦτον ὁμολογίαν· τὸ δὲ καὶ προθύμως αὐτοὺς ταῦθ' ὑπομεῖναι παρασκευάσαι, εὐσεβείας τε ὅπλοις οὕτω φράξαι, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαίνεσθαι, ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο λόγον; τὸ δὲ μὴ μόνον ἐκείνους τοὺς αὐτῷ παρηκολουθηκότας, ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς ἐκείνων διαδόχους. καὶ αὖθις τοὺς μετέπειτα γενομένους, καὶ τοὺς εἰς ἔτι δεῦρο καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω τῆς ψυχῆς νευρῶσαι τὰς δυνάμεις. ὡς μηδὲν ἄξιον θανάτου πράξαντας, παντοίας κολάσεις καὶ πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων μεθ' ἡδονῆς ὑπομένειν, εὐσεβείας χάριν τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο θαῦμα; ἀλλὰ βασιλέων εἰς τοσοῦτον αἰῶνα, τίς πώποτε κρατῶν διετέλεσε; τίς δ' οὕτως στρατηγεῖ μετὰ θάνατον καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἵστησι. καὶ πάντα τόπον, καὶ χώραν καὶ πόλιν, ἑλλάδα τε καὶ Βάρβαρον ὑποτάττει, ἀοράτῳ καὶ ἀφανεῖ δεξιᾷ τοὺς ἀντιπάλους χειρούμενος· τό γε μὴν κεφάλαιον τῶν εἰρημένων, ἡ πανταχοῦ τῆς διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πρυτανευθεῖσα εἰρήνη, περὶ ἧς τὰ εἰκότα προλαβόντες εἰρήκαμεν, ποῖον οὐκ ἂν συκοφαντῶν ἀποφράξειε στόμα. οὕτω μὲν ἔργῳ συνδραμούσης τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῷ καταβληθέντι ὑπ' αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ κηρύγματι, τῆς τῶν ἐθνῶν πάντων ὁμονοίας τε καὶ συμφωνίας. οὕτω δὲ πρόπαλαι ὑπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν προαναπεφωνημένης τῆς κοσμικῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης, τοῦ τε πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντος τοῖς ἔθνεσιν λόγου· ἐπιλείψει με βασιλεῦ τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μῆκος, τὰς ἐναργεῖς ἀποδείξεις τῆς ἐνθέου δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰς ἐκ τῶν εἰσέτι νῦν ὁρωμένων, ὑφ' ἓν πειρώμενον συνιστᾶν· ὅτι μηδεὶς πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος, μήτε παρ' Ἕλλησι μήτε παρὰ Βαρβάροις, τοσαύτην ἀρετῆς ἐνθέου δύναμιν ἐπιδέδεικται, ὅσην ὁ σωτὴρ ὁ ἡμέτερος· τί δὲ λέγω ἀνθρώπων. ὁπότε μηδ' αὐτῶν τῶν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θεολογουμένων, τοιαύτη τις πέφυκεν ἐπὶ γῆς φύσις· ἤ, δεικνύτω ὁ βουλόμενος. παρίτω δὲ πᾶς φιλόσοφος καὶ ἡμῖν λεγέτω, τίς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος ἤκουσαί ποτε Θεὸς καὶ ἥρως, αἰωνίου ζωῆς οὐρανίου τε βασιλείας μαθήματα παραδεδωκὼς ἀνθρώποις, οἷα ὁ ἡμέτερος

A idque non ob facinus ullum, sed ob solam nominis ipsius cõfessionem. Quòd verò eos ipsos alacri animo hæc perpeti fecit; & pietatis armis eos ita munivit, ut animos omni adamante firmiores in certaminibus contra adversarios ostenderent, quæ tanta vis est ut dicendo id adæquare possit? Quòd autem non ii modò qui ipsum sectati fuerant, verùm etiam illorum successores; ac deinde hi qui istos proximè insecuti sunt: tandemque illi qui nostra ætate vixerunt, adeò vires obfirmarunt animorum, ut cùm nullius criminis rei essent, omnia tamen supplicio- B rum & tormentorum genera ob eximiam in summum omnium Deum pietatem læto animo perferrent, quam quæso admirationem non longissimè superat? Enimverò quis unquam Regum, in tot ætates ac sæcula Imperium suum prorogavit? Quis post mortem ita bellum gerit: & tropæa de hostibus erigit: omnemque locum, regionem & civitatem tam Græcorum quàm Barbarorum, sub ditionem redigit: adversariis occulta quadam & invisibili manu superatis. Quódque omnium C caput est, pax illa quæ universo terrarum orbi per illius potentiam parta est, de qua quæ nobis videbantur jam superiùs disseruimus, quibus tandem calumniatoribus os non obstruat? Quippè cùm & reipsa in idem tempus cum prædicatione Servatoris nostri cúmque doctrinâ ab eo in universum orbem dispersâ, pax & concordia omnium gentium incurrerit: & multo antea à divinis Prophetis utraque prædicta fuerit: terrena scilicet gentium pax, & doctrina à Christo gentibus tradita. Dies me deficiet, Imperator, si manifestissima divinæ Servatoris nostri potentiæ argumenta ex iis quas nunc cernimus rebus D deprompta, in unum velim colligere. Siquidem nullus unquam ab omni ævo nec apud Græcos nec apud Barbaros, tantam divinæ potentiæ vim, quantam Servator noster ostendit. Et quid homines dico? quando ne ipsi quidem quos universæ gentes appellant Deos, talem in terris vim ac potentiam exhibuerunt. Aut si aliter se res habet, ostendat nobis qui voluerit. Prodeant verò nunc Philosophi, nobisque dicant, quis ab omni sæculorum memoria sive Deus sive Heros unquam auditus est, æternæ vitæ & cælestis regni doctrinam hominibus tradidisse: sicut à Servatore

nostro factum est, qui innumerabiles homines ad vitam ex cælestis Philosophiæ præceptis instituendam, ubique terrarum incitavit; eisque persuasit, ut ad cælum adspirarent, & sedes quæ Deo acceptis mentibus illic præparatæ sunt, sibi sperarent. Quis unquam sive Deus, sive heros, sive homo, universum terrarum orbem ab oriente usque ad occidentem Solem, splendidissimis doctrinæ suæ radiis perfudit atque illustravit; paria fere cum Sole spatia decurrens; adeo ut omnes ubique gentes, uni Deo unum eundémque cultum exhibeant. Quis unquam sive Deus sive heros, omnibus tam Græcorum quàm Barbarorum Diis & heroïbus sub jugum missis, lege latâ interdixit ne quis illorum Deus haberetur; utque lata lex ubique valeret obtinuit; ac deinde cùm ab omnibus oppugnaretur, unus ipse omnes adversariorum copias profligavit, eósque qui ab omni ævo Dii & heroës habebantur devicit; utq; per universum terrarum orbem, ab ultimis usq; finibus solus ipse Dei Filius à cunctis omnium gentium hominibus appellaretur, effecit. Quis universis qui vastissimum hunc terrarum orbem incolunt, sive illi in continente, sive in insulis degant, præcepit, ut singulis septimanis in unum convenientes, Dominicum diem festum agerent; nec corpora sua saginarent, sed animos divinis præceptionibus refocillarent. Quis Deus aut heros, æquè ac Servator noster oppugnatus, tropæa victoriæ de hostibus erexit? Nam hi quidem à primis statim temporibus, & doctrinam & populum ipsius oppugnare hactenus non destiterunt. Ipse verò invisibilis, invisibili quadam virtute, famulos suos unà cum ædibus sacris ad summam gloriam evexit. Sed quid opus est divinas Servatoris nostri virtutes quæ omnem dicendi vim superant, ambitiosè congerere? quando etiam tacentibus nobis, ipsæ res satis loquuntur iis, qui aures mentis habuerint. Hoc certè novum atque inauditum, semel duntaxat in terris est visum, ut is qui solus ab omni æternitate erat Dei Filius, in terris cerneretur, & tot tantáque bona hominibus apportaret.

Caput XVIII. Verùm hæc quæ à me dicuntur, tibi fortasse superflua fuerint Imperator; qui Servatoris nostri divinitatem sæpenumero præsentem expertus, non tam verbis quàm factis, veritatis præco cunctis hominibus exstitisti. Tu enim ipse cùm tibi otium fuerit, narrare nobis

A σωτήρ· φιλοσόφοις δόγμασι μυρία πλήθη καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνασκεῖσθαι ποιήσας, οὐρανόν τε πείσας μεταδιώκειν, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ διατριβὰς θεοφιλέσι ψυχαῖς ἀποκειμένας ἐλπίζειν· τίς πώποτε Θεὸς ἢ καὶ ἥρως ἄνθρωπος, τὴν ἀφ' ἡλίου ἀνίσχοντος μέχρι δυομένου, μονονουχὶ τὸν ἴσον ἡλίῳ διϊππεύσας δρόμον, ταῖς λαμπροτάταις τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας αὐγαῖς κατηύγασέ τε καὶ ἐφώτισεν. ὡς πανταχοῦ γῆς ἑνὶ Θεῷ παντὸς ἔθνους, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιτελεῖν λατρείαν· τίς πώ-
B ποτε θεὸς ἢ καὶ ἥρως, πάντας Θεούς τε καὶ ἥρωας Ἑλληνικούς τε καὶ Βαρβάρους παραγκωνισάμενος, μηδένα μὲν ἐκείνων Θεὸν εἶναι νομίζειν ἐνομοθέτησεν. καὶ νομοθετήσας ἔπεισεν. ἔπειτα πολεμηθεὶς ὑπὸ πάντων εἷς ὢν αὐτὸς, τὸ πᾶν τῶν ἐναντίων στρατόπεδον καθεῖλε, τῶν ἐξ αἰῶνος ἁπάντων θεῶν τε καὶ ἡρώων κρατῶν. ἀπὸ περάτων ἕως καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, Θεοῦ παῖδα, μόνον αὐτὸν πρὸς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἀναγορεύεσθαι παρασκευάσας· τίς τοῖς τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς γῆς οἰκοῦσι,
C τοῖς τε κατὰ γῆν καὶ τοῖς κατὰ θάλατταν. ἐφ' ἑκάστης ἑβδομάδος τὴν κυριακὴν χρηματίζουσαν ἡμέραν, ἑορτὴν ἄγειν ἐπὶ ταυτὸ συνιόντας παραδέδωκε. καὶ αὐτὰ σώματα πιαίνειν. τὰς δὲ ψυχὰς ἐνθέοις παιδεύμασιν ἀναζωπυρεῖν παρεσκεύασε· τίς θεὸς ἢ καὶ ἥρως οὕτω πολεμηθεὶς, ὡς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, τρόπαια νικητήρια κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἤγειρεν; οἱ μὲν γὰρ οὐ διέλιπον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τέλος, αὐτοῦ τὰ μαθήματά τε καὶ τὸν λαὸν πολιορκοῦντες. ὁ δ' ἀφανὴς, ἀφανῶς τοὺς οἰκείους, αὐτοῖς ἱεροῖς οἴκοις ἐπὶ μέγα δόξης προῆγε. καὶ τί δεῖ λόγοις τὰς παντὸς λόγου κρείττονας ἐνθέους δυνάμεις τοῦ σωτῆ-
D ρος ἡμῶν φιλοτιμεῖσθαι συνάγειν. ὅτε καὶ σιωπώντων ἡμῶν, αὐτὰ βοῶσι τοῖς ὦτα ψυχῆς κεκτημένοις τὰ πράγματα· τοῦτο ξένον ἀληθῶς καὶ παράδοξον καὶ ἓν μόνον ἐπὶ τῶν βροτῶν ὤφθη γένους. τὸ, ἀνθρώποις ἐνηνοχέναι τὰ τοιάδε, καὶ τὸν ἀληθῶς παῖδα θεοῦ μόνον, ἐξ αἰῶνος ἐπὶ γῆς ὦφθαι. περιττὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη τὰ παρ' ἡμῶν σοι ἀκουόμενα. ὃς αὐτῇ τῇ πείρᾳ τῆς σωτηρίου θεότητος συναίσθησιν πολλάκις εἰληφὼς, οὐ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς, κῆρυξ ἅπασι τῆς ἀληθείας καθέστηκας· σὺ γὰρ ἡμῖν αὐτὸς βασιλεὺς σχολῆς δοθείσης, εἴποις ἂν βουληθεὶς

μυρίας

μυρίας τοῦ σοῦ Σωτῆρος θεοφανείας. μυρίας καθ' ὕπνους παρουσίας. οὐ τὰς ἀπορρήτους ἡμῖν ὑποβολὰς αὐτοῦ φημι. τὰς δ' ἐν αὐτῷ λογισμῷ καταβαλλομένας, καὶ περὶ τῆς τῶν ὅλων προνοίας τὰ κοινωφελῆ καὶ τὰ πάντῃ χρήσιμα παρατιθεμένας· ἐπαξίως δ' ἂν ἡμῖν τοῦ σοῦ προασπιστοῦ γε καὶ φύλακος Θεοῦ, διελεύσῃ τὰς ἐναργεῖς ἐν πολέμοις ἐπικουρίας. τὰς ἐχθρῶν καὶ ἐπιβούλων φθοράς. τὰς ἐν κινδύνοις δεξιώσεις. τὰς ἐν ἀπόροις εὐπορίας. τὰς ἐν ἐρημίαις ἀντιλήψεις. τὰς ἐν ἀμηχάνοις εὑρέσεις. τὰς τῶν μελλόντων προγνώσεις. τὰς περὶ τῶν καθόλου προμηθείας. τὰς περὶ τῶν ἀδήλων σκέψεις· τὰς περὶ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεις· τὰς πολιτικὰς οἰκονομίας· τὰς τῶν στρατοπέδων διοικήσεις· τὰς καθ' ἕκαστον διορθώσεις· τὰς περὶ τῶν κοινῶν διατάξεις· τὰς βιωφελεῖς νομοθεσίας· καταριθμήσαις δ' ἂν ἀπαραλείπτως ἕκαστα, τῶν ἡμᾶς μὲν λανθανόντων, σοὶ δ' αὐτῷ μόνῳ γνωριζομένων, καὶ ταῖς σαῖς βασιλικαῖς μνήμαις, οἷα θησαυροῖς ἐν ἀπορρήτοις, ταμιευομένων· ὧν δὴ χάριν ἁπάντων, εἰκότως αὐτοῖς δὴ τούτοις λαμπροῖς τεκμηρίοις τῆς σωτηρίου δυνάμεως χρησάμενος, οἶκον εὐκτήριον, τρόπαιον τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης αὐτοῦ, πᾶσιν ἀνθρώποις, πιστοῖς ἅμα καὶ ἀπίστοις ἀνέδειξας. νεών τε ἅγιον Θεοῦ, ζωῆς τε ἀθανάτου καὶ βασιλείας ἐνθέου, λαμπρὰ καὶ μεγάλα περικαλλῆ ἀφιερώματα, τὰ πρέποντά γε εὖ μάλα καὶ οἰκεῖα βασιλεῖ, νίκης τῆς τοῦ παμβασιλέως σωτῆρος ἀναθήματα. ἃ δὴ τῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς μαρτυρίῳ τε καὶ μνήματι περιβέβληκας. τὸν οὐράνιον τοῦ Θεοῦ λόγον, νικητὴν καὶ τροπαιοῦχον βασιλικοῖς χαρακτῆρσιν ἐκτυπούμενος. πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, λαμπραῖς καὶ ἀνεπισκίας οἷς φωναῖς, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν εὐσεβῆ καὶ φιλόθεον ὁμολογίαν προκηρύττων.

A poteris, si libet, innumerabiles Servatoris nostri divinitatem suam tibi exhibentis apparitiones; innumerabiles in somnis visiones: non dico arcana illa ab eo tibi suggesta, quæ nobis occulta sunt & inexplicabilia; sed quæ in ipsa mente inseruntur Dei suggestiones, & quæ fructuosam cunctisque in commune utilem de rerum humanarum providentia doctrinã continent. Expones etiam nobis pro rei dignitate, manifesta illa Dei propugnatoris & custodis tui in bellis auxilia: hostium & insidiatorum tuorum internecionem: in periculis allata subsidia, in rerum difficultatibus expeditam facilitatem: in solitudine defensionem: in angustiis industriam
B ac dexteritatem: præscientiam rerum futurarum, eorum quæ ad summam rerum pertinent providam dispositionem: de incertis & obscuris rebus deliberationes: maximarum rerum susceptionem: administrationem rerum civilium: ordinationem militarium copiarum: rectam ubique emendationem: Constitutiones de jure publico: leges deniq; ad communem hominum vitam utilissimas. Recensebis etiam accuratè & fideliter singula eorum, quæ nobis quidem obscura, tibi autem uni notissimã sunt, & in regalis memoriæ
C tuæ sinu, velut in arcano quodam thesauro recondita. Ob quæ omnia, ut verisimile est, cùm iis ipsis divinæ Servatoris nostri potentiæ argumentis usus fuisses, Basilicam, velut tropæum quoddam victoriæ ab illo de morte olim relatæ, cunctis non fidelibus modò, verùm etiam incredulis spectandam proposuisti; sanctumque sancti Dei templum, & immortalis vitæ regnique cælestis splendidissimã ac pulcherrima monumenta; & Servatoris nostri summi omnium Imperatoris victoriæ sacra donaria, Imperatori victori aptissimè convenientia. Quibus tu illud immor-
D talis vitæ martyrium ac monumentum exornasti: tum ut cælestem DEI sermonem victorem ac triumphatorem regiis apicibus atque elementis exprimeres: tum ut apertis ac minimè obscuris vocibus piam ac religiosam Dei confessionem cunctis gentibus palam re ac verbis prædicares.

FINIS.

INDEX AUCTORUM, QUORUM TESTIMONIO utitur Eusebius in his libris.

EPISTOLÆ IMPERATORUM ROMANORUM ab Eusebio citatæ.

ORDO EPISCOPORUM URBIS ROMÆ, ALEXANDRIÆ, Antiochiæ & Hierosolymorum, juxta Eusebium.

Episcopi urbis Romæ.

PEtrus Apostolus, post quem

I. Linus.
II. Anencletus.
III. Clemens.
IV. Euarestus.
V. Alexander.
VI. Xystus.
VII. Telesphorus.
VIII. Hyginus.
IX. Pius.
X. Anicetus.
XI. Soter.
XII. Eleutherus.
XIII. Victor.
XIV. Zephyrinus.
XV. Callistus.
XVI. Urbanus.
XVII. Pontianus.
XVIII. Anteros.
XIX. Fabianus.
XX. Cornelius.
XXI. Lucius.
XXII. Stephanus.
XXIII. Xystus.
XXIV. Dionysius.
XXV. Felix.
XXVI. Eutychianus.
XXVII. Cajus.
XXVIII. Marcellinus.
XXIX. Miltiades.

Episcopi Alexandriæ.

Marcus Evangelistes; post quem

I. Annianus.
II. Avilius.
III. Cerdo.
IV. Primus.
V. Justus.
VI. Eumenes.
VII. Marcus.
VIII. Celadion.
IX. Agrippinus.
X. Julianus.
XI. Demetrius.
XII. Heraclas.
XIII. Dionysius.
XIV. Maximus.
XV. Theonas.
XVI. Petrus.
XVII. Achillas.
XVIII. Alexander.

Episcopi Antiochiæ post Apostolos.

I. Evodius.
II. Ignatius.
III. Heron.
IV. Cornelius.
V. Eros.
VI. Theophilus.
VII. Maximinus.
VIII. Serapio.
IX. Asclepiades.
X. Philetus.
XI. Zebinas.
XII. Babylas.
XIII. Fabius.
XIV. Demetrianus.
XV. Paulus Samosatenus.
XVI. Domnus.
XVII. Timæus.
XVIII. Cyrillus.
XIX. Tyrannus.

Episcopi Hierosolymorum.

I. Jacobus frater Domini.
II. Symeon Clopæ filius.
III. Justus.
IV. Zacchæus.
V. Tobias.
VI. Benjamin.
VII. Joannes.
VIII. Matthias.
IX. Philippus.
X. Seneca.
XI. Justus.
XII. Levi.
XIII. Ephres.
XIV. Joseph.
XV. Judas.
XVI. Marcus.
XVII. Cassianus.
XVIII. Publius.
XIX. Maximus.
XX. Julianus.
XXI. Cajus.
XXII. Symmachus.
XXIII. Cajus alter.
XXIV. Julianus alter.
XXV. Capito.
XXVI. Maximus.
XXVII. Antoninus.
XXVIII. Valens.
XXIX. Dolichianus.
XXX. Narcissus.
XXXI. Dius.
XXXII. Germanio.
XXXIII. Gordius.
XXXIV. Narcissus iterum.
XXXV. Alexander.
XXXVI. Mazabanes.
XXXVII. Hymenæus.
XXXVIII. Zabdas.
XXXIX. Hermon.

Episcopi Laodiceæ in Syria ab Eusebio commemorati.

Thelymidres.
Heliodorus.
Socrates.
Eusebius Alexandrinus.
Anatolius.
Stephanus.
Theodotus.

Episcopi Cæsareæ in Palæstina.

Theophilus.
Theoctistus.
Domnus.
Theotecnus.
Agapius.
Eusebius.

INDEX RERUM MEMORABILIUM IN HISTORIA Ecclesiastica Eusebii.

A.

Index rerum memorabilium.

F I N I S.

HENRICI VALESII

ANNOTATIONES

IN

HISTORIAM ECCLESIASTICAM

EVSEBII CÆSARIENSIS.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM PRIMUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EVSEBII CÆSARIENSIS.

In Indicem Capitulorum Libri I.

SOLEBANT antiqui Scriptores libris suis indicem capitulorum præfigere, ut Lectores quid in singulis libris tractaretur, uno quasi intuitu agnoscerent. Id autem duobus modis præstare consueverant. Nam aut omnium simul librorum capitula universo operi præponebant, sicut à Plinio Secundo factum est in libris Historiæ Naturalis. Aut singulis libris titulos capitulorum præfigere solebant, ut in Historia Ecclesiastica fecit Eusebius noster. Neque enim dubitandū est, quin Eusebius ipse hos indices seu titulos capitulorum composuerit, & historiarum suarum libris sicut hodie leguntur, prænotaverit. Certe observare licet, in istis capitulis semper Eusebium de seipso loqui in prima persona, exempli causa post titulos capitulorū libri secundi hæc leguntur: Ὅτι συνῆκται ἡμῖν ὁ στίχος, ἀπὸ τῆς Κλήμεντος, Τερτυλλιανοῦ, Ἰωσήπου καὶ Φίλωνος. Id est: *quod hic liber à nobis collectus est ex Clementis, Tertulliani, Josephi ac Philonis operibus.* Præterea in libro 7. hic est titulus ultimi capituli: Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Id est: *De his qui persecutionem nostrâ ætate factam præcesserunt.* Ex quibus manifeste colligitur, Eusebium ipsum hujus historiæ parentem, capitulorum etiam auctorem extitisse. Adde quod Rufinus, qui sexaginta circiter annis post Eusebii mortem, Ecclesiasticæ Historiæ libros latine interpretatus est, in Græco suo exemplari eadem reperit capitula, quæ in nostris exemplaribus hodie leguntur. Idque apparet ex manuscriptis Rufini exemplaribus, quorum unum ante septingentos annos descriptum penes me habeo. In iis enim semper tituli capitum singulis libris præfiguntur, eodem ordine quo in nostris codicibus Græcis positi cernuntur. Et Rufinus quidem eos vocat capitula. Cassiodorus vero in Præfatione Hist. Trip. titulos rectiùs nominat & Cyprianus in exhortatione martyrii ad Fortunatum: *Compendium feci,* inquit, *ut propositis titulis, quos quis noscere debeat & tenere; capitula Dominica subnecterem.* Ubi vides titulos à capitulis distingui. Sed & Suidas in voce κεφάλαιον, & in voce τίτλος, notat titulos differre à capitulis. Matthæum enim verbi gratia continere titulos sexaginta octo, capita verò 355. & sic de ceteris Evangeliis. Capitulum propriè est pars libri, quæ integram alicujus rei continet narrationem. Titulus verò est index, qui capitulo superponitur, & interdum quidem titulus unus plura continet capita, ut videre est in Pandectis juris civilis. Idem olim cernebatur in Evangelio Matthæi, quod plura habebat capita quam titulos teste Suida. Sic etiam in reliquis Evangeliis. Nam quod legitur in Suida Marcum habuisse titulos 48. capita verò 36. mendosum est. Et pro 36. corrigendum est 233. ut aperte colligitur ex Canonibus Evangeliorum quos Eusebius noster composuit. Interdum verò singuli tituli singulis capitulis respondent, ut in his Ecclesiasticæ Historiæ libris. Et in Mazarino quidem ac Medicæo codice, tituli uniuscujusque libri notis numeralibus prænotantur. In Fuketiano autem codice post titulum additur κεφάλαιον, cum nota numerali. Sed hæc vox in optimis illis codicibus, ut dixi, nunquam reperitur. Immo ejus loco, περιοχῆς vocabulum positum inveni in principio libri quarti supra ipsos capitum titulos, λόγου τετάρτου περιοχαί.

Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου. In codice Mazarino & Fuketiano scriptum est: τοῦ παλαιστίνου. Sed Medicæus utramque habet lectionem: τοῦ παμφίλου, τοῦ παλαιστίνου. Certe Theodoritus Eusebium nostrum vocare solet Palæstinum. Ita in prooemio Commentariorum in Canticum, & prooemio interpretationis in Epistolam ad Hebræos. Idem in Epistola ad Sporacium qua libros hæreticarum fabularum ei nuncupat; de Eusebio Pamphilo & de Eusebio Emiseno loquens, alterum Palæstinum vocat, alterum Phoenicem, καὶ Εὐσεβίου τοῦ τε Παλαιστινοῦ καὶ τοῦ Φοίνικος. Basilius quoque in libro ad Amphilochium de Spiritu sancto, Eusebium nostrum Palæstini cognomento afficit.

Βιβλίον πρῶτον. In vetustissimo codice Mazarino & in Medicæo ac Fuketiano titulus hujus libri ita perscribitur: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγος πρῶτος. Idē quoq; in reliquis libris observatur. Sed & ad calcē uniuscujusq; libri semper appositum inveni in optimis illis exemplaribus, τέλος τοῦ λόγου, &c. Certe Andreas Cæsariensis in caput 16. Apocalypsis hos libros ita nominat: ὡς γὰρ φησὶν ἐν ὀγδόῳ κεφαλαίῳ τοῦ ἐνάτου λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσέβιος. Pag. 5.

In Caput I.

Pag. 3. ἐπισημοτάταις παροικίαις. Non possum probare interpretationem Christophorsoni, qui παροικίας provincias vertit. Non placet etiam emendatio Cutterii aut alterius cujuspiam qui Ecclesias interpretatur. Παροικία quidem significat Ecclesiam apud Christianos Scriptores, & nominatim apud Eusebium nostrum non uno in loco. Cujus significationis origo ex eo manasse mihi videtur, quòd Ecclesia in terris duntaxat inquilina sit & πάροικος; ejus autem patria & municipatus in cœlo sit. Sic in Epistola Smyrnensis Ecclesiæ apud Eusebium in lib. 4. ἐκκλησία ἡ παροικοῦσα ἐν Σμύρνῃ. & in lib. 4. cap. 23. de Dionysii Corinthii Epistolis: καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Γόρτυναν. Sic etiam in Epistola Lugdunensis Ecclesiæ ad Asianos, quæ refertur ab Eusebio in lib. 5. Et ante hos omnes Clemens in Epistola ad Corinthios ita scribit: ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Ῥώμην, &c. Denique in Epistola Sardicensis Concilii: πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, καὶ πάσῃ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικούσῃ. Sed in hoc Eusebii loco non licet Ecclesiam interpretari. Bis enim in eodem membro repetendum esset nomen Ecclesiæ hoc modo: *Qui in illustrissimis Ecclesiis Ecclesiam cum laude præfuerunt.* Quod quidem ut vitaret Christophorsonus, παροικίας provincias vertit. Ego civitates aut sedes malim vertere, aut cum Rufino *in celeberrimis locis*. Intelligit enim Eusebius Ecclesiam Romanam, Alexandrinam, Antiochenam & Hierosolymitanam. Porro παροικία dupliciter sumitur. Interdum generaliter pro tota diœcesi, ut apud Eusebium sexcentis in locis occurrit, & apud Cyrillum in Catechesi 14. ubi de Jacobo fratre Domini loquitur: ἐπισκόπῳ δὲ πρώτῳ τῆς παροικίας ταύτης. Interdum autem παροικία strictius sumitur, non pro tota diœcesi sed pro particulari Ecclesia, in quâ singuli fidelium adscripti sunt. Sic in libello protestationis presbyterorum Mareotici Nomi quam refert Athanasius in Apologia, sumitur παροικία. De Episcopis enim missis à Synodo Tyri ita scribunt: ἀπήντησαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ παροικίᾳ. Sed & Apollonius in libro adversus Cataphrygas: καὶ ἡ ἰδία παροικία αὐτὸν ὅθεν ἦν οὐκ ἐδέξατο. Quæ verba refert Eusebius cap. 18. lib. 5. Sic parœciæ vocabulum duobus modis sumitur apud Latinos: nonnunquam pro tota diœcesi, ut apud Augustinum in Epistola 261. aliquando pro singulari Ecclesia, quæ vulgaris significatio est. Plura vide apud Jac. Sirmondum in Notis ad Epistolam ultimam Sidonii.

πλάνης εἰς ἔσχατα ἐλάσαντες. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Sed reliqui Codices Mazarinus scilicet & Medicæus cum Fuketiano ac Saviliano præferunt εἰς ἔσχατον. Ita quoq; in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ scriptum inveni. Eaque lectio propter εὐφωνίαν alteri anteponenda est.

ἐπὶ τῆς ἐπιβουλῆς. In tribus nostris codicibus Med. Maz. & Fuk. deest præpositio, quam etiam in suo exemplari defuisse Savilius annotaverat. Habetur tamen in Codice Regio & in schedis. Addita porro videtur hæc præpositio ab iis, qui non putabant commode dici posse παραυτίκα τῆς ἐπιβουλῆς, cum tamen ea locutio meo quidem judicio Græca sit & elegans. παραυτίκα ergo τῆς ἐπιβουλῆς, Latine est statim post insidias quas adversus Servatorem nostrum moliti fuerant.

καθ' οὕς τε χρόνους. Ita scriptum habet codex Regius, quem ubiq; Roberti Stephani expressit editio. Verùm in Med. Maz. Fuk. ac Savilii legitur καὶ καθ' οὓς χρόνους. In schedis autem Bibliothecæ Regiæ scriptũ inveni καθ' οὓς τε χρόνους.

ἀπὸ πρώτης ἀρξάμενος τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα οἰκονομίας. Veteres Græci οἰκονομίαν vocarunt quidquid Christus in terris gessit ad procurandam salutem generis humani. Itaque ἡ πρώτη τοῦ Χριστοῦ οἰκονομία est incarnatio; sicut postrema οἰκονομία est passio. Errant enim qui existimant οἰκονομίαν nihil aliud significare quàm incarnationem. Quippe longe latiùs patet vox οἰκονομίας & totam Christi inter homines vitam complectitur. Recte ergo Nicephorus pro hac voce, τὴν ἐν σαρκὶ πολιτείαν posuit in cap. 2. lib. 1. Sic Eusebius in capite quinto hujus libri τῆς ἐνσάρκου πολιτείας αὐτοῦ χρόνους dicit. Eo sensu οἰκονομίαν posuit Justinus martyr in disputatione adversus Tryphonem μεθ' ἣν τῆς οἰκονομίας ταύτης τοῖς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ γινομένοις χρόνοις παύσασθαι ἔδει αὐτά. Et in eadem disputatione pag. 331. πρὶν τὸν Χριστὸν εἰς τὴν οἰκονομίαν τὴν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ πατρὸς γεγενημένην ὑπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ σταυρωθῆναι ἐλθεῖν. Pari modo Epiphanius in hæresi Alogorum pag. 448. οἰκονομίαν τοῦ πάθους dixit. Et ante illum Justinus contra Tryphonem pag. 247. Clemens quoque in sexto Strom. Et Irenæus in cap. 10 lib. 1. passionem Christi simpliciter vocat οἰκονομίαν. Joannes etiam Chrysostomus in Homilia 2. in Matthæũ οἰκονομίαν sumit eo sensu quem dixi. Quærens enim cur Matthæus Evangelium suum, librum generationis Christi vocaverit, sic ait: καί τοι γε οὐ τοῦτο ἔχει μόνον τὴν γέννησιν, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν· ὅτι πάσης τῆς οἰκονομίας τὸ κεφάλαιον τοῦτο καὶ ἀρχή. Vides ut οἰκονομίαν distinguat à generatione seu incarnatione Christi, & incarnationem caput esse dicat ac principium dispensationis: eodem plane sensu quo Eusebius hoc in loco incarnationem vocat τὴν πρώτην οἰκονομίαν. Sed & Cyrillus οἰκονομίαν ita usurpat in lib. 6. contra Julianum pag. 213. & in lib. 8. pag. 259. & Origenes in principio Tomi XI. Commentariorum in Joannem.

ἤδη ἐντεῦθεν ὁ λόγος. Ita ex codice Regio edidit Robertus Stephanus. Verum in nostris codicibus Medicæo scilicet, Mazarino, Fuketiano ac Savilii hic locus uno verbo auctior legitur hoc modo: ἀλλά μοι συγγνώμην ἤδη εὐγνωμόνων ἐντεῦθεν ὁ λόγος αἰτεῖ. Idem verbum habetur etiam in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ. Sed adverbium ἤδη deest in illis schedis, & in codice Medicæo expunctum est eadem manu. Porro εὐγνωμόνων λόγος dicitur ab Eusebio modesta & ingenua oratio. Etsi enim εὐγνώμονες proprie dicuntur à Græcis qui benigne aliorum delictis indulgent, tamen ita quoq; appellantur, qui de se modeste sentiunt.

μείζω, ἢ καθ' ἡμετέραν δύναμιν. Procul dubio scribendum est μείζονα ἢ καθ' ἡμετέραν δύναμιν, &c. Certe in optimo codice Mazarino & in Medicæo ac Fuketii legitur μείζονα, quod ad veram lectionem proxime accedit. In veteribus schedis scriptum est μείζον, quomodo etiam in codice Regio prius legebatur.

Pag. 4. ὅτι μὴ ἐμμαρᾶς αὐτῶν μόνον προφάσεων. Hoc loco Rob. Stephanus conjecturæ suæ infeliciter indulsit. Nam in codice Regio & in veteribus schedis legitur μὴ ὅτι ἐμμαρᾶς αὐτὸ μόνον προφάσεις. Ita etiam in Maz. Fuk. ac Sav. scriptum inveni, longe rectiùs. μὴ ὅτι idem significat quod πλὴν ὅτι. Itaque vertit Rufinus *nisi quod*. Sic Aristoteles in quinto de generat. Animal. ait linguam inter exteriora membra numerandam esse, μὴ ὅτι ἐν τῷ στόματι ἐγκατάκειται. Id est, *nisi quod ore tegitur*, vel, *tametsi ore obtegitur*. Atque ita sumit Eusebius cap. 4. l. 3. & alibi. Optime etiam in MSS. exemplaribus legitur αὐτὸ μόνον. Sic enim loqui solet Eusebius passim, & omnibus propemodum paginis. Ubi vocabulum αὐτὸ eleganter παρέλκει. προφάσεις autem idem hic esse videtur quod ἀφορμαὶ, id est, ansa, occasio. Rufinus interpretatur *indicia*.

B εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν λυσιτελέστερον. In veteribus schedis legitur λυσιτελεῖν, quomodo etiam in codice Regio prius scriptum fuit. Verùm in reliquis codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum inveni εἰς τὴν προκειμένην λυσιτελέστερον ὑπόθεσιν, quod est elegantius. Paulò post ubi vulgo legebatur ἀπανθισάμενοι φωνὰς restituimus ἀπανθισάμενοι, ut habent omnes nostri codices uno consensu, præter Mediceum.

ἀναγκαιότατα δή μοι. In codice Fuk. ante hæc verba hujusmodi titulus apponitur: περὶ τῆς τοῦ σωτῆρος ἀρχαιότητος ὁ μοῦ καὶ θειότητος. Quem quidem etiam in cod. Maz. paulo ante hæc verba adscriptum inveni in superiori margine sine ulla capitis nota. Eundem quoque titulum reperisse videtur Rufinus in suis exemplaribus. Nam in indiculo capitum libri primi recenset primo loco *præfationem de Deitate Christi*. Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

C χρονικοῖς κανόσιν. In vetustissimo codice Maz. hoc scholion ad marginem adscribitur σημείωσαι ὅτι προτερήσαν οἱ χρονικοὶ κανόνες αὐτῷ. Nota quòd Chronici canones prius ab Eusebio scripti sunt.

οἰκονομίας τε καὶ θεολογίας. Cùm in Christo duplex sit natura; altera divina, altera humana, quæ inter se junctæ unam personam efficiunt; quoties de illo sermo instituitur, duas in partes disputatio distribuenda est. Et ea quidem quæ de humanitate eius dicuntur, pertinent ad οἰκονομίαν, ut superiùs dictum est. Quæ verò de Divinitate, referuntur ad θεολογίαν. Ita Gregorius Naz. in oratione 38. in Natalem Christi seu in Theophania, œconomiam distinguit à Theologia his verbis: ταῦτα μοι περὶ Θεοῦ φιλοσοφείσθω τανῦν· οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ ταῦτα καιρὸς ὅτι μὴ θεολογία τὸ προκείμενον ἡμῖν, ἀλλ' οἰκονομία. Et Joannes Chrysostomus in sermone de sigillis qui habetur in Tomo sexto, ait priores quidem tres Evangelistas cùm Evangelium Christi cunctis gentibus prædicare vellent, sermonem exorsos esse ab eius dispensatione seu οἰκονομίᾳ: Joannem verò post illos tres præcones ad explicandam Theologiam accessisse, & à Christi Divinitate initium sumpsisse dicendi. Ex quibus apparet cur Eusebius hoc loco dixerit: τῆς κατὰ τὸν Χριστὸν ὑπερυψηλοτέρας οἰκονομίας τε καὶ θεολογίας. Christum enim cùm dicimus, duas naturas intelligi necesse est.

καὶ θεολογίας. Veteres Theologicen dicebant, quam nos vulgò Theologiam vocamus. Hieronymus in Epistola 135. ad Paulam Urbicam: *Et quomodo Philosophi solent disputationes suas in Physicam, Ethicam, Logicamque partiri: ita & Eloquia divina, aut de natura disputant, ut in Genesi, & in Ecclesiaste; aut de moribus ut in Proverbiis; & in omnibus passim libris; aut de Logica pro qua nostri Theologicen sibi vindicant.* Ita scribitur in veteri codice Henrici Memmij quem olim vidi, non ut vulgo excusum est sine sensu *Theoricen sibi vindicant*. Eodem modo Geometricen & Magicen Plinius dicit, quam nos Geometriam & Magiam vocamus. Certe in libris Hieronymi nunquam Theologiam dici reperias, sed Græce θεολογίαν. Sic in caput 40. Ezechielis pag. 1018.

B δυστιξίας ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς. Hæc verba ad vocem ἀρχαιολογίας retulit Christophorsonus. Sic enim vertit: *Propterea quod diviniora quadam appellatione, quàm plerisque videatur, ab illo digniati sumus*. Nos verò ad vocem οἰκονομίας hæc Eusebij verba retulimus. Quod & Musculus in versione sua fecisse deprehenditur. Confirmat autem interpretationem nostram Eusebius ipse paulo supra cùm dicit: ὑψηλοτέρας κρείττονος ἢ κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας. Fefellit Christophorsonum prava interpunctio editionis Rob. Stephani, in qua post vocem πολλοῖς virgula adscribitur. Sed in codice Maz. Fuk. Med. ac Regio eam distinctionem non reperimus, sed illam ipsam quam hic fideliter expressimus.

In Caput II.

Pag. 5. ἀρχιδοῦ δ' ὄντος. Nostri codices Maz. Med. ac C Fuk. caput primum hic adscriptum habent cum hoc lemmate: τίς ἡ τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις. Neque aliter Editio Rob. Stephani, qui in ipso quidem textu Regium codicem, in ipsis autem capitum titulis per universum operis textum appositis Medicæum codicem ubique secutus est. Sed hunc titulum ab hoc loco prorsus alienum esse nemo non videt. Rectè igitur Christophorsonus hunc quidem titulum initio libri apposuit: hic verò secundum capitulum inchoavit, quem nos libenter secuti sumus.

καὶ τὴν πρὸ αἰώνων. In codice Regio ac Medicæo & in veteribus schedis scriptum est, καὶ τὴν προαιωνίοις καὶ οὐσιώδη σοφίαν, levi quidem discrimine, sed quod à nobis omitti non debuit.

τὸ πρῶτον καὶ μόνον τοῦ Θεοῦ γέννημα. In codice Regio & in veteribus schedis desunt duo priora vocabula, quæ quoniam divinitatem Christi imminuere D videbantur expuncta sunt à quibusdam, qui eam locutionem ferre non poterant. Multa quoque alia in hoc capite partim mutata, partim truncata sunt ob eandem causam. Sed in vetustissimo codice Mazarino vera ac genuina ipsius Eusebij Scriptura fideliter retenta est. Scholion tamen ad marginem adscriptum est, quo monetur Lector ut sibi diligenter caveat ab hoc proœmio. Sic igitur notat ad hæc verba: τὸ πρῶτον φέρει τὸ φρόντιζε. Sequitur deinde φρόντιζε singulis literis suam seorsum lineam obtinentibus. Porro nota illa significat φρόντιζε, id est, sollicitè cavendum esse. Solebat hæc nota olim apponi locis dubiis & controversis. Isidorus in libro 1. Originum capite 20. *Phr & Rho, id est frontis, hæc ubi aliquid dubi-*

cultatis est, ob sollicitudinem ponitur. Potest etiam alia afferri explicatio hujus notæ, ut scilicet hæ duæ literæ significent ὡραῖον, id est, lucum elegantem & perpolitum. Certe hæc nota in scriptis exemplaribus apponi solet locis elegantioribus. Ostendit mihi nuper R. P. Gabriel Cossartius duos codices Bibliothecæ Claromontanæ, alterum Gregorii Naz. alterum Joannis Chrysostomi orationes continentem. In utroque hæc nota sæpius visitur, cultioribus locis appicta. Quinetiam in quadam oratione Gregorii adscriptum ὡρ. παντὸς, ita ut vox ὡραῖον disiunctis literis, & singulas lineas obtinentibus perscripta esset. Legi olim Epistolam P. Pithæi ad V. Loisellum de eiusmodi notis, in quâ prima erat ΩP. ὡραῖον.

A

...γνωμης τοῦ Πατρὸς τελεσιουργόν. Rob. Stephanus notavit alias legi ὑπουργόν, quam lectionem reperi in codice Medicæo, Fuk. & Sav. Nec dubito quin Eusebius ipse ita scripserit. Sed cùm ea locutio ex Scriptoribus Catholicis displiceret, eam pro arbitrio suo immutarunt, ut jam supra ab iisdem factum esse monuimus. Et in codice quidem Regio ac veteribus schedis legitur τελεσιουργόν; quam scripturam tueri videtur Rufinus. Vertit enim *paternæ voluntatis efficaciam*, quasi legisset τελειωτήν. In codice autem Mazarino expuncta veteri lectione hæc substituta est recentiore manu βουλῆς τοῦ Πατρὸς ἀκριβέστατον. Sed Eusebius ipse, ut jam dixi, scripserat ὑπουργόν. Sic enim infra loquitur de Dei Filio, ex sententia veterum Theologorum qui ante Concilium Nicænum scripsere. Certe Justinus in dialogo adversus Tryphonem pag. 284. eodem plane modo loquitur, quo hic Eusebius noster. Nam & ἀρχιστράτηγον & ἄγγελον in Scripturis ait dici Filium Dei ob ministerium quod exhibet Deo Patri ὑπηρετοῦντα τῷ ὑπὲρ κόσμον Θεῷ. Et paulo post ἐκεῖνα γὰρ πάντα [illegible] ἐκ τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι. Denique vetus omnis Christianorum Theologia Deo quidem Patri monarchiam attribuit, Filio verò ac Spiritui sancto οἰκονομίαν, id est, administrationem ac dispensationem, ut docet Tertullianus adversus Praxeam. Verùm hujusmodi locutiones cum antea sine ulla erroris suspicione usurpatæ fuissent, tandem post Concilium Nicænum repudiatæ sunt à Catholicis, & Arianis relictæ. Itaque in Medicæo & Saviliano codice Græcus Scholiastes ita annotarat: ἄπαγε τοῦ ἀτοπήματος. οὐ γὰρ ἀρχιστράτηγον καὶ ὑπουργὸν οἱ θεῖοι πατέρες, ἀλλ' ὁμοφυῆ καὶ ὁμόθρονον καὶ ἰσοδύναμον ὁμολογοῦσιν υἱόν. Id est, ô impietatem. Neque enim principem militiæ nec ministrum patris, sed consubstantialem & coæternum æqualisque potentiæ sancti Patres Filium confitentur.

B

C

τὸν μετὰ τὸν πατέρα. Sic edidit Rob. Stephanus ex codice Regio & ex veteribus schedis. Verum in codice Maz. Med. Fuk. & Savil. legitur τὸν δεύτερον μετὰ τὸν πατέρα τῶν ὅλων αἴτιον. Nec dubium est, quin Eusebius ita scriptum reliquerit. Sic enim loqui solet de Filio Dei, ut videre est tum infra in hoc procemio, tum in oratione quam habuit in dedicatione Ecclesiæ Tyri, quæ lib. 10. inserta habetur; tum in Panegyrico quem dixit in Tricennalibus Constantini, ubi Filius Dei secunda causa dicitur non tempore, sed origine.

D

...ὡς ἂν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Hæc pericope non habetur in codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. nec apud Nicephorum. Et meo quidem judicio [illegible] perflua est.

...δὲ τούτῳ συνυπάρχοντα θεὸν λόγον. Hæc Eusebii verba affert Joannes Zonaras in vita Constantini Maxima, dum probare vult Eusebium Arianismi labe aspersum fuisse. Apud Zonaram [illegible] τὸν θεῖον λόγον, quam scripturam confirmant [illegible] codices Maz. Med. Fuk. ac Savil. In veteribus [illegible] tem schedis scriptum inveni θεὸν λόγον. Pag. 6.

ταῖς πατρικαῖς ἐπιταγαῖς ὑπουργοῦντα. In [illegible] Med. & Sav. hoc scholion ad marginem h[illegible] ἐπιτάττεται ὁ τοῦ Πατρὸς ὁμοούσιος λόγος, [illegible] δημιουργεῖ τὴν κτίσιν, ὡς ὢν Θεὸς, [illegible] non imperata facit Filius Dei eiusdem [illegible] substantiæ: sed unà cum Patre condi[illegible] quippe qui naturâ Deus est & æqualis P[illegible]

καθαρῶς διανοίας ὄμμασι φανταζόμενοι. [illegible] Stephanus in variis lectionibus quas ad calcem [illegible] tionis adjecit, notat aliàs legi φωτισθέντες. Quam tamen scripturam in nostris codicibus non reperimus; nisi quod Henricus Savilius ad oram [illegible] emendavit φωτισθέντες: utrum ex conjectura [illegible] fide manuscripti exemplaris, incertum. Christophorsonus tamen eam lectionem secutus est, ut ex interpretatione eius apparet. Vertit enim *puro sinceroque mentis & intelligentiæ lumine* [illegible] Quanto rectiùs Musculus, qui sic vertit [illegible] *tis mentis oculis contemplantes.* Certe φαντ[illegible] est ac κατανοεῖν. Sic Eusebius in libro 1. [illegible] stantini non procul ab initio: κἀντεῦθεν [illegible] καρδίαν ψυχὴν αὐτὸς θεῷ συνιέναι φαντα[illegible]. Quare in hoc loco φανταζόμενοι referri debet ad vo[illegible] τὸν quæ initio periodi posita est. Porro verb[illegible] φανταζόμενοι legitur etiam apud Nicephorum [illegible] historiæ Ecclesiasticæ cap. 2. qui hoc princ[illegible] historiæ Eusebii nostri, eleganti profecto [illegible] mium, additis & interpolatis verbis quibusdam compilavit.

διδάσκαλος τοῖς πᾶσι τῆς πατρικῆς καθίστασθαι γνώσεως. Ita quidem in Reg. codice legitur & in veteribus schedis. Sed in optimis exemplaribus Maz. scilicet ac Med. scribitur καθίστασθαι. Quam scripturam equidem magis probo, quippe quæ cum sequentibus Eusebii verbis aptius cohæreat. In Fuk. ac Saviliano pro verbo καθίστασθαι legitur [illegible].

ὀφθεὶς γοῦν. Nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savilii scriptum habent ὤφθαι γοῦν ποτε [illegible] τοῖς περὶ τὸν. Ita quoque legitur apud Nicephorum. [illegible] ro ab his verbis cap. 2. ordiuntur ii [illegible] m co[illegible] quibus Roberti Stephani editio consentit. Sed [illegible] Christophorsonum secuti, aliter capita dist[illegible] cujus rei jam superius ratio reddita est.

οὐσίαν θεοῦ. Hoc loco οὐσίαν sumit pro h[illegible] Ita enim loqui solebant Ecclesiastici Scr[illegible] te Synodum Nicænam, ut docet Pho[illegible] Bibliotheca cap. 119.

τοῦ Πατρὸς ὑπάρχοι [illegible] In codicibus nostris Maz. Med. Fuk. ac Sav. de[illegible] tima vox ἰσοκλεῶς, quam nec Zonaras agnoscit in vita Constantini Magni, ubi hunc Eusebii [illegible] ducit, quò Eusebium Ariano dogmati fav[illegible] vincat. Contrà in Regio codice & in veteribus schedis absunt hæ voces [illegible] καὶ τοπικ[illegible]. Pag. 8.

...καὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς. Hæc verba nō habentur in optimis

codicibus quibus usi sumus. Maz. Med. ac Fuketii, quibus subscribit codex Savilianus. Sed & in codice Regio hæc verba punctis supernotantur. Merito igitur has quatuor voces expunximus, quippe quæ nec in editione 70. Interpretum habeantur. Locus est in cap. 5. Jesu filii Nave. Porro in veteribus schedis totus hic locus aliter legitur hoc modo: λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτῷ, γῆ ἁγία ἐστί.

ὅτι μὴ ἕτερος οὗτος ἦν τοῦ καὶ Μωϋσεῖ κεχρηματικότος. Probare hic vult Eusebius, eum qui Jesu filio Nave se videndum præbuit & principem militiæ Domini semetipsum vocavit, eundem esse cum illo qui Mosi apparuerat in rubo. Id autem concludit ex eo quod Princeps iste iisdem verbis Jesum alloquitur, quibus Deus ex rubo Mosem fuerat allocutus. Idem sensit ante Eusebium Justinus martyr in disputatione adversus Tryphonem, & alii quidam teste Theodorito in quæstionibus ad librum Josuæ. Sed reliqui Patres principem illum militiæ Domini, non ipsum Dei Filium, sed potius Michaelem Archangelum esse censuerunt. In vetustissimo codice Maz. ad hæc verba scholion appositum est, quod hîc quoque meretur adscribi: ἀλλ' ἡ ἐκκλησία ὦ ἁγιώτατε εὐσέβιε, ἑτέρως τὰ περὶ τούτου νομίζει καὶ οὐχ ὡς σύ. τὸν μὲν γὰρ ἐν τῷ βάτῳ φανέντα τῷ Μωϋσῇ θεολογεῖ· τὸν δὲ ἐν Ἱεριχῷ τῷ μετ' αὐτὸν ὀφθέντα, τὸν τῶν ἑβραίων ἐπιστασίαν λαχόντα, μάχαιραν ἐσπασμένον, καὶ τῷ Ἰησοῦ λῦσαι προστάττοντα τὸ ὑπόδημα, τοῦτον δὲ γε τὸν ἀρχάγγελον ὑπείληφε Μιχαήλ· καὶ δῆλον ὅτι κρεῖττον ὑπείληφε σοῦ. πόθεν; ἐρωτηθεὶς παρὰ τῷ βάτῳ φανεὶς ὁ θεὸς ἐν εἴδει πυρὸς τῷ ἑαυτοῦ θεράποντι Μωϋσεῖ, καὶ δηλῶν ὅστις εἴη, τοῦτο αὐτῷ τρανότατα παρέστησεν, ὅτι δὴ ὁ θεός ἐστιν· ὁ δὲ τῷ Ἰησοῦ φανεὶς, οὐδὲ θεὸν ἑαυτὸν, ἀλλ' ἀρχιστράτηγον ὠνόμασε τοῦ θεοῦ. τοῦτο δὲ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνωτάτω δυναστείας τε καὶ θειότητος ὑποδεέστερον ὂν, καὶ οὐ βασιλικὸν, ἀλλ' C ὑπαρχικὸν ὥσαν εἴποι τις***. Id est: *Atqui Ecclesia aliter de his sentit o sanctissime Eusebi, non perinde ac tu. Eum enim qui Moysi apparuit in rubo, Deum prædicat. Illum verò qui Moysis successori apparuit in Hiericho, præsidem ac tutorem gentis Hebræorum, qui strictum gerebat gladium, & qui Iesu præcepit ut calceos solveret; illum inquam, Ecclesia censet esse Archangelum Michaelem. Nec dubium est, quin illa rectius sentiat quàm tu. Vndenam verò id colligimus? Deus qui juxta rubum Moysi famulo suo instar ignis apparuit, interrogatus ab eo quisnam esset, hoc ipsum manifestissime declaravit, se Deum esse. Ille verò qui apparuit Iesu, nequaquam se Deum nominavit, sed principem militiæ Dei. Hæc verò dignitas cùm inferior sit suprema potestate ac divinitate, nec Regia atque Imperatoria sit sed præfectoria ut ita dicam.* *** D Reliqua præ nimia vetustate legi non potuerunt, quod quidem dolendum est. Nam & elegantissimum est hoc scholion, & ipsius antiquarij qui codicem illum scripserat, id est, doctissima & vetustissima manu exaratum.

Pag. 8. ὑφεστῶσα τῷ πατρί. Rectius in codice Med. Maz. Fuk. & Saviliano legitur ὑφεστῶσα, ἡ τῷ πατρί, &c. certissima ac prorsus necessaria emendatione. Nam & Zonaras in vita Constantini Magni, hunc Eusebii locum adducens ita legit: καὶ ὅτι ἐστὶν οὐσία τις πρόκοσμος ζῶσα καὶ ὑφεστῶσα, ἡ τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων εἰς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν ὑπηρετησαμένη. Nec aliter legit Christophorsonus. Rejicienda est igitur Turnebi conjectura, qui ad oram sui codicis emendarat συνυφεστῶσα τῷ Πατρί.

A πηγὰς τὰς ὑπ' οὐρανόν. Omnes nostri codices Regius scilicet Med. ac Maz. cum Fuk. ac veteribus schedis hoc loco scriptum habent πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν quemadmodum legitur in editione 70. Interpretum. τῆς ὑπ' οὐρανὸν, id est, orbis terræ. Mox nostri codices Maz. Med. ac Fuk. cum Saviliano legunt ἤμην δὲ παρ' αὐτῷ. Nec aliter scribitur in editione 70. Interpretum, quam ubique sequitur Eusebius. Ipse enim est qui cum Pamphilo martyre Palæstinos codices ab Origene emendatos evulgavit teste Hieronymo.

εὐφραινόμην δέ. Totus hic locus in nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano ita legitur ac distinguitur: ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραινόμην ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. Atque ita B Justinus martyr in dialogo contra Tryphonem & Romana editio 70. Interpretum: nisi quod pro ἐνώπιον αὐτοῦ scriptum habent ἐν προσώπῳ αὐτοῦ. Rufinus vertit: *Ego eram cui adgaudebat cottidie. Lætabar autem coram ipso in omni tempore.*

τί δὴ οὖν οὐχὶ, καθάπερ ταῦτα. Ab his verbis caput 3. auspicantur nostri codices Maz. Med. ac Fuk. quibus consentit editio Rob. Stephani. Sed cùm viderem tertii capitis titulum huic loco parum convenire, inferiùs eum collocandum putavi; quod etiam fecit Christophorsonus.

πόλιν ἐνός. Ita quidem codex Regius & veteres schedæ. Nostri tamen codices Maz. Med. Fuk. & Savil. præferunt ἐκτὸς ἐνός τινος. Paulo post pro ἐκδεδωκότες in codice Maz. Med. ac Fuk. scriptum inveni ἐκδεδώκασιν.

γῆν μὲν ἐπιτειχίζειν. Mirum est in hujus verbi explicatione & Musculum & Christophorsonum C lapsos esse. Musculus enim vertit: *cælum tellure obstruere conati.* Christophorsonus verò longe peius: *terram interposito muro, cælo adjungere.* Rectius Joannes Langus, qui Nicephorum latine interpretatus est. ἐπιτειχίζειν Græcis est exstruere munitionem adversus aliquem: ut cùm dicunt Lacedæmonios muniisse Deceliam adversus Athenienses. Vide Harpocrationem in voce ἐπιτείχισμα. Sed & τεῖχος Græcis munitio est. Porro ridiculum est credere, homines eò dementiæ unquam progressos esse, ut exstructis aggeribus cælum conscendere, Deumque exturbare aggressi sint, quod tamen hoc loco credidisse videtur Eusebius. Sunt hæc figmenta Poetarum, qui superbiam hominum illius ætatis, & divini Numinis contemptum hac imagine declarare voluerunt: Pag. 9.

Ter conati sunt imponere Pelion Ossa, &c.

Gigantes quidem commemorat sacra Scriptura; sed de illis nihil eiusmodi dicit. Et turrim illam non à Gigantibus, sed à filiis & posteris Noe post diluvium ædificatam esse testatur.

ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτοὺς ἄγουσι τὸν τρόπον. Male in codice Regio & in veteribus schedis scriptum est ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτοῖς, &c. Sed nec sana est vulgata lectio, quamvis Scriptorum codicum Maz. Med. ac Fuk. auctoritate firmetur. Quo enim referetur verbum ἄγουσι, cùm sequatur in eadē periodo αὐτοὺς μετῄει. Mihi scribendum videtur ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτοὺς ἄγοντας τὸν τρόπον. Nisi malis voces illas penitus expungere τοῦτον ἑαυτοὺς ἄγουσι τὸν τρόπον, quæ glossam sapiunt.

ὁ τῆς κακίας χόρος. Scribe κάρος ut legitur in codice Fuk. ac Savil. & apud Nicephorum Callistum.

πρωτότοκος τῆς Θεοῦ σοφία. Non dubito quin Eusebius scripserit πρωτόκτιστος τῆς Θεοῦ σοφία, ut in quatuor codicibus Maz. scilicet Med. Fuk. ac Savil. scriptum habetur. Hæc enim vox magis convenit Eusebiano sensui, cùm paulo supra locum illum ex proverbiis citaverit, κύριος ἔκτισέ με. Certe veteres Theologi, ac præcipue ii qui ante Concilii Nicæni tempora scripserunt per vocabulum κτίζειν non solùm creationem intellexerunt, quæ ex nihilo fit, sed omnem generaliter productionem, tam quæ ab æterno esset, quàm illam quæ in tempore. Hinc est, quod Melito librum scripserat, περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως χριστοῦ, ut videbimus ad lib. 4. hujus historiæ. Quòd si hic legamus πρωτότοκος, inepta esset repetitio quam ταυτολογίαν vocant: ὁ πρωτόγονος καὶ πρωτότοκος. Adde quod πρωτότοκος non convenit generationi divinæ.

τῆς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδεδιῃτημένοις. Male hunc locum intellexit Nicephorus, quasi in laudem Judæorum hoc ab Eusebio dictum fuisset. Sic enim habet Nicephorus: τοῦτο μὲν ὡσανεὶ ταῖς πάλαι καὶ πρὸ βραχέος διαίταις καλῶς ἐκτεθραμμένοις &c. Quæ sic vertit Langus: *Et genti quæ & antiquitus & non ita pridem vita & moribus rectè exculta esset*, &c. At contrarium plane sensum habent Eusebii verba. Ait enim cùm Judæi prioris vitæ contagione corrupti essent, Deum satis habuisse legales eis cæremonias præscribere, & velut signa quædam ac symbola arcanorum mysteriorum eis tradere, utpote adhuc rudibus & superstitioni gentilium assuetis. Idem scribit Chrysostomus in Matthæum. Id manifesto sibi volunt hæc verba: τῆς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδεδιῃτημένοις. Pro quo male Christophorsonus legit ἐνδεδιῃτημένοις à Nicephoro, ut videtur, in errorem inductus. ἐκδιαιτᾶσθαι Græcis idem est, quod corrumpi, & ex pristina disciplina in mollitiem labi. Unde ἐκδεδιῃτημένος βίος est vita mollis ac soluta; translatione ab intemperantibus hominibus, qui nullam in cibo ac potu & in toto genere vivendi legem observant. Quæ vox frequenter occurrit in libris Dionis Cassii.

καινῶν θεωρημάτων. Sic ex codice Regio & ex veteribus schedis edidit Rob. Stephanus. Sed in reliquis exemplaribus Maz. scilicet Med. Fuk. & Savil. scriptum inveni: μυστικῶν θεωρημάτων. Nicephorus verò pro his habet: σεμνοτέρων νοημάτων. Ex quo conjicere est Nicephorum vulgatam lectionem in suo codice reperisse: cumque eam minus probaret, ejus loco hanc quam diximus substituisse.

ἡμερώτατα φρονήματα. Hunc locum non intellexerunt Interpretes, ut ex versione eorum apparet: Nam vocem φρονήματα retulerunt ad νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων. Christophorsonus quidem vertit: *Cumque propter mansuetissimas Legumlatorum & Philosophorum tot ubique commentationes ac præcepta*, &c. Musculus verò *per placidissimos eorum qui ubique leges ferebant & Philosophorum sensus*, &c. Atqui longe alia Eusebii mens est. Neque enim tantum tribuit legumlatoribus philosophisque Gentilium, ut prisca illa mortalium feritas atque immanitas præceptis illorum atque institutis paulatim ad hu- A maniorem cultum revocata sit. Sed hujus rei causam confert in legem Mosaicam, quæ cùm universo terrarum orbi innotuisset, omnium hominum mores tandem mansuefecit. Etenim legislatores ac Philosophi Gentilium, cùm optima quæque præcepta ex illius legis fontibus hausissent, ea posthæc auditorum suorum mentibus infuderunt: quibus exculti homines, ad Evangelicæ legis notitiam accipiendam idonei tandem extiterunt. Quippe lex Mosaica velut prævia ac prænuntia fuit Evangelii, Christique prædicationi viam stravit. Scribendum est igitur hoc loco: τοῖς πλείοσι τῶν ἐθνῶν διὰ τῶν πανταχόσε νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμέρωτο τὰ φρονήματα, ut diserte scriptum habent nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savil. Certe nisi ita scripseris, non cohærebit oratio. Quo enim refe-

B retur particula illa ὡς δὲ, quæ posita est initio periodi. Est & alia difficultas in hoc Eusebii loco, quidnam sibi velint hæc verba ἐξ αὐτοῦ. Ait enim Eusebius: ἤδη τότε ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῖς πλείοσι. &c. ut supra. Quæ quidem verba non sine causa posita esse mihi videntur; ut ostendat Eusebius quidquid à legumlatoribus ac Philosophis commodè dictum est, id omne ab Hebræis eos esse mutuatos. Atque ita hunc locum accepit Rufinus, ut ex interpretatione ejus liquidò apparet. Multa in hanc sententiam disserit Eusebius in libris de Præparatione, ubi ostendit Græcorum Philosophos ex Mosis libris pleraq; suffuratos fuisse.

ὁ τῆς ἀρετῶν διδάσκαλος. Quatuor nostri codices Maz. scilicet Med. Fuk. & Savil. scriptum habent Pag. 10. ἀρρήτων διδάσκαλος. In optimo tamen Maz. ad marginem altera lectio adscripta est hoc modo: γρ. ἀρετῶν. Paulo post ubi legitur τὰ ἔργων τὰ θαύματα iidem

C codices præterunt θαυμάσια. Et mox καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσι εἰς οὐρανοὺς ἔνθεον ἀποκατάστασιν.

ἐλειτούργουν αὐτῷ. In vetustissimo codice Mazarino post has voces sequuntur hæc verba: καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Eadem pericope habetur in codice Fuk. ac Savil. & in veteribus schedis; nisi quòd scriptum habent παρειστήκεισαν αὐτῷ, prout legitur etiam apud Justinum & in editione Romanâ Danielis cap. 7. ubi vide Annotationes Nobilii.

ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθη. In margine codicis Maz. scriptum est recentiore manu γρ. προσήχθη, ὃ καὶ κρεῖττον. Id est, in quibusdam codicibus scribitur προσήχθη idque rectius. Certe in optimo illo codice

D Renati Marchalli, qui nunc est in Bibliotheca Claromontani Collegii c. 7. Danielis diserte scriptũ est: καὶ προσήχθη αὐτῷ. Tamen inter η & χ superscriptum est eadem manu ν·: prorsus ut appareat jamdudum variasse codices in eo Danielis loco; & alios quidẽ προσήχθη prætulisse; alios προσηνέχθη. Porro in vetustissimo illo codice R. Marchalli qui Prophetas complectitur, Danielis libro hic præfixus est titulus κατὰ θεοδοτίωνα, supple τὴν ἔκδοσιν.

αὐτῷ δουλεύουσιν. Ita legitur etiam in editione Romana Danielis. Verùm tres nostri codices Med. Fuk. & Savilii diserte scriptum habent δουλεύσουσιν. Quam scripturam confirmat Rufinus, *& omnes populi, tribus, linguæ ipsi servient.* Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ, non ut vulgo *& linguæ ipsi serviunt.*

ἐν οἰκείοις ὑπομνήμασι. Intelligit libros de Evangelica

lica demonstratione, ex quibus decem duntaxat A ad nos pervenerunt. In vetustissimo Codice Maz. Scholiastes quidam notat hîc intelligi libros de Præparatione & Demonstratione Evangelica σημείωσαι ὅτι ὑπομνήματα τὴν εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν αὐτοῦ καὶ ἀπόδειξιν καλεῖ. Id est, *nota quod commentarios vocat, libros suos de Præparatione ac Demonstratione Evangelica.* Ceterùm hæc Eusebii Ecclesiastica historia tanto nobis commendatior esse debet, quòd post reliqua fere ejus opera exarata est, adeoque post libros Chronologicorum Canonum, ut ipse Eusebius supra testatus est.

Προφητικὰς ἐκδόσεις. Nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum habent προφ. ἐκλογὰς, rectiùs meo quidem judicio. Sic autem vocat Eusebius locos excerptos de libris Prophetarum, in quibus agitur de vocatione Gentium, & de Adventu B Christi. Certe in libris Demonstrationis nihil aliud agit Eusebius, quàm ut testimonia Prophetarum ex eorum libris colligat. Quibus deinde uberiorem expositionem ac demonstrationem adjecturum se esse promittit. In proœmio libri secundi vocat τὰς ἐκ τῶν προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας.

Caput tertium.

Pag. 11. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸ τοὔνομα. In codice Mazar. & Fuk. nulla hic fit novi capitis distinctio. Nam caput 3. multò ante incipiunt, ut supra notavi. Codex autem Medicæus ab his verbis inchoat cap. 4. Sed nihil certius est quàm id quod supra monui, ab his verbis inchoandum esse caput 3. Idque vel titulus ipse demonstrat.

Περὶ μωυσέα γνωσθῆναι. In codice Med. ac Savil. C & in veteribus schedis bibliothecæ Regiæ scriptum est γνωρισθῆναι. At Musculus verbum γνωσθῆναι in activa significatione accepit pro ἐγνωκέναι, quod omnino ferri non potest. Porro nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent πρὶν ἢ duobus verbis.

ὀνόματι δὲ ἑτέρῳ τῷ αὐσῆ. In vetustissimo codice Maz. hoc scholium appositum est ad marginem: σημείωσαι ὅτι ὁ τοῦ ναυῆ Ἰησοῦς πρότερον αὐσῆς ἐκαλεῖτο. Id est, *nota quòd Jesus filius Nave prius Auses vocabatur.* Sed Hieronymus in caput 1. Osee, notat hunc esse errorem omnium codicum tàm Græcorum quàm Latinorum, qui Ause scriptum habent pro Osee. *Osee*, inquit, *in lingua nostra Salvatorem sonat: quod nomen habuit etiam Josue filius Num, antequam ei à DEO vocabulum mutaretur. Non enim (ut male in Græcis codicibus legitur & Latinis) Ause dictus est: quod nihil omnino intelligitur: sed Osee, id est Salvator.* Clemens in libro D 1. Recognitionum. *Igitur Moyses*, inquit, *his administratis Ausem quendam nomine præponens populo, qui eos revocaret ad patriam terram.* Sic & Lactantius lib. 4. cap. 17.

Τῆς ἐκείνῳ παραδοθείσης. Nicephorus habet τῆς δι' ἐκείνου, quomodo etiam in quibusdam libris se reperisse testatur Stephanus. Sic certe præferunt codex Med. & Maz. cum Fuk. & Saviliano. Parum tamen interest utro modo legamus: cùm idem sit dicere, legem datam esse Mosi, & datam esse per Mosem.

Τὸν χριστὸν προσαγορεύσαντι. Ita legitur in codice Regio & in veteribus schedis. Verùm Maz. codex cum Med. & Fuk. scriptum habet προσαναφωνῶν, quod magis probo. Sic paulo infra iidem codices habent ἀνάγειν εἰς τὸ αὐτοῦ πρόσωπον ἀναφωνεῖ.

Μόνον προφητῶν ἀρχιπροφήτην. Vox προφητῶν delenda mihi videtur, utpote otiosa ac superflua.

ἐκ τῆς περὶ αὐτοῦ εἰκονικῆς τοῦ χριστοῦ προσρήσεως. In codice Medicæo emendatur περὶ αὐτοὺς, quomodo etiam in veteribus schedis diserte scriptum inveni. Certe aut περὶ αὐτοὺς scribendum est aut περὶ αὐτὸν, &c. præcessit enim οὐδεὶς γέγονεν ἐκείνων.

Τοσαύτη γέγονε κίνησις. Male Christophorsonus persecutionis tumultum interpretatur. κίνησις hoc loco verbum est medium, quod tam in bonam quàm in malam partem sumi potest, ac tam de benevolis & amicis quàm de hostibus ac persecutoribus debet intelligi. Itaque Eusebius dixit κίνησιν περί τινα non autem κατά τινος. Vult enim dicere nunquam ullius hominis causâ talem tantumque motum omnium gentium extitisse, quantus Servatoris nostri causâ extitit; aliis religionem ejus amplectentibus, aliis impugnantibus. Eleganter, meo quidem judicio, Nicephorus hunc motum σεισμὸν τῆς οἰκουμένης appellat.

Παρὰ τοῦ πνεύματος κεκοσμημένῳ. Omnes nostri codices Regius scilicet Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptū habent παρὰ τοῦ πατρὸς κεκοσμημένῳ rectius. Certe Nicephorus, qui Eusebium ubique solet exscribere, hoc loco habet πατρόθεν. Et verbū quod proxime sequitur κεκόσμηντο, ita scribendum esse convincit. Neque enim Filius Dei à Spiritu sancto ornatur, sed à Patre. In veteribus schedis scriptum inveni πατρός. Atque ita ad marginem Medicæi codicis emendatum est eadem manu. Pag. 12.

ἐκ τὸ διὰ σωμάτων σκευαστὸν, codex Fuk. & Savil. scriptum habent δι' ἀρωμάτων. Sed nihil opus est hac emendatione. Sequitur enim paulo post ἐλαίῳ δὲ τῷ ἐξ ὕλης σωμάτων.

Ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Tota hæc pericope abest à nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. Deest etiam in veteribus schedis. Sed neque Rufinus eam agnoscit, ut ex versione ejus apparet. Habetur tamen in codice Regio, & in cunctis editionibus Esaiæ cap. 61. Videtur tamen ab Eusebio prætermissa hic esse, vel per imprudentiam, dum Esaiæ verba memoriter recitat: vel de industria, eo quòd hæc verba parum ad institutum ipsius facere videbantur. Sic supra notavimus integram pericopem ex Evangelio Johannis ab eo omissam fuisse. Certe Origenes in tomo 1. Commentariorum in Joannem, ubi locum Esaiæ citat, hanc quoque pericopem non agnoscit: nec Basilius Seleucensis in oratione 38.

χριστὸς καὶ ἱερεύς. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent χριστὸς καὶ ἀρχιερεύς, quam lectionem etiam in margine Regii codicis adscriptam inveni. Pag. 14.

Γινομένης ἀσωμάτου καὶ ἐνθέου δυνάμεως. In codice Fuk. & Savil. legitur ἐνθέου χρίσεως. Quam scripturam magis probo. Vulgatam lectionem habet codex Maz. sed in margine adscripta est altera lectio hoc modo. Γρ. χρίσεως. Porro scribendum est hoc loco γινομένης, ut præferunt nostri codices Maz. Med. Fuk. & veteres schedæ.

Τὴν τε σεβάσμιον. In codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. deest particula conjunctiva, totusque locus

ita scribitur εἶτα θεοῦ λόγον προόντα καὶ πρὸ αἰώνων ἁπάντων ὑφεστώτων, τὴν σεβάσμιον τιμὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ὑπειληφότα, ὡς ἂν θεὸν προσκυνεῖσθαι. Nec aliter citat Johannes Zonaras in vita Constantini, ubi hunc Eusebii locum adducit, quò probet Ariani dogmatis sectatorem illum fuisse. Ego verò non video quid in his verbis reprehendere potuerit Zonaras. An quod Eusebius dicit Christum adorari ut Deum? Atqui hoc dici potest etiam de vero Deo. Nam ut cùm supra in hac periodo dixit Eusebius, Christum glorificari ut Pontificem δοξάζεσθαι ὡς ἂν ἀρχιερέα (sic enim habent nostri codices Maz. Med. ac Fuk) id non prohibet, quominus Christus verus esse Pontifex intelligatur. Ita cùm dicit Christum adorari ut Deum, non ideo negat Christum verè Deum esse perinde ac Patrem. An forte Zonaras hæc Eusebii verba notare voluit τὴν σεβάσμιον τιμὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ὑπειληφότα. Idem supra in capite 2. longe apertius dixit Eusebius τὸ κῦρος ὁμοῦ καὶ τὸ κράτος αὐτῇ θεότητι καὶ δυνάμει καὶ τιμῇ παρὰ τοῦ πατρὸς ὑποδεδεγμένον. In his tamen verbis nihil est quod merito possis reprehendere, modo Christum ab æterno hæc omnia accepisse intelligas. Ariani quidem Christum, honorem, potentiam ac divinitatem à Patre accepisse ajebant: sed non ab æterno, nec divinitatem in Filio ἰδιοκτητὸν esse affirmabant, sed ex Patris nutu ac voluntate pendentem. Vide Eusebium in lib. 5. Demonstrationis pag. 227. Athanasium in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ.

In Caput quartum.

Ταῦτα μὲν οὖν. Ab his verbis caput 4. inchoant codex Maz. & Fuk. quibus subscripsit codex Regius cum veteribus schedis.

Pag. 15. οὐδὲ ὠδῖνε γωνίας πηγῆς. In vetustissimo codice Maz. & in Savil. scribitur ποιγῆς.

καὶ τίς ἐλάλησεν οὕτως. In Esaiæ cap. 66. legitur καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως. Atque ita hoc in loco scriptum habent codex Fuk. & Savilii. Sed vulgatam lectionem asserunt reliqui codices & Rufini versio. Sic enim vertit Rufinus: *Quis audivit talia, & quis locutus est ita? Si peperit terra in una die, & si genita est gens de semel.*

Ἀτὰρ καὶ τὸν Ἀβραάμ. Musculus vertit *utpote Attaram & Abrahamum.* Ad quem locum notat Joannes Grynæus legendum sibi videri *Thare*, qui fuit pater Abrahæ, de quo in cap. 11. Geneseos. Quin etiam ad marginem codicis Moræi, vir doctus annotaverat fortè Θαρὰμ scribendum esse. Sed hæc nugæ sunt. Neque enim Tharram pater Abrahæ, fuit ex numero eorum quos Deus præcipuo quodam amore dilexit. Id certe non legitur in sacris voluminibus. Immo plane contrarium ex his elici potest. Siquidem Deus cùm Abrahamum sibi eligere vellet, & ad maximarum rerum spem ac promissionem vocare, ante omnia eum ex domo Tharram patris sui migrare jussit. Atque ita Tharramo repudiato, Deus Abrahamum ejus filium elegit. Certe Tharramum dæmonum cultui deditum fuisse ipse testatur Eusebius, cùm ait paulò post de Abrahamo τῆς πατρῴας μὲν ἀποστὰς δεισιδαιμονίας. ἀτὰρ igitur hic adverbium est, ut recte in ora codicis Regii adnotatur ad hæc verba ἀτὰρ καὶ, τοῦτ᾽ ἔστι καὶ δὴ, ἢ πάλιν, ἀντὶ δὲ, ἢ ὅμως, ἢ ἀντὶ τοῦ δέ.

ὃ γάρ τοι δηλεῖ ὢν ἐθέλει τοὔνομα τὸ χριστιανοῦ. Omnes nostri codices uno consensu scriptum habent ὃ γάρ τοι δηλώσειν ἐθέλοι τοὔνομα τὸν χριστιανὸν ἄνδρα, &c. Ex quo scribendum puto τοὔνομα τὸ χριστιανὸν, ἄνδρα, &c.

In Caput quintum.

Φέρε δὴ μετὰ τὴν δέησιν ἤδη. In codice Med. Maz. & Fuk. legitur φέρε δὲ ἤδη μετὰ τὴν δέησιν προκατασκευὴν, &c. In exemplari autem Regio & in veteribus schedis scriptum est φέρε δὲ μετὰ τὴν δέησιν ἡμῖν προκατασκευήν. Sed utrumque superfluum est tam ἤδη quàm ἡμῖν, cùm infra in eadem periodo posita legantur. Pag. 17.

Δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος. Idem numerus habetur in Chronico Eusebiano. *Anno 42. Augusti Jesus Christus Filius DEI in Bethleem Judæ nascitur.* Annus porro primus Augusti juxta supputationem Eusebii is est, quo Hirtius & Pansa Consules fuerunt. Proinde secundus & quadragesimus Augusti annus cadit in Consulatum ejusdem Augusti tertium decimum. Hæc de anno natali Christi. Diem verò neutrubi expressit Eusebius. Orosius quidem in lib. 7. cap. 2. postquàm juxta sententiam Eusebii, quem ubique sequitur, Christum natum esse dixit anno Imperii Augusti 42. addit die 7. Calendas Januarias. Nec aliter legitur in veteribus Fastis quos sub Idacii nomine primus edidit Jac. Sirmondus: fuitque hæc communis opinio Occidentalis Ecclesiæ. Sed cùm Orientales aliter senserint, Christum scilicet natum esse 8. Idus Januarias, in hac quoque sententia Eusebium fuisse minime dubitandum est. Itaque ex sententia Eusebii, primus Christi annus concurrit cum anno 42. Imperii Augusti. Sic certe in vetustissimis codicibus Eusebiani Chronici, Acutiano, Lipsii & Ortelii scriptum habetur, ut testatus est Miræus. Sic in antiquissima editione Mediolanensi, quam nec Scaliger nec Pontacus viderunt. Male in editione Scaligeri primus Christi annus componitur cum anno 43. Augusti, contra fidem scriptorum codicum, adeoque contra ipsius Eusebii sententiam. Etenim Eusebius in fine lib. 7. ait historiam Ecclesiasticæ successionis à se conscriptam, à natali Christi ad usque subversionem Ecclesiarum complecti annos quinque ac trecentos. Atqui si primus Christi annus ab anno 43. Augusti ducitur, inde ad 19. Diocletiani annum quo destructæ sunt Ecclesiæ, quatuor tantum ac trecenti sunt anni. Verissimum igitur est, quod supra dixi, Eusebium initium annorum Christi anno 42. Augusti, mense Januario collocavisse. Et sic Epiphanius adversus hæresim Alogorum ex Eusebii Chronico, ut opinor.

Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας. Id est, cum Quirinius legatus esset Syriæ. Legatos Cæsaris qui in provincias mittebantur, civilia simul & militaria recturi, Græci fere ἡγεμόνας vocant. Ita Strabo in fine lib. 17. Dio Chrysostomus, aliique.

Ταύτης δὲ τῆς κατ᾽ αὐτὸν Κυρηνίου ἀπογραφῆς Ἰώσηπος μνημονεύει. Josephus quidem mentionem facit descriptionis illius quæ à Quirinio facta est in Syria ac Judæa statim post relegationem Archelai. Sed hujus scriptionis, quam Lucas regnante adhuc Herode factam esse ait, non meminit. Ac mihi quidem vi-

detur error in textum Lucæ irrepsisse in Quirinii nomine, & pro Quirinio restituendum esse nomen Sentii Saturnini. Hic enim Præses fuit sub finem regni Herodis teste Josepho. Certe Tertullianus in lib. 4. adversus Marcionem, census in Judæa actos scribit per Sentium Saturninum. Ex quo apparet, Tertulliani tempore quosdam in Evangelio Lucæ pro Quirinio Saturninum legisse. Ceterùm mirum est hanc primam descriptionem à Josepho prætermissam fuisse, qui tamen patriæ suæ historiam tantâ diligentia persecutus est, ut & Præsides Syriæ omnes recensuerit. Nam & Sentium Saturninum commemorat, ejusque successorem Quintilium Varum. Hæc cum intelligeret Eusebius, sic censuit: unam eandemque esse descriptionem, cujus Lucas & Josephus meminisset; sed Josephum falli qui eam descriptionem post relegationem Archelaï contigisse scriberet. Itaque idem Eusebius in Chronico, tumultum illum Judæ Galilæi, qui descriptionem illam à Quirinio factam subsecutus est, sub ortum Christi & extrema Herodis tempora collocat. Neque enim adeò stupidus fuit Eusebius, ut non videret Lucam & Josephum in adsignando descriptionis tempore inter se dissentire. Quippe id patebat etiam cæco. Sed in hac dissonantia, ob Evangelii reverentiam Lucam sequi maluit, & Josepho fidem abrogare. Quæ quidem sententia longe commodior est & expeditior, quàm illa Scaligeri, qui duas fuisse censet Judææ descriptiones; utramque à Quirinio factam. Sed in hac Scaligeri sententia multa occurrunt parum verisimilia. Primo enim Quirinium bis missum fuisse oportet Legatum in Syriam; bis ad eandem rem, videlicet ad census agendos: primùm quidem circa ortum Christi; deinde vero decem circiter pòst annis, cum relegatus fuisset Archelaus. Atqui non est probabile, eundem hominem bis missum fuisse ad regendam provinciam. Certe Josephus diligentissimus Scriptor, cùm Quirinii adventum in Syriam ac Judæam narrat, cum jam antea in Syriam venisse non dicit, nec descriptionem aut ab illo, aut ab alio quopiam Romano judice jam antea factam fuisse. Quod si jam facta fuerat descriptio, cur iterum fit per eundem virum? Nam si recte & sine fraude facta fuerat, novam facere nihil necesse erat. Sin male & inique facta, alium mitti oportebat, qui æquiorem faceret descriptionem. Præterea prior illa descriptio quomodo fieri potuit à Magistratu Romano, regnante Herode; cùm Herodes optimo jure Rex esset Judææ à Senatu appellatus, nec jus esset Magistratui Romano quicquam in Judæa pro imperio agere quandiu Rex Herodes vixit. Mitto quòd circa extrema illa Herodis tempora quibus natus est Christus, Saturninus & Varus legati Cæsaris in Syria fuerunt, non autem Quirinius, ut jam supra dixi. Hæc sunt argumenta, quibus potissimum impulsus, Scaligeri sententiam minus probabilem duco, qui duas descriptiones fuisse contendit. Nec obstat quod ait Lucas, descriptionem illam quæ facta est paulò antequam Christus nasceretur, primam fuisse. Hoc enim vocabulo id tantum significatur, tunc primùm in Judæa census à Romanis actos fuisse, nec ullam antea factam descriptionem. Falsum item est quod

A ait Scaliger, posteriorem descriptionem ad Tetrarchiam Archelaï, & ejus bona duntaxat pertinuisse. Immo Josephus in fine lib. 17. & initio 18. diserte scribit, Quirinium à Cæsare missum ad census agendos per Syriam ac Judæam. Scaligeri sententiam secutus est Petavius, cui hoc unum adjecit in Rationario Temporum; utramque hanc descriptionem à Quirinio cum extraordinaria potestate in Syriam misso factam esse. Verùm Lucæ ac Josephi verba id refellunt. Nam Lucas quidem ait ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου: & Josephus habet δικαιοδότης τοῦ ἔθνους ἐσόμενος, quod non nisi de ordinario rectore dici potest. Eandem viam in conciliandis Lucæ ac Josephi locis secutus est Casaubonus in Exercitationibus. Sed omnes, meo quidem judicio, oleum atque operam perdiderunt. Nam ex B duobus alterutrum falli necesse est. Quod cùm de Evangelista dicere, aut omnino suspicari nefas sit, satius est in Judaicum Scriptorem causam erroris conjicere. Quod si cui id durius videbitur, una hæc restat conciliandi ratio, quam supra indicavimus; ut in textu Lucæ pro Quirinio Saturninum restituamus, ejusque tempore descriptionem non à Magistratu Rom. sed ab ipso Herode Rege factam esse dicamus. Hac ratione optime inter se consentient Lucas ac Josephus. Posset etiam dici, descriptionem illam absolutam quidem ac terminatam fuisse sub Quirinio Præside post exsilium Archelaï; diu tamen antea cœptam esse sub finem Herodis, quo tempore natus est Christus. Hac ratione omnis inter Lucam ac Josephum dissensio tollitur. Nam Evangelista descriptionem illam, quæ sub ortum Christi, superstite adhuc Herode C fieri cœpta est, vocat descriptionem Præsidis Quirinii, eo quod sub Quirinio tandem terminata est. Hæc meo quidem judicio, commodissima est interpretatio loci illius ex Evangelio Lucæ; quippe quæ unam duntaxat descriptionem factam fuisse supponit, non autem duas, ut Scaliger aliique ejus opinionem secuti, contra fidem historiæ confinxerunt.

Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς. Scaliger in lib. 6. de Emendatione Temporum, & in Animadversionibus Eusebianis, ait Lucam in Actibus Apostolorum, non de prima professione loqui sub qua natus est Christus, sed de secunda, quæ facta est post relegationem Archelaï: & Eusebium graviter reprehendit, qui has duas professiones inter se confuderit. Sed Scaliger ipse gra- D vissime fallitur, qui nullo auctore fultus, duas descriptiones nobis obtrusit, cùm unam tantum fuisse & Josephus & Lucas ipse confirmet. Non enim addit Lucas τῆς δευτέρας ἀπογραφῆς, sed tantum dixit τῆς ἀπογραφῆς; unicam fuisse innuens descriptionem. Origenes quoque in libro 1. contra Celsum cum Eusebio consentit his verbis: καὶ μετ' ἐκεῖνον, ἐν ταῖς τῆς ἀπογραφῆς ἡμέραις, ὅτε ἔοικε γεγεννῆσθαι ὁ Ἰησοῦς, Ἰούδας τις Γαλιλαῖος πολλοὺς ἑαυτῷ συναπέστησεν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, id est. *Post illum in diebus census, quo tempore Jesus natus est, Judas quidam Galilæus fecit multos è populo ad se deficere.* Eâdem igitur operâ Origenem reprehendet Scaliger, quippe qui eadem dixerit quæ Eusebius noster. Neque enim Origenes duas Judææ descriptiones distinxit. Porro Eusebius noster secum ipse optime consentit.

Nam cùm Evangelicam secutus auctoritatem, censum illum Quirinii in exordia Natalis Dominici conjecerit, consequens fuit, ut motum Judæ Galilæi in idem tempus conferret. In quo dissentit quidem à Josepho, ut supra dixi: Sed cum beato Luca, & secum ipse egregie concordat. Quod si quis nostram sententiam amplecti maluerit, nulla inter Lucam ac Josephum reperietur dissentio. Nos enim descriptionem illam cujus tempore natus est Christus, cœptam esse dicimus Herode in Judæa regnante: Eandem verò decem circiter post annis Archelao Herodis filio in exilium misso, à Quirinio absolutam ac terminatam fuisse. Quo quidem tempore tumultum Judæ Galilæi exstitisse asserimus, post relegationem scilicet Archelai. Certe ante exauctorationem Archelai nulla subesse potuit causa, cur Judas populum Judæorum ad defectionem concitaret. Siquidem nec census illic agi potuit à Magistratu Romano, ubi Rex imperabat socius & amicus populi Romani; nec ullum Judæis imminebat periculum, ne alienigenis servirent, cùm Judæo, id est gentis suæ regi parerent. Ex quo apparet, & censum & motum Judæ Galilæi nonnisi post exsilium Archelai contingere potuisse.

Καὶ ἀπέστησε λαὸν πολλόν. Postrema vox abest à nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. Pro qua in vulgatis editionibus Actuum cap. 5. legitur λαὸν ἱκανόν. Sed nec vetus Interpres, nec Rufinus eam vocem agnoscunt.

Pag. 18. Τά τε ἄλλα ἀξιώματα μέγας. Magis placet altera lectio quam in codicibus nostris Regio, Maz. Fuk. ac Savil. & in veteribus schedis reperimus τά τε ἄλλα ἀξιώματι μέγας. Atque ita legit Rufinus, ut ex interpretatione ejus apparet. *Cyrinus quoque vir unus ex consessu Curiæ Romanæ, per singulos Magistratus usque ad gradum Consulatus ascendens; cetera quoque honorabilis.*

In Caput sextum.

Ἀλλόφυλος Ἡρώδης. Herodem non fuisse alienigenam, abundè docuit Josephus Scaliger in notis ad Eusebii Chronicon. Certe Josephus in libro 20. Antiquitatum cap. 6. Herodem vocat Judæum genere. οἱ μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι, πρωτεύειν ἠξίουν, διὰ τὸ κτίστην τῆς Καισαρείας Ἡρώδην αὐτῶν βασιλέα, γεγονέναι τὸ γένος Ἰουδαῖον.

Τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἀρχὴν, Delenda est præpositio κατὰ, quæ ex superioribus male repetita est. In vetustissimo codice Mazarino legitur κα. Atque hic finis est paginæ. In altera autem pagina sequitur Ἰουδαίων.

Φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες. Ita legitur in codice Regio. Quam lectionem confirmat Rufinus. Sic enim vertit: *Africanus autem qui & ipse præcipuus in Historiographis habetur: ajunt, inquit, qui de eo diligentius explorarunt, Antipatrum quendam patrem esse Herodis Ascalonitæ, qui & ipse fuerit Herodis cujusdam filius, templi Apollinis æditui.* Putavit scilicet Rufinus verba hæc esse Africani, quæ citat Eusebius, ab eo loco φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες, *&c.* Sed fallitur Rufinus. Locus enim Africani quem hic indicat Eusebius, integer habetur infra in cap. 7. ex Epistola Africani ad Aristidem. Ex quo apparet, Eusebium hoc loco opinionem duntaxat ac sensum Africani, non verba retulisse. Porro nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Saviliano scriptum hic habent ὡς φασιν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκρ.

Τοῦτον δ' εἶναι πατέρα Ἡρώδου. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Sed in nostris codicib9 Maz. Med. & Fuk. desunt hæ voces εἶναι πατέρα rectius sine dubio. Quanquam Rufinus vulgatam scripturam tueri videtur.

Ἱεροδούλων καλουμένων. Rufinus & Christophorsonus *æditues* vertunt, quod non probo. Nam ἱερόδουλοι sunt servi templorum. Varro in lib. 7. de lingua Latina, *ut societatum, ut fanorum servi.* Tales erant Venerei in Sicilia, servi templi Veneris Erycinæ, de quibus Cicero in Divinatione, & in 3. Verrinâ. Tales etiam apud Larentinates servi Martiales teste Cicerone pro Cluentio. Hujusmodi item erant Corinthi Venereæ meretrices, quas ἱεροδούλους vocat Strabo in libro 8. quæ à dominis Veneri erant mancipatæ. Denique & Comanis Bellonæ servi erant quàmplurimi teste eodem Strabone in lib. 12. Firmicus quoque in libro 8. Matheseos. hierodulos distinguit ab æditius. Porro ut servi, sic etiam liberti fanorum erant, qui pecuniâ libertatem sibi comparaverant. Quare & liberta Veneris Erycinæ dicitur à Cicerone in Divinatione. Ἱερόδουλοι nominantur etiam Esdræ, cap. 8. Pag. 19.

Πτωχὸν ὄντα. Ita quidem codex Regius. Sed reliqui omnes Med. scilicet & Maz. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent πένητα ὄντα longe rectius. Nam πτωχὸς proprie mendicum significat, qui stipem poscit ab occurrentibus: cujusmodi nequaquam fuit Herodes pater Antipatri.

Φιλοῦνται. Omnes nostri codices uno consensu scriptum exhibent φιλοῦται. Quem quidem consensum haudquaquam negligendum puto. Totus autem locus in vetustissimo codice Maz. ita legitur. ἐντραφεὶς δὲ τοῖς ἐκείνων ἔθεσιν, ὕστερον Ὑρκανῷ τῷ τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεῖ φιλοῦται; quam scripturam in Med. quoque & Fuk. codice reperi.

Σωτηρία τέλος ἐλάμβανε, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν κλῆσις. In codice Regio totus hic locus ita legitur, τῶν ἐθνῶν ἡ προσδοκωμένη σωτηρία τε καὶ κλῆσις, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ παρηκολούθησεν. Quam quidem lectionem vulgatæ scripturæ longe præferendam existimo. Ita certe legit Rufinus, sic enim vertit: *Sub quo, imminente jam Salvatoris adventu, etiam gentium salus & vocatio exspectata illa, secundum ea quæ Prophetæ prædixerant, consecuta est.* Vulgata tamen lectio ad oram codicis Regii adscripta est eadem manu; & in codice Maz. Med. ac Fuk. habetur.

Δέδεικται ἐν ἑτέροις διειλημμένοις. Intelligit libros Demonstrationis Evangelicæ. Etenim in octavo ejus operis libro agit de hebdomadibus Danielis, quas adventu Christi completas esse contendit juxta sententiam Africani. Eundem Eusebii locum ex lib. 8. Demonstrationis Evangelicæ citat Hieronymus in Commentariis in Danielem. Pag. 20.

In Caput septimum.

Τῶν δὲ πιστῶν ἕκαστος. Quatuor nostri codices, Regius scilicet ac Maz. cum Med. & Fuk. scriptum habent τῶν τε πιστῶν, *&c.* Sed Rob. Stephanus cùm hanc particulam jam antea in superiore membro

positam videret, hoc loco δὲ substituit, nobis tamen rectior videtur scripta lectio.

διεψευσμένας ἀποδείξας. Hoc loco Rob. Stephani consilium laudare nullo modo possum, qui cùm Regium codicem sibi sequendum proposuisset, eum ex parte duntaxat expressit. Nam in Regio quidem codice totus hic locus ita legitur τὰς μὲν δὴ τῶν λοιπῶν δόξας βιαίας καὶ διεψευσμένας ἀποδείξας. In reliquis autem codicibus Med. scilicet & Maz. ac Fuk. ita scriptus est. τὰς μὲν τῶν λοιπῶν δόξας ὡσὰν βιαίους καὶ διεψευσμένας ἀπελέγξας. Atque ita legitur etiam apud Nicephorum. Duplex igitur fuit scriptura hujus loci, cùm alii ἀποδείξας legerent, alii ἀπελέγξας. Sed qui legebant ἀποδείξας, ij adverbium illud ὡσὰν expungebant, quippe quod nullomodo convenire possit cum verbo ἀποδείξας, nos ἀπελέγξας prætulimus, tum quia plurium exemplarium auctoritate firmatur; tum quòd Rufinum ita legisse ex eius versione comperimus.

ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα. Particula γὰρ abest à nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. nec habetur in interpretatione Rufini. Exstat tamen in codice Regio & apud Nicephorum in cap. 11. lib. 1.

Pag. 21. συνεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη. Ita quidem ex codice Medicæo edidit Rob. Stephanus. In Regio exemplari prius scriptum erat ἐπεπλάκη. Postea verò emendatum est paulò recentiore manu συνεπιπλάκη. Priorem illam lectionem ἐπεπλάκη retinuit Nicephorus. Codex autem Maz. & Fuk. scriptum habent συνεπιπλάκει, vel quod idem est συνεπιπλάκη. Atque ita legisse videtur Rufinus: sic enim vertit: *Reconjunctum namque est sibi invicem genus, & illud quod per Salomonem, & illud quod per Nathan deducitur, &c.* Ubi vides Rufinum duas illas præpositiones verbi συνεπιπλάκει totidem latinis exprimere voluisse. In vulgatis quidem Rufini editionibus legitur *conjunctum namque est sibi invicem genus, &c.* Verùm in duobus manuscriptis codicibus, altero bibliothecæ Regiæ, altero Parisiensis Ecclesiæ, & in vetustissimis editionibus legitur *reconjunctum*. Nec tamen probare possum interpretationem Rufini. Nam reconjungi quidem dicuntur duæ familiæ, quæ cùm ex eadem gente ortæ sint, mutuis postea connubiis inter se rejunguntur. Sed in hoc loco longe alia Africani mens est. Non enim dicit Africanus Nathanæos ac Salomonios qui ex eadem gente Davidica originem ducebant, mutuis inter se connubiis postea rejunctos fuisse. Verùm hoc dicit, generationes illas, tum quæ à Nathane, tum quæ à Salomone ducuntur, implexas esse atque intricatas, ob secundas scilicet nuptias viduarum & feminum suscitationes, quæ in multis generationum illarum gradibus occurrunt. Proinde præpositio illa ἐπὶ in verbo συνεπιπλάκει, non exponenda erat per *re* ut fecit Rufinus, sed potius per præpositionem *super*. Ad verbum συνεπιπλάκει *superimplexum est*.

ἀναστάσεσιν ἀτέκνων. Vir doctissimus Joannes Langus qui Nicephorum latinè interpretatus est, hunc locum ita vertit: *Implicata enim inter se sunt genera, & quod à Salomone & quod à Nathan descendit, repræsentatione eorum qui liberos non creassent fecundisque nuptiis ac resuscitatione feminum.* Rufinus verò liberiùs quidem, sed non sine elegantia ita vertit; *Reconjunctum namq; sibi est invicem genus, & illud quod per Salomonem, & illud quod per Nathan deducitur, per legales substitutiones quæ fiebant his qui sine liberis decedebant, & per secundas nihilominus nuptias, quibus unus atque idem aliis parentibus progenitus, aliorum esse filius videbatur.* Omisit Rufinus verba illa Africani καὶ ἀναστάσεσι σπερμάτων, quæ certe superflua videntur. Cùm enim jam antea dixerit ἀναστάσεσιν ἀτέκνων rejunctas fuisse familias, quid opus est addere ἀναστάσεσιν σπερμάτων, quod unum idemque est teste Africano in hac ipsa ad Aristidem Epistola. Ceterùm obscurum est quod hîc ait Africanus, reparatione scilicet feminis eorum qui sine liberis decessissent, misceri solitas esse familias. Nam quoties frater eodem patre natus relictam fratris sui in conjugium ducebat, nulla erat agnationis mutatio. Sed si forte frater uterinus, viduam fratris sui uxorem duceret, tunc aliqua familiarum permixtio nasci poterat. Itaque meritò addidit Africanus καὶ δευτερογαμίαις. Hæc enim præcipua fuit causa permixtionis familiarum, quoties mulier susceptis jam liberis ex priore matrimonio, ad secundas nuptias transvolabat, & filios ex posteriore etiam viro pariebat. Quo facto, filium ex priore matrimonio natum, uxorem duxisse, & improlem postea obiisse fingamus. Tunc si frater illius uterinus viduam in conjugium duxerit, & ex ea liberos sustulerit, in persona liberorum erit aliqua familiarum confusio, ita ut naturâ quidem hujus: lege autem, illius filii dicantur.

καὶ ἀναστάσεσι σπερμάτων. Apud Nicephorum legitur ἀναστάσει. atque ita in codice Regio prius scriptum fuerat: postea verò emendatum est alia manu ἀναστάσεσι. Verùm Nicephori lectio magis placet, cùm paulo ante positum sit ἀναστάσει.

ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι. Hæc est scriptura Regii codicis, quam Nicephorus etiam confirmat. Nostri tamen codices Med. Maz. Fuk. scriptum habent ἄλλοτε ἄλλως.

τὴν ἀκολουθίαν τῶν γενῶν. Hæc est scriptura codicis Regii quem secutus est Stephanus. Nec aliter legisse videtur Rufinus qui sic vertit: *ipsas generationum consequentias enarrabimus.* Reliqui tamen codices Maz. Med. Fuk. ac Savilii præferunt τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν. Quam quidem lectionem etiam ad latus codicis Regii adscriptam inveni. Nicephorus autem habet ἐναλλαγὴν, id est *commutationem*. Et Christophorsonus quidem vulgatam à Rob. Stephano lectionem secutus est. Ego verò alteram lectionem amplexus sum, quippe quam plures & meliores codices exhiberent. Deinde Africanus hoc loco nequaquam recenset seriem utriusque generationis. Neque enim progreditur ultra Matthan & Melchi. Sed tantum exponit ἐπαλλαγὴν, id est commixtionem seu complicationem duarum familiarum in genealogia Christi.

χηρεύουσαν γυναῖκα. Hoc loco Africanus χηρεύειν promiscue dixit tam de mulieribus repudiatis, quàm de iis quarum viri fato functi sunt.

διαφόρων δὲ ὄντων γενῶν. Hoc loco γένος sumitur pro familia. Gens enim dividitur in familias. Sic gens Cornelia verbi gratia, in plures erat divisa familias, puta Scipionum, Sullarum, Lentulorum; qui omnes ex diversa quidem familia, sed ex una eademque erant gente; ac proinde gentiles dicebantur. Eodem modo Matthan & Melchi ex di- Pag. 22.

versa erant familia; ambo tamen ex eadem gente Davidica quæ in duas familias erat divisa, Salomoniorum scilicet & Nathanæorum.

τὴν γὰρ κατὰ νόμον γένεσιν. Hic verò nimium argutari videtur Africanus. Cùm enim Lucas de Christo dixerit: ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσὴφ τοῦ ἡλὶ, τοῦ μελχὶ, &c. Africanus voces illas ὡς ἐνομίζετο referri vult non solùm ad illa verba υἱὸς ἰωσὴφ, sed etiam ad illa quæ sequuntur τοῦ ἡλὶ. Quod etsi acutum videtur, est tamen ineptum atque insulsum. Nam si Lucas Evangelista his vocibus ὡς ἐνομίζετο, legalem illam generationem seu adoptionem intelligit, ut vult Africanus, sequeretur Christum filium fuisse Josephi per adoptionem legalem, eodem plane modo quo Josephus filius fuit Heli. Ita dicendum esset Mariam post mortem Josephi nupsisse eius fratri, atque ex eo Christum peperisse, quod impium est & absurdum. Id tamen necessariò sequitur ex verbis Africani. Præterea si voces illæ, ὡς ἐνομίζετο extenduntur ad ea verba τοῦ ἡλὶ, eadem ratione extendi etiam poterunt ad omnes generationum gradus qui sequuntur. Nulla enim ratio est, cur in secundo gradu subaudiantur potius quàm in reliquis lineis. Hoc igitur primò improbandum est in explicatione Africani. Secundo loco notandum est quod sit in generatione illa Christi quam refert Lucas, tertium esse Melchi, atqui in Evangelio Lucæ tertius nominatur Mathat, avus scilicet Josephi: Melchi verò quintus, abavus scilicet Josephi. Itaque aut Africanum memoria lapsum esse dicendum est; aut certe in codice Evangelii quo usus est Africanus Melchi scriptum fuisse pro Mathat: quæ est conjectura Bedæ in caput 3. Lucæ. Certe Gregorius Nazianzenus in carmine 38. de Christi genealogia, Africanum sequens Melchi pro Mathat posuit. Et Ambrosius in lib. 3. Commentariorum in Lucam.

ἕως τοῦ ἀδὰμ τοῦ θεοῦ. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. particulam interserunt hoc modo ἕως τοῦ ἀδὰμ καὶ τοῦ θεοῦ, quod quidem mihi videtur elegantius. Atque ita legit Rufinus ut ex versione eius apparet.

ἀντίπατρον ἡρώδου τινός. Hæc narratio prorsus fabulosa est & commentitia. Nam Antipater patrem habuit non Herodem Hierodulum templi Apollinis, sed Antipatrum Idumæum, ut scribit Josephus in lib. 14. cap. 2. Quem Antipatrum Alexander Judæorum Rex Præfectum totius Idumææ constituit. Primusque hic Antipater auctor fuisse videtur hujus potentiæ, ad quam posteri ipsius postea pervenerunt. Nam & præfecturam Idumææ gessit Alexandro & Alexandra regnantibus; & hospitio atque amicitia cum Ascalonitis & Gazæis & Arabibus inita, maximas sibi opes comparavit.

τὸν ἱερέα. Improprie sacerdotem vocat qui erat hierodulus. Longe enim hæc inter se differunt ut supra notavi. Fieri tamen potuit, ut idem esset sacerdos & Hierodulus; puta si hæc erat conditio Sacerdotii, ut non nisi exuta libertate Sacerdotes caperentur.

ὑγκαίῳ φιλιοῦται. Hoc quoque in loco nostri codices Regius, Mazarinus, Medicæus ac Fuketianus constanter scriptum habent φιλοῦται. Quam scripturam nescio cur Robertus Stephanus repudiavit. φιλοῦται enim dicitur ut ἐκθρέψεται.

ἐπιμελητὴς τῆς παλαιστίνης προσκόψας. Antipater Herodis parens, sub Hyrcano Judæorum Rege procurationem totius regni gessit, & negotia tam civilia quàm militaria administravit. Itaque ἐπιμελητὴς τῆς ἰουδαίας & ἐπίτροπος vocatur à Josepho in dicto libro. Porro codex Med. & Savil. χρηματίσας scriptum habent, non προσκόψας. In Maz. autem & Fuk. legitur χρηματίσας. Quam scripturam confirmat Nicephorus. Sic enim habet cap. 9. lib. primi ἐντύχησιν οὗτος ἐπιμελητὴς τῆς παλαιστίνης γενέσθαι. Eleganter Græci dicunt: ἐντυχεῖν τὸ γενέσθαι.

τῶν ἄχει προσηλύτων. Mirum est in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. ac Savil. scribi τῶν ἀρχιπροσηλύτων. Unde conjicere quis posset legendum esse τῶν ἄχει τῶν ἀρχιπροσηλύτων, &c. ut ἀρχιπροσήλυτοι sint principes & quasi patriarchæ proselytorum; cujusmodi fuit Achior Ammanites, & Convenæ illi qui Israelitis ex Ægypto egredientibus sese adjunxerunt. Quæ quidem interpretatio mihi certe non displicet. In codice Regio scriptum est ut in editis ἄχει προσηλύτων. Nicephorus quoque vulgatam lectionem tuetur. Paulo ante nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent εἰς τὸ τότε, cum articulo præpositivo. Pag. 21.

ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφάς. Hanc etiam narrationem parum certam existimo. Nam Josephus in libro de vita sua originem & antiquitatem stirpis suæ commemorans, ex publicis archivis eam repetit. Igitur restabant adhuc ætate Josephi publica tabularia, in quibus Judaicarum familiarum origines continebantur. Ac proinde falsum est Herodem ea combussisse. Porro hæc tabularia erant in templo Hierosolymitano sub custodia scribarum, ut equidem existimo. Itaque optime Rufinus verba Africani ita vertit: *Omnes Hebræorum generationes descripta, in archivis templi secretioribus habebantur.*

ἢ προσηλύτοις. Mallem scribere ἀρχιπροσηλύτοις ut supra. Neque enim de noviciis ac recentibus proselytis hic loquitur Africanus, sed de nobilissimis quibusque & antiquissimis, quorum nomen in sacris libris commemoratum est; cujusmodi fuit Achior, de quo in libro Judith sæpe fit mentio. Quippe hoc loco agit Africanus de nobilitate; cujus præcipuum insigne est antiquitas generis. Ait enim Herodem origines familiarum ideò concremasse, ne quis ex publicis monumentis probare posset se ab ipsis Patriarchis aut à Prophetis originem generis sui ducere. Quòd si novellos proselytos intelligamus, perit omnis hujus loci sententia: cùm Herodis ætate innumerabiles essent in Judæa, qui genus suum ad novellos proselytos referrent, utpote avo nati proselyto. Qui profecto archivorum suffragio opus non habebant, ut se ex proselytis oriundos esse approbarent. Huc accedit, quòd ex proselytis originem ducere, ignobile potius quàm splendidum apud Judæos habebatur; exceptis ut dixi antiquis illis proselytis, quorum fides ac religio sacris literis nobilitata est.

τούς τε καλουμένους γειώρας. Id verbum legitur in c. 12. Exodi, ubi Deus Mosi in Ægypto adhuc consistenti loquitur his verbis: πᾶς ὃς ἂν φάγῃ ζυμωτὸν, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ συναγωγῆς ἰσραὴλ ἔν τε τοῖς γειώραις, καὶ αὐτόχθοσι τῆς γῆς. Africanus γειώ-

ρας interpretatur τοὺς ἐκ τ' αἰγύπ]ου συνεκπεσόντας ἐπιμίκτους. Id est convenas qui ex Ægypto simul cum Israelitis egressi fuerant. Duplex enim hominum genus Judæis ab Ægypto egredientibus sese adjunxit. Alterum Ægyptiorum indigenarum, quos Moses αὐτόχθονας vocat: alterum convenarum, id est, promiscuæ multitudinis qui γειῶραι dicebantur. Hesychius γιώρας, γεωρόλακες, μέτοικοι, πάροικοι. Georæ ergo apud Ægyptios dicebantur homines extranei, qui terram colendam acceperant sub certa pensione: quales erant in Ægypto Judæi antequàm exiissent. Eos cum indigenis Ægyptiis confudisse videtur Africanus; quem tamen refellit Moses in dicto loco. Utrosque verò, tam Georas quàm indigenas Ægyptios, uno ἐπιμίκτων nomine comprehendit sacra Scriptura in dicto cap. versu 38. καὶ ἐπίμικτος πολὺς συνανέβη αὐτοῖς, id est promiscua turba, συμμιγὴς λαός. Origenes tamen libro 3. de principiis, ἐπιμίκτων nomine Ægyptios solos intellexisse videtur, qui Hebræis permixti ex Ægypto egressi sunt. σκληρυσμὸν μὲν ἐλέγχετον τῦ φαραὼ, διὰ τὴν κακίαν αὐτῦ. πειθὼ δὲ τὴν τῶν ἐπιμίκτων αἰγυπτίων συνεξωρμηκότων τοῖς ἑβραίοις. Drusius in lib. 2. de tribus sectis Judæorum, agens de proselytis, vocem γειώρα Hebraicæ originis esse dicit, eáque significari proselytum seu advenam.

ἀπό τε ναζάρων καὶ κωχαβά. Cochaba vicus fuit in Basanitide juxta Decapolim, ut tradit Epiphanius in hæresi Ebionæorum cap. 2. & 18.

τὴν προειρημένην γενεαλογίαν. Nicephorus habet τὴν προκειμένην, & sic in codice Regio prius scriptum fuit, sed recentiore manu emendatum est προειρημένην.

ἔκ τε τῆς βίβλου τῶν ἡμερῶν. Per librum dierum intelligit Africanus Ephemeridas, quas paulo ante ἰδιωτικὰς ἀπογραφὰς appellavit. Plerique enim apud Judæos originum suarum studiosi, privatos generis sui commentarios ex archivis publicis descriptos penes se habebant; quemadmodum apud nos etiamnum à nobilioribus fieri videmus. Porro hoc in loco aliquid deesse apparet ex particula τε, quæ in omnibus nostris codicibus & apud Nicephorum habetur. Quare supplenda videntur hæc verba καὶ ἀπὸ μνήμης ἐς ὅσον ἐξικνοῦντο. Ita certe legisse videtur Rufinus, qui sic vertit: *Ordinem supradictæ generationis partim memoriter, partim etiam ex dierum libris, in quantum erat possibile, perdocebant.*

εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρος. In codice Regio & apud Nicephorum legitur εἰ καὶ ἀμάρτυρος, quod idem est. Ceterùm quanti facienda sit hæc Evangelici loci explicatio, patet ex his Africani verbis; quippe qui fatetur eam nullo testimonio fulciri veterum Scriptorum. Admitti tamen eam vult à nobis, eo quod nulla melior afferri possit. Quæ cùm ita sint, nollem Eusebium nostrum in vestibulo historiæ suæ, mentionem hujus rei fecisse. Satius profecto fuisset ac consultiùs, hanc Evangeliorum dissonantiam silentio involvere, ne lectoribus à fide nostra alienis, cujusmodi tunc temporis erant quàmplurimi, occasio subministraretur de Evangeliorum veritate dubitandi. Certe Julianus Augustus in libro contra Christianos, hanc Evangelistarum dissentionem nobis objicit, teste Hieronymo in Commentariis in Matthæum. Locus Juliani extat apud Cyrillum in libro octavo contra Julianum. Auctor quæstionum veteris & novi Testamenti cap. 56. de hac dissonantia loquens, Africani opinionem improbat. Sed ipse aliam affert minus probabilem.

ματθὰν ὁ ἀπὸ σολομῶνος. Mira est varietas accentus in hoc nomine. Maz. quidem & Fuk. codex accentum habent in antepenultima. Nicephorus verò & Fuk. codex paulo antea penultimam circumflectunt. In Regio ac Med. duplex est accentus, tum in penultima tum in ante penultima syllaba. Idque in aliis etiam nominibus supradicti codices observant, quoties ambiguum est quonam accentu notanda sint vocabula; ut denotetur in aliis quidem exemplaribus hunc accentum, in aliis verò illum reperiri. Quin etiam nostri codices paulo ante scriptum habent ἀπὸ τῦ Δαβὶδ διὰ σολομῶντος τὰς γενεὰς καταριθμουμένοις. Sic enim omnes nostri codices, excepto Regio qui σολόμωνος illic habet.

ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί, &c. In hac conciliatione quam refert Africanus, duo sunt quæ nonnihil difficultatis habere videntur. Primum enim dubito, an licuerit uterino fratri viduam fratris sui uxorem ducere, & ex ea liberos procreare in nomen ac familiam fratris sui transituros. Lex enim Deuteronomii cap. 25. loquitur de fratre qui habitat in eadem domo, & qui est συγγενής. Quod quidem solis germanis aut consanguineis competit. Nam uterinus frater non est ex eadem domo neque ex eodem genere; cùm genus præsertim apud Judæos ex paterna stirpe ducatur. Certe Africanus diserte testatur, Jacobum & Heli fratres uterinos contribules quidem fuisse, ex diverso tamen genere ἐκ διαφόρων δύο γενῶν. Secundo loco dubitare quis non immerito possit, utrum in generationibus recensendis ratio à Judæis habita sit patrum adoptivorum. Exemplum habemus illustre in Obed, cujus in genealogia Christi fit mentio. Nam cùm Maalon mortuus fuisset in Moabitide, & Ruth viduam absque liberis reliquisset, Booz agnatus Maalonis, proximiore agnato jus suum ipsi concedente, Ruth uxorem accepit, quò semen Maaloni suscitaret. Ex ea tamen genitus Obedus, non Maalonis sed Boosi filius dicitur ab Evangelistis, qui Christi prosapiam texuerunt; & in libro qui inscribitur Ruth. Scio quid responderi possit: Moysem scilicet de fratre duntaxat locutum: Boosum verò fratrem non fuisse Maalonis, ac proinde legem qua jubebatur, ut filius ex fratris vidua susceptus eius nomine appellaretur, ad Boosum non pertinuisse. Deinde dici potest Boosum idcirco nominati in generatione Christi, quòd illustrior extitisset quàm Maalon.

ὡς ἂν μὴ ἐπιστρέφοιτο. Ita quidem codex Regius. Pag. 24. Sed reliqui codices Mazar. scilicet ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent περιστρέφοιτο, quibus consentit etiam Nicephorus. Et sic legitur in cap. 36. Numerorum, ad quem locum alludit Eusebius.

ἐκ τῦ αὐτῦ δήμου καὶ πατριᾶς. Judæi divisi erant in Tribus, quæ φυλαὶ dicebantur. Singulæ autem tribus dividebantur in δήμους, ut manifestè patet ex capite 36. Numerorum. δῆμοι ergo idem sunt quod apud Romanos familiæ; sicut φυλαὶ Judæis sunt quas Romani gentes vocabant. Jam verò πατριαὶ

idem erant quod δῆμοι. & recte vetus Interpres in libro Numerorum familias vertit, ubi 70. interpretes πατριὰς posuerant. Horus Grammaticus φατρία σύνταγμα, οἷον πατρία, ὅτ' αν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἑνὸς εὐγενῆς ἀνδρὸς. ὡς πατρὸς, κατὰ διαδοχὰς ἐπέκτασιν λάβῃ τὰ γένη, τὸ τε ἐπί τινα ἀναφέρεσθαι. ὡς ἡρακλεῖδαι. Exstat hic illustris locus Hori Grammatici apud auctorem Etymologici. Atque hinc πατριάρχας vocabantur generis auctores apud Judæos, à quibus unaquæque familia nomen acceperat, quemadmodum videre est in cap. 26. Numerorum. Chrysostomus Homilia 7. in Epistolam ad Ephesios πατριὰς & γένη idem esse ait.

In Caput octavum.

ἐπιδεικνύντα προοίμια. Hæc est lectio codicis Regij, quam Rob. Stephanus expressit, nec nos rejiciendam esse censuimus. Herodes enim gravissimo oppressus morbo, eleganter dicitur ἐπιδεικνύειν τὰ προοίμια τῶν μετὰ θάνατον, id est, *proludia malorum quæ post hanc vitam passurus erat, exhibere.* Codex tamen Med. ac Maz. cum Fuk. ac Savil. longe aliter scriptum habent, hoc modo: καὶ ὡς τῶν μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν διαδεξομένων αὐτὸν ἐπιδείκνυσι τὰ προοίμια. Quam quidem scripturam confirmat etiam Nicephorus in cap. 15. lib. 1. ubi hunc Eusebij nostri locum ita interpolavit. ὡς γοῦν ἡ θεία δίκη μετὰ τὴν ἄδικον μιαιφονίαν τὸν θεομάχον μετελήλυθε, προοίμιον ὡς ἄν τις εἴποι τῶν ἐσομένων ἐκεῖσε κακῶν ὑποφαίνουσα, ἄξιον διελθεῖν. Eandem quoque lectionem secuti sunt Rufinus & Christophorsonus, ut ex interpretationibus eorum apparet. Quare non dubito, quin hæc lectio præferenda sit Regij codicis scripturæ. Henricus Savilius prius quidem ad oram libri sui annotaverat forte scribendum esse ἐπιδεικνῦσα: Sed postea notavit, duos codices manu exaratos scriptum habere καὶ ὡς μετὰ τὴν, &c. ἐπιδείκνυσι τὰ προοίμια recte.

οὐδὲν οἷον τι καταλέγειν. In Maz. & Fuk. codice scribitur οὐδὲν οἷον τὸ νῦν καταλέγειν. Atque ita codex Med. priùs scriptum habuit. Est quidem hæc locutio familiaris Eusebio. Sic in cap. 13. libri hujus, historiam Abgari referens οὐδὲν δὲ οἷον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν. Et sexcentis aliis in locis. Verùm hic non convenit ea locutio. Quare non dubito, quin una dempta litera scribendum sit οὐδὲ οἷόν τε, &c. Conjecturam nostram plane confirmat Nicephorus, qui hæc Eusebii verba ita expressit τό γε νῦν ἔχων διεξιέναι, οὐ πρέπων οἶμαι καιρός.

Pag. 25. ὡς δ' ἅμα τῇ κατὰ τοῦ σωτῆρος καὶ τῶν νηπίων ἐπιβουλῇ. Editus est anno superiore libellus de loco Josephi in quo Jesu Christi fit mentio. In eo libro hic Eusebij nostri locus graviter suggillatur. Ac primò quidem Eusebius noster fraudis arguitur, qui à Josepho id dictum esse confinxerit, de quo Josephus ne cogitavit quidem. Neque enim Josephus Herodem tantis doloribus ante mortem cruciatum esse dixit, ob persecutionem Christi, vel ob cædem infantum. Objicit præterea Eusebio nuperus ille Scriptor, quòd dixerit statim post cædem Bethleemiticorum infantium, cruciatus illos Herodi contigisse; cùm inter βρεφοκτονίαν & Herodis fœdissimum illum morbum, septem anni, ut ipse ait, intercesserint. Sed utramque objectionem refellere facillimum fuerit. Neque enim dicit Eusebius id quod ipsi

A objicitur. Utitur quidem testimonio Josephi, ut probet Herodem maximis affectum doloribus interiisse, ob scelera quæ toto vitæ spatio admiserat: non verò ut probet, eos cruciatus ob cædem infantum & persecutionem Christi Herodem pertulisse. Quamobrem non est culpandus Eusebius, sed potius laudanda est eius fides atque industria: qui cum ex Evangelicis libris compertum haberet, Herodem nascenti Christo insidias comparasse, & infantes Bethleemiticos trucidasse, ut eorum cæde Christum quoque involveret; cùmque ex Josephi testimonio didicisset, Herodem paulo postea pestilenti ulcere consumptum inter gravissimos dolores animam exhalasse, utrumque simul aptissime conjunxit. Ac Josephi quidem testimonium attulit, ut rem ipsam prout acciderat exponeret. Veram autem causam ob quam Herodes tot ac tanta
B perpessus fuerat, à Josepho ignoratam commemoravit. Nullum igitur hic est peccatum Eusebii; sed potius eius qui Eusebium temere & inconsulte reprehendit. Nam Eusebius quidem sibi ipse constat. Quippe in Chronico mortem Herodis anno post cædem infantium evenisse scribit: omnesque adeò Chronologi non diu post infanticidium Herodem vixisse consentiunt. Atque hæc ideò scripsi, non quò auctorem illius libelli reprehenderem, cujus etsi consilium non probem, ingenium tamen ac eruditionem laudo: verùm ut Eusebium nostrum defenderem. Cujus acumen & elegantia passim in his libris, sed in hoc præcipue loco elucet. Est enim hîc figura qua Oratores maximè uti solent, cùm id quod ab adversario dictum non est, perinde quasi dictum esset arripiunt: quod Græci eleganter
C dicunt συναρπάζειν.

τοῦ δέξασθαί τι. In Josephi editionibus & apud Nicephorum post has voces adduntur hæc verba ἀπ' αὐτοῦ. Quæ tamen superflua esse existimo.

καὶ ἑλκώσεις τῶν ἐντέρων. Hæc est lectio codicis Regii, & ea quidem non improbanda. Nostri tamen codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Sauil. aliquantulum discrepant, sic enim habent καὶ ἕλκωσις τῶν τε ἐντέρων, καὶ μάλιστα τοῦ κώλου, &c. In Nicephoro etiam scribitur ἕλκωσις.

πνεύματός τε ὀρθία ἔντασις. Sigismondus Gelenius *tentiginem* interpretatus est. Rufinus verò utrumque sensum in versione sua complexus est. *Spiritus quoque incredibilis inflatio, & tentigo obscena satis & exsecranda.* Sed Josephus suimetipse interpres est. Nam in lib. 1. de bello Judaico ὀρθόπνοιαν pro eodem dicit. Sed & quæ sequuntur, manifeste
D arguunt intentionem spiritus hic intelligi, non autem obscenam tentiginem καὶ αὐτὴ λίαν ἀηδὴς - ἀχθηδόνι τε τῆς ἀποφορᾶς καὶ τῷ πυκνῷ τοῦ ἄσθματος. ubi ἀποφορὰν respirationem vertit Langus, Musculus & Christophorsonus. At Rufinus *fetorem* vertit: quem nos cum Gelenio secuti sumus.

ἐσπασμένος τε. In codice Fuk. & Sauil. & apud Nicephorum legitur σπασμός τε. quam quidem scripturam secutus est Christophorsonus, ut ex versione eius apparet. *Nervorum præterea contractio per omnia membra pervasit, quæ quidem vim & acrimoniam influxit ei plane intolerabilem.* Rufinus verò pessime vertit hoc modo. *Ita ex omni parte cruciatibus fesso, nulla sufficere vires ad tolerantiam poterant.* Ex quo tamen apparet eum ἐσπασμένος legisse,

gisse, sicut in optimis codicibus nostris Regio, Maz. Med. & apud Josephum habetur. Et parum quidem referre existimo, σπασμὸς ne an ἐσπασμένος hic legamus, cùm in utraque lectione idem sit sensus. Sed difficultas est in iis verbis quæ sequuntur ἰσχὺν οὐχ ὑπομένειν τὴν προσεδρείαν. Omnes enim Interpretes hæc Josephi verba de vi ac violentia morbi intellexerunt, quæ esset intolerabilis. Ego verò de ipsius ægroti viribus id dictum puto, quas nervorum contractio magnopere intendebat. Certe ἰσχὺς de vi morbi dici non potest. Porro in codice Regio ὑπομονητὴν scriptum inveni, quomodo etiam legitur apud Josephum.

πόνου τε πολλοῦ καὶ δυσχεροῦς. In codice Maz. Fuk. ac Savil. nec non apud Nicephorum deest particula conjunctiva.

ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἱστοριῶν. Verba Josephi hodie B leguntur in lib. 1. cap. 21. de bello Judaico. Verùm in manuscriptis codicibus Josephi alia fuit librorum distinctio, quam Rufinus sequi noluit: qui librū primum ad nimiam molem produxit, ut ad Herodis usque mortem eum perduceret. Itaque in hoc Eusebii loco nihil mutandum est. Savilius hunc Eusebii locum aliter intellexit. Putavit enim δευτέραν τῶν ἱστοριῶν ab illo dici opus de excidio urbis Hierosolymitanæ, quod opus secundum est respectu ἀρχαιολογίας. Verba sunt ipsius Savilii, quæ profectò tanto viro excidisse nollem.

Πυρετὸς μὲν γὰρ ἦν χλιαρός. Hæc quidem est scriptura codicis Regii. Sed in Maz. Med. Fuk. ac Savilii, & apud Nicephorum legitur πυρετὸς μὲν γὰρ ἦν οὐ λάβρος.

Pag. 26. Προσκόψειεν εἰς ἐπιβολὴν ἀθεμίτου πράξεως. Lego εἰς ἐπιβολὴν, quod sine dubio rectius est, tametsi editiones Josephi nihil variant. Conjecturam nostram C confirmat vetustissimus codex Maz. in quo plane scriptum est εἰς ἐπιβολὴν sicut conjeceram. Facessat igitur conjectura Savilii, qui ad oram libri sui notarat, forte scribendum βολὴν. Porro in codice Reg. scriptum est προσκόψει δ' εἰς ἐπιβολὴν, &c. quæ lectio confirmare videtur conjecturam Savilii. Apud Nicephorum legitur etiam προσκόψει δὲ εἰς ἐπιβολήν.

λαβὼν δὴ μᾶλλον. Omnino scribendum est λαβὼν δ' ἢ μᾶλλον. Has enim particulas inter se confundi frequenter observavimus.

In Caput nonum.

Pag. 27. ἅμα λυσανίᾳ. Id de suo adjecit Eusebius, quem merito reprehendit Scaliger in Animadversionibus ad Chronicon Eusebianum. Neque enim Josephus Lysaniæ meminit in hujus rei narratione. Constatque Herodis regnum in tres duntaxat partes post ejus mortem divisum fuisse. Tacitus in lib. 5. Historiarum de Judæis loquens: *Gentem coërcitam liberi Herodis tripertito rexere.* Idem testatur Philo in oratione adversus Flaccum pag. 968. ubi dicit Cajum dedisse Agrippæ magni Herodis nepoti tertiam partem avitæ ditionis, quam Philippus tetrarcha obtinuerat. Γάϊος καῖσαρ Ἀγρίππᾳ τῷ Ἡρώδου βασιλέως υἱωνῷ, δίδωσι βασιλείαν, τῆς παππῴας λήξεως τρίτην μοῖραν, ἣν Φίλιππος ὁ τετράρχης θεῖος ὢν αὐτῷ πρὸς πατρὸς ἐκαρποῦτο.

τὰς ἑαυτῶν διεῖλον τετραρχίας. Scribendum est proculdubio διεῖπον, ut legitur in omnibus nostris codicibus, adeoque in Regio exemplari. Itaque nescio unde Rob. Stephanus vulgatam lectionem hauserit. Accedit etiam Josephi auctoritas, qui in lib. 2. de excidio cap. 8. emendationem nostram confirmat. Hoc cùm non vidisset Scaliger, frustra Eusebium nostrum reprehendit in animadversionibus ad Chronicon Eusebianum pag. 164. Qui si manuscriptos Eusebii codices consuluisset, ut certe facere debuerat, animadvertisset profectò Eusebium nostrum hîc quidem omni culpa vacuum esse.

τὰ ὑπομνήματα. Conficta sunt hæc Acta Pilati à Christianæ religionis inimicis, in persecutione illa Maximini, ut testatur Eusebius in lib. 9. cap. 5. Quamquam ex Actis Præsidialibus sanctorum martyrum Tarachi, Probi & Andronici colligi potest, Acta illa jam antea ficta ac divulgata fuisse. Sic enim legitur in Actis illorum martyrum cap. 9. *Præses dixit: Inique non scis, quem invocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontii Pilati & punitum; cujus exstant Acta passionis.* Inducti sunt autem in judicium supradicti martyres Diocletiano IV. & Maximiano III. Coss. ut docet titulus Actorum. Ex quo sequitur, Acta Pilati jam ante persecutionem Maximini concinnata fuisse. Verùm Maximinus cùm paucis adhuc nota essent, ea latiùs publicavit, & in scholis legi & ubique cantari ad Christianorum opprobrium jussit. Male autem Musculus & Christophorsonus ὑπομνήματα *Commentarios* verterunt, cùm *Acta* vertere debuissent, ut recte interpretatus est Rufinus. Græci enim ὑπομνήματα vocant quæ Latini Acta, tam Senatus quam Magistratuum. Exempla passim occurrunt in Dionis Cassii historia, & apud alios; ubi tamen fere labuntur Interpretes.

ὁ τῆς παρασημειώσεως χρόνος. Hoc loco παρασημείωσις est titulus seu notatio temporis, quæ Actis præfigi solebat. Sic enim Acta judiciaria concipiebantur: Consulatu Tiberii Augusti septimo, inducto in judicium Jesu, &c. Ita apud Ammianum Marcellinum in lib. 22. *& acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cùm id voluminis publici contineret exordium: Consulatu Tauri & Florentii, inducto sub præconibus Tauro.* Eodem modo in gestis purgationis Cæciliani. Sed & in actis conciliorum idem observari consueverat. Nec consulatus modo, verùm etiam dies ac mensis præscribebatur. Videtur autem in his Eusebii verbis esse enallage ὁ τῆς παρασημειώσεως χρόνος, pro eo quod alii dicerent ἡ τοῦ χρόνου παρασημείωσις. Utitur porro Socrates D eadem voce in lib. 1. cap. 13. ubi scribit de tempore concilii Nicæni. ὁ δὲ χρόνος τῆς συνόδου, ὡς ἐν παρασημειώσεσιν εὕρομεν, &c.

τὰ περὶ τὸ σωτήριον αὐτοῖς πάθος τολμηθέντα. De Judæis id dici putavit Rufinus, quem secuti sunt Musculus & Christophorsonus. Sed cùm nullum de Judæis verbum præcesserit, de falsariis illis id intelligere malui, qui Pilati Acta confinxerant. Vox igitur αὐτοῖς referenda est ad ea verba quæ præcesserunt τῶν πεπλακότων. Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. hic locus ita legitur τὰ περὶ τὸ σωτήριον πάθος αὐτοῖς τολμηθέντα.

In Caput decimum.

Ἡρώδου καὶ λυσανίου. Nescio cur Eusebius inter Herodem ac Philippum magni Herodis liberos Lysa-

niam medium collocaverit. Lucas enim, cujus hic verba sequi se profitetur Eusebius, in celeberrimo illo loco de baptismo Christi, post Herodem ac Philippum, tertio loco Lysaniam nominavit. Quare debuerat etiam Eusebius eundem ordinem observare, maxime cùm Lysanias non fuerit ex liberis aut successoribus Herodis. Illud etiam in Eusebio hoc loco reprehendendum videtur, quòd postquam dixit Pilatum Judææ Procuratorem tunc fuisse, addit reliquam Judæam paruisse tetrarchis Herodi, Philippo ac Lysaniæ. Atqui Lysanias nullam Iudææ portionem unquam obtinuit. Neque enim Abila Iudææ urbs fuit, sed Syriæ cœles, seu Decapolitanæ. Excusari tamen potest Eusebius, si dicamus Iudææ nomine eum intellexisse totam ditionem Herodis magni. Constat enim Herodem magnum Tetrarchiam Lysaniæ possedisse, donatam ipsi ab Augusto. Solebant quippe Imperatores Romani has Tetrarchias dono dare regibus fœderatis atque amicis populi Romani, quò illos sibi magis devincirent. Cujus rei exempla suppetunt apud Iosephum. Id ipsum significat Plinius in lib. 5. cap. 18. his verbis: *Intercursant cinguntq; has urbes Tetrarchiæ, regionum instar singulæ, & in regna contribuuntur, &c.* & cap. 23. ejusdem libri *præter Tetrarchias in regna adscriptas.* Porro de hoc Lysania cujus meminit Lucas, mirum est nullam extare mentionem apud Iosephum, nec apud Dionem & reliquos. Quod si apud B. Lucam ita legeretur Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ τῆς Λυσανίου Ἀβιληνῆς expuncta voce τετραρχοῦντος quæ sequitur, res esset planissima. Nam Philippus Tetrarchiam Lysaniæ, quæ Zenodoro ante tradita fuerat, ab Augusto donatam accepit, ut testatur Iosephus.

καταρχθέντε ποιεῖ. In codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. scriptum est ποιεῖται.

Pag. 28. ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα. Ita legitur in omnibus nostris codicibus. Apud Lucam in cap. 3. scriptum est ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα. Ceterùm hæc verba B. Lucæ, nullatenus id significant, quod sibi persuasit Eusebius, Christum scilicet prædicare cœpisse ab eo anno quo Sacerdos Iudæorum fuit Annas, usque ad Pontificatum Caiphæ. Nam primò quidem Lucas ibi loquitur non de prædicatione Christi, sed de prædicatione Ioannis, quæ prædicationem Christi antecessit. Deinde eam Ioannis prædicationem cœpisse dicit sub Pontificibus Anna & Caipha: non quod anno illo quo prædicare cœpit Ioannes, duo D simul Pontifices fuerint apud Iudæos, ut putavit Scaliger in lib. 6. de emendatione temporum cap. 1. Id enim absurdum est & inauditum. Nec verior est Theodori Bezæ interpretatio, quam postea amplexus est Scaliger in Prolegomenis ad chronicon Eusebii, & Casaubonus in exercitationibus; Annam videlicet fuisse vicarium Caiphæ summi Pontificis, seu δεύτερον ἀρχιερέα; atque idcirco una cum Caipha nominari. Nam si Anna vicem gessit Caiphæ, cur priore loco nominatur, non solum in Evangelio, verùm etiam in Actibus Apostolorum? cur simpliciter & absolute Pontifex dicitur à B. Luca perinde ac Caiphas. Tria nobis probent oportet illius sententiæ fautores. Primum est, Pontifices Iudæorum habuisse vicarios perpetuos atque ordinarios: secundum, vicarios illos in actis A publicis una cum Pontificibus nominatos fuisse ad temporum notationem. Postremò illos dictos esse simpliciter ἀρχιερεῖς seu Pontifices. Sed profecto nunquam hæc probabunt. Certè Josephus qui in antiquitatum libris universos Judæorum Pontifices accurate percensuit, numquam perpetuos illos vicarios commemoravit. Unius duntaxat meminit in lib. 17. Josephi scilicet, qui in spatium unius diei creatus est Pontifex, ut vice Matthiæ Pontificis sacra faceret. Ex quo apparet, perpetuos vicarios summi Pontificis nullos tunc fuisse. Nam si Matthias Pontifex hujusmodi vicarium habuisset, nil opus erat ob nocturnam illam pollutionem subitò vicarium illi constituere. Existimo igitur B. Lucam his verbis nihil aliud significare voluisse, quàm anno quintodecimo Tiberii Cæsaris Caipham summum fuisse Pontificem, Annam verò B ex Pontifice. Nam cùm Annas socer esset Caiphæ, & paulo antea Pontificatum gessisset, summamque inter Judæos auctoritatem obtineret, meritò cum Caipha conjungitur à Luca, non in Evangelio solùm, sed in cap. 4. Actuum Apostolorum. Quippe hic Annas vir fuit sui temporis celeberrimus ac potentissimus, & quasi quidam perpetuus Pontifex. Ex quo enim summus Sacerdos factus est à Quirinio, ipse deinceps reliquo vitæ tempore aut per filios, aut per generos suos sacerdotium administravit, ut testatur Josephus, qui illum semper Ananum nominat. Cùm igitur tunc temporis tota sacerdotii auctoritas penes Annam resideret, mirum non est, si eum Caipha Pontifex nominatur à B. Luca. Ceterùm Caipham anno 15. Tiberii C Pontificem Judæorum fuisse docet Iosephus in lib. 18. Factus enim est Pontifex à Valerio Grato, qui ex Iudæa decessit anno circiter Tiberii Cæsatis 12. ineunte. Quem Pontificatum plusquàm 10. annis obtinuit, toto scilicet tempore administrationis Pilati. Remoto deinde Pilato, Vitellius legatus Syriæ sacerdotium ademit Caiphæ, & Ionathan in ejus locum substituit, ut scribit Iosephus in cap. 6.

μέχρι δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Καϊάφα. Rufinus *initium* vertit: Langus verò *administrationem*, quod magis probo. Nam apud Iudæos Magistratus fuit sacerdotium, cùm sacerdos seu ἀρχιερεὺς jurisdictionem haberet. Præerat enim publico gentis consilio, quod συνέδριον vocabant. Paulo post in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. ita legitur οὐδ' ὅλως ὁ μεταξὺ παρίσταται τετραέτης χρόνος.

λέλυτο μὲν ἡ διὰ βίου καὶ ἐκ προγόνων διαδοχή. Hujus D loci insignis emendatio debetur codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. Nam Rob. quidem Stephanus Regii codicis lectionem expresserat, quæ meo quidem judicio ferri non potest. Quid enim sibi volunt illa verba ἔτι τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προσήκοντα λῶ. Quanto planior est scriptura codicum nostrorum λέλυτο μὲν ἡ διὰ βίου καὶ ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προσήκοντα λῶ. Confirmat hanc lectionem Nicephorus, qui in cap. 29. lib. 1. locum Eusebii sic expressit λέλυτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ διὰ βίου κἀκ τῆς τῶν προγόνων διαδοχῆς διαφέρειν τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ καὶ λειτουργίᾳ. Nulla potest afferri melior interpretatio Eusebiani loci, quàm hoc Nicephori scholium. Illud tantum monendum est, singularem numerum hic positum esse pro plurali. Idem enim est ac si dixisset λέλυντο μὲν αἱ διὰ βίου, &c. Quid sit

ἀξίᾳ nec Rufinus nec Langus intelexerunt. Nos pluribus exponemus in annotationibus ad librum decimum.

ἱστορεῖ γοῦν ὁ Ἰώσηπος. Longe hic fallitur Eusebius. Nam Josephus non loquitur de iisdem temporibus de quibus Lucas. Josephus quidem loquitur de primo Tiberii Cæsaris decennio, quo tempore procurator Judææ fuit Valerius Gratus. At Lucas loquitur de secundo Tiberii decennio, quando Præses fuit Pilatus. Hunc Eusebii errorem jamdudum notavit Scaliger in lib. 6. de Emendatione temporum cap. 1. Et multo ante Scaligerum Langus in notis ad cap. 29. lib. 1. Nicephori.

κατὰ τὴν αὐτῆς ἀρχαιολογίας γραφήν. Melius nostri codices Maz. Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς ἱστορίας γραφήν.

τὸν τοῦ Βαφί. Ita quidem codex Regius cui adstipulatur Rufinus his verbis: *Valerius Gratus Anna sacerdotio deturbato, Ismaelem pontificem designavit filium Baffi.* Ita enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ. Reliqui verò Eusebiani codices Maz. Med. cum Fuk & Savil. scriptum habent τὸν τοῦ Φαβί. Quibus consentit etiam Nicephorus.

διαγίνεται χρόνος. In nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savilii scriptum est διαγίνεται. Sic etiam legit Nicephorus in cap. 29. lib. 1.

Ἰώσηπος ὁ καὶ Καϊάφας. Rufinus vertit *Joseppum cui & Caiaphas nomen fuit, accepit successorem.* Sic enim scriptum est in optimo & vetustissimo exemplari Parisiensis Ecclesiæ, non ut in vulgatis *Josephum.* Sed & Josephi historiographi nomen in eodem codice ita perpetuo scriptum inveni, quemadmodum etiam in vetustissimis Rufini editionibus scriptum habetur. Quod certe mutare non debuerant editores. Nam & apud Cassiodorum & Jordanem in indice scriptorum ex quibus decerpta est historia Gothica, Ioseppus nominatur: & apud Suetonium in Vespasiano, antiquissimus codex bibliothecæ Memmiæ scriptum habet *Josepus.* Denique Apollonius Collatius *Josipum* semper vocat secunda syllaba brevi.

τεσσάρων ἐπὶ τέσσαρσιν. Iosephi verba sic interpretatur Eusebius, quasi dixerit Iosephus quatuor illos Pontifices Ananum, Ismaelem, Eleazarum ac Simonem, singulos anni spatio sacerdotium administrasse. Sed Josephus de duobus quidem postremis id diserte dicit: de prioribus non item. Nam Ismaelem quidem paulo postquam Pontifex factus fuisset à Valerio, exutum fuisse narrat. Anano verò tantum abest, ut annum unum sacerdotii tribuat Josephus. Quinimmo ex Josephi verbis plane conficitur, Ananum tribus minimùm annis sacerdotium tenuisse. Etenim Ananum in locum Joazari substitutum esse dicit à Quirinio post peractum censum, anno circiter 37. ab Actiaca victoria, cùm Coponius procurator esset Judææ; eundemque in sacerdotio permansisse usque ad procurationem Valerii Grati, qui à Tiberio sub initium imperii missus est in Judæam. Ita necesse est, ut Anani Pontificatus satis diuturnus fuerit, quippe qui sub quatuor Judææ procuratoribus Coponio, M. Ambivio, Annio Rufo & Valerio Grato eam dignitatem gesserit. Cumque Gratus undecim annis præfuerit Judææ, Josephus diserte non dicit

A quoto procurationis anno Ananum exauctoraverit. Certe Josephus in libro 20. cap. 8. Ananum hunc testatur diutissime potitum esse sacerdotio, & quinque ejus filios Pontifices fuisse. Ex his apparet falli Scaligerum qui in Prolegomenis ad Eusebii Chronicon, Annam ad paucos dies Pontificem fuisse scribit. Contra est Josephus in libris quos supra citavi. Quippe in lib. 20. diserte affirmat Ananum ἐπὶ πλεῖστον potitum esse Sacerdotio. Scio Josephi verba exponi posse non solùm de tempore, quo Anna gessit Sacerdotium, sed & de toto temporis spatio quo vixit post Sacerdotium. Nam quicunque pontificatum gesserant, ii reliquo vitæ tempore Pontifices dicebantur, & decimas accipiebant, ut docet Josephus in lib. 20. ubi de Anania. Et ob hanc causam B. Lucas in supra-

B dicto loco Annam Pontificem appellat; qui tamen tunc temporis non erat Pontifex, sed eam dignitatem gesserat, ut suprà dixi. Ex his patet, frustra ab Eusebio tam Josephi quàm Lucæ verba adducta esse, ut quadriennium Christi prædicationis adstrueret: quippe cùm Christus non sub quatuor pontificibus, sed uno Caïpha prædicaverit, ut ex Josepho superius ostendimus. Longe meliùs Epiphanius, qui triennium prædicationis Christi adstruit ex numero Paschatum, quæ in Joannis Evangelio recensentur à prædicatione illius ad mortem usque. Ita etiam Prosper in Chronico, cujus verba quia nondum edita sunt, hic apponam: *Quidam putant Dominum nostrum Jesum Christum* 15. *anno regni Tiberii Cæsaris, id est duobus Geminis coss. crucifixum: quo anno secundùm indubitatam Lucæ Evangelistæ auctoritatem baptizatum eum esse manife-*

C *stum est, & Evangelium regni cælorum prædicare cœpisse. Secundùm verò Joannis Evangelium, festivitati Pascha Judæorum ter Dominū interfuisse cognoscimus; ut appareat tertium fuisse illud Pascha, quod verus agnus suo sanguine consecravit. Proinde consules quidē a manifestatione Domini, id est à duobus Geminis inchoamus. Sed tertios ab eis consules Dominicæ passioni adscribimus.* Alii verò quatuor Paschata numerant ab initio prædicationis Christi, inter quos est auctor Chronici Alexandri. In qua sententia etiam fuisse videtur Eusebius, qui quadriennium, licet non integrum, assignat Christi prædicationi.

τοῦ ἐνιαυτοῦ κατ' ὅν. Intelligit locum Joannis cap. 11. & 18 ubi dicitur Caïphas fuisse Pontifex anni illius. Ex hoc Joannis loco conjicit Eusebius Caipham creatum esse Pontificem anno illo quo Chri-

D stus suffixus est cruci. Eusebium secutus est auctor Chronici Alexandrini, qui Pontifices sub quibus prædicavit Christus numerat; Annam, Ismaelem, Eleazarum ac Simonem. Sed Joannes Caipham eo anno factum esse Pontificem non dicit. Cùm ergo Josephus auctor certissimus, qui Judaicorum Pontificum successionem diligentissime recensuit, affirmet Caipham à Valerio Grato Pontificem factum esse, nec nisi post Pilati procurationem exutum esse sacerdotio, equidem Josephi auctoritatem sequi malo, præsertim cùm Lucæ Evangelistæ testimonio confirmetur. Lucas enim diserte affirmat, anno 15. Tiberii Cæsaris Caipham Pontificē jamtum fuisse.

ἀπίστευον ἀνὰ δύο δύο. Ita edidimus ex fide nostrorum exemplarium Regii, Maz. Med. ac Fuk.

Hodie tamen in cap. 10. Evangelii B. Lucæ ex quo hoc desumpsit Eusebius, legitur tantum ἀνὰ δύο, sine repetitione ultimæ vocis, quam Rob. etiam Stephanus otiosam esse existimavit. Ego verò nonnihil elegantiæ hunc πλεονασμὸν habere censeo, quem etjam in lingua Gallica retinemus.

οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. Nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent οὗ ἤμελλεν.

In Caput undecimum.

Pag. 29. οὐκ εἰς μακρὸν δέ. Ab his verbis caput undecimum inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regii, Maz. ac Fuk. quibus consentit etiam Rufinus.

ὡς ἂν ἠτιμωσμένης αὐτῇ τῆς θυγατρός. In codice Regio, Med. ac Maz. legitur αὐτῷ τῆς θυγατρὸς. Nicephorus quoque habet τούτῳ. Nec illud omittendũ est in codice Maz. ac Fuk. ὡσὰν scribi una voce, licet cum spiritu in secunda syllaba. Atque ita perpetuò hanc vocẽ scribi observavi in optimo illo codice Maz. quoties ponitur pro *tanquam.*

βίενναν τῆς γαλλίας πόλιν. Memoria lapsus Eusebius pro Lugduno Viennam posuit. Quippe Josephus quem hic auctorem laudat Eusebius, Herodem à Cajo Cæsare Lugdunum esse relegatum scribit in lib. 18. originum cap. 9. Porro in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. ac Savil. deest vox. πόλιν.

ἀριστὴν ἐπασκῆσαι. Omnes nostri codices nullo excepto scriptum habent ἀριστὴν ἐπασκοῦσι. Sed cùm paulo post sequatur χωμένης, hunc solœcismum animadvertens Rob. Stephanus emendavit, ut editum est ἐπασκῆσαι. Ergo verò in tanto consensu omnium librorũ, ἐπασκοῦσι retinendum censeo, tantum pro χωμένης emendandum est χωμένους, ut habent Josephi ac Nicephori editiones.

πρίν τι νεώτερον ἀπ' αὐτοῦ γενέσθαι. Hæc est scriptura Regii codicis. Sed Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum exhibent ὑπ' αὐτοῦ. Ita etiam Nicephorus. In Iosephi autem editionibus legitur ἐξ αὐτοῦ.

Pag. 30. καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. Iam superius mentionem feci libelli cujusdam qui nuper est editus: in quo hic locus Iosephi de Iesu Christo expenditur. Auctor hujus libri duo nobis persuadere tentavit. Primum est, locum illum Iosephi falsum ac subditicium esse. Alterum est, Eusebium nostrum ejus fraudis auctorem extitisse. Quod attinet ad primum caput disputationis, jam pridem viri docti cum Josephi locum in dubium revocarunt. Sed cùm nudis indiciis & suspicionibus ad id judicandum impellerentur, conjecturam suam silentio premere maluerunt, quàm quidquam temerè affirmare. Quod quidem prudenti consilio ab iis factum esse nemo negaverit. Quamobrem Scriptor illius libelli, in eo mihi reprehendendus videtur, quòd cùm nullis nitatur demonstrationibus, tamen ita pronuntiat, ut nos posthac de ejus loci falsitate dubitare minimè patiatur. Quænam porro sunt argumenta illa quibus hoc adstruit. Justinus, inquit, in disputatione adversus Tryphonem nullam hujus rei mentionem fecit. Quasi verò necesse fuerit Justino Josephi testimonium adducere; aut quasi testimonium Josephi historiarum Scriptoris, magnum pondus habiturum fuisset apud Tryphonem. Atqui non hoc erat propositum Justino ut ex profanis Scriptoribus, sed potius ut ex sacris Prophetarum libris Christi fidem ac divinitatem probaret. Quare nihil opus erat, ut Josephi testimonium afferret; præsertim cùm Josephus Scriptor esset etiamtum recentissimus; quippe qui sub extrema Domitiani tempora antiquitates Judaicas publicasset. Ad illud autem argumentum quod ex Origene ducitur, facilis est & expedita responsio. Negat quidem Origenes in libris contra Celsum, Josephum agnovisse Jesum Christum, id est credidisse Christo, seu Christianum fuisse. Sed neque ex hoc Josephi loco quem hic citat Eusebius, sequitur Josephum Christi fidem amplexum fuisse. Quamvis enim dicat οὗτος ἦν ὁ χριστὸς, subaudiendum est λεγόμενος, id est, *hic est, qui vocabatur Christus.* Jam verò quod scribit auctor illius libelli, Eusebium nostrum hujus falsitatis architectum fuisse, nunquam profectò cordatis hominibus id persuadere poterit. Nam cui bono id Eusebius confingere voluisset. An ex testimonio Josephi pendebat divinitas Christi? Annon Eusebii ætate libri Antiquitatum Josephi in omnibus bibliothecis visebantur; quibus prolatis, facillimum fuisset Eusebii fraudem convincere.

In Caput duodecimum.

Κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. Post has voces in editione Parisiensi ac Geneuensi sequuntur hæc verba ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, quæ leguntur etiam in Epistola ad Galatas. Sed quoniam nec in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. & Savilii, nec apud Rufinum habentur, & alioqui parum necessaria sunt hoc loco, merito ea delevimus. Idem à nobis factum est paulo postea in hoc ipso capite. Nam post verba illa καὶ Θαδδαῖον δέ lineam integram expunximus; hæc scilicet verba τὸν ἕνα Θωμᾶ καὶ προσάξειν τῷ Ἰησοῦ τῷ Ἀγβάρῳ φερὸς ἴασιν ἀποσταλέντα: quæ leguntur quidẽ in codice Regio, sed absunt a tribus reliquis, nec habentur in interpretatione Rufini.

πρῶτον μὲν κηρῦξαι. Rectius in nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. scribitur πρώτῳ. Mox pro πεπεῖναι, leges Grammaticæ postulant ut restituamus πεπεισθαι, sicut legitur in codice Fuk. & Savilii. Pag. 31.

εἷς δὲ καὶ οὗτος τῶν φερομένων τοῦ σωτῆρος μαθητῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἀδελφῶν ἦν. Hæc est scriptura codicis Regii quam Rob. Stephanus expressit. Verùm in reliquis codicibus Maz. scilicet Med. Fuk. & Savilii desunt hæc verba μαθητῶν ἀλλὰ μὴν καί. Sed neque Rufinus illa agnoscit. Sic enim vertit: *Post etiam dicit eum visum esse Jacobo, qui erat unus ex his qui fratres Salvatoris appellabantur.* Nos tamen nihil hic immutare voluimus, sed scripturam codicis Regii retinuimus. Multi quippe ex veteribus Jacobum fratrem Domini, eum qui primus Hierosolymorum Episcopus est ordinatus, non ex 12. Apostolis, sed è numero discipulorum Domini fuisse scripserunt. Ita Gregorius Nyssenus in oratione 2. de Christi resurrectione. Clemens in lib. 2. Constitutionum cap. 59. & in lib. 1. Recognitionum sub finem pag. 20. Dorotheus in libro de Apostolis & discipulis Domini, & Michael Glycas in parte 3. Annalium. Certe huic opinioni favere videtur Paulus in Epistola ad Corinthios: ubi recensens eos quibus Christus post mortem apparuerat, postquam 12. Apostolos nominavit, & quingentos alios: addit deinde: *postea visus est*

Iacobo & reliquis Apostolis. Jacobum ergo Paulus distinxit à 12. Apostolis. Atque ita Cyrillus Hierosolymitanus in Catechesi 4. & 14. locum beati Pauli intellexit.

In Caput tertiumdecimum.

Χειςοῦ θειότης. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent θειότης.

βασιλεὺς ἄβγαρος. Ita semper in codice Regio scriptum est nomen huius reguli, eámque scripturam pluribus testimoniis jam dudum asseruimus in annotationibus nostris ad fragmenta Dionis Coccejani: ubi etiam docuimus commune id nomen fuisse regulis Edessenorum. In optimo tamen codice Maz. ἄξγαρος hic & infra perpetuò scribitur. Quæ etiam scriptura minime contemnenda est. Nam & in nummis veteribus ita appellatur, & in antiquo Epigrammate quod primus edidit Jacobus Sirmondus in notis ad Epistolas Sidonii. Magis tamen placet prior scriptura, tot Scriptorum tam Græcorum quàm Latinorum consensu firmata. Certe ἄκβαρος Arabica vox est, quæ potentissimum significat, ut docuit me vir linguarum Orientalium peritissimus.

τῶν ὑπὲρ εὐφράτην ἐθνῶν. Uni duntaxat genti, non autem pluribus imperavit Abgarus. Fuit enim Arabum regulus: nec universis Arabibus, sed parti duntaxat Arabum præfuit. Unde φυλάρχης seu φύλαρχος ἀράβων vocatur. Quippe Arabes erant plures in tribus distincti: singulis autem tribubus suus imperabat Phylarchus. Gentes igitur hoc loco dixit Eusebius pro unica gente. Idque vidit etiam Rufinus, qui hunc locum ita vertit: *Vnde & Rex quidam Abgarus nomine, gentis ultra Euphratem posita principatum nobiliter tenens.*

ἐμοῦ τι αὐτῷ σωτηρίαν. In codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. scriptum est αὐτῷ.

Pag. 32. θαδδαῖον τὸν ἀδελφόν. Duas postremas voces expunximus, quippe quæ nec in optimis exemplaribus Reg. Maz. Fuk. & Savil. nec in interpretatione Rufini legantur. Solus codex Med. eas habet, nescio unde petitas. Neque enim ullibi quod sciam lectum est, Thaddæum hunc fratrem fuisse Apostoli Thomæ.

τὰ ἴδια. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent ἐπὶ τὰ ἴδια.

ἄγβαρος τοπάρχης ἰδίας. In margine editionis Genevensis post vocem ἄγβαρος adscripta est hæc lectio ex Bongarsii libro οὐχανίας υἱός. Ne quis autem suspicetur hanc lectionem è manuscripto exemplari desumptam esse, monendus est lector hanc esse conjecturam Bongarsii, qui ex interpretatione Rufini id hauserat. Nam Rufinus hunc locum ita vertit: *Abgarus Vchamiæ filius Toparcha*, &c. Et vulgatæ quidem editiones Rufini sic præferunt. Sed in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ, scriptum est *Vchame filius.* Codex autem bibliothecæ Regiæ habet *Euchame.* Bongarsius id nomen matris Abgari esse existimavit, cui non assentior. Crediderim potius patris vocabulum esse, quod Rufinus ex quibusdam libris Apocryphis hauserat. Vertendum itaque fuit οὐχάμου.

σκυλλῦσαι πρός με. In Menæo Græcorum ad diem 16. mensis Augusti, ubi tota hæc narratio de Abgaro habetur, ita legitur hic locus σκυλῆναι καὶ ἐλθεῖν πρός με. Sed nihil opus est hujusmodi glossemate, cùm satis subaudiatur.

καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἐγράφη. Tota hæc pericope usque ad illa verba τὰ ἀντιγραφέντα, &c. abest à nostris codicibus Maz. scilicet Med. ac Fuk. nec habetur in interpretatione Rufini. Ac libenter equidem ea verba expunxissem, quippe cùm Eusebiana non esse pro certo habeam. Sed quoniam in Regio codice & ad marginem Med. exemplaris leguntur, in nostra quoque editione retinenda esse duxi.

γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ. Ubinam hæc scripta sint, in quo veteris instrumenti loco, adhuc quæro. In Joannis quidem Evangelio, scriptum habetur: Dominum nostrum post resurrectionem dixisse Thomæ: Beati qui non viderunt & crediderunt. Sed hæc Epistola Christi ad Abgarum Regem, si quidem vera est, objurgationem illam Apostoli Thomæ aliquot annis antecessit. In cap. 6. Esaiæ locus est huic plane similis, ad quem allusisse videtur auctor hujus Epistolæ.

Ἰούδας ὁ καὶ θωμᾶς. Thomas quidem qui fuit unus ex duodecim, dicebatur Didymus teste Joanne Evangelista, sed eundem Judam esse cognominatum, alibi quod sciam non reperitur. Itaque & hoc nomine narratio ista merito in suspicionem venit. Nisi forte hunc errorem Eusebii esse dicamus, qui Thomæ cognomentum attribuerit, quod tribuendum erat Thaddæo. Certe Thaddæus Apostolus alio nomine dictus est Judas. Hieronymus in cap. 10. Matthæi, *Thaddæum Apostolum, Ecclesiastica tradit historia missum Edessam ad Abagarum regem Chosidena* (scribe *Chosdroena* vel quod idem est *Osdroena*) *qui ab Evangelista Luca Iudas Iacobi: & alibi appellatur Lebaus, quod interpretatur Corculum. Credendúmque est eum fuisse τριώνυμον.* Idem scribitur in Menologio ad diem 19. Junij. Pag. 33.

θαδδαῖον τὸν ἀπόστολον. Nescio cur Hieronymus in loco superius allato, Thaddæum hunc qui à Thoma Apostolo missus est ad Abgarum regem, unum ex 12. Apostolis fuisse dicit. Nam Eusebius ex quo Hieronymus eam narrationem mutuatus est, tum hic tum in superiori capite diserte scribit, Thaddæum unum fuisse è 70. Domini discipulis. Idem repetit Eusebius in lib. 2. sub initium. Apostolus quidem passim nominatur in hoc Edessenorum monumento quod refert Eusebius. Sed Apostoli nomen hic latius sumitur, eo more quo singulæ gentes & urbes eos à quibus Evangelii primùm veritatem acceperant, Apostolos nominabant. Neque enim solis duodecim hoc inditum est vocabulum: sed omnes eorum discipuli, & comites atque adjutores, generaliter Apostoli sunt appellati. Et quemadmodum licet Dominus septuaginta duntaxat discipulos elegerit, longe plures tamen eo nomine postea sunt exornati, sicut in superiore capite observavit Eusebius: Ita etiam licet Dominus duodecim tantum Apostolos designaverit, postea tamen hæc appellatio pluribus communicata est, ut notavit Hieronymus in Epistolam ad Galatas. Hinc est quod in Menæis Græcorum, & apud Simeonem Metaphrastem, Marcus & Lucas Evangelistæ, Titus, Timotheus & Philemon & reliqui Pauli discipuli, Apostolorum titulo decorantur. Ambrosius seu potius Hilarius in cap. 1. Epistolæ ad Galatas, *Apostolum se*, inquit,

non ab hominibus electum, & missum ad prædicandum testatur, sicut erant quidam, qui electi ab Apostolis mittebantur ad Ecclesias roborandas: neque sicut alij qui à Iudæis mittebantur ad disturbandas Ecclesias. Quibus in verbis triplex genus recensetur Apostolorum. Primi sunt duodecim illi à Christo electi. Secundi sunt Apostolorum discipuli. Tertij Judæorum Apostoli. Habuerunt enim Judæi Apostolos suos, qui à Patriarchis ad varia negotia mittebantur. Eorum mentio fit ab Epiphanio in hæresi 30. Hieronymo in cap. 1. Epist. ad Galatas, & in codice Theodosiano titulo de Judæis, & in Commentariis supradicti Scriptoris in cap. 1. Epistolæ ad Romanos. Ceterum monendus est lector in omnibus nostris codicibus scriptum esse Θαδδαῖον ἀπόστολον sine articulo præpositivo, quem solus codex Medicæus superscriptum habet.

καὶ δῆλος γίγνεται διὰ τῶν ἐπιτελουμένων αὐτῷ θαυμασίων. Tota hæc pericope abest à codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. & ab interpretatione Rufini. Quia tamen exstat in codice Regio, eam expungere nolui.

καθὼς ἐπίστευσάς σοι. Omnes nostri codices Regius scilicet ac Med. cum Maz. ac Fuk. scriptum habent καθάπερ. Quæ lectio nescio cur tantopere displicuerit Rob. Stephano, cùm καθὰ idem valeat ac καθώς.

ἐν ὀνόματι καὶ δυνάμει Ἰησοῦ χριστοῦ. Hæc verba non habentur in tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuketii.

ἐλθὼν ἀπὸ ἱεροσολύμων. Duæ postremæ voces desunt in tribus nostris codicibus Maz. Med. Fuk, nec habentur in interpretatione Rufini.

ὁ δὲ εἶπε, ναὶ κύριε. Hæc & sequentia usque ad voces illas ἀνάγαγε αὐτὸν πρός με, nec in tribus nostris codicibus, nec in interpretatione Rufini leguntur. Solus codex Regius eam lectionem habet. Sed mirum est quantopere codex ille à reliquis discrepet, tum alibi, tum præcipuè in clausula hujus libri.

ἀναγαγεῖν σε παρ' αὐτόν. Omnes nostri codices, ne Regio quidem excepto, diserte scriptum habent παρ' αὐτῷ. Sic paulo post, ubi legitur παρ' αὐτὸν ἀπέσταλμαι, in omnibus nostris exemplaribus præterquam in Fuk. scriptum est παρ' αὐτῷ.

Pag. 34. εἰς τὸν ἀποστείλαντα με κύριον Ἰησοῦν. Duæ ultimæ voces absunt à tribus codicibus Maz. Med. ac Fuk, nec habentur in interpretatione Rufini.

ὁ κύριος ἡμῶν καὶ θεὸς Ἰησοῦς ὁ χριστός. Simplicior ac sincerior est lectio, quam in tribus nostris codicibus reperimus Maz. Med. ac Fuk. ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς τὸ θέλημα, &c. Quam quidem scripturam confirmat etiam Nicephorus ac Rufinus. Nec ullus, ut opinor, negabit, eam scripturam huic loco aptiùs convenire. Primùm enim veteres illi Dei vocabulum soli Patri tribuere solebant, ut notum est. Deinde si Thaddæus Abgarum alloquens nondum plena imbutum fide, Jesum appellasset Deum, id Abgarum turbare merito potuisset. & hanc illi suspicionem injicere, duos Deos à Thaddæo prædicari.

καὶ ἀποστόλου Θαδδαίου. Duæ priores voces desunt in tribus codicibus Mazarino, Medicæo & Fuketij, nec leguntur in versione Rufini. Sic & paulo inferius ubi legitur ὁ αὐτὸς ἰάσατο ἀπόστολος,

A iidem tres libri ultimam vocem non agnoscunt.

εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβὼν ἐθεραπεύθη. Pessime hunc locum verterunt Musculus & Christophorsonus. Putarunt enim εὐχὰς λαβεῖν idem esse quod voti compotem fieri; cùm sit benedictionem accipere. Idem est igitur ac si dixisset Eusebius δι' εὐχῆς καὶ χειρῶν ἐπιθέσεως, ut loquitur in lib. 2. cap. 1. Non recte igitur Nicephorus pro illis verbis εὐχὰς διὰ χειρὸς λαβών, hæc posuit εὐχῇ τε ἅμα καὶ τῇ ἀφῇ Θαδδαίου τῶν δυσχερῶν ἀπηλλάττοντο, id est, *simul atque orassent & tetigissent Thaddæum, statim morbis liberati sunt.* Atqui non hoc dicit Eusebius; sed manus impositione & precatione Thaddæi, ægros curatos fuisse. εὐχὰς διὰ χειρὸς, vel simpliciter εὐχὰς χειρὸς antiqui Patres vocabant manus impositionem cum precatione. Sic in excerptis Theodoti seu in libris Hypotyposeon Clementis pag. 344. de baptismo,

B διὰ τοῦτο νηστεῖαι, δεήσεις, εὐχαὶ χειρῶν, γονυκλισίαι. Præcedebat autem oratio impositionem manuum. Possidius in vita Augustini cap. 29. *Quod dum comperisset, facere non distulit: sed confestim, manum illi imponens oratione præmissa; & illum infirmum continuo Dominus sanum ab eodem discedere fecit.*

ἐπειδὴ κηρύξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην. Ex versione Rufini suspicari quis fortasse posset, verba hic esse transposita. Sic enim vertit Rufinus: *Et Thaddæus: Nunc quidem tacebo. Verùm quia verbum missus sum prædicare, crastino congrega mihi omnes cives tuos, &c.* Quasi in Græco legisset αὔριον δὲ ἐπειδὴ κηρύξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην, ἐκκλησίασόν μοι τοὺς πολίτας, &c. Sed re accuratiùs perpensa nihil hic mutandum censeo. Respondet enim Thaddæus

C se in præsentia quidem nihil dicturum, quippe qui missus esset, ut Evangelium non clam & inter privatos parietes, sed in media concione coram populis ac gentibus prædicaret. Id significat vox illa κηρύξαι, quam non intellexerunt Interpretes.

περὶ τῆς σμικρότητος καὶ εὐτελείας, καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοῦ φαινομένου ἀνθρώπου. Hæc est lectio codicis Pag. 35. Regii quam secutus est Rob. Stephanus. At nostri codices Maz. Med. ac Fuk. tantum habent περὶ τῆς σμικρότητος, καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτοῦ. Quam scripturam confirmat etiam Rufinus.

ὅσα τε ὑπὸ ἰουδαίων ἔπαθεν. Hæc verba absunt ab omnibus nostris codicibus Regio scilicet Mazar. Med. ac Fuk. nec habentur in interpretatione Rufini. Solus codex Med. ea adscripta habet in margine. In textu verò perinde ac reliqui codices scriptū exhibet ἐσμίκρυνεν αὐτοῦ τὴν θειότητα καὶ ἐσταυρώθη.

D καὶ ἀνέστη καὶ συνήγειρε νεκρούς, &c. Ita quidem ex codice Regio edidit Stephanus. Sed in tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. longe aliter scribitur hic locus καὶ ἀνήγαγε νεκρούς· καταβὰς γὰρ μόνος, συνήγειρεν πολλοὺς· εἶθ' οὕτως ἀνέβη πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. ἐκείνου στρατῶν ἀξιαγάστῳ, &c. Quæ quidem scriptura ut brevior est, ita etiam sincerior ac verior. Rufinus certe eandem lectionem in suis exemplaribus reppererat. Sic enim vertit: *Et mortuos suscitaret. Qui descendit quidem solus, ascendit autem cum grandi multitudine ad patrem suum.*

τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοστῷ ἔτει. Hujus loci vitium nobis primùm aperuit Regius codex, de quo antea ne suspicabamur quidem, cùm præsertim Rufinus vulgatam lectionem confirmaret. Sed cùm in codice Regio primùm; postea verò in vetustissimo

exemplari Mazarino & in Fuk. scriptum invenissem A τετρακοσιοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει, veram hujus loci sententiam statim sum odoratus. Ait igitur Eusebius Actorum illorum quæ in Archivis Edessæ repererat, hujusmodi fuisse subscriptionem ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει. Id est: *Acta sunt hæc anno quadragesimo ac trecentesimo.* Annus hic trecentesimus & quadragesimus juxta Edessenos, cadit in annum primum Olympiadis 202. Etenim Edesseni annos suos numerabant ab Olympiadis 117. anno primo, quo Seleucus regnare orsus est in Asia, ut scribit Eusebius in Chronico, à quo tempore usque ad initium Olympiadis secundæ ac ducentesimæ anni sunt trecenti ac quadraginta. Porro initium Olympiadis 202. incidit in annum 15. Tiberii Cæsaris, qui duobus Geminis consulibus est insignitus. Quo quidem anno & passionem & ascensionem Domini contigisse, plerique veterum B crediderunt. Inter quos est Tertullianus, Augustinus atque Victorius. Vides quantopere necessaria fuerit hujus loci emendatio, quam ex codicibus nostris protulimus. Jam enim cuncta egregie conveniunt; cùm Thaddæi adventus in urbem Edessam, & Abgari Regis sanatio in eum annum conferatur, quo Christus & passus est & à mortuis resurrexit. At Baronius qui vitiosam vulgarium editionum scripturam secutus est, adventum hunc Thaddæi retulit anno Christi tertio ac quadragesimo, in quo tum ab Edessenorum publicis actis, tum ab Eusebio longe discedit. Quippe in actis illis diserte scribitur, statim post ascensionem Christi hæc gesta esse μετὰ δὲ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Ἰησοῦν, &c. Idipsum repetit Eusebius in lib. 2. cap. 1. ubi etiam docet hæc gesta esse principatu Tiberij Augusti. Quod profecto stare non posset, si hæc in annum Christi tertium & quadragesimum conferrentur. Quod si quis de nostra emendatione adhuc dubitat, sciat in vetustissimo codice Vaticano, perinde ac in nostris codicibus scriptum esse ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει. Denique in antiquissimo ac fidelissimo codice Rufini, quem mihi commodavit Claudius Joly Canonicus Parisiensis Ecclesiæ, vir eximia probitate ac doctrina præditus, plane scriptum habetur. *Gesta sunt autem ista quadragesimo & trecentesimo anno:* ut jam de istius lectionis veritate dubitare nemo possit. Solus ex nostris codicibus Medicæus scriptum habet τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει: Et alia manu ad marginem pro τριακοσιοστῷ emendatur τρίτῳ, quam corruptissimam lectionem nollem à Rob. Stephano pro recta ac legitima admissam fuisse. Ceterum hujus epochæ Edessenorum meminit Eusebius in Chronico ad annum 1. Olympiadis 264. *Secundo anno Probi juxta Antiochenos 325. anno, juxta Edessenos 588. insana Manichæorum hæresis in commune humani generis malum exorta.* Hi autem anni Edessenorum ab autumnali æquinoctio sumebant exordium, ut mos fuit Syrorum & omnium fere Orientalium.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN LIBRUM SECUNDUM
HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ
EUSEBII PAMPHILI.

IN PROOEMIUM.

Pag. 37. Τῆς τε θεολογίας περὶ τοῦ σωτηρίου λόγου. Assentior Henrico Savilio, qui in libro suo emendavit πέρι accentu in primam syllabam rejecto. Quod fieri solet quoties præpositio, quæ præire debuerat, postponitur vocabulo. Sic igitur construenda est oratio περί τε τῆς θεολογίας τοῦ σωτηρίου λόγου. Nam præpositio περὶ refertur ad vocem θεολογίας, non autem ad σωτηρίου λόγου. Idque manifestissime apparet ex sequentibus Eusebii verbis. Sequitur enim in hac ipsa periodo οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσα περὶ τῆς γενομένης ἐπιφανείας αὐτοῦ. Nec aliter construxit Nicephorus, ut patet ex initio libri secundi.

ἐμνημονεύσαμεν. Jampridem conjeceram scribendum esse μνημονεύσομεν. quam conjecturam confirmant Regius codex & Mazarinus, in quibus ita diserte scriptum inveni. In Med. autem & Fuk. legitur μνημονεύσαμεν, quemadmodum etiam in Mazarino emendatum est recentiore manu. Non dis-C simulabo tamen, vulgatam lectionem in codice Regio superscriptam esse eadem manu.

In Caput I.

Φροντιστέον. Ab his verbis primum caput Pag. 38. exorsi sumus, partim Rufini, partim Regii codicis & Maz. & Fuk. auctoritatem sequentes. Nam quæ præcedunt, procemii locum obtinent. Quippe Eusebius singulis historiæ suæ libris brevia quædam proœmia solet præfigere. Quibus tum ea quæ superiore libro dicta sunt summatim recenset; tum ea quæ dicturus est insinuat. Quod tamen à Christophorsono minime est observatum. Porrò in hujus capitis titulo emedavi διαγωγῆς τῶν Ἀποστόλων, suffragantibus quatuor codicibus Maz. Med. Fuk. ac Savil. Quibus consentit etiam Rufinus. Sic enim vertit: *De vita & institutione Apostolorum post adscensionem Christi.* Solus codex Regius scriptum habet διαταγῆς.

ἀμὰ τῇ χειροτονίᾳ. Quo anno Stephanus martyrii coronam adeptus sit, non convenit inter omnes.

Alii eodem anno quo passus est Christus, lapidatum illum esse volunt, 7. Calendas Januarias. Ita diserte scribitur in Excerptis Chronologicis quæ cum Eusebii Chronico edidit Scaliger pag. 68. Et hæc fuisse videtur Eusebii sententia, ut ex hoc loco apparet. Alii verò triennio post Christi mortem martyrium Stephani retulerunt, anno Tiberii ultimo. Ita scribit in Chronico Georgius Syncellus. Multi etiam ulterius processerunt; & Stephanum anno ab ordinatione sua septimo passum esse scripserunt. Inter quos est Evodius apud Nicephorum, & Hippolytus Thebanus, & auctor Chronici Alexandrini, qui anno Claudii primo martyrium Stephani adsignat. Quæ sententia hinc ut opinior manavit. Pro certo scilicet habebant, Paulum paucis diebus post cædem Stephani ad Christi fidem fuisse conversum. Eundem verò anno conversionis suæ tertio Hierosolyma advenisse, ipsius testimonio didicerant. Id porro accidisse anno Claudii tertio paulò ante obitum Herodis Agrippæ, ex Lucæ historia optime concludebant.

οὗτος τοῦ ἰωσὴφ ὠνόμαστο παῖς· τοῦ δὲ χριστοῦ πατὴρ ὁ Ἰωσήφ. Horum verborum loco in Fuketiano & Saviliano codice ita scriptum habetur. οὗτος υἱὸς ἦν τοῦ ἰωσὴφ τοῦ νομιζομένου οἱονεὶ πατρὸς τοῦ χριστοῦ, levi discrimine, cùm idem sit utrobique sensus. Ait igitur Eusebius Jacobum qui in Evangelio & in Epistolis Pauli frater Domini dicitur, filium fuisse Josephi ex alia conjuge, quam Josephus ante Mariam sibi sociaverat. Cum Eusebio consentit Epiphanius in hæresibus Nazaræorum & Antidicomarianitarum. Gregorius Nyssenus in oratione secunda de Christi resurrectione, & Hippolytus apud Nicephorum in lib. 2. cap. 3. nisi tamen titulus mentitur auctorem. Sed Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, Jacobum hunc idcirco fratrem Domini appellatum esse existimat, quòd filius esset Mariæ, sororis matris Domini. Cum Hieronymo consentit Chrysostomus & Theodoretus in Epistolam ad Galatas, aliique plures. Multa quidem de hoc argumento disseruit Baronius in Annalibus. Mihi tamen verior videtur opinio eorum, qui Jacobum & reliquos Domini fratres, Josephi ex priore matrimonio filios esse dicunt. Hæc enim sententia magis congruit verbis Evangelij. Josephus quoque in libro 20. antiquitatum, & in libris de excidio Hierosolymitano, hunc Jacobum diserte appellat fratrem Jesu Christi.

εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα. In tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum est ηὑρητο, quod magis placet. Et paulo post ubi legitur τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν τὸν ἰάκωβον, iidem codices scriptum habent. τοῦτον δὴ τὸν ἰάκωβον, &c. quibus etiam consentit codex Savilii.

πέτρον γάρ φησι. Hadrianus Turnebus in suo codice emendaverat φασὶ, quam emendationem reperi etiam in libro Renati Moræi Medici Parisiensis. nostri tamen codices omnes cum Rufino ac Nicephoro vulgatam lectionem tuentur. Mox in ijsdem Turnebi ac Moræi libris pro ἐπιδικάζεσθαι emendatum est ἐπιδικάσασθαι, quod certe rectius videtur.

παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ κύριος. Donum scientiæ interpretatus sum. Erant tum in Ecclesia multa ejusmodi dona seu Charismata, quæ non solùm Apostolis, sed etiam aliis è populo fidelibus Deus interdum communicabat, ut testatur Paulus. Inter hæc dona præcipuum fuit γνῶσις, quam Clemens in libro 6. Stromateωn definit scientiam & comprehensionem præsentium, præteritorum ac futurorum: aitque Christum cùm in terris versaretur, eam Apostolis tradidisse: ab Apostolis verò continua deinceps successione ad paucissimos pervenisse. σοφία ἄν εἴη ἡ γνῶσις, ἐπιστήμη οὖσα καὶ κατάληψις τῶν ὄντων τε καὶ ἐσομένων καὶ παρῳχηκότων, βεβαία καὶ ἀσφαλὴς, ὡς ἂν παρὰ υἱοῦ θεοῦ παραδοθεῖσα καὶ ἀποκαλυφθεῖσα. Et paulò post: ἡ γνῶσις δὲ αὐτὴ ἡ κατὰ διαδοχὰς εἰς ὀλίγους ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀγράφως παραδοθεῖσα κατελήλυθεν. Et Ecclesia quidem hoc scientiæ donum perpetuò retinet. Hæretici verò quamvis eam sibi vindicent & Gnosticorum nomen usurpent, eam tamen habere non possunt, cùm alieni sint ab Ecclesia Dei. Porro vetus Interpres Irenæi γνῶσιν semper vertit *agnitionem*.

ἐπὶ τὴν ἔδεσσαν. In codice Maz. Med. Fuk. ac Saviliano legitur ἐπὶ τὰ ἔδεσσα. Pag. 39

μετὰ πλείστων ἑτέρων ἀνδρῶν. Magis placet lectio codicum nostrorum Mazarini scilicet Med. Fuk. ac Saviliani μετὰ πλείστων ἀνδρῶν τοῖς αὐτοῦ λόγοις ἐλεγχθέντων.

ὁποῖοί τινες εἶεν. Quatuor nostri codices Mazarinus, Med. Fuk. ac Savil. scriptum habent ὁποῖοί τινες ἦσαν quod rectius videtur. Sic enim paulo post dicit καταφωραθεὶς ὅς ἦν.

In Caput II.

παλαιοῦ κεκρατηκότος ἔθους. Quæret hic fortasse aliquis, cur hunc morem, ut scilicet Rectores provinciarum, si quid apud se novi contigisset, referrent ad principem, antiquum vocet Eusebius. Neque enim mos ille tunc quidem temporis valde vetustus erat, cum recens adhuc esset Imperium Romanum, & nuperrimè ab Augusto constitutum. Aut igitur dicendum est, Eusebium de suis temporibus intellexisse, cùm morem illum antiquum vocavit: aut certe prisca illa tempora designasse, quibus Respublica Romana populari imperio regebatur. Tunc enim Proconsules & Prætores qui in provinciis erant, missis ad Senatum literis, quicquid novi contigerat, renuntiabant.

ὡς τάς τι ἄλλας αὐτοῦ πυθόμενος τερατείας. Nostri codices Regius, Maz. Med. cum Fuk. ac Savil. omnes uno consensu scriptum habent ὅς τάς τι ἄλλας absque sensu. Rectè igitur Rob. Stephanus emendavit, ὡς τάς τε ἄλλας, &c. Quod autem sequitur καὶ ὡς ὅτι pleonasmus est Eusebio familiaris, ut μὴ οὐχὶ & similia. Mallem tamen posterius istud ὡς expungere, ne molesta sit ejusdem particulæ repetitio.

ταύτης δ' οὖν ἀπωσαμένης. Procul dubio scribendum est ταύτῃ δ' οὖν, quam emendationem confirmat Nicephorus in lib. 2. cap. 8. sic enim ait: οὕτω δὲ τῆς συγκλήτου βουλῆς ἀποβαλομένης τὸν περὶ τοῦ σωτῆρος λόγον, &c. Pag. 40.

τερτυλλιανὸς τοὺς ῥωμαίων νόμους ἠκριβωκώς. Ex hoc loco quidam suspicati sunt, Tertullianum illum qui inter Ecclesiasticos Scriptores celebris habetur, Jurisconsultum fuisse. Certe in indice Pandectarum, inter juris auctores ex quibus opus illud collectum est, recensetur Tertullianus qui libros octo quæstionum scripsit, & de castrensi peculio librum singularem. Sed non dubito quin hic

hic diversus sit ab illo presbytero Carthaginensi. A Neque verò Eusebius illum Jurisconsultum fuisse dicit; sed tantum ait eum leges Romanas accuratissime calluisse. Quod quidem vel ex uno ejus Apologetico licet cognoscere, in quo legum Romanarum sæpissime meminit. Ac mihi quidem videtur Eusebius hunc unum Tertulliani librum legisse, cùm solus hic ex Tertulliani libris, in Græcum sermonem conversus fuisset.

τῶν ἐπὶ ῥώμης λαμπρῶν. Ex his verbis colligere quis posset Tertullianum Romæ vixisse, & unum fuisse ex Senatorio ordine. Id enim sonant hæc verba. Constat tamen ex Hieronymo in Chronico & in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, Tertullianum domo Charthaginensem fuisse, patre Centurione Proconsularis officii. Quæ quidem militia non admodum fuit honorata; quippe cùm B ejusmodi milites nudum nomen militum haberent: reipsa autem apparitores essent Proconsulum, & vilibus ministeriis fungerentur. De patria quidem sua ipsemet scribit in Apologetico cap. 9. ubi agit de Tiberio Proconsule Africæ, qui sacerdotes Saturni in crucem egerat. *Teste militia patria nostra, quæ idipsum munus illi Proconsuli functa est.* Id est, testes sunt officiales seu apparitores Carthaginenses Proconsulum Africæ. Quare hæc Eusebii verba τῶν μάλιστα ἐπὶ ῥώμης λαμπρῶν, malim interpretari de Scriptoribus Latinis. Solet enim Eusebius Romanorum vocabulo designare, non ipsos Romanæ urbis indigenas ac cives, sed Latinos & Occidentales, ut inferius notabitur. Rectè ergo Rufinus hunc Eusebii locum ita vertit: *Hac Tertullianus, vir & legum & institutionum Romanarum peritissimus, & inter nostros Scriptores admodum clarus.*

ἀλβέρνου. Hujus Dei nomen in codice Maz. & Fuk. circumflexam habet ultimam syllabam. Codex autem Medicæus duplicem habet accentum. Quod quidem in illo codice non semel factum esse observavi: exempli gratia in voce σολόμων. Hoc enim nomen duplici accentu semper notare solet codex Medicæus; acuto scilicet in antepenultima syllaba; in penultima autem circumflexo.

ἀγγελθέντος αὐτῷ ἐκ παλαιστίνης τοῦ δόγματος. Quisquis hunc Tertulliani locum græce vertit (neq; enim ab Eusebio conversum existimo) mentem illius non satis assecutus videtur. Verba Tertulliani apud Rufinum sic leguntur: *Adnuntiata sibi ex Syria Palæstina quæ illic veritatem istius divinitatis revelaverunt, detulit ad Senatum.* Quam lectionem amplexus est Nicolaus Rigaltius in editione operum Tertulliani: merito certe. Nam altera quæ in vulgatis legitur scriptura, ferri non potest. Sic igitur vertendus erat hic locus: ἀγγελθέντων αὐτῷ τῶν θαυμάτων ἐκ τῆς συρίας τῆς παλαιστίνης, ἃ περ ἐκεῖ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκείνου θειότητος κατάδηλον ἐπεποιήκει, &c. Certe vel hic unus locus manifeste indicat, Eusebium hujus Græcæ interpretationis auctorem non fuisse, quod tamen Scaliger aliique sibi persuaserunt. Nam si Eusebius ipse hunc Tertulliani locum Græce vertisset, non omissurus utique fuisset id quod ad institutum ipsius maxime faciebat; mentionem scilicet miraculorum Christi, quæ Pilatus ad Tiberium retulerat. Id enim ipse superiùs dixit initio hujus capitis τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ πιλάτος τιβερίῳ βασιλεῖ κοινοῦται, &c. Atqui in Tertulliani loco, prout is græce conversus hîc refertur, nulla fit mentio admirabilium Christi operum, sed tantum dogmatis Christiani. Certum est igitur, Eusebium hujus versionis auctorem non fuisse. Porro quod Tertullianus dicit annuntiatum Tiberio ex Syria Palæstina, id Eusebius de relatione ad ipsum missa intellexit. Et tamen latina vox hunc sensum vix admittit. Annuntiari enim proprie dicuntur, quæ fama & rumoribus innotescunt.

δῆλος ὢν ἐκείνοις ὡς τῷ δόγματι ἀρέσκεται. Rectè expressit sensum verborum Tertulliani, *cum prærogativa suffragii sui:* nisi quòd de dogmate perperam adjecit. neque enim Tertullianus loquitur de dogmate Christianorum, sed de divinitate Christi. Igitur cum prærogativa suffragii sui, idem valet ac cum suffragatione sua; quæ maximam habebat auctoritatem.

In Caput III.

αὐτίκα ταῖς θείαις ἑπομένως γραφαῖς. Nicephorus qui totum hunc Eusebii locum ad verbum descripsit, habet αὐτίκα δὲ ταῖς θείαις ἑπομένως γραφαῖς. Quæ particula non mediocrem addit elegantiam. Paulo post scribendum est εὐαγγελιστῶν τε αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων, ex eodem Nicephoro, cui suffragantur libri nostri Maz. Med. ac Fuket.

εἱργμῶν τε χαλεπωτάτων. Ita legitur etiam apud Nicephorum, qui Eusebium nostrum exscripsit ut solet. In omnibus tamen nostris codicibus Regio scilicet Maz. Med. ac Fuk. scriptum inveni εἰργμῶν, quæ lectio sine dubio præferenda est. Pag 42.

C

κατὰ τὴν τῶν παλαιστινῶν καισάρειαν. Nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum exhibent κατὰ τὴν παλαιστινῶν καισάρειαν, rectius meo quidē judicio. Dicebatur enim ἡ παλαιστινῶν καισάρεια, ut alibi occurrit apud Eusebium nostrum, ad discrimen Cæsareæ Philippi quæ in Phœnice sita erat. Leve quidem id nonnullis fortasse videbitur. Sed nos in hac nostra editione, nihil eorum quæ in manuscriptis codicibus occurrunt præterire constituimus, quò lectori diligentiam nostram approbemus.

ἀπ' ἰουδαίας καὶ γονίμου γῆς. Ita quidem legitur in codice Regio, quem secutus est Stephanus. Sed reliqui codices Maz. scilicet ac Med. cum Fuk. & Savil. scriptum habent γονίμου πηγῆς. Nec aliter in D exemplari suo legerat Rufinus, ut ex ejus interpretatione colligimus. Sic enim vertit: *ibi primùm discipuli velut perenni fonte sumpto vocabulo appellati sunt Christiani.* Ubi tamen lubentius legerim *velut è perenni fonte sumpto vocabulo.* Nam in Græco est ὥσπερ ἀπ' ἰουδαίας καὶ γονίμου πηγῆς. Mutarunt autem hanc scripturam, ii qui sibi persuaserant ἰουδαίαν & γόνιμον dici non posse de fonte. Ceterùm Christianorum vocabulum principatu Tiberii primùm orbi innotuisse, testatur etiam Tertullianus in Apologetico, cujus locum in superiori capite adduxit Eusebius.

παῦλος δὲ καὶ βαρνάβας. Nullo modo in Tiberii tēpora cadere potest hæc Pauli Hierosolymitana profectio. Nam Lucas in Actibus diserte scribit, eam

contigisse quo tempore Herodes Agrippa inflictâ cælitus plaga interiit. Quod quidem temporibus Claudii accidisse inter omnes constat. Prudenter itaque fecit Nicephorus, qui cùm totum hoc Eusebii caput ad verbum describeret, postremam hanc partem de industria prætermisit, ne in eundem cum Eusebio errorem incideret. Eusebium verò nostrum in eam opinionem induxit Pauli locus ad Galatas, ubi de suis ad urbem Hierosolymam profectionibus loquitur. Quem locum ut clariùs intelligere possimus, de universis Pauli profectionibus in sacram urbem post ejus ad Christum conversionem, diligentiùs inquirendum est. Lucas quidem quater omnino eum Hierosolyma profectum esse scribit. Primùm paulo post ejus baptismum cap. 9. Actuum. Iterum deinde profectus est Paulus Hierosolyma ad deferendas fratrum eleemosynas, ut refertur in cap. 11. & 12. Postea ascendit Paulus Hierosolyma ob controversiam de circumcisione & Judaicis ritibus, ut habetur in capite 15. Postremò venit Hierosolyma sub finem principatus Claudii, ibique diutissime vinctus permansit. Ipse verò Paulus in Epistola ad Galatas, bis post suam ad Christum conversionem venisse se dicit Hierosolyma; & utramque profectionem his temporum intervallis distinguit. *Cùm autem*, inquit, *placuit ei qui me segregavit, & vocavit per gratiam suam, ut revelaret filium suum in me, continuò non acquievi carni & sanguini. Neque veni Hierosolyma ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam, & iterum reversus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolyma videre Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim, &c.* De secunda autem profectione sua ita loquitur. *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum revelationem: & contuli cum illis Evangelium, quod prædico in gentibus, &c.* Quis non videt hæc inter se prorsus discrepare, cùm Paulus quidem neget se venisse Hierosolyma statim post baptismum: Lucas verò post baptismum à Paulo susceptum, & aliquot prædicationes Damasci habitas, illum Damasco clam aufugisse, & rectà Hierosolyma venisse testetur. Hanc Lucæ & Pauli dissonantiam fateri compulsus est Hieronymus in expositione Epistolæ ad Galatas. Quam ut conciliarent quidam veterum, teste Hieronymo ita censuerunt; Paulum profectionis illius suæ Hierosolyma statim post baptismum quæ memoratur à Luca in dicto capite 9. nullam habuisse rationem, eo quòd fuga potius quàm profectio fuisset. Verùm hæc solutio levis est admodum. Etenim Lucas scribit Paulum tunc à Barnaba fuisse deductum ad Apostolos, & satis diu mansisse Hierosolymis, & adversus Græcos disputasse. Alii inter quos est Beda & Baronius, primam illam profectionem cujus meminit Paulus, asserunt eam ipsam esse quæ refertur à Luca in cap. 9. Actuum: sed Lucam itineris Arabici ideo prætermisisse mentionem, quòd nihil memoria dignum illic à Paulo gestum fuisset. Quorum sententiæ libenter equidem accedo. Nam de adventu illo Pauli Hierosolyma planissime ibi loquitur Lucas; quippe qui collocutum eum cum Apostolis tunc esse dicit, & multa alia singillatim refert, additque: *Et erat cum illis intrans & exiens in Hierusalem.* Nunc de secunda illa profectione quam Paulus post 14. annos instituisse se dicit, inquirendum est. Theodoretus, & ante illum quidam veteres referente Hieronymo, hanc ipsam esse existimarunt, cujus mentio fit in Actibus cap. 15. quando Paulus una cum Barnaba ob exortam de circumcisione controversiam profectus est Hierosolyma. Hanc sententiam secutus est Baronius. Et Pauli verba id omnino suadere videntur. Subjicit enim Paulus, se Evangelium quod gentibus prædicabat detulisse ad Apostolos, eisque dijudicandum obtulisse. Hoc enim sibi volunt ea verba ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ ἐυαγγέλιον. tum subjungit de falsis fratribus, qui veritatem Evangelii opprimere tentabant, & Christianos in servitutem legis redigere. Quæ quidem omnia pertinent sine dubio ad controversiam illam de circumcisione. Verùm quid opus est pluribus, cùm ea res certissimo argumento ita demonstrari possit. Profectio illa quam post 14. annos se instituisse ait Paulus, non potest esse ea quam secundo loco numerat Lucas. Nec rursus eadem est cum illa quam quarto loco recenset idem Lucas. Eadem est igitur cum illa quam tertiam Lucas commemorat. Quòd non possit esse illa quæ secundo loco numeratur à Luca, hinc apparet. Paulus tunc ad deferendas fratrum eleemosynas tantum missus est; nec cum Apostolis collocutus est, quippe cùm Ecclesiam Judæorum tunc maxime persequeretur Herodes, & Petrus in vinculis esset. Quamobrem Paulus in Epistola ad Galatas, hujus profectionis suæ mentionem merito prætermisit, utpote quæ nihil ad institutum suum faceret. nec vox illa *rursus ascendi:* secundam profectionem necessario designat, sed etiam de tertia dici potest. Quòd verò non possit esse illa quam quarto loco recenset Lucas, ut videtur sensisse Chrysostomus; ex eo convincitur, quòd Paulus scribit se ascendisse cum Barnaba. At in quarta profectione Paulus non fuit cum Barnaba. Jampridem enim ab eo sese abruperat. Verùm ut ad Eusebium nostrum redeamus, videtur is secundam Pauli Hierosolymitanam profectionem confudisse cum prima, & ex duabus unam fecisse.

In Caput IV.

τῆς ἰουδαίων ἀρχῆς ἀνείληπε τὸ διάδημα. Falsum est Agrippam regem Judææ à Cajo factum esse. Agrippa enim à Cajo Cæsare sub initia imperii factus est Rex, primùm quidem Trachonitidis quæ tetrarchia Philippi fuerat, ut scribit Philo in Flaccum & Josephus lib. 18. Mox verò cùm Herodes Tetrarcha Galilææ, Herodiadis uxoris impulsu Romam navigasset, ut regiam dignitatem à Cajo impetraret: Cajus ademptam Herodi tetrarchiam, Galilæam scilicet donavit Agrippæ, quemadmodum tradit Josephus in libro supradicto, & Philo in legatione ad Cajum sub finem. Tandem verò post necem Caji, Claudius regnum Agrippæ à Cajo datum confirmavit, adjectis Judæa ac Samaria quas Herodes avus obtinuerat. Atque ita totum Herodis magni regnum ad Agrippam pervenit. Qui mox Hierosolymis suo arbitratu Pontificem creare cœpit, quippe qui tum Judææ Rex esset, cujus caput erat urbs Hierosolyma. Rectè ergo Scaliger in Animadversionibus reprehendit Eusebium,

quòd Agrippam Regem Judææ à Cajo factum esse dixerit. Sed fallitur ipse quoque Scaliger, cùm scribit Agrippam Romam venisse, ut Herodem patruum accusaret. Neque enim Agrippa Romam profectus est, sed Fortunatum libertum cum literis ad Cajum misit, ut tradit Josephus. Porro jamdudum ante Scaligerum Scholiastes quidam in margine codicis Mazarini hunc Eusebii errorem notaverat. Nam ad illa verba τῆς ἰουδαίων ἀρχῆς τὸ διάδημα, hoc scholion adscriptum est, non quidem eadem manu, sed nihilominus vetustâ. οὐχ' οὗτος ἀλλ' ὁ κλαύδιος. Excusari tamen commode potest Eusebius. Non enim dixit Agrippam Judææ Regem à Cajo factum fuisse, sed Judæorum: eorum scilicet qui in Trachonitide & in Lysaniæ tetrarchia degebant. Sane Philo in oratione adversus Flaccum, Agrippam hunc qui tum adhuc solius Trachonitidis Rex erat, nihilominus vocat regem Judæorum. Loquens enim de Alexandrinis, sic ait: ἐχαλλον ὅτι τῷ γεγενῆσθαί τινα βασιλέα ἰουδαίων.

σὺν καὶ τῇ γυναικὶ ἡρωδιάδι. Male hunc locum accepit Christophorsonus, quasi dicat Eusebius Herodem hunc unâ cum uxore sua Herodiade interfuisse passioni Christi. Atqui non hoc dicit Eusebius; sed Herodiadem simul cum viro relegatam bonisque multatam fuisse. Libenter autem delerem hic vocem κατακρίνας, ut totus locus sic legeretur. τὴν ἡρώδου τετραρχίαν παραδίδωσιν, ἀϊδίῳ φυγῇ τὸν ἡρώδην (οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ σωτῆρος) σὺν καὶ τῇ γυναικὶ ἡρωδιάδι πλείστων ἕνεκα ζημιώσας αἰτιῶν. Quã scripturam confirmat Nicephorus. Atque ita in optimo codice Mazarino scriptum nuper deprehendi: cujus authoritate conjecturam nostram confirmari magnopere sum gavisus.

In Caput V.

Pag. 43. Πέντε βιβλίοις παραδίδωσιν. Hodie duo duntaxat Philonis libri hujus argumenti supersunt; alter in Flaccum inscriptus, alter de legatione ad Cajum, adeò ut necesse sit aut Eusebium falli memoria, aut eos libros aliter olim divisos fuisse, in quinque volumina. Nec est quòd quis suspicetur, reliquos hujus argumenti libros hodie desiderari. Nam in his duobus qui nunc supersunt, quæcumque Judæis regnante Cajo contigerunt, scripta habentur. In fine quidem legationis ad Cajum aperte indicat Philo, alium hujus argumenti librum subsequi debere. Sic enim dicit: εἴρηται μὲν κεφαλαιωδέστερον ἡ αἰτία τῆς πρὸς ἅπαν τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἀπεχθείας γαΐω. λεκτέον δὲ καὶ τὴν παλινῳδίαν πρὸς γάϊον. *Dicta sunt summatim causa odii quo Cajus Judæorum gentem persequebatur. Nunc dicenda est etiam palinodia in Cajum.* Verùm hæc palinodia nihil est aliud quàm liber Philonis in Flaccum. Qui liber proxime sequi debet legationem ad Cajum, ut docet Photius in Bibliotheca.

τρεῖς ἀφ' ἑκατέρας στάσεως. Ac Philo non tres sed quinque legatos ab Alexandrinis Judæis Romam missos fuisse testatur. Sic enim scribit in legatione ad Cajum sub finem. ἐν ἡμῖν δὲ πέντε πρεσβευταῖς σαλεύειν τὰ τῶν πανταχῆ πάντων ἰουδαίων ἦ χαλεπόν; id est, *Annon grave ac molestum erat, quod universæ generis Judaica fortuna in nobis quinque legatis posita esset?* Missi autem fuerant legati duas ob causas. Primum enim querebantur proseuchas suas ab Alexandrinis esse violatas, illatis in eas Imperatoris statuis. Deinde acturi venerant de jure Alexandrinæ civitatis, quod Alexandrini Judæis adimere volebant, ut scribit Philo pag. 1019. & 1020.

ἀλεξανδρέα τε τὸν ἀλαβάρχην. Judæi Alexandriæ jus civitatis habebant, & Senatum qui γερουσία dicebatur, & peculiares Magistratus, ut testatur Philo in Flaccum. Summus autem inter eos Magistratus dicebatur ἀλαβαρχεία; & qui eum gerebat ἀλαβάρχης. Erat hic Magistratus perpetuus, & ut Græci vocant διὰ βίου. In rescripto Claudii quod refert Josephus in lib. 19. cap. 4. ἐθνάρχης dicitur. Quo in loco ait Claudius, permissum fuisse Judæis Alexandrinis ab Augusto, ut in locum Ethnarchæ defuncti alium suffragiis suis constituerent. Eundem Magistratum γενάρχην vocat Philo in Flaccum pag. 975. τῆς γὰρ ἡμετέρας γερουσίας, ἣν ὁ σεβαστὸς ἐπιμελησομένην τῶν ἰουδαϊκῶν εἵλετο μετὰ τὴν γενάρχου τελευτὴν διὰ τῶν πρὸς μάγνον μάξιμον ἐντολῶν. Id est, *Nam ex senatu nostro, quem Augustus constituit, ut post mortem rectoris gentis nostræ, curam gereret rerum Judaicarum, ut scriptum est in mandatis quæ ad Magnum Maximum dedit.* Ex his apparet, Alabarcham nihil aliud fuisse quàm ἐθνάρχην seu γενάρχην Judæorum qui Alexandriæ & per totam Ægyptum degebant. Ac mihi quidem videtur, Alabarchæ nomen per risum & contumeliam confictum fuisse.

ἐργασάμενός τι δεινὸν αὐτούς. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Saviliano scriptum habent αὐτῷ quod non placet. Pag. 44.

γαΐω μὲν αὐτοῖς. Apud Josephum & Nicephorum legitur γαΐω λόγῳ, &c. Quod majorem habet elegantiam. Sequitur enim ἔργῳ δὲ ἤδη τὸν θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος. Quæ clausula satis obscura est. Itaque Rufinus circumlocutione quadam, ut solet, hujus sententiæ versionem elusit. Nicephorus etiam cùm hanc locutionem non intelligeret, emendavit τοῦ θεοῦ ἀντιπαρεξάγοντος. Sed nihil necesse erat. Ait enim Philo, Cajum specie quidem ac verbis tenus Judæis infensum esse: re autem ipsa Deum adversus semetipsum instruere & armare. Quippe Cajus cùm Deum se dici vellet, divini numinis vindictam adversus se provocabat. ἀντιπαρεξάγειν vox est Tactica.

τὸν τότε παρὰ βασιλεῖ πολλὰ δυνάμενον. Rectius in codicibus nostris Maz. & Fuk. scriptum est τῶν τότε παρὰ βασιλεῖ τὰ μέγιστα δυναμένων. Codex quoque Med. & Savil. scriptum habent τὰ μέγιστα.

In Caput VI.

πολλὰ μὲν εἰς πλείους καὶ ἄλλα ἱστορεῖσθαι μυρία. Postrema vox abest à codice Maz Med. ac Fuk. ac meo quidem judicio prorsus superflua est. Habetur tamen in codice Regio & apud Nicephorum.

τοσαύτη μὲν οὖν τις ἡ τοῦ γαΐου. Locus hic Philonis exstat in legatione ad Cajum sub finem.

τὰς μὲν ἐν ἄλλαις πόλεσι προσευχάς. Christophorsonus synagogas vertit. Sed cùm Latini proseuchas etiam dixerint, ut est apud Juvenalem; malui sic interpretari. Nec sane mihi liquidò constat, an idem sint proseuchæ & synagogæ. Nam proseuchæ quidem erant modica oratoria, in quibus Judæi, præcipue Sabbatis convenire, & patrio more philosophari consueverant. Philo in legatione

πιςατοσ ἐν καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συνιόντας εἰς αὐτὰς καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἑβδόμαις, ὅτε δημοσίᾳ τὴν πάτριον παιδεύονται φιλοσοφίαν, id est: *Sciebat enim illos proseuchas habere, & in eas convenire solitos, præcipue Sabbatis, quo die patrias leges ac philosophiam publicè condiscunt.* Quo in loco non otiosa est vox illa δημοσίᾳ. Judæi enim palam admissis omnibus etiam externæ religionis viris, libros legis Mosaicæ interpretabantur, ut docet Tertullianus in Apologetico cap. 18. *Sed & Judæi palam lectitant. Vectigalis libertas vulgo aditur Sabbatis omnibus.* Idem Philo lib. 3. de vita Mosis scribit Judæos præcipue Sabbato frequentasse proseuchas. Hinc intelligendus est locus B. Lucæ in cap. 16. Actuum Apostolorum. τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσ... εἶναι. *Die autē Sabbatorum egressi sumus extra [c]ivitatem juxta fluvium, in locum ubi videbatur esse pr[o]seucha.* De Proseucha enim Judaica hunc locum intelligendum esse, multa argumenta convincunt. Nam ante Pauli adventum in urbem Philippos, nulli adhuc illis in locis erant Christiani. Quare de Christianorum oratione locus ille intelligi non potest. Præterea mulieres illæ quæ eò loci convenisse dicuntur, sine dubio Judææ erant, ut apparet tum ex eo quod supra dixi, tum quod Lydia illa purpuraria quæ una ex illarum numero fuit, Deum coluisse dicitur, cùm tamen nondum esset Christiana. Postremo unde nam domini illius dæmoniacæ cognoscere poterant, Paulum atque Silam Judæos esse, nisi ex eo quod illos in proseucham Judaicam venientes sæpius viderant. Et hæc quidem de proseucharum significatione. Synagogæ verò vocabulum latius patet. Et interdum quidem pro universa Judæorum Ecclesia ponitur: interdum pro tota Ecclesia unius loci. Denique nonnisi majores & illustriores proseuchæ a[ppellaba]ntur Synagogæ. Unde beatus Lucas Synagogam quidem Judæorum ait fuisse Thessalonicæ: Philippis autem tantum proseucham, propterea quod pauculi ibi essent Judæi. De majoribus & illustrioribus proseuchis locus est apud Philonem in legatione ad Cajum. Non negaverim tamen proseuchas posse etiam dici Synagogas. Hoc enim testatur idem Philo in libro quòd omnis probus sit liber. Ubi de Essenis ita loquitur: τούτους τοὺς νόμους ἀναδιδάσκονται μὲν καὶ παρὰ τὸν ἄλλον χρόνον, ἐν δὲ ταῖς ἑβδόμαις μάλιστα διαφερόντως, εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους οἳ καλοῦνται συναγωγαί, καθ᾽ ἡλικίας ἐν τάξεσιν. εἶθ᾽ ὁ μὲν πρεσβύτερος τὰς βίβλους ἀναγινώσκει λαβὼν, &c. *Et has quidem leges assiduè condiscunt; præcipuè tamen Sabbatis: quo die in sacra quadam loca conveniunt quæ Synagogæ appellantur, per ætates ordine distributi. Deinde senior libros accipiens legit, &c.* Porro locum illum B. Lucæ quem paulo ante laudavi, longe ante nos Epiphanius in hæresi Massalianorum interpretatus est de proseucha Judaica. Quo loco illud quoque observat, proseuchas tam Judæorum quàm Samaritanorum, fuisse loca pura sub divo, instar fori aut theatri, plerumque extra urbes. Quibus consentit Apion in lib. 3. Ægyptiacorum. Ubi ait Mosem utpote Heliopolitanum, subdivales proseuchas construxisse, instar templorum quæ erant Helio[pol]i, easque omnes ad ventum subsolanum obv[ertisse], prout erat sita Heliopolis. Apionis verba refert Josephus initio libri secundi adversus Apionem. Idem in libro de vita sua pag 1020. meminit proseuchæ Tiberiensium ædis maximæ, in quam conveniebant die Sabbati, & ubi conciones ad populum fiebant de republica.

ὃς λοιπὸς ἦν ἄφαυς. Sic legitur etiam apud Philonem. Sed in Mediceo codice & Fuk. & Savil. λοιπὸν scriptum inveni. In vetustissimo autem codice Mazarino λοιπὸς legitur, & ν. superscriptum est eadem manu.

διὸς ἐπιφανοῦς, νέου γαΐου. Non intellexerunt Interpretes vim Græci vocabuli. Neque enim ἐπιφανὴς nobilissimum hic significat, ut vertit Rufinus; neque illustrem ut reliqui omnes interpretati sunt. Præsentem potius vertere debuerant. Sic enim Latini vocant, quoties de Diis loquuntur. Ovidius in libro 2. Tristium. *Per te præsentem conspicuumque Deum.* Livius lib. 29. pag. 529. *quæ non augendæ religionis causa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta.* Et paulo post. *At Hercules in auctibus ipsis nullum Deæ numen apparuit, immo ibi præsens maxime fuit.* Recte ergo in veteribus glossis scribitur: *Præsens* ἐπιφανής. Hinc Antiochus ille Rex Syriæ, appellatus est ἐπιφανὴς ab assentatoribus Græcis, id est præsens & conspicuus Deus. Præsentias item Deorum vocant Latini, quas Græci ἐπιφανείας, quoties Dii aut seipsos hominibus videndos exhibuerant, aut præsentiam suam aliquo illustri miraculo declaraverant, ut docuit Casaubonus ad librum 12. Athenæi. Occurrit ea vox apud Plutarchum in vita Marcelli, & apud Athenæum libr. 15. ubi de Admeta Sacerdote Junonis Argivæ διασαμένην δὲ τὴν τῆς ἥρας ἐπιφάνειαν. Et apud Proclum in Hesiodum pagin. 155. De his Deorum præsentiis libros olim scripserant Anticlides & Ister teste Plutarcho in libro de Musica.

νέου γαΐου. Novum Deum verterunt interpretes post Rufinum, quod non probo. Nam si Jovem se dici volebat Cajus, non erat profecto novus Deus. Adde quod non dixit Philo νέου διός. Quod si ita scriptum esset, libenter verterem novum Jovem. Sic Ptolemæus Ægypti Rex νέος διόνυσος cognominatus est, id est Junior Bacchus. Nam ex diis gentium alii seniores, juniores alii dicebantur. οἱ μὲν γὰρ παλαιότεροι οἱ δὲ νεώτεροι λέγονται τῶν θεῶν, ut scribit Menander Rhetor. pag. 612. editionis Aldinæ, seu potius Alexander. Nam ex duobus opusculis, Menandri scilicet & Alexandri, unicus liber perperam conflatus est in editione Aldina, ut alibi ostensuri sumus. Igitur νέου γαΐου vertendum est Junioris Caji. Ita dictus est Caligula ad discrimen Julii Cæsaris, qui & ipse Cajus dictus fuerat & pro Deo habitus.

ἐν δευτέρῳ συγγράμματι ὃ ἐπέγραψε περὶ ἀρετῶν. In superiori capite observavimus, librum Philonis in Flaccum collocandum esse post librum de legatione ad Cajum, non autem præponendum, ut vulgo fit in editis & in manuscriptis exemplaribus. idque duobus argumentis demonstravimus, quæ hic repetere superfluum fuerit. Nunc verò hic Eusebii locus quem præ manibus habemus, sententiam nostram aperte confirmat. Postquam enim Eusebius mala quibus Judæi à Cajo vexati sunt, ex Philonis libro de legatione ad Cajum singilla- Pag. 45.

tim commemoravit: addit, multas quoque alias gravissimas calamitates Judæis Alexandrinis esse illatas eiusdem Caij principatu, quas refert Philo in secundo libro de virtutibus. Hic secundus liber non potest esse alius quàm liber in Flaccum. Non enim dici potest, eum ipsum esse librum qui de legatione ad Cajum inscribitur; cùm legationem ad Cajum diserte distinguat Eusebius ab hoc secundo de virtutibus libro. Restat ergo ut secundus hic liber, sit ille ipse qui in Flaccum inscribitur. Adde quòd non in alio quam in illo adversus Flaccum libro, gravissimas illas calamitates Judæis Alexandrinis illatas retulit Philo. Ex quo necessario conficitur, secundum illum de virtutibus Philonis librum, non alium esse quàm librum in Flaccum. Qui quidem liber inscriptus fuerat à Philone περὶ ἀρετῶν, perinde ac prior ille qui legationem ad Cajum continet. Docuit id nos hic Eusebii locus; cui jungendus est alter ex capite 18. hujus libri. Ubi testatur Eusebius, plures libros de sceleribus Caii à Philone conscriptos esse, quos ille figurare de virtutibus inscripsit. Quare hoc loco malim legere ἐν δευτέρῳ συγγράμματι ὃ ἐπιγέγραφε περὶ ἀρετῶν.

ἐπηγαγεῖν εἰς μακρὰν αὐτοὺς μετῆλθεν. Hoc loco perspicuè hallucinatur Eusebius, qui putavit ea quæ Josephus refert de imaginibus Tiberii à Pilato importatis in urbem Hierosolyma, post Christi mortem contigisse. Atqui Josephus ipse testatur, id accidisse initio administrationis Pilati. Sic enim scribit in libro 2. de bello Judaico. πεμφθεὶς δὲ εἰς ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ τιβερίου πιλάτος, &c. Idem quoque apertius testatur in libro 18. Antiquitatum. Missus est autem in Judæam Pilatus anno Tiberii duodecimo, id est triennio ante baptismum Christi. Absurdum igitur est dicere, ea quæ Judæis acciderunt diu ante passionem Christi, non ob aliam causam quàm ob scelus illud in Christum admissum, ipsis contigisse. Est & aliud quidpiam, quod in Eusebio fortasse quis possit reprehendere. Existimavit enim Eusebius, unum idemque Pilati facinus tum à Philone, tum à Josepho commemorari: cùm tamen si quis diligentius intenderit, duæ illæ ac diversæ res esse videantur. Josephus enim loquitur de signis seu de imaginibus Imperatoris. Philo verò de clipeis auratis, qui nullam imaginem haberent, sed nomen duntaxat Tiberii Cæsaris cui dedicabantur, cum nomine Pilati qui eos dedicabat. Præterea id quod narrat Josephus, accidit anno primo administrationis Pilati, tunc cùm Pilatus urbem Hierosolymitanam primùm ingressus est. Illud autem quod refert Philo, seu potius Rex Agrippa apud Philonem, tunc contigit cùm Pilatus jam plures annos administrationis suæ complesset, ut ibidem testatur Philo.

πειράσαντες ἅμα. Rectius apud Josephum & Nicephorum legitur πειράσαντες τὸ βῆμα. In nostris tamen codicibus Maz. scilicet Med. & Fuk. scriptum est πειράσαντες τόλμαν, haud dubie pro τὸ βῆμα.

ἐκπλουσίσαντες. Postrema vox deest in codice Regio & apud Josephum: ac meo quidem judicio expungenda est tanquam superflua. Mox in tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum inveni ἰδιώταις ἰδιωτικαῖς. atque ita legitur apud Josephum ac Nicephorum, mendose pro ἰδιώταις.

κακῶν ἐπάλληλοι μηχαναί. In codice Regio scriptum inveni κακῶν ἀλλεπάλληλοι μηχαναί. Quæ scriptura nonnullis fortasse placitura est. Eam tamen vocem alibi legere non memini: nec scio utrum Græce dici possit ἀλλεπάλληλοι pro ἄλλαι ἐπ' ἄλλαις. Nicephorus verò pro illis Eusebianis quæ initio posuimus, maluit dicere ἐπάλληλοι προσβολαί. Quod scholii instar esse potest ad explicationem verborum Eusebii.

In Caput VII.

ὡς ἐξ ἀνάγκης. Id est præ desperatione. Potest etiam alius esse sensus horum verborum; ut scilicet Pilatus jussu principis sibi mortem consciverit. Sic enim sævire tunc solebant Principes Romani, ut de Macrone tradit Josephus. Sed prior explicatio præferenda est, quippe quæ præcedentibus Eusebii verbis magis congruit. Et præterea confirmatur ex Chronico. Sic enim ibi scribit: *Anno tertio Caij Caligulæ Pontius Pilatus in multas incidens calamitates, propria se manu interficit. Scribunt Romanorum historiæ.* Porrò Pilati hujus mores egregiè describit Agrippa Rex apud Philonem in legatione ad Cajum: ἦν γὰρ τὴν φύσιν ἀκαμπὴς καὶ μετὰ τοῦ αὐθάδους ἀμείλικτος. Et paulò post: κατηγορίας μὲν καὶ τῆς ἄλλης αὐτοῦ ἐπιτροπῆς ἐξελέγξωσι τὰς δωροδοκίας, τὰς ὕβρεις, τὰς ἁρπαγάς, τὰς αἰκίας, τὰς ἐπηρείας, τοὺς ἀκρίτους καὶ ἐπαλλήλους φόνους, τὴν ἀνήνυτον καὶ ἀργαλεωτάτην ὠμότητα διεξελθόντες. Ex quibus cognosci potest, quanta fuerit immanitas atque atrocitas Pilati. Est hoc certe illustre testimonium Agrippæ, qui flagitia ipsius Pilati oculis suis spectaverat. Talem profectò decuit esse Judicem illum, à quo damnatus est Christus. Innuit autem ibidem Rex Agrippa, Pilatum jam tum mortuum fuisse, cùm ipse epistolam illam pro Iudæis ad Cajum scriberet. Verba enim illa ἦν γὰρ ἀκαμπής, &c. non nisi de mortuo jam Pilato dici posse mihi videntur.

In Caput VIII.

Τὴν ἀρχὴν κατασχόντα. In tribus nostris codicibus scriptum inveni διακατασχόντα.

In Caput IX.

Ὁ εἰσαγαγὼν αὐτόν. Militem seu apparitorē intelligit, qui Iacobum Apostolum coram Herode Agrippa in judicium induxerat. Solebant enim rei à militibus deduci & sisti coram tribunali. Potest etiam intelligi accusator, à quo delatus fuerat Iacobus & in judicium adductus. Vox enim græca ὁ εἰσαγαγών, tàm de apparitore, quàm de accusatore accipi potest. Sic Lucas in Actuum cap. 16. de accusatoribus Pauli ac Silæ scribit: ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας· καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς εἶπον. Malim tamen Eusebii verba de accusatore Iacobi intelligere. Nam quod sequitur, hominem illum qui Iacobum in judicium adduxerat, mox à Iacobo veniam petivisse, id magis convenit accusatori quàm militi. Quippe accusator qui innocentem calumniatur, sciens ac volens peccat: atque ideirco veniam petere potest ab eo quem affecit injuria. Miles verò qui judici exhibet noxium, cùm imperio judicis obsequatur, omni culpa videtur vacare.

ὁμολογῆσαι εἶναι καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν χριστιανόν. Longe elegantior est lectio codicis Fuketiani, qui ita scri-

ptum exhibet hunc locum. ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς χριστιανός. Reliqui tamen codices nihil mutant. Totus porro hic locus in codice Mazarino ita distinguitur ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον μαρτυρήσαντα ἰδὼν αὐτὸν· κινηθεὶς ὡμολόγησεν &c. Eandem distinctionem reperi in codice Med. ac Fuketiano. Sed in Fuketiano legitur μαρτυρήσοντα.

In Caput X.

Οὐκέτ᾽ ἀναβολῆς εἴχετο. Pro his Eusebii verbis Nicephorus ista substituit: quæ quoniam scholii instar esse possunt hic apponam. τὰ δὲ τῆς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρήσεως ἡρώδου, οὐκέτ᾽ ἐν ἀναβολαῖς ἦσαν τῇ δίκῃ.

μετὰ τὴν τῶν ἀποστόλων. Malim scribere μετὰ τὴν κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπιβουλὴν, ut legitur apud Nicephorum.

ὑψηλόν τε πρὸ βήματος. Apud Nicephorum scriptum est πρὸ τοῦ δικαστικοῦ βήματος. Ubi Nicephorus vocem δικαστικοῦ addidit de suo, satis inconsulte. Neque enim juris dicendi causa illic consederat Agrippa, sed ut concionem haberet ad populum, quemadmodum traditur in Actibus Apostolorum. Ubi etiam rectius legitur ἐπὶ τοῦ βήματι. Nam illud πρὸ βήματος, parum græcum, ac prorsus latinum est.

ἐπευφημήσαντος ἐπὶ τῇ δημηγορίᾳ. Rectiùs in tribus nostris codicibus Maz. Med. Fuk. omissa præpositione scribitur ἐπευφημήσαντος τῇ δημηγορίᾳ ὡς ἐπὶ θεοῦ φωνῇ καὶ οὐκ ἀνθρώπου, quæ lectio longe est elegantior.

ἑορτήν τινα ταύτην ἐπιτελοῦμεν. Turnebus in suo codice ad latus emendarat ἐπιτελούμενος. Quam emendationem etiam in libro Moræi adscriptam inveni. Sed hæc conjectura nullomodo placet. Neque enim Agrippa ludos illos primus instituerat: sed ab Herode eius avo jamdudum instituti fuerant. Hic igitur sensus est hujus loci quem ex Josepho citat Eusebius. Sciebat Agrippa hanc festivitatem institutam fuisse pro salute Cæsaris ab avo suo Herode, qui primus quinquennale Cæsareorum certamen apud Cæsaream urbem in honorem Augusti instituerat, & Olympiade 192. eos ludos primùm ediderat, ut refert Josephus. Ad horum itaque ludorum editionem Agrippa Cæsaream profectus erat anno 4. Imp. Claudii. diebus æstivis quibus Olympias 206. inchoari cœpit.

τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν. Syriam intelligit, vel eius partem Phœnicen quæ provincia dicebatur ad differentiam Judææ, in qua tunc regnabat Agrippa. Certe B. Lucas diserte testatur, primores tunc adfuisse Tyriorum, quæ urbs caput erat Phœnices. Porro in nostris codicibus Maz. Med. ac Fuketii scriptum inveni ἐπάρχιον, quæ vox alibi etiam occurrit in his libris. Nec illud omittendum est, in optimo codice Mazarino id nomē scribi cum diphthongo ἐπαρχείου. simplex tamen ι. superscriptum est eadem manu. Sed rectè scribi cum diphthongo docet derivativa vox ἐπαρχειώτης quæ non semel occurrit in his libris. Neque enim aliunde formari potest ἐπαρχιώτης quàm ab ἐπάρχειος.

Pag. 48. ὑπερκαθεζόμενον εἶδεν ἄγγελον. Josephi verba interpolavit Eusebius malo more. Nam cùm Josephus bubonem dixisset supra caput Agrippæ adstitisse. Eusebius è Josephi textu bubonis nomen expunxit. Josephi verba sunt: τὸν βουβῶνα τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεζόμενον εἶδεν ἐπὶ σχοινίου τινός· ἄγγελον τοῦτον εὐθὺς ἐνόησεν κακῶν εἶναι, τὸν καί ποτε τῶν ἀγαθῶν γενόμενον. Id est: *Bubonem supra caput suum adstantem super extento fune vidit. Statimque intellexit hunc calamitatis nuntium esse, qui antea felicitatis nuntius fuisset:* sub Tiberio scilicet. Tunc enim jussus in vincula duci Agrippa, cùm ad arborem quandam inclinatus staret, bubonem viderat capiti superstantem. Quod Germanus quidam hujusmodi auguriorum peritus, magnam felicitatem Agrippæ portendere prædixit, ut refert Josephus. Vides ergo ut sublato bubonis nomine, sensus omnis hujus loci tollitur. Sed fortasse verebatur Eusebius, ne Josephum & Lucam parum inter se consentire lectores judicarent, si quem Lucas angelum dixerat, Josephus bubonem dicere videretur. Quasi verò non utrumque fieri potuerit, ut & bubo supra caput Agrippæ, & ex alia parte Angelus eidem appareret.

μακαριζομένης μακαριότητος. Ex Josepho ac Nicephoro pro μακαριότητος restituimus λαμπρότητος. Atque ita scriptum habet codex Fuk.

ὡς ἔχοι τοῦ τεθνάναι. In vulgatis Josephi editionibus deest articulus, quod magis probo. ἔχοι igitur positum est pro μέλλει: quam locutionem Gallica lingua etiamnum retinet. Quod si articulum retinere malueris, ut in omnibus nostris exemplaribus & apud Nicephorum legitur: tunc scribendum est ἔχοιτο, aut certe subaudiendum est ἀνάγκην. In tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum est ὡς ἔχει, quod magis probo.

ἐπὶ σάκκων καθεζόμενα. Optimè Rufinus hunc locum vertit: *More patrio super cilicia strati, omnipotenti Deo pro Regis incolumitate supplicabant.* Reliqui tamen Interpretes uno consensu verterunt *saccis induti.* Quod etsi non damno, verbis tamen Josephi nequaquam convenit. Scio moris fuisse non solum apud Judæos, sed etiam apud Assyrios, ut in luctu & in publicis supplicationibus sacco induti, Deo invidiam facerent, quemadmodum legitur in historia Ninivitarum, & apud Josephum in libro 20. Antiquitatum cap. 5. Verum & hic mos fuit supplicantium, ut stratis ciliciis & cinere conspersi insiderent. Sic in capite 3. Jonæ, Rex Ninivitarum περιεβάλετο σάκκον, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ σποδοῦ. Eoque referre soleo verba Rufini ex libro 11. historiæ Ecclesiasticæ cap. 33. ubi de Theodosio Imp. ita loquitur. *Ante martyrum & Apostolorum thecas jacebat cilicio prostratus, & auxilia sibi fida sanctorum intercessione poscebat.* Quanquam in manuscripto codice Claromontani Collegii legitur *silici prostratus.* Epiphanius in hæresi 59. Novatianorum cap. 7. αὐτοὶ γὰρ ἐνδείξωνται τελείαν τὴν μετάνοιαν, ἐν σάκκῳ, καὶ σποδῷ καθεσθέντες. Tertullianus in libro de pudicitia. *Pariter de pœnitentia officio sedent in sacco, & cinere inhorrescunt.*

In Caput XI.

κατὰ τὸν δηλούμενον χρόνον. Locus Lucæ exstat in cap. 5. Actuum Apostolorum, ubi Lucas non dicit Theudam Claudii Imp. temporibus exstitisse, ut hic affirmat Eusebius. Immo ex Lucæ verbis colligi potest, Theudam illum Augusti Cæsaris principatu tumultus in Judæa concitasse. Nam Gamaliel apud Lucam diserte tradit, post tumultum Theudæ Pag. 49.

exstitisse Judam Galilæum, qui in diebus professionis censualis seditionem commovisset. Atqui censualis hæc professio contigit post exsilium Archelai, Quirinio Syriam administrante, sub extrema Augusti tempora. Falsum proinde esse videtur quod hic affirmat Eusebius, Lucam Theudæ motum in Claudii tempora conjecisse. Eusebium tamen nostrum recte sensisse, mox demonstrabimus.

πλὴν περὶ τούτου παραθώμεθα τῇ Ἰωσήπου γραφῇ. Scaliger in lib. 6. de Emendatione temporum, Eusebium graviter reprehendit, qui Theudam illum de quo loquitur Lucas, eundem esse putaverit cum altero Theuda cujus meminit Josephus in lib. 20. cap. 2. sub finem. Cùm tamen Theudas ille cujus à Luca fit mentio, paulo ante Christi mortem in Judæa res novas concitaverit: adeò ut inter hunc Theudam, & inter illum cujus meminit Josephus, B duodecim annorum spatium ut minimum intersit. Nam Josephus Theudæ tumultum post obitum Regis Agrippæ commemorat, quo tempore Cuspius Fadus Judæam administrabat. Hæc est Scaligeri sententia. At Casaubonus in Exercitatione 2. cap. 18. in eo quidem consentit cum Scaligero, quòd Theudam B. Lucæ à Theuda Josephi distinguit. Sed in hoc dissentit ab eodem Scaligero, quòd Theudam illum cujus meminit Lucas, longe antiquiorem facit quàm Scaliger. Eius enim tumultum confert in extrema Herodis Regis tempora, & ante ipsum Natalem Christi. Idem ante illum sensit Origenes in lib. 1. contra Celsum. Et huic opinioni favere videntur verba ipsa B. Lucæ, qui postquàm de Theuda locutus est, hæc addit: Post hunc surrexit Judas Galilæus in diebus professio- C nis. Sed facillimum est huic objectioni respondere: nec longius, verùm ex ipso Luca prometur responsio. Quippe Lucas seu potius Gamaliel apud Lucam, diserte testatur Theudam nuper admodum, & his ipsis quibus hæc loquebatur diebus exstitisse. *Ante hos enim dies exstitit Theudas*, &c. πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Quæ verba rem nuper ac novissimè factam demonstrant. Sic enim loqui solent tam Græci quàm Latini de re adhuc recenti, ut plurimis exemplis probari potest. Ante hos igitur dies, idem valet ac his diebus: ut ante diem tertium Calendarum Latini & Græci dicunt pro eo quod est die 3. Calendarum. Quare cùm subjicit Lucas hæc verba: *Post hunc exstitit Iudas*, his verbis nihil aliud significatur, quàm Theuda vetustiorem fuisse Judam Galilæum. D Quæ quidem expositio licet prima fronte durior videatur, tamen prorsus necessaria est, ac verissima; nec exemplis destituitur. Nam quoties ab ultimo, utpote nobis propiore, numerare instituimus, tunc ex ultimo primus, & ex primo ultimus fiat necesse est. Quam ob causam retro fuisse dixit Tertullianus in Apologetico, pro olim & antea fuisse: & retrosiorem usurpat pro antiquiore. Et tamen *retro* idem est Latinis quod *post*. Sed quoniam Casaubonus negat Græcos unquam ita locutos fuisse, producendus est testis omni exceptione major. Is est Clemens Alexandrinus, qui in lib. 7. Stromatei sub finem, eodem prorsus modo locutus est quo B. Lucas. Postquàm enim observavit hæreticos fere omnes circa tempora Imp.

A Hadriani erupisse, & usque ad principatum Antonini Pij pervenisse; ut Basilidem & Valentinum, hæc subjungit: *Nam Marcion iisdem quidem temporibus vixit quibus Basilides & Valentinus. Verum tanquam senior cum illis adhuc junioribus est versatus.* Addit deinde μεθ᾽ ὃν Σίμων ἐπ᾽ ὀλίγον κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκουσεν. *Post quem Simon prædicantem Petrum audivit aliquandiu.* Quis non videt in hoc Clementis loco *post hunc* idem valere atque *ante hunc*. Neque enim Simon Magus posterior fuit Marcione. Immo diu ante Marcionem vixit, ut inter omnes constat. Sed nimirum Clemens cùm à propinquioribus incipiens, hæreticorum indicem texeret, primos numeravit qui erant ultimi; & postremum omnium posuit Simonem, qui revera erat omnium primus. Sed & Geographiæ Scriptores, quoties terrarum situm & populorum nomina describunt, eodem loquuntur modo. Dicunt enim μετὰ τούτους εἰσὶν ἐκεῖνοι. Quod idem valet ac supra hos siti sunt isti. Et hæc quidem adversus opinionem Casauboni, qui Theudam illum cujus in Actibus fit mentio, Juda antiquiorem esse existimavit. Sed dicet fortasse quispiam; ex iis quæ à nobis disputata sunt, abunde demonstratum videri, Theudam non fuisse antiquiorem Juda Galilæo: nihilo tamen minus Theudam illum cujus meminit Lucas, distinguendum esse ab eo Theuda cujus meminit Josephus. Prior enim Theudas de quo loquitur Gamaliel in oratione illa quam habuit in concilio Judæorum, circa tempus passionis Christi tumultum in Judæa concitavit, Alter verò de quo loquitur Josephus, post mortem Agrippæ Regis Fado Judæam administrante seditionem commovit, quarto circiter anno principatus Claudii Augusti. Cùm ergo Gamaliel orationem illam habuerit paulo post resurrectionem Christi, & ante martyrium B. Stephani, id est circa extrema Tiberii tempora; de motu illo Theudæ qui regnante Claudio factus est, tunc omnino loqui non potuit. Huic objectioni aliter occurrere non possumus, nisi Josephum halucinatum esse dicamus, qui Theudæ tumultum tardiùs quàm debebat retulerit. Duos enim Theudas fuisse, qui se Prophetas esse mentiti, alter post alterum Judæos ad spem rerum novarum concitaverint, nunquàm adduci possum ut credam. Conferantur Lucæ ac Josephi loca, in quibus uterque illorum de Theuda locutus est: & unum eundemque Theudam ab illis esse memoratum manifestissimè deprehendemus. Certe in utriusque narratione, cuncta ad amussim ita conveniunt, ut Josephus Lucam interpretatus esse videatur. Unum discrimen est in tempore: quod tamen tanti momenti non est, ut idcirco duos Theudas comminisci debeamus. Nam quotiescumq; hujusmodi narrationis discrepantia apud veteres Scriptores occurrit, si ob hanc causam statim negotia ac personas distinguere necesse est, cavendum nobis erit, ne ex uno eodemque homine duos inconsulte faciamus. Quanto satius est, ubi duos Scriptores inter se dissentire viderimus, alterum illorum falli affirmare. Quod cùm de sacris literis nefas sit dicere, in Josephum culpa omnis conferenda est. Alia quoque conciliandi ratio excogitari potest; si dicamus B. Lucam in eo loco κατὰ πρόληψιν locutum esse. Quæ quidem figura occurrit

interdum apud antiquos Scriptores: exempli causa apud Virgilium cùm dicit:

--------- *portúsque require Velinos.*

Atqui cùm hæc dicerentur Æneæ, nondum condita erat Velia. Sic ergo B. Lucas tumultum Theudæ toto decennio anticipavit; Gamalielis orationi narrationem illam quasi ex sua persona interserens, eo quòd præsenti argumento aptissime congruebat. Certè Eusebius noster locum B. Lucæ ita interpretatus videtur, ut ex hoc capite apparet.

Θευδᾶς τοὐνομα. In tribus nostris codicibus Mazarino, Med. & Fuk. scriptum est Θευδᾶς ὀνόματι.

In Caput XII.

Ἐπὶ τούτοις γε. Locus Josephi est in lib. 20. Antiquitatum cap. 3. Ubi postquàm dixit Cuspio Fado Procuratori Judææ successisse Tiberium Alexandrum, statim subjungit ἐπὶ τούτοις γε καὶ τὸν μέγαν λιμὸν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν συνέβη γενέσθαι, id est *horum procuratorum temporibus*, ut rectè interpretatus est Gelenius. Quibus verbis apertè indicat Josephus, famem illam pluribus annis durasse, quippe quæ sub duobus illis procuratoribus sævierit. Missus porrò est in Judæam Fadus post obitum Agrippæ Regis, id est anno quarto Claudii exeunte. Ita fames illa ab Agabo prædicta, anno v. & vi. Claudii contigit.

Pag. 50. στῆλαι διαφανεῖς. Tres erant pyramides tertio ab urbe Hierosolymitana stadio, in quibus condita erant ossa Helenæ Adiabenorum Reginæ, ut scribit Josephus in lib. 20. cap. 2. Idem in libro 6. de bello Judaico Ἑλένης μνημεῖα bis appellat, quas hoc loco στήλας vocat Eusebius. Rufinus sepulchrum vertit non male. Mausoleum Helenæ vocat Hieronymus in oratione de obitu B. Paulæ, idque adhuc sua ætate stetisse testatur. Porro hoc Helenæ sepulchrum mirabili opere fabricatum fuisse testatur Pausanias in Arcadicis. Cùm enim plura sepulchra memoratu digna à se visa esse affirmet, duo tamen præ ceteris admiratur: Mausoli scilicet in Caria, & Helenæ in Judæa· Ἑβραίοις δὲ Ἑλένης γυναικὸς ἐπιχωρίας τάφος ἐστὶν ἐν πόλει Σολύμοις, ἣν ἐς ἔδαφος κατέβαλεν ὁ Ῥωμαίων βασιλεύς. Cetera de miraculo januæ sepulchri illic vide apud Pausaniam. Qui in eo fallitur, quod Helenam patriâ Judæam fuisse existimavit. Fuit & palatium ejusdem Helenæ Hierosolymis, ut docet Josephus in libro 6. de bello Judaico pag. 920.

στῆλαι. Joannes Langus qui Nicephorum latine interpretatus est, *statuas* vertit, pessime omnino. Nam vox στήλη interdum quidem statuam significat, ut apud Suidam & recentiores Græcos sæpius occurrit. Sed ea significatio huic loco convenire non potest, cùm nefas fuerit Judæis statuas ullas habere. Eundem errorem admisit Gelenius in interpretatione libri Philonis de legatione ad Cajum. Cùm enim Philo de proseuchis Judæorum Alexandriæ quas Græci concremaverant, hæc dixisset: καὶ σιωπῶ τὰς συγκαθαιρεθείσας καὶ συμπρησθείσας τῶν αὐτοκρατόρων τιμὰς ἀσπίδων καὶ στεφάνων ἐπιχρύσων καὶ στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν, Gelenius ita vertit: *Taceo deletos à furentibus eodem incendio honores Romanorum principum, clipeos, coronas statuásque auratas cum suis titulis.* Cùm potius ita vertere debuisset *Clipeos, coronas aureas, columnas cum inscriptionibus.* Sic etiam

A in hoc Eusebii loco στῆλαι sunt columnæ, seu cippi sepulchrales in quibus humatorum nomina perscribebantur. De his Scholiastes Aristophanis in Equitibus & in Avibus. Earum usus etiam apud Romanos. Nam Dio in lib. 67. de funebri cena ait: στήλην ταφοειδῆ ἑκάστῳ σφῶν παρέστησε, τό τε ὄνομα αὐτοῦ ἔχουσαν. Idem in lib. 69. de equi Borysthenis sepulchro eandem vocem usurpat. In veteribus glossis στήλη cippus redditur. Cicero in lib. 2. de legibus, columnas dixit, ubi agit de sepulchris. Clemens Alexandrinus in lib. 5. Stromat. scribit Hipparchum Pythagoreum eo quòd arcana magistri evulgasset, è collegio ejectum fuisse, & cippum ei positum fuisse tanquam mortuo, καὶ στήλην ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, οἷα νεκρῷ.

In Caput XIII.

ἤδη διαδεδομένης πίστεως. In codice Maz. Med. ac
B Savil. legitur διαδιδομένης, quod magis placet.

ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Ἀντωνῖνον ἀπολογίᾳ. Hic Justini locus non in priore, sed in secundo eius Apologetico hodie exstat. Verùm Eusebius in citandis Justini Apologeticis, alium ordinem secutus est, quàm vulgatæ editiones. Primum enim semper vocat eum qui in vulgatis editionibus est secundus; & secundum qui vulgo est primus. Qua de re pluribus infra disputabitur.

ἀπὸ κώμης γιτθῶν. Clemens in lib. 2. Recognit. *Simon hic*, inquit, *patre Antonio, matre Rachel natus est: gente Samaraeus ex vico Gytthorum, arte Magus, &c.*

σίμωνι δέῳ σάγκτῳ. Jamdudum viri docti observarunt, imperitia Latinæ linguæ lapsum esse Justinum, qui statuam Semoni Sanco positam, Simoni
C mago sacratam fuisse putaverit, vicinitate nominum deceptus. Certe statua illa quam in insula Tiberina viderat Justinus, non ita dudum effossa est cum ea inscriptione quam dixi, SEMONI SANCO DEO FIDIO. Sancus, Deus erat apud Sabinos qui pactis & fœderibus præerat, à sanciendo dictus. Unde etiam Deus Fidius vocabatur, à fide. Quin etiam per eum jurare soliti erant Romani. Fefellerunt Justinum Samaritani quidam, qui statuam illam Simoni Samaritano positam fuisse ei persuaserunt. Quasi verò Romani magum ac præstigiatorem adhuc viventem consecravissent: aut quasi Romani Deum adjecto epitheto sanctum vocaverint.

Ἑλένην τινά. Rufinus Selenem vocat. Atque ita Clemens in lib. 2. Recognitionum, ubi multa de hac Selene seu luna refert, satis recondita.

ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν. Nescio quo casu in editio- Pag. 51.
D nem Rob. Stephani error irrepserat, ut pro τέγους scriberetur τέλους. Quo scripturæ vitio deceptus Musculus, vir mediocris ingenij, hunc locum ita vertit: *Quæ primum in telonio steterat.* Christophorsonus quoque ad eundem lapidem impegit. Sic enim interpretatus est: *Quæ antea apud Tyrum Phœnicia meretricio quæstui seipsam prostituisset.* Quasi ἐπὶ τέγους idem esset ac ἐπὶ μισθῷ. Atqui τέγος Græcis est πορνεῖον. Clemens Alexandrinus in lib. 3. stromateon. εἶεν δ' ἂν ἐν ταῖς μείζοσι παρ' αὐτοῖς ἐλπίσιν, αἱ προεστῶσαι τοῦ τέγους πέρναι, ἀναίδην εἰσδεχόμεναι τοὺς βουλομένους ἅπαντας. Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra gentiles, τὰς ἀπὸ τοῦ τέγους γυναῖκας vocat meretrices.

θρησκεύειν ἐπιχειροῦντες. In tribus nostris codicibus

bus Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni ἐγχειρώσαντες. Et paulo post, ubi legitur ἔμπαλιν τυγχάνει, iidem codices scriptum exhibent ἔμπαλιν. In optimo tamen exemplari Mazarino adnotatum est ad latus eadem manu γρ. ἐπιχειρώσαντες.

In Caput XIV.

Pag. 52. τοῖς αὐτοῖς συναιρομένη διακόνοις. Ita ex codice Med. edidit Rob. Stephanus. Sed longe rectius in codice Regio, Mazar. & Fuketiano & Savil. scribitur τοῖς αὐτῆς συναιρομένη, &c. Quin etiam Nicephorus hanc scripturam confirmat. Habet enim τοῖς ἐκείνης διακόνοις.

τῆς ἐφεδρευούσης. Male hunc locum cepit Rufinus. Sic enim vertit: *Is urbem Romam ingressus, utens adminiculo adsistentis sibi & adhærentis dæmoniacæ virtutis, quam paredrum vocant.* Verùm Eusebius loquitur de dæmone, qui in urbe Roma quasi in capite totius mundi, sedem ac domicilium posuerat. In codice Fuketiano & Saviliano legitur συνεδρευούσης.

In Caput XV.

σὺν καὶ τῷ ἀνδρὶ εὐθὺς καταλέλυτο. Ex his Eusebii verbis perspicue colligitur, Simonis magi interitum Romæ contigisse principatu Claudii Augusti. Nam Eusebius scribit Petrum regnante Claudio Romam venisse; statimque Simonis magicas artes Petri adventu discussas, & cum auctore ipso destructas fuisse. Eusebium secutus Symeon Metaphrastes, Simonis interitum, Claudii temporibus accidisse scribit. At Baronius in Annalibus, & Sigonius in librum secundum Historiæ sacræ Sulpicii Severi, id Neronis temporibus accidisse contendunt: cujus rei auctores habent Severum, Augustinum, Philastrium & Maximum Taurinensem. Ego verò Eusebii sententiam veriorem puto. Cùm enim constet ex Justino & Irenæo, Simonem sub Claudio Romam venisse & fraudulenta edidisse miracula; cùmque etiam constet, Petrum ejusdem Claudii temporibus Romam se contulisse ad Simonis fraudes confutandas, verisimile non est Simonem tam diu, præsente atque adstante Petro insultasse fidei Christianæ. Sed qui Simonis exitium in Neronis conferunt tempora, id fecisse videntur, ut triumphi de Simone acti particeps esset Paulus. Norant enim Paulum Apostolum Nerone demum regnante venisse Romam. Itaque ut certamini illi Petri cum Simone interesset, certamen illud in Neronis tempora contulerunt. Porro de certamine illo & de Simonis volatu, nullum hic verbum dixit Eusebius. Silent etiam Irenæus & Justinus. Certe Icarius ille Simonis interitus, quomodo consentire possit cum statua illa Simonis Sancti Dei, equidem non video.

κλήμης ἐν ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων. Locus Clementis quem hic designat Eusebius, refertur ab Eusebio in libro 6. historiæ Ecclesiasticæ capite decimo quarto, ad quem locum Deo juvante, plura dicturi sumus.

τοῦ δὲ Μάρκου μνημονεύειν. Hæc verba sic accepit Rufinus, quasi id à Papia relatum fuisset. Sic enim vertit: *Cuique simile dat testimonium etiam Hierapolites Episcopus Papias: qui & hoc dicit, quod Petrus in prima Epistola sua, Marci meminerit.* Eundem sensum in interpretatione sua secutus est Musculus. Nos verò hæc verba à præcedentibus omnino sejunximus; quod etiam Hieronymus ac Nicephorus ante nos fecisse deprehenditur.

τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα. Romam Petrus figurate Babylonem vocavit, vel ob magnitudinem ac potentiam; vel propter impietatem, eo quòd dæmonum cultui dedita tunc esset Roma perinde ac olim Babylon. Potest etiam alia ratio hujus cognominis afferri, quòd scilicet ut Babylonii Judæos in servitutem redegerant, sic Romani tunc Judæos ditioni suæ subjecissent. Sunt qui in dicta Petri Epistola, Babylonis nomine non Romam, sed Babylonem ipsam quæ caput fuit Assyriorum, designari contendant. Verùm hi omnium veterum Patrum testimonio refelluntur. Certe qui Petrum Babylone sedisse volunt, ostendant nobis oportet successionem Episcoporum, qui Babylonis Ecclesiam post Petrum administrarunt. Proferant igitur fastos Ecclesiæ illius, sicut nos successiones Episcoporum urbis Romæ qui post Petrum Apostolum Romanæ Ecclesiæ præfuerunt, ex Irenæo aliisque proferimus. Quæ, malum, impudentia est, id quidem quod nemo veterum dixit, temere affirmare: Petrum scilicet sedem fixisse Babylone: id verò quod veteres omnes Ecclesiastici Scriptores disertissime prodiderunt, adventum videlicet Petri in urbem Romam, pertinaciter negare. Atqui nihil in tota historia Ecclesiastica illustrius, nihil certius atque testatius, quàm adventus Petri Apostoli in urbem Romam. Nam præter Papiam & Clementem Alexandrinum quorum testimonia hic affert Eusebius, idem scribit Dionysius Corinthiorum Episcopus in Epistola ad Soterem Episcopum urbis Romæ, Irenæus, Cajus presbyter in disputatione adversus Proclum, Origenes in tomo 3. explanationum in Genesim. Quorum omnium loca, id quod dixi affirmantium, passim in hoc opere citata reperiet diligens lector.

In Caput XVI.

μάρκον ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου στειλάμενον. Quo anno Marcus in Ægyptum profectus sit ad prædicandum Evangelium, non satis constat inter antiquos Scriptores. Auctor Chronici Alexandrini id refert anno 3. Caji Caligulæ. Georgius quoque Syncellus in eadem est sententia. Eusebius autem in Chronico, Marci profectionem confert in annum secundum Imp. Claudii. Sed si verum est id, quod Clemens & Papias retulerunt, Marcum una cum Petro venisse Romam, ibique rogatum à Romanis Evangelium conscripsisse; priusquam de tempore profectionis Marci in Ægyptum dicamus, inquirendum est, quo anno Petrus in urbem Romam advenerit. Eusebius quidem in Chronico, Petri in urbem Romam adventum refert anno secundo Claudii Augusti, quam sententiam secutus est Baronius & Petavius, aliique plures. Sed hæc sententia refelli videtur ex Actibus Apostolorum; ex quibus constat Petrum in Judæa ac Syria semper mansisse usque ad ultimum annum Agrippæ Regis. Qui cùm Hierosolymis Petrum in vincula

conjecisset; paulo pòst, divinâ eum insequente justitiâ, exstinctus est Cæsareæ, ut refert Lucas. Cùm igitur anno quarto Claudii mortuus sit Agrippa, ut inter omnes convenit, Petrus ante hunc annum Romam proficisci non potuit. Hanc opinionem valde confirmat Apollonius vetus Scriptor, qui adversus Montani hæresim luculentis voluminibus decertavit. Is scribit se ex traditione majorum ita accepisse, Apostolos post duodecimum ab Ascensione Domini annum à se invicem discessisse, cùm Christus ita ipsis præcepisset. Verba Apollonii habentur historiæ Ecclesiasticæ Eusebii nostri lib. 5. cap. 18. Idem refert Beda in cap. 13. Actuum Apostolorum. Sed auctor Chronici Alexandrini adventum Petri in urbem Romam adhuc tardiùs refert. Scribit enim Paulum venisse Hierosolyma ob controversiam de circumcisione anno sexto Claudii; eoque anno celebratum esse concilium Hierosolymitanum, Apostolis nondùm à se invicem disjunctis. Itaque ex ejus sententia, Petrus non ante annum 7. Claudii Romam profectus est. Sed dolendum est, quòd in eo Chronico viginti circiter annorum lacuna est. Ita Marcus anno Claudii nono Alexandriam profectus fuerit: quæ est sententia Eutychii Patriarchæ Alexandrini.

In Caput XVII.

τῶν παρ' ἡμῖν ἀσκητῶν. Musculus & Christophorsonus monachos his verbis significari existimarunt: à quibus magnopere dissentio. ἀσκητὰς enim priscis illis temporibus vocabant eos, qui inter Christianos strictius quoddam ac durius vitæ genus profitebantur. Quam vocem à Philosophis mutuati erant, qui exercitationem virtutis atque abstinentiæ ἄσκησιν vocabant. Est apud Arrianum in lib. 3. dissertationum caput περὶ ἀσκήσεως. Sic apud Artemidorum in lib. 4. cap. 35. Alexander quidam Philosophus ἀσκητὴς vocatur. Et Philo in illud: Excitatus est Noe, pag. 280. ἀσκητὴν pietatis exercitiis deditum vocat. Rectè igitur Rufinus hæc Eusebii verba, tam de clericis quàm de monachis interpretatus est: *Sed abstinentium vitas, eorum duntaxat, qui nunc in ecclesiis vel monasteriis degunt, describit ad liquidum.* Hæc si animadvertisset Scaliger, non tam facile reprehendisset Eusebium. Neque enim Eusebius monachos à Marco institutos esse dicit Alexandriæ, sed ascetas. Hi autem multum distant à monachis, ut genus distat à specie. Et ascetæ quidem in Ecclesia fuerunt semper. Monachorum verò nomen & institutum seriùs cœpit. Scio Cassianum in lib. 2. institutionum capite 5. Sozomenum & alios, hunc Eusebii locum de monachis accepisse. Verùm hi ab Eusebii mente, meo quidem judicio, longe aberrarunt.

προσθήσειν οἷς ἱστορήσειν ἔμελλεν. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verùm in tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. aliter scribitur hic locus οἰκοθέντι κ ἐξ ἑαυτοῦ προσθήσειν, ἐν οἷς ἱστορήσειν ἔμελλεν ἀπηχυειστάμενος. Quæ quidem lectio rectior mihi videtur.

περὶ βίου θεωρητικοῦ. Exstat hodieque hic Philonis liber; in quo differit Philo de vita quorumdam Philosophorum, qui relictis civitatibus in agro & solitudine degentes, orationibus & contemplationi vacabant, quos θεραπευτὰς dictos fuisse ait, & mulieres θεραπευτρίας. Hos Eusebius noster vult fuisse Christianos, qui ex Hebræis conversi ab Evangelista Marco, strictiorem quandam vivendi disciplinam fuerant amplexi. At Scaliger in lib. 6. de Emendatione temporum, Essenos illos fuisse contendit: & Eusebium graviter reprehendit, qui Christianos illos fuisse affirmaverit. Duo enim genera Essenorum fuisse scribit Scaliger; & alios quidem fuisse πρακτικοὺς, de quibus in priore libro differit Philo: alios θεωρητικούς. Ego verò in hoc quidem libenter assentior Scaligero, quòd θεραπευτὰς illos negat Christianos unquam fuisse. Idque paulo pòst pluribus argumentis demonstrabimus. Sed quod idem Scaliger dicit, illos Philonis θεραπευτὰς Essenos fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam primùm quidem Philo in toto illo libro de vita contemplativa, nusquam illos Essenos nominat. Immo statim in ipso libri exordio, θεραπευτὰς ait nuncupatos fuisse, & mulieres ejusdem instituti θεραπευτρίδας. Deinde Esseni quidem in Judæa tantum erant ac Palæstina, ut diserte scribit Philo, tum in libro quòd omnis probus sit liber; tum in Apologia pro Judæis quam citat Eusebius in libro 8. de præparatione. Therapeutæ verò per omnem Græciam ac Barbariam diffusi erant. Sed præcipue in Ægypto circa Mareotem degebant, ut ait Philo; qui Mareoticam eorum patriam & quasi metropolim fuisse testatur, quò præstantissimus quisque Therapeutarum commigrabat. Denique Josephus diligentissimus alioqui Scriptor, cùm de Essenorum secta duobus in locis ex professo disseruerit, tamen de illis θεωρητικοῖς Essenis ne verbum quidem dixit. Mitto quod Therapeutis illis multa attribuit Philo, quæ ab Essenorum secta longe abhorrent. Cujusmodi illud est quod de mulieribus Therapeuticis dicit; cùm tamen Philo diserte testetur Essenos muliebrem sexum aversari. Jam illud quod ait Philo, Therapeutas patrimonium suum propinquis & amicis sponte relinquere, an non manifeste pugnat cum eo, quod Josephus affirmat, Essenos scilicet nihil propinquis suis donare, sed omnia in commune conferre. Fefellit Scaligerum Philonis locus, qui librum suum de vita contemplativa sic exorditur: ἐσσαίων περὶ διαλεχθεὶς οἳ τὸν πρακτικὸν ἐζήλωσαν καὶ διεπόνησαν βίον, ἐν ἅπασιν, ἢ τὸ γοῦν ἐυφορώτερον εἰπεῖν τοῖς πλείστοις μέρεσι διενεγκόντες, αὐτίκα καὶ περὶ τῶν θεωρίαν ἀσπασαμένων λέξω. Scilicet Scaliger ἐσσαίων subaudiri existimavit. Sed nihil necesse est. At, inquies, quinam igitur fuerunt Therapeutæ? Judaicæ quidem religionis cultores illos fuisse non diffiteor, maxime cùm Philo nihil præter legem ac Prophetas, eos lectitasse dicat. Sed Essenos illos non fuisse, ex iis quæ dixi satis, ut opinor, liquet. Idem nobiscum sentit Photius in bibliotheca cap. 103. ἀνεγνώσθησαν δὲ τὸν παρ' ἰουδαίοις φιλοσοφησάντων τήν τε θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν βίοι: ὧν οἱ μὲν ἐσσαῖοι, οἱ δὲ θεραπευταὶ ἐκαλοῦντο.

ἐπιπεφημισμένης. In tribus nostris codicus Maz. Med. ac Fuk. scriptum inveni ἐμπεφημισμένης.

εἰς πατρίδα ἀποικίαν στέλλονται. Hic impropriè loquitur Philo. Nam coloni ex patria potius quam in Pag. 55

patriam migrare dicuntur. Et tamen figura est non inelegans, ἀποικίαν εἰς πατρίδα στέλλεσθαι. Nam Therapeutæ qui relicta patria in Ægyptum ad pagum Mareoticum commigrabant, merito dicuntur in coloniam mitti. Jam verò cùm iidem Therapeutæ locum illum pro patria habuerint, rectè dicuntur in patriam migrasse, cùm illuc proficiscerentur.

φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν. Ita ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verùm in codice Maz. ac Med. scriptum inveni τὴν πάτριον φιλοσοφοῦσι σοφίαν. In codice autem Fuk. legitur τὴν πάτριον φιλοσοφοῦσι φιλοσοφίαν. Quod mihi quidem rectius videtur. Sic enim Philo loqui solet de Judæis; ut in lib. 3. de vita Mosis εἰσέτι νῦν φιλοσοφοῦσι ταῖς ἑβδόμαις ἰουδαῖοι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν. & in legatione ad Cajum καὶ μάλιστα ταῖς ἑβδόμαις, ὅτε δημοσίᾳ τὴν πάτριον παιδεύονται φιλοσοφίαν.

ἐν ὑπονοίαις δηλούμενα. In Philone & in codice Maz. Med. & Fuk. & Savil. legitur δηλουμένης rectius. Porro quid significet ὑπονοίας vocabulum, paucis notum est arbitror. Antiquiores Græci ὑπονοίας vocabant, quas recentiores ἀλληγορίας dixere, cùm scilicet aliud dicitur, aliud intelligitur. Docet id Plutarchus in libro quomodo legendi sint poëtæ. ἔχει δὲ ἀνταθεώρησιν ὠφέλιμον ἐπὶ τῶν διαβεβλημένων μάλιστα μύθων· οὓς ταῖς πάλαι μὲν ὑπονοίαις, ἀλληγορίαις δὲ νῦν λεγομέναις παραβιαζόμενοι, &c. Ita certe apud Platonem sumitur ὑπόνοια in lib. 2. de Republica sub finem. Et apud Philonem infra.

συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἳ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν ἀρχηγέται. Jam supra docuimus, Philonis Therapeutas diversos ab Essenis fuisse. Restat nunc ut probemus, eos non fuisse Christianos, ut sibi aliisque persuasit Eusebius. Unde nam verò id probare certius possumus, quàm ex hoc Philonis loco quem præ manibus habemus. Ait igitur Philo, habuisse Therapeutas scripta veterum quorumdum suæ sectæ auctorum, qui le[illegible] allegorice exposuissent. Quomodo hæc de Ch[illegible]nis accipi possunt; qui tum novelli erant & nudiustertius nati. Quænam rogo sunt scripta illa; quinam vetusti auctores & principes illius sectæ? Non certe Prophetarum libri. Hos enim diserte ab illis separat Philo. Respondebit Eusebius esse forsitan Evangelia & Epistolas Apostolorum; sed hæc vixdum scripta erant Philonis ætate: nedum ut Apostoli & Evangelistæ pro vetustis auctoribus haberi etiamtum possent, præsertim à Philone, qui & Apostolicorum temporum fuit æqualis. & cum Petro familiariter Romæ versatus est, si Eusebio credimus. An non ex his aperte colligitur, Philonem eo in libro de Christianis non loqui? Sunt & alia argumenta ex quibus idem probari potest. Ut cùm dicit Philo Therapeutas bis tantum quotidie preces fecisse, ori[illegible]e scilicet Sole & occidente. Quasi vero primi Christiani non tertia, sexta & nona hora, ut in Actibus legitur; & singulis non diei modo, sed & noctis horis Deum oraverint. Item quod ait Therapeutas hymnos [illegible]ica vario metrorum genere in honorem D[illegible] [illegible]posuisse, cadere non potest in primævos illos Christianos. Serius enim novos hymnos contexere cœperunt, post Antoninorum scilicet tempora; cùm viri docti sese ad nostram religionem applicuissent. Jam verò quod scribit Philo, Therapeutas per universum prope orbem diffusos fuisse, sed potissimum in Ægypto frequentes fuisse, & Mareoticam præfecturam fuisse illis instar patriæ, in quam præstantissimi quique illorum relictis patriis sedibus migrare soliti essent, quomodo de Christianis dici potest, qui & paucissimi tunc erant, nec patriam sibi ullam esse præter cœlestem Hierusalem existimabant.

ἐθισθέντες. Aut hæc vox delenda est; aut adjicienda sunt, quæ sequuntur in Philone ἐθισθέντες ὥσπερ φασὶ τὸ τῶν τεττίγων γένος ἀέρι τρέφεσθαι.

ἐπαναπαυσάμενος τὸν αὐτόν. Paulo aliter nostri codices Maz. Med. & Fuk. qui ita scriptum exhibent ἃ καὶ ἐπαναπαύσας ἑαυτὸν αὐτὸς ὢν καὶ εἰς δεῦρο, &c.

τῆς μεγάλης ἑορτῆς παννυχίδας. Intelligit totam illam hebdomadem quæ Paschales ferias præcedit; quam μεγάλην ἑβδομάδα Græci Patres appellant. Epiphanius in hæresi Nazaræorum vocat ἑβδομάδα τοῦ πάσχα, ut & Cyrillus in Homiliis Paschalibus. Ex quo discimus, hebdomadem illam in Alexandrina Ecclesia à secunda duntaxat feria incepisse. Ait autem Epiphanius Philonem per eos dies venisse ad monasteria Therapeutarum quos ipse Jessæos nominat. Verum in Philonis libro nulla fit mentio Paschalis solemnitatis. Meminit quidem Philo τῆς μεγάλης ἑορτῆς; ubi scribit Therapeutas seorsum vixisse in monasteriis; septimo autem quoque die in unum convenire solitos: post dies verò septies septenos convivia frugalissima celebrasse cum choreis & canticis in honorem Dei compositis. Quippe eos septenarium numerum coluisse; nec solum simplicem hebdomadem in honore habuisse, verùm etiam repetitam ac per se multiplicatam, quippe quæ vigilia sit seu προεόρτιος magnæ festivitatis, Pentecostes videlicet. Hæc sunt Philonis verba, quæ profecto nihil faciunt pro Eusebio. Nam primum quidem Philo hebdomadis nomine, Sabbatum intelligit, quod Therapeutæ religiose colebant ex Mosis præcepto, ut tradit Philo. At hoc longe abhorret à Christianorum ritu, qui non Sabbata sed dies Dominicos celebrabant. Deinde μεγάλης ἑορτῆς vocabulo Pentecostem designari ipsemet testatur; non autem Pascha ut affirmat Eusebius. Omitto choreas & saltationes Therapeutarum in illis pervigiliis, quæ potius ad Bacchanalium insaniam, quàm ad Christianam sobrietatem pertinent; licet Philo utpote gentis suæ Philosophis favens, ejusmodi furorem sacrum ac sobrium nominet.

παννυχίδας. Paulo supra διανυκτερεύσεις pro eodem dixit. καὶ τὰς ἐξ ἔθους εἰσέτι καὶ νῦν πρὸς ἡμῶν ἐπιτελουμένας ἀσκήσεις, ἃς διαφερόντως κατὰ τὴν τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτὴν, ἐν ἀσιτίαις καὶ διανυκτερεύσεσιν, προσοχαῖς τε τῶν θείων λόγων, &c. Qui locus inprimis notandus est, utpote ex quo antiquitas jejunii Paschalis manifestissime ostenditur. Quamvis enim concedamus, Philonis locum ex libro de vita contemplativa, de Christianis non esse intelligendum, ex interpretatione tamen Eusebii hoc colligimus; Eusebium non dubitasse, quin Paschale jejunium Marci Evangelistæ temporibus jam tum in Ecclesia celebraretur. Ceterùm ut ad παννυχίδας seu pervigilia Paschalis festi redeamus, de iisdem loquitur Eusebius cap. 9. lib. 6. ubi agit de miraculis

Narcissi Hierosolymorum Episcopi; & in libro 4. de vita Constantini cap. 22. τὴν ἱερὰν διανυκτέρευσιν appellat. Epiphanius in Epilogo operis de hæresibus, has vigilias varie in Ecclesia observatas esse testatur. Plerique enim per sex illos dies qui Pascha præcedunt, pervigilia celebrabant. Alii quinta duntaxat feria & Sabbato vigilias agebant. ἀγρυπνίαις δὲ διατελοῦσι τὰς ἕξ, &c. & paulo post: ἐν τισι δὲ τόποις τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσιν, ἐπιφώσκουσαν εἰς τὸ προσάββατον, καὶ τὴν κυριακὴν μόνας. Qui locus cùm mutilus sit, ita mihi supplendus videtur. τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσιν ἐπιφώσκουσαν εἰς τὸ προσάββατον, καὶ τὴν μετὰ τὸ σάββατον ἐπιφώσκουσαν εἰς τὴν κυριακὴν μόνας. Ac fortasse etiam plura desunt in illo Epiphanii loco. Nam & nocte illa quæ Parasceven sequitur, Christiani vigilabant, ut docet Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi 18. διὰ δὲ τὸν κάματον τὸν προσγενόμενον ὑμῖν ἐκ τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς, καὶ τῆς ἀγρυπνίας.

τὸν τῆς πρεσβυτερίας τρόπον. Presbyteros intelligit, de quibus Philo in dicto libro de vita contemplativa pag. 899. editionis Parisiensis.

In Caput XVIII.

Pag. 58. πλάτεσι ταῖς διανοίαις. Rufinus legisse videtur βαθέσι: vertit enim *in sensibus profundissimus*. Nicephorus tamen & scripti codices vulgatam lectionem tuentur. Paulo post nostri codices Maz. Med. ac Fuk. vocem interserunt hoc modo, ὑψηλός τις ὢν καὶ μετέωρος.

περὶ ὧν νήφων ὁ νοῦς εὔχεται. Hic Philonis liber hodie non extat. Nam quod Nicolaus Faber ad oram codicis sui annotaverat, forte scribendum esse περὶ τῆς ἐξ οἴνου ... τοῦ, id equidem probare non possum, licet in eo libro agat Philo de votis & imprecationibus. Apud Suidam liber hic Philonis inscribitur περὶ ὧν κατὰ νοῦν τις εὔχεται εἰς. Sophronius verò sic habet περὶ ὧν κατὰ νοῦν εὐχόμεθα καὶ ἀπομαρτυρόμεθα, λόγος εἷς. Hieronymus dixerat. *De iis quæ sensu precamur & detestamur, liber unus*. Ubi notabis sensum poni pro intellectu, more illius sæculi. Sic idem Hieronymus in indice Hæreseon cap. 7. de Valentinianis, sensum semper vocat, qui græce est νοῦς, & in cap. 28. ejusdem libri. Ita etiam Eusebius Emissenus, seu potius Eucherius in homilia prima de ascensione. *Totus*, inquit, *homo in animi intellectu, & sensus exercitio, & in mentis ratione ac vigore consistit. Nulla enim carnis utilitas est*. Et in sermone de Pentecoste cùm dicit: *Ad hoc enim sensum rationabilem natura munere, & secundæ nativitatis reparatione suscepimus*. Rufinus in expositione symboli. *Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregavit pertinax & prava contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse, non tamen & animam rationalem: cum utique & carni & animæ & sensui & menti una eademque salus à Christo collata sit*. Ubi delendæ sunt voces illæ & *menti*.

ὁ περὶ ψυχῆς καὶ εὑρέσεως. Ita quidem scribitur in codice Regio, quam scripturam confirmat Rufinus. Vertit enim *de natura & inventione*. Apud Suidam hic liber inscribitur περὶ φύσεως καὶ εὑρήματος. Quam inscriptionem Suidas ex Sophronio Hieronymi interprete desumpsit. Verùm optimi codices Maz. ac Med. cum Fuk. & Saviliano præferunt

A καὶ ὁ περὶ φύσεως καὶ αἱρέσεως. Quare assentior Nicephoro, qui duos Philonis libros rectè distinxit: quorum alter inscriptus erat περὶ φυγῆς καὶ αἱρέσεως, id est, de fuga & electione: alter περὶ φύσεως καὶ εὑρέσεως hoc est, de *natura & inventione*. Ex quo apparet codicem Eusebianum quo usus est Nicephorus, hoc quidem in loco nostris exemplaribus emendatiorem fuisse.

περὶ διαθηκῶν πρῶτον καὶ δεύτερον. Hieronymus & Christophorsonus vertit *de pactis*. Sed nos Rufinum secuti, maluimus vertere de testamentis. διαθήκην LXX. Interpretes posuerunt pro pactione quam Græci συνθήκην vocant, ut notavit Isidorus Pelusiota. Præcipue autem sic vocarunt fœdera quæ Deus inivit cum hominibus; cujusmodi multa referuntur in veteri instrumento. Sed omnium

B maximum est & sanctissimum, quod Deus pepigit cum Abrahamo. Hoc Latini omnes uno consensu testamentum dixerunt, alludentes potius ad vim ipsam nominis, qua testatio voluntatis designatur, quàm ad mortis significationem. Ostendere scilicet voluerunt, pacta illa & promissa Dei non minus firma esse, quàm testamenta hominum rata esse solent. Secundum fœdus fuit illud, quod Deus pepigit cum Mose & Israelitis, ut est in Exodi cap. 24. Quamquam duplex fœdus cum Mose Deus percussit: prius quidem in monte Horeb: alterum verò in agro Moabitarum, ut legitur in Deuteronomii cap. 29. De duobus his fœderibus librum scripserat Philo hoc titulo: περὶ διαθηκῶν πρώτης καὶ δευτέρας. Sic enim scribitur in quatuor nostris codicibus Maz. scilicet Med. Fuk. & Savil. Quod si

C quis vulgatam codicis Regii scripturam retinere maluerit, non valde repugnaeo. Certe Philo disserte testatur duos se libros scripsisse περὶ διαθηκῶν. Sic enim ait in libro de nominum mutatione τὸν δὲ περὶ διαθηκῶν σύμπαντα λόγον, ἐν δυσὶν ἀναγέγραφα πράξεσι.

ἡ περὶ τοῦ μὴ τρέπεσθαι τὸ θεῖον. Scribendum est καὶ περὶ τοῦ, &c. Est enim titulus alterius libri, qui in vulgatis Philonis editionibus ita perscribitur περὶ τοῦ ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον.

περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους α. β. γ. δ. ε. Aliter hunc locum legisse videtur Rufinus. Vertit enim *de Moysis vita libros quinque. De eo quod à Deo mittantur somnia*. Sed cùm de vita Mosis libros tres duntaxat scripserit Philo, hæc Rufini versio ferri non potest. De eo quidem quod à Deo mittantur somnia, tres libros à Philone

D conscriptos fuisse constat. Quorum primus periit, secundus exstat pag. 465. editionis Parisiensis: in cujus exordio mentionem facit prioris libri, quem de eodem argumento exaraverat. Tertius demum exstat liber in eadem editione pag 1108. non suo loco positus. An autem plures his tribus scripserit libros, nobis non constat. Suidas certe quinque libros Philonis de somniis commemorat.

τὰ περὶ προνοίας. In codice Maz. & Fuk. scriptum est τὸ περὶ προνοίας rectius. unicus enim fuit Philonis liber hoc titulo prænotatus περὶ προνοίας. In manuscripto Philonis codice bibliothecæ Augustanæ, hic Philonis liber de Providentia confunditur cum altero ejusdem Philonis libro adversus Flaccum. Periit quidem hic Philonis liber de Providentiâ. Sed ejus insigne fragmentum habes apud

Eusebium in lib. 8. præparationis cap. ultimo, & in lib. 7. c. 21.

Pag. 59. περὶ ἰουδαίων. Non dubito quin scribendum sit ὑπὲρ ἰουδαίων. Sic enim laudatur hic Philonis liber ab Eusebio in lib. 8. de Præparatione Evangelica cap. 10. ubi locus profertur elegantissimus ἐκ τῆς φίλωνος ὑπὲρ ἰουδαίων ἀπολογίας. Emendationem nostram confirmat Rufinus, qui hunc locum ita vertit, *de Judæis apologeticus liber*.

ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείας. De hoc Philonis libro Hieronymus in interpretatione nominum Hebraicorum ita scribit: *Philo vir disertissimus Judæorum, Origenis quoque testimonio comprobatur edidisse librum Hebraicorum nominum, eorumque etymologias juxta ordinem literarum è latere copulasse. Qui cùm vulgo habeatur à Græcis, & bibliothecas orbis impleverit, studii mihi fuit in Latinam eum linguam vertere.* Porrò cùm Philo ea duntaxat nomina interpretatus fuisset quæ in lege ac Prophetis habebantur, postea Origenes verborum ac nominum novi Testamenti interpretationem adjecit, supplens videlicet id quod in Philonis libro deesse videbatur, ut scribit Hieronymus ibidem. Origenes in lib. 5. Comment. in Evangelium Joannis. *Invenimus ergo in interpretatione nominum, Ioannes, &c.*

σπουδῇ εἶναι λέγονται. Tres nostri codices Maz. Med. ac Fuketii scriptum habent σπουδαῖ.

ἰουδαίους ῥώμης ἀπελαύνει κλαύδιος. Desumpsit hoc ex Luca in Actibus Apostolorum cap. 18. Et Orosius quidem anno Claudii nono id gestum esse scribit ex Josepho. *Anno, inquit, ejusdem nono expulsos per Claudium urbe Iudæos Iosephus tradit.* Verùm Josephi locus cujus testimonio utitur Orosius, hodie non exstat. Itaque Orosius memoria lapsus mihi videtur. Ac profectò nequaquam verisimile est, Claudium Imp. qui tanta benevolentia semper Judæos complexus est, ut patet ex multis eius edictis quæ apud Josephum leguntur, ipsos nominatim Judæos urbe expulisse. Crediderim potius, cùm magna Romæ fames orta esset, id quod anno Claudii decimo refertur in Chronico Eusebii, Claudium omnes peregrinos urbe expulisse, inter quos etiam fuere Judæi. Id enim antea ab Augusto factum fuerat; & à secutis Imperatoribus frequentissime postea usurpatum, quoties urbs Roma penuria annonæ laborabat. Atque ita explicandum censeo locum illum beati Lucæ. Quod si quis fultus auctoritate Suetonii, opinionem nostram respuat, equidem non magnopere repugnabo. Orosium secuti sunt deinceps omnes Chronographi, & Baronius in Annalibus. Quem tamen miror, cum edictum illud Claudii contra Judæos referat anno Claudii nono, Concilium Hierosolymitanum in eundem annum conferre. At id manifestò pugnat cum Actibus Apostolorum. Nam post Concilium Hierosolymitanum quod refertur cap. 15. Paulus regressus Antiochiam Apostolorum Epistolam fratribus tradidit, & aliquanto tempore ibidem moratus esse dicitur. Posthæc sejunctus à Barnaba, abiit in Syriam ac Ciliciam, prædicans verbum Dei. Inde in Phrygiam & Galatiam ac Mysiam profectus est, ubi in somnis à Spiritu sancto admonitus; in Macedoniam navigavit, ac primùm quidem Philippis annuntiavit fidem Christi; posthæc Thessalonicæ & Berrhoæ. Hinc Athenas cùm navigasset, diutius ibi commoratus, dum Timotheum & Sylam exspectat, Atheniensibus verbum Dei prædicavit. Deinde Corinthum profectus, Aquilam & Priscillam ibi reperit, qui nuper eò ab Italia venerant ob edictum Claudii, quo omnes Judæi compulsi erant urbe excedere, ut est in cap. 18. Actuum Apostolorum. Ex his apparet, inter Concilium Hierosolymis habitum, & edictum Claudii, multum temporis intercessisse. Quo temporis spatio cuncta hæc quæ compendiosè retulimus, à Paulo Apostolo sunt gesta. In Chronico Alexandrino Concilium Hierosolymitanum refertur anno Claudii sexto. melius dixisset septimo. Sic enim cuncta egregie conveniunt. Nam Paulus residuis mensibus anni illius quo Concilium habitum fuerat, mansit Antiochiæ, tum anno sequenti Syriam & Ciliciam perlustravit cum Phrygia & Galatia. Anno demum Claudii nono venit in Græciam.

ὅτι ἀκύλας. Id est quo tempore Aquila, &c. Potest etiam legi disjunctim ὅ, τι ut in Regio & Fuk. codice scriptum inveni.

In Caput XIX.

τρεῖς μυριάδας. Idem numerus ponitur in Chronico. Sed Josephus in lib. 2. de excidio plusquam decem millia hominum extincta esse dicit. In vicesimo autem libro Antiquitatum, qui libri post historiam belli Judaici ab eo conscripti sunt, viginti millia occisorum numerat. Quem quidem numerum sequi malim, propterea quod hi libri posteriùs scripti sunt, ut dixi.

Ἀγρίππαν ἰουδαίων καθίστησι βασιλέα. Hic junior Agrippa, si proprie loquamur, nunquam Judæorum Rex fuit. Nam post obitum patris Agrippæ qui anno 4. Claudii abiit è vita, cùm adhuc infirma esset ætate, Claudius eum apud se detinuit, nec in patris regno succedere permisit. Postea defuncto Herode Chalcidis Rege, Claudius regnum patrui ei donavit. Quod cùm per quadriennium tenuisset, Claudius anno imperii sui duodecimo Thraconitidem quæ tetrarchia Philippi fuerat, cum Lysaniæ regno ei concessit, adempta prius Chalcide. Jus quoque in templum, & eligendorum pontificum potestatem quam Herodes patruus habuerat, in eum transtulit. Paulo post Nero partem Galilææ eius adjunxit regno, ut scribit Josephus in lib. 20. Quæ cùm ita sint, apparet falli Eusebium, qui hunc juniorem Agrippam statim post obitum patris in regnum eius successisse, & Regem Judæorum à Claudio factum esse tum hic, tum in Chronico scribat. Quamquam hoc loco Eusebius aperte non dicit, statim post obitum patris Regem illum à Claudio factum fuisse. Certe ipsius Josephi testimonio demonstrari potest, juniorem Agrippam non continuo post patris mortem regia dignitate ornatum fuisse. Etenim Josephus in lib. 2. de bello Judaico cap. 13. duodecimum Neronis annum quo cœpit bellum Judaicum, componit cum anno Regis Agrippæ 17. Proinde junior Agrippa regnare orsus est anno Claudii octavo. Porro non negaverim eum Judæorum Regem dici posse, cùm Rex fuerit Galilææ, & inter Judæorum Reges recenseatur à Justo. Sed nego illum Judææ Regem unquam fuisse. Nam post obitum senioris Agrippæ, qui

contigit anno 4. Imp. Claudii, Judæa in provinciæ A formam redacta est, missique in eam quotannis procuratores Cæsaris, ut docet Josephus.

φήλικα. In Chronico Eusebii Felix ad procurationem Judææ missus esse dicitur à Claudio anno xi. Sed in editione Scaligeri rectiùs id adscribitur anno x. Claudii. Verius tamen videtur, Felicem anno Claudii nono missum esse in Judæam. Nam Tacitus in lib. 12. Sulla & Othone Coss. qui est annus 10. Claudii, Felicem jampridem Judæis impositum fuisse dicit. & in cap. 24. Actuum Apostolorum Paulus causam agens apud eundem Felicem, quod contigit anno Claudii 13. sic eum alloquitur. *Ex multis annis te esse judicem huic genti sciens, &c.* Ceterum fallitur hic Rufinus, qui hæc verba Josephi esse existimavit, cùm sint Eusebii ipsius ut apparet.

In Caput XX.

Pag. 60. ηὔτλει τοὺς διαφόρους. *Inimicos* vertit Gelenius quod non probo. Nam τοὺς διαφόρους Josephus dixit pro τοὺς διαφέροντας.

In Caput XXI.

Pag. 61. καὶ κρατήσας. Hæc est Josephi vulgata editio in lib. 2. cap. 13. de bello Judaico, cui consentit codex Regius. Sed nostri codices Maz. Med. cum Fuk. ac Savil. aliter scriptum exhibent, καὶ κρατῆσαι τῆς τε ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δήμου τυραννικῶς, χρώμενος τοῖς συνεισπεσοῦσιν δορυφόροις. Subauditur autem ἀπὸ κοινοῦ verbum βιάζεσθαι quod paulo ante præcessit. Nec aliter legisse videtur Rufinus. Sic enim vertit: *Paratus inde irruere Hierosolymam, & vi ac potestate urbem tenere, simulque Romanorum præsidia ac plebem tyrannidi suæ subjugare.*

ἐπιστῆσαι διάξιν. Proprie ἐπιστῆσαι est attendere, seu observare. Sic Eusebius in lib. 3. cap. 24 εἰς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτ᾽ ἂν δόξαι διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ εὐαγγέλια. Hinc ἐπιστάσεις supra in hoc libro cap. 18. dicuntur notæ seu observationes. Occurrit ea vox apud Athenæum, Polybium & alios.

ἀναστατώσας. Vetus Interpres in cap. 21. Actuum Apostolorum vertit: *tumultum concitasti*, male ut equidem sentio. Nam ἀναστατῶσαι idem est quod ἀνάστατον ποιῆσαι abducere, asportare. Itaque recte Musculus vertit: *qui tecum excivisti.* Potest etiam verti, qui subvertisti quatuor millia hominum. Sic enim Hesychius interpretatur ἀναστατοῦντας, ἀνατρέποντας, & ἀναστάτους κατεστραμμένους. Hinc qui ære alieno oppressi solum vertunt, ἀναστατωθῆναι D dicuntur teste Harpocratione & auctore Etymologici.

τετρακισχιλίους. At Josephus triginta millia hominum dicit. Quod ita intelligendum est, ut numerus quidem promiscuæ multitudinis ad triginta usque millia hominum pervenerit; ex illis verò, quatuor tantum millia fuerint sicariorum. Atque ita Josephus conciliabitur cum Luca. Ceterum non assentior Eusebio, qui hæc sub Nerone gesta esse scribit. Nam in cap. 21. Actor. Ægyptius ille magus fusus fuisse dicitur paulo ante adventum Pauli Hierosolyma. Venit autem illuc Paulus anno Claudii ultimo. Quod ex eo colligitur quod in cap. 24. Actorum scribit Lucas, successorem missum esse Felici Porcium Festum. Cùm ergo Festus in Judæam missus fuerit anno Neronis secundo, strages Ægyptii illius in extremum Claudii annum cadat necesse est. Fefellit Eusebium Josephi narratio qui hæc sub Nerone referre videtur. Sed animadvertere debuerat Eusebius, Josephum eo loco cuncta simul & acervatim commemorare quæ à Felice gesta essent, tam sub Claudio, quàm sub Nerone.

In Caput XXII.

Pag. 62. οὖν ἐκεῖ ὡς ἑξῆς προσίθεικε παραπλήσιόν τι, τί. Ita quidem codex Regius. Sed in Maz. Med. ac Fuk. codice scribitur παραπλήσιόν τι τῷ. Certe hic locus valde obscurus est, & idcirco à Musculo prætermissus. Re tamen diu multumque perpensa, tandem verum hujus loci sensum deprehendi. Ait igitur Eusebius, ex verbis Pauli in secunda ad Timotheum Epistola id colligi, ipsum in prima quidem defensione, sen- B tentiâ judicum absolutum fuisse: postea verò in secunda accusatione fuisse damnatum. Prius quidem illud aperte designat his verbis: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit.* Et cum ait: *Liberatus sum ab ore leonis.* Quod idem est ac si diceret: *Ereptus sum ex Neronis faucibus.* De secunda autem accusatione longe aliter loquitur Paulus. Neque enim dicit: *Liberabit me Deus de ore leonis*, sicut antea locutus fuerat. Quippe prævidebat Paulus, Deo id ipsi revelante, se nequaquam persecutoris gladio ulterius subtractum iri, sed glorioso martyrii exitu consummandum. Proinde cùm de prima accusatione dixisset: *Liberatus sum ex ore leonis*, de secunda qua tunc maxime premebatur, hæc subjungit: *Liberabit me Dominus ab omni opere malo,* C *& salvum faciet in regno suo cælesti:* mortem suam his verbis aperte designans. Hic est sensus hujus loci, quem nec Interpretes, nec ego ipse prius animadverteram. Quare in Eusebii verbis distinctis vocibus scribendum est ἐν ἐκείνῳ, vel mutato accentu οὐκ ἐκείνῳ. Certe in Maz. codice distinctis vocibus ἐν ἐκείνῳ scribitur. Porro hunc Eusebii locum descripsit Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi de Paulo loquitur: sed Eusebii sensum minimè est assecutus, ut patebit legenti. Quare & Sophronius dum locum illum Hieronymi in Græcum sermonem verteret, aliquot verba prætermisit, quæ scilicet sensui obesse videbantur. Eusebii sensum quem dixi expressit Theodoretus in Epistolam 2. ad Timotheum ad illa verba: *Liberabit me Dominus ab omni opere malo.* οὐκ εἶπεν ὅτι ῥύσεταί με πάλιν ἀπὸ λέοντος, ἀλλ᾽ ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. ᾔδει γὰρ ὡς δέξεται πάντως τοῦ βίου τὸ τέλος.

ἐγχειρισθῆναι. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. ac Savil. scriptum est ἐπιχειρῆσαι. Quam lectionem in quibusdam codicibus se reperisse testatur Stephanus. Verùm si ita legamus, necessario scribendum erit προελθόντα δὲ εἰς ἀθεμίτους τόλμας, &c. Certe Nicephorus in lib. 2. cap. 34. ita videtur legisse. Sic enim hunc Eusebii locum interpolavit; εἰς δ᾽ ἀθεμίτους ἐξοκεῖλαι τὰ πράξεις, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰς τῶν Ἀποστόλων ἐπιτολμῆσαι σφαγάς.

In Caput XXIII.

Pag. 64. τὰ κατὰ τούτου τολμᾶται. Quatuor nostri codices Maz. Medic. Fuk. & Savil. pro τολμᾶται scriptum exhibent τολμήματα. Quod equidem magis probo. Nam si τολμᾶται legerimus, superfluum erit τά: cùm

sufficiat dixisse τοιαῦτα δὲ αὐτοῖς κατὰ τούτου τολμᾶται. Paulo ante iidem codices Maz. Med. ac Fuk. pro ἐγχειρέιεσθαι scriptum habent ἐγχειρέισαι. A

ὁ ἡγήσιππος ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων γενόμενος διαδοχῆς. Rufinus legisse videtur ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαδοχῇ. Sic enim vertit: *Hegesippus qui post ipsas statim primas Apostolorum successiones fuit, &c.* Vulgata tamen lectio minime repudianda est, cùm Hegesippi ætas in primam Apostolorum successionem inciderit. Prima enim Apostolorum successio usque ad tempora Marci Antonini producitur. Eo namque imperante, Polycarpus Joannis Apostoli discipulus coronam martyrii reportavit. Recte igitur Hegesippus in prima Apostolorum successione vixisse dicitur, quippe qui floruit Antoninorum principatu. Cumque Romam venisset pontificatu Aniceti, ibidem permansit usque ad pontificatum Eleutheri. In Chronico Alexandrino, quod qui- B dem Antiochenum libentius vocaverim, Hegesippus mortuus esse dicitur principatu Commodi Augusti. Æqualis igitur fuit Irenæo: quem etiam primæ Apostolorum successioni contiguum fuisse testatur Eusebius in lib. 5. cap. 20. ubi de libro eius agit qui inscriptus erat de Ogdoade. ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν.

μετὰ τῶν Ἀποστόλων. Hieronymus in Catalogo hunc locum ita vertit: *Suscepit Ecclesiam Hierosolymæ, post Apostolos frater Domini Iacobus.* Quasi legeretur μετὰ τοὺς Ἀποστόλους. Longe rectius adversarius Hieronymi Rufinus interpretatus est *cum Apostolis.* Nam Apostoli una cum Jacobo Episcopo Hierosolymitanam rexerunt Ecclesiam. Quare perperam Rufinus in cap. 2. hujus libri, Jacobum Apo- C stolorum Episcopum nominavit. Atqui Clemens cujus verba illic interpretatur Rufinus, Jacobum non Apostolorum, sed Hierosolymorum Episcopum factum esse dicit. Porro Rufinus id hausisse videtur ex Clementis Recognitionibus. quas vel ipse, vel Paulinus latine vertit. Nam in lib. 2. eius operis Clemens, Jacobum fratrem Domini, quem ipse Archiepiscopum nominat & principem Episcoporum, Episcopali auctoritate Apostolis omnibus præcipientem inducit.

ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος. Post hæc verba in codice Mazarino ac Fuk. apposita est distinctio. Quam quidem interpunctionem secutus videtur Rufinus. Sic enim vertit: *Suscepit Ecclesiam cum Apostolis frater Domini Iacobus, qui ab omnibus cognominatus est justus, ab ipsis Domini temporibus perdurans usque ad nos.* Verùm in codice Regio ac D Med. & apud Nicephorum nulla est adscripta distinctio post vocem δίκαιος; sed totus locus uno spiritu continuatur hoc modo, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος ἀπὸ τῶν τοῦ κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν. Id est *qui ab ipsis Christi temporibus usque ad nostram ætatem justus ab omnibus cognominatus est.* Et hanc quidem distinctionem in interpretatione mea sequi malui, post Musculum & Christophorsonum: quippe quæ certior & sequentibus Hegesippi verbis magis congruere mihi videretur. Subjicit enim Hegesippus, ἐπεὶ πολλοὶ μὲν Ἰάκωβοι ἐκαλοῦντο, &c. Quæ verba sine dubio referuntur ad ea quæ præcesserunt, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος. Reddit enim rationem Hegesippus, cur Jacobus justus ab omnibus cognominatus sit. Quippe, inquit, multi fuere Jacobi; sed hic præ ceteris justitia excelluit, ut multis argumentis deinceps probat Hegesippus. Deinde si priorem distinctionem sequamur cum Rufino, falsum erit illud quod sequitur, Jacobum scilicet Episcopum à temporibus Domini usque ad Hegesippi ætatem permansisse. Nam Jacobus quidem Justus cæsus est Neronis principatu. Hegesippus verò Antoninorum temporibus floruit, ut superius observavi.

τούτῳ μόνῳ ἐξῆν, &c. Totum hunc Hegesippi locum jampridem examinavit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis pag. 178. multaque in eo reprehendit, quæ operæ pretium erit legere. Adde etiam quæ adversus Scaligeri censuram scripsit Dionysius Petavius in Notis ad Hæresim 78. Epiphanii, & P. Halloixius in Notationibus ad vitam Hegesippi cap. 3.

διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνυ. Duæ postremæ voces absunt à codice Fuk. & apud Nicephorum. Verùm in codice Maz. ac Med. totus hic locus ita legitur διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν προσκυνοῦντα τῷ θεῷ τὰ γόνατα. Pag. 84.

ἐκαλεῖτο δίκαιος καὶ ὠβλίας. Nicolaus Fullerus in lib. 3. Miscellaneorum Sacrorum, hunc locum sic emendat ἐκαλεῖτο τσαδδὶκ καὶ ὠφλιάμ, ὅ ἐστιν δίκαιος, καὶ περιοχὴ λαοῦ. Quam doctissimi viri emendationem libenter amplector. Tamen cùm Epiphanius in hæresi 78. & Jovius Monachus quem vulgo malè Jobium vocant, Jacobum Obliam dictum esse testentur, retinenda est vulgaris lectio; maxime cùm Ophlias hebraice arcem populi significet. Sed & Rufinus atque Nicephorus vulgatam lectionem tuentur.

τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων τῶν προγεγραμμένων μοι. Locus Hegesippi, in quo de septem Judaici populi sectis se scripsisse testatur, exstat in libro 4. Eusebii nostri cap. 22. Ad quem locum Deo juvante, plura dicturi sumus de septem illis sectis.

τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ. Ostium hoc loco est introductio, seu institutio atque initiatio. Ostium igitur Christi nihil est aliud, quàm fides in Deum Patrem & in Filium ac Spiritum sanctum. De hoc ostio dicitur in Psalmis: Hæc est porta Domini & Justi intrabunt per eam, ut explicat Clemens in lib. 6. στρωματέων. Et ostium quidem Joannis Baptistæ erat pœnitentia: Christi verò ostium est remissio peccatorum quæ fit per baptismum.

οὐκ ἐπίστευον οὔτε ἀνάστασιν. Male Rufinus eumque secutus Christophorsonus vertit *non crediderunt*, quasi legeretur οὐκ ἐπίστευσαν. Longe melius Musculus vertit *non credunt.* Nam Græca vox hanc habet significationem. Falsum tamen est eas sectas non credidisse resurrectionem. Nam Pharisæi eam credebant. Pag. 85.

ὅσοι δὲ καὶ ἐπίστευσαν, διὰ Ἰάκωβον. Vox ἐπίστευσαν iterùm repetenda est: quod virgula illa quæ in manuscriptis etiam codicibus appicta est, satis declarat. In vetustissimo codice Mazarino post ἐπίστευσαν punctum adscriptum est ad pedes literæ, quod virgulæ nostræ respondet; & Græce quidem vocatur ὑποστιγμή, à Latinis autem subdistinctio.

μετὰ καὶ τῶν ἐθνῶν. Meritò Scaligerum hic reprehendit Dionysius Petavius, quod negasset licuisse ulli Gentili, interesse festis diebus Judæorum,

Nam præter locum illum quem citat Petavius ex Evangelio Joannis cap. 12. plurima suppetunt Josephi testimonia, è quibus discimus, Gentiles asylorum solemnitati sæpius interfuisse. Certe Vitellius Legatus Syriæ, festo Paschæ ingressus est Hierosolyma, & à Judæis honorifice exceptus, ut legitur in lib. 18. originum Judaicarum cap. 6. Idem de Quadrato Legato Syriæ in lib. 20. scribit.

καὶ λεγόντων ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ. Scaliger in animadversionibus Eusebianis hæc de Jacobo dicta esse existimavit: cui in eo quidem facile assentior. Sed quod negat idem Scaliger Jacobum filium David dici potuisse, in hoc graviter hallucinatur. Fuit enim Jacobus filius Josephi, ac proinde oriundus ex stirpe David. Porro verissimum est quod ait Scaliger, eos qui Osanna acclamabant, palmas manibus gestare debuisse. Cujus rei illustre exemplum est in itinerario Hierosolymitano Antonini monachi pag. 30. Ex quo discimus, morem olim fuisse Christianorum, ut Episcopis ac presbyteris advenientibus obviam procedentes honoris causa, acclamarent Osanna. *Ibi venerunt mulieres in occursum nobis cum infantibus, palmas in manibus tenentes, & ampullas cum rosaceo oleo: & prostratæ pedibus nostris, plantas nostras ungebant, cantabantque lingua Ægyptiaca psallentes antiphonam: Benedicti vos à Domino, benedictúsque adventus vester, Osanna in excelsis.* Idem testatur etiam Hieronymus in cap. 21. Matthæi. *Videant ergo Episcopi & quantum libet sancti homines, cum quanto periculo dici ista sibi patiantur: si Domino, cui vere hoc dicebatur (quia nec dum erat solida credentium fides) pro crimine impingitur.* Ceterum voces illas *Osanna filio David*, quas à quibusdam Judæis acclamatas tunc fuisse dicit Hegesippus, non immerito quis existimet de Christo potius quàm de Jacobo intelligi oportere. Nam cùm Jacobus in fastigio templi positus, Jesum revera Christum esse ac Redemptorem generis humani prædicasset, Judæi quidam Christi fidem amplectentes, acclamare cœperunt Osanna filio David, id est Jesu Christo palma & victoria.

ὡσαννά. In omnibus nostris exemplaribus duo sunt vocabula ὡς ἀννά. Ita etiam apud Hieronymum in interpretatione nominum Hebraicorum *Osanna, salvifica, quod græcè dicitur ὡσαννά. Utrumque autem nomen per extensam literam legendum.* Id est, Osanna tam in Hebræa quàm in Græca lingua primam syllabam producit. Isidorus quoque in lib. 6. originum, Osanna ex duobus vocabulis Osi & Anna compositum esse testatur, elisa scilicet una D litera, sicut in versibus cùm scandimus. Osi enim salvifica interpretatur: Anna interjectio est, motum animi significans sub deprecantis affectu. Quæ Isidori verba desumpta sunt ex Hieronymi Epistola 145. ad Damasum.

ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ. Memoriâ lapsum esse Hegesippum affirmat Scaliger. Neque enim hunc locum apud Esaiam exstare, sed in lib. qui inscribitur Sapientia Salomonis cap. 2. Sed fallitur ipsemet Scaliger qui Hegesippum temere reprehendit. Revera enim hic locus legitur in Esaia cap. 3. δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι· τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Sed & in eo fallitur, quòd apud Rufinum pro Esaia Hieremiam scribi dicit. Porro Hegesippus hunc Esaiæ locum quem dixi, in mente A habuit paulo supra, cùm diceret, Jacobum à Prophetis justum esse appellatum. ἐκαλεῖτο δίκαιος, ὡς οἱ προφῆται δηλοῦσι περὶ αὐτοῦ.

υἱοῦ ῥαχαβείμ. Meritò Nicephorus hæc duo vocabula expunxit, ut jampridem notavit Scaliger, tum in animadversionibus Eusebianis, tum in Elencho Trihæresii cap. 25. Sed tamen cùm apud Rufinum legantur, & in omnibus nostris exemplaribus exstent, ferri commode possunt. Ac si rem attentius expendamus, non sunt ita inepta atque insulsa ut putavit Scaliger. εἷς τῶν ἱερέων τῶν υἱῶν ῥηχάβ υἱοῦ ῥαχαβείμ. Unus ex sacerdotibus de filiis Rechab filii Rechabim. Idem enim est ac si diceret; unus ex sacerdotibus, filius Rechab de genere Rechabitarum. quæ postrema verba consultè edita sunt, ut Rechab pater illius sacerdotis, ab aliis Rechab di-B stingueretur. Plures enim eodem nomine appellabantur Rechab: verùm hic de quo loquitur Hegesippus, erat ex stirpe Rechabitarum illorum, de quibus locutus est Hieremias.

παύσασθαι· τί ποιεῖτε. Epiphanius in Hæresi 78. non à Rechabita sacerdote hæc dicta esse scribit, sed à Symeone Clopæ filio, qui Jacobi justi frater patruelis erat.

λαβών τις ἀπ' αὐτῶν εἷς τῶν κναφέων τὸ ξύλον. Hæc verba duobus modis construi possunt: nempe hoc modo εἷς τις ἀπ' αὐτῶν, λαβὼν τὸ τῶν γναφέων ξύλον. Id est unus ex illis arrepto fullonis vecte. Aut in hunc modum, τις ἀπ' αὐτῶν, εἷς τῶν γναφέων, λαβὼν τὸ ξύλον. Quam distinctionem secutus est Rufinus, ita enim vertit: *Et unus ex ipsis fullo, arrepto fuste, in quo res exprimere solent.* Neque aliter ceteri Inter-C pretes. Atque hunc sensum confirmat Clemens Alexandrinus in libro 7. Hypotyposeon, ubi Jacobum à fullone interemptum esse scribit. Verba Clementis habentur supra in cap. 1. huius libri. Apollonius Collatius in lib. 1. de Excidio Hierosol. Jacobum non fullonis vecte, sed securi percussum interiisse scribit.

τὸ ξύλον ἐν ᾧ ἀπεπίεζε τὰ ἱμάτια. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hunc locum ita expressit: *Fullonis fuste, quo uda vestimenta extorqueri solent, in cerebro percussus interiit.* Hieronymi verba Græcè ita vertit Sophronius: τῷ τι κναφικῷ μοχλῷ ᾧ τὰ ἱμάτια ἐκπιέζειν εἰώθασι. Musculus quidem Eusebii locum ita vertit: *unus ex fullonibus arrepto instrumento quo vestimenta excutiunt ac purgant.* Langus verò Nicephori interpres sic reddidit. *Et fullonum quidam ligno quo vestes complana-D bat arrepto.* Mihi quidem magis placet Rufini & Christophorsoni expositio, qui vestes premere seu exprimere interpretati sunt. Id enim significat vox πιέζειν, ex qua fit πιεστήριον, quod est latine pressorium seu prælum. Duplex fuit fullonum officium. Nam & maculas eluebant è vestibus; & eas dealbabant, ac splendorem iis concillabant. utebantur autem ad id pressoriis seu prælis, ut notavi ad lib. 28. Amm. Marcellini pag. 366. Porro in manuscriptis nostris Maz. Med. ac Fuketii scriptum est ἀποπιέζει.

ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ. Ita quidē codex Regius quem secutus est Stephanus. Verùm reliqui tres, Maz. scilicet Med. ac Fuk. aliquot voculis auctiores sunt hoc modo, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐπὶ τῷ τόπῳ

παρὰ

παρὰ τῷ ναῷ. Quam quidem lectionem confirmat Nicephorus ac Rufinus.

ἔτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ. Quomodo fieri potest, ut hic cippus (id enim significat στήλη, ut supra notavimus) & hoc Jacobi sepulcrum adhuc permanserit post urbem à Romanis excisam. Sed neque verisimile est, quod ait Hegesippus, Jacobum juxta templum sepultum fuisse. Nam Judæi extra urbem corpora condebant, ut colligere est tum ex Evangelio, tum ex sepulchro Helenæ Adiabenorum Reginæ, de quo superius locuti sumus. Merito igitur Rufinus totam hanc pericopem in versione sua prætermisit. Hieronymus verò in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, cujus maxima pars ex historia Ecclesiastica Eusebii nostri desumpta est, hæc Hegesippi verba interpretans ita emollivit: *Titulum usque ad obsidionem Titi, & ultimam Hadriani, notissimum habuit.* Ubi tamen illud probare non possum, quod de ultima Hadriani obsidione dicit. Nam in eo secutus est errorem Eusebii, quem jampridem alii confutarunt. Porro Hieronymus titulum dixit, pro eo quod in græco est στήλη. Ad quam vocem in vetustissimo codice Mazarino hoc scholium adscriptum inveni: ἰστέον ὅτι ἡ στήλη αὕτη λίθος ἦν ἄμορφος, ὅπῃ χαραχθὲν ἔχων τὸ ὄνομα τοῦ τεθαμμένου Ἰακώβου· ἐξ οὗ καὶ ἔτι νῦν οἱ χριστιανοὶ ἐν τοῖς μνήμασιν αὐτῶν λίθους ἱστᾶσιν, καὶ ἢ γράμματα ἐν αὐτοῖς γράφουσιν, ἢ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐγχαράττουσιν. *Sciendum est columnam hanc nihil aliud fuisse quàm lapidem informem, in quo nomen Jacobi illic sepulti erat incisum. Unde & Christiani in sepulcris suis etiamnum lapides statuunt: in quibus aut literas inscribere, aut crucis figuram insculpere consueverunt.*

πολιορκεῖ τὴν ἰουδαίαν αἰχμαλωτίσας αὐτούς. Ita quidē codex Regius. Verùm tres reliqui Maz. Med. ac Fuketii, voces illas τὴν ἰουδαίαν αἰχμαλωτίσας non agnoscunt. Ac meo quidem judicio prorsus superfluæ sunt & insulsæ. Neque enim Græce dici potest πολιορκεῖν τὴν ἰουδαίαν; cùm id verbum de urbibus dicatur, non autem de gentibus. Rufinus quoque & Nicephorus eas voces non habent.

ὁ γοῦν Ἰώσηπος. Hæc est scriptura codicis Regii, à qua paululum dissentiunt nostri codices Mazar. Med Fuk. ac Savilii. Sic enim habent ἀμέλει γέτοι καὶ ὁ Ἰώσηπος.

Pag. 66. παρέδωκε λευσθησομένους. Quid magis contrarium esse potest, quàm hæc Josephi & illa Hegesippi narratio. Nam Josephus quidem Jacobum damnatum esse scribit in publico Judæorum consilio: Hegesippus verò per seditionem ac tumultum populi occisum. Et Hegesippus quidem fuste fullonis necatum in media urbe: Josephus autem lapidatum occubuisse narrat. Fiebat autem lapidatio extra portas civitatis, ut notum est. Porro Josephus annum quo mortuus est Jacobus, duabus notis nobis designavit, Pontificatu scilicet Anani, & adventu Albini in Judæam. Eusebius in Chronico, Albinum Festo successisse scribit anno 6. imperii Neronis. Idem tamen Jacobi martyrium confert in annum sequentem. Quod manifeste pugnat cum Josepho, qui diserte testatur Jacobum necatum priusquàm Albinus in provinciam venisset. Eodem igitur anno initium Albini & Jacobi cædem Eusebius includere debuerat. Verùm reclamat Baronius; & Jacobi martyrium anno septimo Neronis contigisse probat, tum ex consensu omnium veterum, tum ex Josephi libro secundo de bello Judaico, capite duodecimo. Ego verò Hieronymum, Nicephorum & alios qui Eusebii Chronicon secuti sunt, & exscripserunt, non discussa ejus sententia, haud numerandos puto. Josephi autem locus nihil aliud probat, quàm Albinum quarto anno antequam bellum inchoaretur Judaicum, & septimo antequam urbs caperetur, fuisse præsidem Judææ. Verùm ex eo colligi non potest, Albinum septimo anno ante expugnationem Hierosolymorum, Judæam administrare cœpisse. Immo veriùs mihi videtur, eum anno 4. Neronis in Judæam venisse. Nam Porcius Festus biennii spatio Judæam administravit, ut ex ejus gestis apparet, quæ pauca admodum à Josepho referuntur. Huic successit Albinus anno Neronis quarto, mansitque usque ad annum decimum, ut ex Josepho rectè ponit Eusebius. Anno igitur Neronis quarto cæsus est Jacobus. Conjecturam porro nostram confirmat Epiphanius in hæresi 78. ubi Jacobum hunc ait præfuisse Ecclesiæ Hierosolymitanæ annos circiter quatuor & viginti ab ascensu Domini.

τὸν ἀνάνου. Nicephorus in libro secundo cap. 4. hunc Ananum eundem esse existimavit cum Anania illo qui Paulum colaphis cædi jussit, de quo Lucas in Actibus Apostolorum. Sed in eo longe fallitur. Nam Ananias Nebedæi filius, de quo loquitur Lucas, pontifex fuit principatu Claudii, ab anno ejus septimo, usque ad Neronis initia: vir omnium ætatis suæ Judæorum potentissimus, teste Josepho in libro vicesimo. Sed & series illa pontificum quæ ibidem recensetur à Nicephoro, ex Josephi libris supplenda est: & post Josephum Camæ filium ponendus est Ananias Nebedæi filius, de quo Josephus capite tertio libri vicesimi. Post hunc fuit Ismaelus Phabæi filius, ab Agrippa juniore factus. Josephus pagina 696. Cui successit Josephus cognomento Cabi, Simonis filius. Post quem Ananus Anani filius, de quo hic sermo est.

δαμμαίου. Apud Josephum & Nicephorum scribitur δαμναίου.

νοθεύεται μέν. Hunc locum Rufinus & Christophorsonus ita verterunt, quasi hæc quorundam esset opinio. Quem sensum nos etiam in interpretatione nostra secuti sumus. Sed nunc re attentius perpensa, aliter sentimus, Eusebium scilicet absolute hanc Jacobi Epistolam spuriam pronuntiare. Hieronymus de Jacobo. *Unam,* inquit, *scripsit Epistolam, quæ & ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem.*

In Caput XXIV.

μάρκον τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστήν. Ita codex Regius. Verùm in reliquis codicibus Maz. Med. Fok. ac Saviliano desunt hæ voces ἀπόστολον καὶ: quæ etiam in interpretatione Rufini non leguntur. Scio quidem Marcum meritò Apostolum dici posse, quippe qui primus Christi fidem Alexandrinis nuntiaverit. Sane Athanasius in synopsi Marcum & Lucam Apostolos vocat. In Fastis quoque Idatii Timotheus & Lucas Apostoli dicuntur. Vide quæ

Suprà notavi ad caput ultimum libri primi, ubi de Thaddæo & Abgaro agitur. Verùm hoc loco non quærimus quem titulum mereatur Marcus, sed tantùm quid Eusebius scripserit.

ἀνὴρ θεοφιλὴς ὢν καὶ τὰ πάντα θαυμάσιος. Tota hæc pericope in tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuketiano, & in interpretatione Rufini desideratur. Quia tamen in codice Regio habebatur, ipsam retinui. Sed & ipsum Anniani nomen per duplex ν. restituimus ex auctoritate codicis Maz. ac Medic. quibus Rufinus ac Hieronymus aliique subscribunt. Quippe nomen latinum est Annianus, & ab Annio deducitur.

In Caput XXV.

Pag. 67. τὴν ἀνατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας. Quisquis Tertulliani apologeticum latine vertit, sive is Eusebius sit, quod non puto, sive quis alius, Tertulliani verba non intellexit. Neque id in hoc uno Tertulliani loco ei contigit, sed etiam in aliis pluribus Tertulliani locis, qui ab Eusebio græce in hoc opere proferuntur.

ὑπὸ Νέρωνος καταρξάμενον. Nicephorus hunc Tertulliani locum ex Eusebio citans, addit verbum εὑχεῖ. quod quidem necessarium videtur ad explendam totius loci sententiam.

κοιμητηρίων προσρήσεις. Post has voces in manuscriptis codicibus Medicæo & Fuketiano leguntur hæc verba ταῦτα μὲν οὕτως. Quæ in Mazarino etiam codice adduntur ad marginem. Verùm hæc prorsus aliena sunt ab hoc loco. Videntur autem addita fuisse ab imperito scholiaste, qui putavit cuncta illa quæ de Petro & Paulo præmisit Eusebius, desumpta esse ex Tertulliani Apologetico; quod tamen verum non est.

ἐκκλησιαστικὸς ἀνήρ. Tribus modis dicitur Ecclesiasticus. Interdum enim accipitur pro Christiano, & opponitur Gentili, ut apud Hieronymum in Præfatione libri de Scriptoribus Ecclesiasticis. Atque ita sumpsisse videtur Cyrillus in Catechesi 15. cum ait σημεῖον ἐκκλησιαστικὸν ζητοῦμεν οἱ ἐκκλησιαστικοί. Interdum verò Ecclesiasticus designat Catholicum, & opponitur hæretico, ut apud Hieronymum in Præfatione in Matthæum, & in Commentariis in Ecclesiastem pag. 27. & in cap. 13. Ezechielis. Ita Origenes in Tomo 16. Explanationum in Joannis Evangelium. *Dicet profectò Heracleon, & secum fortassis sentiens alius Ecclesiasticus.* Et Cyrillus in Catechesi 15. supra citata, ubi dicit ταύτην δὲ εἶναι τοῖς ῥωμαίοις οἱ ἐκκλησιαστικοὶ παραδεδώκασιν ἐξηγηταί. Epiphanius in hæresi Audianorum pag. 821. Deniq; Ecclesiasticus interdum denotat eum, qui in clero est constitutus: & opponitur sæculari seu laico, ut apud eundem Hieronymum in Epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi, & in Epistola 46. ad Rusticum. Item in Præfat. Commentariorum in Danielem, & in libro secundo Apologiæ adversus Rufinum. Atque ita sumit hoc nomen Cyrillus in Catechesi 17. cùm ait: καθὼς μέχρι σήμερον βλέπομεν ἄρχοντας κοσμικοὺς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγομένους καὶ διδασκομένους. Auctor Quæstionum veteris & novi Testamenti cap. 121. Et Imperatores in lege 20. codice Theod. de Episcopis & Clericis. *Ecclesiastici aut ex Ecclesiasticis, vel qui continentium se volunt nomine nuncupari, &c.* A & in lege 21. eodem titulo. *Hi qui Ecclesiæ jugo obsequium deputarunt, curiis habentur immunes, &c.* Et paulo post: *ceteri revocentur, qui se post id tempus Ecclesiasticis congregarunt.* Cùm igitur hæc vox triplicem habeat significationem, quæri non immerito potest, quomodo hîc accipienda sit. Equidem in secunda significatione malim accipere hoc loco, tum quia hæc frequentior hujus vocabuli significatio est, tum quod Eusebius de Caji libro adversus Proclum loquens, utrumque proprio epitheto designavit. Cajum enim Ecclesiasticum hominem appellat: Proclum verò Cataphrygarum sectæ patronum, id est hæreticum. ὅς δὴ πρόκλῳ τῆς κατὰ φρύγας προϊσταμένῳ γνώμης ἐγγράφως διαλεχθείς, &c. Quippe Cataphrygarum secta in duas partes divisa est. Alterius princeps fuit B Proclus: alterius verò Æschynes. Qui Proclum sequebantur, dicebantur οἱ κατὰ πρόκλον. Qui Æschyni favebant, dicebantur οἱ κατὰ Αἰσχίνην, ut docet Tertullianus in libro de præscriptione Hæreticorum.

ἐπὶ τὸν βατικανόν. Mirum est in omnibus nostris Pag. 68. codicibus uno consensu haberi βατικανὸν; nec aliter legitur in Chronico Georgii Syncelli. In sequentibus verbis ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν ὠστίαν omnes nostri codices ὠστίαν habent. Verùm in hoc dissentiunt, quòd Mazarinus quidem & Medicæus codex cum leni spiritu scriptum habent ὠστίαν: Regius autem & Fuketianus asperum adhibent spiritum. Porro Vaticanus quidem ad B. Petrum referri debet, qui sepultus est in Vaticano. Ostiensis autem via Paulum denotat, qui sepultus est in via Ostiense.

C ταῦτα καὶ ὑμεῖς. Scribendum puto ταύτῃ. Quam lectionem interpretatio nostra expressit. Atque ita videtur legisse Rufinus, qui sic vertit. *Sed & habentes commonstionem à Petro & Paulo, plantationem Romanæ & Corinthiorum Ecclesiæ conjunxistis.*

διὰ τοσαύτης νουθεσίας. Id est, per hujusmodi vestram cohortationem. Respondet Dionysius Epistolæ Soteris & Cleri Romani, qui missis ad Corinthios literis, eos benevolè admonuerat, ut infra docet Eusebius in lib. 4. cap. 23. Quod jam antea Clemens Romanus Episcopus fecerat, datis ad Corinthios literis. Ait igitur Dionysius Soteri: *Vos per vestram hanc commonstionem, plantationem Romanæ & Corinthiorum Ecclesiæ à Petro Pauloque olim factam, nunc denuo conjunxistis.* Hæc ideo D fusiùs exposui, quia Interpretes ac præcipuè Christophorsonus, in hujus loci versione magnopere aberrarunt.

φυτευθεῖσαν. Ita quidem scribitur in Chronico Georgii Syncelli. Sed nostri codices Regius, Maz. Med. ac Fuk. habent φυτευθεῖσαν per simplex ν. quod equidem magis probo.

φυτεύσαντες. Georgius Syncellus in Chronico habet φυτεύσαντες rectiùs. Sed & in his quæ sequuntur ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν ἰταλίαν, supplendum est φυτεύσαντες. Sane in codice Regio & Med. post ἰταλίαν, virgula ponitur.

κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν. Non dicit aperte Dionysius Petrum ac Paulum uno eodemque die passos fuisse, sed tantùm eodem tempore; quod de plurium dierum intervallo explicari potest. Prudentius περὶ

γιφάνων eodem quidem die cæsos ait, sed non eodem anno: verùm inter utriusque necem anni spatium intercessisse. Cum Prudentio consentit Augustinus in Sermone 28. de Sanctis, & in sermone nuper edito Parisiis in Supplemento operum Augustini. Arator lib. 2. hist. Apost. Symeon tamen Metaphrastes hæc Dionysii verba ita accepit, quasi dicere voluisset, Petrum ac Paulum eodem die simul subiisse martyrium. Verba ejus sunt in Commentario de Peregrinationibus Petri ac Pauli apud Surium in Tomo 3. *Cajus verò quidam vir Ecclesiasticus, & Zephyrinus Romanorum Episcopus, & Dionysius Corinthius scribunt, uno tempore & simul Petrum & Paulum subiisse martyrium.* Sed primò falsum est, quod ait Metaphrastes de Cajo. Quòd si quis objiciat, Cajum forte id dixisse alio in loco quem non adduxit Eusebius: Respondeo Eusebii nostri eam fuisse diligentiam, ut nunquam id omissurus fuerit, si à Cajo dictum fuisset. Id enim agit in hoc capite, ut doceat Petrum ac Paulum Romæ passos esse eodem tempore. Ac prius quidem probat Caji testimonio; alterum verò verbis Dionysii. Quòd si Cajus de tempore martyrii Apostolorum idem dixisset quod Dionysius, cur Eusebius id tacuisset hoc loco. Fallitur etiam Metaphrastes, dum Zephyrinum ejus rei citat auctorem. Videtur enim legisse in Eusebio, καὶ ζεφυρεῖνος ῥωμαίων γεγονὼς ἐπίσκοπος.

In Caput XXVI.

αὖθις δ' ὁ Ἰώσηπος. Ab his verbis caput inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regii. In codice autem Mazarino aliam lectionem ac distinctionem reperimus. Caput enim orditur ab his verbis, quæ paulo antea leguntur, καὶ ταῦτα δὴ, ὡς ἄν ἔτι μᾶλλον, &c. Et totum locum ita legit ac distinguit: καὶ ταῦτα δὴ ὡς ἄν ἔτι μᾶλλον πιστωθείη τὰ τῆς ἱστορίας, αὖθις ὁ Ἰώσηπος πλεῖστα ὅσα περὶ τῆς, &c. Et post verba illa quæ sequuntur δηλοῖ κατὰ λέξιν apposita est distinctio. Eandem lectionem servat codex Mediceus ac Fuketianus. Verùm codicis Regii lectio atque distinctio, longe rectior mihi videtur, quam secuti sunt etiam Nicephorus ac Rufinus. Pene omiseram monere, in titulo hujus capitis scribendum videri τὸ ὕστατον adverbialiter, sic enim vertit Rufinus: *Ut innumeris Judæi malis afflicti sint, ac novissime contra Romanos arma moverint.*

τὰς πόλεις μεστάς. Verba sunt Josephi ex lib. 2. de bello Judaico pag. 814. editionis Genevensis.

τὴν ἐπαρχίαν. Apud Josephum & Nicephorum scriptum est τὴν ἐπαρχίαν. Nostri tamen codices nihil mutant. Sic etiam in lib. 3. cap. 31. de Plinio Secundo ἡγούμενος τῆς ἐπαρχίας. Provinciam autem hoc loco intelligimus Judæam, quæ post obitum majoris Agrippæ in provinciæ formam redacta fuerat, & à Procuratoribus Cæsaris regebatur.

τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάστασιν. Apud Josephũ legitur μετάστασιν, quod sensu caret. Itaque Josephi Interpres Gelenius divinavit potius quàm vertit. Nicephorus in libro 3. habet ἀναστάτωσιν: quam scripturam reperi etiam in codice Fuk. & Saviliano. Est autem ἀναστάτωσις fuga seu migratio, ut suprà notavi ad caput 21. Hinc in glossis veteribus rectè exponitur ἀνάστατος γίγνεται *solũ vertit.* Verũ in optimis codicibus Mazarino ac Mediceo diserte scriptum est ἀνάτασιν. Quæ quidem scriptura rectior mihi videtur. Sane Rufinus non aliter legisse mihi videtur. Sic enim vertit: *Sed tamen tam diro hoc & tam atroci spectaculo, multo gravius eos futurorum & per dies augescentium malorum metus & formido terrebat.* Adde quod Josephus eandem usurpat sententiam in lib. 20. antiquitatum, ubi de sicariis agit, καὶ τῶν συμφορῶν τὸν φόβον εἶναι χαλεπώτερον. Quæ Josephi verba retulit Eusebius suprà cap. 20. Certe non ovum ovo similius est, quàm sunt inter se similia hæc duo Josephi loca. Tantum pro eo quod φόβον dixit in lib. 20. Antiquitatum, hìc ponit ἀνάτασιν, quod eandem habet significationem.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES

IN LIBRUM TERTIUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

In Caput I.

Pag. 71. Θωμᾶς μὲν τὴν παρθίαν. Idem scribit Clemens in lib. 9. Recognitionum; apud quem Petrus ita loquitur: *Denique apud Parthos, sicut nobis Thomas, qui apud illos Evangelium prædicat scripsit, non multi jam erga plurima matrimonia diffunduntur.*

τοῖς ἐν διασπορᾷ ἰουδαίοις. Codex Mazar. & Med. cum Fuk. ac Savil. τοῖς ἐν διασπορᾷ ἰουδαίοις scriptum habent, rectius ut opinor. In Epistola Catholica B. Petri legitur παρεπιδήμοις διασπορᾶς πόντου, &c. Verùm in Epistola Jacobi scribitur δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Porro Judæi per totum orbem dispersi sunt variis temporibus & varias ob causas. Primò quidem cùm abducti sunt ab hostibus in Babylonem & in Ægyptum ac Syriam: cùmque à Romanis duce Pompejo victi & in servitutem redacti sunt. Deinde spontanea migratione; ut contigit temporibus Machabæorum, cùm quidam sponte ex Judæa in Ægyptum sedes transtu-

lerunt. Lex enim non vetabat ne Judæi in alias terras migrarent, ut ex libro Ruth colligere est. Tertio id contingebat ob proselytos: quos cum ex omnibus gentibus admitterent Judæi, hinc fiebat ut per totum orbem dispergerentur. Sperabant autem Judæi, venturum quandoque Messiam, qui ipsos ita ut diximus dispersos ac dissipatos, in unum colligeret. Ita in cantico Aggæi & Zachariæ qui est Psalmus 146. οἰκοδομῶν Ἱερουσαλὴμ ὁ Κύριος, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει.

ταῦτα κατὰ λέξιν. Cùm Eusebius hîc dicat, superiora ex libro 3. Explanationum Origenis in Genesim esse desumpta, dubitari merito potest, unde incipiant Origenis verba: an à vocibus illis Θωμᾶς μὲν, ὡς ἡ παράδοσις, &c. An potius ab istis Πέτρος δὲ ἐν πόντῳ, &c. Neque enim Eusebius satis distincte nobis notavit, quodnam esset initium Origenis verborum. In codice Mazarino ac Med. ad latus hujus lineæ hanc notam appositam inveni ⌽. De qua nota jam multa dixi ad initium libri primi. Verùm quid hîc significet, difficile est affirmare. Neque enim ὡραῖον denotat, cùm nulla venustas & elegantia in hoc loco possit reperiri. Forte igitur hæc nota est, quam Isidorus vocat φ. & ρ. Quâ monemur intendendum esse sollicitè, undenam incipiant Origenis verba.

In Caput II.

ἀσπάζεταί σε Λῖνος καὶ Εὔβουλος καὶ Πούδης καὶ Λῖνος καὶ Κλαυδία. Hæ verba non habentur in codicibus nostris Maz. Med. ac Fuketiano, nec apud Nicephorum. Certe non valde necessaria sunt.

In Caput III.

Pag. 72. τότε λεγόμενον αὐτοῦ κήρυγμα καὶ τὴν καλουμένην ἀποκάλυψιν. Miror quod hic Eusebius dicit, Petri librum qui κήρυγμα dicebatur, ejusque Apocalypsim à nemine veterum presbyterorum citari. Certe Clemens in libris Hypotyposeon, Petri Apocalypsim laudat, teste ipso Eusebio in cap. 14. libri 6. Quod spectat ad librum qui κήρυγμα, seu Prædicatio Petri dicebatur, citatur etiam ab eodem Clemente in libris Hypotyposeon, sive in excerptis Thedoti, ut dicemus ad cap. 14. lib. 6. Origenes quoque in tomo 13. expositionum in Joannis Evangelium, mentionem facit hujus libri, & ex eo profert testimonium; sed utrum liber ille genuinus sit, an nothus, an mixtus, alibi se dicturum pollicetur. Vetus auctor in tractatu de hæreticis non rebaptizantibus, quem Nicolaus Rigaltius edidit in notis suis ad Cyprianum, hunc librum ab hæreticis confictum esse testatur. *Est autem adulterini hujus, immo interneciví baptismatis, si quis alius auctor, tum etiam quidam ab iisdem ipsis hæreticis propter hunc eundem errorem confictus liber, qui inscribitur Petri prædicatio.* Denique Lactantius in lib. 4. cap. 20. hujus libri mentionem facit.

προϊόντος δὲ τῆς ἱστορίας. Pessime hunc locum interpretati sunt Rufinus & Christophorsonus, ut eruditus lector facile deprehendet, si utriusque versionem consulere voluerit.

παρὰ τοῖς παλαι πρεσβυτέροις ὁμολογουμένην. Codex Mazarinus ac Med. cum Fuk. & Savil. scriptũ habent ὡμολογημένην.

πρὸς τῆς ῥωμαίων ἐκκλησίας. Rufinus vertit: *Scio tamen apud Latinos de ea quæ ad Hebræos inscribitur, haberi dubitationem.* Optime meo quidem judicio. Nam Eusebius ῥωμαίους vocare solet omnes Latinos: ut in lib. 2. cap. 25 ubi Tertullianum vocat Romanum τοῦτο δὲ πάλιν ὁ ῥωμαῖος Τερτυλλιανὸς, &c. Et in cap. 2. ejusdem libri de eodem Tertulliano ita loquitur ἀνὴρ τά τε ἄλλα ἔνδοξος, καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ ῥώμης λαμπρῶν. Si quis tamen Romanæ urbis Ecclesiam hoc loco intelligere maluerit, equidem non valde repugnabo. Id enim sensisse videtur Cajus in disputatione quam scripsit Romæ adversus Proclum, ejus verba habes infra in lib. 6. cap. 20. Porro hunc Eusebii locum innuit Theodoritus in proœmio Commentariorum in Epistolã ad Hebræos, ubi ait Eusebium hanc Epistolam Paulo Apostolo adjudicasse.

ἑρμᾶ οὗ φασὶν ὑπάρχειν τὸ τοῦ ποιμένος βιβλίον. Quidam existimant hunc librum, qui dicitur Pastor, non ab Herma illo cujus meminit Paulus in Epistola ad Romanos, sed ab alio Herma multò recentiore scriptum fuisse, qui Pii Romani Pontificis frater fuit, ut tradit auctor libri de Pontificibus Romanis. Exstat hodie hic Pastoris liber in Latinum sermonẽ translatus. Ejusque testimoniis utuntur Origenes, Irenæus & Athanasius. Rufinus in Interpretatione symboli, inter libros qui in Ecclesia quidem leguntur, auctoritatem tamen sacræ Scripturæ non habent, memorat librum Pastoris seu Hermetis, qui dicitur duæ viæ vel Judicium Petri.

In Caput IV.

τοῖς ἐξ ἑβραίων. Ita codex Regius. Verùm Pag. 73. quatuor reliqui diserte scriptum habent ἐν ᾗ τοῖς ἐξ ἑβραίων, &c. Quam scripturam confirmat etiam Rufinus. *Sed & Petrus in quibus etiam ipse provinciis his qui ex circumcisione sunt, prædicaverit Christum, propriis vocibus in ea Epistola quam ipsius nomine absque ambiguitate claruit esse, designat: in qua ad eos qui in dispersione sunt, scribit, sine dubio Hebræos. Ipsi etenim dispersi dicuntur, tanquam propriis sedibus pulsi, & positi in dispersione ut ipse ait, Ponti, Galatiæ,* &c.

κρήσκης μὲν ἐπὶ τὰς γαλλίας. Locus Pauli exstat Pag. 74. in posteriore Epistola ad Timotheum; ubi hodie quidem legitur κρήσκης εἰς γαλατίαν. Sed veteres quidam, atque in his Eusebius, legisse videntur εἰς γαλλίαν. Et sic scribendum esse in Epistola Pauli, contendit Epiphanius in hæresi Alogorum numero XI. Eusebii scripturam secutus est Hieronymus in catalogo, ejusque Interpres Sophronius, & alii recentiores. Verior tamen est altera lectio εἰς τὴν γαλατίαν quam confirmat Clemens in constitutionibus Apostolicis. Theodoritus in loco illo B. Pauli legit quidem γαλατίαν; sed eo nomine Gallias ait significari ad quas missus erat Crescens. Certe Galli Crescentem sibi vindicant; Viennenses & Moguntini. Vide Seratium in lib. 2. Moguntinarum Antiquitatum.

πρῶτον ἐπίσκοπον πιστεῦσαι. In codice Moræano priora duo verba lineolis subnotata sunt, & ad marginem scriptum est ea superflua esse. Certe Christophorsonus in interpretatione sua utramque vocem prætermisit. Ego verò posteriorem duntaxat expungendam; priorem verò esse retinendam puto. Idque confirmat versio Rufini, qui

hunc locum ita interpretatus est. *Sed & Dionysium Areopagitam apud Athenas, quem Lucas scripsit primum Paulo prædicante credidisse*, &c. Conjecturam nostram plane confirmat codex Maz. Med. & Fuk. in quibus diserte scribitur πρῶτον πιστεῦσαι. Porro hunc Eusebii locum in mente habuit Maximus, cùm ait in prologo Commentariorum in Dionysium Areopagitam: μνημονεύει δὲ τοῦ ἀρεοπαγίτου καὶ διονύσιος ἀρχαῖος κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς ἀθηναίους ἐπιστολῇ. Ubi delenda puto hæc verba καὶ πολύκαρπος.

In Caput V.

Pag. 75. πέλλαν αὐτὴν ὀνομάζουσιν. Idem tradit Epiphanius in hæresi Nazaræorum cap. 7. Christianos scilicet qui Hierosolymis habitabant, de imminente obsidione à Christo præmonitos, Pellam se contulisse.

In libro autem de ponderibus & mensuris, Christi discipulos ab Angelo admonitos, Pellam migrasse scribit: postea verò cùm Hadrianus Hierosolyma instaurasset, & ex suo nomine Æliam coloniam appellasset, eò reversos esse. Porro cùm Eusebius nullum hujus rei citet auctorem, satis apparet illum ex veterum traditione ista scripsisse, cùm alioqui ipse vicinus esset iis locis.

χρὴ δὲ ἦν. Ante hæc verba Christophorsonus locum integrum Josephi inseruit ex lib. 6. de bello Judaico, contra fidem manuscriptorum codicum, & absque ulla necessitate. Certe nec Rufinus nec Nicephorus, illum Josephi locum inseruerunt; & Eusebius satis habuit illum indicare, & verba quædam ex eo depromere, ut sunt illa ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ. Quæ quidem, ipsamet verba Josephi esse, satis indicavit Eusebius cùm dixit: ὥσπερ ἐν εἱρκτῇ ῥήμασιν αὐτοῖς ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος ἱστορεῖ. In vulgatis editionibus deerant hæ voces ῥήμασιν αὐτοῖς, quas nos ex vetustis codicibus Maz. Med. & Fuk. supplevimus. Easdem etiam voces reperi in codice Regio, quo usus est Rob. Stephanus. Qui profecto nimis indulsit conjecturæ suæ, dum has voces expunxit hinc, & paulo infra restituit, hoc modo: ἀναγκαῖον δὲ ῥήμασιν αὐτοῖς ὑπομνημῆναι, contra fidem omnium exemplarium.

In Caput VI.

Pag. 76. ἤδη παραδιδόντες. Prava hujus loci interpunctio quæ habetur in editione Stephani, Christophorsonum in errorem induxit. Atqui facile erat eam restituere in hunc modum, οἱ τηκόμενοι δὲ ἤδη, παραδιδόντες. ut scribitur apud Nicephorum, & in codice Maz. & Med.

τοῦ δὲ πυρὸς ἐφέλκοντες. Nicephorus habet ἀφέλκοντες. Sed vulgata lectio magis placet, quippe quæ violentiam famis clarius designat. Singuli, inquit Josephus, crudos adhuc & semicoctos cibos ad sese attrahebant ac diripiebant. Id enim significant voces illæ ἐφέλκοντες διήρπαζον. Quod tamen nec Rufinus nec Christophorsonus intellexerunt, ut ex utriusque versione apparet. Nam Christophorsonus vertit, *avide ore abripiebant*: quod à mente Josephi longe abest. Significat enim Josephus, miseros illos cibaria sibi mutuo rapuisse. Idque ex sequentibus Josephi verbis manifeste convincitur. In codice Maz. & Med. legitur ἀφέλκοντες. Sic etiam in codice Fuk. & Savil.

A ἐξαράξαντες τὰς χεῖρας. In Josephi ac Nicephori editionibus legitur ἐξαράξαντες τὰς θύρας, rectius ut mihi quidem videtur. Itaque eam lectionem omnes Interpretes uno consensu secuti sunt. In codice Mazarino & Fuk. εἰσαράξαντες τὰς θύρας; in Mediceo εἰσαράξαντες habetur. Pag. 77.

τὰ νήπια. Melius apud Josephum & Nicephorum legitur τὰ παιδία.

ξηροῖς τοῖς ὄμμασιν. In Josepho & Nicephoro additur καὶ σεσηρόσι τοῖς ὄμμασι, Id est *ridentes*. Male Gelenius ea Josephi verba interpretatur. Paulo post in codice Maz. & Med. scribitur ἐφιόρων τοὺς φθάσαντας. Atque ita codex Fuk. & Savilii. Pag. 78.

ἀκμὰς τῶν ξιφῶν. Apud Josephum scribitur αἰχμάς. Sed nostrorum codicum lectio magis placet. Græci enim ἀκμὴν dicunt, quàm Latini *aciem*. Ut cùm dicunt ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς.

B οἱ τὸν ναὸν ἐφιώρα. Notanda est religio Judæorum, qui ubicumque terrarum essent; oculis in urbem sacram & in templum conversis, Deum supplices orabant. Cujus moris exemplum est in capite 6. Danielis. εἰσῆλθε τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ αἱ θυρίδες ἀνεῳγμέναι αὐτῷ ἐν τοῖς ὑπερῴοις αὐτοῦ κατέναντι Ἱερουσαλήμ· καὶ καιροὺς τρεῖς τῆς ἡμέρας ἦν κάμπτων ἐπὶ τὰ γόνατα αὐτοῦ. Ad quæ verba notat Hieronymus: *Orat autem secundùm præceptum Dei, dictaque Salomonis, qui contra templum orandum esse admonuit.* Sic etiam in Esdræ cap. 4. juvenis ille Judæus oculis in cælum sublatis versus Hierusalem Deum laudasse dicitur. Atque hinc manasse mihi videtur consuetudo Christianorum, qui ad ortum Solis conversi Deum orabant; more accepto à Judæis qui ex circumcisione ad Christum transierant.

C πυρσὸν δὲ ταύτας. Ex Josepho scribendum est πυρσῶν. Et sic codex Maz. Med. Fuk & Savil.

τῆς σοδομικῆς. In codice Regio, Maz. Fuk. & Saviliano scriptum reperi σοδομιτικῆς ut legitur apud Nicephorum & Josephum. Quæ lectio melior est quàm vulgata. Dicendum enim esset σοδομιτικῆς, non autem σοδομικῆς.

πίστις δ' ἀπορίας. Hunc locum Christophorsonus longa verborum ambage, ut fere solet, involvit potius quàm exposuit, nec magis fideliter Gelenius. Rufinus autem brevius quidem quàm nos vertit: *Fides autem nec mortuus erat.* Sed verbum ἀπορίας omisit; & *morientibus* dicere debuit, non *mortuis*. Pag. 79.

καθυφίμενος τὸν λόγον. In optimo codice Mazarino legitur τῶν λόγων quod rectius videtur. Sequitur enim ὧν πέπονθε τὰ ἔργα. Tamen o superscriptum est eadem manu. Totus autem hic locus in

D eodem codice ita perscriptus est ἄλλως τε καὶ ψυχὰς ἂν κατιδεῖν τῇ πατρίδι χρέει, καθυφίμενος τῶν λόγων, ὧν πέπονθε τὰ ἔργα. Codex quoque Med. ac Fuk. cum Saviliano scriptum habent κατιδεῖν. Neque aliter Nicephorus in lib. 3. cap. 6.

ἐνεργέστιον ἄλλοις. Id est prædonibus, non sibi. Itaque non placet lectio illa quæ ad marginem editionis Genevensis adscribitur ἄλλως. Quam Savilius quoque ad oram libri sui apposuit. Porro codices nostri Maz. Med. ac Fuk. voculam hic interserunt ἐνεργέστιον ἄλλοις ἐκοπία. Quomodo legitur etiam apud Nicephorum.

ζήσομαι ἐν αὐτοῖς. Sic habent etiam vulgatæ Josephi editiones. Apud Nicephorum tamen legitur

ἐπ' αὐτοῖς. Atque ita codex Maz. Med. & Savilii.

Pag. 80. τοῖς ςασιαςαῖς ἐριννύς. Erinnym dixit Josephus non eodem sensu quo Græci, qui Deas quasdam apud inferos esse credebant, quæ noxios homines ac præcipue cædis reos persequerentur. Sed Erinnym dixit pro ποινὴν. Credebant enim Judæi perinde ac Græci, umbras eorum qui occisi fuerant, persequi interfectores suos, & pœnas ab illis exposcere. Sic apud Virgilium in libro quarto Dido ait:

Omnibus umbra locis adero.

Eodem sensu accipio verba illa quæ leguntur in cap. 4. Geneseos. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Id est: Frater tuus quem impie occidisti, postulat ut se ulciscar, & cædis suæ pœnas à te exigam. Sequitur deinde: *Vagus & profugus eris super terram.* Id est, umbra fratris tui quem occidisti, persequetur te ubique, & aderit infesta.

παρ' αὐτῷ τολμηθὲν. In Nicephoro legitur παρ' αὐτῶ. Quomodo Rufinus & Gelenius in Josepho videntur legisse. Ferri tamen potest vulgata lectio; ut sensus sit, singulos cives tanto facinoris illius horrore perculsos fuisse, quasi apud se & in propriis ædibus perpetratum fuisset. Tamen in codice Maz. & Med. scribitur παρ' αὐτῶ τολμηθὲν. Atque ita codex Fuketii.

In Caput VII.

Pag. 81. εἰς ἐννέα μυριάδας. Hallucinatur Eusebius. Neque enim Josephus hoc dicit; sed tantum affirmat, numerum eorum qui toto belli tempore capti sunt à Romanis, ad nonaginta septem hominum millia pervenisse. Locus est in fine libri 6. Itaque meritò Christophorsonus hoc loco Eusebii verba aliquantulum immutavit.

Pag. 82. ταῖς ἱςορίαις ἐπιλέγειν. Male Christophorsonus vertit *in hac historia disserere non est omnino necesse.* Rectius Musculus: *non opus est ut historiis addamus aliquid.* Historias vocat Eusebius libros Josephi de excidio urbis Hierosolymitanæ, non historiam suam ut putavit Christophorsonus.

In Caput VIII.

τοῦτο μὲν ὅτι. Scribo ὅτι, ut est apud Josephum in lib. 7. pag. 960. Ceterùm Nicephorus quidem astrum hoc gladio simile, & cometen qui per annum continuum apparuit, unum idemque sidus esse existimavit, non rectè ut opinor.

Pag. 83. τοῖς δὲ ἱερογραμματεῦσι. Legis peritos vertit Rufinus, non male. Scribæ enim apud Judæos, iidem erant ac legis periti seu legis doctores, ut rectè notavit Petavius in Animadversionibus ad hæresim 15. Epiphanii. Horum munus erat sacros legis libros custodire, eosdemque legere coram populo in templo & in Synagoga. Unde in capite 8. Esdræ scriba & legis doctor pro eodem sumitur. Sed hæc jam ab aliis notata sunt. Quod verò à nemine adhuc observatum est, præcipuum illorum officium fuit, ut Pontificibus assiderent una cum senioribus in judiciis & publico consilio quod συνέδριον vocabant. Docet id Lucas in cap. 6. & 23. Actuum Apostolorum. Fuit igitur id nomen Magistratus apud Judæos, sicut apud Græcos. Et quemadmodum γραμματεῖς in Græcia concionibus & judiciis intererant, legumque & plebiscitorum ac Senatusconsultorum custodiam habebant, sic etiam Scribæ apud Judæos legis erant custodes. Eum certe honorem non exiguum fuisse, apparet ex multis Evangelij locis, in quibus fastus eorum & insolentia à Servatore perstringitur. Eodem plane modo apud Græcos γραμματεῖς, id est scribæ publici, in magna erant dignitate. Nam & nomen eorum Senatusconsultis ac plebiscitis præfigebatur, ut ex Aristophane alibi notavi: & in concionibus magnam habebant auctoritatem, ut patet ex iis quæ refert B. Lucas de scriba publico civitatis Ephesiorum in capite 19. Apud Iudæos quidem eò honoratiores erant scribæ, quò Iudæi præ cæteris gentibus suam legem venerabantur. Cujus Scribæ non solum custodes, verum etiam Interpretes erant. Quinetiam consulebantur tanquam Prophetæ quidam & Antistites & omnium sapientissimi, qui optime interpretarentur signa ac prodigia, & qui legis arcana penitus cognita haberent. Sic in Matthæi cap. xi. Herodes scribas consulit. Et in hoc Josephi loco quem præ manibus habemus, prodigia in cælo visa quid significent, prædicunt Scribæ. Eosdem λογίους paulo post vocat Iosephus. Porro Magistratus urbis Hierosolymorum qui ςρατηγὸς dicebatur, suum habebat scribam, ut docet Iosephus in lib. 20. Sed an hic scriba fuerit ex numero illorum legis Interpretum, difficile est dicere. Ceterum ἱερογραμματεῖς erant apud Ægyptios quidam sacerdotes, qui sacrorum disciplinam & arcanas literas custodiebant, & futura prædicebant. De quibus Iosephus in lib. 2. cap. 5. ubi ἱερέας vocat quos supra ἱερογραμματεῖς vocaverat. Hi post cantorem & horoscopum, tertio loco procedebant in templum, alas in capite gestantes, atramentum & calamum cum libro præferentes in manibus. Libros item Mercurii hieroglyphicos & de Cosmographia, deque terrarum & Ægypti situ, item de Nilo ac de locis in honorem Deorum consecratis, custodiæ suæ creditos habebant, ut scribit Clemens Alexandrinus in lib. 6. Lucianus in longævis gentem hanc seu familiam fuisse ait apud Ægyptios.

πρὸς τῶν ἀποβεβηκότων. Ita legitur in vulgatis Iosephi editionibus. Sed quinque nostri codices Regius scilicet Maz ac Med. cum Fuk. ac Saviliano diserte scriptum habent πρὸ τῶν ἀποβεβηκότων. Atque ita legit etiam Gelenius, sicut ex versione eius apparet. Certè vulgata lectio ferri non potest. Neque enim Græce dicitur πρὸς τῶν ἀποβεβηκότων ἐκρίθη. Dixisset potius πρὸς τὰ ἀποβεβηκότα.

μοχλοῖς μὲν ἐπηρειδομένη. Intelligere videtur cardines quos Gallicè gonfos vocamus. Iis enim appensa est janua. Male Interpretes *feras* verterunt. Posthæc Eusebius omisit nonnulla quæ apud Iosephum leguntur; de eo prodigio confestim magistratui nuntiato. Sic enim interpretor eum qui ςρατηγὸς à Josepho appellatur. De quo officio multa notavi ad librum ultimum Amm. Marcellini. Eius dignitatis meminit etiam Iosephus in lib. 7. de Excidio pag. 960. & Lucas in Actibus cap. 5. ubi magistratus templi rectè vertitur in vulgata editione.

κατάπηγας. Melius καταπῆγας, ut est apud Nicephorum & Iosephum. Atque ita scribitur in codice Maz. & Med. Quibus consentiunt Fuketianus & Savilianus.

μεταβαίνομεν. In codice Maz. Med. ac Fuk. scribitur μεταβαίρομεν, quod non displicet.

σκηνοποιεῖσθαι πάντας ἰουδαίους τῷ θεῷ. Post hæc verba virgula notatur in codice Regio, Maz. & Fuk. & apud Josephum: quam interpunctionem secuti sunt Musculus & Christophorsonus. Ego verò cum Gelenio alteram distinctionem sequi malui.

καὶ ἐργασθέντες. Prior vox deest in codice Regio. Josephus nec priorem nec posteriorem agnoscit: cui consentit codex Maz. & Fuk. In Med. adduntur ad marginem.

πρὸς τοὺς παρόντας. Scribendum est παίοντας, ut legitur apud Josephum; quamquam Rufinus vulgatam lectionem secutus est.

οἱ ἄρχοντες. Id est magistratus templi, & Pontifices & Scribæ. Hi enim erant magistratus Judæorum, penes quos erat jurisdictio.

Pag. 84. ἔπαρχον. Rufinus Judicem vertit rectè. Ceteri Interpretes Præfectum interpretantur, gravi errore. Is erat Albinus Præses & procurator Judææ. Rectè igitur Musculus Præsidem Romanum interpretatus est. Quod idcirco monendum existimavi, ut lector agnoscat, Musculum plerisque in locis feliciùs vertisse quàm Christophorsonum.

ὡς ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῶν τις. In codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. hic locus ita legitur ac distinguitur ὡς ἀπὸ τῆς χώρας τὶς αὐτῶν, ἄρξει τῆς οἰκουμένης. Atque ita legitur apud Josephum pag. 961. Nicephorus quoque eandem trajectionem retinuit, quamvis Josephi verba paululum immutavit. Porro in codice Regio ac Maz. τὶς acuitur. Neque id in hoc solùm loco, sed semper in iisdem libris ita fieri observavi, licet nulla sit interrogatio.

In Caput IX.

ματθαθίου παῖς. In codice Regio legitur ματθίου Et ita apud Josephum in libro de vita sua & in procemio historiarum belli Judaici. Apud Sophronium quoque in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis scribitur Ἰώσηπος ματθίου υἱός. Nec aliter vocat Sozomenus initio libri primi. Rufinus quoque Matthiam vocat patrem Josephi. *Ioseppus*, inquit, *Matthiæ filius, ex Hierosolymis sacerdos*. Ita scribitur in optimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

ἐν ἑπτὰ λόγοις. Posterior vox delenda est, quam nec Regius codex agnoscit. Subauditur autem συγγράμμασιν. Atque ita legendum esse apparet ex iis quæ sequuntur, ἃ καὶ, &c.

Pag. 85. συντάξαι τὰ λόγον. In Nicephoro scribitur λόγους. Quod confirmare videtur Josephus, qui plures libros contra Judæorum gentem ab Apione scriptos esse testatur. Vulgatam tamen Scripturam tuetur Hieronymus in catalogo, ubi de Josephi Scriptis.

τὰ πάτρια. Interpretes omnes, Langus scilicet, Musculus & Christophorsonus cum Rufino, *patrios ritus & instituta* interpretati sunt. Verùm hoc vocabulo amplius aliquid significari existimo. Nam Josephus in libris contra Apionem, non iis solum respondet qui Judæorum leges atque instituta calumniati fuerant. Sed præcipue adversus eos scribit, qui de origine atque antiquitate Judæorum falsa quædam commenti fuerant, ut patet ex libro primo. Sub finem autem secundi libri respondet Apollonio, Moloni & Lysimacho, qui de legibus institutisque Judæorum falsa quædam conscripserant. πάτρια igitur hoc loco utrumque designat; antiquitatem scilicet, & leges. Notum est vel mediocriter doctis, πάτρια sumi pro antiquitatibus. Eoque titulo multi apud veteres exstabant libri; partim soluta oratione; partim versibus scripti. Sic Hermæ Hermopolitæ πάτρια τῆς ἑρμουπόλεως jambico versu scripta laudat Photius in bibliotheca cap. 279. & Horapollinis Grammatici περὶ πατρίων τῆς Ἀλεξανδρείας, Christodori quoque Poetæ plures ejusmodi libros citat Suidas. Unicus hodie liber Codini exstat hoc titulo inscriptus.

In Caput X.

δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι. Totidem erant apud Hebræos libri sacri, quot elementa seu literæ, ut docet Origenes in expositione primi Psalmi, & Hieronymus in procemio galeato: ubi etiam tres ordines sacrorum voluminum apud illos fuisse testatur. Primus ordo legem continebat; secundus Prophetas; tertius hagiographa. Quæ cum Josepho optime conveniunt. Sed in hoc differunt, quòd Josephus quidem tredecim libros secundi ordinis facit, secutus scilicet seriem temporum. In tertio autem ordine quatuor tantum recenset libros; aliter ac Hieronymus tum in illo procemio, tum in præfatione in Danielem; qui octo quidem Prophetarum libros numerat; hagiographorum autem novem. Sed Iosephus librum Iosuæ & Iudicum: Regum item ac Paralipomenon libros & Esdram inter prophetica volumina reposuisse videtur; non quòd prophetias continerent, quemadmodum Prophetarum libri: sed ideo quòd à Prophetis essent conscripti.

τρισχιλίων ὀλίγον ἐτῶν. In tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Savil. ita scribitur hic locus: ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγῳ ἐτῶν.

ἐπ' αὐτοῦ τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους. In libello scilicet de vita sua pag. 1026. editionis Genevensis. Pag. 86. Qui quidem libellus, epilogus est vicesimi & ultimi antiquitatum libri: à quo male divulsus est in Græco-latinis editionibus. Epilogum autem esse docet ipse Iosephus in calce libri vicesimi, & in fine ipsius opusculi de vita sua. Itaque fallitur Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 188. qui Eusebium memoriâ lapsum hæc scripsisse ait. Fallitur etiam Christophorsonus, qui hunc Eusebii locum corruptum esse existimans interpolavit. Qui si Græcos Iosephi codices manu exaratos, aut certe Basiliensem editionem consuluissent; facillimè deprehendissent id quod dixi, librum scilicet Iosephi de vita sua, nihil aliud esse; quàm appendicem vel epilogum libri vicesimi antiquitatum.

Ἰοῦστον Τιβεριέα. Nostri codices Maz Med. & Fuk. scriptum exhibent τιβέριον, male ut opinor. Nam & Stephanus Byzantius τιβεριέα patronymicum agnoscit. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis Iustum Tiberiensem vocavit, quem & nos secuti sumus. Rufinus verò Iustum vocat ex Tiberiade. At Scaliger Tiberiadensem dicere maluit. Hic Justus historiam belli Iudaici scripserat, ut docet Iosephus in libro de vita sua, & Stephanus in voce τιβεριάς. Præter hanc historiam scripsit etiam Chronicon Regum Iudæorum, ut testatur Photius in bibliotheca. Quod opus Agrippæ Regi

ab illo dicatum fuisse affirmat Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 176. Additque hæc verba: *Nemo de obitu Regis Agrippæ certius pronuntiare potuit quàm is qui illi opus suum dedicavit.* Quæ profectò nollem excidisse viro acutissimo. Quomodo enim testari potest historicus de obitu illius cui historiam suam nuncupat. Nisi fortè dicamus, Justum Agrippæ mortuo Chronicon suum nuncupasse, quod est absurdum. Sed ut sine auctore illud asseruit Scaliger, Justum Tiberiadensem Chronicon suum Agrippæ Regi dicavisse; sic etiam absurdum est quod ex eo adstruxit. Ex Photii autem testimonio constat, id opus à Justo editum fuisse post mortem Agrippæ Regis. Historiam quoque belli Judaici post ejusdem obitum à Justo evulgatam fuisse refert Josephus, cùm viginti ante annis conscripta fuisset. Ejusdem Justi liber cui titulus erat στέμματα laudatur à Laertio in Socrate; quem eundem fuisse cum Chronico testatur Photius.

ὡς μήτ' ἀληθῆ συγγεγραφότα. In codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. scriptum est συγγράφοντα, quod non displicet.

βασιλεὺς ἀγρίππας καὶ τινὲς αὐτοῦ τῶν συγγενῶν. Julium Archelaum intelligit & Herodem, ut ipse Josephus indicat in libro 1. contra Apionem. Ex his Julius Archelaus sororius erat Agrippæ Regis. Quippe Mariamnem sororem eius duxerat, teste Josepho in fine libri 19. & 20.

ὥστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία. Nicephorus in lib. 3. cap. 11. hæc Josephi verba interpretans ait; Titum libros Josephi de bello Judaico manu sua descripsisse. Ad quem locum vide quæ notavit Joannes Langus. Idem quoque scribit in libro 2. cap. 18 his verbis ἑπτὰ δὲ αὐτῷ εἰς τὴν ἱεροσολύμων συντέτλονται ἅλωσιν· ὡς λόγος ἔχει καὶ τὸν καίσαρα Τίτον ἰδίαις γεγραφότα χερσί, δημοσιεύεσθαι πανταχοῦ προστάξαι. καὶ τῇ ἐν ῥώμῃ τῶν βιβλίων ἀναθέσει καταλεγῆναι. Quæ tamen verba Langus contra Nicephori mentem ita interpretatus est. *Quos fama fert Titum Cæsarem manuum suarum subscriptione, publicari ubique, atque etiam in Rom. bibliotheca reponi jussisse.* Omnes tamen Interpretes qui hunc Josephi locum in latinum sermonem transtulerunt, eundem quem Langus sensum secuti sunt: & Josephi libros Titi Cæsaris manu notatos ac subscriptos; non autem ab eo descriptos esse intellexerunt. Ego verò Nicephori sententiam libentius sequi malim. Neque enim aliud mihi sonare videntur hæc Josephi verba: ὥστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία, δημοσιεῦσθαι προσέταξεν. Ita distinguitur hic locus in cunctis exemplaribus, tam scriptis quàm editis. Quod si Josephi locus de sola manus subscriptione intelligendus esset, tum post vocem χειρὶ, apponenda esset distinctio.

δημοσιῶσαι προστάξαι. Ita quidem legitur in codice Regio & in vulgatis Iosephi editionibus. Sed in optimis codicibus Maz. Med. Fuk. ac Savil. & apud Nicephorum, scriptum est δημοσιεύεσθαι. Quam lectionem secuti videntur omnes Interpretes. Rufinus quidem primus ita vertit: *Ut manu sua subscriberet, publice ab omnibus legi debere.* Gelenius verò in hunc modum: *Ut manu sua subscriptos in bibliotheca publicari jusserit.* Sed nescio quid causæ fuerit Gelenio, ut has voces adderet, *in bibliotheca*: nisi forte

A quia apud Eusebium legerat in superiori capite, Iosephi libros Romæ in bibliotheca publica esse repositos. Quod testatur etiam Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis. Rufini tamen versionem magis probo, qui δημοσιεύεσθαι interpretatur, publice legi. Sic enim hoc verbum sumit Eusebius in lib. 2. cap. 22. ubi de Epist. Catholicis Iacobi & Iudæ; & in lib. 3. cap. 3. Ceterùm ex his Iosephi verbis colligere est, historiam belli Iudaici ab ipso etiam esse imperante adhuc Vespasiano. Antiquitatum autem libri diu postea publicati sunt, principatus Domitiani Aug. anno 13. ut ipse testatur in fine lib. 20. & ad calcem lib de vita sua. Quod autem librum de vita sua septem annis post antiquitatum libros à Iosepho editum esse scribit Scaliger in animadversionibus Eusebianis p. 187. id mihi non videtur probabile. Nam liber ille, epilogus est duntaxat lib. 20. ut suprà docui: & in eius calce Iosephus Imp. Romanos recensens, in Domitiano desinit.

B

In Caput XI.

συμεῶνα τὸν τοῦ κλωπᾶ. Hæc Eusebii narratio non convenit cum iis quæ scripsit in Chronico. Nam in Chronico quidem statim post Iacobi mortem, Symeonem electum esse scribit, anno Neronis septimo. Hic verò post cædem Iacobi cessavisse Episcopatum testatur octo aut novem circiter annis. Hanc tot annorum lacunam ut suppleret auctor Chronici Alexandrini, Iacobi mortem contulit in annum primum Vespasiani Augusti. Pag. 87.

κλωπᾶν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσήφ. Idem scribit Epiphanius in hæresi 78. cap. 7. Proinde emendanda est interpretatio doctissimi viri D. Petavii, qui locum C Epiphanii in eadem hæresi cap. 14. ubi Symeon Clopæ filius, Iacobi Iusti ἀνεψιὸς dicitur; vertit *è sorore nepos*; cùm patruelem vertere debuisset. Porro hunc Symeonem Clopæ filium, quidam cum Simone Apostolo confuderunt, inter quos est auctor Chronici Alexandrini; & Dorotheus in libello de Apostolis ac discipulis Domini. Idem scriptum inveni in veteribus schedis quæ cum historia Ecclesiastica Rufini compactæ sunt in codice Parisiensis Ecclesiæ. *Ioseph qui interpretatur augmentum, filius Iacob filii Mathan de tribu Iuda, & de familia David ortus, in civitate sua Nazareth natus: faber arte. Frater Cleopæ: vir Mariæ adjutorio non carne. Cleophas verò pater Apostoli Symeonis Cananæi: Ioseph autem pater Iacobi fratris Domini, qui alter dicitur Iacobus Alphæi.* Nicephorus Constantinopolitanus in Chronologia tripertita, Symeo- D nem hunc Clopæ filium, Iacobi Iusti fratrem facit. Sic enim ait in Catalogo Episcoporum qui Hierosolymis sedêre. συμεὼν κλεόπας, ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ μάρτυς. Ita juxta Nicephori sententiam, Symeon Iosephi filius fuit, perinde ac Iacobus Iustus. Clopæ tamen seu Cleopæ filius dicitur ex adoptione legali. Nam cùm Cleopas sine liberis decessisset, Iosephus frater ductâ eius viduâ semen ei suscitavit, sicut scribit Nicephorus in libro 1. cap. 33. Quamquam Nicephori Constantinopolitani locus aliter etiam explicari potest: ut scilicet Symeon & Iacobus Iustus fratres dicantur, Clopæ nimirum filii. Certe Chrysostomus & Theodoretus in Epistolam ad Galatas, Iacobum Iustum Clopæ filium fuisse scribunt. Verùm in hac tanta Scriptorum discrepantia, Hegesippi

Hegesippi & Epiphanii sententiam sequi malim; & A Symeonem Clopæ filium qui Episcopus fuit Hierosolymorum, à Symeone seu potius Simone Josephi filio distinguere.

In Caput XIII.

ἀνακλήτῳ. Nescio cur Rob. Stephanus hanc lectionem prætulerit, cum omnes nostri codices, nullo excepto, scriptum habeant *ἀνεγκλήτῳ*. Atque ita Nicephorus Constantinopolitanus, ejusque interpres Anastasius bibliothecarius in Chronologia tripertita. Sic etiam Nicephorus Callistus in lib. 3. cap. 2. & Georgius Syncellus & manuscripti codices Rufini. Sed & Irenæus in lib. 3. ubi Rom. Episcoporum seriem recenset, Anencletum nominat; omisso Cleti nomine, qui ex mutilato Anencleti vocabulò fictus mihi videtur. Certe nec B Optatus, nec Augustinus in Epistola 165. ubi Romanos Episcopos recenset, Cletum agnoscit. Contra verò in duobus vetustissimis indicibus seu catalogis Episcoporum Rom. quorum alter exstat in monasterio sancti Germani, alter in collegio Claromontano Societatis Jesu, nulla fit Anencleti mentio; sed solius Cleti, qui post Linum sedisse dicitur annis xj. mense uno, diebus ij. Ex quo patet unum eundemque esse Cletum & Anencletum. Plura vide apud P. Halloixium in notationibus ad cap. 7. vitæ Irenæi.

In Caput XIV.

ὁ πρῶτος Ἀννιανός. Primus scilicet post Marcum. Sic Eusebius suprà dixit de Lino Romano urbis Episcopo, in principio hujus libri *μετὰ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου μαρτυρίαν, πρῶτος κληροῦται τὴν ἐπισκοπὴν Λῖνος.* Marcus enim Alexandrinorum Apostolus fuit, C ut supra dixi. Apostoli verò extra ordinem erant, nec in Episcoporum numero censebantur. Itaque nihil opus erat supplere hic *μετὰ Μάρκον*, ut fecit Nicephorus. Vide Seldeni notas ad Eutychium Patriarcham Alexandrinum.

δύο πρὸς τοῖς εἴκοσιν ἀποπλήσας ἔτη. Nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent, *δύο πρὸς εἴκοσιν ἀναπλήσας ἔτη.* Præterea in optimo codice Maz. *εἴκοσι* scribitur absque ν. Atque ita semper hoc nomen in eo codice perscriptum esse observavi, quamvis sequens dictio incipiat à vocali. Ac mihi quidem hujusmodi scriptura magis probatur.

δεύτερος Ἀβίλιος. Hunc Abilium vocant Rufinus & reliqui Interpretes; ipseque adeò Hieronymus in Chronico, minus rectè ut equidem sentio. Avilium enim dici oportuit, quod nomen Romanum est; perinde ac Anniani, qui ante Avilium Episcopus fuerat. Avilius Flaccus Præfectus Ægypti memoratur à Philone. Porro capitum ordo hoc loco perturbatus erat in editionibus. Nam priore loco positum erat caput illud de successione Avilii Alexandrinorum Episcopi: sequebatur deinde caput de pontificatu Anencleti. Nos ex cod. Maz. & Fuk. verum ordinem restituimus. Est autem hic error antiquissimus. Nam & in indice capitũ qui præfixus est lib. 3. in interpretatione Rufini, & in omnibus Græcis exemplaribus præterquam in Fuk. idem error admissus est. Sed in corpore ipso libri, Maz. codex qui capitum titulos suis locis diligenter appositos habet, errorem hunc emendavit.

In Caput XVII.

πολλῶν γε μήν. Male Rufinus hæc verba esse putavit Hegesippi, quem in fine superioris capitis laudavit Eusebius. Pag. 88. Ex quo patet Rufinum ita legisse, ut habetur in nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. *μάρτυς ἐπηγήσατο λόγων. πολλῶν γε μὴν &c.* Quin etiam in optimo codice Rufini, caput 17. incipit ab his verbis: *Verùm de seditione facta apud Corinthios*, quemadmodum in Maz. ac Fuk. codice factum observavi. Vulgarem tamen scripturam ac distinctionem magis probo.

τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν. Christophorsonus patricios vertit magno errore. Qui tamen error communis est ipsi cum plerisque Interpretibus græce doctissimis. Gregorius Nazianzenus in oratione 18. *παρθένος τις ἦν τῶν εὐπατριδῶν.* Billius interpretatur *patricio genere ortam*, pari errore. Idẽ Gregorius in oratione quadragesima. *μὴ ἀπαξιώσαι συμβαπτισθῆναι πένητι, πλούσιος ὤν, ὁ εὐπατρίδης τῷ δυσγενεῖ.* Hic etiam Billius *patricius* vertit. Pari errore vertit Christophorsonus Socratis locum in lib. 6. ubi Johannes Chrysostomus oriundus fuisse dicitur *ἐξ εὐπατριδῶν*. In his omnibus locis *nobilem* verti oportuit, non *patricium*. Et sic Rufinus optime vertit hunc Eusebii locum, & Hieronymus in Chrónico anno 8. Domitiani. *Domitianus plurimos nobilium in exsilium mittit atque occidit.* *εὐπατρίδης* enim idem est ac *εὐγενής*, ut docet Gregorius Naz. tum in oratione suprà citata, tum in carmine Jambico 19. Quòd si quis existimat patricios & nobiles nihil inter se differre, is vehementer fallitur. Patricius enim apud Romanos dicebatur, qui erat ex gente patricia; & opponebatur plebejo, non autem nobili. Itaque patricii quidam fuerunt apud Romanos, qui non erant nobiles, ut docuit Sigonius in libro de nominibus Romanorum. Observavi autem nobilem apud Romanos dictum esse, respectu habito ad familiam non ad gentem. Proinde ex eadem gente alii erant nobiles; alii ignobiles. Nobiles quidem, quorum pater & avus magistratum curulem gessissent; ignobiles contrà.

In Caput XX.

υἱωνοὶ Ἰούδα. In codice Regio ac Med. & apud Georgium Syncellum legitur *υἱῶν Ἰούδα* levi discrimine. Pag. 89. Ceterùm miror Scaligerum, qui in Animadversionibus Eusebianis pag. 187. tam Eusebium; quàm Hegesippum immerito reprehendit. Nam neque Hegesippus posteritatem. Davidis ad duos tantum homines tunc esse redactam dixit, ut falsò D objicit Scaliger; sed posteritatem Judæ qui erat frater Domini. Nec Eusebius Hegesippi verba aliter accepit. Certe Hegesippus diserte testatur Symeonem Clopæ filium, qui tunc erat Episcopus Hierosolymorum, ortum fuisse ex gente Davidica. Verba ejus habes infra cap. 32. Itaque nec Hegesippus erravit, nec Eusebius. Ipse potius Scaliger reprehendendus est, qui adversus auctoritatem Hegesippi, vetustissimi Scriptoris & Apostolicis temporibus proximi, obstinatè contendit, nullum unquam Judam fratrem Domini exstitisse. Sed contra est Epiphanius in hæresi 78. qui Josephum ex priore conjugio quatuor ait suscepisse liberos Jacobum, Symeonem, Josetem & Judam, cui

consentit Hippolytus Portuensis Episcopus apud Nicephorum in libro 2. cap. 3. nisi quòd pro Symeone Simonem dicit, rectius ut suprà notavi: & filias aliter nominat. His accedit Hieronymus in libro adversus Helvidium. Dicet fortasse aliquis id quod à Scaligero dictum est, nullam in Evangelio mentionem ejus Judæ fieri. Immo verò Matthæus in cap. 13. de illo sic loquitur: *Nonne mater ejus dicitur Maria; & fratres ejus Jacobus, Joseph, Simon & Judas?* Idem legitur in Marci cap. 6. Vides ut Scaliger nimio reprehendendi studio abreptus, merito ipse in reprehensionem incurrit. Porro hic Judas uxorem à nonnullis dicitur habuisse Mariam, teste Nicephoro in lib. 1. cap. 33. Ex hac igitur liberos suscepit; à quibus propagati sunt δεσπόσυνοι, de quibus Africanus in Epistola ad Aristidem. Hos porro Scaligeri errores jamdudum reprehendit P. Halloixius in notationibus ad vitam Hegesippi; quod quidem serius & absolutis jam animadversionibus meis didici.

ὁ ἰόκατος. Sic ex codice Medicæo edidit Rob. Stephanus. In codice Regio scriptum inveni ὁ ἰκαβάτος, quod monuerat etiam idem Stephanus in variis lectionibus quas ad calcem editionis suæ conjecit. In chronico Georgii Syncelli legitur ὁ ἰνόκατος. Nos ex tribus nostris codicibus. Maz. Fuk. & Saviliano, veram hujus loci scripturam restituimus, τούτους δὲ ὁ ἠνόκατος ἤγαγε. Confirmat hanc lectionem Nicephorus & Rufinus. Nam in Rufino quidem dicitur Revocatus. *Hos Revocatus quidam nomine qui ad hoc missus fuerat, perduxit ad Domitianum.* Nicephorus verò in lib. 3. cap. 10. scriptum habet ὁ ἠνόκατος. Qui sint Evocati, notum est ex Dione; milites scilicet honoratioris loci, qui confectis jam stipendiis dimissi, ad militiam evocabantur à Principe. Horum mentio fit in vetustis inscriptionibus, EVOK. AUG. Id est, Evocatus Augusti. Ne quis autem miretur, Hegesippum Græcum Scriptorem, Romano vocabulo usum fuisse. Non id novum aut infrequens Hegesippo, quippe qui δελατωρεύειν & δηνάρια usurpat in hac narratione quam præ manibus habemus, & plebejo sermone utitur.

ἐξ ὧν καὶ τοὺς φόρους ἀναφέρειν. Male Christophorsonus vertit *vectigalia*, quasi vectigalia agrorum solverentur. Atqui φόροι tributa sunt, quæ ex agris solvebantur, atque in ipsis speciebus fere pendebantur, id est in tritico, hordeo, vino & similibus, ut patet ex codice Theodosiano. Vectigalia verò sunt quæ Græce dicuntur τέλη, quæ à publicanis conducebantur & exigebantur; cum tributa à susceptoribus vel ab apparitoribus præsidū ac præfectorum exigi solerent.

Pag. 90. τύλους. Cùm initio vertissem *callos*, dubitare postea cœpi, an callus masculino genere diceretur. Tandem verò callus à Rufino dici comperi in lib. 2. ubi de morte Jacobi fratris Domini.

κελεύει ζῶντας. In codice Maz. Med. ac Fuk. necnon apud Nicephorum legitur κελεύειν. Sed & codex Regius ita disertè scriptum habet. Quare mendum est Typographicum, quod in Rob. Stephani editionem irrepsit.

ἀντέχοντι συνῄνεσε. Quisquis Tertulliani Apologeticum græce vertit, verba illius minime est adsecutus. Ait enim Tertullianus, post Neronem

A qui primus sævit in Christianos, Domitianum quoque utpote alterum Neronem, idem tentavisse: sed ut homines levi ac mobili sunt ingenio, citò ab incepto destitisse. At Eusebius seu quis alius fuit Interpres Apologetici, verba illa Tertulliani, *Sed qua & homo* ita accepit, quasi Tertullianus dicere voluisset; Domitianum quidem aliquatenus hominem fuisse; Neronem verò belluam potius fuisse quàm hominem.

In Caput XXI.

μετὰ Παῦλόν τε καὶ Πέτρον. Duo hic observanda sunt; tum quod Paulum Petro præponit Eusebius; tum quod utrumque urbis Romæ Episcopum facere videtur. Quod ad primam quæstionem attinet, etiam alibi idipsum fecit Eusebius. Non B tamen existimandum est, Paulum idcirco antеferri Petro. Sæpe enim honoratiores posteriore loco nominantur. Denique in sigillis Ecclesiæ Romanæ Paulus semper à dextra ponitur; Petrus à sinistra, ut notavit Baronius in expositione Concilii Nicæni. Quod ad secundam difficultatem attinet, sciendum est Eusebium Apostolos in ordine Episcoporum minime numerare, ut suprà notavi. Et Paulum quidem unà cum Petro Romanam Ecclesiam fundasse ac plantasse suprà dixit ex Dionysio Corinthiorum Episcopo, & infra dicet ex Irenæo. Tamen cùm de Episcopatu Rom. loquitur, soli Petro eum tribuit, ut patet ex Chronico Eusebiano. Vide quæ in hanc rem doctissime disputata sunt à Petro Haberto Vabrensi Episcopo in libro de primatu Petri. Ita intelligendus est Irenæus in libro 1. de Hygino loquens, ἔνατον C κλῆρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἔχοντος. Et in lib. 3. cap. 3. & 4. Quippe Irenæus, perinde ac Eusebius noster, Petrum ac Paulum Apostolos Romanam quidem Ecclesiam fundavisse dicit: sed eos in Episcoporum ordine nequaquam recenset. Eodem sensu in hæresi Cerdonianorum Epiphanius ait Hyginum post Jacobum, Petrum ac Paulum Apostolos, nonum Episcopalis successionis locum tenuisse. Si quis ex hoc loco contenderet Jacobum fuisse Episcopum urbis Romæ unà cum Petro, is profectò ridiculus haberetur. Idem quoque putandum est de Paulo.

Λῖνος δὲ ὁ πρῶτος ἦν, καὶ μεθ' αὐτὸν ἀνέγκλητος. Hæc verba in interpretatione sua omisit Rufinus, nec sine causa. Sunt enim prorsus superflua; & à Scholiaste primùm addita esse, ac postea in textum viden- D tur admissa.

In Caput XXII.

τὴν λειτουργίαν ἐγκεχειρισμένος ἦν. Ita quidem codex Regius. Verùm quatuor reliqui Maz. scilicet ac Méd. cum Fuk. ac Saviliano scriptum habent τὴν λειτουργίαν εἶχεν.

In Caput XXIII.

καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι. Tres nostri codices Maz. Med. ac Fuk. vocem interserunt hoc modo, καὶ πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι. Locus hic Irenæi exstat in lib. 2. cap. 39. ubi Irenæus disputat, quot annos in terris vixerit Christus, & ex relatione seniorum qui cum Joanne Apostolo in Asia familiariter vixerant, asserit Christum plusquam quadraginta annorum

Pag. 91.

spatio vitam prorogasse. Verba ejus hæc sunt ex veteri interpretatione: *Sicut Evangelium & omnes seniores testantur, qui in Asia apud Joannem discipulum Domini convenerunt, idipsum tradidisse eis Joannem. Permansit autem cum eis usque ad Trajani tempora.*

περὶ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου λεγόμενον, καὶ ἡμῖν παραδεδομένον. In tribus nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. hic locus ita legitur περὶ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου παραδεδομένον, expunctis tribus illis vocibus: quæ profecto parum necessariæ videntur.

Pag. 92. ὅπου δὲ γε κλῆρον ἕνα τινὰ κληρώσων. Hunc locum ex fide atque auctoritate trium codicum Maz. Med. ac Fuk. egregie restituimus, rejecta codicis Regii lectione, quæ ferri omnino non potest. Quid enim sibi vult κλῆρον ἕνα τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινομένων. At in lectione quam ex codicibus restituimus, plana sunt omnia. Sed & Rufini versio nostram emẽdationem confirmat. Sic enim habet: *rogabatur etiam vicinas lustrare provincias, quo vel Ecclesias fundaret, in quibus non erant locis: vel in quibus erant, sacerdotibus ac ministris instrueret, secundùm quod ei deunoquoq; Spiritus sanctus indicasset.*

ἧς καὶ τοὔνομα λέγουσιν ἔνιοι. Smyrnam vocat hanc urbem auctor Chronici Alexandrini.

καὶ τ' ἄλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφούς. Hujus verbi vim ac proprietatẽ non intellexit Christophorsonus. Vertit enim hoc modo: *Cùm alia quæque officia quæ ad animos fratrum inter se dissidentium conciliandos pertinebant, obiisset*, &c. Atqui Clemens nihil dixit de fratrum discordia. Neque verò Græca vox conciliationem significat, sed tantum consolationem. Ait igitur Clemens, Joannem Apostolum cùm in illam urbem venisset, fratres adventu suo consolatum esse, cùm post diuturnum exsilium quo Domitiani principatu exsulaverat, eum reducem tandem viderent. Potest etiam hoc verbum intelligi de prædicatione, qua Joannes Ecclesiam illius loci consolatus est. Utitur eadem voce Hegesippus infra lib. 4. cap. 22. Porro in codicibus nostris Maz. Med. ac Fuk. scriptum est sine apostrophe καὶ τὰ ἄλλα rectius.

τὴν σφραγῖδα τοῦ κυρίου. Veteres Christiani ita baptismum vocabant, ut præter ceteros docet Gregorius Nazianzenus in oratione quadragesima, ubi baptismum diversis nominibus à Christianis vocari observat. δῶρον καλοῦμεν, χάρισμα, βάπτισμα, χρῖσμα, φώτισμα, ἀφθαρσίας ἔνδυμα, λουτρὸν παλιγγενεσίας, σφραγῖδα, πᾶν ὅτι τίμιον. Causam verò cur baptismum vocarent σφραγῖδα, idem Gregorius subjungit; quòd scilicet baptismus sit conservatio & dominii nota. Male ergo Christophorsonus hunc Eusebii nostri locum, de Sacramento Confirmationis interpretatus est: Sic enim vertit. *Postea verò ubi sigillo Domini, id est Sacramento Confirmationis, tamquam perfecta tutaque ejus animi custodia obsignasset, nonnihil de cura remisit.* Atqui Græca id non sonant. Nam Clemens ait, Episcopum cùm adolescentem illum aliquando fovisset atque instituisset studiosissimè, tandem illum baptizavisse. Postea verò curam illius adolescentis abjecisse; quippe cui perfectissimum custodem appossuisset, Dominicum signaculum. ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγῖδα τοῦ κυρίου, Christophorsonus illa verba ὡς ἐπιστήσας vertit, *ubi obsignasset*; cùm vertere potius debuisset, *ut pote qui obsignasset.* Hanc enim vim habet græca particula, & lectori indicat, id quod dicitur ad superiora referri debere. Cùm igitur antea de baptismo locutus sit Clemens (id enim significat verbum illud ἐφώτισε) in hac etiam periodo de baptismo eum loqui necesse est. Sed & Eusebius in lib. 6. cap. 5. ubi de Basilide agit, baptismum vocat σφραγῖδα. Latini quoque eodem modo vocant signaculum fidei. Sic Rufinus in lib. 1. adversus Hieronymum initio: & vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis à Nic. Rigaltio editus, signum fidei bis appellat baptisma, & signum simpliciter pag. 131. Clemens Alexandrinus in pædagogo pag. 41. ait baptismum multis nominibus appellari, χάρισμα, φώτισμα, τέλειον. Et in excerptis Theodoti pag. 344. vocat baptismum σφραγῖδα, & σφράγισμα τῆς ἀληθείας, caussamq; affert nominis eandem quam Gregorius. Plura vide apud P. Halloixium in Notationibus ad vitã sancti Polycarpi cap. 9. Quibus adde Epiphanium in hæresi Ebionæorum cap. 4. & 34.

προσφθείρονται. Hujus verbi vim non intellexit Christophorsonus, ut ex versione ejus apparet. προσφθείρεσθαι idem est quod προσέρχεσθαι, nisi quòd in malam partem sumitur. Eodem sensu εἰσφθείρεσθαι dicunt Græci pro εἰσέρχεσθαι, ut notat Suidas. Quam vocem legere memini apud Gregorium Naz. in oratione 21. ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσεφθάρη. Et paulo post de Gregorio Ariano loquens; τῇ πολιτείᾳ παρεισεφθάρη. Plura de hoc verbo alibi notavi, quæ in præsentia non sunt ad manum.

ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἠξίου. Gruterus negativam particulam hic addidit οὐκ ἠξίου. Atque ita legisse videntur Rufinus & Musculus. Mihi magis placeret ἀπηξίου. Ferri tamen potest vulgata Scriptura, si voce illa τοῖς ἄλλοις non sodales adolescentis illius intelligas, sed alios latrones & sicarios. In codice Maz. Med. & Fuk. legitur πράττειν ἠξίου. Sed ea lectio ferri non potest, cùm in eadem periodo præcedant hæc verba μέγα τι πρᾶξας, &c. Ubi tamen nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent μέγα τι πρᾶξαι, absque ullo sensu.

καλόν γε ὃν φύλακα τῆς τ' ἀδελφοῦ ψυχῆς. codex Fuk. & Savilii vocem interserunt hoc modo καλόν γε εὗρη φύλακά σε τῆς, &c. quæ vox non mediocrem addit elegantiam. Porro in vetustissimo codice Maz. post vocem κατέλιπον adscriptum est punctum cum virgula, quæ nota est indignationis. Hæc enim verba cum vehementi quadam indignatione pronuntiari debent. Pag. 93.

εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο. Hæc est Scriptura codicis Regii. Sed reliqui codices Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum habent ἐτρέπετο.

βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου. Eleganter locutus est Clemens Alexandrinus. Nam pœnitentia alter baptismus est, qui lacrymarum fonte perficitur, ut ait Gregorius Naz. in oratione de baptismo. Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni βαπτιζόμενος ἐκ τοῦ ἑτέρου. Sed Regii codicis lectionem magis probo.

παρὰ τοῦ σωτῆρος εὕρηται. Rufinus & reliqui Interpretes in futuro verterunt, quasi legeretur εὑρήσεται, quod non probo. Efficacius enim erat ad confirmandam juvenis mentem, jurare se veniam sce-

lerum illius impetrasse à Deo, quàm polliceri se impetraturum. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent ἤνυσται.

νηστείαις συναγωνιζόμενος. In codice Regio scriptum reperi ἐξευμενιζόμενος. Vulgata tamen Scriptura magis placet, quam in nostris exemplaribus invenimus. Sed & Rufinus eandem lectionem secutus est, cùm ita vertit: *Et cum ipso pariter ducens crebra jejunia.* Nicephorus quoque habet συνασπόμενος, quod idem est ac συναγωνιζόμενος. Porro verbum ἐξευμενιζόμενος, videtur esse scholion seu interpretatio vocis præcedentis ἐξαιτούμενος, aut contra.

Pag. 94. ῥήσεσι λόγων. Longe elegantior videtur lectio codicis Regii σειρῆσι λόγων, quomodo etiam legitur apud Nicephorum in lib. 2. cap. 42. Vulgatam tamen Scripturam tuetur Rufinus, qui sic vertit: *Sed & variis sermonum consolationibus, velut quibusdam præcantationibus, efferos & exterritos ejus animos mitigabat.* Sane σειρῆσι nimis molle hoc loco vocabulum est. ῥήσεις autem λόγων, sunt dicta vel sententiæ ex sacris voluminibus excerptæ, quibus Joannes Juvenis illius pœnitentiam agentis, animum atque aures demulcebat.

κατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ. Rufinus hunc locum ita vertit: *Nec prius abstitit quam eum in omnibus emendatum etiam Ecclesiæ præficeret.* Rufinum secutus est Christophorsonus: quorum tamen interpretationem probare non possum. Neque enim convenit Apostolicæ disciplinæ, ut homo cædis ac latrocinii reus, licet peracta pœnitentia, Episcopus fuerit ordinatus. Itaque magis placet Scriptura quam in quatuor nostris codicibus inveni Maz. Med. Fuk. & Saviliano ἀποκατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ, quam lectionem secuti videntur Langus & Musculus. Nicephorus quidem hujus loci sensum ita expressit πρὶν ἢ στερρῶς αὐτὸν ἐπιστῆσαι τῇ ἐκκλησίᾳ. Eodem verbo usus est Georgius Syncellus in hujus historiæ narratione, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιστήσας. Sed fortasse quidam nostrorum codicum lectionem repudiabunt, eo quòd Clemens jam dixerit, juvenem illum à Joanne Apostolo in Ecclesiam reductum fuisse ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. Quod si hoc loco legamus ἀποκατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ, inepta erit ac supervacua ejusdem rei repetitio. Respondeo restituere Ecclesiæ, non idem esse ac reducere in Ecclesiam. Reducitur enim ad Ecclesiam, qui pœnitentiam acturum se esse profitetur. Restituitur autem Ecclesiæ is, qui peracta pœnitentia reconciliatoriam manus impositionem accepit.

In Caput XXIV.

ὑπόδειγμα ποιούμεθα γραφαῖς. Magis placet altera lectio quam reperi in codice Maz. ἐπισημαινώμεθα. cui fere consentit codex Medic. nisi quod ἐπισημαινώμεθα scriptum habet. At in codice Fuk. scriptum est ἐπισημειώμεθα.

καὶ δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον. Posterius καὶ expungendum est, utpote ineptum ac superfluum. Abest certe à tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuketiano. Scribendum quoque ἀνωμολογήσθω producta secunda syllaba, sicut in iisdem codicibus habetur.

ὁ γοῦν Παῦλος πάντων. Codex Maz. & Med. vocem interserunt hoc modo. ὁ γοῦν Παῦλος τῶν πάντων ἐν παρασκευῇ λόγων δυνατώτατος. Sed nihil opus est hac voce, cùm sequatur verbum γεγονώς.

οὐ πλείστων βραχυτάτων ἐπιστολῶν. Ambiguum est utrum paucas, an breves Epistolas velit dicere. Utrumque enim de Pauli Epistolis dici potest: eas scilicet & paucas esse, quippe quæ quatuordecim numerum non excedant: & breves, iis quidem, qui illas piè ac religiosè perlegerint. Certe Origenes eas ὀλιγοστίχους vocat in lib. 5. Expositionum in Evangelium Joannis. Origenis verba si quis legere desiderat, habentur infra in lib. 6. cap. 25. In codice Fuk. hic locus ita perscriptus est οὐ πλείστων βραχυτάτων ἰδὼν ἐπιστολῶν γραφῇ παραδέδωκεν. ubi ἰδὼν compendiosâ scribendi nota positum est pro δικατιστάρων.

τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Nicephorus in libro 2. cap. 45. habet τὸ λεῖπον τῆς αὐτοῦ παρουσίας. Id est: *Defectum præsentiæ suæ iis quos relinquebat, scripto compensavit.* Rufinus quoque & Musculus hunc quem dixi sensum secuti sunt. Christophorsonus verò verbis ipsis pressius adhærens, aliter interpretatus est in hunc modum: *Et quod illis à quibus discessit, deesse dum præsens apud eos erat, videbatur, illud sedulitate & labore scribendi omnibus suis quasi numeris explevit*: In qua interpretatione hoc primo reprehendendum est, quod Matthæum scripsisse ait Evangelium, cùm ab Hebræis jam discessisset; cùm tamen Eusebius contrarium dicat. Nam in græco est ἀφ' ὧν ἐστέλλετο, id est, *à quibus discessurus erat.* Certe Athanasius in tractatu de libris sacræ Scripturæ, & Chrysostomus scribit Matthæum primum omnium Hierosolymis Evangelium suum conscripsisse. Idque anno 15. post adscensum Christi, ab eo factum fuisse tradit Nicephorus, & auctor Chronici Alexandrini. Deinde verba illa τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ nullomodo id significare possunt, quod voluit Christophorsonus. Sed id potiùs significant, si ad verbum interpreteris. *Et quod præsentia sua adhuc superesse videbatur (ad prædicationis scilicet consummationem) scripto supplevit.* Hic est sensus verborum Eusebii. At Christophorsonus verba illa τούτοις ἀφ' ὧν ἐστέλλετο retulit ad verbum λεῖπον; cum tamen referantur ad vocem ἀπεπλήρου. Certe in scriptis codicibus Regio, Maz. & Med. post vocem παρουσία, & post ἐστέλλετο apponitur subdistinctio.

Pag. 95.

καὶ τὰ κατὰ τοῦτον πεπραγμένα. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano scriptum est καὶ τὰ κατ' αὐτὸν πεπραγμένα. supple τὸν χρόνον.

ἐγγὺς τοῦ σάλου. In vetustissimo codice Maz. scriptum inveni σαλεύμ cum diphthongo.

Pag. 96.

In Caput XXV.

νόθοις. Impropriè hoc nomen usurpat Eusebius, pro libris scilicet qui ambiguæ sunt auctoritatis; cùm νόθοι dici debeant libri adulterini & ab hæreticis confícti, de quibus mentio fit in fine hujus capitis. Quod ut manifestiùs appareat, intelligendum est tres esse species librorum sacrorum. Alii sunt extra controversiam veri; alii extra controversiam falsi: tertii sunt de quibus inter antiquos ambigitur. Hi postremi νόθοι dici non possunt, cùm à multis habiti sint pro veris. Restat igitur ut secundi dicantur νόθοι sive adulterini. Hujusmodi est Pauli Epistola ad Laodicenses, quam Hierony-

Pag. 97.

mus uno consensu ab omnibus explosam fuisse dicit. Porro Athanasius, seu qui alius auctor est tractatus de sacræ Scripturæ libris, eadem ἀκυρολεξίᾳ utitur qua Eusebius, dum libros ἀντιλεγομένους confundit cum libris apocryphis & adulterinis. Sed Eusebius infra in cap. 31. seipsum emendat, & adulterinos libros ab ambiguis aperte distinguit. Sed & Gregorius Naz. in Jambico carmine ad Seleucum nostram sententiam aperte confirmat. Nam ex sacræ Scripturæ libris alios ait esse genuinos ac legitimos, quos ibidem omnes recenset; alios verò suppositicios quos appellat νόθους, & adulterinæ monetæ comparat: tertios vocat medii ordinis; qui ad veros illos ac genuinos libros proxime accedant. Quam divisionem hausit Gregorius ex Origenis tomo 13. Explanationum in Joannem. Ibi enim Origenes de libro qui prædicatio Petri inscribitur, ait: *Disquirentes fitne genuinus liber, an nothus, an mixtus*. Ceterùm si proprie loqui velimus, duo tantum sunt genera librorum sacrorum: veri scilicet, & dubii sive ἀντιλεγόμενοι. Nam spurii in numerum sacrorum librorum referri non merentur.

τῶν ἀποστόλων λεγόμεναι διδαχαί. De hoc libro vide quæ notavit Usserius in dissertatione de sancti Ignatii Epistolis cap. 7.

τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον. De hoc Hieronymus in Catalogo, ubi de Jacobo fratre Domini sic ait: *Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebræos, & à me nuper in Græcum latinúmque sermonem translatum est, quo & Origenes sæpe utitur, &c.* De hoc Evangelio loquitur Julianus Pelagianus in libro 4. ubi Hieronymum accusat, quòd in dialogo adversus Pelagianos, usus sit testimonio quinti Evangelii quod in latinum ipse sermonem transtulerat. Quod autem subjungit Eusebius, eo Evangelio præcipue delectari Judæos illos qui Christum susceperunt, intelligere videtur Nazaræos & Ebionitas. Hi enim Evangelium illud Hebraico sermone conscriptum legere consueverant, ut docet idem Hieronymus in Esaiam cap. 11. & in Ezechielem cap. 18. & in Matthæum. Recte ergo Rufinus vertit: *Quo præcipue utuntur Hebræi illi qui Christum suscipere videntur.*

τῶν κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν. Nicephorus in libro 2. cap. 46. hæc Eusebii verba interpolavit hoc modo οὔτις τῶν ἀποστολικῶν διαδόχων ἢ τῶν κατ' ἐξῆς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Sed nihil opus erat hujusmodi emendatione. Neque enim Eusebius hîc loquitur de Apostolorum successoribus, qui titulus solis convenit Episcopis: sed de Ecclesiasticis Scriptoribus loquitur, qui perpetua successione in Ecclesia floruerunt. Itaque τῶν κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν, idem valet ac τῶν καθ' ἑκάστους καιροὺς ἐκκλησιαστικῶν, vel τῶν ἀεὶ ἐκκλησιαστικῶν. Nam ut apud Hebræos fuit olim successio Prophetarum, licet aliquoties interrupta, quemadmodum tradit Josephus in libro 1. contra Apionem; sic in Ecclesia fuit semper successio doctorum & tractatorum, qui Ecclesiastici dicebantur, ut supra notavi. Hieronymus in cap. 11. Esaiæ: *Id quod in Evangelio Matthæi omnes quærunt Ecclesiastici & non inveniunt, &c.* Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuketiano scriptum est κατὰ τὰς διαδοχὰς cum articulo.

A ὀρθοδοξίας ἀπᾴδουσα. Tres nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent ἀποδίουσα. Rectior tamen mihi videtur codicis Regii scriptura. Pag. 98.

In Caput XXVI.

ὅπλον δεύτερον. In hujus vocis Interpretatione omnes Interpretes lapsos esse miror. Rufinus *scutum* vertit. Langus & Musculus *armaturam*, Christophorsonus *propugnaculum*. Atqui ὅπλον hoc loco significat *telum*. Igitur ὅπλον τῆς διαβολικῆς ἐνεργείας, idem est ac ὄργανον, instrumentum dæmonicæ pravitatis.

ἀποδείκνυται τὸν τρόπον ὃν καὶ αὐτὸς σαμαρεύς. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. longe aliam hujus loci interpunctionem inveni, quam secutus est Christophorsonus, ut ex versione B eius apparet. Sic enim scribitur: ὅπλον δεύτερον οὐχ ἧσσον τοῦ προτέρου, τῆς διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποδείκνυται τὸν τρόπον ὃν καὶ αὐτὸς σαμαρεύς. Ac profecto hæc distinctio longe rectior est quàm vulgata. Quis enim sensus est horum verborum τὸν τρόπον ὃν καὶ αὐτὸς σαμαρεύς. Scio quidem Samaritanos odio fuisse Judæis, tanquam omnium hominum deterrimos: adeout Samaritani nomen instar gravissimi probri à Judæis haberetur. Verùm hîc de patria Menandri sermo est. De moribus autem infra loquitur Eusebius. Porro Menander Samaræus dicitur, eodem modo quo Simon Samaræus appellatur à Justino in Apologetico & à Clemente in libris Recognitionum: Id est ex provincia seu regione Samaria, non autem ex ipsa urbe Samaria. Nam Simon quidem ex vico Gitthis; Menander verò ex C Capparattea, ἀπὸ κώμης καππαρατίας. Sic enim in Maz. Med. & Fuk.

ἀθανασίαν ἀΐδιον μεθέξειν. In codice Fuk. & Savil. legitur ἀθανασίας ἀϊδίου.

In Caput XXVII.

θαλεραλήπτους. Nova dictio, ex duabus insolenti compositione compacta. Idem enim est ac si dicerent θατέραλήπτους. Pag. 99.

τῇ ἐβιωναίων ὀνόματι (?) τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν. Idem scribit Origenes in lib. 4. de Principiis ὑπολαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ ἐβιωναῖοι, τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμοι· ἐβίων γὰρ ὁ πτωχὸς παρ' ἑβραίοις ὀνομάζεται, ὥστε ὑπολαβεῖν ἐπὶ τοὺς σαρκίνους Ἰσραηλίτας προηγουμένως τὸν χριστὸν ἐπιδεδημηκέναι. Porro in codice Maz. ac Med. id nomen cum aspero spiritu perscriptum est, tum hoc in loco, tum in libro D sexto, ubi agitur de Symmacho veteris Testamenti Interprete.

In Caput XXVIII.

θέλων πολλανᾶν, Sic in editione Rob. Stephani nescio quo casu excusum est. Quem Typographorum errorem secuti sunt postea Genevenses. Nos verò ex manuscriptis codicibus & ex Nicephori libro, veram hujus loci scripturam restituimus θέλων πλανᾶν. Pag. 100.

ἐν δευτέρῳ τῶν ἐπαγγελιῶν. Scribendum est ἐν δευτέρῳ περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν. Scripserat enim Dionysius Alexandrinus duos libros de promissionibus, seu de præmiis quæ promisit Deus se post hanc vitam justis hominibus redditurum. Ex his libris secundus erat adversus Nepotem quendam Episcopum

Ægypti, qui ex Joannis Apocalypsi adstruere voluerat, regnum Christi terrenum futurum esse, ut docet Eusebius in libro septimo.

ἀξιόπιστον ἐπιφημίσαι θελήσαντα. Hic locus Dionysii integer exstat in lib. 7. hujus historiæ cap. 25. Inde igitur petenda est hujus loci explicatio. Quidam, inquit Dionysius, ajebant librum illum Apocalypseos compositum esse à Cerintho hæresiarcha, qui sub Joannis Apostoli nomine eam Revelationem publicavit, quò majorem auctoritatem dogmatibus suis compararet.

εὐφημότερον. Christophorsonus legit: εὐθυμότερον ex cap. 25. lib. 7. Verùm locus ille libri septimi ex hoc potius loco emendandus erat, quàm hic ex illo depravandus. Certe in lib. 7. εὐφημότερον habent manuscripti codices Maz. & Med. Ita etiam Nicephorus in lib. 3. cap. 14. Nec aliter legisse Rufinum ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Et ut aliquid sacratius dicere videretur, legales ajebat festivitates rursum celebrandas.* Festorum scilicet & sacrificiorum nomine libidines suas velabat Cerinthus, ut honestatem quandam in speciem præferret.

ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθέσεις. Scribendum videtur προθείς, licet reclamantibus libris.

In Caput XXIX.

Pag. 101. ἐπὶ τούτων δ' ἦτα. In codice Med. Maz. ac Saviliano scriptum est ἐπὶ τούτῳ. Id est post hunc, Cerinthum scilicet. Codex Fuk. habet ἐπὶ τοῦτο.

ἁπλῶς καὶ ἀβασανίστως. Hæc verba referri debent ad κατακολουθήσαντες, non autem ad vocem εἰρημένῳ. Quod cùm non animadvertisset Christophorsonus, à Clementis sensu longe aberravit. Neque enim illud tum dictum tum factum Nicolai, temere & inconsiderate ei excidisse ait Clemens. Immo hoc Nicolai apophtegma fuisse docet in libro 2. Stromatei sub finem δεῖ παραχρῆσθαι τῇ σαρκί. Quod quidem dictum, sectatores eius ita interpretati sunt, quasi Nicolaus unumquemque carne sua ad omnem voluptatem & lasciviam abuti oportere præcepisset: cùm tamen Nicolaus plane contrarium hoc dicto intellexisset, neque carni haudquaquam indulgendum esse, sed eam domandam & adsidua virtutis exercitatione fatigandam. Porro de hæresi Nicolaitarum Victorinus Petabionensis Episcopus in Commentariis in Apocalypsim: *Nicolaitæ autem erant illo tempore ficti homines & pestiferi, qui sub nomine Nicolai ministri fecerunt sibi hæresim, ut delibatum exorcizaretur & manducari posset; & quicumque fornicatus est, octava die pacem acciperet.*

καὶ ἡ ἐγκράτεια. Hæc per Enallagem dicuntur à Clemente Alexandrino. Sic enim accipienda sunt quasi diceret τὸ παραχρῆσθαι τῇ σαρκί, τὴν ἐγκράτειαν ἡδονῶν ἐκδιδάσκει. Quod Rufinus & Christophorsonus non intellexerunt.

κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἐντολήν. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent κατὰ τὴν τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἐντολήν. Quæ tamen duæ voces apud Clementem hodie non leguntur.

In Caput XXX.

Pag. 102. καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς. Rectius in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano legitur καὶ τῆς ἐπ' οἶκον ἀνακομιδῆς.

In Caput XXXI.

μεγάλα στοιχεῖα. Hieronymus & Musculus *elementa* vertit. Christophorsonus *seminaria*. Sed optime Rufinus *lumina* interpretatur. Nam Græci signa zodiaci στοιχεῖα solent appellare. Sic apud Diogenem Laertium in vita Menedemi πῖλον ἀρκαδικὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων ἐνυφασμένα τὰ δώδεκα στοιχεῖα. Sic autem vocabant ea signa Gentiles, quòd principia vitæ hominum ac fortunæ in iis posita esse existimarent, ut docet Epiphanius in hæresi Pharisæorum. τὰ ματαίως νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων τοῖς πεπλανημένοις ὀνόματα ἃ ζώδια καλοῦσιν. Ubi εἰς ἀριθμὸν ponitur pro εἰς λόγον. Quare fallitur Salmasius in libro de annis Climactericis pag. 577. Neque enim Græci στοιχεῖον unquam dixerunt imaginem aut figuram.

φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα. Christophorsonus hoc loco nequaquam boni Interpretis officio functus est, qui pro Philippo uno ex 12. Apostolis, Philippum unum ex septem Diaconis substituit. Vetus quidem hic error fuit, ut Philippum Diaconum & Evangelistam cum Philippo Apostolo confunderent. Et quia in Actibus Apostolorum cap. 21. Philippi Evangelistæ quatuor filias virgines prophetasse legerant, Philippum Apostolum conjugem habuisse & filias suscepisse dixerunt. Ita præter Polycratem Clemens Alexandrinus supra in capite 30. & Papias infra. Verùm ex Actibus Apostolorum manifesto colligitur Philippum Diaconum, cum à quo Eunuchus baptizatus est, & qui quatuor habuit filias prophetantes, alium fuisse à Philippo Apostolo. Vide Isidorum Pelusiotam in libro primo, Epistola 447. & sequentibus, ubi id apertissimè demonstrat.

καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ. Tertiam hanc Philippi filiam sejungit Polycrates à duabus aliis quæ in virginitate consenuerunt. Ex quo colligitur, tertiam hanc viro nuptam fuisse. Neque verò id pugnat cum capite 21. Actuum Apostolorum. Responderi enim potest, tum quidem cùm ea gererentur quæ memorat Lucas, Philippi filias fuisse virgines. Posteà tamen unam ex illis à patre nuptum datam. Idque innuere videtur Clemens Alexandrinus in verbis quæ supra citantur ab Eusebio. Porro Christophorsonus tertiam hanc Philippi filiam, cum duabus illis prioribus confudit. Cujus versio merito turbavit Baronium, ut patet ex Annalibus ad annum Christi 58. cap. 113. Repetit hunc Polycratis locum Eusebius noster in lib. 5. cap. 24. ubi Christophorsonus tres Philippi filias recte distinxit; & priorem suum errorem emendavit. Ceterùm quæri hic meritò potest, cur Polycrates tres duntaxat Philippi filias memoraverit, cùm in Actibus quatuor filiæ Philippi numerentur. Respondeo Polycratem earum duntaxat mentionem fecisse, quæ in Asia mortuæ sepultæque essent, ut videre est in integra ipsius Epistola quæ refertur in libro 5. Cùm igitur una ex quatuor illis filiabus Cæsareæ aut alibi mortua esset, ideò nullam eius mentionem fecit Polycrates. Porrò ex filiabus Philippi una Hermione, altera Eutychis dicebatur. Sic enim scribitur in Menæo Græcorum, *Die 4. Septembris*

commemoratio S. Hermione, unius ex quatuor filiabus Philippi Apostoli, qui baptizavit Eunuchum Candacis. Hæc & soror eius Eutychis in Asiam venit post mortem Ioannis Apostoli, &c. Sepulta est Ephesi. Igitur ex Menæo discimus, tertiam illam Philippi filiam, de qua hic loquitur Polycrates, Hermionem appellatam fuisse. Etenim Polycrates eam Ephesi sepultam esse dicit, cùm duæ eius sorores sepultæ essent Hierapoli.

Pag. 103. περί τε τῶν ἀποστόλων. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano scriptum inveni περί τε τῶν ἀποστόλων αὐτῶν.

In Caput XXXII.

συμεὼν τὸν κλωπᾶ. In codice Regio legitur σίμων, ut notavit etiam Rob. Stephanus. Hieronymus in Chronico, hujus Episcopi Hierosolymitani B nomen duplici modo scribi testatur, Symeonem scilicet & Simonem. Idem habet Georgius Syncellus, & auctor Chronici Alexandrini.

Pag. 104. καὶ ὑπατικοῦ ἀττικοῦ. Id est cùm Atticus esset Legatus Syriæ. Solebant enim Syri horum Præsidum nomine annos designare, ut constat ex Josephi antiquitatibus. Sed & in reliquis provinciis, Rectorum nomine tempora designari consueverant. Porro ex legatis Cæsaris alii erant consulares; alii Prætorii. Quocirca Atticus hic ὑπατικὸς appellatur, ut eum consularem fuisse constet. Ex his apparet male Rufinum vertisse: *Martyr effectus est cum esset annorum centum 20. sub Trajano Cæsare, apud Atticum consularem.* Græca Hegesippi sic habent: ἐτῶν ὢν ἑκατὸν εἴκοσι ἐπὶ τραϊανοῦ καίσαρος, καὶ ὑπατικοῦ ἀττικοῦ. Sed primo quidem præpositio illa ἐπὶ, non C significat *apud*: verùm id tantum designat, Symeonem martyrio perfunctum fuisse principatu Trajani, Attico Syriam administrante. Deinde vox illa ὑπατικοῦ, non simpliciter Consularem denotat, sed Legatum Consularem ut dixi. Erant quidem ætate Rufini Consulares qui Palæstinam regebant, ut ex Imperii Romani notitia notissimum est. Verùm hic Magistratus diu post Trajani tempora est institutus. Ceterùm supra citatus Rufini locus in manuscripto codice bibliothecæ Regiæ ita perscribitur: *Martyr effectus est cum esset annorum centum 25.*

οὗ γεγονέναι αὐτὸν, nostri codices Maz. Med. & Fuk. vocem addunt hoc modo: οὗ καὶ γεγονέναι αὐτὸν, καὶ πρότερον ὁ λόγος ἐδήλωσεν.

ὁ ἐκ θείου τοῦ κυρίου. Male Christophorsonus hæc verba accepit quasi θείου adjectivum esset, & subaudiretur ἁγίους. Sed Langus qui Nicephorum latine interpretatus est, optime *patruum* vertit. Clo- D pas enim revera frater erat Josephi, ac proinde patruus Christi. Quare Symeon Clopæ filius, cognatus erat Domini, ut dicitur in capite 11. supra: ubi male *consobrinum* vertit Musculus & Christophorsonus.

συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων. Cerinthianos & Nicolaitas intelligit auctor Chronici Alexandrini, cui non assentior. Intelligit enim Hegesippus sectas illas quæ tunc temporis Hierosolymis vigebant, Pharisæorum scilicet, Sadducæorum & alias, de quibus infra lib. 4. cap. 22.

ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ. Id est quòd Christi fidem prædicaret, ut supra dixit, & rursus in lib. 4. cap. 22. A ex Hegesippo μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ὡς καὶ ὁ κύριος ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ.

μέχρι τῶν τότε χρόνων παρθένος. Hæc de Hierosolymorum Ecclesia specialiter dixerat Hegesippus, eam scilicet usque ad mortem Symeonis, id est, usque ad Trajani tempora, virginem dictam esse. Verba Hegesippi habes infra in lib. 4. cap. 22. Videtur autem Eusebius toti Ecclesiæ tribuisse, id quod de unica Hierosolymorum Ecclesia dictum fuerat ab Hegesippo. Porro tam Eusebii quàm Hegesippi verba benigne intelligenda sunt. Certum est enim Ecclesiam Catholicam semper integram atque intemeratam permanere, & castitatem eius nullo modo ab hæreticis posse corrumpi. Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. scriptum habetur ἀδιάφθορος ἔμενεν, non autem ut in Regio exemplari & apud Nicephorum ἔμεινεν.

καὶ ταῦτα μὲν οὗτος περὶ τούτων διαλαβών, &c. Tota Pag. 105. hæc pericope usque ad finem hujus capitis deest in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. Sed neque Rufinus eam agnoscit, ut ex versione eius apparet. Ac mihi quidem videtur tota hæc clausula spuria esse ac supposititia. Putavit enim quisquis hanc addidit, ea quæ præcedunt verba esse Hegesippi: cùm tamen non sint Hegesippi, sed ipsius Eusebii, ut discimus ex capite 22. lib. 4.

In Caput XXXIII.

καὶ πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυλάσσειν. Tertulliani verba Græcus Interpres infeliciter reddidit. Neque enim ἐπιστήμη est disciplina; nec διαφυλάσσειν idem est quod confœderare. Mallem igitur ita interpretari locum Tertulliani, καὶ ἵνα ὥσπερ τι σύμβολον ἔχωσι τῆς αὐτῶν πολιτείας.

ἐμπεσόντας κολάζεσθαι. Male item hoc loco Græcus Interpres Tertulliani. Oblatos enim dicit Tertullianus seu potius Trajanus, eos qui judicibus exhibentur. Sic enim Latini loqui solent. Sensus igitur rescripti Imp. Trajani adversus Christianos hic est: Rectores provinciarum non debere per speculatores & satellites suos curiosiùs indagare genus & sectam Christianorum. Si qui tamen Christiani ab officialibus fortuitò deprehensi sint, & in judicium adducti, vel si ab accusatoribus denuntiati sint, eos omnino puniri oportere. Pag. 106.

In Caput XXXVI.

Παπίας ἀνὴρ τὰ πάντα ὅτι μάλιστα λογιώτατος, καὶ τῆς γραφῆς εἰδήμων. Totum hoc elogium Papiæ deest in nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. Sed neque Rufinus hæc verba in suis exemplaribus legerat, ut ex eius Interpretatione colligitur. Quare non dubito, quin hæc verba ab imperito quodam scholiaste adjecta sint, præter Eusebii mentem atque sententiam. Quomodo enim fieri potest, ut Eusebius Papiam hic appellet virum doctissimum, & scripturarum peritissimum; cùm ipsemet in fine hujus libri diserte affirmet, Papiam fuisse mediocri ingenio præditum, planeque rudem ac simplicem.

καὶ δὴ τὴν διδαχὴν. Ita legitur in codice Regio quem secutus est Rob. Stephanus. Sed quatuor alii codices Mazarinus scilicet ac Medicæus cum Fuk. & Saviliano scriptum habent οὗτος δὴ σὺν τῇ διδαχῇ ἀναχομισθεὶς, &c.

χείρους γίγνονται. In codice Maz. Med. & Fuketiano legitur χείρονες γίνονται. Paulo post lego cum Isaaco Vossio ἃ καὶ εὔχομαι σύντονα μοι εὑρεθῆναι. Quam emendationem confirmat Rufini versio. Sic enim vertit: *Quas & ego opto acriores parari.* σύντονα igitur legit Rufinus non σύντομα. Idem error à nobis castigatus est infra in libro 6. ubi de martyrio Apolloniæ. Illic enim συντόμως excusum erat pro συντόνως.

μηδὲν με ζηλώσαι. Ante has voces in omnibus nostris codicibus apposita est media distinctio, non autem finalis. Rufinus tamen & Musculus ac Christophorsonus ante hæc verba finalem distinctionem videntur posuisse. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Nunc incipio esse discipulus Christi. Facessat invidia vel humani affectus, vel nequitia spiritalis, ut Iesum Christum merear adipisci.* Musculus vero ita vertit: *Nunc incipio esse discipulus. Nihil visibilium moror,* B *nihil invisibilium, ut Iesum Christum acquiram.* At Christophorsoni interpretatio hæc est: *Iam incipio Christi discipulus esse. Facessat à me rerum omnium sive oculis subjectarum, sive eorum aciem fugientium admiratio, ut Iesum Christum assequar.* Sed vetus Interpres Ignatii, & Joannes Langus, mediam duntaxat distinctionem ante hæc verba posuerunt. Langi quidem versio hæc est: *Nunc demum discere incipio: nihil optare aut desiderare rerum omnium & invisibilium & visibilium, ut ad Iesum Christum veniam.* Quænam porro harum Interpretationum optima sit ac verissima, difficile est affirmare, præsertim cùm de vera hujus loci lectione non satis constet. Omnes quidem Interpretes verbum ζηλῶσαι ita acceperunt, quasi in infinitivo positum esset. Certe in omnibus codicibus nostris circumflectitur, præter quàm in C Mazarino qui accentum omisit. At Rufinus verbum ζηλώσαι accepit pro Aoristo primo optativi modi, ut eius versione colligitur. Quam quidem Interpretationem reliquis præferendam duco; quippe quæ verbis beati Ignatii aptiùs conveniat. Idem igitur est ac si dixisset Ignatius: Nemo mihi invideat hanc gloriam discipuli Christi. Nemo me ab eius complexu divellat. Alludit enim sanctissimus martyr, ut & alibi solet, ad verba illa Apostoli Pauli: *Quis me separabit à charitate Christi?* Si quis tamen Christophorsoni ac Musculi versionem sequi malit, quod quidem & nos fecimus, subaudiendum est verbum συμβῆναι. Posset etiam non incommode locus hic ita restitui. νῦν ἄρχομαι μαθητὴς εἶναι μηδέν τι ζηλῶσαι τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων. Quæ lectio mihi quidem valde placet.

ἀλεσμοί. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. D Sed in tribus reliquis scriptum est ἀλισμοὶ, quod est usitatius.

καὶ οἶδ' ὅπῶθεν ῥητοῖς. Hæc de Christo narratio B. Ignatii, desumpta est ex Evangelio secundum Hebræos: quod ab Eusebio omissum aut ignoratum, docuit nos Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi de Ignatio loquitur his verbis: *Inde egrediens scripsit ad Smyrnaos & proprie ad Polycarpum, commendans illi Antiochensem Ecclesiam. In qua & de Evangelio quod nuper à me translatum est, sub persona Christi ponit testimonium, dicens: Ego verò & post resurrectionem in carne eum vidi, & credo quia sit. Et quando venit ad Petrum, & ad eos qui cum Petro erant, dixit eis: ecce palpate me & videte* A *me quia non sum Dæmonium incorporale, &c.* Idem scribit in lib. 18. Commentariorum in Esaiam. Vide Usserium in annotationibus ad Epistolas Ignatii pag. 48. & Petrum Halloixium in Notationibus ad vitam Ignatii cap. 1. pag. 385.

ἐγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν. In codice Medicæo hoc scholion ad marginem adscriptum inveni. ἔχει τὸν ἄνδρα τοῦτον μὴ τὴν ὀρθὴν δόξαν, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν μετὰ σώματος εἶναι κρείττονος καὶ ἀνθάρτου ἀναστάσεως, ἔχοντα, κἂν τοῖς ἄλλοις ἐστὶν ἀξιάγαστος. Id est: *Vide ut vir iste, alioqui admiratione dignus, non recte sentit de resurrectione mortuorum. In qua corpus multo perfectius erit nec corruptioni obnoxium.* Ego verò quid hic scholiastes sibi voluerit, prorsus ignoro. Neque enim in verbis Ignatii quidquam est reprehendendum. Sed fortasse Græculus ille qui hoc scholion primus scripsit, Eutychianam hæresim sectabatur. De qua vetustissimus Scriptor in vita Gregorii Magni ita scribit: *Qui cùm adhuc esset in eadem urbe positus, nascentem ibi novam hæresim de statu nostra resurrectionis, ipso quo exorta est initio, juvante Dei gratia Catholica veritatis attrivit. Siquidem Eutychius eiusdem urbis Episcopus, dogmatizabat corpus nostrum in illa resurrectionis gloria impalpabile, ventis aeréque subtilius esse futurum. Quibus ille auditis, & ratione veritatis & exemplo Dominica resurrectionis ostendit, hoc dogma orthodoxa fidei in omnibus esse contrarium, &c.* Exstat hæc vita in manuscripto codice Musciacensi; digna profectò quæ typis edatur. Est enim longe antiquior ac purior illâ quam Henricus Canisius edidit. Pag. 108.

In Caput XXXVII.

μαθηταὶ διαπρεπεῖς. Rectiùs in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. & Savil. scriptum est διαπρεπεῖς μαθηταί. Pag. 109.

αὐταῖς ψυχαῖς καταδέχεσθαι. Iidem tres codices cum Saviliano scriptum habent ἐν ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς καταδέχεσθαι, quod magis probo.

In Caput XXXVIII.

πέτρου δὴ καὶ ἀππίωνος διαλόγους. In lib. 10. Recognitionum Clementis Romani, mentio quidem fit Appionis, qui in urbem Antiochiam advenisse dicitur cum Anubione, sub idem fere tempus quo Petrus Apostolus illuc venerat. Verùm de Petri cum Appione disceptatione, nulla ibi fit mentio. Quid igitur dicemus? an librum Clementis qui Petri cum Appione disputationem continebat, alium esse à libris Recognitionum. Mihi quidem non videntur duo fuisse libri. Nam si duo fuissent libri Clementis, alter Recognitionum; alter verò disputationem continens Petri cum Appione, cur Eusebius unum duntaxat commemorasset, alterum verò prætermisisset. Unus igitur fuit liber ille Clementis, qui πράξεις seu περίοδοι πέτρου inscribebatur. Sed hic duas in partes erat divisus. Prior Matidiam & Faustinianum à liberis suis agnitos commemorabat. In secunda verò parte continebatur dialogus Petri cum Appione. Sane Rufinus qui illum Clementis librum latine interpretatus est, in Epistola ad Caudentium Episcopum testatur, duo fuisse hujus libri corpuscula apud Græcos; quorum in altero quædam legerentur, quæ alterum non habebat. Pag. 110.

bebat. Scribit etiam se consultò quædam omisisse, propterea quod à veræ fidei doctrina abhorrerent.

καὶ ἀππίων. Ita legitur hoc nomen in omnibus nostris codicibus, præterquam in Fuk. In quo Apionis nomen scribitur per simplex π, quemadmodum apud Josephum & alios. Photius tamen in bibliotheca cap. 112. cum nostris exemplaribus consentit. Et Clemens in lib. 10. Recognitionum, ubi ait Appionem Plistonicensem cum Anubione venisse ab Antiochia. Denique Agellius in libro sexto: *Appion*, inquit, *Græcus homo qui Plistonices est appellatus*. In lexico Suidæ scriptum est *ἀπίων ὁ πλιστονίκου*. Sed ex serie literarum quæ in lexicis observari debet, satis apparet scribendum esse *ἀππίων*. Certe *ἀππίων* nomen Romanum est, in Græcam speciem detortum, ut *μαρκίων*, *κοδρατίων* & similia. Apion quidem familiare Ægyptiis nomē fuit, ab Api quem colebant, deductum; ut Serapion, Anubion, & similia. Certe Ptolemæus Cyrenarum Rex, Apion est appellatus. Quare cùm grammaticus ille Plistonicis filius Ægyptius fuerit, Apion dicendus potius videtur quàm Appion. Eadem est scribendi varietas in Fastis Consularibus. Nam Appionem qui Consul fuit principatu Justiniani Augusti, latini Fasti fere Appionem vocant. At in Chronico Alexandrino Apion dicitur.

ὧν οὐδ' ὅλως μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται. Atqui Origenes in libro 3. Explanationum in Genesim, mentionem facit eorum Clementis librorum, & quendam locum ex iis adducit, qui etiamnum legitur in libris Recognitionum: *καὶ κλήμης δὲ ὁ ῥωμαῖος Πέτρου Ἀποστόλου μαθητὴς, συνῳδὰ τούτοις ἐν τῷ παρόντι προβλήματι πρὸς τὸν πατέρα ἐν λαοδικείᾳ εἰπὼν ἐν ταῖς περιόδοις, &c.* Exstat hic locus in cap. 22. Philocaliæ. Et in vulgatis quidem editionibus locus iste profertur tanquam ex libro 2. contra Celsum, cùm tamen in libris contra Celsum qui hodie exstant, non legatur. Est autem revera ex lib. 3. Explanationum in Genesim. Ex quo luculentissimum fragmentum primo loco affertur in supradicto capite Philocaliæ, à pagina 330. usque ad paginam 352. Cui fragmento copulandum est illud quod sequitur pagina 357. *φέρε δὲ ἀγωνισώμεθα* & reliqua usque ad finem capitis. Sic enim continue absque ulla interruptione citatur ab Eusebio in fine libri sexti de præparatione. Ceterum observavi, Origenem non raro uti solere testimoniis librorū Apocryphorum. Ita tamen illis utitur, ut nonnisi optima quæque ex illis decerpat. In quo quidem apiculas imitatur, quæ ex floribus etiam venenatis, mellis colligunt suavitatem.

οὐδὲ γὰρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας. Idem testatur Photius in bibliotheca cap. 112. & ante eum Rufinus in Epistola ad Gaudentium Episcopum: in illis scilicet Clementis Recognitionum libris quædā de Filio Dei dicta fuisse, quæ à recto fidei dogmate deviarent, & cum Arianorum potius sententia consentirent. Denique Epiphanius in hæresi Ebionæorum c. 15. diserte affirmat, libros Clementis Romani qui *περίοδοι πέτρου* inscribebantur, ab Ebionæis corruptos fuisse atque falsatos. Libri porro illi de peregrinationibus Petri, iidem sunt cum Recognitionū libris, ut supra ex Origene ostendimus. Quare Eusebium hoc loco immeritò reprehendit vetus Scholiastes his verbis, quæ ad marginem codicis Mazarini adscripta sunt: *τί σοι καὶ τοῖς τοῦ ἱεροῦ κλήμεντος διαλόγοις ἐν οἷς ὅσον τὸ ὄφελος· οἱ ὀρθοδόξως καὶ εἰλικρινῶς ἐντετυχηκότες σαφῶς ἴσασιν. ἀπάγε τῶν διασυρμῶν ὦ λογιώτατε· πείσεται γὰρ σοι τῶν ὅλων οὐδεὶς τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας· τοῦ κλήμεντος ἅπαντα ἐν σεμνυνομένοις ἐστὶ τοῖς προφήμοις τῆς εὐσεβείας, ὑφ' ὧν σπουδάζεται.*

In Caput XXXIX.

συγκατατάξαι ταῖς ἑρμηνείαις. Ita legitur in codice Regio, & recte quidem ut opinor. Certe Rufinus hunc locum ita legit, ut ex versione ejus apparet. *Non pigebit autem nos tibi omnia quæ quondam à presbyteris didicimus, & bene retinemus, recordantes exponere cum interpretationibus suis.* Reliqui tamen codices Maz. Med. ac Fuk cum Nicephoro scriptum habent *συντάξαι*. Pag. 111.

ἰοῦστον τὸν ἐπικληθέντα βαρσαβᾶν, in tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. legitur *βαρσαββᾶν*. Pag. 112.

τῶν τοῦ Κυρίου διηγήσεις. Recte Musculus *enarrationes* vertit. Hoc enim sensu *διηγήσεις* usurpat Eusebius non semel. Sic paulo antea in hoc capite dixit: *ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις*. Origenes in lib. 4. de principiis. *διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ ὑπό τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ τοῦ ποιμένι, οὕτω διηγούμεθα*. Vide quæ notavi ad cap. 14. lib. 7.

Μάρκος ἑρμηνευτὴς Πέτρου. Marcum Interpretem Petri vocat etiam Hieronymus in Catalogo, ex hoc Papiæ loco, ut opinor. Hinc est, quod plerique Græcorum Marci Evangelium à Petro dictatum esse scribunt. Ita Athanasius in tractatu de libris sacræ Scripturæ. Quod quomodo intelligendum sit, docet hic Papiæ locus. Neque enim existimandum est, Marcum ex ore dictantis Petri Evangelium suum excepisse: sed cùm Petrum audisset verbum Dei Judæis Hebraice prædicantem, Marcum singula quę ad Christum pertinebant, studiose digessisse Græco sermone.

ὡς ἐνδυνατο ἕκαστος. Nicephorus habet *ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος*, cui subscribunt quatuor nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savilianus.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES

IN LIBRUM QUARTUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

In Caput I.

Pag. 115. Ἀμφὶ τὸ δωδέκατον. In Chronico Eusebii initium Primi Alexandriæ Episcopi cadit in annum 10. Trajani. Alexandri quoque Romani Pontificis initium collocatur anno 10. Trajani. Sed & in annis Episcoporum tam Romanorum quam aliarum urbium digerendis, observavi Chronicon Eusebii plerumque dissentire ab historia Ecclesiastica. Sive ea exscriptorum culpa est, sive Hieronymi Interpretis; sive ipsius Eusebii. Nam in tanta differentia, difficile est erroris causam adsignare. Porro cùm historia Ecclesiastica post libros Chronicorum ab Eusebio scripta sit, ubicunq; ejusmodi dissentio occurrit, id potius sequendum videtur, quod in historia Ecclesiastica scriptum est.

In Caput II.

πρὸς τοὺς συνοίκους Ἕλληνας. Rufinus vertit: *Primo simul commanentibus vicinisque gentilibus inferre certamina.* Sic enim legitur in manuscripto codice bibliothecæ Regiæ. Hieronymus autem in Chronico interpretatur, *adversus cohabitatores alienigenas.* Langus vertit *adversus cives suos Græcos.* Musculus autem & Christophorsonus *gentes* verterunt, nimis laxo & ambiguo vocabulo. Aut Gentiles enim, aut Græcos vertere oportet, aut utrumque pariter ut fecimus. Judæi qui cum Græcis seu gentilibus in urbibus & oppidis habitabant, & æquum jus civitatis cum iisdem habebant, sæpenumero cum illis jurgabantur; ut solent seditiones ac tumultus nasci ex religionum discrepantia. Græci enim Judæos cives habere dedignabantur: contra Judæi, deteriori conditione quàm reliqui cives agere nolebant. Hinc frequenter rixæ per singulas urbes, tum in Ægypto tum in Syria, ut Philo & Josephus testantur. Idcirco autem Gentiles & Græcos in interpretatione mea simul posui, quòd unica vox non sufficere videbatur. Neque enim solos Græcos tunc adorti sunt Judæi, sed etiam indigenas Ægyptios & Libyas. Neque rursus solos Gentiles, verum etiam Christianos, quorum non mediocris tunc erat multitudo in Ægypto & Cyrenaica.

Pag. 116. τοὺς ἐν αὐτῇ νόμους. Castella vertit Rufinus magno errore, cùm Præfecturas vertere debuisset, aut nomos ut Plinius. Tota enim Ægyptus in nomos divisa erat. Porro de hac totius Ægypti & Libyæ vastatione à Judæis facta, præter Dionem Orosius in lib. 7. hæc habet: *Incredibili deinde motu sub uno*

A *tempore Judæi quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam & per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quæ adeò tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea Hadrianus Imp. collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset.* Hæc Orosius ex Chronico Eusebii. De his coloniis ab Hadriano Imp. in Lybiam missis, intelligendum esse videtur, vetus Epigramma incerti Auctoris nondum editum:

Ἐσχατιαὶ Λιβύων Νασαμωνίδες, οὐκέτι θηρῶν
ἔθνεσιν ἤπειρε νῶτα βαρυνόμεναι.
Ηχοῖ ἐρημαίησιν ἐπιπτήσσεσθε λεόντων
ὠρυγαῖς, ψαμάθους ἄχρις ὑπὲρ νομάδων·
Φῦλον ἐπεὶ ἀναρίθμον ἐν ἰχνοπέδῃσιν ἀγρευθὲν
ἐς μίαν αἰχμηταῖς καῖσαρ ἔθηκεν ὁ παῖς·
B Αἱ δὲ πρὶν ἀγραύλων ἐγκοιτάδες ἀκρώρειαι
θηρῶν, νῦν ἀνδρῶν εἰσὶ βοηλασίαι.

Id est:

Fines Libyæ Nasamonibus vicini, non amplius ferarum
Agmina continentis vestræ dorso portantes,
Solitarios leonum expavescatis rugitus,
Resonantes ultra ipsas nomadum arenas.
Quandoquidem innumerabilem turbam laqueis captã
Cæsar militibus sub unum simul aspectum subjecit.
Et montium vertices qui prius fuerant cubilia ferarũ,
Nunc ab hominibus incoluntur & arantur.

Corruptus est versus antepenultimus, quem sic restituendum puto.

Ες μίαν αἰχμηταῖς Καῖσαρ ἔθηκεν ὄπα.

Μάρκιον Τούρβωνα. Ab hoc Judæos deletos esse scribit etiam Spartianus in Hadriano. *Marcio*, inquit, C *Turbone, Judæis compressis, ad deprimendum tumultum Mauritaniæ destinato.* Ad quem locum hallucinatur Salmasius, qui putat Spartianum loqui de tumultu Judæorum sub Hadriano, cui bello finem ait imposuisse Marcium Turbonem. In quo longe fallitur. Nam bellum Judaicum sub Hadriano confecit, Julius Severus, ut docet Dio; multo post initium imperii Hadriani de quo hîc loquitur Spartianus. Marcius autem Turbo extremis annis imperii Trajani Judæos compresserat, quemadmodum hîc testatur Eusebius. Itaque Hadrianus imperium recens adeptus, cùm Mauri post obitum Trajani tumultuarentur, Turbonem qui recens Judæos compresserat, adversus Mauros misit, ut eadem felicitate qua Judæos contriverat, Mauros etiam compesceret. Hic est sensus Spartiani.

Λυκίῳ κοίτῳ. Rectius apud Nicephorum legitur Λυκίῳ κυήτῳ: apud Rufinum in vetustissimis editionibus scriptum est Lusio Quieto. Codex Mazarinus

Fuk. & Savilii κυήτῳ scriptum habent. κύντ☉ λύ-κ☉ dicitur in Excerptis ex Dione Cassio quæ ante viginti annos edidimus. Erat hic Maurus genere, non ex provincia Mauritania, sed ex Mauris barbaris qui Romano imperio fœderati erant. Et initio quidem præfecturam alæ Maurorum gesserat. Sed non multo pòst damnatus ob nequitiam, cum ignominia dimissus fuerat. Postea verò bello Dacico, cùm exercitus auxilio Maurorum egeret, ipse egregiam operam navavit. Quam ob causam præmiis atque honoribus adfectus, longe plura ac majora facinora altero bello Dacico edidit. Tandem verò bello Parthico quod adversus Parthos Trajanus gerebat, eò fortitudinis ac fortunæ simul processit, ut inter Prætorios relatus, consulatúmque adeptus sit, & provinciam Palæstinam rexerit. Quæ res ei primò invidiam, postea odium ac per- B nicicem attulêre. Hæc Dio in luculentis illis Excerptis. Quibus addam insignem etiam Themistii locum in gratiarum actione ad Theodosium Augustum pro pace, & pro consulatu Saturnini Magistri equitum. ὕτω καὶ ὁ σὸς πρόγονος καὶ ἀρχηγέτης παῖδες μὲν ὐκ ἦσαν αὐτῷ, παῖδες δὲ ἀδελφῶν καὶ ἀδελφιδῶν· ἀλλ' ὅμως ὐδένα ἐκείνων τῆς ἐυνοίας λυσίν προυτίμησεν· ἀλλ' ὐδὲ ῥωμαίων ὄντα τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ὐδὲ λίβυν ἐκ τῆς ὑπηκόου λιβύης, ἀλλ' ἐξ ἀδόξου καὶ ἀπῳκισμένης ἐσχατιᾶς, ἐπειδὴ μαρδοὺς κατεστρατήγησεν, ἀνέδειξε πρότερον ὕπατον· εἶτα τῆς βασιλείας διάδοχον κατεστήσατο. Id est: *Sic planè parens & auctor generis tui Trajanus, cùm liberos quidem non haberet, sed sororum atque ex sororibus neptium filios haberet, nullum tamen ex illis Lusio præferendum putavit. Sed virum qui nec Romanus erat, ac ne Afer quidem ex provincia Africa, sed ex ignobili & remoto limite; propterea quòd Mardos debellasset, priorem Consulem renuntiavit, ac deinde successorem imperii designavit.* Hunc Themistii locum eò libentius hic adduxi, quòd oratio illa nondum edita est, cujus copiam mihi fecit Gabriel Cossartius vir eloquentissimus. Porro quod Themistius dicit Lusium à Trajano successorem imperii esse designatum, id alibi legere non memini. Id quidem in animo habuisse Trajanum facile crediderim. Sane Spartianus Lusium Quietum suspectum imperio fuisse dicit. *Lusium Quietum sublatis gentibus Mauris quas regebat, quia suspectus imperio fuerat, exarmavit.*

ἰυδαίας ἡγεμών. Male Hieronymus & Rufinus Procuratorem Judææ verterunt. Nec melius Christophorsonus Præfectum interpretatur. Scribit enim Dio in Excerptis nostris, Lusium quietum ornamentis Prætoriis honoratum fuisse, & ad D Consulatum pervenisse, ac provinciam Palæstinam rexisse. Quæ res, inquit, ei invidiam conflavit. At Palæstinæ procuratio, non tanta erat dignitas, ut invidiam Lusio conflare posset: nec vir Senatorii ordinis & consularis, Procurator esse potuit. Fuit igitur Legatus Augusti pro Prætore provinciæ Palæstinæ; quam dignitatem gessit Tinius Rufus sub Hadriano, ut mox videbimus. Neminem porro turbare debet, quòd Palæstina tunc Legatum habuit, quæ antea Procuratori paruerat. Nam Imperatores pro arbitratu mutabant administrationem provinciarum; & modò Legatos, modò Procuratores mittebant, prout usus Reipublicæ exigebat. Itaque Trajanus cùm Palæstinam assiduis Judæorum motibus turbari videret, legatum ei præfecit Lusium Consularem, virum strenuum, qui dignitate sua & armis provinciam contineret. Sed & ante Lusium Atticus ille, de quo paulo ante locuti sumus cùm de Symeonis Clopæ martyrio ageretur, videtur fuisse Legatus provinciæ Palæstinæ.

In Caput III.

τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοτομίας. Ita loquitur Clemens Alexandrinus in lib. 7. Stromateon. ὁ γνωστικὸς ἄρα ἡμῖν μόνος ἐν αὐταῖς καταγηράσας γραφαῖς, τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σώζων ὀρθοτομίαν τῶν δογμάτων. Videtur autem hæc locutio desumpta esse ex Epistola ad Timotheum, in qua Apostolus dixit, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,

In Caput V.

τοὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου. Nostri codices Maz. Med. ac Fuketii, scriptum habent τοὺς ἀπὸ πρώτου, quod quidem mihi videtur elegantius. Paulo post ἴνατος per simplex ι. scribitur in optimis exemplaribus Mazarino ac Medicæo. Pag. 117.

Ἰωσήφ. In Chronico Eusebii Joses dicitur, & apud Epiphanium in hæresi Manichæorum. Sic Joseph frater Domini, de quo Matthæus & Marcus loquuntur in Evangelio, Joses à Hieronymo & aliis appellatur. Ephres similiter in Chronologia Nicephori Patriarchæ Ephrem dicitur. Ceterùm non sine causa mirari subit, undenam Nicephorus annos illos acceperit, quos singulis Hierosolymorum Episcopis assignat; cùm Eusebius qui in Palæstina degebat, & qui omnes Episcoporum illius Ecclesiæ indices perlegerat, nihil se de annis eorum C legisse testetur.

καὶ μηνῶν διαγενομένων. Rectius in nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano hic locus scribitur hoc modo: ἐνιαυτοῦ δὲ μεταξὺ καὶ μηνῶν διαγενομένων. Quanquam Savilius post vocem μηνῶν, ad oram libri sui addiderat τινῶν, ex conjectura ut opinor. Rufinus verò in suo exemplari legisse videtur μηνός. Sic enim vertit: *Anno post quem & uno mense, Alexandrina Ecclesia moderamen Eumenes sexta successione suscepit.* Porro hic Eumenes in Chronico Eusebii quod Hieronymus latine vertit, dicitur Hymenæus; vel ipsius Hieronymi, vel, quod libentiùs crediderim, librariorum errore. Pag. 118.

In Caput VI.

ῥύφος ἐπάρχων τῆς ἰυδαίας. Eusebius in Chronico. Anno sextodecimo Imperii Hadriani. *Judæi*, inquit, *in arma versi Palæstinam depopulantur, tenente provinciam Tinio Rufo; cui ad opprimendos rebelles Hadrianus misit exercitum.* In Chronico Georgii Syncelli qui Eusebii scrinia compilavit, dicitur τίνιος ῥύφος. De hoc Tinio Rufo Hieronymus in Danielem cap. 9. ita scribit: *Quo mortuo, transactis septem hebdomadis; id est annis 49. Ælius Hadrianus (à quo postea de ruinis Hierusalem urbs Ælia condita est) rebellantes Judæos, Tinio Rufo Magistro exercitus pugnante superavit.* Ita scribendum est ex veteri codice. vulgò male legitur *Timo Ruffo*.

ἐπάρχων τῆς ἰυδαίας. Male Langus & Christophorsonus Præfectum Judææ vertit. Nam Romani Imperatores non mittebant Præfectos ad regendas provincias; sed tantum ad gentes barbaras quæ

omanis fœderatæ erant. Sic gentes Maurorum r Præfectos à Romanis Imperatoribus missos gebantur, ut ex Augustino aliisque Scriptoribus otavi ad Ammianum Marcellinum. Ex quo inrpretari soleo locum Spartiani in Hadriano. *Iarcium Turbonem post præfecturam Mauritaniæ, fulis ornatum Pannoniæ, Daciæ quoque ad tempus æfecit.* Sola ex provinciis Ægyptus erat, quam ræfecti regebant loco Regum. Quare hoc loco ἐπάρχων τῆς ἰουδαίας non est exponendus Præfectus udææ, cùm Judæa nunquam à Præfectis adminiırata sit: sed potius Præses aut Legatus provinıæ Palæstinæ. Nam Palæstina seu Judæa, tunc emporis per Legatos Cæsaris regebatur, ut supeiùs observavi. Fuit ergo Tinius Rufus legatus Cæsaris Pro-prætore provinciæ Judææ seu Palæstinæ, sicut antea Lusius Quietus fuerat sub Traano.

βαρχοχέβας ὄνομα ὃ δὴ ἀςέρα δηλοῖ. Tres nostri codices Maz. Med. ac Fuketii hunc locum paulo aliter scriptum exhibent βαρχωχέβας ὄνομα, ἀςέρα δηλοῖ τῦτο. In Regio autem exemplari legitur βαρχωχέβας δὴ ἀςέρα δηλοῖ Atque ita plane Nicephorus in capite 24. lib. 3.

φονικὸς καὶ λῃςρικός τις ἀνήρ. Hæc est lectio codicis Regii. Verùm in Maz. Med. & Fuk. ita scriptum habetur λῃςρικὸς καὶ φονικὸς ἀνήρ. Nicephorus tamen cum codice Regio consentit, prorsus ut illum videatur exscribere.

οἷα ἐξ ἀνδραπόδων. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. & apud Nicephorum legitur οἷα ἐπ' ἀνδραπόδων. Quam lectionem secuti sunt Rufinus & Christophorsonus. Judæos vocat *mancipia*, ob ignobilitatem atque egestatem, & quòd plerique eorum ex captivis qui sub Tito venundati fuerant, originem ducebant.

κατὰ βίθθηρα πόλιν. Ita legitur in codice Regio, quem secutus est Stephanus. Verùm in codice Maz. Med. ac Fuketiano, nec non apud Nicephorum Βίθθηρα scriptum est. Scripti codices Rufini habent *apud Bethara oppidum*. Quare videndum est an eadem sit cum Betthar, quæ in itinerario Burdigalensi mutatio dicitur, quinquaginta & duobus millibus passuum distans ab urbe Hierosolymitana. Est & Bethar villa in eodem itinerario 12. millibus distans ab urbe Hierosolyma. Hieronymus in Epitaphio Paulæ utramque Bethoron vocare videtur. Iter enim Paulæ describens à Cæsarea Hierosolymam usque: *A Nicopoli*, inquit, *proficiscens adscendit Bethoron inferiorem & superiorem, urbes à Salomone conditas, sed postea varia bellorum tempestate deletas.*

τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται. Idem scribitur in Chronico Eusebii, anno 18. imperii Hadriani: *Bellum Judaicum quod in Palæstina gerebatur finem accepit, rebus Judæorum penitus oppressis: ex quo tempore, etiam introeundi eis Hierosolyma licentia ablata, primùm Dei nutu, deinde Romanis interdictionibus.* Ejusdem interdicti meminit Tertullianus in libro contra Judæos cap. 15. *Et exinde quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judæorum.* Et paulo pòst: *quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, probibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam tantum oculis vestris videre permissum est.*

A Idem quoque Tertullianus in Apologetico cap. 16. eleganter de Judæis dicit: *Dispersi, palabundi, & cœli & soli sui extorres vagantur per orbem, sine homine, sine Deo Rege: quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur.* Celsus quoque apud Origenem lib. 8. in fine, eadem testatur de Judæis: οἷς οὐδ' ὁποία τις βῶλος, οὐδ' ἑςία καταλείπεται Gregorius Naz. in oratione 12. pag. 202. de postrema Judæorum dispersione loquens, testatur Judæis fas non fuisse patriam adire, & Hierosolymorum solo insistere, nisi unico anni die, quatenus patriam prospectantes, lugere solitudinem & exsilium suum possent. Quem locum non intellexit Billius. μία γὰρ ἤλη τούτοις τῆς συμφορᾶς ἡ οἰκουμένη πᾶσα καθ' ἧς ἐσπάρησαν, καὶ ἡ λατρεία πεπαυμένη, καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸ ἔδαφος, μόγις γινωσκόμενον· οἷς τοσοῦτον ἐπιβατὸν αὐτοῖς ἐςὶ μόνον, καὶ τοσοῦτον ἀπολαύουσι τῆς ποτὲ αὐτῶν δόξης, ὅσον ἐν ἡμέρᾳ φανέντες θρηνῆσαι τὴν ἐρημίαν. Id est, *unũ illis monumentũ calamitatis est totius terrarũ orbis per quẽ dispersi sunt: & sublatus Dei cultus: & ipsum Hierosolymæ solum vix facile cognitu: quam hactenus ipsis introire licet, & vetere sua gloria hactenus fruuntur, ut uno die conspectis vastitatem & excidium ejus lugeant.* Die scilicet quo capta & eversa quondam fuerant à Romanis Hierosolyma, Judæi ex variis gentibus in Palæstinam conveniebant, & mercede militibus persoluta, introibant in eam urbis partem, ubi quondam fuerat templum Salomonis; ibique excidium templi & civitatis suæ plangebant, ut ex Hieronymo & ex itinerario Burdigalensi dudum observavit Scaliger in animadversionibus Eusebianis p. 198. Ac mihi quidem videtur, Judæis id permissum fuisse per eos dies quibus mercatus solemnis fiebat ad Terebinthum. Cùm enim ad eum mercatum multi ex barbaris convenirent, hac occasione etiam Judæi eò confluebant; non quidem ob mercatum quem vel maxime vitabant, eo quod olim majores ipsorum ibi venundati fuissent; sed ut ruinas templi inviserent ac salutarent. Idque conjicio ex militibus, quos Judæis plangentibus appositos fuisse testatur Hieronymus. Nam in mercatibus illis qui ad limitem fiebant, apponebatur Centurio cum militibus, ut notavi ad librum 27. Ammiani Marcellini. Conjecturam autem nostram adjuvat Hieronymi locus in cap. 31. Hieremiæ, ubi scribit exsecrabile fuisse Judæis, mercatum celeberrimum qui quotannis fiebat ad Terebinthum invisere. Ceterùm notandum est, Eusebium quidem tum hîc tum in Chronico id tantum dicere, à temporibus Hadriani vetitum fuisse Judæis in urbem Hierosolyma, & in vicinum urbi agrum introire. Quod quidem confirmat Gregorii locus à nobis allatus. Alii tamen non modo in urbem sacram, sed universam Palæstinæ regionem ingredi vetitos scripserunt. Ita præter Tertullianum Eusebius ipse in libro octavo de Demonstratione: πᾶσαι αἱ φυλαὶ τοῦ ἰουδαίων ἔθνους θρηνῶν καὶ κοπετοῦ ἄξια πεπόνθασι, διὰ τὴν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς ἐκ θεοῦ πληγὴν, ὑφ' ἧς καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν ἀλλοφύλοις ἔθνεσιν ἐξεδόθη, καὶ τὸ ἱερὸν κατεσκάφη, αὐτοί τε τῆς ἰδίας χώρας ἀπελήλαντο, ἐν τῇ πολεμίᾳ ἐχθροῖς δουλεύοντες.

ὡς ἂν μηδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος. Eâdem loquendi formâ Philo in libro quòd omnis probus liber, οὐ μόνον οὐκ ἐπιβῆναι τῆς χώρας, ἀλλ'

οὐδ' ἐξ ἀπόπλου τὸ πατρῷον ἔδαφος θεάσασθαι δυνάμενοι.

ἀρίστων ὁ πελλαῖος ἱστορεῖ. Id est ex urbe Syriæ Pella, quæ post excisam à Tito urbem Hierosolyma, sedes fuit Episcopatus Hierosolymitani, ut scribit Eusebius. Ceterùm Scaliger Aristonis Pellæi verba esse existimavit quæcumque leguntur suprà ab his vocibus ἀκμάσαντος δὲ τοῦ πολέμου, eaque passim Aristonis nomine citat; in quo tamen ei assentiri non possum. Nam & verba ipsa Eusebii stilum prorsus redolent; & Aristo Pellæus obsidionem illam Bettharæ & expugnationem Judæorum fusius prosecutus fuerat. Quod si ipsa essent Aristonis verba, nequaquam id tacuisset Eusebius. Nam quoties verba ipsa auctorum adducturus est, semper de eo lectorem admonet. Cùm autem addit ἱστορεῖ vel ἱστορεῖται, indicat eam rem à Scriptoribus illis quos laudat, fusiùs commemorari. Porro hic Aristo Pellæus auctor esse dicitur libelli cujusdam, cui titulus erat. disputatio Jasonis & Papisci. Ita scribit Maximus in scholiis ad librum Dionysii de Mystica Theologia cap. 1. ἀνέγνων δὲ τοῦτο ἑπτὰ οὐρανοὺς καὶ ἐν τῇ συγγεγραμμένῃ ἀρίστωνι τῷ πελλαίῳ διαλέξει παπίσκου καὶ ἰάσονος, ἣν κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἕκτῳ βιβλίῳ τῶν ὑποτυπώσεων, τὸν ἅγιον λουκᾶν φησὶν ἀναγράψαι. Hujus libelli meminit Celsus, & Origenes in lib. 4. contra Celsum. Eumdem ex Græco in Latinum sermonem vertit Celsus quidam. Sed sola eius præfatio hodie superest inter opuscula Cypriani.

ἡ μετέπειτα συστᾶσα ῥωμαϊκὴ πόλις. Dupliciter hìc fallitur Eusebius, tum quod urbem Hierosolyma sub Hadriano penitus eversam fuisse scribit, tum quod Æliam Capitolinam ab eodem Hadriano conditam esse existimavit post expugnationem Bettharæ. Quod ad primum attinet, constat ex Josepho Hierosolyma prorsus eversa fuisse à Tito, itaut aratrum etiam eius solo fuerit impressum. Quomodo igitur iterum eversa sunt ab Hadriano, quæ jamdudum esse desierant; Certe Eusebius hoc quidem in loco, aperte non dicit Hierusalem ab Hadriano eversam fuisse, sed id tantum obscure innuit. In libris autem de Demonstratione & in Chronico, diserte affirmat Hierusalem funditus ab Hadriano eversam fuisse. Ex quo obiter perspici potest, hos Ecclesiasticæ historiæ libros longe accuratiùs ab Eusebio elaboratos esse quàm reliqua eius Scripta. Quod verò ad conditum Æliæ spectat, tantum abest ut condita fuerit ab Hadriano post partam de Judæis victoriam. Immo bellum Judaicum ex Æliæ conditu originem cepit. Nam cùm Judæi urbis suæ solum ab alienigenis occupatum viderent, & in eo ipso loco in quo Dei templum olim fuisset, sacra fieri Jovi Capitolino animadverterent; eam injuriam minime ferendam rati, arma corripuerunt, & initium fecerunt hujus belli quod hic narrat Eusebius: quodque anno 16. Hadriani cœptum, octavodecimo aut nono finem tandem accepit. Ælia verò Capitolina diu ante condita fuerat, anno scilicet 2. Hadriani, ut scribitur in Chronico Alexandrino. Plura Scaliger in animadversionibus: quem in hac quidem parte libenter sequor. Sed quod pag. 199. Hilarium reprehendit & Athanasium quod dixerint sua ætate nullam amplius fuisse Hierusalem, in hoc non assentior Scaligero. Recte enim id dictum est à sanctissimis Patribus, cùm ea urbs quæ tunc temporis dicebatur Hierusalem, Ælia potius esset, nec nisi abusivé Hierusalem vocaretur. Neque enim Hierosolyma instauravit Hadrianus, cùm Judæi hostes tunc essent populi Romani. Sed Æliam coloniam civium Romanorum condidit, à cujus ingressu etiam Judæos arceri voluit. Itaque à temporibus Hadriani usque ad Constantinum Magnum, semper Ælia vocata est. A tempore autem Constantini Magni, Hierosolymorum nomen quasi postliminio repetiit, tum ob splendorem illius nominis, tum ob primitivæ sedis prærogativam. Revera tamen Ælia erat, non Hierusalem. Adeoque in canone 7. Concilii Nicæni Episcopus Æliæ vocatur. Verùm post celeberrimum illud Martyrium à Constantino ædificatum in Resurrectionis Dominicæ loco, ambitio Episcoporum obtinuit, ut Hierusalem potius quàm Ælia diceretur. Sed id καταχρηστικῶς factum est ut dixi. Itaque rectè locuti sunt Hilarius & Athanasius: quibus addendus est etiam Eusebius in Sermone 2. de resurrectione. *Si autem dubitant, ostendant civitatem suam post ea quæ ausi sunt stantem.* Et in lib. 5. Demonstrationis cap. 13. Et Gregorius Nazianzenus in orat. 12. καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸ ἔδαφος μόγις γνωσκόμενον· ἧς τοσοῦτον ἐπιβατὸν αὐτοῖς ἐστὶ μόνον, &c. Vides ut Gregorius testatur, solum Hierosolymorum sua ætate vix agnosci potuisse, & Judæos vastitatem eius etiamtum luxisse: respiciens videlicet ad veram & priscam Hierusalem, non ad novam illam quæ vetus nomen falso usurpaverat. Impropriè igitur locutus est Hieronymus in Epitaphio Paulæ, cùm dicit: *Ingressa est Hierosolymam, urbem trinominem, Iebus, Salem, Hierusalem: quæ ab Ælio postea Hadriano de ruinis & cineribus civitatis in Æliam suscitata est.* Nam ut sæpe dixi, nunquam ea mens Hadriani fuit, ut urbem Hierosolymam suscitaret: quippe qui infensissimus esset Judæis, qui tunc hostes erant populi Romani; sed Æliam urbem condidit, & in ea templum Jovis Capitolini, quò Judæos ab eo loco quem summa veneratione prosequebantur, penitus arceret. Rectius ergo Beda, seu quis alius, in expositione locorum & urbium, quarum mentio fit in Actibus Apostolorum. *Hierusalem*, inquit, *metropolis quondam Iudeæ, quæ nunc ab Ælio Hadriano Cæsare, quòd eam à Tito destructam latiore situ instauraverit, Ælia cognominata est: cujus opere factum est, ut loca sancta, id est, Dominicæ passionis & resurrectionis, quondam extra urbem jacentia, nunc eiusdem urbis muro septentrionali circumdentur.* Porro Ælia diu post Constantini tempora nomen suum retinuit. Certe in Itinerario Antonini & in tabula Putingerorum non aliter vocatur quàm Ælia, vitio tamen librariorum Helia Capitolina vulgò scribitur. Sed & Chrysostomus in oratione 3. adversus Judæos ita appellatam fuisse ætate sua testatur. ἐπειδὴ γὰρ αἴλιος ἀδριανὸς ἐχρημάτιζεν, οὕτω καὶ τὴν πόλιν καλεῖσθαι ἐνομοθέτησεν· ἐκεῖθεν αἰλία μέχρι τοῦ νῦν ὀνομάζεται, ἀπὸ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ κρατήσαντος καὶ καθελόντος αὐτήν.

In Caput VII.

αἱρέσεων διδασκαλεῖα. In optimis codicibus Mazarino ac Medicæo scriptum inveni διδασκάλια. Atque ut semel moneam, ita semper hoc nomen perscriptum est in nostris codicibus. Pro quo Rob. Pag. 119.

Stephanus, Regio exemplari semper inhærens, maluit edere διδασκαλεῖα. Idque nobis mutare religio fuit. Tantam tamen codicum nostrorum constantiam haudquaquam spernendam esse existimo.

εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας. Vetus Interpres Irenæi vertit: *In immensum extendit sententiam doctrinæ suæ.* ἐπινοίας igitur vocat commenta seu adinventiones Basilidis quas ibidem refert Irenæus. Eas in immensum extendisse ait Basilidem, quippe qui fabulosa quædam confinxisset & vana. Hæc enim natura mendacii est, ut sit interminatum & vagum, nullo certo modo ac termino definitum. Veritas verò certa est, ac suis spatiis circumscripta, quibus nihil addi aut demi potest. Itaque rectè Plato in Theæteto ni fallor, veritatem ἐμμετρίαν seu concinnitatem esse dixit. Et Homerus Thersiten ἀμετροεπῆ vocavit, id est, vanum ac mendacem.

εἰς μὲν τὸ εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξαι βιβλία. Non dicit Eusebius in quodnam Evangelium Basilides eos libros scripserit; utrum in Evangelium Matthæi, an Marci. Ac fortasse hos viginti quatuor libros composuerat Basilides in suum ipsius Evangelium. Scripserat enim Evangelium Basilides, & suo nomine prænotaverat, τὸ κατὰ Βασιλείδην εὐαγγέλιον, ut testatur Origenes in Homilia 1. in Lucam. Ambrosius in proœmium B. Lucæ, Hieronymus præfatione in Matthæum. Hi autem libri Basilidis ἐξηγητικοὶ dicebantur. Certe Clemens Alexandrinus in lib. 4. Stromateon loca quædam affert ex lib. 23. Basilidis ἐξηγητικῶν.

προφήτας δὲ ἑαυτῷ ὀνομάσαι Βαρκαββᾶν καὶ Βαρκώφ. Ita quidem codex Regius. Sed in codice Maz. Med. & Fuk. scriptum est Βαρκαββὰν cum accentu gravi in ultima. Nec aliter Nicephorus, nisi quod ultimam circumflectit. Apud Rufinum quoque, & apud Hieronymum in indiculo hæreseon Barcabbas dicitur. Sic enim præferunt manuscripti codices Rufini. Ceterùm in hos Prophetas Barcabam & Barcob, Isidorus Basilidis filius expositionum libros scripserat, ut docet Clemens Alexandrinus in lib. 6 Stromateon. Ἰσίδωρος δέ, ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητής, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν τοῦ προφήτου Παρχὼρ ἐξηγητικῶν. Ubi Βαρκὼφ emendandum videtur. Nisi quis existimare malit, Παρχὼρ etiam unum fuisse ex Prophetis illis à Basilide confictis. Ex eorum Prophetarum numero fuit etiam Cham: cujus nomine Basilides librum Prophetiæ contexuerat, ut ex Isidori verbis ibidem à Clemente citatis colligitur.

καὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινάς. Frustra Christophorsonus *angelos* hic inseruit, quasi in Eusebii textu aliquid deesset. Verùm Eusebius tantum de Prophetis loquitur quos sibi commentus fuerat Basilides. Atque ita hunc Eusebii locum acceperunt Hieronymus in Catalogo, ubi de Agrippa Castore loquitur, & Theodoritus in lib. 1. hæreticarum fabularum, & Nicephorus in libro quarto. Rectè porro Eusebius noster Basilidis hæresim principatu Hadriani cœpisse dicit. Tunc enim primùm hæretici ex latebris prodire & caput attollere cœperunt, cùm Apostolis omnibus jam exstinctis, opportunum sibi adesse tempus ad evulganda errorum suorum dogmata existimarent. Clemens certe in lib. 6. Stromateon de Basilide idem testatur his verbis: κάτω δὲ περὶ τοὺς Ἀδριανοῦ τοῦ βασιλέως χρόνους οἱ τὰς αἱρέσεις ἐπινοήσαντες γεγόνασι, καὶ μέχρι γε τῆς Ἀντωνίνου τοῦ πρεσβυτέρου διέτειναν ἡλικίας, καθάπερ ὁ Βασιλείδης.

φίλτροις. Amatoria vertit Rufinus non male. Sic enim Latini vocant quæ Græci φίλτρα. Amm. Marcellinus lib. 29. *Immittebantur confestim, qui signatis domibus inter scrutinia supellectilis pœnis addicti, incantamenta quædam anilia, vel ludibriosa subderent amatoria.*

παρέδροις τισὶ δαίμοσι. Paredros spiritus latine dixit Tertullianus in libro de anima, quos cum catabolicis & pythonicis spiritibus qui à Magis immittebantur, conjungit. Dicebantur autem paredri Dæmones, qui hominibus adsistebant, & morbos atque infortunia ab iisdem avertebant, docet id Tertullianus in Apologetico cap. 23. his verbis: *Si & somnia immittunt, habentes semel invitatorum Angelorum & Dæmonum adsistentem sibi potestatem.* Magi quippe adsistentes sibi & obsequentes Dæmones habebant, qui essent ipsorum paredri; quorum ope multa miracula edebant. Sed & aliis immittebant eiusmodi spiritus, ut vel somnia eis injicerent, vel eis perpetuo ad tutelam adsisterent. Priores spiritus ὀνειροπομποὺς: secundos παρέδρους vocabant. Interdum etiam pueros magicis carminibus elidebant, qui deinde tanquam ex comitiali morbo excitati, consulentibus futura prædicerent. Quod per catabolicos spiritus faciebant, ut ad Tertulliani apologeticum Heraldus rectè observavit. Eos catabolicos spiritus vocat Tertullianus. Ex his patet error Cl. Salmasii, qui in notis ad Spartianum pag. 40. paredros dictos esse affirmat eos, qui ex hominibus inter Deos relati, facti essent assessores Deorum. Quam Salmasii opinionem amplexus est Gothofredus in notis ad librum 2. Tertulliani ad Nationes. Longe rectiùs Turnebus in lib. 26. Adversariorum; nisi quod *malos genios* interpretatur: cùm tamen boni genii & ἀλεξίκακοι ita dicerentur, ut de Hephæstione scribit Lucianus. Denique paredros fere vocabant Deos inferos, non autem cælestes, quod cùm à Salmasio minime observatum esset, causam erroris ei præbuit. Ita Demosthenes in oratione funebri in fine: πῶς οὐ χρὴ τούτους εὐδαίμονας νομίζεσθαι; οὓς παρέδρους εἰκότως ἄν τις φήσαι τοῖς κάτω θεοῖς εἶναι. Diodorus Siculus in lib. 1. pag. 45. παρέστι τὸν ὅσιον καὶ τοὺς κάτω παρέδρους. Nostram sententiam confirmat etiam Rufini locus in lib. 2. historiæ cap. 13. in fine, ubi de Simone Mago sic dicit: *Utens adminiculo assistentis sibi & adhærentis demoniacæ virtutis, quam πάρεδρον vocant.* Et in lib. 2. Recognitionum Clementis. *Pueri, inquit, incorrupti & violenter necati animam juramentis ineffabilibus evocatam adsistere mihi feci, & per ipsam fit omne quod jubeo.* Ait Simon Magus.

συναπέσβη δ' οὖν ἅμα τῷ χρόνῳ. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. deest ἅμα. Pag. 121.

μόνη παρὰ πᾶσι κρατοῦσα. Hinc factum est ut Christiana religio à gentilibus tandem vocata fuerit ἡ κρατοῦσα δόξα, & Christiani κρατοῦντες dicerentur. Ita Damascius in Isidori vita pag. 1058. de Petro Mongo loquens Alexandrinæ urbis Episcopo: ὁ δὲ τῶν κρατούντων τὴν δόξαν ἐπισκοπὴν εἰληχὼς ὄνομα Πέτρος, ἀνὴρ ἰταμὸς καὶ περινοητικός. Id est: *Is verò qui prævalentis tunc religionis Episcopus erat*, &c.

Idem rursus pag. 1072. de Ammonio loquens, ὁμολογίας τιθεῖται πρὸς τὸν ἐπισκοποῦντα τὸ τηνικαῦτα τὴν κρατοῦσαν δόξαν. Id est: *Paciscitur cum eo qui tunc temporis Episcopus erat prævalentis sectæ*, Christianorum scilicet. Denique idem Damascius apud Suidam in voce σεβηριανὸς, τούτῳ, inquit, κατεπηγγείλατο Ζήνων βασιλεὺς, εἰ γένοιτο τῶν κρατούντων, τὴν μετὰ βασιλέα μεγίστην ἀρχήν. Id est: *Huic Zeno Augustus maximam ab Imperatore dignitatem, præfecturam scilicet Prætorii promisit, dummodo Christianus fieret.* Sed & Porphyrius longe ante Damascium ita locutus fuerat in libro de oraculorum Philosophia, cujus locum adduxit Eusebius in libro nono præparationis Evangelicæ cap. 10. & Theodoritus in libro 1. de curatione Græcanicæ superstitionis: χαλκόδετος γὰρ ἡ πρὸς θεοὺς ὁδὸς, αἰπεινή τε καὶ τραχεῖα, ἧς πολλὰς ἀτραποὺς, βάρβαροι μὲν ἐξεῦρον, Ἕλληνες δὲ ἐπλανήθησαν. οἱ δὲ κρατοῦντες ἤδη καὶ διέφθειραν. Id est: *Via quidem quæ ducit ad Deos, ære munita est & ardua atque aspera: cujus plurimas quidem calles barbari repererunt: Græci verò ab ea longius aberrarunt; qui autem nunc prævalent, prorsus corruperunt.* Scio quidem tam Eusebii quàm Theodoriti Interpretes vocem κρατοῦντας aliter explicasse. Sed nego alium Porphyrii sensum fuisse, quàm illum quem in interpretatione mea expressi. Sic Chrysostomus in Homilia 34. in Matthæum pag. 329. οὐ μάστιγες, οὐ δεσμωτήρια, οὐκ ἄρχοντες, οὐ συναγωγαὶ ἐπίκεινται. ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον ἅπαν, ἡμεῖς ἄρχομεν καὶ κρατοῦμεν. καὶ γὰρ βασιλεῖς εὐσεβεῖς, &c. Ex his intelligendus est Juliani locus in Misopogone pag. 99. καὶ ὁ μὲν θεὸς ἐμαρτύρησέ μου τοῖς λόγοις, ἐκλιπὼν τὸ προάστειον ὃ πολὺν ἐτήρησε χρόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ ζάλῃ, τρέψας ἀλλαχοῦ τῶν κρατούντων τὴν διάνοιαν, καὶ τὼ χεῖρε βιασάμενος. Quæ sic interpretantur: *Meamque orationem Deus testimonio suo comprobavit: quod utinam nunquam fecisset, relicto suburbano quod tamdiu servaverat, cùm eorum qui tunc temporis prævalebant, in illa tempestate ac procella mentes aliò avertisset, manusque repressisset.* Tempestatem ac procellam vocat Constantiniana tempora, quibus templa Deorum toto pæne orbe terrarum subversa fuerant à Christianis; quorum tamen manus Apollinis Daphnæi templum effugerat.

In Caput VIII.

ἐγνωρίζετο ἡγήσιππος. Non rectè meo quidem judicio Hegesippus confertur in tempora Imperatoris Hadriani. Nec locus ille Hegesippi quem hic adducit Eusebius, id evincit. Certe Hegesippus libros suos scripsit pontificatu Eleutheri, ut ipsemet testatur infra cap. 22. Æqualis igitur fuit Irenæo, qui & ipse sub Eleuthero Romanæ urbis Episcopo insignes illos adversus hæreses libros elucubravit. Hieronymus tamen hunc Eusebii nostri locum secutus, in Catalogo Ecclesiasticorum Scriptorum Hegesippum præposuit Justino: quod utique fieri non debuit. Certe Eusebius noster in cap. 21. & 22. hujus libri, quasi priorem sententiam retractans, Hegesippum confert in tèmpora Marci Antonini.

οἷς κενοτάφια. Rectius apud Nicephorum in lib. 3. cap. 26. legitur κενοτάφια. Hieronymus in Catalogo sic vertit: *Tumulos etiam templaque fecerunt.* Rufinus verò sic interpretatur: *quibus templa immo potius sepulchra fecerunt.*

οὗ καὶ ἄγεται ἀγὼν ἀντινόειος. Hic agon in honorem Antinoi ab Hadriano institutus, quinquennalis fuit, & Mantineæ in Arcadia celebrabatur, ut scribit Pausanias in Arcadicis. Male ergo Rufinus agonem annuum de suo adjecit. Pag. 122.

ὁ καὶ ἐφ' ἡμᾶν γινόμενος. Hæc est scriptura codicis Regii quem fere ubique secutus est Rob. Stephanus. Verùm in tribus aliis Maz. Med. & Fuk. hic locus ita legitur ac distinguitur οὗ καὶ ἀγὼν ἄγεται ἀντινόειος ἐφ' ἡμῶν γενόμενος. Sed & in Saviliano codice & apud Nicephorum legitur γενόμενος. Quam quidem lectionem secutus videtur Rufinus, sic enim vertit: *cui agones annui celebrantur, qui Antinoii appellantur, nostris adhuc temporibus instituti.* Certe dubitari non potest, quin hæc lectio priori sit anteferenda. Id enim probare vult Eusebius, Hegesippum floruisse temporibus Hadriani. Quod quidem ex eo concludit, quod Hegesippus ipse testatur certamen Antinoium sua ætate institutum fuisse. Quod si legamus cum Regio codice ὁ καὶ ἐφ' ἡμῶν γινόμενος, tum argumentatio Eusebii non valebit. Sensus enim hic erit, certamen Antinoium adhuc ætate Hegesippi celebratum fuisse. Ex quo tantum abest ut concludi possit, Hegesippum vixisse imperante Hadriano; quin potius illud consequitur, non nisi post obitum Hadriani Hegesippum libros suos composuisse. Nam si principatu Hadriani scripsisset Hegesippus, non utique diceret certamen Antinoium adhuc sua ætate actum fuisse: quippe cùm Hadrianus sub finem Imperii sui agonem illum instituerit. Ceterùm has voces ἐφ' ἡμῶν γενόμενος mallem referre ad vocem ἀντίνοος, & totum hunc locum ita construere ὧν ἐστὶ καὶ ἀντίνοος, δοῦλος ἀδριανοῦ καίσαρος ἐφ' ἡμῶν γενόμενος, οὗ καὶ ἀγὼν ἄγεται ἀντινόειος. Atque ita Hegesippi locum ab Eusebio acceptum esse pro certo habeo. Sic Justinus in Apologetico de hoc ipso Antinoo loquens sic ait: καὶ ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου.

καὶ Προφήτας. Hieronymus in Catalogo vertit: *Civitatemque ex ejus nomine condidit, & Prophetas statuit in templo.* Rufinus verò adhuc fusius: *Nam & civitatem condidit ejus nomini Antinoum, & templum ei & sacerdotes instituit ac Prophetas.* Sane in Græcis Hegesippi verbis aliquid necessariò supplendum est. Nam ἔκτισε Προφήτας, Græcè vix dici potest. Sed meminisse debemus, Hegesippum simplici admodum ex plebeio sermone scribere, ut hic etiam testatur Eusebius. Itaque Græca ejus verba interpretatione adjuvanda sunt. Frustra igitur Salmasius emendare aggressus est in notis ad historiam Augustam pag. 41. Ubi etiam quinam hîc dicerentur Prophetæ non intellexit. Sciendum est igitur apud Ægyptios summum sacerdotem qui reliquis sacerdotibus & pastophoris præesset, & qui templorum reditus ceteris distribueret, dictum esse Prophetam. Primus enim in templo procedebat cantor, deinde horoscopus, tum scriba seu ἱερογραμματεὺς, postea vestitor seu στολιστής. Deinde novissimus incedebat Propheta hydriam in sinu gestans, ut docet Clemens Alexandrinus in lib. 6. pag. 269. Epiphanius in libro 3. adversus hæreses, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις προφῆται καλούμενοι, τῶν ἀδύτων τε καὶ ἱερῶν ἀρχηγοί. Eorundem Prophetarum meminit Philostratus in libro 1. de vita Apollonii cap. 1. & Diogenes Laertius in procemio operis sui. Themistius

in oratione 2. & Firmicus in libris Matheseos non semel. Clemens denique in libro 1. Recognitionum haud procul ab initio. *Ægyptum, inquit, petam, atque ibi Hierophantis vel Prophetis qui adytis præsunt, amicus efficiar; & pecunia invitatum magum precabor, ut educat mihi animam de infernis.* Fuerunt etiam Idæi Jovis Prophetæ in Creta, de quibus Porphyrius in libro 3. de abstinentia. Porrò de Prophetis Antinoi ab Hadriano institutis mentio est in veteri inscriptione græca quam citavit Casaubonus in notis ad Spartianum. Adde hic veterem inscriptionem quam refert Gruterus pag. 314. ubi Embes quidam Ægyptius προφήτης dicitur, id est sacerdos Serapidis. Quare non mirum est si Antinous ab Hadriano consecratus Prophetas habuit, quippe cùm ab Ægyptiis præcipue coleretur. Cur autem Ægyptii Prophetas vocarent Antistites suos, hæc mihi causa esse videtur, quòd arcana quædam sacra ac mysteria ab iis tradi crederent. Prophetæ enim dicuntur quasi arcanorum Interpretes. Habuit certe Antinous sacra sua ac mysteria, quibus initiabantur qui vellent. Testatur id Pausanias in Arcadicis, καὶ τελετὴ τε κατὰ ἔτος ἕκαστον, καὶ ἀγὼν ἐστὶν αὐτῷ διὰ ἔτους πέμπτου. Id est. *Et mysteria quotannis, & quinto quoque anno certamina in honorem eius celebrantur.*

κατὰ τοῦτον δὲ καὶ ἰουςῖνος. Ita quidem codex Regius. Verùm in Medicæo, Fuk. & Savil. legitur κατ' αὐτὸν δὲ, &c. Codex autem Mazarinus scriptum habet κατὰ ταὐτὸν δὲ, secunda tamen syllaba præpositionis tribus punctis superpositis notata est, quo significatur eam delendam esse. Mihi tamen valde placet ea lectio. κατὰ ταὐτὸν enim idem est ac κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ καιροῦ.

ἐν τῷ νῦν γενομένῳ ἰουδαϊκῷ πολέμῳ. Male Rufinus eumque secutus Christophorsonus verterunt. *In hoc quod nunc geritur bello Iudaico.* In eodem quoque errore versatus est Scaliger, ut ex Eusebianis eius animadversionibus colligitur pag. 298. Putavit enim τὸ νῦν dici non posse nisi de re admodum recenti, ne dicam præsenti. Itaque ex hac Justini voce necessariò consequi ait, bellum Judaicum sub extrema Hadriani tempora profligatum fuisse; & Justinum Antonino Pio Apologeticum suum obtulisse imperii eius initio. Verùm nihil necesse est ita affirmare. νῦν enim dici potest de re quæ nostra ætate facta est. Idemque valet ac τὸ καθ' ἡμᾶς, quod Eusebius usurpare solet de rebus multo ante gestis. Ut cùm dicit de Porphyrio Philosopho ὁ καθ' ἡμᾶς γενόμενος. Denique ipse Justinus in hoc loco quem præ manibus habemus, de Antinoo ita loquitur: ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου. Id est, de Antinoo qui nostra ætate vixit. Certe Græci νῦν ponunt pro *nuper.* Ita Sophronius qui librum Hieronymi de Scriptoribus Ecclesiasticis Græcè vertit, verba illa Hieronymi cap. 2. *Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebræos, & à me nuper in Græcum latinúmque sermonem translatum est,* Græce dixit: ὅπερ ὑπ' ἐμοῦ νῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν γλῶτταν μετεβλήθη.

λαμπροτάτῳ ἡγουμένου. Hieronymus in Chronico eumque secutus Orosius *legatum* interpretatur & virum apprime nobilem. Christophorsonus verò Præfectum illustrissimum vertit, graviori adhuc errore. Nam cùm ex Epistola ipsius Hadriani quæ

A infra subjicitur, constet Serennium Granianum decessorem fuisse Minucii Fundani; ipsum verò Minucium Proconsulem Asiæ fuisse diserte testetur Justinus, necessariò conficitur Granianum Proconsulem Asiæ exstitisse. Ac profecto miror, hunc Hieronymi errorem à Scaligero non esse observatum. At Rufinus æmulus Hieronymi longe profectò rectius. Sic enim vertit: *Susceptis à Sereno Graniano clarissimo viro Præside literis, &c.* Præses enim vox generalis est, quæ tam de Proconsule quàm de legato Cæsaris dici potest. Porro Serenium malim scribere cum Rufino & Hieronymo, quàm Serennium. Quamquam optimus & antiquissimus codex Rufini diserte scriptum habet *Serennio.*

ἀντιγράψαι μινουκίῳ. Quæri non immerito potest, cur Hadrianus ipsi Graniano à quo literas acceperat, non responderit, sed Epistolam suam miserit B ad Minucium Fundanum successorem Graniani. Equidem hanc eius rei causam fuisse opinor, quòd Granianus post literas missas ad Imp. Hadrianum, aut extremum diem obierat, aut ex Magistratu decesserat. Proconsules enim annui erant.

δικαίαν ἀξιοῦμεν τὴν προσφώνησιν. In secundo, ut vulgò scribitur, Justini Apologetico pag. 99. hic locus ita legitur: ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπίςασθαι δίκαια ἀξιοῦν, τὴν προσφώνησιν καὶ ἐξήγησιν πεποιήμεθα. Quam lectionem equidem meliorem puto.

τὴν ῥωμαϊκὴν ἀντιγραφήν. In codice Regio legitur ἐπιςολὴν, quod idem est. ἀντιγραφὴ ad verbum est rescriptum. Aliud est ἀντίγραφον, exemplum scilicet Epistolæ seu rescripti. Pag. 123.

ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὸ ἑλληνικόν. In codice Maz. & Med. scriptū est ἡμεῖς δ' εἰς τὸ ἑλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν C μετειλήφαμεν. Atque ita codex Fuketianus.

In Caput IX.

ἀπὸ σεβηρίου. In tribus nostris codicibus Maz. Med & Fuketiano scriptum est σεβηνίου.

τὰ ἀξιώσεσιν. Intelligit acclamationes illas, quæ à populo fieri solebant in theatris: Christianos ad Leonem, ut testatur Tertullianus. Interdumque eveniebat, ut Proconsules & Præsides tumultuosis hujusmodi acclamationibus, licet inviti, cedere cogerentur. Quare merito Imperator Hadrianus monet Fundanum Proconsulem, ne hujusmodi postulationibus ad persecutionem ac cædes Christianorum sese adduci patiatur. Porro vetus hæc fuit consuetudo in Imperio Romano, ut plebs tum in urbe tum in provinciis, quoties ad publica spectacula convenerat, quidquid libitum erat, vel à Præside, D vel ab Imperatore junctis vocibus postularet. Cujus rei sexcenta occurrunt exempla apud Augustæ historiæ Scriptores.

In Caput XI.

ὃς ἦν ἔνατος ἐπίσκοπος. Locus Irenæi extat in lib. 3. c. 4. ubi vetus Interpres legisse videtur ὄγδοος. Quæ lectio magis convenit Irenæo, ut patet ex c. 3. eiusdem libri, ubi Romanos Pontifices enumerans Irenæus, octavum ab Apostolis Hyginum recenset. Hic tamen error antiquissimus est. Nam & in lib. 1. Irenæi cap. 28. ἔνατος scribitur, & apud Epiphanium in hæresi Cerdonianorum, & in Epistola Cypriani ad Pompeium. Qui locus Cypriani quia ex Irenæo versus videtur, non est hîc omittendus. Pag. 124.

Cujus

dus: *Cujus magister Cerdon sub Hygino tunc Episcopo, qui in urbe nonus fuit, Romam venit.*

λαθροδιδασκαλῶν. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum est λαθροδιδάσκων. Nicephorus tamen & Regius codex vulgatam lectionem tuentur.

ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος. Notanda sunt inprimis hæc Irenæi verba de Cerdone Hæretico: quem post Confessionem hæreseos in Ecclesiam admissum fuisse dicit ab Hygino Romano Pontifice, ac deinceps in urbe Roma mansisse; nunc occulte doctrinam suam spargentem; nunc rursus confitentem errorem suum; nunc convictum pravæ hæreticæque doctrinæ, eoque nomine ab Ecclesia segregatum. Ex quibus colligere licet, in hæreseos crimine secundæ confessioni locum fuisse; & hæreticos qui post confessionem & abdicationem B erroris sui ad pristinum dogma iterum rediissent, quos nunc relapsos vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem & pœnitentiam admissos fuisse. Tandem verò Cerdo, convictus quòd post toties iteratam Exomologesim, pestiferum virus erroris sui occulte spargeret, penitus se ab Ecclesia removit. Id enim sonant Irenæi verba; quæ Rufinus & Christophosonus perperam meo judicio interpretati sunt. Neque enim Cerdonem ex Ecclesia ejectum fuisse dicit Irenæus, sed ipsum se ab Ecclesia penitus segregasse. Ex quo apparet, Cerdonem suo ipsius judicio condemnatum, prævenisse Ecclesiæ sententiam.

ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας. In codice Maz. & Fuk. scriptum est συνωδίας. Vulgatam tamen scripturam confirmat vetus Interpres Irenæi, qui hunc C locum ita vertit lib. 3. cap. 4. *Et abstentus est a religiosorum hominum conventu.*

ηὔξησε τὸ διδασκαλεῖον. In codibus nostris Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni διδασκάλιον, non in hoc solùm loco, sed ubicumque id nomen occurrit.

βλασφημῶν. Religio fuit Christophorsono, vocẽ hanc quam Ecclesiastici Scriptores jamdudum Latinam fecerunt, usurpare. Vertit itaque *convicia jactans* male omnino. melius vertisset: *Impie locutus.* Sic Domitianus apud Suetonium dicit: *Impie locutus est Parmularius.* Nos tamen Rufinum secuti vertimus *blasphemare.* Neque enim refugienda sunt hæc verba, quæ tot sæculorum usus consecravit. Alioqui Ecclesiæ & Apostolorum & Episcopi & Catholici vitanda erunt vocabula: & longa verborum serie obscuranda erit oratio, ne di- D ctionis unius prorsus necessariæ asperitate lædatur. Cyprianus certè in dicta ad Pompejum Epistola, cum hunc Irenæi locum suppresso Autoris nomine describeret, verbo blasphemare uti non recusavit. Sic enim ait: *Quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius ceteris & abruptius in Deum Patrem Creatorem blasphemare instituit.*

ἐντυχόντα τῷ διηπλώσας. Nicephorus in lib. 4. cap. 3. habet διαπλώσας quod non probo. Scio quidem a Poetis διηπλώσας dici pro διαπλώσας. sed hic non videtur convenire. Quare malui vertere hoc loco *Explicare.* eo sensu quo Eusebius in posterioribus libris dicit ἥπλωσε τὰ γράμματα, proposita sunt edicta.

πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλῆξαι. Nostri codices Maz. A ac Med. cum Fuk. & Savil. scriptum habent καταπλῆξαι. Atque ita legisse videtur vetus Interpres Irenæi in cap. 18. libri primi. Sic enim vertit: *ut stupori sint vel perterreant eos qui sacrantur.*

μετὰ τέταρτον τῆς ἐπισκοπῆς ἔτος. Rufinus legisse videtur κατὰ τέταρτον. Sic enim vertit: *Quarto autem Episcopatus sui anno cum decessisset Hyginus, Romanæ Ecclesiæ sacerdotium Pius suscepit.* Porro nomen Pii qui successit Hygino, in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. non circumflectitur, sed acuitur in prima syllaba. Idque rectius puto. Pag. 115.

ὃς δὴ καὶ γράψας κατὰ μαρκίωνος. Memoriæ vitio hic lapsus videtur Eusebius noster, qui Justini verba quæ infra citantur, desumpta esse putavit ex ejus libro adversus Marcionem. Atqui desumpta sunt ex secundo Justini Apologetico pag. 70. editionis Parisiensis. Nicephorus in lib. 4. cap. 6. ubi omnes Justini libros recenset, mentionem facit libri contra Marcionem, ex eoque citat hunc locum quem hîc adducit Eusebius: sed animadvertere debuerat Nicephorus, Eusebium memoriæ vitio lapsum fuisse. Neque enim verum est, quod Langus Interpres Nicephori excogitavit, Justinum eadem verba usurpasse in duobus libris, id est, in Apologetico & in libro contra Marcionem. Eusebius quidem infra cap. 17. ubi omnes Justini libros enumerat, illius contra Marcionem libri mentionem facit. Potest tamen excusari Eusebius. Id enim solùm dicit, Justinum scripsisse librum contra Marcionem, ejusque mentionem facere, tanquam hominis qui adhuc vitam agebat, dum ipse scriberet. Atque hæc duo probat Eusebius ex Justini loco qui est in Apologetico 2. Ita prorsus explicandus est hic Eusebii locus; qui in eo solum peccavit, quòd obscurius locutus est. Unde ansam erroris præbuit Nicephoro.

πατέρα εἶναι τοῦ χριστοῦ. Hæc verba desunt in vulgatis Justini codicibus, & superflua videntur. Duos enim Marcion inducebat Deos; alterum opificem, à quo hic mundus fabricatus fuisset; alterum majorem, qui majora ac præstantiora condidisset; & hunc quidem confiteri nos debere, illum autem negandum esse ajebat. Hic est verborum Justini sensus, cui consentit Epiphanius in hæresi Marcionitarum, & Theodoritus in lib. 1. hæreticarum fabularum. Itaq; scribendum est apud Eusebium, ἄλλον δέ τινα ὡς ὄντα μείζονα, τὰ μείζονα παρὰ τοῦτον, &c. ut legitur in Justino. Quippe Marcion summum illum Deum Patrem Christi esse dicebat: Christum verò è cœlo descendisse, ut mundi hujus opificem, quem Judæorum Deum appellabat Marcion, coargueret, ut scribit Epiphanius.

In Caput XII.

Λουκίῳ φιλοσόφου καίσαρος. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano scribitur φιλοσόφῳ, prout etiam in vulgatis Justini editionibus habetur. Sed nihilominus retinenda est altera lectio, quam confirmat Rufinus & Nicephorus. Nam Rufini codices manuscripti hunc locum ita exhibent, *& Lucio Philosophi Cæsaris proprio filio.* Justinus quoque in priore Apologia hanc lectionem confirmat, cùm ait: οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παιδί. Pag. 116.

qui locus, ut obiter moneam, mancus videtur & mutilus, nisi suppleatur hoc modo: αὐτοκράτορι, οὐδὲ καίσαρι φιλοσόφῳ. οὐδὲ φιλοσόφου, &c.

καίσαρος φύσει υἱῷ. Lucius naturalis erat filius Ælii Veri Cæsaris quem Hadrianus adoptaverat. Quo mortuo, cùm Hadrianus Antoninum Pium adoptaret, eam legem adoptioni imposuit, ut Pius Marcum & Lucium sibi filios adoptaret, ut scribunt Spartianus & Capitolinus. Alii tamen Lucium à Marco adoptatum esse dicunt, ut refert Capitolinus in Marci vita. Quare in his Justini verbis Cæsarem Philosophum non alium intelligere possumus quàm Ælium Verum, eum qui ab Hadriano est adoptatus. Ait enim Justinus Lucium natura quidem fuisse filium Cæsaris Philosophi, adoptivum verò Antonini Pii. Atqui constat Lucium Ælii Veri naturalem ac proprium filium B fuisse. Igitur Philosophi Cæsaris nomime, non alius intelligi potest quàm Ælius Verus. Nam si eo nomine Marcum intelligamus, tum dicendum erit falli Justinum, qui Lucium naturalem Marci filium fuisse crediderit; cùm tamen Lucius non natura, sed adoptione tantum Marci filius esse potuerit. Quis autem credat, tantum errorem à Justino admitti potuisse. Satius est ergo, in hoc Justini loco Philosophi Cæsaris nomine Ælium Verum intelligere. Verùm duo sunt, quæ huic interpretationi videntur repugnare. Primum est, quod cognomen Philophi nullatenus convenire potest Ælio Vero. Fuit quidem Ælius Verus is qui ab Hadriano est adoptatus, eruditus in literis, & poeticæ in primis studiosus, ut in ejus vita tradit Capitolinus, sed Philosophiæ deditum fuisse nemo veterum prodidit. Moribus certe fuit longe alienis à studio C ac professione Philosophiæ. Deinde si Justinus Ælium Verum hic designare voluisset, cur ejus nomen reticuisset. Neque enim Philosophi Cæsaris appellatio, sufficere videtur ad designandum Ælium Verum, cùm præsertim hæc appellatio communis sit etiam Marco. Ex his difficultatibus facile nos expedire possumus, si hunc Justini locum ita legamus, prout exhibent scripti codices καὶ λουκίῳ φιλοσόφου, καίσαρος φύσει υἱῷ, quam quidem lectionem probat etiam Casaubonus in notis ad Capitolinum in vita Marci. Nos verò eam lectionem paulo ante improbavimus. Nec sane videtur ferri posse hæc lectio, si rem attentius expendamus. Sequitur enim apud Justinum ἐραστῇ παιδείας, Id est, *literarum Studioso*. Ubi vides Marco & Lucio sua cuique adjungi epitheta; & Marcum quidem Philosophum nominari, Lucium verò Studiosum literarum.

Ἰουστῖνος Πρίσκου τοῦ Βακχείου. Hieronymus in catalogo patrem Justini Priscum Bacchium dictum esse scribit, quem secutus est Christophorsonus. Verùm Bacchius avus fuit Justini. Itaque addit Justinus τῶν ἀπὸ Φλαβίας, quod nō nisi de pluribus dici potest, de patre nimirum & avo.

ἀπὸ Φλαυίας τῆς νέας πόλεως. Inepte Christophorsonus vertit ex gente Flavia. Flavia dicta est Neapolis civitas Palæstinæ, eoquod colonia esset à Flavio Vespasiano deducta. Antea Sichem dicebatur. Plinius tamen coloniam eam fuisse non dicit. Postea Severus Imp. jus civitatis ei ademit, eoquòd Nigri partes fovisset pertinaciùs. Spartianus in Severo *Neapolitanis Palæstinensibus jus civitatis*

A *tulit*, id est, in vici formam redegit. Porro Methodius in libro de resurrectione hoc Justinum ornat elogio: Ἰουστῖνος δὲ ὁ νεαπολίτης, ἀνὴρ οὔτε τῷ χρόνῳ πόρρω ὢν τῶν ἀποστόλων, οὔτε τῇ ἀρετῇ.

ἔντευξιν. *Postulatum* vertit Rufinus. ἐντυγχάνειν Græci dicunt adire Imperatorem, & preces ad eum deferre, quod plerumque fiebat scripto. Exstat hujusmodi libellus precum Marcellini presbyteri, oblatus Theodosio Augusto, quem nuper edidit Jac. Sirmondus. Qui sic incipit: *Deprecamur mansuetudinem vestram, &c.* Sed & in 2. tomo operum Athanasii, referuntur ejusmodi preces Arianorum oblatæ Joviano Augusto adversus Athanasium, quæ in Græco ἐντυχίαι dicuntur. male Interpres *colloquium* vertit. Incipiunt autem prorsus eodem modo quo libellus precum Marcellini δεόμεθα σοῦ τοῦ κράτους.

In Caput XIII.

αὐτοκράτωρ καῖσαρ. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. vox καίσαρ primam syllabam acuit, non circumflectit. Neque hoc duntaxat in loco, sed ubicumque ea vox occurrit, in illis exemplaribus constanter acuitur.

Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος. Errat Eusebius, qui Antonino Pio hanc Epistolam tribuit, cùm sit Divi Marci, ut ex inscriptione ipsa apparet, scripta anno 1. ejus Imperii, cùm ipse esset tertiùm Consul. Vide Fastos Onuphrii ad annum urbis 914. Hunc Eusebii errorem vidit quidem auctor Chronici Alexandrini. Sed illam Epistolam Imp. Marci male assignavit anno ejus 10. Eusebii errorem secutus est Joannes Zonaras. Scribit enim Justinum Philosophum apologiam pro Christianis Antonio Pio obtulisse, qua permotus Imp. edictum ad Commune Asiæ scripsit, ne ullus Christianorum religionis causâ puniretur: sed si quis eo nomine delatus esset, accusatore multato reus dimitteretur. Scio quidem P. Halloixium in notationibus ad vitam Justini cap. 5. contendere, hanc Epistolam esse Antonini Pii. Sed argumenta quæ ad hujus rei probationem affert, parum firma mihi videntur. Nam quod ex Melitonis Apologetico adducit, prorsus evertit ejus sententiam. Quippe Melito omnia illic rescripta Antonini Pii pro Christianis recenset; Epistolam scilicet ad Larissæos, ad Thessalonicenses, ad Athenienses & ad omnes Græcos. Quod si Epistola ad Commune Asiæ esset Antonini Pii, eam certe nō omissurus fuisset Melito, ut- D pote Asianus. Quomodo enim eam ignorare potuisset, quæ publicè proposita fuerat Ephesi. Cur verò alias quidem Pii Epistolas, ad Macedones & ad Achivos scriptas commemorasset: hujus ad suos populares scriptæ ne mentionem quidem fecisset.

τῷ κοινῷ τῆς ἀσίας. Ita Cicero Cōmune Milyadum & Commune totius Siciliæ in Verrinis dixit. Porro cùm κοινὸν ἀσίας dicitur, subaudiendū est συνέδριον. Habebant enim Asiani commune concilium totius gentis, quo singulæ civitates Legatos seu Synedros mittebant, ut docet Aristides in 4. orat. sacrarum. Et Aristides quidem illic scribit, hoc concilium in superiore Phrygia convenisse, id est, Apameæ vel Synnadis. Videtur tamen etiam in aliis civitatibus congregatum fuisse. Erant & in aliis provinciis populi Rom. hujusmodi concilia: ut concilium

provinciæ Africæ, Concilium Byzacenorum, Concilium Tripolitanorum; de quibus notavi ad lib. 28. Amm. Marcellini pag. 373.

βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἣν περιέχουσιν. Nicephorus post hæc verba, addit περὶ ἡμῶν. Quam scripturam confirmat Rufini interpretatio. *Sed vos*, inquit, *confirmatis eorum quos persequimini sententiam quam de vobis habent, dicentes vos impios esse.*

εἴη δ' ἂν κἀκείνοις αἱρετόν. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. legitur εἴη δ' ἂν ἐκείνοις αἱρετὸν, quam scripturam magis probo.

τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους. Ita quidem codex Regius, cui consentit Nicephorus. Verùm in codice Mazarino & Fuketiano scriptum inveni τῷ δοκεῖν κατηγορουμένοις. Codex autem Medicæus scriptum habet τὸ δοκεῖν κατηγορουμένοις. Quod si τὸ δοκεῖν legamus, referendum erit ad verbum τεθνάναι, sicut retulit Musculus. Si verò τῷ δοκεῖν cum Maz. & Fuk. legi placet, tum referendum erit ad verbum κατηγορουμένους prout retulit Langus. Sic enim vertit: *Quibus præstabilius etiam, dum accusari arguique videntur, pro Deo suo mori potius, quàm in vita manere.*

παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα. Legendum videtur τὰ ὑμέτερα, ut scribitur apud Justinum in calce Apologetici. Quam scripturam secutus est Christophorsonus. Sic enim vertit hunc locum: *Et infelices vestri omnium casus in religionem tanquam eorundem causam transfertis.* Eundem quoque sensum expressit Rufinus. Sed Græca Antonini verba sensum hunc admittere non possunt. Optime Langus, doctus Nicephori Interpres, hunc locum ita vertit: *De terræ motibus autem qui vel fuere vel fiunt adhuc; non importunum fuerit vos qui ea de causa animum despondistis, admonere, ut scilicet res* C *vestras cum rebus illorum conferatis.* Igitur Langus hunc locum ita legit: οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομνῆσαι, ἀθυμοῦντας ὅταν περ ὦσι· παραβάλλοντας τὰ ὑμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων. quemdmodum legitur ad calcem apologetici Justini. Quæ quidem scriptura mihi vehementer placet.

Pag. 127. τῷ θειοτάτῳ πατρί σου. Supra monuimus, graviter halucinari Eusebium qui hanc Epistolam Antonino Pio adscripserit. Verùm licet Epistola illa non sit Antonini Pii, opportune tamen & suo loco hic adducitur. In ea quippe fit mentio Epistolæ illius quam Antoninus Pius rescripserat ad Rectores provinciarum, consultus ab iis quid Christianis agendum esset. Hujus Epistolæ Divi Pii meminit Melito infra cap. 26. quâ vetitum esse dicit: μηδὲν νεωτερίζειν περὶ χριστιανούς. Hic verò in Epistola Divi Marci dicitur cautum esse à Divo Pio μηδὲν ὀχλεῖν, quod idem est.

προετέθη ἐν Ἐφέσῳ. Id est, proposita Ephesi. Sic in aliquot legibus codicis Theodosiani additur P. P. Romæ aut Carthagine. Quæ nota significat illam Imperatoris legem publicè propositam esse in ea civitate. Solebant autem Imperatores, quoties aliquam Constitutionem ad omnium notitiam pervenire vellent, sua manu adscribere *proponatur*; ut discimus ex Novellis aliquot Valentiniani & Majoriani, & ex Epistola 51. Juliani Aug. ad Alexandrinos, in cujus calce scriptum est: προτεθήτω τοῖς ἡμετέροις πολίταις ἀλεξανδρεῦσι.

ἐν τῷ κοινῷ τῆς ἀσίας. Aliter hic sumitur Commune A Asiæ, aliter in inscriptione hujus Epistolæ. Nam in inscriptione quidem ipsa, ubi legitur M. Aurelius Antoninus Communi Asiæ, sumitur pro Concilio, seu pro Legatis qui ex tota Asia Ephesum convenerant ad sacra ludosque in honorem Imperatorum. In fine autē Epistolæ, sumitur pro loco ipso in quē conveniebant. Potest etiam sumi pro templo quod commune Asiæ construxerat in honorem Romæ & Augusti. Exstat sane vetus nummus Claudii Augusti editus à Joanne Tristano Sanctamantio, in quo templum expressum est hoc titulo R. & AUG. cum hac inscriptione ad utrumque latus templi. COM. ASIÆ. Hoc templum Ephesi fuisse existimo, quò conveniebant omnes Asiæ civitates ad sacra pro salute Imp. & populi Romani celebranda. Eratq; hoc templum publici juris totius Asiæ, utpote commu- B ni sumptu exstructum. Ludi quoque eodem nomine dicebantur κοινὰ ἀσίας, vel in plurali numero κοινά: quorum mentio fit in inscriptione Farnesiana, & in marmoribus Arundellianis. Et hos quidem ludos Smyrnæ actos fuisse docent supradictæ inscriptiones, & nummus Imperatoris Severi apud Tristanum hoc titulo: ΠΡΩΤΑ ΚΟΙΝΑ ACIAC CΜΥΡΝΑΙΩΝ. tamen nihil vetat quominus hos ludos etiam Ephesi actos fuisse credamus, præsertim cùm hæc Epistola Divi Marci id omnino suadere videatur.

πρὸς τὸν αὐτοκράτορα οὔηρον. Ita fere Græci nominant M. Antoninum, ut notavi ad lib. 27. pag. 339. Amm. Marcellini. Hieronymus in catalogo: Melito, inquit, Asianus Sardensis Episcopus, librum Imperatori Marco Anton. Vero qui Frontonis Oratoris discipulus fuit, pro Christiano dogmate dedit. Vide cap. 27. hujus libri. Ceterùm monendus est lector οὔηρον tribus syllabis scribi in nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. Idque non hic solùm sed in sequentibus libris.

In Caput XIV.

ἀπὸ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις εἰρηναίου. Hæc verbà modico intervallo sejungi debent à reliquis. Sunt enim instar indicis seu tituli; quo monemur, ex quonam libro sequentia deprompta sint. Idque ita facere solet Eusebius, quoties integras paginas ex aliquo Scriptore producit in medium. Verbi gratia in libro 7. cap. 32. ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα ἀνατολίου κανόνων, & in lib. 8. cap. 10. Ubi luculentum affert testimonium ex Epistola Phileæ martyris ἀπὸ τῶν φιλέου πρὸς θμουΐτας γραμμάτων.

D μαρτυροῦσιν αἱ κατὰ τὴν ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. nec non apud Nicephorum legitur μαρτυροῦσι τούτοις αἱ, &c. Quam lectionem confirmat vetus versio Irenæi. Neque verò id monuissem, sed satis habuissem in editione nostra locum hunc emendare, nisi in hanc editionem nescio quo casu mendum irrepsisset, & pro μαρτυροῦσι τούτοις editum esset μαρτυροῦσιν αὐτοῖς.

ἐπιγινώσκει ἡμᾶς. In quatuor nostris codicibus Maz. Pag. 128. Med. & Fuk. & Savil. scriptum inveni ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς. Quæ si vera est scriptura, per interrogationem id dictum accipere oportebit. Vulgatam tamen scripturam tuetur Nicephorus ac Rufinus. Vetus quoque Interpres Irenæi eandem lectionem

secutus ita vertit in cap. 3. lib. 3. *Et ipse quoque Polycarpus Marcioni aliquando occurrenti sibi, & dicenti cognosce nos, respondit: Cognosco primogenitum Satanæ.* Ceterùm ἐπιγινώσκειν hoc loco idem fere est ac salutare. Nam idcirco agnosci se volebat Marcion, ut salutaretur. Sic olim in Ecclesia fidelibus ad sacram mensam accedentibus, diaconus sæpiùs inclamare solebat, ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet profanus aut Judæus ad sacramentū altaris accederet, ut docet Chrysostomus. Eodem sensu Paulus in prima ad Corinthios sub finem ait ἐπιγινώσκετε αὐτοὺς, id est, salutate illos. Sic etiam Latini dicebant recognoscere, ut legitur in Actis Passionis Fructuosi Episcopi.

ἱκανωτάτη. In hujus vocis significatione mirum est quantum varient Interpretes. Rufinus vertit *pervalidam*: vetus Interpres Irenæi *perfectissimam*; Langus Nicephori Interpres *longissimam*, Christophorsonus *accurate scriptam*. Occurrit eadem vox supra, ubi de Justini libro adversus Gentiles loquitur Eusebius.

ὁ μέντοι Πολύκαρπος. Quatuor nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum habent ὁ μὲν γίτοι.

In Caput XV.

ἐγγράφως ἔτι φερόμενον. Ita legitur in codice Regio; sed quatuor reliqui, Maz. scilicet & Med. cum Fuk. ac Saviliano scriptum habent ἐγγράφως ἤδη φερόμενον, quod non probo. Nicephorus certe vulgatam scripturam tuetur. Sic enim habet: καὶ εἰσέτι δ' ἐγγράφως τὸ μαρτύριον αὐτοῦ φέρεται. Paulo post in iisdem exemplaribus Maz. Med. & Fuk. legitur μνήμῃ τῆς δὲ τῆς ἱστορίας καταθέσθαι, quæ collocatio verborum videtur elegantior.

τῆς κατὰ πόντον παροικίας. Scribendum videtur ταῖς κατὰ πάντα τόπον παροικίαις. Quod cōfirmat Epistolæ ipsius inscriptio quæ sic habet: ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα σμύρναν, τῇ παροικούσῃ ἐν φιλομηλίῳ καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις. Certe in hac inscriptione nulla fit mentio Ecclesiarum Ponti. Nam Philomelium non est urbs Ponti, sed Lycaoniæ ut Plinius scribit, aut ut alii, Pisidiæ. Sic enim in Actis Concilii Chalcedonensis, Paulus quidam Philomeliensis nominatur inter Episcopos Pisidiæ.

Pag. 129. κατέπαυσε τὸν διωγμόν. Non dubito quin plerique hoc loco ægre laturi sint, quod Eusebius epistolam hanc de Polycarpi martyrio scriptam, integram nobis exhibere noluerit. Sed nequaquam difficile erit, huic studiosorum hominum cupiditati satisfacere. Etenim decem abhinc annis integra hæc Epistola Londini edita est à Jacobo Usserio Armachano. Quare operæ pretium facturus mihi videor, si ea quæ ab Eusebio hic prætermissa sunt, ex editione Anglicana supplevero; ne quid hoc loco Studiosi desiderare possint. Idque eo libentius facturus sum, quod vetus Interpres hujus Epistolæ, quem una cum Græco textu edidit Usserius, plerisque in locis, sed maxime in exordio ipsius Epistolæ, sensum minime est assecutus. Sic igitur habet Epistola.

Ἐγράψαμεν ὑμῖν ἀδελφοὶ τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας, καὶ τὸν μακάριον πολύκαρπον, ὅστις ὥσπερ ἐπισφραγίσας τῇ μαρτυρίᾳ αὐτοῦ κατέπαυσε τὸν διωγμόν· σχεδὸν γὰρ πάντα τὰ προάγοντα ἐγένετο, ἵνα ἡμῖν ὁ κύριος ἄνωθεν ἐπιδείξῃ A τὸ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον μαρτύριον. περιέμενεν γὰρ ἵνα παραδοθῇ ὡς καὶ ὁ κύριος, ἵνα μιμηταὶ καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ γενώμεθα· μὴ μόνον σκοποῦντες τὸ καθ' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τοὺς πέλας· ἀγάπης γὰρ ἀληθοῦς καὶ βεβαίας ἐστὶν, μὴ μόνον ἑαυτὸν θέλειν σώζεσθαι, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀδελφούς· μακάρια μὲν οὖν καὶ γενναῖα τὰ μαρτύρια πάντα, τὰ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ γεγονότα· χρὴ γὰρ εὐλαβεστέρους ἡμᾶς ὑπάρχοντας, τῷ Θεῷ τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν ἀνατιθέναι· τὸ γὰρ γενναῖον αὐτῶν καὶ ὑπομονητικὸν καὶ φιλοδέσποτον, τίς οὐκ ἂν θαυμάσειεν· οἱ μάστιξι μὲν καταξανθέντες, ὥστε μέχρι τῶν ἔσω φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν τὴν τῆς σαρκὸς οἰκονομίαν θεωρεῖσθαι, ὑπέμειναν· ὡς καὶ τοὺς περιεστῶτας ἐλεεῖν καὶ ὀδύρεσθαι. τοὺς δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον γενναιότητος ἐλθεῖν, ὥστε μήτε βρύξαι μήτε στενάξαι τινὰ ἑαυτῶν ἐπιδεικνυμένους ἅπασιν ἡμῖν, ὅτι ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ βασανιζόμενοι τῆς σαρκὸς ἀπεδήμουν οἱ μάρτυρες Χριστοῦ, μᾶλ- B λον δὲ ὅτι παρεστὼς ὁ κύριος ὡμίλει αὐτοῖς, καὶ προσέχοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, τῶν κοσμικῶν κατεφρόνουν βασάνων, διὰ μιᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον κόλασιν ἐξαγοραζόμενοι· καὶ τὸ πῦρ ἦν αὐτοῖς ψυχρὸν τὸ τῶν ἀπηνῶν βασανιστῶν· πρὸ ὀφθαλμῶν γὰρ εἶχον φυγεῖν τὸ αἰώνιον καὶ μηδέποτε σβεννύμενον· καὶ τοῖς τῆς καρδίας ὀφθαλμοῖς ἀνέβλεπον τὰ τηρούμενα τοῖς ὑπομείνασιν ἀγαθὰ, ἃ οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ὀφθαλμὸς ἴδεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· ἐκείνοις δὲ ὑπεδείκνυτο ὑπὸ τοῦ κυρίου, οἵπερ μηκέτι ἄνθρωποι, ἀλλ' ἤδη ἄγγελοι ἦσαν· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὰ θηρία κριθέντες, χρόνου δεινὰς κολάσεις· κήρυκας μὲν ὑποστρωννύμενοι, καὶ ἄλλαις ποικίλαις βασάνοις κολαφιζόμενοι, ἵνα εἰ δυνηθείη, ὁ τύραννος διὰ τῆς ἐπιμόνου κολάσεως εἰς ἄρνησιν αὐτοὺς τρέψῃ· πολλὰ γὰρ ἐμηχανᾶτο κατ' αὐτῶν ὁ διάβολος: ἀλλὰ χάρις τῷ Θεῷ· κατὰ πάντων γὰρ οὐκ ἴσχυσεν. ὁ γὰρ γενναιότατος γερμανικὸς ἐπερρών- C νυεν αὐτῶν τὴν δειλίαν διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπομονῆς· ὃς καὶ ἐπισήμως ἐθηριομάχησεν. βουλομένου γὰρ τοῦ ἀνθυπάτου πείθειν αὐτὸν, καὶ λέγειν τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ κατοικτεῖραι, ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο τὸ θηρίον προσβιασάμενος, τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνόμου βίου αὐτῶν ἀπαλλαγῆναι βουλόμενος. ἐκ τούτου οὖν πᾶν τὸ πλῆθος θαυμάσαν τὴν γενναιότητα τοῦ θεοφιλοῦς καὶ θεοσεβοῦς γένους τῶν χριστιανῶν, ἐπεβόησεν. αἶρε τοὺς ἀθέους, ζητείσθω πολύκαρπος, εἷς δὲ ὀνόματι κόϊντος φρὺξ, προσφάτως ἐληλυθὼς ἀπὸ τῆς φρυγίας, ἰδὼν τὰ θηρία ἐδειλίασεν· οὗτος δὲ ἦν ὁ παραβιασάμενος ἑαυτόν τε καὶ τινὰς προσελθεῖν ἑκόντας. τοῦτον ὁ ἀνθύπατος πολλὰ ἐκλιπαρήσας, ἔπεισεν ὀμόσαι καὶ ἐπιθῦσαι. διὰ τοῦτο οὖν ἀδελφοὶ, οὐκ ἐπαινοῦμεν τοὺς προσιέντας ἑαυτοὺς, ἐπειδὴ οὐχ οὕτως διδάσκει τὸ εὐαγγέλιον. ὁ δὲ θαυμασιώτατος πολύκαρπος, τὸ μὲν πρῶτον ἀκούσας οὐκ ἐταράχθη, ἀλλ' ἐβούλετο κατὰ πόλιν μένειν· οἱ δὲ πλείους ἔπειθον αὐτὸν ὑπεξελθεῖν. καὶ ὑπεξῆλθεν εἰς ἀγρίδιον, οὐ μακρὰν ἀπέ- D χον ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ διέτριβε μετ' ὀλίγων νύκτα καὶ ἡμέραν οὐδὲν ἕτερον ποιῶν, ἢ προσευχόμενος περὶ πάντων καὶ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησιῶν, ὅπερ ἦν συνήθες αὐτῷ· καὶ προσευχόμενος, ἐν ὀπτασίᾳ γέγονε πρὸ τριῶν ἡμερῶν τοῦ συλληφθῆναι αὐτόν· καὶ εἶδεν προσκεφάλαιον αὐτοῦ ὑπὸ πυρὸς κατακαιόμενον. καὶ στραφεὶς εἶπεν πρὸς τοὺς συνόντας αὐτῷ προφητικῶς· δεῖ με ζῶντα κατακαυθῆναι· καὶ ἐπιμενόντων τῶν ζητούντων αὐτὸν, μετέβη εἰς ἕτερον ἀγρίδιον· καὶ εὐθέως ἐπέστησαν οἱ ζητοῦντες αὐτόν· καὶ μὴ εὑρόντες συνελάβοντο παιδάρια δύο· ὧν τὸ ἕτερον βασανιζόμενον ὡμολόγησεν. ἦν γὰρ καὶ ἀδύνατον λαθεῖν αὐτὸν, ἐπεὶ καὶ οἱ προδιδόντες αὐτὸν οἰκεῖοι ὑπῆρχον. καὶ ὁ εἰρήναρχος, ὁ καὶ κληρονόμος τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἡρώδης ἐπιλεγόμενος, ἔσπευδεν εἰς τὸ στάδιον αὐτὸν εἰσαγαγεῖν. ἵνα ἐκεῖνος μὲν τὸν ἴδιον κλῆρον ἀπαρτίσῃ Χριστοῦ κοινωνὸς γενόμενος· οἱ δὲ προδόντες αὐτὸν, τὴν αὐτοῦ τοῦ Ἰούδα ὑπο-

χρήζειν τιμωρίαν. ἔχοντες οὖν τὸ παιδάριον, τῇ παρασκευῇ δείπνου ὥραν ἐξῆλθον διωγμῖται καὶ ἱππεῖς, μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς ὅπλων, ὡς ἐπὶ λῃστὴν τρέχοντες· καὶ ὀψὲ τῆς ὥρας συνεπελθόντες, ἐκεῖνον μὲν εὗρον ἔν τινι δωματίῳ κατακείμενον ὑπερῴῳ· κἀκεῖθεν ἠδύνατο εἰς ἕτερον χωρίον ἐπελθεῖν· ἀλλ' οὐκ ἐβουλήθη, εἰπών, τὸ θέλημα τοῦ κυρίου γενέσθω. ἀκούσας οὖν τοὺς παρόντας, καὶ καταβάς, διελέχθη αὐτοῖς· θαυμαζόντων δὲ τῶν παρόντων τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ καὶ τὸ εὐσταθές, τινὲς ἔλεγον εἰ τοσαύτη σπουδὴ ἦν τοῦ συλληφθῆναι τοιοῦτον πρεσβύτην ἄνδρα; εὐθέως οὖν αὐτοῖς ἐκέλευσε παρατεθῆναι φαγεῖν καὶ πιεῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ὅσον ἂν βούλωνται· ἐξητήσατο δὲ αὐτούς, ἵνα δῶσιν αὐτῷ ὥραν προσεύξασθαι ἀδεῶς. τῶν δὲ ἐπιτρεψάντων, σταθεὶς προσηύξατο, πλήρης ὢν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὥστε ἐπὶ δύο ὥρας μὴ δύνασθαι σιωπῆσαι, καὶ ἐκπλήττεσθαι τοὺς ἀκούοντας, πολλούς τε μετανοεῖν ἐπὶ τῷ ἐληλυθέναι ἐπὶ τοιοῦτον θεοπρεπῆ πρεσβύτην. ὡς δὲ κατέπαυσε τὴν προσευχὴν, & cetera, ut habentur apud Eusebium nostrum pag. 131. Hanc autem Epistolam nos latino sermone interpretati sumus in hunc modum:

Scripsimus vobis fratres, tum de reliquis martyribus: tum de beato Polycarpo, qui martyrio suo velut signaculo quodam persecutioni finem imposuit. Cuncta enim ferè quæ præcesserunt, idcirco gesta sunt, ut ex Evangelii præceptis expressum atque adumbratum martyrium Christus è cælo nobis ostenderet. Exspectabat quippe Polycarpus donec traderetur, quemadmodum Dominus exspectavit, ut nos quoque imitatores eius essemus: non solùm nostræ, verumetiam proximorum saluti consulentes. Veræ siquidem ac solidæ charitatis proprium est, non suæ duntaxat incolumitatis curam gerere, sed omnium fratrum salutem concupiscere. Beata quidem ac generosa fuisse fatendum est cuncta martyria, quæ ex Dei arbitrio ac voluntate gesta sunt. Quippe nos qui præ ceteris religiosi sumus, omniū rerum arbitrium ac potestatem Deo adscribere oportet. Certe magnitudinem animi illorum ac tolerantiam & erga Dominum fidem ac benevolentiam, quis non maximè admiretur. Qui cùm flagris ita conscissi essent, ut tota corporis compago ad intimas usque venas & arterias spectaretur, nihilominus sustinuerunt. Adeò ut omnes qui aderant, miseratione capti ingemiscerent: ipsi verò tanta fortitudine præditi essent, ut nemo illorum suspirium aut gemitum ediderit. Ostendebant scilicet nobis martyres Christi, se à propriis corporibus quasi peregrinatos fuisse dum torquerentur: aut potius Christum ipsis adstitisse & familiariter cum ipsis esse versatum. Christi igitur gratia fulti ac sustentati, hominum tormenta spernebant, unius horæ spatio se ab æternis cruciatibus redimentes. Frigidus ipsis videbatur immanium carnificum ignis. Quippe qui in animo haberent, æternum illum nec ullo unquam tempore extinguendum ignem evitare: & mentis oculos defixos haberent in præmia, quæ viros fortes post malorum tolerantiam manent: quæ nec auris audivit nec oculus vidit, nec hominum sensus aut intelligentia comprehendit: ipsis verò tunc ostendebantur à Domino, utpote qui non homines amplius, sed Angeli essent. Sed & hi qui ad bestias erant condemnati, cùm diutissime in carcere detinerentur, gravissimos cruciatus pertulerunt; partim muricibus ipsorum corpori substratis; partim aliis cujusquemodi suppliciis excruciati: ut si fieri posset, tormentorum assiduitate eos tyrannus ad negandam Christi fidem adduceret. Multa siquidem adversus illos excogitavit Diabolus. Sed juvante Christi gratia nihil contra cunctos proficere valuit. Nam fortissimus Germanicus, tolerantiâ suâ magnitudine ceterorum imbecillitatem roborabat: qui quidem illustri certamine adversus bestias depugnavit. Nam cùm Proconsul verbis eum flectere vellet, moneretque ut suam ipse ætatem miseraretur; ille bestiam ultro ad se attraxit, cogens illam ac provocans, quò scilicet ex hoc impio atque injusto sæculo velocius emigraret. Exinde universa populi multitudo, fortitudinem piæ ac religiosæ Christianorum gentis magnopere admirata, acclamavit: Tolle impios: Polycarpus requiratur. Quidam verò oriundus è Phrygia Quintus nomine, qui nuper ex patria huc advenerat, cùm bestias vidisset, pavore concussus est. Hic porro erat qui alios perpulerat, ut ultrò secum ad tribunal judicis pergerent. Hunc Proconsul blandis persuasionibus illectum eò adduxit, ut juraret ac sacrificaret. Nos itaque, fratres, non probamus eos qui ultro accedunt ac semetipsos produnt: cùm aliter præcipiatur in Evangelio. Admirabilis autem Polycarpus, primùm quidem nullatenus commotus est cùm ista geri audiret: sed in urbe permanere decreverat. Plures tamen ei persuaserunt ut secederet. Secessit ergo in agellum quendam haud procul à civitate. Illic cum paucis comitibus morabatur, diu noctuque orationibus intentus, quas pro cunctis hominibus & pro universis per orbem terrarum Ecclesiis, ut moris ei fuit, ad Deum fundebat. Triduo verò antequam comprehenderetur, inter orandum oblata est ei cælitus visio. Videbat enim cervical suum igne consumi. Et mox conversus ad comites suos, prophetico spiritu dixit: Vivum me cremari oportet. Porro cùm instarent qui illum requirebant, migravit in aliam villam. Statimque advenerunt illi qui ipsum indagabant. Et cùm illum non reperissent, duos servulos comprehenderunt. Quorum alter tormentis subditus, latebram eius indicavit. Certe latere non poterat, quandoquidem domestici eius erant qui ipsum prodiderunt. Et Irenarchus qui & Cleronomus dicebatur, cognomento Herodes, omni ope contendebat, ut ipsum ad stadium adduceret: quo scilicet Polycarpus quidem propriam sortem impleret, consors Christi factus: proditores autem illius iisdem quibus Judas pœnis afficerentur. Igitur diogmitæ & equites, assumpto secum puero egressi sunt feria sexta sub horam cænæ, armis consuetis instructi, tanquam adversus latronem currentes. Et sub vesperam simul ingressi, ipsum quidem repererunt in quodam solario jacentem. Unde cùm in alium locum facile migrare posset, id tamen præstare noluit, dicens: Fiat voluntas Domini. Cùm ergo introisse illos cognovisset, descendit è cenaculo & collocutus est cum eis. Cùm autem admirarentur omnes ætatem illius atque constantiam, quidam ex iis dicebant: Cur tantum adhibetur studium ut hujusmodi senex comprehendatur. At ille confestim cibos cum potu eis apponi jussit, quantum ipsi voluissent. Petiitque ab eis horæ spatium, quo libere & absque impedimento oraret. Quod cùm ipsi concessissent, stans ille oravit plenus gratia Dei, adeout ipse quidem duarum horarum spatio silere non posset: auditores verò admiratione stupefacti tenerentur: multosque eorum pæniteret, quòd talem tamque divinum senem capturi venissent. Finita oratione & cetera, ut habentur in lib. 4. editionis nostræ pag. 11.

τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας θεωμένους. In quatuor *Pag. 129.*

codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. particula conjunctiva additur hoc modo καταπλῆξαι γὰρ φασὶ τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας καὶ θεωμένους. Vulgatam tamen lectionem magis probo.

τοὺς ἀπὸ θαλάττης κήρυκας. Rufinus *murices* vertit. Genus est marinæ cochleæ seu conchæ, cujus mentio fit in veteri Epigrammate nondum edito Quinti cujusdam, ubi Damis piscator Apollini Acritæ hujusmodi concham dedicat.

Ἀκρίτα Φοῖβε, Βιθυνίδος ὃς τόδε χώρης
    Κρασπίδων αἰγιαλοῖς γειτονέουσιν ἔχεις.
Δᾶμις ὁ κυρτευτὴς, ψάμμῳ κέρας αἰὲν ἐρείδων
    Φρουρητὸν κήρυκ' αὐτοφυεῖ σκόλοπι
Θῆκε, γέρας λιτὸν μὲν, ἐπ' εὐσεβίῃ δ' ὁ γεραιὸς
    εὐχόμενος νούσων ἐκτὸς ἰδεῖν ἀΐδην. Id est,

Acrita Apollini, qui hanc oram Bithyniæ
    Litoribus vicinam tenes:
Damis piscator, qui semper rete ad arenam usque
        demittit,
    Muricem nativo vallo munitum
Dicavit senex: leve quidem donum, sed tamen pie-
        tatis causâ;
Precatus ut absque morbis ad manes descendat.

ὑποφωνοῦντα συνήθει χάριτι τὴν ἔμφυτον, &c. Verba ipsius Epistolæ quam superius exscripsimus, longe alium sensum exhibent. Neque enim seipsum, sed sociorum animos exemplo suo confirmasse dicitur Germanicus. ὁ γὰρ γενναιότατος Γερμανικὸς ἐπεῤῥώννυεν αὐτῶν τὴν δειλίαν διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπομονῆς. Qui sensus mihi quidem magis placet.

ἀνόμου βίου ἀπαλλαγεῖν. Hoc loco vocem restituimus, quæ in Regio quidem codice deerat, sed in tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. & in exemplari ipsius Epistolæ legitur hoc modo: ὡς ἂν τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνόμου βίου αὐτῶν ἀπαλλαγεῖν.

τὴν καθόλου τοῦ ἔθνους. In codice Maz. & Fuketiano καθόλου scribitur quidem una voce, aspero tamen spiritu media syllaba prænotatur.

τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι. Rufinus vertit *salutem segnitia perdere*. Musculus verò *salutem suam prodere*. At Christophorsonus uberius ut solet & prolixius interpretatus est hoc modo: *Et tandem salute prodita manus præ ignavia dedisse*. Sane aliquid hic videtur deesse. Neque enim Græce dicitur ἐνδοῦναι τῆς σωτηρίας, nisi forte subaudias ἕνεκα. Nec immeritò quis suspicetur scribendum esse ἐκπεσόντα τῆς σωτηρίας, ἐνδοῦναι.

καὶ τοῦ σεμνοῦ καὶ εὐσταθεῖ τοῦ προσώπου. Codex Regius quem multis in locis à reliquis exemplaribus discrepare monuimus, scriptum habet εὐσταθεῖ τοῦ τρόπου. Quam scripturam confirmare videtur Nicephorus, & Eusebius ipse, qui paulo antea de Polycarpo ita loquitur: τὰ μὲν πρῶτα τούτων ἀκούσαντα, ἀτάραχον διαμεῖναι, εὐσταθὲς τὸ ἦθος καὶ ἀκίνητον φυλάξαντα. Rufinus quoque ita legisse videtur: sic enim vertit: *Ita ut illi mirarentur & stuperent quid tantum studii fuerit, ut vir illius gravitatis & honestatis, in tam longæva ætate, & tanta vitæ auctoritate positus, perquiri & comprehendi jussus sit*. Certe τὸ εὐσταθὴς de hominis vultu dici posse non puto. Quare lectionem codicis Regii in interpretatione mea sequi malui.

καὶ τῶν πώποτε συμβεβηκότων αὐτῷ. Longe rectius in codice Mazarino ac Medicæo legitur συμβεβληκότων. Atque ita Rufinum legisse ex interpretatione eius apparet. Sic enim vertit: *Memoriam faciens omnium quoscumque nosse potuit*. Vetus quoque Interpres hujus Epistolæ quem Jacobus Usserius edidit, non aliter legisse deprehenditur. Vertit enim: *Facta omnium mentio notorum ignotorumque*. Eodem fere modo Langus interpretatur, quasi in græco legeretur συμβεβιωκότων. *Postquam precationem finiit, in qua omnium qui aliquando secum vixissent fecit mentionem*.

ὄνῳ καθίσαντες αὐτὸν ἦγον. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent ἤγαγον.

ὄντος σαββάτου μεγάλου. De hoc magno Sabbato variæ sunt doctorum hominum opiniones. Ægidius quidem Bucherius in libro de Paschali Judæorum cyclo cap. 8. magnum Sabbatum ait dici, in quod prima Azymorum dies incidisset. Id autem contigisse anno vulgari Natalis Dominici 169. die 26. Martii: quo die passum esse Polycarpum auctor Chronici Alexandrini disertè testatur. Sed hanc opinionem reprehendit Jac. Usserius cap. 3. de anno Macedonico. Negat enim Sabbatum illud in quod prima Azymorum dies inciderat Sabbati magni nomine unquam appellatum fuisse. In quo tamen ei non assentior. Nam præter locum ex Joannis Evangelio, qui Bucherianæ opinioni omnino videtur favere, id manifeste confirmat Anastasius Sinaita in orat. 5. de resurrectione quam edidit P. Steuartius. *Cùm enim*, inquit, *magno Sabbato in festum Azymorum incurrente Iudæi a Pilato petiissent, ut corpora eorum qui crucifixi erant deponerentur*, &c. Alia est opinio Edouardi Liveleii, qui Sabbatum magnum dici censuit illud, in quod solemnitas Purim seu dies sortium inciderat: id autem accidisse anno Christi 167. die 22. Februarii juxta hodiernum computum Judæorum; quo die captum esse Polycarpum, sequenti vero 23. passum vult idem Liveleius. Sed hanc sententiam merito improbavit Usserius. Nam cùm hæc Epistola in qua Sabbati magni fit mentio, à Christianis & ad Christianos scripta sit, Christianorum potius diem festum, quam Judaicam solemnitatem ab illis designatum fuisse credibile est. Adde quod hæc opinio Liveleii prorsus dissentit ab Epistola Smyrnæorum. In Epistola quidem Smyrnæorum Polycarpus comprehensus esse dicitur die Parasceves sub vesperam, sequenti verò die, qui dies erat magni Sabbati perductus in urbem, & proconsulari judicio flammis absumptus. At Liveleius Polycarpum die Sabbati comprehensum, sequenti verò passum esse prodit. Tertia est opinio Jac. Usserii, qui Sabbatum magnum in hac Epistola dici ait illud quod Pascha proxime antecedebat. Neque enim Christiani aliud unquam Sabbatum ita appellarunt, quàm illud quod Paschalem solemnitatem præcedebat: seu proximè illam præcederet, ut fit apud eos qui semper die Dominico Pascha celebrant; seu diebus aliquot interjectis; quod fiebat apud eos qui cum Judæis Pascha celebrabant, nulla habita ratione diei Dominicæ. Quorum è numero fuisse Polycarpum omnesque totius Asiæ Ecclesias, testatur Eusebius. Sane Judæos Sabbatum magnum appellare illud quod solemnitatem Paschalem proxime antecedebat, discimus tum ex tractatu Schulchan Aruk: tum ex

Synagogæ Judaica Buxtorfij. Porro anno Christi 169. terminus Paschalis juxta Alexandrinos fuit Martij die 29. Calippicus verò die Martii 30, vel 31. Sabbatum quod lunam hanc 14. antecessit, in Martij diem 26. incurrit, seu in diem 7. Calendas Apriles: quo die passum esse B. Polycarpum auctor Chronici Alexandrini testatus est. Verùm tum in hac Usserii, tum in altera Bucherii opinione, multa sunt quæ mihi non satisfaciunt. Primùm enim cur auctorem Chronici Alexandrini in die quidem passionis B. Polycarpi sequuntur; in anno verò ab eodem dissentiunt. Deinde in Actis Pionii martyris & in Menæis Græcorum, natalis B. Polycarpi confertur in diem 23. mensis Februarii. Quibus consentit etiam σημείωσις seu adnotatio illa quæ legitur in fine hujus Epistolæ Smyrnæorum. In eâ quippe disertè scribitur Polycarpum passum esse die 2. mensis Xanthici, id est, ante diem 7. Calendas Martias, ut rectè vertit vetus Interpres. Quod quidem nos pluribus infra confirmabimus, adversus Jac. Usserij sententiam, qui Xanthicum mensem Smyrnæorum à die 25. mensis Martij incepisse dicit. Postremo nequaquam verisimile mihi videtur, Ecclesiam Smyrnæorum Sabbatum magnum more Judaico accepisse. Quamvis enim Asiani Pascha cum Judæis celebraverint, non tamen ex eo sequitur, illos Sabbatum magnum cum Judæis pariter observasse.

ὁ εἰρηνάρχης Ἡρώδης. Irenarchæ munus erat, seditiosos homines & pacis publicæ turbatores comprehendere, & præmissa notoria ad tribunalia judicum perducere, ut docet Augustinus Epist. 140. & 159. Hinc est quod Herodes Irenarcha Smyrnæorum, Polycarpum hic vehiculo suo excepisse dicitur; quem scilicet per satellites suos inquiri & comprehendi jusserat. Creabantur autem Irenarchæ ex corpore curiæ, ut indicat lex 49. in codice Theodosiano de decurionibus, in qua præpositi pacis dicuntur. In Epistolis Libanii ἄρχοντες τῆς εἰρήνης. Tandem Theodosius junior in Oriente penitus eos abolevit. Exstat eius constitutio in codice Theodosiano. Habebant autem sub dispositione sua equites ac diogmitas. Erant hi levis armaturæ milites, ad persequendos & capiendos latrones comparati. Similes pæne sunt Irenarchis hi quos Præpositos Mareschallorum vulgo appellamus.

ἀνηγόρευσε ὁ ἀνθύπατος. Hic Proconsul Asiæ vocabatur Statius Quadratus. Sic enim rectè scribitur in veteri interpretatione latina hujus Epistolæ, quam primus edidit Jac. Usserius Armachanus. Male in græco textu Στράτιος; nec rectius in Chronico Alexandrino Τάτιος exaratur. Is est, ut opinor L. Statius Quadratus qui Consul fuit principatu Antonini Pij, anno urbis conditæ 895. ut legitur in Fastis Onuphrij. Eiusdem Proconsulis Asiæ meminit Aristides in prima & quarta orationum sacrarum, ubi etiam illum Rhetorem vocat. Quare non dubito, quin idem sit cum Quadrato Consule, quem Philostratus Vari Sophistæ magistrum fuisse dicit, qui proposito argumento ex tempore declamare solitus esset, ac Favorinum Sophistam æmularetur. Quo anno Proconsulatum Asiæ gesserit, non dicit quidem Aristides. Verùm ex eius narratione id elici posse mihi videtur. Etenim in 4. orat. sacra-

A rum ait Aristides, paulo post pestem illam quæ in Asia grassata est, Severum Proconsulem fuisse. Eusebius in Chronico eam pestem confert in annum 8. M. Aurelij Antonini. Proinde Severus anno M. Aurelii 9. Proconsul Asiæ fuit. Eodem Proconsule Aristides scribit se literas accepisse ex Italia ab Imperatoribus; à seniore scilicet Augusto & ab eius filio. Ubi Augusti nomine intelligit Marcum. Filius autem Imp. est Commodus, qui jamtum Cæsar fuerat appellatus. Ante Severum proximo anno Proconsul fuerat Pollio, ut ibidem testatur Aristides. Proxime verò ante Pollionem Proconsul Asiæ fuerat Quadratus noster. Sic enim ait Aristides in eadem oratione: ubi postquàm ea retulit quæ Pollione Proconsule sibi acciderant: *Age, inquit, quasi per scalam progredientes, id quod ante hac contigit memoremus. Cùm Sophista ille, cujus paulo ante memi-* B *ni, Proconsul esset, &c.* Hic Sophista sine dubio Quadratus est, cujus mentionem antea fecit Aristides in eadem orat. 4. ubi etiam eum Rhetorem appellat. Ita Quadratus Proconsul Asiæ fuit anno 7. Imp. Marci. Quo etiam anno Eusebius in Chronico Polycarpi martyrium refert. Falluntur itaque qui Polycarpi martyrium seriùs retulerunt, anno scilicet 9. Imp. Marci. Cùm enim ex Aristidis testimonio constet, Quadratum sub quo passus est Polycarpus, anno 7. Imp. Marci, proconsulatum Asiæ gessisse, Polycarpi mors in eum annum necessariò conferenda est.

ὁ δὲ ἀνθύπατος εἶπε in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. scriptum est ὁ δὲ ἀνθύπατος ἔφη. Θηρία ἔχω, &c. Pag. 132.

ἀμετάθετος γὰρ ἡμῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χεί- C ρω μετάνοια. Ultima vox non videtur hic convenire. Ac libenter pro voce μετάνοια rescriberem διάνοια: quem sensum in interpretatione mea sum secutus. Idem quoque Rufino placuisse video. Sic enim ille vertit hunc locum: *Proconsul dixit: bestias habeo quibus subrigeris* (ita correxi partim ex codice Parisiensis Ecclesiæ, partim ex Regio) *nisi cito pænitueris. At ille respondit: Adhibeantur. Nobis enim immobilis stat sententia: nec possumus de bono ad malum per pænitudinem commutari.* Nicephorus quoque ut hujus loci sensum exprimeret, circumlocutione usus est hujusmodi: οὐ γὰρ ἐμοὶ μετάνοια σαφῶς ἐστι, ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάθεσις, ἀλλ' ἡ ἐκ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαιά τε καὶ ὅσια. Quasi diceret: Noli sperare ô judex, fieri posse ut me unquam pæniteat. Nos enim unam duntaxat pæni- D tentiam agnoscimus, cùm à vitiis ad virtutem, & ab errore transitur ad fidem. A melioribus verò ad deteriora migrare, id nequaquam resipiscere est.

Φέρε ὃ βούλει. Codex Maz. ac Med. cum Fuk. & Sav. scriptum habent φέρε ἃ βούλει. Rufinus vertit: *Adhibe utrum voles.* Ignem scilicet aut bestias.

τὸν ἀσιάρχην. Rufinus *munerarium* vertit, quod equidem probare non possum. Etsi enim Asiarchæ munera edebant, non hoc tamen erat peculiare eorum officium. Multi quippe alii hujusmodi spectacula exhibebant: verbi gratia Magistratus Municipales seu Duumviri, ut est in lege 1. cod. Theod. de spectaculis. Vertendum igitur est *Asiarcham.* Erant autem Asiarchæ sacerdotes Communis Asiæ. Nam cùm Asiani communia haberent

templa, sacra, festos dies, & commune Concilium;
A commune etiam habebant gentis sacerdotium, quod Asiarchia dicitur in libris Juris. Eligebantur autem Asiarchæ hoc modo. Singulæ urbes Asiæ initio cujusque anni, id est, sub æquinoctium autumnale, concionem habebant, in qua unum ex suis civibus Asiarcham nominabant: legatos deinde mittebant ad commune gentis concilium, qui nomen eius qui domi electus fuerat renuntiarent. Tum σωύεδροι ex omnibus iis quos singulæ civitates Asiarchas nominaverant, decem circiter eligebant. Docet id Aristides in quarta orationum sacrarum, ubi se tertium aut quartum Asiarcham à Synedris, id est, à communi Asiæ consilio designatum esse dicit. Sed difficultas est, utrum hi omnes qui in publico Asiæ Concilio designati fuerant, simul sacerdotium gesserint; an verò unus duntaxat fuerit Asiarcha. Plures quidem fuisse quotannis Asiarchas affirmat Jac. Usserius Armachanus, eoquod in cap. 19. Actuum Apostolorum, plures memorantur Asiarchæ suasisse Paulo, ne in theatrum Ephesiorum prodiret. Sed locus ille Actuum nihil probat. Asiarchæ enim illic vocantur qui Asiarchiæ sacerdotium gesserant; eo plane modo quo Pontifices Judæorum in Evangelio dicuntur, quotquot Pontificatum antea administraverant. Ego verò libentius crediderim, unum duntaxat fuisse quotannis Asiarcham. Licet enim plures à synedris designari solerent, id forte fiebat, ut ex eorum numero unum aliquem Proconsul Romanus eligeret; quemadmodum de Irenarchis fieri solitum esse tradit Aristides in eadem oratione. Potuit etiam id consultò fieri à synedris, ut si forte is qui primus Asiarcha ab ipsis fuerat designatus, fato concederet priusquàm sacerdotii sui munus explesset, alter esset qui eius locum expleret. Unum porro fuisse quotannis Asiarcham apparet ex fine hujus Epistolæ, ubi Polycarpus dicitur passus esse sub Philippo Asiarcha: Proconsule autem Asiæ Statio Quadrato. Nam si plures erant Asiarchæ, non unus tantummodo nominari debuit. Porro valde onerosum erat hoc sacerdotium: atque idcirco nonnisi opulentiores ad id gerendum eligebantur. Hinc est quod Strabo observat, Asiarchas fere ex Trallianis desumptos fuisse, propterea quod eius urbis cives, totius Asiæ opulentissimi essent. Non solius autem Asiæ, sed generaliter omnium provinciarum sacerdotes munera edebant. Augustinus in Epistola 5. de Apuleio loquens: *Qui sacerdos provinciæ pro magno fuit, ut munera ederet venatoresque vestiret, & pro statua sibi apud Coenses locanda, ex qua civitate habebat uxorem, adversus contradictionem quorundam civium litigaret.* Ubi obiter moneo scribendum esse *apud Oenses*. Uxor enim Apulei erat ex Oëa urbe Africæ. Ex his intelligitur cur tantopere laboraverit Aristides, ut publico Asiæ sacerdotio liberaretur. Quippe id onus erat gravissimum, cùm Asiarchæ ad editionem munerum constringerentur. Philostratus in Scopeliano Sophista: ἀρχιερεὺς μὲν ἐγένετο τῆς ἀσίας αὐτός τε, καὶ πρόγονοι αὐτῷ, παῖς ἐκ πατρὸς πάντες. ὁ δὲ στέφανος οὗτος πολὺς, καὶ ὑπὲρ πολλῶν χρημάτων. Id est: *Pontifex Asiæ seu Asiarcha fuit ipse & majores eius, ita ut continua serie filius patri succederet. Est autem hujus sacerdotii honos non mediocris, nec mediocri pecunia constat.*

εἰς τοῦτο ὑπουργοῦντων. In tribus nostris codicibus Mazar. Med. & Fuket. scriptum est εἰς ταῦτα ὑπουργοῦντων, quemadmodum etiam legitur in exemplaribus quibus usus est Jac. Usserius Armachanus. Rufinum quoque ita legisse ex eius versione apparet. Sic enim interpretatur: *Præcipue Iudæis ardentius in hac ex more ferventibus.* Pag. 133.

ὑπολύειν ἑαυτόν. Hujusmodi officium Episcopis & Confessoribus præstare solebant veteres Christiani. Sic in passione Fructuosi Episcopi legimus: *Cùm venisset ad amphitheatrum, statim ad eum accessit Augustalis nomine lector eiusdem, cum fletibus deprecans, ut eum excalciaret.*

πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο. Inusitata vox eo quidem sensu, pro eo quod alii dicerent ἐτετίμητο. At
B Nicephorus cùm hæc non intelligeret, locum interpolavit hoc modo: ἀγαθῇ γὰρ πολιτείᾳ καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο. In Usseriana autem editione locus hic aliter interpolatus est in hunc modum: ἐν παντὶ γὰρ καλῷ ἀγαθῆς ἕνεκεν πολιτείας, καὶ πρὸ τῆς μαρτυρίας ἐκεκόσμητο.

τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἡρμοσμένα ὄργανα. Tunicam molestam intelligo, pice ac bitumine illitam, de qua Juvenalis eiusque scholiastes loquitur. Item palum seu stipitem ad quem alligabantur comburendi: denique clavos ac funes, ut videre est in Actis Pionij martyris sub finem.

ἀναπέμψαντος δὲ τὸ ἀμήν. Verbum ἀναπέμψαντος hoc mihi indicare videtur, ipsam quidem orationem tacitè ac submissa voce à Polycarpo pronuntiatam fuisse; Amen verò edita voce prolatum. Itaque rectè Rufinus vertit, *& cùm Amen insonuisset.* Conjecturam nostram confirmant Acta passionis Pionij martyris quæ sic habent: *Cumque Pionius oculos clausisset, turba illum animam egisse suspicabatur: sed ipse secretò precabatur. Cumque precandi finem fecisset, oculos aperuit. Iamque flamma sublimis ascendebat, cum hilari vultu postremum Amen pronuntians, &c.* Sane hanc olim consuetudinem fuisse Christianorum, ut in fine orationis Amen clara voce resonarent, docet ritus qui etiamnum servatur in Ecclesia, ut scilicet post singulas orationes à sacerdote pronuntiatas, populus universus acclamet *Amen*. Pag. 134.

καὶ γὰρ εὐωδίας τοσαύτης ἀντελαμβανόμεθα. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Sav. legitur εὐωδίας τοιαύτης ἀντιλαβόμεθα. Apud Nicephorum verò scriptum est εὐωδίας τοιαύτης ἀπελαμβάνομεν.

D κομφέκτορα. Confectores dicebantur qui bestias in amphitheatro conficiebant. De his Suetonius in Nerone cap. 12. & Josephus Scaliger in notis ad Manilium. Qui tamen in eo falli videtur, quòd confectores ferarum confundit cum bestiariis. Neque enim confectores cum bestiis pugnabant sicut bestiarii: sed ad conficiendas feras immittebantur, si quando efferatæ bestiæ stragem populo minarentur, ut aliquoties contingebat. Hi confectores lancearii dicuntur in gestis præsidialibus Tarachi, Probi & Andronici cap. 10. *Iratus Præses mandat lanceariis ursum occidi.*

κοινωνῆσαι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ σαρκίῳ. Hic locus inprimis notabilis est, quippe qui vetustissimam Christianorum consuetudinem, ac præterea rationem eius nobis ostendit. Ideo enim reliquias martyrum aliquas

aliquas habere tanto studio optabant, ut cum iisdem etiam mortuis communicarent. Nec contenti ea communione Sanctorum quam Catholica profitetur Ecclesia, per fidem scilicet, spem ac charitatem; per sacras etiam eorum reliquias & pignora, cum ipsis communicare cupiebant. Itaque eorum reliquias in cœmeteriis honorifice condebant; ibique quotannis convenientes, anniversarium martyrii diem celebrabant; hac ratione cum defuncto martyre perpetuò communicantes, ut testatur hæc Epistola paulo infra. Atque id faciebant ex præcepto Apostoli Pauli, qui in Epistola ad Rom. cap. 12. communicare nos sanctorum memoriis jubet. Certe Optatus in libro 2. verba illa Apostoli *memoriis sanctorum communicantes* ita interpretatur, ut idem significent, quod offerre ad sepulcra martyrum. Nec aliter sumit Hilarius in libro contra Constantium sub finem. De hac communione loquitur Marcellinus presbyter in libello precum ad Valentinianum Imp. ubi de Oxyrynchitis qui sancti Pauli ipsorum quondam antistitis memoriam devotissime celebrabant: *Habentes*, inquit, *secum presbyteros & diaconos illius illibatæ fidei, per quos fruebantur divinis sacramentis, unà cum supermemorato beatissimo Paulo.* Et hæc quidem de publico cultu reliquiarum quæ in cœmeteriis recondebantur. Fuit & alius mos secutis temporibus, ut singuli fidelium reliquias martyrum quascumque nancisci potuerant, domi honorificè servarent. De quo more audi quid senserit Eusebius noster in Sermone 2. de resurrectione: *Non enim projecit quam inciderit, sed accipiens eam ut medicamen ad sanitatem illius delicti quod admiserat abnegando, domi recondit: ut consueverunt infirmiores, fideles tamen, honorare si quid à martyribus sumpserint.* Huc etiam referendus est mos Ægyptiorum, qui martyrum corpora non humabant, sed domi in lectulis reposita servabant, ut refert Athanasius in vita B. Antonii.

ἀδελφὸν δὲ δάλκης. Hoc nomen varie corruptum in codicibus nostris inveni. Codex quidem Medicæus δάλβης scriptum habet. Nicephorus autem δάρκης. Ceteri codices vulgatam lectionem retinent cum Rufino. Sed cum hoc nomen nec Græcum sit nec Latinum, malim sequi editionem Usserianam, in qua legitur ἀδελφὸν δὲ ἄλκης. Nam Alce nomen fuit usitatum in Græcia, & præcipuè apud Smyrnæos, ut docet Ignatii ad Smyrnæos Epistola. Usserius quoque in manuscripto Savilii codice scriptum esse testatur ἀδελφὸν δ' ἄλκης. Quam tamen lectionem Savilius ad oram libri sui qui penes nos est, minime adnotavit.

Pag. 135. συγκοινωνούς τε καὶ μαθητάς. Rectiùs in codice Maz. & Medicæo scribitur καὶ συμμαθητάς. In integro autem exemplari hujus Epistolæ quod Jac. Usserius edidit, ita scriptum habetur: ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι. Quam lectionem vetus ejus Epistolæ Interpres secutus est. Sic enim vertit: *ut nos socii ipsorum & condiscipuli esse mereamur.* Optime meo quidem judicio. Optant enim Smyrnenses, ut discipuli Christi, & commilitones ac condiscipuli martyrum esse mereantur. Vulgatam lectionem retinet auctor Chronici Alexandrini, ubi agit de Polycarpo.

τοῦ ἐν σμύρνῃ μαρτυρήσαντος. Hæc scriptura manifeste vitiosa est. Itaque Henr. Savilius ad oram sui codicis annotavit, forte scribendum esse τὸν ἐν σμύρνῃ μαρτυρήσαντα. Quam quidem emendationem libenter amplector, dummodo deleatur articulus, hoc modo: τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον πολύκαρπον σὺν τοῖς ἀπὸ φιλαδελφίας δώδεκα ἐν σμύρνῃ μαρτυρήσαντα. Potest etiam emendari: δωδέκατον ἐν σμύρνῃ μαρτυρήσαντα. Certe hanc emendationem confirmat editio Usserii, in qua hic locus ita legitur: τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον πολύκαρπον· ὃς σὺν τοῖς ἀπὸ φιλαδελφίας δωδέκατος ἐν σμύρνῃ μαρτυρήσας, μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημονεύεται. Quæ lectio planior mihi videtur ac purior. Ita martyres illi Philadelphienses non 12. erant, sed xj. duntaxat: duodecimus verò Polycarpus.

ἐν παντὶ τόπῳ λαλεῖσθαι. Finis hujus Smyrnæorum Epistolæ omissus est ab Eusebio, propterea quod ad institutum ipsius parum facere videbatur: & quia in alio opere integram Epistolam retulerat, in libro scilicet de antiquis martyrum passionibus. Nos verò ex editione Usseriana extremam hujus Epistolæ partem supplebimus, ne studiosi Lectores in hac editione nostra quidquam desiderare possint. Sic autem habet:

οὐ μόνον διδάσκαλος γενόμενος ἐπίσημος, ἀλλὰ καὶ μάρτυς ἔξοχος· οὗ τὸ μαρτύριον πάντες ἐπιθυμοῦσι μιμεῖσθαι, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον χριστοῦ γενόμενον· διὰ τῆς ὑπομονῆς γὰρ καταγωνισάμενος τὸν ἄδικον ἄρχοντα, καὶ οὕτως τὸν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον ἀπολαβὼν. σὺν τοῖς ἀποστόλοις καὶ πᾶσι δικαίοις ἀγαλλιώμενος, δοξάζει τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ εὐλογεῖ τὸν κύριον ἡμῶν. καὶ κυβερνήτην τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ ποιμένα τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας. ὑμεῖς μὲν οὖν ἠξιώσατε διὰ πλειόνων δηλωθῆναι ὑμῖν τὰ γενόμενα: ἡμεῖς δὲ κατὰ τὸ παρὸν ἐπὶ κεφαλαίῳ μεμηνύκαμεν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Μάρκου. μαθόντες οὖν ταῦτα, καὶ τοῖς ἐπέκεινα ἀδελφοῖς τὴν ἐπιστολὴν διαπέμψασθε, ἵνα καὶ ἐκεῖνοι δοξάζωσι τὸν κύριον, τὸν ἐκλογὰς ποιοῦντα ἀπὸ τῶν ἰδίων δούλων, τῷ δυναμένῳ πάντας ἡμᾶς εἰσαγαγεῖν ἐν τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ δωρεᾷ εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ βασιλείαν, διὰ παιδὸς αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα, τιμὴ, κράτος, μεγαλοσύνη εἰς αἰῶνας Ἀμήν. προσαγορεύεται πάντας τοὺς ἁγίους ὑμᾶς· οἱ σὺν ἡμῖν προσαγορεύουσιν, καὶ εὐάρεστος ὁ γράψας πανοικεί. Μαρτυρεῖ δὲ ὁ μακάριος πολύκαρπος μηνὸς Ξανθικοῦ δευτέρᾳ ἱσταμένου, πρὸ ἑπτὰ καλανδῶν μαΐων, σαββάτῳ μεγάλῳ, ὥρᾳ ὀγδόῃ. συνελήφθη ὑπὸ ἡρώδου, ἐπὶ ἀρχιερέως Φιλίππου τραλλιανοῦ, ἀνθυπατεύοντος στατίου κοδράτου, βασιλεύοντος δὲ εἰς τοὺς αἰῶνας Ἰησοῦ χριστοῦ. ᾧ ἡ δόξα, τιμὴ, μεγαλοσύνη, θρόνος αἰώνιος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὐχόμεθα, ἀδελφοί, στοιχοῦντας τῷ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον λόγῳ Ἰησοῦ χριστοῦ μεθ' οὗ δόξα τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ καὶ ἁγίῳ πνεύματι, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῇ τῶν ἁγίων ἐκλεκτῶν. καθὼς ἐμαρτύρησεν ὁ μακάριος πολύκαρπος, οὗ γένοιτο ἐν τῇ βασιλείᾳ Ἰησοῦ χριστοῦ πρὸς τὰ ἴχνη εὑρεθῆναι ἡμᾶς. ταῦτα μετεγράψατο μὲν γάϊος, ἐκ τῶν εἰρηναίου, μαθητοῦ τοῦ πολυκάρπου, ὃς καὶ συνεπολιτεύσατο τῷ εἰρηναίῳ· ἐγὼ δὲ σωκράτης ἐν κορίνθῳ ἐκ τῶν γαΐου ἀντιγράφων ἔγραψα. ἡ χάρις μετὰ πάντων. ἐγὼ δὲ πάλιν πιόνιος ἐκ τοῦ προγεγραμμένου ἔγραψα, ἀναζητήσας αὐτά, κατὰ ἀποκάλυψιν φανερώσαντός μοι πολυκάρπου, καθὼς δηλώσω ἐν τῷ καθεξῆς, συναγαγὼν αὐτὰ ἤδη σχεδὸν ἐκ τοῦ χρόνου κεκμηκότα, ἵνα κἀμὲ συναγάγῃ ὁ κύριος Ἰησοῦς χριστὸς μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ· ᾧ ἡ δόξα, σὺν πατρὶ καὶ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Id est:

Qui non solum Doctor insignis, verùm etiam summus exstitit martyr. Cujus martyrium omnes imitari stu-

dent, quippe quod cum Evangelio Christi consenserit. Etenim injustissimum Præsidem patientiâ ac tolerantiâ superavit. Et hac ratione immortalitatis coronam adeptus, una cum Apostolis atque omnibus Sanctis lætus glorificat Deum Patrem, & benedicit Dominum nostrum, gubernatorem corporum nostrorum, & Catholica per universum orbem Ecclesiæ pastorem. Ac vos quidem petieratis ut cuncta quæ gesta sunt, fusius exponeremus. Nos verò impræsentiarum brevi compendio indicavimus per fratrem nostrum Marcum. Quæ vos posteaquam acceperitis, rogamus ut ad fratres ulterius positos Epistolam transmittatis: quò & illi Dominum benedicant: qui ex suis famulis quoscumque vult eligit: qui gratia sua atque indulgentia omnes nos in Regnum suum æternum potest inducere, per Filium suum unigenitum Jesum Christum: cui gloria, honor, Imperium ac Majestas in sæcula Amen. Salutate omnes Sanctos, universi qui nobiscum sunt, vos salutant, & Evarestus hujus Epistolæ scriptor cum omni domo sua. Passus est autem beatus Polycarpus die secundo mensis Xanthici, ante diem 7. Calendas Martias; magno sabbato, hora octava. Captus est ab Herode, Pontifice Asiæ Philippo Tralliano: Statio Quadrato Proconsule: regnante in sæcula Jesu Christo, cui gloria, honor, majestas ac thronus sempiternus ab ætate in ætatem. Optamus vos in Domino valere fratres carissimi, inhærentes præceptis atque Evangelio Jesu Christi: cum quo gloria & honor Deo Patri sanctoque Spiritui, ob salutem Sanctorum qui electi sunt à Deo. Quorum exemplo passus est beatus Polycarpus. Ad cujus vestigia, optamus ut in regno Christi locum habere mereamur. Hæc ex libro Irenæi, discipuli B. Polycarpi descripsit Cajus, qui etiam versatus est cum Irenæo. Ego verò Socrates Corinthi transcripsi ex Caji exemplari. Gratia sit cum omnibus. Posthac ego Pionius ex supradicto descripsi, cùm exemplaria diu quæsivissem, & Polycarpus per visionem ea mihi revelasset, ut inferius declarabo: cùm autem vetustate ac longinquitate temporis prope corrupta essent, collegi ea, ut me quoque cum electis suis colligat Dominus noster Jesus Christus, cui cum Patre & sancto Spiritu gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Hæc idcirco hic adscribenda esse dixi, ut tam illustre antiquitatis Ecclesiasticæ monumentum hic quoque integrum legeretur. Sunt autem in calce hujus Epistolæ quædam diligentius observanda. Primùm est, hanc Epistolam non continuo post Polycarpi martyrium, sed aliquanto post tempore à Smyrnais scriptam fuisse. Nam cùm Philomelienses de Polycarpi martyrio fama tantum ac rumore tenus audiissent, literas dederunt ad Smyrnæorum Ecclesiam, rogantes ut cuncta quæ in beatissimi viri passione gesta fuerant, singillatim perscripta ad ipsos mitterentur. Quod quidem libentissime præstiterunt Smyrnæi, scriptâ ad ipsos Epistola quam in manibus habemus. Id autem subindicant his verbis: ὑμεῖς μὲν οὖν ἠξιώσατε διὰ πλειόνων δηλωθῆναι ὑμῖν τὰ γενόμενα, &c. Secundò notandum est, Polycarpi martyrium passim in hac Epistola Evangelicum martyrium appellari. Nam & initio Epistolæ, ajunt Smyrnæi: σχεδὸν γὰρ πάντα τὰ προάγοντα ἐγένετο ἵνα ἡμῖν ὁ κύριος ἄνωθεν ἐπιδείξῃ τὸ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον μαρτύριον. Et in extrema Epistolæ parte: οὗ τὸ μαρτύριον πάντες ἐπιθυμοῦσι μιμεῖσθαι, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον Χριστοῦ γενόμενον. Cur autem consonũ Evan-

A gelio Christi vocetur hoc Polycarpi martyrium, utrobique afferunt rationem Smyrnæi; quòd scilicet Polycarpus fugerit eos, qui ipsum persequebantur; exemplo Christi exspectans donec traderetur: & quod iniquitatem præsidis patientia sua superavit. Illud etiam observandum est, hanc Smyrnæorum Epistolam perlatam quidem fuisse à Marco, scriptam verò manu Evaresti: cujus nomen adscripserunt Smyrnæi exemplo Apostoli Pauli, qui in suis ad Romanos literis Tertii quoque literarum scriptoris nomen apposuit. Postremò notandum est, quod Polycarpus passus esse dicitur die secundo mensis Xanthici: id est, ante diem 7. Calendas Martias. Usserius quidem tum in notis ad Epistolam Smyrnæorum, tum in libro de anno Solari Macedonum & Asianorum, cap. 1. affirmat
B Smyrnæos præter morem reliquarum Asiæ civitatum, mensem Xanthicum exorsos fuisse à die 25. mensis Martii. Sed cùm ad id probandum nullam rationem afferat, in eo non possum illi assentiri. Quis enim credat, Smyrnæos in mensium Macedonicorum dispositione à reliquis Asiæ civitatibus dissensisse. Certe si ita fuisset, Smyrnæi diem quo passus est Polycarpus, non ita designassent, ut legitur in hac Epistola: μαρτυρεῖ δὲ ὁ Πολύκαρπος ξανθικοῦ δευτέρᾳ ἱσταμένου. Sed ad vitandam ambiguitatẽ, adjecissent καθ᾽ ἡμᾶς τοὺς Σμυρναίους. Ceterùm Smyrnæos in anni ac mẽsium suorum dispositione prorsus cum Asianis consensisse, docent Acta Pionii martyris qui passus est Smyrnæ in persecutione Deciana, in quibus ita scribitur: Hæc acta sunt Julio Proconsule ante 4. Idus Martias more Romanorum;
C Asiæ autem more, septimi mensis undecimo. Rectius in Chronico Alexandrino legitur: ὁ ἐστὶ κατὰ Ἀσιανοὺς μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιβ. Cùm igitur Smyrnæi non aliter menses suos ordinaverint quàm ceteri Asiani: apud Asianos verò mensis Xanthici initium in vicesimum secundum Februarii diem inciderit, idem quoque à Smyrnæis observatum fit necesse est. Quare in Epistola Smyrnæorum de martyrio Polycarpi, scribendum est πρὸ ἑπτὰ καλανδῶν μαρτίων, ut legit vetus Interpres. Nam secundus dies mensis Xanthici apud Smyrnæos & Asianos cadebat in 7. Calendas Martias. Certe eo die, 23. scilicet Februarii, & Smyrnæi & omnes Græci memoriam sancti Polycarpi semper celebrarunt, ut constat tum ex Actis Pionii martyris, tum ex Menæis Græcorum. Quod si quis cum Usserio nobis obji-
D ciat, diem magni sabbati quo passus est B. Polycarpus, nunquam posse cadere in 7. Calendas Martias, respondebimus obscurum nobis esse atque incompertum, quodnam fuerit magnum illud sabbatum, cujus à Smyrnæis facta est mentio, tum in Epistola ad Philomelienses de martyrio Polycarpi, tum in Actis Pionii. Capellus quidem primum sabbatum quadragesimæ ita vocari existimavit. Cujus conjecturam sequetur qui volet. Sed cùm diem ipsum quo passus est B. Polycarpus tot tantisque testimoniis designatum habeamus, septimum scilicet Calendas Martias, præstat meo quidem judicio eam sententiam tueri, quæ tum Smyrnensis Ecclesiæ, tum omnium Orientalium tabulis confirmatur, quàm incertis de magno Sabbato conjecturis, & Judæorum traditionibus inniti. Neque enim probabile est, Smyrnæos diem quo passus est

B. Polycarpus ignorasse, aut natalem ejus alio die A quàm quo passus fuerat celebrasse: præsertim cùm Smyrnæi in hac ipsa ad Philomelienses Epistola diserte polliceantur, se quotannis diem ejus natalem pie sanctèque esse celebraturos. Quare cùm paulo ante Pionii martyrium, principatu Decii Augusti, id est, octoginta circiter annis à passione B. Polycarpi, constet Smyrnæos natalem B. Polycarpi celebrasse 7. calendas Martias, nefas jam esse existimo de die passionis ejus amplius dubitare.

ἐν τῇ αὐτῇ δὲ περὶ αὐτοῦ γραφῇ καὶ ἄλλα μαρτύρια συνῆπτο. Male hunc locum accepit Rufinus, Nicephorus & Christophorsonus. Existimarunt enim in eadem illa de Polycarpi martyrio Epistola, Pionii quoque & Metrodori aliorumq; passiones à Smyrnæis commemoratas fuisse: cùm tamen id non dicat Eusebius, sed tantum affirmet, Epistolæ illi in qua de Polycarpi martyrio agebatur, adjunctas fuisse aliorum martyrum passiones; Pionii scilicet ac Metrodori. Certe Eusebius paulo pòst, Epistolam de Pionii martyrio distinguit ab Epistola illa in qua martyrium Polycarpi describitur: *πληρέστατα τῆς ἀεὶ αὐτοῦ γραφῆς τοῖς ἐπεσχηκόσι, τοῖς οἷς φίλον ἐπὶ ταύτην ἀναπέμψομεν.* Et in hoc quidem fortasse excusari potest Eusebius. In eo verò quod Pionium, Metrodorum, Carpum & reliquos passos esse existimat principatu Marci Antonini, iisdem temporibus quibus passus est Polycarpus, nemo illum excusare unquam potest. Quippe ex actis Pionii, & ex actis Carpi & Papuli, constat illos regnante Decio subiisse martyrium. Causam erroris Eusebio præbuit, quòd acta illa Pionii & Carpi simul cum Actis passionis sancti Polycarpi in uno codice compacta legebantur. Ex quo suspicatus est Eusebius, illos uno eodemque tempore passos fuisse.

ἑξῆς δὲ καὶ ἄλλων ἐν Περγάμῳ. Hunc locum ita accepit Christophorsonus, quasi acta martyrum Carpi & Papuli, in eadem illa Smyrnæorum Epistola continerentur. Quod tamen verum non puto. Neque enim verisimile est, Smyrnæos martyria quæ Pergami gesta erant, in Epistola sua retulisse. Probabilius est, acta hæc martyrum Pergamenorum à Smyrnæis vel à quibusdam aliis, ob argumenti similitudinem postea adjuncta fuisse Epistolæ Smyrnæorum, & in unum quasi corpus redacta. Atque ita hunc locum cepisse videtur Nicephorus. Duas porro Epistolas Smyrnæorum fuisse existimo; alteram quæ de Polycarpi, alteram quæ de Pionii martyrio seorsum commemoraverit: quibus subjecta erant acta passionis Carpi & Papuli. Certe Pionius itemque Carpus & Papulus Decio imperante martyrium passi sunt, ut eorum acta hodieque testantur. Quare passio illorum referri non potuit in dicta Smyrnæorum Epistola, quæ de Polycarpi martyrio adhuc recenti scripta est ad Ecclesiam Philomelii temporibus Marci Antonini. Vide Baronium ad annum Christi 169. cap. 22. & Usserium in libro de anno solari Macedonum & Asianorum, cap. 3.

In Caput XVI.

Pag. 136. *δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδούς.* Eusebius infra cap. 17. mentionem iterum facit hujus secundi Apologetici, quem Justinus Imp. M. Aurelio Antonino pro Christianis dicaverat. A Ejusdem libri meminit etiam Hieronymus in opere de Scriptoribus Ecclesiasticis. Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 201. ait hunc secundum Justini Apologeticum, cujus hoc loco mentionem facit Eusebius, hodie non exstare: idque palam esse affirmat. In quo tamen longe fallitur. Etenim Eusebius, postquàm dixit Justinum Philosophum secundam pro Christianis apologiam M. Aurelio Antonino obtulisse, statim ex eadem oratione insignem locum affert, quo Justinus adversus Crescentem Cynicum Philosophum invehitur. Qui quidem locus hodie exstat in Apologia prima ejusdem Justini pag. 46. editionis Parisiensis Græco-latinæ. Verùm in vulgatis Justini editionibus, orationes illius Apologeticæ præpostero ordine collocatæ sunt. Nam quæ secunda ponitur in excusis exemplaribus, ea priore B loco poni debuit. Quæ verò in editionibus prima recensetur, & ad Senatum Romanum inscripta est, ea posteriore loco collocari debet, ut pluribus infra dicturi sumus.

ἀκροατῶν παρόντων. Ita quidem Regius. Sed quatuor reliqui Mazar. scilicet ac Med. cum Fuk. & Saviliano scriptum habent: *ἐπ' ἀκροατῶν ἐνθύνας αὐτῶν*, quod quidem mihi videtur elegantius. Porro hæc periodus cùm in Græco confusa sit ac perturbata, in duas à nobis divisa est, ut sensus apertior redderetur. Idque etiam ante nos præstitit Rufinus.

καὶ ξύλῳ ἐντιναγῆναι. Ita codex Regius & Nicephorus hunc Justini locum exhibent. Sed in vetustissimo codice Mazarino scriptum inveni: *κἂν ξύλῳ ἐντιναγῆναι.* In Fuk. *καὶ ἐν ξύλῳ ἐντιναγῆναι*: In Mediceo *καὶ ἐν ξύλῳ ἐντιναγῆναι*. Hodie in vulgatis Justini C editionibus excusum est *καὶ ξύλῳ ἐμπαγῆναι*, quomodo etiam in codice Mediceo priùs scriptum fuerat. Eamq; lectionem secutus Scaliger, in animadversionibus Eusebianis vertit *patibulo affigi*. At Christophorsonus & ante illum Langus Nicephori Interpres, verterunt *fustuarium pati*, pessime meo quidem judicio. Rufinus *baculo & clava feriri*, quasi Justinus clavam & baculum Crescensis Cynici formidaverit. Ego verò *ξύλον* *nervum* interpretatus sum. Ita enim sumitur ea vox passim apud Eusebium: verbi gratia in libro quinto initio, *τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις τῶν ποδῶν.* Themistius oratione 9. *οἱ δὲ ἐκ τῶν σκιμπόδων εἰς δεσμωτήρια συνηνάγκαζον. τοῖς δὲ οἱ σκίμποδες ἐγίνοντο ἀντὶ ξύλων.* Ad quem locum recte doctissimus Petavius annotavit, *ξύλον* esse quod Latini dicunt *nervum*, ut est in veteribus Glos- D sis. Eoque sensu apud Prudentium sumi lignum, cùm ait:

> *Lignoque plantas inserit,*
> *Divaricatis cruribus.*

Quippe hujusmodi compedes erant è ligno. Idem Themistius in oratione nondum edita, quæ inscribitur Constantius seu de humanitate, de tyranno loquens: *καθάπερ οἶμαι δεσμωτηρίου τις φύλαξ, πολλοὺς ἔχων δεσμώτας ὑφ' ἑαυτόν, ἀγαπᾷ τι καὶ γίγνεται, ὅτι ἐντυχὼν πρὸς ἔτι τῶν ἐν τοῖς ξύλοις.* Lucas quoque in Actibus Apostolorum cap. 16. loquens de Paulo & Sila quos Philippensium Magistratus in carcerem conjecerant, *ξύλον* ita usurpat: *ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.* Vetus Interpres ita vertit: *misit eos in interio-*

rem carcerem & pedes eorum strinxit ligno. Arator verò in lib. 2. Apostolicæ historiæ, eandem rem narrans expressit his versibus:

Conveniunt, ubi carcer erat: quem sedibus imis
Includunt comitante Sila: vestigia quorum
Ligno mersa cavo vinclis tenuere beatis.

In Menæo Græcorum die 25. Septembris de SS. Paulo & Tatta. διαβληθέντες οἱ χριστιανοὶ ξύλῳ ἠσφαλίσθησαν καὶ ἁλύσεσιν ἐδέθησαν. Latini hoc lignũ etiam cippum dixere. Glossæ veteres cippus ποδοκάκη. Sic in passione Chrysanti & Dariæ: *Tunc irati milites, mittunt eum in cippo novo & nodosissimo, itaut in tertio puncto tibias coartarent. Igitur cùm starent ante eum & insultarent ei, ita putrefactum est lignum totius cippi, ut in cinerem converteretur.* Sic legitur in codice MS. At Metaphrastes eadem Acta describens sic habet ex versione Lipomani: *Milites indignati* B *eum in carcerem conjecerunt, & triplici compede strinxêre: quæ quidem cùm ipsi adstarent & illuderent, in pulverem redacta est.*

πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν τῶν πεπλανημένων. Longe elegantior est lectio quam in tribus nostris codicibus reperimus Maz Med. & Fuk. Sic autem habet: πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν, πεπλανημένως τοῦτο πράττων. Quæ emendatio adeò necessaria est, ut nisi ita scripseris, quæ sequuntur Justini verba, cum præcedentibus nullatenus cohæreant. Postquàm enim dixit Justinus Crescentem indignum esse Philosophi vocabulo, propterea quod de rebus loqueretur quas penitus ignorabat, & Christianos impios vocabat, ut gratiam captaret imperitæ multitudinis: addit deinde, illum in eo graviter errasse: πεπλανημένως τοῦτο πράττων. Rationem inde subjungit: εἴτε γὰρ μὴ ἐντυχὼν, &c. C eleganter omnino. Itaque non immerito in codice Regio ad latus horum verborum apposita est nota Ωρ. & supra accentus circumflexus, & ον. Quæ nota significat ὡραῖον, id est locum venustum & elegantem.

καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω. Hanc loquendi vim & proprietatem non intellexit Christophorsonus. In hujusmodi autem locutione subauditur eleganter ἵνα εἰδῆτε.

τὸ σωκρατικὸν ἀξιέραστον τιμῶ. Intelligit egregiam illam Socratis sententiam quæ est apud Platonem: quam quidem ab Eusebio aut ab Exscriptore omissam, necessario in versione nostra adjiciendam putavi. Porro hunc locum ex manuscriptis codicibus Maz. Med. & Fuk. ita restitui: ὥς γε μηδὲ τὸ σωκρατι- D κὸν ἀξιέραστον ὂν τιμᾷ.

σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασι. Rufinus magistrum eloquentiæ vertit: *Tatianus*, inquit, *vir eruditissimus, in prima ætate sua oratoriam docens.* Ita etiam vertit Hieronymus in catalogo. Theodoritus quoque in libro 1. Hæreticarum fabularum, Tatianum primo sophistam fuisse testatur. Ipse Tatianus de se loquens in fine libri adversus Græcos, eodem utitur verbo quo Eusebius: ταῦτα μὲν οὖν ὦ παρ' ἄλλων μαθὼν ἐξεθέμην, πολλὴν ἐπιφοιτήσας γῆν, καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας τὰ ὑμέτερα, τοῦτο δὲ τέχναις καὶ ἐπινοίαις ἐγκυρήσας πολλαῖς. Ubi vox σοφιστεύσας nihil ad eloquentiam pertinet, sed omnem Græcorum sapientiam & liberales disciplinas complectitur. Sane quod Tatianus ibidem ait se plurimas regiones peragrasse, multasque artes & inventiones mechanicas curiosè didicisse, Philosophum magis indicat quàm Professorem eloquentiæ. Adde quòd liber ille adversus Græcos conscriptus, satis testatur auctorem parum in dicendo exercitatum fuisse. Est enim eruditus quidem liber, sed sine ordine ac methodo composius.

In Caput XVII.

πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγῶνος. Quatuor nostri codices Maz. Med. cum Fuk. & Saviliano scriptum habent: πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν μαρτυρίου. Pag. 137.

ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτοῦ μνημονευθείσῃ ἀπολογίᾳ Scribendum est ἐν τῇ δευτέρᾳ, ut recte conjecit D. Petavius in animadversionibus ad hæresim XLVI. Epiphanii, & P. Halloixius in vita S. Justini cap. 26. Quippe B Eusebius alio ordine apologias Justini recenset, quam quo nunc sunt editæ. Eam enim quæ in vulgatis editionibus secunda inscribitur, & Antonino Pio nuncupata est, Eusebius priorem appellat, ut videre est in capite 12 lib. 4. & in cap. 18. ejusdem libri. Sed & in libro 2. cap 12. ubi Justinum de Simone Mago loquentem inducit, locum affert ex priore ejus Apologetico, qui in 2. Justini apologia hodie legitur. Quæ verò in vulgatis editionibus prima dicitur apologia & ad Senatum inscribitur, eam Eusebius secundam vocat, ut videre est in capite decimo-sexto, & M. Aurelio Antonino post obitum Imperatoris Pij, oblatam esse dicit à Justino in cap. 16. & 18. Ego verò quod quidem spectat ad ordinem Apologiarum Justini, facile assentior Eusebio: & illam quæ ad Senatum vulgo inscribitur, posteriorem esse concedo: præ- C fertim cùm videam idem placuisse viris doctissimis, Bellarmino, Baronio & iis quos supra memoravi. Sed & Georgius Syncellus in Chronico ejusque Interpres Anastasius Bibliothecarius ad annum Christi 46. prorsus cum Eusebio consentiunt. Sed quòd priorem Justini Apologeticum M. Aurelio Antonino nuncupatum esse scribit, in eo non possum illi assentiri. Nec ignoro viros doctissimos quos supra memoravi, cum Eusebio consentire. Sed quicumque rem ipsam accuratius expendere voluerit, inveniet profecto Apologeticum illum, non ut scribit Eusebius M Aurelio, sed potius Antonino Pio nuncupatum esse. Nam initio Apologetici ait Justinus mulierem illam Christianam, cùm à viro accusata esset, dedisse libellum Impe- D ratori: καὶ ἡ μὲν βιβλίδιον σοὶ τῷ αὐτοκράτορι ἀναδέδωκε. Quod si Apologeticus ille successoribus Antonini Pii dicatus fuisset ut vult Eusebius, certe Justinus in plurali numero dixisset ὑμῖν τοῖς αὐτοκράτορσιν. Marcus enim & Verus ambo simul erant Augusti. Secundò scribit Justinus, Lucium quendam cùm Ptolemæum Christianum ad supplicium duci videret, his verbis judicem compellasse: οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παιδί. Id est: *Non hæc decent Imperatorem Pium, non Philosophi Cæsaris filium.* Apud Eusebium in cap. 17. lib. 4. rectius legitur οὐδὲ φιλοσόφῳ: quam lectionem manuscripti codices confirmant. Quis est igitur, qui non videat, Antoninum Pium hic designari. Nam & cognomentum ipsum εὐσεβεῖ id satis indicat: & quod sequitur de Philosopho Imperatoris filio, sententiam nostram manifeste confirmat. Dicet

forte aliquis, nomine Imperatoris Pii Marcum designari, quippe qui patris sui cognomen assumpserit. Sed si hoc conceditur, quisnam erit ille Philosophus Cæsaris filius? Cur Lucium Verum Augustum hic omisisset Justinus, cùm in priore Apologetico eius mentionem faciat. Annon luce clarius apparet, Antoninum Pium hic à Justino designari, cui Apologeticum suum inscripsit. Adde quod Urbicus ille Præfectus, cujus ibidem meminit Justinus, vixit sub Antonino Pio. Is enim est Lollius Urbicus, qui Legatus Imperatoris Britannos compescuit, ut refert Capitolinus in vita Antonini. Eum Præfectum urbis fuisse imperante Pio, docet Apuleius in Apologia sub initium. Nam cùm Apuleius eam orationem habuerit sub Pio, ut ipsemet in ea oratione testatur, Lollium quoque Urbicum Præfectum urbi, à quo Æmilianum damnatum fuisse dicit, sub eodem Pio fuisse dicendum est. De eodem Q. Lollio Urbico Præfecto urbi vetus exstat inscriptio apud Gruterum pag. 38. Hæ sunt rationes, quibus inductus Apologeticum posteriorem Justini non M. Aurelio, sed Antonino Pio nuncupatum esse contendo. In vulgatis quidem editionibus is Apologeticus inscribitur ad Senatum Romanum. Verùm aut falsa est hæc inscriptio; aut Senatus nomine ipse quoque Imperator subaudiendus est. Nam Justinus in eo Apologetico Imperatorem ipsum alloquitur, ut patet ex eo loco supra citato καὶ ἡ μὲν βιβλίδιον σοὶ αὐτοκράτορι, &c. Sed & pag. 47. eiusdem Apologetici de Crescente loquens & de disputationibus quas cum illo habuerat, Imperatorem ipsum compellat his verbis: εἰ μὴ ἀνηνέχθησαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἕτοιμός εἰμι καὶ ἐφ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν. βασιλικὸν δ' ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη. Quid his verbis clarius esse potest? Ait enim Justinus rem esse dignam Imperatoria majestate, audire hujusmodi disputationes. Denique in fine eiusdem Apologetici, id ipsum indicat Justinus his verbis: καὶ ὑμᾶς οὖν ἀξιοῦμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν, προθεῖναι τουτὶ τὸ βιβλίδιον, &c. Id est: vos igitur rogamus ut postquam subscripseritis quodcumque vobis visum fuerit, libellum hunc proponatis. An hæc verba alteri convenire possunt quàm Imperatori? Neque enim alius quàm Imperator, libellis precum subscribendi jus habet. Porro Justinus libellum vocat apologiam suam, petitque ab Imperatore, ut eam publice proponat, quò veritas ab omnibus agnosci possit. Et paulo post subjicit: ἐὰν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, &c. Id est: *Quod si hoc edictum proposueritis.* Quæ certe nonnisi de Imperatore dici possunt; cujus est Edicta proponere, aut certe mandare ut proponantur. Errat igitur P. Halloixius, qui in vita S. Justini cap. 26. & in notationibus ad cap. 9. negat Justinum in toto illo Apologetico, vel semel Imperatorem alloqui. Vides enim quatuor loca ex eo libro à me esse citata, in quibus Justinus Imperatorem ipsum affatur. Ceterùm ex his quæ dixi colligi potest, Justinum sub Antonino Pio, non autem sub Marco fecisse martyrium. Nullam enim aliam causam habuit Eusebius, cur Justini martyrium in tempora M. Aurelii conferret, nisi quòd secundum Apologeticum Marco dedicavit. Atqui certissimis argumentis ostendi, Apologeticum il-

A lum Pio nuncupatum fuisse. Ruit ergo funditus Eusebii ratio atque sententia. Quid quod Eusebius ipse in Chronico, eumque secutus Georgius Syncellus, Justini martyrium temporibus Antonini Pij videtur adscribere. Atque ita diserte ponit Michael Glycas in Annalibus.

μὴ βουλομένου ἀπαλλαγείσης. Duæ priores voces desunt in Mazarino & Regio. Sed sciendum est in codice Mazarino folium hic insertum fuisse, quod longe recentiore manu perscriptum est. Certe hæ voces habentur, tum in reliquis nostris exemplaribus, tum in editionibus Justini: nec sine gravissimo totius sententiæ damno abesse possunt. Pag. 131.

ἡ μὲν βιβλίδιόν σοι τῷ αὐτοκράτορι. Libellum supB plicem intelligo, quo mulier dilationem judicii ab Imperatore postulaverat. Nam cùm à viro quocum divortium fecerat, accusata fuisset tanquam Christiana, ab Imperatore dilationem sibi dari petiit, ut rem familiarem prius ordinaret, responsura posthæc accusationi. Solebant quippe apud Romanos dilationes concedi causâ cognitâ, tam reis quàm accusatoribus, ut docent leges in codice Theodosiano titulo 36. *ut intra annum quæstio criminalis terminetur*. Sed quæri potest, cur mulier Imperatorem adierit, cùm à judicibus ordinariis ad quos delata erant crimina, hujusmodi induciæ peterentur. An forte judex poscenti mulieri dilationem negaverat? Unde mulier necesse habuerat Imperatoris auxilium implorare. An forte ad Imperatorem ipsum delata erat quod esset Christiana, ut censuit Nicephorus ac Christophorsonus. Ve-
C rùm hæc posterior sententia parum probabilis mihi videtur. Primò quia Justinus id non dicit: deinde quia moris non erat, ut criminalis quæstio recta ad Principem, omisso quod ajunt medio, deferretur.

μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν ὑπέσχετο. In codice Regio & Mazarino deest verbum ὑπέσχετο: quod quidem abesse potest absque ullo sensus damno. Certe Rufinus ac Nicephorus, in Eusebianis quibus usi sunt exemplaribus hoc verbum non videntur reperisse. *Nam Rufinus quidem ita vertit: Illa quidem libellum tibi obtulit Imperator, ut permitteretur ei rem familiarem ordinare: tum deinde responderet objectis.* Nicephorus verò Justini locum ita expressit: βιβλίον ἀναδοῦσα, ἤτει πρότερον συγχωρηθῆναι τὰ κατ' αὐτὴν διοικήσασθαι.

τέως ἔτι λέγειν. Id est: Interea temporis, quoad
D dilatio ab Imperatore concessa finem accepisset: Mulier enim dilationem à Principe impetraverat, cùm justa esset eius petitio: ne scilicet ex calumnia viri à cujus consortio ob legitimam causam discesserat, rei familiaris dispendium pateretur. Hæc uberius explicanda erant, quia Interpretes parum, aut potius nihil omnino hic viderunt.

ὅτι δὴ οὐρβίκιον ἦλθεν. In codice Medicæo & Fuketiano scriptum est δὴ οὐρβίκιον ἤχθη, quod magis placet. Apud Nicephorum quoque legitur, ὡς δὲ τελευταῖον οὐρβικίῳ προσήχθη τῷ ἄρχοντι. Porro hic Urbicius erat Præfectus urbis Romæ; cujus sententia in Ptolemæum & Lucium Christianos la-

tis, occasionem dedit huic Justini Apologetico. Dicebatur autem Q. Lollius Urbicus, ut docet vetus inscriptio Romæ posita, & Apuleius in Defensione sua haud procul ab initio; ubi Præfecturæ Urbanæ quam idem Urbicus gessit, non obscura fit mentio. mirum est tamen in omnibus nostris exemplaribus eum constanter Urbicium appellari. Semel tantum atque iterum apud Justinum Urbicus recte dicitur, initio scilicet Apologetici. καὶ τὰ χθὲς δὲ καὶ πρώην ἐν τῇ πόλει ὑμῶν γενόμενα ἐπὶ οὐρβίκου &c. Et paulo post: ὅπως δὲ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντὸς γενομένου ἐπὶ οὐρβίκου φανερὰ ὑμῖν γένηται. &c.

Pag. 139. ἀλόγως οὕτως. In tribus codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum est οὕτω.

οὐδὲ φιλοσόφῳ καίσαρος παιδί. In cod. Fuk. & Savil. necnon apud Justinum legitur φιλοσόφου, quod non probo. M. enim Aurelius hic intelligitur, quem Antoninus Pius jussu Hadriani adoptaverat; vir Philosophiæ studiis admodum deditus. Quam ob causam Justinus in utroque Apologetico, Philosophiæ ac pietatis nomina frequenter allegat, ut Impp. Antoninum Pium & Marcum Philosophum erga pietatem & Philosophiam Christianorum æquiores reddat ac propensiores. Hinc est quod priorem Apologeticum ita exorditur. ὑμεῖς μὲν ὅτι λέγεσθε εὐσεβεῖς καὶ φιλόσοφοι. Rursus posteriorem Apologeticum ita concludit: εἰ οὖν καθ' ὑμᾶς, ἀξίως εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ δίκαια ὑπὲρ ἑαυτῶν κρίνατε. In codice Maz. hunc locum ita scriptum inveni οὐδὲ φιλοσόφῳ καὶ καίσαρος παιδί. Ex quo conjicio locum hunc à Justino ita scriptum fuisse: οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφῳ καίσαρι οὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παιδί.

In Caput XVIII.

πεπαιδευμένης διανοίας. In codice Regio legitur πεπαιδευμένης ψυχῆς.

Pag. 140 σχολικόν. Apud Nicephorum legitur σχόλιον. Veteres Græci σχόλια vocabant breves quasdam annotationes, quæ ab ἐξηγητικοῖς distinguuntur. Nam ἐξηγητικοὶ uberiores sunt & fusiores, & universum Scriptoris opus exponunt. Scholia verò ad singulorum verborum aut unius sententiæ expositionem apponuntur. Scribit Hieronymus triplex fuisse Origenis opus in sacram Scripturam: unum ἐξηγητικόν. alterum ὁμιλητικόν; tertium σημειώσεις, quæ excerpta latine dici posse idem Hieronymus scribit. Rufinus hoc loco *subnotationes* vertit satis commode. *Est*, inquit, *& alius liber in subnotationum modo de anima.* Præter hanc vulgarem scholiorum significationem alia est minus frequens. Scholia enim interdum dicuntur breves expositiones obscuriorum vocum ac sententiarum. Ita Cyrilli scholia de Incarnatione unigeniti hodie leguntur, quæ nihil aliud sunt quàm brevis expositio obscuriorum quæstionum de Incarnatione. Quæstio enim ipsa, tituli loco præmittitur: deinde subjungitur expositio. Sententia item seu dogma interdum vice tituli seu indicis præfigitur hoc modo ὅτι, &c. Deinde apponitur demonstratio, ut videre est in supradicto Cyrilli Alexandrini libro. Hujusmodi fuit Justini liber de anima: quæstiones scilicet ac sententiæ quædam de natura & origine animarum: quibus

A subjuncta erat Justini expositio ac demonstratio. Exstant hodie Alexandri Aphrodisiensis libri duo de anima, quos σχόλια jure vocare possis. Sunt enim in scholiorum modum eâ quam dixi ratione compositi. Hujusmodi etiam fuere scholiorum libri centum ab Amelio Philosopho compositi, quorum meminit Porphyrius in Plotini vita. Eiusdem argumenti fuisse videntur libri ἐπιλέκτων σχολῶν à Diogene Tarsensi compositi, quorum meminit Laertius in Epicuro. Denique scholium nonnunquam dicitur locus ex aliquo Scriptore excerptus. Sic apud Epiphanium in hæresi Marcionitarum pag 322. αὐτὰ μὲν τῆς προειρημένης ὑμῶν ὑποθέσεως ἡ σχολιοποιηθεῖσα συντομος ὑπομνηματικὴ ἐξ ἀντιγράφου τοῦ μαρκίωνος συντάξεως πρὸς ἔπος. Sequitur postea σχόλιον ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ παρὰ μαρκίωνι. Ubi vides. scholion nihil aliud esse quàm locum ex-
B cerptum ex Evangelio Marcionis, cui Epiphanius refutationem subjungit. Recte ergo Hieronymus excerpta interpretatur, quas Origenes σημειώσεις seu σχόλια appellaverat.

ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς. In Fuk. & Sav. scriptum est κακοῖς non male.

γράφει δὲ καὶ ὡς ὅτι. Pleonasmus est, cùm alterutra vox sufficiat. Nisi forte quis malit scribere ὡς ἐπιμίγει καὶ αὐτοῦ, &c. Sed nihil opus est hac emendatione, cùm pleonasmus hic familiaris sit Eusebio. Ita enim loquitur in cap. 22. hujus libri.

In Caput XXII.

μεγάλα τινά. Scribendum omnino est μετά τινα, Pag. 142.
C ut in codice Regio prius scriptum fuerat. Ita etiam legitur in codice Savilii.

διαδοχὴν ἐποιησάμην. Savilius ad oram sui codicis pro διαδοχὴν correxit διατριβήν; utrùm ex conjectura, an ex fide manuscripti exemplaris, incertum, utcumque tamen necessaria est hæc emendatio. Porro in capite 11. hujus libri, ubi Eusebius hunc Hegesippi locum adduxit, paulo aliter hæc referuntur. Etenim Eusebius illic scribit, Hegesippum Romam adventasse temporibus Aniceti, & usque ad pontificatum Eleutherij in urbe Roma permansisse. Hegesippus tamen hoc loco id non dicit: sed tantum ait, se Romæ mansisse usque ad pontificatum Aniceti. Romam ergo venerat Hegesippus sub extrema Pij tempora.

ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ κυρίου. Male Rufinus, eumque secuti Musculus & Christophorsonus *consobrinum*
D *Domini* verterunt, cùm potius fratrem patruelem vertere debuissent. Clopas enim & Josephus fratres fuerunt. Clopas Symeonis pater fuit, patruus autem Christi. Errant itaque Musculus & Christophorsonus, qui θεῖον hoc loco avunculum interpretati sunt. Sed ineptissime Rufinus θεῖον pro adjectivo sumpsit. Vide quæ supra notavi ad caput 32. libri tertii.

διὰ τοῦτο ἐκάλουν τὴν ἐκκλησίαν παρθένον. Melius legeretur μέχρι τούτου. Sic enim habet Eusebius in lib. 3. cap. 32. ubi hunc Hegesippi locum adducit.

ἄρχεται δ' ὁ θέβουλις. In codice Reg. Maz. & Fuk. necnon apud Nicephorum legitur θεβουθις. Rufinus

Theobutem vertit, nominis asperitatem aliquantulum molliens. Sic pro Clopa idem Rufinus & Veteres fere omnes Cleopam dixere. In vetustissimo tamen Rufini codice qui fuit olim in Bibliotheca Parisiensis Ecclesiæ scribitur *Thobutes*. Ceterùm in tribus codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni *ἄρχεται γὰρ ὁ θῖς.*

ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων ὤν. Nicephorus ultimam vocem expunxit tanquam superfluam. Sic enim habet: *ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ.* In codice Regio scriptum inveni *ὢν καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ.* Quod ferri potest, si tollatur distinctio quæ in omnibus nostris codicibus habetur. Atque ita sensus erit, primùm Thebutem aggressum esse vitiare Ecclesiam Hierosolymitanam, inducta pestilenti doctrina septem illarum Judaici populi sectarum, quibus ipse erat addictus. Melius tamen meo quidem judicio legeretur hoc modo: *ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων ὢν καὶ αὐτὸς τῶν ἐν τῷ λαῷ.* Quod idem valet ac si diceret: Thebutes errorem suum conflaverat ex septem illis sectis Judaici populi, perinde ac Simon & Cleobius & Dositheus.

καὶ Δοσίθεος, ὅθεν Δοσιθειανοί. Sunt tamen qui scribant hunc Dositheum multo antiquiorem fuisse. Certe si Drusio credimus in responsione ad Minerval Serarii cap. 10. vixit hic Dositheus circa tempora Sennacheribi Regis Assyriorum. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Taceo de Iudaismi hæreticis, qui ante adventum Christi, legem traditam dissiparunt: quod Dositheus Samaritanorum Princeps Prophetas repudiavit: quod Sadducæi ex illius radice nascentes, etiam resurrectionem carnis negaverunt.* Scaliger tamen in Elencho trihæresij cap. 15. Dositheum Christo recentiorem esse contendit: idque ex Origenis auctoritate, qui in lib. 1. contra Celsum diserte id affirmat. Sed & idem Origenes in tractatu 27. in Matthæum. Dositheum Samaritanum temporibus Apostolorum vixisse scribit, qui se Christum esse jactaverit: & Tomo 13. Enarrationum in Evangelium Joannis. Id autem hausisse videtur Origenes ex Clemente Romano, qui in lib. 2. Recognitionum de Simone Mago loquens, „ita scribit. Interfecto etenim, sicut scis & ipse, „Baptista Joanne, cùm Dositheus hæreseos suæ „iniisset exordium, cum triginta principalibus „discipulis, & alia muliere quæ Luna vocitata est. „Unde & illi triginta, quasi secundùm Lunæ cur„sum in numero dierum positi videbantur. Simon „hic malæ ut diximus gloriæ cupidus, accedit ad „Dositheum: & simulatis amicitiis, exorat ut si „quando aliquis ex illis triginta obiisset, in locum „defuncti se continuo subrogaret: quia neque sta„tutum numerum excedere apud eos fas erat, ne„que ignotum aliquem inserere, aut nondum pro„batum. Unde & ceteri studentes digni loco ac „numero fieri, secundùm sectæ suæ instituta place„re per omnia gestiunt, quo possit unusquisque ex „his qui illum numerum sequuntur, cùm forte ali„quis ut diximus, decesserit, dignus videri qui in „locum defuncti substitui debeat. Igitur Dositheus „plurimis ab hoc exoratus, ubi locus intra nume„rum factus est, introduxit Simonem. Sed hic non „multo post incidit in amorem mulieris illius quam „Lunam vocant, &c. Ex quibus patet Dositheum iisdem cum Simone vixisse temporibus. De Dosithei ætate idem quoque sentit Eulogius Patriarcha Alexandrinus, ut legitur in Bibliotheca Photij c. 230 Eique sententiæ suffragatur Hegesippus in loco quem præ manibus habemus.

ὅθεν Γορθηνοί. Rectius apud Nicephorum in cap. 7. libri 4. *καὶ Γορθαῖος ὅθεν Γορθαιανοί· καὶ Μασβώθεος ὅθεν Μασβωθεανοί· ἀπὸ τούτων Μενανδριανισταί, &c.* Quam emendationem confirmat Rufini interpretatio. In codice Regio. Maz Fuk. & Sav. *Γοραθηνοί*: apud Epiphanium in Ancorato *Γοροθηνοί* dicuntur: in Panario autem *Γορθηνοί* Porro has hæreses ex septem Judaici populi sectis originem traxisse, recte Hegesippus observat. Nam Simoniani, Dositheani, Gortheni & reliqua errorum nomina, nihil aliud fuerunt quàm rivi ex Judaicis illis fontibus defluentes. At Theodoritus in libro 1. hæreticarum fabularum cap. 1. has omnes hæreses ex Simonis fonte fluxisse dicit, Cleobianos scilicet, Dositheanos, Gorthenos, Masboteos, Menandrianos. Eutychitas & Canistas: *ἐκ τῆς δὲ τῆς πικροτάτης ἀνεφύησαν ῥίζης κλεοβιανοί, δοσιθεανοί, γορθηνοί, μασβώθεοι, ἀδριανισταί, εὐτυχῖται, κανισταί.* Sed cùm constet ipsam Simonianam hæresim ex Judaicis sectis originem habuisse, rectiùs dixisset Theodoritus eas omnes ex Judaicis sectis fuisse propagatas: maxime cùm quædam illarum hæreseon, Simonianâ vetustiores esse videantur, verbi gratia Gorthena & Dositheana.

ὅθεν ἀπὸ τούτων Μενανδριανισταί. Prima vox deest in codice Regio & apud Nicephorum, rectius sine dubio. Ceterùm in codice Maz. Med. & Fuk. pro Menandrianistis scriptum est *ἀδριανισταί*· quomodo etiam legitur apud Theodoritum in libro primo hæreticarum fabularum ut supra vidimus. Rufinus Menandrianos vertit.

παρεισήγαγον. Ita correxit Rob. Stephanus, cùm in omnibus exemplaribus constanter legatur *παρεισηγάγησαν.* Qui barbarismus non alienus est ab Hegesippo. In codice tamen Fuk. scriptum inveni *παρεισηγάγησαν.* Apud Nicephorum verò legitur *παρεισήγαγον*, quod magis probo. Pag. 143.

ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα. In cod. Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni *ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ. ἢ τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα, &c.* quod quid sibi velit nescio, nisi forte ita emendare placet *ἐν υἱοῖς Ἰσραηλιτῶν· κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα.* Vulgata tamen lectio magis placet, quam & Regius codex & Nicephorus confirmant. Videtur autem Hegesippus, tribum Judæ ab his omnibus Judaici populi sectis puram ac vacuam existimasse, ita ut nullus è tribu Judæ, Essenorum aut Sadducæorum aut Pharisæorum sectam secutus sit. Quod tamen nequaquam verisimile est. Sed hoc ab Hegesippo dictum est in gratiam tribus Judæ, ex qua Christus originem duxit. Omnes igitur illas Judaismi hæreses, viguisse ait apud reliquas decem tribus, quæ proprio ac peculiari vocabulo Israel dicebantur, post divisionem regni Judæorum Roboami temporibus factam. Certe tribus Judæ in libris Prophetarum, Ecclesiæ personam denotat; decem verò tribus referuntur ad hæreticos quorum maxima est multitudo, ut scribit Hieronymus in cap. 1. Osee.

ἐσσαῖοι, γαλιλαῖοι, &c. Hæ sunt septem hæreses Judaici populi, quarum frequenter mentionem facit Hegesippus, ut in libris superioribus vidimus.

Sed & Justinus in disputatione adversus Tryphonem totidem recenset hæreses Judæorum, sed eas A aliis nominibus appellat. Verba Justini sunt hæc: ὥσπερ οὐδ' ἰουδαίους ἄν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι τοὺς σαδδουκαίους, ἢ τὰς ὁμοίας αἱρέσεις, γενιστῶν, καὶ μεριστῶν, καὶ γαλιλαίων καὶ ἑλληνιανῶν, καὶ φαρισαίων, καὶ βαπτιστῶν. *Sicut neque Iudæos, si quis recte perpenderit, dicat esse, Sadducæos aut eiusmodi hæreses, Genistarum & Meristarum, Galilæorum & Hellenianorum, Pharisæorum ac Baptistarum.* Epiphanius quoque septem Judaismi hæreses agnoscit; Sed eas ita nominat; Scribas, Pharisæos, Sadducæos, Essæos, Nazaræos, Hemerobaptistas, Herodianos. In indiculo hæreseon qui tribuitur B. Hieronymo, decem numerantur hæreses Judæorum. [Qui locus quoniam illustris est, hic meretur apponi. I. *Esinei dicunt Christum docuisse illos omnem abstinentiam.* II. *Galilæi dicunt Christum venisse & docuisse eos, ne dicerent dominum Cæsarem, neve eius monetis uterentur.* III. *Marbonei dicunt, ipsum esse Christum qui docuit illos in omni re Sabbatizare.* IV. *Pharisæi negant Christum venisse, nec ulla in re cum prædictis communicant.* V. *Sadducæi negant resurrectionem, dicentes: Dictum est ad Adam, Terra es & in terram ibis.* VI. *Genistæ præsumunt quoniam de genere Abrahæ sunt.* VII. *Meristæ, quoniam separant Scripturas, non credentes omnibus Prophetis, dicentes aliis & aliis spiritibus prophetasse.* VIII. *Samaritæ qui in locum Israel captivo & abducto in Babyloniam translati sunt. Venientes in terram Samariæ regionis ex parte Israelitarum, consuetudinem quam sacerdote reducto didicerunt, tenent: ex parte Gentilem, quam in nativitatis suæ terra habuerunt. Nam in observationibus suis à Iudæis omnino separantur, quorum superstitio proculdubio omnibus nota est.* IX. *Herodiani: Temporibus Salvatoris hæc hæresis exsurrexit. Hi Herodem magnificabant, dicentes ipsum esse Christum.* X. *Hemerobaptistæ qui quotidie & corpora sua & domum & supellectilem lavant.* Apud Isidorum in lib. 8. Originum, octo numerantur hæreses, Pharisæi scilicet, Sadducæi, Esinei, Morbonei, Genistæ, Meristæ, Samaritæ & Hemerobaptistæ. Denique Clemens in lib. 1. Recognitionum, quinque duntaxat sectas Judæorum recenset, quæ schismata appellat: Sadducæos scilicet, Samaritas, Scribas, Pharisæos & quosdam ex Joannis Baptistæ discipulis. Cùm enim, inquit, jam immineret ortus Christi, ad sacrificia quidem reprimenda, baptismi verò gratiam largiendam, inimicus ex his quæ prædicta fuerant, adesse tempus intelligens, diversa schismata operabatur in populo, ut si forte prius peccatum potuisset aboleri, secunda corrigi culpa non posset. Erat ergo primum schisma eorum qui dicebantur Sadducæi, initio Joannis jam pæne temporibus sumpto. Hique ut ceteris justiores, segregare se cœpere à populi cœtu & mortuorum resurrectionem negare, &c. Sed & paulo post idem Clemens non plures quàm quinque supradictas numerat sectas Judæorum. Mirabitur fortasse aliquis cur inter has sectas Essæos prætermiserit. Cujus rei nullam aliam rationem excogitare possumus, nisi quòd veteres Ecclesiæ Patres Essæis supra modum faverunt.

γαλιλαῖοι. Hos quoque inter Judæorum hæreticos recenset Justinus & Hieronymus. Auctor ac princeps hujus sectæ fuit Judas Galilæus, qui post exsilium Regis Archelai, cùm Romani in Judæa censum agere vellent, populares suos ad retinendam pristinam libertatem excitavit, & quartam sectam invexit Galilæorum, ut scribit Josephus in libro 2. de bello Judaico.

μασβωθαῖοι. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. legitur μασβώθεοι accentu in antepenultimam syllabam rejecto. In indiculo Hieronymi Marbonei dicuntur; apud Isidorum verò Morbonei. Ceterùm hi Masbothei distinguendi sunt ab illis quorum paulo ante meminit Hegesippus. Hi enim erant ex septem sectis Judaici populi quæ circa Christi tempora exortæ sunt. Illi verò ex septem illis Judæorum sectis propagati sunt, perinde ac Simoniani, Dositheani atque Gortheni. Mihi quidem mendum subesse videtur in alterutro Hegesippi loco. Apud Rufinum Masbuthei dicuntur illi inter B Judaicas sectas quarto loco numerati. Alii verò ex illis prognati sectis dicuntur Masbutheani. Sic enim scribitur in optimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

σαμαρεῖται. Rectiùs Epiphanius Samaritas à Judæis distinxit; & Judæorum quidem septem hæreses recensuit: Samaritanorum verò quatuor. Hegesippum tamen secuti sunt Hieronymus, seu quisquis est auctor indiculi; Isidorus, Honorius Augustodunensis & alii: qui Samaritas inter Judæorum hæreses retulerunt, late scilicet sumentes nomen Judæorum. Atque ita sensisse videtur Hegesippus, cùm ait: ἦσαν δὲ γνῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ. Sed quod subjicit ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ, id jam excusari non potest, cùm Samaritani nunquam pro filiis Israel habiti fuerint.

πανάρετον σοφίαν τὰς Σολομῶνος παροιμίας ἐκάλουν. C Hieronymus in Chronico Olympiade 136. & in præfatione ad proverbia Salomonis, librum Sapientiæ Jesu filii Sirach, πανάρετον appellari scribit. Eadem porro ratione proverbia Salomonis Veteres appellarunt πανάρετον σοφίαν. Quippe liber ille Sapientiæ Jesu filii Sirach, apud Hebræos parabolæ inscribitur, perinde ac liber Proverbiorum Salomonis. Et quemadmodum Salomon post parabolas scripserat Ecclesiastem & Canticum canticorum: Sic etiam Siracides parabolis suis Ecclesiastem & Canticum exemplo Salomonis adjecit. Utriusque igitur parabolæ dictæ sunt ab antiquis πανάρετος σοφία. Sed & liber ille qui Sapientia Salomonis falsò inscribitur, πανάρετος σοφία dicitur ab Athanasio in Synopsi, & ab Epiphanio in libro de ponderibus. Verùm ut hic liber falsò adscribitur Salomoni, sic panereti vocabulum falsò usurpat.

D ἀλλὰ γὰρ ἐφ' ἑτέραν ἤδη μεταβατέον. Ab his verbis caput 23. incipit in codice Mazarino, Regio & Fuketiano.

In Caput XXIII.

ὀρθοδοξίας κατηχητικῇ. In tribus codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum est κατηχητικῆς. Sed vulgatam lectionem magis probo, quam confirmat etiam Nicephorus. Sic enim ille hunc Eusebii locum expressit: ὧν μία πρὸς Λακεδαιμονίους ἐστὶ, κατήχησιν περιέχουσα ὀρθοδοξίας.

Κοδράτῳ δὲ μετὰ Πούπλιον κατασταθέντος ἐπισκόπου. Hunc Quadratum Athenarum Episcopū, distinguēdum

dum esse existimo à Quadrato illo Apostolorum A discipulo, cujus meminit Eusebius in lib. 5. cap. 37. qui unà cum Philippi filiabus prophetico charismate ornatus, Evangelium variis in locis prædicavit. Hunc enim Episcopum non fuisse, liquet ex supradicto Eusebii loco. Quadratus autem ille qui Apologeticum pro religione nostra Hadriano Imp. obtulit, de quo Eusebius in principio libri quarti, is ipse est Apostolorum discipulus, ut diserte affirmat Eusebius in Chronico. Sed Quadratus Athenarum Episcopus, ab illo Apostolorum discipulo prorsus distinguendus est. Nam ut supra dixi, Quadratus ille Apostolorum discipulus, nunquam Episcopus fuit. Certe nec Dionysius Corinthiorum Episcopus, nec Eusebius Quadratum Athenarum Episcopum ajunt fuisse discipulum Apostolorum. Quod utique omissuri non erant, si res ita se habuisset; cùm hæc vel præcipua laus esset Quadrati. Præterea temporum ratio satis admonet, ut hos duos Quadratos distinguamus. Quadratus enim ille Apostolorum discipulus, non processit ultra tempora Imperatoris Hadriani. Quadratus verò Athenarum Episcopus, Ecclesiam illam rexit principatu Marci Antonini, ut constat ex hac Dionysii ad Athenienses Epistola. Nam Dionysius de hoc Quadrato loquitur tanquam de æquali, qui recens ordinatus fuisset Episcopus Athenarum. Floruit autem Dionysius Corinthiorum Episcopus regnante M. Antonino. Quare assentiri non possum B. Hieronymo, qui hos duos Quadratos minime distinxit. Sic enim scribit in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis: *Quadratus Apostolorum discipulus, Publio Athenarum Episcopo ob Christi fidem martyrio coronato, in locum ejus substituitur, & Ecclesiam grandi terrore dispersam, fide & industria sua congregat, &c.* Idem scribit in Epistola ad Magnum Oratorem Romanum. Sed & in Græcorum menologio, Quadratus Apostolus confunditur cum Quadrato Athenarum Episcopo. Verùm in Typico monasterii S. Sabæ hic error non habetur. Sic enim in eo legitur die 21. Septembris, τῦ ἁγίυ Ἀποςόλυ κοδράτυ τῦ ἐν τῇ μαγνησίᾳ.

Pag. 144. τῷ τῆς ἐκκλησίας παρίςαται κανόνι. Nicephorus in lib. 4. cap. 8. pro his verbis hæc posuit: τῷ ἐκκλησιαςικῷ κανόνι ςοιχεῖ, id est, Ecclesiasticæ regulæ insistit. In quo sensum quidem expressit Eusebii, sed vim verbi παρίςαται non est assecutus. Vox est familiaris Eusebio παρίςαϑαι, quæ idem valet ac probare, adstruere, confirmare ac defendere, ut hic vertit Rufinus. Sic Eusebius infra in capite ultimo hujus libri de Bardesane loquens, ἱκανῶς τῷ λόγῳ παρεςαμένῳ: quem locum non intellexit Christophorsonus.

ἅτε δὴ ἐπιπλεύσαις. Ita legitur in codice Regio. Sed tres reliqui, Maz. scilicet Med. & Fuk. scriptum habent ὡς ἂν ἐπιπλεύσαις, quod idem est.

ἐξ ὧν εὐδὲν ἄτοπον καὶ παραϑέϑαι λέξεις. Hæc est lectio codicis Regii quem secutus est Stephanus. Sed reliqui codices Maz. Med. cum Fuk. & Saviliano scriptum habent οὐδὲν οἷον τὸ καὶ παραϑέϑαι λέξεις. Quod profecto longe est elegantius. Phrasis est familiaris Eusebio, quam nos vernaculo sermone feliciter exprimimus. Sic supra in cap. 13. libri primi de Abgaro loquens ait: οὐδὲν δὲ οἷον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιςολῶν.

φυλαχϑὲν Ῥωμαίων ἔϑος. Notandum est illustre testimonium Dionysii Corinthiorum Episcopi de Romana Ecclesia, quæ cùm esset opulentissima, aliarum Ecclesiarum inopiam liberalitate sua sublevabat; & fratribus ad metallum damnatis aut in exsilium missis, alimenta & munera submittere consueverat. In hunc usum fiebant collectæ in Ecclesia Romana diebus Dominicis, de quibus exstant aliquot S. Leonis Papæ sermones. Quæ laudabilis consuetudo jam inde à primis Apostolorum temporibus instituta, in postrema etiam persecutione Diocletiani servata est, ut hic testatur Eusebius: quo tempore Ecclesia Romana Christianis ad metalla Palæstinæ & per Ægyptum damnatis, collectas pecunias misit. De hoc more Romanæ Ecclesiæ præter Dionysium Corinthiorum B loquitur etiam Dionysius Alexandrinus Episcopus in Epistola ad Stephanum Papam, quam refert Eusebius in lib. 7. cap. 4. αἱ μέν τοι Συρίαι ὅλαι καὶ ἡ Ἀραβία, οἷς ἐπαρκεῖτε ἑκάςοτε, καὶ οἷς νῦν ἐπεςείλατε. Id est. Syriæ omnes & Arabia, quibus pecunias identidem subministratis. Quem locum male verterunt Interpretes.

τοὺς ἀνιόντας ἀδελφούς. Male Langus & Musculus *redeuntes* vertêre. Melius Rufinus ita interpretatur: *advenientes fratres clementi satis & mitissimo solatur alloquio.* Intelligit enim Dionysius fratres qui ex longinquis regionibus Romam venire consueverãt, penuria apud se laborantibus subsidium aliquod à Romanis relaturi. Pag. 145.

ἐν ᾗ ἂν ἐγνώκαμεν. Nostri codices Mazar. Med. & Fuk. scriptum habent ἔγνωμεν, Nicephorus verò ἀνέγνωμεν. Ceterùm eum hoc fragmento Epistolæ C Dionysii ad Clerum Romanum, jungendus est alter locus ejusdem Epistolæ quem citavit Eusebius in cap. penult. lib. 2. Hæc enim duo fragmenta sibi invicem connectenda esse non dubitamus.

ἐπιςολὰς ἀδελφῶν. Codex Mazar. Med. cum Fuk. vocem interserit hoc modo: ἐπιςολὰς γὰρ ἀδελφῶν, &c. Atque ita Nicephorus & Rufinus.

In Caput XXIV.

πρὸς τὴν αἵρεσιν Ἑρμογένους. De Hermogene ejusq; hæresi vide Baronium ad annum Christi 170. Cui tamen assentiri non possum in eo quod dicit Hermogenem docuisse in Africa: quod nescio undenam hausit Baronius. Nam si ex eo quod Tertullianus adversus illum scripsit, eum in Africa vixisse putandum est, pari jure eum Syrum esse credemus, eo quod Theophilus Antiochenus in eum scripsit. De eodem Hermogene loquitur Clemens Alexan- D drinus in lib. hypotyposeon, sive in excerptis Theodoti: ubi exponens hæc Davidis verba: *In Sole posuit tabernaculum suum: Quidam,* inquit, *ajunt Christũ in Sole corpus suum deposuisse, ut Hermogenes.* Idem certe de Hermogene tradit Theodoritus & Philastrius.

In Caput XXVI.

καὶ τὸ περὶ πολιτείας καὶ προφητῶν. Male Rufinus & Pag. 147. Christophorsonus ex uno Melitonis libro duos fecerunt; alterum de recta conversatione; alterum de Prophetis; quasi in Græco legeretur καὶ τὸ περὶ προφητῶν. Sed cùm in omnibus scriptis codicibus, & apud Nicephorum, non alia lectio reperiatur quàm ea quæ vulgata est, meritò illorum senten-

tiam & interpretationem rejicimus. Adde quod Hieronymus in lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis, qui ex Eusebii historia totus fere descriptus est, hunc Melitonis librum *de vita Prophetarum* inscribi dicit. In codice Maz. & Med. scribitur τὰ περὶ τῆς πολιτείας, itemque in Fuk. & Saviliano.

ὁ περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρίων. Apud Nicephorum legitur ὁ περὶ ὑπακοῆς πίστεως, καὶ ὁ περὶ αἰσθητηρίων, ut duo fuerint Melitonis libri: alter de obedientia fidei; alter de sensibus, idque confirmant Hieronymus & Rufinus. In omnibus tamen nostris codicibus legitur καὶ ὁ περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρίων absque distinctione, quam Rob. Stephanus post vocem πίστεως adjecit. Fuit igitur hic Melitonis liber ita inscriptus: De obedientia sensuum fidei: seu quod idem est, de obedientia fidei quæ fit à sensibus. Quidam enim hæretici ajebant, animales quidem seu psychicos sensuum operâ credere: spiritales verò per rationem. Ita Heracleo explicabat locum illum ex Joannis Evangelio: *Nisi signa & prodigia videritis, non credetis.* Quæ Christi verba ajebat Heracleo dici propriè ad eos, qui per opera & sensus naturam habeant obediendi, non autem credendi per rationem. Refert hæc Origenes enarrationum in Joannis Evangelium tomo 13. ubi id refutat, docetque tam spiritales quàm animales non posse nisi per sensum credere.

ὁ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἢ νοὸς ἐν οἷς καὶ ὁ περὶ λουτροῦ. Hæc est lectio codicis Regii, cui consentit etiam Nicephorus. Verùm in aliis codicibus Maz. Med. & Fuk. longe aliter scriptus legitur hic locus; ὁ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἢ νοὸς· καὶ ὁ περὶ λουτροῦ. Quam Scripturam veram esse non dubitamus. Nam & interpretatio Rufini eam confirmat; *de anima & corpore & mente. De Lavacro.*

καὶ περὶ πίστεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ. In codice Maz. Med. & Fuk. & apud Nicephorum legitur περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ. Id est: *De creatione & generatione Christi.* Quam Scripturam veram esse non ambigimus. Rufinus quidem vulgatam lectionem secutus est, ut ex interpretatione ejus apparet. Hieronymus verò uno generationis vocabulo contentus, vocem κτίσεως utpote duriorem declinavit, propterea quod Christum in ordinem creaturarum cogere videretur. Verùm antiqui Patres qui ante Concilium Nicænum vixêre, per vocabulum κτίσεως non eam solùm creationem quæ ex nihilo fit, sed omne genus productionis intellexerunt, ipsamque adeò generationem Verbi. Itaque id quod in Proverbiis legitur: *Dominus creavit me principium viarum suarum,* de generatione illa æterna exposuerunt: itemque illud Apostoli, *primogenitus omnis creaturæ.* Quæ omnia Marcellus quidem Ancyræ Episcopus, de incarnatione Christi dicta esse contendebat: sed refutatur ab Eusebio in libro 2. contra Marcellum cap. 3. & in lib. 3. de Ecclesiastica Theologia cap. 2. Porro in codice Mazarino ad vocem κτίσεως notatur in margine eadem manu γρ. πίστεως. Quæ nota significat, in quibusdam exemplaribus pro κτίσεως scribi πίστεως.

καὶ λόγος αὐτοῦ περὶ προφητείας. Rufinus hæc cum verbis superioribus conjunxit hoc modo: De fide & generatione Christi & de prophetia ejus. cui tamen non assentior. Rectius Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hunc locum ita vertit: *Item de prophetia sua librum unum.* Certe Melitonem Prophetam à plerisque habitum fuisse docet Tertullianus. Hieronymus in Melitone: *Hujus*, inquit, *elegans & declamatorium ingenium laudans Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit a plerisque nostrorum Prophetam putari.*

καὶ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ ὁ περὶ φιλοξενίας. Hæc est Scriptura codicis Regii, quam confirmat etiam Rufinus. Verùm cùm hic Melitonis liber de anima & corpore, jam antea commemoratus sit, quid opus est rursus eum hic recensere? Certe in codice Med. Fuk. & Savil. verba illa καὶ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος non habentur. Sed neque apud Hieronymum ac Nicephorum ulla eorum exstat mentio hoc loco. Optimus tamen codex Maz. ea retinet, sed inverso ordine in hunc modū: καὶ ὁ περὶ φιλοξενίας καὶ ὁ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος.

τὸ πρὸς Ἀντωνῖνον βιβλίδιον. Id est libellus supplex. Sic videtur inscripta fuisse Melitonis Apologia pro Christianis ad Imp. Antoninum Verum, eo quod propriè esset libellus supplex Imperatori oblatus. Idem etiam fuit titulus Apologetici Justini, ut patet ex fine posterioris Apologetici, ubi Justinus ita loquitur: καὶ ὑμᾶς οὖν ἀξιοῦμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν, προθεῖναι τουτὶ βιβλίδιον. Certe orationem illam Melitonis nihil aliud fuisse quàm libellum precum oblatum Imperatori, patet ex fragmento illo quod profert Eusebius ταύτην δέ σοι μόνην προσφέρομεν δέησιν, &c.

ταύτης τῆς φιλονεικίας ἐργάτας. Male Interpretes omnes hæc Melitonis verba accepere de calumniatoribus Christianorum, cùm de Christianis intelligi debeant, quos Melito vocat ἐργάτας φιλονεικίας, id est ἀσκητάς. Profitebantur enim Christiani pertinaciam & constantiam in tormentis & calumniis perferendis. Certe non de aliis quàm de Christianis ipsis hæc verba intelligenda esse, ex sequentibus apparet. Petit enim ab Imperatore Melito, ut Christianorum causam prius ipse per se dispicere atque examinare velit; tum deinde statuat, utrum supplicio afficiendi sint, an potius conservandi.

ἐν βαρβάροις ἤκμασεν. Sic nominat Judæos, apud quos primùm exorta est Christiana religio. Atque ita loquitur etiam Justinus in Apologetico ni fallor, & Clemens Romanus in libro 1. Recognitionum. Hinc est, quod Porphyrius Christianorum sectam appellat βάρβαρον τόλμημα. Locus Porphyrii citatur ab Eusebio in libro 6. hujus Operis pag 220.

γεγονὼς τε καὶ νῦν μετὰ τοῦ παιδός, ex hoc loco apparet Melitonem Episcopum Apologiam suam obtulisse M. Antonino post mortem Aurelii Veri. Pag. 148.
Nam si superstite adhuc Aurelio Vero, orationem hanc scripsisset Melito, mentionem illius proculdubio fecisset hoc loco; & pro verbis illis μετὰ τοῦ παιδός, dixisset omnino μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ. Nam L. Aurelius frater fuit adoptivus D. Marci. Cùm igitur solum Marci Antonini filium, Commodum videlicet hic commemoret Melito, optetque ut cum illo quàm diutissime imperet Marcus; manifestum est ut dixi, hunc Apologeticum post mortem L. Veri Marco oblatum fuisse. Proinde in Eusebii Chronico rectè id refertur anno 10 Marci Antonini: anno scilicet post mortem L. Veri. *Antonino*, inquit, *Imp.*

Melito Asianus Sardensis Episcopus Apologeticum pro Christianis tradidit. Cum Eusebii Chronico consentit auctor Chronici Alexandrini. Qui etiam hoc addit, Marcum Antoninum Melitonis aliorumque Christianorum antistitum supplicationibus permotum, scripsisse Epistolam ad Commune Asiæ, qua vetabat ne quis imposterum Christianos religionis suæ causâ calumniaretur. Exstat hæc Epistola suprà in cap. 13. hujus libri. Ac laudandus est quidem auctor illius Chronici; quippe qui rectè animadverterit, Epistolam illam non Antonino Pio, ut Eusebius crediderat, sed Marco potius esse tribuendam. In eo tamen fallitur, quòd eandem Epistolam anno decimo principatus M. Antonini scriptam esse existimavit. Scripta est enim anno primo ejus Imperii, ut colligitur ex anno 15. Tribuniciæ potestatis in eadem Epistola prænotato.

μόνοι πάντων Νέρων καὶ Δομετιανός. Idem scribit Tertullianus in Apologetico cap. 5. *Reperietis*, inquit, *primum Neronem in hanc sectam tummaxime Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse.* Et paulo pòst: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate.* Quibus hæc subjungit: *Ceterùm de tot exinde principibus ad hodiernum, edite aliquem debellatorem Christianorum. Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent impii, injusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Trajanus ex parte frustratus est: quas nullus Hadrianus, nullus Pius, nullus Verus impressit.*

ὁ δὲ πατήρ σου. Rescriptum quidem Antonini Pii pro Christianis hodie non exstat. Sed ejus mentio fit in rescripto M. Aurelii Antonini ad civitates Asiæ, quod supra retulit Eusebius cap. 13. hujus libri. Porro hunc locum ita scribi mallem, ὁ δὲ πατήρ σου, καὶ σοῦ τὰ πάντα συνδιοικοῦντος αὐτῷ.

σὺ δὲ μᾶλλον περὶ τούτων τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἔχοντα γνώμην. His verbis Melito designare videtur Epistolam M. Antonini, ad Commune Asiæ datam pro Christianis: in qua inter cetera leguntur hæc verba: καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσήμαναν· οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα κατακολουθῶν τῇ τοῦ πατρός μου γνώμῃ.

Pag. 149. Λευιτικόν, ἀριθμοί. In nostris codicibus Mazar. Med. & Fuk. necnon apud Nicephorum inverso ordine legitur ἀριθμοί, Λευιτικόν. Atque ita Rufinus in suis exemplaribus scriptum invenerat, ut ex versione ejus apparet. *Moysi libri quinq; Genesis, Exodus, Numeri, Leviticus, Deuteronomiū.* Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

ἡ σοφία. Hunc locum restituimus ex fide veterum codicum, Regii, Maz. Med. Fuk. & Saviliani, quibus subscribit etiam Nicephorus Σολόμωνος παροιμίαι, ἡ καὶ σοφία. Sed & Rufinus hanc lectionem confirmat, ita vertens: *Salomonis proverbia, quæ & Sapientia.* Certe veteres pæne omnes proverbia Salomonis, sapientiam vocabant; interdum & sapientiam panareton. Vide quæ suprà notavimus ad cap. 22. Dionysius Alexandrinus ὅτι κύριος δίδωσι σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ γνῶσις καὶ σύνεσις, ὡς ἡ σοφὴ βίβλος ἡμῖν φησι. Quæ Dionysii verba referuntur in cap. 28. catenæ in Job. Auctor itinerarii Hierosolymitani. *Ibi etiam constat cubiculus, in quo Salomon sedit & sapientiam descripsit.*

In Caput XXVII.

τοῦ δ' Ἀπολιναρίου. In manuscriptis codicibus Maz. Med. & Fuk. nulla hoc loco fit capitum distinctio. Sed caput hoc 27. quod est de Apollinare, & sequens caput, quod est de Musano, attribuuntur capiti 26. cujus titulus est hic in manuscriptis codicibus περὶ Μελίτωνος, καὶ ὧν αὐτὸς ἐμνημόνευσεν Ἀπολιναρίου καὶ Μουσανοῦ. Quam distinctionem secutus est etiam Rob. Stephanus in contextu hujus libri. Nam in indice quidem capitulorum qui præfixus est huic libro, Regium codicem secutus, tria hæc capita destinxerat; unum scilicet de Melitone: aliud de Apollinare; aliud de Musano. In ipso autem corpore seu contextu libri, Medicæum secutus codicem, quem in capitulorum numeris ad marginem libri notandis semper sequi solet, nullam hoc loco capitum distinctionem apposuit; sed tria capita in unum contulit, quod est de Melitone. Nos Regii codicis auctoritatem secuti, tria hæc capita distinximus, quod etiam ante nos fecerant Typographi Geneuenses. Certe Regius codex, non solum in indice capitulorum qui libro præfixus est, verùm etiam in corpore tria hæc capita distinguit, modicis intervallis inter finem unius capituli & alterius initium relictis. Sed & Rufinus hæc tria capitula sejunxit. Ceterùm etsi in codice Mazarino nulla sit hoc loco novi capitis distinctio, ad latus tamen adscripta sunt hæc verba eâdem manu περὶ Ἀπολιναρίου. Et paulo post ad illa verba καὶ Μουσανοῦ δὲ, scriptum est in margine περὶ Μουσανοῦ.

καὶ πρὸς Ἰουδαίους πρῶτον καὶ δεύτερον. Absunt hæc à nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. Sed neque Rufinus ea in exemplaribus suis legerat, ut ex versione ejus apparet: sed nec Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi omnes Apolinaris libros recenset, hujus libri contra Judæos mentionem facit. Nicephorus tamen ejus operis meminit.

μετ' οὐ πολὺ καινοτομηθείσης. Christophorsonus vertit: *Quæ non multo post tempore de integro renovata.* Quam interpretationem probare non possum. Langus verò & Musculus fere eundem sensum ambo secuti sunt. Sic enim Langus: *Et quæ præterea adversum Phrygum hæresim composuit, quæ non multo post res novas in Ecclesiam induxit.* Musculus verò in hunc modum: *Quæ non multo post tempore insolescere cœpit.* Possis etiam ita vertere: *Quæ non multo postea apertiùs publicata est.*

τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦδ' ἐλεκτέον. Hæc est Scriptura codicis Regii. Sed cùm hæc verba nec in reliquis codicibus Maz. Med. & Fuk. nec apud Rufinum legantur, ea expungere non sum veritus.

In Caput XXVIII.

ἐπιστρεπτικώτατος λόγος. Musculus & Christophorsonus Rufini interpretationem secuti verterunt *elegantissimus.* Mihi tamen magis placet interpretari *acerrimum, vehementissimum.* possis etiam vertere *objurgatorium.* Idem enim est ἐπιστρεπτικὸς ac ἐλεγκτικός. Nicephorus verò cùm ea vox ipsi displiceret, ἀποτρεπτικὸς pro ea substituit minus rectè.

εἰσάγουσαν ἐν τῷ βίῳ Nostri codices Maz. Med. & Fuk scriptum habent εἰσάγουσαν τῷ βίῳ absq; præpositione: quod mihi videtur elegantius. Codex quoque Savilii præpositionem non habet.

ἐκ παρεκτροπῆς. Ab his verbis in codice Mazarino

incipit caput 29. Quod quidem caput non 29. sed 27. in illo codice nominatur, ob rationem quam supra dixi.

In Caput XXIX.

Pag. 150. ἀποστατορίλυ. In codice Maz. Med. Fuk. & Saviliano necnon apud Nicephorum legitur σατορνίνυ. Epiphanius & Theodoritus Saturnilum vocant. Hegesippus quoque hæreticos ab eo cognominatos Saturnilianos dixit supra in cap. 22.

καὶ τῦτο νυῦ ἐξευρέθη. Jam supra monuimus, νυῦ apud Græcos interdum idem valere ac *nuper*. Ita etjam hoc in loco sumitur ab Irenæo.

εἰήματι διδασκάλυ ἐπαρθεὶς. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis vertit: *inflatus eloquentiæ tumore*. Itaque Hieronymus διδάσκαλον Magistrum eloquentiæ hic intellexit: cujusmodi fuisse Tatianum, priusquam ad Christi fidem transiisset, supra ex Theodorito & Eusebio notavimus. Quibus etiam addi potest Victor Capuanus Episcopus in præfatione ad harmoniam Evangelicam Ammonii atque Tatiani. Verùm hoc in loco doctorem Ecclesiasticum intelligi malim. Quod confirmant sequentia Irenæi verba: ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείυ συνεςήσατο.

τὴν αἰτιολογίαν. Ad oram codicis Maz. adornatū est eadem manu γρ. ἀντιλεγίαν. Quæ nota indicat, in aliis exemplaribus scribi ἀντιλογίαν. Quam lectionem confirmat vetus Interpres Irenæi. Certe Irenæus paulo antè de Encratitis ita dixit: ἀντιλέγοντες τῇ τῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ. Rufinus tamen vulgatam lectionem tuetur. In codice Fuk. scriptum inveni τῇ δὲ τῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτῦ ἀπαγορεύσας Savil. verò ad oram sui libri ita emendarat, σωτηρίαν ἀπαγορεύσας, παρ' ἑαυτῦ τὴν αἰτιολογίαν ἐποιήσατο. Quam cōjecturam probare nullo modo possum. Porro verbum illud ἀπαγορεύσας quod in Fuk. & Savilii libris habetur, huc translatū est ex præcedenti linea, ubi legitur τὸν γάμον φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως ἀναγορεύσας Illic enim pro verbo ἀναγορεύσας, codex Med. habet ἀπαγορεύσας. Et ad oram codicis Mazar. adnotatum est eadem manu γρ. ἀπαγορεύσας.

μικρὸν δ' ὕςερον σευῆρός. Epiphanius hunc Severum antiquiorem facit Tatiano: male, ut ex hoc Eusebii loco convincitur. Certe Irenæus nullam hujus Severi mentionem facit. Rectè ergo Theodoritus in libro primo hæreticarum fabularum, Severum Tatiano postposuit.

τὸ διὰ τεσσάρων. Exstat hodieque hoc opus Tatiani cum harmonia Evangeliorum Ammonii Alexandrini in tomo 7. Bibliothecæ Patrum, ut observavit Baronius ad annum Christi 174. Epiphanius in hæresi 46. hoc opus Tatiani à quibusdam dicit vocari Evangelium secundum Hebræos. Sed fallitur aut ipse Epiphanius, aut ii qui ita sentiebant. Etenim Evangelium illud secundum Hebræos, antiquius est Tatiano. Quippe Hegesippus qui aliquot annis Tatianum antecessit, Evangelii secundum Hebræos mentionem fecerat, ut scribit Eusebius suprà cap. 22. Papias quoque historiam quandam ex eodem Hebræorum Evangelio petitam, in suis libris narraverat, teste Eusebio in fine libri tertii. Denique multa citantur à Hieronymo ex Evangelio Hebræorum, quæ hodie non leguntur in illo Evangelio Tatiani. In

A eo quidem consentiebant duo hæc Evangelia, quòd genealogiam Christi expunxerant. Nam de Hebræorum Evangelio id diserte testatur Epiphanius in hæresi Nazaræorum. De Tatiani autem Evangelio idem ait Theodoritus in libro primo hæreticarum fabularum. Porrò quod scribit Hieronymus in Epistola ad Algasiam, Theophilum Antiochenum Episcopum quatuor Evangelistarum dicta in unum corpus compegisse, vereor ne memoria lapsus sit, Theophilo tribuens quod Tatiano competebat. Potuit tamen etiam Theophilus ejusmodi opus elaborare. Nam & Ammonius Alexandrinus Evangelium διὰ τεσσάρων composuit, insertis in Matthæi Evangelium reliquorum trium Evangelistarum excerptis, ut testatur Eusebius in Epistola ad Carpianum, quam Evangeliorum canonibus præfixit. De hoc Tatiani Evangelio sensit

B B. Ambrosius in proœmium Lucæ, cùm ait de hæreticis: *Plerique etiam ex quatuor Evangelii libris in unum ea quæ venenatis putaverunt assertionibus convenientia referserunt*. Ceterùm quod Baronius observavit, opus hoc Tatiani quod διὰ τεσσάρων vocabatur, hodie exstare in tomo 7. Bibliothecæ Patrum, diligentiùs inquirendum est. Ego certe re attentius examinata tandem deprehendi, opus illud quod post Ammonii harmoniam editum esse dixi, longe differre ab Evangelio Tatiani. Quippe opus illud, sicut lectio ipsa indicat, nihil aliud est quàm paraphrasis quatuor Evangeliorum, seu potius epitome eleganter conscripta ab homine catholico. At Evangelium Tatiani ipsismet Evangelistarum verbis contextū fuit, resectis duntaxat iis quæ ad

C Davidicam Christi genealogiam spectant. Præterea in opere illo quod editum est, Christus Filius David dicitur non semel. Denique tres anni prædicationis Christi in illo opere distinguuntur: cùm Veteres annum duntaxat unum prædicationi Christi tribuerint.

ἑαυτῷ καὶ τοσαῦτα λω. Absunt à nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. hæ duæ voces καὶ τοσαῦτα. Pag. 151

In Caput XXX.

πληθυνσῶν. Tres codices Maz. Med. & Fuk. πληθυνόντων habent, quod non probo.

ἐπὶ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν. Post hæc verba virgulam ponunt tum scripti codices omnes, tum Nicephorus ac Rufinus. Sic enim vertit: *Per idem tempus innumeris hæresibus ubique pullulantibus & præcipue apud Mesopotamiam, &c.* Certe Tatianus à

D quo Encratitarum hæresis instituta est, vixit in Mesopotamia, ibique errorem suum disseminavit, ut testatur Epiphanius. Idque ex eo colligitur, quod scribit Theodoritus; se plusquam ducentos Evangelii ab illo compositi codices in Ecclesiis Osdroënæ repetisse. Potest tamen hic locus etiam aliter interpungi, apposita scilicet virgula post vocem αἱρέσεων, & expuncta altera quam diximus virgula. Quam interpunctionem secutus videtur Hieronymus in catalogo. Codex Regius utrobique virgulam habet.

οἰκείᾳ παρὰ σύρων γλώττῃ. In codice Maz. Med. & Fuk. legitur ἰδίᾳ παρὰ σύρων γλώττῃ.

μετὰ καὶ πλείςων ἄλλων. Codex Medicæus & Maz. Fuk. & Savil. una voce auctiores sunt πλείςων ἑτέρων αὐτῦ συγγραμμάτων Quod confirmat Nicephorus.

ὁ πρὸς Ἀντωνῖνον. Hieronymus in Catalogo de A Bardesane: *Scripsit infinita adversus omnes pene hæreticos, qui ætate eius pullulaverant. In quibus clarissimus ille est & fortissimus liber, quem M. Antonino de fato tradidit.* Dubitari tamen potest utrùm Antoninus Imp. an potius aliquis ex Bardesanis sodalibus hîc intelligatur. Neque enim verisimile est, Bardesanem libros suos Syro sermone scriptos Imperatori Romano nuncupasse. Adde quod Eusebius in libro 6. de præparatione Bardesanem dialogos suos sodalibus ac familiaribus nuncupasse significat. Ubi & luculentissimum affert fragmentum ex illo Bardesanis libro de fato: ex quo colligitur Bardesanem in eo libro cum Philippo quodam esse collocutum.

ἱκανώτατος διάλογος. Hieronymus *fortissimum* vertit: Rufinus *potentissimum*. Eodem modo vetus Interpres Irenæi in libro 3. contra hæreses, ubi de Clementis Epistola ad Corinthios loquitur: ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν, vertit potentissimam Epistolam.

καταγνούς τι. Rectius in codice Medicæo, Maz. & Fuk. legitur καταγνοὺς δέ.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN LIBRUM QUINTUM
HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ
EUSEBII PAMPHILI.

In Proœmium.

Pag. 153. ETος δ' ἦν ἑπτακαιδέκατον. Nescio quis ad marginem editionis Genevensis annotavit, mendum esse in Eusebiano textu: hanc enim persecutionem factam esse anno 7. Antonini Veri, ut legitur in Chronico Eusebii. Quam opinionem secutus est Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi de Episcopis & Presbyteris cap. 8. Verùm longe fallitur Blondellus ipse, & quisquis auctor est hujus annotationis. Nam persecutio Christianorum, quæ imperante Marco grassata est, non eodem ubique tempore flagravit, nec unius anni spatio finita est. In Asia quidem primùm cœpta est anno 7. Marci Antonini; idque non ex edicto Imperatoris, sed tumultu & concitatione populari. Exinde usque ad finem eius Imperii producta est etiam in Asia, ut docet Melito Sardianus Episcopus in libello ad M. Antoninum his verbis: τὸ Ῥωμαίων ηὐξήθη κράτος, οὗ σὺ διάδοχος εὐκταῖος γέγονάς τε καὶ ἔσῃ μετὰ σοῦ παιδὸς, &c. Id est: *Romanum crevit Imperium, quod tu ex omnium voto successorio jure obtinuisti, obtinebisque deinceps cum filio tuo.* Jam ergo Commodus à patre adscitus fuerat in consortium regni, cùm hunc pro Christianis libellum Melito Imperatori porrigebat. Quod sub finem Imperii Marci Antonini contigisse constat. Quare cùm post Commodum consortem Imperij factum, Melito libellum suum pro Christianis Antonino Imp. obtulerit; ad id usque temporis persecutio Christianorum in Asia duraverit necesse est. Ex quo apparet, ut id obiter moneam, male in Chronico Eusebij scribi, Melitonis Apologeticum M. Antonino esse oblatum anno eius Imperij 10. Ceterùm & in Asia, & in Galliis aliisque provinciis, persecutio illa anno eiusdem Antonini 17. vehementius exarsit, ut hic diserte refert Eusebius. In cujus textu numeros annorum non esse corruptos, vel hinc apparet, quòd hoc eodem anno Eleutherum Romanæ urbis Episcopum B Soteri successisse scribit. Quod quidem in Chronico confert in annum 16. Antonini. Vide Baronium ad annum Christi 179. Certe auctor Chronici Alexandrini, martyrium Pothini & reliquorum consignat anno 16. Antonini.

τὴν τῶν μαρτύρων συναγωγήν. Sic Eusebius vocare solet librum suum de Martyribus, eo quòd nihil aliud esset quàm collectio Actorum. Ita in libro 4. c. 15. sub finem: ὧν τὴν παραπέμψωμεν τοῖς τῶν ἀρχαίων συναχθεῖσιν ἡμῖν μαρτυρίοις ἐντεταγμένην. Supple γραφήν. Vide infra cap. 21. ex quo patet scribendum hic esse μαρτυρίων συναγωγήν. Pag. 154.

τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος. Nicephorus in cap 16 lib. 4. pro his verbis habet: τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, id est, *Respublica Christiana*, ut interpretati sumus. At Christophorsonus *divinam vivendi rationem* vertit, quod non placet. In codicibus nostris Maz. Med. Fuk. & in Sav. ita scribitur hic locus: ὁ δή γε περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτεύματος, &c. quamquam in C Med. vulgata lectio ad marginem apposita est.

In Caput I.

οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λουγδούνῳ. Duplex hic quæstio oritur. Prima, cur hæc Epistola scripta sit conjunctim à duabus Ecclesiis, Viennensi ac Lugdunensi. Altera, cur Galli Græcè scribant ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ, & ad Eleutherum Romanæ urbis Episcopum. Quod ad primam attinet, hoc idcirco factum existimo, quod Ecclesiæ Viennensium ac Lugdunensium, non modò loci vicinitate, sed etiam mutui amoris vinculo conjunctæ erant. Et cùm in eadem persecutione simul decertassent, Epistolam de suis Martyribus simul & conjunctim scripserunt. Adhæc utraque provincia sub unius Præsidis jurisdictione, tunc quidem temporis videtur fuisse; ut ex eo conjicitur, quod tàm Viennenses quàm Lugdunenses, ob fidem Christi à Præside comprehensi & damnati esse dicuntur in hac Epistola. Hæ igitur causæ sunt, cur conjunctim scri-

pserint Viennenses & Lugdunenses. Nam quod suspicati sunt quidam, unum tunc fuisse Episcopum Viennæ atque Lugduni, id ex hac ipsa Epistola facile refellitur, quæ Pothinum Episcopum Lugduni fuisse dicit, non item Viennæ. Porro Lugdunenses honoris causa Viennensium nomen præponunt, cùm tamen ipsi Lugdunenses Epistolam scribant de iis quæ Lugduni gesta fuerant. Vetustati quoque & nobilitati Coloniæ Viennensium id tributum videri potest. Quod verò ad secundam quæstionem attinet, ex ipsa Epistola discimus plurimos fuisse Græcos in Ecclesia Lugdunensi, cujusmodi fuit Attalus & Alexander Phryges, & Alcibiades oriundus item ex Phrygia, ut opinor: Irenæus quoque oriundus erat ex Asia, & Polycarpum Smyrnæ audierat una cum Florino admodum puer, ut ipse testatur. Pothini quoque Episcopi vel nomen ipsum, Græcam originem designat. Proinde non mirum est, si qui ex Asia in Gallias venerant, fratribus suis in Asia constitutis de rebus suis scribant: à quibus, ut credibile est, Epistolam illam de martyrio Polycarpi & aliorum, prius accepissent. Hujus autem Epistolæ auctorem fuisse arbitror Irenæum; qui quidem eo tempore Ecclesiæ Lugdunensis erat presbyter.

Pag. 155. *μὴ μόνον οἰκιῶν.* Christophorsonus *ædificia publica* interpretatur, quod non probo. *οἰκίαι* enim nonnisi de privatis domibus dicuntur, à quibus tum arcebantur Christiani, id est, ab ædibus amicorum, propinquorum, opificum. Neque enim assentior Rufino, qui Christianos in suis ipsorum domibus habitare prohibitos existimavit.

ἐπιδεικνύμενοι. Codex Medicæus adverbium addit hoc modo: *ὄντως ἐπιδεικνύμενοι.* Neque aliter codex Maz. Fuk. & Savilianus.

συγκλείσεις. Non possum probare interpretationem Langi & Christophorsoni, qui *συγκλείσεις* carceres vertunt. Hic enim primo loco recensentur injuriæ & mala, quæ à conferta populi multitudine inferebantur Christianis. In quibus carcer locum habere non potest. Judicum quippe non populi erat, reos carceri mancipare. Rectius ergo Rufinus vertit: *concludi. Sed & verberari,* inquit, *se ab illis, ac lapidari, & concludi, patienter accipiebant.* Gentiles enim Christianos intra domos suas concludebant, dum à foro & balneis eos arcerent, nec in publicum prodire sinerent, ut supra dictum est. Infrà tamen *συγκλείσεις* pro carcere sumuntur.

προεστηκότων τῆς πόλεως ἐξουσιῶν. Magistratus municipales intelligit, qui etiam duumviri dicebantur. Quamvis autem *ἐξουσίας* seu potestatis vocabulum, fere de majoribus Judicibus dici solet, qui habent jus gladii, ut docet Ulpianus in titulo de Jurisdictione, & de verborum significationibus, tamen de Magistratibus etiam municipalibus usurpatur, qui habebant modicam coercitionem, ut loquuntur Jurisconsulti. Sic apud Juvenalem: *Gabiorumque esse potestas.* Infra ubi de Pothino, *πολιτικαὶ ἐξουσίαι* dicuntur.

τῷ ἡγεμόνι. *Præsidem* vertit Rufinus: quæ vox generalem habet significationem, perinde ac Græca. Omnes enim provinciarum Rectores ita appellantur, seu Procuratores sint, seu Proconsules, seu Legati Cæsaris. Dubitari itaque merito potest,

A cujusmodi hic fuerit Rector provinciæ Lugdunensis. Equidem existimo Legatum Cæsaris fuisse. Movet me primò, quòd hic mentio fit Tribuni militum. Id enim optime convenit Legato Cæsaris, qui rem militarem curabat. Deinde in veteri inscriptione quam refert Gruterus pag. 427. Legatus Imp. Nervæ Trajani Cæsaris Aug. provinciæ Lugdunensis nominatur. Denique Spartianus in Severo, Lugdunensem provinciam, per Legatos Cæsaris administratam fuisse imperante M. Antonino testatur. Sic enim scribit de Severo: *Deinde provinciam Lugdunensem Legatus accepit.* Ac fortasse in hac Lugdunensium Epistolâ Severus intelligitur. Fuit enim Legatus provinciæ Lugdunensis sub Marco. Sed & Junius Blæsus, quem Rectorem Galliæ Lugdunensis vocat Tacitus in primo historiarum, Legatus fuit. Argumento est legio Italica

B & ala Taurina Lugduni tendens, quas regebat Blæsus. Fuit etiam Vitrasius Pollio Legatus provinciæ Lugdunensis temporibus Imp. Hadriani, ut patet ex lege 15. D. de excusationibus.

οὐέττιος ἐπάγαθος. De quo Gregorius Turonensis in libro primo historiæ Ecclesiasticæ cap. 29. Et rursus cap. 31. de Ecclesia Bituricensi loquens sic habet: *Leucadium quendam primum Galliarum Senatorem, qui de stirpe Vetti Epagathi fuit, quem Lugduno passum pro Christi nomine superius memoravimus, repererunt.* Qui locus apertè ostendit, Epagathum nobilitate generis inter Lugdunenses eminuisse. Sed & Epistola ipsa id satis superque testatur his verbis: *καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος.* Porrò hujus martyris nomen cum duplici τ scribi debet, ut habet codex Maz.

C & Fuketianus. Etenim nomen Romanum est Vettius apud Ciceronem & Juvenalem; idque pronomen fuit Prætextati. Certe in manuscripto Rufini codice Vettius Epagathus dicitur.

παράκλητος χριστιανῶν χρηματίσας. Male Christophorsonus hunc locum interpretatus est, quasi Epagathus exinde ab omnibus vocatus fuerit patronus Christianorum. Nostram autem versionem confirmat Rufinus, & quæ sequuntur verba, *ἔχων δὲ παράκλητον, &c.* quæ stare omnino non possunt, nisi ita interpreteris ut fecimus. Pag. 156.

πλεῖον τοῦ Ζαχαρίου. Jam supra Epagathum comparavit cum Zacharia Sacerdote, de quo Lucas in Evangelio cap. 10. Iterum nunc alludit ad verba quæ leguntur in fine dicti capitis: *Et Zacharias repletus est Spiritusancto.* Porro Spiritus Sanctus: *παράκλητος*

D dicitur in Evangelio, id est, *advocatus,* quia scilicet postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, ut ait Apostolus. Ita Tertullianus in libro de Jejuniis, de Spiritu Sancto loquens: *Qua paraclêtus, id est, advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat.* At Rufinus cùm hæc non intelligeret, ita vertit: *Ille verò habens in se advocatum pro nobis Iesum, hoc nomine meruit honorari: Sancti presbyteri Zachariæ, qui erga Sanctos plenitudinem charitatis ostenderat, secutus exempl[illegible].* Quæ prava Rufini interpretatio, occasione[illegible]oris præbuit Adoni Viennensi, & Usuardo, & Notkero, qui in suis martyrologiis quadraginta & octo Martyrum Lugdunensium nomina recensentes, Zachariam presbyterum secundo loco nominant, post Pothinum Lugdunensem Episcopum. Qui si Græcum huius Epistolæ exemplar consuluis-

sent, animadvertissent professò, ζαχαρίαν πρεσβύτερον hic dici, non Zachariam presbyterum Lugdunensis Ecclesiæ, sed Zachariam sacerdotem, patrem Joannis Baptistæ. Quem quidem Lugdunenses in hac Epistola πρεσβύτερον, id est, Seniorem appellant, Epagathum juvenem ei comparantes. Ceterùm hic error Adonis & reliquorum in Zachariæ martyris nomine, facit ut dubitem de ceteris nominibus Martyrum Lugdunensium, quæ ab illis ibidem relata sunt.

τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης. Alludit ad illud Servatoris nostri dictum in Evangelio: *Majorem charitatem nemo habet, quàm ut animam suam ponat pro fratribus suis.*

διεκρίνοντο. Metaphora videtur esse ab Athletis, qui antequam certamen inirent, examinari solebant ac probari, utrum ingenui, utrum ætatis Athleticæ essent. Et ij quidem qui ad certamen admittebantur, dicebantur εἰσκρίνεσθαι. Qui autem repudiabantur, ἐκκρίνεσθαι. Examen autem ipsum vocabatur διάκρισις, ut ex hoc loco colligo. Plena certè est hæc Epistola vocabulis à re Athletica translatis. Quod & loci hujus lectio ipsa indicat, & nos infra ostendemus apertius.

ὧν καὶ ἐξέπεσον. In codice Regio legitur: καὶ ἐξέτρωσαν, quod verbum mihi nequaquam negligendum videtur. Cum enim rarius sit & inusitatius quàm ἐξέπεσον, facilius τὸ ἐξέτρωσαν mutatum est in τὸ ἐξέπεσον, quàm hoc in illud. ἐξέτρωσαν igitur hic passivè sumitur pro ἐξημβλώθησαν, id est, abortivi facti sunt, excussi sunt, ἐκτρώματα ἐγένοντο. Quæ metaphora iterum usurpatur infra, ubi agitur de lapsis.

ὥστε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ex Ecclesia scilicet Viennensi & Lugdunensi. Hæc autem verba imprimis notanda sunt, ex quibus manifestè apparet, Viennensem Ecclesiam perinde ac Lugdunensem, suum tunc Episcopum habuisse. Quippe Ecclesia ab antiquis Scriptoribus non dicitur, nisi matrix, quam Cathedralem vocamus. Ado Viennensis in Chronico, Justum tunc temporis Viennensem Episcopum fuisse dicit, eundemque diuturno exsilio maceratum palmam martyrii retulisse. Porro verbum συλλεγῆναι Christophorsonus vertit: *eximerentur*, Langus: *deligerentur*, metaphora videtur esse à fructibus qui decerpuntur.

Pag. 157. δι' οἰκειότητα. Hæc vox non solum propinquitatem generis designat, sed etiam amicitiam ac benevolentiam. Interpres Nicephori etiam humanitatem addidit, non contentus necessitudinis vocabulo.

διεπρίοντο καθ' ἡμῶν. Codex Regius ἐφ' ἡμῖν.

τι τῶν βλασφήμων. Rectè Rufinus blasphemiam adversus Christianorum religionem intelligit. Quod plane confirmatur verbis proxime antecedentibus καὶ δι' ἐκείνων. Cùm enim servi Christianorum, metu cruciatuum perterriti, infanticidia & incestos concubitus de Christianis confessi essent, studebat Satanas, ut Christiani qui comprehensi fuerant ejusmodi calumnias in religionem nostram jactarent. Quippe judices omni tormentorum genere Christianos urgebant, ut Thyesteas quasdam cenas & incestos concubitus apud se peragi faterentur. Quo spectat illa vox Blandinæ, in mediis cruciatibus nihil aliud proloquentis quàm Christiana sum: nihil apud nos mali geritur. Potest etiam illud καὶ δι' ἐκείνων, referri ad decem illos, qui initio persecutionis capti animum desponderant. Christophorsonus blasphemiam contra nomen Christi intelligere maluit.

Σάγκτον διάκονον ἀπὸ Βιέννης. Rufinus Sanctum Diaconum Viennensem interpretatur: quod est ambiguum. Neque enim Sanctus fuit Diaconus Viennensis Ecclesiæ, ut quidam hac Rufini versione inducti existimarunt. Certe Lugdunenses in hac Epistola id non dicunt: sed tantum affirmant illum Vienna oriundum fuisse. Fuit igitur hic Sanctus patria quidem Viennensis, Diaconus autem Lugdunensis Ecclesiæ.

καὶ στρατιωτῶν. Ruffinus vertit: *officium, milites.* Nam Græca vox utrumque significat, tam officiales seu apparitores Judicum, quàm milites: ut fusius ostensuri sumus ad libros de vita Constantini. Hic verò milites malim intelligere, cum suprà mentio fiat Tribuni militum.

περιρρήγνυτο. Codex Med. Fuk. Savil. & Maz. διέρρηγνυτο habent, quod magis placet.

διὰ τὴν ἐπιμονήν. Amplector scripturam codicis Medicæi & Maz. Fuk. & Sav. in quibus legitur ἐπιμονὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων. Id est, ob assiduitatem & gravitatem tormentorum. Nam quod ex Gruteri libro proponitur ὑπερβολήν, vanissima conjectura est. Paulo post, ubi legitur ὁπότε μηδ' ἐν εἶχον, codex Medicæus & Maz. Fuk. & Savil. vocem interserit hoc modo: ὁπότε μηκέτι μηδ' ἐν εἶχον. Quod est elegantius.

Pag. 158. ἐκ τῆς νηδύος. Alludit ad cap. 7. ex Joannis Evangelio, in quo legitur: *Flumina de ventre eius fluent aquæ vivæ.*

συνεσπασμένον. *Contractum & incurvum* malim vertere, quàm *distractum & divulsum*, ut initio verteram. Hoc enim esset διεσπασμένον. Contractum autem intelligo præ magnitudine tormentorum. Nam qui in eculeo torquebantur vehementiùs, caput incurvare cogebantur, ut docet Am. Marcellinus, cum ait: *vel sub eculeo caput incurvos, aut ictu carnificis torvi substravit.* Inepte Christophorsonus *contractum in rugas corpus* interpretatus est.

φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων. Scribendum videtur τραυμάτων, ut legit Rufinus.

ἀνεκάλυψε. In codice Medicæo & Maz. Fuk. & Sav. & apud Nicephorum legitur ἀνέκυψε, quæ proculdubio vera hujus loci scriptura est. Opponitur enim ἀνέκυψε καὶ ἀνωρθώθη illis quæ supra dixerat de toto corpore Sancti Diaconi contracto atque incurvato. Itaque hic locus superiorem expositionem nostram plane confirmat.

κατὰ βλασφημίας. Christophorsonus blasphemiam adversus Christum intellexit. Videndum tamen est, ne hic quoq; blasphemia adversus religionem Christianorum intelligatur. Certe quæ sequuntur verba id penitus evincunt. Sequitur enim ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ ἄθεα περὶ ἡμῶν. Porro hæc mulier in MS. Maz. ac Med. Βιβλιὰς dicitur non Βιβλίς. Sic etiam vocatur in Fuk. Rufinus hanc cum Blandina videtur confudisse gravi errore.

Pag. 159. ἐν τοῖς ταῖς βασάνοις. Longe melior est lectio quam reperi in codice Maz. & Med. Fuk. & Savil. τοῖς βλασφήμοις. Sic vocantur à Lugdunensibus Gentiles, qui Christianam Religionem calumniabantur: vel certe lapsi, qui præ cruciatuum vio-

lentia infanticidia & incestus à Christianis admitti fassi erant.

κὴ τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις τῶν ποδῶν. Superiore libro ubi de Justini martyrio dictum est, observavimus ξύλον à Græcis dici, quem Latini appellant *nervum*. Id plane confirmat Rufinus qui hunc locum ita interpretatur: *Ac septimo (ut dicunt) puncto in nervo pedes, contra quàm credi fas est, distenti, in intimo pœnarum loco deperirent.* Has διατάσεις τῶν ποδῶν optime expressit Prudentius in versibus quos supra citavimus.

Lignoque plantas inserit,
Divaricatis cruribus.

Porro hujus supplicii hæc videtur fuisse forma. Truncus fuit ligneus, quinis hinc & inde foraminibus certo invicem spatio divisis excavatus. In hæc foramina tanquam in ocreas quasdam, pedes inserebantur noxiorum, & vinculis seu nervis astringebantur, ut ex Aratoris versibus colligitur, quos supra retulimus in annotationibus ad librum 4. Et Rufinus quidem hæc foramina vulgò puncta appellata esse testatur, quod confirmat locus ex passione Chrysanti & Dariæ, quem ibidem adduxi. Sed quod Rufinus septimum punctum dixit, vix credibile mihi videtur. Certe Eusebius hoc loco quintum duntaxat foramen dixit: & aliis in locis hunc numerum foraminum nunquam supergressus est.

διὰ τὴν προκειμένην. Hoc loco verba videntur esse transposita. Sic igitur legendum puto: *διὰ τὴν ἐγκειμένην σωματικὴν ἀσθένειαν.* Et paulò post ubi legitur: *διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν*, scribo *προκειμένην*. Porrò hoc Pothini martyrium elegantissime describit Eucherius Lugdunensis Episcopus in sermone de S. Blandina: *Præstitit inter ista divina providentia, ut in tantis patriæ sacrificiis, etiam Pontifex non deesset. Rapitur ad impiam quæstionem grandævus & plenus dierum B. pater noster Pothinus, Ecclesiæ hujus antistes, & pro eruditionis ut credimus merito, gregi suo jungitur. Ac post Dominici corporis sacrificium, profanis tribunalibus novam de se hostiam Christo oblaturus infertur. Senilis infirmitas per injurias & afflictiones furentium ministrorum ita celerem sortitur exitum, ut intelligeres ad tempus illud soli martyrio reservatum.*

Pag. 160. *εἱρέϑη ἐν τῇ εἱρκτῇ.* Codex Medicæus habet *εἰς τὴν εἱρκτήν.* nec aliter codex Maz. Fuk. & Savilii.

σπανίως μὲν γεγονός. Notandum est quod ajunt Lugdunenses, rarum adhuc in Ecclesia ejusmodi indulgentiæ usum fuisse erga lapsos. Nempe quia ad hoc usque tempus pauci admodum lapsi fuerant. Itaque cessante morbo, nihil opus erat hujusmodi medicina. Subsecutis autem persecutionibus, hoc remedium crebrius usitatum est.

ἱλαροὶ προσῄεσαν. In codice Maz. & Fuk. Savil. & Medicæo legitur *προῄεσαν*, quam scripturam secutus videtur Christophorsonus. Hoc est quod ante dixit: *κατὰ τὰς παρόδους*: dum scilicet è carcere procedunt usque ad tribunal.

ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιπεποικιλμένοις. Alludit ad locum qui est in Psalmo 44. & paulo aliter hodie legitur *περιβεβλημένη ποικίλη* scilicet. Sed melius est *περιπεποικιλμένοις*. Mos enim erat, tunicarum fimbrias variegare, ut testatur Amm. Marcellinus in lib. 14. *ut longiores fimbriæ tunicæ perspicuè luceant, varietate liciorum effigiatæ in species animalium multiformes.* Certe in codice Med. & Maz. scribitur *πεποικιλμένοις*, nec aliter Fuk.

A

εὐωδίαν ἐὐωδότες τὴν Χριστοῦ. Alludit ad verba Pauli Apostoli, *Christi bonus odor sumus.*

τὰ μαρτύρια τῆς ἐξόδου. Verba hic videntur esse transposita, quæ sic construo: *εἰς πᾶν εἶδος διῄρειτο τῆς ἐξόδου τὰ μαρτύρια αὐτῶν.* Pag. 161.

εἰς τὸ δημόσιον. Hoc nomine amphitheatrum videtur intelligi. Neque enim referri potest ad *θέαμα.* Primò quia repetitur præpositio *εἰς τὸ δημόσιον κὴ εἰς τὸ κοινὸν, &c.* Ita enim legitur in codice Med. Maz. Fuk. & Savil. Quod si *δημόσιον* referretur ad vocem *θέαμα*, dixissent *εἰς τὸ δημόσιον κὴ κοινὸν, &c.* Porro eleganter amphitheatrale munus, in hac epistola vocatur publicum Gentilium inhumanitatis spectaculum. In eo siquidem loco Gentiles suam tum in Christianos, tum in reliquos bestiarios, belluinam sævitiam publicè spectandam exhibebant.

B

τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διδομένης. Hujus loci sensum non assecuti sunt Interpretes. Sensus autem est, Præsidem seu Legatum provinciæ Lugdunensis, spectaculum ferarum extra ordinem populo præbuisse, constituta ad id die, propter Christianos quos ad bestias damnaverat. Erant enim apud Romanos ordinarii ac solemnes munerum dies, qui in mensem Decembrem incidebant, ut est in Calendario Heruvartii. Extra hos dies non licebat munerariis ac duumviris quibus hujusmodi editionum onus erat impositum, spectacula ferarum populo exhibere, ut docet Epistola Ecclesiæ Smyrnensis de martyrio Polycarpi, quæ superius relata est in libro 4. Verum majores Judices qui jus gladii & ad bestias damnandi habebant, hujusmodi meridiana spectacula, quoties ipsis libitum erat, exhibebant, ut cum populi voluptate noxios è medio tollerent. Cujus rei exemplum illustre est in Actis Martyrum Tarachi, Probi & Andronici. Nam cùm Maximus Proconsul Ciliciæ eos ad bestias damnasset, advocans Terentianum Sacerdotalem Ciliciæ, jussit ei sequenti die munera edenda curare, ut legitur in cap. 10. eorundem Actorum.

C

διὰ πλειόνων ἤδη κλήρων. Jam supra monuimus multas hic translationes esse à re Athletica. Inter has numeranda est vox *κλῆροι.* Solebant enim Athletæ qui in ludis certaturi erant, sortitò educi. Quod quomodo fieret, docet nos Lucianus in Hermotimo. Cistella erat argentea, Deo certaminum præsidi sacra, in quam conjiciebantur sortes seu tesseræ breves. In duabus inscripta erat littera A: in aliis duabus B. in aliis item duabus Γ. & sic deinceps. Tum Athletæ sortes è cista educebant. Quibus A. obvenisset, ij inter se committebantur primo loco pugnaturi. Eratque hic *πρῶτος κλῆρος.* Similiter qui literam B. eduxissent, secundo loco inter se certabant. Ita sors & urna suum cuique adversarium adsignabat. Is qui adversarium suum vicerat, non statim coronabatur. Sed cum aliis qui adversarios item suos vicerant, iterum pugnaturus componebatur, donec unus omnium victor superesset. Quam in rem pluribus opus erat sortitionibus. Hinc est quod in inscriptione Farnesiana, quam refert Gruterus pag. 314. Asclepiades quidam Pancranciasta, in multis certaminibus victoriam

D

victoriam retulisse dicitur, τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μετὰ πρῶτον ἢ δεύτερον κλῆρον ἐφεδρεύσας τοῖς ἀνταγωνισταῖς. Id est, *post primam aut post secundam sortitionem, secundo vel tertio superatis adversariis.* Id enim usu veniebat, ob eam rationem quam dixi, quoties plura erant paria Athletarum. Quippe victores inter se componebantur, & secunda inter eos fiebat sortitio, ac rursus tertia; donec victoria ad unum rediisset. Et hoc est, quod in hac Epistola dicitur διὰ πλειόνων κλήρων. Ad hanc Athletarum sortem referenda sunt ea, quæ habes in principio hujus Epistolæ de Epagatho, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων.

τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων. Musculus vertit verberũ illationes. Christophorsonus trajectiones. Dictum videtur pro τὰς ἐν τῇ διεξόδοις μάστιγας, id est, verbera illata dum traducerentur in pompa.

ἐν ταῖς μονομαχίοις. Codex Maz. Med. & Fuk. habent μονομαχίμοις.

Pag. 162. διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιβάσασα. Scribendum est ἐκβιάσασα, ut supra. Atque ita legitur in codice Medicæo & apud Nicephorum. Vide Petrum Fabrum in libro primo Agonistici cap. 24. Porro notandum est Blandinam, utpote servam, cruci affixam fuisse, quod erat supplicium servorum.

καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τῶν ἀμφιθεάτρων. Solebant olim gladiatores & bestiarii, antequam certamen obirent, per ora populi circumduci. De qua pompa loquitur Lucianus in Toxari, ut notavit Salmasius in notis ad Julium Capitolinum pag. 91. & Casaubonus; post Lipsium in Saturnalibus, qui locum Quintiliani ex declamatione nona eò spectantem primus adduxit. Id autem fiebat non solum in iis qui seipsos ad ludum auctoraverant, sed in reis qui ad ferrum aut bestias damnati erant. Martialis:

Traducta est gyris, nec cepit arena nocentes.

οἱ μάρτυρες ἐχαρίζοντο. Id est, dextram lapsis porrexerunt, & medicinam adhibuerunt, & pro iis intercesserunt. Id enim solebant martyres, ut ex Cypriano didicimus.

ἀνεμετρεῖτο. Dudum conjeceram scribendum esse ἀνεμετρεῖτο. Postea verò in codice Regio ita superscriptum inveni eadem manu. Quinetiam Christophorsonum ita legisse apparet.

ἐγγλυκαίνοντος. Hoc verbum tam activè, quàm passivè sumi potest. Et Nicephorus quidem activè dictum intellexit. Sic enim hunc locum interpolavit, καὶ ἐγγλυκαίνοντο ὑπὸ τοῦ μὴ θέλοντος τὸν θάνατον. Metaphora est ab oleastro, qui insitus dulcescit, de quo Paulus Apostolus. Sed & passivè sumi potest, & quidem commode, ut mihi videtur. Id enim sibi volunt, Lugdunenses nomen Christi, quem lapsi negaverant, dulce de cetero ipsis fuisse. Paulo post pro ἐρωτηθῶσι, Codex Medicæus & Mazarinus ἐπερωτηθῶσι habent. Sic etiam codex Fuk. & Savilii.

ἀποτυμπανισθῶσι. Hanc vocem non intellexit Christophorsonus, qui *tympanis torqueri* vertit. Quid hoc verbum significet, jampridem docuit suo Villiomarus in libris adversus Robertum Titium.

τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως ἀρχομένης συνεστάναι. Celebris ex omni Gallia conventus ludorum causâ fiebat Lugduni, ad aram Augusto sacratam. Dicata autem fuerat hæc ara Julo Antonio & Fabio Africano Coss. Calendis Augusti, ut scribit Suetonius in Claudio. Eos ludos adhuc sua ætate mansisse scribit Dio. Ex his colligitur martyres Lugdunenses mense Augusto passos esse. Quod autem Ado, Usuardus, Beda, Nothkerus aliique natalem Lugdunensium martyrum conferunt in diem quartum Nonas Junii, nihil me movet. Diu enim post illorum necem, cùm illorum reliquiæ inventæ fuissent, hic dies potissimùm electus est, quo omnium simul memoria celebraretur; cùm tamen non uno eodemque die omnes passi sint, ut ex hac Epistola constat.

τῷ μαρτύρων χορῷ. Hoc loco codex Medicæus melior est Regio. Scriptum enim habet τῷ τῶν μ. κλήρῳ, & sic Nicephorus quoque scriptum habet. Quam lectionem alteri longe præstare, ex iis quæ supra diximus, liquido patet. κλήρῳ etiam legitur in codice Maz. & Fuk. & Saviliano. Pag. 163.

βλασφημοῦντες τὴν ὁδόν. Hoc loco βλασφημοῦντες idem valet ac βλασφημεῖσθαι ποιοῦντες. Quæ loquendi forma usitata est in sacris libris; ut cum dicitur in Evangelio: Viri Ninivitæ surgent & condemnabunt vos in Judicio. Id est, condemnari facient. Et Musculus quidem vertit hoc modo: *per vitæ suæ conversationem viam Dei blasphemantes.* Christophorsonus verò interpretatur: *viam veritatis contumeliis afficientes.* At Nicephorus cùm hæc non intelligeret, locum interpolavit.

ἐπιστήσαντος τοῦ ἡγεμόνος. Rufinus vertit: *quià Præside in medium statui jussus.* Musculus autem ita vertit: *Urgente verò Præside, &c.* quem secutus est Christophorsonus. Possis etiam ita vertere. *Quod cùm animadvertisset Præses, &c.* Mihi tamen magis arridet Rufini versio. ἐπιστῆσαι enim proprie est sistere coram judice, quod etiam παραστῆσαι dicitur.

τὸ καλὸν ἐτύθησαν. Eodem verbo superiùs usi sunt Lugdunenses, ubi de Sancto, Maturo & Blandina loquuntur. Ac Rufinus quidem hoc loco vertit *jugulati sunt.* Musculus *cæsi sunt.* Christophorsonus *gladio feriuntur.* Ego verò malim vertere *gladio confossi sunt.* Mos enim erat, ut bestiarii à confectore trucidarentur, quemadmodum notavi supra ad martyrium Polycarpi. Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ cap. 11. de Hadriano martyre loquens, qui ad bestias damnatus fuerat. λέοντι παραβληθεὶς, καὶ μετὰ τοῦτον ξίφει κατασφαγεὶς, ἐτελειώθη. & paulo post de Eubulo scribens commartyre: μετὰ τὰς θῆρας ὁμοίως τῷ προτέρῳ θῦμα γενόμενος. Ex quibus verbis plane conficitur, ἐτύθησαν idem esse quod κατεσφάγησαν.

κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ Θεῷ. Rufinus hunc locum longa circuitione verborum exposuit hoc modo: *Intra seipsum semper cum Deo loquente, & in laudibus ejus ac precibus permanente.* Optime. Nam oratio nihil aliud est quàm ὁμιλία πρὸς τὸν Θεόν. & ita eam definit Clemens Alexandrinus, cui consentit Proclus Philosophus in libro 2. Commentariorum in Timæum Platonis pagina 64. ubi de precatione elegantissime disserit ex Porphyrio.

Pag.164. τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῶν μονομαχιῶν. Ex his patet munus gladiatorum per aliquot dies præberi solitum esse Lugduni in illo celebri mercatu & conventu totius Galliæ ad aram Augusti. Hinc est quod supra dixit de Maturo & Sancto: ἀντὶ πάσης τῆς ἐν ταῖς μονομαχίαις ποικιλίας αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ. Præter hæc munera gladiatoria, datus præterea fuerat à Præside dies spectaculi ferarum propter Christianos, ut nominatim dicitur in hac Epistola, τῆς τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης. Neque enim hæc inter se confundenda esse existimo, μονομαχίας scilicet & θηριομαχίας, quamvis Latini uno muneris vocabulo utrumque spectaculum comprehendant. Si quis tamen μονομαχίας & θηριομαχίας hic pro eodem sumi contendat, equidem non magnopere repugnabo. Certe in Gestis Præsidialibus sanctorum B martyrum Tarachi, Probi & Andronici, gladiatores sumuntur pro bestiariis. Sic enim scribitur cap. 10. *In prima muneris editione, cùm multæ feræ immissæ essent, multorum gladiatorum corpora qui multis horis cum bestiis pugnaverant, devorata sunt.* Paulo post tamen gladiatorum munus à munere ferarum ibidem distinguitur his verbis: *Maximus proconsul indignans jubet edi gladiatorum munus, quibus mandaretur inprimis Christianos martyres gladiis confodi.* Sed & Cyrillus Hierosolymitanus in prima catechesi Mystagogica, μονομαχεῖν dicit de bestiariis, & Chrysostomus in Homilia de Jona pag. 661. οἱ θηρίοις πυκτεύειν μέλλοντες. Quod idem est, ac si dixisset θηρίοις μονομαχεῖν.

μετὰ τὸ τήγανον, *craticulam* vertit Rufinus. Idem plane est quod supra vocavit ferream cathedram, C cui impositi martyres, tanquam in sartagine torrebantur. Sic enim supradictum est de Maturo: ἐπὶ πᾶσι τὴν σιδηρᾶν καθέδραν, ἐφ' ἧς τηγανιζόμενα τὰ σώματα, &c. Mos enim erat, ut Christiani antequam bestiis objicerentur, in hujusmodi cathedra suppositis prunis ardentibus sederent, ut paulo ante legitur de Attalo.

ταύρῳ παραβληθεῖσα. Inter voluptates amphitheatralis spectaculi hæc erat, ut taurus in arenam produceretur, cui in furorem concitato noxios homines reticulo inclusos objiciebant; quos ille velut pilas in altum jactabat. Notissimi sunt hac de re Martialis versus:

Taurus ut impositas jactat ad astra pilas.

ὑπὸ γὰρ ἀρχαίου θηρός. Antiquum serpentem vertit Rufinus, dæmonem scilicet rectius hoc modo D designari existimans. Certe Græca vox etiam serpentem significat. Unde & theriace dicitur. Sic paulo infra ὁ θὴρ pro diabolo sumitur, ubi Musculus viperam vertit.

τὸ ὅμοιον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως ἐπιδεικνυμένων μῖσος. Rectius in codice Maz. Medicæo & Fuketiano scribitur ἄδικον: quod equidem valde probo, nisi quis malit legere τὸ ἄδικον εἰς ἡμᾶς ὁμοίως ἐπιδεικνυμένων μῖσος. De injusto erga se gentium odio passim querebantur Christiani. Tatianus adversus Græcos, pagina 149. καὶ μὴ διὰ τὸ μισεῖν ἀδίκως, προσαγομένῃ τι.

ὁ ἄνομος ἀνομησάτω ἔτι. Ex capite ultimo Apocalypseos versu xj. ubi pro ἄνομος ἀνομησάτω hodie A legitur ἀδικῶν ἀδικησάτω. Simile quid legitur in cap. 12. Danielis. Citatur hic locus à Fausto Reiensi, qui vulgo Eusebius Emissenus inscribitur, in sermone tertio ad monachos: *Et ejusmodi anima eveniet illa sententia: Peccator adjiciet ad peccandum. Quam nos carissimi refugientes, illam potius teneamus quæ dicit: & sanctus adhuc sanctificetur.*

νυνὶ δὲ λυθρακωμένα. Ita codex Regius & Nicephorus. Sed tres reliqui codices Mazarinus, Medicæus & Fuketianus scriptum habent λυθρακωμένα. Pag.165. Et paulo post in iisdem codicibus legitur πρὸς τὰς ἑαυτῶν εἵλαντο ψυχὰς, non εἵλοντο, ut ex Regio exemplari edidit Stephanus.

οὔτε ἀργυρίῳ ἐπείθοντο. Hæc verba non habentur in tribus codicibus Mazarino, Medicæo & Fuketii. Solus codex Regius ea retinet, cui adstipulantur Rufinus & Nicephorus. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Apud nos verò ingens luctus habebatur, præcipue quod non possemus corpora humi tradere; quippe quibus nec noctis tempore aliqua ad hoc opportunitas præbebatur: neque muneribus suadere custodes, neque precibus, aut ullo alio genere copia erat.* Nicephorus verò locum hunc ita expressit: οὔτε γὰρ ἡ νὺξ καθυπέργει, οὔτε χρυσίῳ μετιέναι λιν πειθὼ γε μεῖον ἐπείθοντο.

κατεσύρησαν εἰς τὸν ποταμόν. Hæc est codicis Regii Scriptura, cui consentit Nicephorus. Sed reliqui codices Maz. Med. Fuk. & Savilii ita præferunt κατεσαρώθη εἰς τὸν ποταμόν. Quam lectionem vulgatæ longe præferendam duco. Certe Rufinus non aliter videtur legisse, ut ex interpretatione ejus apparet. Sic enim vertit: *Incensa ossa martyrum & in favillam redacta, cum reliquo terræ pulvere in Rhodanum fluvium dispersere.*

In Caput II.

καὶ ἐκ θηρίων αὖθις ἀναληφθέντες. Henricus Savilius Pag.166 ad oram sui codicis hunc locum ita emendavit: καὶ τοῖς θηρίοις παραβληθέντες, καὶ ἐξ αὐτῶν αὖθις ἀναληφθέντες. Quæ emendatio in Genevensi quoque editione apposita est ad marginem ex libro Christophorsoni. Sane Christophorsonus locum hunc ita legit, ut ex versione ejus apparet. Sed utrum ex conjectura, an ex fide veterum codicum ita legerit, incertum est. Nostri certe codices nihil mutant. Porro ἀναληφθῆναι hoc loco significat, in carcerem iterum contrudi. Sic supra de Blandina, καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἱρκτήν. Et paulo pòst de Attalo, μαθὼν ὁ ἡγεμὼν ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι.

πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο. Rufinus hunc locum ita vertit. *Placabant omnes, neminem accusabant.* Christophorsonus verò & ante illum Langus sic interpretari maluit, *defendere omnes, neminem accusare.* Quam interpretationem probare non possum. Neque enim in Græco dicitur ὑπὲρ πάντων ἀπελογοῦντο, sed πᾶσιν ἀπ. Sed neque martyres illi cunctos sine discrimine defendebant, hæreticos scilicet, Judæos & Gentiles. Rectius itaque Musculus vertit, *omnibus rationem fidei suæ reddebant.* Possis etiam vertere *omnibus se excusabant.* Id enim proprie est ἀπολογεῖσθαι. Unde Apologiæ sacerdotum, de quibus Gregorius Magnus in Sacramentario.

Pag. 167. κατὰ πάντα νικηφόροι. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Reliqui tamen codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent κατὰ πάντων νικηφόροι. Id est, de omnibus victores. Nicephorus verò ita hunc locum refinxit, καὶ πάντες νικηφόροι, &c.

τῆς μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς. Novatianos intelligit, qui lapsis omnem spem indulgentiæ postea præcluserunt.

In Caput III.

Pag. 168. τῶν δ' ἀμφὶ Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θεόδοτον. Hic Alcibiades, distinguendus est ab Alcibiade illo martyrum Lugdunensium collega, de quo supra. Nam hic quidem sanctissius martyr fuit, ut apparet ex iis quæ de illo referunt Lugdunenses. Alter verò cum Montano ac Theodoto, signifer fuit sectæ Cataphrygarum. De quo vide caput 16. & 17. hujus libri.

οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ. Eleutherus Romanæ urbis Episcopus, à Montanistis primùm deceptus fuerat, qui falsæ pietatis imagine errorem suum callide obtegebant. Adhæc literis atque exhortationibus Lugdunensium martyrum impulsus ad Ecclesias Asiæ atque Phrygiæ epistolam scripserat de recipiendis in Ecclesiam Montanistis. Sed statim admonitus à Praxea quodam Asiano, pacificas quas emiserat literas revocavit, & Aniceti decessoris sui auctoritatem secutus, novam prophetiam admittere recusavit, ut scribit Tertullianus in libro adversus Praxeam: *Nam idem tunc Episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, & ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ & Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis & Ecclesiis eorum asseverando, & præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit & literas pacis revocare jam emissas, & à proposito recipiendorum Charismatum cessare.* Baronius quidem, in hoc Tertulliani loco per Episcopum Romanum Anicetum intellexit. Verùm ego Eleutherum intelligi potius crediderim, tum ob ea quæ hic refert Eusebius de literis Lugdunensium martyrum ad Eleutherum datis de pace Ecclesiarum; tum ob id quod Tertullianus subnectit de præcessorum auctoritate. Quo nomine Soterem & Anicetum proculdubio designat, qui Montani prophetiam repudiaverant. Hic certe Tertulliani locus valde illustris est, & ex verbis Eusebii quæ nunc præ manibus habemus, maximam lucem accipit.

τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἕνεκα πρεσβεύοντες. Christophorsonus quidem hæc verba retulit ad solum Eleutherum Romanæ urbis Episcopum. Ego verò ad utrosque referri puto; tum ad Eleutherum; tum ad fratres in Asia & Phrygia constitutos. Consulti enim fuerant Lugdunenses & Viennenses à fratribus in Asia & Phrygia consistentibus, quid sentiendum esset de pseudoprophetia illa, quæ apud ipsos exorta fuerat; quidve agendum foret Montano, Theodoto aliisque, qui per Spiritus sancti gratiam futura se prædicere jactabant. De his igitur Lugdunenses ac Viennenses presbyteri, ad Asianos sententiam suam perscripserunt peculiari Epistola; quam utinam hic quoque apposuisset Eusebius. Epistolas quoque martyrum eadem re ad Asianos scriptas, suis literis adjecerant presbyteri Lugdunenses, ut sententiam suam auctoritate martyrum confirmarent. Quod si conjicere licet, hæc illorum videtur fuisse sententia; Prophetas illos benigne tractandos esse, & ad pœnitentiam provocandos: ac si quidem resipiscerent, ad Ecclesiam admittendos esse, ut pax inter fratres solidetur. Si verò pertinaces in errore suo permanerent, nec post frequentes admonitiones obtemperare sacerdotibus vellent, ab Ecclesiæ corpore abscindendos. Porro ab iisdem Lugdunensibus presbyteris Irenæus Romam directus est ad Eleutherum Papam, cum Epistolis tam martyrum quàm Lugdunensis Cleri, ut cum Eleuthero de iisdem rebus communicaret. Cùm enim in omnibus Ecclesiasticis negotiis primæ essent partes Episcopi Romani, merito Lugdunenses hanc controversiam ad eum detulerunt: id agentes & omnibus modis studentes, ut Episcopi Romani auctoritate quæ semper summa fuit in Ecclesia, hæc apud Asiam orta dissensio sedaretur, & pax in Ecclesia restitueretur.

In Caput IV.

οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες. Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi cap. 8. pag. 26. negat martyres Lugdunenses dedisse literas ad Eleutherum Papam. Nam martyrium Pothini ac Lugdunensium contigisse affirmat anno 7. Imp. Marci, Christi 167. quo tempore Soter Rom. Ecclesiam administrabat. Martyres igitur Lugdunenses non potuerunt ad Eleutherum scribere, qui nondum Soteri successerat. Proinde Blondellus hanc Epistolam à Clero Lugdunensis Ecclesiæ scriptam esse contendit. Sed Blondelli vanitatem refellit Eusebius. Quid enim apertius his verbis? οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον πρεσβύτερον τότ' ὄντα τῆς ἐν Λυγδούνῳ παροικίας τῷ τε δηλωθέντι κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ συνίστων. Jam ergo ruit tota Blondelli argumentatio. Cùm enim martyres Lugdunenses adhuc in carcere positi scripserint ad Eleutherum Papam, qui teste Blondello Pontificatum iniit anno Christi 170. falsum est, quod ait Blondellus, illos anno Christi 167. passos esse martyrium.

μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον. Baronius quidem ad annum Christi 179. cap. 53. ait Irenæum à martyribus Romam missum esse ad Eleutherum Papam. Idemque scribit Hieronymus in catalogo. Verùm ego non dubito, quin Irenæus Romam directus fuerit ab omni Clero Lugdunensis Ecclesiæ. Proficiscentem verò martyres commendarunt Eleuthero. Adstipulatur nobis etiam Feu-ardentius, qui in vita B. Irenæi quam operibus ejus præfixit, Irenæum à Pothino & reliquis martyribus Lugdunensibus adhuc in carcere constitutis, ad Eleutherum Papam & in Asiam missum esse scribit. Certe has martyrum Epistolas de quibus hic loquitur Eusebius, vivente adhuc Pothino scriptas fuisse pro certo habeo. Neque enim credibile est, post mortem Pothini Episcopi, destituta suo pastore Lugdunensium Ecclesia, confessores illos & martyres Christi Irenæum presbyterum tam procul amandasse: idque in ipso persecutionis ardore. Erat enim Irenæus præcipuum lumen & decus Lugdunensis Ecclesiæ, quemadmodum ex Epistola martyrum discimus: & quo uno maxime universa loci hujus Ecclesia sustentabatur. Quare non possum assentiri Baronio nec Feu-ardentio: quo-

rum, hic quidem asserit Irenæum Romam ad Eleutherum Papam, atque inde in Asiam ac Phrygiam literas martyrum pertulisse: Baronius verò sola ad Eleutherum Papam legatione perfunctum esse contendit. Rogatus quidem fuerat Irenæus à martyribus & ab omni Clero Lugdunensis Ecclesiæ, ut literas ipsorum ad Eleutherum deferret: idque ipse se facturum promiserat, ut testatur Epistola martyrum hic ab Eusebio relata. Verùm cùm Pothini mors subsecuta esset, Irenæus id præstare non potuit. Auctorem hujus sententiæ ac subscriptorem habeo Eusebium ipsum. Is enim scribit, statim post Pothini necem Irenæum in ejus locum subrogatum fuisse. Verba Eusebii sunt: ποθεινοῦ δὲ σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς ἐν Λουγδούνῳ, ἧς ὁ ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Quare non potuit Irenæus martyrum literas ad Eleutherum perferre post obitum Pothini. Tunc enim Irenæus erat Episcopus: cùm martyres in suis illis ad Eleutherum literis quas Irenæo tradiderant, illum duntaxat presbyterùm appellent. Dicet hîc aliquis Irenæum ante mortem Pothini eas literas pertulisse. Verùm Eusebius hanc opinionem prorsus refellit. Nam in fine superioris capitis diserte testatur, Lugdunenses Epistolæ suæ quam ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ de martyrum suorum glorioso certamine conscripserant, subjecisse alias Epistolas, quas iidem martyres adhuc in carcere constituti, partim ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ, partim ad Eleutherum Papam exaraverant. Has autem Lugdunensium literas finita demum persecutione scriptas fuisse certissimum est. Contrà verò martyrum literæ, ad Eleutherum Papam & ad Asianos, in ipso persecutionis æstu, & in carceris claustris exaratæ sunt, ut testatur Eusebius. Quas Lugdunenses cùm aliquanto temporis spatio retinuissent, opportunum videlicet tempus ad eam legationem opperientes: tandem sedata persecutione & pace Ecclesiæ suæ restituta, ad Eleutherum Papam & ad Asianos adjunctâ Epistolâ suâ direxerunt. Ex quo apparet, diu post mortem Pothini illas martyrum Epistolas Romam atque in Asiam perlatas fuisse.

πάπᾳ Ἐλευθέρῳ. Codex Reg. Maz. & Fuk. habent Ἐλευθέρῳ, quibus consentit Nicephorus & Ruphinus. Sunt tamen qui hunc Pontificem Romanum Eleutherium nominant; inter quos est Nicephorus Patriarcha C. P. in Chronographia tripertita, quam Anastasius Bibliothecarius latinè vertit: & Georgius Syncellus, & vetus Interpres Irenæi in lib. 3. contra hæreses. Porro in codice Maz. ac Medicæo ante hæc verba χαίρειν ἐν Θεῷ σε, &c. paulo majoribus literis; in Medicæo etiam miniatis scribitur ἐπιστολὴ spatio utrimque relicto: ut notetur hanc esse Epistolam martyrum Lugdunensium.

In Caput V.

Pag. 169. τούτου δ' ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον. Graviter hic fallitur Eusebius, qui M. Aurelium fratrem fuisse ait Imp. Antonini, cùm tamen unus idemque fuerit M. Aurelius Antoninus. Hujus autem adoptivus frater, non Marcus, sed Lucius Ælius Verus dictus est, ut cuncti sciunt. Verùm is qui contra Germanos & Sarmatas pugnavit, & cui pugnanti repentinum imbrem ad sedandam militum sitim Deus indulsit, non est Lucius Ælius Verus, sed M. Aurelius Antoninus, ut omnes Historici testantur, & ipse Eusebius in Chronico; qui id factum refert anno 14. Antonini, id est, quatuor aut quinque annis post obitum L. Ælii Veri.

τοὺς ἐπὶ τῆς Μελιτινῆς. Xiphilinus τοὺς ἀπὸ Μελιτινῆς habet: quasi Melitina nomen fuerit non legionis ipsius ut vult Eusebius, sed potius regionis ex qua primùm conscripti fuerant milites. Est autem Melitina Regio Cappodociæ, inter Commagenem & Cataoniam sita, teste Strabone in lib. 12. qui eam nullas habuisse urbes dicit. Postea tamen Melitina urbs exstitit satis nobilis, quæ nova provinciarum divisione facta, minori Armeniæ attributa est, ut docet Amm. Marcellinus: qui quidem eam semper Melitinam nominat. In codice Maz. Med. Fuk. & Saviliano scribitur Μελιτινῆς, accentu in ultima syllaba.

ὑμῖν καὶ τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς. Gentiles Scriptores qui hujus rei meminerunt, alii quidem, magorum incantationibus pluviam impetratam esse dixerunt: alii verò precibus Imp. Marci. Ita Capitolinus in Marco, & Claudianus in 6. Consulatu Honorii. Quin etiam precationis ipsius verba referunt, quibus usus est Marcus. Hanc, inquit, dextram ad te Jupiter tendo, quæ nullius unquam sanguinem fudit. Themistius in oratione nondum edita ad Imperatorem Theodosium, quæ inscribitur: τίς ἡ βασιλικωτάτη τῶν ἀρετῶν, Ἀντωνίνῳ τῷ Ῥωμαίων αὐτοκράτορι, ᾧ τοῦτο αὐτὸ ἐπώνυμον ὁ Εὐσεβὴς ἦν, τοῦ στρατεύματος ὑπὸ δίψους αὐτῷ πιεζομένου, ἀνασχὼν τὼ χεῖρε ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸ οὐρανόν· ταύτῃ, ἔφη, τῇ χειρὶ προυτρεψάμην σε καὶ ἱκέτευσα τὸν ζωῆς δοτῆρα, ᾗ ζωὴν οὐκ ἀφειλόμην. καὶ οὕτω κατῄδεσε τὸν Θεὸν τῇ εὐχῇ, ὥστε ἐξ αἰθρίας ἐλθοῦσαι νεφέλαι ὑδροφοροῦνται τοῖς στρατιώταις. Addit Themistius vidisse se pictam in tabula hujus rei imaginẽ: Imperatorem quidem in acie Deos precantem; milites verò galeis imbrem excipientes, & aquam cælitus missam bibentes.

κεραυνοβόλον. Jamdudum monuit Scaliger in animadversionibus Eusebianis, legionem fulminatricem ab hoc miraculo cognominatam non fuisse, quippè quæ diu ante tempora M. Antonini ita vocata fuerit. Docet id manifeste Dio Cassius in libro 55. ubi legiones omnes enumerat. Vetus quoque inscriptio a Scaligero prolata, idipsum confirmat. Quamobrem de ipso quidem miraculo pluviæ à Christianis militibus impetratæ, & Apollinari & Tertulliano testantibus facile credimus; legionem verò Melitinam ob id fulminatricem esse dictam a M. Antonino Imp. nondum mihi persuasit Apollinaris. Dicet forte aliquis, fulminatricem quidem legionem fuisse ante tempora M. Antonini; sed Marcum ob acceptum à Melitina legione beneficium, ei quoque fulminatricis cognomen indidisse. Verùm si ita esset, secunda fulminatrix dici debuerat. Dio tamen nullam ejus mentionem facit, quamvis omnes legiones à superioribus principibus conscriptas accurate recenseat. Sed & fulminatricem illam in Cappadocia sedes habuisse dicit, quod Melitinæ legioni aptè convenit. In Notitia Imperii Romani, sub dispositione Ducis Armeniæ recensetur Præfectura legionis 12. fulmineæ Melitinæ, id est, apud oppidum Melitinam constitutæ. Ex quo colligitur Melitinam

nomen legionis non fuisse, sed oppidi, in quo legio 12. fulminea consistebat. Legiones verò à locis in quibus præsidium agebant, denominare moris non fuit, sed à regionibus in quibus erant conscriptæ. Itaque quod de legione Melitina tradit Eusebius, parum mihi probabile videtur. Adde quod Rufinus hoc legionis nomen consultò, ut arbitror, prætermisit; quippe qui nosset. Melitinam nomen esse oppidi minoris Armeniæ, in quo legio 12. fulminea adhuc sua ætate prætenderet. Recte etiam idem Rufinus κεραυνοβόλον fulmineam vertit; non fulminatricem, ut Onuphrius & Scaliger aliique appellant. Quos refellit Notitia Imperij in loco quem superiùs adduxi. Ceterùm ut ingenuè dicam quod sentio, parum mihi probabile videtur, totam legionem militum Romanorum eo tempore Christianam fuisse, quod tamen affirmare videtur Eusebius. Qui & in eo peccat, quod Apollinaris locum non protulit, nec librum ipsum, in quo hæc Apollinaris scripserat, indicavit. Sed & verba quibus totam hanc narrationem concludit, satis indicant ipsum de veritate rei dubitasse. Sic enim ait: ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅπῃ τις ἐθέλει τιθέσθω. Id est, sed de his quisque pro arbitrio suo judicet.

τῇ ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ προσφωνήσας. Hunc locum emendavimus ex manuscriptis codicibus Mazar. Med. Fuk. & Savilij, qui diserte scriptum habent τῇ ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ. non ut Rob Stephanus Regium codicem secutus ediderat τὴν ῥωμαϊκὴν τῆς συγκλήτου, &c. Quamquam Apologeticus Tertulliani proprie non Senatui Romano, sed Præsidibus provinciarum, cunctisque Magistratibus Imperij Romani est nuncupatus. Qui quoniam è Senatu ut plurimum eligebantur, ideo dici potest, Apologeticum illum Senatui Romano dicatum esse.

Pag. 170. καὶ θάνατον ἀπειλήσας. Verba Tertulliani sunt hæc in Apologetici cap. 5. *Qui sicut non palam ab ejusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio modo palam dispersit; adjecta etiam accusatoribus damnatione & quidem tetriore.* In edicto M. Aurelii quod suprà retulit Eusebius lib. 4. cap. 13. pœna accusatoribus Christianorum proponitur his verbis: ὁ δὲ καταφέρων ἔνοχος ἔσται δίκῃ. Id est, delator verò pœnæ subjaceat. Ubi notandum est, Imperatorem pœnæ genus non definiisse, sed eam judicantis arbitrio permisisse, ut habita ratione dignitatis ejus qui delatus fuisset, & ejus qui reum detulisset, accusator à judice puniretur. Ejusdem legis meminit Eusebius infrà cap. 21. hujus libri ubi de Apollonio.

οἳ καθ' ἡμῶν μόνων ἵστανται ἀσεβεῖς. Scribendum puto: οἷς καθ' ἡμῶν μόνοις ἵστανται ἀσεβεῖς, &c. Sic enim ait Tertullianus: *Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent impii.* In codice Med. Fuk. & Saviliano scribitur: οἳ καθ' ἡμῶν μόνων ἔσονται ἀσεβεῖς. Quæ lectio & à verbis & à sensu Tertulliani longius recedit. Ceterùm pro μόνων codex Maz. & Fuk. scriptum habent μόνον.

εἰρηναῖος τῆς ἐν λουγδούνῳ παροικίας. Baronius quidem anno Christi 180. electionem Irenæi collocavit. Nam post mortem Pothini quæ contigit anno Christi 179. cessavisse ait Episcopatum Lugduni, donec persecutionis furor deferbuisset, & Irenæus qui Romam à Pothino & à Lugdunensi Ecclesia missus fuerat, domum reversus esset. Sed nos supra

A non infirmis rationibus demonstravimus, Irenæum legationem illam non obiisse. Itaque nihil jam vetat, quominus Irenæi ordinatio, in eundem annum quo Pothinus est mortuus, conferatur.

In Caput VI.

τῇ αὐτῇ διδαχῇ. Sic habent etiam nostri codices. Pag. 171.
Malim tamen scribere διαδοχῇ, cum Christophorsono & Savilio & cum veteri Interprete Irenæi.

In Caput VII.

ὑπογράψας ἱστορίας. Hujus verbi vim ac proprietatem non satis expresserunt Interpretes. Musculus enim vertit *subjecit*, quod est ineptissimum. Christophorsonus pro simplici verbo accepit. B Verùm ὑπογράφειν aliquid amplius significat; nempe *delineare* & *adumbrare*, metaphorâ ductâ à pictoribus. Possis etiam interpretari *subscribere*, quod idem est ac *consentire* & *suffragari*.

πολλοὶ πολλάκις. Apud Nicephorum in lib. 4. c. 13 deest vox πολλοὶ, quam nec vetus Interpres Irenæi, nec Rufinus agnoscit. Itaque expungenda est, utpote quæ sensum turbet. Paulo post, ubi legebatur: μετὰ νηστείας πολλῆς καὶ ἁγνείας, restituimus καὶ λιτανείας, ut legitur apud Nicephorum, & in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. quibus subscribit vetus Interpres Irenæi & Rufinus.

τοὺς καθαρισθέντας. Sic etiam Latini purgari dicebant eos, qui immundis spiritibus liberabantur. Ambrosius in lib. 7. Epistolarum, Epist. 2. Paulinus in vita Ambrosii. Occurrit ea vox & in can. 14 C Concilij Arausicani. Severus in Dialogo primo de vita Martini cap. 14. *Quinto demum mense purgatus est non solum Dæmone, sed quod illi erat utilius & optatius, vanitate.* Sed & in lib. 1. de vita Martini, titulus capitis 17. in MS. codice hic est: *Ubi Dæmoniaco furenti digitos in os intulit, & confestim purgavit.* Eucherius in passione sancti Mauricij: *Hæc duo*, inquit, *miracula passioni Martyrum inserenda. Ceterùm satis multa sunt, quæ vel in purgatione Dæmonum, vel in restauratione claudorum, &c.* Ita legitur in vetustissimo codice Mosciacensi, non ut Surius edidit: *expugnatione Dæmonum.* Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano scriptum est: αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς καθαρισθέντας. Qui articulus deest in Regio exemplari, & in editione Stephani.

παραμένειν ἡμῖν. Rectius in codice Maz. Med. & Saviliano, necnon apud Nicephorum legitur: D παραμένειν σὺν ἡμῖν. Fuketianus habet παραμένειν ἐν ἡμῖν.

In Caput VIII.

γραφῇ παραδεδώκασι. Post hæc verba, codex Maz. Pag. 172.
& Med. has voces interserit: τούτων δὲ καὶ ὁ εἰρηναῖος ἦν. quæ tamen videntur esse superfluæ, & à Scholiaste quodam ad marginem adscriptæ. Habentur tamen etiam in Fuk. & Saviliano.

μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον. Nescio qua ratione Christophorsonus hunc Irenæi locum interpolarit, & pro vulgata lectione, quam omnium codicum consensus, & Rufini auctoritas vetusque Interpres Irenæi confirmant, hanc maluerit substituere μετὰ δὲ τούτου τὴν ἔκδοσιν. An fortasse timuit, ne

hæc Irenæi ratio parum consentiret cum illis, quæ supra retulit Eusebius in libro 2. ex Papia & Clemente Alexandrino, qui Evangelium Marci vivente adhuc Petro, Romæ editum esse & ab eodem confirmatum tradiderunt. Quibus plane refragatur Irenæus hoc loco, dum Evangelium Marci post interitum Pauli ac Petri scriptum esse affirmat. Sed quid mirum, si hac in re antiqui Patres inter se dissentiunt, cùm de sacrorum Evangeliorum scriptione nihil fere certi habeamus, nisi quatuor tantum esse, & à quatuor auctoribus scripta. Quo autem tempore, & quam ob causam scripta sint, & an Matthæi Evangelium, Hebraico primùm sermone fuerit exaratum, parum constat.

μονονουχὶ φάσκων. Locus Irenæi exstat in libro 4 contra hæreses cap. 37. sed paulo aliter conceptus. Nec enim Irenæus Salomonis locum nominatim citat ex capite 6. Sapientiæ, sed tantum ad eum alludit. Quare Eusebius non sine causa addidit *μονονουχὶ*, id est, tantumnon ita dicens. Ceterùm præter Irenæum etiam Hegesippus utitur testimoniis ex libro Sapientiæ Salomonis; ut videre est in cap. 23. lib. 2 ubi martyrium Jacobi refertur ex Hegesippo. Neuter tamen, nec Hegesippus nec Irenæus, librum illum vocat Sapientiam Salomonis. Quippe veteres omnes Ecclesiastici Scriptores, Sapientiam Salomonis appellant librum illum qui hodie Proverbia inscribitur. Liber autem ille qui titulum Sapientiæ Salomonis hodie præfert, *ψευδεπίγραφος* est teste Hieronymo: quamvis Eusebij ætate ita appellaretur, ut ex hoc loco discimus, & ex capite 26. infra, ubi Eusebius ait, Irenæum in dialogis proferre testimonia ex libro qui dicitur Sapientia Salomonis.

ἀπομνημονευμάτων. In hujus vocis interpretatione ambo lapsi sunt Interpretes. Nam Musculus quidem *Commentarios* vertit, Christophorsonus autem *libros*; neuter bene. Atqui Rufinus recte ipsis præiverat, & quasi facem accenderat ita vertens: *Sed & Apostolici cujusdam viri sermonum quasi memoriter meminit.* *ἀπομνημονεύματα* sunt dicta Sapientum quæ memoriâ repetuntur. Sic Xenophon libros scripsit τῶν *Σωκράτους ἀπομνημονευμάτων*, id est, dictorum Socratis quæ memoriâ recolebat. Si quis in eo loco Socratis libros interpretaretur, erraret proculdubio, cùm Socrates nullos libros scripserit, ut satis constat. Eo sensu *ἀπομνημονεύειν* sumit Papias apud Eusebium supra, in fine libri tertij.

ὡς Θεοδοτίων. Ex Scriptoribus qui Theodotionis mentionem fecere, nullus exstat antiquior Irenæo. Quare videndum est, an ex eo Theodotionis ætas elici possit. Epiphanius in libro de ponderibus, auctor est Theodotionem sub Commodo floruisse, & interpretationem suam edidisse. Epiphanij sententiam secutus est auctor Chronici Alexandrini, qui anno sexto Imperatoris Commodi Theodotionem opus suum edidisse prodit. Mihi tamen videtur paulo antiquior esse Theodotio. Nam cùm Irenæus eum nominet in libris contra hæreses, quos quidem libros ab Irenæo scriptos esse constat Pontificatu Eleutheri (id enim ipse testatur in libro 3. illius operis) prorsus necesse est, ut Theodotionem ante pontificatum Eleutheri floruisse dicamus. Ceterùm in codice Mazarino vox *νᾶνις* circumflectitur.

A *κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.* In nostris exemplaribus Maz. Med. & Fuk. verbum *κρατῦναι* circumflectitur.

Πτολεμαῖος ὁ Λάγου. Sacrorum librorum Græcam interpretationem, sub Ptolemæo Lagi filio factam fuisse, nonnulli ex veteribus prodiderunt, ut testatur Clemens Alexandrinus in libro 1. Stromatei, & Anatolius in computo Paschali, & Theodoritus in præfatione Commentariorum in Psalmos. Alii sub Ptolemæo Philadelpho id factum esse memorant. Quæ quidem opinio, cùm plurium Scriptorum auctoritate firmetur, tandem prævaluit. Anatolius interpretationem illam septuaginta seniorum, tam sub Ptolemæo Lagi filio, quàm sub eius successore Philadelpho factam esse confirmat. Quod certe mihi videtur admodum probabile. Nam cùm Aristobulus, Josephus ac Tertullianus diserte scri-
B bant, Demetrium Phalereum auctorem hujus rei fuisse Ptolemæo; constetque eundem Demetrium Phalereum in summa gratia & auctoritate fuisse apud Ptolemæum Lagi filium, & paulo post eius interitum è vita migrasse; omnino necesse est ut interpretationem illam, si quidem curante Demetrio facta est, sub Ptolemæo Lagi filio inchoatam fuisse dicamus. Cumque Philadelphus biennio circiter una cum patre regnaverit, adscitus ab eo in consortium regni, ideo fortasse interpretatio illa sub utroque Principe facta esse memoratur. Hæc cùm scripsissem, postea comperi D. Petavium eadem fere sensisse in animadversionibus ad Epiphanium.

μεταβεβλημένας τὰς γραφάς. Sic etiam Clemens Pag. 174
C Alexandrinus ait libros omnes, tam legis quam Prophetarum, à 70. Senioribus in Græcum sermonem conversos fuisse; cui subscribit Theodoritus in loco supra citato, & Olympiodorus in Commentariis ad librum Job, & reliqui fere omnes. Aristobulus tamen & Josephus, ambo Judæi Scriptores, legem duntaxat ab illis Græce interpretatam fuisse innuunt. Aristobuli quidem hæc verba sunt apud Eusebium in lib. 13. præparationis: *ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου, &c.* Josephus verò in procemio librorum de antiquitate Judaica ita scribit: *εὗρον τοίνυν ὅτι Πτολεμαῖος μὲν ὁ δεύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βιβλίων συναγωγὴν σπουδάσας, ἐξαιρέτως ἐφιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον, καὶ τὴν κατ' αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἑλλάδα μεταβαλεῖν.* Et paulo post id-
D ipsum declarat apertiùs his verbis: *οὐδὲ γὰρ πᾶσαν ἐκεῖνος ἔφθη λαβεῖν τὴν ἀναγραφὴν, ἀλλ' αὐτὰ μόνα τὰ τοῦ νόμου παρέδοσαν οἱ πεμφθέντες ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.* Idem scribit in lib. 12. Antiquitatum cap. 2. & in lib. 2. contra Apionem non procul ab initio. Sed responderi potest, Judæos legis nomine Prophetas interdum comprehendere, ut notat Drusius in cap. 11. Responsionis ad Minerval Serarij. Cui explicationi favere videtur Josephus in lib. 2. contra Apionem, ita scribens de Ptolemæo Philadelpho: *ἐπιθυμητὴς ἐγένετο τοῦ γνῶναι τοὺς ἡμετέρους νόμους, καὶ ταῖς τῶν ἱερῶν γραφῶν βίβλοις ἐντυχεῖν. ἔπεμψε γοῦν ἀξιῶν ἄνδρας ἀποστεῖλαι τοὺς ἑρμηνεύσοντας αὐτῷ τὸν νόμον.* Vide præfationem Masii in Græcam editionem Josuæ.

ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ. Lego cum Christophorsono & Sav. *ποιήσαντας τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο*, tametsi codices

nostri & Nicephorus nihil mutant; nisi quod ἠβούλετο habent, non ἐβούλετο.

A

χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Justinus quidem 70 Seniores singulos seorsum in singulis cellis à Ptolemæo collocatos esse scribit. Epiphanius verò in libro de ponderibus & mensuris ait binos in singulis cellis constitutos fuisse. Sed Irenæi verba propius ad Justini narrationem accedere videntur. Alij totam hanc de septuaginta cellis narrationem irrident: quarum nec apud Josephum & Aristeam, nec apud Philonem ulla fit mentio.

ἀναγορευσάντων. Recitare vertit vetus Interpres Irenæi. Aristeas tamen & Josephus non ipsos 70. Seniores, sed Demetrium Phalereum interpretationem illam pro concione recitasse scribunt. Verùm liber ille Aristeæ, à Judæo quodam Alexandrino confictus est, ut rectè observavit Scaliger in animadversionibus Eusebianis. Certe Epistola Demetrij Phalerei ad Ptolemæum Philadelphum, falsitatem suam satis prodit. In ea quippe laudatur Hecatæus Abderites, eiusque testimonium tanquam vetusti Scriptoris adducitur; cùm tamen constet eum Demetrio Phalereo haudquaquam antiquiorem esse. Vixit enim Hecatæus ille sub Alexandri Magni successoribus, ut testatur Suidas alijque. Josephus quidem in libro primo contra Apionem, ait Hecatæum Abderitam cum Ptolemæo Lagi filio familiariter esse versatum. Æquales igitur fuerunt Hecatæus, & Demetrius Phalereus. Adde quod Epistola illa Demetrij Phalerei quam adducit Aristeas, planè insulsa est & barbaris vocibus plena; cum tamen constet Demetrium, utpote Atheniensem, eloquentissimum fuisse. Quid quod idem Aristeas Heptastadij meminit, quod tamen post Philadelphi tempora à Regibus Ægypti ædificatum est, ut notavi in Commentariis ad Amm. Marcellinum.

In Caput X.

Pag. 175. ὁ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατείνεται. Non dubito quin Eusebius scripserit: ὁ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατεῖναί τι καὶ πρὸς τὸ ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ δυνατῶν συγκροτεῖσθαι, παρειλήφαμεν.

αὐτοῖς τε ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν. Rufinus & Hieronymus in Catalogo ait Pantænum ab India redeuntem Alexandriam, Evangelium illud Matthæi Hebraicis literis scriptum secum detulisse. Verùm Eusebius id non dicit. Quod enim addit Eusebius: ἣν καὶ σώζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον, hoc tantum sibi vult, exemplar illud Bartholomæi ad Pantæni usque adventum in Indiam, servatum fuisse. Ita Nicephorus in lib. 4. cap. 32. hæc Eusebii verba rectè exposuit. Cui tamen non assentior in eo quod dicit, Evangelium illud Matthæi quod apud Indos reperit Pantænus, à Bartholomæo ibi dictatum fuisse. Crediderim potius, codicem illum Evangelij à Bartholomæo illuc è Judæa delatum fuisse. Porro Evangelium Matthæi Hebraico sermone scriptum, in Cæsariensi Bibliotheca à Pamphilo Martyre collecta servatum fuisse adhuc sua ætate, testatur Hieronymus in Catalogo. Vereor tamen, ne id potius fuerit Evangelium secundùm Hebræos, quo utebantur Nazaræi. Hoc enim Hebræorum Evangelium, quidam Matthæi authenticum esse existimarunt, licet falsò, ut scribit idem Hieronymus in Commentariis in Matthæum.

ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι. Non probo interpretationem Christophorsoni qui vertit: *Propter multa rectè facta.* Rectius Musculus interpretatus est hoc modo: *Hic igitur Pantænus postquam multa rectè fecisset, Alexandrinæ scholæ præficitur.*

In Caput XI.

ἐν αἷς συνέταξεν ὑποτυπώσεσιν. Dispositionum libros vertit Rufinus & Hieronymus, quos deinde ceteri ferè omnes secuti sunt. Ego tamen institutiones sive informationes malim vertere. Ita Sextus Empiricus libros Pyrrhoniarum hypotyposeon inscripsit, id est, institutionum Pyrrhonicæ sectæ. ὑποτύπωσις pro instructione seu institutione sumitur in Concilio Nicæno secundo, ubi Patres de quibusdam sententiis sacræ Scripturæ pronuntiant eas esse scriptas εἰς ἡμετέραν ὑποτύπωσιν. Rectè ergo Rufinus in lib. 6. c. 11. hos Clementis ὑποτυπώσεων libros, latine informationum dici posse scribit. Porro ij Clementis libri continebant brevem & compendiariam utriusque testamenti expositionem, ut testatur Photius in Bibliotheca. Ob errores autem quibus scatebant, negligentiùs habiti, tandem perierunt. Nec alia, meo quidem judicio causa est, cur Papiæ & Hegesippi aliorumque veterum libri intercciderint. Excerpta tamen ex Theodoto quæ post στρωματεῖς leguntur, descripta videntur ex libris hypotyposeon; quod miror à nemine adhuc animadversum fuisse. Id autem colligitur, tum quod in illis Theodoti excerptis eadem traduntur de Christo, quæ Photius in libris hypotyposeon à se lecta esse testatur: Tum quod auctor eorum excerptorum sub finem Pantænum magistrum suum appellat. Sic enim ait: ὁ Πανταινος δὲ ἡμῶν ἔλεγεν, &c. Fuit autem Pantænus Clementis Alexandrini præceptor, ut scribit Eusebius; quem Clemens in illis hypotyposeon libris identidem laudabat, sicut Photius refert. Porrò Theodoti excerpta laudat etiam Victorinus Petabionensis Episcopus in Commentario ad Joannis Apocalypsim.

B

C

ἐπισημαινόμενος. Tres nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent ἐπισημηνάμενος. Sed vulgata lectio melior videtur. Pag. 176.

τῆς κοίλης ἀπὸ Συρίας αὐτῶν συρίας. Ex duobus viris à Clemente memoratis, male Interpretes hoc loco quatuor fecerunt. Duos enim sacrarum literarum Doctores à se auditos hic memorat Clemens; alterum in Achaia, qui Jonicus dicebatur; alterum verò in Italia; & horum quidem alterum è Cœlesyria oriundum fuisse: alterum autem Ægyptium. Præter hos duos, alios quoque in Orientis partibus ab se auditos esse subjungit. alterum Assyrium genere, quem Tatianum esse suspicor: alterum Hebræum ex Palæstina, quem Theophilum esse Cæsariensem Episcopum credidit Baronius ad annum Christi 185. Assyrium verò illum idem Baronius Bardesanem esse opinatur. Ego verò Hebræum illum ex Palæstina oriundum, potius Theodotum esse crediderim: idque ex eo conjicio, quod Epitome hypotyposeon Clementis inscribitur: ἐκ τῶν Θεοδότου ἀνατολικῆς διδασκαλίας. Clemens enim ea quæ à Magistris in Oriente didicerat, vocat ἀνατολικὴν διδασκαλίαν. Theophilum verò Cæsariensem hic

D

à Clemente non designari, duo mihi argumenta persuadent. Primum, quod Theophilus æqualis fuit Clementis. Floruit enim temporibus Victoris Papæ, ut ex Eusebio discimus. Deinde Theophilum hunc, Hebræum, aut quod idem est Judæum fuisse, nemo veterum dixit. Jam verò quod spectat ad Bardesanem, neque hic à Clemente intelligi potest. Non enim Assyrius fuit Bardesanes, sed Osdroenus: oriundus Edessa, quæ caput est Osdroenæ.

θηράσας λελήθότα. Post hæc verba sequuntur quædam apud Clementem, quæ Eusebius omittere non debuerat. Ex his enim colligi videtur, Pantænum ex Sicilia oriundum fuisse. Annon id aperte innuunt Clementis hæc verba? *σικελικὴ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα, &c.* Cùm enim præcedentibus verbis Clemens Pantænum designet, ut testatur Eusebius, hæc quoque ad eundem Pantænum referantur necesse est. Siculam igitur apem cum nominat Clemens, eo quòd è Sicilia esset oriundus. Cur enim Siculam potius apem eum vocaret, quàm Atticam? Petrus Halloixius in vita Pantæni, ait illum fuisse genere Hebræum, idque ex Clementis verbis colligit. Verùm Clemens plane contrarium innuit. Nam Hebræum quidem illum ait à se auditum esse in oriente: Pantænum verò in Ægypto.

In Caput XII.

αἱ τ' αὐτόθι διαδοχαί. Nobiles Ecclesiæ, & præsertim quæ ab Apostolis institutæ fuerant, Episcoporum suorum successionem in archivis reconditam diligentissime servabant; eorum nomina & obitus diem in diptychis perscribentes. Hujusmodi libros accurate excusserat Eusebius noster, sicuti ex hoc loco apparet: qui præcipuarum sedium Episcopos, non aliunde quàm ex hujusmodi tabulis digessit. Quamobrem successiones Episcoporum quæ in historia & in Chronico Eusebii recensentur, maximi faciendæ sunt, utpote omnium vetustissimæ ac certissimæ.

καὶ οὐάλεντα. Ante hunc Valentem desunt nomina duorum Episcoporum, Maximi scilicet & Antonini, quæ per negligentiam librariorum omissa sunt. Nam cùm Eusebius Narcissum Hierosolymorum Episcopum quintumdecimum à Marco, & tricesimum ab Apostolis fuisse affirmet, id omnino stare non potest, nisi duos hic Episcopos addideris. Certe Eusebius in Chronico, post Capitonem vicesimo sexto ab Apostolis loco recenset Maximum ac deinde Antoninum: posthæc Valentem ac Dolichianum, tum deinde Narcissum. Cum Eusebio consentiunt Georgius Syncellus & Nicephorus; nisi quod inter Julianum & Capitonem Heliam quendam interserunt, quem Eusebius non agnoscit.

In Caput XIII.

Pag. 177. *Ἀπέλλης ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνυνόμενος.* Rufinus vertit: *Qui abstinentiæ & senectutis prærogativa usus, &c.* Recte. nam *πολιτεία* simpliciter & absolute poni solet pro abstinentia & strictiore quadam disciplina. Ita Clemens Alexandrinus in exordio libri primi Stromat. bis usurpat. Sed non video, quomodo Apelles jactare se ob continentiam potuerit, qui à Marcione ob stuprum ejectus, Alexandriam se-

A cessit, ut auctor est Tertullianus in libro de præscriptionibus. Quocirca videndum, ne vox *πολιτεία* hoc loco aliud quicpiam significet, & pro Decurionatu sumâtur. Nam Decuriones, *πολιτευόμενοι* seu *πολιτευταὶ* dicebantur à Græcis, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Posset etiam quis suspicari, scribendum hic esse *τῇ πολιᾷ σεμ. καὶ τῷ γήρᾳ.* Nam senex Apelles vulgò dicebatur. Sic eum nominat Rhodon infra, & Hieronymus in Catalogo. Confirmat hanc emendationem Eusebius in lib. 6. cap. 39. ubi de Alexandro Episcopo.

ὁ ναύτης μαρκίων. Hæc est codicis Regii lectio, quam confirmat interpretatio Rufini. Sic enim ille: *Alii autem, sicut ipse nauta Marcion, duo esse principia introducunt.* Certe Tertullianus in libro de præscriptionibus, testatur Marcionem initio navicularium fuisse. *Ubi tunc*, inquit, *Marcion Ponticus*
B *nauclerus, Stoica studiosus?* In reliquis tamen exemplaribus Maz. Med. & Fuketij, nec non apud Nicephorum desunt hæ voces *ὁ ναύτης.*

πότιμος. Rectius in codice Maz. Med. Fuk. & Saviliano legitur *πότιτος.* Sic enim Theodoritus in libro 1. hæreticarum fabularum, & Rufinus eum nominant.

τὸ δὲ πάντων ἀσαφίστατον. Rufinus legit *σαφίστατον*, ut ex versione ejus constat quæ sic habet: *Manifeste tamen decernebat de Deo, sicut prædiximus, unum esse principium.* Quam lectionem secutus est etiam Christophorsonus. Verùm hæc interpretatio ferri non potest. Primùm enim verbum *ἰδογματίζετο* passivam habet significationem. Deinde, tantum abest ut Apelles disputationem de Deo, manifestam atque expeditam esse diceret. Quin potius asse-
C rebat, rem esse omnium obscurissimam; prorsusque nihil sciri posse de Deo, ac ne ipsos quidem Prophetas quidquam de Deo manifeste, atque ut res est pronuntiasse, quemadmodum infra docet Rhodon.

λέγων μὴ ἐπίστασθαι. In eo quidem non valde reprehendendus erat Apelles, quod diceret nescire se quomodo unus esset ingenitus Deus, se tamen ita credere. Verùm in eo aberrabat, quod prophetias quibus ea de uno & ingenito Deo doctrina traditur, prorsus repudiabat; & quod Philosophiæ imperitissimus, aliorum se Doctorem profitebatur. Hac de causa meritò à Rhodone suggillatur. Pag. 178.

In Caput XV.

παραπλησίῳ πλώματι. Duplici modo explicari
D potest vox *πλῶμα.* Rufinus quidem & Christophorsonus pro errore sumpsit. Et ita Eusebius hanc vocem alicubi usurpavit, ut memini. Nicephorus verò pro exauctoratione sumpsit, & Blastum gradu presbyterij pulsum, perinde ac Florinum, intellexit.

In Caput XVI.

τῶν εἰρημένων δή τις. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verùm in optimis codicibus Mazar. ac Med. desunt duæ postremæ voces *δή τις.* In Fuketiano autem ita scriptum habetur *τῶν εἰρημένων, ἤδη πρῶτον, &c.* Porro quisnam sit iste ex cujus libro adversus Cataphrygas testimonium hîc adfert Eusebius, variæ sunt Scriptorum opiniones. Rufinus quidem & Nicephorus in lib. 4. cap. 23. Pag. 179.

cap. 22. eosque secutus Baronius, hunc Apollinarem Hierapolitanum esse existimarunt, quem paulo ante nominavit Eusebius. Hieronymus verò in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis Apollonium esse credidit, graviori errore. Idem tamen de Miltiade loquens, Rhodonem hujus libri auctorem videtur facere. Nam in Apollonio quidem hæc dicit: *Apollonius vir disertissimus scripsit adversum Montanum, Priscillam & Maximillam insigne & longum volumen, in quo asserit Montanum & insanas vates perisse suspendio.* In Miltiade verò sic ait: *Miltiades cujus Rhodon in opere quod adversus Montanũ, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur, &c.* Sed utrobique memoria labitur Hieronymus, dum Apollonio & Rhodoni tribuit, quæ dicta sunt à Scriptore innominato, cujus hic fragmenta refert Eusebius. Hunc porro non esse Apollinarem Hierapolitanum, ex eo patet, quod Apollinaris quidem adversus Cataphrygarum hæresim adhuc nascentem libros scripsit, ut testatur Eusebius in fine lib. 4. Hic autem ignotus auctor, post Montani & Maximillæ ac Theodoti mortem libros suos exaravit, ut ex fragmentis liquet. Plura vide apud Halloixiũ in Notationibus ad vitam S. Apollinaris cap. 3. Qui tamen in eo fallitur, quod dicit librum Miltiadis ac hoc Scriptore redactum esse in compendium. Quem quidem errorem abunde refellimus in capite sequenti.

αὐίρκιυ μάρκιλλυ. Rectius in codice Maz. Med. & Fuk. scribitur ἀουίρκιυ. Apud Nicephorum in lib. 4. legitur ἀβίρκιυ. In Menologiis Græcorum ad diem 22. Octobris mentio fit τῦ ἁγίυ καὶ ἰσαποςόλυ ἀβερκίυ ἐπισκόπυ ἱεραπόλεως, τῦ θαυματυργῦ. Cujus vitam Græcè edidit P. Halloixius in tomo 2. de illustribus Orientalis Ecclesiæ Scriptoribus. Est autem id nomen Latinum, ut opinor, quippe cùm nullam habeat Græcæ originis notam.

τῶν κατὰ Μιλτιάδlω. Nicephorus addit ἴσον δ' εἰπεῖν μοντανὸν, quod Scholii vice à Nicephoro additum esse non dubito. Sed cur hic quisquis est innominatus auctor, hæresim Cataphrygarum, Miltiadis potius quàm Montani sectam appellaverit, obscurum est. Non enim hic Miltiadem illum intelligit, de quo Eusebius in sequenti capite loquitur. Is enim pro Catholica veritate adversus Cataphrygas scripsit. Itaque Joannes Langus, vir doctissimus qui Nicephorum interpretatus est, hoc loco Alcibiadem pro Miltiade emendavit. Certe Alcibiades inter præcipuos auctores sectæ Cataphrygarum memoratur ab Eusebio suprà in cap. 3. hujus libri. Aut igitur hic legendum est Alcibiades, aut illic scribendum Miltiades.

ἰφεκτικώτερον πῶς. In codice Regio ac Medicæo πως accentum rejicit in ultimam syllabam antecedentis vocabuli. Quod ideo notare volui, quia ad marginem editionis Geneuensis idipsum indicatur paulo obscurius. In codice quoque Maz. & Fuk. πως accentum rejicit in antecedentem vocem.

τlω κατὰ πόντον ἐκκλησίαν. Longe præferenda est codicis Regii Scriptura, quam confirmat etiam Nicephorus in lib. 4. cap. 23. τlω κατὰ τόπον ἐκκλησίαν. Id est, Ecclesiam illius loci, Ancyræ scilicet. Sic in inscriptione Epistolæ Smyrnensium ad reliquas Ecclesias καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις. Et infra in hac pagina.

διατεθρυλλημένlω. Id est, personantem ac perstrepentem. Tota enim Ecclesia illius loci, rumore novæ prophetiæ personabat, cùm ob tantæ rei novitatem cuncti de ea re loquerentur. Ex quo apparet, donum prophetiæ jamtum illis temporibus in Ecclesia rarum atque inusitatum fuisse; quippe cùm exorta Montani prophetia, tantos tumultus tunc temporis in Ecclesia excitaverit. Quod certe non contigisset, si solemne tunc ac pervulgatũ in Ecclesia fuisset prophetiæ donũ. Porro διατεθρυλλημένlω Langus vertit *decantatam*.

ἑκαστάτι. Amplector emendationẽ Christophorsoni, qui ἑκάστοτε correxit, id est, assiduè, quotidie, & sic Savilius ad oram libri sui emendavit.

καὶ τοὺς ἀντιθέτους. Mal. m ἀντιθέους, ut legitur ad marginẽ editionis Geneuensis. Cùm enim jam dixerit τοὺς ἐξ ἐναντίας ἀπεκρυσθῆναι, ineptissima esset repetitio, si τοὺς ἀντιθέτους iterum nominaret. Verùm ἀντιθέους, quod longe gravius est, appellat Montanistas, id est, Dei adversarios, eo quòd novum Paracletum inducerent. Atq; ita in codice Fuk. & Savil. scriptũ habetur. Si quis verò ἀντιθέτους retinere maluerit, non repugnabo. Infra enim dicuntur ἀντιδιατιθέμενοι, ut & apud Greg. Nyssænum lib. 1. contra Eunomium, & Paulum in 2. ad Timoth.

τῦ ὀτρlωῦ. Male apud Nicephorum legitur ὀςρηνῦ. Distinguendus autem videtur hic Zoticus Otrenus, à Zotico Comanensi Episcopo, cujus infra meminit hic auctor. Nam Comanensis ille antiquior fuit.

ἐν τῇ κατὰ τlω φρυγίαν μυσίᾳ. Rufinus vertit: *Vicus quidam esse dicitur apud Phrygiam Mysiæ civitatem*, ineptissime. Nec melius Musculus & Christophorsonus interpretantur *apud Mysiam Phrygiæ*. Quid enim, ambo, sibi vult Mysia Phrygiæ? Duplex olim fuit Mysia, sicut & Phrygia, teste Strabone in lib. 12. Alia major, quam Olympenem vocat Strabo, alia minor, quam Hellespontiam vocat Ptolemæus. Utraque porro Phrygiæ contermina fuit, unde natum proverbium apud Græcos χωεὶς τὰ μυσῶν. Fuit & altera Mysia in Europa, Thraciæ contributa, quam Latini quidem Mœsiam vocant, Græci verò semper μυσίαν. Ad hujus ergo distinctionem ἡ κατὰ Φρυγίαν μυσία hic dicitur Mysia Phrygiæ contermina, seu Asiatica. Porro vicus iste in codice Maz. dicitur ἀρδαβαῦ.

Pag 180.

κατὰ τῦ παραγγελιῶν. Rufinus *indisciplinatos* vertit, Musculus *immorigeros*, non male. Intelliguntur enim ii qui præceptum Domini, quo præmoniti fuerant, ut à falsis Prophetis caverent, negligebant; τῆς διαςολῆς τῦ Κυρίυ ἐπιλανθανόμενοι, ut supra loquitur hic innominatus Scriptor. Pessime Christophorsonus.

τlω ἀποκεκοιμημένlω. Metaphora est à mulieribus, quæ relicto mariti thoro furtim ad mœchum transeunt. Nam κοιμᾶσθαι, seu dormire, de hujusmodi adulteriis dici solet, ut in libris sacris occurrit non semel. Quod cùm non intelligeret Christophorsonus, *erroris somno consopitam* vertit.

καὶ τοὺς μὲν χαίροντας. Hæc periodus connectenda est cum illa sequenti τlω δὲ καθόλυ, &c. Sic enim sensus integer absolvitur; quod Interpretes non animadverterunt. Tamen acumen Interpretis in hoc præcipuè elucet, ut verborum ac sensus ἀκολουθίαν diligentissime consectetur. Porro hic locus

in codice Maz. Med. Fuk. & Savil. ita legitur: καὶ τοὺς A μὴν χαίροντας καὶ χαυνουμένους ὑπ' αὐτῶν, &c.

Pag.181. ἵνα καὶ ἐλεγκτικόν. Sciebat Montanus, seu dæmon qui per Montani os loquebatur, olim à Domino prædictum fuisse, fore ut Spiritus Dei in adventu suo mundum argueret de peccato. Itaque dæmon ille ut verum Dei Spiritum se esse auditoribus confirmaret, eos interdum arguebat, & objurgabat. Vide Ambrosium in Epist. ad Thessal. cap. 5.

εἰς τοῦτο συνελθόντων. Christophorsonus legisse videtur εἰς ταὐτό.

ἀμετροφόνους. Alludit ad epithetum illud, quo Homerus in Iliade Thersitem affecit, ἀμετροεπής, quod idem est ac falsiloquus. Nam qui mentiuntur, nullum in dicendo modum servare solent.

ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος. In Nicephoro legitur ὑπὲρ τοῦ νόμου, quod non probo, subauditur enim τοῦ χριστοῦ, ut B Rufinus & Christophorsonus supplevit. Sic infra cap. 18. loquitur Apollonius, ubi de Alexandro.

πολὺς αἱρεῖ λόγος. In codice Medicæo, Maz. & Fuk. legitur ὁρεῖ. Apud Eusebium tamen in lib. 8 bis ita scribitur, ut hoc loco scriptum vides, πολὺς αἱρεῖ λόγος. ubi αἱρεῖ idem valet ac κρατεῖ.

οἷον ἐπίτροπον. Rufinus hæc verba non agnoscit. Sic enim vertit: *veluti primogenitum prophetiæ ipsorum, Theodotum nomine.* Omnes tamen codices & Nicephorus, hanc vocem agnoscunt. Erat apud Montanistas arca quædam, in quam sodales stipem conjiciebant ad Prophetarum alimoniam. Primus Theodotus hujus arcæ curam gessit, quem idcirco procuratorem prophetiæ hic Scriptor vocat, quòd reditus illorum & prædia procuraret. Erat alioqui Montanus cum suis prophetissis, magnus æruscator, qui pecuniam undique corraderet C oblationum specie. Salaria etiam præbere solitus iis, qui doctrinam suam prædicarent, ut scribit Apollonius apud Eusebium in capite sequenti. Arcam igitur seu fiscum habuerit necesse est, & procuratorem ærarii, qui salaria, id est, pecunias numeraret iis quibus Montanus decreverat.

παρεκστῆναι. Male Interpretes omnes hunc locum cepere. παρεκστῆναι est falso mentis excessu abripi. Sic παρέκστασις supra sumitur, id est, falsa exstasis. Sunt enim veræ ecstases in Ecclesia, cujusmodi fuit Petri Apostoli, in Actibus cap. 10. & 11. ubi Petrus vidisse dicitur in ecstasi visionem. Talis item fuit ecstasis Pauli Apostoli, cùm ad tertium usque cœlum abreptus est. Puerorum quoque ecstases in testimonium adducuntur à Cypriano in Epistola nona. Sunt item falsæ ecstases apud hæreticos, D quæ παρεκστάσεις eleganter dicuntur ab hoc Scriptore. Eodem modo quo παραδιορθώσεις falsæ emendationes dicuntur à Porphyrio in quæstionibus Homericis. Et hæ quidem falsæ ecstases, propius ad furorem accedunt, utpote à dæmone procuratæ. Illæ verò quæ à divino Spiritu immittuntur, placidæ sunt, nec statum mentis ullo modo perturbant, ut docet Epiphanius in hæresi Cataphrygarum, & hic auctor innominatus. Quare fallitur Nicolaus Rigaltius, qui in Notis suis ad Epistolam nonam Cypriani, ecstases furorem & alienationem mentis interpretatus est. Non ita Hieronymus, cujus hæc sunt verba ad Suniam & Fretelam. *Aliter enim Latinus sermo ἔκστασιν exprimere non potest nisi mentis excessum.*

ἀλλὰ μὴν ἄνω. In codice Regio, Maz. Fuk. Sav. & Med. scriptum reperi ἀλλὰ μήν. Quam lectionem veriorem esse existimo; eamque secutus est Musculus. At Christophorsonus hæc per interrogationem dici existimavit.

ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ ἀστέριον ὀρβανόν. Hæc ver- Pag.182. ba scholion esse mihi videntur, quod vetus quidam Scholiastes, seu Eusebius ipse, ad marginem libri sui annotaverat ad ea verba quæ paulo ante præcesserunt, αὐτίκα δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησὶ λόγῳ. Porro ex his verbis elicitur, Asterium Urbanum auctorem esse horum trium librorum adversus Cataphrygas, non autem Apollinarem, ut credidit Rufinus & Christophorsonus.

οἱ περὶ Θεμίσωνα. Illustris hic fuit inter Montanistas, qui se confessorem & martyrem jactabat; aususque est Epistolam Catholicam exemplo Apostoli scribere ad Ecclesias, ut novam prophetiam commendaret. De hoc multa Apollonius in sequenti capite.

In Caput XVII.

Μιλτιάδου μέμνηται. Ex his patet error Hierony- Pag.183. mi in lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi hæc scribit: *Miltiades, cujus Rhodon in opere suo quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur.* Non Rhodonem, sed innominatum hunc Scriptorem debuit dicere. Nam Rhodon adversus Montanum & Cataphrygas non scripsit, sed adversus Marcionis hæresim, ut testatur Eusebius.

τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι. Nescio quo fato Alcibiadis nomen pro Miltiade, & Miltiadis pro Alcibiade substitutum est. Nam superiore quidem capite Miltiadis vocabulum pro Alcibiade positum esse observavimus. Hic contrà, Alcibiades pro Miltiade irrepsit. Certe apud Nicephorum μιλτιάδου legitur, quamquam nec Nicephorus, nec Christophorsonus hunc locum intellexit.

ἀλλ' ὁ γε ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει. Male Rufinus & Baronius hæc verba ex Miltiadis libro desumpta esse existimarunt. Neque enim hic innominatus auctor, quicquam citat ex Miltiadis libro, sed tantum ex responsione Cataphrygarum adversus Miltiadis librum; quod non animadverterunt Interpretes. Est autem hic hujus loci sensus; magnum esse discrimen inter veros Prophetas & falsos. Veri enim Prophetæ, qui Spiritu Dei repleti erant, quieto ac tranquillo animo prædicebant futura. Pseudoprophetæ verò, qualis erat Montanus, cum furore & insania loquebantur. Certe Catholici hoc præcipuè objiciebant Montanistis, qui se prophetico Spiritu plenos esse jactabant, quòd in ecstasi prophetarent: cùm tamen nec in novo, nec in veteri Testamento Prophetas in ecstasi unquam prophetasse legamus. Itaque Miltiades librum adversus eos scripsit hoc titulo: περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν. Et Epiphanius adversus hæresim Montanistarum cap. 2. ὅσα γὰρ οἱ προφῆται εἰρήκασι, μετὰ συνέσεως παρακολουθοῦντες ἐφθέγγοντο. & cap. 4. ac sequentibus, hanc veræ ac spiritualis prophetiæ certissimam notam esse dicit, ut mentis suæ compotes sint, qui futura prædicunt.

Similiter Johannes Chrysostomus Homilia 29. in Epistolam 1. ad Corinthios, ubi discrimen affert inter divinationem & prophetiam. Hoc enim, inquit, proprium est Vatis seu divinatoris, emotæ esse mentis; pelli; trahi; raptari tanquam furentem. Propheta verò non ita: sed mente sobria, & cum modesta ac temperata animi constitutione; & quæ loquitur intelligens, dicit omnia. His adde Hieronymum in Præfatione Commentariorum in Nahum: *Non enim loquitur in ἐκςάσει, ut Montanus & Prisca Maximillaque delirant: sed quod prophetat, liber est visionis intelligentis universa quæ loquitur.* Porro notandum est hunc anonymum Scriptorem nunquam ecstases appellare vanos illos mentis excessus Montanistarum, sed semper parecstases, ob eam rationem quam supra dixi. Quippe ecstases fere in bonam partem sumuntur à Cypriano & Tertulliano. Et viris sanctis immissæ leguntur à Deo, ut Adamo & Petro Apostolo. At parecstasis semper in malam partem accipitur.

ὑπό τινας ἄλλους. In codice Med. Maz. & Fuk. & apud Nicephorum legitur ὑπό τινας, &c.

Pag.184. κοσμικοὺς ἄρχοντας. Hieronymus & Rufinus, eosque secuti ceteri Interpretes, hæc de Imperatoribus Romanis dici existimarunt, quibus Miltiades Apologeticum suum nuncupasset. Ego verò cùm eo tempore non plures, sed unus fuerit Imperator Romanus, Commodus videlicet; Rectores provinciarum malim intelligere. Nam vox ἄρχοντες fere semper Præsides provinciarum significat. His igitur Apologeticum suum dicavit Miltiades, sicut Tertullianus postea fecit. Nam Apologeticus quidem ejus ad omnes generaliter provinciarum Præsides directus est. Specialiter verò ad Scapulam Proconsulem Africæ, librum pro Christianis idem Tertullianus misit. Pæne omiseram, hunc Miltiadem Ecclesiarum sophistam vocari à Tertulliano, id est, Rhetorem.

In Caput XVIII.

ὁ νηστείας νομοθετήσας. Tres quotannis quadragesimas, ac præterea duas Xerophagiarum hebdomadas Montanus instituerat. Ac de Xerophagiis quidem testatur Tertullianus in libro de Jejuniis. De tribus verò quadragesimis testis est Hieronymus, tum in Epistola ad Marcellam, tum in Commentariis ad caput 1. Aggæi ita scribens: *Et omnem laborem manuum, accipiamus jejunia eorum & observationes varias, & χαμευνίας, id est, humidos mictiones: qui tribus quadragesimis per annum jejunantes, & ξηροφαγίαις humiliantes animam suam, & vel maxime de Tatiani radice crescentes, super hujusmodi laboribus audiunt: Tanta passi estis sine causa.* Ceterùm notandum est, hoc loco Apollonium tanquam gravissimum facinus objicere Montano, quòd jejunia sub lege, ac sub præcepti forma constituisset: non quòd jejunare crimen sit; aut quasi quibusdam in Ecclesia non liceat, semperque licuerit indicere jejunia. Nam & Joannes Apostolus triduanum Ephesiis jejunium indixit, priusquam ad scribendum Evangelium se conferret. Verum Montano id facere nullatenus licebat, homini hæretico, & ab Ecclesiæ corpore segregato, nec ullum sacerdotium gerenti. Merito igitur eum reprehendit Apollonius, quòd ex arbitrio suo, non ex Apostolica traditio-

A ne constituisset jejunia. Nam Catholicorum quidem jejunia ex Apostolorum traditione manant: de solemnibus ac publicis jejuniis loquor, quæ certis diebus in Ecclesia quotannis observabantur. Hæreticorum autem jejunia, ex inani præsumptione, & sanctitatis simulatione procedunt. Cujusmodi fuere jejunia, quæ Montanus sectatoribus suis tanquam Paracletus indixit.

πρισκίλλαν παρθένον. In codice Maz. Med. & Fuk. & apud Nicephorum legitur πρίσκαν, quam Scripturam confirmat etiam Rufinus. Sed & Tertullianus & Firmilianus aliique Priscam nominant.

δοκεῖ σοι. Nicephorus in lib. 4. cap. 26. negativam addit particulam, οὐ δοκεῖ σοι, &c. Atque ita Savilius ad marginem sui libri emendavit.

τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν. Musculus vertit *indubitata avaritia circumdatus.* Christophorsonus verò *totus reverà avaritiæ sordibus involutus.* Langus autem interpretatus est, *inexplebilis avaritiæ sordibus obvolutus,* quasi ἄπληστον πλεονεξίαν legeretur. Ego verò non dubito, quin hic locus ita intelligendus sit ut verti: quod satis declarat vox ἠμφιεσμένος, qua velamentum & simulatio designatur. Etenim Montanistæ illi avaritiam suam religionis prætextu & specioso oblationum vocabulo obvelabant, ut supra dixit Apollonius: ὁ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος. Pag.185. B

τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον. Christophorsonus quidem crucem intelligi putavit, eo quod in Evangelio crux portari frequenter dicitur. Sed procul dubio vincula ipsa intelligit Apollonius, quæ Themison pro Christo portare nequiverat. Quod enim confessionis signum hic vocat Apollonius, sequente linea

C nominat τὰ δεσμά.

ὧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῶν πολλοί. Scribendum videtur καὶ αὐτῶν, id est, Montanistarum.

ὀπισθόδομος. Athenis dicebatur ὀπισθόδομος, ædes quædam post templum Minervæ Poliadis, in qua pecuniæ publicæ recondebantur, ut ex Demosthene docet Harpocration. Sed & in omnibus templis erat ὀπισθόδομος. Varro in lib. 4. de lingua Latina: *Ideo in ædibus sacris ante cellam, ubi sedes Dei est, Græci dicunt πρόδομον: quod post, ὀπισθόδομον.* Eadem habet Pollux in lib. 1. Hìc verò ὀπισθόδομος pro tabulario sumitur, seu pro loco in quo tabulæ publicæ asservabantur; non pro ærario, ut sumitur apud Athenienses. Infra δημόσιον ἀρχεῖον vocat Apollonius.

διαιτάσθωσαν ἐπὶ τούτοις. Musculus vertit, *& super*

D *ea nobiscum disceptent, ea lege ut,* &c.

ὡς ἤδη προσεβάτας. Hunc locum optime Rufinus exposuit hoc modo: *Judicatus est apud Æmilium Frontinum Proconsulem Ephesi; non propter nomen Christi, sed propter quædam latrocinia. Nam à Christi nomine jam apostata exstiterat. Sed posthac ut fideles quidam fratres; qui per illud tempus apud judicem aliquid poterant, pro ipso intercederent, simulavit se propter nomen Domini laborare, & per hoc dimittitur.* At Christophorsoni versio, primum in eo peccat, quod προσβάτην maleficium vertit. Deinde in eo quod ἐκρίθη, vertit *condemnatus est.*

βάπτεται. Hieronymus in Catalogo hunc locum ita vertit: *Dic mihi crinem fucat Propheta? stibio oculos linit? Propheta vestibus & gemmis ornatur? Propheta tabula ludit & tesseris? Propheta fenus ac-* Pag.186.

cipit? Longe profectò elegantius quàm Rufinus. Græci βάπτειν τὴν θρίκα dicunt, quod Latini crines tingere seu rutilare. Id enim præcipuè studebant matronæ, ut rutilum haberent crinem. Quam in rem cinere lixivio utebantur, ut docet Varro. Sammonicus Serenus de capillo tingendo ita præcipit:

Ad rutilam speciem nigros flavescere crines
Unguento cineris, prædixit Tullius auctor.

Vide Hesychium in ξανθίζειν.

τεσσαρεσκαιδέκατον ἔτος, &c. Jam videor mihi deprehendisse, quam ob causam Eusebius Apollonium hunc post anonymum illum Scriptorem de quo in superiori capite actum est, collocaverit. Cùm enim Anonymus ille testetur, se quatuordecim annis post Montani & Maximillæ obitum libros suos scripsisse; hic autem Apollonius affirmet, quadraginta annis antequam scriberet, Montanum prophetiam suam invexisse: putavit Eusebius Apollonium anonymo illo Scriptore recentiorem esse. In quo tamen, meo quidem judicio, longe falsus est, etenim Apollonius Montano adhuc superstite cum insanis suis vatibus Priscilla & Maximilla, librum suum composuit, ut ex his fragmentis quæ profert Eusebius elicitur, idque non uno loco; ut cùm dixit: ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστίαται, ᾧ προσκυνοῦσι, καὶ αὐτῷ πολλοί. Et paulo post de eodem Alexandro loquens ait: ὃν ὁ προφήτης συνὼν πολλοῖς ἔτεσιν ἀγνοεῖ. Ex quibus verbis apparet, & Alexandrum & Montanum ipsum ac Maximillam adhuc vixisse, cum hæc scriberet Apollonius. Neque verò ait Apollonius, quadraginta annos effluxisse ab obitu Montani ad tempus quo ista scribebat. Sed id tantum dicit; quadraginta annis antequam ipse ad scribendum accederet, Montanũ pseudoprophetiam suam invexisse. Ponamus igitur, Montanum anno ætatis tricesimo fabulam suam inchoasse. Cùm Apollonius contra ejus sectam scriberet, vix Montanus septuagesimum annum excesserat. Maximillam autem & Priscillam non statim ab ipso sui erroris exordio Montanus comites habuit; sed eas diu postea prophetiæ suæ retibus implicuisse ac decepisse mihi videtur.

Pag 186. προφητεύειν ἤδη προσποιουμένης. In tribus codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum habetur προφητεύειν δὴ προσποιουμένης, levi discrimine.

In Caput XIX.

πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικόν. Eusebius in libro 6. cap. 12. ubi Serapionis Antiocheni opera recenset, habet: πρὸς Πόντιον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας. Apud Hieronymum in Catalogo legitur, *ad Caricum & Pontium.* In codice *Medicæo* καρτερικὸς scribitur mendose.

ἐπιλεγομένης νέας προφητείας. Tertullianus de jejuniis initio: *Hi Paracleto controversiam faciunt: propter hoc novæ prophetiæ recusantur.* Hieronymus in Catalogo ubi de Gaio. Firmilianus quoque in Epistola ad Cyprianum: *Illi qui Cataphrygas appellantur, & novas prophetias usurpare conantur.* Et rursus in eadem Epistola. *Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitant, qui etsi novos Prophetas recipiunt, &c.* Vetus auctor qui adversus Cataphrygas scripsit, in procemio ad Avircium *Marcellum* A καὶ καταλαβεῖν τὴν κατὰ πόντον ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ ὡς αὐτοί φασι προφητείας, &c.

τῇ ἐν Χριστῷ ἀδελφότητι. Scripti codices *Maz. Med.* Fuk. ac Savilii scriptum habent τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι. & voces illas quæ sequuntur, τῇ ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ὅλην, non agnoscunt; quod confirmat Rufinus.

ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνίας τῆς Θρᾴκης. Sic supra innominatus auctor de Zotico Episcopo dixit: ἀπὸ κωμάνης, & Polycrates in Epistola ad Victorem Papam θρασέας ἀπὸ Εὐμενείας. Multa hujusmodi ἐθνικὰ efferuntur cum præpositione, ut notavit Stephanus in libro de urbibus. Debeltum seu Deueltum colonia in Thracia memoratur à Geographis, & in nummis veteribus quos edidit Joannes Tristanus. Anchialus quoque quæ postea nominatur, urbs est Thraciæ satis nota. Sed non sine causa mirari subit, B cur in hac Epistola Serapionis Antiocheni Episcopi, subscriptiones Episcoporum Thraciæ fuerint adjectæ. Equidem si conjecturæ indulgere licet, existimo Episcopos Thraciæ Epistolam scripsisse ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ adversus prophetiam *Montani*. Eodem plano modo, quo presbyteri Viennensis ac Lugdunensis Ecclesiæ super eodem negotio ad illas scripserant, sententiam suam de nova illa prophetia exponentes, ut supra retulit Eusebius. Certe has subscriptiones ad calcem alicujus Epistolæ adjectas fuisse docet vel hæc una Aurelii Cyrenii subscriptio. *Aurelius Cyrenius martyr, opto vos bene valere.* Porro ipsius Serapionis Epistolæ Episcopos illos subscripsisse, nequaquam verisimile est. Primo quia Eusebius id non dicit, sed C tantum subscriptiones plurium Episcoporum in illa Serapionis Epistola contineri, sicut Apollinaris Hierapolitani Epistola eidem Serapionis Epistolæ subjecta fuerat. Hoc enim consulto fecerat Serapio, ut plurium Episcoporum auctoritate Montani sectam convinceret. Præterea qua ratione fieri posset, ut Episcopi Thraciæ subscriberent literis Episcopi Antiocheni. Credibilius itaque est id quod dixi, Episcopos scilicet Thraciæ communi nomine scripsisse ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ. Quod autem Baronius hæc in Concilio gesta esse censet in Annalibus ad annum Christi 173. numero 19. ægrè id illi concesserim. Neque enim subscriptiones illæ Synodicas literas sapiunt; nec Eusebius ullum concilium vel in Asia ab Apollinare, vel in Græcia coactum esse scribit. Sed nec D Tertulliani locus ex libro de jejuniis quicquam facit pro Baronio: *Aguntur præterea per Græcias illa certis in locis concilia ex universis Ecclesiis, per quæ & altiora quædam in commune tractantur, & ipsa repræsentatio totius nominis Christiani, magna veneratione celebratur.* Hic enim Tertullianus non de conciliis Catholicorum loquitur, sed de conventibus Montanistarum, ut sequentia aperte demonstrant.

ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ. Id est, Episcopus Anchiali, quod est oppidum in Thracia ut dixi. At Christophorsonus hæc ita vertit, quasi Sotas in urbe Anchialo dæmonium Priscillæ ejicere voluerit, quod falsum est. Neque enim Priscilla Anchialum venit; sed Sotas Episcopus fama novæ illius prophetiæ excitus, ex Thracia in Phrygiam navigaverat, ibique Priscillam, non divino Spiritu; sed a dæmo-

ne agitari cernens, eam exorcismis purgare tentaverat. Non solus autem Sotas, sed & plurimi alii Episcopi in Phrygiam tunc temporis profecti sunt, ad Prophetiam illam de propinquo examinandam, ut diserte testatur anonymus ille Scriptor in cap. 16. supra. Porro notandum est, Sotam mortuum jam fuisse, cùm hæc scribebat Ælius Julius. Quod satis indicat vox illa μακαρίου, quam Græci de mortuis solent usurpare. Quod si Sotas adhuc superfuisset, ipse protecto hanc rem subscriptione sua firmasset. Sic etiam intelligendum est, quod Serapio Apollinarem μακαριώτατον appellat, quippe qui jam vivere desiisset.

In Caput XX.

ἐξ ἐναντίας δ' ἐπὶ τῶν ἐπὶ ῥώμης Hinc orsi sumus caput istud. Rufinum secuti & Musculum, & Christophorsonum. Sed & ratio ita jubet. Hæc enim pendent ex cap. 16. supra. Certe codex Maz. caput inchoat ab his verbis: καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτων ἦν τοιαῦτα. ἐξ ἐναντίας, &c. Cui consentit codex Fuk. & Regius.

περὶ μοναρχίας. Veteres Christiani hac voce crebro uti solebant, quoties adversus Gentiles disputarent. Eoque titulo complures libros ediderunt, ut unum Deum omnium rerum Conditorem Regemque esse ostenderent. Et monarchiam quidem Deo Patri; οἰκονομίαν verò, id est, dispensationem atque administrationem, adsignabant Filio & Spiritui sancto, ut docet Tertullianus adversus Praxeam, & Tatianus adversus Græcos. Extat hodie Justini liber inscriptus hoc titulo. Porro ut ad Irenæi librum accedamus, ex ipso titulo colligi potest, Florinum duo principia invexisse, & Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhæsisse: & alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse.

δι' ὃν αὖθις. Transpositum est adverbium, ut ex versione nostra lector animadverteret. Amat autem hujusmodi verborum trajectiones Eusebius noster. Quod ab Interpretibus minime observatum, hic semel monendum esse duxi.

τὸ περὶ ὀγδοάδος. Hieronymus in Catalogo habet, περὶ τῆς ὀγδοάδος egregium σύνταγμα. De Ogdoadibus Valentini vide Irenæum & Epiphanium.

σημείωσιν. Hieronymus & Rufinus *subscriptionem* verterunt, quos secutus est Christophorsonus. Fateor quidem σημείωσιν interdum pro subscriptione sumi, ut in superiori capite vidimus. Hic tamen ita sumi non potest. Nam subscriptio nomen subscribentis debet exprimere. Quod cùm hoc loco minime factum sit, nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius adnotatio. Sic σημειώσεις dicebantur notæ illæ, quæ ad marginem Scriptorum codicum appingebantur, ut lector rem notatu dignam ibi contineri intelligeret. Quæ nota in plerisque adhuc Græcis exemplaribus reperitur compendiosè expressa duabus tantum prioribus literis, quæ significant σημείωσαι. Ceterum hoc Irenæi factum adeò placuit Eusebio, ut eandem quoque obtestationem ipse in vestibulo Chronici sui apposuerit.

Pag. 188. τὰς παρόδους. In codice Regio, Maz. ac Mediceo, & apud Nicephorum legitur φρόδους, quam lectionem utpote meliorem, in interpretatione mea expressi. In Fuk. etiam ac Savil. codice ita legitur.

A καὶ ἐμφράξαντα ὦτα. Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem & à fidei Catholicæ regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in lib. 2. Recognitionum Clementis, ubi Simon B. Petro ait: *Si dixero quod neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuò occludens, velut ne blasphemia polluantur, verteris in fugam.* Sed & Irenæus in lib. 3 contra hæreses capite quarto eundem morem declarat his verbis: *Quibus si aliquis annuntiaverit ea quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium.* Præterea Athanasius in Epistola

B ad solitarios: ὁ τις ἀκούσας οὐ φεύγει, τάχα καὶ τὰ ὦτα κλείσει, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀκούσῃ. Hieronymus denique in lib. 1. adversus Rufinum: *Lectis nuper Theophili Papæ Epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, & auctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnasse.*

In Caput XXI.

ἀπεδύετο. Metaphora est ab Athletis, qui lucta- Pag. 189. turi corpora nudabant, & variis artibus ac machinamentis adversarios prosternere studebant.

καιρὸν τε καὶ χρόνον. Inepta mihi videtur hæc ταυτολογία. Amplector itaque Scripturam codicis Medicæi, Fuk. tiani & Mazarini, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς κομόδου βασιλείας χρόνον.

Ἀπολλώνιον. Hunc Apollonium Nicephorus qui-

C dem eundem esse existimavit cum illo, qui adversus novam Montani Prophetiam scripsit, de quo supra in cap. 16. Sed Hieronymus in Catalogo eos distinxit, rectius ut apparet. Et hunc quidem de quo in præsenti capite scribit Eusebius, Senatorem urbis Romæ vocat: de suo id admensus. Neque enim hoc dicit Eusebius. Verùm de hac re infrà videbimus.

ἐπιτηδείων αὐτῷ διακόνων. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hunc servum Apollonii esse existimavit, quem secutus est Christophorsonus. Certe ex versione Christophorsoni apparet, illum in Eusebio legisse αὐτοῦς διακόνων, contra fidem omnium exemplarium. Obscurum etiam est quod ait ibidem Hieronymus: *A servo Severo proditus:* quasi Severus nomen esset servi. Sophronius tamen vertit: ὑπὸ τοῦ δούλου παρὰ Σεβήρῳ προδο-

D θεὶς, quasi Severus nomen esset judicis, ad quem delatus fuerat Apollonius. Sed hunc sensum refutat Eusebius, qui judicem ipsum apud quem Apollonius est accusatus, Perennem vocat, non Severum.

κατὰ βασιλικὸν ὅρον. Intelligit legem Divi Marci, quæ pœnam capitis sanxerat in eos qui Christianos in judicium detulissent, ut testis est Tertullianus in Apologetici cap. 5. Exstat lex ipsa M. Aurelii Imperatoris ad Commune Asiæ supra in lib. 4. c. 13. ubi vide quæ annotavi. At Rufinus legem Trajani videtur intellexisse, vel certe Hadriani ad Minucium Fundanum.

λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ. Solebant interdū judices ipsi qui Christianos ad se delatos interro-

gabant, hortari ipsos & obtestari, ut parcerent & consulerent sibi, & Deorum cultum amplecterentur. Cujus rei infinita exstant exempla apud Tertullianum, Eusebium, & in Actis Martyrum.

περὶ τῆς ὑπὲρ ἀπολογίαν. Hieronymus ex hoc Eusebij loco male intellecto, Apollonium inter Scriptores Ecclesiasticos numeravit. *Apollonius*, inquit, *Romanæ urbis Senator, sub Commodo Principe à servo proditus quod Christianus esset, impetrato ut rationem fidei suæ redderet, insigne volumen composuit, quod in Senatu legit; & nihilominus sententia Senatus pro Christo capite truncatus est.* Quæ sine dubio Hieronymus ex prava Rufini Interpretatione hausit, quam secutus quoque est Christophorsonus. Verùm Eusebius Apollonium coram judicibus pro fidei suæ defensione disertissime peroraste tantum dixit, non autem Apologeticum ab eo esse conscriptum. Hunc Rufini & Hieronymi errorem jampridem notavit Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 208. Cui in hac quidem parte libenter accedo. In eo verò quod Eusebij nostri verba interpolavit, longe, meo quidem judicio, fallitur. Cùm enim in Eusebij libris legatur: πολλὰ λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ, καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσαντος. Scaliger correxit ἱκετεύσας τοῦ δικαστοῦ καὶ λόγον αὐτῷ ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσεως δοῦναι. Atque ita interpretatur: *Deo autem acceptissimus martyr, postquam multis precibus à judice contendisset, ut in Senatu rationem reddere sibi liceret, &c.* Verùm huic emendationi omnes scripti codices, & ratio ipsa refragatur. Hieronymus quoque ita legit ut hodie editum est, vertit enim: *Imperato ut rationem fidei suæ redderet.*

ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς. Miror id dici de Perenne, quem constat Præfectum prætorii fuisse sub Commodo. Erant autem Præfecti prætorio, illis temporibus ex equestri ordine, nec in Senatu sedendi jus habebant. Itaque Imperatores quoties Præfectum prætorii exauctorare vellent, Senatorem eum faciebant, laticlavia ei veste submissa, ut docent Scriptores historiæ Augustæ. Quomodo igitur fieri potuit, ut Perennis qui erat Præfectus prætorio præciperet Apollonio ut in Senatu rationem fidei suæ redderet. Quod si dicas Apollonium fuisse Senatorem, ac proinde Perennem jussisse ut coram Senatu rationem cultus sui redderet, id concedamus si placet. Sed tunc nascetur alia difficultas, quomodo Perennis de capite Senatoris Romani judicare potuerit. Neque enim Præfecti prætorio; sed Præfectus urbi de causis Senatorum cognoscebat. Ex his facile mihi persuadeo, Apollonium fuisse Senatorii ordinis, ut scripsit Hieronymus; qui cùm indicio nescio cujus desperati hominis, delatus fuisset ad Perennem Præfectum prætorii quasi Christianus, interrogatus à judice, cujus dignitatis esset, cùm se Senatorii loci esse respondisset, jussus est à Perenne coram Senatu rationem fidei suæ reddere. Quod cùm Apollonius disertissime præstitisset; Senatus sententiâ extremo supplicio affectus est. Quidni verò credamus Hieronymo, qui & in libro de Ecclesiasticis Scriptoribus, & in Epistola ad Magnum, tam diserte significet Apollonium fuisse Senatorem. Etsi enim hoc distincte non dicit Eusebius, id tamen ex ejus narratione omnino colligitur, ut supra ostendi. Deinde

A inde potuit Hieronymus legere acta ipsa passionis Apollonii, ad quæ nos ablegat Eusebius. In quibus actis, & Senator Romanus, & à servo suo proditus dicebatur, ut credibile est. Hæc autem acta Græco sermone perscripta fuerant Romæ à Græcis hominibus, eodem modo quo acta Martyrum Lugdunensium Græce scripta sunt Lugduni.

ὡς ἀπὸ δόγματος. Omnes Intetpretes & ipse Scaliger hunc locum ita verterunt, quasi prima particula otiosa sit. Quod tamen verum non puto. Primum quia Senatores judices non erant, nec jurisdictionem habebant. Deinde Perennis qui judex erat in ea causa, Apollonium ad Senatum remiserat, non ut Senatus de eo judicaret, sed ut Apollonius coram eo rationem cultus sui redderet. Hunc scilicet honorem Senatui deferendum putavit, ut hominem Senatorii ordinis non prius damnaret, quàm B Senatus ipse de eius crimine cognovisset. Senatus igitur cùm Apollonium audisset, hominem juxta legum præscripta judicandum esse respondit. Posthæc Apollonius capite plexus est, judicio quidem Perennis ipsius, sed tamen ex Senatus sententia, eo quòd Senatus reum audierat, & in damnationem eius consenserat.

ἀρχαίου παρ' αὐτοῖς νόμου. Lex pro more & consuetudine hic sumi videtur. Quamquam Interpretes de lege scriptâ hæc accepisse video. Legem igitur seu Rescriptum Trajani ad Plinium Secundum intelligo, in quo cavetur Christianos quidem inquirendos non esse, oblatos verò puniri oportere.

τῆς ἀρχαίων μαρτύρων συναχθείσης ἡμῖν ἀναγραφῆς. Longe rectius in codice Maz & Fuk. legitur μαρτυ-C ρίων. Nam Eusebius passiones Martyrum quæ Græce μαρτύρια dicuntur, collegerat, partim ex actis judicialibus, partim ex Epistolis fidelium; ut ipse testatur in lib. 4. cap. 15. Hoc opus inscriptum erat ἀρχαίων μαρτυρίων συναγωγή, ut videre est in proœmio hujus libri. Quod postea Symeon Metaphrastes in collectionem suam transfudit.

In Caput XXII.

Ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν, id est, Episcopi metropolitani. Potest etiam de Patriarchis intelligi. Tamen in codice Medicæo voces illæ τῶν ἐπαρχιῶν omissæ sunt, nec eas agnoscit Rufinus, nec vetustissimus codex Maz. & Fuk.

δέκα πρὸς τρισίν. At in Chronico anni 15. assignan-D tur Eleuthero, & ad ultimum usque Commodi annum eius pontificatus producitur. Quæ profectò mira dissensio est.

βάκχυλλος. Rectius apud Nicephorum scribitur βάκχυλος; nec aliter Rufinus & Hieronymus. Græci hujusmodi ὑποκοριστικὰ per simplex λ efferre solent βάκχυλος, ex quo βακχυλίδης, σιμύλος, παπύλος, αἰσχύλος, δημύλος. Interdum tamen per duplex λ efferunt diminutiva vocabula; ut δίυλλος & ἥρυλλος, quod est parvus Jupiter, parvus Hercules. Ita ergo βάκχυλλος parvus Bacchus. Pag. 190.

In Caput XXIII.

κατὰ ταύτην τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις. Jacobus Usserius in Prolegomenis ad Ignatij Epistolas c. 9. scribit Asianos qui primo Azymorum die cum Judæis Pascha celebrabant, cum diem cùm luctu

æ jejunio transegisse eoque demum transacto jejunium Quadragesimale solvisse. Verùm huic sententiæ refragatur Eusebius, qui diserte affirmat Asianos die 14. primi mensis, quamvis non esset Dominica, finem statuisse Quadragesimæ. Quod verò Usserius affert Chrysostomi testimonium, meo quidem judicio eius sententiam nihil adjuvat. Nam Chrysostomus in oratione illa adversus eos qui primo Pascha jejunant, invehitur adversus quosdam Quartadecimanos, qui 14. Luna cum Judæis Pascha celebrabant, eoque die jejunabant ac mysteria celebrabant; id enim proprium erat Quartadecimanorum, ut in eorum hæresi tradit Epiphanius. Verùm priscos Asianos ita fecisse, neq; Chrysostomus, nec alius quisquam dixit.

A

ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις. Notanda sunt hæc Eusebij verba, quibus aperte significat, solos Asianos tunc temporis Pascha cum Judæis celebrasse: reliquas autem omnes Ecclesias aliter observasse. Quare non assentior Halloixio nec Usserio aliisque, qui credunt Syros etiam ac Mesopotamenos ac Cilicas idem tunc fecisse quod Asianos. Immò verò Syri & Mesopotameni hoc quidem tempore rectè sentiebant, ut patet ex eorum conciliis, quæ hic ab Eusebio memorantur. Nam Osdroene pars est Mesopotamiæ. Postea verò ad Judaicam observationem delapsi sunt; idque ante Concilium Nicænum, ut docet Athanasius. Contra verò Asiani, damnato pristino errore saniorem sententiam amplexi sunt. Certe ante Concilium Nicænum Asiani morem Ecclesiæ Romanæ sequebantur in observatione Paschæ, ut docet Epistola Constantini ad Ecclesias, quam refert Eusebius in libro 3. de eius vita cap. 18.

B

ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἁπάσαι αἱ παροικίαι. Longe præferenda est lectio quam in quatuor nostris codicibus reperimus Maz. Med. Fuk. & Savil. ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἁπάσης αἱ παροικίαι. Porro Asia tribus modis sumitur, ut docet Aristides in Allocutione Smyrnæa ad imperatorem. Interdum enim accipitur pro tertia parte orbis terrarum: interdum pro provincia, in novem conventus seu jurisdictiones divisa, quæ parebat Romano Proconsuli; nonnunquam strictius sumitur pro ea regione quæ ad fontes Mæandri porrigitur. Cùm igitur Eusebius hic affirmet Asiæ totius Ecclesias diem Paschæ una cum Judæis celebrasse, quæri meritò potest quomodo hic sumendum sit Asiæ nomen. Mihi quidem videtur intelligi provincia Asia quam proconsul regebat.

C

ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent ἐπὶ τῆς τοῦ πάσχα σωτηρίου ἑορτῆς.

τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι. Paulo ante dixerat τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι. Cyrillus in Homiliis Paschalibus περιλύειν τὰς νηστείας, pro eodem frequenter usurpat. Dicebatur etiam ἀπολύειν. Ita Epiphanius in hæresi 75. quæ est Aerianorum πολλοὶ τε ἡμέραν ἄγειν, πῶς τε ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν κυριακὴν φανερόν ἐστι. Item in expositione fidei Catholicæ: ἐν ἄλλοις δὲ τόποις γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ἢ μόνον ἐπιφωσκούσης τῆς κυριακῆς, ὅτε ἀπολύει περὶ τὴν τῶν ἀλεκτρυόνων κλαγγήν. Scio quidem doctissimum Epiphanij Interpretem ἀπολύειν vertisse *dimittere populum*. Verùm interpretationem nostram confirmat Clemens in libro 5. Constitutionum cap. 15. qui pro verbo ἀπολύειν, quo usus est Epiphanius, posuit ἀποιηστίζεσθαι. qua voce usus est etiam Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Basilidem, & Hippolytus in canone Paschali. Quæsitum fuit apud Veteres, qua hora solvendum esset jejunium Paschale. Alii usque ad diluculum Dominicæ Paschalis post galli cantum ajebant producendum esse jejunium, ut videre est apud Epiphanium & Clementem. Alii vespera Sabbati Paschalis jejunium dissolvebant. Atque ita præcipit Cyrillus in Homiliis Paschalibus. Quæ quidem institutio utilior videtur, & rationi magis consentanea. Nam cùm nocte quæ Paschalem diem antecedit, pernoctandum esset in Ecclesia, propter laborem vigiliæ sic jejunium solvi oportuit, ne fideles in Ecclesia fatiscerent. Certe olim in Ecclesia Romana Sabbatis per Quadragesimam non jejunabant, propterea quod ab eo die in Ecclesia B. Petri vigilias agere consueverant, ut docet Leo in sermone 4. de quadragesima. Sed & Monachi quoties vigilandum esset, maturius finiebant jejunium, διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ut legitur in Typico sancti Sabæ.

φυλαττοίμεθα τὰς ἐπιλύσεις. In codice Maz. & Fuk. scriptum inveni φυλαττοίμεθα. Ac licet præcesserit ἐπιτελοῖτο, tamen hæc modi mutatio elegantior videtur.

D

ὁ γε φροντίζετα καὶ τὸ θεόφιλος. Nicephorus cùm hunc Eusebij locum exscriberet, Narcissum Hierosolymorum Episcopum Theophilo Cæsariensi Episcopo præposuit; in quo longe falsus est. Nam Cæsariensis Episcopus, ante Concilium Nicænum, & diu postea, Metropolitani honorem ac dignitatem semper obtinuit; ita ut omnibus Palæstinæ conciliis præsideret tanquam primæ sedis Episcop. Nihilominus tamen Hierosolymorum Episcopis honor semper est habitus, utpote Apostolicæ Ecclesiæ quæ prima Episcopum habuisset. Itaque quodam honoris privilegio fruebantur eius sedis Episcopi; nec Cæsariensi Episcopo subjacebant, sed erant αὐτοκέφαλοι. Id declarat Canon 7. concilij Nicæni. Sed & Græcus auctor Synodici, cùm Cæsariensem Episcopum Hierosolymitano anteponi minime ferret, duas ex una finxit Synodos. Primam Hierosolymitanam Narcissi: secundam Cæsariensem Theophili.

πάλμας. Erat hic Episcopus Amastridis in Ponto, de quo Dionysius Corinthiorum Episcopus in Epistola ad Ecclesiam Amastrianorum, teste Eusebio in lib. 4. cap 23. Eodem nomine fuit quidam vir Consularis quem Hadrianus occidi jussit, ut scribit Spartianus. Male à Rufino & Christophorsono Palmas dicitur & Palmeas. Nam πάλμας Latinis est Palma, ut μίδας Mida, θρασέας Thrasea, μνασέας Mnasea. Porro Eusebius hunc Palmam præsedisse ait ob antiquitatis prærogativam, non autem quasi Metropolitanum. Neque enim Amastris, sed Heraclea metropolis fuit urbium Ponti. Verùm in Ecclesiasticis Conciliis diversa fuit sedendi ratio pro diversis temporibus ac locis. Simplicissima quidem & rationi maxime consentanea sessionis fuit ratio, ut antiquissimus Episcopus ceteris præsideret. Postea Episcopis primariarum urbium seu metropoleon, id honoris concessum. Apostolicæ verò sedes utpote matres reliquarum Ec- Pag. 191.

clesiarum, citra controversiam principem semper locum obtinuerunt. Inter quas Romana Ecclesia, tanquam caput omnium Ecclesiarum ab Apostolicis usque temporibus habita est.

καὶ ἰδίως Βακχύλλου. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hunc locum ita exponit: *Bacchylus Corinthi Episcopus sub eodem Severo Principe clarus habetur, de Pascha ex omnium qui in Achaia erant Episcoporum persona; elegantem librum scripsit.* Ex his apparet, Hieronymum vocem ἰδίως ita interpretatum esse, quasi Bacchylus seorsum & ipse in Achaia Concilium congregaverit. Verùm alius quoque sensus afferri potest, ut scilicet Bacchylus privato nomine Epistolam scripserit de Pascha, non autem synodicam ut ceteri. Sic ἰδίαν ἐπιστολὴν dicit Eusebius in lib. 6. cap. 11.

In Caput XXIV.

τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν. Codex Medicæus & Savilij scriptum habent: εἰς αὐτοὺς, non malè. vulgatam tamen lectionem tuetur Rufinus.

τὸ πέταλον πεφορηκώς. Hieronymus in lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis hæc Polycratis verba sic vertit: *Qui supra pectus Domini recubuit, & Pontifex eius fuit, auream laminam in fronte portans.* Rufinus verò ita interpretatur: *Qui fuit summus sacerdos & pontificale πέταλον gessit.* De pontificatu Judæorum hæc non esse accipienda, satis apparet. Neque enim Joannes Pontifex fuit Judæorum, aut ex genere sacerdotali. Itaque rectè Hieronymus vocem addidit *Pontifex eius*, id est, Christi. Tria enim in Joanne notat Polycrates, quæ ad commendationem eius faciebant. Primùm quod sacerdos fuerit, deinde quod Martyr; tertio quod Doctor seu Evangelistes. Proinde ut Martyr Christi & Evangelistes Christi fuit, sic etiam Sacerdos Christi intelligatur necesse est. Quod autem de lamina dicit Polycrates, credibile est primos illos Christianorum Pontifices exemplo Judaicorum Pontificum, hoc honoris insigne gestasse. Certe & Jacobum fratrem Domini qui primus Hierosolymis Episcopus est ordinatus, pontificalem laminam in fronte gestasse auctor est Epiphanius in hæresi Nazaræorum. & in hæresi 78. Idem de Marco Evangelista tradit auctor MS. passionis eius: *Quem quidem B. Marcum juxta ritum carnalis sacrificii, pontificalis apicis petalum in populo gestasse Iudæorum, illustrium virorum syngrapha declarant: ex quo manifeste datur intelligi, de stirpe eum Levitica, immo Pontificii Aaron sacræ successionis originem habuisse.*

καὶ Θρασέας. Hic est Thrasea martyr, cujus mentionem facit Apollonius in libro contra Cataphrygas supra cap. 18. in fine: καὶ Θρασέα δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. Hunc in urbe Smyrna martyrio consummatum esse scribit Rufinus, quem secuti sunt Beda, Ado & ceteri qui martyrologia scripsere. Polycrates tamen tantum dixit: ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται.

σάγαρις ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς. Hujus Martyris mentionem facit Melito Sardianus Episcopus in libro de Pascha his verbis: ἐπὶ σερουϊλίου παύλου ἀνθυπάτου τῆς ἀσίας, ᾧ σάγαρις καιρῷ ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλὴ ἐν λαοδικείᾳ, &c. quæ citavit Eusebius supra in libro 4. Fuit hic Episcopus Laodiceæ in Asia: Cujus temporibus commota est quæstio in urbe Laodicea de festo Paschali. In veteri martyrologio Romano quod edidit Rosweydus, quinto die Octobris hæc habentur: *Eumenia Thrasea Episcopi, apud Smyrnam coronati, qui unus fuit ex antiquis.* Die autem sequenti hæc notantur: *Sagaris Episcopi Laodicensis, de antiquis Pauli Apostoli discipulis.*

παπίριον τὸν μακάριον. In codice Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni παπίριον, quod est nomen Romanum. Et Polycrates quidem non dicit cujus urbis Episcopus fuerit hic Papirius. Invenio tamen apud Symeonem Metaphrastem, Papirium hunc Successorem fuisse B. Polycarpi Smyrnæorum Episcopi. Verba Symeonis hæc sunt in vita S. Polycarpi: κατέστησε δὲ ὁ Πολύκαρπος καὶ ἄλλους μὲν διακόνους· ἕνα δὲ ᾧ ὄνομα καμάριος, ὃς καὶ τρίτος ἀπ' αὐτοῦ μετὰ Παπύριον ἐπίσκοπος γεγένηται. Rufinus quoque Papyrium vocat. Sic enim præferunt vulgatæ editiones: sed vetustissimus codex Corbeiensis habet *Papirium.*

τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hæc Polycratis verba ita vertit: *Et Melitonis in sancto Spiritu Eunuchi, qui semper Domino serviens positus est in Sardis.* Ex quibus apparet, Hieronymum verba Polycratis male distinxisse in hunc modum: μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι, πάντα πολιτευσάμενον. Rectius Rufinus ita interpretatur: *Melitonem propter regnum Dei Eunuchum, & Spiritu sancto repletum.* Sic enim supra Polycrates de Philippi filia locutus est: καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, id est: *Spiritu sancto repleta.* Certe Melitonem à plerisque Prophetam existimatum fuisse testatur ipse Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis ita de eo scribens: *Hujus elegans & declamatorium ingenium laudans Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum à plerisque nostrorum Prophetam putari.*

ἑπτὰ μὲν ἦσαν συγγενεῖς. Rufinus existimavit septem ordine parentes seu propinquos Polycratis, Episcopatum Ephesi gessisse. Sic enim vertit: *Septem namque ex parentibus meis per ordinem fuerunt Episcopi, & ego octavus.* Certe hic sensus ex verbis Græcis elici potest. Tamen cùm Polycrates non addat, propinquos suos Ephesinæ urbis omnes Episcopos fuisse, possumus intelligere illos in diversis Asiæ urbibus sacerdotium obtinuisse. Pag. 192.

ὅταν ὁ λαὸς ἦρτυε. Hæc lectio ferri non potest. Nam quartadecima luna primi mensis populus Judæorum non parabat fermentum, sed potius projiciebat. Sic enim diserte Lex jubet. Quare hoc loco restituenda est Scriptura optimorum codicum Vaticani, Regij & Mazarini, in quibus diserte scriptum est ἤρνυε τὴν ζύμην. In Fuk. scriptum inveni ἤρνυε. Sed & in codice Medicæo prius scriptum erat ἤρυε: sed postea erasa litera υ, eius loco τ substitutum est. Est autem ἀρνύειν plebeium vocabulum: cujusmodi verbis amat uti Polycrates, ut ex hac Epistola apparet. Significat autem tollere, removere: unde & ἀρνεῖσθαι. Ceterum in antiquis codicibus Vaticano & Mazarino ad marginem scriptum est eadem manu Γρ. ἤρτυε, id est, aliàs scribitur ἤρτυε. Quam deteriorem lectionem Rob. Stephano placuisse miror. Certe Rufinus ἤρνυε legit, ut ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Qui omnes*

ita observarunt hunc diem, ut conveniret cum illo quo fermentum Judæorum populus aufert. Facessat igitur deinceps emendatio eorum, qui ἄρτους τὰ ἄζυμα hic restituunt.

οὓς ὑμεῖς ἠξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ' ἐμοῦ. Scripserat igitur Victor Papa ad Polycratem Ephesinæ urbis Episcopum, ut convocato Episcoporum Asiæ concilio, literas suas & sententiam Romani concilii de celebratione festi Paschalis ipsis recitaret: minatus sese illum à communione Romanæ Ecclesiæ segregaturum, nisi decretis suis obtemperaret. Et minis quidem Victoris ita respondet Polycrates, οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Ceterùm quod attinet ad convocationem Episcoporum, Polycrates Victori obtemperavit, ut ex hoc loco apparet.

καὶ στηλιτεύει. Langus quidem vertit *notat* Musculus verò & Christophorsonus verterunt *invehitur*, quia scilicet στηλιτευτικὸς λόγος invectiva oratio dicitur. Ceterùm cùm hæc ab Eusebio obscurius narrata sint, multi dubitarunt, utrum Victor Papa Ecclesias Asiæ à communione sua revera sejunxerit; an verò id tantùm conatus atque interminatus sit. Quod ad me attinet, hoc postremum verius puto. Etenim Eusebius diserte dicit ἀποτέμνειν πειρᾶται. Deinde Epistolæ Irenæi & aliorum Episcoporum ad Victorem scriptæ, satis arguunt rem adhuc in pendenti fuisse, nec damnationis sententiam etiamtum à Victore in Asianos fuisse prolatam. Sic enim scribit Eusebius de Irenæi literis ad Victorem: τῷ γ' οὖν Βίκτορι προσηκόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας Θεοῦ, πλεῖστα ἕτερα παραινεῖ. Nondum ergo Ecclesias Asiæ à cōmunione Victor absciderat, cùm has literas scriberet Irenæus: quandoquidem Victorem Irenæus his literis admonet, ne illas ob vetusti moris observantiam à totius Ecclesiæ corpore sejungere velit. Socrates tamen in libro 5. cap. 22. Eusebii verba ita accepit, quasi Victor Asianos à communione sua separaverit. Atque ita auctor libri synodici: cujus tamen testimonium parvi facio. Observavi enim illum Scriptorem quisquis fuerit, multa temere confingere. Sed nostram sententiam confirmat, primò Eusebius ipse in locis supra citatis. Deinde Photius in Bibliotheca cap. 120. ubi scribit Irenæum plures dedisse literas ad Victorem Papam, dum illum hortatur, ne ob dissensionem de Pascha ullos à communione Ecclesiæ segregaret. Ergo ante literas Irenæi, neminem adhuc Victor à communione præsciderat. Sed neque dici potest, post Epistolas Irenæi id à Victore factum fuisse. Primo enim Eusebius hoc non dicit; non omissurus utique, si id à Victore postea factum fuisset. Immo verò prorsus contrarium innuit, dum Irenæum ob hujusmodi literas vocat εἰρηνοποιὸν, id est, pacis auctorem. Literæ igitur Irenæi ad Victorem Papam scriptæ, pacem Ecclesiæ præstiterunt. Cùm enim Victor paratus esset excommunicationis sententiam promere adversus Asianos, Irenæi Epistola eum ab hoc consilio dimovit. Quare non assentior Halloixio, qui ad vitam Irenæi pag. 668. asserit Victorem adversus Asianos excommunicationis tulisse sententiam.

εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο. Fuit igitur hæc Irenæi Epistola Synodica, utpote scripta nomine Ec-

A clesiarum Galliæ, cujus caput erat Lugdunum. Proinde hæc Epistola referri debuerat inter concilia Galliæ, ut olim monui Jacobum Sirmondum virum doctissimum, nec unquam nisi honorifice nominandum. Etenim ille editionem suam conciliorum Galliæ à Constantini temporibus exorsus est; hoc solum in Præfatione sua monuisse contentus, duas Synodos Lugdunenses quibus præfuit Irenæus, memorari: quarum in altera Valentinus & Marcion damnati sint. In altera verò Pascha nonnisi die Dominico celebrandum cum tredecim Episcopis Irenæus decrevit. Verùm quoniam harum Synodorum obscurior esset memoria, ideò se illas prætermisisse scribit. Ego verò prioris quidem illius Synodi Lugdunensis fateor obscuram esse memoriam. Sed posterior illa in

B qua de die Paschæ actum est, illustrissimo Eusebii testimonio confirmatur. Locus est in Cap. 23. hujus libri, ubi de Synodis Episcoporum agit, quæ ob controversiam super Pascha variis in locis congregatæ sunt: & de Synodicis cujusque concilii literis tractans Eusebius, Lugdunensem Synodum cui præfuit Irenæus, non postremo loco commemorat, καὶ τῶν κατὰ γαλλίαν παροικιῶν, ἃς εἰρηναῖος ἐπεσκόπει. Subjungit etiam Eusebius Epistolam synodicam Irenæi, de qua nunc agimus. Quamquam dubitari potest, utrum hæc synodica Irenæi Epistola ad Victorem Papam eadem sit cum illa cujus meminit Eusebius in dicto capite 23. an autem diversa, & in alia Synodo Lugdunensi conscripta. Equidem unam eandemque esse existimo. Id enim suadere videntur Eusebii verba, cùm dicit παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς

C κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον. Deinde quod ait Eusebius, hanc Epistolam ex persona fratrum, id est, Episcoporum Galliæ ab Irenæo esse conscriptam. Neque enim verisimile est, duas Synodos de una eademque re tam brevi temporis intervallo in Gallia congregatas fuisse. Porrò si quis scire desiderat, undenam Jacobus Sirmondus duas illas Lugdunenses hauserit Synodos, sciat id desumptum esse ex veteri Synodico Argentorati edito. Sed hujus libelli auctorem, sublestæ fidei esse jam suprà monuimus; qui cùm sciret Irenæum adversus Valentinum & alios hæreticos scripsisse, arrepta hinc occasione, finxit Synodum Lugduni adversus illos hæreticos ab Irenæo collectam fuisse.

παρίσταται μὲν τὸ δεῖν. In libro Turnebi ad oram emendatum est τῷ δεῖν. Quæ emendatio etiam in

D Moræi ac Gruteri libris habetur. Nec dubito quin Eusebius ita scriptum reliquerit. Sic enim loqui solet, ut notavi ad caput vicesimum tertium libri quarti.

ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας. Duplicē ait Irenæus tunc temporis fuisse dissensionem in Ecclesia: primam de die Paschæ, alteram de forma jejunii. Non dicit dissensionem fuisse de jejunio, sed tantùm de jejunii formâ; id est, quot diebus esset jejunandum, ut postea explicat Irenæus. Omnes enim, tam ii qui Pascha die Dominico celebrabant, quàm illi qui cum Judæis quarta-decima luna festum illud peragebant, in eo quidem conveniebant, quòd ante Pascha jejunarent. Quod jejunium ex traditione Apostolica susceperant per-

inde ac festum Paschale. Certe Eusebius in libro secundo, capite decimo septimo, testatur Christianos in Ægypto temporibus beati Marci Evangelistæ, Paschale jejunium celebrasse. Ac licet fortasse quis concesserit Eusebium illic falli, qui Therapeutas illos de quibus Philo in libro de vita contemplativa, Christianos fuisse crediderit. Illud tamen ex eo loco colligitur, Paschale jejunium usitatum fuisse temporibus Apostolorum juxta Eusebii sententiam. Idem quoque ex Epiphanio licet colligere.

τῆς νηστείας. Tres apud veteres Christianos fuere jejunii species. Primum fuit jejunium quartæ & sextæ feriæ, quod solvebatur horâ diei nonâ, post finem stationis seu *συνάξεως*. Quare à Tertulliano vocantur stationum semi-jejunia. In Typico monasterii sancti Sabæ dicitur *νηστεία τῆς ἐννάτης*. Secunda species fuit jejunium Quadragesimale, quod sub vesperam solvebatur. Nam hora nona fiebat Synaxis, & post missarum solemnia vespertinum canebatur officium, ac deinde populus dimittebatur, ut docent Epiphanius, Amalarius & concilia Anglicana. Tertium genus jejunii fuit omnium strictissimum, quod usque ad galli cantum & primæ lucis exortum producebatur. Quod idcirco *ὑπέρθεσις* dicebatur, latine superpositio. Hæc tria jejunandi genera aperte distinguit Epiphanius in expositione fidei Catholicæ, quæ legitur ad calcem librorum illius contra hæreses. Postquam enim de jejunio quartæ & sextæ feriæ, itemque de jejunio quadragesimæ locutus est, transiens ad jejunium Paschalis hebdomadis, ait fideles per eam hebdomadam solo pane & aqua vesci ad vesperam. Additque *ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς καὶ τριπλᾶς καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς.* Id est: *Verùm hi qui studiosi sunt, biduum ac triduum & quatriduum superponunt: quidam totam hebdomadam usque ad galli cantum.* Dionysius quoque Alexandrinus in Epistola ad Basilidē, *νηστείαν* & *ὑπέρθεσιν* aperte distinguit. Postquam enim dixit, per sex illos jejuniorum dies qui Pascha antecedunt, non ex æquo ab omnibus jejunari, subdit hæc verba *οἱ μὲν πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδὲ μίαν, καὶ τοῖς μὲν πάνυ διαπονηθεῖσιν ἐν ταῖς ὑπερθέσεσιν, εἶτα ἀποκαμοῦσι καὶ μονονουχὶ ἐκλείπουσι, συγγνώμη τῆς ταχυτέρας γεύσεως· εἰ δέ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες, &c.* Id est: *Alii quidem totum sex dierum spatium superponunt, jejunio perseverantes: alii verò biduum, quidam triduum, nonnulli quatriduum: alii ne unum quidem diem superponunt. Et iis quidem qui multùm in superpositionibus desudarunt, ac deinde fessi propemodum deficiunt, indulgenda est celerior refectio. Si qui vero non modo non superposuerunt, sed ne jejunarunt quidem*, &c. Vides jejunium à superpositione hic distingui à Dionysio: & *ὑπέρθεσιν* quidem sumi pro abstinentia à cibo usque ad galli cantum: jejunium verò pro inedia usque ad vesperam. Tertullianus quoque tres agnoscit species jejunii. Primam penitus sublati cibi: secundam diminuti; tertiam demorati. Primam simpliciter jejunium solet appellare: secundam verò alicubi vocat portionale jejunium & Xerophagiam: tertiam, stationum semi-

A jejunia. Cùm tres ergo fuerint species jejunii, quæri non immeritò potest, de qua loquatur hîc Irenæus. Ac primùm constat Irenæum non hîc loqui de jejunio quartæ & sextæ feriæ, seu de jejunio stationum. Quippe Irenæus hic manifeste loquitur de jejunio diei solidi, non autem dimidiati. Ait enim *οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, &c.* At jejunium quartæ & sextæ feriæ, non erat plenum jejunium, nec diei solidi, ut supra diximus. Quare locus Irenæi de hoc jejunio intelligi non potest. Restat ergo ut vel de jejunio quadragesimali quod solvebatur ad vesperam, vel de superpositione locum hunc accipiamus. Ac Dionysius quidem Alexandrinus & Epiphanius in locis supra memoratis suadere videntur, ut de superpositione potius intelligamus.

οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν. Hæc Irenæi verba va-
B rie à variis accepta sunt, dum pro suo quisque studio Irenæum ad suas partes trahere conatur. Bellarminus quidem de quadragesima locum hunc intellexit, id est, de quadraginta dierum jejunio ante Pascha. Itaque cùm Irenæus scribit quosdam unum diem jejunasse, id Bellarminus ita intelligit, ut diem unum, verbi gratia secundam feriam, absque ullo transegerint cibo, ac deinde modica refectione corpus curaverint. Idem deinceps tertia feria, idem quarta, quinta & sexta fecerint, donec totam quadragesimam explessent. Verùm hæc explicatio, & à verbis & à sensu Irenæi penitus abhorret. Nonnullos vidi qui hunc Irenæi locum de quadraginta quidem dierum jejunio acciperent, sed ita explicarent, ut quidam uno die, quidam biduo aut
C triduo jejunarent per singulas quadragesimæ hebdomadas. Quæ quidem expositio priore illa multò videtur probabilior. Alii inter quos est Cardinalis Perronius, Irenæi locum accipiunt, non de tota quadragesima, sed de hebdomade Paschali, quæ incipit à secunda feria majoris hebdomadæ. Confirmat hanc sententiam Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Basilidem, his verbis: *ἐπεὶ μηδὲ τὰς ἓξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν, &c.* ut supra. Non ovum ovo similius est, quàm sunt inter se similia hæc duo loca, Irenæi ac Dionysii: adeò ut Dionysius cùm hæc scriberet, Irenæi locum in mente habuisse mihi videatur. Tertius his adjungi potest locus Epiphanii in expositione fidei Catholicæ, suprà jam à nobis commemoratus.

D *μίαν ἡμέραν.* Sine dubio intelligit Irenæus sextam feriam majoris hebdomadæ. Cùm enim de jejunio Paschali loquatur, & quosdam uno duntaxat die jejunare dicat, quem alium diem intelligere potest, quàm diem Paschæ? Sic enim vocabatur dies ille, ut ex Tertulliano jampridem ab aliis observatum est. Quo quidem die, communis & publica jejunii religio erat, ut scribit Tertullianus in libro de oratione. Qua de re insignis est Methodii locus in convivio virginum, oratione tertia qui hic meretur adscribi: *ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἐν ἡμέρᾳ τοῦ πάσχα καὶ τῆς νηστείας ἀσφαλῶς νομιζομένης προσφέροι τροφὴν, καὶ ἐκείνου δέοι τὴν ἀθυμίαν ἀποσβέσασθαι τούτων τῶν προσφερομένων. λέγων· ὡς ἄρα τὸ μὲν ἀληθῶς, ὦ οὗτος, καλὸν, ἐγκλημάτων ὥσπερ δὴ καὶ ἡμᾶς, καὶ σὲ καρτερῶς διαμείναντας τῶν αὐτῶν μεταλαβεῖν· ἀπηγόρευται γὰρ*

σήμερον διαίτης ὑπομιμνήσκειν ταῦτα τὸ σύνολον. Id est. *Nam quemadmodum si cui periculose ægrotanti die Paschæ ac jejunii, cibum aliquis porrigat, jubeatque ut ob corporis infirmitatem degustet aliquid ex iis quæ porriguntur, ita dicens: bonum revera esset ô amice: oportebat te quoque, sicut & nos, fortiter perseverantem eadem percipere. Hodie enim penitus interdictum est ullam cibi mentionem facere.* Et hoc est jejunium quod in canonibus Timothei Alexandrini vocatur ἡ νηστεία τῆς πάσχα. De ejusdem diei solemni jejunio Tertullianus in libro de jejunio ita loquitur: *Cur stationibus quartam & sextam Sabbati dicamus, & jejuniis Parasceven?* Quippe hic dies κατ' ἐξοχὴν dicebatur Parasceve. Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi 18. διὰ δὲ τὸ κάματον τὸν προηγούμενον ὑμῖν ἔκ τε τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς, καὶ τῆς ἀγρυπνίας, &c. Id est: *Ob laborem vero antecedentem, B tum ex superpositione jejunii Parasceves, tum ex pervigilio,* &c.

οἱ δὲ δύο. Parascevem scilicet & Sabbatum magnum. His enim diebus Catholici omnes, nisi quibus morbus causa esset, jejunabant. Tertullianus in libro de jejunio. Certe in Evangelio illos dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus; & hos esse jam solos legitimos jejuniorum Christianorum. Et infra capite 13. ejusdem libri. Ecce enim convenio vos & præter Paschæ jejunantes, citra illos dies quibus ablatus est sponsus. Denique in capite 14. eos dies Parascevem fuisse & Sabbatum significat his verbis. Cur stationibus quartam & sextam Sabbati dicamus & jejuniis Parasceven? Quamquam vos etiam Sabbatum continuatis: si quando, nunquam nisi in Pascha jejunandum secundùm rationem alibi red- C ditam.

οἱ δὲ τεσσαράκοντα. Antequam hunc locum exponamus, stabilienda est ejus lectio. Christophorsonus quidem & Savilius hunc locum ita legerunt ac distinxerunt: οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο· οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα· ὥρας τε ἡμερινὰς καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι, τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Cui lectioni favet Rufini interpretatio. Sic enim vertit Rufinus: *Quidam enim putant uno tantum die observari debere jejunium, alii duobus: alii verò pluribus; nonnulli etiam quadraginta; ita ut horas diurnas nocturnasque computantes, diem statuant.* Eandem lectionem secutus est Joannes Langus, qui Nicephorum interpretatus est. Verùm huic lectioni omnes nostri codices refragantur. Certe in codice Maz. hic locus uno tenore ita scri- D bitur: οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. In Medicæo verò & Fuketiano post vocem, ὥρας apponitur virgula. Regius autem codex ita interpungit: οἱ δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς καὶ νυκτερινάς, συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quod si post vocem τεσσαράκοντα distinctionem affixeris, nullus jam erit sensus. Quo enim referentur verba illa quæ sequuntur ὥρας ἡμερινάς, &c. utrum ad illos qui unum diem, an ad hos qui quadraginta dies jejunant. Ad hos certe referenda potius videntur, utpote ultimo loco positos. Jam verò si ad hos retuleris, illud necessariò consequetur; eos qui quadraginta dies jejunabant, toto illo tempore nihil prorsus comedisse: quandoquidem horas tam nocturnas quàm diur- A nas jejunio deputabant. Deinde cùm Irenæus jam dixerit alios uno die, alios biduo, alios verò pluribus diebus jejunare, quid necesse est addere alios quadraginta diebus jejunare: cùm in eo quod plures dies dixit, quadraginta satis comprehendantur. Verior itaque est nostrorum codicum Scriptura, quàm Musculus in interpretatione sua fideliter expressit hoc modo: *Si quidem alii unum sibi diem jejunandum esse putant, alii duos, alii plures; alii quadraginta horas diurnas & nocturnas computantes, diem suum statuunt.* Constituta jam lectione hujus loci, ad illius expositionem veniamus. Ait igitur Irenæus quosdam quadraginta continuis horis diurnis simul ac nocturnis jejunasse. Sunt qui existiment, hoc quadraginta horarum jejunium ab illis celebratum fuisse in memoriam spatii illius, quod à morte Christi ad ejus resurrectionem interfuit. Id autem spatium fuit horarum circiter quadraginta: ab hora scilicet sexta Parasceves, usque ad diluculum primæ feriæ. Ego verò, illud quadraginta horarum jejunium ab his potius celebratum esse crediderim in honorem ac memoriam quadraginta dierum ac noctium, quibus Christus in solitudine jejunavit. Nam cùm veteres illi Christum omnibus modis imitari studerent, jejunium illud quadraginta dierum, quod supra humanas vires erat, hoc saltem quadraginta horarum jejunio æmulabantur. Tria igitur ex hoc Irenæi loco colligimus. Primum est, jejunium ante Paschale jam inde ab Apostolicis temporibus semper in Ecclesia usitatum fuisse. Alterum, jejunium illud in honorem Quadragesimæ Christi fuisse celebratum. Postremò, varie à variis fuisse jejunatum. Semper autem meminisse debemus, Irenæum hic loqui de jejunio superpositionis, quod per magnam hebdomadam à Christianis celebrabatur. Ceterùm semel admisso hebdomadis Paschalis jejunio, etiam Quadragesima admittenda est. Nam hebdomas Paschalis, pars est Quadragesimæ. Ac interdum quidem jejunium illius hebdomadis distingui videmus à jejunio Quadragesimæ, ut apud Epiphanium in expositione fidei; apud Clementem in constitutionibus Apostolicis. Sed & vetus auctor in tractatu contra Græcos quem edidit Petrus Steuartius in tomo singulari insignium auctorum pag. 599. de Græcis ita scribit. *Nec quadragesimam celebrant; cùm Quadragesima sit jejunium quadraginta dierum. Ipsi verò majorem septimanam à numero Quadragesimæ secludentes, sex hebdomadis Quadragesimam claudunt. Tot enim sunt a prima eorum septimana, usque ad Sabbatum quod palmarum ramos præcedit. In quo universaliter ab illis cantatur: Qua anima utilis est complemus Quadragesimam.* Verba sunt ex officio Græcorum in Sabbato ante Dominicam Palmarum. Verùm neque hic auctor, nec plerique alii recentiores satis intellexisse mihi videntur, cur hæc magna hebdomas interdum distinguatur à Quadragesima. Non enim ita distinguitur, quasi revera non pertineat ad Quadragesimam. Verùm ab illa distinguitur, ut pars à toto. Cur autem à Quadragesima interdum distincta fuerit, duplex ratio afferri potest. Prima, quod districtiori jejunio celebraretur, superpositionis scilicet ut suprà ostendimus. Secunda ratio, quod hæc hebdomas

proprie ad Pascha pertinet. Feriæ enim hebdomadis denominantur à sequente Dominica, & ad eam pertinent, ut alibi demonstrabitur. Quare cùm hæc hebdomas Dominicam Paschalem proxime antecedat, merito etiam ad eam pertinet. Hinc est quod hebdomas μεγάλη dicitur. Cujus vocabuli causas affert Chrysostomus Homilia 30. in Genesim. Sed vera illius vocabuli ratio est quam dixi. Cùm enim hæc sit hebdomas Paschæ, dies autem Paschæ appelletur ἡ μεγάλη κυριακὴ τοῦ πάσχα, recte etiam hæc hebdomas sancta & magna cognominatur. In Typico sancti Sabæ, singuli dies hujus hebdomadis sancti & magni vocantur hoc modo: ἡ ἁγία καὶ μεγάλη δευτέρα, & sic deinceps. Incipiebat autem hebdomas illa à feria secunda, ut discimus ex Cyrillo in homiliis Paschalibus & ex Epiphanio in Aërianis. Porro quamvis à Quadragesima nonnunquam distingueretur ob eas quas dixi causas, revera tamen conjuncta erat Quadragesimæ, ejusque extrema pars erat & complementum. Certe id manifeste colligitur ex homiliis Paschalibus Cyrilli: in quibus hæc septimana perpetuò distincta legitur à reliqua Quadragesima; & septimana Paschæ vocatur. Eadem tamen Quadragesimæ contribuitur, quippe quæ quadraginta dierum numerum adimpleat. Denique illud etiam observandum est, quod scribit Socrates in lib. 5. cap. 22. veteres Christianos Paschale suum jejunium vocasse Quadragesimam, quamvis non totis quadraginta diebus omnes jejunarent. Ejusque vocabuli varias à variis causas afferri dicit. Mihi quidem Quadragesima dicta videtur eodem modo, quo Quinquagesima quæ est post Pascha. Nam ut Quinquagesima seu Pentecoste, proprie quidem est dies ultima de quinquaginta illis diebus Paschale festum subsequentibus; tamen latè sumpto vocabulo, interdum significat totum illud spatium dierum, quod est à Pascha ad Pentecosten: ut apud Hieronymum in Epistola ad Marcellam, apud Cassianum & complures alios. Sic etiam Quadragesima, proprie quidem est dies unus de quadraginta: dies scilicet Parasceve, qui quidem apud Alexandrinos erat quadragesimus, ut ex Cyrilli homiliis Paschalibus constat. Latius tamen sumpto vocabulo, designat etiam quadraginta dies jejuniorum qui Pascha antecedunt.

Pag. 193. συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Miror tot homines eruditos, qui hunc Irenæi locum in suis libris exposuerunt, ejus vitium non animadvertisse. Quis enim est sensus horum verborum? aut quis unquam credat fuisse homines, qui quadraginta horarum spatio diem metirentur. Atqui quadraginta horæ biduum jejunantibus efficiunt. Equidem non dubito, quin Irenæus ita scripserit. οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν νηστείαν. Qua Scriptura nihil planius esse potest. Quare aut Irenæus omnino ita scripsit, aut certe ita scribere debuit. Sed antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato locum corruperunt.

τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς ὡς εἰκὸς κρατούντων. Hunc locum non intellexerunt Interpretes. Solus Musculus sensum assecutus est, sed ex parte tantum. Sic enim vertit: *Et ista jejunantium varietas, non nostro demum tempore, sed multo antea per illos cœpit; qui ante nos præter accuratam diligentiam, ut verosimile est, rerum habenis potiti, simplicem ac vulgatam consuetudinem posthabuerunt ac mutarunt.* Est certe hic Irenæi locus admodum intricatus & obscurus. Vult autem ostendere Irenæus, unde orta sit tanta diversitas jejunii Paschalis. Ait igitur eam natam esse, non ex lege aliqua ab Apostolis aut à Christo data, sed paulatim usu quodam increbuisse; ac postea Episcopos quosdam, in iis quæ ad disciplinam pertinent parum diligentes nec satis accuratos, id quod simpliciter introductum fuerat, licet singulare & ab aliarum Ecclesiarum more diversum, in consuetudinem vertisse ac posteris observandum reliquisse. Reprehendit igitur illos Irenæus, quòd παρὰ τὸ ἀκριβὲς egerint. Est enim diligentis Episcopi, videre ne quid novum in Ecclesiam inducatur præter reliquarum Ecclesiarum consuetudinem. Ita Socrates hunc Irenæi locum cepisse videtur in cap. 22. lib. 5. ubi postquam de jejuniorum & hujuscemodi rituum apud varias Ecclesias discrepantia abunde disseruit, unde concludit: αἴτιοι γοῦν, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οἱ κατὰ καιρὸν τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτες· οἱ δὲ ταῦτα παραλαβόντες, ὡς νόμον τοῖς ἐπιγινομένοις παρέπεμψαν.

ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι. Idem ait August. in Epist. 86. ad Casulanum: *Sit ergo una fides universæ quæ ubique dilatatur Ecclesiæ, tanquam intus in membris, etiamsi ipsa fides unitas quibusdam diversis observationibus celebratur, quibus nullo modo quod in fide verum est, impeditur.*

ἐν οἷς καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος. Duas priores voces expunxi, quippe quæ abessent à quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. nec legerentur in interpretatione Rufini. Paulo post in iisdem exemplaribus πίον legitur accentu acuto in prima syllaba, quod magis placet. Cùm enim primam syllabam habeat brevem, circumflecti non debet.

οὔτε τοῖς μετ' αὐτοὺς ἐπιτρέπον. In libro Turnebi ac Moræi ad marginem emendatur μετ' αὐτῶν. Atq; ita legit Rufinus, ut ex versione ejus apparet. Sic enim vertit: *Neq; ipsi ita tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant.* Posset etiam scribi οὔτε τοῖς ὑπ' αὐτοὺς, id est, presbyteris suis ac diaconis, & populo sibi commisso.

τοῖς μὴ τηροῦσι. Amplector emendationem quæ in libris Turnebi ac Moræi habetur ad marginem, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι. Est autem hic hujus loci sensus. Cùm observantia alicuius moris & inobservantia sint inter se contraria, tamen quoties is qui morem observat quempiam, versatur inter eos qui minime observant, tunc ipsa diversitas magis elucet. Hoc est, quod vulgò dicitur in scholis Philosophorum: contraria juxta se invicem posita magis elucescunt.

ἀπεβλήθησάν τινες. Rufinus hanc vocem pluribus verbis exposuit, quæ scholii vicem præstant. *Nunquam tamen ob hoc repulsi sunt ab Ecclesiæ societate, aut venientes ab illis partibus non sunt suscepti.* ἀποβάλλειν igitur duo significat, aut ejicere ab Ecclesia, quæ frequentior significatio est, ut in capite ultimo hujus libri; aut omnino non admittere venientem.

ἔπεμπον εὐχαριστίαν. Solebant olim Episcopi, tempore Paschalis festivitatis Eucharistiam ad alios Episcopos Eulogiarum nomine transmittere. Idque tandem vetitum fuit concilio Laodiceno ca-

pite 14. At Rhenanus hunc locum aliter intellexit. Sic enim adnotavit ad marginem Rufini: *Ex hoc Irenæi loco apparet, quod si Episcopus aliquis Romam venisset, Romanus Pontifex Eucharistiam hospiti solemniter transmittebat.* In quo dupliciter fallitur; tum quòd id Pontificis Romani privilegium esse sensit; tum quòd solis hospitibus seu advenis id præstari existimavit. Atqui ex concilio Laodiceno discimus, hunc morem promiscuum fuisse, & ab omnibus passim Episcopis usurpatum, ut ad aliarum civitatum Episcopos benedictionis nomine Eucharistiam transmitterent. Putavit scilicet Rhenanus, in his Irenæi verbis: τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν, subaudiri verbum ἐλθοῦσι. Quod tamen non est necessarium. Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικιῶν sunt Episcopi Ecclesiarum: Quemadmodum ἀπὸ Δεβέλτου, est Episcopus Debelti: ἀπὸ Εὐμενείας Episcopus Eumeniæ, ut supra observavimus. Porro ad hunc morem transmittendæ Eucharistiæ, facit in primis locus Justini in prima Apologia: εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν, ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι· καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία. Id est, *Postquam Antistes gratiarum actionem perfecit, & populus omnis apprecatus est, Diaconi ex pane & vino & aqua consecratis partes dividunt unicuique præsentium, & ad absentes portant. Hic cibus vocatur Eucharistia.* Scio quidem Justini locum de ægris explicari posse. Sed nostra explicatio planior esse videtur. Illustre etiam hujus moris exemplum exstat in Actis Luciani Martyris. Notandum porro est in loco Justini supra citato, panem consecratum à Christianis vulgò dictum esse Eucharistiam; quod confirmat etiam Irenæus tum in hoc loco, tum in libro 5. contra Hæreses cap. 11. Clemens 1. Stromat. pag. 117.

καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου. Baronius in Annalibus, hunc Polycarpi adventum in urbem Romam refert anno 5. M. Aurelii Antonini, eodemque anno pontificatum Aniceti orditur: quod nequaquam probabile mihi videtur. Hoc enim anno, Polycarpus major erat octogenario. Mortuus quippe est anno 7. M. Aurelii Imperatoris, cùm sextum & octogesimum ætatis annum jam exegisset. Ita enim scribitur in Epistola Ecclesiæ Smyrnensis quam supra retulit Eusebius in lib. 4. ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ. Id est, *Octoginta & sex annos illi servio.* Quod si annos illos non à primo statim ortu, sed à pueritia ordiri lubet, quando primùm homines ratiocinari incipiunt; sequetur omnino, Polycarpum centenario majorem aut proximum, è vivis abiisse. Atque ita juxta computationem Baronii necesse erit dicere, illum nonagesimo ætatis anno venisse Romam, quod profectò nequaquam credibile est. Eusebium verò hæc objectio nullatenus involvit. Quippe Eusebius Aniceti Pontificatum orditur sub Antonino Pio, decem fere annis ante Baronium. Idipsum in Baronio reprehendit Halloixius in Notationibus ad caput 10. vitæ B. Polycarpi.

περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου. Pessime hunc locum interpretatus est Christophorsonus; cujus versio Baronium postea in errorem induxit. Sic enim vertit: *Qui in pro hoc festo observando, quod controversia caput videbatur, charitatis vincula neutiquam ruperunt.* Cui interpretationi nimium fidens Baronius ad annum Christi 167. scribit Polycarpum ideò Romam venisse, ut dissidia quæ de Paschali festo orta fuerant, cum Aniceto componeret: idque Eusebium & Irenæum affirmare. Atqui Irenæus id non dicit, nisi forte ex versione Christophorsoni. Hoc tantum ait Irenæus, cùm Polycarpus Romam venisset Aniceti temporibus, & leves quasdam cum illo de aliis rebus controversias habuisset, ambos tamen illico pacem inter se fecisse, ac de festo Paschæ noluisse inter se contendere. Non igitur ob quæstionem de festo Paschæ, sed ob alias quasdam controversias Romam venerat Polycarpus. Scio Hieronymum in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, Baronii sententiam confirmare. Sic enim ait de Polycarpo: *Hic propter quasdam super die Paschæ quæstiones sub Imp. Antonino Pio, Ecclesiam regente Aniceto, Romam venit.* Ita etiam Eusebius noster in lib. 4. cap. 14. Sed cùm Hieronymus id ex Eusebio sumpserit; Eusebius autem ex Irenæo; inquirendum est à nobis, non quid Eusebius dixerit ac Hieronymus, sed potius quid senserit Irenæus.

παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν. Hunc honorem Anicetus Pontifex Romanus habuit venerabili seni Polycarpo, ut illum in Ecclesia sacra facere sineret, & quidem præsente se, quod in primis notandum est. Sic Irenæi verba & Rufinus & ceteri Interpretes acceperunt. Sed Franciscus Florens antecessor Aurelianensis, vir doctus, & nobis dum vixit amicissimus, hæc Irenæi verba aliter intelligenda esse contendit in tractatu ad Titulum 7. Decretalium de translatione Episcopi. Vult enim Anicetum porrexisse duntaxat Eucharistiam Polycarpo, non autem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi. Verùm si hunc Irenæi locum ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto? Hoc enim diserte notat Irenæus, tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo jure concedere significat; tum illis verbis quæ addit, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι. Id est, honoris causa & contemplatione, ut vertit Rufinus. Certe si Eucharistiam tantum Polycarpo porrexisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem detulisset; cùm omnibus peregrinis Episcopis id passim tribui soleret, ut cum Episcopo civitatis simul communicarent, quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed & in Concilio Arelatensi capite 20. decretum est, ut peregrino Episcopo locus sacrificandi detur.

In Caput XXV.

παρ' ἡμῶν δ' ἔτι τὰ γράμματα. Sic ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. In codice Medicæo legitur: παρ' ἡμῶν τι τὰ γράμματα. Nicephorus verò in cap. 36. libri 4. habet: παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα, atque ita codex Mazarinus, Fuk. & Sav. Intelliguntur autem hic literæ Paschales, quas ἑορταστικὰς vocabant. Ceterùm hujus Synodi Cæsariensis acta quædam exstant apud Bedam in libro de vernali æquinoctio: quæ licet à nonnullis illegitima habeantur ac spuria, haudquaquam spernenda mihi videntur. Baronius certe ea pro veris amplexus est. Pag. 194.

In Caput XXVI.

ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν εἰρηναίου. In hoc libro maxima erat capitulorum perturbatio etiam in scriptis codicibus, quæ nos ex Rufino restituimus. Rufino etiam adstipulatur codex Regius, Maz. & Fuketii. Ab his enim verbis caput ordiuntur supradicti codices hoc titulo: ὅσα τῆς εἰρηναίου φιλοκαλίας: sed in eo peccant, quòd caput istud numerant 28. cùm sit revera caput 26. ut constat ex indice capitum qui libro præfixus est. Causa erroris fuit, quòd superiorum capitum tituli bis appositi sunt in memoratis codicibus per negligentiam librariorum.

εἰς ἐπίδειξιν. Forte legendum est εἰς ἀπόδειξιν.

βιβλίον τι διαλέξεων. Rufinus *dialogos* vertit; Hieronymus verò *tractatus*. Sed Rufini Interpretatio magis placet. Sic γαΐου διάλεξις memoratur ab Eusebio: quæ nihil aliud erat quàm Dialogus seu disputatio Gaij adversus Proclum, ut infra demonstrabimus. Potest tamen etiam sumi pro tractatu seu sermone ad populum. Nam διαλέγεσθαι pro concionari in Ecclesia sumit Eusebius in libro 6. capite 19. & διαλέξεις appellat homilias Origenis in capite 36. eiusdem libri. Sed & Basilius in libro de Spiritu sancto cap. ult. διαλέξεις vocat Homilias Origenis in Psalmos: ἤδη δὲ καὶ ὠριγένην ἐν πολλαῖς τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς διαλέξεων εὕρομεν, &c. Quem locum Erasmus ita vertit. Jam verò & Origenem multis in locis expositionum quas in Psalmos edidit. Atqui διαλέξεις Homiliæ sunt seu tractatus ad populum; non autem expositiones. Et in Homiliis quidem fere hæc solemnis erat clausula, ut tractator Deo Patri & Filio cum Spiritu sancto gloriam daret: quam clausulam in omnibus fere Origenis in Psalmos Homiliis appositam esse testatur Basilius. In libris autem expositionum id minime observavit Origenes.

In Caput XXVII.

Pag. 195. ὧν γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Musculus & Christophorsonus vocem διαγνῶναι pro simplici γνῶναι acceperunt: quod equidem non damno. Tamen διαγνῶναι, propriè significat internoscere ac distinguere. Ait igitur Eusebius, Scriptores illos quos certa aliqua nota ab hæreticis Scriptoribus distinguere potuit, esse Heraclitum, Maximum & ceteros. Pro Heraclito Heraclium legit Rufinus & Hieronymus. Porro articulus ille postpositivus ὧν γε μὴν, non refertur ad vocem ὑπομνήματα ut putavit Christophorsonus; sed ad vocem ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Nam si referretur ad vocem ὑπομνήματα, dixisset Eusebius: ἅ γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Refert igitur Eusebius hoc loco, primùm Ecclesiasticos illius temporis Scriptores quorum nomina potuit cognoscere. Deinde illos commemorat, quorum libri quidem adhuc supererant, sed nomina ignorabantur.

καὶ τὰ μαξίμου. Hujus Maximi liber inscriptus erat περὶ τῆς ὕλης, & in Dialogi modum compositus: ex quo luculentissimum fragmentum profert Eusebius in libro 7. præparationis Evangelicæ capite ultimo, ubi & Scriptorem hoc elogio afficit: μαξίμῳ δὲ τῆς χριστοῦ διατριβῆς οὐκ ἀσήμῳ ἀνδρί, καὶ λόγος οἰκεῖος συγγέγραπται ὁ περὶ τῆς ὕλης.

οὐδ' ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι. Hunc locum A non intellexerunt Interpretes, quod miror. Solet Eusebius ex auctorum quorum meminit Scriptis, historias quasdam depromere. Sic suprà ex Irenæi libris, & ex Clemente & Hegesippo ac Papia aliisq; passim varias excerpit narrationes, quoties tempus ipsum quo auctores illi scribebant, cognitum habet. In his porro Scriptoribus quos in hoc capite commemoravit, negat Eusebius id se præstare potuisse, propterea quòd tempus ipsum quo vixissent, certo scire non potuerat, cùm nullum eius indicium aut argumentum ipsi suppeteret. Atque ita ferè Nicephorus; nisi quòd verba illa διὰ τὸ μηδεμίαν ἀφορμὴν ἔχειν male intellexit. Pro his enim Eusebianis ista substituit: ὧν διὰ τὸ μὴ συμβάλλεσθαι τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ, οὔτε τοὺς χρόνους, οὔτε τὰς αὐτῶν ἱστορίας μερικῶς ἀναγράφομεν.

B

In Caput XXVIII.

ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν ἱστορίαις. Musculus, eumque secutus Christophorsonus, ita vertit: *Historiis nostris quas undique conquisivimus.*

προσδοθεὶς ὁ λόγος. Nicephorus in libro 4. cap. 21. hunc librum auctoris ignoti inscriptum esse dicit μικρὸν λαβύρινθον. Photius autem in Bibliotheca capite 48. Cajum hujus libri auctorem facit: τοῦτον τὸν γάϊον πρεσβύτερόν φασι γεγενῆσθαι τῆς κατὰ ῥώμην ἐκκλησίας, συντάξαι δὲ καὶ ἕτερον λόγον ἰδίως κατὰ τῆς ἀρτέμωνος αἱρέσεως, &c. Hic est ipse liber cujus fragmenta hîc profert Eusebius, quem tamen à labyrintho Photius aperte distinguit. Sed Nicephori sententiam confirmat Theodoritus in libro 2. hæreticarum fabularum capite quinto: ubi agens de Theodoto coriario, eamque de Natale Episcopo referens historiam quam hic narrat Eusebius, ex libro qui parvus labyrinthus dicitur, illam esse depromptam testatur.

C

ψαλμοὶ δὲ καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι. Scribendum est ἀπ' ἀρχῆς, ut habet Codex Med. Fuk. Savil. & Nicephorus. Porro ex his verbis apparet morem fuisse antiquissimum in Ecclesia, Hymnos & Psalmos in honorem Christi componere. Certe Plinius in Epistola ad Trajanum auctor est, Christianos in unum convenientes Christo Hymnos canere consuevisse. De his Psalmis & Hymnis intelligendus videtur Hippolytus in oratione de consummatione mundi sub finem: τὸ στόμα ὑμῶν πρὸς δοξολογίαν καὶ αἶνον καὶ ψαλμοὺς καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς ἡντρέπιστα λαλεῖν. Hujusmodi Hymnus in Pag. 196.

D honorem Jesu Christi à Clemente Alexandrino compositus exstat ad finem eius librorum qui pædagogi inscribuntur.

νατάλιός τις. Nescio an hic sit Cæcilius Natalis, qui disputatione Octavij Januarii coram Minucio Felice Romæ habita, ad Christi fidem conversus est, ut scribitur in Dialogo Minucij Felicis. Nomen certe convenit, & tempus atque professio.

ἐπίσκοπος κληθῆναι. Ita scriptum præfert codex Regius, cui consentit Rufini Interpretatio. Sed quatuor reliqui codices Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum habent κληρωθῆναι.

πότερον συνημμένον ἢ διεζευγμένον. Quid sit συνημμένον & quid διεζευγμένον, docent Dialectici. Pronuntiata quæ Stoici ἀξιώματα vocant, alia sunt simplicia, ut illud; *dies est*: alia non simplicia. Ex Pag. 197.

his quæ non sunt simplicia, alia sunt συνημμένα, id est, connexa, quæ constant ex duobus diversis pronuntiatis; ut illud, *si dies est, lux est.* Alia διεζευγμένα seu disiuncta: ut illud, *aut dies est, aut nox est.* Vide Diogenem Laertium in Zenone. Sextus Empiricus τὸ συνημμένον, definit, τὸ συνεστὸς ἐξ ἀξιώματος διαφορουμένου, ἢ ἐξ ἀξιωμάτων διαφερόντων, διὰ τοῦ εἰ ἢ εἴπερ συνδέσμου. Et exemplum connexi quod fit ex pronuntiato διαφορουμένῳ hoc affert: si dies est, dies est. Ex quo corrigendus est Diogenes Laertius in Zenone hoc modo: ἐξ ἀξιώματος μὲν διαφορουμένου, οἷον, εἰ ἡμέρα ἐστὶν, ἡμέρα ἐστίν. Porro tam apud Sextũ quàm apud Laertium mallem scribere διφορουμένου, quemadmodum legitur apud Alexandrum Aphrodisiensem in priora Analytica. Nam διφορούμενον, idem est quod διαλαμβανόμενον. Et hæc quidem de harum vocum interpretatione dicta sufficiant. Quod verò spectat ad hujus loci interpunctionem, scripti codi- B ces inter se dissentiunt. Nam Regius quidem codex quem secutus est Rob. Stephanus, post vocem διεζευγμένον virgulam habet appositam; ut scias voces illas συνημμένον καὶ διεζευγμένον, referendas esse ad τὸ ῥητὸν quod præcessit: non autem ad σχῆμα συλλογισμοῦ quod proxime sequitur. Sed reliqui codices Maz. & Med. cum Fuk. & Saviliano, post vocem διεζευγμένον nullam adhibent distinctionem, sed tantum post vocem συνημμένον. Quam distinctionem secutus Rufinus ac reliqui Interpretes, connexum ac disiunctum, duo syllogismorum genera esse existimarunt. Mihi prior distinctio magis placet.

τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον. Christophorsonus vertit: *Christum qui de cælo venturus est penitus ignorant.* Quam Interpretationem equidem non damno. Sic enim loqui solent sancti Patres de supremo adventu C Christi, quo mundum judicaturus est, non quasi de futuro, sed tanquam de præsenti: ἔρχεται κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. Ita Hegesippus in martyrio sancti Jacobi, & alii passim ab Eusebio citati. Possunt tamen hæc verba etiam de primo Christi adventu intelligi, quomodo accepit Rufinus.

γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπό τινων καὶ προσκυνεῖται. Galenus enim de figuris syllogismorum & de tota Philosophia libros conscripserat, ut ex librorum eius indice cognoscimus. Est autem illustre hoc testimonium de Galeno, quippe quod auctoris sit antiquissimi, & Galeni temporibus pene æqualis. Nec verò ex hoc tantum Scriptore, verùm etiam ex aliis D quamplurimis idem colligere licet, qui Galenum Aristoteli ac Theophrasto, ipsique adeò Platoni æquare non dubitarunt. Certe Alexander Aphrodisiensis in librum octavum Topicorum non procul ab initio, satis indicat ita omnes de Galeno existimasse. Postquam enim docuit problematum alia ἔνδοξα esse, alia ἄδοξα; & ἔνδοξα quidem in duplici esse differentia. Alia enim esse ἁπλῶς, alia ὡρισμένως: hæc subjungit: ὡρισμένως δ' ἔνδοξα, τὰ τῷ δέ τινι τῶν ἐνδόξων ἑπόμενα. οἷον, Πλάτωνι ἢ Ἀριστοτέλει, ἢ Γαληνῷ.

τὰ ἀσκληπιάδου. Apud Nicephorum scribitur: ἀσκληπιοδότου, quomodo etiam legit Rufinus. Paulò post ubi legitur: τὰ γὰρ ἀπολλωνίου restituendum est ἀπολλωνίδου ex Theodorito in libro 2. hæreticarum fabularum capite 5. & ex Nicephoro ac Rufino.

ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Christophorsonus legit ὑπ' αὐτοῦ. Quomodo etiam Savilius ad oram sui codicis emendavit. Nostri tamen codices nihil mutant; & vulgata lectio confirmatur tum ex sequentibus, tum ex Theodorito. Nam Theodoritus in libro 2. hæreticarum fabularum cap. 5. hujus loci sensum ita expressit: καὶ οὐδὲ τοῦτο συμφώνως αὐτοὺς δεδρακέναι λέγει. ἀλλὰ ἄλλως μὲν τὸν θεόδοτον, ἑτέρως δὲ τὸν ἀσκληπιάδην. καὶ ἑρμόφιλον ἄλλως, καὶ τὸν ἀπολλωνίδην ἑτέρως· καὶ τούτων δὲ ἕκαστον ἐπιδιορθώσεις τῶν οἰκείων ποιήσασθαι. Ex quibus apparet, Theodoritum hic legisse in plurali numero: τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Ipsa tamen orationis consequentia poscere videtur, ut ὑπ' αὐτοῦ potius scribatur. De solo enim Apollonide id affirmat Cajus, seu quis alius auctor fuit parvi labyrinthi: illum scilicet duas editiones composuisse sacrorum librorum, quarum posterior multùm à priore differret. Pag. 19

καὶ πᾶς ὧν κατηχήθησαν. Tota hæc pericope usque ad verba illa μὴ ἔχωσι, deest in codice Regio, nec admodum necessaria mihi videtur. Habetur tamen in vetustissimo codice Maz. Med. ac Fuk. & in interpretatione Rufini.

ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Subaudiendum videtur ἕνεκα vel διὰ τῆς ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Ita fere Langus & Musculus hunc locum interpretati sunt, melius professò quàm Christophorsonus. Male etiam Rufinus vertit: *& obtentu impiæ hujus assertionis*, quasi Græca sic construenda sint: ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάσει. Atqui προφάσει χάριτος dixit Eusebius. Quippe hæretici illi, obtentu gratiæ quæ per Evangelium donata est, legem ac Prophetas repudiabant. Unde eorum doctrina meritò ἄνομος & ἄθεος dicitur: ἄνομος eo quod legem ejicerent: ἄθεος eo quod Prophetas unius ac veri Dei nuntios repudiarent.

ἰσορηθῶ. In optimo codice Mazarino scriptum est ἰσορηθῶ, cui lectioni suffragatur etiam codex Fuketianus.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM SEXTUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

In Caput I.

Pag. 201. Περὶ τὸν θεῖον λόγον. Rufinus *divinæ legis studia*, Christophorsonus *sacrarum literarum studium* interpretatur. Musculus verò *divinam doctrinam* vertit. Nicephorus in libro 5. hæc ex Eusebio describens, ἱερὸν λόγον posuit. Observavi autem Eusebium, quoties de Evangelio seu de religione Christiana loquitur, θεῖον λόγον in singulari solitum esse dicere. De Scripturis verò sanctis cùm loquitur, θείους λόγους appellare. Sic in cap. 3. huius libri τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν. & cap. 5. in fine.

φέροντες ὡραΐζους. Post vocem φέροντες ponendum est punctum. Deinde scribendum à capite ὡραΐζους καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡσεὶ πεῖν, ἀπαρχάρων, &c. ut scribitur in codice Mazarino. Nec aliter legisse videtur Christophorsonus. Cujus lectionem ac distinctionem nos hic libenti animo secuti sumus. Porro & illud monendum est, Origenis nomen in codice Mediceo, Maz. & Fuk. semper cum aspiratione scribi, quomodo in Theodori Metochitæ Commentariis scriptum olim legere memini. Nec displicet hæc Scriptura. Nam ὡριγένης dicitur quasi ὡρὶ γεννηθεὶς. Id est, mature genitus: cui contrarium est ἀωρί.

In Caput II.

Pag. 202. ἐμποδὼν αὐτῷ τῆς προθυμίας. In libro Moræi ad marginem emendatum inveni, αὐτοῦ τῇ προθυμίᾳ ἐργάσης. Quod etiam Gruterus in libro suo adnotaverat. Sed cum scripti codices nihil mutent, vulgatam lectionem retinendam esse arbitror. τῆς προθυμίας igitur refertur ad adverbium ἐμποδὼν, quod genitivo conjungitur, & sic Græci loqui solent.

C περὶ μαρτυρίου ἐπιστολῶ. Codex Med. Maz. Fuk. & Savil. vocem addunt hoc modo: περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολὴν, quod non displicet.

τῶν ἐγκυκλίων παιδεία. Græci ἐγκυκλίων μαθημάτων nomine liberales intelligunt disciplinas, quibus pueri instituebantur; Mathematicam scilicet, Grammaticam & Rhetoricam. Philosophia verò eo nomine non continetur; quod innumeris Scriptorum testimoniis probari potest. Sic Diogenes Laertius in Zenone & in Chrysippo, & in Democrito: Maximus Tyrius sermone 21. Clemens Alexandrinus in lib. 2. stromatei, & Eusebius ipse in cap. 18. infra. Hinc est quod Ariston Ceus nobilis Philosophus, eos qui Philosophiam contemnentes omne studium suum in illis ἐγκυκλίοις disciplinis collocabant, similes esse dicebat procis Penelopes, qui à domina repulsi ad ancillas se convertebant, ut re-

A fert Stobæus in sermone 32. Et ita quidem Philosophi ab illo disciplinarum orbe Philosophiam semovebant. Rhetores verò etiam Rhetoricam ex illo numero eximebant. Ita Dionysius Halicarnassensis in Epistola ad Tuberonem de Thucydidis dotibus: οὐ γὰρ ἀγοραίοις ἀνθρώποις, οὐδὲ ἐπιδιφρίοις ἢ χειροτέχναις, ἀλλὰ ἀνδράσι διὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων ἐπὶ ῥητορικήν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐληλυθόσιν. Theon Sophista in ipso exercitationum suarum exordio, postquam retulit veterum eloquentiæ magistrorum hanc fere fuisse sententiam, non nisi post Philosophiæ studia condiscendam esse Rhetoricam. Nunc verò, inquit, tantum abest, ut id præstent plerique, ὥστε οὐδὲ τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων ἐπιεικῶς μεταλαμβάνοντες ἄττουσιν ἐπὶ τὸ λέγειν. Sunt tamen qui ἐγκυκλίων nomine & Rhetoricam & Philosophiam ipsam comprehendant, ut Vitruvius in cap. 1.

B lib. 1. & Tzetzes in Chiliadibus. Sed eos falli puto. Nam nomen ipsum ἐγκύκλιος, vulgare aliquid & protritum significat. Hinc est quod apud Demosthenem ἐγκύκλιοι λειτουργίαι dicuntur solemnes & ordinariæ functiones, quæ distinguuntur à Trierarchiis. Hæ namque gravissimæ erant & onerosissimæ. Recte igitur Ammonius de differentiis vocabulorum, παῖς δὲ, inquit, ὁ διὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων δυνάμενος ἰέναι. Vide Scholiastem Aristophanis in equitibus pag. 297.

μετρίαν ἔχειν. In codice Medicæo legitur οὐ μετρίαν, nec aliter in Mazarino codice. Fuk. & Sav. Paulo post scribendum est ex iisdem codicibus: ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ δαψιλῶς. Quomodo etiam in codice Regio scriptum habetur.

In Caput III.

χολάζοντι δὲ. Ab his verbis inchoavi caput tertium, secutus distinctionem Rufini. At Christophorsonus & caput hoc male distinxit; & verba quæ in titulo leguntur, perperam est interpretatus. Codex Fuk. caput hoc 3. orditur ab his verbis quæ leguntur paulo supra: τῆς γε μὴν τοῦ πατρὸς περὶ οὐσίας, &c. Sed nobiscum facit codex Regius, qui 3. caput inchoat ab his verbis: ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, &c. paulo infra. Pag. 204.

μετὰ τὸ βιῶναι. Hujus verbi vim ac proprietatem non intellexerunt Interpretes. βιοῦν Christiani Scriptores dixerunt pro eo quod est sæcularem vitam agere. Sic Epiphanius in hæresi Dositheorum, & in hæresi 59. ut notavit vir doctissimus D. Petavius in cap. 5. Miscellanearum exercitationum, quas ad calcem Juliani edidit. Quippe βίος, seculum est, ut præter locos ibidem à Petavio citatos docet

docet Chrysostomus in Homilia 9. de eleemosyna & decem virginibus, παρθένος ὑπομείνασα τῷ βίῳ. Sozomenus in lib. 7. cap. penult. ζήσων δὲ ἐπιεικῶς, βίῳ καὶ γάμῳ ἀπαγορεύσας, & in lib. 8. cap. 23. Hinc est quod Chrysostomus in Epistolam Pauli ad Romanos Homilia 23. non longe ab initio βιωτικοὺς vocat homines sæculares, quos vulgo laicos dicimus, eosque à presbyteris distinguit & monachis. δεικνὺς ἐπὶ ταῦτα διατάττεται καὶ ἱερεῦσι, καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον. Porro eo quem dixi sensu accipiendum hic esse verbum βιῶναι, docent sequentia. Ex duobus enim Origenis discipulis, alterum in sæculo honestissime vixisse dicit: alterum verò, Heraclam nomine, clericum fuisse. Id enim sonant hæc verba: πλήσιν καὶ φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπόδειξιν παρέχων.

B συστροφὰς ποιησαμένους. Supple τοὺς ἀπίστους. At Rufinus & Christophorsonus hæc verba referunt ad vocem στρατιώτας, male ut opinor. Neque enim græcæ linguæ proprietas hunc sensum admittit. Nicephorus verò pessime hunc locum accepit, quasi discipuli Origenis, vim efferatæ plebis veriti, militare præsidium ad sui tutelam adsciverint. In codice Maz. & Med. post verbum ποιησαμένους apposita est subdistinctio, optime.

Pag. 205. λόγων ἀρχαίων συγγράμματα. Rufinus Bibliothecam Gentilium Scriptorum interpretatur, melius quàm Christophorsonus, qui hunc locum Eusebii de solis veterum Oratorum libris accepit. Quasi verò λόγοι de solis orationibus dicantur, non etiam de grammatica & philosophia: aut quasi Origenes Oratorum libros duntaxat, non autem grammaticorum distraxerit. Musculus quosdam excerptorum libros ab ipso Origene compositos, videC tur intellexisse.

Pag. 206. τοῦ θώρακος. Rectè Rufinus & Christophorsonus *stomachum* verterunt. Nam subversio stomachi proprie dicitur à Dioscoride & Galeno.

τῇ δὲ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ. Codex Medicæus habet τῇ αὐτῇ rectius. Nam δὲ αὐτοῦ ex sequente linea huc irrepsisse videtur. Regius tamen & Maz. codex nihil mutant. In Fuk. scriptum est τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ.

In Caput IV.

ἡραῖς. Dudum conjeceram scribendum esse ἡραῒς uno verbo, quam conjecturam tandem mihi confirmavit codex Regius & Fuk. in quibus ita distinctè scriptum inveni. Adstipulatur etiam Rufinus, qui hunc locum sic interpretatur: *Sed & mulieres plurimæ, in quibus Hera quædam Catechumena.* vulgo exD cusum est, *erat quædam Catechumena.* Sed in codice Bibliothecæ Regiæ & in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ ita legitur, ut posui. ἡραῒς nomen est proprium, ἀπὸ τῆς ἥρας: ex quo fit etiam ἡραΐσκος: quo nomine fuit quidam Philosophus Ægyptius, de quo Suidas ex Damascio in vita Isiodori. Hujus Heraidis memoriam Græci celebrant die 4. mensis Martii, ut legitur in eorum Menologio quod edidit Canisius; seu potius die 5. ut habet; Menæum Venetiis editum. τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τῆς ἁγίας μάρτυρος ἡραΐδος. lego ἡραΐδος. Nescio an eadem sit Irais virgo Alexandrina, quæ cum aliis apud Antinoum civitatē martyrium passa esse dicitur die 22. Septembris in Romano Martyrologio. In Menologio Cardinalis Sirleti die 5. Septembris leguntur hæc verba: *Na-*

A *talis B. martyris Rhaidis, quæ igne consumpta est.* Scribendum *Heraidis.* Hæc enim ipsa est, cujus hic meminit Eusebius. Tres igitur distinguendæ sunt Heraides. Prima est, cujus mentio in Menæo die 5. Martii: Secunda Herais catechumena, cujus mentio in Menologio die 5. Septembris. Tertia Herais virgo Ægyptia oriunda ex loco qui dicitur Tamma, patre Petro presbytero, quæ anno ætatis 12. palmam martyrii consecuta est, ut legitur in Menæo ad diem 23. Septemb. ubi ἱραῒς appellatur. In Martyrologio Romano Irais dicitur.

In Caput V.

ἀκύλας. Hic Aquila Præfectus erat Ægypti, ut retulit Eusebius supra in cap. 3. Quo tempore Origenes annum ætatis agebat octavum decimum. Pag. 207.

πρὸς ἑαυτὴν ἐπικεκλιμένην. Ita codex Regius. Sed reliqui tres Maz. Med. & Fuk. scriptum habent εἰς ἑαυτὴν ἐπ.

τῶν ἐν στρατείαις ἀναφερομένων. Rufinus vertit: *unus ex his quibus implere speculatoris officium mos est.*

πίσσης ἐμπύρου, &c. His verbis indicat Eusebius, Potamiænā in lebetem picis ferventis sensim demissam fuisse. Porro in quatuor codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. legitur ἠρέμα καὶ κατὰ μικρόν, &c.

καὶ προσκεκλημένης. In codice Maz. Fuk. Sav. & Medicæo ita legitur καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης. Pag. 208 Quæ tamen verba non admodum necessaria mihi videntur. Porro Rufinus hunc locū pessime accepit. ubi & Potamiænam Origenis discipulam facit. In quo tamen Rufino refragari equidem non ausim. Et si enim id diserte non dixit Eusebius, ex ejus tamen narratione id colligi videtur. Nam cùm martyres qui ex Origenis schola exstiterunt, hic recensens, Basilidem & Potamiænam illis accenseat, hi quoque ex Origenis discipulis fuerint necesse est. Quod cùm de Basilide dici non possit, de Potamiæna certe fit admodum probabile. Ceterùm Potamiænæ nomen deductum est à masculino ποταμίων, eodem modo quo Tryphæna & similia.

In Caput VI.

πάνταινον διεκδέχεται κλήμης. Hæc parum cohærent cum superioribus. Neque enim Clemens tunc Magistri officio in Alexandrinæ Ecclesiæ schola fungebatur, sed Origenes Clementis discipulus. Adde quòd de Clemente ejusque libris jam in libro superiore commemoravit Eusebius. Quin & Cajus in parva labyrintho, Clementem refert inter Scriptores Ecclesiasticos qui ante Victoris Papæ tempora floruerunt. Verba Caji si quis forte desiderat, habentur supra in fine libri quinti. Rectè ergo Rufinus & hoc & sequens caput supra posuit in cap. 3. ubi de Demetrio Episcopo agitur, qui catechizandi, id est, docendi in Ecclesia magisterium Origeni tribuit. Ex his porro conjicio, Eusebium huic operi ultimam manum non admovisse.

φοιτητῶν γενέσθαι. In codice Medicæo ita legitur hic locus τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ παῖδα ὄντα γενέσθαι. quomodo etiam in codice Maz. Fuk. & Sav. scriptum reperi.

In Caput VIII.

πίστεως γνήσιον ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης. Ita codex Regius. sed reliqui tres Maz. Med. ac Fuketii scribunt πίστεως δὲ ὅμως σωφροσύνης, sine conjunctione.

ὅτι γε τ̀ κατὰ παλαιςίνlω. Ita quidem codex Regius. Apud Nicephorum pro ὅτι γε legitur ἐπεί τοί γε quod idem valet. In codice Medicæo legitur ὅτι τ̀, *&c.* minus recte ut opinor. Nam Eusebius causam aperit, cur Demetrius qui antea Origenem tantopere dilexerat, subito mutatus, eum ubique literis suis laceraverit; eo quod scilicet Cæsariensis & Hierosolymitanus Episcopi eum ad presbyterii gradum promovissent. In quo non mediocris injuria Demetrio illata esse videbatur, tum ab Episcopis illis, tum ab Origene. Ab Origene quidem, quod ab externis Episcopis manū sibi imponi passus fuisset, nec ab Episcopo civitatis suæ honorem illum presbyterii expectasset: ab Episcopis verò, quod Alexandrinæ scholæ magistrum hoc facto ad Ecclesiam suam transtulissent. Porro hic non contemnenda oritur difficultas; cur duo simul Episcopi Origenem presbyterum ordinaverint. Mihi videtur id ejus honori datum fuisse, ut duo simul Episcopi ei manū imponerent. Quo facto, in duabus Ecclesiis sedendi & cum aliis bresbyteris communicandi jus habebat. Vide infrà caput 23. & 27. Ex quibus conjectura nostra prorsus confirmatur. Fuit quidem consuetudo, ut cùm quis ad presbyterium vel diaconatum promoveretur, aliquot Episcopi interessent, quo illustrior ac celebrior esset promotio, ut docet Innocentius in Epistola ad Marcianum Episcopum. Photius certe in Biblioth cap. 118. ait Theoctistum ipsum ordinationem celebrasse, Alexandrum verò eam comprobasse.

ἀφυλάκτως. Hujus vocis multiplex est significatio. Et Rufinus quidem eam ita exposuit: *Velut abscissis omnibus impedimentis liber prorsus & cum omni fiducia rem gerebat:* Musculus verò vertit *sine discrimine:* quem secutus Christophorsonus ita interpretatur: *nulla habita personarum ratione.* Mihi Rufini versiò magis arridet. Nam antequam Origenes seipsum eviraffet, maxima cautela opus habebat, ut cum virginibus ac fœminis quæ institutionis causa ipsum adibant, conversaretur, ne obsceni rumoris occasionem ullam præberet. Postea verò amputata sibi virilitate, liberius deinceps munus suum exsequebatur, nec tanta cautione indigebat.

Ἐπὶ δίκα δὲ ἢ ἐκτῷ. In vetustissimo Rufini codice qui olim fuit Ecclesiæ Parisiensis, ab iis verbis caput IX. inchoatur, sicut & Christophorsonus distinxit.

Pag. 210. τῆς διλωθείσης ἐπισκοπῆς. Ante hæc verba in codice Maz. Med. & Fuk. legitur κατὰ τ̀ τ̀ δίω γ μὲ καιρὸν, *&c.* Sed hæc verba prorsus superflua sunt, cùm initio hujus periodi id dixerit Eusebius. De hoc Alexandro Eusebius in Chronico ad ann. 12. Severi qui erat secundus annus persecutionis, hæc habet: *Alexander ob confessionem Dominici nominis insignis habetur.*

In Caput IX.

εἰς ἔλαιὲ ποιότηζ. Scribendum videtur πιότηζ, quomodo etiam legit Rufinus. Sic enim vertit, *aqua natura in olei pinguedinem versa.* Sed & in Moræi libro ita ad marginem emendatum inveni. Codex quoque Fuk. ita diserte scriptum habet.

ἐπιμήκισον Rectius in codice Medicæo ac Maz. & apud Nicephorum in libro 5. cap. 9. legitur ἐπὶ μήκισον, quam lectionem secutus est Musculus. At Christophorsonus vulgatam scripturam sequi maluit pessime.

ἑαυτοῖς συνειγνωκέναι. In codice Med. & Maz. scribitur συνειδέναι, quibus consentit codex Fuk. & Sav.

τ̀ μὲν σκαιὰ νόσῳ. Rufinus vertit *regio morbo.* Langus autem interpretatur *morbo sontico.* Christophorsonus *fœdo ac scævo morbo*, quod ad Rufini interpretationem propius accedit. Nam Rufinus per morbum regium, lepram intelligit, ut ex sequentibus apparet. Sic in libro 10. cap. 25. de Eunomio loquens: *Vir corpore & anima leprosus, & interius exteriusque morbo Regio corruptus.* Certe Gregorius Nyssenus in libro. 1. contra Eunomium pag. 307. leprosum illum fuisse testatur his verbis: ὁ εἰσδύων εἰς τὰς οἰκίας αὐτόκλητ☉, ὐδὲ τὴν ἐκ τῦ πάθους ἀηδίαν τῇ καθ' ἑαυτὸν διαγωγῇ περιςέλλων, ὐδὲ τὴν φυσικὴν τ̀ ὑγιαινόντων πρὸς τὺς τοιύτυς ἀποςροφὴν λογιζόμενος. Quem locum non intellexit Interpres: cujus versio ita emendanda est: *Qui non vocatus in ædes alienas irrepit, & morbi sui fœditatem domus propria secreto non tegit, nec animo reputat, quantopere sani hujusmodi viros aversentur.* Idem Rufinus in libro 2. adversus Hieronymum: *Nam quis est*, inquit, *qui cùm morbo regio laboret, & de ipso capite & vultu ac vita periclitetur, magnopere clamet, quod non levo παρωνύχιον pedis, aut perfacilis ungula sua offensa curetur?* Ita etiam Hieronymus in vita Hilarionis de Adriano loquens ejus discipulo, *post aliquantum temporis computruit morbo Regio.* & in lib. 1. adversus Rufinus sub finem.

Pag. 211. ἀλλ' ἐκεῖ. In codice Med. & Maz. ita legitur hic locus: ἀλλ' ὐ χ ὁ τῆς δίκης μέγας ἐφθαλμὸς, ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἠρέμει. Quam scripturam confirmat Nicephorus. Itaque eam merito alteri præferendam puto, præsertim cùm Fuk. & Sav. codicum consensus accedat.

καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες. Hujus loci sensum non intellexerunt Interpretes. Ait igitur Eusebius, perjuros illos non adversus Narcissum, sed adversus semetipsos pejerasse. In quo alludere videtur ad illud, quod legitur in Psalmo: *Et mentita est iniquitas sibi.* Fraus enim plerumque recidere solet in caput ipsius, qui eam adversus alterum concinnavit.

διαπίπτοντ☉. Nicephorus scintillam è lucerna exsiliisse dicit. Musculus verò & Christophorsonus eam in domum perjuri illapsam esse interpretati sunt, quasi cælitus decidisset. Quod Eusebius refutat his verbis, ἐφ' ἧς κατέμενεν οἰκίας.

ὁμολογεῖ μὲν τὰ κοινῇ. Sic legitur in codie Regio. sed cùm reliqui codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habeant, ἀμελογεῖ, eam scripturam magis probo. Sequitur enim κατετεύχετο.

In Caput XI.

Pag. 212. μίαν τε φωνὴν. Christophorsonus & Musculus hic legerunt μιᾷ τε φωνῇ σαφεςάτῃ, *&c.* quam scripturam confirmat etiam Nicephorus. Sed nihil omnino mutandum videtur. Nam præter revelationem, ait Eusebius vocem insuper quandam auditam esse. Ac meo quidem judicio optime Rufinus narrationem Eusebii, quæ minus plana est, correxit. Ait enim revelationem quidem illam de Alexandro, Narcisso & aliis viris sanctis à Deo immissam fuisse: vocem autem ab omni populo auditam fuisse. Quod certè longè est probabilius. Rufinum ergo tantum abest, ut in eo reprehendam, quod Eusebii sententiam mutavit; quin potius laudandum existimo. Est enim boni Interpretis officium, ea quæ

ab auctoribus perperam dicta sunt leniter emenda- A re, dummodo id citra periculum sententiæ & cum judicio fiat.

μετὰ κοινῆς τῶν ἐπισκόπων γνώμης. Hieronymus in Catalogo & Nicephorus ipsum quoque Narcissum huic rei consensisse scribunt: quod procul dubio verum est. Invito enim Episcopo adjutor dari non potest. Porro in hac Alexandri electione, duo contra Ecclesiasticam regulam admissa sunt. Primum, quod ab uno Episcopatu Alexander ad alium translatus est. Alterum, quod superstiti Episcopo adjutor & coepiscopus est adjunctus. Atque hoc primum exemplum occurit coajutorum Episcoporum Quod licet postea vetitum fuerit in Concilio Sardicensi, ni fallor, nihilominus identidem in Ecclesia usurpatum est. Porro Christophorsonus hunc locum aliter interpunxit, & post vocem πράξαντες virgulam apposuit, contra scriptorum codicum aucto- B ritatem.

ἐπὶ τέλει γράφων τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. In tribus codicibus Maz. Med. & Fuk. deest vox αὐτῆς: quam prorsus superfluam existimo.

συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν. Pessime hunc locum verterunt Rufinus & Christophorsonus. Recte autem Hieronymus. licet non ad verbum, interpretatur hoc modo: *Salutat vos Narcissus, qui ante me hic tenuit Episcopalem locum, & nunc mecum eundem orationibus regit.* Hoc enim sibi vult Alexander, Narcissum in orationibus duntaxat, non in reliquo Episcopali munere, sibi collegam fuisse. Quocirca addit, eundem Narcissum annos centum ac sedecim natum esse. Ex quibus apparet, Alexandrum non tam adjutorem quam Episcopum in locum Nar- C cissi, utpote jam decrepiti, factum fuisse: Narcissum verò nudum nomen Episcopi atque honorem retinuisse.

ὁμοίως ἐμοὶ φρονῆσαι. In codice Med. ac Maz. & Fuk. & apud Nicephorum scribitur ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι, rectius procul dubio, ut ex Rufini & Hieronymi interpretatione convincitur.

δοῦλος κυρίου. In codice Med. Maz. & Fuk. inscriptio hujus Epistolæ aliter legitur, hoc modo: Ἀλέξανδρος ὁ δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. quibus consentit Rufini interpretatio.

κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης. Hanc epistolam scripsit Alexander fervente adhuc persecutione, cùm esset in vinculis, nec dum ad Episcopatum Hierosolymorum adscitus, ut ex his verbis apparet. Hinc est, quod in inscriptione Epistolæ appellat se vinctum Jesu D Christi. Ex quo conficitur, male in Chronico Eusebii Asclepiadis ordinationem conferri in annum primum Antonini Caracallæ. Nam Asclepiadis ordinatio contigit eodem tempore, quo Alexander ob Christiani nominis confessionem in carcerem conjectus est. Id autem accidisse principatu Severi ipse Eusebius testatur in Chronico.

κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς. Rectius Nicephorus: κατ' ἀξίαν τῆς πίστεως, τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένον. Quod sive ex libro, sive ex conjectura Nicephorus ediderit, omnino probum videtur.

Pag. 215. διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου. De Clemente Alexandrino hic loqui Alexandrum putavit Hieronymus in Catalogo. Certe Clemens Alexandrinus usque ad Severi tempora vitam produxit, & in his regionibus peregrinatus est, ut ipsemet testatur in libro 1. Stromatei. Sed & Alexandri Episcopi familiaris fuit; cui etiam librum dicavit de Ecclesiastica regula, seu adversus Judæos, ut scribit Eusebius infrà cap. 13. Paulo post nostri codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent τὴν τοῦ κυρίου ἐκκλησίαν, sicut legit etiam Hieronymus.

In Caput XII.

τοῦ μὲν οὖν Σεραπίωνος. Codex Maz. & Med. scriptum habent τοῦ δὲ Σαραπίωνος. Quomodo etiam legitur in Fuketiano. Serapionis nomen Græci per α efferre solent; quippe cùm & σάραπιν dicant quem Latini Serapin. Nec aliter unquam scribitur in codicibus Maz. Med. & Fuk.

πρὸς Δόμνον. In codice Maz. legitur πρὸς Δομνῖνον; & sic codex Med. & Fuk. Honorius Augustodunensis & Trithemius habent ad *Domnionem.*

κατὰ ῥωσσόν. Urbs est Ciciliæ, ad dextram intrantibus Issicum sinum, & alii quidem cum simplici σ. scribunt, inter quos est Stephanus de urbibus, & Theodoritus in religiosa historia, cap. 10. & 11. Corruptū est nomen hujus urbis apud Plutarchum in Demetrio, ubi Seleuci ac Demetrii colloquium refertur. καὶ παρέσης ἤδη φίλας τῆς γυναικὸς, αὐτῷ πρὸς ὀροσσὸν ἀπήντησε Σέλευκος. Item in 7. Synodo Actione 4. ubi hæc referuntur ex vita sancti Symeonis ἐν ῥωσσοπόλει τῆς κιλικίας.

τὰ δὲ ὀνόματα. Scribendum puto ὀνόματι, ut scribitur in codice Maz. Med. Fuk. & Savil. Atque ita legisse videtur Rufinus. Sic infra loquitur idem Serapion: τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὀνόματι Πέτρου εὐαγγέλιον. Hujus porro Evangelii secundùm Petrum, mentionem facit Origenes in Commentariis in caput 13. Matthæi. *Fratres autem Jesu putant nonnulli, ex traditione Hebræorum, sumpta occasione ex Evangelio quod titulum habet juxta Petrum, vel ex libro Jacobi, esse filios Joseph ex priore uxore quæ convixerat ipsi, antequam duceret Mariam.*

μαρκιανὸς καὶ. Scribendum videtur μαρκιανὸς, ὡς καὶ, &c. Atque ita legerunt Rufinus & Musculus. Sed Christophorsonus videtur legisse καὶ ὡς, &c. Savilius in libro suo emendavit καὶ πῶς ἑαυτῷ ἠναντιοῦτο.

ἃ μαθήσῃ. Codex Maz. Med. & Fuk. primam vocem non agnoscunt.

χρησάμενοι. Idem est quod mutuati, vel commodato usi. Ait enim Serapio, se Evangelium illud Petri commodatum accepisse à successoribus quorundam hæreticorum qui Δοκηταὶ dicebantur, quorum hæresim sectabatur Marcianus. Nihil hoc loco viderunt Interpretes. De Docetis hæreticis qui Christum non verè, sed opinione tantum incarnatum passumque esse dicebant, Clemens Alexandrinus in lib. 7. Stromatei, & Theodoritus in libro divinorum Decretorum cap. 12. Hujus sectæ princeps fuit Julius Cassianus, ut docet Clemens in lib. 3. De his Methodius in convivio pag. 110. ὡς ὁ ἀρτεμᾶς καὶ οἱ δοκήσει αὐτὸν ἀποφηνάμενοι πεφυκέναι. Vide P. Halloixium in vita Serapionis. Pag. 214.

In Caput XIII.

ἠξίωσε περιγραφῆς. In codice Regio, Maz. Med. Fuk. & Saviliano legitur προγραφῆς. Rectius. Idem est, ac si dixisset ἐπιγραφῆς. Idem vocabulum repetit infra in hoc capite.

στρωματεῖς. Rufinus interpretatur *opus varie contextum*, non male, ut equidem censeo. Sic Plutar-

chus στρωματεῖς historicos & poeticos scripserat, qui in indice librorum ejus recensentur. Sed & Origenes Clementis exemplo libros postea sic inscriptos elucubravit. Certe Eusebius ob multiplicem rerum varietatem ita inscriptos fuisse hos libros tradit in sequentibus; ubi etiam κατάστρωσιν πεποίηται dicit, alludens ad titulum librorum. Porro hi Clementis libri adeò celebres exstiterunt, ut ab iis Clemens ipse Stromateus cognominatus sit. Ita Theodoritus in libris hæreticarum fabularum, Georgius Syncellus in Chronico, & Nicephorus Callistus eum cognominant.

ἐκδοχάς. Langus *dictata* vertit. Musculus ad verbum *exceptiones*. Rufinus verò *expositiones*. Christophorsonus *Commentarios in sacras scripturas* interpretatur. Sed nullus eorum proprietatem hujus vocis intellexit. ἐκδοχαὶ sunt sensus & interpretationes sacræ Scripturæ. Utitur hac voce Origenes in lib. 4. de principiis cap. 2. ubi de duplici sensu sacrarum Scripturarum loquitur, literali scilicet ac spiritali. Ac primum quidem sensum seu intellectum, ait prodesse simplicioribus, ὅτι μὲν οὖν τῆς πρώτης ἐκδοχῆς κ. τ. λ. τοῦτο ὠφελοῦσης, ὅτι ἔστιν ὀνᾶσθαι, μαρτυρεῖ τὰ πλήθη, &c. Et paulo pòst διήγησιν & ἑρμηνείαν pro eodem usurpat. Methodius quoque in libro de resurrectione ita usurpat apud Epiphanium pag. 535. & Dionysius Alexandrinus apud Eusebium in libro 7. pag. 273 editionis nostræ. Porro de libris Clementis hypotyposeon, vide omnino quæ notavi supra ad caput 11. lib. 5. Rufinus hoc loco informationum seu dispositionum libros interpretatur.

πρὸς ὑπομνήμην εἰς τοὺς. Dudum conjeceram scribendum esse προτρεπτικὸς εἰς ὑπομονὴν πρὸς τοὺς, &c. Et sic in codice Regio scriptum postea inveni. In codice tamen Maz. Med. & Fuk. legitur εἰς ὑπομονὴν, ἢ πρὸς τοὺς, &c. quomodo legitur apud Nicephorum. Fuit igitur duplex titulus hujus libri. At Rufinus & Christophorsonus duos libros fecerunt.

ὡς καὶ αὐτὸς. Id est ad verbum qui & ipse de temporum ratione scripsit. His autem verbis inductus Rufinus, non Cassianum modo, sed etiam Tatianum Chronica scripsisse existimavit. Quod tamen verum non puto.

Pag. 215. Ἀριστόβουλον. Nostri codices omnes & Nicephorus habent Ἀριστόβουλον. Hic est Aristobulus Philosophus Peripateticus, qui ad Ptolemæum Philometorem libros explanationum legis Mosaicæ scripsit, ut tradit Eusebius in Chronico. Ex his fragmentum affert Eusebius in lib. 8. præparationis. Ejusdem meminit Origenes in libro 4. contra Celsum pag. 204.

In Caput XIV.

ἐπιτετμημένας διηγήσεις. Langus vertit *compendiosam enumerationem*. Musculus verò *contractas explicationes*. Atque ita fere Christophorsonus. Rufinus quoque qui libros illos Clementis aut legerat, aut legere potuerat, ita interpretatur. *In libris verò hypotyposeon, id est, informationum, ut breviter dicam universam pariter divinam Scripturam compendiosis dissertionibus explicavit.* διηγήσεις igitur idem est quod ἐξηγήσεις vel διεξηγήσεις. Photius certe in Bibliotheca de illis Clementis libris loquens, eo verbo utitur: αἱ μὲν οὖν ὑποτυπώσεις διαλαμβάνουσι περὶ ῥητῶν τινῶν τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας γραφῆς, ὧν καὶ κεφαλαιωδῶς ὡς δῆθεν, ἐξήγησίν τε καὶ ἑρμηνείαν ποιεῖται. Infrà cap. 18. διηγούμενος ponitur pro ἐξηγούμενος. Et apud Origenem in lib. 4. contra Celsum de Numenio. Et in Philocalia capite 1. & alibi sæpissimè.

τὰς ἀντιλεγομένας. Male Rufinus vertit *apocrypha*. Magnum enim discrimen est inter apocryphos libros, & eos quorum ambigua est inter Scriptores auctoritas. Nam apocryphi palam falsi sunt, & ab hæreticis ut plurimùm confictì. Eusebius in lib. 4. cap 22. de Hegesippo. καὶ περὶ τῶν λεγομένων δὲ ἀποκρύφων διαλαμβάνων, ἐπὶ τῶν αὐτοῦ χρόνων πρός τινων αἱρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ἱστορεῖ. Hieronymus in lib. 2. adversus Rufinum. *Apocrypha*, inquit, *Ecclesia non recipit*. Libri verò ἀντιλεγόμενοι, à quibusdam veri, à quibusdam pro falsis habiti sunt. Inter ἀντιλεγομένας scripturas Eusebius, tum hoc loco, tum in præcedenti capite recenset Epistolam Judæ & reliquas alias Catholicas; item Epistolam Barnabæ, quas tamen nemo inter apocryphas scripturas meritò recensuerit. Apocalypsim quidem Petri inter Apocryphos libros censeri posse non diffiteor, cùm Hieronymus in catalogo diserte affirmet, librum hunc inter Apocryphas Scripturas reputari. Verùm libri illi quos supra memoravi, non sunt hujusmodi. Cyrillus tamen Hierosolymitanus Catechesi 4. Apocryphos libros cum dubiis videtur confundere. Duo namque genera facit librorum sacrorum. Alios ait esse ὁμολογουμένους, alios ἀμφιβαλλομένους, quos Apocryphos etiam appellat.

καὶ τὰς καθολικάς. Codex Maz. Med. & Fuk. vocem addit hoc modo: τὰς λοιπὰς καθολικάς. Porro Catholicæ dictæ videntur Epistolæ, quòd non ad certas personas aut urbes & provincias scriptæ sint, sed pleræque ad gentes integras, & ad universam Ecclesiam Dei. Sic Themison quidam ex Montani sectatoribus, ausus est aliquando Catholicam Epistolam instar Apostoli scribere ad universas Ecclesias, ut scribit Apollonius apud Eusebium in lib. 5. Epistolas quoque Dionysii Corinthiorum Episcopi Catholicas vocat Eusebius in lib. 4. quæ scriptæ erant ad civitates.

τὴν Πέτρου ἀποκάλυψιν. In excerptis ex Theodoto, quæ post Clementis στρωματεῖς edita sunt, citatur Apocalypsis Petri pag. 348. editionis Commelini; item κήρυγμα seu prædicatio pag. 350. Ex quo apparet verissimum esse id, quod supra annotavi ad cap. 11. lib. 5. hæc excerpta nihil esse aliud quàm fragmentum hypotyposeon Clementis.

προσγράφεσθαι ἐλέγετο. In codice Maz. Med. & Fuk. scribitur ἐλέγομεν rectiùs. Pag. 216

μὴ προσγράφειν δὲ τὸ Παῦλος Ἀπόστολος. Idem scribit Hieronymus in cap. 1. Epistolæ Pauli ad Galatas: & in Epistola ad Hebræos ait, propterea Paulum solita consuetudine, nec nomen suum, nec Apostoli vocabulum præposuisse, quia de Christo erat dicturus: *Habentes ergo principem sacerdotum, & Apostolum confessionis nostræ Jesum*: nec fuisse congruum, ut ubi Christus Apostolus dicendus erat, ibi etiam Paulus Apostolus poneretur.

πόῤῥωθεν. Pro hac voce Nicephorus substituit ἐκ πολλοῦ, & cum sequenti verbo conjunxit hoc modo: καὶ ἐκ πολλοῦ μεμνημένον.

προτρεπτικῶς μήτι κωλῦσαι. Ita legitur in omnibus libris, & apud Nicephorum. Christophorsonus tamen audacter mutavit, quia scilicet Evangelicæ auctoritati hæc adversari videbantur. Sed & Eusebius ipse id aliter retulit supra in lib. 2. cap. 14. Illic enim diserte scribit, Petrum cùm Evangelium rogatu fratrum qui Romæ erant, à Marco conscriptum esse didicisset, propenso illorum studio magnopere delectatum esse, & Evangelium illud prout ipsi revelatum fuerat confirmasse, sanxisseque ut in Ecclesiis legeretur; idque ita relatum esse scribit à Clemente in lib. 6. Hypotyposeon, cui subscribit Papias Hierapolitanus. Hic verò Clementis verba ex eodem libro referens Eusebius, aliter eum loquentem inducit. Verùm si rem attentius consideremus, hæc inter se non pugnant. Ait enim Clemens, Petrum cùm Evangelium à Marco scriptum editumque esse cognovisset, palam nec vetuisse, nec laudasse. Rem igitur tacito consensu comprobavit. Atque ita concilianda sunt hæc duo loca, quæ Christophorsonus inter se pugnare existimavit. Sed & Rufinus eundem sensum secutus est, cùm ita vertit: *Cumque factum Petrus postmodum cognovisset, licet fieri ipsum non jusserit, tamen factum non prohibuit.* Non potuit melius exprimi Clementis locus. Porro in Græco scribendum videtur προφανῶς, non autem προτρεπτικῶς. Fortasse autem Papias apertiùs locutus fuerat quàm Clemens; & Marci Evangelium à Petro confirmatum fuisse dixerat.

προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων. Hieronymus in Præfatione Commentariorum in Matthæum de Joanne loquens, sic ait: *Ecclesiastica narrat historia, cùm à fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicto jejunio in commune omnes Deum deprecarentur. Quo expleto, revelatione saturatus, illud proœmium è cœlo veniens eructavit.*

ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ. Hunc Origenis adventum in urbem Romam Baronius confert in annum Christi 220. qui erat annus 1. Imp. Elagabali. Eusebius tamen Origenem Romam venisse scribit regnante Caracalla. Sed ut hoc Baronio concedamus, illud minime ferendum est, quod ibidem ait, Origenem Adamantium iterum Romam venisse principatu Philippi Imp. anno Christi 248. Nam Eusebius qui res gestas Origenis in hoc libro accuratissime pertexuit, nullam secundi hujus adventus mentionem facit. Immo ex Eusebio contrarium colligi videtur. Scribit enim Eusebius, Origenem de fidei suæ professione literas dedisse ad Fabianum Rom. urbis Episcopum. Non igitur Romam venit Origenes ad Fabianum, ut vult Baronius, sed tantùm literas ad eum misit. Quod verò ex Porphyrio in vita Plotini id hausisse sibi videtur Baronius, in eo longe fallitur. Neque enim de Origene Adamantio loquitur illic Porphyrius, sed de altero Origene, Plotini & Herennij condiscipulo, qui ab Origene Adamantio distinguendus est, ut paulo pòst demonstrabimus.

In Caput XVI.

Pag. 217. πρωτοτύπους γραφάς. Authenticas verti. Sic enim Latini vocant, ut pluribus exemplis docuit Brissonius in Lexico. Porro Eusebius Hebraicos S. Scripturæ codices idcirco authenticos vocat, non

A quòd revera essent primitivum exemplar & autographum ab Esdra conscriptum. Sed authenticos appellat, comparatione facta cum Græcis editionibus tam Septuaginta Interpretum quàm aliorum.

ἀνιχνεύσας προήγαγεν εἰς φῶς. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. alia est verborum collocatio hoc modo: εἰς φῶς ἀνιχνεύσας προήγαγεν. Atq; ita hunc Eusebij locum citat Suidas in voce ὠριγένης. Amat certe Eusebius hujusmodi verborum trajectiones, ut ex plurimis locis ostendi potest. Paulo post nostri codices Maż. Med. & Fuk. cum Nicephoro scriptum habent: ἐν ἑτέρῳ τοιῷδε τόπῳ.

ἐν τῇ πρὸς ἀκτίῳ νικοπόλει. In tribus optimis exemplaribus Maz. Med. & Fuk. scriptum inveni πρὸς ἀκτίοις. Atque ita scripserat Athanasius, seu quis alius auctor synopseos sacrarum Scripturarum: ἕκτη ἑρ-
B μηνεία ἐστὶν ἡ ἐν πίθοις εὑρεθεῖσα καὶ αὐτὴ κεκρυμμένη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαμαίας παιδὸς, ἐν νικοπόλει τῇ πρὸς ἀκτίοις ὑπό τινος τῶν ὠριγένους γνωρίμων. Nec tamen eam Scripturam probo, cùm ἄκτια Græcè dicantur ludi Actiaci: Nicopolis autem ipsa, non à ludis nomen acceperit, sed à promontorio ad quòd sita erat, appellata fuerit Nicopolis ad Actium.

ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην. Lego οὐ μόνον πέμπτην καὶ ἕκτην, ἀλλὰ καὶ ἑβδόμην, prorsus necessaria, ut mihi videtur, emendatione. Cùm enim antea locutus sit Eusebius de quinta & sexta editione ab Origene reperta, hoc amplius addit, etiam septimam in hexaplis Psalmorum exemplaribus ab Origene positam fuisse. Septuplex igitur fuit Psalmorum editio. Verùm cùm hæc septima editio Psalmos tantum haberet, ideo Origenes titulum editionis suæ, ἑξαπλῶν scilicet, non immutavit. Porrò emendatio-
C nem & expositionem nostram plane confirmat Joannes Zonaras in historia Imp. Severi ita scribens de Origene: καὶ τῶν ταύτας ἑρμηνευκότων συναγαγὼν τὰ συγγράμματα, τῶν ἑβδομήκοντα δύο δηλαδὴ, τοῦ τε Ἀκύλου καὶ τοῦ Συμμάχου, καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος, καὶ δύο ἄλλων ἀνωνύμων ἑρμηνειῶν (ἠγνόηνται γὰρ τὰ ἐκείνων ὀνόματα) ἐφιλοπόνησε τὰ τῶν ἑξαπλῶν λεγομένων συγγράμματα· ἐν δὲ τοῖς ψαλμοῖς καὶ ἑβδόμης μέμνηται ἑρμηνείας, ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης. Id est: *Collectis voluminibus eorum qui Scripturas Hebraicas Græce interpretati fuerant, duorum scilicet ac Septuaginta Seniorum, Aquilæ item ac Symmachi, Theodotionis & duorum aliorum, quorum nomina ignorantur, editionem Hexaplorum elaboravit. In Psalmis verò etiam septimæ interpretationis meminit, quam Hierichunte repertam esse dicit.* Non potest melius scholium afferri ad expositionem Eusebij, quàm hic Zonaræ
D locus. Sed quod addit Zonaras, septimam editionem Hierichunte repertam fuisse, id Eusebius apertè non dicit. Epiphanius quidem in libro de ponderibus, & Athanasius in synopsi ajunt quintam editionem Hierichunte in dolio repertam fuisse. Nicephorus verò sextam simul ac septimam editiones Hierichunte inventas esse existimavit. Ceterùm etsi auctores quintæ ac sextæ editionis ignorantur, Judæos tamen illos fuisse constat. Ita certe Hieronymus in lib. 2. adversus Rufinum: *Magnis, ut scio, sumptibus redemisti Aquilæ & Symmachi & Theodotionis, quintæque & sextæ editionis Iudaicos translatores.* Scio Claudium Salmasium in libro de lingua Hellenistica pag. 159. negasse, quintam & sextam editionem ab Hieronymo usquam nominari. Sed

refellitur tum ex loco Hieronymi quem supra citavi, tum ex eiusdem libro de Scriptoribus Ecclesiasticis cap. 54. Idem in Commentariis ad cap. 1. Sophoniæ, quintam editionem nominatim citat: & in lib. 1. in Habacuc sub initium.

Pag. 218. *διηλῶν τε πρὸς κῶλον*. Male Christophorsonus vertit: *columellis inter se distinxit*. Cola sunt versus seu membra sensum integrum absolventia. Hieronymus in Apologia 2. adversus Rufinum: *Et quod nunc verba dierum interpretatus sum, idcirco feci, ut inextricabiles moras & silvam nominum quæ Scriptorum confusa sunt vitio, sensuumque labyrinthos, per versuum cola digererem.* Idem in Præfatione in Josue. *Monemusque lectorem, ut silvam Hebraicorum nominum & distinctiones per membra divisas diligens Scriptor conservet, ne & noster labor & ipsius studium pereat.* Sed & in præfatione in translationem Esaiæ testatur se translationem suam per cola seu versus distinxisse: *Nemo, cùm Prophetas versibus viderit esse descriptos, metro eos existimet apud Hebræos ligari, & aliquid simile habere de Psalmis, & operibus Salomonis. Sed quod in Demosthene & in Tullio fieri solet, ut per cola scribantur & commata, qui utique prosa & non versibus conscripserunt; nos quoque utilitati legentium providentes interpretationem novam novo scribendi genere distinximus.* Eadem quoque dicit in præfatione in Ezechielem. Primus igitur apud Latinos Hieronymus interpretationem suam per versus distinxit, imitatus Origenem, qui in Hexaplis idem præstiterat. Porro Origenes in eo maxime consuluit legentium utilitati. Nam quæcumque per versus distincta sunt, ea facilius, tum intelliguntur, tum memoriæ mandantur. Adde quod ad Græcas editiones inter se comparandas, prorsus necessaria fuit hujusmodi distinctio. Exemplum Origenis secuti sunt postea complures: & in novo Testamento idem præstiterunt, quod ille prius fecerat in vetere instrumento, ut testatur Hesychius Hierosolymitanus in libro quem inscripsit *στιχηρὸν* duodecim Prophetarum. Quem quidem librum ideò sic inscripsit, quòd ad marginem singulorum versuum apposuerat expositionem locorum difficilium, quod *παρατίθεσθαι* & *παράθεσιν* ipse vocat. Verba Hesychij sunt hæc: *ἔστι μὲν ἀρχαῖον τοῦτο τοῖς θεοφόροις τὸ σπούδασμα, στιχηδὸν ὡς τὰ πολλὰ πρὸς τὴν τῶν μελετωμένων σαφήνειαν, τὰς προφητείας ἐκτίθεσθαι, &c.* Quæ latinè ita reddidimus: Libros Propheticos majoris perspicuitatis causa per versuum cola dividere, vetus inventum est sanctorum Patrum. Nam initio sine ulla distinctione legebantur. Postea verò viri docti & sacrarum literarum studiosi, majoris ut dixi perspicuitatis causâ, hujusmodi versuum distinctionem excogitarunt. Ita Prophetarum libri ab illis editi sunt. Sic Davidis Psalmi: Sic proverbia & Ecclesiastes & Canticum canticorum. Sic liber Jobi per versus distinctus reperitur. Sed & librum Apostolicum, id est, actus & Epistolas Apostolorum, hoc modo ab aliquibus descriptum inveni. Subjungit deinde Hesychius hæc verba: *ἀλλ' ἐπειδὴ πολλὰ μὲν τῶν ἀσαφῶν ἡ τῶν στίχων σαφηνίζει διαίρεσις.* Ubi *στίχους* vocat quæ *κῶλα* dicere debuisset.

καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις. Supra monuimus, quid primum ab Origene præstitum sit in Hexaplorum

A editione: quod singulas interpretationes per versuum cola distinxit. Itaque versuum distinctio quam hodie in septuaginta seniorum interpretatione cernimus, Origenis inventum est. Secundum Origenis inventum est, quod interpretationes illas è regione sibi invicem opposuit, ut si forte alter ab altero dissentiret, uno statim intuitu posset agnosci. Docet id Hieronymus in Præfatione ad Chromatium in librum Paralipomenon his verbis: *Et certe Origenes non solùm exempla composuit quatuor editionum, è regione singula verba describens; ut unus dissentiens statim, ceteris inter se consentientibus arguatur.* Et Epiphanius quidem singulas versiones in singulis paginis dispositas fuisse dicit, quem secutus est Nicephorus. Rufinus verò in hujus loci interpretatione, non paginas sed columellas dixit, quod eodem recidit. Certe idem Rufinus in lib. 2. adversus Hieronymum paginas & columellas pro eodem sumit: *Voluit Origenes nostris ostendere, qualis apud Iudæos Scripturarum lectio teneretur, &c. in propriis paginis vel columellis editiones eorum singulas quasque descripsit, & ea quæ apud illos sunt addita, vel decerpta, certis quibusdam notis additis ad versiculorum capita designavit.* Malim tamen columellas dicere quàm paginas, cùm in una pagina plures fuerint columnæ.

B (marginal letter at "versus Hieronymum")

μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως. Hic locus non parvam habet difficultatem, quem Musculus quidem ad verbum ita transtulit: *His autem cunctis in unum corpus compactis divisisque per colon, & invicem inter se una cum Hebræorum annotatione oppositis, exemplaria nobis quæ Hexapla dicuntur reliquit.* C Christophorsonus verò ad sensum magis quàm ad verbum interpretatus est hoc modo: *Atque ipsas in unum volumen omnes redigens, columellis inter se distinxit, & alteram alteri ex adverso, una cum exemplari Hebræorum opposuit.* Dionysius autem Petavius in Animadversionibus ad librum Epiphanii de ponderibus, hunc Eusebij locum ita vertit: *Has omnes editiones in unum conjiciens, & per columellas dividens, ac sibi invicem opponens, cum Hebraica ipsa significatione, Hexaplorum nobis exemplaria reliquit.* Sed hæc postrema interpretatio, quod pace viri doctissimi mihique quondam amicissimi dictum sit, ferri omnino non potest. Neque enim Eusebius dixit: *μετὰ τῆς Ἑβραίων σημασίας*, sed *σημειώσεως*. Est autem *σημείωσις* proprie adnotatio. Sic in lib. 5. cap. 20. *χαρακτηριστικὴν σημείωσιν* Irenæi vocat, notationem quam D Irenæus sua manu apposuerat ad finem libri sui. *σημειώσεις* quoque inscribebantur libri Origenis quos in Leviticum & in Numeros scripserat, quæ à Hieronymo & Rufino excerpta appellantur. Hi libri nihil aliud erant quàm notationes seu breviores Commentarij non in totum librum continuò scripti, sed in quædam duntaxat loca quæ expositione opus habere videbantur. Unicum hodie fragmentum superest horum Origenis librorum in c. 26. Philocaliæ, *ἐκ τῆς εἰς τὴν ἔξοδον σημειώσεων*. Verùm hæc vocis hujus significatio quem hic locum habere possit, non satis video. Nicephorus quidem cùm hanc vocem non intelligeret, eius loco *παρασημειώσεις* posuit. Quod tamen non multo clarius est. Epiphanius verò in hæresi Origenistarum cap. 3. *παρα-*

θίσεις pro eodem usurpat, ὡς εἶναι μὲν ταῦτα καὶ καλεῖσθαι ἑξαπλᾶ, ἐπὶ τὰς ἑλληνικὰς ἑρμηνείας, δύο ὁμοῦ παραθέσεις τῆς ἑβραϊκῆς φύσει δι' ἑβραϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν στοιχείων. Eusebius ergo σημειώσεσιν vocat Hebraicum textum, eo quod prænotatus esset ac præfixus sex Græcis interpretationibus; perinde ac in Commentariis, verba Scriptoris præfigi solent expositioni. Nam σημείωσις non solùm expositionem significat, verùm etiam textum cui adhibetur expositio. Ita χόλια Veteres dicebant loca excerpta ex aliquo Scriptore, quibus subjecta erat adnotatio, ut observavi ad librum quartum.

ἑξαπλῶν ἀντίγραφα. Ex hoc loco aperiè convincitur, hexapla dicta esse eo quòd sex interpretationes Græcæ in iis continerentur præter Hebraicum textum; qui quidem in duabus paginis duplici modo perscriptus erat, in altera quidem Hebraicis; in altera verò Græcis literis. Idem disertè scribit Epiphanius in hæresi Origenistarum cap. 3. Et certe ratio ita suadet. Nam ut tetrapla dicta sunt, quòd quatuor Græcas interpretationes in unum collectas haberent. Sic etiam hexapla appellata sunt, quod sex Græcas versiones complecterentur, Aquilæ videlicet & Symmachi & Septuaginta Interpretum ac Theodotionis: quintam denique & sextam interpretationem. Hebraicus autem textus, cùm ipsum authenticum esset exemplar, inter versiones numerandus non fuit. Quare fallitur Rufinus in hujus capitis versione, qui Hexapla dicta esse credidit, eo quod duas Hebraici textus editiones, & Aquilæ ac Symmachi & Septuaginta Seniorum ac Theodotionis versionem exhiberent. Fallitur etiam Nicetas in thesauto Orthodoxæ fidei lib. 4. pag. 212 idem fere sentiens quod Rufinus. Sed & D. Petavius magnopere in his explicandis fluctuavit, ut patet ex eius animadversionibus ad librum Epiphanij de ponderibus. Turbavit illum præcipuè septima illa versio, quam in hexaplis fuisse scribit Eusebius. Sed nos superius rationem reddidimus, cur ob illam titulus Hexaplorum non fuerit immutandus. Hæc cùm scripsissem incidi in historiam Imp. Severi à Zonara consctiptam, ubi de hexaplis & tetraplis Origenis eadem prorsus quæ nos scribit, & Eusebij locum licet suppresso auctoris nomine, perinde ac nos interpretatur.

ἰδίως τὴν ἀκύλου καὶ συμμάχου. Hunc Eusebij locum Zonaras in suis Annalibus ita expressit: ἰδιαίτατα δὲ τὴν ἀκύλου καὶ συμμάχου καὶ θεοδοτίωνος ἔκδοσιν μετὰ γε τῆς τῶν ἑβδομήκοντα καὶ δύο παραθεὶς, τὰ λεγόμενα τετραπλᾶ παρέδωκε. Quæ Vvolfius latinè ita vertit: *Aquila vero, Symmachi & Theodotionis editione rectissime cum Septuaginta duorum versione comparata, Commentaria Tetrapla, hoc est, quadruplicia composuit.* Sed primo quidem probare non possum, quod ἰδιαίτατα vertit *rectissime.* Nam Zonaras ἰδιαίτατα posuit pro eo quod dixerat Eusebius ἰδίως, id est, *separatim.* Nam cùm Aquilæ, Symmachi, Theodotionis ac Septuaginta Seniorum editio in Hexaplis unà cum Hebraico textu bifariam scripto, & cum quinta, sexta ac septima editione collocata esset, Origenes quatuor illas priores editiones seorsum in tetraplis posuit, sublato Hebraico textu cum quinta & sexta ac septima versione. Deinde quod addit Vvolfius, Aquilæ, Symmachi ac Theodotionis versionem in tetraplis comparatas fuisse cum versione 70. Seniorum, verumne sit nescio. Certe id Eusebius non dicit. Immo vox illa ἰδίως, innuere nobis videtur, singulas versiones in tetraplis seorsum collocatas fuisse, non è regione sibi invicem oppositas, sicut in Hexaplis. Hieronymus in loco supra citato videtur asserere, etiam in tetraplis singula verba quatuor editionum è regione fuisse disposita.

ἐν τοῖς τετραπλοῖς ἐπισκευάσας. Hæc est scriptura codicis Regij, cui consentit etiam Suidas in voce ὠριγένης. Nostri tamen codices, Maz. Med. & Fuketianus uno consensu scriptum habent ἐπικατασκευάσας. Quæ si vera est lectio, ut certe mihi persuadeo, sequitur editionem tetraplorum confectam esse ab Origene post Hexaplorum editionem. Hanc enim vim habet verbum ἐπικατασκευάσας. Quod idem est ac si diceret: ἐπὶ τῇ τῶν ἑξαπλῶν ἐκδόσει κατασκευάσας. Nam cùm Origenes animadvertisset Hexaplorum codices nimio sumptu ac labore indigere, tetrapla quorum usus erat facilior, elucubravit; demptis duabus Hebraici textus editionibus, & quinta sextaque ac septima interpretatione. Hactenus quidem hæc Doctorum omnium fuit opinio, Tetraplorum codices ante Hexapla ab Origene elaboratos fuisse. Ita disertè scribit Usserius in Syntagmate de Septuaginta Interpretum versione cap. 5. Salmasius in libro de lingua Hellenistica. Verùm hic Eusebij locus ex manuscriptorum codicum fide emendatus, sententiam illorum prorsus evertit.

In Caput XVII.

πρὸς τὸ κατὰ ματθαῖον ἀποτεινόμενος εὐαγγέλιον. Pessime Rufinus & Christophorsonus hunc locum verterunt, quasi Symmachus auctoritate Evangelij secundum Matthæum nisus fuerit ut hæresim suam confirmaret. Nec melius Nicephorus hunc locum accepit, qui scribit Symmachum Commentarios in Matthæum edidisse. Scio quidem Ebionæos solum Matthæi Evangelium admisisse. Verùm illud Ebionæorum Evangelium, non ipsum Matthæi erat cujusmodi nos habemus, sed prorsus adulteratum, & capite ipso, id est, Christi Genealogia mutilatum, ut docet Epiphanius in eorum hæresi. Quippe Evangelium secundum Hebræos quo ipsi utebantur, ut docet Eusebius in lib. 3. authenticum Matthæi Evangelium esse dicebant, teste Hieronymo in Commentariis in Matthæum. ἀποτεινόμενος igitur hoc loco rectè vertimus: *Disputans adversus Evangelium Matthæi*, verum scilicet & nostrum. Musculus vertit *invehendo* non male. Porrò ab hoc Symmacho Ebionæi postea dicti sunt Symmachiani, eo quod Symmachus dogma illorum validissime asseruisset. Ambrosius seu quis alius in prologo Commentariorum in Epistolam ad Galatas: *Sicut & Symmachiani qui ex Pharisæis originem trahunt, qui servata omni lege Christianos se dicunt, more Photini Christum non Deum & hominem, sed hominem tantummodo definientes.* De iisdem Augustinus in lib. 1. contra Cresconium cap. 31.

In Caput XVIII.

Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν. Idem testatur Origenes in procemio Tomi V. explanationum

in Joannis Evangelium, ubi ipsum Ambrosium alloquitur his verbis: *Ipsa igitur penuria denuntiantium meliora, minime ferens absurdam & privatam fidem tua erga Jesum dilectione, tradideras aliquando teipsum verbis: à quibus data postea tibi intelligentia usus, prout decebat, damnata hæresi discessisti.* Exstat hic Origenis locus in cap. 5. Philocaliæ. Quidam tamen Ambrosium non Valentini ut Eusebius ait, sed Marcionis hæresim, prius sectatum esse scribunt. Ita Epiphanius: τινὲς δὲ τὸν Ἀμβρόσιον ἔφασαν οἱ μὲν μαρκιωνιστὴν, οἱ δὲ Σαβελλιανόν. Ubi Sabellianum posuit pro Valentiniano.

προσεῖχον, id est, auscultandi gratia scholam ejus frequentabant. Hos à discipulis separat Eusebius. Itaque addit: μονονουχὶ παιδευόμενοι, id est, fere ut discipuli; quod non intellexit Christophorsonus.

ὅσους εὐφυεῖς ἔχοντας. Ex discipulis suis scilicet. Itaque in interpretatione mea has duas voces addidi, ad pleniorem intelligentiam hujus loci quem non intellexerunt Interpretes. Solus Rufinus sensum Eusebii assecutus est, cujus versio Commentarii vicem hic præstat. Sic enim vertit: *Philosophorum quoque opinatissimi quique, tam in nostris eum, quàm in suis magistrum incomparabilem fatebantur. Erat namque ei mos iste, ut si quos nostrorum adolescentulorum ingeniosos videret & lectioni satis deditos, traderet eis etiam ea quibus Philosophi velut primis elementis discentes imbuere solent*, &c.

Pag. 219. θεωρίαν τε καὶ παρασκευήν. Hoc loco verba sunt transposita more Eusebiano. Amat enim Eusebius, ut jam monuimus, hujusmodi trajectiones vocum. Quod cùm non animadvertissent Interpretes, in errorem sæpe lapsi sunt. Sic igitur construendus est hic locus: οὐ μικρὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι φάσκων ἐξ ἐκείνων ἐπιτηδειότητά τε καὶ παρασκευὴν, εἰς τὴν τῶν θείων γραφῶν θεωρίαν.

In Caput XIX.

ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστὰς Πορφύριος. Porphyrius primùm quidem Athenis Longinum audivit Platonicæ sectæ Philosophum. Deinde Plotini fama excitus, Romam venit; ubi cùm Plotinum audiisset sexennio, valetudinis recuperandæ causâ migravit in Siciliam, atque illic quindecim libros composuit adversus Christianos. Hieronymus de Script. Eccl. Eusebij libros enumerans: *Contra Porphyrium qui eodem tempore scribebat in Sicilia, ut quidam putant libri* 30. Eodem alludit in præfatione Commentariorum in Ezechielem his verbis: *Verùm quia & tu indesinenter hoc flagitas, & magno vulneri cicatrix paulatim obducitur: scorpiusque inter Enceladum & Porphyrium Trinacriæ humo premitur &c.* ubi scorpij nomine Rufinum designat, qui capta urbe in Siciliam se receperat, ut ipse testatur in Epistola ad Ursatium, quam præfixit interpretationi homiliarum Origenis in libros Numerorum. De ijsdem Porphyrij libris Chrysostomus in Homilia 6. in Epistolam ad Corinthios: ἱκανοὶ οἱ καθ' ἡμῶν εἰρηκότες, τὴν ἀρχαιότητα μαρτυρῆσαι τοῖς βιβλίοις, οἱ περὶ Κέλσον καὶ τὸν Βαταναιώτην. Ubi Bataneotem vocat Porphyrium, sicut & Hieronymus.

ὧν μάλιστα τὸν ὠφέλιμον. Post hæc verba scripti codices nostri punctum altius notant, non virgulam, ut est in editione Rob. Stephani. Leve id quidem prima fronte videri potest. Verùm nisi ita interpungas ut est in scriptis codicibus, quæ sequuntur verba minime cohærebunt. Aut enim delendus erit articulus postpositivus qui sequitur ὃν; aut pro φήσας emendandum erit φησί. Si verò interpunctionem scriptorum codicum sequi malis, tum planissimus erit sensus, nec ulla emendatione opus erit.

θαυμάζων καὶ διαγράφων. Duæ priores voces absunt à codice Maz. Med. & Fuk. nec videntur admodum necessariæ.

τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς. Male Rufinus & Christophorsonus *animi sui judicium* interpretantur. Langus quoque eodem modo verba Porphyrii intellexit. Verùm non ea mens est Porphyrii. Intelligit enim Porphyrius auditorum, seu potius legentium animos, verborum magnificentia ab illis Interpretibus perstrictos fuisse, & quasi fascinatos.

νέῳ ὢν ἐντετύχηκα. Vincentius Lirinensis in cap. 23. male hæc Eusebij verba accepit. Sic enim scribit de Origene: *At namque impius ille Porphyrius, excitum se fama ipsius Alexandriam fere puerum perrexisse, ibique eum vidisse jam senem, &c.* Atqui Porphyrius non dicit Origenem ab se visum esse Alexandriæ jam senem. Equidem libentius crediderim Origenem à Porphyrio adhuc puero visum esse in urbe Tyro, in qua Origenes relicta Alexandria diutissime commoratus est. Fuit enim Porphyrius patria Tyrius, ejusque adolescentia in ea tempora incidit quibus Origenes Tyri morabatur. Senem autem illum Alexandriæ videre quomodo potuit Porphyrius, cùm eo tempore quo ex Alexandria discessit Origenes, nondum quinquagesimum ætatis annum attigisset.

ἀκροατὴς γὰρ Ἀμμωνίου. Ammonij Alexandrini celeberrimi illius Philosophi de quo ad librum 22. Amm. Marcellini plura annotavi, auditorem fuisse Origenem Adamantium, Porphyrio tam diserte id affirmanti credendum est. Verùm inter Ammonij auditores fuit etiam eodem tempore alter Origenes, Herennij ac Plotini condiscipulus, de quo Porphyrius in vita Plotini, Longinus in libro de fine, Eunapius & Hierocles in libro de Providentia, & alii loquuntur. Baronius quidem in Annalibus Ecclesiasticis, & Lucas Holstenius vir doctissimus in 2. & 6. capite de vita Scriptisque Porphyrij, hunc Origenem unum eundemque esse cum Origene Adamantio crediderunt. Verùm ego duobus potissimum argumentis adductus, longe ab iis dissentio. Primum ducitur ex testimonio Longini Philosophi, qui in libro de fine Ammonium & Origenem Platonicos Philosophos recenset inter eos, qui sententias & opiniones suas ad utilitatem posterorum scriptis mandare noluerunt, sed satis habuerunt eas auditoribus suis, viva quod ajunt voce tradere. Quod si quid ab aliquo eorum scriptum sit (verba sunt Longini) quemadmodum ab Origene liber unus de Dæmonibus, hæc sane parvi momenti sunt: quippe qui perfunctorie nec data opera ad scribendum se contulisse videantur. Quis hæc de Origene Adamantio dicta esse credat, quem constat πολυγραφώτατον fuisse; ut indices ejus librorum ab Eusebio conscripti testantur. Sed & ipse Porphyrius in hoc loco qui ab Eusebio adducitur, ait Origenem celeberrimum fuisse

fuisse ob scripta quæ posteris reliquit, δι' ὧν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμοῦντος. Secundũ argumentum nobis subministravit Porphyrius in vita Plotini Philosophi haud procul ab initio, cujus verba ex interpretatione Ficini hic apponam: *Cum verò Herennius & Origenes & Plotinus olim inter se constituissent, ne Ammonii dogmata ederent, quæ audita ab illo, tanquam inprimis purgata præcipuè comprobaverant: Plotinus quidem stetit promissis. Herennius autem primus pacta dissolvit; & Origenes Herennium est secutus. Scripsit verò nihil præter quendam de dæmonibus librum, atque sub Gallieno librum, in quo Regem solum effectorem esse probabat.* Hic postremus liber in laudem Gallieni Imperatoris ab Origene conscriptus videtur, ut poeticam ejus facultatem prædicaret. Fuit enim Gallienus poeticæ deditus; extantque aliquot ejus versus nuptiales inter fragmenta Petronii Arbitri. Eo enim alludere videtur titulus libri, ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεύς. Quòd si verum est Origenem hunc Plotini condiscipulum librum illum scripsisse imperante Gallieno, profectò ab Origene Adamantio distinguendus est necessario. Adamantius enim Origenes ad usque imperium Gallieni minime pervenit, cùm Gallo & Volusiano imperantibus obierit anno natalis Dominici 252. ut rectè à Baronio observatum est, cùm annum ætatis nonum & sexagesimum transegisset.

πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα. Christianorum ac Judæorum religionem Gentiles barbaram vocabant, ut ex Justino, Tatiano aliisque constat. Quidquid enim Græcum non esset, id vocabant barbarum. Porro τόλμημα, id est, audaciam, Porphyrius appellat fiduciam & magnitudinem animi Christianorum; qui tormenta ipsamque adeo mortem despiciebant, morique malebant millies, quàm Christi fidem negare & Diis gentium sacrificare. Hoc est, quod audaciam barbaricam vocat Porphyrius; Deos scilicet Romanorum & edicta Imperatorum contemnere.

ἐκαπήλευσεν. Metaphora est à cauponibus, qui vina inter se miscere & adulterare solent. Quo sensu Paulus Apostolus, *non cauponantes verbum Dei.* Rectè ergo Rufinus vertit: *quo se conferens, omne illud præclarum ingenium philosophicis literis expolitum vitiavit atque corrupit.* Videtur autem legisse Rufinus ᾧ δὴ φέρων αὐτόν, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε. Quod profectò rectius videtur. Neque enim video, quomodo dici possit αὐτὸν ἐκαπήλευσε. Forte etiam legi posset ᾧ δὴ φέρων ἑαυτόν, αὐτό τε καὶ τὴν, &c. αὐτὸ, id est, τὸ βάρβαρον τόλμημα. Sensus autem si hoc modo legamus, erit illustris. Origenes, inquit, cùm se à Græcorum Philosophia ad Christianam sectam contulisset, & hanc ipsam, & quem in philosophicis usum sibi comparaverat, vitiavit atque corrupit.

ὑποβαλλόμενος μύθοις. Metaphora est à cauponibus seu dolosis institoribus, qui falsum pro vero supponentes, emptorem circumveniunt. Pergit enim explicare Porphyrius, quo pacto Origenes ἐκαπήλευσε, id est, fucum fecit, non autem ut Langus & Christophorsonus, ad quæstum abusus est. Et lectam, inquit, Christianam ad quam se contulerat, & usum quem adeptus erat in Philosophia, vitiavit: foris quidem vivens ut Christianus; intus verò eadem sentiens quæ Græci, eorumq; opiniones pro barbaris Judæorum & Christianorum fabulis in libris suis supponens atq; substituens. Christophorsonum nihil hic vidisse satis ostendit latina ejus interpretatio.

τοῖς τε νουμηνίου καὶ κρονίου. Certe Origenes in libris contra Celsum citat interdum Numenium Philosophum. Fuit hic Pythagoricus Philosophus oriundus Apamea Syriæ, cujus celeberrimum illud dictum refert Clemens Alexandrinus in libro decimo Stromatei. *Quid aliud, inquit, est Plato quàm Moses Atticè loquens.* Scripserat tres libros περὶ τἀγαθοῦ, & alium περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀπορρήτων, qui citantur ab Eusebio in libris de præparatione. Citatur ab eodem Eusebio in libro decimo quarto de præparatione, insigne fragmentum ex ejusdem Numenii libro de Academicorum à Platone dissensione. Sed & Origenes in libro quarto contra Celsum, librum ejus de Numeris & librum de loco commemorat, & alium cui titulus erat ἐπόπης; quem quidem eundem esse existimo cum illo quem Eusebius nominat περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀπορρήτων. ἐγὼ δ' οἶδα καὶ νουμήνιον τὸν πυθαγόρειον, ἄνδρα πολλῷ κρεῖττον διηγησάμενον πλάτωνα, καὶ τῶν πυθαγορείων δογμάτων πρεσβεύσαντα. πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκτιθέμενον τὰ Μωϋσέως, ὥσπερ ἐν τῷ καλουμένῳ ἔποπι. scribendum puto ἐπόπτῃ. Locus autem ita vertendus est: *Equidem Numenium Pythagoricum, qui longe melius quàm Celsus Platonem exposuit, & Pythagoræ dogmata defendit*, &c. διηγησάμενος enim idem valet ac ἐξηγησάμενος, ut notavi ad caput 14. hujus libri. Numenius igitur Pythagoræ & Platonis dogmata inter se consentire demonstravit. Unde ab aliis Pythagoricus, ab aliis Platonicus appellatur. Certe Porphyrius in Plotini vita, Cronium & Numenium inter Philosophos Platonicos recenset. ἀνεγινώσκετο μὲν αὐτῷ τὰ ὑπομνήματα, εἴτε Σεβήρου εἴη, εἴτε κρονίου, ἢ νουμηνίου, ἢ γαΐου, ἢ ἀττικοῦ. κἀν τοῖς περιπατητικοῖς τά τε ἀσπασίου καὶ Ἀλεξάνδρου. Longinus etiam in libro de fine, Numenium, Cronium & Moderatum inter eos nominat Philosophos, qui Pythagoræ simul & Platonis dogmata conjunxerunt. Idem confirmat Chalcidius in Timæum Platonis, & Æneas Gazensis in Theophrasto. Chronii Philosophi liber περὶ παλιγγενεσίας citatur à Nemesio in libro de natura hominis capite 2.

ἀπολλοφάνους. Inter Philosophos ex quibus Stobæus ἐκλογὰς suas composuit, nominatur ἀπολλοφάνης αἰγιμίου.

καὶ λογγίνου. Hic est Cassius Longinus, cujus unicus hodie liber restat, de sublimi genere dicendi. Et hunc quidem plerique homines grammaticum fuisse existimant. Fuit tamen professione Philosophus, ut præter Suidam testatur Vopiscus in Aureliano. Eumque in Philosophia Platonica magistrum habuit Athenis Porphyrius, ut ipsemet scribit in libro de Philosophica auscultatione, cujus initium legitur apud Eusebium in lib. 10. præparationis. τὰ Πλατώνεια ἑστιῶν ἡμᾶς ὁ Λογγῖνος Ἀθήνησι, &c. Id est, *Cùm in Platonis natalicus Longinus nobis epulum præberet Athenis, &c.* Solebant enim magistri ac Professores Philosophiæ Platonicæ, natalem Platonis quotannis sacrificio & convivio celebrare, teste Porphyrio in Plotini vita. Quod

cùm à Longino factum sit Athenis, apparet illum Philosophiæ Platonicæ præceptorem fuisse. Sed & Plotini dictum illud, cùm Longini liber de principiis Romæ in schola Plotini fuisset recitatus, Longinum Philologum magis esse quàm Philosophum; satis significat, Longinum professione quidem Philosophum fuisse, sed in eloquentia atque in omni genere doctrinæ nihilo minus exercitatum. Porro Longinus eadem ætate vixit qua Origenes, eoque junior fuit, & diu post illum est mortuus. Miror itaque, cur Porphyrius eum inter vetustiores Philosophos nominet, quorum scripta Origenes lectitabat.

ϰ. Μοδεράτε. Hic Moderatus Gadibus oriundus, undecim libros Πυθαγορείων σχολῶν conscripserat, teste Porphyrio in libro de vita Pythagoræ & Stephano in voce Γάδειρα. Corruptum est hujus no- B men in Commentariis Syriani cognomento Philoxeni in 12. Metaphysices Aristotelis, pag. 91. ubi Oderatus & Nicomachus inter recentiores Pythagoricos numerantur. De Nicomacho Photius in Bibliotheca & Suidas.

ϰαὶ Χαιρήμονος. Chæremonis Stoici librum de Cometis laudat Origenes in libris contra Celsum. Hic Chæremon Philosophiam docuit Alexandriæ, & successorem habuit Dionysium Alexandrinum, ut docet Suidas in Dionysio. Restituendum est hoc nomen in libro septimo Nat. Quæst. Senecæ capite 5. *Charimander quoque librum de Cometis scripsit.* Scribendum est *Chæremon.* De hoc Hieronymus in libro secundo adversus Jovinianum. ita scribit: *Chæremon Stoicus, vir eloquentissimus, narrat de vita antiquorum Ægypti sacerdotum, quod omnibus mundi negotiis cursisque postpositis, semper in templo fuerint, &c.* Qui locus Hieronymi totus desumptus est ex Porphyrii lib. 4. de abstinentia. Exstat Epigramma Martialis in hunc Chæremonem Stoicum, libro undecimo Epigrammate 58. Ex quo apparet circa tempora Trajani illum vixisse.

Κορνούτε ταῖς βίβλοις. Cornutus Afer Leptitanus, Romæ Philosophiam docuit Claudii Neronisque temporibus. Scripsit multa tum de Philosophia, tum de Eloquentia, ut refert Suidas. Huic Persius quintam Satyram tanquam magistro suo dicavit. Ejus liber de Græcorum theologia citatur ab auctore Etymologici in voce Ζεύς. Is ipse est liber, qui primum ab Aldo Manutio græce est editus sub nomine Phornuti, cùm Cornutus scri- D bi debeat, ut docet auctor Etymologici. Quippe locus ille qui citatur in Etymologico, extat hodie apud Phornutum in capite primo. Hunc libellum olim manuscriptum vidimus in Bibliotheca Memmiana; sed nullum erat nomen auctoris. Ex eo autem libro apparet, Cornutum allegorias sectatum fuisse. Quare Porphyrius merito illum recenset inter Philosophos qui tropologicum sensum adamarunt. Ejusdem libri meminit Theodoritus in libro secundo de curatione Græcarum affectionum. Κορνοῦτος δὲ ὁ φιλόσοφος, τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν ξυντέθεικε.

εἰς παράστασιν ἐγκείσθω. Codex Fuk. & Medicæus habet κείσθω, & mox τὰ Ἑλλήνων μαθήματα, cui consentit codex Maz. quod quidem ad posteriorem locum pertinet.

A εὑρον ὄντα τῷ διδασκάλῳ. Ex his verbis colligere est, Origenem eodem magistro quo Heraclam usum esse in Philosophia. Vocabatur autem ille Ammonius, ut Porphyrius supra dixit: vir sui temporis Philosophorum celeberrimus. De quo nihil attinet hic ea repetere, quæ notavi ad Amm. Marcellinum.

μέχρι τῦ δεῦρο τηρεῖ. Ex his apparet, nullum etiamtum peculiarem fuisse vestitum Clericorum, quandoquidem Heraclas Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, & qui postea ejusdem loci Episcopus fuit, philosophicum pallium semper retinuit.

ἐπὶ τῦ κοινῦ τῆς ἐκκλησίας. Hinc colligitur Origenem qui catechetes fuerat Alexandriæ, in privato auditorio, non autem in Ecclesia catechumenos instituisse. Neque enim Alexandro & Theoctisto Episcopis id objiceret Demetrius, quòd Origenem in Ecclesia docere jussissent, si Alexandriæ idem ab Origene factum fuisset. Quare fallitur Rufinus, qui in cap. 3. hujus libri ita scribit: *Videns Demetrius Episcopus quod ad ipsum præcipuè doctrinæ gratia & prædicationis verbi Dei, multitudines plurimæ convolarent, catechizandi ei, id est, docendi magisterium in Ecclesia tribuit.*

προστεθείκασι. Alloquebantur Demetrium in tertia persona, idque honoris causa. Subaudiendum est igitur ἡ σὴ ἁγιότης, sanctitas tua. Quæ voces sine dubio præcesserant, ut constaret apertius, si totam Epistolam haberemus.

ὡς οἶδ' ὅπως. Hæc Epistola ad Demetrium scripta est ab Alexandro Hierosolymorum Episcopo, viro disertissimo, unde singulari numero loquitur ὡς οἶδα C quamvis non tantum suo, sed & Cæsariensis Episcopi nomine literas scribat.

ἐν συνάδοις. Scribendum est συννάδοις. Certe Rufinus vertit *apud Synnadam.* Urbs est Phrygiæ notissima, sic dicta ἀπὸ τῦ συναιεῖν, id est, συνοικεῖν: eo quod multi ex Macedonia illuc ad incolendum confluxerint. unde primo quidem dicta est συνναία, postea verò corrupto vocabulo συννάδα à finitimis vocata est. Stephanus in lib. de urbibus. τὸ μὲν πρῶτον συναία (scribe συνναία) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ϰ συνοικήσεως προσαγορευθῆναι· μετὰ δὲ ταῦτα παρεφθαρμένως ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων συννάδα κληθῆναι. Ex his apparet, συννάδα cum duplice ν. scribi debere. Quod quidem confirmant etiam nummi veteres. Extat apud Joannem Tristanum nummus Caracallæ cum hac inscriptione ΣΥΝΝΑΔΕΩΝ, ΔΩΡΙΕΩΝ, ΙΩΝΩΝ. Quæ quidem inscriptio docet Synnadenses fuisse Dorionas, id est, Dorienses Jonibus permistos. Erant enim origine Macedones, ac proinde Dorienses. Verùm in medio Joniæ siti.

ἔτι νέ⊕ ὢν ὁ θαυμάσι⊕ ἀνὴρ ὠριγένης. Postrema vox abest à nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. nec admodum necessaria est. Ceterùm Origenes annum ætatis tunc agebat circiter tricesimum, cùm primùm venit in Palæstinam. Quippe illuc profectus est sub finem imperii Antonini Caracallæ, ut docet Eusebius hoc loco. Pag. 222.

In Caput XX.

διαφόρους φιλοκαλίας. Christophorsonus interpretatur *libellos ex variis Scriptoribus exceptos, tan-*

quam flosculos. Certe Antiqui φιλοκαλίας vocabant, delecta sive excerpta ex quopiam Scriptore. Hujusmodi sunt Origenis philocaliæ. Tales sunt etiam Apuleij floridorum libri; splendidiores scilicet loci ex ejus orationibus excerpti. Verùm hanc interpretationem parum hic convenire existimo. Primùm, quia non dicit Eusebius quibusnam ex libris excerpta illa collegerit Beryllus. Deinde, quia addit διαφόρους. Non est enim credibile, Beryllum diversos libros hujus argumenti quod leve & exiguum est composuisse. Itaque malim vertere elegantis ingenii monumenta. Intelligere autem videtur hymnos & poemata. utitur hac voce Phrynichus in Epist. ad Menodorum, qua quintum Sophistici apparatus librum ei nuncupabat καὶ εἴτι ἄλλο πρὸς ἄσκησιν φιλοκαλίας τε καὶ πολυμαθείας καὶ κοινότητος ἐχόμενον.

ἱππόλυτος ἑτέρας που. Georgius Syncellus in Chronico & Nicephorus Callistus & Zonaras Hippolytum Portuensem Episcopum fuisse scribunt. Ita etjam dicitur in Collectaneis Anastasii Bibliothecarii ubi fragmentum ejus refertur. Theodoritus, qui multa ex eo adducit, Episcopum & martyrem illum vocat: sed cujusnam urbis Episcopus fuerit, non addit. Gelasius in libro de duabus naturis, Hippolytum citans eum martyrem & Episcopum Arabiæ metropolis appellat.

Pag. 223. γαΐω πρὸς πρόκλον. Cataphrygarum secta in duas partes divisa est. alterius princeps fuit Proclus, alterius Æschines, ut scribit Tertullianus de præscriptione hæreticorum in fine. Qui Proclum sectabantur, dicebantur οἱ κατὰ πρόκλον, teste ibidem Tertulliano. Ex quo apparet Græcum hominem fuis[illegible] Accedit quod Gaius adversus eundem Proclum græcè scripsit. Quare non assentior Baronio, qui hunc Proclum eundem esse vult cum Proculo Afro qui scripserat adversus Valentinianos; ut scribit Tertullianus in libro adversus Valentinum. In qua opinione videtur etiam fuisse Nicolaus Rigaltius, ut ex notis illius apparet; & P. Halloixius, in Notationibus ad vitam sancti Apollinaris cap. 2. Sed si unus idemque esset, cur Tertullianus eum alibi Proculum, alibi πρόκλον græco nomine appellat. De Caji adversus Proclum libro videndus est Photius in Bibliotheca. Apud Theodoritum in lib. 3. hæreticarum fabularum, ubi mentio fit hujus libri, κατὰ πατρόκλου scribitur pro πρόκλου. Erat autem hic liber dialogus, in quo Proclus Montani prophetiam defendens inducebatur; ut patet ex libro 3. Eusebii cap. 31. Ubi verba ipsius Procli afferuntur; quibus ad adstruendam Montani prophetiam, docebat semper in Asia Prophetas viguisse: & adhuc sua ætate exstitisse apud Hierapolim sepulcra filiarum Philippi, quæ prophetiæ dono insignes fuerant. Quibus Procli verbis respondens Cajus, ait Romanos longe illustrioribus sepulcris gloriari, Petri scilicet ac Pauli. Verba Caij habes in libro 2. capite penultimo.

παρὰ ῥωμαίων τισίν. Eusebius supra in lib. 3. cap. 3. de Pauli Epistolis disserens, ait quosdam Epistolam ad Hebræos ut falsam rejecisse, asseverantes Romanam Ecclesiam de ejus Epistolæ auctoritate dubitare. πρὸς τῆς ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν, ἀντιλέγεσθαι φήσαντες. Rufinus in utroque Eusebii loco *Latinos* vertit. Hieronymus tamen in Catalogo *Romanos* interpretatur, ubi de Cajo. *Decimam quartam*, inquit, *quæ fertur ad Hebræos, dicit non ejus esse. Sed & apud Romanos usque hodie quasi Pauli Apostoli non habetur.* Inter Romanos Scriptores qui ita censuerunt, numerari potest Hippolytus Portuensis Episcopus. Hic enim in libro adversus hæreses, Epistolam ad Hebræos Pauli Apostoli non esse affirmavit; teste Photio in Bibliotheca cap. 121.

In Caput XXII.

τὸ περὶ τοῦ πάσχα σύγγραμμα. Extat hodie canon Paschalis Hippolyti. Quem Josephus Scaliger libris suis de emendatione temporum intexuit notisque illustravit. Sed & Ægidius Bucherius eundem latine vertit. Verùm neuter illorum animadvertit, Canonem hunc partem duntaxat esse libri, quem Hippolytus conscripserat de Pascha. Cùm tamen Eusebius id apertissime significet; ut ex hujus loci lectione apparet. Id cùm Scaliger non animadvertisset, immerito reprehendit Eusebium, quòd dixerit Hippolytum in eo libro ad primum usque Alexandri Imp. annum, seriem temporum determinasse. Immo verò, inquit Scaliger pag. 685. *Canon Hippolyti non in primum annum Imp. Alexandri desinit, sed ab eodem incipit.* Verum id quidem est: Sed Eusebius non de Canone loquitur; quem Hippolytus operi suo de Pascha adjunxerat; verùm de opere ipso in quo Hippolytus ordinem temporum dinumerans, in primo Alexandri Imp. anno desierat. nec erat, quod Scaliger tantopere miraretur illam Eusebii locutionem. ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου χρόνους περιγράφει. Est enim Græcis usitata locutio. Sic supra in cap. 6. hujus libri, de Clemente loquens Eusebius, χρονικὴν ἐκθέμενος γραφὴν εἰς τὴν κομόδου τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους. Rufinus certe locum Eusebii non aliter ac nos intellexit.

κανόνα προθείς. In codice Medicæo legitur προθεὶς, malè ut opinor. Pag. 224.

εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον. Id est, in caput secundum Geneseos, ut notavit Scaliger in libro 7. de Emendatione temporum pag. 685. ubi tamen immerito reprehendit Hieronymum, quasi hoc non intellexerit Hieronymus. Ego verò aliter sentio. Plures enim Hippolyti libros recenset Hieronymus quàm Eusebius. Itaque cùm Hippolytum scripsisse dicit in Genesim, tam libros in Hexameron intelligit quàm in Post-hexameron. Exstat Philonis liber eodem titulo, seu potius duo libri ut est in MS. Augustano.

εἰς τὸ ᾆσμα. Theodoritus in dialogo qui Eranistes inscribitur, hunc librum Hippolyti ita citat, εἰς τὴν ᾠδὴν τὴν μεγάλην.

πρὸς ἁπάσας τὰς αἱρέσεις. De hoc Hippolyti libello vide Photii Bibliothecam cap. 121. Erat hic liber contra 32. hæreses, quarum prima erat Dositheanorum; ultima Noetianorum. Quas hæreses cùm Irenæus in concionibus refutasset, earum compendiũ scripsit Hippolytus ejus discipulus, teste ibidẽ Photio Hunc porro Hippolyti libellum sæpe citaverat Stephanus Gobarus, ut patet ex cap. 7. 10. & 13. libri secundi.

In Caput XXIII.

ἐξ ἐκείνου δέ. Hæc verba male accepit Hieronymus in Catalogo; quasi Origenes æmulatione Hippolyti impulsus, ad scribendum accesserit. Putavit enim ἐξ ἐκείνου referri ad Hippolytum: cùm tamen significet *abhinc*, vel *exinde*. Subauditur enim τοῦ χρόνου. Porro ab his verbis cap. 23. incipit in codice Mazarino, cui consentit optimus ille codex Rufini quē sæpiùs laudavi; nisi quòd pro 23. capite scriptum habet 20.

μυρίαις ὅσαις σὺν προτροπαῖς. In codice Maz. pro σὺν notatur aliàs scribi ἐ. Sed neutrum placet. Apud Suidam in voce Ὠριγένης scribitur ὅσαις ἐ. Quod si retineamus, delendum erit μυρίαις.

ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων. Rufini versio Cōmentarii loco erit. *Quo in tempore Origenes rogatus est ab Ecclesiis quæ sunt apud Achaiam, ut illo usque pro convincendis hæreticis, qui ibi liberiùs convaluerant, perveniret.* Idem scribit Hieronymus in Catalogo, ubi de Origene.

διέδη μέν τὰ τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσι. At hæc præcipuè referre hîc debuerat Eusebius, quippe quæ ad historiam Ecclesiasticam maxime faciunt. Satius erat omittere alia multa quæ de Origene commemoravit Eusebius; cujusmodi est de legatione Ducis Arabiæ, & de Mamæa matre Imperatoris Alexandri, & alia nonnulla; quæ ad ipsius quidem Origenis gloriam spectant, sed ad historiam rerum Ecclesiasticarum parum conferunt. Decreta autem Episcoporum in causa Origenis, nequaquam hic erant omittenda. Verùm nos immeritò de Eusebio querimur. Hic enim, cùm omnia quæ ad Origenis causam pertinent, accuratè retulisset in secundo defensionis libro quam pro Origene conscripserat, eadem hic repetere superfluum duxit. Quare non hæc Eusebii culpa est, sed posterorum, qui nimio adversus Origenem odio, libros illos quos pro Origenis defensione Eusebius ac Pamphilus martyr ediderant, nobis inviderunt. Nisi quod Photius exigua quædam eorum fragmenta, tanquam ex naufragio nobis conservavit. Ex cujus Bibliotheca, cap. 118. discimus duas adversus Origenem synodos collectas fuisse: quarum prior Origenem ex Alexandrina Ecclesia pellendum esse censuit; sed presbyterii honorem non ademit. Secunda verò Synodus Episcoporum Ægypti à Demetrio congregata, Origenem sacerdotio exuit: cui damnationi totius pæne orbis Episcopi subscripserunt, ut docet Hieronymus, cujus hæc verba refert Rufinus in 2 Apologia: *Pro hoc sudore quid accepit præmii? Damnatur à Demetrio Episcopo. Exceptis Palæstinæ & Arabiæ & Phœnices atque Achaiæ Sacerdotibus, in damnationem ejus consentit orbis. Roma ipsa contra hunc cogit Senatum; non propter dogmatum novitatem, nec propter hæresim, ut nunc adversus eum rabidi canes simulant: sed quia gloriam eloquentiæ ejus & scientiæ ferre non poterant, & illo docente omnes muti putabantur.* Porro hæc Pamphili ex libro. 2. Apologetici pro Origene sunt hæc: καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπισκόπων, καὶ τινῶν πρεσβυτέρων, κατὰ Ὠριγένους· ἣ τέως, ὡς ὁ Πάμφιλός φησι, ψηφίζεται μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὠριγένην, καὶ μήτε διατρίβειν ἐν αὐτῇ, μήτε διδάσκειν, τῆς μέντοι τῆς πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀπο-

A κεκίνηκε· ἀλλ' ὅ γε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων. Hieronymus tamen non depositum duntaxat, sed excommunicatum à Demetrio dicit Origenem, & indignū communione Ecclesiæ judicatum. Verùm hæc Demetrii sententia quamvis tot Episcoporum consensu firmata, absque effectu mansit; cùm Origenes presbyteri munus semper deinceps retinuerit, & in Ecclesia docere perseveraverit, ut docet Eusebius in hoc libro, & Pamphilus in lib. 1. Apologiæ. Cur autem irrita fuerit hæc sententia, duplex causa est. Primò quia in absentem prolata fuerat absque legitimis citationibus. Deinde, quia multorum Antistitum, ac præcipue Romani Episcopi auctoritate non erat confirmata.

B εἰσενήνεκται. Positum videtur ab Eusebio pro εἰσήνεγκε, & sic intellexit Nicephorus. At Christophorsonus interpretatur *pertulit*.

In Caput XXIV.

ἐκείνοις δέοι ἂν προσεπιθεῖναι. Iis scilicet quæ in secundo libro Apologiæ pro Origene diximus; quod non intellexit Christophorsonus. Porro ex quatuor nostris codicibus hîc addidimus vocem δέοι ἂν, quæ deerat in Regio exemplari, & in editione Stephani. Contra verò particula ἂν quæ habetur in Regio, abest à nostris codicibus Mazarino, Mediceo & Fuketiano. Pag. 225.

μόνοι δύο καὶ εἴκοσι. Ex triginta quatuor tomis, seu libris quos in Evangelium Joannis scripserat Origenes, teste Hieronymo in Præfatione ad Paulam de interpretatione sua Homiliarum in Lucam. Hodie

C verò novem duntaxat, supersunt tomi Explanationū Origenis in Joannis Evangelium, à Perionio latinè primùm editi. Sed in vulgatis editionibus hi novem tomi male in triginta quatuor tomos distributi sunt, ut in præfatione sua rectè movit doctissimus Genebrardus.

τῶν περὶ ἀναστάσεως. Hieronymus in libro quodam qui citatur à Rufino in Apologia 2. adversus Hieronymum, indiculum texens librorum Origenis, ita ait: *Scripsit in Genesim libros 13. Mysticarum Homiliarum libros duos, in Exodum excerpta, in Leviticum excerpta.* Et post multa. *Item monobiblia, περὶ ἀρχῶν libros 4. de resurrectione libros duos; & alios de resurrectione dialogos duos.* Contra hos Origenis libros de resurrectione, scripsit Methodius Episco-

D pus insignem librum de resurrectione, teste Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, & Maximo in scholiis ad librum Ecclesiasticæ Hierarchiæ Dionysii cap. 7. Sed locum Maximi qui in vulgatis editionibus mendosissimus est, operæ pretium erit hîc apponere prout legi debet. ἀνάγνωθι μεθόδιον τὸν ἅγιον μάρτυρα, καὶ Ὀλύμπου Ἀδριανουπόλεως ἐπίσκοπον τῆς Λυκίας, τὰ κατ' αὐτοῦ περὶ ἀναστάσεως γραφέντα. Id est: *Lege quæ adversus Origenem de resurrectione scripsit Methodius, sanctissimus martyr & Episcopus Olympi urbis Lyciæ, quæ etiam Hadrianopolis dicta est.* Ex hoc Methodii libro seu potius dialogo περὶ ἀναστάσεως, egregia fragmenta habentur apud Epiphanium in hæresi Originistarum, & apud Photium in Bibliotheca. Nec alia mihi videtur esse causa, cur Eusebius in Ecclesiastica historia nullam Methodii mentionem fecerit, cùm tamen plures

alios commemoret Ecclesiasticos Scriptores, qui Methodio longe inferiores fuerunt. Sed cùm Methodius stili aciem strinxisset adversus Origenem, Eusebius qui Origenis erat studiosissimus, illum utpote Origenis inimicum ne nominare quidem in historia sua sustinuit. Eandem ob causam in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis Hieronymus, Rufinum quocum simultates exercuerat, de industria prætermisit. Ceterùm Eusebius in hoc capite, duodecim tantum agnoscit libros Expositionum in Genesim, non tredecim ut Hieronymus in loco suprà citato.

στρωματεῖς. Hieronymus in Epistola ad Magnum Oratorem Romanum, docet quod argumentum fuerit horum librorum Origenis. *Clementem*, inquit, *imitatus Origenes, decem scripsit Stromateas, Christianorum & Philosophorum inter se sententias comparans, & omnia nostræ religionis dogmata de Platone & Aristotele, Numenio Cornutóque confirmans.* Ex sexto hujus operis libro fragmentum profert idem Hieronymus in Apologia adversus Rufinum, non longe ab initio. Idem in Epistola ad Augustinum: *Scripsit*, inquit, *Origenes in Epistolam Pauli ad Galatas quinque proprie volumina: & decimum Stromatum suorum librum, commatico super explanatione eius sermone complevit.*

ὁλόγραφοι ἐπισημειώσεις. Quid essent ὁλόγραφοι ἐπισ. non intellexerunt Interpretes. Jurisconsulti ὁλόγραφον vocant testamentum, quod testatoris manu perscriptum est, non autem sola subscriptione firmatum. Eodem modo Eusebius ὁλογράφους ἐπισημειώσεις vocat, notationes manu ipsius Origenis præfixas aut subjunctas singulis tomis. Solebant enim auctores vel initio, vel in fine librorum suorum, quædam sua manu adnotare. Talis est illa σημείωσις Irenæi quam in fine librorum suorum adscripserat, teste Eusebio suprà lib. 5. cap. 29 Ejusdem generis est adnotatio illa quæ legitur in fine procatechesis Cyrilli, quæ, meo quidem judicio, melius adscriberetur ante primæ Catechesis initium. ὁλόγραφοι igitur hoc loco idem sunt quod ἰδιόγραφοι. Sic apud Hilarium in fragmento de Synodis: *Exemplum Epistolæ qua Athanasium reum non esse holographa manu Valens scripsit, & Ursacius subscripsit.* Julius Papa in Epistola ad Synodum Antiochenam: καὶ κατηγόρου ἰσχυρὰ φερομένου χεῖρα ὁλόγραφον αὐθεντικήν, &c. Denique Hieronymus in Apolog. 2. adversus Rufinum: *Quæ Epistola holographa tenetur ab iis ad quos perlata est.*

In Caput XXV.

εἰς ἀγνοντίον. Locus Origenis integer exstat in capite 3. Philocaliæ. Sed Philocalia ex hoc vicissim loco emendanda est. Nam ubi legitur: εἴκοσιν, οἷς ὁ ἴσος ἀριθμὸς, &c. scribendum est: εἴκοσι, ὅσος ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστίν. sicut in nostris codicibus habetur, & apud Suidam in voce ἀριθμός. Solemnis est hic error omnium editionum, ut εἴκοσιν scribant, quoties verbum sequens incipit à vocali. In optimis tamen exemplaribus semper εἴκοσι scribitur, etiamsi sequatur vocalis.

δύο καὶ εἴκοσι. Victorinus in Apocalypsim. *Sunt autem*, inquit, *viginti quatuor libri Veteris Testamenti, viginti duos in excerptis Theodoti invenies.* Quæ sint excerpta illa Theodoti, superiùs annotavi; libri

A scilicet hypotyposeon Clementis Alexandrini. Porrò quod alii viginti quatuor Veteris Testamenti libros, alij duos tantum & viginti numerabant, id ex ea causa profectum est, quòd librum Ruth & librum lamentationum Hieremiæ quidam seorsum in Scripturarum Catalogo numerabant; ut docet Hieronymus in præfatione ad libros Regum, ubi sine dubio alludit ad Victorini locum, cùm ait: *Quamquam nonnulli Ruth & Kinoth inter Hagiographa scriptitent, & hos libros in suo putent numero supputandos: ac per hoc esse priscæ legis libros viginti quatuor, quos sub numero 24. Seniorum Apocalypsis Ioannis inducit.* Quidam verò non Ruth & lamentationum libros, sed Tobiam & Judith reliquis addentes, viginti quatuor libros Veteris Testamenti numerabant, ut scribit Hilarius. Alij verò viginti septem B libros Veteris Testamenti numerabant, ut docet Epiphanius in libro 1. adversus hæreses, & in libro de Ponderibus.

ἀμμισφεκωδείμ ἢ πικουδίμ. Sic edidit Rob. Stephanus, nescio quos codices secutus. Nam in Regio exemplari, perinde ac in Maz. Med. & Fuk. legitur tantum ἀμμισφεκωδείμ. Christophorsonus verò addidit *Vajedabber* ex Hieronymo in præfatione suprà citata. Pag. 226.

σωφετίμ Quatuor nostri codices, Regius scilicet ac Maz. cum Med. ac Fuk. habent, σαφιτείμ. Paulo post pro σίφερ θιλλίμ, ijdem codices scriptum habent ἰφαρθωιλλείμ. Item μελώθ pro μισλώθ: & κωὶλθ pro κωιλὲθ. Denique σαβαναῖελ, non σαρβανὲ ἐλ ut Stephanus excudit.

οὐ γὰρ ὡς ὑπολαμβάνουσί τινες ᾄσματα ᾀσμάτων. Tota hæc pericope abest à nostris codicibus Maz. C Med. & Fuk. Habetur tamen in Regio exemplari. Rufinus quoque in versione hujus loci habet *cantica canticorum.*

Ἡσαΐας. Omissus est in hoc Catalogo liber duodecim Prophetarum. Quo factum est, ut cùm viginti duos libros se numeraturum promiserit Origenes, unus dumtaxat & viginti reperiantur. In Rufini versione recensetur hic liber statim post Canticum canticorum. Nec aliter Hilarius in prologo enarrationis in Psalmos, & Cyrillus Hierosolymitanus. Ceterùm sacræ Scripturæ libri longè alio ordine hic recensentur quàm ab Epiphanio & Hieronymo & Melitone, cujus locum supra retulit Eusebius in fine lib. 4. Hilarius verò in prologo Commentariorum in Psalmos, cum Origene prorsus consentit. Nec id mirum, cùm totus fere prologus ille Hilarij translatus sit ex Commentarijs in Psalmos, D ut testatur Hieronymus.

ὡς ἐν παραδόσει μαθών. Verba hæc sunt Origenis, ut apparet. Atque ita Rufinus & Langus & Musculus interpretati sunt. Solus Christophorsonus hæc Eusebij verba esse censuit, cui non assentior. Quamvis in codice Maz. & Med. post vocem μαθὼν apposita sit finalis distinctio. In Regio autem exemplari totus hic locus absque ulla distinctione continuatur, ὧδέ πως γράφων ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων. Et post ultimam hanc vocem apposita est media distinctio seu mora: Quasi locus Origenis incipiat à verbis quæ proxime sequuntur. Verùm ut jam dixi, magis placet Rufini distinctio. Porro de quatuor Evangeliis quæ sola ab Ecclesia Catholica admittuntur, non solùm

in suis in Matthæum Commentariis testatus fuerat Origenes; sed etiam in principio Commentariorum in Lucam. Quem locum, quia ab Eusebio prætermissus est, hîc apponam: *Ecclesia quatuor habet Evangelia; hæreses plurima. E quibus quoddam inscribitur secundum Ægyptios: aliud juxta duodecim Apostolos. Ausus fuit & Basilides scribere Evangelium & suo illud nomine titulare*, &c.

ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῶν εἰς τὰ κατὰ Ἰωάννην. Locus Origenis quem hic adducit Eusebius, est è prooemio libri quinti Explanationum in Joannis Evangelium: cujus prooemij pars maxima exstat in cap. 5. Philocaliæ. Cum illo igitur fragmento jungendus est hic locus qui ab Eusebio nostro adducitur. Porro in eo prooemio disputat Origenes, an de rebus divinis multi scribendi sint libri. Ac primùm affert locum ex Ecclesiaste, qui vetat multitudinem conficere librorum. Deinde adducit exemplum sanctorum virorum, Prophetarum scilicet & Apostolorum, qui omnes pauca scripsere. Sed collector Philocaliæ, cuncta hæc exempla de industria prætermisit, ut ipsemet fatetur pag. 69. editionis Græco-latinæ. Proinde hic Origenis locus quem adducit Eusebius, inseri debet pag. 69. supradictæ editionis, ante illa verba ἰλιγγιῶ μοι, &c.

Pag. 227. ἀπομνημονεύσαντος καὶ ὥσπερ σχολιογραφήσαντος. Jam supra monuimus, ἀπομνημονεύειν idem esse ac reminisci, & memoriter recitare, quemadmodum solent discipuli, cùm magistrorum dictata recitant. σχολιογραφεῖν verò est brevibus scholiis illustrare; quod fit cùm obscuras voces alijs vocibus magis usitatis explicamus. Interpretes ac præcipue Christophorsonum nihil hic vidisse, ex eorum versione apparet. Nam primùm ἀπομνημονεύσαντας Christophorsonus vertit: *in Commentarios redigere*. Putavit scilicet ἀπομνημονεύματα idem esse ac Commentarios: quem errorem jam antea refutavi. Vocem autem σχολιογραφήσαντας interpretatur, *dictata ex præceptoris ore scribere*, quo nihil dici potuit absurdius. Ait enim Origenes sententias Epistolæ ad Hebræos esse ipsius Apostoli: verba autem & compositionem totius orationis, esse alterius cujuspiam, qui verba Apostoli memoriæ mandaverit, eaque elegantiùs tanquam Scholiastes exposuerit. Quòd si σχολιογραφεῖν idem esset ac dictata ex præceptoris ore scribere, ipsa verba jam essent Apostoli, quod tamen negat Origenes. Sed nimirum ignoravit Christophorsonus quid essent scholia. Amelius Philosophus Plotini auditor scripsit scholiorum libros centum, in quibus ea quæ à Plotino in familiari colloquio strictiùs erant tradita, ipse uberius exponebat, ut testatur Porphyrius in vita Plotini. Quare de Amelio dici potest, eum ἀπομνημονεῦσαι καὶ σχολιογραφῆσαι τὰ Πλωτίνου. Eodem sensu Longinus in lib. de fine adversus Plotinum, de Annio & Medio Philosophis loquens ita dicit: *οἱ δὲ μικρὰ κομιδῇ φράσματα τῆς τῶν παλαιῶν ἱστορίας ἀπομνημονεύσαντες, εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἐκείνοις ἐπιχείρησαν συντιθέναι βιβλία*. Id est, *alij vero exigua quædam excerpta ex veterum libris commemorantes, de iisdem quibus illi argumentis ac locis scribere instituerunt*. Vide quæ supra annotavi ad caput 17. lib. 4.

εὐδοκιμείτω ἐπὶ τούτῳ. Pessime hæc Origenis verba verterunt Musculus & Christophorsonus. Quod

A ideo monendum duxi, non quò de illorum laude quicquam detraham; sed ut ostendam, non sine causa novam Eusebij versionem à nobis susceptam fuisse. Nec tamen omnes illorum lapsus notare institui; sed sicubi locus difficilis & ambiguus occurret, tum illorum versionem non pigebit adducere.

In Caput XXVI.

ἔτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον. In codice Med. ac Maz. Fuk. & Savil & apud Nicephorum legitur δωδέκατον. In Chronico Eusebij hæc Origenis migratio ab urbe Alexandrina ad Cæsariensem, in quibusdam codicibus refertur anno 12. Alexandri, ut testis est Pontacus. Sed mira est Eusebij à seipso dissensio, qui in Chronico eam migrationem commemorat anno, vel biennio post mortem Demetrij. Hîc verò Origenem Alexandriâ migrasse scribit, paulo antequam Demetrius ultimum diem obiisset. Quod quidem verius puto. Nam post Demetrij interitum, nihil jam causæ erat cur Origenes Alexandria discederet. Cùm præsertim Demetrio successisset Heraclas, unus ex discipulis Origenis. Accedit quod hîc refert Eusebius, Originẽ ex urbe Alexandria discedentem, munus suum, & catechizandi officium Heraclæ tradidisse. Ex quo apparet, Origenem paulo ante prolatam à Demetrio adversus ipsum excommunicationis sententiam, Alexandria discessisse. Neque enim post illam sententiam magisterium suum in Alexandrina Ecclesiâ Origenes retinere potuit. Recte igitur Baronius Eusebij Chronicon emendat; & Origenis quidem migrationem ab urbe Alexandrina confert in annum 10. Alexandri, mortem verò Demetrij in annum sequentem. Sed in eo labitur, quòd sententiam excommunicationis à Demetrio latam esse dicit anno antequam Alexandria migraret Origenes; quod refutavimus. Cùm enim magisterium suum Origenes semper Alexandriæ retinuerit, apparet ipsum ante damnationem illinc discessisse. Porro cùm Origenes se à Demetrio in Synodo Episcoporum damnatum esse comperisset, epistolam scripsit ad amicos suos qui erant Alexandriæ, qua in Demetrium & reliquos Episcopos invehebatur. Eius partem citat Hieronymus in lib. 2. adversus Rufinum. Porro jam semel Origenes Cæsaream se receperat, Antonini Caracallæ temporibus: sed à Demetrio honorificè revocatus brevi Alexandriam redierat, ut supra relatum est. Postea verò cùm in Achaiam proficisceretur, per Cæsaream Palæstinæ transiens, ibidem presbyter est ordinatus.

Pag. 228.

διδασκάλειον καταλείπει. Antea Heraclas adjutor duntaxat Origenis fuerat in docendo, & quasi proscolus ut refertur suprà cap. 15. Post discessum autem Origenis, Catechetes fuit. Hæc Baronius cùm minime distinxisset, Eusebium hic falli putavit.

In Caput XXVII.

τὸν πάντα χρόνον. Codex Medicæus addit ἀεὶ προσεῖχεν. Quod confirmare videtur Rufinus. Eadem verba reperi etiam in codice Maz. Fuk. & Sav. Ceterum in hujus loci distinctione variant nostri codices. Nam Regius quidem uno tenore scribit προσανέχοντες αὐτῷ οἷα διδασκάλῳ, & sic Nicephorus.

Reliqui codices post vocem αὐτῶ moram adhibent.

ἐκκλησιαστικοῦ λόγου. Id est officium docendi in Ecclesia de quo supra annotavi.

In Caput XXVIII.

οὐ πλεῖον ἢ τριέτους χρόνου. Hujus loci sensum Christophorsonus minime intellexit, qui Ambrosium & Protoctetum sub finem Imperij Maximini ob nomen Christi vexatos fuisse censuit. Verùm id non dicit Eusebius, sed hoc tantum sibi vult, toto Maximini Imperij tempore persecutionem duravisse, sed dies illius breviatos fuisse, ut de Antichristo Scriptura loquitur. Porro persecutio illa sub Maximino Imp. post diuturnam Ecclesiæ pacem repente oborta est ob frequentes & gravissimos terræ motus, quos more suo Gentiles Christianis imputabant, ut testis est Firmilianus in Epistola ad Cyprianum. Vide Baronium ad annum Christi 237.

Pag. 229. γορδιανοῦ δέ. Ab his verbis caput 29. incipit in codice Maz. & Fuk. & Reg.

In Caput XXIX.

ἅμ' ἑτέροις. Lego ἅμ' ἑταίροις. ut legisse videtur Rufinus. Mox ubi legitur: συνελθόντα ἐπιχωριάζειν, ita potest accipi quasi subaudiatur ἕνεκα τοῦ ἐπιχωριάζειν. Atque ita sensus non erit absolutus nisi post vocem παρελλυθέναι.

ἐν ὑπονοίᾳ. Musculus eumque secutus Christophorsonus, hunc locum ita verterunt: *Et multi de compluribus illustribus & nobilibus viris eligendis cogitarent.*

ἄξιον ἐπιβοῆσαι. Fuit enim hæc solemnis acclamatio in electionibus Episcoporum: cujus rei plurima passim occurrunt exempla, ut apud Philostorgium in libro 9. cap. 10. Et in Actis designationis Eradij quæ inter Epistolas Augustini leguntur, eædem acclamationes leguntur: *Dignus & justus est, dictum est vicies. Bene meritus, bene dignus, dictum est quinquies.*

μετ' δημήτριον. Post hæc verba codex Med. Maz. & Fuk. hæc addunt: ἐπὶ τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα ἔτεσι τὴν ἐπισκοπὴν ἐκτελέσαντα, quæ nec Regius codex nec Rufinus agnoscit.

In Caput XXX.

Pag. 230. ἑλλήνων καὶ ῥωμαίων μαθήματα. Rom. disciplinas Eusebius appellat Jus civile, quod Gregorius in urbe Beryto discebat, tunc cùm ab Origene ad altiora studia est excitatus, ut ipsemet scribit in oratione ad Origenem. Idem testatur Origenes in Epistola ad Gregorium cap. 13. Philocaliæ.

In Caput XXXI.

εἰς τὰ θεῖα λόγια. Ultima vox delenda est, quippe quæ nec in tribus nostris codicibus habetur Maz. Med. & Fuk. nec apud Suidam in voce ἀφρικανός.

ὁ τῶν ἐπιγεγραμμένων κεστῶν συγγραφεύς. Hæc verba delenda esse existimo. Primùm, quia nec in versione Rufini, nec apud Hieronymum habentur. Deinde cum de Scriptore Ecclesiastico hic agatur, ridiculum foret ante omnia mentionem facere librorum, qui nihil præter medicinas ex herbis & metallicis, ac magicis figuris atque incantationibus continebant. Nam ejusmodi erant κεστῶν libri, ut testis est Suidas & Georgius Syncellus; à Veneris cesto ita dicti, eo quod amatoria præcipuè complecterentur. Postremo Africanus is qui κεστοὺς composuit, alius omnino esse videtur ab Africano Chronographo, de quo hic loquitur Eusebius. Nam ille quidem cestorum Scriptor, oriundus fuit ex Libya ut testatur Suidas; & σέξτος vocabatur teste eodem Suida. Scaliger tamen in animadversionibus Eusebianis Sextum Africanum eum appellat. Sed forte apud Suidam κέστος emendandum est pro σέξτος; ut Africanus ille Cestus cognominatus sit, perinde ac Clemens Stromateus. Africanus verò Chronographus oriundus fuit ex Palæstina, oppido Emmaunte, ut docet Eusebius in Chronico, qui & Julium Africanum eum appellat. Præterea Christianus fuit, cùm alter Cestorum Scriptor Gentilis fuerit, ut ex argumento eius librorum satis apparet. Fuit etiam alter Julius Africanus, qui librum de bellico apparatu conscripsit. Qui quidem liber in manuscripto codice bibliothecæ Regiæ κεστοὶ inscribitur, atque ita citatur à Politiano in Miscellaneis. Sane Græci in præfigendis librorum titulis ambitiosi fuerunt. κεστοὺς itaque videntur vocasse libros, qui multiplici variarum rerum cognitione referti essent, instar Cesti, qui apud Græcos balteum variegatum significat. Ab eadem causa dicti sunt Clementis στρωματεῖς.

In Caput XXXII.

ἐν καὶ ἀνεγραψάμεθα ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου. Tres libros de vita Pamphili martyris scripsit Eusebius, & quidem elegantissimos, ut testatur Hieronymus in Apologetico 1. adversus Rufinum, ubi etiam fragmentum ex tertio eius operis libro adducit. Eorundem librorum meminit in Epistola ad Marcellam. Porro in tertio libro de vita Pamphili martyris, indicem Origenis librorum retulerat Eusebius. Hieronymus in Apologetico 2. adversus Rufinum: *Numera*, inquit, *librorum eius indices, qui in tertio volumine Eusebij, in quo scribit vitam Pamphili, continentur: & non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies.* Pag. 231.

ἱεροῦ μάρτυρος. Recte, meo quidem judicio, codex Medicæus & Fuk. scribit una voce ἱερομάρτυρος. Sic autem Græci vocant eos, qui Sacerdotes simul & Martyres fuerunt, ut patet ex Græcorum menologiis. Cùm ergo Pamphilus presbyter idem & martyr fuerit, merito ἱερομάρτυς appellatur. Sic etiam in sequenti capite scriptum habet codex Med. & Fuk. Græci quatuor habent Martyrum genera, ut ex eorum menologiis colligitur. Quosdam enim μεγαλομάρτυρας vocant, id est, magnos Martyres, qualis est Demetrius, Georgius ac Theodorus. Alios vocant ἰσομάρτυρας, verbi gratia Niconem & alios. Alij vocantur ἱερομάρτυρες, Martyres scilicet qui Episcopali apice decorati sunt. Interdum tamen presbyteros sic appellant. Certe in Typico sancti Sabæ, die 22. Martij annotatur festum τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος βασιλείου πρεσβυτέρου. Reliqui simpliciter Martyres dicuntur à Græcis. Est etiam apud eos titulus πρωτομάρτυρος, qui communis est Stephano ac Theclæ. Nam ut inter viros primus Stephanus; sic prima inter feminas Thecla martyrio coronata est. Ceterùm quanto sint elegantiores Latinis

Graeci, vel ex hoc apparet, quòd apud Graecos singuli Sancti sua habent epitheta, quibus quasi titulis ornantur ac distinguuntur.

ἐντιλίςατα. Adverbialiter positum est more Graecorum; quod tamen nec Musculus nec Christophorsonus animadverterterunt.

In Caput XXXIII.

καὶ ἰδίαν οὐσίας περιγραφήν. Musculus vertit: *Secundum propriæ ac separatæ substantiæ circumscriptionem non extitisse.* Male ut apparet. Itaque Christophorsonus vocem illam *separatæ* expunxit; cetera autem retinuit. οὐσίας περιγραφὴ nihil est aliud quā substantiæ differentia. Unde Gregorius Nyssenus in libro de differentia essentiæ & subsistentiæ, subsistentiam ita definit: ἡ τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον ἐν τῷ τινι πράγματι, διὰ τῶν ἐπιφαινομένων ἰδιωμάτων ὑφιστῶσα καὶ περιγράφουσα· Et paulo ante dixerat: τὰ δὲ τῶν καθ' ἕκαστον ἰδιωμάτων ἐστὶ σημαντικά· δι' ὧν οὐχ ἡ κοινότης τῆς φύσεως ἐνθεωρεῖται τῷ ῥήματι, ἀλλὰ πράγματός τινος περιγραφή, &c. Et initio libri de Arianis ita scribit: διὰ τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφοράν, καὶ τὴν κατὰ τὰς οὐσίας περιγραφὴν εἰσαγόντων. Eadem verba leguntur in Epistola 43. Basilij ad Gregorium Nyssenum. Quam quidem Epistolam Gregorius Nyssenus in eo quem dixi libro totam fere transcripsit. Porro videtur Beryllus οὐσίαν accepisse pro persona; more sæculi sui, quo οὐσία & ὑπόστασις inter se confundebantur. Errabat igitur Beryllus, qui Christum ante Incarnationem, nullam propriæ personæ differentiam habuisse dicebat. Sed quod idem ajebat, Dominum nostrum non habere propriam Deitatem, sed tantum paternam in ipso inhabitantem, in eo quidem rectè sentiebat. Neque enim propria est divinitas Patris, propria Filij; sed una eademque est trium personarum divinitas. Alioqui tres essent Dij, non unus Deus. Ita si sensit, excusari potest Beryllus. Quod si existimavit filium non esse proprie Deum, sed tantum appellative ac participative, in eo hallucinatus est. Certe cùm ante Incarnationem filium personaliter non substitisse dixerit, sequitur ut divinitatem ei quoque abrogaverit.

ὅτι καὶ λέγει. Musculus & Christophorsonus adverbium esse existimarunt, cùm tamen legendum sit disiunctim ὅ, τι, quemadmodum in codice Regio diserte scriptum inveni. In Maz. & Med. scriptum est λέγοι, perinde ac in Savilij libro.

ἀναλαβὼν αὐτό. Hujus verbi vim optime exposuit Nicephorus in lib. 5. cap. 22. cujus verba scholij vicem præstabunt: ἠρέμα τε καὶ ἠπίως προσαναπτώμενος. At Musculus & Christophorsonus verbum ἀναλαβὼν conjungunt cum voce ἀπέδειξε.

περὶ μνήμης. Dudum conjeceram scribendum esse ὑπεργῆρως τινας μνήμη παραδίδοσθαι. Tandem verò in Mediceo ac Maz. Fuk. & Savil. codicibus ita distinctè scriptum inveni.

Pag. 232. ἐκ τῆς ἀπολογίας. Scripserat Eusebius sex libros ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους, ut scribit Hieronymus tum in Catalogo, tum in Apologetico 1. adversus Rufinum. Horum primum librum interpretatus est Rufinus, & sub nomine Pamphili Martyris edidit. Quo quidem nomine gravissime reprehenditur ab Hieronymo, quòd librum Eusebij, quem Hieronymus semper hæreticum nominat, præfixo Pamphili martyris titulo evulgasset. Sed respondere potuit Rufinus id quod hic ab Eusebio dicitur, Apologiam illam pro Origene ab utroque simul elaboratam fuisse, tam à Pamphilo martyre, quàm ab Eusebio. Quod testatur etiam Photius in Bibliotheca cap. 120 Ubi ait Pamphilum, cùm esset in carcere, quinque libros pro Origene una cum Eusebio scripsisse ad Confessores qui in metallis erant: sextum verò post mortem Pamphili ab Eusebio adjectum esse. Ceterùm ex hoc Eusebii libro quem pro defensione Origenis conscripsit, colligere est jam tum extitisse multos, qui Origenem reprehenderent ob dogmatum novitatem. Inter quos præcipuus fuit Methodius, qui & librum de resurrectione scripsit adversus Origenem, teste Hieronymo & Epiphanio. Atque hæc causa mihi videtur fuisse, cur Eusebius in his historiæ Ecclesiasticæ libris nullam Methodij mentionem fecerit. Nam cum omnes Ecclesiasticos Scriptores in hoc opere accuratè commemoraverit, Methodium tamen de industria prætermisit, eo quod Origenem quem ipse præcipue mirabatur, impugnavisset. Hinc etiam est quod contra Porphyrij libros post eundem Methodium scripsit: quasi æmulatione quadam & odio adversus Methodium incitatus. Certè Eusebius in libro 6. Apologiæ suæ pro Origene, respondebat objectionibus Methodij: *Quomodo*, inquit, *ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc & hæc de Origenis locutus est dogmatibus.* Citantur hæc verba ab Hieronymo in lib. 1. adversus Rufinum.

In Caput XXXIV.

μεταχεῖν ἐθελῆσαι. In codice Fuk. & Sav. legitur συμμεταχεῖν, quod est elegantius.

τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις. Musculus vertit: *Qui propter peccata inquirebantur*, & sic fere Interpres Nicephori; male ut sentio. Nam ἐξετάζεσθαι nihil aliud est hic quàm censeri, versari, in peccatorum ordine collocari. Sic τάξεις τῶν παραπτωμάτων dicit Dionysius in cap. 46. hujus libri.

καὶ πειθαρχῆσαί γε. Historiam hanc de Philippo Imperatore quem Babylas Episcopus ab Ecclesiæ aditu repulit, refert auctor Chronici Alexandrini ex narratione Leontij Episcopi Antiocheni, qui sub Constantio Imp. vixit. Eadem fere narrat Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra Gentiles, nisi quod Imperatorem ipsum non nominat.

In Caput XXXV.

διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαμβάνειν ἐπιτρέψαι. Idem testatur Pamphilus martyr in lib. 1. Apologiæ pro Origene, his verbis: *Quodque puræ religionis observaverit disciplinam, & præ ceteris verbo Dei, & doctrinæ operam dederit, dubium non est ex his quæ ad nos laboris & studij ejus certissima designantur indicia: præcipuè verò per eos tractatus quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore; quos & describentes Notarij ad monimentum posteritatis tradebant.*

κέλσου τοῦ ἐπικουρείου. Duo fuere Celsi Epicureæ sectæ Philosophi; quorum alter Neronis ætate vixit, alter circa Antonini tempora, ut scribit Origenes in libro 1. contra Celsum. Adversus hunc posteriorem Celsum scripsit Origenes octo elegantissimos Pag. 231.

gantissimos libros qui etiamnum supersunt. Hic est Celsus, cui Lucianus librum suum qui Alexander seu falsus vates inscribitur, nuncupavit, cum ab eo rogatus esset ut vitam impostoris illius literis traderet. In fine autem illius libri, Lucianus eum alloquens, Epicureum fuisse aperte significat his verbis: καὶ σοὶ μὲν μάλιστα χαριζόμενος, ἀνδρὶ ἑταίρῳ καὶ φίλῳ, καὶ ὃν ἐγὼ μάλιστα θαυμάσας ἔχω, ἐπί τε σοφίᾳ, καὶ τῷ πρὸς ἀλήθειαν ἔρωτι, καὶ τρόπου πρᾳότητι, καὶ ἐπιεικείᾳ καὶ γαλήνῃ βίου, καὶ δεξιότητι πρὸς τοὺς συνόντας· τὸ πλέον δὲ, ὅπερ καὶ σοὶ ἥδιον, ἐπικούρῳ τιμωρῶν, *&c.* Quibus etiam verbis indicare videtur Lucianus librum Celsi qui ἀληθὴς λόγος dicebatur.

γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ. Hieronymus in Epistola 65. *Ipse Origenes in Epistola, quam scribit ad Fabianum, Rom. urbis Episcopum, pœnitentiam agit cur talia scripserit; & causam temeritatis in Ambrosium confert, quòd secretò edita in publicum protulerit.*

In Caput XXXVII.

πάλιν ὡς εἰς ... Jam enim antea Origenes rogatus ab Episcopis in Arabiam venerat, & adversus Beryllum in Ecclesia disputaverat, eamque ab hæretico errore revocaverat.

κινήσας τε λόγους. Magis placet altera lectio quam in Fuk. & Savil. codice reperi κινήσασθαι λόγους. Quā scripturam confirmat Rufinus. *Iterum*, inquit, *Origenes rogatur ab omnibus interesse & facere sermonem.*

In Caput XXXVIII.

ὁμιλῶν εἰς τὸν ψαλμόν. Triplex fuit opus Origenis in sacram Scripturam: Commentarii scilicet, scholia & homiliæ. Et Commentarii quidem in doctiorum gratiam conscripti sunt. Scholia verò etiam Doctorum gratiā ab Origene sunt elaborata: sed in eos libros qui perpetuis & uberioribus Commentariis nequaquam opus habebant. Homiliæ verò cùm ad populum haberentur, ad captum multitudinis sunt accommodatæ. Hoc est quod Sedulius innuit in Præfatione operis Paschalis: *Cognoscant*, inquit, *peritissimum divinæ legis Origenem tribus nihilominus editionibus prope cuncta quæ disseruit aptavisse.* Vide Hieronymum in Præfationibus tum in Esaiam, tùm in Matthæum. Idem in Præfatione Commentariorum in Epist. ad Galatas, ubi triplex illud opus Origenis commemorat; pro Homiliis tractatus dicit, quod idem est. Nam Latini vocare solent tractatus, quas Græci dicunt Homilias, ut ex Augustini Retractationibus, & ex Possidio colligimus. Et in homiliis quidem Origenes cùm vulgum alloqueretur, communi editione 70. Interpretum utebatur. In explanationibus verò alias quoque editiones & Hebraicam veritatem proferebat, teste Hieronymo in procemio Hebraicarum quæstionum. De hoc triplici Origenis opere loquitur etiam Rufinus in Epistola ad Ursaciū, quā præfixit interpretationi Origenis in librum Numerorum. Sed cùm in vulgatis editionibus hæc Epistola desideretur, eam ex MS. codice doctissimi viri Emerici Bigotii hic apponendam esse duxi.

Incipit Prologus Rufini in librum Numeri ad Ursacium.

Ut verbis tibi, frater, beati martyris loquar, bene admones Donate carissime. Nam & promisisse me memini, ut si quæ sint Adamantii senis in legem Moysi dicta colligerem, atq; ea latino sermone nostris legenda transferrem. Sed reddendæ pollicitationi non tempestivum ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit. Quis enim ibi stilo locus est, ubi hostilia tela metuuntur, ubi in oculis est urbium agrorumque vastatio, ubi fugitur per marina discrimina, & ne ipsa quidē absque metu habentur exilia. In conspectu etenim ut videbas etiam ipse nostro Barbarus, qui Regino oppido miscebat incendia, angustissimo à nobis freto, ubi Italia solum Siculo dirimitur, arcebatur. In his ergo posito, quæ esse ad scribendum securitas potuit, & præcipuè ad interpretandum, ubi non ita proprios expedire sensus, ut alienos aptare proponitur. Tamen si qua nox animos minore metu hostilis concussit excidii, & breve saltim lucubrandi otium dedit, quasi ad solamen malorum, levandaque peregrinationis gratia; quæcumque in Numerorum libro, sive Homeliatico stilo; sive etiam ex his quæ Excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente, Romana ut potuimus voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. Te quoque ipso in quamplurimis juvante, Ursaci, nostrum laborem dum nimis cupidus, pueruli notarii tardum putas esse ministeriū. Scire tamen te volo, frater, quod hæc lectio vias quidem aperiat intelligentiæ, non tamen singillatim cuncta quæ scripta sunt, disserat, ut in explicationum libris legisti; quo scilicet etiam lector non reddatur otiosus, sed pungat cor suum, sicut scriptum est, & producat sensum; & audito verbo bono, ut Sapiens adjiciat ad illud. Igitur ut possum quæ injunxisti explicare contendo. Jam enim ex omnibus quæ in lege scripta reperi, sola ut puto in Deuteronomio desunt oratiunculæ, quas si Dominus juverit & sanitatem dederit oculis, cupimus reliquo corpori sociare: quamvis amantissimus filius noster Pinianus, cujus religiosum cœtum pro amore pudicitiæ profugum comitamur, injungat & alia. Sed orate communiter, ut adsit Dominus; & temporibus pacem tribuat; gratiam laborantibus donet, & fructum operis nostri in profectum legentium promat.

ἐλκεσαΐτῶν. Hos ἐλκεσαίους vocat Theodoritus in libro 2. hæreticarum fabularum cap. 7. ab Elcesai quodam ita dictos. Epiphanius in hæresi Ebionæorum, hunc Elxæum pseudoprophetam nominat; qui cùm se Ebionæis adjunxisset, auctor eis fuit novæ cujusdam de Christo sententiæ; vagæ admodum & incertæ quam ibidem refert Epiphanius; plane similem iis quæ refert Theodoritus in dicto loco. Ex quo apparet, id quod antea dixi, Elxæum & Elcesai unum & eundem esse. Hunc etiam Elxai vocat Epiphanius in hæresi Ossenorum, & Trajani temporibus vixisse ait. Quem quidem auctorem esse hæresis Elcesaitarum, ex eo convincimus, quod narrat Epiphanius. Primùm enim librum quendam ab eo promulgatum esse scribit, prophetico spiritu & divina sapientia plenum. Deinde affirmabat Elxai, nullum esse crimen, si quis persecutionis tempore Idolis sacrificaret; dummodo id non ex animo faceret. Eadem verò de Elcesaitis hic prodit Origenes. Sed clariùs idipsum testatur Epiphanius in hæresi Sampsæorum; ubi Elcesæos (quos eosdem esse cum Elcesaitis jam probavimus) auctorem sectæ suæ habuisse Elxæum vel Elxai scribit. Quare fallitur Scaliger, qui in capite 27. Elenchi, ἐλξαὶ nihil aliud esse dixit quàm Essæum: Ergo Elcesæi seu Elcesaitæ; iidem essent cum Essæis, quo nihil est absurdius: Adde quod Elcesæi seu Elcesaitæ, cùm unico ὀνόματι

t

scribuntur; Essæi verò eum duplici. Itaq; corrigendus est Epiphanius in hæresi Ebionæorum cap. 3. ubi ἰλκεσσαίοις male scribitur pro ἰλκεσαίοις. Porro in nostris quidem codicibus ἐλκεσαῖται aspiratur: sed apud Rufinū id nomen scribitur sine aspiratione. Vide Augustinum de hæresibus cap. 10. De his Methodius in lib. 8. convivii. Μαρκίωνος γὰρ καὶ οὐαλεντίνου, καὶ τῶν περὶ τὸν ἰλχεσαῖον, καλὸν μηδὲ μνημονεῦσαι.

ὁ μὲν νοήσας. Hæc verba non intellexerunt Interpretes. Et Rufinus quidem vertit, *qui fixus est in corde suo*, quem secutus est Langus. Christophorsonus verò ita interpretatur: *qui interiore cogitatione recte de fide sentiat*; quod plane est absurdum. Quid enim absurdius est, quàm dicere eum qui animo recte sentit de fide, ore quidem eam negaturum si usus ita poposcerit; animo verò minime. Sed ὁ νοήσας hic significat, quicumque sapit. Sic enim Græci loquuntur. Notus est Hesiodi versus:

αἶνον τοῖς βασιλεῦσ' ἐρέω νοέουσι καὶ αὐτοῖς.

Et alter ille initio operum, ubi de duplici contentione loquitur:

τὴν μέν κεν ἐπαινέσσειε νοήσας.

ἐξ οὐρανοῦ πεπτωκέναι. In manuscriptis codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum est καταπεπτωκέναι.

In Caput XXXIX.

Pag. 235. ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου διαστήματα. Malim scribere ἐπὶ τέσσαρα. vel πρὸς τέσσαρα. Porro ξύλον nervum esse, jam supra ostendimus, non autem eculeum, ut putavit P. Halloixius. Porro in MSS. codicibus Maz. Med. Fuk. & Savilii scribitur παραταθεὶς διαστήματα κατατασώμενος, πυρός τε, &c. Sed non dubito, quin vox illa κατατασώμενος, scholiō sit ad explicationem verbi præcedentis παραταθείς. Et ita quidem prius sensimus. Nunc vero re attentius examinata, verbum κατατασώμενος retinendum censemus: totumque locum ab his verbis καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις, usque ad illa καρτερῶς ἤνεγκεν, uno ductu continuandum. Ait enim Eusebius, Origenem eculeo impositum, tum ignis minas, tum reliqua tormenta fortiter pertulisse. ξύλον igitur hoc loco est eculeus; quod vel adjecta vox declarat. Quoties enim de nervo seu compedibus dicitur, simpliciter dici solet ξύλον. Sed cùm eculeum significat, adjicitur fere κολαστήριον aut βασανιστήριον.

τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις. Id est, qui consolatione indigent. Sic enim construenda sunt verba, quæ Eusebius solito more transposuit. Quod tamen non vidit Christophorsonus. In codice Maz. & Savil. scribitur τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις. Ceterùm de Æthiope adversus Origenem subornato, & de abnegata fide, nihil hic dicit Eusebius, sed & Baronius cuncta hæc fabulosa esse merito censuit. Nemesius tamen in libro de natura hominis cap. 30. narrationem illam Epiphanii confirmat.

In Caput XL.

ἐπ' ἐμαυτοῦ. In codice Fuk. & in Chronico Georgii Syncelli, ubi hæc Dionysii epistola refertur, legitur ἐπ' ἐμαυτῷ βαλλόμενος. In codice autem Maz. & Med. scriptum inveni ἐπ' ἐμαυτὸν βαλλόμενος. Sic Herodotus dixit βαλλόμενος ἐφ' ἑωυτοῦ πέπρηχε. Id est, seipsum in consilium adhibens, sua sponte & proprio motu. Pene omiseram monere, initium hujus epistolæ in codice Medicæo ita legi ἐγὼ δὲ ἐνώπιον, &c. quod quidem rectius mihi videtur. Musculus verba illa καὶ ἐνώπιον usque ad οὐδημίαν, parenthesi includit. Sed nihil necesse est, quippe cùm ante οὐδημίαν ponenda sit distinctio, ut habēt omnes MSS. codices. Scribendum etiam est οὐδημίαν ex MSS. codicibus Maz. Med. & Fuk.

ἀλλὰ καὶ πρότερον. Pessime hæc vertit Christophorsonus, qui πρότερον τοῦ διωγμοῦ dici putavit, quod tamen græci sermonis proprietas non admittit. Sed & sequentia Dionysii verba, hujusmodi sensum prorsus respuunt. Sequitur enim αὐτῆς ὥρας, Id est, eodem tempore quo edictum persecutionis erat propositum. διωγμὸς enim à Dionysio hic sumitur pro edicto persecutionis.

φρουμενταρίου. Frumentarii milites erant, qui ad investigandos reos, & ad colligendos rumores, per provincias mittebantur: quos tandem Constantinus abolevit, ut scribit Aurelius Victor. Hi etiam Judicibus seu Rectoribus provinciarum inserviebant. Ita frumentarius ille cujus hoc loco meminit Dionysius, deputatus erat ad obsequium Sabini Præfecti Augustalis.

διωκόμενον μένειν. In codice Maz. Med. & Fuk. legitur διωκόμενον ἔχειν. & paulo ante οὐδ' ἐπίστευεν.

καὶ οἱ παῖδες. Musculus & Christophorsonus vertetunt *liberi*, quod non probo.

ἀπήντησέ τις τῶν χωριτῶν. In codice Medicæo, Maz. Fuk. & Savil. scribitur ἀπήντα: apud Georgium Syncellum ἀπηντηκότα, quod magis placet. Nam ἀπήντησε nimis poeticum est. χωρίτας *indigenas* vertit Christophorsonus; Interpres Syncelli *incolas*, neuter bene. sunt enim Rustici homines. Sic in Conciliis græcis, οἱ τῶν χωρῶν πρεσβύτεροι, presbyteri pagorum dicuntur. Pro τῶν χωριτῶν nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent τῶν χωρικῶν. Sic Alexandrini vocabant rusticos, ut legitur in libello Sophronii adversus Dioscorum qui oblatus est Synodo Chalcedonensi μετὰ φαλαγγος λῃστρικῆς χωρικῶν τε, καὶ ἑτέρων τινῶν.

ὑπὸ συνθήματι. In codice Med. & Maz. scribitur ἀπὸ συνθήματος rectius. Nec aliter codex Fuk. & Savil.

ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων. Scimpodia vocabantur humiles lecti, quales hodieque in aulis habemus sedendi duntaxat causa. Libanius in oratione de vita sua pag. 47. οἴκοι τε ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐπειδὴ τοῦ σκίμποδος ἐν τῷ διδασκαλείῳ. Et Themistius oratione 9. ex quibus apparet, ejusmodi lectos ægrorum causa fere comparatos fuisse. ἀστρώτων verò nudum verti, secutus Martialem qui in apophoretis ita de Lodicibus loquitur:

Nudo stramina ne toro paterent,
Juncta nos tibi venimus sorores.

οἱ καὶ ὑπολαβόντες. Hæc verba referenda esse existimo ad Cajum & Faustum & reliquos presbyteros, qui Dionysium ex oppido Taposiri exportarunt; non autem ad rusticos illos & temulentos convivas, ut retulit Christophorsonus. φοράδην verò id est in sella. Porro quid factum sit Dionysio, postquam Rustici illi fugatis militibus eum Taposiri excedere compulerunt, ipse quidem hic non dicit. Sed in Epistola ad Domitium & Didymum, quæ refertur in libro 7. cap. 11. ait se una cum Cajo & Petro solis, sejunctum à reliquis fratribus, in quodam Libyæ loco deserto atque arido conclusum fuisse. Permansit autem in hoc exilio Dionysius usque ad obitum Decii Imp. & ex eo loco literas scripsit ad Domitium ac Didymum.

In Caput [illegible]

[illegible] In codice Medicæo, Maz. Fuk. & Savil. & apud Georgium Syncellum ante hæc verba [illegible] Quod [illegible] etiam legit Rufinus, ut ex versione illius apparet. Sed in codice Medicæo, Maz. & Fuk. [illegible] legitur [illegible] nec aliter Rufinus hunc Antiochiæ Episcopum appellat.

[illegible]. Particula γὰρ loco suo demota est, & inferius collocanda hoc modo καὶ γὰρ φθάσας.

[illegible] ὁ ποιητής. Poetam verti: primum quia [illegible] vatibus seu divinis magnam habebat societatem. Vates enim oracula sua versibus edebant. Deinde quia Ægyptii poetica imprimis delectabantur, quod etiam notavit Eunapius. Porro nulli magis infensi erant Christianis, quam vates & harioli, & ejusmodi hominum genus, qui ad persequendos Christianos populum concitabant, compositis in eam rem oraculis.

Pag. 237. [illegible] δαιμόνων. Delenda mihi videntur hæc verba, quippe quæ sensum turbant, & ab inepto scholiaste adscripta sunt ad explicationem vocis præcedentis.

[illegible]. Quænam fuerint illæ voces [illegible] est dicere quas [illegible] vocavit Dionysius supra in Epistola ad Germanum, & [illegible] vocat in hac Epistola.

[illegible]. Nicephorus legit [illegible] pessime. De hoc Serapione Beda & Usuardus ad 14 Novembris; ubi cum sub Decio passum esse affirmant. Sed melius dixissent sub Philippo. Nam Dionysius in hac ad Fabium Epistola [illegible] testatur, Serapionis aliorumque martyrium ante Philippi Imp. obitum accidisse. [illegible] in omnibus martyrologiis admissus est de Apollonia virgine, quam sub Decio passam dicunt [illegible] Februarii.

Pag. 238. [illegible] τῶν [illegible] Philippi scilicet Imp. mors, qui æquissimum se ac benignissimum erga Christianos præstitit. Igitur illa quæ [illegible] a Dionysio commemorata sunt, ultimo Philippi Imperatoris anno contigerunt. Quod etiam notavit Dionysius in principio hujus Epistolæ, ubi dicit persecutionem anno integro ante edictum Imp. Decii Alexandriæ cœptam fuisse. At Christophorsonus nihil penitus hic vidit, qui μεταβολὴν [illegible] interpretatur mutationem animi Imperatoris erga Christianos. Christophorsoni [illegible] est Baronius ad annum Christi 253. [illegible]

[illegible]. Hæc est Scriptura codicis Regii, quam [illegible] secutus est Stephanus. In Chronico [illegible] Syncelli, ubi hæc Epistola Dionysii refertur, [illegible] est [illegible], nequaquam meliore [illegible]. At in nostris codicibus Maz. Med. Fuk. ac Savil. pro [illegible] scribitur [illegible], longe rectius [illegible] existimo. Ait enim Dionysius [illegible] Decii [illegible] terribile fuisse, [illegible] tempora [illegible] longe omnium terribilissima [illegible] quodammodo videretur.

[illegible] Christophorsonus hunc Dionysii [illegible] *plebis* [illegible] Decuriones [illegible]

A riones & Magistratus. [illegible] cum [illegible] esset edictum Imperatoris Decii [illegible] Diis immortalibus sacrificare [illegible] in curiam ex more, ibique [illegible] recitaretur, stantes audire necesse habebant, ut scribit Joannes Chrysostomus non uno in loco. Itaque omnium Decuriones, statim post recitatum [illegible] Decii edictum Diis sacrificarunt, cum [illegible] officii sui ad curiam convenissent. Sa[illegible] Actu& administratione magistratuum sumitur apud Eusebium in lib. 8. cap. 11. & apud Aristidem in oratione funebri in Alexandrum. τὰ δ' ἐν [illegible] λιτείας. &c. Chrysostomus Homilia [illegible] in Matthæum τὰς τὰ πολιτικὰ πράττοντας vocat [illegible] nes. Postetiam verbum [illegible] explicari de his qui in foro seu in publico versabantur. Atque id

B fortasse rectius [illegible], hoc modo *[illegible] publico versabantur, rebus ipsis, & [illegible] exemplo, ad sacrificandum ducebantur.* [illegible] vox apud Aristidem in laudatione funebri Alexandri: καὶ ὁπότι [illegible] τοῖς [illegible], ἢ ἐν αὐτῷ τῷ βασιλείας [illegible].

ἰσχυριζόμενοι. Positum est pro [illegible].

Pag. 239. ἀσβέστῳ πυρί. Potest etiam verti [illegible] *incendio.* Sic infra de Epimacho & Alexandro dixit, [illegible] ἀσβέστῳ διηχύθησαν. Pro quo Nicephorus habet [illegible]. In Menæo ad diem [illegible] Octobris, ubi mentio fit horum martyrum Juliani, Cronionis & Macarii, legitur ἀσβέστῳ ζέοντος καὶ αὐτῶν [illegible].

καὶ τὴν [illegible] ἀληθῶς μακαρ. Alludit Dionysius ad verba illa Christi in Evangelio, *Beati eritis cum persecuti vos fuerint homines, &c.* quod tamen [illegible]

C Christophorsonus. Quid etiam in ea hallucinatus est, quod Macarium hunc facit Afrum pro Libyco. Eleganter autem Rufinus hunc Dionysii locum ita vertit: *Alius quidam vir nomine fuit Macarius, gente Libycus.* Sic enim Latini loquuntur, ut Trebellius Pollio in Aureolo, & Lampridius in Commodo.

μετ' οὐ πολὺν. In codic. Medicæo ac Maz. Fuk. & Savil. & apud Georgium Syncellum legitur [illegible]: quæ lectio magis placet, & Rufini auctoritate confirmatur. In codice Regio legitur [illegible], &c. Quæ lectio si vera est, omnino [illegible] negativam illam particulam.

[illegible]. Post hæc verba, addidi ex Rufino [illegible]. Quatuor enim mulieres [illegible] supra dixit Dionysius.

[illegible]. Apud Georgium Syncellum & Nicepho-

D rum legitur [illegible]. In Rufino, *Arsinus.* In vetere Martyrologio Romano quod magna parte desumptum est ex Rufino Arsenius dicitur 15. Kal. Januarias.

Pag. 240 [illegible]. *Turmam militum* vertit Rufinus, quem secutus est Christophorsonus. Ego *manipulum* seu *contubernium* malim interpretari. Quidam [illegible] possent, hos milites [illegible] Præfecti Augustalis [illegible] prætoriam. [illegible] Augustali [illegible]

[illegible]

quo sedebat reus, cùm à Judice interrogaretur, hodie sellulam vocamus. In Actis passionis Phileæ martyris ambon dicitur seu pulpitum. Sic enim incipiunt acta illa: *Imposito ergo Philea super ambonem, Culcianus Præses aixit.*

θεραπεύσαντες αὐτὸν. Rufinus vertit: *Deo ita triumphante per Sanctos suos.* Apparet igitur eum legisse θεῷ δι' αὐτοὺς, &c. Rufinum secuti sunt Musculus & Christophorsonus. Videndum tamen, ne Dionysius θριαμβεύοντος αὐτοῖς τῷ Θεῷ dixerit, pro θριαμβευόντων τῶν μαρτύρων, quod omnino verum puto. Sic βασιλεύειν usurpat Gregorius Naz.

In Caput XLII.

Pag. 241. εἰς τὸ Ἀράβιον ὄρος. Mons est ita dictus cujus meminit Herodotus, quem Ptolemæus & alii Troicum vocant. Male ergo Christophorsonus montem Arabiæ vertit. Paulo post Arabicus dicitur, ob vicinitatem Arabum ita nominatus.

ὑπὸ τῶν τὰ σώματα ἀγρίων. Ultima vox deest in codice Regio, prorsusque otiosa est ac superflua. Syncellus quoque eam vocem non habet, sed ejus loco αὐτῶν, non male.

Σαρακηνῶν. Hic locus vel ob id unum notandus est, quòd mentio fit Saracenorum. Nam ex Scriptoribus quorum opera ad nos pervenerunt, nullus, ut puto, Dionysio Alexandrino antiquior Saracenos nominavit. Amm. quidem Marcellinus in libro 14. scribit se mentionem fecisse Saracenorum in Actibus principis Marci. Spartianus quoque in Nigro Saracenorum mentionem facit, & ab iis Romanos milites victos esse dicit; quod in tempora Divi Marci conferri potest.

συνῆγαγον καὶ συνέστησαν. Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4. quæ Langus ita vertit: *explorata patientia atque comprobata, in Ecclesiam eos admiserunt, & ad hunc modum receptis locum suum dederunt.* Eodem modo Christophorsonus interpretatus est: *recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem, &c.* Sed hanc interpretationem equidem probare non possum. Quomodo enim martyres qui in carcere tenebantur adstricti, lapsos in Ecclesiam admittere poterant? Adde quod non id juris competebat martyribus, sed soli Episcopo, cujus officium erat pœnitentes reconciliare. Martyribus verò intercedere tantum pro lapsis, & cõmendaticias literas scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc locum ut vertimus. Quamquam vox συνέστησαν, aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro simul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. 7. cap. 9. μόλις παρακαλοῦντος συνεστάναι τῇ προσευχαῖς αἰτεῖται. Et Eusebius in libro 6. cap. 3. de Origene: ὡς πάντοτε πρὸς τὸ πλῆθος τῶν συνήθων αὐτῷ συνεστάναι.

καὶ προσευχῶν αὐτοῖς ἐκοινώνησαν. Duplex erat communio in Ecclesia, alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio, pœnitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi, nonnisi reconciliatis post longas pœnitentiæ moras tandem impertiebatur. Vide Canonem 11. 12. & 13. Concilii Nicæni. Ex quibus apparet, communionem orationis pœnitentibus fuisse ultimum ac proximum gradum ad communionem sacrorum mysteriorum. Et hæc quidem de communione publica intelligenda sunt, quæ concedebatur pœnitentibus, ut palam cum omni populo in Ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione [illegible] est, quam video à nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quæ à privatis, non autem ab Episcopo, cujus [illegible] erat, certæ personæ concedebatur. Exempli gratia, quando confessores & martyres, lapsos intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes benigne excipiebant, & [illegible] Deum orarent, permittebant. Hæc [illegible] licet à martyribus & presbyteris ([illegible] martyrum erant ex clero) lapsis [illegible] nihil juris illis dabat: sed tantum [illegible] erat, ut ab Episcopo postea admitterentur [illegible] eam in Ecclesia orationis communionem. [illegible] modi privata communione intelligendus [illegible] locus in lib. 6. cap. 3. de Origene, quem [illegible] te citavi; & alter in lib. 4. cap. 14. item locus Epistola Cornelii Papæ infrà cap. 43. ubi de Moyse presbytero, qui Novatianum à communione [illegible] lit. Item locus Sulpicii Severi in lib. 3. de vita Martini. Vide F. Florentem ad titulum 7. de translatione Episcopi.

καὶ τῆς κρίσεως μέτοχοι. Fuit hæc opinio veterum Patrum, martyres Christi assessores fore, & cum illo mundum judicaturos. Ita post Dionysium Eulogius Alexandrinus Episcopus in lib. 5. adversus Novatianos. Cujus tamen sententiam reprehendit Photius in Bibliotheca. Ait enim Photius verba illa Pauli Apostoli ex prima ad Corinthios Epistola: *Nescitis quia sancti mundum judicabunt*, non ita esse accipienda, quasi Sancti futuri sint judices cum Christo. Sed hoc tantum sibi vult Paulus, ex comparatione Sanctorum reliquos homines [illegible] perinde ac illi piè vixerint, condemnandos [illegible] cùm dicitur in Evangelio, fore ut Ninivitæ & Regina Austri malos judicet & condemnet. [illegible] quidem expositionem sumpsit Photius ex [illegible] Chrysostomo. Verùm Eulogii sententia [illegible] hi videtur. Nam si martyres regni Christi [illegible] nunc consortes sunt, quidni etiam judicii [illegible] sint futuri? Deinde Christus diserte pro[illegible] stolis, sessuros illos in duodecim cathedris [illegible] duodecim tribuum.

ἀδεκτοι τηρησόμεθα. In codice Maz. Med. [illegible] Savil. scribitur ἀδεκτοι τηρησόμεθα, [illegible] legitur in Chronico Georgii Syncelli [illegible] pturam meliorem puto. Mox verba illa [illegible] παροξύνομεν expunximus, quippe quæ nec in [illegible] codicibus Maz. Med. & Fuk. nec apud Syncellum legerentur.

In Caput XLIII.

δόγμα ταύτην τὰς ἐκκλησίας τοῖς πᾶσι. Rufinus vertit: [illegible] *cretis significatur quia facto opus est.* R[illegible] Interpretes, Langum dico, Musculum & Christophorsonum, vertunt: *Decernitur* [illegible] ni fallor. Sequitur enim paulo post [illegible] *σι, &c.*

ἀλλ' ἡ τις ἐπιστολή. Hanc Cornelii [illegible] priore illa cujus suprà mentio ab Eusebio [illegible] confundere videtur Rufinus [illegible] Cornelii Epistolas agnoscit. At Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, quatuor [illegible]

[illegible] Verum Eusebius hoc loco tres [illegible] Cornelij recenset Epistolas: primam ad Fabium Antiochenum Episcopum de Romana Synodo, deque Italiæ & Africæ Episcoporum consensu; Secundam [illegible] Synodi; tertiam de facinoribus Novatiani ad eundem Fabium Antiochenæ urbis Episcopum: ex qua luculentum [illegible] testimonium hic profert Eusebius. [illegible] quidem ac tertia, Græco sermone a Cornelio scriptæ videntur: idque [illegible] probari potest. Cum enim Eusebius ex tertia Epistola plurima adducat testimonia, [illegible] ex latino sermone in Græcum fuisse translata: quod tamen perpetuò monere [illegible], quoties Latini Scriptoris testimonium [illegible], cùm locos profert ex Tertulliani Apologetico, aut cùm Epistolas Principum Romanorum. Deinde Eusebius ipse in hoc capite [illegible] innuit, primam illam Cornelij ad Fabium Epistolam scriptam fuisse Græco sermone. Postquam enim de illa commemoravit, addit conjunctam ei fuisse aliam latino sermone scriptam Epistolam Cypriani. Quod quidem non adderet, nisi Cornelij Epistola superius memorata diverso sermone scripta fuisset.

[illegible] πρεσβυτερ[illegible]. De hoc Maximo presbytero, Urbano & Sidonio Confessoribus, qualiter [illegible] Novatiano ad Ecclesiam Catholicam reversi [illegible], vide Epistolam Cornelij Papæ ad Cyprianum. [illegible] eodem tempore alter Maximus presbyter Ecclesiæ Rom. quem Novatianus legatum in [illegible] ad Cyprianum una cum Machæo & [illegible]. Sed Cyprianus eos à communione sua removit. Postea schismatici Maximum hunc Episcopum in Africa fecere, ut docet Cyprianus in Epistola ad Cornelium.

[illegible]. In codice Medicæo scri[illegible], apud Georgium Syncellum [illegible]. Sed Mazarinus codex adstipulatur Medicæo; [illegible] Fuketianus & Savilianus.

[illegible]. Hoc loco ἐκ μαγγανεύ[illegible] quæ proverbialis locutio frequens est apud Græcos. Nam μαγγανα idem [illegible] machina. Quod miror nec a Musculo, nec [illegible] animadversum fuisse.

[illegible]. Theodoritus in libro 3. hæreticarum fabularum [illegible] scribit, Novatianum ipsum in [illegible], ut Episcopos illos Romam [illegible] cùm in vicum quendam una cum [illegible] Episcopis pervenisset, coegisse eos ut sibi [illegible] idque illos conquestos esse [illegible]. Sed hanc narrationem [illegible] epistola.

[illegible] πιθ[illegible]σία. Adumbra[illegible] Novatiani ordinationem vocat [illegible] ab alterius provinciæ Episcopis, [illegible] consecrandi Pontificis [illegible] Ostiensis, [illegible] quod [illegible] præ[illegible] Epistolam [illegible]

stola Episcopum finxit, quem consecrante nullo lintea[illegible] acceperit. Et paulo post de eodem ita loquitur: *[illegible] consecratione [illegible] Episcopum factum, [illegible] factum, per Epistolam eorum qui se Confessores esse simularent.* Ex quibus Paciani verbis colligi videtur, Novatianum [illegible] fuisse ordinatum Episcopum per Epistolam quorumdam confessorum, eodem modo quo magistratus à principe mandari solebant per Epistolam. Linteatam verò sedem appellat Pacianus pontificalem [illegible], eo quod linteis sterneretur. Quod etiam testatur Augustinus Epist. 203. *In [illegible], nec absides gradatæ, nec cathedra velatæ.* Item testatur Epistola synodica Episcoporum Ægyptiorum quam refert Athanasius in Apologia [illegible] ἐστολισμένον θρόνον [illegible], &c. Ceterum Pacianus ita cum Cornelio conciliari [illegible], si dicamus Novatianum primo quidem à confessoribus in carcere positis Episcopum per Epistolam designatum fuisse: postea vero à tribus illis Episcopis ordinatum.

ὡ ἐκοινώνησε χυδῃ λαϊκῶ. Optime Rufinus vertit hunc locum: *Et in communionem laicam populo etiam pro hoc interveniente susceptus est.* Quibus verbis innuit Cornelius, Episcopum illum qui Novatianum cum aliis duobus Collegis ordinaverat, à se [illegible] esse, & in laicorum ordinem redactum. Cum enim excommunicare illum vellet, utpote nefarij schismatis auctorem, a populo rogatus idem Cornelius, laicam ei communionem indulsit, id est, ut inter laicos communicaret, permisit. Reliqui vero Episcopi qui Novatianum ordinaverant, non solum depositi, verùm etiam à communione totius Ecclesiæ separati sunt. Ita Cyprianus in Epistola ad Antonianum de Trophimo loquens Episcopo, qui cum schisma fecisset in Ecclesia Romana, postea confessus errorem, & turbam [illegible] secum in Ecclesiam [illegible] à Cornelio susceptus est. *Sic tamen, inquit, [illegible] Trophimus, ut laicus communicet, [illegible] sacerdotis usurpet.* Hunc Trophimum [illegible] esse existimo de quo in hac Epistola [illegible] Cornelius, unum ex ijs qui Novatianum ordinaverant. Nam Cyprianus illum sacerdotem, id est, Episcopum vocat; & fraternitatem [illegible] ab Ecclesia abstraxisse testatur; deinde reversum cum humilitate veniam petiisse, & a Cornelio ad laicam communionem susceptum. Porro alter ex Episcopis qui Novatianum ordinarunt, Evaristus fuisse videtur, ut colligo ex Epistola Cornelij Papæ, quæ inter Cypriani Epistolas 48. habetur. In actis suppositiciis martyrij Novatiani quæ citantur ab Eulogio in lib. 6. Novatianus Episcopus Romæ factus esse dicitur a duobus Episcopis, Marcello Aquileiensi & Agamemnone Treverensi. Ceterum in codice Maz. Med. Fuk. & Savil. [illegible] χυδῃ ὡ λαϊκῶ: quam [illegible] Christophorsonus.

ἐκοινωνήσαμεν λαϊκῶ. Mos [illegible] post Eucharistiam ab Episcopo acceptam [illegible] darent. Hieronymus in Epist[illegible] Hierosolymitanum: *Q*[illegible] *Quisquam ne* [illegible] *sacras epulas in* [illegible] Diaconus de vitis Pa[illegible]

sium cap. 7. de Fideli Episcopo loquens: *Vade*, inquit *communica*, [illegible] *osculum. Vale fac omnibus*, [illegible] *cras*, *& domui tuæ sub omni festi*-[illegible] *; & si desideras remedium pœnitentiæ* [illegible]. *Qui mox accepta pœnitentia, dispositaque do*-[illegible] *sequenti nocte migravit e corpore*.

Pag. 244. παντὸς τῦ λαῦ. In codice Maz. Med. Fuk. & Sav. nec non apud Syncellum legitur. παντὸς τῦ παρόντος λαῦ.

ὁ ἐκδικητὴς [illegible] τῦ εὐαγγελίυ. Hæc ironicè dicuntur de Novatiano, qui se assertorem Evangelij Christi esse jactabat, ut docet Cyprianus in Epistola prima ad Cornelium. Exstat hodie liber Novatiani de cibis Judaicis, quem ille sic inscripsit, plebi in Evangelio persistenti.

[illegible] ἕνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Eadem verba leguntur in Epistola Cornelij Papæ ad Cyprianum, ubi Confessores relicto Novatiano ad Ecclesiam redeuntes, his verbis usi esse dicuntur: *Nec enim ignoramus unum Deum esse; unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus; unum Spiritum sanctum: unum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere*. Ubi Ecclesia Catholica specialiter appellatur Romana, eo quod radix sit & matrix Ecclesiæ Catholicæ, ut ait Cyprianus in Epistola ad Cornelium. Sic Catholicam Ecclesiam idem Cyprianus in Epistola ad Antonianum initio vocat Romanam [illegible] *et te secum, hoc est, cum Catholica Ecclesia communicare*.

πρεσβυτέρους τεσσαράκοντα ἕξ. Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46. fuerunt presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Certe Optatus in lib. 2. Romæ 40. & amplius fuisse testatur basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. *Non enim*, inquit, *grex aut populus appellandi sunt pauci, qui inter 40.* [illegible] *quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant*. Ubi Optatus loquitur de basilicis, quæ Romæ erant tempore persecutionis Diocletiani, id est, annis circiter quinquaginta post Epistolam Cornelij Papæ; non autem de basilicis quæ Romæ erant sua ætate, id est, anno Christi 378. ut scripsit Blondellus in Apologia pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57. quem frustra refellere conatur Blondellus in Apologia pro Hieronymo pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57. quem frustra refellere conatur Blondellus in libro supra memorato.

χήρας σὺν θλιβομένοις. Occurrit hæc vox in Epistola Cleri Romani ad Clerum Carthaginensem de secessu Cypriani: *Sive viduæ, sive Thlibomeni qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent*. Male vulgò editum est *Clydomeni*, postque ab [illegible] emendatum *clinomeni*. Scribendum enim procul dubio est thlibomeni, id est, *indigentes*, ut vertit Rufinus, vel ij qui se exhibere non possunt, ut explicat Clerus Romanus. Cyprianus in Epist. 4 [illegible] qui laborant. [illegible] in Homilia 67. in Matthæum, [illegible] Antiochenam sua ætate, [illegible] [illegible] quotidie, pr-

A ter hospites, [illegible] : præter [illegible], quibus vestem [illegible].

[illegible]. Apud Georgium Syncellum legitur [illegible] minus rectè. Codex Fuk. habet [illegible].

[illegible]. Rufinus [illegible] qui ægri in lecto baptizabantur, cum [illegible] dote non possent, aqua duntaxat [illegible]. Itaque hujusmodi baptismus parum solemnis [illegible]nus perfectus habebatur, quippe qui non sponte, sed mortis metu susceptus videretur [illegible] delirio laborantibus, & nullo [illegible] tis. Accedit quòd, cum bap[illegible] sionem significet, ejusmodi per[illegible] dici poterat. Quamobrem C[illegible] bantur qui ejusmodi baptismum acceperant [illegible] presbyterij gradum promoveri vetantur C[illegible]

B 12. Concilij Neocæsariensis. Hujusmodi baptismum hominis in lecto decumbentis & animam [illegible], luculente describit Joannes Chrysostomus in Homilia 60. ad Catechumenos Tomo 2. Cyprianus tamen in Epistola 76. baptismum hunc [illegible] ac legitimum esse censet, & Clinicos nihilo inferiores esse ait iis qui sani baptismum in Ecclesia susceperunt.

κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα. Qui in lecto decumbentes baptismum acceperant, postquam ex morbo convaluissent, Episcopum [illegible] habebant, ut ea quæ ipsorum baptismo defuerant suppleret. Vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis, quem nuper una cum Cypriano edidit N. Rigaltius: *Aut si a minore clero per* [illegible]

C *tum fuerit baptisma, eventum* [illegible], [illegible] *suppleatur a nobis, aut a Domino supp*[illegible] *vetur*. Novatianus itaque hic ar[illegible] Cornelio, quòd cum urgente morbi necessitate in lecto baptizatus fuisset ab exorcistis qui illum curab[illegible] enim indicant verba ejus Epistola) postea recuperata valetudine non adiisset Episcopum, ut ab ipso baptismi solemnia suppleret, quod Ecclesiastica regula præcipiebat. Certe in Canone 4[illegible] Concilij Laodicensis id diserte præcipitur, & in capite [illegible]simo octavo Concilij Elibertani.

τῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τῦ ἐπισκόπου. [illegible] hæc verba de signaculo Chrismatis [illegible] Ego impositionem manuum [illegible] pi Spiritum Sanctum bapti[illegible] sequentia manifeste declarant. [illegible]

D nelius: τούτου δὲ μὴ τυχών, [illegible] [illegible]. Quamquam in [illegible] bus Maz. Med. & Fuk. legitur [illegible] Interpretationem nostram confirmat Cyprianus ad Jubajanum his verbis: *Quod nunc quoque* [illegible] *geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur,* [illegible] *clesiæ offerantur, & per nostram* [illegible] *nus impositionem Spiritum sanctum* [illegible] *signaculo Dominico consumm*[illegible] prie est confirmare. [illegible] imponere idem est, ut docet [illegible] tij ad Decentium [illegible] Martyr in vita Porphyrij [illegible] [illegible] Epistolæ Pauli ad Ephesios [illegible] *ptum presbyteri* [illegible]

pos. Eadem habet auctor Quæstionum Veteris & Novi Testamenti inter Augustini Opera editus, Quæstione 101. *Nam in Alexandria & per totam Ægyptum, si desit Episcopus, consecrat presbyter.* Scribe *consignat presbyter*, ut in supra citato Ambrosij loco. Porro hæc baptizatorum consignatio, interdum fiebat cum chrismate: quoties scilicet aliquis urgente morbi necessitate baptizatus fuerat à minoribus clericis, nec chrismatus. Tunc enim Episcopus qui baptismi solemnia postmodum supplebat, chrismare simul & manus imponere necesse habebat. Qui verò perfectum baptismum acceperant, ijs manus tantum imponebatur ab Episcopo sine chrismatione, ut docet canon Arausicanus. Quo pertinet vetus Epigramma apud Gruterum pag. 1177. de Marea.

Tuque sacerdotes docuisti chrismate sancto
Tangere bis nullum judice posse Deo.

Porro ut ad Novatiani baptismum redeamus, hinc manasse mihi videtur mos Novatianorum, qui in baptismo sacrum chrisma non adhibebant teste Theodorito in lib. 3. Hæret. fabularum; eo quòd scilicet auctor ipsorum Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset.

βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς. Post has voces in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. & Saviliano, & apud Syncellum hæc adduntur: *ὅσα θέμις, καὶ ὅσα δυνατὸν πρεσβυτέρῳ κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν.* Quæ Rufinus legisse videtur in suo codice. vertit enim: *Scribit etiam de ipso, quod persecutionis tempore, cùm in cellula quadam lateret, & à Diaconis, ut moris est, subvenire in exitu catechumenis rogaretur, &c.* Paulo ante ubi legebatur *ἐξελθὼν τοῦ οἴκου*, restituimus *οἰκίσκου*, auctoribus ijsdem codicodicibus & Georgio Syncello. Rufinus *cellulam* vertit.

Pag. 245. *πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου.* Hinc apparet, Novatianum prono gradu presbyterum fuisse ordinatum; omissis Diaconatus & Subdiaconatus ordinibus: qui mos tum fuit in Ecclesia, ut docet exemplum Origenis, Paulini Nolani & aliorum. Nota sunt etiam exempla Ambrosij Mediolanensis, & Nectarij Constantinopolitani, qui ex Neophytis ordinati sunt Episcopi.

ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ λαϊκῶν διακωλυόμενος. Presbyteri olim ab Episcopo ordinari non poterant sine consensu cleri & populi. Ac de populi quidem suffragio in electione presbyterorum, testantur Patres Concilij Nicæni in Epistola synodica ad Episcopos Ægypti, ubi de clericis qui se à Meletij schismate puros atque integros servaverant, ita præcipiunt: *εἰ δέ τινα ποτὲ συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τηνικαῦτα συναναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος τοὺς ἄρτι προσληφθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο συνεπιψηφίζοντος αὐτοῖς καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου.* Quæ verba Sozomenus de clericis intellexit, cùm tamen de Episcopis potius accipienda esse videantur. Nam cùm Patres Synodi Nicænæ contemplatione pacis statuissent, ut Episcopi à Meletio schismatico ordinati in suo gradu remanerent, sed sine ulla functione Episcopalis officii: nunc præcipiunt, ut si forte Catholicus Episcopus ab Alexandrinæ urbis Episcopo ordinatus obierit, tum Meletianus qui à Synodo sub ea conditione quam dixi susceptus est, in locum mortui succedat, dummodò plebs eum elegerit, & Episcopus Alexandrinus electionem eius confirmaverit. Sed & ex aliis locis eiusdem Epistolæ satis colligitur, necessarium fuisse populi suffragium in ordinatione Clericorum. Vetant enim eadem Epistola sanctissimi Patres, ne Episcopis qui Meletio adhæserant, jus fasque sit proponendi nomina eorum qui ad Ecclesiasticos ordines sunt promovendi: sed solis Catholicæ Ecclesiæ Episcopis, qui ab omni schismate integri semper fuissent; illud competere pronuntiant. Pontifices quippe annuntiabant populo nomina eorum qui ordinandi essent Presbyteri vel Diaconi, ut si quis forte haberet quod ordinandis objiceret, illud palam testaretur, sicut legitur in Sacramentario Gregorij magni. Quam in rem singularis est locus B. Chrysostomi in Homilia 18. in Epistolam 2. ad Corinthios. Audi, inquit, quemadmodum Apostolorum tempore, ipsi persæpe eos quibus præerant, consiliorum suorum socios adhibebant. Nam & cùm septem Diaconos crearent, ad plebem prius retulerunt: & cùm Matthiam eligerent, de ea re cum omnibus qui tunc aderant tam viris quàm mulieribus Petrus agitavit. Neque enim hoc Imperium, in præsidentium fastu & arrogantia, nec in subjacentium servili quadam demissione consistit, sed spirituale est: hoc præcipue excellens, quòd pro vestræ salutis cura plures labores suscipiat, non autem quòd plus honoris requirat. Omnes enim tanquam domum unam, Ecclesiam habitare; omnes ut unum corpus affectos esse convenit. Denique adeo necessarium fuit plebis suffragium in electione presbyterorum, ut sæpenumero in Ecclesia plebs tumultuosis vociferationibus presbyterum aliquem fieri postularet & cogeret. Quod quidem Barcinone sibi evenisse testatur Paulinus in Epistola sexta ad Severum. Idem de Piniano Albinæ filio refert Augustinus in Epist. 225. ad Albinam. Jam verò cleri quoque consensum ad hoc fuisse necessarium docet vetus auctor Quæstionum Veteris & Novi Testamenti cap. 101. ubi scribit: Presbyterum qui ordinandus est, perduci à Diacono & offerri Episcopo; & sub testimonio Diaconi ordinari. *Sed testimonio*, inquit, *Diaconi fit Presbyter.* Et paulò post: *Perducuntur enim qui ordinandi sunt, ut dum lateri eorum septi sunt; honore digni videantur. Fateor factis eorum esse, sed quasi officialis. Ab Episcopo enim mittitur ut obsequium præbeat ordinando.* Totum verò hunc ritum optime descriptum habemus in Sacramentario Gregorij Magni pag. 236. ad quem locum vide quæ notavit Hugo Menardus vir doctissimus.

εἰς κλῆρόν τινα γενέσθαι. Κλῆρος ordinem seu gradum significat ministerij Ecclesiastici. Ita *κλῆρον πρεσβυτερίου* paulo antè Cornelius dixit; & *κλῆρον ἐπισκοπῆς* non semel vocat Eusebius & Irenæus. Itaque hoc loco *εἰς κλῆρόν τινα*, id est, in quocumque clero. Sic certe loquitur vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis: *Quod cùm nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino in quocumque clero constitutum, ac multo magis Episcoporum audere deceat.* Rursus in eodem libro: *Immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fidelissimus; aut in clero aliquo constitutus.* Idem Scriptor clerum distinguit in majorem & minorem. Et minorem

quidem clerum appellat Diaconos & reliquos inferiores ordines. ut cùm dicit pag. 129. *Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus Episcopis salutem adimimus, quos ita periculis quam certissimis adstringis, ut hominibus omnibus qui sub cura eorum agunt, & hac atque illac dispersis regionibus infirmantur, per semetipsos subvenire deberent; quia ceteri homines minoris cleri iis qui periclitantur, hoc idem præstare non possunt.* Et multo clarius pag. 134 *Et ideo cùm salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquæ conjunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptisma tradetur, integre & solemniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si à minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, &c.* ubi vides presbyteros ab hominibus minoris cleri aperte distingui. Ait enim minoris cleri homines ingruente tantum necessitate baptisma conferre: quod presbyteris nequaquam convenit.

καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο. Proprium erat presbyteri officium, Eucharistiam & calicem fidelibus in manus tradere: idque ἐπιδοῦναι proprie dicebatur. Chrysostomus Homilia 46. in Matthæum: οὐχ ὁρᾷς ὅτι τῷ ἱερεῖ μόνῳ θέμις τὸ τοῦ αἵματος ἐπιδιδόναι ποτήριον. Id est, non vides qualiter soli sacerdoti licet calicem Dominici sanguinis præbere. Ex quo ita argumentatur Chrysostomus. Tu ergo sacerdos es, cùm panem & calicem præbes pauperi. In quibusdam tamen Ecclesijs Diaconi Eucharistiam populo dividebant. Idque innuere videtur auctor quæstionum Veteris & Novi Testamenti cap. 101. his verbis: *Diaconi ergo ordo est accipere à Sacerdote, & sic dare plebi.* Et in Concilio Arelatensi 2. cap. 15. cavetur ut Diaconus præsente presbytero corpus Christi fidelibus tradere non præsumat.

αὐτῷ καταρᾶσθαι. Hunc locum non intellexerunt Interpretes. Nam Musculus quidem ita vertit: *Et miser homo non degustavit, nisi primùm se illi devovisset.* Christophorsonus verò quasi Musculi insistens vestigiis, vertit hoc modo: *Atque infelix non ante degustavit, quàm ita se illi devovisset.* Quasi vox αὐτῷ referretur ad Novatianum. Ego ἑαυτῷ malim legere cum Georgio Syncello: apud quem totus hic locus ita scribitur: καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον ἑαυτῷ καταράσαιτο. Id est: *Atque ille miser non prius gustare sinitur, quàm semetipse diris devoverit.* Quippe omne jusiurandum adjunctam habet imprecationem. Quæ licet in hoc Sacramento quo Novatianus homines miseros adigebat, diserte expressa non sit, tacitè tamen subintelligitur, ut notavi ad Amm. Marcellinum. Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano legitur etiam καταράσαιτο, perinde ac apud Syncellum.

ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν τὸ ἀμήν. Hoc est quod paulo antè dixit Cornelius ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν. Fideles enim cùm Eucharistiam de manu Sacerdotis acciperent, postquàm presbyter inter tradendum dixerat *corpus Domini*, respondere solebant *Amen*, ut testatur B. Ambrosius in lib. 4. de Sacramentis cap. 5. *Ergo non otiose cùm accipis, tu dicis Amen, jam in spiritu confitens quòd accipias corpus Christi. Dicit tibi Sacerdos; Corpus Christi. Et tu dicis Amen, id est, verum.* Cyrillus Hierosolymitanus in Catechesi ultima: καὶ κοι-

A λάνας τὴν παλάμην, δέχου τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ, ἀμήν. Augustinus in libro 12. contra Faustum cap. 10. *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cùm eo accepto ab omnibus respondeatur Amen.* Sæpius autem fideles inter missarum solemnia dicebant *Amen*. Nam & cùm sacerdos panem, & vinum consecraret, respondebant *Amen*, ut pluribus dicetur infra ad caput 9. lib. 8. & post lectionem Evangelij & Prophetarum, Amen dicere seque ipsos signare consueverant, teste Augustino in Epistola 166.

ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος. De hoc Moyse Romanæ urbis presbytero Cyprianus in Epistolis loquitur sæpius. Hic post passionem Fabiani Rom. urbis Episcopi Decio 2. & Grato Coss. anno Christi 250. comprehensus est una cum Maximo presbytero & Nicostrato Diacono; & conjectus in carcerem, ibi

B defunctus est, cùm mansisset in carcere menses 11. dies 11. ut legitur in veteri libro de Pontificibus Romanis. Quod confirmat etiam Cyprianus in Epistola 15. ad Moysem & Maximum presbyteros & ceteros Confessores, ubi inter cetera hæc dicit: *Eant nunc Magistratus, & Consules sive proconsules annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cælestis in vobis honoris annui claritate signata est, & jam vertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est.*

ἀκοινώνητον ἐποίησε. Musculus vertit: *excommunicavit.* Christophorsonus verò: *Fidelium societate & communione interdixit*, quod idem est. Ego verò hanc interpretationem probare non possum. Neque enim Moyses presbyter jus habuit excommunicandi presbyteros collegas suos: sed quod unum

C potuit, se à communione illorum separavit; cùm scilicet illi videndi eius causâ venirent in carcerem. Solent porro antiqui Scriptores ita loqui de Sacerdotibus qui ab aliorum communicatione abstinent, quasi ipsi eos à communione sua separent. Paulinus presbyter in vita B. Ambrosii. *Ipsum verò Maximum à communionis consortio segregavit, admonens ut effusi sanguinis Domini sui ageret pœnitentiam.* Qui Paulini locus ita intelligendus est ut dixi. Neque enim Ambrosius Maximum Imperatorem à communione totius Ecclesiæ sejunxit, cùm nullum jus in eum haberet: sed tantum à Maximi & Episcoporum eius communione abstinuit, ut ipse testatur in relatione sua ad Valentinianum. Vide quæ supra notavi de privata communione & excommunicatione. Ceterùm quod hic scribit Cornelius de Novatiano Moysis præjudicio condemnato, id à

D Moyse paulo ante obitum mihi factum videtur. Nam initio quidem Moyses confessor cum Novatiano communicabat. Et cùm clerus Romanus Epistolam illam ad Cyprianum scripsit quæ inter Cypriani Epistolas prima ac tricesima numeratur, adhuc Moyses pacem cum Novatiano servabat. Ambo enim illi Epistolæ subscripserunt. Quinetiam Novatianus ipse Epistolam eam composuerat, sicut testatur Cyprianus in Epistola ad Antonianum. Ex qua ingenium & eloquentiam Novatiani obiter licet cognoscere. Est enim Epistola illa, ut fatendum est, elegantissima. Scripta est autem, cùm jam Moyses annum in carcere exegisset, quod ex Cypriani Epistolis ad Moysem prius datis aperte colligitur.

σὺν

σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις. Quinam fuerint quinque illi presbyteri qui cum Novatiano schisma fecerant, mihi quidem incompertum est. Neque enim puto esse Maximum presbyterum & confessorem, qui cum Urbano, Sidonio ac Nicostrato ac reliquis confessoribus à Novatiano deceptus, ejus partes aliquandiu fovit. Quippe Maximus & reliqui confessores, mortuo demum Moyse Novatiani partibus sese adjunxerunt; ut testatur vetus auctor de Pontificibus Rom. *Eo tempore*, inquit, *supervenit Novatus ex Africa, & separavit ab Ecclesia Novatianum & quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est.* Novatianus quidem ante Moysis obitum qui contigit mense Februario, Decio 3. & Etrusco Coss. se ab Ecclesia sejunxerat: sed confessores nonnisi Moyse mortuo ad Novatiani partes transierunt. Tanta vis atque auctoritas in Moyse erat. Idque certe innuit Cyprianus in Epist. 51. his verbis: *Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat quasi gloria vestra in carcere remansisset.* Atqui constat confessores, nonnisi mortuo Moyse, ex carcere dimissos fuisse. Cur enim ipsi potius dimissi fuissent quàm Moyses? Post mortem igitur Moysis Novatianum secuti sunt. Quare non assentior Baronio, qui ad annum Christi 254. numero 66. ait confessores adhuc in carcere positos, Novatiano adversus Cornelium favisse. Sed neque illud libens Baronio concesserim, quod idem scribit, Moysem scilicet presbyterum Cornelio favisse adversus Novatianum. Mihi enim videtur Moyses paulo ante ordinationem Cornelii è vivis abiisse. Quippe Cornelius anno Christi 251. Decio Augusto 3. & Decio Cæsare Coss. mense Aprili juxta Baronii sententiam, factus est Episcopus: Moyses verò mense Februario ejusdem anni è vita discesserat, cùm anni spatio in carcere permansisset ut suprà observavi. Porro ex quinque illis presbyteris qui cum Novatiano ab Ecclesia se segregaverant, unus fuisse videtur Maximus presbyter, Maximo illi confessori cognominis; quem Novatianus legatum postea misit in Africam.

In Caput XLIV.

Pag. 246. οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ. Id est, nemo nec de clero nec de populo, ejus precibus flectebatur, ut veniam illi dandam pacemque indulgendam esse censeret. Nam & populi suffragium ad id erat necessarium, ut aliquis lapsus aut ob aliud crimen ab Ecclesiæ communione separatus, in Ecclesiam reciperetur. Atque interdum Episcopus ipse plebem rogabat, ut petenti pacem & communionem concedi pateretur, quemadmodum docet Cyprianus in Epist. 55. ad Cornelium. Sæpius autem plebs ipsa apud Episcopum intercedebat, ut pœnitentes ad communionem admitterentur. Cujus rei insigne habemus exemplum in Epistola Cornelii Papæ ad Fabianum Antiochenum, de Episcopo illo qui Novatianum ordinaverat: ᾧ καὶ αὐτῷ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ, ὑπὲρ αὐτοῦ δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. Cyprianus in Epistola 59. *Quæ res nos satis movit, recessum esse à decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur.* Cornelius in Epistola ad Cyprianum. *Ceteros cum ingenti populi suffragio recepimus.*

τῶν πρεσβυτέρων μοί τινα κάλεσον. Quæret forte aliquis, cur Serapio non ipsum potius accersiverit Episcopum, à quo pacem & communionem acciperet. Quippe Episcopalis officii erat pœnitentium reconciliatio. Fateor quidem id propriè ad Episcopos pertinuisse. Verùm Episcopi cùm ubique præsentes esse non possent; ne forte quis in infirmitate positus absque pace & communicatione decederet, presbyteris mandare consueverant, ut pacem ægris postulantibus darent. Nam sine consensu Episcopi, nullus presbyterorum pacem pœnitentibus dare poterat, ut ex Cypriani Epistolis discimus. Itaque cùm urbs Alexandria admodum spatiosa esset, presbyteri per singulas urbis regiones erant dispositi, quò morientibus facilius subveniretur. Epiphanius in hæresi Arianorum: ὅσαι γὰρ ἐκκλησίαι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ ἕνα ἀρχιεπίσκοπον οὖσαι, καὶ κατ' ἰδίαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσὶ πρεσβύτεροι διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς χρείας τῶν οἰκητόρων, πλησίων ἑκάστης ἐκκλησίας αὐτῶν, καὶ ἀμφόδων, ἤτοι λαυρῶν ἐπιχωρίως καλουμένων ὑπὸ τῶν τὴν Ἀλεξανδρέων κατοικούντων πόλιν. Id est: *Omnes enim Catholicæ communionis Ecclesiæ in urbe Alexandrina, subjectæ sunt uni Archiepiscopo. Seorsum autem singulis præpositi sunt presbyteri, propter Ecclesiasticas civium necessitates: habentque domicilia juxta suam quisque Ecclesiam, sive ad vicos, quos Alexandrini lauras vocant.* Ad quem locum doctissimus vir D. Petavius reprehendit Epiphanium, qui hunc peculiarem Alexandrinorum morem fuisse crediderit: cùm tamen in cunctis paulo majoribus urbibus quæ plures habebant basilicas, id fuerit observatum. Verùm nequaquam verisimile est, Epiphanium qui multas & maximas Imperii Romani civitates lustraverat, morem sui sæculi ignorasse. Quare cùm consuetudinem illam Alexandrinæ Ecclesiæ peculiarem fuisse adeò manifeste indicet, credibile est, alium usum fuisse in aliis civitatibus. Sane Constantinopoli, non omnes Ecclesiæ suos habebant presbyteros. Nam basilica sactissimæ Virginis Mariæ, & basilica sancti martyris Theodori, & basilica Irenes, non habebant peculiares clericos: sed clerici majoris Ecclesiæ & harum trium Ecclesiarum communes erant. Itaque ex clericis majoris Ecclesiæ singuli suo ordine ac per vices; tres illas Ecclesias administrabant; ut docet Imp. Justinianus Novella 3. μὴ ἰδιάζοντας κληρικοὺς οὐδὲ εἷς τούτων ἔχει τῶν τριῶν οἴκων. Jam verò quod Epiphanius dixit, in Alexandrina civitate κατ' ἰδίαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσὶ πρεσβύτεροι, Petavius quidem de unico presbytero accepit, qui suam seorsum Ecclesiam regeret, vertit enim: *Suus cuiq; præpositus est presbyter.* At in aliis civitatibus aliter observatum esse comperimus. Nam Constantinopoli plures erant Ecclesiæ, in quibus non unus duntaxat presbyter, sed multi presbyteri & diaconi atque inferiores clerici, à primis basilicarum conditoribus erant constituti; sicut ibidem docet Justinianus.

μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἱκετεύσαντες. Hoc etiam in synodo Africana iisdem temporibus quibus hæc scribebat Dionysius congregata, statutum fuerat; ut scilicet lapsis in exitu constitutis pax daretur, dummodo eam suppliciter atque enixe postulassent

f

ante ægritudinem. Cyprianus in Epistola ad Antonianum: *Idcirco frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit; nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitavit esse moriturum.*

ἀφίεσθαι. Ante hanc vocem quædam adduntur in codice Fuk. & Savil. haudquaquam spernenda, τῶν θείων δώρων τῆς μεταδόσεως ἀξιοῦσθαι, καὶ οὕτως ἀφίεσθαι. Sane Christophorsonus hæc etiam in libris suis repererat, sicut ex versione ejus apparet. Et hæc quidem genuina esse Dionysii verba nolim affirmare. Egregie tamen huic loco conveniunt, ut ex sequentibus apparet. Porro hic Dionysii Alexandrini locus inprimis notandus est; quippe ex quo convincitur, Eucharistiam olim datam fuisse pœnitentibus sine reconciliatoria manus impositione, ubi in periculum mortis incidissent. Hujusmodi communio vocabatur Viaticum, canone 77. & 78. Concilii Carthaginensis 4. & canone 39. Concilii 1. Arausicensis*, qui canon refertur in lib. 7. Capitularium Caroli Magni cap. 101. Eratque hæc communio dispensatoria, quippe quæ ob mortis metum ante impleta pœnitentiæ tempora pœnitentibus concederetur. Itaque si postea ex morbo convaluissent, pœnitentiam implere, & solemnem manus impositionem seu reconciliationem ante absidem accipere cogebantur, ut scribitur in dicto capite Arausicano: ubi hæc communio postrema, legitima dicitur, ad discrimen prioris quæ erat tantum dispensatoria. Quare non assentior illustrissimo Antistiti Gabrieli Albaspinæo, qui in libro 1. observationum cap. 11. negat Eucharistiam unquam datam fuisse pœnitentibus, citra reconciliationem. Verùm hic Dionysii locus sententiam ejus prorsus evertit.

βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἐπέδωκε τῷ παιδαρίῳ. Quod hîc dicit Dionysius, Eucharistiam datam esse puero ad infirmum deferendam, non ita mirum videri debet. Diu enim postea id factitatum est, adeò ut S. Udalricus necesse habuerit id nominatim prohibere in sermone Synodali, quem edidit Gretserus una cum vita Gregorii 7. Sic ergo ibi legitur cap. 20. *Infirmos visitate & eos reconciliate, & juxta Apostolum oleo sancto inungite, & propria manu communicate. Et nullus præsumat tradere communionem laico aut fœminæ ad deferendum infirmo.* Et Gretserus quidem hunc sermonem sancti Udalrici esse existimavit. Ego verò nuper didici hanc esse Epistolam Synodicam Ratherii Veronensis Episcopi ad suos presbyteros. Sic enim inscribitur in vetusto codice Laudunensi. Porro in manuscriptis Maz. Med. & Fuk. ἔδωκεν legitur non ἐπέδωκεν. Apud Joannem Zonaram in rebus gestis Imp. Decii, ubi locus hic Dionysii ex Eusebio adducitur, scriptum est δίδωκε τῷ παιδαρίῳ.

ἀποβρέξαι κελεύσας. Rufinus vertit infundere: *Quod*, inquit, *infusum jussit seni præberi*. Sic & panem benedictum solebant Veteres aqua intingere, ut docet Adamannus in lib. 2. de miraculis S. Columbæ cap. 6. Beda in vita S. Cuthberti cap. 31. & in carmine de ejusdem vita. Theodorus Campidunensis in vita S Magni cap. 22. Paulus Bernriedensis in vita Gregorii septimi p. 113. De Eucharistia verò in os ægrotantium infusa, loquitur canon 76. Concilii 4. Carthaginensis: qui quidem canon est de infirmis qui pœnitentiam poposcerant, & postea obmutuerant, antequam presbyter ad eos venisset. Cavetur hoc canone, ut pœnitentia eis detur; & si continuò creduntur esse morituri, reconcilientur per manus impositionem, & infundatur ori eorum Eucharistia. Aliter in pœnitentibus. Hi enim in articulo mortis constituti Eucharistiam tantum accipiebant sine manus impositione, ut discimus ex canone 77. & 78. dicti Concilii. Benigniùs enim agendum censuerunt sancti Antistites, cum iis qui devotionis impulsu in infirmitate constituti pœnitentiam petierant, quàm cum aliis qui publicorum criminum rei in ordine pœnitentium stabant.

ὁμολογηθῆναι. Langus, Wolfius & Musculus vertunt, *confiteri*, quod meo quidem judicio tolerari non potest. Christophorsonus autem interpretatur *in numerum confessorum referri*, quod non displicet, modo intelligatur à Christo. Alludit enim Dionysius ad illa Christi verba in Evangelio: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum coram Patre meo.*

In Caput XLV.

Διονύσιος Νουάτῳ. Hieronymus in catalogo ubi initium hujus Epistolæ refert, pro Novato habet Novatianum, rectiùs. Certe in Chronico Georgii Syncelli legitur Διονύσιος Ναυατιανῷ. Rufinus verò duas Epistolas eodem exemplo scriptas esse à Dionysio tradit; alteram ad Novatum, alteram ad Novatianũ. Nam post epistolam Dionysii ad Novatum quæ hic refertur ab Eusebio, subjungit: *Hæc eadem etiam Novatiano scripsit.* Quæ verba in græco textu non habentur. Græci enim Novatum & Novatianum inter se confuderunt, similitudine nominum decepti. Quo in errore fuit etiam Eusebius noster. Pag. 247.

In Caput XLVI.

πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, dicit hanc Dionysii Epistolam scriptam esse ad Armenios de pœnitentia & ordine delictorum. Sic enim Hieronymus vertit verba illa τάξεις πλημμελημάτων.

ἐπιστρεπτική. Hortatoriam vertit Musculus & Christophorsonus, minus rectè. utitur eadem voce Eusebius in superioribus libris.

Μερουζάνης. In codice Maz. Med. & Fuk. Μερουαζάνης dicitur, Armeniæ minoris Episcopus, ut opinor.

πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει. In eadem scilicet Epistola; non in altera, ut putavit Christophorsonus. Pag. 248.

διακονική. Sic habent nostri codices & Georgius Syncellus in Chronico. Rufinus vertit *de ministeriis*, quasi illa Epistola sic inscripta fuerit, eo quod de ministris Ecclesiæ in ea tractaretur. Jacobus Goar qui Georgium Syncellum in lucem edidit, notisque illustravit, genus quoddam Epistolarum Ecclesiasticarum esse putavit, quod διακονικὴ diceretur, sicut fuere Synodicæ, Pacificæ, Dimissoriæ & similes. Verùm ego Rufino potius assentior, qui Epistolam Dionysii idcirco διακονικὴν dictam esse innuit, quod de officio Diaconi pertractaret.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM SEPTIMUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

In Proœmium.

Pag. 250. TO ἕβδομον. Sic habet codex Regius quem Rob. Stephanus ubique secutus est. Et sane ratio ita poscebat, ut qui in titulo hujus libri βιβλίον ἕβδομον posuerat, hic quoque τὸ ἕβδομον scriberet. Sed codices nostri Maz. Med. & Fuk. qui titulum hujus libri ita concipiunt λόγ☉ ζ. hic scriptum habent τὸν ἑβδομον, &c.

In Caput I.

οὐδ' ὅλον δυοῖν ἐτοῖν. Eusebius in Chronico annum unum imperii ac menses tres Decio tribuit. Sed Aurelius Victor Decios periisse dicit exacto Regni biennio. In Victoris autem epitome, imperasse dicitur Decius mensibus triginta. Imperare cœpit Æmiliano & Aquilino Coss. anno Christi 249. Anno deinde 250. Consul iterum fuit una cum Grato. Secuto deinde anno qui Consules habuit Decium Aug. 3. & Etruscum Cæsarem, imperium constanter retinuit, ut colligitur ex Senatus-consulto quod refert Pollio in Valeriano in hæc verba: *Duobus Deciis Coss. 6. Calend. Novemb. die, quum ob imperatorias literas Senatus in æde Castrorum haberetur, ireturque per sententias singulorum, cui deberet censura deferri (nam id Decii posuerant in Senatus amplissimi potestate.)* Anno deinde sequenti, id est, Gallo & Volusiano Coss. occisus est. Certe aut hoc anno, aut fine superioris anni, cæsos esse Decios oportet. Sed verius puto Consulatu Galli & Volusiani. Cùm enim cæsi sint Decii in prœlio, haudquaquam verisimile est eos hiberno tempore bellum in Thracia gessisse. Porro Eusebius annum unum & menses tres tribuit Decio, eò quod annos septem assignat Philippo; cùm tamen sex tantum annos Philippus imperaverit. Quo occiso, Decius se Augustum simul & Consulem renuntiavit anno Christi 249. ut jam dixi. Certe hoc anno Decium imperare cœpisse apparet ex nummis veteribus quos Goltzius & Occo retulere: in quibus Decius Trib. pot. 3 Consul tertium ponitur.

αἵμα τοῖς παισί. Decius Imperator duos habuit filios, quorum major dictus est Quintus Herennius Etruscus Messius Decius; minor verò Cajus Valens Hostilianus Messius Quintus; ambo primùm Cæsares, postea Augusti à patre facti, ut ex nummis & inscriptionibus discimus.

ἑνδομήκοντα. Baronius ad annum Christi 256. Origenis mortem confert in annum tertium Galli & Volusiani, cùm tamen Eusebius in hoc loco Origenis mortem assignet eodem anno quo De-

A cius est occisus, & quo Gallus imperium occupavit. Eusebius in lib. 6. cap. 36. anno 3. Philippi Imp. Origenem sexagenario majorem fuisse scribit. Qui locus Baronii sententiam videtur stabilire. Nam à tertio Philippi Imp. anno usque ad tertium Galli & Volusiani, anni sunt novem. Adde quod scribit Eusebius initio hujus libri, Origenem decimo anno Imp. Severi, quo anno pater ipsius martyrio perfunctus est, annos natum fuisse septemdecim. Atqui si à decimo Severi anno ad primum Galli numeraveris, anni fiunt unus & quinquaginta: quibus si septemdecim annos adjungas, anni existunt octo & sexaginta. Proinde necesse est, ut secundo aut tertio Galli & Volusiani anno mortuus sit Origenes. Verùm Eusebius hoc loco ut dixi, perspicuè asserit Origenem circa initia principatus Galli mortuum esse, id est, anno Christi 252. idque confirmare

B videtur Hieronymus in Epist. 65. ad Pammachium, ubi ait: *Centum & quinquaginta prope anni sunt ex quo Origenes mortuus est Tyri.* Et paulo post ait: *Cur post quadringentos annos docere nos niteris quod ante nescivimus, &c.* Si ergo de quadringentis demas centum quadraginta octo, remanet annus 252. à natali Christi. Quod si mortem Origenis in annum primum Galli Imp. conferamus, ut hîc suadet Eusebius, cùm eum mortuum esse dicat anno ætatis nono & sexagesimo, natus sit oportet Commodi Imp. anno 4. non autem 9. ut est in Chronico Alexandrino.

κατὰ ῥοῦν χωρούντων. Ita ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Et ferri potest hæc lectio, ut sit metaphora ab iis quæ secundo amne deferuntur. In re-

C liquis tamen exemplaribus Maz. Med. Fuk. & Savilii legitur κατὰ νοῦν, quæ Scriptura magis placet, camque Rufinus etiam secutus est.

ἀεὶ τῆς εἰρήνης πρεσβεύοντας. Malim scribere ὑπὲρ τῆς εἰρήνης.

In Caput II.

παλαιῷ γέ τοι Ab his verbis inchoandum est cap. 3. quod nec Musculus nec Christophorsonus animadvertit. Nam quod sequitur πρῶτ☉ τότε κυπριανὸς, uno spiritu continuari debet, utpote alterum membrum periodi. Certe ante hæc verba παλαιῷ γέ τοι, &c. omnes nostri codices distinctionem, hoc est, τὴν ἄνω στιγμὴν habent appositam. Quo indicatur novam periodum ab his verbis inchoari. In iisdem tamen codicibus caput 3. incipit ab illis verbis πρῶτ☉ τῶν τότε κυπριανὸς, &c. Pag. 251.

In Caput III.

πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός. Non primus hujus sententiæ auctor fuit Cyprianus; sed diu ante illum Agrippinus Carthaginensis Ecclesiæ Episcopus, collectis Africæ & Numidiæ Episcopis, hæreticos rebaptizandos esse decreverat, ut docet Cyprianus in Epistola 71. & 73. Augustinus in lib. 3. contra Donatistas, & Vincentius Lirinensis. Quo magis excusandus fuit Cyprianus, qui Synodali auctoritate firmatam antecessoris sui sententiam defendere conatus est. Sed & in Cappadocia morem illum rebaptizandi hæreticos, jam inde ab antiquissimis temporibus & ab ultima usque hominum memoria semper usurpatum fuisse, testatur Firmilianus Cæsareæ Cappadocum Episcopus in Epistola ad Cyprianum. Porro ex codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. restituimus πρῶτος τῶν τότε, cùm antea ex codice Regio legeretur πρῶτος τότε.

ἀλλ' ὁ γε ςέφανος μὴ δεῖν. Epistola Stephani Papæ ad Episcopos Africæ refertur à Cypriano in Epistola 74. & 75. iisdem fere verbis quibus utitur hic Eusebius: *Si quis à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam, cùm ipsi heretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Firmilianus quoque in Epistola ad Cyprianum, quædam illius Epistolæ capita refert simul ac refutat.

In Caput IV.

νεωτεροποιίαν. Alludit ad nomen Novati seu Novatiani. Sic hæreseon novitates dixit Vincentius Lirinensis in Commonitorio.

In Caput V.

ἴσθι δὲ νῦν ἀδελφέ. Ex hac Epistola Dionysii ad Stephanum Papam, Baronius ad annum Christi 259. colligit, Orientales Episcopos tandem errore deposito sententiam Stephani de hæreticis non rebaptizandis amplexos esse. Baronium secutus est Filesacus in notis ad Vincentii Commonitorium. Sed qui Dionysii Epistolam attente legerit, longe aliter rem se habere intelliget. Nam Epistola illa Dionysii, duo capita continebat. Primum an rebaptizandi essent hæretici: secundum de concordia Ecclesiarum Orientis, quæ Novatiani hæresim damnaverant, & lapsos recipiendos esse statuerant. Huic igitur sententiæ Demetrianum Episcopum Antiochiæ, quæ caput erat Orientis, & reliquos subscripsisse nunciat Dionysius: quod quidem Stephano gratissimum fore sciebat, cùm Fabius decessor Demetriani in Novatiani sententiam pronior fuisset, & congregato ex Cilicia, Cappadocia, Palæstina & Ægypto Episcoporum Concilio, eam stabilire conatus fuisset, ut scribit Dionysius apud Eusebium in fine lib. 6.

καὶ ἔτι προσωτέρω. Hæc verba non habentur in codice Fuk. & Saviliano. Sed nec Christophorsonus in libris suis ea reperit, ut ex versione ejus apparet, leguntur tamen apud Syncellum ac Nicephorum, & in nostris, Regio, Maz. ac Medicæo. Et Langus quidem ac Musculus ita verterunt: *Scito nunc frater, Orientales atque etiam ulteriores Ecclesias, &c.* Recte meo quidem judicio. Sic Eusebius in lib. 3.

A de vita Constantini cap. 7. ἀρχαιότης καὶ ἡ πρεσβυτάτη... τῶν δ' οἱ ἔτι προσωτάτω. Ita enim scribitur locus ille in codice Reg. & in schedis & apud Socratem. Per ulteriores Ecclesias, intelligo Ecclesias Osdroenæ & Mesopotamiæ. Oriens enim proprie dicebatur Syria, cujus caput erat Antiochia. Regebatque hanc provinciam tunc temporis Præses Orientis, ut docet Vopiscus in Aureliano agens de ejus adoptione. Possunt tamen hæc verba etiam aliter intelligi, ut verba sint Eusebii, ex Epistola Dionysii carptim quædam capita referentis. Certe in codice Maz. ac Med. hæc verba duobus punctis inclusa sunt. Et in exemplari quidem Medicæo apposita est media distinctio sive mora: in Mazarino vero distinctio. Verto igitur: *Et paulo post.* Atque hæc B posterior interpretatio, verior nunc mihi videtur ac certior.

ἐν Αἰλίᾳ. Ælia vocabatur ætate Dionysii, quæ postea dicta est Hierosolyma. Constantini quidem temporibus adhuc Ælia vocabatur. Sic in tabula Peutingerorum & in Itinerario Antonini, quod post Imperium Constantini scriptum est, memoratur. Sed & in Concilio Nicæno Canone vii. Ælia dicitur. Itaque verissimum puto, quod superiùs observavi, nomen Hierosolymorum huic urbi inditum fuisse per ambitionem Episcoporum illius loci, qui Jacobi Justi successores haberi volebant. Hinc est quod Rufinus ex more sæculi sui, pro Æliæ nomine hic substituit Hierosolyma: & Eusebius Narcissum, Alexandrum & cæteros, semper Hierosolymorum Episcopos appellat. Interdum tamen licet rariùs, Æliam nominat; verbi gratia in libro de Martyribus Palæstinæ capite 11.

C κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου. Hæc verba transposita sunt, & post voces illas ἐν Αἰλίᾳ collocari debent. Nam Mazabanes Alexandro Æliæ Episcopo successerat, ut docet Dionysius in Epistola ad Cornelium. Vidit hoc etiam Rufinus, ut ex interpretatione ejus apparet.

οἷς ἐπαρκεῖτε ἑκάστοτε. Hunc locum non intellexerunt Langus, Musculus & Christophorsonus. Pag. 252. Solebat olim Ecclesia Romana, aliarum Ecclesiarum inopiam liberalitate sua sublevare, & captivis fratribus vel in metallum datis pecunias ac vestem conferre, ut testatur Dionysius Corinthiorum Episcopus in Epistola ad Soterem Papam, cujus verba supra retulit Eusebius in libro 4. Idque laudabile institutum Ecclesiæ Romanæ, sua adhuc ætate perseverasse, ibidem scribit Eusebius. In eam rem fie-D bant collectæ in Ecclesia Romana, de quibus Leo Papa loquitur in sermonibus. ἐπαρκεῖν proprie est sumptus ac viaticum subministrare, vel stipem conferre. Ita Clemens Alexandrinus in primo Stromateo haud procul ab initio: δωρεὰ γὰρ ἡ ἐπάρκεια οὐ δίκαιον, ἀργίαν δὲ ἐφοδιάζειν, οὐ καλόν. Idem in lib. 4. Stromatei, de stipe seu eleemosyna hoc verbum usurpat, cum ait: ἐνίοτε γὰρ βουλόμεθα δι' ἀργυρίου δόσεως, ἢ διὰ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιῆσαι, ὡς δεομένῳ ἐπαρκέσαι, ἢ νοσοῦντι ἐξυπουργῆσαι, ἢ ἐν περιστάσει ἐφευρισκομένῳ παραστῆναι· καὶ οὐχ οἷοί τέ ἐσμεν, ἤτοι διὰ πενίαν, ἢ νόσον, ἢ γῆρας. Id est: *Interdum enim optamus quidem misericordiæ opera præstare, vel pecunia quam corporis ministerio: exempli gratia petenti stipem dare, aut ægrotanti ministrare, aut adjuvare periclitantem. Sed optata perficere non possumus, seu ob*

egestatem, sive ob morbum, sive ob senectutem. Eodem sensu Chrysostomus Homil. 67. in Matthæum hanc vocem usurpat: ἑνὸς τῶν ἐσχάτων καὶ οὐ σφόδρα πλουτούντων πρόσοδον ἡ ἐκκλησία ἔχουσα, ἐννόησον ὅσαις ἐπαρκεῖ καθ' ἑκάστην ἡμέραν χήραις, ὅσαις παρθένοις.

χαράξας ἐπιστολήν. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum est: ἐγχαράξας ἐπιστολήν.

ἐπεστάλκει. Præter Epistolam ad Episcopos Africæ, de qua superius dixi, aliam insuper Epistolam scripserat Stephanus Papa ad Orientales, de qua præter Dionysium loquitur Firmilianus in Epistola ad Cyprianum sub finem: *Pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem: modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus) modo vobiscum qui in meridie estis.* Sed Firmilianus Oratorum more rem amplificat. Neque enim Stephanus aut cum Afris, aut cum Orientalibus pacem rupit; sed tantùm minatus est se pacem cum iisdem rupturum, si in pristina sententia permanerent, ut hic diserte testatur Dionysius Alexandrinus. Eodem plane modo, quo Victor Papa interminatus fuerat Asiaticis, se illos à communione Ecclesiæ abscissurum. Certe Stephanum ultra minas non processisse ex eo apparet, quòd Dionysius post eius obitum ad Xystum PP. iterum scripsit, ut eius sententiam super ea reflagitaret. Nam Dionysius in Afrorum & Orientalium sententiam magis propendebat, teste Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis. Illud quoque observandum est, quod in supra dicto loco scribit Firmilianus. Stephanum pacem cum Afris & Orientalibus vario discordiæ genere rupisse. Nam & inde colligi potest non fuisse prolatam à Stephano adversus illos excommunicationis sententiam. Certe si Stephanus excommunicationis sententiam in eos protulisset, non utique vario genere pacem cum utrisque rupisset, sed uno eodemque modo, excommunicationis videlicet sententiâ, tam Afros quàm Orientales percussisset. Nunc porrò videamus, quo modo cum Afris pacem ruperit Stephanus. Declarat hoc Firmilianus his verbis: *Modo vobiscum, à quibus legatos Episcopos patienter satis & leniter susceptit; ut eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: Adhuc insuper præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet; ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur.* Hæc Firmiliani verba rem quidem ipsam magnopere exaggerant. Sed nego in illis verbis ullum excommunicationis à Stephano prolatæ indicium reperiri. Graviter quidem commotus est Stephanus, & indigne tulit quòd Africana Synodus adversus receptam totius Ecclesiæ consuetudinem hæreticos rebaptizandos esse statuisset, remque tanti ponderis ac momenti, non consulto prius Romanæ urbis Episcopo decernere ausa esset. Itaque Episcopos quos Cyprianus & reliqui collegæ ad ipsum miserant una cum decretis illius Synodi, primò quidem admittere noluit, ut docet Firmilianus. Postea verò eos admisit, & ad literas Cypriani rescripsit, sicut colligitur ex Epistola Cypriani ad Pompeium. Quæ quidem Stephani literæ licet paulo acerbiores & iniquiores visæ tunc fuerint Cypriano, nihilominus tamen pacem inter se ambo retinuerunt. Cyprianus certe etiam post illas Stephani literas, eum fratrem nominat in Epistola ad Pompeium sub initium. Denique Afri post illas Stephani PP. literas, hæreticos nihilominus rebaptizarunt usque ad Constantini Magni tempora, ut patet ex Concilio Arelatensi.

ὡς οὐδ' ἐκείνοις κοινωνήσων. Firmilianus in Epistola ad Cyprianum de Stephano loquens: *Dum enim putas omnes à te abstineri posse; solum te ab omnibus abstinuisti.* Et paulo ante dixerat: *Excidisti enim teipsum, noli te fallere. Si quidem ille est verè schismaticus, qui se à communione Ecclesiasticæ unitatis Apostatam fecerit.* Cyprianus quoque in Epistola ad Pompeium testatur Stephanum Papam ea voce in suis literis usum fuisse: *Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, sacerdotes Dei, veritatem Christi, & Ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos putat?*

καὶ δηλονότι ἀλ᾽ αἰτίας. Ita quidem legitur in codice Regio & apud Georgium Syncellum. Verùm in reliquis exemplaribus Maz. Med. Fuk. & Savil. deest vox δηλονότι.

ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις. In Synodo scilicet Iconiensi, de qua Firmilianus in Epistola ad Cyprianum, & in Conciliis Africæ, partim sub Agrippino, partim sub Cypriano. Item in Concilo Synnadensi ut dicitur infra in capite 7. hujus libri. Et in Synodo quidem Carthaginensi sub Cypriano, quæ hodie inter Cypriani opera exstat; octoginta & amplius Episcopi sententiam dixerunt: inter quos quidam fuerunt Confessores & Martyres. In Iconiensi autem Concilio quinquaginta Episcopi convenerunt, ut testatur Augustinus in l. 3. contra Cresconium cap. 3. his verbis: *Proinde si omnino jam credendum sit, quinquaginta Episcopis Orientalium id esse visum, quod septuaginta Afris vel aliquanto etiam pluribus, contra tot millia Episcoporum quibus hic error in toto orbe displicuit, cur non potius etiam paucos ipsos Orientales suum judicium correxisse dicamus.* Ceterùm Orientales ac præsertim Cappadoces, morem suum in rebaptizandis hæreticis constantissime retinuerunt, ut patet ex Basilij ad Amphilochium Canonicis Epistolis prima & secunda. Mansitque mos iste apud illos usque ad primam Synodum Constantinopolitanam.

In Caput VI.

σημαίνων δ' ἐπ' αὐτῷ. Nostri codices Maz. & Med. cum Fuk & Savil. hunc locum ita exhibent: σημαίνων δὲ ἐν ταὐτῷ καὶ περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν, rectè quidem quod ad posteriorem partem attinet. Verùm illud ἐν ταὐτῷ prorsus rejiciendum est, & Scriptura codicis Regij retinenda ἐπ' αὐτῷ, supple κεφαλαίῳ, qua voce paulo ante usus est Eusebius: ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ζητουμένου τούτου καὶ δηλουμένου κεφαλαίου. Sic enim præfert codex Regius & editio Stephani: pro quo in reliquis codicibus legitur: περὶ τοῦ δηλουμένου ζητήματος. Igitur ἐπ' αὐτῷ latine sonat *post illud capitulum.* Nam Epistola Dionysij ad Xystum duo capita continebat: primum de rebaptizandis hæreticis; alterum de dogmate Sabellij. Quod si scribas ἐν ταὐτῷ, supplendum erit λόγῳ, cùm tamen Eusebius non λόγον sed ἐπιστολὴν dixerit supra.

πρὸ γραμμάτων. In codice Regio & apud Nicephorum uno verbo legitur προγραμμάτων. Apud Georgium autem Syncellum scribitur τῶν γραμμά-

των, quod magis probo: eamque lectionem in interpretatione mea sum secutus.

Pag. 253. *ἐπιστολάς τινα.* Intelligere videtur Epistolam ad Ammonem Berenicensem Episcopum, & aliam ad Telesphorum; aliam item ad Euphranorem contra Sabellium scriptas; de quibus loquitur Eusebius in capite 26. hujus libri. Athanasius in defensione quā scripsit pro Dionysio Alexandrinorum Episcopo, unam tantum commemorat Dionysij Epistolam ad Ammonium & Euphranorem conscriptam. In qua cùm quædam de Christo minus rectè dixisse videretur Dionysius, accusatus est à quibusdam Episcopis Ægypti coram Dionysio Romanæ urbis Episcopo.

In Caput VII.

καὶ διϊστάμενον συμφέρεσθαι. Cùm jamdudum conjecissem legendum esse *συμφύρεσθαι*, tandem conjecturam meam confirmavit editio Georgij Syncelli, apud quem ita diserte scriptum habetur.

ἀποστολικῇ φωνῇ τῇ λεγούσῃ, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται. Hæc verba non leguntur in Apostolo. In prima quidem Epistola ad Thessalonicenses cap. 5. hæc leguntur: *Omnia probate, quod bonum est tenete.* Quæ profectò eandem vim habent ac priora illa: *Estote boni trapezitæ.* Sed Origenes Tomo 19. in Evangelium Joannis, & post illum Hieronymus in Epistola ad Minervium & Alexandrum, diserte affirmant hoc mandatum: *Estote boni trapezitæ*, à Christo traditum esse, eique consentire doctrinam Pauli in Epistola ad Thessalonicenses. Quare assentior doctissimo viro Jacobo Usserio, qui hoc Christi verbum ex Evangelio secundum Hebræos desumptum esse censuit in Prolegomenis ad Ignatij Epistolas cap. 8. Citantur hæc verba etiam à Cyrillo Hierosolymitano in Catechesi sexta sub finem: *γίνου δόκιμος τραπεζίτης, τὸ καλὸν κατέχων, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπεχόμενος.* Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. vox *τραπεζῖται* acutum gerit accentum in penultima. Sic paulo ante in capite quinto hujus libri, vocem *ῥῦπον* acuto accentu notatam exhibet codex Maz. & Fuk.

καίτοι τῆς ἐκκλησίας ἀποστάντας. Duo erant genera eorum qui ab hæreticis ad Catholicam Ecclesiam veniebant. Alij erant Apostatæ, qui cùm in Ecclesia Catholica prius tincti fuissent, ad hæreticorum partes postea transfugerant: alij simpliciter hæretici, qui scilicet nunquam in Ecclesia Catholica fuerant. Utrosque aperte distinguit Cyprianus in Epistola ad Quintum de baptizandis hæreticis. Ac vetus quidem Ecclesiæ consuetudo hæc erat, ut tam Apostatæ quàm simpliciter hæretici ad Ecclesiam redeuntes, per manus impositionem susciperentur. Cyprianus in dicta Epistola: *Quod & nos quoque hodie observamus, ut quos constat hic baptizatos esse & à nobis ad hæreticos transisse; si postmodum peccato suo cognito & errore digesto, ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere.* Vetus auctor de non rebaptizandis hæreticis pag. 136. *Licet negator ille antea vel hæreticus fuerit, vel audiens qui nondum baptizatus sit; vel de hæresi ad veritatem fidei conversus; vel ab Ecclesia digressus ac postea reversus sit, & tunc cùm rediret, priusquam ei manus ab Episcopo imponeretur, apprehensus confiteri Christum necesse habuerit.* Quid igitur, dicet aliquis, nullumne erat discrimen inter Apostatas ac simplices hæreticos? Immo verò Apostatæ utpote gravissimi criminis rei, nonnisi post diuturnam pœnitentiam ab Ecclesia suscipiebantur, cum hæreticis qui nunquam antea in Ecclesia fuissent, benignius agebatur, ut docet Augustinus in Epistola 48. ad Vincentium sub finem: *Ecclesia Christi*, inquit, *aliter tractat eos qui eam deserunt, si hoc ipsum pœnitendo corrigunt: aliter illos qui in ea nondum fuerunt, & tunc primùm ejus pacem accipiunt: illos amplius humiliando, istos lenius suscipiendo.* Ex his apparet qui sit sensus horum Dionysij verborum. Ait enim Dionysius, Heraclam decessorem suum cum Apostatis qui hæresi relicta ad Ecclesiam revertebantur ita se gessisse, ut eos ad communionem admitteret, dummodo omnia hæreticorum arcana & impia dogmata coram universa fidelium multitudine evulgassent: nec altero baptismo illos ab eo tinctos fuisse, quippe qui antea in Ecclesia Catholica baptismum suscepissent. Et hanc formulam in Apostatis recipiendis se ab Heracla accepisse testatur Dionysius. Quamquam illi revera Apostatæ non erant: sed potius falsi fratres, qui palam quidem cum Catholicis in Ecclesiam conveniebant; clam verò hæreticorum cœtibus miscebantur. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorsonus & reliqui Interpretes, cùm non assequerentur, densissimis tenebris involverunt. Quæret hic aliquis, utrum Heraclas cùm Apostatas illos reciperet, manum eis imposuerit. Id quidem aperte non dicit Dionysius; sed ex eius verbis satis colligitur, illos per manus impositionem receptos fuisse. Ait enim Dionysius, præcepisse illis Heraclam antequam eos reciperet, ut cuncta hæreticorum dogmata palam in Ecclesia publicarent; id est, ut exomologesim facerent. Porro exomologesim sequebatur manus impositio; ac deinde communio. Sed & illud notandum est, aliam fuisse manus impositionem quâ apostatæ, aliam quâ simplices hæretici suscipiebantur. Prior enim manus impositio fiebat ad pœnitentiam, ut docet Cyprianus in epistola ad Quintum, & in epistola ad Pompeium. Illa verò manus impositio quâ recipiebantur simplices hæretici, fiebat ad tradendum Spiritum sanctum, ut docet Cyprianus in Epist. ad Stephanum.

τοῦ γὰρ ἁγίου πνεύματος. Ita quidem edidit Rob. Stephanus, Medicæi codicis scripturam secutus. Verùm in reliquis exemplaribus, Regio scilicet Mazarino ac Fuketiano postrema vox illa *πνεύματος* non habetur: & rectè meo quidem judicio. Reddit enim rationem Dionysius, cur in recipiendis illis Apostatis Heraclas iterato baptismo minime opus habuerit. *τοῦ γὰρ ἁγίου πρότερον παρ' αὐτοῦ τετυχήκεσαν.* Supple *βαπτίσματος*. Id est: *Sanctum enim baptisma jam ab illo fuerant consecuti.* Sanctum baptisma appellat Dionysius baptisma Catholicorum, ad differentiam baptismatis hæreticorum, quod profanum passim vocat Cyprianus in Epistolis, & Firmilianus, & quicumque alij tunc temporis sententiam illam de hæreticis rebaptizandis tuebantur. Quibus favisse Dionysium Alexandrinum, tum ex eius Epistolis hic ab Eusebio prolatis constat, tum B. Hieronymi testimonio. Sic explicare soleo locum eiusdem Dionysij ex Epistola

4. de baptismo ad Dionysium Ecclesiæ Rom. Presbyterum, ubi de Novatiano hæc dicit: τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον. Si quis tamen τὸ ἅγιον in his locis perpetuum esse baptismi Epithetum contenderit, equidem non refragabor. Prior tamen expositio magis arridet. Quod si veterem lectionem hoc loco retinuerimus τοῦ ἁγίου πνεύματος, tunc argumentatio Dionysij non procedet. Quæ est enim consequentia: redeuntes ad Ecclesiam Apostatas non iterum baptizabat Heraclas. Quam ob causam? quia scilicet Spiritum sanctum ab ipso prius acceperant. Nisi per Spiritum sanctum hoc loco intelligamus baptisma, inepta prorsus erit ratiocinatio.

Pag. 254. συνόδοις ἀδελφῶν ἐν ἰκονίῳ καὶ συνάδοις. Has Synodos, Iconiensem & Synnadensem, jam pridem ante sua tempora collectas fuisse diserte affirmat Dionysius. Ait enim: πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους. Idem testatur etiam Firmilianus in Epistola ad Cyprianum, de Iconiensi Synodo ita loquens: *Quod totum nos jam pridem in Iconio qui Phrygiæ locus est collecti, in unum convenientibus ex Galatia & Cilicia & ceteris proximis regionibus, confirmavimus.* Ubi pronomen *nos*, non de ipsius Firmiliani persona, sed potius de eius decessoribus accipiendum est. Certe Firmilianus eam Synodum jam pridem collectam fuisse, diserte affirmat. Sed & in fine eiusdem Epistolæ, Synodi hujus vetustatem manifestissimè indicat. Nam cùm Stephanus PP. Cypriano scribens, antiquam Ecclesiæ consuetudinem in recipiendis hæreticis, adversus assertores novi dogmatis opposuisset, Firmilianus hoc argumentum adversus Afros fortasse valere dicit; & quomodo Afri id refutare possint ibidem docet. Contra Orientales verò, nullam vim illud habere demonstrat, apud quos semper rebaptizati fuerint hæretici, jam inde ab Iconiensi Synodo quæ ob Montanistas fuerat congregata. Firmiliani verba hæc sunt: *Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterùm nos veritati & consuetudinem jungimus, & consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes, quod à Christo & ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cùm semper istic observatum sit, ut nonnisi unam Dei Ecclesiam nossemus, & sanctum baptisma nonnisi sanctæ Ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui etsi novos Prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem & Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus, & confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma quod sit extra Ecclesiam constitutum.* Dicet aliquis Firmilianum utrobique de seipso loqui, ac proinde illum Iconiensi Synodo interfuisse. Esto: interfuerit Iconiensi Synodo Firmilianus, quando ita placet. Neque enim id negare velim pertinacius. Illud tamen constanter affirmo, diu ante Stephani Papæ tempora Iconiensem hanc Synodum fuisse celebratam. Nam & Firmilianus scribens ad Cyprianum adversus Stephanum, qui tunc præerat Ecclesiæ Romanæ, diserte affirmat Iconiensem Synodum jam pridem collectam fuisse: Et Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Philemonem Romanæ urbis presbyterum, quam scripsit sub initia Pontificatus Xysti Papæ, testatur Synodum illam celebratam esse πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους. Sub extrema igitur tempora Alexandri Severi collecta esse videtur hæc Synodus. Quo quidem tempore, Firmilianus ad Cæsariensis Ecclesiæ sacerdotium recens promotus fuerat, ut docet Eusebius in lib. 6. Quare non possum assentiri Baronio ac Binio, qui Iconiensem Synodum contulerunt in annum Christi 258. qui annus est secundus Stephani Papæ.

πρεσβείου ἠξιωμένον. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano scribitur πρεσβυτερίου. Sed quoniam Eusebius πρεσβεῖον frequenter usurpare solet ἀντὶ τοῦ πρεσβυτερίου, vulgatam lectionem quam Regius codex tuetur, mutare nolui. Paulo post ubi legitur ἐπισκόπων τῶν ἐκεῖσε παρειληφότα codex Regius scriptum habet τῶν αὐτόθι πας.

In Caput VIII.

Ναυατιανῷ. Ita legitur etiam in Chronico Georgij Syncelli & apud Nicephorum in libro 6. cap. 9. sed in vetustissimo codice Mazarino, Med. ac Fuk. scribitur νοουατιανῷ, rectius sine dubio. Ac profecto mirum est, in hoc uno Eusebij loco verum illius hæretici nomen esse servatum. Quare graviter fallitur Christophorsonus, qui vulgatum errorem secutus, Novatum hic pro Novatiano substituit. Ceterùm cũ hoc elogio Novatiani, confer alterum quod legitur in Epistola 57. Cypriani: *Desertor Ecclesiæ; misericordiæ hostis; interfector pœnitentiæ; doctor superbiæ; veritatis corruptor; perditor charitatis.*

τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον. In hujus verbi interpretatione, mirum est quantopere dissentiant Interpretes. Nam Langus quidem vertit: *Sacrum abolet lavacrum.* Musculus verò interpretatur: *Sacrum lavacrum reprobavit.* At Christophorsonus ita vertit: *Sacrum baptismatis lavacrum abrogavit.* Denique Interpres Georgij Syncelli vertit: *Sacrum insuper lavacrum irritat.* Et hæc quidem Interpretum dissensio ex eo fluxit, quòd verbum ἀθετεῖν multiplicem habet significationem. Interdum enim significat reprobare ac respuere, ut cùm dicit Origenes de Helcesaitis: ἀθετεῖ τινὰ ἀπὸ πάσης γραφῆς, quæ verba retulit Eusebius in lib. 6. cap. 38. Interdum idem valet ac probro afficere. Hesychius ἀθετεῖ, ἀτιμάζει. Atque ita sumitur apud Clementem Alexandrinum in lib. 4. Stromatei: τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεόν, id est, non hominem sed Deum spernit ac pro nihilo ducit. Sunt & aliæ hujus verbi significationes à Grammaticis observatæ. Sed nunc videndum est, quænam huic loco magis conveniat. Enimverò quis meliùs verba Dionysij interpretari possit quàm ipse Dionysius. Hic igitur in libro secundo de promissionibus, verbum ἀθετεῖν usurpat pro reprobare ac rejicere, de Joannis Apocalypsi ita scribens: τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντη τὸ βιβλίον. Et paulo post: ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν. Citantur hæc loca Dionysij infra in capite 25. hujus libri. Novatianus igitur qui Catholicorum baptismum damnabat ac reprobabat, rectè ἀθετεῖν τὸ ἅγιον βάπτισμα dicitur. Quipp. Novatianus fi-

deles qui in Ecclesia Catholica baptismi Sacramenta susceperant, negabat revera baptizatos esse, utpote qui à malis sacerdotibus & lapsorum communione maculatis tincti fuissent. Ajebat enim Novatianus, baptismum prodesse non posse, nisi à probis sanctisque sacerdotibus traderetur. Itaque non omnes qui baptismum acceperant, Christianos esse censebat, sed eos duntaxat qui à Christianis, id est, bonæ & Christianæ vitæ sacerdotibus essent consignati: ut docet vetus auctor quæstionum Veteris & Novi Testamenti cap. 102. *In tantum irascitur nobis, ut & Christianos nos neget, cùm sciat nos ea fide initiatos, de qua ipse præsumit, &c.* Idem postea senserunt in Africa Donatistæ, qui paganos vocabant eos qui in Ecclesia Catholica baptismum suscepissent. Quare merito Epiphanius eos Novatianis accenset. Ambrosius seu quis alius in Epistolam 1. ad Corinthios cap. 1. *Sic enim erant, sicut nunc Novatiani & Donatiani, qui baptismum sibi vindicant; à nostris baptizatos reprobantes: & baptizati ab his gloriantur in personis eorum.* Et ante hos Cyprianus in Epistola ad Jubajanum de rebaptizandis hæreticis: *Ne nos moveat quod literis tuis complexus es; Novatianenses rebaptizare eos quos à nobis sollicitant.* Vide Baronium ad annum Christi 254. cap. 106.

τήν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν ἀνατρέποντι. Catechumeni priusquam sacrum lavacrum susciperent, Symbolum quod ipsis traditum fuerat, memoriter recitare jubebantur: interrogatique à sacerdote, ad singula capita respondebant, *Credo.* Ultimum caput interrogationis erat hoc: *Credis in vitam æternam & remissionem peccatorum per sanctam Ecclesiam*, ut docet Cyprianus in Epistola 70. & 76. Cùm igitur Novatianus remissionem peccatorum adimeret, simul etiam fidem quam ante sacrum baptisma Catechumeni habere se profitebantur, abolebat. πρὸ αὐτοῦ igitur supple τοῦ ἁγίου λουτροῦ. Atque ita hunc locum accepit Musculus & Christophorsonus. Verùm Interpres Georgij Syncelli, hunc locum ita vertit: *Fidem ac professionem aliquot jam retro seculis superiorem evertit.* quasi scriptum esset πρὸ ἑαυτοῦ, quod non probo.

τότε πνεῦμα τὸ ἅγιον. Hic locus non caret difficultate. Primò enim obscurum est quid sibi velit Dionysius, cùm ait Novatianum fugasse à fratribus Spiritum sanctum. Nisi forte per Spiritum sanctum, intelligit gratiam quæ dabatur pœnitentibus per manus impositionem, tunc cùm peractâ pœnitentiâ ad communionem admittebantur. Sed major difficultas est in iis quæ proxime sequuntur: εἰ καί τις ἦν ἐλπὶς τοῦ παραμεῖναι ἢ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτούς. De lapsis enim hic loqui Dionysium satis constat. In lapsis verò quomodo potest remanere Spiritus sanctus. Reverti quidem ad lapsos facile potest, dummodo illos admissi sceleris pæniteurit. Verùm in lapsis remanere nullomodo potest. Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur, ut ait Scriptura. An dicemus in quibusdam lapsis adhuc habitare Spiritum sanctum, ijs scilicet qui per imprudentiam ac per infirmitatem lapsi sunt. Cujusmodi fuerunt illi, qui tunc temporis dicebantur libellatici. Quid enim si quis mente captus aut mirrata potione sopitus, Diis sacrificaverit? is certe Spiritus sancti gratiam non amisit, qui imprudens, & quid ageret nesciens, non sponte, sed per vim coactus deliquit. Quòd si hæc interpretatio non placet, omnino dicendum erit, Dionysium hic de lapsis non loqui; sed de fidelibus, quorum alij gratiam Spiritus sancti quam in baptismo acceperunt, adhuc retinent; alij verò eam amiserunt. Et ab his quidem Novatianus fugabat Spiritum sanctum, cùm pœnitentiam & pacem ijs denegaret, quibus Spiritus sancti gratia reparatur. Ab illis verò qui adhuc gratiam retinent, fugabat Spiritum sanctum dum eis spem omnem adimebat veniæ si forte peccarent, & sinistram de Spiritu S. opinionem eorum animis insinuabat, quasi is immitis ac crudelis esset, & misericordiæ omnis expers.

In Caput IX.

συμβουλῆς δέομαι. Quatuor nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savil. particulam addunt hoc modo: καὶ συμβουλῆς δέομαι.

συναγομένων ἀδελφῶν. Apud Nicephorum locus hic una voce auctior legitur hoc modo: συναγομένων ἀδελφῶν τις &c. quod sine dubio majorem affert perspicuitatem.

προσδεχῆς. Christophorsonus vertit: *Susceptione in Ecclesiam.* Musculus verò simpliciter transtulit *susceptione*, quod magis probo. Baptismus enim vocatur προσδεχὴ, quòd in eo Deus nos suscipiat tanquam filios. Potest etiam προσδοχὴ exponi *perceptio.* Sic enim vocabant baptismum. Acta MS. passionis sancti Genesij Mimi: *Et dum vult plenius Imperatori ex sua arte placere, scrutari per singulos cœpit secretam & venerabilem Dei legem, & cum curiosè attentus per singula requireret, venit usque ad baptismum & perceptionem infantium.* Pag. 255.

εὐχαριστίας ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν. Postquam sacerdos solemnem Eucharistiæ precationem absolverat, universus populus vota sua simul conjungens acclamare solebat Amen, quod est fiat. Cujus moris meminit Justinus in Apologetico 1. οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων ἀμήν. De hoc more intelligendus videtur Pauli locus in Epistola 1. ad Corinthios cap. 14. *Si benedixeris spiritu, quis supplet locum Idiotæ, quomodo dicet Amen super tua benedictione, quoniam nescit quid dicas?* Tangit enim ibi Paulus quosdam ex Hebræis, qui Hebræa aut Syra lingua plerumque in tractatibus aut oblationibus utebantur coram Græcis hominibus, ut docet Ambrosius, seu quis alius auctor Commentariorum in Epistolam 1. ad Corinthios cap. 14. Amen verò consensum significat auditorum, & est signaculum veritatis, ut notat Hieronymus in fine Commentariorum in Epistolam ad Galatas. Optime Florus magister in expositione missæ: *Amen autem quod ab omni Ecclesia respondetur, interpretatur verum, non ubicumque & quomodocumque, sed mystica religione. Hoc ergo ad tanti mysterij consecrationem, sicut & in omni legitimâ oratione respondent fideles, & respondendo subscribunt.* Quæ Flori verba desumpta sunt ex libro Alcuini de divinis officiis. Hodie quoque idem observatur in Ecclesia. Nam ubi Sacerdos sacrum Canonem recitavit, & verba illa protulit *per omnia secula seculorum*, tunc omnis populus respondet, Amen. Hoc tantum discrimen est hodie, quòd Sacerdos

Sacerdos Canonem & solemnes precationes submissa voce pronuntiat, cum olim tota Eucharistiæ cæremonia clarâ voce peragеretur, ut vel unus hic Dionysii locus ostendit.

τραπέζῃ παρεστῶτα. Fideles communicaturi ad altare accedebant, ibique corpus Christi de manu presbyteri stantes, non ut hodie, genibus flexis accipiebant. Ideò παρεστῶτα dixit Dionysius, quæ vox proprie de presbyteris & diaconis usurpatur, qui altari ministrabant. Chrysostomus Homilia 24. in Epistolam ad Corinthios. οὐ δὲ ἐν φάτνῃ ὁρᾷς, ἀλλ᾽ ἐν θυσιαστηρίῳ· οὐ γυναῖκα κατέχουσαν, ἀλλ᾽ ἱερέα παρεστῶτα· καὶ πνεῦμα μετὰ πολλῆς τῆς δαψιλείας τοῖς προκειμένοις ἐφιπτάμενον, & in Homilia 41. in eandem Epistolam ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ, sacerdos est. De laico verò qui ad altare accedit, προσιέναι & προσελθεῖν dicit Chrysostomus. Ac olim quidem, ut dixi, fideles ad ipsam sacram mensam accedebant, quemadmodum hoc loco docet Dionysius, & in Epist. ad Basilidem cap. 2. ubi de mulieribus quæ menstruo sanguinis fluxu laborant, ita scribit: οὐδὲ γὰρ αὐτὰς οἶμαι πιστὰς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτως διακειμένας ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ προσάψασθαι. Ad quem Dionysii locum rectè notat Balsamo: ὡς ἔοικε δὲ, τὸ παλαιὸν εἰσήρχοντο γυναῖκες εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης μετελάμβανον. Id est: *Olim quidem ut apparet, mulieres ad altare accedebant, & è sacra mensa participabant.* Postea tamen canone 44. Concilii Laodiceni vetitum est, ne mulieres ad altare accederent: viris autem id ipsum interdictum est in Synodo Trullana. Quamquam id jam vetitum esse videbatur canone 44. Concilii Laodiceni, quo decernitur, ut solis sacerdotibus communicaturis ad altare liceat accedere.

καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν προτείναντα. Fideles qui corpus Domini manu accepturi erant, lotis prius studiosè manibus ad altare accedebant, ut docet Chrysostomus in Homilia 3. in Epistolam Pauli ad Ephesios. Idem scribit in Homilia 52. in Matthæum. Accepturi autem Eucharistiam, dextram manum modicè cavatam porrigebant, sinistram ei substernentes, ne quid ex sacro cibo decideret, ut docet Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi ultima.

καὶ ἀγαθῆς ἐλπίδος. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Saviliano, & apud Nicephorum legitur ἀγαθῆς συνειδήσεως. Sed Regius codex & Georgius Syncellus in Chronico, priorem lectionem tuentur.

In Caput X.

μησὶ τεσσαρακονταδύο. Hunc Dionysii locum optime exposuit Baronius ad annum Christi 257. cap. 7. de spatio scilicet temporis quo duravit persecutio Valeriani. Cùm enim Valerianus septem fere annis regnaverit, ut inter omnes constat; priore quidem principatus triennio Christianos benigne complexus est: posteriore verò triennio persecutionem intulit Ecclesiæ. Porro initium principatus Valeriani cœpit anno Christi 253. sub finem, Volusiano 2. & Maximo Coss. Docent id manifeste nummi veteres ab Occone & Goltzio prolati, in quibus Valerianus Imperator Tribuniciæ Potestatis 3. Consul 3. inscribitur. Item Trib. Pot. 5. Cos. 4. Idem quoq; colligitur ex nummis Imp. Gallieni.

καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὕτως ἔχει. Scribendum puto ὡς οὐχ οὕτως, quamvis reclamantibus libris. Sed & transposita videntur esse vocabula. Pag. 256. Lego igitur καὶ αὐτοῦ μάλιστα τὰ πρὸ τούτων, ὡς ἂν οὕτως ἔχῃ, συνιέναι, ἴσως ἤπιος καὶ φιλόφρων ὤν, &c. Ita sensus est apertissimus.

ὡς μὲν ἤπιος. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verùm in optimis exemplaribus Maz. & Med. scriptum est ἴσως ἤπιος. In Fuketiano verò & Saviliano legitur ἴσως γὰρ ἤπιος, &c. quam scripturam secutus est Christophorsonus, ut ex versione ejus apparet.

οὐδ᾽ οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν χριστιανοὶ γεγονέναι. Philippum Imperatorem intelligit, qui primus ex Romanis Imperatoribus Christianam religionem professus est, ut multi veterum prodiderunt. Sed cùm Dionysius in plurali numero loquatur, Philippo adjungi potest Alexander Severus, qui imaginē Christi habuit in lalario suo, teste Lampridio; & toto principatus sui tempore Christianos fovit & conservavit, ut ab Eusebio relatum est supra. Porro autem notandum est, Dionysium de Imperatoribus illis hoc tantum dicere, quòd dicti & existimati fuerint Christiani, non autem quòd reipsa Christiani exstiterint.

τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος. Baronius ad Christ. 252. & 258. ait hunc esse Magum illum, qui paulo ante imperium Decii populum Alexandrinorum ad persequendos Christianos incitaverat, de quo loquitur Dionysius apud Eusebium in lib. 6. cap. 41. Ego verò hunc longe alium esse existimo, qui Valerianum Imp. adversus Christianos commovit: Macrianum scilicet, eum qui posteà imperium occupavit, de quo infra dicturi sumus, idque manifeste convincitur ex sequentibus Dionysii verbis. Subdit enim καλὰ γοῦν αὐτοῖς ὁ Μακριανὸς, &c. innuens scilicet, eum quem suprà magistrum Valeriani & archisynagogum Magorum appellaverat, non alium esse quàm Macrianum. Et paulo pòst addit: ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, &c. Quid potest clarius dici? Tota enim hujus orationis series id apertissime demonstrat, Macrianum hujus impietatis auctorem fuisse Valeriano: qui cùm Valeriani quasi pædagogus ac magister quidem esset, pessimis consiliis ei subministratis, primo quidem illum, deinde verò semetipsum perdidit. Porro Macrianum adjutorem ac magistrum Valeriani fuisse in gerenda Republica, testatur ipse Valerianus in oratione ad Senatum, quam refert Pollio. *P. C. bellum Persicum gerens Macriano totam Rempublicam tradidi.*

Ἀρχισυνάγωγος. Habebant Judæi Archisynagogos, qui synagogis præsidebant. Archisynagogus Judæorum Alexandriæ memoratur in Epistola Hadriani Imp. ad Servianum, quam refert Vopiscus in Saturnino. Præter Archisynagogos erant etiam apud Judæos quidam patres synagogarum; item sacerdotes & presbyteri, & diaconi Synagogarum, quos Judæi Azanitas vocabant. Erant etiam Apostoli, & supra hos omnes positi Patriarchæ. De his omnibus Epiphanius in hæresi Ebionæorum, & Imperatores in codice Theodosii, titulo de Judæis.

Quæ quidem nomina à Judæis sumpsisse videntur Christiani. Verùm in hoc Dionysii loco aliud significat ἀρχισυνάγωγος, quod mihi quidem obscurum est. Nec minus obscurum est, qui sint οἱ ἀπ' Αἰγύπτου μάγοι. Aruspices videtur intelligere, qui Romæ erant, seu sacerdotes Isidis ac Serapis, quibus præerat Macrianus. Certe vates & harioli fere omnes erant Ægyptii. Vide cap. 4. lib. 2. de vita Imp. Constantini: Eunapium in vita Ædesii. Magicam quoq; præ cæteris mortalibus callebant, à Nechepso Rege ipsis traditam, ut scribit Paulinus:

Quique Magos docuit mysteria vana Necepsus

Clemens in libro primo recognitionum sub initium: *Ægyptum petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis præsunt, amicus efficiar, & pecunia invitatum Magum precabor, ut educat mihi animam de infernis per eam quam necromantiam vocant.* Græca Clementis verba si quis forte desiderat, hic apponam ex ejusdem Epitome à Turnebo edita: εἰς Αἴγυπτον πορεύσομαι, εἶπον· καὶ τοῖς τῶν ἀδύτων ἱεροφάνταις καὶ προφήταις φιλιωθήσομαι, καὶ μάγον ζητήσας καὶ εὑρὼν, χρήμασι πείσω πολλοῖς, ψυχῆς ἀναπομπὴν τὴν λεγομένην νεκρομαντείαν ἐργάσασθαι. Plinius quidem tres magicæ species enumerat; Persicam, Judaicam & Cypriam: sed quam ille Judaicam vocat, ea est Ægyptia, ut vel ex ipsius Plinii verbis colligitur. Ait enim Plinius eam à Mose & Jambre repertam esse; Ægyptiorum Magos qui jussu Pharaonis portenta ediderunt adversus Mosem, perperam confundens cum Mose. Certe magicæ artes & incantationes, semper apud Judæos vetitæ fuere. Ceterùm Magos in comitatu secum habebant Imperatores Romani, exemplo Alexandri Magni & Regum Persicorum. Sic M. Antoninus, in expeditione illa Germanica habuit secum Arnuphim Magum Ægyptium, ut scribit Dio. Valerianus quoq; Imperator Magos in exercitu circumduxit, quorum Antistes erat Macrianus teste hic Dionysio.

καὶ μόνον ἐμπνέοντες. *Insufflantes* verti: qua voce usus est Prudentius in agone Romani. Solebant enim Christiani, dæmonas eorumque præstigias, templa, simulacra exsufflare; abominari se hanc spurcitiem eo indicio declarantes. De hoc more multa jam pridem notavit Brissonius in Commentario ad Tit. cod. Theod. de Feriis, & post illum Heraldus in Notis ad Minucium Felicem. Quo referendum puto locum Dionysii apud Eusebium in libro sexto capite 41. de Quinta muliere Christiana, quam pagani ad templum Idolorum traxerant, ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυττομένην, &c.

ἐνδαιμονήσαντας. Quatuor nostri codices, Mazarinus & Mediceus cum Fuketiano & Saviliano, scriptum habent ἐνδαιμονήσοντας rectius, dummodo in singulari numero scribas ἐνδαιμονήσοντα. De solo enim Valeriano hic loquitur Dionysius.

καλλάγουν αὐτοῖς Μακρῖνος. Subaudiendum est τοῖς δαίμοσι, non autem τοῖς βασιλεῦσι, ut putavit Christophorsonus. De solo enim Valeriano hic sermo est, ut jam dixi. Adde quòd perit omnis sensus hujus loci, si interpretatio Christophorsoni retineatur. In nostra autem versione, sensus est apertissimus. *Macrianus*, inquit, *cùm ex dæmonum prædictionibus atque præsagiis ad spem imperii pervenisset, hanc gratiam ipsis retulit, ut Valerianum in Christianos armaret.* Porro in codicibus nostris Mazar. Medic. & Fuketiano scribitur μακειανὸς rectiùs. Ita enim hunc tyrannum appellant historiæ Augustæ Scriptores & nummi veteres. Sed & in antiquissimo codice Vaticano quem rogante me consuluit doctissimus vir Lucas Holstenius, scriptum est μακειανὸς, tum in hoc loco, tum in capite 23.

ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων. Ita Græci vocabant quos Latini dicunt Rationales seu procuratores summæ rei, ut jam pridem notavi ad excerpta Constantini Porphyrogenneti ex Dione Cocceiano p. 112. Quæ quidem hic repetere nihil attinet. Addemus duntaxat insignem locum Porphyrii in vita Plotini, qui à doctissimo Interprete non est intellectus. loquens enim Porphyrius de Thaumasio quodam, sic ait: ὥστε καὶ θαυμάσιον τινὸς τοὔνομα ἐπικληθέντος, τοὺς καθόλου λόγους πράττοντος. Porro cujusnam Imperatoris procurator fuerit Macrianus, incertum est. Cave enim existimes, eum Valeriani procuratorem fuisse.

οὐδὲν καθολικόν. Ludit Dionysius in nomine Catholici, quo & Rationalis officium, & Christiana religio designatur. Unde Optatus in libro 2. Catholicam fidem ex eo dictam esse asserit, quòd sit rationalis: *Ubi ergo erit proprietas Catholici nominis, cum inde dicta sit Catholica, quòd sit rationalis & ubique diffusa?* Quamquam Catholicam religionem ob id dici quod rationalis sit, non facile mihi persuadeo. Neque enim καθολικὸς simpliciter & absolute Rationalem significat, nisi subaudiatur λογοθέτης. Ceterùm Catholicæ cognomen quando primùm adhæserit Ecclesiæ Dei, difficile est dicere. In Epistola quidem Smyrnæorum de martyrio B. Polycarpi, mentio fit Ecclesiæ Catholicæ. Item in Actis Passionis Pionii martyris, qui passus est principatu Decii Augusti. *Tum Polemo, Christianus inquit es? Respondit Pionius; sum profectò. Cujus, inquit Polemo, es Ecclesiæ? Respondit Pionius: Catholicæ: Nulla enim est alia apud Christum.* Apparet igitur, hoc cognomen Ecclesiæ inditum esse circa primam Apostolorum successionem, cùm hæreses multis in locis exortæ, veram Christi fidem & Apostolorum traditionem subvertere conarentur. Tunc enim ut vera & genuina Christi Ecclesia ab adulterinis hæreticorum cœtibus distingueretur, Catholicæ cognomen soli Orthodoxorum Ecclesiæ attributum est.

καὶ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, εἰς τὸ καθόλου μὴ βλέπουσι. Hic locus exstat in Ezechielis cap. 13. Quem quidem Hieronymus ita interpretatur. *Væ his qui prophetant ex corde suo, & omnino non vident.* Dionysius verò noster τὸ καθόλου exponit τὴν καθόλου πρόνοιαν: verba scilicet Prophetæ, seu potius 70. Interpretum, ad argumentum suum accommodans.

ὡς προφήτα τῶν τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ita quidem Rob. Stephanus: qui cùm Scripturam codicis Regii pæne ubique sequi soleat, hoc tamen loco depravatam codicis Medicæi lectionem sequi maluit. Sed procul dubio scribendum est τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας, ut præter codicem Regium præferunt codex Maz. Fuk. & Savilianus. Ita etiam legit Christophorsonus.

τὸ ἴδιον ἐπαληθεῦον ὄνομα. Alludit Dionysius ad A nomen Macriani. Nam Μακρὰν, idem est, quod πορρωτάτω.

Pag. 257. ὅτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανείς. Pessime hunc locum vertit Christophorsonus, qui hæc de Valeriano dici putavit, cùm de Macriano apertissime dicantur. Præcessit enim, ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς, &c. sequitur deinde, ὅτος δὲ, &c. quibus particulis satis declaratur de duobus sermonem fieri. Adde quòd de Valeriano dici non potest, cum imperio quod tantopere concupiscebat, indignum fuisse. Quippe Valerianus erat vir nobilissimus & Princeps civitatis: & antequam imperaret, omnium consensu imperio dignissimus habebatur, ut Historici tradunt. At Christophorsoni prava versio Baronium etiam in errorem in- B duxit.

ἀναπήρῳ τῷ σώματι. Certe Joannes Zonaras in Annalibus Macrianum claudum fuisse scribit: quem in historia illorum temporum consulere, haudquaquam inutile fuerit. Solus enim ex iis qui ad nos pervenerunt Scriptoribus, Macriani & filiorum ejus res gestas accuratè commemoravit.

ὧν ἠτύχει. Sic habet codex Regius quem fere ubique secutus est Stephanus. In reliquis Maz. Med. & Fuketiano legitur ὧν ηὐτύχει, rectius ni fallor. Revera enim Macrianus id quod tantopere concupierat, adeptus est, imperium videlicet. Sed cùm ipse gestandis imperii insignibus, ob corporis debilitatem parum esset idoneus, filios suos ad imperium evexit. Merito igitur de illo dicit Dionysius, ὅτι ηὐτύχησε τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν, Id est, *compos* C *fuit votorum suorum*. Ceterùm post hæc Dionysii verba de Macriano, sequebatur continuo locus ille qui legitur in capite 23. hujus libri. ἐκεῖνος μὲν οὖν τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, &c. Uterque enim locus descriptus est ex Epistola Dionysii ad Hermammonē, scripta anno 9. principatus Gallieni. Quibus addendus ac præponendus est alter locus ex eadem Epistola, qui refertur in cap. 1. hujus libri. Atque ita concinnatis ac rejunctis inter se omnibus fragmentis, pæne integram Dionysii ad Hermammonem Epistolam habituri sumus.

In Caput XI.

ὡς πρὸς Γερμανόν. Quod sequitur insigne fragmentum ex Epistola seu potius libro Dionysii adversus Germanum Episcopum, jungendum est cum altero ejusdem libri fragmento quod habes in lib. 6. cap. 40.

εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω. Eadem excusatione utitur Paulus Apostolus in Epist. 2. ad Corinthios cap. 11. cùm seipse laudaturus esset, ubi vide quæ notat Joannes Chrysostomus. Ad eum igitur Pauli locum alludit Dionysius.

ὡς ἀπειοικότως. Malim scribere ὡς ἀπεικότως. Mox verba illa πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις delenda esse mihi videntur: sequuntur quidem hæc verba in cap. 5. Actuum Apostolorum. Sed nihil faciunt ad hunc locum. Nisi malis legere, ut est in codice Reg. ἀπεκρινάμην δὲ ὡς ἀπεοικότως, ὡς μακρὰν τῷ πειθαρχεῖν, &c. Id est, responsum dedi, quod non longe abest ab illo Apostolico.

ὡς ὑπομνηματισθεν. Male Christophorsonus hunc Pag. 258. locum ita vertit: *sicut à quibusdam in Commentarios relata sunt*. ὑπομνήματα Græci vocant, quæ Latini Acta, ut observavimus ad librum 1. ubi de Actis Pilati. Qui hæc acta conficiebant, dicebantur à Græcis ὑπομνηματογράφοι. Latini eos ab Actis vocabant, ut legitur in Notitia Imperii Romani. Hypomnematographi urbis Alexandrinæ mentio fit in lege ultima codice Theodosiano de Decurionibus. Ejus officium describit Philo in Flaccum, ubi de Lampone quodam loquens, qui erat Hypomnematographus Præfectorum Ægypti; προσεστὼς γὰρ ἡγεμόσιν ὁπότε ὑπεμνηματίζετο, τὰς δίκας εἰσάγων ὡς ἔχων τάξιν, εἶτα τὰ μὲν ἀπώλεσεν, ἃ παρῆκεν ἑκών, τὰ δ' ὡς λεχθέντα προσενείματο. Hoc Hypomnematographi officium gessit olim Alexandriæ Lucianus, ut ipse testatur in apologia pro iis, qui salariū accipiunt, his verbis: ἐγὼ γ' οὖν, εἰ σκέψαιο, δόξαιμ' ἄν σοι οὐ τὸ σμικρότατον τῆς Αἰγυπτίας ταυτησὶ ἀρχῆς ἐγκεχειρίσθαι, τὰς δίκας εἰσάγειν, καὶ τάξιν αὐταῖς τὴν προσήκουσαν ἐπιτιθέναι, καὶ τὰ πραττόμενα καὶ λεγόμενα ἅπαξ ἁπάντων ὑπομνήματα γράφεσθαι, &c. Addit etiam Lucianus, Hypomnematographum salarium amplissimum è fisco habuisse, & peracto recte officio provinciam regendam accepisse.

εἰσαχθέντων Διονυσίῳ. Hæc erat formula Actorum publicorum, ut docet Amm. Marcellinus in lib. 22. his verbis: *Et Acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cùm id voluminis publici contineret exordium. Consulatu Tauri & Florentii. inducto sub praeconibus Tauro*. Ad quem locum vide quæ olim notavimus.

οἰδ' ὅλως οἶδα. In tribus exemplaribus Maz. Med. & Fuk. legitur εἰδ' ὅλως.

πραότητος τῆς φύσεως ὑμῶν. Codex Med. & Maz. addunt ἡμῶν. quibus consentit codex Fuk.

κοιμητήρια. Latini areas vocabant, ita Tertullianus in libro ad Scapulam: & in Gestis purgationis Caeciliani: *Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi*. Et in Gestis Purgationis Felicis: *Tollat aliquis de vestris in aream ubi orationes facitis*.

ποίας οὐδὲ ὅτι. Accusabatur scilicet Dionysius à Germano, quòd conventus fratrum non habuisset ante exortam persecutionem, sed fugâ saluti suæ prospexisset. Quoties enim ingruebat persecutio, solebant prius Episcopi populum congregare, ut eum ad retinendam Christi fidem exhortarentur. Deinde infantes & Catechumenos baptizabant, ne sine baptismo ex hac vita migrarent; & Eucharistiam fidelibus dividebant, cùm incertum D esset quamdiu duratura esset persecutio. Quem morem docuit nos factum Dorothei cujusdam Thessalonicensis Episcopi, temporibus Justini. Quod refertur in suggestione Germani, Felicis & Dioscori, missa ad Hormisdam PP. anno Christi 519.

ἀπὸν μὲν τῷ σώματι ὡς εἶπον. Rectius in codice Pag. 259. Maz. & Med. scribitur ὡς εἶπεν. In Fuk. & Savil. scriptum inveni ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος. Certe alludit Dionysius ad locum Apostoli in priore ad Corinth. cap. 5.

τὰ πολλὰ δ' ὕστερον. Supplendum videtur μέρη. Sic supra dixit Dionysius τὰ μέρη τῆς πόλεως. Erat autem hic locus in Marcotica præfectura. Sic etiam

τὰ βυκόλα tractus quidam Ægypti dicebatur, à nomine scilicet dominorum qui ea loca olim possederant. Apud Nicephorum κολύθιον hic locus dicitur cum simplici lambda; quam scripturam rectiorem puto. Nam πολλυθίων nomen est deflexum à Coluthο, quod nomen fuit frequens apud Ægyptios. Certe ita dictus est Poeta quidam celebris temporibus Anastasii, oriundus ex Thebiade ut testatur Suidas. Fuit & alter Coluthus schismaticus in Ægypto temporibus magni Athanasii, cujus crebra fit mentio in ejus Apologia. Eum Acoluthum vocat Gregorius Nyssenus in lib. 11. contra Eunomium.

καὶ δρομαῖς ἐγκείμενον. Scribendum puto ἐκκείμενον.

Pag. 260. κατὰ μέρος συναγωγαί. Quoties suburbia paulo remotiora erant ab urbe, ii qui in suburbiis illis manebant, non cogebantur ad majoris Ecclesiæ conventus accedere: sed in eo suburbio particulares fiebant conventus in aliqua basilica, aut in loco ad hoc agendum idoneo. Id ex hoc Dionysii loco manifeste colligitur, quem nec Musculus nec Christophorsonus intellexerunt, sed omnia miscuerunt: adeo ut ex eorum interpretatione nihil sani possis elicere. Porro προάστεια Græci dicunt non solum suburbia, quæ urbi conjuncta sunt, sed etiam vicos satis longo intervallo ab urbe dissitos. Sic Canopus duodecimo lapide distans ab urbe Alexandria, προάστειον dicitur ab Athanasio in libello quem obtulit Concilio Chalcedonensi. Sic etiam Daphne suburbanum Antiochiæ, Achyrona Nicomediæ, & Septimum dicitur suburbanum Constantinopolis: licet aliquot passuum millibus abessent ab illis civitatibus. Vide Glossarium Pithœi in Novellas Juliani Antecessoris voce, Proastium. Porro ex hoc loco colligitur, ætate quidem Dionysii unicam adhuc fuisse Alexandriæ Ecclesiam, in quam omnes urbis illius fideles orationis causâ conveniebant. Postmodum verò temporibus Athanasii, cùm plures essent Ecclesiæ à diversis Episcopis Alexandriæ ædificatæ, cives Alexandrini seorsum in diversis Ecclesiis colligebantur, κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως, ut loquitur Athanasius in Apologia prima ad Constantium, nisi quòd in majoribus festis, Paschæ scilicet aut Pentecostes, non fiebant particulares conventus; sed universi in majorem Ecclesiam conveniebant, ut ibidem testatur Athanasius.

πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις. Hæc & sequentia ironicè dicuntur à Dionysio. Quæ deinde sequuntur, sic lego & interpungo: πολλά γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτὴν γινόμενα, ὅσα αἰσθῆσθαι δύναται περὶ ἡμῶν. Certe in vetustissimo codice Mazarino, post vocem ἡμῶν apposita est virgula, & ante vocem ὅσα ponitur subdistinctio. Codex autem Fuk. emendationi nostræ plane subscribit.

ἀξιωμάτων ἀποθέσεις. Hinc patet Dionysium Alexandrinum splendido genere ortum fuisse. Nam dignitas ex generis nobilitate præcipue ducitur. Hinc in gestis purgationis Cæciliani, quæ post collationem Carthaginensem edita sunt, Victor interrogatus à Zenofilo Consulare, cujus conditionis esset, respondit: Professor sum litterarum Romanarum. Deinde interrogatus cujus dignitatis esset, respondit: patre Decurione Constantiniensium, avo milite, qui in Comitatu militaverat. Ceterùm Dionysius Alexandrinus, antequam ad Christi fidem transiret, professione Rhetor fuerat, ut docet Maximus in scholiis ad librum Dionysii Areopagitæ de cœlesti Hierarchia capite 5. ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, &c.

βουλευτικῶν. Augustus Alexandrinos sine ullis decurionibus Rempublicam suam administrare jusserat. Postea verò Severus Imp. Alexandrinis curiam habere permisit, ut scribit Dio in lib. 51. τοῖς δ' ἀλεξανδρεῦσιν ἄνευ βουλευτῶν πολιτεύεσθαι ἐκέλευσεν. Paulo post βουλεύουσι δὲ δὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Σεβήρου αὐτοκράτορος ἀρξάμενοι. Idem scribit Spartianus in Severo: *Alexandrinis jus buleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub Regibus, ante vivebant, uno judice contenti, quem Cæsar dedisset.* Certe in Epistola Athanasii ad Solitarios, mentio fit Decurionum Alexandriæ.

τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου. Hic Sabinus Præfectus Ægypti fuerat temporibus Decii Imp. De quo Dionysius in Epistola ad Fabium, quam retulit Eusebius in cap. 41. lib. 6. Æmilianus verò Præfectus Ægypti de quo hic sermo est, postea imperium occupavit, ut scribit Pollio in 30. tyrannis: qui tamen eum ducem appellat, non autem Præfectum Ægypti.

ἐπεὶ πυνθάνεσθαι. Codex Med. Fuk. & Maz. habent ἐπειδὴ π. καὶ βούλεσθαι. & paulo post ἀπαγομένους pro ἀγομένους.

καὶ στρατηγῶν. Male Interpretes hoc loco duces interpretati sunt; quod est absurdissimum. Cur enim pluribus opus erat ducibus ad deducendum Dionysium in exilium, cùm unus tantum adesset Centurio. Vidit hanc absurditatem Christophorsonus, eaque de causa pro στρατηγῶν emendavit στρατηγοῦ, & *ducem* interpretatus est. Sed neque hoc modo absurditatem vitare potuit. Neque enim dux ipse reos in exilium deducere solebat. Sed hujusmodi officium mandabatur Centurioni aut Speculatori. Aliud igitur significat vox στρατηγῶν, nempe Duumviros seu Magistratus Alexandrinæ civitatis. Græci enim ita vocabant, ut pluribus exemplis probavi ad librum 31. Amm. Marcellini. Porro hi Magistratus cùm haberent modicam coercitionem, ut loquuntur Jurisconsulti, reos comprehendere, carceri mancipare & interrogare, & Acta conficere solebant, Romano Præsidi judicium de iis reservantes, ut discere est ex Actibus Apostolorum, & ex Actis Pionii martyris & aliorum. Quare non mirum est, si Magistratus Alexandriæ hoc in loco operam suam commodant Rectori provinciæ, ad deducendum Dionysium in exilium: quem scilicet ipsi comprehenderant, & in judicium coram Præfecto Ægypti adduxerant. Sed & quæ sequuntur verba καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, sententiam nostram confirmant. Nam στρατιῶται referuntur ad Centurionem; ὑπηρέται verò ad Duumviros seu Magistratus quibus parebant. Athanasius quoque in Epistola ad solitarios, στρατηγὸν vocat Duumvirum seu Magistratum Alexandrinæ civitatis. Loquens enim de Arianis qui presbyteros ac diaconos Alexandriæ in judicium pertractos exsilio multaverant, ita scribit: καὶ πῶς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν ἐφυγάδευσαν, καταφέροντες ἐκ τῶν οἴκων

τοὺς οἰκείους αὐτῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ γοργονίου καὶ πληγαῖς κατακόπτοντες. A Id est, *Quomodo Ducis ac Iudicum opera eos in exsilium egere: necessarios illorum ex domibus extrahentes militari manu. & adjumento Gorgonij Magistratus.* Male enim Interpres *Gorgonium Ducem* vertit. Atqui Dux ipse Sebastianus vocabatur, teste Athanasio. Gorgonius verò Magistratus erat seu Duumvir Alexandriæ. Cujus id proprium munus erat, ut reos comprehenderet, & coram majoribus Judicibus sisteret. Testatur id libellus protestationis populi Alexandrini, quem Athanasius Epistolæ suæ subjecit, his verbis: οἶδε ταῦτα καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς πόλεως γοργόνιος. Et paulo post: ἀπέστειλε τὸν τῆς τάξεως δήμιον, καὶ τὸν στρατηγὸν θέλων αὐτὰ ἆραι, id est, *misit Speculatorem officij sui, & Magistratum, ut arma illa ex Ecclesia tolleret.*

ἐπελθόντες τινὲς τῶν μαρεωτῶν. Hæc in prima B persecutione sub Decio contigerunt, tunc cùm Dionysius Sabini Præfecti sententia Taposirim deductus est, ut scribit ipse Dionysius in Epistola adversus Germanum. quæ habetur in lib. 6. cap. 40. Certe qui Epistolam illam Dionysij adversus Germanum cum hac quæ ad Domitium scripta est, contulerit, non dubitabit quin de una eademque re utrobique loquatur Dionysius. Quare fallitur Eusebius, qui in hac Dionysij ad Domitium Epistola, ea narrari putavit quæ ad Valeriani persecutionem pertinebant. quod ex ipso Dionysio facile est refellere. Etenim in persecutione sub Valeriano, Dionysius non est deductus in exsilium cum custodia militari; nec supervenientes Mareotæ, fugatis militibus eum per vim abstractum in libertatem restituerunt; nec Cajum & Faustum, & Petrum ac Paulum presbyteros secum tunc Dionysius habuit. Quæ omnia in persecutione illa quæ paulo ante Decij Imperium cœpta est, Dionysio contigerunt, ut ipse testatur in Epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in lib. 6. At in persecutione sub Valeriano, Dionysium comitati sunt in exsilio Maximus presbyter, & diaconi Faustus, Eusebius & Chæremon, & quidam Clericus Romanus, quemadmodum scribit idem Dionysius in Epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in cap. 10. hujus libri.

βίᾳ τε καὶ σύροντες. In codice Med. & Maz. legitur βίᾳ τε σύροντες rectius: nec aliter scriptum habet codex Fuketianus.

Pag. 261. ἐν τῇ νόσῳ. Rufinus legit νήσῳ. Sic enim vertit: *Sed & ex Diaconis quosdam in insula post pœnas confessionis esse defunctos.* Verùm Dionysius luem intelligit, quæ Galli & Volusiani temporibus grassata est per totum orbem Rom. ut Eusebius in Chronico, alijque testantur. Vide Aurelium Victorem. Ejusdem morbi meminit Dionysius infra cap. 22. ubi etiam de Diaconis loquitur, quos pestis illa consumpsit.

περιστολάς. Hanc vocem Christophorsonus longo verborum circuitu ita est interpretatus: *Adlintea, quibus corpora beatorum Martyrum jam vita defunctorum involverentur, conficienda.* Habebat scilicet præ oculis Christophorsonus morem ævi nostri, quo mortuos linteo operire, atque ita humo condere solemus. Apud antiquos verò (de Christianis etiam loquor) alius mos erat. Vestibus enim cadavera amiciebant, & quidem pretiosissimis, ut docet Eusebius infrà cap. 16. de Asturio. Si quis tamen Christophorsoni versionem velit defendere, habet quo illam tueatur, testimonium Athanasij. Is enim in vita B. Antonij ita scribit: *Solent Ægyptij pie defunctorum, atque inprimis sanctorum Martyrum corpora funerare quidem & linteis involvere; non autem mandare terræ: sed imposita lectulis, intra privatos parietes retinere.*

ἐπίσκοπος τῆς κατὰ συρίαν. Codex Med. Fuk. & Maz. vocem addunt hoc modo: οὐ μικρὸν ὕστερον ἐπίσκοπος ἐκκλησίας τῆς κατὰ, &c. longe rectius. Nam Eusebius diu postea Episcopus fuit Laodiceæ, successit enim Socrati, ut docet Eusebius infra.

In Caput XIII.

τὴν ἀρχὴν διατίθεται. Codex Med. & Maz. habent περὶ τὴν ἀρχήν. Pag. 262. B Quibus etiam consentit codex Fuk. & Savil. Porro monendus est lector, capitum ordinem hic à Rufino commutatum. Hæc enim duo capita 13. & 14. Rufinus collocavit post caput 19. quod est de cathedra Jacobi. In indice tamen capitulorum, quem idem Rufinus huic libro præfixit, idem est ordo capitulorum qui in Græcis Eusebij exemplaribus. Cur autem Rufinus ordinem capitum mutaverit, causam non video; nisi forte quia commodius esse censuit, Marini & Asturij martyria subnectere passioni Martyrum Cæsariensium. Sed animadvertere debuerat, diversis hæc temporibus contigisse. Nam Cæsarienses quidem illi passi sunt in persecutione Valeriani. Marinus autem & Asturius sub Gallieno. Rufini errorem Usuardus & Ado ac reliqui deinceps secuti. Martyrium Marini atque Asturij in Valeriani tempora contulerunt. C Sed eos refellit Eusebius, ut dixi.

ἀντιγραφῆς τῷ τύπῳ. Formam rescripti interpretatus sum, ut Latini loqui solent. Sic Ambrosius, & Imperatores in codice, ut notavi ad librum 14. Amm. Marcellini.

τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων. Hunc locum jamdudum explicavi in notis ad excerpta ex Dione Cocceiano pag 112. Cujacius in lib. 8. Observat. cap. 32. recte quidem monuit, Rationalem summæ rei his verbis designari. Sed quid esset summa res, non intellexit. Nos ad illum Dionis locum, ostendimus summam rem idem esse ac summam pecuniam τὸν καθόλου λόγον.

In Caput XIV.

Ξύστος. Immo Xystus jampridem obierat. Quippe Xystus in persecutione Valeriani insigni marty- D rio coronatus est Tusco & Basso Coss. 8. Idus Augusti, ut constat tum ex Epistola Cypriani, tum ex libro Pontificali.

In Caput XV.

τῶν ἐν στρατείαις. Cohortalis militia hic videtur Pag. 263. intelligi, ut ex sequentibus licet colligere. Fit enim mentio Achæi judicis, & fori ac judiciorum; quæ de armata & Castrensi militia dici non possunt. Certe si de armata militia hic sermo esset, Marinus coram Duce aut coram legato Cæsaris causam dixisset. Habebant autem ordinarij judices etiam Centuriones suos & Cornicularios in officio suo. Sed & cuncta fere nomina Officialium qui ipsis apparebant, de Castrensi militia erant sumpta, ut notat Asconius Pedianus.

ἐκ τοιτάρχους γίνεσθαι τόπου χολάζοντος. Ita planè interpungitur hic locus in codice Regio, eamque interpunctionem tuetur Casaubonus in notis ad Spartianum pag. 21. Sic enim censet Casaubonus, vitem fuisse insigne quo futuri Centuriones designabantur Centurionatum ipsum gesturi, cùm locus aliquis vacuus fuisset. Sed Salmasius in notis ad eundem Spartianum, hanc interpretationem Casauboni meritò reprehendit, quippe qui aliud esse credidisset vitem gerere, aliud Centurionem esse. Itaque Salmasius Eusebij locum aliter interpungit, & post vocem γίνεσθαι finale punctum apponit, ut fecere Musculus & Christophorsonus. Certe in vetustissimo codice Mazarino, Fuk. & Medicæo post vocem γίνεσθαι subdistinctio adscribitur. Sed in ijsdem codicibus, post voces illas τόπου χολάζοντος punctum in summo apponitur. Ex quo apparet, scriptos omnes codices in hujus loci distinctione consentire. Nec valde refert utro modo distinguas, cùm semper idem sensus existat quoquo modo interpunxeris.

ἀχαιὸς αὐτὸς ἦν. Christophorsonus *Achivum genere* vertit, cui non assentior. Achæus enim nomen proprium est; quomodo vocatus olim est dux celeberrimus qui adversus Antiochum rebellavit, ut scribit Polybius. Hic porro Achæus de quo loquitur Eusebius, Præses erat Palæstinæ, & in urbe Cæsarea quæ caput erat totius provinciæ, sedem habebat.

τῆς χλανίδος. Lego τῆς χλαμύδος. Chlamys enim & Balteus erant insignia militantium, ut ex innumeris locis Joannis Chrysostomi, Libanij, & aliorum probari potest. Plerumque tamen pro chlamyde χλάνις passivo errore scribitur. Vulgata lectio fefellit Nicephorum, qui pro χλανίδος hic substituit χιτωνίσκον. Gregorius Nyssenus in lib. 1. contra Eunomium pag. 295. μετὰ δὲ ταῦτα περὶ χλανίδα καὶ ζώνην ἀσχοληθεὶς, ὥς φασιν, ἐπειδὴ πάντα, &c. Quem locum pessime vertit Gretserus.

Pag. 264. τελειοῦται. Id est, martyrio consummatus est, ut loquuntur Hieronymus & Rufinus. Nam confessione quidem initiabantur Martyres: morte consummabantur, & fiebant τέλειοι μάρτυρες, ut ait Dionysius Alexandrinus supra in hoc libro cap. 11. sub finem. Aliam rationem affert Clemens Alexandrinus in lib. 4. Stromatei pag. 206. cur martyrium vocetur τελείωσις, ob excellentiam scilicet Charitatis. αὐτίκα τελείωσιν τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι τέλος τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ὅτι τέλειον ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο.

In Caput XVII.

ἣν πανεάδα φοίνικες. Phœnices hîc dicit Eusebius Græcos qui Phœnicem incolebant. Paneas enim nomen est Græcum: Syri verò vel potius Syrophœnices, eam urbem *Dan* appellabant, ut scribit Hieronymus in quæstionibus in Genesim, & in libro de locis Hebraicis, & in Epistola ad Evagrium. Idem scribit Philostorgius in lib. 7. cap. 3. Locus Hieronymi de quæstionibus ita se habet: *Dan Phœnices oppidum, quod nunc Paneas dicitur. Dan autem unus è fontibus Iordanis. Nam & alter vocatur Ior, quod interpretatur* ῥεῖθρον. *Duobus ergo fontibus qui haud procul à se distant, in unum rivulum fœderatis, Iordanis deinceps appellatur.* Porro in manuscriptis codi-

A cibus Maz. Med. ac Fuk. πανεὰς ἔρους scribitur, non per diphthongum, ut in codice Regio.

σφάγιόν τι καταβάλλεσθαι. Solebant Gentiles in fontes ac puteos quos colebant, victimas jacere. Hinc Publicola interrogat Augustinum in Epistola 153. si licet de fonte bibere, vel de puteo, ubi de sacrificio aliquid missum est.

In Caput XVIII.

τὴν γὰρ αἱμορροοῦσαν. Citatur hic Eusebij locus in septima Synodo, actione quarta pag. 508. Vide quæ narrat Philostorgius in lib. 7. cap. 3. & ex illo Nicephorus. Pag. 265.

μέχρι τοῦ κρασπέδου ἀνιόν. Rufinus hunc locum ita intellexit, quasi planta illa tunc demum efficax ad sanandos morbos esse incœperit, postquam ad fimbriam usque Dominicæ vestis excrevisset. Quem sensum secutus est Christophorsonus, & ante illum Nicephorus. Sed tamen cùm id Eusebius apertè non dicat, quisque pro arbitrio suo statuet. Mihi probabilius videtur, idcirco ab Eusebio nominatim hoc additum fuisse, quòd planta illa supra fimbriam Dominicæ vestis non assurgeret, quasi hanc reverentiam exhibens Domino. Atque ita hunc locum accepit etiam Nicephorus, ut videre est in cap. 15. lib. 6.

ἀπαραλλάκτως. In codice Regio. Maz. Fuk. & Saviliano scribitur ἀπαραφυλάκτως. Rufinus vertit indifferenter. *Quod, inquit, mihi videtur ex Gentilicia consuetudine indifferenter usurpatum.* Ego tamen ἀπαραφυλάκτως significare crediderim inconsideratè & imprudenter, contra veterem disciplinam, incautè. Porro Henr. Savilius in margine sui libri ad hæc verba hoc scholion adscripserat: *Nota de imaginibus dicti, ἐθνικὴ συνήθεια.*

In Caput XIX.

πρῶτος αὐτὸς τοῦ σωτῆρος. Vetus hæc fuit traditio, Jacobum Apostolum à Christo Episcopum Hierosolymorum fuisse ordinatum. Id præter Eusebium disertè scribit Chrysostomus in Homilia 38. in Epistolam Pauli ad Corinthios ad illa verba: *Deinde visus est Iacobo.* ἐμοὶ δοκεῖ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ αὐτὸν λέγεται κεχειροτονηκέναι καὶ ἐπίσκοπον ἐν Ἱεροσολύμοις πεποιηκέναι πρῶτον. Idem quoque tradit Epiphanius in hæresi Antidicomarianitarum numero 8. Ita de Jacobo loquens: καὶ πρῶτος οὗτος εἰληφὼς τὴν καθέδραν τῆς ἐπισκοπῆς, ᾧ πεπίστευκε κύριος τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς πρώτῳ. Cum Chrysostomo & Epiphanio consentit auctor Menæi ad diem 23. Octobris, & Nicephorus Callistus in l. 2. historiæ cap. 38 cujus hæc sunt verba: ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου λέγεται, καὶ τὴν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν, πρῶτος παρὰ τοῦ σωτῆρος χειροθετηθεὶς ἐγκεχείριστο ὥς δέ τινες, καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ὕστερον. Porro tam Eusebius quàm reliqui id hausisse videntur ex libro 1. Clementis Recognitionum, in quo Petrus ita loquens inducitur: *Septimana jam una ex passione Domini complebatur annorum; & Ecclesia Domini in Hierusalem constituta copiosissime multiplicata crescebat, per Iacobum qui à Domino ordinatus est in Episcopum, rectissimis dispensationibus gubernata.* Idem legitur in lib. 8. Clementis Constitutionum cap. 35. ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων χειροτονηθείς. In Martyrologio quod beati

Hieronymi inscriptum est nomine 6. Calendas Januarias ita legitur: *Ordinatio episcopatus sancti Iacobi Apostoli fratris Domini, qui ab Apostolis primus ex Iudæis Hierosolymæ est Episcopus ordinatus.* Ceterùm monendus est lector, voces illas τοῦ ἀποστόλου, in codicibus nostris Regio, Maz. & Fuk. non haberi, nec apud Rufinum. In titulo tamen ipsius capitis, nostri codices Maz. Med. & Fuk. vocem illam præferunt hoc modo: περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου: quamquam in indice capitulorum qui libro præfixus est, ijdem codices aliter scriptum habent, in hunc modum: περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου.

οἱ τὰ πάλαι καὶ εἰς ἡμᾶς. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. vocem addunt hoc modo: καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς, rectius proculdubio. Verùm ut hic una voce auctiores sunt, ita mox vocem ἄχρι γοῦν non habent; quæ plane superflua esse mihi videtur.

In Caput XX.

Pag.266. ἑορταστικάς. Rufinus *Paschales* vertit optime. Hujusmodi Paschales Epistolas Alexandrini Episcopi quotannis scribere consueverant, & ad reliquas Ægypti Ecclesias mittere, quò in Paschalis festi celebratione omnes inter se Ecclesiæ consentirent. Extant hodieque hujusmodi Epistolæ Theophili, Cyrilli & aliorum. Sed obiter corrigendus est Rufinus, qui in cap. 19. ita dicit: *Scribit autem de hoc idem Dionysius in Epistola Paschali, quæ solemniter per annos singulos legi solet,* corrige *scribi solet,* ut habent manuscripti codices. Porro quæ forma esset harum Epistolarum, discere licet ex triginta homiliis Paschalibus Cyrilli. Primò enim sermonem continebant de festo Paschali. In fine autem initium quadragesimæ & diem Paschæ annuntiabant. Unde tam homiliæ dici possunt quàm Epistolæ. Cyrillus quidem in homilia 22. Epistolam vocat. Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, inter opera Athanasij recenset Epistolas ἑορταστικάς, id est, Paschales; quarum unica hodie superest, licet non integra.

τοτηνικαῦτα συνιστάτης. Ex his verbis colliget aliquis, eas Epistolas à Dionysio scriptas esse in persecutione Valeriani: quod tamen falsum est. Nam Epistola ad Domitium & Didymum, scripta est regnante Decio, ut dixi.

διαφόρως. Nicephorus habet διαφόρους, quam lectionem secutus videtur Christophorsonus. Paulo post ubi legitur: ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτος, ex manuscriptis codicibus correximus ἔτι.

In Caput XXI.

ἄπειρος μᾶλλον καὶ ἄβατος. In codice Fuk. & Savil. scriptum est ἄπορος, quod tamen non probo. Hæc enim opponuntur verbis superioribus. Et ἄπειρος quidem opponitur τῷ πολυπειράμῳ· ἄβατος vero opponitur voci ἀτριβεῖς quæ præcessit.

Pag.267. μεσαιτάτη τῆς πόλεως ὁδός. In codice Regio scriptum inveni τῶν πόλεων, quæ scriptura tolerari potest. Duas quippe urbes ex una fecerat ingens illa seditio, ut jam supra innuit Dionysius, cùm ait ab urbe Alexandrina Alexandriam pergere, difficilius fuisse, quam ab Oriente ad ultimas usque Occidentis oras proficisci. Porro hæc Alexandrina seditio, tum contigisse mihi videtur, cùm Æmilianus tyrannidem Alexandriæ arripuit, de quo vide Pollionem in 30. Tyrannis. Eumenius in panegyrico ad Constantium, loquens de Gallieni temporibus. *Tota,* inquit, *Ægyptus & Syria defecerant.*

καὶ τῆς θαλάσσης. Ante hæc verba apponenda est finalis distinctio, ut habent omnes manuscripti codices. Quod cùm non vidissent Interpretes, hæc cũ præcedentibus male conjunxerunt, secuti scilicet editionem Rob. Stephani. Ego verò antequam manuscriptum ullum codicem Eusebij vidissem, hunc locum ita distinguendum esse conjeceram, ut ex versione mea apparet. Porro distinctionem & interpretationem nostram confirmant sequentia Dionysij verba. Addit enim Dionysius, portus urbis Alexandrinæ, peremptorum civium cruore exundantes, rubri maris imaginem sæpius præbuisse. Non igitur media urbis platea, sed portus ut dixi, à Dionysio comparatur cum rubro mari.

καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ. Ante hæc verba Rob Stephanus in editione sua punctum apposuit, contra fidem omnium scriptorum codicum; qui ante hæc verba mediam duntaxat distinctionem, sive moram habent appositam. Christophorsonus quidem Rob. Stephani distinctionem secutus, hunc locum ita vertit: *Isti porro placidi & tranquilli urbis portus, fluctuum eorum quibus Ægyptij erant in trajectione submersi, veram effigiem gerunt.* Sed hæc interpretatio non respondet verbis Dionysij. Quamobrem sequenda potius est distinctio scriptorum codicum, & hæc verba cum præcedentibus connectenda. Verùm dicet aliquis, quo referendus est articulus ille postpositivus ὧν. Respondeo articulum hunc referri ad vocem θαλάσσης, & pluralem numerum positum esse pro singulari. Mare quippe utrinque divisum, latam in medio viam Israelitis aperuerat. Atque ita duo veluti maria ex uno facta fuerant. Idcirco Dionysius λεωφόρον τῶν θαλασσῶν dixit eleganter, quasi bimarem plateam. Quod si cum Christophorsono & Stephano ante has voces finalem distinctionem adscripseris, non erit jam quò referatur articulus ille postpositivus. Neque enim ad vocem λιμένες referri potest.

μουσηρῶν καταβοῶν Ita quidem legitur in codice Regio & Fuketiano. Verùm in Maz. ac Mediceo scriptum est μουσοῦ, rectius sine dubio.

τοσοῦτοι ἐπλήμμυρεν. Hoc est lectio codicis Regij, non omnino rejicienda. Reliqui tamen codices Maz. ac Med. cum Fuk. & Savil. scriptum habent τοσοῦτον.

οἱ συνεχεῖς λοιμοί. Jam inde à temporibus Galli & Volusiani, lues totum pæne orbem Romanum vastavit. Certe Eutropius principatum Galli & Volusiani, sola pestilentia notum fuisse dicit. Addit Aurelius Victor, Gallo Volusianoque favorem ex eo quæsitum fuisse, quòd tenuissimi cujusque exsequias sollicitè curavissent. De hac peste Hieronymus in Chronico ita scribit anno primo Imp. Galli: *Pestilens morbus multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam & Ægyptum; ut scribit Dionysius, & Cyprianus de mortalitate testis est liber.* Postea Gallieni temporibus lues iterùm grassata est Romæ & in provincijs, ut scribit Pollio in Gallieno, & Aurelius Victor.

ὁμογέροντας. Alexandriæ ὁμογέροντες dicebantur à quadragesimo anno usque ad septuagesimum. Eorum nomina in albo descripta erant, eo quòd annonam publicam acciperent, ut testatur Dionysius. His præerant Archigerontes, de quibus fit mentio in lege prima codice Theodosiano de Alexandrinæ plebis Primatibus. Huc etiam referri potest quod scribit Gregorius Naz. in oratione 21. de S. Athanasio, Alexandrinos per sexus & ætates & artes solitos esse distribui, quoties alicui obviam irent honoris causâ.

In Caput XXII.

Pag. 268. οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλοίπων. Scribendum omnino est τῶν ἐπιλοίπων, ut habent manuscripti codices Maz. ac Med. cum Saviliano. Opponitur enim τῷ περιχαρεῖ quod mox sequitur. Est autem elegantissimum hoc exordium Paschalis Epistolæ sive orationis Dionysij. Alijs, inquit Dionysius, infidelibus scilicet ac gentilibus, præsens tempus minime opportunum videatur ad festum diem celebrandum; quippe cùm luctu & lamentis plena sint omnia. Verùm nec ullum omnino tempus, non dico luctuosum, cujusmodi hoc tempus esse fateor; sed nc lætissimum quidem, illis hominibus, id est, infidelibus, aptum est ad festivitatem celebrandam. Impij siquidem & mali homines, nunquam omnino dies festos agere possunt, licet hostias immolent, & libamenta offerant. Soli virtute prædici festos dies agunt. Soli quippe officio funguntur, & vota atque incruentas hostias offerunt Deo. Multa in hanc sententiam habet Origenes in lib. 8. contra Celsum, quæ sunt è Stoicorum Philosophiâ desumpta: ex quibus magnam lucem accipit hic Dionysij locus.

περιχαρῆ· ἐν οἰηθείη. Apud Nicephorum legitur εἴτις περιχαρὴς ὢν οἰηθείη. Quæ scriptura ferri non potest, cùm verbum οἰηθείη in passiva significatione sumi non possit. Dixit ergo Dionysius περιχαρὴς ὢν οἰηθείη, pro eo quod alij dicerent: ἐν εἴατο ἂν μάλιστα περιχαρῆ.

καὶ ὀφιλόνγε. Turnebus ad oram libri sui emendavit καὶ ὀφιλόνγε εἰς. Quæ tamen scriptura in omnibus nostris codicibus non legitur. In codice Regio scriptum inveni: καὶ ἐξειλόνγε· εἰς πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινά, sicut etiam habet Nicephorus. Rectè igitur Turnebus, qui sola interpunctione mutata, hunc Dionysij locum restituit ut dixi.

πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἤλασαν. Repetit hîc Dionysius, & quasi compendio enumerat cuncta, quæ Christiani passi fuerant Alexandriæ jam inde ab initio sui pontificatus. Primò enim, inquit, nos persecuti sunt. Persecutionem intelligit quæ cœpta est anno ultimo Philippi Imperatoris. Bellum deinde ait secutum est intestinum. De hoc civili bello Alexandrinorum vide Epistolam Dionysij ad Fabium suprà in lib. 6. cap. 41. Deinde cùm paululum, inquit, nos & illi quievissemus, incubuit lues illa gravissima; ea scilicet quæ sub Gallo & Volusiano grassata est. cùm jam antea sub Decio cœpisset. Aliquot enim Diaconi ea peste consumpti sunt temporibus Decij, ut patet ex Epistola Dionysij ad Domitium & Didymum in cap. 11. hujus libri.

Pag. 269. πολὺ δὲ ἐξῆλθεν. Ita quidem scriptum habet codex Regius. Sed in reliquis exemplaribus Mazar.

A Med. ac Fuk. scribitur πολλὰ rectius. Subauditur enim νόσ☉.

συμπαπλάττοντο ἐκείνοις. Post has voces in codice Regio & in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verùm in tribus nostris exemplaribus Maz. Med. & Fuketiano alia est distinctio. Nam post vocem ἀσμενίσατα, apposita est media distinctio seu mora. Quod quidem idcirco monendum esse duxi, ne quis forte suspicetur, vulgatam interpunctionem temere ac sine auctoritate scriptorum codicum à nobis mutatam fuisse.

ἀναμασσόμενοι τὰς ἀλγηδόνας. Langus & Christophorsonus verterunt *mitigantes*: quam interpretationem equidem probare non possum. Nam ἀναμάσσειν sive ἐκμάσσειν, idem est quod exprimere, extergere. Ait igitur Dionysius, Christianos qui ægros pestilenti morbo laborantes invisebant, expressos ægrotantium dolores in semetipsos

B transtulisse. Id enim significat vox ἀναμασσόμενοι: Id est excipere in se & quasi exsugere alterius morbum. Idem igitur est quod antea dixit Dionysius, καὶ τὴν νόσον εἰς ἑαυτοὺς ἕλκοντες.

μόνας φιλοφροσύνας. Non rectè, meo quidem judicio, Musculus & Christophorsonus *veram benevolentiam* interpretantur; cùm φιλοφροσύνη sit potius benevolentia in sermone & affabilitate posita, quæ comitas dicitur à Latinis. Gallicè civilitatem & complementum vocamus. Videtur autem hæc vox περίψημα quæ in Epistolis Pauli legitur, vulgò fuisse ab Alexandrinis usurpata, quoties se in salutationibus mutuò compellarent, & operam atque obsequium sponderent: ἐγώ εἰμι περίψημα σοῦ. Quod certe hic Dionysij locus videtur innuere. Nisi po-

C tius intelligamus, Christianos vulgò à Gentilibus vocatos fuisse hoc nomine, πάντων περίψημα, id est, purgamenta sæculi: quod magis placet.

αὐτῶν περίψημα. Codex Med. & Maz. una voce auctiores sunt. Sic enim habent: αὐτῶν πάντων περίψημα. Quomodo etiam in Fuk. scriptum inveni.

καὶ διατιθέντες. Christophorsonus vertit: *Decenter ornantes*, male. Nam de ornatu mox subjungit Dionysius. Rectius igitur verti *componentes*, quomodo loquuntur Latini. Sic Persius:

-------- *tandemque beatulus alto*
Compositus lecto, &c.

Hieronymus lib. 1. in Jovinianum: *Compositoque ex more cadaveri seipsa superjecit.* Hinc composius, pro sepulto apud Virgilium & Horatium. Possidius in vita B. Augustini: *Confestim verò pro eius commendanda corporis depositione oblatum est; peractoque*

D *solemniter exequiarum ministerio, insigniter compositus deportatus ac sepultus est.* Ita enim legitur in codice Mosciacensi.

καὶ περιστολαῖς. Nec hanc vocem intellexit Christophorsonus qui vertit: *Linteo funebri involvere.* Solebant enim Romani tunc temporis cadavera vestibus amicire. Ac de Gentilibus quidem res protrita est, adeò ut exemplis non egeat. Ipsos verò Christianos fidelium cadavera splendidis vestibus obtexisse, docet exemplum Asturij in cap. 16. hujus libri. Hieronymus in Epitaphio Paulæ: *Quis inopum moriens non illius vestimentis obvolutus est?* Nec aliter intelligendus est locus Possidij, quem antea citavi.

πάλιν ἄλλας. Codex Med. & Mazarinus addunt διαφόρους.

διαφόρους. Sic enim scriptum habent, καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας διαφόρους πάλιν.

In Caput XXIII.

Pag. 270. ἐκείνοις μίγνυσι. Rectè Christophorsonus Macrianum hic intelligi animadvertit, cujus proditione Valerianus in Persarum potestatem venit. Valerianum certe ducum proditione in illam calamitatem incidisse. testantur Aurelius Victor, Syncellus & alii. Porro hæc Dionysii verba, jungenda sunt cum illis quæ supra retulit Eusebius in cap. x. hujus libri. Sunt enim ex eadem Dionysii ad Hermanimonem Epistola. Ac ne unum quidem verbum inter hæc duo fragmenta interjectum erat. Sed & in cap. 1. hujus libri, fragmentum ejusdem Epistolæ affert Eusebius.

φροντιλάτας. In tribus nostris codicibus legitur φροντιλάτας, quibus consentit etiam Nicephorus. Nec dubito quin scribendum etiam sit φρονσὰς cùm duplici sigma. Scribendum quoque est ὁ μακελλός, ut legitur in Maz. Med. ac Fuk. Idcirco autem Dionysius de Macriani imperio loquitur, quod eum Imperatorem Ægyptus cum universo Oriente susceperat. Docet id vetustus nummus à Joanne Tristano V. C. editus, in cujus adversa parte hæc habetur inscriptio: ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΛ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ. In altera parte ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.

In Caput XXIV.

Pag. 271. ἀποδεικνύντι. In codice Maz Med. Fuk. & Savil. ἀποδεικνύντι scribitur rectius. Porro cùm constet ex hoc loco, librum Dionysii Alexandrini de promissionibus scriptum fuisse adversus Nepotem Episcopum Ægypti, miror Hieronymum in Præfatione libri 18. Commentariorum in Esaiam, affirmare cum librum adversus Irenæum Lugdunensem Episcopum a Dionysio fuisse conscriptum. Fuit quidem Irenæus ex numero eorum, qui Regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt, quibus id Papias persuaserat, ut scribit idem Hieronymus in catalago & Eusebius noster in fine libri 3. Verùm Dionysii liber non adversus Irenæum scriptus erat, sed adversus Nepotem, ut patet tum ex hoc Eusebii loco, tum ex ipso Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi de Dionysio loquitur.

ψαλμωδίας. Christophorsonus Psalmos & Hymnos à Nepote compositos interpretatur. Sane hic fuit mos veterum Christianorum, ut Psalmos & Hymnos in honorem Christi componerent. Quod testatur Eusebius in fine lib. 5. De his Psalmis mentio fit in Epistola Concilii Antiocheni adversus Paulum Samosatenum, & in canone penultimo Concilii Laodiceni. Ubi diserte prohibetur, ne Psalmi ἰδιωτικοὶ, id est, à privatis hominibus compositi, in Ecclesia recitentur. Invaluerat enim hæc consuetudo, ut multi Psalmos in honorem Christi componerent, eosque in Ecclesia cantari facerent, ut ex locis supra notatis apparet. Hujusmodi ergo Psalmos in Ecclesia deinceps cani vetant Patres Concilii Laodicensis, quos ἰδιωτικοὺς appellant, id est, ab hominibus imperitis compositos, non à sancto Spiritu dictatos. Ita explicat Agobardus in libro de ritu canendi Psalmos in Ecclesia.

τῆς φρονεῖν παύσατο. Plinius in lib. 28. cap. 2. Cur, in-A quit, *admonitionem defunctorum, testamur memoriam eorum à nobis non sollicitari.*

ἐξετάζοντι. Rectius in codice Maz. Med & Fuk. ἐξετάζεν δὲ. Paulo post ex iisdem codicibus scribendum est γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ut videtur legisse Rufinus: pro quo Nicephorus posuit φρονουμένης: Simile mendum in eodem vocabulo supra notavi.

κατεπαγγέλλονται, id est, diu ante promittunt quā tradant. Metaphora est à Mysteriis Græcorum, qui magna quædam & miranda initiatis promittebant, eosque diuturna exspectatione cruciabant, ut opinionem ac reverentiam suspendio cognitionis ædificarent, quemadmodum loquitur Tertullianus in lib. contra Valentinianos.

ἐλπιζόμενα πειθόντων. Hujus loci emendatio debetur codici Mazarino, in quo disertè scriptum inveni καὶ οἱ τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ B τοῦ Θεοῦ. Quomodo etiam legitur in codice Medicæo; nisi quod ἐλπιζόμενα ἐλπίζειν scriptum habetur. Sed rectissima est codicis Maz. lectio, quam ego priusquam comperissem, subaudiendum hic esse ἀπὸ κοινοῦ verbum φρονεῖν existimabam. codici Maz. subscribunt codex Fuk. & Savil.

ἐν μὲν οὖν τῷ ἀρσινοείτῃ. Mirum est in tribus nostris codicibus & apud Nicephorū ac Ptolemæum ita legi, cùm constet scribendum esse ἀρσινοείτῃ. Sic enim dicta est hæc præfectura ab Arsinoe Regina.

ἐπιπολάζον τὸ δόγμα. Langus & Musculus interpretantur *emersit*. Christophorsonus autem vertit: *prodiit in lucem*. Ego verò malui vertere *increbruit*, quo sensu Eusebius hanc vocem usurpat in cap. 29. hujus libri. Pag. 272.

ἄμαχον. Codex Med. & Maz. habent ἀκαταμάχητον longe rectius. sic etiam scribitur in codice Fuk. C & Savil.

ἐυπαρακολούθητον. Feliciter mihi vertisse videor *docilitatem*. Nam παρακολουθεῖν propriè dicuntur auditores, qui sensum verborum assequuntur. Male ergo Musculus & Christophorsonus *obsequium* interpretati sunt.

τῶν προκειμένων ἐπικατέυειν. Musculus vertit *instare proposito*, multo rectius quàm Christophorsonus, qui vertit: *ea quæ erant ab aliis proposita munire.*

ἡπλωμέναις τῆς καρδίας. Hic quoque Musculus multo rectius vertit, quàm Christophorsonus & Langus. Nam Christophorsonus vertit: *puris erga Deum ac simplicibus animis:* Atque ita fere Langus. At Musculus rectè interpretatus est, *cordibus ad Deum expansis:* Sed & longe ante Musculum Rufinus, rectè hunc locum exposuerat, *patefactis cordibus Deo.*

D συγκαταβάσει. Hoc loco συγκατάβασις ponitur nō pro dispensatione, sed pro συμβιβάσει. id est, unitione, ut sic dicam, & reconciliatione. qua voce utitur Dionysius paulo supra, καὶ συμβιβάζουσα τὰς ἀντιδιατιθεμένους. Eodem sensu Paulus in Epist. ad Colossens. cap. 2. συμβιβάζειν & συμβιβασμὸν dixit.

In Caput XXV.

ἀγνοίας παραπετάσματι. Niceph. habet ἀγνωσίας. Pag. 273.

ὀνειροπολεῖν. Scribendum videtur ὀνειροπολεῖ vel ὀνειροπόλει. Paulo post ubi legebatur ἐυθυμότερον, emendavi ἐυθυμότερον, ex codice Maz. Med. Fuk. & Savil. quibus subscribit Nicephorus, & Eusebius ipse in libro 3. cap. 27. ubi hunc locum Dionysii adducit.

Pag. 274. διεξαγωγῆς λεγομένης. Hoc vocabulum proprium fuit Rhetorum, ut vox illa λεγομένης à Dionysio adjuncta satis indicat. Et Musculus quidem *tractatum libri* interpretatur. Christophorsonus autem *discursum*. Ego διεξαγωγὴν idem esse censeo, quod dispositionem sive οἰκονομίαν. Nam διεξαγαγεῖν, idem est ac διοικεῖν, ut scribit Suidas. Possis etiam interpretari formam & rationem scribendi seu characterem; quod confirmat Dionysius. Primo enim κατὰ τὸ ἦθος probat Apocalypsim non esse Joannis Apostoli. Deinde ex stilo & forma scribendi; id est, ex dictione atque sententiis.

Pag. 275. ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται. Notandus est hic Dionysii locus de antiqua Christianorum consuetudine, qui Petri Paulique, & aliorum sanctorum nomina, liberis suis imponebant, tum honoris ac benevolentiæ causa, tum ut liberi sui Deo cari acceptique essent, non minus quàm sancti illi fuerant. Hinc est quod Chrysostomus in tomo primo, in oratione de sancto Meletio, Antiochenos tanta benevolentia Meletium complexos esse scribit, ut parentes liberis suis nomen illius imponerent, quò domum suam ejus præsentia exornarent. Idem Chrysostomus Homilia 21. in Genesim, auditores suos hortatur, ut non quævis nomina temere ac fortuito, nec avorum aut proavorum, aut illustrium virorum, sed sanctorum potius hominum qui virtutibus refulserunt, liberis suis imponant appellationes, ut eorum exemplo ad virtutem incendantur.

καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ ῥημάτων, καὶ τῆς τούτων συντάξεως. Hoc secundum est argumentũ, quo Dionysius Alexandrinus conjiciebat, Apocalypsim & Evangelium Joannis non unius Scriptoris opus esse. Primum enim argumentum quo id probabat, petitur ex moribus & instituto utriusque Scriptoris, ut ipse Dionysius insinuavit his verbis: τεκμαίρομαι γὰρ ἔκ τε τῶν ἤθους ἑκατέρων. Et hoc quidem argumentum ad hæc usque verba quæ supra posuimus, Dionysius executus est. Nunc verò alterum argumentum proponit, ex verbis & sententiis utriusque Scriptoris, & ex collocatione verborum. Sic enim cum Cicerone interpretor vocem illam σύνταξιν. Vide elegantissimum librum Dionysii Hal. περὶ συντάξεως ὀνομάτων. Quanquam hoc loco σύνταξις, tam sententiarum, quam verborum dispositionem videtur comprehendere. Porro ex hoc loco apparet, quantopere in critica exercitatus fuerit Dionysius Alexandrinus. Quippe proprium est Critici, de Scriptis veterum judicare, & quod verum ac germanum, quod spurium ac subditicium opus sit, discernere.

τῶν αὐτῶν κεφαλαίων. Periodos seu membra orationis intelligit, quibus integer sensus absolvitur. Sic initio hujus capitis dixit Dionysius καθ' ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες. Græci περικοπὴν etiam dicunt; Latini capitulum.

ὑπομνήσομεν. Codex Medicæus & Mazarinus ὑπομνήσωμεν. Magis tamen placet Fuk. codicis & Savil. scriptura ὑπεμνήσαμεν.

Pag. 276. ἔλεγχος τοῦ κόσμου. *Condemnationem* verti rectius ut opinor, quàm *reprobationem*. Certe Glossarium vetus ἔλεγχον interpretatur judicium.

τὸν λόγον, καὶ τὴν γνῶσιν. Posteriora duo verba expungenda sunt, quippe quæ sensum perturbant, nec in Mazarino, Fuketiano ac Medicæo codice leguntur. porro per ἑκάτερον λόγον intelligit Dionysius τὸν ἐνδιάθετον καὶ τὸν προφορικὸν λόγον, id est, rationem quæ in mente recondita est, & quæ sermone profertur. Hoc est, quod subjungit Dionysius τόν τε τῆς γνώσεως τόν τε τῆς φράσεως. Sic enim scribendum est ex codice Med. Fuk. Savil. & Mazar. non ut vulgo legitur τῆς τε τῆς σοφίας, τόν τε τῆς γνώσεως absque ullo sensu.

In Caput XXVI.

ἐπιστολαῖς. Ergo duo illi de promissionibus libri ex quibus superiora fragmenta excerpsit Eusebius, erant Epistolæ. Quod etiam indicat locus quidam ex initio libri secundi, quem citat Eusebius in c. 22. ἐν μὲν σὺν τῷ Ἀρσινοΐτῃ γενόμενος, ἔνθα, ὡς οἶδας, πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαζε τὸ δόγμα. Nam voces illæ ὡς οἶδας, epistolarem prorsus sermonem sapiunt. Verùm quoniam hæ Dionysii Epistolæ longiores erant, ideo libri etiam vocari possunt. Certe Rufinus in cap. 5. hujus libri, Epistolas Dionysii Alexandrini de baptismo vocat libros. Sed & quatuor libri contra Sabellium quos Dionysio Romanæ urbis Episcopo nuncupavit, nihil aliud erant quam prolixiores Epistolæ, ut paulo post indicat Eusebius noster: qui & reliquos Dionysii libros epistolari forma ac stilo conscriptos fuisse testatur. Porro fragmentum ex lib. 1. Dionysii contra Sabellium, citat Eusebius in lib. 1. de Præparatione.

Pag. 277. ἀλλὰ τέσσαρα συγγράμματα. Cum Dionysius Alexandrinus in Epistolis quas contra Sabellium scripserat, de Christi divinitate non rectè sensisse videretur, quidam Episcopi Pentapolitani Romam profecti, coram Dionysio Romanæ urbis Episcopo eum accusarunt. Quos cùm Dionysius Romanus collectâ in eam rem Synodo audivisset, & excerptas ex Dionysii Alexandrini Epistolis sententias examinasset, scripsit ad Dionysium Alexandrinum, ut fidem suam atque sententiam super eâ re distinctiùs promeret. Quare Dionysius Alexandrinus quatuor ad Romanum scripsit Epistolas, quas inscripsit ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας, ut docet Athanasius in libro de sententia Dionysii Alexandrini, & in libro de Synodo Arimini: ubi fragmenta profert eorum librorum. Basilius quoque in lib. de Spiritu sancto ad Amphilochium cap. ultimo, fragmentum adducit ex Epistola 2. Dionysii Alexand. ad Dionysium Romanum. ubi etiam testatur Epistolam illam inscriptam fuisse περὶ ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας, id est, *De refutatione adversariorum ac defensione sua.*

οἱ περὶ φύσεως. Ex hoc libro insigne fragmentum affert Eusebius in libro 14. de præparatione sub finem. Hic porro Dionysii liber de natura, nuncupatus erat Τιμοθέῳ τῷ παιδί. Quæ quidẽ vox ambiguæ significationis est. Musculus quidem & Christophorsonus *filium* interpretati sunt. Ego *puerum* verti. Neque enim existimo Dionysium conjugem unquam habuisse. Eadem difficultas occurrit supra in lib. 6. cap. 40.

ἡμῖν τε καὶ πρὸς τοῦτον. Delenda est particula τε, quæ nec in Mazarino, nec in Medicæo, Fuk. & Savil. codice legitur. Porro ex multis illis Dionysii ad Basilidem Epistolis, unica hodie superest, quam nobis conservavit Theodorus Balsamo.

In Caput XXVII.

ἔτεσιν ἕνδεκα προστάντα Ξύστον. Graviter hic hallucinatur Eusebius. Neque enim undecim annis Xystus Romanam rexit Ecclesiam, sed biennio tantum ac mensibus undecim, ut scribitur in libro de Pontificibus Romanis, quem primus edidit Cuspinianus. In eo libro anni Pontificum Romanorum optime digesti sunt, à Callisto Papa usque ad Liberii Pontificatum. Ex de Xysto quidem ita scribit: *Xystus anni 2. mensibus undecim, diebus 6. cœpit à Consulatu Maximi & Glabrionis usque Tusco & Basso, & passus est octavo Idus Augusti.* Idem testatur Cyprianus in Epistola ad Successum; qui & ipse iisdem Coss. sed in sequenti mense martyrium B passus est. At Eusebius nihil de Xysti martyrio nec in Chronico, nec in Historia Ecclesiastica dicit, quod valde miror: & multo magis mirarer, nisi scirem Eusebium in rebus per Occidentem gestis negligentiorem fuisse. Porro in Chronico quidem scribit Xystum sedisse annos 8. cùm hîc undecim annos ei tribuat. Et Xysto quidem Dionysium Papam successisse tradit anno Gallieni 12. in locum verò Dionysii Alexandrini Maximum successisse dicit anno 11. ejusdem Gallieni. Quod est absurdissimum, cùm constet Dionysium Alexandrinum quatuor adversus Sabellium libros Dionysio Romanæ urbis Episcopo nuncupasse, ut scribit Eusebius suprà capite 24. Ceterùm in vetustissimo codice Mazarino & in Medicæo verba transposita sunt hoc modo: Ξύστον τῆς ῥωμαίων ἐκκλησίας, &c. Sic etiam scribitur in Saviliano.

In Caput XXVIII.

Pag.278. νικόμας. Hoc nomen breviatum videtur pro νικομήδης aut νικόμαχος, eadem forma qua Lucas, Menas, Demas & similia. Apud Syncellum ultima syllaba circumflectitur νικομᾶς. In vetustissimo codice Corbeiensis monasterii, qui collectionem canonũ continet, inter Episcopos qui Concilio Nicæno subscripserunt, provinciæ Arabiæ primus nominatur Nicomas Bostritanus. Sic enim diserte scribitur in eo codice, cùm vulgati codices Nicomachũ præferant. Ita etiam scriptum inveni in altero non minoris antiquitatis codice C. Justelli.

κατὰ καιρὸν διαφόρως. Omnes nostri codices uno consensu habent κατὰ καιροὺς. Itaq; libenter scriberem κατὰ καιροὺς διαφόρους, cujusmodi errorem supra notavimus. Plures certe Synodi adversus Paulum Samosatenum diversis temporibus congregatæ sunt, ut Eusebius, Rufinusque testantur. Quod autem sequitur καὶ πολλάκις, id minime otiosum est ac superfluum. Nam & plures diversis temporibus Synodos coactas fuisse ait Eusebius, & in unaquaque Synodo plures fuisse sessiones sive actiones. Prima quidem Synodus Antiochiæ contra Paulum congregata est anno Gallieni 12. cui præsedit Firmilianus: de qua vide Baronium ad annum Christi 265. & 266.

In Caput XXIX.

καθ' ὃν. Subaudiri potest καιρὸν. quomodo loqui solet Eusebius. Quod si quis Αὐρηλιανὸν malit intelligere, equidem non magnopere repugnabo. Sed ex his verbis id tantum confici potest, Synodum Antiochenam exordio principatus Aureliani contigisse. Proinde non assentior Baronio, qui hanc Synodum refert anno 2. Aureliani. Sed Baronii sententiam prorsus evertit Concilium Ephesinum pag. 228. ubi Paulus Samosatenus damnatus dicitur ante annos centum & sexaginta. Sic enim habet libellus contestationis Cleri Constantinopolitani publicè in Ecclesia propositus, *quòd Nestorius ejusdem sententiæ sit cum Paulo Samosateno, ante annos 160. ab orthodoxis Episcopis anathemate condemnato.* Scriptus est hic libellus consulatu Theodosii Augusti XIII. & Valentiniani III. anno antequam Synodus in urbe Epheso congregaretur. Ab eo igitur consulatu si retro numeraveris annos centum & sexaginta solidos, incides in consulatum Claudii & Paterni, qui est annus Christi 270. Proinde Synodus Antiochena in qua damnatus est Paulus, convenit Claudio & Paterno Coss. anno Christi 270. Atque ita ponit Marianus Scotus & Hermannus Contractus in Chronico. Sed omnem dubitationem adimit Epistola Synodica Patrum Antiocheni Concilii, quæ missa esse dicitur ad Dionysium Romanum Episcopum. Cùm enim constet Dionysium Papam mortuum esse consulatu Claudii & Paterni VII Cal. Januarias, Concilium Antiochenum serius omnino congregari nõ potuit. At Baronius qui Concilium Antiochenum confert in annum 2. Aureliani, necesse habuit Pontificatum Dionysii in eum usque annum producere, contra fidem librorum Pontificalium Damasi & Anastasii. Quid quod anno 2. Aureliani bellum in Oriente gestum est adversus Zenobiam, capta cum aliis urbibus C Antiochia; adeò ut Synodus Episcoporum eo anno congregari non potuerit.

Μαλχίων. Leontius in libro 1. contra Nestorium, affert fragmenta quædam ex disputatione Malchionis adversus Paulum Samosatensem. Apud Theodoritum in lib. 2. hæreticarum fabularum Μαλαχίων scribitur mendose. Hic ex confutatione Pauli Samosateni tantam gloriam retulit, ut ea de causa in Menologiis Græcorum meruerit consecrari die 28. Octobris.

In Caput XXX.

αἰμιλιανός. In codice Maz. Fuk. Savil. & Med. αἰλιανὸς legitur. Rufinus quoque Ælianum vocat, Pag.279. atque ita fere Nicephorus & Syncellus. Ceterùm Athanasius in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ, testatur in hac Synodo 70. fuisse Patres, qui Paulum Samosatensem deposuerunt.

D Ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, καὶ αἱ ἐκκλησίαι. Notanda est inprimis hujus Epistolæ inscriptio, quæ non solum Episcoporum, sed presbyterorum & diaconorum, atque adeo plebis ipsius nomen præfixum continet. Eadem plane modo in Actis Carthaginensis Synodi, cui præfuit Cyprianus: *cùm in unum Carthagine convenissent Episcopi plurimi, cum presbyteris & diaconis, præsente etiam plebis maxima parte, &c.* Idem legitur in Concilio Eliberitano.

οὐδὲ πρὸς θεόδωρον καταψάλλοντα αὐτῷ. Falsa est igitur ac supposititia Epistola Dionysii Alexandrini ad Paulum Samosatensem, quæ edita est in tomo xj. Bibliothecæ sanctorum Patrum unà cum x. propositionibus Pauli Samosatensis, & Dionysii ad eas

tis onsionibus. Nam Patres quidem Antiocheni Concilii, affirmant Dionysium non dedisse literas ad Paulum, sed tantum ad Ecclesiam Antiochenam. In illa autem Epistola quæ Dionysii nomine publicata est, Dionysius bis Paulo scripsisse dicitur. Sed nec stilus illius Epistolæ ac responsionis, reliquis Dionysii Scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes mihi persuadeo, licet Baronius eam Epistolam pro vera ac germana habuerit.

Pag.280. ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας. Male hunc locum vertit Christophorsonus, qui Rufinum rectè præeuntem sequi noluit. Vertit enim *sine ulla verborum contumelia*, cùm vertendum esset *sine ulla religionis nostræ contumelia*.

ἀπὸ τῆς ... κανόνος. Sic vocant Patres regulam fidei ... Eusebius in libro. 4 cap. 23. de Dionysio Corinthiorum Episcopo loquens: τῷ τῆς ἀληθείας παρεστάναι κανόνι.

σείων ... ἀδελφούς. Duplici ratione concussionis crimen admittitur; aut cùm terrore potestatis, Magistratus vel miles aliquid exigit; aut cùm per fraudem & calumniam, suffragii prætextu aliquid a quopiā elicitur ut in lege 1. D. de calumniatoribus. Hoc secundum genus concussionis intelligunt Patres Concilii Antiocheni. De primo genere concussionis loquitur Maximinus in Epistola ad Sabinum, quam refert Eusebius in lib. 9 cap. 9. Nescio autem cur tantopere refugerit Christophorsonus voces *concutere* & *concussiones*, cùm tamen sint Latinæ, & a veteribus Jurisconsultis crebro usurpatæ. Sed & in Evangelio ea vox habetur, ubi Joannes militibus ita præcipit: *neminem concutiatis: contenti estote stipendiis vestris*. Apud Græcos antiquissimus est usus vocis σείειν eo sensu pro calumniari. Sic enim Aristophanes & Teleclides loquuntur, teste Suida in voce σεῖσαι.

κατα ... τῶν ἀδικουμένων. Langus vertit *premia* ... non male. Utitur hac voce Paulus in Epist. ad Colossenses cap. 3.

μάταιον καρπευόμενος. Vox μάτην referenda est non ad Paulum ipsum qui hac arte pecuniam corradebat; sed ad litigantes qui pecuniam suam quam Paulo dederant, ut suffragium suum ipsis commodaret, perdebant absque ullo fructu.

πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν. Hæc verba desumpta sunt ex Epistola 1. ad Timotheum cap. 6.

οὕτως ὑψηλὰ φρονεῖ. In vetustissimo codice Mazarino, Fuk. & Medicæo legitur καὶ ὕτως ὑψηλοφρονεῖ. Sed rectior est vulgata Scriptura, quam Regius codex & Syncellus & Nicephorus confirmant. Hæc enim verba pendent ex superioribus.

δουκηνάριος. De Procuratoribus Ducenariis vide quæ scripsit Salmasius in notis ad Historiam Augustam. Sic dicebantur Procuratores, qui ducenta sestertia annui salarii nominè accipiebant a Principe, ut clare docet Dio in lib. 53. pag 506.

ὑπαγορεύων ἅμα. Post hanc vocem punctum in summo notatur tum in codice Regio, tum apud Nicephorum & Syncellum. Sed cùm in codice Medicæo & Mazarino nulla hic notetur distinctio, malim legere uno ductu ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ, &c. Certe Rufinus hunc locum ita legit atque intellexit, ut ex ejus versione apparet. *Nam & incedens per plateas, tali quadam ambitione utebatur, publice epistolas relegens, atque in auditu omnium & oculis dictans.*

βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλόν. Reprehendunt Patres Antiocheni Concilii in Paulo Episcopo Antiochiæ, non quòd thronum habuerit. Hoc enim insigne erat Episcoporum, ut in throno seu cathedra sederent. Qui mos jam inde ab Apostolicis temporibus invaluerat in Ecclesia. Certe Jacobi fratris Domini thronum, Hierosolymis adhuc sua ætate servatum fuisse testatur Eusebius in capite 18. supra. Id igitur in Paulo damnant memorati Patres, quòd tribunal sibi exstrui curasset in Ecclesia, & in eo thronum sublimem sibi statuisset. Rectè itaque Rufinus hunc locum ita vertit: *In Ecclesia vero tribunal sibi multo altius quam fuerat exstrui, & thronum in excelsioribus collocari jubet.* Episcopi quidem sedebant in cathedra paulo altiore quam reliqui presbyteri, ut dicemus ad lib. 10. Sed tribunal non habebant. Postea verò invaluerunt absidæ gradatæ & exhedræ, de quibus Ambrosius loquuntur & Augustinus: quæ quidem à tribunali parum differebant.

σηκρῆτόν τε. Hunc locum non intellexerunt Interpretes Musculus & Christophorsonus. Secretum proprium erat Magistratuum & majorum Judicum; locus scilicet interior Prætorii, cancellis munitus, ac velis obpansis inclusus; in quo Magistratus sedebant, dum reorum causas cognoscerent. Vide quæ notavi ad Amm. Marcellini lib. 15. pag. 87 In codice Maz. Med. & Fuk. legitur σηκρητόν τι rectius ut opinor. Sed mox legendum est καλῶν δέ, non ut vulgo editum est τε.

κατασείειν ταῖς ὀθόναις. Solebant olim in theatris Spectatores in signum favoris oraria concutere. Vide quæ notavit Casaubonus ad Vopiscum in Aureliano. Ubi Vopiscus dicit Aurelianum primum omnium oraria dedisse Populo Romano ad favorem. Aurelianus igitur id acceperat ab Orientalibus, qui longe ante ipsum orariis ad eam rem utebantur, ut docet hic locus, & Philostratus in cap. 5. lib. 1. de vita Apollonii, loquens de Tarsensibus. & Dio lib. 61. in fine. Pag. [illegible]

ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν. Chorepiscopos intelligere videtur. Eos enim distinguit Epistola ab Episcopis urbium. Hos igitur in concionibus ad populum, similia ac mulieres illas psaltrias de Paulo dixisse asserunt Patres: quod Christophorsonus non intellexit.

ὑπομνημάτων. Quod supra observavimus, errare vulgo Interpretes in hujus vocis explicatione, id perspicuum fit hoc lóco. Nam & Langus & Musculus & Christophorsonus *Commentarios* interpretati sunt, cum Acta seu Gesta vertere debuissent. Acta autem illa Synodi Antiochenæ, nihil aliud erant quàm disputatio Malchionis adversus Paulum Samosatenum, quæ à notariis excepta fuerat, ut supra dixit Eusebius. Ex iis Actis testimonia quædam profert Leontius Byzantius in lib. 3. contra Nestorium, eaque distinguere videtur a disputatione Malchionis contra Paulum. ubi etiam doctus Interpres *Commentarios* vertit.

συνεισάκτους. Quid essent συνείσακτοι mulieres, jā pridem notavit Joannes Langus vir doctissimus ad librum 6. Nicephori cap. 30. & post illum Beatus Rhenanus ad librum 7. Rufini. Quorum doctis obs

servationibus nihil est quod addamus. Hujusmodi mulieres à clericis vulgo sorores vocabantur. Idme docuit Canon. 3. Concilij Nicæni, qui in vetustissimo codice Corbeiensi hanc habet inscriptionem: *De subintroductis, id est, adoptivis Sororibus.* Ex quibus explicanda est lex Honorij 44 in codice Theod. de Episcopis & Clericis: *Eum qui probabilem sæculo disciplinam agit, decolorari consortio Sororiæ appellationis non decet, &c.* Sic etiam devotæ Deo virgines quosdam sibi extraneos adjungebant; quos fratres vocare consueverant. Quam nequitiam perstringit Hieronymus in Epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Frater Sororem virginem deserit. Cælibem spernit virgo germanum: fratrem quærit extraneum. Et cùm in eodem proposito esse se simulent, quærunt alienorum spiritale solatium; ut domi habeant carnale commercium.* Dicebantur etiam Commanentes eiusmodi mulieres. Sic enim inscribitur canon ille Concilij Nicæni in vetustissimo cod. C. Iustelli. *De Commanentibus.* Agapetas quoque eas vocabant teste Hieronymo in dicta Epistola, ubi acerrime in eas invehitur.

ὥς τι κ, εἰ δοίη. Rectius in codice Mazar. Fuk. & Med. legitur ὥς τ' εἰ κ, δοίη. Atque ita Nicephorus & Syncellus, nisi quod apostrophen non habent.

Pag. 282. ἀσίγχατ' αι. Intelligit locum qui habetur in cap. 25. Ecclesiastici.

ὑπερεμπιπλάμενος. Melius in codice Maz. & Fuk. scribitur ὑπερεμπιμπλάμενος, quam vocem non intellexerunt Interpretes. Arguunt Patres Paulum, quòd formosas mulieres semper secum haberet; idque luxu diffluens, & vino atque epulis sese ingurgitans. quæ libidinis incentiva sunt.

ἐκπομπεύσαντα Nicephorus & Syncellus habent ἐμπομπεύσαντα. Sed in codice Maz. Fuk. ac Med. ἐμπεπομπευκότα scribitur rectius. Ceterùm in hujus loci versione corrigendus est Rufinus hoc modo: *Hic verò qui abjurato fidei mysterio ad pollutissimam se Artemæ hæresim contulit.* Et paulo post ubi leguntur hæc verba: *Hic verò qui indignus habitus est esse in Ecclesia Catholica, anathema scribatur.* Lego *Artemæ scribat.* ut fere scriptum habent duo vetustissimi codices. Ex quibus etiam sequentia corrigenda sunt in hunc modum: *Artemæ scribat, & illius hæresis sectatores ei communicent;* Sic enim habet Græcum exemplar Epistolæ, ex quo hæc conversa sunt. Atque ita diserte scriptum habet vetustissimus codex Rufini in Bibliotheca S. Germani.

τοῦ μακαρίτου. In codice Medicæo, Fuketiano & Mazarino, & apud Nicephorum & Syncellum legitur τοῦ μακαρίου. nec multum refert utro modo scribatur.

παρ' τούτου τὰ κοινωνικὰ δέχηθε γράμματα. Communicatorias literas vocant Latini, quarum usus est antiquissimus in Ecclesia. Easdem etiam formatas dixerunt, ut testatur Augustinus in Epistola 163. Duplex autem fuit earum genus. Aliæ enim clericis & laicis peregrinaturis dabantur, ut à peregrinis Episcopis ad communionem admitterentur. Aliæ erant quas Episcopi testandæ communionis suæ causâ ad alios mittebant Episcopos, & quas ipsi vicissim ab alijs accipiebant: de quibus hic loquitur Synodus. Eæ autem paulo post ordinationem mitti solebant à recens ordinatis Episcopis. De his intelligendus videtur Augustinus in Epistola 162. Cyprianus in Epistola ad Cornelium pag. 92. Denique Epistola synodica Concilij Serdicensis.

κ, ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω. Baronius ad annum Christi 272. quo Antiochenam Synodum consignavit, Eusebium nostrum fraudis arguit, seu, ut ipse loquitur, conniventiæ: quòd professionem fidei Patrum Synodi illius Antiochenæ, quæ Arianorum hæresim prorsus jugulabat, consulto prætermiserit. Verùm Baronius & aliis in locis iniquior fuit adversus Eusebium; & hic immerito eum reprehendit. Nam professio illa fidei quam Baronius illic profert ex Actis Ephesinæ Synodi, non est professio sanctorum Patrum Antiocheni Concilij, ut Baronius existimavit, sed ipsius Nicæni. Quod quidem facile est demonstrare. Nam in parte 3. seu Tomo 3. Actorum Ephesinæ Synodi pag. 378. titulus professionis illius ita conceptus legitur: περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ λόγου, τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ὅρος ἐπισκόπων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων ἐν τῇ συνόδῳ, κ, ἔκθεσις τῆς αὐτῆς συνόδου κατὰ Παύλου Σαμοσατέως. Id est: *De Incarnatione Verbi Dei, Filij Patris, definitio Episcoporum qui Nicææ in Synodo convenerant, & expositio ejusdem Synodi adversus Paulum Samosatenum.* Vides professionem illam fidei adversus Paulum Samosatenum adscribi Synodo Nicænæ, non autem Antiochenæ. Itaque non video, quid Baronium impulerit ut professionem illam Antiochenæ Synodo adscriberet; nisi forte mendosos codices nactus est; aut pro Nicæna Synodo Antiochenam restituendam putavit. Certe in Synodo Nicæna hæc non leguntur. Sed quis nescit cuncta fere Acta illius Synodi interiisse. Videtur tamen mentio fieri illius definitionis in canone 19. Concilij Nicæni, qui est de Paulianistis. περὶ τῶν Παυλιανιστῶν ὅρος ἐκτέθειται, &c. Jam igitur expungenda est ex Actis Antiochenæ Synodi, professio illa quam Baronius eumque secutus Binius Antiochenæ Synodo falsò adscripserunt. Et hæc quidem de Synodo 2. Antiochena quæ adversus Paulum Samosatensem congregata est. Scripsit præterea eadem Synodus Epistolam ad Paulum Samosatensem, in qua Patres fidem suam de Christo ipsi significant, & utrùm eadem cum ipsis sentiat sciscitantur. Extat hæc Epistola in Tomo 11. Bibliothecæ Patrum, scripta à Synodo inter initia consessus, antequam Malchion presbyter adversus Paulum disputasset. Verùm Baronius hanc Epistolam priori Synodo Antiochenæ, quæ anno 12. Gallieni adversus eundem Paulum coacta est; perperam attribuit; quod vel titulus ipse illius Epistolæ aperte convincit: *Exemplum Epistolæ missæ Paulo Samosatensi ab orthodoxis Episcopis priusquam deponeretur.* Atqui constat Paulum Samosatensem in secunda demum Synodo Antiochena depositum fuisse. Nam in priore Synodo deceptis per simulationem Episcopis, indemnis abscesserat. Sed & nomina Episcoporum illi Epistolæ præfixa, satis indicant id quod dixi: *Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proclus, Bolanus, Paulo in Christo salutem.* Neque enim Hymenæus in priore Antiochena Synodo præsedit, sed Firmilianus. Porro hæc verba κ, ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω, absunt à tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. nec habentur in versione Rufini.

μηδαμῶς ἐκςῆναι τῆ Παύλου. Paulus post depositionis sententiam adversus ipsum prolatam, aliquot annis Ecclesiam suam retinuit, nec Episcoporum decreto paruit, fretus scilicet potentia Zenobiæ Reginæ, quæ tunc temporis in Oriente dominabatur. Hujus enim patrocinio tegebatur Paulus, ut scribit Athanasius in Epistola ad Solitarios: Ἰουδαία ἦν Ζηνοβία, ἢ Παύλου προϊςη τῦ σαμοσατέως· ἀλλ' οὐ δίδωκε τὰς ἐκκλησίας Ἰουδαίοις εἰς συναγωγάς. Sane Paulum fœdè adulatum esse Zenobiæ Reginæ, ejusque gratiam omnibus modis captasse, scribit Theodoritus lib. 2. hæreticarum fabularum, & ex illo Nicephorus in libro 6. cap. 27. Cujus verba perperam interpretatus est Langus hoc modo: *Paulus porro iste curare Zenobiam in religione Judaizantem volens, plurimumque operæ in ea convertenda ponens, in Artemonis hæresim impegit.* Quæ quidem prava versio, non sine causa Baronium conturbavit. Atqui θεραπεύειν hoc loco non est curare nec convertere, sed adulari & obsequiis gratiam cujuspiam promereri. Victâ demum Zenobiâ, Catholicæ religionis Antistites Aurelianum adierunt, poscentes ut Paulum qui cum Zenobia adversus Romanos consenserat, ab Ecclesiæ Antiochenæ sede removeret, quod contigit anno tertio Imperij Aureliani.

νουμηνιανῷ διαδέχεται. Ultima vox abest à tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. & rectè subaudiri potest cùm jam præcesserit. In ijsdem codicibus, perinde ac in Saviliano scriptum inveni ἅμα παισὶν καρίνῳ ἢ νουμηνιανῷ sine articulo. Item δέ που non δή που.

Pag. 281. ὁ καθ' ἡμῶν διωγμὸς, &c. Rectius in codice Med. & Maz. legitur καθ' ἡμᾶς. Quomodo etiam scriptum habet codex Fuk. & Savil.

In Caput XXXI.

δαιμονιώδους αἱρέσεως. In codice Regio scribitur δαιμονώσης, ut monuit etiam Rob. Stephanus. Sed in vetustissimo codice Mazarino scriptum inveni δαιμονιώσης, quomodo etiam legitur in codice Fuk. ac Saviliano.

τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ. Hunc locum non intellexerunt Interpretes. Rufinus quidem vertit *& elatus insania.* Sic enim habent manuscripti codices. Nec aliter Musculus & Christophorsonus.

ἀπεσβηκυιῶν αἱρέσεων. In codice Maz. Med. & Fuk. scriptum est: καὶ ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσβηκότων ἀθέων αἱρέσεων συμπεφορημένα. Nec aliter legisse videtur Rufinus qui sic vertit: *Dogmata stulta & impia à diversis hæreticis, qui jam prius extincti fuerant, mutuata disseminans.*

In Caput XXXII.

Pag. 284. μηνὶν οὗτος δέκα. Immo Eutychianus annis octo, mensibus undecim Romanam rexit Ecclesiam, ut est in vetere libro de Pontificibus Romanis, in quo anni Pontificum à Callisti Pontificatu, ut jam dixi, optime digesti sunt, per Consules sub quibus sedere cœperunt, & sub quibus desierunt. Eusebius igitur octo annos ademit Eutychiano, & Xysto eos perperam largitus est, ut supra notavi.

Δωρόθεον. Baronius in Notationibus ad martyrologium Romanum, hunc Dorotheum presbyterum Antiochiæ, eundem esse credidit cum Dorotheo Tyri presbytero, cujus mentio fit die 5. mensis Junij. Quem Baronij errorem jam notavit Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi pag. 274. Sed dum alium reprehendit Blondellus, multo gravius ipsemet erravit. Dorotheum enim Antiochensem presbyterum, de quo hic loquitur Eusebius confundit cum Dorotheo Cubiculario Imp. Diocletiani, cujus martyrium describitur ab Eusebio in lib. 8. Ego verò non dubito, quin duo fuerint Dorothei; alter presbyter Antiochensis; alter cubicularius Eunuchus Diocletiani. Idque certissimis argumentis adstrui potest. Primo enim presbyter ille Antiochensis, martyr non fuit. Certe Eusebius id de illo non dicit, neque in hoc loco, neque in lib 8. cap. 13. ubi Ecclesiasticos viros recenset qui illa persecutione martyrium subierant. Et tamen Lucianum Antiochensem presbyterum illic nominat: non omissurus utique Dorotheum magistrum suum, si is martyrium pertulisset. Deinde presbyter Antiochenus Dorotheus, vir fuit nobilis, & magistratum gessit antequam presbyter fieret. Alter verò Dorotheus servilis fuit conditionis, utpote cubicularius Eunuchus. Denique prior ille Dorotheus, presbyter fuit temporibus Cyrilli Episcopi Antiocheni. Cyrillus autem sedere cœpit ab anno 4. Imp. Probi, mansitque ad annum usque 17. Diocletiani. Ponamus igitur Dorotheum presbyterum fuisse circa exordia Episcopatus Cyrilli, id est, sub Probo aut sub Caro. Fieri non potest, ut idem postea fuerit cubicularius Diocletiani. Neque enim ex presbyteris fiunt cubicularij: cùm nec Ecclesiastica regula, nec ratio ipsa id ferat. Quippe presbyteri fiebant matura jam ætate. Ad cubiculum autem Principum pueri aut adolescentes formosi eligebantur. Quod si dixeris Dorotheum principatu Diocletiani factum esse presbyterum, eadem manet difficultas; quomodo ex presbytero factus sit cubicularius. Quippe ex Eusebio alijsque constat Dorotheum dum esset cubicularius & in aula principum versaretur, subiisse martyrium. Fefellit Blondellum, primò quidem similitudo nominum: deinde quòd uterque Eunuchus; uterque carus Imperatori fuisse dicitur. Verùm animadvertere debuerat Blondellus, fieri non posse ut idem simul esset presbyter & Cubicularius: simul sacras literas in Ecclesia exponeret, & in aula Principum versaretur.

τῶν μάλιςα ἐλευθέρων. Magis placet ea lectio quam in codice Med. & Maz. reperi ἐλευθερίων, id est, *liberaliter educatus.* Sic certe legitur etiam in codice Fuk. & Saviliano.

Ἀνατόλιος. Hic est ni fallor Anatolius, cujus meminit Eunapius in vita Jamblichi; ubi dicit Jamblichum auditorem initio fuisse Anatolij, qui tunc temporis in Philosophia secundum à Porphyrio locum obtinebat. οὗτος Ἀνατολίῳ τῷ μετὰ Πορφύριον τὰ δεύτερα φερομένῳ συγγενόμενος, πολύ γε ἐπέδωκε καὶ εἰς ἄκρον φιλοσοφίας ἤλασεν. Certe Anatolius qui hic ab Eusebio commemoratur, ijsdem temporibus vixit quibus Porphyrius; & in omni genere doctrinæ perinde ac ille versatus est. Quippe Eusebius diserte testatur, eum non solùm in Philosophia ac mathematicis disciplinis, sed etiam in Rhetorica cunctos sui temporis longo intervallo superasse.

Pag. 285. Ἀριστοτέλους διαδοχῆς. Cùm Anatolius in omni genere Philosophiæ esset exercitatissimus, rogatus est ab Alexandrinis, ut Aristotelicæ successionis scholam institueret, instar Platonicæ successionis, cujus celeberrima schola jampridem Athenis erat instituta. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorsonus nullatenus intellexit. Multa hic possem dicere de schola Platonicæ Philosophiæ, quæ Athenis fuit. Hujus scholæ magistri, διάδοχοι dicebantur, & decreto publico ad eius magisterij locum promovebantur, ut docet Damascius in Isidori vita apud Photium pag. 1066. Habebat autem hæc schola reditus annuos non mediocres, ex prædiis quæ à viris studiosis ei scholæ donata fuerant ac legata, quæ διαδοχικὰ dicebantur, ut docet Olympiodorus in Alcibiadem Platonis, praxi 15. in fine, & Damascius in Isidori vita pag. 1058. Verùm locus Damascij integriot extat apud Suidam in voce πλάτων· B πλάτων ὁ φιλόσοφος πένης ἦν, καὶ μόνον τὸν ἐν ἀκαδημίᾳ ἐκέκτητο κῆπον· ὃς μέρος ἐλάχιστον ἦν τῶν διαδοχικῶν, &c. Ad exemplum scholæ illius Atheniensis, instituta postmodum est Alexandriæ Philosophica schola, cui præfuit Hierocles celeberrimus ille Philosophus, ut scribit Damascius ibidem, & Æneas Gazensis in Theophrasto, initio.

τῆ πυργουχείου πολιορκίᾳ. In codice Regio legitur φρουχείου. ad marginem tamen eadem manu adnotatur scribendum esse πυργουχείου. Sed nihilominus recte scriptum erat φρουχείου. Sic enim dicitur in vita Apollonij Dyscoli: ᾤκει δὲ ἐν τῷ φρουχίῳ περὶ τὸν δρόμον, ἐν τόπῳ οὕτω καλουμένῳ περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἔνθα καὶ ἐτάφη. Porro hæc Bruchij expugnatio contigit Aureliani temporibus, ut scribit Amm. Marcellinus in fine libri 22. ubi de Alexandria loquitur: C *Aureliano Imperium agente, civilibus jurgiis ad certamina interneciva prolapsis, dirutisque mœnibus amisit regionum maximam partem quæ Bruchium appellabatur.* In Chronico tamen Eusebij id refertur anno 2. Claudij: *Alexandria Bruchium, quod per multos annos fuerat obsessum, tandem destruitur.* Ad quem locum Scaliger Eusebium reprehendit, & Aureliani temporibus id accidisse contendit, fretus scilicet auctoritate Amm. Marcellini. Verùm Eusebij sententiam equidem sequi malim. Etenim dum Bruchium obsideretur à Romanis, Eusebium virum sanctissimum, & Anatolium adhuc Alexandriæ fuisse testatur Eusebius, nec nisi post solutam Bruchij obsidionem in Syriam migravisse. Atqui Eusebius in Syriam profectus est ad Synodum Antiochenam quam anno 2. Claudij coactam fuisse supra demonstravimus. Et dum Antiochia rediret, à Laodicenis detentus, & Episcopus eius loci factus est anno primo Imp. Aureliani, ut opinari licet. Itaque recte Eusebius in Chronico ad annum 2. Aureliani scribit: *Eusebius Laodicenus insignis habetur.* Quod si Bruchium Aureliano regnante captum est, quomodo Eusebius, qui obsidionis tempore erat Alexandriæ, Antiochiam migrare & concilio interesse, & Episcopus Laodiceæ fieri potuit?

τῷ ῥωμαϊκῷ συμμαχοῦντος στρατῷ. Dum Claudius Imp. adversus Barbaros pugnaret, Zenobia misso Zabda Duce cum ingenti militum manu, adjuvante etiam Timogene Ægyptio, Ægyptum occupavit, & præsidium Alexandriæ imposuit. Verùm Probus dux Romanus cum copiis quibus imperabat, adjunctis sibi Ægyptiis quotquot Palmyrenis minime favebant; A eos ab Ægypto depulit, ut narrat Zosimus & Pollio in Claudio. Tunc igitur Bruchium mihi videtur obsessum fuisse à Romanis.

ταμιεύεσθαι. Male Christophorsonus vertit *congerere*. Nam ταμιεύεσθαι proprie est, cum parcimonia admetiri ac dispensare annonam; quod in penuria fieri solet & in obsidionibus.

ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας. Hieronymus in Chronico plures per annos protractam esse scribit Bruchij obsidionem.

ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα ἀνατολίου κανόνων. Hæc verba à reliquo Eusebij Textu separanda sunt. Sunt enim instar tituli cujusdam, quo denotatur, sequens fragmentum alterius esse Scriptoris.

ἔχει τοίνυν. Hic subaudiri aliquid manifestum est; Christophorsonus quidem festum Paschale subaudiri existimavit; quod est absurdum. Neque enim B Pascha incidit in novilunium primi mensis. Ego vero existimo scribendum esse ἔχεις: vel certe ἔχε in imperativo.

τῆς κατ' αἰγυπτίους μὲν φαμενώθ. In codice Med. Fuk. & Mazarino legitur τὴν. Sed omnino legendum est τῇ ut sequentia demonstrant.

καὶ ἄφεσιν τοῦ δρόμου Hanc vocem non intellexerunt Interpretes. ἄφεσις proprie est transenna, ex qua emittuntur quadrigæ, ut recte notavit Scaliger in notis ad Manilium pag. 126. Primum igitur dodecatemorium vocabatur ἄφεσις, quòd ab illo tanquam à carceribus inciperet cursus Planetarum. ἄφεσις ergo idem est quod ἀφετηρία.

καὶ αὐτὴν λαμβάνοντας. Omnino scribendum est Pag. 287. καὶ αὐτὸς ut jam pridem conjeceram. Atque ita emendavit Petavius in animadversionibus ad Epiphanium, pag. 190. ubi hunc Anatolij locum diligenter exponit. In quo etiam exponendo egregiam operam navavit Ægydius Bucherius.

ἀμφοτέρων ἀγαθοβούλων. Duos fuisse Agathobulos cognomento Doctores, scribit Anatolius. Sed quod eos Philone & Josepho vetustiores facit, vereor ne opinione sua falsus sit. Nam Agathobulus Philosophus floruit temporibus Hadriani, ut scribit Eusebius in Chronico, & ex illo Georgius Syncellus.

Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ. Rufinus Aristobulum ex Paneade interpretatur, gravi errore. Sed Rufinum nihil moror, cujus versio innumeris mendis referta est. Miror Scaligerum, qui in animadversionibus Eusebianis pag. 130. Anatolij verba ex prava Rufini D interpretatione corrigenda esse censuit. Beda quoque in libro de ratione computi, pravam Rufini interpretationem secutus ita scribit: *Sicut eorum antiquiores Agathobulus & ab eo eruditus Aristobulus & Panada, qui unus ex illis Septuaginta Senioribus fuit, qui missi fuerant à Pontificibus, &c.* Videtur Beda existimasse, Paniadam nomen fuisse proprium Scriptoris Judæi. Quia scilicet in codice Rufini quo utebatur, scriptum erat *Aristobulus & Panada*, quomodo etiam legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ qui penes me est, & in Corbeiensi non minoris vetustatis codice, qui nunc est in Bibliotheca sancti Germani. Ceterùm quod hunc Aristobulum unum fuisse ex Septuaginta Senioribus scribit Anatolius, id jampridem refutavit Scaliger in eo loco quem citavi. Porro hic Ari-

ftobulus διδάσκαλος etiam cognominatus eft, ut fcribitur in lib. 2. Macchabæorum cap. 1. eo quòd Ptolemæi Regis magifter fuiffet. Neque enim affentior Scaligero, qui hunc Ariftobulum, cujus mentio fit in hiftoria Macchabæorum, diftinguit ab illo Peripatetico Philofopho, qui fuos in legem Mofis Commentarios Ptolemæo Philometori nuncupavit.

κυριακὰς ἀποδείξεις. Chriftophorfonus vertit *ratas*. Sic κυρίας δόξας dicuntur à Græcis. Rufinus *validiffimas affertiones* vertit.

ὕλας ἀπ' αὐτῶν. Noftri quinque codices uno confenfu fcriptum habent ὕλας ἀπαιτῶν. Sed in codice Regio eadem manu adnotatur, fcribendum effe ἀπ' αὐτῶν. Certe ἀπ' αὐτῶν legendum effe, ex fequentibus apparet. Nifi enim ita legeris, quò referes ea quæ fequuntur verba ὧν περιήγηται, &c. Sed nunc re attentius examinata, fcribendum cenfeo ὕλας ἀπαιτῶν· ὧν περιήγηται, &c. Idque & fenfus & fyntaxeos ratio poftulat.

ἐν τῷ Ἐνώχ. Liber Enoch citatur à Juda in Epiftola Canonica. Erat liber Apocryphus, nec inter canonicos Hebræorum libros receptus. Sed tamen Apoftoli, eorumque exemplo antiqui Patres, teftimonia ex Apocryphis proferre non dubitarunt; ea fcilicet quæ ad adftruendam veritatem facerent, ex ijs eligentes. Vide Georgium Syncellum in Chronico, ubi luculentum fragmentum affert ex libris Enoch.

ἀριθμητικὰς εἰσαγωγάς. Extant hodieque inter Θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς, excerpta ex libris Anatolij inftitutionum Arithmeticarum.

Pag. 2.. ἄρτι ὠμηφόρον. In codice Med. Fuk. Sav. & Maz. legitur προωμηφόρον. Sed rectior eft vulgata lectio, quam codex Regius & Nicephorus confirmant. Quin etiam in codice Regio hoc fcholium ad marginem legitur προεξῆρχον προμηνυσάμενοι.

ἀμφω τῆς αὐτῆς προύστησαν ἐκκλησίας. In codice Maz. hæc notantur ad marginem: πῶς καὶ ἐνταῦθα μιᾶς ἐπισκοπῆς δύο προύστησαν. Id eft: Vide quomodo etiam hîc uni Ecclefiæ duo præfuerunt Epifcopi. Intelligit autem Scholiaftes Alexandrum, qui una cum Narciffo Hierofolymorum Epifcopus fuit, ut in libro 6 teftatur Eufebius. Hæc funt vetuftiffima exempla coadjutorum, ut nunc vocant, Epifcoporum. Qui cum ad fublevandam Epifcoporum fenectutem inftitui primum fuiffent, re poftea in confuetudinem verfa, nulla neceffitate id exigente, per gratiam & ambitionem creari cœpere, cui malo, ne longius ferperet, remedium attulere Patres Concilij Sardicenfis.

Λαοδικέων πόλιν παρειών. Idem de Eufebio Alexandrino retulit Eufebius in principio hujus capitis; illum fcilicet cùm ad Synodum Antiochenam quæ adverfus Paulum congregata fuerat, profectus effet, in reditu exceptum effe à Laodicenfibus, eiufque loci Epifcopum factum. Nunc verò idem fcribit de Anatolio: quod nulla ratione defendi poffe mihi videtur. Quod fi quis dicat, Eufebium paucis diebus poft ordinationem fato functum fuiffe, eique Anatolium fuccedere potuiffe, auctoritatem Hieronymi ei opponemus, qui anno 2. Aureliani fcribit: *Eufebius Laodicenus infignis habetur.*

οὐχ ὁμοίως γνμιῶς. Rufinus & Nicephorus hæc verba fic intelligunt, quafi dicere voluerit Eufebius,

A Stephanum haud perinde ac prædeceffores ipfius, erga fidem fuiffe animatum. Ego verò fic intelligo, non perinde erga fidem ac erga Philofophiam & Græcanicas difciplinas illum affectum fuiffe.

πρὸς αὐτοῦ θεοῦ τοῦ πάντων σωτῆρος. Hæc verba Mufculus & Chriftophorfonus referunt ad verbum ἀνορθοῦται, & poft eas voces punctum finale appofuerunt. Sic enim vertit Mufculus: *Cum autem fub eo periclitatur effent res Ecclefiæ, ab ipfo Deo fervatore omnium fuftentatæ funt.* Mufculi verfionem fecutus eft Chriftophorfonus. Ego verò re attentius examinata, verba illa πρὸς αὐτοῦ θεοῦ, referenda effe cenfeo ad ἐπίσκοπος ἀναδειχθείς, ut fenfus fit eiufmodi: Nam continuò Theodotus ab ipfo omnium fervatore Deo Epifcopus illius Ecclefiæ declaratus, cuncta reftituit. Fefellit Interpretes prava hujus loci interpunctio, quæ etiam in fcriptis codicibus re- B peritur; & vox ἀνορθοῦται, quam paffive fumi exiftimarunt.

τῆς τῆς παρ' αὐτοῦ δεομένων. In codice Medicæo Fuk. & Maz. fcriptum reperi: τῶν τῆς παρ' αὐτοῦ δεομένων ὠφελείας, quam lectionem vulgatæ anteferendam puto. Sic enim conftruenda funt hæc verba: ἕνεκα τῆς δεομένων τῆς παρ' αὐτοῦ ὠφελείας.

ἐν συνεστήσατο διατριβῆς. Hæc verba Mufculus ita vertit: *In qua fcholæ inftitutus fuerit.* Chriftophorfonus verò Mufculi veftigijs infiftens vertit: *Qua ratione inftitutus.* Ego verò fcholam Cæfareæ à Pamphilo inftitutam intelligo. De Bibliotheca Cæfarienfi à Pamphilo compofita Hieronymus in Catalogo ubi de Matthæo loquitur, & in Epiftola ad Marcellam.

C ἐν ἰδίᾳ ὑποθέσει. Male Chriftophorfonus vertit *in feparato quodam libello.* Nam Eufebius tres libros de vita Pamphili fcripferat, ut teftatur Hieronymus tum in libro de Scriptoribus Ecclefiafticis, tum in Apologia adverfus Rufinum. Pag. 289.

ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμᾶς. Id eft, inter eos verò qui propius ad noftram ufque ætatem pervenerunt. Neque enim affentior Mufculo & Chriftophorfono, qui vocem μάλιστα referunt ad σπανιωτάτους. Pierius enim & Meletius de quibus mox loquitur Eufebius, ad Conftantini ufque tempora vixerunt. De Pierio vide Hieronymum & Photium in Bibliotheca. Eum Rufinus non Pierium vocat, fed Hierium. Sic enim fcribitur in MSS. Rufini, & in vetere martyrologio Romano die 4. Novembris. Quod quidem martyrologium maxima parte ex Rufini Ecclefiaftica hiftoria defcriptum effe obfervavi; tranflatis etiam in illud mendis quæ apud Rufinum legun- D tur. Itaque fruftra Rofvveidus vetus martyrologiũ Rom. hoc effe exiftimavit; cùm nec vetus fit, nec Romanum. Nam fi Romanum effet, folos Martyres qui Romæ colebantur commemoraret. Atqui videmus, omnium gentium ac locorum Martyres in eo recenferi. Quod fi quis vetus Romanum martyrologium cupit cognofcere, illud ipfum effe ajo quod edidit Bucherius cum canone Victorij Aquitani. Cui fubnectendum illud quod habetur in Sacramentario Gregorij Magni, & in Calendario nuper Parifijs edito à R.P. Frontone. Quamquam hæc Calendaria potiùs funt quàm Martyrologia. Martyrologium autem Rom. nullum unquam proprie fuit. Illud enim cujus meminit Gregorius Magnus in Epiftola ad Eulogium, martyrologium eft B. Hieronymi.

ronymi, quo Occidentalis Ecclesia tunc utebatur, ut alibi demonstrabimus.

μελέτιον τ῀ κ῀ πόντον ἐκκλησιῶν. Hic est quem magnum Meletium vocat Athanasius in oratione 1. contra Arianos, pag. 291. ubi recensens Episcopos qui inter Orthodoxos erant celeberrimi, magnum Basilium & Meletium ac Longinianum Episcopos Armeniæ & Ponti nominat. Philostorgius in libro 1. hunc Sebastopoleos in Ponto Episcopum fuisse dicit, & cum Basilio Amasiæ Episcopo Nicænæ Synodo interfuisse, & ab Arianorum partibus stetisse, ut refert Nicetas in Thesauro orthodoxæ fidei. Sed hæc falsò à Philostorgio conscripta esse testatur Athanasius in loco quem supra indicavi. De eodem Meletio loquitur Basilius in libro ad Amphilochium de Spiritu sancto cap. ultimo. καὶ μελίτιον τὸν πάνυ, ἐπὶ ταύτης εἶναι τῆς γνώμης οἱ συγγιγνόμενοί φασι. Id est: *Sed & Magnum Meletium in eadem fuisse sententia, narrant qui cum eo versati sunt.*

τὸ μέλιτος ἀττικῆς. Ergo Meletius ἀπὸ τοῦ μέλιτος dicitur. Sane Gregorius Nazianz. in Jambicis Meletium Antiochenum Episcopum μέλιτος ἐπώνυμον vocat. Itaque nihil causæ erat, cur Nicephorus in hoc loco Melitium pro Meletio substitueret. Melitium tamen hunc vocat etiam Nicetas in lib. 5. thesauri sui cap. 7 ex Philostorgio.

φιλομαθείας. Rectè in codice Med. Fuk. Sav. & Maz. legitur πολυμαθείας. Paulo post, ubi legitur εἶπεν ἄν. codex Medicæus scriptum habet ἂν εἶπεν. Mazarinus verò ἂν εἴπῃς, cui consentiunt codex Fuk. ac Savilii.

τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον. Intelligit Cathedram Jacobi fratris Domini, quæ Hierosolymis servabatur, ut relatum est in cap. 19. Sic & Alexandriæ cathedra beati Marci Evangelistæ, qui primus Alexandrinam fundavit Ecclesiam, diutissime servata est: de qua in Actis manuscriptis passionis B. Marci hæc habentur: *Adest etiam hujus rei testis, quæ usque in hodiernum diem ad confirmandam hujus veritatis assertionem in eadem Ecclesia perseverat, ex ebore utique antiquo Cathedra, politis compacta tabulis; in qua quidem stetisse illum dum Evangelicas paginas exararet, præstantium non reticuit memoria relatorū. In cujus nimirum Cathedra sedili, nullus est ausus unquam Pontificum deinceps residere. Sed in magna veneratione hactenus à cunctis exstat pontificibus humiliter honorata.*

εὐτονωτέρᾳ τῇ συνασκήσει. Rufinus vertit: *cùm se arctioribus vinculis continentiæ destringeret.* Sic enim habet vetustissimus codex manuscriptus Ecclesiæ Parisiensis. Nihil frequentius occurrit apud Eusebium quàm vox ἄσκησις & φιλοσοφία. Quas voces à Philosophis mutuati sunt Christiani, ut jam observavi ad cap. 16. lib. 2. Certe Philosophi ἀσκητὰς vocabant eos, qui severioris vitæ genus profitebantur, arctiore disciplina sese ad virtutem formantes. Hinc est, quod Artemidorus in lib. 4. cap. 35. Alexandrum Philosophum ἄνδρα ἀσκητικὸν vocat. Et in lib. 5. cap. 16. ἐφιλοσόφησεν εὐτόνως καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῇ ἀσκήσει χρησάμενος ἀκολούθως. Vides ἄσκησιν, id est, asceticam Philosophiam, opponi Philosophiæ quæ in nudis verbis consistit. Ita explicare soleo, quod ait Marcus Antoninus in libro 1. de rebus ad se pertinentibus cap. 7. μηδὲ φαντασιοπλήκτως τὸν ἀσκητικὸν καὶ τὸν εὐεργετικὸν ἄνδρα ἐπιδείκνυσθαι. Porro Christiani cùm hoc nomen sibi adscivissent, primùm quidem Clericis Ascetarum vocabulum indiderunt, ut notavi ad cap. 16. lib. 2. Postea verò Monachi hoc nomen sibi vindicarunt. Sed initio ita fuisse ut dixi probatur, tum exemplo Petri Alexandrini Episcopi, tum Pierii presbyteri, quos Ascetas fuisse testatur Eusebius in hoc capite. Hieronymus in catalogo de Pierio loquens: *Constat hunc miræ ἀσκήσεως, & appetitorē voluntariæ paupertatis,* &c. Sic etiam Eusebius in cap. 11. de martyribus Palæstinæ, Pamphilum presbyterum ascetam vocat his verbis: φιλοσόφῳ πολιτείᾳ καὶ ἀσκήσει διαπρέψας.

εἰς ἔτη πέντε καὶ τριακόσια. Hic locus inprimis no- Pag. 290.
tandus est, quo Eusebius tempus omne quod in historia Ecclesiastica complexus est, in unam summam colligit. Ait igitur à natali Domini ac Servatoris nostri, usque ad eversionem Ecclesiarum quæ contigit anno Diocletiani nono ac decimo, annos esse quinque supra trecentos. Idem scribitur in vita & gestis SS. Patrum Metrophanis & Alexandri quæ leguntur in Bibliotheca Photii: ἐννεακαιδεκάτῳ ἔτει τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· τῆς δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας ε΄ καὶ τ΄ ἔτος, πάλιν ὁ καθ' ἡμῶν ἐκράτυνε διωγμός. In Chronico etiam Eusebii idem annus Christi quintus ac trecentesimus notatur è regione anni 19. Diocletiani. Sic enim legitur in vetustissima omnium editione Mediolanensi, quam nec à Pontaco, nec à Scaligero visam mihi commodavit Joannes de Launoy Theologus Parisiensis. At in editione Scaligeri, annus ille Diocletiani quo cœpta est persecutio, adscriptum habet annum Christi 304. Causa hujus rei est, quòd Scaliger in Eusebii Chronico annum 1. Christi posuit non illum quo Christus natus est, sed sequentem. Atqui Eusebius annum 1. Christi numeraverat, illum ipsum quo natus est Christus, ut supra notavi ad lib. 1. Christi enim Natalem posuit Eusebius octavo Idus Januarii. Certe in omnibus MSS. Chronici Eusebiani qui annos Christi adscriptos habent, A quicinctino scilicet, Lypsiano & Orteliano, & in prima omnium editione Mediolanensi, annus 1. Christi notatur is ipse quo natus est in Bethleem Judæ.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM OCTAVUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

Pag. 291. Γεγόνεθα δεῖν. Ante hæc verba codex Maz. quatuor addit voces hoc modo: ἐν τισὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων ἡγήμεθα, &c. Ita quoque codex Med. & Fuk. nisi quod in Med. quidem scriptum est ἔτι. In Fuk. verò ἐν τινι, &c. A

In Caput I.

ὅσης μὲν καὶ ὁποίας. Ab iis verbis inchoatur caput primum in vetustissimo codice Mazarino, & in Rufini editionibus.

τῆς περὶ τὸ θεῖον ἀγωνίας. Codex Med. & Maz. veram hujus loci Scripturam retinuerunt, περὶ τὸ θύειν, quam Gruterus etiam in libris suis repererat. Rectores provinciarum Diis ipsisque Imperatoribus sacrificare oportebat, & sacrificiis interesse. Quæ causa erat, ut Christiani a Magistratibus abstinerent, & provinciarum administrationem, quæ ipsis a Principe deferebatur, respuerent. B

γαμεταῖς. Hæc verba de Imperatorum conjugibus intellexit Christophorsonus, quibus scilicet Imperatores permiserint, Christianam fidem libere profiteri. Sed quæ sequuntur, sensum hunc aperte refutant.

Δωρόθεος. Hic Dorotheus erat Præpositus cubiculi Imp. Diocletiani, aut Galerii Cæsaris. Sic enim scribit Metaphrastes in Actis Martyrum Indis & Domnæ cap. 23. *Qui etiam adversus Dorotheum, qui gloria quidem & civili dignitate erat insignis, ut qui Præpositus vocaretur ab Italis; pietate autem erat insignior: adversus eum ergo & Mardonium & Mygdonium & Indem & quosdam alios, immittunt tela calumniæ.*

Pag. 292. καὶ ἡγεμονίαις. Codex Med. Fuk. & Maz. aliquot voces hic addunt, καὶ ἡγεμονίαις αὐτοῖς τιμιωτάταις ἐντιμότατος. C

ἀνθρώποις καὶ ἡγεμόσι. In codice Med. Fuk. Sav. & Maz. scribitur παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν ἀποδοχῆς ἦν ἑωρᾶν ἀξιουμένους, resectis sex voculis quæ in vulgatis editionibus & in codice Regio leguntur.

ἐπισυναγωγάς. Musculus vertit *numerosas aggregationes*, Christophorsonus *conventus*. Utitur hac voce Paulus in Epistola 2. ad Thessalonicenses cap. 2. ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. Id est: Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & per nostram ad ipsum congregationem. ἐπισυνάγειν proprie est dispersos variis ex locis in unum colligere. D Quo sensu Dionysius Corinthiorum Episcopus in Epistola ad Athenienses eam vocem usurpat, de Quadrato loquens Athenarum Episcopo: ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων, καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων. Quæ verba refert Eusebius in lib. 4. cap. 23. Male igitur Christophorsonus hoc loco *conventus* interpretatur. Subdit enim Eusebius: καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀθροισμάτων, τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευκτηρίοις συνδρομάς: quibus verbis conventus Ecclesiasticos haud dubie designat. Quare vox ἐπισυναγωγάς, aliud significet necesse est: congregationes scilicet ut dixi, eorum qui se ad Christi fidem adjungunt. Sic Dionysius Alexandrinus in libro 2. de promissionibus adversus Nepotem, cujus verba refert Eusebius in capite 23. lib. 7.

ἐκθύμως διεδικοῦντες, dum scilicet Episcopi inter se certant de honoris prærogativa, aut de finibus parœciarum suarum. Pag. 293.

In Caput II.

συντετέλεσται δῆτα. Longe rectius, meo quidem judicio, codex Maz. ita scribit, συντετέλεσται δῆτα καθ' ἡμᾶς πάντα. Porro cap. 2. ab his verbis incipit in omnibus nostris codicibus, & apud Rufinum in vetustissimo exemplari.

ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν. Postrema vox deest in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. & apud Rufinum. Habetur quidem in Psalmo 106. Verum hoc loco prorsus superflua est.

πεπειραμένων. Positum videtur pro πεπειρασμένων. Sic Eusebius supra in lib. 6. cap. 43. ubi tamen nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent πεπειρασμένους. Utitur hac voce Paulus in Epistola ad Hebræos cap. 4. ubi vulgatæ quidem editiones habent πεπειραμένον. Sed in manuscriptis codicibus legitur πεπειρασμένον, ut notavit Tusanus. Est autem hic metaphora à navibus, quas prædones in mari aggrediuntur, sicut patet ex sequentibus. Certe Piratæ dicuntur ἀπὸ τοῦ πειράζειν. Quare malim scribere hoc loco πεπειρασμένων, ut distinguatur à πεπειραμένων, quod significat *expertos*. Ita Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Fabium, quam habes in lib. 6. hujus historiæ: οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι πλείονα ἂν εἰδεῖεν. Id est: *qui magis experti sunt.*

ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον. Ita etiam Eusebius in Chronico, & auctor Chronici Alexandrini: *Diocletiano Aug. octies & Maximiano Herculio Aug. septies Coss. anno 19. Diocletiani Imper. mense Dystro die 25. ipso Pascha die proposita sunt ubique Imperialia edicta, &c.* Consentit Idatius in Fastis ita scribens. Diocletiano VIII. & Maximiano VII. *his Coss. persecutio Christianorum.* Idem

colligitur ex Actis Munatii Felicis Curatoris Cirtensium, quæ referuntur in Gestis apud Zenophilum Consularem Numidiæ. Sic autem incipiunt. *Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss.* Is erat annus à natali Christi juxta Eusebium quidem 305. heræ autem Dionysianæ qua nunc utimur tertius ac trecentesimus. Sed Baronius in Annalibus, & Petavius in 2. parte Rationarii temporum; anno Christi 302. Constantio IV. & Maximiano IV. Coss. initium hujus persecutionis assignandum esse contendunt. Eorum sententia unico argumento nititur, Actis scilicet Concilii Cirtensis. Quod Concilium anno post inceptam persecutionem & post passionem martyrum congregatum esse affirmat Augustinus in breviculo collationis. Congregatum est autem Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. ut docent Acta ipsius Concilii ab Augustino relata in lib. 3. contra Cresconium. Sed huic Argumento facillimum est respondere. Quis enim non videt, mendum esse in Actis illis Cirtensis Concilii, & legendum esse P. C. Diocletiani IX. & Maximiani VIII. Id enim apertissime convincitur ex breviculo collationis diei 3. capite 17. ubi dicitur: *Nam gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, Coss. gesta sunt Diocletiano IX. & Maximiano VIII. pridie Idus Februarias: Gesta autem Episcopalia decreti Cirtensis, post eorundem consulatum. 3. Nonas Martias*, &c. Quid his potest esse manifestius? Neque verò hanc Scripturam suspicari quisquam de falso potest. Addit enim ibidem Augustinus, Officiales jussos à Judice inspicere quantum temporis interfuisset inter passionem martyrum & Concilium Cirtense, deceptos fuisse ac per imprudentiam falsum renuntiasse. Nam cùm Gesta martyrum inscripta essent Diocletiano IX. & Maximiano VIII. pridie Idus Febr. Acta verò Concilii Cirtensis post Consulatum Diocletiani novies & Maximiani octies, 3. Nonas Martias, Officiales post Consulatum pro Consulatu sumentes, mensem duntaxat inter utraque gesta interpositum esse responderunt. Cùm tamen 13. mensium spatium revera interpositum fuisset, ut rectissime tradit Augustinus. Extant quidem ipsa martyrum Gesta quæ in collatione illa designantur. Verùm in iis nec dies, nec Consul adscriptus est, ut videre est apud Baronium. Aut igitur hunc locum ex Breviculo collationis ubi Gesta martyrum Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Coss. confecta memorantur, mendosum esse necesse est; aut inscriptionem Concilii Cirtensis in lib. 3. contra Cresconium. Atqui inscriptio illa gestorum martyrum falsa esse non potest, ut patet ex iis quæ jam dixi. Est & aliud argumentum, quo convinci potest, Cirtense Concilium Consulatu Diocletiani VIII. collectum non fuisse. Cùm enim id Concilium coactum fuerit ad ordinandum Cirtensis Ecclesiæ Episcopum, teste Augustino, quæro quis Episcopus ab Episcopis illis ordinatus sit? Non Silvanus. Hic enim hoc ipso anno adhuc subdiaconus erat Pauli Cirtensis Episcopi, ut patet ex Gestis Munatii Felicis. Paulum igitur dicent cum Baronio, creatum ab illis Episcopum Cirtæ. Sed neque hoc stare potest. Etenim sub Paulo orta est persecutio, ut docent Acta apud Zenophilum Consularem Numidiæ, quæ referuntur in libro 3. contra Cresconium: *Zenophilus Consularis dixit: Quis administrabat tunc Silvanus in Clericatu? Respondit: Sub Paulo Episcopo orta est persecutio & Silvanus subdiaconus fuit.* At si in Cirtensi Concilio Coss. Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Paulus Episcopus factus est, quomodo illud verum esse poterit, sub Paulo ortam esse persecutionem, cùm Cirtense Concilium, in quo creatus dicitur Episcopus, anno ut minimum dicam, post initium persecutionis gestum sit. Sed omnino verissimum est, quod in illis Actis dicitur, sub Paulo Cirtensium Episcopo ortam esse persecutionem, Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. Quo anno Munatius Felix Curator Reipublicæ Cirtensium ingressus domum Pauli Episcopi, jussit ut traderet Scripturas, ut legitur in Actis apud Zenophilum Consularem, quæ referuntur in lib. 3. contra Cresconium, & in Epistola Augustini 165. & quæ post collationem Carthaginensem edita sunt. Illud, inquam, verissimum est; falsum verò est, Cirtense Concilium gestum fuisse Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. Sed quid responsuri sunt adversarii ad hæc quæ dicturus sum. Constat Cirtense Concilium coactum esse anno post gesta illa martyrum Africanorum; seu potiùs 13. mensibus. Nam Concilium gestum est 3. Nonas Martias; martyrum autem gesta pridie Idus Febr. Ergo si Concilium Cirtense actum est Diocletiano VIII. Coss. passio martyrum Constantio IV. Coss. pridie Idus Feb. contigerit necesse est. Atqui persecutio cœpta est mense Martio, ut testatur Eusebius. Ceterum persecutionem iis quos dixi Coss. ortam esse, multis præterea testimoniis probari potest. Primò ex Actis martyrum Agapes, Chioniæ & Irenes, quæ passæ sunt Diocletiano IX. & Maximiano VIII. ut legitur in fine Actorum. In his Actis sic scribitur: *Inquit Præses: superiore anno, cùm edictum illud tale ac pium jussum Dominorum Impp. & Cæsarum primo fuit divulgatum, ubinam voslatuistis?* &c. Intelligit edictum de cremandis libris Christianorum, quod superiore anno emissum fuisse ait. Igitur Diocletiano VIII. Coss. emissum fuerat. Secundò in Actis Metrophanis & Alexandri quæ extant in Bibliotheca Photii, Constantius Chlorus mortuus esse dicitur anno hujus persecutionis 3. quod omnino stare non potest, nisi initium persecutionis ab octavo Diocletiani Consulatu deduxeris. Idem testantur Acta passionis sancti Felicis Episcopi Tubazicensis, quæ sic incipiunt in optimo codice MS. *Diocletiano octies & Maximiano septies Coss. Augustis, exivit edictum eorundem Cæsarum vel Imperatorum*, &c.

δύστρου μηνὸς. Cùm de anno quo cœpta est persecutio Diocletiani, abunde supra disputatum sit, nunc restat, ut de mense ac die pauca dicamus. Eusebius quidem hoc loco ait mensem fuisse Dystrum, quem Romani Martium vocant. Idem scribit auctor Chronici Alexandrini, cujus verba sic legenda sunt: *ἔτους ιθ. τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, μηνὶ δύστρῳ κὶ, λέγεται δ'. ἂν οὗτος μάρτιος κατὰ ῥωμαίους.* Sed Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ, qui huic octavo historiæ Ecclesiasticæ volumini appendicis loco subjicitur, Xanthicum mensem fuisse dicit, quem Romani Aprilem nominant.

ἐπτηνίκα πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούσης. Theodoritus

in lib. 5. Historiæ Ecclesiasticæ cap. 38. ipso Dominicæ passionis die edictum de Ecclesiarum subversione propositum esse scribit. Auctor Chronici Alexandrini ipso Paschæ die id gestum refert; Pascha autem celebratum esse dicit die 25. Martii: quod in annum 19. Diocletiani cadere non potest, ut Scaliger & Petavius monuerunt. In Chronico Eusebii gestum hoc dicitur mense Martio, diebus Paschæ. Græca verba hujus loci tantùm significant, diem Paschæ in propinquo fuisse tunc cùm edicta proposita sunt. Nam vox ἐπελαυνούσης id significat. Itaque rectè Rufinus vertit: *dies solemnis Paschæ imminebat*. Pascha autem anno Christi 303. Dionysiano, apud Orientales contigit decimo octavo die mensis Aprilis, ut Scaliger & Petavius affirmant. Scripti codices Med. Mazar. & Fuk. hic habent ἐπελαυνούσης.

τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις ἐλευθερίας στερεῖσθαι. Rufinus vertit: *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset*. Quem sensum secutus videtur Nicephorus in lib. 7. c. 3. Sic enim Eusebiana verba exposuit: καὶ τοὺς οἰκέτας ἐξομνυμένους ἐλευθερίας τιμᾶν. Sed hæc interpretatio ferri non potest. Sic enim imperfectum fuisset Imperatoris edictum, quo honorati duntaxat, & servi comprehensi fuissent, nulla plebejorum aut rusticorum mentione facta. Adde quod si per τοὺς ἐν οἰκετίαις servi intelliguntur, ineptum esset dicere, ut servi libertate spolientur. Neque enim libertate spoliari possunt, quam non habent. Hoc cùm animadvertisset Christophorsonus, τοὺς ἐν οἰκετίαις *privatos* vertit. Ego Actores & Procuratores intelligo, qui patronis & potentioribus viris ministrabant. Sic infra C cap. 6. τοὺς ἐν βασιλικαῖς οἰκετίαις vocat Eusebius Cubicularios Imperatoris. Sed optime Zonaras hunc Eusebii locum exposuit. Nam τοὺς ἐν οἰκετίαις interpretatur privatæ conditionis homines. Verba ejus sunt: τοὺς μὲν ἀξίαις ἢ στρατείαις κατειλεγμένους, ἀτίμως ἐξ λαμβάνεσθαι καὶ τῆς ἀξίας, καὶ τῆς στρατείας· τοὺς δὲ τύχης ἰδιώτιδος, δουλοῦσθαι.

In Caput III.

ἐφ' οἷς. Id est, *in quibus tormentis*. Quod non intellexerunt Musculus & Christophorsonus. Sed Nicephorus in lib. 7. cap. 4. hunc Eusebii locum optime exposuit.

Pag. 295. κατὰ τὸ προσώπου καὶ παρειῶν. Plumbatis cæsos intelligo, de quo supplicio in passionibus martyrum, non rarò fit mentio. Nam cum Eusebius martyres pugnis cæsos esse jam dixerit, hinc necessario intelligere debemus plumbatis in facie verberatos. Alioqui esset ταυτολογία.

ἐξ ἅπαντος. In libro de martyribus Palæstinæ, ubi multa ex historia Ecclesiastica iisdem pæne verbis repetuntur, legitur ἐκ παντὸς, quod est elegantius. Sic autem Græci dicunt, quod Latini *utique*.

In Caput IV.

τὸν τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος. Diabolum intelligit, qui in Evangelio dicitur princeps hujus mundi. Et sic Nicephorus in cap. 3. lib. 7. hunc Eusebii locum accepit, quem Musculus & Christophorsonus minime intellexerunt. Porro in scriptis codicibus Maz. Med. Fuk. & Sav. legitur τοῦ ταύτην τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος.

A ἀποδυόμενοι. In codice Med. Fuk. Sav. & Maz. legitur ἐκαποδυόμενοι.

ὁ στρατοπεδάρχης. Veturium Magistrum militum intelligit, de quo Eusebius in Chronico ad annum 17. Diocletiani hæc habet: *Veturius magister militiæ, Christianos milites persequitur; paulatim ex illo jam tempore persecutione adversum nos incipiente*. In quibusdam manuscriptis & in editione Miræi hæc ad annum 16. Diocletiani referuntur; in aliis ad annum 14.

τὴν ἐπιβουλὴν ἐνεργούντος. Diabolum his verbis intelligit Eusebius non autem Ducem Romanum, ut putavit Christophorsonus. Pag. 296.

In Caput V.

τῶν ἐκεῖσέ τινα. Hic Joannes dicitur in Martyrologio Usuardi, Adonis, Notkeri, & in vetere Romano, die 7. Septembris. B

ἀπορρᾶξαι. Edicta Imperatorum & Epistolæ in charta præscribebantur. Hinc Nilus in Epistola 164. ait chartam simpliciter vocari quæ ex papyro & glutino compacta est; sed postquam Imperatoris subscriptionem accepit, tunc vocari Sacram. ἐκ παπύρου καὶ κόλλης χάρτης κατασκευασθεὶς, χάρτης ψιλὸς καλεῖται· ὅταν δὲ τὴν ὑπογραφὴν δέξηται βασιλέως, ὕστερον σακρὰ ὀνομάζεται. Sic enim legendum est, non ut in MS. codice scribitur σύρκα. Sacram enim vocabant Imperatoris Epistolam, ut videre est in Actis Concilii Chalcedonensis, & in Novellis Justiniani, & in Glossario Nomico. Idem quoque testatur Ammianus in lib. 22. his verbis: *Replicatoque volumine edicti*. Nam volumen non dicitur nisi de charta.

In Caput VI.

κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτούς. In codice Med. Maz. Fuk. & Sav. rectius legitur ἐπ' αὐτοῖς. Sic enim vitatur κακοφωνία ex nimia repetitione ους syllabæ. Pag. 297.

συγχωρουμένων. Nec Nicephorus, nec Interpretes hanc vocem intellexerunt; quippe qui non animadverterint, vocem συγχωρεῖσθαι hic passive sumi.

ἄξιον ὡς ὄντως. Scribendum videtur ἀξίως. Refertur enim ad id quod præcessit, ἰσότ. Porro de hoc Petro & de Dorotheo præposito Cubiculi, Gorgonio, aliisque cubiculariis qui tunc cæsi sunt, vide Acta passionis Indis & Domnæ die 26. Decembris.

πυρκαϊᾶς. De hoc incendio quod Nicomediæ contigit anno 1. persecutionis, vide illustre testimonium D Constantini Imp. in oratione ad sanctorum cœtum capite penultimo.

κατὰ τὴν μελιτινήν. In vetustissimo codice Maz. scribitur μελιτίνην accentu in penultima. urbs & regio ita dicta est in minore Armenia, ut jam notavi. Porro de tyranno qui in ea regione imperium arripuit, nihil legi. Pag. 298.

ἄλλων ἀμφὶ τὴν συρίαν. Eugenium intelligit, qui in Syria brevi admodum tempore tyrannidem gessit. Totam historiam narrat Libanius tum in oratione ad Theodosium post reconciliationem, pag. 411. tum in Antiochico pag. 363. Quibus jungendus est locus ejusdem Libanii ex oratione ad Theodosium de seditione Antiochena, pag. 399. Erat quidam Tribunus Seleuciæ, nomine Eugenius, qui militibus quingentis erat præpositus.

His opus id injunctum erat, ut os portus aditumque excavarent. Milites cùm diu noctuque sine intermissione laborarent, ægre id ferentes, Præpositum suum ad Imperium capessendum compellunt mortem minitantes nisi ipsis assensum præberet; Hoc modo coactus Tribunus, purpura ex simulacro Dei cujuspiam abrepta, Imp. salutatur, mox Antiochiam quæ tùm præsidio militum vacua erat, ratus si eam sibi adjungere posset, plurimùm inceptis profuturam, subito tendit. eamque circa occasum Solis occupat. At milites solita per totum iter lascivia usi, agros vastaverant, vinoque ac epulis sese ingurgitaverant. Quo comperto Antiochenses, paucitatem militum ebrietatemque despectui habentes, lapidibus ac cujusquemodi telis, ipsis mulieribus adjuvantibus, tam tyrannum in palatium tendentem, quàm milites omnes interfecerunt: ita ut περὶ πρῶτον ὕπνον circa primam vigiliam, nemo ex ipsis superesset. At Imp. qui multam gratiam Antiochensibus habere debuisset, in Antiochensis & Seleucensis ordinis Principes gladio animadvertit, cùm nec hi nec illi quicquam commeruissent. Inter quos & avus Libanij, forma conspicuus & proceritate corporis, est interemptus. Hæc ex pag. 411. & 363. Porro Libanius in oratione ad Theodosium de seditione nos docet hunc Tribunum militum Seleucensium dictum esse Eugenium; Imperatorem autem esse Diocletianum, quem Dioclem vero ac genuino nomine (sic enim dictus est teste Victoris Epitoma) eo loco bis appellat. Sic enim ait: ὁ δὲ Διοκλῆς ... καὶ τὸν ... καὶ ... ἐκ σκηλίας δεῦρο μετὰ ... ἀφῖξιν, &c. Lego ἐκ Σελευκείας, ut ex alijs Libanij locis suprà memoratis constat. Habes igitur tyranni nomen atque historiam, quam nos primi ex Libanij orationibus eruimus. Tempus verò quo Eugenius tyrannidem arripere conatus est, hic Eusebij locus declarat; Diocletiano scilicet octies & Maximiano septies Coss.

τοῖς ἐπὶ κακουργίαις κατακειμένοις. Musculus vertit: *Ita ut iis qui propter maleficia damnabantur, nullus superesset in custodiis locus.* Christophorsonus verò sic interpretatus est: *His qui maleficiis tenebantur obstricti, &c.* Ignoravit scilicet tam Musculus quàm Christophorsonus, reos post capitalem sententiam in carcere detentos adhuc fuisse, ex constitutione Tiberij.

αὖθις δ᾽ ἑτέρων. Tertium hoc fuit edictum Imperatorum contra Christianos. Primo quidem edicto jusserat Imperator destrui Ecclesias, & Scripturas sacras igne comburi: utque honorati si sacrificare recusassent, dignitate sua privarentur; viliores libertatem amitterent, ut est in capite 2. Alterum edictum paulo pòst subsecutum est, ut Episcopi; Presbyteri & Diaconi in carcerem conjicerentur, & ad sacrificandum omnibus modis compellerentur, ut ibidem scribit Eusebius. Tertium edictum omnes cujuscumque generis Christianos tam laicos quàm clericos comprehendit, quod anno persecutionis 2. propositum esse ait Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ cap 3. Videtur tamen hoc edictum potius quartum fuisse. Secundum enim edictum ac tertium ad solos sacerdotes pertinebat. Ac secundò quidem jussum erat ut in carcerem conjicerentur. Tertio verò mandatum est, ut ijdem sacerdotes tormentis adhibitis ad sacrificandum compellerentur.

In Caput VII.

τῶν ἀληθῶς παραδόξων. Paradoxi dicebantur athletæ qui multas victorias retulerant, ut jampridem notavit Petrus Faber in Agonistico, lib. 3. pag. 603. Porro in codice Med. & Maz. legitur τῶν ὡς ἀληθῶς, quod certe est elegantius.

ἔξωθεν. Nicephorus in capite 7. lib. 7. intellexit eos qui extra arenam stabant, & bestias clamoribus incitabant. Sed Rufinus non spectatores intellexit; sed arenarios; quibus artis est instigare bestias, ut ipse loquitur: *Verùm bestiæ*, inquit, *illos ipsos, qui ad instigandum mittuntur, incredibili velocitate discerpunt.* Christophorsonus Nicephori expositionem secutus est. Sic enim vertit: *In infideles qui extra repagula, aliùs aliunde, eas in martyres instigarant, &c.* Ex quo apparet eum duplici modo interpretatum esse vocem ἔξωθεν; tam de infidelibus, quàm de ijs qui extra arenam stabant. Occurrit eadem vox infra in hoc capite τοὺς μὲν ἄλλους τῶν ἔξωθεν προσιόντων. Pag. 299.

κυρίττων δὲ τοῖς ποσί. Hunc locum Nicephorus interpolavit, & in sensum prorsus alienum convertit.

ξίφει κατασφαγέντες. Langus vertit *jugulati*, rectè ut equidem sentio. Mos enim erat, ut confectores immitterentur, qui noxios in arena jugularent, ut supra observavi ubi de passione Polycarpi. Cave igitur existimes, martyres illos capite truncatos fuisse. Pag. 300.

In Caput IX.

διαίτα. Monstrosam lectionem hic exhibet Nicephorus: ex quo apparet illum depravatissimis Eusebij codicibus usum fuisse. Nam pro διαίτα, habet οἷά τινα ἱερεῖα, quod sensu caret.

ἱστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτοί. Ex hoc loco discimus, Eusebium in Ægypto versatum fuisse, quod etiam testatur Theodorus Metochita in collectaneis: quo loco observat omnes non modo Ægyptios; verùm etiam eos qui in Ægypto versati sunt, intricata quadam & obscura dictione in scribendo usos fuisse. Inter quos non postremo loco recenset Eusebium nostrum.

τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βήματι. Mira locutio, tribunal quod est ante judicem. βῆμα ergo sumitur pro gradibus tribunalis. Hinc judex sedere dicitur πρὸ τοῦ βήματος, id est, pro tribunali, vel pro tribunalibus, ut hîc loquitur Rufinus.

τῆς κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως. Erat igitur Philoromus, Rationalis, seu Procurator summarum Ægypti. Hæc enim dignitas his verbis designatur. At Rufinus cùm hæc non intelligeret, ita vertit: *Philoromus agens turmam militum Romanorum.* Quem secutus Usuardus, Ado & ceteri die 4. Februarij, Philoromum tribunum vocaverunt, gravi errore.

τῶν ἐπ᾽ ἀξίας ἀρχόντων. Ultima vox delenda esse mihi videtur. Est enim, ut opinor, scholium additum ad explicationem vocum præcedentium. Quamquàm οἱ ἐπ᾽ ἀξίας non tam Magistratus significant quàm honoratos, ut Latini vocant, id est, eos qui honoribus perfuncti sunt. De honoratis

x iij

multa olim notavi ad librum 14. Ammiani Marcellini. Certe vocem ἄρχοντας hic superfluam esse apparet. Nullus enim erat ἄρχων præter ipsum judicem: nisi forte Magistratus municipales intelligas.

καὶ αὐτῇ τῇ διαστεῦ. In Actis passionis Phileæ, Præses hic dicitur Culcianus. Fuit autem Culcianus Præses Thebaidis, ut docet Epiphanius. Proinde Phileas passus est in Thebaide, non autem Alexandriæ ut quidam putant. Quos in errorem induxit Eusebij locus ex cap. 10. ubi Phileæ Epistola referretur, quam ille ad Thmuitas scripsit Alexandriâ, paulo ante agonem martyrij sui. Verùm, ut dixi, Culcianus Præses Thebaidis à quo damnatus est, manifesto arguit illum in Thebaide passum fuisse. Ceterùm acta illa passionis Phileæ nuper edita sunt Antverpiæ. Quibus plane consentit codex MS. Bibliothecæ sancti Victoris. Interpolata sunt autem à quodam Gregorio, qui ex lib. 8. historiæ Ecclesiasticæ Rufini multa inseruit. Vera igitur acta incipiunt ab his verbis: *Imposito ergo Philea super ambonem, Culcianus Præses dixit, &c.* In fine item quædam addita sunt ex Rufino de Philoromo martyre.

In Caput X.

Hujus capitis titulus in codice Med. & Mazar. ita conceptus est: περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἐγγράφου διδασκαλίας. Titulus autem capitis præcedentis ita perscriptus est, περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα φιλέου μάρτυρος, sed non dubito quin verba illa φιλέου μάρτυρος, pertineant ad titulum c. 10. Quippe in eo capite refert Eusebius ex Phileæ litteris ad Thmuitas, martyria Alexandrinorum.

Ἐκ τῶν φιλέου πρὸς Θμουΐτας γραμμάτων. Hæc verba majusculis literis scribenda sunt ad distinctionem. Et in Regio quidem codice à reliquo textu modico intervallo separantur. In Medicæo autem libro locantur ad marginem: in Mazarino & Fuk. codice omittuntur.

συνδιεμνήσαντες. Scribe μεμνήσαντες ut legitur in codice Med. Maz. Fuk. & Savil. Idem error supra in cap. 4. hujus libri ex eorundem codicum auctoritate à nobis emendatus est, & rursus infra in hac Phileæ Epistola.

οἱ χριστοφόροι μάρτυρες. Id est, Christo pleni. Sic Ignatius Antiochenus Episcopus dictus est Θεοφόρος, id est, Deoplenus.

Pag. 307. περὶ τὸ ξύλον. Eculeum intelligo. Reis enim in eculeo suspensis latera ferreis ungulis exarabantur.

ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον. Nicephorus emendat ἀμυντηρίοις τὰς κολάσεις. Recte ut apparet. ἀμυντήρια autem sunt ungulæ, ut recte Rufinus vertit. Videntur tamen ἀμυντήρια aliquid plus esse quàm ungulæ. Nam Hesychius ἀμυντήριον, ξίφος δίστομον interpretatur, id est, gladium utrinque acutum. & in hoc crudelitas judicum notatur, qui non contenti simplicibus ungulis, novaculis ad exaranda martyrum latera utebantur.

τοῖς τῇ ἐξουσίᾳ ὑπηρετουμένοις. Apparitores seu officiales intelligit, qui Præfecto Augustali obsequebantur. De hoc enim loquitur Phileas in hac Epistola, & ἡγεμόνα eum vocat. Porro ἐξουσία fere de majoribus judicibus dicitur, qui habebant jus gladij; quæ latine potestas appellatur, ut ait Ulpianus. Quæ vox eo sensu sæpius occurrit apud Joannem Chrysostomum. Porro Præfectus Augustalis, eo quidem tempore erat Hierocles, quemadmodum scribit Epiphanius in hæresi Melitianorum.

τοῖς δεσμοῖς προσείναι. Nova & insolens mihi videtur hæc locutio.

οὕτω καὶ διανοεῖσθαι. Nostri codices Maz. Med. & Fuk. vocem addunt hoc modo: οὕτω ἰσόρροπον δεῖν.

ταύτην δευτέραν βάσανον. Raptationem intelligit. Primus enim cruciatus erat verberum ac plagarum & ungularum. Secundus ut humi depositi traherentur & raptarentur in carcerem.

ἐπὶ τῷ ξύλῳ κείμενοι. Pessime Langus catastam vertit. Hic enim τὸ ξύλον aliter sumitur ac supra. Nam supra quidem ponitur pro eculeo, ut ex Rufino monuimus. Hic verò pro nervo ponitur, id est, compedibus ligneis. De qua significatione multa jam dixi in superioribus libris. Latini etiam lignum eo sensu dixerunt. De his compedibus intelligendus est locus in Actis martyrum Tarachi, Probi, & Andronici: *Cum verberatus esset, Præses dixit: mittite illi ferrum per quatuor loca nervorum, & dimittentes aliquam curam ei apponere.* Et in Actis Luciani martyris. Synesius in oratione de regno: ἀλλ' οὐχὶ μᾶλλον ἀνήσεται τὰν ἐν τῇ ποδοκάκῃ, τῷ φαυλοτάτῳ τῶν ξύλων. Porro sicut in hac Phileæ Epistola ξύλον modo pro eculeo sumitur, modo pro nervo: ita in Actis Theodori Martyris quæ habentur apud Surium die 9. Novembris, lignum duplici modo accipitur.

τῆς ἐπαγγέτῃ ἐλευθερίας. Libertatem vocabant, Pag. 364. cum quis vinculis solveretur, & libere quo vellet abire sineretur. Quæ vox non raro occurrit apud Eusebium, eo sensu quem dixi. Sic Arator in libro 1. Apostolicæ historiæ.

--------- damnatio justi
Libertas est facta reis.

Id est absolutio & relaxatio.

ἀνατιθέμενος. Metaphora videtur, ut cum Latini dicunt, ad posteritatis memoriam consecrare.

τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας. Post hæc verba Christophorsonus plura capita inseruit, ex appendice quam ad calcem hujus libri ediderat Rob. Stephanus. Verùm appendix illa, liber est integer, & ab opere historiæ Ecclesiasticæ separatus: in quo Eusebius passiones martyrum Palæstinæ, ac præsertim Pamphili sui descripsit. Hunc librum studiosus quidam huic octavo historiæ Ecclesiasticæ volumini subjecerat propter argumenti similitudinem: ex cujus codice ceteri postea exscriptores illum in sua exemplaria transfuderunt. Certe in omnibus manuscriptis quos vidimus libris, post finem hujus octavi libri reperitur, sicut à Rob. Stephano est editus. Male igitur fecit Christophorsonus, qui eum librum contra fidem omnium exemplarium in octavum historiæ Ecclesiasticæ volumen, quasi ejusdem partem à suo corpore male divulsam, intrusit, & lectoribus fucum fecit. Nemo enim ante nos de hoc Christophorsoni facinore ne leviter quidem suspicatus est. Longe prudentiùs Musculus, qui Rob. Stephani exemplar secutus, librum octavum prout repererat, in Latinum sermonem convertit; appendicem autem totam prætermisit, quam nec Rufinus nec Nicephorus legisse

mihi videntur. Sed & capita libri octavi, quæ ipsi libro ex more præfixa sunt, satis admonere potuerant Christophorsonum, appendicem illam nihil ad librum octavum pertinere.

In Caput XI.

ἀμφὶ τὴν φρυγίαν. Eandem rem narrat Lactantius in lib. 5. Institutionum divinarum cap. 11. ubi agit de injustitia Judicum, seu Rectorum provinciæ, qui Christianos suppliciis affecerant: *Alij ad occidendum præcipites extiterunt; sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.*

λογιστὰς τε ἅμα καὶ στρατηγούς. Recte Rufinus Curatorem & Magistratum vertit. De logistis seu curatoribus civitatum, vide quæ notavi ad Amm. Marcellini librum 14. pag. 36. Hinc λογιστεύειν dicitur B Curatoris officio fungi apud Philostratum in lib. 1. de vita Sophistarum, ubi de Nicete loquitur. De Strategis quos Latini Magistratus vocabant, multa item notavi ad librum ultimum Amm. Marcellini, quæ nemo ante nos observaverat. De his magistratibus municipalibus intelligendæ sunt literæ Senatus, quas refert Capitolinus in Maximino: *Senatus populusque Rom. Proconsulibus, Præsidibus, Legatis, Ducibus, Tribunis, Magistratibus, ac singulis civitatibus & municipiis & oppidis, & vicis & castellis S.*

ἄδαυκος. Rectius in codice Maz. Med. Fuk. & Savil. scribitur ἀδαυκτος. Adauctum quoque habet Rufinus & Cedrenus. Eius mentio fit in Menæis Græcorum die 3. Octobris. Fuit & alter Adauctus eodem tempore martyrium Romæ passus, cujus mentio fit 7. Februarij. Huic Damasus Pa- C pa cœmeterium Romæ fecit, ut docet vetus Epigramma apud Gruterum pag. 1072.

τὰς καθόλου διοικήσεις Rationalem summarum intelligit. Sic supra de Philoromo cap. 9. ἀρχήν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως ἐγκεχειρισμένος. Recte igitur Rufinus hunc locum vertit: *Rationes summarum partium administrant.* Et rursus infra.

τοῖς παρ' αὐτοῖς καλουμένοις μαγιστρότητος. Male Rufinus Magisterium officiorum hic intellexit. Intelliguntur enim magistri rei privatæ, ut declarat vox proxime sequens καθολικότητος. Nam magistri rei privatæ cum Rationalibus jungi solent in codice Theodosij, ut jampridem notavi ad librum 15. Amm. Marcellini pag. 78.

In Caput XII.

Pag. 305. μαλθακοῦ πυρός. Talis est ignis qui ex paleis aut virgultis accenditur. Dicitur autem μαλθακὸν πῦρ, ad differentiam ἀσβέστου πυρὸς, de quo supra notavi ad librum 7. Accendebatur autem ignis ille ex longinquo, ita ut martyres suffocarentur potius quàm cremarentur. Hujusmodi igne necatus videtur Pionius martyr, ut eius Acta testantur. Hoc supplicium intelligere videtur Seneca in libro 3. de ira, his verbis: *Et circumdati defixis corporibus ignes.*

ἐσχάραις πυρὸς. Recte Rufinus *craticulam* vertit. Glossæ veteres ἐσχάρα craticula.

Pag. 306. ἐπ' αὐτῆς μέσης ῥίψασθαι τῆς ὁδοῦ. Duplex horum verborum sensus esse potest. Aut enim intellige- A re possumus mulieres illas jam ad dimidium itineris pervenisse, quomodo Nicephorus accepit; aut certe in medio viæ publicæ aggere constitisse. Porro de hujusmodi Christianarum mulierum martyrio quæ seipsas pudoris simul ac religionis servandæ causa præcipitarunt. Vide Augustinum in lib. 1. de civitate Dei c. 26. Extat Encomium harum mulierum in Tomo primo Joannis Chrysostomi, ubi mater Domnina, filiæ verò Bernice & Prosdoce dicuntur. Earum natalem Antiocheni celebrabant die 20. post Festum S. Crucis, ut in ipso orationis exordio scribit Chrysostomus. Proinde Græci natalem illarum mulierum contulerunt in diem 4. Octobris, ut videre est in Menologio.

τὰ ἀναγκαιότατα τοῦ σώματος. Rufinus eleganter vertit: *Usque ad loca pudenda quibus naturalis egestio procurari solet.* Sane Græci ἀνάγκην vocant eam corporis partem, quam pudor nominari vetat.

τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα. Hunc locum non infeliciter vertisse mihi videor.

τὴν ἀνωτάτω. In codice Med. Maz. & Fuk. scriptum reperi: ἐπ' ἀμβάτῃ τῇ ἀνωτάτω διαβαλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχήν.

προσετάττετο. Rufinus edictum Imperatoris propositum esse scribit, quo hujusmodi supplicium adversus Christianos deinceps præscriberetur. Quod tamen verum non puto. Ipsi enim Magistratus superati Christianorum constantia, ad id tandem sua sponte conversi sunt. Pag. 307.

ἐν δὴ τούτοις supple ἄρχουσι. De his enim locutus est paulo supra. Pessime Christophorsonus vertit *his temporibus*: & ab his verbis novum caput inchoavit.

ἀποῤῥήτου. Positum esse videtur pro ἀῤῥήτου, quomodo Eusebius interdum usurpare solet. Si quis tamen *arcanam* velit vertere, per me licet.

In Caput XIII.

ἐν ἱεροῖς στήλαις. Rufinus vertit: *In memoriis piorum primus a nobis scribatur Anthimus.*

τῶν δ' ἐπ' Ἀντιοχείας. Apud Nicephorum legitur τῶν δ' ἀπ' Ἀντιοχείας, rectius sine dubio. Neque enim Lucianus Antiochiæ passus est, sed Nicomediæ, ut testatur Eusebius hoc loco, & Hieronymus in Catalogo, & Rufinus ac Nicephorus. Quod etiam testatur ipse Lucianus in Epistola quam scripsit ad Antiochenses, cùm esset in carcere unà cum aliis martyribus Nicomediæ. Hujus Epistolæ extrema D verba referuntur in Chronico Alexandrino ad annum primum persecutionis: ἀσπάζεται ὑμᾶς χορὸς ἅπας ὁμοῦ μαρτύρων· εὐαγγελίζομαι δὲ ὑμᾶς, ὡς ἄνθιμος ὁ πάπας τῷ τοῦ μαρτυρίου δρόμῳ ἐτελειώθη.

κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀναγράψομεν. In libro scilicet de martyribus Palæstinæ, qui huic octavo libro subjectus est. In eo enim martyrium Pamphili fuse narrat Eusebius, ut illic videre est. Porro ex hoc loco apparet, librum illum de martyribus Palæstinæ post historiam Ecclesiasticam, & post libros de vita Pamphili martyris ab Eusebio scriptum fuisse. At Christophorsonus qui ante hoc caput totam appendicem jam descripserat, coactus est hæc Eusebij verba resecare, ne Eusebius sui ipsius oblitus videretur. Non dissimulabo tamen, in scriptis codicibus Maz. Med. Fuk. & Savilij, legi ἀνεγράψαμεν Pag. 308.

Quæ si vera est lectio, intelligit Eusebius libros de vita Pamphili martyris. Hos enim libros scripserat ante historiam Ecclesiasticam, ut jam antea observavimus.

καὶ ἴδιος. In codice Maz. & Med. legitur *καὶ δῖος*. Rufinus quoque *Divum* vocat.

δι' ἑτέρας ποιήσομαι γραφῆς. Intelligit procul dubio librum de martyribus Palæstinæ. Neque enim alium librum invenire quis possit, in quo Eusebius martyrum agones ab se visos commemoraverit, quàm hunc quem dixi. Ex quo insuper refellitur Christophorsoni sententia, qui librum illum de martyribus Palæstinæ, putavit partem esse libri octavi; & qui post hæc verba quæ posui, multa resecuit atque intrusit contra fidem omnium codicum. Vidit hoc ante nos Turnebus, qui in suo codice ad hæc verba græcum hoc scholium adscripserat: *σημείωσαι ὅτι ταύτην ἔχεις τὴν γραφὴν εὐθύς· μετὰ τοῦτο τὸ βιβλίον.*

Pag. 309. *ὁπόσης ἀγαθῶν εὐπορίας καὶ εὐετηρίας.* Quanta fuerit felicitas in orbe Romano Diocletiano & Maximiano regnantibus, testatur Mamertinus in Genethliaco sub finem, ubi Maximianum alloquitur his verbis: *Revera sacratissime Imp. scimus omnes, antequam vos salutem Reipublicæ redderetis, quanta frugum inopia, quanta funerum copia fuit, fame passim morbisque grassantibus. Ut vero lucem gentibus extulistis, exinde salutares spiritus jugiter manant: nullus ager fallit agricolam, &c.* Jam verò quod ad bella spectat nunquam felicius adversus Barbaros Romani pugnarunt. Cæsi ubique Barbari, & Imperij Romani limites promoti. Legamus eorum temporum historias. Inveniemus profectò id quod dixi, nunquam in meliore statu fuisse rem Romanam; cùm quatuor Principes, duo scilicet Augusti ac totidem Cæsares, seorsum singuli Barbaros propulsarent. Adeò ut verissimum sit quod ait Mamertinus in Genethliaco: *Mitto etiam dies festos victoriis triumphisque celebratos.* Auctor Panegyrici dicti Maximiano & Constantino: *Sed profecto exegit hoc ipsa varietas & natura fortunæ, cui nihil mutare licuerat dum Imperium teneretis; ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur.* Porro tametsi Diocletianus & Maximianus tot victorias de Barbaris retulerint, unum duntaxat de omnibus triumphum Romæ egerunt, paulo antequam Imperio decederent, ut testatur Eutropius & Zonaras. Verba Eutropii sunt: *Uterque una die privato habitu Imperij insigne mutavit; Nicomediæ Diocletianus, Herculius Mediolani, post triumphum inclitum quem Romæ ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum illustri, &c.* Hieronymus in Chronico, hunc Diocletiani & Maximiani triumphum retulit anno 18. Diocletiani. Ad quem locum Scaliger in Animadversionibus notat, commissum esse à Hieronymo anachronysmum. Hunc enim triumphum actum esse anno Diocletiani vicesimo, aliquot mensibus antequàm purpuram deponeret. Sed fallitur potius ipse Scaliger, qui Hieronymum temere reprehendit. Nam si Diocletianus 20. Imperij anno, paucis antequam abdicaret mensibus triumphavit, mense circiter Januario eum triumphasse dicendum est, anno Christi 304. cùm purpuram deposuerit Kalendis Aprilis ejusdem anni, ut docet Idatius in Fastis. Ex quo sequitur,

A eum hiberno tempore triumphasse, & media adhuc hyeme ab urbe Roma profectum Nicomediam venisse: quorum neutrum probabile est, cùm nec triumphi per hyemem agi solerent ab Imperatoribus Romanis, nec Diocletiani ætas ac valetudo tam longi itineris laborem hibernis mensibus sustinere valuerit. Quid quod Diocletianus anno Imperij 19. mense Martio atque Aprili agebat Nicomediæ, eo tempore quo cœpta est Christianorum persecutio, ut testatur Eusebius in lib. 8. cap. 5. Sed & tunc cùm Nicomediense palatium conflagravit, Diocletianum in eo egisse testis est omni exceptione major Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum capite penultimo. Id autem contigit aliquot mensibus post inchoatam persecutionem. Ponamus igitur id evenisse mense Majo. Quis credat, intra decem mensium spatium Dio-
B cletianum Nicomediâ venisse Romam, ibique insignem illum triumphum egisse; ac deinde Roma redijsse Nicomediam, atque ibi purpuram posuisse, moxque in Dalmatiam concessisse, ut reliquum vitæ tempus ibi degeret. Huc accedit, quod morbus ille quo Diocletianus de statu mentis paululum deturbatus est, primùm Nicomediæ eum corripuit paulò post excitatam ab eo persecutionem, ut refert Constantinus. Quare parum probabile est, Diocletianum eo tentatum morbo, tantum iter suscepisse. Deinde auctor Panegyrici dicti Maximiano & Constantino, diserte testatur Diocletianum & Maximianum aliquot annis ante 20. Imperij annum Romæ triumphasse. His enim verbis Maximianum alloquitur: *Te primo ingressu tuo tanta lætitia, tanta frequentia populus Romanus excepit, ut cùm te ad Ca-*
C *pitolini Jovis gremium è elocutis ferre gestiret, stipatione sui vix ad portas urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno Imperatorem, octavo Consulem ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam & timere quod factum est.* Vides ut Maximianum diu ante octavum ipsius Consulatum Romæ triumphasse dicit. Nam quin priora illa verba de triumpho accipienda sint, dubitare non licet. Certe Sigonius vir diligentissimus, in libris de Occidentali Imperio non aliter hunc locum intellexit. Graviter itaque hallucinatur Scaliger, qui Diocletianum & Maximianum triumphasse dicit anno Imperij vicesimo. Rectiùs Hieronymus id retulit anno 18. Diocletiani. Quo quidem anno Idatius in Fastis notat Imperatores vilitatem annonæ edicto suo constituisse. Id enim post triumphum ab eis constitutum videtur in gratiam
D præcipuè populi Romani. At Cedrenus anno Diocletiani decimo septimo hunc triumphum adscribit.

οὔπω δ' αὐτοῖς τῆς τοιᾶσδε κινήσεως δεύτερον ἔτος. Melius dixisset Eusebius: *Vix dum primus annus expletus fuerat.* Nam sub initium secundi anni persecutionis, contigit abdicatio Diocletiani ac Maximiani, Kalendis scilicet Aprilibus anno Christi 304 cùm persecutio cœpta fuisset mense Martio præcedentis anni. Cùm igitur ait Eusebius *οὔπω δεύτερον ἔτος πεπλήρωτο*, idem est, ac si dixisset, secundus agebatur persecutionis annus. Ita intelligendus est alter locus Eusebij in libro de Martyribus Palæstinæ cap. 3. in fine.

τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ εἰρημένου. Male Christophorsonus

nus vertit: *Nam qui primus nostrarum ærumnarum auctor erat.* In quo secutus esse videtur Nicephorum, qui in cap. 16. lib. 7. Eusebium exscribens, pro Eusebianis illis posuit τῷ ἀρχηγῷ τῆς κακίας.

διχῆ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διῃρεῖται. Constantius enim & Galerius, imperium Romanum quasi hæreditatem quandam inter se partiti sunt. Quæ prima fuit imperii Romani divisio, ut hoc loco tradit Eusebius. Antea enim licet plures Augusti simul fuissent, tamen imperium Romanum solidum atque indivisum gubernabant, ut contigit Marco & Vero imperantibus. Sed & sub Diocletiano & Herculio Maximiano, nulla facta fuerat Imperii divisio; cùm nec provincias, nec legiones Augusti inter se partiti essent. Recte ergo Eutropius in lib. 10. ita scribit: *His igitur abeuntibus ab administratione Reipublicæ,* B *Constantius & Galerius Augusti creati sunt: divisusque inter eos Romanus orbis.* Idem observat Orosius in lib. 7. his verbis: *Galerius & Constantius Augusti, primi Imperium Romanum in duas partes determinaverunt.* De hac Imperii divisione quam urbs Roma præ ceteris ægerrime tulit, loquitur Porphyrius in panegyrico carmine ad Constantinum, quod scripsit anno Imperii Constantini quinto decimo, quinquennalibus Cæsarum Crispi & Constantini.

——— ——— lacerata cruentis
Imperiis pars fessa poli, divisa gemebat
Sceptra & Ausonia mærebat perdita jura.

Et aliquanto post, ita Constantinum alloquitur:

Et reparata jugans mœsti divortia mundi
Orbes junge pares: det leges Roma volentes
Principe te in populos. C

Hæc paulo accuratiùs notavi; tum quia nondum satis observata sunt, tum quia Christophorsonus ea nõ intellexit; qui pro partitione dissensionem interpretatus est.

πρᾶγμα μὴ δ' ἄλλοτέ πω γεγονός. Nostri codices Maz. Med. Fuk. & Savil. vocem addunt hoc modo: ἄλλοτέ πω πάλαι γεγονός.

πρῶτός τε ἐν θεοῖς. Non quòd primo omnium Imperatori Constantio hic honos contigerit, ut inter Divos referretur. Multi enim Imperatores ante Constantium inter Divos à Senatu relati fuerant. Sed quòd ex quatuor Imperatoribus qui Imperium simul gubernaverant, Diocletiano scilicet & Maximiano, Constantio atque Galerio, primus Constantius hunc honorem adeptus est, quippe qui primus obiisset.

τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. scriptum est τοῦ δὲ καθ' ἡμῶν D non male.

τὶς ὢν ἰουδαίων. Hæc est codicis Regii Scriptura; cui consentit appendix libri 8. ut videre est infra pag. 317. Reliqui tamen codices, Maz. scilicet ac Med. cum Fuketiano & Saviliano scriptum hic habent τὶς ὢν ἰουδαίων καὶ τρισμακάριον.

Pag. 310. μόνον καίσαρα παρὰ πάντων. In codice Maz. Med. & Fuk. legitur παρὰ πάντας recte: id est, aliter ac reliqui omnes. Quatuor enim Augusti ea tempestate Rempublicam Romanam administrabant: Galerius scilicet, Constantinus, Maxentius atque Licinius. Maximinus verò jampridem Cæsar à Galerio factus, usque ad Galerii obitum in ea dignitate permansit. Quare verissimum est, quod hic ait Eu- A sebius, ægrè tulisse Maximinum, quòd inter tot Augustos solus ipse tantum Cæsar diceretur, cùm tamen Cæsaris dignitatem ante tres illos superiùs memoratos Principes accepisset.

ὁ μετὰ ἀπόθεσιν ἐπανῃρῆσθαι δεδηλωμένος. Hæc verba desunt in vetustissimo codice Mazarino & Fuk. Sed habentur in Regio codice, & ad oram codicis Medicæi adscripta sunt eadem manu. Porro cùm Eusebius dicat se supra retulisse qualiter Maximianus Herculius purpuram resumpserit; id quo loco dixerit Eusebius, adhuc quæro.

πρῶτος δὲ τούτου. Hæc verba eodem modo exponenda sunt, quo illa superiùs à nobis exposita πρῶτός τε ἐν θεοῖς. At Christophorsonus hunc locum ita interpretatus est, quasi legeretur πρὸ δὲ τούτου.

In Caput XIV.

τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐνδίδωσι. Idem refert Aurelius Victor in Maxentio: *Adeo sævus, uti Prætorianis cædem vulgi quondam annueret.* Constantinus verò victo postea Maxentio, Prætorianas cohortes abolevit; specie quidem ob eam vulgi cædem, sed reipsa, ne res novas molirentur; néve Imperatores crearent, prout Maxentium Augustum renuntiaverant. Porro Zosimus eandem quoque rem, licet paulo aliter narrat. Scribit enim, cùm Romæ templum Genii fortuito incendio conflagraret, cunctique ad restinguendum ignem accurrissent, militem quendam qui numen illud Gentilium deridebat, à plebe interemptum fuisse. Ex quo tantam subitò seditionem militum exarsisse, ut tota pæne urbs peritura fuerit, ni Maxentius subvenisset.

μαγικαῖς ἐπινοίαις. Post hæc verba in editionibus, Pag. 311. & in Regio ac Medicæo codice punctum ponitur, quod Christophorsonum fefellit. Verùm in codice Mazarino, ante has voces media distinctio ponitur optime. Eandem distinctionem reperi in codice Fuketii.

παρ' αὐτῷ τιμῆς. Scribendum est αὐτῷ, ut ad oram codicis Turnebi ac Moræi emendatur. Sequitur enim ψοφοδεοῦς. &c.

ἑκάστης ἐπαρχίας ἀρχιερέα. Sacerdotes vocabantur à Gentilibus, qui totius provinciæ templa ac delubra sub dispositione sua habebant: flamines verò, qui in singulis oppidis ac municipiis Deorum sacra procurabant, ut jampridem notavi ad lib. 28. Amm. Marcellini. Cave porro existimes, Maximinum primum sacerdotes provinciæ instituisse. Diu enim ante illum fuerunt. Sed Maximinus eorum honorem auxit, addito illis satellitio, id est, lictoribus & apparitoribus. Creabantur autem sacerdotes ex corpore Curialium, ii qui omnibus muneribus publicis cum summa laude ante perfuncti essent. Tantaque hæc dignitas habebatur, ut ipsos Magistratus seu duumviros in gradu antecederent. Certe in Gestis purgationis Cæciliani, ea dignitas ante duumviratum nominatur. Sic enim legitur: *In jure apud Aurelium Didymum Speretium sacerdotem Jovis optimi max. duumvirum splendidæ coloniæ Carthaginensium.* Vide cap. 4. lib. 9. Hi sacerdotes in secretaria judicum ingrediendi & cum iis sedendi jus habebant, ut patet ex actis Theodori martyris die 9. Novembris.

ἐπισκήψει. Musculus vertit *statutis*; Christophorsonus *mandatis gravissimis*. Eadem voce utitur Pag. 312.

Eusebius in lib. 10. historiæ Ecclesiasticæ cap. 8. de A Licinio loquens: ὑποκύψειςτι μυείας κατὰ τῶν ἀυτοχειρίων ἐθελοντί.

οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες. Vide panegyricum ab Eusebio scriptum in tricennalibus Constantini pag. 622. ubi hæc iisdem fere verbis repetuntur.

ἐξενίκησεν. In vetustissimo codice Mazar. scribitur ὑπερεξενίκησεν, cui consentit codex Fuk. & Sav.

Pag. 313. ἐς βραχύν. Deesse videntur aliquot verba, quæ ita suppleri possunt, ἐς ἀποχώρησιν χρόνον βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη, &c. Sic loquitur Eusebius supra, ubi de muliere Antiochena, quæ cum duabus virginibus se in flumen præcipitavit. Paulo post ubi legitur ὡς ἄν εἴη. codex Mazarinus habet ὡς ἂν δὴ, quod rectius videtur. Ita certe scriptum habent codex Fuk. & Savilii.

ξίφος καθ' ἑαυτῆς πήγνυσι. In vetustissimo codice B Mazarino scholium legitur in ima pagina adscriptum ad horum verborum expositionem: πῶς ἐν πολλοῖς ὅτε ἀποδέχεται τὰς ἑαυτὰς διαχρησαμένας; καὶ τοί γε ἡ τῆς ἐκκλησίας κρίσις, καὶ τὰς εἰς ἑαυτὰς τὰ τῶν δημίων ἐπιδειξαμένας ἐν μάρτυσιν ἀναγράφει· δειλίας γὰρ μᾶλλον ἢ ἀνδρείας, φόβῳ κολάσεως τὸν θάνατον προαρπάζειν· ἀλλὰ τὰς μηδὲν φοβηθείσας, ὧν ἕνεκα τῆς εἰς χριστὸν ὁμολογίας ἡγημένας, ἀλλὰ πάντῃ προθύμως πάσχειν, ἅπερ ἂν ἡ τύραννος καὶ δαιμονιώδης ἐπίνοια κολαστήρια ἐπάγοι. Id est: *Quomodo iste miratur mulieres, quæ sibimetipsis mortē consciverunt? Et tamen Ecclesiæ judiciū, in martyrum numero non reponit eas, quæ sui ipsarum carnifices extiterunt. Ignaviæ enim potius est quam fortitudinis, suppliciorum metu mortem prævertere. Verum eas in album martyrum refert, quæ ob confessionem Christi nihil formidandum esse existimaverunt, alacri animo perpeti paratæ, quæcumque ipsis tormenta tyrannorum ac dæmonum ingeniosa solertia irrogasset.* Rectè quidē observavit quisquis est auctor hujus scholii, αὐτοχειρίαν ab Ecclesia non probari; cùm homines mortis metu, aut per desperationem manus sibi violentas afferunt. Sed quoties divini Spiritus instinctu ad id impelluntur, quod rarissime accidit: tunc id facinus approbat quidem ac miratur Ecclesia, quippe quæ divino Spiritu semper regitur & afflatur: non tamen imitandum proponit. Vide quæ de hac re senserit Augustinus in libro 1. de civitate Dei cap. 26. Porro idem scholium legitur etiam in libro Saviliano.

μόνον χρημάτων. In lib. 1. de vita Constantini cap. 28. ubi hæc refertur historia, legitur μόνον χρῆμα, rectius ut opinor.

In Caput XV.

τοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν δεκαέτους χρόνου. Persecutio cœpit anno Christi 303. Diocletiano octies & Maximiano septies Coss. Desiit verò anno Christi 312. tunc cum Constantinus victo Maxentio, literas ad Maximinum Orientis Imperatorem dedit pro Christianorum libertate, ut scribit Eusebius in libro 9. Duravit igitur persecutio per decem annos, ut hic dicitur. Atque ita in manuscriptis Eusebii Chronicis notantur anni persecutionis, ut monuit Pontacus. Non rectè igitur Epiphanius in libro de ponderibus & mensuris, hanc persecutionem 12. annis durasse scribit. Vide caput 16. ubi decimo anno sedata esse dicitur persecutio.

In Caput XVI.

τοιαῦτ' ἦν τὰ. Ab his verbis inchoavimus caput Pag. 314. 16. Maz. & Fuketianum codicem secuti. At in codice Medicæo quem in distinguendis capitibus sequitur Rob. Stephanus, omissa hîc est capitum distinctio.

πρωτοστάτῃ τῆς τοῦ παντὸς διωγμοῦ κακίας. Maximianum Galerium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Hic enim auctor & antesignanus fuerat persecutionis Christianorum. Rufinus in cap. 15. hujus libri de Galerio loquens: *Ille verè*, inquit, *qui et secundus in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui & incentor ac signifer nostræ persecutionis exstiterat*, &c. Idem scribit etiam Cedrenus.

περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων. Rufinus vertit: *In profundioribus dehinc pectoris partibus obortum vulnus totos intrinsecus viscerum secessus tabo serpente depascitur.* Magis tamen probo versionem Christophorsoni, qui *genitalia* interpretatur. Id enim confirmat Victoris Epitome. *Galerius*, inquit, *Maximianus consumptis genitalibus defecit.*

καὶ τούτων ἀνίατος νομή. Ita etiam legitur in libro 1. Pag. 315. de vita Constantini sub finem. Nostri tamen codices Maz. Med. & Fuk. scriptum habent καὶ τούτῳ supple τῷ ἕλκει.

In Caput XVII.

τοὺς ἀμφ' αὐτόν. Rectè Rufinus hæc verba interpretatus est: *Convocatis his qui in officio publico parebant.* Sic Eusebius vocare solet palatii Proceres, quos Amm. Marcellinus vocare consuevit *aulæ Summates* & *Imperatori proximos*, ut ad Amm. Marcel- C linum notavi. Ita in libro de martyribus Palæstinæ cap. 7. in fine.

οἰκοδομεῖν, ὑπαπάρχειν. Rectius in codice Maz. & Medicæo deest virgula, quæ Christophorsonum fefellit. Paulo aliter hæc verba leguntur in lib. 1. de vita Constantini cap. 50. Sed & codex Fuketii nonnihil variat. Sic enim habet: τὰς ἐκκλησίας οἰκοδομεῖν αὐτῶν ἐπιπαρέχειν, καὶ τὰς, &c.

ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Nicephorus habet βασιλείας.

Γαλέριος. In vetustissimo codice Maz. Med. & Fuk. legitur Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξ. optime.

Θηβαϊκὸς μέγιστος. Rectius in codice Maz. hoc ordine tituli collocantur: γερμανικὸς μέγιστος. αἰγυπτιακὸς μέγιστος. Θηβαϊκὸς μέγιστος. Quod confirmat Rufinus. In eodem codice Maz. & in Med. ac Fuk. de- D sunt hæ voces σαρματικὸς μέγιστος.

πεντάκις Περσῶν μέγιστος. Semel tantum victos à Galerio Persas invenimus, anno Christi 297. ut legitur in Fastis Idatii, & in chronico Alexandrino. Quod confirmat etiam Libanius in oratione quæ βασιλικὸς inscribitur: ubi scribit Persas, post ingentem illam cladem à Romanis duce Galerio acceptam, quadraginta annos in apparatu consumpsisse, nullam cladem resarcirent; & paulo ante Constantini Magni obitum arma ultrò intulisse Romanis. Ab illo certe anno quem dixi, Christi 297. usque ad annum illum quo Constantinus excessit è vita, anni sunt 40. Itaque corrigendum est Eusebii Chronicon, in quo Persica hæc victoria refertur anno Diocletiani septimo & decimo, cum adscribenda sit anno ejus 13. ut refert editio Arnaldi Pontaci. Cùm igitur nullam aliam reperiamus

Maximiani victoriam de Persis, meliùs videtur hic A locus interpungi apud Nicephorum, σαρματικὸς μέγιστος πεντάκις· περσῶν μέγιστος. In vetustissimo codice Rufini, totus hic locus absque ulla distinctione legitur, hoc modo : *Sarmaticus quinquies Persicus bis Carpicus sexies Armenicus Medorum & Adiabenorum victor.*

δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ εἰκοστόν. Rufinus vertit : *Tribunicia potestatis vicies.* Sic enim legitur in manuscriptis. Ceterùm ex hoc loco discimus, Galerium Cæsarem simul & consortem Tribuniciæ potestatis factum fuisse, cùm in hoc edicto annos Tribuniciæ potestatis ab eo tempore numeret, quo Cæsar fuerat renuntiatus. Creatus est autem Cæsar anno Christi 291. Calendis Martii. Edictum porro istud pro Christianis emisit anno Christi 311. cùm esset Consul octavum, ut ipsius edicti præfert inscriptio. Ex quo B sequitur, edictum illud scriptum fuisse ante Calendas Martias. Inde enim Tribunicia Galerii potestas sumpsit exordium.

αὐτοκράτωρ ἐννεακαιδέκατον. Id est, Imperator decemnovies. Sic enim habet vetustissimus codex Rufini. Pessime Christophorsonus *Dictatorem* vertit. Ignoravit scilicet, quid vox Imperatoris hic significacaret. Aliud enim in titulis Imperatorum significat vox *Imperator*, quæ primo loco ponitur instar pronominis ; aliud vox Imperator quæ subjungitur cæteris titulis. Nam vox Imperator quæ secundo loco ponitur, designat victoriam Imperatorum ; & quoties post partam victoriam Imperatores ab exercitu appellati sint, ostendit, ut docet Dio.

δημαρχικῆς ἐξουσίας. Omissus est in omnibus libris numerus Tribuniciæ potestatis Constantini. Ego quinquies addidi certissimâ conjecturâ. C

ἀνθύπατος. Post hæc verba in vetustissimo codice Mazarino, Medicæo. Fuketiano & Saviliano, nec non apud Nicephorum hæc leguntur : καὶ αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Οὐαλέριος λικιννιανὸς λικίννιος εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, ἀνίκητος, σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος· δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ τέταρτον, αὐτοκράτωρ τὸ τρίτον, ὕπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν. Quæ licet apud Rufinum non legantur, sunt tamen optimæ notæ. Ac primò quod ad Tribuniciam Licinii potestatem attinet, idem de ea sentiendum quod de Galerii Tribunicia potestate ; eam scilicet deduci ab eo tempore, quo Cæsar est creatus. Porro Licinius Cæsar factus est anno Christi 308. tertio Idus Novembris, ut legitur in optimis illis fastis Idatii. Quartus igitur annus Tribuniciæ potestatis Licinii D cœpit anno Christi 311. tertio Idus Novembris. Ex quo efficitur, edictum illud à Maximiano datum fuisse sub exitum anni 311. Quod tamen pugnat cum iis quæ paulo ante observavi, ubi de tribunicia Galerii potestate actum est. Quare necesse est, ut horum duorum locorum alteruter mendosus sit. Nam si annus tunc quartus fuit Tribuniciæ potestatis Licinii, erat vicesimus primus Tribuniciæ potestatis Galerii. Contrà verò si vicesimus hic annus fuit Trib. potestatis Galerii, tertius tantum fuit Licinii. Quod verò ad Consulatum Licinii attinet, ejus mentio fit in fastis Prosperi, Cassiodori & Victorii, in quibus Consul ponitur cum Maximiano Aug. octies consule, hoc ipso anno quo scriptum est edictum. Olim quidem in Annotationibus ad Amm. Marcellinum observaveram, Licinium à Galerio Augustum factum fuisse, paulo ante mortem Galerii ; idque ex eo potissimum colligebam, quòd Galerius in edicto illo de quo nunc sermo est, nullam Licinii collegæ sui mentionem fecisset. Sed cùm in manuscriptis codicibus, & apud Nicephorum Licinius Augustus in edicto illo Galerii nominetur, ruit nostra illa conjectura.

πλεονεξία κατειλήφει. In codice Maz. & Med. legitur πλεονεξία κατεσχήκει καὶ ἄνοια κατειλήφει, quibus consentit codex Fuk. & Sav. & Nicephorus. Pag. 316.

In supplementum libri VIII.

ἀνακεκινηκότα διωγμόν. In codice Mazarino & Medicæo scriptum inveni διωγμένων : in Fuketiano verò δεδιωγμένων. Quæ tametsi depravata lectio, viam mihi ad hujus loci emendationem aperuit. Totus igitur locus ita legendus est, τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν καθ' πάντων ἀνακεκινηκότα διωγμόν· ὧν καὶ αὐτῶν οὐκ ἄξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦναι σιωπῇ. Vides quantam habeat elegantiam vox ὧν, quam nos ex vestigiis scriptæ lectionis supplevimus. Pag. 317.

τέλος οὐδάιμον. Hæc ad verbum descripta sunt ex cap. 14. lib. 8.

φανερὰν κατιστήσαντα. Post has voces in editione Genevensi adduntur hæc verba : τί δ' ἂν οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρῆσαι καιρός· Quæ verba nec in manuscriptis codicibus, nec in editione Stephani leguntur, & ex versione Christophorsoni hîc apposita sunt : cùm tamen locanda sint in fine lib. 8. Pag. 318.

In supplementum secundum libri VIII. seu in Librum Eusebii de martyribus Palæstinæ.

Καὶ ταῦτα ἔν τινι ἀντιγράφῳ. Antequam manuscriptos codices inspexissem, existimabam hæc verba addita esse à Rob. Stephano, qui hæc duo supplementa octavi libri in quibusdam codicibus reperisset. Sed cùm in omnibus manuscriptis exemplaribus eadem verba deprehenderim, facile adducor ut credam, omnes illos codices ex uno eodemque exemplari descriptos fuisse. Porro hoc secundum supplementum nihil aliud esse quàm librum Eusebii de martyribus Palæstinæ, apparet ex verbis quæ ad calcem hujus supplementi leguntur in scriptis exemplaribus. Sic enim habent codex Mazarinus & Medicæus εὐσεβίου τοῦ παμφίλου περὶ τῶν ἐν παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων τέλος.

In Caput I.

πρῶτος τοιγαροῦν τῶν ἐπὶ παλαιστίνης μαρτύρων προκόπιος. Idem legitur in Actis passionis Procopii Martyris, quæ sic incipiunt : *Primus martyrum qui sunt in Palæstina, apparuit Procopius, &c.* Ex quo apparet, Acta illa de Græco Eusebii in Latinum sermonem esse translata. Quod ut manifestiùs appareat, integra hîc apponere haudquaquam inutile fuerit. Multa enim scitu digna in iis Actis continentur, quæ nec Baronio nec Molano videre contigit. Descripsimus autem illa ex antiquissimo codice Monasterii Musciacensis, qui nunc est penes virum doctissimum Claudium Ioly, Canonicum Parisiensis Ecclesiæ. Sic autem habent.

Passio sancti Procopii martyris, qui passus est sub Fabiano Judice 4. Nonas Augusti.

Primus martyrum qui sunt in Palestina, apparuit Procopius: vir cælestis gratiæ, qui & ante martyrium sic suam vitam disposuit, ut etiam à parva ætate castitati semper & morum virtutibus studeret. Corpus quidem suum sic confecit, ut pene mortuum putaretur. animam verò ejus sic verbis confortabat divinis, ut etiam corpori virtutem ex hujus refectione ministraret. Cibus & potus ei panis & aqua fuit. Solis his utebatur; cum post biduum triduumque, diem interdum etiam post septimam ad cibum rediret. Sacrorum quoque meditatio sermonum ita mentem ejus obstrinxerat, ut nocte ac die in hac infatigabilis permaneret. Clementiæ autem & mansuetudinis tamquam ceteris inferior documentorum, sui prebebat copiam. In verbis divinis ei tantum studium erat. Illa vero quæ extrinsecus sunt, mediocriter attigerat. Igitur genere quidem Æliensis, conversatione autem vel habitatione Scythopolitanus erat. Ibi Ecclesiæ tria ministeria prebebat: unum in legendi officio, alterum in Syri interpretatione sermonis, & tertium adversus dæmones manus impositione consummans. Cùmque ab Scythopoli unà cum sociis in Cesaream transmissus fuisset, ab ipsis portis ad Præsidem ducitur; & prius quam carceris vel vinculorum experiretur angustias, in ipso ingressu suo à Judice Flaviano, ut Diis sacrificaret impellitur. At ille magna voce non esse Deos multos, sed unum factorem omnium opificemque testatus est. Judex autem plaga sermonis illius & constantia sancius, consensit ejus sermoni. Atque ad alia se vursum argumenta constituit, ut vel Regibus sacrificaret. Sanctus autem Dei martyr sermonem ejus despiciens: Homeri inquit versum dicens; non est bonum multos dominos esse. Unus dominus est, unus Rex. Itaque hoc verbo ejus audito, quasi qui insinsta in Regibus deprompsisset, jussu judicis ducitur ad mortem, & capite amputato ingressum vitæ cælestis, vel compendium beatus invenit: Desii septima Julii mensis, quæ Nonas Julias dicitur apud Latinos, primo anno quo adversus nos fuit persecutio. Hoc primum in Cesarea martyrium consummatum est, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui honor & gloria in secula seculorum, Amen. Exstant etiam hæc acta in duobus MSS. codicibus Bibliothecæ sancti Germani.

πρὶν ἢ φυλακῆς πεῖραν λαβεῖν. Acta passionis B. Procopii pæne ad verbum ita reddunt: *priusquam carceris vel vinculorum experiretur angustias.* Quibus verbis notatur Judicis atrocitas. Solebant enim Præsides Romani, reos qui comprehensi fuerant & conspectui ipsorum exhibiti, prius carceri mancipare, ac deinde per otium interrogare. Sic in Actis sancti Fructuosi legitur: *Et ut venerunt, mox præcepit eos Præses recipi in carcerem.* Idem habetur in passione Felicis Tubizacensis Episcopi: *Cùmque Felix Episcopus sibi oem adversisset, & eidem Præfecto oblatus fuisset, jussit eum in carcerem recipi.*

εὐθὺ ἀπὸ τῆς εἰσόδου. Acta passionis: *In ipso ingressu suo à Judice Flaviano ut Diis sacrificaret impellitur.* Multa porro hic omissa sunt in græco Eusebii textu, quæ ex Actis illis latinis suppleri oportet. Nam cum Eusebius hic diserte dicat, Procopium statim a primo ingressu oblatum esse Judici,

A non addit unde venerit; ubi captus & quo perductus sit. Quod tamen minime obmittendum [illegible]. Præterea [illegible] quidem martyrum qui in hoc libro commemorantur, genus & patriam accurate refert Eusebius. Ac si [illegible] forte illorum Ecclesiastici honoris [illegible] aliquem obtinuerit, id distincte notare [illegible]. In hoc vero qui omnium Palæstinæ martyrum princeps atque antesignanus fuit, nihil horum hic ab Eusebio observatum videmus. Quod tamen non Eusebii, sed librariorum culpa factum esse credibile est. Nam in actis illis [illegible] nis quæ ex Eusebio translata esse superius ostendimus, cuncta hæc manifestissime declarantur. [illegible] mò enim ex Actis illis discimus, Procopium domo fuisse Æliensem sive Hierosolymitanum [illegible]

B se verò Scythopoli, & in ea urbe lectorem atque exorcistam fuisse, & sacras Scripturas quæ Græco sermone in Ecclesia legebantur, plebi quæ græcè nesciret, vernacula, id est, Syra lingua interpretatum fuisse. Deinde quibus moribus, quanta vitæ severitate jam inde a puero fuerit, in iisdem Actis studiosè refertur. Postremo captus quidem dicitur Scythopoli, adductus verò in urbem Cæsaream, & ab ipsis portis recta ad tribunal Judicis tractus. Hoc quidem ultimum legitur etiam in Martyrologio Bedæ, Usuardi, Adonis, Rabani & Notkeri his verbis: 8. *Iduum Juni. Natale Procopii in Palæstina. qui ab Scythopoli ductus Cæsaream, ad primam responsionis suæ confidentiam irato judice Flaviano, capite cæsus est.*

δεσίου μηνὸς ὁ, δ' ἐστι, πρὸ ἑπτὰ εἰδῶν Ἰουλίων λέγοιτ' ἂν παρὰ ῥωμαίοις. Acta Latina paulolum hic variant,

C sic enim habent: *Desii septima Julii mensis quæ Nonas Julias dicitur apud Latinos.* In duobus autem MSS. codicibus Bibliothecæ sancti Germani Parisiensis scriptum est: *dies erat septima Julii mensis quæ 7. Idus Julii dicitur apud Latinos.* Ex quibus corrigenda est eorundem Actorum inscriptio [illegible] dicitur passus esse Procopius quarto Nonas Augusti. In omnibus tamen martyrologiis, [illegible] B. Procopii consignatus est die 8. Idus Julias. Græci quoque eodem die memoriam celebrant [illegible] martyris Procopii, ut videre est in [illegible] Menæo. Verum iste Procopius longe diversus [illegible] nostro, licet Æliensis fuerit, & eodem [illegible] pore eademque in civitate passus sit [illegible] Procopius. Nam hic quidem noster, lector [illegible] exorcistes fuit, ut testatur Eusebius. A[illegible] ille, dux fuit Ægypti. Prior Christ[illegible] alter initio fuit dæmonum cultor. N[illegible] vexatus tormentis gladio vitam amisit, [illegible]

D mo ac facillimo mortis genere coronam [illegible] promeritus. Alter vero ille diuturno ac [illegible] mo martyrio perfunctus, sub duobus Palæstinæ [illegible] sidibus Justo & Flaviano gravissima tormenta [illegible] stinuit. Quare à Græcis inter præcipuos [illegible] stres martyres, quos illi vocant μεγ[illegible] recensetur. Noster denique captus est S[illegible] li, atque inde Cæsaream Palæstinæ p[illegible] dem capite cæsus est. Alter vero in Ægypto [illegible] hensus, in urbe Phœnices Cæsarea quæ [illegible] dicta est, martyrium consummavit, [illegible] Symeoni Metaphrastæ.

δεσίου μηνὸς ἑβδόμη. Syrom acedonum [illegible] rè Julianos fuisse, ex quo Julius Cæsar annum [illegible]

publicavit, vulgo inter omnes constare video. Id enim & Scaliger & Petavius noster passim affirmant, solumque hoc discrimen esse ajunt, quòd Syromacedones annum ab Hyperberetæo, id est, Octobri auspicabantur. Sed multa sunt. quæ me ab illorum sententia abducunt. Primùm enim Beda in Ephemeride, & in libro de ratione temporum, Græcorum menses auspicari dicit ab Apellæo qui Decembri respondet. Marcus verò in vita Porphyrij Gazensis Episcopi, testatur Gazæos annum inchoasse à mense Dio. Sic enim habet pag 1090. *Primo mense qui ab eis vocatur Dios, deinde etiam secundo qui dicitur Apellæos.* Idque plane confirmat Julianus Imperator in Antiochico, ubi diserte affirmat Loum apud Syros mensem decimum fuisse. Quòd si ab Hyperberetæo annum inchoassent, tum Lous qui Augusto respondet, non decimus. sed undecimus fuisset. Idem subindicat Julianus in Misopogone pag 70. his verbis: *ἡ σύριγξ ἤχει νουμηνία, καὶ ὁ καῖσαρ αὖθις εἰς φιλίου Διός· εἶτα ἡ πάγκοινος ἑορτὴ, καὶ ὁ καῖσαρ εἰς τὸ τῆς τύχης ἔρχεται τέμενος*, &c. Jampridem in animadversionibus ad librum 23. Amm. Marcellini demonstravimus. *πάγκοινον ἑορτὴν* esse Calendas Januarij. Cùm ergo testetur Julianus, Neomeniam anni Syrorum aliquantisper præcessisse Calendas Januarij, perspicuum fit, non idem fuisse principium anni Syrorum ac Romanorum. Dium verò apud Antiochenos annum aperuisse, ex eodem Juliani loco non obscurè colligitur. Scribit enim Julianus se Calendis primi mensis Syrorum templum Jovis adiisse sacrificandi causa, eo quòd scilicet primus illorum mensis Jovi sacer esset, & à Jove nomen accepisset. Dius enim dicitur ἀπὸ τοῦ Διός: & rectè primus anni mensis, à Jove, quem principem atque initium rerum putabant, cognominatus est. Quod si Hyperberetæus anni Syrorum caput fuisset, frigidè prorsus id diceretur apud Julianum. Cùm enim Antiochenses Julianum irriderent, quod nimis assiduus esset cultor Deorum, & perpetuò sacrificaret, exemplum & specimen hoc afferunt: *Venerunt Calendæ Syrorum. Rursus Cæsar ad Iovis Philij. Posthac Calendæ Ianuarij: Cæsar ad templum Genij publice procedit*, &c. Modicum igitur temporis spatium interfuisse oportet inter Syrorum & Romanorum Calendas, ad hoc ut Julianus ab Antiochensibus meritò irrideri potuerit ob nimiam frequentiam sacrificiorum. Proinde necesse est, ut vel Apellæus primus fuerit mensis Syrorum, quæ est Bedæ sententia, vel certe Dius. Hactenus de initio anni Syromacedonum, quod diversum esse ab initio anni Juliani demonstravimus. Nunc de mensibus eorundem Syromacedonum, an cum Romanis mensibus simul cœperint ac desierint, inquirendum est. Hic certe Eusebij locus aperte indicat, non idem fuisse initium mensium apud Syros & Romanos. Quippe qui mensis Desij diem octavum cum 7. die mensis Junij componit. Cœperat igitur Desius apud Syros uno die ante Junium mensem. Sed & Marcus in vita Porphyrij affirmat menses Gazæorum quinque diebus antevertere menses Romanos. Sic enim scribit: *Pluit autem Dominus noster assidue ab octava Audynæi usque ad decimum. Est autem Audynæus apud Romanos Ianuarius. Præcedunt autem quinque diebus eorum menses Romanos. Vndecimo*

A *vero die peregimus diem Theophaniorum Deum laudantes.* Ex quibus verbis apparet, idem fere initium fuisse mensium apud Gazæos, quod apud Ægyptios. Sed & Epiphanius in libro de ponderibus cap. 20. diem 16. Maij componit cum vicesimo tertio mensis Græcorum Artemisij. Alia fuit mensium ratio apud Tyrios, qui & ipsi Macedonum mensibus utebantur. Nam in Actis apud Tyrum, quæ referuntur in Actione nona Concilij Chalcedonensis, decimus dies mensis Peritij componitur cum die 25. Februarij. & in Actione 5. Concilij Constantinopolitani sub Mena, dies 28. mensis Loi apud Tyrios, dicitur fuisse 16. Septembris apud Romanos. Ex his colligi potest, non uniusmodi fuisse anni totius ac mensium rationem apud Syros. Aliter enim Gazenses, aliter Tyrij, aliter Cæsarienses computabant. Ac Cæsarienses quidem

B mensibus ad Julianorum formam prorsus compositis & aptatis usos fuisse, persuasum habeo. Etenim in omnibus locis hujus libelli (sunt autem quamplurimi) ubicumque mentio fit Macedonicorum mensium apud Cæsarienses, semper dies illorum conveniunt cum diebus mensium Romanorum; si unum hunc locum excipias capitis primi. Itaque rescribendum hic puto *Δεσίου μηνὸς ἑβδόμῃ*.

ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτου. Id est, quarta feria, seu ad verbum die 4. Sabbati seu hebdomadis. Veteres enim Christiani cùm laterculum septem dierum à Judæis accepissent, dies quoque hebdomadis à Sabbato cognominabant ut Judæi. Dicebant igitur primam Sabbati, secundam Sabbati, tertiam Sab-

C bati & sic deinceps, ut docet Tertullianus in libro de jejuniis: *Cur stationibus quartam & sextam Sabbati dicatis?* Interdum etiam ferias vocabant, teste Tertulliano in eodem libro, ubi dicit: *Proinde nec stationum, quæ & ipsæ suos quidem dies habeant quartæ feriæ & sextæ*, &c. Apparet igitur cur Christiani dies hebdomadis ferias appellaverint. Feria quippe idem est ac Sabbatum. Quemadmodum ergo Judæi primam, secundam, tertiam Sabbati dicebant & sic deinceps usque ad septimum diem quem Sabbatum dicebant; Ita veteres Christiani primam, secundam ac tertiam feriam nominarunt: hoc unum mutantes, quòd non Sabbato feriari instituerunt ut Judæi, sed die prima Sabbati, quam & Dominicam vocarunt. Ita fere Isidorus in libro de natura rerum cap. 3. *Inde dies Solis prima*

D *feria nuncupatur, quia primus est à feria. Item dies Lunæ perinde secunda feria, quia secundus est à Sabbato*, &c. Beda verò in libro de ratione temporum, ferias ex eo dictas esse scribit, quod clerici quotidie feriarentur ex decreto Silvestri Papæ. Sed hæc sententia ferri non potest, cùm diu ante Silvestrum Papam dies hebdomadis feriæ dicerentur, ut docet Tertullianus. Porro non soli Christiani, verùm etiam gentiles. usum septimanæ à Judæis acceperant, ut docet Josephus in fine libri 2. contra Apionem. Sed gentiles septem planetarum nominibus dies hebdomadis appellarunt: manentque adhuc apud plerasque gentes hæc nomina, veluti quædam prisci Gentilium erroris reliquiæ. Tertullianus in libro ad nationes: *Vos certe estis qui etiam in laterculum septem dierum Solem recepistis.* Et paulo post: *Exorbitantes & ipsi à vestris*

ad alienas religiones. Iudæi enim festi, sabbata, &c.

τοῦτο πρῶτον ἐπὶ καισαρείας τῆς παλαιστίνης. Acta latina: *Hoc primum in Cæsarea martyrium consummatum est*, ex quo apparet horum Actorum Interpretem legisse ἀπετελέσθη μαρτύριον.

ζακχαῖος. Hic Diaconus erat Gadarensis Ecclesiæ. De quo in Menologio die 18, Novembris hæc leguntur. Commemoratio SS. Martyrum Michææ, Zacchæi Diaconi Gadarensis Ecclesiæ & Alphæi. Ductus est B. Zacchæus ad tribunal, ferreum & grave in collo habens vinculum, *&c.*

In Caput II.

Pag. 320. περὶ ῥωμανοῦ. Græci quidem in Menæo duos distinguunt Romanos martyres: alterum qui ab Asclepiade Præfecto damnatus est Antiochiæ sub Galerio: alterum Diaconum Cæsariensem, de quo Eusebius hic loquitur, quem sub Diocletiano passum esse dicunt. Sed cùm uno eodemque die ambos esse passos, eodemque martyrij genere perfunctos fateantur (utrique enim præcisam linguam affirmant, utrumque post abscissionem linguæ locutum; tandemque in carcere strangulatum esse consentiunt) quis non videt frustra ab illis distingui duos Romanos. Miror tamen sententiam hanc placuisse Baronio in Notis ad Martyrologium. Certe si duo ejusdem nominis fuere Romani martyres, & si ambo eodem die martyrium passi sunt Antiochiæ, cur Eusebius hoc loco unius duntaxat mentionem fecit? Dicet fortasse aliquis, Eusebium in hoc libro de solis Palæstinæ martyribus loqui instituisse, atque idcirco solius Romani Diaconi meminisse, quippe qui Palæstinus esset. Verùm Eusebius alibi quoque hujus martyris mentionem fecit: in secundo scilicet libro de Resurrectione & Ascensione Christi, ubi Romani martyrium luculente & oratoriè describit his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr, &c.* Vides hic etiam unum duntaxat Romanum ab Eusebio agnosci, qui martyrium Antiochiæ perpessus sit.

διάκονός τε καὶ ἐπορκιστής. Apud veteres Christianos, ac præcipuè in minoribus oppidis, cùm exiguus esset numerus clericorum, unus idemque clericus duorum aut trium munere fungebatur. Hinc est quod in Actis Procopij martyris quæ superiùs retuli, Procopius in Ecclesia Scythopolitana tribus simul officiis perfunctus esse dicitur, lectoris scilicet, interpretis & exorcistæ. Eodem igitur modo Romanus in Cæsariensi Ecclesia diaconi simul & exorcistæ partibus fungebatur. Vetus auctor Quæstionum Veteris & Novi Testamenti, cap. 101. de hoc more loquitur his verbis: *Quamquam Rom. Ecclesiæ diaconi modice inverecundiores videantur, sedendi tamen dignitatem in Ecclesia non præsumunt, ut autem non omnia ministeria obsequiorum per ordinem agant, multitudo facit clericorum. Nam utique & altare portarent & vasa eius, & aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes Ecclesias.* Et paulò post: *Major enim ordo intra se & apud se habet & minorem. Presbyter enim & diaconi agit officium & exorcistæ & lectoris.*

ἐπορκιστής. Exorcistarum duplex olim usus fuit in Ecclesia. Nam & ad purgandos dæmoniacos, & ad catechumenos adhibebantur. Nec verò semel duntaxat exsufflabantur atque exorcizabantur catechumeni: sed post singulas catecheses discincti & excalceati deducebantur ad exorcistam, ut ab eo purgarentur. Cyrillus Hierosolymitanus in Procatechesi ad illuminandos: τοὺς ἐπορκισμοὺς δέχου μετὰ σπουδῆς, κἂν ἐμφυσηθῇς κἂν ἐπορκισθῇς, *&c.* Chrysostomus in Hom. 1. ad Illuminandos, Tomo I. de hoc more ita scribit: καὶ τινὸς ἕνεκεν μετὰ τὴν παρ' ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς.

ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις. Ex ijs multos fuisse qui Christum abnegaverant, docet Eusebius in sermone 2. de resurrectione his verbis: In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr. Iste peregrinus advenerat illò. Cùm autem jactari à tempestatibus illam tunc videret civitatem (Invenerat enim jam multos milites cecidisse Ecclesiæ) non est passus dare diabolo ut exultaret. Sed exultantem judicem de his qui fuerant superati, aggreditur vim faciens; regno vero capto & dicit: Non recedes lætus. Habet enim Deus milites qui superati non possunt. Judex autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate æstimans sancti constantiam, præcipit eum induci. Non oportebat enim Dominum Jesum sine victore recedere. Introducens autem eum, omnia tormenta movebat; & tanta uni vincenti, quanta omnibus his qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur victoria sua per unius istius victoriam; & reputans apud se, quia & in stadiis finis currentium quæritur, & quia si iste vicerit, nec ut victi erunt qui fuerunt superati; universa ei tormenta admoveri jubet. Volens enim flectere juvenem, & oculis torquebat, & dentibus minabatur, & manibus torquentium suas protendebat manus, & ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua, *&c.* Hæc ideo hic adduxi, quia Eusebius noster hoc in libro qui est de martyribus Palæstinæ, de tormentis Romano illatis nihil dixit.

τοῦ βασιλέως ἐπιπαρόντος. Galerium Cæsarem intelligi puto. Nam Diocletianus quidem Nicomediæ morabatur. Cæsares autem, velut apparitores quidem ac ministri, per limitem discurrebant. Certe hoc anno quo cœpta est persecutio, mense Aprili Diocletianus una cum Galerio degebat Nicomediæ, ut testatur Eusebius in libro octavo. Sed & aliquanto post cœptam persecutionem, tunc cùm Nicomediense palatium de cælo tactum conflagravit, Diocletianus ibidem versabatur, ut docet Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum. Quare Antiochiæ adesse non potuit, tunc cùm Romanus ignis supplicio condemnatus est. Id enim contigit circa initium persecutionis. Occisus quippe est Romanus decimo quinto Calendas Decembris, cùm aliquot mensibus in carcere detentus fuisset, quemadmodum testatur Eusebius.

ποῦ μοι τὸ πῦρ. Miror nullam ignis cælitus extincti fieri mentionem, tum hic tum in Menologio. Quod tamen miraculum eleganter exaggerat Eusebius noster in sermone 2. de Resurrectione his verbis: *Cum autem adunarentur sarmenta & cannæ, ad velocitatem utpote flammæ, vel quod igni apta videntur ad incensionem, imponebatur autem*

vivens immolatio in igne. Hæc cùm ita agerentur, non autem longe abesset civitas, ut testaretur veritati; & forte quia quidam de Iudæis, aut alij homines dicebant, ubi est horum Deus? forte proferentibus Iudæis tres pueros, & dicentibus quia sub nobis salvabantur à flamma fornacis ardentis: isti autem ardent. Atqui cæli Dominus jubet nubibus coronari cælum. Adimplens autem sinus nubiumq; grandine & imbre admodum vehementi, & addens ventos ad velocem emissionem eorum. Neque enim accendi flammam permittit, vehementiorem ostendens hanc virtutem quam apud Babyloniam. Idem canit etiam Prudentius in agone Romani.

ἀνήλωτ☉ πρὸς βασιλέα γίνεται. In Græcorum Menologio, die 18. Novembris ista supplicij commutatio sic refertur: *Itaque sponte judicem adiens, statim ignis supplicio condemnatur. Quod cum cognovisset Diocletianus, ignis quidem pœnam removit, sed* B *linguam excidi jussit.* Eusebius verò noster in sermone supracitato rem ita narrat: *Fit turbela non levis. Nuntiatur tyranno, quia martyre tradito igni cælum indignatum est, & quia cælestis Rex suos qui in terra habentur defendit. Hæc cùm audisset tyrannus, & cùm valde injuriam defenderet suam factam per linguam, jubet judici jam non debere jurgari eum ad Deum: sed istum quem liberavit Deus dimitti debere. Et noster igitur Ananias velut ex igne dimittitur. Iudex autem blandiens tyranno, invenit nescio quid novum adversus sanctum, addens admirationem admirationi. Quid enim facit? præcipit linguam qua fuerat locutus in hominem, eo quod non negaverat Deum, incidi.* Dissentit igitur ab Eusebio auctor Menologij. Nam Eusebius ait Romanum Imperatoris sententia dimissum fuisse: sed judicem in gratiam Imperatoris jussisse ut Romano lingua præcideretur. Auctor verò Menologij ait, Imp. ignis quidem supplicium à martyre removisse, sed linguam ei abscindi præcepisse. Quod mihi verisimilius videtur.

μεθ' ἣν τιμωρίαν. Et hic mirari subit, omissum esse ab Eusebio ingens illud miraculum, hominis post linguæ præcisionem adhuc loquentis. De quo Prudentius in agone B. Romani, Chrysostomus in duobus sermonibus de Romano martyre: quorum tamen sermonum posterior non est B. Chrysostomi, ut ex stilo apparet. Denique Eusebius ipse in sermone 2. de Resurrectione: *Abducebatur Romanus ad carcerem (addebat autem & hoc blandus ad tyrannum Iudex) qui istam corporalem linguam non habebat. Lectum est autem nobis, quia in Apostolos Spiritus linguas ut ignem divisit & donavit. Sed illud non vidimus, sed audivimus & credimus. Quod autem dicturus sum, multi vultus sunt testes. Dicitur quia beatus iste Romanus, dum adhuc carneam habebat linguam, similia Mosi loquebatur, hoc est balbutiens, & non composite loquens. Dum adhuc haberet totam linguam, erat balbus. Cùm autem carcerem ingrediebatur, custos carceris interrogavit eum, quod ei esset nomen. Et certe litera etiam hic qui valde compositi recte loquuntur, impedita loquendum. Nunc autem Romanus & incisa lingua, quam cum haberet, recte loqui non poterat, spiritu lingua loquitur, & valde rectissime: & dicit, Romanus dicor.* Et paulò post: *Non enim semel locutus tacuit: Sed conferebat cum aliis de cruce & victoria Christi, & hoc multis mensibus in carcere constitutus.*

A τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδ☉. Hic locus inprimis notandus est, quippe qui annum quo cœpta est persecutio Diocletiani apertissime designat. Ait enim Eusebius anno 1. persecutionis, acta esse Imperatoris vicennalia. Quod cadere non potest nisi in eum annum, quo Diocletianus octies & Maximianus septies consules fuerunt. Hoc enim anno qui fuit Christi 303. initanus 20. Diocletiani à die 15. Calendas Octobris. Quippe hic primus fuit imperij dies Diocletiani, Carino II. & Numeriano Coss. Christi 284. ut scribitur in Chronico Alexandrino. Porro non levis nascitur difficultas ex eo quod dicit Eusebius, Romanum die 17. Novembris martyrium consummasse, cùm Diocletiani vicennalia agerentur. Ex quo sequi videtur, primum diem Imperij Diocletiani cadere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor Chronici Alexandrini. Quare necesse est, ut vel apud Eusebium, vel in Chronico Alexandrino error sit admissus in mensis nomine. Nisi forte dicamus Diocletiani vicennalia acta fuisse Antiochiæ, non eo ipso die qui erat Natalis Imperij, sed paulo serius. Sic Eusebius in Chronico tradit, vicennalia Constantini acta esse Nicomediæ, & sequenti anno Romæ edita.

κατὰ τὴν νομιζομένην ἄφεσιν. Moris erat apud Romanos, ut in quinquennalibus ac decennalibus Imperatorum, leviorum criminum rei vinculis solverentur: missa ad hoc Imperatoris lege, quam indulgentiam vocabant. Vide titulum in codice Theodosiano de indulgentiis criminum. Græci hanc indulgentiam vocant ἄφεσιν. Glossæ veteres θεία ἄφεσις indulgentia. C

In Caput III.

ἡ καθ' ἡμᾶς Θέκλα. Non sine causa hæc verba Eusebius addidit ἡ καθ' ἡμᾶς. His enim verbis indicare voluit; Theclam hanc ab illa vetere Thecla quæ comes fuit Pauli Apostoli, distinguendam esse. In Menæo ad diem 19. Augusti hæc Thecla vocatur ἡ βυζάντις, quod quid sibi velit nescio. Nam Thecla de qua hic agitur, Palæstinensis fuit, non ex Bizua urbe Thraciæ. Fieri tamen potest, ut Thecla cujus hoc loco meminit Eusebius, è Thracia fuerit oriunda. Neque enim omnes quorum hic martyria ab Eusebio referuntur, Palæstini fuere. Neque in hoc libro de Palæstinis martyribus agit Eusebius, sed de ijs qui in Palæstina martyrium pertulerunt. Pag. 321.

D μεθ' τῶν ἄλλων αὐτοῖς σπουδαζομένων. Christophorsonus legit τῶν ἄλλων, & in neutro genere accepit. Sic enim vertit: *Inter alia quæ magnopere ipsis in optatis erant ad contemplandum.* Ego verò in masculino genere hæc dici existimo, de bestiariis scilicet nobilioribus, quos populus summo favore prosequi solebat. Cujusmodi erat ille quem populus Constantinopoli his acclamationibus poscebat: *Crudelis bestia artifex parabolus componatur*, ut legitur in historia Ecclesiastica. Paulo post lego ἐπιδείξασθαι cum Christophorsono & Savilio.

πάσιος. In codice Maz. & Med. scribitur πάσιος. Ita etiam in codice Fuk. In Menologio Græcorum quod edidit Canisius, die 15. Martij pro Pasi Publius dicitur.

In Caput IV.

Pag.321. Μαξιμῖνος καῖσαρ αὐτόθεν. Male Christophorsonus vertit: *Maximinus Cæsar qui suis ipsius viribus ac manu Imperium occupaverat.* Quasi αὐτόθεν significaret, per se ac suis viribus. Maximinus quidem Augustum se ipse renuntiavit, ut scribit Eusebius in lib. 8. cap. 13. Cæsar autem factus fuerat à Galerio Maximiano. Porro Eusebius hîc loquitur de Maximino adhuc Cæsare, & de eius initio, cùm secundus annus persecutionis ageretur, statim post abdicationem Diocletiani & Herculij. Ait igitur Eusebius Maximinum simul atque Cæsar factus est, impietatis suæ specimen edidisse, Christianos acerbissimè persequendo. Ergo αὐτόθεν idem valet atque *illico, exinde, ex eo tempore.* Ceterùm Maximinus Cæsar factus est anno Christi 304. Calendis Aprilis, ut est in Fastis Idatij. Quod quidem cum Eusebij nostri rationibus optime consentit. Nam Eusebius scribit Maximinum post abdicationem Diocletiani Cæsarem esse factum anno secundo persecutionis: statimque quasi potentiæ suæ ostentandæ causâ, Christianorum persecutionem velut de novo instaurasse. Quod tamen non de ipso anno accipiendum est, quo Cæsar factus est Maximinus. Hoc enim anno utpote rebus adhuc turbatis, nec satis confirmato Galerij Imperio, paulumper quievit Maximinus. Itaque anno illo nullus in Palæstina martyr ab Eusebio memoratur. Sequenti autem anno, qui tertius fuit persecutionis, Maximinus propositis adversus Christianos edictis persecutionem instauravit, ut in hoc capite disertè testatur Eusebius.

θαυμαστότερον. Rectius in Maz. Med. ac Fuketiano codice scribitur θαυμαστότερον. & sic in Regio codice prius scriptum fuerat, ut apparet ex lituræ vestigiis.

τῶν προπυλῶν ἐπὶ θυσίαν. Undenam Christophorsonus interpretationem suam exsculpserit, ignoro. Sic enim vertit: *Qui quidem in festo, quo Gentiles Hecatæ sacrificare solent, omnibus Cæsareæ civibus admirabile suæ in Deum pietatis exemplar proposuit contemplandum.* Græca quidem verba corrupta esse satis apparet. Sed levi mutatione locus restitui potest hoc modo: πρὸ τῶν πυλῶν ἐπὶ θυσίαν ἅπασι, &c. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. Confirmat hanc emendationem ipse Eusebius infra, ubi dicit cadaver Apphiani martyris, quod in mare projectum fuerat, ad ipsum littus Cæsariensium appulisse juxta ipsas civitatis portas.

Pag.321. ἑλλήνων παιδείας ἕνεκα κοσμικῆς. Jurisprudentiam & Latinæ linguæ peritiam intelligit, quæ ad honores & magistratus gerendos necessariæ erant. Erat autem Beryti schola Juris civilis, ut multi jampridem observarunt ex Gregorio Thaumaturgo, Eunapio, Nonno & alijs. Hinc est igitur quod Eusebius addidit vocem κοσμικῆς, Id est, sæcularis literaturæ. Gregorius Nazianzenus in carmine Nicobuli ad filium, Berytum vocat

φοινίκης κλυτὸν ἄστυ, νόμων ἕδος αὐσονιήων.

In Græcorum menologiis die 2. Aprilis, Amphianus cum Ædesio fratre apud Berytum à B. Pamphilo martyre ad pietatem instructus esse memoratur.

κατὰ τὴν αἱρέουσα χριστιανισμοῦ λόγον. Hoc loco αἱ-

A ροῦντα positum videtur pro φρονοῦντα vel προσήκοντα. Quæ locutio familiaris est Eusebio. Sic enim in fine hujus capitis, & in lib. 7. cap. 24. ex Dionysij Alexandrini libro adversus Nepotem.

εἴ τις ἄρα παγὰς ἐπίσταται τῆς λυκίας. In codice Medicæo legitur una voce ἀρπαγὰς leni spiritu. In Mazarino ἁρπαγὰς. In Fuketiano etiam ἁρπαγὰς cum aspiratione. Sed in margine adnotatum est scribendum esse ἀράγας. De Aragis urbe Lyciæ nihil uspiam legi. Araxa quidem Lyciæ urbs commemoratur à Ptolemæo & Stephano. Et in Concilio Constantinopolitano inter Episcopos provinciæ Lyciæ qui Synodo subscripserunt, ultimus recensetur Theanthinus Araxenus. In Synodo quoque Chalcedonensi Leontius nominatur Araxorum Episcopus. In Menæo Græcorum Amphianus è Lydia oriundus fuisse dicitur.

B πνεύματι θείῳ κατισχημένος. Sic in omnibus libris constantissimè exaratum est. nec tamen dubito quin legendum sit κατισχυμένος, quomodo & Savilius in suo codice emendavit.

γενόμενος δὲ ἡμῖν αὐτοῖς ἅμα. Symeon Metaphrastes. qui Apphiani, vel ut ipse vocat Amphiani martyrium ex Eusebio Pamphilo se descripsisse profitetur, hunc locum ita interpolavit: *Cùmque nobiscum in divinarum rerum studiis versaretur, & in sacris literis à magno martyre Pamphilo exerceretur, non vulgarem ad virtutem habitum adeptus est: ex quo sibi ad martyrij palmam aditum patefecit.* Atqui Eusebius non à Pamphilo martyre, sed à seipso Apphianum in sacris literis institutum esse testatur. Idque verius existimo. Nam Eusebius noster longe doC ctior fuit quàm Pamphilus. Græcorum tamen Menæa & Menologium à Canisio editum, cum Symeone Metaphrasta consentiunt: nisi quod Metaphrastes quidem Apphianum post reditum à Berytensibus studijs, cùm venisset Cæsaream, illic à Pamphilo eruditum esse scribit. In Menæis verò & in Menologio idem Apphianus cum fratre Ædesio, Beryti à Pamphilo institutus esse dicitur; nulla Eusebij mentione facta. Adeò recentiores Græci sollicitè caverunt, ne beatissimus martyr ab Eusebio Pamphilo, quem hæreticum fuisse sibi persuadebant, eruditus esse diceretur.

παρέχοντα τεκμήρια. Scribendum puto disiunctis vocibus παρέχον τὰ τεκμήρια. Refertur enim ad vocem τὸ ἐγχείρημα, quæ præcessit.

καὶ τὸ περίχωρον ἅπαν. Metaphrastes his verbis litus D designari existimavit. Sic enim habet Latina eius versio apud Lipomanum Tomo 7. *Cum enim in pelagi profundum, sanctum Dei hominem, lapidibus ad pedes eius suspensis projecissent, ingens confestim fragor & commotio atque æstus, tum ipsum mare, tum circumstans littus perturbavit, motusque maximus urbem concussit universam.* Græci tamen ea voce designare solent aerem qui terras ambit.

In Capute V.

διὸ μοὶ δοκεῖ ἐν τοῖς, &c. Id est: Quamvis Ulpianus non in Palæstina passus sit, sed in Phœnice, tamen quia eodem tempore eodemque supplicio quo Apphianus extinctus est, non absurde hoc loco mentionem eius fecimus. Apparet igitur ex his verbis, Eusebium in hoc libro solos provinciæ Palæstinæ martyres retulisse.

ὁμοπάτριος

Pag. 326. ὁμοπάτριος ἀδελφός. In Menæo Græcorum ad di- A em secundum Aprilis, Ædesius frater uterinus Apphiani martyris appellatur.

καὶ αὐτὸ παρθένους. In codice Med. Fuk. & Maz. legitur una voce αὐτοπαρθένους, optime ut equidem judico. Sic enim vocat Eusebius Christianas virgines, quæ sponte virginitatem suam Deo devoverant: quas Latini devotas vocabant. Ita enim Ausonius aliique eas appellant. Paulo post ex iisdem codicibus emendavi ταὐτὸν ἐγχειρήσας.

τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίᾳ περιβαλών. Hujus loci explicatio ex Menæo Græcorum petenda est: in quo Ædesius Hieroclem Præfectum Ægypti in Christianos sævientem, pugno dicitur percussisse. ὁ δὲ αἰδέσιος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ κατ' Αἴγυπτον. τοῖς τοῦ χαλκοῦ μετάλλοις ταλαιπωρούμενος, ἐπειδὴ τὸν ἄρχοντα ἱεροκλέα τιμωρούμενον τοὺς χριστιανοὺς ἐθεάσατο, ἑαυτοῦ B ἀφειδήσας, αὐτοχείρως τὸν ἄρχοντα ἔτυψεν. Quare in hoc Eusebii loco, ἀτιμία quidem designat verbera quibus judex affectus est ab Ædesio: αἰσχύνη verò denotat convicia, quibus Ædesius judicem ipsum appetiit. Utrumque autem indicat Eusebius his verbis: λόγοις τε καὶ ἔργοις τὸν δικαστήν, &c. De Hierocle autem Præfecto Ægypti qui innumeris Christianorum cædibus nobilitatus est, loquuntur Epiphanius & Lactantius. Hic est Hierocles adversus quem Eusebius noster librum scripsit. Porro hunc Eusebii nostri locum Metaphrastes eodem prorsus modo explicuit: *Post hanc*, inquit, *calamitatem, incedit in Hieroclem, qui totam Ægyptum administrabat. Hunc cùm in Dei martyres injuria sævientē animadvertisset, sanctasque Dei virgines tradentem lenonibus, nec tantam iniquitatem perferre posset, simile fraterno facinus aggreditur. Namq; Divino repletus zelo procedit, & verbis ac factis Hieroclem confundit. Manu enim sua plagas illi in os infligit, humique supinum prosternit & cædit: ac monet, ne audeat contra naturæ leges, Dei servos offendere.*

In Caput VI.

ἐστίχοις τισὶ κωμασκίαις. Pantomimos intelligit, & pegmatarios, & contigeros, & funambulos, aliorumque id genus miraculorum artifices, qui à magnificis quibusque editoribus populo exhibebantur, ut docet Claudianus in libro de Consulatu Theodori.

ὁ δεύτερος. Olim legendum putabam δευτέρῳ ἔτει. Sic enim Eusebius supra in cap. 3. Sed vulgata lectio ferri potest. Hic enim Agapius secundus dicitur, ad D discrimen prioris Agapii qui ante biennium passus fuerat, de quo Eusebius loquitur in dicto capite.

τῆς δεσμωτηρίου τρίτον. Corruptus & mutilus est hic locus. Nec male Christophorsonus legit δεσμωτηρίῳ ἐξαχθείς. Verùm ego lineam integram hic omissam esse existimo, quam ita suppleo ἐξαχθείς, ἐν ᾧ κατεκέκλειστο ἤδη τὸ τρίτον, &c. Conjectus fuerat in carcerem Agapius anno 2. persecutionis ineunte. Tertium jam ergo annum agebat in vinculis.

ἅμα κακούργοις ἐμπομπεύσας τῷ σταδίῳ. De hoc more noxios qui ad ferrum vel ad bestias damnati erant, per arenam traducendi, supra notavi ad librum 5. ubi de Attalo.

προθύμως ὅσα δ' ἄν. legendum videtur ὅσα δὴ ἄν.

In Caput VII.

Pag. 328. τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως. In Actis MS. passionis B. Theodosiæ, nō die Paschæ passa esse dicitur, sed tantum die Dominico.

πρὸ τοῦ δικαστηρίου. Christophorsonus vertit *ante tribunal consedentibus*, quod non probo. Ego *ante Prætorium* malui vertere. Nam vincti illi ante fores prætorii stabant, donec Præses, cui exhibendi erant, ad tribunal venisset. Quæ explicatio plane confirmatur sequentibus verbis.

πρεσβύτερον ὁμολογήσαντα. Non dubito quin scribendum sit ὁμολογήσαντας. Sic enim construenda sunt hæc verba: τοὺς ἀμφὶ σιλβανὸν ὁμολογήσαντας.

μονομαχεῖν ἐπὶ πυγμῇ. Vide cap. 8. ex quo discimus eos qui sententia judicis ad hujusmodi certamina codemnati fuerant, traditos esse Procuratoribus Cæsaris, qui eos quotidianis proludiis exercebant, ut in arenam quandoque produci possent.

θεία μετῆλθε δίκη. Post hæc verba punctum locā- Pag. 329. dum est, nō verò post ἀθρόως οὕτως, licet manuscripti codices vulgatam interpunctionem confirment.

In Caput VIII.

πρὸ τούτου. Male Christophorsonus hæc verba πρὸ Pag. 330. τούτου retulit ad vocem καλούμενον. Sic enim vertit: *in loco Porphyritæ appellato, qui jam antea ex vena lapidis quæ ibi nascitur, nomen duxerat.* Atqui πρὸ τούτου refertur ad vocem εἶχε.

ἐπιτρόποις. Intelligo Procuratores familiæ gladiatoriæ ac ludi matutini, quorum mentio in vetustis inscriptionibus. Hi enim curam habebant gladiatorum fiscaliū, eisq; annonas ex fisco præbebant.

ἐπὶ τῷ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων συγκροτήσει. Christophorsonus presbyteros ac diaconos intellexit, qui populum ad audiendas sacræ Scripturę lectiones col- C legerant: quod quidem in privatis ædibus tunc fieri necesse erat. Dirutis enim Ecclesiis & oratoriis, Christiani non nisi in privatis domibus conventus habere poterant.

οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζους. Post hæc verba punctū notatur in cod. Regio. Itaq; scribendū est: φοβερωτάτων γοῦν κατὰ τὸν πλευρῶν, &c. Alioqui hiulca erit oratio.

καὶ τὰ εἰς αὐτόν. Dictū videtur pro τὰ ἐν αὐτῷ. Thus Pag 331. videlicet & acerram intelligit, & alia ejusmodi quæ super aram imponebantur. Possent etiam deleri verb illa τὰ εἰς, ut intelligatur martyr aram ipsam utpote tumultuario opere ex tabulis ligneis fabricatam, cum igne & thuribulo imposito subvertisse.

τούτων προτέρα τῆς γαζαίων χώρας ἐλέγετο. Desideratur hujus virginis nomen: quod quidē magnopere dolendum est. Sed hanc lacunam supplebimus ex Menologio Græcorum, in quo ita scribitur die 15. Julii: *Eodem die SS. martyrum Valentinæ & Teiæ, quæ fuerunt ex Ægypto ad urbem Diocæsaream deductæ, & Firmiliano judici oblatæ, Christi veri Dei nostri confessæ nomen, sinistris pedibus combustis, & dexteris oculis effossis, gladio & igne consummatæ sunt.* Quæ tamen narratio non convenit cum Eusebii nostri narratione. Neq; enim Eusebius eas in Ægypto comprehensas esse dicit; sed alteram Gazæ captam esse memorat; alteram verò Cæsareæ, Valentinam nomine. Sed neq; sinistros pedes candenti ferro debilitatos, aut dextros oculos eis effossos esse dicit.

εἰς ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν αὐτούς. Malim scribere αὐτοῦ, supple τοῦ Θεοῦ. Nostri tamen codices nihil mutant.

ὅμως αὐτὸς ἑαυτὸν σχηματίσας. Longe aliam Scriptu- Pag 332. ram exhibent codex Fuketii & Savilii. Sic enim

habent ὡς νόμος, id est, *ut moris est.* Quæ lectio haudquaquam spernenda mihi videtur. Ceterùm de hujus Pauli martyrio mentio fit etiam in Menologio, die 15. mensis Julii.

In Caput IX.

ἐπειδὴ τοῖς τοσούτοις. Proculdubio scribendum est ἐπὶ δὴ τοῖς τοσούτοις, quemadmodum legitur in codice Regio. Atque ita in libro Turnebi ac Moræi ad marginem emendatum inveni.

Pag. 333. ὁ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος. Præfectū Prætorii intelligo. Nam Præfecti Prætorio tunc temporis rem militarem curabant. Certè quæ sequuntur verba, satis indicant de Præfecto Prætorio hîc agi. Subjicit enim Eusebius de edictis & jussionibus datis ad Curatores & Magistratus ac Tabularios singularum civitatum, B Solus autem Præfectus Prætorio hujusmodi edicta emittebat, ut innumeris exemplis probari potest. Vide librum 9. cap. 1. & 9. ubi de Sabino Præfecto Prætorii Maximini scribit Eusebius. Porro monendus est lector, in tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. hunc locum ita scribi: καὶ πρὸς ἔτι ὁ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος. ubi τοῦ positum esse videtur pro αὐτοῦ, supple μαξιμίνου.

καὶ ταβουλαρίοις. De his Tabulariis multa notavi ad lib. 28. Amm. Marcellini pag. 348. Horum mentio fit in lege 18. D. de muneribus & hon. Porro in codicibus nostris Maz. Med. & Fuk. rectiùs scribitur ταβουλαρίοις.

πρόσταγμα κελεύοντες, &c. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verùm in quatuor aliis codicibus Maz Med Fuk & Savil. scriptum est πρόσταγμα, κελεῦον ὡς ἄν, &c. longe profecto rectius. C Refert enim Eusebius hoc loco, ea quæ Maximini edicto continebantur.

μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισάμενος. Id utpote novū atque inusitatum notat Eusebius, non quò Firmiliani Præsidis clementiam laudet, qui martyres tormentis afficere noluerit; sed potius ut præcipitem hominis iracundiam ostendat, qui martyres à quibus lacessitus fuerat & confutatus, statim duci ad mortem præceperit, nullis prius tormentis excruciatos, sicut mos erat. Solebant quippe judices Romani his quasi proludiis exercere martyres Christi, ne fortissimi athletæ simplici morte defungerentur. Nec verò solis Christi martyribus id facere consueverant: sed generaliter quoties graviorum criminum rei in judicium erant deducti, primùm de his quæstio habebatur. Ac tametsi reus crimen confessus fuisset, non statim judex à cognitione cessabat, D Verùm insuper consequentia exigebat: quoties verbi gratiâ eadem egisset, quibus telis, quibus in locis: quæstionem deinde in socios & conscios criminis porrigebat, ut docet Tertullianus in libro ad Nationes & in Apologetici capite secundo.

τούτων ὁ μὲν πρεσβύτερος ἦν, Ἀντωνῖνος ὄνομα. In Menologio Græcorum hic Antonius dicitur, & præter Zebinam ac Germanum quartus illis socius additur Nicephorus. Ita enim in eo scribitur, 12. die mensis Novembris. *Natalis sanctorum martyrum Antonii & sociorum, qui fuerunt sub Maximino Imp. Antonius ætate provectior: Nicephorus verò, Zebinas & Germanus juvenili vigore florentes. Comprehensi verò apud Cæsaream & Christum liberè confessi, obtruncati sunt.* ubi vides auctorem Menologii verba illa Eusebii ὁ μὲν πρεσβύτερος, de ætate accepisse, non autem de sacerdotio.

ἐνναθάς. In Græcorum Menologio non Ennathas vocatur hæc virgo, sed Manatho.

πορφυρίας στέμμασι. Magis placet στέμματι, ut in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. scriptum inveni. Intelligit enim Eusebius mitellam è lana purpurea, quod signum erat professæ virginitatis, ut ait Optatus in libro 6. *Jam illud quam stultum, quàm vanum, quod ad voluntatem & quasi ad dignitatē vestram revocare voluistis; ut virgines Christi agerent pœnitentiam, ut jamdudum professa signa voluntatis capitibus; postea vobis jubentibus immutarent; ut mitellas aut eas projicerent, alias acciperent.* Et paulò post: *Nudastis capita jam velata, de quibus professionis detraxistis indicia, quæ contra raptores aut petitores videntur inventa.* Idem Optatus eas purpureas ex lana fuisse testatur his verbis: *Nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitella fieret, aut de qua purpura tingeretur.* Eodem referendus est locus ex passione Saturnini & Dativi, ubi de Victoria virgine hæc leguntur: *ad Ecclesiam confugit: ibi consecratæ Deo dicatiq; capitis sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit.*

ὡς ἐπάγαγεν. Vel delendū est verbum ἐτόλμα quod mox sequitur; vel sane scribendum est ὡς ἐπαγαγεῖν. Sed neque hoc modo satis cohæret oratio. Ac fortasse verba illa quæ sequuntur ὅτος μὴν γε, usq; ad πλεῖ πολλοῦ ποιεῖται per parenthesim legenda sunt. Pag. 334.

ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας, scribendum puto ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας καὶ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν. Atqui ita Savilius ad oram sui codicis emendarat. Posset etiam hic locus commode sic emendari. ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας, τῇ κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύττῃ πέρα τῶν τῆς φύσεως προήει θεσμῶν. vel quod idem est, διὰ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν.

τοῦτο περιέχοντος κατάστασις ἐνδεεστάτη. Vetustissimus codex Maz. veram hujus loci scripturā solus retinuit. Sic enim scriptum habet τοῦ περιέχοντος καταστάσεις ἐνδινωτάτη. In codice autem Fuk. scriptum inveni καὶ τῆς τι περιέχοντος κατάστασις ἐνδεινωτάτη. Quare non dubito quin scribendum sit ἐνδεινωτάτη. Quanquam ἐνδινωτάτη etiam ferri possit, ut legitur in lib. 9. cap. 7. Rectior tamē est prior scriptura, cum analogia ita postulet, ut ab voce ἐνδία formetur ἐνδεινός. Pag. 335.

In Caput X.

πρόμος καὶ ἠλίας. Scribendū puto πρόβος. Nam πρόμος nusquam, ut opinor legitur pro nomine proprio. Error autem ex eo natus est, quòd in antiquis codicibus β. scribi solet ut μ. Certe in codice Fuk. & Sav. πρόβος hoc loco scriptum est, non πρόμος.

Πέτρος ἀσκητὴς ὁ καὶ ἀψίλαμος. Hujus mentio fit in Menæis Græcorum die 14. Octobris, cum tamen ab Eusebio passus esse dicatur 3. Idus Januarii. Et in Menæo quidem αὐσέλαμος dicitur. In Menologio verò Anselamus perperam pro Auselamo aut Abselamo ponitur: *Eodem die Commemoratio S. martyris Petri Anselami ex Eleutheropoli, qui cùm corporis robore & animi vigore plurimū valeret, præclare admodum in pietatis certaminibus se gessit, & terrenis rebus contemptis anno sexto Imperii Diocletiani & Maximiani, ignis certamine exacto victima Deo grata oblata est.* In quibus verbis obiter notandum est, annum sextum Imperii Diocletiani poni pro anno sexto persecutionis.

In Caput XI.

Pag. 136. καιρὸς δ᾽ ἦτα καλεῖ. Totam hanc Pamphili & sociorum ejus passionem ex Eusebio nostro descripsit Symeon Metaphrastes, additis & mutatis quibusdam ut solet. Videtur tamen integriora nactus esse Eusebii exemplaria, quàm sunt ea quæ nunc habem9; idque patebit legenti. Quod si Græcus Symeonis Metaphrastæ codex nunc esset ad manum, libenter Græca lectori proponerẽ, ut ex eorum lectione dijudicare posset, utrùm Eusebii, an potius Metaphrastæ stilum referrent. Sed quoniam Græco exemplari destituimur, contenti impræsentiarum erimus Latina versione, quam Lipomanus & Surius die primo Junii nobis ediderunt.

Certamen SS. Martyrum Pamphili & Sociorum, ex Symeone Metaphraste.

Tempus invitat ad omnibus enarrandum magnum & gloriosum spectaculum Pamphili & sociorum, virorum admirabilium, cum eo consummatorum, & qui ostenderunt multiplicia certamina pietatis. Atque cùm plurimi in nobis cognita persecutione se fortiter gesserint, eorũ de quibus agimus rarissimum certamẽ quod nos cognovimus, conscripsimus: quòd in se simul omne genus ætatis & corporis & animi vitæque diversorum studiorum est complexum; variis tormentorum generibus, & diversis in perfecto martyrio coronis exornatum. Licebat enim videre quosdam adolescentes & pueros, atque adeò plane infantes, ex illis qui erant cum ipsis: alios autem pubescentes, cum quibus erat etiam Porphyrius: corpore simul vigentes & prudentia: nempe mihi carissimum Jamnitem Paulum, Seleucumque & Julianum, qui ambo orti erant ex terra Cappadocum. Erant autem inter eos sacris quoque canis & profunda ornati senectute; Valens quidam diaconus Ecclesiæ Hierosolymitanæ, & cui verum nomen obtigerat, Theodulus. Atque hæc quidem fuit in eis ætatum varietas. Animis autem inter se differebant. Nam alii quidem erant rudiores, ut pote pueri, & quibus erat ingenium adhuc tenerius ac simplicius. Alii verò severi & morum gravitate præditi. Erant autem inter eos quoq; nonnulli disciplinarum sacrarum non ignari. Aderat verò omnibus congenita, insignis & admirabilis animi fortitudo. Veluti autem quoddam in die resplendens luminare in astris fulgentibus, in medio eorum emicabat meus dominus; non est enim fas mihi aliter appellare divinum & plane beatissimum Pamphilum. Is enim & eruditionem quæ habetur apud Græcos in admiratione, non modicè attigerat; & in divinorum dogmatũm & divinitus inspiratarum scripturarum eruditione, si quid audaciùs, sed verum dicendum est, ita erat exercitatus, ut nullus æque ex iis qui erant suo tempore. Quod autem erat his longe majus & præstantius, habebat donum; nempe domi natam, vel potius ei à Deo datam intelligentiam & sapientiam. Et quod ad animum quidem attinet, omnes ita se habebant. Vitæ autem conditionis & cõversationis erat inter eos plurima differentia: cùm Pamphilus quidem duceret genus secundùm car-

A nem ex iis qui erant honesto loco nati; fuisset autem insignis in republica gerenda in patria sua: Seleucus verò fuisset insigniter ornat9 militiæ dignitatibus: alii autem nati essent ex mediocri & communi loco. Non erat eorum chorus nec extra servilem conditionem. Nam & ex Præsidis domo in eorum numerum relatus erat Theodulus: & Porphyrius qui specie quidem erat Pamphili famulus: is autem ipsum affectione habebat loco fratris, vel germani potius filii, ut qui nihil omitteret, quò minus imitaretur dominum. Quid aliud? Si quis dixerit in summa, eos Ecclesiastici cœtus typum esse complexos, is non procul abfuerit à veritate: cùm inter eos presbyterio quidem dignatus esset Pamphilus: Valens verò diaconatu; & alii sortiti essent locum eorum, qui è multitudine consueve-
B runt legere; & confessionibus per fortissimam flagrorum tolerantiam diu ante in martyrio præclarissimè se gessisset Seleucus, & militaris dignitatis amissionem fortiter excepisset: & reliqui deinde per Catechumenos & fideles reliquam implerent similitudinem innumerabilis Ecclesiæ, ut in parva imagine. Sic aspexi admirabilem tam multorum & talium martyrum electionẽm: qui etsi non essent multi numero, nullus tamen aberat ex iis ordinibus qui inveniuntur inter homines. Quomodo autem lyra quæ multas habet chordas, & ex chordis constat dissimilibus, acutis & gravibus, remissisque & intensis & mediis, arte musica concinnè adaptatis omnibus; eodẽ modo in his, adolescentes simul & senes, servi simul & liberi, eruditi & rudes; obscuri generis homines, ut multis
C videbatur, & gloria insignes; fideles simul cum Catechumenis, & diaconi simul cum presbyteris. Qui omnes tanquam à sapientissimo musico, nempe Dei verbo unigenito varie pulsati, & quæ erat in ipsis potentiæ unusquisque per tormentorum tolerantiam, hoc est confessionẽ, ostendentes virtutem, & clarissimos numerososque & concinnos sonos edentes in judiciis, uno & eodem fine in primis piam & longe sapientissimam, per martyrii consummationem Deo universorum impleverunt melodiam. Operæ pretium autem est admirari virorum quoq; numerum, qui significat propheticam quandam & apostolicam gratiam. Contigit enim omnes esse duodecim, quo numero Patriarchas & Prophetas & Apostolos fuisse accepimus. Non est autem prætermittenda uniuscujusq singulatim
D laboriosa fortitudo, laetrũ lacerationes, & cum pilis caprinis laceratarũ corporis partium attritiones, & flagella immedicabilia, multipliciaque & varia tormenta, gravesque & toleratu difficiles cruciatus, quos jubente judice, manibus & pedibus infligentes satellites, vi cogebant martyres aliquid facere eorum quæ erant prohibita. Quid op9 est dicere memoriæ perpetuò mandandas voces virorum divinorũ, quibus labores nihil curantes, læto & alacri vultu respondebant judicis interrogationibus; in ipsis tormentis ridentes viriliter, & bonis moribus ludificantes ejus percontationes. Cùm enim rogasset undenam essent: mittentes dicere, quam in terris habebant civitatem, ostendebant eam quæ verè est eorum patria, dicentes se esse ex Hierusalem. Indicabant verò eadem sententia, Dei quoq; cælestem ad quam ten-

„ debant civitatem; & alia quæ sunt ejusmodi, igno- A
„ ta quidem & quæ non possunt perspici ab iis, qui
„ sacras literas non gustarunt; eis autem solis qui
„ à fide divina sunt incitati, aperta adducebant.
„ Propter quæ judex indignatus, & valde animo cru-
„ ciatus, & plane quid ageret dubius, varia ne vin-
„ ceretur in eos operabatur. Deinde cùm à spe ce-
„ cidisset, concessit unicuique auferre præmia victo-
„ riæ. Erat autem varius modus eorum mortis; cùm
„ duo quidē qui erant inter eos Catechumeni, con-
„ summati sint baptismo ignis: alius verò fuerit tra-
„ ditus figuræ salutaris passionis: qui autem erat mi-
„ hi carus, fuerit diversis braviis redimitus. Atque
„ hæc quidem dixerit quispiam, horum magis uni-
„ versam faciens mentionem: singulatim autem
„ unumquemque persequens, meritò beatum pro-
„ nuntiarit eum, qui in choro primum locum obti- B
„ net. Is autem erat Pamphilus, vir revera pius, *&c.*

Porro hæc Eusebii esse, nemo ut opinor negaverit. Sunt enim elegantissima, & Eusebianam phrasim prorsus redolent. Prima quidem periodus, iisdem verbis tota habetur in hoc capite. Sed & reliqua indidem sumpta esse satis apparet. Hæc enim verba: *Cùm plurimi quidem in nobis cognita persecutione se fortiter gesserint:* Et illa quæ mox sequuntur. *Clarissimum certamen quod nos cognovimus conscripsimus.* Item illa: *mihi carissimum famulum Paulum.* Denique ista: *in medio eorum emicabat meus Dominus, non est enim fas mihi aliter appellare divinum & plane beatissimum Pamphilum.* Et paulò post: *Sic adspexi admirabilē tam multorum & talium martyrum electionem.* Hæc, inquam, omnia quis alius dicere potuit quam Eusebius? Neque enim Metaphrastes ita loqui de se ipso potest, quippe qui multis sæculis post illos martyres vixerit. Dicet aliquis, hæc quidem quæ superiùs posuimus, esse Eusebiana; non tamen ex libro de martyribus Palæstinæ, sed ex libris Eusebii de vita Pamphili, huc à Metaphraste esse translata. Verùm tota orationis series, & apta singularum partium distributio, satis arguit hæc unius ejusdemque operis esse. Cùm ergo & principium & finis sint ex Eusebii libro de martyribus Palæstinæ, sicut res ipsa indicat; pars quoque illa quam hic adscripsimus, ex eodem libro deprompta sit, necesse est. Itaque verissimum est id quod suprà observavi, librum hunc Eusebii de martyribus Palæstinæ, mancum ad nos & mutilum pervenisse.

προφητικῆ τινὸς ἢ καὶ ἀποστολικῆ. Prophetas minores intelligit, qui duodecim numero fuerunt. Id autem longe clarius habetur apud Metaphrastem his verbis: *Operæ pretium autem est admirari virorum quoque numerum, qui significat propheticam quandam & Apostolicam gratiam. Contigit enim omnes esse duodecim; quo numero Patriarchas & Prophetas & Apostolos fuisse accepimus.*

Πάμφιλος, ἀνὴρ καὶ παρ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον. Et hic locus apud Metaphrastem multo integrior habetur in hunc modum: *Is autem erat Pamphilus, vir revera pius, & omnium ut semel dicam amicus & familiaris, respsa nomen sibi impositum verum esse ostendens; Cæsariensium Ecclesiæ ornamentum. Nam presbyterorum quoque cathedram cum esset presbyter honestabat, ut qui simul ornaret ministerium, & ex eo ornaretur. Quinetiam aliis quoque erat divinus & divinæ particeps inspirationis: quoniam tota sua vita fuit maximè insignis virtute; multùm quidem jubens valere delicias & copiam divitiarum, cum se totum dedicasset Dei verbo; renuntians quidem iis quæ ad ipsum redibant à majoribus; nudis, mancis & pauperibus omnia distribuit. Ipse autem degit in vita, quæ nihil possidebat, per valentissimam exercitationem, divinam persequens philosophiam. Atque ortus quidem erat ex Berytensium civitate, ubi in prima ætate educatus fuerat in illis, quæ illic erant studiis litterariis. Postquàm autem ejus providentia ad virilem pervenisset ætatem, transiit ab iis ad sacrarum literarum scientiam. Assumpsit verò mores divinæ & propheticæ vitæ; & ipse se verum Dei martyrem exhibuit etiam ante ultimum vitæ finem. Sed talis quidem erat Pamphilus.*

B ταπεινῶ ἐχόμεθα. In tribus nostris codicibus Maz. Med. & Fuk. rectius τάπεινοῦ ἐχώμεθα, in Imperativo. Porro ex hoc loco manifestè colligitur, librum hunc de martyribus Palæstinæ, verum ac germanum opus esse Eusebii, ab eo conscriptum post libros de vita Pamphili, & post Ecclesiasticam historiam.

τῶν ἀπ' αἰλίας διάκονος. Horum verborum duplex potest adferri sensus. Nam aut Valentem patria Æliensem fuisse his verbis significatur; aut diaconum fuisse Æliensium Ecclesiæ. Posteriorem sensum amplexus est Symeon Metaphrastes. Sic enim scribit: *Erat autem diaconus, etsi esset hujusmodi, Ecclesiæ Æliensium.* Similem ambiguitatem notavi suprà in lib. 5 ubi de S. Viennensi diacono agitur.

τᾶς εἴ ποτε λάβοι γραφῆς. Hic locus corruptus est, ut nemo non videt: quem ego sic emendandum esse existimo C ὡς μὴ ἰδεῖν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεύξεως, τὸ ἧς ποτε ἂν λάβοι γραφῆς διαρκοῦν αὐτὸν ἀπομνημονεῦσαι διεξόδους. Atque hanc lectionem in versione mea sum secutus. At Christophorsonus barbare prorsus hunc locum ita vertit: *ut si quem locum aliquando citare vellet, perinde expeditè illud poterat absque scripto efficere, atque ex scripto legere.* Sed nostra interpretatio cum Symeonis Metaphrastæ interpretatione consentit. Sic enim habet versio Gentiani Herueti apud Lipomanum in mense Februario: *Quinetiam divinarum Scripturarum sciens, ut si quis alius. Eas quidem ita complexus erat memoria, ut à lectione nihil discreparent, quæ memoriæ mandata ab eo conservabantur sacrosanctorum discipulorū promissiones.* Quamquam Herueti interpretatio in D Deo peccat, quòd verbū ἀπομνημονεῦσαι vertit *memoriæ mandare*: cum significet *memoriter recitare*, ut alibi observavi.

ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρεῖν γίνεται. Male Christophorsonus ὑπέρθεσις rescripsit. Fellit hominem prava interpunctio, quæ tum in editione Rob. Stephani, tum in manuscriptis codicibus habetur. Certe in vetustissimo codice Maz. post verbum γίνεται apposita est virgula ad caput literæ. Quod quidem in eo codice interdum fieri observavi. Sed quis non videt, totum hunc locum uno ductu legendum esse absque ulla distinctione, hoc modo: ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρεῖν γίνεται Αἰγυπτίων αὖθις ἀδελφῶν τινῶν. In codice quidem Medicæo post vocem γίνεται nulla adhibetur distinctio. Codex autem Regius post illud verbum, virgulam tantùm habet appositam ad pedes literæ. Gentiani quoque Herueti versio no-

ſtram interpretationem confirmat. Sic enim ille vertit: *His in carcere duobus annis contritis, martyrij occaſio fuit Ægyptiorum adventus.* A

τούτοις ἐγγυμνάσας τοῖς ἄθλοις. verbum ἐγγυμνάσας paſſive hic ſumi videtur pro ἐγγυμνασθείς. Indicat enim Euſebius, Firmilianum judicem in hujuſmodi judiciis & quæſtionibus tritum atque exercitatum fuiſſe. Sed cùm hoc verbum rurſus infrà ſumatur activè, hîc quoque eodem modo ſumi debet. Proluſiones igitur ſeu ἄθλα vocat Euſebius, verbera & tormenta. Certe Gentianus Hervetus verbum ἐγγυμνάσας activè interpretatus eſt hoc modo: *Ille autem Ægyptiorum ſolum periculum fecit ante tormenta, omni ratione eos exercens.*

Pag. 337. τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων. In quatuor noſtris codicibus Maz. Med. Fuk. & Savil. legitur τὸν ἐν κρυπτῷ. Quam ſcripturam ſecutus eſſe videtur Chriſtophorſonus. Sic enim vertit: *Et germanum ac verum Dei Iſraelem qui Iudæus erat in occulto, commonſtrare.* B Quam tamen interpretationem probare non poſſum. Quid enim ſibi vult *Iſrael occultus Iudæus.* Deinde dixiſſet Euſebius ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίοις, non autem Ἰουδαίων. Alius igitur ſenſus ſit oportet horum verborum. Alludit proculdubio Euſebius ad locum Pauli in Epiſt. ad Romanos cap. 9. ubi Paulus duo genera facit Judæorum; alios ἐν φανερῷ; alios ἐν κρυπτῷ. Et priores quidem illos, non eſſe veros Judæos affirmat, quippe qui corporales tantum legis cæremonias obſervent. Poſteriores verò, ait eſſe veros Judæos, qui corde ſint circumciſi non carne. Vide Origenem in capite 1. Philocaliæ. Ita certe hunc Euſebij locum accepit Metaphraſtes. Sic enim habet eius verſio auctore Gentiano Herveto: *Vt qui Eliam & Hieremiam, Eſaiam, Samuelem & Danielem ipſi ſeipſos nominarent; & qui eſt in occulto Iudæum & germanum Iſraelitam, non ſolum factis, ſed etiam vocibus propriè enuntiatis indicarent.* C Ex quibus apparet, in Græco exemplari quo uſus eſt Hervetus, ſcriptum fuiſſe τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον. Quæ lectio melior mihi videtur.

Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Duæ poſtremæ voces abſunt à codice Medicæo, nec habentur in collectione Symeonis Metaphraſtæ, ut ex Herveti interpretatione colligitur. Sane cùm Iſrael Hebraicè idem ſit quod *videns Deum*, nihil opus eſt addere τοῦ Θεοῦ. Ait igitur Euſebius, Ægyptios illos qui Iſraelitarum ſeu Judæorum nomina ſibi indiderant, verum ac germanum Iſraelem, & illum qui in abſcondito eſt Judæum, tam factis ipſis quàm nominibus exhibuiſſe. D

Pag. 338. ἐπιθυμίας κόρον λαβών. Intelligere videtur eam qua flagrabat Firmilianus cupiditatem, noſcendi ex martyribus Ægyptiis, ubinam eſſet illa Hieruſalem quam ſibi patriam eſſe dicebant. Ex quo, ut id obiter moneam, ſatis apparet id quod in ſuperioribus libris obſervavi, Hieruſalem tunc in terris nullam fuiſſe. Alioqui non tantopere æſtuaſſet Firmilianus, qui Præſes erat Palæſtinæ, ut Hieroſolymæ ſitum ex martyribus illis cognoſceret. Vox tamen ἐπιθυμία, neſcio an hoc ſenſu ſumi poſſit quem dixi. Certe hic locus obſcurus eſt, ac ni fallor, mendoſus. Proinde Symeon Metaphraſtes cùm hæc ex Euſebio deſcriberet, voces iſtas conſultò prætermiſit.

μειράκιον τῆς οἰκετικῆς τοῦ Παμφίλου θεραπείας. Hoc loco quædam addit Symeon Metaphraſtes, quæ hic merentur adſcribi: *Nondum autem dictum univerſum abſolverat, & aliunde exclamat quidam adoleſcens ex familia Pamphili; & ex media turba accedens in medium eorum qui circumſidebant judicium, altâ voce corpora eorum petiit ſepulturæ mandari. Is autem erat B. Porphyrius, Pamphili germanum pecus, nondum totos octodecim annos natus; rectè ſcribendi ſcientiæ peritus; modeſtiâ verò morum has laudes celans, ut qui à tali viro fuiſſet inſtitutus.*

μακρῷ πυρὶ παραδοθῆναι. Chriſtophorſonus legiſſe videtur μαλθακῷ. ſic enim vertit: *Confeſtim igni pedetentim exardeſcente & remiſſo comburi decernit.* Hervetus quoque ita interpretatus eſt: *Pronuntiat ſententiam ut tradatur molli & lento igni.* Idque confirmant ſequentia Euſebij verba. Ait enim Porphyrium palo affixum fuiſſe, & procul ab ipſo rogum in circuitu accenſum eſſe; ut ſcilicet martyr lento igne conſumeretur. Idem legitur in paſſione Pionij & aliorum martyrum. Eodem ſenſu μακρὸν πῦρ iterum uſurpat Euſebius infrà ubi de Juliano. Porro notandum eſt, tam Porphyrium quàm Julianum catechumenos fuiſſe. Docet id Metaphraſtes his verbis: *Duo quidem qui erant inter eos catechumeni, conſummati ſunt baptiſmo ignis.* Pag. 339.

μετὰ μίαν τε ἡμῶν, &c. Scribendum eſt μετὰ μίαν γε, Qua emendatione nihil certius.

τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν. Male Chriſtophorſonus monachos intellexit. Neque enim tunc temporis ulli adhuc erant monachi. Aut ſi qui erant, longe ab illis diſtabant aſcetæ. Nam monachi, ut nomen ipſum indicat, ſolitudinem ſectabantur. Aſcetæ verò in mediis verſabantur urbibus. Quicumque igitur ex Evangelij præceptis ſeveriorem vitam inſtituerant, & cuncta propter Deum reliquerant, Aſcetæ dicebantur. Sic Petrus quidam Aſceta, & virgo Aſcetria nominatur ſuprà in hoc Euſebij libro. Quos ſi quis monachos nominare vellet, is proculdubio falleretur. Certe Hieronymus diſerte teſtatur, nullum in Palæſtina monachum fuiſſe ante Hilarionem. Atqui Petrus ille Aſceta diu ante Hilarionem vixit in Palæſtina. Pag. 340.

χηρῶν ἀπροστάτων. Eadem voce utitur Euſebius in lib. 10. cap. 4. & in lib. 1. de vita Conſtantini cap. 56. Sic etiam Joannes Chryſoſtomus Homilia 21. in Actus Apoſtolorum pag. 202. dicit ἀπερίστατον χήρας, id eſt, *opitulare viduis.*

πρὸς τούτοις τοιοῖσδε. Non dubito quin ſcribendum ſit diſtinctis vocibus πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖς δὲ, &c. Quid enim apertius his verbis: πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖς δὲ χαίροντος Θεοῦ, τῆς μαρτυρίου κλήσεως ἠξιώθη. Id tamen non vidit Chriſtophorſonus. Ita certè legiſſe Symeonem Metaphraſtem, ex verſione Herveti colligitur: *Quamobrem meritò Deo his magis lætante quàm quæ per fumum & ſanguinem fiunt ſacrificiis, dignus fuit habitus conſummatione quæ fit per martyrium.*

κατ' ἴχνη δ' ἤ ταῦτα τῷ σελεύκῳ. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Sed longe rectior eſt ſcriptura codicis Maz. & Fuk. κατ' ἴχνη δ' ἦτα τῷ σελεύκῳ, &c. In Med. quidem exemplari legitur κατ' ἴχνη δ' ἤ ταῦτα.

τῆς κατὰ καισαρίων τύχης. Singulæ olim urbes ſuos Genios habebant, quibus templa erant exſtructa, quæ τυχεῖα vocabantur. Sic Tycheum Gazæ memorat Marcus in vita Porphyrij. Et Tycheum Ale- Pag. 341.

xandriæ, cujus fit mentio in codice Theodosij, & apud Libanium in descriptionibus quas nuper edidit doctissimus vir Leo Allatius. Templum quoque Genij Antiochensium nominatur à Juliano in Misopogone, cujus locum supra citavi, & ab Amm. Marcellino. Sed & Cæsareæ in Cappadocia Genius suum templum habuit, de quo Gregor. Naz. in Invectiva 1. In Julianum pag. 91. & in orat. 19. pag. 309. Quibus in locis Interpretes *fortunam* vertunt constanti errore. Atqui ut ceteros taceam, Charisius ipsos docere poterat, τὴν τύχην Genium esse.

In Caput XII.

Pag. 342. ὅσα δὲ ἐπὶ τούτοις κα̣ὶ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον. Hæc verba satis obscura sunt. Christophorsonus quidem de persecutionis tempore ea intellexit, cui non accedo. Loquitur enim Eusebius de ijs quæ acciderunt, cùm jam persecutionis furor paulatim resedisset. Igitur ἐπὶ τούτοις idem valet ac *postea*, ut loqui solet Eusebius tum alibi passim, tum infrà in hoc capite, cùm dicit τάς τε ἐπὶ τούτοις φιλαρχίας. Verba autem illa quæ sequuntur κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, designant totum illud tempus quod interjectum est ab initio persecutionis, usque ad eius annum septimum, ut in capite sequenti docet Eusebius. Scribo igitur ἐπὶ τούτοις, κατά τε τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, &c.

κατά τε τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας. Delenda est particula τε: quæ non hoc loco, sed superiore lineâ collocanda est, ut jam dixi. Mallem etiam scribere περὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας. Id enim mihi videtur elegantius: ὅσα ἐπιτελεσθῆναι συμβέβηκε περὶ τούς, &c. Id est ad verbum, *quæ fieri contigit adversus Episcopos*.

καμήλων φροντιστάς. Fuit hæc pœna apud Romanos, ut homines ingenui ad pascendos Imperatoris equos aut camelos & ad alia hujusmodi personalia munera condemnarentur. Sic Metaphrastes in Actis martyrum Indis & Domnæ: *Ministerium camelorum qui erant in regione Claudiopolitana ei tradi imperavit, ei detrahens dignitatem Præfecturæ*. Hoc autem munus dicebatur Camelasia, atque inter personalia munera recensetur in Pandectis, titulo de muneribus & honoribus. Quamquam in eo titulo non de camelis Imperialibus sermo est, sed de camelis uniuscujusque civitatis, qui ad convehenda ligna aliaque onera inserviebant, ut patet ex lege 18. in dicto titulo. Eusebius verò hoc loco agit de camelis & equis Imperialibus, ad quos pascendos Episcopi quidam sunt damnati. Multùm autem differt inter hæc duo ministeria. Nam prius quidem illud, munus erat civile, ad quod Decuriones ex albi ordine vocabantur, ut dicitur in lege citata. Posterius verò illud, servitus quædam fuit pœnæ, ad quam noxij damnabantur, ut ex Eusebij ac Metaphrastæ testimonio colligimus. Erant porro hi camelarij sub cura ac dispositione Comitis rerum privatarum, qui subjectos potestati suæ habebat præpositos gregum & stabulorum, ut legitur in Notitia Imperij Romani. Vide acta Marcelli Papæ.

τὰ ἐν αὐτοῖς ὁμολογηταῖς σχίσματα. Intelligit

A schisma Meletij Lycopolitani adversus Petrum Alexandriæ Episcopum, de quo vide Athanasium & Epiphanium. Intelligit etiam schisma Donati in Africa adversus Cæcilianum Episcopum.

ὡς δ' εὐωνῶ κα̣ὶ ἀρχομένῳ μοι εἴρηται. Scribendum est procul dubio ὡς γοῦν. Porro locus quem designat Eusebius, in hoc quidem libello non reperitur. Ex quo apparet hunc de martyribus Palæstinæ librum ad nos mutilum pervenisse. Certe prooemium libri deesse nemo non videt. Verùm suppleri potest hæc lacuna ex cap. 2. lib. 8. historiæ Ecclesiasticæ, ubi dicit Eusebius, quod hîc abs se dictum esse commemorat.

οἰκειότατον ἡγούμενος. Post has voces in codice Regio, & in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verùm in tribus alijs codicibus Maz. Med. & Fuk. totus locus uno spiritu continuatur hoc modo:
B οἰκειότατον ἡγούμενος τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ἱστορίᾳ. Et post vocem ἱστορίᾳ apponitur media distinctio seu mora. Quam quidem interpunctionem magis probo.

In Caput XIII.

ὅσα δοκεῖν. Lego ὅσα εἰδέναι.

κα̣ὶ πρεσβύτερος ἄλλος. Helias hic dicebatur, qui una cum Patermuthio flammis absumptus est, ut legitur in Menæis Græcorum, die 17. Septembris. De Patermuthio loquitur etiam Photius in Bibliotheca cap. 118. ubi scribit de libris pro Origene à Pamphilo martyre in carcere elucubratis. Pag. 346.

ἐν τῇς γαζαίων ἐκκλησίας ὁρμώμενος Σιλβανός. His verbis indicare videtur Eusebius, Silvanum hunc
C non fuisse Episcopum urbis Gazæ. Hoc enim tantum dicit Eusebius, Silvanum Gaza oriundum fuisse, eundemque Episcopum Christianis qui in Palæstinæ metallis agebant præfuisse. Certè Græci in Menæis ad diem 14. Octobris verba Eusebij ita videntur accepisse. Ajunt enim Silvanum Ecclesiæ Gazensis presbyterum fuisse, qui post crudelissima tormenta quæ apud Cæsaream perpessus fuerat, ad metalla damnatus est, ubi Episcopale munus à fidelibus ei delatum est: ἔνθα ἐπὶ τῶν ἐν ζωόροις τοῦ χαλκοῦ μετάλλων καταδικασθείς, ἐπισκοπικῆς λειτουργίας παρὰ τῶν πιστῶν ἀξιοῦται. Eusebius tamen in lib. 8. c. 14. Gazæ Episcopum diserte eum appellat, & in hoc libello de martyribus Palæstinæ cap. 7.

οὐδ' ὅπως οὐ δοξάζειν. Scribendum οὐδ' ὅπως οὖν, quo nihil certius. Hujus porro Joannis mentio fit in Menæo, die 20. Septembris. Pag. 344.

D ὡς ἂν ἐνόμιζον ἐνοχλοῦντας. Transpositio verborum est familiaris Eusebio, pro ὡς ἂν ἐνοχλοῦντας, ἐνόμιζε, quod Christophorsonus non vidit. Mox scribendum est: ὡς ὁμοῦ τι αὐτοῖς, &c. non ὁμοῦ γε, ut habent tam scripti codices quàm editi. Sequitur enim ἐκεῖνοί τε, &c. Pag. 348.

ἀναχαίτισία δὲ κα̣ὶ ἡ παλινῳδία. Deest finis hujus libelli; palinodia scilicet Imperatorum, seu constitutio Galerij Maximiani de inhibenda persecutione Christianorum. Sed hæc lacuna facile suppleri potest ex capite ultimo libri octavi historiæ Ecclesiasticæ.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM NONUM HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ EUSEBII PAMPHILI.

In Caput I.

Pag. 346. Τοῦ προτεθέντος. Idem valet ac τοῦ προσεκτεθέντος, quo verbo utitur Eusebius infrà hac pagina.

καὶ τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας. Christophorsonus singulas Asiæ provincias interpretatur. Rufinus verò Pontum, Bithyniam, Galatiam, & reliquas circumquaque provincias intellexit: quæ erant sub ditione Galerij Imperatoris. excepta Orientis diœcesi, quam regebat Maximinus Cæsar.

Pag. 347. ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς. Apud Nicephorum legitur παρ' αὐτῷ, ut Sabinum Præfectum Prætorio Maximini fuisse intelligas. Rectè tamen nostri codices habent παρ' αὐτοῖς in plurali numero. Nam Sabinus licet apud Maximinum Cæsarem in Oriente Præfecturam gereret Prætorij, tamen quia Præfectus creatus fuerat à Galerio, idcirco Imperatorum Præfectus dicitur, Galerij scilicet & Maximini. Quippe Cæsares jus creandorum Præfectorum non habebant, sed Præfectos ab Augustis creatos accipiebant, ut ex Amm. Marcellini pluribus locis demonstrari potest. Hinc est quòd Sabinus in edicto suo, quod hic refertur ab Eusebio, Imperatores semper in plurali numero appellat, ut provinciales intelligerent id præceptum fuisse ab Imperatoribus Galerio, Constantino, Licinio & Maximino. Possunt etiam hæc verba παρ' αὐτοῖς, accipi de rectoribus provinciarum quæ parebant Maximino Cæsari. De his enim in præcedente periodo loquitur Eusebius. Atque hæc expositio mihi verior videtur.

τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην. Rufinus hunc locum ita vertit: *Sed Sabinus qui per illud tempus præfecturæ culmen regebat, omnium provinciarum judicibus scribens, & prælatam Imperatoris inferens legem, manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat.* In quo tamen Rufinus mentem Eusebij non est assecutus. Neque enim Sabinus Imperatoris Galerij constitutionem edicto suo præmiserat, ut facere solebant Præfecti Prætorio. Quippe Maximinus operam dederat, ne constitutio illa in notitiam provincialium suorum perveniret. Nam rescriptum Galerij magnopere ei displicebat; tum quòd Christiani, quos hactenus atrocissime persecutus fuerat, eius crudelitati subtracti erant; tum quòd nomen ipsius præfixum non erat supradictæ constitutioni. Sed Licinij quidem nomen post Galerium & Constantinum in eo rescripto legebatur: ipse verò, utpote adhuc Cæsar, nullum ibi locum habebat. Partim igitur pudore ac verecundia; partim præ indignatione, Maximinus eam constitutionem suppressit. Sabinus verò in Epistola sua ad Præsides provinciarum, levem duntaxat mentionem fecit eius constitutionis, ut Maximino morem gereret. Porro Christophorsonus βασιλέως nomine Maximinum hic intellexit, non ut Rufinus Galerium. Magis tamen placet Rufini interpretatio, cùm Eusebius Maximinum tyrannum potius vocare soleat quàm Cæsarem.

περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ χρήματος. Non dubito quin scribendum sit τοῦ πράγματος. quam emendationem confirmat Nicephorus in cap. 24. l. 7 qui hunc locum sic expressit: μὴ προσῆκον ἐκείνοις περαιτέρω φροντίδα περὶ χριστιανῶν ποιεῖσθαι. Pag. 348.

κεχειμασμένοι. Lapsos intelligit, quos naufragis comparat. Eosdem in libro 8. πεπειρασμένους vocavit. Possis etiam vertere *vi tempestatis quassatis.*

ἐπιτελουμένας συναγωγάς. Hoc loco συναγωγὰς posuit pro συνάξεις. Quo sensu etiam Dionysius Alexandrinus eam vocem usurpat, ut supra notavi in lib. 7. Duplex autem erat σύναξις altera precum, altera Sacramentorum. De priore loquitur Athanasius in Apologia ad Constantium: καὶ γὰρ οὐκ ἐγκαίνια, ἀλλὰ σύναξις τῆς εὐχῆς.

In Caput II.

οὐδ' ὅλους ἐπὶ μῆνας ἕξ. Maximianus Galerius post constitutionem illam, quam pro pace & libertate Christianorum ediderat, non diu supervixit; sed paucis post mensibus pestilenti vulnere consumptus interijt, ut in appendice libri 8. refert Eusebius. Eius igitur morte audita, Maximinus Cæsar persecutionem adversus Christianos renovavit, seque ipse Augustum renuntiavit, cùm hactenus Cæsar tantum fuisset, & Galerij Augusti jussis parere necesse habuisset. Pag. 349.

ὅσα γοῦν In codice Med. Maz. & Fuk. legitur ὅσα δ' οὖν, quod & Gruterus in libris suis repererat.

αὐτὸς ἑαυτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται. Elegans locutio, quam non intellexit Christophorsonus, nec Musculus. Maximinus submissis quibusdam improbis hominibus, sollicitaverat Antiochenses, ut legatos ad Comitatum mitterent, petituros ab se, ut Christianos omnes ex urbe ejicere ipsis liceret. Itaque Maximinus qui hanc legationem subornaverat, vere dici potuit, ipse ad sese legationem misisse, & Legati munere functus fuisse. Est etiam hic transpositio verborum familiaris Eusebio. Hæc enim verba διά τινων πονηρῶν ἀνθρώπων referenda sunt ad vocem παρορμήσας.

καὶ ἐπείγεις δὲ ταυτὸ ὑποβαλεῖν. Hæc cum antece-

dentibus connexuit Christophorsonus. Nicephorus verò legit: καὶ ἑτέρους δὲ ταὐτὸ ἀποβαλὼν διαπράξασθαι. Quam scripturam secutus esse videtur Rufinus, qui ita vertit: *Sed & alios per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit.* Vide caput 4. hujus libri, ubi eadem verba repetuntur.

λογιστεύειν. Logistæ dicebantur à Græcis curatores civitatum. Unde λογιστεύειν est curatoris officio fungi. Philostratus in Nicete Sophista: ἀνὴρ ὕπατος ὄνομα Ῥοῦφος, τοὺς Σμυρναίους ἐλογίστευε πικρῶς καὶ δυστρόπως, &c. Id est: *Rufus quidam vir Consularis, Curator erat Smyrnaeorum, & in eo munere acerbum se ac morosum prebebat.* Vide quæ notavi ad librum 14. Amm. Marcellini pag. 36.

In Caput III.

Διὸς Φιλίου. Jovis Philij templum Antiochiæ memorat Julianus in Misopogone & Libanius, ni fallor, in Antiochico.

χύτραις ἱδρύειν. Variæ erant Gentilium cæremoniæ in erigendis Deorum simulachris. Aliis enim ritibus Jupiter Ctesius, aliis Herceus, alijs Philius consectabatur. Ac Jupiter quidem Ctesius, cujus simulachrum in cellis penariis habebant, cadisco dedicabatur. Ritum consecrationis refert Anticlides in ἐξηγητικῷ, id est, in libro de ritibus sacris apud Athenæum in lib. 11. cap. 6. Simulachra autem Jovis Hercei cum ollis consecrabantur. Aristophanes in Danaidibus.

μαρτύρομαι δ' Ζηνὸς ἑρκείου χύτρας.
μεθ' ὧν ὁ βωμὸς οὗτος ἱδρύνθη ποτέ.

Eodem ritu Mercurij & aliorum simulachra erigebant: idque dicebant χύτραις ἱδρύειν. In his ollis pultem aut legumina coquebant, ex quibus libamenta Diis à se consecratis offerebant, in memoriam prisci victus, & antiquæ frugalitatis. Quod si numen suum impensius colere vellent, tum cæsâ victimâ illius simulachrum erigebant. Quod dicebatur ἱδρύειν ἱερείῳ, ut docet Aristophanes in Irene, eiusque Scholiastes pag. 693. Adde Suidam in voce καρπῶσαι. Præter has cæremonias utebantur interdum magicis consecrationibus, quemadmodum Theotecnus fecisse dicitur in simulachro Jovis Philij dedicando.

In Caput IV.

Pag. 350. προσφιλὲς δ' εἶναι. Scribendum puto προσφιλὲς γε εἶναι.

ἀρχιερεὺς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου. Sacerdos provinciæ suffragiis Decurionum creabatur: ijque potissimum ad honorem sacerdotij promovebantur, qui omnibus curiæ muneribus egregiè perfuncti essent, ut legitur in codice Theodosiano, titulo de Decurionibus. Id ergo ut novum & inusitatum notat Eusebius, quòd Maximinus ipse, sacerdotes provinciæ designaverit.

ἔκπληκτος. Rectius in codice Med. & Maz. ἔκτοπος legitur. Sic etiam scriptum habet codex Fuketij & Savilij.

In Caput V.

Πιλάτου ὑπομνήματα. De horum Actorum falsitate, vide quæ notavit Eusebius in cap. 9. lib. 1. Eorundem Actorum mentio fit in Actis Præsidialibus

A Tarachi, Probi & Andronici cap. 9. ubi Maximus Præses hæc dicit: *Insque non scis, quem invocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontij Pilati & punitum, cujus extant Acta passionis.* Porro hæc Acta Præsidialia Tarachi, Probi & Andronici, gesta sunt Diocletiano 4. & Maximiano 3. Coss. ut quidem habet inscriptio primæ interrogationis. Ex quo efficitur, Acta illa Pilati diu ante persecutionem fuisse conficta, contra quam Eusebius affirmare videtur hoc loco. Verùm ut liberè dicam quod sentio, mendosa mihi videtur inscriptio illa Actorum Præsidialium; scribendumque Coss. Diocletiano Aug. 9. & Maximiano 8. Primo enim mentio fit in illis Actis præcepti Imperatorum; quo scilicet jussum erat, ut omnes Diis immortalibus sacrificarent. Hæc autem præcepta sunt anno

B decimo nono Imperij Diocletiani. Deinde in cap. 9. hæc leguntur: *Præses dixit. Maledicis Principes qui diuturnam & altam pacem præstitere. Andronicus dixit: Ego execratus sum pestem & sanguibibulos, qui evertunt mundum.* Primum illud de alta ac diuturna pace, convenire non potest in quartum Consulatum Diocletiani, cùm eo tempore barbari Imperium Romanum undique aggrederentur. Deinde non video quomodo sanguibibuli dici possint Diocletianus & Maximianus, nisi post annum 19. Diocletiani quo cœpta est persecutio. Accedit argumentum illud de Actis Pilati, quæ hujus persecutionis tempore ficta esse tradit Eusebius.

γνώμῃ τοῦ μείζονος. Rufinus hæc ita vertit: *Quæ acta per omnes regni sui provincias prælato edicto misit præcipit.* Rufini verba expressisse videtur Nice-

C phorus in lib. 7. cap. 26. sic enim habet: ὅτι δὴ ὑπὸ χεῖρα σφῶν διαπέμποιντο, καὶ τινων προγραμμάτων προηγουμένων. Certe in codice Fuketij & Savilij scriptum est διὰ προγραμμάτων παρακελευόμενοι &c.

λέγειν ἐγγράφως. Pessime Christophorsonus vertit, *asseveranter dicere.* Rectius Musculus *tradito scripto.* Langus *scripto testimonio.* Nam testimonium non solum voce, sed etiam scripto perhibetur. Sed optime Rufinus interpretatur: *Actis profiteri.* Hoc est quod dicitur in Gestis purgationis Cæciliani. *professio tua Actis hæret.*

ἤθελον. In codice Med. & Maz. legitur ἤθελεν. Pag. 351.
Sic etiam in Fuketiano & Saviliano.

In Caput VI.

D ἐπίσκοπος Σιλβανός. Alius hic est à Silvano Episcopo, de quo Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ cap. ult. Hic enim Emisæ Episcopus fuit; ille Gazæ. Et prior quidem in metallis Palæstinæ una cum alijs novem ac triginta martyribus capite truncatus est, anno persecutionis octavo. Hic verò apud Emesam in Phœnice bestiis objectus anno persecutionis nono. De cujus martyrio jam supra locutus est Eusebius in libro 8. licet non suo loco.

Πέτρος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν. Hujus martyrium jam supra retulit Eusebius in libro 8. sed non suo loco. Nam liber 8. ultra octavum annum persecutionis non progreditur. Petrus verò Alexandrinus, passus est anno persecutionis 9. ut diserte affirmat Eusebius in fine lib. 7. septimo Calendas Decembris, ut legitur in excerptis Chronologicis

à Scaligero

à Scaligero editis. Quibus consentit Usuardus, Ado A & vetus martyrologium Romanum. Græci verò die 24. Novembris ejus natalicia celebrant. Porro Acta passionis illius MS. Græcè exstant apud R.P. Franciscum Combefisium, qui ea cum aliis quamplurimis brevi publicaturus est.

Λουκιανός. Hujus martyrium retulit etiam Eusebius in libro 8. cap. 13. sed turbato ordine temporum. Hîc autem distinctiùs notat tempus quo passi sunt Petrus & Lucianus; nempe sub Maximino; non autem sub Galerio Maximiano, ut vult Baronius, ad annum Christi 311. cap. 3. Errat etiam idem Baronius, qui Petri Alexandrini martyrium confert in annum Christi 310. Passus est enim Petrus anno Christi 311. cùm persecutionis annus nonus ageretur. Qui error Baronii inde profluxit, quòd persecutionis exordium anno citiùs inchoa- B vit; quem errorem abunde supra refutavimus. Porro cùm Luciani martyrium sub Maximino con[...]it, Anthimi quoque Nicomediensis Episcopi martyrium sub eodem Maximino collocandum videtur. Certe Anthimus paulo ante Lucianum passus est, ut docet Luciani Epistola ad Antiochenses, quam retuli ad caput 13. lib. 8. Id etiam colligitur ex Actis Luciani martyris, in quibus tamen Maximianus pro Maximino scribitur, solemni Græcorum errore.

τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων. Mortuo Galerio Maximinus Cæsar Asiam ac Bithyniam occupavit; quæ provinciæ unà cum Illyrico & Thracia sub ditione fuerant Galerii. Has enim provincias Galerius sibi retinuerat, ut scribit Eutropius, & vetus auctor in excerptis quæ ad calcem Amm. Marcellini C jampridem edidi. Nicomediæ igitur morabatur Maximinus, quæ caput erat Bithyniæ, & Imperatorum domicilium, jam inde à temporibus Diocletiani. Porro βασιλέως nomine Maximinum hic intelligi, apertissime docent, quæ sequuntur. Quocirca miror Baronium, qui Lucianum sub Galerio, non sub Maximino passum esse dixerit: cùm Eusebius qui Luciani fuit æqualis, à Maximino eum occisum esse testetur.

In Caput VII.

Pag. 352. ὃ μὴ δὲ ἄλλοτέ ποτε. Non immeritò quis mirari possit, cur Eusebius id nunquam antea visum esse dicat. Nunquamne antea decreta civitatum adversus Christianos, nunquamne Principum edicta publicè proposita fuerant? id profectò negari non potest. Non igitur hoc negat Eusebius: sed tantum D negat, edicta illa in æs incisa fuisse. Nam ut supra notavi ad lib. 8. edicta principum in charta perscribebantur.

κατὰ πᾶσαν ἐφεξῆς ἡμέραν. Rufinus & Langus vertunt *per totum diem*. Sed Musculus & Christophorsonus interpretantur *quotidie*. Sic infra cap. 8. διὰ πάσης ἡμέρας.

προσηνῆ ἰλαδεῖς. In codice Maz. Med. & Fuk. scriptum reperi ἰλαδεῖς. sic infra in fine capitis 9. ubi vulgo legitur πρὸς θείας συνελαθεῖσι δίκης, Med. & Fuk. codex habent συνελαθεῖς.

οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ἀποκένων ῥημάτων. Musculus & Christophorsonus hæc ad Deos referri existimarunt. Ego ad Tyrios ipsos retuli. Perstringit autem Maximinus fidem Christianorum his verbis: ἀποκένων ῥημάτων πίστις, quasi fides Christianorum nihil præter verba haberet, ac rebus ipsis vacua esset.

ἐπιδημία. Crediderunt veteres, certis diebus Deos in quasdam urbes ipsis acceptas commeare; easque ἐπιδημίας θεῶν appellabant. Sic apud Delios & Milesios adventus Apollinis colebatur; apud Argivos Dianæ, ut scribit Menander Rhetor in cap. de hymnis ἀποπεμπτικοῖς. Aristides in Panathenaico πότερον τὰς θεῶν ἐπιδημίας εἴποι τις. Dio Chrysostomus in oratione quæ Tarsica 1. inscribitur pag. 408. φασὶ τοὺς οἰκιστὰς ἥρωας, ἢ θεοὺς πολλάκις ἐπιστρέφεσθαι τὰς αὐτῶν πόλεις, τοῖς ἄλλοις ὄντας ἀφανεῖς, ἔν τε θυσίαις καί τισιν ἑορταῖς δημοτελέσιν. &c. De hujusmodi Deorum adventu Poetæ passim loquuntur. Virgil. lib. 4.

Qualis ubi Hibernam Lyciam, Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo.

Hinc est, quod adventus Impp. in veteribus nummis & in Calendario inscriptus cernitur. Sed & Christiani de quibusdam Sanctis idem credidere: ut de Thecla Dalisanda ab urbe Seleucia commeante sub diem ipsius festum, & de Paulo Româ Tarsum invisente, ait Basilius in lib. 2. de Thecla cap. 10.

ἕρπειν ἄρχεσθαι. Apud Nicephorum legitur ἕρπειν καὶ ἔρχεσθαι. Itaque legendum videtur, καὶ ἔχεσθαι ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν, &c. scribi etiam potest καὶ ἀρχαίως ὥσπερ, &c. eodem sensu. Pag. 353.

τῇ θρησκείᾳ. Scribendum videtur τῇ αὐτῶν θρησκείᾳ.

πρόσοψιν στηρίζεσθαι. Alludit ad aspectum & στηριγμὸν planetarum. Dicitur autem στηριγμὸς in planetis, cùm in epicyclo suo nec progredi amplius, nec retrocedere adhuc videntur.

ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην. Scribendum videtur ἀναδυομένην. Duo enim terræ motuum genera sibi invicem opposita, hic à Maximino referuntur; βρασματίας scilicet & χασματίας. De quibus vide Amm. Marcellinum, & quæ ibi notavi. Innuit autem Maximinus terræ motum illum, qui urbem Tyrum afflixerat, anno ante persecutionem Diocletiani, ut refert Eusebius in Chronico.

τὴν ἔμφυτον αὐτῇ προσθεῖν. Scribendū videtur κατὰ τὴν ἔμφυτον, ut Musculus & Christophorsonus legerunt. Paulo post pro ὅσον προσφιλὴς malim scribere ὡς προσφιλής. Pag. 354.

τῷ δὲ ὑμᾶς. Scribendum puto τῷ τι ὑμᾶς, supplendo μαρτυρείαν.

In Caput VIII.

εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἔθους. Ab his verbis inchoatur cap. 8. in vetustissimo Mazarino codice, cui consentit codex Fuk. ac Rufinus. & ratio ipsa ita postulat. Pag. 355.

ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα. Malim scribere ὅτι δή.

κατετεύχετο. In codice Maz. Med. & Fuk. scribitur κατετεύχεσθαι.

μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν. Gentilium cadavera cum tibiarum & neniarum cantu efferebantur. Quam in rem præficas habebant & sitinices, de quibus notavi ad Amm. Marcellini librum 14. Fallitur itaque Christophorsonus, qui pro μετὰ hoc loco substituit ἀντὶ. Sic enim vertit: *Neque aliud quicquam spectare licebat, quam miserabiles fletus, quos pro tibiarum cantu & strepitu ipsis in more posito ediderunt.* Sed vulgatam Scripturam omnes scripti codices, ipseque adeò Nicephorus tuentur. Pag. 356.

λοιμοῦ τι ὁμοῦ καὶ λιμοῦ. In codice Fuk. & Savil. legitur λοιμῷ τι ὁμοῦ καὶ λιμῷ, quod rectius mihi videtur. Pag. 357.

ὑπὸ μίαν ἐκφορὰν κομιζόμενα. Codex Maz. Med. & Fuk. habent προκομιζόμενα. Paulo post lego cum

Christophorsono περὶ πάντας αὐτοῦ. Ceterùm quod hic de sepultura cadaverum refertur, satis indicat morem illum cremandi cadavera eo tempore penitus obliteratum fuisse apud Romanos. Quod quando primum cœperit, difficillimum est dicere. Videntur tamen à Judæis & Christianis hunc morem paulatim hausisse Romani, de quo insignis est locus Macrobii in lib. 7. Saturnalium cap. 7. *Deinde licet urendi corpora defunctorum usus nostro sæculo nullus sit, lectio tamen docet, eo tempore quo igni dari honos mortuis habebatur*, &c.

In Caput IX.

In omnibus codicibus transpositi erant tituli capitum, & capiti 9. adjectus erat titulus qui capitis 10. esse debuerat: contrà capiti 10. tribuebatur is qui proprius erat capitis 9. Hunc errorem in versione nostra emendaveramus. Sed quoniam nihil in hac editione præter scriptorum codicum fidem corrigere propositum nobis fuit, ideò hunc errorem retinere maluimus; contenti lectorem de mendo admonuisse.

γεγονέναι προειρήκαμεν. Post has voces in vetustissimo codice Maz. & Med. hæc sequuntur verba: Λικιννίου τε τοῦ μεθ' αὐτὸν συνέσει καὶ εὐσεβείᾳ τετιμημένων, πρὸς τὸν παμβασιλέως Θεοῦ τε τῶν ὅλων καὶ σωτῆρος· δύο θεοφιλῶν κατὰ τῶν δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγηγερμένων, &c. Optime. Atque ita Eusebium scripsisse ex sequentibus apparet. Nam in fine periodi, mentio fit tam Licinii quàm Constantini: ex quo planum fit, Eusebium de utroque supra locutum fuisse. Sed exscriptor nomen Licinii consultò expunxit ob subsecutam ejus impietatem. Cum codice Maz. & Med. consentiunt etiam Fuk. & Savil.

Pag. 358. τριστάτας. Ita legitur Exodi cap. 15. ubi multa Interpretes afferunt de hujus vocis significatione. Ego ternos ex curribus pugnantes intelligo, ut rectè habet vulgata versio, quam immeritò reprehendit Hieronymus. πρωτοστάτης παραστάτης vocabula sunt tactica. Eadem forma τριστάτης. Rectè ergo Rufinus *ternos statores* vertit.

Pag. 359. ᾄδειν πως ἀνυμνεῖν. Non probo interpretationem Christophorsoni, qui vertit *canere potuisset*. Immo vertendum erat *cecinerit*, ut ex sequentibus apparet. Ait enim Eusebius, non verbis, sed factis ipsis Constantinum ita cecinisse: ταῦτα γοῦν καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ, Κωνσταντῖνος τῷ Θεῷ ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμνήσας.

βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι. In optimo codice Maz. & in Savil. hic locus ita scribitur βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου Κύριος ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. Quam Scripturam confirmat Rufinus, sic enim vertit: *Adjutor & Protector meus, & factus est mihi in salutem.* Locus est in cap. 15. Exodi, ubi Romana 70. Interpretum editio voces illas μου Κύριος non habet. Quod profectò miror: Nam Eusebium editione 70. Interpretum usum esse, pro certo habeo. Paulo pòst ubi legebatur: θαυμαστὸς ἐνδόξως ποιῶν τέρατα, restitui θαυμαστὸς ἐν δόξαις ex auctoritate codicis Maz. & Fuk. quibus Romana 70. subscribit editio, ut & interpretatio Rufini.

καὶ τῶν ἄλλων διασημοτάτων. Non intellexit hanc vocem Christophorsonus, nec Musculus. Sic Græci vocabant eos, quos Latini *perfectissimos*. Hic autem titulus proprius erat equestris ordinis, ut Clarissimi dignitas, peculiaris erat Senatorii ordinis. Certe Procuratores Principis & rationales, quos ex equestri ordine fuisse constat, Perfectissimi vocabantur. Porro hæc dignitas in vetustis inscriptionibus his fere notis designatur P. V. id est, vir perfectissimus. Sic in Thesauro Gruteri pag. 1098. & in Epist. 40. lib. 10. Symmachi. Vide quæ notavi ad librum 21. Amm. Marcellini pag. 202.

ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος. Ita legitur etiam in lib. 1. de vita Constantini cap. 40. Malim tamen scribere ἐπὶ χεῖρα. quod confirmat Rufinus: *Vexillum Dominicæ crucis in dextera sua jubet depingi.*

Pag. 360. παρακαθιέναι τὸν κελευσθέντα. Pessime Christophorsonus vertit *divulgare*, rectius Musculus interpretatus est *prævaricari*. Quamquam neque hic mentem Eusebii assecutus est. παρακαθιέναι idem est, quod ἐν παρασιωπήσει θέσθαι, ut dixit Eusebius in principio hujus libri, id est, *seponere* & *occultare*, ut antea fecerat Maximinus, cùm rescriptum Galerii pro Christianis ad ipsum missum fuisset. Tunc verò cùm Constantinus & Licinius victo Maxentio, legem pro Christianis ad eum miserunt, eam supprimere non ausus est Maximinus, metu scilicet Potentiorum, ut addit Eusebius. Porro Nicephorus cùm eam vocem non intelligeret, παραιτεῖσθαι pro ea substituit.

Ἰόβιος Μαξιμῖνος. Jovii cognomentum primus sibi sumpsit Diocletianus, ut collega ejus Maximianus Herculii. Postea cùm Cæsares facti essent Constantius & Galerius: Galerius quidem qui Diocletiani filiam duxerat, & qui cum Diocletiano in Oriente fere semper versatus est, Cæsar Jovius est appellatus. Sic enim in Chronico Alexandrino dicitur, & in vetere nummo quem edidit Joannes Tristanus. Constantius verò, utpote qui Maximiani Herculii privignam duxerat, & cum illo in Occidente versabatur, Cæsar Herculius dictus est, ut ex vetere panegyrico observavit frater meus Hadrianus Valesius. Mortuo deinde Galerio, Maximinus qui Cæsar ab illo factus fuerat, cognomentum Jovii assumpsit, ut ex hoc Eusebii loco discimus.

εἰς τὴν ἀνατολήν. Orientis nomine Ægyptus etiam continebatur. Hujus enim administratio commissa fuerat Maximino Cæsari. Quippe Maximinus cùm Cæsar à Galerio factus fuisset, omnes eas provincias quas Diocletianus sibi retinuerat, regendas accepit. Atque hinc factum est, ut Ægyptus diu postea inter provincias Orientis numerata sit. Sic certe Amm. Marcellinus in lib. 14. ubi provincias Orientis recenset, inter has numerat Ægyptum & Mesopotamiam. Sed & Ægyptus ratio fuit sub Comite Orientis, ut docet vetus inscriptio quæ sic habet: M MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CÆCILIANO PLACIDO C. V. COMITI ORIENTIS. ÆGYPTI. MESOPOTAMIÆ. CONSULI ORDINARIO, &c.

Pag. 361. τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ. Anno scilicet Christi 311. Maximiano octies Cos. Eo enim anno cum Galerius mortuus esset, Maximinus Bithyniam occupavit, quam Galerius una cum Illyrico & Thracia sibi retinuerat. Vide quæ notavi supra c. 5. ubi de Luciano martyre.

ἐν τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει τὴν βούλησιν ἔχειν. Hæc proverbialiter dici videntur. hoc est quod dicit Persius:

Velle suum cuique est.

Sed post hæc verba videtur quidpiam deesse.

ὑρεστεῦν. Ultima vox superflua est, nec apud Nicephorum habetur. Certe totus hic locus valde intricatus est & obscurus. Ac primùm quidem difficultas est in his verbis: ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο, &c. quæ Langus & Christophorsonus interpretantur propterea quòd. Potest tamen adverbium illud ὅτι δὴ, simpliciter sumi pro quòd. Ut sit sensus hic; Nicomediensibus benigne respondi, ita semper observatum fuisse à superioribus Principibus. Atque hic sensus re nunc diligentius examinata, mihi magis placet. Postea pro his verbis ὑρεστεῦν, emendo ὑρεστε νῦν, certissimâ conjecturâ. Nam νῦν opponitur verbis præcedentibus οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες. Sic igitur vertendus est hic locus: *Necesse habui benignè respondere, ita semper observatum fuisse à cunctis retrò Imperatoribus: & nunc quoque Diis immortalibus per quos genus humanum & Reipub. permanet statùs idipsum placuisse, ut hujusmodi petitionem quam de cultu Deorum suorum ad me detulissent, confirmarem.* Certe adverbium ὅτι δὴ, ita sumitur ab Eusebio pag. 171.

B

καὶ διʼ ἐντολῶν. Mandata hoc loco Maximinus ab Epistolis distinguit. Quippe Epistolæ quidem Principum, ad absentes Magistratus mittebantur; mandata verò ipsis præsentibus tradebantur à Principe, antequam in provincias proficiscerentur, brevi libello comprehensa. Inter quæ primum illud erat, ut Præsides valetudinem suam diligenter curarent. Lucianus de lapsu quem inter salutandum admiserat: τί δʼ οὐχὶ καὶ ἐν τῷ τῶν καὶ ἐντολῶν βιβλίῳ, ὃ ἀεὶ παρὰ τοῦ βασιλέως λαμβάνετε, τοῦτο πρῶτον ἡμῖν ἐστὶ παράγγελμα, τῆς ὑγιείας τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι. De his Principum mandatis passim loquuntur juris auctores. Dio lib. 53. p. 506. ἐντολάς τε τινὰς καὶ τοῖς ἐπιτρόποις, καὶ τοῖς ἀνθυπάτοις, τοῖς τε ἀντιστρατήγοις δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥητοῖς ἐξίωσι. Id est: *quædam etiam mandata Imperator dat Procuratoribus & Proconsulibus & Legatis Proprætore, ut sub certis legibus & conditionibus in provincias proficiscantur. Nam & hoc tunc primùm institutum est, utq; annuum salariū tum ipsis tum aliis præberetur.* Sic vertendus est ille Dionis locus; quem Xylander partim omisit; partim interpolavit. Deniq; Philo in oratione in Flaccum pag. 757. διὰ τὸ πρὸς μάγνον μάξιμον ἐντολῶν μεμνῆσθαι, &c. ubi Gelenius male *Epistolas* vertit.

C

τὸ τοιοῦτον ἔθνος διαφυλάξαι. Scribendum est ἔθος non ἔθνος; quod miror nec à Musculo, nec à Christophorsono animadversum fuisse.

ἀλλὰ ἀνεξικάκως. Codex Medicæus & Maz. duas hic voces addunt ἀλλὰ ἀνεξικάκως καὶ συμμέτρως. Quibus subscribit etiam codex Savilii.

D

βενεφικιαλίων. Beneficiarii dicebantur milites, qui beneficio Tribuni promoti erant, immunes à plerisque muniis & operibus militaribus, ut docet Vegetius. In ultimo edicto Maximini quod refertur c. 10. legitur ὀφφικιαλίων. Horum mentio fit in passione sancti Fructuosi Episcopi, quæ sic incipit in MS. *Cùm à Valeriano & Gallieno Impp. data esset jussio per universum orbem, ut Christiani sacrificarent, Æmilianus præses adveniens in civitatem Terraconensium immolavit Diis; & surgens de nocte, alia die illuscente Dominica misit beneficiarios ad domum Fructuosi Episcopi, id est, Aurelium, Festucium, Ælium, Pollentium, Donatum & Maximum ad perducendos ad se sanctos Dei.*

Pag. 362. ἐξουσίαν καταλιπεῖν. Scribendum est καταλιπεῖν, ut habet Nicephorus. subauditur enim προσήκει. Paulo ante ubi dicitur ἐπιγνωστέον προσλαβοῖ est enallage, pro ἐπιγινώσκει προσληπτέον. In codice Fuk. legitur προλάβοι.

διὰ τοῦ γράμματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι. Motis erat ut Præfecti Prætorio, simul atque legem Imperatoris acceperant, edicto suo proposito eam provincialibus publicarent: Et interdum quidem ipsam Imperatoris legem edicto suo præponebant, ut notavit Jac. Sirmondus in libro 2. propemptici cap. 2. Interdum verò legis mentione dumtaxat facta, edictum suum proponebant. Sic certe Sabinus Præf. Prætorio fecisse dicitur in cap. 10. hujus libri. Quanquam Rufinus Sabinum dicit legem Imp. edicto suo præposuisse. Sic enim habet: *Sed Sabinus qui per id tempus Præfecturæ culmen gerebat, omnium provinciarum rectoribus scribens, & prælatam Imperatoris inserens legem, &c.* Fatendum certe est, leges Imperatorum ut plurimùm antelatas fuisse edictis Præfectorum Præt. Cujus rei illustre exemplum habemus in collatione Carthaginensi, ubi post recitatam Epistolam Impp. ad Marcellinum Tribunū & Notarium, jubetur recitari edictum Marcellini, quod sic incipit: *Quid clementissimus Princeps D. N. Honorius pro Catholicæ fidei confirmatione decreverit, antelatorum apicum tenore monstratur, &c.* Idem etiam de Epistolis Imperatorum sentiendum est: quas Magistratus semper suis jussionibus præponebant. Sic Himerius Rationalis Ægypti in Epistola ad Præpositum Mareotæ quam refert Athanasius in Apologia: φρόντισον τοίνυν πρὸς τυχὼν καὶ τῷ ἀντιτύπῳ τοῦ θείου γράμματος, ὃ μετὰ τοῦ οἰκείου σεβάσματος προτέτακται, &c.

συνόδους συγκροτεῖν. Pro his verbis Nicephorus habet συνάγειν, quam quidem ejus interpretationem magnopere probo. Nam σύνοδος apud Eusebium, non semper significat Concilium Episcoporum, sed interdum pro Ecclesiasticis Conventibus sumitur.

αὐτῷ τι ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκεισαν. Musculus vertit: *Maximino, ut ista concederet, scripserant.* Eundem quoque sensum; sed pluribus verbis expressit Christophorsonus: Ego aliud sibi voluisse Eusebium existimo: Constantinum scilicet ac Licinium scripsisse Maximino; se permisisse Christianis, ut conventus agerent & Ecclesias ædificarent. Si quis tamen interpretationem Musculi sequi maluerit, per me licet. Mihi quidem nequaquam verisimile videtur, Constantinum ac Licinium Maximino collegæ suo mandasse ut hæc concederet Christianis. Id enim nimis arrogans fuisset.

In Caput X.

ἐκπεριήλθει δʼ αὐτόν. Hujus verbi vim non intellexerunt Interpretes. Quod equidem miror; cùm vulgata lexica eos docere potuerint verbi hujus significationem. Porro ab hac voce caput 10. orditur vetustissimus codex Mazarinus: Cujus auctoritate conjecturam meam confirmari non mediocriter sum gavisus. Nam antequam eum codicem nactus essem; à proxime sequenti periodo caput 10. inchoaveram. Cum codice Maz. consentit etiam Reg. & Fuk.

πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν. Id est, in titulis legum & Constitutionum. Item in inscri-

ptionibus operum publicorum, statuarum & imagi- A num se Maximinus priore loco nominavit ante Constantinum & Licinium collegas, qui tamen seniores erant Augusti. Verùm Maximinus cùm Cæsar ante ipsos creatus fuisset, principem locum ob id sibi vindicabat.

Pag. 363. εἰς ἀπόνοιαν. Nicephorus inverso ordine legit ἐπιτείνας δὲ εἰς μανίαν τὰ τῆς ἀπονοίας, non male. ἀπόνοια pro superbia sumitur, ut sexcentis in locis occurrit apud Joannem Chrysostomum.

τὰ πάντα κινῆσαι. Nostri codices omnes habent κυκῆσαι. Quod confirmat etiam Nicephorus. Quare nescio unde vulgatam Scripturam hauserit Rob. Stephanus. Nam & Regius codex, quem ubique Stephanus expressit, diserte scriptum habet κυκῆσαι.

λειπομένω τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τῷ πάντων ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ. B Hoc loco nostri codices Maz. Med. & Fuk. aliquot voces interserunt in hunc modum: τῷ τότε κρατοῦντι φρυαττομένῳ ... Quæ voces cùm tertia abhinc linea iterum legantur, parum hic necessariæ sunt.

ὁπλιτικόν. Pedestres Maximini copias intelligi puto. Porro de hac Maximini pugna adversus Licinium in Illyrico, solus ex Historicis Zosimus loquitur in lib. 2. ubi scribit Licinium primo quidem cladem aliquam accepisse: sed mox repetito prœlio, Maximinum in fugam versum ad Orientis partes se recepisse, & de reparando exercitu cogitavisse. Quod quidem mirificè convenit cum Eusebii nostri narratione, qui scribit Maximinum fuso exercitu suo, ad suas partes, id est, in Orientem se recepisse. Pugna igitur illa in Europæ partibus pugnata est, anno Christi 313. Constantino 3. & Licinio 3. Coss. ut rectè notat Sigonius in lib. 3. de Occidentali Imperio.

Pag. 364. προτεθεῖσθαι δεῖ. Delenda est vox δεῖ, quam Nicephorus non agnoscit. Hæc enim omnia pendent ex verbo quod in fine prolixæ periodi positum est. Solent quippe Imperatores in legibus suis componendis longas periodos adhibere; id Majestati Regiæ congruere existimantes. Quod hodieque Reges nostri faciunt. Paulo post scribo ex eodem Nicephoro, & ex codice Medicæo & Mazarino & Fuk. & Savil. οἷς τὰ λυσιτελῆ πάντων μάλιστα κατορθοῦται.

δοθέντων γραμμάτων. Intelligit Epistolam suam ad Sabinum Præf. Præt. quam retulit Eusebius supra in cap. 9. Eam superiori anno Maximinus datam esse dicit, id est, anno Christi 312. Constantino II. D & Licinio II. Coss. Ex quo sequitur, postremum hoc edictum Maximini scriptum esse anno Christi 313. Constantino III. & Licinio III. Coss. Porro inter Epistolas & edicta Imperatorum hoc præcipuum discrimen est, quòd Epistolæ quidem nomen eorum ad quos missæ sunt adscriptum habent; cùm edicta omnes generaliter alloquantur. Et edicta quidem publicè proponuntur. Epistolæ verò offeruntur eis ad quos missæ sunt, ut legitur in gestis purgationis Cæciliani pag. 28. nec proponi solent, nisi nominatim additum sit in fine Epistolæ, *proponatur*. Denique in Epistolis nomen duntaxat Imperatoris cum paucissimis titulis præfigitur. In edictis verò omnes tituli nullo omisso, diligenter & ambitiosè ponuntur.

τῷ τοιούτῳ ἔθει. Rufinus legit ἔθνει. sic enim vertit, *ut si quis vellet genti huic vel religioni adhærere*. Vide quæ supra notavi ad cap. 9.

παρεκδεδέχθαι. Langus vertit *male accepisse*, quod equidem valde probo. Nam παρεκδέχεσθαι propriè significat male interpretari. At Musculus, eumque secutus Christophorsonus verterunt negligere, pro nihilo habere, minus rectè. In codice Fuk. & Savil. legitur παρ᾽ οὐδὲν ἐτίθετο. Quod videtur scholii vice ad marginem primò adscriptum, postea in textum irrepsisse.

ἀμφιβολίας τοῦ φόβου. Scribendum videtur ἀμφιβολίας τε φόβου.

ἡ ἰδία αὐτῷ ἐστίν. Sic habet Regius codex. Sed in Medicæo ac Mazarino legitur ἡ ἴδιον. Nicephorus verò habet ἡ ἰδία αὐτῷ ἐστίν, non male. ἴδιον tamen mallem. Cum Nicephoro consentiunt codex Fuk. & Savil.

εἰς χάριν μα δίδοται. Data ab Imperatoribus intelligo. Solebant enim Imperatores, prædia quæ fisco applicata fuerant petentibus donare. Vide titulum in codice de petitionibus. Pag. 365.

πολεμάρχοις. In codice Regio Fuk. & Mazarino legitur πολεμάρχαις, rectius ni fallor. Est enim epithetum vocis præcedentis στρατηγοῖς. Paulo post ex codice Med. & Maz. scribe: πολλάκις ἀνδριζομένοις. Prior vox deest in vulgatis editionibus.

ἔτ᾽ αὐτῷ πρὸ τῶν πεδίων. Impropriè locutus videtur, pro eo quod alii dicerent ἐπὶ τῶν πεδίων. Sic alibi dixit πρὸ τῆς δικαστηρίων, & πρὸ τοῦ βήματος. Sed & τὸ, ἔτι, videtur positum pro ἤδη.

προτηδέσαν αὐτῷ τὰ ὄμματα. Idem testatur Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra gentiles: Pag. 366 C τῶν μὲν γὰρ πάλαι βασιλευσάντων, οἱ τὰ τοιαῦτα τολμήσαντες, μετὰ πολλὰς καὶ ἀφορήτους συμφοράς, αἰσχρῶς καὶ ἐλεεινῶς τὸν βίον κατέλυσαν· ὁ τὸν μὲν τὰς κόρας ἔτι ζῶντος αὐτομάτως ἐκπηδῆσαι τῶν ὀφθαλμῶν, Μαξιμῖνος οὗτος ἦν· ὁ δὲ μανεὶς· τὸν δὲ ἄλλη τοιαύτη χρησάμενος συμφορᾷ. *Ex antiquis enim Imperatoribus ii qui similia ausi sunt perpetrare, post multas easque intolerabiles calamitates, fœdo ac miserabili exitu periere. Alterius enim adhuc viventis pupillæ ex oculis exsilierunt: Maximini videlicet. Alter furore percitus: alius alio oppressus incommodo mortem oppetiit.* Porro Imperator qui furore percitus obiit, Diocletianus est. Id enim de illo testantur Eusebius & Constantinus. De Maximini autem cæcitate habes apud Epiphanium in libro de ponderibus.

In Caput XI.

ἁπάντων πολεμιώτατος. Scribendum videtur πολέμιος. Vult enim dicere Eusebius, *Maximinum* hostem publicum esse declaratum. Quod solemniter fiebat Senatusconsulto, ut docent Scriptores historiæ Augustæ multis in locis, & præcipuè ubi de *Maximino*.

πικέντιος. Picentium verti: quo nomine quidam fuit calumniator Constantii temporibus, ut scribit Zosimus in fine lib. 2. Certe Latini Picentes vocant, quos Græci πικεντίους.

τῶν καθόλου λόγων ἔπαρχος. Præfectum Præt. intelligere videtur: ἔπαρχος enim non dicitur nisi de Præfectis Prætorio, aut urbi. Adde quod, cùm Eusebius affirmet Picentium summis honoribus &

geminato consulatu ornatum fuisse à Maximino, ineptum esset dicere, cum procuratorem summæ rei ab illo factum fuisse, quæ exilis admodum dignitas fuit. Sed contra hanc sententiam facit primò, quòd τῶν καθόλου λόγων vocabulo semper Eusebius Rationalem seu procuratorem summæ rei designat, ut supra notavimus non semel. Deinde Præfectus Prætorio Maximini fuit Sabinus, ut supra vidimus anno Christi 311. & 312. Nec verò dignitas illa Procuratoris summæ rei, inter viles ac postremas numeranda est. Nam & Macrianus, is qui sub Gallieno Imperium arripuit, eum honorem gessit; & Eusebius ipse in lib. 8. cap. 10. ἀξίωσιν οὐ τὴν τυχοῦσαν appellat, ubi de Philoromo martyre loquitur. Quod autem ait Eusebius, Picentium à Maximino bis ac tertio Consulem factum fuisse, non modicam habet difficultatem. B Jam supra observavimus, Maximinum Augusti nomen sibi assumpsisse post obitum Galerij, anno Christi 311. Igitur ante hoc tempus cùm Cæsar tantum esset, Picentium Consulem facere non potuit. Soli enim Augusti creandorum Consulum jus habebant. Itaque post mortem Galerij Maximinus seipsum & Picentium eodem anno Consulem declaravit. Sequente item anno Maximinus II. & Picentius II. Consules fuerunt in Oriente, cùm in Occidente Constantinus II. & Licinius Consules essent: in Italia verò & Africa Maxentius quartum solus. Secuto deinceps anno, qui fuit Christi 313. idem Maximinus III. & Picentius III. Consules in Oriente fuerunt, ut ex hoc insigni Eusebij loco perspicuè colligitur. Neque enim credibile est, Maximinum alteri quidem tribuisse tertium Consulatum, ipsum verò ne semel quidem Consulem fuisse. Certe in Chronico A- C lexandrino Galerius Maximinus Consul ponitur A cum Maximiano VIII. Consule, qui est annus Christi 311. Quanquam in illo Chronico dicitur Galerius Maximus. Nos igitur tres Maximini Consulatus primi omnium observavimus. Ex quibus colligi potest, Maximinum circiter biennio Augustum fuisse, cùm jam antea 7. annis Cæsar fuisset; & ad annum Christi 313. pervenisse. Quod etiam ex Epistolis ejusdem demonstravimus. Proinde miror, unde in Eusebij Chronicon irrepserit adeò gravis error, ut mors Maximini ante cædem Maxentij referatur. Quod quidem Hieronymi culpa commissum videtur, quippe qui Eusebiano Chronico multa de suo addidit.

κουλκιανός. Fuerat hic Præses Thebaidis, ut testatur Epiphanius in hæresi 68. quæ est Meletianorum his verbis: κουλκιανὸς μὲν ἦν ἐπάρχος τῆς Θηβαΐδος· Ἀλέξανδρειας δ' ἱεροκλῆς. Scribe meo periculo κουλκιανος ex hoc Eusebij loco. Rufinus tamen *Quintianum* vertit. Apud Nicephorum λουκιανὸς scribitur; utrumque mendosè. Culcianus enim dicebatur hic Præses, ut præter Eusebium docent Acta passionis Phileæ martyris.

Θεότεκνον. De hoc Theoteeno Eusebius supra in hoc libro. Hunc Theotecnum Galerio Maximiano persuasisse ut persecutionem adversus Christianos institueret, scribit Cedrenus. Sed fallitur, dum Galerium Maximianum pro Galerio Maximino accepit, qui solemnis est error recentiorum Græcorum. Pag. 367.

μὴ ἐδέξαντο παιδείαν. Locutio est sacræ Scripturæ. Sic in Psalmo 2. *Apprehendite disciplinam*, & innumeris in locis veteris instrumenti.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN LIBRUM DECIMUM
HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ
EUSEBII PAMPHILI.

In Caput I.

Pag. 362. Ἱερώτατέ μοι Παυλῖνε. Paulinum intelligit Episcopum Tyri, cui libros suos historiæ Ecclesiasticæ nuncupavit Eusebius. Ejus enim consilio hoc argumentum aggressus fuerat, ut hic non obscurè innuit. Porro Eusebius consulto ac de industria noluit eos libros in principio operis, ut fieri solet, Paulino nuncupare, ob modestiam, ni fallor, Paulini. Sed contentus fuit, in fine operis eum honorificè compellare. Parum enim referre existimavit, in exordio an in fine libros suos ei inscriberet. Eidem Paulino libros duos περὶ τοπικῶν ὀνομάτων nuncupavit Eusebius: quorum prior qui divisionem 12. tribuum, & descriptionem urbis Hierusalem, & externarum gentium Hebraicas appellationes continebat, hodie desideratur. Posterior verò qui est de locis Hebraicis, ante viginti annos græce editus à R. P. Bonfrerio; cui præfixa est Epistola ad Paulinum. In qua Eusebius hortatu Paulini id opus à se susceptum fuisse testatur, eumque compellat his verbis: ἱερὲ Θεοῦ ἄνθρωπε Παυλῖνε. Fuit igitur Paulinus ἐργοδιώκτης Eusebij nostri, sicut Ambrosius olim fuerat Origenis. In eadem Epistola emendandus est obiter levis error qui fefellit Interpretem. Nam ubi legitur ἑξῆς ἐν τούτῳ καὶ ἀκολούθως ἐκείνοις, &c. Scribendum est proculdubio ἑξῆς ἐν τούτῳ, &c. Porro hic Paulinus presbyter primùm fuit Antiochiæ. Inde ad Episcopatum Tyriorum evectus, summa cum laude eam Ecclesiam administravit. Tandemque pulso Antiochena sede Eustathio, ab Antiochensibus evocatus, Antiochiæ præ-

fuit, ut docet Eusebius in libro contra Marcellum. cap. 4. his verbis: ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, τὸν ὡς ἀληθῶς τρισμακάριστον, τρέπεται Παυλῖνον· ἄνδρα μὲν τιμηθέντα τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας πρεσβείῳ, διαπρεπῶς δὲ τῆς Τυρίων ἐπισκοπεύσαντα· οὕτω τε ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διαλάμψαντα, ὡς τὴν Ἀντιοχέων ἐκκλησίαν, ὡς οἰκείου ἀγαθοῦ, μεταποιηθῆναι αὐτοῦ. Sic enim legendus est hic locus, quem Interpres non intellexit. *Invehitur*, inquit. *deinceps in Paulinum, virum Dei, ac prorsus beatissimum: qui presbyteri quidem dignitate exornatus est Antiochiæ: Episcopatum autem Tyri tanta cum laude administravit, ut Antiochensis Ecclesia eum sibi tanquam proprium bonum vindicaverit.* Certe Philostorgius in lib. 3. cap. 15. diserte scribit, Paulinum ab Episcopatu Tyri Antiochiam translatum in Eustathij locum successisse, & post sex menses è vivis abiisse. Idem ex Philostorgio habet Suidas in voce αἰτία. Falsum proinde est quod ait Nicetas in Thesauro orthodoxæ fidei, solum Philostorgium scribere, Paulinum post abdicationem Eustathij. Antiochiam Tyro translatum fuisse. Non enim solus Philostorgius id scripsit, cùm idem quoque affirmet Eusebius in loco quem modo citavi. Mortuus est igitur Paulinus anno Christi 328. cùm Episcopatum Antiochiæ sex menses gessisset. Quare graviter fallitur Gothofredus, qui in notis ad Philostorgium, Paulinum anno Christi 324. mortuum esse supponit, & Philostorgium arguit inconstantiæ. Atqui Philostorgius optime sibi constat: parum verò sibi constat ipse Gothofredus, qui Paulinum Tyri Episcopum mortuum esse scribit anno Christi 324. Atqui Paulinus Tyri Episcopus Nicænæ Synodo interfuit, & post illam Synodum aliquandiu supervixit, ut docet Theodoritus lib. 1. cap. 6. & Sozomenus in libro 2. cap. 18. & Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in lib. 5. cap. 7. Idem cum Gothofredo scribit Rob. Montacutius in notis ad librum 1. Eusebij contra Marcellum; Paulinum scilicet eum qui Tyro Antiochiam translatus est, ante Synodum Nicænam obijsse, quod est, ut dixi, absurdissimum. Nam quem ante Synodum Nicænam mortuum esse affirmat, eundem Arianæ factionis signiferum fuisse dicit. Baronius quidem Paulinum anno Christi 324. obiisse, eique Eustathium successisse scribit, quem in eo secuti sunt Gothofredus & Montacutius. Verùm Baronius Paulinum illum, quem prædecessorem Eustathij facit, non dicit Episcopum fuisse Tyri; quod Gothofredus & Montacutius perperam dixere.

ἵστωσαν αὐτῷ. Sic etiam legitur in Romana 70. Interpretum editione. Sed magis placet altera lectio, quam in quatuor codicibus Maz. Med. Fuk. ac Sav. inveni, ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ.

παράδεισος τῆς ἐνθέου τρυφῆς: Alludit ad locum Ezechielis. Vide Origenem pag. 417.

μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. Codex Maz. Med. & Fuk. habent τῆς οἰκουμένης.

συναπολαύειν ἡμῖν τῶν ἴσων. Hunc locum nec Musculus nec Christophorsonus intellexerunt. Sic autem emendandus est: συναπολαύειν ἡμῖν εἰ μὴ τῶν ἴσων, ἀπορρήτως δ' οὖν ὅμως, & post vocem πρυτανευθέντων finiendum est caput. Non cujusvis erat, hunc locum emendare. Quamobrem ignoscendum est Christophorsono & Musculo, qui veram hujus loci emendationem non viderunt. Rufinus quidem ita videtur legisse, prout emendavimus. Sic enim vertit: *Sed cuncti mortales, tyrannicæ quæ præterierat crudelitatis horrore, etiam si nondum fide, votis tamen quæ nostra sunt amplectentes.* Quæ verba licet à sensu Eusebij longius recedant, aliquod tamen adhuc vestigium veræ lectionis retinent.

οὐδέ τις ἦν τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου φθόνος. Mirum est hanc loquendi formam ab Interpretibus intellectam non fuisse. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Nec usquam qui hæc aliter aspiceret, lividus supererat oculus.* Rufinum secutus est Musculus. Christophorsonus verò paulo aliter interpretatus est hoc modo: *Nec Gentilibus hunc nostrum insignem triumphum Deus invidit.* Ex quo apparet, illum vocem θίασον pro *triumpho* sumpsisse, & verba Eusebij ita construxisse φθόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου: cùm ita potius construenda sint: τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου, id est, extraneis & alienis à fide nostra. Quis non miretur tot ac tantos errores? Me certe jam tædet, tot menda Interpretum notare. Quæ tamen lectori ob oculos proponenda sunt, ut constet quàm arduum sit ac minime proclive, in antiquis Scriptoribus interpretandis verum ubique sensum assequi.

In Caput III.

εἰς μίαν ἁρμονίας ἕνωσιν. Rectius in codicibus nostris Maz. Med. & Sav. legitur εἰς μίαν συνιόντων ἁρμονίαν ἕνωσις. In Fuk. etiam legitur ἁρμονίαν. Pag. 370.

θεολογίας ὕμνος. Langus vertit: *Hymnus unus divinitatem Verbi Dei concentu pulcherrimo celebrans.* Sed rectius Musculus & Christophorsonus; & ante eos Rufinus *divinitatem* simpliciter vertentes, non addito Verbi nomine. Nam θεολογία apud Eusebium pro Dei laudatione sumi solet, & θεολογεῖν pro eo quod est Deum laudare.

ᾠδαὶ μὲν ψαλμῳδίαις. Male Christophorsonus vertit: *Et decori Ecclesiæ ritus interdum Psalmorum cantu, & ceteris hymnorum divinitus nobis traditorum recitationibus, nonnunquam divinis & mysticis ministeriis exequendis.* Longe rectius Rufinus, cujus interpretatio Commentarij vicem præstat: *Iam verò ingens in sacerdotiis & ministeriis, atque in omnibus quæ ad religionis observantiam pertinent, gratia refulgebat. Adstabant hic psallentium chori, juvenes & virgines, senes cum junioribus laudabant nomen Domini. Hic mystica ministeria ordinatis & dispositis vicibus agebantur.* ὧδε μὲν igitur designat populum fidelium, qui in Ecclesia Psalmos canebat, & sacras lectiones auscultabat. Quod declarant voces illæ φωνῶν ἀκροάσεσι, quæ nonnisi de laicis intelligi possunt. ὧδε δὲ verò designat sacerdotes, qui mysticas cæremonias peragebant.

σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόρρητα σύμβολα. Baptismũ intelligit, quod est symbolum Dominicæ passionis. Rufinus in capite 9. lib. 9. de Constantino: *Nondum tamen, ut est solemne nostris initiari, signum Dominicæ passionis acceperat.* In baptismo enim morimur & consepelimur cum Christo; & mox resurgimus in eodem Christo per fidem, ut ait Apostolus in Epistola ad Colossenses. Hilarius in libro 1. de Trinitate: *Cujus morti consepelimur in baptismo: ut in æternitatis vitam redirimus, dum regeneratio ad vitam mors esset ex vita, & morientes vitiis, immortalitati renasceremur; ipso pro nobis ex*

immortalitate moriente, ut ad immortalitatem unà cum eo excitaremur ex morte. Ferrandus Diaconus in Epistola ad Fulgentium de baptismo Æthiopis: *Hora expiata cunctis advenerat, in qua populus acquisitionis, Redemptori suo per baptismum consepultus, vitam veterem poneret, & novam resurrectionis fidem innovatus assumeret.*

In Caput IV.

Pag. 372. γέρας ἐξαίρετον δεδώρηται. Christophorsonus hæc verba ita accepit, quasi sensus sit ædem illam à Paulino fabricatam esse γέρας ἐξαίρετον τῷ Χριστῷ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Ego verò alium horum verborum sensum esse existimo; Deum scilicet hanc eximiam prærogativam Paulino concessisse, ut ædem in terris Christo & Ecclesiæ fabricaret ac renovaret. Eundem quoque sensum secutus est Musculus.

θεοσεβὲς ἱεροπρεπεῖον. Non dubito quin Eusebius scripserit θεοπρεπές. Ineptum enim esset dicere, θεοσεβεῖς θεοσεβὲς ἀκροατήριον.

ὁ καθεὶς. Barbara vox pro εἷς ἕκαστος. Quod cùm non animadvertisset Musculus, ineptissime vertit *quis sedet.*

Pag. 373. ἀνυψῶν πένητα. Sic habet vulgata editio Psalmo 112. sed nostri codices Maz. Med. & Fuk. præferunt ἀνιστῶν πένητα.

δεύτερον αἴτιον. In codice Medicæo hoc scholion ad marginem adscriptum est: κακῶς καὶ ταῦθα θεολογεῖς εὐσέβιε περὶ τοῦ συνυπάρχου καὶ συναϊδίου, καὶ συμποιητοῦ τῶν ὅλων υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· δεύτερον αὐτὸν ἀποκαλῶν αἴτιον τῶν ἀγαθῶν, συναίτιον ὄντα καὶ συνδημιουργὸν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων, καὶ ὁμοούσιον. In codice quoq; Mazarino scholion recentiore manu appositum est, quo Eusebius similiter reprehenditur, qui Filium Patri subjecerit & secundum ei locum attribuerit: τί ταῦτ' ἄνθρωπε ἐπὶ κακῷ τῆς σαυτοῦ θεολογεῖς κεφαλῆς· τὸν δόξῃ καὶ δυνάμει καὶ οὐσίᾳ κατὰ πάντα ὅμοιον τῷ πατρὶ ὑποβιβάζων καὶ ὑποτιθεὶς, καὶ τὰ δευτερεῖα τοῦ πατρὸς ἀπονέμων· ἐναντία φρονῶν καὶ γράφων τοῖς ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν δογματίσασιν ἁγίοις πατράσιν· ὧν συνήγορος ἦς, εἰ μὴ περιφανῶς ψευδολατοῦσι τὰς πράξεις συγγράψαντες αὐτῶν. Id est: *Cur hujusmodi de Christo sermones in perniciem capitis tui profers ô homo, eum qui gloria, virtute ac substantia undequaque similis est Patri, subjiciens ac supponens, & secundum à Patre locum ei attribuens. In quo contraria sentis ac scribis sanctissimis Patribus, qui consubstantialem esse Filium pronuntiarunt. Quorum sententiæ tu quoque subscripsisti, nisi palam mentiuntur qui Acta illorum memoriæ prodiderunt.*

τῇ τῶν καμόντων. Jambici sunt versus qui sequuntur, ex antiquo Poeta tragico desumpti.

τῇ τῶν καμόντων εἵνεκεν σωτηρίας.
ὁρᾷ τὰ δεινὰ, θιγγάνει δ' ἀηδέων.
ἀλλοτρίοις τε συμφορῇσιν ἰδίας
——— καρποῦται λύπας.

Qui versus sine dubio elegantissimi sunt, & Æschylum, aut Sophoclem redolent. Expungendi tamen ex hoc loco mihi videntur, quippe qui sensum turbent. Ad postremum autem illum versum alludit Gregorius Naz. in oratione 1. pag. 12. cùm ait: εἶτα οἱ μὲν τῶν σωμάτων θεραπευταὶ, πόνους τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ φροντίδας ἀσίστμαν ἔχουσιν, καὶ τὸ ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἰδίας καρποῦσθαι λύπας, ὥς ἔφη τις τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν. Ad quem locum Elias Cretensis notat verba hæc esse Hippocratis, quem Gregorius Nazianzenus sapientis cujusdam nomine designat.

ἀλλὰ τότε μὲν. Proxime ante hæc verba dixerat πάλαι καὶ νῦν. Itaque primùm hic exequitur quid olim fecerit Christus pro hominum salute. Postea verò narrare incipit ea quæ nuper patraverat miracula. Pag. 374.

αὐτὸς μόνος ἐπιφανεὶς. Scribendum est αὐτὸ μόνον, ut est in codice Med. Fuk. & Maz. quem sensum in versione mea expresseram, antequam codices illos nactus fuissem. αὐτὸ μόνον, idem est ac *solummodo*, qua locutione utitur Eusebius pæne omnibus paginis. Ait igitur Eusebius Christum olim quidem solo adventu & incarnatione sua homines qui captivi à dæmonibus tenebantur, servitutis jugo liberasse.

μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. In codice Medicæo scholion hujusmodi adscriptum est ad hæc verba: κακῶς καὶ ἀθέως βλασφημεῖς, ἀρχιστράτηγον ἀποκαλῶν μέγαν, τὸν σωτῆρα Χριστὸν καὶ θεόν.

βασιλικοῖς χαρακτῆρσι. Christophorsonus *majusculis literis* vertit. Pag. 375.

καὶ αὐτόθεον. Notandus est inprimis hic locus, in quo Eusebius Christum vocat αὐτόθεον, id est, per se ac verè Deum. Hic enim unicus locus, meo quidem judicio, sufficit ad repellendas omnes calumnias eorum, qui Eusebium nostrum Ariani dogmatis labe aspersum fuisse crediderunt. Sic etiam infra nominat hac pag. τοῦ παμβασιλέως καὶ πρυτανεύοντος, καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου. Est autem hæc locutio Platonica. Nam ut Plato αὐτοαγαθὸν vocat quod est verè ac per se bonum, sic Eusebius αὐτόθεον dixit qui est verè ac per se Deus.

τῆς αὐτοῦ προσηγορίας. Christianorum nomen intelligit, per omnes ubique gentes fusum ac propagatum; nec solum Romanis, sed etiam Barbaris cognitum. Quod si quis ipsum Christi nomen intelligere malit, equidem non magnopere repugnabo, paulo post enim subjicit Eusebius de Christianis: quod quidem non faceret, si de ipsis antea locutus fuisset.

ἐν γωνίᾳ που τῆς γῆς λεληθότως. Rectius in codice Med & Maz. legitur ἐν γωνίᾳ που γῆς λεληθώς. & sic Fuketianus codex.

θείων ναῶν ἀφιερώμασιν. Musculus vertit: *Divinorum templorum consecrationibus.* Christophorsonus verò interpretatur: *Divinis templis auguste consecratis.* Videtur tamen vox ἀφιέρωμα, non consecrationem templorum designare, sed potius donaria quæ Deo consecrantur. Idque confirmatur sequentibus Eusebij verbis. Sic enim subdit: οἷα τάδε τὰ τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα. Certe si consecrationem intellexisset Eusebius, ἀφιέρωσιν dixisset, ut supra in cap. 3. Porro codex Fuk. & Sav. uno verbo hic auctiores sunt. Sic enim habent: καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασι κοσμεῖ.

σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας δείγματα. In codice Regio ad latus hujus lineæ apposita est hujusmodi nota ὡρ. de qua nota abunde diximus in annotationibus ad l. 1. In cap. 16. lib. 4. eandem notam habet Regius codex ad illa verba Justini appositam: εἴτε γάρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, &c.

χολῆς τε λόγων. Scribendum puto χολῆς δὲ λόγων. Pag. 376.
Nam cùm antea præcesserit particula μὲν, ubi dicitur ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μὲν, &c. sequitur nunc æmula illius particula δὲ, quod Interpretes non viderunt.

καὶ βεβηκότων. Musculus vertit: *Domum ex vivis & crescentibus lapidibus structam.* Christophorsonus autem interpretatur: *Ex vivis incedentibusque in terra lapidibus.* Ego *ex vivis firmisque lapidibus* vertere malui. Neque enim intelligo quomodo probe fundata sit domus, si lapides incedunt. Eadem vox occurrit infrà pag. 386. ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ ἑδραίους εἰς τὸν ψυχῶν λίθους. Sed in his lector quod maluerit eliget. Neque enim Christophorsoni interpretationem hic damno. Quod verò hæc verba τῷ θεῷ λόγῳ συμὲν de Christo accepit, omnino probare non possum. Nam Eusebius paulo post dicit Christum esse illius templi lapidem angularem. Igitur Deum Patrem hic intelligit, qui templi inspector sit. Hieronymus in caput 2. Aggæi βεβηκότας λίθους ita vertit: *Neque enim putandum est Deum auro & gemmis ædificaturum Hierusalem, & non vivis lapidibus qui nunc volvuntur super terram.*

ἀληθεῖ λόγῳ, Idem est ac ἀληθῶς. Musculus tamen & Christophorsonus *vero Dei verbo* interpretati sunt, quod meo quidem judicio ineptissimum est.

ἐνὶ μόνῳ τῶν ἱερωτάτων. Post hæc verba asteriscus notatur in codice Med. & ad marginem adscriptum est, καὶ τοῦτο ἀσεβές. Omnino Scholiastes qui hoc scholion adscripsit, existimasse videtur, Eusebium hic loqui de Christo: cùm tamen de Paulino loquatur Tyriorum Episcopo, quem ait secundum à Christo locum obtinere in regendis fidelibus. Hoc verò impietatis argui non potest, cùm Pontifices omnes imaginem Christi referant, eiusque in administranda Ecclesia vicem gerant. Fatendum est tamen, Eusebium nimis hic tribuisse Paulino, dum ei τὰ, ἴσα τὰ δευτερεῖα tanquam æquali & collegæ Christi adscribit; dum Melchisedechum vocat.

Pag. 377. ὧν αὐτὸς κατηρτίσατο. Intelligit fabricam Ecclesiæ Tyri tam spiritalem quàm materialem: cujus formam ac rationem solum ait edere posse Paulinum, qui eam fabricam divina ope architectatus est.

νεὼ κατασκευῆς. Beseleel arcam seu tabernaculum Dei fabricavit, non autem templum, ut legitur in Exodi cap. 38. Templum igitur improprie sumit Eusebius pro tabernaculo. Eodem fere modo, quo in Actibus Apostolorum templum Dianæ dicitur pro ædicula.

ἀγαλματοφορῶν. Metaphora est à sacerdotibus Gentilium, qui simulachra Deorum humeris suis bajulabant, ut notavi ad lib. 22. Amm. Marcellini, ubi de Juliano Imp. dicit: *Vehens licenter pro sacerdotibus sacra.* Eadem vox occurrit infra pag. 384.

ἄρρητον ἆθλον ἠγωνίσατο. Alludit ad Herculis labores seu certamina.

τοὺς παῖδας αὖθις. Lego τὰς παῖδας αὐλῆς supple ἐκκλησίας. Alioqui nisi ita scripseris, bis in eadem periodo repeteretur vox αὖθις.

Pag. 378. ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν. Verba sunt ex Psalmo 8. Davidis, ubi hodie legitur, *ut destruas inimicum & ultorem.* Vetus versio Gallicana habebat, *ut destruas inimicum & defensorem,* teste Sulpicio in vita Martini.

καὶ νῦν ὡς εἰσίν. Imitatur Eusebius locum Dionysij Alexandrini, qui de Macriano eiusque liberis ita loquitur in Epist. ad Hermammonem quam refert Eusebius in lib. 7. cap. 23. ὁ μὲν ἦν ἐν ἑστιν ἅπαξ μὴ δὲ ἦν.

A τὸ νᾶμα τῆς θείας. Scribendum est absque dubio Pag. 379
τὸ νᾶμα τῆς θείας τοῦ σωτηρίου λουτροῦ παλιγγενεσίας, quomodo legisse videtur Christophorsonus. Atque ita plane scriptum habetur in codice Fuk. & Savil.

τὰς οἰκίας ἀπολαύοντα βάσεις. Legendum est ἀπολαβόντα, ut habent codex Med. Fuk. & Savil. & Maz. Ac profecto miror, neutrum Interpretem id vidisse, cùm emendatio in promptu sit, & cuivis obvia.

εἰς τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν τόπον. Pessime Christophorsonus de sanctuario hæc accepit, cùm de spatio illo loquatur Eusebius, quod erat inter vestibulum & basilicam. Hoc igitur spatium in quadranguli speciem conclusum, quatuor obliquis porticibus à Paulino exornatum fuisse dicit. Pag. 380.

ὧν τὰ μέσα. Supple κιόνων. Itaque *intercolumnia*
B verti, non male, ut opinor. Hæc igitur intercolumnia ait Eusebius undique conclusa fuisse repagulis ligneis cancellatis, in mediocrem altitudinem erectis. μῆκος enim posuit pro altitudine, quod Interpretes non viderunt.

μέσον αἴθριον ἐφίει. Intelligit medium illud spatium sub divo, quod quatuor undique porticibus claudebatur: eadem plane forma, qua in hodiernis monasterijs sunt quæ vocantur pratella. Quod enim Monachi vocant claustrum, nihil aliud est quàm quatuor porticus; quarum in medio locus est sub divo quem pratellum vocant. Sed & in quibusdam monasteriis, locus ille subdivalis cancellis munitus est, eodem plane modo quo Eusebius in atrio Ecclesiæ Tyri factum esse dicit; ne scilicet juventus in eum locum qui floribus conseri solet, insiliat. Id
C autem Latini proprie atrium vocabant. Certe Isidorus atrio tres porticus extrinsecus adjungi solitas esse dicit.

πλὴν τούτων θέαν παραμειψάμενος. Musculus vertit: *Quin & horum conspectu præterito.* Christophorsonus verò longa verborum ambage, ut solet, hunc locum ita expressit: *Quinetiam quo istæ res ad oculos capiendos magna operum varietate concinne illustraret.* Quæ quidem interpretatio verbis Eusebij nullatenus respondet. Itaque nemo est, ut opinor, qui Musculi versionem commodiorem & meliorem non judicet. παραμειψάμενος ergo πλὴν τούτων θέαν idem valet ac, prætergressus harum rerum spectaculum; seu, *transmisso harum rerum spectaculo ulterius progressus.*

περιπήγμασί τι χαλκοῦ. Christophorsonus vertit *repagulis.* Pag. 381.

D βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθόλου. Jampridem conjeceram scribendum esse disiunctim τοῖς καθ' ὅλου, ut ex versione nostra apparet: tandem verò conjecturam meam confirmavit vetustissimus codex Mazarinus, in quo ita diserte scriptum inveni. Sed major difficultas est, cuinam generi hominum hæc βάθρα seu subsellia parata fuerint. Leo quidem Allatius in Epistola 2. de templis Græcorum, hæc subsellia ad communem usum laicorum disposita fuisse existimavit, quod confirmare videtur Clemens in Constitutionibus Apost. lib. 2. cap. 57. Verùm Eusebius ipse aliud innuit. Infra enim totam hujus Ecclesiæ fabricam allegoricè exponens, thronis quidem designari scribit Episcopos ac Presbyteros: subselliis verò, Diaconos & reliquos

quos Ecclesiæ ministros. Quare hæc subsellia, ministris potiùs Ecclesiæ quàm laicis parata fuisse videntur. Certe laici sedendi in Ecclesia potestatem non habebant, ut docet Optatus in lib. 4. Quod quidem ita intelligendum est, ut in Conventu Ecclesiastico, dum divinum celebratur officium, sedere non licuerit laicis. Peracto autem officio sedere ipsis licebat, ut docet Athanasius in Epistola ad solitarios: ἤδη μὲν συνῆσαν οἱ πλεῖστοι τῆς λαοῦ ... ἀπολύσεως ἐξελθόντες. Et paulo post: ἄρτι γὰρ ἦσαν ἀπὸ τῆς εὐχῆς ὀλίγοι καθεζόμενοι.

καὶ τὸν ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς συνεζευγμένους. Christophorsonus vertit: *Atque adeò ad fenestras inferioris templi affixit.* Quod quid sibi velit, equidem nescio. Neque enim intelligo, quomodo exhedræ fenestris affigi possint. Existimavit scilicet Christophorsonus, εἰσβολὰς fenestras significare. Eusebius quidem paulo supra de fenestris loquens per quas lumen in porticus infundebatur, ea voce usus est, ἄνωθεν ἐπὶ ταύταις ἄλλω πλείονι φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον εἰσβολὰς ἐπινοήσας. Ubi Christophorsonus *fenestras* vertit. Verùm hoc in loco εἰσβολαὶ simpliciter & sine adjectione ulla positæ, fenestras significare non possunt. Aut igitur portas designat ipsius Basilicæ, quas etiam παρόδους supra vocavit; aut ambulationes quasdam per quas aditus patebat in basilicam; quas transennas vocat Paulinus in Epist. 12. Malim tamen portas intelligere. Porro per oëcos illos & exhedras, intelligit Eusebius baptisterium, secretarium, salutatorium; quæ conjuncta erant basilicæ.

Pag. 382. τῶν τοῦ σωτῆρος οἰκονομιῶν. In animadversionibus ad librum primum Eusebii, observavimus οἰκονομίαν non de sola incarnatione Christi dici; sed quæcumque Christus in carne gessit ad salutem generis humani, ea generaliter οἰκονομίαν vocari. Quod quidem pluribus exemplis illic allatis confirmavimus. Sed & hic locus id ipsum aperte demonstrat, in quo οἰκονομίας pluraliter appellat Eusebius, non mortem solum, sed etiam resurrectionem Christi.

τούτων πολὺ κρείττονα. In codice Medicæo & Mazarino scribitur κρείττον. Sic etiam prius scriptum fuerat in Fuk. Forte κρειττόνων legendum est.

Pag. 383. ὁ νυμφοστόλος ὁ δ'ς. Recte Christophorsonus *sponsæ exornatorem* vertit, hinc νυμφοστολίας apud Basilium Seleucensem in libro 1. de vita Theclæ pag. 10. editionis Antverpiensis, & νυμφοστολοῦσαν apud eundem pag. 40. Musculus tamen *paranymphum* vertit non male.

Pag. 384. αὐτονοερὰν οὐσίαν. Sic animam humanam vocat Eusebius, quòd sit per se & natura sua intelligens. Sic Philosophi νοερὰς οὐσίας vocant substantias spiritales, quas vulgo intelligentias vocamus. At Christophorsonus νοερὰν idem putavit esse ac νοητὴν, gravi errore. Sic enim vertit: *substantiam sola mentis intelligentia cognitam ei tribuens.* Atqui magnum discrimen est inter νοητὸν, id est, intelligibile, & νοερὸν quod est intellectuale. Nam Chimæra verbi gratia, & hujusmodi intellectus figmenta, νοητὰ sunt, sed νοερὰ nequaquam. Eadem vox occurrit infra. Nebridius in Epistola 71. ad Augustinum utrumq; optime distinxit his verbis. Potest enim, quemadmodũ intellectualis animus ad intelligibilia sua videnda à sensu admonetur, &c.

διαφθορουμένοις ἀπολλυμένοις. In codice Medicæo & Maz. scribitur ἀπολλυμένοις. Quod Rob. Stephanus adnotaverat. Eandem quoque Scripturam habet codex Fuk. & Savil.

πεπυρακτωμένοις βέλεσι. Intelligit malleolos, & hujusmodi incendiaria tela, ut loquitur Amm. Marcellinus. Alludit autem ad locum Pauli Apostoli, qui Satanæ tribuit tela ardentia quibus homines oppugnat.

Pag. 385. διὰ βίου ἱερωμένους αὐτῷ. Hunc locum non intellexerunt Interpretes, qui διὰ βίου interpretati sunt *per vitæ sanctimoniam consecratos.* Duo fuerunt genera sacerdotum; alii annui, ut apud Judæos sub Principibus Romanis obtinuit, & apud Gentiles fere omnes. Alii erant perpetui, quos διὰ βίου vocabant. Vetus inscriptio apud Gruterum pag 313. ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΕΡΜΟΠΟΛΕΙΤΗΝ ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΞΥΣΤΟΥ ΔΙΑ ΒΙΟΥ. Et in vetere nummo Perperenorum, quem edidit Jac. Sirmondus in Antitristano secundo, ΙΕΡΕΥΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ. Sic igitur Eusebius sacerdotes Christianorum vocat ἱερωμένους διὰ βίου, eo quod illorum sacerdotium non annuum sit, sed perpetuum instar sacerdotii Christi, qui sacerdos est in æternum secundum ordinem Melchisedech; ut ait Propheta. Certe ἱερωμένοι sacerdotes sunt apud Eusebium in capite 3. hujus libri ἱερουργίαι τε τῶν ἱερωμένων.

διὰ βίου. Perpetuum sacerdotium verti, secutus Vellejum Paterculum, qui perpetuos Archontas interpretatus est, quos Athenienses vocabant ἄρχοντας διὰ βίου, ad differentiam decennalium, & annuorum Magistratuum. Sic in Gestis purgationis Cæciliani Munatius Felix dicitur Flamen perpetuus, & apud Augustinum in libro 3. contra Cresconium capite 29. Ex quo corrigenda est Epistola 165. ejusdem Augustini, ubi legitur: *Recita illa gesta apud Numacium Felicem, Flavium procuratorem tunc ejusdem civitatis vestræ.* Scribe *Munatium Felicem Flaminem Perpetuum, curatorem tunc ejusdem civitatis vestræ.* Error natus est ex scribendi compendio. Sic enim scriptum erat FL. PP. ut legitur in gestis Purgationis Cæciliani. Quibus notis Flamen perpetuus designatur, ut tradit Magno in libro de Notis. Eorum mentio fit in lege 2. cod. Theodos. quemadmodum munera civilia indicantur: *Sacerdotales & Flamines perpetuos atque etiam Duumvirales ab annonarum præpositurus inferioribusque muneribus immunes esse præcipimus.*

καὶ φιλοκενῶν. Scribendum est φυλοκρινῶν, ut habet vetustissimus codex Maz. Id est, singulis suum locum ac ordinem attribuens. Vide quæ sequuntur infra. Si quis tamen vulgatam lectionem retinere maluerit, non valde repugnabo. Nam & φιλοκρινεῖν est διαιρεῖν teste Hesychio.

τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλήν. Paulo ante observavimus, locum illum patentem & apertum, qui medius erat inter vestibulum ac templum, à Latinis dictum esse atrium. Græci eundem locum αὐλὴν vocabant, quæ vox non semel occurrit in Evangelio; ubi vetus Interpres semper atrium vertit.

θυρωρεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας. Intelligit Eusebius hypodiaconos, qui portas Ecclesiæ serva-

bant, & intrantes singulos ad sua loca deducebant: Catechumenos videlicet ac pœnitentes, & energumenos ad Narthecem seu Catechumenium: fideles verò in chorum seu basilicam. Vide Canonem 22. Concilii Laodiceni, & quæ ad illum notarunt Zonaras & Balsamo.

τῷ χράμματι προβολαῖς. Hanc vocem latine exprimere difficile est. Musculus quidem *propugnacula* vertit. Christophorsonus *repagula*. neutrum probo. Ego *obices* interpretatus sum.

προβολαῖς ἐκατέρωθεν. Delenda est vox προβολαῖς, quæ sensum turbat, & ex superiore linea perperam huc irrepsit. Quod miror ab Interpretibus animadversum non fuisse.

οὐ μὴν πόῤῥω που τῆς θεοπτίας τῶν πιστῶν. Intelligit eos qui à veteribus Christianis Competentes vocabantur. Hi erant quasi quidam sacri baptismatis candidati. Tres igitur Catechumenorum ordines hic distinguit Eusebius. Primi erant, qui Symbolum duntaxat, id est, Christianæ fidei rudimenta percipiebant; quos quidem exteriori Ecclesiarum ambitui comparat. Secundi sunt quibus quatuor Evangeliorum brevis expositio tradebatur: eosque Eusebius comparat columnis, quæ circa atrium quadrangulari forma disposita sunt. Tertii sunt competentes, qui proxime ad fideles accedunt. Si quis tamen per primos illos qui ambitui Ecclesiarum comparantur, laicorum promiscuam multitudinem intelligere malit: secundos verò qui columnis comparantur atrii, de illis accipiat, qui inter laicos ceteris eruditiores sunt, equidem non magnopere repugnabo.

Pag. 386. τοῖς καὶ πρὸς τὸ φῶς. Scripti codices uno consensu habent τοῖς δὲ, &c. Ego verò non dubito quin scribendum sit: τοὺς δὲ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι καταυγάζειν. Præcessit enim τοὺς μὲν κίοσι, &c. Porro ἀνοίγματα hoc loco, tam de portis quam de fenestris dici videntur.

τὰς δευτέρας τοῦ φωτὸς αὐγάς. Ad hæc verba in margine codicis Maz. hoc scholion adscriptum est: ἄνθρωπε, τί σοι τῶν μακρῶν τούτων καὶ πανηγυρικῶν λόγων ὄφελος· ἢ τί κέρδος σοι τοῦ παντὸς τοῦ δὲ φιλοπονήματος καὶ συντάγματος, οὐχ ὁμότιμον ὡς ὁρῶ τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, οὔτε μὴν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον συνεισάγοντι· πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῶν λόγων τῷ πατρὶ τὰ πρῶτα χαριζομένῳ, τῷ δὲ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι τὰς δευτέρας τοῦ φωτὸς αὐγὰς παρεχομένῳ. καλὰ δὲ εἰπεῖν· ὧν μία φύσις, δύναμίς τε καὶ δόξα, καὶ ἓν ἴδαλμα τῆς λαμπρότητος· εἰκότως τοίνυν σὺ μὲν μετὰ τῶν σῶν δογμάτων καὶ πονημάτων ἔν γωνίᾳ που καὶ παραβύστῳ κατάκεισαι, λήθῃ παντελεῖ σχεδὸν καὶ βαθείᾳ σιγῇ καλυφθεὶς, ὁ τοιοῦτος δογματιστής· ἐν δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ λαμπροὶ λαμπρῶς ἀναστρέφονται, καὶ φαίνουσιν ἡλίου φαιδρότερον, καὶ τὴν εἰκημένην τῷ κλέει καὶ τοῖς λόγοις περιαυγάζουσιν, ὅτι μέγιστος πατὴρ θεολόγος, καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον δογματισταὶ καὶ διδάσκαλοι. ταῦτα ἐνταῦθα γράψαι δεῖν ᾠήθην, ἵνα οἱ ἀναγινώσκοντές σε μὴ συναρπάζωνται, ἀλλὰ γινώσκοντές σε, καταφρονῶσι καὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν λόγων καὶ τῶν δογμάτων. In codice Medicæo brevius adscriptum est scholion his verbis: καὶ τὸ δὲ βλάσφημον.

τάδ' ἔνδοθεν. Hunc locum ex codice Medicæo, Fuketiano & Mazarino pristinæ sanitati restitui in hunc modum: λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεω τά τε ἔνδοθεν καὶ τὰ ἐκτός, &c. Id est: *basilicam construxit splendidam ac luminis plenam, tam intus quàm extrà.*

ὅτι μὴ μόνον ψυχῇ καὶ διανοίᾳ. Melius scriberetur ψυχῇ καὶ διάνοια. Est autem hic locus illustris de castitate & continentia Clericorum, qui tamen hactenus in obscuro latuit ob pravam Interpretum versionem. Sic enim vertit Musculus, cujus versionem secutus est Christophorsonus: *Interiora autem & exteriora, quoniam non anima modo & mente, sed & corpore constant, castitatis ac temperantiæ floridissimo ornatu illustravit.* Quæ tamen interpretatio ferri non potest. Causam autem erroris ipsis præbuit prava interpunctio, quæ in editione Rob. Stephani & in Regio codice habetur. Nam post vocem αὐτοῖς adscripta est virgula. Verùm codex Med. & Maz. meritò eam virgulam non agnoscunt.

ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν. Presbyteros intelligit, qui secundum Sacerdotii gradum obtinent. Et Episcopum quidem ac presbyteros thronis Ecclesiæ comparat: subselliis verò diaconos.

τόν τε ὑπερουράνιον χῶρον. Scribe τὸν δὲ ὑπερουράνιον, &c. prorsus necessaria emendatione. Postquam enim Eusebius de duplici Ecclesiæ fabrica abunde locutus est, materiali scilicet ac spiritali; & utramque sibi invicem comparavit, transit tandem ad cœlestem illam Hierusalem, quippe quæ idea ac primitivum exemplar est degentis in terris Ecclesiæ. At Musculus, cujus versionem more suo secutus est Christophorsonus, & ipse in hujus loci versione nihil omnino vidit, & totam venustatem sententiæ lectoribus obscuravit. Pag. 387.

οὔ τις θνητός. Scribendum est proculdubio οὔτις vel οὐδείς. Male Musculus, quem Christophorsonus secutus est.

τοῦ τοσοῦτον ἡμῖν. Scripti codices uno consensu habent τὸν τοῦ τοσούτων ἡμῖν ἀγαθῶν παραίτιον, & ad oram codicis Med. annotatur σκληρὰ σύνταξις, Id est: *dura atque aspera constructio.*

ἐμπλεπλῶντα. In vetustissimo codice Maz. scribitur ἐμπιμπλῶντα rectius. Eundem errorem jam antea notare memini.

In Caput V.

προστεθεῖσθαι σαφῶς. In codice Fuketiano & Saviliano scribitur ἀσαφῶς. Utra autem verior sit lectio, difficile est dicere. Nam cùm prior illa lex Constantini pro Christianis, cujus hic mentio fit, hodie desideretur, obscurum est quidnam hic sibi velit Constantinus, cùm ait in ea lege adjectas fuisse multas ac diversas αἱρέσεις; eaque de causa multos à legis Christianæ professione deterritos. Christophorsonus quidem διαφόρους αἱρέσεις interpretatus est dubias & controversas sententias: quasi ea lex non perspicuum, sed obscurum & ambiguum sensum habuerit. Atque ita Baronius ad annum Christi 313. hæc Christophorsoni verba intellexit. Langus verò & Musculus αἱρέσεις opiniones & hæreses exposuerunt, multo certe rectiùs. αἱρέσεις enim pro sensu seu διάνοια sumi non possunt, sed opinionem significant & sectam. Cùm igitur Imp. Constantinus in illa priori lege, cunctis colendi prout vel-

lent numinis liberam facultatem concessisset, illud etiam adjecerat, non Christianis solùm, sed etiam reliquis cujuslibet sectæ hominibus, id est, Judæis & Samaritanis, Marcionistis quoque & Montanistis, Novatianis, Sabellianis, omnibus denique omnium religionum sectis idem esse concessum. Quo quidem facto, religioni Christianæ non levis fieri videbatur injuria; quippe quæ cum hæreticis & schismaticis & cum Judæorum perfidia quasi ex æquo componeretur. Quare admonitus postea à Catholicis Constantinus, hac posteriore lege id emendavit; sectarum omnium mentione penitus sublata, hoc est, quod infra dicit his verbis: ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων αἵ τινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασιν ἐνείχοντο.

θειότης ἢ ἡ χαριν πράγματ. Apud Nicephorum legitur θειοτάτη, quod non probo. Sed nec vulgata lectio sana est.

Pag. 389. αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι. Post hæc verba in codice Maz. Fuk. ac Savil. & apud. Nicephorum sequuntur hæ voces: θεωρεῖ ἢ συγκαθοσίωσις, ἢ ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν, &c. optime; nisi quod pro δεδωρῆσθαι scribendum est proculdubio δεδώρηται, ut ex versione nostra apparet. Est autem hæc secunda Constantini constitutio data ad Præfectum Prætorii eum ipsum, ad quem data fuerat prima lex pro Christianis. Ac prima quidem lex data fuerat Romæ, Constantino II. & Licinio II. Coss. statimque in Orientem missa ad Maximinum, ut habetur in libro 9. cap. 9. Hæc autem secunda data est Mediolani, anno sequente.

τόπος ἑτέρους λῶ ὡρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ. De locis publicis & cœmeteriis Christianorum exstat lex Gallieni apud Eusebium in libro 7. cap. 13. qua hujusmodi loca Christianis restitui jubentur. In prima igitur Constitutione, quam victo Maxentio Constantinus & Licinius pro Christianis ediderunt, & cujus exemplar ad Maximinum Imp. in Orientem miserunt, hoc solum decreverant, ut loca omnia in quæ Christiani convenire consueverant, Christianis olim adempta, iisdem restituerentur. Sed de pretii restitutione nihil nominatim præscripserant. certe nec in lege Maximini Imp. quæ Constantini ac Licinii legem proxime subsecuta est, de repetitione pretii quicquam cavetur, ut videre est in lib. 9. cap. 9. Itaque necesse habuit Constantinus, de ea re distinctius statuere; ut Christiani loca sibi adempta, & à fisco vendita vel donata, absq; ulla pretii restitutione recuperarent.

τῆς τιμῆς ὑπερτιθείσης. Sic vocat adjectiones quæ fiunt in auctionibus vel licitationibus. Eas adjectiones vernacula lingua vocamus *Encheres*. Latini autem adjectiones appellant ut dixi.

ἀποκαταστήσωσιν οὕτως. Scribendum videtur αὐτοῖς· εἰ δὲ ἢ οἱ ἠγορακότες, &c. Atque ita plane à Constantino scriptum esse existimo. Quod si non verba, sensum certe assecuti sumus.

Pag. 390. ἐπὶ τῷ νόμῳ ὃν προειρήκαμεν. Id est, post legem illam Romæ datam Constantino II. & Licinio II. Coss. cujus suprà mentionem fecit Constantinus. Et hæc quidem fuit prima lex Imp. Constantini pro Christianis. Sed cùm in ea lege Constantinus erga Christianos nimis se propensum declarasset, solamque eorum religionem extollens, reliquas omnes sectas ac cæremonias damnare visus fuisset, coactus fuit hac secunda lege mentem suam ac sententiam explicare, ne Gentiles prohibitum aut improbatum ab ipso Deorum cultum quererentur. Omnibus igitur liberam colendi numinis facultatem à se concessam esse profitetur Constantinus: ita ut unusquisque pro arbitrio quamcunque velit sectam ac religionem sequatur. Hæc ergo secunda lex nihil aliud est, quàm explicatio primæ legis. Quippe in 1. illa lege quædam verba erant, quibus & Gentiles, & Christianorum nonnulli, ii scilicet qui à Catholica fide desciverant, Novatiani, Montanistæ & reliqui, non mediocriter offendebantur, cùm se hæreticos in ea appellatos viderent. Sed & Christiani seu Catholici, ægre ferebant sibi hæreticos adjungi & quasi copulari in eadem Constitutione. Quamobrem Constantinus, ut erga omnes se benignum ostenderet, ea verba penitus suppressa voluit. Id enim sibi volunt hæ voces: ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι, &c. hic est sensus hujus Constitutionis, quem non sine magno labore expiscati sumus.

βεβαίως διαμένειν. Apud Nicephorum legitur διαμένῃ. In codice autem Fuk. & Saviliano scriptum est διαμείνῃ.

ἢ κατείχοντο ὑπὸ πολιτῶν. In codice Medicæo & Maz. & apud Nicephorum legitur νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων. Ego verò scribendum existimo ἢ ὑπὸ πολιτευτῶν. Sunt autem πολιτευταὶ Decuriones, ut dudum notavi ad Amm. Marcellinum. Hi ergo Decuriones persecutionis tempore loca & prædia ad Catholicam Ecclesiam pertinentia, tanquam vacantia occupaverant.

Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων ἢ Μάρκῳ. Quisnam sit hic Marcus quem cum Miltiade Romanæ urbis Episcopo jungit Constantinus, inter Doctos ambigitur. Et Baronius quidem ad annum Christi 313. cap. 23. mendosum esse existimat Eusebii textum, & pro verbis ἢ Μάρκῳ scribendum esse ἱεράρχῃ. Verùm hæc emendatio, quod pace summi viri dictum sit, ferri non potest. Cum enim Miltiades vocatus sit Episcopus urbis Romæ, superfluum est addere ἱεράρχῳ. Adde quod ea vox insolens est & affectata, cùm tamen titulus ac dignitas cujusque, usitato vocabulo exprimatur. Rejecta igitur Baronii conjectura, quæ non nisi à viris Græcis sermonis ignaris probari potest, existimo Marcum hic esse presbyterum Ecclesiæ Romanæ, quem una cum Miltiade interesse huic Synodo voluit Constantinus. Hic est, ut opinor, Marcus, qui post Silvestrum Papam, Episcopatum urbis Romæ gessit. Porro hæc Epistola Constantini ad Miltiadem Rom. Episcopum extabat in collatione 3. Carthaginensi, cap. 319. Verùm postrema pars hujus tertiæ collationis, quæ, meo judicio erat omnium utilissima, tota periit.

τοιοῦτοι χάρται. Duo scilicet libelli, crimina Cæciliani Carthaginensis Episcopi continentes, quos subscriptos Anulino Proconsuli tradidit pars Majorini die 17. Calendis Maij Carthagine, Constantino Augusto III. & Licinio III. Coss. ut refert Augustinus in Epist. 68. Hos libellos χάρτας vocat Constantinus, eo quod plures chartas continerent, & acta quàmplurima ad probationem criminum Cæciliani. At Christophorsonus χάρτας *Epistolas*

vertit, male, ut opinor. Nam una duntaxat Epistola ab Anulino eade re missa est ad Constantinum; quam Epistolam refert Augustinus in dicto loco. Chartæ verò plures ab Anulino missæ sunt, ut hic diserte testatur Constantinus. Eosdem libellos infra designat Constantinus his verbis: τὰ αὐτίτυπα τ̃ ἐγγράφων τῶν πρὸς μὲ ὑπὸ Ἀνυλίνε διαπεμφθέντων, &c ubi Christophorsonus iterum *Epistolas* vertit pessime. In capitulo 306. collationis tertiæ cum Donatistis, chartæ dicuntur. Sic enim ibi legitur: *Interlocutio præcipiens recitari exemplum relationis ad Constantinum Imperatorem ab Anulino Proconsule destinata, qua Majorinus obstitisse Caciliano, & chartas criminum ejus Proconsuli ad Principem dirigendas tradidisse signatur.* Chartas etiam vocat Augustinus in Breviculo collationis. Idem Augustinus in Epistola 48. ad Vincentium libellum vocat, & ita superscriptum fuisse ait: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Caciliani, traditus à parte Majorini.*

χαρταγγιστῶν. In Nicephoro legitur χαρταγγιστῶν. Sed in codice Maz. & Med. χαρταγγινιστῶν scribitur, transposita aspiratione ut in latinis nominibus Græcis facere solent. Sic etiam in capite 6. iidem codices habent ἐπισκέψω χαρταγγίνες. Neque aliter codex Fuketii.

αὐθαίρετος. Scribendum est procul dubio ἃς τῇ ἡμῶν καθοσιώσει αὐθαιρέτως ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισε. Id est: *quas divina providentia spontanea deditione nobis tradidit.* Certe cùm Maxentii caput in Africam missum est, omnis Africa viso tyranni capite se Constantino tradiderat. Sed & ante cladem Maxentii, nonnullæ Africæ urbes se Constantino ultro dediderant, cùm ille navales copias eo præmisisset.

τιμιώτατε. Rectius apud Nicephorum scribitur τιμιώτατοι. Cùm enim Epistola scripta sit ad Miltiadem Episcopum urbis Romæ & ad Marcum, semperque in plurali numero eos alloquatur, ratio postulat. ut in fine Epistolæ scribatur τιμιώτατοι. Porro Acta hujus Synodi Romanæ extant apud Optatum in libro 1. Auctor Synodici, quem jam sæpe citavimus, ait hanc Synodum Romæ collectam fuisse à Miltiade sanctissimo Papa & Marco: Miltiadi Marcum adjungens perinde ac in Epistola Constantini utrumque junctim nominari animadverterat.

Pag. 392. κατὰ ἄλλας ἐργατικῶς. Scribendum omnino est κατ᾽ ἀλλήλων, ut ad oram editionis Genevensis adnotatur. Sic etiam Savilius in margine sui libri emendarat.

ὃ καὶ μὴ πρότερον. Apud Nicephorum legitur εἰ καὶ μὴ male, ut apparet. Ego si quid mutandum, malim scribere οἳ καὶ, quod & in versione mea sum secutus.

κοντίκτορος σικελίας. In codice Mazarino, Fuk. & Medicæo scribitur κοντήκτορος. Sed sine dubio scribendum est κορρήκτορος. Id est: *à Latroniano Correctore Siciliæ.* Hujus Latroniani mentio fit in veteri inscriptione Panormitana, teste Gualthero in tabulis Siculis numero 164. D. N. FL. VALERIO LICINIO AUG. DOMITIUS LATRONIANUS V. C. CORR. P. S. DEVOTUS N. M. QUE EJUS. Sed & Gualtherus in Annotationibus ad hanc tabulam, adducit & emendat hunc Eusebii nostri locum.

A τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου. Presbyteros intelligit, qui secundi ordinis sacerdotes vulgo dicebantur, ut ex Optato Milevitano, & Facundo Hermianensi aliisque Scriptoribus jampridem notavit Jacobus Sirmondus in notis ad Sidonium pag. 78. & in notis ad librum duodecimum Facundi. Hieronymus in Epitaphio beatæ Paulæ: *Aderant, inquit, Hierosolymorum & aliarum urbium Episcopi, & sacerdotum inferioris gradus ac Levitarum innumerabilis multitudo.* Gregorius Naz. in carmine Jambico de vita sua pag. 6. narrans quomodo invitus à patre suo presbyter ordinatus sit, sic loquitur: κἀμπτει βιαίως εἰς θρόνους τοὺς δευτέρους. ubi vides secundum thronum tribui presbyteris, perinde ac in Epistola Constantini; nec immerito. Nam Episcopi in Ecclesia sedebant in sublimiori throno, as-
B sidentibus hinc inde presbyteris in humilioribus subselliis, & adstantibus diaconis in veste candida, quemadmodum scribit idem Gregorius in somnio de Ecclesia Anastasiæ pag. 78. Eusebius in descriptione Ecclesiæ Tyri, thronos qui erant in Ecclesia juxta altare, Episcopo & presbyteris attribuit, subsellia autem ministris. Ubi presbyteros etiam vocat τοὺς μετ᾽ τὸν ἐπίσκοπον δευτερεύοντας. Ita etiam Augustinus in Epistola 148. secundum locum gubernaculorum appellat gradum presbyterii: *Nam quid existimem nescio, ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram* Certe in ordinatione presbyteri, post consecrationem hæc oratio olim ab Episcopo dicebatur: *Da æterne Deus, honorum auctor, distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa: amplificatis semper in melius naturæ rationalis incrementis per ordi-*
C *nem congrua ratione dispositum: Unde & Sacerdotales gradus atque officia Levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt; ut cùm Pontifices summos regendis populis præfecisses, ad eorum societatis & operis adjumentũ sequentis ordinis viros & secundæ dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes, Moysi Spiritum propagasti, quibus ille adjutoribus usus in populo innumeras multitudines facile gubernavit. Sic in Eleazarum & Ithamar filios Aaron paternæ plenitudinis abundantiam transfudisti, ut ad hostias salutares & frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret sacerdotum.* Et paulo post: *Acceptum à te Deus secundi meriti munus obtineant.* Hæc descripsimus ex vetustissimo libro Pontificali Senonensis Ecclesiæ. Eadem habet etiam ordo Romanus.* Sunt autem elegantissima, ac ni
D fallor, à Leone Papa composita. Porro ex his quæ dixi, apparet quantopere fallus sit Christophorsonus, qui *secundæ sedis* Episcopos hic interpretatur, quem fere secutus est Sirmondus in tomo 1. Conciliorum Galliæ.

In Caput VI.

περὶ τῶν χριστιανοῖς προσηκόντων. Hic titulus prorsus alieno loco positus est. Nam quæ sequitur Epistola Constantini ad Cæcilianum, nihil dicit de bonis ad Christianos pertinentibus. Melius hic titulus præfigeretur capiti 5. in quo duæ referuntur Constantini sanctiones de bonis Christianorum. Rectè igitur vetustissimus codex Mazarinus & Fuketianus, nullam hoc loco capitis distinctionem agnoscunt. Pag. 393

θυικαρίων τῶν ἐπάρχων. De Vicariis Præfectorum abunde dixi ad lib. 14. Amm. Marcellini. Erant hi Vicarij tunc temporis Perfectissimi, non autem Clarissimi aut spectabiles. Docet id Epistola Constantini Imperatoris ad Probianum Proconsulem Africæ, quam refert Augustinus in Epist. 68. his verbis: *Æmilius prædecessor tuus, merito dum vir perfectissimus Verus vicarius Præfectorum tunc per Africam vestram incommoda valetudine teneretur*, &c. Scribe *per Africam nostram*. Sic enim loquitur Constantinus in Epistola ad Elaphium. Atque ita scribitur apud eundem Augustinum in lib. 3. contra Cresconium cap. 70.

In Caput VII.

Pag. 394. περὶ τῆς τῶν κληρικῶν. In vetustissimo codice Maz. & Fuk. hoc caput 6. dicitur, & recte quidem, ni fallor. Vide quæ supra notavi ad caput 6.

τῆς ἁγιωτάτης σπουδαίου. Christophorsonus addit vocem δυνάμεως, ex Constantini Epistola ad Chrestum.

Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. In codice Med. Maz. Fuk. & Savil. legitur Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. Porro relatio Anulini Proconsulis qua his Constantini literis respondet, exstat apud Augustinum in Epist. 68. his verbis: *Anulinus vir clarissimus Proconsul Africæ. Scripta cælestia majestatis vestræ accepta atq; adorata, Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitatis meæ insinuare curavit: eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum omni omnino munere indulgentia majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies extiterunt quidam adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ: atque impendio postularunt, ut ad sacrum & venerabilem Comitatum numinis vestri dirigerem. Quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorundem actis, quo cuncta majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit.* Per *scripta cælestia* intelligit Anulinus Epistolam Constantini ad ipsum datam de immunitate Clericorum, quæ ab Eusebio in hoc capite relata est. Quod quidem apertissime declaratur his verbis, quæ proxime sequuntur in relatione Anulini: *Cum omni omnino munere indulgentia majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici.* Ceterùm has Constantini Epistolas præpostero ordine retulit Eusebius. Nam Epistola Constantini ad Cæcilianum Episcopum, item eiusdem Epistola ad Anulinum: cum relatione ejusdem Anulini, quam supra citavi, præcedere debent Epistolam Constantini ad Miltiadem Episcopum urbis Romæ. Omnes enim eæ Epistolæ pertinent ad Concilium Romanum, quod habitum est in causa Cæciliani coram Miltiade PP. Constantino III. & Licinio III. Coss. anno Christi 313.

In Caput VIII.

Pag. 395. τῆς ἐκ πατέρων συγγενείας. Amplector emendationem quæ ad marginem codicis Turnebi adscripta est εὐγενείας. Erat enim Constantinus nobilissimo genere natus, quippe qui originem stirpis suæ ad Claudium Imperatorem referret.

τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὅπλον. Nicephorus vocem ἀρετῆς, quippe quæ sensum turbaret, expunxit. Extat tamen in omnibus nostris codicibus, & apud Gelasium Cyzicenum. Itaque videndum, an legi possit τοσοῦτον τὸ μέγα θεοσεβείας ἀρετῆς ὅπλον. Sic Eusebius infrà in fine hujus libri θεοσεβείας ἀρετὴν dicit, & in libro 1. de vita Constantini initio.

τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. In libro 1. de vita Constantini cap. 54. hæc paulo fusius explicantur his verbis: γυμνῇ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ, τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας, ἐκ τῶν ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἱροῖντο θύειν, παρεκελεύετο· ἐγυμνοῦντο δῆτα τῆς κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωμάτων αἱ τάξεις ἀνδρῶν θεοσεβῶν. Id est: *Tandem abjectis ambagibus, perfricta quod ajunt fronte, decrevit, ut milites qui per singulas urbes judicibus apparebant, nisi dæmonibus sacrificare mallent, ab apparitione Præsidialis officij removerentur. Proinde officia magistratuum per singulas provincias, viris piis ac religiosis Dei cultoribus nudabantur.* Non mirum est hæc à Christophorsono non esse intellecta, quandoquidem pauci admodum ac pæne nemo hactenus hæc intellexit. Duplex erat militia apud Romanos: altera Castrensis seu legionaria: altera civilis, quæ etiam cohortalis militia dicitur in codice Theodosij. Qui in hanc cohortalem militiam adscripti erant, vulgò à Latinis Officiales seu Apparitores vocantur: à Græcis autem communi vocabulo στρατιῶται. Sic Themistius in oratione 1. pag. 38. & Chrysostomus Homilia 1. in Epistolam 1. ad Corinthios pag. 8. & pag. 10. & in Homilia 62. in Evangelium Matthæi. Quinetiam στρατεύειν est apparitoris officio fungi apud eundem Chrysostomum Homilia 1 in Matthæum: καὶ ἄρχοντας ἀριθμεῖν δύνασαι οἷς ἐστράτευσας τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ. Quem locum sic vertit Anianus: *Potes enumerare non solum Principes sub quibus anteactis temporibus militasti.* Cùm potius sic vertere debuisset: *Præsides omnes & rectores provinciarum potes recensere, quibus antea apparuisti.* Interdum autem Græci ad distinctionem Castrensis militiæ, hos apparitores appellant τοὺς στρατιώτας κατὰ πόλιν. Ita Eusebius in locis supra citatis. Et Themistius in orat. 17. pag 457. ὁπόσον ἀστυκοῦ στρατιώτου φιλοκέρδεια. Qui locus doctissimum Interpretem valde exercuit. Atqui ἀστυκὸς στρατιώτης Themistio idem est ac ὁ κατὰ πόλιν στρατιώτης apud Eusebium: apparitores scilicet Præsidum & Præfectorum Prætorio, qui fiscalia tributa exigebant. In edicto Theodorici cap. 73. miles & apparitor judicis pro eodem sumitur. Et apud Cassiodorum in Præfatione Variarum. De his militibus accipiendus est locus Chrysostomi in Homilia nuper edita de liberis educandis: οἱ μὲν στρατεύονται κατὰ τῶν ἀδικούντων· οἷον εἰσιν ἐν τῇ πόλει οἱ στρατιῶται.

πᾶσαν ἥμερον ὑπερβάλλων φύσιν. In libro 1. de vita Constantini pro ὑπερβάλλων, legitur ὑπεραικοντίζων. At Christophors. ὑπερβάλλων, legisse videtur. Musculus verò secutus est eam scripturam quæ legitur in l. 1 de vita Constantini. Sic enim vertit: *Erat ea lex palàm impudens & immanissima, & quamvis placidam excedens naturam.* Verùm in l. 1. de vita Constantini, haud dubiè scribendum est πᾶσαν ἀνήμερον ὑπεραικοντίζων φύσιν. Sic enim loquitur Euseb. infra in hoc cap.

ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι. Langus, Musculus & Christophorsonus verterunt *mortuos*, quod non probo. Quænam porro fuerit hæc lex Licinij, difficile est dicere. Videtur tamen ad testamenta morientium pertinuisse. Abrogata autem est à Constantino post partam de Licinio victoriam.

Pag.397. ἐπισκήψεις. Sic etiam vocat Eusebius in libro 8. cap. 17. ubi de Maximino agit Orientis tyranno. Sed in libro 1. de vita Constantini σκήψεις vocat, id est, rationes cogendæ pecuniæ. Græci veteres πόρους & πορισμοὺς dicebant. Itaque & liber Xenophontis extat περὶ πόρων. Posteriores Latini *titulos* dixere. Sic Amm. Marcellinus in lib. 19. *& conquisitorum detestanda nomina titulorum.*

ἀναμετρήσεις τε γῆς. Recte Langus *iteratas agrorum mensiones* interpretatus est. Quod plane confirmat Rufinus, qui vertit *census innovare*. Neq; enim novi census fieri possunt absque iterata agrorum B mensione. Quippe census apud Romanos duo complectebatur; modum scilicet agrorum & capitum numerum, ut alibi notavi. Vide librum primum de vita Constantini cap. 55. Porro de avaritia Licinij præter Eusebium testatur Aurelius Victor, & Victoris epitome. Quod vero ait Eusebius Licinium gravissimis exactionibus subditos oppressisse, duorum veterum Scriptorum testimonio refellitur. Nam Victoris quidem epitome de Licinij moribus hæc habet: *Agrariis plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis, &c.* Libanius vero in oratione pro templis Gentilium ita loquitur: παίδων τοίνυν ἡμῶν ὄντων, καθαιρεῖ μὲν τὸν περιυβρίσαντα τὴν γνώμην (scribo ῥώμην) Γαλατῶν ἐπ' αὐτὸν ἀγαγὼν στρατόπεδον, οἳ θεοῖς ἐπῆλθον πρότερον εὐξάμενοι· κρατήσας δὲ καὶ ἀνδρὸς τῷ ἐκείνῳ ταῖς πόλεσιν ἀνθεῖν παρεσχηκότος, &c. Id est: *Me C quidem adhuc puero, tyrannum qui Romam omni contumeliarum genere affecerat, debellavit Constantinus, ducto adversus illum Gallorum exercitu, qui post vota Diis immortalibus facta in hostem profecti sunt. Post hunc verò, eum etiam qui urbes florentissimas præstiterat, superasset, &c.* Ac primum quidem illum qui Romanæ urbi fœde illuserat, Maxentium sine dubio intelligit. Alter verò ille citra controversiam Licinius est, sub quo urbes ait floruisse Libanius.

ἐξορκισμούς. Non dubito quin legendum sit ἐξορισμούς. Nam in lib. 1. de vita Constantini cap. 55. ubi hæc omnia ijsdem fere verbis repetit Eusebius, pro eodem habet ὑπερορίους τιμωρίας.

εὐπατριδῶν. Patricios vertit Christophorsonus, tralaticio errore, quem jam antea confutavimus. Nobiles autem dicebantur, qui oriundi erant ex ijs qui Magistratum gessissent vel in urbe Roma, vel in A municipijs. In Actis Præsidialibus Tarachi, Probi & Andronici: *Maximus Præses dixit, quo genere es Andronice? Andronicus dixit de nobili genere, & primis ordinis Ephesiorum filius.*

ὁ ἐσχατόγηρως. Atqui Licinius mortuus est anno ætatis 60. ut scribit Victor in epitome. Quare Eusebius hoc loco rem exaggerat oratorio more.

In Caput IX.

τούτῳ μὲν οὖν. Ab his verbis caput 9. inchoavimus: quam conjecturam nostram plane confirmat vetustissimus codex Mazarinus & Fuketianus. In quibus etiam hoc capitulum octavum dicitur, recte ut supra notavi. Pag. 398.

σώφρονα συναγαγὼν λογισμόν. Id est, *modestam in se colligens mentem.* Phrasis est Eusebiana. Sic enim loquitur in lib. 3. de vita Constantini cap. 5. & cap. 11. B At Langus Interpres Nicephori vertit *moderatam contrahens mentem*, quod non probo.

καὶ ἔτ' ἦσαν. In codice Maz. & Med. scribitur καὶ ἵστησαν. In Fuk. καὶ ἀνέστησαν, sed neutrum probo. Pag.399.

ὑπὸ τὴν αὐτῶν εἰρήνην. Sic Seneca in lib. de clementia Neronem ita loquentem inducit: *Hæc tot millia gladiorum quæ pax mea comprimit, ad nutum meum stringentur.* Eodem sensu apud Velleium & in veteribus nummis hæc legitur inscriptio. PAX AUGUSTI, id est, quam orbi Romano præstat Imperator. Alio sensu dicitur pax Romana ab eodem Seneca in libro de Clementia, & in libro de Providentia, id est, pax qua fruitur Imperium Romanum.

χορείαις. Merito hæc vox displicuit Nicephoro, cùm de Christianis sermo sit Deum laudantibus. Itaque pro voce χορείαις, παιᾶσι substituit. Apud C Eusebium in libro 2. de vita Constantini cap. 19. legitur χοροῖς, quod tolerabilius est quàm χορείαις. Ferri tamen utcumque potest vox χορείαις. Nam Christiani choreas ducere solebant in festivitatibus martyrum, quò illis honorem haberent, eorumque certamina ac victorias hoc pacto celebrarent, ut scribit Gregorius Naz. in carminibus ad mulieres curiosiùs sese exornantes pag. 152. Contra hujusmodi choreas graviter invehitur Basilius Magnus Homilia 14. in ebrietatem.

διὰ τῆς ὑπὲρ χριστιανῶν ἐνεδείξατο νομοθεσίας. Pag.400. Hæc est scriptura codicis Regij, quem fere ubique secutus est Stephanus. Sed in reliquis exemplaribus, Maz. scilicet Med. Fuk. & Saviliano, totus hic locus longe aliter scribitur hoc modo. δι' ὧν εἰς πρόδηλον ἅπασιν ἀνθρώποις παρέχων ἐμὲ, ἐπεδείξατο. D Quam lectionem utpote plurium ac vetustiorum codicum consensu confirmatam, meritò alteri præferendam putavi.

(o)

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN QVATVOR LIBROS EVSEBII DE VITA IMPERATORIS CONSTANTINI.

In Indicem Capitum Libri primi.

Pag. 401. IN adnotationibus ad historiam Ecclesiasticam, observavi titulos capitum qui singulis libris præfixi leguntur, ab ipso Eusebio esse compositos. Idque argumentis meo quidem judicio certissimis comprobavi. Verùm in his de vita Constantini libris, aliter se res habet. Neque enim ab ipso Eusebio confecti sunt indices horum librorum, sed ab alio longè recentiore. Id autem conjicio, tum ex eo quod indices horum capitulorum insulsi ferè sunt ac barbari; tum quòd de Eusebio semper loquuntur in tertia persona; cùm tamen in titulis capitum Ecclesiasticæ historiæ seipsum semper Eusebius in prima persona nominet. Adde quod distinctiones capitum nimis crebræ ac frequentes sunt; quodque una interdum Imp. Epistola & Constitutio, plura in capita dividitur & quasi discerpitur. Quæ res inter legendum sæpè fastidium & nauseam lectori parere solet. Taceo quod voces ac dictiones barbaræ non semel occúrrunt in his indicibus. Nam & παλάτιον, & κόμητες, & νοτάειον, & αὐγούςους aliquoties in ijs legas. Quæ quidem omnia in hanc me sententiam impellunt, ut horum capitulorum auctorem quemA vis potius alium esse quàm Eusebium credam. Quicumque tamen ille fuit, antiquus certe est, nec ab Eusebij nostri ætate longe remotus. Idque colligitur præcipuè ex capitulis libri 4. in quibus quædam legas quæ nonnisi ab eorum temporum æquali Scriptore sciri potuerunt. Cujusmodi illud est de Mariano Tribuno & Notario in cap. 44. lib. 4. cujus Notarij nomen hodie nesciremus, nisi auctor ille capitulorum & post eum Sozomenus nos id docuisset. Suspicatus sum aliquando Acacium, eum qui post Eusebium nostrum Cæsariensis Ecclesiæ cathedram tenuit, cùm hos magistri sui libros post obitum eius ederet, indices istos composuisse. Verùm hæc simplex conjectura est, quam sequetur qui volet. Denique monendus est lector, in omnibus nostris exemplaribus horum capitum titulos absque B notis numeralibus perscriptos esse. Et in veteribus quidem schedis Bibliothecæ Regiæ, singulis libris præfixi leguntur. In Fuketiano autem codice non tantùm singulis libris præponuntur: sed etiam in corpore uniuscujusque libri, singulis capitibus adduntur.

ANNOTATIONES IN LIBRVM PRIMVM EVSEBII DE VITA IMPERATORIS CONSTANTINI.

Pag. 405. EIς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνςαντίνου. Ita Græci solent inscribere libros de cujuspiam vita conscriptos. Certe Philostratus libros suos de vita Apollonij Tyanei hoc titulo prænotavit, φιλοςράτου εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον λόγοι η. Sic etiam Marcus Antoninus libros de vita sua inscripsit, τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ. Notandum porro est, licet hi libri de vita Imperatoris Constantini inscribantur, non omnia tamen quæ ab Imperatore Constantino sunt gesta, in illis contineri, sed ea tantum describi, quæ ad veram pietatem & Christianæ religionis gloriam pertinent. Quod quidem Eusebius disertè monet in principio hujus libri capite 11.

λόγοι πέντε. Nescio quos secutus codices Rober- C tus Stephanus hæc verba adjecit. Nam neque in Regio exemplari, neque in veteribus schedis, hæc leguntur. Sed neque in Fuketiano codice verba ista reperi. Certe hoc opus de vita Imperatoris Constantini, quatuor duntaxat libros habet, quod testatur etiam Photius. Sed quoniam ad calcem horum librorum Eusebius tria subjunxerat opuscula; orationem scilicet Imperatoris Constantini ad Conventum Sanctorum: descriptionem martyrij Hierosolymitani cum donariis illic à Constantino dedicatis, & panegyricum dictum in tricennalibus Constantini: hinc factum est ut appendix ista pro libro quinto à quibusdam acciperetur. Sane index capitum qui præfixus est orationi Constantini ad Sanctos, in Fuketiano codice hunc ha-

bet titulum κεφάλαια τοῦ πέμπτου λόγου. In Regio autem exemplari prætermissis capitum indicibus, hic titulus ad latus adscriptus est, licet paulo recentiore manu, ἀρχὴ τοῦ ἐ βιβλίου.

In Proœmium.

εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις. Hæc oratio dicta ab Eusebio in vicennalibus Constantini, hodie non exstat. Id tantum de ea affirmare possumus, dictam illam fuisse in Nicæna Synodo coram Principe Constantino, quod testatur Eusebius his verbis: τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες θεῷ λειτουργῶν συνόδου. Sed multo clariùs idipsum docet in lib. 3. cap. 11.

ἤδη δὲ καὶ τριακονταετηρικούς. Intelligit orationem tricennalem de laudibus Constantini, quam Eusebius ad calcem librorum de vita eiusdem Constantini subjecerat, sicut ipsemet testatur in libro 4. c. 46. In codice tamen Fuketiano hæc oratio præfixa est libris Eusebij de vita Imperatoris Constantini. Recte id quidem, si tempus ipsum spectemus quo habita est hæc oratio: sed tamen contra sententiam ipsius Scriptoris, qui orationem illam ad calcem horum librorum collocari jussit.

αὐτῇ συνόντα βασιλεία θεωρεῖ. Henricus Savilius ad oram libri sui annotavit, forte legendum αὐτῷ. Idem quoque mihi in mentem venerat, antequam Savilianum codicem nactus fuissem. αὐτῷ supple τῷ λόγῳ. Hoc ipsum est quod infra dicit Eusebius αὐτοῖς, θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα. Sed nunc re attentius examinata, aliter sentio. Neque enim dubito quin Eusebius scripserit αὐτῇ συνόντα βασιλεία: quæ locutio est elegantissima. βασιλείαν enim quasi Deam quandam facit, cujus individuum comitem etiam post mortem ait esse Constantinum: quippe qui sursum quidem versetur cum Deo summo omnium Rege: humi verò adhuc regnet in filiis. Certe quisquis sequentia attentè legerit, nunquam de hac emendatione dubitabit.

In Caput II.

Pag. 406. καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῶν. Rectius in veteribus schedis legitur καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῷ. In codice Fuk. quatuor priora verba desunt, & lacuna relicta est, unius tantum aut alterius vocabuli capax.

αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα. In codice Fuk. hic locus ita scribitur αὐτοῖς θ' ἡμῖν ..... ἐνδοξότατα, &c. Ego tamen vulgatam lectionem retinere maluerim, sed mutata distinctione. Neque enim post adverbium παραδοξότατα virgulam ponendam puto, ut fecerunt Musculus & Christophorsonus; sed post vocem συνόντα. Nam Eusebius hoc maximum ait esse miraculum & παραδοξότατον, quòd Constantinus licet mortuus, iisdem tamen honoribus atque obsequiis quibus vivus coleretur.

ἀχανὴς ἵσταται σιγῇ καὶ ὁ λόγος. Hunc locum emendavi ex codice Fuk. & Saviliano: quibus consentit etiam codex Moræi. Eleganter dicitur λόγος ἄλογος, ut sciunt Græcarum literarum studiosi. Ceterùm cùm hæc omnia in tertia persona ab Eusebio dicantur de λόγῳ, id est, sermone seu oratione, nos personam mutare maluimus, quia Latini sermonis proprietas id omnino exigere videbatur.

In Caput III.

καὶ τοῦτόν τε στηλῶν. Non placet lectio codicum A Fuk. & Gruteri, quam etiam in margine codicis Moræi adscriptam inveni, καὶ τοῦτόν γε, &c. Ego unius particulæ transpositione locum sic emendo: ὡς ἀξιομνημόνευτον καὶ τοῦτον, στηλῶν τε οὐ θνητῶν, &c. Atque ita Eusebium scripsisse, quovis pignore contenderim. Porro στῆλαι hoc loco sunt tituli, seu monumenta sepulchralia, ut ad libros historiarum fusiùs notavi.

κηροχύτου γραφῆς. Encausticam picturam intelligit, quæ fiebat ceris igne resolutis. Antiquissimum id fuit genus picturæ, ut docet Plinius in lib. 35. cap. 11. *Ceris pingere ac picturam inurere quis primus excogitaverit, non constat.* Idem Plinius tria eius picturæ genera recenset: cera scilicet, & cestro in ebore, & penicillo in tabulis ligneis: *Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, & in ebore cestro, donec classes pingi cœpere. Hoc tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi.* Quibus in verbis obscurum est quid sibi voluerit Plinius, cùm ait primum genus Encausto pingendi fuisse cera. Neque enim intelligendum est, in reliquis generibus Encausticæ picturæ ceram non fuisse. Sensus igitur est, primum illud Encausticæ picturæ genus sola cera peractum fuisse, nullo alio præter ceram instrumento ad pingendum adhibito. Procopius in libro 1. de ædificiis Justiniani, de camera Ecclesiæ loquens, genus hoc picturæ ita describit: ἐναβρύνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὀροφὴ πᾶσα, οὐ τῷ κηρῷ ἐντακέντι τε καὶ διαχυθέντι. Apparet Procopium his verbis designare κηρόχυτον γραφήν. Certe κηρόχυτος γραφὴ legitur etiam apud Joannem Chrysostomum, ut refertur in Concilio Nicæno 2. pag. 542. Et in Epistola Gregorij Papæ ad Germanum Constantinopolitanum Episcopum pag. 535. eiusdem Concilij Nicæni, ubi Anastasius Bibliothecarius vertit *imaginem cera perfusam.* Eadem vox iterum occurrit infra in lib. 3. c. 3. & in historia Nicephori Patriarchæ Constantinopolitani sub finem. De hac pictura loquitur Apuleius in defensione sua: *Enimverò quod luto fictum, vel ære infusum, vel lapide incisum, vel cera inustum, vel pigmento illitum.* Et Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino, loquens de eius imaginibus à Maxentio dejectis ita scribit: *Aboleri hic vultus non potest: universorum pectoribus infixus est, nec commendatione ceræ aut pigmentorum fucis renitet: sed desiderio efflorescit animorum.* Paulinus quoque in Epistola 8. ad Sulpicium Severum: ad quem locum vide notas Frontonis Ducæi. Est etiam illustris de hac re locus Boethij in Præfatione librorum Arithmeticæ, quos Symmacho Patricio nuncupavit: *At Pictura, manibus tabulæ commissa fabrorum; ceræ rustica observatione decerpta; colorum fuci mercatorum solertia perquisiti; lintea operosis elaborata textrinis, multiplicem materiam præstant.* Sic enim corrigendus est locus iste ex vetusto codice Bibliothecæ Thuanæ. Denique Anastasius in sermone de Sabbato qui refertur in 7. Synodo τῆς εἰκόνος ἰδεῖν ἔστι γοῦν οὔσης, ἡ ξύλον καὶ χρώματα κηρῷ μεμιγμένα καὶ κεκραμένα.

μνήμαις ὑπέβαλον αἰωνίοις. Scribendum puto ἐπέβαλον. atque ita legitur in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ. Savilius quoque ad oram sui codicis notat ita sibi legendum videri. At in Moræi libro ad marginem emendatur ὑπέβαλεν, quod magis placet.

In

In Caput IV.

αὐτοῦ δεξιᾶς παραστάς. Lego αὐτῷ δεξιὸς παραστάς. Et paulo post scribendum videtur εἰς διδασκαλίαν.

In Caput V.

Pag. 408. καὶ προσέτι λῷον Nova & insolita locutio, λῷον pro eo quod alii dicerent πλέον. Ait Eusebius Constantinum imperasse triginta annos solidos, & aliquanto amplius. Quod verum est. Nam præter triginta annos, decem fere mensibus regnavit. Porro initio hujus periodi scribendū est χρόνον μετ βασιλείας, non ut vulgò legitur χρόνων.

νηπίῳ ἀπεδείξε. Scribe νηπίῳ, ut in margine codicis Moræani emendatum inveni. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Certe in veteribus schedis, & in codice Saviliano ac Puketii νηπίῳ legitur.

ὅσον εἰπεῖν. Christophorsonus vertit: *prope dixerim*, quasi scriptum esset ὡς εἰπεῖν. Ego verò non dubito quin aliud intellexerit Eusebius. Nam cum tyrannos brevi admodū tempore viguisse vellet ostendere, ait eos breviori temporis spatio quam quod ad loquendum requiritur, visos esse. Idem fere est, quod Græci dicunt λόγου θᾶττον; genus hyperbolæ Græcis familiare.

πανοπλία παντευχία. Alterutrum vocabulum redundat. Ac prius mihi videtur esse scholion. in codice Fuk. deest παντευχία. Paulo post scribendum puto δι' αὐτοῦ τοῦ συντεταγμένα θέας βίον, ut legitur in schedis Regiis, & in libro Savil. ac Fuk. Porro codex Fuk. habet τῷ θνητῶν.

τῶν πάντων ἀρεταῖς. Scribendum est ἀκοαῖς, quod Christophorsonus non vidit. Certe in veteribus schedis ἀκοαῖς superscriptum est eadem manu. Scribo etiam μαρτυρούμενον, ut habet codex Fuk.

In Caput VI.

νικῶντα τροπαίοις. Lego νικῶντι τροπαίοις βασιλεία τοσοῦτον, &c. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem εἰσαεὶ νικῶντα, τροπαίοις τε τοῖς κατ' ἐχθρῶν διὰ παντὸς φαιδρυνόμενον. Codex Fuk. nihil mutat, nisi quod conjunctionem addit hoc modo: καὶ εἰσαεὶ νικῶντα.

In Caput VII.

ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα τέλος δ' ἰχνῶν μακροῦ. Variis modis hunc locum restituere aggressi sunt viri docti, ut patet ex eorum emendationibus quæ ad marginem editionis Genevensis, & in codice Moræano adscriptæ sunt. Alii enim ita scribendum esse conjecerunt: ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δὲ καὶ σκοπεῖν μακαρίζειν, φασὶν αὐτόν, &c. Alii verò sic emendarunt: ἀλλὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου εἶχε μὴ ταῦτα κοσμοῦντα· τέλος γὰρ οὐχ ὡς ἰχνῶν, οὐδ' ἐπὶ μακρὸν ὑμνούμενον οὐδ' αἴσιον φασὶν αὐτόν, αἰσχρὸν δέ, &c. Quam quidem lectionem secutus est Christophorsonus, ut ex interpretatione ejus apparet. In codice tamen Moræano paulo aliter emendatur hic locus. in hunc modum: ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα εἶχε κοσμοῦντα, τέλος οὐχ αἱ...... οὐδ' ἐπὶ μακρόν, ὑμνούμενον οὐδ' αἴσιον αὐτὸν φάσκει..... κεῖναι αἰσχρὸν δέ, &c. Ex quibus lacunis suspicari quis non immerito possit, hanc esse scripti cujusdam codicis lectionem. Et posterior quidem lacuna nullo negotio sic suppleri potest αὐτὸν φασὶν ἰσχηκέναι. Sed cùm hæc omnia mendis scateant, nec quicquam

A boni ex iis elici possit, malim equidem ea expungere. His certe resectis, sensus est apertissimus hoc modo: ἀλλὰ φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, &c. quod etiam in versione mea sum secutus. Idem ante nos fecerat Joannes Portesius, qui hos Eusebii libros de vita Constantini, primus Latino sermone interpretatus est. In schedis Regiis post verba illa τέλος δ' ἰχνῶν μακροῦ, ad marginem hæc adduntur, βίον σκοπεῖν. Codex Fuk. hunc locum eodem prorsus modo scriptum exhibet, quo liber Moræi ac Turnebi.

αὖ πλέον. Scribendum videtur οὐ πλέον, quam lectionem secutus est Portesius. Christophorsonus autē sic interpretatus est, quasi legeretur ἢ μικρῷ πλέον. Certe Alexander Magnus duodecim annis & amplius regnavit, qui aliquanto plus efficiunt quam ter- Pag. 409.
B tiam partem duorum ac triginta annorum, si res ad calculum exigatur. Verùm oratores qui amplificandis rebus student, non ita exacte loquuntur. Itaque Eusebius recte dixit οὐ πλέον.

ἀνθήσας αὐτῆς τῆς ὥρας. Nemo est, qui non videat scribendum esse αὐτῷ τῆς ὥρας, ut in Moræi libro etiam annotatum est. In veteribus schedis legitur αὐτοῦ. Sed liber Fuk. habet αὐτῷ. Sed & paulo post scribendum τῶν θεραπευόντων ἑκάστῳ. Et in fine capitis lego ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμνεῖται καλοῖς. quanquam scripti codices nihil variant. In codice Fuk. scriptum inveni τῶν θεραπευόντων ἑκάστῳ, μηδ' ἄν τινα περιγραπτέντος, rectius quam ut in vulgatis editionibus περιγραπτὸς.

In Caput VIII.

τῷ καταδύοντα ἥλιον. In manuscripto Regio & Fuk.
C disjunctim scribitur: τῷ καὶ δύοντα ἥλιον, rectius sine dubio Sic infra cap. 41. ubi de provinciarum exultatione loquitur: ἔθνη τε παιδ' ὅσα ἀκτῖνα τῷ κατὰ δύσιν ἥλιον προσωρίζετο. In codice Regio legitur etiam Βρεττανῶν, rectius quàm in vulgatis editionibus. Neque aliter codex. Fuk. contra verò paulo post ubi vulgatæ editiones scribunt Βλέμμυας, idem codex Fuk. habet Βλέμυας non male, ut notavi ad Amm. Marcellinum.

τῷ περικύκλῳ. Scribendum est τῷ κύκλῳ περιοικοῦσι τοῦ παντὸς τῆς γῆς στοιχείου τῷ βίῳ, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτῖσιν ἐκλάμπων. Ac voces quidem illas τῷ κύκλῳ περιοικοῦν, &c. Portesius ad Indos retulit. Sic enim vertit: *Indos extremos usque terræ undique circumjectos.* Sed non puto hanc esse mentem Eusebii. Neque enim veteres Geographi, Indos orbis terra-
D rum ambitum circumcolere unquam dixerunt. Hispani quidem avorum memoria, terrarum partem recens sibi cognitam & patefactam, Indiam Occidentalem appellarunt. Verum illi id pro arbitrio suo fecere. Proinde in Eusebii nostri loco scribendum puto τῷ τε κύκλῳ περιοικοῦν, &c. vel potius nihil mutandum. Sensus enim est, Constantinum à meridie ad Septentrionem, & ab occasu ad ortum, quaquaversum cunctis hominibus Christum prædicasse.

σατράπας καὶ βαρβάρων. Plurima in his libris menda commissa sunt ex verborum transpositione, quemadmodum ostendimus in superiori loco. Simili mendo laborat hic locus. Scribe itaque καὶ σατράπας βαρβάρων.

τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις. In veteribus schedis hic locus ita suppletur ad marginem, τοῖς τε παρ' αὐτῶν

ξενίσει τε καὶ δώροις, &c. Et paulo post in iisdem schedis legitur παρ' αὐτοῖς πᾶσι Κωνσταντῖνον γνωρίζεσθαι.

In Caput IX.

Pag. 410. εἶτ' ἐν λόγοις. Ab his verbis caput orditur Regius codex, quem nos libenter secuti sumus. Codex quoque Fuk. qui singulis capitibus suos titulos solet præfigere, ab iisdem verbis caput exorditur. Eandem deniq; sectionem reperi in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ.

κατορθωμάτων ἆθλους. Deest vox ἀντιδοὺς, quã in Moræi libro ad marginem adscriptam inveni. In schedis autem Regiis post vocem ἆθλους. hæc adduntur ad marginem, εἰς μακροὺς ἐγχαράτλων αἰῶνας. Quæ profecto nequaquam rejicienda mihi videntur, sive ex conjectura, sive ex alio codice deprompta sint. Codex tamen Fuk. habet ἀντιδοὺς.

In Caput X.

ἀφωσιωμένους. In codice Regio, Savil. & Fuk. scribitur ἀφοσιωμένους. Est autem hæc oratio σολοικοφανής. Dicendum enim erat ἀφοσιωμένῳ, si emendate loqui voluisset. In veteribus schedis legitur ἀφωσιωμένω, & νω superscriptum est.

αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυτόν. Vox ἐμαυτὸν transposita esse videtur, & inferius collocanda hoc modo: αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν, εἰ μὴ τὰ κατὰ τὴν ἐμαυτοῦ δύναμιν, &c. Paulo post lego ex codice Fuk. τῷ ὑπερβολῇ εὐλαβείας θεὸν τετιμηκότι, vel similis τῷ δι' ὑπερβολὴν. In veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ hic locus ita suppletur ad marginem: τῷ πάντας καὶ ἡμᾶς δι' ὑπερβολὴν εὐλαβείας θεοῦ, τετιμηκότι. Quod equidem valde probo.

Pag. 411. οὐχ ἱστόρησεν αἰών. In codice Regio scribitur οὐχ ἱστόρησε χρόνος.

In Caput XI.

διὸ προσήκει. Ab his verbis cap. 11. inchoant codex Regius & Fuk & schedæ Regiæ.

οἱ μὲν γὰρ. Scriptores illos intelligit, qui Neronis & aliorum tyrannorum res gestas memoriæ mandaverant, de quibus paulo ante locutus est Recte ergo Christophorsonus vertit, *nam illi, &c.* Portesius verò interpretatur: *Nam alii quidem, &c.* quod ferri potest.

ἀγαθὸν πράξεων ἐπαγγελίᾳ. Magis placet altera lectio quam in veteribus schedis inveni ἀπαγγελίᾳ. Ita certe codex Fuk. & Savilii.

Pag. 412. τὸ μὴ μακαρίζειν. Intelligit locũ, qui habetur in Ecclesiastici c. 11. πρὸ τῆς τελευτῆς μὴ μακάριζε μηδένα.

τὰ τρισμακαρίου διηγήματα. In veteribus schedis superscriptum est στρατηγήματα, quod non probo. Nam Eusebius hoc loco opponit τὰ βασιλικὰ διηγήματα Constantini, τοῖς θεοφιλέσι διηγήμασι, ut patet ex fine superioris capitis. Et Regios quidem actus ait se consultò prætermittere. Quos quidem bifariam dividit; in bellicos scilicet & pacis. Solos verò sibi dicendos proponit actus eos, qui ad religionem pertinent. Porro in schedis Regiis post verba illa θεσμοὺς τε ὁπόσους ἤγαγε, hæc adduntur ad marginem, τά τε κατ' εἰρήνην αὐτῷ πρὸς τὴν τῶν κοινῶν διόρθωσιν, πρὸς τὸ συμφέρον, &c. Quæ mihi videntur esse probæ notæ.

τοὺς δὲ πρὸς τοῖς πᾶσι. Legendum τοὺς δή.

In Caput XII.

ἡ παλαιά. Codex Regius & Fuk. sine articulo A scribunt παλαιὰ κατέχει φήμη. & sic in schedis: quod quidem magis redolet Eusebianum stilum. Mox lego δεινὰ μὲν ἤδη. Recte autem Savilius ad initium hujus capitis annotavit. *Huc usque proœmium.*

ἤλικι γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου. Christophorsonus & Portesius has voces ἐξ ἐκείνου interpretati sunt, quasi subaudiretur τοῦ τρόπου. Ego ἐξ ἐκείνου, idem esse censeo ac *jam tum, ab eo tempore.* Ita & Musculus. Pag. 413.

αὖ πάλιν. Scribendum est sine dubio αὖθις quod idem valet ac πάλιν. Atque ita legitur in schedis Regiis, & in codice Savilii. Codex Fuk αὖτις habet, non male.

In Caput XIII.

ὁ δὲ τοῦ μίσους ἀμίαντος. Scribendum videtur ὁ δὲ B τούτου τοῦ μύσους. Iisdem fere verbis usi sunt Donatistæ in libello precum quem Constantino Imp. obtulerunt: cujus exemplar refert Optatus in lib. 1. *Rogamus te Constantine Imp. quoniam de genere justo es; cujus pater inter cæteros Imperatores persecutionem non exercuit: & ab hoc scelere immunis est Gallia.*

ἐνθέσμους φωνάς. Deest verbum προσηθέντες, aut aliud simile. Nec omittenda est viri docti conjectura, quam ad marginem libri Moræani adscriptam inveni: nempe legendum sibi videri ὑπὸ τὰς τῆς εἰδωλολατρείας ἐνθέσμους φωνάς. Turnebus verò ad oram sui codicis emendavit ἐνθέσμοις φωναῖς, perinde ac Savilius. Verùm in schedis Regiis supra vocem φωνὰς emendatur σφᾶς: quam emendationem reliquis præfero. Scribo igitur καὶ οἱ μὲν συγχύσει κατὰ τὴν εἰδωλολατρείας ἐνθέσμων, σφᾶς αὐτοὺς, &c. In codice Fuk. scriptum est ἐνθέσμοις φωναῖς. C

In Caput XIV.

ὥσπερ εὐχὴν ταύτην. Hunc locum non intellexit Christophorsonus, qui θεμένους interpretatus est *statuentes.* Cum εὐχὴν θέσθαι, idem sit ac *vota suscipere.* Qua voce utitur Eusebius alio loco, ut infra dicetur, nempe in cap. 22. lib. 2. Rectius ergo Portesius hunc locum ita vertit; *Hi autem, ac si de illa ipsa re vota jamdiu suscepissent, ut id eveniret, quo se probare possent.* Porro supplendum est hic verbum φαίνειν post vocem προθυμίαν. Pag. 414.

παρ' αὐτοῦ βασιλέως. Lego παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ut in libro Moræi, Turnebi ac Savilii & Fuketii emendatum inveni. Porro μέγαν βασιλέα interpretatus sum seniorem Augustum. Sic enim in veteri- D bus panegyricis & in inscriptionibus vocatur Diocletianus.

τὴν μαρτυρίαν προστάττειν. In schedis Regiis ad marginem adduntur hæc verba: προστάττειν διὰ κοινῆς τῷ πενίαν αὐτῷ καταμεμφομένῳ· ἐπιδεῖν τας τῷ λόγῳ, τὰ μὴ διὰ πρὸς οὐ μὴ δι' ἐξ ἀδίκου πλεονεξίας εἶναι παρασκευασμένα. Quæ ab erudito quopiam ex conjecturâ suppleta esse satis apparet. Ego unicum verbum hic deesse existimo, παρέχειν. Scribo igitur εἰ δ' ὧν ὄφλωσι φιλόσοφον. παρέχειν τὴν μαρτυρίαν προστάξει. Sic enim Eusebius loqui solet.

οἷα δ' ὑπάσπισταῖς πρὸς θησαυροφύλαξι. In Moræi libro ad marginem emendatur οἷα δὴ πιστοῖς. Verum nihil opus est hac emendatione. Apud veteres enim pecuniæ deponebantur in templis, securitatis causâ, ibique militum excubiis servabantur, ut notat vetus Scholiastes Juvenalis, & Lipsius

in libro de magnitudine Romana. Ad hos igitur milites alludit Eusebius. Possunt etiam ὑπασπιστῶν nomine hic intelligi Palatini qui sacrum ærarium custodiebant. In schedis Regiis superscriptum est eadem manu ὑπὸ πιστοῖς, quod non displicet. codex certe Fuk. habet εἰκ ἐν πιστοῖς. A

Pag. 415. τῆς περὶ τὸ θεῖον αἰτίας. Scribendum haud dubie est ὁσίας, ut in Turnebi libro ad marginem emendatum inveni.

In Caput XV.

τὰ πανταχοῦ βασίλεια. Adverbium hoc πανταχοῦ non sine causa utrumque Interpretem turbavit, ut ex eorum interpretatione colligitur. Verùm animadvertere debuerant, palatium dupliciter sumi. Interdum enim sumitur pro curia seu curte principis. B Quo sensu quatuor duntaxat erant tunc temporis palatia, pro numero scilicet Imperatorum. Interdum verò palatium dicitur quævis ædes in qua Imperator solet habitare. Et hoc sensu plurima erant palatia in orbe Romano. Nulla enim fere civitas erat, quæ palatium non haberet. Ejusmodi palatia seu domus Regiæ erant sub dispositione quorundam officialium, qui Curæ Palatiorum vocabantur, de quibus mētio fit in Notitia Imp. Romani. Hæc igitur palatia intelligit Eusebius. Sed & villas publicas seu Regias intelligi puto, quas curabant Cæsariani.

In Caput XVI.

σοφία τις. Post hæc verba in schedis Regiis vox ἰυστοῦς ad marginem additur eleganter: σοφία τις ἰυστοῦς ὑπεισρέει λογισμῷ.

τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτῷ βασιλικοῖς. Lego ὑπ' αὐτῷ, ut est in Fuk. & Moræi libro. Id est: *Palatinis omnibus sub ipso militantibus, ipsisque adeò judicibus qui in potestate erant constituti.* Potestas propriè dicitur de majoribus judicibus, cujusmodi erant Præfecti Prætorio. Sic infra cap. 28. & apud Socratem in lib. 2. cap. 12. de Philippo Præfecto Prætorio. Sed & in Gestis purgationis Cæciliani, Agesilaus officialis Æliano Proconsuli ita dicit: *Potestas tua, &c.* Vide quæ supra notavi ad lib. 5. Historiarum.

Pag. 416. πῶς γὰρ ἄν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι. In codice Regio ad latus horum verborum hujusmodi nota apponitur φρ. Similem notam supra notavimus in lib. 10. hist. Ecclesiasticæ, in oratione illa panegyrica, dicta in dedicatione Ecclesiæ Tyri: nisi quod litera illa cui ρ. infigitur, hic undique conclusa est. Quo magis adducor, ut credam hanc notam esse φ. & ρ. & significare φρόντισον, id est. attende, cogita. Additur autem hæc nota locis, qui habent aliquam difficultatem. Verbi gratia hoc loco lectorem morari potest novitas hujus locutionis πῶς γὰρ ἂν φυλάξαι, nisi sciat supplendum δυνατὸν εἶν.

ἐν φρόντισι καὶ. Codex Regius scriptum habet: ἐν φροντίσι τε ἀναγκαίοις, &c. Quod autem sequitur χρῆναι δεῖν, pleonasmus est familiaris Eusebio. Sic enim locutus est in libris historiarum, ut probe memini.

In Caput XVII.

ἀλλ' οἷος μὲν. Novi capitis sectionem hic fecimus, Regii codicis auctoritatem secuti, cui consentit codex Fuk. cum veteribus schedis.

θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων. Deest ὁμολογῶν aut quid simile. In schedis Regiis post hæc verba μόνον μὲν θεὸν, additur ad marginem ἐπιγνούς. Turnebus verò & Savilius post vocem ἐπὶ πάντων addunt εἰδώς. Sed melior est lectio illa quam ex schedis protuli. Nam verbum ἐπιγνοὺς eleganter opponitur ei, quod proxime sequitur κατηγνωκώς. In codice Fuk. scribitur εἰδώς.

τῆς ζωῆς διαφέρειν. Henricus Savilius ad oram sui codicis annotavit, forte addendum esse λέγεται. Sed longe melior est emendatio, quam in schedis Regiis ad latus adscriptam inveni: ἰυσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀταραχον τῆς ζωῆς διεξιέναι βίον. Codex Fuk. habet: ἰυσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀτ. τὴν ζωὴν διαφέρεσθαι.

τὸ δὴ μακάριον εἶναί φασι. Alludit ad dictum Epicuri de Deo. τὸ μακάριον οὔτε πράγματα ἔχει αὐτὸ, οὔτε ἄλλῳ παρέχει ut refert Nemesius cap. 44. Cicero lib. 1. de natura Deorum. Laertius pag. 795.

ὅτε περὶ τοῖς πολλοῖς. In schedis Regiis ultima vox punctis subnotata est, & superscribitur λοιποῖς, quod magis probo. Porro ante hæc verba in iisdem schedis hæc adduntur ad marginem. καὶ ταῦτα περὶ μόνῳ τῷ δὲ συνιτελεῖ. Quam eruditi antiquarii conjecturam sequetur, qui volet. Mihi quidem hæc verba non videntur necessaria.

In Caput XVIII.

μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας. Pag. 417. Hic locus in primis notandus est: Ex eo quippe colligitur, persecutionem cœptam esse consulatu Diocletiani octavo, & Maximiani septimo; non autem superiore anno, ut vult Baronius. De qua re pluribus disputavi ad lib. 8. Historiarum. Cùm enim affirmet Eusebius, anno post inchoatam persecutionē Impp. Diocletianum & Maximianum purpuram deposuisse; idq; ab illis factum esse constet anno Christi 304. id necessariò sequitur quod dixi, persecutionem scilicet Diocletiani cœptam esse anno Christi tertio ac trecentesimo. C

τεττάρων τῶν ὕστερον ἀναδ. Savilius ad oram sui codicis notavit, hos quatuor esse, Galerium Maximianum, Severum & Maximinum, quartum verò Maxentium. Sed quod quidem ad tres priores attinet, assentior Savilio; quartum verò non Maxentium, sed ipsum Constantium esse contendo. Quippe Maxentius non nisi post mortem Constantii, Imperium arripuit.

In Caput XIX.

ἤδη ἄχει καὶ παιδός. Scribendum videtur ἤδη δὲ ἄρτι ἐκ παιδός, &c. Certe in libro Moræi particula δὲ ad marginem adscripta est. Turnebus ad oram sui codicis emendaverat καὶ ἀπὸ παιδός. In codice Fuk. legitur ἤδη δ' ἄχει καὶ παιδός. D

διαφρόντας ἐκπρέπων. Lego ἐκπρέπων, ut Eusebius loqui solet. Pag. 418. Atque ita in schedis Regiis emendatur ad marginem. In codice Fuk. scribitur θεοσδότῳ σοφίᾳ διαφέροντως ἐμπρέπων.

In Caput XX.

φθόνῳ καὶ φόβῳ. Post hæc verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla, quæ Christophorsonus non rectè supplevit. Neque enim Constantinum contumelia afficere, sed penitus è medio tollere studebant Imperatores Diocletianus &

Galerius. Vide excerpta de Gestis Constantini, quæ ad calcem Amm. Marcellini edita sunt; & quæ illic annotavimus. Olim quidem putabam græca illa quæ ad marginem editionis Genevensis adscripta sunt, non ex quopiam manuscripto codice desumpta esse, sed esse conficta & conflata ex interpretatione Latina Christophorsoni. Sed postquam Fuketianum codicem nactus sum, reipsa didici, eas lectiones ex manuscriptis exemplaribus depromptas esse. Certe codex Fuketii hunc locum ita scriptũ exhibet: φθόνῳ καὶ φόβῳ ἐσάλευον· ἐντεῦθεν καὶ προσρίψασθαί τι μῶμον αὐτῷ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο καιρὸν εὔθετον ἀναμένοντες· ὁ δὴ, &c. Ita etiam in libris Turnebi ac Savilii scriptum inveni. Sed hæc lectio licet scriptorum codicum auctoritate nitatur, mihi tamen non videtur esse genuina, tum ob eam causam quam supra attuli, tum ob verborum inelegantiam. B

τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ. Mallem scribere διαθήκῃ. Constantius enim testamentum suum jam condebat, cùm Constantinus filius ad ipsum pervenit, ut scribit Nicephorus in libro 7. cap. 18. Mox legendum videtur παρεῖναι, non συνεῖναι.

In Caput XXI.

υἱοῖς δ' ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος. Christophorsonus hunc locum ita vertit: *in medio filiorum & filiarum se statuens.* Portesius verò sic interpretatus est: *Simul liberis ex Commentario distribuit hereditatem.* Neuter verum hujus verbi significationem assecutus est. Utitur eadem voce Eusebius in lib. 3. cap. 20. ad quem locum abunde dicemus, quid sit συντάξασθαι, & quid συντακτικὸς λόγος. Optime doctissimus Savilius ad oram libri sui, vocem συνταξάμενος exposuit *valedicens.* Et ita loquitur Athanasius in vita B. Antonii sub finem: συνταξάμενος τοῖς ἐν τῷ ἔξω ὄρει μοναχοῖς.

τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι Scribo τῷ τῇ ἡλικίᾳ προάγοντι. Sic supra dixit Eusebius de Diocletiano & Maximiano: οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες.

In Caput XXII.

Pag. 419. πατρικοῖς φίλοις. Post hæc verba in schedis Regiis hæc adduntur ad marginem: τὸν πατέρα προὔπεμπε δήμων τε πλήθει μυρίων, στρατιωτῶν τε δορυφορίᾳ. Quæ licet Savilius & Christophorsonus in libris suis repererint, mihi tamen parum necessaria videntur. Leguntur tamen etiam in codice Fuk.

In Caput XXIV.

Pag. 420. τὴν προσαγωγὴν. Scribendum videtur προαγωγὴν, id est promotionem, προκοπήν. Atque ita Turnebus ad oram sui codicis emendavit, ut postea comperi.

In Caput XXV.

ἐπικρατῶν ἔθνη. Sic Eusebius vocare solet provincias populi Romani, ut ex pluribus locis probari facile potest. Ait igitur Eusebius Constantinum, simul atque Imperium ejus stabilitum est, provincias omnes quæ sub Imperio patris fuerant, diligenter obiisse. Quod non intellexit Christophorsonus.

ταῦτα κατὰ λόγον ἔχετο. Hoc loco κατὰ λόγον idem videtur esse ac κατὰ νοῦν. Quod quidem Portesius etiam vidit. At Christophorsonus, & hunc lo- A cum & totum caput parum feliciter interpretatus est.

τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν ἔθνη. De hac trajectione Constantini in Britanniam, nemo ex veteribus quidquam scripsit. Itaque ejus rei memoriam soli Eusebio debemus, qui & ipsum tempus non obscure hoc loco subindicat; paulo scilicet antequam Constantinus expeditionem adversus Maxentium susciperet. Cõtigit igitur hæc Constantini in Britanniam trajectio, Maximiano VIII. Cos. anno Christi undecimo ac trecentesimo, ut recte notavit Sigonius in lib. 2. de Occidentali Imperio. At Savilius Eusebium hic falli existimavit. Sic enim notat ad hunc locum: *Eusebius ignorasse videtur patrem Constantini Eboraci in Britannia obiisse.*

In Caput XXVI.

τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν. Galerium Maximianum & Maximinum intelligit. Hos enim vocat τοὺς χρόνῳ προάγοντας, id est, seniores Imperatores. Nam etsi Maximinus vixdum Augustus erat renuntiatus, tamen quia aliquot annis ante Constantinum Cæsar factus fuerat, ideo inter seniores Constantino Imperatores haberi potest.

αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Nam aut cum Portesio & Christophorsono possis vertere *fœdum rei eventum nacti sunt.* Aut sicut ego interpretatus sum, *turpi exitu perierunt.* Prior sensus ad Galerium Maximianum refertur. Posterior interpretatio de Severo Cæsare intelligenda est; qui a Galerio contra Maxentium cum exercitu missus, cùm Romam obsidere pararet; desertus à suis, quos Maxentius C spe præmiorum ad se traduxerat, fugit Ravennam; in qua obsessus à Maxentio, mox fraude ac perjuriis Maximiani Herculii deceptus, & captivi habitu Romam perductus, brevi postea interemptus est, ut scribitur in Gestis Constantini. Vide cap. 27. quod proxime sequitur, ubi eam rem fusius narrat Eusebius.

In Caput XXVII.

θυσίαις τε καὶ ἀναθήμασι. In scheis Regiis additur λοιβαῖς τε καὶ θυσίαις καὶ ἀναθήμασι, &c. Pag. 421.

πάρεργον ἐγένετο θανάτου. Difficile admodum est dicere, quid sibi velit Eusebius. Christophorsonus quidem vertit: *tanquam supervacanea mortis accessio factus est.* Portesius quoque ante illum, *fati accessionem* verterat. Sed non intelligo, cur Severus D mortis accessio dicatur, cùm solus ex omni exercitu suo perierit. Malim itaque πάρεργον interpretari *vilem victimam.* Vilia enim capita recte θανάτου πάρεργον dicuntur. πάρεργον etiam dicitur quidquid citra laborem fit, & quasi inter ludendum. Ita Severi Cæsaris mors πάρεργον dici potest, cùm tam facile captus occisusque sit, ac si nullos circa se milites habuisset. Ac fortasse scribendum est πάρεργον ἐγένετο πολέμου. Ita Gelasius Cyzicenus in lib. 1. cap. 3. εἶτα δὲ καὶ τῷ κράτει τὸ λοιπὸν τὰ αὐτόθι βάρβαρα φῦλα, πάρεργα τῆς μάχης πρὸς τὸ ἔργον συγχεάμενος, ubi Interpres similiter *belli accessionem* vertit, quod non probo. Mallem certè in Gelasio vertere, *hos velut belli proludiis ad bellum ipsum usus.* Sic etiam Eusebius in cap. 51. lib. 2. Porro hoc in loco figura est, quam Græci vocant ὕστερον πρότερον,

Nam Severi Cæsaris clades ignominiosam illam Galerij fugam præcessit.

In Caput XXVIII.

Pag.422. ἀποδείξασθαι. Scribendum puto ἀποδεῖξασθαι, ut legisse videtur Nicephorus in libro 7. c. 29. Atque ita in schedis Regijs scriptum inveni. In codice Fuk. & Savil. legitur παραδείξασθαι.

ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης. Nicephorus in lib. 7. cap. 29. hunc locum ita exposuit: περὶ γὰρ μεσημβρίαν ἰδόντι τῷ στρατεύματι περὶ αὐτὸν στρατιᾷ, τοῦ ἡλίου πρὸς δυσμὰς κλίνοντος. Id est: *Meridiano tempore cum exercitu suo iter faciens, Sole in occasum vergente, &c.* Sic etiam Portesius Eusebij verba interpretatus est. *Sub meridiem,* inquit, *inclinante jam die.* Sed fortasse totus locus uno spiritu continuandus est, & verba Eusebij hoc modo construenda, τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης ἀμφὶ μεσημβρινὰς ὥρας. Id est, *cum jam dies in meridiem vergeret.* Cui interpretationi favet Zonaras, qui in Constantini gestis hanc visionem referens, apparuisse dicit μεσούσης ἡμέρας. Certe in codice Regio & Fuk. nulla distinctio est post vocem ὥρας, sed duntaxat post verbum ἀποκλινούσης virgula adscribitur. Apud Socratem tamen qui Eusebij verba descripsit, post vocem ὥρας apposita est virgula. Itaque Christophorsonus utrobique vertit: *Circiter meridiem, die jam in pomeridianum tempus aliquantulum inclinante.* Quod mihi ineptum videtur. Neque enim ἀποκλινούσα ἡμέρα dici potest, nisi cùm dies vergit in vesperum, id est, po[...]ram diei nonam, ut rectè sumpsit Nicephoru[s]. Quomodo autem id convenire potest cum præcedentibus verbis ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς, &c. Idem enim est ac si diceres: circa meridiem sub vesperam. Dicet forte aliquis, Eusebium his postremis verbis ἀποκλινούσης ἡμέρας significare voluisse eam visionem oblatam esse Constantino paulo post meridiem. Nam Sol à cardine meridiano progrediens, paulatim deinceps in occasum vergit. Verùm si Eusebius ita sensit, quid opus erat tot verbis? Potuit enim brevius dicere μεσούσης ἄρτι τῆς ἡμέρας. Adde quod Eusebius in plurali dixit ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας, ut appareat illum non horam sextam intelligere, sed totum illud spatium horarum, quod meridiei deputatur, ab hora scilicet quinta ad nonam. Proinde in hanc sententiam adducor, visionem illam Constantino oblatam fuisse circa horam diei nonam, dum iter faceret una cum exercitu. Idque plane confirmatur sequentibus verbis. Addit enim Eusebius, post visionem obstupefacto Constantino, dum multa secum volvit animo, noctem supervenisse. Ex quo apparet, non multo ante noctem id visum Constantino & militibus apparuisse. In libro 11. historiæ Miscellæ, ubi hic Eusebij locus adducitur, hæc habetur interpretatio *circa meridiem declinante jam Sole.*

In Caput XXX.

Pag.423. ὀφθαλμοῖς ποτὲ παραβαλεῖν. Addendum est verbum σωμᾶν, quod etiam ad marginem codicis Moræani adscriptum inveni. In schedis Regiis hic locus ad marginem suppletur hoc modo: αὐτὸς βασιλεὺς Θεοῦ καὶ τοῦτο χαρισαμένου ἠξίωσεν. Atque ita fere Savilius & Christophorsonus. In codice Fuk. ita scri-

A bitur hic locus ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτε σωμᾶν παραβαλεῖν, αὐτὸς βασιλεὺς, &c. ut supra. Sed alterutrum superfluum est. Aut enim delenda est vox σωμᾶν: aut verba illa αὐτὸς βασιλεὺς, &c. sunt expungenda, nisi cum Savilio legas αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς, &c.

In Caput XXXI.

κέρας ἔχειν. Langus, Portesius & Christophorsonus *cornu* verterunt parùm latine, cùm *antennam* vertere debuissent.

καθυφασμένα χρυσῷ. Savilius in suo libro emendavit καθυφασμένον. Certe in codice Fuk. scriptum inveni καθυφασμένον. Et paulò post παρεῖχε non παρέχει habet idem codex & Turnebus.

σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους. His verbis Euse-
B bius significat velum illud quadratum fuisse. Nam longitudinis & latitudinis modus æqualis, quadratam efficit figuram. Certe in veteribus nummis Constantini & sequentium Principum, velum illud ea figura quam dixi cernere licet. Male igitur Christophorsonus Eusebij locum exposuit hoc modo: *Istud igitur velamen ad cornu affixum, longitudinis latitudinisq; crucis mensuram penitus exæquavit.*

τῆς κατὰ ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηκυνόμενον. Sensus est hastam illam à basi usque ad antennam multo longiorem fuisse, quàm ab antenna usque ad summum fastigium. Idque etiam in nummis cernere licet. Potest etiam hic locus simpliciter intelligi, ut sensus sit hastam illam ab imo ad summum longissimam fuisse.

τοῦ διαχέφοντος ὑφάσματος. Scribendum est τοῦ διαχρέφοντος, id est, varie depicti. Nam velamen
C illud purpureum quod ex antenna pendebat, auro varijsque lapillis erat ornatum. Quid autem sibi voluerit Christophorsonus nescio, cùm hæc Eusebij verba ita vertit; *ad textura discurrentis fimbrias.* Nisi forte διατρέχοντος legit pro διαχρέφοντος. Sed longè gravius lapsus est idem Christophorsonus, cùm verba illa Eusebij ἄνω μετέωρον quæ ad vocem εἰκόνα referuntur, ad vocabulum δόρυ retulit. Quod refutationem non meretur.

In Caput XXXII.

οὐδ᾽ ἕτερον. Scribendum est disiunctis vocibus οὐδ᾽ ἕτερον, vel οὐδένα ἕτερον. Savilius ad oram sui codicis emendavit οὐδ᾽ ἕτερον Θεόν. codex autem Fuk. habet οὐδ᾽ ἕτερον Θεόν.

τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. Hoc loco Eusebius
D noster μύστας posuisse videtur pro μυσταγωγούς. Neque enim dubium est quin Episcopos intelligat. Subdit enim paulo post καὶ δὴ τοὺς τοῦ Θεοῦ ἱερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, &c.

τῆς καθ᾽ ἀνθρώπους οἰκονομίας. Quid οἰκονομία apud sanctos Patres significet, abunde notavi ad librum primum historiarum. Quidquid enim Christus in carne ad hominum salutem gessit ut homo, id οἰκονομίας vocabulo comprehenditur. Non rectè igitur Christophorsonus hoc loco interpretatus est, Christi inter homines œconomiam. Neque enim καθ᾽ ἀνθρώπους significat *inter homines*; sed potius secundum homines, id est, humano more ac modo. Ita Gregorius Nyssenus in Epistola ad Eu- Pag. 424.

stathiam & Ambrosiam ὁ Λλ' εἰ ὡσαύτως ἔχων, καὶ πρὸ τῆς κατ' ἄνθρωπον οἰκονομίας, καὶ ἐν ἐκείνῳ, καὶ μετὰ τοῦτο.

In Caput XXXIII.

διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν. Locus est mutilus ut apparet, quem cum Christophorsono supplevi ex lib. 8. historiæ Ecclesiasticæ cap. 14. In schedis Reg. locus hic ad marginem suppletur hoc modo: τὰς κατὰ νόμον γαμετὰς, αὐταῖς ἐνυβρίζων αἴσχιστά τε, &c. In codice Fuk. scribitur διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας, τοῖς ἀνδράσιν. &c.

καὶ σὺν ἐκείνοις τε. Prima vox delenda est. Sed sequentia corrupta sunt ac mutila, quæ sine scriptorum codicum subsidio difficile est restituere. Potest tamen legi, συνέθ' οἷός τε ἦν ἐπιτορίαν τοῖς οἰκείοις ἀσελγήμασιν ἐπιτελεῖν. Mox codex Fuk. & Savilij habet θᾶττον γὰρ τὴν, &c.

τὴν ψυχὴν θανατῶσαι. Scribendum videtur θανάτῳ. Sic enim loquitur Eusebius noster in lib. 8. ubi de Maximini flagitijs agit: αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἑλκόμεναι, θᾶττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασι.

In Caput XXXVIII.

Pag. 426. πιστά γε μὴν πιστοῖς. Post hæc verba deerat in editione Stephani integra linea, quam nos ex codice Fuk. Sav. ac Turnebi supplevimus. Sed & sine manuscriptis codicibus, facile fuit hanc lacunam supplere ex lib. 9. historiæ Ecclesiasticæ cap. 9.

Pag. 427. ὁ δ' αὐτῷ. Postrema vox in codice Moræi expungitur ut superflua. Sed vereor ne aliquot voces hic desiderentur. Savilius quidem ad oram sui codicis notat supplendum esse τῆς τούτου βοηθείας, vel quid simile. In Libro autem Hadriani Turnebi emendatur ὁ δ' ἑκόντας, sed recentiore manu, Odonis scilicet Turnebi. Nam Hadrianus vocem αὐτῷ ut superfluam expunxerat.

In Caput XL.

Pag. 428. γραφῇ τε μεγάλῃ. In Panegyrico Eusebij de tricennalibus Constantini legitur φωνῇ τε μεγάλῃ, quod equidem præferendum puto. Porro ab his verbis novi capitis sectionem inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regij, & Fuk. quibus consentiunt schedæ veteres.

διαρρήδην δὲ. Rectius in Panegyrico legitur διαρρήδην τε, &c. Mox codex Fuk. & Savilii verbum addunt hoc modo: φυλακτήριον ἐπιδέδειχεν.

In Caput XLII.

Pag. 429. θεραπείας ὡς διὰ τιμῆς. Scribendum puto θεραπείας τε καὶ τιμῆς. Turnebus in margine sui codicis emendarat θεραπείας καὶ τιμῆς, &c. atque ita scribitur in codice Fuk. In schedis Regijs expunctum est adverbium ὡς, ejusque loco superscriptum αὐτούς.

τῷ τῷ σχήματι ὀφθῆναι προβολῇ. Hoc loco σχῆμα non tam vultum ac formam significat, ut putavit Christophorsonus, quàm cultum ac vestem. Proinde utrunque in interpretatione mea expressi; quod etiam à Portesio factum esse postea deprehendi. Erat autem habitus ac vestitus sacerdotum illius temporis admodum tenuis ac vilis, ut testatur Amm. Marcellinus in lib. 27. ubi de Damaso &

A Ursino loquitur. Sed & Gregorius Nazianzenus in oratione funebri quam de laudibus Basilij conscripsit, ait illum dum Episcopus esset Cæsareæ, vili pallio amictum fuisse quod ῥάκος appellat.

τὸν θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἐδόκει. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem, τὸν δὲ ἐν ψυχαῖς τιμώμενον ἐποπτεύειν ἐδόκει Θεόν. Sed brevius codex Fuk. ac Sav. τὸν δὲ Θεὸν ἐποπτεύειν ἐδόκει αὐτόν.

κἀν τούτῳ. Malim scribere κ' ἀπὶ τούτῳ, Id est, ob eam causam.

In Caput XLIII.

In codice Fuk. ac Regio & in veteribus schedis caput incipit ab his verbis παντοίαις τε, &c.

καὶ τοῖς ἔξωθεν. Gentiles intelligit, qui erat ἔξω τῆς ἐκκλησίας. Idque confirmatur ex capite sequenti, ubi B ait κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος· ἐξαίρετον δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. Et in lib. 2. cap. 21. τοσαῦτα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ αἱ καλλιπρόσωποι δωρεαὶ παρεῖχον δύναμεις δὲ τοῖς ἐκτὸς καὶ πᾶσιν ἔθνεσι.

ταῖς γαμουμέναις. Male Christophorsonus *nuptas* interpretatur. Neque enim nuptæ, sed nubentes dotem offerunt maritis. Simili errore τελευτῶντας *mortuos* vertit Christophorsonus, ut notavi ad librum 10. historiæ Ecclesiasticæ. Pag. 430.

ὥσπερ δ' ἀνίσχων ἥλιος. In codice Reg. ad latus horum verborum hujusmodi nota apposita est ωρ. Quæ nota significare mihi videtur ὡραῖος λόγος seu τόπος, id est, locus elegans & amœnus.

καλοκαγαθίας. Pro benignitate ac beneficentia hoc vocabulum sumit Eusebius. Sic etiam in libro 10. historiæ hanc vocem usurpavit.

In Caput XLIV.

C τῶν τε πιστῶν ἑταίρων. Fideles hoc loco dicit Eusebius, non eos qui fidi ac benevoli erga Imperatorem essent, ut putarunt Interpretes: sed Christianos. Constantinus enim, utpote religiosissimus Imperator, si quando Episcoporum conciliis interesset, remoto omni satellitio solos ex aulicis secum assumebat eos, qui Christianæ fidei mysterijs essent imbuti.

In Caput XLV.

καὶ αὐτοὺς τραχυνομένους. Haud dubie scribendum est κατ' αὐτοῦ, ut legitur in codice Regio & Fuketiano: quam emendationem etiam in libro Moræi adscriptam inveni. In veteribus etiam schedis ita emendatum est eadem manu.

D τὰς ἐπὶ τῆς Ἀφρων χώρας. Donatistas intelligit, de quorum audacia & insolentiâ multa habentur apud Optatum & Augustinum. De hujus per Africam schismatis initio ac progressu, multa notavimus ab aliis minime observata: quæ ad calcem harum notationum consulto rejecimus. Pag. 431.

ὡς ἔοικε δαίμονος. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem πονηροῦ τινὸς ὡς ἔοικε δαίμονος, quod certe est elegantius.

γέλωτα τιθεμένου. Nimis molli verbo usus est Eusebius. Nam quæ à Donatistis tunc in Africa gerebantur, eiusmodi erant, ut non risum, sed animadversionem potius mererentur. Nam & religionis sanctitas & Imperatoris ipsius auctoritas ab ijsdem insolentissime calcabatur. Sed fortasse Eusebius hoc loco ea duntaxat intelligit, quæ ad con-

contemptum Imperatoriæ majestatis pertinebant. A Ea enim dissimulare potuit Constantinus, & risu potius quàm commotione animi digna existimare. Ceterùm ea quæ adversus Deum & Catholicæ legis observantiam ab iisdem Donatistis gesta sunt, severissime vindicare, eóque consilio in Africam trajicere Constantinus decreverat, ut ipse scribit in Epistola ad Celsum Vicarium Africæ.

πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων. Ante hæc verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla, quæ suppleri posse mihi videntur hoc modo: οὐ γὰρ τοσοῦτον δικαιοσύνης ὑπερβολὴ ἂν εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. α. μανίας, ὅσον, &c. Aliter Christophorsonus & Savilius. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: ὡς ἐλεεῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· αὐτὸν δὲ κατὰ μηδὲν ἄλλο πρότερον ζημιοῦσθαι πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας. Verùm quæ mox sequuntur verba, hanc conjecturam respuunt. In codice Fuk. B hic locus ita scribitur: κολάζεσθαι χρῆναι· ὅσον γὰρ τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας, τοσοῦτο τὸ κολάζειν, ἀνδρῶν ἀφραινόντων χρεία· ἂν εἴη, καὶ οὐ φρονούντων ὀρθῶς. Sic etiam in libro Turnebi & Savilij legitur. Verùm hæc lectio ex conjectura antiquarij manasse mihi videtur.

In Caput XLVI.

ἄτρωτον. Etsi hæc vox commode explicari potest de Constantino, cujus animum exulcerare atque exacerbare nunquam potuit Donatistarum & reliquorum ejusmodi hæreticorum amentia; mallem tamen hoc loco scribere ἄτρυτον. neque enim, meo quidem judicio, recte dici potest ἄτρωτον ἐποιεῖτο τὴν πρόνοιαν. Contra verò ἄτρυτον elegantissime C diceretur: Id est, *indefessam curam ac providentiam gerebat*. Sic in libro 2. cap. 14 ἄϋπνον ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φροντίδα.

ἡμερωτατόν τε. Scribendum est ἡμερώτατον δὲ, ut legitur in codice Regio, & Fuk.

In Caput XLVII.

τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. Maximianum Herculium intelligit. Hic enim secundum Imperij locum obtinuerat. cumque insidias adversus Constantinum struxisset, deprehensus fractis laqueo faucibus interiit. Sed & quæ sequuntur de imaginibus eius & statuis dejectis atque abolitis, perspicuè testantur Maximianum Herculium hic intelligi. Quod si verum est, fœdissimum errorem hic D admisit Eusebius, qui Herculij mortem refert post victoriam de Maxentio: cùm tamen certum sit Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante cladem Maxentij, anno 310. Natalis Dominici. Quis verò credat, tantum errorem ab Eusebio hujus temporum æquali admitti potuisse? Adde quod titulus hujus capitis, non Maximiani, sed Maximini nomen præfert. Itaque facile adducor ut credam, hunc locum corruptum esse, atque ita emendari debere: τῶν εἰς βασιλείαν προκεχειρισμένων ὑπὸ τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo Cæsar factus est à Diocletiano & Maximiano, tunc cùm purpuram deposuerunt, ut scribit Idatius in Fastis. Et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedet. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interiit, & quidem mortis genere turpissimo, ut scribit Eusebius in libro 8. ac 9.

πρὸς δὲ τούτῳ. Lego πρώτῳ δὲ τούτῳ. Ex libro 8. historiæ Ecclesiasticæ cap. 25. ubi totus hic locus iisdem fere verbis legitur. Porro quod ait Eusebius Maximiano Herculio primo omnium contigisse, ut statuæ ejus atque imagines ubique locorum disturbarentur, id nemini mirum videri debet. Hoc enim sic intelligere debemus, ut cùm dicit primum omnium Constantium Chlorum inter Divos relatum fuisse. Primum dicit ex omnibus quos quidem viderat Imperatoribus. Quod si quis hæc de Maximino intelligere malit, sententiæ suæ adstipulatorem habet Eusebium, qui in fine libri 9. diserte testatur, statuas omnes atque imagines Maximini post eius obitum confractas fuisse.

In Caput XLIX.

δεινὸς γάρ τις. Ab his verbis caput inchoatur in codice Fuk. & in schedis veteribus. Pag. 432.

φιλικαῖς δεξιαῖς. Hic locus supplendus est ex capite octavo libri decimi historiæ Ecclesiasticæ, ex quo etiam caput sequens emendandum est. Pag. 433

In Caput LI.

τῇ πρόσθεν ἱερωμένων τιμῇ. Turnebus ad oram sui codicis emendavit τῇ πρὸς τε ἱερωμένοις. Idque etiam in Moræi libro reperi. Ego verò malim scribere πρὸς τῇ τῶν ἱερωμένων τιμῇ, &c. Reddit enim rationem Eusebius, cur Constantinus Imp. Synodos Episcoporum identidem congregaret. Prima, inquit, causa erat, ut sacerdotibus Dei in unum collectis honorē exhiberet. Secunda ut pacem inter ipsos & concordiam stabiliret. Certè τοὺς ἱερωμένους Eusebius vocare solet sacerdotes, ut passim occurrit in his libris. Quòd si cum Turnebo legere malimus πρὸς τὸ ἱερωμένον, tum scribendum erit τῆς τιμῆς, ut cum sequentibus oratio cohæreat; & τὸ ἱερωμένον pro religione ipsa sumetur, quod est durius. Mallem enim dicere τῇ πρὸς τὸν ἱερὸν νόμον τιμῇ. Pag. 434.

In Caput LII.

τοὺς θεοσεβεῖς, βασιλικῶν ἀπήλαυνεν οἴκων. Eusebius in Chronico anno decimo quarto Constantini. *Licinius*, inquit. *Christianos de palatio suo pellit*. Idem habet Orosius in lib. 7. sed perturbato rerum ac temporum ordine, dum id refert ante Cibalense bellū, quod quidem bellum octavo anno principatus Constantini contigit. Duplex enim fuit civile bellum inter Constantinum ac Licinium. Primum quo Licinius victus fuit ad Cibalim Pannoniæ, anno Christi 314. Cujus belli causas unus quod sciam retulit auctor excerptorum de gestis Constantini, quæ ad calcem Amm. Marcellini jampridem edidi. Posterius verò bellum fuit illud, quo juxta Hadrianopolim fusus ac fugatus fuit Licinius, tandemque ad ditionem compulsus anno Christi 324. Ac prioris quidem belli mentionem nullam fecit Eusebius: ideò forrasse quod Licinius nondum adversus Christianos persecutionem excitasset. Diu siquidem post prius illud bellum Licinius Christianos persequi instituit, anno scilicet 14. Imperij Constantini, ut legitur in Chronico Eusebij editionis Scaligeri ac Miræi, id est, anno Christi 320. Idem annus habetur in Chronico Cedreni. At Baronius Lici- Pag. 435.

nium anno Christi 316. persecutionem in Christianos commovisse scribit. Verùm in Baronij annalibus historia utriusq; Liciniani belli admodum confusa est; quæ partim ex Fastis Idatij, partim ex gestis Constantini à me olim editis restituenda est. Certe Sozomenus in libro 1. cap. 7. diserte testatur, Licinium post Cibalense demùm bellum Christianos persequi instituisse.

ὁ δ' αὐτὸς. Ab his verbis novum caput inchoandum erat. Hæc enim pertinent ad 2. legem Licinij. Porro quod in titulo capitis legitur εἰς ἐκκλήμενον, mendosum videtur pro εἰς ἐκκλησίαν. Mirum est tamẽ tum in codice Regio, tum in veteribus schedis constanter legi εἰς ἐκκλήμενον συνάγεσθαι. Quamquam in schedis emendatum est eadem manu εἰς ἐκκλησίας μὴ συνάγεσθαι. Sed in Fuk. codice optime scribitur εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι.

Pag. 435. τῶν ἀνθρώπων ἀπεγνώσκει, Scribendum videtur B τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπεγνώσκει φύσεως, ἐλέγχῳ κακῶν γενόμενος.

In Caput LIV.

τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. Vide quæ notavi ad caput octavum libri decimi historiæ Ecclesiasticæ, unde hæc pæne ad verbum transcripta sunt.

τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωμάτων αἱ τάξεις. Sic construenda sunt hæc verba, quod non vidit Christophorsonus. Certe in codice Fuk. post vocem τάξεις virgula apponitur. τάξεις seu τάγματα sunt officia Magistratuum. Singuli enim Magistratus suum habebant officium seu apparitionem. Id erat corpus quoddam officialium seu militum, qui judicibus apparebant, ut videre est in Notitia Imperij Romani. C Hæc officia Græci τάξεις vocabant, ut jampridem notavi ad lib. 26. Amm. Marcellini pag. 318. Recte igitur in veteribus glossis scribitur τάξις ἄρχοντος *officium, apparitio*. Sic Joannes Chrysostomus Homilia 1. in Epistolam ad Corinthios οὐχ ὁρᾶτε τοὺς παῖδας, ὅταν παίζοντες τάξιν ποιῶσι καὶ στρατιώτας· καὶ A προηγοῦνται αὐτῶν κήρυκες καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ μέσος ὁ παῖς ἐν χώρᾳ ἄρχοντος βαδίζει. *Nonne videtis pueros, quando ludentes apparitionem exprimunt & officiales. Ac præcones quidem præcedunt cum lictoribus. Puer verò medius incedit personam Præsidis gerens.*

τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν. Joannes Morinus, vir doctissimus, qui hos libros gallice interpretatus est, τοὺς ἐκτὸς hoc loco Gentiles esse existimavit. Certe Eusebius in lib. 2. cap. 21. & 23. τοὺς ἐκτὸς ponit pro paganis seu Gentilibus. Vide quæ supra notavi ad caput 43. hujus libri. Christophorsonus tamen τῶν ἐκτὸς interpretatus est *præterea*; ut idem sit ac τούτων ἐκτὸς, quomodo locutus est Eusebius cap. 43.

In Caput LVI.

τοῦ σώφρονος. Post hæc verba asteriscus apponendus est. Desunt enim nonnulla, quæ tamen ex lib. 10. cap. 8. ita suppleri possunt τοῦ σώφρονος ἐκ θεραπείας λογισμοῦ. In codice Fuk. Turnebi ac Sav. legitur τοῦ σώφρονος παρειλημμένος. Pag. 436.

πρωτοστάτην. Galerium Maximianum intelligit, qui primus auctor fuit ac signifer persecutionis Christianorum, ut scribit Eusebius in lib. 8. Cedrenus scribit Maximianum anno 18. Diocletiani persecutionem adversus Christianos excitasse, suasu Theotecni cujusdam præstigiatoris. Qui cùm Acta Pilati plena impietatis adversus Christum composuisset, Galerius edicto sanxit, ut magistri ea memoriter discenda pueris traderent. Sed nemo non videt, Cedrenum hic falsum esse, qui Galerio Maximiano tribuerit id quod diu postea gestum est à Maximino. Est hic solemnis ac pervulgatus error Græcorum, ut Maximianum cum Maximino permiscéant.

In Caput LVIII.

οὔτε τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην. Delenda est præpositio. Porro hic posterior est Maximinus Orientis tyrannus.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN LIBRVM SECVNDVM EVSEBII
DE VITA
IMPERATORIS CONSTANTINI.

In Caput I.

Pag. 443. ΤΑῦτ' οὖν. Scribendum est ταῦτ' οὖν. ex libro 10. historiæ Ecclesiasticæ, ubi hæc omnia ad verbum leguntur. Mirum porro est, Eusebium neque in historia Ecclesiastica, neque in his libris ullam facere mentionem Basilei Amasenorum Episcopi: quem tamen jussu Licinij cæsum esse, omnes Græci Scriptores consentiunt. Verùm Philostorgius in libro 1. historiæ Ecclesiasticæ diserte scribit, D Basileum Amaseæ in Ponto Episcopum Nicæno Concilio interfuisse. Porro Concilium Nicænum, ut inter omnes constat, congregatum est anno post exauctorationem Licinij. Quid quod Athanasius in oratione 1. contra Arianos, ubi mentionem facit illustrium Episcoporum qui Nicænæ Synodo aut ipsi interfuerunt, aut eius sententiam comprobarunt, Basileum Ponti Episcopum una cum aliis nominat. Nec martyrem eum appellat, quamvis Hosium confessorem ibidem cognominet.

net. Sed & Acta Basilei quæ apud Metaphrastem A extant, inepta mihi videntur ac fabulosa. Ac pleraque quidem quæ initio eorum leguntur ex Eusebio ad verbum descripta sunt. Fabella autem illa de Glaphyra virgine, conficta mihi videtur ab hominibus otiosis.

In Caput II.

ἀποδιώκλατρείας. In codice Fuketiano & Sav. scriptum est ἀποδιδοίη: in libro autem 10. historiæ Ecclesiasticæ ἀποδιδῶ.

In Caput III.

Pag.444. πολλῷ γὰρ αὐτῷ κεχωρημένῳ φιλανθρωπίᾳ. In lib. 10. unde hæc ad verbum transcripta sunt, pro voce πολλῷ legitur μόνῃ, quod rectius videtur. Mallem etiam scribere αὐτοῦ κεχωρημένου; nisi forte dativus casus sumi potest B pro ablativo absoluto.

In Caput IV.

Pag.445. ὥσπερ τινὰς ψυχῆς ἀγαθοὺς φύλακας. Alludit ad vocem σωματοφύλακας. Quemadmodum igitur Imperatores, quosdam milites ad custodiam corporis sui semper secum habebant: sic Constantinus Episcopos quasi quosdam animæ custodes, ubique sibi adesse voluit. Porro post vocem ἐπείγετο punctum apponendum est ex codice Regio & Fuk. quod Christophorsonus non animadvertit. Ceterùm in codice Fuk. Turnebi ac Savilii rectius scribitur ἐπήγετο. Paulo post in codice Fuk. scribitur πυθόμενος Κωνσταντῖνον τὰς καθ' ἑαυτὸν θρησκείας μὴ ἄλλως, ἢ τῷ θεῷ συμφράττοντος ποιεῖσθαι. Rectius meo quidem judicio.

αὐτός τε θεοπρόπους. Scribendũ est αὐτὸς δέ. Quanquam codices nostri nihil mutant, nisi quod pro θεοπρόπους; Fuk. habet θεοφόρους; schedæ verò θεοσεβεῖς.

οὓς δεῖν ᾤετο θεοὺς Scribendum videtur οὓς δεῖ, vel certe uno verbo εἰς δισσεῖς.

οἱ δ' ἀδεῆ λύτως. In Regio codice legitur οἱ δ' αὐθαδήτως. Scribo ἀδηρίτως, id est, *sine controversia*. In codice Fuk. Savil. ac Turnebi scribitur ἀναντιῤῥήτως.

πολέμου κρατεῖν. Scribendũ videtur καὶ πολέμου κρατεῖν προὔλεγον, συμφώνως αὐτῷ ταῦτα, μακραῖς τε ἐπῶν καλλιεπείαις τῶν ἁπανταχοῦ χρηστηρίων προϊσχομένων. Sic totus hic locus restituendus est. In codice Fuk. ita scribitur: καὶ τῶ πολέμου κρατῆσαι συμφώνως εἶπον· μακραῖς ἐπῶν καλλιεπείαις τῶν ἁπανταχοῦ χρηστηρίων τῶν προϊσχομένων. Optime.

ἐνεοζοπόλει δέ. Post has voces, quæ sequuntur usque ad τὰ ὅμοια, desunt in MS. Regio, & ad marginem addita sunt recentissimâ manu. Quod si conjecturæ indulgere licet, scribendum puto ἐνεοζοπόλει δὲ καὶ θύται τὰ ὅμοια, &c. Turnebus in suo codice emendaverat οἰωνοπόλει. In codice Fuk. & Savilii scriptum est ἐνεοζοπόλει δὲ διὰ τῆς, &c.

τὰς παρεμβολαῖς. In codice Fuk. hic locus ita scribitur σὺν πολλῷ θράσει προήει· τὰς παρεμβολὰς ὡς εἶον τέ ἦν, στρατάττων. Quæ lectio & distinctio nõ displicet: τὰς παρεμβολὰς στρατάττειν est *castrametari*.

In Caput V.

Pag.446. εἰς κηρεοὺς ἐξάψας. Mos Gentilium fuit cereos accendere ante statuas Deorum, ut notavi ad lib. 22. Amm. Marcellini.

καὶ σύμμαχοι. Improprie dicitur ab Eusebio pro συστρατιῶται.

κατισχύει στρατόν. Codex Fuk. habet κατισχύει. & paulo post ἔρχεται νῦν πρὸς ἡμᾶς· πολυπρότερον δέ. rectius ni fallor.

καὶ τέως τῷ πλήθει. Vocem τέως omisit Christophorsonus, in qua tamen tota vis sententiæ posita est. Significat enim Licinius, Deos suos in præsentia quidem numero vincere; brevi autem vi ac potentia superiores fore. Joannes Portesius ineptus alioquin Interpres, hujus vocis interpretationem non omisit. Sic enim vertit: *numero quidem adhuc potiores*. Mox lego εἰς τις οὗτος, ut Turnebus ad oram sui codicis emendavit.

καὶ νῦν φανόμενος. Idem est, ac si diceret: ὁ χθὲς καὶ πρώην φανόμενος. Irridet Constantini Deum impius Licinius, quòd & peregrinus esset & novus. Nam inter Deos quidam patrii habebantur, quidem peregrini. Et patrii quidem Dii religionis vetustate commendabantur. Peregrini verò novi erant, utpote nuper adsciti. Cicero in 2. de legibus. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes facetissimus Poeta veteris comœdiæ vexat, ut apud eum Sabazius & alii quidam Dii peregrini judicati è civitate ejiciantur.* Locus Aristophanis quem intelligit Cicero, erat in comœdia Lemniis, ut docet Suidas in v. ὧν νῦν θερμοὶ βωμοί. Erat certe Athenis ingens turba novorum ac peregrinorum Deorum, quos ξένους seu ξενικοὺς θεοὺς vocabant. Eorum nomina ac series contexuerat Apollophanes Poeta in Cretensibus, teste Hesychio in voce θεοὶ ξενικοί. Menander Rhetor seu potius C Alexander in methodo generis demonstrativi pag. 612. notat quosdam Deos antiquiores, quosdam recentiores dici: οἱ μὲν γὰρ παλαιότεροι, οἱ δὲ νεώτεροι λέγονται τῶν θεῶν. At Portesius, eumque secutus Christophorsonus, male hunc locum interpretati sunt, quorum error hinc natus est, quòd nõ viderunt adverbium νῦν, idem interdũ significare quod *nuper*, ut notavi ad lib. 4. historiæ Ecclesiasticæ. Et hæc quidem prius notaveram, secutus editionem Genevensem. Postea verò didici, in editione Roberti Stephani & in MS. codicibus legi καὶ νῦν γελώμενος. Quam Scripturam cùm secuti sint Interpretes, minime culpandi sunt.

ταύτην κεκλημένοις τὴν χαρὰν. In libro Moræi ad marginem emendatur πεποιημένοις, quomodo loquitur Eusebius infra cap. 8. Paulo ante in eodem Moræi D libro recte emendatum est: μακρὰ χαίρειν τούτοις εἰπόντας. In codice Fuk. scriptum inveni: ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην κεκλημένοις τὴν χαρὰν, recte.

In Caput VI.

πρώτοις ἐστράτευσε παρατάξεως. Primum prœlium inter Constantinum ac Licinium fuit in Pannonia apud Cibalas, quod optime describit Zosimus in lib. 2. & auctor excerptorum de Gestis Constantini. Contigit hæc pugna Volusiano 2. & Anniano Coss. 8. Idus Octobris, ut scribitur in Fastis Idatii. Quibus consentit Sigonius in libro 3. de Occidentali Imperio. Male in Chronico Eusebii bellum Cibalense confertur in annum septimum Constantini, cùm id gestum sit anno 8. ejus Imperii. Immo nonus jam annus Imperii Constan- Pag.447.

tini agebatur, si rem ad exactos calculos revoces. Nonus quippe annus Imperii Constantini cœpit octavo Calend. Augusti, Volusiano II. & Anniano Coss. Aurelius Victor de bellis inter Licinium & Constantinum sic scribit: *Ita potestas orbis Romani duobus quæsita, qui quamvis per Flavis sororem nuptam Licinio connexi inter se erant, ob diversos mores tamen anxie triennium congruere quivere, &c.* Qui locus Idatianos Fastos aperte confirmat. Alioqui ex Eusebiani Chronici sententia dicendum esset *biennium*. Corrigendus est etiam Eutropii locus in libro 10. qui sic vulgo editus est: *Ac primo eum in Pannonia, secundo ingenti apparatu bellum apud Cibalas instruentem, repentinus oppressit, &c.* Delenda est absque dubio vox *secundo*, quæ ab imperito librario adjecta est. Primum enim Constantini adversus Licinium prœlium fuit apud Cibalas, ut supra ostendi. Deinde ridiculum esset dicere, primum prœlium fuisse in Pannonia, secundum apud Cibalas: cùm Cibalæ urbs sit Pannoniæ. Sed & Peanius, qui Eutropium græce vertit, vocem illam *secundo* non agnoscit, ut ex interpretatione ejus apparet. Orosius tamen & auctor historiæ Miscellæ, vulgatam Eutropii Scripturam secutus est. Sic enim habet *Constantinus Licinium sororis suæ virum in Pannonia primum vicit, deinde apud Cibalas oppressit.*

δευτέρας συμβολῆς. Secunda hæc pugna Constantini adversus Licinium, in Thracia facta est, ut docet Zosimus. Sed Zosimus locum ipsum non dicit: auctor verò excerptorum de Gestis Constantini, in campo Mardiense pugnatum esse scribit. Verùm hic locus perinde nobis ignotus est. Porro hæc pugna eodem anno contigit quo Cibalensis, ut ex narratione Zosimi, & auctoris illius ignoti colligitur. Quod quidem etiam hoc argumento demonstrari potest. Post hoc prœlium pace inter Constantinum & Licinium facta, Consules sequenti anno facti sunt Constantinus & Licinius, & in Occidente quidem annus ille inscriptus est Constantino IV. & Licinio IV. Coss. in Orientis autem partibus Licinii nomen præpositum est hoc modo: Licinio August. IV. & Constantino Aug. IV. Coss. ut legitur in excerptis de Gestis Constantini.

In Caput VIII.

ἦσαν δ' ἄνδρες πεντήκοντα. Hos satellites quibus Constantinus curam labari in prœliis commisit, Gretherus in lib. 2. de cruce cap. 40. eosdem esse ait qui Præpositi laborum dicuntur in codice Theodosiano, id est τῶν λαβάρων. Nam λάβωρον Græci dicebant, quod laborantibus agminibus auxilio esset, teste Sozomeno.

In Caput IX.

Pag. 448. ὁ δ' ὑπεξελάς. Veram hujus loci Scripturam nobis aperuit codex Fuk. in quo legitur ὁ δ' ἐς ὑπερβάς. Non enim dubito quin Eusebius scripserit ὑπεκβάς.

In Caput X.

τῆς ἐναντίας ὁρμῆς. Transposita sunt verba ut apparet, quæ sic restituenda sunt: τούτου δε τὴν πρόφασιν ὁρμῆς οἱ τῆς, &c. ut scribitur in codice Fuk.

προς φιλικὰς κλήσεις. Scribendum puto φιλικαῖς προσκλήσεσι προσϊέμενος, Id est, *blandis & amicis verbis eos compellans.* Porro quæ in hoc capite narrat Eusebius, pertinere videntur ad primum prœlium in campo Cibalense, de quo supra dixi. Idque confirmatur ex sequentibus.

In Caput XI.

τῶν οἰκετῶν. Novo more οἰκέτας pro militibus usurpat Eusebius. Pag. 449. Erat quidem militia species quædam servitutis temporariæ. Quod etiam docet Suidas in voce βετεράνος. τῶν ῥωμαίοις ὁ ἀπολυθεὶς τῆς στρατείας· ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲ ὑποτεῦλευον. Hinc est quod tirones notis quibusdam in cute signabantur tanquam servi. Missio quoq; manumissioni respondebat. Non sine causa igitur Eusebius milites Romanos appellat οἰκέτας. Quod si forte alicui displicet, in promptu est emendare τῶν οἰκείων.

In Caput XII.

δευτέρας πολέμου παρατάξεως. Ex his apparet, verum esse quod supra notavi ad c. 10. illic scilicet Eusebium loqui de priore prœlio quod ad Cibalas commissum est.

τ σταυροῦ τὴν σκηνήν. De hoc tabernaculo quod Constantinus secum semper in expeditionibus circumferebat, scribit Sozomenus in lib. 1. cap. 8.

θεοσεβείας εὐνοίᾳ. Forte scribendum est εἰλικρινείᾳ.

εἰς ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ. Codex Regius ἰσώρας. Scribo. ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni, & sic codex Fuk. Paulo ante pro ἵνα ἂν lego εἰς ὅτ' ἂν, ut loqui solet Eusebius. Pag. 450.

In Caput XV.

ταῖς μὲν σου συνθήκαις. Pacis conditiones hæ fuerunt, ut Licinius quidem Orientem, Asiam, Thraciam, Mœsiam ac minorem Scythiam possideret; Pag. 451. Dardania verò & Macedonia & Achaia, Pannonia quoq; cum Mœsia & Dacia Constantini ditioni accederet, ut narrant Zosimus & Sozomenus & auctor excerptorum de Gestis Constantini.

In Caput XVI.

ἀπερισκέπτως. In schedis Regiis ἀπερισκέπτως legitur, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendarat. Ita etiam codex Fuk.

In Caput XVII.

βοῶντι μιᾷ ῥοπῇ. Scribendum videtur βοῶντι μιᾷ καὶ ῥοπῇ. Atque ita codex Fuk. & Sav. Porro hæc insignis Constantini victoria contigit Crispo ter & Pag. 452. Constantino ter Coss. 5. Nonas Julias juxta Hadrianopolim, ut legitur in Fastis Idatii At Baronius hoc prœlium Hadrianopolitanum confert in annum Christi 318. quo Licinius V. & Crispus Coss. fuere. Cujus sententiam his argumentis ac testimoniis optimorum Scriptorum subvertimus. Primus est Idatius, qui in Fastis ita scribit: *Crispo III. & Constantino III. Coss. his Coss. bellum Hadrianopolitanum die 5. Nonas Julias, & bellum Chalcedonense decimo quarto Calendas Octobres.* Eadem verba leguntur in Chronico Alexandrino, sed sequenti anno, Paulino & Juliano Coss. perperam adscribuntur. Cum Idatio consentit Aurelius Victor, qui de bellis inter

Constantinum & Licinium ita scribit: *Quo sane* A *variis prœliis pulso; cùm eum prorsus opprimere arduum videretur; simul affinitatis gratiâ, recepti consortio, adscitique Imperio Cæsarum communes liberi; Crispus, Constantinusque Flavio geniti: Licinianus Licinio. Quod quidem vix diuturnum, neque his qui assumebantur felix fore, defectu Solis fœdato iisdem mensibus die patefactum. Itaque sexennio post, rupta pace, apud Thracas Licinius pulsus, Chalcedona concessit.* Creati fuerant Cæsares Crispus, Licinius & Constantinus, Gallicano & Basso Coss. Calendis Martiis, ut scribit Idatius in Fastis & auctor Chronici Alexandrini, id est, anno Christi 317. Sequente autem anno tenebræ fuerunt inter diem, hora 9. ut legitur in Fastis Idatii. Quare fallitur Aurelius Victor, qui Cæsarum pro- B motionem in eundem annum confert, quo defectus ille Solis contigit. Nam defectus quidem Solis contigit anno Christi 318. Crispus verò una cum Licinio & Constantino Cæsar levatus fuerat anno 317. Natalis Dominici. Recte tamen intervalla temporum numerat Aurelius Victor. Nam à defectu Solis, qui contigit anno Christi 318. usque ad prœlium Hadrianopolitanum sex omnino sunt anni. His accedit Cedrenus, qui anno 19. Imperii Constantini, ait Constantinum expeditionem suscepisse adversus Licinium. Annus enim nonus decimus Constantini cadit in Consulatum tertium Crispi & Constantini, qui erat annus Christi 324. Ab hoc calculo parum abest Sigonius, qui pugnam Hadrianopolitanam assignat anno Christi 323. Severo & Rufino Coss. Ejusdem prœlii Hadrianopolitani mentio fit in lege 1. codice C Theod. de veteranis, ubi Constantinus sic ait: *Veteranis qui ex die quinta nonarum Juliarum, cùm prima per Toraciam victoria universo orbi illuxit, & qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certa per edictum indulsimus, &c.* Etenim prœlium Hadrianopolitanum commissum est die quinto Nonas Julias, ut scribit Idatius in Fastis, & auctor Chronici Alexandrini. Verùm mendosa est subscriptio hujus legis. Proposita enim esse dicitur Licinio V. & Crispo Coss. Id est, anno Christi 318. Quod Baronio ansam erroris præbuit. Sed quis non videt scribendum esse Paulino & Juliano Coss. His enim Coss. Nicomediam venit Constantinus, post victum ac debellatum Licinium. Licinio verò V. & Crispo Coss. Nicomedia parebat Licinio, ejusque Imperii sedes erat. His igitur Coss. Constantinus non potuit veteranis suis D missionem ac privilegia in urbe Nicomedia indulgere, cùm ea civitas ipsius ditioni minime subjaceret. Cùm ergo Constantinus in ea lege *Nicomediam nostram* appellet, necesse est legem illam datam esse dicamus Paulino & Juliano Coss.

In Caput XVIII.

εἶτε μικρὸν ὕστερον. Scribo μικρῷ πρότερον, nisi verba transposita esse dicamus, quod non raro occurrit in his libris. Atque ita Christophorsonus videtur hunc locum emendasse, μικρὸν ὕστερον, ἔργῳ τῷ Κωνσταντίνῳ θεὸν οἷος ἦν παραλάμβανον, recte omnino. Porro in codice Fuk. & in veteribus schedis, ab illis verbis ὡς δ' ἐπιμόνως usq; ad verbū ἀνωμολογοῦν, unicum est caput: non duo ut in editione Genevensi.

In Caput XIX.

κυριώτατα τὴν ἐπηγορίαν. In libro Moræi & in schedis Reg. corrigitur κυριώτατα. Malim tamen scribere κυριωτάτην ἐπηγορίαν. Porro Constantinus Victoris pronomen usurpavit, ut ex Constitutionibus & Epistolis ejus apparet. Certe in Gestis purgationis Cæciliani, aliquot ejus Epistolæ hanc habent inscriptionem. *Victor Constantinus Maximus Augustus.* Ait igitur Eusebius hoc quasi proprium nomen illius fuisse. Græci enim κύριον ὄνομα vocant nomen proprium. In codice Fuk. scribitur τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ κυριώτατα ἐπηγορίαν εὗρατο.

ὅτα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον. Scribe ὅτι δὴ τοῦτο ἐδιδάσκοντο ex lib. 10. hist. in fine, ubi hæc omnia iisdem fere verbis leguntur. Paulo post scribe παῖδάς τε αὐτοῦ κοσμιωτάτους, ut habet codex Fuk. Savilii & schedæ Regiæ. Pag. 418.

In Caput XX.

τοῖς μὲν καὶ ἔθνος ἐπαρχιώταις. In Chronico Alexandrino de Constantini in Provinciales liberalitate & indulgentia hæc leguntur, anno ejus Imperii vicesimo καὶ τῶν τεχνιτῶν καὶ συντελεστῶν τὰ ἐπιτάγματα ἀφεῖλεν, Id est, artificum & collatorum (hoc est provincialium qui tributa conferebant) onera sustulit.

τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκρεθέντας. Hunc locum non intellexit Christophorsonus, quem tamen Portesius non infeliciter transtulit hoc modo: *Qui eadem de causa translati erant ad curias, muneribus soluti sunt.*

δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν. Male Christophorsonus vertit: *ad publica Imperii opera obeunda vi compulsi.* δημόσια ἔργα Eusebius appellat *metalla*, pistrina publica, textrina ac gynæcea: ad quæ opera quicumq; sententia judicis damnati fuissent, libertatem amittebant. Hæc enim servitus pœnæ dicebatur. Solebant autem Christiani ob confessionem nominis Christi ad hujusmodi opera damnari. Ac de metallis quidem nota res est. De condemnatione autem ad pistrinum, exemplum habemus in Actis passionis Marcelli Papæ.

ἐπεξουσίας. Duæ voces in unam coaluisse videntur, quæ his notis disjungendæ sunt ἐπ' ἐξουσίας. Paulo post, ubi legitur τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, scribendū puto τὰς οἰκείας τάξεις ἀπολαμβάνειν. Neque enim ædibus, sed militia spoliati fuerant.

γυναικείοις δ' ἔργοις. De gynæceis crebra fit mentio, tum in utroque codice, tum in Notitia Imperii Romani. Vide Lexicon Brissonii. Ceterùm qui ad gynæcea damnati erant, induebantur colobio laneo, quæ vestis erat servilis. Id discimus ex passione Romani martyris quæ edita est à Mombritio, & habetur in codice Musciacensi: *Eadem verò die Maximianus jussit, qui erant in palatio Christiani, ut discingerentur. Multos ergo dum solverent cingulum suum notavit sibi Maximianus transeuntes: & vidit Isitium Beatæ memoriæ; & furens vocavit eum ad se, & exspoliavit eum vestimentis, quibus erat indutus, & induit eū colobio laneo, & tradidit eum in gynaceo lanariis ad injuriam.* Porro codex Fuk. hoc loco scriptum habet: ἐφ' ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ δουλεύειν κελ. ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἠλευθέρου. rectius sine dubio.

In Caput XXII.

Pag. 454. δήμοις τε τοῖς ἐκτὸς. Scribendum δήμοις δὲ, & ab his verbis cap. 22. inchoandum est, ut habetur in codice Fuk. & in veteribus schedis.

ὅσα τὸ πρὶν. Emendo ὅσοι τὸ πρὶν, quod non vidit Christophorsonus. scribo etiam πυνθανόμενοι τὰ ἐν θατέρῳ.

In Caput XXIII.

μάθοις γὰρ τῶν λόγων τὴν ἀρετήν. Laudat Eusebius Imperatoris Constantini eloquentiam, id enim significant hæc verba. At Christophorsonus legisse videtur τῶν ἡμετέρων λόγων τὴν ἀλήθειαν. Scribendum etiam est μάθοις δ' ἄν, ut ad latus sui codicis emendavit Turnebus. Atque ita legitur in MSS. codicibus Fuk. & Sav. Porro ab his verbis inchoatur cap. 24. tum in codice Fuk. tum in veteribus schedis.

Pag. 455. ὃ δὴ τῇ παρούσῃ. In codice Fuk. scribitur ἃ τῇ παρούσῃ, quomodo etiam Genevenses in quibusdam codicibus legi annotarunt. Verùm hæc Scriptura ferri non potest. Sequitur enim προσῆκον in singulari. Deinde Eusebius unicam hic affert Constantini Cōstitutionem; eam scilicet quæ ad Provinciales missa fuerat à Constantino. Ac duas quidem leges simul emissas fuisse testatur in gratiam Christianorum; alteram ad Ecclesiam Catholicam: alteram ad Provinciales. Verùm alteriꝰ duntaxat exemplū subjicit; ejus scilicet quæ data erat ad Provinciales Palæstinæ. Alteram verò quæ missa erat Ecclesiis, omisit Eusebius: vel quia eodem exemplo scripta erat, quo illa ad Provinciales; vel ob aliam causam.

In Caput XXIV.

ἐπαρχιώταις παλαιστίνης. In codice Medicæo scriptum inveni ἐπαρχιώταις παλαιστινοῖς. Porro ab his verbis cap. 25 inchoavi, auctoritatem secutus codicis Regii & Fuket. In veteribus etiam schedis legitur ἐπαρχιώταις.

πᾶσαν ἀνείργουσα. Scribe ex codice Medicæo καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα. Et paulo post ex eodem codice legendum est τῶν χριστιανισμοῦ θεραπείαν, ut legitur etiam in schedis Regiis & codice Fuketiano.

καταφρονητικῶς ἔχοντας. Codex Medicæus habet ἔχειν ἐθέλοντας, quod rectius mihi videtur.

καὶ τὰ ἀποβαίνοντα. Longe rectior est codicis Medicæi Scriptura. Sic enim habet: ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα λοιπόν. τίς γὰρ ἂν ἀγαθοῦ τύχοι τινὸς, &c. Et post vocem ἐθέλων punctum habet, quæ nota est interrogationis.

πίστιν τῷ. Longe elegantius codex Medicæus scriptum habet πίστιν δὲ τῷ ῥηθέντι.

In Caput XXV.

ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο. Particula καὶ deest in codice Medicæo, nec admodum necessaria est. Mox ubi legitur: καὶ τὰς πρότερον γενομένας, idem codex habet καὶ τὰς πώποτε γ. Item pro ἐγχειρήσεσι πείρας, scribit τὰς ἐγχειρήσεις πείρας, quomodo etiam in schedis scriptum reperi, & in codice Fuk.

Pag. 456. καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Mutilus est hic locus, qui ex codice Medicæo ita restitui debet καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον μηδένα λαβόντας, &c.

A ἐκ ἀπεικότως. In codice Medicæo scribitur οὐκ ἂν ἀπεικότως, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι. Certe codex Regius συμβαίνοι quoque scriptum habet.

In Caput XXVI.

ὅσοι μὲν γὰρ. Ab his verbis cap. 26. inchoavi ex codice Fuk. & schedis Reg.

ὅσοι δὲ τὸ δίκαιον ἀτιμίας. Rectius in codice Medicæo legitur hoc modo: ὅσοι δὴ ἢ τὸ δίκαιον ἀτιμίᾳ παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν. Hoc est quod supra dixit in cap. 25. ut supra notavi τοὺς δ' ἀδίκοις ἐπιχειρήσαντας τολμαῖς, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας.

ἐκόλαζον προφάσει. In codice Medicæo legitur ὡς οἷς δέῃ τὰς τοιαύτας κολάζειν τῷ προφάσει, rectius ni fallor. Mox idem codex habet εἰς αἰσχίστην ἐλάξειν ἦτ αι.

B

In Caput XXVII.

ἐπηρτημένων κακῶν. Codex Medicæus habet ἐπηρδεινῶν. Et paulo ante in eodem codice legitur ἐκ τῶν τοιούτων ἀναφύονται, &c.

Pag. 457. παιώλεθρον. Codex Medicæus vocem addit hoc modo: θάνατον παιώλεθρον ἰδίᾳ ηὔχησαν. Paulo post in eodem codice scribitur τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος ἑαυτῷ συμφορῶν, rectius sine dubio.

In Caput XXVIII.

τὰ ἀνθρώπινα κατεχούσης. Codex Medicæus τὰ ἀνθρώπεια. Et paulo post habet θεραπείαι σωτήριοι πολλαὶ sine conjunctione.

ἐναντίον. In codice Medicæo simplex pro composito legitur ἐντιον, quod minorem habet asperitatem. Mox idem codex habet ὁ μόνοι τε καὶ ὡς ὄντος ἐστί.

C

πάντως δὲ κόμπος ἂν εἴη. Rectius in codice Medicæo legitur πάντως δὲ οὐ κόμπος τὸ τὴν περὶ τοῦ, &c. quam emendationem confirmat Sozomenus in lib. 1. cap. 8. ubi legem hanc Constantini in compendium redigit.

τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν. In codice Medicæo deest particula γὰρ, quæ prorsus superflua mihi videtur.

κρείττονι τινι δυνάμει. Duæ postremæ voces desunt in codice Medicæo, & vox κρείττονι refertur ad vocem quæ præcessit, ἀνάγκῃ.

παντοδαπά. Post hæc verba codex Fuk. Turnebi ac Savilii duas voces addunt ἐκποδὼν ἐποιήσατο. Atque ita legit Christophorsonus, ut ex versione ejus apparet, quæ in hoc loco valde intricata est.

D Ergo verò verba illa ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς βρεττανοῖς ὠκεανοῖς θαλάσσης ἀρξάμενος, &c. de Constantino ipso dici existimo, non autem de Deo, ut putarunt Musculus & Christophorsonus. Quare nihil opus est verbis illis ἐκποδὼν ἐποιήσατο, quæ nec in Med. nec in Regio codice leguntur, nec in veteribus schedis: præsertim cùm sequatur paulo post μέχρι τῶν ἑῴων προῄειμι.

In Caput XXIX.

οὐδὲ γὰρ ἀγνοῶμεν. In codice Medicæo legitur ὥστε γὰρ ἂν γνῶμεν recte, si modo ἀγνοῶμεν reliquas. Porro hæc per parenthesim dicta intelligere oportet. In codice Fuk. & Turnebi legitur οὐδὲ γὰρ ἂν ἀγνοῶμεν.

Pag. 458. τὴν ἀρίστην. Longe rectius in codice Medicæo totus hic locus ita scribitur: ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τῷ τὰ μετακεχειρισμένω ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἑῴων ὁρίων, &c. Ceterùm his verbis concluditur tota periodus, quæ incipit ab illis verbis capituli præcedentis, ὃς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς, quod non viderunt Interpretes. Sed neque ipse id unquam deprehendere potuissem absque subsidio codicis Medicæi.

ἐξαίρετόν τι καὶ ἀσφαλῶς. Codex Medicæus scriptum habet ἐξαίρετόν τι καὶ βασιλεῖδα ἀσφαλῶς, &c Spem filiorum Dei, Constantinus Imperator vocat reginam, quod omnibus rebus humanis præstet.

ὅσῳ περ ἀσφαλῶς αὐτούς. Antequam Medicæum codicem nactus essem, videram legendum esse ὅσῳ περ σφᾶς αὐτούς, quam conjecturam plane confirmavit codex Medicæus. In quo etiam legitur τοσούτῳ τι, ν tamen subscripto.

εἰς λαμπρότερόν τι. In codice Medicæo scriptum inveni εἰς λαμπρότερον καὶ μακαριστότερον σχῆμα τὴν δόξαν, &c.

In Caput XXX.

γνώμαις δικαστῶν Codex Medicæus γνώσει, & paulò post συνκατηριθμήσαν καταλόγοις. In schedis Regiis legitur συνηριθμήθησαν, sicut & in codice Fuk.

χωρίοις τοῖς πατρίοις. In codice Medicæo rectius legitur χωρίοις τε πατρῴοις ἀποκαταστάντες. Certe in codice Regio legitur etiam ἀποκαταστάντες. Porro Eusebius πατρῷα χωρία hic appellat fundos paternos. Nam qui curiis addicti erant (solebant autem ditissimi quique in eas adscribi) eorum prædia curiis mancipabantur. Itaque tametsi fugâ semet subtraherent, nihil proficiebant, cùm fundos curia occuparet. Statuit igitur Constantinus hac constitutione, ut qui ob Christianam fidem, curijs addicti essent, dummodo curialis non essent originis prædia paterna quæ curia occupaverat, recuperarent. Male igitur Christophorsonus vertit *patriis sedibus*. Turnebus in suo codice emendavit ἀποκαταστάντες. In codice autem Fuk. scriptum est ἀποκαταστήσαντες ἑαυτούς, ut & in libro Sav. & Christophors.

καταπονηθέντες. In codice Medicæo legitur καταπεπληγότες, quod magis placet. Est enim verbum juris civilis. Sic feriri multâ passim occurrit in Constitutionibus Imperatorum.

τυχόντες. Codex Medicæus τυχόντων. Et paulo post χαίροντες ἀπολαύοιεν.

In Caput XXXI.

ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι. Non sine causa dixit οὐ βουλομένους, propter monachos qui in insulis solitariam vitam degebant.

ὅπως οἱ μέχρι νῦν. Aliter scriptum exhibet codex Medicæus, hoc scilicet modo: ὅπως μόλις ποτὲ ὁρῶν τι, &c. Et paulo post αὐτοὺς ἀποδοῦναι. Item οἱ πειρῶν, &c.

Pag. 459. ἀποτροπαίου ῥύπου. In codice Medicæo scriptum inveni προστροπαίου ῥύπου. Quod fortasse rectius est. Id autem significat, cum invidioso quodam squalore.

μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν. Longe aliter totus hic locus scribitur in codice Medicæo. Punctum enim finale habet post vocem ἀπηλλαγμένοι. Deinde ita

A scribit: μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν βιοῦν, οἱ θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν, καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀτοπωτάτων ἄν μή τι γε μὴν ἢ μοχθηρίας, ἢ τὰς πρὸς τοῖς ἔργοις δημοσίοις ὑπηρεσίας πληροῦν. Id est: *Nam cum metu sub nobis Principibus degere, qui famulos Dei nos esse & gloriamur & confidimus, vel solo auditu absurdissima res fuerit; nedum ut quisquam aut metallorum, aut publicorum operum ærumnas sustineat.* Quæ lectio sincerior mihi videtur ac planior quàm vulgata.

In Caput XXXII.

τὴν γλύκιον χολήν. Codex Med. habet γλυκείαν, Fuketianus γλυκίω.

εἰ καὶ τῆς κοινῆς. Scribe ex codice Medicæo εἰ δὲ καὶ. longe rectius. Turnebus in suo codice emendaverat καὶ εἰ τῆς κοινῆς παῤῥησίας, &c. Sed verior est lectio

B codicis Medicæi, quam confirmat etiam codex Puketianus.

In Caput XXXIII.

ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις. Codex Medicæus habet ἐν στρατιωτικαῖς ἀξ. Et paulo post διὰ τὴν ἀπηνῆ, &c.

προὐτίμησαν. In codice Medicæo legitur προτιμότερον ἧς εἶχον ἀξίας ἡγον, ἕτω πρὸς βούλησιν.

ἐλευθερίαν ἄγειν. Scribendum est ex codice Medicæo ἐλευθερίαν ἄγειν σχολήν. Quod confirmat Sozomenus in lib. 1. cap. 8. ubi hanc Constantini legem in compendium retulit. In codice Fuk. scriptum inveni ἔντιμον ἐλευθερίαν ἄγειν. Medicæus vero scriptum habet ἔντιμον ἐλευθερίαν ἄγειν σχολήν.

C *In Caput XXXIV.*

καὶ μὴν ὅσοι. Codex Medicæus habet καὶ μὴν καὶ ὅσοι. Pag. 460.

ἀπλῶν τε καὶ ἄθλιον. In codice Medicæo scriptum inveni λήθη καὶ. ex qua licet corrupta voce veram ac germanam hujus loci scripturam statim odoratus sum. Scribo igitur ἀήθη καὶ ἄθλιον. Quippe hujusmodi ministeria in gynæceis & textrinis, insueta sunt hominibus ingenuis. Idem codex πόνον habet non κόπον.

οὐδὲν αὐτῆς ἐπαρκεσάσης. Rectius in codice Medicæo legitur οὐδὲν αὐτοῖς. Et paulo post scribo ex eodem libro καλοῖς ἐνευφραινόμενοι.

καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας. Codex Medicæus vocem addit hoc modo: καὶ ὁ δουλείαν μὲν ἐλευθερίας ἀλλαξάμενος. rectè ni fallor. Duo enim hominum genera distinguit Imperator: quorum alij quidem

D nobiles gynæceis addicti fuerant, aut fiscalium prædiorum famuli facti, quæ nobilior erat servitus: alij autem viliores, privatis venundati. In codice Fuketiano legitur καὶ ὁ δουλείαν τὴν ἐλευθερίαν ἀλλαξ.

πολίτου ἀπονοία. In codice Medicæo scribitur δήμου ἀπονοία. Intelligit autem audaciam & immanitatem judicis, qui hominem liberum ob veri numinis confessionem libertate spoliasset. In schedis Regiis scriptum reperi πωλήτου. Fuk habet πωλητοῦ.

ἀποδυρόμενος. In codice Medicæo rectius legitur ἀποδυράμενος.

ὡς πρότερον ἐμόχθησεν. Elegantius codex Medicæus ὡς προσεμόχθησεν, & paulo post ἐκβαλὼν τῆς μνήμης. Quomodo in Regiis etiam schedis legitur, & in Fuket. codice. Porro ex his verbis satis apparet, verum esse quod dixi, Constantinum hoc poste-

riore loco loqui de viliotibus ac plebeis hominibus, A
qui sententia judicis venundati fuerant. Nam de prioribus quidem qui natalium splendore eminebant, ait Constantinus, pristinam dignitatem recuperare eis jam licere. Posteriores verò ad consueta liberis hominibus ministeria ac labores ablegat.

In Caput XXXV.

δὶ ἀξίκαςοι. Scribe ex codice Medicæo ὧν ἕκαςοι κατὰ διαφόρους ἰςερήθησαν προφάσεις. Et paulo post τὸν ἀεις όν τε ἢ θεῖον ὑπος άντες ἀγῶνα. Sed neque in schedis Regiis leguntur hæ voces δὶ ἃς. Porro initium hujus periodi varie scriptum in libris veteribus inveni. Nam in Medicæo quidem codice legitur παριας ίον δὲ οὐδὲ τὸ τ͂ συνιῶν, &c. In schedis verò πῶατίον δὲ οὐδὲ τὸ, &c. Turnebus in suo codice emendarat παριτίον. In codice Fuk. scriptum inveni παριατίον δὲ οὐδὲ τὸ τ͂ συνιῶν ὧν ἕκαςοι, &c. Sed & Regius codex habet παριατίον. Quare non dubium quin hæc vera sit lectio, quam nescio cur Rob. Stephanus immutarit.

ἢ ὁμολογηταὶ καταςάντες. In codice Medicæo legitur εἴτέ τινες ὁμολογηταὶ καταςάντες, quod rectius esse non dubito. Cùm enim antea locutus sit de martyribus, nunc de Confessoribus loquitur. Paulo post scribe ex eodem codice καταναγκαθέντες ὅτι μὴ τοῖς δίαξασιν εἶξαν παριδόντες τὴν πίςιν, τῶν ὄντων ἐςέρηντο, &c.

ἢ εἴγέ τινες οὐδὲ. Omisit hanc περικοπὴν Christophorsonus, eo quod nihil aliud quàm superflua priorum repetitio videretur. Sed cùm hæc verba etiam in codice Medicæo legantur, non temere expungenda sunt. Postquam enim Imperator locutus est de Martyribus, de Confessoribus, & de exulibus qui metu capitalis sententiæ in se prolatæ, solum verterant, nunc de ijs agit, qui cùm capitali sententia damnati non fuissent, bonis tamen spoliati fuerant. Hi enim non erant in numero Martyrum nec Confessorum; quippe qui ad judicium adducti non fuissent. Exules item non fuerant, sed in patria manentes, possessionibus suis per vim spoliati fuerant. Certe in hujus capitis titulo quatuor personæ recensentur. Sed Christophorsonus quartos illos omisit. In sequenti tamen capite Imperator tres tantum personas recenset, his ultimis penitus prætermissis.

διαγορευόντων τ͂ νόμων τ͂ ἀγχιςεῖων τοὺς ἐγγυτέρω. In successionibus intestatorum, lex proximum quemque ex agnatis ad hereditatem vocat, si sui heredes D
defuerint, ut docet Gajus in institutionibus titulo decimo sexto. Hinc agnati legitimi heredes dicuntur in jure, eo quod his solis lex deferret hereditatem. Cognati enim jure civili heredes esse non poterant, sed jure tantum prætorio ad hereditatem vocabantur, uti docent Jurisconsulti. Porro in cognatis, is qui proximus erat hereditatem capiebat, perinde ut in agnatis. sed difficultas est hoc loco, quinam intelligi debeant ἀγχιςείων vocabulo, utrum agnati an cognati. Certe si legum nomine leges 12. tabularum intelligamus, agnatos necesse erit intelligi. Sozomenus habet τοῖς ἐγγυτέρω γένους.

ἢ ὅτι. In codice Regio legitur ἢ ἔτι, quam scripturam in Interpretatione mea sum secutus. Prius tamen in eo codice scriptum erat ὅτι, ac deinde recentiore manu emendatum est ἔτι.

οἵπερ ἦσαν ἢ οἰκειότεροι, ἢ αὐτομάτῳ χρησαμένων ἐκείνων τῷ τέλει. In codice Medicæo legitur οἵπερ ἦσαν οἰκειότεροι. Est autem admodum obscurus hujus loci sensus. Christophorsonus quidem ita vertit: *Et quòd ratione etiam oportet eos succedere, qui sint domestica consuetudine conjunctiores, constat: præsertim cùm illi ipsi martyres, non criminis ullius convicti, sed sua inducti voluntate mortem oppetiverint.* Sed multa sunt in hac interpretatione reprehendenda. Primo enim αὐτόματον τέλος de martyribus dici non potest. Deinde non de solis martyribus hîc sermo est, sed etiam de confessoribus & profugis, qui sua morte obierant. Itaque præstat hic vertere *sua & naturali morte.* Sic enim Græci loqui solent, & nominatim Eusebius noster, ni fallor. Denique οἰκειοτέρους pessime interpretatus est *domestica consuetudine conjunctiores,* cùm propinquiores significet. Totum igitur locum ita verto: *Rationi consentaneum est, ut hi ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illi sua morte obiissent.* Confirmatur autem nostra interpretatio, tum ex iis quæ supra dixi, tum ex eo quòd dicit Imperator οἵπερ ἦσαν οἰκειότεροι, non verò εἰσὶν. Per illos autem, intelligit martyres.

In Caput XXXVI.

ὡς ἔςαι πάντως. Scribe ex codice Medicæo, ὡς ἔςαι δὲ πάντως. Paulo ante idem codex scribit μήτε τῶν ὁμολογητῶν, rectiùs ut in cap. 35. Item μήτε τῶν μετοίκων μὲν τοι, τῶν, &c. Pag. 461

προκεῖσθαι γε μὴν. Mallem scribere προσκεῖσθαι, ut Turnebus & Savilius emendarunt. Atque ita scribitur in codice Fuk. Paulo pòst in codice Medicæo legitur ὡς εἰ τ͂ προειρημένων τινὸς.

In Caput XXXVII.

ἀλλ' ἑτοιμον τὸ. Scribe ex codice Medicæo ἀλλ' ἑτοιμον ἦ τὸ, &c.

διὸ εἰ ἢ τὰ μάλιςα. In codice Medicæo legitur εἰ γὰρ ἢ τὰ μάλιςα φανεῖεν ἐξ αὐτῶν τινὲς. Et paulo pòst idem codex habet καρπωσάμενοι, ἢ γίνεσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν, &c. Optime ut equidem censeo. Est enim hoc secundum membrum periodi. Ultimum autem membrum est ὅμως γε μὴν, &c. quod in vulgatis editionibus male divulsum est, & in sequens caput translatum.

In Caput XXXVIII.

λυθεῖν πλεονεξία. Rectius in codice Medicæo legitur ἰαθῆ ἡ πλεονεξία.

καθ' ὃν ὑπῆρχον ἀπηλλάμεναι. Longe aliter in codice Medicæo scribitur hic locus in hunc modum: ὠμῶς ἀπελαυνόμενοι ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι ἀμελῶς ἐρριμμένοι δημεύσεις τ͂ οὐδὲν αἰτίων συχναὶ διώξεις ἀκόρεςοι τῶν ὄντων, &c. Quod rectius esse, nemo est qui non videat. Nam voces illæ καθ' ὃν ὑπῆρχον prorsus superfluæ sunt. Mox in eodem codice scribitur εἰ δὲ τοῖς τοιούτοις διισχυρίζοιντο λόγοις, &c. Sic etiam in Fuketiano. Pag. 462.

δημεύοιτ᾽ προσκαιρίσιοι. Hunc locum correxi ope codicis Medicæi, in quo diserte scribitur προσκαιρίσιοιν.

ὅσα γε οἰῶ πρότερον. Codex Medicæus habet ὡς ἄ-

σφότιρον, &c. & mox ὀπιφαλὲς ὑπάρχειν. Quod magis probo. Hæc enim periodus cum præcedenti jungenda est. Mox ubi legitur ἀλλως τι δὲ, rectius in codice Med. abest ultima particula.

In Caput XXXIX.

οὐδὲ γὰρ τὸ ταμιεῖον. In codice Medicæo deest γὰρ, & paulo post in eodem codice scribitur οὐδὲ ἀντιφθῆζεσθαι.

τολμῶσαν. Scribo τολμῆσαν, ut est in codice Fuk. Quod confirmat codex Medicæus, in quo scribitur ἐτόλμησαν. In eodem libro post vocem ταῖς ἐκκλησίαις additur λείπει, id est, desunt nonnulla.

ὀρθῶς ἀναφανείη. Rectius in codice Medicæo legitur ὀρθῶς ἂν φανείη.

εἰς τὴν δὲ τὴν πολιτείαν. Hujus loci emendatio debetur codici Medicæo, in quo diserte scriptum invenimus εἰς τὴν δεσποτείαν optime. vult enim Imperator, ut cuncta loca & prædia quæ Christianis erepta fuerant, cum juribus suis bona fide iisdem restituantur. Itaut si cui prædio vel agro servitus deberetur, putà actus, iter, via; cum eodem jure nulla ex parte imminuto reddatur Christianis. Itaque si quis fundum Christiano homini ereptum oppignerasset, vel in emphyteusim dedisset; aut vendendo onus aliquod ac servitutem ei imposuisset, hæc omnia hoc Constantini edicto rescinduntur. Paulo post ubi legitur ἀνθίστασθαι προσάττομεν, ex eodem codice emendavimus ἀποκαθίστασθαι. Codex tamen Fuk. Turn. ac Sav. habent ἐξίστασθαι, non male.

In Caput XL.

καὶ μὴν καὶ. In Moræi libro ad marginem emendatur ναὶ μὴν καὶ quod magis placet.

πολλὴν ἔχων τὴν ὠφέλειαν. Post hæc verba in codice Medicæo sequuntur hæ voces ἐπιγένοιτο ἂν γένοιτο, quæ in vulgatis editionibus desiderantur.

τῦ θείου προτρέποντος πνεύματος. Codex Medicæus habet πνεύματος, τὴν περὶ τῶν τοιούτων ποιεῖσθαι σπουδήν. Sed & in codice Fuk. Turnebi ac Savilij legitur ποιεῖσθαι.

ὑπὸ τῶν μοχθηροτάτων. In codice Medicæo legitur τῶν ἀδίκων καὶ πονηροτάτων.

In Caput XLI.

Pag. 463. ἐπειδὴ ἀλογκλήρου. Ab his verbis novum caput inchoavi. titulum quoque apposui qui in Genevensi & in Parisiensi Rob. Stephani editione deerat. Nos verò, tum ex codice Fuk. tum ex veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ eum supplevimus.

ἢ ὠνῇ δικαία. Veram hujus loci scripturam nobis aperuit codex Medicæus in quo legitur ἢ ὠνῆς δικαίων. Scribo ἢ ὠνῆς δικαίῳ, id est, emptionis jure aut titulo. Certe hanc emptionem justam appellare, alienum est à mente Constantini, qui has emptiones injustas ac nefarias præsumptiones appellat.

ἐκτήσαντες. Codex Fuk. habet ἐκτήσαντες.

μάτην καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Dudum conjeceram delendam esse particulam καὶ. quam conjecturam nostram codex Medicæus diserte confirmat. Loquitur autem Imperator de ijs qui hæc loca ab Imperatoribus sibi donari petierant. Quod Christophorsonus non vidit. Mox in eodem codice scribitur γινωσκέτωσαν οἱ τοιοῦτοι, &c. rectiùs quam in vulgatis editionibus ὅσοι τοιοῦτοι. In codice Fuk. & Turnebi scribitur ὅσοι τοίνυν τοιοῦτοι pessime.

In Caput XLII.

ἐπειδὴ οὖν. Codex Medicæus ἐπειδὴ δὲ.

ἐξεφάνη ἡ ἀρετή. Rectius ni fallor in codice Medicæo legitur ἐξεφάνη, ἀρετῇ τε τῦ, &c. scribendum etiam videtur τῦ παντοδυνάμου Θεοῦ.

παραινέσεσι δ' ἅμα. In codice Medicæo legitur καὶ παραινέσεσιν ἅμα. Deest etiam in eodem codice δι' ὧν. deest etiam ἤδη συμβαίνει. Quæ omnia addita sunt ab ijs qui hanc orationem non intelligebant. Totus igitur locus ita vertendus est. Porro cùm “certissimis ac evidentissimis argumentis declaratum sit; partim omnipotentis Dei vi ac virtute; “partim hortationibus & adjumentis, quæ à me frequenter præstari desiderat, tristitiam & acerbitatem quæ res humanas antea occupabat, nunc ex “universo terrarum orbe depulsam esse, &c. Nihil “clarius hac lectione, nihil certius? Pro ὡς ὑπὲρ ἐμοῦ, omnino scribendum puto ὡς ὑπ' ἐμοῦ, vel παρ' ἐμοῦ. Intelligit enim Constantinus ministerium suum, quod Deo in hujusmodi rebus perficiendis commodavit. De qua re non immerito gloriatur in principio hujus edicti.

ἡ ἐξουσία. In codice Medicæo deest articulus, & post hæc verba adduntur hæ voces τῆς χάριτος. Quæ sine magno totius sententiæ damno abesse non possunt. Nam ἐξουσία quidem est quam supra dixit ἀρετὴν τῦ Θεοῦ· χάρις verò, est beneficium in homines collatum adjumento ac ministerio Constantini.

ἡ τῶν μὲν μοχθηροτάτων. Codex Medicæus ἡ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηροτάτων. Scribendum porro est ἡ, ut legitur in codice Regio, Fuketiano & in schedis.

τῶν γραμμάτων λαβόντες γνῶσιν. Codex Medicæus habet τῶν πραγμάτων. Nec aliter in codice Regio, & in veteribus schedis & in codice Fuk. scriptum inveni. Facessat igitur emendatio R. Stephani.

σκότους βαθέως. In codice Medicæo legitur βαθυτάτου, & finis hujus edicti ita concipitur θεραπείαν τε τὴν προσήκουσαν τῷ λοιπῷ ἀεὶ αὐτῷ καὶ τιμὴν σύμφωνον ἐπιδείξαιεν. προτιθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Id est, *proponatur in Orientalibus partibus nostris*. Et hæc est subscriptio quam huic edicto manu ipsius Constantini appositam fuisse testatur Eusebius cap. 24. Solebant enim Imperatores, edictis quæ emittebant manu sua adjicere, *proponatur*: Idque mandare Præfectis Prætorio, ut apparet ex Novellis Valentiniani & Majoriani. Certe vel una vox ἡμετέροις, satis indicat hanc subscriptionem manu ipsius Constantini additam fuisse. Ipse enim est Imperator qui loquitur, & qui partes Orientales suas appellat. Ita enim loqui consueverant Imperatores, tunc præcipue cùm de provincia recens in ditionem ipsorum redacta loquerentur. Sic Constantinus in Epistola ad Elafium, & in Epistola ad Probianum Proconsulem Africæ, *Africam nostram* dicit. & in lege prima codice Th. de veteranis *apud Nicomediam nostram*. Sic in lege unica codice Theod. de his qui sanguinolentos, &c. *Imperator Constantinus Italis suis*. Denique Constantius Cæsar in Epistola ad Eumenium, quam

refert Eumenius in oratione pro scholis. *Merentur Galli nostri, &c.* Porro hoc edictum Constantini in codice Medicæo legitur post libros historiæ Ecclesiasticæ, hoc titulo: ἀντίγραφον διατάξεως τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως· ἣν τοὺς τυράννους καθελὼν, τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἔθνεσιν ἑλληνικῇ συντάξας φωνῇ διεπέμψατο. Id est, *Exemplum constitutionis, quam Deo charus Imperator victis tyrannis græco sermone scriptam ad provinciales suos misit.*

In Caput XLIII.

πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν. Ex his verbis apparet, Palæstinum fuisse hujus historiæ scriptorem. Quod idcirco annotare libuit, quia Dionys. Gotofredus existimavit, Eusebium Cæsariensem hujus libri auctorem non esse: quod tamen tum ex innumeris veterum testimonijs, tum ex compluribus locis hujus operis facile est refellere; præcipue ex capite 44. & 45. hujus libri. Ideo autem supradicta lex Constantini data est nominatim ad Palæstinos, quod illic maxime persecutio sæviisset, & plurimi in ea provincia Confessores & Martyres fuissent. Notandum item est quod ait Eusebius, primam hanc Constantini sanctionem ad ipsos perlatam fuisse. Edictum enim illud de pace & libertate Christianorum, quod post devictum Maxentium Constantinus in Orientem miserat, Maximini fraude suppressum est, ut scribit Eusebius initio libri 9.

In Caput XLIV.

Pag 464. ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωμάτων. Vicarios intelligit & Comites & Proconsules. Hæ enim dignitates longe supra Præsides eminebant, ut omnibus notum est. At Christophorsonus solemni errore ἡγεμόνας Præfectos vertit, quo nihil est absurdius.

In Caput XLV.

δύο κατὰ τὸ αὐτό. Christophorsonus vertit *duæ leges in eandem sententiam promulgabantur.* in quo Portesium videtur secutus qui sic verterat: *Duæ postea leges emissæ non ita dissimili argumento.* Ego vero κατὰ τὸ αὐτὸ idem esse existimavi, quod *simul, uno eodemque tempore.* Ita enim loqui solet Eusebius.

μή τε μὴν θύειν καθόλου μηδένα. De privatis sacrificiis hæc Eusebij verba intelligenda sunt. Nam Constantinus Magnus lege lata vetuit, ne quis Gentilium privatim domi sacrificaret, ut docet lex prima codice Theod. de paganis. Itaque aruspices sacrificij causâ domum evocare prohibuerat. Hi enim victimarum exta inspiciebant. Publica verò templa adire sacrificandi causâ, ibique aruspicum opera uti non vetuit Constantinus, ut testatur lex prima codice Theod. de Maleficis. Vide Libanium in oratione pro templis, pag. 10. & quæ ibi notavit Gothofredus.

In Caput XLVI.

ἀξίας γεγενῆσθαι. In libro Moræi ad marginem emendatur μὴ ἀξίως γεγενῆσθαι. Est & alia emendatio ad marginem editionis Genevensis apposita ἐλάττονα τῆς ἀξίας γεγενῆσθαι. Posset etiam quis suspicari, sic legendum & construendum esse hunc locum ἀξίως τῆς ἐπικειμένης ἀδικίας. Sed verior est lectio illa μὴ ἀξίως, quam & Fuketij codex confirmat.

τοῦ δράκοντος ἐκείνου. Licinium intelligi existimo, quem ob astutiam & senectutem ita appellat Constantinus. Certe quæ sequuntur ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, de Licinio hæc dici manifeste arguunt. Ex quo etiam conjici potest, hanc Epistolam paulo post exauctorationem Licinij scriptam esse.

ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ. Initio hujus Epistolæ pro ἀπιστίᾳ dixit ἀμέλειαν. Porro φόβῳ de Christianis dicitur, qui persecutionis metu Ecclesias neglexerant, aut fidem abnegaverant. ἀπιστίᾳ verò ad paganos seu infideles pertinet, qui sacrosanctas ædes disturbaverant, & Christianos varijs modis vexaverant.

ἐπιγιόντας τε. Delenda est particula τε, quæ in codice Fuk. non habetur.

καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. In annotationibus ad librum primum eius operis, monui τάξιν idem esse quod officium seu apparitionem: hoc est certum numerum militum qui judicibus apparebant. ἔπαρχοι verò sunt Præfecti Prætorio, ita dicti, quòd sint ἐπὶ τοῖς ἄρχουσι, id est, supra Præsides & Rectores provinciarum. Igitur ἐπαρχικὴ τάξις est officium Præfecturæ Prætorianæ, de quo consulenda est Notitia Imperij Romani. Porro officium Præfecti Prætorio reliquis omnium Magistratuum officiis præstabat. Nam ut Præfectus Prætorio ceteros judices tam civiles quam militares dignitate superabat, sic etiam eius Officiales reliquis omnibus præstabant apparitoribus. Hinc in Concilio Chalcedonensi Actione 3. μεγίστη τάξις dicitur officium Præfectorum Prætorio. φημὶ δὴ τὸν αἰδέσιμον θεόδωρον, τὸν ἐκ τῆς μεγίστης τάξεως. Hæc porro non intellexerunt Interpretes, quorum errorem malo equidem silentio premere, quàm ambitiose refutare. In codice Fuk. scriptum inveni καὶ τῶν τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως, ut & in Savilij libro.

τούτοις γὰρ ἐπεστάλη. Christophorsonus vertit: *Hisce enim per literas à me significatum est*, de suo addens *à me*, quod non probo. Neque enim Imperator ipse, sed Præfecti Prætorio eiusmodi literas ut plurimum dabant.

ταῦτα μὲν οὖν. Ab his verbis novum caput inchoatur in codice Regio. Porro ex his verbis apparet, Constantinum literas eodem exemplo dedisse ad reliquos Episcopos Orientis.

In Caput XLVII.

τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίαν διδασκαλίαν. Pessime Interpretes hunc locum verterunt, cùm existimarent ὁσίαν adjectivum esse; nec animadverterent post ὁσίαν virgulam esse apponendam. ὁσία nihil aliud est quàm pietas, seu divini Numinis observantia. Sic in c. 44. hujus libri, & alibi sæpe apud Eusebium.

διδασκαλίαν τῆς εἰδωλολατρείας. Scribendum est διδ. κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας πλάνης, ut in Moræi libro ad marginem emendatum inveni. Est autem διδασκαλία *sermo, concio*, διδασκαλικὸς λόγος. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πλάνης, &c.

τῶν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων. Pessime hæc vertit Christophorsonus qui ut opinor, Portesij versionem non viderat. Recte enim Portesius hæc verba inter-

interpretatus est, quamvis sensum non sit assecutus. A

In Caput XLVIII.

Pag.466. μιᾷ ῥοπῇ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Virtus hîc pro perfectione sumi videtur, tam eâ quæ est in visu quàm quę in intellectu. Utraque enim vis ac perfectio eodem tendit, ad veritatis scilicet notitiam. Sensus quidem ad veritatem rerum sensibilium: intellectus verò ad intelligibilium veritatem ex ipsa rerum sensibilium veritate progreditur: & hinc ad summi Dei notitiam gradatim ascendit. Potest etiam hoc loco: ἀρετὴ τῦ ἀληθοῦς dici vis ac virtus veritatis. Quæ sequuntur tamen, de morali virtute hunc locum accipiendum esse confirmant.

ἀνόητος. Lego ἀνόνητος, ut est in Fuk. Moræi & Gruteri libro. Paulo post scribo διὸ τῇ μὲν ἀρετῇ στέφανος προκεῖται. Sunt autem hæc valde obscura & intricata; quod partim Constantino ipsi tribuendum est, qui utpote ὀψιμαθὴς, in dicendo erat obscurior; partim Eusebio, seu cui alteri qui ex latinis obscuris græca fecit obscuriora. In manuscripto Fuketii libro ἀνόνητος legitur, & διὸ τῆς μὲν ἀρετῆς, &c. optime. B

In Caput XLIX.

Pag.467. ἐμφυλίους πολέμους. Civilia bella vocat persecutiones Christianorum. Nihil enim similius civili bello, quàm cùm Christiani in singulis civitatibus, non hostium aut barbarorum, sed civium suorum incursione fugabantur ac mactabantur.

In Caput L.

τοῦ δ' αὐτοῦ κατηφεῖς. Scribendum est τοῦτο αὐτοῦ προφήτης, vel si mavis ἱερεῖα κατηφῆς, quam lectionem in interpretatione mea sum secutus. Portesius quoque & Morinus de Pythia seu sacerdote Apollinis hæc intellexerunt. In optimo tamen Fuketii libro totus hic locus ita scribitur: τοῦτο αὐτοῦ κατηφεῖς τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποιηκε· τῆς μαντείας τ' ἐλαυνομένης, &c. cui consentit codex Savilii. Mox in iisdem codicibus legitur εἰς ὁποῖον τέλος κατέληξεν.

In Caput LI.

κομιδῇ παῖς ὑπάρχων. In græco hujus capitis titulo rectius scribitur νέος. Neque enim Constantinus puer tunc erat, cùm in aula Diocletiani obsidis loco versaretur. Quippe à patre Constantio traditus est Diocletiano, anno Christi 291. cùm Constantius à Diocletiano Cæsar factus fuisset. Quo quidem tempore Constantinus annum ætatis circiter quintum decimum agebat. Mortuus est enim anno Christi 337. ætatis suæ secundo ac sexagesimo. D

βροχθήσας μέλι. In manuscriptis codicibus Fuketii & Savilii rectius legitur βροχθίσας. neque aliter scriptum exhibet Regius codex.

μιαιφόνοις ἀκωκαῖς. Alludit ad mucronem stili. Porro eleganter Constantinus, leges illas de persecutione Christianorum scriptas fuisse dicit cruentis gladiorum mucronibus. Sic Draconis leges, sanguine non atramento scriptas fuisse quidam veterum dixerunt.

ἐκτείνειν παρεκελεύοντο. Mallem dicere ἐπιτείνειν, ut loqui solet Eusebius.

In Caput LII.

παροινίας πάρεργον ἐγίνετο. Sic supra in libro primo Pag.468. de Severo Cæsare dixit Eusebius πάρεργον γίνεται θανάτου, ubi vide quæ de hac locutione annotavimus. Nam Interpretes nihil hic viderunt.

καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ. Codex Fuketii scriptum exhibet οὐχ ἡλικίᾳ πάσῃ. Paulo post in eodem codice & in schedis Regiis scribitur ἤγε μὴν ἡμέρα αὐτὴ τῶν πένθει τοῦ θ. ἐνεκαλύπτετο.

In Caput LV.

τὸν ἁγιώτατόν σου οἶκον. Ecclesiam Catholicam in- Pag.469. telligit, quam cap. 56. domum veritatis appellat. In sacris libris columna & firmamentū veritatis dicitur. Paulo post scribe ex codice Fuketii, Savilii & ex schedis Regiis ὅν οἱ μυσαροὶ ἐκεῖνοι, &c.

In Caput LVI.

πρὸς τὴν ἰουδαίαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. In libro Fuketii legitur ἰσχύς. Sed vera lectio est quam in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ inveni ἰσχύσει. Quod profecto longe est elegantius.

ἕκαστος ὅπῃ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω. Id est, *quam quisq; vult religionem colat.* Quibus verbis Constantinus, integram colendi prout quisque vellet numinis libertatem subditis suis dereliquit. Quippe religiosissimus Princeps omnes quidem mortales ad Christi fidem transire maxime concupivit: neminem tamen ad id unquam coegit. Ac Gentiles quidem pristino errore liberatos voluit: templorū tamen cæremonias & sacrificia non prohibuit, ut C ipse testatur infra cap. 59.

In Caput LVII.

ὡς δὲ γε ἐπιεικὲς. De origine & antiquitate religionis Christianæ idem scribit Eusebius in principio historiæ Ecclesiasticæ, & in libris de Evangelica demonstratione.

In Caput LVIII.

κατὰ τὸν ἐπεισαχθέντα καιρόν. Lego κατὰ τὸν ἐπεισαχ- Pag.470. θέντα, ut legisse videtur Christophorsonus. Atque ita scriptum exhibet codex Fuketii & Savilii.

πολλὴ τῆς ἐξουσίας διάκρισις, id est, multiplex divinitas, puta Solis, Lunæ, astrorum & elementorum, de quibus supra dixit. Hæc enim singula, nisi unius Dei nutu ac potestate regerentur, utique Dii essent. ἐξουσία igitur est potestas, nullius dominationi subjecta, quam vulgò independentiam vocamus, quæ solius Dei propria est.

οἱ γε πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέντες. Deos Gentilium intelligit, ut supra dixi: Solem scilicet, Lunam & reliqua mundi elementa quæ pro Diis coluit antiquitas. Mox scribe ex codice Fuketiano τὸ ἀνθρώπινον ἐμάχοντο γένος, ut legitur etiam in Regiis schedis.

In Caput LIX.

γνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς. In codice Fuketiano & Savilii legitur γνησίως.

ἀλλ' ἑαυτῷ τοῦτο μὴ λογιζέσθω. Id est, quisquis curari se non sinit, nec morbo idololatriæ liberari; sibi imputet, cùm medicina in promptu sit. Male Chri-

stophorsonus hunc locum interpretatur, hoc modo: *alteri qui sanari vult, non vitio vertat.* Nam de Portesio nihil dico, qui fere ubique à vero sensu deerrat. Musculus certè hæc non infeliciter vertit.

In Caput LX.

Pag. 471. ὅπερ πεισθεὶς ἑαυτὸν ἀναδέδεικται. In codice Regio superscriptum est eadem manu ἀναδέδεικται. Utrumque certe ferri potest.

τῆς ἀληθείας πίστιν. Id est veram fidem. Idem enim est, ac si diceret: τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Sic iterum loquitur in cap. 69. infrà.

τῆ σκότους ἐξουσίαν. Verba sunt desumpta ex Epistola Pauli. Porro ut hic Hellenismum vocat potestatem tenebrarum, sic infra cap. 65. Christianismum vocat lucis potestatem & efficaciam.

ἐπανάστασις. Hæc vox proprie significat conspirationem ac rebellionem: quod quidem de idolorum cultu optime dicitur. Est enim idolorum cultus, defectio à vero Deo.

τῆς κοινῆς ἀναστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθώσεως. Nam vulgata vox ex superiore lineâ repetita esse videtur. Porro in fine hujus edicti apposita erat sine dubio hæc subscriptio, de qua superius multa dixi. προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Hæc enim subscriptio proprie convenit huic edicto, utpote quod missum est ad Provinciales Orientis.

In Caput LXI.

σχίσιν ἐμβαλὼν ἐριστικὰς. Scribendum videtur καὶ ἐριστικὰς. Porro φθόνος hoc loco est invidus dæmon. Sic enim loqui solet Eusebius multis in locis.

Pag. 472. τοσοῦτον δὲ διήλαυνεν. In codice Regio legitur δὲ ἤλαυνεν, quod magis probo. Totus igitur locus sic scribendus est: εἰς τοσοῦτον δὲ ἤλαυνεν ἀτοπίας, &c. Certe in Fuketiano codice legitur εἰς τοσοῦτον.

In Caput LXII.

οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον. Melitianos intelligit, de quorum schismate videndus est Epiphanius & Baronius.

In Caput LXIII.

δεδοκιμασμένον ἄνδρα. Hosium Cordubensem intelligit, ut scribit Gelasius Cyzicenus in libro 2. & post illum Photius in Bibliotheca capite 127. & Nicephorus. Et ante hos omnes Socrates atque Sozomenus.

In Caput LXV.

Pag. 473. τὴν ἀεὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν. Mallem scribere διάθεσιν, aut πρόληψιν. Contra in principio hujus epistolæ pro δηλαλὴ μοι πρόφασιν, malim legere πρόθεσιν. Mox scribo πρὸς μίαν ἕξιν σύστασιν ἰνῶσι ex codice Fuketiano & Savilii. Mallem tamen scribere πρὸς μιᾶς.

καθάπερ χαλεπῷ τινὶ. Desunt hic nonnulla, quæ in libro Moræi ita supplentur χαλεπῷ τινι νοσήματι πάσχον κακῶς διορθώσασθαι, &c. prout etiam legitur in editione Genevensi. Ego libentius hunc locum ita suppleverim, χαλεπῷ τινι νοσήματι τῆς τυραννίδος πιεζόμενον ἐλευθερῶσαι προὐθυμήθην. Verùm cùm in optimis codicibus Fuketiano & Savilii locus ita suppleatur ut supra posui, eam Scripturam sequi præstat. Porro in Fuketii libro deest vox κοινῆς.

In Caput LXVI.

μανίας χωρὶς ἤπτηθη. Scribendum omnino est μανίας χωρίς. Paulo post ubi legitur καὶ δὴ τοῖς expungenda est particula καὶ. Donatistas autem intelligit, qui post Romanam & Arelatensem synodum, post judicium ipsius Constantini, adhuc in Africa tumultuabantur.

τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών. Licinium procul dubio intelligit, ut declarant quæ sequuntur verba: ἐς τὸ ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις, &c. Nam Licinius Synodos Christianorum Antistitum prohibuerat, ut testatur Eusebius in libro 1. cap. 51. At Christophorsonus communem humani generis hostem hoc in loco diabolum esse existimavit, gravi errore. Est igitur hic hujus loci sensus. Cogitabam, inquit Constantinus, devicto Licinio quosdam ex vobis Orientalibus Episcopis mittere in Africam, ad pacem illic inter Donatistas & Catholicos componendam. Cùm enim & Italiæ & Galliarum Episcopi id efficere non potuerint, vestra demùm opera id perfectum iri sperabam. Sed, ut video, vos ipsi pacificatoribus egetis.

ἀποστεῖλαιμι. Scribo ἀποστείλαιμι cum Grutero & Moræi libro, quibus consentiunt codex Fuketii & Savilii & Regiæ schedæ.

In Caput LXVII.

ἡμᾶς ὥσπερ τινας ἀρχηγοὺς. Procul dubio scribendum est ὑμᾶς, ut in Moræi libro ad marginem emendatur. Nec aliter legitur in codice Fuk. & Savilii. Porro Constantinus Ægyptios diserte inter Orientis populos enumerat, quod non vidit Christophorsonus. Ægyptus certe tunc temporis inter Orientis provincias censebatur, jam inde à Maximini temporibus, qui Cæsar in Oriente constitutus Ægyptum sub se habuerat. Hinc est quod Amm. Marcellinus in libro 14. ubi provincias Orientis recenset, Ægyptum ac Mesopotamiam ex earum numero fuisse testatur. Locus est in pag. 19. editionis nostræ. Sed & Comes Orientis Ægyptum ac Mesopotamiam sub dispositione sua habebat Constantini & Constantii temporibus, ut docet vetus hæc inscriptio: M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CÆCILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI ORIENTIS ÆGYPTI ET MESOPOTAMIÆ. CONSULI ORDINARIO, &c. Quinetiam sub posterioribus Imperatoribus, licet Ægyptiaca diœcesis ab Orientali sejuncta esset, semper tamen sub Præfecto Prætorii per Orientem fuit, ut ex imperii Notitia constat. Paulo post scribendum videtur ζητεῖν ἠπειγόμην.

ἅμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ. Hoc est quod dixit superiori capite: τὸ κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών. Intelligit autem Constantinus prœlium Hadrianopolitanum & Chalcedonense. Quorum illud contigit quinto nonas Julias. Hoc vero 14. Calendas Octobres anno Christi 324. Sub finem autem hujus anni data esse videtur hæc Epistola.

τυχεῖς τι πρῶτον εἰλόμην. Legendum puto τοῦτ' ἔτι. Fortasse etiam προειλόμην, id est, dissidium illud Donatistarum rursus inquirere ac dijudicere

decreveram. In optimo Fuketii codice legitur τί ποτ' ἐστὶ φρόνεῖ, &c. atque ita in libro Turnebi & Moræi ad marginem emendatur. Omnino videntur hic deesse nonnulla. Sensus tamen is prorsus est, quem dixi. Porro collata simul omnium codicum lectione, locus ita sanandus videtur. τί ποτ' ἐστὶ τοῦτο πρ.

In Caput LXVIII.

τῆς καρδίας αὐτῆς. Quis non videt scribendum esse τῆς καρδίας. Nec damnanda est Christophorsoni conjectura, qui τραῦμα καίριον legit. Sic enim plane scriptum exhibent optimi libri Fuketii, Savilii & Reg. schedæ.

τῆς ἐκεῖ καταλειφθείσης. Nihil hic vidit Christophorsonus, qui non animadvertit vocem hanc ἐκεῖ referendam esse ad schisma Donatistarum, de quo supra locutus est Constantinus. Ait igitur Imperator, hoc schisma maxima jam ex parte sedatum esse, ac leves duntaxat ejus reliquias in Africa remansisse.

πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν. Vocem ὁμόψυχον consultò omisit Christophorsonus, cùm Alexandrum & Arium concordes dici non posse existimaret; quippe qui de tantis rebus inter se dissentirent. Verùm Constantinus eos nihilominus unanimes vocat, cùm de utroq; bene sentiret, eosq; verbis potius quàm reipsa & animo dissidere crederet. Vox autem ἀγχίνοια parum convenire videtur Antistitibus. Utuntur quidem hac voce Imperatores in literis suis ad Rectores provinciarum. Sed cùm sacerdotes alloquuntur, sanctitatem, gravitatem vel prudentiam frequentiùs dicunt. Glossæ veteres ἀγχίνοια *solertia, experientia.*

εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι. Vox ἕκαστον in neutro genere posita videtur. Refertur enim ad articulum ὅπῃ, cui mox respondet τοῦτο. Recte igitur in codice Regio & Fuk. post verbum μεταστῆσαι apponitur virgula. Neque enim sensus absolutus est. At Christophorsonus contra morem suum, ex una periodo duas fecit.

In Caput LXIX.

τί δή ποτε αὐτῶν ἕκαστος. Addendum omnino est φρονεῖ ex Gelasio Cyziceno in lib 2. cap. 4. Nicephorus autem in lib. 8. cap. 13. habet νοεῖ. Mox ubi legitur πυνθάνοιο, codex Fuk. & Savil. scriptum habent ἐπυνθάνου rectius.

Pag. 475. ἀπροόπτως ἀντέθηκας. Rectius in Gelasii libro legitur ἀντέθηκας, id est, *opposuisti, objecisti.* Atque ita legerat Epiphanius scholasticus, ut patet ex cap. 19. historiæ tripartitæ.

ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας. Nicephorus primam vocem utpote superfluam expunxit, quam tamen habent omnes libri, & Epiphanius scholasticus in versione sua retinuit.

ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη. Langus vertit: *conventus quidem solemnis quibusdam denegatus.* Christophorsonus verò sic interpretatur: *Conventus qui in Ecclesia fieri solet, impeditus.* σύνοδον igitur pro synaxi hic acceperunt, quo sensu ea vox non infrequenter usurpatur. Sic rursus in hoc capite εἰς δημοσίας συνόδους ἐκείργειν, & in cap. 68. Sed & Epiphanius scholasticus vertit *mysteria contemnuntur.*

τὴν συγγνώμην παράσχετε. Socrates ac Gelasius Cyzicenus & Nicephorus habent γνώμην, id est, *aures & animum mihi accommodans.* Sed vulgata lectio rectior est. Sic enim Constantinus loquitur infra in hoc capite. Epiphanius vertit *voluntatem præbens.*

εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας. Scribendum videtur φιλοσοφικῆς vel σοφιστικῆς γυμ. ἕνεκα γίγνοιτο.

ἢ τίς ὁ τῶν τοιούτων. In codice Regio, Fuk. & Savil. legitur ἢ τίς ταῖς, &c. Apud Nicephorum autem legitur ἢ τίς ὃς ταῖς rectius quàm in vulgatis editionibus. Mox emendavi ex codice Fuk. & Sav. ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει.

ἐξ ὁποτέρου τούτων. In codice Regio & Fuk. legitur ποτέρου sine præpositione: quæ lectio ferri potest, si vocem ποτέρου referas ad ea quæ sequuntur ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος. Duorum, inquit, alterum, aut blasphemiæ, aut schismatis nascetur occasio. At Socrates ac Gelasius & Nicephorus hoc loco scriptum habent αὖθις ἐξ ἑκατέρου. Est certe hic locus ob pravam syntaxim difficilis & obscurus. Itaque in codice Regio ad latus hujus lineæ apponitur nota φ. & ρ. hoc modo φρ id est, φρόντισον.

πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. *Communionis tesseram* vertit Langus & Musculus, Christophorsonus *communionis consensum.* Ego *signum* mallem interpretari. Nam ut in Gentilium mysteriis quædam signa ac symbola tradebantur initiatis; quibus sese internoscerent Symmistæ: sic Christiani signum communionis habebant, Eucharistiam vel baptismum. Epiphanius certe scholasticus *communionis signum* vertit.

ἐσωμένας μοι, λέγω. Postrema vox deest apud Gelasium Cyzicenum, nec videtur admodū necessaria. Eam certe in versione sua omisit Epiphanius.

ὡς ἐνὶ μὲν δόγματι ἅπαντες συντίθενται. Quid hic esset δόγμα, non intellexerunt Interpretes, quotum alii dogma seu placitum interpretati sunt; alii disciplinæ professionem. Atqui non unum est dogma apud Philosophos, ut satis constat. Itaque *sectam* vertere malui. Omnes enim Philosophi aliquam habent sectam cui addicti sunt; alii stoicam; alii peripateticam. Jam in qualibet secta interdum existunt controversiæ de quibusdam quæstionibus inter ejusdem sectæ Philosophos. Iidem tamen ob sectæ societatem facile inter se conveniunt. Hic est sensus, ut opinor, verborum Constantini.

δικαιότερον ἡμᾶς. Legendum est ὑμᾶς ex Gelasio, Nicephoro & Epiphanio. Et paulo post ἐν ὑμῖν ex iisdem; quibus consentiunt codex Fuk. & Savil. & schedæ Regiæ.

In Caput LXXI.

τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Rectius dixisset ἀνέτεινεν. Paulo ante lego ex codice Fuk. & Savil. ὁ κοινὸς ἁπάντων σωτήρ. Pag. 476.

ταύτην ἐμὴν τὴν σπουδήν. Id est, *hoc meum studium atque institutum, concordiam in Ecclesia stabiliendi; omnesque homines ad unius Dei cultum traducendi.* De quo studio dixit Constantinus initio hujus Epistolæ, & alibi passim gloriatur.

τό, τε τοῦ νόμου παράγγελμα. Lex enim nihil aliud nobis præcipit quàm caritatem; ut scilicet Deum quidem toto cordis affectu diligamus; proximum verò sicut nosmetipsos. In his duobus tota lex consistit, ut ait Dominus in Evangelio. Hæc non

intellexit Christophorsonus, qui sic vertit: *Unumque legis ac disciplinæ institutum (quodquidem cum suis partibus universum Ecclesiæ corpus, consentiente animorum concordia & proposito devincit.)* Rectiùs Portesius: *Præceptumque legis in id omnibus partibus incumbit, ut in unam animam universum concludat.* Forte etiam scribendũ est τοῖς δυσὶν αὐτοῦ μέρεσιν. Duæ sunt enim partes hujus mandati, quarum altera ad Deum, altera ad proximum pertinet.

Pag.477. ψυχὰς ἐκκαθάραντες. Id est, *detersa caligine simultatum, qua mentis vestræ acies erat obducta atque obscurata.* Sequitur enim ἀλλήλους ἐπιγνῶτε, id est: *Vos vicissim agnoscite, amplectimini, salutate.* Quibus verbis alludere videtur Constantinus ad morem Christianorum sui temporis: apud quos in sacris conventibus, dum populus ad perceptionem mysteriorum accederet, diaconus sæpius inclamabat ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet prophanus aut Judæus ad sacram mensam irreperet, ut docet Chrysostomus in oratione prima contra Judæos pag. 440. tomi primi. Eodem verbo usus est Marcion cùm Polycarpum aliquando vidisset ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς, ut ex Irenæo refert Eusebius in lib. 4. historiæ. Latini quoque verbum recognoscere usurpant eo sensu. Sic in passione Fructuosi Episcopi: *Cum se excalceasset, accessit ad eum commilito* A *frater noster nomine Felix, apprehenditque dextram ejus, recognoscens eum, & deprecans ut sui memor esset.*

τὴν ἐχθρὰν ὑπόθεσιν. Scribendum est ἀπόθεσιν, ut legitur apud Gelasium & Nicephorum. Atque ita plane scriptum exhibent Fuk. codex & Savil. & schedæ Regiæ.

In Caput LXXII.

καὶ τῷ πλείονι μέρει. Id est animo & cogitatione. Animus enim major ac melior pars cujusque est. At Christophorsonus majorem itineris partem intellexit, quod nullo modo ferri potest.

τὸ δὲ τοῦ χάμματος ἀγγελία. Scribendum est φράγματος ex Socrate & Gelasio Cyziceno & Nicephoro. Paulo post lego φροντίδων, ut habet idem Nicephorus, & Savilii codex.

B

In Caput LXXIII.

θεοσεβὴς ἀνήρ. In codice Regio deest vox ἀνήρ, Pag.478. quæ nec valde necessaria est. Suspicor tamen totum locum uno ductu ita legendum esse δικαιοῖς δὲ ἐν τῇ γαθῇ μόνον συμφορᾷ ἰὼν, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλῶς κἀγαθῶς, καὶ τὰ πάντα θεοσεβὴς ἀνήρ.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM TERTIUM EUSEBII DE VITA IMPERATORIS CONSTANTINI.

In Caput I.

Pag 482 Καὶ μὴν βασιλεύς. In Savilii libro legitur ὁ δὲ βασιλεύς. In veteribus autem schedis utraque lectio habetur hoc modo: ὁ δὲ δὴ καὶ μὴν βασιλεύς, &c.

πάντα πράττων τἀναντία. In Moræi libro ad marginem emendatur πάντα δὲ πράττων, ut in Fuk. & Savilii codice. Paulo ante pro τῶν αὐτῷ προσηκόντων, uterque codex & schedæ Regiæ præferunt τῶν αὐτῷ πρεπόντων.

ἐνεγράφετο φυλακτήριον. Positum videtur pro ἐπεγράφετο, id est, tutelam sibi adscivit. Quod si id verbum in vulgata significatione sumi placet, id quoque ferri potest. Constantinus enim in basi statuæ quam D Romæ post partam de Maxentio victoriam erexit, scribi jussit, hujus signi virtute urbem Romam à se liberatam fuisse.

τὴν κατὰ τῶν πρ. ἐδημοσίευον συκοφαντίαις. Ratio syntaxis postulat ut legamus: τὰς κατὰ τῶν προεδρῶν ἐδημοσίευον συκοφαντίας. Paulo post scribendum τῇ παρ' αὐτῷ τιμῇ, ut habet codex Fuk. & Savilii.

Pag.483. ὁ δ' ἐκ καὶ ταῦτα πληθύνειν. In libro Moræi adjecta sunt ad marginem hæc verba, quæ nos in Fuk. C etiam & Savil. codice reperimus. μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα, quam Scripturam in interpretatione sua secutus est Christophorsonus. Certe Constantinus libros sacros qui Ecclesiasticis usibus inserviebant, gemmis ac lapillis ornavit, ut docet Cedrenus in Chronico, ubi de Metrodoro Philosopho.

τῇ πρεπούσῃ τοῦ θεοῦ κολάσει. Mallem scribere ἐκ θεοῦ κολάσει, ut loqui solet Eusebius.

τοὺς εὔνους αὐτῷ. Delendus est articulus τούς.

δήμων τε καὶ πολιτευτῶν. Hujus verbi significationem non intellexit Christophorsonus, qui πολιτευτὰς *cives* vertit. Atqui πολιτευταὶ sunt Decuriones, ut jampridem notavi ad librum 22. Amm. Marcellini pag. 225. ex Artemidoro & Athanasio. Quibus addendus est locus Gregorii Nazianzeni in Epistola 49. ad Olympium πάντας πολίτας τε καὶ πολιτευτὰς καὶ ἀξιωματικούς, id est, universos cives & Decuriones & honoratos.

πατρονομεῖσθαι, id est, paterno imperio regi. Ait igitur Constantini Imperium ob clementiam & mansuetudinem, prorsus simile fuisse patris in filios imperio: ita ut populi omnes ac Decuriones, non vi ac metu ut subditi, in officio continerentur,

sed sponte obsequerentur ut filij. In codice Fuk. pro ἐπ' ἀνάγκαις legitur ὑπ' ἀνάγκης.

νεοπαγῆ βίον. Feliciter mihi vertisse videor *novum seculum.* Sic in nummis Philippi Saeculum novum dicitur. Veteres Etrusci ajebant, unumquodque saeculum à Diis definitum esse certo annorum modo: qui postquam finitus sit, tum à Diis portenta è terra seu caelitus mitti, quibus significetur saeculum novum inchoari. Et homines nasci qui novis moribus atque institutis utantur, & qui vel plus vel minus chari sint Dijs immortalibus. Haec signa Etrusci diligenter notata habebant in Ritualibus libris, ut scripsit Plutarchus in Sulla. & Censorinus in c. 17 de die natali. Verba Plutarchi sunt: εἶναι μὲν γὰρ αὐτοῖς ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη, διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσι δὶ ἀλλήλων· ἑκάστῳ δ' εἶναι ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ, &c. ubi ἐνιαυτὸς μέγας saeculum est.

In Caput II.

Pag. 484. καὶ τί νεώτερον. Scribendum est per interrogationem καὶ τί νεώτερον.

In Caput IV.

Pag. 485. καὶ τὸ θηβαίων τε καὶ αἰγυπτίων χισματικὸν κακόν. Schisma Meletianorum intelligit. Aegyptus enim tunc temporis duplici morbo laborabat; Ariana scilicet haeresi & Meletij schismate.

συμπληγάσι. Codex Fuk. habet συμπληγάδων, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendarat.

In Caput V.

ἐκ μακροῦ διενεχλοῦσα. Rectius meo quidem judicio legeretur ἐκ μακροῦ δὴ ἐνοχλοῦσα.

καὶ τούτῳ τοῖς γ' ἀρωῦ. Hic locus prava interpunctione corruptus est. Scribo igitur: τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀλλοτρίοις χάριτος κἀν τούτῳ, &c. Ait Eusebius Judaeos tum in aliis rebus ab Evangelij gratia alienos esse, tum in hac potissimum: quòd Pascha ex Mosaica consuetudine adhuc celebrent, non juxta Evangelij veritatem. Confirmat autem emendationem nostram Constantinus in Epistola ad Ecclesias, cujus verba referuntur infra in c. 17. ἐπειδὴ τοίνυν τοῖς ὡς κἀν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ' ὁρῶσιν.

ἰσοστασίου τῆς ἔριδος. Graeci ἰσοστάσιον μάχην dicunt, quoties ita pugnatum est, ut neutra pars victoriam retulerit. Eodem sensu ἰσοστάσιον ἔριδα hoc loco dixit Eusebius. id est, *partibus utrinque momentis libratam controversiam.* Non rectè igitur Christophorsonus ita vertit: *Praesertim cùm controversia dissidentium animos ex aequo exagitaret.*

In Caput VI.

Pag. 486. δημοσίου δρόμου. Mirum est quod Eusebius hoc loco τὰ νωτοφόρα distinguit à publico cursu. Sed responderi potest Eusebium, nomine publici cursus intellexisse vehicula. Atque ita accepit Nicephorus in lib. 8. cap. 14. Aliis igitur Episcopis vehicula praeberi jussit Constantinus, aliis equos publicos quibus veherentur ad Concilium profecturi.

In Caput VII.

εἶτ' εἰκὸς ἐνιαυτόν. Lego εἷς τε εἰκὸς ex Gelasio Cyziceno & Nicephoro & Socrate in libro 1.

οὐδὲ Σκύθης. Schytas pro Gothis posuit. Sic enim eos Graeci vocare solent, ut Libanius, Themistius, Eunapius, & ipse Eusebius in libro 1. de vita Constantini cap. 4. Pag. 487.

τῆς δ' ἔτι βασιλευούσης πόλεως. Gelasius Cyzicenus Episcopum urbis Constantinopolitanae his verbis designari credidit. Quem secutus est etiam Nicetas in thesauro Orthodoxae fidei libro 5. cap. 6 his verbis: *Eusebius autem Pamphili lib. 3. de vita Constantini Imp. Constantinopolitanum quidem Pontificem à Synodo abfuisse scribit propter senium, at nomen eius suppressit: cujus loco presbyteri quidam comparuerint. At verò ex Synodi Actis constat, Metrophanem Constantinopoleos id temporis Episcopum fuisse,* &c. Ita etiam Epiphanius scholasticus in libro 2. historiae tripartitae. Verùm haec explicatio ferri non potest. Nondum enim dedicata fuerat Constantinopolis, nec Regiae urbis vocabulo decorata, cùm Synodus congregata est in urbe Nicaea. Itaque haec Eusebij verba de Episcopo urbis Romae necessariò intelligenda sunt. Quod confirmat Sozomenus in libro 1 cap. 16. apud quem Julij nomen pro Silvestro perperam irrepsit. Et Theodoritus lib. 1. cap. 7.

μόνον ἐξ αἰῶνος. Sic etiam legitur apud Socratem. Malim tamen legere μόνος, ut habent Gelasius ac Nicephorus. Atque ita in Socrate legit Epiphanius scholasticus. Quod autem sequitur εἷς, neminem turbare debet. Sic enim Eusebius infra cap. 26. simul ponit μόνος εἷς.

In Caput VIII.

πεντήκοντα καὶ διακοσίων. Apud Socratem in lib. 1. ubi hic Eusebij locus refertur, legitur τριακοσίων. De numero Episcoporum qui Nicaenae Synodo interfuerunt, non convenit inter antiquos. Eusebius quidem hoc loco ducentos & quinquaginta fuisse scribit. Eustathius verò Antiochenus Episcopus in Homilia de verbis illis quae in Proverbiis Salomonis leguntur: *Dominus creavit me,* ducentos circiter ac septuaginta illos fuisse dicit; neque enim se accuratè eorum numerum subduxisse. Verùm constantior fama est & recentiorum omnium consensu firmata, trecentos & octodecim Episcopos in illa Synodo consedisse. Sic ex antiquis Athanasius in Epistola ad Africanos Episcopos non procul ab initio, Hilarius in libro contra Constantium, Hieronymus in Chronico & Rufinus. Athanasius in Epistola de Synodi Nicaenae decretis, ait Episcopos qui Nicaeae convenerunt, fuisse plus minus trecentos.

ἀκολούθων δὲ πλείστων ὅσων δ' ἑτέρων. Scribendum est ἀκολούθων τε πλείστων ὅσων ἑτέρων ex Socrate in libro 1. cap. 5. & Gelasio ac Nicephoro. In Fuk. codice & Savilij legitur ἀκολούθων τε πλείστων, & post vocem πλείστων apponitur media distinctio in omnibus scriptis exemplaribus.

In Caput IX.

τῶν δ' ἐπὶ τῶν Θεοῦ λειτουργῶν. Ab iis verbis caput exorsus sum, secutus auctoritatem codicis Regij, & Fuk. Quibus consentiunt schedae veteres.

οἱ δ' ἐπὶ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦντο. Multiplex hu-

jus loci sensus esse potest. Nam μέσος τρόπος sumi potest pro modestia & comitate morum, ut μέσῳ positum sit pro μετρίῳ. Vel μέσος τρόπος dicitur eorum, qui principem quidem locum inter Episcopos doctrina & sanctitate vitæ præstantes minime obtinebant: non longo tamen intervallo aberant à primis. Sic medios Principes ac duces vocarunt antiqui, qui nec optimi essent nec pessimi, sed medio quodam loco inter utrosque subsisterent. Denique μέσος τρόπος dici potest de ijs, qui utramque laudem doctrinæ scilicet ac sanctitatis complexi erant. Ita hunc Eusebij locum interpretatur Sozomenus in lib. 1. cap. 16. his verbis: οἱ μὲν νοεῖν καὶ λέγειν ἱκανοὶ. εἰδήσει τε τῶν ἱερῶν βίβλων, καὶ τῆς ἄλλης παιδεύσεως ἐπίσημοι· οἱ δὲ ἀρετῇ βίου διαπρέποντες. οἱ δὲ κατ' ἀμφότερον εὐδοκιμοῦντες. Vides quos Eusebius vocavit τῷ μέσῳ τρόπῳ κατακοσμουμένους, à Sozomeno dici κατ' ἀμφότερον εὐδοκιμοῦντας. Epiphanius scholasticus in lib. 2. historiæ tripartitæ cap. 1. hunc Eusebij locum ita vertit: *Ministrorum verò Dei, alij sapientia sermone fulgebant, alij continentia vitæ & patientia coruscabant: alij verò medio modo horum virtutibus ornabantur.*

In Caput X.

Pag. 488. ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων. Quisquis fuit ille qui Græcos capitum titulos composuit, hæc verba de palatio accepit, eumque secutus est Christophorsonus. Sed & Sozomenus in lib. 1. cap. 18. & Theodoritus in lib. 1. cap. 7. Nicænam Synodum in palatio habitam fuisse scribunt, ubi Constantinus Imperator sedes ac subsellia Episcopis jusserat præparari. Theodoriti verba exscripsit etiam Nicephorus in lib. 8. Sed, pace tot ac tantorum virorum dictum sit, nequaquam verisimile est, Nicænam Synodum in palatio habitam fuisse. Decepit homines, ut videtur, ambigua vox qua hic utitur Eusebius, τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων. Hæc enim vox tam de palatio Imperatoris, quàm de Ecclesia promiscuè usurpatur. Certe Eusebius in libro 10. historiæ Ecclesiasticæ βασίλειον οἶκον de Ecclesia dicit. Multùm certe de auctoritate illius Concilij detraheretur, si in palatio Imperatoris illud habitum esse crederemus. Adde quod ipse Eusebius huic sententiæ apertissimè refragatur. Nam supra in cap. 7. diserte scribit, unam Ecclesiam seu basilicam cunctos diversarum gentium Episcopos ambitu suo esse complexam: εἰς τε οἶκος εὐκτήριος, ὥσπερ ἐκ Θεοῦ πλατυνόμενος, ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικας, &c. Id est, *una ædes sacra, omnipotentis Dei nutu quodammodo dilatata, ambitu suo complexa est Syros simul & Cilices, &c.* Quid his verbis potest esse manifestius? Annon ex his verbis certissime conficitur, Nicænam Synodum in Ecclesia habitam fuisse? Affirmat enim Eusebius omnes pariter Episcopos, unius Ecclesiæ ambitu comprehensos fuisse. Sed & verba quæ in hoc capite subjungit Eusebius, id meo quidem judicio satis innuunt. Scribit enim: ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων, ὃς δὴ καὶ ὑπερφέρειν ἐδόκει μεγέθει τοὺς πάντας. Id est: *in ipsa media regalis palatij æde, quæ reliquas omnes amplitudine superabat.* Ait Eusebius ædem illam omnium quæ ubique essent, maximam & amplissimam fuisse. Atqui hoc de palatio urbis Nicææ dici non potest. Nam ut concedamus in il-

A la urbe fuisse palatium, illud certe omnium ubique palatiorum maximum esse non potuit. Romæ enim & Mediolani longe majora erant palatia. Nec dubito quin Nicomediense palatium longe majus & opulentius fuerit Nicæno, cùm Nicomedia sedes esset ac domicilium Imperatorum jam inde à temporibus Diocletiani. Respondebit fortasse quispiam, Eusebium non dicere mediam illam ædem seu palatij seu basilicæ Nicænæ omnes ubique terrarum ædes amplitudine superasse; sed tantum reliquas ædes illius seu palatij seu basilicæ. Sic enim loquitur Eusebius in lib. 4. cap. 66. ubi funus Constantini describit: κἄπειτ' ἐν αὐτῷ τῷ παντὸς προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων. Et paulo post: ἔνδον δ' ἄρτι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσαίτατον τῶν βασιλείων. Equidem hunc esse sensum Eusebij verborum libens concesserim. Sed tamen ex eo non efficitur, B palatium Nicænum ab Eusebio intelligi. Nam & in Ecclesijs perinde ac in palatiis media ædes omnium erat maxima & capacissima, ut ex Eusebio constat in descriptione Ecclesiæ Tyri. Cunctis igitur accuratè perpensis ita censeo: Episcopos primùm quidem in Ecclesia convenisse; ibique de Arij dogmate & de regula fidei plurimis diebus tractavisse, tandem verò die ad finiendum negotium constituto, convenisse in palatium, ut coram Imperatore sententiam dicerent, & contentioni finem imponerent. Atque ita tollitur omnis difficultas. Certe Eusebius omnino confirmat id quod dixi. Ait enim Episcopos die constituto quo controversiis finem imponi oportebat, omnes in palatium venisse. Statimque progresso ad Synodum Imperatore, cuncta coram illo fuisse dicit constituta. Ex quibus manifeste apparet, Eusebium hic C loqui de ultimo Concilij die, seu de postrema sessione, cùm res in pluribus antea Episcoporum consessibus discussa fuisset ac ventilata. Neque enim tot tantæque res quæ in illa Synodo gestæ sunt, unius diei spatio examinari ac definiri potuerunt. Idem quoque antea factum fuerat in Synodo Antiochena adversus Paulum Samosatenum, ut docet Eusebius in lib. 7. historiæ Ecclesiasticæ.

παρῆν ἑκάτερος ταύτην ἄγων. Scribendum est ἕκαστος ut legisse videtur Christophorsonus. Cui tamen non assentior in eo quod ταύτην referendum putavit ad σύνοδον. Ego verò non dubito quin supplendum sit τὴν λύσιν, quod vocabulum proxime antecedit. Rectius enim, ut opinor, græce dicitur ἄγειν vel ἐπάγειν τὴν λύσιν, quàm ἄγειν τὴν σύνοδον. In Fuk. & Sav. diserte scribitur ἕκαστος.

ἐπὶ συνθήματι ὁ τῆς βασιλέως εἰσόδου ἐδήλου. De D hoc signo quo Imperatoris adventus nuntiabatur, Corippus loquitur his verbis.

——— prænuntius ante
signa dedit cursor posita de more lucerna.

διέβαινε μέσος. Christophorsonus vertit: *per medium consessum intrat.* Melius vertisset per medium spatium quod erat inter duos considentium ordines incessit. Id significat vox διαβαίνειν. Id est, διὰ τῶν δυεῖν βαίνειν. Sic infra in cap. 14. μέσος δὲ τούτων διέβαινεν, &c.

μέσος πρῶτος ἵστη. Christophorsonus legisse videtur πρῶτον. Sic enim vertit: *Primùm in medio conventu erectus consistit.*

In Caput XI.

Pag.489. ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων. Sozomenus in cap. 18. lib. 1. hunc qui in dextra parte primum locum obtinebat, & qui nomine totius Concilij ad Imperatorem verba fecit, Eusebium Pamphilum fuisse testatur. Atque ita perscriptum est in titulo hujus capitis. Theodoritus verò in lib. 1. historiæ cap 7. non ab Eusebio, sed ab Eustathio Antiochiæ civitatis Episcopo orationem hanc habitam esse dicit. Theodoriti sententiam secutus est Baronius; quem quidem semper hostili atque infenso animo adversus Eusebium nostrum fuisse, ex eius Scriptis quivis facile deprehendet. Verùm auctor historiæ tripartitæ in libro 2. cap. 5. ubi Theodoriti verba describit, ait post Eustathium Antiochenum, Eusebium quoque Cæsariensem de laudibus Imperatoris orationem habuisse. Quod tamen in Græcis B Theodoriti exemplaribus hodie non habetur; prorsus ut necesse sit, aut Epiphanium scholasticum integriores Theodoriti codices nactum fuisse, aut de suo id addidisse, ut interdum solet. Tale est illud quod supra notavimus de regiæ urbis Episcopo, quem Nicænæ Synodo non interfuisse Socrates ex Eusebio prodidit, ubi Epiphanius scholasticus Alexandri nomen addidit gravi errore, cùm Metrophanem potius dicere debuisset. Sed ut ad propositum revertamur, sunt qui nec Eustathio, nec Eusebio, sed Alexandro Alexandrinorum Episcopo id honoris delatum esse scribant, ut Concilij nomine Imperatorem alloqueretur. Nicetas in thesauro orthodoxæ fidei lib. 5. cap. 7. id affirmat his verbis: *Eusebius de vita Constantini libro 3. se primum verba in Synodo fecisse testatur. Si tamen* C *Theodorito credimus, Eustathius primus, &c. ut autem Theodorus Mopsuestenus scribit, Alexandro Alexandrino Pontifici id honoris ultro delatum est.* Ego verò in tanta Scriptorum diversitate libentius ei sententiæ accesserim, quæ Eusebio primas dicendi partes à Synodo delatas esse affirmat. Primùm quia omnium sine controversia doctissimus ac disertissimus erat Eusebius. Deinde ipse id aperte testatur in principio hujus operis his verbis: ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ καλλίνικον μέσον ἐναλαβόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνόδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις ἐγεραίρομεν. Id est, *Nuper etiam nos ipsi victorem principem in medio Dei ministrorum conventu residentem, vicennalibus hymnis prosecuti sumus.*

In Caput XII.

ἑτέρως. Portesius, Christophorsonus & Gallicus D Interpres hanc vocem omisere, cùm tamen tota vis sententiæ in ea voce posita sit. Ad hanc enim vocem refertur quæ proxime sequitur periodus. Cavete, inquit, ne post deletam tyrannidem eorum qui Deo bellum intulerunt, rursus dæmon alia via religionem nostram maledictis & calumniis objiciat. Alia igitur via, id est, per intestinas dissensiones. Vide quæ mox sequuntur:

οὐδέν τι λείπειν. Scribendum videtur, οὐδέν ἐμοὶ γ᾽ ἀλγεινὸν ἐνόμιζον, & paulo post lego cum Turnebo & Grutero ἐπειδὴ τὴν ὑμετέραν, &c.

μίαν τε κοινῇ. Rectius meo judicio scriberetur κοινῇ adverbialiter.

πρέπει ἂν εἴη πρεσβεύειν. Male Christophorsonus A vertit *à Deo impetrare*, cùm potius vertere debuisset *prædicare*. Sic enim Eusebius hanc vocem usurpare solet, ut patet ex innumeris historiæ Ecclesiasticæ locis. exempli gratiâ in lib. 4. cap. 15. Male in Fuk. & Sav. codice legitur εἰν βραβεύειν.

ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν. Longe aliter codex Fuk. in quo totus hic locus ita scribitur: τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἴτια τῷ λοιποῦ φέρειν ἀνάγκαιον. πάντα δὲ συνδέσμον, &c. Atque ita Savilius & Christophorsonus in suis codicibus repererunt. Pag.491.

ἀπηλύσασθαι. Lego cum Christophorsono ἀπηλύσασθαι. vulgata tamen lectio stare potest, modo post vocem θεράποντες quæ paulo ante præcessit, ponatur punctum semiplenum, ut ad oram sui libri notavit Savilius. Certe in codice Regio post vocem θεράποντες posita est media distinctio.

In Caput XIII.

χολῇ τι ἐντόνως. Apud Socratem in lib. 1. cap. 5. & apud Nicephorum legitur ἐντόνως. Gelasius autem Cyzicenus cap. 28. habet ἐντονωτάτῃ. cum Socrate consentiunt codex Fuketianus & schedæ Regiæ.

τοὺς μὲν γονῇ πείθων. Apud Socratem & Gelasium ac Nicephorum legitur τοὺς μὲν συμπείθων. Sed codex Regius præfert τοὺς μὲν πείθων.

εἰσοθ' ὁμογνώμονας. In Gelasio legitur ἕως ὅτι, quod idem est.

In Caput XIV.

τὰ κοινῇ δεδογμένα. Id est, fidei formula & canones cum Epistola Synodica. Hæc enim omnia singulorum Episcoporum subscriptionibus firmata C sunt. Qui præter hæc tria, putant etiam Acta Nicænæ Synodi scriptis esse mandata, ij vehementer falluntur. Quippe Eusebius diserte testatur, nihil scriptis traditum fuisse, præter ea quæ ex communi consilio decreta fuerant: eaque omnium subscriptionibus roborata fuisse dicit. Baronius quidem ad annum Christi 325. cap. 62. Acta à Synodo Nicæna Scripta fuisse dixit, idque ab Athanasio in libro de Synodis diserte scribi affirmavit. Sed Baronium decepit Latina interpretatio, quæ sic habet Tomo 1. pag. 873. *Quod si ad hanc rem usus Synodi desideratur, supersunt Acta Patrum, nam neque hac in parte negligentes fuere qui Nicaæ convenerunt, sed ita accurate scripserunt, &c.* In Græcis verò nulla Actorum fit mentio. Sic enim legitur ἐστὶ τὰ τῶν πατέρων, id est, *supersunt Patrum Scripta*, fides scilicet & Canones & Synodicè. Est & alius Athanasij locus in D Epistola de Decretis Nicænæ Synodi pag. 250. ex quo manifeste colligitur nulla fuisse Acta. Sic enim loquitur: *Quando quidem*, inquit, *tua dilectio ea nosse desiderat quæ in Synodo gesta sunt, minime cunctatus sum: sed statim tibi significavi quæcumque ibi acta sunt, &c.* Quod si Acta à Notarijs excerpta fuissent, satis habuisset Athanasius Acta illa ad amicum suum transmittere.

εἰκοσαετοῦς ἐπληροῦτο χρόνος. Hæc benigne interpretanda sunt. Neque enim vicesimus annus Imperij Constantini adhuc erat absolutus, immo vixdum inchoatus. Quippe vicesimus annus principatus Constantini cœpit à die 8. Cal. Aug. Paulino & Juliano Coss. qui est annus trecentesimus vicesimus quintus Natalis Dominici. Concilium autem

Nicænum celebratum est vicesima die mensis Maij ijsdem Coss. ut scribit Socrates in cap. 9. lib. primi seu potius die 13. Calendas Julij, mensis Desij, qui à Romanis Junius dicitur die 19. ut legitur in Actis Concilij Chalcedonensis, & in Chronico Alexandrino, & in collectione Cresconiana. Quod quidem verius puto. Nam si Concilium Nicænum vicesimo die mensis Maij congregatum esse ponamus, nimis angustum relinquetur spatium ad eas res gerendas quas Constantinus post debellatum Licinium gessit. Ultimo prœlio ad Chalcedonem victus est Licinius anno Christi 324. die 15. Calendas Octobres, ut scribitur in Fastis Idatij & in Chronico Alexandrino. Sequenti die Licinius qui Nicomediam se receperat, Constantino victori se dedidit. Post hæc Constantinus Nicomediam ingressus est: qua in urbe dum moraretur, atque in Orientis partes progredi festinaret, nuntium accepit de Alexandrinæ Ecclesiæ totiusque Ægypti discidio ob Arij dogma & Meletianorum turbas, ut ipsemet scribit in Epistola ad Alexandrum & Arium. Ac primo quidem Hosium cum literis suis Alexandriam misit, qui eos tumultus auctoritate sua componeret. Verùm Hosius cùm aliquandiu moratus esset Alexandriæ, re infecta ad Constantinum reversus est. Quæ quidem omnia breviori quàm trium mensium spatio perfici minime potuerunt. Porro Constantinus cùm malum quotidie ingravescere cerneret, generale Episcoporum Concilium convocare decrevit, ut eo modo Ecclesiæ pacem restitueret. In eam rem veredarios seu Agentes in rebus per omnes provincias direxit, qui Episcopos Nicæam Bythiniæ convocarent. Ponamus igitur veredarios mense Martio Imperatoris literas ad singulos Episcopos pertulisse. Vix credibile est, Episcopos ab ultimis usque tam Orientis quàm Occidentis regionibus ante Julium mensem in Bithyniam venire potuisse; præsertim cùm terrestri itinere, non autem navigatione eò delati sint, ut tradit Eusebius in cap. 6. Græci Dominicam septimam post Pascha, eam scilicet quæ Pentecosten proxime antecedit, vulgo vocant κυριακὴν τῶν ἁγίων πατέρων, seu τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρων τῆς ἐν Νικαίᾳ, ut discimus ex Typico monasterij sancti Sabæ.

In Caput XV.

Pag. 491. *δορυφόροι καὶ ὁπλῖται.* Sic paulo supra utrosque junxit, cùm de Constantini in Synodum ingressu diceret. *δορυφόροι* sunt hastati, seu Protectores qui hastas gestabant. Certe Themistius in oratione ad Jovianum Imperatorem, *αἰχμοφόρον* illum in Persidem profectum esse scribit, id est, Protectorem domesticum, ut ex Amm. Marcellino cognoscimus. *ὁπλῖται* verò sunt scutati; milites scilicet qui erant sub Magistro militum præsentali.

οἱ μὲν αὐτῶν συνανεκλίνοντο. Scribendum est *αὐτῷ*, ut videtur legisse Christophorsonus. Confirmat hanc emendationem Theodoritus lib. 1. cap. 11 his verbis quæ hunc Eusebij locum mirifice illustrant: *πολλὰς δὲ στιβάδας ἐν περιπτύχῳ αὐλῇ κελεύσας, κατὰ ταυτὸν εἰσιέναι ἅπαντας, τοὺς μὲν ἀξιωτέρους ὁμοτραπέζους λαβὼν, τοὺς δὲ ἄλλους διελὼν εἰς τὰς ἄλλας* Non poterat melius scholion apponi verbis Eusebianis. Quas Eusebius *κλινάδας* dixerat. (Sic enim legendum est ex codice Regio & Fuketiano) Theodoretus vocat *στιβάδας*. Id est, stibadia seu accubita. Interpres Nicephori *toros* vertit, male. Nec rectius interpres Theodoreti *sedes*. Suidas *στιβὰς χαμαικοίτιον, ἀκκουβιτὸν, &c.* Scholiastes Juvenalis ad Satyram 5. *Apud Veteres*, inquit, *accubitorum usus non erat, sed in lectulis discumbentes manducabant*. In codice Fuk. diserte scribitur *οἱ μὲν αὐτῷ*.

ἀμφὶ τὰς ἑκατέρων. Scribendum puto *ἐξ ἑκατέρων*. Qua emendatione nihil certius. Ait Eusebius ex utraque parte aulæ Regiæ disposita fuisse stibadia, in quibus Episcopi discumberent: ipsum verò Imperatoris stibadium in medio fuisse, in quo ipse una cum honoratioribus Episcopis accumbebat. Eodem plane modo in Synodo Nicæna, subsellia quidem erant utrinque disposita in quibus Episcopi residebant: Imperator autem ipse medius inter duos considentium ordines in sella aurea residebat. Simile fuit Constantinopoli tribunal novemdecim accubitorum, ad hujus Constantiniani convivij, ut equidem arbitror, similitudinem institutum.

In Caput XVII.

περὶ τὴν τῆς ἑνότητος συμφωνίαν. Rectius apud Pag. 492. Theodoritum & Nicephorum legitur *πρὸς τὴν, &c.*

In Caput XVIII.

ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ. Hæc verba Constantini respexisse videtur Athanasius, cùm in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ pag. 873. notat aliter locutos esse Patres Synodi Nicænæ in expositione fidei, aliter in definiendo Paschæ die. Nam in hoc quidem negotio usi sunt verbo *ἔδοξε*, id est, *placuit*. In expositione autem fidei nequaquam dixere *placuit, sed ita credit sancta & universalis Ecclesia*. Certe verbum *ἔδοξε* quod refert Athanasius, non reperitur in Epistola Synodica, sed in hac tantum Epistola Constantini: quam pro Synodica habitam fuisse non immerito quis possit suspicari.

τοῦ ἐκείνου ἔθνους. Lego *ἔθνους* cum Christophorsono & Grutero. Idem mendum notavimus in historia Ecclesiastica. Certe in schedis Regiis & in libro Savilij *ἔθνους* perscriptum est.

καὶ νόμιμος καὶ πρέπων. Apud Gelasium & Nicephorum legitur *καὶ νόμιμος πρέπων*. Socrates tamen ac Theodoritus vulgatam lectionem tuentur.

αἰσχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως. Nam qui cum Judæis Pascha Dominicum celebrant, conscij videntur esse sceleris quod Judæi adversus Dominum admiserunt. At Christophorsonus *συνείδησιν* vertit *opinionem*, cui non accedo.

τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως. Socrates, Theodoritus, Gelasius ac Nicephorus habent *ἀντὶ τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως*, quod non probo. Rectè enim dicitur *πλανωμένους τῆς ἐπανορθώσεως*.

τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν. Cùm Neomenia Paschalis Judæorum à die quinto mensis Martij inciperet, & tertio Aprilis clauderetur, hinc fiebat aliquando ut eorum Pascha ante æquinoctium inciperet. Ita duplex Pascha eodem anno celebrabant, si annum intelligas Solarem ac Julianum, à verno scilicet æquinoctio hujus anni

ad

ad sequentis anni vernum æquinoctium. Idem ait Ambrosius in Epistola ad Episcopos Æmiliæ, ubi scribit Judæos interdum mense duodecimo Pascha celebrasse; Id est, juxta Latinos vel Orientales. Neque enim Judæi mense illo qui apud ipsos erat duodecimus, Pascha unquam celebrabant, sed decima quarta die primi mensis. Porro hæc iteratio quam Judæis objicit Constantinus, nequaquam magni momenti mihi quidem videtur. Idem enim retorquere poterant Judæi adversus Christianos; eos scilicet uno eodemque anno bis Pascha celebrasse, si annum vertentem intelligamus. Ponamus enim hoc anno Pascha celebrari decimo Calendas Majas: sequente anno citius celebretur necesse est. Atque ita duplex Pascha intra unius anni vertentis curriculum apud Christianos occurrit. Quod tamen non eveniet, si annum numeraveris ab æquinoctiali cardine ad alterius anni vernum æquinoctium. Vide Epiphanium in hæresi 70. quæ est Audianorum pag.824. & animadversiones D. Petavii. Cui junge cap. 3. Ægidii Bucherii de Paschali Judæorum cyclo.

τινὸς χάειν Apud Theodoritum & Nicephorum legitur τινὸς σὺν χάειν. Sic etiam Socrates & Gelasius. Ex quibus corrigenda sunt, quæ sequuntur hoc modo: τὴν ὑμετέραν ἀγχίνοιαν. Et paulo post ἐν μηδεμιᾷ ὁμοιότητι. Quanquam apud illos quos dixi Scriptores legitur ἐν μηδενὸς ὁμοιότητι. in Fuketiano scriptum est ἐν μηδεμιᾷ προφάσει. Porro ad hæc verba alludere videtur auctor Constitutionum Apost. libro 5. cap. 16. Quod profecto fatebitur, quisquis eum locum cum his Constantini verbis contulerit.

ἑτέρους μὲν ταῖς νηστείαις χαλάζειν. Intelligit caput jejunii, quod alio tempore à Quartadecimanis, alio à reliquis Christianis inchoabatur. Certe de capite jejunii hæc accipienda esse, docent quæ sequuntur de diebus post Pascha. Alioqui superflua esset repetitio. Si quis tamen de fine jejunii Quadragesimalis hæc intelligere malit, non repugnabo. Vide Chrysostomum in Homilia adversus eos qui primo Pascha jejunabant, pag. 714.

In Caput XIX.

Pag.494. οὗ ἕνεκεν. Apud Socratem, Theodoritum, Gelasium ac Nicephorum legitur: οὗ ἕνεκεν. Melius tamen esset τούτων ἕνεκεν, vel τούτου ut supra. In manuscripto codice Fuketii scribitur τούτου ἕνεκεν, neque aliter in Turnebi libro.

λιβύας. Transposita hic esse vocabula nemo non videt. Rectius itaque apud Gelasium Cyzicenum legitur βρεττανίας, αἰγύπτου τε καὶ λιβύας; Socrates verò habet λιβύην, quod magis probo.

ἀκριβὴς λόγος. Apud Theodoritum & Gelasium Cyzicenum legitur λογισμὸς, quod mihi certe non displicet; ut λογισμὸς idem sit ac ψηφισμὸς, id est, diligens supputatio; unde & computus Paschalis est appellatus. Aliter sumitur ἀκριβὴς λόγος in Epistola Synodica Concilii Nicæni, ubi agitur de causa Meletii. Nam ἀκριβὴς λόγος illic sumitur pro stricto jure, & opponitur æquitati seu dispensationi.

τῆς ἰουδαίων ἐπιορκίας. Perfidi ac perjuri vocantur Judæi, qui cùm nullum præter Deum Regem ac Dominum agnoscerent, eundem postea negarunt, nec alium se Regem habere quàm Cæsarem testati sunt.

τὴν γνώμην ταύτην. Post hæc verba deerat in editione Rob. Stephani integra linea, quam ex Socrate, Theodorito, Gelasio ac Nicephoro supplere facillimum fuit hoc modo: ἐν ᾗ οὐδεμία ἐστὶν ἀλλοτρίας πλάνης καὶ ἁμαρτήματος ἐπιμιξία. Id est: *tam sequi sententiam, in qua nulla est alieni erroris scelerisque societas.* Hoc est quod supra dixit Constantinus in cap. 18. τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως ἀποσπάσωμεν. Ubi vide quæ annotavi. Nam Christophorsonus hæc nullatenus intellexit.

πᾶν γὰρ ὅ, τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίοις. Notanda est hæc Constantini sententia de auctoritate Judiciorum Synodalium. Cui similis est locus alter in Epistola ejusdem Constantini ad Episcopos post Concilium Arelatense: *Dico enim, ut se veritas habet. Sacerdotum judicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens judicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud judicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti.*

διατάττειν ὀφείλετε. Ex hoc loco apertè colligitur, Epistolam hanc Constantini scriptam esse ad Episcopos qui Synodo non interfuerant. Inscripta quidem est Epistola ad Ecclesias. Verùm Ecclesiarum nomine antistites intelligendi sunt. In Sacerdotibus enim Ecclesia constat, ut ait Honorius in appendice codicis Theodosiani.

τῆς ὑμετέρας διαθέσεως. Hæc peculiaris est locutio Christianorum, qui cùm aliquem ex fratribus aut voce aut per literas alloquerentur, vestram caritatem seu dilectionem dicere solebant. Nihil frequentius occurrit in Epistolis sanctorum Patrum, ut nihil necesse sit exempla congerere. Sic certe Athanasius in Epistola de decretis Synodi Nicænæ, cujus locum paulo ante attulimus. At Christophorsonus διάθεσιν *dispensationem* vertit, nec hujus loci sensum perspexit.

διὰ τῶν ὑμετέρων πράξεων. Non dubito quin scribendum sit ἡμετέρων, ut legitur apud Socratem, Theodoritum, Gelasium ac Nicephorum. Certe Constantinus in Epistolis suis semper gloriari solet, quòd divina Majestas ipsius ministerio tyrannos qui Ecclesiam persequebantur, sustulerit orbemque universum superstitioso dæmonum cultu liberaverit.

In Caput XX.

ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφήν. Hunc locum non intellexit Christophorsonus, ut ex versione ejus apparet; sic enim vertit: *Edictum, quod idem pondus habebat & auctoritatem cum hac Epistola, Imperator in singulas misit provincias.* Atqui Eusebius nullam edicti mentionem facit, sed tantum Epistolæ ad Episcopos missæ. Sed Christophorsonus γραφὴν putavit esse edictum, gravi errore; cùm ἰσοδυναμοῦσα γραφὴ τῆς ἐπιστολῆς, nihil aliud sit quàm exemplum Epistolæ, quod etiam ἴσον seu ἰσότυπον Græci vocant; nos vulgari idiomate *copiam* appellamus. Ait igitur Eusebius, Constantinum misisse exemplum hujus Epistolæ in omnes provincias, seu, quod idem

est, misisse hanc Epistolam eodem exemplo scriptam ad omnes provincias. Porro monendus est lector, hujus capitis titulum alieno loco positum esse, cum ad epilogum præcedentis Epistolæ pertineat, ut nemo non videt. Ponendus est igitur hic titulus supra ante has voces τούτων συνήκτως ἰσχύοντων, ut habet codex Fuketii.

In Caput XXXI.

Pag. 495. συντακτικὴν παρέσχεν ὁμιλίαν. Hanc vocem non intellexerunt Interpretes. Nam Portesius quidem vertit: *ex composito verba fecit ad Episcopos.* Christophorsonus verò sic interpretatus est, *sermonem apud Episcopos de rebus ordine dispensandis instituit.* Atqui συντακτικὴν παρέσχεν ὁμιλίαν nihil aliud est quàm *valedixit.* Menander, seu potius Alexander Rhetor in capite περὶ λαλιᾶς pag. 624 scribit συντακτικὴν λαλιὰν à Sophistis dictam esse orationem, qua scholastici completo studiorum suorum curriculo Athenis discedentes, & in patriam suam reversuri, dolorem suum in abeundo testantur: vel cùm quis domo discedens, Athenas profectionem instituit. Idem in cap. περὶ συντακτικοῦ λόγου, methodum tradit hujusmodi orationum. ὁ συντατ[τόμ]ενος, δῆλος ἔστω ἀνιώμενος ἐπὶ τῷ χωρισμῷ. Id est *qui valedicit, præ se ferat dolorem ob discessum.* Sed & in toto capite passim usurpat συντάττεσθαι pro valedicere. Idque orationis genus ab Homero primùm inventum esse dicit, apud quem Ulysses Phæacibus valedicit. At Natalis Comes qui Menandrum Rhetorem in latinum sermonem transtulit, συντακτικὸν λόγον vertit *adjunctivam orationem,* & verba illa quæ citavi ὁ συντατ[τό]μενος interpretatur *adjungens, &c.* Quo nihil fingi potest ineptius. Atqui συντάττεσθαι Græcis est valedicere. Hesychius συντάξασθαι, ἀσπάσασθαι. Sic Eusebius usurpat in fine hujus capitis, & in libro 1. ubi de morte Constantii Chlori loquitur. Hujusmodi oratio extat Gregorii Nazianzeni, habita in consessu centum & quinquaginta Episcoporum, quæ συντακτήριος λόγος inscribitur, quod idem est ac συντακτικός. In hac siquidem oratione Gregorius valedicit Ecclesiæ Constantinopolitanæ. Rectè igitur Suidas scribit συντακτήριος· συντακτικός. Sed quod idem Suidas addit Origenem dictum esse συντακτήριον, longe fallitur. συντάκτης enim dictus est Origenes teste Epiphanio, non συντακτήριος.

περὶ πολλοῦ τιμωμένων. Melius scriberetur τιμωμένους.

ὧν μάλιστα τὰ πάντα δεῖν. Deesse videntur nonnulla. Sane hi libri pluribus in locis mutili sunt, ut jam aliquoties notavimus. Hic autem locus non incommode ita suppleri potest ὧν μάλιστα φροντίζειν ἡμᾶς, καὶ ποιεῖν τὰ πάντα δεῖν. Hæc enim de Paganis dicuntur, de quibus proxime locutus fuerat Constantinus, cùm dixit: τοῖς τὸ θεῖον βλασφημεῖν ἑτοίμως παρεσκευασμένοις. Ait ergo Constantinus ad Episcopos, cavendum inprimis esse, ne ex ipsorum dissensionibus ad contemnendam ac deridendam Christianorum Religionem provocentur pagani. Eorum enim maximam curam ac solicitudinem gerere nos oportere, omniaque agere, quibus ad veram fidem ac salutem possint revocari. Eos verò servari facile posse, & ad

A agnitionem veritatis pervenire, si res nostræ illis beatæ & admirandæ videantur. Proinde unumquemque illorum variis modis atque artibus alliciendum esse ad partes nostras. Utitur deinde exemplo Medicorum, qui ut ægris salutem restituant, omnia excogitant quæ illis utilia fore credunt. Hæc certe non intellexerunt Interpretes, in quorum versione lector alia omnia deprehēdet. Eodem referendus est locus Eusebii in capite 56. hujus libri, ubi ait Constantinum Imperatorem magnam vim auri Ecclesiis donasse ad pauperum alimoniam, cum omnes homines ad suscipiendam salutaris fidei doctrinam hac etiam ratione invitare vellet, exemplo Apostoli qui in Epistola ad Philippenses hæc ait: *sive per occasionem, sive per veritatem Christus*

B *annuncietur.* Porro in MS codice Fuk. & Savil. & in Turnebi libro totus hic locus ita scribitur: οὓς καὶ μάλιστα δεῖ σωθῆναι. ἐκ ἀδυνάτων γὰρ εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοῖς ζηλωτὰ φαίνοιτο. quæ sine dubio vera lectio est. Id tantùm emendari velim, ut pro ἐκ ἀδυνάτων γὰρ scribatur ἐκ ἀδυνάτου δέ, & postea pro μὴ ἀγνοεῖν legatur μὴ ἀγνοεῖν γάρ.

μὴ ἀμφιγνοεῖν. Scribendum potius μή τι ἀμφιγνοεῖν, subaudiendo δεῖ quod paulo ante præcessit. Sed codex Fuketii veram nobis lectionem aperuit in quo legitur μὴ ἀγνοεῖν δ' ὑμᾶς οἶμαι ὡς, &c. Atque ita etiam Turnebus ad oram libri sui emendarat ex MS. codice.

ἐνδοθῆναι δυναμένων. Hoc loco ἐνδοθῆναι idem est, quod salutaris fidei doctrinam percipere; quomodo sumitur apud Paulum, ubi dicit

C DEUM velle omnes homines salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Est hoc verbum in eo sensu proprium Christianæ Religionis. Quo tamē usi sunt etiam posterioris ævi Philosophi, ut legere memini in Commentariis Procli in Timæum.

ἐπηνωρημένοι. Verbum insolens & novum: pro quo scribendum videtur ἐπικεχορηγημένοι. Sensus autem is omnino est quem in versione mea posui. Ait enim Constantinus variis causis & occasionibus Paganos ad religionem nostram solere converti. Alios spe alimentorum duci; ob eleemosynas scilicet Christianorum. Alios spe patrocinii; ob Episcoporum scilicet auctoritatem, qui apud Imperatorem & Summates plurimum poterant. προστασία est patrocinium seu suffragium, ut ad Ammianum Marcellinum notavi, qua voce crebro

D utitur Joannes Chrysostomus. In optimo codice Fuketiano deest vox ἐπικαιρωμένοι, totusque locus ita legitur: οἱ μὲν γὰρ ὡς πρὸς τροφὴν χαίρουσιν· οἱ δὲ τῆς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν.

λόγων ἀληθεῖς. Codex Fuketii & Savilii scriptum habent λόγων ἀληθῶν ἱστορίαι. Quomodo etiam in libro Turnebi ad marginem emendatur. Sed vulgata lectio magis placet ob ea quæ proxime sequuntur, ut vitetur ταυτολογία. Paulo post codex Fuketii & schedæ Regiæ habent, ἐφ' ἑνὶ σώματι, non ἐφ' ἓν ut legitur in vulgatis editionibus. In eodem codice scriptum inveni: διὸ περὶ πάντας ἁρμόττεσθαι δεῖ, non ut vulgo editum est διὸ πρὸς πάντα.

In Caput XXIV.

ταῦτα ἐπὶ οἰκείας ὑποθέσεως συνάξειν. Certe Eusebius quod hic pollicetur, postea implevit, omnesque Epistolas & sanctiones Imp. Constantini, quæ ad Catholicam fidem spectabant, speciali libro complexus est. Id me docuit codex Medicæus, in quo ad calcem historiæ Ecclesiasticæ perscripta est Epistola Constantini ad Palæstinos, quam in superiore libro retulit Eusebius, & post supradictam Epistolā leguntur hæc verba: ταῦτα μὲν οὖν ὧδέ μοι κείσθω. φέρε δὲ λοιπὸν τοὺς νόμους, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλοῦς ἡμῶν καὶ κρατίστου βασιλέως ἐπιστολάς, ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς δι' ἡμῶν πάσας συναγάγωμεν.

In Caput XXV.

Pag.497. μνήμης ἄλλο τι μέγιστον. Prima vox delenda videtur ut pote superflua; nisi forte subaudiatur μνήμης ἕνεκα. Posset etiam dici εἰς μνήμην. Turnebus ad oram sui libri emendavit ἄξιον pro μέγιστον.

In Caput XXVI.

τῆς αὐτῶν ἀθεΐας. Vocem αὐτῶν ad mulieres quæ prima luce ad sepulcrum Domini venerant, referendam putavi. Christophorsonus tamen eam retulit ad saxeos illos & incredulos, de quibus paulo ante locutus est Eusebius; quod non probo.

γῆν ἔξωθεν ποθὲν εἰσφορήσαντες. Malim legere γῆν ἐξ ὅθεν ποθὲν, Id est, humo undecumq; aggesta.

θυσίας ἐπὶ βωμῶν ἐναγεῖς σπένδοντες. Pessime hunc locū vertit Christophorsonus hoc modo: *Tum detestabiles ibi victimas super impuras aras immolare.* Atqui vox σπένδοντες satis indicat, non de victimis hic Eusebium loqui, sed de libationibus; vino scilicet, lacte & similibus, quæ Gentiles Diis suis offerebant. Adde quòd victimas super aris immolari, prorsus absurdum est. Hostiæ enim juxta aras mactabantur, non super aris. Notus est Ovidii versus:

Rode caper vitem. Tamen hinc cùm stabis ad aras, &c.

Pag.498. ὁ δὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων λαθεῖν. Locus est mutilus, cujusmodi in his Eusebii libris occurrunt quàmplurimi. Videtur autem in hunc modum non incommode suppleri posse: ὡς ὁ δὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων φύσιν δυνηθῇ λαθεῖν, &c. Certe sequentia Eusebii verba hanc nostram emendationem apertissime confirmant. At Christophorsonus omnia hic permiscuit, ut ex versione ejus apparet.

In Caput XXVIII.

Pag.499. ἔργοις ἁπάσης γεγωνοτέρας φωνῆς. Scribendum est procul dubio γεγωνοτέρως, quod non vidit Christophorsonus. Est autem hic hujus loci sensus: illam Dominici sepulcri post tot sæcula restitutionem, reipsa confirmasse resurrectionem Domini nostri. In codice Fuk. legitur γεγωνοτέρως, quomodo etiam Turnebus ad oram libri sui ex scripto codice emendarat. In schedis Regiis scriptū est γεγωνοτέρας. Savilius ad oram libri sui notarat, forte γεγωνότερον.

In Caput XXX.

μὴ δὲ μίαν λόγων θεραπείαν. Apud Socratē, Theo- A doritum ac Nicephorū legitur λόγων χορηγίαν, quod rectius puto.

διὰ τῆς τοῦ κοινῇ πάντων ἐχθροῦ ἀναιρέσεως. Hostem publicum Constantinus hic appellat Licinium, post cujus exitium ait sacrum Domini sepulcrum, quod ante latuerat, in lucem & conspectum hominum prodiisse. Occisus est Licinius anno Christi 326. ut scribitur in Fastis Idatii. Eodemque anno cùm Helena Hierosolymam advenisset, sepulcrum Domini repertum est. Posset etiam publici hostis nomine, dæmon hîc intelligi, nisi quæ sequuntur verba repugnarent. Neque enim diabolus tunc demùm victus atque oppressus est, cùm sepulcrum Domini egestis ruderibus detectum est. Adde quod ἀναίρεσις, id est, cædes, melius de Licinio dicitur quàm de diabolo. Pag.500.

B ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν. Scribendum puto ἐπεὶ τοσοῦτο πᾶσαν, &c. In libro Fuk. scribitur ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ, &c.

ὅπερ δ' οὖν. Hic locus ex Socrate & Thedorito emendandus est.

In Caput XXXI.

Δρακιλιανῷ τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη. Et hic locus ex Socrate, Theodorito ac Nicephoro emendandus est in hunc modum: τὰ τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων μέρη. Id est: *Dracıliano agenti vices Clarissimorum Præfectorum Prætorio.* Extant certe duæ Constantini leges in codice Theodosiano, altera in titulo de usuris, altera de hæreticis, ad hunc Dracilianum scriptæ. Prior hanc habet inscriptionem: *Imp. Constantinus Aug. ad Dracilianum agentem*
C *vices Præfectorum Prat.* Proposita autem est Cæsareæ in Palæstina 15. Cal. Majas Paulino & Juliano Coss. Secunda verò proposita dicitur Calendis Septemb. Generasto, Constantino Aug. 7. & Constantio Cæsare Coss. Id est anno Christi 326. Quo etiam anno Constantinus hanc Epistolam scripsit ac Macarium Episcopum Hierosolymorum. Porro notandum est, Præfectos Prætorio hic dici Clarissimos. Nondum enim Illustrissimatus dignitatem acceperant. Sed & in aliis Constantini legibus Præfecti Prætorio Clarissimi dicuntur, ut in his libris occurrit. Ceterùm, ut Præfecti Prætorio tantum Clarissimi erant Constantini ætate, ita Vicarii Præfecturæ Prætorianæ ejusdem Constantini temporibus erant tantū Perfectissimi, ut docet Epistola ad Probianum Proconsulem Africæ. Apud Athanasi-
D um in Apologetico ad Constantium pag. 794. Ἀντωνίνος βιάρχος, κεντηναρίω τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων τοῦ ἱεροῦ πραιτωρίου.

σύνοψιν σημαινομένης. Hoc loco σύνοψις formam significat ac delineationem futuri operis. Quo sensu sumitur etiam in Epistola Himerii Rationalis Alexandriæ ad Præfectum Mareotæ, quam refert Athanasius in Apologia pag. 803. Postquam enim dixit Augustum & Cæsares permisisse Ischyræ ut Ecclesiam in pago suo ædificaret, mandat Præposito pagi illius, ut formam futuri operis quamprimùm delineet, & ad Officium suum mittat: φρόντισον τοίνυν ἐν τάχει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγκεῖν. Pag.501.

In Caput XXXII.

τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωναρίαν,

Basilicarum cameræ duobus fere modis disponebantur. Aut enim lacunaribus ornabantur, aut opere musivo depingebantur. De lacunaribus testis est Constantini locus. De opere musivo Procopius in libro 1. de fabricis Justiniani, ubi sanctæ Sophiæ templum describit. Jam lacunaria duobus modis exornari solebant. Aut enim deaurabantur; aut pingebantur, quod primus instituit Pausias, de quo Plinius in libro 35. cap. 11. ita scribit: *Idem & lacunaria primus pingere instituit: nec cameras ante eum taliter adornari mos fuit.* Isidorus in libro 19. Originum. *Laquearia*, inquit, *sunt quæ cameram subtegunt & ornant: quæ & lacunaria dicuntur: quòd lacus quosdam quadratos vel rotundos ligno vel gypso vel coloribus habeant pictos, cum signis intermicantibus.* Quem Isidori locum immerito reprehendit Salmasius in Notis ad Flavium Vopiscum pag. 393. ubi negat lacunaria cameris unquam supposita fuisse. Atqui Plinius idem diserte affirmat, & Constantinus in hac Epistola. Vetus auctor quæstionum veteris & novi Testamenti in Quæst. 106. *Sicut enim ad ornamentum domus pertinet, si camera ejus habeat auro distincta laquearia, &c.*

καλλωπισθῶναι τὰ λειπόμενα. Hoc loco secutus sum distinctionem Theodoriti ac Nicephori, qui post verbum καλλωπισθῶναι punctum apponunt. Idemque ante nos fecere omnes Interpretes præter Musculum. Quod si quis malit distinctionem apponere post λειπόμενα, tum scribendum erit πλὴν ἡ εἰ δοκεῖ τῆς, &c. ut legitur in cod. Fuketii & Savilii.

In Caput XXXIII.

καὶ αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Iisdem verbis utitur Eusebius in panegyrico de tricennalibus Constantini pag. 630. Nec male Christophorsonus *salutare Christi monumentum* utrobiq; vertit. Certe Eusebius supra in cap. 28. sepulcrum Domini vocat τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον. Sed & Cyrillus Hierosolymitanus in Catechesi 14. locum Dominicæ passionis ac resurrectionis, martyrium nominari scribit.

νέαν κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ. Hæc Eusebii verba descripsit Socrates in cap. 13. lib. 1. ἡ δὲ τοῦ βασιλέως μήτηρ, οἶκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ, πολυτελῆ κατεσκεύασεν, Ἱερουσαλὴμ νέαν ἐπονόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἐκείνῃ καὶ καταλελειμμένῃ ποιήσασα. *Imperatoris verò mater in ipso quidem Servatoris monumento Ecclesiam magnificentissimã exstruxit, novam condens Hierusalem è regione veteris illius ac desertæ.* Quæ Socratis verba attentius observanda sunt. Primo Helenæ tribuit, quod Eusebius à Constantino factum esse dixit. In quo secutus est Socrates auctoritatem Rufini, qui in libro 10. historiæ Ecclesiasticæ hanc basilicam Hierosolymis ab Helena constructam esse prodit. Et si autem parum refert, utrùm Helena Imp. Constantini sumptibus, an Constantinus ipse cura ac studio matris Helenæ id templum condidisse dicatur. Præstat tamen Eusebii sententiam sequi, quippe qui & rebus ipsis interfuit, & Epistolam Constantini templi illius ædificatione affert. Notandum etiam est, quod Eusebius dixerat: καὶ αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Id à Socrate ita reddi: ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ

A Quod verò dixerat Eusebius νέαν κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ, id Socrates expressit in hunc modum, οἶκον εὐκτήριον κατεσκεύασε, Ἱερουσαλὴμ νέαν ἐπονόμασεν ἀντιπρόσωπον, &c. ubi vocem ἐπονόμασεν expungendam esse nemo non videt. Neq; enim templum illud nova Hierusalem dicebatur, ut credidit Interpres, & ante eum Nicephorus; sed Martyrium seu Basilica Constantiniana & Anastasis. Hoc igitur tantum dicit Eusebius & Socrates, Constantinum sive Helenam exstructâ illâ ingentis operis basilicâ novam Hierusalem condidisse ex adverso veteris illius quæ olim destructa fuerat à Romanis. Quod quidem verissimum est. Ab eo enim tempore urbs Ælia vero ac prisco nomine paulatim abolito, Hierusalem vocari cœpta est à Christianis; cùm tamen revera non esset Hierusalem, utpote in alio solo condita, &
B ab Imperatore Romano qui tunc Judæis erat infensissimus eo consilio ædificata, ut Gentiles eam incolerent, Judæi verò ejus aditu penitus arcerentur. Ceterùm non dubito quin Eusebius alludat ad locum illum qui legitur in Apocalypsi cap 21. *Vidi sanctam civitatem, Hierusalem novam descendentem de cœlo à Deo paratam sicut sponsam.*

In Caput XXXV.

λίθος λαμπρός. Marmor intelligere videtur, vel certe lapidem politum instar marmoris. Sic in capite sequenti ξεστῷ λίθῳ λαμπρυνομένη pro eodem dicit Eusebius. At Christophorsonus λαμπρὸν λίθον lapidem eximium interpretatus est; Portesius *excellentem*, male, ut opinor. Pag. 502.

ἐκ τριπλεύρου. Basilicarum atria, quatuor fere
C porticibus constabant, in quadranguli formam dispositis. In medio locus erat apertus & patens, cujusmodi hodie in claustris monachorum videmus. Docet hoc Eusebius in descriptione basilicæ Tyri libro decimo historiæ Ecclesiasticæ. Verùm in basilica Hierosolymitana, alia fuit dispositio. Tres enim duntaxat illic fuerunt porticus ad tria latera. In quarto autem latere, quod erat è regione sepulcri ad Solem Orientẽ obversum, vice porticus erat ipsa basilica ut docet Eusebius in capite sequenti. Quod quidem idcirco factum videtur, ut ipsa basilica ampliori lumine collustraretur, nulla extrinsecus porticu luminibus officiente.

In Caput XXXVI.

D ὕλης μαρμάρου πλακώσεις. Antiqui sectis marmoris crustis varii coloris parietes ornabant, ut notavi ad lib. 28. Amm. Marcellini pag. 363. Hujusmodi marmoris crustas πλακὰς vocabant. Gregorius Nazianzenus in orat. 32. οὐ δεῖ μοι ἀφειδῶς καὶ πλακῶν, καὶ τῆς κεκομψευμένης ψηφῖδος, καὶ τῶν μακρῶν δρόμων καὶ ἀνδρώνων. Idem in carmine anacreontico ad animam suum:

Θέλεις δόμους ἀμείπτους
χρυσορόφους, χαφῆς τε
καὶ ψηφῖδος σεισμοῖς,
πλακός τε λάμψιν αἰχμῶν
ἀντίχρον, πολυχροίων.

γλυφαῖς φατνωμάτων. Quid sint φατνώματα, docet Hesychius & auctor Etymologici, qui φατνώματα

interpretantur σανιδώματα, φάτνώματα, γλυφὰ, id est, tabellas, tecta laqueata. Eadem voce utitur Eusebius infra cap. 49. Ex his igitur apparet, cameram basilicæ lacunari intrinsecus tectam atque ornatam fuisse, ut in animo habuerat Constantinus, quemadmodum testatur in Epistola ad Macarium. Extrinsecus enim plumbo operta erat ad arcendos imbres. Proinde cameram ipsam lapideam fuisse oportet, quæ plumbum superpositum sustineret.

In Caput XXXVII.

διττῶν στοῶν ἀναγείων τε καὶ καταγείων.] De atrij porticibus supra dixit Eusebius. Nunc de porticibus basilicæ loquitur. Ac primo quidem ait ad utrumque latus basilicæ binas fuisse porticus. Deinde ait porticus illas partim fuisse ἀναγείους, partim καταγείους. Quod sic interpretor, ut porticus illæ duo tecta habuerint; & aliæ quidem solo ipsius basilicæ æquales fuerint; aliæ verò iisdem superimpositæ, cujusmodi in Ecclesiis nostris videmus. Hujusmodi porticus antiqui διορόφους vocabant, seu διστέγους. Gregorius Naz. in oratione 19. pag. 313. ubi templum à patre suo ædificatum describit κιόνων δὲ καὶ στοῶν κάλλεσι διορόφων εἰς ὕψος αἰρόμενον, id est: *Et columnarum ac porticuum duo tecta habentium pulchritudine in altum assurgit.* Scribendum enim est in illo Gregorij loco una voce διορόφων, quod Billius non vidit. Possumus etiam interpretari καταγείους subterraneas porticus. Nam in templis ejusmodi porticus subterraneæ construi solebant, quas δρόμους ὑπογείους vocat Aristides in oratione de Cyziceno templo. Ubi etiam templum illud triplex fuisse dicit; partim subterraneum, partim sub divo; medium verò quotidianis usibus accommodatum.

δίδυμοι παραστάδες. Quatuor erant porticus in basilica Hierosolymitana; binæ scilicet ad utrumque latus basilicæ. Id sibi volunt hæc verba διττῶν στοῶν δίδυμοι παραστάδες. Quin & sequentia idipsum manifeste evincunt. Ex his enim porticibus alias ait Eusebius fuisse in fronte basilicæ, id est, exteriores; quasdam verò interiores. Eodem modo in templo Apostolorum quod erat in urbe Roma, quatuor erant porticus, ut testatur Prudentius in passione Apostolorum his versibus:

Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas
Distinguit illic quas quaternus ordo.

Idem Prudentius in passione Hippolyti, de templo S. Hippolyti ita scribit:

Ordo columnarum geminus laquearia tecti
Sustinet, auratis suppositus trabibus.
Adduntur graciles tecto breviore recessus
Qui laterum seriem jugiter exsinuent.

Eandem formam cernere est in majoribus apud nos basilicis, ubi quatuor columnarum ordines binas utrinque porticus constituunt. Porro hujusmodi porticus gemellares dici videntur in Itinerario Hierosolymitano: *Interius verò civitatis sunt piscinæ gemellares quinque porticus habentes.* In quo tamen loco ambiguum est, utrum piscinæ ipsæ, an porticus gemellares dicantur. Præstatque gemellares piscinas intelligere. Erant enim gemini lacus ut scribit Hieronymus in libro de locis Hebraicis ubi de Bethesda.

παραστάδες. Male Christophorsonus *Xystos* vertit. Nam στοῶν παραστάδες per synecdochen dicuntur pro porticibus. Hesychius παραστάδας exponit columnas quæ ad parietem obversæ sunt. Sed Christophorsonus voces illas διττῶν στοῶν retulit ad πλευρὰ hoc modo ἀμφὶ δ' ἑκάτερα τὰ πλευρὰ διττῶν στοῶν, &c. cùm tamen post vocem πλευρὰ ponenda sit virgula, ut in codice Regio legitur & Fuketiano; & verba illa διττῶν στοῶν referri debeant ad vocem παραστάδες. Latera enim basilicæ hic intelliguntur, quod confirmatur ex libro 10. historiæ Ecclesiasticæ, ubi basilica Tyri describitur his verbis: ταῖς παρ' ἑκάτερα τῆ παντὸς νεὼ στοαῖς.

αἱ μὲν ἐπὶ προσώπου, id est, exteriores. Sic in lib. 10. de fontibus qui erant ante fores basilicæ Tyri ait, εἰς πρόσωπον τῦ νεὼ.

αἱ δ' εἴσω τῶν ἔσωθεν. Ad oram codicis Moræani emendatur τῶν ἔμπροσθεν, quomodo etiam legebatur in Gruteri libro. Posset etiam emendari τῶν ἔξωθεν. Sed cùm scripti codices Fuketianus & Sav. τῶν ἔμπροσθεν habeant, ea lectio præferenda est.

ὑπὸ πεσσοῖς. Pessime Christophorsonus *pessles* vertit; melius Portesius *pilas* interpretatur. Quid sint πεσσοί, docet Procopius in libro 1. de fabricis Justiniani, ubi templum sanctæ Sophiæ describit: colles scilicet seu aggeres lapidei, quos scopulis quibusdam comparat qui apsidem sustinebant. Posteriores Græci πεσσοὺς vocarunt, ut notavit Meursius in Glossario. Erant igitur pilæ lapideæ, à figura ut opinor ita dictæ, eo quod quadrangulæ essent instar pessorum & pessulorum. Ideo autem porticus interiores quæ proxime ad latus erant basilicæ pessis fulciebantur, quòd tectum basilicæ utrinque sustinerent: quod quidem tectum reliqua omnia altitudine superabat.

In Caput XXXVIII.

ἡμισφαίριον. Scribo ἡμισφαίριον, sic vocat altare basilicæ, eo quòd in formam hemisphærij fabricatum esset. Hinc est quòd ipsum vocat τῦ παντὸς κεφάλαιον, id est, summam totius operis. Nam basilicæ ideo construebantur, ut super altari incruentum sacrificium offerretur Deo. Paulo supra Eusebius sepulchrum Domini κεφαλὴν τῦ παντὸς vocavit: nunc verò altare basilicæ appellat τῦ παντὸς κεφάλαιον. quæ duo longe inter se differunt. Nam sepulchrum Domini ideò vocatur caput totius operis, quòd initium ac velut vestibulum fuerit totius fabricæ, & quòd ejus gratia Constantinus totum opus exstruxerit. Altare verò basilicæ summa totius operis dicitur, propterea quòd totum opus eò spectabat, eratque id complementum universæ structuræ, sine quo imperfecta erat basilica. Porro hemisphærium improprie dixit Eusebius pro hemicyclo, vel potius hemicylindro, cujusmodi etiam altare fuisse sanctæ Sophiæ docet Procopius libro 1 de ædificiis. In libro Turnebi ad marginem emendatur ἡμισφαίριον, sed recentiore manu. Pag. 503.

ἐπ' ἄκρου τῦ βασιλείου ἐκτεταμένον. Idem est ac si dixisset ἐπ' ἄκρον. Hemisphærium ab imo usque ad summum basilicæ protendebatur. Et in imo quidem erant duodecim columnæ, semicirculari forma dispositæ. Confirmat hanc explicationem Procopius in libro 1. de ædificiis, ubi basilicam sanctæ

Sophiæ describit; quem jucundum fuerit conferre cum hac Eusebij narratione. Potest etiam ἐπ' ἄκρου exponi in summo basilicæ, ut sensus sit altare non in medio basilicæ situm fuisse, sed in summo.

In Caput XXXIX.

ἔκθρασις μεσαυλίου. Gravi errore Christophorsonus *μεσαύλιον portas atrienses* vertit; quasi μεσαύλιον, & ἡ μέσαυλος idem esset. Atqui *μεσαύλιον* est *area*. Nam quod in titulo capitis μεσαύλιον dicitur, id in contextu capitis αἴθριον vocat Eusebius. Eadem voce utitur in descriptione basilicæ urbis Tyri, quam habes in libro 10. historiæ, μέσον αἴθριον ἀφίει. Christophorsonus *aream* vertit non male. Portesius & Musculus *subdivale spatium* interpretantur, quod magis Latinum puto. Aream enim Latini vocabant locum purum in quo fruges terebant; non autem quas hodie curtes vocamus. usus tamen vulgaris obtinuit, ut areæ dicantur curtes. Græci quoque μέσαυλον & μέταυλον vocant curtem in qua aluntur gallinæ & boves stabulantur, ut docet Apollonius in libro 3. Argonauticon pag. 134. eiusque Scholiastes Græcus. & Harpocration in voce μέταυλος. Areæ Ecclesiarum dicuntur in lege 4. codice Theod. de his qui ad Ecclesias confugiunt: *Ut inter templum quod parietum descripsimus cinctu, & jannas primas Ecclesiæ, quidquid fuerit interjacens, sive in cellulis, sive in domibus, hortulis, balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueatur.* Græca constitutio ibidem relata sic habet: ὥστε μεταξὺ τοῦ ναοῦ, ὃν τῷ προειρημένῳ τρόπῳ περιεφράχθαι διηγησάμεθα, ἄχρι τῶν πρώτων μετὰ τοὺς δημοσίους τόπους ἐκκλησίας θυρῶν, πᾶν τὸ παρεγκείμενον εἴτε ἐν οἰκίαις ἢ κήποις, ἢ αὐλαῖς, ἢ λουτροῖς, ἢ ἐν στοαῖς τυγχάνει, &c. Vides αὐλὰς verti *areas*. Refertur hæc lex Theodosij in lib. 7. Capitularium Caroli Magni titulo 125. ubi tamen pro areis atrium ponitur.

καὶ αὐλὴ πρώτη. Recte Christophorsonus & Musculus *atrium* vertit. Certe vetus Interpres Evangelij, ubicumque vox αὐλὴ occurrebat, *atrium* reddit. Sed & in glossis veteribus αὐλὴ atrium exponitur. Victorinus Petabionensis Episcopus in Apocalypsim Joannis. *Aula*, inquit, *atrium dicitur, vacua inter parietes area.* Isidorus tamen aulam ab atrio distinguit in libro 5. Originum. Sed Victorino potius assentior. In Itinerario Antonini martyris mentio fit atrij basilicæ Constantinianæ. Porro notandum est in titulo capitis Exhedras dici pro aula.

ἔνθεν δὲ προϊόντων. Malim scribere προϊὼν, ut legisse videtur Musculus.

παρ' ἑκάτερα. Transposita videntur hæc verba, quæ sic malim legere: ἦσαν δ' ἐντεῦθεν καὶ αὐλὴ πρώτη, στοαί τ' ἐπὶ ταύτῃ παρ' ἑκάτερα. Egredientibus enim ex basilica, prima occurrebat aula, deinde porticus ad dextram & lævam atrij, ac deinceps vestibulum.

ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς. Ante majores basilicas, ut plurimùm erant plateæ, in quibus forum rerum venalium agebatur die festo martyris illius cui dicata erat basilica. Quod quidem idcirco Veteres observabant, ut pulchrior esset conspectus vestibulorum, nihilque esset quod luminibus ipsorum officeret. Sic Romæ ante basilicam Apostolorum erat platea, ut testatur Prudentius. Alexandriæ quoque Ecclesia erat ad magnam plateam, ut docet Athanasius in Epist. ad Solitarios: ἔκαυσαν τὸ πυλῶνος ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ μεγάλῃ. Porro vox ἀγορᾶς videtur esse scholium additum ad explicationem vocis πλατείας. Nisi malis scribere ἀγυιᾶς.

τῶν ἔνδον ἱερωμένων θέαν. Scribendum est ἱερωμένων, ut in libro Turnebi ad marginem emendatur.

In Caput XLI.

ἀντηρεῖ μυστικοῖς τετιμημένας. Scribendum est τετιμημένας, ut legitur in panegyrico de tricennalibus Constantini pagina 650. ubi eadem verba repetuntur.

In Caput XLII.

ἦκε δέ. Malim legere ἦκε δή. Quomodo in Fuketiano codice & in Regiis schedis scriptum inveni. Pag. 504.

ὑπερβαλλούσῃ φρονήσει. Helenam Constantini matrem, mulierem fuisse singulari prudentia, præter Eusebij testimonium, multa sunt quæ nobis persuadent. Cùm enim Constantinum Imp. usque ad extremum vitæ diem sibi obsequentem habuerit, vel hoc unum singularis prudentiæ argumentum est. Fuit etiam hoc summæ prudentiæ indicium, quòd filij sui opibus & Augustæ dignitatis fastigio non ad luxum & delicias abusa est, sed urbes ac provincias, & privatos homines liberalitate sua sublevavit. Cumque nepotes suos Constantini liberos summo amore diligeret, id ante omnia providit, ne quis ex Constantij liberis Constantini fratribus, Imperium eis subriperet. Quocirca illos velut exules quoad vixit, semper detinuit; nunc Tolosæ in Gallia, ut scribit Ausonius; nunc Corinthi, quemadmodum scribit Julianus in Epistola ad Corinthios. Cujus quidem Epistolæ fragmentum extat apud Libanium in oratione pro Aristophane Corinthio pag. 217. ubi Libanius Helenam πανούργον μητρυιὰν appellat, ejusque consilio & novercalibus odiis Constantium Juliani patrem hac & illac traductum fuisse testatur.

In Caput XLIII.

παραπετάσμασί τε ποικίλοις. Non probo interpretationem Christophorsoni qui aulæa interpretatur. Nam aulæa scenæ potius conveniunt quam Ecclesiæ. Vela igitur interpretari malui. Vela enim in Ecclesiis erant. Nam & in portis fuerunt vela, de quibus Epiphanius in Epistola ad Joannem Hierosolymitanum quam latine vertit Hieronymus: & circa altare, cujusmodi apud nos etiamnum visuntur. Porro vela quæ ad portas appendebantur, Græci ἀμφίθυρα dicebant, quæ vox legitur in Epistola Chosrois apud Theophylactum in libro 5. cap. 14. Occurrit etiam apud Chrysostomum in Homilia 87. in Matthæum. In vetere charta donationis quæ facta est Ecclesiæ Cornutianæ quam edidit Josephus Suaresius Vasionensis Episcopus fit mentio horum velorum his verbis: *Et pro ara ora, vela tramoserica, alba aur... cava duo*, &c. *Item ante regias basilicæ, vela linea plumata majora fissa numero tria*: *Item vela linea*

pura tria. Ante consistorium velum lineum purum unum. In Pronao velum lineum purum unum & intra basilicam pro porticu vela linea rosulata sex: & ante secretarium vel curricula (forte scribendum cubicula) *vela linea rosulata pensilia habentia arcus duo.*

ϑῆϊ:καν ὑπὸ γῆς. Vim Græcæ vocis non rectè expressit Christophorsonus qui vertit *in terra nasci.* Plus enim dicit Eusebius: *Dominum scilicet nostra causa nasci voluisse in subterraneo specu.* Hieronymus in Epitaphio Paulæ: *Bethleem & in specum Salvatoris introiens.* Et paulo post: *Orare in spelunca, in qua virgo puerpera Dominum infantem fudit, &c.* Ex quo obiter apparet, ubicumque Eusebius ἄντρον dixit, specum aut speluncam verti debuisse. Sic enim Latini vocant, non autem antrum, ut vertit Christophorsonus.

B νεών τε. Deesse hic videntur nonnulla, aut certe transposita esse vocabula. Itaque locum sic restitui mallem ἱερὸν οἶκον ἐκκλησίας νεών τε ἅγιον ἀνεγείρουσα. Hæc autem verba sic intellexit Christophorsonus, quasi dicat Eusebius Helenam duas Ecclesias construxisse in monte olivarum; alteram in vertice, alteram in specu; quod tamen verum non puto. Unam enim basilicam à Constantino ibi ædificatam esse tradit auctor Itinerarij Hierosolymitani. Et Eusebius in panegyrico ubi de martyrio loquens quod Constantinus Hierosolymis ædificavit, eodem modo loquitur: οἶκον εὐκτήριον παμμεγέθη νεών τε ἅγιον τῷ σωτηρίῳ σημείῳ πλουσίαις καὶ δαψιλέσι κατεκόσμει φιλοτιμίαις. ubi vides οἶκον εὐκτήριον & ναὸν conjungi, & de una eademq; Ecclesia dici. Et οἶκον quidem εὐκτήριον appellat basilicā, eo quòd populus orandi causa eò conveniret. ναὸν verò totam ædem sacram, quæ C uno ambitu contenta continet in se atrium, porticus, secretarium, baptisterium, & ipsam basilicam. Quod quidem apertissime docet Eusebius infra in cap. 50. hujus libri, ubi de Dominico aureo loquitur, quod Constantinus Antiochiæ ædificavit. Atque ita explicandus est Eusebij locus in fine panegyrici de tricennalibus Constantini. & in libro 10. hist. Ecclesiasticæ. & in cap. 45. hujus libri, ubi ναὸν & εὐκτήριον οἶκον simul jungit. Paulo aliter in lege 5. codice Theod. de his qui ad Ecclesias confugiunt. Ibi enim ναὸς εὐκτήριος dicitur basilica seu oratorium in quo est altare. Ecclesia verò dicitur totum ædificium, cujus ambitu atrium, porticus, cellæ, lavacra, ipsum denique oratorium continentur.

κἀνταῦθα λέγ@-ἀληθῆς. Auctor itinerarij Hierosolymitani. *Inde*, inquit, *ascendis in montem Oliveti, ubi Dominus discipulos docuit ante passionem.* Beda in libro de locis sanctis cap. 7. *Tertia quoque D eiusdem montis ad australem Bethaniæ partem Ecclesia est, ubi Dominus ante passionem discipulis de die judicij locutus est.* Intelligit locum Matthæi cap. 24. Hanc igitur prædicationem Eusebius hoc loco appellat ἀπορρήτους τελετάς, id est, *arcana mysteria*, eo quòd de rebus arcanis, puta de consummatione mundi, & de adventu Christi extremoque judicio, tunc Dominus locutus sit. Nam & Apostoli tunc accesserunt ad Dominum secretò. ut ait Matthæus, quippe qui mysteria & futurorum revelationem nosse cupiebant, quemadmodum scribit Hieronymus in Matthæum. Quod verò ait Eusebius, Dominum hæc mysteria tradidisse Apostolis in spelunca, id quidem in Evangelio diserte non scribitur. Immo contrarium potius elici posse videtur ex Evangelio. In eo enim refertur, urbem Hierosolymorum in conspectu fuisse discipulis, cùm Dominus hæc prædicaret. Non igitur in spelunca erant, sed in patente & aperto loco. Responderi tamen potest, speluncam illam varia habuisse foramina, cujusmodi plures speluncæ fuerunt in Palæstina, ut docent Itineraria. Certe cùm Matthæus affirmet discipulos secretò ad Dominum accessisse, probabile est eum sermonem in spelunca à Domino illic residente habitum fuisse.

τοὺς ἐν αὐτῷ ἄντρῳ. Prima vox delenda est utpote superflua. Alludere autem videtur Eusebius ad morem Gentilium, qui Mithriaca sacra in spelæo peragebant, ut docet Porphyrius in libro de abstinentia, Hieronymus aliique. Conjecturam nostram confirmat codex Fuketij, in quo vox illa τοὺς abest. Pag. 505.

In Caput XLVI.

ἀνεστοιχειοῦτο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ. Hæc Origenis doctrinam sapere videntur. cui supra modum addictus fuit Eusebius noster. Neque enim animæ beatorum in angelicam substantiam reformantur. Certe Origenes in resurrectione corpora in animas, & animas in Angelos mutatum iri credidit, ut alicubi dicit Hieronymus. Pag. 506.

In Caput XLVII.

ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Romam intelligit. Eo enim delatum est cadaver Helenæ Augustæ, & post biennium Constantinopolim deportatum, ut tradit Nicephorus in libro 8. cap. 30. At Socrates in lib. 1. cap. 17. verba Eusebij transcribens, τὴν βασιλεύουσαν πόλιν novam Romam interpretatur. Quem Socratis errorem merito reprehendit Baronius, cùm Eusebius regiæ urbis nomine Romam semper designare soleat. Adde quod nondum dedicata erat Constantinopolis, ac proinde urbs regia vocari non poterat, cùm tunc temporis esset tantum vetus Byzantium. Socratem tamen secutus est Cedrenus; qui etiam hoc addit Helenam duodecim annis ante Constantinum è vivis abijsse: καὶ ἀπετίθη ἐν λάρνακι πορφυρᾷ αὐτός τε καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, πρὸ δώδεκα ἐτῶν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς ἀποθανοῦσα. Hac ratione Helenam mortuam esse oporteret anno Christi 325. aut certe 326. Quo tamen anno Hierosolymam profecta esse dicitur ab Eusebio & Rufino. Adde quod post Crispi Cæsaris & Faustæ Augustæ necem Helena aliquandiu supervixit, ut testatur Zosimus in libro 2. Porro Crispus occisus est Constantino Augusto VII. & Constantino Cæsare Coss. anno Christi 326. ut legitur in Fastis Idatij. Mors igitur Helenæ anno Domini 327. rectè adsignari potest, quemadmodum sentit Sigonius in libro 3. de Imperio Occidentali.

ἐς αὐτὸ φορεῖν. Scribendum est αὐτῷ. Refertur enim ad τῷ κοινῷ σωτῆρι. Atque ita in libro Morei ad marginem emendatum invent. Nec aliter scribitur in codice Fuketij & Savilij, & in Regiis schedis.

In Caput XLVIII.

ὅλως δ' ἐμπαλιν, malim scribere ὅλως, quod longe Pag. [illegible]

elegantius est. Sic certe in codice Fuk. & in Regiis schedis scriptum habetur.

In Caput XLIX.

ἐν χαλκῷ πεπλασμένα. In codice Fuk. scribitur πεπλασμένον, & refertur ad illa verba τόν τε Δανιήλ. vulgata tamen lectio magis placet, quippe quæ tum in Regio codice tum in veteribus schedis habetur. πεπλασμένα enim refertur ad vocem σύμβολα. Ita scribendum erit τοῦ τε Δανιήλ, &c.

In Caput L.

Pag. 508. τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν. Nicomediam intelligit, quæ caput erat Bithyniæ. Qua in urbe Constantinus obsessum Licinium ad deditionem compulerat. In memoriam igitur eius victoriæ Constantinus Nicomediæ basilicam ædificavit. Vide Sozomenum in libro 2. cap. 2.

ὥσπερ οὖν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως. Scribendum est μητρόπολιν. Nisi malis ita legere: ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως, quod certe non displicet. In codice Regio scribitur ὥσπερ οὖν καὶ τόν, &c.

εἶναι δὲ τὸ νικητήριον οἶκον. In Panegyrico pag. 630. unde hæc transcripta sunt, Eusebius dixit ἀνάκτορον. Ego basilicam interpretatus sum, non ut Christophorsonus *sanctuarium*.

ἐν ὀκταέδρου. Hujusmodi fuit Ecclesia illa quam Nonnus Gregorij Nazianzeni pater ædificavit in oppido Nazianzo, ut testatur ipse Gregorius in oratione funebri de laudibus patris sui, pag 313. Dicebantur autem hæc templa octachora. Vetus inscriptio in thesauro Gruteri pag. 1166.

Octachorum sanctos templum surrexit in usus,
Octagonus fons est munere dignus eo.

Octachorum igitur templum est, quod octo habet latera, ab imo ad summum usque culmen surgentia. Ab eadem causa dicuntur altaria trichora in Epistola Paulini, id est, trino sinuata recessu, ut ipse Paulinus loquitur in Natale S. Felicis. Cedrenus ad annum 26. Constantini octagonum Dominicum vocat, quod à Constantino Antiochiæ exstructum est.

ὑπερῴων τε καὶ καταγείων χωρημάτων. Sic supra c. 37 in descriptione Martyrij Hierosolymitani διττῶν στοῶν ἀναγείων τε καὶ καταγείων. ubi vide quæ notavi. κατάγεια οἰκήματα dicuntur ad quæ nullis gradibus ascenditur: quibus opponuntur ἀνάγεια seu ὑπερῷα, id est solaria. Quamquam καταγείων nomine possis cryptas intelligere.

ἐξέδραις τε ἐν κύκλῳ. In Eusebij Panegyrico pag. 630. rectius legitur ἐξέδραις. Ita enim Eusebius vocat in descriptione Ecclesiæ Tyri, quam habet in libro 10. historiæ Ecclesiasticæ. Quid sit Exedra docet Valafridus Strabo in lib. de rebus Ecclesiast. c. 6 *Exedra, est absida quædam, separata modicum quidem à templo vel palatio; dicta inde quod extra hæreat. Græce autem κύκλος vocatur.* Fallitur quidem Strabo, qui eam vocem Græcam esse non intellexit: in eius tamen vocis origine minime falsus est. Prorsus enim ἐξέδρα dicitur ἀπὸ τῆς ἔξω ἕδρας. Quippe ita dicebantur ædes exteriores, in circuitu basilicæ construi solitæ, in quibus sedere ac requiescere licebat, ut docet Eusebius. De his Augustinus in libro de

A Gestis cum Emerito Donatista: *Cæsarea in Ecclesia majore, cùm Deuterius Metropolitanus Episcopus Cæsariensis, unà cum Alipio, Augustino, Possidio, Rustico & ceteris Episcopis in Exedram processissent, &c.* In Concilio Namnetensi canone 6. mentio fit Exedræ. *Prohibendum etiam, secundum majorum instituta, ut in Ecclesia nullatenus sepeliantur, sed in atrio aut porticu, aut in Exedris Ecclesiæ.* Ita legitur in codice MS. Bibliothecæ Puteanæ. Hieronymus in caput 40. Ezechielis: *Pro thalamis triginta quos vertere Septuaginta, sive Gazophylaciis atque cellariis ut interpretatus est Aquila, Symmachus posuit* ἐξέδρας. Et paulo post: *Statim intuitus est triginta thalamos, vel Gazophylacea sive ut Symmachus interpretatus est Exedras, quæ habitationi levitarum atque sacerdotum fuerant præparata.* Porro codex Fuk. & Sav. recte hic scriptum habent ἐξέδραις τε.

B ἐν καὶ χρυσοῦ πλείονος. Hanc ob causam Ecclesia illa dicta est Dominicum aureum. Hieronymus in Chronico anno 22. Constantini: *Antiochiæ Dominicum quod vocant aureum ædificari cæptum.* Dedicatum est autem imperante Constantio anno 5. post mortem Constantini.

In Caput LI.

λογικωτέραν διδασκαλίαν. Sic etiam supra vocavit Eusebius Epistolas Constantini. eo quòd Constantinus in illis Epistolis concionari quodammodo videretur. Talis est oratio Constantini ad Sanctorum cœtum, & fere omnes eius Epistolæ, quæ partim ab Eusebio, partim ab alijs referuntur. In his enim omnibus Constantinus tametsi adhuc vix Catechumenus, Doctorem agit. Fuit certe Constantinus, quod negari non potest, vir Deo plenus & a

C Deo missus ad Christianæ fidei propagationem, cui uni post Apostolos plurimùm debemus. Idem tamen in negotiis Ecclesiasticis aliquanto plus sibi vindicavit, quàm laico principi conveniret; Episcopis cuncta illi permittentibus, multumque sibi gratulantibus quòd Christianum Imperatorem viderent.

In Caput LII.

τῆς ὁσιωτάτης μου κηδεστρίας. In hujus loci interpretatione lapsi sunt omnes Interpretes Portesius, Musculus & Christophorsonus, qui *curam* & *solicitudinem* verterunt, quasi legeretur κηδεμονίας. Atqui Constantinus de socru sua loquitur, Eutropia videlicet Syra, ex qua genita erat Fausta uxor Constantini. κηδέστρια enim Græce *socrum* significat, ut docent glossæ veteres in quibus ita legitur κηδεστὴς *socer*, κηδέστρια *socrus*. Certe quæ sequuntur ver-

D ba, explicationem nostram aperte confirmant. Sequitur enim διὰ τῶν πρὸς ὑμᾶς γενομένων γραμμάτων. Literas intelligit quas Eutropia socrus ad ipsum miserat. Quare repudianda est emendatio Christophorsoni, qui πρὸς ὑμᾶς corrigit. Sed & quæ proxime sequuntur verba, idipsum satis significant: ἡ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν, &c. Quis enim dixerit de cura & solicitudine ἡ προειρημένη *supradicta cura & solicitudo*. Frigidum prorsus id esset atque ineptum. At in versione nostra omnia plana sunt & aperta. Nam ἡ προειρημένη est supradicta socrus, quæ pro sua pietate ac religione tantum scelus dissimulare non potuit, sed Constan-

Constantino genero per literas indicavit, ut huic malo tandem mederetur. Erat igitur Eutropia Christiana, ut ex hoc loco discimus. Sed & filia ejus Fausta Christianam fidem professa est, & unà cum Constantino viro suo in templo Apostolorum sepulta. Porro non omittendum est, quod ad oram codicis Regii adnotatum inveni. Illic enim è regione vocis κηδεστρίας, scholii vice adscribitur μήτηρ; quasi Constantinus matrē suam Helenam intelligat, quod non probo. Certe Sozomenus socrum Imperatoris Constantini fuisse dicit, quæ cùm ad quercum Mambre venisset, & Gentilium piacula illic deprehendisset, rem ad Constantinum retulit. Eum vide in lib. 2. cap. 3.

εἰς ἡμᾶς ἐνεργήματα. Malim scribere εἰς ὑμᾶς. quanquam vulgata lectio ferri potest. Sed & initium hujus Epistolæ trajectis leviter vocabulis ita legi mallem, ἐν τῷ καὶ μέγιστον, &c.

In Caput LIII.

τὸ χωρίον παρὰ τὴν δρῦν τὴν μαμβρῆ. Hic locus etiam dicebatur Terebinthus, distans triginta circiter millibus passuum ab urbe Hierosolyma, ut docet auctor Itinerarii Hierosolymitani, qui vixit temporibus Constantini Magni: *Inde Terebintho millia 9. ubi Abraham habitavit & puteum fodit sub arbore Terebintho, & cum angelis locutus est & cibum sumpsit. Ibi basilica facta est jussu Constantini miræ pulcritudinis. Inde Terebintho Chebron, millia 2. ubi est memoria per quadrum ex lapidibus miræ pulcritudinis, in qua positi sunt Abraham, Isaac, Jacob,* &c. Sozomenus quoque in lib. 2. cap. 3. locum illum Terebinthum vocari scribit. Sic autem dictus est hic locus ab arbore Terebintho, quæ illic omnium vetustissima & jam inde ab ipso mundi exordio esse dicebatur, teste Josepho in libro 5. de bello Judaico. Quanquam alii baculum esse dicebant unius ex Angelis qui Abrahæ apparuerunt, ex quo in terram defixo Terebinthus enata est. Ita Georgius Syncellus in Chronico. Mirum verò est, cùm quercus ibidem fuerit sub qua Abraham tabernaculum posuerat, ut legitur in cap. 18. Geneseos, cur locus ipse à Terebintho potius quàm à quercu nomen acceperit.

εἴδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια. Simulacra Angelorum intelligo qui Abrahæ illic apparuerant. Hæc enim simulacra colebant Gentiles. Sed & Terebinthum ipsam iidem Gentiles venerabantur, ut docet Eusebius in libro 5. Demonstrationis cap. 9. Quem quidem locum perperam accepit Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 192. Putavit enim Terebinthum illam summo honore à Christianis cultam fuisse, ejusque rei auctorem citat Eusebium. Verùm Eusebius eo loco de Gentilibus loquitur, non de Christianis. Postquam enim dixit: ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡς ἂν θεῖος ὁ τόπος θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖταί γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος. Subdit ὅτι τε τῷ Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες ἐπὶ γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἑκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῇ τιμῇ· εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν κύριος αὐτὸς, ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνοοῦντες σέβουσι. *Visitur illic Terebinthus, quæ etiamnū manet, & qui ab Abrahamo hospitio excepti sunt Angeli illic in tabula picti sunt, & medius inter hos ceteris longe præstantior & honoratior, ipse scilicet Dominus & Servator noster ut supra dixi, quem quidem illi nescientes venerantur.* Vides Eusebium hic aperte loqui de Gentilibus, qui Christum ignorabant. Neque enim de Christianis hoc dici potest. Confirmat autem sententiam nostram Sozomenus in lib. 2. c. 3. ubi de mercatu illo ad Terebinthum prolixe disserit. Scribit enim, æstivo tempore quotannis eo convenisse ex Palæstina, Phœnice & Arabia Judæos simul & Christianos ac Gentiles, partim commercii partim religionis causâ; & singulos suo ritu festivitatem celebrasse. Nam Gentiles, inquit, angelos adorabant, hostias & libamina iis offerentes. Erant igitur illic angelorum simulacra, quibus pagani victimas immolabant. Hieronymus de locis Hebraicis ubi de Arboch ita scribit: *Quercus Abraham quæ & Mambre, usque ad Constantini Regis tempora ibidem monstrabatur, & mausoleum ejus impræsentiarum cernitur. Cumque à nobis jam ibidem Ecclesia ædificata sit, à cunctis in circuitu gentibus Terebinthus superstitiose colitur, eo quod sub ea angelos Abraham quondam hospitio susceperit.* Multa hic de suo addidit Hieronymus. Eusebius enim ipse in libro de locis Hebraicis hæc tantum habet: ἀρβώ. αὐτή ἐστι χεβρὼμ κώμη νῦν μεγίστη, μητρόπολις οὖσα τὸ παλαιὸν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ γιγάντων οἰκητήριον, καὶ βασίλειον μετὰ ταῦτα Δαβίδ. κεκλήρωτο δὲ φυλῇ Ἰούδα, καὶ πόλις λευῒ ἡ ἱερατικὴ, μία τῶν φυγαδευτηρίων, αἰλίας ἐκ νότου διεστῶσα σημείοις β. πρὸς εἴκοσι. ἡ δρῦς Ἀβραὰμ καὶ τὸ μνῆμα αὐτόθι θεωρεῖται, καὶ θρησκεύεται ἐπιφανῶς πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡ τερέβινθος, καὶ οἱ τῷ Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες ἄγγελοι· πρότερον δὲ ἀρβὼ καλουμένη, ὕστερον ἐκλήθη χεβρὼν, ἀπὸ χεβρὼν ἑνὸς τῶν υἱῶν Καλεβ ὡς ἐν παραλειπομέναις. Illustris locus, qui sententiam Scaligeri prorsus evertit; nostram verò explicationem egregie confirmat. Ait enim Eusebius Terebinthum ipsam & angelos ab inimicis nostris illic superstitiose coli; inimicos vocans Gentiles ac Judæos. Citat hunc Eusebii locum etiam Damascenus lib. 3. de Imag.

μιαίνεσθαί φασιν. Rectius in codice Regio, Fuk. & in schedis Regiis scribitur μιαίνεσθαι φησίν. Subauditur enim ἡ κηδέστρια.

καὶ βωμὸν εἰδώλων. Supple ἡ κηδέστρια. *Retulit*, inquit, *Constantinus ad nos socrus nostra aram illic esse, in quâ impura sacrificia offerantur.* De hac ara loquitur Eustathius in Hexameron, quam ait adhuc stetisse suo tempore, ut & ipsam Terebinthum. Ex quo apparet, hoc Eustathii opus scriptum esse antequam Constantinus aram illam subverti jussisset. Sozomeni quidem ætate, nec ara nec arbor Terebinthus stabat. Mansit tamen superstitio Gentilium eo in loco, ut testatur Hieronymus. Adeò difficile est superstitionis fibras penitus evellere. Non omittenda sunt quæ de hoc loco scribit Antoninus martyr in itinerario. *De Bethleem*, inquit, *usque ad radicem Mambre sunt millia viginti quatuor: in quo loco requiescunt Abraham, Isaac & Jacob & Sara, simul & Joseph ossa. Est ibi basilica ædificata per quadrum, & atrium in medio discoopertum: & per medium cancellum ex uno latere intrant Christiani, ex alio verò Judæi, incensa deferentes multa. Nam depositio Jacob & David in terra illa, die primo post Natalem Domini devotissime celebratur, ita ut*

ex omni terra Judæorum conveniat multitudo, incensa deferens & luminaria. Et dant munera & serviunt ibidem. Adde Hieronymum in Epitaphio Paulæ.

τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ ἀλλότριον. Quatuor priora verba expunxit Christophorsonus, absuntque à codice Regio, Fuk. & Sav. Verum si mei arbitrii res esset, mallem equidem sequentia verba expungere τῷ κράτει ἡμετέρῳ, quæ ad priorum interpretationem scholii vice addita fuisse mihi videntur. καιροὺς tempus imperii eleganter Græci dicunt. Porro Imperatores id præcipuo studio ambibant, ut temporum suorum felicitas & clementia celebraretur. Nihil frequentius occurrit apud Latinos Historicos, & in legibus Imperatorum. Apud Philostratum in libro 2. de vitis Sophistarum, ubi de Heliodoro loquitur, hæc vox corrupta est. Cùm enim Heliodorus orationem exorsus esset coram Imperatore, ait Philostratus Imperatorem subito assurrexisse & acclamasse. *O Virum cui similem nondum vidi, O decus & ornamentum meorum temporum:* τῶν ἐμαυτοῦ καιρῶν εὕρημα. Sic enim legendum est. Eadem voce utitur Constantinus in Epistola ad Hæreticos, quæ legitur in fine hujus libri: Proinde vulgatam lectionē retinendam censeo. Verba autem illa τῷ κράτει τῷ ἡμετέρῳ transposita sunt, & locanda post vocem ἐπειδή.

καὶ φίλον ἡμῶν. In codice Fuk & schedis Regiis legitur φίλον ἡμέτερον.

τιμωρίας ἄξιον. Lego τιμωρίας ἄξιον ᾖ. Id est, capitale sit. Quare hic nihil opus est emendatione Christophorsoni. Aliter tamen scripti codices Fuk. Sav. ac Turnebi, quos hic sequi præstat. Paulò post scribe ex codice Fuk. ὅν δὴ καθαρῶ βασιλικῆς, &c.

Pag. 510. προσήκειν ὑμᾶς φυλάττειν. lego προσῆκον, vel προσήκει, ut legisse videtur Christophorsonus. In schedis Regiis scriptum reperi προσῆκον, ut conjeceram.

In Caput LIV.

ἐν ἀγοραῖς πάσαις. Sozomenus in lib. 2. cap. 4. ubi totum hunc Eusebii locum pæne descripsit, habet κατὰ τὰς ἀγυιάς, καὶ τὸν ἱππόδρομον καὶ τὰ βασίλεια.

Pag. 511. τὰς δ' ἑλικωνίδας μούσας ἐν παλατίῳ. Themistius in oratione 5. ad Theodosium testis est, Musarum statuas fuisse in curia Constantinop. Idem in oratione ad Senatum περὶ προεδρείας, ait eas statuas hinc & inde collocatas fuisse duplici numero, ita ut non jam novem essent, sed octodecim.

ἄλλα τῇ μετήρχετο. Ærea quidem Deorum simulacra Constantinus Byzantium devehi jussit, ut urbem illam hujusmodi spoliis exornaret. Quæcumque vero ex auro argentoque fabrefacta erant, ea conflari & nummos ex iis fieri jussit, ubi scribit Sozomenus in lib. 2. cap. 4. qui hunc Eusebii locum optime interpretatur. De hac templorum & simulacrorum eversione Eusebius noster in sermone 2. de resurrectione ita scribit: *Putas Gentiles audebunt dicere, quia mortuus est & non resurrexit. Non quæro quid dicant; sed quid patiantur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit qui arguit ea quæ non vivunt.* Et aliquanto post: *Non invenies Solem cla[illegible]rem, ad satisfactionem resurrectionis Domini, gentis iis cotidie deficiente cultura. Proveniunt autem cælestia bona, & quotidie crescunt.*

ἀνατεταμένα ἐπορεύετο. Post has voces, quæ sequuntur usque ad hæc verba οἷον δὴ καὶ βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος, desunt in codice Regio & in editione Rob. Stephani. Adjecta sunt autem a Grutero, Portesio & Christophorsono aliisque, ex Panegyrico Eusebii & ex scriptis codicibus. Certe nos in codice Fuketiano ea reperimus, & Savilius in suo exemplari eadem exstare monuerat.

ἐποιοῦντο φθοράν. In Panegyrico unde hæc translata sunt, legitur φορὰν, rectiùs meo quidem judicio.

οἷον δὴ καὶ βασιλεύς. In Panegyrico Eusebii hic locus auctior legitur hoc modo: οἷον δὲ καὶ τόδ' ἠργάζετο βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος. In libro autem Moræi scriptum inveni: οἷον δὴ καὶ τότε διειργάσατο βασιλεύς, &c. In codice Fuk. legitur: οἷον δὴ καὶ τόδ' εἰργάσατο. Ita etiam in libro Savilii, sed sine apocope.

τὰ λοιπὰ μετῄει. Joannes Portesius vertit *ad alia perrexit.* Christophorsonus verò interpretatus est *reliquas aggressus est statuas.* Eodem sensu videlicet quo supra dixit Eusebius ἄλλα τῇ μετήρχετο.

In Caput LV.

τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως. Sic etiam Themistius appellat urbem Constantinopolim in oratione 16. sub finem, ob venustatem scilicet ac magnificentiam operum publicorum, quæ Constantinus ibi ambitiose construxerat. Cunctas enim urbes, oppida, loca, fana, spoliaverat Constantinus, ut illam sui nominis urbem exornaret. Itaq; merito dixit Hieronymus in Chronico, Constantinopolin dedicatam fuisse omnium pæne urbium nuditate.

ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον. De hoc templo Veneris Aphacitidis videndus est Zosimus in lib. 1. & auctor Ethymologici in voce Ἄφακα, & Suidas in voce [illegible], & Joannes Seldenus in syntagmate 2. de Diis Syris. Porro codex Fuk. hic scriptum habet: τῶν λιβάνου τῶν ἐν Ἀφάκοις. In schedis autem Regiis legitur: ἐν ἀκρωρείαις μὲν τῶν λ. τῆς ἐν Ἀφάκοις.

ἀπ' ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροσβάτῳ χώρῳ. Scribendum procul dubio ἀπροσβάτῳ, ut legitur in panegyrico pagina 628. ubi totus hic locus legitur. Codex tamen Fuk. etiam in Panegyrico scribit ἀπροσβάτῳ. Paulo ante scribendum est καλινδουμένοις φθοραῖς, ut legitur in Panegyrico.

In Caput LVI.

τοῖς ἐγκαθεύδουσι. Hujus verbi vim non intellexit Christophorsonus, nec Portesius. Neque enim decumbere ac dormire simpliciter ea vox significat, sed dormire in templo. Erat hic mos Gentilium, ut pernoctantes in templo somnia & remedia a Diis suis expectarent. Cujus rei infinita occurrunt exempla apud antiquos Scriptores, sed præcipue apud Aristidem in orationibus sacris. Latini dicebant *incubare.* Plautus in Curculione. *Leno sit, quia hic leno ægrotus incubat in Æsculapii fano.* Solinus in cap. 7. *Epidauro decus est Æsculapii sacellum, cui incubantes, &c.* Hieronymus in cap. 65. Esaiæ, ad illa verba: habitant in sepulchris. *Idola [illegible],* inquit, *Idolorum dormiens: ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Æsculapii usque hodie error Ethnicorum celebrat, multorumque aliorum: quæ non sunt aliud nisi tumuli mortuorum.*

εἰκὼ ἡ ἡ φράτ. Pessime Christophorsonus hæc A ad Æsculapium retulit, cùm de Constantino Imperatore dicantur, ut in versione mea expressi. Certe in Fuk. & Turnebi codice legitur εἰκὼ ἡ βασιλεὺς φράτ.

ἀριστείων φιλοσόφων θαῦμα. Apollonium Tyanensem intelligit, de quo scribit Philostratus in lib. 1. cum in templo Æsculapii Ægis, tanquam ipsius Dei hospitem, diu versatum esse.

καὶ ὁ τῇ δε. Longe aliter optimus codex Fuketii. Nam post vocem θαῦμα punctū apponit. Deinde ita scriptū habet: ὅτι δὲ εἰδομυχῶν ὁ δαίμων ὁδί γε θεὸς πλάνῳ δέ τις ψυχῶν, μακροῖς χρὴ μυείοις ἐξαπατήσας χρόνοις, δῆλον ἐκ τῶν πραγμάτων. Quatuor postrema verba quæ in vulgatis desunt editionibus, Turnebus quoque ad oram sui libri adjecerat ex manuscripto codice. Mox ubi vulgatæ editiones habent, οὐδ᾽ ὁ κακῶν ἑτέρους ἀπαλλάξειν, &c. Codex Fuketii ita scribit: B ὁ γὰρ κακῶν ἑτέρους ἀπ. καὶ συμφορᾶς προϊσχόμενος, οὐδὲν αὐτὸν ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὗρεν, &c. Quæ quidem lectio aptior mihi videtur & melior. In Regiis etiam schedis εὗρε scriptum inveni.

φάρμακον μᾶλλον. Postrema vox deest in codice Regio, & fortasse subaudiri potest. Ceteri tamen codices eam agnoscunt. In fine capitis pro ἀνετρέπετο, codex Fuketii habet ἀντιτέτραπτο.

In Caput LVII.

γοήτων περιεργίαις ἐσκιωρημένα. Rectius in codice Regio, Fuk. & Savil. scribitur ἐσκαιωρημένα. Quam vocem ita vertit Christophorsonus *calva præstigiatorum dolis callide obtecta*. Quod non probo: malimque vertere *subrepta*, aut certe *adornata & ad maleficia comparata*. Ossa enim & calvariæ, sunt Magorum instrumenta, quibus illi ad maleficia sua utebantur.

Pag. 514. ὁ δαίμων, ὁ χρησμῳδός. In panegyrico de tricennalibus Constantini aliter collocantur hæc verba: ὁ δαίμων, ὁ θεός, ὁ χρησμῳδός, ὁ μάντις, quod equidem magis probo.

In Caput LVIII.

καὶ ταῦτα δ᾽ ἄν τις, &c. Hæc omnia usque ad voces illas οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον, desunt in codice Regio & in editione Rob. Stephani. Adjecta sunt autem à viris doctis, ex manuscripti codicis fide. Certe Turnebus & Savilius in suis codicibus ea repererunt: & nos in Fuk. codice eadem ad marginem adscripta vidimus. Nisi quod codex Fuk. una voce D auctior est, cùm in eo legatur τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθεὶς, &c.

προηγουμένως ἀποστολεῖς. Ultima vox deest in manuscripto Regio, & in editione Stephani. Quare videndum est, ne potius legendum sit προηγμένως. Verùm cùm scripti codices Turnebi, Savilii ac Fuketii Scripturam editionis Genevensis tueantur, eam merito retinendam censeo.

οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας τε μέγιστον. Non dubito quin scribendum sit οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας, νεών τε μέγιστον. Sic enim Eusebius loqui solet, ut supra notavi. Et per οἶκον quidem εὐκτήριον, basilicam intelligit; per νεών verò, totum Ecclesiæ ambitū & conseptum, id est vestibulum, atrium, porticus, exhedras, baptisteria, & reliqua quæ basilicis addi solebant. In codice Fuk. legitur: οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας μέγιστον.

τὸ μὴ ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος. Non immerito quis mirari potest, cur Eusebius hoc ab omni ævo inauditum esse dicat, quòd urbs superstitioso dæmonum cultui dedita Ecclesiam & Episcopum acceperit. Id enim aliis quoque urbibus eo tempore contigerat. Sed fortasse Eusebius hoc novum & inauditum fuisse intelligit, quòd Ecclesia Dei in ea urbe constructa esset, in qua nulli adhuc erant Christiani, sed omnes pariter simulacra venerabantur. Itaque Ecclesia hæc Heliopoli constructa est à Constantino in spem potius quàm ob necessitatem; ut scilicet cives omnes ad Christianæ Religionis professionem invitaret. Paulo post in codice Fuk. legitur ἔργῳ τυχεῖν, rectius quàm ut in vulgatis editionibus ἔργον.

In Caput LIX.

διαιρεῖσθαι. Lego διαιρεθέντων τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν. Pag. 515. quod confirmat Socrates in libro 1. cap. 24. Verùm totus locus ex MSS. codicibus Fuk. Savilii ac Turnebi ita restituendus est: εἰς δύο μὲν γὰρ τμήματα διῄρητο ὁ τῆς ἐκκλησίας λαὸς· τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιώταις, πολεμίων τρόπον ἐπὶ τοσοῦτον ἀνακεκίνητο.

αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς. Male Christophorsonus *milites præsidiarios* vertit. Milites enim præsidiarii in castris erant, non in civitatibus. Intelligo igitur militares, qui militia perfuncti fuerant: item officiales Comitis Orientis, & Consularis Syriæ.

τῆς στάσεως αἰτίαν διαχηκοώς. Eustathium intelligit Antiochensem Episcopum, ut ex titulo capitis apparet. Quem cùm Eusebiani fraude & calumnia C è sede sua dejecissent, ingens tumultus Antiochiæ exortus est. Id contigit anno Christi 329. ut ex Philostorgii lib. 2. manifeste colligitur; aut 330. ut adstruere videtur Theodoritus in libro 2. cap. 31. Hic enim Meletium ad sedem Antiochenam translatum esse scribit triginta annis post abdicationem Eustathii. Meletium porro Antiochiam translatum esse constat anno Christi 360. Quamobrem assentiri non possum Illustrissimo Cardinali Baronio, qui Eusebio nostro semper infensus, dum ejus narrationem sequi recusat, omnia permiscuit. Ait enim hunc tumultum Antiochiæ contigisse anno Domini 324. id est, proximo ante Synodum Nicænam anno. tunc cùm Eustathius Episcopus Antiochenus creatus est; cùm Socrates, Sozomenus, ac Theodoritus hunc tumultum in depositione ipsius Eustathii contigisse testentur. Sed Baronius certissimis, ut quidem ipse putat, rationibus, Eustathium non sub Constantino Imp. sed sub Constantio, ex Antiochena sede dejectum esse contendit. Videamus igitur quibus id argumentis adstruere nitatur. Primùm affert Athanasii locum ex Epistola ad Solitarios sub initium: *Fuit*, inquit, *quidam Eustathius Episcopus Antiochiæ, vir confessione clarus*, &c. *quem homines Arianæ opinionis sta apud Constantium ficta calumnia accusarunt, quasi in matrem principis contumeliosus fuisset.* Verùm ego pro Constantio Constantinum in hoc Athanasii loco scribendum esse affirmo. Quam emendationem confirmant ea quæ de Imperatoris matre mox subjiciuntur. Helenam enim intelligit, quæ in Orientem circa hoc tempus advenerat. Nam de Fausta omnino hæc intelligi non possunt, ante viginti

ftre annos si Baronium sequimur, occisa. Hieronymi verò locus ex libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, parum facit pro Baronio, cùm in antiquis editionibus, adeoque in Lugdunensi quæ penes me est, disertè scriptum sit: *sub Constantino Principe missus est in exilium.* Quamobrem Eusebium hic sequi malim quàm Baronium. Neque enim video, cur tanti motus in creatione Eustathii esse potuerint, de quibus in Epistola Imperatoris Constantini fit mentio, ut ad eos sedandos mittendus fuerit Comes, totque Epistolas ab Imperatore scribi oportuerit. Adde quòd Constantinus in Epistola ait, se coram audivisse eum qui totius seditionis auctor extiterat; Eustathium scilicet, quem ad Comitatum venire jussum, in Thraciam relegavit. Atque hoc primum facinus Arianorum recenset Athanasius in Epistola superiùs memorata, quod notandum est. Id enim gestum est ante Synodum Tyri, adversus Athanasium coactam. id est, ante annum Domini 334. Rectè igitur Athanasius historiam belli quod Ariani Ecclesiæ Catholicæ intulerunt, à depositione Eustathii exorditur, tanquam à primo Arianorum facinore: quod cùm ipsis ex sententia successisset, cetera prona sibi deinceps ac facilia esse existimarunt. Ceterùm Baronii sententia, tum ex iis quæ supra dixi refellitur, tum ex eo quòd Flaccillus qui post Paulinum & Eulalium Eustathio successit, inter Episcopos qui Tyrensi Synodo interfuerunt, memoratur ab Athanasio in Apologia ad Imp. Constantium, ut rectè observavit Jacobus Gothofredus in dissertationibus ad lib. 2. Philostorgii.

τῶν ἄλλων ἐνθυμέμενος. Scribendum est ἐνθυμούμενος, ut legisse videtur Christophorsonus.

In Caput LX.

Pag. 316. ὡς ἐκεῖν ἂν θαυμάσαιμ' ἄν. Corruptus est hic locus; cujus sensum assecutus sum prout potui. Ac primo quidem scribendum puto θαυμάσειε. Deinde scribe: εἰς μία τις ἡ αὐτὴ δι' ὀρθῆς τε καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία τῷ θεῷ κατεπαγγέλλεται, ut scribitur in optimo codice Fuketiano, cui ex parte subscribunt codices Savilii ac Turnebi.

τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο. Post hæc verba Scaliger aliique has voces inseruerunt τῆς δι' εὐτυχίας, quas etiam in Moræi libro adscriptas inveni. Verùm hanc illorum conjecturam probare non possum: Quid enim sibi vult δι' εὐτυχίας. Mallem omninò legere: ἢ τοῖς πάντων καλοῖς χαίροντας ὁμογνωμονεῖν. Ait enim Constantinus, non decere Christianos aliorum bonis invidere, & vicinarum civitatum Episcopos, eo quòd scientia ac virtute antecellant, à suis Ecclesiis abstrahere. Id enim Antiochenses facere voluerant, qui deposito Eustathio, Eusebium Cæsariensem Episcopum sibi antistitem dari postulaverant. In Fuk. codice post verbum γένοιτο punctum in summo apponitur. Deinde legitur τοῦτο δι' εὐτυχίας τοῖς, &c. Nec aliter in libro Turnebi Savilius verò ad oram libri sui ita emendarat: τῷ δι' εὐτυχίας τῆς πάντων καλοῖς ὁμ. Quam lectionem sive ex conjectura, sive ex MS. codice profectam, equidem probare non possum. Malim certe ita legere: τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο τοῦ δι' εὐτυχοῦντας τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν, ut is sensus sit quem supra posui.

A τὴν προθέσιν ὑμῶν Non rectè hunc locum cepit Christophorsonus. Intelligit enim Constantinus impetum illum animorum, quo Antiocheni Eusebium sibi Episcopum adsciscere proposuerant. Sicut postea per κρίσιν, intelligit judicium quo eundem elegerant. Lego igitur καὶ τὴν ἡμετέραν συνκρίσιν βεβαιοῦσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, &c. ut scribitur in Fuk. ac Turnebi libro.

ἐγκειμένους σφετεριζομένους. In veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ scribitur ἐγκειμένας, quod valde placet. Sed scripti codices Fuk. Savil. ac Turnebi aliam lectionem præferunt: ἐγκειμένους καὶ σφετεριζομένους.

ἐπιζήτουν ἐπιγνώμενοι. Non dubito quin scribendum sit: ἐπιγνώμενον ἐνθυμεῖσθαι In codice Fuk. scriptum inveni: ἐπιγνώμενον ἐνθυμεῖσθαι. Posset etiam B scribi ἐπιγενόμενον.

αὐτῆς τῆς νίκης ἀφηγεῖσθαι. Elegantissima sententia, quam Christophorsonus non intellexit. Mihi quidem, inquit Constantinus, ipsam victoriam vicisse videtur is qui paci maxime studet. Itaque post vocem ἀντιποιούμενος punctum ponendum est, ut habet codex Regius, Fuk. & veteres schedæ. Pag. 317.

τοῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστον ἀρκεῖσθαι. Id est, suis quisque limitibus contentus sit. Est enim γνώμη limes agrorum, unde Gromatici Scriptores dicti, qui de limitibus agrorum scripserunt. Eadem ratione ὅρος apud Græcos promiscuè sumitur, tam pro sententia quàm pro limite. Ut enim limes agros, ita sententia lites & controversias terminat. Porro scribendum videtur ἰδίοις ὅροις ἀρκεῖσθαι. Sequitur enim καὶ τὰ οἰκεῖα πάντα ἀπολαύειν. Quanquam Fuk. ac Turnebi codex habet πάντων ἀπολαύειν.

C εἰς ἕτερον πλεονέκτημα. Scribendum est εἰς ἑτέρων πλεονέκτημα. Non decet, inquit Constantinus, ut hujusmodi deliberatio de eligendo in Eustathii locū Episcopo, aliis injuriam afferat. Nec alias Ecclesias spoliare debetis. Paulo post allentior Scaligero & Christophorsono, qui τῆς πάντων ἀγροικίας emendarunt. Atque ita in Fuk. & Savilii codice & in veteribus schedis scriptum inveni.

ἄν τ' ἐλάττους, ἄν τε μείζους, id est, sive minoris urbis cujusmodi est Cæsarea, incolæ sint; sive majoris civitatis, cujusmodi est Antiochia. Omnes, inquit, tam μικροπολῖται quàm magnarum urbium cives, æquales sunt apud Deum. Quare minora oppida non sunt spolianda suis Episcopis. Idem paulo ante dixerat Constantinus; honores Ecclesiasticos similes esse omnes & æquali in pretio ha-D bendos.

ὡς δὲ τἀληθές. Hæc ad præcedentem periodum referri possunt. Atque ita post verbum ἀποφαίνεσθαι punctum notandum erit, & locus sic vertendus: adeò ut alii, quod quidem ad communem fidem pertinet, nullatenus inferiores sint, siquidem verum apertè volumus dicere. Quamobrem hoc non est hominem retinere, sed abripere, &c. Atque ita locus hic distinguitur in veteribus schedis.

δι' ὀρθὴν συμβουλὴν ἀφικόμενος. Ex his colligitur, Eusebium nostrum Antiochiam venisse una cum reliquis Episcopis, qui Eustathium Antiochenum Episcopum in Synodo condemnarunt; & Antiochenos post depositionem Eustathii eum penes se detinere voluisse. Hoc est quod supra dixit Con-

stantinus οὐ καθεξιν, ἀλλ' ἀφαίρεσιν μᾶλλον. Idem tradit Theodoritus in lib. 1. cap. 21.

Pag. 518. ὁ τῆς ὑμετέρας συνηθείας. Scribendum puto ὅτι τῆς ὑμετέρας συνηθείας ἐςὶν ἀγαθῆ γνώμη σπουδὴν τὴν πρ. εἰσενεγκαθαι. Subauditur enim ἀπὸ κοινοῦ verbum θιάσαθε. Quod si quis vulgatam lectionē tueri velit, equidem non magnopere repugnabo.

καὶ τῆς τ̃ διαφορῶν συγκρίσεως. Melius ni fallor legeretur τῆς τ̃ διαφορῶν συγκρούσεως. Id est, ex multorum hominum collisione scintillæ & flammæ excitari solent. Conjecturam nostram codex Fuk. nobis tandem confirmavit, in quo diserte scribitur τῆς τ̃ διαφορῶν συγκρούσεως.

ἐξ οὗ τὸν ῥύπον ἐκεῖνον ἀποσάμενοι. Christophorsonus hunc locum ita vertit: *Ex quo portu sordibus seditionis præteritæ ejectis, pacato mentis statu concordiam in earum locum inducite.* Verùm in ea versione, multa sunt quæ probare non possum. Primo enim quod per ῥύπον ἐκεῖνον sordes seditionis intelligit, non placet. Mihi quidem videtur Constantinus innuere causam illam, propter quam depositus fuerat Eustathius; stuprum videlicet cujusdam mulierculæ, de quo Theodoritus in lib. 1. historiæ. Idem etiam significat Constantinus paulo post, ubi dicit· πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὥσπερ ἐξ ἀντλίας ἀναλωται. Id est, quidquid navim corrumpebat, tandem ex sentina exhaustum est. Ubi tamen Christophorsonus *sordes seditionis* iterum interpretatur. Verum quomodo sordes de seditione dici possint, equidem non video. De stupro verò quod Eustathio objiciebatur, quin optime dicantur nemo dubitare potest. Est autē hic metaphora à portibus, qui purgari solent, quoties luto & cujusquemodi ruderibus oppleti sunt. Jam verò verba illa ἐξ οὗ, posset aliquis interpretari adverbialiter: atque ita legendum esset ἀντισοιῇ κατι, quod certe non displicet. Ita, inquit Constantinus, Deo placeam ut vos amo, & vestræ lenitatis portum diligo, postquam ejectis illis sordibus concordiam cum probis moribus induxistis. Certe hic sensus valde mihi arridet præ vulgata lectione. Jam enim concordes erant Antiochenses, & pacata erat seditio, tunc cùm hæc scriberet Constantinus, ut patet ex initio hujus Epistolæ.

τὸν ἄφθαρτον φθαρτὸν ὡς εἶδε. Tota hæc Epistola passim corrupta est; sed præcipue hæc clausura mendis scatet. Quid enim sibi volunt hæc verba? Ego non dubito quin legendum sit ἄφθαρτον φόρτον ἄγετε. Utitur enim hic Constantinus perpetua metaphora à navigatione, & Christianos comparat negotiatoribus qui mercaturæ causa navigant. Pergite, inquit, felici cursu ad lumen æternum, vexillo crucis in navibus vestris erecto, & incorruptas merces in navem imponite. Jam enim quidquid navem corrumpere poterat, exhaustum est. Ita levi ac prope nulla mutatione facta, elegans & apertus jam sensus existit.

δρόμον τὲ οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες. Scribendum puto δρόμον οὔριον. Est enim metaphora à navigatione. Sic οὔριος δρόμος apud Sophoclem pro felici cursu navigationis; & οὐριοδρομοῦσα ναῦς à Græcis dicitur, quæ secundo fertur vento.

τοῦ τ̃ ἀπάντων. Scribendum videtur una voce τούτων. quomodo etiam Savilius in suo codice emendarat. In Fuk. codice legitur ἀπόλαυσιν τ̃ ἀπάντων.

A Finis autem hujus Epistolæ sic restituendus videtur; ἢ καθόλου τι πράξητε, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆται μὴ συμφέρον δοκοῦντι. Quam lectionem in versione mea secutus sum. Vocat autem Constantinus ἄβουλον σπουδὴν, studium quod Antiochenses erga Eusebium declaraverant, cùm eum sibi Episcopum ambirent. Potest etiam intelligi studium Antiochensium erga Eustathium, cujus abdicationem ægre ferentes, seditionem concitaverant. In manuscriptis codicibus Fuk. Sav. & Turnebi hic locus ita scribitur ἐπιχειρῆσαι ὃ μὴ συμφέρον εἶναι ἡμῖν δοκοίημεν. Sed planior est scriptura quam in veteribus schedis reperimus, ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοίημεν.

In Caput LXI.

B βασιλέως ἐπιςολὴ πρὸς ἡμᾶς. Hic titulus ab ipso Eusebio perscriptus est, ut apparet. Ait enim ipse de se πρὸς ἡμᾶς. Quare non opus erat alio titulo. Porro ex hoc loco aperte colligitur, hos libros ab Eusebio Cæsariensi scriptos fuisse. Quod cùm innumeris argumentis ac testimoniis probari possit, miror tamen Jacobum Gothofredum id negare ausum fuisse. In codice Fuk. qui titulos singulis capitibus præfixos habet, desunt hæc verba. In Regiis autem schedis ad latus adscripta sunt.

πάσης ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἶναι. Baronius ad annum Domini 324. numero 145. hæc verba sic exponit: Ecclesiæ, inquit, Antiochenæ curam vocat Constantinus Episcopatum totius Ecclesiæ, quòd Antiochia metropolis esset totius Orientis. Verùm quod pace summi viri dictum sit, alius videtur esse
C sensus horum verborum. Nam cùm omnes civitates Eusebium Episcopum habere vellent, ut paulo post testatur Constantinus, omnium consensu dignus erat Eusebius totius orbis Episcopatu.

ἤγουν τάς τε ἐντολάς. In codice Fuketij & Savilij scriptum est εἴπερ τάς τε ἐντολάς. Malim tamen scribere ὥσπερ τάς τε, &c. Paulo ante ubi legitur σύμφωνα φαίνεται codex Fuketij & Savilij addunt ἱκανῶς.

In Caput LXII.

Θεοδότω. Hic Theodotus Episcopus erat Laodiceæ in Syria; Narcissus verò Episcopus Neroniadis in Cilicia; Aetius Episcopus Lyddæ in Palæstinâ: omnes Arianarum partium fautores. Qui cùm Pag. 519.
D Antiochiam venissent unâ cum Eusebio Nicomediensi & Eusebio Cæsariensi, Eustathium deposuerunt, ut scribit Theodoritus in libro 1. historiæ cap 21. Aetius tamen ad orthodoxorum partes postmodum se recepit, teste Philostorgio in lib. 3. cap. 12. & Athanasio. Jam Alpheus Apameæ in Syria Episcopus, Theodorus deniq; Sydonis in Phœnice Antistes nominantur inter Episcopos qui Nicænæ Synodo subscripserunt. De Theodoto loquitur etiam Athanasius in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ.

ἀκακίου ᾗ ςρατηγίου. De Acacio Comite Orientis ni fallor, Constantinus supra in Epistola ad Macarium Hierosolymorum Episcopum. Strategius verò is est, qui alio nomine Musonianus dictus, de quo multa notavi ad lib. 16. Amm. Marcellini. Missus fuerat Antiochiam ab Imperatore Con-

ſtantino ad ſedandum tumultum, ut dixit Euſebius ſuprà.

τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθείς. Malim ſcribere προκληθείς.

προαιρέσεως συνῳδὸν. Libentius legerim συναινέσεως προαίρεσιν. Porro ex his verbis quæ à Chriſtophorſono malè accepta ſunt, apparet Epiſcopos qui Antiochiæ convenerant, à Conſtantino per literas petiiſſe, ut juxta populi Antiocheni & ipſorum voluntatem Euſebius ad Antiochenam ſedem transferretur. Itaque verba illa ὥστε κατά τε τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας συναινέσεως προαίρεσιν, &c. deſumpta ſunt ex Epiſtola Epiſcoporum Antiochiæ congregatorum ad Imperatorem Conſtantinum miſſâ.

τὴν γνώμην τὰ τοῦ βίου γράμματα. Non diſplicet conjectura doctorum virorum, qui emendarunt τὰ γνώμην τοῦ ἐνστασίου γράμματα τὸν θεσμὸν, &c. Poſſet etiam locus ſic emendari ἀπήγγειλε γε ὑμῖν τὰ τοῦ ἐνστασίου, &c. Verùm prior lectio confirmatur auctoritate codicis Fuketij & Savilij. Tantùm delendus eſt articulus poſtpoſitivus ἃ, qui in Fuketij codice non habetur.

ἀφῖκται γὰρ εἰς ἐμὲ εὐφρόνιον. In codice Fuketij & Savilij ita legitur hic locus ἀφῖχθαι γὰρ εἰς ἐμὲ συνείσῃ εὐφρόνιον, &c. quam lectionem ſecutus eſt Chriſtophorſonus. ſed vulgata lectio longe præſtat ἀφῖκται γὰρ εἰς ἐμὲ, Id eſt, *per venit ad me*, ut vertit Muſculus, ſeu *nuntiatum eſt mihi*.

γεώργιον τὸν ἀρεθούσιον. Supple πολίτην, quam vocem ἀπὸ κοινοῦ repetendam eſſe, minime advertit Chriſtophorſonus. Ceterùm πολίτης non tantum ſignificat eum qui ex aliqua urbe oriundus eſt, ſed potius qui in aliqua urbe domicilium habet, & inter cives relatus eſt, ſive in ea natus ſit, ſive alibi.

ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος. Idem ſcribit Athanaſius in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ; Georgium hunc ſcilicet qui poſtea Laodiceæ Epiſcopus fuit, primùm ab Alexandro Alexandrinorum Epiſcopo presbyterum eſſe factum: poſtea verò ob impietatem depoſitum eſſe ab eodem Alexandro. Sed & in Apologetico adverſus Conſtantium pag. 728. eundem ab Alexandro depoſitum eſſe ſcribit, idque ipſum diſertè confirmant Patres Sardicenſis Concilij in Epiſtola Synodica. Idem Athanaſius in eodem de Synodis libro pag. 886. Georgium hunc Antiochiæ commoratum eſſe teſtatur. Porro hunc locum ex ſchedis Regiis ita diſtinxi ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πίστιν δοκιμωτάτους, & ſic Muſculus.

τοὺς προχειρισαμένους. Mutilus eſſe mihi videtur hic locus, quem ita ſupplendum eſſe exiſtimo: καλῶς οὖν εἶχε δηλῶσαι τῇ συνέσει ὑμῶν τούτους, ὑμᾶς δὲ προχειρισαμένους τούτους τε καὶ ἑτέρους, &c. Quam lectionem in verſione mea ſum ſecutus. τούτους Euphronium & Georgium ſupradictos intelligit. Ex quibus Euphronius quidem poſtea fuit Epiſcopus Antiochiæ, & quidem proximo loco poſt Euſtathium, ut ſcribunt Socrates, Sozomenus, & Theodorus Mopſueſtenus apud Nicetam in Theſauro orthodoxæ fidei. Georgius verò is eſt ut dixi, qui poſtea Epiſcopus fuit Laodiceæ. In codice Fuk. ſcribitur τούς τε προχειρισομένους. Porro autem notandum eſt, Arianos homines pro orthodoxis hic laudari à Conſtantino: ſeu quia errorem ſuum adhuc tege-

A bant, ſeu quia Ariani aures eius atque animum occupaverant.

προχειρισαμένους. Nihil hîc vidit Chriſtophorſonus. προχειρίσασθαι in electionibus, eſt proponere ac proferre in medium nomen alicujus, ut inquiratur an dignus ſit eo munere de quo agitur. Quod ἐκφλῆναι vocat Conſtantinus in Epiſtola ad populum Antiochenum. προχειρισμὸν ſequebatur examinatio, deinde electio, ac poſtremò ordinatio ſeu conſecratio. Certe προχειρισμὸς apertè diſtinguitur à χειροθεσίᾳ in Epiſt. Patrum Concil. Nicen. ad Epiſcopos Ægypti. Sic enim ſtatuunt de Meletio μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν, μήτε προχειρίζεσθαι, μήτε χειροθετεῖν. Et paulo poſt de Epiſcopis à Meletio ordinatis præcipiunt: τούτοις μὲν μηδεμίαν ἐξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρεσκομένους αὐτοῖς προχειρίζεσθαι, ἢ ὑποβάλλειν ὀνόματα. De Catholicis verò ſacerdotibus qui ſe puros à Me-

B letij ſchiſmate ſervaſſent, ita ſanciunt: ἐξουσίαν ἔχειν καὶ προχειρίζεσθαι, καὶ ὀνόματα ἐπιλέγεσθαι τῶν ἀξίων τοῦ κλήρου.

In Caput LXIV.

χρῆμα. In Fuk. Sav. & Turnebi codicibus ſcriptum inveni χαίροντα, prout Scaliger, Chriſtophorſonus aliique in ſuis libris repererunt.

μακρὰ παρεντεθύμησις. Forte παρενθύμησις id eſt, negligentia & diſſimulatio. In codice Fuk. Savil. ac Turnebi ὑπέρθεσις legitur. Paulo poſt ſcribo ex codice Fuk. διὰ δημοσίας ἐπιγραφείας.

In Caput LXV.

C ὑπὸ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Prima vox delenda eſt utpote ſuperflua. In Fuk. Sav. & Turnebi codicibus legitur ἐπὶ πάντα. forte ἐπίταν τὰ, &c. Pag. 521.

ἀφαιρεθέντας. Male Chriſtophorſonus vertit *diruta*. Neque enim Conſtantinus baſilicas hæreticorum dirui jubet, ſed ipſis adimi & Eccleſiæ Catholicæ tradi. Similes ſunt Imperatorum Conſtitutiones in codice Theodoſiano, titulo de hæreticis. Porro ab hac Conſtantini lege excepti prius fuerant Novatiani, ut patet ex lege 2. eodem titulo. Verùm hac ultima Conſtantini ſanctione, unà cum ceteris hæreticis & ſchiſmaticis comprehenſi ſunt.

τοῦ συναγαγεῖν. Rectius in codice Fuk. ſcribitur τοῦ συνάγειν. Nam συνάγειν proprium eſt hujus rei vocabulum, Latini uno verbo dicunt *colligere*, ut plurimis exemplis probari poteſt. Unde & *collecta* ab iiſdem dicta, quæ Græce σύναξις. Optatus in li-

D bro 2. ubi de Epiſcopis Donatiſtarum in urbe Roma loquitur: *Sed quia quibuſdam Afris urbica placuerat commoratio, & hinc à vobis profecti videbantur, ipſi petierunt, ut aliquis hinc qui illos colligeret mitteretur.* Et paulo poſt: *Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta & quod excurrit, baſilicas, locum, ubi colligerent non habebant.*

τολμήσει, προτεθήτω. Ultimam vocem non intellexit Chriſtophorſonus, quæ legibus & Conſtitutionibus Principum addi ſolebat, idque interdum manu ipſorum. Sic in novella Theodoſij de reddito Jure armorum legitur: *Et manu divina. Propenatur amantiſſimo noſtri populo Rom.* & ad latus *data* 8. *Calend. Julias Romæ Valentiniano & Anatolio Coſſ.*

[illegible] Vide quæ notavi supra [illegible] Recte igitur in codice [illegible] punctum appositum. [illegible] verbum [illegible].

In Caput LXVI.

[illegible]. In codice Regio [illegible] adjectum est hujusmodi. [illegible]

[illegible] Ergo [illegible] prædictam Epistolam Constantini ad hæreticos [illegible], quæ libros hæreticorum conquiri [illegible] jubebat; aut Epistola illa non integra [illegible] prolata est. Porro scribendum est [illegible], & mox [illegible] [illegible] Euseb. scriptura, quæ nescio quo [illegible] nostram irrepsit.

[illegible] Malim scribere [illegible]. Nam [illegible] proprie dicitur Episcopus qui conventum habet. [illegible] vero sunt laici qui [illegible] Ecclesiam conveniunt. Unde & [illegible] conventus est Ecclesiasticus. Dionysius Alexandrinus in Epistola 5. ad Xystum Papam [illegible], &c. Male igitur Scaliger, Christophorsonus & Gretserus emendant [illegible]. Christophorsonus quidem *ad cœtus* vertit, quod nullomodo ferri potest. In codice Fuketii & Savilii scribitur etiam [illegible].

[illegible]. Omnino scribendum est [illegible].

Non solum [illegible] fuit mora receptos esse [illegible] post [illegible] pœnitentiam. Quippe Ecclesia [illegible] clementius schismaticos excepit [illegible] hæreticos. Cujus rei illustre exemplum [illegible] in Synodo Nicæna; quæ cum Arianos [illegible], Meletianos leviter castigatos [illegible] receptos. Quæ sit autem [illegible] hæreticos & schismaticos, docet Basilius [illegible] Epistola Canonica ad Amphilochium [illegible] distinguit. [illegible], [illegible], [illegible] schismaticos tamen pejores esse hæreticis contendit Chrysostomus in Epist. Pauli ad Ephesios [illegible].

[illegible]. Id est proprie [illegible] peregrina regione. Quod cum [illegible] animadvertisset, [illegible] gravi errore. Pag. [illegible]

[illegible] [illegible] turbat, [illegible] Petro Christophorsono [illegible] interpretatus est. Sic enim [illegible] *rei causam Imperatori* [illegible]. Neque aliter Musculus. Ego vero has voces [illegible], vel potius [illegible], de Constantino [illegible] interpretatus sum; id est, *hujus facinoris* [illegible] *auctor fuit*. Sed & Joannes Portesius, qui primus hos libros interpretatus est, eodem modo vertit hunc locum. Sic enim habet: [illegible] *bi conditu* [illegible] *hominis Dei* [illegible], *tum acceptum etiam relatum est*.

HENRICI VALESII ANNOTATIONES IN LIBRUM QUARTUM EUSEBII DE VITA IMPERATORIS CONSTANTINI.

In Caput I.

[illegible]. Scribendum procul dubio [illegible] ex libris Christophorsoni [illegible] Sav. vel certe [illegible], ut legitur [illegible] vel [illegible] sunt Præfecti Prætorio. [illegible] quidem dicuntur, eo [illegible] ceteris [illegible] ac judicibus antecellant. [illegible] appellantur ex eo quod sub Principis [illegible] constituti ceteris præsint. Itaque parum refert [illegible] an [illegible]. Vulgata autem [illegible] hic nullomodo ferri potest. Cum [illegible] de Consulatu & Senatoria dignitate [illegible] supervacuum esset de consulatu mentionem hic [illegible]. Nec dici potest, consulares intra [illegible] provincias [illegible]. Nam [illegible] vox paulo ante legitur [illegible] nomine Consulares etiam comprehendi [illegible] adeo ut necesse non sit Consulares [illegible] simul recensere. Denique cum omnes [illegible] dignitates, non [illegible] Præfectos Prætorio omissos fuisse, quorum numerum auxit Constantinus, ut testatur Zosimus. Erant autem Præfecti Prætorio tunc quinque temporis [illegible] tantum, ut docet Epistola Constantini quam [illegible] Eusebius supra; ubi vide quæ notavi. Sed & [illegible] Constantio principe, [illegible] vocabantur Præfecti Prætorio, ut docet Protestatio [illegible] Alexandrinæ quam refert Athanasius [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]. De [illegible] [illegible] [illegible] Codices [illegible] [illegible] [illegible] in Historia [illegible].

FL. EUGENIO V. C. EXPRÆFECTO PRÆT.
CONSULI ORDINARIO DESIGNATO.
MAGISTRO OFFICIORUM OMNIUM.
COMITI DOMESTICO ORDINIS PRIMI. &c.

De iisdem Comitibus Domesticis extat alia vetus inscriptio in ædibus Barberinis, quæ hic meretur adscribi.

M. NUMMIO. ALBINO. V. C.
QUÆSTORI CANDIDATO, PRÆTORI. URB.
COMITI. DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI.
ET CONSULI. ORDINARIO. ITERUM
NUMMIUS. SECUNDUS. EIUS.

Hic Nummius Albinus consul iterum ac Præfectus urbi fuit temporibus Gallieni, ut constat ex Fastis, & ex vetere libro de Præfectis urbi. Unde colligitur, hanc comitivam dignitatem ordinis primi ac secundi, non à Constantino primùm institutam fuisse, ut censuit Cujacius in notis ad codicem Justiniani; sed diu ante Constantini tempora usurpatam.

In Caput II.

Pag. 528. τὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας. Hæc locutio ferri non potest. Mihi videntur transposita hic esse vocabula, & hic quidem legendum esse: τὺς τῶν ἀγρῶν οἰκήτορας. Supra verò scribendum, τοῖς τῶν καρπῶν δεσπόταις. Turnebus ad oram libri sui pro οἰκήτορας emendat κτήτορας. Vel certe scribendum esse ait τῶν χωρῶν οἰκήτορας.

In Caput III.

ἐξισωτάς. Hos Latini vocant peræquatores, de quibus mentio fit in lib. 14. codicis Theodosiani, titulo de censitoribus, peræquatoribus & inspectoribus. Fere autem ex Senatu ad id munus eligebantur à Principe, qui in provinciis quæ se tributorum mole oppressas esse querebantur, censum peræquarent. Vetus inscriptio apud Gruterum pag. 361.

L. ARADIO VAL. PROCULO V. C.
PRÆTORI TUTELARI
LEGATO PRO PRÆTORE PROV. NUMIDIÆ
PERÆQUATORI CENSUS PROV. GALLECIÆ.

Extat etiam oratio nona Gregorij Naz. ad Julianum Peræquatorem εἰς ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν.

In Caput IV.

ἐδωρεῖτο νενικηκότος. Transposita hic esse vocabula nemo non videt, quod frequenter admissum est in his libris. Scribe igitur meo periculo ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθὲν παρ' αὐτῷ μέρος ἧττον ἀπαλλάττοιτο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἐδωρεῖτο, &c. In codice Fuk. desunt hæc verba τοῦ νενικηκότος. Turnebus verò ac Savilius ea collocant post vocem ἀπαλλάττοιτο. Idem Savilius ad oram libri sui notavit fortè scribendum esse χαῖρον. sublata distinctione post vocem ἀπαλλάττοιτο. Quod cùm legissem, magnopere gavisus sum conjecturam meam doctissimi viri judicio confirmari. Sed quod ibidem addit Savilius Christophorsonum ita legisse videri, in hoc certe ei non assentior. Christophorsonus enim legit χαίρων & vertit *libenter*. Ceterùm Turnebus hic emendat τὸ λειφθέν, quod placet.

In Caput V.

τί δεῖ μέχρι λόγου. Non dubito quin scribendum

A sit τί δὲ ἀμὲ χρὴ λόγου πάρεργον ποιεῖσθαι. Qua emendatione nihil certius. Certe in schedis Regiis legitur τί δὲ μέχρι. Savilius ad oram libri sui emendat τί δεῖ με τὰ πάρεργα λόγου ποιεῖσθαι. In codice Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur τί δὲ δεῖ μέχρι λόγου τὰ πάρεργα ποιεῖσθαι.

τὰ σκυθῶν καὶ σαυρομάτων. Pro Scythis Gothos dicit Socrates in lib. 1. cap. 18. & Sozomenus in l. 1. cap. 8. Certe Græci Scriptores σκυθὰς vocare solent, quos Latini Gothos. Ita Libanius, Themistius, Eunapius, aliique complures. Porro Gothi victi sunt ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die 12. Calendas Maij Pacatiano & Hilariano Coss. ut scribitur in Fastis Idatij, id est, anno Christi 332.

δασμοὺς οἱ πρόσθεν ἐτέλεσαν ἄρχοντες. Idem tradit Socrates in loco supra citato. Sane Jordanes in libro de rebus Geticis agens de Philippo Imp. ait Romanos Gothis tributum quotannis solvisse. Sed & Petrus Patricius in excerptis legationum idem testatur de Tullo Menophilo ubi de Carpis scribit.

B ἐπὶ λῷ δ' ἄν. Lego ἐπιλῷ δ' ἄρ' ὁ τῷ, &c. ex codice Fuk, Turnebi & schedis Regiis.

In Caput VI.

πάντας τ' ἠλαυνον τῆς οἰκίας. Scribendum ex codice Fuk. τῆς οἰκείας. Porro hæc Sarmatarum adversus dominos conspiratio contigit anno Christi 334. In Fastis quos Idatianos nuncupavit Jacobus Sirmondus, ita scriptum habetur: *Optato & Paulino. His Coss. Sarmatæ servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt.* Consentit etiam Hieronymus in Chronico, qui servos illos Sarmatas limigantes appellat. Nec aliter Amm Marcellinus. Vide

C excerpta de Gestis Constantini.

In Caput VII.

πρὸ τῆς αὐλίου. Scribendum est αὐλείου. ut scribitur in codice Fuk. & schedis Regiis. Sic Græci vocabant januam domus quæ intrantibus prima occurrit: eamque limitem esse ducebant, quem transgredi indecorum matronis habebatur. Philo in libro de specialibus legibus θηλείαις δὲ οἰκουρία καὶ ἔνδον μονὴ παρθένοις μὲν εἴσω κλισιάδων, τὴν μέσαυλον ὅρον πεποιημέναις. τελείαις δὲ ἤδη γυναιξὶ τὴν αὔλειον. Alludit procul dubio Philo ad versus Menandri, quos refert Stobæus cap. 163.

τοὺς τῆς γαμετῆς ὅρους ὑπερβαίνεις γύναι
διὰ τὴν αὐλάν· πέρας γὰρ αὔλειος θύρα.
ἐλευθέρᾳ γυναικὶ νενόμισ' οἰκίας
τὸ δ' ἐπιδιώκειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν
ἔτι λοιδορουμένην, κυνός ἐστ' ἔργον ῥοδή.

D Eosdem Menandri versus tacitè designat Harpocration in voce αὔλειος. Pag. 510.

ὥσπερ ἐν πίνακι γραφῇ. Supervacua videntur hæc verba, nisi forte Eusebius ita rem ipsam clarius exprimere voluit, in gratiam eorum qui id præsentes non viderant. Solebant enim Imperatorum imagines ita pingi, ut legati Barbarorum eis munera offerrent, aut provinciæ aurum tribuerent, ut videre est in Notitia Imperij Romani.

ἀνθεσι καθυφασμένας. Barbaricum genus texturæ intelligit, cujusmodi est illud apud Virgilium in libro primo Æneidos.

Et circum textum croceo velamen acantho.

ὅτι μα

ἐτίμα δὲ καὶ ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι. Idem scribit Amm. Marcellinus in lib. 21. pag. 190. & 195. *Qui nuper, ut primùm augendæ barbaricæ vilitatis auctorem immoderatè notaverat Constantinum.*

In Caput VIII.

διὰ πρεσβείας. De hac legatione Saporis ad Constantinum solus, quod sciam, loquitur Libanius in oratione quæ βασιλικὸς inscribitur pag. 119. ubi scribit Saporem Persarum Regem, cùm bellum Romanis inferre constituisset, ferroque ad eam rem opus haberet, fraudulento usum consilio Legatos ad Constantinum misisse, qui illum tanquam dominum adorarent, ferrique maximam copiam ab eo peterent; specie quidem, ut barbaros quosdam sibi vicinos armis ulcisceretur: sed revera, ut eo ferro adversus Romanos uteretur.

In Caput IX.

Pag. 531. βεβαίοις σωτηρίοις ἐλπίσι. Scribendum sine dubio σωτηρίας. quanquam apud Theodoritum in libro 1. cap. 25. ea vox deest. Epiphanius tamen Scholasticus eam vocem agnoscit, ut docet ejus versio in lib. 3. historiæ tripartitæ.

ἐξίτηλα γεγόνει. Hunc locum mutilum esse nemo non videt: quem in Moræi libro eodem plane modo quo in editione Genevensi suppletum inveni: ταῦτα τὴν δὴ τὸ κρεῖττον δι' ἐμὲ βελτίωσιν δέξασθαι. Verùm quisquis hunc locum ita emendavit, malus profectò conjector fuit atque imperitus. Quis enim unquam ita locutus est: τὴν δὴ τὸ κρεῖττον βελτίωσιν. Quanto facilius erat ac tutius hanc lacunã supplere ex Theodorito, apud quem hæc Epistola Constantini ad Saporem integrior legitur & emendatior. Codex tamen Fuk. & Sav. eodem modo supplent hanc lacunã quo Genevensis editio. Nec movere nos debet, quòd hæc locutio barbara est. Nam Epistola hæc Constantini, primùm latinè ab ipso scripta fuerat: deinde in Græcum sermonem conversa est ab imperito interprete. Idem contigit reliquis Constantini Epistolis & orationibus.

In Caput X.

γνώσιν λαμπηδόνα. Christophorsonus sacrificiorũ flammam interpretatur. Camerarius *incantationum igniculos*, rectiùs. Ignes enim nescio qui in mysteriis paganorum, & lux quædam post tenebras emicabat. Quod arte magica & nescio quibus præstigiis faciebant dæmonum sacerdotes, ut auctoritatem ac reverentiam sacris suis conciliarent. Apulejus in lib. 11. *Accessi*, inquit, *confinium mortis: & calcato Proserpinæ limine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi Solem candido coruscantem lumine, &c.* De hoc ritu locus est elegans Themistii apud Stobæũ cap. 274. qui hic meretur adscribi: τὸ δὲ παθεῖν πάθος οἷον οἱ τελεταῖς μεγάλαις κατοργιαζόμενοι· διὸ καὶ ῥῆμα τῷ ῥήματι καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ τοῦ τελευτᾶν καὶ τελεῖσθαι προσέοικε· πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαὶ, καὶ κοπώδεις καὶ διὰ σκότους τινὲς ὕποπτοι πορεῖαι καὶ ἀτέλεστοι· εἶτα πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τὰ δεινὰ πάντα· φρίκη καὶ τρόμος καὶ ἱδρὼς καὶ θάμβος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάσιον ἀπήντησεν, ἢ τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέξαντο, φωνὰς καὶ χορείας καὶ σεμνότητας ἀκουσμάτων ἱερῶν καὶ φαντασμάτων ἁγίων ἔχοντες· ἐν αἷς ὁ παντελὴς ἤδη καὶ μεμυημένος ἐλεύθερος γεγονὼς, καὶ ἄφετος περιιὼν, ἐστεφανωμένος ὀργιάζει, &c. Locus hic Themistii desumptus est ex libro de immortalitate animæ, in quo Themistius animam esse immortalem adstruebat, tum pluribus aliis argumentis, tum eo quod mortem Græci τελευτὴν vocant quasi τελετὴν, id est mysterium. Atque ut hæc duo nomina inter se simillima sunt, ita res ipsæ illis nominibus designatæ miram habent similitudinem. Nam in mysteriis quidẽ primùm vagi errores & circuitus molesti, & pavidi ingressus per loca tenebrosa, & longissima itinera cum lassitudine. Inde antequam ad finem veniatur, cuncta terribilia; tremor, horror & cum stupore admiratio. Ad extremum verò admiranda quædam lux occurrit, & amœna quædam loca ac pura, in quibus sacræ voces audiuntur, & divina simulacra visuntur, &c. Ad eundem ritum pertinent hæc Origenis verba in l. 4. contra Celsum: ἐξομοιοῖ ἡμᾶς τοῖς ἐν ταῖς βακχικαῖς τελεταῖς τὰ φάσματα καὶ τὰ δείματα προεισάγουσι.

ὅλα ἔθνη κατέῤῥιψε. In codice Fuk. scriptum inveni κατήρειψε quod magis placet. In eodem exemplari legitur πολλὰ τῶν ἐθνῶν.

In Caput XI.

τοῖς ἀρὰς τούτους. Longe aliter hic locus legitur apud Theodoritum, hoc scilicet modo: ἀρὰς τὰς τοῖς τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Optime, meo quidem judicio. Nec aliter scripserat Constantinus. Omnes, inquit, retro Principes qui Christi fidem persecuti sunt, adeò funestus exitus oppressit, ut universum nunc hominum genus, principum illorum calamitates pro omni supplicio imprecari soleat iis, qui illos imitari studuerint. Quid hoc sensu planius & elegantius? ἀρὰ δ' ἔργμα igitur hoc loco pœnam significat; quo sensu ea vox frequenter à Græcis usurpatur, ut notavit Agellius. Porro ἀράς τινας τίθεσθαι τὰς συμφορὰς, eleganter dicitur pro eo quod Latini dicunt imprecari. Sic εὐχὴν θέσθαι dicunt Græci, ut supra notavi. Epiphanius scholasticus hunc locum ita vertit: *Sed illos omnes finis comprehendit exitiosus, ita ut omne genus hominum post eos exurgens, clades illorum pro maledictionis exemplo proponere videatur.* Pag. 532.

τῆς ὑπ' αὐτῶν αἰσχύνης. In historia Theodoriti rectius legitur: τῆς ἐπ' αὐτῷ αἰσχύνης, τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήνας. Valerianum intelligit, qui à Persis captus, ignobili apud eos servitute consenuit, & privato dedecore triumphum Persarum nobilitavit. Id est, victoriam Persarum de Romanis celeberrimam fecit suâ ipsius ignominiâ. Hic est sensus ejus loci, quẽ nec Epiphanius, nec reliqui Interpretes assecuti sunt. In codice Fuk. & Turnebi legitur ἀποφήνασα, non male.

In Caput XII.

τούτου τοῦ καταλόγου. Rectius apud Theodoritum legitur τούτῳ τῷ καταλόγῳ. Hæc enim referuntur ad verbum κεκόσμηται. Mox scribe ὑπὲρ γὰρ τούτων ex Theodorito ac Nicephoro.

In Caput XIII.

ὅ, τι σοὶ κἀκεῖνο. Apud Theodoritum & Nicephorum legitur ὁ ἄριστε καὶ ἐκεῖνος. In editione Jacobi Sirmondi legitur ὅ τι ἄριστε, &c. Quæ verba Epiphanius scholasticus sic latine vertit. Tu ergo optime gu-

bernaveris, si fueris sicut illi, & habuerit commune quod illi. Joachimus autē Camerarius qui Theodoriti historiam latine interpretatus est, ita vertit: *Optime igitur tecum, similiterq; cum illis optime agitur, quia communiter cum utrisque.* Et sic fere Joannes Langus. Mihi tamen hic sensus non satisfacit. Olim quidē scribendū putabam: ὅτι εὖ κἀκείνοις, κἀκεῖνοι σοι. Quā lectionē in versione mea secutus eram. Sed nūc re attentius examinata, Theodoriti ac Nicephori lectionem retinendam censeo, & totum locum sic interpretor. Opto igitur, ut & tuæ res quàm florentissimæ, & illorum perinde sint florentissimæ; hoc est, utriusq; vestiûm ex æquo. Ita sensus est apertissimus, & sequentia egregie conveniunt. tantum ὑπάρχοι in optativo scribendum erit. Musculus certe legit ὑπάρχοι. sic enim vertit: *Cedat igitur id tibi optime & illis B similiter: & tibi inquam & illis.* In codice Fuk. legitur ὅτι σοί, sine illa voce κἀκείνῳ.

πατέρα Θεόν. In Theodorito ac Nicephoro legitur πρὸς σὸν, ἰδίῳ τε καὶ ἡμετέρῳ. Nec aliter legit Epiphanius scholasticus, ut ex versione ejus apparet.

In Caput XIV.

Pag. 533. τὴν πολιτείαν. Christianam religionem intelligo, quam omnes propemodum Gentes tunc temporis amplexæ sunt, abjecto patriæ superstitionis errore.

τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις. Scribe τοῖς τε τῶν ἐκκλησιῶν π. Nisi malis scribere ἐπεμελεῖτο, ut legitur in codice Fuk. Sav. & Turnebi.

In Caput XV.

πίστεως ἐνθέου. Anastasius Bibliothecarius in versione septimæ Synodi, ubicumq; vox ἔνθεος occurrit in Græco, *deificum* interpretatur. Sic deificos C libros Latini vocabant codices sacræ Scripturæ, ut legitur in gestis purgationis Cæciliani.

κατά τινας πύλας. In codice Fuk. ac Turnebi & in schedis Regiis legitur κατά τινας πόλεις, longe rectius, ut equidem censeo. Ait enim Eusebius, non in omnibus, sed in quarundam urbium palatiis Constantinum ita depictum fuisse.

τὼ χεῖρε δὲ ἐκτεταμένος. Quisquis fuit Interpres hujus libri, parum attente hunc locū vertit, hoc modo: *Et precantis forma manus sursum tollens*, cùm vertere debuisset, *manibus expansis, ut precantes solent.* Christiani enim inter precandum manus expandere solebant, ut crucis similitudinem hoc modo adumbrarent. Allevabant quidem manus Christiani, dum preces funderent. Sed hoc non erat proprium Christianorum, quippe cùm Gentiles idem facerēt, D ut testatur Virgilius dum ait:

Et geminas tollens ad sidera palmas.

Illud verò peculiare fuit Christianis, manus in crucis formam expandere. Tertullianus in lib. de oratione cap. 11. *Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, & Dominicâ passione modulamur.* Idem in Apologetico cap. 30.

In Caput XVI.

νόμῳ δ' ἀπείργων. At Socrates in lib. 1. cap. 18. contrarium scribit his verbis: καὶ παύει μὲν τὰ μονομάχια. εἰκόνας δ' ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀνατίθεσθαι. Verum non immerito quis suspicetur corruptum esse hunc Socratis locum. Recenset enim illic Socrates cuncta, quæ ad exstinguendam Gentilium superstitionem à Constantino excogitata sunt. Inter quæ ait Constantinum, imagines suas ac statuas in Deorum templis posuisse. Atqui eo facto non exstinguebatur superstitio Gentilium, sed augebatur aut mutabatur. Imperatorem enim Dei loco adoraturi erant Gentiles. Quamobrem Socratis locus emendandus est ex Eusebio in hunc modum: εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπείργων ἀνατίθεσθαι.

μηδαμῶς ὤφθη ἐν γραφῇ. Delenda puto hæc verba ἐν γραφῇ, quippe quæ sensum turbant. His enim expunctis sensus est planissimus.

In Caput XVII.

ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον. Sozomenus in lib. 1. c. 7. de Pag. 534. Constantino Imp. ita scribit: καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις εὐκτήριον οἶκον κατεσκεύασεν. Apparet Sozomenum id ex Eusebio nostro, uti solet, hausisse. Sed Eusebius non dicit Constantinum in palatio Ecclesiam ædificasse. Hoc tantum dicit, illum Ecclesiæ quandam speciem in palatio instituisse. Vide Panegyricum Eusebii in tricennalibus Constantini pag. 628. ubi sententiam nostram aperte confirmat.

τοῖς τῶν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν. Vox ambigua est βασίλειος οἶκος, quæ & Ecclesiam & palatium significat. Ac videtur Eusebius de industria in hujus vocis ambiguitate lusisse, eò quod Constantini palatium simile esset Ecclesiæ. Et quos hic vocat: τοὺς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦντας, supra vocavit τοὺς ἔνδον ἐκκλησιαζομένους.

In Caput XVIII.

φύλακας τοῦ παντὸς οἴκου. Interpres Sozomeni sententiam secutus Ecclesiam intellexit, cui non assentior. Nam Eusebius ipse in Panegyrico pag. 628. ubi hæc ad verbum leguntur, nihil de Ecclesia dicit. Sensus igitur hujus loci est, Constantinum ministris ac famulis Dei & sacerdotibus curam & custodiam totius palatii sui commisisse: ita ut sacerdotes essent quasi quidam Majores domus, aut quos Romani Curas palatii vocabant.

διδάσκαλον ἐνεστῶτι διδάσκοντος. Scribendum puto ὑπογράφοντος. Nam excusa lectio ferri non potest. Atque ita in panegyrico pag. 628.

καὶ τὰς τοῦ Σαββάτου τιμᾶν. Scribendum est procul dubio τὴν πρὸ τοῦ Σαββάτου. Atque ita apparet legisse eum qui titulos horum capitum composuit. Sed & Sozomenus in libro primo capite 7. idipsum confirmat, dum scribit: τὴν δὲ κυριακὴν καλουμένην ἡμέραν, ἣν Ἑβραῖοι πρώτην τῆς ἑβδομάδος ὀνομάζουσιν, Ἕλληνες δὲ ἡλίῳ ἀνατιθέασι, καὶ τὴν πρὸ τῆς ἑβδόμης, ἐνομοθέτησε δικαστηρίων καὶ τῶν ἄλλων σχολὴν ἄγειν πάντας, καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ λιταῖς τὸ θεῖον θεραπεύειν. Id est, Die autem Dominico quem Hebræi primum Sabbati, Gentiles verò diem Solis appellant; item sexta feria, cunctos à judiciis aliisque operibus feriari præcepit, & precibus ac supplicationibus Deum venerari. In his Sozomeni verbis nonnihil difficultatis occurrit, quod quidem spectat ad diem Veneris. Vix enim mihi persuadere possum, Constantinum præcepisse, ut eo die à judiciis abstinerent. Certe Eusebius id non dicit de Veneris die, sed tantum de die Dominico. Extat Constantini lex in codice

Theodosiano, titulo de feriis, in qua dies tantum Dominicus excipitur. Itaq; id de suo admensus est Sozomenus. Qui cùm sua ætate id observari videret Constantinopoli (Fuit enim Advocatus in ea urbe, una cum Aquilino quodam, ut ipse scribit in lib. 2.) Constantinum ejus rei auctorem fuisse credidit.

In Caput XIX.

Pag. 535 τὰς κυριακὰς ἡμέρας. Scribendum est τῇ κυριακαῖς ἡμέραις, vel certe κατὰ τὰς κυριακὰς ἡμέρας.

ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ. Campum purum dicit, in quo nullæ aræ, nulla essent sepulcra.

μή τι γὰρ δόρασι χρῶσθαι. In Panegyrico Eusebii ubi hæc iisdem verbis leguntur, rectius scribitur χρῆσθαι, quod Interpres non animadvertit.

In Caput XXI.

ἐπ' αὐτῶν τῶν ὅπλων. Idem scribit Sozomenus in lib. 1. c. 7. τοὺς δὲ στρατιώτας προσεθίζων ὁμοίως αὐτῷ τὸν Θεὸν σέβειν, τὰ τούτων ὅπλα τῷ συμβόλῳ τοῦ σταυροῦ κατεσήμαινε. Quæ quidem Sozomeni verba ex Eusebio desumpta esse nemo non videt. Porro ὅπλων nomine scuta intelligo, in quibus salutare crucis signum depingi jusserat Constantinus. Certe in Notitia Imperii Romani hujusmodi scuta visuntur, in quibus signum crucis diversis modis expressum est. Sed & Prudentius in libro contra Symmachum idem testatur his versibus:

Christus purpureum stellanti pictus in auro
Signabat labarum: Clypeorum insignia Christus
Pinxerat.

τοῦ τι σωτηρίου σταυροῦ. Lego στρατοῦ, ut legisse videtur Interpres. Causam erroris præbuisse videtur compendiaria scribendi forma. Nam cùm librarius scripsisset στρῦ, imperitus exscriptor id significare credidit σταυροῦ.

χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων. Ante hæc verba codex Fuketii & Turnebi duas voculas addunt hoc modo: τὰ τῶν χρυσῶν, &c. Et in sequente linea post vocem τὸ μηδὲν, iidem codices & Savilianus addunt verbum ἠγεῖσθαι. Sed vulgata lectio longe præstat.

In Caput XXII.

Pag. 536. ὅπως δὴ προσευχῆς. Hujus capitis titulum feliciter mihi videor emendasse αὐτοῦ ἡ προσευχῆς. In hoc enim capite agit Eusebius de studio precandi, quo Constantinus Imperator ardebat. Causam errori dedit antiquariorum consuetudo, qui in titulis capitum perscribendis primam literam omittere solebant, ut eam posthac per otium miniato colore depingerent. Certe in schedis Regiis prima tituli litera semper omissa est. In codice autem Fuketii interdum additur, interdum omittitur. Exempli gratia titulus hujus capitis, tum in Fuk. codice, & in schedis Regiis ita conceptus est: πῶς δεῖ προσευχῆς omissa prima litera; quam codex Fuk. in corpore libri ita supplet ὅπως δεῖ, &c. male & sine ullo sensu, ut apparet.

ὧδε δὴ τοῖς πᾶσι. In Fuk. codice ὧδε δὴ. Lego αὐτὸς δὴ τοῖς πᾶσι τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. Sic supra cap. 17. αὐτὸς δὴ ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων.

θείας ἱεροφαντείας ἐτελεῖτο. Christphorsonus vertit *divinos sacrorum ritus obibat.* Musculus verò ita verterat *sacras ceremonias expediebat.* Sed neuter eorum vidit locum hunc corruptum esse. Lego igitur ἱεροφαντίας ἐτέλει. Constantinum enim comparat Antistiti & Hierophantæ. unde statim subjicit ἔτι μὲν οὖν τῷ ἑαυτοῦ ἱερῷ Θεῷ: additque Constantinum se pro Episcopo gessisse; idq; nomen sibi adscivisse præsentibus Episcopis.

κηροῦ κίονας. Christiani in vigilia festi Paschalis maximam cereorum copiam accendebant. Quod cùm intra Ecclesiam duntaxat facerent, Constantinus etiam extra Ecclesiam cereos passim accendi jussit, in honorem tantæ festivitatis. Cùmque in magnis civitatibus noctu lumina accendi solerent in compitis, ut notavi ad lib. 14. Amm. Marcellini, Constantinus ea nocte multò plures ac majores cereos voluit accendi, ut Gentilium animos ad Christianæ religionis veneratione perduceret. Porro columnæ illæ cereæ, quas hic memorat Eusebius, cereum Paschalem optime designant, quem in vigilia Paschali accendere solemus. de quo singularem librum scripsit Barnabas Brissonius. Gregorius Naz. in oratione 19. τὸ δὲ ἱερὸν Πάσχα καὶ περιβόητον, ἡ βασίλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα· καὶ ἡ λαμπρὰ νὺξ, λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, καθ' ἣν ἡμεῖς ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν. Et in oratione 2. de Pascha pag. 676. ait in vigilia Paschæ lumina, tum privatim, tum publicè accendi solita; adeò ut nox illa ob frequentiam luminum, quæ omnis ætas ac dignitas accendebat, clarissima redderetur. Meritò igitur Gaudentius Brixiensis noctem illam splendidissimam appellat, & Zeno Veronensis in serm. 1. ad Neophytos.

λαμπάδες δὲ πυρός. Hæc verba Musculus quidem ita accepit, quasi esset expositio præcedentium κηροῦ κίονας. Christophorsonus verò lampadas distinxit à columnis illis cereis; quem nos etiam secuti sumus. Græci λαμπάδας propriè vocant quas Latini tedas, ut docet Pollux in lib. 10. cap. 26. πάνος μέντοι, καὶ φανὸς ἡ λάμπας· ὡς ὅταν φῇ ἐν τῇ Ἀλκμαίωνι Εὐριπίδης· πόθεν δὲ πεύκης φανὸν ἐξεῦρες λαβεῖν. καὶ γὰρ δᾳδες, καὶ λαμπάδες εἶεν τῶν πυρφόρων, τὰς μέντοι λαμπάδας, καὶ καμάκας εἴρηκεν ἐν Ξαντρίαις Αἰσχύλος. Sic enim scribendum est, non ἐξαντρίαις ut vulgò legitur. Hinc certamen apud Græcos λαμπαδηδρομία, ab iis facibus ita dictum. sumitur etiam λάμπας à Græcis pro lucerna, ut in Matthæi cap. 25. eodem modo quo φανὸς tam pro teda accipitur, quàm pro lucerna.

ἐξάπλου δωρεάν. Notandus est hic Eusebii locus de eleemosyna Paschali, quam Constantinus quotannis erogare consueverat, in memoriam beneficii quod Christus per illos dies contulit generi humano. Solebant olim veteres Christiani festo Paschæ die stipem pauperibus erogare: idque non solùm laici, verùm etiam clerici studiose præstabant. Qua de re illustris est locus Commodiani in lib. 2. institutionum cap. 75.

Congruit in Pascha, die felicissimo nostro,
Lætentur & illi qui postulant sumpta diurna.
Erogetur eis quod sufficit, vinum & esca.
Respicite fontem quo memorentur ista pro vobis.
Immodico sumptu deficitis Christo donare.
Cùm ipsi non facitis, quo modo suadere potestis
Justitiam Legis talibus? vel semel in anno.
Sic multos urget blasphemia sæpe de vobis.

Alloquitur Commodianus Clericos, ut patet ex titulo carminis, & ex primis singulorum versuum

literis. Monetque illos, ut saltem die Paschæ stipem pauperibus erogent. Increpat etiam illos, quòd ob nimiam vivendi mollitiem nihil ipsis suppetat, quod pauperibus erogent. Id enim significat hic versus:

Immodico sumptu deficitis Christo donare.

De eadē eleemosyna Paschali Anastasius in vita Hadriani Papæ loquitur his verbis: *Simulq; & in balneo juxta eandem Ecclesiam sito, ubi fratres nostri Christi pauperes, qui ad accipiendam eleemosynam in Paschali festivitate annuè accurrere & lavari solebant.*

In Caput XXIII.

θυσίας τε τρόπος ἀπηγορευμένῳ πᾶς. Hæc benigne interpretanda sunt. Constat enim sacrificia Gentilium à Constantino Magno non fuisse nominatim prohibita, ut diserte docet Libanius in oratione pro templis. Privata quidem & domestica sacrificia Constantinus lege lata prohibuit, ut patet ex codice Theodosiano de maleficiis & mathematicis, & ex lege prima de paganis. Sed publica ac solemnia quæ à majoribus instituta fuerant, non inhibuit. Idem repetit Eusebius cap. 25.

τῷ νεύματι βασιλέως. Scribendum est οἱ τῷ νεύματι βασιλέως, supple ἄρχοντες. Male in editione Roberti Stephani post vocem βασιλέως punctum apponitur, cùm post verbum γεγράφειν ponendum sit, ut habetur in codice Regio, & in schedis.

In Caput XXV.

Pag. 537. μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι. Male Interpres vertit: *ne oracula curiosè sectarentur.* Jamdudum enim oracula dæmones edere desierant. Itaque superflua erat lex Constantini, qui oracula scrutari vetuisset. Malim igitur hic intelligere vates, hariolos, mathematicos & aruspices: quos consulere vetuit Constantinus lege 1. & 2. codice Theod. de maleficiis & mathematicis.

ὃ παρ' αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων θεραπεύειν. Apud Ægyptios Androgyni erant Nili sacerdotes, ut docet Gregorius Naz. in 2. invectiva contra Julianum: ἐνσῃ μόνον αἱ δίσημοι, αἱ παρ' Αἰγυπτίοις δι' ἀνδρογυνίων τιμαὶ τοῦ νείλου. Idem in carmine ad Nemesium.

Γαλλαίης κυβέλης ὀλολύγματα, ὅσσα τε νεῖλον
καρποδότην τίνεσιν ἐν αἴσχεσιν ἀνδρογυνοῖσιν.

Quare eleganter idem Gregorius in oratione quam scripsit in sancta lumina Epiphaniorum, ait Ægyptios hoc facto Nilum contumelia potiùs quàm honore affecisse. De eodem Ægyptiorum ritu locus est illustris in oratione Libanii pro templis, qui quoniam ad institutum nostrum plurimùm facit, nec ab Interprete intellectus est, hic meretur adscribi: οὐ τοίνυν τῇ ῥώμῃ μόνον ἐφυλάχθη τὸ θύειν, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ σαράπιδος, τῇ πολλῇ καὶ μεγάλῃ, καὶ πλήθος κεκτημένῃ νεῶν, δι' ὧν κοινὴν ἁπάντων ἀνθρώπων ποιεῖ τὴν τῆς Αἰγύπτου φορὰν. αὕτη δὲ ἔργον τοῦ νείλου· τὸν νεῖλον δὲ, ὅτι ᾄδει, ἀναβαίνειν ἐπὶ τὰς ἀρούρας πείθοντα, ὧν οὐ ποιουμένων ὅτε τε χρὴ, καὶ παρ' ὧν, οὐδ' ἂν αὐτὸς ἐθελήσειεν. ἅμοι δοκοῦσιν εἰδότες οἱ καὶ ταῦτα ἂν ἡδέως ἀνελόντες, οὐκ ἀνελεῖν, ἀλλ' ἀφεῖναι τὸν ποταμὸν εὐωχεῖσθαι τοῖς παλαιοῖς νομίμοις, ἐπὶ μισθῷ τῷ εἰωθότι. *Nec verò Romæ solum sacrificia permissa sunt, verùm etiam magnæ illi & populosæ urbi Sarapidis, & templorum multitudine refertæ, quorum ope communem cunctis hominibus reddit Ægypti* A *ubertatem. Porro hæc ubertas donum est Nili. Nilum autem epulo excipiunt, utique in arva ascendat invitans sacra illa, quæ nisi statu ac solemni tempore, & ab iis qui ad hoc constituti sunt, facta fuerint, nec ipse Nilus unquam ascendere & exundare voluerit. Quod cum probe intelligerent ii, qui hæc quoque sacra libentissime sustulissent, tamen ea abolere consulto noluerunt. Sed fluvium illum ex more institutoque majorum, epulo excipi passi sunt, quippe qui magnam mercedem rependeret, frugum scilicet ubertatem.* Ex hoc Libanii loco manifeste apparet, hos Nili sacerdotes Androgynos sublatos non fuisse à Constantino: vel certe si sublati sunt, paulo post restitutos fuisse.

πλείστη γῆς εἶτ' ἀγρας ἀν. Melius, meo quidem judicio dixisset εὐπορία.

B *In Caput XXVI.*

τοὺς ἄπαιδας. Vide Sozomenum in lib. 1. cap. 9. qui ut pote causidicus Byzantini fori, hos legū Rom. nodos clarius explicat quàm Eusebius. Videndus quoque est Lipsius in Commentario ad lib. 3. Annalium Taciti ubi de lege Papia fuse differit. Pag. 538.

λύσας δὴ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας τοῦτο. Lego λύσας δὴ τοῦτο βασιλεὺς, expunctis quatuor illis vocibus, quæ ex margine in textum irrepserunt. Porro hæc Constitutio Imperatoris Constantini extat in lib. 8. codicis Theodosiani, titulo de infirmandis pœnis cœlibatus & orbitatis. In codice Fuk. & Sav. pro λύσας δὴ, legitur τελευτῶντας δὲ, &c. Quomodo etiam in Scaligeri, Bongarsii & Christophorsoni libris scriptum esse monuerunt Typographi Genevenses. Mallem tamē legere ex Sozomeno μὴ συγ-
C χωρῶν κληρονομεῖν εἰ μὴ τοὺς ἐγγυτάτω προσήκοντας.

ἐξὶν ἐπ' αὐτοῖς ἐσχάτοις. Transposita hic sunt vocabula, quæ minimo negotio ita restitui possunt ἐπ' ἐσχάτοις ἀναπνοαῖς ἐξὸν ἐκβολογεῖσθαι. Porro ea lex Constantini qua prisci Juris morositatem, & verborum formulas in condendis testamentis abolevit, hodie, ni fallor, non extat. Ejus tamen fit mentio in lege 3. codice Theod. de testamentis. In codice Fuk. & Sav. deest ἐξ.

In Caput XXVII.

τοὺς ἐπισκόπων δὲ ὅρους. Extat lex Cōstantini in calce codicis Theodosiani sub titulo de Episcopali audientia, in qua jubet Imperator ut sententiæ ab Pag. 539.
D Episcopo prolatæ etiam in causis minorum, vigorem juris obtineant. Male igitur Interpres hoc loco ὅρους regulas vertit. Neque enim hic agitur de regulis Ecclesiasticis, quæ in Synodo ab Episcopis promulgantur; sed de sententiis inter litigantes prolatis, ut patet ex verbis quæ sequuntur. Quinetiam Sozomenus verba Eusebii non aliter intellexit. Sed difficultatem facit, quod Eusebius dixit: ὅρους τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας. Verùm συνέδριον hic pro consessu Ecclesiastico ponitur, Episcopi scilicet ac presbyterorum. Eandem vocem habet Sozomenus in libro 1. cap. 9. ubi de hac lege Constantini loquitur, cujus verba eò libentius adduco, quoties de legibus agitur, quòd vir fuit legum Romanarum peritissimus, ut ex ejus libris apparet: τοῖς δὲ ἐπισκόπων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπιτρέψε τοῖς δικαζομένοις, ἣν βούλωνται τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας

παραιτεῖσθαι· κυρίαν δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν ψῆφον, καὶ κρείττω τῆς τῶν ἄλλων δικαστῶν, ὡσανεὶ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξενεχθεῖσαν· εἰς ἔργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας· ἀμεταστρέπτους τε εἶναι τῶν συνόδων τοὺς ὅρους. *Quinetiam Episcopale judicium eligere litigantibus permisit, si seculares judices recusare vellent: jussitque ut Episcoporum sententia rata esset, non secus ac si ab ipso Imperatore fuisset prolata: utque rectores, eorumque officiales, sententias ab Episcopis prolatas executioni mandarent: ut denique inconcussa essent & inviolata Ecclesiasticorum consessuum judicia.* Quod si quis συνόδων vocabulo concilia Episcoporum velit intelligi, tum ὅροι sententias significabunt adversus noxios sacerdotes & hæreticos in Synodo prolatas; quas sententias Confirmant Imperatores in lege 2. eodem titulo de Episcopali audientia.

In Caput XXIX.

σχολὴ δὲ λογογραφῶν. Ne quis forte existimet Eusebium nostrum hic assentiri Imp. Constantino, idem quoque testatur Victor in Epitome his verbis: *Ipse assidue legere, scribere, meditari.*

ἐποιεῖτο τὰς παρόδους. Hanc vocem non intellexit Interpres. Sic enim vertit: *Frequentes cum suis inibat congressus*, cùm vertendum fuerit, *crebras habebat conciones*. Nam πάροδον ποιεῖσθαι, est verba facere, quod Græci frequentius dicunt πρόσοδον ποιεῖσθαι. Sic Isocrates in exordio Areopagitici περὶ σωτηρίας τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην. Pausanias in Achaicis pag. 168. editionis Aldinæ; & in duobus decretis Deliorum, quæ leguntur inter marmora Arundelliana pag. 42. & 43. εἶναι δὲ αὐτοῖς πρόσοδον πρὸς C τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον πρώτοις μετὰ τὰ ἱερά. Quæ sic interpretanda sunt: *Ad Senatum quoque & ad populum verba faciendi expletis sacris primi omnium habeant facultatem.* Polybius in lib. 4. pag. 302. ἔφοδον διδόναι pro eodem dixit. διόρθωσιν δεῖν, τῷ τι μαχητῷ διδόσθαι τὴν ἔφοδον ἐπὶ τοὺς πολλοὺς, &c. Qui locus cùm insigni mendo corruptus sit, à nobis obiter emendabitur. Scribe igitur οἱ μὲν νέοι ᾤοντο δεῖν &c. Quæ emendatio confirmatur sequentibus Polybij verbis. Sequitur enim, οἱ δὲ ἔφοροι διδόντες τὴν τῶν νέων συστροφὴν. Et hæc quidem de vocis significatione. Quod verò ad rem ipsam attinet, ab hoc Constantini facto videtur manasse mos Imperatorum Byzantinorum, qui conciones catecheticas & de rebus sacris habebant, quæ Silentia dicebantur, ut videre est in Glossario Meursij.

Pag. 540. μυεῖν ἔδοξεν αὐτοὺς. In codice Fuketiano ac Turnebi legitur μυεῖν ἐδόκει τοὺς παρόντας. Rectius, meo quidem judicio.

τῶν ἐγχειρουμένων αὐτοῖς. Post has voces in codice Regio & in editione Rob. Stephani sequuntur hæc verba: ὡς ἤδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, &c. quæ habentur in capite 30. Sed in editione Genevensi nescio quis ad marginem annotavit, ingentem hic lacunam esse, quam Scaliger, Bongarsius, Gruterus, aliique supplent hoc modo: ὡς εἰ ἤδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παραδοὺς τῆς τοῦ κρείττονος ἀρχῆς, τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι δίκας, πάντας μὲν τῷ μεγάλῳ, &c. Sed primo quidem verba illa ὡς ἤδη ποτὲ, expungenda sunt. Nam lacuna, si qua est in hoc loco, incipit ante hæc verba ὡς ἤδη ποτὲ quæ in editione Genevensi perperam repetita cernuntur.

A Deinde verba illa τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν, &c. sensu omni carent. Melius itaque in libro Moræi hæc lacuna suppletur in hunc modum: πάντας μὲν γὰρ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνας ὑφέξειν, &c. usque ad finem capitis ut in editione Genevensi. In eodem libro rectius legitur ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρετο. Savilius in inferiori margine libri sui locum hunc ita supplet: ὡς ἤδη ποτὲ τὴν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρέχειν τῇ τοῦ κρείττονος ἀρχῇ, τάς τε κατὰ μέρος αὐτῷ ἐπιτρέψαι δίκας. πάντας μὲν γὰρ, &c. Ego verò ex scriptæ lectionis vestigiis, quàm in optimo Fuk. lib. reperi, hunc locum feliciter mihi videor restituisse. Igitur codicis Fuk. scriptura hæc est: ἐγχειρουμένων αὐτοῖς... τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν τὴν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρέχειν· αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοι... πάντα... μὴν τῷ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν, &c. Quid B facilius est, quàm has lacunas ita explere αὐτῷ μὲν γὰρ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν, &c. Et paulo post κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας γε μὴν τῷ τῶν ὅλων βασιλεῖ, &c. Nihil planius, nihil certius. Id est, sibi quidem à summo omnium Deo traditum esse imperium orbis terrarum: se verò divini numinis exemplo, partes Imperij regendas ipsis distribuisse.

In Caput XXX.

εἰ δὴ κἂν αὐτοῦ τύχης. Quippe incertum est, utrum terra sepeliendus sis, cùm aut ignibus cremari, aut mari submergi, aut bestiis devorari possis. In Fuk. codice scribitur τύχοις. Pag. 541.

In Caput XXXII.

μεθερμηνευταὶ. Sub dispositione magistri officiorũ erant Interpretes variarum gentium ac linguarũ, ut docet Notitia Imp. Romani. Horum igitur opera utebatur Constantinus, in Epistolis & orationibus ex latino in græcum sermonem transferendis.

In Caput XXXIII.

ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις. Interpres vertit *in ipsa* Pag. 542. *basilica*, quod non probo. Hoc enim tanquam mirabile pietatis exemplum in Constantino notat Eusebius, quòd Eusebij sermonẽ in ipso palatio stans Imperator audire dignatus sit. Certè si in Ecclesia stans Imperator sermonem audiisset, minus id esset mirandum, cùm locus ipse reverentiam postulet, & Imperator ipse in Ecclesia unus sit è numero fidelium. In palatio verò stare Imperatorem loquente D Episcopo, singulare quoddam exemplum est religionis. Vide infra cap. 46. ex quo manifeste colligitur hic palatium intelligi. Porro Christiani, stantes olim in Ecclesia sermonem sacerdotis auscultare consueverant. Nulli quippe in Ecclesia sedebant nisi presbyteri, ut docet Optatus in lib. 4. *Dum peccatorem arguit, & sedentem increpat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat non ad populum, qui in Ecclesia non habet sedendi licentiam.*

In Caput XXXIV.

πεπονημένος. In Fuk. codice scribitur πεπονωμένος, rectius, ni fallor.

προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν. Videtur intelligere librum de ratione computi Paschalis, quem ab Eusebio compositum fuisse testatur Beda in li-

bro de ratione temporum cap. 42. Certe Constantinus Imp. in Epistola ad Eusebium, opus illud Eusebij, quod hic memoratur, laboriosum fuisse testatur, totamque Paschalis festi rationem, originem ac perfectionem complexum esse. De hoc Eusebij libro Hieronymus in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis ita loquitur. Hippolytus rationem Paschæ, temporumque canones scripsit, & sedecim annorum circulum reperit, & Eusebio qui super eodem Pascha canonem decem & novem annorum circuli composuit, occasionem dedit. Quæ Hieronymi verba descripsit Beda in libro de sex ætatibus mundi. Et lib. 5. hist. cap. 22.

In Caput XXXV.

Pag. 543. τῦ πάσχα ἀντιλογίαν. Scribendum est αἰτιολογίαν, quemadmodum etiam in libro Moræi ad marginem emendatum inveni, quod confirmant sequentia. Subdit enim: καὶ γένεσιν, λυσιτελῆ τε καὶ ἐπίπονον τελεσιουργίαν. Certe γένεσις de origine controversiæ dici non potest. Melius itaque γένεσιν vertas *institutionem*. τελεσιουργία verò est consummatio festi Paschalis à Christo facta, qui suæ resurrectionis miraculo verum Pascha Christianis instituit.

λόγοις ἰωδχαίνειν. Post has voces in codice Regio & in editione Rob. Stephani sequuntur hæc verba: κἂν τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων, &c. Sed Scaliger, Bongarsius, aliique hunc locum nescio ex quibus codicibus suppleverunt. Idem quoque supplementum in Fuk. & Moræi libro reperi, & quidem aliquanto emendatius quàm in editione Genevensi. Primum enim in eo legitur: οἷς ἀντιτεγράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς. Scribendum tamen est ἀνατετράφθαι, vel ἐντετράφθαι.

καὶ τὸν εἰς τὴν. Post hæc verba in libro Moræi vacuum spatium relinquitur. Deest certe vocabulum ῥωμαϊκὴν. Locus itaque supplendus est hoc modo: τὸν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν τοὺς σοὺς πόνους μεταῤῥυθμίσοντα γλῶτταν. vel potius εἰς τὴν ῥωμαίαν, ut loquitur Eusebius supra cap. 32. Certe in codice Fuk. legitur εἰς τὴν ῥωμ.... τοὺς σοὺς πόνους μεταρυθμίζοντα, &c.

ἡ τοσαύτη πεποίθησις. Audaciam intelligit eius qui librum Eusebij de Pascha interpretatus fuerat jussu Constantini; vel certe πεποίθησις est opinio ac judicium ipsius Imperatoris. Interpres quidem fiduciam ipsius Eusebij intellexit, quod hic convenire nullomodo potest. Omnino πεποίθησις hic aliter sumi non potest quàm pro judicio & persuasione tam ipsius Constantini, quàm reliquorum hominum, qui Eusebij opusculum de Pascha in Latinam linguam jussu Constantini conversum magnopere laudabant. Hæc, inquit, tanta omnium opinio satis ostendit non indignum tibi obtigisse interpretem. Porro voces illæ τῶν συγγραμμάτων duplici modo construi possunt, aut cum adjectivo ἀνάξιον, aut cum vocabulo πεποίθησις.

In Caput XXXVI.

Pag. 544. διοικήσεως καθολικόν. Hoc loco διοίκησις diœcesim Orientis significat. Sic autem veteres Romani vocabant certum numerum provinciarum, quæ simul collectæ parebant Vicario præfecturæ Prætorianæ. Nam Præfectus quidem Prætorio sub dispositione sua plures habebat diœceses; Vicarij autem singulas. Porro hæc vox eo sensu usurpari cœpta est

A circa tempora Constantini, ut discimus tum ex eiusdem Constantini Epistolis supra relatis, tum ex legibus aliquot codicis Theodosiani.

In Caput XXXVII.

τρισσὰ καὶ τετρασσά. Rectè Interpres *terniones & quaterniones* vertit. Codices enim membranacei fere per quaterniones digerebantur, hoc est, quatuor folia simul compacta, ut terniones tria sunt folia simul compacta. Et quaterniones quidem sedecim habebant paginas, terniones verò duodenas. Porro in ultima quaternionis pagina notabatur numerus quaternionis, puta 1. 2. 3. & sic deinceps, quemadmodum observavi in vetustissimis codicibus, tum Græcis tum Latinis. In antiquissimo codice Gregorij Turonensis, qui ante nongentos annos scriptus est, in ultima pagina quaternionis hanc notam B reperi q. 1. Id est, quaternio primus. Ceterum monendus est lector, in his Eusebij verbis esse Enallagen. Dixit enim τετρασσὰ ἐν τεύχεσι, cùm potius dicendum fuisset τεύχη ἐν τετρασσοῖς.

In Caput XXXVIII.

ἑρμῆ θεοσεβείας. In codice Fuk. hic locus ita legitur: ἑρμηνήειον θεοσεβείας, τῆς ἔμπροσθεν μεταβεβληκυῖα εἰδωλικῆς πλάνης ἐγένετο. Atque ita in Savilij codice scriptum esse suspicor, ex eo quod Savilius tres voces ἑρμῆ, scilicet μεταβεβληκυῖα & πλάνης, lineolis subnotavit.

In Caput XXXIX.

καθ' ἕκαστα γράφειν. In codice Regio & Fuk. scriptum est καθέκαστα una voce, quod magis probo. Sequitur enim τῶν τῦ θεοφιλοῦς πράξεων. Melius Pag. 545.

C tamen scriberetur τὰ καθέκαστα.

παραδόντες τῇ γραφῇ. Interpres hunc locum ita vertit: *Nos vero quoniam breviter quæ nobis nota fuerunt, literarum monumentis mandavimus.* Ego verò ita interpretor: *Postquam ea quæ nobis nota sunt breviter exposuerimus, ad extremum eius vitæ tempus sermonem transferemus.* Quæ interpretatio sine dubio rectior est, & verbis ac sensui Eusebij magis congruit. Nam si Eusebius ita intellexisset ut sensit interpres, dixisset ἤδη παραδόντες.

In Caput XL.

περίοδοι τῆς βασιλείας. Post hæc verba, omissa erat linea in codice Regio, & in editione Stephani, quam quidem ita suppleo ἐν οἷς παῖδες αὐτῷ τρεῖς καινοὶ τῆς βασιλεί[illegible] διαφόροις, &c. Eiusdem vocabuli βασιλείας repetitio, fecit ut integra linea ab antiquaD rio nimis properante omitteretur. In codice Fuk. legitur διαφόροις δ' ἀναδεικνυμένους χρόνοις optime. Ita unius voculæ adjectione hic locus expletur. Savilius verò tribus vocibus additis locum supplevit, perinde ac Scaliger ac Christophorsonus, παῖδας δὲ τρεῖς διαφόροις, &c.

ἐφ' ἑκάστῃ δεκάδι ἐνιαίτους χρόνου. Male interpres vertit *decimo quoque anno*. Neque enim Constantinus decimo quoque anno Imperij sui liberos suos Cæsares creavit. Quippe Crispum quidem & Constantinum Cæsares fecit Gallicano & Basso Coss. Calendis Martiis, qui erat annus eius Principatus undecimus. Constantius verò Cæsar creatus est Consulatu 3. Crispi & Constantini, die 6. Idus Novembres, hoc est, anno Imperij Constan-

tini nono ac decimo. Denique Constans Cæsar à patre renuntiatus est Dalmatio & Zenophilo Coss. die 8. Calendas Januarias, Constantino annum Imperij sui octavum ac vicesimum ingresso, ut patet ex Fastis Idatij. Quare Eusebij verba melius ita vertentur *singulis decenniis*. Sed neque hoc modo verum erit quod dixit Eusebius. Neque enim Crispus & Constantinus junior Cæsares facti sunt in prima decaeteride Constantini, sed circa primam decaeteridem. Itaque benigna interpretatione egent hæc verba. Quod cùm minime advertisset Baronius, Crispum Cæsarem factum esse scripsit anno Christi 315. qui est prochronismus biennij.

εὐχαριστήριον καιρόν. Non dubito quin scribendum sit εὐχαριστήριον, quod miror ab alijs animadversum non fuisse. In Fuk. codice scribitur εὐχαριστήριον καιρὸν ἢ εὔκαιρον, quod non probo.

B

In Caput XLI.

Pag. 546. οἷον εἰς. Scribendum uno verbo οἱονεὶ, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. & paulo post legendum ὑπαντῆσαι.

ἢ φιλίαν ἀνασαμένους. Nescio quis ad marginem editionis Genevensis annotavit scribendum esse ἀνασαμένους. Malim tamen legere ἀνιστασαμένους. In codice tamen Fuketij ac Savilij scribitur ἀνιστασαμένους.

In Caput XLII.

πάσης λοιδορίας. Hoc loco λοιδορία passivam habet significationem. Idemque valet quod in fine hujus Epistolæ βλασφημίας. Atque ita vertit Christophorsonus in libro primo historiæ Ecclesiasticæ Theodoriti cap. 29.

C

Pag. 547. τοῖς προκειμένοις ὅροις. Scribendum est ὅρον ex Theodorito, & delenda vox καιρὸν quæ mox sequitur, quæ nec in codice Fuk. legitur.

παρ' ὑμῶν δὲ οὐδὲν. Ita quidem legitur apud Theodoritum, ex cujus libro 1. hic locus suppletus est, qui in manuscriptis codicibus & in editione Stephani mutilus legebatur. Verùm in libro Moræi aliam hujus loci interpunctionem reperi, quæ meo quidem judicio rectior est, hoc modo: ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ὑμῶν. οὐδὲν δὲ τῶν &c. Tantum mallem legere παρ' ὑμῶν. Vulgata tamen lectio ferri potest. In codice Fuk. perinde ut in libro Turnebi ac Moræi scribitur: ἀπαιτεῖ παρ' ὑμῶν· οὐδὲν δὲ τῶν εἰς τὴν ὑμετέραν φυλάξεσθαι ἀκέραιον ὑμῖν ἐνδεήσει.

ἀπίστολα. Scribendum est ἐπέστειλα, ut legisse videtur Interpres. Tamen in Theodorito & in Fuk. libro legitur ἀπέστειλα πρὸς ὑμᾶς, &c.

D

Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν. Flavius Dionysius Comes vocatur ab Athanasio in Apologetico ad Constantium, ubi multa refert de hac Synodo apud Tyrum, quæ habita est Consulatu Constantij & Albini, mense Augusto ac Septembri. Fuerat hic Dionysius antea Consularis Phœnices, Januarino & Justo Coss. ut patet ex lege 4. codice Theod. de famosis libellis.

ἐξαιρέτως δὲ. Ita quidem legitur apud Theodoritum. Sed in codice Fuk. hic locus ita scribitur: καὶ τὸ προσηλωμένον δὲ καὶ τῆς εὐταξίας ἐξαιρέτως κατάσκοπον παρέσται. Quam lectionem Scaliger, Bongarsius alijque in suis libris repererant. Paulo post scribo τὴν ὑμετέραν κέλευσιν καὶ τὴν διακονήσοντα ex codice Fuk. & Theodorito. Neque enim mediocris est emphasis in his verbis καὶ νῦν.

A

In Caput XLIII.

συν χάμματι βασιλικῷ. In veteribus schedis legitur συγχάμματι. In codice Fuk. lacuna est, & postrema tantum pars vocabuli legitur ματι. Itaque Savilius συν νεύματι supplevit, perinde & Scaliger & ceteri. Pag. 548.

Μακεδόνας μὲν γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως. Alexandrum intelligit Thessalonicæ civitatis Episcopum, qui Synodo Tyrensi interfuit, ut testatur Athanasius. Per Pannoniæ autem & Mœsiæ Episcopos Eusebius intelligit Ursacium & Valentem Arianæ factionis signiferos, qui à Synodo Tyrensi missi sunt in Ægyptum, ut de criminibus quæ Athanasio objecta fuerant, illic inquirerent, quemadmodum refert Athanasius in Apologetico.

Βιθυνοί τε καὶ Θρᾷκες. Theogonium Nicææ, & Theodorum Perinthi, quæ aliter Heraclea dicitur, Episcopos intelligit, quos eidem Synodo interfuisse docent Athanasius & Theodoritus. Præter Theogonium, alij duo ex Bithynia Episcopi Tyrensi Synodo interfuerunt; Eusebius scilicet Nicomediensis, & Maris Chalcedonius.

βασιλική τις ὑπηρεσία. Athanasius in Apologetico ad Constantium pag. 788. de hac Synodo loquens, testatur Constantinum Palatinos milites misisse, qui Episcoporum jussibus obsequerentur: καὶ κόμης Διονύσιος ἀπέστειλε, καὶ στρατιῶται δορυφόροι ἐδίδοντο τοῖς περὶ Εὐσέβιον.

In Caput XLIV.

ἀξιὸς ἀνήρ. Marianus hic erat Tribunus & Notarius, ut dicitur in titulo hujus capitis, & apud Sozomenum. Eandem dignitatem gessit sub Constantio, ut testatur Athanasius in libro de Synodis Arimini & Seleuciæ.

πινύτων δ' ἀνδρῶν. Scribendum est πινυτόν τε ἀνδρῶν. Idem error est in superiori capite, ubi legitur αἰγυπτίας δὲ καὶ λιβύων. pro αἰγυπτίας τε, quomodo in Fuk. codice scribitur utrobique. Pag. 549.

In Caput XLV.

οἱ μὲν τῷ θεοφιλοῦς βασιλέως. Hæc omnia usque ad illa verba ἄλλοι δὲ, &c. deerant in codice Regio & in editione Rob. Stephani: quæ viri docti suppleverunt ex aliquo manuscripto codice, ut opinor. Hæc enim genuina mihi videntur, & ex ipsius Eusebij stilo profecta. Habentur certe in optimo codice Fuk. In Savilij autem codice deerant. Nam Savilius ad hunc locum ita annotavit; *Christophorsonus hoc loco interseret ex codicibus suis hæc quæ sequuntur, quæ mihi vix satis huic loco congruere videntur οἱ μὲν τῷ θεοφιλοῦς, &c.*

τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων σωτῆρα ἀξίωσιν. Comitatem ac benignitatem qua Imperator Constantinus erga Sacerdotes Dei utebatur, non sine causa Eusebius appellat benignitatem erga Christum ipsum. Comitas enim erga ministros, ad honorem redundat ipsius Domini. Itaque Christus in Evangelio, quicumque, inquit, vos excipit, me ipsum excipit: quodque uni illorum fecistis, mihi fecistis.

τοῖς προκειμένοις συμβόλοις. Symbola appellat basilicam illam Hierosolymitanam & omnia illius

basilicæ membra atque ædificia. Vide orationem Eusebij in dedicatione Ecclesiæ Tyri, quæ refertur in libro decimo historiæ Ecclesiasticæ; ubi singula membra basilicæ mysticum quidpiam significare asserit. In codice Fuk. legitur καιρίους τοῖς προκειμένοις συμβολοις, sine conjunctione.

τὰς προφητικὰς πληρούμενοι θεωρίας. Verba hic videntur esse transposita quod in his libris sæpius factum esse monuimus. Et supra quidem scribendum τὰς ἐκφράσεις ποιοῦντες. Hic verò legendum ἑρμηνεύοντες θεωρίας. Sed quæret fortasse aliquis, quænam sint illæ propheticæ visiones quas hic designat Eusebius. Intelligit ni fallor locum qui legitur in capite 3. Sophoniæ: διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον. Nam & Cyrillus Hierosolymitanus in Homilia quarta hunc locum Sophoniæ explicat de martyrio seu basilica, quam Constantinus in loco Dominicæ resurrectionis exstruxit.

ἐν αὐτῇ βασιλείας τριακονταετηρίδι. Rectè Interpres vertit *tricesimo Imperij anno*. Nam Encænia basilicæ Hierosolymitanæ celebrata sunt anno Christi 335. Idibus Septembris. Constantio & Albino Coss. in tricennalibus Constantini. Quo quidem tempore Constantinus annum Imperij agebat tricesimum. τριακονταετηρὶς propriè tricennalia significat, id est, festivitatem ludorum qui ob tricesimum Imperij annum agebantur. Auctor Chronici Alexandrini Constantio & Albino Coss. τούτων τῶν ὑπάτων ἤχθη τριακονταετηρὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει πάνυ φιλοτίμως πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν αὐγούστων, quæ latinè reddita sic leguntur in Fastis Idatij. His Coss. tricennalia edidit Constantinus Augustus die 8. Cal. August. Interdum tamen τριακονταετηρὶς & tricennalia, pro tricesimo anno sumuntur. Sic Hieronymus Dalmatium Cæsarem factum esse scribit tricennalibus Constantini, id est, anno Imperij ejus tricesimo. Quod autem dixi Encænia basilicæ Hierosolymitanæ Idibus Septembris esse celebrata, auctorem hujus rei habeo Nicephorum in lib. 8. cap. 30. Certè in Typico sancti Sabæ, & in Menologio Græcorum, 13. die Septembris ponuntur τὰ ἐγκαίνια τῆς ἁγίας θεοῦ ἀναστάσεως. Ita etiam Sophronius in oratione de exaltatione sanctæ Crucis: agebaturque hæc festivitas quotannis per continuos octo dies. Ex his corrigendum est Chronicon Alexandrinum, in quo error est tam in die quàm in Consule quo hæc gesta sunt.

In Caput XLVI.

ἀναθημάτων τε πλῆθος. Inter reliqua donaria quæ Constantinus dedit basilicæ Hierosolymitanæ, fuit palla sacerdotalis aureis filis contexta, qua Episcopus in sacris missarum solemnibus utebatur, ut refert Theodoritus in lib. 2. historiæ Ecclesiasticæ cap. 23.

μετὰ τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν. Id est, ad calcem hujus operis. Male Interpres vertit: *Quod etiam cùm videbitur & absoluto opere edemus.* Verùm interpretationem nostram confirmat ipse Eusebius in cap. 32 hujus libri.

Pag. 550. τοῦτο δεύτερον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις. Jam enim antea Eusebius in palatio orationem habuerat, ut ipse testatur supra capite 33. ubi vide quæ annotavimus.

A

In Caput XLVII.

ἐπὶ τῆς βιθυνῶν διαφανῶς. Mallem scribere διαφανοῦς, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus, nec dubito quin Eusebius ipse ita scripserit. Porro in hoc loco quædam est amphibologia. Possunt enim verba sic construi: ταύτην μεγίστην ἂν ἴσμεν συνοδον μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, &c. quem sensum secutus est Christophorsonus.

εὐχὴν τῆς νικαίας. Amplector emendationem doctorum virorum, quam in Moræi etiam libro adscriptam inveni: εὐχὴν ἐπὶ τῆς νικαίας. Libenter tamen aliam quoque vocem addiderim hoc modo: εὐχὴν νικητήριον ἐπὶ τῆς νικαίας, &c. Porro εὐχὴν *vota* interpretari oportet. Alludit enim Eusebius ad morem Romanorum, qui in hujusmodi solemnitatibus vota pro salute ac felicitate Principis concipiebant, ut ex Epistola Plinij ad Trajanum liquet. Sed & in

B nummis veteribus ejusmodi vota ita expressa legimus, VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis autem nummis ita habetur SIC X. SIC XX. Id est, sic decennalia, sic vicennalia. In codice Fuk. disertè scribitur εὐχὴν ἐπὶ τῆς νικαίας.

τὸ μαρτύριον. In Epistola Episcoporum Synodi Hierosolymitanæ, qui jussu Constantini ad dedicationem hujus basilicæ convenerunt, quam refert Athanasius in Apologetico pag. 801. vocatur σωτήριον μαρτύριον. Sic etiam eam appellat Hieronymus in Chronico, Sozomenus in lib. 2. cap. 25. Marcus in vita Porphyrij Gazensis Episcopi, & Eucherius in libello de situ urbis Hierosolymitanæ. Vide Epistolam nostram de Anastasi, in qua adversus Jac. Gretserum & Jac. Sirmondum fusè probavimus, unam duntaxat basilicam à Constantino exstructam esse, quæ Martyrium & Anastasis dicta est. Quam

C quidem Epistolam ad calcem annotationum nostrarum iterùm edere placuit.

In Caput XLVIII.

καὶ δὴ τούτων ἁπάντων. Tota hæc periodus usque ad vocem ἀπέφαινεν, deerat in codice Regio & in editione Rob. Stephani: quam viri docti nescio utrum ex manuscriptis codicibus, an ex conjectura suppleverunt. Tandem verò codex Fuk. nos docuit, hæc bona fide ex manuscriptis codicibus fuisse suppleta.

In Caput XLIX.

παλαιτάτους τε κἀπὶ τῷ πρεσβυτέρῳ. Scribendum sine dubio πάλαι ταὐτὸ κἀπὶ τῷ πρ. τὴν ἡλικίαν διαπραξάμενος.

D

In Caput L.

εἰς αὐτὸν ὠκεανόν. Scribendum videtur εἰς αὐτὸν ὠκεανόν. Id est. *usque ad Oceanum Indicum.* Porro hujus legationis Indicæ caput fuisse videtur Metrodorus Philosophus; qui ab Indorum Rege plurimas gemmas & uniones ad Constantinum detulit: multoque plura allaturum se fuisse finxit, nisi Persarum Rex sibi per agrum Persarum transeunti ea abstulisset. Quo mendacio inductus Constantinus, dum rapta avidiùs persequitur, bellum Persicum commovit, ut scribit Cedrenus & Ammianus Marcellinus. Sed Cedrenus prorsus alieno loco id refert, anno scilicet Constantini primo ac vice- Pag. 551.

ac vicesimo; cùm id conferre debuisset in Constantini annum primum ac tricesimum. Hoc enim anno rupta est pax inter Romanos & Persas.

ἀρχομένῳ μὲν τῆς βασιλείας. Codex Fuk. ἀρχομένῳ μὲν γὰρ τῆς βασ. Schedæ autem veteres ἀρχομένῳ μὲν οὖν, quod magis placet.

In Caput LI.

προάγων μαθήματα. Eusebius in capite 52. iterum προάγων usurpat eodem sensu. καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς ἐξ ἀρχῆς, & in cap. 55.

In Caput LII.

Pag. 552. εἰς ἄνδρας τι λῃστόν. Nemo est, qui non per se videat, scribendum esse εἰς ἄνδρας δή, &c. Quod equidem non monerem, nisi vererer ne quis id nos fugisse existimaret. Paulo post, vox παρορμῶν videtur esse superflua.

καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων. Sic Eusebius in superiori capite τάγματα pro numeris militaribus usurpat, & alibi passim. Ita etiam Sozomenus in lib. 1. c. 8. ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ τὰ ῥωμαίων τάγματα, ἃ νῦν ἀριθμοὺς καλοῦσιν, ἕκαστον ἰδίαν σκηνὴν κατεσκευάσατο. Porro hic locus mutilus mihi videtur, supplendusque in hunc modum: καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων ἡγεμόνας, καὶ οἷ τὴν τῶν κοινῶν, &c. Ait enim Eusebius, & primorum numerorum rectores, & eos quibus Reipublicæ cura à Constantino commissa fuerat, Christianæ religionis cultores fuisse. Per priores illos, intelligit Tribunos & Comites scholarum; posteriores verò sunt Præfecti Prætorio, Quæstores sacri palatii, Magistri officiorum, & ceteri qui civilia negotia tractabant.

ἐπεὶ δ' ἐξ ταῦτα δίκαιτο. Non probo conjecturam doctorum virorum, qui post vocem ταῦτα καλῶς addiderunt; quod etiam in libro Moræi adscriptum inveni. Verùm si quid addendum esset, equidem mallem addere οὕτως. Nam καλῶς locum hic habere non potest, cùm in sequenti membro occurrat ἐν δέοντι. Alioqui otiosa esset repetitio, nec plus in secundo membro diceretur quàm in primo. In codice tamen Fuk. legitur καλῶς δίκαιτο.

In Caput LIII.

Pag. 553. δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα. Hic Eusebii locus multos in errorem induxit, inter quos fuit D. Petavius, qui tum in annotationibus ad librum Epiphanii de ponderibus, tum in libro 11. de Doctrina temporum, Eusebii auctoritate fretus, Constantinum tricesimo secundo Imperii anno mortem obiisse censuit. Idem etiam scripserunt plerique veterum: Philostorgius in lib. 2. Theodorus lector in Collectaneis, Epiphanius, & auctor Chronici Alexandrini: ex Latinis autem Aurelius Victor. Verùm hæc sententia prorsus absurda mihi videtur. Nam qui ita sentiunt, necesse est etiam ut affirment eundem Constantinum anno Christi 305. imperium iniisse, Constantino V. & Maximiano Coss. Eodemque anno Constantium Augustum patrem Constantini è vivis abiisse. Atqui Constantius Aug. anno sequente, qui est Christi 306. Consul sextùm fuit cum Maximiano Collega, ut omne Fasti constanter affirmant. Quare Constantini Imperium nonnisi ab anno Christi 306. deduci potest. Jam verò cùm mortuus sit Feliciano & Titiano A Coss. hoc est anno Christi 337. die vicesimo secundo mensis Maij, ut inter omnes constat, necessariò efficitur Constantinum imperasse annos triginta, menses decem, tribus tantum diebus exceptis. Levatus enim fuerat Cæsar octavo Cal. Augusti, ut in fastis scribit Idatius. Rectè igitur Eutropius & Rufinus scribunt, Constantinum anno Imperii uno ac tricesimo extremum diem obiisse. Rectè etiam Eusebius noster in Chronico ait Constantinum imperasse annis triginta, mensibus 10. Porro unde factum sit, ut Eusebius noster hoc loco, & plerique veterum duos ac triginta Imperii annos Constantino tribuerint, causa hæc videtur fuisse. Biennio ante obitum tricennalia Constantinus ediderat Constantio & Albino Coss. ut supra retulit Eusebius. Putarunt igitur annum Imperii Constantini B 30. iis Coss. absolutum fuisse; quod tamen falsum est, ut supra notavi. Deinde ab initio Constantini, usque ad ejus obitum, 32. paria Consulū numerantur. Ex quo fieri potuit, ut tricesimo secundo Imperii anno illum obiisse crederent. Adde quod nonnulli Chronologi patris Constantii annos; quippe qui brevi admodum imperasset, Constantino adscripserunt. Ceterùm monendus est lector, doctissimum Petavium tandem sententiam mutasse; & vulgatam opinionem de annis imperii Constantini deq; ejus initio amplexum fuisse, ut patet ex lib. 4. partis secundæ Rationarii Temporum.

In Caput LIV.

ἀνεξικακίαν αἰτίαν. Postrema vox à viris doctis hic addita est ex MSS. codicibus, quam etiam in Fuk. libro C reperi. Mallem tamen hanc vocem collocare ante verbum ἐπεγράφοντο. Sic Eusebius in fine lib. 3. de vita Constantini. Longe profectò elegantius ita scriberetur αἰτίαν ἐπ. τὴν βασιλέως ἀνεξικακίαν.

ἐπιτρίβειν ἀπλήστων. Amplector emendationē doctorum virorum, quæ in Fuketii libro etiam legitur, ἐπιτριβήν. Porro notandum est hic judicium Eusebii nostri; qui in principatu Constantini tanquam in pulcherrimo quodam vultu, hunc nævum notavit, quòd pessimos ac rapacissimos homines, ad amicitiam suam, & ad publica officia adscivisset: & quòd fraude & calliditate quorundam qui se Christianos esse simulabant, circumventus fuisset. Idem fere reprehendit Aurelius Victor his verbis: *Fiscales molestia severius pressa. Cunctaque divino ritui paria viderentur, ni parum dignis ad publica aditum concessisset. Quæ quanquam sæpius accidere; tamen in summo ingenio, atque optimis Reip. moribus, quamvis parva vitia elucent magis.* Sed & Amm. Marcellinus in libro 16. idipsum testatur. *Nam proximorum fauces aperuit primus omnium Constantinus.* D

ἐνεπείρετο. In codice Fuk. & Savilii scribitur ἐνεπείρατο.

In Caput LV.

Pag. 554. ἀλλὰ τοὺς μὲν. Ablabium inter ceteros intelligi puto, qui post Constantini mortem, cùm res novas moliri crederetur, jussu Constantii interemptus est, ut fusè narrat Eunapius in vitis Sophistarum.

συνήθως δὲ τὰς προσόδους ποιεῖσθαι. Supra in cap. 29. hujus libri παρόδους dixit Eusebius, ubi vide quæ annotavi. Possis etiam legere προσόδους, ut ad orati-

editionis Genevensis adscriptum est. Porro Interpres erroris sui tenax, etiam hoc loco vertit: *congressus cum amicis habere*, cùm conciones vertere debuisset, ut sequentia aperte confirmant. Victoris Epitome idem quoque dicit de Constantino: *Commodissimus tamen rebus multis fuit: calumnias sedare legibus severissimis: nutrire artes bonas, præcipuè studia literarum: legere ipse, scribere, meditari*. ubi meditari, idem valet ac μελετᾶν, id est, declamare.

μακρὸν δ' ἐκ κατὰ τινας. Scribendum est procul dubio κατατείνας, ut jam alii monuerunt.

τινὰ τῶν δοκησισόφων. Malim scribere τῶν δοκησισόφων. Sic Gentiles vocare solet Eusebius, ac præcipue Philosophos, qui sibi præ cæteris sapere videbantur. In Fuk. codice δοκησισόφων legitur. Sed tertia syllaba lineolâ subnotatur.

αὐτοῖς διετύπου. Quæ posthæc sequuntur in editione Genevensi, usque ad initium capitis 59. deerant tum in codice Regio, tum in editione Rob. Stephani: & à viris doctis addita sunt ex conjectura, ut opinor. Nam quæ sequuntur capita, nimis brevia sunt, nec quidquam amplius continent, quàm ipsi capitum tituli; quod quidem ab Eusebii instituto prorsus abhorret. Quare credibile est, viros doctos ex titulis capitulorum, qui libro quarto præfixi leguntur, hæc supplevisse. Porro in editione Genevensi delenda sunt hæc verba: αὐτοῦ δέ, quæ leguntur post vocem διετύπου. Etenim lacuna incipit ante has voces αὐτὸς δ' ἤδη, &c. Similem errorem supra notavimus. Nostram porro de hoc supplemento conjecturam plane confirmat optimus codex Fuk. qui cùm reliqua supplementa quæ à Genevensibus edita sunt, fideliter exhibeat, ut suis locis annotavimus; hujus loci supplementum non habet. Sed neque in Turnebi libro hoc fragmentum adscriptum est, cùm cetera omnia ad marginem ejus libri scripta habeantur.

ἔπειτα καὶ τὴν σκηνήν. Idipsum ita narrat Socrates in lib. 1. cap. 18. τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ τοῦ βασιλέως περὶ τὸν χριστιανισμὸν πόθος, ὡς καὶ περσικοῦ μέλλοντος κινεῖσθαι πολέμου, κατασκευάσας σκηνὴν ἐκ ποικίλης ὀθόνης, ἐκκλησίας τύπον ἀποτελοῦσαν, ὥσπερ Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπεποιήκει, καὶ ταύτην φέρεσθαι, ἵνα ἔχοι κατὰ τοὺς ἐρημοτάτους τόπους εὐκτήριον ηὐτρεπισμένον. Quæ Socratis verba eo libentius adduxi, quòd sciam Socratem in iis quæ ex Eusebio mutuatur, ipsis fere Eusebii verbis uti solere. Itaque hæc Socratis verba Eusebianorum vicem supplere possunt. Nam quæ in hac lacuna leguntur, ægre admodum Eusebii esse crediderim. Porro jam antea Constantinus, in bello Liciniano tabernaculum crucis extra castra fixum habuerat, in quo jejuniis & orationibus vacabat, teste Eusebio in libro 2. Sed in belli Persici apparatu id amplius præstitit Constantinus, quòd tabernaculum in Ecclesiæ formam construxit. Ab hoc Constantini instituto manasse postea scribit Sozomenus, ut singuli numeri in exercitu Romano, tabernaculum suum haberent instar sacelli instructum, & presbyteros ac diaconos peculiares, qui rem divinam ibi peragerent.

In Caput LVII.

Pag. 355. δι᾽ ἣν πρεσβείας αὐτὸν ἠξίουν. Idem scribit Rufus Festus in Breviario: *Constantinus rerum dominus extremo vitæ suæ tempore expeditionem paravit in Persas. Toto enim orbe pacatis gentibus, & recenti de Gothis victoria gloriosior, multis in Persas ascendebat agminibus. Sub cujus adventum Babylonia in tantum regna trepidarunt, ut supplex ad eum legatio Persarum occurreret, & facturos se imperata promitterent. Nec tamen pro assiduis eruptionibus quas sub Constantio Cæsare per Orientem tentaverant, veniam meruerunt.* Socrates verò hoc tantum dicit: ἀλλ' οὐ προὔβη τότε ὁ πόλεμος· ἔφθη γὰρ δείσας τοῦ βασιλέως σβεσθῆναι. Id est: *Sed bellum ulterius non processit. Nam præ metu Imperatoris statim repressum est.*

φιλικὰς δεξιὰς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐσπείσατο. Notabis hic barbarismum, non Eusebii, sed ejus qui hoc caput supplevit. Dicendum enim erat πρὸς ἐκείνους ἐσπείσατο. Sed neque hoc verisimile est, Constantinum qui omnes Imperii Romani copias adversus Persas commoverat, pacem cum eis fecisse. Contrarium certe affirmat Rufus Festus cujus verba superius retulimus, & Eutropius atque Aurelius Victor. Socrates tamen pacem cum Persis, vel certe inducias factas fuisse innuit.

In Caput LVIII.

ἐπὶ τούτοις. Quis non videt hæc ab aliena manu concinnata esse? Neque enim cum sequenti capite ullo modo conveniunt. In hoc capite Constantinus dicitur cœpisse ædificare templũ Apostolorum post dies Paschæ anni 337. In sequenti autem capite, quod ab Eusebio scriptum esse constat, templum illud jam absolutum cernitur. Atqui à diebus Paschæ usque ad Pentecostem, qua die mortuus est Constantinus, vix humus egeri potuit ad fundamenta templi jacienda. Proinde necesse est, ut templum illud diu ante cœptum fuerit ædificari. Vide caput 36. hujus libri.

In Caput LIX.

ἄνω χαλκοῖ μέν. Scribendum est ἄνω μὲν χαλκός. Pag. 356.

τὸ δωμάτιον. Eusebius supra in libro 3. capite 35. τὰ ἐκτὸς δώματα vocat exteriora tecta basilicæ. Itaque δωμάτιον hic videtur esse tectum totius basilicæ, vel certe altaris. Ejusmodi tecta in orbis speciem ædificata nos Galli hodieque *domata* vocamus. Porro de templi Apostolorum magnificentia Gregorius Naz. in carmine de insomnio Anastasiæ ita scribit:

σὺν τοῖς καὶ μεγάλαυχον ἕδος χριστοῖο μαθητῶν
πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τεμνόμενον. Id est;

Et magnificum templum Christi discipulorum, quatuor lateribus distinctum in crucis formam. Hujusmodi forma olim Ecclesiæ construebantur, ut notavit Gretserus in libris de cruce. Marcus in vita sancti Porphyrii.

In Caput LX.

τοῦ τῶν ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνεῖν. Alludit Eusebius ad cognomentum illud ἰσαπόστολος, quo post mortem affectus est Constantinus, ut legitur in Menæis Græcorum. Quod cognomentum nescio cur tantopere ei inviderit Scaliger in lib. 5. de Emendatione temporum, ut dicat multum detrahi de laude & gloria Apostolorum, cum eorũ vocabulum

Constantino tribuitur. Certe quisquis accurate inspexerit quæ à Constantino ad propagandam Christi fidem gesta sunt, fatebitur omnino id cognomen merito illi delatum fuisse. Quod si Theela id cognomentum mereri potuit, quam Basilius Seleucensis aliique ἰσαπόστολον cognominant, quanto potiori jure id Constantino tribuetur, per quem factum est, ut Christiani nunc omnes simus. Porro Eusebius iisdem rursus verbis utitur in cap. 71. infra. Auctor Synodici loquens de Synodo Nicæna: Κωνσταντῖνος, ὁ ἐν χριστιανοῖς βασιλεῦσιν Ἀπόστολος. Atque ita dicitur in officio Græcorum die 21. Maij, ut legitur in Typico S. Sabæ.

μέσην ἐτίθει τὴν ἑαυτοῦ λάρνακα. At Chrysostomus Homilia 26. in Epist. 2. ad Corinthios pag. 741. ait Constantinum sepultum fuisse in vestibulo ædis Apostolorum, quasi eorum janitorem; idque exaggerat suo more. Hæc igitur ita conciliare oportet, ut Constantinus quidem cadaver suum in medio Apostolorum humari voluerit: Constantius verò, seu quis alius, id alibi locaverit. Certe Zonaras scribit, Constantium patris sui funus deposuisse in templo Apostolorum in peculiari porticu, quam ad idipsum exstruxerat.

ἐν τούτῳ τέλος. In libro Moræi legitur τέλους, & ante illam vocem asteriscus ponitur, lego igitur ἐν τούτῳ μέχρι τέλους τὴν ζωὴν διαγνόντα. Porro hic asteriscus fidem facit lacunam hanc ex aliquo codice manuscripto suppletam esse. Nihilominus tamen valde dubito, ne ex conjectura cujuspiam viri docti hæc etiam profecta sint. Neque enim oratio mihi videtur satis græca, ἐν τούτῳ τὴν ζωὴν διαγνόντα καὶ ἐν τούτοις ὄντα· cùm hæc inepta sit repetitio. Mallemque omnino scribere διανύσαντα. Sed verba quæ leguntur in fine lacunæ, longe majorem suspicionem movent: κἀνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων μαρτυρείῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. Primùm enim inepta locutio est μαρτυρείῳ οἴκῳ, cùm semper in neutro genere μαρτύριον dicat Eusebius. Deinde cur μαρτύρων in plurali numero dixit? An pluribus simul martyribus ea basilica consecrata erat. Erat Helenopoli insignis basilica Luciano martyri dicata. In hac igitur Constantinus cùm ab aquis calidis rediret, orationis gratiâ diversatus est. Quare τοῦ μάρτυρος dicendum erat, non verò τῶν μαρτύρων. Hæc cùm scripsissem, nactus sum codicem Fuketianum, qui veram hujus loci scripturam retinuit. Sic enim habet, τῷ τοῦ μάρτυρος εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. In eodem libro legitur ἐν τούτῳ τέλους sine lacuna: item θεὸς ᾧ ταῦτα ξυνεξετέλει.

In Caput LXI.

Pag. 557. δεῖν ᾤετο. Scribendum videtur διενοεῖτο.

λόγῳ λυτρῷ. Scribendum puto σωτηρίῳ τε λουτρῷ. Quid enim sibi vult λόγος λυτροῦ, præsertim cùm antea dixerit λόγων ἀποῤῥήτων δυνάμει. In veteribus schedis legitur σωτηρίῳ λόγῳ λουτρῷ, quod plane confirmat emendationem nostram.

ἔνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἠξιοῦτο. Hic locus attentam in primis lectoris diligentiam flagitat. Ex eo enim magna illa de Constantini baptismo quæstio dijudicari facile potest. Ait igitur Eusebius, Constantinum Imperatorem tunc primùm manuum impositionem cum solemni precatione in Ecclesia suscepisse. Id est uno verbo, tunc primùm factum esse Catechumenum. Nam Catechumeni per manus impositionem fiebant ab Episcopo, ut docet Canon 6. Concilii Arelatensis: *De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi.* Idem sancitum est cap. 39. Concilii Eliberitani: *Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi; si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, & fieri Christianos.* Qui quidem Canon Eliberitanus, ut id obiter moneam, nihil aliud esse videtur quàm expositio Canonis Arelatensis: quod & in aliis ejus Concilii capitulis cernere licet. De eodem ritu locus est illustris apud Sulpicium Severum in Dialogo 3. de miraculis sancti Martini, cap. 5. *Postremò cuncti catervatim ad genua beati viri ruere cœperunt, fideliter postulantes, ut eos faceret Christianos. Nec cunctatus, in medio, ut erat, campo, cunctos imposita universis manu Catechumenos fecit.* Idem in libro 1. *Nemo fere,* inquit, *ex immani illa multitudine fuit Gentilium, qui non impositione manus desiderata, in Dominum Jesum relicto impietatis errore crediderit.* Augustinus etiam in lib. 2. de peccatorum remissione cap. 26. *Non uniusmodi est sanctificatio. Nam & Catechumenos secundùm quendam modum suum per signum crucis & orationem manus impositionis puto sanctificari.* Sed & Petrus Chrysologus idem scribit in Sermone 52. *Hinc est quod veniens ex Gentibus, impositione manus & exorcismis ante à dæmone purgatur; & apertionem aurium percipit, ut fidei capere possit auditum.* Sic etiam in Sermone 105. *Namque ut incurvus peccatis Gentilis erigatur ad cœlum, primo à Gentili per impositionem manuum nequam spiritus effugatur.* His adjungendus est Symeon Metaphrastes qui in Actis SS. Martyrum Indis & Domnæ ita scribit de Cyrillo Episcop. *Ille autem cùm moderatè divinas ei cecinisset Scripturas, & veneranda Christi cruce eam obsignasset, tunc quidem eam facit Catechumenam.* Denique Marcus in libro de vita Porphyrii Gazensium Episcopi: *Die sequenti parentes mulieris & cognati euntes ad B. Porphyrium, prociderunt ad ejus pedes, petentes Christi signaculum. Beatus verò cùm eos signasset, & fecisset Catechumenos, dimisit illos in pace, præcipiens eis ut vacarent sanctæ Ecclesiæ. Et paulo post cùm eos catechesi instituisset baptizavit.* Ex his patet, Catechumenos non aliter quàm per impositionem manus olim in Ecclesia factos fuisse. Cùm igitur Constantinus tunc primùm manus impositionem in Ecclesia accepisse dicatur, constat eum Catechumenum nondum fuisse. Sed dicet aliquis: quis credat Imperatorem Constantinum ad id usque temporis Catechumenum non fuisse? cùm & Nicæno Concilio interfuerit, & tot leges ac rescripta pro Christianis ediderit; tot Ecclesias exstruxerit; Gentiles ad suscipiendam fidem Christi omnibus modis incitaverit, & hæreticos ac schismaticos basilicis suis spoliaverit. Certe omnibus Christiani hominis officiis eum perfunctum fuisse testatur Eusebius. Nam & jejuniis atque orationibus eum vacasse scribit, & Dominicos dies ac martyrum festa celebrasse; pernoctasse etiam in vigiliis Paschæ. Hæc omnia & multò adhuc plura quæ afferri possent, Constantinum Gentilem non fuisse convincunt; sed eundem Catechumenum fuisse non arguunt. Certe in his quatuor Eusebii

libris, quibus Constantini pietas & religio celebratur, nusquam legitur Constantinum in Ecclesia cùm reliquis Catechumenis preces fecisse, nec sacramentum Catechumenorum percepisse. Cùmque de Helena Augusta matre Imp. Constantini id disertè affirmet Eusebius, eam in Ecclesia cum reliquis mulieribus constitisse; nunquam tamen de Constantino idem ab illo dictum invenias. Quòd si objicias, Constantinum Helenopoli in martyrum templo diversatum fuisse, & preces ad Deum fudisse: primùm respondeo hæc in nostris codicibus non legi, ut paulo anteà observavi. Deinde Ecclesias ingredi licebat etiam Gentilibus, excepto missarum tempore, quanto magis id licuit Imperatori, qui se Christianum profitebatur. Cùm igitur Eusebius hîc apertè doceat, Constantinum primùm Helenopoli manus impositionem à sacerdotibus accepisse, plane efficitur, illum ante hoc tempus Catechumenum non fuisse. Scio Athanasium in vita sancti Antonii, ubi de literis à Constantino ad Antonium scriptis loquitur, & Augustinum in Epistola 162. & 166. Constantinum Christiani Principis titulo affecisse. Sed responderi potest, eos hac in re vulgatam omnium opinionem ac famam secutos esse: & Constantinum palàm Christianum Principem appellasse, non quòd Christianæ fidei sacramentis adhuc initiatus esset, sed quia Christianæ religionis cultum apertè profitebatur. Alia quoque longe gravior objectio adversus nostram sententiam afferri potest ex cap. 32. lib. 1. cujus hic est titulus ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, &c. Ex quo colligitur, Constantinum statim post illam crucis in cœlo visionem factum esse Catechumenum. Sed respondeo titulos istos non ab Eusebio compositos fuisse, sed ab recentiore aliquo, ut supra demonstratum est. Deinde κατηχηθεὶς ibi sumitur pro μαθητευθείς. Certe Eusebius in toto illo capite Constantinū Catechumenum factum esse non dicit, sed tantùm Episcopos ab illo evocatos, rationē cœlestis illius visionis eis aperuisse: ipsum verò exinde lectioni sacrorum voluminum operam dedisse.

τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν. Sic in lib. 1. historiæ Ecclesiasticæ cap. 13. εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβεῖν. Ad quem locum vide quæ annotavi. Augustinus in lib. 2. de peccatorum remissione cap. 26. vocat orationē manus impositionis.

In Caput LXII.

σωτηρίου σφραγίσματος. Inepta prorsus hæc repetitio, cum proximè anteà dixerit τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγῖδος. Proinde non dubito quin Eusebius scripserit σωτηρίου χαρίσματος. Sic enim baptismum veteres etiam vocabant, ut præter ceteros docet Gregorius Nazianzenus.

ἐπὶ ῥεῖθρον Ἰορδάνου ποταμοῦ ἐνενόουν. Ne quis fortè Constantinum temerè reprehendat, qui illic baptizari ambierit, ubi Dominus olim à Joanne fuerat baptizatus; sciendum est plerosque Christianorum idem tunc temporis ambiisse. Ita Eusebius noster in libro de locis Hebraicis: Βηθααβαρά. ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ δείκνυται ὁ τόπος, ἐν ᾧ καὶ πλείους τῶν ἀδελφῶν εἰς ἔτι νῦν τὸ λουτρὸν φιλοτιμοῦνται λαμβάνειν. Quem locum ita vertit Hieronymus BETHBAARA *trans Jordanem* A *ubi Joannes in pœnitentiam baptizabat: unde & usque hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium, ibi renasci cupientes, vitali gurgite baptizantur.* Et Hieronymus quidem verba Eusebii interpretatur de Catechumenis, qui maximo studio ambibant, ut in Jordane baptizarentur. Verba tamen Eusebii de simplici lavacro possunt intelligi. Certe diu post Eusebii ac Hieronymi ætatem, fideles in eo ipso loco lavare soliti sunt, præcipuè festo die Theophaniæ post baptismum parvulorum, ut didici ex Itinerario Antonini martyris, cujus hæc sunt verba: *Juxta Jordanem verò ubi baptizatus est Dominus Jesus, est tumulus cancellis circumdatus. Et in loco ubi redundat aqua de alveo suo, posita est crux lignea intus in aqua, & ex utraque parte rupes strata marmore. Et in vigilia Theophaniæ magnus* B *ibi fit conventus populorum. Et quarta aut quinta vice gallo canente, fiunt vigiliæ. Completis matutinis, primo diluculo surgentes procedunt ad sacra ministeria celebranda sub divo. Et diaconi tenentes sacerdotem, descendit sacerdos in flumen. Et hora qua cœpit benedicere aquam, mox Jordanis cum magno rugitu post se revertitur; & stat aqua superior in se usque dum baptismus perficitur: inferior autem fugit in mare.* Et paulo post: *Baptismo autem completo descendunt omnes in fluvium pro benedictione, induti sindonibus quas sibi ad sepulturam servant.* Idem quoque traditur in Hodœporico sancti Willibaldi quod edidit Canisius: *Ad Jordanem, ubi Dominus fuit baptizatus, ibi nunc est Ecclesia in columnis lapideis sursum elevata: & subtus Ecclesiam est nunc arida terra, ubi Dominus baptizatus fuit, in ipso loco & ibi nunc baptizant. Ibi stat crux lignea in medio,* C *& parva derivatio aquæ stat illic; & unus funiculus extensus super Jordanem hinc & inde firmatur. Tunc in solemnitate Epiphaniæ infirmi & ægroti venientes habebant se cum funiculo, & sic demerguntur in aquam. Episcopus noster Willibaldus balneavit se ibi in Jordane.*

ἱκετεύω ποτέ. In codice Fuketiano legitur τοῦ ἱκετεύω ποτὲ ποιῆσαι. quemadmodum scriptum reperi in libro Turnebi ac Moræi.

μηδὲ ποσῶς ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Horum verborū sensus satis obscurus est. An Constantinus id voluit dicere? Cessent jam omnes dubitare de me, utrùm revera Christianus sim. nemo in posterum suspicetur me verbis duntaxat, non ex intimo cordis affectu, fidem Christi amplexum fuisse. Potest etiam D ἀμφιβολία hoc loco sumi pro ἀναβολή. Id est: *Omnis mora, omnis amoveatur dilatio.* Qui quidem sensus magis cohæret cum præcedentibus. His enim verbis semetipsum accusat Constantinus, quòd scilicet salutare lavacrum nimis distulerit, quòdque tamdiu quasi anceps ac dubius hæserit, nec gentilium ritus ac ceremonias colens, nec Christianorum sacra suscipiens.

ἅπαξ ἀρέσαι. Horum verborum duplex sensus afferri potest; aut enim ἀρέσαι subauditur τῷ Θεῷ, quē sensum secutus est Interpres hujus libri. Aut certe subauditur ἀρέσαι ἐμοί, quem quidem sensum veriorem puto. Certè in codice Regio post vocem ἀρέσαι, media distinctio ponitur. Deinde vox illa ἅπαξ, satis ostendit Constantinum de seipso loqui. Postremò si hæc de Deo intelligerentur, non dixisset Constantinus τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ, sed τῷ αὐτοῦ.

προσδιαστειλάμενοι. In libris Turnebi ac Moræi ad marginem emendatur προδιαστειλάμενοι, quod magis placet. Porro hoc verbum διαστέλλομαι, eo sensu frequenter accipitur in sacris libris.

Pag. 558. ἐτελειοῦτο. Non possum probare versionem Interpretum, qui ἐτελειοῦτο transtulerunt *initiatus est*, quasi legeretur ἐτελεῖτο. Ego verò interpretari malui *consummatus est*. Sic Cyprianus in Epistola 73. ad Jubajanum pag 145. *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, Præpositis Ecclesiæ offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, & signaculo Dominico consummentur.* Certe Græci Patres baptismum vocare solent τελείωσιν, id est, perfectionem & consummationem. Sic Athanasius in oratione 3. contra Arianos, ἡ διατί καὶ ἐν τῇ τελειώσει τοῦ βαπτίσματος συγκατονομάζεται τῷ πατρὶ ὁ υἱός. Et paulo post ἡ διατί τὸ πεποιημένον συναριθμεῖται τῷ ποιήσαντι εἰς τὴν τῶν πάντων τελείωσιν. Item aliquanto post τελειοῦσθαι ponit pro baptizari. ὃν βαπτίζει ὁ πατήρ, τοῦτον ὁ υἱὸς βαπτίζει· καὶ ὃν ὁ υἱὸς βαπτίζει, οὗτος ἐν πνεύματι ἁγίῳ τελειοῦται. Et sequente pagina baptismum iterum vocat τελείωσιν, ita scribens. εἰς γὰρ ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ δίδοται ἡ τελείωσις, &c. Quibus in locis P. Nannius semper vertit *initiationem*. Sed & Gregorius Naz. in oratione prima contra Julianum, baptismum eodem vocabulo appellat αἵματι μὲν οὐχ ὁσίῳ τὸ λουτρὸν ἀπορρύπτεται. τῇ καθ' ἡμᾶς τελειώσει τὴν τελείωσιν τοῦ μύσους ἀντιτιθείς. Denique Clemens Alexandrinus in libro 1. Pædagogi, baptismū variis nominibus appellari scribit. Interdum enim χάρισμα; interdum φώτισμα dici; modo λουτρόν. Deinde causam subjungit cur vocetur τέλειον: τέλειον, inquit, dicimus id cui nihil deest. Quid porro deest illi qui Deum novit, & qui gratiam Dei possidet, & vita jam fruitur æterna. Ex quo ita concludit Clemens; omnes qui in Christum crediderunt, & sacro lavacro tincti sunt, jam perfectos esse. οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι, τελείωσίς ἐστιν ἐν ζωῇ. Apud Latinos quoque perfecti Christiani dicebantur, qui baptismum susceperant, tametsi manus impositionem ab Episcopo non accepissent. Vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis: *Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum, & evenire solitum ut plerique post baptisma sine impositione manus Episcopi de seculo exeant; & tamen pro perfectis fidelibus habentur.* Et iterum infra pag. 135. editionis Rigaltij, perfectum Christianum ponit pro fideli: imperfectum verò pro Catechumeno: *Et ideò integrum ac sincerum & incontaminatum & inviolatum utrumque debet consistere confitenti, nullo delectu habito ipsius confessoris, sive ille justus, sive peccator; perfectusque Christianus, an verò etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo Dominum confiteri non timuit.*

ἠγάλλετο τῷ πνεύματι. Quod plerisque in locis hujus operis accidisse jam monui, in hoc quoque admissum fuisse suspicor, ut verba transposita fuerint. Sic igitur legendum esse existimo ἠγάλλετο, ἀνεκαινοῦτό τε τῷ πνεύματι. Alludit enim ad illum versum notissimi Psalmi: *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innova in visceribus meis.* Porro ex hoc Eusebij loco colligitur, Constantinum non in lecto perfusum, ut ægri solebant, sed in Ecclesia baptismum percepisse. Ait enim Eusebius, τοῖς χριστοῦ μαρτυρίοις ἀναγεννώμενος. Mox scribe ex codice Fuketij & veteribus schedis οὕτως ἐνεπίμπλατο.

λαμπροῖς ἀμφιάσμασι. Notum est moris olim fuisse, ut Neophyti candidis vestibus induerentur, quas octavo demum die deponebant. Zeno Veronensis in sermone 5. ad Neophytos: *Primus vos qui in se credentem reprobat nullum, non aries sed agnus excepit: qui vestram nuditatem velleris sui niveo candore vestivit.* Augustinus in sermone 157. de tempore: *Paschalis solemnitas hodierna festivitate concluditur. Et ideò hodie Neophytorum habitus commutatur: ita tamen ut candor qui de habitu deponitur, semper in corde teneatur.* Idem testatur Beda in libro de officiis. *Septuagesima*, inquit, *tendit ad sabbatum ante octavas Paschæ, quando hi qui in vigilia Paschæ baptizantur, alba vestimenta deponunt.* Quæ verba leguntur etiam in ordine Romano. In vetere libro Pontificali Senonensis Ecclesiæ ante sexcentos annos descripto, exstat solemnis precatio quam faciebat Episcopus super Neophytis, tunc cùm albas deponerent, quam hic adscribere operæ pretium putavi.

Benedictio in Sabbato quando albas deponunt.

Deus qui calcatis inferni legibus captivitatem nostram resoluta catenarum compage dignatus est ad libertatis præmia revocare, ipse vobis præstet ita hanc vitam transigere, ut in illam perpetuam ipso duce possitis intrare, Amen. Tantum præbeat vobis fervorem Catholicæ fidei, ut sancti adventus illius sitis exspectatione securi. Amen. Et quicumque hic meruerunt purgari unda baptismi, ibi præsentari valeant pio Judici candidati, Amen. Porro Neophyti octo illos à baptismo dies summa cum religione celebrabant: itaut per eos dies, qui etiam octavæ dicebantur, nefas haberent nudo pede terram contingere, ut scribit Augustinus in Epistola 119. ad Januarium. Sed & per eos dies nudo capite incedere solebant, quod erat signum libertatis. Augustinus sermone 4. in Dominica Octavarum Paschæ: *Hodie octavæ dicuntur infantium: revelanda sunt capita eorum quod est indicium libertatis. Habet enim libertatem ista spiritalis nativitas, &c.* Contra Catechumeni tectis capitibus per publicum incedebant, cùm typum gererent Adæ à paradiso expulsi, ut ait Junilius in lib. 2. cap. 16. Quod quidem de solis competentibus intelligendum puto, qui non solùm caput, verùm etiam vultum velabant, ut docet Cyrillus Hierosol. in prima Catechesi. Hoc autem velamen ipsis auferebatur in baptismo, vel certe octavo post baptismum die. Hoc enim potius innuunt Augustini verba paulo antè à nobis commemorata. Idem quoque confirmat Theodorus Cantuariensis Episcopus in libro Pœnitentiali: *In monachorum ordinatione Abbas debet missam cantare, & tres orationes complere super caput ejus; & septem dies velet caput ejus; septimo die abstollat velamen. Sicut in baptismo presbyter septimo die velamen infantium tollit; ita & Abbas debet monacho, quia secundus baptismus est juxta judicium Patrum; & omnia peccata dimittuntur sicut in baptismo.*

In Caput LXIII.

περιάψασθαι ἄξιον πεπίστευκα. Ultimam vocem addiderunt Typographi Genevenses ex libris Scaligeri &

Bongarsij; quam etiam in Moræi libro adjectam inveni. Deest tamen in codice Regio, nec valde necessaria mihi videtur. In Fuk. autem codice & in libris Turnebi ac Savilij, verbum πεπίστευκα additur post vocem φωτός. Itaque error est tum in libro Moræi, tum in editione Genevensi.

In Caput LXIV.

μονάδι τ' ἐπισφραγιζομένης. Scribendum est μονάδι δ' ἐπισφραγιζομένης, ut in schedis Regiis habetur. Porro ex hoc loco apparet, Pentecostem sumi non solùm pro die illo qui est quinquagesimus à die Paschali, sed etiam pro septem hebdomadis quæ Pascha subsequuntur. Ita passim usurpant tum Græci tum Latini. Hieronymus in Epistola ad Marcellam: *Non quo per totum annum excepta Pentecoste jejunare non liceat.* Hinc apud Græcos μεσοπεντηκοστὴ dicitur dies festus, qui est vicesimus quintus à festo B Paschali. Eius festi præter ceteros meminit Joannes Chrysostomus in Homilia 5. de Anna.

In Caput LXV.

Pag. 559. κωκυτὰς φωνάς. Ultima vox delenda est, tametsi in omnibus libris nostris habeatur. Mox scribendum est τὸν ἐνεργέστατον ἐπικαλοῦντο. ex codice Fuk. In schedis Regiis legitur ἀπεκαλοῦντο.

ἑκάστου τι πένθος. Scribendum est procul dubio ἑκάστου τὸ πένθος ἴδιον ποιουμένου. De publico omnium luctu in funere Constantini Magni idem testatur Aurelius Victor his verbis: Funus relatum in urbem sui nominis. Quod sane populus Rom. ægerrime tulit: quippe, cujus armis, legibus, clementi imperio, quasi novatam urbem Rom. arbitraretur. Scio quidem hæc Aurelij Victoris verba intelligi posse de civibus Romanis, qui ægre tule- C rint, quod Constantini cadaver Constantinopoli potius quàm Romæ humatum fuisset. Sed tamen Victorem aliud sensisse existimo; omnes scilicet Romani orbis incolas obitum Constantini acerbissime tulisse. Qui sensus plane confirmatur sequentibus verbis: *Quippe cujus armis, legibus, clementi imperio quasi novatum orbem Romanum arbitraretur.* Sic enim legendum est, non autem *urbem Romanam.*

In Caput LXVI.

ἀλουργικῷ ἀλουργίδι. Alterutra vox superflua est. Certe Fuk. codex posteriorem tantum habet, cui subscribit liber Turnebi.

ἐν αὐτῷ τῷ παντὸς προφέροντι. Rectius in Fuk. ac Turnebi libro legitur ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων. Sed omnino scribendum est D οἴκῳ, ut supra in lib. 3. cap. 10.

In Caput LXVII.

Pag. 560. ἐπ' ἀξίας. Id est, honorati. Sic Latini vocabant eos qui honores gesserant, ut fusè notavi ad librum 14. Amm. Marcellini. Quibus adde locum Gaudentij Brixiensis Episcopi in Epistola ad Benevolum: *Nam sicut honoratorum nostra urbis, ita etiam Dominica plebis, Domino annuente, dignissimum caput es.*

ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος. Post obitum Constantini, interregnum fuit, nec ullus in orbe Romano Augustus imperavit. Quod quidem interregnum non modo usque ad Constantini sepulturam permansit, sed usque ad diem 5. Idus Septem- A bres, ut testatur Idatius in Fastis. Ita tribus mensibus ac dimidio, orbis Romanus sine Augusto Imperio fuit. Quippe toto illo tempore quod ab 11. Cal. Junias usque ad 5. Idus Septembris intercedit, filij eius Cæsares tantum dicebantur. Certe Constantinus Junior in Epistola ad Alexandrinos quæ data est post obitum patris, Feliciano & Titiano Coss. die 15. Cal. Julias, Cæsar duntaxat inscribitur. Extat hæc Epistola apud Athanasium in Apologia 2. sub finem.

In Caput LXIX.

τὸ σχῆμα τοῦ σεβαστοῦ βασιλέως. Item testatur Aurelius Victor his verbis: *Funus relatum in urbem sui nominis. Quod sane populus Romanus ægerrime tulit: quippe cujus armis, legibus, clementi imperio quasi novatam urbem Rom. arbitraretur.* Pag. 561.

In Caput LXX.

ὁ δεύτερος τῶν παίδων. Constantius Cæsar, quem pater Orienti præfecerat, audita patris valetudine iter arripuerat, ut parentem suum ante obitum videret. Sed morbi vis desiderium filij frustrata est. Nam cùm Nicomediam venisset, patrem jam defunctum reperit, ut scribit Julianus in oratione prima de laudibus Constantij pag. 29. Cum Juliano consentiunt etiam ceteri historiæ Scriptores. Solus Zonaras Constantium Cæsarem qui tunc erat Antiochiæ, vivente adhuc patre supervenisse scribit, eique mortuo funus magnificentissimum duxisse.

τῇ πόλει τοῦτο προσκόμιζεν. Penultima vox addita est à viris doctis, ex conjectura ut opinor. Videtur tamen aliquid amplius deesse, ac fortasse ita scripserat Eusebius τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ πόλει. Ex his patet, Constantini cadaver honorifico cultu servatum esse Nicomediæ, usque ad Constantij Cæsaris adventum. Qui cùm venisset Nicomediam, patris funus deduxit Constantinopolim. Quare fallitur auctor Chronici Alexandrini, qui Constantium recta Constantinopolim venisse, atque ibi paternas exequias celebrasse scribit.

In Caput LXXI.

ἐπεὶ δ' ὑπεχώρει. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Aut enim significat Eusebius, Constantium Cæsarem cùm patris arcam in Ecclesia deposuisset, statim cum militibus ex Ecclesia discessisse; aut id tantum vult, Constantium ea re peracta, secessisse ex medio Ecclesiæ, ut sacerdotibus locum daret. Quam quidem sententiam veriorem puto. Nam Constantius licet nondum salutari lavacro tinctus esset, erat tamen Catechumenus, ut docet Sulpicius Severus in libro secundo historiæ. Pag. 562.

βασιλείας ἐδωρεῖτο. Interpretes hæc de Deo dici crediderunt, qui Imperium Constantini liberis donavit. Ego verò re attentius examinata, de ipso Constantino dici censeo, qui regnum filiis etiam mortuus tradidit. Idque confirmant sequentia.

καὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Scribendum videtur καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Optaverat Constantinus, ut post obitum, non sicut reliqui Principes, consecraretur atque inter Divos referretur: sed ut cum Apostolis sepultus, particeps fieret orationum, quæ

in eorum honorem à fidelibus Deo offerri solent, ut supra dixit Eusebius in cap. 60. Ex quo apparet, hic scribendum esse κατὰ, non ut in libro Moræi & ad marginem editionis Genevensis διὰ τὰ σπουδασθέντα. Nec sic tamen locus integer fuerit, nisi hæc verba suppleantur τῶν ἐπιτελουμένων εὐχῶν σὺν τῇ, &c. Quod confirmat Eusebius in dicto capite 60. Delendum quoque est punctum, quod paulo post apponitur tum in Regio codice, tum in vulgatis editionibus; legendumque uno ductu σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιοῦτο μνήμῃ τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, &c. Quo nihil certius: ut mirer Interpretem id non vidisse. In codice Fuk. hic locus ita legitur: καὶ διὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τότου σὺν τῇ τῶν ἀπ. κατηξιοῦτο μνήμῃ, ὡς ὁρᾶν εἰσέτι καὶ νῦν το, &c. Neque aliter in libris Turnebi ac Savilij: nisi quod Savilius habet τόπου ἐπὶ τῇ τῶν ἀπ. &c. At in schedis Regiis hunc locum ita scriptum inveni, κατὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ. &c. Quæ lectio ad emendationem nostram propius accedit. Porro voces illæ ὡς ὁρᾶν εἰσέτι καὶ νῦν, per parenthesim dicuntur: Idque innuit illa codicis Fukeriani interpunctio, quam supra exhibui.

αὐτὸν δὲ τῆς βασιλείας. Scribo αὐτὸς δὲ τῆς β. καὶ μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, quod confirmant sequentia. Atque ita in codice Fuk. diserte scriptum inveni.

νικητὴς μέγιστος, σεβαστός. Hujusmodi erat inscriptio legibus & Epistolis Constantini præfigi solita, ut passim testatur Eusebius: *Victor Constantinus Maximus Augustus*. Pronomen Victoris sumpsit Constantinus post partam de tyrannis victoriam. Sed & filij ipsius quasi hereditario jure illud retinuerunt, ut docent eorundem Epistolæ. Porro ex hoc loco apparet, post obitum Constantini Maximi, tribus circiter mensibus, id est, toto interregni spatio, leges omnes atque edicta, Constantini tanquam superstitis nomine inscripta fuisse, cùm nullus alius Augustus esset in orbe Romano, ut supra observavi. Potest etiam intelligi hic locus de liberis Constantini magni qui eodem titulo & nomine utebantur, & in quibus pater reviviscere videbatur. Quam interpretationem confirmant sequentia.

ἡγεμονίαν κρατεῖν. Scribo ἐκράτει, ut respondeat ei verbo quod multo ante præcessit, κατηξιοῦτο. Porro in codice Regio ad marginem hujus capitis, Græcus Scholiastes hæc verba in honorem Constantini adscripserat: εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἐστὶ τὸ ὄνομά σου, ἀπόστολον τρισκαιδέκατε. Sed & passim in hoc opere laudibus ac votis eum aspergit idem ille Scriba. In Fuk. codice scribitur κρατεῖ.

In Caput LXXII.

πολυπλασίως. Savilius ad oram libri sui notat legendum esse πολυπλάσιος, cui assentior, mallem tamen πολυπλασίων. Pag. 563.

In Caput LXXIII.

ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι. Ultima vox delenda mihi videtur, quam ex margine in textum irrepsisse credibile est. Adscriptum autem erat in margine σχήματι, ad explicationem vocabuli sequentis ἅρματι. Quod verò ad marginem editionis Genevensis legitur διαδήματι. meo quidem judicio ineptissimum est. Neque Græci sermonis proprietas eam locutionem admittit. Porro in plerisque nummis Constantinus capite galeato conspicitur.

In Caput LXXIV.

χριστιανῶν διαφανῶς. Scribendum est sine dubio χριστιανῷ. Scribendum quoque est μόνῳ τῶν πώποτε βασιλέων, aut certe subaudiendum. Ceterùm Eusebius neminem excipit ex numero Imperatorum Romanorum, dum ait primum ex omnibus Constantinum palam & aperte Christianum fuisse. Quod certe verissimum est. Etsi enim Philippus Imperator Christianus fuisse a nonnullis proditur, non tamen Christianam religionem, perinde ac Constantinus, palam professus est. Alio sensu Orosius in libro 7. de Constantino ita scribit: *Primus Imperatorum Christianus, excepto Philippo, qui Christianus annis admodum paucis ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romæ annus Christo potius quam Idolis dedicaretur.*

ὁπόσον ἦν ἄρα αὐτῷ. Malim legere ὁπόσον ἦν παρ' αὐτῷ τὸ διάφορον, &c. Id est, quantum apud se discrimen esset.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN ORATIONEM CONSTANTINI IMP.
AD SANCTORUM COETUM.

Pag. 567. Post quatuor libros de vita & pietate Imperatoris Constantini, duas orationes Eusebius subjecerat; alteram Constantini Imp. ad Sanctorum cœtum, sive ad Ecclesiam Dei: alteram à seipso conscriptam de fabrica & donariis martyrij Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32. & 46. libri quarti. Sed posterior quidem Eusebij oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut pœne satius fuerit eam non extare. Verùm cùm hoc eximium sit monumentum religiosi Principis, eiusque studiorum & ingenij illustre specimen, operæ pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero.

ἐν ἔγχαψε. In capite 32. lib. 4. legitur ἐπέγραψε, quod præferendum puto. Hic igitur titulus fuit

hujusce orationis. νικητὴς, μέγιστος, σεβαστὸς Κωνσταντίνος τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ.

In Caput I.

ἐρμαῖδ᾽ ὑποσχέσεως. In libro Moræi, perinde ac in margine editionis Genevensis emendatur ὅρμαιον. Quod vocabulum nullibi legere memini. At in libro Scaligeri ἕρμαιον corrigebatur, quod propius accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in Regio codice ἑρμαὶ legitur, ex quo conjiciebam scribendum esse ἕρμα, id est, fundamentum. Eleganter resurrectionem Domini vocat fundamentum promissionis. Nec male Christophorsonus *pignus promissionis* vertit, quod idem est. Pignus enim pro firmamento datur: unde ἐνέχυρον dicitur à Græcis. In codice Fuk. & Savilij ἕρμαιον scriptum inveni.

μακαριώτερα δὲ πολλῷ πλήθη. Non assentior viris doctis, qui hæc cum præcedentibus continuantes ita legunt, μακάριά τε πολλὰ πλήθη, &c. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cùm antea dixerit Constantinus, φίλοι δ᾽ οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem Catholicam salutat more concionatorum. Quare verba illa μακαριώτερα δὲ πολλῷ πλήθη, initium sunt alterius periodi, qua Constantinus felicitatem Catholicæ plebis exaggerat. Porro libentius legerem πλήθη τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. & Savilij ita legitur hic locus. μακάρια τε πολλὰ πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἑκάστου, καὶ δι᾽ ἐκφαντικῶν ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν διατάγμασι προστεταγμένα.

τῆς σῆς οὐσίας. Ad marginem editionis Genevensis annotatur, alias scribi οὐσίας. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Ego verò re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus, naturam non esse opificem rerum, cùm Deus ipsam condiderit: nec tantum ipsius naturæ auctor sit, sed etiam sanctitatis quæ in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita juxta legem ac præscriptum Dei. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorsonus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem pæne ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fuketij, Turnebi ac Savilij & in schedis Regiis scribitur οὐσίας.

ἡ κατὰ φύσιν ζωή. Scribendum ἡ κατὰ θεὸν ζωὴ, ut ex superiori annotatione apparet. uno verbo θεοσέβεια, id est, religio, ornamentum est naturæ. In vulgata autem lectione quis subsit sensus, equidem non video. Sic Eusebius noster libros de vita Imp. Constantini inscripsit περὶ τοῦ κατὰ θεὸν βίου. In Regijs schedis scribitur ἡ κατὰ κόσμον ζωή.

ἐπικρατήσαντος γάρ. Scribendum ἐπικρατήσαντος δ᾽ οὐ μετρίως ὃν παρὰ φύσιν, &c. Certe in codice Fuk. scribitur ἐπικρατήσαντος δ᾽ οὐ μετρίως τὰ περὶ φύσιν, τὸ τῶν ἀνάντων θεὸν, &c.

Pag. 568. δεισιδαιμονίαν δὲ ἀνίσ͵... In codice Regio desunt duæ postremæ voces, & vacuum spatium relictum est unius vocabuli capax. Ego non dubito quin legendum sit τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν ἀνετράπησαν. expuncto verbo illo ἀνήγειρε, quod omnino superfluum est. In codice Fuk. ita scribitur hic locus. ἐκκλησίαν πορθοῦσαν. ἀνέτρεψε τε τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν, νόσος αὖθις, &c. In schedis autem Regiis scriptum est νόσος αὖθις, &c. Savilius ad oram libri sui emendavit, ἀνέτρεψαν δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδ. Ego re attentius examinata hunc locum ita restituendum esse existimo: ἐκκλησίαν πορθοῦντες. ἀνέτρεψαν δὲ τὴν οἰκείαν εὐδαιμονίαν. νόσος αὖθις, &c. Id est, *Gentiles cùm Ecclesiam Christi vastare atque evertere instituissent, suam ipsorum felicitatem subverterunt. Morbi iterum ac seditiones,* &c. Potest etiam retineri vox δεισιδαιμονίαν, ut sensus sit, Gentiles dum Ecclesiam persequerentur, suam ipsorum religionem pessumdedisse. Quippe Ecclesia Dei persecutionibus Gentilium impugnata, superstitionem cultumque falsorum numinum devicit.

δυσραπιλία. Turnebus ad oram libri sui emendavit δυσραπιλίας. Certe in codice Fuk. scribitur δυσραπιλίας. In Regiis autem schedis legitur δυσράπιλος, deinde aliquot lineæ sunt omissæ. Ac fortasse scribendum est uno ductu δυσράπιλος βίου παρασκευή. Id est, *morosus vitæ apparatus.* Nisi enim ita legamus, quid erit quod sequitur βίου παρασκευή, quam inter res malas numerat Constantinus. Musculus quidem legisse videtur βίαιος βίου παρασκευή. vertit enim *violenta victus astructio.* Mox codex Fuk. habet ὃ καὶ οὐ φυσικῶς, ἰδίων πονηρίας ὄν, κατὰ, &c.

αὕτη μὲν. In libro Moræi perinde, ac in editione Genevensi ad marginem emendatur ἀλλ᾽ αὕτη μὲν, &c. optime, ut norunt linguæ Græcæ periti. Subauditur autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi legitur ἀλλ᾽ αὕτη.

τηρητέον. Hujus loci emendatio debetur codici Fuk. in quo diserte legitur ῥητέον. Qua quidem emendatione nihil certius.

In Caput II.

ναύκληρε. Sic Episcopum vocat Constantinus, translatione non minus eleganti, quàm cùm pastores dicuntur. Cùmque Ecclesia navi comparari soleat, recte navicularij dicuntur Episcopi qui eam regunt; & qui Apostolorum successores sunt, quos Christus ex piscatoribus gubernatores Ecclesiæ fecit. Porro castitate ac virginitate præditum vocat, quia ejusmodi erant Christianorum sacerdotes, ἁγνοὶ καὶ παρθένοι.

εὐθέτου νάμα. Codex Fuk. & schedæ Regiæ cum Turnebi libro scriptum habent νόμα. Mox ubi legitur προσίσχοντες τοῦ νοῦ, codex Fuk. scribit προσίσχεις τοῖνυν.

ἅπερ ἂν αὐτῷ φράσει. Scribendum est αὐτὴ, supple Pag. 569. ἡ ἐπίπνοια τοῦ πατρὸς, quemadmodum legit Christophorsonus. Certe in codice Fuk. scribitur φθεγγομένους ταῦτα, ἅπερ ἂν αὐτὴ φράσειε, καὶ διανοίᾳ προτάξει.

τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς περιττεύσομαι. Et hanc & præcedentem periodum pessime interpretatus est Christophorsonus. Putavit enim ἀναβολὴν hic significare *moram ac dilationem*; cùm tamen ἀναβολὴ hoc loco significet *proœmium.* Excusat enim se Constantinus, quòd longiore usus sit proœmio. ἀναβολὴ proprie est exordium cantici quod chorus præcinere solebat. Aristophanes in Irene pag. 685. de dithyrambicis: ξυνελέγοντ᾽ ἀναβολὰς πετόμεναι. ubi Scholiastes notat ἀναβολὰς esse τὰς ἀρχὰς τῶν ᾀσμάτων, & versum Homeri citat. Isocrates in Panathenaico

thenaico ἀμίνουσι ἡ βελλήσθω καὶ περὶ ἱμάντι. καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀπὸ χορῶν πρὸ τῶν ἀγῶνος προαναβάλλεσθαι, τοῦτό ἐστι. A cantoribus igitur ad oratores postea translatum est id vocabulum: & ἀναβάλλεσθαι dixerunt pro προοιμιάζεσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de Chersoneso, ἀναβαλόμενος δὲ δι' ὅλος λαμβάνει, ἀντὶ τοῦ προοιμιασάμενος· καὶ ἀναβολὰς, προοίμια. Sic Aristophanes in Irene pagina. 717. προαναβάλλεται & ἀναβάλλει eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco apparet, proœmium hujus orationis ad hæc usque verba protendi;

A dem non video. Ego verò cunctis attentius examinatis, verum hujus loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus. Si plures Dii sint, cùm ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo; ut causam mali doceat, meque eo liberet. Ponamus, inquit, Apollinem verbi gratia mihi respondisse, non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium Deum id pertinere. Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur: ἄλλῳ δὲ ταῦτα ἀνήκειν θεῷ. Multa hujusmodi oracula in Græcorum leguntur historiis; ubi Apollo consulentibus respondet, placandum ipsis Bacchum aut Saturnum; si malo liberari velint.

In Caput III.

ὑπὲρ τὴν οὐσίαν. Legendum puto ὁ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν θεός. Nam summum bonum nihil aliud est quàm B summus Deus. Sic infra capite nono πρῶτον μὲν θεὸν ὕφη κατὰ τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν. In codice Fuk. & Savilii scribitur ὑπὲρ male.

ἐργανικὰ σώματα. Christophorsonus *artificialia* interpretatus est, quæ scilicet aliquo instrumento efficiuntur, non autem à natura generantur, in quo tamen ei non assentior. Nam cùm in hac tota oratione philosophetur Constantinus; hoc etiam in loco naturalia & organica corpora dixit more Philosophorum; quæ organis seu instrumentis ad operandum idoneis prædita sunt. Ita Aristoteles loquitur; cùm animam definit actum corporis organici. Plus autem est organicum quàm naturale. Sunt enim quædam corpora naturalia quæ organis carent, ut exempli gratia lapides & cetera id genus.

κλῆροι. Alludit ad divisionem mundi inter Jovem, Neptunum ac Plutonem fratres, quam Græcorum C Theologi fabulati sunt.

διοικουμένων. In codice Fuketii scribitur διοικουμένων.

οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex conjectura ut opinor, ut & verba quæ proxime sequuntur: οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου συμβῆναι τοῦτον παρείς νοι. Quæ omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis; nec in editione Roberti Stephani leguntur: nec ullo modo cohærent cum præcedentibus. Neque enim de providentia nunc agit Constantinus; sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat. Si plures essent Dii; singuli suas partes regerent: ut autem mundus universus uno semper eodemque ordine se haberet; parum solliciti essent. Atqui contrarium videmus. plures D ergo non sunt Dii. Hoc primum est Constantini argumentum adversus Gentilium Theologiam. Lego igitur: τὸ δὲ ἐπὶ, κατὰ τὰ αὐτά τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸ σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἐχόντων. Ita sensus est apertissimus. Verùm cùm in codice Fuketii & in Savilii ac Turnebi libris ea ipsa quæ supra posui verba reperiantur; nihil opus est emendatione nostra.

θεραπεύων ἐξ αἱρέσεως. Id est pro arbitratu. Posset etiam legi ἐξαιρέτως.

μὴ εἶναι δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorsonus quidem ita vertit: *Fac responsa vobis per oracula dari: ista tamen fieri non propria ac sua vi, sed ad Deum aliquem pertinere.* Sed quid hæc sibi velint, equi-

In Caput IV.

ἀνάγκη τὸ ἔργον. In codice Fuk. post primam vocem lacuna est unius vocabuli capax. Scribo igitur πλημμελεῖν ἀνάγκη αὐτῶν τὸ ἔργον. Pag. 370.

τίς οὐρανός. Scribendum est τίς ἂν οὐρανὸς, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. In codice Fuket. legitur τίς οὐρανὸς absque conjunctione.

ἤδη γοῦν τις. Malim legere ἤδη γοῦν τις; &c. Paulò post ubi legitur διανοίᾳ προσλαβὼν, in libro Moræi ad marginem emendatur προλαβὼν, perinde ac in Gruteri libro.

ἑαυτὸν πατέρα. Rectius in codice Fuk. scribitur ἑαυτῶν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν, &c. Pag. 371.

In Caput V.

καὶ τὰ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres priores voces à viris doctis ex MSS. codicibus additæ sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex fide codicis Regii & Fuk. & ex veteribus schedis: Quod cùm non animadvertisset Christophorsonus; hanc periodum cum sequenti connexuit. Hic autem est sensus hujus loci. Ajo, inquit, & hominem & reliqua quæ in mundo sunt; opificium esse illius; qui hæc omnia ratione constituit; id est, summi Dei. Scribendum est igitur φημὶ δὴ τοῦτον τὰς ἀρχὰς, &c. ut est in libro Savilii, utque legisse videtur Christophorsonus. Deinde lego τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk. codice legitur: καὶ τὸν λόγῳ ταῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod infra dicit λόγῳ διατάξαντα.

εἰς μακάριόν τινα καὶ ἰδίαν γῆν. Hoc loco videtur Constantinus Paradisum illum in quo Adamum DEUS collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobarus in capite 11. hoc problema tractaverat: ὡς ὁ παράδεισος οὔτε ἐν τῷ οὐρανῷ, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς; ἀλλὰ τούτων μεταξύ. Et capitis 12. hic erat titulus, quòd paradisus est superna Hierusalem, & in tertio cœlo: & quòd arbores quæ illic sunt, intellectu & scientia sunt præditæ: & quòd Adamus post transgressionem illinc in terram dejectus est. Deinde assertio contraria, Paradisum non esse in tertio cœlo, sed in terra. Certe Tatianus in oratione contra Græcos; Paradisum in quo Adamus à Deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alia multò præstantiore. Verba ejus hæc sunt, quæ

procul dubio adduxerat Stephanus Gobarus ad illius A sententiæ confirmationem: μετῳκίσθησαν οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης, κρείττονος δὲ τῆς ἐνταῦθα διαγωγῆς μόνης. Sed & Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro de patientia: *Innocens erat, & Deo de proximo amicus, & paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiæ, desivit Deo sapere; desivit cœlestia sustinere posse. Exinde homo terræ datus, & ab oculis Dei ejectus, &c.* Idem elici potest ex lib. ejus 2. adversus Marcionem cap. 2. & 10. ubi eadem metaphora utitur qua Tatianus: *Quid mirum si redhibitus materiæ suæ, & in ergastulum terræ laborandæ relegatus*, ἐξορισθείς. Quod si liber ille quem de paradiso Tertullianus scripserat, hodie extaret; hanc ejus fuisse senten- B tiam quam dixi, apertiùs cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in excerptis Theodoti, seu in libris ὑποτυπώσεων pag. 341. editionis Commelini, Paradisum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto cœlo collocat: ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται, &c. Origenes verò Paradisum, cujus incola fuit Adamus, in tertio cœlo collocaverat, ut docet Methodius in libro de resurrectione apud Epiphanium pag. 572. Et ante hos omnes Valentinus paradisum in quo Adam diversatus est, supra tertium cœlum posuerat, & intellectualem esse affirmaverat teste Irenæo in lib. 1.

καρπῶν τε διαφόρων βρίθοντα. Grammaticæ leges postulant, ut scribamus καρποῖς τε διαφόροις. Atque ita scribitur in codice Fuk.

ὅσον ποτὲ ἄνοσον. Scribendum videtur ὅσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς οἰκείας φύσεως ἐκπιε... διορίζόμενον εἰκάσαι. Scribi C etiā posset hoc modo: τοῖς ἀρωμ... ὅσον ποτὲ τὸ ἄνοσον, &c. absque ulla mutatione.

χρησιμεύουσαι. Post hanc vocem viri docti addiderunt hæc verba καὶ ἐπιστῆμαι· quæ etiam in libro Moræi ad marginem adscripta reperi. Desunt tamen non solùm in codice Reg. & in schedis, sed etiam in codice Fuketii & Savilii.

Pag. 572. ἁρμονίας ἐμφύτου μετοχῇ. Scribo μέτοχον, ut legitur in codice Fuk. Paulo ante ubi legitur φύσει δὲ καὶ ἤθεσι διάφορον, rectius idem codex habet καὶ ἤθεσι, quomodo etiam in libro Turnebi scriptum inveni.

In Caput VI.

τὴν τούτων ἐξουσίαν. Ante hæc verba Musculus distinctionem apposuit. Sic enim vertit: *Qui potestatem horū fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt, &c.* Musculum secutus est Christophorsonus.

ἢ τί μὲν εἶναι ἡ φύσις. Scribendum videtur ἢ τί ἂν εἶναι φύσις νομίζοιτο. In codice Fuketii & Savilii scribitur: ἢ τί ἂν ἡ φύσις νομ. In schedis autem Regiis scriptum inveni ἢ τί μὲν εἶναι ἡ, &c.

εἴη τε γὰρ πορνεία. Lego εἰ γὰρ ἦν τι πορνεία, &c. Porro hic locus mutilus est, ut apparet; quem absque libris supplere difficile fuerit. Videtur tamen hæc esse argumentatio Constantini. Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo & vitia. Atqui vitia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut à natura est, aut a voluntate. Non igitur est à fato. Quod si quis dicat virtutem quidem & vitium esse a voluntate; ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua demum ratione justitia, quæ nihil aliud est quam constans & perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ἢ τε γὰρ πορνεία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἴ τι γὰρ, &c. statimque emendat ἴσαι κατορθώματα.

πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα. Ultima vox addita est à Pag. 573. viris doctis ex MSS. codicibus, quam tamen nullomodo probare possum, licet in codice Fuk. legatur. Scribo igitur πᾶν τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἑκάστῳ, πῶς καθ' εἱμαρμένην. Sensus autem is est, quem supra dixi. Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sint ea quæ mox recensentur à Constantino, leges scilicet, præmia, supplicia, exhortationes & reliqua hujusmodi, quæ justitiam in se continent.

τὸ ποῖον. Scribe ποιεῖν accentu in ultima, ut in libro B Moræi ad marginem adnotatum inveni. Mox lego καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἅπαντα, ex MSS. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: διὰ γὰρ τὸ ποιεῖν τὸν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἅπαντα.

τί πάντα τὰ τοιαῦτα. Lego ὅτι πάντα, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. Ita certe codex Fuketianus.

ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα. Post primam vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem videtur supplenda, ὧν πάντων εἰ καὶ, &c.

πλωικαῦτα μὲν τοσάκις. Postrema vox delenda est, quippe quæ nec in codice Regio, nec in schedis, nec in editione Stephani reperitur. Emendandus potius erat hoc modo: ὅμως πλωικαῦτα ἡμῖν φανερώτερον ἐλλάμπουσιν. Id est: Etsi certum est, multisque exemplis comprobatum, famem, pestem & hujusmodi calamitates ad improbitatem hominum puni- C endam cælitus immitti; id tamen multo manifestius elucet, quoties eæ calamitates contingunt. Tunc enim ad nos ipsi conversi, causas earum rerum cognoscimus. In codice tamen Fuk legitur πλωικαῦτα τοσάκις.

ὁσάκις γὰρ. Scribendum puto τοσάκις, vel si mavis τοσαυτάκις. In codice Fuketii legitur ὁσάκις ἂν .... συναγείραντες. Et in fine periodi λογιζόμεθα optime. Scribendum est igitur ὁσάκις ἂν ἡμεῖς συναγείραντες.

ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ ἀσυνίστην. Malim συνίστησιν, vel συνίστη. Porro in codice Fuk ac Turnebi hic locus ita legitur: ὡς εἰ ἡ πάντων πρ.... διάταξις ἐκ τύχης, &c.

ὡς ἔνυλον ζωὴν ἀνθρώποις. Scribe ὡς ἔνυλον ζῶον ὁ Pag. 574. ἄνθρωπος. At Christophorsonus legit ὡς ἔνυλος ζωὴ ἀνθρώπων, quod non damno. Magis tamen placet D prior emendatio. Sic Eusebius in fine capitis 7. Optimus tamen codex Fuk. plane subscribit Christophorsono.

μὴ ἀμοιροῦν αὐτὴν. Supple τοῦ φωτός. Quare nihil opus est conjectura Christophorsoni, & Savilii, qui ἀμαυρὸν emendat.

τὸ, τ' ἐπιτήδειον. Lego τὸ δὲ ἐπιτήδειον, ut in libro Moræi ad marginem emendatur. Mox autem scribe ἀνέμων τε πνεύματα. Et rursus infra τό τε ἀΐδιον τῆς διατάξεως εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον. Atque ita plane in codice Fuk scriptum reperi, nisi quod habet ἀνέμων δὲ.

ὁμαλότητι δέ. Scribendum est ὁμαλότης τε, ut in libro Moræi vir doctus annotaverat. Ita certe legitur in codice Fuk.

ἐπιτρεπτὴς ἡ θεία: Delenda hic vox ἐπιτρεπτὴς. Hic

enim elegantius subauditur. Savilius ad oram libri sui emendavit ἡ χρεία εὑρετής.

καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρείᾳ παρακομιδῆς. Lego κατὰ τῆς ἀλλοδαπῆς τὴν ἐν χρείᾳ παρακομιδὴν, &c. quo nihil certius. In Fuk. & Turnebi libro scribitur καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρείας παρακομιδὴν. Porro διαστάσεις discidia verti, secutus auctoritatem Amm. Marcellini, qui alicubi ita loquitur. Recte etiam Christophorsonus divortia terrarum interpretatur.

ἐννοσοῦντες. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus: ἐννοσοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον.

In Caput VII.

Pag. 575. ἐπέχειν λόγον. Viri docti hunc locum ita emendarunt, τὸ μὲν γὰρ ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος ἐπέχειν λόγον. Verùm cùm particula γὰρ nec in codice Regio, nec in editione Stephani legatur, malim legere ἐπέχον, quod sequentia plane confirmant. Sequitur enim τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων κατάλληλον. Codex tamen Fuk. Sav. ac Turnebi plane confirmat emendationem illam doctorum virorum. Idem codex Fuk. post vocem ἀπολαύσει duo puncta notat rectè.

In Caput VIII.

τὴν πρόνοιαν εἶναι Θεόν. In Moræi libro emendatur τοῦ Θεοῦ, ut legit Christophorsonus. Et sic diserte scribitur in codice Fuk.

Pag. 576. πρὸς τὴν ψυχικήν μου καὶ ἀφθονίαν. Corrupta est vox ἀφθονίαν, cujus loco malim substituere ἀσωτίαν, id est luxum. vulgata tamen lectio ferri potest.

ἀληθείας ἀφίκοιτο. Scribendum est ἐφίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cùm diu ante ita scribendum esse conjecissem. Sed & totum locum ita distinguo, πῶς γὰρ ἂν τῆς κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτό τις &c. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς, &c.

In Caput IX.

In ipso capitis titulo mendum est. Quid enim sibi volunt hæc verba: καὶ κινδύνοις ἔνιοι προσωμίλησαν τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Christophorsonus quidem legisse videtur hoc modo διὰ τὸ τοῦ Πλάτωνος δογμάτων. Ego verò locum ita supplendum puto καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Atque ita plane scribitur in codice Fuk. Ceterùm tum in codice Fuk. tum in schedis Regiis hoc capitulum inchoatur ab iis verbis: πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας. &c.

τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον. Rectius in codice Fuk. ac Turnebi scribitur γινομένων. In schedis autem Regiis ea vox omissa est. Malim etiam scribere τὸ γένος πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς, &c.

ἀδολεσχοῦσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere; ut dudum notavit Jacobus Tusanus.

καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν. Sensus postulat, ut addantur hæc verba: καὶ τοὺς βελτίους χείρονας. Fuit hoc inventum Protagoræ; qui pollicebatur adolescentibus, se rationem illam quæ valentior esset, infirmiorem redditurum; & contrà eam quæ infirmior esset, valentiorem: τὸν κρείττονα λόγον ἥττω ποιεῖν, καὶ τὸν ἥττονα κρείττω. Adversus Sophistas qui hæc spondebant, Socrates assidue disputabat, ut

A ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id est, dialecticæ rationibus insectabatur.

τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι τότε προλεχθέντα. Pag. 577.
Scribendum πάλαι ποτε ex codice Fuk. Eodem errore τόσα scribitur pro πόσα supra in fine capit. 7. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cùm in Ægyptum venisset, & quæ à Prophetis olim prædicta fuerant accepisset, ea deinde tanquam sibi à Deo revelata per Italiam divulgasse; parum probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Ægyptum venisse, & ibi arcanos ritus ac cæremonias sacrorum à sacerdotibus accepisse, testatur Porphyrius in ejus vita, & alii complures. Sed & ex libris Mosis Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, & cum eo Clemens atq; Eusebius. Verùm Prophetias Judæorum illum in Ægypto didicisse, ac deinde Italis promulgasse, nullus veterum dixit, quod quidem sciam. Ac fortasse hic locus non de Judæorum, sed de Ægyptiorum Prophetis intelligendus est. Fuerunt enim apud Ægyptios Prophetæ, ut notavi ad lib. 5. historiæ Ecclesiasticæ. Quæ res fortasse Constantinum in errorem induxit. Qui cùm legisset Pythagoram ab Ægyptiorum Prophetis, id est, sacerdotibus, multa arcana didicisse; id de Hebræorum Prophetis intellexit.

B

καὶ δείξας. Particula conjunctiva deest in Fuk. ac Savilii libro, & in schedis Regiis. Scribo itaque ἀναθλίψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια δείξας cum Savilio.

μέγιστον τ' ἐπαίνου ἀξίαν φύσιν. Platonem ipsum intelligit, cujus maximum ingenium veteres omnes, etiam Christiani admirati sunt.

διϊστῶν δὲ πάντα. Christophorsonus legisse videtur C διϊστῶντι. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timæo pag. 28.

ἀλλὰ καὶ θεοφιλῶς. Ante hæc verba post vocem καθηρῦσθαι, in editione Genevensi hæc leguntur: τοῦ δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν: quæ à Christophorsono, Scaligero, Bongarsio, Grutero suppleta sunt, ut ad oram editionis illius annotatur. Eandem quoq; emendationem reperi in libro Moræi; Turnebi & Savilii & in codice Fuk. qui etiam θεοφιλὲς habent. Pag. 578.

ναυαγίων τρόπον. Navis fractæ reliquias interpretatus sum, id est armamenta. Hæc enim nave fracta hac illa jactantur in mari. At Christophorsonus merces vertit; quod huic loco non videtur convenire. Merces enim nave fracta ut plurimum submerguntur.

D

In Caput X.

περὶ τῶν μὴ μὲν τὰ γραφικά. Scribendum est μὴ μόνον, ut vir doctus ad oram libri Moræi legendū esse conjecerat. Atque ita legit Christophorsonus. Nec aliter scribitur in codice Fuk.

μύθοις τε πιστεύουσι. Lego μύθοις δέ.

ψευδέσι φήμαις. Male Christophorsonus vertit *præconiis celebrant*, cùm φῆμαι hoc loco nihil aliud sit quam fabulæ, quibus Poetæ totum orbem repleverunt. Sic paulo post de iisdem Poetis dicit, ἁμαρτήματά τε αὐτῶν διαφημίζουσι; & in capite 11. initio, ubi adversus blasphemiam seu impietatem invehitur.

παντοίας ἀληθείας ἐφήπλωται. Scribendum puto παντοίαις; quod in versione mea secutus sum. Pag. 579.

ἦν γὰρ δυνατόν. Mallem legere ἦν δὲ ἄρα δυνατόν:

εὐώδει τοῦτῳ. Scribendū est εὐώδει τι ἑαυτῷ quod A miror viris doctis in mentem non venisse. Porro ab initio hujus periodi, id est, ab his verbis ἀκούω ὅτι τις ἐστὶν ἀνόητος, incipit caput 11. tum in schedis, tum in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk. in quo tituli singulis capitibus præponuntur, hæc est hujus capitis inscriptio: περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται· καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ μυστηρίου, &c. In schedis autem Regiis & in editione Rob. Stephani quam secutus est Christophorsonus, hoc caput in duo divisum est, & περὶ τῶν μαγιόντων novi capitis titulus est.

In Caput XI.

τὴν σοφίαν ἐντυχοῦσιν. Scribendum procul dubio ἐντυχήσῃ, vel ἐντυχήσειν, quod miror nec à Christophorsono, nec à Scaligero aliisque animadversum fuisse, qui emendarunt τῆς σοφίας ἐντυχήσουσιν. Atqui Græcè non dicitur ἐντυχεῖν τῆς σοφίας, sed ἐντυχεῖν τῇ σοφίᾳ. In codice tamen Fuk. scribitur τῆς σοφίας ἐντυχήσωσι.

ἀηλητήριον ἀντικρυς. Scribendum omnino est ἀλεξητήριον ἄντικρυς, id est, contra venenata spicula. Ubi ἄντικρυς præpositio est, quod non viderunt Scaliger, Bongarsius, Gruterus, aliique. Sic infra cap. 15. loquitur Constantinus, πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην καὶ τὰς [illegible] ὑποδείξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου. Codex tamen Fuk. ac Turnebi habent ὡς κατὰ ἀλεξητηρίων ἄντικρυς.

ἐξίστη πρὸς τὸ προκείμενον. Quis non miretur, Scaligerum, Bongarsium, & cæteros, ex quorum libris emendationes ad oram editionis Genevensis annotantur, hujus loci veram emendationem non vidisse, quæ tamen obvia & in proclivi est. Diductis enim vocibus quæ in unam coaluerant, scribendum est ἐξ ἧς τὰ πρὸς τὸν, &c. Subauditur autem γνώσεως, quod vocabulum paulo ante præcessit. At Christophorsonus hunc locum ita interpretatur: *Hæc igitur commodè ad eum sermonem qui à me institutus est, delegi.* Ex quo apparet, aut illum secutum esse emendationem quæ in libris Scaligeri, Bongarsii & Gruteri legitur; quam etiam reperi in libro Moræi: aut certe Scaligerum & cæteros interpretationem Christophorsoni secutos, ita emendasse; quod quidem verius puto. Verùm emendatio ista ferri non potest. Primùm enim nimis discedit à vestigiis vulgatæ lectionis, si pro ἐξίστη scribas τὰ τοίνυν. Codex tamen Fuk. & Sav. scriptum habet τὰ τοίνυν, &c.

αὐτὸ τι συναιρόμενος. In libro Morzi vir doctus ad marginem emendavit αὐτὸς. Ego totum locum uno ductu ita legendum puto. αὐτὸς δὲ συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ πάρειθι χεῖρι, &c. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum prænotatur ante vocem αὐτὸ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12. licet in codice Regio & in editione Stephani novum caput inchoetur à voce πάρειθι. Conjecturam nostram plane confirmat codex Fuk. in quo legitur αὐτός τε συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάρειθι, &c. In schedis autem Regiis scriptum inveni αὐτὸ τι συναιρόμενον, ut legit Christophorsonus. In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quæ proxime sequuntur, φασὶ δὲ τινες, &c. Sed nihil necesse est hic novum caput instituere, cùm paulo ante inchoatum fuerit ab eo ὅτι τις ἐστὶν ἀνόητος, tum in schedis, tum in codice Fuketii.

τοὺς ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας. Scribendum est omnino τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας, καὶ μή τι δεδιέναι, μὴ ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν καταγνοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν· τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk cui subscribunt Sav. & Christophorsoni exemplaria. Pag. 180.

καὶ ἀνεξίκακον τοῦ Θεοῦ. Posteriora duo vocabula addita sunt ex libro Gruteri, quæ etiam in Morzi libro ad marginem adscripta leguntur. Sed cùm nec in codice Regio & Fuk. nec in editione Stephani legantur, nihil est, quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀνεξίκακον τῆς φιλανθρωπίας, retracta huc voce quæ in B superiore linea legitur. Porro hæc Constantini disputatio, instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Græcorum Philosophos; qui id Christianis objiciebant, quòd dicerent Christum ab hominibus crucifixum & necatum esse. Sic enim argumentabantur adversus Christianos. Si Christus Deus est, quomodo illi vis afferri potuit ab hominibus, cùm constet homines adversus Deum nihil posse.

τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν. Sic Apostolos vocat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperitos fuisse constat. Ita quoque in cap. 12. eosdem Apostolos εὖ πεφυκότας appellat, id est, præstanti ingenio præditos. Scilicet Constantinus de Apostolis quos tantopere veneratur Ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verùm sancti Patres C longe aliter de Apostolis loquuntur, ac præcipue Joannes Chrysostomus: qui Apostolos plane rudes atque imperitos fuisse fatetur; & ex eo validissimum argumentum sumit ad Christianæ fidei confirmationem; quòd homines illiterati Philosophos, vilissimi è Judæa piscatores, Romanos rerum dominos ad crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto initio.

ζηλοῦσα. Positum videtur hoc verbum pro ζηλῶσαι ποιοῦσα. Sensus autem hujus loci peti debet ex capit. 12. ubi Constantinus ita loquitur: τὸ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἐξαίρετον, ἐν τῷ τοὺς εὖ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θεῷ καὶ μακαρίῳ ζηλωτὰς ποιῆσαι βίῳ. Hi enim duo loci lucem sibi mutuo feneran- D tur. In codice Fuk. Turnebi ac Savilii scribitur ζηλῶσαι, non ζηλοῦσα.

σὺ δ' ὦ πονηρά. Ab his verbis novum caput inchoatur in editione Rob. Stephani & in codice Regio, in quibus hæc verba modico intervallo à præcedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. & in schedis nulla hic notatur distinctio.

τοῦ ὄντος Θεοῦ. Malim scribere adverbialiter τοῦ ὄντως. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum inveni.

μένειν τὰ ἐπίχειρα. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos *manet*, ut cùm dicitur, *te manet capitolina palmata*, id est, tibi parata est. Græci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in Epistola Constantii ad Alexandrinos quam refert Athanasius in Apologetico ad Imperatorem Constantium. ἀλλ' ἡ

ἠρεμαῖ@ καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ κρίσιν ἱμεῖν κατ' αὐτῶ. Tamen viri docti ex suis codicibus jampridem emendarunt ἀναμένειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savilij reperi. Codex Fuketianus habet ἀναβαίνειν.

Pag. 581. ἵνα μὴν οἰῶ τὸ τῆ Θεοῦ δόγμα. Intelligit decretum Dei de hominis adsumptione, seu de Incarnatione, per quam hominum vita reparata est. Apparet igitur capita rectè à nobis digesta esse. Nisi quis fortasse ad hæc usque verba caput 10. extendere voluerit, quod libens concesserim.

ὡς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanus in variis lectionibus, quas ad calcem editionis suæ annovit, monet hunc locum in quibusdam codicibus ita legi, ὃς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Quæ sine dubio vera scriptura est. Ait enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus notum esse: generationis autem divinæ rationem paucos admodum cognoscere, quos Deus peculiari benevolentia prosecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur ὃς ἐκείνῳ φίλως. Sed codex Fuk. Turnebi ac Savilij veram lectionem exhibent.

τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Genevenses duas postremas voces in textum admiserunt, ex conjectura Scaligeri, ut ad marginem annotatur. Sed eas rejiciendas esse satis apparet. Nam & sensum omnem hujus loci perturbant, & in scriptis codicibus non leguntur.

τὴν δὲ σωτηρίαν τὸ αἴτιον. Nihil hoc loco vidit Christophorsonus. Atqui facillimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατόν. Comparat enim hic Constantinus filium cum conservatione, & Patrem cum Servatore. Quemadmodum igitur Pater quidem est causa Filij, filius verò effectus seu τὸ αἰτιατόν. Sic Servator quidem causa est salutis omnium rerum, salus verò est effectus seu τὸ αἰτιατὸν Servatoris.

αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατὴρ, αἰτιατὸν δὲ ὁ υἱός. Veteres Theologi præsertim apud Græcos, unam in Trinitate personam, Deum scilicet Patrem, causam esse dicebant; duo verò causata, Filium nempe & Spiritum sanctum. Sic Athanasius in quæstionibus secundis cap. 11. & 12. ὁ δὲ υἱὸς οὐκ ἔστιν αἴτιος, ἀλλ' αἰτιατός. Ita etiam Joannes Damascenus in libro 1. de Imaginibus non longe ab initio: *Imago*, inquit, *Dei invisibilis est ipse Filius, qui in seipso Patrem gerit, & in omnibus idem cum illo est, præter unum id quod ab eo tanquam à causa est. Naturalis enim causa est Pater, ex qua Filius proficiscitur.* Sed & Gregorius Naz. in oratione 29. quæ est de dogmate, Patrem causam esse Filij & Spiritus sancti diserte asserit. Ex Latinis verò Marius Victorinus in libro primo adversus Arium perinde locutus est. *Sed major*, inquit, *Pater: quod ipse dedit Filio omnia, & causa est ipsi Filio ut sit, & isto modo sit.* Supra autem idem Victorinus dixerat, Filium quidem causam esse principalem omnium rerum, sed Patrem præcausam esse, eò quòd Filij causa sit.

ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου. Nihil hic mutant codices nostri. Ego tamen libentius legerem τῆς καθόδου. Id est, adventus Dominici.

ἀσωμάτου φανότατος ὕλη. Scribendum videtur φανότατος, ut legit Christophorsonus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli Apostoli, in quo Christus splendor gloriæ Dei Patris appellatur. Certe in Fuk. & Savilij libro φανότατος scribitur.

Pag. 582. αἰγλήεσσα περιστερά. In codice Regio ad marginem adscribitur λαμπρὰ, quod scholion est vocis αἰγλήεσσα. Frustra igitur & Scaliger & ceteri emendatores legunt αἰθρήεσσα. Porro hæc Constantini narratio sumpta est ex libris Apocryphis, qui Spiritum sanctum sub columbæ specie in Mariæ sinum descendisse referebant, prout Angelus ei prædixerat. Ac fortasse in Evangelio Hebræorum hæc ita narrabantur. Sed Christophorsonus columbam hic intellexit, quam Noe olim ex arca dimiserat: eamque figuram fuisse Spiritus sancti, qui in Mariam virginem quandoque erat illapsurus. Ego verò mallem hic legere αἰγλήεσσα περιστερὰ οἷα ἡ πάλαι ἐκ τῆς τοῦ λάρνακος ἀποπταμένη, &c. Ita sensus erit apertus & elegans.

ὑμέναιον. Post hanc vocem punctum apposui ex auctoritate codicis Regij. quod cùm non animadvertisset Christophorsonus, totam hujus loci sententiam corrupit, vocibus aliquot adjectis. Sic enim legit ὑμέναιον, οἰκονομοῦσα ἡ ἐκ ἀπορρήτων σοφία τῆ Θεοῦ θαυματουργεῖ. Codex tamen Fuk. hanc Christophorsoni lectionem ac distinctionem plane confirmat; nisi quod habet τῆ Θεοῦ σοφία. Sicut & liber Turnebi.

τὰς πολιτικὰς ἀρετάς. Philosophi duas virtutum species faciunt; alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellat Constantinus; alias θεωρητικὰς, quæ scilicet animum nostrum perducunt ad Dei contemplationem. Unde ex discipulis Pythagoræ, alij πολιτικοὶ, alij σεβαστικοὶ dicti, ut docet vetus auctor de vita Pythagoræ in Bibliotheca Photij cap. 259. Porro in codice Fuk. hic locus ita legitur, διδάσκουσα τοὺς φοιτητάς. οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς διδοῦσα ἐκμανθάνειν, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀναγούσας τὴν τε τὴν τοῦ ἀεὶ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος, &c. Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savilij. Verùm assentior Savilio, qui cùm hanc lectionem ad oram libri sui adscripsisset, eam posteà delevit hac annotatione subjecta: *Lectio vulgata retineri potest paucis immutatis.*

ἀντὶ μὲν τῆς φύσεως. Scribendum est proculdubio τῆς πηρώσεως. Mox emendavi ex codice Regio ἀντὶ δὲ παρέσεως. Atque ita codex Savilij. Paulo ante mallem scribere τά γε τοι τῶν ἐνεργετημάτων, &c.

τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. Lego τό τι φῶς. In schedis Regiis & in libro Savilij legitur εἰ δὲ φῶς, &c. Sed Fuk. codex habet εἴ τι.

κατανοεῖν τι. Christophorsonus hic ἀπὸ κοινοῦ subaudit verbum ποιῆται. Quod licet non damno, tamen necessarium non videtur. In codice Fuk. ita legitur hic locus ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἣν ὁ πρὸ τοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἠθῶν ἐκβεβλήκει· οὐδὲν γάρ, &c. absque illis vocibus τὴν ὑπὲρ πάντων ποιουμένῳ πρόνοιαν.

Pag. 583. ἀσπαζόμενοι. Post hoc verbum deesse videntur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris hæc verba ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἣν ὁ πρὸ τοῦ βίος, &c. Quam scripturam in interpretatione mea sum secutus.

τὴν ἑαυτῶν θεραπεύοντας δύναμιν. Non dubito quin legendum sit τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste convincitur. Causam enim affert Constantinus, cur Christus, qui morbos ac vitia

hominum curaturus advenerat, & beatam ac felicem in cælo vitam nuntiaturus, tot miracula in terris patrare, cæcis oculos, ægris salutem, mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in gratiam eorum qui sunt tardioris ingenij; ne dubitare possent de ipsius virtute atque potentia, cùm tot miracula patrari cernerent. Hi sunt quos paulo post φαύλους nominat.

διὰ φανέρωσιν ἃ μηδεὶς. Hunc locum feliciter mihi videor restituisse, cùm Scaliger Bongarsius alijque, quorum emendationes ad marginem editionis Genevensis leguntur, nihil in eo viderint. Ego verò nulla propemodum mutatione, locum pristino nitori ita restitui: διὸ φανερῶς, ἵνα μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. Qua lectione nihil verius. Codex quidem Fuk. cum Scaligeri & Bongarsij lectione consentit. Verùm jam multis ex locis deprehendi, bujus codicis fidem interdum vacillare. Idque vel unus hic locus satis evincit.

ἕως ὅτι ἠπίως. Scribo ἕως ὅτι ἠπίῳ μεγαλοψυχίᾳ, &c.

τοιγάρτοι ποσῷ. Nihil opus erat emendatione doctorum virorum, qui corrigunt ποσῶς; cùm ποσῷ etiam dici possit adverbialiter pro ἐπὶ ποσόν. In codice tamen Fuk. ac Turnebi scribitur ποσῶς.

In Caput XII.

Pag. 584. ἀλλ' ἐρεῖ τις. Ab his verbis inchoandum est cap. 12. *De his qui hoc mysterium non cognoverunt, & quòd voluntaria eorum ignoratio, &c.* Nam hactenus egit Constantinus de Domini adventu, & cujus rei causa Christus in terras descenderit. Nunc verò agit de ijs qui hoc mysterium ignorarunt.

τί δὲ ὅτι προσφιλὲς ἦν. Malim scribere ἔτι δὲ ὅτι, &c. Affert enim Constantinus duas causas cur Gentiles prædicationem Christi non susceperunt.

τοῖς πρὸς ἅμιλλαν ζῆν προῃρημένοις. Eleganter Græci dicunt πρὸς ἅμιλλαν ζῆν, de iis qui vitam suam ad optimi cujusque imitationem instituunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerint, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Julianus Imperator ad æmulationem Principis Marci actus suos effingebat & mores, ut loquitur Amm. Marcellinus.

παρὰ φυλάσσηται καθαρὰ ψυχῆ. Scribendum est καθαρᾷ ψυχῇ, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur ἀληθὴς τοῖς optime.

ὃς γενναίως ἐμαρτύρησε. Non dubito quin scribendum sit ὃν γενναίως ἐμαρτύρησε, quod miror à Christophorsono alijsque animadversum non fuisse.

Pag. 585. πιεζομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. In libris Scaligeri, Bongarsij & Gruteri, hic locus ita legebatur ἀνανταγωνίστῳ θείας ἀρετῆς μάχῃ φερομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. Quam scripturam etiam in codice Fuk. reperi. Savilius verò in libro suo ita emendavit ἀνανταγωνίστῳ τῇ θείας ἀρετῆς μάχῃ φέρεται πρὸς, &c. Atque ita legit Christophorsonus. Sed vulgata lectio, quæ in codice Regio & in schedis habetur, meo judicio longe præstat.

ἡ τελευτὴ πλήρης. Proculdubio scribendum est ἡ τε τελευτὴ πλήρης, ut sensus sit absolutus. Porro hic locus de martyribus, elegantissimus est.

εὐχαριστίας θυσία. Et hic locus inprimis notandus est, de Missæ sacrificio, quod in memoriam atque honorem martyrum offerebatur Deo. Sic enim explicanda sunt hæc verba: θυσία τοῖς ἀνδράσιν ἐπιτελεῖται, quæ non intellexit Christophorsonus. Neque enim Christiani sacrificium martyribus offerebant: sed soli Deo; gratias ei agentes, quòd illos martyrij corona donasset, ut scribit Augustinus in libro 8. de civitate Dei capite ultimo. Et hæc est quam Constantinus hoc loco θυσίαν τῆς εὐχαριστίας appellat. Verùm quia ad memorias & sepulchra martyrum Christiani incruentum hoc sacrificium Deo offerebant, ut ob martyrum præmia & coronas atque victorias ei gratias agerent; ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit.

καὶ τὰ συμπόσια. De his Christianorum conviviis, quæ ad sepulchra martyrum fiebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis: *Quicumque etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo: tamen quicumque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari sibi eas volunt per merita martyrum, &c.* Porro hæc convivia initio quidem sobria fuere ac modesta. Posteà verò in peius proficiente licentia, ad ebrietatem & lasciviam discivere. Atque idcirco plerisque in locis penitus extincta sunt teste Augustino in Epistola 64. In codice Fuk. scriptum est σωφρονίστατα δὲ πολλῷ καὶ συμπόσια, &c. non πολλῶν ut habent vulgatæ editiones.

In Caput XIII.

καὶ ἐν τῷ μίμφεσθαι. Malim scribere ἐν τούτῳ, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. Atque ita scribitur in codice Fuk.

κατὰ τὴν ἑκάστου πίστιν. Scribendum videtur τὴν καθ' ἑκάστου πίστιν.

οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις. Malim scribere οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις. οὕτω καὶ τῶν κοσμικῶν.

τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον. Post has voces multa desunt, ut patet ex titulo capitis. Nos ex corrupto ac mutilo loco qualemcumque sensum elicere maluimus, quàm cum Christophorsono totum expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque ad illa verba τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος, delevit. Certe in codice Fuk. tota illa periodus non habetur.

In Caput XIV.

τὰ δὲ γενόμενα. Christophorsonus legisse videtur γενώμενα, quod magis placet. Pag. 586.

εἰ γὰρ μανία. Hunc locum ita corrigendum puto εἰ γὰρ ὅμοια ταῦτα ἐκείνῳ, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γενέσθαι, προσηκόντως ἂν ἐκείνῳ ἁρμόζοιτο. Id est, *Si res quæ generantur æquales sunt Deo, præceptum quo eas gigni jussit, ipsi utique non conveniret. Æqualis enim in æqualem jus imperiumque habere non potest.* Facessat igitur emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. & in libro Moræi reperi: εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνῳ παραξιοῦν ἔχειν, ἡ πρόσταξις τοῦ γενέσθαι, &c. Verùm si ita legeris, nullus est sensus: nec sequentia cum antecedentibus cohærebunt. Christophorsonus quidem in suis libris ita repererat, ut ex versione eius apparet. Sed vulgata lectio, Regij codicis & veterum schedarum auctoritate fulcitur.

ἡ δὲ σύγχυσις πάντων. Musculus legisse videtur σύγκρισις, quod valde probo, vertit enim: *Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est, &c.* Certe aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exæquationem illam omnium rerum, vocat confusionem.

εἰ τά γε θνητὰ συγκρίνοι. Scribendum proculdubio συγκρίνοιτο. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne cælestia quidem, inquit, conferri possunt cum Deo. Quanto minùs terrestria & bruta animalia. Hic est sensus hujus loci. Scripti tamen codices Christophorsoni, Savilij, Gruteri & Fuk. hunc locum ita exhibent: ὑπερυψουμένης τῆς τοῦ θείου τιμιότητος τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τά γε θνητὰ συγκρίσει. Quæ lectio melior mihi videtur & elegantior.

τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησί. Alludere videtur ad ea quæ leguntur in Apocalypsi cap. 2. & 3. ubi B Deus dicit: *Vincenti dabo coronam, &c.* Certe Christiani hominis vita athletis comparari solet, ut passim occurrit in Epistolis Pauli. Vox autem φησί abundat more græco, ut norunt Græci sermonis periti.

τὴν ἐνεργείαν. In codice Regio scribitur τὴν ἐνεξίαν, quemadmodum etiam Rob. Stephanus in varijs lectionibus annotavit. Lego itaque τὴν ἀξίαν cum Christophorsono, Scaligero, Grutero & alijs; vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scriptæ lectionis propius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν ἀξίαν.

In Caput XV.

Pag. 387. τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων. Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας π. ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Possis etiam scribere τῶν τοῦ πατρός. Error enim ex compendiosa scribendi C ratione ortus videtur. Certe in codice Regio, Fuk. & in schedis hoc loco scribitur σρς.

τῶν τηνικαῦτα βιωφελῶν. Christophorsonus hunc locum ita vertit: *Et ex illis qui id temporis hominum vitæ adjumento fuerunt, longe optimos advocasse ad se.* Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν. Quare non dubito, quin locus ita distinguendus & corrigendus sit, καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τηνικαῦτα, βιωφελῆ παιδείαν ἐπαίδευσε. Id est, *& optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam tradidit.* In libro Fuketij ac Turnebi legitur τῶν τηνικάδε.

ᾧ διαλάζειν μὲν. In libro Turnebi ac Moræi emendatur διαλάζειν καὶ ἐξαπατᾷν, &c. Codex autem Fuk. ὅ διαλάζειν καὶ ἐξαπατᾷν rectius scriptum habet.

τὸ μετ' εὐλόγου. In editione R. Stephani excusum D erat τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτριον, quam scripturam confirmat etiam Regius codex & Fuk. & schedæ. Sed in libro Moræi emendatum inveni μετ' εὐλόγου. quam emendationem nescio cur Genevenses in textum admiserunt. τῆς φρονήσεως μέτριον, idem est quod μετριοφρονεῖν. Paulus Apostolus dicit *sapere ad sobrietatem.*

ἐπίσκηψίν τινα τοῦ πατρός. Malim scribere ἐπίσκεψιν, ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Hujusmodi enim calamitates, quæ viris bonis interdum contingunt, visitationes Dei vulgo vocare consuevimus. Christophorsonus tamen vulgatam scripturam secutus, *mandatum* vertit.

A τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem emendavit τἀγαθοῦ, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica.

ξιφήρη τινὰ ἐπιφοιτῶν. Lego ξιφήρης, ut est in libro Moræi; in quo etiam emendatur τινὶ ἐπιφοιτῶν non male. In codice etiam Fuk. scribitur ξιφήρης τινὶ ἐπιφοιτῶν.

πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα. Hic locus ex Pag. 388. Fuk. ac Turnebi libro ita restituendus est, νομίσθητῶν διαρρήδην, πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα, &c. Quod autem sequitur ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, mallem equidem scribere ἀνταδικεῖν ἐπιχειρήσαντα.

μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba; συμπερασμὸν περὶ ἀδικίας. Multa certe in hac oratione ex Platonis Philosophia desumpta sunt, quæ eruditus lector per se ipse poterit agnoscere.

τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ θεοῦ ἐξῆν. In codice Fuk. ac Turnebi legitur ἐξὸν.

αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus alijque emendarunt βοηθεῖν θεῷ θαρρῶν, quam emendationem etiam in libro Moræi scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἔμελλε, rejectis duabus ultimis vocibus, quas parum necessarias hic esse nemo non videt. Sed codex Fuk. plane consentit cum libris illis Scaligeri & Gruteri.

μάχη δ' ἦν. Non dubito quin scribendum sit οὕτως γὰρ μάχη μὲν ἦν μεταξὺ δυοῖν. ubi ἦν positum est pro εἶναι, vel pro ἔμελλεν εἶναι. Verùm Interpres qui hanc Constantini orationem Græce vertit, parum peritus fuit linguæ Græcæ, nec satis diligens, ut ex pluribus C locis apparet. Reddit hic rationem Constantinus, cur cultores summi Dei nunquam velint seipsos ulcisci, & vim vi repellere. Nam si id facerent, inquit, pugnarent quidem cum adversario, verùm incerti essent de victoria. At si se minime defenderint, tunc certissimam habent victoriam; Deo scilicet pro ipsis pugnante. Hic est sensus hujus loci, quem miror à Christophorsono perceptum non fuisse, nec à Musculo.

μόνου θεοῦ νεύματι. Scribendum μόνῳ, ut in libro Moræi emendatum inveni. Et paulo post lego παραχωρήσας ὁδὸν, ut est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. In codice Fuketij & in veteribus schedis legitur μόνῳ θεοῦ νεύματι.

ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμέλεσθαι.

ἵνα ἄν τις προσαγάγῃ πεῖραν κακῶν. Malim scri- D bere πεῖρα in nominativo. Id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἀπρεπὲς ἔχειν, &c. Subauditur enim verbum παραγίνεται, quod paulo ante processit. In codice Fuk. & in schedis scribitur ἵνα ἄν τις προσαγάγῃ πεῖραν κακῶν, καὶ τὸ ἀπρεπὲς ἔχῃ, &c.

τὸ ἀντίθετον. Ad oram codicis Moræani emendatur τὸν ἀντίθετον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Atque ita scribitur in codice Fuketij.

πρὸς δέ. Lego πρὸς δὲ, τοῦτο μέμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσέτι.

In Caput XVI.

καὶ τῆς ἀδικίας. In libro Moræi ad marginem emen- Pag. 389. datur καὶ ὅσα τὰ τῆς ἀδικίας, &c. quam scripturam in

interpretatione sua expressit Christophorsonus. Mihi hæc locutio parum Græca videtur. Itaque malim scribere ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet καὶ ὡς τὰ τῆς, &c.

ἐπόπτης τε γενόμενος. Ait Constantinus se excidium & vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet & Babylonis, coram spectasse. Quærendum igitur est à nobis, quonam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Ægyptum quidem juvenis admodum profectus est, cùm in Diocletiani comitatu militaret, & obsidis instar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocletianus in Ægypto bellum gessit adversus Achilleum qui in Ægypto rebellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Ægypto postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, & per Palæstinam provinciam transivit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium Cæsarem qui cum Persis bellum gerebat, copiis suis adjuvaret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis componeret, quemadmodum discimus ex historia Petri Patricij. Tunc igitur Constantinus Babylonis rudera & reliquias spectare potuit.

ἡ μωσῆς. Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba restitueris in hunc modum: *μέμφις ἠρήμωται ἡ τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼ ὑπεροψία· ὃν μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν κατέθραυσε, &c.* Quid his verbis planius? ὑπεροψία hîc est gloria, τὸ καύχημα, qua scilicet sese efferebat Pharao. Facessat igitur conjectura Christophorsoni, Gruteri & aliorum. Et hæc quidem olim fuit conjectura nostra de hujus loci lectione. Sed postea Fuketianum codicem nacti, veram ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim in eo legitur: ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς μέμφις· ἠρήμωσε δὲ μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼ χώραν, &c. Atque ita plane legitur in codice Turnebi & Gruteri, nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk. in quo post μέμφις punctum apponitur. μέμφις igitur in genitivo dixit Interpres hujus orationis, cùm μέμφεως dicere debuisset. Sed & οἰκτρᾶς ponitur pro οἰκτροτάτης. Porro juxta hanc lectionem, solam Memphin à se visam esse ait Constantinus; quod equidem verius puto. Neque enim Babylonem unquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regiis ita legitur hic locus τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης· μέμφις ἠρήμωσε, &c. ut in vulgatis editionibus. In codice autem Regio ἠρήμωται legitur ut edidit Stephanus. Savilius verò in libro suo hunc locum ita emendavit, πόλεων τύχης· μέμφις ἠρήμωται· ἠρήμωσε δὲ μωσῆς, &c. Sed frigidum esset illud μέμφις ἠρήμωται, nec cum sequentibus cohærens. Quid quod nec Christophorsonus ea verba in interpretatione sua retinuit.

ὃν ὑπεροψία κατέθραυσε. Christophorsonus vertit: *Quem insolentiâ elatum perfregit.* Ex quo apparet, eum supplevisse ἐπηρμένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cùm ὑπεροψία in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg. Fuk. & schedis legitur absque ἰῶτα subscripto. Sic infra loquitur capite 19. ἡ ἄγνοια δὲ ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἔθραυε, &c.

καθωπλισμένον. Scribendum videtur καὶ καθωπλισμένοι. Mox ubi legitur ἠμίφρων λιτανεία, malim scribere ἠρεμαίῳ. In codice Fuk & in schedis Regiis legitur πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον. Nec displicet Savilij conjectura, qui πεφραγμένος & καθωπλισμένος emendavit.

In Caput XVII.

καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula, quâ adjectâ longe elegantior fiet oratio. Scribo igitur ἤτοι σοφοὺς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, *seu sapientes, seu Philosophos malu dicere.* Pag. 590.

Δανιὴλ δέ. Postquam de Ægyptiis & de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios & ad Babylonis vastationem: Et occasione quidem Ægyptiorum, Mosis laudationem inseruit. Nunc verò de Assyriis agens, Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit.

ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας. Post hæc verba antiquarius qui codicem Regium descripsit, offensus mendorum multitudine quibus exemplar scatebat, hic finem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam paginam appositis... ὥσπερ πρὸς τὸ πέλαγος τῶν σφαλμάτων τοῦ βιβλίου, ἐπέσχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι μηδὲν ὑγιαῖς ἐστιν τοῦ πρωτοτύπου, καθὼς ἐκ τῶν γραφέντων ἔστι τεκμήρασθαι τοὺς ἀναγινώσκοντας.

ἀναιρεθείσης κεραυνοῦ βολῇ. Nescio unde hæc hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non memini. Sed neque id satis intelligo. Homines enim & arces & civitates fulminis jactu destrui possunt; ut de Phlegyis Poetæ fabulati sunt. Regnum verò quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. & Turnebi, & in schedis Regiis scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

ἐξαισίους ἀρετάς. Constantinus latine virtutes dixerat; quam vocem in sacris libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male Interpres hujus orationis ἀρετὰς vertit, cùm δυνάμεις potius vertere debuisset. Pag. 591.

ἀπεκινδύνευσε σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur: διέβαλλον ἀπεκινδύνευον· σφόδρα δὲ τὴν τοιαύτην, &c.

ἔπεισαν αὐτόν. Scribo καὶ ἔπεισαν αὐτὸν, ut in libro Moræi ad marginem emendatur. Ceterùm hæc narratio adversatur Scripturæ sacræ. Neque enim Magi Danielem accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed Satrapæ: nec Cambyses vocatur is qui Danielem bestiis objici jussit, sed Darius Medus; de quo variæ sunt Chronologorum sententiæ: Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astyagis filium. Scaliger verò Nabonnidum esse contendit; cujus opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magni facio. Nam cùm in plerisque dissentire soleant; ubicumque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiæ refragari videtur Abydenus in historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divino Numine afflatum prædixisse Babyloniis, urbem ipsorum non multò post esse perituram. Mulum enim Persam venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat. Ejus verò adjutorem in expugnatione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam.

Sic

Sic enim interpretor verba illa Abydeni οὗ δὴ συναίτιος ἔσαι Μήδης. Græca certe verba nihil aliud sonant, quàm id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator fuit Cyri in expugnanda & in servitutem redigenda Babylone, Medus utique non est Nabonnidus. At Scaliger qui Darium Medum vult esse Nabonnidum, Abydeni verba sic explicat; culpa Medi eam calamitatem eventuram esse Babyloniis. Verùm Abydenus non dixit: οὗ δὴ αἴτιος, sed συναίτιος: quo verbo societas & communio alicujus facti cum altero significatur. Sic Filius Dei συναίτιος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medum non esse Nabonnidum.

πάντας γὰρ εὐχή. Malim scribere in nominativo πάντας γὰρ εὐχὴ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῇ συναιρομένη, τιθασσοὺς ἀπειργάζετο. Idest: *tanta vis est precationis, ut immanissimas bestias mansuefecerit*. Certe in codice Fuk. legitur: εὐχὴ κοσμ. καὶ σωφ. ἀρετὴ συναιρομένη, &c.

καὶ ἰδὼν τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. & in schedis scribitur καὶ ἰδεῖν.

In Caput XVIII.

τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτύριον. Codex Fuk. & schedæ scriptum habent μαρτυριῶν, rectius. Neq; enim unum duntaxat testimonium affert Constantinus, sed duo.

ἱερεῖαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moræi libro reperi, ἱέρειαν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex & schedæ.

τῇ ἠλιθιότητι melius dixisset διὰ τὴν ἠλιθιότητα.

Pag. 592. καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστή. Quicumque ex Christianis Scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem Christianæ fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus; eas scilicet divino quodam spiritu afflatas de Christo prædixisse. Ita Justinus in oratione parænetica ad Græcos: ἔσαι δὲ ὑμῖν ῥᾳδίως τὴν ὀρθὴν θεοσέβειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἔκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ὑμᾶς διδασκούσης, μανθάνειν, &c. Quibus consona scribit Augustinus in lib. 18. de civitate Dei cap. 23. & Hieronymus in lib. 1. contra Jovinianum. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitatis divinationem scribit à Deo esse concessam. Augustinus verò eas in civitatem Dei adscribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistum & Sibyllam, quæcumque de DEO prædixerunt, non divinitus afflatos prædixisse, sed ex sacris Hebræorum libris quos obiter perlegerant, ea accepisse.

οὐ θεόθεν, βίβλων δὲ παρ' ἡμετέρων ἀνελόντες.

Scilicet Gregorius Nazianz. & sanctissimi illi Ecclesiæ Patres, carmina illa revera à Sibyllis composita esse credebant; cùm tamen ab otiosis hominibus conficta sint, & pro Sibyllis edita circa tempora Imp. Hadriani. Certe nemo antiquior Justino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, Christianos Sibyllinis carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba ejus refert Origenes in l. 7. νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθε. Scio quidem Origenem id pernegare. Sic enim Celso respondet; A debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos à Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisset Celso id præstare, & falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo prædixerat, cur Paulus in suis Epistolis, & cùm ad Athenienses verba faceret, ejus testimonio non est usus, maxime cùm Aratum & alios Gentilium Poetas citare non dedignetur. Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichidem scripsit, nihil causæ est, cur illam inter Prophetas & quidem primo loco recensere dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebræorum Prophetas tam clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc à Constantino prolata B Sibyllæ carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum Patrum id unquam concessit, ut Sibyllæ inter Prophetas haberentur: immo eos qui ita crederent, hæreticos esse existimarunt. & Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. 5. contra Celsum. ubi respondens Celso, qui Christianos varias in sectas divisos esse objecerat; alios quippe esse psychicos, alios spirituales; alios Judæorum Deum colere, alios non item: alios Sibyllistas esse, &c. sic ait: εἶπε δὲ τινὰς εἶναι καὶ Σιβυλλιστάς· τάχα παρακούσας τινῶν ἐγκαλούντων τοῖς οἰομένοις προφῆτιν γεγονέναι τὴν Σίβυλλαν, καὶ Σιβυλλιστὰς τοὺς τοιούτους καλεσάντων.

ἰχθύων. Omissus hic erat versus, qui ex libro Moræi, Fuk. & Regiis schedis, & ex editione Sibyllinorum carminum, quam curavit Seb. Castalio, ita supplendus est.

C Ἐκκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν

Ἰχθύων. Quanquam ἰχθύων malim legere in neutro. Omissum autem esse hunc versum docet vetus versio apud Augustinum in lib. 18. de civitate Dei, quæ sic habet:

Exuret terras ignis pontumque polumque

Inquirens. Porro versum illum græcum ideo expunxerant, quòd tota acrostichis absque illo stare videretur. Nec animadvertebant, in acrostichide nomē Christi scribi cum diphthongo χρειστός: quod cur factum sit nescio. Acrostichis tamen Latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen Christi octosyllabum faciebant, χρειστὸς scribentes cum diphthongo, ut docet Irenæus in libro 1. cap. 10.

ποταμοὶ καχλάζοντες. In codice Fuk. & in schedis D legitur ποταμοί τε καχλάζοντες, &c.

οὐρανὸν εἱλίξει. Ita legitur in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc Scripturam confirmat, sic enim habet: *Volvetur cælum, &c.* Ego tamen non dubito quin scribendum sit εἱλίξειν. Subauditur enim ἐκλείψει, quòd paulo ante præcessit.

ὠρύνεσα τὸ μέλλον. In editione Castalionis hic versus ita scribitur:

ὠρύνεσα μύσος μελεὸν καὶ πήματα κόσμου.

Quam Scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum:

Sed tuba tunc sonitum tristem demittet ab alto

Orbe, gemens facinus miserum variosque labores.

In codice Fuk. scribitur ὠρύνεσα μέλος καὶ πήματα κόσμου.

ταρταρόεν χάος. Rectius in editione Sibyllinorū

carminum legitur ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα. A

φωτίζων πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς. In editione Sibyllinorum carminum legitur κλητοὺς, quod magis placet, tum quia vocem πιστοὺς jam paulo ante posuit, tum quia non rectè dicerentur fideles illuminari per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismo, sed potius Gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacrum lavacrum, tunc demum fideles dicuntur. Porro duodecim fontes, designant, ut opinor, duodecim Apostolos.

ῥάβδῳ ποιμαίνουσα Rectè Betulejus annotavit Sibyllam alludere hic ad Psalmum 2. in quo dicitur ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. observavi- B mus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumpsisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut jamdudum monuit Cicero, non à Sibylla vatidico furore percita editi, sed attento animo conscripti sint à quopiam sub Sibyllæ nomine.

In Caput XIX.

In codice Fuk. & in schedis veteribus hoc caput inchoatur ab his verbis: καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ, &c. post finem acrostichidis.

Pag. 593. ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθεια. Amplector emendationē Christophorsoni, qui legit ἐν προφανεῖ δὲ ἡ ἀλήθεια.

ὡμολόγηται γὰρ κινήσαντα. Locus Ciceronis à Constantino designatus, extat in lib. 2. de Divinatione, ubi versuum quorundam Sibyllæ & acrostichidis mentionē facit. Verùm acrostichidem illam de qua C loquitur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit Constantinus, nulla ratione probari potest. Immo ex Ciceronis verbis contrarium elicitur. In illa enim acrostichide à Cicerone memorata, monebantur Romani ut Regem aliquem eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem testatur. Itaq; primæ versuū illorum literæ Julii Cæsaris nomen, ut credibile est, prænotabant. At in hac acrostichide à Constantino prolata, nihil extat ejusmodi. Quare non dubium est, quin Cicero diversam ab hac acrostichidem intellexerit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliique. Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus; Ciceronem hanc de Christo acrostichidem de græco in latinum sermonem transtulisse, & libris suis intexuisse.

νέα τῆς δήμου διαδοχή. Hic etiam agnoscere licet imperitiam Interpretis, qui δήμου posuit pro ἔθνους. D Neq; enim δῆμος χριστιανῶν rectè dicitur, sed ἔθνος.

νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφάνθη. In codice Fuk. & in schedis scriptum inveni νέα πληθύς.

βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπῳ. Atq; ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec schedæ veteres novum caput hic ordiuntur.

ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου. Supple ὁ ἐρατὸς βασιλεύς, cujus mentio fit in ultimo versu.

Ἥκει παρθένος αὖθις, ἄγουσ' ἐρατὸν βασιλῆα.

In carmine tamen Virgilii hoc non dicitur. Verùm Constantinus, ut opinari licet, versus Virgilii paululum immutaverat, & Saturni nomē consultò expunxerat, ut argumento suo serviret.

Pag. 594. τὸν δὲ νυνὶ πω. Ultima vox deest in codice Fuk. & in schedis. Turnebus verò ad oram sui libri notarat forte scribendum esse παῖ.

καὶ στοναχαί τε. Hic versus ita restituendus videtur ἄλγεά τε στοναχαί τε κατευνάσονται ἀλιτρῶν. Versus autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget emendatione. In codice tamen Fuk. ac Turnebi ita scribitur: τῶν μὲν γὰρ ἄρχοντος τὰ μὲν ἴχνεα πάντα βρότεια.

τοῖς μὲν βαθύτερον. lego τοῖς μὲν γὰρ βαθύτερον, &c. vel potius βαθυτέρως. Et paulo post ubi legitur τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addēda videntur hæc verba: ἅμα τὴν παρουσίαν. In Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἀγνοοῦντα, perinde ac in libro Savilii.

ὅπως τε μή τις. Scribo ὅπως δὲ μή τις, &c. necessaria emendatione, quod miror non vidisse Scaligerum & alios emendatores. Cùm enim antea præcesserit: τοῖς μὲν βαθύτερον, &c. necessario hîc sequi debet ὅπως δέ, &c. ut sensus compleatur. Ait enim Constantinus, Virgilium aperte simul & obscurè locutū fuisse. At obscurè quidem innuisse Christi divinitatem & adventum: palam verò & aperte locutum esse more Gentilium, & aras ac templa nominasse. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo ita prorsus scribitur, ut diu antea conjeceram.

ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελευτήν. lego τελετήν, quomodo etiam legit Christophorsonus: ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος dixit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii habet τελετήν.

In Caput XX.

κισσόν. In libro Moræi vir doctus ad marginem emendavit κισσούς, ut responderet versui Virgiliano *Errantes hederas*. Verùm græca interpretatio liberior est, & in plerisque à sensu Virgilii longe discedit.

σοὶ δὲ ὦ παῖς. Non dubito quin scribendum sit: σοὶ δ' αἶγες θαλεροὺς μαζοὺς καταβεβρίθυῖαι. Quæ quidem emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua sensus non constat. In codice Fuk. ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ παῖς θαλερὸ φυσι, &c. In schedis autem Regiis σοὶ δὲ παῖς θαλεροὶ φησι μαζοί, &c.

ἄνθεα αὐτά. Codex Fuk. pro his verbis habet ἀειτ' ἐσσῆν. schedæ ἀειτ' ἐσπῆν.

ὄλλυται πίωνος. Lego cum Scaligero & Bongarsio ποίη. Respondet enim illis verbis Virgilii & *fallax herba veneni*. Sed in libro Moræi ad marginem emendatur ὄλλυται ἄτη. Quòd si ποίη legere malis, tum scribendum erit ὄλλυτε, ut constet versus. In Fuk. codice legitur ποιήσεως. In schedis Regiis ποίησις.

τούτων τ' ὕδειν. Scribe meo periculo τούτων δὲ ὕδειν ἀληθέστερον, &c. In codice Fuk. ac Turnebi scribitur τούτων ὕδειν.

νεολαῖα. In libro Moræi emendatur νεολαίᾳ ὤπασε φῦλα. Atque ita scribitur in codice Fuk. In schedis autem νεολαία. Sensus porro hujus loci valde obscurus est. Musculus quidem ita vertit: *Ipsis namque Dei cunabulis Spiritus sancti virtus flagrantes quosdam flores, novam scilicet progeniem dedit.* Christophorsonus verò sic interpretatur: *Ipsa enim Dei cunabula Spiritus sancti virtute flagrantes flores nova sobolis extulerunt.* Musculus igitur legit αὐτοῖς σπαργάνοις νεολαίαν φῦλαν. Christophorsonus verò δυνάμει tantum legit pro δυνάμεις. quod magis probo. Per νεολαίαν φῦλαν novellum populum Christianorū intelligit: de quo Virgilium loqui superiùs dixit eo versu: *Jam nova progenies cœlo demittitur alto.*

Pag. 595. ὅπως γνοῖεν. Hic particulam negativam addidi, ὅπως μὴ γνοῖεν. quam emendationem sequentia manifeste confirmant. Si quis tamen vulgatam Scripturam tueri velit, equidem non valde repugnabo, cùm utrumque defendi possit.

ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος κοινωνίας. Constantinus spiritum dixerat pro anima. Interpres verò de sancto Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem habuerit loco animæ, quæ fuit hæresis Apollinaris. In codice Fuk. post verbum χωρισθέντος, virgula apponitur. Quare videndum est, utrùm verba illa, ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου κοινωνίας, conjungenda sint cum iis quæ sequuntur: ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις, &c. ut sensus sit per communicationem Spiritus sancti, quẽ Christus post passionem hominibus infudit, patefactam esse vim resurrectionis.

τὸ δυνατὸν τῆς ἀναστάσεως. Non probo versionem Christophorsoni, qui hunc locum ita interpretatus est: *resurrectionis vis hominibus patefacta est.* Nec aliter Joannes Portesius. Ego verò non dubito, quin τὸ δυνατὸν id significet, quod in versione mea expressi. Ait igitur Constantinus, post mortem Christi patefactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Judæos. Atq; idcirco mortem tantopere reformidabant.

ἀπώλετο δὲ καὶ τὸ τοῦ ἀσσυρίων γένος. Hunc locum interpolavit Christophorsonus, expunctis duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque in libro suo has voces ἀπώλετο δὲ, expunxit perinde ac Christophorsonus. Sed uterq; longè fallus est. Nam Constantinus utpote artis grammaticæ imperitus, Virgilii versum ita construxerat:

Occidet Assyrium, vulgo nascetur amomum.

Idquue convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione Interpretis Græci, qui versum illum Virgilii ita vertit: ἀσσύριον τ' οἴχεται· θάλλοι δὲ κατὰ τίμιον ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. & rectè quidem juxta mentem Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, Christiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse, & de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmarunt. Neque enim de alio quàm de Christo dici posse:

Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.

Ita præter Constantinum Augustinus in Epistola ad Volusianum, & in Epistola 155. In Epistola quidem ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatur dogma Pherecydis Assyrii, qui primus animum esse immortalem pronuntiavit. Verùm hæc Augustini interpretatio ferri non potest, cùm Pherecydes non Assyrius fuerit; sed Syrius, id est, ex insula Syro. Quocirca præferenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem amomi ait designari fideles seu Christianos, eo quòd sint ἄμωμοι, id est, sine reprehensione. Assyrium verò ideò cognominari, quòd ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit Deo; unde & credentium pater cognominatus est.

πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει. Amplector conjecturam Henrici Savilii, qui ad oram codicis sui adnotavit forte scribendum est προσαγορεύει.

τὸ ἀναμεμιγμένον παρὰ συζεύξεως. Addenda est præpositio, A quæ in editione Rob. Stephani perperam omissa est, παρὰ τὸ ἀναμεμιγμένον. Sic enim scribitur in schedis Regiis, & in libro Turnebi ac Moræi. Magis tamen placet lectio illa quæ ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, & quam in Fuk. codice reperi, παρὰ τὸ ἀνηγμένον. Etenim ἀνάγειν verbum est Platonicæ Philosophiæ proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim deprompta. Hinc anagogicus sensus apud Proclum; & illud dictum Plotini à Synesio celebratum, δεῖ ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον πρὸς τὸ ὄντως θεῖον.

τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας. In codice Fuk. scribitur τὸ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀκούοντας. Scribo itaque τὸ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκοῦντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgilii:

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

B Ait igitur hoc versu significari, eos qui Dei causâ gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν. Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui *poeticæ licentiam* vertit, quàm Christophorsoni, qui vertit *poeticam facultatem*, quemadmodum verterat Musculus. Græci enim dicunt ἐξουσίαν, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordiuntur schedæ veteres ab iis verbis ἴυγγι ὦ σεφθῶτε πολιτα, rectiùs ut mihi quidem videtur. Hic igitur collocandum est caput 20. Pag. 596.

ἐπολέμησεν ἀντικρυς τῆς ἀντικειμένης In codice Fuk. & Turnebi ita scribitur hic locus: ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς μὲν τῆς ἀντικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως. Savi-C lius verò in suo codice emendarat ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης.

οὐχ ὅσιοι αἴθωνες. Quis non videt scribendum esse οὐχ ὅσιοι ναῦται, &c. In tertio abhinc versu lego αὐτὴ δ' ἄσπαρτος. subauditur enim γαῖα.

παρ' ἡβώσει λιβάδεσσιν. Malim scribere παρηβῶσι ut est in schedis. Eleganter enim dicitur φρίσσει τῇ ἰδῆτι. Scribo etiam πέτρα disjunctim, ut est in libro Fuk. Paulo post malim ὅρα σύμπαντα θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio versus Virgiliani. *Aspice convexo, &c.* vide paulo infra, ubi hic versus repetitur.

ζῶντα τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς. In libro Moræi vir doctus emendavit ζῶντά γ' ἔχε. Sed neque sic versus constat. Quare malim legere ζῶντα ἔχοι. Hæc enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu scribe D ἐσλὴν ἀρετὴν ex Moræi libro. Et hæc quidem emendatio nullam dubitationem admittit. De priore autem amplius cogitandum. Videtur enim minore negotio locus restitui posse, si interpunctionem duntaxat mutaveris hoc modo:

Γηθόσυνόν τ' αἰῶνα ἀπείρεσιν· λάσιον κῆρ
Εἴθε μεγ' ἡρακλῆος ζῶντα τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς·
Ἐσλὴν ἀρετὴν κελαδεῖν, &c.

Nihil certius. ἔχε positum est pro ἔχοι. In codice Fuk. scribitur ζῶντά γε νήδυμος ἰσχὺς· ἐσλὴν ἀρετὴν, &c. absq; verbo ἔχε. Porro monendus est lector, omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum in schedis, non à capite scribi; sed prima tantum cujusque versus vocabula modico spatio à præcedentibus sejungi. Quod ideò fit, quia non continui recitantur hi versus, sed cum crebris interlocutionibus Constantini.

In Caput XXI.

Pag. 597. ποῖον δ' ἔχει λόγον. Mallem scribere ποῖος ἂν ἔχοι λόγος.

ἤτοι γὰρ τῆς φύσεως. In libro Fuk. ac Turnebi scriptum est ἤτε γὰρ φύσεως.

ἄρχου μειδιόων ἀνορῶν. Sic primus hunc versum edidit Rob. Stephanus, ex conjectura ut opinor. Nam & in schedis Regiis, & in codice Fuk. ita scribitur: ἄρχου μειδιῶν ὡς ἂν ὁρῶν, &c. Ex quibus facillimum erat veram hujus loci Scripturam restituere. Sic igitur emendo:

> ἄρχου μειδιόωσαν ὁρῶν τὴν μητέρα κεδνὴν
> γνωρίζειν.

Qua quidem emendatione certius nihil.

ᾧ οἱ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν. Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec Interpres Græcus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilius, puero parentes non arrisisse; nec Deum illi mensam, nec Deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii:

Incipe parve puer, cui non risere parentes, &c.

legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione: cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Hæc cùm Christophorsonus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, & contra auctoritatem omnium exemplarium. Porro in codice Fuk. legitur ἱμειρόμενοι ἐγέλασαν. rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur ἱμειρόμενοι.

ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ. Cuivis liquet scribendum esse ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεὸς, &c. In codice Fuketiano scribitur ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ ὁ θεὸς, ἄποιός τις δύναμις.

τὸ ἅγιον πνεῦμα. Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, seu naturam divinam, ut jam in superiori capite notavimus. Explicat enim verba illa ex Virgilio translata ὑπ' ἄλφου λεχέων, quæ de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quàm Spiritum sanctum, ut Portesius & Christophorsonus.

ἀλλὰ ταῦτα ἱερὸν θέλω λέγειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed à græco Interprete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cùm enim Virgilii verba retulisset, quæ sic habent:

——— *cui non risere parentes;*
Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

continuo tanquam reprehendens Poetam, hæc subjungit: Quomodo, inquit, ei arriderent parentes, cùm pater ejus DEUS sit, expers corporis & figuræ. Jam cubile & mensa quonam modo convenire possunt Deo, quem tori penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate affici. Addit deinde hæc verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi; Constantinum Virgilii versus optime intellexisse: *Verùm illis qui humanam quandam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur.* Quibus verbis excusat Virgilium, quippe qui divinam Christi generationem ignoraverit. At in interpretatione græca, in qua Virgilii versus malè exponuntur, hæc periodus cum præcedentibus non cohæret.

A οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Amplector conjecturam doctorum virorum, quam etiam in libro Savilii adnotatam inveni ᾧ δὲ τὴν ψυχὴν, &c.

ἀγαθὸν τινα νόμον ὑπάρχουσα. Grammaticæ leges scribi jubent ὑπάρχουσαν, ut est in codice Fuk. Porro elegantissima est hæc religionis Christianæ definitio: sed prava interpunctione fœde corrupta. Lego igitur πάντων τε ἀγαθῶν ἱκετικωτάτην, ἐλπίδος ὁσιωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Nihil hac lectione certius, nihil elegantius. Religionē appellat Constantinus magistrum spei sanctissimæ, quippe quæ nos doceat sperare cœlestia, nec in terrenis & caducis bonis, sed in Deo omnem spem nostram collocare. In codice Fuk. legitur: ὁσιότητος διδάσκαλον. ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Eadem interpunctio est in schedis.

B οἱ ἰαθέντες. Omnino scribendum videtur οἷς ἰαθέντες. Eleganter enim dicitur, ταῖς θεραπείαις ἰαθεῖσα, id est, *tuis remediis sanati.*

ἐκεῖνο κτῆμα. Mallem scribere κτίσμα, id est opus, sive opificium. Pag. 598.

In Caput XXII.

τὸ κατ' εὐχὰς ἀπάντων. Conjicere quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχὰς ἀπαντώντων. Sed cùm absque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo.

μεγαλόπολις. Sic Romam Græci vocare consueverant, ut innumeris exemplis probari potest. Ita Tatianus in oratione adversus Græcos, ubi de sacro Jovis Latiaris loquitur, & Porphyrius in libro de Abstinentia. Sed & Eusebius in oratione tricen-

C nali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus.

καὶ πάσαις ταῖς ἁγιωτάταις. Ante hæc verba asteriscus in edditione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur, nonnulla hic deesse in scriptis exemplaribus. Verùm asteriscos qui à Rob. Stephano diligenter notati fuerant, præcipue in fine hujus libri, editio Genevensis omnes sustulit. Ceterùm hoc loco pauca desunt, quæ sic suppleo. σοί τε καὶ πάσαις ταῖς ἁγιωτάταις ἐκκλησίαις, &c. Alloquitur enim religionem Christianam.

πῶς ἀνάγκαις. Malim scribere ὅπως ἀνάγκαις, &c.

καὶ πεδίον. Campum intelligit, in quo martyres extremo supplicio afficiebantur. Moris enim erat tum apud Græcos, tum apud Romanos, ut extra portas

D supplicia de noxiis sumerentur, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Unde ad campum duci dicebantur noxii qui ad supplicium ducebantur. Sic Augustinus in libro 1. contra Epistolam Parmeniani cap. 8.

ἐπιδοῦσα ἑαυτὴν ἐπιπεσοῦμένην. Scribendum est ἑαυτὴν ἐπιδιδομένην, &c. Id est, *teipsam ultro obtulisti.* Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se ultro judicibus offerebant, & ad mortem non coacti, sed sponte currebant. Certe ἐπιδιδόναι non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit; ut verbi gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis humani. Male igitur Christophorsonus hūc locum ita vertit: *teipsam adversariis opposuisti.* Conjecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo scribitur ἐπιδοῦσα σεαυτὴν ἐπιδιδομένην.

θεατῶν δυσσεβῶν ὠμότης. Hujus loci emendationem feliciter mihi videor deprehendisse. Cùm enim ante hæc verba legatur vox πίστει, duabus ultimis hujus vocabuli literis repetitis locum ita restitui. εἰδ' ἡ τῶν δυσσεβῶν ὠμότης, &c. Nihil certius. Facessat igitur conjectura Gruteri & Christophorsoni, qui legunt θεατῶν δὲ δυσσεβῶν, &c. Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem illam Gruteri confirmat. Sed jam antea observavi, multas παραδιορθώσεις in illo codice reperiri.

τὰ τῶν ευσεβῶν σώματα. Christophorsonus, Scaliger & alij post has voces addunt ἐπὶ εἰδεῖν, quemadmodum etiam in libro Fuk. ac Moræi reperi. Sed nihil opus est hic addere, cùm præcesserit vox θεωμένους, ad quam hæc omnia referri debent. Fateor tamen magis perspicuam fore orationem, si has voces addideris.

B

ὦ δυσσεβέστατε. Alloquitur unum ex persecutoribus; Maximinum scilicet, ut est in titulo hujus capitis. Hic enim crudeliùs & infestiùs quàm ceteri Christianos persecutus est.

Pag. 599. δικαίων ἀνδρῶν σφαγάς. Scribendum videtur πρὸς δικαίων &c. nisi mendum est in verbo παραγέντων.

θυμιάσεις εἴδωλα. Delenda est postrema vox, quam Christophorsonus, Scaliger & Gruterus perperam adjecerunt. Eandem vocem in libro quoque Fuketij & Moræi adjectam inveni. Sed nihil necesse est. tantum post vocem ῥυπωθεῖεν, apponenda erat virgula. Atque ita Joannes Portesius hunc locum accepit; qui profectò feliciùs quàm Christophorsonus hæc interpretatus est in hunc modum: *Omnis illa cura tua, omne studium ne sordibus opplerentur. Ita magni primarijque Dij humana se ope sustinebant; istam diligentiam requirebant.* Atque ita etiam Musculus.

C

In Caput XXIII.

θεραπείαν δὲ. Lego θεραπείαν τε. Subauditur autem verbum φέρων quod paulo ante præcessit. Posset etiam legi θεραπείᾳ τε, & paulo post καὶ πίστις εἰλικρινής, ac fortasse rectius.

καὶ πίστιν εἰλικρινῆ. Apparet ex sequentibus, scribendum esse ἀγάπην, vel ἀγάπην. Charitas enim primùm quidem erga Deum est, deinde erga proximum. Fides verò non est nisi in unum ac solum Deum. Itaque πίστιν hic nullo modo convenire potest. Adde quod cùm hoc loco agatur de objurgatione, charitas optime congruit. Nam benevola objurgatio ac reprehensio, charitatem parit. Sed præstat hic legere καὶ πίστις εἰλικρινής, ut jam dixi. Atque ita legit Musculus, sicut ex versione eius apparet.

οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως. Quæ sit vis hujus locutionis, in superioribus libris observavimus. Nam Interpretes sensum minime assequuntur, quod tamen facile erat hoc loco. Christophorsonus quidem ita vertit: *Qui Deum ingenue confitetur, non contumeliæ, non iracundiæ sponte succumbit.* Ex quibus verbis, nemo est qui non hunc sensum eliciat; eum qui Deum confitetur, non esse iracundum, nec contumeliosum. Atqui longe alius est sensus verborum Græcorum; eum scilicet qui Christi nomen coram judice confitetur, contumeliæ ac furori persecutorum non cedere.

ἐφόδιον τῆς πρὸς τὸν θεὸν εὐμενείας. Christophorsonus legisse videtur ἐργαλεῖον, quod non probo. Nullus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro ἐφόδιον *instrumentum* verti, ut loquitur Amm. Marcellinus in lib. 29. pag. 393. *Cæsar Dictator ajebat miserum esse instrumentum senectuti, recordationem crudelitatis.* Ubi vide quæ olim annotavi. Possis etiam vertere viaticum. Nec incommode Musculus ita vertit: *Tolerantia experientiam compendij vice habet ad promerendam benevolentiam.*

οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba: πλατωνικὸν ἐκ τῆς πολιτείας, Id est, hic locus desumptus est ex libro 10. Platonis de Republica. Certe in illo libro disputat Plato de præmiis, quæ justis hominibus tum in hac vita, tum post mortem à Deo tribuuntur. Sed argumentatio qua Constantinus id adstruit, in Platone, quod sciam, non habetur.

τῶν ἐξουσίας ὑπειλημμένων. Non dubito quin scribendum sit τοὺς μὲν ἐξουσίας ὑπειλημμένους καὶ ὑποδεεστέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν ἢ εὐεργετοῦντες αὐτοὺς τινὲς, εὐχαριστεῖν ὡς κατὰ τὸ ἰσοθεῖν, &c. Id est, *absurdissimum enim esset, tam prapotentes quàm inferioris loci homines, erga eos à quibus observantur aut beneficiis afficiuntur grato animo esse,* &c. In quibus verbis *observari* refertur ad præpotentes homines; ut *beneficiis affici* refertur ad inferiores & humiliores, quod non vidit Christophorsonus. In libro Fuk. Turnebi ac Savilij legitur κἂν θεραπεύοντες μὴ τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, quod non probo. Musculus autem legit εἰ καὶ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, non male. Pag. 600.

ὁ συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio scribendum est ὃς συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, id est, ad summum Deum. Quem licet vocaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, nihilominus ὃς sequi debet in masculino.

εὐδοκίας. *Propensam voluntatem* vertit Christophorsonus; Musculus benevolentiam. Ego *obedientiam* interpretari malui. Id enim significat vox εὐδοκεῖν, morem gerere, obsequi voluntati divinæ. εὐδοκία igitur ad verbum est allubescentia. Quo sensu sumitur apud Lucam in cantico illo militiæ cælestis post ortum Domini. ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Occurrit hæc dictio passim in utroque testamento, ut jam alij observarunt. In optimo codice Fuk. scribitur ἀνδρείας τε καὶ εὐθυδικίας.

In Caput XXIV.

D

In ipso capitis titulo mendum est, sed quod nullo negotio corrigi possit. Nam pro ἀθλήσεως scribendum est ἀθλίως, ut est in codice Fuk. & in schedis Regiis.

τί δεινὸν φράσεις. Scribe meo periculo τί δ' ἂν νῦν φράσεις, quomodo etiam in libro Moræi ad oram emendatum inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In schedis autem legitur τί δ' ἂν νῦν.

ἐνδαρεῖσαι κελευσθεὶς. Rectè in libro Moræi emendatur κελευσθεὶς. Porro de Valeriani Imp. cute à Persis detracta & sale condita, alij etiam Scriptores loquuntur. Ita certe Petrus Patricius in Excerptis legationum, apud quem Galerius exprobrat Persis, quod Valerianum dolis circumventum ad ultimam usque senectutem captivum detinuerint; ac post mortem nefarie cutem eius servantes, mortui corpus immortali affecerint ignominia.

διατρίχων καὶ ἱμμανῶς. Malo consilio Genevenses particulam καὶ inseruerunt, ex Scaligeri, Bongarsij & Gruteri, ut ajunt, libris: quam etiam in libro Moraei adjectam inveni. Verùm cùm ea conjunctio sensum perturbet, nec in Regiis schedis, aut in editione Stephani legatur, longè longeque eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam retinet.

In Caput XXV.

Pag 601. *διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην.* Quam ob causam Diocletianus Imperium deposuerit, non convenit inter auctores. Quidam scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurarum, cùm ex haruspicum responsis comperisset maximas clades impendere Reipublicæ, sponte Imperium abjecisse. Testatur id Aurelius Victor. Alij scribunt, Diocletianum ingravescente ævo, cùm se minus idoneum gerendæ Reipublicæ esse sentiret, tum ob senium, tum propter infirmam valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus & elegantissimus. Idem scribit incertus auctor in Panegyrico quem dixit Maximiano Herculio & Constantino. *Sed tamen*, inquit, *utcumque fas fuerit, eum Principem quem anni cogerent & valetudo deficeret, receptui canere. Te vero in quo adhuc sunt ista integra solidaque vires, &c.* Sunt qui scribant Diocletianum, cùm videret Christianos à se superari non posse, præ dolore atque impatientia Imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hîc disertè affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis porro est qui Constantini testimonio ausit refragari, cùm is in aula Diocletiani vixerit, nec eum quicquam horum latere potuerit. Idem quoque tradit Eusebius in libro 8. historiæ. Verùm ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cùm post abdicationem imperij diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mentis emotæ indicium dedit. Vel id unum quod Herculio & Galerio ipsum ad resumendum imperium invitantibus respondit, quantæ sapientiæ est? *utinam Salonæ possetis visere olera nostris manibus sata.* Itaque in illo secessu semper cultus est ab omnibus illius temporis Imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in Panegyrico quem dixit Constantino: *Atenim divinum illum virum, qui primus imperium & participavit & posuit, consilij & facti sui non pœnitet. Felix beatusque verè, quem vestra tantorum Principum colunt obsequia privatum.* An verò tam impensè cultus fuisset Diocletianus à quatuor Augustis Imperatoribus, si mentis suæ parum compos fuisset; An Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod Imperium primus posuerat, si propter dementiam ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando Imperio, diu ante persecutionem ceperat Diocletianus, tunc scilicet cùm de Persis alijsque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Illic enim in templo Jovis Capitolini ab Herculio Collega Sacramentum exegit, ambos uno eodemque die Imperium esse posituros. Docet id Eumenius in panegyrico jam citato: *Hunc ergo istum qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari. huic illum in Capitolini Iovis templo jurasse pœnituit.* Triumphavit autem Diocletianus Romæ cum Herculio collega anno Imperij 18. ut scribit Hieronymus in Chronico, id est, anno antequam persecutio fieret Christianorum. Certe auctor Panegyrici dicti Maximiano & Constantino, longe ante abdicationem id consilium à Diocletiano captum, & cum Herculio communicatum esse testatur his verbis: *Tale est Imp. quod omnibus nobis incluso gemitu mœrentibus facere voluisti: non quidem tu Reip. negligentia aut laboris fuga, aut desidia cupiditate ductus, sed consilij olim, ut res est, inter vos placiti constantiâ, &c.* Quæ cùm ita sint, quomodo stare potest quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum in amentiam versum, ob id sponte Imperio se abdicasse. Equidem facile crediderim, Diocletianum post cœptam persecutionem morbo correptum, de statu mentis aliquantisper deturbatum fuisse; maxime cùm Constantinus & Eusebius id constanter affirment. Hoc enim evenire solet ægrotantibus, & præcipuè melancholicis, cujusmodi Diocletianum fuisse ex nummis conjicere licet. Sed nego illum ob hanc causam Imperium posuisse. Porro in codice Fuk. & Turnebi totus hic locus ita legitur: *ἑαυτοῦ καταψηφισάμενος, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφροσύνης βλάβην μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκήσεως καθειργμῷ ἑαυτὸν πιστεύσας· ἵν' οἶμαι τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δεδιὼς διαγάγοι τὸν ἐπίλοιπον βίον. τί, δὴ τούτῳ συνήνεγκε πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐστήσασθαι. λαλεῖ. &c.*

ἐδαπανᾶτο μέντοι τὰ βασίλεια. Intelligit palatium Nicomediæ, quod paulo post excitatam à Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et Imperatores quidem ipsi ac reliqui Gentiles, Christianos hujus incendii auctores esse criminati sunt, atque idcirco acrioribus in eos suppliciis sævierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. 8. historiæ Ecclesiasticæ cap. 6. sub finem. Sed Constantinus palatium illud igne cælitus immisso conflagrasse testatur. Cujus testimonium eo plus auctoritatis habet, quòd ipse præsens adfuit, cùm hæc Nicomediæ gererentur. Videtur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum usq; deinceps *ἐμβρόντητος* permansisse, assidue formidans ne fulmine percuteretur. Id certe innuere videtur hæc Constantini narratio. Ex his patet, quantopere falsus sit Christophorsonus in vertendo hujus capitis titulo. Putavit enim palatium Diocletiani conflagrasse, postquam is Imperio se abdicasset: cùm tamen id contigerit Diocletiano adhuc Imperium obtinente, ac degente in Nicomediensi palatio.

σωφροσύνης διδάσκαλον. Ultima vox deest in codice Fuketij.

οἱ μηδὲ τὰ μεταφρένα τῶν πολεμίων. Vel hoc dicit de tyronibus, qui recens in militiam adscripti, nondum cum hoste congressi fuerant; vel de timidis & ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exercitus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quòd Achilleum diutina obsidione expugnavit Alexandriæ. Porro obscurum est, quid sibi velit Constantinus, cùm ait milites illos transfixisse pectora civium suorum, id est, Christianorum. Credibile est Diocletianum, cùm infensus esset

Christianis, à quibus incensum fuisse palatium suum suspicabatur, mandasse militibus suis, ut quotquot in urbe vel in agris deprehendissent Christianos, obtruncarent. Certe multa Christianorum millia sub Diocletiano & Maximiano Nicomediæ cæsa referuntur: quorum memoriam Græci celebrant die 4. Septembris & 28. mensis Decembris.

τοσαῦται γοῦν ἐγίνοντο σφαγαί. Hæc periodus suo loco mota est. Locari enim debuerat statim post vocem διαταμόμενοι, hoc modo: μετάφρενα διατεμόμενοι. τοσαῦται γοῦν ἐγίνοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγίνοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. τέλος γοῦν, &c. Id est, *Pectora tribulium suorum perforabant ij qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantaque facta sunt cædes, ut si in prælijs adversus Barbaros facta fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero* B *divina providentia tam impiorum facinorum ab illis pœnas expetiit, nec tamen sine damno Reipublicæ. Totus enim ille supra memorati Imperatoris exercitus, &c.* Quid his clarius, quid apertius? Næ admodum pertinacem esse oportet illum, qui hæc ita restituenda esse negaverit.

ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγίνοντο. Duplex hujus loci sensus potest esse. Aut enim ita verti potest ut vertit Portesius: *Sane cædis & sanguinis tanta vis fuit, ut si Barbarorum esset, ad fœdus sempiternum sufficeret.* Aut cum Christophorsono verti potest in hunc modum: *Tot plane facta sunt cædes, quot si in Barbaros facta fuissent, satis multa ad æternam pacem constituendam videri potuissent.* Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio Pharsaliæ cùm dicit:

Heu quantum potuit terra pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextræ.

Pro ὅσαι tamen melius scriberetur ὥστε. Sequitur enim εἰκαιὰς εἶναι.

τινὸς ἀρχῆς τοῦ. Maxentium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Quonam autem modo exercitus Diocletiani ad Maxentium transierit, non difficile est divinare. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maximianus eius copias accepit; quarum partem Severo Cæsari ad Italiæ tutelam tradidit. Paulo post cùm Maxentius Imperium Romæ arripuisset, Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis & pollicitationibus corruptum Severi exercitum, ad suas partes traduxit. Post hæc Galerius cum majoribus copiis adversus Maxentium profectus, ipse quoque simili militum proditione desertus est. Ita Diocletiani milites in potestatem Maxentij venerunt.

προνοίας θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus προνοίας τε θεοῦ ἡ μεγάλη πόλις καὶ ἐυμαρροῦσα.

ἀλλὰ μὴν καὶ. Scribendum est ἀλλὰ μὴν αἱ πρὸς τὸν θεὸν εὐφορήσεις, &c. codex Fuk. ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ.

καὶ τὴν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων. Gloriatur Constantinus, quòd profligata Maxentij tyrannide Romanis libertatem & contractus cum justitia reddiderit. Nam post cædem tyranni, quæcumque ab eo vel à judicibus eius gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si quis dignitate ab illo auctus fuisset, ad pristinum statum redibat, & codicillos impetratæ A dignitatis ad legitimum Principem referre cogebatur. Sententiæ quoque ac decreta, quæ ijs temporibus prompserant judices, ex publicis scrinijs ac tabularijs auferebantur. Denique totum illud tempus tyrannidis pro nullo habebatur, perinde ac si nunquam fuisset. Quare nec ad præscriptionem longi temporis proficiebat. Pacta quoque & conventa, & cujusquemodi contractus per id temporis spatium inter privatos transacti, pariter infirmabantur, idque stricto jure. Verùm legitimi Principes parta de tyrannis victoriâ, postquam omnes eorum actus infirmaverant; pacta, venditiones, donationes, manumissiones, & hujusmodi privatorum gesta confirmare consueverant, datâ publicæ constitutionis indulgentiâ; ne si hæc omnia irrita fierent, privatorum quies ac securitas conturbaretur. Docent id Imperatorum leges in cod. Theodosiano lib. 15. *de infirmandis his quæ sub tyrannis gesta sunt.* Ex quibus intelligimus, cur Constantinus dicat se contractus Romanis reddidisse. In codice Fuk. συμβόλων scribitur non συμβολαίων. Ad hunc morem alludere videtur Rufinus in fine libri 9. cùm ait: *Edictu namque frequentibus per omnem locum propositis, non solùm tyrannicas adversus Christianos depulerat leges, jusque civile reddiderat,* &c.

In Caput XXVI.

πάντων γε μάλιστα. Scribendum est πάντως, & ante hanc vocem ponenda est interrogatio, quemadmodum legisse videtur Christophorsonus. Pag. 602.

τὴν τῶν δὲ χειρῶν ἀνιωτάτην λατρείαν. Non possum probare interpretationem Christophorsoni qui C vertit: *Manuum ad cœlos sublatarum cultum.* Ego verò non dubito quin λατρεία hoc loco idem sit ac *ministerium.* Ait enim Constantinus, homines Deo debere præstare manuum suarum ministerium; idque cum fide pura ac sincera. διακονίαν & ὑπηρεσίαν supra dixerat eodem sensu. Certe χεῖρες pro manibus ad cælum elevatis, seu pro precibus, quomodo dici possint non video. Sed & quæ sequuntur, apertissime refellunt versionem Christophorsoni. Addit enim Constantinus καὶ εὐχαῖς γε ταῖς χερσὶν, &c. Id est, *precibus quoque & supplicationibus cum manuum opera ac ministerio conjunctis, quidquid actum est pro hominum utilitate feliciter esse confectum.* Postquam enim Constantinus dixit homines manuum suarum ministerium Deo debere præstare, addit non solùm manus Deo commodandas, sed etiam preces ac supplicationes adhibendas, ut D res quas agendas suscepimus, feliciter cedant. Hoc est quod Græci vulgari proverbio dicere solebant σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει; quo indicabant, simul cum precatione manum operi esse admovendam. Porro cùm ait Constantinus τὴν δὲ τῶν χειρῶν λατρείαν, de seipso loquitur, eo modo quo apud Virgilium Æneas:

——————si Pergama dextra
Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

πρὸς ἡγουμένης φιλείας. Scribendum est uno verbo προηγουμένης, quòd miror à Scaligero & alijs animadversum non fuisse. Ita certe codex Fuketij.

τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβευούσης. Populum Romanum intelligit, qui cùm Maxentij tyrannide oppressus esset, pro Constantino adversus Maxentium

vota faciebat. Et hic quidem sensus tolerari potest. Verumtamen re attentius examinata, aliquid mendi hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἐμῷ στρατεύματι βραβεύουσας.

ἀφελείπεται κόσμ☉. Hoc loco κόσμ☉ ponitur pro prætextu; quod vocabulum in oratione latina Constantini cùm Interpres non intelligeret, ita vertit: meliùs facturus, si πρόφασις posuisset. Male igitur Portesius & Christophorsonus *mundum* interpretati sunt.

ἀναίτιος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Scribendum A est πλημμάτων, ut in libro Moræi emendatum inveni. Atque id jam ante monuerunt Genevenses ex Scaligeri & Bongarsij libris, quibus subscribit codex Fuketij.

τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας. Non assentior Scaligero, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant. τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτ. Ego malim legere τῆς ἡμετέρας καὶ σφῶν αὐτῶν σωτηρίας, quam scripturam in versione mea secutus sum. In codice Fuk. scribitur τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In schedis autem scriptum est τῆς τε ἡμέρας αὐτῶν, &c.

HENRICI VALESII
ANNOTATIONES
IN ORATIONEM EVSEBII
DE LAUDIBUS CONSTANTINI
HABITAM IN TRICENNALIBUS.

In Prologum.

Pag. 603. Πρόλογ☉. Solebant olim Sophistæ ante orationes suas brevi interdum præfatione proludere; more Citharœdorum qui ante canticum, tentamenti causa aliquid præcinunt. Hæc præfatio vulgo προθεωρία dicebatur. Sic in oratione 15 Themistij, & in declamationibus Libanij non semel occurrit. Hinc προθεωρία à Theodorito sumitur pro prologo.

ἐπαρξάμεν☉. Scribe ἀπαρξόμεν☉ ex codice Fuketij.

πάντων ἀνθρώπων ἀλεείνων. Scribendum est πάτον ἀνθρώπων. Est enim Hemistichium Homeri notissimum de Bellerophonte, quod Cicero ita convertit ut posui. Certe in codice Fuk. diserte scribitur πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων. Porro Eusebius hunc prologum crebris Poetarum versiculis quasi floribus de industria conspersit, ut auditorum animos hujusmodi venustate pelliceret. Sic supra χρυσίοις δ' ἐπάεσι, Poeticum est.

ὅπη δ' οἷοι περ δ' ἐπιτήδειοι. Non dubito quin Eu- C sebius scripserit, ὅσοι δ' ὅπερ οἱ ἐπιτήδειοι. Subaudiendum autem est verbum εἰσίν. At Interpres hujus orationis Christophorsonus cùm hæc non animadvertisset, omnem hujus loci sensum interpretatione sua confudit. In codice Fuk. desunt hæc verba ὅπη δ', optimè.

πλὴν ἔτι λειπόμενα. Sic etiam Fuk. codex, malim tamen scribere πλὴν ἔτι.

Pag. 604. μᾶλλον ἢ μανίαν. Transpositio verborum familiaris Eusebio, pro ἢ μᾶλλον μανίας. Mox ἐπιτηδείαις scribitur in codice Fuk.

τῶν τελείων ἡμῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι. Proculdubio scribendum est τῶν τελετῶν, quam emendationem confirmant verba quæ mox sequuntur, οἱ δὲ τὰς θεοπρεπεῖς τελετὰς ἱεροφαντούμενοι. Ait enim Eusebius libros sacros in quibus divina continentur oracula, magistros nobis esse sacrorum B mysteriorum, ac veluti quosdam Hierophantas.

ἱεροφαντούμενοι. Idem est quod supra dixit τελούμενοι. Nam ἱεροφαντεῖν, idem valet ac τελεῖν. Quare ἱεροφαντεῖσθαι idem erit ac τελεῖσθαι. Hierophantæ Athenis dicebantur antistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant & consignabant. Quos tanto honore prosequebantur sacrati, ut nunquam eos proprio nomine appellarent. Docet id Eunapius in vita Maximi Philosophi his verbis: τοῦ δὲ ἱεροφάντου κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ὅστις ἦν τοὔνομα, οὐ μοι θέμις λέγειν· ἐτέλει γὰρ τὸν ταῦτα γράφοντα, καὶ εἰς Εὐμολπίδας ἦγε: *Nomen verò eius qui tunc erat Hierophanta, nefas mihi est efferre, propterea quod me qui hæc scribo, sacris initiavit, & inter Eumolpidas retulit.* Idem testatur Lucianus, seu quis alius auctor, in lexiphane; ubi Megalonymus quidam Atheniensis ait se cùm egressus esset domo visurus Magistratum, offendisse Daduchum & Hierophantam, & alios sacrorum ministros, qui Diniam in jus trahebant, accusantes hominem, quòd ipsos proprio nomine appellasset, cùm nefas esset eos proprio nomine appellare, posteaquam consecrati fuerant: ἔγκλημα ἐπάγοντας, ὅτι ὠνόμαζεν αὐτοὺς καὶ ταῦτα εὖ εἰδὼς, ὅτι ἐξ οὗπερ ὡσιώθησαν, ἀνώνυμοί τέ εἰσι, καὶ οὐκέτι ὀνομαστοί. Quanquam Lucianus plus dicit quàm Eunapius. Nam Eunapius quidem ijs duntaxat qui sacrati apud Eleusinam fuissent, nefas fuisse dixit Hierophantam illum à quo sacra susceperant, proprio nomine appellare. Lucianus verò omnibus promiscue id vetitum fuisse affirmat. Hinc est quod inter Epistolas Libanij, quædam leguntur hoc titulo τῷ ἱεροφάντῃ. Et in lib. 5. Epistolarum Symmachi, primæ tres inscribuntur *Hierophantæ*. Cùm enim uterq; illorum Athenis initiatus fuisset, nefas habuit Hierophantam proprio nomine appellare.

θείων ἱερὰ ψάμμιθα. Vocem omiserant Typographi Genevenses, quam nos ex codice Fuk. supplevimus θείων ὀργίων ἱερὰ ψάμμιθα.

IN

IN ORATIONEM EUSEBII
DE LAUDIBUS
IMPERATORIS CONSTANTINI
HABITAM IN TRICENNALIBUS.

Pag. 605. **O**ὐδ' εἴ τις ἐπαξίως. Scribendum videtur οὐδ' ἄν τις. Videtur tamen aliquid hic deesse. In codice Fuk. scribitur οὐδέ τις ἐπαξίως νοῆσαι τοῦτον δυνήσαιτ' ἄν, recte.

δᾳδουχοῦντες. Eleganter Eusebius Solem & Lunam comparat lampadariis seu cursoribus, qui Imperatori præire consueverant cum cereis & lampadibus, ut notavi ad Amm. Marcellinum.

τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων. Hæc verba desunt in codice Fuketii.

τὸν μέγαν βασιλέα χριστόν. Postrema vox delẽda est. Quæ enim hactenus dixit Eusebius, non de Christo, sed de Deo Patre dixit, cui proprie monarchiam veteres Theologi tribuerunt. Sed & sequentia manifeste docent, hæc non dici de Christo. Si cui tamen religio est aliquid expungere, post B vocem βασιλέα distinctionem apponere oportebit, ut sensus sit Deum Patrem, summum omnium Regem, tum à Christo, tum à Constantino hymnis celebrari. Idem enim de Christo infra dicit Eusebius noster.

εὖ μάλα δοκῶν ποιεῖν. Scribendum videtur δοκῶ ποιεῖν, quam lectionem in versione mea secutus sum. Sed videntur omnino hic quædam deesse, quæ suppleri possunt in hunc modum: τοῦτον ἡμῖν τὸν μέγαν βασιλέα, χριστὸν καὶ αὐτὸν καλλίνικον ἡμῶν βασιλέα ἀνυμνεῖν συνῃσθημένος, ἀνυμνεῖ ὁ ἡμέτερος βασιλεύς, εὖ μάλα δοκῶν ποιεῖν, &c. Id est: *Hunc maximum Regem à Christo, qui & ipse Rex noster est invictissimus hymnis celebrari probè sciens Imperator noster, ipse quoque laudibus atque hymnis prosequitur, recte atque ordine faciens; quippe qui intelligat, hunc unum nobis imperii auctorem esse.* Itá sensus est apertissimus: nec puto Eusebium aliter scripsisse ac sensisse. C In codice tamen Fuk. scribitur: εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν.

ὑπὸ μεγάλῳ σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ. Interpres hæc de Constantino dici existimavit, quod equidem non damno. Possunt tamen etiam de Christo accipi.

τὴν πρὸς τὸ εὖ μάλα τοῦ κρείττονος ὑποταγήν. Hic locus corruptus est, quem tamen facile possis emendare. Scribe igitur meo periculo τὴν πρὸς τὸ νεῦμα τοῦ κρείττονος certissima emendatione.

ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπείρων. Quatuor hæc vocabula delenda esse videntur, utpote superflua, & huic loco parum convenientia. Quod si quis ea retinere voluerit, transponenda erunt hoc modo: πηγῶν τε τῶν ἀενάων ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπείρων πηγάζουσαι ῥύσεις. Quanquam aliud verbum substituendum videtur. Neque enim commode dicitur: πηγῶν πηγάζουσαι ῥύσεις. Melius esset ἀνομβρίζουσαι, ut loquitur Eusebius infra, vel potius ἀνομβροῦσαι.

εἰς ὕψος αἰρόμενα. Ultima vox deest in codice Fuk.

Pag. 606. τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντόπτην. Scribendum videtur τοῖς A πρὸς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖν ἀδυνάτοις. In codice Fuk. legitur τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν αὐτοπτεῖν, rectè.

ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου. Interpres hunc locum ita vertit: *Lunam quoque, cujus lumen multò obscurius est quàm Solis.* Ego verò scribendum esse existimo τὸ φέγγος ἡλίου, id est: Luna verò quæ sub Solis lumine incedit.

τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως. Malim scribere τῆς ὑπερμεγέθους δ. Mox ubi legitur σοφίαν ἀναπέμπουσι, aliud verbum substituendum est; puta ἀνυμνοῦσιν, vel ἀνακηρύττουσιν. Nam verbum illud ἀναπέμπουσιν non convenit huic loco, & ex sequente periodo huc perperam irrepsit. In codice Fuk. legitur τὴν πολυποίκιλον σοφίαν γεραίρουσιν absque his verbis τῆς ἀπειρ. δυνάμεως, quæ nec in vetustissimo codice Palatino leguntur.

B καὶ μετὰ πάντας. Non video quomodo hæc dici possint de Verbo, illud esse ante omnia & post omnia; nisi de Verbo incarnato hæc intelligamus. Quo sensu in Apocalypsi legitur: Ego sum α & ω. primus & novissimus. Potest etiam id intelligi de Verbo, quod cùm ante omnia sæcula genitum sit, nihilominus continuè generatur à Patre. Et hoc est, quod in Psalmis dicitur: *Filius meus es tu: ego hodie genui te, &c.* Sic Verbum est ante omnia & post omnia & in omnibus, non successione temporis, sed ob rationem æternæ generationis. Ipse enim est omnium initium ac finis; qui omnia quæ sunt, & quæ esse possunt, inchoat simul ac terminat. Possunt tamen hæc Eusebii verba aliter intelligi, si construantur cum verbo ὑπεξιλάσκεται. Ita sensus erit, Verbum ante omnes & post omnes Deum Patrem placare. Sed prior expositio verior est. Sic enim Dionysius C Alexandrinus in Epistola ad Hermamonem de Filio Dei loquitur: οὐδὲ τὴν κρίσιν ἐπειδὴ τοῦ πρὸ πάντων καὶ μετὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Qui locus refertur in libro 7. c. 10. historiæ Ecclesiasticæ. Novatianus quoque in libro de Trinitate cap. 14. Christum ait esse ante omnia & post omnia: ante omnia quidem, ut Deum; post omnia verò, utpote hominem.

τῇ τοῦ πατρὸς καθωσιωμένος τιμῇ. Male Interpres vertit *dignitatis paternæ particeps*, cùm vertendum esset, devotus ac dicatus cultui patris. Similis est inscriptio illa, quæ in basi statuarum quas Imperatoribus dicaverant, vulgo legitur DEVOTUS NUMINI MAJESTATIQUE EJUS. Ceterùm hæc Arianũ dogma sapiunt. Quisquis enim Deum Verbum cultui Dei Patris devotum esse dicit, is profectò nimis abjectè de Verbo loquitur, ac Verbum non æquare Deo Patri, sed potius subjicere videtur. Ejusmodi est quod addit Eusebius, Verbum Patri suo supplicare pro omnium salute. Quæ si de Deo Verbo dicantur quatenus verbum est, ferri nullomodo possunt. Sin de Christo accipiantur, id est, de

mm

Verbo postquam humanam naturam assumpsit, sunt verissima. Eadem sententia extat in lib. 2. adversus Marcellum cap. 7 ubi Eusebius ait filium colere, adorare & glorificare Deum Patrem. Porro in codice Fuk. paulo ante legitur: ὁ παντὸς χρόνου. καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτατος.

ἴσοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας. Non dubito quin Eusebius ipse scripserit δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας, quod editores cum ferre non possent, mutandum esse putarunt in ἴσοις, ut filius Patri æqualis poneretur. Verùm Eusebium ita scripsisse ut dixi, docet primo ipsa series orationis. Distinguit enim Eusebius hoc loco gubernationem & regimen universi à regno Dei Patris. Et in gubernatione quidem universi, Filium ait principem locum obtinere: in regno autem Patris secundum: πρωτείοις μὲν τῆς τῶν B ὅλων ἀρχῆς, δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐνσεβαζόμενος. Vides τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν, id est, regnum universi opponi regno Dei Patris: πρωτείοις igitur opponi etiam debent τὰ δευτερεῖα. Deinde τὰ ἴσα τῆς βασιλείας græce non dicitur. Postremo Eusebius Filium semper secundam causam appellat in libris Demonstrationis, & τῶν δευτερείων ἠξιῶσθαι dicit in lib. 5. Demonstrationis cap. 4.

In Caput II.

Pag. 607. ὁ δ᾽ ἐξαρχῆς δὲ τούτῳ φίλος. Hic locus sic mihi restituendus videtur: συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰώνων εἰς ἀπείρους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας διαρκεῖ. ὁ δὲ τούτῳ φίλος, &c.

τῶν τῆς θείας ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ. Quodnam sit hoc cognomentum divinæ appellationis, quo affectus atque insignitus est Constantinus, non satis li- C quet. An forte Victoris nomen intelligit Eusebius, quod Constantino inditum est, ut supra notavimus? An potius cognomentum Maximi, quod Dei proprium est? Potest etiam ipsum Constantini nomen intelligi, quo significatur is qui est. Hoc autem Dei proprium nomen esse docent sacræ literæ. Denique cognomentum Christiani quod Constantinus maximme adamavit, hic possumus intelligere.

πρὸς τὴν αὐτὴν βασιλείαν. Lego cum Interprete πρὸς τὴν αὐτοῦ.

τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας. In codice Fuk deest ἀληθοῦς rectius.

Pag. 608. ἀκροαὶ ἀθέων ἀνδρῶν. Corrupta vox est ἀκροαῖς, pro qua quid substituendum sit, nescio. Nisi forte placet ἀκροάσεσιν. Laudat enim Constantinum, quòd decennalibus suis oratores ethnicos non admittat.

ζηλῶν φιλανθρωπίαν ἀνακείμενος. Expungenda sunt D hæc verba, quæ hic non suo loco posita, interius restituenda sunt hoc modo: ἀδιαφθόροις μὲν δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων· λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραίρων τὴν θεολογίαν, πράξεσί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν· ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον, &c. Nihil certius hac emendatione, nec aliter legit Interpres, ut ex versione ejus apparet. Quare videtur hic esse error Typographi. Emendationem nostram diu postea nobis confirmavit codex Fuk. in quo ita prorsus scribitur, ut conjeceram; nisi quod habet ὅλος τε ἀνακείμενος, &c.

πρὸς τὸν ἁπάντων καλλιερεῖ. Scribendum est πρὸ τῶν ἁπάντων, vel πρῶτος.

In Caput III.

καὶ ὥσπερ ἐνθάδε. Hæc verba usque ad ἀφιέμενος desunt in codice Fuk. & in vetustissimo codice Palatino, ut monuerunt Genevenses.

καὶ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα. Si rem exactius disquiramus, falsum est, Constantinū Juniorem Cæsarem à Patre creatum fuisse primo Imperii Constantini decennio. Constantinus enim junior à patre Cæsar creatus est Gallicano & Basso Coss. Calendis Martiis, anno Christi 317. Erat hic annus Imperii Constantini XI. Quare non intra primum decennium, sed potius intra secundum Cæsar creatus est junior Constantinus. Proinde hic Eusebii locus benigne interpretādus est, & κατὰ τὴν πρώτην δεκάδα, sumendum est pro ἀμφὶ τὴν.

ἤδη δὲ τῆς τετάρτης ἀνακυκλουμένης περιόδου. Const. Pag. 609. Imperator tricennalia edidit Constantio & Albino Coss. 8. Calendas Augusti, qui dies tricesimum ejus Imperii annum inchoabat. Ab hoc igitur die supradictis Coss. anno Christi 335. incipiebat quarta periodus decennalis Imperii Constantini juxta computationem Eusebii: cùm tamen incipere potius deberet ab insequente anno, primo scilicet ac tricesimo. Verùm hæc non ita exacte supputari solent ab oratoribus.

καισάρων τε ἀναδείξεσι. Dalmatium & Hannibalianum intelligit, quorum prior Cæsar, alter verò Rex à Constantino declaratus est anno Imperii tricesimo die 15. Calendas Octobris, ut legitur in Fastis Idatii. Hieronymus in Chronico scribit tricennalibus Constantini Dalmatium Cæsarem factū fuisse. Ubi tricennalia posuit pro anno Imperii tricesimo: cùm tamen tricennalia proprie sit dies primus anni tricesimi. Etenim Imperatores Romani quinquennalia, decennalia ac vicennalia sua celebrabant die primo quinti, decimi aut vicesimi anni principatus sui. Quippe hæc vocabula nihil aliud significant, quàm Natalem imperii qui quinto quoque anno ac decimo recurrente maxima pompa ac festivitate celebrabatur. Durabat autem hæc festivitas uno aut altero die, quo circenses ac theatrales ludi edebantur. Proinde cùm Dalmatius non sit factus Cæsar 8. Calendas Augusti, qui dies annum Imperii Constantini tricesimum inchoabat, improprie locutus est Hieronymus, qui Cæsarem illum creatum esse dixit tricennalibus Constantini. Rectius Eusebius noster hoc loco id refert post tricennalia, incipiente jam 4. periodo decennali Imperii Constantini. Nam post tricennalium festivitatem novam periodum inchoabant, quasi tricesimus annus qui tantum delibatus fuerat, completus jam esset. Atque ut Jurisconsulti dicere solent, in dignitatibus annum cœptum pro completo haberi: ita etiam in quinquennalibus, decennalibus & reliquis hujusmodi festivitatibus facere consueverant. Sic intelligendus est locus Amm. Marcellini in lib. 14. ubi de tricennalibus Constantii loquitur his verbis: *Arelate hiemem agens Constantius, post theatrales ludos atque Circenses ambitioso editos apparatu die 6. Idus Octobres, qui Imperii ejus annum tricesimum terminabat, &c.* Omnino enim Marcellinus annum 30. terminatum posuit pro inchoato, ob eam quam dixi rationem.

προφητῶν θείων. Codex Fuk. θείων προφητῶν. Et paulo post ὑπὸ δὲ τῷ χρόνῳ, &c. Porro locus ille quem ex divinis Prophetis citat Eusebius, legitur in cap. 7. Danielis.

τὸν ἰπάξιον αὐτοῦ καρπὸν. Constantium Cæsarem intelligit. Hic enim primum ad regendas Gallias à patre missus fuerat. Postea verò in Orientem translatus est, ut docet Julianus in oratione 1. de laudibus Constantii, & Libanius in Basilico.

βασιλικοῦ τιθρίππου. Nihil hoc loco vidit Interpres, qui hunc locum ita vertit: *Porro imperii quadrifariam dispertiti jugum, quasi quatuor equis, id est, sibi, & tribus filiis Cæsaribus fortissimis imponens.* Atqui Eusebius quatuor Cæsares diserte dicit, quos quatuor equis comparat, qui uno jugo copulati imperialem currum trahebant, cui auriga præerat Constantinus. Quatuor autem Cæsares sunt Constantinus junior, Constantius & Constans Constantini Imperatoris filii, & Dalmatius filius Dalmatii, de quo supra.

τὸν ἐπὶ γῆς, μόνον. Diu me torsit hic locus. Tandem verò certissimam ejus emendationem deprehendi. Scribo igitur τοῦτο γὰρ τῇ ἀνθρώπων φύσει τῶν ἐπ' γῆς μόνη, τῶν ἁπάντων διδώρηται βασιλεύς. Id est: *Hoc enim soli omnium quæ in terra sunt animantium homini Deus indulsit, ut scilicet monarchiæ divinæ similitudinem exprimeret.* Idem repetit Eusebius infra pag. 611. ubi enumerat beneficia, quæ genus humanum à Deo Verbo accepit: βασιλικὸν τι τοῦτο τὸ ζῶον ἀπειργάζετο, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι, τοῦτ' εἰδέναι ἀναδείξας. | At Interpres pro μόνον, hoc loco legisse videtur νόμον. Sic enim vertit: *Istam enim Imperii formam lex, quæ Rex omnium est, humano generi tribuit.*

νόμος γὰρ οὗτος. Hæc de summo omnium Rege ac Deo dicuntur, qui vere lex est ac norma regiæ potestatis. Posset etiam hic legi μόνος, ut sensus sit solum Deum regiam potestatem obtinere, quippe qui solus omnibus imperet, & monarchiam obtineat. Itaque in superiore periodo scribendum videtur μόνη μόνος τῶν ἁπάντων διδώρηται βασιλεύς. Neque aliter Eusebium scripsisse existimo. Sententia enim apertissima est & elegantissima, si ita legerimus. Et hæc periodus cum præcedente optime cohærebit.

Pag.610. ὁ τοῦτο λόγος, καὶ νόμος βασιλικὸς εἷς. In codice Fuk. deest virgula, optime. Filius enim Dei est sermo seu ratio & lex Dei Patris, ut paulo post dicit Eusebius.

μέγιστον ἀγαθὸν δόμα. Delenda vox ἀγαθὸν, vel certe vox δόμα. alterutra enim vox vacat. Malim tamen posteriorem vocem expungere. Sic enim Eusebius infra cap. 12.

In Caput IV.

Pag. 611. φρομελετῶντι τε καὶ φροδικάζεσθαι. Scribendum puto φρομελετᾶν. Sic enim Eusebius loquitur infra, ubi de Deo Verbo ita scribit: μέτρα τε ζωῆς τοῖς τῶν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, φρομελετᾶν ἐν τῷ δὲ τὰ φροοίμια τῆς ὑπὲρ τὸν τῆδε αἰῶνα ζωῆς ἅπασιν ἀνθρώποις συγκεχώρηκεν. Eadem utrobique sententia est. Quippe in altero loco de regno cœlesti loquitur; in altero de vita æterna: & utriusque proludia quædam ac præexercitamenta hominibus in hac vita à divino Verbo ait esse concessa. Quare non dubito quin Eusebius ita scripserit: φρομελετᾶν τε καὶ φροοιμιάζεσθαι ἐνθένδε τῆς οὐρανίου βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἐλπίδα. Atque ita sensus est apertissimus. Subaudiendum est autem verbum ἀναδείξας, quod præcessit. Hæc A cùm multo ante scripsissem, nactus tandem Fuketianum codicem, meam conjecturam ejus auctoritate confirmatam saltem ex parte deprehendi. In eo enim legitur: φρομελετᾶν τε καὶ φροδιδάσκεσθαι. optime.

τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν. Malim scribere τά τε αὐτοῦ. Porro tota hæc Eusebii pagina valde hiulca est, ob frequentiam nimiam verborum quæ in imperfecto tempore posita leguntur. Ex quo tædiosa ac morosa existit oratio.

In Caput V.

χρηματίσει οὗτος. Codex Fuk. χρηματίσειεν οὗτος longe rectius. Pag.612.

ὥσπερ ἀπὸ πικροῦ πόματος. Interpres vertit: *ex qua tanquam ex amara stirpe, germina perniciosa nascuntur.* Quod procul dubio elegantius est. Neque B enim πόμα & βλάστημα ullam inter se habent convenientiam. Videtur tamen Eusebius alludere hoc loco ad calicem iniquitatis, de quo in Psalmis dicitur: *Bibent ex hoc omnes peccatores terræ*, &c.

καὶ σωτὸς. Non dubito quin Eusebius scripserit καὶ ἄσωτος. Est enim elegans paronomasia, βίος ἄσωτος καὶ ἄσωστος, quam latina lingua exprimere non potest. In Fuketii codice desunt hæ voces καὶ σωτὸς.

φερώνυμον τῇ πράξει. Duæ ultimæ voces desunt in codice Fuketii.

νικητὴς ἐτύμως. Alludit ad pronomen Constantini. Nam Constantinus Victoris sibi pronomen adsciverat, ut notavi ad libros de vita Constantini.

ὁ δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος. Codex Fuk. ἀληθῶς δὴ καὶ Pag. 613. C μόνος, rectius.

βασιλικὴν ἀλουργίδα, μόνος ἐπαξίως ἐμπεπορπημένος Quæret hic aliquis, cur Eusebius dixerit Constantinum solum regali purpura amictum fuisse. Quatuor enim tunc erant Cæsares, qui purpuram gestabant. Certe Cæsares purpuram gestasse docet Amm. Marcellinus in libro 16. ubi narrat quomodo Constantius Julianum Cæsarem declaravit. Sed responderi potest, Eusebium non dicere simpliciter Constantinum solum amictum fuisse purpura; sed solum meritò purpuram gestasse.

ἢ δυσκολωτέραν. Lego δυσκολωτέρων θρεμμάτων, quod miror Interpretem non vidisse. Est enim homo omnium animalium morosissimum, & quod difficillime regitur.

D πρὸς ὄχλου τίθεσθαι. Scribo τίθεται. ut est in codice Fuketii. Porro Interpres hanc locutionem non intellexit; quam latine ad verbum ita possumus interpretari: *molestiæ potius deputat quàm voluptati.*

τὴν τῶν ὑπηκόων δορυφορείαν. Scribendum videtur δωροφορείαν. Duplex enim subditorum genus hîc designat Eusebius; armatos scilicet, & provinciales. Quorum hi quidem pecunias ac tributa conferunt Imperatori: quod δωροφορεῖν vocat Eusebius ac Themistius; leni scilicet vocabulo rem omnium acerbissimam obvelans. Illi verò pecunias in stipendium accipiunt.

στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν. Scribendum est procul dubio εἰς αὐτὸν, quod miror ab Interprete animadversum non fuisse.

οὐδαμῶς αὐτὸς. Transposita hic sunt vocabula, ut

cuivis apparet. Lego igitur ὐδαμῶς δ' αὐτὸς τὰ ὅμοια πεπονθὼς, ἐπιςήμlω τ̃ θείω, &c. Male in Fuk. codice legitur δι' ἐπιςήμlω τῦ θείυ.

Pag.614. ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Idem est, quod supra dixit: ὐδαμῶς τ' αὐτὸς τὰ ὅμοια πεπονθὼς. Porro totus hic locus ita distinguendus atq; exponendus est: ὅμως δ' οὖν καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιςημόνως αὐτὴν τῇ χρήσει, πρὸς εὐπρεπῆ τ̃ ἀρχομένων κόσμον ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Id est: *Sed quamvis id optime norit ipso earum rerum usu edoctus, tamen erga decentem ornatum subditorum suorum nequaquam animo commovetur.* Quod idem est, ac si diceret: non concupiscit opes ac divitias subditorum suorum, nec illis invidet elegantem cultum atque ornatum, ut facere solent Principes invidi atque avari. Talis erat Valentinianus major, qui divites omnes ac bene vestitos oderat, quemadmodum refert Amm. Marcellinus. Non ita Constantinus; quippe qui & suum ipse cultum atque ornatum parvi faciebat; & subditos suos ambitioso vestium cultu ornari, non moleste ferebat. Hæc ideo pluribus exposui, quòd & obscura sunt, & ab interprete non intellecta.

In Caput VI.

τριακονταετηρικοὺς στεφάνους. Alludit ad coronas aureas, quas Provinciales Imperatoribus Romanis offerre solebant, non solùm ob Imperii primitias, verùm etiam in quinquennalibus eorum ac decennalibus.

πανδήμους δὲ μᾶλλον. Nemo est, qui non videat scribendum esse: πανδήμους, μᾶλλον δὲ κοσμικὰς ἑορτάς. Ait enim Eusebius, has tricennalium festivitates, non solum populorum frequentia, sed etiam totius mundi communi lætitia celebrari. Quippe festorum alia sunt publica, alia privata. Alia urbium propria, alia totius provinciæ. Quædam totius orbis Romani; ut Kalendæ Januariæ, Natalis Imperatorum, quinquennalia & similia. Certe in codice Fuketii ita scriptum reperi ut conjeceram.

μένειν δὲ αὐτlω. Hic locus sic mihi restituendus videtur: ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλεία νέμειν, αὐτlω δ' ἐπὶ μήκιςον ἢ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Error natus est ex voce νέμειν, quam in μένειν librarii mutarunt, proclivi errore. Quod si μένειν retinere quis vellet, tunc scribendum esset παραπέμπεσθαι.

Pag.615. ὡδὶ τ̃ ὑπ' αὐτῦ λεγόμενον. Procul dubio scribendum est: ὡδὶ τὸ νῦν αὐτῦ λεγόμενον ἐφιεὶς τοῖς ἐθέλουσι δρέπεσθαι. Quomodo etiam legit Interpres. Hujus autem emendationis auctor est ipse Eusebius, qui paulo post ita scribit de præsenti tempore: τὸ δέ γε νῦν αὐτῦ λεγόμενον, ἅμα νοήματι, &c.

μήτισι τὸ μέλλον. Interpres vertit: *nedum futurum tempus aut præteritum.* Quare apparet eum legisse μήτοιγε τὸ μέλλον optime. In codice Fuk. scribitur μήτι τὸ μέλλον.

ὁ δὲ παρῆλθε. Scribo ἤδη δὲ παρῆλθε. De præterito enim loquitur. Paulo post lego ὡς ἔςι δι' ὅλως ἐπιλαβέσθαι.

τ̃ δ' αὐτῦ βασιλέα. Scribendum videtur θεὸν δ' αὐτῦ βασιλέα, quomodo etiam legit Interpres. Alludit autem Eusebius ad locum Pauli Apostoli, qui Deum vocat Regem sæculorum, βασιλέα τ̃ αἰώνων.

τοῖς ἐξ αὐτῦ καλλωπίσμασιν. Dies intelligit & menses & annos, & tempestatum vicissitudines, & cætera ejusmodi, quibus Deus ævum seu seculum exornavit.

εὐθυγενὴς ὤν, lego εὐθυτενὴς.

ὡσπερ ἀεὶ ὤν. Eandem τ̃ αἰῶνος etymologiam affert Proclus libro 4. in Timæum Platonis pag. 241. ubi multa de ævo juxta sententiam Platonicorum disserit. Eundem vide in capite 53. & 54. Institutionum Platonicarum. At Eusebius Platonis sententiam partim sequitur, partim ab ea discedit. Cùm enim ait ævum nec senescere nec interire; esse uniforme ac sui semper simile; partibus carere ac distinctione, in eo consentit cum Platone. Sed cùm illud progredi dicit atque augescere; cùm species ejus facit præteritum tempus, præsens ac futurum; in hoc & à Platone & a seipso dissentit. Quidquid enim progreditur & augetur, partes habeat necesse est. Apud Platonem ævum nihil aliud est quàm æternitas. Ævum enim Plato facit immobile; ad cujus similitudinem tempus ait creatum esse à DEO, quod quidem definit imaginem mobilem ævi immobilis, numero atque ordine progredientem, ut legitur in Timæo. Rectè Chalcidius in Timæum Platonis: *temporis,* inquit, *proprium progredi: ævi propria mansio, semperque in eadem perseveratio. Temporis item partes, dies, noctes & anni: ævi partes nulla. Temporis item species præteritum, præsens, futurum: ævi substantia uniformis, in solo proprioque præsente.* Eusebius verò ævum accepit pro sæculo, seu potius pro tota, ut ita dixerim, massa & collectione temporum. Ait enim ὁ σύμπας αἰών. Certe in sacris literis αἰὼν & αἰῶνες sumuntur pro tempore. Quippe tempus duobus modis accipitur. Alterum est particulare, quod singulis rebus attributum est. Alterum generale, quod non magis huic rei competit quàm illi. Et hoc veteres ævum vocabant, ut docet Censorinus in libro de die natali cap. 16. ubi ævum definit: *tempus unum & maximum, immensum, sine origine, sine fine, quod eodem modo semper fuit, semperque futurum est, neque ad quemquam hominum magis quam ad alterum pertinet.* Addit deinde hoc ævum in tria dividi tempora, præteritum, præsens & futurum. In quo plane cum Eusebio nostro consentit. Idem ait etiam Marius Victorinus in librum Rhetoricorum Ciceronis cap. 75. Sed Gregorius Naz. in oratione 35. & 42. ævum sumit pro æternitate, ubi vide quæ notant Psellus & Elias Cretensis.

σύνθετον ἐξ ὕλης ἐποίει. Scribendũ videtur σύνθετον ἐξ ὕλης ἐπιὼν. ἢ εἴδους σῶμα. In codice Fuketii deest vox ἐποίει, optime.

ψυχώσας δυνάμει. Totus hic locus sic legendus videtur: μήκει τε ἢ πλάτει τῇ τούτου ψυχώσας δυνάμει. Pag.616.
Quomodo etiam legit Interpres. Atque ita scriptum reperi in codice Fuketii.

τοῖς δ' ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι. Dæmonas aerios videtur intelligere, de quibus supra locutus est in principio hujus orationis. Porro tam bonos dæmonas quàm malos possumus hic intelligere. Nam & boni spiritus quos angelos vocamus; per aerem commeant, tanquam legati quidam atque Interpre-

tes, vota nostra ad Deum perferentes, & responsa nobis à Deo ac beneficia apportantes. Quod quidem etiam veteres Philosophi non ignorarunt. At Interpres Eusebium de piscibus hic loqui existimavit. De Dæmonibus aeriis Augustinus in Epist. 49 *Quanto perniciosius est sacrificare Dæmoniis, hoc est, iniquæ spiritali creaturæ quæ in hoc proximo & caliginoso cælo inhabitans, tanquam in aereo carcere suo, prædestinata est supplicio sempiterno.* Athanasius in libro de Incarnatione; & ante omnes Paulus in Epistola ad Ephesios.

κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένη. Scribo καλλωπιζομένην. Eleganter terram Oceano quasi viridi pallio amictam esse dicit. Sic David in Psalmo 103. *Abyssus sicut vestimentum amictus eius*: terræ scilicet, quemadmodum exponit Theodoritus & Hieronymus in caput 1. Aggæi. Porro verba illa σμαραγεῖ δέ τε πόντος ἐπ' αὐτῷ delenda sunt, utpote superflua & ab hoc loco prorsus aliena. Est autem versus Homerici clausula ex Iliadis secundo. In codice Fuk. legitur σμαραγεῖ δέ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ τῷ τῆς περιβολῆς κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένη.

Pag. 617. ἔαρ δ' ἐνιαυσίων ὡρῶν ἀρχήν. Malim scribere ἔαρ δὲ, &c.

τοῦτον μὲν παραδίδωσιν. Videtur hic aliquid deesse, quod ita supplere possumus θέρους ἀκμὴ τοῦτο ἀμείψας παραδίδωσιν. Verùm re attentius examinata nihil hic deesse censeo. Lego itaque θέρους ἀκμῇ τοῦτον παραδίδωσιν, supple τὸν αἰῶνα, nec aliter legit Interpres. In codice Fuk. legitur θέρους ἀκοῇ τοῦτον μεταπαραδίδωσιν.

ὑπὸ μείζονι φρουρᾷ κυβερνήτῃ. Majorem appellat filium, non quidem ipso patre, sed reliquis omnibus majorem intelligens. Ac fortasse suspicetur quispiam ab Eusebio scriptum esse ὑπὸ μείονι.

εὐθεῖα περαίνει. Rectius in codice Fuk. scribitur εὐθεῖα, & post verbum περαίνει apponitur media distinctio.

Pag. 618. ἄλλοις ἐφ' ἑτέροις. Non dubito quin Eusebius scripserit ἄλλους μὲν ἐφ' ἑτέροις ἀριστῶν βραβείοις στεφανοῖ, quam scripturam sequentia manifeste confirmant. In codice Fuk. scriptum est ἄλλους ἐφ' ἑτέροις.

μονάδων δὲ τριπλασιόνων, Prima vox deest in codice Fuk. & rectè quidem ni fallor. Sed & aliud mendum hic latet. Quare totus locus ita mihi corrigendus videtur ἐντεῦθεν ἤδη πανηγυρίζειν δίδωσιν ἑορτὴν τελείων ἐξ ἀριθμῶν συγκειμένην. δεκάδων μὲν τριπλασιόνων, τριάδων δὲ δεκαπλασιόνων. Qua emendatione nihil certius. Nam tricennalium festivitas, de qua agit Eusebius, constat ex numeris perfectis, denariis scilicet triplicatis, & ternariis decies repetitis. Quæ deinde sequuntur Eusebij verba de denario, emendationem nostram aperte confirmant.

Pag. 619. πηξαίωρον περιγραφήν. Scribendum videtur καὶ πηξάωρον. sic vocat denarium numerum, quòd sit terminus ac meta numerorum. Eleganti autem translatione à Circo petita, ait unitates denarium circuire quasi metam. Quare ὥσπερ ἐν περιδρόμῳ vertendum erat *tanquam in Circo*. Hinc est quod carceres etiam nominat infra, cùm dicit ἐπὶ τὴν ἀφετηρίαν ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν.

καμπτὴρ καταστατικός. Legendum puto transpositis vocabulis, καμπτὴρ, ὅρος καταστατικός. Idem enim est quod infra dicitur ὅρος πάγιος. In codice tamen Fuk. legitur ὅρος καὶ καμπτήρ.

A τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάς. Procul dubio scribendum est μονάσι, quod miror ab Interprete animadversum non fuisse, cùm sequentia id aperte commonstrent. Ceterùm veteres lunarem mensem triginta diebus metiri solitos esse docuit etiam Eusebius supra in hac oratione, & Geminus in Isagoge. Emendationem porro nostram confirmat etiam codex Fuketij.

πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρος τετιμημένος. Scribendum est τετιμημένα, ut ex sequentibus ac præcedentibus manifeste colligitur. Sequitur enim ἀποπληρούμενα, ἐφαπτόμενα & προμνώμενα. Præcessit autem τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς. Porro hæc locutio paulò durior mihi videtur: mallemque simpliciter dicere ἡ κοσμοκρατορικὴ ἀρχὴ τετιμημένη, &c. Ceterùm & hanc quoque emendationem confirmat codex Fuketij.

φωτὸς ἡλίου κρείττονα ἐπιλαμβάνων. Forte ἐπαγομένων. Ita certe in codice Fuk. scriptum inveni. B

ἐν ἀγαθῶν ἀκηράτοις κάλλεσιν. Codex Fuk. ἀκηράτοις habet: forte Eusebius scripserat ἀοράτοις. Pag. 620.

ἤγειρε θρίαμβον. Melius dixisset ἦγε. Non enim dicitur ἐγείρειν θρίαμβον, sed ἄγειν. De tropæo quidem rectè dici potest ἐγείρειν.

ἤρω τὸ νῖκος. Christophorsonus legisse videtur ἦρας τὸ νῖκος, & de Christo hæc dici censuit. Ego verò re attentius examinata, hæc in secunda persona dici animadverti. Alloquitur enim Eusebius ipsum Imperatorem. Certe verba illa κατὰ πάντων πολεμίων τε καὶ βαρβάρων, de Imperatore hæc dici convincunt.

In Caput VII.

νομάδες τινές. Male Interpres *pastores* vertit. Ego Græcam vocem retinere malim, aut certe *vagos* vertere. Sic enim Latini vocant Barbaros, qui equis aut plaustris insidentes, hac illac circumferuntur sine tecto ac lare. Hujusmodi homines eo quod victus causâ loca pascua sectarentur; νομάδες sunt dicti. Paulo post codex Fuk. habet λυμαινόμενοι ὅσοις ἂν δυνάμαιντο. C

καὶ τὴν ἐκ τούτων τῶν σωμάτων φθοράν. Scribe meo periculo ἐκ τούτου supple θανάτου. Atque ita codex Fuk. Paulò ante Genevenses verbum omiserant, quod ex codice Fuk. ita supplevi, ἄξια δρῶντες δίκην. Pag. 621.

οἱ γοῦν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι. His verbis Eusebius aut Imperatores ipsos intelligit, qui Christianam religionem persecuti fuerant; aut certe Gentiles omnes. Hi enim tunc temporis pollebant, priusquam Christiana religio totum orbem occupasset. Quemadmodum igitur Christianorum religio postea dicta est ἡ κρατοῦσα δόξα, & Christiani οἱ κρατοῦντες, ut notavi ad libros historiæ Ecclesiasticæ, sic Gentiles quandiu ipsorum superstitio viguit, rectè dicuntur οἱ κρατοῦντες. Infra tamen cap. 9. initio, τοῖς τότε κρατοῦσι dixit pro Imperatoribus. Pag. 622. D

ἢ τὸ σῶμα παραδεδώκασι. In libro octavo historiæ Ecclesiasticæ; unde hæc pæne ad verbum translata sunt, rectius legitur ἢ τὸ σῶματι φθορᾷ παραδεδώκασι.

πικρὰν ταύτην καὶ ἀσεβῆ πανδαισίαν. Lego ἀσεβῆ cum Interprete. In Fuk. cod. scriptum est δυσσεβῆ. Pag. 623.

οὔτε κυβερνήτης οὕτω ποτ' ἂν λεχθείη. malim scri-

bere οὔτι κυβερνήτης οὗτος ποτ' ἂν, &c. Sic in sequente periodo corrigendum puto οὔτε στρατηγὸς οὗτος ποτ' ἂν γένοιτο ἀφειδὴς, ὡς, &c. ubi οὗτος ponitur pro ἐκεῖνος. A

γένοιτο ἀφειδής. Scio quidem ἀφειδῆ dici posse ducem qui suæ ipsius vitæ non parcit. Verùm cùm hæc laus militis sit potius quàm ducis, ac fere in malam partem sumi soleat vox ἀφειδής, libentius hoc loco legerem εὐφειδὴς, id est, cautus ac providus ductor. Sic Amm. Marcellinus de Corbulone celeberrimo Romanorum duce loquens ait: *Provinciarum fidus defensor & cautus.* Si quis tamen vulgatam lectionem retinere malit, equidem non repugnaverim.

παρίδοι ἀνδρίμμα. Facilis erat hujus loci correctio. Quis enim non videt scribendum esse παρίδοι ἀνθρέμμα, quomodo etiam in codice Fuk. scriptum reperi. B

τοῖς παρ' αὐτῶν νικητηρίοις τιμήσας. Lego παρ' αὐτῷ, ut loqui solet Eusebius. Paulo post legendum est ἐξήγηνται γενόμενοι. utramque emendationem confirmat codex Fuk.

Pag. 624. ἄτε κατὰ δαιμόνων. Hic locus corruptus est: quem ita restituendum esse existimo. οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μυρίοι, πολλοί τε πολλῶν ἄτε δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι. Id est: *Nam illi quidem erant propè innumerabiles, multique utpote multorum dæmonum atque ipsorum amici.* Vocem κατὰ expunxi, quippe quæ è superiore linea huc irrepserat. Ac per illos quidem innumerabiles, adversus quos Deus unum Constantinum excitavit, intelligit Eusebius Maxentium, Maximianum Herculium, Maximinum & Licinium; quibus adjungi potest Diocletianus & Galerius. Per illos autem multos dæmonum simul atque ipsorum amicos, intelligit Præsides ac Rectores provinciarum, & militiæ duces; qui ut Imperatoribus gratificarentur, Christianos ubique vexabant. Potest etiam scribi ἄτε ἐκ δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι, alio sensu; id est, *multi utpote ex multis dæmonibus orti, eorumque dæmonum amici.* Qui sensus verior videtur. Respondet enim iis quæ sequuntur, ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἷς, &c. Alludit autem Eusebius ad illud Evangelij: *Vos ex patre diabolo estis.* In codice Fuk. ita legitur hic locus οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μύριοι. πολλοί τε πολλῶν ἄτε φίλοι δαιμόνων. Quæ lectio & simplicior est & verior.

μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν. ὅθεν οὐδ' ἐν εἰσίν. Imitatus hic esse videtur Eusebius Dionysium Alexandrinum, qui in Epistola Paschali de Macriani tyrannide ita loquitur, ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ ἦν, &c. quæ leguntur in lib. 7. historiæ Ecclesiasticæ cap. 23.

ἀπελέγχων ὑπὸ τοῦ κρείττονος πάλαι νενικημένον. D Interpres post verbum ἀπελέγχων distinctionem apposuit vertitque, *reipsa coarguit repressitque utpote quod jam olim fuisset ab ipso Deo superatum.* Ego verò sublata distinctione interpretatus sum, *rebus ipsis convincens, jampridem à Deo fuisse superatum.* Lector igitur utram maluerit interpretationem eliget. Parum enim interest. Quomodo autem rebus ipsis Constantinus dæmones superatos convicerit, declarat statim Eusebius, cùm ait eorum delubra à Constantino esse spoliata, & Christianis donata.

τοῖς νενικημένοις ὑπεξῆει. Scribendum est ὑπεξῆει.

In Caput VIII.

καὶ ὁμαλῶν τοῖς πᾶσιν. Scribendum est τοῖς πᾶσιν ex codice Fuk. & ex libro 3. de vita Constantini, ubi hæc ad verbum leguntur.

πλάνης ἐποιεῖτο φωρᾶν. Proculdubio scribendum est φωρᾶν. atque ita quoque emendandum est in libro 3. de vita Constantini, ubi φθορὰν legitur. In codice Fuk. scribitur φωρᾶς.

τὸ μὲν γὰρ λυσιτελές. Vox γὰρ delenda est, quam nec codex Fuk. agnoscit. Pag. 625.

φάσματα κακιῶν ἐμφανῆ καταστησάμενος. Non Pag. 626. possum probare versionem Interpretis, qui hunc locum ita transtulit: *Ad hunc modum igitur Imperator, cùm spectra illa improbitatis & nequitiæ, qua hominum animi occæcati fuerant, palam sub omnium oculis subjecit, &c.* Ego verò malim vertere, *cùm flagitiorum larvas, quæ in dæmonis illius populorum seductoris templo visebantur, detraxisset, &c.* φάσματα κακιῶν (sic enim accentus restituendus est) sunt integumenta vitiorum, quibus Gentiles impudicitiam suam prætexebant. Sic supra de simulachris dæmonum dixit Eusebius κἄπειτα ἀποσυμνούντι τῷ φάσματος, καὶ τὴν εἴσω τῆς ἐπικεχρωσμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι. Porro hic locus ita emendandus est ex codice Fuk. ὧδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κακίας.

οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ. Scribendum est proculdubio οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ. Paulo post lego ἀγαθὴν κουροτρόφος absque particula conjunctiva. Alludit enim Eusebius ad illum Hesiodi versum in operibus.

εἰρήνη τ' ἀγαθὴ κουροτρόφος.

In Caput IX.

C αὐτοῖς φιλοπόνως ἐξήκειτο. Subaudiendum est τοῖς δαίμοσι, vel certe τοῖς Ἕλλησι. utrumque enim intelligi potest: scribe etiam ἐξήσκειτο. Porro in codice Fuk. initium hujus capitis cum fine præcedentis omissum est, Scriptoris negligentiâ.

οὐκ ἔγνωσαν προγόνοι. Lego οὐκ ἱδρύσαντο προγόνοι. Pag. 627.

καὶ ἀγάλμασιν ἐτίμων τὰ πάτρια. Hæc locutio durior mihi videtur. Neque enim commode dici potest τιμᾶν τὰ πάτρια: nec vox ἀγάλμασι rectè conjungi potest cum θαλάμοις. Quare totum hunc locum libentius ita legerim: ἔθνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπον, ἤδη τε κατ' οἴκους ἐν αὐτοῖς αὐτῶν ταμείοις τε καὶ θαλάμοις, ἀγάλμασιν αὐτοὺς ἐτίμων κατὰ τὰ πάτρια.

εἰς λεπτόντι καταπλομένων. Proculdubio scribendum est κατακοπλομένων, quod non vidit Christophorsonus.

τῶν ὑψηλῶν. Vox est sacræ Scripturæ, libro 3. Regum cap. 12. & 13. Sic autem dicuntur simulachra dæmonum, eo quòd fere in excelsis locis colerentur.

οἷς τὴν μὲν πλάνην. Hucusque lacuna erat in codice Fuk. qui hunc locum ita exhibet οἷς οἱ τὴν μὲν πλάνην. Ego primam vocem delendam puto.

νεκρῶν εἴδωλα καμιόντων. Scribe καμόντων, ut legitur in lib. 1. de vita Constantini cap 33. ubi hæc ad verbum repetuntur. Paulo post etiam scribe χαριστήριον ἀποδιδοὺς εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ, ut legitur in eodem loco, & in codice Fuk.

καὶ πρώτην ὄντος. Diem Dominicum vocat primum, non solùm eo quod sit dies primus hebdo- Pag. 628.

madis, sed etiam eo quod hic fuit primus sæculi dies. Unde merito Natalis mundi dies appellari potest. Porro dies Dominicus non solum primus, verùm etiam octavus dicitur. Augustinus in lib. 1. de sermone Domini in monte cap. 11. *Hæc octava sententia quæ ad caput redit, perfectumque hominem declarat, significatur fortasse & circumcisione octava die in veteri testamento; & Domini resurrectione post Sabbatum, quod est utique octavus, idemque primus dies.* Idem ante Augustinum dixerat Hilarius in Prologo Commentariorum in Psalmos, ubi de septenario numero disserens hæc ait: *Quem tamen ogdoas, quia dies eadem prima quæ octava, secundùm Evangelicam plenitudinem in ultimo Sabbato adjecta consummat.* Et paulo post: *Quod ipsum extrinsecus etiam in diebus Dominicis est constitutum, qui ultra Sabbati numerum per plenitudinem Evangelicæ prædicationis accedunt. Namque cùm in septimo die Sabbati nomen sit & observantia constituta, tamen nos in octava die, quæ & ipsa prima est, perfecti Sabbati festivitate lætamur.* Sed & Theophilus Episcopus Alexandriæ in allocutione cùm dies Theophaniorum incidisset in diem Dominicum, sic ait de die Dominico: *καὶ τὸ ἔθος καὶ τὸ πρέπον ἡμᾶς ἀπαιτεῖ πᾶσαν κυριακὴν τιμᾷν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρίζειν, ἐπειδήπερ ἐν ταύτῃ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡμῖν ἐπρυτάνευσε· διὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς, καὶ πρώτη κέκληται, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῶν ὑπάρχουσα καὶ ὀγδόη, ἅτε ὑπερβεβηκυῖα τὸν τῶν ἰουδαίων σαββατισμόν.* Id est: *Et consuetudo & officij ratio à nobis postulat, ut diem Dominicum honoremus, eumque festum habeamus; cùm eo die Dominus noster Iesus Christus resurrectionem ex mortuis nobis comparaverit. Vnde hic dies in sacris literis & primus appellatur, utpote qui vitæ auctor atque initium nobis existat: & octavus, utpote qui Iudæorum Sabbatum supergrediatur.* Citantur hæc Theophili verba in Typico sancti Sabæ, & apud Balsamonem in collectione Canonum. Quibus adde Isidorum & Bedam in libro de divinis officiis, ubi agunt de die Dominico. Idem scribit Stephanus Gobarus cap. 29. Ad hunc morem fortasse referendum est, quòd Græci dies hebdomadis plerumque referunt non ad Dominicam diem quæ præcessit, sed ad Dominicam sequentem. Nam post Dominicam filij Prodigi, quæ est Dominica nona ante Pascha, dies qui proxime sequebantur, nempe feria secunda, tertia, quarta & deinceps, dicebantur à Græcis *ἡ δευτέρα τῆς ἀποκρέου, ἡ τρίτη, &c.* usque ad Dominicam sequentem quæ dicebatur Dominica *τῆς ἀποκρέου*: & hæc hebdomas dicebatur *ἑβδομὰς τῆς ἀποκρέου.* Post Dominicam autem *τῆς ἀποκρέου*, feria secunda quæ proxime sequebatur, vocabatur *τῆς τυρινῆς* vel *τυροφάγου*, & sic reliqui dies totius hebdomadis, usque ad sequentem Dominicam, quæ eodem nomine vocabatur *ἡ κυριακὴ τῆς τυρινῆς.* Idem observare licet in reliquis Dominicis usque ad diem Paschæ. Nam post Dominicam *τῆς τυρινῆς*, feria secunda dicebatur sanctorum Jejuniorum: totaque hebdomas ita dicebatur usque ad sequentem Dominicam, quæ eodem nomine erat insignita. Denique *ἑβδομὰς μεγάλη*, quam nos sanctam vocamus, refertur ad Dominicam sequentem Paschæ, ut patet ex Typico sancti Sabæ cap. 31. Cyrillus quoque in sermonibus Paschalibus, hebdomadam Paschæ, quam nos hodie sanctam hebdomadam vocamus, semper orditur à feria secunda & sequente Dominica Paschæ eam terminat. Nec aliter Theophilus in Epistolis Paschalibus.

κυριακήν. Antiquissima est appellatio diei Dominicæ, & ab ipsis Apostolorum temporibus. Certe in Apocalypsi Joannis mentio fit diei Dominicæ. Verùm quod hic & in Constantini vita dicit Eusebius, diem Dominicum precationibus & conventibus Ecclesiasticis peculiariter dicatum fuisse, id paulo seriùs institutum fuisse mihi videtur. Nam primi quidem Christiani qui post adscensum Domini crediderant, quotidie conveniebant, orationibus & cujusque modi pietatis officiis vacantes, ut scribit Lucas in Actibus Apostolorum. Postea verò cùm Gentiles certatim ad Christi fidem se conferrent, nec fideles possent quotidie in unum convenire, institutum est ab Apostolis eorumque successoribus, ut saltem die Dominico fideles in Ecclesiam convenirent. Qua de re illustris est locus Justini Martyris in Apologetico secundo sub finem: *τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται.* Id est: *Die qui dicitur Solis, omnes tam qui in agris, quàm qui in urbibus degunt, in unum conveniunt, &c.* Diem Solis dixit non Dominicum, quia Imperatores Romanos alloquebatur, qui Solis quidem diem optime norant, Dominicum autem diem, quæ propria erat Christianorum appellatio, ignorabant. Idem paulo post repetit Justinus in dicto Apologetico. Consentit & Plinius in Epistola ad Trajanum. *Affirmabant*, inquit, *hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo canere.* Ubi per *statum diem* intelligit Dominicum. Proinde ex hoc Plinij loco colligitur, Christianos qui tunc in Bithynia degebant, die Dominico duntaxat convenisse. Alioqui statis diebus, non autem stato die convenire solitos dixisset Plinius. Quanquam hoc non tam ipsius Plinij testimonium est, quàm Christianorum, qui id coram Plinio confessi sunt, ut ipse testatur. Præter Dominicum diem, Epiphanius in Epilogo librorum contra hæreses conventum quartæ & sextæ feriæ: Clemens verò in Constitutionibus conventum die Sabbati ab Apostolis ajunt esse institutum. Verùm quod ad stationes quartæ & sextæ feriæ pertinet, eas ex arbitrio pependisse, non sub lege præcepti cucurrisse, ex Tertulliano de jejuniis discimus. Sabbato verò licet Orientales convenire soliti sint, in plerisque tamen Ecclesiis conventus habitos non fuisse, ex Epiphanio, Socrate alijsque constat. Illustris est locus Hieronymi in Epistolam ad Galatas cap. 4. *Et ne inordinata congregatio populi fidem minueret in Christo, propterea dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter veniremus. Non quo celebrior sit dies illa qua convenimus, sed quòd quacumque die conveniendum sit, ex conspectu mutuo lætitia major oriatur.*

φωτὸς καὶ ζωῆς ἐπώνυμον. Diem Dominicum à luce cognominatum esse dicit; non quod Solis dies vocaretur à Gentilibus, sed quòd dies sit Domini; quo scilicet Dominus resurrexit, & nobis vitam lucemque donavit: quodque illo die Spiritum sanctum illuminatorem animorum nostrorum accepimus. Ita Clemens in sexto Strom. de

Sabbato dixit ἑτοιμάζουσα τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν, τὴν τῷ ὄντι ἀνάπαυσιν ἡμῶν· ἣν δὴ καὶ πρώτην τῷ ὄντι φωτὸς γένεσιν, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται, &c. elegantissime, quæ brevitatis studio prætermitto. Dies igitur lucis est Dominica, tum quod eo die lux primum creata est, tum quod eo die veritatis cognitionem accepimus per Spiritum sanctum, qui sub ignis imagine in fideles delapsus est & sine divisione divisus, ut ait ibidem Clemens. A

αὐτὸς τε ἑαυτοῦ διδάσκαλος. Id est, non contentus aliis præcipere, ipse ea facit quæ docet, juxta præceptum Evangelij.

Pag. 629. ὑψοῦτι δὲ περιέχημα. Legendum est ὑψοῦτο δὲ. Certe in codice Fuk. legitur ὑψοῦτο.

μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην. Scribendum est μεγίστη τιμῶν καὶ περικαλλεστάτη. Subauditur enim ἐκκλησία, ut patet ex libro tertio de vita Constantini cap. 49. Ex quo item corrigendum hic est κρατιστευούσας, quomodo etiam legitur in codice Fuk. B

κοσμεῖ προσηγορίαν. In libro 3. de vita Constantini cap. 49 pro verbo κοσμεῖ, legitur εἴληφεν. Certe mira hæc locutio est, μητροπόλεως ἣ τὴν ἐπώνυμον ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν. Ac prima quidem fronte videri potest esse Enallage, pro ἣν ἐπώνυμος ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορία. Si quis tamen rem diligenter attenderit, fatebitur id ab Eusebio exaggerandi causa dictum esse. Tanta enim amplitudo erat urbis Antiochiæ, ut conditorem suum Antiochum ornare potius, quàm ornari eius nomine videretur.

Pag. 630. κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Id est, ad ipsum locum Dominici sepulchri. Sic enim Eusebius vocare solet sepulchrum Domini, ut patet ex lib. 3. de vita Constantini cap. 26. & 32. μαρτύριον proprie dicitur locus in quo conditæ sunt martyrum reliquiæ. Latini similiter confessionem dixerunt, quod idem est ac μαρτύριον. μάρτυς enim latine confessor dicitur. Ita confessionem sancti Petri apud Anastasium legimus. Infra cap. 11. Eusebius vocat τῆς σωτηρίου ἀθανασίας μαρτύριον. C

τῶν μὲν πρὸ τῆς θεοφανείας ἄντρῳ. Legendum est τῷ μὲν πρώτης θεοφανείας. Sequitur enim τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀναλήψεως. &c. Porrò in libro 3. de vita Constantini cap. 40. duas tantum speluncas memorat, cùm tamen tres hic recenseat. Nimirum illic sermo erat de Helena, quæ in Bethleem & in Oliveti monte Ecclesias ædificavit. Hic verò de Constantino agitur, qui in loco Dominici sepulchri magnificentissimam construxit Ecclesiam: cui etiam Ecclesias illas ab Helena ædificatas merito attribuit Eusebius, utpote quæ ipsius sumptibus essent exstructæ.

τὸν δὲ τῆς ἱκεσίας. Scribe meo periculo τὸ δὲ, supple σημεῖον. Quod Interpres cùm non animadvertisset, turpiter lapsus est. Emendationem nostram confirmat codex Fuk. Paulo post lego cum Interprete χρόνον τε βασιλείας, &c. nisi malis legere οἶκον ἅπαντα καὶ χρόνον αὔξει, θρόνον τε βασιλείας, &c. quod rectius mihi videtur. Neque enim satis eleganter dicitur θρόνον αὔξειν. D

καὶ γυτῷ γένει. Legendum est αὐτοῦ. Non otiose autem Eusebius post mentionem liberorum Constantini, addidit etiam eius genus: ob Dalmatium scilicet & Hanniballianum, qui erant ex genere Constantini, utpote fratris eius filij.

In Caput X.

μύσταις θεολόγων ἀνδρῶν. Interpres vertit *ijs qui se sacrarum literarum professioni consecraverint*, quòd non probo μύσται sunt initiati, qui mysteria perceperunt. θεολόγοι verò sunt qui alios initiant & mysteria ijs tradunt.

οἱ ἔτως εἰθισμένοι τὸ πρὶν. Scribo οἱ ἐθ' ὡς τὸ πρὶν ἀνδρῶν ἀθλίων φλυάφοι. Sophistas Gentiles intelligit, qui in ejusmodi decennalium festivitatibus Panegyricos Imperatoribus dicebant. Talis est Nazarij Panegyricus Constantino dictus in tertiis quinquennalibus, seu quinto decimo Imperij eius anno, & quinquennalibus Cæsarum. Talis item Themistij oratio in Valentis quinquennalibus. Sed & Claudius Mamertinus orationem præparaverat quinquennalibus Maximiani Herculij, ut ipse testatur. In codice Fuk. legitur οἱ εἰθισμένοι τὸ πρὶν. Pag. 631.

ὑπεράνω δὲ αἰωνουχούμενος. Hic locus corruptissimus, quem tamen levi negotio mihi videor emendasse. Scribo igitur οὐδ' οἷα σοφὸς κυβερνήτης ὑψίζυγος ὑπὲρ πηδαλίων ὀχούμενος, &c. Id est, *sublimis supra gubernaculum sedens.* At Interpres nescio quid de ævo somniavit. Mox scribe ἰθύνατε πεπραίνων ex codice Fuk. sic enim infrà loquitur Eusebius. Pag. 632.

In Caput XI.

ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε. Rhetores Græci βασιλικοὺς λόγους vocabant orationes de laudibus Imperatorum, quas Latini Panegyricas appellare solent. Earum methodum tradit Alexander Rhetor in libro περὶ ἐπιδεικτικῶν cap. 1. quod inscribi debet περὶ βασιλικοῦ λόγου. Extat hic liber inter Rhetores Græcos ab Aldo editos pag. 613. sed cum Menandri Rhetoris libro qui ejusdem argumenti est, male confusus. Porro in dicto capite Alexandri, citatur oratio Callinici Sophistæ celeberrimi hoc titulo μέγας βασιλικός, in laudem Imperatoris Philippi, ni fallor, conscriptus. Id autem ex eo conjicio, quod Philippus Arabs perinde ac Callinicus fuit, & ignobili genere ortus: cujusmodi fuisse Imperatorem illum cui Callinicus eam orationem dixit, testatur Alexander. Tempus etiam egregie convenit, cum Callinicus principatu Gallieni vixerit, teste Suida. Extat etiam Libanij βασιλικὸς, in honorem Constantij & Constantis ab eo scriptus, cùm esset Nicomediæ. Ad has igitur orationes alludens Eusebius, orationem hanc vocat βασιλικὸν σύγγραμμα. Sic in superiore capite βασιλικοῖς ὕμνοις πανηγυρίζουσι dixit, eodem alludens, quod Interpres non intellexit. Sed & illud notandum est, hanc orationem ab Eusebio vocari βασιλικὸν σύγγραμμα, id est librum. Revera enim libro similior est quàm orationi, quippe quæ nimia prolixitate modum orationis excedat. Proinde nequaquam mihi videtur ab Eusebio fuisse recitata.

πρὸς τῆς ἀρετῆς. Scribendum est πρὸς τῆς σῆς ἀρετῆς ut legit Interpres.

ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης. Scribendum videtur ἀμφὶ τὸ σωτήριον μαρτύριον, ut in superiori capite dixit Eusebius: ubi vide quæ notavimus. Scribi etiam posset ἀμφὶ τὸ σωτήριον μνῆμα. Sic enim elegans erit allusio μνῆμα τῆς ἀθανάτου μνήμης. Et ita Eusebius in superiore capite μνῆμά τε μνήμης αἰωνίου γέμον. Observavi tamen τὸ σωτήριον simpliciter Pag. 633.

& absolute

& absolute ab Eusebio sumi pro salutari signo crucis: δι' ὀρθῆς ἀρετῆς τ̃ σωτηρίυ, ut legitur in fine capitis noni, ubi tamen codex Fuk. habet σωτηρίυ σημείυ.

ὁ τοῖς πᾶσι. Non dubito quin scribendum sit ὐ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. Quam emendationem confirmant sequentia mox Eusebii verba: *Non omnibus*, inquit, *notæ sunt causæ operum illorum, quæ juxta sepulcrum Domini magnifice exstruxisti. Nam Christiani quidem eas cognitas habent, teque eo nomine magnopere mirantur. Gentiles verò ejusmodi opera derident.* Male igitur in codice Fuk. scribitur ἃ τοῖς πᾶσι, &c.

ὁμοίως τῷδε. Christum intelligit, ut rectè ad marginem notavit Interpres. Hæc autem dicuntur ex persona Gentium, qui Christianis Deorum & Heroum adulteria, rixas, cædes, mortem etiam ac sepulcra sibi objicientibus, ita respondebant. Si Dii nostri ob hujusmodi humanas calamitates respuēdi sunt, vester quoq; perinde est respuendus, quem damnatum, mortuum ac sepultum esse fatemini.

ὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα. Malim scribere ὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντα πεπλανημένον, &c. Hoc enim mihi videtur elegantius. At vulgata lectio eundem quidem habet sensum; sed frigidior est & insulsior. Infrà tamen sic loquitur pag. 634. Paulo post lego διατριβὰς καὶ διδασκαλεῖα.

Pag. 634. ἔργων τοῖς λόγοις. Scribendum est procul dubio τοὺς λόγους; & paulo post εἰς πάντας ἐκφῆναι βούλεται. & sic legisse videtur Interpres qui ita vertit: *rerum piè & religiosè abs te gestarum rationes causasque hoc præsenti sermone explicare constitui.* Sed vocem ἔργων male interpretatus est, quæ fabricas hic significat seu ædificia, quæ à Latinis etiam opera dicuntur. Hic enim ex professo agit Eusebius de Basilica, quam Constantinus Hierosolymis miro opere ædificavit. Porro hic locus plane confirmat emendationem nostram quam supra proposuimus: ὐ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. In codice Fuk. scribitur ἔργων τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας παρών μοι λόγος τοῖς πᾶσιν ἐκφῆναι βούλεται.

ἀνθρωπείαν ὑπεδύετο. Addenda hoc loco vox φύσις, quæ in superiore linea male collocata est. Quod confirmat codex Fuk.

τ̃ θεῖυ λόγῳ παρίστη. Interpres vertit: *Nisi verbo Dei in lucem edita fuissent.* Sed hæc interpretatio non satis exprimit Græcæ vocis proprietatem. Quare malim vertere: *nisi verbo Dei adstitissent.* Metaphora enim est à famulis, qui ubi dominus evocaverit, statim præsto sunt. Itaq; hoc verbum παρίστη, rectè dicitur de creatione rerum. Dixit enim Deus fiat, & facta sunt. Porro hunc locum emendavi ex codice Fuk. Cùm enim antea legeretur: καὶ ὐδαμῆ ὐδαμῶς ἦν, correxi ἃ ὐδαμῆ ὐδαμῶς ἦν.

Pag. 636. οἱ ἱέρειοι λόγοι. Sic etiam codex Fuk. pro ἱεροί.

μέσην τινὰ προεμβάλλει. Mediam vocat filii potentiam inter Deum Patrem & res creatas, non quòd alia sit Filii virtus ac potentia à virtute ac potentia Patris. Nam Eusebius divinam Filii potentiam diserte hic appellat; sed mediam vocat, quia Pater per se nihil facit, sed omnia per Filium. Itaque veteres Theologi monarchiam Patri tribuebant; Filio verò administrationem seu οἰκονομίαν, ut docet Tertullianus adversus Praxeam. Vide infra caput 12. ubi Filium rursus vocat medium, & veluti vinculum quoddam, quo res creatæ cum ingenito Patre copulantur. Ac ne quis forte Eusebium hic reprehendendum putet, eodem plane modo loquitur Alexander Episcopus Alexandrinus in Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum: ἀγνοοῦντες οἱ ἀνάσκητοι, ὡς μακρὸν ἂν εἴη μεταξὺ πατρὸς ἀγεννήτυ, καὶ τ̃ κτισθέντων ὑπ' αὐτῦ ἐξ ὐκ ὄντων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων· ὧν μεσιτεύουσα φύσις μονογενής, &c. Idem pluribus declarat Eusebius in lib. 1. adversus Sabellium: *Non quia non sufficiebat Pater, ideo genuit filium: sed quia non sufficiebant ea quæ facta sunt sufferre non nati virtutem. Ideo per mediatorem loquitur. Quare? quia non poteramus propinquare non nato, &c.* Hæc tamen optime refutat Athanasius in oratione tertia contra Arianos pag. 397.

πραότατά γε. Scribendum omnino est πραότατα δὲ συγκατιοῦσαν καὶ ἀμωσγέπως.

εἰ μία τοῖς πᾶσιν. Maximam huic loco lucem attuleris, si particulam addas hoc modo: ἢ εἰ μία τοῖς πᾶσιν ὑπόκειται οὐσία. Id est: *Nam sive singula elementa propriam habent substantiam, sive una eademq; omnibus subest materia*, &c.

τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης. Scribo τίς τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης αὐτὰ διαλύσας, &c. vel certe καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης.

ἄμφω τε εἰς ἁρμονίαν συναγαγών. Mallem ita interpungere εἰς ἁρμονίαν συναγαγὼν μίαν.

εἰς μακρὸν αἰῶνα. Lego uno verbo: εἰς μακραίωνα ζωῆς ἀθανάτυ βίον διεξάγαγε. Qua voce usus est Eusebius supra.

φθαρτῆς καὶ ἀλογίστυ. Maluissem dicere ἀναισθήτυ, Pag. 637.
quod & in versione mea secutus sum.

τὰς τύτων γενέσεις καὶ ὥρας. Delenda sunt duo postrema vocabula, quæ ex superiore linea repetita, male huc irrepserunt. Posset etiam scribi γενέσεις καὶ φθοράς.

πλάτει τε καὶ μήκει. Scribendum puto πλάτη τε καὶ μήκη τ̃ παντὸς περιλαβών, &c. Et sic postulat ordo syntaxeos.

τοῖς διατόνοις τὰ διεζευγμένα συνάπτων. Voces sunt proprie ad musicam pertinentes, de quibus præter ceteros Boethius in lib. 1. de Musica, ubi de Synaphe & Diazeuxi agit. At Interpres *lapides frontatos* hic nobis obtrusit, quo nihil absurdius. Pro voce διατόνοις scribendum videtur τόνοις. Pæne omiseram monere scribendum hic esse ὄργανόν τι τυτο παναρμόνιον, &c.

νυκτῶν ἐπιτεύξας φύσιν. In codice Fuk. scribitur νυκτῶν rectius.

τότε δὲ σχήμασι παντοίοις. Interpres vertit: *modo herbarum formis cujusquemodi illustrando.* Quod equidem non probo. Ac mihi videtur Eusebius varias terrarum figuras potius intelligere. Alia enim Europæ, alia Asiæ, alia Africæ figura est. Jam in his partibus, singulæ provinciæ suas habent figuras, quas hujus universi conditor Deus ipsis indidit; orbem terrarū velut hortum quendam amœnissimum in varias partitus areolas. Potest etiam hoc nomine, varius terræ habitus ac vestitus designari. Nam terra modò herbis virescit, modò segetibus flavescit: hîc silvis opaca est, hîc hortis amœna.

τί μὴ δεῖ. Scribendum puto τί δέ μοι. Id est: *Sed quid ego præsumo, &c.* quæ dicendi forma magnam habet ἔμφασιν, cùm orator seipsum quasi reprimit atque objurgat. Codex Fuk. τί μοι δεῖ.

In Caput XII.

Pag. 638. ἀνώτατον αὐτὸ δὴ. Verba videntur esse transposita, atque in hunc modum restituenda: ὁ δ' ὄντως θεὸς διδασκαλία αὐτὸ δὴ τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον, πάντων τ' αἴτιον, &c.

ὡς ἐν οὐρανῷ, ὡς ἐν αἰθέρι. Ætherem à cœlo veteres distinxerunt, eoque nomine elementum ignis designabant. Sic Anaxagoras, ut refert Aristoteles in libro 3. de cœlo: quem fere omnes postea secuti sunt præter Peripateticos. Nam Peripatetici substantiam cœli æthera vocabant, ut docet Aristoteles de mundo; eamque quintum elementum esse dicebant. Idem ait Heraclides in Allegoriis Homeri: *Peripatetici, inquit, ajunt naturam cœlestium corporum aliam esse ab igne, eamque κυκλοφορητικὴν vocant, & quintum elementum esse ajunt. Ignis enim qui Græce est αἰθὴρ, sursum fertur natura: Sol verò & Luna non item.* At Stoici æthera etiam ipsi vocarunt elementum ignis; idque totius mundi principale, seu τὸ ἡγεμονικὸν esse censuerunt. Censorinus, seu quis alius auctor in capite 1. de naturali institutione: *Mundi principale Solem quidam putant, ut Cleanthes: & Chrysippus æthera, cujus motu perenni subjecta tenentur & administrantur. Et ipse quidem æther nihil patitur.* Sic etiam Eusebius usurpat infrà hac pagina. Augustinus in Sermone 147. de Tempore.

τοῦτον μόνον ἀληθῆ θεόν. Non quòd Filius non sit verus Deus, sed quod Dei nomen proprie pertinet ad Patrem, utpote fontem & auctorem Deitatis. Quòd verò Eusebius noster in Epistola ad Euphrationem dixit Filium non esse verum Deum, ut ei objicit Athanasius, & Patres septimæ Synodi; id omnino ferri non potest. Etsi enim Pater proprie DEUS dicitur, itaut quoties Deus simpliciter & absolute dicitur, statim Patrem intelligamus. Filius tamen non minus verè DEUS est quàm Pater, quippe cùm Patris ac Filii una eademq; sit divinitas. Certe Eusebius Filium verum Deum esse diserte dixit in lib. 1. contra Marcellum de Ecclesiastica Theologia cap. 10. Quamvis in sequenti capite nonnihil minuit de iis quæ supra dixerat. Christi verba in Joannis Evangelio sunt hæc de Patre: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te, solum Deum verum, & quem misisti Jesum Christum.*

ὑπηρετικῆς οἰκονομίας ἀλλότριον. Jam supra ostendimus, veteres Theologos Deo Patri attribuisse Monarchiam, Filio verò οἰκονομίαν, seu dispositionem. Certe Patris proprium est imperare: Filii verò qui Patris sapientia est, proprium est cuncta disponere. Proinde Patris quidem quietem ac beatitudinem propriam esse ajebant, Filii verò operationem. Non quod Pater ipse non operaretur; sed quòd Pater quidem incognita & arcana, Filius verò manifestiora nobis operaretur, ut explicat Marius Victorinus in lib. 1. adversus Arianos. Et veteres quidem Theologi ante Concilium Nicænum, Filium ὑπηρέτην & ὑπουργὸν vocabant: postea verò hæc nomina refugerunt, ut patet ex Chrysostomo in Sermone de Sigillis.

καὶ αὐτοαγαθόν. Apparet scribendum esse αὐτὸ ἀγαθὸν. In codice Fuk. scribitur αὐτοαγαθὸν una voce.

ἀνομβρῶν λόγος ἄρρητος. Procul dubio scribendū est λόγοις ἀρρήτοις, ut paulo post dicit Eusebius.

A ὑποχετεύει τὰ σύμπαντα ζῶν. Postrema vox delenda est, nisi malis scribere ζωὰς. Hic enim de animantibus præcipue loquitur. Pag. 639.

τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν. Scribe disjunctis vocibus τοῖς δ' αὖ τὸν οὐρανὸν οἰκεῖν, τοῖς δ' αὖ αἰθερίους διατριβάς, τοῖς δ' αὖ ἀέρα.

καὶ τοῖς μὲν θνητοῖς. Non dubito quin Eusebius scripserit: καὶ τοῖς μὲν θνητῆς καὶ προσκαίρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τοῖς δ' ἀθανάτου μετουσίαν παρέχων, quomodo etiam legisse videtur Interpres.

τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολούθως. Hoc loco verba videntur esse transposita, quæ ita construo, τοῖς ἐκείνου νεύμασιν ἀκολούθως, τὰ κάτω καὶ μετ' αὐτὸν () διακυβερνᾷ. Paulo post ubi legitur θεσμοῖς τις μέσος οὗτος, delenda est vox μέσος, quippe quæ statim B occurrit.

οἷα πατὴρ ἀγαθόν. Longe major erit elegantia, si vocem addideris hoc modo: οἷα πατὴρ ἀγαθὸς, ἀγαθὸν ἀπογεννήσας καρπὸν, &c. Atque ita Eusebium scripsisse pro certo habeo. Sic enim supra locutus est non semel. Pag. 640.

ἅτε ψυχὴν καὶ σώματι ἀψύχῳ. Etiam hic transposita est particula. Scribe igitur ἅτε ψυχὴν σώματι ἀψύχῳ, καὶ τῇ τοῦ σωμάτων, &c. Nisi malis eam particulam penitus expungere. Deest certe in Fuketiano.

πολλὰς δυνάμεις ἡγητέον. Male Interpres vertit *facultates*. Nam Eusebius, quas hic δυνάμεις dixit, in sequenti membro Deos appellat. Vertendum igitur erat potestates. Sic enim Latini vocant dæmones, quos Græci δυνάμεις vocare solent. Servius in libro 3. Æneidos: *Nam potestates*, inquit, C *aliæ cœlestes sunt, aliæ terrenæ, aliæ permixtæ.* Et in libro 4. *Nam potestates aut terrenæ sunt, aut aeriæ, aut ætheriæ.* Chalcidius in Timæum Platonis pagina 97. *Quæ potestates*, inquit, *ætheriis aeriisque sunt dæmones, remoti à visu nostro & ceteris sensibus.* Eadem voce utitur Augustinus in libro 10. de civitate cap. 26. Et in Epist. ad Volusianum, Apulejus in Apologia. Longinianus in Epist. ad Augustinum. Et Amm. Marcellinus in libro 21. Apud Græcos verò nihil frequentius occurrrit. Hieronymus in caput 2. Joelis: *A dextris*, inquit, *& à sinistris virtutes & fortitudines Dei legimus: quas Græci δυνάμεις vocant*, &c.

δοὶ μὲν δὲ οἷα νήπιοι. Scribe meo periculo οἱ μὲν δὴ, οἷα νήπιοι πολυθέων ἀνδρῶν παῖδες, &c. Quod idem est, ac si diceret: οἱ μὲν δὴ πολύθεοι. In codice Fuk. scribitur δειλὴν δεισία, &c. πλάνην ἐπλανήθησαν. optime. D

οὐδ' ἂν πολυμερὴς οὖσα. Scribendum est οὐδ' αὖ πολυμερὴς, &c. Mox post verba illa πῶς γὰρ apponenda est interrogationis nota, quod non vidit Interpres. Pag. 641.

τῆς ἀληθείας ὁ κῆρυξ. Joannem Evangelistam intelligit, cujus verba paulo ante laudaverat: *In principio erat Verbum, &c.* Quæ quidem verba, nūc παραφραστικῶς exponit Eusebius.

θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης. Interpres verba sic construxit: ὁ ἐπέκεινα λόγου. Vertit enim: *qui dicendo exprimi nequit.* Quod non placet. Mallem itaque verba aliter construere, ut γενεσιάρχης λόγου dicatur, id est, principium & auctor Verbi. Eusebius certe Deum Patrem vocare solet τὸν ἐπέκεινα πάντων. Sane hoc loco Verbum

comparat Patri. Et Verbum quidem dicit esse πρὸ πάντων: Patrem verò ait esse ἐπέκεινα πάντων; ubiq; plus tribuens Patri.

ὡς μὲν οὖν ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Procul dubio scribendum est; ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμ☉, &c. Quod ex sequentibus manifeste convincitur.

ὡς ὑφ' ἑνὶ σώματι. Deest hic particula, quam ita suppleo, ὡς μὲν οὖν ὑφ' ἑνὶ σώματι. Potest etiam scribi ὡς δ' ὑφ' ἑνί.

ἀπλανῶς ἐμπεπλησμέν☉. Forte scribendum est ἀφανῶς. Verbum enim Dei invisibili quodam modo per omnia diffusum est. Sed vulgata lectio non temere rejicienda. Intelligit enim Eusebius, Verbum Dei cunctis rebus infusum esse, non ut spiritum qui vago motu per omnia permanat, & nunc hac, nunc illac circumfertur; sed ut animam, quæ in cuncta simul diffunditur membra, nec ab his ad illa evagatur. Interpres ἀπλανῶς vertit *revera*.

ἀμφὶ μυρίας. Et hic transposita esse vocabula nemo non videt. Scribe igitur χωρίας ἀγρῶν ἀμφὶ τούτων ἀποπολύσας. Paulo post lego ἄλλ☉ εἰς, ἀλλ' ὁ πλείους ὡς χῶ, &c.

Pag.643. ποικίλην τῆς ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουμένην. Delendus est articulus, qui certe scribendum τὴν ἐξ αὐτῆς, ut habet codex Fuk. Mox ubi legitur φωτὸς ἡλίου προβολῇ, malim προσβολῇ cum codice Fuk.

ἀρρήτου δυνάμεως. Scribendum videtur ἀρρήτων λόγων δυνάμεσιν ἐνισχύει, vel ut est in codice Fuk. ἀρρήτοις δυνάμεσιν. Paulo post ubi legitur εἴ τι αὐτῷ μὲν ἡλίῳ, Interpres legisse videtur ὥστε. Melius tamen scriberetur καὶ αὐτῷ μὲν, &c.

In Caput XIII.

ἐν τε ζώοις καὶ φυτοῖς. In codice Fuk. desunt hæ voces ἔν τε, quæ profecto non videntur valdè necessariæ.

λέγωμεν δὴ τὰ ἑξῆς καὶ διασαφῶμεν. Scribendum est uno verbo λέγωμεν δὴ τὰ ἑξῆς καὶ διασαφῶμεν, ut est in codice Fuk.

Pag.644. καὶ ἐπὶ τῇ τῆς αἰσχρῶν ἡδονῶν ἀκρατείᾳ. Scribendum est καὶ ὅτι τὴν τῆς αἰσχρῶν ἡδονῶν ἀκράτειαν, &c. refertur enim ad ἀνεπόντες. Ait Eusebius, impudicos affectus ab hominibus esse consecratos. Nam cupiditatem quidem suam Cupidinis nomine appellarunt: membra verò quibus obscœnitates peraguntur, Priapum; intemperantiam verò in turpes voluptates effusam, Venerem vocaverunt. Hic est hujus loci sensus, quem Interpres non animadvertit.

ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισίν. Propriũ est vocabulum artis magicæ καταδέσμοι. Sic Artemidorus in libro 1. cap. 79. φαρμακείας καὶ καταδέσμους simul jungit. Plato in lib. 11. de legibus pag. 933. καταδέσεις pro eodem dixit. Vide Harpocrationem in verbo καταδεδέσθαι. Latini ligaturas vocant. Augustinus Tractatu 7. in Joannem. *Usque adeo*, inquit, *fratres mei, ut illi ipsi qui seducunt per ligaturas, per præcantationes, per machinamenta inimici, misceant præcantationibus suis nomen Christi.* Orosius in lib. 4. cap. 13. obligamentum magicum dicit.

Pag. 645. ἐκθέσμοις τε καὶ ἐναγέσιν ᾠδαῖς. Scribendum est ἐπανάγκοις ex codice Fuketiano. De paredris Dæmonibus dixi in notis ad historiam Ecclesiasticam.

θνητοῖς τε μὲν. Lego θνητοῖς γε μὲν ἄνδρας. Quod licet leve est, tamen omitti non debuit.

A παρ' ἑαυτοῖς ἐν ἐγνωσαν. Hic etiam transposita videntur esse vocabula. lego igitur: ἃ ἐγνωσαν, οὐδ' ἐσώπησαν οἱ παρ' ἑαυτοῖς σοφοί, &c. Quam Scripturam in versione nostra secuti sumus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: γεωμετρίας τὴν εὕρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὔξοντες, παρ' ἑαυτοῖς ἐν ἐγνωσαν, &c. quam Scripturam non probo.

μιλκάνθαρον. Eusebius in lib. 1. de Præparatione cap. 10. ubi Phœnicum Theologiam exponit, alterum quidem Melicarthum vocat Demarontis filium, Cæli nepotem: alterum verò Usoum Hypsuranii fratrem, qui pellium tegumenta primus invenit. In codice Fuk. scriptum est μιλκάνθαρον καὶ οὔσωρον.

δούσαρίν τινα καὶ ὄβοδον. Scribendum est καὶ ὀβόδαν. Arabes enim Obodam & Dusarem coluerunt, ut

B docet Tertullianus in libro 2. ad Nationes cap. 8. De Oboda Uranius in libro 4. Arabicarum Antiquitatum. Fuit Obodas vetustissimus quidam Rex Arabum, quem Nabathæi apud se sepultum divinis honoribus affecerunt, ut refert Stephanus in voce Ὄβοδα. Ab hoc multi deinceps Arabiæ Reges Obodæ dicti; quorum duos recenset Josephus, alterum Alexandri Judæorum Regis, alterum Herodis temporibus. Posterioris meminit etiam Strabo. Porro quantum quidem ex historiis conjicere licet, Arethæ atque Obodæ vicissim apud Arabes regnaverunt: itaut post Aretham Obodas, post Obodam Arethas imperaret. Idque aliquandiu mansisse videtur. Jam Dusarem Nabathæi etiam coluerunt, Bacchum eo nomine designantes, ut tradit Isidorus apud Hesychium. De hoc etiam

C Stephanus in Δουσάρη. In codice Fuk. scriptũ inveni δουσαρίν τινα ὄβοδον.

καὶ οἱ γετῶν. Scribendum est καὶ οἱ γετῶν supple παῖδες. Notus est Zamolxis Getarum Deus. Mox legendum est καὶ τὸν μὲν ζάμολξιν, καὶ τὸ ἀμφιάρεω θηβαῖοι, καὶ πάλιν ἑτέρους ἄλλους, ἄλλοι πάλιν ἑτέρους, &c. codex Fuketianus habet καὶ παρ' ἑτέροις, ἄλλοι πάλιν ἑτέρους.

βλαστοῖς ὕλης καρποὺς λείπει. Postrema vox addita est ab exscriptore hujus libri, qua scilicet designaret hic aliquid desiderari. Certe aliquot verba deesse hic videntur. Nisi forte hic ἀπὸ κοινοῦ subaudiri placet verba quæ paulo antea præcesserunt, θεοὺς ἀνηγόρευσαν. In codice Fuk. vox illa λείπει non legitur, sed post vocem καρποὺς punctum apponitur.

καὶ θεῶν πάλας. Scribendum puto καὶ θεῶν παῖδας. In

D codice Fuk. scribitur πάλας.

ἀφ' ὧν ἀμόσως. Scribendum est procul dubio ἀνδρῶν ex Porphyrii libro 2. de Abstinentia, quem hic pæne ad verbum exscripsit Eusebius noster. Et sic codex Fuk. scriptum habet. Pag.646.

τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐν ῥόδῳ. Scribendum ex Porphyrio τῷ δ' αὐτῷ τούτῳ supple χρόνῳ.

καὶ δ' οὐ μάτην, οἱ δὲ τῆς ἀραβίας. Lego καὶ δουματηνοὶ δὲ ex Porphyrio in libro citato, quanquam apud Porphyrium vulgo legitur δυμάτιοι. Nec aliter scribitur apud Eusebium in libro quarto de Præparatione c. 16. Sed δουματηνοὶ, ut dixi, magis placet. Stephanus Δούμαθα, πόλις ἀραβίας. ὁ πολίτης, Δουμαθηνὸς, ὡς γλαῦκ☉ ἐν β. ἀραβικῆς ἀρχαιολογίας. Certe Arabes in suis Patronymicis hanc fere terminationem habent.

τὰς λειτουργίας. Desunt hæc verba apud Porphy-

rium, quæ Eusebius noster de suo adjecit. Porphyrius cùm de humanis victimis ageret, & de Atheniensibus loqueretur, hoc exemplum omittere non debuit. Leus quidam olim fuit apud Athenienses, Orphei filius ut ait Suidas; qui cùm Attica fame laboraret, responsumque esset ab Apolline Delphico, urbem non aliter salvam fore, nisi quispiam ex civibus filias suas Diis immolaret, tres filias virgines pro salute urbis mactandas obtulit; Phasitheam, Theopen & Eubulen. Ælianus in libro 12. variæ historiæ cap. 28. pro Phasithea, Praxitheam nominat. Nihil frequentius occurrit apud Græcos oratores, quàm harum Lei filiarum mentio; ut apud Aristidem in Panathenaico, Libanium in Declamatione 13. Demosthenes seu quis alius auctor in oratione quæ ἐπιτάφιος inscribitur, hunc Leum inter ἐπωνύμους seu tribuum conditores annumerat, à quo Leontis tribus nomen acceperit, sic enim ait: ἠκηκόεσαν οἱ Λεοντίδαι μυθολογουμένας τὰς Λεωκόρας, ὡς αὑτὰς ἔδοσαν σφάγιον τοῖς πολίταις ὑπὲρ τῆς χώρας. Meminit etiam Clemens Alexandrinus in Protreptico, Gregorius Naz. in carmine de virtute. & ex recentioribus Leopardus in lib. 19. cap. penultimo.

καὶ τὴν Ἐρεχθέως θυγατέρα. Erechtheus Pandionis filius sex habuit filias; Protogeniam, Pandoram, Procrim, Creusam, Orithiam & Chthoniam. Harum duæ natu maximæ, Protogenia scilicet & Pandora, cùm hostilis exercitus ex Bœotia in Atticam irrupisset, se pro salute patriæ mactandas obtulerunt. Quas Athenienses magnis honoribus post mortem coluerunt, & Virgines Hyacinthidas appellarunt, eò quòd immolatæ fuissent in Atticæ pago Hyacintho, supra Sphendalensium pagum. Ita scribit Phanodemus in libro 5. rerum Atticarum, teste Suida in voce παρθένοι. Ex quo lucem capit Ciceronis locus in oratione pro Sextio, ubi ait: *Mortem quam etiam virgines Athenis, Regis opinor Erechthei filiæ pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis, &c.* Diodorus Siculus in lib. 17. φανεῖεν μὲν χρηστὸς ἔφη, δεῖν τοὺς ἐξαιτουμένους μιμήσασθαι τὰς Λεωκόρας καὶ τὰς Ὑακινθίδας, καὶ τὸν θάνατον ἑκουσίως ὑπομεῖναι ἕνεκα τοῦ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν τὴν πατρίδα. Meminit etiam earum Demosthenes, seu quis alius in oratione quæ ἐπιτάφιος inscribitur, ᾔδεσαν ἅπαντες Ἐρεχθεῖδαι τὸν ἐπώνυμον αὑτῶν Ἐρεχθέα ἕνεκα τοῦ σῶσαι τὴν χώραν, τὰς αὑτοῦ παῖδας, ἃς Ὑακινθίδας καλοῦσιν, εἰς πρόπτον θάνατον δόντα ἀναλῶσαι. Alii quatuor duntaxat Erechthei filias fuisse dicunt, quæ inter se conjuraverunt, ut si una ipsarum moreretur, ceteræ se interficerent. Postea cum Eumolpus Eleusiniis opem ferens, cum magnis Thracum copiis in agrum Atticum irrupisset, Erechtheo oraculum consulenti responsum est, victoriam penes Athenienses futuram, si Erechtheus filiam immolavisset. Erechtheus itaque Chthoniam filiam natu minimam immolavit: quo facto reliquæ tres sicut sacramento sese obstrinxerant, mortem sibi consciverunt. Ita Apollodorus in Bibliotheca, Hyginus fabula 46. & 238. apud quem corruptum est Chthoniæ nomen. Has tres Erechthei filias Chthoniæ sorores, Euripides in Erechtheo ζεῦγος τριπάρθενον vocaverat, ut testatur Hesychius, easque post mortem in Hyadas esse conversas finxerat. Theon in Arati Phænom. ὑακινθίδας γεωῦ ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς Ἐρεχθέως θυγατέρας, ὑάδας φασὶ γενέσθαι τρεῖς οὔσας. Porro quod ad Hyacinthidas pertinet, quidam eas non Erechthei filias, sed Hyacinthi cujusdam esse dixerunt. Sic Harpocration in voce ὑακινθίδες, Hyginus fabula 238. *Hyacinthus*, inquit, *Spartanus idem filiam immolavit ex responso pro Atheniensibus.*

καὶ τὴν μεγάλην πόλιν. Male Interpretes *Megalopolim* verterunt. Nam Porphyrius, cujus verba hic usurpat Eusebius, urbem Romam ita appellavit more sæculi sui, ut jampridem notatum est à Josepho Scaligero in animadversionibus Eusebianis pag. 53. Certe Libanius in oratione quæ βασιλικὸς inscribitur, urbem Romam sic nominat. Porro quod ait Porphyrius, Romæ in Jovis Latiaris festo adhuc sua ætate hominem immolatum fuisse, confirmat etiam Lactantius in lib. 1. cap. 21. *Siquidem*, inquit, *Latiaris Jupiter & nunc sanguine colitur humano.* Prudentius in lib. 1. contra Symmachum.

Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

De hoc festo loquitur Dio Cassius in lib. 43. p. 351. ἔν τε τῇ ἀνοχαῖς ὁ πολίαρχος τὰ Λατιάρεια οὔτ᾽ ἄλλως προσῆκόν τι αὐτῷ, οὔτ᾽ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ γίνεσθαι εἰωθὸς ἐποίησε. Celebrabantur autem Latiaria mense, ut opinor Decembri. Quippe eo mense munus gladiatorium edebatur, ut discimus ex Calendario Heruuartii. Mos autem erat in Latiari sacro, ut gladiatoris qui in pugna fuerat occisus, cruor adhuc calidus Jovi libaretur, & quasi in faciem ejus jactaretur, ut scribit Cyprianus in libro de spectaculis & Tertullianus in Apologetico cap. 9. Illustris est Justini locus in Apologia ad Senatum, ubi de hoc sacro loquitur: τὰ ἴσα τῷ παρ᾽ ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ᾽ ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιούμενοι. Id est: *eadē facientes quæ a vobis fiunt eidem idolo quod colitis, Cui non solum animantium sanguis aspergitur, sed etiā humanus cruor; vos apud vos clarissimo ac nobilissimo hanc ex hominum occisorum sanguine libationem faciente.* Ex quo loco colligimus, Prætorem Urbanum hoc sacrificium peregisse: nec hominem Jovi immolatum fuisse, ut ait Porphyrius, sed tantum gladiatoris in arena occisi sanguinem Jovi propinatum.

τριακοσίους ἑτέρους. Hujus loci sensum non est assecutus Interpres, qui vertit: *& nihilominus trecentos alios sacrificio addidisse.* Atqui ἐπιδιδόναι propriè dicitur de patribus, qui liberos Diis immolandos tradunt, ut de Leo Atheniensi supra vidimus. Cùm igitur nobiles in Africa trecentos pueros Diis mactandos obtulissent, ait Diodorus trecentos alios ab aliis itidem oblatos fuisse, ut suam erga Deos pietatem non minus quàm priores illi testificarentur. Ceterùm malim legere διακοσίους pro τριακοσίους. Certe aut hic scribendum est διακοσίους; aut suprà pro διακοσίους, scribendum est τριακοσίους.

αὐτῷ ὀνόματι. Scribendum puto αὐτῷ ὀνόματι αὐτῶν τὸν Δία, quam Scripturam in interpretatione mea secutus sum. Pag. 647. Fallitur autem Eusebius noster. Neque enim à populis Aboriginibus, sed à Pelasgis Deos id postulasse scribit Dionysius Halic. pag. 16. nec jugulatos ab iis homines, sed extra pa-

triam ablegatos. In codice Fuk. deest vox αὐτῷ.

ξιφηφορεῖν τοὺς γεωργοὺς. Certe sub initium Imperij Diocletiani, in Gallia Rusticani conjuratione inter se factâ arma arripuerant, & itinera infestabant, Bacaudarum sibi nomine imposito. ut scribit Orosius Eutropius & Mamertinus in Panegyrico Maximiani. Porro ex hoc Eusebij loco discimus, id genus latrocinij per totum fere orbem Romanum grassatum fuisse.

Pag. 648. τῆς ἐναντίοις λογικῆς ἀγέλης. Interpres legisse videtur τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης. Sic enim vertit: *Gregis rationis participis qui ex hominibus constat, misericordiam capere cœpit.* Ego verò mallem legere τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ἀγέλης. Sic enim Eusebius Deum Verbum vocare solet pastorem gregis rationalis. Codex tamen Fuk. habet τῆς ἐν ἀνθρώποις compendiose scriptum.

ὡς ἂν ἑαυτ' ἀνθρωπείας. Scribendum est ὡς δι' ἑαυτ' B ἀνθρωπείας, &c. vel ut est in codice Fuk. ὡς οὐ.

ὡς δὴ ἐνεκα πάντων. Olim conjeceram scribendum esse ὧν δὴ ἕνεκα παιδεύων εἰς θνητῶν ὁμιλίας, vel certe παρεῖν, quæ conjectura certissima mihi videtur. Quamvis enim ex vulgata lectione idem sensus elici possit, tamen si eam retinemus, non video quo referri possint hæc verba εἰς θνητῶν ὁμιλίας. Tandem verò codex Fuk. conjecturam nostram confirmavit, in quo scribitur ὧν δὴ ἕνεκα πάντων εἰς θνητῶν ὁμιλίας παρεῖν.

In Caput XIV.

Pag. 649. ἄλλως θεοῦ δυναμένοις. Totus hic locus ita emendandus est, ἄλλως τε οὐ δυναμένοις ὁ μὴ βουλομένοις, τῷ τῶν ἁπάντων δημιουργῷ ὄντι ἢ ποιητὴν ἐπιπλεῖν, ἐι μὴ δι' ἀνθρωπείου σχήματός τινος εἴδους, ἑαυτὸν ἔφηνε. In C cod. Fuk. legitur ἄλλως τοῦ οὐ δυναμένοις.

ἢ ταῦτά πη. Procul dubio scribendum est κατὰ ταὐτά πη, Id est, *eodem modo Dei sermo sese ostendit.* Ita plane codex Fuketij.

Pag. 650. αὐτοῦ ποιήματος φιάς τὸ ἄνθρωπον. Naturam humanam quam Christus assumpsit, Eusebius vocat τὸν ἄνθρωπον, eo more quo Latini Patres de Christo dicere solent, quòd hominem assumpserit. Sic paulo ante usurpat Eusebius, cùm ait: δι' ὀργάνου τοῦ προβέβλητο ἀνθρώπου. Occurrit etiam infra.

ἀλλ' ὡς ἀλόγοις. Hæc verba desunt in codice Fuk. & à Scholiaste addita mihi videntur.

μόνον πάλιν αὐτοῖς. Etsi hic locus vitio caret, tamen non possum omittere lectionem quam in Fuk. codice reperi, μόνον αὐτὸ πάλιν αὖθις οἷος, &c. quam quidem scripturam veriorem puto. Paulo post, ubi legitur ἐνθα δὴ τὸν ἄνθρωπον τινὸς, vocem addidi D ex codice Fuk. qui sic habet ἐνθα δὴ αὐτὸς, &c.

Pag. 651. τὸ θνητὸ πάλιν αὐτῷ διαιρούμενον. Scribendum est διαιρουμένου, ut legitur in codice Fuk.

ὅτι ταύτη τι πολὺ πλέον. Scribo ταύτη γε ἢ πολὺ πλέον. In cod. Fuk. scriptum est ταύτη πολυπλέον. Atque ita locutus est Eusebius paulo ante.

αὐτὸ ζωὴ τυγχάνων. Verbum αὐτὸ ζωὴ & quod sequitur αὐτὸ φῶς scribendum est continue instar unius vocabuli, hoc est, ὑφ' ἓν ut Græci dicunt. Porro in editione Genevensi confusus erat locus vitio Typographorum, quem nos ita restituimus, παντὸς τοῦ ἂν ἐφάψαιτο. Atque ita plane legitur in codice Fuketij.

παντὸς γὰρ ἢ ἀνύματος. Procul dubio scribendum A est παντὸς τοι ἢ σώματος, ὧν ἂν ἐφάψαιτο &c. Qua emendatione nihil certius. Nam Eusebium de corpore hic loqui, sequentia plane demonstrant. Atque ita in codice Fuk. scriptum inveni.

ἢ μὴν ἢ διδασκαλίαις. Lego καὶ μὴν ἢ διδασκαλίας. Sic enim Græci loqui solent. Ita certe habet codex Fuk.

In Caput XV.

τῆς μετὰ θάνατον ἀναμνήσεως. Scribendum est ἀναβιώσεως, ut legisse videtur Interpres. Mox legendum est μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, ut est in codice Fuk. Pag. 652.

κεχαρισμένος τε, τοῦτο αὐτὸ. Transposita hic sunt vocabula, ut passim in his libris accidisse jam monui. Scribo igitur κεχαρισμένος, αὐτῷ τε τούτῳ εἰς μέγας βασιλεὺς, &c. In codice Fuketij κεχαρισμένος, τούτῳ αὐτῷ, &c.

ἀφανὴς οὐ γεγονώς. Alterutrum horum verborum delendum est.

ἢ ὅταν αὐτὸς ἑαυτῷ. Procul dubio scribendum est, ἢ οὔτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο, prorsus necessaria emendatione, quam sequentia plane confirmant.

δυοῖν γὰρ λειπομένοιν τῷ τέλει. Non probo versionem Interpretis, qui hunc locum ita reddidit: *Nam cùm duæ rationes abeundi ex hac vita sibi reliquæ essent.* Quasi in Græco legeretur τοῖν τελοῖν. Sensus igitur Eusebij hic est, *cum duorum alterum à Christo necessario faciendum esset in exitu vitæ, ut scilicet aut corpus suum morti penitus consumendum dederet, aut se morte superiorem declararet,* &c. Vides quàm diversus hic sensus sit ab illo Interpretis. Neque enim duplex ratio exeundi è vita Christo suppetebat, sed unica; mors scilicet. Quippe omnes, ut ait Poeta, una manet mors. Verum in morte, duorum alterum Christo faciendum supererat, ut vel morti penitus succumberet, corpusque suum ei tanquam opima spolia traderet; vel se morte superiorem ostenderet, & corpus suum, velut prædam ex faucibus mortis eriperet. Adde quòd Eusebius paulo ante demonstravit, mortem necessario fuisse Christo subeundam. Si enim corpus suum clam & quasi furtim ex hac vita subducere voluisset, omnes procul dubio spectrum illum fuisse, non autem verum hominem credidissent. Alias præterea rationes affert, quibus id adstruat. Quibus expositis ita demum concludit. Has omnes ob causas, inquit, quando quidem prorsus necesse erat ut corpus illius exitum Deo dignum sortiretur, mortem suam Christus ita dispensavit. Duorum alterum in fine hujus vitæ ipsi faciendum erat, & cetera, ut jam dixi. Et hæc quidem optime inter se cohærent. Interpretis autem expositio, ab Eusebij mente prorsus aliena est, cùm Eusebius non duplicem ex hac vita discedendi rationem, sed unicam Christo relictam fuisse demonstraverit. Pag. 653.

ἢ τοῦ παντὸς δράματος. Malim scribere ἢ ὥσπερ δράματος αἰχίστου ποιήσασθαι τὴν τοῦ παντὸς βίου καταστροφήν.

οὐδὲ φωτὶς τὸ κτίζειν. Scribendum est τὸ φωτίζειν ut habet codex Fuk.

εἴ τις ἀναυγής. Addendum est necessario vocabulum ἀναυγής τις τινος. Certe in codice Fuk. legitur εἰ τῷ ἀναυγὲς ἡμῖν ἢ νοερὰ ἀρετῶν τινὸς τι, quomodo etiam legit Christophors. Paulo post codex

Fuk. habet ὦσεν καὶ ἀδιάφθορον ἐξιλεὼν τῶ πυρὸς, non ut in editione Genevensi legitur διάφοροντῶ πυρὸς.

ὑπὲρ τῆς οἰκονομίας. Hoc loco οἰκονομία ab Eusebio sumi videtur pro morte seu passione Christi. Sic paulo antea dixit de Christo, ταῦτα τοι καὶ αὐτοῦ θάνατος οἰκονομεῖται. Vide quæ notavi ad librum I. historiæ Ecclesiasticæ, ubi vocabulum οἰκονομίας non solùm de nativitate, sed etiam de morte Christi sumi solere, pluribus exemplis probavi. Certe Epiphanius Sacramentum Eucharistiæ vocat λατρείαν τῆς οἰκονομίας. Id est, cultum Passionis Dominicæ, eo quòd in hoc præcipue Sacramento Christi passio à Christianis colatur.

τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπών. Hæc benigna interpretatione adjuvanda sunt. Christus enim ne minimo quidem temporis puncto corpus suum reliquit. Quippe qui, ut vulgo dici solet, id quod semel assumpsit, nunquam dimisit. Sed corpus suum animæ consortio destitui aliquantisper passus est. Mox codex Fuk. habet καὶ τῷ θνητῷ θανάτῳ παραδοὺς. Ego verò mallem scribere καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ παραδοὺς, &c.

Pag. 654. ἀΐδιον ἔφαινε. Christus enim resurgens à mortuis, perspicue declarabat vitam æternam, quam cunctis hominibus prædicaverat, omni morte superiorem esse. Atque hoc Interpres non intellexit; qui licet alioqui satis elegans, à vero tamen sensu plerumque aberrat: adeò ut in hac quidem parte longe inferior videatur hujus panegyrici versio interpretatione historiæ Ecclesiasticæ.

χρῆν γὰρ τοὺς μέλλοντας. Malim scribere χρῆν, Id est, *oportebat.* Quam scripturam secutus videtur Interpres.

ὑπ' αὐτῷ τοῖς ἔθνεσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν. Dupliciter intelligi potest quod ait Eusebius, Christum antequam moreretur, semina quædam notitiæ Dei in Gentes sparsisse. Aut enim intelligit semina quæ à natura insita sunt in animis hominum, quibus ad notitiam Dei informantur: aut certe prædicationem Christi, qui cùm in terris ageret, non solis Judæis, verùm etiam Gentilibus veri Dei cultum annuntiaverat.

πεῖσμα μὲν πιστὸν ἀναλαβεῖν. Hoc loco πεῖσμα posuit Eusebius pro πεῖσει seu persuasione, cùm tamen πεῖσμα pro firmamento & pro retinaculo navis frequentius usurpari soleat. Sic in libro de martyribus Palæstinæ pag. 344. σαφὲς τε πεῖσμα καὶ βίβαιον. Utitur eadem voce Clemens Alexandrinus non semel. Chrysostomus Homilia I. in Epistolam ad Ephesios notat hanc vocem esse plebeiam, qua vehemens quædam atque enixa voluntas significatur: οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπίτασιν τῶ θελήματος δηλοῦντες, κατὰ τὸ πεῖσμα ἡμῶν λέγομεν.

κατὰ τῶν ἐθνῶν. Scribendum est κατὰ τῆς τῶν ἐθνῶν πολυθέου πλάνης, &c. Paulo post lego ἀπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια. utramque emendationem confirmat codex Fuketij.

ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτῶ ζωήν. Hic locus non mediocrem habet difficultatem. Quomodo enim intelligi potest quod ait Eusebius, vitam illam quam Christus promisit, primitias esse futuræ apud Deum vitæ; Procul dubio per vitam nobis à Christo promissam, intelligit Eusebius resurrectionem, quæ veluti initium est & exordium æternæ illius apud Deum vitæ. Seu potius resurrectionem corporis Christi intelligit, quæ fuit primitiæ & quasi pignus spei ac resurrectionis nostræ, ut docet Eusebius in fine hujus capitis.

τῶν φρικώδεστάτων. Non dubito quin scripserit Eusebius ἀσεβεία δαιμονικῆς πλάνης ἐνεχομένων. Alludit autem Eusebius ad crimen læsæ majestatis, quod Græci ἀσεβείας ἔγκλημα vocare solent, ut patet ex Dione Cassio, non uno in loco. Pag. 655.

ἀντίψυχον. Vox elegans, ex intimis magorum ac Theurgicorum arcanis deprompta, qui homines immolandos ajebant, ut aliorum vita redimeretur. Sic Antinous ad vicem Hadriani Principis, ut eius fata produceret immolatus est, quemadmodum refert Aurelius Victor & alij. Hoc est ἀντίψυχον, seu ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, ut loquitur Aristides in quinta oratione sacra. Porro necesse erat, ut is qui hoc pacto immolabatur, sponte se jugulandum offerret. Quod quidem tum ex Aristide, tum ex Aurelio Victore colligitur. In quo scribitur, *cùm voluntarium ad vicem magi poposcissent.* Sed & mos ille Romanorum qui se pro salute Principis devovebant, idipsum clare indicat.

ἀνάγκην καὶ ἀπείρων δαιμόνων. Scribendum est ἀνάγων, cujusmodi error jam supra notatus est. Certe in codice Fuk. legitur ἀνάγων. Et paulo pòst idem codex habet ἐληλυθότε καὶ παρεῖτο.

σωτήριον θαῦμα. Scribendum est θῦμα, quod miror à Christophorsono animadversum non fuisse. Sic paulo ante dixit Eusebius ἱερίου δ' ἅτε τινὸς καὶ μεγάλου θύματος.

In Caput XVI.

τῆς τούτων ἀληθείας. Totus hic locus ita mihi restituendus videtur εἰ δὴ ἀπόδειξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δὴ ἐναργῶν πραγμάτων, &c. Pag. 656.

κατατέμνων. Scribendum est κατατεμνόμενον. In codice Fuk. totus hic locus ita legitur διῄρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰς ἐθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατατέτμητο.

ἔνθα τὰ ἐλέου κακά. Malim scribere ἐνθεν. Paulo post lego κρεῖττον πάσας δαιμονικῆς ἐνεργείας ὀφθὲν, &c. expuncta voce πλάνης utpote superflua. Nisi malis scribere cum codice Fuketij πλάνης καὶ ἐνεργείας.

τρόπαιόν τε παλαιῶν κακῶν. Procul dubio scribendum est νικητήριον τρόπαιον κατὰ δαιμόνων, παλαιῶν τε κακῶν ἀποτρόπαιον, &c. Sic paulo ante locutus est Eusebius in fine superioris capitis, de corpore Christi ex mortuis suscitato verba faciens; τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τῶ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως· τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦ θ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνήγειρας. Qui locus huic loco quẽ præ manibus habemus, lucem non modicam affert. Idem enim utrobiq; dicit Eusebius. Corpus enim Christi à morte ad vitam revocatum, & in cælum ascendens, comparat tropæo quod de hostibus erigitur.

θεὸς μὲν εἰς πάντας. Scribendum est θεὸς μὲν εἷς εἰς πάντας ἐκηρύττετο, quod confirmant sequentia.

ἄπιστος. Lego ἄσπονδος καὶ ἀκατάλλακτος τῶν θεῶν ἔχθρα. Atque ita legisse videtur Interpres. Sic Eusebius paulo post ὁμοῦ ἡ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα [illegible] διελύετο. Scribo etiam ἀνῄρητο τε, ut est in codice Fuk.

[illegible] τε ἤχησεν. Hic locus ita mihi scriben-

dus videtur, καὶ τρόπος εἷς εὐσεβείας σωτηρίας τε ἡ Χριστοῦ διδασκαλία, quam scripturam in versione mea sum secutus. Una, inquit, religionis ac salutis via, Christi scilicet doctrina, hominibus tradebatur.

ἐξ ἑνὸς φωνῆς πρὸς. Procul dubio scribendum est πατρὸς. Error natus est ex compendiosa scribendi ratione.

Pag.659. τίς μόνος ἐπιτελεῖν. Vox μόνος locum hic habere non potest. Scribo itaque ex codice Fuk. τίς ἐπιτελεῖν παρέδωκεν ἄλλος· ἢ μόνος, &c. Mox scribendum est διὸ δὴ ὑπὸ τῆς καθ' ὅλης οἰκουμένης ἀνθρώπων, vel ut est in codice Fuk. διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης. Sic enim loqui solet Eusebius ut in fine cap. 13.

καπνοῦ τε προσεπιτιτευμένας θυσίας. Non dubito quin Eusebius scripserit καπνοῦ τε καὶ πυρὸς ἐπιτελουμένας θυσίας. τάς τε αἱμάς, &c. qua quidem emendatione nihil certius.

ἀφιερώματα. Fraudem hic admiserant Typographi Genevenses, omissis de industria verbis Eusebij, eo quòd de incruento missæ sacrificio illustre testimonium continerent. Sed nos ope codicis Fuketiani ea auctori suo restituimus, νοερῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπρεπεῖς λειτουργίας.

κατὰ τοὺς ἀδριανοῦ χρόνους. Sumpsit hæc Eusebius ex libro 2. Porphyrij de abstinentia, ubi ita scribit: καταλυθῆναι δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχεδὸν τὰς παρὰ πᾶσι φησὶ πάλλας, ὁ ἄριστα τὰ περὶ τοῦ μίθρα συναγαγὼν μυστήρια, ἐφ' ἀδριανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Id est: *Pallas vero qui de sacris Mithriacis optime omnium scripsit, humanas victimas fere ubique abolitas esse prodit principatu Hadriani.* Quod confirmat etiam Lactantius in lib. 1. divinarum institutionum cap. 21. his verbis: *Apud Cyprios humanam hostiam Iovi Teucer immolavit; idque sacrificium posteris tradidit: quod est nuper Hadriano imperante sublatum.* Scribit Tertullianus in Apologetici c. 9. infantes in Africa Saturno palam immolatos fuisse usque ad Proconsulatum Tiberij, qui sacerdotes Saturni ob eam caussam cruci suffixit. Additque testem hujus rei esse militiam patriæ suæ, vel ut quidam codices scriptum habent, patris sui, quæ idipsum munus Tiberio Proconsuli functa est. Ex quo apparet, adhuc recentem fuisse hujus rei memoriam. Cur enim testes citaret milites seu apparitores Proconsularis officij, nisi adhuc quidam superfuissent, aut superesse potuissent ex ijs qui Tiberio Proconsuli apparuerant, tunc cùm sacerdotes illos in crucem egit. Quare Proconsulatus ille Tiberij commode refertur in tempora Imperatoris Hadriani; maxime id suadentibus Porphyrio atque Lactantio. Porro cùm Pallas tantùm dicat, fere ubique homines immolari desiisse; Eusebius sine ulla exceptione apud omnes ubique gentes morem hunc sublatum fuisse asserit. Quod equidem vix possum credere. Nam & Porphyrius & Lactantius in libris supra memoratis testantur, Jovem Latiarem adhuc sua ætate humano sanguine Romæ cultum fuisse. Ad hæc Tertullianus in Apolog. testatur adhuc sua ætate Saturno infantes immolatos esse in occulto.

σκυβάλων ἐκβλητότερον. Alludit Eusebius ad celebre illud Heracliti dictum, νέκυες κοπρίων ἐκβλητότεροι, cujus meminit Strabo in fine libri 16. Origenes in libro 5. contra Celsum. Ex quo proverbialis locutio manavit κοπρίων ἐκβλητότερος, de homine nullius pretij. Pollux in lib. 5. cap. 46. κοπρίων ἐκβλητότερος εἰ χρὴ καθ' ἡράκλειτον λέγειν. Julianus in oratione adversus Heraclium Cynicum pag. 421. eandem Heracliti sententiam usurpat his verbis: ὀλιγωρεῖν δὲ πάντῃ τοῦ σώματος, καὶ νομίζειν αὐτὸ κατὰ τὸν ἡράκλειτον καὶ κοπρίων ἐκβλητότερον. ἐκ τοῦ ῥᾴστου δὲ αὐτῷ τὰς θεραπείας ἀποπληροῦν, ἕως ἂν ὁ θεὸς ὥσπερ ὀργάνῳ τῷ σώματι χρῆσθαι ἐπιτάττῃ. Quem locum ex Suida in voce ἡράκλειτος emendavi ac supplevi. Nam in vulgatis editionibus corruptus legitur ac mutilus.

πράξει ὅτι. Scribendum est per interrogationem ὥστε μηδεὶς ἂν πράξειέ τι. Atque ita legisse videtur Christophorsonus. Certe in codice Fuk. scribitur πράξειέ τι.

ἐκ ἐναισθήσει τὸ κριτήριον. Apparet scribendum esse οὐκ ἐν αἰσθήσει, id est, judicium non positum est in sensu. Itaque subaudiendum hic est verbum ἐστὶ, quod non vidit Christophorsonus, quippe qui hæc verba cum sequentibus perperam conjunxit. Magna fuit inter veteres Philosophos disputatio περὶ κριτηρίου. Ita autem vocabant normam ac regulam, qua veritas rerum ab hominibus dijudicatur. Antiquissimi quidem Philosophi eam vim ac facultatem non in sensibus, sed in ratione posuerunt, ut docet Sextus Empiricus in libro 7. adversus Mathematicos. Porro κριτήριον dupliciter sumitur; vel pro facultate ipsa qua verum discernitur; vel pro instrumento ipsius facultatis. Primum Potamo Philosophus vocabat ὑφ' οὗ, secundum δι' οὗ, ut docet Laertius in procemio sui operis.

αὕτη γὰρ φύσις νεκρῶν. Transposita hic sunt vocabula, quod his in libris toties accidisse monuimus. Pag.660.
Scribo igitur αὕτη γὰρ φύσις ζώντων· νεκρῶν δὲ ἡ ἐναντία. Paulo antè quædam voces male repetitæ sunt, quod mendum studiosus lector facile per seipsum restituet.

In Caput XVII.

εἰ γὰρ οὐ ζῶντος. Scribendum videtur πῆ γὰρ οὐ ζῶντος interrogativè; quam scripturam in versione mea secutus sum.

τὴν εὐχὴν εὐθύναντες ὅτι δῆτα. Duplici mendo inquinatus est hic locus; quem tamen facillimum erat ita corrigere: διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες ὅτι δὴ τὰ πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς, &c. Intelligit Eusebius Diocletianum & collegas, quos ait præclare & feliciter Rempublicam gubernasse, quamdiu cum Deo & cum Ecclesiis pacem servarunt. Sed postquam Deo bellum inferre conati sunt, & sanctissimos eius cultores persequi; statim omnia in deterius conversa esse. Idem dicit Eusebius in fine libri octavi.

διαπότῃ καθιερῶσθαι. Scribendum videtur διαπότῃ καθιερώσας. ἔνθεν καὶ, &c.

κυριακῶν ἠξίωνται τῶν ἐπωνυμιῶν. Malim legere τῆς ἐπωνυμίας. Pag.661.
Nihil frequentius occurrit apud Scriptores Ecclesiasticos, quàm κυριακῶν seu Dominicorum vocabulum. Nec solùm Græci Ecclesias ita nominarunt, sed & Germani hoc nomen à Græcis mutuati sunt, ut docet Vualafridus Strabo in libro de rebus Ecclesiasticis cap. 7.

καὶ ἀπηνέγκατο αὐτά. In codice Fuk. scriptum est αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα.

φιλανθρωπίας λογισμῷ. Deesse hic nonnulla, etiam me tacente, quivis facile perspiciet. Scribo igitur

οὕτω γὰρ φιλανθρωπίας λογισμῷ τοῦτο πρᾶξαι αὐτοὺς τάχα ἄν τις νομίσειε, quæ per parenthesim legenda sunt. Certe Christophorsonus ita etiam legisse videtur, ut ex versione eius apparet.

γυναικῶν δὲ ἱερείας καὶ χοροὺς ἀειπαρθένων. Christophorsonus vocem γυναικῶν conjunxit cum voce ἀειπαρθένων, quod equidem non probo. Nam γυναικῶν nomine Eusebius intelligit mulieres, quæ viris orbatæ viduitatem suam Deo consecrabant, easque à virginum choris distinguit. Porro ex viduarum numero eligi solebant diaconissæ, & presbyteræ ut testatur Epiphanius in hæresi Collyridianorum, & in epilogo librorum contra hæreses. Unde Eusebius hoc loco ἱερείας illas nominat. Fungebantur enim illæ mulieres quodammodo sacerdotum officio; quippe quæ mulieres baptizandas erudirent. Scribendum autem est γυναικῶν τε ἱερείας, ut nemo non videt. Atque ita scribitur in codice Fuketiano. Porro hæ mulieres antequam inter diaconissas allegerentur, examinari solebant. Quærebatur ab eis inter cetera, an Sanctorum pedes lavissent, ut docet Origenes in Tomo 32. in Joannis Evangelium.

καὶ δίκην ὀφθαλμῶν ὑπάρχειν. Quis non videt scribendum esse δίκης ὀφθαλμῶν. Veteres enim acerrimum quendam Justitiæ oculum esse credebant, qui omnia quæ ab hominibus agerentur, inspiceret, nec unquam conniveret; quem etiam testabantur quicumque injuriam passi essent. Nihil frequentius occurrit tum apud Græcos, tum apud Latinos. Vetus Poeta apud Stobæum.

ἔστιν δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς δι' ἡσύχου
λεύσων προσώπου, πάνθ' ὅμως ἀεὶ βλέπει.

Plura congerere non otij est nostri, cùm res sit notissima. Christophorsonus tamen hanc hujus loci emendationem non vidit.

Pag. 662. ἥτις αὐτῷ ταχύς. Scribendum est procul dubio τίς οὕτω ταχὺς, quomodo etiam legisse videtur Christophorsonus.

αὐτῶν τι περὶ. Scribendum est πέρι accentu in primam syllabam rejecto; quod fit, quoties præpositio post vocabulum ponitur. Mox scribendum est καταλλήλους τοῖς πράγμασιν. Refertur enim ad vocem προῤῥήσεις. In codice Fuk. scribitur καταλλήλους.

ἐξ ἀλείας μεταλαγεῖν τὴν ἀρχὴν. Error est Typographicus, ut opinor, pro μεταγαγεῖν, ut habet codex Fuketij.

πρυτανευθεῖσα εἰρήνη. Pacem intelligit quam Christus nascens contulit orbi Romano. Pag. 663.

τίς δὴ λέγω ἀνθρώπων. In codice Fuk. scribitur ἀνδρῶν, & proximè ante legitur ἐστιν ὁ σωτὴρ ἡμῶν.

ἢ καὶ ἥρως ἄνθρωπος. Christophorsonus ultimam vocem expunxit non male. Pag. 664. Potest tamen legi ἢ καὶ ἄνθρωπος. Vel certe μήτιγε ἄνθρωπος.

καὶ αὐτὰ σώματα πιαίνειν. Scio quidem Christianos diebus Dominicis lautius epulari solitos. Verùm τὸ πιαίνειν non convenit Christianis. Quare non dubito quin Eusebius scripserit, καὶ οὐ τὰ σώματα πιαίνειν.

In Caput XVIII.

τὸ ἀνθρώπων ἐνδιωχέναι. Christophorsonus legisse videtur ἄνθρωπον, ut ex versione eius apparet. Sed veram hujus loci scripturam nobis aperuit codex Fuk. quæ sic habet τὸ ἀνθρώποις ἐνδιωχέναι τὰ τοιάδε, καὶ τὸ ἀληθῶς, &c. Intelligit enim Eusebius cuncta illa bona, quæ supra singillatim enumeravit: quæ per Christi in terras adventum hominibus collata sunt.

πιστὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη. Desunt hic aliquot voces, puta σοὶ βασιλεῦ. Sed codex Fuk. veram nobis lectionem aperuit. Sic enim habet: πιστὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη τὰ παρ' ἡμῶν σοι ἀκουόμενα.

οἰκεία βασιλεῖ. Addendam hic censeo vocem νικητῇ, non ideo solùm quòd Victoris cognomen inditum est Constantino, sed quòd hæc vox magnam hic affert elegantiam. Ait enim Eusebius sacra illa donaria, quæ Constantinus dedit Basilicæ Hierosolymitanæ, cùm sint Victoriæ Christi summi Regis monumenta, optime convenire Imperatori Victori. Pag. 665.

βασιλικοῖς χαρακτῆρσιν ἐκτυπούμενος. Regios apices interpretatus sum. Sic enim loqui solet Eusebius, ut alibi notavi. Ait igitur Constantinum magnificentissimâ illâ fabricâ & opulentissimis donarijs, quibus Christi sepulchrum exornaverat, quasi regalibus apicibus publice propositis, Christum Victorem ac triumphatorem omnibus prædicasse.

πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. His verbis panegyricum Eusebij claudit codex Fuk. Certè quæ sequuntur verba, parum necessaria sunt, nec Eusebij esse mihi videntur.

HENRICUS

HENRICVS VALESIVS
LECTORI.

QVemadmodum Eusebius noster quatuor suis de vita Constantini libris tria subjecerat opuscula, orationem scilicet Constantini ad Sanctorum cœtum; descriptionem basilicæ Hierosolymitanæ & donariorum quæ Constantinus illic DEO dicaverat; panegyricum denique à se dictum in tricennalibus ejusdem Constantini: ita nos ejusdem exemplum secuti, adnotationibus nostris tres quatuorve subjunximus dissertationes. Prima est de ortu ac progressu schismatis Donatistarum usque ad Synodum Nicænam, id est, ad annum Christi 325. Secunda est Epistola de Anastasi & de Martyrio Hierosolymitano: in qua ostendimus unam duntaxat basilicam Hierosolymis à Constantino ædificatam fuisse; non duas ut plerique antè nos crediderunt. Quæ quidem Epistola licet ante annos octo à V. C. Ioanne Tristano fuerit edita, nunc tamen multo emendatior & auctior prodit. Tertia est Epistola ad Iacobum Usserium, qua sententiam illius de versione 70. Interpretum, deque Hexaplis Origenis confutamus. Quarta ac postrema est brevis disquisitio de Martyrologio Romano [illegible] Rosvveydus. Ac duarum quidem priorum lucubrationum mentionem jam feci in adnotationibus Eusebianis, easque ad calcem hujus operis exhibiturum me esse promisi. Quartam quoque dissertationem non obscurè polliciti sumus in Notis ad caput ultimum libri septimi. Quod ad tertiam attinet, eam non abs re ut opinor hic adjiciendam putavi, cum in eâ multa observentur quæ ad libri sexti intelligentiam possunt conducere, in quo Eusebius de versione 70. Interpretum & de Hexaplis Tetraplisque Origenis disserit. Has porro dissertationes ideo ad calcem rejecimus, ne interjectis prolixioribus opusculis, adnotationum continua series confunderetur, neve lectori semper ad ulteriora properanti mora ac molestia afferretur. Accipe igitur, benevole Lector, quæ ad expositionem Eusebii & ad antiquitatis Ecclesiasticæ illustrationem a me pro virili parte collata sunt, & meum studium atque institutum æqui bonique consule.

DE SCHISMATE DONATISTARVM.

POst crudelissimam Diocletiani persecutionem, in qua multi Christianorum fidei suæ fecere naufragium, extitit in Africa pestilens schisma Donatistarum, qui sub obtentu religionis ac justitiæ longè graviorem persecutionem, quàm fuerat Diocletiani adversus Catholicam Ecclesiam concitarunt. Cujus schismatis historiam scripsit Optatus Milevitanus Episcopus in libris adversus Parmenianum. Complures etiam libros & Epistolas de hoc argumento conscripsit Augustinus. Extat prætεrea collatio Carthaginensis, cum Actis purgationis Cæciliani atque Felicis: ex quibus plenissima videtur hauriri posse notitia. Huc accedit quòd Fr. Balduinus, quem ferè in omnibus secutus est Baronius, hanc historiæ Ecclesiasticæ partem præ B ceteris illustrandam suscepit, ut patet tum ex ejus annotationibus in Optati libros, tum ex historia collationis ab eodem conscripta. Quo fit, ut actum agere quibusdam fortasse videri possimus, qui rem tot illustribus monumentis, tot magnorum hominum [illegible] atque explanatam, iterum [illegible]. Qui si aut aliqua ab ipsis in hoc argumento [illegible] dicere valeamus; aut melius atque elegantius eadem commemorare; aut quasi aliqua deprehendere A possimus, quæ Balduini ac Baronii oculos ac diligentiam [illegible]. Ego verò non hujusmodi con[illegible] me contuli. Sed cum in tota hac Donatistarum historia, ac præcipue in his quæ ad initium atque originem schismatis pertinent, multas & maximas difficultates deprehendissem, privatæ utilitatis gratia hoc opus aggressus sum, ut & meipsum, si fieri posset, nodosis difficultatibus liberarem, & alios meo exemplo ad ejusdem rei indagationem accenderem.

CAP. I

ORiginem schismatis ab ordinatione Majorini esse repetendam, docent Optatus & Augustinus. Sed quo anno contigerit ordinatio Majorini, non levis est difficultas. Baronius quidem promotionem Cæciliani & schisma Majorini confert in annum Christi sextum ac trecentesimum: quæ fuit etiam sententia Fr. Balduini. Verum ex Optati verbis facillimum fuerit eorum sententiam refellere. Scribit enim Optatus in libro 1. Felicem quendam diaconum, qui adversus tyrannum Imperatorem famosam Epistolam scripsisse arguebatur, metu periculi territum, apud Mensurium Carthaginensem Episcopum delituisse. Cumque Mensurius sæpius de

ca re conventus, cum [illegible] exhibere recusaret, missa ad Imperatorem relatione, jussus est ad comitatum perduci: ubi causa dicta absolutus & Carthaginem remissus est. Sed morte præventus eo pervenire non potuit: *Tempestas*, ait Optatus, *persecutionis peracta & definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus & Celeusius, ut dicitur, ordinari cupientes, &c.* His verbis initium Imp. Maxentii, id est annum Christi 306 ab Optato designari Baluzius & Baronius crediderunt. Nam cùm Eusebius in libro 8. historiæ Ecclesiasticæ, Maxentium initio Imperii sui, pietatem ac benevolentiam erga Christianos simulasse & persecutionem cohibuisse scribat, indulgentiam tunc ab eo missam esse in Africam arbitrati sunt. Quod tamen fieri nullomodo potuit. Etenim tunc temporis Africa nondum erat sub ditione Maxentii, sed Galerio Augusto & Severo Cæsari parebat, ut docent omnes Historici. Quare cùm Severus Cæsar anno Christi 307. occisus sit, ut in Fastis scribit Idatius, ante hunc annum indulgentia illa à Maxentio in Africam mitti non potuit. Et quo pacto Maxentius anno Christi 306. indulgentiam, id est, edictum de libertate Christianorum, misisset in Africam, cùm post Severi Cæsaris necem imagines Maxentii Carthaginenses admittere noluerint, ut testatur Zosimus. Quod anno Christi 307. contigisse, recte notavit Sigonius in libris de Imperio Occidentali. Ego vero Africam non ante Christi annum 310. in ditionem Maxentii venisse, ex Zosimi & Aurelii Victoris auctoritate constanter affirmo. Nam Zosimus quidem scribit Maxentium occiso Severo Africam ad suas partes allicere voluisse. Ac primùm quidem imagines suas misisse in Africam, sed milites qui in Africa præsidium agebant, Galerio fidem servantes, obstitisse ne imagines admitterentur. Quo comperto, Maxentius dolo agendum ratus scripsit ad Alexandrum, qui tunc Præfecti Prætorio in Africa vicem gerebat; mandans, ut quoniam totius Italiæ Imperio jam sine controversia potiebatur, ipse quoque partibus suis adjungeretur, filiumque obsidem ad se mitteret. Quod cum Alexander facere recusasset, Maxentius missis quibusdam militibus interficere eum conatus est. Sed detectis insidiis, milites qui in Africa erant Alexandrum Imp. creaverunt, hominem segnem atque imbellem, & jam ætate provectum. *Per idem tempus*, inquit Zosimus, *Romæ templum Genii publici conflagravit. Ad quod incendium restinguendum cunctis certatim accurrentibus, cum miles quidam ad [illegible] Numen illud Gentilium impie locutus esset, a plebe statim interemptus est. Quo facto [illegible] milites ad commovendam [illegible] tantam stragem in urbe fecere, ut minimum abfuerit quin Roma [illegible] interiret, nisi Maxentius furorem militum [illegible]. Posthac Maxentius occasionem belli adversus Constantinum quærere cœpit; infensus erga eum, ut præ se ferebat, eo quod patri suo Maximiano Herculio causam mortis præbuisset. Itaque in Rætiam cum exercitu progredi jam parabat, sperans se Dalmatiam & Illyricum, [illegible] Licinii copias [illegible] ad suas partes traducturum. Hæc in animo habens, ante omnia res Africæ componere decrevit. Quare coactis copiis, Rufium Volusianum Præfectum Prætorio cum Duce Roma in Africam mittit, a quibus Alexander prælio [illegible] victus [illegible], Romæ Maxentius ob Carthaginem triumphavit.* Ex hac Zosimi narratione constat, Alexandrum post obitum Maximiani Herculii a Maxentio esse superatum. Proinde cum diem [illegible] functus sit Herculius anno Christi 310. ut scribit Idatius, non ante hunc annum Africa potitus est Maxentius, si Zosimi sequimur auctoritatem. Aurelius autem Victor de Constantini bello adversus Maxentium loquens, [illegible] tim post devictum a Maxentio Alexandrum, Constantinum adversus Maxentium copias movisse [illegible] bit: *Ea*, inquit, *tempestate apud Pœnos Alexander [illegible] Præfecto gerens, [illegible] Italiæ [illegible], &c.* Sed & in Victoris epitome mors Alexandri statim post mortem Maximiani Herculii commemoratur. Quam-

B quam in ea Epitome a Constantini ducibus occisus dicitur Alexander, gravi errore. Ex his patet, indulgentiam illam de qua loquitur Optatus, a Maxentio missam esse in Africam anno Christi 311. Quo quidem anno Maxentius Calendis Septembris Rufium Volusianum Consulem renuntiavit, ob navatam fortiter operam in bello adversus Alexandrum. Cur autem in annum Christi 311. hanc Maxentii indulgentiam conferendam esse censeam, præter illas quas superius memoravi, plures causas ac rationes habeo. Primùm enim ait Optatus, persecutionem tunc finitam, & libertatem Christianis redditam fuisse. Quod certe in alium annum [illegible] potest, quam in illum quem dixi. [illegible] in Occidentis quidem partibus [illegible], in Oriente autem [illegible] a Maximino. Itaque recte Eusebius [illegible] octavi libri [illegible] servat, persecutionem octavo quidem anno [illegible] [illegible], id est Christi 311. decimo autem [illegible] penitus compressam esse. Certe anno 311. [illegible] rius edictum illud [illegible] pro Christianis. Ad [illegible] æmulationem Maxentius indulgentiam [illegible] videtur publicasse. Sed jam ad reliquam schismatis [illegible] rationem progrediamur.

C

D

CAP. II.

PErlata in Africam Maxentii indulgentia, [illegible] libertas Christianis reddita esset, [illegible] in Mensurii locum Episcopus [illegible]. Cumque convenissent Carthaginem [illegible] urbium Episcopi, totius populi [illegible] Cæcilianus electus est, & a Felice Aptungitano Episcopo consecratus. At Botrus & Celeusius, qui Episcopatum Carthaginensis Ecclesiæ ambiebant, cum spe sua se dejectos viderent, conjurare adversus Cæcilianum cœperunt, & [illegible] societatem Lucillæ potentissimæ feminæ ac [illegible] bus plebis Catholicæ, quibus Mensurius ad Comitatum profic[illegible] ornamenta Ecclesiæ commendaverat, literas ad Secundum Tigisitanum Episcopum mittunt, petentes ut [illegible] Numidiæ Episcopis Carthag[illegible] cumstet, quod C[illegible] [illegible] fuisset, quam a [illegible]. Sed & reliqui N[illegible] [illegible] jam [illegible] ad ordinationem [illegible] cum *Augustinus Epist. 162.*

Carthaginem venisset Secundus, & reliqui qui Cirtensi concilio interfuerant, nempe Donatus Masculitanus, Marinus ab aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, Victor à Rusiccade, Purpurius à Limatâ, Felix à Rotaria Centurionis, Victor à Garbe, & Secundus minor, Secundi Tigisitani ex fratre nepos: præter hos etiam Silvanus Cirtensis Episcopus, qui in illo Cirtensi Concilio Episcopus fuerat ordinatus; item Donatus à Casis nigris, dux ac signifer illius factionis, & alii septuaginta numero Episcopi, hospitio excepti à factionis suæ consortibus, Cæcilianum ad causam dicendam evocarunt. Sed ille, qui eos à calumniatoribus suis accitos in perniciem suam intelligebat, qui eos apud calumniatores suos diversari videbat, ad Concilium illud venire recusavit; retentus à plebe Catholicorum, qui ne se ipsum hostibus suis traderet, obstiterunt. Tunc illi Cæcilianum absentem, quòd vocatus ad concilium venire noluisset, damnaverunt, duo crimina illi objicientes; primùm quòd à traditoribus ordinatus fuisset Episcopus; deinde quòd cùm esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia positis prohibuisset. Tunc sententiæ à singulis dictæ sunt contra Cæcilianum, & contra ordinatores ejus, qui à concilio similiter evocati adesse noluerant. Primus Secundus Tigisitanus, ut pote Primas Numidiæ, sententiam dixit: post quem reliqui sententiam dixerunt, qua nominatim pronuntiarunt, se nec Cæciliano nec collegis ejus communicare. In libro adversus Fulgentium Donatistam qui inter opera Augustini legitur pag. 275. extat sententia quam dixit Marcianus Episcopus in Cæcilianum. Posthæc in locum Cæciliani Majorinum ordinarunt Episcopum, in gratiam Lucillæ, cujus domesticus erat Majorinus. Quibus ad hunc modum confectis, literas quaquaversum per Africam miserunt, quibus reliquos Episcopos adversus Cæcilianum & collegas ejus à se damnatos incitarent, & à communione illorum quasi traditorum averterent. Hoc fuit initium nefarii schismatis Donatistarum; quod ab ordinatione Majorini exortum, universam postea Africam occupavit. Quanquam Donatistæ, non ab illa ordinatione Majorini primordia discidii sui repetebant, sed paulo altiùs, jam inde à temporibus Mensurii Carthaginensis Episcopi. Statim enim post persecutionem absciderunt se à communione Mensurii, quem traditorem fuisse contendebant; & suæ partis interventorem habuerunt in Ecclesia Carthaginensi antequàm ordinaretur Majorinus: quem quidem interventorem occisum esse à Catholicis affirmabant, ut scribit Augustinus in Epistola 163. *Narravit etiam, in ipsa schismatis novitate majores suos, cùm cogitarent culpam Cæciliani, ne schisma fieret, quoquo modo velle sopire, dedisse quendam interventorem populo suæ communionis apud Carthaginem constitutum, antequam Majorinus adversus Cæcilianum ordinaretur. Hunc ergo interventorem in suo conventiculo à nostris dicebat occisum.* Sic iidem Donatistæ Romæ interventores habuerunt, quos paucissimis partis suæ in urbe degentibus mittebant ex Africa: postea verò proprios illic Episcopos ordinarunt, ut docet Augustinus in libro de unico baptismo & Optatus. Præterea Augustinus in Breviario collationis tertiæ, & in libro Retractationum scribit Donatum à Casis nigris Cæciliano adhuc diacono schisma fecisse Carthagine, ejusque facinoris reum postea convictum fuisse in Synodo Romana sedente Miltiade. Ex quo manifestè colligitur, schisma Donatistarum aliquamdiu ante ordinationem Cæciliani Episcopi cœptum fuisse: Sed quoniam in ordinatione Cæciliani vehementiùs erupit, idcirco schismatis initium ab illa ordinatione deducitur.

CAP. III.

Antequam ulterius progrediamur, emendandus est obiter duplex error in Annalibus Ecclesiasticis. Alter pertinet ad acta apud Zenophilum Consularem Numidiæ, quibus Cæcilianus purgatus, & Silvanus Cirtensis, unus ex ordinatoribus Majorini, traditor fuisse convictus est. Baronius hæc gesta esse existimavit anno Christi 306. quo nihil, meo quidem judicio, dici potuit absurdius. Sed vel ipse titulus Actorum refellit sententiam Baronii. Sic enim prænotantur hæc gesta: *Constantino Maximo Augusto & Constantino juniore nobilissimo Cæsare Consulibus, &c.* Apud Augustinum verò perperam legitur *Constantio Maximo Augusto.* Qua lectione inductus Baronius, Constantium Chlorum hic designari censuit, qui anno Christi 306. sexto Consulatu suo finem vivendi fecit: eique suffectum fuisse vult Constantinum, gravi errore. Nam si hoc anno Consul fuisset Constantinus, sequenti anno, quo Consulatum gessit una cum Maximiano Herculio, iterum Consul dici debuisset in Fastis, quod tamen non legimus. Deinde si Constantinus in locum patris suffectus est Consul, cur nomen Constantii patris adhuc remanet in Fastis? Sed & cognomina quæ in Actis illis utrique tribuuntur, satis indicant Constantium Chlorum hic designari non posse. Neque enim Constantius Chlorus Maximi titulum unquam gessit: nec Constantinus ejus filius, Junior cognominatus est. Cùm enim Junior dicatur ad distinctionem senioris qui eodem appellatur nomine, quomodo dici potuit Junior Constantinus, cùm ante ipsum nemo hoc nomine fuerit insignitus. Quare non dubium est, quin corrupta sit Augustini lectio; scribendumque ut legitur in Gestis purgationis Cæciliani: *Constantino Maximo Augusto & Constantino Juniore nobilissimo Cæsare Consulibus.* Fuit hic annus Christi vicesimus ac trecentesimus, quo Zenophilus Consularis Numidiæ causâ cognitâ Silvanum Cirtensem Episcopum traditorem fuisse pronuntiavit. Porro hæc apud Zenophilum Acta anno Christi 306. fieri non potuisse, pluribus argumentis probari potest. Primò enim Constantina civitas & Constantinienses in iis Gestis dicuntur cives urbis Constantinæ. Nam Victor Grammaticus ait patrem suum fuisse Decurionem Constantiniensium. Atqui certum est, non nisi post mortem Maxentii Cirtam oppidum Numidiæ, quod Alexandri tyranni obsidione ceciderat, a Constantino instauratam, ejusque vocabulo appellatam fuisse, ut testatur Aurelius Victor. Deinde jam tum Cæciliani innocentia multis indiciis probata fuerat, cùm hæc apud Zenophilum gesta sunt. Sic enim initio Actorum legitur: *Cur ergo intermisso eo cujus innocentia probata est, Silvano communicetis?* Adde

quod Clerici adversus Silvanum interrogati, respondent se à majoribus & senioribus Clericis ita accepisse, quòd traditor esset Silvanus; id est, quod tradidisset lucernam argenteam tempore persecutionis. Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. anno Christi 303. Quod si hæc Acta apud Zenophilum gesta essent anno Christi 306. Clerici utique non dicerent accepisse se à Majoribus suis rem adhuc recentis memoriæ, quam ipsi videre potuerant. Denique quis Zenophilo præceperat, ut de crimine traditionis Silvani tantâ curâ ac diligentiâ cognosceret? Certe non Galerius. Hic enim Christianos acerbissimè persequebatur. Nec Maxentius. Nam & hic paganus fuit, ut ex Eusebio & Zosimo constat: & anno Christi 306. quo hæc acta esse Baronius affirmat, nondum Africam sub ditionem suam redegerat, sicut paulo antea demonstravimus. Sed neque illud dici potest, Constantinum Imperatorem eam cognitionem mandasse Zenophilo: quippe cùm anno Christi 306. Constantinus ne unam quidem glebam in Africa possideret. Ex his manifeste convincitur, Acta hæc apud Zenophilum Consularem Numidiæ, non 306. sed 320. Christi anno gesta esse, Constantino Maximo Augusto VI. & Constantino juniore nobilissimo Cæsare Coss. Alius præterea error est in iisdem Annalibus corrigendus, ubi Concilium ducentorum ac septuaginta Episcoporum à Donatistis Carthagine celebratum, confertur in annum Christi 308. De hoc Concilio ita loquitur Augustinus in Epistola ad Vincentium: *Scribit enim ille Tychonius, homo, ut dixi, vestræ communionis, à ducentis & septuaginta Episcopis vestris Concilium Carthagine celebratum. In quo Concilio per septuaginta & quinque dies, postpositis omnibus præteritis, limatam esse sententiam, atque decretum; ut Traditoribus immensi criminis reis, si rebaptizari nollent, pro integris communicaretur. Deuterium etiam Macrinensem Episcopum communionis vestræ, dicit Traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse: & secundùm statuta illius Concilii à ducentis & septuaginta Episcopis vestris facti, fecisse cum Traditoribus unitatem; eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum: nec solum huic Deuterio, sed etiam universis Maurorum Episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, Traditoribus sine baptismo communicasse.* Ex his Augustini verbis Balduinus in historia collationis, & post eum Baronius existimarunt, hoc numerosum Donatistarum Concilium celebratum esse annis quadraginta ante tempora Macariana. Hæc autem cœpisse anno Christi 348. aut 49. recte animadvertit Baronius. Verùm re attentius examinata, observavi Augustinum nequaquam id dicere, quod Balduinus & Baronius crediderunt. Id enim tantum dicit Augustinus, seu potius Tychonius, Donatum Deuterio & reliquis Maurorum Episcopis per quadraginta annos communicasse, eosdemque Maurorum Episcopos semper usque ad Macariana tempora Traditoribus absque iteratione baptismi communicasse. Quid enim aliud sonant hæc verba Augustini? *Eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum: nec solum Deuterio, sed etiam universis Maurorum Episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad per-*

A *secutionem per Macarium factam, Traditoribus sine baptismo communicasse.* Ex quibus verbis duo colligi possunt. Primum est, Episcopos Mauritaniæ, qui erant partis Donati, non rebaptizasse nisi post tempora Macariana. Nam ante hæc tempora Catholicos ad se venientes, si rebaptizari nollent, tanquam integros suscipiebant. Post persecutionem autem Macarii, Catholicos non nisi rebaptizatos communioni suæ sociarunt, in odium, ut videtur, persecutionis illius, cujus auctores esse Catholicos criminabantur. Illud præterea ex verbis Augustini colligimus, Donatum illum qui Majorino successit, & à quo Donatistæ sunt appellati, Episcopum fuisse Carthaginis per annos quadraginta. Nisi forte Augustini locum ita emendare malimus. *Nec solum Deuterio, sed etiam universis Maurorum E-*
B *piscopis quos dicit per annos quadraginta, usque ad persecutionem per Macarium factam Traditoribus sine baptismo communicasse.* Quæ quidem lectio & apertior mihi videtur & verior. Quippe ab initio schismatis usque ad persecutionem Macarii, anni sunt quadraginta. Ceterùm Synodum illam ducentorum ac septuaginta Episcoporum anno Christi 308. celebratam non esse, ex his quæ supra disputavimus manifeste convincitur. Cùm enim schisma conflatum non sit ante annum Christi 310. quomodo congregari potuit tam numerosa Synodus Episcoporum schismaticorum anno Christi 308. Equidem arbitror Synodum illam congregatam fuisse temporibus Donati Carthaginensis Episcopi, aliquot annis post Synodum Nicænam. Movet me primò quidem numerus Episcoporum ducentorum ac septuaginta, qui certe novo adhuc & recente
C schismate tot esse minime potuerunt. Proinde necesse est, ut roborata & maxime confirmata fuerit hæc factio, cùm tantus numerus Episcoporum in urbem Africæ primariam convenit. Constat autem Donatistarum factionem temporibus magni illius Donati præcipue viguisse. Itaque sub illius Episcopatu hoc Concilium conventum, non sine causa existimamus. Certe salvo ac superstite Cæciliano id fieri non potuisse pro certo habeo. Nam & Cæcilianus apud Imperatorem plurimum poterat, postquam innocentiam suam ei coram approbaverat; nec Imperator ipse id laturus fuisset, quippè qui & basilicas Donatistis ademerit. Sed & Augustini seu potius Tychonii verba, indicare videntur Synodum illam sub Donato congregatam fuisse. Post-
D quàm enim dixit Deuterium secundum statuta illius Concilii fecisse cum Traditoribus unitatem, addit eidem Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum. Ex quibus colligere possumus, id Concilium Deuterii ac Donati temporibus fuisse celebratum.

CAP. IV.

Sed nunc tandem eò revertamur unde digressi sumus. Non multo post ordinationem Majorini, à qua Donatistarum schisma cepit exordium, Constantinus superato Maxentio Italiam & Africam Imperio suo adjunxit. Qui cùm superiores Principes persecutione ac suppliciis Christianorum res suas labefactasse intelligeret, contrariam viam ingressus, propositis edictis pacem ac liberta-

tem Christianis reddidit. Nec his contentus, magnam vim pecuniæ clericis per Africam dividi jussit, datis super hac re literis ad Ursum Rationalem Africæ, & ad Cæcilianum Carthaginensem Episcopum. Extat Epistola Constantini ad Cæcilianum in lib. 10. historiæ Ecclesiasticæ Eusebij, quam nos brevitatis studio hic prætermisimus. Sub finem hujus Epistolæ Constantinus schismaticos acerbe perstringit, qui plebem Carthaginensis Ecclesiæ pervertere jamtum moliebantur; quibus exitium minatur nisi resipuerint. Eodem tempore Epistolam scripsit ad Anulinum Proconsulem Africæ de immunitate Clericorum in hæc verba:

CONSTANTINUS MAXIMUS Augustus Anulino.

Ave Anuline charissime nobis. Cùm ex multis rebus constet, religionem illam in qua summa divinæ Majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima Republicæ importasse discrimina; eandem verò rite acceptam & custoditam, & nomini Romano maximam prosperitatem, & cunctis mortalium rebus, divinâ id tribuente beneficentiâ, præcipuam felicitatem contulisse; placuit ut homines illi, qui cum debita sanctimonia & assiduitate ejus legis observantia ministerium suum divinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent. Anuline charissime nobis. Quocirca eos homines qui intra provinciam tibi creditam in Ecclesia Catholica cui Cæcilianus præest, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos Clericos vocare consueverunt, ab omnibus omnino publicis functionibus immunes volumus conservari, &c. quæ habentur in libro 10. Eusebii. Hanc Epistolam simul atque accepisset Anulinus, Cæcilianum Episcopum cum Clericis accersivit. Perlectoque ipsis regali præcepto, hortatus est, ut unitate facta, absque impedimento deinceps divinæ legi inservirent. Verùm paucis pòst diebus, quidam adjuncta sibi populi multitudine Anulinum adierunt, eique duos libellos obtulerunt; alterum in aluta signatum, qui superscriptus erat hoc modo: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani, traditus a parte Majorini.* Alterum sine sigillo, cohærentem eidem alutæ, datum die 17. Calendas Majas Carthagine, Domino nostro Constantino Augusto III. Consule. Petieruntque ab Anulino, ut eos libellos ad principis Comitatum dirigeret. Anulinus rem haudquaquam negligendam ratus, Imperatorem de omnibus certiorem statim fecit, missâ ad eum hujusmodi relatione.

CONSTANTINO MAXIMO AUG. Anulinus V. C. Proconsul Africæ.

Scripta cælestia Majestatis Vestræ accepta atque adorata, Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique Clerici vocantur, devotio parvitatis meæ insinuare curavit; eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium factâ, cum omni omnino munere indulgentiâ Majestatis Vestræ liberati esse videantur Catholici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verùm post paucos dies extiterunt quidam adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent; quique fasciculum in aluta signatum, & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ; atque impendio postularunt, ut ad sacrum & venerabilem Comitatum numinis vestri dirigerem. Quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorundem actis, quo cuncta Majestas Vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. Extat hæc relatio Anulini apud Augustinum in Epistola 68. In qua merito quæri potest, quis sit ille libellus sine signo. Nam fasciculus quidem ille in aluta signatus, nihil aliud erat quàm libellus seu chartæ criminum Cæciliani. Illum verò libellum sine signo eidem alutæ cohærentem, equidem crediderim esse libellum precum, quem Episcopi partis Majorini ad Constantinum miserunt, petentes ut ex Gallia sibi judices daret, qui inter ipsos ac Cæcilianum eiusque collegas judicarent. Exemplum hujus libelli refert Optatus in lib. 1. in hæc verba: *Rogamus te ô Constantine, optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia. Nam in Africa inter nos & ceteros Episcopos contentiones sunt. Petimus ut de Gallia nobis judices dari præcipiat pietas tua. Data à Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Episcopis partis Majorini.* Scio in vulgatis Optati exemplaribus legi *partis Donati*. Sed tunc temporis dicebatur pars Majorini, quæ postea substituto in Majorini locum Donato, dicta est pars Donati, ut testatur Augustinus in Epistola suprà memorata. Has igitur preces intelligi puto ab Anulino, cùm ait libellum sine signo sibi traditum esse à parte Majorini. Id ut credam, facit Augustini locus in Epist. 171. ubi Donatistas sic alloquitur: *Majores vestri, quorum in sacrilega præcisione perseveratis, Episcopum contra Episcopum ordinaverunt; altare contra altare erexerunt. Postea literas ad Imperatorem Constantinum, ut inter Afros Episcopi transmarini judicarent, miserunt.* Ubi literarum nomine procul dubio intelligit Augustinus preces illas quas suprà ex Optato retulimus. Cùm igitur Majores Donatistarum duos tantum libellos per Anulinum miserint ad Constantinum Imperatorem adversus Cæcilianum; & cùm alter eorum libellorum nihil aliud fuerit quàm chartæ criminum Cæciliani, prorsus necesse est, ut alter libellus qui signatus non erat, fuerit libellus precum quas ad Constantinum mittebant Episcopi partis Majorini. Quid quod & Balduinus idem censuit in annotationibus ad primum Optati librum, & Baronius. Confirmari id etiam potest ex Augustini Epistola 162. *Judicem enim causæ traditionis eum fecerant, quia ad eum etiam preces miserant.*

CAPUT V.

Acceptâ relatione Anulini Proconsulis, & libellis eidem relationi conjunctis, Constantinus Imp. graviter commotus est; quippe qui nihil antiquius haberet, quàm ut remotis omnibus dissidiis Christiana religio ubique observaretur. Statim itaque literas ad eundem Anulinum dedit, mandans ut Cæcilianum cum decem Clericis partis suæ, & adversarios Cæciliani similiter cum denis partis ipsorum Clericis Romam venire præciperet intra diem sextum Nonas Octobris, ut illic Episcopali judicio causa eorum disceptaretur. Quibus Constantini literis obtemperans Anulinus, Cæciliano & adversariis eius præcepit, ut deni ex utra-

que parte juxta jussionem Principis Romam ad causam agendam proficiscerentur. Quod cùm illi se facturos promisissent, Anulinus ea de re certiorem Principem fecit. Extabat hæc secunda Anulini relatio in gestis Collationis tertiæ Carthaginensis cap. 318. Sed dolendum est, postremam partem hujus collationis quæ res utilissimas & scitu dignissimas continebat, vetustatis injuriâ periisse. Sed & Augustinus in Breviario Collationis diei tertiæ cap. 12. hujus secundæ relationis mentionem facit. Scripsit etiam Constantinus ad Miltiadem urbis Romæ Episcopum, & ad Episcopos Galliæ atque Italiæ, ut die sexto Nonas Octobris Romæ in unum congregati, inter partes æquissimam sententiam ferrent. Atque ut plenissima totius negotij instructio eis suppeteret, chartas omnes & libellos sibi ab Anulino transmissos Constantinus ad eos destinavit. Extat etiamnum Epistola Constantini ad Miltiadem in libro 10. historiæ Ecclesiasticæ Eusebij, quam nos in Latinum sermonem ita transtulimus.

CONSTANTINVS AVG. MILTIADI Episcopo urbis Romæ & Marco.

Quoniam hujusmodi plures chartæ à V. C. Anulino Africæ Proconsule ad me sunt missæ, in quibus continetur Cæcilianum Carthaginensis urbis Episcopum à quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de rebus insimulari; Quod quidem permolestum mihi videtur, in istis provinciis quas divina providentia meæ devotioni spontanea deditione tradidit, & in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, & Episcopos inter se dissentire: Placuit mihi, ut idem Cæcilianus una cum decem Episcopis qui accusare ipsum videntur, & cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget; quatenus ibi coram vobis & coram Reticio, Materno ac Marino collegis vestris, quos eâ causâ Romam properare jussi, possit audiri, quemadmodum sanctissimæ legi convenire optimè nostis. Porro ut totius negotij plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, literis meis subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis perpendet gravitas vestra, quonam modo suprà memorata controversia accuratissimè dijudicanda sit, & ex præscripto justitiæ terminanda, &c. In hac Epistola Constantinus Imp. chartas vocat libellum criminum Cæciliani. Chartæ etiam dicuntur in collatione tertia Carthaginensi cap. 316. & apud Augustinum in Breviario eiusdem collationis.

CAPUT VI.

Cum ergo Cæcilianus unà cum decem Episcopis partis suæ, & adversarij eius quorum caput erat Donatus Casensis Episcopus, Romam venissent, Constantino Augusto ter, & Licinio ter Coss. 6. Nonas Octobres die sexta feria, considentibus Episcopis in domo Faustæ in Laterano, Miltiade scilicet Episcopo urbis Romæ, Reticio, Materno ac Marino Episcopis Gallicanis, & quindecim Italis, quorum nomina referuntur ab Optato in libro 1. Cæciliani causa tandem cœpit agitari. Res per triduum acta est, adsistentibus Notariis qui acta conficerent. Primo die quæsierunt judices, quinam essent accusatores & testes adversus Cæcilianum. Cumque Episcopi partis Majorini proferrent libellum criminum Cæciliani, qui oblatus fuerat Carthagine à plebe partis Majorini, & contenderent Cæcilianum ab universa plebe Carthaginensi accusatum fuisse: judices eius accusationis nullam rationem habendam esse censuerunt, quippe quæ tumultuosa potius vociferatio esset plebis inconditæ, quæ certam personam non haberet. Itaque requirebant, alios sibi accusatores & testes exhiberi, qui proprio nomine accusationem delatam sustinerent. Tum accusatores & testes inducti à Donato & reliquis Episcopis partis Majorini, negarunt se habere quicquam quod adversus Cæcilianum dicerent. Posthæc Cæcilianus Donatum accusavit, quòd superstite Mensurio Carthaginensi Episcopo, schisma primùm fecisset Carthagine; quòd rebaptizasset; quòd Episcopis lapsis manum denuo imposuisset. Questus item est Cæcilianus, quod Donatus & collegæ eius subtraxissent accusatores vel testes, qui simul cum ipsis ex Africa venerant, ut adversus Cæcilianum testimonium dicerent. Et Donatus quidem se rebaptizasse & Episcopis lapsis manum imposuisse confessus est. Eos autem quos causæ huic necessarios subtraxisse arguebatur, se exhibiturum esse promisit. Quod cùm semel atque iterum promisisset, deinceps ad illud judicium accedere noluit; veritus scilicet, ne post tantorum criminum confessionem præsens ipse a judicibus damnaretur, qui ad alium damnandum ex Africa venerat. Altero die datus est à quibusdam denuntiationis libellus adversus Cæcilianum. Quod cùm factum fuisset, rursus agitata est cognitio, tam de personis quæ eum libellum dederant, quàm de criminibus quæ in eo continebantur. Nihil tamen probari potuit adversus Cæcilianum. Tertio die actum est de Concilio Carthaginensi septuaginta Episcoporum, qui Cæcilianum & ordinatores eius damnaverant: cujus Concilij auctoritate adversarij Cæciliani maxime nitebantur, cùm & Episcoporum numerum prætenderent, & ex Africa vicinisque Carthagini provinciis eosdem collectos, de rebus sibi notissimis judicium tulisse asseverarent. Sed Miltiades & reliqui qui in eius consilio erant Episcopi, nullam Carthaginensis illius Concilii rationem habendam esse duxerunt; quippe quo Cæcilianus absens & inauditus cum collegis damnatus fuisset. Causas porro cur ad illud Carthaginense judicium venire noluisset Cæcilianus, valde probabiles afferebat. Nam Episcopos ab adversarijs suis accitos esse Carthaginem, & apud eosdem diversari, cumque iis capita conferre, probè norat. Minas quoque Purpurii Limatensis Episcopi cognitas habebat. Proinde mirum non est, si semetipsum eorum furori committere noluit, quos in perniciem suam collectos & coemptos videbat. Totam igitur causam de integro agitandam sibi remansisse judices perspiciebant, de traditione scilicet Felicis Aptungitani Episcopi & aliorum qui Cæcilianum ordinaverant. Verum hæc quæstio in immensum porrigi, & nexus quosdam inexplicabiles habere videbatur. Investigandi enim erant testes; proferenda atque evolvenda Gesta Municipalia, eorumque fides examinanda.

Deinde in ipsos qui Cæcilianum damnaverant, crimen traditionis à Cæciliano retorquebatur; quippe qui in Concilio Cirtensi crimen traditionis quod confessi fuerant, sibi mutuo indulsissent. Postremo superflua hæc quæstio videbatur. Neque enim tametsi Felix traditionis crimine maculatus fuisset, continuò vitiosa erat Cæciliani ordinatio; cum constet Episcopum quandiu locum suum retinet, nec Ecclesiastico judicio damnatus ac depositus est, & ordinationem & reliqua Episcopalis officii munia rite posse celebrare. Quare Episcopi qui cum Miltiade sedebant, merito ab illa quæstione temperandum sibi esse existimarunt; ne scilicet hoc facto novas potius in Africana Ecclesia turbas excitarent, quàm jurgia ad judicium suum delata componerent. Itaque hoc temperamento sententiam suam moderati sunt, ut Cæcilianum quidem innocentem esse pronuntiarent, ejusque ordinationem comprobarent; Episcopos verò qui Cæcilianum damnaverant, & qui ad eum accusandum missi fuerant, à communione sua minime removerent. Solus Donatus à Casis nigris, utpote totius mali auctor, post gravissimorum criminum confessionem, ultima Miltiadis sententia percussus est: reliquis optio data, ut si ad unitatem redire vellent, in suis honoribus permanerent, etiamsi extra Ecclesiam ordinati fuissent à Majorino. Ita ut ubicumque duo essent Episcopi, alter à Cæciliano, alter a Majorino ordinatus; is confirmaretur qui prior esset ordinatus: alteri verò alia Ecclesia regenda provideretur. Hæc partim ex collatione tertia Carthaginensi, partim ex Optato; sed præcipuè ex Augustini Epistola 172. collegimus. Cui jungenda est Epistola 50. ubi de hoc judicio ita loquitur Augustinus: *Hoc erga istos ab initio servavit Africana Catholica, ex Episcoporum sententia, qui in Ecclesia Romana inter Cæcilianum & partem Donati judicaverunt, damnatoque uno quodam Donato, qui auctor schismatis fuisse manifestatus est, ceteros correctos, etiamsi extra Ecclesiam ordinati erant, in suis honoribus suscipiendos esse censuerunt.* Exstat quidem apud Optatum Miltiadis sententia, quæ judicium clausum esse ait his verbis: *Cum constiterit Cæcilianum, ab iis qui cum Donato venerant, juxta professionem suam non accusari; nec a Donato convictum esse in aliqua parte constiterit; sua communioni ecclesiastica integro statu retinendum merito esse censeo.* Altera verò pars sententiæ, de damnatione scilicet Donati, & de susceptione Episcoporum partis Majorini ab Optato prætermissa est. His peractis, Miltiades & reliqui Episcopi, quæcumque in Concilio gesta fuerant unà cum Actis ipsius Concilii ad Imperatorem Constantinum miserunt, verbo etiam adfirmantes, quod judicium suum pro rerum fuisset æquitate depromptum. Nuntiarunt præterea Imperatori, post habitum judicium, in Africam remeasse accusatores Cæciliani. Testatur id Constantinus in Epistola ad Elafium, quæ Concilio Arelatensi præfixa est. Porro in hoc Concilio Romano multa sunt quæ observationem merentur. Primum, quod Episcopi Galli[illegible] ante Episcopos Italiæ resid[illegible] adeoque ante Ostiensem & Prænestinum Episcopos, qui erant suffraganei Episcopi Romani, [illegible] Cardinalium Episcoporum titulo postea sunt insigniti. Cur

A autem id factum sit, difficile est dicere. An ob dignationem Episcoporum Galliæ; an propterea quod judices ab Imp[illegible] nominati fuerant [illegible] Miltiade, cum Episcopi partis Majorini judices sibi dari ex Episcopis Galliæ postulassent. Deinde notanda est in primis indulgentia Miltiadis, qui Episcopos à schismaticis extra Ecclesiam ordinatos, in suis locis atque honoribus suscipiendos censuit, si ad unitatem Ecclesiæ Catholicæ redire voluissent. Quod quidem insigne est exemplum dispensationis Ecclesiasticæ. Itaque merito Augustinus hanc paternam Miltiadis providentiam laudans exclamat his verbis: *O virum optimum! o filium Christianæ pacis! ô patrem Christianæ plebis!*

CAPUT VII.

B POst Concilii Romani judicium, Episcopi partis Majorini [illegible] in Africam remearunt, ut docet Epistola Constantini ad Elafium. Jam certe post gravissimum judicii Episcoporum auctoritatem, omnis contentionis ac dissensionis pervicacia penitus extincta [illegible] videbatur: nemoque erat qui non crederet finem impositum esse post [illegible] seditioni, quæ à malevolis ac temerariis hominibus commota fuerat. Verum seditiosi in pervicacia schismatis sui nihilominus perseverabant, tantumque abfuit ut Episcopalis judicii lenitate correcti [illegible] & concordiâ Catholicæ communionis [illegible] quin potius tanquam exasperati & efferati novos tumultus per Africam concitare cœperunt. Addi sunt [illegible] Constantinum [illegible] missi [illegible] Cæcilianum [illegible] id jussit, cum [illegible] Concilio Romano [illegible] obnixè [illegible] pertinaciter [illegible] causam omnem [illegible] non fuisse, sed paucos Episcopos [illegible] clausisse, & prout ipsis aptum fuerat, præcisse. His permotus Constantinus, ut dissensiones quæ augeri in dies videbantur, tandem aliquando componeret, omnemque deinceps tumultuandi occasionem seditiosis adimeret, aliud rursus Concilium longe priore numerosius, indixit apud Arelatum Galliæ civitatem: Non [illegible] perfecto humaniter ac benigne cum schismaticis agens, quos potius repellere, utpote obstinatos, [illegible] sacerdotali judicio acquiescere [illegible] & debito supplicio afficere debuisset. Scripsit [illegible] Constantinus ad Elafium, [illegible] legunt, ad Ablavium Vicarium Africæ, ut tam Cæcilianum cum aliis Episcopis quos [illegible] causæ suæ idoneos esse existimasset, quàm adversarios ejusdem Cæciliani, ad urbem Arelatensium properare præciperet intra [illegible] Calendarum Augustarum. Scripsit etiam ad Chrestum Syracusanorum Episcopum, & [illegible] Antistites, quos [illegible] memoratum [illegible] convenire jussit. Litteras quidem ad Chrestum datas refert Eusebius [illegible] historicus. Eodem [illegible] exemplo [illegible] Antistites [illegible] fuisse [illegible] est. Sed anno quam de Arelatensi Concilio plura dicamus, [illegible] eluendus est error longe gravissimus, qui hactenus omnium [illegible] animis inhæsit. Nam & Baluzius & Baronius, eosque

secutus Petavius noster crediderunt, Episcopos partis Majorini à Concilio Romano & sententia Miltiadis Papæ ad Constantinum Imp. provocasse: eamque fuisse primam illorum appellationem. Ego verò certissimis testimoniis evincere paratus sum, nunquam illos a judicio Miltiadis & Concilij Romani appellationem interposuisse. Primus testis est omni exceptione major Constantinus, qui in Epistola ad Elafium, seu ut alij legere malunt, ad Ablabium Vicarium Africæ, causas afferens ob quas Arelatense Concilium indixerat, ita loquitur: *Unde propter hæc omnia probabili rerum æstimatione speraveram, quod omnibus omnino seditionibus & contentionibus quæ ab iis hominibus videbantur subito commotæ, finis debitus fuisset impositus. Sed cùm dicationis tuæ scripta legissem, quæ ad Nicasium & ceteros super hisdem simulationibus gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi, quod neque respectum salutis suæ, neque quod est majus, Dei omnipotentis venerationem ante oculos suos velint ponere. Siquidem ea agere persistunt, quæ non modo ad ipsorum dedecus infamiamque pertineant; sed etiam iis hominibus detrahendi dent facultatem, qui longe ab hujuscemodi sanctissima observantia sensus suos noscuntur avertere. Nam id quoque te scire convenit, quòd ex iisdem venerunt: adserentes quòd minùs dignus idem Cæcilianus cultu sincerissimæ religionis habeatur. Et contra id quod iisdem responderam frustra eos id jactare, cum res fuissent apud urbem Romam ab idoneis Episcopis terminatæ, pertinaciter respondendum æstimaverunt, quòd omnis causa non fuisset audita, sed pauci quidam Episcopi quodam loco se clausissent, & prout ipsis aptum fuerat, judicassent.* Idem etiam scribit Constantinus in Epistola ad Chrestum Episcopum. Nullum hic verbum de appellatione Donatistarum. Sed si hoc testimonium non sufficit, Augustino certe contradici non potest, qui id clarissime affirmat tot in locis, ut mirer hoc à viris doctissimis observatum non fuisse. Nam in libro 2. contra literas Petiliani cap. 92. sic ait: *Si autem quod verum est, petentibus majoribus vestris Episcopale judicium dederat Constantinus, & apud Romam, & apud Arelatum; quorum primum apud eum accusastis; ab altero ad eum appellastis, &c.* Idem dicit Augustinus in Epist. 68. *Iam utique post pacificum moderamen judicij Episcopalis* (Concilium Romanum intelligit) *omnis contentionis & animositatis pertinacia debebat extingui. Sed rursus majores vestri ad Imp. redierunt, & non recte judicatum, neque omnem causam auditam esse conquesti sunt. Unde ille alterum Episcopale judicium dedit, habendum in Arelatensi Galliæ civitate, &c.* Sed & in Epist. 162. idipsum manifeste testatur his verbis: *Judices tam Ecclesiasticos tanta auctoritatis Episcopos, quorum judicio Cæciliani innocentia & eorum improbitas declarata est, non apud alios collegas, sed apud Imp. accusare ausi sunt, quod male judicarint. Dedit ille aliud Arelatense judicium, aliorum scilicet Episcoporum; non quia jam necesse erat, sed eorum perversitatibus cedens, & omnimodo cupiens tantam impudentiam cohibere. Neque enim ausus est Christianus Imp. sic eorum tumultuosas & fallaces querelas suscipere, ut de judicio Episcoporum qui Romæ sederant ipse judicaret; sed alios, ut dixi, Episcopos dedit. A quibus tamen illi ad ipsum rursum Imp. provocare maluerunt. Quæ in re illos quemadmodum detestetur audistis.* Adde Epist. 166. ejusdem Augustini, in qua hæc leguntur: *C[illegible]a quoque in urbe Roma, ubi ab E[illegible] quos ille miserat, causa cognita atque discussa [illegible]. In[illegible] alias literas, ubi declarat memoratus Imp. eos apud se de collegarum suorum judicio, id est, Episcoporum quos ad urbem Romam miserat, fuisse conquestos: ubi etiam alios Episcopos ad quos voluit apud Arelatum judicare: ubi iste & ab ipsorum judicio ad eundem Imp. appellaverunt.* Et in sequente Epist[illegible] sus ita loquitur: *Sed quia Constantinus non est ausus de causa Episcopi judicare, eam discutiendam ac finiendam Episcopis delegavit. Quod & factum est in urbe Roma [illegible] Melchiade Episcopo illius Ecclesiæ cum multis collegis suis. Qui cùm Cæcilianum innocentem pronuntiassent, & Donatum qui schisma Carthagini fecerat, sententia percussissent, iterum vestri ad Imp. venerunt, & de judicio Episcoporum in quo victi fuerant, murmurarunt. Quomodo enim potest malus litigator laudare judices, quibus judicantibus victus est? Iterum tamen clementissimus Imp. alios judices Episcopos dedit apud Arelatum Galliæ civitatem, & ab ipsis vestri ad ipsum Imp. appellarunt.* Quid apertius tot testimoniis Augustini? Cum enim majores Donatistarum duobus Episcopalibus judicijs damnatos esse affirmet, Romani scilicet Concilij & Arelatensis; de priore quidem eos murmurasse & conquestos esse scribit, & accusasse judices suos: a posteriore autem Concilio provocasse. Omitto locum ejusdem Augustini ex libro de unico baptismo, & ex libro de unitate Ecclesiæ cap. 18. & ex Homilia secunda in Psalmum 36. & ex lib. 4. contra Cresconium cap. 7.

CAPUT VIII.

SEd opponitur nobis Optati testimonium, qui in libro primo disertissime [illegible], Donatistas à Concilij Romani sententia appellationem interposuisse. Equidem negare non possum id ab Optato relatum esse. Sed adversus Constantini Imp. testimonium, adversus tot loca Aurelij Augustini, qui post Optatum totam hujus schismatis causam longe diligentius inquisivit, leve profecto mihi videtur parvique faciendum illud Optati unius testimonium: cum præsertim corruptos esse eo loco aliquos Optati codices, jure quis possit suspicari. Id enim placuisse video F. Balduino. Sed concedimus integros in hac parte esse codices Optati, nec ullo librariorum vitio depravatos. Certe Optatum Diplum errasse fateamur necesse est, qui Donatum à Concilij Romani sententia appellasse affirmat: ad quam appellationem Constantinus Imp. sic responderit: *O rabida furoris audacia. Sicut in causis gentilium solet, appellationem interposuerunt.* Atqui constat, Constantinum in hæc verba exclamasse post judicium Arelatensis Concilij, cùm Donatistæ ab eo judicio provocassent. Extat enim Constantini Imperatoris Epistola ad Episcopos scripta post Arelatense Concilium, in qua leguntur hæc verba ab Optato [illegible]. S[illegible] Illustrissimum Cardinalem Baronium existimasse, hanc Epistolam Constantini scriptam esse ad Episcopos qui Concilio Romano interfuerunt. Sed [illegible] tiam refellit Augustinus in Epistola 162. cujus verba jam supra protulimus. Sic enim habet: *Neque enim*

enim ausus est Christianus Imp. sic eorum tumultuosas & fallaces querelas suscipere, ut de judicio Episcoporum qui Romæ sederant, ipse judicaret: sed alios, ut dixi, Episcopos dedit; à quibus tamen illi ad ipsum rursum Imp. provocare maluerunt. Quæ in re illos quẽadmodum detestetur audistis. Intelligit procul dubio Epistolam Constantini ad Episcopos, qui in Arelatensi Concilio judices sederant; in qua Constantinus appellationem Donatistarum ab Episcopali judicio interpositam gravissimè detestatur. Sane in Gestis purgationis Cæciliani & Felicis, hæc Constantini Epistola subjungitur Concilio Arelatensi: quod secutus Jac. Sirmondus in collectione Conciliorum Galliæ, meritò eam Epistolam Arelatensi Concilo subjecit. Quisquis certe eam Epistolam legerit, nunquam dubitabit, quin ad Arelatense Concilium potiùs spectet, quam ad Romanum. Etenim statim post judicium Synodi Romanæ, Episcopi partis Majorini reversi sunt in Africam, ut docet Constantinus in Epistola ad Elafium. In Epistola verò de qua nunc agitur, ait Constantinus se misisse quosdam è suis hominibus, qui obstinatos illos & Episcopali judicio parere recusantes, ad Comitatum suum perducant. Quare hæc Epistola ad Concilium Romanum pertinere non potest. Erravit igitur Optatus, qui verba hujus Epistolæ ad Concilium Romanum retulit; memoriæ vitio in eum errorem, ut videtur, inductus. Simili errore idem Optatus scribit, Constantinum ad preces Episcoporum partis Majorini, qui judices ex Galliâ sibi dari postulaverant, his verbis respondisse: *Petitis à me in sæculo judicium, cùm ego ipse Christi judicium exspectem.* Et tamen constat, Constantinum nihil rescripsisse precibus illorum; sed tantum ad Anulinũ Proconsulem, & ad Miltiadem Episcopum literas dedisse. Verba autem illa quæ ab Optato referuntur, sunt ex Epistola Constantini ad Episcopos Arelatensis Concilii: *Quæ in ipsis tanta vesania perseverat, cùm incredibili arrogantia persuadeant sibi quæ nec dici, nec credi fas est; desciscentes à recto judicio dato, pro quo meum judicium comperi eos postulare. Quæ vis malignitatis in eorundem pectoribus perseverat? Quoties à me jam ipso, improbissimis aditionibus suis sunt condigna responsione oppressi. Qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum judicium postulant, qui ipse Christi judicium exspecto.*

CAP. IX.

SEd nunc ex diverticulo in viam redeuntes, cœptum narrationis ordinem persequamur. Inter Episcopos qui ad Arelatense Concilium invitati sunt, fuit etiam Romanæ urbis Episcopus. Id conjicio partim ex Epistola synodica quam Episcopi ad Silvestrum Papam direxerunt, eum salutantes his verbis: *Et utinam, frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses. Profecto credimus quia in eos severior fuisset sententia probata: & te pariter nobiscum judicante, cœtus noster majore lætitia exultasset. Sed quoniam recedere à partibus illis minime potuisti, in quibus Apostoli quotidie sedent, &c.* Partim verò idipsum colligitur, ex eo quod Legati Silvestri Papæ cum reliquis Episcopis huic Synodo subscripserunt, duo scilicet Presbyteri ac toti- A dem Diaconi. Cùm enim Constantinus Imp. hoc Concilium collegerit, & Episcopos judices dederit, certum est non alios judices in hoc Concilio esse potuisse, quàm quos ad Synodum evocaverat Imperator. Proinde cùm Legati à Silvestro missi interfuerint Arelatensi Concilio, fateamur necesse est, Silvestrum quoque una cum ceteris ad hanc Synodum invitatum fuisse. Idque prudenti consilio, seu ab Imperatore Constantino, seu ab ipsis Episcopis factum videtur. Cùm enim ob assiduas interpellationes Antistitum partis Donati, placuisset Imp. Constantino causam illam, quæ Miltiadis Papæ sententiâ terminata jam fuisset, iterum ventilare, invitandus necessariò fuit Romanus Episcopus; ne de sententia ejus cujus maxima erat in Ecclesia auctoritas, minoris dignitatis B Episcopi absque ipsius consensu cognoscere voluisse viderentur. Porro etsi ex plurimis orbis Romani provinciis Episcopos ad hoc Concilium evocaverit Constantinus, major tamen fuit illic numerus Antistitum Gallicanorum. Sexdecim enim Galliarum Episcopi in subscriptionibus numerantur. Inter quos fuerunt Marinus, Reticius & Maternus: iidem ipsi qui Synodo Romanæ superiore anno interfuerant. Ex quo utique apparet, verissimum esse id quod superiùs observavi, Donatistas scilicet non appellasse à sententia Synodi Romanæ. Nam si appellationem interposuissent à Romano Concilio, non iidem ipsi judices eis dati fuissent Arelate, quorum sententiâ Romæ prius fuerant condemnati. Cur verò Constantinus tot ex Galliis Episcopos Arelatensi Concilio interesse C voluerit, hæc præcipue causa videtur fuisse, quòd Episcopi partis Majorini, misso ad Constantinum libello, ut superius dictum est, judices sibi ex Gallia tribui nominatim postulaverant. Præfuit etiam Concilio Marinus Arelatensis Episcopus, in cujus Ecclesia Concilium erat congregatum. Docet id Epistola Synodica, in qua Marini nomen ceteris præponitur. Quod si quis objiciat, in subscriptionibus Episcoporum Chrestum Syracusanorum Episcopum principem locum obtinere, non ex eo statim concludendum est, Chrestum Arelatensi Concilio præsedisse. Nihil enim incertius, nihil mendosius esse solet hujusmodi subscriptionibus. Cùm enim Episcopi decretis Conciliorum subscriberent eodem ordine quo in Concilio sederant, nequaquam tamen hic sessionis ordo vulgò D servatur in subscriptionibus Conciliorum quas habemus; sed per provincias distribuuntur Episcopi. Quod quidem à librariis factum existimo in plerisque veteribus Conciliis, dum legentium utilitati consultum volunt. Quare cùm ex hujusmodi subscriptionibus nihil certi elici possit, recurrendum est ad Epistolam Synodicam: cujus hac in re plurimùm apud nos valere debet auctoritas. De numero autem Episcoporum qui huic Synodo interfuerunt, non levis dissensio est. In Epistola quidem Synodica tres ac triginta duntaxat nominantur, cùm tamen in subscriptionibus quatuor supra quadraginta numerari videamus. Cujus discriminis hæc probabilis ratio afferri potest, quòd in Synodica quidem ii tantum commemorantur Episcopi, qui Concilio interfuerunt: in subscriptionibus verò, etiam Presbyterorum nomina referun-

tur, qui ab Episcopis ob certas causas absentibus A missi fuerant ad Synodum. Quod autem Baronius ducentos Antistites huic Concilio interfuisse scribit ex libro primo Augustini adversus Parmenianum cap. 5. in eo manifeste halucinatur. Neque enim de Arelatensi Concilio ibi loquitur Augustinus, sed de Concilio Romano: cui non ducenti, sed novemdecim tantum Episcopi interfuerunt, ut inter omnes constat. Quare apud Augustinum pro 200. scribendum est 20. Frustra etiam idem Baronius censet desiderari nomina multorum Episcoporum, qui Arelatensi Concilio interfuerunt: atque inter hos nomina duorum ex Sicilia Episcoporum, quos juxta mandatum Constantini, Chrestus Syracusanorum Episcopus secum perduxit ad Synodum. Quasi verò Imperator Constantinus præceperit Chresto, ut duos secum Episcopos adduceret. Extat certe Epistola Constantini ad Chrestum, qua Constantinus ei permittit, ut duos secundi loci sibi comites adsumat: quod de presbyteris intelligendum esse, in annotationibus nostris ad Eusebii librum decimum fuse demonstravimus. Nectamen Chrestus facultate ad Imp. sibi concessa uti voluit, sed unum duntaxat Diaconum sibi comitem elegit; seu quòd presbyterorum præsentia ac ministerio carere Ecclesiam suam nollet; seu ob aliam quampiam rationem. Quod verò ad Constantinum ipsum attinet, existimavit quidem Baronius eum Arelatensi Concilio interfuisse. Sed cùm nemo ex veteribus, ac ne ipse quidem Augustinus, qui tamen de hoc Concilio sæpissime locutus est, id unquam affirmaverint, non possumus Illustrissimo ac doctissimo Cardinali assentiri. Certe ex Epistola quam Constantinus C scripsit ad Episcopos post Synodum Arelatensem, manifestissime colligitur eum Synodo non interfuisse. Scio quidem Baronium suprà memoratam Epistolam retulisse ad Synodum Romanam. Verum certissimis argumentis paulo ante à nobis demonstratum est, hanc Epistolam Constantini ad Arelatense Concilium pertinere. Quod si Imperator huic Synodo interfuisset, quonam modo ausi fuissent Donatistæ ab ejus Synodi sententia ad Imperatoris judicium provocare. Quid enim hoc aliud erat quàm ab Imperatore ipso appellare?

CAPUT X.

Congregati igitur Episcopi in civitate Arelato, Calendis Augusti, Volusiano II. & Anniano Coss. anno natalis Dominici 314. primò quidem D causam Cæciliani discutere cœperunt. Duo criminũ genera objiciebantur Cæciliano, quorum alia ipsum Cæcilianum, alia ordinatores Cæciliani pulsare videbantur. Arguebatur enim quòd cùm esset adhuc diaconus, jussu Mensurii Carthaginensis Episcopi ad limina carceris publici, in quo martyres vincti erant, cum loris & flagris & armatorum multitudine stans, alimenta martyribus afferri prohibuisset, ut scribit Augustinus in Breviario collationis tertiæ, & Donatista quidam in historia passionis Sanctorum Dativi, Saturnini & sociorum. Alterum crimen erat, quòd à traditoribus sacrorum voluminum ordinatus fuisset Episcopus. Verùm Episcopi qui ad hujus causæ judicium convenerant, cùm accusationem illam & probationibus & omni ratione destitutam viderent, accusatores ipsos prout in Synodo Romana factum jam fuerat, partim damnarunt, partim repulerunt. Quibus peractis, antequam singuli ad sedes suas reverterentur, visum est ipsis quædam ex communi consilio decernere, quæ & præsenti rerum statui accommodata, & in perpetuum utilitatibus Ecclesiæ essent profutura. Eos canones una cum Gestis Concilii ad Silvestrum Papam transmiserunt, ut per eum, quippe qui Apostolicæ cathedræ principatum obtinebat, reliquis Ecclesiis innotescerent. Scriptæ sunt etiam ab iisdem literæ ad Constantinum Imp. quibus Gesta Ecclesiastica, datumque inter partes judicium, & obstinatam damnatorum pervicaciam ei significarunt. Nam post auctoritatem judicii Episcopalis, multi ex parte Donati B damnatâ pristinâ dissensione, cum Cæciliano in concordiam redierant. Quidam verò pertinacissimi ac litigiosissimi, ab Episcopali sententia ad Imp. provocaverant, ut ait Augustinus in Epistola 68. Quo nuntio accepto, Constantinus tantopere commotus est, ut in Epistola quam rescripsit ad Episcopos adhuc in urbe Arelato consistentes, acerbissime eos homines detestatus, officinam diaboli eos vocare non dubitarit. Milites etiam ac Tribunos è palatio suo misit, qui nefarios illos homines ad Comitatum suum perducerent; malum iisdem minitans, nisi quamprimùm resipuissent. Sed & literas dedit ad Vicarium Africæ, ut quicumque ejusdem insaniæ ac furoris conscii in illis partibus essent deprehensi, sub idonea prosecutione statim ad palatium suum mitterentur. Interim verò Episcopis apud Arelatum residentibus præcepit, ut patientiam nihilominus adhiberent, data schismaticis adhuc optione eligendi utrum mallent. Ac si quidem eos in eadem vesania perseverare animadverterent, protinus ad proprias sedes singuli se reciperent. Hæc Constantinus in Epistola ad Episcopos. Ex quibus perspici potest, quàm prolixa fuerit lenitas ac benignitas Imperatoris Constantini, qui effrenatæ mentis hominibus, altero jam Episcoporum judicio damnatis, dilationem adhuc à Sacerdotibus dari voluit, itaut si ad pacem & unitatem Ecclesiæ redire vellent, integro statu sacerdotii susciperentur. Sed interdum plus nocet lenitas quàm sævitia; dum improbus quisque, principis clementiâ non tam ad emendationem provocatur, quàm ad majorem licentiam impellitur. Atque idcirco maxime Imperium Constantini plerique reprehendendum putarunt, quòd adversus improbos homines, multorum & gravissimorum facinorum reos, nimis clementer ageret Imperator, ut in ejus vita notat Eusebius.

CAPUT XI.

Dum hæc in Galliis geruntur, in Africa causa Felicis Aptungensis Episcopi ab Æliano Proconsule discussa est. Nam cùm Donatistæ de Synodo Romana frequentissimè conquesti essent apud Imperatorem Constantinum, affirmarentque non omnem causam illic ab Episcopis auditam fuisse. Neque enim de Felice & reliquis ordinatoribus Cæciliani, quos Donatistæ traditionis reos esse dicebant, inquirendum esse censuerat Mil-

tiadis: Imperator omnem criminandi ansam ipsis volens adimere, mandavit Vero agenti Vicariam Præfecturam per Africam, ut de crimine traditionis quod Felici Episcopo objiciebatur, diligenter inquireret. Sed dum Verus jussionem principis exsequi aggrederetur, in difficilem ac diuturnum morbum incidit. Quare Ælianus Proconsul Africæ, mandato Principis partes Vicarii agendas suscepit, & negotium Felicis ad examen & jurisdictionem suam revocavit. Inductus est in judicium Claudius Saturianus, seu Saturninus, ut vocatur in Epistola Constantini ad Probianum, qui fuerat curator civitatis Aptungensium tempore persecutionis, id est, Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. ut ex gestis municipalibus, quæ ab ipso confecta erant, eo quem dixi anno, perspici posset utrùm Felix Episcopus Aptungensis sacros codices cremandos tradidisset. Exhibitus etiam est Calidius Gratianus, Curator ejus anni quo quæstio agitabatur, ut scilicet acta municipalia superioris temporis Magistratuum in judicium afferret. Hic Calidius Junior vocatur à Constantino in Epistola ad Probianum; ad distinctionem scilicet Calidii Saturiani seu Saturnini. Ita enim legendum est in Optati lib. 1. Præter hos exhibitus est in judicio Superius Stationarius, Solon servus publicus, & Ingentius Scriba, & Alfius Cæcilianus, qui fuerat Magistratus seu Duumvir municipii Aptungensium tempore persecutionis. Idcirco autem inductus est Stationarius, quòd cùm Christiani cogerentur à Curatoribus & Magistratibus scripturas tradere ex præcepto Impp. milites secum habere solerent & Officiales; Centuriones videlicet ac Beneficiarios, ut patet ex Epistola Secundi Tigisitani ad Mensurium, quam refert Augustinus in Breviario. Male in Optati libro *superstationarius* legitur confusis vocibus, cùm scribendum sit *Superius Stationarius*. Male etiam in Epistola Constantini ad Probianum quam refert Augustinus in libro 3. contra Cresconium, legitur *Superius Saturianus*. Rectius in Epistola 68. ejusdem Augustini *Superius Centurio* nominatur. His omnibus quos supra memoravi ad instructionem causæ Felicis exhibitis in judicio Proconsulari, Ælianus Proconsul cognitionem exorsus est. Lecta sunt primò Acta municipalia. Interrogati Saturninus & Calidius Junior Curatores, & Superius Stationarius, & Cæcilianus Duumviralis. Ex quorum responsis ac professionibus, Felicem Episcopum integrum esse constitit à traditione sacrorum librorum. Ingentius verò Epistolam Cæciliani & Acta Municipalia falsasse convictus, in carcerem missus est, ut artiori interrogationi servaretur. Extat sententia Æliani Proconsulis in libro 1. Optati, & in Gestis purgationis Felicis, quæ ex Appendice Optati jamdudum edidit Papirius Massonus. Sed dolendum est maximam partem horum Gestorum Proconsularium temporis injuriâ periisse. Desideratur enim pars prior, in qua Acta Municipalia & interrogationes ac professiones Curatorum ac Stationarii continebantur. Porro Ælianus Proconsul causam Felicis audivit, Volusiano & Anniano Coss. quintodecimo Calendas Martias, id est, post menses ferme quatuor à judicio Miltiadis, ut scribit Augustinus in libro ad Donatistas post collationem. Quod tamen non ita accipiendum est, quasi eo ipso die causa terminata ac judicata sit. Neq; enim intra unius diei spatium, tot Gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari potuerunt. Quare necesse est, ut in plures dies protracta sit tantę causæ cognitio. Certe in Gestis purgationis Felicis, Cæcilianus Duumvir auditus dicitur esse ab Æliano, Volusiano & Anniano Coss. 13. Calendas Septembres, id est, sexto mense post judicium inchoatum. Nam ob necessitates publicas & provinciæ negotia, ut credibile est, hanc quæstionem intermiserat Ælianus. Cùm ergo dicit Augustinus, causam Felicis ab Æliano auditam fuisse 15. Calendas Martias, intelligere debemus tunc primũ audiri cœpisse. Ut cùm idem Augustinus eodem in loco scribit Miltiadem judicasse 6. Nonas Octobris, Constantino ter & Licinio ter Coss. intelligendum est eo primum die judicium de causa Cæciliani coram Miltiade habitum fuisse. Triduo enim tunc actum est, ut supra docui ex Gestis collationis Carthaginensis. Proinde parum necessaria est Baronii emendatio, qui in Gestis purgationis Felicis, Calendas Martias restituit pro Calendis Septembris. His confectis, Ælianus Proconsul relationem misit ad Constantinum cum Actis Proconsularibus apud se habitis. Hæc quidem Æliani relatio hodie non extat; sed ejus mentio fit in Collatione tertia Carthaginẽsi cap. 559. & apud Augustinum in Breviario. Constantinus quoque in Epist. ad Probianum, Acta Proconsularia in negotio Felicis Episcopi ab Æliano ad se missa esse testatur. Porro quod ait Augustinus in lib. 2. Retractationum cap. 27. absolutionem Felicis præcessisse absolutionem Cæciliani, id intelligendum est de secunda ac tertia Cæciliani absolutione; non autem de prima, qua absolutus est in Concilio Romano. Nam Augustinus in eo fallus fuerat, quòd absolutionem Felicis post judiciũ Constantini Imp. quo absolutus fuerat Cæcilianus, secutam esse crediderat. Quem quidem errorem suum retractat etiam in cap. 34.

CAPUT XII.

Finito Arelatensi Concilio, Donatistæ qui ad Imperatoris Comitatum perducti fuerant, ut ob appellationis suæ contumaciam plecterentur; partim per se, partim per suffragatores quos in palatio habebant, Imperatorem interpellare non desiterunt, ut ipse inter partes judicium depromeret. Quod cùm initio aversatus esset Constantinus, sicut ipse testatur in Epistola ad Episcopos Synodi Arelatensis; tandem continuis Donatistarum aditionibus, & adulatorum quorundam consiliis cessit, ut rem Episcopali judicio terminatam ipse laicus denuo retractaret. Ac primo quidem Cæcilianum ex Africa accersere decreverat. Postea verò mutata sententia, Episcopos partis Donati in Africam reverti jussit, ut illic juxta postulationẽ ipsorum, causa omnis quæ ipsis adversus Cæcilianũ competebat, ab amicis seu judicibus ab ipso Imp, delectis audiri ac terminari posset. Verùm Constantinus paucos post dies mutato consilio, Cæcilianum potius ex Africa evocare constituit, ut ipse præsens causam inter partes judicaret; veritus scilicet, ne si ab aliis ju-

dicib9 in Africa causa esset terminata, Donatistæ, ut erant pervicaci atq; obstinato animo, rei judicatæ acquiescere recusarent. Literas itaq; dedit ad Cæcilianum Episcopum, mandans ut intra certum diem Romæ sibi ad causam agendam occurreret. Sed & adversariis ejus præcepit, ut illic sibi præsto essent; pollicitus ipsis, si Cæcilianum vel unius criminis reum possent præsentem convincere, tantumdem id apud se fore, ac si universa quæ objiciebant crimina probavissent. Hæc Constantinus in Epistola ad Episcopos partis Donati, quæ in appendice Optati est edita. Eodem tempore Constantinus Epistolam scripsit ad Petronium Probianum Proconsulem Africæ, jubens ut Ingentium Scribam publicum, qui superiore anno in judicio Æliani Proconsulis falsi convictus atque confessus in vinculis tenebatur, ad Comitatum mitteret; quò scilicet adversariis Cæciliani quotidie Imperatorem interpellantibus coram intimari posset, frustra eos Cæciliano Episcopo invidiam comparare, & adversus ipsum insurgere voluisse. Verba sunt hæc Constantini in Epistola ad Probianum, quam refert Augustinus in Epist. 68. & in libro 3. contra Cresconium. Ejusdem Epistolæ mentio fit in collatione tertia Carthaginensi, & in Augustini Breviario. Cōsul quidem ei Epistolæ minime adscriptus est. Verùm cùm ex codice Theodosiano in titulo de Appellationibus constet, Probianum Proconsulem Africæ fuisse Constantino IV. & Licinio IV. Coss. itemque Consulatu Sabini & Rufini, prorsus eam Epistolam Consulatu Constantini & Licinii IV. datam esse oportet. Adde quod Ælianus prædecessor Probiani in ea Epistola dicitur. Quare cùm Ælianus Consulatu Volusiani & Anniani Proconsul Africæ fuerit, necessario dicendum est Probianum Constantino & Licinio IV. Coss. Proconsulatum Africæ administrasse. Ex quo refellitur obiter Baronii sententia, qui hanc Epistolam ad Probianum scriptam esse censuit ante Arelatense Concilium, & Ingentium Episcopis ibi considentibus exhibitum fuisse affirmavit. Cùm dies ab Imp. constitutus jam adesset, Cæcilianus Episcopus nescio quam ob causam, Romæ sicut jussum erat non occurrit. Quod cùm adversarii ejus criminarentur, & Constantinum urgerent, ut adversus contumacem & imperiali judicio causam suam subjicere recusantem, sententiam promeret, Imperator dilatione data præcepit, ut partes Mediolani sibi occurrerent. Tum verò quidam ex parte Donati, ægre ferentes quòd Constantinus Cæcilianum absentem damnare noluisset, ipsumque Cæciliano favere ac sibi infensum esse suspicati, fuga se subtrahere conati sunt. Quòd ubi comperit Imp. reliquos ab officialibus custodiri ac Mediolanum perduci jussit. At Donatistæ qui se ex comitatu furtim subtraxerant, cùm in Africam pervenissent, novos illic tumultus ac seditiones excitarunt: adeò ut Domitio Celso Vicario Africæ, qui tum pacandis per Africam rebus jussu principis incumbebat, plurimum negotii ac molestiæ facesserent. Eorum Dux ac signifer erat Menalius Episcopus urbis cujusdam in Numidia, is qui olim ad Cirtense Concilium evocatus, timensque ne thurificasse à suis civibus argueretur, simulato oculorum dolore ad Concilium venire recusavit, ut

A scribit Optatus in libro 1. Missa igitur ad Principem relatione Celsus Vicarius hunc potissimùm, utpote præcipuum seditionis auctorem, insimulaverat. Cui rescribens Imperator mandavit, ut seditiosos quidē missos faceret, eorumq; facinus in præsentia dissimularet: nuntiaret autem tam Cæciliano quàm adversariis ejus, se protinus in Africam esse venturum, & adhibitis lectissimis judicibus de causa discidii cogniturum; & quoscumq; auctores nefandi erroris, ac turbarum concitatores esse deprehendisset, de iis gravissimas pœnas sumpturum se esse. Extat hæc Epistola in appendice Optati, sed mendis plurimis deformata: quam prout legi debet, hic apponam.

CONSTANTINUS MAXIMUS AUG. Celso Vicario Africæ.

B

Perseverare Menalium in ea quam jamdudum susceperat insania, ceterosque qui a veritate Dei digressi errori se pravissimo dediderunt, proxima etiam tua gravitatis scripta testata sunt: quibus inhærentē te jussionis nostræ, temeritate seditionis ipsorum, eoque tumultu quē apparabant, inhibitū esse memorasti, frater carissime. Unde quoniam ex eo patuit, ipsos nefarias res cogitasse, quòd cùm statuissem inter ipsos & Cæcilianum plenissime super allegationibus diversis requirere, præsentia mea se susceptâ fugâ subtrahere laboraverunt; hoc ipso turpissimo facto confessi ad ea se redire properare quæ & antea fecerant, & nunc agere perseverant: & cùm constet minime unumquemque propria penitus delicta lu. rari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata, mandandum gravitati tuæ duxi; ut interim quidem eosdem omittas, &c. Ac rectè quidem Baronius ad annum Christi 316. Constantinum in hac Epistola loqui censuit de fuga illa Donatistarum qua se ex Comitatu subtraxerant, cùm eos Mediolanum occurrere Imperator jussisset. Quo quidem nihil verius. Nam Augustinus in Epist. 162. ubi eam rem narrat, iisdem fere verbis utitur quibus Constantinus: *Tunc se aliqui eorum subtrahere cœperunt.* Verùm in eo lapsus est Baronius, quòd hanc Epistolam Constantini scriptam esse censuit post judicium Mediolanense. Atqui Constantinus in hac ad Celsum Epistola diserte affirmat, se propediem in Africam esse venturum, ut inter Cæcilianum & adversarios ejus de causa sacrilegi schismatis accuratissime judicet. Nondum ergo Mediolani inter partes judicaverat, cùm hanc Epistolam ad Celsum Vicarium Africæ scripsit. Proinde necesse est, ut inter fugam illam Donatistarum & inter judiciū Mediolanense, satis longum temporis spatium intercesserit. Fuit autem Domitius Celsus Vicarius Africæ Constantino IV. & Licinio IV. Coss. ut patet ex codice Theod. ad legem Fabiam. Sed & anno sequente, Sabino & Rufino Coss. ut docet lex prima ejusdem Codicis, de officio judicum omnium. Quare supradictam Constantini Epistolam datam esse oportet; vel sub finem anni 315. vel certe anno 316. aliquot mensibus ante Mediolanense judicium. Eodem quoque anno data est Epistola Præfectorum Prætorio ad Celsum Vicarium Africæ, quâ significant dedisse se Episcopis partis Donati, quos ad Africam redire jusserat Imp. tractoriam cum annonis usque ad Arelatensem portum, ut inde in Africam

navigarent. Quam quidem Epistolam Baronius scriptam esse credidit Volusiano & Anniano Coss. post Concilium Arelatense, cùm Constantinus Episcopos ad sedes proprias redire jussisset. Verùm hæc sententia ferri non potest, cùm Arelatense Concilium congregatum sit Calendis Augusti, Consulatu Volusiani & Anniani: Epistola verò Petronii Anniani Præfecti Prætorio, & Juliani eius collegæ ad Celsum Vicarium, data sit 4. Calendas Majas Triveris. Alioqui dicendum esset, Episcopos partis Donati ex Concilio Arelatensi rediisse eo tempore, quo Concilium ipsum nondum erat congregatum. Proinde hanc Epistolam Præfectorum scriptam esse oportet anno Christi 315. aut 316. Quo tempore Domitius Celsus Vicariam Præfecturam in Africa administravit.

CAPUT XIII.

Acceptis Constantini literis quas superiori capite retulimus, Domitius Celsus Cæcilianum Episcopum & adversarios eius ad se accersivit. Quibus literas Principis cùm legisset, sicut à Constantino præceptum fuerat; Cæcilianus iram atque indignationem Constantini ex literarum asperitate conjiciens, confestim ad Comitatum perrexit, quò Constantini literis, ut supra memoravi, jam fuerat evocatus. Cùm igitur Mediolanum pervenisset, ubi Constantinus tunc temporis morabatur; Imperator de illius adventu certior factus causam omnem quæ inter Cæcilianum & adversarios eius jamdudum agitabatur, imperiali sententia statuit terminare. Ac primùm quidem Cæcilianum & accusatores illius sibi exhiberi jussit in consistorio. Deinde auditis utriusque partis allegationibus, omnique controversia diligentissime & cautissime discussa atque examinata (nihil enim ipsum latere poterat, quippe cùm Acta omnia tam Ecclesiastica quàm Proconsularia ad eum missa essent; ipse quoque præsto esset Ingentius) tandem prolata sententia Cæcilianum innocentem; Episcopos autem partis Donati calumniosissimos pronuntiavit. Ita Augustinus in Epistola 162. ubi Constantini factum excusare conatur, qui de causa Ecclesiæ post Episcoporum judicia ausus fuerit judicare. Ait enim Augustinus illum assiduis & prope quotidianis Donatistarum interpellationibus victum, id fecisse. Nam initio quidem cùm ab Arelatensi judicio ad ipsum provocassent, eos acerbissime repulerat. Postea tamen cessit molestissimis eorundem postulationibus, ut post Episcopos ipse laicus in causa Ecclesiæ judicaret; non quòd suum judicium in hujusmodi controversiis sacerdotali judicio anteferendum putaret; quippe qui tantum honorem tribuerit judiciis Antistitum, ut res ab illis judicatas pari loco atque auctoritate habendas esse censuerit, ac si Deus ipse judicavisset. Sic enim loquitur in Epistola ad Episcopos post Arelatense Concilium. Sed idcirco post Episcopos causam illam judicandam suscepit, ut omnem criminandi & tumultuandi occasionem Donatistis inposterum adimeret, pacemque & concordiam, quam geminata Episcoporum judicia restituere in Africa non potuerant, Imperiali judicio resarciret. Neque enim licebat posthac Donatistis, ab Imperatoris sententia provocare, sicut ab Epi-

A scoporum judicio antea provocaverant. Hæ sunt causæ, quæ religiosissimum Imp. & Christianæ pacis studiosissimum, ad suscipiendum hujus causæ judicium impulerunt. Qui si in eo erravit, quòd de causa Ecclesiæ post Episcopos ipse laicus cognoscere & judicare non debuit, ignoscendum certe est Imperatori, nudiustertius Christiano, neque adhuc Catechumeno; nondum certe fideli, id est, nondum baptizato. Augustinus quidem in dicta Epistola scribit, Constantinum ob hanc culpam postea ab Episcopis veniam petivisse; tunc scilicet cùm Sacramentum baptismi suscepit. Sed de his hactenus. Redeamus ad judicium Constantini. Recitatum id fuit in collatione 3. Carthaginensi. Sic enim legitur in cap. 516. *Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense Concilium significat Imperator.* Ubi tamen intellige-

B re debemus, non ipsam Constantini sententiam prout gestis in consistorio habitis expressa fuerat, sed tantum Epistolam ad Eumalium Vicarium Africæ, in qua Constantinus sententiam à se prolatam exposuerat, recitatam fuisse. Docet id Augustinus in Breviario collationis 3. cap. 19. *Recitatum est judicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Cæciliani cognovisse, ad Eumalium Vicarium Africæ scripsisset; quo remotis omnibus arbitris Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos comperisse testatus est; commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Cæciliano factum Episcopale judicium, cui judicio jam plurimi ex dissensione consenserant, reliquis adhuc resilientibus & discordantibus. Unde ipse de re tota inter partes coactus est judicare, &c.* In quibus verbis observandum est, Constantinum remotis omnibus

C arbitris judicare voluisse; ob reverentiam scilicet Christianæ religionis, ne Antistitum jurgia ac dissensiones Gentilibus innotescerent. Ideò remotis Officialibus, & consistorianis judicibus, quorum plerique adhuc dæmonum superstitioso cultui dediti erant, solus ipse hoc judicium agitavit. Extat etiam apud eundem Augustinum in libro 3. contra Cresconium cap. 71. pars sententiæ tunc prolatæ à Constantino, quam hic apponere operæ pretium duxi, præsertim cùm à Baronio sit prætermissa: *Insero adhuc & verba Constantini ex literis eius ad Eumalium Vicarium, ubi se inter partes cognovisse, & innocentem Cæcilianum comperisse testatur. Cùm enim narrasset in his quæ supra locutus est, quemadmodum ad judicium eius post Episcopalia judicia partes perductæ fuerint. In quo pervidi, inquit, Cæcilianum vi-*

D *rum omni innocentia præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ita ut oportuit, servientem, nec ullum in eo crimen reperiri potuisse eidem apparuit, sicut absenti fuerat adversariorum suorum simulatione compositum.* Porro hæc Epistola ad Eumalium data est quarto Idus Novembris Sabino & Rufino Coss. ut scribit Augustinus in libro ad Donatistas post collationem. Videtur autem hic esse Eumelius, cuius mentio fit in lege 2. codice Theod. de calumniatoribus.

CAPUT XIV.

Post auctoritatem judicii Imperialis, Donatistas conquiescere jam decebat. Nec tamen quamvis tot judiciis victi atque oppressi, pervicacissimis contentionibus finem imposuerunt; sed furore

quodam occæcati, Imperatorem ipsum à quo damnati fuerant, reprehendere & accusare cœperunt, quasi gratia corruptus, & ab Hosio Episcopo, qui Cæciliano suffragabatur, concitatus, adversus ipsos judicium protulisset. Quare coactus est Constantinus, Princeps alioqui mitissimus, majori vigore ac severitate adversus eos insurgere. Primusque omnium Imperatorum contra partem Donati legem severissimam tulit, ut cuncta eorum loca in quibus congregari consueverant, fisco vindicarentur, ut scribit Augustinus in Epist. 68. & 165. & in lib. 2. adversus Petilianum cap. 92. Quo anno hæc lex à Constantino lata sit, obscurum est, cùm id Augustinus prætermiserit. Eusebius quidem in fine lib. 3. de vita Constantini, refert Constitutionem eiusdem Imperatoris, quâ omnibus hæreticis basilicas ademit. Verùm alia fuit, ut opinor, lex illa cujus meminit Augustinus, quippe quæ adversus Donatistas nominatim data sit. Ejus mentio fit ab Imp. Gratiano in lege 2. codice Theod. ne sanctum baptisma iteretur. Legem Constantini adversus Donatistas ceteri deinceps Imperatores secuti sunt: nisi quòd Julianus Imperator hostis Catholicæ religionis, Donatistis basilicas suas reddidit, cùm Rogatianus & Pontius Episcopi partis Donati, libello ipsi oblato restitutionem earum postulassent. Quo in libello Imperatori Apostatæ fœdissime adulentes, inter cetera dixerant, solam apud illum locum habere justitiam, ut Augustinus toties eis obiicit. Ceterùm cùm Donatistæ Catholicos omnibus modis vexare & lacessere non desisterent, adeò ut Catholici de injuriis Donatistarum apud Magistratus frequentissime quererentur, de his certior factus Constantinus Epistolam scripsit ad universos Episcopos & ad plebem Ecclesiæ Catholicæ per Africam, quam ex appendice Optati hic apponam, quo tanti Principis clementia ac moderatio facilius possit agnosci. Sic igitur habet:

CONSTANTINVS AVG. VNIVERSIS Episcopis per Africam, & plebi Ecclesiæ Catholicæ.

Quod fides debuit; quantum prudentia valuit; prout puritas potuit, tentasse me per omnia humanitatis & moderationis officia optime scitis, ut juxta magisteria legis nostræ, pax illa sanctissima fraternitatis cujus gratiam Deus summus famulorum suorum pectoribus immiscuit, stabilita per omnem concordiam teneretur. Sed quia vim illam sceleris infusi, paucorum licet sensibus pervicaciter inhærentem, intentionis nostræ ratio non potuit edomare, favente adhuc sibi hujus nequitiæ patrocinio, ut extorqueri sibi omnino non finerent, in quo se deliquisse gauderent: Exspectandum nobis est, dum totum hoc quod per paucos cedit in populum, omnipotentis Dei misericordia mitigetur. Inde enim remedium sperare debemus, quo omnia bona vota & facta referuntur. Verùm dum cælestis medicina procedat, hactenus sunt consilia nostra moderanda, ut patientiam percolamus, & quidquid insolentia illorum pro consuetudine intemperantiæ tentat aut facit, id omne tranquillitatis virtute toleremus. Nihil ex reciproco reponatur injuriæ. Vindictam enim quam Deo servare debemus, insipientis est manibus usurpare: maxime cum debeat fides nostra confidere, quidquid ab hujusmodi A *hominum furore patietur, Martyrij gratia apud Deum esse valiturum. Quid est enim aliud in hoc sæculo in nomine Dei vincere, quàm inconditos hominum impetus quieta legis populum lacessentes, constanti pectore sustinere? Quod si observaverit vestra sinceritas, cito videbitis per gratiam summæ divinitatis, ut languescentibus eorum institutis vel moribus, qui se miserrimæ contentionis vexillarios præbent, sciant omnes non debere se paucorum persuasione pereuntes sempiterno leto dare, quo possint pænitentiæ gratia, vitæ æternæ correctis erroribus sui integrari. Valete voto communi per sæcula vivente Deo, fratres charissimi.*

CAPUT XV.

Hujusmodi fuit lenitas ac mansuetudo optimi Principis, qui homines insolentissimos, adversus Ecclesiastica & sæcularia judicia contumaci animo rebellantes, B ex Evangelicæ legis præcepto sustinendos potius, quàm vindice legum gladio, qui ad stabiliendam publicam pacem ac disciplinam Imperatoribus à Deo commissus est, puniendos esse existimavit. Verùm hæc tanta Imperatoris clementia nihil profecit. Quippe illi ex Principis indulgentia majorem sumentes audaciam, gravioribus in dies malis Catholicos oppresserunt. Nam & basilicam Ecclesiæ Catholicæ, quam in civitate Constantina (caput hæc erat Numidiæ, Cirta ante dicta) fabricari jusserat Imperator, per vim invaserunt; & frequenter tum à Catholicis Episcopis, tum à judicibus, ex Imperatoris jussione commoniti, eam reddere recusarunt. Quinetiam Decuriones ac primores civitatum malignis suggestionibus incitarunt, ut lectores & hypodiaconos ac ceteros clericos Ecclesiæ Catholicæ ad Decurionatum & functiones C publicorum munerum revocarent. Quam ob rem Episcopi Ecclesiæ Catholicæ per Numidiam, ad Imp. scribere compulsi sunt, eiusq; auxiliũ implorare. Et quoniam plurimis experimentis compertum habebant, Imperatorem Constantinum lenitate ac patientia unice delectari, idcirco ad Imp. scribentes, jacturam basilicæ suæ quam Donatistæ invaserant, se patienter tolerare testati sunt: alium verò locum fiscalem sibi dari postularunt, in quo Ecclesiam ædificarent. Questi sunt etiam de vexatione clericorum suæ partis, qui contra legem Imp. ad Anulinum Proconsulem datam, ad functiones publicas vocarentur. Desideratur quidem hæc Epistola Episcoporum Numidarum: sed extat rescriptum Constantini ad eosdem Episcopos, quo petitioni D illorum annuens, non solùm fiscalem domum eis dari præcepit, verùm etiam sumptus ad fabricationem Ecclesiæ subministravit. Clericos quoque partis Catholicæ, immunitate dudum à se concessa frui libere ac secure jussit. Huic Epistolæ sicut & reliquis Imp. Constantini, quæ in appendice Optati referuntur, nec dies nec Consul adscriptus est. Quo fit, ut difficile affirmari possit, in quem annum hæc conferenda sint. Probabilis tamen conjectura est, hæc anno 317. aut 18. contigisse; idque ante legem quâ Constantinus basilicas Donatistis ademit. Et hæc quidem omnia adversus Catholicos in urbe Constantina, ductu atque auspicio Silvani eiusdem urbis Episcopi gerebantur. Hic enim præcipuus fautor erat partis Donati.

Qui cùm diutissime grassatus esset adversus Catholicos, tandem divina ipsum persequente justitia, debitas pœnas persolvit. Id autem ita factum esse accepimus.

CAPUT XVI.

Fuit quidam Nundinarius Diaconus, qui à Silvano Constantinensium seu Cirtensium Episcopo ob quasdam simultates ipsi graviter infenso degradatus, cùm per literas aliorum Episcoporum ei satisfacere ac pristinum gradum recuperare frustra tentasset, multa patefecit iratus & in judicium publicum protulit. Nam & Silvanum traditorem fuisse sacrorum voluminum convicit apud Zenophilum Consularem Numidiæ, partim ex Gestis Municipalibus, partim testimoniis ac professionibus complurium Clericorum: & Lucillæ pecunia corruptos Episcopos qui ex Numidia venerant, Cæcilianum damnasse, & Majorinum ordinasse, eorundem assertionibus comprobavit. Extant hodieque Gesta ipsa apud Zenophilum Consularem Numidiæ habita Constantino Maximo Augusto VI. & Constantino juniore Nob. Cæsare Coss. Idibus Decembris, qui fuit annus Christi vicesimus ac trecentesimus. At Baronius in Annalibus, hæc apud Zenophilum Gesta anno Christi 306. habita esse credidit, quod superiùs abunde refutavi. Post hæc Zenophilus relatione ad Principem missa, cum certiorem de omnibus fecit; addens etiam multa adversum eundem Silvanum, quem præcipuum auctorem turbarum ac seditionum in Numidia esse asseverabat. Quibus permotus Constantinus, Silvanum cum aliquot aliis eiusdem factionis, qui discidium in Ecclesia Africana alere videbantur, exsilio multavit. Cresconius quidem Grammaticus ex parte Donati, scripsit Silvanum Episcopum ideò missum esse in exsilium, quòd Ursacio & Zenophilo persequentibus communicare noluisset. Sed refellitur ab Augustino in lib. 3. contra Cresconium cap. 30. *Sed posteaquam Vrsacio & Zenophilo persequentibus communicare noluisset, actus est in exsilium. Immo qui jam traditor fuit, permanere etiam hæreticus voluit, ut falsum honorem in ipsa parte Donati haberet, qui habere in Catholica nullum posset, tam manifestis traditionis suæ Gestis publico judicio reseratis.* Non igitur propterea quod Zenophilo communicare noluisset, relegatus est Silvanus; sed quòd traditionis reus Episcopatum malis artibus comparasset, & quòd pacem Ecclesiæ Africanæ assiduis factionibus perturbasset; quòd basilicam Ecclesiæ Catholicæ à Constantino fabricatam invadere non dubitasset. Porro Ursacius, cujus meminit Cresconius, Comes erat rei militaris per Africam; vir Catholicus & admodum religiosus, qui postea in prœlio adversus barbaros occubuit. Quod Donatistæ ultione divina eidem contigisse jactabant, eo quod partis suæ homines persecutus fuisset, ut legitur in libro 2. Augustini contra literas Petiliani cap. 92. Eiusdem meminit Optatus in lib. 3. ubi judices recensens qui Donatistas in Africa persecuti fuerant, nominat Leontium & Ursacium, itemque Taurinum, Paulum & Macarium. Ac sub Leontio quidem & Ursacio plurimos Donatistarum ait injuria affectos; sub Paulo autem &
A Macario quosdam necatos, quosdam esse proscriptos.

CAPUT XVII.

Sequente anno, qui fuit à Natale Christi 321. Crispo & Constantino iterum Coss. Episcopi partis Donati libellum dederunt Constantino, poscentes, ut libere ipsos agere sineret, nec invitos ad communionem Cæciliani cogere vellet. Se enim nec promissis ullis nec minis adduci posse, ut cum illo communicarent; morique acerbissima morte millies malle, quàm tantum piaculum admittere. Orabant etiam, ut Silvanum & collegas ab exilio revocaret. Hujus libelli mentio fit in collatione 3. Carthaginensi cap. 544. & ab Augustino in Breviario cap. 21. ubi ipsa etiam verba refert libelli Dona-
B tistarum: *Ibi enim dicunt, nullo modo se communicaturos Antistiti ipsius nebuloni, paratosque esse perpeti quicquid eis facere voluisset.* Hic verò Imperatoris maximè elucet clementia: Qui cùm Donatistarum impudentiam atque insolentiam plectere debuisset, quippe qui Cæcilianum, cujus innocentiam Constantinus suo judicio comprobaverat, nebulonem vocare non dubitarent, nihilominus tamen ipsis quæcumque poscebant, solita benignitate indulsit. Rescripsit igitur ad Verinum Vicarium Africæ, se jussisse significans, ut Donatistæ ab exsilio remearent; monensque ut proprio eos dimittat arbitrio, ac furorem eorum Deo vindici reservet, quippe qui jam cœpisset in eos vindicare. Ita Augustinus tum in Breviario, tum in Epistola 152. Sed & in libro ad Donatistas post collationem, tempus hujus Rescripti docet his verbis:
C *Idem Imp. ad Valerium Vicarium de illorum exilio soluto, & eorum furore Deo vindici dimittendo, literas dedit Crispo & Constantino iterum Coss. tertio Nonas Majas.* Baronius quidem ad annum Christi 321. hoc Rescriptum Constantini ad Valerium seu Verinum Vicarium commemoravit; sed nullam mentionem fecit libelli Donatistarum, cùm tamen eo rescripto Imp. Constantinus libello Donatistarum responderit. Sed Baronius vir alioqui diligentissimus, id videtur non animadvertisse, propterea quòd capitula Gestorum collationis tertiæ Carthaginensis non legerat, in quibus id diserte scriptum habetur. Sic enim in cap. 544. *Prosecutio Donatistarum, qua Principi Constantino libellum asserunt proprios dedisse majores, & eo Principem motum, agendi eis dedisse licentiam. Recitatio libelli,* &c. *Prosecutio Catholicorum, qua asserunt pro se facere*
D *libellum quem recitaverunt Donatistæ. Interlocutio Catholicorum dicta confirmans, & Rescriptum Constantini præcipiens recitari. Vbi recitatur Epistola Constantini ad Verinum Vicarium destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis. Prosecutio Catholicorum, qua dicit pro se magis facere Epistolam Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furori suo ipsi permissi sunt. Vbi Donatistæ petunt, ut judex de permissa sibi à Constantino arbitrij libertate pronuntiet.* Quibus in verbis notandum est, arbitrii libertatem seu agendi licentiam, nihil aliud esse quàm libertatem conscientiæ, ut vulgo dicere solemus.

CAPUT XVIII.

Per hæc tempora bellum civile inter Constanti-

num ac Licinium vehementiùs exarſit. Quam opportunitatem nacti Donatiſtæ, dum religioſiſſimus Princeps bellicis negotiis diſtineretur, interim ipſi graviſſimos tumultus per Africam concitarunt. Victo demùm Licinio, Conſtantinus qui univerſo orbi Romano firmiſſimam pacem præſtiterat, ut eam quoque reſtitueret Eccleſiæ laboravit. Totus igitur in eam cogitationem incumbens, ad ſedandum morbum peſtiferæ diſſenſionis quo Africana jam diu laborabat Eccleſia, unum hoc remedium reperit; ut quandoquidem Occidentales Epiſcopi duobus Conciliis jam congregatis nihil profecerant, Orientales in Africam mitteret, qui rem ab aliis fruſtrà tentatam tandem aliquando perficerent. Sic enim exiſtimabat Princeps Dei amantiſſimus, cùm religio ac fides Chriſti ab Orientis primùm partibus in reliquas regiones diffuſa ſit, inde quoque eſſe expetenda ſalutis paciſque documenta. Verùm dum hæc animo deſignat, nuntius repente ad eum perlatus eſt de diſcidio longe graviſſimo Eccleſiarum Ægypti. Namque Arius Alexandrinæ urbis presbyter, nova quædam dogmata de Filio Dei ſpargere aggreſſus, plurimos non ex plebe ſolùm, ſed etiam clericos eius civitatis, in ſuas partes traxerat. Ortaque ſemel diſſenſio, non jam intra urbis Alexandriæ terminos ſubſiſtebat; ſed ulteriùs progreſſa, atque in dies latiùs ſerpens, univerſam Ægyptum multaſque Orientis provincias pervaſerat; aliis Arij; aliis Alexandri ſententiam pertinaciter defendentibus. Hic nuntius Conſtantinum acerbiſſimo dolore perculit, eiuſque animum Africanis tum maxime intentum negotiis aliò traduxit. Videbat quippe religioſiſſimus Princeps, eos quorum operâ Africanæ Eccleſiæ malis mederi ſe poſſe ſperaverat, ipſos medico & curatione indigere, quemadmodum ipſe ſcribit in Epiſtola ad Alexandrum & Arium. Protinus igitur in urbe Nicæâ congregari Synodum jubet. Ex omnibus orbis Romani provinciis evocati eò conveniunt Sacerdotes. Quos inter fuit Cæcilianus Carthaginenſis Epiſcopus, ut præter ſubſcriptiones Nicæni Concilii docet Athanaſius in oratione prima contra Arianos. Ex Donatiſtis verò nec Epiſcopus ullus nec Presbyter, ei Synodo interfuiſſe memoratur. Quo maximè argumento perſpicitur, Donatiſtas à communione Catholica prorſus alienos fuiſſe, quippe qui nec generali Synodo interfuerint, nec ullam cum iis qui interfuerant, communionis ſocietatem habuerint. Atque hîc finem faciemus hiſtoriæ Donatiſtarum; tum quia ultra Euſebianæ hiſtoriæ terminos nequaquam progredi decrevimus; tum quòd reliqua deinceps ſatis plana ſunt atque expedita. Id unum monuiſſe non pigebit; hoc ſchiſma diutiſſimè in Africa perſeveraſſe. Nam Pontificatu Gregorii Magni, id eſt, annis fere trecentis ab ordinatione Majorini, Donatiſtarum ſchiſma per Africam adhuc viguit, ut docet Gregorius in libro 1. Epiſtola 75. ad Epiſcopos Numidiæ, & in Epiſtola 33. lib. 2. & in lib. 3. Epiſtola 32. & 35. & in lib. 5. Epiſtola 36. & 61. Adeo tenax eſt erroris ſui ſchiſma; nec facile ad pacem & unitatem Eccleſiæ revertuntur, qui ſe ab eâ temere abruperunt.

HENRICI VALESII EPISTOLA AD AMICVM de Anaſtaſi & Martyrio Hieroſolymitano.

QUæris à me quid ſentiam, tum de nummo Paſchalini in quo ANACTACIC nomen inſcriptum eſt; tum de loco ſancti Hieronymi in Epiſtola ad Pammachium, ubi dicit: *Cùm de Anaſtaſi pergeretis ad Crucem, &c.* In quorum interpretatione cùm Jacobum Sirmondum & Joannem Triſtanum diſſentire videas, meam de hac quæſtione ſententiam requirendam putaſti. Ego verò, etſi meum non eſt, inter tantos viros quorum uterque ſingulari mecum amicitiâ conjunctus eſt, arbitrum agere; dicam tamen abſque præjudicio, & cum utriuſque veniâ, quod ex accurata veterum Scriptorum lectione didici. Tui arbitrii erit, & aliorum in quorum manus hæc Epiſtola perveniet, an rectè ſenſerim pronuntiare.

Optime quidem, ut ſolet, Jacobus Sirmondus ANACTACIN in illo Paſchalini nummo, templum eſſe docuit ſepulchro Domini ſuperſtructum. Sed quod idem ait in Triplice nummo pag. 9. Conſtantinum Magnum diverſis in locis duas Baſilicas erexiſſe, unam in loco Paſſionis, quæ Martyrium & Crux dicta eſt; alteram in loco Reſurrectionis, quæ Anaſtaſis & Dominicum dicebatur: tametſi apud me plurimùm valet eius auctoritas, in hoc tamen ei aſſentiri non poſſum. Unicam enim Baſilicam à Conſtantino Magno Hieroſolymis ædificatam eſſe prodit Euſebius, tum in Oratione de laudibus Conſtantini, pag. 466. tum in lib. 3. & 4. de eius vitâ. Cui conſentit auctor Itinerarij Hieroſolymitani, qui iiſdem ferè temporibus ſcripſit quibus Euſebius. Nam Dalmatii & Zenophili Conſulatum commemorat, quem certum eſt in extrema Conſtantini tempora incidiſſe. Accedit Eucherius in libello de ſitu urbis Hieroſolymitanæ, quem Jacobo Sirmondo debemus, & Antoninus Martyr in Itinerario. Quibus etiam adjungi poteſt teſtimonium Socratis in lib. 1. cap. 13. Sozomeni & aliorum quorum infrà mentionem faciam. Hi omnes unam duntaxat Baſilicam à Conſtantino Maximo Hieroſolymis exſtructam eſſe conſentiunt. Quæ quidem & Martyrium dicta eſt, teſte Eucherio. Certè Euſebius eam disertè *μαρτύριον* appellat, tum in lib. 3. de vita Conſtantini cap. 29. tum in lib. 4. c. 40. 43. & 45. Sozomenus quoq; eandem Baſilicam *μέγα μαρτύριον* dictam eſſe teſtatur. Ad cujus conſecrationē juſſu Imperatoris Conſtantini cōvenerunt Epiſcopi qui in urbe Tyro congregati erant, Conſulatu Conſtantii & Albini. Poſtremò in Epiſtola Epiſcoporum qui Hieroſolymis ad dedicationē illius Baſilicæ convenerunt, quam refert Athanaſius in Apologia ad Conſtantium pag 801. *σωτήριον μαρτύριον* vocatur.

Cæterùm anſam erroris Sirmondo præbuiſſe videtur

videtur corruptus Eucherii locus. Sic enim ab illo est editus in Triplice nummo pag. 8. *Primùm de locis sanctis pro conditione platearum, divertendum est ad Basilicam quæ Martyrium appellatur, à Constantino magno cultu exstructa. Dehinc cohærentia ab occasu insunt* (forte *visuntur*) *Golgotha & Anastasis. Sed Anastasis in loco est resurrectionis, Golgotha verò medius in Anastasim. At martyrium locus est Dominicæ Passionis, in quo etiam rupes apparet, quæ quondã affixo Domini corpore crucem pertulit.* At quis non videt scribendum esse, *Golgotha verò medius inter Anastasim ac Martyrium locus est Dominicæ Passionis, in quo etiam rupes apparet, &c.* Hoc enim tum ex Eucherii superioribus verbis, tum ex Antonini Martyris Itinerario planè convincitur. Adeò ut in hujus emendationis confirmatione immorari, nihil aliud sit quàm tempus terere.

Quid igitur, inquies, si una duntaxat fuit Basilica; quomodo intelligi potest quod dicit Hieronymus in Epistola ad Pammachium? *Cum de Anastasi pergeretis ad Crucem.* Idem prorsus est ac si dixisset. Cùm de monumento pergeretis ad Golgotha; in quo erat rupes Crucis. De qua præter Eucherium loquitur idem Hieronymus in Epistola ad Paulinum de institutione Monachi. Certè Hieronymus paulò antè, sepulchrum Domini appellaverat, quam hîc Anastasim dicit. Sic enim ait: *Nonne antè sepulchrum Domini misso Archidiacono præcepisti, ut talia disputans conticesceret.* Sed & idem Hieronymus in Commentariis in caput primum Sophoniæ, Anastasim pro sepulchro Domini posuit: *Congregatur turba miserorum; & patibulo Domini coruscante, ac radiante Anastasi ejus; de Oliveti quoque monte crucis fulgente vexillo, &c.* Et in Epist. 46. ad Rusticum. *Ista pro te in locis venerabilibus Resurrectionis & Crucis, &c.* Gregorius quoque Nyssenus in Epist. ad Eustathiam & Ambrosiam, disertè vocat ἀνάςασιν locum in quo sepultus est Dominus, & Sophronius in prato spirituali cap. 91. & 105. Scio quidem Jacobum Gretserum perindè interpretatum esse locum illum B. Hieronymi. Sic enim scribit in l. 1. de cruce c. 65. *cùm de Anastasi pergeretis ad Crucem: hoc est, de templo Resurrectionis ad templum Crucis.* Et in c. 80. ejusdem libri Ecclesiam Dominicæ Cruci sacram à Constantino Hierosolymis extructã esse colligit ex prava versione Eusebiani panegyrici. Sed hic error communis est illi cum Sirmondo.

Ceterùm etsi Eucherius Anastasim distinguat à Basilica Constantiniana, ea tamen Basilica etiam Anastasis dici potest. Nam Eusebius in libro 3. de vita Constantini cap. 29. eam disertis verbis μαρτύριον τῆς ἀναςάσεως appellat; atque in honorem Resurrectionis Dominicæ in ipso Resurrectionis loco conditam fuisse testatur. Sic enim habet inscriptio capitis 24. lib. 3. Ὅπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναςάσεως, ναὸν προσκυνητήριον οἰκοδομεῖσθαι προσέταξεν. Certè Ecclesia sanctæ Resurrectionis nominatur à Cyrillo Hierosolymitano in Catechesi 14. pag. 338. & à Justiniano in Novella 40. & à Wilhelmo Tyrio in libro 1. Historiæ Hierosolymitanæ cap. 4. & 5. & alibi passim. Sed verba hujus Scriptoris ex cap. 4. libri primi operæ pretium fuerit hîc adscribere: *Ecclesiam Dominicæ Resurrectionis, quæ per venerabilem virum Maximum* (Macarium voluit dicere) *ejusdem loci Episcopum, præcipiente Domino Constantino Augusto ædificata fuerat, postea per reverendissimum Modestũ tempore Domini Heraclii reparata, funditùs dejici mandavit.* Hinc in Synodo C. P. sub Mena, Sabinus Diaconus Anastasis dicitur; & apud Joannem Moschum cap. 48. & 49. Anastasius quidam presbyter & Scevophylax sanctæ Resurrectionis nominatur, id est, Basilicæ totius, quæ & monumentum Domini continebat, utpote totius operis apicem, κεφαλὴν τοῦ παντός, ut loquitur Eusebius.

Interdum tamen Anastasis strictiùs sumitur, & separatur à Martyrio seu Basilica Constantini; ac pro sepulchro Domini, seu potiùs pro ædicula sepulchro superstructâ ponitur, ut videre est apud Hieronymũ & Eucherium. Hanc distinctionem non intellexit Gretserus qui in lib. 1. de cruce cap. 65. acriter reprehendit Bedam, quòd Anastasim à Martyrio distinxerit. Atqui Beda seu Adamannus, bonum inprimis auctorem Eucherium secutus est; cujus verba perperam interpollavit. Sed & Marcus in vita Porphyrii Gazensis Episcopi cap. 4. Anastasim à Martyrio apertè distinguit: *Anastasis*, ait Eucherius, *in loco est Resurrectionis.* Non dixit, *locus est Resurrectionis*, quemadmodum de Golgotha dicit, *est locus passionis*: sed ait, *in loco est Resurrectionis.* Ædiculam ergo ibidem fuisse innuit arcuato opere structã, & columnis marmoreis suffultam, ut testatur Eusebius. Erat porrò hæc ædicula conjuncta Basilicæ, nam ab Anastasi ad Basilicam seu Martyrium, ingentes erant porticus; atque in medio campestris planities, ut scribit Eusebius, qui & Basilicam ab ortu sancti Sepulchri fuisse testatur, quod planè confirmat Eucherius.

Ex his perspicere licet, immeritò reprehensum esse à Joanne Tristano Jacobum Sirmondum. Neque enim in eo lapsus est Sirmondus, quòd Basilicam in loco Resurrectionis Domini à Constantino superstructam esse dixerit; quippe cùm idem dicant Eusebius ac Socrates, & auctor Itinerarii Hierosolymitani. Sed in eo lapsus est Sirmondus, quòd duas Basilicas à Constantino Hierosolymis extructas esse credidit. Unam enim duntaxat Basilicam in urbe Hierosolymitanâ ab illo conditam fuisse prodit Eusebius, Socrates, Theodoritus, Sozomenus, Eucherius, Antoninus, Wilhelmus Tyrius; & antè eos auctor Itinerarii Hierosolymitani. Sed illam alii in loco Resurrectionis, alii in passionis loco constructam esse dixere. Et Eusebius quidem ac Socrates & auctor Itinerarii in loco ipso monumenti conditam fuisse testantur. Sozomenus verò in lib. 2. circa locum Calvariæ, sive in Golgothâ. Rufinus quoque in lib. 1. Historiæ Ecclesiasticæ, & Paulinus in Epistola 11. in loco Passionis extructam esse dicunt. At Nicephorus in lib. 8. historiæ Ecclesiasticæ cap. 30. utroque in loco hanc Basilicam conditam esse dixit. Quinetiam Eusebius hac in parte variasse deprehenditur. Cùm enim in libris de vitâ Constantini, ut superiùs ostendimus, illustrem hanc Basilicam in loco Dominicæ Resurrectionis extructam esse affirmet, in Oratione tamen de laudibus Constantini pag. 466. de eadem loquens Basilicâ, in honorem S. Crucis à Constantino Maximo eam extructam esse asserit, juxta ipsum Passionis Dominicæ locum: τὰ δὲ ἐπὶ τῆς Παλαιστινῶν ἔθνους τῆς Ἑβραίων βασιλικῆς ἑστίας ἐν μέσῳ κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σω-

τήειον μαρτύειον, οἶκον εὐκτήειον παμμεγέθη, νεὼν τι ἅγιον, &c. Quæ quidem verba Interpres sic Latinè vertit, quasi Constantinus duas in ea civitatè Ecclesias ædificasset; cùm tamen constet vel ex sequentibus Eusebii verbis, unicam fuisse. Sic igitur vertendus est hic locus: *In Provincia autem Palæstina apud civitatem quæ Hebræorum regia quondam fuit sedes, in ipso urbis meditullio ad locum Dominicæ passionis, ædem sacram immensæ amplitudinis & sanctuarium in honorem S. Crucis, omni magnificentiæ genere exornavit. Quinetiam Monumentum Servatoris sempiterna memoria dignum, illiusque tropæa contra mortem erecta, ornamētis quæ dicendo exprimi nequeūt, decoravit.* In his Eusebii verbis, *τὸ σωτήειον μαρτύειον*, *Passionis Dominicæ locum* interpretatus sum; tametsi in Epistola Patrum Concili Hierosolymitani pro ipso tēplo sumatur, ut supra ostensum est. Quod quidem B neminem turbare debet. Sic enim Anastasin, tam pro monumento ipso, quàm pro ædicula promiscuè usurpari docuimus. Porrò hæc varietas ac dissensio, ex locorum vicinitate orta est; cùm Golgotha à Monumento octogintatantùm passibus distet, ut scribit Antoninus. Hinc etiam est, quòd hæc Basilica modò Anastasis appellatur, ut ex Eusebio, Cyrillo, Justiniano, Joanne Moscho & Wilhelmo Tyrio suprà ostendimus; modò Ecclesia sanctæ Crucis. Sic enim appellat auctor Chronici Alexandrini indictione septima: *ὀπ' ἰάτου καὶ ἀνικίου Παυλίνου· τούτοις ὑπάτοις λέγεται τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου σταυροῦ. τῆς οἰκοδομηθείσης, &c.* Id est: *his Coss. facta est dedicatio Ecclesiæ sanctæ Crucis, quam Constantinus Magnus ædificaverat temporibus Macarii Episcopi Hierosolymitani, die 17. mensis Septembris.* Fallitur tamen, ut obiter dicam, C auctor hujus Chronici. Non enim Consulatu Optati & Paulini, sed anno sequente hæc Basilica dedicata est, Constantio & Albino Coss. anno Christi 335. præsentibus Episcopis qui jussu Imp. Constantini in urbe Hierosolymitana convenerant post Synodum Tyri habitam. Habita autem est Synodus in urbe Tyro, iis quos dixi, Coss. ut Athanasius in Apologia testatur ex ipsius Synodi gestis. Pro 17. die mensis Septembris, apud Nicephorum dies 13. ponitur. Tametsi Interpres Latinus decimum quartum A restituit, quo die Exaltationem S. Crucis Occidentis Ecclesia celebrat. Sed vulgata lectio in Nicephoro retinenda est, & in Alexandrino Chronico restituēda. Nam encænia Ecclesiæ sanctæ Resurrectionis 13. die Sept. quotannis celebrabantur, ut legitur in Menologio Græcorum, & in typico S. Sabæ 13. die Septembris *τὰ ἐγκαίνια τῆς ἁγίας Χριστοῦ ἀναστάσεως.* Idē scribit Sophronius in oratione de Exaltatione S. Crucis. Ubi etiā notabis Anastasim vocari, quæ in Chronico Alexandrino Ecclesia S. Crucis appellatur. De hoc festo Sozomenus in lib. 2. c. 25. Illustris est locus ex homilia 14. Cyrilli Hierosolymitani, qui nostram sententiam eximiè confirmat. Explicans enim hæc verba Sophoniæ: *Propterea expecta me, dicit Dominus, in diem Resurrectionis meæ, in testimonium*, subjungit hæc verba: *βλέπεις ὅτι καὶ τὸν τόπον τῆς ἀναστάσεως προεῖδεν ὁ προφήτης μαρτύειον ἐπικληθησόμενον. τίνι γὰρ τῷ λόγῳ μὴ κατὰ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, ὁ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς ἀναστάσεως οὗτος ὁ τόπος ἐκκλησία καλεῖται, ἀλλὰ καὶ μαρτύειον*; Id est: *Vides quod & locum Resurrectionis prævidit Propheta Martyriū vocandum. Quare enim non juxta reliquas Ecclesias hic Golgotha & Resurrectionis locus, Ecclesia vocatur, sed Martyrium?* Vides unicā Basilicam à Cyrillo Hierosolymitano agnosci, quæ & Martyrium dicta sit. Non igitur duæ fuerunt Basilicæ, ut credidit Jacobus Sirmondus & Gretserus; altera in loco Passionis, altera in Resurrectionis loco constructa. Potior apud me est Cyrilli Hierosolymorū Episcopi auctoritas, qui unam duntaxat Ecclesiam, tam in Resurrectionis quàm in Passionis Dominicæ loco sub Martyrii nomine conditā fuisse testatur. Quod si Cyrilli testimonium non sufficit, alterum adjungam Basilii Seleucensis ex orat. 38. contra Judæos: *ἐκεῖ γὰρ τοῦ κυρίου καταξιώσαντος σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι καὶ ἀναστῆναι τῷ καλουμένῳ Γολγοθᾶ· ἐκεῖ καὶ ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθιδρύθη ἐκκλησία. ἐπωνύμως τὰ σωτήρια τοῦ κυρίου πάθη φέρουσα μέχρι νῦν, τοῦ σταυροῦ δηλίγω καὶ τῆς ἀναστάσεως.* Habes meam de Anastasi & de loco S. Hieronymi sententiam. Quam quidem non refellendi cujusquā (id enim alienum est à nobis) sed inquirendæ & aperiendæ veritatis studio proposui. Vale. Lutetiæ Parisiorum Idibus Decembris, anno 1650.

HENRICI VALESII EPISTOLA
AD JACOBUM USSERIUM ARMACHANUM,
De versione septuaginta Interpretum.

DOCTISSIMO VIRO IAC. USSERIO ARMACHANO Henricus Valesius salutem.

Etsi Syntagma tuum de 70. Interpretum versione, quod ad me misisti, nondum acceperim; quod factum est ejus culpâ, cui illud ad me perferendum tradidisti: tamen cùm intelligerem aliquot ejus exemplaria in hac urbe reperiri, victus legendi cupiditate, unum ab amico commodatum accepi, statimque mihi perlegendum curavi. Nolo hic tibi laudes tuas ingerere. Neque enim id modestia tua, nec amicitia nostra patitur. Di- D cam potius ingenuè quod censeo. In plerisque quidem quæ illic à te scripta sunt, assentior tibi; tuamque eximiam eruditionem & acumen ingenii magnopere demiror. Sunt tamen nonnulla, in quibus abs te dissentire cogor invitus: quæ quidem brevi Epistolâ comprehensa ad te mitto; teque ut eodem animo quo à me conscripta sunt, ea suscipere velis, etiam atque etiam rogo.

Primùm igitur in hoc abs te dissentio, quòd scri-

bis duas fuisse versiones 70. Seniorum: alteram veram ac germanam, quæ regnante Ptolemæo Philadelpho facta est, & in ejus Bibliotheca Alexandriæ reposita: alteram spuriam ac subditiciam, quam paulo post annum 4. Ptolemæi Physconis Alexandriæ elaboratam esse contendis. Hanc postea ab omnibus passim receptam, & in Cleopatræ Bibliotheca repositam, pro vera ac germana illa septuaginta Seniorum Interpretatione habitam esse dicis; atque ita appellari tum à Justino, tum ab aliis Ecclesiæ Scriptoribus qui Justinum sunt consecuti. Sed si ita est ut dicis, cur nemo ex antiquis Patribus has duas versiones commemoravit? cur Justinus, Irenæus & Clemens Alexandrinus id ignorarunt? Dicet fortasse aliquis, eos parum diligentes, nec satis curiosos in hujus rei exploratione fuisse. Sed Origenes & Hieronymus, qui in versione 70. Seniorum emendandâ tantum studii posuerunt, quomodo id ignorarunt? Certe in utriusque Scriptis nullum hodie vestigium exstat hujus duplicis 70. Seniorum versionis. Nam quod dicis pag. 6. Hieronymum id subodoratum esse in libro 1. Commentariorum ad Michææ cap. 2. cùm ita scribit: *Interpretatio 70. si tamen 70. est (Josephus enim scribit, & Hebræi tradunt, quinque tantum libros legis Mosis ab eis translatos, & Ptolemæo Regi contraditos) tantum discordat in præsenti loco, &c.* pace tua dixerim, nihil ad rem facit. Neque enim dubitavit Hieronymus de interpretatione librorum Mosis, utrùm ea interpretatio quæ tunc exstabat, esset revera 70. Seniorum; Sed dubitavit tantum de interpretatione Prophetarum, & reliquorum librorum veteris Testamenti, propterea quod Josephus & Philo & omnis Hebræorum schola, quinque duntaxat Mosis libros à 70. Senioribus conversos esse dicebant. Sed & Philo unicam duntaxat agnoscit Sacrorum librorum interpretationem. Nam in libro 2. de vita Mosis, postquàm multa dixit in laudem legis Mosaicæ, hoc insuper addit; congruum fuisse ut tantum bonum aliis quoque gentibus communicaretur. Id verò præstitum fuisse Ptolemæi Philadelphi temporibus. Tunc enim legis libros in græcum sermonem translatos esse: idque tanta fide, ut si quis utriusque linguæ peritus eos in manus sumpserit, satis mirari non possit Græcæ versionis convenientiam cum Hebraico exemplari. Ex quibus Philonis verbis manifeste convincitur; Philonis ætate, id est, Tiberii & Caii temporibus, mansisse adhuc primitivam illam 70. Seniorum interpretationem, eamque in Synagogis vulgo lectitatam & omnium manibus versatam fuisse. Hic tu omnino respondebis, falsum esse Philonem, & spuriæ illi ac subditiciæ versioni tribuisse quod non nisi primitivæ 70. Seniorum interpretationi conveniebat. Sic enim scribis in Epistola ad Lud. Capellum pag. 213. Sed quis credet Philonem, qui & Alexandrinus erat, & primariæ inter Judæos dignitatis, & qui omnem ætatem in exponendis veteris Testamenti libris contrivit, adeò rerum suarum ignarum fuisse, ut nescierit duas versiones sacrorum voluminum Alexandriæ confectas fuisse: adeò fatuum, ut eas inter se confuderit. Nam si quidem id nescivit, quod Alexandriæ factum fuerat paulo ante ipsius ætatem, imperitissimus fuerit necesse est. Sin id quidem probe scivit, sed lecto-
A rem ea de re non admonuit, negligentissimus revera fuit, nec bonæ fidei Scriptor, quippe qui legentibus fucum fecerit. Neutrum porro in Philonem cadere potest: quippe quem peritissimum simul ac fidelissimum Scriptorem fuisse constat. Ceterùm non Philonem modo, verùm etiam Justinum, Irenæum, Epiphanium & reliquos omnes Ecclesiasticos Scriptores errasse dicas oportet, qui Græcam veteris Testamenti versionem qua vulgo utebantur, à 70. Senioribus regnante Philadelpho factam esse crediderunt. Quod quidem de tot ac tantis viris non nisi temere dici potest: Sed videamus, quibus argumentis adductus id affirmes; duplicem fuisse versionem librorum veteris Testamenti; primam veram ac germanam 70. Seniorum: secundam quæ sub Ptolemæo Physcone facta est, & in locum ac nomen
B prioris illius subrogata. In calce capitis primi argumentationem tuam ita proponis: *Quæ in Ptolemaica Bibliotheca fuit Seniorum 70. interpretatio, & Mosaicorum librorum tantum fuit, & ad textus Hebraici veritatem exactissime expressa. Quæ verò in Cleopatrinâ Bibliotheca posita, eorundem 70. Seniorum fuisse communiter existimabatur, non Mosaicorum modo, sed etiam Propheticorum librorum interpretationem continebat, eamque à textu Hebraico summopere discrepantem. Quæ in Cleopatrinâ igitur erat, non eadem illa 70. Seniorum interpretatio fuit, quæ in Ptolemaica Bibliotheca primitus fuerat reposita.* Magna profecto vis esset argumenti tui, si primam illam propositionem validis rationibus adstruxisses. Hoc enim maxime probandum erat & confirmandum; primam illam 70. Seniorum versionem jussu Ptolemæi Philadelphi elaboratam, solos quinque Mosis
C libros continuisse, eamque cum Hebraico textu ad amussim convenisse, quod tu affirmasse contentus, nullis rationibus aut testimoniis comprobasti. Respondebis procul dubio, Aristeæ verbis ac testimonio utrumq; satis comprobatum esse. Certe Aristeas, & post eum Aristobulus, Philo ac Josephus, legem duntaxat ab illis conversam esse tradunt. Idem scribunt etiam Talmudistæ. Verùm multo plures recensere possumus, qui non solum legis libros, sed Propheticos etiam & Hagiographos ab iisdem 70. græce interpretatos esse dixerunt, inter quos est Justinus, Irenæus, Clemens, Epiphanius, Olympiodorus, & reliqui fere omnes Ecclesiastici Scriptores. Quinetiam Hieronymus, quamvis de ea re interdum dubitaverit, aut potius ab aliis dubitatum esse dixerit, nunquam i-
D pse quænam esset de hac quæstione sententia sua, liquidò pronuntiavit; sed eam rem in incerto relinquere maluit, quàm temere quidpiam affirmare. Ceterùm Andreas Masius, cujus judicio & eruditioni plurimum tribuo, in præfatione ad Græcam editionem Josuæ, ubi hanc quæstionem copiosè & eleganter agitat, sententiam eorum qui totius veteris Instrumenti libros à 70. Senioribus interpretatos esse dicunt, veriorem sibi videri diserte affirmat. Cùm enim Ptolemæus ingenti desiderio teneretur libros omnes antiquos comparandi, & in Bibliothecam suam transferendi, quæ causa est, ut libros quidem legis Judaicæ transferri curaverit, propheticos verò neglexerit: maxime cùm Principes hujusmodi vaticiniorum studiosissimi

esse soleant. Ad argumentum verò ex Talmudistis A petitum, optime ibidem respondet Masius. Enimverò etsi tibi concederemus, solos legis Mosaicæ libros à 70. Senioribus conversos fuisse, ex eo tamen non efficitur id quòd tu vis, 70. scilicet Seniorum versionem, aliam esse ab illa quam Justinus & alii sub 70. Seniorum nomine in suis libris citaverunt. Neque enim valet hæc argumentatio : Interpretatio quæ à 70. Senioribus jussu Philadelphi facta est, solos legis libros continebat. Interpretatio verò qua Justinus utitur, non solam legem sed propheticos etiam libros habuit. Ergo interpretatio jussu Philadelphi edita, non eadem est cum illa quam Justinus citat tanquam interpretationem 70. Seniorum. Eodem enim modo concluderes, libros Ecclesiasticæ historiæ Gregorii Turonensis quibus nunc utimur, alios esse ab iis quos habuerat Fredegarius & Auctor Gestorum Francorum. Nam exemplaria quibus usus est Fredegarius, 6. duntaxat priores Gregorii libros continebant, uti à fratre meo Hadriano Valesio in libris rerum Francicarum observatum est: cùm tamen plures hodie Gregorii libros habeamus. Hujus autem discriminis causa hæc est, quòd Fredegarius quidem priorem duntaxat editionem historiæ Gregorii viderat, quæ priores tantum sex libros complectebatur. Cujusmodi exemplaria duo vidimus venerandæ vetustatis. Nos verò posteriorem editionem hodie habemus, in qua Gregorius Turonensis reliquos 4. libros superioribus attexuerat. Pari ratione fieri potuit, ut 70. Seniores in prima quidem editione solos Mosis libros interpretati sint: in altera autem editione vel ipsi, vel alii Alexandrini Judæi, propheticos & hagiographos libros in Græcum sermonem perinde transtulerint. Certe propheticos libros non diu post legis interpretationem græce translatos fuisse, testatur Jesus filius Sirach in prologo Sapientiæ suæ. Cùm enim librum Sapientiæ ab avo suo Hebraicè conscriptum ipse græce ederet, veniam petit à lectoribus, quòd vim ac Majestatem sententiarum non satis expressisset: *Non enim*, inquit, *eandem in se vim habent hebraicè dicta, cùm in aliam translata sunt linguam. Nec solùm hæc sed etiam lex & Prophetiæ & cæteri libri, non parvam habent differentiam cùm sua lingua leguntur.* Ex quibus verbis apparet, jam tum Siracidis ætate, id est, Ptolemæi Phisconis temporibus, propheticos libros græcè lectos fuisse. Mihi certe nullomodo videtur verisimile, Judæos à Philadelphi temporibus usque ad 4. annum Ptolemæi Philometoris, græca Prophetarũ interpretatione caruisse. Nam à Philadelphi temporibus Judæos Alexandrinos non aliter quàm Græcè libros sacros in Synagogis suis legisse, pro certo habeo. Quod quidem tum Siracides, tum Philo satis ostendit.

Superest altera pars argumenti tui. Ais enim primitivam illam 70. Seniorum versionem, quæ regnante Philadelpho facta est, Hebraici textus veritatem exactissime expressisse : illam verò quæ in Cleopatræ Bibliotheca reposita est, & qua Justinus & veteres Christiani sunt usi, ab Hebraico textu plurimùm dissentire, ut docet Origenes in Epistola ad Africanum. Ex quo concludis, primitivam illam 70. Seniorum Interpretationem non eandem fuisse cum illa, qua Justinus aliique sunt usi. Verùm quis te docuit, primam illam versionem 70. Interpretum cum Hebraica veritate ubique exactissime consensisse? Cùm enim juxta tuam sententiam hæc versio jamdudum interierit, itaut nullum ejus vestigium usquam extet, undenam quæso tam admirabilem ejus versionis cum Hebraico textu cõsensum deprehendere potuisti? Profers hic nobis testimonium Aristeæ. Verùm Aristeas nihil amplius dicit, quàm legis libros à 70. Senioribus accurate translatos fuisse; cùmque eorum versio publice lecta esset in insula Pharo coram Principibus omniq; populo Judæorum, omnium suffragio eam esse comprobatam. Philo quidem in lib. 2. de vita Mosis de 70. Seniorum versione loquens, tanta cum fide ac sinceritate eam confectam esse affirmat, ut quisquis eam legerit, modò utramque linguam calleat, miraturus B sit Græcorum verborum cum Hebraicis consonantiam. Sed hoc Philonis testimonium nihil te adjuvat, cùm in Epistola ad Capellum, Philonem Hebraicæ linguæ imperitum fuisse fatearis, & posteriorem versionem, quæ ipsius ætate vulgo recepta erat, pro prima illa ac germana 70. Seniorum versione sumpsisse. Nullo igitur argumento probare potes, primam illam versionem 70. Seniorum cum Hebraica veritate exactissime concordasse.

Ego verò ex tua ipsius sententia ac confessione, validissimum contra te argumentum contorqueo. Nam si prima illa 70. Seniorum versio adeò fidelis & accurata fuit; si Hebraicam veritatem tam feliciter expressit; quid necesse erat aliam denuò versionem legis Mosaicæ componere? Neque enim solent novæ interpretationes elaborari, nisi cùm C prior vitiosa est ac parum fida. Ob hanc causam Musculus novam Eusebianæ historiæ interpretationem aggressus est post Rufinum, & post Musculum Christophorsonus. Cumque in tribus his interpretationibus quam plurimos ipse errores deprehendissem, novissime Latinam Eusebii interpretationem suscepi, tandemque Deo juvante perfeci. Quis verò credat Judæos Alexandrinos, qui jam inde a Philadelphi temporibus primæ illi 70. Seniorum versioni assueverant, eam tam facilè abjecisse quæ optima erat ac fidelissima, ut aliam depravatissimam assumerent; repudiasse eam quæ Regis jussu & summi Pontificis auctoritate à 70. Senioribus fuerat elaborata, & in Regali Bibliotheca recondita; ut alteram ab homine privato confectam admitterent. Nunquam profecto id D sanis hominibus persuadebis. Denique Aristeas quo uno maxime niteris, tuam illam de duplici Alexandrina versione sententiam prorsus refellit. Ita enim scribit: *Postquam perlecta sunt volumina legis, stantes Sacerdotes & Seniores Interpretum ac civium, & principes populi Judæorum, ita dixerunt. Quandoquidem rectè, sanctè, & per omnia accurate perfecta est ista interpretatio, par est ut omnia ita permaneant, nec ulla fiat immutatio. Omnibus ad hæc cum approbatione acclamantibus, jussit Demetrius, ut more majorum diris devoverent quicumque his vel addere, vel auferre, vel immutare quidquam auderet. Quod cuncti præstiterunt, ut salva atque integra & inviolata interpretatio illa perpetuò servaretur.* Post hanc igitur cautionem Judæorum, post hujusmodi imprecationes, quis credat repertum esse Judæum ullum

Alexandriæ, qui interpretationem illam 70. Seniorum interpolare ausus fuerit? Putasne hoc passuros fuisse Judæos Alexandrinos, ut quisquam inter ipsos interpretationem illam violaret, mutaret, perverteret, quam ipsi sacrosanctam atque inviolatam perpetuò esse jusserant. Neque enim solus is qui novam interpretationem confecisset, verùm etiam illi qui repudiata prima illa 70. Seniorum versione novam admisissent, obnoxii erant diris illis imprecationibus majorum suorum.

Veniamus nunc ad alterum caput Syntagmatis tui, in quo pariter abs te dissentio. Scribis in capite 4. *Græca hujus posterioris interpretationis, quæ 70 Seniorum titulo tandem est nobilitata, duæ apud veteres extiterunt editiones: altera pro sincera 70. Seniorum versione habita, quæ in Alexandrina Bibliotheca reposita & in Origenis Hexaplis collocata est. Altera, maximâ quidem ex parte illi respondens, sed multis tamen in locis ab ea discedens, quæ quoniam communiori erat in usu, κοινὴ sive vulgata est appellata.* Deinde in cap. 5. pag. 51. ita dicis: *Et ita quidem opus fuerat dispositum; ut columnæ conspicerentur sex, sed editiones numerarentur quinque tantum: cùm in duabus primis columnis unica contineretur Hebraica, diverso characterum expressa genere. Vt sexta igitur in istis Hexaplis exstaret editio, cum ea quæ incorrupta 70. Interpretum translatio descripta fuerat, (ut in capitis 4 initio ex Epistola Hieronymi 135. est ostensum) conjuncta fuit etiam altera, quæ vulgatam 70. editionem exhiberet, &c.* Duas igitur 70. Seniorum editiones in Hexaplis Origenis fuisse censes; alteram puram, quam ex authentico exemplari, quòd in Alexandrina Bibliotheca servabatur, descripsit Origenes: alteram κοινὴν, eamque asteriscis obelisque distinctam. Ego verò in Hexaplis Origenis unicam fuisse contendo 70. Seniorum interpretationem. Certe quotquot ex antiquis Scriptoribus Hexaplorum mentionem fecerunt, unam duntaxat 70. Interpretum editionem in iis agnoscunt. Rufinus in lib. 6. historiæ Ecclesiasticæ. *Origenes,* inquit, *illos famosissimos codices primus composuit, in quibus per singulas columnulas è regione separatim opus Interpretis uniuscujusque descripsit: ita ut primo omnium ipsa Hebræa verba Hebraicis literis poneret; secundo in loco per ordinem Græcis literis è regione Hebræa verba describeret; tertiam Aquilæ editionem subjungeret, quartam Symmachi, quintam 70. Interpretum quæ nostra est, sextam Theodotionis collocaret.* Ita etiam Epiphanius in libro de ponderibus & mensuris cap. 19. Ubi scribit cùm Tetrapla ex quatuor Græcis editionibus constent, additis deinceps duabus paginis Hebraici textus, duplici modo perscripti, Hexapla componi. Cùm ergo in Tetraplis unicam fuisse constet 70. Interpretum editionem, sequitur etiam ut in Hexaplis unica fuerit. Sed & Hieronymus in Epistola 135. ad Sunniam & Fretelam, diserte affirmat unicam 70. Seniorum editionem in Hexaplis fuisse; eam verò quæ κοινὴ seu vulgata dicebatur, in iis locum non habuisse: *Illud breviter admoneo, ut sciatis aliam esse editionem quam Origenes, & Cæsariensis Eusebius, omnesque Græciæ tractatores κοινὴν, id est, communem appellant atque vulgatam, & à plerisque nunc λουκιανὸς dicitur: aliam 70. Interpretum, quæ & in ἑξαπλοῖς codicibus reperitur, & à nobis in Latinum sermonem feliciter versa est, & Hierosolymæ atque in Orientis Ecclesiis decantatur.* Ex quibus verbis manifeste colligitur, κοινὴν illam seu vulgatam versionem non fuisse in Origenis Hexaplis. Etenim Hieronymus versionem κοινὴν distinguit ab ea quæ erat in Hexaplis. κοινὴ ergo non erat in Hexaplis. Sed oppones nobis eundem Hieronymum, qui in Præfatione in Danielem ita scribit: *Origenes de Theodotionis opere in editione vulgata asteriscos posuit, docens defuisse quæ addita sunt; & rursus quosdam versus obelis prænotavit, superflua quæque designans.* Respondeo ex his Hieronymi verbis non id effici quod dicis, κοινὴν scilicet sive vulgatam in Hexaplis locum habuisse. Neque enim id dicit Hieronymus, quippe qui in Epistola ad Sunniam & Fretelam contrarium disertis verbis dixerit, ut antè demonstratum est. Sed hoc tantum dicit Hieronymus, Origenem in editione vulgata asteriscos obelosque posuisse: quod certè verissimum est. Origenes enim editionem antiquam seu vulgatam 70. Interpretum primo quidem emendavit, collatis inter se multis exemplaribus. Deinde obelis & asteriscis distinxit, sicut ipse testatur in tractatu octavo in Matthæum. Quamobrem editio illa 70. Interpretum quæ in Hexaplis legebatur, partim erat κοινὴ, partim non erat. Erat quidem κοινὴ, quia desumpta erat ex editione κοινῇ seu vulgata. Non erat autem proprie κοινὴ, propterea quòd & multis in locis emendata fuerat ab Origene, & ex Theodotione aliisque Interpretibus passim suppleta, quod asterisci appositi designabant. Jam vides, ut opinor, Hieronymi locum illum ex Præfatione Commentariorum in Danielem, nihil pro sententia tua facere. Omitto reliqua testimonia eiusdem Hieronymi, quæ in cap. 5. Syntagmatis tui pag. 48. ad confirmationem sententiæ tuæ adduxisti. Ex illis enim locis id tantum colligitur, editionem 70. Interpretum distingui ab editione vulgata. Ubi Hieronymus nomine 70. Interpretum intelligit editionem illam, quæ in Hexaplis Origenis legebatur: vulgatam autem appellat eam quæ λουκιάνειος seu Lucianea vulgò dicebatur; & quæ in toto orbe diversa erat. Alia siquidem erat κοινὴ Alexandriæ & per totam Ægyptum, quæ Hesychii exemplaria sequebatur. Alia Antiochiæ & per totam fere Syriam atque Asiam, ubi Luciani editio prævalebat. Alia denique fuit κοινὴ temporibus Origenis; alia Hieronymi ætate; cùm subinde pro locis ac temporibus hæc editio mutaretur atque interpolaretur. Quod nos docuit Hieronymus in Epistola ad Sunniam & Fretelam his verbis: *κοινὴ autem ista, hoc est, communis editio, ipsa est quæ & 70. Sed hoc interest inter utramque; quòd κοινὴ pro locis & temporibus, & pro voluntate Scriptorum veterum corrupta editio est. Ea autem quæ habetur in ἑξαπλοῖς, & quam nos vertimus, ipsa est quæ in eruditorum libris incorrupta & immaculata 70. Interpretum translatio reservatur. Quidquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est quin ita & ab eorum auctoritate discordet.* Idem dicit in Præfatione libri 16. Commentariorum in Esaiam: *Omnes Græciæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos Commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque prætereunt; liquido confitentes in Hebraico non haberi nec esse in 70. Interpretibus, sed in editione vulgata*

quæ græcè κοινὴ dicitur, & in toto orbe diversa est. Mirorte, qui hunc Hieronymi locum adduxeris, ut κοινὴν seu vulgatam editionem in Hexaplis fuisse ostenderes. Atqui Hieronymus in Epistola ad Sunniam & Fretelam, duobus locis te apertissime docuerat, 70. editionem proprie dici eam quæ in Hexaplis habebatur; vulgatam verò, eam quæ pro varietate locorum ac temporum diversa erat, nec in Hexaplis locum habebat. Quinetiam in eadem Epistola non semel, sed sæpius inculcat, editionem illam incorruptam & immaculatam 70. Seniorum quæ in Hexaplis habebatur, & quam ab editione vulgata distinguendam esse adeò studiosè monuerat, obelis & asteriscis distinctam fuisse. Ceterùm sciendum est, vulgatam illam editionem quam ab editione 70. Interpretum in Hexaplis collocatâ diversam esse dixi, asteriscis fuisse signatam. Quod quidem Origenis exemplo factum esse existimo. Nam cùm Origenes Tetrapla atque Hexapla sua edidisset, in quibus 70. Seniorum interpretatio cum asteriscis & obelis visebatur, eam editionem 70. Interpretum Palæstini quidem totam sicut erat in Hexaplis admiserunt. Alexandrini verò & Antiocheni cum Ecclesia Constantinopolitana, ac pæne omnes Latini, qui vulgatam editionem sequebantur asteriscos & obelos ex editione illa ab Origene elaborata in vulgatam suam transtulerunt. Hinc est quòd Hieronymus in Præfatione Commentariorum in Danielem ita scribit: *Origenes de Theodotionis opere in editione vulgata asteriscos posuit.* Et paulo post: *Cumque omnes Christi Ecclesiæ tam Græcorum quàm Latinorum, Syrorum quoque & Ægyptiorum hanc sub asteriscis & obelis editionem legant, ignoscant invidi labori meo, qui volui habere nostros, quod Græci in Aquilæ & Theodotionis ac Symmachi editionibus lectitant.* Neque enim hoc dicere vult Hieronymus, omnes Christi Ecclesias Origenicam 70. Seniorum editionem legisse; cùm constet Syros & Ægyptios, illos quidem Lucianea exemplaria; hos verò Hesychii editionem amplexos fuisse; solamque Palæstinæ Ecclesiam 70. Interpretes juxta editionem Origenis lectitasse. Id enim diserte testatur Hieronymus tum in Præfatione in libros Paralipomenon, tum in Epistola ad Sunniam & Fretelam. Sensus ergo Hieronymi verborum is est omnino quem dixi; totius orbis Ecclesias asteriscos & obelos ex Origenis Hexaplis in vulgatam suam editionem transtulisse. Quod quidem Hieronymus apertius dicit in libro 6. Commentariorum in Hieremiam, ad cap. 30. *Hæc περικοπὴ in 70. non habetur, & in plerisque Codicibus vulgatæ editionis sub asteriscis de Theodotione addita est.* Et in Præfatione in Josuæ: *Si vetus eis tantum interpretatio placet, quæ & mihi non displicet; & nihil extra recipiendum putant: cur ea quæ sub asteriscis & obelis vel addita sunt vel amputata, legunt & negligunt.* Ubi scribendum puto, *legunt nec negligunt.* Sed manifestissime id dicit in Epistola ad Augustinum his verbis: *Miror quomodo 70. Interpretum libros legas non puros ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos sive corruptos per obelos & asteriscos; & Christiani hominis interpretatiunculam non sequaris: præsertim cum ea quæ addita sunt, ex homine Iudæi atque blasphemi post passionem Christi editione transtulerit. Vis amator esse verus 70. Interpretum? Non legas ea quæ sub asteriscis sunt; immò rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes. Quod si feceris, omnes Ecclesiarum Bibliothecas condemnare cogeris. Vix enim unus aut alter invenietur liber, qui ista non habeat.* Quæ Hieronymi verba de vulgata editione intelligenda sunt, quæ toto orbe diversa erat, ut alibi dicit Hieronymus. Denique Hieronymus in Epistola ad Pammachium: *Longum est nunc evolvere, quanta Septuaginta de suo addiderint, quanta dimiserint, quæ in exemplaribus Ecclesiæ obelis asteriscisque distincta sunt.* De Latinis quoque idem testatur Hieronymus. Ipse certe cùm vetus Instrumentum juxta 70. Interpretes Latinè vertisset, versionem suam asteriscis obelisque distinxit, ut ait in Præfatione in Job, & in libros Salomonis.

Satis, opinor, abundeque probatum est veterum testimoniis, unicam in Hexaplis fuisse 70. Interpretum editionem, eamque à vulgata distinctam. Ceterùm præter testimonia, rationibus quoque & argumentis idem probari potest. Quorsum enim duplex illa editio in Hexaplis collocata fuisset; altera pura & immaculata quam ex Alexandrina Bibliotheca Origenem desumpsisse censes: altera κοινὴ seu vulgata, id est, ut tu quoque fateris, corruptissima ac depravatissima. Origenes in Tetraplorum atque Hexaplorum editione id maxime studuit, ut 70. Seniorum versionem, quàm fieri poterat emendatissimam ederet. Itaque conquisitis variis exemplaribus hujus editionis quæ tum per omnes Christi Ecclesias legebatur, cùm plerisque in locis ea inter se dissentire animadverteret, eam lectionem retinuit quæ cum ceteris editionibus, Aquilæ videlicet & Symmachi ac Theodotionis, & cum Hebraico textu magis conveniebat. Ita enim ipsemet scribit in tractatu 8, in Matthæum: *In exemplaribus veteris Testamenti quæcumque fuerunt inconsonantia, Deo præstante, coaptare potuimus. Ea enim quæ videbantur apud 70. dubia esse propter dissonantiam exemplarium, facientes judicium ex editionibus reliquis, convenientia servavimus, &c.* Cùm igitur emendatissimam 70. Seniorum editionem in Hexaplis proponeret, quid attinebat aliam simul depravatissimam exhibere? An non supervacaneum id fuisset ac prorsus inutile, ipsiusque Origenis proposito contrarium? Certe quicumque novas veterum Scriptorum editiones à se emendatas in publicum emiserunt, cujusmodi tum olim, tum nostra ætate fuere quàm plurimi, nequaquam soliti sunt duplicem simul editionem lectoribus exhibere. Sed quid diutius immoramur in refutanda opinione, quam vel unus Origenis locus quem proxime adduximus satis refutat. Illic enim Origenes unius duntaxat septuaginta Interpretum editionis abs se elaboratæ mentionem facit. Qui si authenticum ipsum 70. Seniorum exemplar, quod tu in Alexandrina Bibliotheca asservatum fuisse Tertulliano & Chrysostomo affirmantibus nimis facile credidisti, nactus fuisset, id profecto nunquam tacuisset. Nec Hieronymus aut Epiphanius eius authentici exemplaris mentionem prætermisissent. Proinde verissimum est quod scripsit Baronius, falli Chrysostomum, qui authenticum exemplar 70. Seniorum in Alexandrina Bibliotheca ad sua usque tempora servatum esse prodidit. *Cur enim*, inquit Baronius,

adeò laboratum ab Origene primùm, deinde ab aliis, in ea recognoscenda, emendanda, ac in candorem pristinum restituendâ, si ipsum originale suppetebat exemplar, ex quo potuissent omnia summâ facilitate corrigi atque emendari? Cui objectioni frustra respondere conaris pag. 55. cùm ais laborasse Origenem & ceteros in vulgata editione emendanda, non autem in pura & integra 70. Seniorum versione. Verùm hæc tua responsio non dissolvit difficultatem. Nam si authenticum exemplar adhuc supererat, & penes ipsum erat Origenem, quid opus fuit emendatione? Sufficiebat enim ipsum authenticum exemplar in publicum edere. Nam quemadmodum si authenticum ipsum orationum Ciceronis exemplar haberemus, nihil jam opus esset in iis emendandis laborare: ita si Origenes authenticum 70. Interpretum exemplar penes se habuisset, frustra omnino tantum operæ in eorum emendatione posuisset. Præterea Hieronymus in Præfatione in Paralipomenon diserte affirmat, 70. Interpretum editionem puram ac germanam, ut ab ipsis scripta fuerat, sua ætate non extitisse; idque comprobat ex varietate exemplarium. Quod si Origenes præter vulgatam 70. Seniorum interpretationem, aliam quoque puram ac sinceram eorundem versionem, ex Alexandrina Bibliotheca depromptam, in Hexaplis collocaverat, immeritò conqueritur Hieronymus; nec verum erit id quod dixit, puram 70. Seniorum editionem sua ætate minime permansisse.

Videtur autem Nobilius ansam tibi erroris præbuisse. Hic enim ad cap. 14. libri 1. Regnorum versu 42. ubi Græcum Scholion habet: *ταῦτα μέχρι τοῦ, καὶ καταπληροῦται, ἐν μόνῃ κεῖται τῇ ἐκδόσει Θεοδοτίωνος. διὸ ἠστερίσται αὐτά, ὡς ἐν μιᾷ ἢ δευτέρᾳ ζυγῇ τῶν ἑβδομήκοντα κείμενα οὐ μὴν ἐν τῷ ἑβραϊκῷ.* Sic notat: *Ex Scholiastis verbis, & aliis hujusmodi quæ alibi afferentur, colligi potest plures fuisse editiones quæ nomen 70. retinerent; & interdum quidem in eodem codice positas & quasi conjugatas; unam tamen altera puriorem.* Sed neque Nobilius, neque tu qui Nobilium secutus es, intellexistis ambo, quid esset *ζυγῆ*. Occurrit id nomen in scholiis ad Psalmum 12. ad versum *ᾄσω τῷ κυρίῳ*. ubi Hesychius Scholiastes notat: *τοῦτον τὸν στίχον δύο ζυγαὶ τῶν οβ΄. ἑρμηνευτῶν εἶπον· διότι παράκειται σημεῖον τὸ διὰ τοῦ μέλανος, ὃ λέγεται λημνίσκος, διὰ μὲν κεραίας τῆς μέσης σημαίνει τὸν στίχον, διὰ δὲ τῶν δύο στιγμῶν, τῆς ἐπάνωθεν καὶ τῆς ὑποκάτω τὰς δύο ζυγὰς τῶν ἑρμηνευτῶν ἐνίξατο*: *Hunc versiculum duo paria 72. Interpretum habuerunt. Quare appositum est signum quod atramento fit & vocatur lemniscus. Per mediam quidem antennam significat versiculum: per duo autem puncta, unum supra, alterum infra, indicat duo paria Interpretum.* Sciendum est, 72. Seniores in triginta sex paria seu juga à Ptolemæo Philadelpho esse divisos; & binos in singulis cellis collocatos. Ita Epiphanius in libro de ponderibus & mensuris, & Justinianus in Novella 146. de Hebræis. Hæc paria Epiphanius *ζυγὰς* appellat in eodem libro cap. 3. Idem Epiphanius in cap. 8. eiusdem libri ubi de *λημνίσκῳ* & *ὑπολημνίσκῳ* disserit, ait eas notas ab Origene inventas esse ad designandam variam lectionem, quæ in uno aut altero pari 72. Interpretum reperta fuerat; quæ tamen lectio etsi diversa esset, eundem sensum habebat. Et Hypolemniscus quidem unum par; lemniscus duo paria 70. Interpretum designabat. Ita Epiphanius in dicto loco, cujus verba alibi emendabimus. Idem repetit in cap. 17. eiusdem libri. Epiphanii sententiam secutus est Hesychius, ut ex scholio eius apparet: nisi quod per mediam antennam seu virgulam, versiculum designari existimavit, quod non dicit Epiphanius. Immò indicare videtur Epiphanius, mediam illam virgulam nihil aliud designare quàm similitudinem ac germanitatem vocabuli; id est, ut ipse appellat, *τὸ συναμφότερον καὶ ὅμοιον*. Certe lemniscus non semper integro versui, sed uni plerumque vocabulo appositus erat, ut docent exempla ab Epiphanio allata. Verbi gratia in septuagesimo Psalmo, ubi legitur *τὸ στόμα ἐξαγγελεῖ τὴν δικαιοσύνην σου.* Ad vocem *ἐξαγγελεῖ* appositus erat Lemniscus, & scriptum erat in margine *ἀναγγελεῖ*. Item in Psalmo 71. versu 14. ubi legitur *καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ*. ad vocem *ἐνώπιον* appositus erat Lemniscus, & scriptum erat in margine *ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ*, quod idem est. Dixi *in margine*. Neque enim mihi videntur hæc in textu collocata fuisse. Idque innuere mihi videtur Epiphanius his verbis: *τοῦτο τὸ τοῦ σημείου σχῆμα τοῖς θείοις λόγοις παρέθετο, ἵν' ὅτε σπανίως που εὕροις ἐν τῇ τῶν οβ΄. ἑρμηνείᾳ διαφωνοῦσαν λέξιν, οὐ μὴν παροῦσαν, οὐδὲ προστεταγμένην ταῖς ὁμοίαις αὐτῇ λέξεσι, γνῷς ὅτι. &c.* Id est: *Sacris codicibus eam notam adscripsit Origenes, ut quoties in 70. Interpretum editione, discrepantem aliquam vocem, quod rarò evenit, repereris; quæ ad superiores non adhæreat neque similibus conjuncta sit, &c.* Id est, uno verbo: quæ non sit in textu ipso collocata, sed in margine adscripta. Quare paulo post in Epiphanio, ubi legitur *ἀντὶ δὲ τούτου πρόκειται*, scribo *παράκειται*, id est, *ad marginem adscribitur*. Epiphanium secutus est etiam Isidorus, qui in lib. 1. Originum sic habet: *Lemniscus, id est, virgula inter geminos punctos jacens, apponitur in iis locis quæ sacra Scriptura interpretes eodem sensu, sed diversis sermonibus transtulerunt.* Verùm Andreas Masius vir excellenti ingenio ac judicio præditus, in erudita illa Præfatione in Josuam, hanc Epiphanii sententiam de duobus 70. Interpretum paribus meritò improbavit. Primùm, quia valde incerta res est, utrum 72. Interpretes in paria seu juga distributi, interpretationem suam perfecerint. Deinde tametsi in paria distributi fuissent, undenam scire potuit Origenes hanc unius aut alterius paris in vertendo discrepantiam? Itaque Masius aliam lemnisci & hypolemnisci explicationem excogitavit, quæ certe longe mihi videtur probabilior: ut lemniscus quidem variam lectionem significaverit, duorum aut plurium codicum consensu firmatam: Hypolemniscus verò unius tantum codicis, vel certe pauciorum consensu firmatam lectionem designaverit. Tu verò hanc viri doctissimi explicationem non probasti, qua tamen nihil verius est. Nam cùm Origenes in editione 70. Interpretum emendanda, plurium codicum collatione usus esset, ut superius annotavi, multasque in iis varias lectiones reperisset, eas duntaxat adnotandas putavit, quæ eundem sensum, licet diversis verbis exprimerent, & quæ cum Hebraico textu aliisque editionibus convenirent. Ceteras tanquam spurias repudiavit, ut ipsemet docet in tractatu 8. in

Matthæum. Sed videamus an ipse meliorem afferas explicationem quàm Masius. scribis pag. 75. *In aliis libris, per hypolemniscum unico puncto signatum, ejusmodi lectio denotari solebat quæ in uno tantum: per lemniscum verò duobus punctis insignitum, ea quæ simul in utroque Septuaginta Interpretum ordine inveniretur. Quod Hesychius me docuit, ad verba hæc Psalmi 12. ᾄσω τῷ κυρίῳ, &c.* Sed nos jam ostendimus, ζυγὰς in Hesychio non significare id quod existimas. Deinde quosnam libros intelligis, cùm dicis quemadmodum in aliis libris, *&c.* An id vis dicere, in aliis libris quàm in Hexaplis. Ita certe suadet totius loci consequentia. Atqui Origenes lemniscum duobus punctis signatum & hypolemniscum cum unico puncto, in Hexaplis apposuerat, ut diserte testatur Epiphanius. Quod si lemniscus duobus punctis signatus id significat quod tu dicis, lectionem scilicet quæ in utroque ordine editionis Septuaginta Interpretum visebatur in Hexaplis, quid necesse erat eam notam in Hexaplis apponere? Nam si in utroque ordine eadem lectio reperiebatur, nec lemnisco, nec ulla alia nota opus fuit, cum lemniscus aut alia nota, apponi non soleat nisi ad indicandam lectionis varietatem. Verùm quid diutius immoramur in eo refutando, quod tu ipse ni fallor condemnabis simul atque hæc legeris. Ceterùm antequam hanc de lemnisco & hypolemnisco notationem finiamus, monendus est lector, nec Origenem, nec Hieronymum ullam hujus notæ mentionem fecisse. Quod equidem valde miror. Ac fortasse ideo neuter illorum mentionem huius notæ fecit, quòd paucissimis in locis apposita cerneretur. Raròenim 72. Interpretes inter se dissentiebant. Ac si forte alicubi eorum versio discrepabat, in verbis tantum, non in sensu eiusmodi dissonantia residebat, ut in loco suprà citato scribit Epiphanius.

Transeamus nunc ad caput 7. Syntagmatis tui, in quo duo sunt quæ mihi quidem non probantur. Primum est. quod scribis Psalterium Hierosolymæ atque in Orientis Ecclesiis ex pura ac sincera 70. Seniorum editione decantatum fuisse: in ceteris autem veteris Testamenti libris Palæstinos vulgata Origenis editione usos esse. Alterum est, quod ais Eusebium Cæsariensem Episcopum duas veteris Testamenti editiones evulgasse; alteram cum obelis & asteriscis, quam ex Origenis Hexaplis descripserat: alteram sine obelis, in qua quæcumque ab Origene sub asteriscis addita fuerant, è textu remota & ad marginem translata sunt, ut in Renati Marchali libro legitur. Ego verò non dubito quin Palæstini & Orientales, id est, Arabes & plerique Syri, non Psalterium modo, sed & reliquos veteris Instrumenti libros juxta Origenis editionem legerint. Nam Psalterium quidem ex editione 70. Interpretum quæ in Hexaplis legebatur, Hierosolymitana canebat Ecclesia, ut tu fateris, & Hieronymus scribit in Epistola ad Sunniam & Fretelam. Atqui tu in cap. 4. diserte scribis, in reliquis etiam libris illud locum habuisse, quod in dicta Epistola de Psalterio adnotavit Hieronymus: *Illud breviter admoneo, aliam esse editionem quam Origenes & Eusebius κοινὴν appellavit, & à plerisque Λουκιάνειος dicitur: aliam septuaginta Interpretum, quæ & in Hexaplis reperitur, & à nobis in Latinum sermonem fideliter versa est, & Hierosolymæ atque in Orientis Ecclesiis decantatur.* Quamobrem si quod Hieronymus ibi dixit, non de solo Psalterio, sed de toto vetere Instrumento intelligendum est, illud etiam quod de Hierosolymitana Ecclesia ibidem dixit, de omnibus veteris Instrumenti libris accipiendum erit. Sed & Hieronymus in Præfatione in libros Paralipomenon idipsum perspicue docet his verbis: *Mediæ inter has provinciæ (id est, Phœnice, Arabia, Palæstina) Palæstinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus vulgaverunt.* Qui quidem Hieronymi locus jungendus est cum altero illo suprà citato ex Epistola ad Sunniam & Fretelam. Idem enim in utroque loco dicitur, nempe Palæstinos & reliquas fere Orientis Ecclesias legisse libros 70. Interpretum juxta editionem ab Origene in Hexaplis elaboratam; quam quidem editionem unicam fuisse superiùs à nobis abunde demonstratum est. Restat ut de editione Eusebii pauca dicam, quam tu duplicem fuisse censes. Ego contrà unicam fuisse contendo. Argumenta verò quibus mea nititur sententia hæc sunt. Editio Eusebii nihil aliud fuit quàm Origenis editio, uti testatur Hieronymus in Præfatione in libros Paralipomenon. Neque enim novam editionem emisit Eusebius, sed eam ipsam quæ ab Origene in Tetraplis & Hexaplis digesta fuerat, evulgavit. Atqui editio Origenis quæ in Tetraplis atque Hexaplis legebatur, simplex atque unica fuit, uti superiùs demonstravi. Unica igitur ac simplex fuit Eusebii Cæsariensis editio. Propterea scribit Hieronymus in dicta Præfatione, triplicem sua ætate fuisse 70. Interpretum editionem: unam Hesychii sive Alexandrinam; alteram Lucianeam; tertiam Palæstinensem. Additque hæc verba: *Totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat.* Quod si duplex fuit Palæstinensis editio, ut tu censes, non jam trifaria varietas, sed quadrifaria dicenda est. Deinde quæro abs te, utra ex his duabus legebatur Hierosolymæ & in Orientis Ecclesiis. Dices procul dubio vulgatam cum obelis & asteriscis, unico excepto Psalterio. Ita enim scribis in cap. 7. Syntagmatis tui. Verùm si apud Palæstinos sola editio κοινὴ seu vulgata in usu erat, quorsum altera illa editio sine obelis, in qua ad latus rejecta erant quæ sub asteriscis addiderat Origenes. Certe prorsus inutilis ac superflua hæc erat editio. Quorsum ergo hanc editionem vulgassent Eusebius & Pamphilus, quæ nullius usui erat profutura? Dicet fortasse aliquis, in usum Studiosorum hoc ab illis factum fuisse. Sed Hieronymus diserte loquitur de codicibus qui publice in Ecclesia legebantur. Nec alio consilio Eusebius & Pamphilus Palæstinos illos codices 70. Interpretum evulgarunt, quàm ut in Ecclesiis legerentur.

Videamus nunc quibus argumentis nitatur opinio tua de duplici editione Eusebii. Quantum conjicere possum ex capite 7. Syntagmatis tui, opinionem tuam hausisti primùm ex Syro Interprete qui anno Alexandri 927. omnes veteris Instrumenti libros historicos convertit ad verbum de Græco exemplari, quod manu Eusebii juxta Origenis libros in Cæsariensi Bibliotheca repositos fuerat emendatum, ut testatur Andreas Masius, qui ex illo Syriaco codice librum Josuæ, obelis, asteriscis ac lemniscis

lemniscis distinctum olim edidit. Hinc tu, & quidem recte, Palæstinensem illam Eusebii editionem obelis & asteriscis distinctam fuisse censuisti, eodem prorsus modo quo in Hexaplis legebatur. Atque in hac parte tibi libenter assentior. Quis enim est, qui non credat, Eusebium & Pamphilum qui Origenem tantopere mirati sunt, ejusque defensionem conscripserunt, Origenis exemplaria secutos esse, itaut ne latum quidem unguem ab iis discederent. Alteram verò editionem Eusebii hausisti ex libro Renati Marchali, qui nunc est in Bibliotheca Collegii Parisiensis Societatis Jesu. Quo in libro ad finem Hieremiæ adnotatur, descriptum esse Hieremiam ex codice Abbatis Apollinaris, in quo hæc erant subjecta: *Descriptus de Hexaplis juxta editiones, & emendatus ex Tetraplis ipsius Origenis, quæ Origenes sua manu emendaverat, & scholia adscripserat. Unde ego Eusebius scholia apposui. Pamphilus & Eusebius emendarunt.* Græca ex manuscripto exemplari quod ipse non semel vidi, prout legenda sunt hic apponam: ἐν ᾧ καθυπέτακτο ταῦτα. Μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις ἑξαπλῶν, καὶ διωρθώθη ἀπὸ τῶν Ὠριγένους τετραπλῶν, ἅτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διώρθωτο καὶ ἐσχολιογράφητο. ὅθεν Εὐσέβιος ἐγὼ τὰ σχόλια παρέθηκα, &c. In eo libro obeli penitus nulli sunt, sed lemnisci duntaxat & asterisci: ita tamen, ut quæ sub asteriscis in corpore ipso 70. Interpretum posuerat Origenes, ad latus rejiciantur. Hinc tu conjectura ductus, existimasti hanc esse alteram editionem ab Eusebio elaboratam sine obelis, è textu submotis iis quæ sub asteriscis addiderat Origenes. Verùm hæc conjectura pace tua dixerim, parum firma mihi videtur. Liber enim ille Renati Marchali, non ex ipso Eusebii codice descriptus est, sed ex libro Abbatis Apollinaris. Fieri autem potuit, ut antiquarius qui librum Abbatis illius descripsit, ea quæ sub asteriscis notata erant, consultò in marginem rejecerit, non quod ita essent in authentico Eusebii exemplari, sed quia ipse id melius & consultius fore judicabat. Fortasse etiam ab antiquario qui librum illum R. Marchali ex Apollinaris exemplari descripsit, id perpetratum est. Certe antiquarii multa pro arbitrio suo ac pro more & consuetudine regionum in quibus degebant, mutare consueverant. Eaque potissimum fuit causa, cur κοινὴ seu vulgaris editio tantopere corrupta esset, ut docet Hieronymus in Epistola ad Sunniam & Fretelam. Porro antiquarium illum qui librum Apollinaris Abbatis descripserat, non expressisse fideliter authenticum Eusebii exemplar, vel ex eo apparet, quòd cùm Eusebius scholia Origenis ad latus apposuisset, ipse pauca admodum adscripsit. Atqui nequaquam probabile est, Origenem tam pauca in Hieremiam scripsisse scholia. Sed nimirum antiquarius cùm libri sui margines asteriscis ac lemniscis repletas videret, scholia prætermisit. Erant alioqui Origenis scholia nec pauca, nec adeò brevia. Cùm enim triplex illius opus fuerit in sacram Scripturam, primum locum tenebant scholia; secundum Homiliæ seu tractatus; tertium Tomi seu Commentarii, quod opus erat omnium elaboratissimum, ut scribit Hieronymus in Præfatione Interpretationum in Ezechielem, cujus verba refert Rufinus. Hæc scholia quæ græcè dicebantur σημειώσεις, idem Hieronymus, excerpta seu commaticum interpretationis genus nominat, ut alibi notavi. Proinde non dubito, quin antiquarius ille scholia Origenis quæ Eusebius ad marginem Hieremiæ apposuerat, prætermiserit. Quòd si in hac parte ab authentico Eusebii exemplari discessit, credibile est in aliis etiam, verbi gratia, in iis quæ

A ad asteriscos pertinent, eum non ex fide exemplaris sui, sed pro arbitrio suo ac voluntate fecisse. Præterea Eusebius in annotatione illa quæ legitur in Marchali libro, testatur Hieremiam descriptum fuisse è Tetraplis atque Hexaplis Origenis, & à se ac Pamphilo emendatum; & Origenis scholia ad marginem à se adscripta. Cùm ergo id tantum in Hieremia se præstitisse fateatur, nec de asteriscis è contextu ad marginem ablegatis quidquam dicat, id antiquarii factum, non ipsius Eusebii esse crediderim. Quippe Eusebius editionem suam de Tetraplis & Hexaplis desumpsit, quemadmodum ipsius annotatio testatur. Atqui in Hexaplis ea quæ sub asteriscis notata erant, in textu sive ut Hieronymus loquitur, in corpore collocata legebantur. Eodem igitur modo digesta erat Eusebii Cæsariensis editio; quod etiam Syrus Interpres, cujus exemplar habuit olim Masius, apertissime confirmat. Proinde unicam fuisse censeo Eusebii Cæsariensis editionem. Quanquam si proprie ac vere loqui velimus, Eusebii editio minime dicenda est, quippe quæ nihil præter ipsam Origenis editionem exhiberet. Itaque rectius exemplaria Eusebii, seu codices Palæstinos cum Hieronymo dixerimus. Certe vetus Scholiastes in Psalmos, βιβλίον Εὐσεβίου non semel nominat, ut tu recte annotasti pag. 76. Joannes Morinus, vir doctissimus, in Præfatione quam scripsit in editionem Parisiensem septuaginta Interpretum, ait Eusebium & Pamphilum editionem septuaginta Interpretum de Hexaplis seorsum exscripsisse, eamque utpote Hexaplis longe magis parabilem in vulgus disseminasse. Itaque videtur sensisse Morinus, primos omnium Eusebium & Pamphilum editionem septuaginta Interpretum in Tetraplis & Hexaplis ab Origene digestam, seorsum evulgasse: quod tamen mihi quidem verum non videtur. Neque enim hoc dicit Hieronymus; sed id tantum affirmat, Eusebium ac Pamphilum codices ab Origene elaboratos evulgasse. Certe ante Pamphilum & Eusebium, Ecclesias Palæstinæ usas esse exemplaribus Origenis, & septuaginta Interpretes ex editione Origenis lectitasse, pro certo habeo. Nam cùm Origenes eam editionem in Palæstina elaboraverit, nemini dubium esse potest, quin Alexander Hierosolymitanus, & Theoctistus Cæsariensis Episcopus, qui Origeni favebant plurimùm, & quorum præcipue impulsu hic labor ab Origene susceptus videtur, eam editionem in Ecclesiis suis statim susceperint. Aut igitur dicendum est, editionem Origenis ante Eusebium & Pamphilum in Ecclesiis Palæstinæ receptam non fuisse; quod nullomodo probabile est; aut certe fatendum est, eam editionem nequaquam primùm ab Eusebio & Pamphilo seorsum evulgatam. Nam si ante Pamphilum & Eusebium Palæstini editionem Origenis in Ecclesia legebant, jam tum seorsum evulgata fuerit necesse est, cùm ingentia illa Tetraplorum atque Hexaplorum volumina in Ecclesiis legi non potuerint, sed tantum in Bibliothecis ad eruditorum usus servarentur. Quid ergo præstitum est ab Eusebio & Pamphilo? Duo ab ipsis præstita sunt; descriptio & emendatio. Etenim Pamphilus cùm esset profusæ erga omnes liberalitatis, & alioqui opibus abundaret, plurimos codices partim ipse scripsit, partim ab aliis scribendos curavit: quos postea petentibus non viris modo, sed & feminis religiosis largitus est, ut in ejus vita scribit Eusebius, & Hieronymus ex Eusebio refert in Apologetico adversus Rufinum. Eos libros cum Hexaplis ac Tetraplis diligenter collatos idem Eusebius ac Pam-

philus emendarunt. Itaque his Eusebianis libris adscribi solebat hæc nota: Πάμφιλος καὶ Εὐσέβιος διωρθώσαντο, ut ex libro R. Marchali apparet. Eodem prorsus modo quo in vetustis Titi Livii exemplaribus legitur: *Fl. Nicomachus Dexter V. C. emendabam dominis Symmachis.* Et in Terentio: *Calliopius recensui*, & alia hujusmodi, quæ jampridem notavi in libro de Criticâ. Ubi etiam monui duplex esse emendationis genus. Primum est difficile ac laboriosum, quod maximo judicio indiget, ut spuria à germanis, falsa à veris distinguantur. Alterum est facilius & planius, quod fere totū in orthographia & distinctione consistit, & in collatione cum authentico seu emendatissimo exemplari. Ac plerumque ii qui Scriptores antiquos edunt in vulgus, necesse habēt hujus duplicis emendationis laborem subire; id quod hodieque cottidiano experimento cernimus. Quinetiam ipse Origenes septuaginta Interpretum editionem bis emendavit. Primùm ea emendatione de qua ipse loquitur in tractatu 8. in Matthæum. Deinde cùm Tetrapla ipse propriâ manu emendavit & scholiis illustravit, ut scribitur in libro R. Marchali. De hac posteriore emendatione intelligenda sunt hæc verba, quæ proxime adduxi, Πάμφιλος καὶ Εὐσέβιος διωρθώσαντο.

Ceterùm ut ea quæ dixi, in compendium redigam, de versione 70. Interpretum ita censeo. Primùm quidem, unicam semper fuisse 70. Seniorum versionem, eam scilicet quæ regnante Ptolemæo Philadelpho facta est Alexandriæ: hac deinde semper usos esse Judæos Alexandrinos, & reliquos Hellenistas: A Judæis deinde Christianos eam accepisse. Neque enim Apostoli & primores illi Christiani alia veteris Instrumenti interpretatione Græca sunt usi, quàm eâ quæ vulgo in Synagogis Judæorum Hellenistarum legebatur. Postea verò Judæi in odium Christianorum, quorum sectam ac religionem quotidie augeri non sine invidia cernebant, Aquilæ Judæi interpretatione sunt usi; cujus secundam editionem (duas enim versiones edidit) vocare solebant τὴν κατ' ἀκρίβειαν. Certe Judæos Hellenistas, non 70. Interpretum, sed vel Aquilæ, vel Symmachi versione usos fuisse satis indicat Novella Justiniani 146. qua permissum est Judæis sacras Scripturas Græce interpretatas legere, modo juxta septuaginta Interpretum editionem eas lectitent. Permittitur etiam Aquilæ interpretatione uti si velint. Reliquæ omnes interpretationes prohibentur, quibus uti antea consueverant. Et Judæi quidem ita fecerunt, ut dixi. At Christiani septuaginta Interpretum editionem constanter retinuerunt, quippe quæ Apostolorum suffragio consecrata fuerat, & nascentis Ecclesiæ roboraverat fidem, ut loquitur Hieronymus. Nec quisquam ei versioni vel addere, vel detrahere ausus est unquam, præter hæreticos, qui eam versionem pro arbitrio suo varie interpolarunt, ut de Apollophane, Hermophilo ac Theodoto, qui Artemonis hæresim sectabantur, scribit Cajus apud Eusebium in fine libri quinti. Verùm hujusmodi hæreticorum exemplaria non nisi apud ejusdem sectæ homines auctoritatem obtinuerunt. At vulgata editio septuaginta Interpretum, usque ad Origenem in Ecclesia permansit. Hic primus mendis quæ in eam irrepserant, partim ex Scriptorum imperitia, partim ex varietate exemplarium, eam purgavit, & cum tribus aliis interpretationibus collatam asteriscis obelisque distinxit, atque ita distinctam in Tetraplis atque Hexaplis collocavit. Ab hoc tempore duplex fuit septuaginta Interpretum editio. Altera κοινὴ seu vulgaris, id est, corrupta & inemendata.

A Altera incorrupta & immaculata, quæ propriè septuaginta Seniorum editio vocabatur; ea scilicet quæ juxta emendationem Origenis legebatur in Hexaplis. Sic intelligendus est locus Hieronymi in lib. 16. Commentariorum ad Esaiæ cap. 58. *Sed ne in septuaginta quidem emendatis & veris exemplaribus.* Vera exemplaria septuaginta Interpretum vocat codices Hexaplorum. Certe idem Hieronymus in Epistola ad Sunniam & Fretelam citat editionem septuaginta Interpretum *juxta Hexaplorum veritatem.* Et in eadem Epistola sub initium ait incorruptam & immaculatam septuaginta Interpretum editionem in Hexaplis reservatam fuisse. Idem nihilominus Hieronymus editionem illam septuaginta Interpretum, quæ ab Origene elaborata in Hexaplis habebatur, puram ac germanam fuisse negat, tum in Epistola ad Augustinum, tum in Præfatione in libros Paralipomenon. B Quæ primâ fronte pugnare inter se videntur. Quid enim magis contrarium, quàm sunt hæc duo; incorrupta, immaculata & vera septuaginta Seniorum editio habetur in Hexaplis. Non est pura nec germana septuaginta Seniorum editio ea quæ in Hexaplis legitur. Utrumque tamen verissimum est, modo intelligatur sicut intelligi debet. Nam editio Hexaplorum Origenis, absque controversia erat omnium emendatissima, & eruditi homines in suis Commentariis eam editionem sequebantur. Neque ex alio quàm ex hoc fonte veritas 70. Interpretum hauriebatur. Eadem tamen editio pura non erat, propterea quòd multa ex Theodotione aliisque Interpretibus habebat immixta, quæ Origenes asteriscis prænotaverat. Quam ob causam Hieronymus in Epistola ad Augustinum, & in Præfatione in libros Paralipomenon, ait libros 70. Interpretum ab Origene esse corruptos. In quo certe iniquior mihi videtur Hieronymus C adversus Origenem; qui quod bono ac pio consilio fecerat Origenes, tam acerbe reprehendit. Quid enim utilius excogitari potuit quàm illæ obelorum & asteriscorum notæ, ut indicaretur lectoribus quid à 70. Interpretibus additum, quid ab iisdem omissum fuisset. Quod si Origenes ea quæ ab 70. Interpretibus omissa fuerant, ex Theodotione aliisque supplens, nullam apposuisset notam qua hujusmodi supplementa à puro ac germano 70. Interpretum textu discernerentur, meritò certe & ab Hieronymo & ab aliis reprehendi potuisset. Nunc verò cùm asteriscos addiderit singulis locis, ad designanda ea quæ à 70. Senioribus prætermissa ipse ex Theodotione aliisque suppleverat, non solùm vacuus ab omni culpa, sed immortali laude dignus mihi videtur. In eodem enim opere, 70. Interpretum libri puri & prout ab ipsis editi fuerant, lectoribus exhibebantur; & D lacunæ quæ in eorum editione exstabant, ex Theodotionis aliorumque Interpretum editionibus cernebantur expletæ. Si quis itaque puram 70. Interpretum editionem legere cupiebat, nullo negotio id licebat in Hexaplis. Prætermissis enim iis quæ sub asteriscis erant posita, pura ac germana 70. Seniorum translatio, prout ab ipsis fuerat condita, remanebat. Idque fatetur etiam Hieronymus in supradicta Epist. ad Augustinum. Hanc distinctionem cùm tu vir doctissime non pervidisses, puram istam 70. Interpretum editionem ab Origene in Hexaplis collocatam fuisse censuisti, idque ab Hieronymo in Epistola ad Sunniam & Fretelam dici existimasti. Atqui Hieronymus non puram, sed incorruptam tantum & immaculatam 70. Interpretum versionem in Hexaplis dixerat reservari. Quantum autem discriminis sit inter hæc duo, satis, ut opinor, ostendimus.

Post Origenem κοινὴ illa seu vulgaris editio in dies magis magisq; corrupta est. Duæ tamen potissimum ejus editiones fuere: altera Alexandrina quæ Hesychiū habebat auctorem: altera Lucianea, quæ Luciano martyri adscribebatur. Nam Eusebii Cæsariensis editio quæ in Palæstinæ & Orientis Ecclesiis legebatur, nihil pertinuit ad κοινὴν illam seu vulgatam editionem; quippe cùm nihil aliud esset quàm ipsa Origenis editio, ut antea demonstratum est. Porro cùm illa obelorum & asteriscorum distinctio quam in 70. Interpretum editione primus excogitaverat Origenes, Christianis omnibus mirifice arrisisset, eam quoque in suas editiones transtulerunt Hesychius ac Lucianus. Nec Græci modo, verùm etiam Latini & Syri atq; Ægyptii, qui vulgatam editionem sequebantur, hac asteriscorum & obelorum distinctione ab Origene repertâ postea sunt usi. Quod quidem à nemine adhuc observatum, superius, ut opinor, abunde probavimus. Scio quidem Andream Masium in præfatione in editionem suam Josuæ, aliter existimasse. Cùm enim ex Hieronymo didicisset, illam sub obelis & asteriscis editionem in omnibus omnium Ecclesiarum Bibliothecis repositam fuisse, itaut vix unus codex inveniretur ipsius ætate, qui signa illa non haberet; existimavit Masius, ipsam editionem Origenis prout in Hexaplis habebatur, ab omnibus Ecclesiis receptam fuisse tam Græcorū quàm Latinorum, Syrorum quoque & Ægyptiorum. Quod nullo modo verum est. Alioqui quomodo diceret idem Hieronymus in Præfatione in libros Paralipomenon, suâ ætate totius orbis Ecclesias tripartita inter se varietate pugnasse; cùm Alexandrini in 70. suis Hesychii editionem probarent; Byzantini & Asiani exemplaria Luciani martyris legerent; Palæstini verò Origenis editione uterentur. At tu, qui duplicem 70. Interpretum editionem in Hexaplis positam fuisse censes; alteram puram & germanam; alteram κοινὴν seu vulgatam, de hac posteriore intelligendum esse ais, quod scripsit Hieronymus. Sed ut omittā ea quæ adversus hanc duplicem Origenis editionem superius disputata sunt, quomodo responsurus es ei argumento, quod contra sententiam Masii paulo ante protuli. Tam enim tuam quam Masii sententiam argumentatio illa subvertit.

Habes, vir doctissime, meam de 70. Seniorum versione sententiam: & quibus argumentis adductus tuæ opinioni subscribere non possim. Supersunt adhuc nonnulla de Tetraplis & Hexaplis Origenis abs te dicta, quæ ampliorem inquisitionem merentur. Sed ea opportunius in adnotationibus Eusebianis à me propediem exponentur. Jam enim sentio me Epistolæ modum excedere. Vale, vir doctissime. Lutetiæ Parisiorum Idibus Novembris, anno 1655.

HENRICI VALESII DISSERTATIO de Martyrologio Romano quod edidit Rosvveydus.

FUIT hæc Baronii sententia, plurimorum postea doctorum virorum firmata consensu; Ecclesiam Romanam habuisse olim proprium ac peculiare Martyrologium; ejusque mentionem fieri tum à Gregorio Magno, tum ab Adone Viennensi: sed temporum injuriâ illud postea intercidisse. Ita ille in libro de Martyrologio Romano, cap. 8. Exstitit postea Heribertus Rosvveydus vir doctus ac diligens, qui cùm Martyrologium illud ab Adone laudatum & à Baronio summis votis expetitum reperisset, illud nobis edidit, præfixo veteris Romani Martyrologii ambitioso titulo. Adeoque persuasit doctis hominibus Rosvveydus, ut ab omnibus diversæ etiam communionis viris, hoc Martyrologium pro vetere Romano accipiatur, ejusque auctoritate ac testimonio omnes passim in libris suis utantur. Ego verò contra affirmo, nullum unquam fuisse proprium ac peculiare Martyrologium Ecclesiæ Romanæ, ante illud quod jussu Xysti quinti Pontificis Maximi editum est hoc titulo, & Baronii notationibus illustratum. Ac ne fortasse quibusdam videar id temere affirmare, primùm quidem causas afferam, quæ me ut ita sentirem impulerunt. Deinde aliorum rationibus atque argumentis respondebo.

Nobiliores Ecclesiæ suos semper fastos habuerunt, in quibus & Episcoporum nomina, & martyrum qui apud ipsos passi fuerant natales dies perscripti habebantur. Ac de catalogo quidem Episcoporum Hierosolymæ, testis est Eusebius in lib. v. Historiæ Ecclesiasticæ. Tertullianus quoque in lib. de præscriptione hæreticorum, indices istos in singulis Ecclesiis studiosè servatos fuisse docet. Sic enim hæreticos alloquitur: *Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolvant ordinem Episcoporū suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis vel Apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverit, habuerit auctorem & antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ Apostolicæ census suos deferunt.* De Fastis verò in quibus singulæ Ecclesiæ descriptos habebant natales martyrum suorum, præter Tertullianum & Cyprianum jam ab aliis laudatos, testis est Epistola Smyrnæorum ad Philomelienses de martyrio B. Polycarpi. Sic etiam Romana Ecclesia quæ omnium princeps ac mater est, jam inde à primis temporibus suos habuit Fastos, in quibus & depositiones Episcoporum & natales Martyrum erant consignati. Quæ Calendaria posterior ætas vocavit. Hujusmodi Calendarium Romanæ Ecclesiæ vetustissimum, & Liberii Papæ temporibus conscriptum, hodie extat: quod doctissimus vir Ægidius Bucherius unà cum Victorii Cyclo Paschali edidit Antverpiæ. Ejusdem generis est Sacramentarium Gregorii Magni: Item Capitulare Evangeliorum totius anni, quod à doctissimo viro Joanne Frontone nuper Parisiis est editum. Cujus libri multa MSS. exemplaria passim exstant in Bibliothecis Galliæ. Verùm hæc Calendaria longè differunt à Martyrologiis. Singulæ enim Ecclesiæ, ut dixi, sua habuere Calendaria, in quibus digesta erant nomina Episcoporum & martyrum, diesque notati quibus memoria eorum anniversario cultu celebraretur. Martyrologia verò, non unius loci propria, sed totius Ecclesiæ fuere communia, quippe quæ totius orbis martyres confessoresque generaliter continerent. Et in Calendariis quidem nomen urbis nunquam adscribitur, cum in usum duntaxat unius Ecclesiæ comparata sint. At in Martyrologio nomina singularum urbium & oppidorum adscribuntur, verbi gratiâ, Romæ, Alexandriæ, Antiochiæ & similia; propterea quòd ad usum totius Ecclesiæ illud institutum est. Ex pluribus enim diversarium urbium Calendariis, unum compositum est Martyrologium. Itaque Calendaria Martyrologiis vetustiora

sunt, quippe quæ originem illis præbuerint. Quòd si quis pervicaciter contendat, Calendarium etiam dici posse Martyrologium, equidem non magnopere repugnabo, dummodo privatum Martyrologium appelletur. Verùm hæc impropria locutio est, cùm Martyrologium, si proprie definire voluerimus, ad usum totius Ecclesiæ ex æquo pertineat, nec huic Ecclesiæ magis competat quàm alteri. Denique Calendaria nomen duntaxat exhibent martyrum, diemque ac locum in quo sit statio: in Martyrologiis verò & genus passionis, & tempus quo passi sunt martyres, & locus ac judex adnotari solent.

Ex his liquet, verissimum esse id quod initio dixi, Ecclesiam scilicet Romanam proprium ac peculiare Martyrologium nunquam habuisse. Habuit quidem illa suos Fastos suumque Calendarium, uti superiùs ostendimus. Sed proprium ac privatum ejus Martyrologium nullum unquam fuit, nisi forte Calendarium pro Martyrologio accipiamus. Id verò ex his quæ dicturus sum, longe adhuc manifestius fiet. Primùm enim Usuardus in Epistola ad Carolum Calvum quam Martyrologio suo præfixit, omnium qui Martyrologia ante ipsum conscripserant, indicem texens, nullam Romani Martyrologii mentionem facit. Ait enim primum omnium Hieronymum scripsisse Martyrologium: post hunc verò Bedam presbyterum. Cujus liber cùm esset brevissimus, & plurimos dies vacuos haberet, eum à Floro Magistro auctum esse dicit ac locupletatum; idque duplici editione. Quòd si tunc Romanum Martyrologiũ aliquod exstitisset, procul dubio id non omissurus fuisset Usuardus, propter maximam Romanæ Ecclesiæ auctoritatem. Quis enim unquam sibi persuaserit, Martyrologium Romanum, si quidem ullum unquam fuit, Usuardi notitiam fugere potuisse, viri doctissimi ac diligentissimi? Cur Usuardus Hieronymi ac Bedæ Martyrologia duo brevissima, & Flori Magistri editiones duas quibus Bedæ Martyrologium suppleverat, commemoravit: Romanæ verò Ecclesiæ Martyrologium prætermisit? Miratur quidem Baronius, quòd Joannes Molanus in doctissimo illo de Martyrologiis libro quem Usuardi editioni subjecit, nullam Martyrologii Romani fecerit mentionem. Idque variis modis excusare conatur, ut persuadeat lectoribus, Molanum sententiam postea mutavisse. Sed longe magis mirari debuerat, quòd Usuardus in Epistola superiùs memorata, in qua omnes qui ante ipsum Martyrologia conscripserant accuratè recenset, Romanum tamen Martyrologium ex quo tanquam ex fonte reliquos suahausisse Baronius scribit, ne nominavit quidem. Beda quoque in cap. 6. Evangelii B. Marci, agens de die quo Joanni Baptistæ præcisum est caput, citat librum Sacramentorum, & Martyrologium quod B. Hieronymi insignitum est nomine: Romani verò Martyrologii nullam mentionem facit. Atqui si Bedæ temporibus Martyrologium Romanum ullum fuisset, cur Beda Sacramentarium potiùs Gregorii Magni, quàm Martyrologium Romanum laudare voluisset? Cur testimonio potiùs libri subditicii qui Hieronymo falsò adscribitur, quàm Romani Martyrologii auctoritate usus esset?

Sed dicet aliquis id quod à Baronio dictum est, Gregorium Magnum & Adonem Viennensem Romani Martyrologii non obscuram mentionem fecisse. Primum nego Romanum Martyrologium à Gregorio Magno esse nominatum. Locus Gregorii ex Epistola ad Eulogium Alexandrinum Episcopum sic habet: *Nos pene omnium martyrum, distinctis per dies singulos passionibus, collecta in uno codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnia* A *agimus: non tamen in eodem volumine quis qualiter sit passus indicatur, sed tantummodo locus passionis ponitur. Unde fit, ut multi ex diversis terris atque provinciis per dies (ut prædixi) singulos cognoscantur martyrio coronati. Sed hæc habere vos beatissimos credimus.* Nullum hic verbum de Romano Martyrologio. Id enim tantum dixit Gregorius Magnus, habere se Martyrologium in quo multorum simul martyrum nomina per singulos anni dies descripta essent, addito passionis eorum loco. Sed non dicit, Martyrologium illud proprium ac peculiare fuisse Ecclesiæ Romanæ. Immo contrarium potius videtur innuere. Ait enim: *Nos pene omnium martyrum, &c.* Id est, nos Latini & Occidentales. Scribebat enim Gregorius Eulogio Alexandrino Episcopo. Quare Martyrologium illud cujus ibi meminit Gregorius, non fuit proprium Ecclesiæ Romanæ, sed commune cum reliquis B Occidentalibus. Hoc autem non aliud fuit eo quidem tempore, quam Martyrologium B. Hieronymi. De hoc igitur intelligendus est Gregorii locus. Certe hoc beati Hieronymi Martyrologium in Italia atque in Occidentis partibus vulgò receptum fuisse, docet Cassiodorus in libro de divinis lectionibus cap. 32. Ex quo colligitur, Martyrologium illud licet falsò nomen Hieronymi præferat, tamen vetustissimum esse, ac paulo post obitum ipsius Hieronymi à nescio quo evulgatum. Legimus illud nuper, à viro doctissimo religiosissimoque D. Luca Dacherio ex Bibliotheca sancti Germani nobis commodatum. Simulque perspeximus, verba Gregorii Magni huic Martyrologio egregie convenire. Quod enim ait Gregorius, locum duntaxat & diem passionis in eo volumine positum fuisse, id in illo B. Hieronymi Martyrologio perspicue deprehenditur. Deinde quod Gregorius addit, *per dies singulos* notata illic fuisse multorum martyrum nomina, id etiam cernere licet in illo quod dixi C Martyrologio, in quo nullus dies est sine martyrum turma, contra quam in Martyrologio Rosvveydi. Quare locus Gregorii Magni nullo modo accipi potest de Martyrologio illo quod pro vetere Romano edidit Rosvveydus: cùm in illo Rosvveydi Martyrologio, unius fere martyris nomen singulis diebus adscriptum sit. Denique quod ait Gregorius Magnus: *sed hæc habere vos beatissimos credimus*, soli Martyrologio B Hieronymi competere videtur. Cum enim ejus Martyrologii auctor Eusebius Cæsariensis, Hieronymus verò Interpres duntaxat esse crederetur, ut scribit etiam Beda in Retractationibus in Acta Apostolorum, idcirco Gregorius Magnus hoc Martyrologium de quo loquitur, penes Eulogium Alexandrinum græcè exstare existimabat. Omitto quod ait de quotidianis Missis in honorem martyrum celebratis: in quo alludit procul dubio ad Epistolam D illam Hieronymi Martyrologio præfixam.

Et hæc quidem ad locum Gregorii Magni sint dicta. Quod spectat ad testimonium Adonis Viennensis, non difficilis est responsio. Nam præterquàm quod recentior est Ado, nec ad tantæ vetustatis monumentum confirmandum satis idoneus, ex ejus verbis nihil elici potest quo probetur fuisse ullum Martyrologium Romanum. Ait enim Ado vetustissimum Martyrologium sibi traditum fuisse à quodam, quod olim à Pontifice Romano missum esset Aquileiam. Non dicit Ado hoc Martyrologium fuisse Romanum, sed tantùm missum à Pontifice Romano Aquileiam. Verùm monachus ille qui hoc Adoni affirmabat, ei imposuit procul dubio, ut majorem suo codici auctoritatem compararet, & munus suum ac describendi copiam quam Adoni fecerat, venditaret. Non enim Romæ, sed Aquileiæ compositum est illud Marty-

rologium quod Ado Martyrologio suo præfixit, ac Rosvveydus pro vetere Romano nobis postea edidit. Id autem ita se habere, his rationibus adducor ut eredam. Totum fere illud Martyrologium quod à Rosvveydo publicatum est, descriptum est ex Ecclesiastica historia Rufini Presbyteri Aquileiensis, cum ipsis etiam mendis quæ in Rufino habentur. Exempli gratia: Pridie Nonas Februarii in eo Martyrologio leguntur hæc verba: *In civitate Ægypti Thmui B. Philea Episcopi, & Philoromi Tribuni.* Ita Rufinus in lib. 8. sed male. Neque enim Philoromus Tribunus militum fuit, sed Rationalis summarum Ægypti, ut in adnotationibus Eusebianis ostendimus. Idem Idibus Aprilis hæc habentur in illo Martyrologio: *Apud Pergamum Asiæ, Carpi Episcopi & Papyrii, Agathonicæ & aliorum.* Ita etiam legitur apud Rufinum corruptè, cùm Papylus dictus fuerit, ut scribitur apud Eusebium & in Martyrologio B. Hieronymi. Idem die 19. Octobris sic habet: *Ptolemæi qui à quodam Centurione Urbicio Iudæis traditur, & Lucii ac Tertii simul decollatorum, qui Alexandriæ sepulti sunt.* Quæ desumpta sunt ex Rufini libro quarto. Sed compilator istius Martyrologii quisquis ille fuit, duos gravissimos errores hic admisit. Cùm enim Rufinus præter Ptolemæum ac Lucium, tertium quemdam ab Urbicio judice damnatum esse dixisset, iste Tertium nomen proprium esse existimavit. Et quoniam apud Rufinum legerat, accusatorem Ptolemæi Alexandriæ commoratum fuisse, tres illos martyres Alexandriæ cæsos ac sepultos esse credidit, qui tamen Romæ & necati sunt & sepulti, ut ex Justino constat. Jam verò illa quæ in dicto Martyrologio leguntur die secundo Novembris: *Laodiceæ Theodoti Episcopi qui arte medicus fuit*, descripta sunt ex Rufini libro 7. capite ultimo. Sed compilator iste non animadvertit, Theodotum hunc Laodiceæ Episcopum, cuius eo loco laudationem intexuit Eusebius, Arianarum partium præcipuum fautorem fuisse: quippe qui & ab initio Arianum dogma tutatus sit, & post Nicænum Concilium conspiratione cum Arianis facta Eustathium de Antiochena sede dejecerit, ut scribit Theodoritus in lib. 1. historiæ cap. 24. Hic est Theodotus cui Eusebius libros suos de præparatione Evangelica nuncupavit, & cujus meminit Suidas in voce ἀπολιπάρεσις. Non ignoro in Bedæ, Usuardi & aliorum Martyrologiis hunc Theodotum eo quem dixi die nominatum reperiri; sive illi ex Rufino, sive ex istius Martyrologii compilatore imprudenter id hauserint. Idem quoque error irrepsit in Martyrologium Romanum, quod patrum memoria jussu Xysti quinti editum & Baronii notationibus illustratum est. Nec satis mirari possum, quonam modo id Baronii diligentiam fugerit. Denique die 4. eiusdem mensis in eodem Martyrologio hæc leguntur: *Alexandriæ, Hierij presbyteri, &c.* Quæ desumpta sunt ex Rufini lib. 7. cap. ultimo. Ubi vulgatæ quidem editiones Pierium præferunt. Sed in manuscriptis quotquot vidi exemplaribus *Hierius* dicitur; quamvis mendose, ut in adnotationibus observavi.

Satis ut opinor jam liquet, Martyrologium illud quod Ado Viennensis suo præfixit Martyrologio, nullo modo dici posse Romanum: cùm nec Ado ipse illud Romanum appellet, ac præterea gravissimis erroribus scateat. Quis enim credat, hominem hæreticum, & Arianæ factionis antesignanum, in vetere Romano Martyrologio cum Confessoribus ac Martyribus consecratum fuisse. Nec est quod quis objiciat, in recentiore Martyrologio Romano quod Xysti quinti jussu est editum, eundem errorem haberi. Dispar enim utriusque cōditio est. Nam in recentiore quidem Martyrologio error iste excusari potest, cùm illud ex Usuardi, Adonis aliorumque Martyrologiis collectum fuerit. In vetus autem Martyrologium Romanum, ex quo tanquam ex fonte reliqua profluxerunt, tantus error cadere non potest. Alterutrum igitur dicamus necesse est; aut Adonem fucum nobis fecisse, qui hoc Martyrologium tanquam à Romano Pontifice transmissum ediderit; aut monachum qui hoc Adoni affirmaverit, illi imposuisse. Quorum prius cùm de Viennensi Antistite credi non possit, tota fraudis suspicio cadit in monachum. Sed cujuscumque ea fraus fuit, Martyrologium hoc Romanum dici non potest; verùm Aquileiense potius, aut alio quovis nomine est appellandum.

ADDENDA IN ADNOTATIONIBUS.

Pagina 8. columna prima B. post has voces: *non convenit generationi divinæ.* Adde: Rectiùs ergo est πρωτόκτιστος. Certe Clemens Alexandrinus in lib. 5. Stromatei Filium Dei vocat πρωτόκτιστον σοφίαν.

Pag. 9. col. 1. A. post hæc verba: *ut ipse Eusebius testatus est suprà.* Adde: At Blondellus in Apologia pro sententia B. Hieronymi de Episcopis & presbyteris cap. 19. libros de Evangelica Demonstratione ab Eusebio scriptos esse censet post Ecclesiasticam historiam. Quippe Eusebius, inquit, in libro 6. de Demonstratione cap. 13. historiam suam citat. Sed Blondellum decepit latina interpretatio, quæ sic habet: *Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus illam antiquitus celebratam Sion junctis bubus à Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus.* Verùm longè aliud sonant græca Eusebii verba, quæ hic ponam: εἰ γοῦν τι δύναται καὶ ἡμετέρα ἱστορία, καθ᾽ ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βοωμένην Σιὼν ζεύγεσι βοῶν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὀφθαλμοῖς παρειλήφαμεν. Id est: *Quod si nostrum quoque testimonium aliquid ponderis habet, Sionem illam quæ olim tantopere celebrata est, ætate nostrâ à Romanis arari, ipsi oculis nostris vidimus.* Vides Eusebium non de historia sua loqui. Nam ἱστορία eo loco nihil aliud est quàm testimonium oculorum.

Pag. 9. col. 2. D. Post hæc verba: *hanc quoque pericopem non agnoscit.* Adde: Nec Petrus Alexandrinus in sermone de pænitentia, canone 2.

Pag. 21. col. 2. C. Post hæc verba: *Idem repetit Eusebius in lib. 2. sub initium.* Adde: Hunc B. Hieronymi errorem jamdudum notavit Beda in cap. 1. Retractationum in Acta Apostolorum.

Pag. 30. col. 2. C. post verba illa: ἐκάθισεν ἐπὶ σποδοῦ. Adde: Et in Evangelio Lucæ cap. 10. *Si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pæniterent.*

Pag. 31. col. 2. A. Post hæc verba: *qui ceteris erant omnium primi.* Adde: Eodem quoquemodo locutus est Symeon Metaphrastes in Actis manuscriptis passionis Petri Alexandrini Episcopi. Illic enim Petrus in carcere positus Achillam & Alexandrum presbyteros ita affatur: παρακαλῶ γρηγορεῖν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθαι, μεμνημένους πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῶν κινδύνων, ὅσους ὑπομένειν ἠναγκάζετο ὁ ἀναθρεψάμενός με πατήρ μου ὁ ἐπίσκοπος Θεωνᾶς, &c. Et paulo post: μεμνῆσθαι δὲ καλὸν καὶ τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ὃς

τῇ δὲ κακίᾳ σφετέρων, σφαλλομένου μάλιστα ἐπιτιθεμένου, καὶ πολλὰ τούτων λυποῦντος, οὕτω τὸν πάντα τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διὰ Χριστὸν στενούμενος διετέλεσε· καὶ μετ᾽ αὐτὸν Ἡρακλᾶς καὶ Δημήτριος, *&c.* Vides ut Metaphrastes, seu potius auctor ex quo Metaphrastes hæc Acta descripsit, Heraclam ac Demetrium Episcopos ait fuisse post Dionysium, quos tamen constat prædecessores fuisse Dionysii.

Pag. 43. columna prima D. Post hæc verba: *Non multi jam erga plurima matrimonia diffunduntur*, Adde: *nec multi apud Medos canibus objiciunt mortuos suos : neque Persæ matrum conjugiis, aut filiarum incestis matrimoniis delectantur.* Fortunatus in carmine primo libri quinti:

Bellica Persidis Thomæ subjecta vigori,
Fortior efficitur victa tiara Deo.

Vide Notationes Baronii ad Martyrologium Romanum.

Pag. 48. columna secunda C. Post hæc verba: *inter quos est auctor Chronici Alexandrini.* Adde. Isidorus Hispalensis in libro de vitis Patrum veteris & novi Testamenti, Dorotheus. *&c.*

Pag. 49. col. 1. A. Post hæc verba *à Symeone seu Simone Iosephi filio distinguere.* Adde. Certe Beda hanc tandem sententiam utpote certiorem amplexus est, cùm Isidori opinionem antea secutus fuisset, ut ipse fatetur in Retractationibus in Acta Apostolorum cap. 1. Isidori autem locus quem intelligit Beda, est in libro de vitis Patrum utriusque testamenti. Ex quo etiam libro desumptum est fragmentum illud quod suprà citavi sine auctoris nomine.

Pag. 60. col. 1. B. Post verba illa: *Nicephorus in cap. 24 lib. 3.* Adde: De hoc Barchocheba Hieronymus in Apolog. 2. adversus Rufinum ita scribit: *Tu videlicet flammeus, immo fulmineus, qui in loquendo fulminas. Atque ut ille Barchochebas auctor seditionis Iudaicæ, stipulam in ore succensam anhelitu ventilabat, ut flammas evomere videretur,* &c. Simili quondam fraude Eunus Syrus, qui bellum Servile in Sicilia concitavit, in ore abditam nucem gestans quā sulfure & igne stipaverat ac leniter inspirans, flammā inter verba fundebat, ut scribit Florus in l. 3. c. 19.

Pag. 68. col. 1. B. Post hæc verba τὸ μαρτύριον αὐτοῦ φέρεται. Adde: Quòd si quis scriptam lectionem tueri velit, tum sensus erit; Polycarpi ac sociorum eius martyriū literis traditum esse omnium primum. Certe Acta martyrum nulla exstant antiquiora. Nec dubito quin hoc Polycarpi martyrium primo loco positum fuerit ab Eusebio in libro quem inscripserat ἀρχαίων μαρτυρίων συναγωγή.

Pag. 78. col. 2. B. Post hæc verba *cui Epiphanius refutationem subjungit.* Adde: Ita scholion Eunomij dicitur in disputatione Orthodoxi cum Eunomio, quam edidit Canisius in Tomo 5.

Pag. 81. col. 1. C. Post hæc verba: τῷ ἐν τῇ μακεδονίᾳ. Adde. Et hæc quidem de Quadrato Athenarum Episcopo à nobis observata sunt. Quod verò spectat ad Publium decessorem Quadrati, plerosque ita sentire video, Publium hunc Dionysio Areopagitæ proximè successisse. Ita Baronius in Notationibus ad Martyrologium Romanum, Sirmondus in dissertatione de duobus Dionysiis, Blondellus in præfatione quam Apologiæ suæ pro sententia Hieronymi præfixit, & ante illos Usuardus, cujus hæc sunt verba ad diem 21. Januarii. *Natalis B. Publii Episcopi, qui secundus post Dionysium Areopagitam, Athenensium Ecclesiam rexit.* Verùm cum nec Eusebius nec Dionysius id de Publio dixerint, haud facile crediderim illum Dionysio proximè successisse. Certe Dionysius Areopagites principatu Domitiani abiit è vita, ut inter omnes constat. Nec probabile est, illum vitam ulteriùs produxisse; quippe qui jam grandævus ad Christi fidem conversus sit. Athenis enim non nisi provectā jam ætate cives in Areopagum promovebantur. Quòd si Publium ei proximè successisse dicamus; cum hic principatu M. Antonini martyrium fecerit, plusquam 70. annis in Episcopatu eum vixisse dicendū est. Porro Publium regnante Marco subiisse martyrium, ex hac Dionysii ad Athenienses Epistola colligitur. Scripsit enim hanc Epistolam Dionysius ad Athenienses, ut eorum fidem suscitaret, quæ post mortem Publii, dissipatā ob fervorem persecutionis Ecclesiā, multùm fuerat imminuta: nisi quod Quadratus qui in locum Publii recens substitutus fuerat, eam erigere atque excitare cœperat. Cujus conatum ut adjuvaret Dionysius, cùm ad eum utpote Metropolitem Achaiæ cura hæc pertineret, hanc ad Athenienses dedit Epistolam; & quidem sub initia Episcopatus sui. Orsus est autem Episcopatum temporibus Soteris Papæ, ut suprà dixi, post obitum Primi Corinthiorum Episcopi, quem sub Aniceto sedisse testis est Hegesippus. Quòd si Publius sub Trajano passus fuisset, ut vult Sirmondus, nihil jam causæ erat cur Dionysius tanto post tempore Atheniensibus scriberet ad suscitandam eorum fidem; cùm jam à Quadrato id cumulatè præstitum fuisset.

Pag. 89. col. 2. D. Post hæc verba: ἐνύθισαι *idem esse quod* κατισφάγησαν. Adde: Sic in Actis Passionis Tarachi, Probi & Andronici: *Maximus autem ira repletus vocavit Terentianum sacerdotem, & jussit gladiatores introduci ut sanctos Dei martyres interficerent. Statim præceptum Maximi impletum est. Consumpti autem sunt gladio.* Ita codex manuscriptus quem vidi.

Pag. 90. col. 1. D. Post hoc verbum προσαγορεύοντες. Adde: Tertullianus in Apologetici capite primo.

Pag. 98. col. 1. A. Post hæc verba: *Vide Ambrosium in Epist. ad Thess. cap. 5.* Adde: Cujus verba hîc merentur adscribi: *Hinc est unde & Ioannis Apostoli Epistola. Nolite, inquit, omni spiritui credere; sed probate spiritus si ex Deo sunt: quia si multa bona dicat, in aliquo autem quod fidei adversum est promat, sciatur non esse Spiritus sanctus. Nihil enim erroris in Spiritu S. poterit reperiri. Sed aut per exercitium eloquii quædam spiritalia, quædam verò carnalia, quia omnis error carni deputatur; aut certe commento quodam astutia bona fingit, ut his inferat mala, sicut suprà commemoravi, quemadmodum in Montano & Priscilla & Maximilla Prophetis Cataphrygarum spiritus mundi imitatione boni simulabat, ut per multa verisimilia, necnon & vera, mentiretur se esse Spiritum sanctum.*

Pag. 108. col. 1. A. Post hæc verba: *ut discimus ex Cyrillo.* Adde: & Theophilo.

Pag. 135. col. 2. D. Post hæc verba: *non semel vocat Eusebius & Irenæus.* Adde: Epiphanius in hæresi Meletianorum. οἱ δὲ ἀπὸ κλήρου ὑπάρχοντες διαφόρου κλήρου, πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων καὶ ἄλλων. Itaque, *&c.*

Pag. 136. col. 1. C. Post verba illa: *Et sic dare plebi.* Adde: Hieronymus seu quis alius in libro de septem gradibus Ecclesiæ: *Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est Sacramenti dispensatio. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat.*

Pag. 139. col. 1. A. Post has voces: *scriptum habent* τὸν ἐπώνυμον, *&c.* Scribe à capite.

τὸν μέγαν Διονύσιον. Non solus Eusebius, sed omnes fere antiqui Patres, Dionysio Alexandrino cognomen Magni tribuerunt. Ita Basilius in Epistola canonica ad Amphilochium: καὶ θαυμάσια, πᾶς κανονικὸς ὤν τὰ τὸν μέγαν Διονύσιον παρῆλθεν. Maximus quoque in scholiis ad Dionysium Areopagitam ita illum cognominat. & Symeon Metaphrastes in Actis Passionis B. Petri Alexandrinorum Episcopi, cujus locum suprà citavi.

Pag. 157. col. 2. A. Post hæc verba: *Denique Epistola Synodica Concilii Serdicensis.* Adde: Si quis tamen cuncta hæc loca de formatis etiam intelligere voluerit, equidem non repugnabo. Porro notanda est hoc loco diligens cautio sanctorum Patrum, qui deposito hæretico sacerdote, nomen Catholici Episcopi qui in illius locum substitutus fuerat, cunctis Episcopis significant; ut scilicet sciant à quo Ecclesiasticas literas accipere, & ad quem scribere debeant. Eandem ob causam Cyprianus misit Cornelio Papæ nomina Catholicorum Episcoporum totius Africæ, ut scribit in Epistola ad Cornelium Papam jam citata. Patres quoque Serdicensis Concilii eandem adhibuerunt diligentiam. Episcoporum enim quos deposuerant nomina, universis Catholicæ Ecclesiæ Episcopis per literas significarunt, ne quis ab illis posthac literas acciperet, aut ad illos scriberet: *μηδὲ δέχεσθαί τινα παρ' αὐτῶν γράμματα, μήτε γράφειν πρὸς αὐτούς.* Sed & quoties mortuis Episcopis alii in eorum locum fuerant ordinati, moris fuit ut eorum nomina reliquis Episcopis ab ordinatore indicarentur, ut scirent ad quos scribere, & à quibus pacificas literas accipere deberent, quemadmodum discimus ex Epistolis Paschalibus Theophili Alexandrinorum Episcopi.*

Pag. 161. col. 1. C. Post hæc verba: *à cunctis exstat Pontificibus humiliter honorata.* Adde: Quæ quidem sic interpretor, ut plerique ex Alexandrinis Episcopis in cathedra B. Marci sedere recusaverint. Certe B. Petrus Alexandrinus nunquam in ea sedere voluit; sed quoties gradus altaris conscendebat, ut pacem populo daret, in scabello quod erat ad pedes illius cathedræ, residere consueverat. Quod cùm mirarentur Clerici simul ac laici, causam eis Petrus aliquando hanc dixisse fertur: quoties ad cathedram illam propiùs accederet, totum se contremiscere. Cælestem enim quandam ac splendidissimam virtutem in ea cathedra sedentem à se conspici, quæ animum ipsius gaudio simul ac formidine compleret, ut legitur in Actis manuscriptis passionis eiusdem Petri. Ceterùm non solius Jacobi & Marci, sed & omnium ferè Apostolorum cathedræ in iis quas fundaverant Ecclesiis religiosissimè servatæ sunt, ut docet Tertullianus in libro de Præscriptione hæreticorum cap. 36. *Percurre*, inquit, *Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsident, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur.* Scio quidem Nicolaum Rigaltium cathedras illic interpretari principales Ecclesias ab ipsis Apostolis constitutas. Verùm ille Tertulliani locus hanc interpretationem non admittit. Esset enim ταυτολογία, cùm antea dixerit Tertullianus: *Percurre Apostolicas Ecclesias.* Idem igitur esset ac si diceret: percurre Ecclesias Apostolicas apud quas Ecclesiæ Apostolorum suis locis præsident. Quare de ipsis Apostolorum sedilibus necessariò intelligendus est hic Tertulliani locus: Duo enim signa & quasi γνωρίσματα Apostolicarum Ecclesiarum hîc notat Tertullianus. Primum est cathedra in qua sedit Apostolus. Secundũ Epistolæ quarum authenticum exemplar servabat Ecclesia ad quã scriptæ fuerant.

Pag. 161. col. 2. B. post verba illa: *καὶ ἀσκήσει διαπρέψας.* Adde: Ceterum Rufinus in hujus loci versione quædam addidit de suo, quæ ad vitam B. Petri Alexandrini pertinent. Sic enim habet: *Reliquos verò novem diversis in tentationum generibus duxit. Cùmque se semper in omni agone persecutionum positus, arctioribus vinculis continentiæ destringeret, &c.* Quantis persecutionum fluctibus vexatus toto Episcopatus sui tempore fuerit Petrus, docet Ammonius Monachus in libro de cæde SS. Patrum in monte Syna & in solitudine Raithu, his verbis: *ἐμοῦ ποτὲ καθεζομένου ἐπὶ τὸ ταπεινόν μου κελλίον, πλησίον Ἀλεξανδρείας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Κανώβῳ, λογισμὸς ἐπεδήμησαί εἰς τὰ μέρη τῆς Παλαιστίνης. πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὑπέφερον βλέπειν τὰς θλίψεις, καὶ τὸν καθ' ἡμέραν γινόμενον κίνδυνον τῶν πιστῶν ὑπὸ τῶν παρανόμων τυράννων. τὸν ἁγιώτατον ἡμῶν ἐπίσκοπον Πέτρον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον κρυπτόμενον καὶ φεύγοντα, καὶ μὴ δυνάμενον τὸ ποίμνιον ἐν ἀνέσει καὶ παρρησίᾳ ποιμαίνειν τὴν ἱερὰν αὐτοῦ ποίμνην· ἅμα δὲ καὶ ἐπιθυμῶν θεάσασθαι τοὺς σεβασμίους τόπους, καὶ προσκυνῆσαι τὴν ταφὴν, καὶ τὴν ζωοποιὸν καὶ ἄχραντον ἀνάστασιν τοῦ κυρίου,* &c. Id est: *Cum in cellula mea sederem juxta Alexandriam in loco qui dicitur Canopus, venit mihi in mentem ut proficiscerer in Palæstinam. Primùm enim æquo animo ferre non poteram, cùm viderem vexationes & quotidiana pericula quæ fideles sub iniquissimis tyrannis sustinebant; Petrumque sanctissimum Episcopum huc illuc subinde fugientem ac sese occultantem, cui proprium gregem securè ac liberè pascere non licebat. Deinde verò loca sancta videre magnopere cupiebam, & sepulchrum Domini nostri, & vivificam atque incontaminatam eius resurrectionem coràm adorare.* Idem quoque testatur Petrus ipse de se, in sermone illo quem adhuc in carcere positus habuit ad Achillam & Alexandrum presbyteros. Exstat hic sermo in Actis MSS. eiusdem Petri Alexandrini: *οἴδατε γὰρ ἀδελφοὶ, ἕως μεθ' ὑμῶν ἐπὶ ὅσην εἶχον τὴν περὶ αὐτοῦ* (supple *ποιμνίου*) *μέριμναν μεθ' ὅσων τε τῶν δακρύων καὶ θλίψεων τὸν πάντα χρόνον τῆς ἐν ὑμῖν διῆλθον ἀναστροφῆς, τόπον ἐκ τόπου διαμείβων διὰ τὰς εἰδωλομανούντων ἐπιβουλάς. καὶ τοῦτο μὲν εἰς Μεσοποταμίαν ἀναστρεφόμενος, τοῦτο δὲ τὴν τῆς Φοινίκης Συρίαν· καὶ ὅπως ποτὲ μὲν ἡ Παλαιστίνη, ποτὲ δὲ καὶ διάφοροι τῶν νήσων εἶχον ἡμᾶς.* Ubi tamen quod ait Petrus Alexandrinus fugisse se in Mesopotamiam, non legitur apud Anastasium Bibliothecarium qui Acta illa passionis beati Petri, nondum à Symeone Metaphraste interpolata, latinè vertit.

Pag. 165. col. 2. D. post verba illa: *gravi errore.* Adde: Sed neque Symeon Metaphrastes hunc Eusebii locum intellexit. Nam in Actis MS. passionis Philoromi ac Phileæ, quæ mihi communicavit R. P. Franciscus Combefisius, de Philoromo ita scribit: *ὁ δὲ ἑταῖρος τούτῳ κατὰ πάντα Φιλόρωμος, μεγίστης δόξης παρὰ τῶν τότε κρατούντων ἐξουσίας ἀρχὴν ἐμπεπιστευμένος· ὑφ' ὧν δὴ ποιεῖν πάσης γῆς Αἰγύπτου πιστευθεὶς καὶ Ἀλεξανδρέων πόλεως τὸ στρατόπεδον, ἢ μία καὶ αὐτὴ καὶ πρώτη τῆς Αἰγυπτίων χώρας μητρόπολις καταγγέλλεται, τῶν ἐν αὐτῇ πραγμάτων δημοσίων τὴν ἀρχὴν ἐμπεπίστευτο.* Id est: *Hujus autem Phileæ sodalis & æqualis per omnia Philoromus, maxima quadam dignitate ornatus est ab iis qui tũc temporis imperium administrabant. A quibus cùm totius Ægypti & Alexandriæ (quæ sola ac prima universæ provinciæ metropolis est) exercitus regendos accepisset, publicorum negotiorum in eâ civitate curam gerebat.* Vides ut Metaphrastes ad eundem qem ceteri lapidem impegit. Atqui *βασιλικὴ διοίκησις*, est Rationalis seu Procuratoris Cæsaris officium, ut dixi. Certe diœcetes sub Regibus Alexandrinis olim dicebatur, is qui postea sub Principibus Romanis dictus est Rationalis seu Procurator summarum Ægypti, ut jampridem notavi ad excerpta Polybii Megalopolitani, pag. 23. Sic apud Dionem Cocceianum in lib. 42. Pothinus *διοικητὴς* dicitur; quem Cæsar in libro de bello Alexandrino Procuratorẽ regni vocat: Sed & Eusebii quæ sequuntur verba, satis indicant cã Philoromi dignitatẽ civilem fuisse nõ militarem. Addit enim Eusebius *ὑπὸ στρατιώταις δορυφορούμενος ἑκάστης ἀνεκρίνετο ἡμέρας.* Id est: *Stipatus militibus ac officialibus, quotidie jus dicebat.* Quæ verba ut in Tribunum cadere non possunt, ita egregiè conveniunt Rationali: Quippe Rationales officium seu apparitionem habebant, & jus

dicebant. Ammianus Marcellinus in libro 28. *Quæsitus in unum impiorum hominum globus, imitatus Rationalis officium ipsumque judicem, &c.* ubi vide quæ olim observavi. Quibus adde Epistolam Flavii Himerii Rationalis Ægypti ad Præfectum Mareotæ quam refert Athanasius in Apologia, τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγκεῖν. Sed & Acta apud Rationalem confecta fuisse ibidem docetur. Habebat ergo officialem ab Actis.

Pag. 166. col. 1. B. post verba illa *addita sunt ex Rufino de Philoromo martyre.* Adde. Symeon tamen Metaphrastes in Actis MS. Passionis Phileæ & Philoromi, eos Alexandriæ passos esse dicit. Sic enim habet: φιλεὺς γάρ οὗτος ὁ ἔνδοξος, καὶ σὺν αὐτῷ φιλόρωμος οἱ πανάγιοι μάρτυρες, τότε δὴ τῷ κατ' αἴγυπτον δικάζοντι ἄρχοντι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὄντι, πλεῖστα ὅσα παρ' αὐτοῦ ζητηθέντες, δέσμιοι προσηνέχθησαν. Et in fine, postquàm sententiam Præfecti Augustalis retulit in eos latam, hæc subjungit: οἱ δὲ ἅγιοι ἄμφω ἐπὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῶν μαρτυρίας ὑπὸ τῶν δημίων ἐσύροντο· καὶ δὴ ἐν τῷ ὡρισμένῳ τόπῳ γενόμενοι, τῷ Θεῷ τε δόξαν εἵνεκα τῶν τοιούτων στεφάνων εὐχαριστήριον ἀναπέμψαντες, ἐν αὐτῇ Ἀλεξανδρείᾳ ὁμοῦ τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν, μηνὶ παχὼν κθ' κατ' αἰγυπτίους, κατὰ δὲ ῥωμαίους πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν ἰανουαρίων. Id est: *Ambo igitur sancti ad finem confessionis ipsorum tracti sunt à carnificibus. Cumque ad locum constitutum venissent, actis Deo gratiis ob ejusmodi coronas, in urbe Alexandria simul ambo capite truncati sunt, die 29. mensis Cheac juxta Ægyptios, juxta Romanos verò octavo Calendas Ianuarias.* In appendice quoq; Actorum Polyeucti martyris quæ nuper edita est Antuerpiæ, Philoromus Alexandriæ passus esse dicitur. Quare si vera sunt Acta illa Latina de quibus paulò antè dixi, in quibus Culciani Præsidis interrogatio cum Phileæ responsionibus continetur, Culcianus Præfectus Augustalis fuerit necesse est, tunc cùm Phileas & Philoromus Alexandriæ subiere martyrium. Certe Eusebius in fine lib. 9. disertè affirmat, Culcianum hunc ad omnes honorum gradus à Maximino promotum fuisse.

Pag. 166. col. 1. C. post hæc verba, *id est Deo plenus,* scribe à capite.

Pag. 303. ἕτεροι ῥάβδοις. Virgas illas quibus martyres cæsi sunt Alexandriæ, è citro & malo punica fuisse docet Symeon Metaphrastes in Actis MSS. Phileæ ac Philoromi. Sic enim ait de Philoromo: ταῦτ' ἔφη ἐπεὶ λέγων θρασυτέρως τοῖς δημίοις ὁ ἔπαρχος, ῥάβδοις ῥοῶν καὶ κιτρίων, τέσσαρσιν πεπαρμένοις ἐν γῇ πασσάλοις, χεῖρας καὶ πόδας αὐτοῦ ἐξαρτήσαντες, τὸν νῶτον μαστίξατε. Atque huc pertinere existimo quod notat Philo in oratione adversus Flaccum; flagrorum discrimen fuisse Alexandriæ, pro conditione ac dignitate reorum qui cæderentur. Aliis enim flagris & per alios cædebantur Ægyptii: aliis incolæ civitatis Alexandrinæ. Nam Alexandrini virgis cædebantur ab Alexandrinis lictoribus, quos vocabant Spathephoros. Atque hoc pœnæ discrimen nonnihil habuisse solatii observat Philo. Qui quidem spathas posuisse videtur pro virgis è citro seu malo punica.

Pag. 168. col. 1. A. post hæc verba *Rufinus quoq; Divum vocat.* Scribe à capite.

Φιλέας τε καὶ ἡσύχιος καὶ παχύμιος καὶ θεόδωρος. Hi quatuor Episcopi simul in carcerem conjecti fuerant Alexandriæ ob fidem Christi, unà cum 660. aliis tam clericis quàm laicis, ut scribitur in Actis Passionis Petri Alexandrini, ubi Petrus Achillam & Alexandrum ita alloquitur: οὐχ ἥκιστα δὲ περὶ τῶν μακαρίων ἐφρόντιζον ἐπισκόπων, φιλέου φημὶ καὶ ἡσυχίου παχωμίου τε καὶ θεοδώρου, οἳ διὰ τὴν εἰς χριστὸν πίστιν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐγκλεισθέντες ἐταλαιπώρουν, ἕως αὐτοὺς τὸ μακάριον διεδέξατο τέλος, καὶ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ τὸν βίον κατέθεντο. Quamquam in Actis Latinis passionis eiusdem Petri quæ ex Græco translata sunt ab Anastasio Bibliothecario, nulla fit mentio Phileæ nec Pachomij. Sic enim ibi legitur: *Nec unquam cessavi suggerendo beato Episcopo Hesychio atque Theodoro in custodia pro Christi fide reclusis, &c.* Certe Eusebius diserte profitetur referre se præcipuos Dei martyres, qui tum Alexandriæ, tum in Thebaide & reliquâ Ægypto subiere martyrium. Cùm ergo Petrus unà cum presbyteris Dio ac Fausto passus sit Alexandriæ, quatuor isti, vel certe aliquot ex illis, in Thebaide passi sint necesse est.

Pag. 185. col. 1. A. post hæc verba *brevi publicaturus est.* Adde. In quibus passus esse dicitur Petrus die 25. Novembris πέμπτην ἐπὶ εἰκάδα τοῦ νοεμβρίου μηνὸς ἄγοντος. Illud quoque ex iisdem Actis didici, Petrum hunc ultimum fuisse martyrum Ægyptiorum qui in illa persecutione ceciderint. Cùm enim Petrus ad supplicium duceretur; in loco qui dicitur Bucoli, ubi quondam Marcus Evangelistes passus fuerat ac sepultus, Deum supplex orasse dicitur, ut sanguine ipsius tanquam signaculo persecutio obsignaretur. Eademque hora virgo quædam quæ juxta beati Marci sepulchrum habitabat, dum mediâ nocte Deum oraret, has voces è cælo audiisse fertur: Petrus caput Apostolorum. Petrus finis martyrum: Πέτρος ἀρχὴ ἀποστόλων· Πέτρος τέλος μαρτύρων. Quæ profectò ad amussim conveniunt cum Eusebij nostri narratione, qui Petrum nono persecutionis anno ait fecisse martyrium. Quippe anno decimo penitus sedata est persecutio, ut diserte testatur Eusebius. Petrus autem Alexandrinus nono persecutionis anno exeunte martyrium consummavit, die 25. Novembris ut dixi.

Pag. 188. col. 2. C. post hæc verba *in libro de ponderibus.* Adde: Μαξιμῖνος δὲ κακῷ μόρῳ, ὀφθαλμίᾳ τε καὶ πάθει σωματικῷ περιπεσὼν, ἐξεβολβίσθη ὀφθαλμοὺς αὐτομάτῳ νόσῳ, καθ' ὃν τρόπον διέθετο τοὺς μάρτυρας. Ubi ἐξεβολβίσθη vox est Græco-barbara. Recentiores enim Græci bulbos oculorum vocarunt βολβούς. Ita Ammonius monachus in libro de cæde SS. Patrum in monte Sina. ἕτερον ὑπὸ τῆς ἄγαν πληγῆς τῆς οὔσης κατὰ κεφαλῆς, τοὺς βολβοὺς τῶν ὀφθαλμῶν ἔχοντα ἐπὶ τὰ ἔξω κρεμαμένους. Id est: *Alium qui præ ictus vehementia bulbos oculorum habebat exterius dependentes.*

Pag. 198. col. 2. B. post verba *ad nutum meum stringentur.* Adde. Et ante eum Velleius Paterculus in lib. 2 *Aberat in ordinandis Asiæ Orientisque rebus Cæsar, circumferens terrarum orbi præsentia sua pacis sua bona.*

Pag. 255. col. 2. A. post hæc verba *mallem tamen πολυπλασίων.* Adde. Quod ab Eusebio positum esse videtur pro πολλαπλασίων. Ita enim Græci efferre solent, πολλαπλάσιος & πολλαπλασίων, potius quàm πολυπλάσιος & πολυπλασίων.

Pag. 268. columna secunda D. post verba illa *in libro primo contra Epistolam Parmeniani cap. 8.* Adde. Verba Augustini sunt hæc: *Quinetiam audet conqueri Parmenianus, quòd eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci jussit.* Sulpicius quoque in dialogo secundo de virtutibus Martini cap. 5. *Nec cunctatus, in medio ut erat campo, cunctos imposita universis manu catechumenos fecit: cùm quidem ad nos conversus diceret, non irrationabiliter in campo catechumenos fieri, ubi solerent martyres consecrari.* Quem locum indicavit mihi frater meus Hadrianus Valesius.

INDEX

INDEX RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM in Annotationibus.

E R R A T A

In Græco textu Eusebii.

Pagina 22. linea penult. pro Α'υγάρω, lege, Σεβαστῷ. pag. 31. lin. 8. & 10. μάτων, leg. μετά, pag. 85. lin. 20. χίρξω, leg. ξίρξαι. pag. 117. lin. 10 pag. 118. lin. 6. pag. 171 lin. 1 χύτος, leg. ξύτος. pag. 263. lin 40. χλαμίδα, leg χλανίδα. pag. 287. lin. 16. ἰσίτας, leg. ἰσίτας. pag. 402. lin. 24. ὄλλων, leg. ἄλλων. pag. 456. ἐγχειρήσεως leg. ἐγχειρήσεως. pag. 617. lin. 14. μῆς, leg. γῆς. pag 647. lin. 31. ἀδραποδίζεσθαι, leg. ἀνδραποδίζεσθαι,

In interpretatione Latina.

Pag. 8. lin. 19. suarnm, leg. suarum pag. 47 lin 48. Tettius, leg. tertius. pag. 57 lin. 20 jujuniis. leg. jejuniis. pag. 87. lin. 43. atitem, leg. autem. pag. 123. lin 43. Episopi, leg Episcopi. pag. 138 lib. 37. tib: leg. tibi. pag. 186. lin. 1. axamen, leg. examen. pag 201. lin. 25. affectus, leg. affectus. pag. 231. lin. 40. disqutationes, leg. disputationes. pag. 263. lin. 17. Casaream, leg. Cæsaream pag. 319. lin. 42. mani, leg. magni. pag. 353 lin. 41. nem. leg. nemo. pag. 416. lin. 39. constarer, leg. constaret. pag 389 lin 13. judicanda, leg. indicanda. pag. 446. lin. 26. peregrininus, leg. peregrinus. pag. 483. lin. 20. quæ superstitiosis, leg. quæ à superstitiosis pag. 501. lin. 14. memotatis, leg. memoratus.

In Annotationibus.

Pag 5. lin. 51. parrim. leg. partim. pag. 19. lin. 1. intelrexerunt, leg. intellexerunt. pag. 22 lin. 25. Juudæorum, leg. Judæorum. pag. 33. lin. 13 huc locum, leg. hunc locum p. 41. lin. 1. confimat, leg. confirmat. pag. 48 lin. 21. ἀληθῆ. leg. ἀληθῆ. pag. 51. lin. 49. causm, leg. causam. pag. 67. lin. 3. concilo, leg. consilio. pag. 74. lin. 43. dixi, leg duxi. pag. 91. lin. 13 sanctissius, leg. sanctissimus. pag. 117. lin. 59. ἀγίας, leg. ἁγίας. pag. 121. lin. 28. vertenduts, leg. vertendus. pag 129 lin 17. timeritatis, leg. temeritatis. pag. 148. lin. 8. Thebiade, leg. Thebaide. pag 155. lin. 29 χύτος, leg. ξύτος. pag. 161. lin. 18. Magum Meletium, leg. Magnum Meletium. pag. 169. lin 38. πρᾶγμα, leg πρᾶγμα. pag. 177. lin. 14. codemnati, leg. condemnati. pag. 184. in margine pro pag. 251. leg. pag 351. pag 187. lin. 31 ἡμιτίρας, leg. ἡμετέρας. pag. 201. lin. 58 libirs, leg. libris. pag 261. lin. 13. annovit, leg. annotavit pag. 306. lin. 28. λίγοντ, leg. γίγοντ. pag. 313. lin 24. nominar, leg. nominat.